

संपादकीय निवेदन.

को वेद शब्द जलधेरखिलस्य पारम् - चरुचि.

सन १९३४ च्या डिसेंबरात कोशाचा तिसरा विभाग बाहेर पडला; त्यावेळीं संपादकीय निवेदनांत म्हटलें होतें कीं, देशांतील आर्थिक मंदईची अडचण निघून जाण्यास आणखी ३-४ वर्षे तरी लागतील, ती स्थिति अद्यापि कायम आहे पण तिच्यामुळे हा चौथा भाग बाहेर पडण्यास दिरंगाई मात्र झाली नाही; उल्ट हा भाग मागच्यापेक्षा थोडासा खर्च बाहेर पडत आहे. याचे कारण, सध्याची परिस्थिति तूर्त तरी अपरिहार्य समजून संपादकांनीं व कचेरींतील इतर मंडळींनीं, परिस्थितीशीं तोंड देऊन काहींदि झालें तरी कार्य सुरें पाडावयाचें, असा केलेला निर्धार हें होय.

संपादकमंडळ आपली जबाबदारी पूर्णपणें जाणून आहे, तरी महाराष्ट्रांनेंहि ती जाणली पाहिजे अशी विनंति पुन्हा महाराष्ट्रास नाइलाजानें करावी लागत आहे ! कारण, तिसरा भाग प्रसिद्ध झाल्यापासून हा भाग प्रसिद्ध होईपर्यंत मंडळास नवीन असे ३४ भागीदार आणि ९९ वर्गणीदार लाभले, म्हणजे ही संख्या फारशी उत्तेजनकारक आहे असें म्हणता येत नाही. वर सांगितल्याप्रमाणें संपादकमंडळाचा निश्चय कायम असला तरी महाराष्ट्रांनेंहि तो कायम टिकविण्यास मदत करावयास नको काय ? झाली ही मदत संपादकमंडळीं फिरतीवर गेल्यानेंच झाली आहे. परंतु संपादनकार्य खर्च करावयाचे तर प्रचारकार्य संपादकवर्गास करण्यास सबब सापडत नाही. याकरितां प्रचारकांची अपेक्षा न करता महाराष्ट्रीय जनतेनें प्राहक होऊन, या शतकामधून एकदां होणाऱ्या म्रंयास हातभार लावावा. सरकारी शाळांतून हा ग्रंथ घेण्यास मंजुरी मिळवहि सरकारी शाळा अपवा कॉलेजें यांचेकडून मागणी आलेली नाही. यावरून या संस्थांची या कार्याबद्दलची उपेक्षा दिसून येते. त्या मानानें खासगी शाळाकडून आरंभापासून आम्हांस प्रोत्साहन मिळत आहे.

या भागांत 'ड' पासून 'न' पर्यंत अक्षरें आलीं आहेत, म्हणजे कोशाचें काम निम्यापेक्षा अधिक म्हणजे दोन तृतीयांदां झाले आहे. उर्वरित कामास या गतीनें कर्मांतकमी दोन वर्षे लागवर्तित. तथापि शक्य तितक्या खर्च हें कार्य पूर्ण करण्याचा आमचा निर्धार आहे.

या विभागाच्या रचनेचें धोरण पूर्वीच्या भागाप्रमाणेंच आहे व शुष्कस्थ्या वाढली तरी काटक्कर करावयाची नाही असा विचार आहे.

सर्व प्रकारें साहाय्य करणाऱ्या व्यक्तींचे आमचें मंडळ आभारी आहे, हें सांगायलास नको.

यशवंत रामकृष्ण दाते

प्रस्तावना

मराठी भाषेची उत्पत्ति

महाराष्ट्राच्या भाषां प्रकृष्टं प्राकृतं विदुः ।-दण्डी

विषयप्रवेश — मराठी शब्दकोशाच्या दुसऱ्या विभागाच्या प्रस्तावनेमध्ये भाषाशास्त्रासंबंधी विवेचन करताना, निश्चित मानवसमाजाच्या भाषा प्रथम बऱ्ही उत्पन्न होते, त्या मानवसमाजाच्या आधुनिकभाषा, विस्ताराच्या, व स्थानान्तराच्या अनुरोधाने बऱ्ही भाषेच्या मूळ स्वरूपात पुढे कसकसा बदल होत जातो, मूळ भाषेपासून अनेक भाषा शाखा कशा बनत जाताना व त्यांच्याहि पुढे अनेक पोटभाषा कशा बनतात, तसेच समाजामध्ये निरनिराळ्या कारणांनी निरनिराळ्या बोली प्रचलित होऊन मूळ भाषेची इतकी स्थित्यंतरे होतात की, या भाषावशाचे मूळ शोधून काढणे किती कठीण होत जाते यासुद्धी विवेचन केले आहे. तसेच जगामध्ये ज्या निरनिराळ्या भाषा आज प्रचलित आहेत त्याचे परस्परांशी घनघ कोणते आहेत, निरनिराळ्या प्रदेशांत कोणते निरनिराळे भाषावश प्रचलित आहेत व त्याचा शाखाविस्तार कसा होत गेला आहे यासुद्धीहि तेथे विवेचन केले आहे. प्रस्तुत स्थळां आपणास आपण जी आज मराठी भाषा बोलतो तिचा वडाविस्तार कसकसा होत आला आहे, या भाषाशास्त्राच्या मुळाशी कोणती मुख्य भाषा होती, तिचा शाखाविस्तार पूर्वी कसकसा होत गेला, मराठी भाषेचे या मूळ भाषेची व तिच्या निरनिराळ्या शाखाशी कोणते वांशिक नाते सभ्यते हे पाहण्याचे आहे तसेच आज आपणांस प्रचलित असं जे मराठीचे स्वरूप परिचित आहे तसेच तिचे स्वरूप पूर्वी होतं काय ? किंवा तिची वापूची कसकशी अवस्थातरे होत गेली हेहि पाहण्याचे आहे.

आर्यांचे मूलगृह — आज आपण जी मराठी भाषा बोलतो ती आपले अत्यंत प्राचीन कालचे पूर्वज जे आर्य लोक ते जी भाषा बोलत असत तिची अनेक अवस्थातरे होत होत बनलेली आहे या आर्य लोकांचे मूलगृह कोठे होत याबद्दल आतांपर्यंत अनेक विद्वानांनी निरनिराळीं मतें प्रदर्शित केली आहेत ते अत्यंत प्राचीन काळां उत्तर ध्रुवाजवळ वस्ती करून राहत होते असे लो टिळकानीं 'वेदांतील आर्यांचे आकृष्ट प्रदेशांतील मूलगृह' या ग्रंथात दाखविले आहे. या नारायण भवानराव पावगी यांनी आर्य हे मूळचे भरतखंडातीलच रहिवासी असून त्यांच्या उत्तरध्रुवा-पर्यंत वसाहती झाल्या होत्या असे प्रतिपादन केले आहे युरोपीय ग्रंथकारांनी अनेक निरनिराळे प्रदेश आर्यांचे मूळ वसतिस्थान म्हणून निर्दिष्ट केले आहेत युरोपचा वायव्येकडील भाग, आशिया व युरोप याचा सधियदेश, उत्तर ध्रुवाच्या आसपासचा प्रदेश, आर्मेनिया व ऑक्सस आणि जॅस्टराटिस नद्यांच्यामधील दुआर, कॉकेशस अथवा हिंदुकुश या पर्वतांच्या माथा, या आस्ट्रिया इगरींनी व्यापिलेला ठगू व सरेनिया यापैकी कोठे तरी आर्यांची अत्यंत प्राचीन काळां प्रथम वस्ती असून तेथून ते जगाच्या निरनिराळ्या भागात पसरले असे निरनिराळे सशोधक मानतात.

आर्यांची मूलगृहकालीन भाषा — आर्य लोक आपल्या मूळ निवासस्थानात वस्ती करून राहिले असताना कोणती भाषा बोलत होते व तिचे त्या वेळचे स्वरूप कसे असावे यासुद्धीहि निरनिराळ्या विद्वानांचे निरनिराळे तर्क आहेत भारतीय पंडितांच्या मतें त्या वेळचे भाषेचे स्वरूप ज्या भाषेमध्ये वेदांच्या सहित उपलब्ध आहेत, त्या भाषेपेक्षा मूलगृहीन भाषेपेक्षा पुष्कळ निराळे असून ते तसेच उत्तरकालीन व मूळ भाषेमध्ये तसेच फेरफार झाल्यानंतरचे बनलेले आहे वैदिक भाषेप्रमाणेच मूलगृहीन भाषेच्या ज्या निरनिराळ्या शाखा आशिया व युरोप खंडांत प्रचलित आहेत त्यांची परस्परांशी तुलना करून व त्यातील ध्वनींच्या उच्चारणपद्धतीत कसकसे फरक पडले गेले असावेत याचा अभ्यास करून मूळच्या भाषेच्या स्वरूपासुद्धी काही सिद्धांत भाषाशास्त्रज्ञांनी काढले आहेत.

येथेर या पडिताने तर या सिद्धान्तास अनुसरून मूळ भाषेचे स्वरूप वसें अशाचें तें दाखवितासाठी एक याष्ट त्या भाषेत लिहून दाखविली आहे. ती गोष्ट व तिचें तुलनेकरितां स्वरूप आणिते स्वरूप आणिते मराठी अर्थ पुढें दिले आहेत

येथेरची मूलगृहीत भाषेतील गोष्ट — आविस् अकयसम् क-अविस् जमिन् वर्ण न आ अस्त, ददर्क अन्वयस्, त वाष्म गम्भस् वयतम् तम् मारम् मयम्, तम् मनुम् आङ्क मारतम् अविस् अन्वयमजम्भस् आ वयन् । ' इदं अश्रुते मद् विदित मनुम् अकयस अंगतम् अन्वयस् आ वयन् । नृषि अवद् वर्द अश्रुतस् विविदत् सवत् मनुस् पतिस् प्याम् अविस्म करणति स्वम्भम् धर्मम् दक्षम् अविभजम्भ क वर्णा न अशित, तन् वृष्टुदत्त अविस् अग्रम् आ मुगत्.

संभाव्य सङ्कृत रूपान्तर-अभिः अन्धाश्च —अभिः यमिन् ऊर्णा न आस्त ददर्क अन्धास् मुग वदन्तम् वाहन् महात्मा भार एक मनुयस् च वदत् । अभि अन्धायाम् अवोचत् । मानव वदत् ' अन्धास् विदुषो मे हृदय हन्यते इति । अन्धा अवोचन्त नृषि अवे एतन् विदुषाम् अरमाक हृद हन्यते यत् (तव) मानवः पतिः अयोग्याम् उर्णा वृणोति स्वय धर्म वस्त्र निर्मिति अविस्म च ऊर्णा न अशित । तन् वृष्टुवान् अभि अग्र अन्धाव् ।

मराठी भाषांतर—मंदी व घोडे—जिच्या अगावरची लोंकर काढलेली होती अशा एका मंदीनें मोठें वाहन ओढीत असले, मोठें ओंसे नेत असले व एका मनुष्यास घेऊन जात असले काहीं घोडे पाहिले. मंदी घोड्यास म्हणाली, 'घोड्यांना मनुष्यास वाहून नेताना पाहून माझ्या मनास अत्यंत दुःख होत आहे.' घोडे म्हणाले, 'ऐक' त्या वेळीं तुम्हा भली जो मनुष्य स्वतःचे वपट्टे गरम करण्यासाठीं मळ्यांची लोंकर पेटो व मंदीला काहीं लोंकर राहत नाहीं असें आम्ही पाहतो त्या वेळीं हि आम्हांस फार वाईट वाटते.' हे ऐकून मंदी पुढें पळून गेली

वैदिक भाषेच्या स्वरूपास —वेदसंहितादि वाङ्मयास आर्यांच्या भाषेचें स्वरूप दृष्ट होते तें मूलगृहीत कालीन भाषेच्या स्वरूपावरहुकूम ततोतत नसलें तरी आज ज्या आर्यवर्षीय भारतीय भाषा उपलब्ध आहेत त्यांमध्ये तें अत्यंत प्राचीन होय तें लिखित वाङ्मयास आज उपलब्ध आहे ही भारतीयास फार अभिमानारपद अशी गोष्ट आहे. वेद-वाङ्मय आज आपणांस उपलब्ध असण्यामुळे आर्य लोकांच्या एका काळच्या भाषेचें स्वरूप आपणास निमित्तपणें दृष्टीस पडतें, परंतु आर्य लोकांच्या एकदर परिभ्रमणाच्या इतिहास पाहतां वेदकाळ हा केवळ त्यांतील एक टप्पा म्हणतां येईल. आर्य लोक मूलगृहस्थानापासून विस्तृत विस्तृत मत्तस्वडांत येऊन स्थायिक होऊन आपल्या यज्ञयागादि स्थायास व वेद संहितादि वाङ्मयास स्थिर स्वरूप प्राप्त करून देईपर्यंतच्या कालांत त्यांचे अनेक परदेशांत व दीर्घकाल भ्रमण चालू होतें ही गोष्ट आतां स्पष्टपणें इतिहासशास व प्राचीन कथाभाषासकास ज्ञात झालेली आहे. मत्तस्वडांमध्ये येऊन स्थायिक होण्यापूर्वी या प्रदेशातून ते आले त्यांपैकीं मत्तस्वडास अतिशय जवळचा प्रदेश व भारतीय आर्यांस सांस्कृतिक दृष्ट्या अत्यंत जवळचे लोक म्हणजे म्हणजे इराण व इराणी अथवा पार्शी लोकांचे पूर्वज हे लोक होत. या पार्शी अथवा इराणी लोकांचे जे अत्यंत प्राचीन धार्मिक ग्रंथ उपलब्ध आहेत त्यांची भाषा वैदिक भाषेपेक्षा अगदीं जवळची असून काहीं ध्वनि नियम लाविले असता एका भाषेचें स्वरूपतः दुसऱ्या भाषेत सहजगत्या करता येतें, उदाहरणार्थ, पुढें दिलेले उतारे पाहा

अवेस्ता

संस्कृत

मराठी

तत् स्वा परेता परेयमाई
वओचा अहुरा ।
नेमयुवो आ यथा नेमे इमावतो ।
मयदा मयाई स्वायास् ।
उरैवात् मयरीते
अत ने अपा मया दजयाई हावुरेता ।
यथा ने आ वोहृ जिमत मनेयहा ॥१॥
तत् स्वा० । कथा अघ्नेज्य

तत् स्वां वृते ऋग् मे वच अहुर ।
नमयय् आ यथा नेमे इमावन्तम् ।
मजदा प्रियाय स्वावान् शिष्यात्
मावते । अत् न अपा प्रिया दयात्
सकण । यथा न आ बहु जमेत्
मनसा ॥१॥

तत् स्वा०—कथम् अशो महि
रतस्य योन्वीम् । कथं सूयै यथा

हे अहुरा, मी तुला वृत्तों
तु मला स्वरे सांग । नमस्कार कर
णान्या मीं तुम्ही माहि कधी करावी ।
तुझ्यासाठ्यानें त्वरिप्रय अशा मला
शिकवावें । प्रिय अपाजें आम्हांस
मदत करावी । यामुळे आमच्या
मनांत सुखदि उत्पन्न होईल. ॥१॥
हे अहुरा०—उत्तम आत्माचें

वदित्तु पवोऊर्त्तम् ।
 काथे सुईयाई ये ई पदतिपात् ।
 ह्वो जी अपा स्मेतो
 इरित्तेम् वीसाइयो, ।
 हारो मद्दन् अहूमवीश
 ऊर्वयो मद्दा ॥२॥
 तत् श्वा० कस् ना जांथा पता
 अपह्मा पऊर्येह्या ।
 कस् ना लेंग स्तेम चा दाउअद्धानेम्, ।
 के या माओ उथेइती
 नेरेपसइती श्वत् ।
 ता चित् मद्दा बरेमी
 अन्याचा वीदुये ॥३॥

इति प्रति अस्ते। स हि अयं स्मेन्-
 रिष्ट विश्वेभ्यः । दार मन्तुः अहुम्-
 विश् ऊर्वयः मजदा ॥२॥

तत् त्वा०-कः ना जनयिता पता
 अपस्य पांयः । क ना र तारां च
 दाति अप्थान । कः यः मास् उचयति
 गृप्सति तत् । तत् चित् मजदा
 वदामि अन्यत् च विदुये ॥३॥

उत्तमत्वं वसें असत् । तं मी वसें
 मिळवू शकेन । कीं ज्यामुळें मी ही
 (रिपति) पाळवू शकेन । जीत
 पवित्र अपा नावडती आहे । आणि
 मलिन मन्तु प्रिय आणि आवडता
 आहे ॥२॥

हे अहुरा०-अपेचा जनिता आणि
 पुरस्कर्ता कोण आहे । सूर्य आणि
 तान्यांना मार्ग कोण देतो । चंद्रास
 कोण वाढीवतो व कमी करतो । हे
 व अन्य मी जाणावे असें
 इच्छितें ॥३॥

वेहिस्तुन गिलालेखांतील भाषा.—यापासून थोडे दूरचें पण सस्कृत भाषेशीं विशेष सद्दश असें हप
 आपणांस वेहिस्तुन येथें दारयवहुद् राजानें जे शिलालेख रोदून ठेवलेले आहेत त्यांमध्ये आढळतें. अथेस्ताची भाषा व
 वेहिस्तुनच्या शिलालेखांची भाषा यामध्ये बराच परक आढळतो, तथापि या दोन्ही भाषांचीं हपें सस्कृतपासून फार दूर
 नाहींत हें त्याचें जें सस्कृत रूपांतर दिलेंलें आहे त्यावरून दिसून येईल. वेहिस्तुन लेखाचें सस्कृत रूपांतर करण्याचा प्रयत्न
 आजपर्यंत अनेक विद्वानांनीं केला आहे त्यांपैकीं झापुरजी कावसजी होडीवाला यांनीं केलेलें रूपांतर प्राचीन महाराष्ट्र
 (वि. २ पृ. २०९) मध्ये उल्लेखिलेंलें आहे. त्याचा थोडा भाग येथें देतां.

वेहिस्तुनलेख

भातीय दारयव(इ)उश् थांय-
 थियः(ः) पसाव(ः) १ मर्तिय(ः)
 मगुश् आह(ः) गामात(ः) नाम(न).
 हाँव उदपतता हचा पैथिया(इ)
 उबादाया. अरकदिश् नाम(न)
 कौप(ः); हचा अवदश(ः)
 वियल्ला माह्या १४ रौचाविश् थकता
 आह(ः), यदिय उदपतता. हाँव
 कारह्या अवथा अदुरजिय(ः) अद
 वरदिय(ः) अमिय कुरौश् प्रश्(ः) क(न)
 बुजियह्या प्राता, पसाव(ः) कार(ः)
 हचव(ः) इमिप्रिय(ः) जयव(ः) हचा
 क(न) बुजिया(ः) अमिय अव अशिव
 (न), उता पार्स(ः) उता माद(ः)
 उता अनिया दहाव(ः) क्षप्र हाँव
 अग्रचायता गर्मपदह्या माह्या ९
 रौचाविश् थकता आह(ः) क्षप्र
 अग्रचायता. पसाव(ः) क(न)
 बुजिय(ः) (इ)उव मर्शियुश् अग्रियता,

संस्कृत

शास्ति दारयवहुः क्षत्रियः पथा
 वा १ मर्त्यं मगुः आस गोमात
 नाम्ना. अस्मै उदपतत् सचा
 पैथियाहुवाद्या अरकद्रि नाम्ना
 कृपकः सचा जत. वियर्
 नस्य मासस्य १४ रुचामि (रुग्मि)
 सत्ता(मि) आस यदि उदपतत् अस्मै
 कारस्य एव अयं अदुह्यत् अह वरदिय
 अस्मि यः कुरो पुत्र कुजियस्य
 भ्राता, पथा वा कार. सर्वं अस्मैवै
 अमवत् सचा कुजियेन अभि
 एन अभ्यवन् उत पार्सन् उत मादान्
 उत अन्यान् देशान् क्षल अस्मै
 अग्रमयत् गर्मपदस्य मासस्य ९
 रुचिमि (रुग्मि) सत्ता(मि) आस
 क्षन अग्रमयत् पथा वा कुजियः
 स्वमृत्युना आग्रियत.

मराठी

दारयवहुराजा आज्ञापित आहे
 कीं, नंतर एक 'मग', मनुष्य गोमात
 नांवाचा होता, तो पैथियाहुवाद
 (पेशावर) हून उडला. अरकद्रि नांवा-
 चा पर्वत (आहे), तेथून वियल्लन महि-
 न्याचे चौदा दिवस झाल्यावर त्यानें
 वड उभारलें. त्यानें सैन्याला अशा
 रीतीनें फसविलें कीं, 'मी कुरुचा पुत्र
 (व) कुजुजियाचा भाऊ जो वरदिय
 तो आहे,' नंतर सर्व सैन्य कुजुजियाशीं
 शत्रु बनलें व त्याच्यासह पार्स(पार्श्या),
 माद (मोडिया) आणि इतर प्रांतांना
 गेलें. त्यानें त्या प्रांतांचें राज्य
 घेतलें, गर्मपद माहिन्यातील ९ दिवस
 पूर्ण झाल्यावर त्यानें तें राज्य घेतलें.
 पुढें कुजुजिय स्वमृत्यूनें मेला (त्यानें
 आत्महत्या केली).

योगोद्भवद् येधील भिलालेखांतील उद्देस — याप्रमाणें आपण याच्या पुर्वीच्या काळाकडे दृष्टि टाकून आपणांस भारतीय आर्यार्थां स्रष्टृति, भाषा, वाङ्मय इत्यादि गोष्टींत एका काळीं सद्य अशीं दुसरीं राष्ट्रे हि पाहिली. उदाहरणार्थ, योगोद्भवद् येधील भिलालेखांत मेसापोटेमियाच्या वायव्य भागांत मिहन्नी येथें इ. पू. १८ व्या शतकांत अर्तम, अर्तमन्य, सौसरत, सुतर्ण, सुधु, दसरत, सुवरदत, यशदत, इत्यादि आर्य नांवें द्याण वगणारे राजे होऊन गेल्याचा उल्लेख आहे. तसेंच हे राजे इद्र (इन्द्र), वरुण (अरुण, अरु-वण), मेन (मिहन्-न) आणि नास्रतय किंवा आशिन (नर अत्-नि-स्य) इ. देवतांची पूजा करीत असल्याबद्दलचाहि उल्लेख त्यात सापडतो. या गोष्टीमुळे आर्य लोक जाणव्या मूलग्रहामंडन पूर्वकडे ज्या मार्गानें सरकत गेले त्या मार्गांत मेसापोटेमियाचा वायव्य भाग असला पाहिजे. ख्रि. पू. १८ व्या शतकांत यात्रिलोन जिवणाच्या वरसांत लोकांत प्रिअर (सरस्वत एव), मस्तस इ.सारखीं आर्यदेवतानांम संपडतात याचीहि कारण-वृत्तप्रमाणेंच असावे. तेमच यात्रिलोनच्या पूर्वकालीन लेखांत उल्लेखिलेले व आर्यभाषा गोल्णारे मद्र किंवा मदलोक हे हाराणांतील मिडिज लोकांने पूर्वज असावे आणि ते आर्यलोक पूर्वकडे प्रयाण करीत असताना मेसापोटेमिया, कुर्दिस्तान व पश्चिम इराण यांत वसहत करून राहिलेल्या आर्यांच्या एका टोळीपेकीं असावेत असें मानण्यास हरकत नाही.

सरस्वतच्या नातेवार्हिक भाषा:—याप्रमाणें आपण मागें मागें शोध करीत गेल्यात वैदिक स्रष्टृतीचे उद्भवकाल जे भारतीय आर्य त्यांच्यार्थां सांस्कृतिक, साम्प्रदायिक, विशेषतः भाषिक बगिरे अनेक प्रकारचे साम्य असलेलीं राष्ट्रे निरनिराळ्या प्रदेशांत पूर्वी निरनिराळ्या कालीं वास्तव्य करीत होती असें दिसून येईल. या सद्योघाताच्या अनुषंगाने भाषाज्ञातार्थे अनलोकन केल्यास आपणांस निरनिराळ्या भाषांचीं कुलें, शाखा, उपशाखा बगिरे निश्चित वरून मोडमोड्या प्रदेशास व्यापून राहिलेल्या रुढ्याच्या भाषांचे वसृक्ष निर्माण करता येतील. आशियाखंडातील शेंद अथवा अथेस्ता भाषेप्रमाणेंच युरोपातील ग्रीक, लॅटिन, विशेषतः लिथुआनियन व गॉथिक या भाषांतहि सरस्वत भाषेचीं सद्य असे अनेक शब्द आढळतात. हिन्द् ही भाषा सेमेटिक व आर्यकुळाच्या बाहेरची आपण मानतो पण तीतहि सरस्वतसद्य अनेक शब्द आढळतात ही गोष्ट आपणांस परिशिष्टांत अशा शब्दांची यादी दिली आहे तीवरून दिसून येईल. यापेकीं लिथुआनियन ही जर्मनीपलीकडच्या प्रदेशाची भाषा झणून तिच्या मूळच्या स्वरूपांत पार थोडा परक झाला आहे व ती आजहि सरस्वतीचीं वरीच जुळणारी आहे ही गोष्ट भाषाशास्त्रज्ञांनीं पुढें मांडली आहे परंतु यासमर्थी विस्तृत विवेचन करण्यास येथें अयकाल असल्यामुळे व या विषयाचे दिग्दर्शन दुरुव्या विभागाच्या प्रस्तावनेत केले असल्यामुळे आतां आपण फक्त भारतीय आर्य भाषेच्या वैदिक स्वरूपापासून पुढे रूपांतर होत होत आजच्या मराठीचे स्वरूप कसे बनत गेले हें पाहू.

वैदिक भाषेतील स्थित्यंतरे — वैदिक वाङ्मयामध्ये जी भाषा आपणांस आढळते ती आर्यांच्या भाषेचें भरतखंडामध्ये त्याची स्रष्टृति केव्हा श्रेष्ठत्व प्राप्त पोचली होती त्या वेळचे एक स्वरूप होय असें वर म्हटलें आहे. तथापि वैदिक वाङ्मयामध्ये जें स्रष्टृत भाषेचें स्वरूप आपणांस आढळतें तेंहि एकच नाही तर त्यामध्येहि आपणांस त्याच भाषेचीं थोडाफार परक असलेलीं भिन्न भिन्न स्वरूपे दृष्टीस पडतात. वैदिक वाङ्मय हें सर्व एकाच कालखंडात रचिलें नवून त्याची निर्मिति अत्यंत दीर्घ कालामध्ये चालू होती. ऋग्वेदांतील पूर्व व उपनिषदे या दोन वाङ्मयामध्ये भाषेच्या दृष्टीने आपणांस पुष्कळच अंतर आढळेल. ऋग्वेदसंहितेचाच केवळ जरी आपण विचार करू लागलों तरी त्या संहितेतील सर्व सूक्तांची भाषा एकस्वरूपी नवून त्यामध्येहि भाषेच्या दृष्टीने परक आढळून येतो व या दृष्टीने सूक्तांच्या रचनेचा कालावक्रम आपणांस साजता येतो. ऋग्वेद संहिता हा अनेक सूक्तांचा संग्रह असून ती पूर्वे निरनिराळ्या व नवदाक्षिण एकमेकापासून पर दूरच्या कालीं रचलीं गेलीं असावी व संहितेमध्येहि त्याचा अंतराभिन्न भिन्न भिन्न कालीं होत गेला असावा हें त्याच्या भाषेच्या स्वरूपावरून स्पष्ट होतें. यासमर्थी निरनिराळ्या पाश्चात्य पंडितांचीं मतें पाहण्यासारखीं आहेत.

प्रो. पिबोले तर म्हणतो की, काही पूर्वे दक्षकालावेळां पारशीं जुनीं नाहींत यांत मुळांचे साम्य नाही. उलट ब्रह्मदेश तर सामान्यतः सर्व सूक्तांची रचना एक हजार वर्षांत झाली असेल ही ख्रि. पू. २५०० ते १५०० च्या दरम्यान झाली असावी असें म्हणतो. म्हणजे पिबोलेच्या मते सर्व सूक्तांची रचना हिंदुस्थानात झाली

असावी तर वृनहोपरच्या मते ती कात्स्निक समुद्रापासून पञ्चाशत्तय्या प्रदेशांत-विशेषतः उत्तर इराणांत-झाली असावी. असें दिसते.

ग्रासमन्-या मते दोन ते सात या मडळाचा एक गट असून त्यातील सूक्तांत विशिष्ट क्रम आढळतो. यावरून दोन ते सात ही मडळे सर्वांत जुनीं असून १, १, १० ही मडळे सप्रहात्मक असून, सर्वांत उत्तरकालीन असावी. ८ व्या मडळाच्या रचनेत कोणतीच व्यवस्था आढळत नसून तें या दोहोंच्या मधील काळातील असावे. यापैकी गोनमडळयदलचें ग्रासमनचें विधान बरोबर आहे. परंतु इतर बाबतींत तें तितकेंच ग्राह्य नाही, कारण पहिल्या मडळातील ५१ ते १९१ या सूक्तांच्या अनुक्रमात विशिष्ट पद्धति आढळते.

ग्रासमननें या विभागाणीस विशिष्ट शब्दांच्या उपयोगाचें तत्त्व लावलें आहे. परंतु काहीं सूक्तें त्यानें केवळ दुर्बोध व गयप्राय असल्यामुळेच उत्तरकालीन म्हटलें आहेत लानूमन यांनीं नामांच्या अन्त्यभागाच्या सख्यांवरून सूक्तांचा कालानुक्रम लावण्याचा प्रयत्न केला आहे. उदा० अतीं आ-आ (द्वि. व.), आस-आ (प्र. प्र. व. व.), आ-आनि (न. प्र. र. व.); एभि-ए (तृ. र. व.) या जोड्यांपैकी उत्तरपदैच पक्क अभिजात सङ्कृतमर्थे आढळतात. यावरून अथर्ववेद हा अभिजात सरङ्कृतच्या अतिशय जवळ येतो व त्या मानानें ऋग्वेद हा पुष्कळ दूर जातो ही गोष्ट विशेषतः लानूमननें स्पष्ट केली. हेच तत्त्व त्यानें ऋग्वेदातील निरनिराळ्या मडळाना लागून पाहिलें, त्यात त्यास ग्रासमनप्रमाणेंच गोत्रमडळे (२ ते ७) हीं सर्वांत जुनीं व ८ आणि ९ हीं त्यानंतरचीं व दहावें त्यांच्याहिपेक्षा अलीकडचें असावें असें दिसून आलें. परंतु त्यानें निरनिराळ्या मडळांत जीं सूक्तें मागाहून अवभूत केलीं गेलीं असावीत त्याकडे लक्ष दिलें नाहीं. शिमरच्या मते २ ते ८ हीं मडळे सर्वांत जुनीं असून १ व १० हीं नंतरचीं असावीं. कारण यामध्ये यात्रिलेनमधील ज्योतिषपरिभाषा आढळते. वृनहोपरनें ऋग्वेदातील तुयन्त रूपाचा अभ्यास करून असें दाखविलें कीं ये(२), ये(६१) हीं अर्ती असलेलीं हवें जुनीं असून तसे (२१४), त्ये(५), आणि तुम् (४), हीं अर्ती असलेलीं हवें उत्तरकालीन अथवा ब्राह्मण कालीन असावीत. यावरून त्यानें मडळाचा कालानुक्रम पुढे दिल्याप्रमाणें लाविला. गौतम (४), भरद्वाज (६), वासिष्ठ (७), आत्रेय (५), वैश्वामिनि (३), भार्गव (२), आगिरस (१, ८), व काश्य (१, ८). वृनहोपरच्या अभ्यासावरून घरील अनुमान जरी निश्चितपणें ग्राह्य धरतां येत नाही तरी त्यावरून एवढी गोष्ट स्पष्ट होते कीं गोनमडळांत 'ये'चा उपयोग बऱ्यात असून १ ह्या व ८ व्या मडळांत 'त्ये' हे - १ अधिक आढळते.

ओल्डेनबर्ग यांनीं ऋग्वेदरचनेचा अनुक्रम जसा दिला आहे - प्रथम १ ते ९ मडळे, नंतर या मडळांत पडलेली भर आणि नंतर दहावें मडळ. हॉफकिंस यांनीं काहीं विशिष्ट ३, ७, १०, २१, २३ इत्यादि सख्यांवाचक शब्दांच्या उपयोगावरून सूक्तांचा रचनाक्रम लावण्याचा प्रयत्न केला आहे. परंतु त्यानें स्वतःच आपल्या अनुमानासुद्धी तीं वच्चिं असल्याचें विधान केलें आहे. या एकदर संशोधनाचा निकष अर्नोल्डनें असा काढला आहे कीं, सर्व अथर्व वेद हा सर्व ऋग्वेदाच्या नंतरचा आहे ऋग्वेदातील दहावें मडळ हे सर्वांत उत्तरकालीन आहे. १ ते ९ या मडळांतहि काहीं सूक्तें इतरापेक्षा बरीच उत्तरकालीन असावीत, परंतु तीं कोणतीं हे स्पष्टपणें दाखवितां येणें येच कडीण आहे या नऊ मडळांतहि आठवे मडळ संपेक्षत काहींच्या मते जुने आहे तर काहींच्या मते उत्तरकालीन आहे. परंतु सातवें मडळ हे येच पूर्वकालीन असून प्रथममडळ हे उत्तरकालीन असावे

ऋग्वेदसंहितेचे कालविभाग - आर्नोल्डनें ऋग्वेदसंहितेचे कालानुरोधानें पांच विभाग पाडले आहेत ते असे -

(१) पहिल्या कालविभागांत जवळ जवळ निम्मा ऋग्वेदसूक्तांचा अंतर्भाव होत असून, ह्यांत अनुष्टुप् व सक्थ्वा इतर वृत्ते आढळतात. जगाती छंद कवचित्च आहे. मित्र व वरुण ह्यांचीं सूक्तें बहुतेक याच कालविभागांत आढळून येतात, परंतु इद्रयुते व अग्निपुते यांच्यापेक्षा तीं खूपनें बरींच कमी आहेत. सामसूक्तांहि इद्रयुते हीं अनुक्रमांत प्रथम असून सूर्यवेदहि सर्वांत अधिक आहेत. एकदरीत या कालविभागाला 'इद्रकाळविभाग' अशी उपा देशीं येईल.

(२) दुसऱ्या कालविभागांत बहुतेक सूत्ररचना त्रिष्टुप् छंदांत असून अग्निपुते जवळ जवळ इद्रयुक्तांहि इतकीच आहेत. याला त्रिष्टुप्-काळविभाग किंवा अग्निमहाविभाग असें नांव देतां येईल. यांत ऋग्वेदाच्या सुमारे एकपचमांश भागाचा अंतर्भाव होतो.

(३) तिसऱ्या कालविभागात बहुतेक सूत्ररचना त्रिष्टुप् व जगती या दोन छंदांत असून दोन्ही छंदांतील सूत्रांची संख्या जवळ जवळ सारखी आहे. यांत प्रामुख्याने वैश्वानर किंवा जातवेदस् जो अग्नि, सूर्य, उपस, वायवृथिरी व आप यांना उद्देशून सूत्रे रचिल्लीं आहेत. या सर्व सूत्रांत ऋग्वेदाच्या ई. १० भागाचा अंतर्भाव होतो. या कालविभागाला पंचमहाभूतासारख्या शक्तींच्या पूजेचा फार अर्थ म्हणता येईल.

(४) चवथ्या कालविभागात एकाच सूत्रांत त्रिष्टुप् व जगती या दोन छंदांचे मिश्रण झालेले आढळते. या विभागातील सूत्रे सृष्टीतील परंपरागत कनिष्ठ देवतांना उद्देशून आहेत. या विभागाला 'लोककथांचा काल किंवा वाउसारखत काल' अर्थ म्हणता येईल.

(५) पांचव्या कालविभागात प्रामुख्याने उत्तरकालीन अनुष्टुप् छंद आढळतो आणि सूत्रांना मनाचे स्वरूप दिलेले आढळते यावरून यास 'मनकाल' अर्थ म्हणता येईल.

आतां विलेने निरनिराळ्या शब्दांच्या उपयोगांचा अभ्यास करून बरील रचनांफालाचे विभाग पाहिलेले आहेत उदाहरणार्थ, त्याने असे दाखविले आहे की, दर्शकरवर्तमानांपैकी 'स्य' आणि 'त्' हीं बरीच सुनीं असून एतद् व त्याचीं रूपे बरीच अर्थाचीन आहेत. तसेंच एत व अद् हींहि उत्तरकालीन दिसतात. 'सर्व' हेहि सर्वनाम उत्तरकालीन दिसते. तसेंच मनु व त्याचे समास हेहि उत्तरकालीन असावे. 'वतर' व 'कतम' यापासून झालेलीं रूपेहि उत्तरकालीन असून त्यापेक्षाहि यतर, यतम व इतर हीं अर्वाचीन आहेत. अन्यतर हे तर मुळींच आढळत नाही. शब्दयोगी अभ्यासाचीं तत्तमांत रूपे उत्तरकालीनच अधिक आढळतात. उपर आणि उपम हीं मान पूर्वकालीन दिसतात. अन्तर आणि अन्तम हींहि पूर्वकालीन असून अन्तरिध हे तद्रूप रूप मात उत्तरकाली अधिक आढळते. वितरम् हे दुसऱ्या व तिसऱ्या कालात अधिक आढळते. प्रथमपुरुषी एवंचरुनाचा उपयोगहि बराच उत्तरकालीन दिसतो. एक या शब्दाचा उपयोगहि उत्तरकालीन सूत्रांत अधिक आढळतो. उपमार्थी 'न' हा जम्याचा उपयोग पूर्वकालीन विभागांत म्हणजे पहिल्या व दुसऱ्या विभागात अतिशय दृष्टीस पडतो. तिसऱ्या विभागात त्यापेक्षा कमी प्रमाणात आढळतो, आणि चवथ्या व पांचव्या कालात तर ते जवळ जवळ अदृश्य होतें आणि अभिजात संस्कृतमध्ये तर हे एतत्तच होतें. 'सु' हे अव्ययहि प्रथमकालविभागांत विशेष दृष्टीस पडते, पण पुढे पुढे ते क्वचितच आढळते. 'अच' या शब्दाचा शब्दयोगी अभ्यासासारखा उपयोग आर्यांनींच्या काळांत आढळतो, तर 'अपि' हा पुढील कालविभागांत अधिक आढळतो अभिजात संस्कृतांत 'अपि' उभयपक्षी अव्ययाच्या स्वरूपात सामान्यत आढळते, परंतु ऋग्वेद किंवा अथर्व वेदांत ते तसें आढळत नाही.

प्राचीनांच्या समजुतीप्रमाणेहि ऋग्वेदसहित अतर्भूत झालेलीं सूत्रे जरी एकाच दर्जाचीं मानलीं जातात तरी मुख्य सहितें प्रवेश न मिळालेलींहि काही सूत्रे संहितित केलेलीं असून तीं ऋग्वेदसहित जोडलेलीं आहेत व त्यांस खिल अथवा पुख्खी म्हणून मुख्य सहितेपेक्षां गौण स्थान दिलेले आहे. आढऱ्या सडळातील बालाखित्य या नावाने खोबरेल्या जाणाऱ्या अकरा सूत्रांच्या गटाचाहि सहितेंत अंतर्भाव होतो किंवा नाही याबद्दल मतभेद आहेत. गणपतवृण्णाजींच्या प्रतीत हीं पुख्खीत दिलीं आहेत सहितेचें पारंपग करतांना हीं सूत्रे बगळण्यांत येतात.

सर्वांत प्राचीन व अत्यंत परिश्रमाने, श्रद्धेने व पाठभेदहि न होऊ देतां रक्षण केलेल्या ऋग्वेद सहितेची ही स्थिति, तर इतर सहिता, ब्राह्मणे, व उपनिषदे याची रचना दीर्घकालपर्यंत होत असून त्यांमध्ये भाषेची निरनिराळी स्वरूपे द्वागोचर झाल्यास त्यांत मुळींच नवल नाही.

व्यवहारांतील भाषांमधील रूपानुहृत्य — आतां ही वैदिक वाङ्मयाची जी मापा ती देखील प्राथमिक अथवा वाङ्मयीन भाषा होय. व कोणतीहि भाषा जेव्हां वाङ्मयामध्ये समाविष्ट होते अथवा ग्रंथस्वरूप पावते तेव्हां ती अधिक टाकटिकीचें किंवा शिष्ट स्वरूप पावते असा भाषाशास्त्राचा सिद्धान्त आहे. तेव्हां वैदिक भाषेचे जे स्वरूप आगत्यास दृष्टीस पडतें ते तत्कालीन कालमायेचें किंवा वाङ्मयीन, प्राथमिक किंवा शिष्ट मायेचें स्वरूप असेल पाहिजे असेल्ले हे शास्त्र तत्वे जात होतें त्यावेळेच्या लोकांनीं प्रत्यक्ष व्यवहारांतील भाषा यापेक्षा थोड्या फार सिध्दिल स्वरूपाची अश्ली पाहिजे. तसेंच तत्कालीन समाज सामाजिक, राजकीय वगैरे बघनांनीं आजच्यासारखा विशेष निगडित अथवा एतयद असेणें संभवत नाही तत्कालीन निरनिराळ्या जमातींमधील किंवा राष्ट्रांतील दळणवळण आजच्याइतकें

संधि श्वाभाव्य पाहिजेत तेथे अनुक्रमे ऐ, औ, आर असे संधि झालेले काही शब्द संस्कृत भाषेत आढळतात. उदा०. प्रउ+उद्=प्रउद्, जश्न+जहिनी अशोहिणी, स्व=ईर=स्वर, ऋण=ऋण=ऋणाणं, तसेच पूर्वसंधित्वाली इ, आ, हे स्वर असता उच्चारणाची जेथे प्रथा होती तेथे 'या' असा संधि पाणिनीवादीं रुढ झाला. परंतु ही पूर्वीची लक्ष्म आणार्थ मराठीच्या प्राथमिक अवस्थेत आढळून येते. उदा० 'इआ पाटणी' असा प्रयोग जाग्यास पाटण येथील शिलालेखांत आढळला. तोच शनिश्वरवाली 'इया पाटणी' असा झाला व आजच्या मराठीत 'या' अथवा 'ह्या' पाटणी असा झाला. याप्रमाणेच मराठीतील तुआ, तुवा, त्या ही रूपे किंवा मिआ, मिया, म्या ही रूपे वरीलच गोष्ट सिद्ध करतात.

वेदपूर्वभाषेत अ, ए व ओ स्वर असलेल्या शब्दांतहि संस्कृतमध्ये फक्त अ हाच स्वर राहिला ही गोष्ट आपणाला संस्कृत व ग्रीकमधील काही शब्दांची तुलना केली अक्षां दिवून येईल. उदा० सं. अस्ति, ग्री. एस्ति; सं. पतिवृ, ग्री. पोतिवृ; सं. अग्नर, ग्री. ओम्ब्रॉस; हीच गोष्ट तात्विक नियमाच्या वाक्तीत आपणांस स्पष्टपणे आढळून येते हे दुय्यया भागाच्या प्रस्तावनेत दाखविलेच आहे.

याप्रमाणेच संस्कृत भाषेमध्ये जे काही शब्दांच्या विभवीच्या वाक्तीत स्वरगुह्य दिवून येत त्याचा मूलप्राप्ती शोध केला असता आपणाला असे आढळून येईल की ही रूपे वापरणारे निरनिराळे समाज असून त्यांमध्ये प्रत्येकीं एका कणाच्या वेळीं या भिन्न भिन्न पद पुर प्रचलित रूपांस वैकल्पिक म्हणून आणत्या व्याकरणांत मान्यता द्यावी लागली ही गोष्ट मल्ये, मलये; येन्वे, येनवे; मया; मते; इ. रूपांवरून किंवा तस्थिक्त् शब्दांतील तस्थिक्त्, तस्थिक्त् व तत्तुद् या तीन प्रकारच्या प्रत्ययपूर्व रूपावरून दृष्टीस पडते. हा विशेष आर्य भाषांच्या बह्व्यापदेशत होता. ग्रीक भाषेतहि एकाच शब्दाचीं भिन्न प्रत्ययपूर्व रूपे असत ही गोष्ट दिवून येते. उदा० प्रथमा hutor, पद्वी hudatos, तसेच लॅटिन भाषेत Jecur—liver, Jecinoris; iter—voyage, itineris याप्रमाणे 'रन्त' व 'नन्त' प्रत्ययपूर्व रूपे वैकल्पिक असत, तसेच संस्कृतमध्ये 'वृ' घातूचीं काही रूपे छत होऊन त्याच्या टिपणी 'आह' घातूचीं रूपे समाविष्ट झालीं. यावरून 'वृ' आणि 'आह' बाहेर वापरणाऱ्या दोन समाजांच्या भाषांचे एकीकरण झाले ही गोष्ट प्रतीत होते, तसेच लुप्तकालीन ऋषींनी वापरलेले 'सोतायाः पतये' हे किंवा पाराशरमूर्तीतील 'ह्रिषे च पतिते पतौ' वचनातील पतौ हे अपाणिनीय हर तत्कालीन भाषेत मान्य होते हीहि गोष्ट वरील तत्त्वज्ञानी निदर्शक आहे. असा गोष्टीवरूनच रा. वि. का. राजाचे यांनी संस्कृत भाषेच्या पूर्वकालीन स्थितीवरवीं प्रदील अनुमाने काढिली आहेत.

(१) आर्य पूर्वजांची भाषा प्रथमांशी वचन, विभक्ति, किंवा लिंग यांच्या प्रत्ययविशिष्ट होती म्हणजे अप्रत्यय होती. (२) त्या अप्रत्ययकाळी आर्यपूर्वजभाषेत साधुनासिक भाषा व निरनुनासिक भाषा असे दोन भेद झाले होते. [ही गोष्ट जर लॅटिन भाषेतील 'रन्त' व 'नन्त' नामरूपे उद्देशिची आहेत त्यावरूनहि दिवून येईल.] (३) त्या काळी वैदिक पूर्वज कव्य उच्चार फार करीत. 'स'चा उच्चार बहुतेक 'ह' सारखा असे. [संस्कृत भाषेत ज्या शब्दांत 'स' असतो तेथे अवेस्ता भाषेत 'ह' हा वर्ण आढळतो. उदा० सोम-हओम; सतसिधु-हतसिधु; सरस्वती-र-आसाहि उच्चारिला जाई.] (४) तचा उच्चार बहुतेक स सारखा असे. उदा० कम्स हब्द व्दम्स ह व उपसर्जनीय हे बहुतेक उच्चाराने सारखे असत. (५) 'अ' त महाप्राण घातला म्हणजे ह होई व 'ह' तू फळांतराने प्रत्यय उत्पन्न झाले व प्रथम प्रत्यय वचनांचे झाले. (६) 'अ' त महाप्राण घातला म्हणजे ह होई व 'ह' तू फळांतराने प्रत्यय उत्पन्न झाले व प्रथम प्रत्यय वचनांचे झाले. (७) दोन निरनिराळे वचनप्रत्यय रूपानारे दोन भिन्न व्द हा तिसरा प्रत्यय लागून दिलाय एक, दोन, तीन, ह्या माला लागून वचनें दाखली. नेणेप्रमाणे दोन वचनप्रत्यय नामाच्या पाठीमागे उत्पन्न म्हणून आली. (८) या तिन्ही समाजांत अद्याप लिंगप्रत्यय व विभक्तिप्रत्यय लागू नसता प्रत्यय पडला नव्हता. मनांत स्त्री-पुरुष भेद असे परंतु वैय्याकरणिक लिंग या समाजांना अद्याप माहीत नाले

नमूने. अशा काली उत्तमगुणवाचक व गत्यगुणवाचक सर्वनामांची एकटिप्रि वचनांचीं हें वनर्थां गेलीं य तीं भाषेत इतकीं इद शालीं कीं लिप्यक्षणां हीं दोन्ही सर्वनामें कायमनीं अवयव ठरलीं. त्व म्हणजे श्री, पुण्य कीं पोर त्यांना पोष त्व या रूपानें होत नाहीं, तर इतर कोणत्या तरी शापरानें होतो. त्या कालीं ए हा उद्यवाचक शब्द योजणाऱ्या समाजाचे सर्व प्रातिशादिक शब्द हल्त होते. गात्र, हृत्, गुत्र, देव्य, रम्य, मान्, विस्, नर, अभिनिर्, प्रतिस् अथे सर्व शब्द हल्त असत. म, इ व ऋ हे प्रत्यय योजणाऱ्या समाजाचे शब्द हल्त व अजना असे दोन्ही प्रकारचे असत. (११) उत्तमगुणवाचक व गत्यगुणवाचक सर्वनामांची तिन्ही वचनांचीं हें प्रत्ययी समाजाच्या भाषेत जशीं होत तीं उरलीं समाजाच्या भाषेतहि होती. (१२) सर्वथा शेषटीं विभक्ति-प्रत्यय उद्भव पाहिले. वचनांचीं तीन हें रानटी आयें भाषेत होतोंच. पैकीं एकरचनाच्या रूपानुद्धे विभक्तिप्रत्यय लागून निरनिराळ्या विभक्त्यांचीं एकरचनें वनन, द्विवचनाच्या रूपानुद्धे विभक्तिप्रत्यय लागून निरनिराळ्या विभक्त्यांच्या द्विवचनांचीं हें साधक व त्रिवचनाच्या रूपानुद्धे विभक्तिप्रत्यय लागून निरनिराळ्या विभक्त्यांचीं अनेक-वचनांचीं हें तयार होत. (१३) अत्यवाचक रूप कल्याकरितां मयें आ घातून वृद्धि दर्शवीत. उदा. पुन-प + आ + उत = पौन. यावरून वृद्धिनियम निघाला.

शोद्धयांत सांगावयाचें म्हणजे पाणिनीपूर्वकालीं (१) साधी तुटक शब्दांची अप्रत्ययमाया प्रथम जसलेगीं दिसने. (२) नगर प्रथमरचनाचे प्रत्यय जन्माव आले. (३) नगर विभक्तिप्रत्यय जन्माव आले. (४) नगर लिंगभेद होऊ लागला. (५) तो परिपूर्ण होतो न होतो इतक्यांत पाणिनीय भाषा स्थिर म्हणजे मृत झाली.

बोलभाषा व साहित्यिक भाषा — वैदिक भाषेनें जें स्वरूप आपणांस ऋग्वेदांत दिसून येतें त्यामध्ये अधिक रसात्मक व व्याकरणनियमाची शिथिलता दृष्टीस पडते. ऋग्वेदांतील पूर्वे एरुमेकापासून मध्याच दूर असलेल्या कालखंडामध्ये व सर्वच भिन्न भिन्न प्रदेशांमध्ये तयार झाली असल्यामुळे त्यामध्ये व्याकरणविषयक रूपानाहुल्य व स्थानिक वैशिष्टय प्रचुराणें दृष्टीसतीस येतें. या भाषेला जसजसे वाङ्मयीन अथवा प्राथमिक स्वरूप प्राप्त होत गेलें तसतसे तिचें स्वरूप नियमबद्ध व कमी वैचित्र्ययुक्त होत गेलें अतें उत्तरकालीन वैदिक वाङ्मयाकडे पाहिले असतां दिसून येतें. वैदिक भाषेस प्रातिशाख्यादि ग्रंथांनी अधिक नियमितपणा आणण्याचा प्रयत्न केला. याच प्राति-शाख्यांची पुढे व्याकरणग्रंथांत परिणति झाली व त्या मानानें भाषेस अधिकाधिक एकसुता व नियमबद्धपणा हीं प्राप्त होऊ लागलीं. या विषयी आपल्यास पाणिनीकांहीं पूर्ण वाढ झालेली दिसते. पाणिनीच्याहि पूर्वी द्रष्टाक-टापनादि अनेक व्याकरणकार होऊन गेले होते, व त्यांचे भिन्नभिन्न व्याकरणसंप्रदाय प्रचलित होते. या सर्व ग्रंथांचा व संप्रदायांचा परामर्ष घेऊन पाणिनीने आपल्या व्याकरणाची रचना केली व जरी त्याने केवळ अमुक शब्दांचें अमुक तऱ्हेचें रूप वनतें, विशिष्ट परिस्थितीत विशिष्ट आदेश होतात इत्यादि तऱ्हेचे केवळ वस्तुस्थितिनिदर्शक नियम आपल्या ग्रंथांत नमूद करून ठेविले आहेत, व अमुक कराचें व अमुक प्रत्यय लावावा अशा तऱ्हेचे विधायक नियम घातलेले नाहींत, तथापि पाणिनीनें तत्कालीन प्रचलित भाषेचें स्वरूप निश्चित केल्यामुळे त्यापुढील ग्रंथकारास त्या विशिष्ट पद्धतीसच अनुसरून ग्रंथरचना करावी लागली. व पाणिनीच्या वस्तुस्थितिनिदर्शक सूत्रासच नियमांचें स्वरूप प्राप्त झालें. याप्रमाणें सख्खत भाषेचे स्वरूप नियमबद्ध वनून गेलें. तथापि हें पाणिनीय व्याकरणहि सर्वमान्य होऊन पूर्णपणें अनुसरलें जाण्यास काहीं कालावधि अवस्य होता व त्यामुळे याही कालपर्यंत पाणिनीय नियमांस शोद्धनहि रचना झालेली आपणांस सख्खत वाङ्मयात आढळून येते. पि. वे. का. राजवाडे यांनीं गीतीतील पाणिनीय प्रयोगांचें दिग्दर्शन आपल्या माहाकाव्य स्मृतिप्रपातीतील निरघात केलें आहे ते याच गोष्टीचें उदाहरण म्हणून देता येईल. याप्रमाणें पाणिनीय कालापासून जसजसे आपण अर्वाचीन कालाकडे येऊ लागतो तसतशी आपणांस नियम बद्ध व निरपवाद रचना करण्याकडे अधिकाधिक प्रवृत्ति झालेली दृष्टीस पडते, व त्या मानानें वाङ्मयीन अवयव, प्राथमिक भाषा अधिकाधिक वृद्धि होत जाऊन अधिक पांडित्यपूर्ण व सोईनुयुक्त करण्याकडे ग्रंथकाराची प्रवृत्ति आढळून येते व त्या मानानें ती क्लृप्त व हुबोधि होत चाललेली आढळून येते. यामुळे लोकांच्या सामान्य व्यव-हारास ती अधिकाधिक निरुपयोगी होत जाऊन अरेरीस तिळा केवळ प्राथमिक बद्धभाषेचें स्वरूप प्राप्त होतें,

अर्थात् संस्कृत भाषेचे स्थावर होत असताना समाजामध्ये लोकभाषा किंवा सामान्य लोकांची व्यवहाराची भाषा म्हणून कोणती तरी भाषा अस्तित्वात असलीच पाहिजे. ही भाषा लोकव्यवहारास अधिक गुलाम व त्या मानाने व्याकरणाने नियमांनी विंधात जखडून न गेलेली अशी असावी. सध्याचे स्वरूप भिन्न भिन्न प्रदेशांतहि स्थानिक परिस्थितीप्रमाणे निरनिराळे असले पाहिजे, व त्याप्रमाणे आपण वेदकालापासून अलीकडील निरनिराळ्या चालखंडांचे निरीक्षण केल्यास अशीच वस्तुस्थिती आढळते. सामान्य लोकसमाजाचा व्यवहार या निरनिराळ्या स्थानिक बोलींतूनच चालू राहिला. संस्कृत भाषेला जस पद्धितीय विशिष्ट असे स्वरूप प्राप्त झाले तसेच सांप्रदायिक स्वरूपहि प्राप्त झाले. त्यामुळे पद्धितीय वैचारिक चळवळ त्या भाषेत चालू राहिली. याच वेळी वैदिक धर्माची वाढ याच वर्गाच्या हातात असल्यामुळे वैदिक धर्ममूलक यज्ञयागादि संस्था व विधि यांचे स्वरूपहि अधिक अवाढव्य व सामान्य जनसमूहाच्या आवडण्यासारखे वाढत गेले, यामुळे सामान्य जनसमूहाच्या पारमार्थिक उत्पत्तीस काही तरी अल्प परिभ्रमाचा व त्याच्या आढोमजळील मार्ग असण्याची आवश्यकता उत्पन्न झाली, व त्याचा परिणाम म्हणजे वैदिक धर्माविरुद्ध निरनिराळ्या काही प्रचलित झालेले संप्रदाय हा होय, अशा तऱ्हेचा सर्वात महत्त्वाचा व प्रादेशिक दृष्ट्या अत्यंत व्यापक असा संप्रदाय म्हणजे बौद्ध संप्रदाय होय. सुद्धाचा जन्म किंवा यज्ञ यासमर्थी कितीहि भिन्न भिन्न मते असली तरी त्यांचे कार्य सामान्य जनतेची ऐहिक व पारमार्थिक उत्पत्ति घडवून आणणे हे होत यासह बुध्मत नाही. वैदिक धर्मातील यज्ञयागादि प्रचलित विधि अथवा तपश्चर्यादि तद्द्वारे मार्ग यांपासून पूर्णपणे अल्लिप्त व कोणत्याहि सामान्य मनुष्यास स्वतः आचरणात आणण्यास गुलाम अशा मार्गांनी आपली पारमार्थिक उत्पत्ति घडवून आणणे अत्यंत अवघड व साध्य आहे या तत्त्वाचा प्रसार बुद्धाने करणारास मुरवात करून आपणांस असल्या अनुयायी मिळविले; व या तत्त्वाचा प्रसार केवळ भरतखंडात नव्हे तर तत्कालीन ज्ञात जगाच्या पन्थाच मोठ्या भागावर झाला, या तत्त्वाच्या प्रचाराचे बुद्ध व त्याचे अनुयायी यास लोकांच्या प्रचलित अथवा सामान्य बोलींचा आश्रय करावा लागला; कारण त्यांस जो संदेश द्यावयाचा होता तो सामान्य लोकसमूहास द्यावयाचा असल्याने त्यांच्याच भाषेत देणे आवश्यक होते, यामुळे त्याच त्यांच्याच मध्य देशात प्रचलित असलेली सामान्य बोली मार्वाची (नंतर धर्मसंगीतिकांशी पाली) तिचाच अवलंब करावा लागला, यामुळे बौद्धधर्मीय विशेषतः बौद्धधर्माच्या प्राथमिक अवस्थेमध्येही हीनयानपंथीय ब्राह्मण पालीभाषेतच रचले गेले, येथे ईहिक स्थाने ठेवले पाहिजे की, बौद्ध तत्त्वज्ञानाचा प्रसार प्रारंभी केवळ तोंडी व्याख्यान प्रवचनादि स्थानेच झाला व त्याचे वाढण्यात प्रथम बुद्धनिर्वाणानंतर काही कालाने करण्यात आले, व पुन जेव्हा हाच संप्रदाय आपली प्रचलित संस्कृत वाढण्यात ऋतू लागला व महायान नांवाच्या पद्धतीने मिरवू लागला तेव्हा पुन्हा सामान्य जनतेपासून दुरावल्यामुळे भरतखंडातून नष्ट झाला या बौद्धसंप्रदायाच्याहि पूर्वीपासून किंवा समकालीन जनांचा पण प्रचलित होता. यातील सर्वात महत्त्वाचा व अखेरचा तिथेकर अथवा प्रचारक जो महावीर त्यानेहि आपली कर्तव्यभूमि म्हणजे सामान्य जनसमूह व आपली प्रचाराची भाषा म्हणजे सामान्य जनसमूहाचीच भाषा जी अर्धभागची तिचाच अवलंब केल्यामुळे या पंथाचाहि प्रसार भरतखंडाच्या पन्थाच मोठ्या भागावर झाला. त्या भाषेतीलहि या पंथाचे वरेंच ब्राह्मण आज आपणांस उपलब्ध आहे. याप्रमाणेच या पंथातील किंवा इतरहि सामान्य जनतेचे जे व्यवहार होत असत तेहि लौकिक बोलीमध्ये चालू असत, त्यामुळे अशा तऱ्हेच्या जनपदबोलींहि संस्कृत भाषेबरोबरच ठिकठिकाणी प्रचलित होत्या. अर्थात् या बोली व्याकरणादि नियमांनी परावृत्ता वद्ध नसून त्यांचे स्वरूप स्थानिक असल्यामुळे भरतखंडाच्या निरनिराळ्या भागांत निरनिराळ्या नांवांनी व भिन्न भिन्न स्वरूपात प्रचलित होत्या. अशा तऱ्हेच्या अनेक बोलींचा उल्लेख निरनिराळ्या ग्रंथांत केलेला आपणास आढळतो. या इतर बोलींना सांप्रदायिक वैशिष्ट्य नसल्याने व प्रचलनेची सर्वमान्य भाषा संस्कृत असल्याने या लौकिक बोलीत फारशी प्रचलना आपणास आढळून येत नाही. यांचेच सामान्यतः प्राकृत असे नाव दिलेले आढळते, परंतु त्यास निरनिराळी स्वतंत्र प्रादेशिक नावेहि होती. व यातील काही बोलींमध्ये थोडी फार प्रचलनादि झालेली दिसून येते. (उदा० पैंथाचर्चात दृष्टकथा) व काही भाषांतील पुढित उल्लेख काही संस्कृत ग्रंथांत आढळतात, तसेच संस्कृत नाटकांतून अमुक अमुक पात्राच्या तोंडी अमुक अमुक प्राकृत भाषा घालण्यात असे नियम पुढे ठरविले गेले.

वेदकालीन बोलींचे विशेषः—प्राकृत भाषा म्हणून ज्या निरनिराळ्या बोलींस सगोष्ण्यांत येत त्या वास्तविक लोकांमध्ये प्रचलित असलेल्या निरनिराळ्या देशभाषा होत्या. यांपैकीच एतत्या बोलीस (किंवा महत्वाच्या दोन तीन बोलींच्या मित्र भाषेस) तिच्यामध्ये याज्ञिकनिमित्ति शास्त्रासुद्धे अधिक शिष्ट व सुसंगत रूप प्राप्त होऊन 'संस्कृत' असे नांव मिळाले. तिच्या शिष्ट व सुसंगत स्वरूपासुद्धे पुढील प्रचरणादि त्याच भाषेत होऊ लागून ती भाषा समृद्ध व संपन्न झाली. परंतु लोकव्यवहार सामान्य बोलींतच चालू होता.

या प्राकृत भाषा अथवा बोली वेदपूर्वकांची आणि वेदकाळींहि प्रचलित असल्या पाहिजेत. किंबहुना वेदकाळापासून ज्या सामान्य लोकांत बोली होत्या त्याच पुढे प्राकृत भाषा म्हणून सगोष्ण्या जाऊ लागल्या. या गोष्टीस आपणांस वेदांतच गमक आढळते. उदाहरणार्थ जे विशेष आज आपणांस प्राकृत भाषांमध्ये आढळतात, त्याच विशेषांची उदाहरणे आपणांस वैदिक वाङ्मयांतहि मग्न मग्न दृष्टीस पडतात. यावरून वेदकालीन वैदिक भाषा बोलणाऱ्यांच्या भाषेवरहि तत्कालीन सामान्य अथवा जनपद भाषांचा परिणाम होत होता व कांहीं जनपद भाषांचे विशेष वैदिक लोक आपल्या भाषेत वापरीत होते हे स्पष्ट होते. असे विशेष पुढे दिले आहेत.

वैदिक भाषेत आढळणारे प्राकृत भाषांतील कांहीं विशेषः—(१) प्राकृतामध्ये अनेक ठिकाणी ऋकारान्तर उकार करितात; वैदिक भाषेतहि तसाच प्रकार आढळतो. जसे—*कुन्द=कुन्द*; *कतु=उत*, पृथिवी = पृथ्वी. वैदिक साहित्यांत 'कृत' बदल कुट आढळते.—(ऋग्वेद १. ४६. ४.)

(२) प्राकृतांत जोडाक्षरांतील एका यणांचा लोप होऊन त्या यणांचा पूर्वस्वर न्हस्व असल्यास दीर्घ होतो. जसे—*दुर्लभ = दूल्ह*, *विग्राम = वीग्राम*, *स्वयं = पयस*. वैदिक भाषेतहि असेच होते. जसे—*दुर्लभ = दूल्भ*—(ऋग्वेद, ३. २. २.), *दुर्गा = दूगा* (ऋ. ७-१८, २५.)—*शुश्रूषुः = प्रातिश्राव्य*, ३. ४३. भिथिरा-शिथिरा (ऋ. ७-४६, २.)

(३) व्यजनान्त संस्कृत शब्दांतील अन्य व्यजनांचा प्राकृतांत लोप होतो. जसे— *तावत् = ताव*, *यशस् = जश*. वैदिक साहित्यांतहि अशीं उदाहरणे आढळतात. जसे—*पथात् = पथा* (ऋ. १. १२३. ५, २. २७, ११ बंगरे—अथर्वसंहिता १०-४-११.), *उच्चात् = उच्चा* (ऋ. १. २४, १०; २८, ७; बंगरे तैत्तिरीयसंहिता—२. ३. १४.), *नीचात् = नीचा*—(ऋ. २. १३, १२; १४, ४; ४. ४, ४; ३८, ५; बंगरे. तैत्तिरीयसंहिता २. २. १४.).

(४) प्राकृतांत संयुक्त र आणि य यांचा लोप होतो. जसे—*प्रगल्भ = पगल्भ*, *ग्रामा = ग्रामा*. वैदिक साहित्यांतहि हे आढळून येते. जसे—*अ-प्रगल्भ = अ-पगल्भ*—(तैत्तिरीयसंहिता ४. १. ६१.) *न्यच = निनच*, (शतपथब्राह्मण, १. ३. ३. ३३.)

(५) प्राकृतांत जोडाक्षराच्या अर्धीचा स्वर न्हस्व होतो. जसे— *पान = पन*, *रानि = रति*, *साध्य = सगृह*, वैदिक भाषेतहि असे प्रयोग आढळतात. जसे— *रोदसीया = रोदसिप्रा*—(ऋग्वेद १०. ८८, १०.) *अमान = अमन*—(ऋग्वेद ३. ३६, ४.)

(६) प्राकृतांत संस्कृत 'द' चा 'ड' झालेला अनेक ठिकाणी आढळतो. जसे—*दण्ड = डण्ड*, *दस = डस*, *दोला = डोला*. वैदिक साहित्यांत दुर्दभ = दूडभ,—वाजसनेयिसंहिता ३. ३६. पुरोडाश = पुरोदाश. शुद्धयशुः प्रातिश्राव्य ३. ४४ अर्शी हवे झालेली आढळतात.

(७) प्राकृतांत 'ध' चा 'ह' होतो. जसे—*नधिर = नहिर*, *व्याध = वाह*; वेदभाषेतहि अशी उदाहरणे सापडतात. जसे—*प्रतिश्रवाय = प्रतिश्रवाय*,—गोपथब्राह्मण २. ४.

(८) प्राकृतांत संयुक्त व्यजनांच्या मध्ये स्वरूपा आगम होतो. जसे—*क्रिष्ट=किल्ष्ट*, *स्व = सुव*, *तन्वी = तनुवी*; वैदिकभाषेतहि सहस्र्यः = सहस्रियः, स्वर्गः = सुवर्गः,—तै संहिता ४. २. ३.; *तन्वः = तनुवः*, *स्वः = सुवः*,—तैत्तिरीय आरण्यक ७. २२. १, ६. २. ७. अर्शी हवे झालेली आढळतात.

(९) प्राकृतांत अकारान्त पुल्लिंगी नामांच्या प्रथमेच्या एकवचनाच्या अन्ती 'ओ' असतो. जसे— *देवो, भिणो, सो इ.* वैदिक भाषेतहि कोठे कोठे असे आढळते. जसे—*सवत्सरो अजापत*—ऋग्वेदसंहिता १०, १९०. २. सो चित्,—ऋग्वेद स. १. १९१. १०—११.

(१०) प्राकृततः 'देव' इ अकारात् शब्दाभ्यां तुजिभ्यां बहुवचनाचीं रूपं देवेहि, गभीरेहि, जेटडेहि, अशीं होतान, वैदिक भाषेन यांना जणुना अशीं देखेमि, गभीरेमि, ज्येष्ठेमि इ. रूपं आढळतात.

(११) प्राकृतप्रमाणें वैदिक भाषेनहि चतुर्थांश स्थानीं पंडी विभक्ति योग्यतान. चतुर्थ्यें बहुल छ दक्षि — पाणिनी—व्याकरण २०. ३. ६२.

(१२) प्राकृततः देवा, वण्डा, जिगा इ सारणीं पंचमीभ्यां एकवचनाचीं रूपं आढळतात, तर वैदिक वाङ्मयांतहि यासारणीं नीचा, पथा, उथा इत्यादि रूपं दिसून येतात.

(१३) प्राकृततः द्विवचनाभ्यां टिकाणीं बहुवचनहि योग्यतान वैदिक भाषेंतहि 'इद्रावदणी' बदल 'इद्रावदणी', 'मित्रावदणी' या ऐरणीं 'मित्रावदणी', 'यां सुरयां रथितमी दिविष्टुद्यावद्विनी' बदल 'या सुरया रथितमा दिविष्टुद्या अधिता' व 'नरी' बदल 'नरा' अशीं द्विवचनीं रूपांऐवजीं अनेकवचनां रूपांछाऱणीं रूपं आढळतात.

संस्कृत ही भाषा व्यवहारांत योजिली जात होती काय ? — याच टिकाणीं संस्कृत भाषा ही कधीं काळीं प्रचारांत असून चालेली जात होती काय ? या प्रभावाहि अनुपगमने विचार करूं संस्कृत भाषा ही कधीं तरी सामान्य व्यवहारातील चालेल्याची भाषा होती काय याबद्दल अनेक विद्वानां- रुड्न द्याऊं प्रदर्शित केले जाते व तिच्या 'संस्कृत' नांवावरून ती सामान्य भाषेवर सरकार होऊन बनलेली म्हणून केवळ ऐतनाकरितां तयार केलेली कृत्रिम भाषा होय असें प्रतिपादन करण्यांत येतें. तसेंच तिला देववाणी म्हणूनहि संशोधयात येतें तथापि बदकालीन किंवा तत्पूर्व व राहित्यातील संस्कृत भाषा, प्राकृत प्रथ व उपनिषदें यातील भाषा, आपें कायद्यातील भाषा आणि अभिज्ञान संस्कृत भाषा त्यांच्या स्वरूपाकडे तुलनात्मक दृष्टीने पाहिल्यास त्यामध्ये आपणास किती तरी फरक पडलेला आढळून येईल. हा फरक ही भाषा केवळ धार्मिकीय ऐवजीं अस्तुत योद्ध्याभ्यां व्यवहारांत नसली तर पडत गेली नसता, कारण केवळ पार्श्वस्थीन भाषा स्थिर स्वरूपाची राहते. तीत कचित्च उदळ होण्याचा समज असतो. वेदवाणीहि 'नैगम' व 'भाषिक' अशा प्रकारचीं दोन संस्कृत भाषेचीं रूपं प्रचलित होतील हे आपणांस यास्तकाच्या निश्चायानून दिसत येतें तसेंच यास्तकानें प्रातमेदानुसार भाषेचें स्वरूप किंवा तींतील काहीं शब्दांचीं रूपं योग्य बदलात ही गोष्ट स्वरूपांत घेऊन ती नमूद करून ठेविली आहे 'अथापि भाषिकस्यो धातुभ्यां नैगमा कृतोभाषन्ते । दप्ता । धेनवाया इति । अथापि नैगमेशो भाषिका । उण्णम् । पुतमिति । अथापि प्रकृत्य एवैकेषु भाष्यन्ते । विप्रत्य एकेषु । श्वतिर्गेतिकर्मा करोजेत्येव भाष्यते । करोजा कर्त्तव्यभाषा । वमनीयमोजा वा । कयल कमनीयो मयति । विकारमस्यार्थ्यु भाष्यन्ते । दाय इति । दातिर्त्तवनाथै भाष्येपु । दानमुदीच्येपु । (नि २. १-३)

संस्कृत भाषेचीं प्रातपर्यंत निरनिराळीं रूपे प्रचलित असून त्यांपैकीं काहीं प्रातांत अधिक शिष्ट असें रूप प्रचलित अस ही गोष्ट ब्राह्मण ग्रंथकारांनींहि नमूद करून ठेविली आहे उदा० शांखायन अथवा कौषीतकी ब्राह्मणात उत्तरेकडील प्रदेशातील भाषा पिढ्यान्पिढ्या असून तिरुहेच भाषा शिक्क्याकरिता जातात असें विधान केले आहे 'तस्मादुदीच्यो दिक्षि प्रजातवरां वायुयत उदञ्चउ एव यान्ति वाच शिशितुम् । यो वा तत जागच्छति तस्य वा शुभ्रपन्त इति ।' (शां शा ७. ६) तसेंच असुर हे अणुद चालेल्यामुळे पराभव पावले व असुर हे अणुद भाषाभाषा होते ही तत्कालीन समजूत 'हेलयाहेलया इति परारभुव । या उत्तेरतवचन आपणास स्पष्ट होते व हीच गोष्ट पूर्वकालील लोक अणुदभाषी होते म्हणून त्यांस असुर म्हणले आहे यावरून प्रतीत होते 'अमुयां प्राच्यां' [शां शा ३. १, २३]

त्याप्रमाणेंच संस्कृत भाषेंत जे सधिसपर्षी नियम आहेत त्यांचेहि कारण समिहित स्वर हे सामान्यतः खुल्ल उच्चारणाची सामान्य व्यवहारातील लक्षण हेंच असलें पाहिजे आजहि मॅच भाषेंत पहिल्या शब्दाचीं दोहर्चीं अक्षरें व पुढच्या शब्दाचीं आरभीचीं अक्षरें जोडून चालेल्याची पद्धत आपणास आढळते

तसेंच काहीं वाक्यप्रचार जे सामान्यतः चालेल्याच आढळतात त्यांचाहि उपयोग आपणाला संस्कृत भाषेंत केलेला आढळून येतो उ०. खाद खादेति खादति । कुरु कुर्वति करोति । रक्ष्वा स्वातो, वरकर करोत.

राजशेखरात्मै कायमीमांसा प्रथमार्थे साहसक राजर्णे उज्जयिनीमध्ये जापल्या अन्त जुरांत संस्कृत भाषाच वापरली पाहिजे असा नियम केला होता असें म्हटलें आहे 'ध्रुयते चोज्जयिन्या साहसकोनामराजा तेनान्तं पुर एव सरहृतं भाषात्मको नियम प्रवर्तितः।' (गा. जां. मी. पृ ५०)

तसेंच नाटक हें सामान्य व्यवहाराचेंच ह्मण प्रतीक जणून नाटकामध्ये नायक, देव, ब्राह्मण, ऋषि, राजे इत्यादि पात्रांच्या तोंडीं संस्कृत भाषा घातलेली असते व हीं नाटकें जप्रा, उत्तरव इ. प्रसंगी करण्यांत येत असत, अशा वेळीं तीं समाजगारे प्रेक्षक जर नसतील तर त्याचा प्रयोग करणें निरर्थक ठरेल, परंतु असे प्रयोग ज्या अर्थी होत असत हें उत्तररामचरित्रादि नाटकांच्या प्रास्ताविक प्रवेशावरून दिसते, त्या अर्थी तीं नाटकें समाजगारा भोतृवर्ग असला पाहिजे. संस्कृत भाषा कीर्तन, व्याख्यान, प्रवचन इत्यादिकांनून मधून मधून वापरल्याचा व्यवहार आजहि आढळतो, केवळ संस्कृत भाषेमध्ये धैर्य करणारी मडळी हिंदुराजाच्या निरनिराळ्या प्रांतांनून आजसुद्धा आपणास परीच दाखविता येतील तसेंच संस्कृत भाषेत निघणारी नियतकालिक मधून मधून आढळतात, यावरून संस्कृत भाषा ही पूर्वी लोकांच्या व्यवहारात होती. एवढेंच नव्हे तर आजहि ती मृत झाली आहे असें म्हणतां यावाचें नाहीं, मात्र व्याकरणादि नियमांनीं निगडित झाल्यानें लोकव्यवहारास अनुकूलन तिच्यामध्ये जे वास्तविक परक व्हावयाचे ते होणें उद्द झाल्यामुळे तिला स्थिर स्वरूप प्राप्त झालें आहे. अशा या नावांत एक गोष्ट लक्षात ठेवली पाहिजे कीं संस्कृत भाषा ही भारतीयांची संस्कृतिवहनाची व ज्ञानपरंपरा कायम टिकविण्याची भाषा होती, भारतीयांचा ज्या विस्तीर्ण प्रदेशावर प्रसार झाला होता व त्यांनीं जी आपल्या संस्कृतीची छाप अनेक मानससमूहावर, सदिली हाती त्या संस्कृतीचें रक्षण व प्रसार व्हावयाचा तर त्यांस या सर्व प्रदेशांवरील संस्कृतिवाहक भाषा एकच असणें आवश्यक होतें व तिचें स्वरूप शक्य तितकें स्थिर ठेवणें यरील हेतुस्तव प्राप्तच होतें. वारवार उदरगारी भाषा पार विस्तीर्ण प्रदेशावर एका स्वरूपाने चालू राहणें शक्य नाहीं व त्या वेळीं याद्वयाचा प्रसारहि आजच्या इतका कुलभ होणें शक्य नसल्यामुळे या भाषेवर त्याचें कार्य होऊ शकलें, तसेंच ज्या विद्वानास इतक्या विस्तीर्ण क्षेत्रावर मान्यता मिळावयाची असेल त्यास याच भाषेन प्रथरचना करणें जरूर होतें, व दीर्घकालपर्यंत देशी भाषेत वादमय तयार होत असता उद्बुद्ध दर्जाचें व सर्वराष्ट्रीय वादमय संस्कृतमध्ये लिहिलें जात होतें. उलट देशी वादमय संस्कृतावली ही होतें आजहि श्रेष्ठ विद्वान कीर्तीच्या लोभांनें सामान्य जनतेची परी न करता देशी भाषेपर्यंत इमर्जीत रचना करताना आढळतात, तेव्हा संस्कृत भाषेने त्या वेळीं सांस्कृतिकदृष्ट्या राष्ट्रभाषेचा प्रभू सोडविला होता.

आर्यांच्या भाषेवर इतर भाषांचा परिणाम — आर्य लोकांच्या भाषेवर केवळ आर्यांतील सामान्य जनतेच्या भाषेचाच परिणाम झाला असें नव्हे तर आर्य लोकांचें जें उत्तर भुवार्कडील प्रदेशाकडून परिभ्रमण झालें व त्यांच्या मूलग्रंथापासून ज्या अनेक शाखा निरनिराळ्या प्रदेशात पसरल्या त्यांच्यामध्ये मूलग्रंथकालीन भाषा जी प्रारंभी सामान्यत एकूपाची असेल तीमध्ये परिस्थित्यनुसृत व ज्या निरनिराळ्या परकीय लोकांशी त्यांचा संपर्क आला त्यांच्या ससर्गांमुळे परक पडत गेले असले पाहिजेत, व मूल भाषेच्या निरनिराळ्या शाखांची वाढ निरनिराळ्या स्थानां झाली असली पाहिजे व ही गोष्ट घडून आल्याचें आपणास भिन्न भिन्न प्राचीन आर्यसभ्य भाषांची तुलना केली असता स्पष्टपणें दिसून येते, भारतीय आर्यांची भाषाहि मूलग्रंथकालीन भाषेपासून विशिष्ट तद्द्वारे विकास पावत आजच्या स्वरूपात प्राप्त झाली आहे तसेंच या आर्य लोकांशी त्यांच्या मार्गीत ज्या परकीय लोकांचा संपर्क आला त्यांच्या ससर्गांचा व भाषांचा परिणामहि आपणास त्यांच्या भाषेवर झालेला दिसून येतो ऋग्वेदामध्ये हि जंफरी, गुर्फरी, वृत्र, वृषय, तावुव इत्यादि शब्द असुर किंवा खास्त्रि लोकांच्या भाषेनून घेतलेले आढळतात, त्यानंतर योनिष शास्त्रांत हि वृषा, व्रेकण इत्यादि शब्द राक्षस्योतिपातील घेतलेले दिसतात. यामागणें पार प्राचीन काळापासून भिन्न संस्कृतीतील व भाषातील अथ आर्यलोक ग्रहण करीत होते, नेम, पिक, तामस हे शब्द वैदिक असले तरी ते मूलचे ग्लेच्छ शब्द आहेत असा सिद्धान्त मीमांसकांनीं जैमिनीमुतात दिला आहे (अधिकरण १।२।६) भरत रचिता आल्यावरहि येथील स्थानिक लोकांच्या द्राविड भाषातील शब्द संस्कृत वादमयात प्रविष्ट झालेले आपणास आढळतात. मटची = टोल हा कानडी शब्द तर उपनिषत्कार्णीच संस्कृत भाषेत शिरलेला आढळतो. मटची इत्येव

उभय (छांदो. १. १०. १.) मुख्य वर्ण सङ्घट भाषेने द्राविड भाषेतूनच घेतले ही गांध विद्वत्माय आह. सामेरीज अनक द्राविड विचा कोल लोकांच्या भाषेतील शब्द सङ्घट भाषेने घेतले पुढे दिले आहेत.

पपि = वानर, कर्मार = वरगादीर, वरा, काल, कितव = पुगार खेळणारा, वुट = झोपडी, वुणास = उड = राळगा, गण, नाना = पुष्कळ, नील, नीहार = वर्ष, हिम, मेघ, विल, बोज, मयूर, रात्रि, रूप, साम्य, वामु = देवगा, हे शब्द वैदिक भाषेने आदळतात तसेच ब्राह्मण ग्रंथांत अटवी, अरक = एक प्रकाश पुर, आडभर तमल, कुलाल, राडा = चित्ता, तण्डुल, तिल, पण = पेय, मटची = टोळ, मकंद, बरस, बरस = पांढरा, दही, नीहि, शय हे शब्द आदळतात.

आतां जेथे दोन भाषांचा सवय आला तेथे कोणते शब्द दुसऱ्या भाषेतून घेतले हे ठरविणे बरीच अशक्य. विशेषतः सङ्घटसारख्या सत्र भाषेने दुसऱ्या भाषेतून शब्द घेतले असावे ही गोष्ट लोकांस पटणे कठीण जाते, तेव्हा सङ्घट भाषेतील परकीय, विरोधत द्राविड शब्द कसे ओळखावे याकरी काळखेल याने पुढील नियम दिले आहेत त्यावरून आपणांस असले शब्द खडून ओळखून काढता येतील.

जेन्ना सङ्घट व द्राविडभाषा यांना साधारण अंशणारा एखादा शब्द (१) सङ्घटमध्ये कोणत्याही प्रकारे श्रुपादितां यत नसल्याने अगदी अलग अथवा निराळाच दिसतो व द्राविड भाषेत मात्र तो प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षपणे श्रुपादितां यत असून त्याच्याशी दुसरेहि शब्द श्रुत्यासिद्धाया सवद आहेत,

(२) किंवा असल्या एखाद्या शब्दाचा अर्थ, वरुणा इ.कांच निदर्शक दुसरेहि शब्द सङ्घट भाषेत आहेत, पण द्राविड भाषेत तोच एक शब्द त्या अर्थाने रूढ आहे (उ० नीर);

(३) किंवा सङ्घटशी चांशिक नवें बालगणान्या इहोपुरोषिपन भाषांत किंवा भाषेत तो शब्द आदळतो नसून प्रत्येक द्राविड पोडभाषेत मात्र तो आदळतो,

(४) किंवा त्या शब्दाची सङ्घट कोळकारांनी केलेली श्रुत्यासिद्ध स्पष्टपणे काल्पनिक आहे असे दिसते व द्राविड भाषेत मात्र तो शब्द किंवा तसले अनेक शब्द त्या किंवा तसल्या अर्थाच्या धातूवरून किंवा मूलशब्दावरून श्रुत्यादितां येतात,

(५) किंवा द्राविड भाषेत त्या शब्दाचा मौलिक अर्थ रूढ असून सङ्घट भाषेत मात्र त्याचा लाक्षणिक किंवा अल्कारिक वा अप्रत्यक्ष अर्थ रूढ असेल,

(६) किंवा तामिल किंवा तेलुगु पडित सङ्घट भाषेच्या सर्वमापजननीत्वाबद्दलची आपली धट्टा बाजूला ठेवून तो शब्द मूल द्राविड शब्दापासून निघालेला आहे असे ठासून प्रतिपादन करितात त्या वेळी किंवा ही सर्व कारणे किंवा यापैकी काही कारणे जेथे स्पष्टपणे अस्तात त्यावेळी एकादा विशिष्ट शब्द द्राविड भाषेतून सङ्घटमध्ये गेला आहे असे मानण्यास हरकत नाही काही वारतीत द्राविडभाषांचे सङ्घटवरील कृष्ण आतां साधारणपणे विद्वत्मान्य झाले आहे मोठे वेपे आपल्या सङ्घट भाषेच्या व्याकरणात म्हणतो, “सङ्घट ही अति प्राचीन भाषा असून तिचा विस्तार पार आहे. तिचे बोलभाषेचे स्वरूप नष्ट झाल्यानंतरहि बराच काळ तिचा धर्म व सङ्घटि यांच्या प्रसाराचे एक साधन म्हणून उपयोग होऊ लागला व अद्या स्थितीतहि तिचा, तिच्यापासून निघालेल्या मित्रभिमिमांसीय बोलवर व मूलतः तिच्यापासून मित्र असलेल्या बोलवरहि बराच पगडा होता. त्यामुळे प्राकृत भाषांत प्रथम प्रविष्ट झालेली ह्ये तीत शिरली एवढेंच नसून तिला (सङ्घटला) मूलतः अगदी परके असलेले शब्दहि तीत धारिले सङ्घटला अगदी परकीय असलेल्या या बोलाने यथातथ्य ज्ञान झाल्यासच सङ्घटमधील परकीय शब्द निवडून काढता येणे शक्य आहे ”

विषयात द्राविड भाषापण्डित डॉ. रुडर्ट म्हणतो की, “सङ्घटमध्ये द्राविड भाषातील शब्द शिरले इतकेंच नव्हे तर सङ्घटमधील समानोच्चार्य शब्दांशी ते इतके वेगळेपण तद्पु झाले आहेत की, सङ्घट भाषेच्या पाविण्या बद्दलच्या भावनेमुळे ब्राह्मणपडित असले शब्द कसेती ओढून काढून आणें मूलशब्दापासून श्रुत्यादयांचा किंवा मूल द्राविड धातूच सङ्घट आहेत असे भासविण्याचा अट्टहास करतात ! ”

प्राकृत भाषा - वर विवेचन केल्याप्रमाणे सङ्घट भाषेच्या स्थिर, दृढ व निष्ठ स्वभावामुळे तिचा व्यवहार पडित वर्गातच होऊ लागला व पादित्यपूर्ण बाल्य त्या भाषेत रचले जाऊ लागले, फक्त सामान्य जनांच्या भावन

न्यत करणारें वाङ्मय त्यांच्या बोलित तयार होऊ लागलें व या बोलीस वाङ्मयीन स्वरूप प्राप्त होऊ लागलें व त्याचें व्याकरण करण्याची वेळ आली. ही व्याकरणें तयार करणारे सर्व सस्कृत पंडित असल्यामुळें त्यांच्या मनावर सस्कृत भाषेचा पगडा विशेष होता, त्यामुळें सर्व प्राकृत भाषा सस्कृतसमव आहेत अशीच त्यांची दृढ समजूत होती व तीस अनुसरून प्राकृत वैयाकरणानीं प्राकृत शब्दाची व्युत्पत्ति 'प्रकृति' म्हणजे सस्कृत व तीपासून झालेल्या त्या प्राकृत अशा अर्थाची केलेली आढळते. उदा० 'प्रकृतिः सस्कृत तन भव तत. आगतम् वा प्राकृतम् ।'-हेमचंद्र प्राकृत व्याकरण. 'प्रकृतिः सस्कृत तन भव प्राकृतमुच्यते ।'-प्राकृतसर्वस्व. 'प्रकृतिः सस्कृत तन भवताप्राकृत स्मृतम् ।'-प्राकृत चंद्रिका. 'प्रकृते. सस्कृतायास्तु विवृतिः प्राकृता मता ।'-पद्मभाषाचंद्रिका 'प्राकृतस्य तु सर्वमेव सस्कृत योनि ।'-प्राकृतसजीवनी. 'प्रकृते. सस्कृतादागतम् प्राकृतम् ।'-रूपक परिभाषा. 'तद्भावा सस्कृतभावा सिद्धा साध्येतिसा द्विधा ।' वाग्यलंकारटीका. 'संकृत नाम देवी वागन्वाख्याता महर्षिभिः । तद्वत्तत्त्वो देशीत्यनेक प्राकृतप्रभः ।' काव्यादर्श १-३३. 'संकृत स्वर्णिगा भाषा शब्दशास्त्रेषु निधिता । प्राकृत तज्ज तत्तुल्य देश्याधिकमनेकधा ।'-काव्यालंकार २. २.

परंतु प्राकृत प्रयकार व प्राकृत काव्यादि ग्रंथांचे वृत्तिकार यांनी प्राकृत ही सामान्य लोकांची भाषा होती या गोष्टीकडे दुर्लक्ष केलें नाहीं, व त्यांनी प्राकृत याच मूळच्या भाषा असून त्यावर सरकार होऊन सस्कृत भाषा बनली ही गोष्ट विशेषतः दिग्दर्शित केली आहे, हें आपणास त्यांनी केलेल्या प्राकृत भाषेच्या पुढील तद्देश्या व्युत्पत्तिवसन दिसून येतें. (१) प्राकृत प्राकृतम् । (२) प्रकृता (स्वभावेन) सिद्ध प्राकृतम् । (३) प्रकृतीना (साधारणजनानां) इदं प्राकृतम्. याप्रमाणें प्राकृत ही स्वभावज लोकसमाजामध्ये निरगता उदभव होऊन वाढलेली भाषा होती असा त्याचा आग्रह होता व भाषाशास्त्रज्ञांच्या हीच गोष्ट ररी दिखते. खेरीज त्यांनी प्राकृत भाषाची थोरवी पुढीलप्रमाणें वर्णन केली आहेः—'बालव्रीमदमूर्त्तौ नृणां चारित्र्यकाक्षिणाम् । अनुग्रहार्थं तत्त्वैः सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः ॥' हा आचार्य हेमचंद्रानें काव्यानुशासनाच्या टीकेत उद्धृत केलेला एक प्राचीन श्लोक आहे. तसेंच 'बालव्रीमदमूर्त्तौ दिजनातुग्रहाण सः । प्राकृतात् तामिहाकार्षीत्—॥' प्रभावकचरित. 'अङ्गनिम्बवापुर्दैन जन जिनेन्द्र साक्षादिव पासिभाषित ।'-हार्त्रिशद् हार्त्रिशिका. १. १९. 'अङ्गनिम्बवापुःपदा जेनीवाचमुपासमहे ।'-हेमचंद्रकृत काव्यानुशासन. कविराजशेखरानें शालरामायणात प्राकृतभाषेस 'गिर श्रया दिव्या. प्रकृतिमधुरा' प्राकृतधुर. असें म्हणून तीस सस्कृताची जननी म्हटलें आहे. व लट्देशात प्राकृताचा विशेष प्रचार होता असें वर्णन केलें आहे. 'ययोनि' किल सस्कृतस्य सुदृश जिह्वासु यमोदते । यत्र थोर पथावतारिणि कटुभाषा-क्षरणां स ॥ गद्य चूर्णपद पद रतिपतेस्तत् प्राकृत यद्वचः । तौल्यौल्लिखिताङ्गि परं नुदती दृढेर्निमेषप्रतम् ॥' —राजशेखरकृत शालरामायण. (१. ११) 'पठन्ति लट्भ लट्। प्राकृत सस्कृतद्विप । जिह्वा ललितौल्लापल्ल सौंदर्यमुद्रया' (११) तसेंच 'गौडाय' सस्कृतस्था. परि चित्तवच्यः प्राकृते लट्देश्या ।' काव्यमीमांसा ३१. २०. 'सकलाओ इम वाया विसृति एतो य णंति बायाओ । एन्ति समुद्र चिय णंति रायराओ, चिय जलाद्र ॥ —वाचपतिराजकृत गजवहो. रुद्रट्टरुत काव्यालंकारातील एका श्लोकावर टीका करताना जैन विद्वान नमिसाधूनें पुढीलप्रमाणें म्हटलें आहे. "प्राकृतेति । सकलजगज्जनूनां व्याकरणादिभिरनादितसरकार. सहजा वचनव्यापारः प्रकृतिः तत्रभव सैव वा प्राकृतम् ।' 'आरिसवयणे सिद्ध देवाण अदमयाग्रा वाणी' इत्यादि वचनात् वा प्राक् पूर्वकृत प्राकृत बालमहिलादिसुबोध सकलभाषाभिन्नघनमूत वचनमुच्यते । मेघनिर्मुक्तजलमिषैकस्वरूप तदेव च देशविशेषात् सरकारकारणाच्च समासादितविशेष सत् सस्कृतापुत्तरविमेदानाम्प्रोति । अत एव शास्त्रकृता प्राकृतमार्दा निर्दिष्ट तदनु सस्कृतादीनि । पाणिन्यादि व्याकरणोदितशब्दलक्षणैः सरकरणात् सस्कृतमुच्यते ।"

प्राकृत भाषाचें व त्यातील अकुत्रिम स्वादुता, मृदुता, सल्लता, बालादिवोधकारिता, महिलांमनोबद्धमता, सर्वजनप्रियता वगैरे अनेक गुणांचें प्राकृत वर्चनीय वर्णन केलें आहे. वरूरमजरी सट्टकामये कवि राजशेखर म्हणतो कीं, सरकृत काव्य कठोर असून प्राकृत सुदुस्मार आहे व त्याच्या कोमलतेत पुरुष च स्त्री इतकें अंतर आहे (पदसो सफअवबो पाठअवधो वि होइ सुदुमारी । प्रसिराण महिलाण जेसियमिह्तर तेसियमिमाण ।) प्राकृतप्रकाशावरील प्राकृतमजरी नांवाच्या टीकेत म्हटलें आहे कीं 'अहो त प्राकृत हारि मियावकवैमुन्दरम् । त्वयो यत्र राजन्ते

गुप्तानि धननिर्भराः । ' तर्चेन त्रिविधमर्थवान् शब्दांशुशास्त्रमाख्ये ' अनन्तरागुप्तोच्चारः शब्दसाहित्यकीर्तिमयः स च प्राकृतमेवेति मतं गुप्तानुवर्तिनाम् ' असे म्हणते आहे. दृग्गुप्तस्योक्तं 'प्राकृतं चाप्येव यद्वि वाच्यमिति विनिर्णयम् ' अशा निराळा टिप्पणी आहे. बळालया नावाच्या प्राकृतमुमापित रुद्राहोदि प्राकृत भाषेचे गुणदर्शन अनेक प्रकार केले आहे.

राजेश्वरसत्तेन व्याप्रमाणेन सरकृतभाषा ही साद्यांशानि अन्तपुरात रुद्र केल्याचे वर्णन आपल्या वाक्यमीमांसे करून आहे त्याप्रमाणेच प्राप्त भाषेचा व्यवहार करणाऱ्या राजांचीहि उदाहरणे त्याने त्याच ग्रंथात दिली आहेत. ' श्रुतेच कुमुतुल्यु सात्वाहना नाम राजा । तेन प्राकृतमापक्रमन्तःपुर एवेति नियमः प्रवर्तितः ' तसेच मोज राजाने राज्यही कदाभरणात आढ्य राजाच्या राज्यात सधे प्राकृत भाषेत व्यवहार चालत होता असे वर्णन केले आहे. ' नेऽधूननाद्वराजस्य राज्ये प्राकृतमापिणः । ' (सर, क. २. १६)

आपणास सध्या महाराष्ट्री, दारसेनी, मागधी, पंथाची, पाली आणि अर्धमागधी इतक्या भाषा त्यांतील वाङ्मयाच्या हप्ताने किंवा सरकृत नाटकादि ग्रंथांतील भाषांच्या तोंडी असलेल्या भाषणात दृष्टीस पडतात. प्राकृत भाषांचा प्रथम उल्लेख आपणाला भरतमुनीच्या नाट्यशास्त्रात पुढीलप्रमाणे आढळतो. ' मागधबन्तिजा प्राया शूरसेन्यर्धमागधी । गालीका दादि प्राया च न्त भाषा प्रकीर्तिताः ॥ ' परंतु यारहीने महाराष्ट्री, पंथाची, दारसेनी आणि मागधी या चारच प्राकृत भाषांचे व्याकरण आपल्या प्राकृतप्रवादात दिले आहे. हेमचंद्राने बरील चार भाषाशिवार आपले, नृत्तिकार्पशाची व अपभ्रंश याचा उल्लेख केला आहे. दण्डीने आक्या कथाद्वारात महाराष्ट्री, दारसेनी, गोंडी व लणी म्हणून प्राकृत भाषा सांगितल्या आहेत. प्राकृतकथंवाक्यार्थ मार्कंडेय प्राकृत भाषांचे प्रथम सन्नय, लल्लु व देस्य असे वर्गीकरण करतो व तदनुरूप भाषांचे पुढील भाषा, विभाषा, अर्धप्राकृत व पंथाच असे वर्गीकरण करून भाषांमध्ये महाराष्ट्री, दारसेनी, पंथाची, आक्यी व मागधी; विभाषांमध्ये द्यावारी, चाण्दाली, शाररी, आभीरिका, व टाकी, अपभ्रंशामध्ये नागर, प्राचड व उपनागर; आणि पंथाचमध्ये वैकेय, दारसेन व पाञ्चाल आहेत असे सांगतो. ' अतः पौटशाचाभिन्नभाषा लक्ष्य प्रचदमहे । येथा विदुर्षेयपराहसरेणालुकारः ॥ ' प्रा स., पृ १. रुद्राच्या मताने निरनिराळ्या देशांमध्ये निरनिराळ्या अपभ्रंश भाषा प्रचलित होत्या. ' पठोन भूरिभेदो देशविशेषादपभ्रंशः ' यापैकी काही नागर, उपनागर, द्राविड, टक, मालवी, पञ्चाली, कालिन्दी, गुजरी, दैताल्वी, काञ्ची, चाविकी, शाररी वगैरे होत प्राकृतचक्रिकेमध्ये सहावीस प्रकारचे अपभ्रंश सांगितले आहेत. यांची लक्षणंही प्राकृतचक्रिकाकाराने दिली आहेत. परंतु तीं पारशी रचन नमून मार्कंडेयाने त्यांतील पंच नागर, प्राचड आणि उपनागर या तिहींमध्ये या सर्वांचा समावेश केला आहे. याप्रमाणे निरनिराळ्या प्रदेशात निरनिराळ्या अपभ्रंश भाषा ज्या प्रचलित झाल्या त्यांनामूनच पुढे आज प्रचलित असलेल्या देशी भाषा उत्पन्न झाल्या.

आता प्रथम या निरनिराळ्या प्राकृत व अपभ्रंश भाषांचा परस्पर संबंध व सरकृत भाषेची स्थिति कितपत होता हे पाहू. व त्याप्रमाणेच ग्रंथेक प्राकृत भाषेचे विशेष लक्षात घेऊ

प्राकृत भाषा म्हणजे भरतल्लहातील निरनिराळ्या प्राचांतील प्राचीन बोलीवर आधारलेल्या वाङ्मयीन भाषा होत. याचे वर्णन प्राचीन वैयाकरणानां केले व त्यावरून त्याचे ज्ञान नंतरच्या ग्रंथकारांस झाले. याप्रमाणे या भाषा त्यांची व्याकरणे लिहिलीं गेलीं त्या वेळीं बोली म्हणून प्रचारात राहिलेल्या नव्हत्या. या भाषांच्या व्याकरणातील नियम म्हणजे वेबळ प्रत्यक्ष बोलीत आढळणाऱ्या विशेष प्रवृत्तींच्या नोंदीच्या स्वरूपाचे होते. त्याशिवाय एकाच विशेष शात असून दारसेनी त्यांच्यापेक्षा कमी व मागधी पारस कमी परिचित आहे. प्राकृत वाङ्मयांतील काव्य व भावगीते यांचा प्रांत महाराष्ट्रीने व्यापला आहे. यासुळे तींति साध्या मूळच्या बोलीपेक्षा ताकलीन इतर निरनिराळ्या बोलींतील शब्द किंवा विभक्तिके अंतर्भूत होणे स्वाभाविक होय. यामुळे इतर प्राकृत भाषेच्या स्वरूपापेक्षा महाराष्ट्रीचे स्वरूप अधिक मिश्र बनले आहे इतर प्राकृत भाषापेक्षा दारसेनीचा अभिजात सरकृत भाषेची निकटचा संबंध आहे. या भाषेत सरकृत शब्दांचाच भरणा विशेष असून इतर भाषांप्रमाणे बरेच प्रांतिक शब्द शिष्ट तीव्र दुर्बोवता

आली नाही. या भाषेतील विभक्तिप्रत्ययहि सरळ भाषेशी बरेच जुळतात तर इतर भाषांत वैदिक भाषेप्रमाणे अनेक प्रकार आढळतात. वरुचीस हे शौरसेनी व सरळतमधील साम्य माहीत होतें व त्यानें ही सरळतर आधारली असल्याचें नमूद केलें आहे (‘प्रकृति: सरळतम्’ १२-२). या वागतीत महाराष्ट्री व शौरसेनीमध्ये फार अंतर असून महाराष्ट्रीमध्ये प्रतिक शब्द व विभक्तिरूपे (प्रत्ययभेद) अनेक असून तिचे अर्धमागधीशी साम्य आहे.

उलट शौरसेनी व मागधी यामध्ये थोडेंचें नातें आहे. वरुचीनें (११-२) मागधी ही शौरसेनीवर आधारलेली आहे असें म्हटलें आहे व इतर व्याकरणकारहि तसें म्हणतात. तसेंच शब्द व विभक्तिप्रत्ययरूपे या वागतीत दोहोंमध्ये साम्य आढळतें. उलट काहीं महत्त्वाच्या वागतीत दोहोंमध्ये भेद आढळतो. याचें कारण विदेहामध्ये आर्यांचा प्रसार प्रथम व दृढ झाला. गौडी व विदर्भी या भिन्न रीति प्रचारांत याचयासहि तेथील स्थानिक परिस्थिति कारण झाली. मगध व विदेह यांतील प्रचलित दोलीकडे पाहिल्यास त्यातील प्राचीन बोली महाराष्ट्री व अर्धमागधीशी विशेष सद्गुण असल्या असेंच दिसतें व अर्धमागधी ही मागधी व महाराष्ट्री यांमधील दुया असून तिचा महाराष्ट्राशी अधिक निकटचा संबंध असला असें वाटतें.

उत्तरकालीन प्रयकारांनीं या निरनिराळ्या प्राकृत भाषांच्या वागतीत वराच फोटाळा केला असल्यामुळे त्यांमधील परस्पर संबंध निश्चितपणें सांगणें कठीण आहे. उदा० महाराष्ट्रातील कवि राजशेखर यांनी शौरसेनीमध्ये महाराष्ट्रीय शब्द व रूपे घुसडलीं आहेत. तसेंच काहीं वाङ्मय: आढळणारे परक हे वास्तविक नसून केवळ एकाच विशिष्ट प्रकारच्या परिणतीतील निरनिराळ्या अवस्था दाखवितात.

या प्राकृत भाषांचे सर्व जाणते लोक दोन वर्ग पाडतात. एक महाराष्ट्री व अर्धमागधी यांचा व दुसरा शौरसेनी व मागधी यांचा. हे वर्ग मुख्यत: दोन स्वरांमधील एकाकी व्यंजनाची प्रक्रिया व विभक्तिप्रत्यय यांमधील भेदावर पाडलेले आहेत. अल्पप्राण अवोप व्यंजन उप्त होतें व त्याच्या जागी ‘य’ किंवा ‘प’ ‘व’ म्हल ‘ब’ येतो. वरील ‘य’ पक्ष जैन लेखात आढळतो. परंतु प्रत्यक्ष व्यवहारांत तें व्यंजन उप्त होतें.

सरळत	मराठी	सरळत	मराठी
कुमकार	कुमार	तडाग	तळें
जानामि	नेणो	बीज	बी
शतम्	श (भर)	पाद	पाय
कदली	केळ	सूची	सूय

शौरसेनीत व मागधीत दोन स्वरांमधील ‘त’ चा ‘द’ होतो व इतरांत तो उप्त होतो, असा बंधाकारणाचा नियम आहे. याप्रमाणें ‘त’ चा ‘द’ व ‘थ’ चा ‘घ’ होणें हा शौरसेनी व मागधी-आणि महाराष्ट्री व अर्धमागधीमधील फरक होय.

सरळत	शौरसेनी	मागधी	महाराष्ट्री	अर्धमागधी
जानाति	जाणादि	याणादि	जाणाइ	जाणाइ
गत	गद	गद	गअ	गय

परंतु मृदुव्यंजन येणें ही केवळ लोपापूर्वीची अवस्था आहे. नॉर्वेजियन भाषेंत स्वरांमधील ‘द’ चा सर्वत्र लोप होतो. या भाषेवर डॅनिश भाषेचा परिणाम झाला असून डॅनिशमध्ये स्वरांमधील ‘त’ चा ‘द’ होतो, परंतु नॉर्वेजियनमध्ये ‘त’ तसाच राहतो. एग डॅनिशमपून फेलेल्या शब्दांत पूर्वीच्या ‘त’ चा झालेला ‘द’ही उप्त होतो. उदा० टेड-लेड-ले, Danish-late-lade Norw la.

शौरसेनी व मागधीमध्ये ‘त’ चा ‘द’ होणें हें अर्धमागधी व जैनमहाराष्ट्रीमध्ये ‘क’ चा ‘ग’ होण्यासारखेच आहे. अशोक-अशोक. वरुचीनें (२.७) काहीं ठिकाणीं महाराष्ट्रीमध्ये ‘त’ चा ‘द’ होतो असें म्हटलें आहे. यापसून ‘त’ ची भिन्न प्रक्रिया ही या भाषांतील भेद मानता येत नाही.

पायात अग्रासक महाराष्ट्री व शौरसेनी या पश्चिम, आणि मागधी ही पूर्व अशी विभागणी करितात व अर्धमागधी ही या दोहोंमधील दुया मानतात.

पूर्व व पश्चिम द्यांमधील महत्त्वाचे फरक

विशेष	पश्चिमेत	पूर्वेत	शौरसेनी	मागधी
१ उ	उ	उ	केरुमु	केरुमु
२ र	र	र	राआ	राआ
३ 'ज' चा 'य' 'य' चा 'ज'	'य' चा 'ज'	'ज' चा 'य'	जाणि	याणे
४ पुलिगी अकारान्तांचे प्रथमा एकवचन	ओकारान्त	एकारान्त	पुरिसो,	पुलिसे

बरील पहिल्या तीन बाबतीत अर्धमागधी पश्चिमेच्या तर चवथ्या बाबतीत पूर्वेच्या वर्गात पडते, परंतु दहावी बाबतीत विशेषावरून ही विभागणी टाकाऊ ठरते.

शौरसेनी व मागधी या उत्तर व महाराष्ट्री आणि अर्धमागधी या दक्षिण अशी एक विभागणी मुचविषयांत येते. तीही मागधी व शौरसेनी द्यांमधील फार मोठ्या फरकामुळे त्याम्य होय.

महाराष्ट्री व शौरसेनी द्यांम्ये साम्य आहे ही रूपनाच तितकी खरी नाही. यांतील ध्वनिप्रक्रियेचे नियम भिन्न आहेत. महाराष्ट्रीतील विभक्तिप्रत्यय परिणत आहेत. शौरसेनीत तितके नाहीत. महाराष्ट्रीत प्रातिक शब्दसंपत्ति फार आहे तर शौरसेनीत फक्त स्मृत शब्दांचा भरणा आहे. भविष्यकाळाची हवे निराश्रित आहेत. इच्छार्थक कर्मणीचीं अर्थव्यं यातहि फरक आहे. यावरून या दोन भाषा भिन्न आहेत. महाराष्ट्री व अर्धमागधीमध्ये बरील बाबतीत साम्य आहे म्हणून तिचे शौरसेनीपासून पृथक्त्व मानले पाहिजे. योद्धव्यांत, वैदिक आणि अभिजात स्मृत-मर्थे जो भेद आहे तोच महाराष्ट्री, अर्धमागधी व शौरसेनी द्यांम्ये आहे व त्यांतील शब्दसंपत्तीवरून त्या भिन्न आहेत हे स्पष्ट होते. तसेच त्याची विभक्तिरूपे व क्रियापदाचीं रूपे भिन्न आहेत. नाटकांतील नोच माणसे शौरसेनी बोलत नाहीत, मागधीबद्दल साहिती फार अल्प आहे, पण तिचे अर्धमागधी व महाराष्ट्रीशी साम्य आहे. महाराष्ट्री, अर्ध-मागधी व मागधी या तिहींतहि 'ट' चा छ (ळ) होतो-पिछेल. विभक्तिप्रत्ययांतहि मागधीचे अर्धमागधी व महाराष्ट्रीशी साम्य आहे. पुत्तल्य, पुत्तहा; पठ्ठी. मुहे=तोडात, दूधमि=दुध्यांत. सतमी करेजा हे हय मागधी, महाराष्ट्री व अर्धमागधीत होते; शौरसेनीत नाही. गुजराती व कोंकणी यांतील साम्यावरून त्याच्या पूर्वजांचा मराठीशी संबंध स्पष्ट होतो. याप्रमाणे शौरसेनी हा एक व मागधी, अर्धमागधी व महाराष्ट्री हा एक असे प्राकृत भाषांचे दोन वर्ग पडतात. यातील पहिल्या अभिजात संस्कृतशी शब्दसंपत्ति व विभक्तिप्रत्यय याच्या बाबतीत निकट आहे तर दुसऱ्यात अभिजात संस्कृतमध्ये न आढळणारे प्रातिक शब्द पुष्कळ आहेत. व त्यांतील रूपगुह्यामुळे प्राचीन वैदिक भाषेशी त्यांचे साम्य आढळते, परंतु या दोन वर्गांत त्यांच्या सध्याच्या देखी रूपादत्तत्वाचे भेद आहे.

अकारान्त पुलिगी प्रथमेचे एकवचन, काही व्यजनांचे उच्चार, या बाबतीत महाराष्ट्रीचे शौरसेनीशी व मुख्यतः अर्धमागधीशी साम्य आहे. परंतु तिच्या स्वरूपावरून तिचे दक्षिण व पूर्व द्यांमधील बोलींच्या वर्गाशी निकटचे नाते दिसते.

या प्राकृत भाषांत प्रथमस्थान महाराष्ट्रीस दिले पाहिजे. कारण प्राकृत व्याकरणांनी महाराष्ट्रीस अग्रस्थान दिले आहे, एवढेच नव्हे तर केवळ प्राकृत हा शब्द जेथे जेथे वापरला आहे तेथे तेथे त्या शब्दांनी महाराष्ट्री भाषेचा निर्देश प्राचीन ग्रंथकारांनी केला आहे. दण्ढेंनी महाराष्ट्रीचे महत्त्व पुढील श्लोकांत वर्णिलेले प्रसिद्ध आहे. — 'महाराष्ट्राध्यां भाषां प्रकृष्ट प्राकृत विदुः। सागरः पृच्छिन्नानां सेतुवन्नादि बन्धवम् ॥' व बरकचीने प्राकृतप्रकाश या व्याकरणग्रंथामध्ये शौरसेनी या महात्माच्या भाषेचे व्याकरण संगत अस्ताना त्या भाषेचे काही विशेष देऊन पुढे 'शेष महाराष्ट्रीवत्' या सुवाते बाकी सर्व नियमाकरिता महाराष्ट्रीचा हवाला दिला आहे व हेमचंद्राने तर आपल्या सिद्ध हेमचंद्रांतील प्राकृत व्याकरणांत महाराष्ट्रीचेच व्याकरण दिले आहे. महाराष्ट्री हाच प्राकृतातील काम्याची भाषा व शौरसेनी ही गद्याची भाषा म्हणून सर्व स्मृत नाटककारांनी मान्य केलेली आहे. चवथाच्या प्राकृतवर्णनामध्ये हिचा नांवाने उल्लेख न करता आपण प्राकृत

अथवा अर्धमागधी व जैनमहाराष्ट्री इत्या लक्षणाशेरोरच या भाषेचीं लक्षणं दिलीं आहेत क्रमदीक्षाराचें सक्षिप्तसार, विवि-
क्रमाची प्राकृतयाकरण-नूतनवृत्ति, लक्ष्मीधराची पद्मपापाचक्रिका व मार्कंडेयाचें प्राकृतसर्वस्व यांरे प्राकृत व्याकरणप्रथांत या
भाषेचेच नियम दिलेले आढळतात व चण्डालेरीज याकीच्या सर्व व्याकरणकारांनीं याच भाषेचें मुख्यत विवरण केलें असून
शौखेनी, मागधी यांरे भाषांचे या भाषेचीं विवरण असे नियम तेवढेच दिलेले आहेत. भरताच्या नामशास्त्रात महाराष्ट्री
या नांवाचा उल्लेख नसून ' दाक्षिणात्या ' म्हणून निर्दिष्ट केलेली भाषा हीच असावी असें वाटतें, परंतु प्राकृतसर्वस्व
व प्राकृतचक्रिका या प्रथांत महाराष्ट्री व दाक्षिणात्या पृथक् रूपानें उल्लेखिल्या आहेत. रुद्रटाचा काव्यालंकार, चागभटा
लंकार, पांड्यलक्ष्मीनाममाला यांरे प्रथांतहि हेमचंद्राप्रमाणेंच ' महाराष्ट्री ' या अर्थीच प्राकृत हा शब्द वापरला
आहे. देशी नाममाला या कोशांतहि महाराष्ट्रीतीलच रुद्रटाचा उल्लेख केलेला आहे डॉ० होल्सेच्या मतें महाराष्ट्री ही
महाराष्ट्र देशाची भाषा नसून राजपुताना, मध्यहिंदुस्थान यांरे प्रांतांतून केवळ पार मोठ्या प्रदेशावर प्रचलित असणारी
म्हणून तिला महाराष्ट्री हें नांव मिळालें असावें आणि म्हणूनच तिला मुख्य प्राकृत मानण्यांत आलें. परंतु दण्डीनें
ही महाराष्ट्र देशाचीच भाषा आहे असें स्पष्ट म्हटलें आहे. ग्रियर्सननेंहि महाराष्ट्रीवासूनच रुयाची मराठी उत्पन्न
होली असें म्हटलें आहे व अर्वाचीन सर्व पंडितांच्या मतें महाराष्ट्री ही महाराष्ट्र देशाचीच भाषा मानली गेली आहे
हेमचंद्र यांरे व्याकरणकारांनीं ही संहृतसमय आहे असें म्हटलें आहे, परंतु प्राकृत भाषा ह्या त्या त्या देशात संहृत
वशोरच बोलीरुपांनींच पृथक्पणें अस्तित्वांत होत्या यासुधर्षी विवेचन पूर्वी केलेंच आहे रा. रा भागवत यांनीं
तर प्राकृत हा शब्दच पाञ्च रम्ये प्रकृत, स्पष्ट या शब्दांचें संहृत या शब्दाशीं जुळण्याकरितां केलेंच संहृतीकरण
आहे असें म्हटलें आहे. महाराष्ट्राची वसाहत आर्यांनीं कोणत्या काळीं केली यासुधर्षी विवेचन तिसऱ्या विभागाच्या
प्रस्तावनेत केलेंच आहे

महाराष्ट्री — अशोक कालाच्या पूर्वीपासूनच महाराष्ट्रामध्यें आर्यांची वस्ती असून महाराष्ट्री भाषा प्रचलित
असली पाहिजे याबद्दल शक्य नाही. प्राकृतप्रकाशाचा कर्ता वररुचि व कात्यायन हे जर एकच असतील तर महाराष्ट्री
मध्ये ख्रिस्तपूर्व दुसऱ्या शतकाच्या पूर्वीच यादम्य रचलें गेलें होतें असें म्हणावें लागेल. परंतु महाराष्ट्रीतील संहृत
तोद्भव शब्दांमध्ये जो व्यंजनलोप दृष्टीस पडतो त्याबद्दल ती इतकी प्राचीन असावी असें वाटत नाही. वररुचीचें व्याकरण
कदाचित् ख्रिस्तीसनानंतरहि रचलें गेलें असावें महाराष्ट्रीचा प्रभाव जैन धर्मग्रंथांची भाषा जी अर्धमागधी तिच्यावर
व जैन महाराष्ट्री यांवर विशेषत्वानें दृष्टीस पडतो आज महाराष्ट्रीमधील जे यादम्य उपलब्ध आहेत ते सर्व ख्रिस्तीसना
नंतर रचलें गेलें आहे. चण्डाच्या प्राकृतलक्षण या व्याकरणग्रंथावरून महाराष्ट्रीमध्ये व्यंजनलोपाची (कई हें रूप, कति,
कपि, कवि, कृति मां शब्दांबद्दल व 'मा' हें रूपमत्त, मद, मय, मृग, मृत या शब्दांचें होतें) जी प्रथा उत्तरकाशीं दिसून
येते, तितकी पूर्वी नसावी असें दिसतें. जैन अर्धमागधी व जैन महाराष्ट्रीमध्ये महाराष्ट्रीचें प्राचीन स्वरूप दृष्टीस पडतें.

भरतानें आपल्या नामशास्त्रात धूर्तवात्राच्या तोंडीं अवती व द्रुतकाराच्या तोंडीं बाल्हीकी या भाषा
घालाया असें सांगितलें आहे. मार्कंडेयानें प्राकृतसर्वस्वामध्ये ' आवन्ती स्थानमहाराष्ट्री शौखेन्योस्तु सकरात् । ' व
' आपल्यामेव बाल्हीकी किन्तुस्थानलो भवेत् ' असें म्हणून या दोन्ही भाषांचा महाराष्ट्रीतच अतमोव केला आहे.
व या भाषातील काहीं व्याकरणविशेषहि महाराष्ट्रीप्रमाणेंच दिलेले आहेत. महाराष्ट्री व संहृत या भाषातील सादृश्य
व इतर भाषांशीं तिची तुलना करता यावी म्हणून महाराष्ट्रीचे काहीं विशेष पुढें दिले आहेत

संहृत व महाराष्ट्री या दोहोंमधील भेद — स्वर (१) अनेक ठिकाणीं निरनिराळ्या स्वरांच्या ऐवजीं
भिन्न भिन्न स्वर होतात. जसें — समृद्धि = सामिद्धि, ईक्षू = ईधि, हर = हीर, ध्वनि = झुणि, शय्या = सेज्जा, पद्म =
पोम्म, यथा = जद्द, सदा = सद्, स्थान = यीण, साक्षा = सुण्डा, आसार = ऊसार, ग्राह्य = गेव्ह्य, आली = ओली,
इति = इअ, पथिन् = पद्, जिह्वा = जीह्वा, दिवचन = दुवअण, पिण्ड = पेण्ड, दिधावृत = दोहाइअ,
हरीतकी = हरडई, कदमीर = कम्हार, पानीय = पाणिअ, जीर्ण = गुण, हीन = हूण, पीयूष = पेकस, मुकुल = मळर,
भ्रुकुटि = भिउडि, क्षुत = क्षीअ, मुखल = मूखल, रुण्ड = रौण्ड, सूक्ष्म = सुण्ड, उद्द्यूढ = उन्वोढ, वातल = बाउल,
न्युर = नेउर, तूर्णार = तोणीर, वेदना = विअणा, रतेन = यून, मनोहर = मणहर, गो = गड, यात्र, रात्र,
सोप्त्वास = सुवास

(२) मदाग्रर्णीत ऋ, श्र, लृ, लृ या स्वरांचा सर्वस्वी छोप झाला आहे.

(३) 'ऋ' बदल खासिल्ल्याप्रमाणें निरनिराळे स्वर होतात. फकित् रि होतो, जसें:-तृण = तण, मृदुक = माउरुक; कृपा = पिपा; मातृ = माई; माउ, वृत्तांत = वृत्तंत; मृपा = मुपा, मृषा, मोषा; मृत = मित, वैट, वोट; ऋतु = उत, रिउ; ऋदि = रिदि; ऋत = रिउत; सदा = सरिस; रत = दरिअ.

(४) 'लृ' च्या ऐवजी 'हलि' असें होवें. जसें:-कृत = किलित; कृत = किलिण.

(५) 'ऐ'चा प्रयोगहि मदाग्रर्णीत प्रायः आढळत नाही. 'ऐ' बदल सामान्यतः 'ए' व विसोप (वाही) ठिकाणी 'अ' होतात. जसें:-सेल = सेल; ऐरावत = ऐरावत; वीर्य = वीरज; वैभव = वेहव; रूप्य = सेण, सदा; कैलास = वेलास, कदास; देव = देव, दरव; ऐश्वर्य = अइसरिअ; दैन्य = दहण.

(६) 'औ' चा हि प्रयोग मदाग्रर्णीत प्रायः दोत नाही. त्याच्यावरून सामान्यपणें 'ओ' व विसोप 'उ' किंवा 'अउ' होतात. जसें:-कोमुदी = कोमुई; जोवन = जोम्वण; दीवारिक = दुवारिअ; पोलोमी = पुलोमी; कौरव = कडरव; गौड = गउड; सौध = सउड.

असंयुक्त व्यंजनः—(१) दोन स्वरांच्या मध्यें असलेल्या क, ग, घ, ज, ष, द, य, व या व्यंजनांचा प्रायः छोप होतो. जसें:-अनुक्रमें, लोक = लोज; नग = नज; धची = धई; रजत = रअज; यती = जई; गदा = गआ; वियोग = वियोज; लायव्य = लायण.

(२) (दोन) स्वरांमध्ये असलेल्या ए, व, य, घ, आणि म यांच्या बदल 'ह' होतो. जसें:-धाता = छाहा; ज्ञापते = छाह; नाप = पाह; साधु = साह; सभा = सहा.

(३) स्वरांच्या दरम्यान असलेल्या 'ट' चा 'ड' होतो. जसें:-मट = मड; पट = पड.

(४) स्वरांच्या दरम्यान असलेल्या 'ठ' चा 'ड' होतो. जसें:-मठ = मड; पठति = पड.

(५) स्वरांच्या दरम्यान असलेल्या 'ड' चा 'ल' होतो. जसें:-गड = गल; तडाग = तलाज.

(६) स्वरांच्या दरम्यान असलेल्या 'त' बदल बहुतेक ठिकाणी 'ड' होतो. जसें:-प्रतिभास = पडिहास; प्रभृति = पडुडि; व्यावृत्त = वावड; पताका = पडाभा.

(७) 'न' बदल सर्वत्र 'ण' होतो. जसें:-कनक = कणज; घचन = घअण; मर = मण; नदी = पई; अन्य = अण; दैन्य = दहण.

(८) दोन स्वरांमध्ये असलेल्या 'व' चा कधी कधी 'व' व कधी कधी छोपहि होतो. जसें:-शपथ = शवड; शाप = साव, उपसर्ग = उवसग; रिपु = रिउ; कपि = वड.

(९) (दोन) स्वरांच्या मध्यें असलेल्या 'फ' बदल कधी 'भ' तर केव्हा केव्हा 'ह' तर, केव्हा केव्हा दोन्हीही होतात. जसें:-रफ = रेम; शिफा = शिमा; मुत्ताफल = मुत्ताहल; सफल = समल, सहल; दोषालिका = सेभालिका, सेहालिका.

(१०) स्वरांच्या मध्यवर्ती 'व' बदल 'व' होतो. जसें:-अलावू = अलावू; शवल = शवल.

(११) शब्दाच्या आरंभीच्या 'य' चा 'ज' होतो. जसें:-यम = जम; यशस् = जस; याति = जाड.

(१२) कुदन्ताच्या 'अनीय' अथवा 'य' प्रत्ययांतिल 'य' चा 'ज' होतो. जसें:-करणीय = करणिज; पेय = पेज.

(१३) अनेक ठिकाणी 'र' बदल 'ल' झालेला आढळतो. जसें:-हरिद्रा = हलिद्रा; दरिद्र = दलिद्र; पुषिडिर = जुडुडिल; अगार = इगाल.

(१४) 'श' आणि 'ष' बदल सर्वत्र 'स' होतो. जसें:-शब्द = सद; विश्राम = वीश्राम; पुरुष = उरिस; सस्य = सास; शेष = सेस.

(१५) अनेक ठिकाणी 'ह' चा 'व' होतो. जसें:-दाह = दाव; सिद्ध = सिंव, सहार = सवार.

(१६) कधी कधी घ, ष आणि स यांच्या ऐवजी 'छ' होतो. जसें:-चाव = छाव; पड = छटट; मुषा = छुहा.

(१७) अनेक शब्दांत स्वरसहित व्यञ्जनाचा लोप होतो. जसे—रात्रि=राउल, आगत=आअ, कालाघस=कालास, हृदय=ह्रिअ, पादपतन=पावडण, यावत्=जा, त्रयोदश=तेरह, स्थिर=थेर, नदर=बोर, कदल=केल, कर्णिकार=कर्णोर, चतुर्दश=चोहह, मयूर=मोह

संयुक्त व्यंजन—(१) 'क्ष' बदल प्राय 'ख' व कधी कधी छ अथवा झ होतो जसे—क्षय=खय, लक्षण=लक्षण, अक्षि=अच्छि, क्षीण=छीण, क्षीण.

(२) त्व, श्व, द्व व ध्व यांच्याबद्दल कधी कधी अतुल्य च, छ, ज, आणि झ होतात जसे—ज्ञावा=णवा, पृथ्वी=पिच्छी, विद्वान=विच्च, मुद्र्या=बुझा

(३) ऋश्च स्वरानुद्धे येणाऱ्या 'श्च' 'क्ष' 'त्स' व 'प्स' बद्दल 'उ' होतो जसे—पश्च=पच्छ, पश्चात=पच्छा, उत्साह=उच्छाह, अप्सरा=अच्छरा

(४) च, य्य य र्य च्या जागीं ज होतो जसे—मत्र=मज्ज, जथ्य=जज्ज, कार्य=कज्ज

(५) प्य आणि ह्य बदल झ होतो जसे—घ्यान=झाण, साध्य=सज्ज, गुह्य=गुझ, सख्य=सज्ज

(६) 'त' च्या जागीं प्राय 'ट' होतो जसे—नर्तकी=नट्टी, कैवर्त=केवट

(७) 'ट' बद्दल 'ठ' होतो जसे—मुट्टी=मुट्ठी, पुट=पुट्ट, काट=कट्ट, इट=इट्ठ.

(८) 'न' बदल 'ण' होतो. जसे—निग्न=णिग्ण, प्रगुम्न=पज्जुण.

(९) 'श' बदल 'ज' आणि 'ण' होतात जसे—ज्ञान=णाण, जाण, प्रज्ञा=पण्णा, पञ्चा

(१०) 'स्त' बद्दल 'य' होतो. जसे—दस्त=दय, स्तोत्र=थोत्र, स्तोक=थोब.

(११) 'इम' व 'कम' बद्दल 'प' होतो जसे—कुहमल=कुपल, रुमिणी=रुप्पिणी

(१२) 'प्य' आणि 'स्प' चा 'व' होतो जसे—पुप्य=पुप्प, स्पदन=पदन

(१३) 'झ' बद्दल 'भ' होतो जसे—जिह्वा=जिम्भा, विह्वल=विभ्रमल

(१४) 'म्म' व 'ग्म' चा 'म' होतो जसे—जम्मन्=जम्म, ममथ=वमथ, गुम्म=जुम्म,

तिग्म=तिम्म

(१५) 'ह्म', 'रम', 'ह्म' व 'ह्य' बद्दल 'ह' होतो कर्मीर=कर्हार, ग्रीष्म=गिह्म, विस्मय=विग्मय, ब्राह्मण=बग्मण

(१६) भ, ण, स्न, ह, ह्म आणि ह्य यांच्या ऐनजी 'ण्ह' होतो जसे—प्रभ=पण्ह, उण्ण=उण्ह स्नान=ण्हाण, बहि=बणिह, पूवर्हि=पुव्वण्ह, सीहण=तिण्ह.

(१७) 'ह' बद्दल 'ह्ह' होतो जसे—प्रहाद=पह्हाअ, कहार=कह्हार

(१८) सयोगातील (जोडाक्षरातील) पूर्ववर्ती (प्रथम अक्षराचे) क, ग, ट, ठ, त, द, प, झ, य, आणि स यांचा लोप होतो जसे—मुत्त=मुत्त शुक्ल=मुद, पट्पद=उपप, राह्य=खग, उपल=उप्पल, मुद्रर=मुग्गर, सुप्त=सुत्त, निश्चल=णिच्चल, निहुर=णिदुहुर, खलित=खलिअ

(१९) सयोगातील परवर्ती म, न, य यांचा लोप होतो जसे—स्मर=सर, लग्न=लग्ग, व्याध=वाह.

(२०) सयोगातील पूर्ववर्ती व परवर्ती अशा सर्व ल, व, आणि र चा लोप होतो जसे—उल्का=उक्का, विरुक्व=विरक्क, शब्द=सद, पक्व=पक्क, अर्क=अक्क, चक्र=चक्क

(२१) स्फुट वर्णांतील अक्षरास जे जे आदेश होतात म्हणून वर संगितले आहेत त्या आदेशवर्णांचे, आणि स्फुट वर्णांतील एका वर्णाचा लोप होऊन जो दुसरा वर्ण बाकी राहतो त्यांचे जर तो शब्दाच्या आरम्भी नसेल तर दिव्य होतं जसे—ज्ञात्वा=णत्त्वा, भय=मज्ज, मुत्त=मुत्त, उल्का=उक्का

परंतु तो आदेश अथवा शेष व्यंजन जर वर्णाचे दुसरे अथवा चौथे व्यंजन असेल तर दिव्य होतं त्याच्या पूर्वी आणि आदेशाच्या अथवा शेष व्यंजनाच्या नंतर त्या त्या वर्णातील आदेशवर्णांच्या अथवा शेष व्यंजनाच्या आधीच्या व्यंजनाचा आगम होतो जसे—लक्षण=लक्खण, पश्चात्=पच्छा, इष्ट=इट्ठ, मुक्क=मुद.

विश्लेषण — हं, शी, पं याभ्यामर्थे आशि स्थोगान्तराभ्या 'र' पूर्वी स्वरत्वा आगम होऊन व्यंजनांशे विभेण होते. जसं-अहंरु = अरुह, अरिह, अरुह, आदर्य = आयरिह, हर्य = हरिह, सिल्ल = किल्लिह.

व्यंग्य (वर्णविपर्यय).—पुष्कला शब्दांत भ्यजनाच्या श्रवणाची उलटगाल्ट होते, जसे—करणू = फोणू, आलान = आणाल, मराराधू = मरददठ, हरिताल = हरिआर, लघुव = लघुअ, ल्याट = लयाल,

संधि — (१) समासत कोठें कोठें रह्य स्वरापदल दीर्घ स्वर आणि दीर्घ स्वरापदल गृह्य स्वर होतो.
जप - अन्तर्गदि = अन्तर्गदि, पतियह = पदर, यमुनातट = सैणभय, नदीस्रोत. = पदस्रोत.
(२) पदर, यमुनातट, सैणभय, नदीस्रोत.

(२) पदांत पदों स्वर असद्व्यास पूर्वस्वरान्चा लोप होतो, जसे - प्रिदशेनः = तिअसीस.

(३) स्युतं व्यजनाभ्या आर्षाया स्वर रक्ष्यं होतो, जेष—ध्रिदशेषः = विजरीर, चूर्णं = चुणा, नोद्रे = पारिद, म्लेच्छ = मिलिच्छ, नीलोत्पल = पीठोत्पल,

संधिनिषेध — (१) उद्धृत (व्यवनाचा लोप होऊन अवशिष्ट राहिलेल्या) स्वराचा पूर्वस्वराशी प्राय संधि होत नाही. जसे — निराकार = गिराभर, रजनीकर = रजणीभर

(२) एकाच पदातील स्वरांचा संधि होत नाही जसे - पाद = पाअ, गति = गाइ, नगर = नाअर

(३) इ, ई, उ आदि क बाँया पुर्वे अरमान (विजातीय) रर आत्मार सति होत नाहीं. अर्से - यगेयि अवयासो, ह्युइदो.

(४) ए आणि ओ यांचा पुढील स्वरार्थी संधि होत नाही अँ -पले आनघो, आलखिमो एण्डि.

(५) आख्यातकथाच्या शेवटच्या स्यराचा पुढील स्यराही संधि होत नाही, जसे—दोहराह
महाराष्ट्रीतील नाम-विभक्तीचे नियम—(१) अकारान्त पुढिलगी शब्दाचे एकवचन ओकारान्त
होत जसे—जिन = जिणी, इध = वधो.

(२) पञ्चमीया एकवचनाचे प्रत्यय तो, ओ, उ, दि, हे आहेत. किंवा प्रत्ययाचा लोप होतो. 'तो'

(३) पचमीच्या दृढ्यवचनाचे प्रत्यय तो, ओ, उ, आणि हि आहेत. 'तो' वैशिष्ट्य इतर प्रत्यय लागताना पूर्वीच्या 'अ' वा 'आ' होतो. 'हि' प्रत्यय लागताना 'ए' हि होतो. जसे - जिणत्तो, जिणाओ, जिणाउ, जिणाहि, जिणेहि.

(५) पचमीच्या एकपचनाच्या प्रत्ययाच्या ऐवजीं हितो अर्थां स्वतः शब्द पुढें थोडितात व बहुवचनाच्या प्रत्ययाऐवजीं हितो व सुतो हे स्वतः शब्द थोडिते जातात जसे—जिनात् = जिणाहितो, जिनेभ्य = जिणाहितो, जिणेहितो, जिणामुतो, जिणैमुतो.

(५) पड्डिच्या एकचरणाचा प्रत्यय 'रस' आहे जसे — जिगररस, मुणिरस, तक्ररस.

(६) अरम्भ शब्दाभ्या प्रथमेभ्या एकवचनात् रूपे मि, अमि, अग्नि, इ, अइ य अहय

(७) अरम्भ शब्दाच्या प्रथमेच्या बहुवचनार्थी रूपे अग्ने, अग्ने, अग्ने, मो, वय आणि मे अर्था होतात

(८) अस्मत् शब्दाच्या पठ्याच्या बहुवचनार्थी रूपे जे, जो, मज्हा, अम्ह, अम्ह, अम्हे, अम्हो, अम्हाण, ममाण, म्हाण, आणि मज्हाण अर्था होतात.

(१) शुभम् शब्दाण्या यष्टीण्या एकवचनार्थी ह्ये तद्, व, से, तुह, तुह, तुह, तुव, तुम, तुमे, तुमो, तुमाद्, दि, ते, इ, ए, तुन्म, तुह, तुन्वा, उन्म, उह, उन्वा व लङ् अर्थां होतात

लिंगविपर्यय — (१) यह बात जो शब्द केवल पुलिगी भाषेत व्यापकी कियेक शब्द महाराष्ट्रत स्त्रीलिंगी
आणि नपुसकलिंगीहि आदळतात जसे—पशु = पशो, पन्हा, गुणा = गुणा, गुणाद, देवा = देवा, देवाणि

(२) अनेक 'बेळां' ख्रीलिग्याच्या ठिकाणीं पुढिंय होतें. जसें.—शस्त्र = सरओ; प्राबूद = पाउओ, विद्युता = बिज्जुणा.

(३) संस्कृतांतील कित्येक नपुंसकलिगी शब्द महाराष्ट्रीत पुढिंय आणि ख्रीलिगोहि आढळतात. जसे — यश. = जसो, जन्म = जम्मो, अधि = अचडी, गृष्टम् = गिष्टी, चौयम् = चोरिआ.

आख्यातः—(१) ति आणि ते या प्रत्ययांतील 'त' चा लोप होतो. जसें—हसति = हसइ, हसए, रमते = रमइ, रमए.

(२) महाराष्ट्रीत परमैपद व आत्मनेपद असा भेद नाहीं. सर्व घातु उभयपदी आहेत.

(३) भूतकाळाचे हस्तन, अद्यतन व परोक्ष असे तीन भेद नाहींत. एकाच प्रकारचें रूप होतें. आणि भूतकाळाच्या आख्यातस्वायेवज्ज 'त' प्रत्ययान्त वृद्धतावाच प्रयोग अधिक होतो.

(४) भविष्यकाळाचेहि संस्कृताप्रमाणें दोन प्रकार नवत एकच प्रकार आहे.

(५) भविष्यकाळाच्या प्रत्ययाच्या आरम्भी हि होती. जसें — हसिष्यति = हसिहिइ, करिष्यति = करिहिइ.

(६) वर्तमानकाळ, भविष्यकाळ, विध्यर्थ व आशय यांच्या प्रत्ययांऐवजीं ऊज आणि उजा होतात. जसें — हसति, हसिष्यति, हसेन्, हसतु = हसेज्ज, हसेज्जा.

(७) भावे व कर्मणि प्रयोगाचे 'ईअ' व 'इअ' प्रत्यय आहेत. हस्यते = हसीअइ, हसिअइ.

वृद्धन्त — शीलाचर्धक 'तृ' प्रत्ययासदृश 'इर' प्रत्यय आहे. जसें — गन्तु = गमि.

(१) 'त्वा' प्रत्ययाऐवजीं तुम, अ, तूण, तुआण, व ता हे प्रत्यय होता. जसें — पठित्वा, पठिउ, पठिअ, पठिऊण, पठिउआण, पठित्ता.

तद्धित — 'त्वं' प्रत्ययासदृश 'त्त' व 'त्तण' असे प्रत्यय आहेत. जसें — देवत्वं = देवत्त, देवत्तण.

पाली — यानंतर 'बाह्यप्रत्यय' महत्त्वाची प्राकृत भाषा म्हटली म्हणजे बौद्ध धर्मग्रंथांची, विशेषत हीनयानपंथी शास्त्रग्रंथांची पाली ही होय. पाली शब्द 'पत्ति' शब्दापासून झाला आहे असें एक मत आहे. तसेंच त्याची व्युत्पत्ति पट्ति = पत्ति = पटि = पटि = पत्ति = पत्ति अथवा पट्ति = पत्ति = पटि = पत्ति = पटि = पत्ति = पाली (— पाणिप्रकाश प्रवेशक, पृ. ६.) अशीहि केलेली आढळते. पत्ति या शब्दाचा अर्थ ओळ असा आहे. प्राचीन बौद्ध ग्रंथकारांनी आपल्या धर्मग्रंथांमध्ये बऱ्याच बचनपंथी उद्धृत केल्या त्यांच अनुलक्षून पाली असा शब्दप्रयोग करीत असतात. त्यावरून त्यांच्या धर्मशास्त्राच्या भाषेस पाली असें नांव पडलें. काहीं विद्वानांच्या मते 'पालि' शब्द 'पत्ति' म्हणजे खेडें या शब्दावरून झाला असावा. पाली ही ग्रामिक अथवा जलपद लोकांची भाषा असून ती खेडेगांवातून प्रचलित असे पट्टिया व्युत्पत्तीपेक्षा दुसरी व्युत्पत्ति अधिक सुलभ दिसते हिद्वर हेरी हा पाली शब्दाची व्युत्पत्ति पट् = बाचणें या शब्दापासून पुढीलप्रमाणें देतो. पट = पठित = पठिअ = पठिअ = पठिअ = पालिअ, पाली, रा. राजवाडे पाली शब्दाची व्युत्पत्ति 'प्रकट' या शब्दापासून सावतात. प्रकट = पाअड = पाअड = पाल, याचें ख्रीलिगी पाली = पाळो, म्हणजे जो स्पष्ट, सहजसुलभ व सामान्य लोकांत प्रचलित असणारी ती पाली होय असें त्यांचें मत आहे. विंडिगच्या मते पाली भाषा मार्गचीचें बाह्यमयीन शिष्ट स्वरूप असून तिच्यावर संस्कृत भाषेची छाया बरीच आहे व इतर बाह्यमयीन भाषांप्रमाणें हिहि मिथ थोडीच आहे

हो मांडावर पाली भाषा ही मध्यकालीन संस्कृत भाषेपासून म्हणजे ब्राह्मण ग्रंथांतील भाषेपासून निघाली असें मानतात. पाली ही वेदकालीन भाषेच्या कोणत्याहि पोटभेदापासून निघाली नवून पाणिनीय भाषेची छाया ऊर्फ प्राकृत प्रविष्टि आहे, कारण पालीच्या अक्षरा व रूपरच तसेंय जसा पाणिनीय भाषेंत तसेतच होतं तसा वेदिक भाषेच्या कोणत्याहि पोटभेदांत होत नाहीं असें रा. वि. का. राजवाडे यांचें मत आहे. परंतु प्राकृत भाषा या सामान्य लोकांच्या बोली असून त्या संस्कृतपासून काळातून निघण्या नवून त्यांचर संस्कृत भाषेचा परिणाम मात्र यथेष्ट झाला आहे हें आपण पूर्वीच दाखविलें आहे. आज आपणही ज्या प्राकृत भाषा उपलब्ध आहेत त्यांमध्ये पाली ही सर्वोत्तम जुनी भाषा आहे.

या भाषेच्या उत्पत्तिस्थानाबद्दल विद्वानांमध्ये मतभेद आहे बौद्ध ग्रंथकार पाली ही मागधी भाषेपासून निघाली असून ती मगध देशात प्रचलित असली पाहिजे असे मानतात. ओल्डेनबर्गच्या मते पालीचे उत्पत्तिस्थान बिंयाच्या उत्तरेस नगून बिंयाच्या दक्षिणेस बरेच दूर जसले पाहिजे. पाली ही बिंयाच्या पश्चिम व मध्य भागांमधील प्रदेशांत उदय पावली असली पाहिजे असे ऍकचे मत आहे. ब्लॉशच्या मते पाली ही एकरूप भाषा नसून, तिचे उत्पत्तिस्थान उज्जयिनी किंवा हिंदुस्थानच्या पश्चिम भागांत कोठे तरी समजते, परंतु या भाषेचे मागधी प्राकृत भाषेची सादृश्य नसून पैशाची भाषेची विशेष साम्य आहे असे डॉ० स्टेन् कोनो व प्रिअरसन यांचे म्हणणे आहे व त्यावरून ज्या प्रदेशांत पैशाची भाषा प्रचलित होती त्याच प्रदेशात ही उत्पन्न झाली असावी असे त्यांचे मत आहे परंतु पैशाची भाषेच्या उत्पत्तिस्थानाबद्दल या दोन विद्वानात मतभेद आहे स्टेन् कोनोच्या मते पैशाची भाषेचे उत्पत्तिस्थान बिंयाद्रीच्या दक्षिणेकडील प्रदेश हे आहे, तर प्रिअरसनच्या मते ती हिंदुस्थानच्या पश्चिमेकडील प्रदेशात उत्पन्न झाली असावी व तेथे ती प्रथम प्रसृत होऊन तिचा कोंकणांपर्यंत पुढे विस्तार झाला असावा, पाली भाषेचे अशोकाच्या गिरनार शिलालेखाची सादृश्य व पूर्वेकडील शालिवाहनाच्या शिलालेखाच्या सादृश्य यावरून हीच गोष्ट प्रतीत होते, उदा० सरवृत-राश, व वृतम्, पाली-राजिनो, रज्जो व वटम्, गिरनार-राणो व वटम्, शालि-लजिने व कडे अशीं रूपे होतात या बाबतीत प्रो मुनीतिकुमार व्हाज यांचे म्हणणे असे आहे की बुद्धाची या उपदेशावरून मागधी भाषेनेतर मध्यदेशातील शारतेनी प्राकृतमध्ये अनुवादित झाली होती व तीच पालीभाषा या नावाने शि. वृ. दुसऱ्या शतकापूर्वी प्रसिद्ध होती, परंतु आपणास असे आदळून येते की पाली भाषेचे शारतेनी किंवा मागधी या दोहोंपेक्षाहि पैशाची भाषेचीच अधिक साम्य आहे, हे पुढील उदाहरणावरून दिसून येईल,

संस्कृत	पाली	पैशाची	शारतेनी	मागधी
(क) लोक	लोक	लोक	लोअ	लोअ
(ग) नग	नग	नग	णअ	णअ
(ख) राजा	राजा	राजा	राई	राई
(ज) राजत	राजत	राजत	राअद	राअद
(त) कृत	कृत	कृत	कट	कट
(र) कर	कर	कर	कर	कठ
(घ) वध	वध	वध	वठ	वध
(य) मेघ	मेघ	मेघ	मेठ	मेघ
(स) शाख	शाख	शाख	शाख	शाख
(न) वचन	वचन	वचन	वअण	वअण
(ट) पट	पट	पट	पट	पट
(थ) अथ	अथ	अथ	आथ	अथ
(श प्र म ए, प्रत्यय) वृथ	वृथो	वृथो	वृत्तो	वृत्तो

पाली भाषेची उत्पत्ति शि० वृ० बुद्धाच्या शतकांत झाली असावी असे समजतात, परंतु त्या काही म्हणजे बुद्धाच्या जन्माच्या व धर्मसाराच्या वेळी मागधी ही लोकांची बोलभाषा होती व पाली ही बोलभाषा नसून बौद्धधर्म प्रभाची वाङ्मयीन भाषा आहे व ती फिरती स्त्राच्या चौथ्या शतकात आपणास दृश्य होणाऱ्या स्वरूपात परिवर्त झाली असावी या पाली भाषेपासूनच आधुनिक सिंहली भाषा बनली आहे.

अर्धमागधी - मानस बाष्पकृपा दुसरी वृद्धाची भाषा म्हणजे म्हणजे वृद्धाची धर्मापदेश भाषा अर्ध मागधी होय 'भगवंत न अदमागधीए म्हाए धम्ममाइवराई'-छम्पायांग वृद्ध ६०. अर्थात महावीरने जो धर्मोपदेश केला, तो लोकांमार्गे केलेला नसून व्यावहारिक भाषा, परंतु आज आपणांस सर्वांत जुने जैनधर्मग्रंथ महाद्वय ते पान्थर बऱ्याच उपाकाशी प्रत्यक्ष लिहिले गेले आहेत आख्या वेदाप्रमाणे महावीराची धर्मवचने तींही वठन पावलेने जैन धर्मीकर्ये चालू झाले हीच पुढे ग्रंथकर्ते लिहिली गेली अशी त्यांची परग आहे परंतु हे शेतार

पंथीयांचें विधान त्यातीलच दिग्गंवरपंथीयांस मान्य नसून त्यांच्या मुलें पूर्वचि सर्व जैन धर्मग्रंथ छत झाले असून प्रचलित जैन धर्मग्रंथ नग्यानें लिहिले गेले आहेत. श्वेतावरपंथीयांच्या मते जैन सूत्रग्रंथ महावीरनिर्वाणानंतर ९८० वर्षांनीं म्हणजे ख्रि. स. ४९४ मध्ये कादंब्रांडांत बसूमी या ठिकाणीं श्री देवधिंगणी यानें लिपिवद्ध केले. परंतु तावत्कालपर्यंत त्याचें वेदाप्रमाणेंच जैन मुनींनीं शिष्यपरंपरेनें पठनद्वारां मूळ स्वरूपांत रक्षण केलें.

वेदाप्रमाणेंच सूत्रग्रंथपठनाच्या शुद्धतेबद्दल या मुनींकडून काळजी घेण्यांत येत असते, तथापि मूळ सूत्रांमध्ये या पठनपरंपरेनें भाषाविषयक कांहीं परक होणें समजनीय आहे. कारण या सूत्रांस वेदाप्रमाणें शब्दप्राधान्य नसून अर्थप्राधान्य आहे व हे ग्रंथ सामान्य लोकांस समजण्याकरितां तत्कालीन बोलभाषेत लिहिले होते. बोलभाषेत कालानुसार परक पडणें अपरिहार्य आहे; त्याशिवाय ती समजण्यास सुलभ राहणार नाहीं. तसेंच चंद्रगुप्ताच्या कारकीर्दीत मगधदेशांत जे बारा वर्षांचें अवर्षण झालें त्या वेळीं जैन मुनि दक्षिण देशांत समुद्रतीरीं वास्तव्य करण्यास गेले होते त्या वेळीं या ग्रंथपठनाची परंपरा भुट्टित झाली होती. पुन्हा या अवर्षणाच्या कालानंतर पाटलीपुत्र शहरांत या जैन संघाचें एकत्र अधिवेशन होऊन निरनिराळ्या मुनींच्या स्मृतींवरून या ग्रंथांचें पुनर्लेखन करण्यांत आलें. यांपैकी काहीं मुनि दक्षिणेंतील महाराष्ट्र, कोंकण वगैरे भागांतहि उपदेशाचें कार्य करीत होते हें त्या भागांतील जैन धर्माच्या प्रसारावरून उघड होतें. अर्धमागधी भाषेचें दूरस्थ महाराष्ट्र देशाच्या महाराष्ट्री भाषेशीं जें विशेष सादृश्य दिसून येतें त्याचेंहि कारण हेंच असलें पाहिजे. यानंतर ८०० वर्षांनीं बलभी व मयुरा येथें जैन ग्रंथ लिपिवद्ध करण्याकरितां जैन मुनींचीं सभेलें भरविण्यांत आलीं. या काळांत जैन संप्रदायाचा विस्तार भारतवर्षाच्या दूरदूरच्या प्रांतांत झालेला असून तत्प्रांतीय भाषांचा परिणाम त्यांच्या (धर्मोपदेशकांच्या) भाषेवर झाला असला पाहिजे व यामुळेच अंग-ग्रंथांच्या भाषेमध्ये—एवढेंच नव्हे तर एकाच अंगग्रंथातील भाषेमध्ये, किंवा ह्या शब्दांमध्ये—भाषाभेद झाला असून या उपपत्तीवरूनच अंग व उपांग ग्रंथांची काहीं काहीं ठिकाणीं थोडीफार विभक्ति आढळून येते तिचेंहि स्पष्टीकरण होतें. समयायांगसूत्रादि ग्रंथांत जीस अर्धमागधी असें नांव दिलें आहे तीसच स्थानांगसूत्रादि ग्रंथांमध्ये ऋषिभाषिता असें म्हटलें आहे. यावरून हेमचंद्रानें तिला आर्यभाषा असें म्हटलें आहे. वस्तुतः हीं तिन्ही नांवें एकाच भाषेचीं आहेत. याच भाषेस याकोटीनें प्राचीन महाराष्ट्री अथवा जैन महाराष्ट्री असें नांव दिलें आहे. तथापि डॉ. फिरोजच्या मते प्राचीन जैनसूत्रांची आर्यभाषा ही अर्धमागधीच होय. अर्थात् तिचें महाराष्ट्रीशीं अनेक यावृत्तीत साम्य आहे तरी तीस जैन महाराष्ट्री असें वेगळें नांव देण्याचें कारण नाहीं. ज्याप्रमाणें बौद्ध धर्मसूत्रग्रंथांची भाषा मागधी अथवा पाली ही नाटकांतील किंवा प्राकृत व्याकरणांमध्ये निर्दिष्ट केलेल्या मागधीहून भिन्न आहे तशीच जैनधर्मसूत्रांची अर्धमागधी नाटकांतील किंवा प्राकृत व्याकरणांतल अर्धमागधीहून निराळी आहे. तथापि ज्याप्रमाणें बौद्धसूत्रांच्या भाषेला महाराष्ट्री न म्हणतां मागधीच संज्ञेपेले जातें त्याप्रमाणें जैन धर्मसूत्रांच्या भाषेलाहि महाराष्ट्री न म्हणतां अर्धमागधीच म्हणण्यांत येतें असें हरगोबिनदास यानीं प्रतिपादन केलें आहे. परंतु प. वेचरदास दोशी यानीं आपल्या प्राकृत व्याकरणाच्या प्रस्तावनेत जैन आगम ग्रंथांची भाषा भरताचें नाट्य-शास्त्र, वस्तुचि, हेमचंद्रादि प्राकृत व्याकरणकार, व अशोकाचे घिलाखेल इत्यादींमध्ये अर्धमागधीचीं जीं लक्षणें आढळतात त्यांस अनुसरून तिचें स्वरूप नसल्यामुळे तिला अर्धमागधी न म्हणतां प्राकृतच म्हणावें असें प्रतिपादन केलें आहे. परंतु प्राकृत म्हणजे जर महाराष्ट्री म्हटलें तरी तीपासून जैन आगम भाषा निराळी आहे हें आपण बघ पाहिलेंच आहे व नाटकादींमधील भाषा कृत्रिम असणें शक्य आहे. तेव्हा हरगोबिनदास याचेंच मत अधिक बला दिसते. भरताच्या नाट्यशास्त्रात ज्या छान प्राकृत भाषांचा उल्लेख आहे त्यांत अर्धमागधीचा उल्लेख असून ती नांकर-चाकर, राजपुत्र व श्रेठी या पात्रांच्या तोंडीं असावी असें सांगितलें आहे. परंतु या पात्रांच्या तोंडीं असलेली भाषा व जैन सूत्रांची भाषा यांमध्ये बराच फरक आढळतो. मार्कण्डेयानें आपल्या व्याकरणांत 'शारकेत्या अदूरत्यादिय-मेवाधर्मागधी' मागधीच अर्धमागधी असें म्हटलें आहे. क्रमदीश्वरानें आपल्या प्राकृत व्याकरणांत 'महाराष्ट्री मित्रा अर्धमागधी' असें हिचें रक्षण दिलें आहे. परंतु हीं दोन्हीहि लक्षणें नाटकांतील पात्रांच्या तोंडीं असलेल्या भाषेबद्दलचीं आहेत.

अर्धमागधी भाषेत व महाराष्ट्री भाषेत पुष्कळच साय आहे. डॉ. होले यांनी अर्धमागधीस आपण प्राकृत असे म्हणून असून ती नाटकातील अर्धमागधी, महाराष्ट्री आणि शौरसेनी यांचे मूल मानली आहे. तसेच हेमचंद्राने आपल्या प्राकृत व्याकरणात आपल्या नियमास जी उदाहरणे दिली आहेत त्यांपैकी बाळंयांतील उदाहरणे महाराष्ट्री भाषेतील आहेत, परंतु जेन सुतादील उदाहरणे देताना त्यास आपण प्राकृत असे नांव दिले आहे. त्यावरून ही जेन सुतांची भाषा बाळंयांनी महाराष्ट्रीपेक्षा प्राचीन असावी असे वाटते. काही लोक अर्धमागधी या शब्दाची व्युत्पत्ति 'अर्धी मागधी' अशी करितात ती चुकीची असून 'अर्ध्या मगधाची भाषा' ही व्युत्पत्ति वास्तविक आहे. अर्धमागध ह्या शब्दाची व्याख्या निरातनुचित्कृत 'मगधद्विषयभाषानिबद्ध अद्रमागध' अशी दिली आहे. परंतु अर्धमागधीचे साहज्यमगधातील मागधी किंवा शौरसेनी किंवा अर्वाचीन पूर्वेहिंदी या भाषाशी नसून महाराष्ट्री किंवा अर्वाचीन मराठी या भाषाशी असण्याचे कारण वर सांगितल्याप्रमाणे जेन मुनींचा अवर्णकाली दक्षिण हिंदुस्थानात घडलेला दीर्घकालीन निवास व त्यामुळे त्याच्या भाषेवर व त्यांनी ग्रंथित केलेल्या अग्रप्रभांतात भाषेवर झालेला महाराष्ट्रीचा परिणाम हे असले पाहिजे डॉ. माण्डारकर यांनी अर्धमागधीची उत्पत्ति सि. पू. २ व्या शतकात झाली असावी असे म्हणले आहे. डॉ. एस्. के. चतर्जा यांनी सर्व नाटकातील सर्व प्राकृत भाषांचा व अर्धमागधीचा उत्पत्तिकाल सि. पू. ३ रें शतक हा दिला आहे परंतु अश्वघोषाच्या नाटकात जेन अर्धमागधी भाषा आहे असे डॉ. ह्युडरने दाखविले आहे व डॉ. याकोनी यांनी जैनसूत्राची व मथुरा येथील शिलालेखाची भाषा याचा काल सि. पू. ४ थे व ३ रें शतक असा दिला आहे. व हा काल बरील पाटलीपुत्रात झालेल्या प्रयसकलनाशी जुळणारा आहे. ही भाषा बहुतांशी महाराष्ट्रीशी जुळते पण तीत आढळणारे काही विशेष पुढे दिले आहेत. त्यावरून अर्धमागधी ही वैदिक व अभिजात संस्कृत भाषेची अधिक जवळ आहे हे दिसून येईल.

अर्धमागधीची विशेष लक्षणे, वर्णभेद—(१) दोन स्वरांच्या दरम्यान असलेल्या असंयुक्त ' क ' बद्दल प्रायः सर्वाने ' ग ' होतो. पण कोठे कोठे ' त ' आणि ' य ' हि होतो. जसे—ग-प्रवक्ष्य = प्रवक्ष्य, जाकर = जागर, आकाश = आगाश, आकाशिका = आगाशी, प्रकार = पगार, भावक = भावग, दिवज्जक = दिवजग, निषेवक = निषेवग, लोक = लोग, आहृति = आगई, त-आराधक = आराहत, सामायिक = सामासित, विश्रादिक = विश्रादित, अधिक = अहित, शातुनिक = शातणित, नैपथिक = नैपथिजित, धीरासनिक = विरासणित, वर्षिक = वृद्धति, नैरथिक = नैरतित, सीमलक = सीमलत, नरकात् = नरतातो, मादमिक = मादमित, कौटुम्बिक = कौटुम्बित, सचक्षुक्तेण = सचक्षुक्तेण, कूणिक = कूणित, अतिकात् = अतिततातो, राहसिकेन = राहसिकेन य-कायिक = काइय, लोक = लोय

(२) दोन स्वरांमध्ये असलेल्या असंयुक्त ' ग ' कायम राहतो. कोठे कोठे त्याचा ' त ' आणि ' य ' होतो जसे आगम = आमम, आगमन = आगमण, आनुगामिक = आनुगामिष, आगमिष्यत् = आगमिष्य, जागर = जगार, अगारिन् = अगारि, भगवन् = भगव, अतिग = अतित, सागर = सायर.

(३) दोन स्वरांमध्ये असलेल्या असंयुक्त ' च ' अथवा ' ज ' बद्दल ' त ' आणि ' य ' होतात. जसे—नाराच = नारात, वचस् = वति, प्रवचन = पावतण, कदाचित् = कदाति, धाचना = दाचना, उपचार = उदधार, लोच = लोय, आचार्य = आयरिय, भोजिन् = भोति, वज्र = दतिर, पूजा = पूता, राजेश्वर = रातीश्वर, आत्मज = अतते, प्रजात = पयाव, कामध्वना = कामध्वना, जालम = अतव.

(४) दोन स्वरांच्यामध्ये असलेल्या ' त ' प्रायः कायम राहतो. कोठे कोठे त्याचा ' य ' होतो जसे—वदते = वदति, नमस्यति = नमसति, पर्यपारते = पर्युवासति, जितेंद्रिय = जितिदिय, सतत = सतत, भवति = भवति, अतरित = अतरित, धेवत = धेवत, जाति = जाति, आहृति = आगति, विहरति = विहरति, पुरत = पुरतो, करोति = करेति, तत = तते, सदिसुतु = सदिसुत, सत्पति = सत्पति, प्रभृति = पभिति, करसल = करयल.

(५) स्वरांच्या दरम्यान असलेल्या ' द ' बद्दल ' द ' अथवा ' त ' अधिकांशाने होतो. कधी कधी ' य ' हि होतो जसे—द-द-प्रदिश = पदिशो, भेद = भेद, अन्नादिक = अणादिय वदत् = वदमाण, नदति = नदति, जनपद =

‘जणवदः, वेदिष्यति=वेदिहिती. त-यदा = जता; पाद = पात; निपाद = निपात; नदी = नती; मृपावाद = मुषावात; यादिक = वातित; अन्यदा = अयता; कदाचित् = कताती; यदि = जति; चिरादिक = चिरातीत. य—प्रतिच्छादन = पडिच्छायण; चतुष्पद = चउप्पय (चौपाई, एक छंद).

(६) दोन स्वरांमध्ये असलेल्या ‘प’ चा प्रायः सर्वत्र ‘व’ होतो. जसें—पापक = पावक; सलपति = सलवति; सोपचार = सोवचार; अतिपात = अतिवात; उपनीत = उवणीय; अशुपन्न = अज्जोववण; उपगूढ = उवगूढ; आश्रित्य = आश्रय; तपक = तवय; व्यपरोक्षित = बवरोक्षित.

(७) स्वराच्यामध्ये असलेल्या ‘य’ प्रायः कायम राहतो. अनेक ठिकाणी त्याचा ‘त’ झालेला दृष्टीस पडतो. जसें—य-वायव = वायव; प्रिय = पिय; निरय = निरय; इन्द्रिय = इदिय; गायति = गायइ. त—स्यात् = सिता; सामायिक = सामातित; कायिक = कातित; पालयिष्यन्ति = पाळतिस्सति; पयाय = पयितात; नायक = नातग; गायति = गातति, रथायिन् = ठाति; दायिन् = साति; नेरयिक = नेरतित; इन्द्रिय = इदित.

(८) दोन स्वरांच्यामध्ये असलेल्या ‘व’ वढल व, त अथवा य रि होतो. व—वायव = वायव; गौरव = गारव; भवति = भवति; अनुविचिन्त्य = अणुवीति. त—परिवार = परिताल; कवि = कति. य—परिवर्तन = परियट्टण; परिवर्तना = परियट्टणा.

(९) महाराष्ट्रीत स्वरांच्यामध्ये असलेले क, ग, च, ज, त, द, प, य, व या व्यजनाचा प्रायः लोप होतो. प्राकृते—प्रकाश इ. व्याकरणातुसार लोप पावलेल्या या व्यजनातून दुसरे कोणतेही व्यजन येत नाही. सेतुवध, गाथास्तशती आणि कर्पूरमजरी इ. नाटकांच्या महाराष्ट्री भाषेतहि हे लक्षण चांगलेच आढळते.

हेमचंद्राच्या प्राकृत व्याकरणातुसार या लुप्त व्यजनाच्या दोन्ही बाजूस ‘अ’ वर्ण (अ अथवा आ) अस्त्येय लोप पावलेल्या व्यजनातून ‘य’ होतो. ‘गउडधरो’ मध्ये ‘र’ वर सांगितलेल्या व्यजनापुढी अ वर्णातून भिन्न वर्ण असूनहि त्यातून ‘य’ झालेला अधिक प्रमाणात आढळतो. परंतु जेन अर्धमागधीमध्ये आम्ही वर सांगितल्याप्रमाणे त्या त्या व्यजनातून भिन्न भिन्न व्यजन येते आणि कोठे कोठे तर तेंच व्यजन कायम राहते. हे खरे की, कोठे कोठे वर सांगितलेल्या व्यजनातून अन्य व्यजन होणे अथवा तेंच व्यजन कायम राहणे याऐवजी महाराष्ट्रीप्रमाणे त्या व्यजनाचा लोपहि झालेला आढळतो. पण तो लोप वर सांगितलेल्या व्यजनानंतर ‘अ’ अथवा ‘आ’ यातून भिन्न स्वर असूनहि झालेला आढळतो. जसें—लोक = लोओ; रोचित = रोदत; भोजित = भोइ; आश्रुत = आशर; आदेशि = आपेशि, कायिक = काइय; आयेश = आपेश.

(१०) शब्दाच्या आरम्भी अथवा मध्ये अथवा जोडाक्षरात सर्वत्र ‘ण’ प्रमाणे ‘न’ हि होतो. जसें—नदी = नई; शातपुत्र = नायपुत्र; आरनाल = आरनाल; अनल = अनल; अनिल = अनिल; प्रश = पश्रा, अन्योन्य = असमन; विश = विद्रु; सर्वश = सर्ववु इ.

(११) ‘एव’ च्या पूर्वी ‘अम्’ अस्त्येय त्याच्यातून ‘आम्’ होतो. जसें—यामेव = जामेव; तामेव = तामेव; क्षिप्रमेव = क्षिप्पामेव; एवमेव = एवामेव, पूर्वमेव = पुर्वामेव इ.

(१२) दीर्घ स्वरानंतर येणाऱ्या ‘इति’ वा ‘वहल’ ‘ति’ वा ‘अथवा’ ‘इ’ वा ‘असे’ होते. जसें—इन्द्र मइ इति वा = इदमइ ति वा, इद मइ इ वा.

(१३) ‘यथा’ आणि ‘यावत्’ शब्दातील ‘य’ चा ‘ज’ अथवा लोप झालेला आढळतो. जसें—यथाख्यात = अहकथाय; यथाज्ञत = अज्ञात; यथानामक = अज्ञानाम, यावत्कथा = आवकथा; यावज्जीव = जावज्जीव.

वर्णागमः—गद्यांतहि अनेक ठिकाणी समासात उत्तरपदाच्या पूर्वी म् आगम होतो. जसें—निरयगामी, उद्दगाय, दीदगाय, रहसगाय, गोणमाई, सामाइयमाईयाई, अजहण्यमणुककोश, अदुरसममुहा इ. महाराष्ट्रीमध्ये केवळ पवातच पादपूर्णागाठी म् आगम झालेला आढळतो, गद्यांत तर तो मुख्यच जाढळत नाही.

शब्दभेदः—(१) महाराष्ट्रीत व्याचा प्रयोग झालेला आढळत नाही असे अनेक शब्द अर्धमागधीमध्ये आहेत. जसें—अज्ञातिय, अज्ञोववण, अणुवीति, आववण, आपोतग, आपायाण, जावीकग, वण्ट, केमहालय, दुरुद, पयथिमिल, पाऊकुव, पुरथिमिल, वेरेयव, महतिमहाल्या, वमक, विउय.

(२) ज्यांचीं रूपे अर्थमागधीत व महाराष्ट्रीत भिन्न भिन्न होतात अशा शब्दांचीहि संख्या वरीच मोठी आहे. त्यांपैकी कांही शब्द पुढे दिले आहेत.—

अर्थमागधी	महाराष्ट्री	अर्थमागधी	महाराष्ट्री
अभियागम	अव्माअम	नितिय	णिच्च
आउंठण	आउचण	निएय	णिअअ
आहरण	उआहरण	पडुप्पन्न	पच्चुप्पणा
उत्पि	उवरि, अवरि	पच्छेकम्म	पच्छाकम्म
किया	किरिआ	पाय (पात्र)	पात
क्रीस, वेस	केरिस	पुढो (पृथक्)	पुई, पिई
कैवचिर	किआचिर	पुरेकम्म	पुराकम्म
गेहि	गिदि	पुमि	पुम्वं
चियत्त	चरअ	माय (मात्र)	मत, मेत
छच्च	छक	माहण	बग्दण
जाया	जत्ता	मिच्छकु, मेच्छ	मिलिच्छ
णिगण, णिगिण	णग्ग	वागू	वाआ
णिगिणिण (नाम्य)	णग्गात्तण	वाढणा (उपानद)	उवाणभा
तच्च (तृतीय)	तइअ	सहेरज	सहाअ
तच्च (तस्य)	तच्छ	सीभाण, मुसाण	मसाण
सोगिच्छा	चिदच्छा	सुमिण	सिमिण
हुवाल्लंग	वारसग	सुद्धम, सुहुम	सण्ह
दोच्च	दुरज	सोदि	सुदि.

शिवाय दुबालस, वारस, तेरस, अउणवीसद, बत्तीस, पणतीस, इग्याल, तेयालीस, पणयाल, अदयाल, एगदुडि, पाबदुडि, तेवदुडि, छबदुडि, अदसदुडि, अउणत्तरि, वावत्तरि, पणत्तरि, सत्तहत्तरि, तेयावी, छलसीद, वाणउद, इ. सख्यावाचक शब्दांचीं रूपे अर्थमागधीत आढळतात. महाराष्ट्रीत अशीं होत नाहींत.

नामविभक्ति:—(१) अर्थमागधीत पुढिंगी अकारान्त शब्दांला प्रथमेच्या एकवचनाचा प्रायः 'ए' व कचित् 'ओ' प्रत्यय लागतो. परंतु महाराष्ट्रीत फक्त 'ओ' प्रत्यय लागतो.

(२) रतमीच्या एकवचनाचा स्ति प्रत्यय आहे. महाराष्ट्रीत तो 'मि' आहे.

(३) चतुर्थीचे एकवचनात 'आए' किंवा 'आते' असे प्रत्यय येतात; जसे:—देवाए, सवणयाए, गमणाए, अरडाए, अहिवाते, असुमावे, अरमाते इ०. महाराष्ट्रीत हे प्रत्यय नाहींत.

(४) अनेक शब्दांच्या तृतीयेच्या एकवचनात 'सा' आढळतो; जसे:—मणसा, बयसा, कायसा, जोगसा, बलसा, चकबुसा. महाराष्ट्रीत यांच्याऐवजीं मणेण, वएण, काएण, जोगेण, बलेण, चकबुणा अशीं अनुक्रमे रूपे होतात.

(५) कम्म आणि धम्म शब्दांचें तृतीयेचें एकवचन पाठीतल्याप्रमाणे कम्मुणा व धम्मुणा असें होतें. तींच रूपे महाराष्ट्रीत कम्मेण व धम्मेण अशीं होतात.

(६) अर्थमागधीत 'त' शब्दाच्या पंचमीच्या बहुवचनात 'तेम्पो' इति आढळण्यांत येतें.

(७) 'पुम्ह' शब्दाचें पदवीचें एकवचन संस्कृतप्रमाणें 'तव' असें होतें. तसेंच 'अरम्ह'चें पदवीचें बहुवचन संस्कृतप्रमाणेंच 'अरमाक' असें होतें. हीं रूपे महाराष्ट्रीत नाहींत.

आख्यात विभक्ति—(१) अर्धमागधीत भूतकाळाच्या बहुवचनाचा प्रत्यय 'इसु' आहे. जसे—पुच्छिसु, गच्छिसु, आभासिसु. महाराष्ट्रीत हा प्रयोग लुप्त झाला आहे.

धातुरूपे—अर्धमागधीत आइवउइ, कुंवइ, सुवि, होखती, वूया, अन्ववी, होत्या, हुत्या, पहारेत्या, आद्य, दुसुइइ, विगिंचए, तिवायए, अकासी, तिउइई, तिउट्टिज्जा, पडिसचयाति, सारयती, घेच्छिइ, समुच्छिहिति, आहसु इ०. प्रभृति प्रयोगांत धातूची प्रकृति, प्रत्यय इ०. च्या स्वल्पात आढळतात त्यांहुन भिन्न स्वल्पांत ते महाराष्ट्रीत आढळतात.

वृद्धन्त—(१) अर्धमागधीत 'त्वा' प्रत्ययाचीं रूपे अनेक प्रकारांनीं होतात.

(१) टट्. जसें—कट्ट, साइट्ट, अवहट्ट इ.

(२) इत्ता. जसें—एत्ता, इत्ताण व एत्ताण. जसें—चइत्ता, विउट्टिता, पासिता, करेता, पासिताण, करेताण.

(३) इत्तु. जसें—दुसुइत्तु, जाणित्तु, वचित्तु.

(४) च्वा. जसें—किच्चा, णच्चा, सोच्चा, भोच्चा, चेच्चा.

(५) इया. जसें—परिजाणिया, दुसुइया.

(६) याशिबाय विउबकम्म, निम्म, समिच्च, सत्ताए, अणुवीति, ल्हु, ल्छूण, दिस्सा इत्यादि प्रयोगांत 'त्वा' चीं इतर भिन्नभिन्न रूपे दृष्टीस पडतात.

(२) 'तुम्' प्रत्ययावद्द प्राय 'इत्तए' 'इत्तते', 'हे प्रत्यय आढळतात. जसें—करितए, गच्छितए, समुजितए, उवसामितते, विहरितए इ.

(३) ऋकारान्त धातूच्या 'त' प्रत्ययाऐवजी 'ड' होतो. जसें—कड, मद, अभिइड, बावड, सउड, चियड, वियड.

तद्धित—(१) 'तर' प्रत्ययाचें रूप 'तराय' होतें. जसें—अणिटतराए, अपनराए, वटुतराए, कततराए.

(२) आउघो, आउसतो, गोमी, बुळिम, भगवतो, पुररियम, पश्चरियम, ओयवी, दोखिणो, वेरेवच्च, इत्यादि प्रयोगांत 'मत्तु' व अन्य तद्धित प्रत्ययाचीं रूपे जैनअर्धमागधीत जशीं होतात त्यांहुन तीं महाराष्ट्रीत भिन्न प्रकारचीं होतात.

अर्धमागधीत महाराष्ट्रीपेक्षा इतके अधिक व सूक्ष्म भेद, आणि विशेष आहेत कीं, विस्तारमयास्तव येथे उल्लेख करता येत नाही.

श्रीरसेनी—भरताच्या नाटयशास्त्रांत श्रीरसेनी भाषा नायिका व तिच्या सखी या पात्रांच्या तोंडीं घालावी, असें सांगितलें आहे. भास, कालिदास वगैरेच्या नाटकांमध्ये ही भाषा वापरली आढळते. अश्वघोषाच्या नाटकांतील श्रीरसेनी भाषा ही थोडी अधिक शुनी वाटते. या भाषेचा उल्लेख, दंडी, रुद्रट, वाग्भट वगैरे सर्व साहित्यग्रंथकारांनीं केलेला आहे. बरहचि, हेमचंद्र, मार्कण्डेय, श्रमदीश्वर व लक्ष्मीश्वर इत्यादि व्याकरणकारांनीं हेंचें लक्षण दिलें आहे. भरतानें विदूषकाच्या तोंडीं प्राच्या ही भाषा असावी असें सांगितलें आहे व प्राच्य भाषेचें जें लक्षण मार्कण्डेयानें आपल्या व्याकरणांत दिलें आहे त्यावरून ही श्रीरसेनीभासून फारशी निगळी दिसत नाही. दिगंबर जैनचि प्रवचनसार, द्रम्यसग्रह वगैरे ग्रंथांची भाषाहि एक सार्वेची श्रीरसेनीच आहे. ही श्वेतांरांची अर्धमागधी व प्राकृत व्याकरणकारांची श्रीरसेनी यांच्या मिश्रणानें बनली आहे. हिला जैनश्रीरसेनी असें नांव देतात. या भाषेचें उल्लिखन श्रीरसेन अथवा मयुर देश द् होय. अश्वघोषाच्या नाटकांतील श्रीरसेनी अशोकशिलीकालीन असावी व भासाच्या नाटकांतील श्रीरसेनी व जैन श्रीरसेनी यांची उत्पत्ति खिस्ती शकाच्या पहिल्या किंवा दुसऱ्या शतकांत झाली असावी. या भाषेंत व महाराष्ट्रीत बरेचसे साम्य असून त्यामध्ये जो फरक आढळतो तो पुढें दिला आहे.

श्रीरसेनीचे विशेष-वर्णभेद—(१) स्वरांच्या मध्यवर्ती अस्युक्त 'त' व 'द' च्या जागी 'द' होतो. जसें.—रजत = रअद; गदा = गदद, (२) स्वरांमध्ये अस्युक्त 'य' असल्यास त्याचा 'घ' व 'ह' होतो. जसें—नाथ = नाघ, नाह. (३) 'य' जागी 'य्य' आणि 'ज' होतो. जसें—आय = अय्य, अज. रूपे = मुख्य, मुख्य

नाम विभक्ति—पचमीच्या एकवचनाचे ' हु ' व ' दो ' असे दोन प्रत्यय असून ते लागण्यापूर्वी पूर्वाचा अकार दीर्घ होतो. जसे—जिनात्—जिणादो, जिणाहु

आल्यात—(१) ' ति ' आणि ' ते ' या प्रत्ययाबद्दल अनुक्रमे ' दि ' आणि ' दे ' होतात, जसे—हसदि, हसदे, रमदि, रमदे, (२) भविष्यकाळाच्या प्रत्ययापूर्वी ' सि ' लागतो जसे—हसिदि, करिदि.

सन्धि—अन्य मकारानंतर ' इ ' नववा ' ए ' असल्यास विकल्पाने ' ण ' चा आगम होतो. जसे—सुत्तम इदम् = सुत्त णिम, सुत्तमिम, एषम् एषत् = एष णेद, एषमेद

वृद्धन्त—' ता ' प्रत्ययाबद्दल ' इअ, ' इण ' व ' ता ' होतात जसे—पठिवा = पठिअ, पठिदण, पठिता

• मागधी—मागधी भाषा अशोकान्या साम्राज्याच्या उत्तरेच्या व पूर्वेच्या मीरत, सहसराम, रामगड, भीलि, औगड येथे ठिकाणी अशोकान्या शिलालेखांत आढळते अश्वघोषाच्या प्रुद्धित नाट्यग्रंथातहि या भाषेचे प्राचीन स्वरूप आढळते व भास आणि कालिदास यांची नाटके व मृच्छकटिक यांमध्ये नाटकी मागधी दृष्टीस पडते. बहुतेक प्राकृत व्याकरणांत मागधीची लक्षणे व उदाहरणे दिलेली आहेत. भरताच्या नाट्यशास्त्रांत राजाच्या जत पुरांत राहणारे, सुरग लावणारे, अश्वपालक येथे पात्रांच्या तोंडी व नायक आपद्ग्रस्त असता त्याच्या तोंडी ही घालवी, असे सांगितले आहे परंतु मार्कण्डेयाने आपल्या प्राकृतसर्वस्वांत उद्धृत केलेल्या ' राक्षसभिक्षुधपणक चेंगगा मागधी प्राहु ' या वचनावरून भरताने उल्लेखिलेल्या पधेल पात्रांशिवाय भिक्षु, धपणक येथे लोकहि त्याच भाषेत बोलत, असे दिसते रुद्रट, चाण्ड, हेमचंद्र इत्यादि आलंकारिकांनी आपल्या ग्रंथांत या भाषेचा उल्लेख केला आहे हिचे उत्पत्तिस्थान मगधदेश होय मगधाच्या वाहेरहि अशोकान्या शिलालेखांत ही भाषा आढळल्याचे कारण मागधी ही त्यावेळी राजभाषा असावी व त्यामुळे अत पुरांत इत्यादि ठिकाणी हीच भाषा वापरण्याचा प्रघात असावा. भिक्षु व धपणक हे चिहोरेत मगधनिवासी असल्यामुळे त्यांच्या तोंडी हीच भाषा नाटकांमध्ये घालणे स्वामाविक दिसते नायकहि सफटकाळी किंवा आपत्तिग्रस्त असता याच भाषेत भाषण करितो, असे भरताने सांगितले आहे. यावरून याचे लोकांचीहि स्वामाविक भाषा हीच असावी, असे वाटते कारण सामान्यत मनुष्य विपत्तीत किंवा सफटकांत असता स्वावहारिक भाषेच्या वस्तुची भाषेतच आपले रुद्ध उद्गार काढतो यावरून सामान्यत नाट्यशास्त्रकार भरत ज्या प्रदेशांत राहत होता तेथील लोकांची बोलभाषा त्या वेळी हीच असली पाहिजे असे वाटते वरवीने ' शौरसेनीपावत मागधीची उत्पत्ति झाली ' असे म्हटले आहे परंतु शूरसेन व मगध या दोन प्रदेशातील प्रादेशिक भाषा असून त्याप्रमाणे शौरसेनी ही मध्यदेशातील वेदकाळीन गेल्लमायेपासून उत्पन्न झाली त्याप्रमाणेच मगधातील गालीपासून मागधी उत्पन्न झाली असावी अशोकान्या शिलालेखांत व अश्वघोषाच्या नाटकांत प्राचीन मागधीचे स्वरूप आढळते, व भासाच्या नाटकांत मध्ययुगीन मागधीचे स्वरूप दृष्टीस पडते शाकारी, चाण्डाली आणि शावरी या मागधीचीच रूपांतरे होत भरताने शायर, शक येथेच्या तोंडी शाकारी भाषा घालली आहे परंतु मार्कण्डेयाने राजश्यालकाच्या तोंडी ही भाषा असावी, असे म्हटले आहे भरताने पुष्पादि जतींची भाषा चाण्डाली आणि अगारक, व्याघ्र, लंकूडतोडे व कारागीर लोक यांची भाषा शायरी असावी, असे सांगितले आहे यातीन भाषांची उदाहरणे जी नाटकांत येथे आढळतात त्यांमध्ये व मागधी भाषेत गारवा जरक आढळत नाही मृच्छकटिकातील भायुर व वृत्तकार यांच्या भाषेस ' दळी ' असे नांव दिले आहे हाहि मागधीभाषेचे एक रूपांतर आहे मार्कण्डेयाने दळी भाषेसच ' टाकी ' असे म्हटले आहे ' प्रमुष्यते नाटकादो वृत्तादि व्यवहारिभि । वणिभिर्होमदेह्य वदाहुलकमापितम् ॥ ' मार्कण्डेयाने या भाषेची जी विशेष लक्षणे दिली आहेत त्यावरून ही अपभ्रंश असावी, असे दिसते व हरिवंशाने तिला ' अपभ्रंश ' असे म्हटले आहे, असेहि त्याने सांगितले आहे मागधी व शौरसेनी यांमध्ये आढळणारे विशेष भेद पुढे दिले आहेत याकीच्या वावरीत हिचे शौरसेनीशी साम्य आहे

मागधीचे विशेष वर्णभेद—(१) ' र ' बद्दल चयन ' ल ' होतो जसे—जर = जल, कर = कल

(२) प, घ, ङ यांच्या जागी डाल्ल्य ' थ ' होतो जसे—चोभन = चोहण, पुषन = पुशिन,

शारस = शालश.

(३) स्फुट 'प' आणि 'र' च्या जागी दन्त्य 'र' होतो. जसे:-शुष्क = शरक; कष्ट = कस्ट, सरलति = सरलदि, बृहस्पति = बुरस्पदि.

(४) 'ट' आणि 'ठ' यांच्याबद्दल 'रट' होतो. जसे:-पट = परट; सुप्त = शुप्त.

(५) 'स्त' आणि 'थ' बद्दल 'स्त' होतो. जसे:-उपस्थित = उपस्तिद; राथ = शत.

(६) 'ज', 'घ' आणि 'य' बद्दल 'य' होतो. जसे:-जानाति = याणादि, दुर्जन = दुध्यण, मय = मय्य, अय = अय्य, याति = यादि, यम = यम.

(७) न्य, ण्य, श, झ च्याबद्दल झ्न होतो. जसे:-अन्य = अझ्न, पुण्य = पुझ्न, प्रज्ञा = पज्ञा, अञ्जलि = अझ्नलि.

(८) शब्दाच्या आरम्भी नसणाऱ्या 'छ' चा 'ध' होतो. जसे:-गच्छ = गध, पिच्छल = पिधिल.

(९) 'क्ष' बद्दल 'स्क' होतो. जसे:-राक्षस = स्कक्ष; यक्ष = यस्क.

नामविभक्ति-(१) अकारात पुढिली शब्दाच्या प्रथमेच्या एकवचनी 'ए' होतो. जसे:-जिन = यिणे; पुरुष = पुलिसे.

(२) अकारान्त शब्दांचे पट्टीचे एकवचन 'रर' आणि 'आह' लागून होतें. जसे:-जिनस्य = यिणसर, यिणाह.

(३) अकारान्त शब्दांचे पट्टीचे बहुवचन आण, आहं हे प्रत्यय लागून होतें. जसे:-जिनानाम् = यिणाण, यिणाहं.

(४) अरमत शब्दाच्या प्रथमेच्या एकवचनाचे व बहुवचनाचे रूप 'हणे' असे होतें.

पैशाची:-गुणाव्याची सत्त्वां छत झालेली बृहत्कथा पैशाची भाषेमध्ये लिहिलेली होती, असे मानतात. या भाषेची उदाहरणे माव्हतप्रकाश, हेमचद्राचे माव्हत व्याकरण, पद्मभाषाचक्रिका, माव्हतसर्वेश्वर योगे माव्हत व्याकरण-प्रथात आढळतात. तसेच हेमचद्राचे कुमारपालचरित्र, काव्यानुशासन व मोह्यजनराज्य नाटक इत्यादिमध्ये या भाषेचे नमुने आढळतात. भरताने आपल्या नाटयशास्त्रात पैशाचीचा उल्लेख केला नाही, परंतु रुद्रट, केशवमिश्र वगैरे साहित्यशास्त्रकारांनी इचा निर्देश केला आहे व यांमधून दिले 'भूतभाषित' असे म्हटले आहे. हिचा उपयोग भूत, पिशाच, राक्षस, वगैरेच्या तोंडां करवा, असा बरील प्रयकाराचा आदेश आहे. पद्मभाषाचक्रिकेत ही पिशाच देशाची भाषा असे म्हटले असून पुढीलप्रमाणे पिशाच देशाचे वर्णन दिले आहे: 'पांड्य-कैकय पाह्दीक-सप्त नेपाल-कुन्तला: । शुभेणमोजगाधारह्वकनोजनास्तया ॥ एते पिशाचदेशाः स्युः ॥' मार्कण्डेयाने माव्हतसर्वस्वामध्ये माव्हतचक्रिकेतील 'कांचीदेशीयपाण्ड्ये च पांचाल गोंडमागधम् । माचड दाक्षिणात्य च शौरसेन च कैकयम् । शारव द्राविड चैव एकादशपिशाचजाः ।' याप्रमाणे अकरा प्रकारच्या पैशाचीचा उल्लेख केला आहे. परंतु अलेखी 'कैकय शौरसेन च पांचालमिति च त्रिधा पैशाच्यः' म्हणून तीनच पैशाची ग्राह्य धरल्या आहेत. वर उल्लेखिलेले देश इतके परस्परपासून दूर दूर आहेत की, त्यांमध्ये एकाच भाषेचा व्यवहार समभवत नाही. भिन्नभिन्न प्रदेशांत राहणाऱ्या एखाद्या जातीची भाषा अशा तऱ्हेची असू शकेल. व पूर्वीचे पिशाचत्वासारगे रानटी लोक निरनिराळ्या देशांत जसजसे पसरले तसतसा या त्याच्या भाषेचा प्रसार दूरदूरच्या प्रांतांत होणे समवनीय दिसते. मिशर्सनने पिशाचभाषा बायब्येकडे पंजाब व अफगाणिस्थानामध्ये प्रथम उपलब्ध होऊन नंतर तिचा विस्तार इतर ठिकाणी झाला असावा, असे म्हटले आहे. व पिशाचपुर, पिशाउर, पेशावर या पेशावरच्या व्युत्पत्तीबद्दल हे समवनीय दिसते. परंतु डॉ. होर्नले याच्या मते द्राविडादि अनार्य लोक आर्यलोकाच्या भाषेचा जो विकृत उच्चार करीत ती पैशाची असावी, व मेये याच्या मते ही दरदाची भाषा असावी. बरुचीने शौरसेनी माव्हतपासून पैशाची उत्पन्न झाली, असे म्हटले आहे. मार्कण्डेयाने पैशाचीचे कैकय, शौरसेन व पांचाल असे तीन भेद करून शौरसेनी बसकृत या दोहोंपासून कैकयपेशाची व कैकय पेशाचीपासून शौरसेनी पेशाची उत्पन्न झाली, असे म्हटले आहे. परंतु त्याने जी शौरसेनी पेशाचीची लक्षणं दिली आहेत त्याबद्दल तिचे शौरसेनी भाषेशी विशेषसे साम्य आढळून येत नाही. तर उलट मागधी भाषेशी साम्य आढळते. याकरिता तिचा वास्तविक मागधी पेशाची म्हटले पाहिजे, असे हरगोबनदास याचे मत आहे. माव्हत व्याकरणांनी पैशाचीची उत्पत्ति

नाम विभक्ति—पचमीच्या एकवचनाचे 'हु' व 'दो' असे दोन प्रत्यय असून ते लागण्यापूर्वी पूर्वाचा अकार दीर्घ होतो. जसे—जिनात् — जिणादो, जिणाहु.

आख्यात—(१) ' ति ' आणि ' ते ' या प्रत्ययाबद्दल अनुक्रमे ' दि ' आणि ' दे ' होतात. जसे—इसदि, हसदे, रमदि, रसदे; (२) भविष्यकाळाच्या प्रत्ययापूर्वी ' स्ति ' लागतो. जसे—हसिस्तिदि, करिस्तिदि.

सन्धि—अन्य मकारानंतर ' इ ' अथवा ' ए ' असल्यास विकल्पानें ' ञ ' चा आगम होतो. जसे—युनम इदम् = युत णिम, जुतमिमं, एयम् एतत् = एव येद, एयमेद.

वृद्धन्त—' वा ' प्रत्ययाबद्दल ' इअ', ' हूण ' व ' ता ' होतात. जसे—पठिका = पठिअ, पठिहूण, पठिता.

मागधी—मागधी भाषा अशोकाच्या साम्राज्याच्या उत्तरेच्या व पूर्वेच्या मीरत, सह्यस्राम, रामगड, भौलि, जांगड बगैरे ठिकाणी अशोकाच्या शिलालेखांत आढळते. अश्वघोषाच्या सुविता नाट्यप्रथातहि या भाषेचें प्राचीन स्वरूप आढळतें व भास आणि कालिदास यांचीं नाटके व मृच्छकटिक यामध्यें नाटकी मागधी दृष्टीस पडते. श्रुतेक प्राकृत भ्याकरणांत मागधीचीं लक्षणं व उदाहरणें दिलेलीं आहेत. भरताच्या नाट्यशास्त्रांत राजाच्या अतःपुरांत राहणारे, सुरग लावणारे, अश्वपालक बगैरे पात्रांच्या तोंडी व नायक धापद्वयत असतां त्याच्या तोंडी ही घालावी, असे सांगितलें आहे. परंतु मार्कण्डेयानें आपल्या प्राकृतसर्वेसांत उद्धृत केलेल्या 'राक्षसभिक्षुधपणक-वेद्याया मागधीं प्राहुः' या पचनावरून भरतानें उल्लेखिलेल्या चराल पात्रांशिवाय भिक्षु, धपणक बगैरे लोकहि त्याच भाषेत बोलत, असें दिसतें. वदर, बाणद, हेमचंद्र इत्यादि आल्फारिकातनीं आपल्या ग्रथांत या भाषेचा उल्लेख केला आहे. हिचें उत्पत्तिस्थान मगधदेश होय. मगधाच्या बाहेरहि अशोकाच्या शिलालेखांत ही भाषा आढळल्याचें कारण मागधी ही त्यावेळीं राजमाया असावी व त्यामुळे अतःपुरांत इत्यादि ठिकाणीं हीच भाषा वापरण्याचा प्रघात असावा. भिक्षु व धपणक हे विशेषतः मगधनिवासी असल्यामुळे त्यांच्या तोंडी हीच भाषा नाटकांमध्ये घालणें स्वाभाविक दिसतें. नायकहि सकटकाही किंवा आपतिप्रस्त असता याच भाषेत भाषण करितो, असें भरतानें सांगितलें आहे. यावरून राजे लोकांचीहि स्वाभाविक भाषा हीच असावी, असें वाटतें. कारण सामान्यतः मनुष्य विपत्तींत किंवा शत्रूत असतां स्वावहारिक भाषेपेक्षा परगुठी भाषेतच आपले सहज उद्गार काढतो. यावरून सामान्यतः नाट्यशास्त्रकार भरत ज्या प्रदेशांत राहत होता तेथील लोकांची बोलभाषा त्या वेळीं हीच असली पाहिजे असें वाटतें. वरवचीन 'शौरसेनीपण्डित मागधीची उत्पत्ति झाली' असें म्हंटलें आहे. परंतु शौरसेन व मगध या दोन प्रदेशांतील प्रादेशिक भाषा असून त्याप्रमाणें शौरसेनी ही मध्यदेशांतल वंदकालीन बोलभाषेपासून उत्पन्न झाली त्याप्रमाणेंच मगधातील बोलभाषासून मागधी उत्पन्न झाली असावी. अशोकाच्या शिलालेखांत व अश्वघोषाच्या नाटकांत प्राचीन मागधीचें स्वरूप आढळतें, व मागधीच्या नाटकांत मध्ययुगीन मागधीचें स्वरूप दृष्टीस पडतें. चाकारी, चाण्डाली आणि शावरी या मागधीचींच रूपांतरी होत. भरतानें शायर, शक बगैरेच्या तोंडी चाकारी भाषा पातली आहे परंतु मार्कण्डेयानें राजस्यारकाच्या तोंडी ही भाषा असावी, असें म्हंटलें आहे. भरतानें पुष्पादि जातींची भाषा चाण्डाली आणि अगरक, ब्राध, लंकूडतोडे व कारागीर लोक यांची भाषा शावरी असावी, असें सांगितलें आहे. यातीन भाषांचीं उदाहरणें जीं नाटकांत बगैरे आढळतात त्यांमध्ये व मागधी-भाषेत परसा परक आढळत नाहीं. मृच्छकटिकातील माधुर व वृत्तकार यांच्या भाषेस 'दक्षी' असें नांव दिलें आहे. हीहि मागधीभाषेचें एक रूपार आहे. मार्कण्डेयानें दक्षी भाषेतच 'टाकी' असें म्हंटलें आहे. 'प्रयुज्यते नाटकादीं वृत्तादि व्यवहारिभिः । वणिग्मिहोन्देशेभ्य तदाहुषकमापितम् ॥' मार्कण्डेयाने या भाषेचीं जीं विशेष लक्षणं दिलीं आहेत त्यांमध्य ही लक्षणा असावी, असें दिसतें व हरिश्चंद्रानें तिला 'अपभ्रंश' असें म्हंटलें आहे, असेंदि त्यानें सांगितलें आहे. मागधी व शौरसेनी यांमध्ये आढळणारे विशेष भेद पुढें दिले आहेत. चाकीच्या वापरांत हिचें शौरसेनीशी साम्य आहे.

मागधीचे विशेष वर्णभेद—(१) ' र 'बद्दल सर्वत्र ' ल ' होतो. जसे—नर = णर, कर = कल.

(२) प, घ, ङ यांच्या आदीं टाल्ल ' श ' होतो. जसे—शोभन = शोहण, पुरा = पुरिह.

शारस = शालस.

(३) स्युत्त 'प' आणि 'स' च्या जागीं दन्त्य 'स' होतो. जसे:-शुष्क = शुस्क, कष्ट = कस्तं, स्तलति = स्तलदि, बृहस्पति = बृहस्पदि.

(४) 'ट' आणि 'ठ' यांच्याबद्दल 'द' होतो. जसे:-पट = पद, सुट्ट = श्रुट्ट.

(५) 'स्त,' आणि 'र्थ' बदल 'स' होतो. जसे:-उपस्थित = उपस्तिद; साथे = शस्त.

(६) 'ज,' 'य' आणि 'य' बदल 'य' होतो. जसे:-जानाति = याणादि, दुर्जन = दुध्यण, मय = मय्य, अय = अय्य, याति = यादि, यम = यम.

(७) न्य, ण्य, श, झ च्याबद्दल ज्ञ होतो. जसे:-अन्य = अञ्ज, पुण्य = पुञ्ज, प्रज्ञा = पञ्जा, अञ्जलि = अञ्जलि.

(८) शब्दाच्या आरम्भीं नसणाऱ्या 'छ' चा 'ध' होतो. जसे:-गच्छ = गध, पिच्छल = पिथिल.

(९) 'क्ष' बदल 'स्क' होतो. जसे:-राक्षस = रस्कस; यक्ष = यस्क.

नामविभक्ति-(१) अकारात पुलिङ्गी शब्दाच्या प्रथमेच्या एकवचनीं 'ए' होतो. जसे:-जिनः = यिणे, पुरुषः = पुलिसे.

(२) अकारान्त शब्दांचे पद्यींचे एकवचन 'स' आणि 'आह' लागून होतें. जसे:-जिनस्य = यिनरस, यिणाह.

(३) अकारान्त शब्दांचे पद्यींचे बहुवचन आण, आहें हे प्रत्यय लागून होतें. जसे:-जिनानाम् = यिणाण, यिणाहें.

(४) अस्मत् शब्दाच्या प्रथमेच्या एकवचनांचे व बहुवचनांचे रूप 'हगे' असें होतें.

पैशाची — गुणाव्याची सध्या लुप्त झालेली बृहत्कथा पैशाची भाषेमध्ये लिहिलेली होती, असें मानतात. या भाषेची उदाहरणे प्राकृतप्रकाश, हेमचंद्राचे प्राकृत व्याकरण, पद्मभाषाचरिका, प्राकृतसर्वश्रवणारे प्राकृत व्याकरण-प्रथात आढळतात. तसेंच हेमचंद्राचे कुमारपालचरित्र, काव्यानुशासन व मोह्यजपराजय नाटक इत्यादिमध्ये या भाषेचे नमुने आढळतात. भक्ताने आपल्या नाटप्रशासनात पैशाचीचा उल्लेख केला नाही, परंतु रुद्रट, केशवमिश्र वगैरे साहित्यशास्त्रकारांनी इत्था निर्देश केला आहे व बाभटांनी हिला 'भूतभाषित' असें म्हटलें आहे. हिचा उपयोग भूत, पिशाच, राक्षस, वगैरेच्या तोंडां करवा, असा बरील प्रथकाराचा आदेश आहे. पद्मभाषाचरिकेंत ही पिशाच देशाची भाषा असें म्हटलें असून पुढीलप्रमाणें पिशाच देशाचे वर्णन दिलें आहे 'पाड्य-केकय बाल्हीक सद्य नेपाल कुन्तला । शुभेष्णभोजगाधारह्वकनोजनस्तथा ॥ एते पिशाचदेशाः स्यु ॥' मार्कण्डेयाने प्राकृतसर्वस्वामये प्राकृतचरिकेंतील 'कांचीदीक्षीयाण्ड्ये च पांचाल गौडभागधम् । वाचड दाक्षिणात्य च शौरसेन च कैरथम् । शारद्राविड चैव एकादशपिशाचजाः ।' याप्रमाणे अकरा प्रकारच्या पैशाचींचा उल्लेख केला आहे. परंतु अपेक्षीस 'केकय शौरसेन च पांचालमिति च त्रिषा पैशाच्य' म्हणून तीनच पैशाचीं ग्राह्य भरल्या आहेत. वर उल्लेखिलेले देश इतके परस्पर-पासून दूर दूर आहेत कीं, त्यांमध्ये एकाच भाषेचा व्यवहार संभवत नाही. भिन्नभिन्न प्रदेशांत राहणाऱ्या एखाद्या जातीची भाषा अशा तऱ्हेची असू शकेल. व पूर्वांचे पिशाचवासाराचे रावटी लोक निरनिराळ्या देशांत जसजसे पसरल तसतसा या त्यांच्या भाषेचा प्रसार दूरदूरच्या प्रांतांत होणें संभवनीय दिसतें. त्रिअर्सेनने पिशाचभाषा बाक्येकडे पंजाब व अफगाणिस्थानामध्ये प्रथम उत्पन्न होऊन नंतर तिचा विस्तार इतर ठिकाणीं झाला असावा, असें म्हटलें आहे. व पिशाचपुर, -पिशाउर, -पेशावर या पेशावरच्या व्युत्पत्तीवरून हें संभवनीय दिसतें. परंतु डॉ. होर्नल यांच्या मते द्राविडादि अनार्य लोक आर्यलोकांच्या भाषेचा जो विस्तार उभार करीत ती पैशाची असावी, व मेये यांच्या मते ही दरदानी भाषा असावी. वरुचीने शौरसेनी प्राकृतपासून पैशाची उत्पन्न झाली, असें म्हटलें आहे. मार्कण्डेयाने पैशाचीचे केकय, शौरसेन व पांचाल असे तीन भेद करून शौरसेनी व खड्गट या दोहोंपासून केकयपैशाची व केकयपैशाचीपासून शौरसेनी पैशाची उत्पन्न झाली, असें म्हटलें आहे. परंतु त्यांनी जीं शौरसेनी पैशाचींचीं लक्षणें दिलीं आहेत त्यांवरून तिचे शौरसेनी भाषेची विशेषें साम्य आढळून येत नाही. तर उलट भाषांची भाषेची साम्य आढळतें. याकरितां तिचा वास्तविक मागपी पैशाची म्हटले पाहिजे, असें हरगोबिनदास यांचे मत आहे. प्राकृत वैयाकरणानां पैशाचीची उत्पत्ति

शौरसेनी अथवा संस्कृत भाषेपासून शाली असे म्हळें आहे. परंतु या प्राकृत भाषांची उत्पत्ति निरनिराळ्या देशां बोलून पासून शाली, हें आम्हीं वर प्रतिपादन केलेच आहे. पेशाची भाषेचें प्राचीन स्वरूप आज उपलब्ध नाहीं. यहुधा त्या भाषेतच गुणाव्याची वृहत्कार रचलेली असावी. य ती त्यानें शालिवाहन राजास अर्पण केली यावरून ती दक्षिण भारतखंडातहि प्रचलित असावी असें वाटतें. रा कणे यांच्या मतें वृहत्कराचें रूपांतर ज्या अर्थी सोमदेश व शेमेन्द्र यांनीं केलें आहे त्या अर्थी ती माळव्यात प्रचलित असावी. रा राजाशमशाही भागवत यांनीं पिशाचोचा अवेस्ता भाषेशीं सुषम जोडला आहे आज जी व्याकरण, कवय किंवा नाटक इ. कामां पेशाची भाषा आदळत ती मध्यकालीन असून लिखती सनाच्या २ व्या शतकापासून ५ व्या शतकापर्यंत प्रचलित असावी. या भाषेचें शौरसेनी भाषेशीं साम्य असून या दोहोंमध्ये जो परक आढळतो तो पुढें दाखविला आहे.

पेशाचीची साधारणपणें ज्या ज्या राबतीत शौरसेनीशीं मिश्रता आहे तेथेच विशेष खाली दिले आहेत ह्याशिवाय इतर सर्व वाचनीत पेशाचीचें शौरसेनीशीं साम्य असल्यानें, ते येथें दिले नाहींत.

वर्णभेद—(१) ज, न्य आणि प्य यांच्या स्थानीं झ्न होतो. जसें—प्रज्ञा = पञ्ञा, ज्ञान = ज्ञान, कन्यका = कन्नका, अभिमन्यु = अभिमञ्जु, पुष्य = पुञ्ज.

(२) ण आणि न याचद्दल न होतो. जसें—गुण = गुन, कनक = कनक

(३) त आणि द यांच्यावद्दल 'त' होतो. जसें—भगवती = भगवती, शत = सत, मदन = मतन, देव = तेव

(४) 'ल' च्या स्थानीं 'ळ' होतो जसें—शील = शील, कुल = कुळ

(५) 'ड' वद्दल 'डु' आणि 'तु' होतात जसें—कुटुम्बक = कुटुम्बक, कुतुम्बक

(६) महाराष्ट्रीच्या लक्षणात असमुक्त व्यञ्जनांच्या परिवर्तनाचे १ ते १३ व १५ आणि १६ नियम शौरसेनीलाच लागू पडतात, पेशाचीला ते नियम लागू नाहींत जसें—लोक = लोक, शाखा = शाखा, मट = मट, मठ = मठ, गरुड = गरुड, प्रतिभास = प्रतिभास, कनक = कनक, शपथ = सपथ, रेप = रेप, शबल = सलल, यद्यत् = यत्, करणीय = करणीय, अंगार = इंगार, दाह = दाह.

(७) यादव इ शब्दातील 'ट' ची 'ति' होते. जसें—यादव = यातिस, सदा = सतिस

नाम विभक्ति—अकारान्त शब्दाच्या पञ्चमीचें एककचन आता, आतु लागून होते जसें—जिनातु, जिनातो

आख्यात—(१) शौरसेनीतील 'दि' 'दे' प्रायोगादल अनुक्रमें 'ति', 'ते' होतात जसें—गच्छति, गच्छते, रमति, रमते

(२) भविष्यकालांत 'सि' च्या ऐवजीं 'ह्य' होता जसें—भविष्यति = हुवेय.

(३) भावे आणि कर्मणि प्रयोगात 'ईअ' आणि 'इज' च्या ऐवजीं 'ह्य' होते. जसें—पठ्यते = पठियते, हसियते

कृदन्त—'त्वा' प्रत्ययेवर्जी कुठेंकुठें 'तु' तर कुठें 'तुत' तर कुठें 'तुन' होतात जसें—गत्वा = गन्तु, पठित्वा = पठितुत, नष्ट्वा = नष्टुत, नष्टुत, तष्ट्वा = तष्टुत, तष्टुत

अपभ्रंश—पतजलीनें आपल्या महामाण्यात एकाच शब्दाचे अनेक अपभ्रंश होतात, असें सांगितलें आहे 'भूयासो अपभ्रंशः, अल्पीयासः शब्दाः' एकैकस्यहि शब्दस्य बहुषो अपभ्रंशाः तद्यथा गौविलस्य शब्दस्य गावी, गोपी, गोता, गोपीतलिका इत्येवमादयो अपभ्रंशाः' म्हणजे एकाच गौ शब्दाचे गावी, गोपी, गोता, गोपी तलिका असे अनेक अपभ्रंश होतात. यंप्रिकां गावी व गोपी या दोन शब्दांचा उपयोग प्राचीन जैनग्रंथांत आढळतो. दण्डीनें आपल्या कल्यादशांत आभीर प्रभृति लोकांची भाषा अपभ्रंश असून शास्त्रांत संस्कृतमिन्न सर्व भाषांस अपभ्रंश म्हणतात असें सांगितलें आहे. 'आभीरदिमिर कव्ये अपभ्रंश इति स्मृता । शास्त्रे तु संस्कृता दन्त्यपभ्रंशप्रयोगोदितम् ॥'—कल्यादश १.३६. संस्कृत व्याकरणकारांनीं सर्वेषु प्राकृत भाषांस अपभ्रंश म्हळें आहे, परंतु प्राकृत व्याकरणार्थी अपभ्रंश याचा म्हणून एक प्राकृत भाषाभेद मानला आहे अपभ्रंश भाषा

विश्वामोर्वशी, धर्माभ्युदय इ. नाटकप्रधात, हरिवंशपुराण, पञ्चमचरित्र, भविष्यत्तत्त्वज्ञान, महापुराण, विष्णुसहस्रनाम इत्यादि अनेक काव्यप्रधात व प्राकृत व्याकरणप्रधात व प्राकृतविशाल नावाच्या छंदोप्रधात आढळते. डॉ. होर्नले यांच्या मतें पैशाचीप्रमाणें आर्यांच्या संस्कृतभाषेचा अनार्यलोक जो अशुद्ध उच्चार करीत त्यावरूनच निरनिराळ्या प्रादेशिक अपभ्रंश भाषा तयार झाल्या व त्या महाराष्ट्रीहून प्राचीन असल्यात. भिक्वरेनच्या मतें संस्कृतभाषेप्रमाणेच प्राकृतभाषा जेव्हा प्राथमिक स्वरूपात व व्याकरणनियमांनी निबद्ध झाली तेव्हा सामान्य लोकांच्या बोलभाषेस जे स्वरूप प्राप्त झालें त्याच ह्या निरनिराळ्या अपभ्रंश भाषा होत. याची उत्पत्ति वि.सनाच्या पाचव्या शतकाच्याहि पूर्वी पासून होत आली होती. या अपभ्रंशभाषा ख्रिस्तीसनाच्या दहाव्या शतकापर्यंत साहित्यिक भाषा म्हणून प्रचलित असून त्याच्यासोबत ज्या बोलभाषा व्यवहारांत रूढ झाल्या त्याच आधुनिक हिंदी, बंगाली, गुजराती, मराठी वगैरे भाषा होत.

अपभ्रंश भाषाभेदः—अपभ्रंशभाषेचे अनेक भेद प्राकृतचंद्रिकेमाध्यें निर्दिष्ट केले आहेत. ते पुढें दिले आहेत. 'ब्राह्मणोऽष्टवर्षावपुनरागारागरो । बार्गोऽकल पाचाल्यटाकमालवकैकया ॥ गौडोऽहं व पाश्चात्यपाण्ड्यकौन्तलसैहला । कालित्यप्राच्यकाणां टकाच्यद्राविहगौर्जरा ॥ आभीरो मध्यदेशीयः सूतमेद-
व्यवस्थिताः । सप्तविंशत्यपभ्रंशा वैताल्लदिप्रभेदतः ॥' हे सत्तावीस भेद मार्कण्डेयानें आपल्या प्राकृतसर्वशात प्राकृतचंद्रिकेमधून उद्धृत करून त्यांचीं उदाहरणें व लक्षणें पुढे दिल्याप्रमाणें दिली आहेत.

'टाक टकभाषा नागरोपनागरादिभ्यो अवधारणीयम् । तु बहुला मालवी । वाडीगुहला पाचाली । उल्लप्राया वैदर्भी । सरोधनाढ्या लाटी । ईकारोकारगुहला और्द्री । सवीप्सा ककैयी । समासाल्या गौडी । डकारगुहला कौन्तली । एकारिणीच पाड्या । युक्ताढ्या सैहली । हिंयुक्ता कालिगी । प्राच्यतदेशीय भाषाढ्या । ज(म)टादिबहुला आभीरी । षण्विपर्ययात्काराटी । मध्यदेशीया तद्देशीयाढ्या । संस्कृताढ्याच गौर्जरी । चकारासूचोक्त टकभाषाग्रहणम् । रत(छ)हर्मा व्यत्ययेन पाश्चात्या । रेफत्रयत्येन द्राविडी । टकारगुहला वैतालिकी । एओबहुला काञ्ची । शेषा देशभाषाविभेदात् ।' परंतु तीं इतकीं असमाधानकारक व अस्पष्ट आहेत कीं, मार्कण्डेयानेंच त्यांचीं पृथक् नणून न करितां सर्व अपभ्रंशाचा नागर, ब्राह्मण आणि उपनागर या तीन मुख्य वर्गांत अंतर्भाव केला आहे. परंतु भिन्न भिन्न प्रदेशांत ज्या भाषा प्रचलित होत्या, त्यांचा स्वभाव भिन्न असून त्यांचा एका सवात समावेश होणें बरोबर नाहीं. या सर्व अपभ्रंशभाषा निरनिराळ्या असल्या तरी त्या साहित्यनिरुद्ध नसल्यामुळे त्यांचीं उदाहरणें मिळणें अशक्य आहे. म्हणूनच प्राकृतचंद्रिकाकार किंवा प्राकृतसंश्लेषकार यांनी त्यांचें अधिक विवेचन करणें टाळलें आहे. मार्कण्डेयाची नागर अपभ्रंश हीच हेमचंद्रानें अपभ्रंश या सामान्य नावानें निर्दिष्ट केलेली भाषा होय. व त्याने दिलेल्या लक्षणांवरून व उदाहरणांवरून ती राजस्थानी अपभ्रंश अथवा रजपुताना व गुजराथ या प्रदेशांतील भाषा असावी.

ब्राह्मण अपभ्रंशाचीं लक्षणें व उदाहरणें यावरून ती सिंध देशाची भाषा असावी, असें दिसतें. उपनागर या भाषेचीं विशेष लक्षणें न देता ती नागर व ब्राह्मण यांच्या मिश्रणानें बनली आहे, असें सांगितले आहे. याशिवाय मध्यदेशात शौरसेनी अपभ्रंश आढळतो. महाराष्ट्री, अर्धमागधी, मागधी किंवा पैशाची याच्या अपभ्रंशांचीं उदाहरणें आढळल्यांत येत नाहींत.

वर दिलेल्या निरनिराळ्या अपभ्रंशांची उत्पत्ति हिंदुरूपानांतील निरनिराळ्या प्रदेशांत झाली आहे, हीच गोष्ट रुद्रट व वाग्भट यांनी आपल्या साहित्यग्रंथात नमूद केली आहे. 'पद्योऽन भूरिभेदो देशविशेषादपभ्रंशः ।' —काव्यालंकार २.१२. 'अपभ्रंशस्तु यच्छुद्ध तत्तद्देशेषु भाषितम् ।' —वाग्मटालंकार २.३. या निरनिराळ्या प्रदेशांत प्रचलित असलेल्या अपभ्रंशभाषापासून ज्या अर्वाचीन देख भाषा उत्पन्न झाल्या त्या सामान्यतः पुढीलप्रमाणें सांगता येतील.

महाराष्ट्री अपभ्रंशापासून मराठी व कोंकणी, मागधी अपभ्रंशाच्या पूर्वशालेपासून बंगाली, उडिया 'व आसामी व बिहारी शालेपासून मैथिली, मगधी व भोजपुरी, अर्धमागधी अपभ्रंशापासून पूर्वहिंदी म्हणजे अवधी, वषेली व छत्तीसगढी, शौरसेनी अपभ्रंशापासून बुंदेली, कन्नौजी, ब्रज, कांगरू व पश्चिम हिंदी, नागर अपभ्रंश-

पासून राजस्थानी, मालवी, मेवाडी, जयपुरी, मारवाडी व गुजराती, पालीपासून सिन्धी व मालदीवी, टक्की अथवा टक्कीपासून लहदी व पश्चिम पंजाबी, टक्की अपभ्रंशापासून पूर्वे पंजाबी, माचड अपभ्रंशापासून तिथी व पंजाबी अपभ्रंशापासून काश्मिरी अशा निरनिराळ्या देशभाषा उत्पन्न झाल्या

नागर अपभ्रंशाची मुख्य लक्षणे—वर्णपरिवर्तन (१) निरनिराळ्या स्वरांमधून निरनिराळ्या स्वर हानात जसे—हृत् = रुच, काश्च, वचन = वेण, वीण, गडु = वाह, वाहा, वाहु, घृष्ट = घडि, पिडि, पुडि, तृण = तण, तिण, तृण, सुदृढ = सुकिद, मुदृढ, खेरा = खिद, खीद, खेद.

(२) स्वरांच्या दरम्यान असलेल्या असुक्त क, ख, त, थ, घ आणि फ यांच्या एवजी अनुक्रमे ग, घ, द, ङ, ब आणि भ होतात. जसे—विष्टेदकर = विष्टेहगर, सुप्त = सुध, कथित = कथिद, शपथ = सवध, सफल = समल

(३) आरभी नसलेल्या असुक्त 'म' बदल विकल्पाने सानुनासिक 'न' होतो, जसे—कमल = कवल, भ्रमर = भँवर, भमर

(४) सयोगात उत्तरपदी असलेल्या 'र' चा विकल्पाने लोप होतो. जसे—प्रिय = पिय, प्रिय, चंद्र = चन्द, चद्र.

(५) कोठे कोठे सयोगात उत्तरपदी असलेल्या 'य' चा विकल्पाने 'र' होतो. जसे—व्यास = प्रास, वास, व्याकरण = प्राकरण, वाराण.

(६) महाराष्ट्रात जेथे 'ह' होतो, तेथे अपभ्रंशात 'भ' आणि 'म्ह' असे दोन्ही होतात जसे—शीघ्र = गिम्म, गिम्ह, श्रेष्ठ = सिम्भ, सिम्ह

नामाविभक्ति—१ विभक्तिप्रत्यय लागताना न्हव स्वरांमधून दीर्घ व दीर्घांमधून न्हव स्वर प्राप्य होतात जसे—श्यामल = शामला, रात्रा = रात्र, दृष्टि = दिदृष्टि, पुत्री = पुत्ति

२ यात विभक्तिचे जे साधारणतः प्रत्यय आहेत ते खाली दिव्याप्रमाणे आहेत. शिगभेद व शब्दभेद बाबत अनेक विशेष प्रत्यय होतात, ते विस्तारभयास्तव देत नाही.

	एकवचन	बहुवचन
प्रथमा	उ, हो	०
द्वितीया	” ”	०
तृतीया	ए	दि
चतुर्थी	सु, हो, खु	ह, ०
पंचमी	ह, हु	हु
षष्ठी	सु, हो, खु,	ह, ०
सप्तमी	ह, दि	हि

आख्यातविभक्ति

	एक व	बहु व.
१ प्रथमपुरुष	उ	हु
द्वितीय ”	हि	हु
तृतीय ”	ह, ए	हि,

२ मध्यम (द्वितीय) पुरुषाच्या आत्तार्थी एकवचनाचे ह, उ, ए, हे प्रत्यय आहेत. जसे—कुरु = करि, कर, करे.

३ मध्यमकाळात प्रत्ययाच्या अगोदर 'स' आगम्य होतो जसे—मानिष्यति = होसद.

कृदन्त—१ 'स्य' प्रत्ययाबद्दल 'इण्'बउ, 'एण्वउ' आणि 'एया' असे होतात जसे—कर्तव्य = करिण्मउ, करेवउ, करेया.

२ 'त्वा' बदल इ, इउ, इवि, अवि, एप्पि, एप्पिणु, एवि, एविणु होतात. जसं:-कृत्वा = करि करिउ, करिवि, करवि, करेप्पि, करेप्पिणु, करेवि, करेविणु.

३. 'तुम्' प्रत्ययाबद्द एव, अण, अणहं, अणहिं, एप्पि, एप्पिणु, एवि, एविणु, होतात. जसं:-कर्तुम् = करेवं, करण, करणहं, करणहिं, करेप्पि, करेप्पिणु, करेवि, करेविणु.

४. शीलावयर्थक 'तृ' प्रत्ययाबद्द 'अणअ' असं होत. जसं:-कर्तृ = करणअ; मारयितृ = मारणअ.

तद्धित:-'त्वं' आणि 'ता' या प्रत्ययाबद्द 'प्पण' होत, जसं: देवत्व=देवप्पण; महत्त्व=महप्पण.

देशी भाषांची उत्पत्ति:-पूर्वी असं विवेचन करणांत आलेच आहे की, वैदिक आर्य ज्या वेळीं भक्ताखंडामध्ये येऊन आपल्या, 'संस्कृतीचा प्रसार करीत आपली वसाहत सर्व प्रदेशांमध्ये स्थापन करीत होते, त्याच वेळीं येथें मूळ वसाहत करून राहिलेल्या द्राविड, कोळ वगैरे लोकांच्या स्थानिक निरनिराळ्या बोली प्रचलित होत्या. त्या बोलींचा व आर्यांच्या भाषेचा एकमेकींवर परिणाम होत होता; व त्यामुळे आपणांस वैदिक भाषेमध्येंहि परकीय अथवा अवैदिक शब्दांचा प्रवेश झालेला आढळतो. तसेंच वैदिक आर्यांमध्येहि वेदग्रंथांची वाङ्मयीन अथवा साहित्यिक भाषा व तत्कालीन आर्य लोकांचीच बोलण्याची भाषा यामध्येहि कांहीं फरक असणें साहजिक होतें व स्थानिक बोलींचा वाङ्मयीन भाषेपेक्षा आर्यांच्या व्यावहारिक भाषेवर अधिक परिणाम झाला असला पाहिजे. नंतर वैदिक भाषा जसजशी वाङ्मयीन व नियमबद्ध होत गेली तसजशी व्यावहारिक भाषा व त्या भाषेंतील अंतर वाढत जाऊन ती भाषा सामान्य लोकांस दुर्ग्राही होऊं लागली, ही गोष्ट आपणांस यशोतीळ कांहीं आदेश व कांहीं भेदांचे विनिर्देश-यांस लेखिक विनिर्देश गृह्यतात. उदा० 'कुक्षटोसि मज्जिह' या मंत्राचा सोम कुक्षटपाकडे विनियोग-हे स्वांस्या र्यागिक अर्थास घटून नसून केवळ च्वनि-साम्यावहन यशविलेले आहेत, यादून दिसून येते. याप्रमाणेंच पुढें अभिजात संस्कृत व त्यानंतर निरनिराळ्या प्राकृत भाषा या सामान्य लोकांच्या व्यावहारिक भाषेसच वाङ्मयीन व व्याकरणबद्ध स्वरूप प्राप्त होऊन बनल्या व यांना स्थिर असे स्वरूप प्राप्त झालें. परंतु लोकांच्या बोली अथवा व्यावहारिक भाषा ह्या कालमान व परिस्थिती यांना अनुसरून व अनेक लोकांच्या सन्तनापुढें आलेलें अस्तित्व व्यवहारास सुलभ असे व अनेक लोकसमाजांच्या भाषांशी देवाणवेवाण करीत, योग्य ते बदल करीत कायम ठेवून राहिल्या होत्या. ह्याच व्यावहारिक भाषा अथवा बोली आज निरनिराळ्या देशी भाषा या नांवानें प्रचलित आहेत. या देशी भाषांत आपणांस कांहीं निरनिराळ्या प्रादेशिक विशेषां-बरोबरच वैदिक, संस्कृत व प्राकृत या सर्व भाषांचे विशेष प्रामुखांत आढळतात. केवळ आर्यवंशज लोकांच्या देशीभाषा-यस्य नव्हे तर द्राविड लोकांच्याहि त्या आज देसभाषा प्रचलित आहेत त्यांवरहि संस्कृत व तत्संबंध भाषांचा परिणाम विशेष रीतीनें झालेला आपणांस आढळतो व या प्रत्येक देशी भाषेंतील शब्दसंपत्तीमध्ये तत्सम गृह्यजे संस्कृत शब्द जसेच्या-संबंध घेतले, तद्भव गृह्यजे संस्कृतशब्दांपासून बनविलेले व देस्य गृह्यजे मूळचे, असे तीन प्रकार आढळतात. तसेंच त्यांच्या लिपीहि संस्कृत प्राची लिपीपासूनच बनल्या असून कांहीं द्राविड भाषांचे व्याकरणहि संस्कृत व्याकरणपद्धतीस अनुसरून एवढेच नव्हे तर प्रत्यक्ष संस्कृत भाषेतील लिहिलेले आढळते.

अशा तऱ्हेच्या निरनिराळ्या देशी भाषा प्रचलित होत्या यासंबंधी उद्देश्य आपणांस महामावतकालापासून आढळतात. महामावतत शक्यपयांत 'नानाचर्ममिराच्छानानामापाध भागत । कुशला देशभाषासु जस्यतोऽन्यो-न्यमीश्रणः॥' महा. शक्य. ४६. १० २. त्याप्रमाणेंच भरताच्या नाट्यशास्त्रांत 'अत ऊर्ध्वं प्रयस्यामि देशभाषाधिकल्पनम्।' व 'अथवा छन्दसः कार्या देशभाषा प्रयोजक्युभिः।' नाट्यशास्त्र १७, २४ व ४६ असा उद्देश आढळतो. याप्रमाणेंच वात्स्यायनाच्या कामसूत्रांत सभाषणामध्ये संस्कृत व देशीभाषा या दोहोर्चाहि योग्य उपयोग बरावा असे सांगितले आहे. 'नायस्तं संस्तेनेन नायस्त देयमापया । कथा गोष्ठीषु कथयेंहोके बहुमतो मन्त्रे ॥' कामसूत्र १. ४, ५०. याप्रमाणेंच विष्णुधर्मोत्तारामध्ये 'संस्कृतः प्राकृतैर्वाक्यैः शिष्यमुत्पन्नतः । देशभाषाऽऽनुयायेन बोधयेत् स गुरुः स्मृतः ॥' असा उद्देश आहे. त्याप्रमाणेंच मृच्छकटिकांमध्ये अनेक देशी भाषांचा उद्देश आला आहे [दम्बिनगता धनपभासिणो राजः...नेष्टजगतीनाम् अनेक देशभाषाभिज ६]. गुदराधस्तातहि 'बहुविधदेशेयभाषा' चा

उद्देश आहे. कादंबरीतहि 'शिक्षिताद्येपदेशभाषणे सर्व लिपिभेन' असा उद्देश आढळतो. काव्यानुशासनांत 'अपभ्रंश भाषानिवद्धसन्निधमधिमधनादि साम्यास्तथाभाषानिनुदात्तवर्णव्यवस्थ भोगवान्यादि' (८, ३३०) वरें म्हणून देशी व आर्य भाषांचा उद्देश केला आहे.

प्राकृत कादंबरीत तर देशी भाषांचा उद्देश धनेक ठिकाणीं येतो व त्यांची स्वरूपा अठरा सांगितलेली आढळते. 'संस्कृत नाम देशी वागन्वाख्याता मर्दमिणि । वदन्परतरामो देशीत्यनेकः प्राकृतकम् ॥'—काव्यादर्श १. ३१. 'संस्कृत सर्वाणां भाषा ह्यवधारयेति निधिता । प्राकृत वज्र तनुष्य देश्यादिकमनेकधा ॥'—वाल्मीकीय २. २. 'तते ण से मेहे कुमारे...अट्टारसविहिष्यार देशीमासा विसारय...होषा,' तथैव 'तथ ण चंसा प णयरीय देवदत्ता णाम गणिषा पयिवर...अट्टारसदेशीमासाविसारय'—साताधर्म कथामृत पृ. ३८ व ९२. 'तथ ण यागियगामे कामन्नाया णाम गणिषा होषा . अट्टारसदेशीमासाविसारय'—विषयकथुत पृ. २, ८. 'तथ ण से ददपण्णे दारय—अट्टारस देशीमासा विसारय'—औपमतिक सूत्र, कलम १०९. 'तथ ण से दद पत्तिणंदारय—अट्टारस विहेदस्मिपमारभासा विसारय'—राजप्रभीय सूत्र. १४८. 'तते ६९९ चैत्र वृष्ण चतुर्दशी वृष्णे विक्कम खवत् ८३५' या वर्षी रचलेल्या कुवलयमालाकथा नांभाच्या प्राकृत भाषेंत रचलेल्या एका प्रयांत कथानुसधानानें सत्कालीन अठरा देशी भाषांचे नमुने दिले आहेत. या भाषांची वि स ११३९ मध्ये लिहिलेली हस्तलिखित प्रत जेलसमीर भांडारामचें आहे तीचरून श्री. छालचंद गांधी यांनी आपल्या अपभ्रंशकाव्यप्रणीत उठारा घेतला आहे ती पुढें मूळ अन्वय व त्याचें संस्कृत रूपांतर असा दिला आहे. त्यामध्ये ३१ दोष्टांच्या नोंवांत अठरा देशी भाषा अर्धे म्हटलें आहे तरी पुढील सोळा भाषांचेच नमुने आढळतात. १ गोला २ मध्यदेश ३ मगध ४ अन्तर्वेदी ५ कीर ६ टक ७ सिंध ८ मर ९ गुर्जर १० छाट ११ माळव १२ पर्णोटक १३ तापिक १४ कोसल १५ महाराष्ट्र १६ अन्ध्र व बांशिवाय पन्ध्र, पारस, यवन या भाषांचा उद्देश केला आहे.

(१) कविणें निद्रुदुरवर्णे बहुकमरभुजण अलंज य । 'अरे'ति उल्लसते अह पेच्छइ गोहण तथ ॥ (कृष्णान् निद्रुवचनान् नहुकमरभुजणानलंजजांथ । अरे इत्युल्लसतोऽथ प्रेक्षते गोहणस्तन ॥)

(२) णय णीति सधि विगाहपुण्डु गुरुजिपरे य पयतीए । 'तेरे मेरे आउ'ति जिरिरे मज्जेतसेय ॥ (नय नीति सधि निमद्वपुक्कन् बहुज्ज्याकांथ प्रवृत्ता । 'तेरे मेरे आ ओ' इति जल्पतो मध्यदेशांथ ॥)

(३) णीहरीपयोद्भुजवणमद्वए सुरपकेलितसिउटे । 'एगे ले' जणुले अह पेच्छइ मागदे कुमारे ॥ (नि सतोदर दुर्वणे घामेनान् मुखकेलितसिप्यान । 'एगे ले' जल्पाकानय प्रेक्षते मागधान् कुमार ॥)

(४) कविले पिगलणयणे भोजनकथामानदत्तव्यापारान् । 'कितो किमो जिअ' जिरिरे य अह अतवेते य ॥ (कविलान् पिगलनयनान् भोजनकथामानदत्तव्यापारान् । 'कितो किमो जिअ' जल्पाकानयान्तर्वेद्यांथ ॥)

(५) उत्तुम—धूलोणे कणयवणे य भारवाहे य । 'सरि बा (पा) रि' जिरिरे कीरे कुमारे पलोएइ ॥ (उत्तुम रधूलोणान् कनकयणींथ भारवाहांथ । 'यरि पारि' जल्पाकान् कोरान् कुमार प्रलोकयति ॥)

(६) दक्खिण—दाण—पौरुस—विणण—दयाविजितयसरिरे । 'एह तेह' चयते टके उण पेच्छए कुमारे ॥ (दाक्षिण्य—दान—पौरुष विज्ञान—दयाविजितशरीरान् । 'एह तेह' द्रुवाणान् टकान् पुन प्रेक्षते कुमार ॥)

(७) सललित—मिदु—मदपण गधव्वपिण सदेसगयचित्ते । 'व (च) उडयमे' भगिरे सुहए अह रेणवे दिहे ॥ (सरलित—मृदु—मदपदान् गा धर्वाप्रियान् स्वदेशगतचित्तान् । 'चउडय मे' मणत सुभेगानथ रेणवान् दृष्टवान् ॥)

(८) वके जडे य जडे बहुमोइ कठि (डि) ण—पीण—सू (धू) णगे । 'अप्पा तुप्पा' भगिरे अह पेच्छइ मारण ततो ॥ (वज्रान् जडांथ जाड्ये बहुमोजिन कठिनीनरधूलाङ्गान् । अप्पा तुप्पा' मणतोऽथ प्रेक्षते मारवास्तत ॥)

(९) धपले (ला) लिख पुढेगे धमपरे सधि—विगाह पिउणे । 'णउ रे भळउ' भगिरे अह पेच्छइ गुंनरे अचरे ॥ (धतलो (ला) लिख पुढाहयान् धर्मपणान् सन्धि—विषय निपुणान् । 'णउ रे भळउ' मणतोऽथ प्रेक्षते गौर्गननपणान् ॥)

(१०) ष्ठाउलित्त-विलित्ते कर्षवीमते मुसोद्विसुगतये । 'आहृद् कादं तुम्हं मितु' भणिते पेच्छए लहे ॥
(स्नातोह्लित्त-विलित्तान् कृतसीमन्तान् सुसोभितसुगानान् । 'आहृद् कादं तुम्हं मितु' भणतः प्रेक्षते लाटीयान् ॥)
(११) तणु-साम-मडहदेहे कोवणए माण-जीविणो रोहे । 'माउअ भण्णी तुम्हे' भणिते अह मालवे दिहे ॥ (तनु-स्याम-लघुदेहान् कोपनान् मानजीविनो रौद्रान् । 'माउअ भण्णी तुम्हे' भणतोऽयं मालवीयान् दृष्टवान् ॥)

(१२) उक्कउदप्पे पिअमोहणे ए(प) यरोहे पयंगवित्ती य । 'अद्रि पोण्डि मं(न)रे' भणिते पेच्छइ कण्णाहए अण्णे ॥ (उक्कटदर्पान् त्रियमोहनान् पदरौद्रान् पतद्गङ्गतीर्थ । 'अद्रि पोण्डि मं(न)रे' भणतः प्रेक्षते कर्णाटकीयानन्यान् ।)

(१३) कुप्पासण्डअणे मासई पाणमयणतल्लिच्छे । 'इसि किसि मिसि' भणमाणे अह पेच्छइ ताइए अये ॥ (कृपासमावृताङ्गान् मांसकृचीन् पान-भदनतल्लिप्सान् । 'इसि किसि मिसि' भणतोऽयं प्रेक्षते तायिकानपरान् ॥)

(१४) खयकलापत्तहो(हे) माणी पिअकोवणे कदिणदेदे । 'जल तल ले' भणमाणे कोसरए पुलइए अये ॥ (श(शा)न्वकलाकुशालान् मानिनः त्रियकोपनान् कटिनदेहान् । 'जल तल ले' भणतः कौशलिकान् प्रलोकतेऽपरान् ॥)

(१५) दढ-मडह-सामलंगे सहिरे अदिमाण-कलहसीले य । 'दिणह्णे गहिले' उल्लविते तथ मरह्हे ॥ (दढ-लघु-स्यामाङ्गान् सहमानानभिमान-कलहसीलार्थ । 'दिणह्णे गहिले' उल्लपतरतन महाराष्ट्रीयान् ॥)

(१६) पिअमहिला-संगामे सुंदरगते य भोणणे रोहे । 'अटि पुटि रटि' भणते र(अ)ग्ने कुमरो पलोएइ ॥ (त्रियमहिलासङ्गमामान् सुन्दरगान्नाथ भोगिनो रौद्रान् । 'अटि पुटि रटि' भणत आश्रान् कुमारः प्रलोकते ॥)

(१७) इअ अहारस देसीभासाउ पुलइऊण छिरिअत्तो । अण्णाई अ पुलएई खस-पारस-बन्धरादीए ॥ (इत्यष्टादश देसीभाषाः प्रलेख्य श्रीदत्तः । अन्याथ प्रलेखयति खस-पारस-बन्धरादीन् ॥)

भारतीय आर्य भाषेचे कालविभागः—आतापर्यंत विवेचन केल्याप्रमाणे आपल्या आर्यभाषांची जी परिणती होत आली आहे तिचे योद्धयांत साकल्याने कालविभाग पुढे दिल्याप्रमाणे पाडता येतील.

१ उच्चार व व्याकरण या दोहोंच्या दृष्टीने पाहता एकदर भारतीय आर्य भाषेचे चोहकर असे तीन काल-विभाग करता येतात. पहिल्या कालविभागास प्राचीन इहो आर्यन काल असे नांव देता येईल, या कालांत उच्चार व रूप यांची विविधता किंवा प्राचुर्य दिसून येते. सामर्थ्य पूर्ववैदिक व वैदिक असे दोन कालखंड परता येतील.

२ दुसऱ्या कालविभागास मध्य भारतीयभाषा काल असे म्हणता येईल. या कालांत प्राचीन व्यंजन-माला द्वाय तितकी सार्थी करण्याची व व्याकरणरूपांची विविधता कमी करण्याची चळवळ झाली. या काल-विभागाचेहि पूर्व, मध्य व उत्तर असे तीन पोटविभाग करता येतील.

३ तिसऱ्या कालविभागास अर्वाचीन भारतीय भाषाकाल असे नांव देता येईल. दुसऱ्या कालविभागांत चार झालेली व्याकरणरूपांची छाटाछाट श्रव्यादि स्वरूपांची चळवळ या कालांत पूर्णतेस पावून रूपांचे प्राचुर्य नष्ट होऊन प्रत्ययांचा उदय झाला. भाषेचे स्वरूप वरेंच पालटले आणि भारतीय देशभाषा अस्तित्वांत आल्या.

पूर्व वैदिक, वैदिक आणि संस्कृत हीं पहिल्या कालविभागाचीं प्रतीकें होत. निरनिराळ्या प्राकृत भाषा व अशोकाच्या शिलालेखीय भाषा व पाली व प्राथिक प्राकृत भाषा यांचा समावेश दुसऱ्या कालविभागांत करता येईल. दुसऱ्या व तिसऱ्या कालविभागांच्या संधिकालांत आपणांस प्राथिक अपभ्रंश भाषांचा समावेश करता येईल, या प्राथिक अपभ्रंश भाषा प्राकृत भाषांच्या विभूत बोलींचा उगमारेख्या असत आणि यांच्याचपासून अर्वाचीन देशभाषांचा उगम झाला. यांचीच वर्तकल्या अथवा कालमर्यादा दारतायदाची अरुल्यास पुढे दिल्याप्रमाणे देता येईल.

१ प्राचीन भारतीय भाषाकालविभाग.—हा सामान्यतः वेदपूर्व व वेदरचनाकालापासून म्हणजे ख्रि.

पू. ५००० ते १५०० पासून बुद्धपूर्वकालपर्यंत म्हणजे ख्रि. पू. ५०० पर्यंत मानता येईल.

२ मध्ययुगीन भारतीय भाषा कालविभाग.—हा साधारणपणे ख्रि. पू. ५०० पासून इ. स. १००० पर्यंत मानता येईल. याचे (अ) ख्रि. पू. ५०० ते ख्रि. पू. २००, (आ) ख्रि. पू. २०० ते इ. स. २०० इतका उत्पत्तिकाल, व ख्रि. पू. २०० ते इ. स. ५००-६०० हा मध्यकाल व (इ) इ. स. ६०० ते इ. स. १००० पर्यंत उत्तरकाल असे पोटविभाग करता येतील.

३ इ. स. १००० नंतरची काही घटक हा अर्वाचीन देशीभाषांचा काल.

मराठी भाषेवर प्राकृत भाषांचा ठसाः—याप्रमाणे निरनिराळ्या प्रादेशिक अथवा देशी भाषा भरतखंडाच्या भाषात पार प्राचीन काळापासून प्रचलित असून आजही त्या निरनिराळ्या नावांनी प्रचलित आहेत. त्यांची जमी पानेसुमारीवरून दुसऱ्या विभागाच्या प्रस्तावनेच्या परिशिष्टांत दिली आहे व तेथे त्या भाषा बोलणाऱ्यांची लोकसंख्याहि नमूद केली आहे. आपला प्रस्तुत विषय जी मराठी भाषा ती भरतखंडाच्या कोणकोणत्या विभागात बोलली जाते व तिने कोणता प्रदेश व्यापला आहे, व ती बोलणाऱ्यांची लोकसंख्या किती आहे इत्यादि माहिती तिच्या विभागाच्या प्रस्तावनेत व परिशिष्टांत दिली आहे. मुख्यतः ही महाराष्ट्राची भाषा असून वेदकालापासून आजपर्यंत तिच्यावर भार्यांची बोलभाषा, वैदिक, संस्कृत व प्राकृत भाषा यांचा परिणाम होऊन तिचे सामयिक स्वरूप जसे आहे. या भाषेत ति तत्सम, तद्भव व देव्य या तिन्ही प्रकारचे शब्द आढळतात. काही संस्कृत शब्द वेदकालीन स्वरूपातील तर काही अभिजात संस्कृतवालीन असून प्राकृत भाषाभाषांविषयी बरेचसे शब्द आजच्या मराठीमध्ये आलेले आहेत. त्यांत विशेषतः महाराष्ट्री म्हणून जी प्राकृत भाषांतील विशेष ग्रीड व वाळवीन भाषा तीच मराठीची आधारभूत भाषा आहे. तथापि आर्यांची वसाहत दक्षिणार्धात अथवा महाराष्ट्रांत होण्यापूर्वी त्यांचे ज्या निरनिराळ्या प्रदेशात परिभ्रमण झाले त्या प्रदेशातीलहि प्राकृत भाषांचा ठसा मराठीवर उडण्याच्या स्वरूपात आपणास आढळून येतात. या भार्यांच्या परिभ्रमणाचा मार्ग विंध्य पर्वताच्या पूर्वे आणि पश्चिम दोन्हीहि वाजूकडून असा आहे. रामायणा दण्डकारणातील आगमनाचा मार्ग पाहू गेल्यास विंध्यपर्वताच्या पूर्वेकडून तो आला असावा असे वाटते व त्यानंतरहि आर्यांचे बरेच सध त्या दिशेकडून येऊन महाराष्ट्रांत स्थायिक झाले असावेत. या दिशेकडून येणाऱ्या लोकांच्या भाषेवर मागधी व पाली या भाषांचा स्वरूप झाला असला पाहिजे, व सर्वा काही चिन्हे आपणांस प्रस्तुतच्या मराठीत दृष्टी पडतत व मागधीपासून बनलेली देशी भाषा जी नगाली तिच्यात व आजच्या मराठीत बऱ्याच सामान्य गोष्टी आढळतात, याचेहि कारण हेच आहे. याप्रमाणेच काही भार्ये पश्चिमेकडून समुद्रमार्गाने किंवा गुजराथाच्या पात्रून येऊन महाराष्ट्रात स्थायिक झाले व हे आगमन यथावत अर्वाचीन काळपर्यंत चालू होतें, ही गोष्ट आपणांस पाठारे प्रभूच्या मंत्रतज्ज्ञांवरूनच्या आगमनावरून दिसून येते. त्यामुळे त्या प्रदेशातील प्राकृत भाषांचाहि काही परिणाम महाराष्ट्रातील महाराष्ट्री किंवा तदुत्तर महाराष्ट्री अपभ्रंश या महाराष्ट्रातील भाषावर झाला असला पाहिजे. या वारंतीत किंवा भाषेचे मराठी भाषेची असलेले काही वारंतीतील विशेष साम्य व काही गुजराथी भाषेतील सामान्य शब्द ही पुरावा म्हणून देता येतील.

भरतखंडातील देशी भाषांचे वर्गीकरण — पूर्वी विवेचन केल्याप्रमाणे प्राकृतभाषांचे जे निरनिराळे गट करता येतात त्यांपासून ज्या अर्वाचीन देश्यभाषा उत्पन्न झाल्या त्यांचे प्रादेशिक रूप पुढे दिल्याप्रमाणे पाठवा येतात. १ वायव्य रूप —काश्मिरी, लहदी, सिंधी. २ दक्षिण रूप —मराठी. ३ पश्चिम रूप — गुजराती, पंजाबी, राजस्थानी, पश्चिमहिंदी. ४ उत्तर रूप —पश्चिमपहाडी, मध्यपहाडी, नेपाळी. ५ मध्य रूप — पूर्वहिंदी. ६ पूर्व रूप —आसामी, बंगाली, बिहारी, उरिया.

मिश्ररूपांच्या मते ३ व ४ हे रूप परस्पर समूह असून त्यात अंतर्भूत असे म्हणता येईल, १, २, व ६ या संपूर्ण वाळकूल असे सधोविता येईल. पूर्वहिंदी ही दोहोमधील बुवा होय. हे सरील प्राकृत वर्गीकरणाला जुळते. तर आणव वायव्य रूप सोडला तर बाकीच्या भार्यांचे दोन वर्ग एक अंतर्गर्ग सामर्थ्य सौराष्ट्रीनीही समूह व एक बाह्यवर्ग सामर्थ्य दक्षिण व प्राकृतभाषांशी समूह असे दोन वर्ग पडतील.

जों. हो रं यांच्या मों मराठीचे 'फाई' याप्रीति पश्चिम (अध्वर्य) व इतर यावतीत पूर्व (बाह्यवर्ग) यांशी साम्य आहे, व यांही यावतीत ती दोहोंदोहा भिन्न आहे म्हणून ती मराठीचा एक स्वतंत्र वर्गच मानता.

मराठी व पश्चिम अथवा अंतर्भाषा यातील साम्य — याप्रीति सामान्यतः प्राकृतभाषांचे पूर्व आणि पश्चिम असे जे दोन रूप करता येतात म्हणून जर याप्रीति त्यांमध्ये व मराठीमध्ये कितपत साम्य आहे याचा आता आपण ध्येय मानने विचार करू. गुजराती व वज्जती या भाषांप्रमाणे मराठीतहि व आणि वर दोन वर्ग स्वतंत्र आहेत दर्शक व सवधी सर्वनाम पुढिगी प्रथमेच्या एवचचनीत पश्चिम द्वितीप्रमाणे ओवप्रान्त असतात, परंतु पूर्वकडील भाषांत एकारान्त असतात, ज्या मराठीतहि पुढिगी प्रथमेच एवचचन उक्तांत किंवा ओकारान्त असत, जसे. — नेदतु, रावो, यावस्तु महाराष्ट्री व शौरसेनीमध्ये ज्या यावतीत साम्य आहे त्याच यावतीत मराठी व अंतर्भाषा यांमध्ये साम्य आहे, हे स्पष्ट आहे. यासेरीज व त्यांची विभक्ति, स्वमंक क्रियापदांचा भूतनाळा वर्मणि उपयोग व हेतुर्थ 'ण' प्रत्ययाने करणे या यावतीतहि साम्य आहे. यासेरीज मराठीमध्ये 'व' प्रत्ययांत हेतुर्थक रूपे आहेत त्याप्रमाणे गुजरातीतहि आढळतात व ही यांचे अंतर्भाषांतहि आढळते.

मराठी व पूर्व अथवा बाह्यवर्ती भाषा यांतील साम्य — कोंकणी व वगाली भाषांत 'अ'चा 'अं' अशा उच्चार करितात. 'आ'मध्ये सामान्य रूप होते जसे — राव रावां स, बाप बापाचा, महाराष्ट्री यांपरत, तद्वच भूतकालाचा 'ल' प्रत्यय हा महाराष्ट्री व अंतर्भाषांमधील 'ल'पासून आला असावा. याचे सर्वांत जुने अर्थमागधीतील उदाहरण म्हणजे 'आणिजिअ' हे दत्ता येईल. हा 'ल' प्रत्यय मागधीत वचित् वण शौरसेनीत मुठ्ठीच आढळत नाही. भूतकालीन 'ल' प्रत्यय कधी कधी गाळतात. उदा० चित्वायनी. मायरा = मारला.

यावरून मराठीचे पश्चिमकडील भाषांशी (१) उच्चार (२) कर्त्याची विभक्ति (३) अकारांत पुढिगी शब्दांचे एकवचन महाराष्ट्रीतस्याप्रमाणे ओकारान्त असणे या यावतीत साम्य आहे व पूर्वकडील भाषांशी (१) आकारान्तामध्ये सामान्यत्व. (२) भूतकालाचा प्रत्यय 'ल' या यावतीत साम्य आहे. मराठीतील विभक्तिरूपांचे प्राचुर्य पूर्वकडील भाषांत आढळते, पश्चिमकडील भाषांत ते आढळत नाही. मराठी भाषेमध्ये निरनिराळ्या प्राकृत भाषांपासून कोणकोणते विशेष आलेले आहेत ते आता पाहू.

मराठीने घेतलेले संस्कृत व प्राकृत भाषांचे ऋण — मराठी भाषेत दोन प्रकारचे ऋण आहेत, महाराष्ट्री व अपभ्रंश या भाषांतून आलेले व थेट संस्कृत भाषेतून आलेले. पहिल्या प्रकारचे ऋण तद्वच शब्दांत आढळतात, तर दुसरे तत्सम शब्दांत आढळतात. ऋ, श, ल, ए व ओ हे स्वर अपभ्रंशांत आढळत नाहीत, परंतु मराठीत संस्कृतमधील सर्व स्वर आढळतात. विभक्ति अपभ्रंशांत नवून मराठीत आढळतो.

दस्तावेज्य ध्येयने साकृतांत नवून महाराष्ट्री व अपभ्रंश यांत आढळतात. य' म्हणूनच जो विभक्ति यापासून बनलेला जोडही विभक्ति जोडही हे दस्तावेज्य उच्चार आहेत. जेथे कबळ तालव्य उच्चार असेल तेथे त्या वर्णाचे व जोडध्वन्याचा प्रभाव पुढील भाषा मराठी लिखाणांत आढळतो. जसे — चिचारा, 'च्यारीखाणी च्यारी वाणी,' ता. १३, १, ३, 'स्वयं सुमुख बहिल च्यारि मनु,' राशा. १०. ११. ल हा वर्ण वैदिकभाषेत आढळतो. परंतु तो संस्कृतमध्ये नवून प्राकृत व अपभ्रंश यांत व अर्वाचीन मराठीत आढळतो. श, व य महाराष्ट्रीत व अपभ्रंशांत नाहीत, परंतु ते मराठीत आढळतात

संस्कृतमध्ये ध्येयनान्त शब्द आढळतात महाराष्ट्री व अपभ्रंश यांत ते आढळत नाहीत. मराठीत तत्सम शब्दांत ध्येयनान्त शब्दहि आढळतात, परंतु तद्वच शब्दांत आढळत नाहीत संस्कृतमधील द्विवचन पुढे कोठेहि आढळत नाही. परंतु ज्या मराठीत (चिकुडे येथील ताम्रपत्रांत) ते वचित् आढळते.

मराठीतील सर्व विभक्तिप्रत्यय अपभ्रंशातून आलेले आहेत 'मी' या शब्दाची एकवचनी रूपे महाराष्ट्रीशी जुळतात, पण अपभ्रंशाशी शितकी जुळत नाहीत, अनेकवचनी रूपे मात्र महाराष्ट्री व अपभ्रंश या दोहोंशी जुळतात एकवचनाचे अनेकवचन साधण्याचे प्रत्यय मराठीने प्राय अपभ्रंश व वचित् महाराष्ट्रीतून घेतले आहेत. परंतु त्या भाषांत आकारान्त पुढिगी शब्द नसल्याने त्या ठिकाणी मराठीने एतत् व इदम् या सर्वनामापासून निघालेल्या

ए व अ या रुपाची मदत घेतली आहे. त्यांच्या बाबतीतहि मराठीने महाराष्ट्री व अपभ्रंश या भाषांना अनुकरण केले आहे. आद्यतविभक्तीचीं रूपे वनविषयाची पद्धति मराठीने अपभ्रंशांपेक्षा महाराष्ट्रीपासून घेतलेली दिसते. मराठीमध्ये सामान्यतः आत्मनेपदाचा लोप झाला असून परमैषद प्राय वापरलेले आढळते. परंतु काहीं गुण्या रूपांत विद्योत' वाक्यांतून आत्मनेपदी रूपे आढळतात. जसे—म्हणे, झिजे, कांणे, गाजते, याजते इत्यादि. करिजे, जाणिजे, नमिजे, दोडजे इ०. सारखीं विषयांचीं रूपे मराठीत महाराष्ट्रीतूनच करिजे, जाणिजे, गमेज्जा इ०. रूपावरून आलेली दिसतात. मराठीतील इच्छार्थक रूपे महाराष्ट्रीतून व पौनःपुन्यवाचक रूपे महाराष्ट्री व अपभ्रंशांतून आली आहेत.

संस्कृत अभूतपासून मराठीत आलेले 'होता' हे रूप अर्धमागधीत ' होत्या ' या रूपांत आढळते. मराठीत जिणुनि, ह्मुनि वगैरे पूर्वकालवाचक रूपे आढळतात, ती अपभ्रंशातील करवि, पालेवि या रूपांच्या धर्तीवर बनलेली दिसतात. तसेंच वरुण, धेनुन, ह्मुन हीं रूपे अपभ्रंशांत आढळणाऱ्या विणु, विणु, यांच्या धर्तीवर बनलेली दिसतात. वरुनिया, धेजुनिया हीं रूपे मागधीत जी व य इया या प्रत्ययवाचन रूपे बनतात, त्यावरून बनलेली दिसतात. जाता, घेता, देता हीं ता प्रत्ययप्रत्यय संस्कृतातील 'त्वा' प्रत्ययाचा अर्धमागधीतील 'क्ता' व नंतर 'त्ता' या प्रत्ययावरून बनलेली दिसतात. त्याचाच एक अपभ्रंश अर्धमागधीत त्याणम् असा होता त्यावरून होताना, देताना, जाताना यांसारखीं रूपे बनलेली दिसतात.

तद्विषय प्रत्ययवाचकी च हा प्रत्यय संस्कृत तत्त्व, अन्वय इ. शब्दांत आढळणाऱ्या 'त्य' प्रत्ययावरून आलेला दिसतो. जसे—तेपचा = तन्वय, एपचा = अन्वय. मनुष्य अथवा 'जवळ असणारा, वाळणारा,' याअर्थी जो 'ल', प्रत्यय आहे तो मराठीत आलेला आहे. मात्र त्यास विशेष अर्थ राहिला नसून तो सर्वसामान्य बनला आहे. उदाहरणार्थ—संस्कृत अथ, अबल, अथळा, एक, एकल, एकला, चांग, चांगला. त्यान वायळा; छाया, वावली, दातु, दातुला, अशाच प्रकारचा संस्कृत 'इल' प्रत्यय महाराष्ट्रीत 'इल्' व मराठीत इल या रूपांनी आढळतो. स. मय, महाराष्ट्री व अर्धमागधी मयिहल, मराठी मभील, स. पुरस्, अर्धमागधी व महाराष्ट्री पुयिह व मराठी पुटील, स. बहिस्, अर्धमा. महाराष्ट्री बाहिस्कि, मराठी बाहेरिल.

शङ्खिल, शङ्खिल, शृणाल, शृतर, शृटल या रूपांत संस्कृत, महाराष्ट्री, अपभ्रंश, जुनी मराठी, मध्य-कालीन व आधुनिक मराठी ही परंपरा आढळते.

मराठीतील च, चि, या निधयार्थक शब्दयोगी अन्ययाचा स्वयं महाराष्ट्रीतील चेअ, चिअ, च यांशी दिसतो. यांपैकी चेअ हे महाराष्ट्री व अर्धमागधीमध्ये आढळते. छसिगडीमध्ये याचे 'ऐच' असे रूप आढळते. शौरसेनीत याच्याऐवजी 'जेव' असे रूप आढळते. हेच पुढे गुजरातीत 'ज' असे होतें.

संस्कृत प्राकृतादि भाषांतून मराठीत आलेली शब्दसंपाति व त्यांतील रूपविकार.—मराठीमध्ये अनेक शब्द संस्कृत भाषेतून निरनिराळ्या प्राकृत भाषांच्या द्वारे आलेले आहेत, तसेंच काहीं शब्द साक्षात् संस्कृत-मधूनहि मराठीने घेतलेले आहेत. यांपैकी काहीं मूळच्या स्वरूपात घेतले असून काहींच्या स्वरूपांत तिने आपल्या प्राकृतीप्रमाणें बदल करून घेतले आहेत. तसेंच काहीं शब्द फारशी, अरबी, इमजी, पोर्तुगीज वगैरे परकीय भाषांतूनहि घेतलेले आहेत. व त्यांच्या रूपांतहि निरनिराळे परक आपल्या विशिष्ट लक्षणीप्रमाणें मराठीने केलेले आहेत. या निरनिराळ्या त्रिधाचे स्वरूप पुढे दिलेल्या उदाहरणावरून थोडक्यांत दाखविता येईल.

प्राकृतांत अगर अपभ्रंशात सुबुज न्यजनाष्ट्री न्दस् स्वर जसेल तर मराठीत ते सुबुज न्यजन एकरी होतें व त्याच्या मागील न्दस् स्वर दीर्घ होतो. जसे—कर्म, कम्म, काम, अग्नि, अग्गि, आग, अथ, अज्ज, आज. प्रतिपद् पाडिव, पाडया. परमाणंतहि शब्द घेतला मराठीने अच्चा ऐवजी आ केलेला आढळतो. जसे—अरनी महल्द, मराठी महाल, इमजी गटर, मराठी गटार. कुठें कुठें 'ज' बरल 'इ' केलेली आढळते. जसे.—संस्कृत पञ्जर, दण, मरिच, प्राकृत पिञ्जर, दिण्ण, दिच, मिरिअ, मराठी पिंजरा, दिण्ण, दिण्ण, दिचले, दिण्णे, दीपले, दिले, मिरे, मिस्ती, अरबी जिरीअत्, मुसाहरा, शर्मन्दा, मराठी जिरीअत्, मुसाहरि, शर्मन्दा, इमजी बंगन; मराठी बावीण,

मराठीत शब्दारभींचा अ-कार कित्या अनुनासिकापूर्वीचा अकार उनेक द्वादात विस्फेवन 'ह' झालेला आदळतो. जसें:—ड-डिकणें; हा-हिरा; र-रिगण; तेल-लिगा; नार-रिग. कोठें कोठें अ दहल उ केलेला आदळतो. जसें:—सस्वृत खण्डित; प्राकृत खुडिअ, मराठी खुडेलें.

'अ' बद्दल ए, कुठें कुठें केलेला आदळतो. जसें:—सस्वृत कटुक, शय्या; प्राकृत गेंदुअ, सेज्जा, सेज्ज; मराठी गेंद, चेंडू, शेज, सेज. तसेंच 'अ' बद्दल 'ओ' केलेला आदळतो. जसें:—सस्वृत अप, अज्जलि; प्राकृत ओप्प, अज्जलि; मराठी ओपणें, ओजळ.

अपभ्रंशात व मराठीत सस्वृतांतील आकारान्त स्त्रीलिङ्गी नामांचा अन्त्य आ वृद्धाः अ होतो. जसे:—सस्वृत शुडा, भिक्षा, परीक्षा; मराठी सोड, भीक, पारस. तसेंच इतर अनेक शब्दांतहि 'आ' बद्दल अ झालेला आदळतो. जसें:—सस्वृत कुनार, संस्थापन, करागुलि; प्राकृत, कुमार, सडवण, कारागुलि; मराठी कुमर, कुवर, सांडवण, करंगळी. अरबी चालास, मुलागात्, तालाव; मराठी चलास, मुलारत, तलाव. मराठीत शब्दारभीं स्वर असल्यास कित्येक शब्दात त्या स्वरात महाप्राण मिसळतो. जसें:—इकडे, दिकडे; अरफांसो, ह्यूस, आपटणे, हापटणें; अस्तरी, हतरी, जस्थि, हड्डी. 'आ' बद्दल इ, ए, व कुठें कुठें उ झालेला आदळतो. जसें:—सस्वृत आदोलक, विना, शलाका, छागलिळा, आभाणका; प्राकृत आंदोलअ, विणु (अप.), सलाआ, छाअलिआ, आहाणअ; मराठी हदोळा, हिदोळा, विणें, चीण, किहा, सळई, सळी, सोळी, उराणा, आहाणा.

सस्वृत इ-ईकारान्त स्त्रीलिङ्गी शब्दातील अन्त्य स्वर वृद्धा मराठीत गळून त्याऐवजी अकार येतो. जसें—कदली, केळ; पदति, पंदत; कीर्ति, कीर्त; गोष्टी, गोष्ट; कोठें कोठें इ-ई बद्दल अ, आ झालेला आदळतो. जसें:—सस्वृत हदिआ, प्रतिशब्द, ईश; प्राकृत हल्हादी, पदिसद्, एरिस; मराठी हदद, पडसाद, असा. तसेंच अरबी काफिर, गाफिर, वारिस; मराठी काफर, गाफल, वारस. च्हरव इ बद्दल ए झालेला आदळतो. जसें:—सस्वृत पिंड, सिन्दुर, मिथुन, विडम्बन; प्राकृत पेंड, सेन्दूर, मिहुण, विडम्बण; मराठी पेंड, पेंड-द-डी, पेंडा, सेन्दूर, मेहुण, वेड(डा)बणें अर, चिहाण, म, चेहा; अर. निहतर, म. येहतर; अर. तबीहा; म. टयेला, ई बद्दल इ झालेला आदळतो. सस्वृत कीटक, दीपक; प्राकृत कीडअ, दिषअ; मराठी किडा, दिवा; अरबी कबीला, गालीचा, भीरास; मराठी कबिला, गालिचा, मिरास. आशिष्टोच्चारान्त शब्दारभींच्या 'इ'चा 'वि' झालेला आदळतो व याच्या उत्पत्ति प्रकार आदळतो. जसें:—इलाज, विलाज; ईश्वर, विश्वर; विचार, इचार. कोठें कोठें उ, ऊ दहल अ व दीर्घ ऊ दहल उ झालेला आदळतो. सस्वृत पुनः, मूयक, कूपक, चूडक; प्राकृत पुणो, पुणु, ज्यअ, वूयक, चूडअ; मराठी पण, पूण, पुन्हा, जया, जुट, जोडी, कुचा, बुडा; अरबी सुहान, सुआमलत्, साबून्, नमूना, तूफान्. मराठी व हाण, मामलत्, साणण, नमुना, हुफान. कोठें कोठें उ, ऊ दहल ओ किंवा ए झालेला आदळतो. जसें:—सस्वृत मुज, गुच्छ, नूपुर; प्राकृत मुज, गोच्छ, नेउर; मराठी मोकळा, घोंछ, नेपुर; अरबी तुहम्त्, तुहर्; मराठी तोहमत, मोहोर. क बद्दल अ, आ, इ, ई, रि, री, उ, ऊ, क, ह झालेले आदळतात. जसें:—सस्वृत तुण, मृदु, तुष्णा, प्रुड, हृदय, यध, भृग, कण, क्रुत, प्राकृत तिण, मृदु, मऊ, तष्ण, हृण (अप.), पिड, पुड, हिअज, हिअ (अप.), मिड, मुग, भिंग, रिण, उटु, मराठी रण, मऊ, सहाण, सहा, तान, पाठ, पुडा, पाठार, पठार, हिल्या, गीध, गिवाड, मुगा, भिंगुरेडें, भिंगरी, रीण, रिण, हृण. 'ऐ' बद्दल 'ए' व 'ओ' बद्दल 'ओ' केलेला आदळतो. सस्वृत शेवाल, तैल, गौर, औपध, प्राकृत सेवाल, वेह, रिह, गोर, ओसह (अप.); मराठी शेवाल, तेल, गौरा, ओसद, ओसाद.

कार्ही स्वरसंविधिशेष खाली दिले आहेत. अ + अ = आ, आ + अ = आ. सस्वृत नायक, तिलक, अजगर; प्राकृत नाअक; तिलअ, अजअर, मराठी नाक, रामनाक, केमनाक, टिलक, टिळा, आर; अरबी मअना, मअनूर; मराठी माना, माअम. आ, अ दहल आय, आव, आउ अशीं ह्पे आदळतात. सस्वृत पाद, घात; प्राकृत पाअ, घाअ, घाय (अप.); मराठी पाय, पाव, पाउल, घाय, घाव, घाउक; अरबी जमाअत्, शिराअत्; मराठी जमायत, शिरायत, अह, आह बद्दल ए, ऐ होतात, तसेंच अ, आय बद्दल ए, ऐ होतात. सस्वृत नगर, जयजय, उपविष्ट, खदिर, मदनिका; प्राकृत नअर, नयर, जअजअ, जयजय, बडह, खडर, मअणिआ, मयणिआ; मराठी नेर,

२ फार, फेडा, फेडा, फेर, फेर, फेर, मना, अरबी आदना, पयूदादश, मगटी ऐना, पंदाम, इमजी हायकोटे, मगटी हेंकाटे. अउ, आज उदल ओ, ओ होतात. तबेंच अब, आय बहल ओ, ओ होतात. सरुत वतुपं, म्पूर, चतुर, लवण, पादोन, जवनन, प्राहुत चउतय, मऊर, चउ, लोण, पाओण, पाऊण, ओणभ, मगटी चांथा, चदथा, मेर, चा, लोण, पाऊण, वावणेदोन, पाणकी, ओणवा, अरबी-दपात्, मगटी दीत, इमजी-वाउड, मगटी पोट. इय, इअ बहल ई, य होतात, इ + इ = ईं हांते. रुहुत दिवस, देवर, द्वितीया, स्थिति, प्राहुत दिवस, दिअद, देअर, दिअर, निहंजा, बीजा, दिद, मगटी दीद, दीच, दीय, दीर, बीज, टी. अरबी व फारसी भाषेतील बरीं शब्दांतील इय बहल ए आदेश होतो. अरबी तरनियत्, मयटी तरउद.

जाता संस्कृत व प्राकृत मन्त्र मराठीत शब्द घेताना त्यांच्या व्यंजनानुत कौणकांतो परक होतात ते पाहू. शब्दात्म्ये असलेल्या असुक्त क, ग, च, ज, त, द, प, य, व या नऊ वर्णांचा लोप होतो. व व्यंजननेपा नंतर शिष्टक राहिलेव्हा स्वरांचे माग स्वरसंधीच्या परिच्छेदांत संगितस्याप्रमाणे रुचि होतात (अ) स्वरूत रूपा, सुवर्णकार, सुची, राजा, सैन्यपति, आशुप, वायन, नंद, मराठी ऊ (शब्दार्थाच्या व चालीन शाखा), सोनार, सुईची, सुय, जुईची, चोय, राया-य, राज, राव, शेणवी, शेणवे, आउथ, ओंथ, वाज, नई, नदी अररी व पारवी भाषेतोळ शब्दांचा अन्त्य 'ह' व क्वचित् इतर व्यंजोहि गळण्याची उदाहरणे आढळतात. जसे -अररी मुराह, सलाह, किनीह, किताव, कर्नाथ, मराठी मुभा, सडा, किडी, किरा, पर्णा. शब्दसम्यक् 'ह' चा क्वचित् 'इ' कार अथवा रूप झालेला आढळतो जसे -अररी मुराही, पहिल, मसल्त, गिपारी, मराठी मुरई, फेद, मसलत, दाई कधी कधी इकाराचा 'री' झालेला आढळतो जसे -अरवी जलई, कर्ई. मराठी जिल्हई कवहई (आ) ल, व, थ, भ, म यावद्दल ह झालेला आढळतो. संस्कृत मुख, सपी, आंघ, पथिक, दिथिल, यथिर, गभीर, प्रमात, मयति, प्राकृत मुख, सही, ओह, पडिह, सडिल, सहिल, यदिर, गदिर, पहाद, होदि, हाई (अप), मराठी मुखडा, मोहरा, मोरा, मोरा, सही, सई, सपी, सज, ओहला व्या, व्हाळ, ओपळ, पही, परई, प, पयी, रुढळ, हिला, हॅल, वरिरा, भरा, येरा, गहिरा, पहाड, हाई, होतो. आरवी, पारी, इजजी इत्यादि भाषातून आलेल्या शब्दांत हा प्रचार आढळत नाही, पणु वारी शब्दात उच्चारण समीपसण्णा जाणव्याकरिता ह कार सुलेला आढळतो. जसे -अरवी जलई, मराठी जिल्हई, अरवी जागीर, मराठी जहागीर, पारी कर्ई, मराठी कवहई. (इ) क, ग, च, ज, इत्यादि अस्यप्रमाणेवहल ल, व, छ, झ, इत्यादि महाप्राण होतात. संस्कृत क्रीडति, भीत, गृह, गृहीला, प्रास, योतिर्लिंग, स्तरक, स्ताक, दुहितृ, पनस, वाष्प, निर्वाहण, प्राकृत पिल्लति, जिह्नुह, किरीत, घर, घेतून, घेऊन, घस, जोडिंग, यवक, थोअ, याव, धूय (अप), पणस, वष्प, निव्याहण, मराठी पेल्ली, खरीद, घर, घेऊन, घस, शोदिग, यवा, घोंद, धू, पणस, वाष्प, निमावण अरवी परत् मराठी पस्त, अस्य प्राणांत गुटीट 'ह' मिळून महाप्राणवर्ण झाल्याची उदाहरणे -अरवी-मुराह, कवहाह, गुनाह, मराठी-मुभा, सोरो, गुहा, इजजी जेरस्टूकट, मराठी अभिभावत स्वरूपांत शब्दांतहि कित्येक शब्दांत विसर्गाचा 'ह' होऊन त्याचा मागील अस्यप्राणाची मिलाप होता. जसे -पुनः, पुहा, सप, सध्यां कित्येक शब्दांत हा विसर्ग जिवा इकार मूळचा असतो, कित्येकांत वा आगतुक असतो व कित्येकांत तो उभयप्राणून उपपन्न होतो. इकारापुरते अनुनासिक किंवा अर्धस्वर आल्यास प्रथमवर्णाची उलटा पालट होऊन, नंतर महाप्राणवर्ण येतात जसे -तई, वरी, विना, विहा, वहाळ, कवहाळ, कृष्ण, कवहा, खान, नहाण, नहाण, झुईत, गेहोतर.

वेङ्का केव्दा ख, प, य इत्यादि सहाप्राणारहल अनुक्रमे क, ग, त असे अल्पप्राण होतात जसे - जपोत, सज्जात, कान्वा सङ्कतोत्पन्न शब्दात्म्ये प्राङ्गतात किवा म्भाटीत असे आदेश पारसे आगलत नाहींत परन्तु अरवी-पार्सीशब्दु येणाच्या शब्दात ख, ख्ख, रत व घ, झ, ञ यात अनुक्रमे क, घ, ल, व, ग, ज, प, असे आदेश होतात जसे - रिस्ताव्, कितार, वल्शी, वशी, घसल, यन्जल, काफश्, कागद, घनीम्, गनीम, दफ्तर, दार, अर्दी, वज्जे

कोटें कोटें 'च' बदल 'ज' व 'ट' बदल 'ड' आणि 'ढ' बदल 'ढ' झालेला आढळतो संस्कृत पचक, कटाक्ष, कपाट, मठ, पीठ, प्राकृत पचञ, कडङ्ग, कवाड, मढ, पीठु(अप), मराठी पजा, पया, कडारा, कवाड, मढ, पिढें. कोटें कोटें ड, द, यांभदल अनुगमैं छ, ट होतात संस्कृत पीठन, तडाक, गुड, दाडिम, दग्ध, दोहद, दोला प्रा पीळन, तळाक (पाली), गुल, गुड, दाडिम, दग्ध, दोहल, डोला, म पिळणें, तळें, गुळ, दाडिम, दग्ध, दव, दोहाळ, दोहाळा, डोला, डोलांग वेदा वेदां य चा द अयचा द दि होतो. शिथिल, सदिल, सदिल, सदळ, सडल, सेंड, सहील 'व' चा व, 'प' चा 'व' आणि 'म' चा 'व' होतो वापी, वापी, वाव, वावडी. गोपाल, गोवाल, गोवळ लाळी, गवळी भ्रमर, भ्रवर, भवरा, मौरा. ग्राम, गोंव, गांव चामर, चोंवर, चंवरी, चोरी द्यामल, सामल, सावेंड, सावळा. 'य' बदल 'ज' आणि 'न' बदल 'ल' होतो. यक्ष, जटाय, जम्ब, जम्बवट, जम्बोज, जम्बोज सय + क, सज्जुअ, सानूक नमन, लवण, लवणें निर, लिम्ब, लिंर नवनीत, नोनीअ, लोणी, जरी व फासी भाषांतुनदि शब्द घेताना वरील फेरफार झालेले आढळतात जसें—[क = ग] तकाळा, तगादा, नकाशा, नगारा, [ज, श = द] आण्णामाद्, अदमास, गुक्षर, गुदरणें, होस, होंद, [द = ज] पिद्म, पिचमत्, नजन्दीक, नजीक. [त = द] बतक, बदक, तारत, ताकद, [र = ड, ल] कुता, कुडन, मुदी, मुडदा, गरीता, रलिता, मईम्, मळम. [न = ल] घनीम्, गलीम्, [स = द] जामूस्, जामूद, [श = च] शनरी, सनरी, शम्भोर, समशोर, [श = छ] शरीइ उरी, शम्भुदार् छानदार, [स = श] साभिन्, शारीत, सिद्धाखाना, शेतताना मराठीनें प्रायशः संस्कृतातून शब्द घेताना प्राकृतात न आढळणारे असे कित्येक व्यञ्जनादेश केलेले आढळतात जसें—[स = च] चमस, चमचा, चांग, चाम नव्याच मराठी शब्दांत 'स' चा 'च' विरुध्दानें होतो जसें—पंच, फंस, रावचट, रावसट, रिखा, रिखा, उचकटणें, उसकटणें, चुई, सुई इत्यादि [प, श = उ] शकटक, छकण, शावक, छावा, शाटी, छाती, शकल, छकल, उत्तव, उच्छव, सन, छन.

प्राकृतात सयुक्त व्यञ्जनाच्या मागील स्वर बहुधा 'ह्रस्व' असून, त्यावर नेहमीं आघात येतो. मराठी सयुक्ताचें बहुधा एकेरी व्यञ्जन होऊन मागील स्वर दीर्घ होतो व उच्चार अपव्ययळ व साफ होतो. संस्कृत—रुपा, विश्व, सय, अश्व, नम, मल्ल, यत्स, मई, भद्र, प्राकृत—गुहा, विण्णव, सच्च, असु, नगा, मायअ, वञ्ज, मल्ल, भल्ल, मराठी—सुन, वितवणें, साव, अश्व आण्, नागडा नागवा, माथा माथें, वरस वञ्ज-यासरू, मळणें, भला

स्वरात्मिक शब्दजे सयुक्त व्यञ्जनातील अवयव मयें नवीन स्वर येऊन विभक्त होणें. संस्कृत—ह्रेश, हार्द, स्मरण, स्वप्न, प्राकृत—किलेस, हारिद्र, सुमरण, सुविण, मराठी—किळस, हरिद्र, हारिद्र, सुमरण सन्न-सुमिरण, सुपीन. मराठीत प्रायशः संस्कृतातून शब्द घेताना त्यावर हा प्रयोग पारच झाला आहे परंतु असे शब्द बहुधा आदिष्ठ गणले जातात जसें—मार्ग, मारण, भक्त, भगत, धर्म, धरम, श्री, शिरी, हर्ष, हरित, हूरत, वर्ष, वरीस स्वशमणि, परिसमणि, चैन, चतर अररी, फासी—इरम, उरें, जुलम, शिक, पिक्. मराठी—इरम, उरुच, जुलम, पिक्कीर, पिक्कीर. केदां केदा मराठीत शब्द घेताना त्यात अनुनासिक किंवा अनुस्वार घुसलेला आढळतो—संस्कृत भागीर, वरू, मूर्धा प्राकृत—मजार, वरू, मुदा, मराठी—माजर, बांक, वाक, वाग, मुडकें, मुडावें. मराठीत प्रायशः संस्कृतामधून येताना हा प्रकार मोठ्या प्रमाणावर झालेला आढळतो जसें—शारिका, साडुली, लवकुश, लवांकुश, घनी, घनी, घोरतर, घोरदर, कुडिनी, कुण, बुद्ध, सुन, नम, नगा, पूजा, पुजा, लुगल, लुगळ, समस्त, समद, भित्ति, भित्ति इ कित्येक ठिकाणीं हा अनुनासिक बकल्पिक असता जसें—डीक, डिक, डीक, शिक, लिपणें, लिपणें, वरटा, वरटा, डमरू, डमरू. कित्येक संस्कृत शब्दांत अनुनासिक असतां मराठीत त्याचा ओसरता अनुस्वार होतो. जसें—चचू, चोंच, अचल, अचळी, शूरला, साखळी, सकट, साकडें, कण्टक, काग, दन्त, दात, पच, पात्र, ततु, तोंत कचित् या शब्दांत विकल्पहि आढळता कमळ, कायळें, कामळें, दम, डम, दर

मराठीत संस्कृत व प्राकृतमधून शब्द घेताना द्वित व्यञ्जन एकेपी होतें व एकेरी व्यञ्जन द्वित होतें संस्कृत—उपरि, एवैक, एक्क, मृत्तिका, वल्ली, पल्ली, मल्ल प्राकृत—उवरी, उवरी, एकमिक्कु, एकल, मतिशा, मतिआ, वेळी, शडा, भञ मराठी—र, वरी, उप्पर, एकमेक, एक्का, एक्की, माती, वेल, पानी, पाल, भाळा मराठीचा बल उच्चार साफ व अपव्ययळ करणार्कडे असण्यामुळें वर दिलेल्या शब्दांप्रमाणें द्वित वर्ण एकेरी वरून मागील

अगर पुढील वर्णांस दीर्घत्व दिल्याची उदाहरणे मागे दिलीच आहेत. परंतु आघात देऊन प्राकृत पद्धतीप्रमाणे यांहीं शब्दांत एकेरी व्यंजनसहित केलेलेहि आढळते:—ल्लाट, ल्लाड; जनी, जनि, हटी, हटी; टपोर, टपोर; हाहाकार, हाहाकार; नटवा, नटवा, रट, रट, कमी, राप्पी; सपाटून, सपाटून. एकेरीचा द्वित्व:—अरवी अवल्, रल्, खल्, मुकाम्. मराठी अक्कल, रत्तल, खडा, मुकाम. द्वित्याचा एकेरी:—अरवी कुब्जत, दलाल, मथित, हुजत. मराठी कुबत, दलाल, मवत, हुजत. कोठे कोठे 'ण' वल् 'न' आणि 'न' वल् 'ण' होतो, संस्कृत कर्ण, पर्ण, उर्ण, तुष्णा, अरण्य, काण. प्राकृत कण्ण, वन्न (अप.), पण्ण, उण्ह, तिण्हा, तण्ह, रण्ण, काण. मराठी—कान, पान, ऊन्ह, ऊन, तहान, रान, काना. 'न' चा 'ण'—इत्य, ज्ञान, अन्य, गान, मुष्ण, नाण, जण्ण, गाण; मुण, मुनें, भ्यान, आण, आणीक, गाणे. [न = ण] अरवी—कुरजान्, दुर्जान्, दाना (शहाणा), कुलान्. मराठी—जुराण, दुर्जाण, दाणा, फलणा. कोठे कोठे शब्दांभींच्या वर्णांचा लोप होतो, संस्कृत—उपविष्ट, अन्तर, अरण्य, उपरि, अधस्तात्, ईयता, अधोऽधो. प्राकृत—पट्ट, गन्तर, गव, रण्ण, उवरी, हेट्ठा. मराठी पंठा, पेठा, नतर, रान, वर-वरी, हेट, हेटकी, यत्ता, धो धो.

शब्दांभीं जोडाक्षर असल्यास त्यातील वर्ण पुष्कळ वेळां गळतो. जसे:—प्रसार, पसार, श्वशुर, सासरा; ब्राह्मण, बामण; द्वार, दार; ज्वाला, जाल इ. जोडाक्षराचा पहिला अवयव सकार असून त्याचा लोप न झाल्यास त्याच्या मागे 'अ' किंवा 'इ' रश्च येतो. जसे:—व्ही, अस्तुथि; ह्तेदान ह्तेदान; इद्, इरूक्.

कधी कधी पूर्वाक्षर वर्णांचा विपर्यास झालेला आढळतो. संस्कृत—महाराष्ट्र, ह्यु, ज्ञानप्रत्यभिज्ञान. प्राकृत—लह्, हल्ल, जाणपदिआण. मराठी—महाडा, इह्, इह्के, जानपदान, अडाणी, अनाडी; चावट, वाचट; कुलकळी, कुकळणी, अयपा, अयपा; तुक्कान, तुक्कान, उक्कणे, उक्कणे. अरवी—अमानन्, कुपल्, मशहूर, मराठी—अनामत, कुल्प, महूर.

मराठी उपान्य इ, उ हे (बिंदोपतः अकारान्त शब्द असल्यास) दीर्घावाचे झुकतात. जसे—अधिक, जधीक; कठिन, कठीण, दुग्ध, दूध, मधुर, मधूर; माणिक्य, माणीक, पुत्र, पूत. अरवी, पार्सी—काविम, जवाहिर, चाडुर, जड, पुद्. मराठी—फारीज, जवाहीर, चाबूक, हल्ल, वृळ.

वाममाणें मराठी भाषा ही वेदपूर्वकाळापासून ज्या बोली आर्य लोकांमध्ये प्रचलित होती व त्यांतूनच शिष्ट व सरकार पावलेल्या अवस्थेच्या रूपानें वैदिक व नंतर पाणिनीय अथवा तदुत्तर अभिजात संस्कृत ही भाषा प्रचलित झाली असा एरनाचा थोर्लांतून प्रथम उत्पत्ति पाहून नंतर तीक्ष्ण संस्कृत, प्राकृत, अपभ्रंश व इतर स्थानिक व परकीय भाषा याचा थोडाक्षर सरकार होऊन आजच्या अवस्थेपर्यंत प्राप्त झाली आहे. संस्कृत व प्राकृतादि भाषांचा ठसा मराठीच्या व्याकरणावर स्पष्टपणे उमटल्याचें आहणांस दिसून येतें व हीच गोष्ट पुढें दिलेल्या उदाहरणांमध्यें अधिक स्पष्ट होईल, पुढील क्रम हा कालानुक्रमानें होणारें परक दाखवितो.

(१) संस्कृत—जगो वृक्षात्कल्पानि श्रद्धाति । पाली—जगो वृक्षगम्हा कल्पा गहेति । प्राकृत—जगो वृक्षगद्दि फलार गण्हद । अपभ्रंश—जणु वृक्षहे फलद गण्हद । मराठी—जग वृक्षाहून फळे वेतो.

(२) संस्कृत—सागरः उपरि तृण ध्रुति तले खनानि गाल्यति । पाली—सागरो उपरि तिण धरेति तले रणानि गालेति । प्राकृत—सागरो अवरी तण धरइ तले रणाणाणि घाल्दि । अपभ्रंश—सागर उव्वरि तणु धरइ तलि रणगार घाल्द । मराठी—सागर वर तणे धरतो, तळीं खनें घालतो ।

(३) संस्कृत—अरे शानकं जल्प । अश्माद्वानाम् अन्त पुरचारिणां सोभाग्यवृत्तन्तम् आकर्ष्य भवां कुपिष्यति । पाली—अरे सणिक्क जल्प अश्माद्विराजान् अन्तोपुरचारिण सोभाग्यवृत्तन्तम् आकर्ण्ण्वा भट्टा कुपिस्सदि । प्राकृत—अरे सणिअ जल्प । अश्माद्विराजान् अन्तेउरचारिण सोहग्यवृत्तन्तम् अण्णिअ भट्टा कुपिस्सदि । अपभ्रंश—अरे सणिक्क जल्प । अश्माद्विराजान् अन्तेउरचारिण सोहग्यवृत्तन्तम् अण्णिअ भट्टा कुपेसदि । मराठी—अरे सुणूक जाण । आशंसासख्या अन्त पुरचारिंच्या सोभाग्याच्या गुप्तांत घेवून घनी कोपेल ।

एरनाचा भाषेचें दुसऱ्या एरनाचा भाषेचीं वार्तिक नातें जोडाक्षराचें अक्षरवास केवळ शब्दसंम्येकडे लक्ष न देतां व्याकरणविशेष व वाचपरचना यांकरितां स्वतः दिनें पाहिले, हा भाषाशास्त्राचा विद्वान् आहे, यावरून आपणांस

असे दिसून येईल की, मागे दिलेल्या उदाहरणावरून मराठी भाषा ही महाराष्ट्री व महाराष्ट्री अपभ्रंश यांचेपासून प्रगत झालेली भाषा आहे. व तीत आज जरी इतर अनेक परकीय भाषांतील शब्द आढळत असले तरी तिची उत्पत्ति दुसऱ्या कोणत्याहि भाषेकडे साक्षात् जात नाही. मराठी भाषेमार्फे काही कानडी किंवा द्राविड अथवा परकीय शब्द आढळतात या गोष्टीचा तिच्या उत्पत्तीशी काही संबंध नसून इतर समाजार्थी होणाऱ्या समगामिने जो कोणत्याहि एका भाषेवर परकीय समाजाचा परिणाम होतो तेवढ्यापुरताच आहे. व ज्ञानेश्वरी-सारख्या ग्रंथांत जरी कानडी शब्द आढळले तरी त्यांचे प्रमाण अत्यल्प आहे. तसेच दक्षिण महाराष्ट्रातील मराठी भाषेवर जरी कानडी वगैरे भाषांचा परिणाम आपणांस कदाचित् विशेष झालेला आढळला तरी महाराष्ट्राचे केंद्र आज जरी पुणे, सातारा असले तरी ते राजकीय घडामोडीमुळे तसे झाले आहे वास्तविक महाराष्ट्राचे मूळ सांस्कृतिक केंद्र गौदायरीचा किनारा, विशेषतः पंढण, देवगिरी व विदर्भ हे होय व तेथील भाषेवर त्या मानाने कानडीचा परिणाम तितका झालेला आढळणार नाही तेव्हा मराठीतील लिंगविचार, नामविभक्ति, क्रियापदविचार अथवा आख्यातविभक्ति, अर्थे व आदेशप्रपञ्च या व्याकरणाच्या अंगाचा विचार केला अस्त। द्राविड भाषांशी असणारा मराठीचा विशेष व महाराष्ट्री प्राकृत व अपभ्रंशादि भाषांशी सुसंगत गुळगुळारा तिचा स्वयं यावरून मराठी ही संस्कृत, प्राकृत अपभ्रंशादि द्वारा परिणत झाली ही गोष्ट स्पष्ट होते, या प्राकृतादिकांचा काल व वर्णव्यवस्था व्रम पाहावयाचा झाल्यास पुढील दोन उदाहरणावरून तो स्पष्ट होईल

१ संस्कृत वृत्ते, कृत २ पाली वृत्ति, कृत ३ पंथाची वृत्ति, कृत ४ शौरसेनी वृत्ति, कृत ५ मागधी वृत्ति, कृत ६ महाराष्ट्री वृत्ति, कृत यामधील त ची द, द मयून अ कडे परिणति कालानुसार उच्चारप्रणालीचा विकास दागविते.

याप्रमाणे मराठी भाषेच्या उत्पत्तीचा विचार या भागांत केला. आतां तिची घाट कसकशी होत गेली व तीमार्फे कालानुसार व प्रदेशानुसार कसकसे परक पडत गेले, वगैरे गोष्टींचा विचार पाचव्या भागाच्या प्रस्तावनेत करण्यांत येईल.

ही प्रस्तावना लिहिण्याच्या कामी पुढे दिलेल्या ग्रंथांचा उपयोग करण्यात आला आहे व त्या ग्रंथकारांचे आम्ही आभारी आहो. तसेच खादकवर्गापेकी रा. पुरुषोत्तम सावळाराम दीक्षित यांची या प्रस्तावनेच्या तयारीतहि मदत झाली आहे.

(1) Dr Grierson —Linguistic Survey of India, Vol VII (2) Dr John Wilson — Preface to Molesworth's Marathi into English Dictionary (3) Dr Pischel —Grammatik der Prakrit Sprachen (4) Jules Bloch —La Formation De la Langue Marathe (5) John Beames —A Comparative Grammar of the Modern Aryan Languages of India (6) Rev Robert Caldwell —A Comparative Grammar of the Dravidian Languages (7) Jespersen —Language (8) Prof Edward V Arnold —Historical Vedic Grammar (9) Dr R. G. Bhandarkar —Wilson Philological Lectures (10) Dr P. D. Gune —Wilson Philological Lectures (11) R. R. Bhagwat —Wilson Philological Lectures (12) Dr Sarup —Nighantu and Nukta of Yasli (13) Dr S. K. Chatterji —The Origin and Development of Bengali Language

(१) वरुचि —प्राकृत प्रकाश. (२) चंड —प्राकृत लक्षण (होर्नेने संपादित). (३) हेमचंद्र —प्राकृत व्याकरण (४) मार्कण्डेय —प्राकृतसर्वस्व (५) लक्ष्मीधर —पद्मभाषाचंद्रिका. (६) प. हालचंद्र भगवानदास गांधी —जिनदत्तसुरिखचित अपभ्रंशकोशग्रंथी. (७) प. हरगोविन्ददास त्रिभुवनचंद्र शेट्टी —'पाईअ सद् महणवो' या प्राकृत कोषाची प्रस्तावना (८) प. वेचरदास जीवराज दोशी —प्राकृत व्याकरण (९) श्री ज्योतीन्द्र मोहन चतर्जी —अथर्वण जयध्वज्य गाथा (१०) रा. रा. राजारामशास्त्री भागवत —प्राकृत भाषेची विचिकित्सा (११) रा. रा. वि. का. राजवाडे —संस्कृत भाषेचा उल्लेख. —ज्ञानेश्वरीची प्रस्तावना. —ज्ञानेश्वरीतील मराठी भाषेचे व्याकरण. —विगुप्त व सुवन्त विचार —गुण व वृद्धि या प्रकरणावरील निबंध (१२) रा. रा. बाळकृष्ण अनंत भिडे —मराठी भाषेचा व वाक्यशास्त्र इतिहास. (१३) रा. रा. रा. मि. जोशी —मराठी भाषेची कृता. (१४) रा. रा. कृ. पा. कुलकर्णी —भाषाशास्त्र व मराठी भाषा —मराठी भाषा उद्गम व विकास, (१५) रा. रा. डॉ. श्री व्य. केतकर —प्राचीन महाराष्ट्र भाग १ला, यशवंत रामकृष्ण दाते.

संस्कृत व पाश्चात्य भाषा यांतील साम्य

संस्कृत	संद	ग्रीक	लैटिन	लिपुया नियन	रुलाव्हों निक	गॉथिक	प्राचीन-जर्मन	हिब्रू	इतर
अभि न त अन्तर १०० उपरि ऊर्णा	अन्तरे उपर	अस्त ऑक्को उपेर एरॉस्, एरिओन्	इगिस् अटो इन्	उगिस् अस्सतुनि	ओगन् ओस्मज	ओम्न् अद् उदर अद्को उपर उहा			इलिश एण्ड, इलिश एट् " ओमहर, इलिश बूल
कदा गा		कोते गो	कादो मा, गो	कद् सिजउ = मी जाणतां	कोगन् इनउ	कीन्		ओलाउन्	इलिश नो
तिस् उतीय नप् मि	थिय धि	त्रितोम् नेपो नेदस् ओदोन्	ट्रान् टार्शेअन् सर्सि नस् केस	तिप्स् रोशिअस् नोपिगु निय् बाइस दन्तिस् देवं	नेतिइ वेपेल्	थोन् थिय		मिभा	इलिश नो
दत्त दाक, तह, हु	दन्तम् दाउक	ओदोन् हो	केस	दन्तिस् देवं	द्रेवो	मरस् डनधुस मिउ	सन्	तेओरा देअद् दोहरि आक् दोर्	इलिश श्री " डेटल् इलिश ग्री
हार दि धूम म नन	हर ह	धुर् दुओ धुमोस् नी	नोरेस् दुओ धुमुस् न, नात्र नाक्स नोक्ख नेपो(ने)स् नाउस् नोव्हम्	दुरथिस् डु, दि दुमह ने नकिन्	देरी दुय ने नोथि	दउर खद, खोस नी,ने, नेद नहत्स्	तोर् खेर दोम, ताम नि	दोर् द, दो, दि नि	" डोभर् " फ्यूम इलिश ना
नानु नय=नवीन नय=नऊ नु पञ्च पद पथि सलित पिग	नएरुह = रानीचा नएर नव नवन् न पञ्चन् पद् पदरि पतर	नुक्क अनेति ओस् निभा स् एनोअ नू पेटे पेदोन् सेरी वेनॉस् पतरि	नोक्ख नेपो(ने)स् नाउस् नोव्हम् लम् फिके पिदुम् पेर पारिओ पतेर पेटर	नीयेस् दकिन् नोयेस् दकिन् नायने	नेतिइ नोउ नायने	निथिस् मिउथिस् मिउन नुइ फिक् फोटस्	नेपो मिउन मिउन नु पुओहा उरि केलो	नोव्द नुअ नओइ उइग	" नाइद् इलिश यु " नाइन् इलिश फूठ, जर्मन डूर ऑक्को रॉक्सन्- फिदेर, इ पादर

संस्कृत	शब्द	ग्रीक	लैटिन	लिथुआ- नियन	स्लाव्हो- निक	गॉथिक	प्राचीन- जर्मन	हिब्रू	इतर
प्रथम मध्य मन्	मध्य मन्	प्रोटोस् मेस्तोस् मेनो	प्रायमस् मेदिउस् मेनिओ	पिरमस् विदुस् मेनु, मिनिट	मेइदु मिनेति	कुम मिदुजिस् मन्	मिनिजा	मुइनिम्	अँग्लोसॅक्सन् मिडड
मातृ मांस मृ युवन्	मर	मितिर् अन्धोरोस्	मेटर मॅरिऑर जुव्हेनिस्	मोते मेस मिति जौनस् = तारुण्य	मति मान्छो प्रेति जुनु	मौग्रं जुग्म	म्योतर मोस् = अन्न	मयैर् मॅसे = अन्न मय्यम्	अँग्लोसॅक्सन्, मोर्ध " इऑग
रम् रुधिर लुभ् बद्	रम्	रेरम् एरेउथो लिप् वदो	रवेर उयेद् वदिस्	रमस् रीद् लुब्ज वदिनु = यौ यौलावतौ	रदेइति लिउविमि वदिति	रिमिस् लिउम्स्	रय रोद्, रोस्ट लिउवन्	रिअर्गहन् रअघ	" रॅस्ट " रोडर् " लिओफ्
वम्	वम्	एमेओ	वोमो	वेम्जु					अँग्लोसॅक्सन् वग्मन्, इग्लिश व्हॉमिड
वेद शन		ओइद एचोन	गिडिओ कॅटम्	वेइइद रिस्मन्तस्	स्तां	वदत् हुड		केअत्	अँग्लोसॅक्सन् हुड; कॅन्नोमिडन् कॅद्
शर्करा सतन्	एग	सॅक्करोन एग	सॅक्करम् सेप्टेम्	सेप्टीनि		सिनुन		सिअक्त	अँग्लोसॅक्सन् सेओ पोन, इग्लिश सेइन् इ. स्टॅट
स्थ	इस्तामि, निधामि	इश्तिमि	स्टां	स्तांति	स्तति		स्ताम्	स्तद्	
स्तु स्व स्वन् स्वप स्वसु	ह कप्, कएन् उग्रोस् = शोप	नेओ स्पे सोनो सोग्नन् सोरोर	से सोनो सोग्नन् सोरोर	स्नेगस् सव् इवतु सग्रस्	स्नेग सेम्जे इवतु सग्रस्	स्तु सिक स्लेगन्	स्निउतन् मुअस् स्वेस्तर	स्तुआधद् सिअन् स्वदन्	अँग्लोसॅक्सन् स्निवन् अँग्लोसॅक्सन् स्निन्, स्व अँग्लोसॅक्सन् स्वेफिअन् " स्वेओस्टर; इग्लिश स्विस्टर; जर्मन् स्वेक्तेर
हिम	स्वओ, क्षिम् = हिवाळा	निसअन्	दिएम्भ	होम	क्षिम = हिवाळा				

परिमृष्ट २

प्राकृत भाषांतील विभक्तिये-देव पुरुषचन

विभक्ति	संस्कृत	पार्श्व	आर्प कियो अर्धमागधी	महाराष्ट्री	गोरावनी	मागधी	पंजाबी	अपभ्रंश
प्रथमा	देवः	देवो	देवो, देवे	देवो, देवे	देवो, देवे	देवे	देवे	देउ, देवां, देव, देवा
द्वितीया	देवम्	देव	देव	देव	देव	देव	देव	देउ, देव, देवा
तृतीया	देवेन	देवेन	देवेण	देवेण, देवेण	देवेण, देवेण	देवेण, देवेण	देवेण, देवेण	देवेण, देवेण, देवे
चतुर्थी	देवाय	देवाय, देवस्स	देवरस	देवस्स	देवरस	देवरस	देवरस	देवरस, देवासु, देवतु देवाहो, देवहो, देव, देवा
पादार्थं चतुर्थी			देवाए, देवाय, देवरस	देवाय, देवरस,	देवाय, देवरस	देवाय, देवरस	देवाय, देवरस	
पचमी	देवात्	देवा, देवतो, देवन्हा, देवरमा, देवन्हा	देवा, देवतां, देवातो, देवातु, देवाहितो	देवतो, देवाओ, देवाउ, देवाहितो, देवाहितो, देवाहि, देवा	देवादो, देवातु	देवादो, देवातु	देवातो, देवातु	देवाह, देवहु, देवाहे, देवह
षष्ठो	देवरय	देवस्स	देवरस	देवरस	देवरस	देवाह, देवस्स, देवाहो, देवाण, देवाण	देवरस	देवरसु, देवातु, देवतु, देवाहो, देवहो, देव, देवा
सप्तमी	देवे	देवे, देवस्मि, देवन्हि, देवन्हि	देवे, देवरिम	देवे, देवरिम, देवरिम, देवसि	देवे, देवरिम, देवरिम, देवसि	देवे, देवरिम, देवरिम, देवसि	देवे, देवरिम, देवरिम, देवसि	देवि, देव
अष्टमि	हे देव	हे देव, देवा	हे देव, हे देवो	हे देव, हे देवा हे देवा	हे देव, हे देवो, हे देवा	हे देव, हे देवो, हे देवा	हे देव, हे देवो, हे देवा	हे देउ, हे देवो, हे देव हे देवा

પ્રાકૃત ભાષાંતરિલ વિભક્તિરૂપે-દેવ અનેકવચન

[illegible]

परिशिष्ट ३

संस्कृत, प्राकृत, मराठी आणि इतर देशी भाषांतील मातृश्रव

संस्कृत	प्राकृत	मराठी	गुजराथी	सिंधी	हिंदी	बंगाली
अक्षीति	अक्षीह	एँसी	एमी	अखी	अस्की	आक्षी
अक्षदक्ष	अक्षह	अक्षर	अक्षर, अक्ष	अक्ष	अक्षरह	आक्षर
अक्षम्	अक्षम्, आक्ष	मी	हु	आऊ, आ	ही, हु, मी	मुर
एकादश	एआरह	अक्षर	अगिआर	इकारह, यारह	इगारह, प्यारह	एगार
एतावत्	इतिल, एतिल	इतवा	एटलो	एतिरो	इतना	एत
व	व	कोण	कोण, कओ	कोहु	कौन	के
वदल	कयल	केळ	केळ, केर	फेविहो	केला	कला, बदिला
वर्षास	कषास	कापुस	कपास	कपाह	कपास	कपास
कुडार	कुडाह	कुडाह	कुडाही, कुडाही	कुडाही	कुरहाही	कुडाल
कुन	कुत्थ	कोटें	कांश	कित	यहां	कोथा
खपर	खपर	खानर	...	...	खपर	खानरा
गर्गरी	गर्गरी	गगर	गगर	बापरि	गगर, गगरी	गर्गरी
गर्ग	गर्ग	गाम	गाम	गर्ग, गग्ग	गाम	गाम, गावा
गोशाल	गोशालि	गोशाली, गवळी	गोवाल, गोबलि	गवार	गोवाल	गोशाला
चटका	चडध	चिडी, चिमणी	चिडी	चिडी	चिडिया	चिडिया=पक्षी
चतुर्दश	चउदह	चौदा	चउद	चोइह	चौदह	चौद
चत्वारिंश	चार्लिस	चालीस	चालीस	चालीह	चालीस	चलिश
पुष्टी	पुष्टी	चूल	चुलो	पुष्टि, चुहो	चुह	चुलि
चूर्ण	चुण	चुना	चुनो	चुउ	चूना	चुण, चूर्ण, चुन
चोक्ष	चोक्ल	चोख	चोखो	चोपो	चोक्ला	चोख
ज्ञान	(दे)ज्ञाह	ज्ञाह	ज्ञघटो	ज्ञागटो	ज्ञाह	ज्ञाग
ज्ञाह	ज्ञाह	ज्ञाह	ज्ञाह	ज्ञाह	ज्ञाह	ज्ञाह
दह=काठी, दांडी	तारिख	तारा, तैसा	तेवा	तिहो	तैसा	तारश
द्वय	दह	दाह, दांडा	डांडो	डो	दाह, डांडा	डॉह
धूम	वारह	वार	वार	वारह	वारह	वारो
पचाशत्	धूम	धूर, धूम	धून धुभाजे धुवाजे	धूह	धूर्ध	धुवा
पद	पणाछा	पनास	पचास	पचाह	पचास	पचास
पथिर	वोर	वोर	वोर	वेर, वेरि	वेर, वर	वर
भ्रमर	बहिर	बहिरा	वेहेरो	बोहो	बहरा, बहिरा	बहेश
भूमि	भमर	भोक्का	भमरो	भोह	भवर, भौर	भोमर
	भूमि, भुमि	भूय, भूर	भू, भोय, भूय	भू, भूर	भूम, भूई, भू	भूम

संस्कृत	प्राकृत	मराठी	गुजराथी	सिंधी	हिंदी	बंगाली
यः	जो	जो	जे	जो	जो	जे
वयम्	वयम्	आम्ही	अमे	अहाँ	हम	आमि
विंशति	वीसइ	वीस	वीस	वीट	बीस	विश
शत	सत, सय, सअ	शें, शमार	ओ	सौ	स, सौ	शय
शिथिल	दिह्ल	दिला	दीलो	ढिरो, ढिलो	ढीला	ढल
शुभ	सुक्	सुखा	सुको	सुको	सूला	शुवा
श्वशुर	ससुर	सासरा	ससरो	सुशरो	ससुर	श्वशुर
सः	सो	तो	ते	सो	सो, तो	से
रक्ष	रथ	रवादा	काथो	काथो	काथा	काथा

परिशिष्ट ४

प्राकृत भाषेच्या व्याकरणावर बऱ्याच संस्कृत कवींनी आतापर्यंत रचना केली आहे. वाल्मीकीच्या नांवावर प्राकृत व्याकरणाची मूळ सूत्रे मोडतात. वाल्मीकि हा वैदिक ऋग्वेदानंतरचा अर्वाचीन अनुष्टुभ ऋग्वेदाभ्ये रचना करणारा आद्य कवि गणला जातो म्हणून त्याच नाव या संस्कृत व्याकरणाच्या दृष्टीने अर्वाचीन भाषेच्या व्याकरणास दिलेले दिसते. शम्भुरहस्याभ्ये प्राकृत भाषेची थोरली गाताना तिचा प्रचेतसजुन वाल्मीकि हा व्याकरण कार होता असे म्हटले आहे (को विनिन्देदिमा भाषा भारतीमुग्रमापितम्। यस्याः प्रचेतसः पुत्रो व्याकर्ता भगवान् ऋषिः ॥ प्राकृत चार्पणमेव यदि वाल्मीकिः शिषितम्।) परंतु वाल्मीकीची ही सूत्रे उपलब्ध नाहीत. पद्मभाषाचन्द्रिकाकार आपल्या प्रस्तावनेत आपण मूळ वाल्मीकिपूरावरच टीका लिहिली आहे। असेच म्हणतो, मार्कंडेयाने शाकल्य व कोहल यांचा उल्लेख केला आहे. त्यानंतर वररुचीचा प्राकृत प्रकाश हाच सर्वात जुना ग्रंथ होय. वररुची म्हणजे जर कात्यायन असेल तर तो बुद्धपूर्वहि असू शकेल. त्यानंतर हेमचन्द्राने आपल्या सिद्धहेमचन्द्र या संस्कृत भाषेच्या व्याकरणग्रंथाच्या आठव्या अध्यायात प्राकृत भाषेचे व्याकरण दिले आहे व त्यानंतरच्या अनेक ग्रंथकारांनी त्यासच अनुसरून आपल्या ग्रंथांची रचना केली आहे. या सर्व ग्रंथांची यादी पुढे दिली आहे.

१ औदार्यचिन्तामणि—धृतसागर, २ प्राकृतरूपतरु—रामतर्कसागीश, ३ प्राकृतकामधेनु—लक्ष्मण, ४ प्राकृतकामुदी—१, ५ प्राकृतचन्द्रिका—कृष्ण पण्डित (शेष कृष्ण), ६ प्राकृतचन्द्रिका—करज कवि शार्वर्भास यामनाचार्य, ७ प्राकृतदीपिका—संक्षिप्तसार खण्ड ८ वर खण्डीदेव शर्माकृत टीका, ८ प्राकृतवाद—नारायण (संक्षिप्तसार प्राकृतपाद), ९ प्राकृतप्रकाश—वररुचि, [प्राकृतप्रकाशवर टीका—प्राकृतमजरी—कात्यायन, प्राकृतचन्द्रिका उर्फ प्राकृतमनोरमा—मामह, प्राकृतसर्जनीयनी—वसंतराज,] १० प्राकृतप्रकाशवृत्ति उर्फ युत्पत्ति-दीपिका—हेमचन्द्र प्राकृतार्थाय यावर टीका—उदयसौभाग्यमणि, ११ प्राकृत प्रदीपिका—नरसिंह, १२ प्राकृत-प्रबोध—हेमचन्द्र—प्राकृतार्थायवर टीका—नरचन्द्र, १३ प्राकृतभाषांतरविधान—चन्द्र, १४ प्राकृतमणिदीप—अण्णयवन, १५ प्राकृतमणिदीपिका—चित्रबोम्मसुपाल, अण्णय दीक्षित यांनी लिहिलेले व ग्रंथप्रकाशिनीमध्ये छापलेले, १६ प्राकृतसहस्र उर्फ पद्मभाषातार्किक—१ १७, प्राकृतसुभाषितार—शिखराज, १८ प्राकृतलक्षण—चण्ड, १९ प्राकृतलक्ष्मण—प्राकृतकामधेनु पहा. २० प्राकृतव्याकरण—समंतभद्र, २१ प्राकृतव्याकरण—धुमचन्द्र, २२ प्राकृत व्याकरणवृत्ति—निविक्रमदेव (महोपाध्याय पुत्र), २३ प्राकृतसंस्कार—१ २४ प्राकृतसर्वस्व—मार्कंडेय कवीन्द्र, २५ प्राकृतसूत्र—वाल्मीकि (Oppert 3427, II 5961.), २६ प्राकृतार्थाय—हेमचन्द्र शब्दानुशासन अष्टमाध्याय, २७ प्राकृतानन्द—रघुनाथधर्मा, २८ प्राकृतार्थायणी—मनोरमा—चन्द्रिकाटीका—नीलाम्बर मिश्र, २९ वाल्मीकिपूत्र—प्राकृत व्याकरण (Rice 26) ३० पद्मभाषाचन्द्रिका—माम (Rice), ३१ पद्मभाषाचन्द्रिका—लक्ष्मीधर, ३२ पद्मभाषामजरी—१ ३३ पद्मभाषारूपमालिका—दुर्गाचार्य, ३४ पद्मभाषासुवतादर्थी नागोपा—तज्ञावरण्य, गुळाकारिता., ३५ साधिमसार—प्राकृतपाद—ममदीश्वर.

परिशिष्ट ५
दंडो हराणी (अर्थन) मापांगद

दंडो इराणी (अर्यन) भाषायांश्च

शुद्धि-इंडो आर्यन-भारतीय भाषासंघ.

मद्रास दशे अर्धन—भाषा (वि. मू. ५००० ते वि. मू. १०० पूर्वाप्रगणिस्तान्, फामिद, पत्राव, वायल्वेडोल गंगेया दुआन).

मान्यवर भारा (ब्राह्मण वात्सल्य)

मावृत्तमोली—(लि. पू. १३०० ते लि. पू. १००० गायार, पञ्जाब, गंगेचे वराचे मोर)

-उदीच्य
(गाथार
वायव्ये
मान)

-सरोष्टी आणि
अशोभोत्तरकालीन
वायव्येन्द्रोळ
निलालेखाची
भाषा

१-माचट अपभ्रंश-सिधा
-केकय, मद्र, -रहंदा
टक इ०—(पश्चिम)

- शिवाय उत्तर = - मूल खस =
दिमालया - दार्दिक ?
बङाल

-पश्चिम-पूर्व पञ्चाश
 दोली
 -पश्चिम-पूर्व
 (मंडोआली,
 किंडोआली,
 मिरगौरी इ.)
 -मध्य-पूर्व
 (गडवाली,
 कुमाउनी)
 -पूर्व-पूर्व (खासपुर,
 बिबा मेपाडी)

प्रतीच्य—
(गुजराथी इ०
भाषा नैर्ऋत्ये-
वडे)

गिरनार-दारी, आभीरी-नागर-
 येथील सौराष्ट्री, अवता अपभ्रंश
 अशोक (शौरसेनी आणि
 लेम्बा-शुर्जर=दार्दिक
 ची भाषा माफी छाया)

—मध्यदेशीय—
(कुछ पांचाल
इ० मध्य विवा
पार्श्वम दुआ-
वाताल भाषा)

-प्राच्य-
(कॉसल इ.
पूर्वकाल
देश, बुद्धार्थ
भाषा)

अर्ध मायपी
अदीकवारान
पूवेक नील
माया मीयावा
मुख्य भाषा
(कोदुने ?)
प्राचीन उत्तर
हिंदुस्थाना,
चीयने—प्राथिकापली
मायपा

—दार्शिनल्य—
(राष्ट्रिक ?
दार्शिनिक डील)

गस्थल-गाथा
पाणिनी-उदी- (सस्थल
प्येरासून लि. म कून मिथ)

-बंगाली
-तिब्बती
-पोटोभाषा
-आसामी

महाराष्ट्र शब्दकोश

किमाग चकथा

ड

ड—वर्णमालेतील तेरावे व्यंजन, अक्षरविकास—याचे पहिले रूप अशाकाच्या गिरेनार शिल्लेखात सापडते दुसरे रुद्रदामाच्या गिरेनार लेखात (ट सारखे) (इ स २ रे शतक) तिसरे अलाहा बाद यथील स्तभावरील लेखात (४ रे शतक) व चौथे धारा वषे राजाच्या वेळच्या उडिया लेखात (इ स १०२८) आढळते

ड—मुळी घुसण्याची पोरं मानवर—लघ्यावर थोडे दावून (धमा दावून) जो आवाज काढतात तो (किं शालें) डह पहा.

डई—झी बई पहा

डऊ—उ नाळ कोरून आतील खोचें काढून टाडून केल्ले पान, डव, डहू पहा

डऊक, डऊत, डऊर इ.—ह (डऊ या अक्षराची आरंभ होणारे) शब्द हो नव्ये पहा

डऊ—न जाड कापडाचा एक प्रकार, हें पिवळटून निराळें असून आरंभी खलाशासारखे हें तयार होत अस [इ]

डंक—उ १ दग, चावा, नागीचा मात (किं मारो) २ (गा) द्वेप डंक पहा [सं दग, प्रा द डक, हि]

डकडक—डका—किवि १ पदार्थाचा साधा, वध २ विविल, नाटुस्त झाल्यामुळे हल्ल्याचा आवाज होतो तसा निवा थळ-थळीत माणूस, उट इ० चालताना होतो तसा आवाज होऊन डगडग, डगडग, खिळखिळा, बरकरा, गिरगिरा (किं जापें, हणें, वाजणें) 'हा खाव घे पुरला नाही तर डकडक हळू लागल' २ क्षपाट्याने 'जवित जवताही पाहि' शोपी जाय डक डका—एसा २५ २८४ [ध्व डक द्वि] डकडकणें—अकि विळखिलें हाणें उगडणें हळमळणें डलणें, लटलणें (खान, इमारत), हळणें, करणें (दिला सागाडा इ०) गदगद हल्लणें, थरथर कापणें (स्थूल शरीर) [डकडक] डकडकीत—वि दग डगीत पहा

डकणें—अकि चिन्तणें लग्न राहणें, डगणें पहा [डिक् ४]

डकणें—अकि (व) ओरुणें, वाती होणें [ध्व]

डकरणें—अकि (ना) १ डेंकर दणें २ (घ) क्षाचीचा रवें वाहणें, अहभाव दर्शविणें [ध्व हि डकराना=डरकाळी फाडणें, तुल०]

डकल—वि (क) माहीत, टाकल, अवगत [दखल]

डकला—उ (आ) नदीच्या वीरड्या पानात खणलेला सारा, डहुरा, डक्के, पाण्याने भरलेला लहानसा डवरा

डकली—झी. दिव्यात तेल घालावयाची—अभ्याच्या कायीची केलेली पळी, अशा सागखोचकरवटीची केलेली पळी डक्की पहा.

डरवण—न १ खळ, गोंद, चीक, सरस, चिन्ता, डिक. २ चिकटविण्यास उपयोगी पडणारी वस्तु [डकविणें]

डकचाडकच—झी काही तरी डकविण्याची क्रिया [डकविणें]

डकवि(घ)णें—अकि चिकटविणें, डिकविणें [डिक्]

डंका—उ १ एक वाय, चौपडा वाजविणें सपत्यावर नावीं नाजवावयाची थोरली नौबत मंगारा डक्यावर टिपरी पडता हुशार झाले. '—एपा २३५ २ (ल) प्रसिद्धि कीर्ति (बहुधा वाईट कृत्याची), गाजावाजा, नौबावाव (किं वाजविणें) ३ सवळवार खजे सूर वाजविण्याची काडी (आकडी नावाच्या काडीने उच्च अथवा टीपेचा सूर काढतात) ० देणें—वाजविणें—उप डकीस माणणें, दाडोरा पिटणें, अपकीर्ति बरणें (गोष्ट, माणूस याची) [स डका प्रा डक हि डका, ध्व]

डकाईत—वि १ चपळ चलाख, हुपार तीव्र तयार २ डाक घालणारा, दरोडेखोर, डाकू लुटमार करणारा [डाका]

डकाऊ—का डकाडक—का—किवि १ डक्क पहा डर-डगत, डखडखडत २ डळत, डल्ल्या पेत पेंगत (डळण्या सतात, डोळे झाकतात इ० शब्दास जोडून) डकडका डळण्या दती. '—दा १८ १३ [ध्व डक]

डकार—उ (उप) डकर, डकरणें [टकर]

डंकारणें—अकि डरकळी, गर्वना, दुःखाळी फोडणें 'तीचे मरी च्छुनि सिंह वट्ट डकारा'—गणधर, सकलोल १११ [ध्व]

डकांडकांड—किवि डकडक पडा (किं चालणें, जाणें) [ध्व]

डकी—खी—खी कुस्तीतीउ एक पेंच (किं मारणें, देणें)

डंकी—खी—नि (गा) दशी, मनात दरा, डाव ठेवणारा (साप, माणूस इ०) [स दरा, म डक]

डकाण—म्ही (व) पाणी उपसून काढण्याचा एक जातीचा पत्र 'शततत्प्या विहिरीवर डवीण लावडी' [इ डोंकी पप]

डंकी(पों)ल—वि दानीर, डाक लाविलेले [डाक]

डकें—वि (मातकाम) छापील, ध्याचें, अवयव गुटे नसलेले, ज्याच अवयव शरीरास डकलेल आहत असे (चित्र) [डकणें]

डकलदार, डकल हलर—उ (माण) माणगरोढी दिवा बहर (हाकार) मागाचा गुरा—गाथा २९ [१ +डोलर]

डख—उ १ विचारी प्रीणी, किरड याचा चावा, दरा, नागीचा तडापा, डक (किं करणें, मारणें) २ देव एखाद्याचें कोणी वाईद केलें असता, त्यानं स्थाचा सुट प्याडा म्हणून मनात संदेव ठेवलेला दरा, डाव, हेपभाव, सुडबुडि (किं) राखणें, ठेवणें, वाळणें धरणें) [स दरा, प्रा डक]

डख-न—उ दग, पुता दिवा पोह इ० डुण्याची हट [ध्व हि डखी]

डखडजाड—उ घोड्याच्या तोंडाच्या खालपासून पाया पर्यंत असलेला भोंवरा—अक्षप १ १०३

डखणें—अकि दरा करणें चालणें असणें, नागीमारणें(विचारी प्राण्यानीं) 'विपयविपथरी इ डखिली आत्रि भारी।'—साह्य ४७ [स दरा]

डखीर—वि चारा—डाणावाळून मान हलविणारा डुळगारा (घोडा)—मसाप २ २५७

डखीण—खी १ डावीण केवळी २ (ल) (विशपत)

अत्यंत कुरूप हिडीस व चेटक कणाारी ठारूर जातीची खी ३ (ल) बुर, जट्ट कुरूप मयकर खी जवळी डखळ [स डाखिनी]

डंकी(खे)ल—वि डख बलेले पक्ष्यानीं चोचनीं टोचलेले निरुपानीं खाणें उदरानीं घुसुडलेले (धान्य, फळ इ०)[स दरा]

डग—उ १ (हमाख, खांब, दिला दगड याची) ठण्णणें, हरणें, डगडगणें, निरुडनिलणें इ० किया, डगडग (किं) खणें)

'माझ्या हातच्या हमातीस डग नाहीं' २ (ल) डकमळण्याचा समग्र मोति मच्छ परतून पासटून पडणें, दूड येणें, घसका, भीति प्राप्त धाका, नाश इ० होण्याचा, खराबी, नुस्तान, पगभार गळण्यास दिवा घाटोळ होण्याचा समग्र 'मसळीस-कमिण डग नाहीं' एवयात डग नाहीं' (आभा ६० नाहीं,

तो चाललाच पाहिजे)—खी भीति, सदाय, निराशा, अदेशा, दिवत धारा, विरूप, किंतु (किं) खणें) [डगणें]

डग—खी सीमा, काठ, वड, किनारा, मयादा

डग—खी पाऊल, कदम, पावडा, दाग, देंग, दाग, सडप

डग, डांग—न्यु १ डोंगराळ सुसुख, डंगा पडा २ डोंगराळ प्रांतातील शाडीचा प्रदेश, निविड अण्य [प्रा डाग=काटींग]

डगडग-डगा—किवि १ हलत, डळमळत, लटलटत, लटपटत अगतावा होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे आवाज होऊन (किं) हलणें डगडग, झोक जाणें, झाप येणें इ०) २ मोठ्या प्रवाहांनं, अतिशय (घाम येणें), डकडक पडा [ध्व हि डगडगना]

डगडगणें—अकि गदगदणें १ अतिशय उष्णतेनं आणि घामानं नसत होणें उवाळणें, उबणें, उबणें. २ गदगदणें, गुद मरणें, शिणें, अतिशय डकडणें [गदगद]

डगडगणें—डकडकणें पडा

डगडगीत—वि घामानं वाहलेला, घामग पडलेला

डगडगीत—वि १ शिखशिखीत डळमळीत, कंपयमान २ सुसुसुरीत, पाणदया, अग छुरकेला, सुसुसुरीत 'हा बाळक पिळन डगडगीत आहे' [डगडग]

डगडुवाळ, डंगुलवाळ—न (राजा) कापडचोपड, बाकविलापत, सामान्यमुमान इ० (व्यापक अर्थ)

डंगण—न डाग पडा

डंगणें—अकि १ वापणें, धरखणें, डगमगणें २ (ल) घाव रूणें, भिणें, बरणें 'चितें दोन अरा खली न डगशी बांणपा ९ अरी।'—केक ८४ ३ खवणें, मोडणें, सुदन पडणें (तुळई, भित इ०), चळणें, डळणें 'तू आपली धडा, अकि व धर्मनं यापा सुन डगु नकोस'—पत्रे १२७ ४ भितरपणानें मान्य करणें, रकोर देणें दरणें ५ कचरणें काकू धरणें [ध्व डङ-ग]

डगणें—अकि तगणें, चिटणें, चिटून राहणें [डग विक]

डगणें—अकि वरून दाग टाकणें, ओलाडणें [हि डग=चाळस]

डगमग—म्ही डळमळीतपणा, अस्थिरता छटपट, पांचल्य, 'डगमग डगमग कामा नय।'—दा १४४ १३ डगमग-मगां—किवि डगडग-गां पडा

डगमगणें—अकि १ डळमळणें, लटलटणें हलणें २ भीतीनं बरणें मोडपटून जाणें देवा डडणें [ध्व रग दि, प्रा डगमग, हि डगमगना]

डगरा—खी १ चड अथवा उतरण (नदीच्या तीराची, टेकरीची), डाळ २ (ड) टेकरी, उबकण ३ दरद, कडपा, कडा ४ (शेवटी) चरच्या सततशीं उतावत वाळणें स्वर चढविणें (किं)पणें) दागडी डगरीवर हात ठेवणें—(दोन्ही पणामणें)

असलेल्या दुतोंड्या मनुष्यासवधीं याजतात) दोन्हीकडचा फायदा पाहणें.

उगर-रू—वि १ प्रसिद्धि, रौक्मि 'आणीकही येऊ योग । यया अभ्युत्पत्त्या इगह ।'—शा १५ ११८ २ आळ, आरोप 'परि सुगंसि अपकार । कें जाळा होता गोचर । तन्ही उमारी हा इगर । आलाचि की ।'—अमृ २ ३४

उगर-रा-री—पु श्री १ इवरा पाण्याकरिता खणलेला खाण; पाण्याने भरलेली स्वभाविक खळी २ हवकें 'मन कल्पी इगर । तें तरंगविना सागर ।'—यथादि १८ ९६९ 'पाहे खण तरु तटाक, इगरी त्या आपुल्या वाटती ।'—आयु ३७

इंगर—वि १ (प) इद, म्हातारा 'हा बैल इगर आहे' २ (खा) उंच

इग(ग)रणें—न सोदा, लाटी

इंगरी—न (कों) एक प्रकारचें सुती कापड, खादी

इंगरू—पु प्रतिघ्न, इगर-६ पदा. [इगर]

इगला—लें—उ न १ आता कापूस भरलेला कवरेपर्यंतचा प्छान कोट, बडी 'निवडून इगल्याला नीलखा बेतवील्या ।'—साहू ३ ३९ २ (सामा) लाव कोट, अगारखा [इगळ सं डुकळ, हि इगला]

इगळ—वि इगळलेलें, नासलेलें इगळणें पदा [डाग]

इग(घ)ळ—वि १ ढिला, ढिपिल, ढिला बसणारा (अगरखा, जोडा, छडी, बूच), पोकळ, ढिली रचलेली (दगदी भित) २ मोठ्या आकाराचा (बंड, फळ, गोदी) ३ मोठें, टोबळ (अक्षर). ४ (सामा) स्थूल, मीठ, मोठ्या आकाराचें. 'आकारें नव्हती इगळें ।'—शा १७ १२७. ५ सटळ, उदार (खर्च करणात, घर्मावायात)

इग(घ)ळणें—अकि कुजणें, सडणें, डुरडणें (फळ) हागळणें पदा

इग(घ)ळणें—अकि १ एकाएकी कोसळणें (इमारत, दरड, विदीर) २ (ल) सामर्थ्यहीन होणें, खचणें, अवसान सुणें, जैरीस येणें [इगळ]

इग(घ)ळणें—अकि उफाडणें वाढणें, विस्तृत होणें (इक्ष) [इगळ]

इग(घ)ळणें—उकि ओवडपोवड घडणें, फोडणें, तोडणें (दगड ६०) याच्या उलट माठणें [वै म दगड=मुकडा, देशा इगळ=पापण ६० चा तुकडा]

इग(घ)ळा—उ चागरी पालवी फुटलेली झाडाची कोंबळी फादी, बाहळी, लहान फादी, उहाळा

इगळीय—वि १ ओवडपोवड घडलेला (इमारती दगड) २ अशा दगडांनी बांधलेली, कम तोर रचलेली (इमारत) [इगळ]

इगा—श्री उडी, होप. 'म्या म्हटलें हा दिमारी मारील न्याप्र दाकितो इगा ।'—अफला ७४

इंगा—पु (कों) ए प्रकरचें गलवत, होडी, डगी, डोंगा. [देरा डोंगी]

इगागणें—अकि (इगडगणेंचा अतिशय) उचणें, उकाडा होणें

इगागणें—अकि १ वापणें, हलणें, इगडगणें (सापे दिले झालेली, निखळलेली वस्तु). २ सचणें, धोर सोडणें, इगणें अर्थ २ पडा ३ पडणें, उतरती कळा लागणें, गळणें, तुटणें [इगडगणें]

इगाडग-इगां—किवि (इगडगचा अतिशय) इगडग पदा

इगाण—न डोंगागळ प्रदेश, डाग पदा

इगारणें—न दाडकें, टिकोरें, इगारणें पदा. •मार-पु दाडक्याचा मार 'चोखरून इगारणेंमार ।'—दा ३ ७ ६५ [देरा इंगा=काटी]

इंगा(घ)ळ—वि राय टाग्या, टागळ [डाग]

इगाळा—वि (सामा) उच [इंग]

इगाळी—श्री (घ) डाहाळी, फादी इगळा पदा.

इंगी—श्री १ नाळीप्रमाणें मागचा भागहि विंचोळा असलेली होडी, अरवी व आग्निन गलवताचा एक प्रकार हीं फार जलद चालतात २ खायावर वाढण्याची कवड [देरा डोंगी=पानाचा दवा ?]

इगूर—उ (राजा) जोखडास जुपलेला डाव्या बाजूचा बैल, याच्या उलट हियो=उजव्या बाजूचा

इगूळ—न फणसाची एक जात

इग्गा—उ बांरा, तारें, पितळ, खापर याचें डेरदार भाडें येउन त्यावर तयल्याप्रमाणें कातडी तोंड मढवून केलेले चाप, तब त्याची शाई भयोमभ असते व याची एका बाजूस असते [ध्व स डक्का]

इघळ-ळा, इंघाळ—इगळ ६० पदा

इघळीय, इघळणें—इगळीय, इगळणें पदा

उचक-का—छीपु १ धडवी, दचक घसका, धक्का (भीतीनें, डुखानें एकाएकी वसलेला) (किं वसणें) २ आगामी सगुंशी पूर्वस्मरणा, सूचना डुरडु, अपशब्द (किं येणें, वाढणें) ३ पोटास एकाएकी होणारी स्तब्ध काव्या कालव [ध्व डक्का] **उचकणें**—अकि १ चकित होणें, चमकणें २ भिणें, दचकणें, भेदरून जाणें

उच-रून-कर-दिशो-दिनि—डेकर येताना कापट घशाशीं येताना, हलण्याच्या भाड्यातून पाणी दचकताना होणाऱ्या आवाजप्रमाणें आवाज होऊन [ध्व डक्का]

डचकला—यु पोडयाच्या पुढच्या आणि मागच्या एका बाजूच्या दान पायास मारलेली दोरी, कळवा

डचकळणे—अकि १ डचकळणे २ डचकळी येणे डचकळणे पहा [डचक]

डचकळी—शी १ डेकर (किं० यणे) २ घशाशी येणे, अविट वरपट दकर (किं० यणे) [डचक]

डचडच—डचा—किवि १ डेकर, घशाशी येणे, यापारया आगाज होऊन २ पोटात खळगळणे, भोंदयातील इन पदार्थ हिसळणे याच्या आवाजसारखा आवाज होऊन 'पोट, पाणी, पखाल, भाडे डचडच करते हार्ले' [ध्व डच दि]

डचडचणे—उकि १ घशाशी जळजळणे, वरपट देकरा येणे (कर्यांशिवायहि हे कियापर येते) २ हल्ले हिसळणे [डच डच]

डचडचात—वि १ हल्लारें, डचमळारें हिसळारें (पाणी, श्व पदार्थ) २ तणादून पुत्र्याच्या वनात असलेले, टपटपीठ (पखाल, काही श्वानें भरलेली पिरावी, पिकलेले गर्द, प्राण इ०) [डचडच]

डचणे—अकि डचणे पहा [डच द्यन]

डचमचणे—उकि डचमचणे पहा -शर.

डचमट—शी हल्ले, हिसळणे (भाड्यातील प्रवाही पदार्थ) [ध्व]

डचमटणे—अकि वर डचकळणे, हिसळणे, डचकळणे, हल्ल्याने वाहर येणे -अकि हल्ल्याने हिसकळणे खळकळणे, वाहर साडणे (हल्लून-भाड्यातील पाणी) [डचमळ]

डकट—वि (व) कायेकाठ भरपूर, गळ [ध्व डच]

डकवाचून—किवि (व) मरून राखून 'डकवाचून पोते भागे आह'

डकट्टा—यु (व) कपड्याला पडलेले बारीक ओंठ

डकट्टा—यु १ नकार, टाळा २ हवालपणी चिचू (किं० यणे)

डडान, डडान—न १२ वारांचा समुदाय 'काड्याच्या पेनीचे डडान' [ड द्यन तु० ह दादख, छे हुगेदमिम, जुंजे के दोरीन फा टुवापही]

डडटणे—उकि १ डकमटणे बाळणे, हल्ले, डकमळणे 'तेव तिन्ही लोक डडटित। नेमदावर आदोडित।' -झा १ १५१ २ वाचकडों पावरों 'तरी ददावी होता होली। काता व डडशी निचये।' -गभा १३ ५७८ [ध्व महाप्राची प्रा डट्ट]

डडटणे—उकि धुटाळणे साधणे 'जवें डडळी स्थान आरडळावे।' -वि० ५ [प्रा डडळ व धुटाळणे]

डडटविणे—अकि (महासु) हल्ल्याने, चडमटविणे 'अठ गैरव आडविनी डडळविती।' -चक्रधरसिद्धात पुणे ५ ११ [डडटणे प्रयोजक]

डप(य)कण—न डचरे, पाण्याने भरलेला खतगा [ध्व डप-य३]

डपकी-के—शीन १ तेल, तूप टेवण्याची कातड्याची सुपली २ पाण्याचे डचके [तुल० हि डया, इ डचर=सुपण]

डफ—यु एक चर्मवाच, कडे, माठी मिमकी लाकडी पळी चवुड्याकर बाजून तिची दोनहि गोळे एकत्र खिलवल्यावर या गोल कड्याची एक बाजू कातड्याने मळवितात व हे वाच बनवितात विस्तारवर दोहल्याने याचा स्वर बघा होतो लावणी म्हणण्यास याची चांगली गाय होते [फा दफ] ० लेडया—वि (कों) डफा वर नाच करणार -मसाप ४४ २६० ० गाण-वि डफावर भजन करणारा ० गाणे—न १ डफावरील भजन, गाणे 'डफ गाणे माची गाणे।' -दा १२ ५९ २ डफगाणाचे गायन ० घई-घाई, डवघाई-खी १ डफावर म्हुटले जात असलेले गाणे सप्त आले म्हणजे म्हणणारा घाईने डफ वाजवितो याबद्दल २ (ल) समसरीचा बाळ, निगासनात डफघाईस, डचघाईस-घाईस=

किवि (डचघाईसकून) मरणांमुल, दिवाळे काडण्याच्या, सुड प्याच्या, मोडण्याच्या, नास होण्याच्या स्थितीत (किं० येणे) 'एका व्यापारांत (जोनसन यास) मोठी ठोकर लागून तो बगरी डचघाईस आला' -वि ६५४ डफडी-री, डफडे-रे-शीन (डफ याचे खुबतरदीक व धुस्तापाक रूप) १ लहान डफ, टिमकी २ दोन डफरी (एकास हल्ला व दुसऱ्यास धूम म्हणतात, दोघास मिटून हल्ला म्हणतात) डफन्यावर पडणे-नावाचा बोभान होणे प्रमिदीय येणे (वाईट अयामें) डफडया, डफया=

वि डफ वाजविणारा

डफडया—डवडया पहा

डफण—न डडा -शर [ध्व]

डफरा—यु (कु) दोन हाड्या एकमेकांवर आपटून मयत म्हणून दोहोंच्यामध्ये दोन्याचे वेगेले वाहर सोडतात ते [तु० ६ बफर]

डफराचये—अकि १ (कु) कागें तरी लागणे, दडपून देणे वळ मारून नवें धुडकावणे २ भीति दाखविणे ३ डकळणे (हाही इ०)

डफळ—न (व) उडकलेल्या आंग्याचे लेणजे

डफळवाणी—शी पुढकचणी, पाणवट पदार्थ अतिशय पातळ पदार्थ (लाकू दूध वगैरे) [डफळ+स वन म वणी=

पाणी]

डफळा—पु (वे) विणकामाचा एक प्रकार पुतळीप्रमाणें। डवल धागा असून आकारानें हा जवळजवळ पुतळीच्या दुप्पट असतो चौकडा सिंगल धाग्याचा असतो

डफळा—वि एक प्रकारचा रंग 'दवळें, सावळें, चितळें। पोवळें पारवें डफळें। तैसीच रूपें धननीळें। असल्यात धरि यलीं।'—ह १० १९३

डंय—न १ (प्र) डभ, दभ पहा डोंग, देखावा २ रिकामा खडावोप [रा दभ प्रा डभ]

डव, ड(ड)रक—किति परिपूर्ण, काटोकाठ, भरपूर, डव्व (किं) भरणें, पुगणें, मुगणें इ०) [ध्व तुल० स डभ=जम विणे]

डवक-का-की-कें, डरकण, डवखल, डवगा—न्युकी पाण्याचा खडा, डक्कण पहा

डरकी-कें—खीन, दुपली डरकी-कें पहा [हि दवा]

डरकीणी-कवणी—न (ना) (तिरस्कारार्थी) पुलकवणी, खाण्याचा जिनस फार पातळ व वेचव झाला असताना म्हणतात डवघणीस येणें—डक(व)भाईस येणें पहा

डरडवणें—अकि १ बद्दवद बाजणें, डवडवणें (निला पड

छेला घुग्रा, डफ इ०) [ध्व] २ काटापर्यंत, ततोतत भरणें (भाडें, नवी, विहीर) 'रात्रीच्या पर्जेच्यान सकाळला विहीर डव डररी' ३ अधूरी भरून येणें (डोळे) ४ पडसे इ० नीं देजार होणें धडी होणें [ध्व डव। डव। हि डवडवणा] डवडवीत-

विकिति भरपूर, आकळ, कागेकाठ (कि भरणें)

डवडो-डें—खीन १ दुपला, दुपली (तेल तूप इ० डेव प्यावें) चामड्यावें ल्हान भाडें, उप(व)की-कें २ जस्ताचे भाडें, ३ दिगोड [हि दवा]

डवड्या—वि धुद, टाकाळ, अगदीं काहीं उपयोग, योग्यता नमरेला

डवणें—दवणें पहा

डवर—पु (वापकाम) घराच्या पायात भरावयाचा ओव डवाड, अनपड दगडाचा समुदाय [६ खल]

डवर—न अडवर विस्तार डोंग, आडवर पहा 'धम वे म नहुनि डवर।'—रुक १०३ मेघ जग इ० दाव्दासी संयोग हाऊ सामागिण शब्द वनतात हा हा जगडवर। नाह यथ सासा।'—शा १ ४७ [रा डवर]

डवरणें—अकि पुगणें ताठ होणें डव्व हाणें, डवारणें पहा

डवरपांखा डवरा—नि डेरपाटपा दोंद वाटल्या [डव=गडगा, पाट]

डवरा—न गुवारा डववरी (पांगवी) (किं धरणें) [का डवरी]

डव(व)रा—पु १ पाण्याचा खळगा डवरें डगरा पहा २ कचरा टाकण्याकरिता खणलेला खडा ३ (गुन्हाळ पर) रम घण्याकरिता केलेला खळगा ४ (वे) खळगा डवरा—रें—पुन (तजा) पातेले, योगोणें [हि डवरा, तुल० का डवरी=वाडोळेण]

डवल—नि दुप्पट, दुहेरी, डवार [६] ०वीन-वेवडवाच्या शेगाप्रमाणें एक भाजी [६ डवल वीन्स] ०मार्चे-पु (झील)

डुवरी चाल, दोन पावलात साधारण ४० इचाचें अंतर टेवून केल्ली चाल—सव्या ३० [६] ०रोटी-खी पाव, इमजी भाजी [६]

डवा, डवरा—पु १ जिनस वगैरे ठेवण्याकरिता चामडें, धातु इ०ची, केलेली पेटी कराडा, ल्हानशी पेटी, मोठी डवी २ आग गाडीच्या रांगेतील एक गाडी (माणसें बसवयाची किंवा सालवाहून नेण्याची) ३ ल्हान मुलाच्या पोटात होणारा एक रोग मुडडुस

[का डव्वी, फा दव्या, हि दवा, डव्या]

डवाड—न डवळें, डवरा पहा

डवाडणें—अकि (डवडवणें वा अतिशय) बद्दवद व मद

वाजणें [ध्व डव]

डंवारणें—अकि १ (पोड) पुगणें २ (आकाशात दग)

आवरणें खालीं लोंबणें, झोळणें ३ पुन्हा भरणें, पुन्हा पुराळणें

(फोड) [डवर]

डंवा(मा)रा—पु गुगवटा, गुगीरपणा डव्व होणें, पुगणें

(पाट) २ (मेघाची) ओथर्वल्ली, झोळी स्थिति खालीं लोंबणें,

(पाण्यानें) मच्च भरलेली अवस्था ३ घुस्सा पुरगडगी, गाल फुग

वून वसणें कोघाची, घाकाची सुटा ४ (गड फोड) फिरणें पू

घरणें, पुवाळणें फुगवटा सृज [म डवर]

डंवाल—पु १ दौल घाटमाट 'तेथे घडुतें दवाळें। पाडू

साउमेया आले।'—शिख ५०९ २ विस्तार व्याप 'पुराणांचे

सले दवाळ।'—भाप ८६ [स डवर]

दवी टडगी—नि १ अतिशय ल्हान पटी, दवा २ (ल)

दवकानीर तिजोरी जमदारखाना ३ दवापुत्री (दक्षिणेची,

वेणगीची) पटी ४ तकात दस्तुरी कर इ० घेण्याची पटी उदा०

याना टडगी पहा ५ (ना) आगपेरी [का हि]

डवीर—पु (प्र) खीर रात्राचा गाजगी वारून, काग्यागी,

लेसक (६) प्रायश्चित्त मंत्रेरी 'पराज सुगति विजिगीत खीर।

—मुगा ४४४३ [का डवीर]

डुवुके-कें डुवुके डुवुके—न १ सापून ठेवलेला पैसा,

गमाजरी टेज गांगडें सतिन धन २ सापूनचे गुम द्रव्य धर्म,

शोध वेळ्यावाहून झालेली मिळकत आदरी प्राप्ति अनपमिन

लाभ (दि० रंग १ सापूनचें मिळणें) 'पैसाच्या दवाल्यावर

बगलेले रक्षक नाम याविषयी लोकांनी घाबरेल्या गोष्टी कोणी
ऐकल्या नाहीत '—नि २१० [डबा?]

डबुसा—५ (काहीं अरव लोकांच्या) जहाजातील मागच्या
पाजूम केलेली एक सहानशी खोली किंवा छाया केलेली जागा [अर
दबुसा=जहाजावरील मागची खोली, हिं. डबस=जहाजावरील कोठी]

इदं राहणे-येणे-आणणे-कि ताव्यांत, हुक्माखाली
राहणे, अमणे, आणणे, येणे [दवणे]

डेंवेल—य व्यायामाकरितां मुदीत चरून भिरवावयाचे जाड मुष्टिमुद्गल, रिंगणी, दोन्ही टोकास ध्वजन असलेला एक रड्ढान घाडा अशी जोडी घेऊन स्नायुरज्जकटीतादी व्यायाम करतात [६]

हुब्ब—क्रिदि डर, इम्म पद्दा

डब्बादघाली—की (शिपाई लोकात प्रचारत असलेली जुनी सज्ञा) काढतुसाची पेटी व पत्र [हिं डब्बा=डबा+घा दूआली=पत्र]

डंम, डंमो, डंमाई—उ डोल, पाट लवे अर्थी दम पहा
'डम पाहुन भक्तिवत । उपचारि मिरवती ।'—नव १६ २८ [स
दम, प्रा डम] डमाचारानें येणें—कि होलानें येणें [स
दम्भ]

हमरा—यु ओयडपोवड खळी इ० शेवरा, शेवरा पडा.
[उपर]

हंभारणै—भक्ति सुजणै, फुगणै ३० डवारणै पहा

डम—ज १ (बाय) एक बाय, मोठा नगरा, (याच्या आवाज घुमण्यासाठी याच्या आतील बाजूस मेणाचे लुक्कण देतात) २ समेक [ध्व का डम=विशिष्ट ध्वनि, डम]

दमक—न (क) डबके, यिहर 'अगणात डमक साठले
आहे' [ध्व डबक]

डमडम—श्री भाडाभाड, दंगा, बोलबाली [ध्व डम]

डमडम—न (को) एक पय

डमणी—श्री (५) कपडे धुण्याची मोगरी

डमरू—ने १ एक नमैबाय दौर (है वादल्या चरपाळांच्या आकाराचे असते) २ डमरूच्या आवाराची वस्तू (बाप पडद्या १०) [स] ०५४११ नारीक गळ्याच्या वस्तूकारा गाडपावर ताराच ताहेचें दुसरे भाडे उपरें ठेवून ती दोन एकमे वरत पडी विकवून जातील पदार्थांनी वाफ करून दी पुन्हा पडीने प्रवाही नवविण्याचे एक यत्र ऊर्ध्वरातन यत्र अर्क काढ पयासादी असें यत्र वापरताव [स]

डमामा—यु एक बाय, ठका हम पहा मध्वनाथा विजयी
होउनी बाजवितो मी डमामा ।'—मध्व ४८ [ध्व हम]

दम्भ—१ सुगतदी, तारपणा (ल) ताया (कि० करणें)
२ गाजावाजा, बध्ना—किं हि वृत्त १ ता, ताथून 'पोट दम्भ
पुसले' २ टण्ण, ता हान्यामुलें आवाज करून (नगारा) [ध्व
दम्भ]

डर—यु अति, भय, धाक 'स्वतंत्रतादेवीच्या निस्सीम
रुपासभना बघते आणि नेहळू यांना डर स्वप्नातही शिवत
नाहीं'—रणदुस्ती २० [तु डर, प्रा हि डर] म्ह० कर नाहीं
न्यास डर कदाच डर—अति भिणें, अवधीत होणें, भीति
याळणे [स डर, प्रा हि डर]

हर—पु. (ना) डंकर [ध्व]

डरकण-कणी, डरका, डरकाणी—नखीउ (घाघ, बैल
१०००) गजैना, डरकाळी, आरेटी (फि० कौडगे, मारणे, घाळगे,
करवे) [घ्व डर, डरफणे] डरकण-भक्ति १ गजैना करणे,
डरकाळी मारणे (घाघ, बैल १०००) २ डराव घरणे (वेडकाने)
३ (ल) आग पाखडणे, रागावून बोळणे [घ्व डर]

इरवल—न (कु) कफाचा घेहवा, गोळा

डरकावणी—शी भीति दाखविण्याकरिता, धाबविण्या करिता केलेली गर्जेना; आठोळी हरकण, हरकाळी पदा [ध्व डर कण] **डरकावणे**—अति डरकणें पदा भिजविण्यासारखें मोठ्याने ओरडणे, गजेना करणे, आरडाओरड करणे —अति गर्जेना करून, आरडून भिजविणे [डरकणे]

डरकाळी-डरपी-सी डरकण पहा

उरंगल—खी १ अतिसार, हृगवण २ हाळ जुलाव (कि० लागणे) उरंगलजें—अत्रि हृगवण लागणे, वाळ होणे

डारडरावत-धून-किवि १ घोस्त २ निर्धास्तपणाने,
स्वस्थपणे (कि० निजणे) ध्व डर, डुरडुर=घोरण्याचा आवाज]

डरणें—भक्ति डरकणें, डरडर करणें 'तु ध्या का इतोसि।'
—पंच १२४ [ध्व डर]

डरपोक—वि भिन्ना, म्याड भीरु, नामदे [डर हिं]

डरघणी—श्री इरावणी महा

डरध(वि)ये—उक्ति मोठ्या आरोढ्या मास्त, आरडा ओरडा कस्त भिषविने.

हरसा—पु भुक्ते स्तिसणे, वस्सकन, पुस्सकन अंगार येणे
(रागांने भाजर, पुत्रे सर्वे च (ल) मनुष्य इ० याप्रमाणे) [ध्व हर]

डरा—५ (राजा) नरजातीचा वानर भाकड

हरावहराव—किंवि चक्षुः आरुण्यान्या आवाजाय अउ
करण वस्तु (कि० ओरडणे) [ध्व]

વિખ્યાસાર્થે મોટાણે ઓરડણે રાગે ભરણે [હરાવ]

हरविर्ण—हरविर्णे पहा

डलगेवार—पुं (व) गुराचा समुदाय. 'आमची गाय डलगे वारात चले'

डलरीड—उद्गा हर्ष, आनंद, जयप्रदर्शक उद्गार

डला—उ ? लहानसा गोळा, चेंदू, डिव्हुळ, अटलेला, जम केला गोळा (चूपादिकाचा) २ गुप्त, साठविलेला ऐवज, गाछेडे, मालमत्ता, भांडवल, डवोळे ३ गोळा, तुकडा (चांगल्या वस्तूचा) लम्मा (किं० साधणे, सापडणे) [प्रा डल=देकूळ, हि डला, डेला] ० देणे—मारणे—किं० एखाद्याच्या पैशाचा अपहार करणे, पेशावर हात, ताव मारणे, पैसा लुबाडणे

डक्याबुरनखी—न घोड्याच्या त्वारीचे सामान—अक्षप [डळी+भुरणूस]

डहो—स्त्री नमदा, घुण्ण, खोगिराखालचे घाम घोषणारे कापड, घामोळे

डव—उ ? लहान नारळ पोखरून तयार केलेले पान, दहू २ नारळाची पळी, डाव ही नारळाच्या करवडीला लाकडी मुठ लावून करतात, लाकडी डाव [स दवी, प्रा दवी, हि दवा]

डवक—स्त्री ? (कों) (जवणाकरता, घाण्याकरता) तळ हात खाली करून पसरलेला हात, बचक डोंक—खपडा २ बचका-भर मापाचा जिनस; बचका परिमाण [डव]

डंवकणे—अकिं रोरून घणें, टक लावणें डोंकणें पहा **डवका**—उ (व) दोन्ही हातात माघेल वेवें परिमाण, कवडा 'पोरूळ डवकाभर गवत आण.' [डवक]

डवगा—उ (कन) मोठा बाटू, कळक [का डविणे] **डवगा**—घा, डंवगा—घा—उ शेतांतील उत्तम पीक आलेला भाग, जागा.

ड(डे)वचणी, डवचणें, डवच(चा)लणें—टीचणी ६० पदा

डवडव—स्त्री. दगदग, भ्रम

डवडव—डवां—किं० १ सपादन, सर्व शरीर मिजेल अशा वहेने (घाम येणे) (किं० येणे, मुठणे) २ अतिशय, आधि क्यार्ने, घटारीने (पुढे येणे)

डवडवणें—अकिं १ पामाघूम होणे, घामानें मिजणें, घाम नियळणें २ बहर येणे, पुटून जाणे (झाड) ३—अकटूक कि अथारी येणे (झाडुळे), झाडोळणे, आभाळ यज्ज अयप्रद दिवणें हवरणें पहा

डवडवित—किं० पूर्ण, भरलेले 'डवडवित यत्तानें जाय आल्या परीं १।'—वामन, विराट ७ ११९ [डवडव]

डवणा—ना—उ नरोटी, आभ्याची कोय यास लाईडी दांडा नसून केलेली पळी दाय हव पहा [हि दवा, म दव]

डवणा—ना—उ (य)मेण, रोणा पहा [सं मेण]

डवर—न एक घाय डमरू, डवरा, डौर पहा

डवर—उ (व) डौरा, कोळपे, कोळपण्याचे एक लाकड अवजार **डवरणें**—अकिं (व) डवरानें कोळपणें

डवरणें—अकिं १ शाकोळणें, मेघ खालीं लोंवणें, उतरणें, अंधारी पडणे 'आभाळ, पाऊस डवरला' २ पुढे, फळे, पान कणसे वगैरेनीं झाडे बहरणें ३ (ल) (दागिने, वेवी, पुढुक्या इ०नीं शरीर) गव भरून जाणें '४ पामाच्या धारा चालणें, घामानें नियळणें ५ (पोट) पुगणें, भरणें, मोठे होणे, सगमे होणे डौरणें पहा

डवरणें—अकिं शोषक दृष्टीनें, न्याहाटून, खालवर पाहणें, टेढळणें (घार, हेर, गुप्त दत्त, चोर इ०नीं)

डवरणें—अकिं (गो) डेवरणें (ओसे) खालीं टेवणें—न. (प्र) दवरणें, ओसे टेवण्याकरिता केलेला ओठा, टंचवटा घमे पडा

डवरणें—अकिं खोपडणें, मावणें, लिप्त करणें 'भृंगारमडित महावीर कदारकस्तुरी डवरले।'—वेत्तीस ९ ६४

डवरा—उ ? (नदी इ० च्या कोरव्या पानामध्ये) पाण्या-करिता खगलेला खड्डा, पाण्याने भरलेला मूळचा खड्डा २ (कों.) झरा ३ (प्रा) डवकें, खड्डा

डवरा—उ ? शतकन्याचा एक सण, देवकार्य, मेजवानी. हंगामाचें जेवण, खेवें (यावेळीं नळणी क्षात्यावर धान्य पुण्डळ भरावें म्हणून, पिशाचांना बकरा बडी दिला जातो) डहुरा, दाहोर (डहुकरी, हवरी गोसावी हे गोंयध करण्यास हजर असतात तेव्हा त्यांच्या नावावरून हा शब्द बनला असेल). [डहुरा, हवरी]

डवरा—वि १ अगदी पडण्याच्या, गडण्याच्या वेतातला, अतिशय झाल आलेला (दग) २ पुढेले, भरलेले (पोट, कूस) ३ पिकलेले (उठाण, गद्द फोड इ०) [डवरणें]

डवरा—वि मारकट, मात्का

डवरा—उ हजर, डौर, दहूर डमल पहा

डवरी—व्या गोसावी—उ गोसाव्याची एक जात व तीतील न्यक्ति गोंयची, डौर वाजविणारा हे गोमावी जोतिबाचे हिवा भैरोपाचे उपासक असतात [डवरा, डौर]

डवला—उ ? (कों) नरोटीची पळी, लाकरी हाव २ (व) एक माष [तलाचें] [डव]

डवला—उ डौल, गवें रोमी, तोरा, दिमाम (कि० मिरविणे)

डवला—उ एक झाड

डवला—उ डवरा पडा

डवली—स्त्री लहान हव, नरोटीची, लाकरी हाव पळी [हव]

डवशीर—५ की एक सुंदर झुडूप
डवळा—५ (वे) जमिनीचा पोपडा (सारक्यान्तर निषगारा)

डवूर—न (कु) गळयें (पाण्यातून) जमिनीवर काढण्याने लाकडी पैय चालू मध्ये एक चार पाच हात रज्जवाच जाडे सोड सासून तयार केलेले व्मवितात व थोस जमिनीवर नीट व्मरून पत्र माफगी करतात बहूर ० बाजू-खोबब चौकटीवजा तयार केलेल्या बाजू ० मूसळ-न जाडे लाकूड (बुरामधील मुख्य भाग)

डहुरा-डोन्हा—५ (अस्त्रियाग) पाण्याचा खळगा
डहुरा—५ नदीत पाण्यासाठी खणलेली खाच, डवरा पहा
डव्हळणे, डव्हळा—डवळणे, डवळा पहा
डव्हळा—५ (व) कार पाणी पातलेडे वरण, पीठ (आजारी मनुष्यास खाण्यास देतात ते कढण) ० आठ दिवस तो डव्हळया पर होता

डव्हळा—५ मयन ० क्षीरसागरी निज्यास करुनि डव्हळा ॥
बौदा रत्ने वाडिली ॥ १ ॥ स्वादि १ १ ७ [डवळणे]

डंदा—५ १ विवारी प्राण्याचा बाबा, नागीचा तडासा, (किं० कणें, मारणें) २ (ल) देव, मत्सर (किं० राखणें, ठेवणें, धरणें) ३ डाव कपट [स दहा]

डशी—वि खुनशी, डाव धरणात, द्वेषी, दात धरणात [सि दश]

डसकर, डसका-रा—वि बावटा (सर्प, घोडा, घुना ६०) (किं० डसणें) [स दस+क-कर]

डसणें—जकि बावणें, बाबा कणें (विद्व, सर्प, घोडा, घुना ६० नी) —जकि (ल) चिकटणें, डकणें, घिळणें ० भव तीरातें हस्तें न्यावें चरणीं दृढ ईसलें ॥ १ ॥ दसपदे पृ ११ [स दण]

डसणें—कि १ एकजीव करून टाकणें, चिकटविणें, डक निग २ दसण्यास पावण्यास लावणें [वळणें प्रयीचर]

डसाडकर, डसाडाकर—की होळीच्या खळातले अकरावविराड हडडीचे सोम

डसा(सी)ण—अ आवट अथाच्या शत्रूच्या गुढे होव पाहें, दसणारे यातारास (फळे लाक ६० सर्वधी) हा शत्रू वाप सात बाण पडा ० हें लाक आनडसाण आहे ॥ [सि दण]

डह—५ गटपावर हात मारून एक निशित आघात काढतात तो गुरागी मुठें सेवत डह पात्रात ड पडा [पत्र]

डह(हा)ण—अ अति आवट (रही लाक ६०) बाण, दसण पडा

डहळज—न १ (हे व) दराज्याच्या चौकटीच्या खालची बाजू २ दाराजवळील बैठक [स डहली]

डहा डहाणी डहाण्या घाघ, डहाळ, डहाळा, डहाळी—डह ६० पहा

डवकर—न (व) गारपगारी लोकांचे वाप [पत्र रा वळा] ० पिठणें—कि डवडी पिठणें ० वाजणें—कि एतायाच्या नावाचा घडा होयें

डहुरा—सर्प अर्धी डवरा पहा

डहुरी, डहुरकरी—५ डवरी गोसावी पहा

डहळ—वि गडळ ० आवाध जालें डहळ ॥ १ ॥ वेसीत्व १ ११ [डवळणें] डहळणें—जकि १ गडळणें, डवळणें पहा २ गडवळणें, खवळणें ० जे पितें हें डहळलें ॥ मानस मासे ॥ १ ॥ १४ ० धैर्य समुद्र डहळला ० भाव ८४ [डवळणें]

डहळ्या—डवळा पहा

डह—५ नाराळाचा डोळा हें तोंड ठेवून आतील खोबरे पांखरून काढून केलेले पात्र डव पहा

डहूत—खी दौत [दजत अप]

डहूर—५ १ इमर, वाळूच्या घडपाळाच्या आडलीचे एक बाय, घडपाळीचा बाय डवर डीर पहा २ जड वस्तु डवळण्याचे यान डवर पहा

डहळ—डोळ पहा

डळडळीत—वि १ डख, तुळतुळीत, खलवित, फुटण्याच्या वेगता असलेले (चिकटले दाख, गड जात, डुडुडु ६०) २ लट लट हलणारे, डळमळणारे, दलदलीत (मात) [दलदल]

डळणें—न दळण(वळण) पहा

डळमळ—की १ डवळटा कापरपणा, लटपनीत स्थिति, लटपट २ (ल) अस्थिरता, अनिश्चितपणा डळमळणें—जकि १ (धरंध, आधार मुत्ल्यानें) लटपणें, डळणें, धरकाव होणें २ (ल) मोडझडोस येणें, डुळणें, अस्थिर होणें ३ डोळणें, डुळणें (गहाज) ४ डळणें, दिसळणें, गवळणें (मांडपातील पाणी) ५ डवडवणें, अणें व भरते येणें ० भीम मोगादिकाच डोळ ॥ अनुपातें डळमळती ॥ १ ॥ मुसमा १४ १६५ ६ स्थानभ्युत होयें सिद्धीस न जाणें ० त्यांचीं यामलन डळमळती ॥ [डळणें, डुळणें]

डळमळ-मळा—कि वि विवळशिक्षा होउन, धरंधर, हल्ल, लटपट (इमारत, पारा, सऊ मात, राड ६०)

डळमळीत—वि १ कापणारा, लटलट इत्यात २ कुमरी, मोडकी, विन टिकाऊ अस्थिर (इमारत) ३ (ल) अनिश्चित, चढिचढ पोळळ, मुगध (आपण, बसवारा) ४ किनि १ तोंडा तोंड, काडोकाड ० आणें मरणें २ राखसाड काहात ० जेनं गग नेनि वाचें ॥ डळमळीत जड जें निघे ॥ १ ॥ १४ १११ [डळमळ]

डळा—पु (तेली जातीत) विवाहप्रसंगी मुलाकडून मुलीकडे पाठवितात तो पोपाख डारी पहा —चदलापूर १७३

डळा—पु खडा 'पोतास वापुराचा डळा. जेव्हा नांवे काडता.'—एमा ११ १७५

डाई—पुष्पी १ (सोंगट्या इ०चा डाव) खेळातील जय, जिंकलेला डाव उदा० मासा डाई तुजकडे राहिला 'डाईआमुची नेदुनी। एथे आलासी पळानी।' २ फासा टांगणे, हात ३ खेळण्याची पाळी डाव पहा 'डाई पडणे'—(ल) गुरफटणे, गुठणे 'मेड खेळून न पडे जो डाई। तोच समजदा आपल्या डायी।'—मत्र १६८ [डाव]

डाई—पुष्पी द्वेप, हवा (कि० पेटणे, पडणे) 'वत्स ५२ धनुच्या डाई। वासनेला मासिन पाई।'—अष्ट १८ [डावा क्विा स दाह, हि डाह-द्वेप]

डाईक—वि दावा धरणास, दीर्घद्वेपी 'बहु डाईक दुमंती। या नाव बढ।'—दा ७७ ३०

डाईज—डाईज पहा भाजण, (माणे)भाज [स बायाव]

डाऊ—पु १ समत नवरानवरी सुपारी लपविण्याचा जा खेज खेळातून त्यातील सुपारी २ गेल, काप (याने मासक आपली तोंडे रगवितात अशी समजूत)

डाऊल—न (कु) मोठी पडी उडली पहा

डाका—की १ कपाल, अक्षर इ०काच हुकडे (ह कचकमीत असून दगदगे, विजे यावर चढवितान), हिऱ्या-स्ताचे तांदूय वृक्षित कण्यामादी त्याचा १ वसविण्याचा आदी, जस्त इ०चा हुका, पान, पत्रा २ इमिस जवारीर वनविण्याचांगी भिंगाखाली लावलेला एक मीन पत्रा [हि]

डाक—पु १ (राज) २ सूत्र जाताना ३ असलेली प्रेतसिद्धि भूत-विश्रावधिया, भूत नष्ट यास बांधवयान दाखव्याचा विधि २ वरीत प्रमणी, तसेच गावघाचे वडी उपयोगी पणवर्ण एक बाय, नगारा [स टफ, गा डाक=डाकीण, हि डाक] ० मरणे—माड माणें स्थापना, पूजा बरेर करून पावे बरेर वाजविणे, अगाल आगून बोझ्याला लावणे 'सुचाचाची डाक भगनी मेसाई आठ विणी हो।'—अत्र ५५

डा(डा)क—की १ टपाल उतास नेण्याकरिता पाह, पळणास माज्य टास केलेली व्यवस्था २ (सम) टपाल, पोस्ट ३ डाकघोरी पहा 'घर-उ (हि) टप घरीस' ० चौकी—की डाकघी पाटी, माणें उतरण्याची जगा टपन, उतराक नयवकरिता पाह इ०वदल्यपची जाण, टणा ० पाती—की १ डाकघोरी टणा २ एकासागून एर म्मनगी माळ माळका (वि० टाणे राखी, बांरिणे, मोटो) ३ टाणे, गडा (का-वरील धवा ४०

चोराचा) ० वंगला—पु प्रवाशाना उतरण्यासाठी केलेला स(कारी चंगला, (३) हॅन्डलने बगले, मुशाफरचंगला ० मार्ग—पु टपालमार्ग डाँक—की (गो) डाकीण [स डाकिनी, हि डाक=डाकिनीचा पति]

डाँक—पु साड्याचा जोड वसविण्यासाठी विवाह टोंड वद अण्यासाठी धातुराचा केलेला साधा, जडण्याचा पदार्थ, वस्तर 'तरि डाक दडनि सादिरें। शिळेंत काई।'—हा ८ ४३, —क्या ५ ५ ११ [स दश, प्रा डक हि डाक] डा(डा)क—नकि डाकणे, डाक लावणे, साधणे ० पड्या—की रथे, कथील इ०पासून तयार केलेली पती (डाक लावण्याकरिता) ० पाती—की १ डाक पती २ (ल) एकी करणे, समेट करणे, समेट, मिटवामिटव (कि० घालणे) ० लला—वि १ डाक लावलेला, डाकलेला 'बों कसटी लाविता छुवणसी। डारलण दिसे होन वमी।'—अवि ४६ ८ २ इषित, मलिन, अट (अन्न, नाव, जात इ०) (२) डागाळलेला, डाग, को पडलेला, पूर्वी होऊन गेलेल्या रोगाच्या गुणानी युक्त (शरीर) [डाक+लागणे]

डाकोण—नकि डागाळणे, काळ को पडणे (पळ, शरीर इ० व) [डाग]

डारवचा-ता—पु (प्र) डाकोचा, डाकोता, दाकोता, धूमतील एक जात, दाकुता पहा

डाका—पु १ चोराचा ह्म, दावडा (कि० घालणे, पडणे) २ (ल) चोराची टोळी [हि]

डाका—१ डाक पहा मरणानंतर बाराव्या दिवशी प्रेतामज्जे जीव आपण्याचा विरि, पदत (कि० घालणे) २ ठेवीच्या पूज नाचा प्रकार 'डाका घालिता भगानी। पुस लाग प्रमिदपणी।'—अष्ट ५ २६ [स दगा, डाकिना, हि डाक=विशाच]

डांका—पु डाकपहा नगरा (दमलेच्या आकाराचा), दगा, पुनार जातीत वाजविण्याचे लांगेलाचा भागातचें चमेनाय 'डाका अनुदात गवरे। वडनी अगारी मचरे।'—तुण २८९ [स दगा]

डाकारित—पु दावडेलोर, डावईत पहा [डाका]

डाकिनी, डाकीण डांकीण—की १ स्त्रीविशाच, हडल, जलीण, गुंतेस 'वहदवुडि डाकीण। ममता राटवी दाणा।'—रावि १ १४५ २ दगीण पहा [स डाकिनी]

डाकील, डाकीय—नि डाक लावण्यास लावलेला, माध लेल दाखव [डाक] डाकीलमाडें—न (२) ज्याच्या शिलाविषयी दगा जात आहे असा अहूंग वा लागलेला, टपडा आलेला माड [डाकणे+माडें]

डाकु कोता, डाकोचा, डाकुलता—पु दगाची एक जात व तीव्रीत व्यष्टि हे त्यास ह्मणवामुद्रिक, भविष्य, पचाग सातून दमपुत्रपुत्रे वाजून भौक माणसात प्रगल्भता वाजवली

पार्तीची माता यापासून सांगेली ही सतति आहे असे म्हणताना डाकुली होरा वतलाव। [हिं डसौत-तिया डाक=बाय]

डाकुली—खी चुकी निचरी द्योनिवाती वडलिया। पडिता डाकुलिया। वाचरिनी। —झा १७ १४ [ध्व डाक]

डाकू—न दरोखेखोर लुटारू डाकईत [हिं]
डाकू—न १ एक वेळ २ एका जातीचा मासा
डाकोडाकू—किवि १ टपालाच्या पद्धतीने टपालवाहने २ (७) त्वरने अगदी पाहने मागित न थावता ३ उलट टपाली [डाक द्वि]

डाकूट—ड १ इंगी औपधे दणारा दैव आगवैद्य २ एक बहुमानाची पदवी, पडित शास्त्री आचार्य उदा० डॉक्टर भांडारकर डा गुण इ० [इ] • खाना—ड (ना) दयावाना
डाख-पट्टी-लग डाखील—डाक पदा

डाखळ—पुन १ (ना) डाखळा फादी डाहाळी २ (ल) मृग तरंग उमाळा ' तैसे दृश्याचे डाखे '। माना दृष्टीचे उमाळ।' —अमृ ७ १४१

डाखळ-ळा—वि विवाह विधाने भरलेला (आग काजू इ०) [डिक डिकाळ]

डाखळणे—अकि डाखणे १ लुटून डाग पडणे (फळ इ० कास) डागळणे २ चुनी पाने दाखत असणे डाखणे (आल्याचे नाड इ०) ३ न्हास पावू लागणे मरू लागणे (नाड) [डाग डागळणे]

डाखळणे—अकि १ डाक लावला जाणे डाखण असणे डाकीत होणे (दागिना) २ डाक लावल्यामुळे हिनकस अडकू होणे (सोने इ०) —अकि १ डाक लावणे दाखणे ओडणे वाळणे २ डाक लावून हिनकस भेसळ करणे (सोने इ०) [डाक]

डाखळणे—अकि (आवा काजू नाच्या भिकामुळे) घसा इ० कास बाधा होणे उतणे अपाय होणे दाग पडणे [डीक]

डाखा—वि डाख्या हाताचा जास्त उपयोग करणारा हवियोरा [डाखा]

डाखाण—खी (नाविक) दक्षिणेवडील वारा [स दक्षिण प्रा दक्षिण]

डाखाण—डाकीण डचीण पदा

डाग—ड १ वस्तु पित्त मग दागिना २ दाताचा तुकटा मगर एका मात्काचा हिस्ता ३ सीमा मर्यादा दागविणारा पाल भाड इ० ४ (व्यापारी) बघीचा माल बघी ५ अलंकार दागिना • मारणे—मात भरणे

डाग—डाक पदा

डाग—ड १ विखा इ० तापवून दागीतार टिंगेण चन्हा दागल्याची गुण २ गुण पिपका चण तीळ वण ३ गुणवत्ता निवार शाद इ० वे पडले विन्ह ४ पाप कर्क • भीती बहुमानाचे हेतकाव अभियय २ उगडून पदा [ध्व]

मानसत हागते।' —मोआदि ११ ८८ [स दह दाह तुल० फा दाध=डाग] • दूधे—कि (ल) बघी लागेल असे बोलेणे मम वर भाव घालणे • लागणे—१ पाप, कलक लागणे २ सृण वण पडणे

डाग—पुली चटण, उचवटा डाग अर्थ २ ते ५ पदा

डाग—खी १ कळीचे सवध पान २ (कळकाची) अन्वडी मेढा बुध्यास वाकण असणारा वडू (हातीं घाल्याच्या उपयोगी) कळकाच्या मुळापासून फुटलेला बाकदार कोंब, अशा आकडीदार वाड्या एक भाग (डाग्या खोकल्यावर उगावून देतात) ३ एक प्रकारचे गवत तुण ४ शेफळीच्या बागेतील चार बापायाचा एक भाग ५ कळकाची दोन उम्या दाडक्याची कोंकट, यावर कोटी आपली फगी तयार करतात ६ (काही प्रातात) विणकामातील सुपणी सुण्णी (—) अर्थ ३ पदा ७ डाग डाग (कि० दावणे) ८ राव बाटी दडा ' एवढीं दोरीचिया उरगा। डागा मेळविता पै गा।' —झा १५ २५१ डागा यटिका मिडिमाळी।' —मुआदि ३१ ६० २ (व) फादी, डाहाळी ' विचिनां डागा सेलिंहीं करी।' —दाव ७० फडा ' निवडुगाचे डाग ' —खरदे १११ [जुका डक=काटी द प्रा डाग=काटी हिं डाग]

• काटी—खी आकडी डाग पदा

डाग—पुन १ देशावर उत्तरभागात सशस्त्रि घाटाच्या रागने असलेला जंगली गोंगाळ व धडणीचा प्रदेश (ज्याप्रमाणे सयात्री च्या दक्षिण भागात मावळ त्याचप्रमाणे उत्तरभागात डाग प्रदेश आहे हा वाशिक व मुस्त जिल्ह्यात मोडतो) २ (बों) रस्त्याचा, जमिनीचा बदला भाग, चटण ३ मुळावळकी पर्वताची एकसारखी चटण ४ न्कडीची चटण ५ उत्तरण ५ उचवटा लहानशी न्कडी, टेकड उच=सखल साचखळगे असलेला भाग ' दिवे न खळती डाग रिछल बोड्याचिय।' —भाए ६९१ ६ (बों) छिटीत अवघा अक्षरीत असलेला पाडीचा प्रदेश (सामा) दाद डाडी ' दिवडुमाचीं हागे दाटी।' —मुआदि ४ १०८

• टेकडीचे छिपार टोंक ८ (माळकी) चगळ ' भावताली सारीची डाग मारी होती —भाव ३५ —वि दाडणा रानटी दांड उमंग, बूर किंसे शिकवावे त्या डागा।' हित आढळ ना अगा।' [दे मा डुप हिं डाग तुल० द वोंगा=दरी, खोरे (हा शब्द दक्षिण आमेकन आपोवून इंग्रजीत आला)]

डागडुगी—डुजी—डोजी डागडूग—खी नीट करणे मोडवोडीची सुरस्ती (मिलावा रगतोपेची इ०) गरामत ' यदा बगल्याने डागडुगीला उभार हपये लागेल ' [डाग=का दोह=सिवणे डाक मारणे]

डागडूग—दूड—खी १ तापदायक श्वेच्छा, अस्थिरता, धर्मोद (स्वेच्छाची) जाणीव आणि कामापाडून नसुदी या अवधाना,

डांग(गा)ण—न. जंगली प्रदेश; डांग (होंगराळ) मुठगण. पंग पहा. [डांग]

डांगणी—स्त्री. १ डांग; चरवा. २ डांग देण्याचे खोखंडी सापण (काय, सिआ); दाहणी. [डांग]

डांगणे, डांग देणे—कृति. १ भाजणे; नटकादेणे; लागणे. २ रायणी लावणे; वत्ती देणे; झाडणे (तोफ, बत्क इ० त). ३ मर्मस्पर्शी भाषणाने, शोषण्याजोग्या भाषणाने दुसऱ्यास दुखाविणे. ४ कलंक लावणे; टपसा देणे; दपण देणे. [डांग]

डांगमुशी—स्त्री. नान्या पाण्यातील एक मासा.

डांगर—स्त्री. काळपा भोपळपाचा बेल. -न. बाळाभोपळा.

डांगर—स्त्री. डांगरट्ट; विसट, मोठ व वांदा पाळून काळविलेले उड्याचे पीठ (तोंडी लावण्यास). ०कूट-उड्याच्या पिठाचे तोंडीलावणे. डांगर अपरे २ पहा.

डांगर—स्त्री. (गुज.) भात; साल.

डांगर—न. (व. खा.) रारपूज.

डांग(गुर)टी—स्त्री. १ डांगोरा, दोंडी. २ (ल.) प्रसिद्धि 'या योळाची हंगुरी। तिचे प्रसिद्धी आली कितिटी।' -हा १८.२८१. [डांगोरा]

डांगरहारी—स्त्री. एक गायन पद्धति. ही तानसेनाने काविली म्हणतात. -स्वरसाल घृ. ८.

डांगवण—न. होंगराळ मुलख, डांग पहा. -वि. डांग देशा-संबंधी; डांग देशातील. [डांग+वण प्रत्यय]

डांगवी—स्त्री. ख्याति; प्रसिद्धि. 'बहुत खोहिल्या पुण-राणी। डांगवी झाली देखोदेसी।' -महिक्या ३६.५९. [घ्व. डंग-डांग]

डांगवीया—वि. डांगी; दांडगी. 'कोठे म्हणतां लाज नाही डांगवीया घोडी।' -भज ३०. [डांग]

डांगरी—स्त्री. (कों.) ल्हान, बारीक फांदी; दहाळी. [डांग]

डांगळ—उ. एक जातीचा हरिण; सांबर.

डांगळ—वि. (व.) मोठा वाढलेला. 'डांगळ कडवा विकत घेणे फायदेशीर नाही.' डांगळ पहा. [डांग+ळ प्रत्यय]

डांगळ(ल)णे—कृति. १ नासण्याने, खराब होण्याने डांग पडणे (भाकरी, फळे इ० त); नासणे, खराबणे २ आजारासुळे काळवेडणे; हरा, कळादीन होणे ३ (भाकरी, पोळपा इ०) माज-ताना करणे, जळणे. [डांग]

डांगळ-ळी—पुत्री. १ ल्हान फांदी, दहाळी. २ बाकड्या सुटीची काठी. [डांग]

डांगिणा-ना—उ. १ डांग पडा. २ अलंकार; मूषणे. ३ नाग; जितस. ४ चीजवस्त, वस्त्र, मांडी इ० वस्तू. 'मांडी वस्त्रे सवळे ल्हानसगान मिळून पन्नास डांगिने झाले.'

डांगिन्ही—वि. (व. पाटी) गोदर. [डांग+गिन्ही]

डांगी—वि. १ डांगप्रदेशातील; डांगसंबंधी; डांगसाल. २ जंग-लां, होंगरात राहणारा. ३ माळग्याच्या पूर्वे भागांतील अरण्या-तून राहणारी एक गजवत जात; गोंड.

डांगी—स्त्री. (व.) झाडाची फांदी. [डांग]

डांगी-गे—उ. (कों.) जगातीकडील अधिपती; याच्या-कडे साधारणतः बेल मांजण्याने काम असते. डांग्या पहा.

डांगीणदार—वि. (ना.) उपकारवद्; मित्रा.

डांगी(गि)ल—वि. १ टांगलेला, डांग लागलेला; पुजलेला. २ शिपा, चरवा, डांग दिलेले. ३ डांग पडलेला; मळलेला. [डांग]

डांगुरवाणी—स्त्री. एक घुमपद गायनपद्धति (त्रिजचंद हा घुमपद गाणारा प्रसिद्ध माझण होऊन गेला. तो दिगीजनाळ हायूर नावाच्या ल्हान गावचा राहणारा. त्याच्या नांवावरून हे नांव पडले) [हिं.]

डांगोरा—उ. (मुद्राचा) स्तूप; दात इ० बांदी अवशेष पुरून त्यावर उभालेला स्मार, मनोरा, तमाचि, इमारत, स्मारक. [घाली. वाचप]

डांगोर—उ. एक प्रकारचे गाणे.

डांगोरा—उ. १ दोंडी, दवंडी 'घाली विठेबा कणा। मुये सुडताचा डांगोरा।' -हा १३.६५९. 'करारे हाकारा पिठारे डांगोरा' -नहाण्या घृ ६. २ प्रसिद्धि, लोकिक. 'शेपामाजी जया बीरा। बाढपणाचा डांगोरा। तो घेमु ऐसा।' -हा १६.११७. [डांग] ०पिठे—याजविणे—जाहीर, प्रसिद्ध करणे. 'चोरट्या शिंदळ। ऐसा पिठे डांगोरा।' -तुगा १८५.

डांगोरी(एकादशी)—स्त्री. ज्येष्ठ वद्य एकादशी (या दिवशी सर्वोनी एकादशी पाळण्यावरून डांगोरा पिटीत यावरून नांव). [डांगोरा]

डांगोळ-ळी—उ. (कु.) एक प्रकारचा मासा.

डांग्या—उ. जगाती करवून, अधिकारी हा पतरीच्या हातापलीकडे असतो यावरून डांगे हे आडनाव पडले डांगी पहा.

डांग्या—उ. पटरीच्या विठोबाचा चोपदार -सार. [डांग=काठी]

टांग्या खोहला—उ. एक प्रकारचा जोराचा खोहला (विशेषतः ल्हान मुलगा होणारा) यावर टांगळ (साबर-याचे) शिंग किंवा डांग (चाबूचा वाकडा कोंब) उगाड्या घेतात म्हणून हे नाव पडले असावे. [डांग]

डांच—उ. डस पहा.

डांच—उ. (शिवणभय) डांचलेले, मुडपलेले कापड. -काप्र २३.

डाचणें—उक्ति. १ डचडचणें; घशारीं जळजळणें, वेणें, पोटांत लुणें; सळणें (पित्तविकारामुळें, तिखट-मसालेदार पदार्थ खाण्यांत आल्यामुळें). २ (स्वतः ना मूळपणा बिंबा हुस-न्याचें बर्मी भाषण, पीडा याच्या आडवणीमुळें) मनांत सळणें; थोळत अणणें, बोचणें, शल्य राहणें. (या अर्थी अकर्तृक प्रयोगहि होतो). ३ (आचणें बंदल घुकीनें) त्रास देणें, छळणें, गाजणें. [ध्व. डच, भिंवा स. देश-दशन, म. वरणें]

डाचर—वि. १ मोठा; अवजड, ल्हो; अगडवंव; वोंगाडा (आणी). २ फार वाटलेला (वृक्ष). ३ डाचाड पहा

डाचाड-ळ—वि. मोठा; वेबुमार लाव; अवाढव्य, ऐसपस; प्रवास्त (आणी, मनुष्य, वस्तू इ०) याच्या उलट अटोपसर.

डाजणें—डाचणें पहा. सळणें. 'हा! हा! तो खाणु मनीं अद्यापि असाधु-वाद-रव हाजे.'—मोवन १.७२.

डाजणें—अकर्तृक कि. उष्मा होणें, उकडणें, सुदमणें.

डाझणें, डाझळणें—अकि. १ धोंडें कच्चे व दडत राहणें, काठीं कच्चे-पर्जे होणें (आघालानें-पिकण्याच्या स्थितींतल कळ). २ न पिकतां सोंबे दडत, ताडत राहणें (बोलवटस्थानें गळू इ०).

डाड—(संगीत) स्वर दावणें, घोडा नेळ गाळणें

डाडरणें, डाडरणें—अकि. (क) (प्र) दाडणें पहा. घड, भाबळ होणें 'उन्हांन जमीन डाडरून आली.' 'त्याचि कट घडीनं डाडलें.

डाडाणें—अकि. गजना करणें, आरडभोरड करणें. 'खव-केला कृतातु हाडाडल.' की निमुसत महाकाळ ओसाणाडला.'—विशु १००५

डाडोरा—उ. केळींचा वृक्ष; खोड. [दाडा=डंडा]

डाडोरा—उ. काणोरा. दाडोरा पहा.

डापका—उ. (व.) सापळा. 'डापक्यात उंदीर सापडले.'

डाफण्या—उ. (व) घुंटा

डा(डां)करणें, डांम(मां)रणें—अकि. १ रागावणें, जळक-ळणें, चरफडणें, चवताळणें २ अंगावर देणें; टाकून धोरणें, खेंडसणें. [ध्व]

डा(डां)य—उ. १ माठ इ० पालेभाजीचा वेंड २ छाडाची ल्हान फांदी ३ राय्याच्या मध्यभागीं पुरलेला खांब, निवडा. इ (वे) सोट, डाग पडा. [डामा]

दायपिरडा-रुंटा—उ. (व) गाडीचा वणा व सुटें यांत आवळणारा पिटा.

दापडुयली—उ. (व. ना) गुस्पांरवीचा खेळ. [दाव]

दावड्डय—मिनि. (ना) कापडपसंत, सोंबोसोंब

डांणें—उक्ति. १ पुरणें, हल्लावं नारीं अग्रा बराकिणें (लाव इ०) २ बाबून टोणें, अडकून देवणें, जळकणें ३ डांणें पहा. 'बाटपलात झालेत डांणुन देवला पाडिले' [दाव]

डाचर—न. (व.) डचकें; डवरा पहा. 'घराणुडें डाचर सांचलें.' [हि]

डांवर—न. १ (कों.) मासत शिल्लेला मोठा काटा (काटभाचा सोडेपणा दाखविण्यासाठीं अतिशयोक्तीनें योजतात)

डांवर—उ. आसाच्या बरची व साटीच्या खांदवी उभी फळी; बुटें. [दाव] १ खिल्ला—उ. खोबळा व आस यांना भोंकें पादून त्यात वसवितात तो. दावखिला पहा.

डांवर—न. एक रोगण, डामर पहा. **डांवरट**—वि. डांवर-सारखा. [दांवर] **डांवरवत्ती**—जी दाखवी वात. [डामर+वत्ती]

डांवरट, डांवण्या—वि. निगराड. [इं डॅम्ड रॉट]

डांव(म)रणें, डांवा(मां)रणें—अकि. १ डव्य रोगें, सुजणें, कठिण होणें (पोटा, गर्द) २ जड होऊन रोंबणें, सोरणें; तरंगणें (दाग) [स. डवर=गर्व, फुगोटा. (धातु सं. डंम्=जमविणें)]

डांव(म)रणें—अकि. (क) थोटी गोड खरी आहे असें बडाईनें साणणें. [सं. दंम]

डांपरी, डांपुरकी, डांपुरकी—जी. (वि. ना) (धिलगाडी) बावळाडा.

डावल—ले—उ. (ना.) १ ल्हान डवी. २ (विशेषत) कुंठवाचा करंडा. -विनि ५१ ८. [डवा, डवोले].

डांवार—उ. वृक्ष डामारा पहा

डांवीस, डेंविस—वि. डक, लबाड, हरामखोर. [इं डॅम]

डांवीडुची, डांवीडुगी—वि (मुंबई) फुगीर व डेंवीनें कमी अशी, डेंवीरी (मुले)

डा(डां)य-भ—उ. (हत्थारें देवण्याचा) कमरपट्टा. 'तंव दाणतियां घाराचें. सुदशन काडिलें इत्येचे.'—शिशु १०७८.

'वापनव ह्याच्या बोयला। पांच हत्थारें डामाला।'—ऐपों ११३. [हि दाव]

डांमणें—उक्ति. (कों.) १ जाणें, घाबून देवणें (बैल.) २ गारणें, थोचणें (जमिनींत मेघ, सुंदी इ०) [डामा] याच **डांमणें**—बाप वडुकीच्या तडाळ्यांत साकटेल अशें सोधान करपी. वैदूक **डांमणें**—(गाव) १ वडुकीच्या साकटयान सापटेल २ श्री वैदूक लागू कडून टावणें.

डांभा—उ. १ दुनेट्या राव. नेटा. २ घुंटा; खाव (दुंय जाच, मुक्तें याफण्याचा) ३ (ल) सोट, खोड उ० जुन (भाळाचा) वेंड. (जेवण्याची) निवर, लाव दोग इ० ४ उंच धाडलेले, सोनदार पीफ, उत्तम पीफ आलेला दोताचा भाग [सी. दंभ, भा. डम्भ, डी डाभ १] ५ डचरा—उ. उमन, मोळा भागे थोड (किं) देणें) डांभा अर्थ ४ पडा

डांभा—पु डोल, गवे 'त्या पादुकाचा गडडाल दाभा।' -सारङ ५३० [स दम, प्रा डेम]

डांमारणें—अकि १ खावास बापणें, रिगणें दाभणें पहा २ तापून लाल झालेली टिकरी (आमटी, ताक इ०) पदार्थात दुडूतून तो पदार्थ गुणकारी करणें, टिकरीची फोडणी देणें

डांमारणें—अकि चडफडणें डाकारणें, डावरणें पहा
डांभारा—पु १ (पोट, गट याची) कुगवटी, सुज, डब्ल होणें २ (टग) झोळणें, झोल देणें (कि० धरणें) [स दंभ, प्रा डभ, म डाभा+आरा प्रत्यय]

डांभिरु—वि (प्र) दामिक पहा
डांभगा—न (कु) एक प्रकारचें भात

डामडूक, डामाडूल, डामाडूल—खी. १ दंगा, अरा जस्ता, धड २ अनिश्चित, अस्थिर उचित, स्वभाव, चचल स्थिति (कार्याची) -वि नस्त, वष्यस्त, अत्यस्तता उत्पन्न झालेला, दगा झालेला [ध्व डाम, डड, डोलणें द्वि, हिं डामडोल]

डाम(मा)डोल—पु १ लबाजमा, हतमाम, स्वारी, दाम दम, पाडमाड, सरंजाम २ नौदमंडकेपणा, कपटेलेत न्यवस्थित धारणें, अगावर अलेकार यदाविणें ३ स्वतःची छानछोडी, बडेजाव, मिनास, नखरा (कि० करणें, लावणें, विरविणें, लावणें) म्हुन तरी डामडोल करू नये आपला प्रियकरा! -सरा ३ [डाभा+डोल]

डामर—न एक प्रकारचें रोगण, डारर काहीं झाडापासून, व फोडशापासूनहि डामर काढतात. याचा रंग अतिशय काळा असतो (डामर पासून बनलेले दावड दाबरमध्यें पहा) [हिं डामर, ई डंभर]

डामर—खी (कु) विटी
डामरगा—पु एक प्रकारचें भात डामगा पहा
डामरणें—अकि डावरणें, डाभारणें पहा

डांमारणें, डांभारा—डाभारणें, डाभारा पहा

डाय—पु एर साड
डाय—खी (कु) कल्यासाररा एर प्रकारचा पळा

डाय—पु ड्रेष 'तनुद्विध हा बाया साध्या मानवें सुनि यदाश या।' -माह'ण ३६२० [डाय]

डाय—पु डान' पुंडे लो लागला खेळाचा। कळप मेळविला पोरता। आल्यांगल्या डायचा। आनंद शोक वाह। -दा ३०२ [डाय]

डायण—न (गे) पातळ, रिगळा मोठा माखा -मगाप ३

डायपन—पु त्या व दावानें होडणारा किंवा भोंक पाड पाग विनगा, पितडेचे पत्रे काढून त्यास दाखून काढण्यासाठी उप

योगात आणण्याचें संन यानें पन्याला खोल्याटपणाहि आणता येतो [इ डाय+पच]

डायरी—खी. रोजनिशी, दिगटत, दिनचर्या [इं]

डायरेक्टर—पु १ खात्यावरील वरिष्ठ अधिकारी. २ न्यायाची वेपनीच्या कामाची देखरेख करण्यासाठी मामीदार आपल्यातील काहीं जगास विशेष अधिकार देऊन निवडतात त्यापैकीं प्रत्येक, कपनीच्या नियामकमंडळाचा सभासद, चालक, संचालक ३ (सामा.) मार्गदर्शक, कर्णधार, चालक [इं]

डायडोल—वि मयभीत, नस्त, धावरलेला 'शहरचे लोक डायडोल झाले आहेत -पेद ६ १५७ [हिं. डा+वाडोल]

डारवी—खी (चदपुरी) माजपरातील दार
डारल—पु बायका पाडणा (हा बहुधा पैकाडी घापरतात)

डाल, डालणें—खीन मोठी पत्तरी, पसळ टोपली, हारा. हा बावल्या कामट्याचा करतात [देव्रा डडा, डणग, हिं डाला-ली]

डाल—खी फीत, नवार, दाल
डालणें—अकि १ (नं) (बोंबड्या इ०) पाटीखालीं झपणें २ (ल) (बायकोनं नवव्यास) धाकत देवणें [डाली]
डालणें—अकि १ रचणें, रात करणें २ सोडून देणें, त्याग करणें, दाखून देणें [स तळ, हिं डालना]

डाल(ला)न—न उगाच्या पत्कातील नवरा-नवरी जेणें यसविली असते ती चौकट, प्लेट (जर नवरा-नवरीवेरीज माघे कळी असेल तर) आड्या दाया बाय्या डोकाम घेत घुंफतात. [डालें]

डाल(ला)न—नजी १ सादण, नाद उगाचा रस साठ-विण्याचें पात्र यावर झाकाबयाची टोपली २ भुसाची नेआण करण्यासाठी बावल्या कामट्याचा तयार केलेला मोठा हारा ३ -न पाटी दुडडी [डाल]

डाल(ला)न—न शेतकऱ्याची घेल, औत बंगर परस्परानें परस्पराम देऊन सहकारितेने काम करण्याची पद्धति [डालें]

डालपाटी—खी १ (ना) लहान डालें २ रुद तोडाची मोठी पाटी डाल पण [डाल+पाटी]

डॉलर—पु (स्पेन) अमेरिकेतील एक चांदी-तोण्याचे नाणें याची किंमत साधारणपणें तीन रुपये असते [इं]

डाली—खी १ (पनावटी, दाणाररिता-पानें इ०चा) गाण, ताटी, गडा २ तिगात्रे, चान ३ कावडीतील एका बाजूचें ओचें, ४ फळाची काडी, फळाची कावट ५ (ल) फळफळा वर्डीची भेट [स तळक, प्रा डड]

डाली—स्त्री १ माटी दोपरी डाउ पदा २ आज, स्वर चुनें, रानेमी ३० पाळण्याकरिता जनावरावर लादतात ती बाम चंगळ विंगळेची हल्ली पाटी, पिपुतर [द्या ह, म डाल]
डाली—स्त्री (व) सामानभरतीची गाडी ' आज पुढाटाला गरी जात ' [हि डाग]

डाली—स्त्री वैराभाव स्वप्नां (किं० बाधने) गरीबांचे ममत्वाची चारी बाध नय ' ०५६—वि चढाओढ वगणार, प्रति पदा [हि]

डाले—न १ गाडीची, महर्षी टेंवण्याकरिता गाडव वगैरे जनावरावर लादतात ती साटी, माकण २ (व) डाल, डारी पदा, ' डाभर कुगर बैलनें पाळे '

डाले—न (मावडी) इजीक, डालन, वागणेले पदा

डाउ—उ १ खेळ (बुद्धिपळे, सोंगटप, खेडू इ०चा) २ (धवण्या, फांसे इ०) टाकणे, फेकणे, फेंक (किं० टाकणे) ३ (फाशाचे) पडणे, दान (किं० पडणे) ४ खेळण्याची वेळ, पाडी, ५ हार, पराभव ' हा डाव तुम्हावर लागला ' ५ खेळातील हात, पाने ६ (राजा) खेळण्याचा पट (कापड, लाईड, फळा, जमीन इ०वर काटलेला) ' तुमो कवडी डावापोहेर गेली ' ७ (व) जाड, बचनदार कवडी ८ योग्य वेळ, प्रसंग, हंगाम, अनुकूल काळ ९ अमल, बळती अधिकाराची वेळ, दिवस, एखाद्याची पाळी, संधि ८ अधिकार, ताबा, आगेका १० देव, मत्सर, वैर, बल ' जैसा महासैन्य धरिला डाव । त्यावेच फगेवर पडला पाव । ' ११ डावच, पुली बत, गुम हतु कपट (किं० खेळणे) ' त्यानें डाव दाखून मला बागलेच कमविले ' १२ (व) खेळ ' एक डाव आपण तोंडे जाऊन ' [का दाउ] (वाप) ० देवाचा—(खेळात) दवाला पहिले दान देणे हुकलेला डाव देवाचा म्हणून मुद्दा खटलात ' एगव तो म्हणाला हा डाव देवाचा हुनदाला ई आवडले नाही '—सुदे ६ ० देणे—कि पाळी देणे ० पडणे—(मा) १ प्राप्त होणे घडणे २ फाशाचे खेळणे ' मिया नथुरीं डाव पाड्या । चंद्र चिडवालांनीं येमावा । —झा ११ १८१ ० फेडणे—अगावर आलेली वाजू फेडणे ० वसविणे—(सोंगट्या) रणसही झालेल्या चारी सोंगट्या आपल्या पंगवरील पराच्या चीन रणा पैकीं मज०चा रागेत विदिग रितीनें वसविणे ० लग्नाणे—अगावर वाजू येणे, हरणे ० साधणे—निकडे द्वेषवृत्तीनें हुसल्याचे नुकसान करणे कापणे संधि साधून दाखून मागे डावी पेटणे—एखाद्यावर अतिशय उगाळणे, बळपळणे येवला डाव—(तरी) निगान, कर्मांतरिनी ३३० फावा पेटेल तो डाव राजा बोरल तो न्याय

डाउ—स्त्री कच्चा, डव, पडी (लकडाची) [डव] गू० १ डाव अमनां हात भरू (भाऊ) नये २ पात्रात भरला तर डावेत येईल

डाउ—उ लेखक तापून वेलेके विन्द, डाग [धग]

डाउ—उ (वॉ) एफ प्रकारचे जडान, गन्धत इज्जीत वरी जहाजाला जी (मी) दानू लावतात [इ डी]

डाउ—उ सून शुद्धी कड फिदाच, मृत

डाउके—न संघय, माडव, तांडा, गगावडी, पुजी टाके पदा

डावसुरा—पात—कि १ डावरा, डाव्या हाताने काम करणारा (गो) डावसुरां २ (ल) गतिस्त, अव्यवस्थित (बामधरा) [आग+सुरा]

डावघाव—घावडाव पदा

डावडावकच्चा—उ (मुलीच्या) खेळातील एक रणा. खेळात ज्या मुलीवर हाप असल ती जर नाकूल झाली तर मुली डावडाव कच्चा, मुमारी कच्चा, आमचा डाव पेडून या असे म्हणत तिला चिडवितात

डावपेच—उ १ कुस्तीतील मुजीदार डाव, पेच मद्राच्या मुस्त्या पेच पदा २ कावे, मुस्त्या, खुण्या, लटपटी, छेकेपेच, [डाव+पेच]

डावरणे—उकि (प्रा) दडावे, भीति दाखविणे, धमकावणे देणे ' माना रत्नाची फाकली प्रमा । तेथें डावरली सकळ सभा । '—उमराम (निरपदमिस्तिकविधितमहसोपान—सगुणां पासना)

डावरा—कि डावसुरा, डावका, डाव्या हाताने काम करणारा ० नेसणे—कि (लुगई, धोतर इ०चा) कासोदा वजवीकेडे जाणणे [डाव+रा प्रत्यय]

डावरा—उ (वॉ) दोन दिवावेचीं आकाराने एकसारखे नखणारे सिंग, वेडील दिसणारे बाळें सिंग —वि बाकडया सिंग्याची (गाय, म्हेंड) [डावा]

डावरा—उ शेतात राखीच्या वेळेस वक्रे मारून त्याच्या ममाचे जेवण घालतात तो डवरा

डावल(ळ)णे—उकि १ जाताना (गव किंवा इतर मोटी) जावे बाजुव टाकणे डावी चालणे २ (ल) निष्काळनीपणाने, हितस्तराने वाजुव, दूर फेंकून देणे, वाजूला टाकणे ' सहजात हा रोचगार तुमचे घरी चालून माला आह त्यास डावलू नका ' ३ त्याप काणे, सोडून देणे, दुर्लक्ष करणे, अव्हर, उपेक्षा, अनादर करणे ' भिकारीं साडिले त्याचे घर । अतिथी डावलिले निरतर । '—एमा २३ १२ ४ निष्काळनीपणाने हुसल्यावर सोंपविणे, टाकणे (काम, पदा) ५ दवाने डाव्या बाजुचा कडा सोडणे, कौडन देणे [डावा]

डावली—स्त्री १ (लडिवाळणे) भाजराचा पचा २ लाकडाची पडी, म्हान डाव

डावा—वि १ सव्य, वामबाजूचा, उजव्याच्या उलट २ कमी प्रतीचा, गौण 'हा माल जरा डावा दिसतो' ३ धाळणे—किं डाव्या बाजूस टाकणे, सोडणे, दावळणे **डावी घालणे**—देव इ० वास डावे बाजूने प्रदिक्षिणा घालणे **डावी-डावी गुदी देणे**—विनंति अमान्य करणे, नाकारणे **डावी उजवी देणे**—सांगणे—बोलणे—किं नकार किंवा होकार देणे [देखा डाव]

डावी—उ (ना) रुपडाव इ० खेळातील भोग्या **डावीउजवी, डावेउजवे**—स्त्री (कों) चोराटिकाचा एकीकडला हात व एकीकडला पाय (डावा हात व उजवा पाय किंवा उजवा हात व डावा पाय) कापणे (किं करणे) [डावा उजवा] **डावे उजवे करणे**—रक्षपार करणे ० **रुळणे**—नाकडे, मरळ सम जाणे, ० यशस्वीरूपेची वाटुडे असणे 'त्या प्राज्ञास डावे उजवे काही कळत नाही'

डावीकडचे—न १ जेवावयाच्या ताटात डावीकडच्या बाजूला जे मीठ, तिखट, कोमिनी, समते इ० तोंडीलावयाचे पदार्थ माळतात त्याचा समुदाय २ कोणते तरी एक तोंडीलावणे [डावीकड]

डावू—उ (राजा) लग्नामध्ये नवतनवरीने रुपवून मग सोपून काढावयाची सुगारी डाऊ पडा

डावेरी—स्त्री (गनिफाचा सेल) आपल्या डाव्या बाजूच्या गडपाकडून आलेली वेणी

डास—उ १ गोमाशी २ मच्छर, मुरडूट, विलट (हा कीटक कटुलिपिडा नावाच्या वर्गातील असून अत्यंत त्रासदायक आहे) ३ (कों) दस, वासा (किं घणे) ४ चाबरेला भाग ५ (ना) डाव देव [स दस, प्रा डाम, हि शु डास] ० **घरणे**—कि (ना) देव वाणणे, सुट उगवियान्या किंवा राहणे **डास-सा**—उ चावा, दस डास अर्थ ३ पदा (किं घणे) 'त्या सापाने त्याचा डासा काढला' [स दस]

डासण—स्त्री मान्याची जागा 'मोफलाचे आघाडीस डासण पाहून तोफाची मारगिरी करावी'—पेद १ ६२ [डास]

डास(सा)ळणे—उकि १ हसणे, चावणे (डास, गोमाशी, साप इ०नी) २ वुरतणे चावणे, दात लावणे नासून टाकणे (माकडांन—एखादे फळ इ०) [डाम]

डाह—हो—उ दाह, अतस्य उष्णतेची वेदना, अतर्दाह 'अश्वलेवने मित्राला वाटे ससारजन्य जो डाहो'—अनक २, ससारामतनयकृत हम्मणीस्वयंवर ५३ [स दाह]

डाहण—किवि अतिशय आवयपणा दसोविणारे अव्यय (फळे ताक इ० सखी वापरतात) टाण पडा **डाहण्या-वि** अतिशय अन्न, टाण (फळ ताक) [स दाह]

डाहण—न गरम घाण पाणी (मोतीतील, लष्वाचे, इ०), घाण पाण्याचे डबरे घाणी

डाहणी—स्त्री टाणण्याचे लोखंडी हत्यार डागणी [दाहन] **डाहण्या**—स्त्री (टाण) ठिपके असलेला (सर्प, निता) [दाह] ० **वाघ**—उ चित्ता, विव्या वाघ,

डाहळ—उ डाडाच्या फाया, छाट, काट, कवळ [स दड] **डाहळा**—उ १ ओल्या हरमन्याचे रोप २ वागणा, लाख यांचे रोप ३ बाळवी, फारी [स दल] म्ह० भरायला डाहळी अन् यमायला सावळी (निगथित स्त्री, माणूस यावद्दल वापरतात)

डाहा डाहाणी, डाहाण्या वाघ, डाहाळ, डाहाळा—डाह इ० पदा

डाहारणे—अकि १ अगला लागणे 'वाचदळ पडुनि दावे। सावळु डाहारला आह।'—शा १७ १४३ २ प्रसिद्ध होणे, असणे, डाहोर होणे 'मग इततेसि घालले। जें मीपणेवीण डाहारलें।'—शा १५ २६७

डाहारा—उ (व) घाण पाण्याचे डबरे डाहण 'पेठवी समोरच डाहारा आला' [डहारा]

डाहाळी—स्त्री फारी 'यापरी निराळी। वाढे सकल्याची डाहळी।'—शा १३ ५० [स दल प्रा डाह=साप्ता किं प प डाल-रा-री, सि डारी-रो, शु डाळी] **डाहाळ्या पडणे**—(व) छुल पडणे, निवळ होणे 'ही वार्ता ऐकताच त्याच्या हातापायाच्या डाहाळ्या पडल्या'

डाहळ—ग डबरे, डोह, रडानसे तळे **डाहोर**—वि (व) १ प्रसिद्ध 'त्याचे नाव डाहोर वाढे नोहोकरे' २ (ल) बद्द [डाहारणे]

डाहोरा—उ डवरा पडा

डाह्य—वि (कु नाविक) पुष्कळ पाणी असलेला समुद्राचा भाग

डाळ—स्त्री हरभरा इ० दिवड धान्य भरून द्विभाग करतात ती वंशावर दाखवदल दाळ शब्द लळ आहे दाळ पडा [स दल]

० **सिजणे**—(ल) चालणे अनुसृतता असणे दाद लागणे म्हणण्या प्रमाणे होणे ० **महाग करणे**—(क) मस्तीला उणे माजणे

डाळ—उ रास, गळी, दीग [स दड किंवा तलू हि डळ=डेल, डालन]

डाळ डाळी—डाहळ डाहळी, पडा —शा १५ ९६. 'घरिंता मूळ सापड डाळ।'—दावि २३१

डाळ-कण-गोडा-पिठ्या-पीठ-रोटी-भाजी-मापळा-वागे डाळे—वशात डळ्या जागी द वापरतात, म्हणून ह शब्द वाळ इ० मध्ये पडा

डाळ—स्त्री (वुगला का) गवत पेंग रच यासुळे गाडी उलटून नव म्हणून सागाहन सुमारे दान हात रुी वाढून दुसरी दाडक्याची चौकट सागेवर वापतात ती —महाप १ २७

डाळगा—उ (क) कटण्यापेक्षा मोठी कणी असलेली
‘डाळगा किती निपाळा’

डाळदोडडा—उ डाळ घाटून केलेली दोडक्याची भाजी
डाळगी—स्त्री (कों) मोठा हारा, मोठी पाटी [डाळ-
गे]

डाळगे—न १ कटवा (वाळ) चाळण्याची वावूची चाळण
२ मोठी दोपली डाळी पहा

डाळगे—उक्ति १ रास करणे, बीगल्यावेगे, एकावरएकरचणे.
‘वागद पसरलेले आहेत ते डाळून देव’ २ दोपली, साद इ०
शास्त्रण घालणे, शाळून देवणे, डाळगे (कोंबडे, इ०) ३ एके ठिकाणी
सुळगणे, टेंगणे, व्यवस्थितपणे रचणे, जोडणे ‘सना तुम्हे
एका ठिकाणी जव्हा डाळ्याचे सव्हा अगरेया होतो’ ४ डाळून,
अन्धून देवणे, कोंडणे ‘तो ह्याच मुल्या घाळेत डाळला परता’ ५
(व) मातीच्या भिंती पावसाने खराब होऊ नये म्हणून त्यावर
पळगाची पावे व माती टारणे [डाळ]

डाळप—न (राजा) रास घालणे, करणे [डाळ]

डाळय—घा—डाळिव पहा

डाळा—उ रास, बीग, चळत • डाळगे—(रत्न, रामार
इ०च्या) सामानसुमानाची व्यवस्था, तयारी, सुखवासुख्य करणे,
माझमाड करणे, तडीन वेणे • डाळ—स्त्री १ टिंगारा, रास
करणे २ जमवाजमव, जयाजय (सैत, इ०ची) [डाळ द्व]

डाळां—(कु) रद चढई डाळी पहा

डाळिय—स्त्रीन एक साड व फाड, दाडिम, अनार [सं.
दाडिम वा दाडिम, हि व दाडिम, ओंझिरूक दाडिम यावरून सं.
दाडिम शब्द पडला हे पठ इ०—भायेंन नवळे तेव्हा शब्ददि
आर्य भाषेतला नाही] • पाक उ डाळियाच्या रसात कसाव, वेळ-
रोडे इ० व काही • औषधे घालून केलेला पाक • घान—न
डाळिवी रगाचे उगडे ‘डाळिवानें जासवनिं’ • वेरीस्व ९
१५० [डाळिव+वाण] डाळिवी—वि डाळियाच्या दाण्याच्या
रगा—आकाराप्रमाणे (चीट) [डाळिव] डाळिवी वाळया—
स्त्रीभव एक दागिना, एक प्रभारच्या बाळ्या ‘मोतीमाळ्या
डाळिवीमाळ्या त्या गभीर’

डाळिवी—स्त्री १ डाळीचा दाणा अर्धाभाग २ (मुलच्या
भाषेत) कातडीवर घालून आणलेला सावडा छिफा (किं-
करणे दाखविणे) ३ माळाच्या विरड्या प्रत्येरी [डाळ]

डाळी—स्त्री १ चौरोनी व उदळ वावूची फेरी २ (कु)
चढई आदी (सावडाची सव्यानात ‘डाळी’ वावूची घडते पण
इतर ठिकाणी चडुडीची साडीची असत) ३ (राजा कु) चढई,
तपाच्या तुकडा (तीन हात इदीचा) ४ डागाडी नेपगी
५ (रत्न अर्धी) डाळी पहा [डाळी]

डाळीम, डाळीम पाक—डाळिव, डाळिवपाक पहा

डाळुक—स्त्री (घा) लहान डहाडी

डाळे—न (भुग, वाकचरा इ० नेण्याकरिता) लुगी अथवा
विरड विणेशी पाटी [डाळी]

डाळे—न. हरभरा इ० भाजून त्याचे पोल काढून टाडून
जी डाळ करतात ती [डाळ]

डाळे—न (गा) सुगडीचे भोकर

डाळे करणे—सोतीच्या कामासाठी एराने आपल्या बेल्याच्या
बाडीस दुसऱ्याचा घेऊन विंचा आपला दुसऱ्यास दऊन दोघांनी
मिळून सहकारितेने काम करणे, वांगुळा करणे अशा प्रकारे
गडयाच्या देवघेरीसहि डाळे करणे म्हणतात डाळे, डाळन

डिक, डिक—उ बाभळ, तैर, शेवगा इ० साडाचा चीक,
गोंद, चिकट पदार्थ • डाणी—ना—स्त्री गोंदराणी, डिकाची
बाटली • घडा, डि(डि)कोडा—उ वाळतिणीसाठी डिक वदर
औषधे याच्या, लाडू बडपा करतात तो [डिक+घडा] • घणी—
न गोंदाचे पाणी [डिक+पाणी]

डिकर—नि चिकट

डि(डि)कव(वि)गे—उक्ति डकविणे, विक्रयणे (गादाने)
(व) डिकणे

डिकरा—उ (खा) मुल्या डिकरी—स्त्री सुग्री —भाते
७ १ ते ४ [स डिकरी+तली २]

डिकरी—स्त्री बोंबळा कोंब, देठ, टोंक (पान इ०चे),

डिकरी, रोम, अजुर २ अन्नभाग, टोंक

डिकामाली, डि(डि)केमाली—स्त्री १ एक साडव त्या
साडाचा औषधी चीक [डिक+माळी, यु हि डिकामाली]

डिकाळ, डिकेरा—नि (राजा) चिकन, निकाळ (आवा,
कणस इ० फळे) [डिक]

डिकोळी—स्त्री डिखली, डिकडी पहा

डिकी, डिकरी—स्त्री निकाळ, हुडमनामा, दिवाणी सोटांचा
निकाळ [ड]

डिफनरी—स्त्री कोश, शब्दकोश [ड]

डिख—दाणी—घडा, डिखयणे—डिक पहा

डिप(पु)ळ, डिखळी, डिखुळणी, डिरोळी—स्त्री

१ भातचे देवूळ, गोळा २ घट विरजलेले दूध चका दाही ३
घट वेलेख आयाचा रस ४ मातीचे देवूळ ‘सम्योक्ति आयसों
दे रेज शिल्ले अपाय जा डिखळां’ —मोतमा ५ ११७ ५

(सामा) गोळा, घट अथ, भाग

डिंगा—उ (कों) रास बीग गज [डग डग]

डिंगडिंग—उन्न सुगंधा लाईकपणाने खेळविण्याचा शब्द

डिंगाणी—स्त्री—डिकराणी पहा

डिंगर—पुन १ (काव्य) मूठ वाक्क लेक 'विठो काचें आम्ही लाविं डिंगर। वापरी अमुक बाळ धारें।'—गुमा ३५७ २ (वजा) नोकर, गुमास 'मास नवी गा वडिमात्र। दास डिंगर आम्ही तुजे।'—एकत्र १२ २०—नि प्रिय, लाडवा 'जो झाला हरीचा दिवस। त्यामि सत्ताम अमेना।'—गमा २३ १२८ [स डिंगर=नोकर]

डिंगरा—पु पडापुग्या देवागामी पाडलपडी चालणारा. —शर [डिंगर]

डिंगरी—स्त्री १ मुठवाची घोंग, मोतरी २ (उ) लासडी पाचर, पिळी (इशाड घ) घतगियाच्या उपधोरी)

डिंगवडा, डिंगोडा—उ दिवडा पदा [डिग=दिवक+वडा]

डिंगशी—स्त्री शिकरी पदा

डिंगळ—स्त्री—गे पिळकी पुढें अमणारें एर वाड

डिंगी—स्त्री आपार डेकू बेगी पदा [का]

डिंगोजी—स्त्री उपरणें, अगरर, धोतर (५० वर्षांपूर्वी हा शब्द लु हाता) [मैं देगणे इ अर्थ राउ, स्वर]

डिंगोरा—उ (व) डिकाचा कलंग लाडू टिकाडा पदा

डिंगोरा—स्त्री—पुढी (हों) ह्यान छीव, मज डिग [मिंग]

डिमरी—स्त्री १ माग—भाप, एक परिमाण (ऊणवणें, परि पाचें इ०) प्रमाणक २ (विश्वविद्यालयीन) पदवी ३ गदैप जुडवितांना विद्याप पाठक हुकडे उतरा येराणी ही विण्टे नगणाच्या अक्षरार (मोळीतील सर्व अक्षरांची सांगडी जागी राहण्यासाठी) घालतात ते

डिचका—नि लदा गोळा, मिचका पदा डिचकें—न गाळा, मिचका पदाचे उदा० भाताचें—वण्णाचें—राठवाचें डिचकें डिचकें—न (क) पसर आडें

डिचकोळी—स्त्री ह्यान पोत (विशेषत मुलाचें) (भरण, खपागीस जाणें या बाबदास जाडून योजतात) 'भरली माझी डिचकोळी। फाटली माझी निघकोळी। असा मावा गोठो। नीत वर जावो।' डिचकोळीची पत्रावळ—(र) (रितामैं अस व्यापें) खोल, चापट झालेलें पोत

डिचडिच, डिचिडिचि—किंवि पोतातपाळवळणें हाण्णें इ० च्या आवाजासारखा आवाज होऊन 'पोत डिचडिच—कस्त—उडोंत—हालें' [ध्व डिच]

डिचडिचीत—नि डिवका, मिचका वचपचीत लगदा झालेला (भात, मातीपाला इ०)

डिचणें—अकि (प्रा) १ अपमत्त अमान्य अहितसर असणें २ (र) अहितकर, दुष्परिणामी वाकडें हाणें

डिचा—उ (राजा) १ एर पक्षी, पाणकानका २ (कु) वगळा

डिजडणें—अकि (व) रागवणें, वाजन् अगावर येणें

शवो ४ ३

डिडेफिट्ट—उ गुप्तगोपीस, हेर, चार [१]

डिडिम—मा—१ एर वाग, डगा, नगरा २ (र) गड वड, गडगग, सगम 'सव रोंरीं आटे डिडिमा। सतासिन हा।'—शा ११ ४४३ [म डिडिम]

डिडी—स्त्री १ पगारा 'नातरी प्रसाधलिये वळे। ते स्वामीनी डिनी मावळे।'—शा १५ ३१५ २ स्वारी, छत्रिना, मेला [दिदी]

डिचनु—डणू पदा (कि० देणें)

डिप(फ)ळ—न (राजा हेट) डेडूळ डिपड पदा (गो) डिफाळ

डिप(फ)ळा—उ (हेट) डेरळें पोडण्याचें लांसडा भोंत

डिफाड—न (मा) उचपग, डेंराड

डिय—उ १ (काव्य) मुलगा, पुत्र अपत्य 'मूळें मदा भूताचें डिव।'—गमा ७ ५७१ २ आरति, मूर्ति 'ते ब्रह्मणि येचें चालें डिव।'—गमा ७ १६० ३ आभास 'गाडूनी वडिण त्वाचें डिव। संचेतन सगंजलम।'—एरख १ ५५ ४ उचपव [स]

डिररी—स्त्री (राजा) राग्या व रमणी झालून दयाळ पुढें निगडें तयें म्हणून त्याच्या मागे गाडरी मागवणाची हुरी डिंगरी

डिवर—न बैलाचा शब्द, डुक्कणी 'की उपम माजले डिवरें। पुफाटती अति रावें।'—सुभादि ३१ ६० [ध्व न डिव]

डियिया—स्त्रीभर (घों) एडचे (घरणीं) डियिया घालणें—रहपा पालणें 'तन राख्नी पर जाडुनी। डियिया घालिया धरणी।'—क्षिपु १ १ १७७

डिम—न लेक निर पदा 'श्रीष्टाणकपें मिमें देवता।'—दान १०५—नि मूळें अडानी [स]

डिम—न नाटस अथवा रूपशक्तीक एक भेद [स]

डिम—उ लण्णुनीची लग्नाई, आवकापूर्ण उडावगार ह्दय [स डिव]

डिमडिम—स्त्री निमरी भग दोल दुडुमी शखभेरी। श्यो डिमडिमी काडळ मोहरी।—जै १८ ३८—किरि निम बीच्या नादचें अनुसरण करुन [स डिडिम]

डिमदारी—स्त्री रणघाई लुवड युद—शर 'वाघवोप निमदारीत।—ऐणे २०० [ध्व]

डिमरी—स्त्री (कु) निगी पाचर, दिवरी पदा

डियो—अडा आनद—हृदयचक्र उतरा [ध्व]

डिरणें—अकि (मडाडु) अडरणें, कोंमणें 'मववि दिम

डिरंगी। प्रमलता त।'—भाए ७९५ [दया डार]

डिरंगी—स्त्री डिंगरी पदा

डिरा-रौ-ठ, टि हा—पुली १ नरा, कोमल अकुर, बोंव, मोड (किं० फुगें, निघें, यें) ' तो तिरणा अथोमुसु। डिरु पुटे। '—ता १५ ९१ रेंगेण, डिरौरी [दया कीर]

डिन्या—उ माडें पुडें आउठें पोद, रोंद [डेरा]

डिर—उ शब्द, ध्वनि—बार [ध्व]

डियडिरीत—रि (राजा) गरीश आणि दुर्वेल, फार नाजूक, दिसण्यात माटे पण फार असाक, कोमल (साह, राप) [टिवणें दि १]

डिचणें—अकि १ न मानणें, पचणें, बापणें त्रास होणें (अन ६०) २ (ल) अपायकारक, अहितकर होणें, बाधक होणें (चोरी, वाईट कृत्य ६०) ३ सलणें, रापणें, दाचणें (अफ मान, मानहानि, फट्ट आठरण ६०) ४ (व) डिवचणें, उपद्रव वणें, मारणें ' आणि मिडातेंहि मजोवडें शिणें डिवचलें । '—प ४० ' डिकना डेना गुनगा निमळ । परि अमगळ स्वामीराना । '—दुगा ४४१८

डिचरा—वि (व) ऐतदार, दयावदार ' डिवन्या मिदा ' डिवाळें—न (प्र) दिवाळें पहा ' न उठी तयाचें दिवाळें । '—गीता २ १९६४ ' अहा दया वळ आली । अता दिवाळयाची । '—दा ३ ४ १९

डिरी डिचरी—वि मारक (गाव) ' डिरी लानी वुज वुज नरी वुज । मुखी नाही घुद विष्टा खाय । '—दुगा ४४१८

डिसपीस—उ (कों) (सुतारी) मातुल, रू काटण्याचें हत्यार [इ डिस्पेस]

डिसेर—उ हजमी वपचा घवटवा (वारावा) गदिना [इ]

डिस्टेपर—उ (इमारत बांधकाम) रगाची जात तेलाच्या एवशी शिरमेव व काही मुन २ रग यांच्याशी तावडा, धिवाळा ६० रग मिसळून कलेश मिश्र रग [इ]

डिस्ट्रिक्ट—उ निव्हा [इ] • जरज—उ दिवाणी दावे, मोठाले पोचदारी मुन्ह याचा निकाल दणारा निलदाखील वरिष्ठ न्यायाधीश • मेजिस्ट्रेट—उ निलपाचा पोचदारी न्यायाधिकारी • लोकलबोर्ड न निलदापचायत निलदाखी लोक नियुक्त रामा

डिड डोळ—उ (व) १ छपराचा ल्हान खाव २ (महाल) डिरी चानगी ' मदन मडपचिआ डिडी । '—शिख २९८ [डिरी]

डिरडिळीत—रि १ रिडिळीत हावळें आड असें पिस गारें (पिळ्ळें दाख गद बुडुडा) २ डळमळीत डळडळीत पहा

टीक-ग—उ डिक, गोंद डिक पहा • दा। गी—खी गोंद दाणी (चात्र) डिक्रास तेल—(तल ज्याप्रमाणें डिकत वना लम मिसळतें तयें) अगदीं टीक, बरोबर, जयें पाहिजे तसें

टीम—उ (दादर) टमनारा डोल [दम]

टीर, डिरी-रू—पुली १ अंजूर, कोंवरा बोंव, मोड डिरा-डिरी पहा (किं० पुटणें, निघणें) ' अणोनिप्रेमाचा डीरी लोडी । सायिनरी जय । '—अ ७१ २ कोंवळ पण ' निगुणभूमी तिगणाडील । कोडभावें वाडला थोर । '—एसा ११ १८८

टीचणें—अकि पडकी मारणें, डिवणें पहा ' मस्तकें डीवोनि पाटी धरणी । '—मुआदि २१ १०

डुई—डई पहा [डोई] • देणें—डोकें, मुडी देऊन राहणें, नेट वणें ' मरानें दिल्या डुवा घेतल्या छुडी रानी समयाला । '—देणो २८४

डुक(फ)र—पुलीन एक प्राणिविशेष, बागीच्या जागीं बारा राहणें आवडतें (—त्री डुररी, डुकरीण) [स घुररी • रौद-उ एक औपधी वेल याचा व गावर डुकराच्या केवाप्रमाणें राटवेंस असतात • दाद-खी तीन वेदनायुक्त, साजणारा, एक ऋण, [स वगदरट्ट] • खा। डें—न (ना) ल्हान खोपटें, मोडकेंडोकें पर • मुसळी मुसाडी—खी (डुकराप्रमाणें) उतावळेपणानें, सपा टयानें घुसणें, मुसडी मारणें, डुकराची धडक (ल) केकामणें एखाद्या रामाला हात घालणें, प्रबंदा करून घेणें (किं० मारणें)

डुररी—खी १ (सातारा जिल्हा) जोंधळयाची हलकी जात ही खरिपात होते—ट्टि २१६ २ बरी भान्यातील एक जात • डुमला-ळी—खी वेंग, हांपेमुळें डोकें छुकणें, शोंफ जाणें (किं० खाणें) शोंफया चुनका, रिचित शोंफ [डुलणें, डुलकणें]

डुवळ—उ (क) न्युनता [स दुष्काळ, म दुकाळ] डुंख, डुंखण—न—(कों) खन्वी फेलेलें रोप, फाया तोडल्यामुळें मुडा झालेला रू [डेंम-या पुडणें वर्गव्यवस्था]

डुखणें—अकि (कों) खडपणें, खच्ची करणें, छाटणें, विस्तार घेवणें ' दोन बोरी डुखल्या तेन्ना पेलभार काडी सापडली ' [डेखण]

डुग-गा-गी—पुली १ टकाड, उचवगा, चड २ डीग रास, यड, डिंग पहा ३ (व) वातरापा अल्या ल्हानसा मुकडा, सत ४ (कों) बाळवट ' आम्ही आज डुगामध्ये खळण्यास गेलें होतों ' [डग, डाय]

डुगडुग-डुगा—किवि डगडग पहा

डुगडुग-डुगी—खी. १ पाकयूक्त भीति काळजी रडल्या, प्रगळ हन्ज आकाक्षा [पच डग]

डुगी—उ (मृ) खांदीतील जडानें समुद्रात नेणारा व आणणारा इसम

डुन-चू डुचू-५ (ना) चू
डुचका-वि १ उफगटया बाहुल्याचा, मद द्यीचा, लहान
डोळ्याचा २ गचनेत्री ३ लहान, बारीक (डाळे) [स डुच्छत
डुकिअ, डुचकिअ, डुचक-भाअ १८३४]

डुचमळणें-उकि डचमळणें पहा
डुडा-५ (कों) एक (विणमर) पक्षी
डुड-किवि (ना) १ रानडुस्राच्या ओरडण्याचे अनु
करण करीत, डुरडुर २ जनमसुदायाच्या आवाचाचे अनुकरण करून
-५ हुडुचा खेळ [ध्व]

डुडळ-५ (प्रा) (काव्य) घुरड, दिवाभीत 'शीं डुडळें
जेवि डोळसें । न लखिजे सुयां ।'-स्वादि १२ ३ ४०

डुवक-५ एकादा पदार्थ पाण्यात पडल्याचा, भाडें घुड
निल्याचा ध्वनि [ध्व डूर]

डुवक-की १ (पट्टन जाऊ नय म्दणून घोडा, म्हैत इ०चे)
दोन पाय बाघण्याची किर्या, पाय आवटणी २ पाय बाघण्याची
दोरी, भाला डुवकणें-उकि जनावराचे पुनील दोन्ही पाय
बाघणें [डुवक]

डुवकणें-न मोठ्या भाड्यात मावण्यासारखे लहान भाडें
(डुडून पाणी काटण्यासाठी) -उकि पाण्यात खेळणे, घुड्या
मारणें, डुवणें पहा [डुवणें]

डुर-रन-कर-दिर्नी-दिशी-किवि पाण्यात एकदम
घुडणा'या, पडणा'या वस्तूच्या, डेरपोटावर मारल्यासारखा आवाज
होऊन [ध्व डुवक]

डुवकवणी-न (ह) अत भारी धुतल्याने घाण, बद्दल
झालेले पाणी [डुवकणें+पाणी]

डुवकव(वि)णें-उकि १ भारी इ० घुडवून पाणी घाण
करणे २ पाण्यावर जोरानें मारणें पाणी उडविणें [डुवक]

डुवकळणें-अकि घुडी घेणे, मारणें -अकि घुडपिणे
डुवकळी-की डुवकळी घुडी, डुवकी (कि०मारणें पणें
घेणे)

डुवका-५ (कु) उलडीशिवाय अगले १ लहान होडी
डुवका-की १ घुडी, घुचकळी (कि० मारणें पणें) २
दोरी, लपण्याची किर्या [हि] ० धालणें-१ (कों) (मासे धरण्या
साठी)पाणी गडव करणे २ पाणी हातानें उचळणें उडविणें डुवक
विणें पहा

डुवघाईस-किवि (प्र) डवघाईस पहा
डुवडुचीत-किवि कोणेकाठ कोणपक्षीत साडे-वाहर वाहून
जाई शकें (कि०भरणें वाहणें) -नि वाहर साडणारे वाहणारे

डुवणें-अकि १ घुडी मारणें २ दिवाजे बाजणें, डुवणें नास
पावणें [ध्व हिं डुना तल० का दोडू-चरून अत दावणें]

डुंव(म,म)णें-अकि १ पोहणें, पाण्यात खेळणें, जल्मीडा
करणे २ (ल) रमणें, गडून जाणें, निमम होणे (विद्या व्यामग,
घदा इ०त) 'मी बारा वर्षे शास्त्रात डुवणें'

डुवर-न (वे) डुरा भागीभाग [का डुमरी=वागेड्या
आकार, वडेल्या] ० तारुणें-नि खोडरी, रग जिरणें

डुवरा -वि १ सुदळले मोठे (पोट) २ डेरपोट्या, मोठ्या
पोटाचा

डुववस्त-की दागदागिन 'दहा घोडी आगट्या डुववस्ता
मध्ये गचवजली।' -सला ४१

डुवी-की घुडी, डुमरी पहा (कि० मारणें, पणें) [हि]

डुवूक-किवि १ बाघेकाठ, भरपूर, घुडव २ डूव व्हा
आवाज करून [ध्व डूर]

डुवें-न पाणाईत जमीनीत बाफे पाद काण्याचे हत्थार,
० कोळणें-न (सातारा) एक प्रकारचे कोळणें

डुमडुम-डुमां-किवि नगारा, टिमकी इ० वाद्याच्या
आवाजामारखा आवाज होऊन, इनडम [ध्व डुम]

डुमडुम-न डुमडुम, लहान मुलाची टिमकी

डुमणा-वि (तिरस्कारार्थी) ख १ खण्ट, डेरपोट्या व
डेणा (मनुष्य, जनावर)

डुर-न (गुच) शिरसुच्या रोगाचे धून -रूपि १६ ४ ७

डुर-रा-री-उकी (कों) डवले झरा, डहुरा, रवरा पहा
'डुरे विहीर पाझर । पर्वत कुणेन बाह नीर।' -दा १६ ४ ७

डुरकण-जी-णें, डुरकाणी, डुरकाघणी, डुरकी-
डुरणें-ररकण इ० पहा 'घोडे हिसती वैल डुगती।' -दावि
२८१

डुरका-५ (कु) डुर-डुरा पहा.

डुरमा-वि १ डेरपाण्या आणि घुच २ आसूड व जाड
(हात-पाय)

डुरडुर-की १ घेड्याचा डरावडराव आवाज २ आम
पावडणी आरडाओरड बडबड, चफड [ध्व]

डुरडुर-रां-किवि डुरडुर करीत

डुरडुरणें-अकि १ डराव डराव करणे ओरडणे, (वडूक इ०)
२ फुमकारणें फुमफुमणें (घोणय साप) ३ (ल) चफडणें,
तरफडणें शिरा ताणणें ओडणें [डुरडुर]

डुरडुरा-५ (राचा) पुरसें सपची एक जात, घाणम
डुसुर्या-५ (रूपि) पडवड्याची एक जात याचे फळ हात-
सम्बाहात राव असणें

डुव्या-५ डिव्या पहा

डुलकणें-अकि डुलकी घणें पेंणें [डुणें]
डुलकी-की डुकरी पहा [डुणें]

डुलणें—अकि. १ डुळा डुळा चालणें; सोकांड्या देत चालणें; २ पुढें—मागें—वाचूत कलणें, रेलणें, हालणें (हत्तीवर, उंटावर बसलेला माणूस किंवा खुद हत्ती, उंटा). ३ हालणें; दोळणें. 'शिंदेरीचें शिंदें निश्चित। सोयावरी डुळा.' ४ लुहणें; गमावणें; हातातून जाणें (गडाण, देव, पैसा, वजन). [सं. दुल्; प्रा. डुळ]

डुललण—अकि. डुलणें, दोळणें पहा. 'मुकेश्वर प्रार्थने संत। स्नेहभावे डुळी।'—मुआदि २५.२३९.

डुस—छी. (व.) सरकी पेरण्याची लांकडाची नळी; गोपण. **डुळकणें**—अकि. १ ओकणें; दूध ओवून दाकणें, पडणें (लहान मुलां). २ हागणें; पिलकणें (लहान मूळ).

डुळ-कन-कर-दिनीं-दिशीं—किवि. (दूध इ० चा) ओवून पडण्याच्या आवाजामारखा आवाज होऊन.

डुळकचणी—न. १ ओक; ओवून पडलेला पदार्थ. २ (निदाब्धजक) पाणी घातलेलें दूध, ताक इ०.

डुळका—वि. डुबका पहा.

डुळकी—स्त्री. ओकरी (लहान मुलाची). (कि० येणें). [ध्व.]

डुळडुळ-डुळां—किवि. १ मोटातील भांड्यांतलें पाणी इ० दिगळण्याच्या आवाजासारखा अथवा गळवतिला पू घललण्यासारखा आवाज होऊन २ (भांडें; पोटा; गळ इ०) हालल्याने होणाऱ्या आवाजासारखा आवाज होऊन. ३ (ना.) कळडळी.

डुळडुळीत—वि. डळडळीत पहा

डुळी—स्त्री. निवयावले भांडें. —नर

डुडू, डुडू—गु. (भांडें, कापड इ० ला पडलेले) लहान भोंक. 'कण्णीला पडले डुडू.' [म. डोड्डा; तुल० का डोळ-डोळडु=भगदाड]

डू—किवि. उतारवळ्या डुकराच्या ओरडण्याचें अनुकरण. [ध्व.]
डू, डूय—पुत्री. मरुद्धि; वैपुल्य, वाहुल्य, मिश्रता; चंगळ. (कि० होणें; गाजणें; माजणें; मातणें). [डुवणें]

डूय-ग—उ. मनांतील अडीसाईट प्रह, दांत; रोप. —बंद ९४. [डि.]

डूय—१ (व.) हुलकावणी, थाप-शुक्रांरी. २ शुद्धी; बुककशी. ३ सोडा; घुड. ४ विद्रोहाच्या कप्राळा पुनरंग देणें ५ पुन्हा दिल्या रंग; कप्रावर पसलेला रंग. ६ वैपुल्य; गुक्ता इ पहा. [डुवणें]

डुल—उ. एक कर्मागुण; लहान मुलांच्या कानांतील लोळक अंगणाग एक अळसार. [डुणें]

डेअरी—स्त्री. दूध मिळण्याचें दिवाण; दुधाचा कारखाना, पंग; हाग. [ड.]

डेक नि. (संक्रितिक) सदा संख्या (मंडईतील व्यापारी शब्द).

डेकी—स्त्री. १ (नाच, भित, झाड इ०चा) आधार; धीर; टेका; पुस्ती; तीर. २ आधार, टेका देणें.

डेकी-खी—स्त्री. (कुस्ती) आखाड्यांत मारावयाची एक सडी. डेंकी पहा. [डंख]

डे(डें)ख—न. १ दंड; ताट. २ मूळ; उगम (भाषण इ०चा).

डेंखी लावणें—आधार, उगम, मूळ शोधणें.

डेंखान, डेंखण—न. १ (नं.) गुडलेलें झाड, रोप; रोपाची गुड; खुंद. २ छाटल्यानंतर शिजक राहिलेला दंड (तंबाकू इ० पानांचा). ३ (प्रां.) साम माळाचा दंड. [डेंख]

डेग—स्त्री. (व.) स्वयंपाकाचें मोठें भांडें, इडा. तांब्याचें मोठें भांडें. 'दिशें डेग आहंत थोर। तीन कळशींचा पुमार।' —गाणे ५५. [का. देणू]

डेग—स्त्री. (कु.) कडा (घराच्या जोत्याची इ०).

डेग—स्त्री. केडीचें पान. डांग पहा.

डेंग—स्त्री. आधार; टेका. डेंकी पहा.

डेंग—वि. जड; टु; डोंगी. 'तुका म्हणे कुचर दाणा। तैला म्हणा डेंग हा।' —गुगा २९१३.

डेंगणें—अकि. (राजा.) धकणें, धमणें; धात होणें.

डेंगणें—न. (प्राप्त्य) पुरव्याचें जननेंद्रिय; लिंग. [तुल० का. डेकणी=निवाण्याची काडी]

डेंगरी, डेंगा—स्त्री (कु) शेकड्याचा लहान पाय. [टांग]

डेंगडी—स्त्री. एक लुणथान्य.

डेंगाळणें—अकि. (प्राप्त्य राज्यापासून माघलेला) गाळ-सानें, सुस्तीनें, रेंगाळून काम करणें; रेंगाळणें; दंगळमंगळ वरणें.

डेंगी—स्त्री. आधार; डेंक; धीरा; पुस्ती. डेंकी पहा.

डेंगूताप—उ. एक प्रकारचा ताप, रोग; हादमोड्या ताप. या तापाने हाडें फार दुखतात. [हा मूळ हांजीबारी शब्द स्पॅनिश भाषेतील इंग्रजीत आला]

डेचकी—स्त्री. इचरी, विचरी; हुंवळकी पाटी.

डेचकी-कें, डेचा—स्त्रीतु. (क.) रेंडर तोंडाचें भांडें.

डेचा—उ. १ (रा.) गेंडा; टोंक (रोप, झाड इ०चें); डिचरी; डेरा. २ माथा; कळम; डोकें. (कि० काडणें; धरणें; पाहणें). ३ अगरी आणीबाणीची वेळ, प्रसंग; वगेवर मोन्याची वेळ, स्थळ; रेंवेवेळ, गंधी. 'सरवतीच्या टेच्यावर स्वार्तांनी वरी पावून गावलीचा डेचा धरला.' 'हा दरोडा रेंन टेच्यावर धरत.'

डें(डें)ड—उ. दंड पहा. [डि.]

डेंडळ, डेंड(डा)ळणें, डेंडळपट्टी, डेंड डा)डी—डेंडळ इ० पहा.

डेंडारी—की १ ओक्वणें, ओकारी काटणें (सकाळच्या वर्डी वळणें) २ (ल) (मिळल्ली वस्तु) बाहेर ओढून टाकणें ३ लाच परत करणें, भगपाई करणें, फेडणें

डेंडाल्लें—न आतडें (बाहेर पडलें—फाडून काढलें असताना म्हणतात)

डेडी—की (खा मिगी) पोत

डेडोर—उ (खा) बद्द [स दुर्]]

डेपो—उ सप्रद साग, कोटा, कोटार वखार 'बुक-डेपो' [३]

डेपुटी—वि १ दुय्यम, असिस्टंट (कमिशनर, इन्स्पेक्टर २०) २ विपोगी शाळातपासनीस [६]

डेप्युटेशन—न दिशमंडळ [६]

डेवरण—अकि मोठें हणें, दुगणें (पोट १०) इशारणें पडा

डेवरा डेमरा, डेमरा—वि १ दरपाटया मोटया पाटाचा पोट घुल्लेला २ माठें मुल्लें कुल्लें (पोट) ३ पुगल्ला, गुजलेला (अवयव, मनुष्य, जनावर). [स सिंव]

डे(डि)वरें डेमरें—न धिरेतें, ऱेंवरें पहा

डे(वि)रो—वि मारकट इवरा पहा

डेडुक डेमको—उ (डु) चिखलत राहणारा मासा हा आणण्याएवढा लहान असून याचें अंग मुळमुळात असतें

डेमी(फागद)—उ टापण्याच्या कागदाचा प्रकार (याचा आकार ११।४ × १७।४ असतो) [३]

डेका—की—पुकी १ मातीचा डेरा, खोरा २ माठें पात पोटाची डेरकी—त्री वाटाळें गलारीत मुल्लें पोत

डेरकें—न १ पांगर २ लहान देरा बडकें ३ माठें पोत, दरापात डेका पडा [डेरा]

डेरा—उ १ मातीचा राजग, माठ २ (र) मुल्लें पोत, दरापोत ३ विण्याचा भोंपडा ४ गाल धुमत दराजाच्या कवसाच्या साल्या गाल भाग इवरी ५ नगा-याचें भाडें ६ (भडपुता) कट ईचा खात भाग ७ ज्यात पाणी राहतें तें माट्या भाग (दुपरा भाग सोड) ८ गवडी लाकटात पिमण्यातील एक खळ यात राहणारा चामरें लावून तें बाजवितात

डेरा—उ चिखल अमलगी जमीन उगद

डेरा—उ १ गाता तडु, कावडी घर (कि० वणें) २ तड कपुडा वस्ती (३) ३ प [रि] ० देणें—कि मुझम करणें पाण्यापाण्यात राहणें तड वणें डेरदारल—कि विद्यात मुपार युदात भिषी धीमत बाल्य गारपिठार दरागल शाउ'—भाऊ ४० डेरदारु—पुसक शूद्र राहुत्या छात्रागावें गाना काठें दर राठ काठें उठ तें राणिनी'—नया ३९९

डेरी—अ (व) लहान दरा पाण्याचें भाडें

डेल डेलकी—की (मुबई) वेचक्याची काठी डेल पहा डेलकर—न (राजा) वेड्या, खाकरा (कफाचा)

डेला—की नकासगीराचें एक हत्यारा—शर

डेलिया—उ (डु) १ एक फूल २ (सोनारी) कमळा सारखें, बोव्यात घालण्याचें सोन्याच्या पत्र्याचें फूल [३ वेहलिया]

डेवगा—उ मोटया आकाराचा बावू इवगा पहा

डेवण—मै—कीन उतार टाळ, उतरण

डेवण—मै—न १ ठराविक वेळ, जागा २ आणीबाणीचा प्रमाण, ऐन वेळ

डेवणें—अकि (अति नवल्यामुलें) हुस्ती यणें शरीर जड होणें, हार्तीपायी यणें ३०० जवळ्य आणि हार्तीपायी इवळ्य

डेवणें—अकि (ग्रा) टोमगा मारणें नाकात काज्या घालणें डिवणें पहा

डेवणें, डेवरणें—अकि १ (वरील पदार्थ) खालीं डेवणें, उतरणें (ओवें ३०) २ उतारावरून खालीं पणें, उतरणें

डेविरा—वि मारका इवरा पहा

डेस—उ यूरोपमध्य गोण्या पाण्यात आण्ळणारा एक मासा—ग्रामिमा ८१

डेहे—उरा (मुलाच्या सेवक) छाठीला पोत ३० लावून मारजणें

डेहेला—उ (यडोदें) तवला [स वेहली, यु देहली]

डेळ, डेळकें, डेळकी, डेळी—नकी १ कळकें, हुवेळकें राकड, फाट मुल्लें राकड, मेड २ (ळ) आधार मेग

डेळमापण—न (व) शुभ कार्यातील जल्लुभ अथवा त्याचा पुननिविड 'उया दळमापण व परवा लम जमैं दळें भादें'

डो—की डोई दोकें—शर

डो—न (महाउ) तड काढण्याचें मारजाच्या कवणीचें पात इवला तेंपचि जें आणुनि दणें '—अ १२३

डोई—की १ डोईं सप्तक २ (ल) सप्तक माणुम व्यक्ति इमम 'दर दास एक पैया रावा' ३ पूर्वत मूळ पुत्र पिनी

'त्या गातात मादिया पाव नोया साल्या डाकें पडा (वाप) ० उचलणें—नवरीलियाम चणें ० उठणें—नकें दुपू लागणें (कोकणात येकें उठळणें दगवत) ० उठविणें—नाग, उपपन्न वणें

० वरणें—दामन करणें ० (वर) फाटणें—उदयाम यणें वेगनय वणें ० खाजविणें—१ नाग, उपपन्न वणें २ आणवण वर

ण्याचा कल करणें अगणें ० चा चेंडु करणें—(वेदप्रमाण नकें हाण्विणें) १ सगद्व पिण्या टापी भक्कणें अति रागणें

० (डाकें वेदप्रमाण करू वणें) मानदानी विंग पिण्याचा चणें ० चें उचल करणें—१ अण पणमन वेगपन २ वणें

रीतीने वागविलें अमत्ता सहल करणें ०चे केस नाहीसे करणें—
 फरीति करणें, राणें भरणें ०डोईचें खांद्यावर येणें—चिता,
 काळजी दूर होणें, हलकी होणें, संकटाचें निराकरण होणें ०चे
 घाटेनें कर्ज देणें—(कर्म देण्याकरिता डोक्यानें चालणें) १
 ताकडतोब कर्ज फेडणें, २ वृष्ट, हमाली करून कर्जफेड करणें ०चे
 घाटेनें घेणें—नम्रतापूर्वक (साष्टांग नमस्कार घालून) घेणें,
 स्वीकारणें ०चे घाटेनें देणें—नम्रतापूर्वक देणें ०टेकणें—१
 अत्याग्रह करून (जेवावयास वगैरे) बसविणें, राहविणें २ घकणें,
 खचणें, अशक्त होणें ३ आधार घेणें, आधार करणें ०ठिकाणावर
 येणें—शुद्धीवर येणें ०डोईत राख घालणें—कार रागावणें, घर
 कडणें, नागा करणें ०ताधिणें—उत्ताड डोईं तापवून घेणें, अत्यंत
 परिश्रम, नास घेणें ०देऊन बसणें, डोई देणें—१ नियमानें,
 चिनादीनें एखादे काम करण्यास बसणें, २ (निंदाधी) लोखवटणानें
 आणखी राहणें, बसणें (वाहुण्यानें) ३ एखाद्याला बुडवून पुन्हा शांत
 असणें, काहीच घडेल नाही असें दाखविणें, निरुज्जरगें वागणें.
 ०देणें—मारणें—१ मडत करणें, सहाय्य करणें, २ निधयपूर्वक
 कामास बसणें ०नें चालणें—अभिमानानें, ताडपानें चालणें, गर्व
 होणें, वाहणें ०नें चालत येणें—नम्रपणानें येणें, नम्रपणा धरणें.
 ०पिटणें—शोक करणें ०फोडणें—१ यात्रीक रीतीने विचार करणें,
 शोषणाचा नास कळवणें २ त्रागा करणें ०फिरणें—१ वेडें
 होणें २ रजतनें वेकान होणें, ०भणाणें—डोळें फिरणें, झमणें
 ०मारणें—१ शिरच्छेद करणें २ तुकसान करणें, बुडविणें, आशा भंग
 करणें ०घर खापर—हंडी—फोडणें—फुटणें—(निरपत्ताही
 असता) एखाद्याच्या मार्यां दोष लावणें, (बाईत ह्मत्याचा) आळ,
 भारोप ठेवणें ०घर घेणें—१ एखादी गोष्ट पत्करणें, त्याची
 जबाबदारी घेणें २ बाईतपणा, दोष स्वतः वर घेणें ०घर चढणें—
 एखाद्याला न जुमानणें, त्याविषय बड करणें ०घर दिवस—
 सूर्य—येणें—दुपार होणें ०घर धूळ घालणें—१ यित्तुळें
 दुष्टित होणें दुष्टाची दुस्सहता दाखविणें २ एखाद्या कामान्या
 पाटीमार्गे लागल्यामुळे अत्यंत हालअपेष्टा भोगणें ०घर पदर
 येणें—१ वैषम्य प्राप्त होणें २ (ल) लोकांत देण्याची राज
 चाटणें ०घर बसणें—१ एखाद्याला न जुमानणें, विरुद्ध उडव
 करणें २ बरचढ होणें, घटती मिळविणें ०घर बसविणें—(वायको
 वाकर, मुलगा याचा) वावरीपेक्षा जास्त गौल करणें, त्याच्या
 मत्तानें चालणें, अधिक मान घेणें, फाजील लाड करणें ०घर भिरं
 घाटणें—१ एखाद्याविषय उद्गून त्यावर बचैव ठेवणें २ सुर्वीच
 न जुमानणें, बरचढ होणें ०घर घिल्लविणें—एखाद्यावर दुष्टीनें
 दोष लावणें, दोषारोप ठेवणें ०घर डोई—व्यापारात तुकसान
 होणें, पंधा अंगार घेणें ०घर हात घेऊन घेणें—तिकम्या
 हतानी येणें, इच्छित वस्तु न मिळाल्यानें निराशा होणें ०घर हात

ठेवणें—१ आदिवांद देणें २ (ल) पसविणें, लुवाडणें ०घर
 हात ठेवून जाणें—२ वेंचीं नागविले जाणें, (रिफ हस्ते) कामक
 होऊन निघून जाणें ०घर हात फिरविणें—पसविणें, लुटणें
 ०घर होणें—वरचढ होणें, जास्त अधिकार मिळणें ०घरून
 पाणी जाणें—१ अनाथ, निराधार होणें, सकट व नुकसानांमुळे
 लावार होणें २ कळस, पणकात्रा, शिक्कत होणें ०स पाणी
 लावून ठेवणें—विश्वा भोगवयास तयार होणें, सज्ज असणें
 (हजारांचे) डोईस पाणी लावणें—हजार लोकाना—ते म्हण
 तीव्र तें करून, स्वरूप ठेवण्याचा प्रयत्न करणें म्हण ०डोई धरला तर
 बोडवा हातीं धरला तर रोडका (ज्याच्यापासून बोगल्याहि प्रकारें
 काहीहि निष्पन्न होणार नाही अशा मनुष्याविषयीं ह्या म्हणीचा
 उपयोग करतात) सामाशब्द—०ओडें—पेंडकें—भारा—गुड
 डोक्यावरचें, डोक्यावर बाहून नेण्याजोगें ओडें ०खरड्या—
 ताशार—वि (निंदाधी) न्हावगंड, हजाम डोईचा—उ (बायकी
 साकेतिक) न्हावी ०जड—वि. १ भ्रष्ट, प्रसिद्ध, सन्मान्य, भारी,
 वजनदार २ अति मेहनतीचें, दुर्निवृद्ध, कठिण, भारी (काम) ३
 न जुमानणारा, वेपर्वा, बडखोर, वेंसनदारी ०धडक—बी
 कपाळावरचें देगळ ०पट्टी—बी. माणुसपणीं, दर ब्यक्तीवरील
 कर (जिझियासारखा कर) ०फोड—बी (डोळें फोडणें) १
 डोक्याला दिलेला धम (मुखामागसाला शिकविण्याप्रमाणें) २
 उरफोड, जासदायक, कटाळवाणें, त्रिकीरीचें काम, कपाळकट
 डोईफोडवा—वि १ क्वीर—भिडकेन्नाचा एक पय व
 त्यक्तीत व्यक्ति हे भिडकेरी बाईं न मिळाल्यास स्वतःचें डोळें
 दगडावर कोटून भांग वरतात २ याप्रमाणें प्रागा करण्याचा, प्रास
 दायक, लोखंड माणस
 डोई—उ (कों) दखलीत राहणारा एक पक्षी
 डोकड्या—उ (ब) मोठा भागा
 डोकरा—वि वृद्ध, म्हातारा (बहुधा निंदाधी वापरतात)
 [स गुस्कर, हि]
 डोकरा—ण—ली १ उद ली, म्हातारी, येरडी २ (ल)
 गुस्कर, ओंगळ ली [हि डोकरा]
 डोकरा—उ १ (आ) नदीच्या पात्रात पाण्याकरिता
 खोदलेला खाग २ सारा, टाकी, डंड
 डोकरा—से—लीन डोई डोई, डोचकें, मरक, माकत्रवार
 व सामाशब्द यासाठीं डोई पहा [डोईंमती—से प्रत्यय]
 डो(डो)करा, डोकटा—ली—पुष्की १ (राजा वों)
 (निंदाधी) तगडी, पाय २ (वे) डोका—गुड्या [तुलु वा
 डोई—वारी]
 डो(डो)कावणें—अकि डोईं खूपसून धारकांनें पाडणें,
 डोकावणें (पाडणें या क्रियापदावरवीर डोकावून पाडणें अगा
 प्रयोग) [डोई]

डोकी, डोकून—गीत डोकें, डोई पहा

डोके—न १ सरभरी डोई पहा २ बुद्धि, विचारसक्ति, (कि० चालणे) ३ लक्ष, गति ४ (ल) अग्रभाग, वरचा भाग, टक्का, टाटू उचवटयाचा भाग ५ नागटाचा एक भाग [ ]
 ड्ह० डोकें फो फोकें (डोकें) वाक्यचार व सामान्य वासादीं
 डोई पहा ० असणें-असल असणें ० उटव्या-ट्टी, नासदायक,
 कटकट्या (मिकारी) ० फूट-न (ना) मागेफोट ० खरडणें-
 तासणें-अनुशालपणानें हजामत करणें ० वाज-वि हुपार,
 वरपक ० भडकणें-स्वैप, चीड येणें, अत्याचारी वणें, रक्त
 तापणें, 'या अनत्याचारी चववडीन कुणाचेहि डोकें भडकू पतां
 वामा नये' -क २७ ५ ३० ० डोक्याचा-उ (कों) न्हाती
 डोईचा पहा 'एक राजा सरो तेच्या डोक्यात सरे दिग ते
 डोक्याच्याला उमगले' -लोक २.२८

डोंगर—उ १ ल्हान पर्वत, टेंडूडी, पहाड, पाट, २ (ल)
 मेहनतीचे काम, काळजी करणासारखा भाजार, कर्जाचा बोजा,
 पाप, गुण, सकट, नास यांचें भाषितय ३ (ल) काजडाचा गोळा,
 रास (भांड्याच्या दुधावर धरलेली) ४ (कों) डोंगराळ मुळ-
 खात प्रथम नाचणी पेरलेले शेत ५ (कों) शुष्क, डोंगराळ प्रदेश,
 नाचणी, वरी यामारच्या पिराच्या उपयोगी जमीन [प्रा डुगर,
 गु डुगर] (वाप्र) डोंगर खणून (पोखरून) उदीर काढणें-
 लचट परिश्रम करून त्याची फलपुति फारच अल्प झालेली दाख
 विणें डोंगरावरून उडी टाकणें-शुष्क मोट करणें उदा०
 हलकी दणगी व्हेणें डोंगरीं दिवा लावणें-(पंथारी, ह्यास
 इ० ना मिजल) डोंगरात जाऊन राहणें, वस्ती करणें ड्ह० १ डोंग
 रास दुखणें आणि शिंपीत भोवप २ इतून डंगर साजरा सामा
 शब्द- ० रंडडा, कडाड-डी, काठ, किनारा-उ डोंगराची
 फाड, ह्रद, सीमा, डोंगराच्या पायथ्याचा, आसपासचा प्रदेश
 'डोंगरकडाड्याच गावास सन लग्न पळें' ० डणगर-डंगर-
 उ डोंगर पर्वत, डोंगराळ मुळ, टक्क्या ० करी-वि डोंगरी
 डोंगरात राहणार 'डोंगराची कोण आहत याची जोराची धन
 करी चालू के. १' -अस्त ४ ० कोळी-उ डोंगराळ मुळपातील
 एक जात व तीतील व्यक्ति ० रिडी-डी रिडीतील अखड मागें
 पाट ० गाव-उन डोंगरावरील डोंगरामधील गाव डोंगरात-
 वि वि (व) उत्तरेस, उत्तरकडे 'तो डोंगरात गला' ० दळें-
 न जंगल ताडून लागवणीस आणलेली डोंगरावरील जमीन
 ० पठार-ळा डोंगराच्या माथ्यावरचा पयाट प्रदेश ० रान-न
 डोंगराळ प्रदेश, मुळ ० वट डोंगराट डोंगराळ-वि डोंग
 रानी बुक डोंगरी डोंगरामधी खडकाळ (प्रवेश), पहाडी
 ० सरा-री-डी डोंगराची, वटव्याची राग डोंगराचे लवण-
 न डोंगराची वटण अथवा वाकण डोंगरी-डी १ ल्हान

डोंगर, टक्की २ डोंगरी कापड पहा -वि १ डोंगरावर पिकणारें,
 होणारें २ डोंगरानीं युक्त, डोंगराळ ३ डोंगरासधी [डोंगर]
 ० कापड-न १ डोंगरी किड्याच्या (मुवईच्या) मुलरात पूर्वी
 विरत असलेलें जाडेभरडें कापड २ (ल) हलक्या जातीचे व
 दाबे कापड इपरीतहि डुगरी या नावानेच हें कापड प्रसिद्ध
 आह ० ऊस, डोंगरी-उ एक जातीचा ऊस -ट्टि ४१०
 ० फिल्ला-उ मुवईचा फोटें जेजें किडा ० धागायत-न
 (कों) डोंगराच्या उतावरील वागाईत ० मिरि-डी (राजा)
 काळी मिरि, मिन्याची एक जात

डोंगरें-न डोंगराळ मुळखात पिकणारें एक प्रकारचें भात
 डोंगरुंळी-डी (गो) डोळ्यात होणारी पुळी, राजण
 भाडी

डोंगरी-डी त्याच्या पाण्यातील एक मासा
 डोंगळा-ळ-उ बाळा मुगटा, मोठ्या मुगाची जात
 डोंगा-वि वाकडा 'कस डोंग म्हणुनी रस नव्हे डोंगा'
 [का डोंगा-मु-वाकडेपणा]

डोंगा-उ एक ल्हान नाव, होडी, डोणी [हि]
 ० डकली-वि (व) मिकाळजी, हयगयी (माथूस, वार-
 भार) (डोंग=नाव) एकदा पाण्यात डकलावा, पुढे त्याचे काय
 होईल तें होवें अशा शक्तीचा 'त्याचा सगळा कात्मार डोंगा
 डकली' डोंगी-डी (काशी) डोंगा, नाव, होडी [हि]

डोंगुली-डी ल्हान डोंगर
 डोघालणें-अकि गळवाला दोन थोटें लावून शब्द करणें.
 'डोईस ल्हान चिपोटी डोघालित यमुन काटी.' -राज ६६

डोचकी-कें-जीन मस्तक डोकें, डोई डोकसें [डोकें,
 डोकसें] ड्ह० डोचकें की डोचकें (डोचकें तरी किंवा डोचकें तरी
 मार) ० मोक्षमोक्ष करणें, कोणतें तरी एक ठरविणें (जान किंवा
 जमीन या प्रतिज्ञेप्रमाणे)

डो(डी)चणी, डो(डी)चणें-उचणें, डोंचणी डोंचणे
 पहा

डोचळणें-अकि (महाउ) सावध करणें 'माया जीवातें
 विकर सचरे वीए, प्रसवे ह्याल्वी, डोचली झळी लेटी.' -चक-
 धरिसिद्धासुतें शृ ६ [डोच(ळणें)]

डाझ-उ औपधाचें एकवळें प्रमाण, औपधाचा टक,
 माना पोट घुत्का 'ह्याचा फाजील डोस झाल्यास तो अगवर
 थो' -आगर १ ७४ [ड]

डोंड-उ (महाउ) युक्त टाय, त्यान 'खु डोड हा.'
 -भाए १९६ [डोड १]

डोडी-डी पीक -यनचो

डोण-णी—प्रत्यक्ष १ शाब्दाच्या शब्दांचे शोणप्रमाणे पांरा स्तन कांस्तन केलेले पात्र २ घुस्माण्या जाड मुठीचा कोस्तन केलेला शोण, भाडे (लोणचे, मोठ ३० टेंग्यावरिता), कोटिंगा, पाडाचे माठण—स्त्री १ पोहरा तळपांतील पाणी शेतात पाळण्या करिता) २ दगडी-स्तम्बी कुडी (पाण्याकरिता) ३ (कु) ल्हान ताळे, डोणी पहा [स शोण, तुल० का डोणे=डोंगरातील पाण्याचे टाळे पाकळ भाग]

डाणपा-गें—पुन (कु) ल्हान डोण, राकडांचे भाडे, डाण अर्थ १ पहा

डोण मिरची—स्त्री. (कनां) भोपळी मिरची, मोठी मिरची [का डाणे=लड]

डोणा—उ १ (तूप, तेल इ० देवण्याकरिता) वेळ, पळम वगैरेच्या पानाचा केलेला शोण २ (वे) गारीच्या आंखावरील जाड लाडू, पुं० ३ (वे) आठविण्याकरिता कटविलेला उसाचा रस निविण्याची लाकडी चौकोनी काहील, डोण ४५ (कु) लाकडांचे भाडे [डोण]

डोणी—स्त्री १ नाव, डोण डोणा पूर्वी दशी शेकाच्या कोणत्याही नावाला 'डोणी' व सुतोपियनाच्या नांवाने जहाल म्हणत असत 'तत्तवया घृणवळाची गंगा। डोणी लागी घावना दगा—। माजी पोहळ दुडिने पै गा।'—हा १५ २५२ २ (तूप, इ० करिता) पानाचा शोण ३ कुडी, ल्हान होर, माठणी, टाकी [डोण स डोणी]

डोफा—उ (व) पानाचा केलेला मोठा शोण 'आम रसाला डोफा तयार करा' [दोह १]

डो(डो)फा—उ गुडपा, जातु

डोव—उ १ (डुवी) डुडी २ रगीत वलास पुन त्याच प्रकारचा रंग देण्याची किया द्व अर्थ ४ व ५ पहा (किं० मारणे) [डुवणे, हिं डोव]

डोव—उ (व) डवणे [हिं डोवा]

डोव—उ (कु) भात रावण्याची कातळावरील ससलट जमीन

डोव, डोम—उ १ अतिमुद्रातील एक जात न दींतील व्यक्ति हे स्मशानात चाकरी करून पोत्र मरतात काही लोक दोर चट्या, पसे इ० विपून विकतात काही डोंगायाचा धदाहि कर तात 'दोंव रामशाने राखली।'—दावि ७० २ चाडाळ सहा [स डुव, डोव, डोम देशा डोव=डेलेंच तुल० शा डुवा= राक्षस प्रेक्षिणी राम आर्मेनियमिनि लोम पलेस्टाईन रोम]

डाव—उ १ मयकर आग वणना, आगीचा थोळ, मोटा जाळ (बड्या आग दाव्याबरोबर जोयतात) २ (ल) उष्णता, दाह ताप हाची वेदना नाही, आग 'अगाचा डोंव'—निम

(आगीचे, तिसटण्याचे) आविश्य, पसाराची श्मीक विरंग, प्रत्यय, आग करावयाजोग्य (नित्त पदार्थ) 'तिसट दोर' [का डोंवी=गवूह, गरी, अपिकता] ० पाजळणे—डोणे—(घरीर) अस्थि तप्त होणे, लाही होणे 'बोल न निवे निवे वदनी। परी हदरी डोंव पाजळला—नव २१ १२६ ० मारणे—आगीचा थोळ उठणे, पसरणे

डोंव—स्त्री (रात्रा) मोरीच्या ताड पाण्याचा रागा, डवणे

डोंवअळी—स्त्री मोठी अळी (कोरक)

डोवपा—उ (व) भोंक बीळ

डोवकाड—न (व) ल्हानगे डवणे [डोव]

डोंवकायळा—उ १ (डोंवाप्रमाणे स्मशानात जमण्यास) कावळपाची एक जात हा कावळा, हिडीस पग फार धीट दिसतो भाडण इ० प्रसंगी ज्याम मोडविण्यास जातीय अनर माणगे जमतात अगा माणूय व ही जात [स शोण+काहीन, म डोंव+कावळा]

डो(डों)वड—र—स्त्री (निदारी) म्हंस, रडी, म्हसळ (भाकड, निरुपयोगी म्हशीस गडा) 'ऐसी हानाची डोंवडे। आसा विरविली दोंरी।'—पुगा २८५१

डोवणे—अकि (क) द्व दणे, रग दणे, कपडे रगत, पाण्यात बुडविणे [डवणे, हिं डुवोना]

डोंव(म)र, डोंमार, डोंमरगण—न.उ न खडा 'तये लकराचा मुद्राम कला होता आलीकडील तीडी खळपा भारी दोन दोन डोंमरगणे सारक्या भारी—अच ४३

डोंवरणे—न (व) शाड, वली यास नदीन कोंव ज्या जागी पुन्तो वी जाणा, कोंव [डेंवारणे]

डोवरा, डोंवरा—उ १ (भित, भाडे, कापड इ०ला) पडलेले भोंक २ रागा, राखणा (स्तव्यावरील, यात पाणी साचून डवके बनते) डवरा पहा [डवरा]

डोंवरी—स्त्री (व) सत्पावरील लाडू

डोंवरी—वि जाड मोठ्या पोटाची, अगाची गोवरी 'बिउ आणी डोंवरा सर्पिणी। पुनिती काशिया नागिणी।'—सिपु २ २८ २८

डोंवळ—लं—न (कों) १ (निदारी किंवा पडले) ठोके ठोकेत २ सौम्य शिबी 'चला! खळ हे माडले डोंव लावे।'—कक ४५ [डोंवे]

डोवा—उ १ द्व, रगत बुडविणे २ (सामा) बुडी (किं० मारणे) [डुव=डुवणे हिं डोव]

डोवा—उ काळा साप 'दोराचिया सापासी। डांवा बडीना गळ्याला ऐसी। सरया न करव कोण्हासी।'—हा ७ १६३

डोंवा(मा)री—उ कोळारी, कसत करणारी एक जात

डोंबाळा—उ (कों) गाडीच्या घुरचा वार भावळ करण्या-
फरितां घाटीपासून जोरझपर्वत जाव काटी आर रीप बापतात ती

डोंबाळा—ळी—उ वणगा, मोटी आग डोंब पदा
'डोंबाळा उठ्ठा भवती।'—साम्रा १३९ [डोंब+आळ प्रत्यय]

डोंबाळी—झी डोंबअळी पदा

डोंबी—झी. १ (राजा) व्हाने, चिसाटीनें शळणें, अठगळपास
न जुमानता पुढें रेलणें, आपलें पोंडें पुढें दामटणें (किं० बरेंणें,
माणें, लाणें) २ चिकीरीची व नाचदाक याचना, लणदा,
कण्ट (किं० कणें, पाल्लें, घेंणें)

डो(डों)घूर—उ (तना) खाच छिन्न, मोक वोनरा पदा

डोंबि—न (अत खोचें तयार झाले नाहीं असा) गदन
पडेल्ला बोंबळा गारळ

डोंब्या—नि १ चिसाटीचा, पुढें रेलणारा, सटणारा २
लणदा लावणारा, डोकेंकोव्ह लोचट, कण्टया [डोंबी]

डोंब्या—उ (व) मासे पडड्याचें ल्हान जाळें.

डोंब्या-नाग-सप-साप—उ एक जातीचा साप हा
अन्यत चिपारी असतो [स डडुम ? हिं]

डोमण—न पाण्याचें डबकें, खळगा

डोमरा—उ (घा) डोमरा पदा

डोम, डोम-अळी-बापछा—डोंब इ० पदा

डोमडा—नि (ता) काळाडुट, काळाकमिन्न [हिं डोमडा=
डोंब जात] म्हु० (व) डोमडी बायको एकाची गोरी बायको
कोकाची

डोमल—उ १ (नागराची अपवा गाडीचीं) बग्हटें व बद्
पिळवदन भावळ करण्याकरितां उडालीप्रमाणें उपयोगी पडणारें
एक लाकूड २ घासा, गाडीची दाडी डोंबाळा पदा.

डोमल—लें—न डोंबत पदा

डोमालें—न दाडी (गाडीची) डोमल पदा

डोम्या-नाग-सप-साप—उ डोंब्या नाग पदा

डोय-यां—झी डोंई पदा 'दिसे एक डोयी जटाभार बोहे'

—नरहर गंगारत्न माला ४० (नवनीत ४२१)

डोयली—झी (कों) पळी, डबली (नारळाची करवटी,
बाय किता लाकूड याची केलेली) [डबली]

डोर—नि नादमधुर गभीर, घोंस (वाद्य आवाज)

डोर—उ डमड डोर पदा

डोरली-चागी—झी रानवाणें, बाग्याची एक जात, या
फळाचा रंग पिचळा असून आकार सुपारीप्रवाडा असतो याची
भाजी करतात फळाचा औषधाकडे उपयोग होतो शुडपाला काटे
पसतात 'धीन पेरुनिया तेंचि प्यावें फळ। डोरलीस वळ केंचें
रागे।'—मुणा ३६७६

शब्दो ४ ४

डोरली रिंगणी—न एफ प्रसारचें झाड
डोरलें—न १ डोरलीचें फळ, डोरलें पाणें २ डोरलीच्या

फळासारखा सोन्याचा दागिता

डोरलें—न गुन्हा, दायीत झालेला आरोप (किं० करणें,
लावणें)

डोरलें पाणें—न डोरल्यासारखें पाणें

डोरटीमुशी—झी समुद्रातील मुशी माशाची एक जात

डोरा—उ डनरा पदा

डोरी—नि सुदा

डोल—उ पाण्याची वादली, पोहरा, पीप 'डोल रुयाचा

दोर देसमी जपून क्षपून पाणी भरती।'—पग ४४० [हिं डोल]

डोल—उ (हेटरी) गळ्याताची, नावेची डोलकाठी [हिं डोल]

डोल—उ १ देवाचा डोलात डोल्दारा पदा २ डोली ३

वप, काप हळणें 'अगा वारा जरी वागोनि वोरसे। तरी तो
डोल रुयीं डरे।'—झा १८ ४२३ ४ डुल्लें, झोक खाणें,

झोका. (किं० दणें) 'हेणें समयां देनसे डोल।'—दावि २८१.

५ वित्तीय ६ उत्तरहिंदुस्तानातील ववाचा (राधाकल्याणा) एक

उत्सव हा आपल्या दृष्टील शिमण्याप्रमाणेंच फारसुनत असतो

[स दोल्गु प्रा डोल] *ग्यारस—झी भाद्रपद शुद्ध एकादशी

इशुराकडे या एकादशीला सर्व मंदिरातील देवाच्या मूर्तीची मिर

वणूक प्रतिवर्ती निघण्याचा सम्राज आहे, ह्या एकादशीचें नाव

—विश्व १ ११७

डोल—उ दुग्धधातु सरकार मंदार, जागले इ० ना रोकड

मिठा पाण्या खावनी देतें तो —गाणा १६ [इ]

डोल—उ (राजा बोळी) ल्हान मासे पडड्याचें जाळें

डोलरु—उ डोली वाहणारा, ओई [डोली+रु]

डोलहाटी, डोलखांव—उ १(कों) (नावच्या, वाटीच्या)

शिडाची काटी, डोल २ अनेमधील निशाणाची काटी

डोलची—झी डाल कातड्याची पखाल, पोहरा [हिं]

०वेम—उ (पवलीचा धनी) मुसलमान पवलाच्या व्याजो

चीनें म्हणतात पायगड्या सुभेदार या सभेप्रमाणें

डोलझा—उ (विणकाम) धुनास (विणलेलें कापड शुद्धाळा

वगान्या बोकीनी लाकडास) प्रतिबंध होण्यासाठी ज्या दोन वाजूस

खुण्या घालतात त्यांपैकीं प्रत्येक यानें धून उलट फिरत नाही

डोलणें—अकि खवें अगीं डुल्लें पदा डुल्लें आणि डोलणें

या दोहोंत परक आहे, तो असा कीं, आपण होऊन न हाल-

णाच्या निजीत वस्तुस डुल्लें हें कियापद योजता व स्वत

होजन, शुद्ध अगिभारलेल्या गतीस डोलणें कियापद योजतात एका

वाजूकडून दुसऱ्या वाजूकडील गतीस डुल्लें—डोलणें तर पुढें

माणें होणाऱ्या गतीस शुद्धें लघितात 'ओलें गड प्राण्य

प्रेमाशुभरें वरुनिया डोले।'—मोमीय १० १८

डोल(चि)णे—उत्ति १ इलायास, डोलयास सवणे, हल-
वाच दणे हलविणे २ हलविणे (मान, हावे १०) 'शिखा
इल्ली स्वभंगवर।'—सव १६ १०४ [डोल्ये प्रयोक्क]

डोला—३ १ मुगलमानांचा लावून लाजिया २ बोली,
पालखी, मेणा ३ पाहन 'स्वारि सरयाची यईल कधी मिरवत
डोलत। घुमनिया चौरंग डोलत।'—प्रला १३४ ३ (हिं)
प्रेताचे पाहन तिरडी [स डोला हिं] = जाणे—कि (शिबी)
मडे जाणे मरणे 'हात तुपा डोला गम' (मुसलमानांचा डोला
हा प्रेताद्वारेचे प्रणांक आह त्यावरून)

डोला(बु)रा—३ डोल उद्धान्या शोपाळा दबावा पाळणा,
मुक्ता देवारा—एमा १ २११ 'अन करणाचे दोव्हाती। आत्मा
निजकिा श्रीहरी।'—देवद्वयजन्म ७९ [स डोला, हिं डोला]

डोलमा—३ शोका तरंग हलकावा 'पहिली म्हणे येती
मुलाच डोलाव। जाणती अनुभवे जाणत ज।'—स ४५ [डोल्ये]

डोली—की १ अवाच आजारी माणसास बायकामुलस
नग्याकरिता उपयोगात आणावयाचे वाहन पाळणा, होंगर, घाट
चढण्याजडल्यासाठी पूर्वी असा डोल्या असत 'मोलीमाजी
घातली तथवा। ह्मण इतनें तारावया।'—जै ६ ५९ २ मेणा
पाळखी मुखासन ३ (हृन् नाविक) घामत बाहेर दाखण्यासाठी
पटीसारखी कळवी जागा [स डोली]

डोलीघास—की १ मासे मारण्याकरिता कामे रोविलेले अस
तात त्यावरील कर [डोली+घास=कर]

डोस—३ औपचाचे प्रमाण मात्रा डाज पहा [३]

डोसकी—बे—नकी डोसकी दोई पहा

डाड—३ नवी, तळें यातील खोल भाग खडगा, खोल
पाण्याची जागा—स काळा या शब्दास अतिशयोक्ति, आधिक्य
दग्न्यासारखी आढण्यात येणारा प्रत्यय यमुनचे पाणी काळें
रोह आहे [स सरोह] डोहात पडणे—सकटत येताच साप-
व्ये म्हं. डाडाच्या जागीं दोहो पडतील—काहीहि सोंग केले तरी
माणसाचे खरे शील बाहेर पडणारच (खोड्याच्या नघाळीं पुन्हा
डीचा पाव बसतेचोच) बसेलच बसल)

डोहण—न १ (बें) दोह पाण्याचे वडकें तळें २ (ना)
दोणे घुराणा पाणी पिण्याकरिता वनविलेले झाडाच्या खांद्याचे
पात्र

डाहणा—३ १ (बें) अडपळा विरोध मोडता विम (चाळ
कमात आणलेले) (किं० घालणे) २ गोपळ बड 'मोल्याचे
मनत राज्यात डोहणा करावा असा आहे'—वेद ३० १२८
३ टाणणा

डोहन—न (ब) दोन छपराच्या जोडावर (मळ्ये) बस
विण्याचा पन्डळ

डोह(हा)र—३ दार काढते रगविणाऱ्या धानारांची एक
जात जो पहा 'जीनगर सल्लानगर पमेक। डोहर भाट बुल्ल
रकक।'—स्वाद १० २८

डोहरा—३ नदी, ओझा ३० वात पाण्यासाठी खालेला
पडा दबरा, बडुरा पहा

डोहलेडी—की (ब) ज्येष्ठ छंद पौर्णिमा

डाहळ्ये, डोहळा—दवळें दवळा पहा

डोहळतुली—की डोहाळे लागलेली गरोदर स्त्री [डोहळ]

डाह(हा)ळा—३ १ गमेवती स्त्रीची वासना, इच्छा
'कवित म्हणे रायाची। धर्ममर्यादा आहे ऐसी। डोहळ पुनाव
शियासी। मागनी त्यासी तें पावें।'—मारा—वाल ४ ३४ २
अयोग्य इच्छा, भक्त्या गाठीवर वासना जाणें छंद होत शोक
(किं० पुराणें पुरविणें) 'बैस प्राप्तीचिये घळे। निंद्या अर्धे
पणाचे डोहळे।'—हा १ ७३ [स दोहद प्रा दोहन्] भिकेच्या
डोहळा आठविणें—ज्यामुळे मोक मागावी लागत असे देग
करणे व्यसनापायी जपलेपणा करणें म्हं० पाताबें बिन्दू डोहाळया
वरून ओळयावें डोहळे(डाळ)जैषण—न डोहाळतुलीन मेज
वानी पहिल्या गरोदरावस्थेत स्त्रीला डोहाळे लागू लागले म्हणजे
(हर्षी सातव्या कल्पित) दुवाचनींना बोलवून भोजनदमाभ
करतात तें

डोहा(हा)र—३ डोहर, दोर पहा 'डोहोर खेदार दावी
बळनी बारा। उपवसिती करा। राधा पोरें।'—मुगा ४०८

डोहारणे—कि (ना) १ मात्र वाहून नेणे २ (ना) लवारीनें
जुसण्याची वस्तु लावविणे

डोहो डोहोण डोहोणा, डोहोरा डोहोळणें डोहो
ळतुली डोहोळा, डोहोळेजेवण—डोह १० पहा

डोळ—३ टरफत असलेली डाळ अर्धवट भरडलेली,
सडलेली डाळ, भरदा चोख डाळीमज्यें इचित् सल्लास राहिले
लेल्या डाळच्या—न (मनातील डोळ) सदाय बहीम किंतु
(किं० पड्यें, यणें) [डोळा वेष्टा डोळ=डोळा, जतु फल]

डोळ—की मासे धरण्याचे मोठे जाळें हें समुद्रत पुरलेल्या
मेढ्यांनां खवितात

डोळकर—३ पालखी वाहणारे डोळकर पहा [डोली+कर]

डोळसा(दा)पणें—न (बें) पाणा, रहाट वगैरेस जुपला
असताना रेडा, बैल, याच्या डोळ्याला घागवयाची घाणणी
घोड्याची अंधारी डोळ्यापणे लावून मुद्दाम आडरानात शिर
व्यास जेन्हा मळवी दयार शाली—टि ४ १२९ [डाळ+
सापणा घाणण]

डोळमीट—न भोक पाडण्याचे एक ल्हान हत्यार गिरमिट
[३ मिळट]

डोळवस—५ डोळसपणा 'आत्मा स्वयंप्रकाश। जेणें जत होय डोळस। तथा डोळया डोळवस।' विपु ७ ११६

डोळस—वि १ डोळे, दृष्टि प्राप्त असलेला 'का डोळ साचे धरुनि वर। अंधळा सत्वर चालतसे।' २ (ल) चतुर, हुशार, चंगल, फाकट्टीचा, हुशार दृष्टि पोंचविणारा, सूक्ष्मदृष्टि, चाणाक्ष 'ज्ञान जी तुसेनि डोळस।'—शा १४ १० ३ तीक्ष्ण दृष्टीचा 'म्हणे एक सनुमार राजसे। चपकराडिके परम डोळसे।' ४ सुंदर डोळयाचा 'रंग येई पो विहाई। सावळिये डोळसे।'—पुण १८२. ५ स्वच्छ, प्रत्यक्ष 'तें ज्ञानु नोहे जाणावें। डोळस तम।'—शा १८ ५८१. ६ (पठेन) डोळ असलेली (हाळ, वरण ६०) [डोळा] डोळसता—को डोळे अपणें, दृष्टि 'देखणे-पोंचणे डोळसता। तोची माथा स्तरक।'—एरस १६६.

डोळस घरण—वि डोळानें युक्त अशा हाडीचे वरण

डोळा—५ १ रंग रूप वगैरे जाणण्याचें इंद्रिय, नेत्र, दृष्टि, नयन, नेत्रेंद्रियाचें स्थान २ दृष्टि, नजर, लक्ष, कणास ३ स्थान भोंक, छिद्र (कापड, भाई ६० ये) ४ मोराच्या पिताम्बावरील डोळ्याच्या आकाराचें बटुक, नेत्रमृदाचिन्ह, चंद्र, चंद्रक, ५ भंडुर, गोड कुटण्याची, येण्याची जागा (बटाटा, ऊम नारळ ६० स) ६ पायाच्या घोटयाचें हाड, घोटा ७ गुड्याच्या पाठीजवळ दोन खळगे असतात ते प्रत्येक ८ माहिती सांगणारा, ज्ञान देणारा (माणूस, विद्या ६०), मातमीचा, ज्ञानाचा उगम (शास्त्र, कागदपत्र, हेर, गांध्या महार ६०) 'परमार्थें ज्ञान समजणारा डोळा धर्मशास्त्र' 'पाठीचे डोळे महार' ९ माशाच्या पाठीवरील खवला, सीताफळ, रामफळ, अननस १० फळावरील खवला, नेत्राकार आकृति १० (खा) १६ चोराचें माप, परिमाण. एकतृतीयाक्ष पायली (४८ चोराची) ११ डोळे=एक माप व ६० मापें=एक साठ ११ इमाराच्या बाकांतील एक खाच १२ (सोनारी) जिन्नसाच्या इतर अंगापेक्षा तोंडाशी स्थित घाटोळा व दगळ असणारा भाग १३ कुजिणीचे आपल्याकडे असलेले भिंग १४ जल्पाचें तोंड १५ मोठे वाघावयाचें लाकण १६ (विटीदाह कर) आर बाव, वज्र, छेद ६० मधील डोळयातून विगी माण्याचा डाव (किं० मारणें) [दिवा डोल] (वाघ) डोळा उघडन नाहीं—एखाद्या, गर्हित मग्नर माण्याबद्दल जिना पाऊन एखाखाचा पडत अस त्यास म्हणतात डोळा आलखणें—दुसऱ्याच्या मनाचा कल समजणें, आदाय, अभिप्राय साडणें डोळा काणा असावा मुलूक काणा अन्त नये—दृष्टीला अथवा अंतर्गत तरी चालेल परंतु अन्यथा थप नये डांडा घालणें—मारणें—१ डोळा मिश्रवाहन रूप करणें २ आपलें प्रेम व्यक्त करण्यासाठी एखाद्या (वाई) रुडे पाहून हाळे मिश्रकावणें डोडा चुकविणें—दृष्टीस न पडणें, भेट घेण्याचें टाळणें, नजरला नजर मिळू न देणें डोळा

ठेवणें—एखाद्या वस्तूच्या प्राप्तीची इच्छा करणें डोळा जाणणें—समजणें—ताडणें—मनातील गोष्ट जाणणें डोळा देणें—चारीक नजर ठेवणें 'ग्रामसम डोळा दिवला'—सप्रामगीतें ४१ डोळा न फुटे काडी न मोडे या रीतीनें करणें—अगदी लक्षपूर्वक, काळ्यानें काम करणें डोळा पाहणें—डोळे वगळून पाहणें डोळा प्राण ठेवणें—डोळयत प्राण ठेवणें पहा 'माशी माता पोळें करून। डोळ्य प्राण ठेवीत थी।' डोळा वाघणें—दुसऱ्या साठाच्या कादीला सारीमज्यें पाच करून निराळया साठाचा डोळा कापून वसविणें डोळाभर झोंप—चांगली झोंप डोळे उगारणें—गुरकावणें—डोळे वटारणें डोळे उघडणें—आपलें बऱेंव्य, हिताहित वगैरेकडे लक्ष वेधणें, सावध होणें अनुमानां, पटा वसवणें, नुसताना शाल्यानें बाह्यानें होणें 'आता तरी याचे डोळे उघडले असलें म्हणजे पुष्कळच चालें शाळें म्हणा यंचें'—उप-काल डोळे उरफाटणें—फिरणें—चढणें—(श्रीमतीयुक्तें) मदाप होणें डोळे (मोठे, केवढे) करणें—डोळे वटारणें, रागावून पहाणें 'मी तुवतें त्याचें नाय घेतलें मान तों बाईहाव्यानीं केवढे डोळे केले तें तू पाहिणें ना।'—कलशुवराव डोळे रगणें—पेंगणें, डळवी घेणें डोळेगावचीं कबाडें लागणें—(मी, तो ६०) अथ होणें डोळे चढणें—(दाखन, जाण्णान, उन्हांन, रागांन) डोळे उग्र दिसणें डोळे चढवून घोलणें—रागांन घोलणें डोळे जळणें—देवायुक्तें वरें न पाहणें, अजकळणें डोळे जाणें—अथत्व घेणें डोळे हांकणें—ठापणें—१ मारणें २ दुर्लक्ष, हृदयग करणें, कानाडोळा करणें, डोळ्याक करणें ३ डोळे मिटणें, प्राण डोळने डोळे टळ टळीत मरणें—अथनी डोळे भरून येणें डोळे तळावणें—खुडकणें—डोळे लाड होणें, उष्णतेनें विपडणें डोळे ताडणें—अरेव, मयल वनणें, होणें डोळे ताणून पहाणें, डोळे फांकणें—तीक्ष्ण नजरेनें पाहणें डोळे तांबडेपिळके करणें—रगानें टाळ होणें, उग्र नजरेनें डोळे फाडून पाहणें डोळे निवणें, निगविणें—थंड होणें—एखादी ईप्सित प्रिय वस्तु पाहून समाधान प्राप्त होणें, कृतकृत्य होणें 'हण्णा म्हणे निवविले डोळे त्या वा यत्तमा माने।'—मोरिका ३ ३१ डोळे निघळणें—१ नेजे येऊन वरें होणें डोळे फिचून पुर्ववर स्वच्छ होणें २ (ल) (विनामत) पुर्ववर ताळयावर शुद्धीवर येणें डोळे पठारास, पाताळांत जाणें—आजार, अवकला ६० सुळें डोळे खोल जाणें डोळे पांढरे करणें—१ (डोळे पांढर होईतोंपर्यंत) अत्यंत दूरपणाची शिक्षा देणें २ मृत्युपथाय लागणें डोळे पापी—डाळयाना नेहमीं विलासी, विपयी, कामुक जणें सानण्यात येतें, प्रथम पाप कत्तात ते डोळेच डोळे पाहून वागणें—चालणें—एखाद्याच्या मनाचा कल पाहून वागणें, तज्ज्ञेन ओळखणें डोळे पिजारणें—

फिदाराण-फाडण- (रागांन) डोळे वगळणें, फुर मुद्रा करणें, डोळे पुसणें-१ रडावयास लागणें, वाईट वाटणें २ सात्वत करणें डोळे पोंढळणें-डोळे खोल जाणें. डोळे फाटणें-१ आसा आस्त आस्त वाडणें, महत्त्वाकांक्षी बनणें २ आधर्षयभक्ति हाणें डोळे फाडणें-१ रागावणें, डोळे वगळून पाहणें. २ अन्नाची डोळे निघळ उपरें देवणें, डोळे पिजणें डोळे फिरणें-१ पेरी, चकर येणें २ (ल) मगळ, उन्मत्त होणें ३ (मरण-समयी) डोळे फिरू लागणें ४ (करासासमयी) वेत फिरणें, मत बदलणें, माघार येणें डोळे फिरविणें-(रागांन) डोळे वगळणें चेहरा उग्र करणें, अवकृपणें पाहणें डोळे फुटणें-१ अंध होणें, डोळे जाणें २ दुसऱ्याचा उत्तर पाहून मतसमस्त होणें डोळे फोडून घासणें-लक्षपूर्वक वाचणें डोळे बांधणें-१ मारणें, नजरबंदी करणें (जादुगेला इ०नी) २ डोळ्यात माती घेवणें, फुट विणें डोळेभर-डोळ्यांभर पाहणें, डोळे भरून पाहणें-वृत्ति होईपर्यंत एखादी वस्तु पाहणें डोळे मिटणें-मरणें, डोळे झाकणें 'आदिमाये, माझ्या डोळ्यांनीं हें पाहण्यापूर्वी माझे डोळे का मिटले नाहीत'-बाय ५ १ डोळे मुरडणें-१ बकडी नजर करून, सहायित नजरेंत पाहणें २ बाण्या डोळ्याने पाहणें, एके बाजूस पाहणें 'डोळे मुरडुनि राहून बघे ती।' -सायतल अंक २ डोळे मोडणें-मारणें-१ डोळे मिचकावणें, डोळ्यानें सुणण करणें 'डोळे मोडून वळत्या हावी । डुलवावित मान पै ।' २ डोळेने, धोखडळपणाने डोळे उचलणें, बर करणें, नखन्यानें पाहणें डोळे येणें-अंधत्व जाऊन दृष्टि प्राप्त होणें डोळे येणें-विणें-रीडपान रोग येणें डोळे लवणें-डोळ्याच्या पाण्यानीं स्वरुण होणें (शुभाशुभसूचक) पुराणाचा उजवा ब वायनाचा डावा डोळा लवणें हें शुभसूचक लक्षण समजतात डोळे लाल करणें-वडा रणें-१ रागावणें २ पक्षाघात उरठणें डोळे होणें-माहिती हाणें-सावध होणें (कामधदा अन्वयास इ० सर्वांनीं) डोळ्या आड-नजर पळीकडे, पाठीमागे डोळ्यांचा अंधार करणें-उजवत चुकणें, धडधडीत चूक करणें डोळ्याचां योगारें-डोळ्यांच्या सांचा-डोळ्यांची भित होणें-बाही एक दिसे नाये होणें, दृष्टि जाणें डोळ्याचें पारणें पिटणें-होणें-उत्क टेने अपेक्षिलेदी वस्तु पहावयास मिळणें, कार दिवस इच्छिलेदी गोष्ट घडून येणें डोळ्यांच्या पातीं करणें-डोळे ताणणें, डोळ्यानीं जास्त काम करणें डोळ्यांत धुकूप-धुईद असणें-असण्या वाटणें, एखाद्यापिथी मत्सरप्रसूत असणें डोळ्यांत-रुपणें-सरणें-१ डोळ्यात वदना होणें २ (ल) उत्समस्त होणें, हेरपुडिखण, फडपित मन घालणें (पुसऱ्याच शुण, धन इ० पाहून) डोळ्यांत मगाजमना येणें-डोळे भरून येणें-रड येणें डोळ्यांत जहर उतरणें-दुसऱ्यांचें वैभव इ० पाहून

हेवा वाटणें, डोळ्यात सलणें, सुणणें डोळ्यांत तेल घालून जपणें-अतिशय काळजीनें जपणें, लक्ष देणें, वाळजी येणें. डोळ्यांत तेल घालून पाहणें-सुख नजरेत पाहणें, पाळत देवणें, वारीक चौकशी करणें डोळ्यांत धूळ, माती घालणें-फेरणें-फसविणें, नजरबंद करणें डोळ्यात पाणी असणें-लाज वाटणें, विनय, मर्यादा अन्वये डोळ्यांत पाणी नसणें-लाज न वाटणें, आदर न वाटणें, निर्लक्ष बनणें डोळ्यांत प्राण ठेवणें-एखादी गोष्ट पाहिल्यावर मन मरावयास तयार असणें, मरणापूर्वी एखाद्या गोटीची इच्छा परणें डोळ्यात प्राण येणें-उरणें-१ मरणाच्या क्षाहीं असणें २ इच्छित वस्तु (माणूस इ०) पाहण्या-मिळण्याकरताच केवळ फक्त प्राण शुतरेले असणें डोळ्यांत बोट घातले तरी दिसत नाही-अतिशय, निविड काळोख पडला असता म्हणतात डोळ्यांत भरणें-१ दृष्टीला आनंद, संतोष देणें २ पडणें, मान्य होणें डोळ्यात मावणें-माती पडणें-मत्सर वाटणें, द्वेष करणें डोळ्यात मावणें-समावणें-(डोळ्यानीं खाता जाणें) रागाने पाहण्यानें धावळून जाणें (नकारार्थी वाक्यात उपयोग करतात) 'तू किती डोळे ताज वेत तरी मी काही शुद्ध्या डोळ्यात मावणार नाही' 'डोळ्यांत घात घालून घसणें-ताडळकट, घात घात मार्गप्रवीक्षा करणें डोळ्यांत शरम नसणें-निर्वेज बनणें डोळ्यांत हारम उतरणें-एखाद्याच्या दृष्टीनें वाईट असणें डोळ्यांतील काजळ चोरणें-पाहता पाहता चोरी करणें डोळ्यांतून उतरविणें-अपमान करणें डोळ्यांतून पाणी फाडणें-उडणें, अश्रु वाळणें 'अतः वारवार डोळ्यांतून पाणी काडीत राहू नये' -रत्न ४.४ डोळ्यांनीं उजेडणें-सारी रात्र जागून वाटणें डोळ्यानीं मारणें-भेनकटाक्षानीं प्रहार करणें, भेनकटाक्ष टाकणें डोळ्यांनीं रान-दिपसकाडणें-एकसारखें जाणत घडून राहणें दिवस राखविणें डोळ्यानें खुई दिसेनाशी होणें-उन्मत्त होणें (सपति इ०नी) डाळपातुडें काजये घमकणें-ओवळ येण्याची भावना होणें, पेरी येणें डोळ्याला पाणी येणें-अश्रूनीं डोळे भरणें वाईट वाटणें 'आले डोळ्याला बहुवर्षाकालीं जसें नदा पाणी।' -योगाव्य ३० १० डोळ्यावर पातडें ओढणें-१ एखाद्या गोष्टीकडे दुर्लक्ष करणें २ वेदकापण, वफामरणे बागणें डोळ्या वर धर येणें-धुराणें डोळे भरणें-(अधिकार, सपति इ०ने) ताळणें, दुगून जाणें डोळ्यावर पडला-माद येणें-चढणें-वगानें बांध होणें, मर्वांनीं घोणास न सुमानणें डोळ्यावर येणें-१ डोळ्यात सलणें २ (जीर्ण, पैसा यांनीं) घुणणें दुगून जाणें, घुव होणें डोळ्याशीं डोळा मिळविणें-मिळविणें-(एकमेकांक पाहणें) नजरेशी नजर मिळविणें, उदरपणाने टक लावून पाहणें डोळ्याशीं डोळा लागणें-सोप येणें, सोपे

डोळे मिटणे. डोळ्यांस टिपें येणे—डोळ्यांत अक्ष येणे. डोळ्यांस पाटा(पट्टा)वांघणे—डोळे मिटणे; कानाडोळा करणे; न पाहिल्यासारखे करणे. डोळ्यांस पाणी लावणे—अनुकूल करणे; संतोषविणे. 'आतांसा उगेच बाबाच्या डोळ्यांस पाणी लावण्यासाठीं इकडे येते.'—रत्न ३.३. डाव्या डोळ्याने—१ तित्काराने. 'डाव्या डोळ्याने तुमच्याकडे पाह्याचेछां नाहींत.'—शामू ६१. २ चोरून, वांकड्या नजरेने. दोहों डोळ्यांची मुरवत राखणे—एकाद्याकडे पडाययास, नजर भिडवाययास मिणे, कचरणे. दुसऱ्याच्या डोळ्यांत घोद टपकन जातें—शिरतें—उसऱ्याचे दोप घट्ट करून कळतात. दोपकट्टीवद्दून वापरतात. हस्याचे डोळे होणे—डोळे पांढरे होणे; भग्नोन्मुरा होणे. वांकड्या डोळ्याने पाहणे—कानाडोळा करून पाहणे. भीतभीत पण उत्कट इच्छेनें पाहणे. मृदु १ दोन डोळे शेजारी भेट नाहीं संसारी—शेजारी राहत असुनदि क्वचित्च भेटत असलेल्या मित्रांसंघर्षी येजतात. २ डोळ्यांत केर व कानांत कुंकर=रोग एक व उपाय भलताच ! ३ फुटका डोळा काजळानें साजरा=उदयग हांकण्याचा प्रयत्न. सामाद्यब्द—डोळुल—उ. (लडिवाळणें) डोळा. 'बाडुली पाहतां सिणले डोळुले ! दाविसी पाउले कें बौ डोळा !'—तुगा ८१९. डोळे उजेडी—किवि. १ दिवसा उजेडी; अंधार पळण्याचे पूर्वी; उजेड आहे तो. 'डोळेउजेडीं घरी ये.'—२ स्पटणें; उघड; लोढावर; आड पडदा न देवतां. 'तुसे मनत काय तें डोळेउजेडी सांग.' [डोळा+उजेड] डोळे झांक—ही—ही. मुदाम डुल्ले; कानाडोळा, हस्यास; उपेक्षा. [डोळे+झांकणे] डोळे झांकणी, डोळे झांकण्याचा खेळ—नौउ. एक खेळ. डोळे झांकणे—झांपणी—डाळणे—डांपणे—घांपणे—नाही. वेळच्या डोळ्या-परची झांकणी; डापणी. डोळे फुटका—वि. दृष्टि गेलेला; आंधळा. डोळेफोड—सी. १ शारीक पाहणी, चौकशी; तीक्ष्ण नजर. २ डोळे घासेल वायव्यजेगी किचकट कामामध्यें मेहनत.—वि. १ डोळ्यांस घ्रास देणारे (कलाउसरीचे, शारीक काम). २ डोळ्यास हिंसित दिसणारी; आंगळ (वस्तु). ३ डोळ्यांत भरणारी पण निरुपयोगी सुंदर पण टाकाऊ. 'ही गाय डोळेफोड मात्र दिसत्ये पण दूष सादृश नाहीं.' [डोळा+फोडणे] डोळे भेट—सी. १ खटवी भेट (मुदानी व मल्लोमुल्ल आईयापांची भेट); सुमते एवदां रंगतये डोळ्यांनीं पाहणे. २ ओशरती, उम्या उम्या भेट, घाईची भेट. ३ नजानजर; दृष्टीत पडणे. 'डोळेभेट तरी डुरून देत जा नरो बनें हस्यास !'—डोळा १५१. डोळे मिचका—क्या—वि. डोळेपिचण्या; डोळे मिचकावणारा. डोळेमोड—सी. नेमपरेत, डोळे मिचकविणे. डोळेमोडणी—वि. डोळे मोडणारी (मूड मोडन); डोळे फिरविणारी. 'बोरी डोळेमोडण्या ! लाबोनिदी.

तसच !'—द ३.५. डोळेलासु—वि. डोळ्यांत अंजन घालणारा; वळणीवर आणणारा. 'सामिमानिआ देवां डोळेलासु !'—शिशु १५६. [डोळा+लासेनें=डाग देणे] डोळ्याचा घ्रास—दाव—उ. डोळ्यानें भीति घालणे; दावणे; भेदक नजर. डोळ्याचा पडदा—उ. डोळ्यावरचे आवरण; नेत्रदोप. डोळ्याचा मद—उ. डोळ्याची लाळी, लाळवुंदपणा (मद्यपान, कोष, गर्व इ. मुळे). डोळ्याची खूण—सी. नेत्रकटाक्ष, संकेत. 'तुमच्यापैकीं कोणी तरी नाईनें डोळ्याची खूण करून त्याला तेंपून वाहेर काढला असेल.'—बाय २.१. डोळ्याची जीभ—सी. पापण्यांच्या आंतील वायूस अस्तराप्रमाणें असणारी त्वचा. डोळ्यांतले काजळ चोरणारा—नेणारा—उ. वस्ताद; अडल चोर. —वि. अतिशय. कुशल; हुषार; धूर्त. डोळ्यादेखत—तां, डोळ्यापुढें—किवि. १ डोळ्यांसमोर; प्रत्यक्ष. 'माझ्या डोळ्यादेखत तो निसटला.' २ प्रत्यक्ष; स्वतः पाहिल्यापैकीं; स्वतःच्या आयुष्यातील, अनुभवातील; जियतपर्णी. 'म्हातारीचे डोळ्यादेखत पोरानें रस होतें म्हणजे चरें.' डोळ्यांभर—किवि. डोळे भरून; अवलोकनानें नेत्र तृप्त करून (पाहणे); दृष्टि संतुष्ट करून. डोळ्यांमागे—परभारे—किवि. पाठीमागे; गैर इजेरीत; अप्रत्यक्ष. डोळाफोडी—उ. १ एका पक्षाचे नांव. २ मोठ्या जातीचा डोळ. डोळी—सी. डोली पहा. 'त्यजुनि विमानें हाता बरनि करिल केविं यान डोळ्यांत !'—मोवन ६.१५. डोळू—उ. १ छिद्र; भोंक (भोंडें, कागद, कापड इ.त घडलेले). २ भगदाड; भोंक (कुपणास पडलेले). [डोळा] डोळूक—उ. १ डोळू पहा. २ साप; मासा इ. ये दोळे. डी—उ. नारळाच्या डोळ्यापर भोंक पाडून आंतील खोबरे कोरून वाडून केलेले भांडें; बह; बव पहा. डीक—ख—सी. १ पीठ धोरें घेण्याकरितां केलेडी बचक; मूढ; पालथी ओंजळ. अशा प्रकारे घेतलेला पदार्थ; तेथें भाप, प्रमाण, दबक पहा. डीकणे—अकि. १ डोळे बटारणे; मगळीच्या, धाकाच्या नजरेनें पडणे. २ अविद्य शुच्य होऊन, आवेगानें पाहणे (पोडपानें पोडीकडे); (दुसऱ्या घोरपार) असूयेनें पावणे. डीर—उ. मल्लर; दावा; हेवा; ठेंस अर्थे २ पहा. (किं पणें; राखणे). [छं. ६५] डींचणी—सी. टोचणी. [डींचणे] डी(डों)चणे—उकि. १ टोचणे; पोचणे; भेदणे. २ (ल.) उडविणे; चेताविणे; उलुक करणे. ३ टोंपून सूचना देणे; दबचणे पहा. डींड, डींडी—सी. डोरी; दवरा पहा. 'तेव डींडीचीं वीं-सवणविनीं जेवटीं !'—शिशु ५२२.

डॉडिचें—न नगारा, डिडिम 'विरधियेचें डॉडिचें पाजें।' -सिधु १५०

डोन—खी दौत पदा
डोर—ड १ डमर, एक वाय याचा आकार मध्ये बारीक व रद तोंडाच्या मागी अन्वेषासारखा व दोन्ही तोंडें कात व्हायें मजविलेलीं असून तीं बारीक मुतळीनें जोडलेलीं अस्ततात याचाच स्वर चडा वरण्याच्या वामी या मुतळीचा उपयोग होतो 'याजमादी डोर म्या भरियेलें हातीं। तुका म्हणे तुम्ही मादी सोडयाची घाती।' -हुण २१४ २ लहान मुलाचें सुळ सुडा इ० खेळणें हें डमरुच्या आकाराचें असतें ३ गल्तावर नागर वगैरे ओढून घ्यावयाचें यत्र, गल्तत किनाऱ्यावर ओडण्याचें यत्र, डेकरी, हात ४ डमरुच्या आकृतीची बळासी, दोन लाकडें अथवा फगडीचें दोन दगड एरप्र जोडण्याकरिता केलेला लोखंडाचा साधा •कार—वि डोर बाजविणारा मिकारी

डोर—ड झगा 'केली विजार बरि डोरहि सौन सेवी।' -२१०.
डोर—ड उपहास 'ते आइकोनि डोर बाहे। विद्रांजु जो।' -ता १३ ८२५.

डोरण—न कोळणें—शर
डोरणें—अकि १ शोमणें, सजणें, बौलदार विसणें (बळा ल्कार, बहर, पुलें इ०नीं) 'डोरली हे वाया वृष्या बोरलें। नव्हे अनारितें उदरगें।' -हुण २१०९ २ (इतर अर्थां) डवरणें पदा

डोरा—ड (व) कोळणें, डवरा पदा
डोरा, डोहरा—डवरा पदा
डोरी—ड डवरी, डोर बाजविणारा, गोंधळी, डोर बाजवून निझा माणगारा डवरी जात [डोर]

डोरी, डोऱ्याजोडी—ड डाकोता पदा
डोरीगोसावी—ड डोर बाजविणारे गोसावी, डवरी गोसावी पदा हा खेड्यातील एक अल्लतदार असता

डोल—ड १ आकार, आकृति दव, घात 'त्या डांड्या-पेडा या भाड्याचा डोल चांगला उतरला' २ त हा, हातोटी, पद्दत, चाल (भाषण इ०ची) ३ माडणी, घन, धुण, चिन्हें आड वर (कि० घालणें, मारणें) 'पावसांन डोल चांगला घातरा' ४ ऐट, वडाई, भफका, तोरा वढाया मारणें, चक्कचपणा, घाटमाट ५ दिराळपणा, रिकामा आव, डामडोल (कि० मिरविणें, दाख विणें) ६ दौलत 'तुमच्या झुल डोलाची दिवाणगिरी' -वाड्या ११४१ ७ मानमान्यता, प्रतिष्ठा 'दवारात त्याचा डोल बरा माड' ८ हुन्कावणी, आव 'तेव्हापासून नानांनीं राखसी बपट डोल दाखविले।' -एरो ३१५ [जर डौल] •डाम—डामडोल पदा डोल अर्थ ३ त ५ पदा •दार—वि चांगल्या घाटाचा,

आकृतीचा, सुंदर, सुसज्ज, मोहक श्रुतीचा डोलामिया—ड डॉली, बौलदार माणूस, शारी मिरविणारा, वडाईपोर माणूस, ऐट वर गारा, दिमाख दाखविणारा, अवडार भाजविणारा माणूस. डौली—वि डौलदार, ऐटपाज, वडाईपोर, छानछोकीचा [डौल]

डौल—डुन सारी शिष्टपाचा कोरा कागद डौलपत्रक पदा.
डौला—खी—डुली, डवला, डवली पदा
डौशीर—डवशीर पदा
डौळ—न १ भरून घावयाचा फॉर्म, मनुष्य, सारी—शिक्का केलेला कोरा कागद २ लिखाणस्त मुद्रलेगी जागा (गद्दी करणा-रानें भरवयाची) भरून वाडणें ३ वसुलाचा अंदाज, अजमास [जर दौल] •पत्रक—न १ रकाने भरून घावयाचा कोरा फॉर्म, कागद २ (मुद्दें व वसुली न झाल्यामुळे ते) रकाने कोर ठेवून पाडलेले हद्दीस्तपत्रक

डौंग—न रेखाकला, चित्रण, चित्रकला [इं.]
डौल—खी बवाईत [इं]
डेनेज—न घाण पाणी, मलमून इ० वाहून नेण्याचा नाला, गटार [इं]

ढ

ढ—वर्णमालेतील बवदावें व्यंजन अक्षरविकास—नागरी लिपीच्या वर्णमालेपैकीं ढ हें एकच अक्षर असें आहे कीं जें आपल्या मूळ स्वरूपातच अद्यापीहि बहुतेक जमिंच्या तसें कामम आहे मात्र प्रचलित ढचा शिरोभाग मूळच्या अक्षराहून अधिक बाकदार झाला आहे

ढ—वि १ अविश्रित, अहानी, अक्षरशत्रु २ मद्र, मूर्ख, ज्यास ब्रह्महत्याचुन्ये नाहीं तो 'मोठा ढ जरी असला तरी वरचे वर दोळपासमोरून व कानावरून जाणाऱ्या गोष्टी त्याचे मनात काहीनाकाहीं तरी चिंक्तील्य' -नि [गाव व सक्षेप?]

ढई—खी १ जोराचा व नेटाचा प्रयत्न, घास घेणें २ जबर न्यासम, लज्ज (कि० देणें) ३ पुष्कळ दिवस टाणें देणें लोंबट पुणें चिकटून राहणें (ऐ—पाहुण्यानें) (कि० देणें) ४ (व) तुडी (कि० देणें, मारणें)

ढक—डव पदा
ढक—ड १ एकदम आवाज होऊन दामळणारा भाग (झा सत, नदीतीर, टेकडी इ०चा) २ असा दासदून खाली पडलेला धीग

ढंक—वि काजील, प्रमाणरहित उच, मोठ, विस्तृत (मनुष्य झाड, झगात) [ढाग]

दफदक-दफां—किंवि दगदग-दगा दकडव-डका पहा
दफल—स्त्री १ निष्काळजीपणानें, कसैं तरी, बरवर केलेलें
काम, चालवलीचें काम २ एखादें काम लावणीवर, दिसाईवर
टाकणें, आज-उद्या असें करीत लावविणें ३ आग्रह, चळवळी,
दमलणें 'दकल करन कसैं धाडिलें दारकेसी।'—सासू ७ २५
[दकलणें]

दकलणी—स्त्री (क) गाडी ओटताना बैल विशेष मागे
संक्रुं नये म्हणून साटान्यास जो आढवा वेदू वाधतात तो, दकली
पुढच्या बाजूनें गाडीत बसताना पाच उरून बडण्यास याचा उप
याग होतो [दकलणें]

दकलणें—सक्ति १ रेटणें, सारणें, रोटणें (पुढें, दूर, जावूय
इ०) 'धरातिल, हय भय जरि सारि मम रुप तदभिमुख वा दकल
होंत।'—मोमीयम ८ ३९ २ (ल) घाईने, निष्काळजीपणानें घाडणें,
उरणें, रोटणें, चालवकल करणें (काम, धदा याची) ३ मोठ्या
संक्रात, अडचणीत असता कसे तरी (पधे, दिवस) काढणें,
काळ करणें, सत्सारादिक खटलें चालविणें ४ विरक्षित पदार्थसमु
दायात एखाद्या अविवक्षित पदार्थे घालणें, सुसदन देणें 'पुणें
पल्ली वामर हचयात दोन अलीयागी दकलून चा ' ५ अधिकार
क्षुत करणें, काढून टाकणें ६ (कृतवधाचें काम) एकेनेवार
रोटणें, टोल्याटोल्पी करणें, कोलणें—अकि १ काळणें, खणणें
(शीर) २ सलस होणें, (प्लेग, मरी इ० रोगानें) मरणें ३
तोळणें, कोसळणें, दासळणें (इमारत, रास) [सि दौकू हि
दकेडना] **दकल-गुजर-गुजरण-गुजराण-गुजरा-री-**
स्त्री १ कडा तरी उदरनिर्वाह करणें, (सक्रात अडचणीत) दिवस
कटणें २ चालवकल [दकलणें+का गुसरान, म गुजराण]

दकलचंद, दकलपंध्याशी, दकलापा, दकल्या—वि
निष्काळजी, दडप्या, धेजराबदारीनें, घाईनें कसैं तरी काम कर-
णारा, (कामाध्यात) चालवकल करणारा, टक्करपटी करणारा
ज्याचा स्वभाव आहे असा [दकलणें]

दकलचंद-नंदग—पु १ आज्ञें काम दुसऱ्यावर टाकणारा,
दकलगारा, कामपुरार, २ दकलचंद पहा

दकलपंधविशी—स्त्री आपलें काम दुसऱ्यावर रोटणें
टोळविणें, पुढवावुळी (कामाची)

दकलपंध्याशी—स्त्री उपरपटी, रेलचेल, पराघाटा,
साळपणा (सर्चाचा, कोरण्याचापण्याचा, कामाचा)

दकलपटी—स्त्री १ (दिवस, महिने, वर्षे, बाल) चाल-
विणें, रेटणें (समजून, हालभरायत) दिवस बघणें २ दुसऱ्यावर
काम दकलणें, पुढवावुळी, टोल्याटोळी ३ आज्ञें काम उया
पर टाकणें रक्षवणी, चालवकल [दकलणें+पटी]

दकलादकल-दकली—स्त्री १ धक्काबुक्की, रेवारी
२ (दिवस, काळ, आयुष्य) सक्रान्त कळणें, कसा तरी काढणें ३
(कामाची) चालवकल, आज्ञें सध्यावर टाकणें, दिग्गई, लाव
वणी ४ टोल्याटोळी, एकांन दुसऱ्यावर काम टाकणें [दकलणें]

दकली—स्त्री १ उतरणीच्या रस्त्यावर बैलाच्या पायास,
शेपटीस चाक घसद नये, त्याचें शेंग गाडीला लागू नये म्हणून
पुढच्या बरळीवरोवर दाडधाना जे आडवें लाकूड वाधतात ते,
दकल २ चाकाना अडवून धरणारें लाकूड

दकशी—स्त्री (कों) समुद्रकाठचा धका, ज्यावर लाटा
आपटतात ती काळी भित, उच कडा, कडा

दका—पु १ धक्का, जोराचा हिसका, हिसडा 'जो पुढिलाये
दम्यानीं पडे। तो त्यावरी कोपें वाडे।'—एमा २३ ७८० २
(ल) हुंद्याचा, आपदायक सत्ताचा तडाखा ३ मुक्तान, इजा,
नाश, अपकर्ष, न्हास (कि० लागणें) 'मुद्दाल दका न लागेल
असा व्यापार करावा' [धक्का]

दकाडपें—अकि (कना) हाकलणें [धक्कणें]
दकादक-दकां—किंवि १ (दकडक-दका चा अतिशय)
अतिशय हुलस, हुलस, हेल्ल्यावे खात २ दुळशी चेत 'दकादक
दुक्याया येतात, दोळे साकतात'

दकाट—पु (कों) मोठा, पनदाट मेघ, दम [टफ]
दकार—वि (नदभापा) एक हजार 'सल्ल पोकू आगि
दकार। आवात साफती सत्वर।'—मवि ४२ ४६ ० यदन-वि.
एक हजार तोडें अमलेला; शेष 'अठरा वर्णिता नव्हे लेख। तर
दकार बरदाचा आला दया।'—मवि १८ ९२

दकाळ—वि १ रानटार्या २ प्रमाणावाहेर, अतिशय,
उप, लूख [दाण] ० पार्थीत—स्त्री (निदार्थी) अतिशय उच
लीसपणीं येणारा

दकी, दका-घी—यरी इ० पहा
दकलणें—अकि (माण) धक्कणें

दका—पुली नगरा, मोठी नौक, बमद, 'दका' कपाल
सायक करी हासोनि रोखोल्की।'—आमा ४७ 'अनेक वायाचे
मज्ज। दका गरजे त्यांत थार।' [स]

दकू—न (माळवी) आवट वरण, पातळ आमगी,
दग—पु मेघ, अन्न

दग—स्त्री पाऊन, पद (कि० टाकणें) [हि दग]
दग—स्त्री उच जागा -शर -रि पार उच [दाण]

दंग—पु कांडे, पेंग, दुष्यंतन, अयोधय प्रम, कर्तेन,
घाईट नाच, धद [हि] आपल्या दंगावर येणें-मरें स्वरूप
प्रम करणें, मूळ बळगार आज्ञें

दंगड्या—खीश्व (निंदाधी) दंग, चाळे, चेष्टा, खोड्या (किं० करणे, लावणे, माडणे) —वि चेष्टेखोर, टगी, व्यसनी [दंग]

दंगधत्तुरा—धोत्र—उन सोंग होंग, चाळे, फसवणूक, गारुड [दंग+स धत्तुर] दंगधोत्रेकरी—उ दंगधत्तुरा करणारा गाहडी दोंगी, फसण्या (मात्रिक, वैद, गाहडी इ०)

दंगदंग—खी उपड रीतीने निंदा, वेअतू, धिडवडा, वद नामी (किं० करणे) (व) फजिती (एकापास दिवाळया, त्याड, लुच्चा इ०) दपणे देऊन त्याच्या नावाचा घेतला नोमाटा 'तिच्या जिवाची दंगदंग झाली'

दंगदंग—दंगा—किवि १ हळमळत, झुकडे तिकडे हलत (खाव, इमारत इ०) २ झुजत, खाल्वार होत, झोके जात (चालताना, उदावर घसले असता) ३ (झोके) हुलत हुलकी घेत, उपडपाक करीत [ध्व]

दंगदंगणे—कि (ना) १ हलणे २ पांसार फुटणे

दंगड्या—उ (चउरी) पुढे आपली मुलगी त्यास देण्याकरिता लागून ठेवलेला माणूस, राबत्या

दंगळ—खी १ पाणीपाणी (खजूज, भोपळा, कोहळा इ० नासत्यामुळे) आतील विलविलीत भाग, बाईट गर २ (राजा) पातळ डाळ, अवि, हगवण ३ अमास, अतिहार रोग (किं० जाणणे) [दंगळ]

दंगळ—उ एका झाडाचे नाव

दंगळ—वि १ मोठे मोठ्या आकाराचे (थी, दाणे, मोली, अखर, आरुति इ०) दोबळ, ह्णुल २ डेकळे असलेली, नाग-रेलेली (जमीन) ३ उपडल्या दंगळ अर्थ ५ पहा

दंगळ—वि उच, लाव टाग्या दंगळ पदा

दंगळणे—अकि १ कुजणे, नासत जाणे, आतील गरचे पाणी होणे दंगळ होणे (मोपळा इ०) २ पातळ रेच, डाळ होणे, हगवण लावणे ३ शरीर यलवडीत होणे (वात इ० विट्ठीमुळे) [दंगळ]

दंगळा—उ (राजा) फादी, मोठी बाहली दंगळा पदा

दंगाड—र—न मोठा, निथिळ दंग [दंग]

दंगादंग—दंगा—किवि दंगदंग—दंगा पदा

दंगान्या—वि (व) वड्या [दंग]

दंगाळ—वि दंगणी त्यास झालेला, मेपाळ्यादित [दंग]

दंगळ—न (उ) खेडण्याची मोठी गोटी

दंगा, दग्या—वि १ छडी, लुच्चा दुक्येनी, स्वैवर्तनी २ खोबर, चाळ येता करणारा उपपत्ती [दंग]

दंगाजी—उ (माण.) मंदार जातीचा गुठ याच्या ओडीचा मेपाजी [दंग]

दंडारखाना—उ (व) (तिस्कारार्थी) अफाट जागा 'वाडा एवढा दंडारखाना पडला आहे नि राहणारा एकटा'

दंडेरा—वि डेरपोदया, पोटा हुटलेला

दंडा—उ (ना) मोठा पतंग

दणदण—दणां—वि १ खणखण टणटण पहा २ मोठा पेन्डेल जाळ, दिवा याच्या दृश्याने कात्पनिक आवाजात अनुकरण, मोठा प्रकाश होई अर्त (दिन्याने जळणे), हळडळ [ध्व]

दणदणणे—अकि १ टणटण वाजणे, खणखणणे, झणझणणे, २ हळडळ जळणे (दिवा) [दणदण]

दणदणीत—वि मोठा, हळडळीत जळणारा (दिवा), जोराने पेटणारा, झकझकीत (अग्नि, जाळ)

दणदणणा—उ (येते) मुखे, असुरशत्रु पुरुष, ट माणूस [दणदण+अणणा]

दणादण—दणां—वि १ दणदण—दणा पदा

दनक्या—वि (व) मोठा (जाळ) [दण]

दप—खी दब पदा

दप(व)घाई—खी दफचाई पदा

दपल—उ थोड्याच्या कपाळावरील वाटोळा ठिका हा मोठा असल्यास शुभ चिन्ह मानतात —अध्व १ १०४

दपला—ली—पुकी धलपा; हुकडा, देपवा, दल्पा (दगड, गिलावा, गुळाची देप इ० वा) दपली ह दपरा यांचे अल्पत्व दर्शक रूप आहे

दपळ—वि अतिशय मोठा दबळ पदा

दप(प)ळ—न पातळ भाजी, आमटी ० घणी—न १ बरेच पाणी घालून पातळ कलेले ताक, याग 'नीरमज्जिग' (वाकपणी) म्हणतात २ पाणचट, वेचव कडी, आमटी इ० ३ पाण पाणी, गरमट [वा दपळ+पाणी]

दपळशार—खी १ चंगळ, वैपुल्य, उपडपरी, उपड पतीची राहणी 'वेतापाताने खर्च करा, दपळशार करू नका' २ गोंबळ, घोंडाळा अन्यवस्था, गडबड (गमा—परदारासवर्षी) —वि १ विपुल, फाजील, अवास्तवा २ गोंबडी, अन्यवर्धित (कात्तार)

दपळा—ळी—दपला—ली पदा

दपेला—उ नगरा, नौबत दफ पदा 'फिरग मोंगशचा दपेला'—येणा उ २२५ [दि]

दव—खी १ माटेपणा ऐट डोल, भपका, दिमास (विश पत हुत्र, ल्हान गोष्टींचा) २ वागण्याची रीत वाचवणूक; निशिर देवण, घडति, मागे, उठता प्रवार, धाण्णी 'वतमान पशोतील्व धाकि गहत्याच्या गांगी पत्राभर पाया मार ववाम उपयोगी पडण्याकरिता त्याक पाचतात व ही दव पडून

गेल्यामुळे पुस्तकें मागे पडली - नि १५ ३ सोडेपणा, गढत्व, थोरवी (गरांमुळे स्वतः वाटणारी) (किं० सागणें, लावणें, मिरविणें, दाखविणें) [हि]

दवक—न (भित ३०) वरून पडलेला गोळा, पदार्थ, देवूळ वक पहा [ध्व टव]

दवक-का—न्यु मोठा तुम्हा, फाक (भोंपळा, टरजूज ६० ची), गुळाचा खडा

दवदव—खी भव्यवस्था, हुद्दशा, गोंधळ -शर

दवदव-दवा—किवि १ नगरा ६० च्या आवाजासारखा आवाज होऊन, दवदव २ (विशेषतः) फुटलेल्या, सेल झालेल्या मगान्याच्या निघालेल्या बदवद आवाजाप्रमाणे ध्वनि होऊन [ध्व डव]

दवदार—वि १ टप्पोटा, घुरेल, घोंसदार, झोंकदार, डोल दार (मोती, अल्हार) २ भपकेवाज, दिखाल, डोलघात भर गारें (कमी किमतीच्या-हलक्या वस्तूतर्फी योजतात) [हि]

दवस—वि डव, मोठे, डरदार आगारायें (पागोटें)

दवळ, दवळशाई, दवळ—वि १ फार मोठा, अवजड, घडोल, विशाल, प्रचंड (मागूस, जनावर, वस्तु) २ अफाट, अघाडव्य, फार पसन्नाचा (कारपाना, कामधदा), अस्ताव्यस्त, अव्यवस्थित पसरले (कामकाज) [डव]

दव(ज)दवशाई—खी १ अवाढव्यपणा, अफाटपणा; आका रायें बगोल, मोठे प्रमाण, स्थूला, वैडव माटेपणा २ (सुनीनें) वपदशाई

दवुलो—वि एड व टेंगणा, बसरा, बाढोळा, बरफड. (मनुष्य, भाडें घर) [फा]

दवडून-र-दिनी-दिशीं—किवि भित पडली असता, जड वस्तु पाण्यान पडनी असता हांगच्या आवाजासारखा आवाज होऊन धाडून पहा [ध्व]

दव(दु), दवूक—उ १ एक ताक्यायें नाणें (विमत दोन पैस), दोन शिवराई किमतीचा पैसा, अर्धा आणा -वि १ (उ) एड, धटपुट, अगडव्य, लडभारती २ (ना) मड डोक्याचा [तेज्य दव, का डव्यु हि डवू] म्ह० १ दसण्यान टवू बालण्यात शिवराई=जास्तविक गुणानी कमी असून बांदेरून जास्त किंमत दाखविणारा २ आयत गवू जाणि पैसा दवू

दवाल—उ (वि) एक प्रकारचे पूल, हलिया दिलेरी [इ देहलिया]

दवालो—नि (क) दांढी (स्ट्रीट)

दवो—र. (कों) (निर्देमें) दमाल वायरा -मराठी भाषेचे व्याकरण १ ५४

घारो ४ ५

दम, दम्म—वि अतिशय आळशी, जड, मड (मनुष्य) -उद्दा चमक मारली असता तोंडातून एकदम निघणारा आवाज दाय पहा (किं० वरणें) [ध्व] •भोपळा-उ (क) शून्य (परीक्षेत गुण, मार्क) (किं० असणें) 'गणितात पाहावें तो दम्मभोपळा !'

दम, दमका—उद्दा १ (दम) मोठ्याने वायु सरणें, पाद. २ पादाचा आवाज 'पादू कशी दम !' [ध्व दम]

दमका—वि अनिश्चित, असुर, अमका (मागूस)

दमकें, दमदम—न मुलाचें एक चर्मवाद्य, टिमरी [ध्व दम]

दमक्या—वि १ नमुसक, ५८ २ (व) बायल्या, कटूत्वयुक्त 'मुलगा दमक्या निघाला'

दमदम-दमा, दमादम-दमा—किवि १ नगरा, नौबत ६० वाद्याच्या ध्वनीसारखा ध्वनि होऊन (किं० बाजणें) २ वायु सरण्याच्या आवाजाचे अनुकरण 'दमदमे दत्तमे पादे०' इत्यादि विनोदी श्लोक [ध्व दम]

दमदमणें—कि (चर्मवाद्य) दमदन बाजणें [व]

दमदम—न दमकें, टिमरी

दमहेत्या—वि बेरोपटवा

दमाई—खी मोठ्या पांगची मुलगी, बायको (दम+आई)

दमामा—उ एक वाय 'दोल दमामे घुरे जाणे। टाक मृदंग बाजती।' -य ४६९ [ध्व]

दमाल—न (व) उलाढाल दमाली-नि (क) उलाढाल करणारा

दमाल-रया—नि (निदाव्यजक) फार स्थूल, लड, वायवा, पोपसा, अवजड, जाडजूड, अगडव्य [दम]

दर-वन-कर-दिनीं-दिशीं, दरदर-दरां, दरादर-दरा, दरादरा—किवि पादणें, हाणें याच्या आवाजासारखा आवाज होऊन [ध्व]

दरंगणें—(व) हाणवणें

दलपा-पी, दलपट—प्रचीन लाकडाचा तुम्हा, तासून निघालेला लाकडाचा भाग डल्ल पहा दलरी व दलपट हीं रूपे दलप्याचे अल्पत्वदर्शक आहेत म्ह० आठ हात लाकूड नऊ हात दलपी

दवक—न (कों) अधा [स अर्धवट]

दमदव—खी १ गोंधळ, गोंधळा भव्यवस्था, पत्रवज पुरी मानपड हास्यास्पद हुद्दशा (कान, वस्तु, मनुष्य ६०ची) २ दवदवडा पडा दवदवयाडा—उ विटवना, दुर्निश्चित, धिडवचे, अप्रतिष्ठ (किं० होणे)

दवदवणें—अकि १ (राया) नागणें, बगानू होण, विकल हाण, फियटणें, फरणें, सुलीन जाणें (हारी पेतलें)

काम इ०) 'आम्ही देवाल्याचे काम आरंभिले होते ते दवडवले' २ नाहीसा होणे (अध्वार) 'त्याची मामलत दवडवली' [दवडव]

दवंडाळ—न १ मसलती, हिवमती, उलाढाली, अचाट व धाड्याची कामे अगावर घेण्याची क्रिया २ पैसा उभा करण्यासाठी सर्व प्रकार करणे, सभारातील, आयुष्यातील सर्व प्रकार, कामे (मुपडु से इ०) [दवळणे+दाळणे] **दवंडाळी-ळया**—वि १ हिवमती, धाडसी, उलाढाली करणारा, खटपट्या २ (गो) दवड्यावळ करणारा [दवडाळ]

दवसाड—न (महासु) आहुति, यज्ञ 'रणदवता दवसाड वले।'—शिशु ४४९

दवसे—वि (वे) जोराचे, सोसाट्याचे
दवस—उ एक खाड (खाच्या देठाच्या पुण्या, दिले भरतात)
दवळणा पां—उन घाटना, घाटाणा, टोळाळ फडके इ० बांधलेली काठी, चादू (जोपळे इ०च्या लाढ्या, पोत्याचे मात हे भाजण्याच्या उपयोगी) [दवळणे]

दवळणे—अकि १ कालविणे, हलविणे, धाडणे, धोकणे (पातळ पदांचे, धान्य इ०) २ (क) गोंधळ करून सोडणे, विमळणे, उलट्यापालव करणे, दवडवणे —अकि १ मळमळणे, पोगत कालवणे, उवडून घेणे 'माझे पोटात दवळते' २ मायेचा कळवळा येणे, मायेमुळे जीव तुटणे

दवळा—उ वायकाचे गीत, गाणे, उत्सवगीत 'मुहें स्थापी खावाचा प्रकाश। दवळा गाउन घुरेता।'—स्त्रीगीत ९ [स धवल]

दवळा—उ १ गाणळ, अन्यवस्था, मात, विषाड, बोज वारा, विचका पुथडा (काम मसलत याचा) २ (क रावडा) गडदपणा, चवडव [दवळणे]

दवळा—उ पावरा राग—वि पावरा, सफेत 'दवळे गाईचे दूध वाढ। एवच्या एर येवे मारु।'—तुगा १८४ [स धवल]

म्ह० दवळपापासी बांधला पवळा बाण नाही वण गुण लागला

दवळादवळ—खी १ इवनेतिकेले हलविणे दवळणे, गोंधळ घालणे, व्यवस्था विपडविणे २ मानगड, मोडाळा, उलाढाल, घुरेता [दवळणे, दि]

दवळार—न वाडा, हवेरी, टोलेजय घर धवलार पडा [स धवल+अगार, म दवळ+आ]

दवळी—खी एक खाड दवळ पडा

दया—उ १ दिवडा, नुसतक 'सगासि उर्वरीच्या स्वप्नी तरि काय गा। दया रोडे।'—मोविराट १ १३३ २ नायकिणी जवळ जो नाशर असतो तो, सानिदा 'देसो अर्णी नाही किन्हे। माईने वसेच्या दय्याने।'—तुगा १८४२ इह० मिणमिण

दिवा, वृणणाचा वेवा, गाजटाचा मेवा व हिजड्याचा दवा हे चार अनुयोगी [स धव=नवरा]

दवाळ, दवाळखोर, दवाळकी, दवाळी—दवाळ इ० पडा 'दवाळी दवाळी निदा। सांगणे घडे वेवादा।'—दा २ ५ २५—योगीष्ण १ ६१

दसकें, दसकण—न (व) शिजवून ठेवलेला पदार्थ (मात इ०) 'भावाचे दसकें पडले आहे, कोण खातो?'

दसटस-दसां, दसादस-दसां, दसासां—किवि १ बरेचसे धडाधट पिण्याच्या आवाजाचे अनुकरण करून २ मनमोक, पुष्कळशा रडण्याचे अनुकरण करून [ध्व]

दसर—खी बंगळ, विपुलता, उधळपटी—शार

दसळ, दसाळ, दसर, दस्मर—वि १ पैसे इ० उधळणारा, उधळ्या, सडळ, उदार 'तुका म्हणे बरा। भाई दसाळ वेन्हास।'—तुगा ३ ६४२ २ अति समृद्ध विपुल, घृदत—खी समृद्धि, चणळ, दीगवेडींग, रेलचेल [दस, दासळणे] **म्ह०** खाण्यापिण्याची तगचाई नमोनारायणाची दसर हाताचा **दसळ**—वि सडळ हाताचा, उदार, दाता, मुणहस्त धोलण्याचा—बोवून दसळ—वि अति बोलका, जिभेचा शैल

दस(सा)ळणे—अकि १ दासळणे, धासळणे पडा २ विसरणे—हचो

दसासणे—अकि कोंबणे, गच्च भरणे (भाडे, खोरी इ०), दोसणे बहुधा भसावून भरणे, घेपणे असा प्रयोग—अकि १ सपाटून पिणे दमासून पिणे असा प्रयोग २ आक्सावोवर्धी, सपाटून रडणे [दस]

दसा—उ धिमा धिमा पडा—मनको

दळ—उ १ दसरण, निसरडे, घसरणे, घसरलेली अवस्था २ चूक, एखादी गोष्ट करण्याची राहून जाणे, खड, स्पलव 'मनापासून कामत कधीहि दळ पडावयाचा नाही' [दळणे]

दळजीना—(व) (दळजवणी) जगदी पातळ पाण्याचा अतिरेक आहे असा पदार्थ, दळदळवणी

दळदळ—वि पातळ =घणी—(पातळ पाणी) पाणचट, अति पातळ, वेचव पदांचे म्ह० दळदळवणी शाकास ग सुप्रणी

दळदळ-दळा—किवि १ दसटप्रा, भरपूरपणे, पुष्कळ (रडणे) २ दणदण, सडसड (दिवा जळत राहणे)

दळदळणे—अकि प्रसरणे, दणदणीत जळणे (दिवा) [दळळळ]

दळदळीत—वि १ स्वच्छ, ठळक, स्पष्ट (अक्षर, आहूति, चिन्ह, गद्दी इ०) २ झगझगीत, चकचकीत, रसरवीत (उन, दिवा)—किवि प्रत्यक्ष, डोळ्यादेखत, उपड उपड [दळदळ]

दडढळू — किं दडढळा, राखरान 'जेनीं आले असु दडढळू' हात सिडकावी राधिका ।' — एला २ [दडढळ]

दडणें — अकि १ चळित होणें, जायावरून हलणें, पसरणें, त्यानघट, पदच्युत होणें, कडणें, दडमळणें, झुगणें 'जेसी तीरी नाव न डले । टकरीसाती ।' — गा ७४ २ रलणें, कळणें ३ (शरीरप्रकृति) खालवणें, दासळणें रलणें ४ माथार येणें, दवणें, अपयश पदरीं येणें, वचरणें, हटणें ५ जुगणें, न लागणें, अतारणें (प्रेयस, नेम यापासून) ६ (ल) वजन कमी होणें, मागें पडणें, विसरलें जाणें, रुडीत नसणें (वृक्षस्य आचार, नियम) ७ उडणें, वारली जाणें (मूर्तीवर चवरी) 'हजे दळती दोरीं बाही । जवळी राही खुमाई ।' — तुगा २७८ ८ सवणें, गळणें (अशु) 'अशुविस्तु दळती नयनी ।' — सुआदि २२ २४ १ बाहणें, छुडणें (पारा) 'मृशूनि सवादाचा सुवाचो टळे । तरी हृदयावासा घास्वतें बोळे ।' — गा ९ २८ १० कळ बदलणें, पुढें सरणें 'हे कायसेनही न डले । अनादि ऐसे ।' — गा ११ ४९७ [दे प्रा डल=झुगणें, गळणें]

दडता — वि १ कळणारा, झुकाता (नाजवा, माप-वेणान्याला फायदेशीर) २ उबार, सडळ (हात, वजन) [डळणें] दडता कांडा, दडती दोरी, दडती नजर-पुष्पी (वजनाचा काग, मापाची दोरी झुकाता रेल) सडळपणा (ल) मोरजीक, स्वत नता, सवड, सैड कारमार (चानरी, वाम इ० त). 'महाराजमी एगडहावेवाची दळती नजर आहे हें धोरण ठेवून दिवसा दळपण सडकून झुल्ल चालवला' — निश्चित ३ २४१

दडपा-री — स्त्री धडपा-री पहा

दडाडळ-ळां, दडाळां — किं (दडढळचा अतिशय) दडढळ पडा

दडो — वि उत्तरी, निवार होणारी, जमिनीचा शुणभर्म दाखविणारे विशाषण (जमीन, भुई, रेत, देश, राज इ० शब्दा चरोवर जोडतात)

दळेपूज — वि फार म्हातारा (घोडा घोड्याचा धंदा करणारे व जांजीं यामध्ये लड) [हिं डलाहपज]

दाड — स्त्री (४) पाप गण

दाडू — ५ दुर्स्तीतील एक ढव, दुष्णी आपल्या जोडीदा राच्या मानवर हात ठेवून आपण जोडीदागच्या सारलीं रणार असें दाखवून आपल्या दुष्णानें त्याला पाटीवरून खाली कडलणें

डाक — वि किं (निंदार्थी) प्रमाणापेक्षा पातील उच, मोग, अजल, अवाढव्य (माफूस, इमारत, झाड इ०) दागळ पहा 'ही बायरो कवडी डाक' 'हे घर कडे डाक बांधले

डाक, दाकें — गम्भी १ (को) जुने व वटभेडे झाड २ ल्हान सातपें सोड पांने तेडकेले रोप पांने नयणेल्या पाया, चुचा

३ साह्यी, पाटी ४ दाड इ० चा नेळ वटून पसरावा यामाटीं वेलीजवळ पुरलेली काठी रिंवा फाटी

दांकण-णी, दाकणें, दाकांपाक — डाकण इ० पहा [द प्रा दक=आच्छादणें, बद कणें, हिं डाकना]

दाकणी — स्त्री. सोने, चांदी माळल्यानतर त्यास पुन्हा घनरूप देताना जी आकृति होते ती — जनि-पारिभाषिक शब्द ५ [दाक]

दाका — ५ राजघोळ (पालेभाजी) वरील रोग पाऊस जास्त झाला अगता राजघोळीचीं पांने पाडरीं पडू लागतात त्यास दाका पडला असें म्हणतात — रुपि ६४८

दांकूळ, दांकळ — वि १ (राजा) जुनाट, घटलेलें (झाड, रोप) दाक पहा २ लायदाग्या, उच, दागळ पहा [दाक]

दांक्या — वि शाकणारा, माक्या

दाग — स्त्री १ टाग, एक पांजळ २ उमे राहिले अगता दोन पायातील (माडयामशील) अतर 'त्यानें त्यास हांगेत आवळिलें ३ माडी, पाय ४ उडी

दाग — वि १ (व) अखेरा शेवटचा या दयात तो दाग होता २ (ना) (वर्गातील अखेरा शेवटचा दाखल) ३

दांगार — न वेरीस, ल्हान रोपास आधारभूत खाव, डाक

दाग(गा)ळ — वि १ लाव दाग दाकणारा, लावदाग्या २ प्रमाणापेठेर उच, लूस (माफूस, झाड) दकाळ पहा (दाग)

दांगळणें — उक्ति (दाग दाकून जाणें) (ल) मिहकारणें, उपहासपूर्वक वायचिणें उडवून लावणें (दागळ)

दावेंद, दावेंदूयें — न विसणत उत्तर देणें — किंवि अप्राप्त-शिकणें, अवास्तव रीतीनें, विसणत, वेढेवाकडें (उत्तर देणें, बोलणें) [दा, दू]

दांड(दा)ळ — वि १ वाडळ, लग्न व जाड (जोडवण्याचे कणीस, ताट) २ उच व पिंप्याड

दाडी — ५ सुल्लभागीन एक गाणारी जात रिंवा तीतील न्यकि घाडी पहा [हिं]

दांडुळा — ५ शोध झाडा [दाडुळणें]

दाडो(दा)रा — ५ दडडी, डागेरा, जाहीरनामा, नोटीस दाडुळणें — अकि वास्तुदाहेनें सोचणें, घुडाळणें पहा (धुद व्यापें डिक्षण व वस्तु या दोहोचरोवर उपयोग) 'घा दाडुळलें' 'गव दाडुळला' 'दागिगा दाडुळला' [स दुडन, प्रा टडोल]

दाण — न माळ, रेंदा, चिरक (पाणी चरोर साडल्यामुळे) — नि आनटओले ओलसर (कापड, लाडू)

दाण — न काळा वण, चहा, डाग (शरीर, फळ इ० वर पड जेला) [स दहन, प्रा दहव]

दाण — न (पों) एक खाण्याजोगें मक्क

दाण—अ वि आवटपणा दासविणाऱ्या घन्याम हे आधिक्य दर्शन उपपद जोडतात अति आनंद (फळ, ताक ६०) [दाण]

दाणक—उ नीच घात, महार, माण, चांदाळ ६० अस्यज लोक 'तुघी लेरेंबाळे पुढें विकील दाणमाला।'—ऐपो १६०. दाणकास देणें—टासणें—घांउणें—लावणें—(मुल्गी, मुलें-लेरें, राडापोरें ६०) दाणक लोकाम देऊन दाकणें (ल) यावून देणें, पुत्र्याला घालणें या अर्थी 'तुला शिरच्छेद करून तुझीं राडापोरें दाणकास देईन'—भाव १०. दाणकास जाणें—पूर्ण नास पावणें, घुगेंत, मसगात जणें याप्रमाणे

दाणकस्त—वि (सातार, बाई) पावळ, पिंपाळ, दाणा ढाणा—वि (क) पिंपाळ, दाणा ढाण्या—वि अंगावर ठिपकें, पें अमलेला (बाघ, ताप) ढाण्याघाघ—उ अंगावर पें अमलेला बाघ, खडपावाघ, पित्त दाण्या बाघ पदा मोठा फूल, पणईत बाघ 'जिथे विरें साडी, कडा घोर लागे। जिथे बाघ दाण्या अदासान वागे।'—चिपानी १०. [स दह-दहन]

ढाणी—खी दाग देण्याच्या उपयोगी लोखंडी गज, डाहणी. [स दह, दाह]

दाणें—न काळा दाग (फळ, घारी यावरील) ढाण्या—वि अतिशय आनंद (फळ) दाण पदा दाण—खी काढी 'सो खालें न पडता मधल्यामणें तावप होऊन झाडाच्या दापीला धरून राहिला'—वरुचीची कथा (इस्लामपूरकरदा)

ढावण—न (शाफराणी) दोन उताण्या कौलाच्या रागाच्या साव्यावर टेवलेले पालवें कौल

ढावण-णी—उखी १ शावण दोपण २ जनावराच्या ओठ्यावादन, शाकणी शापडी, अघारी शावण पहा. [स छादन, हिं]

ढावणी—खी शावणें, लपविणें वद करणें [दावणें, हिं]

दावणें—उकि १ दोपण लावून वद करणें शाकणें, शाकण लावणें 'कोंवळें योळो मना आवरतें। ओळियाचे पातें दावणेना।'—नुगा १४४ २ शावणें लपविणें, दडविणें ३ दडवून, दावून दाकणें गुप्त रावणें (एसादी गोष्ट) [स छादन, हिं दावणा]

दावणें, दापा—उड १ दावण, आच्छादन, दोपण २ शापडी, अघारी [दावणें]

दापा—उ १ मोटें कौल आच्छावरचें नौल फोनावरील कौल २ जिना ६० वद करण्यासाठी योनिरेली फळी ३ (शाका रणी) दावण पदा

दापळ—खी खडतर टेवण्याची, पाळण्याची जागा

दाय—खी (व) सकय [स पा]

ढोर—न (गो) ढोर गाईचें अगर म्हशीचें मळें (त्रेन) 'ढोर पडलें वावळे जमलें' [ढोर]

दादुर—विभि (व) (पोण्याच्या आवाजवन्न) गाव (निजणें) [ध्व]

ढाल—खी १ शूणसुन वचाव करण्यासाठी लढाईत उप योगी पडणारी कातडणाची किंता कासकाच्या पाठीची केली पडत २ निशाण (धन्याचे, मुख्य सरदाराचे, विजयवर्चे ६०) (कि० देणें) 'ढाल दिरी कापजेर तड पाहून'—ऐपो ४४४. ३ (बायकी) घांगी, घटमणि, कठ ४ (ल) आसरा, छन, रक्षण करण्यात समर्थ असणारी व्यक्ति 'सो शुद्धस्य या गावामध्ये मोठी ढाल आहे'—न सियानी वलेलें धाडसाचें काम, साहस (कि० मिळणें) [स] ० देणें—१ (मुख्य निशाण उभें करणें) (लडण्यात, भाडण्यात, वाद विवादात ६०) सग्न होऊन पुढें उभें राहणें 'दिव्या ढाला मैदानात पराड्याच्या काजला।'—ऐपो ११४ २ आच्छादन देणें, बुद्धास घालवणें ३ प्रवासाची तपाती करणें उलटी ढाल देणें—फिरविणें—१ बड कमल उठणें २ लढाई संपवून सैन्य भागारें, पत फिरणें

ढाल—न, जाणमाणालील एक मन, साधन, खेदक 'केली नाना वकणें। पुन कोमि केलीं ढालें।'—दा १ १ ४५

ढाल, ढालगज—वि १ (पयाच्या गडवण्यावर सत्तणासाठी ढाल बांधणी आहे अशा लढाईतील हत्तीप्रमाणें घुर, धीट-माल २ प्यावर सैन्याचे मुख्य निशाण आहे अशा म्होरच्या हत्तीप्रमाणें धीट) अमशंद, निळेज, उदट (पुराणप्रमाणें भागणान्या हीविपदीं अथवा तिच्या शिरजोर, धीट, उदट, खो जतीला अयोग्य अशा कर्नाविपरीत जोडतात) २ वेष्ट, दाडणी, ताळवट सोडलेली (खी तिचीं वुरचें) ३ (बायकी) उपघापी, उलढाली; दंगेखोर (मुलें व त्याच्या पोटधा) ४ अतिशय मोठी व स्थूल (खी) ५ दंगेखोर, शिरजोर, कवाकेंदरी (मनुष्य) ६ (सामा) निष्कारण उदाटेची करणारा, पाजील [ढाल-निशाण-गज-हत्ती निशाणाचा हत्ती मोठा असतो यावरून] ढालगजपण—न उला ढाल, उदाटेव 'सयासि द्रव्य पाहिजे म्हणोन। कलें असमान्य ढाल-गजपण।'—स्वाद १ २ १५ ढालगज मयानी—खी १ साहसाचें, आवारटपणाचें, अमशंद, अतुलित दृष्ट्य करणारी खी २ उलढाली, उपघापी खी

ढालकरी—उ १ सरकारी सैन्याचे, सरदाराचे निशाण बाळगणारा निशाणसंग्रह विपाई २ ज्याच्या जवळ ढाल आहे असा लकड्या दाकाईत, दाख्या ३ (ल) काठी, आधार, सुडवतील, समाजतील कर्ता पुरव नेता, पुढारी

ढाल-काठी—खाय—खीउ १ निशाणाची (विशेषत सैन्याच्या मुख्य निशाणाची काठी) २ (ल) समाज-राष्ट्र धुरीण, पुढारी, उदघातीन मुख्य पोषणकर्ता

दालपट्टा—उ. (दाल आणि पातळपट्टा) विषायाचा कांदाचा मंत्राग. [दाल+पट्टा]

दालपा-पी, दालपट्ट—लघु पदा.

दालाईत—वि. १ दाल धरून, घेऊन जाणारा. २ विशेषतः एखाद्या मोठ्या नाणगाच्या, सारदार्याच्या स्वातीतील विषायाचा मन्त्राग. मोठे सारदार. ३ रोग्याच्या अग्रभागी अंगारा मोठे निशाण नेणारा.

दाल—(सगीत) लघु पदा.

दाल्या—वि. १ दाल घेऊन गज्ज शालेला. २ दाल-निशाण वाहणारा. दालाईत पदा. ३ धाडती; सादृशी; मसळी; दिकगती; दुस्तथा इ० नीं दुष्ट. [दाल]

दासायारा—उ पूर्वसडीत सारा. -योर १.६५१.

दास—वि. रानपट्ट; साळराव, माफीक (जमीन) [पा]

दास—उ (य.) गाडीच्या सारदार, धुव्यावर बगवित्ता भाग. दागी पदा.

दा(दा)स—छी. कोरडा पोकळा (जनावरें, माणसें यांना होणारा). [दि.]

दांस—उ. १ (कों) चावा; दंडा. दास पदा. २ तोडलेला सरी भाग. [सं. दंस; म. दास]

दा(दा)सण—न. १ (कों.) आधार, आधार; धारा. २ आधारदाता; हितकर्ता. ३ (राना.) ऐन आणीबाणीची वेळ; नेमकी संधि, वेळ. ४ नेमकी जागा. 'टामणावर नीट हीदे चालविले.' -भाव ३४. ५ मोहारा. 'ऐसे विद्वेक दुसरेपडे दासण धरून गोळगोळी करीत होते' -भाव ४५. ६ तोंड. 'याचे फौजेने दासण दांदकस लागले.' -भाव ४६.

दा(दा)सणी—छी. दास; खोकण्याची मिया; गोवळा (विशेषतः सुराचा). (वि० करणें; लागणें, राहणें) [दासणें]

दा(दा)सणें—अकि खोकणें (घोडा, जनावर यांनं)

दासण्या—छी. गाडीच्या साटीचे सर्व सामान वाघण्याच्या दोऱ्या. या आसरीला आवळलेल्या असतात [दासी]

दासरा—वि. दासणारा; खोकणारा खोरास (घोडा इ०) [दास]

दासरा—उ खोरास, धसरा, धाटी, दुखपूर्ण स्थिति, वेदना. (कि० धरणें; घेणें, वाळणें, काटणें). 'पोरांन आईचा दासरा बरला.' -न्याय असा दासरा बसला आहे, मनातून जात नाही'

दासल—न. (य) असट्या पातळ भाव.

दासलें—न. (य) राजपूत ठेवलेला पदार्थ (मात इ०). दसकें पदा.

दासलणें—अकि. १ खोरास पडणें (इमारत, विहीर, राम इ०). २ (ल.) विचडणें; वाया जाणें, धवणें होणें. धामळी पदा. -अकि. रचलेल्या पदार्थांची रचना खोरास पडायानांगी सिधिल करणें.

दांसळादांसळ—छी. पडापडा; खोरासासळ; पडापडा.

दासी—छी. (य.) केलाडीची माटी; लंगडा.

दासे—न. (य.) गाडीच्या मांगाड्याच्या, बाजूस टेकाव-याच्या बाजी. कळपा. 'गाडीत दास्यापदेंत मात भरला'

दाळ—उ. १ पातळ विष्टा; जुलाब; रेंव (औषधानें, रोगानें झालेला). (वि० होणें). २ चौचाम साफ होण्याचें औषध; रेंवक. 'दाळ आणि उराल देती. पय्य कटीण सांगती.' -दा ३.४.१३. ३ उता; उतरतेपणा (पाण्याचा, जमीनीचा). ४ देन. पाणी (मोत्यांचें). 'मुचमणी दाळ देत.' -वेतीरव १.१२.५. ५ आकार; वडण, पाटणी (भाडी; दामिने इ० की). ६ दोळी; पदनि; सदा; रीत. (कि० पडणें) 'बोटाळाची दाळ रोटी। मारल जाळ यासाठी.' -अमृत २३. ७ अभिपेक. -ईदो. ८ उण्यातेच्या झळा. ९ हापरा; घुड. 'नाना लवणाचे जडु। दोआवया दोनि पार वेळु। देऊनि सावित्री दाळु। तोयाचे जेणी।' -हा १८.०७५ [टळणें] (वाय.) ० देणें—१ नेमकस बसतकें करणें. २ दाळादाळी करणें; चुकविणें. दाळाखालीं—

दाळी पडणें, दाळ पडणें—लागणें—पडत, रीत पडणें.

दाळाखालीं—चालणें—नेहमीप्रमाणे बसत करणें.

दाळ—छी. इडाळी; फांदी. [इडाळी]

दाळ—उ डेप 'जाले हुरस्ताचे दाळ। तरी लवण देणें किडाळ।' -दा १५.४५७.

दाळउसाल—उ हागभोक; दाळ व ओकारी. (कि० होणें; चालणें, देणें). [दाळ+उसाल]

दाळक—न चौच्यास साफ होण्याचें औषध -वि जुलव होणारें, रेंवक (औषध). [दाळ]

दाळणी—छी १ बागलेली जमीन साफ करण्याची क्रिया. कुळवणी २ पंच्यानें वारा घेणें [दाळणें]

दाळणें—अकि १ (चवरी, पेसा इ०) हलविणें; वारणें 'बैरुनीं चमरातें घराणि लसदुरोहार दाळुनि सेवी।' -मोठ्ठण ६०१ 'भत शुभुन दोषे चवच्या दाळिती' -विष्णुरासनाभा

पद २ प्रकाशणें, गतेज दिसणें (मोटी) ३ अथु गाडणें. 'घोडा असु दाळतो' ४ दाकणें, फेंकणें 'भय प्रपस फामे दाळी।' -सुसभा १४.३४.५ घालणें, वर ओतणें, अभिपेक करणें.

'श्रीमुद्रलिया दाळी। ध्यानासुत।' -हा १३.३८९. -अकि. १ पडणें, गळणें (अथु) २ दाळ होणें [डळणें, दे. प्रा. दाळ=खाली टावणें; चवरी वारणें]

ढाळणें—अति १ साफ वणें, डेंकळें मोडणें (नायलेल्या जमीनींतील). २ (व.) पाऊस पडल्यानंतर वरारणें [ढळणें]

ढाळदार—वि. उतरला, उतार असलेला [ढाळ+दार प्रत्यय]

ढाळळें/ढाळें—किवि १ एसा व्हाडीवरून दुगन्या व्हाडीवर 'तो हद्द हद्द दाळें दाळें. कटुवेनि एके वेळे।' —शा ३.४२. २ हद्द हद्द 'तरी अभ्यासाचेनि बळें. प्रत्याहारीं निराळें. नगरी लागेल दाळें दाळें. वैराग्याची।' —शा ६.५७. [व्हाळी]

ढाळपेटी—स्त्री मेडिसवरून ठग दाळण्यापूर्वी ती ज्या पेटीत घतवावी लागते ती पेटी. (इं.) मोटा केन.

ढाळा—उ १ पाने असलेली ल्हान फारी, व्हाळा, व्हाळी. २ हारवा, वाटाणा, लास इ.चे रोपें.

ढाळी—स्त्री. व्हाळी, फारी 'बाडीव घुचवपाची लवव, पदर अति घुचक गोविला तिपदरी बेणीचा. घंदनढाळीस जया लपेटा फाळे नागिणीचा।' —होला १०४. [व्हाळी] इह० परायाला वाळी न बसायला सावळी = निराधार स्थिति.

ढाळीक—वि. तेजस्वी.

ढाळू—वि अतिशय उतरला, ढाळदार. [ढाळ]

ढाळें—अ १ हद्द, हद्द हद्द 'तेव वरिले कडोनि दाळें. चंद्राभूताचे तडें. कानवडोनि मिळें. शक्तिमुर्ती।' —शा ६.२४७ २ सहजरीतीन 'दाडये काम हावें सदा।' —दा १९.८९.

ढाळेंढाळा—ळी—ळें—किवि १ सोडें थोडें. 'मग नेमेचि दाळेंढाळा. विकारणीं जया काडिजे पाट।' —एभा ७ २१६.

१ हद्द हद्द दाळें पडा 'दाळें दाळें चालणें.' —वि उ ११.९५.

ढाळ्या—उ कळीला जोडलेला छपरचा पुरवणी भाग

ढाळ्या—वि (प्रा) दवडी वेणारा, पिठणारा.

ढिक(कु)ळी—स्त्री डिकळ, डेंकळ, ल्हान बीग, गोळा (विजलेला भात, दही इ० चा), गुळी (रसाची) [डिखळ]

ढिग(गा)र—वि (इण) शुक्ळ, विपुल, भरपूर, (लई या प्रमाणें अविष्ट) [बीग]

ढिग(गा)र, ढिगारा—उ राशी, बीग, गंज (धान्या-दिकणा) 'मोदरा पुतळ्या रुपयाचे जागोजाग पडले ढिगारे।' —ऐरो १०३ [बीग]

ढिगा—उद्गर. (कों) घुरे [रा खणू]

ढिगाचा उ (कु) भाषार

ढिगाळ—उ (बीगचा अतिशय) बीगच्या बीग 'पडिले प्रताचे ढिगाळ. रक्त निमंगा चारिल्या.' —जे ८७ २० [बीग+आळ प्रत्यय]

ढिगो—स्त्री टेंकण, आधार. टेंकू (साड, बेल इ० ना लाकडाचा वगैरे दिलेला) (कि० देणें, लावणें)

ढिगोला—उ (गा) १ ल्हानया बीग. २ ल्हानगें टेढाड. [बीग]

ढिप(पु)ळ, ढिपळ—न मातीचें डेंकळ; डेंकणें, डिकळ. 'तेणे वादनाटिबळ निराळे।' —म्यो ४.२६१.

ढिम—मम—स्त्री. १ (दुगन्याच्या सांगण्यावरून) आपल्या उद्योगा—मंत्रपाशासुन निरुत होणें, मागे घेणें, चकित होणें. २ (दुगन्याच्या सांगण्यावरून) प्रसन्न होणें (राणें, देणें, करणें, म्हणणें इ० गिवापदांवरून निवेपार्थी योनात) 'मी त्यास एतें बोळणें परंतु त्यानें ढिम खाी नाही' —वि किवि. पिना;

स्तब्ध; मुळीच न हल्ला न ऐकतां. 'जसाचा तणाच ढिम उभा आहे.' —वज्राणात ११०. 'कोणी बाहीं करो हा आपला ढिम बसणो'

ढिमा—उ १ ल्हान पाटोळी टेंकडी; छंवरटा, जमीन खपाट नोदवणा माप घेण्यासाठीं मणूनमणून उपचट ठेवतात ते. २ नरीनरील (चंद्रासारखी) बोरडी जागा.

ढिमा—उ मुरगा 'कळत ढिमाचे पोकळ. जळो बरील ते सळाल।' —शा १३ ४७०.

ढिमा—वि मंद, सुप्त, जड. पिमा पडा.

ढिमोरा—उ (जनावराच्या) पाठीच्या कण्याचे शेवट, चौक हुंगण

ढिरा—उ १ (ढिरा) नवीन अंजुर, कोंब, न उकललेलें बोंबाचें टोक. २ (ल कों) पर घाकारतेंवडीं गवताच्या पेंढ्या वर उडविण्यासाठीं, हलविण्यासाठीं केलेली अंगीदार काटी.

ढिरी—स्त्री ल्हान ढिरा, कोंब, चौमड अंजुर, पानाचे उकललेलें कणीस [ढिा]

ढिल—वि ढिला, शिथिल —स्त्री मंदपणा; दुर्लक्ष्य. ढिली पडा. (कि० देणें). ढिला पडा.

ढिलता, ढिला—वि १ सैल, घड, आवळ नसणारा, शिळ-शिळीत. २ लेचाचिचा; शिथिल, मौगळ, दयगयीचा, अव्यवस्थित ३ सुस्त, आळशी 'तरी गाणें कमें दिला. जो मनें विकल्पें मरला।' —शा १३ ६७७ ४ चंचळ, निधयरहित 'होता प्राप्त सुखिरह बैसा न म्हणेल मानव ढिला हा।' —मोआथम २.४.५ मृदु, नरम.

'रसें गाडीं बरीं दिलीं. द्रवभावे आथिलीं।' —शा १७ १०८. [देसा टिड, तुळ० स शिथिल, प्रा सळिल] फासोट्याचा

ढिला—वि नि शक्यणें जास्वंसास प्रसन्न असणारा, व्यभिचारी

कमरेचा ढिला—वि घड, नडुसक [प्रा. सळिक]

ढिलाई—स्त्री १ सुस्तपणा, मंदपणा २ हयगय, दुर्लक्ष, अव्यवस्थित कारभार [ढिला]

ढिला कुमाईत—वि १ भाडोत्री (पोदा) २ भितरा, कम कुवत, झगणारा (माणूस)

दिला माल—उ १ हला, निपयोगी माल २ (ल)
दुधेळ, नामर्द, पंड, वृचामाचा माणूस

दिलाचिणें—उकि गेल, दिविल करणें 'बगन दिलाति
सायबट आंठ भरित।'—अपट १२ [दिला]

दिलो दोरी—मी त्याम रोल मोडणे, यथन, बर्ग्य, तावा
कमी करणें, अमल करून न ठेवणें (कि० देणें, मोडणें)

दिस्या—मि १ गिळारिल्या घातीराचा, ज्याचे साथे दिले
माले आदरेत असा २ ज्याचा वारभार दिग्रा आहे असा (माणूस)
[दिला]

दिहो—मी १ मद्रग, मुत्तपणा, हृदय, चालदकल,
दिरगई (कि० करणें, पाडणें) २ (ल) दुर्लभ, दिहाई दिविल-
पणा ३ यथेन, करून अमल कमी करणें, काढून पणें ४ (नियमात
मिळाली) सावड, मुभा [दिला]

दि(दि-ढी)वर—उ कोळी जात व तीतील व्यक्ति, धीवर
[स धीवर] दिवरी—मी. कोळीजातीची स्त्री 'मग तो म्या
दिवरीमी स्तविला।'—भज १०७

दिसर—वि (व) टिमुळ पडा
दिस(सा)ळ—मि १ उदार, सज्ज, उघड्या धोतार पडा
२ अगडधब, मोठा, अजड, याजड परतु टिमुळ, दुधेळ, दिडा
(मनुष्य, जनावर, लाडू) ३ अफाट, अपाठ्य, विद्याल 'जग
बैर अतिदिसाळ। दुधेर पडि मोडी सहज।'—देप २ [दास
ळणें]

दिसळणें—अकि दासळणें, कोसळणें (इमारत, विहीर,
रास) कामळणें, घासळणें पडा

दिसा. दिसळ, दिसर—वि १ नाजूर, टिमुळ (लाडू).
२ ज्याचे स्नायू चडशे नाहीत असा, पाफरया

दिसा—उ एक पक्षी, पाणकावळा, राडथा, गण्या

दिसाळ—वि दसाळ १ समर्थ, मोठे प्रचंड 'नाहीं वेणें
पाटे विमाळ। दुजें गयी।'—शा ४ १७० २ पोळ 'मग्नयातें
कळीही तेजा। दिसाळ गोष्टी करितोसी।'—नव १६ ८० ३
पापरा 'एक रोक्के एक दिसाळ। होय सकळ आपण।'—ह
१० ११४ ४ (महातु) विद्याल 'हारवली अनतःप्राडाची दिसाळें।'—
आप ६५७

दिसार—वि नरम (शूळ, माल) दिसर दिसळ पडा

दिसी—मी (व) जिच्या भोंवतीं सोपळ मुढाळतात ती
काठी

दीग—उ १ माठी रास सचय, गोडा, गज मी कळ्या
त्या मूर्ता पाणाच्या जागदायका दीगा।—मोसभा ५ ११६ २
(कुण) गीगच्यादीग, रात्रीच्यारात्री, अतिशय मोठा सयह,
साठ ३ (ल) गर्दी 'मारीत दिगात लोण।'—रेपो ८७

—मि गयद पिपुड, पुन्हा 'या, दीग घेदना अनुभवित्या गर्मी
पंढु ती गाडी।'—मोडणो १३ ८४ ० करणें—१ अनक पसू
एस्य करणें, राग पालणें २ (ल) पुन्हा, आठोकाट प्रयत्न करणे

० घालणें—पाडणें—लावणें—१ दीग रचणें, रास पालणें २ (ल)
अतिशय, पुन्हा करणें (काम ६०)

दील—मी १ दिविपणा, दिरेपणा, मद्रपणा २ (ल)
हृदय, मुत्ती, टंगडमगळ, आळस (कि० होणें, असणें, करणें)
२ चंगटपणा, टोळाटोळ, दिरगाई (कि० करणें, लावणें,
गाडणें)—मि सैत, सुप्त, संघ, दिला पडा [दिला] ० देणें—
स्वातंत्र्य देणें, मोकडीक देणें, रोल सोडणें ० पाडणें—कमाला—
कामाची हृदय होणें, दिरगाई लावणी जाणें

दील—न १ दोंद, ढेर (एसापा अजस व अवजड माण
साला मिसा वस्तू आढव्याधी निवा तिरस्काराधी लावतात)
२ अवजड घूड 'हे केपडे दील हा।' [दि डील, म अशील]

दींग—उ (महातु) १ धीवर, कोळी (धीवर) दींगाचा
अलंकार—उ नगरी, खोटा दागिना 'तैनामनुष्येदेहाचा आकार।
दीगा दिगवा अलंकार। यादिज दृष्टी मियाक। भीतर दडा।'—
दाप ७४९ २ दीवराचे बोळपाच अलंकार ३ (ल) पितळेचे
वेगडाचे दागिने 'ल विपयाची टांब।'—माप ६०३ [स
धीव—कोजी]

दीवर—उ कोळी, धीवर, दिवर पडा —ता १६ ३१८.
'काय कले जपरी। दीवर त्याच्या पाताकरी।'—तुगा ३ १४४
[स धीवर]

दीवळ—न तुवडा 'बपुराचे जैसे दीवळ।'—गीता १३
१८७ [दिसळ]

दुंकणें—अकि मुहाम पाहणें, होकावणें होकें उपपुन, पुढें
काढून पाहणें दुंखून—मि १ सुदाम होकें पुढें काढून, खुप
सुन (मि० पाहणें) २ बटून, होरावून 'म्या त्याजकड दुंखून
पाहिलं नाही' [दि दुकणा—उरणें] दुंखून न विचारणें—
विरहूल दुखें करणें [टोकावणें, अथवा होकें]

दुकसी दुमणी, दुसरी—मी घडक, दुसणी पडा
दुग—न दुगण कुण 'दुगासी लावोनि लगेदी। त्रेलेवय
सष्टि हिंजवी।' [दुग—उचवण 'जेवरी'] म्ह० 'दुगणाचें सोहन
कोकीस मुडाळणें =निरेज असणें, हाणें

दुग(गा)ण, दुग(गा)ड—न माठें दुग, दुगा, मागचा
भाग दुग्गाचा विस्तार, मोठेपणा दाखविणारा शब्द [दुग]
दुगणावर आपटणें—मुरेपणासुळें मोठी टोवर यत्न सुखसान
होणें दुगणास हात पोहोचणें—स्वतंत्र वनणें, कोणाची जखमी
नसणें मुरणा मोड होऊन स्वैर—यतन करू लागला अस्ता म्हण
तात म्ह० ठोंढाच्या वाटा दुगाड स्नाय राता (कोणाचें नोंद

चाळते कोणाचा हात ह्या म्हणीच्या सारखीच म्हण तोंडाचें काम फक्त गप्पा मारण्याचें असतें पण इकडे दुगणास खस्ता खाव्या लागतात या अर्थी)

दुगणमोडे—न १ एक प्रकारचें इरें हें बापरणाचा वाक्ता वी इरें दुगणावरून आत दुमडले जातें व अशा रीतीने मागची बाजू भिजली जात नाहीं २ एक प्रकारची सुगी (कमर जवळ हिच्या शरीराचे दोन भाग वेगळे पडतात) [दुगणमोडणें]

दुगणा—खी (निदाव्यक्त) खी (सामान्यत मोठ्या दुगणाच्या खीस शिवी म्हणून योजतात) 'काळया सावळया गाऱ्या भुरक्या लहान खुया दुगण्या ।'—सं० ८१

डुडा(दा)ळणें—मकि क्षोभणें, धुडाळणें डडुळणें पडा [प्रा डडुळण-गवेषण]

डुडाचार्य—उ डुडाचार्य पडा [वा दोड=मोठा+आचार्य]

डुग—उ टगाउ उचवग

डुमकें डुमडुग डुमडुमै—न डमकें निमकी (लहान मुलाचा) डप [ध्व डुम]

डुमडुम—किंनि डमम पडा [ध्व]

डुमडुमै—न डमडुमै पडा

डुमणी—खी १ वासर पितला गाईस जी दुसणी देतें ती, घडक २ वासरस दिणें घणयापूर्वी त्या जमीं डोक्यावर टेंगुळें दिसतात तीं प्रत्यक १ टकर घडक [ध्व डुम-घडकीचा आवाज]

डुगका—खी (ना) गोंडी वाय डफडी [डोल]

डुशी डुदशी—खी १ घडक टकर डोक्याने मारलेली घडक (विशेष वासरानें-पितला गाईस) दुसरी-जी पडा २ छप सणें शिरकाव

डुस—अ दुस पडा

डुसकणी—खी धडके मारणें दुसकणें सुसणी [दुसकणें]

डुसमणें—मकि १ भोसमणें छपसणें टोंसणें रेंण २ धडक्यानें दुशी, धवा मारणें [डुस]

डुसमी—खी १ छपसणी, रेंणें घडक पडा दुसकणी आघात २ दुगी देणें दुसणी (मूळ वासर यांनीं पितला दिणेंगी) (किं० मारणें) [डुम]

डुसणा—खी दोसणी १ रेंणें डडळणें भोसकणें दोसणें सुसणें घडक (किं० देणें मारणें) २ पाश्टि किळन आळण दणें करणें (आश्रयदात्याला) डोकणी [दुसणें]

डुसणें—मकि भोसकें सुसणें सोंसणें आत मारणें (शिग रिडा इ० अणुडीदार वल्ड) —मकि डकें पुडें घडन अंत पुणें सुसरी देणें [दुस]

डुसा डुस्ता—उ डरा डुशी सुस्ता दोसा (सुगीचा)

डुसा—उ (व) शांगेसारलें सुती पापरुण सुसा [हिं दुस्ता]
डुसी—खी सुसडी, दुशी पडा [डुसणें]

डुसे—(व) तीकणी पाभर

डुस्त—अ काळा या विशेषणान्न नाडण्यात यणारें अधिक्य दर्शक उपपद किंवा प्रत्यय उदा० काळा दुस्त (=नाचळाप्रमाणें काळा) 'काळीं दुस्त चराउन-नग-शिखरेसीं विवृति आसविने।'—मोवन १० ४१

डुळगा—उ (व.) डुळी डुळी

डूस—नि (व) अधिचारी डूड 'मुद्रा फार डूस आहे तो मारायला कमी कायचा नाहीं'

डेंऊ—खी (राजा गो) पैलाचा शब्द ओरडणें हवरडा—खीन १ एखाद्याच्या अगावर मोठ्यानें कर्कश ओरडणें २ डर कणी डरकाळी (वाय इ० नूर प्राण्याची) (किं० पोडणें) [ध्व]

डेंऊ—उ (व) गवें भोजनाल त्याला फार डेंऊ झाला आहे'

डें(डें)कणी—खी १ एक वायुडयाप्रमाणें काळसर तावडा किडा (याला डेंकपाची आई समजतात) २ डेंकूष धण्यासाठीं

अनक धिडें पाडलेली लाकडाची कडी हांत डेंकूष जाळन बसतात

डेंकणी—खी १ (विगकाम) वही (पोवी) परकी घड कळी (धनुश्रुति भाग) यालाच अडण्याच्या दोऱ्या बांधलेल्या असतात २ (चाळयासाठीं) चक्र नसले म्हणजे त्याऐवजीं काम

रीचे तुकडें असतात व त्यास नकडीच्या दोऱ्या बांधतात या प्रत्येक तुकड्यास डेंकणी म्हणतात

डें(डें)कणें—मकि (राजा) १ आगेगानें एखाद्यावर डस

ळणें आरडणें शिरा ताणणें अगावर घणें २ डरकाळी पोडणें [डेंक]

डें(डें)कर डेंकूर—डुखी पोट भरल्या-पुगल्यामुळे पोटां तील वायु कटाउन बाहेर येताना होणारा आवाज धारुण्याचें

डेंकर। जेरीं दती पैवगार।—विपू १९ 'लड्ढस पुगका भावूर। खाऊनरयांनीं वड डूर।'—सत्यविजय नाटक डेंकर

डेंणें—डेंऊन वसणें—पडण्याचा अवधार करून तें जिरविणें डेव म्हणून डेवलेला पैसा मिळकत झाला परत मिळणार नाहीं अंणें स्वच्छ साणें

डेंकली—खी ओकती

डें(डें)क(ड)ळ—उ डि(ख)पूळ मातीचा गुरा जमिनीचा दगडा डेंकळाप्रमाणें विरणें—तोहीन हवीयें हाणें निरणें

डेंकळें फोडणें—(पाणघर जमीनीत) सया पाडणें

डें(डें)ळी डिकळी—खी १ म्हान रास गोळा दिक्कडी (भाताची) डेंप २ गडुळो सुटडी

डेंका—उ धण्याच्या गजवर वसविलेलें व वाढविलेलें लाकूड—नदगूर २५ [वेसा डेंका डेंक-तक फनी]

ढेंकारणें—कि (घु) माठपानें औरहणें, ढेणें [प्रा
देकार=वैलचा शब्द]

ढेकी—सी बर, धुना, पोह ३० पुण्याची योजना
काडण्यापुण्याचें [भडभुजाचा डग, डग या प्रमाणें] साधन
[हिं ढेक=राच मानेची धिमणी यावरून]

ढे(ढें)वृण—ड १ दशक जातितील एक स्वदबकीटक याला
रुदानमी सोड असून ती तो माणसाच्या अगत गुपयून रक्त
शावण करितो, सयमल, मत्सुण २ [तिरुस्कारागी] घाण्या,
कुचला, पादरा, माणून [घरा देण] ३४० डेकगास डकून काय
सातो= [हिं पद्य एक टिकाणीं शातरने राहू राकतात] वारिड
वाडेगा काहीं करीत नाही ० पिस्ता=सी खव (ल) वृण
दारिद्र्य, देना [ढेंवृण=पिडवा]

ढेंके—न ढीक=तेराच्या घाण्याच्या राटर अतणारे व
लिज खाली दाबणारे बाकडे लावू डेका पदा

ढेंग—सी १ डाग पाजळ, टाग 'पवा नेंगेंत गमाड आटी।
मन थाव त्याचिवा पाटी।'—ड १२ १०० २ उभे राहिले
अस्ता दोन घाण्याच्या मधील अतर 'नाचता नाचता सता घाण्याच्या
ढेंगातून पडाये'—लोक ० ४४ ३ माडी किंवा सवध पाय ४
जाव माडीचा सधा ढेंगा=गें पसरणें=१ लाव लाव टागा
दाकीत चालणें २ पाय पसरणें, तणणें 'हा ढेंगा पसरून निपला'

ढेंगामत—न नास्तिक, पाखड मल, पोटाड मल ढेंगमल
पदा [ढेंग=मल]

ढेंगळणें—मकि १ ओलाडून नाणें टेंग टाडून पलीकडे
जाणें २ (ल) गाळणें धगळणें (हयगदीन, अग्रदत्त) ३ नासणें,
मोडणें, लाथाडणें फोडणें ४ पिडकारणें, धुडकावणें, धिकार
करणें धगळणें पदा [ढेंग]

ढेंगळा—वि (व) हलगरजी, अन्यवस्थित 'तयें सगळा
ढेंगळा कारमार'

ढेंगा—ड वृणण कुला, डग पदा
ढेंगा(ग)ळ—वि १ लावटामया २ लाव गमा गाकीत जाणारा
३ (ल) अत्यंत उच्च दगळ पदा [ढेंग]

ढेंगाळणें—कि (व) रेंगाळणें हयगय करणें [ढेंगळा]

ढेंगाळी—(ना) सी दिरगाई

ढेंगुमंगू ढेंगोजी, ढेंगोजीमंगोजी ढेंगोमंगो—ड १
(निदायी) बडाईखोर लब्धप्रतिष्ठ रिक्तामा डौली, डोंगी,
सोतया छन्ना माणूस २ महाराचा गुरु [ढेंग द्वि]

ढेंडळ ढेंड(डा)ळणें ढेंडाळी—ढेंडळ पदा

ढेंड(हा)ळ ढेंडाळी—सी छलाव, डाक, हगवण डाक
१ बयें पदा ढेंड(डा)ळणें=मवि जुगव, डाक होणें एक
सारखें परसाकडेला जात असणें [ढेंडळ] ढेंडळपट्टी—सी
पाको ४ ६

(भाम्य) १ जोताचा जुगव, डाक २ बन्नाच वेळा परलाकडेस
जावें लागणें, हयगण, ढेंडळ

ढें(ढें)ढें—न १ घे(धि)डें, प्रम्य, पेंड मोठी ग्राहति २
अवडवर ० फिटणें=पावलास सणें 'का वाधिथ ढेंडें फिट।
जेहा शारदीयाचा अणुचु फुट।'—हा १ १०० [धेंड]

ढेंण्या—ड चाणग रड, पुष्ट देवण, क टण्या पहा

ढेंनस—न (ना) एकप्रकारची कटमाती घेंडमे

ढें(ढें)प—न १ माठीचें ढेंडूट, डिरळ २ गिरांत पिकाची
जमीन त्या गारात २५ विघ ढप आह '३ जमिनीची पिरा
वरून, उत्पन्नावरून मोजगी (निस्तारावरून) मुवा, राडी, कुडव,
अथोरी अस या जमिनीच्या मापाचे भाग कलल असतात—सी
१ उळाचा रय कपून विशिष्ट आकाराच्या तयार वेरेल्या राड
म्यान ओतल्यावर थड हाडून त्याचा बनणारा गोळा, गुळाचा माडा
रडा मेरी २ पेंड, माठ, घान्य, दरी, जुदाभार, कागड, पाने,
गवत इ०चा गांठा, गदा, जुडा, खाप 'ढेंप लावित असे डक
यातें'—दिगवि १२ ३ (पुंरें, पाजस आणि विस्तव ह्यापा
सून सरक्षण होवें म्हणून) वर मातीचीं डिवाळें घालून पिचून देव
केरी कडव्याच्या पेंडपाची गज, डंपण [वैत ह्यस=विडु हि
दपा] ढेंपेयें गुरू—न १ (शब्ददा) वैडीवर पोसळी गाय,
बैल २ (ल) लावळा माणूस

ढेंप—न (श) चप गर्दी, खेंच, समुदाय

ढेंपदाडा—ड पिरास योग्य अशा लागवडीच्या जमीनीची
नोंद (तरक बगैरेचे)

ढेंपण—मळी १ (मा०) पुकळ कडवा एकन करून रच
लेग ढोंग २ ढप—(सी) अयें ३ पदा

ढेंपणें—मकि १ रास बरणें, ढोंग बरणें २ (ल) दासणें,
दातून, सखून अणें (अत) —मकि चिकटून, दातून देव होणें
(कागड घाणें इ० चि) अत जाउन घा होणें, जिणें (क
लेग मूळ निवाल्यावर) ३ सायम होणें (एखाद्या कामावर, जाण
वर) ४ (ढप=डिखळ, गोळा यावरून) बसणें, आसनामाडी
मालणें (चवणा याचा आळस किंवा एखाद्या टिकाणी जाउन
परत बण्यास होणारा फार उशीर अथवा वेळगळ्याचा मोघ इ०
या बन्नाने ध्वनित होतो) हा एकोळा कोण्डीकड जाउन
ढेपला '५ (व) माती लावमं लिपणें, (हाडाच्या बुध्याच्या)
भोंवतारी माती लावणें आभ्यानें झाड २-४ वर्षांचें साक्यापर
त्याला ढेपलें पाडिख' [ढेप]

ढेंपगहाणी—सी लागवडीच्या निराशंत जमिनीची पाहणी

ढेंपफोडणें—न (को) राकडी मोगर हातोडा नागर
लेल्या जमीनीतील दळकें फोडण्याचे कामी याचा उपयोग करतात

देसणें—जनि दोसणें, दासुन, दडून भायें, जोराचें बोंबणें, रडणें [दोसणें]—अकि गरी करणें 'हुन करावया नमस्कार ! पुं देस महासिद्धाचा सभास !'—एभा ४१५

देळके—न १ वेळच्याची, फटि असलेली काठी २ हुकाटा.

दुवेळें (काठी, रोड इ०चे). डेलें पदा

दै—की दई पदा

देसा—उ (महातु) अहूर दस—सा पदा 'तमाळाचें देस'—सिधु ३५५

दोक—उ (ना) गिधाडासारखा प्रेतें काडून खाणारा एक पक्षी, कडोर 'जर्गी पाहता सारिले हस दोक !'—दावि ३८५

दोक—न (गो) धारवी घेण्याचें लाकडी पात्र

दोरु—वि १ (व) हल्का, कनिष्ठ प्रतीचा (दायिना इ०).

'दोर सोन्याचे डागिने फले' २ (क) रोपट्या (नयर), दोकल

दोरु—न १ जुना, वळेल, रुस २ (ल) रुद दुबेल माणूस (पुरुष किंवा स्त्री)

दोक, दोकै—न १ तेलच्या घाण्यात लाटवर असलेलें. पाकदार लाकूड २ चकताशी वनरा व नवरीच्या वरवी आडवी तुळई किंवा माथेकडी असल्यास त्यावरील गोडी लाव तुळई याच्या टोकास बेल जुपलेले असतात—मिळिवि अति मोठ्या, अवाढव्य. हात पदा

दोकै—कि (गो) दावणें, बोंबणें दोसणें पदा

दोकण—न. पाचपेठाचें एक हत्यार, दगड पोडायपाचें कुडकीसारलें एक साधन

दोकणें, दोरसणें—कि (ना) गटगट पिणें. दोसणें पदा [दि दोवना]

दोरुदो—वि (कु) म्हातारा [सु दोकरो]

दोकल—वि (क) दोक, शेंवटवा

दोकलणें—कि डळणें [दि]

दोकळा—न १ कण्याच्या मरड्याचा वडा २ हरमरा, उशीर किंवा इतर कड्यान्वें याच्या मिश्रणाच्या पिठाचें बनविलें भेंगें, मोंड ३ मोडा (डन्डू) पैसा ४ (नदभाषा) पैसा ५ तामड्या किंवा टुण्या भावड्याच्या किसात डाळीचें पीठ घालून ते अळवाच्या किंवा बोबीच्या पानावर साधून तंदून कलेली वडी—यशि १३६३

दो(दो)कून—किवि छूटून पदा

दोंग, दोंगसोंग—न १ दामितपणा, साव, पाखड, खांदी पातावणी २ तवव कागावा; मिय ०५५—उ दोंग, दोंगी पगारी वनेगूर, पसवाफसवी, चाले, फसविण्यासाठी (मनइ०) दुसऱ्या [दोंग+धतुरा] दोंगी—व्या, दोंगोसोंगी—वि १ दोंग

करणार, दामित, पाखडो, ल्याड २ (आजारीपणा इ०चे) सोंग करणार, कागावदार [दोंग]

दोंग, दोंगण, दोंगाड, दोंगाण, दोंगाणमोडें—डुग पदा

दोंगण—दोंग पदा

दोंगमत—न टेंगमत, टेंगमत पदा

दोंगा—उ डुगण, डुग [डुग]

दोंगेरा—वि डुगणासारिं असल्यासुळें मळरले, डुगणचें

पारसें (वय, वस्तु) [दोंग, डुगण]

दोंगणें—सकि दुसणें, दोसणें पदा

दोंडी—दी—स्त्री. बाटोळा आकार, पुगा 'आणि ते सवेंचि मोडोनि ये दींटी ! त्रप्र गोड्याच्या !'—झा ८२

दोडर—न (व) अवाज, वातवेत (चर्चाचा) 'खर्चाचें दोडर नाही'

दोडोवाडा, दोडो—उस्त्री दवडव, (एखाद्याविषयीं दिवाळखोर, ल्याड अया) गवगवा, बोभाटा, ओरड (कि० होणें) [दवडव]

दोण—न १ मोठा भोंडा (अळक लाकडाचा) २ (निंदाची) मात्त्याचा गोळा, पिंड, स्थूल माणूस—वि (ल) अवाढव्य, अगडबड

दोण—स्त्री जगावरास पागी पाजण्याचें लाकडी पान, दोण—दोणी पदा

दोणकूर दोणफ, दोणा, दोणें—उड दोण, लाकडाचा भोंडका, ओकळा 'हे दोणकूर तुलांत कतें जाणार !'

दोणगीमोड—स्त्री शव बैलमी ओढणी जाणारी मोड

दोणगें—न उसाचा रस धरण्याकरिता चरकावाली डेबळें पान [दोण]

दोणग्या आतूड—उ सेतकन्याचा लाव आतूड

दोणशीर—स्त्री सचेच्यावरील शीर, पोडशीर

दोणस—न १ झानच्या शोभाचें कापूस काडलेलें मांज लाकूड २ अजश, अयकर प्राणी अजगरास रडणतात ३ झाडा मधील दोळी

दोणसखड—वि (राजा) (निंदाची) पोपट्या, स्थूल—दरी आवडी (मस्तूय, जनावर)

दोणा—प्या—वि १ मांडा व गलेल, स्थूल व स, दोण पेथर २ कानें नाडा पण पोखट (मनुष्य) दोणा—प्या पदा [दोण=भोंडका]

दोणा—स्त्री एक जातीची नाव, दोणी दिवें चिन जुन्या नाण्यासून वाडवतें त्राविडी मापवून हा शब्द जुन्या काटा पासून रूढ आहे [दोणी]

ढो(ढों)पर—अथ १ गुड्या २ (विशेषतः नावाकडे रुढ)
कोपराची खील, कमेरेचा खाटा इ० अशीं जतें—कोपराचें—
खायाचें—गोटाचें—गालाचें—कमेरेचें—टिरीचें—पायाचें दोपर ३ (४)
दुगण ४ (चामारी) जोड्याचीं दोकें प्रत्येक उरचें दोपर—
न छातीच्या हाडाचें अथ ० खळी—खी गुड्याचा दोसा—
घडक गुड्याचा मार (कि० मारणें, येणें) ० खुंटी—किवि
गुडये खालीं टेंकून (कि० चालणें येणें) दोपरखुंटी वसणें—
गुडये देणें दोपरखुंटीस येणें—दोपर टेंकून उभे राहण्याच्या
दोशेस येणें, प्राप्त होणें ० गोटी—खी गोटयाचा खेज ह्या खेळात
गोटाच्या पेन्यानीं, दोपरानीं गोटया पुढें वळतत
दोपरणें—सकि आगरीमज्यें गोटी दोपरानीं वळणें
[दोपर]

दोपराची वाटी—खी गुड्याची वाटी

दोपरी—खी गुडयी नावाचा एक रोच [दोपर]

दोपा—उ दोपर, गुड्या

दोवचूल—ओ (४) १ जमीनींत खोदलेली लाव चूल,
चर २ आगळ

दोवर—न (४) फुटें भाडें, फुट्या मडक्याचें खापर.
० होणें—(४) पोकळ होणें

दोवळ—ळा—वि १ जाड, मोठा, बोजड, ओवडपोवड
'दास म्हणे रे हाड दोवळें बीज तें सुस्मलरी।'—दावि १३२
(क) वेरपोटया

दोवळा—उ १ मोठें भोंक (मित जहाज, फळी, कापड
इ० स पडलें) खिडार २ खालच्या आघार मुळ्यामुळें खंड
पार, झोल झालेला छपर इ० काच्या तुराया इ० चा यंत्र, गळाळ

दोमण—न दुगण, पुत्र

दोमण—न १ चाखत मावत व चिवडून केल्लें अन्नमेवन

२ चारागेरी चिवडलेली स्थिति चिवडाचिवड
दोर—न १ वेळ, गाय म्हशी इ० जनावरांची जात, रवे,
सुंदोरे, २ वेळ, गाय म्हस इ० पैकीं प्रत्येक जनावर, मु०.
'जेसा दाड सडुडुडी। खाला पती।'—झा १३ ७८३ [ति
दोड]

दोर—उ एक अत्यंत जात किंवा रीतीतील व्यक्ति, मेलेलीं
सुरें भाडून नगरी जात कातडें रगविणारे कमविणारे चामार

दोरआंसा दोरांवा—उ (गे) एक घट्ट यान आर्गे
धीप च्या सुमारास वाटाळीं फेळें यतात

दोरफो—(खी सा व) उरखी [दोर]

दोरफोडा—उ वरचें जाड टरफल, मुस्ता 'वा हानाचा
दोरफोडा।'—एसा २९ ५०५ [दोर=जाडा + फोडा=फल,
धुगा]

दोरफोळी—उ माडा बाळगर रगाचा कोळी (किडा)

दोरगा—उ (राजा व) गिधाड, शूद्र

दोरगी—न (ऊ) गुराचें कातडें [दोर]

दोरगुज—खी एक प्रवाची मोठी गुज (झाड व फळ)

दोरगुल—न. गुमनोर, गुमना व्यापक शब्द विशेषतः
काळ्या रगाचीं सुरें [दोर+गुल]

दोरगा—उ (गिगम) मागाच्या लाटेचें (कापड गुडा
लावयाच्या लाकडाचें) इ० प्यात वसवितात ते दोन खुदे प्रत्येकीं

दोरडोंकटर—उ जनावराना उपचार करणारा डॉक्टर
'ताडुम्यात गुराचा दवाईना नसल्यास ननीकच्या दवाखान्यां-
तील दोर डॉक्टर उपचार करतो'—नागा ७२

दोरमळी—खी (दोतरी) उसाचा रस कढवितांना प्रथम
येणारी मजरी

दोरयाडा—उ गुराचा मोठा

दोरयो—वि (राजा) दोराची, गुरादोरासवयी (दाडें,
कातडें किंवा त्याचे तयार जितस). [दोर]

दोल—उ १ एक मोठें चर्मशाय, नगरा, भेरी, पडचम २
(ल) मोठे पोट, दोंड ३ (ना) निदाब्दजक सवोचन [ध्व
स दोल, प्रा दोल, फा दुहुल] (वाप) घाजत दोलांन-
राजरोस मोठया घाटाचें, उपडपणें, निर्भयपणें, जय जयकाराचें

दोल—खी (झाड, देकडी, जमीन इ० मधील) मोठे वील,
गुहा, पोकळ जागा, विवर भुयार 'मग ते झगमगीरी शिखरी।
औदुवराचे दोलतरी।'—कथा १० १३८

दोलभावा—उ एक मोठें आख्याचें झाड

दोलव—फो—खी ल्हान दोल, नगरा ख्याल गाणारे
सावीकरीत हे वाद्य वापरतात [दोल]

दोलक—ये—न हुमकें, ल्हान दोल, दोलरी (वाप)
० फोडणें—गुप्त मोष्ट उपड करणें ० वाजणें—गाजवाजा होणें
दुष्कीर्ति होणें ० पिरपों—स्तोम माजविणें, वडेपावी गाणें 'एसांन
सुधारणेच्या तत्वाचें दोकें पिटाचें व त्याच्या वाग्यवर्ती भोवतीं
उडपा मारून'—नि ४ ७९ [दोड]

दोलफ्या—वि दोलचें वाजविणारा [दोल]

दोलदाव—उ शततून पडो हाडून रावणशक्ति ज्वास
वाजविण्याचा दोड किंवा धूप वाधदाव तो घार [दोल+दाव]

दोलदुज—खी मोठी गुज, दोरधुन पडा

दोलखी—खी दोरकी (नमासाल वाचवितात)

दोलज—डव्च—उ पडा

दोलजी—उ दोल वाजविणारा [दि]

दोरमाजर—उन मापराची एक जात काडेचोर ऊद,
खवल्यामात्र पडा

ढोला—उ १ अकस्मात् होणारा जखदस्त टोटा, जुम्मान (व्यापारात घेऊन) (किं० घसणे) २ (ल) फगवणूक विश्वा सघात (किं० देणे) 'पावसाने ढोला दिला' [ढोल=पाकळपणा]

ढोला—उ (ना व) १ कणगा, पान्य साठविण्याची कोठी २ ढोल, टोली झाडाची पोकरे [ढोल]

ढोलार—न १ वखले व पोकर झाडले झाड २ दोंद, सुट लेवें पोद ३ पोद पुढे आलेला, डरोपट्या माणूस निवा पशु [ढोल]

ढोली—खी ढोल, पोकरळी, खरदाड, विवर, दरी (झाड, खरक टेंकडी इ० तील) [ढोल]

ढोली—खी (ना) लहान ढोला, कणगा

ढोली—उ. (फ) ढाल बाजविणारा [ढोल]

ढोली—खी दोनशे पानाचा जुडगा [हि]

ढोल्या—नि १ ढोल, डेरपोट्या २ ढोल बाजविणारा [ढोल]

ढोसरणी—फ ढोसणी—पी—पौ—ढुसणी इ० पहा

ढोसण—खी (कों) सोसाट्याचा वारा, विशेषत जमीनी वग्न येणारा (ईशान्य व आग्नेयीकटून)

ढोसणें—वकि घटाघट, गटगट पिणें, वसासा गिळणें हांकणें, एकत्र चट करणें [च खो ! खो ! गिळण्याचा आवाज] ढोस ढोवून जाळणें—(ळ) अत्यंत नास देणें छळणें [ढोसणें]

ढोसरा—उ हासरा पहा

ढोसरा—उ १ ठोसा, रपला, तडाखा (किं० देणें, मारणें) २ डोमणा, न्यगोफि [ढोसणें]

ढो(ढो)सला—उ बागडीचा एक प्रकार एक ओवडभोवड बागडी

ढो(ढो)सा—उ १ गुहा, रद्या, बुकी ठोसा २ टासण पहा

ढोरक्या—उ एरडाचें मोठवा जानीचें की—कृपि ३५८

ढोदव, ढोदविणें—ढवडन, ढवडवणें पहा

ढोळ—न ढोल पहा

ण

ण—वर्णमालेतील १५ वे व्यंजन अक्षराविकास—याच्या सात अवस्था असून पहिली अवकाकाच्या शिलालेखात दुसरी पहिल्या आणि दुसऱ्या शतकातील कुशानवशी राजाच्या लेखात दुसऱ्या पासून तिसरी, चौथी राजा यशाधर्मन याच्या मद्रसेर येथील लेखात (स ५३२) पाचवी उष्णीषविषयधारिणी या प्रयात सापडते सहावें रूप हे उत्तरावडील नागरी लिपीत रुढ आहे व याचरूनच प्रचलित रूप रुढ झाले

त

त—वर्णमालेतील सोळावे व्यंजन, दन्त्य अथवा चौथ्या वर्णांतील पहिले व्यंजन, अक्षराविकास—या अक्षराचें सर्वांत जुन रूप असोमच्या शिलालेखात, दुसरें रूप मत्तिप्रोल येथील लेखात, व (पि पू २ रें शतक), तिसरें रूप सराहा (चचा राज्य) येथें सापडलेल्या प्रवास्तीमय्ये (इ० स० १० वें शतक) आढळते व हेच रूप ह्रीव्या रुढ रूपाशी पुष्कळ अशी जुळते

त—अ (ना) तर [तर अल्प]

ताग—(साकेतिक) १ तदत, तागाइत, पावेतों, पयेंत, 'सजस सयैन ताा खसस सयैन येकूण'—मात्र १० ३ ११६

२ तर्फे 'दहाय ताा पाळ्य'—ता १८ २० ३ तालुका ४ तसलमात ५ तथा ६ तपशील ७ तहा=ला, चतुर्थी विभक्तीचा प्रत्यय 'ताा मोकदमानी' =पाटास ८ तपे=वाडी खेड्याचा

ग 'ताा वीखाडी' ९ तालीक=नजल १० तत्सोप=शीम=तशीम=हिसा, भाग, वाटणी, बाजू, तग

तडनात, तडनातजायता, तडनाती—तैनात इ० पहा

तड—ई—कवि (कवि) तेव्हा, त्यावेळी तें पहा 'बचन आपुले सिद्धी नेई। तुका म्हणे तई मज वळसी।'—तुगा ७३६ [स तडा, प्रा तड]

तड—ई—कवि तेथें, तिथे —मनवो [स तड, प्रा तड]

तई—खी अत्र शिजविण्यास जपयोगी असे धातूचें निवा मातीचें भाडें, तरी, लवली —बदलापुर २५ [म तवी]

तडरी—नि (क) तवरी पहा

तडर—उ तवर १ तोरा, आढयता, दिमास, ऐट, गर्व. 'जोराचा-विरोधा-धनाचा-अधिकाराचा तडर' २ तणपणा, जलद राग येण्याचा स्वभाव, धीप्रकोप ३ शिलदारपणा, अभिमान ४ धिटाई हिट्या हिंमत [अ तडवूर=राग घाई]

तडर—न १ दागिन इ० बरण्यासाठीं टोवून पातळ केलेला सोने इ० धातूचा पत्रा तवक घट्टे २ (राजा) लहान मुला मुलीच्या कपड्यात पुढे घालवयाचें पिंपरपत्र, एक दागिना [फा तस्त, म तडर]

तडूट नकटून—नि क्रि विद्येतील जायश, जोर, जलदी, चपळाई मारवणपणा इ० निदर्शक असा क्रियापदाबरोबर वोजा

वयाचा शब्द तडक पहा आचटन गच्च उदा० तडक वाघणें=आवडून गच्च वाघणें तडकून जवणें=मारपूर खन्नुन जवणें

तडक—पळणें=निषणें=घाघणें=एकदम पळत घुमणें, एनदम चालू रागणें इ पाटीवर घात घेउन तडक पळालेला इतनी सोनीरहि

आमच्या बाजीरावापेक्षा अधिक दूर असे ज्यास मातत नाहीं—नि ०७ [तडक]

तकटणे—उक्ति १ तावणे घ बायणे तफून बायणे २ सपादन खाणे पातात राखून भरणे तफून वेवणे दोन दर मात तफावयाला पाहिन काम मात्र करायला नये [तकट]

तफट(ड)रदी तफटपद—१—खोप १ कुपण बगैर घालत वढलेली स्थिति परिवर्धन जावरण २ वढा कोंडमारा ३ (ल) तागास निवड लावणे बावडी वसणे ४ सामानसुमान इ० घट आवटन बायणे ५ (ल) अत्ताव प्रतिवच करणे बोंडणे बोंडमारा करणे [तकट=तक+बडी]

तफटा—स्त्री पदक पिपटपान तकट अर्थ १ पहा मढा मालाचा हा पत्र तपुपरी पीत तकटी. —निमा १ ८३ [तकट]

तफटे—न १ दार खिडकी इ० कावरील ताटी पाजी चौकट २ भातूचा पत्रा तकट अर्थ १ पहा [तकट]

तफडे—डे—रिवि (माण कुण) तिरुडे याच्या उल्लेख [निकडे]

तफडा—स्त्री चोवीस बिचण्याचा (पाड्याभरड्या सुताच्या गुळाळ्याचा) सडुगय

तफे—तकि (व) उगाडणे (एकादी वस्तु) पुकणत मिलविणे

तफत—गम (गो) पर्यंत पावतो उ० साजनेक तफत=सम्प्रासपर्यंत [ता ६२ अप १ हि तफ-पवतो]

तफत-तफा—किवि चकचक पकक-पका हलक (कि० करणे) टकट पहा [दृष्टानुकरण तफति] •फरणे—तकि (व) उत्कटित होऊन वाट पडणे अस्थिर होणे तें मूळ पाण्यापासून तफक करणे

तफतफणे—तकि १ चकाकणे चमकणे गळलस क्षयक करणे २ (मनुष्य इ०काचे शरीर) चमकदार तुळतुळीत सतत दिसणे [तफक]

तफतरी—आ चमका चकाकी तुळतुळीतपणा उचळ पणा चमक [तफतर]

तफतरा—वि चकचकीत तुळतुळीत उचळ चमकणारे, मादरेणार [तफतरणे]

त (घ)तगय—उ (खा) थारेंतून मिखावयाची रथ गाणे वगैरे नी नाच पाराच्या तमागाची गाणी तिखरीत तमागा तफरावा पहा [का तट+खान+चकटा]

तफदम—वि जुन मागीर गल झाले [अर तमागुम]

तफदार तफदार—न देव नगीव अदृष्ट भाग्य [अर तफर]

तफट्टा—स्त्री (य) कपाळीच्या गाणीचे वचन भाव

मित ६० लकील तिथी तिथी [तफमपी]

तफमकणे—तकि (कु) कासावीस होणे कळकळणे ता मणे पहा

तफरार-द तफार—स्त्री १ (कायदा) वादी-प्रतिवादी-कियादी-आरापी-भाडणार दान पहा इ०कांनी स्वपक्षसमर्थनार्थ केलेले भाषण लिखाण (इ) आर्जुमेंट (त्रि० करणे, घणे) २ हस्त अडयळा करणे अडचण आक्षेप घेणे दुःपुर (कि० करणे सांगणे) ३ दादविवाद भाडण झगडा ४ आक्षेप किर्याद गाढाणे ओरड ५ (सुरीने) दोयारोप आळ तफराळ पहा ६ पुनरक्ति या प्रमाणे तफार करून सांगून पाठविले 'रा ५

०६ [अर 'तफरा'] •अर्जो—स्त्री (कायदा) खाल्ल्या बोगांच्या विटद वरिष्ठ बोगकड केलेला अर्ज दाद मागणे (इ) भगीर •खोर तफारी-या-वि नेहमी तफार करणारा भाडणखोर हुमतपोर •पोरी—स्त्री भाडखोरपणा

तफराळ—स्त्री १ वस्तुस्थितीचा विषयास करून सांगितलेली हकीकत वमोचपणा २ न भाषणात तफराळ दिसत ३ दुसऱ्यास फसविण्याकरिता गोत्यात भाषण्याकरिता रचलेले कुमाड ४ टोन्मन दोषारोप तफरी ३ तफार पहा

तफरीय—स्त्री तरीव पहा

तफरीत तफरी—उ १ (एकाद्यावर आणलेला) खोदा आरोप आज (कि० भागणे घणे) हकीकत विचगुस्त वर दास्त लिहिलेला विषयाची तफरी २ तफार स्वपक्षसमर्थन, कैफियत करीणा ३ (ल) खोटा व लाबलक सबबी ४ प्रतिज्ञा केले गपवरील 'गवी' ५ वादीच्या लख त्यास दाखवून त्यावर त्याची सद्दी घेत सत तो —आज १८३० ६ हकीकत माहिती फिरार कला होता त्याच्या तफरी —बाडसमा ३ ७१ [अर तफरी] •फदे—वि १ तफरी करणारा २ निवेदित सांगितलेले —बाडसमा १०८ [अर तफरी+फदे] •नामा उ खल त्याची लखी हकीकत कैफियत

तफरी—वि १ ज्यादीने आपला निष्काळजीपणा हात राखून पूण मगच सर्वत्र न करतो तफार कलेडे (घर परी दागिना इ०) बाळगून करून अनविलेग २ वनावट नगरी न टिकणारा तकडुनी इत्या [अर तफरीदी]

तफ(ख)तफ-प तफगा—स्त्री (व) धम तफरी प्रास [अर तफरीफू=नी]

तफतुघी पा तफत्या—वि दिसाळ गोग वनावट जुजुनी इत्या प्रतीचा (माण) तफगेपी तफत्यादी पहा [अर तफतुघ]

तफले—स्त्री (गो) डाळे मस्तक टफले

तफया नफ्या—उ १ पळ तोर ताक उत्याद हुपारी काहीन मगळ तिरुका मेळवावा । आपण महाराष्ट्रपत्र

पाडवाया । येविपर्यी न वसिता तववा । पूर्वें हागती । ' - समर्थ
सर्पिकी ५० ' २ उत्तेजन, आधार, धीर ' एक तरना आपला
परिला आहे ' - पं. २० - ०७. [अर तन्वियत्]

तकरी, तक्काई—म्ही. तगाई पदा —गागा १८९

तकवियत कौल, तक्केत कौल, तक्केत चिट्ठा—उ
म्ही कायदाशीर कौल तयार होईपर्यंत सरकारने नोकरास, गेड
लाग, ब्रम्हशरात दिलेले तात्पुरते आभासनपत्र मत्तपत्र, [अर.
तक्के, तन्वियत=आभासन, समाधानी+अर कौल=मत्तपत्र]

तक्की(सी)म, तक्कीम—म्ही २ वतन गावचा राबे इ०
काचा वाटा, विभाग, काळजी, वाटणी, हिस्सा, भाग २ विविध
निधमांनी संघटित असलेला समान, सच वग, जाति, मंडळ,
कैपनी [अर तक्कीम] ०द्वार—उ वाटवरी, भागीदार
(जमीन, हर, मालमत्ता इ०चा) ०द्वारी—म्ही १ तक्कीम
दाराचा हर, वाटणी, भाग २ तक्कीमदाराच्या हजाने मिळा
वयाचा इश्याचा हिस्सा, भागीदारी [तक्कीमदर]

तक्की(सी)र, तक्का(कस)र, तक्की(सी)र—म्ही १
अपराध, गुन्हा, बुर, अन्याय २ न्यून कमीपणा [अर
तक्कीर] ०द्वार—वि गुन्हागार, अपराधी, दोषी [अर तक्कीर+
दार]

तक्कत—उ (राजा इ) १ (पक्षा, तडाग्या लागत्याने
शास्त्री) इजा, जलम, व्यथा, नास, दुख २ (व) (अपमान,
उपहास, निंदा इ०कानी मनाला होणारी) व्यथा, प्रास, आधि
(कि० पोटोहीचो, पावणे, लागणे, वचणे) [स तक्कत=तक्कत]

तक्कतुची—म्ही लवाडी, फसवेगिरी ' राडने तक्कतुची
करून आली आहे ' - भाईमठ १८३४ २११ [अर तक्कतुच]

तक्काकणे—अकि (तक्कतुचीचा अतिशय) प्रवादाने,
अतिशय तुल्युशीत दिशणे, रत्नकणे. [तक्कक]

तक्काकी—म्ही (तक्कतुचीचा अतिशय) तेज, धवावी
उज्ज्वला [म तक्ककी]

तक्कावी—म्ही तक्की, शतकन्याला जमीनदाराने, सरकाराने
कनैसपाने दिलेली आर्थिक मदत, तगाई पदा —गागा १८९
[अर तक्कावी]

तक्किया, तक्कया—उ १ मुसलमानां फरीराचे विश्रुतित्वान,
मठ सा ठिकाणी तो रहातो व धर्मशालाचा प्रसार करता ' अली-
१३ धामधुमीत सचवेने मोहिबी आपला कदीम तरिया सोडून
उपर पादावर जाउन नवाच तरिया बनविला आहे —त्रप ३३७
' बजावारे हिंदुची मुलगी घेउन। तक्कियात बैमता फकीरानी।
कापे समोक्की लाउन। चमि। येवेलित रहन ठेविले तया।'
-दावि १०३ २ पीर'पुरलेली जागा, मशीरीमरचा एक प्रकार
३ तक्कियासाठी मितीशी उभी ठेवावयाची माडी उंची, लांड
तक्क्या पदा [अर तक्किया]

तक्कीप—वि सिद्ध, सज्ज, स्थापित —राज्य ८ ४७ ' पहिले
लडाई शारी फार टीक। केले मोर्चे तरीप। ' - ठेपो १०८
[तक्कीप २ तक्कप अ २]

तक्कीप—म्ही तात्पुरती मनाई, तक्कीप पदा [तक्कीप]

तक्कय—वि तक्कप, तात्पुरते बद, गद, धाववलेने (कि०
करणे, ठेवणे, होणे) - न तक्क चिटी पदा [अर तक्कपु-
कादी काळपर्यंत धारणूक] ०चिटी—म्ही १ एकाचा हुडकास
सारासमुलीच्या अविद्यान्यापासून उपद्रव होऊ नये म्हणून वाडी
काळपर्यंत वगुशीचा तगादा बद ठेवण्याचा सरकारी हुकूम, पत्र,
परवाना २ काही वेळपर्यंत आराम घेणारे औषध [तक्कय+
चिटी]

तक्कट—किमि चटरन, घुटकीसरसे, तावडतोय

तक्की लावणे—कि (व) वजनाच्या काढावर कपा
दांच्या गाढवा लावणे

तक्क—उ आग्याच्या पांजी डेंवून, किस्म त्याम तिसर,
मोड लावून केली पटणी, कपड इ०चा ठेवा

तक्कपाड—वि (व) (चंदर्मी तक्कपाडी वसून राह-
णार) आळशी, सुप्त [तक्क्या+काडणे]

तक्की—उ (गो) बदईचा लहान तुक्का.

तक्कन, तक्कन, तक्कन—न १ सिंहासन, घुषामन २ पीठ,
मंड, गादी. पीछामने मुख्य गुळदारांना म्हणतात [का तक्क]
०म(गिरी)शान—वि गिहागनाळ, राज्यार, मादीवर बसलेला.
[का तक्क+गिरी=स] तक्काधिकारी, तक्काधिपति—उ.
गादीवर असलेल्या, राजा [का तक्कनम अधिकारी, अधिपति=
मालक]

तक्क(खन)पोशी—म्ही १ लाकडी बजाशीदार तक्क्यानी
कलेजाकडीपाट—जमीन, पदई ' नंतर तो गलन्याच्या तक्कपोशीवर
आपल्या पत्नीशी सवाद करू लागला ' - बोरवि १ २ तक्कपोशी
केल्ली खोली, माडी [का तक्कपोश=कडवाची जमीन]

तक्कपोन—उ (ना) लाकडी पत्रगळा मोठो वेडक
[का तक्कपोश]

तक्काग—उ त्रप इ० समरंभाच्या मिरवणुकीत नाचेवारे
भिन्ना कलावतिणी याच्या तात्क्याकरिता कलेली फट्याची लाकडी
चौरंगभारची रचना लम्याच्या वगैरे मिरवणुकीत हा तक्का
भाणसाच्या ओल्यावर भिन्ना गाडीवर ठेवतात रिगता तमादा,
नाच वगैरे पदा [पा तक्क=सिंहासन+इ०चा रवान=चाल-
णारे हालणारे]

तक्का—उ १ (लाकडीची) फडी, पाट २ वागेनील कुळ-
साडाचा ताप्या, वाफा ३ लागवडीपैरी एकभाग पाड्या ४ शाली
इ०काचा गटा ५ धाग्याचा ताप अथवा अर्धो कागद, (यावळन)

रुक्मिणी पाइन केलेले निरनिराळ्या मोठ्याचें यादी-हजेरी-६०० का सारखें पत्रक, एकूण एक बाबींच्या तपशिलाचें सामान्य पत्रक, नकाशा, मोठक (रुक्मिणी पाडलेले) ६ कागदाच्या विशिष्ट आकाराच्या नमुन्याच्या तुकडा (ज्यावरून तसल्याच आकाराचे तुकडे कापता येतात असा तत्ती पहा ७ लाकडी ओटा 'बाणी लोकांच्या दारापुढील पूर्वीपासूनचें देरलेले तंका उगटून दाखले - रिशित ११२१ ८ (होर) सागळ, पेती, पेठे वगैरे देतण्यासाठी केलेली लाकडी पट्टी [पा तख्ता]

तत्ती—ही १ कागदाचे विशिष्ट आकाराचे तुकडे करण्याकरिता प्रथम नमुन्याकरिता केलेला तुकडा, तत्का अर्थ ५ पहा २ अशा तुकड्याची रास, पुस्तकाच्या पानाचा ढीग, चळत [फा] ० पत्र-न तत्ती अर्थ १ पहा [पा तत्ती-स पत्र-पान]

तत्ती—वि तत्काच्या, पत्राच्या केलेला [तत्का]

तत्कदमा—उ १ आगाऊ पैका, विसार 'तत्कदमा वसूल घेतला' - रा ८५१ २ अत्राधिकार, पहिण मान - किवि. आगाऊ [अर तत्कीम]

तत्क्या—उ १ तत्किया पहा २ आरामशीर देऊन वसण्याकरिता केलेला दगडी ओटा, ओटी इ०वर देऊन्याकरिता केलेला उच्चवर्ग

तत्क—न तत्क [सं] सामाशब्द—० कौंडिण्य न्याय-उ एका पदार्थाचा दोन सजातीय विनी असता त्यापैकीं सामा म्माला विशेषाचा जो बाध यतो तो उदा० सर्वान तत्क बाधा आणि कौंडिण्यास दर्ही बाधा, या बाध्यात दहाच्या विधानानें तत्काच्याला बाध आला ० मधुर-उ तत्काच्या अनुगानाशी व्याख्याचा मधुर (लोहवीटापासून केलेले औषध) [सं तत्क+मधुर] ० योग-उ मीठ, हळद व मोहत्या हीं औषधे ग्रन्थकीं २० तोळे घेऊन १०० तोळे ताकात टाकावीं आणि ते भाजें तोंड घातून तीन दिवस ससेच देवाचें नंतर त्यातील १० तोळे तत्क दरोज व्याजें याप्रमाणें २१ दिवस कळें असता पानवरीचा नारा होतो - योर २ ११८ [सं तत्क-योग]

तत्कार तत्कारपोर—तत्कार इ० पहा

तत्कीय—ही सवध तत्कीय पहा 'त्यास मसेल्याची तत्कीय लावणें निसवत नाही' - रा ५ १५७ [अर तत्कीव]

तत्कलादी—वि तत्कलादी पहा

तत्कलीफ—ही तत्कलीफ पहा

तत्कलुडी तत्कलुपा-फा—वि दिखाऊ बनावट, खोटा तत्कलुडी पहा (कागद) 'तत्कलुडी अमेर' - रा ३ ११७

तत्कवा—उ जोर, उल्लाह तत्कवा पहा 'तुमचे लिहिल्याचे तत्कवावरी पत्रा दिवस लोकांस उमदे होती' - रा १० ८३

[अर तत्किया] ० दिवारी—ही उठोन, उत्साहवर्धन, समाधान 'संचगीचा बळ आहे, तत्कादिवारी पाळणें' - रा १६ ३३ [तत्का+दिवारी]

तत्कियतकौल, तत्कियतकौल—उ तत्कियत कौल पहा तत्कौत—ही समाधानी, खातर्क्या 'साहेबी तत्कौतीं घुईवत सादर केलें' - रा १६ ३३ [फा] ० कौल—उ आशा सनपत्र तत्कियतकौल पहा

तत्कशी(कश)र—ही तत्कशीर पहा 'तहमूल (सहन) करावयास तत्कशी केली पाहीं' - हम ६७

तत्कत, तत्कत—न तत्क पहा 'तत्कत फोडुनि केली पुढ पाणी।' - ऐरो १०५ ० नशीन-तत्कनशीन पहा

तत्कतराया—उ तत्करावा 'तत्कतराया रथ इतोचा पुढे बाज नीवतछाणा।' - ऐरो ४४०

तत्कता—वि तत्कासवधी, राजाचा, राजासारखा 'तत्कती पैराव फला' - वला ४८

तत्कदि(दी)र—न. मशीन, देव तत्कदीर पहा 'माझ्या तत्कदिरात आह तरी काय?' - सुर्म १३५

तत्कलादी, तत्कलु(लो)नी—वि तत्कलादी पहा तत्कली, तत्कलाड्याच, तत्कलें, तत्कलेंतु पत्र, तत्कल्या रोग, तत्कली—कपली, कपील यापासून वर्गविषयासोबत घन लेले शब्द कपली, कपील इ० पहा

तत्क्या—उ तत्क्या पहा

तत्क्या—उ दरोडा 'तव तेथे थोर तत्क्या घाल आला।' - पत्र ३ १०

तत्क्रेक—वि तत्काचें समजणें कल्पनाप्राप्त सर्कित 'तियेन आपुळे पावक। साहानि दिधे सत्क्रेक। ऐसे घवमान तत्क्रेक। तयाची बाही गमले।' - क्षिपु २ २९ १८

तत्कन—तत्क, पहा

तत्कतराव—चा, तत्कतराव—उ तत्कतराव, तत्करावा पहा 'मक्षित वित अपार पालख्या तत्कतराव।' - साहद ३ ३६

तत्कता—उ तत्का पहा

तत्क—उ टिकाव, निभाव, चिकानी (कि० निषणें, धरणें) 'गमले ते नग न निषे सोमुनि कुशिलोत्थ दाह, तंग ज्यातें।' - मोभीम्य ७ १८ तत्कव पहा [सं तत्क=सहन वरणें]

तत्क—उ वजन करावयाचा मोठा तराजू (वात्र) तत्की लावणें—१ वजन करण्याकरिता कंपयत घातले जाणें २ (ल) (एलादे वाम) लोचकळत, भिजत, राहणें-पडणें, (कोटीतील दावा इ०) अनिश्चितपणें अर्थवत् अथवा स्थितीत राहणें

तंग—उ घाबराचें खोशीर आवळण्याचा चामड्याचा पत्र, पत्र आवळलेला पत्र [फा तत्] ० तोंड—वि नमरीक्षा घेण्याच्या

वेतल असल्यामुळे वभावे वर तोडून टाकलेला (घोडाची ६०) [तंग-तोडणे] ० तोररा-री-ताव्रा-पुली घोड्याला लग्नाच्या जिन, तंग, सोवरा ६० जिनता 'घोड्याला तंगतोवरी जिनवद कोरी।' - ऐपे ४२९ [तंग-तोवरा] ० वार-याहार-उ खोगीर वगेर पालून कलेली (घोड्याची) तयारी, जिनवदी, (किं० करणे) 'दार गोळी लोकल वादून तंगवार करून मुहुते सिद्ध होऊन चालिले' - आव १० 'तंगवाहार तयारी सान्या सेमस।' ऐपे १३४ - नि खोगीर वगेर चवडून सज्ज केलेला (घोडा) २ (ल) कवर वसून प्रवासास निघण्यास सिद्ध झालेला (मनुष्य) [फा तंगार=सामीनाचे गाठोडे]

तंग—वि १ घट, आवळ, आवळ होणारा (अगरखा, चोळी ६०), दूद 'बया अर्गी राह भाव। तंग तोचि जाणा दव।' - तुगा १४१४ २ अडचणीत, पेंचात, सकटात सापडलेला (यतुष्य) (वाग) ० करणे—१ आवळणे २ (ल) (एरायास) पेंचात धरणे. 'प्रयमता झुज्जी त्यास तंग केला तन्हाच त्यास आच बसली' - ख ८४७. ० हाणे—(गा) अस्वस्थ होणे (जीव), म्लानि येणे, श्रासेने 'कारवेळा शीचास झाल्यामुळे जीव फार तंग झाला आहे' [फा तंग्] सामाशब्द—० चाई—खी, तंगशाई—खी १ टवाई, दुर्मिलता, अडचण, तंगी, तुटवडा 'परतु खर्चाची वतुत तंग-चाई जाली' - दम ११४ 'आपले अशा तंग्चाईत वतुत उपयोगी पडले' - ख ११ ६००० २ विपनावस्था, ओढगस्त स्थिति म्हणू खाण्यापिण्याची तंगचाई व नमोनारायणाची हस्तर [फा तंग्+न्हाय्] ० तंगीत—वि १ (ग्रा) फार घट वापरलेला, फार आवळलेला २ अगानरोवर आटपरीर, बापेसुद, सुटसुटीत, घनमूठ ३ (सामा) तंग 'उरी दोन्ही गेंद सुलावी संगीत। वर वजुची न्याली तंगतंगीत।' - पला ४४४ [तंग दि] ० दार—वि (अंगाची) दाट, घट बसणारा (अगरखा, चोळी ६०), आवळ [फा]

तंगट—न (पिकाची, आव्याच्या फळाची) पाहणी, मोज दाद, अदाज, तकट [तंगटणे १]

तंगट—न १ भरजरी वख २ दागिन ६० करण्याकरिता जेवून पातळ केलेला पावुचा पत्रा, तवकडी वखे, पान तकट अर्थ १ पहा. 'तया शक्तिवक्राच्या तंगटी।' - माए ५४८ 'नामलिकापर्णातमे। जैशी तंगटें घडिलीं हमें।' - मुख १४६ ३ (महाल) अलंकार

तंगट, तंगटणे, तंगटवरी, तंगटून—तकट तकटणे ६० पहा

तंगटणी—खी (पिकाची) पाहणी, मोजदाद, अदाज [तागणे=पाहणी करणे]

शके ४ ७

तंगटणे—उकि (पिकाची) आणेवारी काढणे, पाहणी करणे [वा तंगु=मागणी करणे]

तंगटणे—उकि १ घट बांधणे, आवळणे तकटणे अर्थ १ पहा 'तंगटयेलीया काचोळी। हारावडी त्या कत्या।' - मुख ११६ २ मिडविणे, मिडणे, निवडून असणे 'रपी उभा टाकला। रये रय तंगटिला।' - कया ६ १५ ३०

तंगटणे—अकि हाटणे, धावणे 'गदादि आयुषीं ऐसा वेड। अतिवेळ तंगट रणभूमीसी।' - एभा ५.५२५ [तहक १]

तंगटो—वि भरजरी, चानीच्या पत्र्याची 'शोभेनि तमी तंगी निशाणे।' - सारह ७५३ [तंगट] ० निशाण—न जर पटका झेंडा

तंगड—न (व) चादीचा, पितळेचा पत्रा, तवट, पंगट पहा [तंगट]

तंगड—खी पायावढल योजाययाचा निंदाग्रजक शब्द टागरी पहा [टाग]

तंगडणे, तंगटणे—उकि पायपीट करणे, कराबयास लावणे, तागडणे पहा [तंगडी]

तंगडा—वि (माळवी) धिप्पाड धाकडा, बळकट 'तंगडा जवान' [स तनु+कडा, दि तन+कडा]

तंगणे—अकि १ टिकणे (खुल व स्थैर) यारी युक्त अशा रिखात राहणे, टिकून असणे २ सहन करणे, टिकाव धरणे, दम, जीव धरून असणे, चिकाटी न सोडणे, कसेबसे जिवंत असणे 'परि बाट मज परतुनि यता बळ माझे न तंगवें।' - मोरामायण पंचवती २०१ - न टिकाव, टिकणे 'तरी विरफीव चुनि केही। ज्ञानासि तंगणेचि नारी।' - शा १५ ३६ [तंग]

तंगणे—अकि १ क्षीण होणे, रोडावणे २ विपनावस्थेत, अवनतीस येणे दारिद्र्ययुक्त होणे ३ धकणे, दमणे [तंग, फा तंगदी=अम ३]

तंगतगाट—पु झकपक झगझगाट 'दोन्ही मडपीं धाटे वात। पीतनरे तंगतगाट। अळकाराचे लललखाट।' - वसीस्व ८०१ [तकटकणे]

तंगतंगी(गि)त—वि तक्रारीत चकाकणारा, तक्रारी असलेला विलेयील झुडे तंगतंगित सिद्ध विलसे।' - अक्क १ मजगौरीमत ९ [तकटकीत]

तंगदमपट्टी—खी १ अनुमानधपका, मोधम अजगास, ओळख अदाज २ दिखव करण्यापूर्वीच कुळाकड अगाळ केलेली वसुलाची मागणी ३ अजरदस्तीचा म्हणून मानला गेलेला कर [अर तक्रदम, तक्रदीम, तक्रदमा+पट्टी]

तगदमा—उ १ अभिभाराचा दारा दबद्या हुकयत चालेउ असे वजन (कि० होणे) २ अनुमानधक्का, दोषळ अदाज **तगदमा** में **तगदम**—किवि १ अनिष्टित अनिर्णीत, अयापि चाद्र अयेल्या स्थितीत, निकालत न काढलेल्या स्थितीत (कोर्टातील काम इ०), अनामन, माघम 'त्याचे उपायेपण तगदमा राहिले' २ कोटक मानने सरासरी अदाजाने, अनुमान धक्क्याने ३ शपथ, तावण्ठोष एका सङ्कयत [अर तक्कीम-अभ्यासिहार बसेस्व]

तगपिलपिले—न (कों) फड्याला साध्याची खोबण पाडण्याचे सुतारी हत्यार [इ टग+पिलपिले]

तगवग—मग—की १ तळमळ अस्वस्थता 'बामभागाचे तगवगे। डाळ्या पातया पात न लागे।'—सुविराट ३ १३३ विषये न मिळता जीवा। तगवग सुटे।'—दा ३ १० ६१ २ (ताप इ० कानी सारीरायी द्यागारी) काढी, असाहता तडफड कासाविशी तळमळ व्यापुलता (कि० करणे) —किवि तड फडत तळमळत कासावीस हात [अवधेतक्या दुरयावल्न तुल० का तगमुगु खालवर]

तगमगणे—अकि तळमळणे (जीव) खालीवर शोणे तडकडो कासावीस व्यापुल होणे [तगमग]

तगट—उ (श्रा महाउ) एका, मेंडा 'एक तगराची लुहणे दाविताति।—दाव ६६ [का]

तगर—की एक फुलपाड याच्या फुलास सकाळीं मान थोडासा वास येतो मस्तकशुकावर तगरीचे मूळ उगाडून लाव तात—न तगरीचे फूल [स]

तंगरोखण—की (इ) सुताराच्या रोखणीचा रण्याचा एफ प्रकार फतीला मधोमध पुढे थगारा भाग राखून दोन्ही वाजूचा भाग रथून काढणास रस [इ टग+म रोखण]

तगगड—की (वे) दोन ग्हान टेकड्यामधील दरी [वा तगु—दरी]

तगरणा—वि १ (कों) तिकाड टिकणारा २ एखादे दिवशीं वापरावयाचा टेवणीचा राखून ठेवलेला (पीतावर बळ इ०) [तगणे]

तगरणी **तगरणू**—की टिकविणे पुष्कळ दिवस टिकेल अशा रीतीने वापरण [तगविणे]

तगरणे—न (कों) (उपकरांत सणावारी जेवण्याच्या उपयोगी असे) पुष्कळ त्रिबस टिकणारे बळ उदा० पीतावर पैठगी इ० [तगणे]

तगरणे—अकि टिकविणे जपून वापरणे [तगणे]

तगशाड—की तगी अटचण तगशाई पडा [का]

तगाई—की शेतकऱ्याला मदनीत्वातर मयकाराइन, जमीन दाराइन वर्जळ मिळालेला पैसा तकावी [अर तकावी]

तगाडणे—अवि १ तगडणे पडा २ (व) मुदुद रिवा पुण होणे 'दुराण्यातून उडल्यापासून जरा तगाडण्यासारखा दिसतो खरा'

तगादगीर—दाग—उ शेतकऱ्यावर सरकारच हब बजा वण्यास टी नमलेला कामगार तगादाकामगार [तगादा+अ गीर रिवा फा दार प्रत्यय]

तगादणे—अकि (कों) कटाळणे प्राप्तणे (जगाग, एखाद्या कामाला) विणे

तगादा—उ (पैसाच्या फेडीसाठी रिवा इतर काही गोष्टी सांगी लावली) निकड, निकडीची मागणी, लुकाडा, नड (कि० लावणे) लक्षणें) सन मङ्कूरच्या स्वारीच्या हिशोबाचा तगादा तुम्हाची कांही राहिला नाही'—रा ६ १५४ [अर तकाडा]

तगाफली—की बगावधपणा गाफली तगाफली केल्या आपले कले पावल—रा १८५० [अर तगाफुल]

तगारी—की १ परात याडी ताट 'आमचे तगारीत जेवावे—मदर १ १०८ २ (जा) पनेले तगारे पडा [फ तगारी]

तगारे—न दोखडी दोपळे, पनेले [फ तगारी]

तगाउ—उ १ (एखाद्याकरीवर एखाद्या टिकाणीं मुखाने सोयीने) ठरणे टिकून राहणे निभाव टिकाव २ सहन करणे दिवस काढणे टिकावे तग निभाव (कि० काढणे—कर्माची पणी निपणे कल्याची पणी) [तग]

तगाउते—उ (घोड्याला) तगाखाली असलेला बाटोळा भोंवता—अर १ १०१ [तग+स आवतै—भोंवता]

तगि(से)रा—की १ (एखाद्याला) कामावरून नोकरीवरून काढून टाकणे हुकालपणी बडतर्फी कायमची रजा देणे (कि० देणे) तगिरी बदली हुडुलन व्हावी इम ८८ २ बदली [अर तगिरी] (वाप्र) (एखाद्याला) तगाराचे वस्त्र देणे—कामावरून दूर करणे, बडतर्फी करणे सामाशब्द—० बहाली—उ (सरकारी ना कराना) कामावरून काढणे व पुन्हा नमणे इ० व्यवहार कपटी आणि भरती बडतर्फी व नमणूक [तगिरी+बहाली=नमणूक]

तगी—की ओढ्याची झूल गाशा सुरती इ० वाधण्या साठीं अठेला लहान टप पडा बंद [तग]

तगा—की १ (अगातोल कपडे इ० काचा) घटण्या अडसपणा २ (द्रव्याची मिनसाची) उचाई अडचण ओढ ३ चणवण ओढाताण गरिबी ४ (व्यापार) तगी महागाई [तग]

तगीर—वि कमावरून, हुवावरून वाहून टाकलेला, बडतर्फे केलेला (किं० वरगे, दोगे) 'प्रमगे शिवराजे किडे हायचा सुगा तगीर कला।'—सं० १८ २१ [अर तगीर]

तग्ग—न (वे) खाव, खाव्या [का तग्ग]

तग्मा—यु लौकिक प्रतिष्ठा, वजन, कीर्ति 'आम्ही आज पावतो सुमल्लानीचा तग्मा जतन करून आहोत'—दिमरा १ १५१ [का तग्मा]

तग्मज—वि कोषाभे चवताळलेला, सनापाभे चढफडणारा प डोळे बगळून पाहणारा, सतप्त, कोषाविष्टे [यु]

तज—खी दालचिनीचे झाड—न दालचिनीच्या झाडाची साल, दालचिनी [स तज्व, तच्चा=साल, प्रा तजा, हि तज]

तजकरनवास, तजकरनास, तजकरनीस—यु कोणी सरकारी नोकर लाचखुचपत खातो की काय खाचा बारीक तपास करणारा मराठी राज्यातील अमलदार [फा] ० करनरिसी, —करनिदी—खी तजकरनिसाचे काम [तजकरनीस]

तजकरा तजकरा—यु १ (तजकरनिसाने उघडकीस आण लेगी) छाचळचपत, खोटी नोंद, दिशेबात लबाडी, पैसाची, जमा खचाची अफरातफर (किं० काळगे) २ ल्याडी, खोटेपणा 'तजकरा करितो हरि हा खरा।'—दरिद्राजह्न मुद्रलाचार्ये विरि चित रामायीचे भाषांतर ४१ २ ल्याडगे, पडल्यापडरण ४ ६४ 'तजकरे ध्यावे, घरे बुडवार्ही, नागवावे'—मराठिसि १५ ५ पैशाच्या अफरातफरीमुळे निघालेले यणे 'बाळाजी वामन दामले याजकडे पंगेने अकोले येथील तजकरा निपाला आहे'—रा १४५ [अर तजकरा]

तजकरा—यु सनद 'डुमाला कीजे तजकरा उजूर न कीज'—रा १० ४०२ [अर तजकरा]

तजकीरमनीस—यु सनदा वगैरे लिहिणारा कारकून [अर तजकीर]

तजणे—उक्ति टाकणे, त्याग करणे, 'त्यज' सोडणे राज भय शत्रा जनी नाहीं शिष्यलीं दोन्ही।'—तुगा २१८ जनी जल्प—वीकल्प तोही तजावा।'—राम १३० [त्यजणे अर]

तजधीर—खी तसधीर पदा

तज(जि हा तजिल्ला तजेला तजि(जे)ली तजिल्ली—युत्री १ काति तज प्रकाश ममरु पिराई २ (चेहरा, पाई, फळे, चित्रे इ० काची) टवग्वी ताजपणा, ठर वरी [अर तजशी, स तजस् स ता] भाज(ज)लीदार, तजेलेदार—वि टवग्वीत शिसगारे कातिउक, तप्तकरीत [तजिला]

तजवीज—खी १ शार तपास चौकरी (किं० वरगे) २ उपाय, उपायधाना, व्यवस्था, दिव्यत, चुकि 'वीज अज

चल वीतज' न तजवीज वशी तुज ह सुमज।'—२ १६ ३ तार तम्युद्धि विवड विवचक्युद्धि ४ निकाल, निर्णय, निर्णायक मत ५ सामुग्री, सिद्धता (कायांची) [अर तज्वीज]

तजा—खी (चामारी) कातडे, जोडधारील सांगळ [स तच्चा, प्रा तजा] (वात्र) ० उजरणे—जोडधावरील सांगळ व्यवस्थित कापणे ० माडणे—सांगळीस मोड पाडणे तजे चिकटविणे—सांगळ व अस्तर एकत्र शिवणे

तजाऊक—वि १ चुकणारा २ कमी ३ कपणी—शार तजा उज पदा

तजावज—खी १ उल्लेखन, अतिमम 'महम्म अयदसासी तजावत व तजावज न वरु'—रा १२ २ अतर, लावीचा पत्र 'सात कोडीच तजावनीने पान्नाळ नजीक मुकाम कला'—रा ३ ३५ ३ (ठ) कमीपणा, फर 'हर एक बावे चालवावे म्हणून कळमी केले तर दोस्ताने जागा तजावज आहते नसे'—त्रप २३६ [अर तजावज]

तजावजा—खी अफरातफर 'दागिन याची तजावजा होईल त्याची खबरदारी बरचबर करीत जाणे'—बाडमा १ ११५—किवि १ इतस्तत विवुरलेल्या, अस्ताव्यस्त विव्यक्त स्थितीत, पणापण सालेल्या अवस्थेत (माणसे, पेत, पस्तु इ०), पणापणा 'मिरजेतील थोर थोर मडकी काही तजावजा खाली अशा प्रकारच्या अव्या एकतो'—रा १० ५ ३३० २ गर्भगळित, पावर लेल्या, गवडलेल्या, भयचकित अशा अवस्थेत (माणसे इ०) 'गुण्यात लोक बहुत तजावजा आहेत'—ख १० ५ ३६१ 'पेंदारी दहा कोसवर आले असे ऐकताच लोक तजावजा धाडे

तजावत, तजावज तजावु(उ)जू तजावत तजावत—गणी १ (टलेल्या पद्धतीत कसात हालेले, केलेले) उग्न अतर फरक तजावत कसर तजावज पदा २ (ल) ल्याडी वपर [अर तजावु]

तजुगे—यु (ना) रीत पोरण तजुवेकार—वि (ना) दर्दी ममेड [अर तजिया]

तजेला—यु टवग्वी काति, पाणी तज, तजेला तजिला पदा तजरीज—खी १ तजावज पदा २ काळजी, चिंता 'राजा गर्ब नहाना ऐसे जाऊन सामानाच पादशहास आश्रय वादून बहुत तजिवनीत पडला'—सभासद ६१ [अर तज्वीज]

तज्ज—वि माहितपणा, उलाह जाणणारा सतेजचि अति दुसह ऐसे म्हणतील न तज्ज का पविला।' मोभीप्य ८ ३३ [स तज्वे+त=जाणे]

तंक्षीम—खी १ शुषणे, (मात्ये इ०) आवणे, रचणे (कविता काव्य इ०) २ समपन, एकी रूपन [अर तज्वीम]

तट—उ १ (व) (नदीचा, समुद्राचा) वाठ, किनारा, तीर, सीमा, मर्यादा 'पन्थाळकटक तेणें विदारिलें, तट जणें मग्न झालें।'—मोर्क ४० ३३ २ टकडीची, डोंगराची कड उतरण. ३ गाव, किंवा इ०काच्या समोवताळाचा बोट, भित ४ एखाद्या जालीत, समाजात पडलेले पक्ष प्रत्येकी फळी, विरुद्धभाव ५ खेळातील खेळाडूची बाजू, पक्ष, सध ६ एखाद्या कार्याचे एकत्र आलेल्या लोकांची जट, सगनमत, कट ७ तराजूच्या पारड्यामधील तफावत, वैषम्य ८ (बों) खोर्ज्या, शबणूक, अडचण, खोटी ९ एके ठिकाणी ठासून उभें राहणें, भिडणें, भिडणूक, वेढा, गराडा 'म्हणोन तट घालोन क्षणभर मारामार केली'—भाव ९७. १० (कर) (सोंगटपातील) डाव, बाजू (कि० देणें) [सं] तट्यास तटाघणें—(एटादी गोष्ट) जातीतील मतभेदास, तट्यास कारणीभूत होणें ० गदी—खी किना, गाव इ०काच्या समोवताली सरस पांथे बांधलेला मजबूत कोण, तटाचा थडोवस्त [सं तट+फा बरी] तटस्थ—स्तु—स्त—वि १ नदीच्या काठी अतलेला, विनाच्या बरील 'वेधे कापविले बहुगर्भानें असे तटस्थ लोक वदे।'—मोमीय ४ १८ २ (ल) दोहोंपैरी कोणत्यादि पदास न मिळालेला (अनुप) , तिन्हाईत, उदासीन ३ (ल), स्तव्य 'जाले तल्ल्यानीं तल्लु'—दा १०३ ४ (ल) यक्ष, चकित, हुडित 'जे देखता स्वर्गाचे वे'। तटस्थ होती।'—दा ४७ १८ ५ खोलून राहिलेला, पुढें किंवा मागे न जाणारा ६ काही हेतुन अपेक्षें उभा राहिलेला, पावलेला [सं तट+स्था=उभें राहणें] ० मुद्रा—खी विचारमग्न, ध्यानस्थ माणसाची मुद्रा [तटस्थ+मुद्रा] ० लक्षणा—खी लक्षणेचा एक प्रकार, आगतुक लक्षणा

तट—खी (व) १ ह्म आपले म्हणणें खरें करणें २ निवड [त]

तट—उ १ गोमाटा, हुन्नीति 'जशो मालें कैम बाया केली कटकट। हालें तेंम तट नाही आले अनुभवा।'—मुद्रा ४२७ २ भाषण तटा पदा—वि भांडोतर कलहमेरी [तटा]

तट—कन—कर—दिनी—दिशीं—वि १ तीक्ष्ण दृष्टी व अजड होणाऱ्या (उदा० दोरी कुताना, ठिगणी उडताना होणाऱ्या) भाषावागारवा आवाज होऊन, तटत पदा २ प, शबडन, तट पदा [च तट]

तटका—उ १ संवध 'द्वैताचा तटका तोडिला।'—दा ५ १२८ २ भीड, मुखत ३ हंदा [च तट] (वाप्र) ० तुटणें—राहणें—बोडक्यात आणि तावडतोव (एखाद्या गोरीचा) चोवट्या निघालेलाचें, ठग मित्रविणें 'प्रपथ तटका तुल्य मागे पुत्रला।'—दा १०९ ० नाटणें ताडून ० टाकणें—१ निघून, माफ, रोकडें उतर देणें ० गीह, मुखत न धर्तिर स्पष्ट माणणें २ भाडण मित्रविणें निघाले करणें ३ (एखाद्याचा) एकदम बांधे तोडणें

'मी तोडुनि आलों तटका। तो जिवा लागला चटका।'—मज २०० [च तट]

तटका—वि (प्रा) ताजें (फळ, फूल, भाजी इ०)

तटकारणें—अकि १ (एखाद्यास) पुन्हा पुन्हा बजावून, हटसून खटसून सांगणें, बजावणें, सक्त ताकीद देणें २ टिक्कणें, टिक्की भारणें टक्कारणें [च तट]

तटकी—वै—खीन (बों कु) दारास, चिडकीस लावावयाचा तट्याचा वाडट्याच्या जाळीचा, काटक्याचा झापा, तट्याचे दार [वा तटी=वावूंचे तट्टे, तट्या]

तटगार—उ (वे) (विणकाम) हातमागावरील फणीचे तट वाकणारा [तट+कार]

तटणी—खी (क) चारें, खिडक्या इ०काचीं छत्रणें हलू नयेत म्हणून त्यांना अडकवावयाची, दाराच्या चौकरीला बसविलेली लाकडी पंगी, चिणी, हूफ [तटणें=थावणें, अडणें]

तटणें—अकि अणणें, खोळवणें, घावणें, धावून राहणें, अडून बसणें 'यावीण साग तटलीं तुल्लि काय कामें।'—र ४१—साह ३ ३४ [सं तट]

तटमै—अकि खेडणें, भिडणें, चिकटून अलणें 'अम्बारीत अम्बारी तटली होती'—भाव ११६ [वा तट्ट=मिक्कणें]

तटतट—तटां—किवि १ पळालेला लाद्या भाजताना, दोरी अथवा टाके हुटताना, काही जिनस सळताना, ठिगत्या उडताना होणाऱ्या तट तट अशा आवाजाप्रमाणें आवाज होऊन (कि० तुटणें, कुटणें, सुटणें, उडणें, "कळणें, चिरणें, सोडणें, फोडणें) २ (काव्य) एकदम सोडताना, निराळा केला जात असताना होणाऱ्या आवाजाप्रमाणें आवाज होऊन, सपासप, खाटखाट 'सोडी वाणापाटीं वाण। राभताचीं चिरें जाण। तट्टां रोडीत।' [तट्टि]

तटतटणें—अकि १ तुटण्याच्या, कुटण्याच्या वेतात येईल अशा रीतीनें फुगणें, साणलें जाणें, तट असा आवाज होऊन फुटणें, तुटणें २ तट तट असा आवाज करणें, फुटणें, तुटणें, सडवणें, उडणें [च तटतट]

तटतटसाण—खी (मो) श्वश्रीतपणा, तडतडी 'मास खीला बरीच तटतटसाण आहे'

तटतटां—किवि तटतट पदा 'जेणें फाडीलें तटतटां।'—उवा ९०७४ [च]

तटतटो—वि टक्कचीत, ठासून, खच्चून मगळें (पोड, पिशती) कार राणजे ताळजे, फुटेल अशा रीतीनें मगळें [तटटणें]

तटत, तटतय वि (व) तुडव पदा [तुडव]

तटतडी—खी (र) एका प्रकारची जनानी बसल [वा तट्ट=बायरी जोडा]

तटविणं—तकि (वगां) भटविणं [म तटणे प्रयोजक]

तट्या, तटो—उ (व) १ भात टेषण्याकरिता उभी करून ठेवलेली डावी २ वायूची जाड चटई, तऱ्या [स तट, म तट्या]

तट्या—उ १ वाद, भाडण, बलद, मतभेद, बोलाचाली, वाचावाची 'तट केले हें माझे तुजें उपायी बों।'—तुगा १४१ २ निवीरीचे पण जमरीचे काम, कामधदा ३ (यावकासाचा) तगादा, लकडा, निकड ४ अप्रिय काम, प्रसंग [ज्व हिं टट्या, म तट] ५ उचलणें—आवण उपस्थित करणें ६ यत्नेडा—उ (व्यापक) बालाचाली, भाडण, वाचावाची, भाडाभाडी, वज्जा [हि टट्या हिं वनेडा] तटप्योर—याज्ञ—वि भाडप्योर, बलद प्रिय [ट्या]

तटारु—ग—न तळें, सरोवर 'तया वनीं एक तटारु तोयें। तुडुपेलें तामस्तानपायें।'—र ८ [स तटारु]

तटारु—ग—उ नदीचा काठ, किनारा, तट तीर [स तटारु=किनारा]

तटारुणें—अकि. १ (तत्त्वगुणेषा अतिसय) अतिसय कुणणें, ताणेलें जाणें, तटतणें २ मोठ्या आवाजानें, जोरानें, पिन्न फिरून कुणणें, तुडणें, तळणें [तटतट]

तटाडां—किवि तटतटा पहा

तटा(ट्टा)णी—खी तगाची मारी, लहान घोडी [तट्ट] ३० कोडे इशाचा एरावत कोडें शामभटाची तटाणी=दान गाठीं मधील अतिसय मोठा विरोध दाखविताना योजवत

तटिनि—ना—खी नदी 'तटिनि आटल्या जसा मीन बों।'—आपद ९३ [स]

तट्ट—उ तट्ट पहा 'केरिया मारिले तट्ट। बैल मारिला अरिट्ट। इतकियासाठीं वरिट्ट। केवीं सुभट्ट म्हुणावा।'—एस्तन २९

तट्ट—ट्ट—उ पळण्या कापडाची एक जात—सुन्या १२३

तटोरी—खी १ दाणे भरलेले वागले पोसलेले धान्याचे कणीस २ (अशिट) वसा, गळा

तट्ट—न (व) (विणकाम) हत्यात वसविलेल्या गोरूची फणी, मुलाचे धागे समभावा प्रमाणावर बसव्याकरिता तयार कलेला वाळण्या काड्याचा सावा

तट्ट—किवि १ तट्ट अशा आवाजानें कुण्याच्या हुटण्याच्या वगळ यईपर्यंत (पुगटेलें ताणलेलें) रटादून (पाट पिडावीं भरणें) (किं कुणीं ताणणें, भरणें) २ अवकाश पोचवण्या न राही अशा प्रसारे [ज्व तट्ट]

तट्ट, तटनट्ट—उ (गा) आवळल्यामुळें होणारा जास [ज्व तट्ट]

तट्ट—कन—कर—दिनीं—दिशीं—तटकन इ० पहा

तट्टटणें—(गो) तत्त्वगुणें पहा

तट्टीत—वि (गो) तट्टतीत पहा.

तट्टा, तट्टा—उ १ वायूची चटई २ तरी अर्थ १ पहा [तटी]

तट्टा—खी १ पडदा, वायूची रंगीतताटी, तगा, वाटधाची ताटी २ (व) (ल) शोचकूष शतखाना 'तटीला म्हा' [दे आ तटी, वा तगी=वायू, चटई, हि तगा=पडदा, स तट] तट्टोस जाणें—(व) शीवाम जाणें

तट्ट—तट्ट—उण १ घोड्याची एक लहान जात, लहान जातीचा घोडा. २ तिरस्कारदर्शक अणानें काहीं शब्दपुडें जोडतात उदा० अल्लतट्ट, खदातट्ट, सोडेल तट्ट, चुकारतट्ट इ० [हि तट्ट] इह० भाटव्यात भट्ट आश्विनात तट्ट (पुण होतात) =भाटपदात भाट्टीय जेवणें जेवून भाडण व आश्विनातील दिवस गवत खाऊन घोडे पुढे वनतात सामादाब्द—० टाट्ट—न. १ तट्ट, लहान घोडा २ भिका पोंडा टार पहा [टट्ट+टार=पोंडा]

तट्ट—उ पाड्या कापडाची एक जात—मनकी

तट्ट—न एक प्रकारची गाडी—धाको तट्ट पहा

तट्टा—टट्टा—उ वायूची चटई, अवरी, तटा पहा

तट्ट—न (कातकरी) तेंपें—बदलापूर १४४ [स तट्ट]

तट्टि—ट्टि—न (खा) तेंपें [स तट्ट]

तटल—न (गो) पातळ छेतें, चप्पल, बारीक वहाण.

तटली पहा

तट—खी १ (समुद्राचा, नदीचा) किनारा, काठ, तीर, तट 'हेपें होय तटफडा, म्हणती चिंताविची जलम्य तट फडा'—मोहण्या ३० २७ २ (एखाद्या कार्याची) अखर, शेवट, पूर्णता समाप्ति ३ (सावकाराचा इष्टाविषयीचा कुजाला लागलेला)

तगादा, निफड, नेट (किं लागणें, लावणें) सावकारानें लप्याविषयीं मोठी तड लाव '१' ४ अडवण तगी ओढगस्तीची स्थिति 'माझी एवढी तड दळली तर येईन' [स तट, प्रा तड, उरि तडा मि तडो] तड घणें—खवगला आणणें, जणें, समाप्त करणें तट्टीचा पोहणार—वि १ कागडागानें पाहणारा २ (ल) साहम अथवा हित्र्या न करता व्यवहार घेदा करणारा, विन घाडगी ३ बंदिमती—नगीहट कार्य शवंगस नग्याची ज्यास धमक नाही असा (मनुष्य)

तट्ट—ट—उ १ एखाद्या जातीतील, समाजातील काहीं मत भेदामुळें पडलेल्या पक्षांपैकीं एक पक्ष दुफळी तट्ट अर्थ ४ पहा २ दळ, फौज तुकडी [स तट्ट] तट्टास लागणें—(एखादी गोष्ट) जाहीरच्या दुफळीत कारण होणें, तट्टास लागणें

तट्ट—उ (व) जशीर [का]

तट्ट—उ वाद भाडण टटा पहा 'तड वाचाळ' बरवी नव्हा।'—दावि ३४६ [स तट्टा=मारणें म तट्ट]

तडक—स्त्री. एकसारखा नेटाचा, आवेशाचा, जोराचा प्रयत्न (विशेषतः पळण्यातील); नेट; जोर. (कि० मारणें). 'तेथून जी तडक मारली तीं येथे उभा राहिले.'—किमि. १ जोरानें; तडाख्याने; नेटानें; एकदम; झपाट्याने; धडकून. 'गजैत मेघ गडगडीती । अवचीते तडक पडती ।'—उपा १५४.१०४१. 'अमल्यात तडागोदरें । तडक फुटती एकसर ।'—मुविण्ट ६. ११३. २ अप्रतिहतपणें; सुरळित; कांहीं अडथळा न होता; विन हारकत. 'अकमरी सोदोर सर्वत्र तडक चालते. ३ शुरेशूर; पूर्णपणें; पुरतेपणीं; तन्व्य. 'तो गांव येथून तडक वीस कोस भाहे.' ४ घेत; नीट; कोठेहि न थांबता; सरळ मार्गानें. 'भ्यालीं सकळेंहि बळें तडक पडावीं न राहिलीं पडतीं ।'—मोमीप्य ९.४१. ५ भारपुण्या; विपुलतेने, रेलचेलीने (एखाद्या क्रियेचा अतिरेक, उद्रेक, जोर दरीविण्यासाठीं या शब्दाची योजना करतात). [ध्व.] सामाशब्द—**फडक**—वि. १ चपळाईचें; तांतडीनं केलेलें, उत्साह-पूर्ण (काम, उपाय); उत्साही; चलाख; निधयी (मनुष्य); खासरीत; खरपूस; कडक; स्पष्ट (भाषण). **सार**—वि. चपळ; उत्साही; चलाख; जलदीनं काम करणारा; तरतरीत. **सावित्री**—स्त्री. चलाख आणि तरतरीत अशी लहान छी; मुलमी [तडक+सावित्री]

तडक—उ. १ मोठा आवाज. -हार. २ विजेचा कडकडाट; बीज. 'तडकें मुजालीं जेवरें ।'—मुविण्ट ६.११६. [ध्व. तड]

तडकणी—स्त्री. गोणीला असलेली, बांधलेली दोरी. ह्या गोणीच्या दोन्ही बाजूस दोन असतात. [तड]

तडकणें—अकि. १ (कांय, लांडूड इ०) मेगळणें; पुठणें; धीर पडणें; मेगानीं युक्त होणें. २ कडाडून प्रकाशणें; (बीज इ०) खडणें. 'इयोमी तडकें सौदामिनी ।'—झुआदि ३१.८१. ३ (उ) मन व्यथा पावणें; अंत करणास व्यथा उत्पन्न होणें (अथ इ० मुलें). ४ रागावणें. [तडक; हिं. तडकना]

तडकफांदी—स्त्री (ना. व) घुरांचा एक प्रकारचा मान-मोडीचा रोग. -शं ११.३.

तडकशेम—स्त्री. एकदम उठणारी कळ, तिडीक, शिलीक; (कि० लागणें; उठणें). [तडक=तिडीक+शेम=बीज; जोरडणें]

तडकशी—स्त्री. (क.) तपादा; लकडा; दुमणें. (कि० करणें; लावणें; माडणें). -किमि. तडकून पडा. **तडकशी-दा** सोडणें-धरणें-जावणें. गांजणें; उठणें; जुळव करणें; तपादा, दुमणें, समेमिरा लावणें. [म. तड+का. कशीत=ओडणें]

तडका—उ. तडाग्या. १ यंडीचा कडाका. २ (कायमली) चरखाः उत्पादक; चळवळी. ३ तडाखा पडा. 'थोर बादांचा तो कडाका । गज पीटिली तो तडका ।'—वेगीसव ४.२९. **तोडणें**—मरत तपादा, निडड लावणें.

तडका—किमि. झटपट; तावडतोच; तडाक्याने; तडक (—किमि.) अथ १ पडा. **तडकातडकी**—किमि. तडकाफडकी पडा.

तडका—उ. (गो.) माणसाच्या अंगावर उठलेल्या देवीच्या फोडेंतील लस टोचणें.

तडकाफडकी—स्त्री. (आंडणाची) झटापट; खटका; खडकाखडी. (कि० उडणें; होणें; झडणें). [तडक हिं; तडका+फडका; तडफट ?]—किमि. एकदम; तात्काळ; जलदीनं; त्वरेने; झटक्यासारखीं. (कि० करणें; मरणें; जाणें; देणें).

तडकाविणें—सकि. १ कचकावून लगावणें; तडाका, रपाटा देणें; सडकावणें. 'मी त्याला चांगलाच तडकावला.' २ कडकडणें; कडकडून घोलणें. ३ निमेलमना करणें; खडसावणें; धमकावणें. [तडक]

तडकावून, तडकून—किमि. त्वरेने; जलदीनं; वेदत्कार-पणें; थकामपणें; निःश्रीकपणानें; उत्साहानें. (कि० बोलणें; धावणें; करणें). [तडकाविणें]

तडकी—स्त्री. १ (वे.) तड्याचें झडप. २ गाडीत खत भरण्याच्या उपयोगाची तट्टी. [का. तडिके]

तडकी एरंडी—स्त्री. एरंडाची एक लहान जात; हिचें बीं उन्हांत वाळले असतां त् एरंडाज होऊन पुढें. [ध्व. तडू+एरंडी]

तडकीच—वि. (ह) तडकलेलें; मेग पडलेलें, चिरा पडलेलें. [तडकणें]

तडगा—उ. तिररी. -बदलापूर १८४.

तडगा—स्त्री. मातीचा लहानसा पडा.

तडज—उल्लि. संसाराचा पसार; प्रपंच; संसार; खटले.

तडजोड—स्त्री. तोडजोड. १ काटकसर; धरजेगावणी; मित-व्य. २ (कायदा) आंडणाच्या दोन्ही पक्षांनीं पोडें नमलें घेऊन परस्परंत घडवून आणलेल्या सलोखा, समेट. (कि० करणें; पाडणें). 'बोरास पिट, बकें बोरेंचा सडाण्या मुल्लाचांदाहि सडा अमेरिकन लोकंशीं तडजोड पाडून, तडा मिटवून टाकण्याविषयीचाच होता.' -नि ७०३. ३ इतर अर्थां तोडजोड पडा. [तोडणेंजोडणें]

तडणें—अकि. १ (उष्णतेनें तापलेले दगड, भडकें इ०) फुटणें, तडकणें; तडपाचें युक्त होणें; मेगळणें. २ पडून, उडून किल्ल्या किडल्या होणें; टिकल्या उडणें. [तडा]

तडणें—अकि. (व.) लिडणें; घाट पाडणें.

तडणें—अकि. आंडणें; बळद करणें; मोठ्यानें आरडाओरड करून वाद करणें; झुक वादविवाद करून भांडणें; समडणें. 'वेदां-दीयादीं वापारीं तडें । भागवतारीं तण्डे कोक ।'—सुमुंड २३६. [मं. तडू, तण्डू=ताडणें, मारणें] **तडण**—न आंडण शब्दावरुपर द्विपक्षीं हा शब्द येतो

तडतड—स्त्री १ फुटण्याची, तडकण्याची क्रिया, आवाज, (तडक्या जाणाऱ्या पदांसाठी) फुल्ल, तडतडाट, तिडतिड २ (रंगावून) खंकरणे, धुसफुस, (लहान मुल्ले ६० काचा) छाविष्टपणा, झुतरओढ, गाजणूक ३ (त्वचा, चामडी ६० काचें) तड तडणें, फुटणें, दुखणें ४ जिवाला घ्रास [ध्व, तड् द्वि]

तडतड-तडां—किंवि १ (एखादा जिखत लडताना, फोडणी वेताना, भाजताना होणाऱ्या) तडतड, अशा आवाजानें, सपाटपानें छडी मारली असता, एकदम वेदून उडविली असता, एखादा पदार्थ खडखडत असता होणाऱ्या तड् तड् अशा आवाजानें २ (जोरानें, आवेशानें, मिसाडपानें) एखादा जिखत) फाडताना, फोडताना, तोडताना, चावला जात असताना, लचकें तोडले जात असताना, कुसतडताना होणाऱ्या आवाजाप्रमाणें आवाज होऊन. (नि० लोडणें, बोचकरणें, झुचणें, चावणें, खाणें, डसणें, राज कणें, फाडणें, फाडणें) 'कन्यादारी तडतड तोडूनिया अक्षिनाचि मत्स्यप हा।'—मोक्षी ४२३ चिरदीनें, तुसडेपणानें, वयकून (बोलणें ६०), फडाफड बोडून, कडरूडून, तोंड सोडून (रागें भाणें, खरडपट्टी काडणें) ४ चलाखीनें, हाडदिराई, चपळाईनें, उत्साहानें (करणें, बोलणें, हालचाल करणें) [ध्व तड् द्वि] (पोरात) तडतड-तडा तोंडणें—(एखाद्याविषयी) वळवळा येणें, बौब घेणें, मन घवणें, आतडें लुडणें

तडतडणें—अकि १ फुटणें, झुडणें, भाणें, तडरणें, तडतड बाजणें (फोडणें ६०), फुरफुरणें 'तडतडिच्या नक्षत्रमाळा।'—दावि १७० 'तेणें आकाश तडतडी।'—वंशीस्व ४२९ २ (घडी ६० मुल्ले दारीरोच वयकून, चामडी, ओंढ) खरखरीत होणें, फुटणें, भंगलणें, (फोड ६० मुल्लें) कातडी ताणली जाऊन दुखणें. ३ (बैस ताणले गळे असता, जोरांनें विचरले असता) तड् तड् असा आवाज करून मूळात दुखणें [ध्व, तडतड]

तडतडविणें—अकि १ तडतडणें याच्या सकर्मक अर्थां थोड तात २ (एखाद्याच्या पाठीवर चावूक ६०) ओढणें, कडकडविणें, कडकावणें [तडतडणें प्रयोजक]

तडतड-तड्या—वि १ चिडखोर, तुसडा, रागीट, तिरखट स्वभावाचा २ हुज्जतखोर, तक्रारी, चिबित्सेखोर ३ तडतड पाजणारी, छिगम्या उडणारी (दारू, काडी ६०) [तडतड]

तडतडाट—उ (तडतडचा अतिशय) १ फुटताना, दुभाग होताना, मोडताना होणारा तड तड असा मोठा आवाज 'आस बोनि वळ उड्डें। मपें उघडिला तडतडाटें।'—मुसना ७५५ २ राजा ६० वाद्याचा खणखणत ३ चडफडाट—शार [तडतड]

तडतडा—स्त्री १ एक वनस्पति, तेड पाडरें निघोत्तर २ तडतड बाजणाऱ्या दारूचा एक प्रकार

तडतडीत—नि शुष्क व तडतडणारा, खडखडणारा (कागद, पान) [तड। तड।]

तडताथड—किंवि तत्काळ, तावडतोच, तत्क्षणीं—शर [तड-तातडी]

तडप—स्त्री (गे) एक प्रकारचें वस्त्र, गिस्ती बायका कमरे भोंवतीं घुळाळतात तें वस्त्र 'पाटाळ म्यानवधा तडप आणि घट्या भेद खगायिताचे।'—साहू ३५१. [का तडपु]

तडफ—स्त्री चलाखी, उत्साह, चपळता, तरतरीतपणा; कार्यक्षमता सामाशब्द-० दार-नि उत्साही, कार्यक्षम, चलाख, तरतरीत 'तडफदार बायकोला अपमानाची बातमी आकसी नवऱ्याच्या गाळणीतून पोचली म्हणजे तितरीशी शोंबत माहीं'—सप्तमीमत्सर ५ [हि तडफ, स तड्]

तडफ—स्त्री (गे) तडकें, रंगभूमीच्या दाहों बाजूस उभे टेवलेल्या पडवापैकी एक [तडफ=बाजू]

तडफड—डा—स्त्री १ घडपड, चरफड, हातपाय झाडणें, आदळ आपट (कि० घालणें, करणें) 'तडफड तडफड करून प्राण सोडला' २ (एखाद्यावर) रागांनें कडकडणें, जळकडणें, धुस फुसणें, चडकडणें ३ सदापट, सोंनी [ध्व तड्+फड्, प्रा तड्+फड, तडफड]

तडफडणें—अकि १ घडपड करणें, हातपाय झाडणें, आपटणें, चडकडणें, तळमळणें २ जळकडणें, धुसफुसणें, चवताळणें, [तडफड]

तडफडा—उ (तडफडचा अतिशय) जळकड, चडफडाट, जोराची आदळ आपट, सतापातिरेक [तडफड]

तडवा—वि (कों) फळें, भाज्या ६० काचा जूनपणा, शुष्कता, कडकपणा ६० दाखविणाऱ्या निहायणाचरोबर योजावयाचें किर्यानिशेपण उदा० 'हें वागें जून तडवा आह'—

तडम्—वि (वे) लुडव [लुडव]

तडरक—न (गे) खोटी बात, भूल्याप 'उगीच तडरक लावू नये'

तडव—उ (व) झुळाडा, झोऱ्या [का तडपु]

तडवा—उ लाथ, लाथचा तडाखा, प्रहार, आपात, 'तडवा हाणूनि करी मारु। तरि आपुलेआचा होमे सहारु।'—दाव १०६ निष्ठुर मुष्टी हाणिती माया! परस्पर तडवे देता। अति निपाता पेटले।'—भारविक्रिषा ७७० [स तड्=मारेणें]

तडवा—उ चादवा, छत, 'जेणें गयनाचा बोहनि तडवा। माहीं लविला प्रयाकर दिवा।'—स्वादि ६४५२ [का तडपु]

तडवा—उ (खा) बांदून मुसलमान झालेला भित्त—मागा २०९

तडशा—३ (कों) गाडीच्या साठीचा पोटरुया तरसा पहा—मसाय १२७

तडस—३ १ पातसात डोक्यावर भेष्याच्या बाबट्याच्या सोबीची घडी उलगडून नय म्हणून तिला लावली चोय, कप्ता, (किं भरणे घालणे) २—झीउ पांढ फार भरल्यामुळे, पुग ल्यामुळे (पोटात) टोंबल्यासारखी होणारी वंदना, तिडीक, रग (भरणे, लागणे क्रियापदामह बहुवचनी प्रयोग) 'पोटकुणी आणी तडस।'—दास ३ : ३२ 'उभ्याने, उपासी पोटी पाणी प्याला म्हणून तडस भरले.'

तडस—क्रि वि पोड कुणून आवन टोंबल्यासारखी तिडीक—वंदना होईपर्यंत—होईउ असा रीतीने 'हार्तीचे धिर्क विताती सान्हेले। तडस भगोनि।'—विद्यु १०५६ 'गायीच्या पुसी तडस भरल्या' [स तड]

तडसगी—स्त्री गाणीच्या दोन्ही बाजूस बाधण्याकरिता अवलेल्या दोन्हापैकी एक तडकणी पदा [तडस]

तडसळी—स्त्री कटईतून बडे तटून काढावयाची टोंकदार शरी, सळई [स तट-तडस-म सळी]

तडा—३ १ भेग, चौर, फट (किं जाणे) 'वीं ब्रह्म गोल बाट विविखाही राटला तडा खाती।'—मोभीष्म ६४६. २ (राजा वृ) लाड्ड, भडके इ० तडकल्यामुळे उडणारी शीव, सलपी, खपी (किं जाणे, उडणे, निपणे) [ध्व तड]

तडा—३ १ (सुग्रा, जनावरें इ०काच) समुदाय, थोका—जमाव २ तडा, टोळी, तुकडी [तडा, का टड]

तडा—३ (घ) मोठी वीट

तडाशा—स्त्री—३ १ (बावकाचा, काटीचा) रपाटा, फट काट, रडा, टुसा २ (पाऊस इ०काचा) जोराचा मार, सडसडून पडणे, सतत वर्षाव ३ (लोका, धंदुका इ०काचा) घडाका, घड घडाट, भडिमार दणाणणे खपका ४ (एखाद्या मोठ्या कार्यात होणारी) गडबड, धावाधाव गर्लगा, धामधूम ५ (लडाई, वादळ वाद इ०चा) जोर आयग, आवेश, तीक्ष्णता, द्रापटा, घडाका 'भीष्म-व्रेताशवा निरपम मज बाटल तडाखा तो।'—मोभीष्म ६४६ ६ अतिरक्त, तीव्रता, कडाका उदा० धडीचा-उन्हाचा-पावसाचा-वाऱ्याचा-नदीचा तडाखा ७ सपाटा, सततपणा, दीर्घयोग उदा० पडण्याचा-म्हणण्याचा-अभ्ययनाचा-गाण्याचा तडाखा. ८ वय तडाका हा शब्द नहमीं जोर, धाई, आवेश, आवाज व दब इ०नीं युक्त अशी गति दाखवितो हा शब्द व व याच्या समानार्थी घडाका हा शब्द यातील फरक घडाका शब्दात पदा [ध्व तड, सु तडा] (एका) तडाक्याने—एका सपाटपात, जोराच्या एकाच प्रयत्नाने एकाच दमाल

तडांग-क—पुन तडे, सलग, सरोवर टटाक पहा [स तडाक]

तडांग—क्रि वि लाडलाड, तडातड 'तडांग तडांग तडांग हरिणें उडिया घेती।'—दावि ३६२ [ध्व तड]

तडाड—३ मारामारी, मारहाण 'तडाड मज पात्रानें केला।'—ऐपो ८३ [ध्व]

तडाडणे—क्रि १ तुटणे, फुटणे, दुभंग होणे, तडतड असा मोठा आवाज करून मोडणे, तडतडणे 'नवतड टुप्पी भंग। तडाडिले ते फूटी।' 'ओरी घेता तडाडी, निचिद दस दिशीं पोप सोय हाडाडी।'—भागी ६० 'धाई उदर तडाडी। कुटघचि।'—दा ५९५६ इतर अर्थासाठी तडतडणे पदा [ध्व, तड]

तडाडा, तडातड-डां—क्रि वि १ (तडतडाचा अतिशय) तडतड (-वि) पहा 'अस तडातड मोदून ध्यायला झाले काय?'—ईप ६९ 'हाणिती तडातड लाया।'—विक ९१ २ कडकडीत (किं उपास करणे) [तडतड]

तडातुडी, तडातोडी-डा-डी—स्त्री १ लाडातड लावतुडी, इ० पहा ताटाटून 'मुक पावने सोहब नावा कसा केव्या दवा तडातोडी।'—ऐपो १३० २ तोडकाट 'आशा ममता दर्दी घडी। सुवरी करिताती तडातोडी।'—दा ३१० २ [तड-सोडणे]

तडाफडोर—क्रि वि सावडताव, सातडीने, तडकाफडवीं [तडफड]

तडामोड-माडा—स्त्री ३ (प्र) तोडामोडा पहा 'तुका म्हणे जीवा। होता तडामोडी दवा।'—सुगा ११० १

तडाल—क्रि वि (घ) ताडकन, ताडविशीं तडाल उडाल [ध्व]

तडाघणे—क्रि १ तडकणे फुटणे, भेग पडणे, भेगलणे, दुभंग होणे, फाटणे २ (पोटात) तडस लागणे, तडतडणे 'अखिलें तुमचें जन। यालागीं तडावला अंगयग। आणिक होता तरी मरण। तडकाळीक पावता।'—सुविराट २७२ [तडा]

तडाघणे—क्रि टिकणे, अखरीस, शेवटस जाणे, पार पडणे [तड-तड]

तडाडा—३ छत्र, चावदा टडवा पदा 'गगनाचा तडावा। वीणें बडिला कपडा।'—हा १३ ५५ टडवा पदा

तडित—स्त्री वीज, विजुल विजली [स] ० प्राय-वि विजलागें असणारें, झगझगत 'तडितप्राय उत्तरी वज्र।' ० स्फुरण—न वीज चमकणे, लवणे

तडिया—वि (राजा) (प्र) तडया तडया पहा.

तडी(डि)तापडी—उ (सामा) गोसावी, तपस्वी, बैरागी, तीर्थवासी, भिकारी 'तडितापडी दैन्यवाणे'. आले आभयाचेनी गुणे।'—दा २७ १४ 'तडी तापडी सन्यासी।'—निया १ १६५ [स तापमी तापडी द्वि]

तंडुल—उ तादूळ [स] •कुसुम-चटि-प्रकार-उ तादूळ, फुले इ० काच्या निरनिराळ्या आकृती करण्याची कला—झाकी-क १५३ [स]

तंडेल—वि दाडगा, आडदाड, रानवट, मगहर, शिरजोर [स तड्=मारणे, अथवा तण्डू अथवा दडेल.]

तंडेली—जी दाडगाई आडदाडगा, दडेली, दडुकेशाही [तडेल]

तडूक—जी (गो) याप, बात तडुनी—वि बाता मारणारा, यापाडया

तड्या—वि नदीकाठचा, समुद्रकिनार्यावरील, जमीनीकडून वाढणारा (बारा) [तड=किनारा]

तड्या—वि कोरडा, (ओठ, गाल, त्वचा, जमीन इ० काना) भेगा पाडणारा (बारा) 'बागाइतात जमीन तडया बाऱ्या पासून (पूवेकडील बाऱ्यापासून) व पाण्याच्या पुरापासून नुकसान होण्याचा सम्व आहे अशी मराठी'—बागेची माहिती ४ [तडा=भेग, तडणे=कुठणे, किंवा तड=तीर किनारा यावरून]

तडण-न—जी १ (व) कमतरता, टबाई 'आजच्या पर्षीत भाजीची तडण आली म्हणून भाजी पुन्हा करावी लागली' २ (व) ताण ३ (व) दाडाना पाणी दुऱ्यास झालेला उशीर [ताण, स तन्=ताणणे, प्रा तडू?] तडणीं लागणे—अकि (व) ताण बसणे, ताणले जाणे, तडस लागणे 'पाणी फार म्हाऱ्याचे पोड तडणीं लागलं'

तडव, तडा, तडू, तडो—उ (ना व) आड धण विचोय पीळदार नमलेल्या सुताचे एव प्रकारचे दणगत जाजम, सुताडा तडव पहा

तडा—उ (व) (प्र) तडा, भेग 'वियाग घनाचा घावो पाडा। लागलेआ म्हंसवा यरा जाए तडा।'—अ ९९ [तडा]

तण—न १ गवत, पेंडा (विचोयत भाताचा) 'का तणाचा बाहुल्य। जो आगारमेरे ठेविला।'—झा १८ ४३८ १ २ रान गवत, शेतातील पिकात उगवणारे निरुपयोगी गवत रान वत्सा धनजया बहु झालीं तरि रोषितील काय तणे।'—मोवणे ८ ३. [स तण, प्रा तण] •छाईर—वि तणाहारी गवत खाणारा. 'काणि की तणछाईर।'—यच १ ३८ [तण+छाणे] •छर-न गवताची जोंपडी [तण+छर] •पोडा-पा-सा—वि केवळ तण, निरुपयोगी गवन पोसण्यात बागला असत (थोडपोडा, विचि त वेडी पडणारा पाऊल) [तण+पोडणे] •मोड—जी १

जमीन लागवडीत आणण्याकरिता तीतील झाडेछुडणे, गवन इ० काढून साप बरणे २ पडित जमीन तयार हाण्यासाठी काही काळ खडापासून लागवडीस देण्याचा प्रकार [तण+मोडणे]

•माडीचे उत्पन्न—न पडित जमीनीचे पहिल्या लागवडीचे उत्पन्न •लाणा—न केवळ गवत खाणाऱ्या, रानात चरणाऱ्या गुराच्या दुधापासून काढलेले लोणी, पाऱ्या उलट कणलेणी हे दाणवद वाषलेल्या व सररी इ० खाणाऱ्या गुराच्या दुधापासून निघते तणगेणी कणलेण्यासारखे सकस नसते. •चर-प्र १ (कों) जमान भाजण्यासाठी तिच्यावर पमरलेल्या, पाळलेल्या वाड्याडुड्या, पाने, गवत इ०चा धर २ जमीन भाजण्यासाठी तिच्यावर काड्याकुड्या गवत इ० पसरल्याची निया दाड पदा [स तण+ट=आट=पसरणे] •सडी-सुडी—जी १ गवताची काडी २ (स) अति छुद्र वस्तु, क्षण [तण+सडी=काडी]

तणग्या लावणे—कि (क) (तणगी=ताणण्याची निया ?) नवशिक्षात पापकण चउन निजणे, ताणून दणे 'त्याने राती आठ पाजल्यापासून तणग्या लावला आहे' [ताणणे]

तणणे—नकि १ ताणणे, चर बरणे २ रेडीम, सुत इ० चा ताणा घालणे, जवळजवळच्या सुतास वर खाली असा अडचा पसरवण्याची निया ताणणे पहा [स तन्=ताणणे, पसरणे]

तणणे—अकि भागेणे, झगडणे (प्र) तडणे पहा [तडणे] सणतण-तणा—किवि टणटण-प्रा पहा •चरणे-रागाणे चरफडणे सणतणणे [ध्व टण, द्वि]

तणतणणे—अकि १ रागाणे चडफडणे, चडफड बोलणे, तोंड सोडणे २ (तुटण्याइतके) आवळणे, ताणणे, चेपले जाणे ३ (उतरणीवरून, पायऱ्यावरून येई इ०) उठो येत जाणे, दुण्टण उडया मारीत जाणे [ध्व टण, न्ण द्वि.]

तणतणोत—वि फार ताणलेला, पुटण्याच्या, तुटण्याच्या वतात येईपर्यंत फुगलेला ताणलेला [स तन्=ताणणे, ध्व तण?]

तणकण—जी जोषाचे होणारी चडफड जमीनीवर हातपाय आदळल्या-आपण्याची निया (सामा) तडकट पहा [ध्व तण]

तणवरणे—अकि ताणले जाणे (पोट, पिशवी इ०) रगटून मल्ले जाणे, तणतणे [तणणे]

तणवरणे—अकि (कों) जमीन भाजण्याकरिता तिच्यावर गवत पाचळा इ० (तणवर) पसरणे [तणवर]

तणजी—वि १ (राजा) गवताची गवती; पेंढाची छपरी, शाकालेली [तण]

तणस—न शेतात रानात मात्रजे निरुपयोगी गवत, तण. •जी १ (कों) खळपावर इकडतिडे पमरलेले घान्याच्या ताणचे तुऱडे, गवताचा केर २ (कों) भल्याण साळीचे गवत.

३ नचणफाड भूय ६० साररै हलक्या धान्याचें ग्वत ५ (ऊ)
गवना तां ता [तण]

तणसरणै—अकि (कों) (माणूण, जनावर ६०) शाराणें
भरणें पुण हाणें लड बनणें [म तनु प्रा तणसर प्रत्यय]

तणाणा—पु गयनाय सुग गुणगुणें तनन पण

तणाणा तणातण-तणा—किण टणाण ६० पहा

तणार—न गवताचा मोपण तरी लासणी धवळरें।

दवानया मनाहरे। अगतीं भापुगीं तणरें। माडातीं वचीं। —हा

३ २२३ तणारा पहा [स तण+एण प्रा तण+आर=एहवाचक

प्रत्यय]

तणारणै—अकि (कों) गवन ६० पणरणें मोपटाचा वल

६० पणरणिणें [स तनु]

तणारा—उ १ (कों) भाताच्या पेंण्याचा दीग मनी २

(रत्नापिराच्या आसपाम) वाचवगची गवताची मना [तणार]

तणाव-वा—न्योप १ तनुची-मेखडास पोपलेकी तणागरी

फामारी वाच पचानुळें आमचे दोलनच्या तणावा तुटत चालल्या

—न १ १४६ २ कोळपाच्या नाळपाचा तनु भागा ३ मड

पाचा धार ५ (सामा) आधारवा दोर ५ (ल) साहाय्य

कता (प्रचवास आधारभूत असल्या मनुष्य [अर तमाव]

तणार तुटणें—१ (गातना बोलताना वाचताना) कळना

ताण पडो २ आश्रयदाता आधार नाहींसा हाणें ममावणें

(कल्याची वणी)

तणावणें—अकि पाय पनलन निमणें साणून वणें [तणाव]

तणाया—उ १ ताडपणा ताण आठ खेव (किं) वणें)

२ आक्रमणशक्ति [तणणें]

तणला—वि तण असलली जीन गवत माजळें आह अशी

(अनीन) —हा ३ १ [तण]

तण्हा(ड)र-रा-रें—तण गवताची धोंपडी तणार पहा

उमारीं तहारें। निगुडें। स्पुलदहींचीं। —विशु १४

तनु—(सना) तो ती तें थोचेंच ह्म असे रूप पुडें स्वर

अथवा नडु ध्यनन आल अमता होतें ह्म पहा [स]

तत-थ—किणि (माण) तयें नागूर सुगीच्या अडा।

पाचाया होव तत। यशवतस्विज्ज मशाधन-न्याहारीचा वडुत

[स तनु प्रा तत तत्त्व]

तन—शुली १ दोर भागा (वयातील) तार तनु पहा

तत गगडा मुळ्या। अवताराकडे। —दा १८८६ २ प्राण

वाड दन ३ तार तात गावळें वाय वळ अवी वित्त [स

तनु] (वाप्र) ततो प्राण उरणें-छावणें—१ कटीं प्रथ वणें

आगममरण असणें २ (एवणा वस्तु) अतिशय जीणें होणें

(पचन वत) ३ गंगणें-न तनुवाच वरील गाणें ताळ तनु

तानमान। ताळर तनणें। —दा १४ ११ ० वाद्य-न

तनुवाच तारा रिंवा ताती गावळें वाय उडा ० तवारा मुन्हाटा

एवतागी खरीणा तनार ६० [तन+वाय]

तैन—विनि १ (एवतें प्रमाण माप गुण मग्या ६०

काशीं) बरोबर खुणात वरुडून तुल्य गारग ह्मद्व तपाच,

एव तंततत (किं) भरणें उतरणें) स्वर तत घन वाग ला

दात बेमल। —दावि ० २ वानेकड सांगेमांड, तुडुन ३

नवी पुरावर बराच वारा वणें व्हडिळें पाणी नापा घीं तन।

—पण ३० ० 'वारा तंत वाचें' [म तत] तनतत तत

विनत-किणि समस्वर 'स्वरिच्यांयें मुक्त अगा शतीनें तालवद

समवात 'तनत विनत घन मुस्वर। चतुर्विध वाद्याचा गजर।

—द १०३ ० 'तंत वितत घनमुस्वर। कावें वाचविणी परम मजुर।

तंत म्हणच तारानीं मुक्त व विनत म्हणच तारावाचून असल्लें

वाय अगाडि वरील वनवितत घड्याचा अर्थ करीत अगनात

ततडींग तरडींग—नवी याचना उपाय सुक्ति पयल

तदवीर आता माप काय तदवार चालणार अम १ १—दम १२

[अर तवीर]

ततरणें—गि १ (अशिष्ट) भूत्थापा दहन फलविणें दूत

लावून बो धुरड पडणें फलवून तुडाणें २ समोणणें, वप

भांगणें नीम लाउन नाचला बोलणी निव तारसी भिकारी।

—ग्रला २४० —आय (ना) गर्भस्थित हाणें, पावणें, किंड

व्यातामून बनणें [स तनु=दोरा किंवा तन गुड किंवा]

ततझणों—विनि तल्लणीं तारडटाव त्याच वळस त्याच

क्षणात (प्र) क्षणीं पहा [स तनु=स्त्री+संग]

तताडन्या—उ (बनाद) डुडराची एक जात छातीरा मूवन

अशीं किं यास वार आठव याचें दोन ल्हान छाती ६द व ११

उठ काळा अम। —डुडराची पिंकार ०

ततारा तनारिण ततार—वि वृक्ष किंडकिंडीत क्षीन

वारीक रोड [स तन=दोरा]

तताळ—वि खाडकर उवाड अ'रा' डाड (मूल स्त्री)

तति तति तता—न्यो १ राग आठ ससुदाय ० पुलसवें

भूग-ततो तरणो। —२ ८ २ तन पहा [स तति] ० लंगणें—

मागस हाणें। मुगळीत चाल लागणें तू लागमी आजिपसून

तती। —साहड ३ १०४

तता—उ विणकर बोयी समस्त भक्त मवा करितो।

तगत एक विणकर ततो। —गुच १४० [तनु]

तनु—उ १ सुत तारा भागा घन का वळपणाचवि

आसप। मूळप्रति तनु हाणें। —दा १८५४ २ (वात

ड्याची सखीची आतड्याची) तात तार ३ (फुलातळ) कसर

ताणा जमारी तार पमाचा जो तनु ता चारणाग। चारयाला

ये मूले निरुद्धाः । 'नामन-वि.प्र.क. १० (नानीत २. १३०). ४ तोतामारुता विद्या. ५ (३) भाग्ययोगः भागाः संप्रः भागावाभा. (वि. ० सारणे). ६ एतासु कुरुक्षेत्रे एवच भवति शक्तिरूपेण पुनः. ७ वरः, वरति. सुतेरातेः अपत्य. ८ सारगाः भोगः भुन. [सं.] ० कार-३ संतुष्टाव पात्रवर्गात. 'मध्यमे

तो इमं सुनिद्रं वरः संतुष्टाव भोगेन अग्नः ... 'देवा ११. [संतुष्टाव] ० पट्टन्याय-३ संतुष्टाव पट्टनादी, विद्युता संतुष्टाव विविधप्रकारे जोहो अगतां त्याना पट्टे नोपेनत अता प्रकारे संतुष्टा व पटाता स्वभावविज्ञ व अभेदसंशय भावे, हें दाग-विगाता न्यायनामां शिष्टक मिश्रित. कायमया स्वाभाविक भागा-वर्गा. [संतुष्टाव+पट्ट+न्याय] ० मेद-३ (येक) १ संतुष्टाव भावुची तार जगदाचा विहार. २ रगीत प्रकारच्या विहाराचे भुन, रोग. [संतुष्टाव+भुन+विहार] ० धाव, संत-धाव, तंतोधाव-न. योगा, संयोग, ३० तारा. तात लावलेले वाय, संतारा पहा. ० धाव-३. १ विनयः वोगी. २ बोधो (विहा). [सं.]

तंतुक-भी. तारः तात. 'दीर कापून आपले देगा । यंत्र केले वरकमटिका । शिग काढून तंतुका । सारणार मातमे । ' -गुच १.७१. [संतु]

संतु-३ नमंदा, गमुना या नगल व इतर काही नपा-वळपाव व समुद्रांत आडग्यारा पुनः हात अगेल्या दोरासारगा एक जलवर प्राणी. हा मनुष्यांना घेऊनून पाण्यांत ओढून नेतो असे म्हणतात. कापे दात भात्यासारगें असून त्यांना हीरुण धार धमते आणि त्यांच्या कडांना गाढे असतात -मराठी ६ वे पुनः, ३ २२१ (आश्रित १ री १८०५). [सं. संतु]

संतोतंत-वि. १ सने बायलींत जुळणारा, थरोवर संस्तेवचा, मापाचा, प्रमाणाचा; अगदी साम्य असलेला सारचा, हुल्य २ कोटकोट; साडोगीः पुंरूप [संतु]

तत्कार-३. औ तत्पुन या महामंत्रातील दुसरा वर्ण तत् 'तो प्रणवो आतिष्ठु शुभा । आणि तत्कार जो दुबा । ' -शा १०. ३४२ [सं. तत्+कार]

तत्कळ-किवि. तावटतोपः तथाक्षणीय वागलीय कक्षणी [सं. तत्+तो+काल=वेळ]

तत्तरणी-खी. (वे) गेळा, तत्तराणी [का उवाणी]

तत्ता-वि. (माण) हलकट नीच हल्ला, वे अमूचा (मनुष्य).

तत्तार्थवा-३. (मारवाडी शब्द रुड). कयवेगिरी; मूलवापा वजन कयविगे, मोंदगे (किं० कदन धगे, कर्णे, माळगे; जागे) [हिं. तगावेची=ठंडाजवळ]

तत्तामाळ-३ (एखाद्या पदार्थातील) उत्कृष्ट अंश, सत्तः भग्नः सार. [सं. तत्तः; आः हिं. तत्ता+माळ]

तत्तुल्य-वि. तथाच्यामाग्या; समान. [सं. ता=तो+तुल्य=सारगा]

तत्त-न. १ सत्य; वास्तविक स्वल्पः वस्तुविधि. ' अगे हा भीणाचा कान मजळा तत्त न बरे । ' -मारु ७.८०.

' जागे त्या मिश्रयदि तत्तागे । ' -मोवणे २०.१८. २ (सं.) प्रत्यक्ष अस्तित्व; उत्कृष्ट अर्था माया. ३ (वेगळा). ब्रम्, वेवपग; जीवपग; विद्याल येना देणाच्या परमात्मरुपाशी एरूप असलेले जीकरुपाचे स्वल्प ' वेगे विचारितां निवले । तं प्रवृत्तु महने साहज्ये । मग तत्तता ठाव उरले । शान्तियाती । ' -शा २.१११.

४ वेदमहाप्री, वेकविषय, वेदोद्विग्न, वन, अद्वैत, महत्त्व, माया, ५ परमात्मा सानान्य संज्ञा. यापैकी प्रमदंशला म्हणतात. ५ (मज्जातः व लघुवेगे) (एखाद्या पदार्थातील) उत्कृष्ट अंश; सत्त, सारः भग्न १ सारातः सान्यः सार. ७ (रगा) मूलद्रव्य, धातु. (हिं) एलेमेंट्र. [सं. तत्त=तो+तत्त्व=भावकाचक नागाया प्रत्यय] गामा-

वर्ग-० मद्र-३. १ सत्य, यथाथे स्वल्पाचा बोध होणे. २ सार, मुल्यात प्रहण काणे; [तत्त्व+मद्र=वेगे] ० चिंता-भी. ब्रम्भितन, वेरत. ' वसी वेळ जो तत्त्ववितागुरादे । ' -साम ५२. [तत्त्व+

विता=विचार, मनन] ० तः, तत्तवता-तां-किवि. खोतर; वास्त-निक पहाता; निर्मलराय; वस्तुतः. ' समस्त देव माता विना । युधि असे तत्त्वता । ' -गुच २.२१८ [तत्त+तत्त्व प्रत्यय] ० निरसन-न. (अक्षय-व ल.) (एखाद्या वस्तूतील, गोष्टीतील) तारकादून येणे; तत्त्वज्ञ. [तत्त्व+निरसन] ० निष्ठ-वि. १ ब्रम्भित. ' ही तत्त्वनिष्ठ असा । वागवे प्रातिदेसा । ' -शा ३.१०४. २ सत्याला न सोडणारा, सत्यनिष्ठ ३ विशिष्ट तत्त्वाप्रमाणे चालणारा; ध्येय-वादी. [तत्त्व+निष्ठ] ० मोलन-न. मूलत्वाचा मिलाक, संमिश्रण [तत्त्व+मोलन=एकत्र येणे] ० चर्तक-वि. (एखाद्या) तत्त्वाचा पुरस्कार करणारा. तत्त वाडणारा, सांगणारा ' कोणतीही सुगारणा करणे ती तत्त्वचर्तकांनी आधी केली पाहिजे. ' -टि ६ १०२.

[तत्त्व+चर्तक=निष्ठारवन] ० राद-३ १ देशाच्या अस्तित्वा-विषयी वाद, ब्रम्भ सत्य की माया सत्य वगैरे संबंधीचा वाद. २ तत्त्वाचा, तत्त्वांसंबंधी वाद [तत्त्व+वाद] ० धादी-वि तत्त्ववाद करणारा ० शा-०-विद्या-नकी १ परमात्मस्वरूपाचे ज्ञान, ब्रम्भज्ञान, यथावेज्ञान, वदात. एक वाद (हिं) फिरोसोफी. २ एखाद्या विषयाच्या सामान्य तत्त्वाचा अन्वयात ० शानां-द-वि. १ ब्रम्भस्वरूपाचे ज्ञान ज्ञान झाले आहे तो. २ तत्त्वज्ञान वाळाचा अन्वयाशी, त्या शास्त्रातील तत्त्व. तत्त्वार्थ-३ १ सारभूत अंश; सत्य; सार; मजळ, भागा. २ सत्य, खरेपणा; सत्य अस्तित्वाचे युक्त अशी वस्तु; खरे अस्तित्व. ३ ब्रम्भ, ब्रम्भरूप धन. ' आत

बाहरी चाखण्ड। एवै तैमा निर्मलु। तत्वाथाचा पायालु। दृग्वा
पा।'—श्र १० १०९ [तत्त्व+अर्थ=सार धन]

तत्त्वमसि—अ १ (तु ब्रह्मच आह) तव वेदांते सार
या चा अपराध्या एक वाक्यत आह यावन २ (ल) ज्या
तील सर्व व्यपराधाचा आधिकारण जो पैमा ता सार, मूल्यवान
वस्तु (सामा) द्रव्य [तत्त्व=तत्त्वम=तत्त्व+अति=आहम]
तत्त्व—न ओ तत्त्व या मदामातील किंवा 'तत्त्वम्
असि' या तत्त्वज्ञानविषयक सूत्रातील ईश्वराचक तत्त्वा शब्द,
ब्रह्म ईश्वर [स तत्त्व=तत्त्वम=तत्त्व]

तत्त्वार्थ—उ परमात्मा सर्वत्र घट्ट सर्वव्याप्तिमान असा
वाक्य ईश्वर व त्याचे लक्ष्य ब्रह्म 'जेत त्वपद हे आपवे। तत्त्व
दायी सामवे।'—श्र ११ १४८ 'तत्त्वार्थ तो परमात्मा।'
[स तत्त्व=तत्त्वम=तत्त्व]

तत्त्व—वि (एखाद्या कार्यात) निमग्न राहून (एखादे
कार्य करण्यात) लयात उल्लुख [स तत्त्व=तत्त्वम=तत्त्व]

तत्त्व—उ (व्या) एका समासाचे नाव, या दोन पदा
पैकी उत्तरपदाला प्राधान्य असून पूर्वपद उत्तर पदाचे वर्णन
करिते किंवा पूर्वपद व उत्तरपद यातील विभक्ति सवकाचा लोप
केलेला असतो उदा० राजाबा वज्रगाळ इ० याचे द्वितीया
तत्त्वुष्य तृतीयातनुष्य अस निरनिराळ्या विभक्त्येवून प्रकार
हाले आहत उपपद नन् कर्मधरय हदि आणखी प्रकार आहेत
[स]

तत्त्व—न १ सूत, भागा दोरा सार सात २ (राजाचा,
बच्चा गृहस्थाचा) स्वाम्या परिवार इतमाम ३ तावदारी,
अनुष्ठान बाकरी पराधीनता वाक्य स्वतंत्र 'परतत्र'
'४ (एखाद्याच्या) वाक्याचा पदत धारण रीत आमचे तत्र
निराळे तुमचे तत्र निराळे ५ दोन किंवा अधिक मोठी पत्रवृत्त
आणगारे एकच कारण साधन जसे—अनक प्रश्नांचे उत्तर एक
दाव दगारे एकच मापण वाक्य किंवा अनक हेतू साधनात
असा एकच प्रयत्न स्वतंत्र उदा० पाने का सडले? बोझ का
अडले? जिवा का विस्तरण? या तिन्ही प्रश्नांचे उत्तर फेर नाही
म्हणून हे आहे प्रप आणि ईश्वरमन त्राने हात नार्थ
मी काहीस गले पाणि उदीम व यात्रा त्राने शाली ६

दुसऱ्या माणसाच्या आज्ञेप्रमाणे धोरण (जे त्याच्या आतितास
समाळावे लागते) आतितास अनुलक्ष्य आधीनता राखाच्या
तत्राने प्रधानने चालावे ७ धार्मिक विधीतील मंत्राप्रकार
हाताने परावयाच्या क्रियाचा ममुदाय (पूजा इ० कधील) आचार
'जाणत्या अक्षय्य मंत्र तत्र काळ ४ यर तो सडळ मूल लोक।
—दुगा २५१४ ८ मंत्र आरणमाराण इ० विवि ज्ञात वर्णिले
आहेत असा प्रय ९ प्राचीन धार्मिक वाङ्मयातील मंत्राप्रकार

विषयक भाग श्रुति स्मृति व पुर्णगे यानंतर तत्त्वार्थमयाग
महत्त्व आहे १० प्रज्ञा ही स्वने व गति ज्यात मागितल्या आहेत
अगा ज्योतिरिशाप्राती उ एक भाग ११ कापड विणण्याचा माग
—मिने ३ ४६ १२ एक विशिष्ट सम्राट व त्याचे वाङ्मय [स]

तत्त्व—वि त्या ठिकाणचा तथील तयला [स]

तत्त्वपाठ—उ (ग्राम्य सांकेतिक) समो ग मैयुन

तत्त्वार्थ—किवि (अदिष्ट) जवळ निष्ठा आमपस आजू
बाजू, सनिष (वात्र) ० उभा न वरणे राहू न नर्णे—
(एखाद्यात) समोर जळपाम उर्भ राहू न दर्णे, उभा न वरणे
० लाहू न दर्णे—(आपल्या कामाचा) कोणा मागमूस पता
लाहू न दर्णे [स तत्र]

तत्त्वार्थ—अ (व) (तुळ इ० पातळ पदार्थ ठेवावयाचा)
मातीचा गट्या [स]

तत्त्वार्थ तत्त्वार्थ—अ तथापि तरीमुद्धा तदपि तरी
दखील 'तत्त्वार्थ' न प्रिय बहु स्व-वधुषि मार्गी।'—वामन—
भामाविराट १० (नवनीत पृ १०१ [स तथापि अप स
तत्त्व=तत्त्व+अपि=देखील]

तत्त्व—खी १ (तुक्कातील) ता 'ओंकार तो तिचा
बीणा। निमाजा तिन्ही तत्त्व गहना।'—मारा बाल ११० २
बीणा सारणी—वि १ तारा असलेले (वाद्य इ०) २ विद्युन
सयार कर' कातीव मुतांचे केलेले ३ तत्त्वज्ञानाचक आहे
असा ४ (ल) कारस्थानी धूत कादवाच, पाताळवरी खोल
स्वमावाचा [स तत्त्व=तत्त्व] सामाव'—० गद्य—न तत्त्वार्थ
तत्त्वार्थ—किवि तत्त्वार्थ त्याच ठिकाणी [स तत्त्व=तत्त्व+एव=
व]

तत्त्व तत्त्वज्ञान इ०—न तत्त्व इ० पहा

तत्त्व द्वाद—उ (व्या) द्वादशमन्त्रम [स तत्त्व=तो]

तत्त्वत्त—न १ तें (ब्रह्म) खरे (अविनाश) आह २
(ल) नाश आहुति (ओ तत्त्व तत्त्वज्ञानमस्तु असा भजाने
आहुति दाखवत यावरून) आठ पुत्रांचे पूज तत्त्वत्त होऊन माझा
चंद्रास या पाण्डुराच्या मिहासनावर '—चंद्र ४१ [स
तत्त्व=तत्त्व+अस्तित्व असलेले तत्त्व]

तत्त्व तत्त्वज्ञानमस्तु—उगा जे जे मी करतो ते तत्त्वज्ञान
असो असा अर्थ वाक्य तत्त्व तत्त्वज्ञानमस्तु। असे किती वेळा
मी बदले'—टिंक १३१ [स तत्त्व तत्त्व तत्त्व तत्त्व तत्त्व तत्त्व
असो]

तत्त्वम—वि त्यामागचा तत्त्वार्थ (व्या) एका भाषेवून
दुसऱ्या भाषेत आलेला उपा० सत्त्वार्थानुसारगीत जमाचा तत्त्वार्थ
आख्या (शब्द घातु इ०) नवी मति प्रयन ६० रत्त्वत्त

पन्ध्र मत्तार्थे तत्समवर्गात् मोडतात याच्या उलट तद्धव ग्रंथि= गाठ, चचु=चोंच [स. तत्=तो+सम=सारखा]

तत्साधक—वि ते साधनारा, त्याचें साधन करणारे जे (प्रमाण इत्यादिक) ते —मिताक्षरा [म]

तत्क्षण-क्षणार्थी—किंवि त्याचक्षणार्थी, त्याचवेळीं, तानव तोय, तत्काळ, त्याच क्षणात, लागलीच [स. तत्=तो+क्षण=एक कालविभाग]

तथ—पु (व) सत्त्व, अर्थ, महत्त्वाचा अशा (प्र) तथ्य, 'आता त्या व्यापारात काही तथ्य उरलं नाही' [स. तथ्य]

तथा—स्त्री राह, ससाय, डाका, (भक्षणरूपी प्रयोग) उदा० 'ते काय होईल यात तथा नाही' [स. तथा]

तथा—स्त्री तथ्य 'मी नि सग झाले आता। सोडून या लौकिका। राहिली इथें काय तथा।' —होला ८४ [स. तथ्य]

तथा—त्रिवि. १ तमें, त्याप्रमाणें, त्या रीतीने, ससत्या पद्धतीने हा शब्द यथा या सचची पूर्वगामी शब्दाबरोबर योजतात जशा० 'यथा राजा तथा प्रजा' २ ठीक, होय बरें आहे [स.]

तथा—किंवि यथायथा—जसजसा, ज्या ज्या रीतीने याच्या उलट अर्था तत्तत्सा, त्या त्या प्रकारानें [तथा द्वि]

तथापि—अन तरीही, तरी व्हाळ, तथापि [सं तथा=तसे+त अपि=देखील]

तथास्तु—यद्वा ठीक होय, तमें होवो, असो 'न कदनि विचार जावी मार्गे म्हणुनि म्हणे 'तथास्तु' तिला।' —मोवन ११.७८ [स. तथा=तथे+स्तु=असो]

तथ्य—न १ सत्य सत्याश खरी गोष्ट २ अर्थ, राम, उपयुक्तता 'त्यात काहीं तथ्य नाही' —वि खरे सत्य, यथाय 'ना भी तथ्य त बोल आता।' —दावि ३०९ तुज पथ्य तथ्य पचनें शुद्धी नीचासि भासती श्रमदे।' —मोकर्ग २८ ११.

—किंवि खरे पाहता, वास्तविक [स] तथ्याश—पु १ उपयुक्त, महत्त्वाचा भाग 'त्याच्या पाहिल्याप्रकारातील तथ्याश पाह' —नि ६३ २ साराश, तात्पर्य [स. तथ्य+अंश=भाग]

तत्-त—(सना) तृतीयपुरुषवाचक अथवा दसक-सबधी सर्वनाम तो, जी ते, हे मूळचें संस्कृत सर्वनाम आहे याचा मरा रीत समासात उपयोग होतो व यापुढें शब्द जोडताना सविनियमा सुसार याची काही ठिकाणी तत् तत् व तत् अशीं रूपे होतात उदा० तत्पुरुष, तन्मय तत्+लीन=तलीन [स] तदंत—किंवि पूर्णपणे निघालस अर्थात, समूळ, सर्वथा सर्वार्थी अगदीं [स. तत्+अंत=शाय] तदनंतर—किंवि त्यानंतर मग ते झाल्यावर [स. तत्+अनंतर=नंतर] तदनुगुण—रूप-सार—किंवि त्या प्रमाणे त्याप्रमाणें [स. तत्+अनुगुण=रूप-सार] तदपि—किंवि तरी सुद्धा तथापि तथापि [तत्+अपि] तदाकार—वि त्या

आकाराचा, त्या रूपाचा, तद्वत् [स. तत्+आकार] तद्रीय—वि त्याचा, तिचा, तत्संबधी त्याविषयी तदुत्तर—किंवि त्यापुढे त्यानंतर, तदनंतर [सं तत्+स उत्तर=पुढे, पुढील] तदुपरी, तदुपरांत तदुपरातिरु—किंवि तेथून, तेथपासून, त्यावेळे पासून पुढे, तेव्हापासून [स. तत्+उपरि=उपरांत=उपरातिरु=नंतर, पुढे] तद्देशी, तद्देशीय—वि १ त्या देशाचा, त्या देशातील २ (स) परदेशीय ३ पुराण्या परदेशी [स. तत्+दशी] तद्द्वय—वि १ त्यापासून झालेला, होणारा २ (व्या) प्राकृत-देशी (धात्वविश, धातु शब्द ६०) उदा० म रक्षा शब्दापासून झालेला राक्ष शब्द तद्द्वय आहे [तत्+स शू=होणे] तद्वत्—अ त्याप्रमाणें, त्याप्रमाणे [सं तत्+वत्=प्रमाणें]

तद्व्यो—पु प्रयत्न, तत्परीज युक्ति तद्वीर पहा तदा—किंवि तव्हा, त्यावेळीं [स] तद्वारम्भ—किंवि त्या वळेपासून, त्या दिवसापासून [स. तत्+आरम्भ=आरंभ करून]

तद्वारी—स्त्री (फ) १ गमजा २ त्परी [त्परी] तदारूक—पु १ इलाज, उपाय 'तुम्ही व राव पतप्रधान यांनी खातमेनेने दिल्ल्या तदारूक अंमलात आणावा' —दिमरा १७ २ परिपत्य, शिन्ना 'राव पतप्रधान याचा आम्हास मोठा उपद्रव, व एकवेळ यास तदारूक बागले प्रकारें दिल्ल्या पाहिजे' —रा ५ १५१ [अर तदारूक]

तद्वी—किंवि (माण) तेव्हा, त्या दिवशीं, याप्रमाणेंच केव्हावदळ कदी वापरतात [स. तदा, तदिने, म. तर्था] तद्वीर(रु)स्त—वि निरोगी निकोप प्रकृतीचा 'मी आनंदी व तद्वीर आहे' —जापडे-दिशाकर दृष्टि १० [फा. तत्=शरीर+भा दुस्तु=निर्दोष, बरोबर]

तद्वरु(रु)स्तो—स्त्री आरोग्य निरोगीपणा [तत्+दुस्तो; फा. तद्वीरुस्ती] तदुरा लागणें—कि (माण) राग लागणे तद्वर, तद्वर—पु मग रावण्यासिता तयार केलेली वाप लेली जाणा, मग [अर तद्वर, तद्वर=मग]

तद्वल—पु तद्वल [म. तद्वल] तदोत्तर—किंवि त्यानंतर, त्यापुढे, उत्तर [स. तदा=तेव्हा+उत्तर=पुढे, नंतर]

तद्विद्वि—वि (व्या) शब्दसाधित, धात्व्वेरीज इतर शब्दाला प्रत्यय लावून झालेला (शब्द), उदा० ह्यावत, घनाड्य राजनीय धातुस प्रत्यय लावून केलेल्या शब्दाला धातु साधित विधा कृत असे म्हणतात [स]

तद्वी(रु)गीर—स्त्री १ योजना व्यवस्था, उपाय 'तदनंतर ज तद्वीर होईल ते विनम्री करी जाईल' —रा १ १५७

तत्-त—(सना) तृतीयपुरुषवाचक अथवा दसक-सबधी सर्वनाम तो, जी ते, हे मूळचें संस्कृत सर्वनाम आहे याचा मरा रीत समासात उपयोग होतो व यापुढें शब्द जोडताना सविनियमा सुसार याची काही ठिकाणी तत् तत् व तत् अशीं रूपे होतात उदा० तत्पुरुष, तन्मय तत्+लीन=तलीन [स] तदंत—किंवि पूर्णपणे निघालस अर्थात, समूळ, सर्वथा सर्वार्थी अगदीं [स. तत्+अंत=शाय] तदनंतर—किंवि त्यानंतर मग ते झाल्यावर [स. तत्+अनंतर=नंतर] तदनुगुण—रूप-सार—किंवि त्या प्रमाणे त्याप्रमाणें [स. तत्+अनुगुण=रूप-सार] तदपि—किंवि तरी सुद्धा तथापि तथापि [तत्+अपि] तदाकार—वि त्या

आकाराचा, त्या रूपाचा, तद्वत् [स. तत्+आकार] तद्रीय—वि त्याचा, तिचा, तत्संबधी त्याविषयी तदुत्तर—किंवि त्यापुढे त्यानंतर, तदनंतर [सं तत्+स उत्तर=पुढे, पुढील] तदुपरी, तदुपरांत तदुपरातिरु—किंवि तेथून, तेथपासून, त्यावेळे पासून पुढे, तेव्हापासून [स. तत्+उपरि=उपरांत=उपरातिरु=नंतर, पुढे] तद्देशी, तद्देशीय—वि १ त्या देशाचा, त्या देशातील २ (स) परदेशीय ३ पुराण्या परदेशी [स. तत्+दशी] तद्द्वय—वि १ त्यापासून झालेला, होणारा २ (व्या) प्राकृत-देशी (धात्वविश, धातु शब्द ६०) उदा० म रक्षा शब्दापासून झालेला राक्ष शब्द तद्द्वय आहे [तत्+स शू=होणे] तद्वत्—अ त्याप्रमाणें, त्याप्रमाणे [सं तत्+वत्=प्रमाणें]

तद्व्यो—पु प्रयत्न, तत्परीज युक्ति तद्वीर पहा तदा—किंवि तव्हा, त्यावेळीं [स] तद्वारम्भ—किंवि त्या वळेपासून, त्या दिवसापासून [स. तत्+आरम्भ=आरंभ करून]

तद्वारी—स्त्री (फ) १ गमजा २ त्परी [त्परी] तदारूक—पु १ इलाज, उपाय 'तुम्ही व राव पतप्रधान यांनी खातमेनेने दिल्ल्या तदारूक अंमलात आणावा' —दिमरा १७ २ परिपत्य, शिन्ना 'राव पतप्रधान याचा आम्हास मोठा उपद्रव, व एकवेळ यास तदारूक बागले प्रकारें दिल्ल्या पाहिजे' —रा ५ १५१ [अर तदारूक]

तद्वी—किंवि (माण) तेव्हा, त्या दिवशीं, याप्रमाणेंच केव्हावदळ कदी वापरतात [स. तदा, तदिने, म. तर्था] तद्वीर(रु)स्त—वि निरोगी निकोप प्रकृतीचा 'मी आनंदी व तद्वीर आहे' —जापडे-दिशाकर दृष्टि १० [फा. तत्=शरीर+भा दुस्तु=निर्दोष, बरोबर]

तद्वरु(रु)स्तो—स्त्री आरोग्य निरोगीपणा [तत्+दुस्तो; फा. तद्वीरुस्ती] तदुरा लागणें—कि (माण) राग लागणे तद्वर, तद्वर—पु मग रावण्यासिता तयार केलेली वाप लेली जाणा, मग [अर तद्वर, तद्वर=मग]

तद्वल—पु तद्वल [म. तद्वल] तदोत्तर—किंवि त्यानंतर, त्यापुढे, उत्तर [स. तदा=तेव्हा+उत्तर=पुढे, नंतर]

तद्विद्वि—वि (व्या) शब्दसाधित, धात्व्वेरीज इतर शब्दाला प्रत्यय लावून झालेला (शब्द), उदा० ह्यावत, घनाड्य राजनीय धातुस प्रत्यय लावून केलेल्या शब्दाला धातु साधित विधा कृत असे म्हणतात [स]

तद्वी(रु)गीर—स्त्री १ योजना व्यवस्था, उपाय 'तदनंतर ज तद्वीर होईल ते विनम्री करी जाईल' —रा १ १५७

‘मत्तार्थिं ये चो अलियावर तनुं व तन्वीर पाहून बहुत मंतोप जहाळा’—पया ५७ २ निवार ‘शोपींमारी आन मन्नी व दगावान, घायद-मुलावा वजेन काही एक शस्त्रक नमुद करावी या तद्विस्त असली’—पया ४६३ [अर तन्वीर]

तन्नी—स्त्री १ जाडय, आळय, मन्ता, म्जानि. २ शोपेची गुंगी, मुन्ती [स] तन्नीस्तु—वि आळवी, तुस्त, शोपेची गुंगी आल्या. [तद्वा]

तन्नी—स्त्री १ गुंगी, मुन्ती २ (एखाद्या विषयाच्या मनात शोलेली) एसाप्रता, तरीनता ३ जडत्व, विषयज्ञान न होणे [तद्वा]

तन्नीं—किवि त्या दिवशी, त्या वेळी, तव्हा ‘शुप बोले काय मद्राज तन्नीं’—मोडणे ६७१ [स तद्वा] तन्नीपुन—किवि तेव्हापुन ‘दिले अमृत बादल जेव्हा राहुंदाचा तन्नीपुन दावा’—पया

तन, तनायर, तनमोड—न तण, तणपर इ० पदा.

तन—न घरीर; देह तनु पदा ‘सदज सुंदर नीळ तन।’—वेसीस्व १११. [न तनु, का तनु] (काय.) ० देणे—न घरीर समर्पण करणे, छाती पुढे करून हांड देणे, पुढे पडणे ‘इश्यापाशीं तोफाचा मार फार, तेव्हा लोकानीं तन न दिले’—ख १०१४. ० मन—न घरीर व आत्मा (मन), सर्व घरीर ० लागणे—एखाद्या विषयाकडे अत करणइति सर्वात्मना गुंतली जाणे ० मन धन—न १ घरीर, मन व तपस्ति २ (ल.) सर्वस्व, सर्व चीज वस्त ‘तनमनधन माते राधवा रूप तूने’—रामदास—कृष्णार्क ‘तनमनधन कर देवाला अपेण।’ [तन+मन+धन] ० मनधन—समर्पण—न घरीर, मन व तपस्ति अर्पण करणे, सर्वस्व वाडणे, सर्व्घर पाणी सोडणे [तन+मन+धन+समर्पण]

तनई—य—स्त्री तनाई पदा

तन(ण)का—उ (व) राग, रागाचा झडका, झनाडा ‘रामभाऊन त्या गोडीचा मोठा तनका आला’ [तणतण]

तनखा, तन्खा—उ १ तया सरकारी तिनोर्तुन रुद्रम दण्याचा हुकुम बरान, सरकारी वसुशतून तोडून दिलेले छत्रम २ प्राचीनभाळान आदिप्राहोने वसविलेची जमावडी, पण ही अन्तराच्या कारकीर्दीत तोडमळ याने पुन्हा दुरस्त केली मलिक-वजरांन वेळच्या प्रत्यक्षीस तनखा व भाऊनी वसविलेल्या पौम कमाल म्हणत ‘तनयारी हद्द तपियाचा दिवाणत दत नाहीस’—रा १५२७३ ३ औरंगजेबाच्या कारकीर्दीत सफेला याजेकरून नगाही जहाने मुस्तच्या बदलात जी असत त्याच्या खवासाठीं तोडून दिल्या वसु ४ वसूल, एखाद्या गनबा, परगण्याचा जमावडीरा, वसुलाचा लष्ठा ५ स्वामित्व, हक ६ संघर्ष (किं० तोडणे, तोडून टाकणे) ‘त्या एड्याने आपल्या नायकीचा

तनखा तोडून टाक्य’ ७ पगार, वेतन ८ खर्च ‘मुन्हाकडे सदांरुमुद्रक बहादुर यानीं पणणे पालीम येथील जेवडीं तनखा केरी त्या मान जेवज येणे.’—रा २०.१०१. [पा तनखाद्] सामासन्द्—० दास्तान—उ वसुलाचा ताटा, गण. ‘गजोगडी तनखा, तनगादास्तान, इस्ताद आदिकरून गडाच्या प्रयोजनाची यन्तुजात गडाग संप्रह वरून टोरावेच लागने’—मराठा ३४ [तनखा+पा दास्तान=माय]

तनगडणे—भक्ति (व) सोराडपा साणे [तगडणे] तनघर—न तणपर+पदा ‘महा मंदिर माडण तनपे। शापडणा अक्की देव देवाले।’—गुगा १८४३ [स तण+गड] इ० (माण) तन खाई धन=गवत (शतत) फार वाढले म्हणजे ते काढण्यास बराच खर्च येतो यावरून एखाद्या शुष्क गोष्टीकडे वेडींच लक्ष न दिरयास ती पुढे कोईजड होते तनतणणे—तणतणणे पदा

तनने—न १ आवाज लावण्यासाठीं गाणे गुणगुणणे, सुर लावणे २ (एखादे गाणे) आपल्याशीं स गुणगुणणे ३ गाणे, ताग मारणे ‘तेव्हा गंधर्वगुणीं तिकडे तिकडे तनन तनन।’—मोवन १२ १६२ [ध] इ० आधीं अनंत मग तनने=आधीं पोटाची व्यबस्था व मग गोंमच्या गोटी

तनगुंगी—उ (व) गवतत अनगारा एक किडा हा पोटांत गेल्यास जनवर फुगून मरते असे म्हणतात [तन=घरीर+गुंगणे] तनमगी—उ तनमगी क्रियांचे एक कळभूषण हिऱ्या—मोल्याचा गळशरीर एक रागिना [स तनु=सुंदर+भंगि=रत्न] तनमोर—उ एक प्रकारचा पक्षी घाकटा तनमोर व मोठ तनमोर जसे याचे भेद आहेत [स तनु+मयूर]

तनय—उ मुलगा, पुत्र, आत्मज, सुत ‘भीष्माकडे स्व भयानक दुदमीचा। होतो बरे तनय आनकुदुमीचा।’—वामन, भीष्मप्रतिज्ञा [स] तनया—स्त्री कन्या, मुलगी, पुत्री [स]

तनयी—स्त्री राहुटी इ० काची घोरी तनाई पदा

तनरी—स्त्री गाणे, गायन, तनन करणे [ध तनन]

तनडी—स्त्री खट्यावरील आरोव्य, काति, टबन्वी, तनेटा निरोगीपणाची टबटरी, काति (विश्रावत आजारीपणानंतर यणारी)

(किं० पाळणे) [स तनु=घरीर, सुंदर]

तनल—न (व कौ) पैंग, चुंग, धान्याचे काड, धान्याची ताटे तणस पदा [स तण-तण]

तनस(स)डी—स्त्री १ गवताची काडी, ताट २ (ल) कपडीक शण, शुद्रवस्तु तणसरी पदा ‘आपडे हव्य मजवळ देवा तुमच्या एका तनसडीला हात लागायचा वारी’ ३ (माण) सोवेलेली आवाडीची काडी, सणकाडी [स तण, प्रा तण+सडी=काडी]

तनसत्र—**श्री.** (विनायक.) एत उक्तान् तनाया ताना वर-
प्यानादीं वेलीं वीष्ट. फगे (भागे) पाळ्याया वा वीष्टीया
गुंरपा वगैरल्या अन्तात. [सं. तनु+मउर]

तनाई—**य-य-श्री.** १ तनु ६० बाचा तनाइयाचा दोर.
दोरी. २ कपडे ६० मुळीयावादीं तातून वगैरल्या (परदाची)
दोरी; निशाणाचा नाच, बंध ६० नीट उभा, ताड म्हावा म्हातून
वगैरल्या आभाराचा दोर, दोरी. ३ (ल) गाढ्याकरी; आभय-
दाता; आधारभूत व्यक्ति. [अर. तनाइ, तु० सं. ६०=ताणें]
(बाय.) तनया तुटणे (उप.) हाचे तुटणे; बंद तुटणे; वैदिक
करीत स्वराचे बंधोप बंध लागे अन्तां धाया मवई फगा सर-
इन हांगां पंच अमर्त उपरोधानें हा वास्तवार्थानेजान तनया,
तनाया, तनाय तुटणे—(न) (एगायाचा) आधारदाता नादीया
होणे, आधार गुंठजे.

तनाचोरी—**श्री.** १ (टप म्हातून पेंचलेल्या पैदाची, तिन
साची) अन्तातसर; म्हाताची, भाव्यापल्या करणे; विभाग-
पान 'महा कर तनाचोरी. बाहेर पडते ह चोरी.' —मज्य
५१०. २ नारद; वीट. 'हो याम तनाचोरीन देऊन...' —
जैत ५४. [का.]

तनाना—**पु** १ गाणे, गायन, तनने पडा. (किं. बालें,
कले) 'होता स्त्रोवर गुं तोर करी तनाना.' —देवगजजन
४१. २ वेडा. 'रापा म्हाणे मनमोहना। मजरी लाई नको
तनाना.' [ध.]

तनामल—**न. (रमा.)** कातें कमत्रियाच्या कामी उप-
योगी पडणारे एक अमल. (ई.) टॅनिक जॅमिड हे बायतीच्या
मातीपासून काढतात. [ई. टॅन+अ. अमल]

तनारी—**श्री.** (कु) गाण्याची लक्ष, नली पडा.

तनाय—**चा**—**श्रीपु** सगला पडा

तनावणे—**भकि.** (व.) (दोना) तण भाजणे; (चन)
सगलें व्यापणें जाणे. [तण]

तनावणे—**भकि.** निजणे; तातून वणे. [ताणें]

तनु—**श्री.** शरीर; देह. तन—**पडा.** 'तुणत तनु गोले ज्या!
पाणवा।' —तुगा ३७७. [सं.] चतुष्टय—**न.** देहाचे चार भेद
(सूक्ष्म, स्थूल, कारण व महाकारण) 'तनुचतुष्टयनिर्देशे'। कैसी
ते एकाची ।' —दा ४.१.२८. [तनु+चतुष्टय=चारत्वा समुह]

तनु—**रि.** १ अल्प, थोडे २ इष्ट, छोण ३ सूक्ष्म, बारीक
४ तलम, अतिशय पातळ. ५ नाजूक; बेमल [सं.] मानसा-
की. शरीरी जीवाच्या सात भूमिकांपैकी मनाय तनुल (सूक्ष्मपणा)
आणगादी भिनी भूमिका. —द्वेकी [तनु=तनु+मानस=मन]

तनुज—**पु** पुत्र, मुलगा; तनय. 'मंगल म्हाणे होजा कुशिक
तनुज गाथि कान्यकुब्जपति।' —मोवन ३२२. [सं. तनु=शरीर+
जन्म=उत्पन्न होणे] तनुजा—**श्री.** कन्या; पुत्री; मुलगी.

तनुगान—**पु** एह प्रवासाचा. 'गेटपाचे मेरेच प्रद्य तनुगान
नीशब्दा तनुगार भाजकान येतात.' —शुद्धि २.१०. [अ.
तनु=तवा, मरी]

तनु—**श्री.** १ देह; शरीर; तनु २ प्रवृत्ति; तन्त्रत, देह-
स्वभाव. (किं. सारंगे, मंगळी; (प्रमाणे) वागणे). २ शरीर-
प्रवृत्तीची काळजी; निगा; पन्नापथ्य पाळण्याची सारगदारी; पथ्य.
'वेगने मला तनुद टांगिले' ४ नाजूक शरीरप्रवृत्ति. [सं. तनु]

तनु—**श्री.** (व.) तडगा; ताडद; शक्ति. 'तनु आल्यापर
मग कामरान पत्ता येईल' [प्राण]

तनु—**न. (गो.)** भात वाटून शिंक राहिलेला पाणी. 'तन
गोरवाक दाईपात.'

तनु—**वि** १ (गो.) शिरा. २ तरंगा; तदन. [सं.; म. तरण,
तरण] ३ धाकुटी—**रि.** (गो) तरंगानाडा; नव्या नवरीचा.
[म. तरंग+राष्ट्रा] तनु राण—**न.** ताण्य.

तनु—**इडा**—**किरि.** (गे) तन्हा, त्याचेडी [म. तदा]
तनुवाणे—**भकि** (व) तोंडावून पोषण घेऊन खुलास
शोषणे, तातून वणे. तनुवाणे पडा [ताणणे]

तनुवाया—**पु** (नाच) तगावा अने १ पडा
तनुमिष्ट—**रि.** १ त्याच्या ठिकाणी (वेद्याच्या, मुल्ल्या
ठिकाणी) निग आयलेला, देवगाता २ त्याच्या निपटीची; तत्संपत्ती.
'मनकोदेके पुत्रावातना ये तनुमिष्ट। तें लागलेने अनोद। बंद-
नाचे।' —हा १५.१. [सं. तनु=तो+मिष्ट=नियत]

तन्मय—**न** स्वतःपैक्य. 'रिते तन्मयाचे सत्कन। एक छन।' —
हा ९०१७ —**रि.** तद्रूप, तदाकार; तनीन, (एगाया कार्यात)
पूर्णपणे रंग झालेला 'एकोनि शारदेचे गायन। तन्मय विनि
विशु ईशान।' [सं. तनु+मय]

तन्मयता—**श्री** तनीनता, तद्रूपता; तदाकार म्यति 'तन्मय-
तान त्रैजना। वेधेचि तन्मयता।' —हा १८९२१. 'ऐसे स्वस्व
तन निठेविना। शिण्यामी जाली तन्मयता।' [तन्मय]

तन्मात्र—**न** श्रुती, आप, तेज ६० पंचमहाभूतांचे अति
सूक्ष्म रूप उदा० श्रुतीचे मेष, उदकाचे रम ६० सूक्ष्मभूत तत्वे.
'तेमांचि श्रोत्रादि तन्मात्रे। तियें अंगवना गमेपने। तुजळितें
विचिन। उमळी या।' —हा ११९९ 'इदिये जन्मलीं रजो-
गुनीं। तन्मात्रा विषयो तमोगुणी।' —एगा २८६८. —**वि.** वेवळ
तंच [मं. तनु+मान]

तन्मात्रा—**श्री** १ ओंकाराच्या माना २ वाद, स्पर्श ६०
पंचमहाभूतांचे सूक्ष्म मुखविषय 'पुटा तन्मात्रा अर्धवेरी। आका-
शाच्या अंतरी। भरती गमे सागरी। सरिता जैती।' —हा ६.१०८.
[सं. तनु+मात्रा]

तयता—की (पदार्थ) ठोकून ठोकून त्याचा पातळ पत्रा वनपत्रा यण्याचा गुण प्रपणयोग्यता प्रमाणसुमता [स तन्= पसरण तय=प्रसारणक्षम]

तद्यग—की सुदरी सुकुमार व सुदर बाघेसूद व सडपातळ स्त्री [स तनु=हृदा नाडुक+अग=दारीर]

तन्मल—त्रि (गो) कच्चे कोंबळे अपक्व [स तनु=हृदान्]
तन्सी—(गो) भाई वासण्यासाठी भातण्याचा कलेखा चोपा [म तण तन]

तन्हा तनहा—वि एकटा मुजाका नार्ही तन्हा यावयाचे करावे —रा ५ १० [फा तन्हा]

तन्हाई—स्त्री एकत एकलिंग विविक्तता तन्हाईत मोला वयाचे किंवा कसे —रा ५ १८ [फा]

तन्हार—न तणार पहा
तन्हारणे—अकि (व) ताण यमणे ताणले जाणे —अकि ताणणे पहा [स तन्]

तप—न १ शरीरशुद्धीकरिता दयना प्रसन्न करण्याकरिता केलेले बहुदैन्युक्त उपोषण इ० सारखे आचरण ध्यान मनन कठसाध्य आचरण २ सदाचरण पुण्याचरण पुण्य ३ विहित निशिष्ट कर्म कर्तव्य (ब्राह्मण क्षत्रिय इ० वर्गांचे) ४ बारा वर्षांची मुदत काळमान एकाग्रिणी उपनिषे. तपसाह्वी । —हा १७ ४१५ बयबेल कथ कथमहि आम्हा तप एक तापना रावी । —मान १ ९८ ५ मीमकतु —हार —वि हे पद समासाच्या उत्तरार्धात असल्यास तापन् ताप देणारा असा अर्थ होतो अथे—

नेनतप नैक्याला ताप देणारा भात्राप—कपाळाला ताप देणारा शिस्तार अगत्य मनस्तेष चित्तपद अस्तत्ताप इतिस्तप याद लप इन्द्रियतप [स] (वाप) तर्पा वसणे १ (अलरा) घर्मा क्षणार्थे पुण्यावयाचे बहुदैन्युक्त आचरण करणे २ (ल) अधिकारच्युत चकार हाऊन परी वसणे (इरून करून) तर्पा वसणे एकसारखी पावे करीत राहून त्यानतः साधुपुत्रीचा आव असणे तर्पे तपणे—तपवर्षा करणे ३ लीर्य करिता मागणे । अनत जमी तपे तपले । सामान्य—० निष्ठा—स्त्री (तपोनिष्ठा) तपातुणन मग करुनिया तपनिष्ठा । प्रसन्न करे नीलरंज ।

—वहा १ ११ १५६ [तप+निष्ठा] तपश्चर्या—स्त्री तप तपस्या तपातुणन तपाचे आचरण तप करणे खन्तर क्ताचरण तपसिया असे अणुद रूपदि प्रचारात आह [स तपस्+चर= आचरणे] तपश्शाला—वि तपश्चर्याच्या प्रभावाने चमकणारा, गोमगारा वग तपाच्या उत्पत्तीने व गुणाने युक्त [स तपस्+ शालिन्=शोभणारा] तप सामर्थ्य तपस्सामर्थ्य—न तपो यत् तपर्थेना प्राप्त दीर्घारे अनीतिक बट [स तपस्+समर्थ्य]

तपश्चन ३ १ तपद्वैध धन ज्याचे ते २ (ल) मोलाची, वैतमी

सन्ध्याची तपस्वी ३ गुरव शास्त्राच्या वळकातल गुरू —वदगपूर ४७४ [स तपस्+धन] तपोनिधि—३ १ तपश्चर्या साठा २ गासाची वैतमी इ०ना स्वाधण्याचा शुद्ध तपाधन [स तपस्+ निधि=साठा] तपोबल—न तपाचरणाने आणले अनीतिक बट

तप सामर्थ्य [स तपस्+वर्ध] तपोलाक—३ सप्त स्वर्गलोभापैर्ही सहावा लोक सत्तलोक पहा [स तपस्+लोक=तप] तपाधन—न तपस्या कदावयाचे वन तपस्वी लोकांचे राहण्याचे स्थान सिंगेनेचे जुने नाव तपोवन असे आह नास्तिक येथील रामाच्या वास्तव्यस्थानाचे नाव [स तपस्+वन]

तपकडा—स्त्री (ग) चित्तलेखे लहान तक्क तपकरी पहा [स स्तक्क अर तक्क पहा]

तपकणे—अकि येवायेवानी गळणे फिरपणे टपकणे [टप कणे हि तपकना]

तपकिरी—३ तपकिरीचा रंग —वि तपकिरीच्या रंगासारखा रंगाचा [तपकीर]

तपकिच्या—व्या—वि १ तपकीर ओढणारा २ तपरीर विकणारा [तपकीर]

तपकीर तपकी(स्त्री)ल—स्त्री हुण्यासाठी कलली लथा खूची पूड (किं० ओढणे) [स क्षारपाना=लथाक]

तपगणे—अकि (प्रा) ठासून भरले जाणे कोंबळ जाणे तपणे—अकि १ (मूर्धे इ० कर्ते) प्रकाशने तपणे चक्का कणे ज्याचनि प्रलाप तपे सुद्ध । —शिगु १५१ २ (ल) (राज्य इ०) सपूड हा भरभरातीस येणे उत्कृष्ट पावणे ३ (ल) (एखाद्यावर) रागावणे सतापणे कुद हाणे ४ (काव्य) तप वर्षा करणे तप आचरणे एकाग्रिणीही तपिन । तपसाह्वी ।

—ना १७ ४१५ ५ तपणे गरम होणे [स तप=तपन]

तपन—३ सूक्ष्म ना ना मावळतनि तपने । नक्षत्री लोकांची दर्शने । —हा १ १ २१९ तपानकासुक मी मुसता क्षाले उपाय तपनाते । —मोसभा १ २५ —न १ ज्वलन प्रकाशन प्रकाशाच्या उष्णतेचा स्वरूपान उष्णता प्रखरता उष्णता माहूर टाकणे पडणे २ (व) (घुषाचे) जल उष्णता (किं० पडणे होणे) तपनेवीण प्रकाश । जाडपेवीण रमी खु । —हा १७ २१८ [स]

तपाराळ—स्त्री वण्ट चपराक ता तपराळा मगमारा —दा ३ ७ ६

तपारी—स्त्री (कु) लहानचे तपले तपरी पहा तप—न (गो) तपले पहा (वाप) ० बुडप—(तपले कुणे) बुड जाणे मासणे

तपशि(ने)न—३ १ शिवाचे एक वय (गो) एक प्रकाशने दिव्या रंगाचे व हद घरीचे शिवाचे वय २ (व) एक

प्रकाची देसीमहाडी साडी 'परिधान गोपिनीं रुदन उच तप
शेले।' - प्रल २९ [तापना+शेले]

तपशी(सी)ल—उ १ एताया प्रसगातील, हिंदीबतील सर्व
हकिंगी, निरनिराळ्या गोष्टी, बाबी, वस्तुस्थिती वगैरे, नोंद २
(स) पाल्हाळपुत्र वगैरे, कथन, चन्दाट चपटपजरी ३ खोटी
सवन, बहाणा, निमित्त, मित्र. (किं लायणे) 'तपशील सहसा
न खविता दपये व रसदची तूट जळूर करणे.' - रा १ ३३५
[अ तपशील] ०वा८—किवि सायंत, बारीकसारीक गोष्टीमुळा,
सर्व तपशिलासद

तपस्या—शी तपययां, तप [सं.]

तपस्वी—उ तपययां करणारा, तपी [स तपस्विन]

तप(पा)ळ—वि १ तापट, तामनी, रागीट २ तपस्व, काम
करण्यात चपळ, चलाख (विह) तपीळ [स तप+ळ=ईल प्रत्यय]

तपा—उ ताडुन्याचा भाग, परगणा (प्र) तप्पा पदा
'गोरगाव तपियात मुकाम... शेन मासपर्यंत राहिले' - पेप ३
१०५ [हि तप्पा=प्रात, परगणा, सि तपो]

तपास—उ १ चौकशी, शोध, तलास, विचारपूस २
(कायदा) गुन्हाबाधत पुरावा गोळा करण्याकरिता पोलीस अंम-
लदार जे (चौकशीचे) काम करतात ते, (ई) इन्व्हेस्टिगेशन [अ
तपहुस] ०निशी—शी तपासनिशाचा हुदा, काम ०नीस-
५ १ (एखाद्या भागणीतील) चौक्या, वरोडे २ गुन्हाची चौकशी
करण सरकारात कळविणारा हुद्दीच्या पोलीस इन्स्पेक्टरसारखा
(पुलीच्या राजकीतील) अधिकारी, पोलीस इन्स्पेक्टर ३ तपास
णारा अधिकारी, तपासणी कामगार, (ई) मुखाद्वारा [तपास]

तपासणी—शी १ चौकशी, बारीक शोध, तलास, तपास
२ (कायदा) फेरचौकशी, फेतपासणी ३ पाहणी, परीक्षा.(ई)
इन्स्पेक्शन ४ ताडून पाहणे, ताळा घेणे [तपासणे]

तपासणे—उकि १ शोध, चौकशी करणे, बारकाईने पाहणे
२ परीक्षा करणे, घेणे, शब्दती घेणे, तपासणी करणे ३ बारका
ईने चूक ४ शोधणे, ताडून पाहणे [तपास]

तपिया—उ तपस्वी, तप करणारा, तपी पदा 'अत तपिया
थोर नये। तपें काळ कैयनि रिपे।' - एमा २ १५४ [स तप]

तपी—उ तपस्वी, तप करणारा भाग्ये म गीरवीच कुळीं।
विस्तीर्ण देखिली ऋषिसह्यी। तपी असली नय स्थळीं।'
-मुआदि ३९ १२ 'जपी तपी तामस यायी।' - रा ४ १ १३.

तपीन—उ तपशील पिकांचे एक समालदार पत्रान [स
पिठ]

तपीनणे, तपिघणे—उकि तप करणे तपणे अर्थ ४ पदा.
'तपे कोण तपीनलीं।' - रास २ २०९ [तपणे]
घाणे ४ ९

तपीट—वि १ तापट, तामनी, रागीट 'मत्सगी खात्रा
तपीक।' - दा ३ ६.४४ २ कामात हुशार, चलाख तपट पदा
[तप+ईट प्रत्यय] सामाग्र्य- ०पण-न तापटपणा, रागीट
पणा 'तपीळपण घरू नये। भाडविता भाडो नये।' - दा १ १
१ १०

तपें—उम तपें 'तपे तपूर' - वाडसमा ३ २६ ता जप
८ पदा.

तपेली—शी लहान तपे

तपेले—न १ पाणी भरण्याचे-स्वयंपाकाच्या उपयोगाचे
विशिष्ट आकाराचे, ताव्यापितलेचे उमट भाटें 'हाडे हुंम पळया
परात तवल्या मुळे तपेलीं घडे।' - सारह ३४३ २ (व) तपेली,
तावले [स तप+आल्य=तापविण्याचे स्थान न तप+आळें २]
०मुडणे-(एखाद्याचे) निव्हाचे साधन माहीत होणे

तप्त—वि (अक्षरात न) तापलेला, मजत घालिला, चेत-
विलेला, प्रयुक्त [स] ०जांचन-न तापविलेले, शुद्ध
केलेले सोने 'तप्तकाचन जेस मुळाळ। तैसे निर्मळ निजाण गुहें।' [सप्त+काचन=सोने] ०दिव्य-न दिव्य करण्याचा एक प्रकार,
यात हें दिव्य करणारा, 'ईश्वर, मां जे सागतो ते खरे असल्यास
मासा हात आजू देऊ नकोत' असें बोलून आपल्या हातानें ताप
लेल्या तलाच्या बर्दरे डाकलेला पदार्थ (खा) काढतो दिव्य पदा.

०दिव्यकरण वर वगैरे केल्याप्रमाणे भयंकर दिव्य कर-
ण्यास तयार होणे, भयंकर साधन घेणे [तप्त+दिव्य] ०मुद्रा-
शी मध्य सप्रदायी वैष्णव दीक्षा घेतना ताव्या-पितलेच्या मुद्रा
तापवून आपल्या अंगवर जी चिन्हे उमटवितात त्यांपैकी प्रत्येक,
ज्या मुद्रेने ही चिन्हे उमटवितात ती [तप्त+मुद्रा=चिन्ह, छाप]

०लोह-न १ तापलेले लोखंड २ (तापलेल्या लोखंडाचा) एक
प्रकारचा नरक 'तपलोह भेटी। हुका म्हाणे कल्पकोटी।' - गुणा
३ १५१ [तप्त+लोह=लोखंड] ०शूल-उ तापविलेला सूट.

'तप्तशुद्धावरी घालिदी। पायी चडशिळा धांपिती।' [सप्त+शूल]

तप्या—उ एका मुख्य गावाच्या आसपास असलेल्या दहा
वीस गावांनी वगुणजे बहिष्कार करता येईल असा परगण्यापेक्षा
व्हान प्रादेशिक विभाग जिहा परगण्याचा भाग तपा पदा

[हि तप्पा, सि. तपो]

तप्राह—शी चपराह कितक आपडोन मारिल लूट
वुल्या वगैरे 'तप्राह ००१ तपराह पदा [हि तप्राह]

तफजूल—उ हुषा उपनार मगर बजिरान तफजूल
होता ता आम्हान्तेच खातदास्त होतो - रा ६ ६०० [अ.

तफजूल]

तफका—उ बंदिल तफका पदा 'कूट तफका होळें न
हे' - वाडवका ३ २०८

तफरीक—खी १ वाणी तफरीक पहा 'मस्त्या साला
वाद आह त्याप्रमाणे तफरीक करून देऊ' -पद १० ११८
२ एक कर -वाडगावा ३ ३५ [अर तफरीक]

तफरीक तफमालागार—तफरीक २० पहा
तफहूस—उ तपास चौकशी, शोध आमच्याच्या माफे
तीने तफहूस करिता मोहिब्याची गुंरे यामध्ये नसत म्हणून
आग्याने मालूम केलें -पद २३६ [अर तफहूस]

तफावत—खी १ अंतर (स्वतः आणि काल यासंबंधी)
गित्याच्या आमचा वेळोखाचा तफावत होता -रा ० ४००
२ (जमाखर्चातील लिखाणातील) फाक वैपम्य न्यूनाधिक्य
विरोध विसंगतपणा ३ (कर्तव्य इ० बजावण्यात) चुक करार
दोष उणेपणा ४ चुक बरोबर नसणे ५ भेद फरक, विपमता,
भिन्नता ६ स्वामिद्रोह ह्यामखोरी इंगलवाजी अग त्यामध्ये एक
मुसलमान हाता त्याने तफावती केली -रा १५ ६ [अर तफावत]
० तजावज—खी कमीपणा अन्तर, न्यून केव्हाही हद्दहाल
मोहिब्याच कामामध्ये तफावत-तजावज कारणार नाही -प्रप
२०० ० निशी-नीस-तफरनिशी, तजहनीस पहा [तफा
वत]

तफका—वि १ दाणादाण परागदा हेंराण 'रोहिल्याचे
अम्मलापासून वस्तीच लोक तफका जाल' -दिमरा १ १६
१ वेदिल, मोहिबस्त गोरगरीय आरुन तफका व परदाण आहे'
-रा १ ९० [अर तफिका]

तफरीक—खी बागांबारी वाणी तरी कौलाप्रमाणे रयती
पासून तफरीक बहुकूम शुद्धताप्रमाणे वसूल घ्यावा -रा ३
४५१ [अर तफरीक]

तवक—न १ पानघुपारी घुगासाहित्य इ० ठवण्याच्या
उपपत्ती अने शारी इ० धातूने सांगासारखे जमीदार पात्र
उत्तम फळ ठेवुनी तवका।' -नव १३ १०२ २ (ख) जमी
नीचा बागेळा हुकूम ३ खेपार टक्की इ० कर्चा वागळा
भाग ४ सभाभूतप चगेरेच्या सायवानाचा प्रदेश वर्ज्य करून
मध्यमार्गी अस्तेग प्रदेश अथवा त्या प्रदेशाच्या खालचे स्थळ
छताचा चांदवा ५ घर त तिवर्गी ह्या जाळा वेव्हा एक
तवक घडून दुपार तवकास 'गेक लागे' -ख ४ १८०७ इ
जिना सेफो त्या ठिकाणी उभे राहण्याकरिता वेव्ही जागा
तवकी [अर तवकु]

तवर—खी विहीरीच्या ओवता १ चापलेला मोल अथवा
चौकोनी ओग (नी) वेड

तवरक—खी १ म्हान तवर २ धमईंग खाली टेवा
वगा १ तव १ ३ विशिष्ट प्रकारच्या चिऱ्याच्या काकच्या
माळप -पा (गवळ्या) परच्या रागून अगोरेख मोलकर पहा

यास पाठरा रग दिलेला उमल्यामुळे प्रकाशकिरण कवण्याम
मदत होत ४ पात्रांतील वसावयाची वागा ५ जिना चहून
गेल्यावर उभे राहण्यासाठी केलेली रुद पायरी जागा तवक
६ तनुग्याल दर्शनी यादुस भोंपळयावर वसविलेला तवका ७ पान
घुपारीच्या डब्यातील पाठघाव्यावर मध्यमार्गी सुन्याची उबी
वसवलेला पत्रा [तवर]

तवरक—अकि तवरणे तवरणे पहा [हि तवरका ध्व]
तवरकपाड पेंच—उ (मगविण) कुस्तीतील डावाचा एक
प्रकार पेंच

तवरका—उ तमचा पित्तुल [हुकी]
तवरणे—अकि (माण) (मनुष्य जनावर इ० काने एखाद्या
कडे) रागाने पाहणे तमणे अ १ पहा
तवरदिले—खी (कायना) (मालमतेच) नित्यतर बदली
हस्तातर दवचव [अर तवरील-बदली]
तवरदोल-नखी (कायदा) बदलणे फिरविणे दुरस्ती देर
बदल -वि फेरबदल केलेले दुरस्त वलेले (त्रि० करणे)
[अर तवरील]

तवर—वि (प्र) उन्मल, (सध्दा व ल) (गवै मय
इ० नी) धुद

तवरक—वि हत्तीसारखा पुत्रा वसलेला (घोडा) घोड्याच्या
७० दोपारी एर -अक्षर १ १०४

तवरक—उ १ मोहनातील ताडुताच्या एखाद्या पीराच्या
बावाने प्रमद म्हणून मरकारास सरकारी अधिगन्यास दिलेला
नगरागा २ योराणा प्रसाद (आजितागा निलेला) 'त्यास
पातकाही तरलक घवायाची आज्ञा की' -दिमरा १ १५२

[अर तवरक]

तवरल—उ तवडाड परा [फा तवर] ० दार-उ
(स्वरातील) लाडलेण्या फरास [फा तवरग]

तवरल—किवि (विरु) तवर? तवर? पहा
तवरल—न (रा) डल दोळे तवर [अर तवरा]

तवरलक—ख—खी १ कागदपत्राचे पुर्के २ काग
पत्राच्या पुडक्यास शुद्धात्वा दोता कागद [अर तवरल]

तवरलक—खी म्हान डार तवरल

तवरलजी—खी—उ तवर वाचविणारा [फा]

तवरल—उ एक वसवण पत्रवाच्या राडाच समान दोन
हुक करून एक लोड वद व एक मोकळे ठेवितात मोकळे ताड
कातल्याने मगून त्याचा मध्यभाग शार्डेन मरितात मगन्यातून
व खाण्याचात्रा तवल्या लोखंडी कडपातून वादी ओडून
जिब्या मार्गी (पचराजप्रमाणे) आवाज कमजास्त करण्याकरिता
गेडे वसविलेला अंगठात [अर तवरा]

तयली—खी. सतारीच्या भोपट्याच्या वरील बाजूस वसविलेली लांकडाची फळी, कस्ता. —शर. तयळडी अर्थ ६ पहा.

तया—खी. प्रमा; तेज; प्रकार. 'आल्या मागपुराहून फौजा भोंसल्यांच्या बापांची तया।'—ऐपो २३३. [फा. ताव]

तया—वि. वाईट; नष्ट. [फा. तयाहू—वाईट] 'होणे—(ना.) नाश; नष्ट होणे.

तया दतोड—वि. (व.) वेसुर्वतखोरपणाचे; सडेतोड; तटका तोड. (वागणे, आचरण). 'तयाकतोड वागणे मला साधणार नाही.'

तयाकू—खू. तमाखू—उत्ती. एक वनस्पतिविशेष. हिचे रोप घुमारे तीन घूट दाखते; छाती पाने बाळवून त्यांस पाणी लावून त्यांचा उपयोग खाण्याकडे व ओडण्याकडे करितात. तयाकूचे पान तीक्ष्ण व फफनादाक असते. तयाकूचे गळदणे, अक्रेल, मिश्रात व खुसाशदार असे चार प्रकार आहेत. [तुल० जपानी तावाको; इ. दोबेंको]

तयाय—उ. (कर. सुतारी) लांकडी जिऱ्याच्या दोन्ही बाजूच्या फळपांर्षी एक. 'तयाबाला पाचऱ्यांच्या खांचा पाडा.'

तयियत तय्य(शे)त—खी. १ प्रकृति; शरीरप्रकृति; शरीर-स्वास्थ्य. २ मनाची प्रकृति; कल; मर्जी; लहूर; छंद. [अर. तयी-कर.] (वाप.) ० लागाणे—(एखाद्या गोष्टीकडे) मनाचा कल लागणे; मर्जी असणे; मन रमणे. —तीने चालणे, वागणे, असणे—(एखाद्याच्या) मर्जीप्रमाणे वागणे, चालणे, असणे. —तीने चालविणे—चागविणे—घेणे वापरणे—(एखाद्या मनुष्याच्या, पशूच्या) प्रकृतिमान. मगहूर इ० कडे लक्ष देऊन वागविणे, वापरणे इ० ० मांडणे—खी. आजार; आजारीपण. 'तयियत मांदगीमुळे वतण्याउठण्याची शक्ती पहिल्याप्रमाणे नाही'—रा ११७. [तयियत मांदगी—आजार]

तयियत—वि. लहरी; तयहवांक; छांदिष्ट; स्वच्छंदी. [तयियत]

तयी—खी. १ धमकावणी; दयावणी २ मार; चोप; धोक; शिडा. ३ लाई. ४ पराभव. ५ शिक्षा; पारित्य. [कि० देज; लावणे; पोहोचविणे]. [अर. तयीहू] ० मार—उ. खरग मार. [तयी+मार]

तयीक—न. (गो.) बारांवर दोभेकरितो बमविलेखी फळी. तयीय—उ. दहीम; बैय; बारीकसारीक जलमांवर इत्याज करणारा ब्राम्हण; हा बहुधा सुमलमान असतो. 'तयीव लावून जलमा वांघविल्या.'—ख ६.२८१२. 'तयीबांली बैयलीं तयायण स्वदि-तांने पुढे.'—ऐपो ३१२. [अर. तयीहू]

तयीलदार—उ. तयलदार पहा.

तेंपुर—उ. एक चर्मवाय; ढोल; तेंपुर पहा. 'तेंपुर तांदो वाजत ढोल।'—ऐपो २२०. [अर. तेंपुर]

तेंपुरचीं—खी—उ. तेंपुर वाजविणारा. [तेंपुर]

तेंपुर(यो)रा—उ. चार तारा असलेले एक तेंपुरवाय; वीणा; तेंपुर; तेंबोरा पहा. हे मूळ तुर्की आहे. [अर. तेंपुरा; व. तानपुरा]

तेंपुर(यो)री—खी. ल्हान तेंबोरा; वीणा. [तेंपुरा]

तेंपुर्या—उ. दुष्ट्याभोपट्याची एक जात —रूपि ६०२. [अर. तेंपुर]

तेंबू—उ. कापडाचे तालुरते एका खांब्याचे घर. याच्या मोठ्या प्रकारास 'देरा' म्हणतात. 'तेंबू राहुटया पृथकाकार।'—नव १६. २८. [फा.] (वाप्र.) ० ताणून निजणे—संसार इ० कांची काळजी सोडून निजणे, शोष घेणे. —यात्रीको. ० ठांवर ठेणे—मारणे—देणे—तेंबू उभा करणे. ० पाडणे—तेंबू उतरणे; उभारलेला तेंबू खाली करणे.

तेंबूर—उ. १ एक चर्मवाय; ढोल. २ (ल.) ढोलाचा आवाज ढोल पिठणे; श्वाश; नगारा वाजणे. 'असे कळळे कीं मोगलाला तेंबूर शाला मानकन्याला केले पुकार।'—ऐपो ४३६. [अर.] तेंबूरची—उ. तेंबुरी पहा.

तंबेत, तंबेती—खी—तयियत इ० पहा. तंबेल, तंबेलदार—(कों.) तयल, तयलदार पहा. तंबेल—उ. (कों.) तयल पहा. (एखाद्या गोष्टीचे) तंबेल वाजणे—एखादी गोष्ट प्रसिद्धीस, लघुशक्तीस येणे (विशेषतः दुष्कर्माच्या वाटावत) [तयल]

तंबेला—उ. १ घोडा अथवा गाडी देवावयाचे; पट्टे घोड-गाड्या. २ (ल.) ठाणबंद घोड्याची रांग; पागा. [अर. तंबीला]

तंबोरा—तेंपुरा—उ. चार तारा असलेले एक तेंपुरवाय. ह्याचा खालचा भाग कडु भोपट्याचा केलेला असतो व त्यास लांकडाची निमगोल दाढी बसविलेली असते. ह्या दाडीच्या टोंकाजवळीत चार खंटास तारा हुंदाळलेल्या असतात. चारापैकी पहिली पंचमांत, दुसऱ्या दोन पडजात व शेवटची खरजांत लावितात. [अर. तेंबूर] ० पेटी—खी. तंबोऱ्याच्या घुराचे व पेटीच्या आकाराचे एक वाद्य ही पेटी २,७,१. स्तराची असते. [तंबोरा+पेटी]

तंबोरी—खी. तेंबुरी; तंबोऱ्यासारखे पण त्यापेक्षा ल्हान आकाराचे तेंपुरवाय. तंबोरीचा स्वर बराच चढा असतो. वारकरी, हरिदास, भजनी लोक व तमासगीर हिचा उपयोग करितात. हिची बनावट व तारंती मिळवण तंबोऱ्यासारखीच असते. [तंबोरा]

तब्दि(श्व)ल—तयली पहा.

तयल—र—खी. (क.) नेट; जोर; ताण; धाव; दम. 'घोडधार भजाल हांडून एक तयल मारली.'—तू तेथपावेतो तयल माल्ले ये म्हणजे पोटा इलके होईल. —विक्रि. विवक्षित

परिमाणेन भोज्ये असतां कमी न भरता थोडा अधिकच भरणारा (मार्गे, वट ओचे, धान्य इ०), भरपूर पुरेपूर, अगदी पूर्ण पणे 'तन्मल कोश, तन्मल शर वगैरे' 'हा मार्गे तन्मल कोश भर आहे' [अर तनील=लांब, उच]

तन्मल, तन्मल तन्मली—तन्मल ६० पहा

तन्मल—न तन्मल पहा

तन्मल—उ तन्मल पहा

तन्म—पुन १ (शब्द व २) अपार, काळोख, अंधकार 'पडिलेला भवतमी निबिड' जिया प्रति—मली उजियडे। —अ १ —शा १९ १९९ 'जैसा रति नाही तमा।' —तुगा १८०

२ मत्वरजादि शुणपैर्वा तिसरा (रुपापासून काम-क्रायादि विकार उत्पन्न होतात तो) तमोयुग 'तैसा बहुवेसे तमें। जो सदाचि होय निमें। तेथ श्रद्धा परिणमे। तेचि होऊनि।' —शा १० ९९ १ (तमापासून उत्पन्न होणारे) अमान वडेपण, मूखपणा, मोह, अविचार 'हैं असो किती बालावें। तरी एने जें देखावें। तें ज्ञान मोहें जाणवें। डोळस तम।' —शा १८ ५८३ 'तत्तुतमोधादुनि मज मल्लें तम अहित जरि तमापि दित।' —मोसमा ३ ३६ ४

उन्माद, बोधाचा आदस, गर्वाचा ताप (कि० माणें, करणें, माडणें) ५ मुर्खी, वज्रदि 'बामुनि दात मुखात दहात पडे, मनि गाढ तमी पवली।' —बामन—तीतास्वधर ११ [स तमस] ६ वृष-उ १ (काव्य) गाढ अधारानें युक्त असा खळाव 'हैं तमवृषी पडला गमस्ती।' २ एक नरक [तम+त वृष=आड] तमारि—रि-उ सुवें 'रानीची बापाहीरी। वेंवल्या अवधारी। डोळ्या तमारी। मिळे जैसा।' —शा १८ ९९० [तम+अरि=वात्रु] तमारिसुत-उ सुवाचा पुन १ शनि २ यम ३ वरुण 'बालिळा तेव्हा तमारिसुत।' —

तम—एखाद्या शुणाची अतिशय उत्कृष्टता, परमाष्टा, उत्कृष्ट पणा दाखविणारा सत्कृत विशेषणस जोडावयाचा प्रत्यय उदा० शुभतम=अतिशय शुभ प्रियतम=अर्वात प्रिय, अत्यंत प्रिय [स]

तम—शी (गा) पवी, क्षिति तमा पहा

तमर—शी (गो) रोनें निवा हवे व तावें मिश्र करून कल्ला धातू तमेक [स ताप्रक?]

तमचा—उ १ पिस्तूक तवचा 'तमच्याने गोळी मारून डार कर' —वज्रपात ११९ २ एक पेच यामध्ये धातूच्या पोनांत शिरून आपल्या हाव्या हातानें कमेरेवरून त्याचा लंगोट पडून त्याच्या उजव्या बगैरून आपला हाता पांय पाडीवर बसून त्याची डावी जाप दाव्या त्यास पीत करतात [का]

तमगे, तमतमगे—अकि १ शेखी मिरविणे पुन्हाही माणें वळना वरणें २ गलनें, रागानें बडबडणे, लणतणें, जळकणे ३ (वर) रागानें रोकून टवकावून वडणें 'मुषा

बैल माझ्या बैलापुढें आणु नकोस, कारण तो माझ्या बैलावर तमतो' ४ टकर देणें, भिडणें, तोंड घेणें 'कोण कोण सरदार ते न कळे। प्रलयवाल शत्रुशी तमले।' —रोला १८० [स तम, अर तम्मे=पूर्ण, तवी पहा]

तमतमाशा—उ बडबड, चडफडाट, जळकडाट, शिरा ताणून कोलणें, प्रलय ओरतोवी (वि० करणें, माडणें, लावणें) [तम+रमाशा]

तमला—वि (गा) हटवादी, दुरामही, मतामही, मतामि-मानी [स. तुमुल?]

तमशेट—वि (व) तामसी, रागीट, तापट [तम+शेट]

तमस(स)क, तमस्सक—उ तमासक पहा

तमस्वी—वि १ कोषी, तापट, तामसी, रागीट २ अच-

कारयुक्त अपार असलेले ३ (ल) अहानी, अंध [स तमस्विन] तमा—शी १ फिकीर, काळजी, पवां, किंमत, एखाद्या गोष्टीबद्दल दी मोगी अमें वाटणारें महत्त्व (अकरणरूपी प्रयोग उदा० मला जियाची तमा नाही) 'नाहीं जीवनामा वित्त कोस सहित।' —तुगा २९८ 'कार्यावर घनी बघीस देतो या लमेदी वर वलड धावर जिवाची लमा न पाहता स्वामिकार्यावर आगे जणो करितात' —मराभा १२ [अर तम+अ]

तमाकू—रू—पुकी तपावू पहा.

तमाखोरी—शी तनाखोरी पहा

तमाचा—उ थपड, चापटी [का तवान्या, तवान्या, तमाचा]

तमाम—वि पूर्ण, सफळ, पूर्णतस्त पावलेला. 'तुमचें बैब तें आहे तमाम। आत्ममुखी हो अतर्धान। —अद्यत १२ —किवि १ सुवें, तारे, अरवाद न करिता, शाइन, एकर '... व तमाम यकृत नजगनी आसपाव यकृत उतरिले' —इमें ७ 'तमाम लोकास कळविण्यात येतें कीं' २ एका माणून एक, सारख्या वगानें 'तो सर्वांची टोरी तमाम मारीत मुल्ला' [अर तमाप]

तमामा—उ (हमामा बद्दल चुकीने?) धिगाणा, धिगा मस्ती, शुद्धूस हयामा पहा 'जो गोड्यात हरि पालितसे तमामा।' —देह्यस्तोत्र १ [ध्व]

तमामी—शी १ संपूर्णता, सिद्धि, समाप्ति इतिथी, अखेर, अखरी २ फडसा, चणमडा. [अर]

तमामी—शी जरीचें रेशमी कापड 'सरपोस जरी जामे-वाराचा तमामी अता ताफता' —वाडसमा ३ ११९ —वि ज्यात उमे धाग खरीचे व आडवे धागे रेशमाचे—कापसाचे आहेत अमें (कापड, वस्त्र) [अर]

तमाल—उ एक प्रकारचें झाड ही झाडें पूर्वबगात आणि ब्रह्मवृक्ष यामध्ये पुष्कळ होतात पानांना वास असतो त्याचा

भाजीपाल्यान घालावयाच्या मसाल्यात उपयोग करितात [ग]

सामादाब्द— ० पध्दत— १ तमालट्टाशे पान याचा भाजी

प त्याच्या मसाल्यात उपयोग करितात २ (उप) त्वारा [तमाल +

पत्र] ० द्याम— वि तमालट्टासारखा वाळा, सावळा (छुण्ण)

‘ तो अर्जुन म्हणे गा तमालट्टायामा । ’ — शा १७ ३४ [तमाल +

द्याम = सावळा]

तमाशा(स)गिरी— श्री १ तमासगिताचा, खेळ करणाऱ्याचा

धदा तमाशाचा धदा २ (व) गमतीचे दृश्य मौनेचा खेळ,

गमत [तमासगीर]

तमाशागी(गा)र, तमासगीर— वि १ तमाशा पाहणारा,

मजा, गमत पाहण्यास नसरीं उत्सुक असलेला ‘ वटड्याचे वाहेर

तमासगीर लोकस व्यवस्थेशीर उभे राहू यावे ’ — (वडादे) पहिल

वान लोक व इस्त्यासवणी नियम २४ २ (ल) प्रेक्षक, तिन्हा

रत (गमत पाहणारा) मायूस, बघ्या ३ तमाशा बघून उपचीकता

करणारा तमाशेवाला (गाईरी, जाहूगार, उवागरी, विद्रूपक,

बहुवृत्ती इ०) [अर तमाशागीर प्रत्यय]

तमाशा— सा— ३ १ सोंने घेणे, बाहुल्या नाचविणे, दोरा

वर चालीं इ० सारखे विद्रूपक, बहुवृत्ती, गादोडी, होंवारी इ०

काचे करणुकीचे खेळ २ गमन, मजदार वृद्ध आनंददायी

प्रमय ‘ थ उपदशा कोण तमाशा, गमत मंहेसा । ’ — भक्क ३

शिब्रामहत रानचम ३ ‘ बाहरी सक्क लोके तमासा । ’ — आश्वि

३३ ३ नीडाबुद्ध, लटकी लंडी इत्ती ‘ अरे बसुकी, जेटाग्या

तमाशा पदावयाची बासना आहे ’ — लक्ष्मीनारायण कल्याण

नाटक (घके १००४) (प्रयमाला) ४ चमत्कार, आश्चर्यकारक

गोष्ट ‘ म्हणे अथरा भारा कैसा । चालीने हा न कळे तमासा । ’

— नव १३ ५४ ५ पराक्रम ‘ किडा घेतला तमाशाने । ’ — ऐगो

७३ ३ (सामा) (उप) खेळ, फजिरी ‘ काय आमच्या देवाने

गामचा तमाशा माडला आहे ’ — रम ८९ ० राज सोडून स्वैर

पणाने वलेली चटा, वनत [अर तमाशा] ० व्या मनुष्य—

३ तरेवाईक लहरी, विचिन मनुष्य

तमागुरू— ३ १ (एखाद्यास लहून दिलेला) करार दस्त

ऐकन, लख २ स्वतःची सही, शिक्का, स्वदस्तार असा चुनीचा

अर्थ रुढ आहे [अर तमस्सुक]

तमिष्ट— वि (व) तामरी, तामीळ, कोथिष्ठ [तम]

तमिळा— श्री अधारी राज [स]

तमा— श्री राज [स तमस्=अचार]

तमीज— श्री १ पदतत्तीपणा व्यवस्थितपणा, नीटनेटक

पणा २ विवरण जाणीव बुद्धि ३ अदब [अर तमीज=विवर,

ज्ञान, बुद्धि]

तमीगुण— ३ भूतमानान अगत्याच्या निगुणांपैकी अयोग

दायक असा तिसरा गुण यापासून ज्ञान, भूत्व, कामरोग

दिक विकार उत्पन्न होतात तम पदा [स तमस्+गुण] तम

गुणी— वि १ तमीगुण ज्यात आहे ते २ तामसी, शीघ्रकोप

[तमीगुण]

तमोहर— ३ सूर्य, तमारि [स तमस्=अधार+हर=नाही

करणार]

तय— श्री १ पूड, चुणे २ मसालामिश्रित मास ‘ पुता

व्याने चौथे साचन तय म्हणजे नपालामिश्रित मास ’ — गृहि

२ १३८

तय— श्री (गो) वृत्तीया, तीज [स तय, या तय]

तय— किवि (मटरी) निश्चित नक्का

तयनात, तयनातजायता, तयनाती— तैनात इ० पदा

तया— उना १ (काव्य.) त्याला ‘ तया गज तो वास्नहा

पडु । कवि टाक । ’ — ऋ ० ‘ दला परामव वसा, जा मृत्यु

अयी तया हि, शातनवा । ’ — भोकरू ५३ २ तिने ‘ तय

प्रत्युत्ते वेली । श्रीरुणे जे आवडिली । तया व्यक्ती जाली ।

अटशहा । ’ — शा १८ ७८ ३ ‘ त्याचें कवितेतील रूप ‘ तया शोके

घायळ हृदय होता । ’ — र ११ बालाच ला, वा, ने इ० प्रत्यय

कावतात उदा० तयारा=त्याला, तयाचा=त्याचा. ‘ तयाचा

हा गौरी नियतच अगो होय विकला । ’ — साह ८ १७६

तया(द्या)र— वि १ परिपूर्ण झालेला, फैलेला, बनविलेला,

ज्याचा काही एक अंश करावयाचा राहिला नाही असा (चित्रन,

गोष्ट इ०) २ (कोटें जाण्यास, एखादें कार्य करण्यास) उजुक,

सिद्ध सज, उत्सुक ३ (व) सशस्त्र, लढ, पट्टपुष्ट [फा सय्यार]

तयारणे— सकि (काव्य) तयार, सज्ज ठेवणे बरणे जामदार

खान्यात खजिना इत्याच्या पेटया भरल्या । शर सलीत सहीत

बतार त्या उद्याच्या तयारल्या । ’ — हला १५१ [तयार]

तयारी— श्री १ तयार सज्ज होण्याचा व्यापार किंवा तजवीज

२ येगमी तयार होण्यास, सिद्धीस लागणारे चित्रन, सासुची,

साहित्य ३ (माणसाची एखाद्या गोष्टीची) सिद्धता सज्जता

(एखादें कार्य करण्याबद्दलची मनुष्याची) खुशी ४ (संगीत)

उपस्थिति (एखाद्या गोष्टीच्या व्यासगणने येणारे) बौद्धत्व, बसव

‘ त्या गवयाची तयारी चांगली आहे [फा तय्यारी]

तयागी— श्री एखाद्या मीठ्या राहुनेचे प्रदक्षार ० व्या

मेला— श्री अथ तय उभारण्याची तयारी करताना दीकतात त्या

सहा मेला सुरुषा

तयरी— किवि (काव्य) त्यावर्ती, तेव्हा तई ‘ तयी प्रधु

वत । तय सदय का असे आन हो । ’ — वेका ८१ [स तदा]

तयी(यि)हृनि— किवि (काव्य) तव्हापासून ‘ तदिहृनि कम

रत्नी प्रीति उत्पन्न झाली । ’ — माह ३ २९

तये—१ (कवि) त्या ' तये सपत्नीनी जनीं पोण मोडी '—राम ४५ २ तिया ' बाय स्त्री बोळनी तये बोळनी '—रामदासी ० ५२ [ती, तया]

तर—स्त्री १ (हेतु कु) होडी, मचवा तरी पहा २ (मचवा इ० कानें उतरून जाता येईल अशी) ग्राडी ३ (नात्रिक कु) खारीतील होडया लावण्याची किनाऱ्यावरील सोरेंस्कर जागा, ठिमाण ४ पंगेकडीत वाडू, तीर ' जर पाथें तर पाथें '—वैद्यक ७६ [स तृ=तये] (वात्र) तरीपार यज्ञे=सवि खादीवल्न, समुद्रालून होडी इ० नीं पंगीकडे नेजे, पोहोचविजे तर—जी मयादा हद्द [तीर] ० पार करणे=हृदपार करणे

तर=विशेषणास लागणारा तारतम्यवाचक तदिन प्रत्यय उदा० गुह=मोठा गुहूर=अधिक माया श्रितर, इतर [र]

तर=वि ओले ताणें, रसपूर्ण ' तर मेव्याच व रुदक मेव्याच सोन '—रा १० २९६ [का तर]

तर=उभ जर या उभयान्वयी अवयवायें उत्तरागामी उभयान्वयी अवयव याचा अर्थ तनें हात्यास असल्यास, त्यागयी इ०, वन्याच वडा तर हा वागडाचा वाक्यभूत म्हणून उपयोग करितात अशा वडील्या वाक्यात काहीं विशेष अर्थ व जोर यतो जसे—हो ! आता मी जातो तर=मी सर्वथा जाणार बाही विदक वळा तर हा वाद खाने नोडलेल्या दोन वाक्याच्या अर्थाचा विशेष दाखवितो उदा० तुम्ही तर लाय स्वयं मागता व मी तर उत्र गरीब पडलों यानें सविस्तरा अनिश्चयि दाखविला जातो उदा० मी तें नात्रक पाहण्यास भाळें तर येईन ' ' मध्यें तर दिवतें आहे, ' ' मध्ये तर आणू नका लावू नका ' या वाक्यातही सापक्षता, सदृशपणित साक्षरित्व निदिष्ट आहे परंतु पहा [स तहि]

तरई—स्त्री १ गुन्हाळात देणाऱ्या ठेवण्याकरिता केलेला शेजारी वाकडा पत्रा—ज्ञाको ज १८ २ बोरथायें वत्र गुडा कण्यायें लावू [स तरी]

तरक—लाघु १ (लघाच्या कोप्याचा लाकडी पिण्याच्या वाड्या शिडीला धारण इ० कस) आधार म्हणून दिलेला खाव, तुळई २ (खाणी मोखा म्हणून झाड इ० कास लावलेला) लाकडाचा भक्ष्य तुळई धीर [का हि]

तरकट—न १ (एखाद्यावर कोटा आज घेण्याकरितां रच लेई) कुमाड कुण्डई, लबाव, विटाळ (कि० धोंगे, सांगले) २ वडावाकडा तर्क कल्पना तर्क पहा [स तर्क]

तरकट तरकटी—टया, तरकट राज—जे कुमाडखार, कडवा पित्रिणागर, तरकट रणपारा वाळवंती

तरकणें=सक्ति तक्रनें जाणें ताडणें अवाज अनुमान करणे ' खुणेन धातुवनी तरकटी '—ऐरो २२३ ' त्याचे डाळ लाल पाहताच यानें दाव पाणी आहे असें मी तरकणें ' [तर्क]

तरकणें=सक्ति तडकणें पाडणें त्रकणें पहा ' पाहे पा अत्यंत झाला दिसे नवीं ठाणीं तक्रिडे '—एम्प १० १४ २

कुणें भेगणें ' धावें ओठ तरकटी '—रा ३० २० [टर कणें, तडकणें, तुड० फ तराक=काटण्या=मोडण्याचा अवाज]

तरकश=स, तरकश=स्त्री १ पाण्याचा भाता ' मुगुट मरोहर कवच धुवेंतर । तरकगी वाचन वाण । '—अथ ७० २

(सामा) धात्र इ० काचे वटन, टोपण, म्यान, कोश [का तरां, चीक्रेड तुल० गुत्र तरकस] सामाशब्द= ० वमान= जी भाता आणि धनुष ' यक बंदूक व येक तरकस वमान हे त्यास पाडविजे '—पद ३ १२३ [तरकस=कमान] ० घात तीर=एक हत्यार—बाह्यावा ३ १६७

तरकाडो=स्त्री एफ प्रकारची उन्हाळी मोगी व हाव काकणी, (विल) टरकाकडी पहा [का तर=ओठ+काकडी]

तरकाकरको=त्रि तडकाकडी पहा

तरकाटी=स्त्री भात्री [हि]

तरकी=स्त्री अभिरुद्धि, भरभराट, थडती, उत्कर्ष ' राव साहवाच दौलतची टोच व रोज तरकी हात, ह गोष्ट त्यास खूश लागत माही '—रा १ ५२—बाडयोमा २९४ [का तरकी]

तरकीत्र=स्त्री युक्ति, उपाय योजना, चतुराई ' वेज्जि वेसरे मनामडळीं । भक्ति चतुराई येकनटली । बरी तरकीव राजाची '—दावि ३६६ [तर तर्हि]

तरकीम=स्त्री लेखन ' त्यास साहवाच काय सल त फन= विली पाहिन, म्हणोन तरकीम कले '—रा ३ ७३ [अर तरकीम]

तरकूट=न (राचा) ताकूट, पोह इ० काच्या टिकाणी असलेला रव्याचा चरचरीत अथ भरडा, वण्या कूट [का तर्+कूट]

तरग=पु १ पाण्याची लाट, लहर खळबळ उर्मि ' पै आगनि गलिया सागड । मग तरगु ना नीद । '—हा १० ५०६

' उदकावरील तरग । तरग उदकायें अग । '—होगा ३७६९ २ (ल) अनियंत्रितपणनें मनात एकामागून एक उद्वेगनाच्या विचारांतपैकीं प्रत्येक क्षणिक विचार नवी कल्पना लहर ३

पाण्यावर येणारा तेल इ० वचा तवग कोशांग वाड्या ४ वृष्टि उत्पन्न करण्यास डोलथावर येणारा साका, पट्ट ५ जत्रात पहा ६ बुडबुडा फुगा [स]

तरग=नु १ (गो वृ) दवळातील देत=या चिन्हाचा खाव गुडी २ अगात देव संचाराधान्याने हातत धावयाची वाडी, धार्मिक समारंभातील एक उपकरण हे मुसलासारखे असून त्यावर दवाची चिन्हे काढण्यांत असतात काहीं संगत याच्या शेंड्यास वरीच लुगई वेसवून हा नाचवितात नाचविल्यावर अवसर येतो तैरग घण्याचा मान टाविक कुडवाकडे असता ' आम्ही गावकर

लोकीनी नरख पाठल्यानिना दरीपुडें तरंग उभें राहतें त्य पहा ।
-मयाशी १२

तरंगण—शी (गजा) लेगीन माडी पाडून अज्यवस्थित
पगे वसणे, फुटव (नि० मालून बसो) [३ वृ. स्तु]

तरंगणे—सकि १ पण्यात न सुता कवडें घुमगायार
राहणे, तंगणे, निरने, पोहणे 'तरंगारो लागे सुदी । विवकरणी'
-शा १४ २२३ २ (ल) बहको, (बोलनामा) बहावन जाणे,
सुत लावून मज्जेव पोल्णे ३ (एतादा राट्या, वाद ६०)
निकाल न लागता भिजन लोंबळटत, वुडवत पडणे ४ (नन
६०) मरायान, सदिरथ स्थितीन अमणे ५ गायारो, सुक्ति
होणे, गायणे, धडके ६ (एतादा व्यक्तीचा, गोष्टीची)
भयसा धवन राट्टेनून राहणे, ित वसणे, मार्गश्रीभा करीत
घाडणे 'ज्याप्रमाणे बग्नकाचा घोष वाटून देताई देवता
मोनपानाविशीं तरंगल्या अगता' -नि ४१६ 'तुनच्या
सांगी ही तरंगें देडळी तरंगी' [तरंग] •तरंगायास
लावणें- (एतादे काम ६०) निकळत न काडता लोंबळटत
देवणे, सदिरथ स्थितीत पाडणे तरंगणिलें-सकि. १ तट्टटत,
साळून देवो २ (वायें ६०) लोंबळटत, भिजन देवो.
[तरंगे]

तरंगिणी—शी नदी [स]

तरंग—ज १ म्हणूनच, करिताच, तनें आह म्हणून
(कार्यकारणाचा माक्षारकार क्षाल्यानवर दोन गोष्टींनील परस्पर
कार्यकारणभाव मनन पत्तो त्या अर्थाचे यातक उभयान्वयी
अव्यय) 'तू इतरा टुट ओढमना' तरंग ईश्वरनें तुला भिजारी
देविके आहे' २ (अनुक एक अत्र गोट) निमित्त, कडून, नदी
असेल तर लेंवें क्षाल्यास 'माझे राय शतावर पडले तरंग
जाले' [तर+च(वअ)]

तरंग—शी १ पाण्यावरील (तु ६०काचा) तरंग, ज्वग,
पतळ थर तरंग थर ३ पहा २ डोलपातील मड ६०काचा
पातळ पापडा पडल, भुरी, सक्' त्या अत्र ४ पहा

तरंग(हो)मा तनुमा—उ १ सापास दुयच्या माथेत
अनुवाद २ (मनुक ६०काचा) सरास मत्तण गाणवारा
गाळावरील ३ सालाटीर उल्लत सखें व शिखरयांचे एक
टिका' नोंद, राज्यार्थे एकर उल्लत किती व सखें किता व
पौन किती आणि सखण्या किती यावयाच्या ६० राव प्रकारची
एका कणदावर दिलेली माहिती ताळेबंद हा एकरची तयार
कतवत -इनाम ५१ [अर तनमा तनुमा]

तरंगुमान नजुमान—उ १ सापासच्या कयावर जेम
लगा वरकारी अधिकारी भाषातल्या २ दुभाषी, दुभाष्या [अर
तनुमान]

तरंग—उ १ वल्ले २ तरंगयायाची वेल्ले लच्छाया तफा
[म]

तरंगक—उ होडी, तरंग अर्थ २ पहा 'अन्नय प्रमु दुर्गत
[दायि—समुद्र—वर—तरंग हो।' -मोवन ४ १२ [तरंग]

तरंगा—वि. १ डुक, रगहीन, वून (भाजी, मिग्नी, लोंडले,
गानीपाला ६०) २ पुढळाडा हा राज वय. दुष्टपणा, अनपणा,
विचटपणा ६० दमक विचोरणाग पुढे अथवा मागे जोडून आविश्य
दावण्यात येते उदा० 'तून वून तरंगा=अन्विताय वून सापुन्य
तराडी—शी एक वनस्पति दिव्या गोन जाती असून दिला
पळे व पुढे देनत

तरण—न १ लणें तरंगें, तवन जाणे -नि ६४ ३
कडीं गमगि शिडा वाटुवळें जेंवि सागरीं तरण।' -मार्गने
२६ ८ २ होडी, लंगाका, तरण्याचें माधन [म]

तरण—न वाटुळाच्या कण्या, टाळ ६० पुष्कळ पाण्यत
शिजून व त्यात विखड, मीठ ममाला पाडून कळें पातळ
घाव काती, कण 'कमनिया पातळ तरण। कुडवरपुण करीतले।'
म्ह० नगर रडणे तरणास आणि वाहारी रडतत कणास=नये
अथवाय सुडा तरणमार्गे रडावें लागें तेथे बन्हाची मडळींना
बण कोटून मिळणार। सुटप माणवाची सुडा 'जेथे बरदास्त
नारो तेथे इतरां कोण विचारतो। (दुल) जावई रडे अळगास
आणि व्याही रडे कळणस

तरणा—वि १ तरंग, जवन २ मूल व मोडा माणून याच्या-
मथोल वयाचा, अमोड, वाच्या पाच्या [म तरण] म्ह० म्हता-
न्यानें कले नव तरण्यानें वाहविले गाव=कडून=गमन कपाची प्रजा
कधीं कधीं नाराज निवन या गाणीस अनु=सून ही म्हण आह
तरणा पजय पहा सामास-२ •ताडा-वि अर ज्वानीत अह-
लेग, चांगला धाकटा तरंग व सचण तरणावाड (मनुन्य)
[तरंग+ताड] •पाऊस-उ (शतकन्यात रुढ) आपलें वक्षस
नें पुण्य त्याचा पाऊस याच्या उल्ल म्हानाग म्हणने पुनवेसु
ननजाचा पजय •वाड-वि जामदार व धाकटा तरण (पुण्य)
[लण]

तरणि—उ सुधें तिया मजपाशीं जिदल्यानिया
खागा। परी उषलिया पाल हातिया तरणी। तुजवीण हूणा।'
-शा १० १९३ कन्न प्रातस्नान अगादर वटुनीं ता तरणी।'
-प्रला ११८ [स]

तरणि—शी नाव, हाणी तराफा नौका तरण पहा
[स]

तरणा—वि तरणी सुक्ती नवीतरणी असावि शब्द रूप
'कीं कामविकरणीं कापविली कामिनी नवी तरणी।' -माभीन
७ १० [स न्हाणी] •ताडी-वि तरण व सचण (शी)

तरणूक—स्त्री (तरून जाणे) शहरावर्तिन, गवडतून निभा-
वून जाणे, वर थोडे काळी, गुन्हा [तरणे]

तरणे—अकि १ (पाणवार) तरागे, पोहणे २ —अकि
नदीपार जाणे, पेल्लरी पाहणे 'का पाही तरता वडमा। दाटला
जेही।' —ना १३ १८९ ३ (ल) रावट, प्रपच इ० वानून
निभावून जाणे, मुळतप पार पडणे, मुक्त होणे 'हाणीं गुर घर
वनिदि माते त्या गुण्डिता न वन तरे।' —मोडयाग १३
१८० ४ मोश मिडेण, ममासागर पार जाणे, श्वरप्राप्ति होणे
[स तरण] तरणेराय—पु १ सकटावून निभावून जाण्याचा
उपाय, श्लाज घवाव २ धडगन, गत्यतर, सदसि [न तरण+उपाय]

तरत—उ डेवळ 'जअर्थी तरत आर्वे तसेचि म्हेणेनि
परावरि खंवे हने।' —आसेतु १८

तरतम—ने १ (दोन वस्तूतील) सरतनीरसता, अष्ट
कनिष्ठगणा, उच्चनीचपणा २ सारासार निचारसक्ति विवचक
सुद्धि तारतम्य (किं० राखणे, पाहणे, टवणे) ३ (दोन वस्तू
तील) सरतनीरसता अविष्ण्याची किपा [स तरत+तम] सामा
धान्य—भा २—पु (दोन वस्तूत अकिडेला, दिसणारा) उच्च-
नीचमाव सरतनीरसता, अष्टकनिष्ठता अविर्णे, तारतम्य (किं०
करणे, टवणे राखणे मानणे)

तरत-रा—किवि १ चपकाईने व वेगाने, दुरतुर (चिंचू,
कोडी, मुग्या इ० चालणे), दडदड—डुभा (मूळ, तट्ट इ० चालणे)
२ (सामा) जडद, चपळतेने [ध्व लृ डि] इ० रावत असे
खरमरा तर घोडा चाले ततरो—काम कचन पणारा खरमरीत अण
ल्यात काम रगणारा (गडी) चपकाईने काम करता

तरतरने—अकि (गो) नावाजणे, प्रसिद्धि पावणे, गाजणे
तरतरणे—अकि १ (अमीन, पुण्याची कडी, हरषर इ०
मिज यामुळे) पुगणे (तळलेले पदार्थ झाडे, पाने इ०) फुलणे,
पुगणे पुपून ज्वज्वीत होणे, (फाड गळ इ०) मुवणे, टापणे,
झाजणे 'सामेकाव्या' शरितकस्ती 'मोडिड होजनि तरतस्तती'—
—अष्ट १० २ (ल) (आनशक्तिमाने) प्रकुणित होणे फुलणे
३ (ल) (मरति ऐवर्थ इ० कारी) मरभराणे, तरीस चडणे [तरत]

तरतरणे—अकि (एखाद्या गोष्टीविषयी) आतुर उत्सुक,
उत्कृष्टि हाणे [म लृ प्र तर]

तरतरणे—अकि (माण) (चिंचू गुर इ० कारी) गुर
गुर चारणे घात [तरत]

तरतरा—पु पैलू पाडलेला हिरा

तरतरा—किवि (गो) तरतन्हा नावा तहणी [तन्हा डि]

तरतरा—स्त्री १ (घागण्यातील हालचालीतील) चपकाई
चा या न्हा चडरा २ (एखाद्या कार्यातील चोळण्यातील)
१ कलाती, हुपारी, जाम, जसाड शर्मिकता गुणगुणीतपणा ३

(नेहा, शाड, इ० कां बरी) टाटरीतपणा, प्रकुणता, तुकतुती
४ (सुद्धि, धाडणपण इ० कारी) चपळता, चगळी, उमयजवा
५ हातीरजवावीपणा समयसूचकता [तरतर]

तरतरात—नि १ चलाय, चपळ, हुपार गुणगुणीत २
सगळ, वरगीत (गाड इ०) ३ रोंखलेला, टवकारेला, उभा
वेळेला, उभारलेला (जनावराचा वान इ०) ४ नीज, सरळ, ताठ
(शरीर गाड इ०) ५ (सामा) उभा या शब्दासह आधिन्य दर्भ
विष्ण्याकरिता योजतात जसे तरतगीन उभा=अगदी सरळ, ताठ
[तरती]

तरट—न (घोड्याचा) मोठा पावक, अलुड 'जैसा
वाह उपगणी। वरय करी अक्षमाहणी। मागे तरटाचा वर
पणणी।' —एमा २० २१६ 'तरटपुढे वरे नाच। सुते काचे
मुणक।' —मुग ३००३ [फा 'तरटे हु मदापना।' —राज्य
५ २५]

तरट—न गाणपाट पोते
तरट—न एफ पळ 'मय नेपनीं तरटे तोडोनि त्वरित।
कातवड घेसले यात।' —अवि ५६ ९०

तरटी—स्त्री १ गोंगपाटाचे पोते, धैला २ ओल्याच्या
गदगाला, धैल इ० कारकून न्याय्याच्या गुपल्याला गुडाळा
वयाचा तरटाचा मोठी हड्डा, तरटे—नि गोंगपाटाचे केलेले,
[तरटाचे [तरट]

तरटी—हे—स्त्री १ (तिरस्काराची) डोकने, पळले,
डोकडे टाळके वारणाचा वरटी [का तरट]

तरटी—स्त्री वरखुणाची एक जात दिवा आतील रंग
दिव्या असता—रूपि ५०३ रामदशात दिवा जाम असे म्हेण
यात

त(र)टी—स्त्री एक दृशविशेष

तरटे—न गोंगपाटाचा माठा तुकडा तरगी अर्थ २ पहा

तरट्टे—न १ डोकने टाळके, डोकने तरटी—हे अर्थ १
पडा २ (राजा) टाळ [फा तरट] ०४५—नि टकल्या

तरड, डा—हे—तरटे तरड(ड)क—नपु १ ओलून
दळलेल्या गव्हाचा कोंडा, तराग २ (र) चन्हाट पाव्हाळ
लवळक व काटकावे भाषण (किं० लागणे, लावणे माडणे)
तरडीं पेटवणे—लावणे—रागवणे, कोषाविष्ट होणे

तरता—नि १ रगणारा, तरणारा २ (ल) हुडग्याची
भीति नसल्या, किफायतगरी, फायदेशीर (धवा, न्यवदार इ०)
३ चांगल्या ठिकाणी गुतविलेला, न हुडगारा (पेसा) ४ वसूल
देण्यासारखा, न हुडगणारा (अगणे) [स तु=तये] ०४५—
पु सुश्रित मगै कुक्कचा सरगणाचा वचावाचा माग उपाय

तरत्या पंगमम लागणें—(गंगाया मध्यमस्त, आजारी माण-
साने त्रिवार केलेल्या शंकरान, भांगरातून) पार पडण्याची,
निभावण्याची, बचावण्याची चिन्हे व्यक्त करणें, आजारातून
उठणें, पाणें दिवम येऊ लागणें •सुद्धता—वि १ भरभराटीस
आलेला विना बचपण आलेला (व्यापारी इ०) १ कायदेतार
दिया आतबरापाचा (पंदा, व्यवहार, रोजगार, काम, प्रकार,
मायन इ०) [तरणें+तुलणें] —तें सुद्धत पाहणें—(एखाद्या
पंगतील, व्यवहारातील, सध्यातील) नयानुबगान विचारान घेणें,
पन्थापाईत परीणामाचा, उल्लसुद्ध बांधूपा विचार करणें —ती
छाडी—नी. नेदनी (होरी इ० नी) ओलाडता देणारी यारी
तरतें—वि (तरणारे) वसूल होण्यामारणें, वज्र न सुद्धविणारे
परदाज (कूज इ०) तरता पदा •कूज—न करे दिलें असता
सुद्धविणार नाही असे कूज, रानाचे कूज •चंदर—न १ ज्यात
पाणी भरून असल्याने गळ्याने, दोहया इ० नेदनी तरतू शकतात
असे धर २ ज्यात किनाऱ्यापर्यंत जहाज जाऊ शकल असे चंदर
•सुद्धतें—न लागूहानि, गणतोडा —वि तरता सुद्धता पदा

तरताय—तरी १ व्यवस्था, योजना, युक्ति, तयारी; ठज
वीन २ (एखाद्या कामाची) निगा, काळजी, काटकार ३
(एखाद्याची) बरादास्त (कि० देवणें, राखणें, संभाळणें, धरणें;
पहणें) [जर तरतीय]

तरतू(वृद्ध)—स्त्री १ (एखाद्या कार्याविषयीची) साधनें
इ०ची तयारी, तिरुता, सुखशुद्ध, तजवीज, बरोबस्त (कि०
करणें) २ (मनुष्याची, जनावराची) निगा, बरादास्त, काळजी-
पूर्वक व्यवस्था, हवें नको पाहणें, सोयीचा विचार करणें (कि०
करणें पाहणें, राखणें, देवणें) •बावाच्या मनीसप्रमाणें तरतूद देऊन
त्याची वेवाचकरी करावी बरे —कड १ ४५ [अर तरतूद]

तरतूणें—अकि (वे) सरचटणें, घासटणें
तरफ, तरफ—स्त्री १ दिसा, बाजू, कड २ (भाडण,
कड्या इ०तील) पक्ष, बाजू, कड •त्याच्या तरफेचें भाषण हा
बोलतो ३ ताबा, जिम्मा, राखण, निसबत •हा दागिना
दुसऱ्या तरफेस असू या •४ हुकमत, अमल, ताबा •दुसऱ्या
तरफेच्या स्वाराची इजिरी घ्यावयाची आहे •५ दबाचा एक
गवें तरफ तरफ —गामा २२ मद्दालाचा सवध दाखवावयाचा
अवस्थायस गामामागें हा धवद योजतात उडण० मौने ओण, तरफ
राजापूर ६ तरफवरी—पदतीखातील जमीनीचा एक वर्ग [अर
तरफ, तरफ] सामासिक—द्वार—उ १ तरफेन असलेल्या गावाचा
वसूल करणारा, त्यावर हुकमत चालविणारा अधिकारी, महाल-
करी हा मायमलदाराच्या हाताखाली असतो —बाहमा १ ३ २

तरफ म्हणून जो जमीनीचा विशिष्ट विभाग तिचा मालक —वि.
परापती, वैचारी, दोस्त [तरफदार] •द्वारी—स्त्री पक्षपट,
वैभार, एखादी बाजू सावकन घरणें, बरी १ [तरफदार] •द्वारी-
स्त्री १ जमीनमहसुलाची एक पक्षा हीत गजतीत घटनमीनीची
मोठेमोठे भाग पाडून एक एक भाग गवाजीत एकेशा कुटुंबास
स्वतंत्राणें लागवड करण्यास दिलेला उमलो यात दुसऱ्यातील
वाण्या येत नवून सवध कुत्राकडील जमीनीच्या साम्याला तें
एक दुसरे जगाबद्दल धरत असल्या उल्लेखाने पदा २ हेता
भोवती बांध, डुपा पातलेला [तरफ+धरी] •सानी—पु दुसऱ्या
पत्र, प्रसिद्ध •वट—भदरीची दर्यापस रोपा शरिकनी वन
तरफ—सानीचे नगीदन—पूर्वक साधून पाटवावे —रा ७ ३
[का तरफि सानी=दुसरा पक्ष]

तरफ—स्त्री, बायाची तार, मारगी, मत्तार इ० बायास स्वर
मणपागाटी मुख्य तारच्या खालच्या बाजूस लाविलेली तार

तरफ—स्त्री १ (पदार्थे) जड पदार्थे उच्चलण्यासाठी, हल
विण्यासाठी त्याच्या खाली पडार इ० सारखा पातलेला दाडा,
तक्कालक, उत्तोलनदक, (६) लिहू २ दार बंद करण्याकिता
दाराच्या कड्यापासो पातलेला, गाडीच्या पाकाच्या गतीस प्रति-
बंध करण्यासाठी पातलेला अडसर, अवरोधक [हि तरफ=मुळई,
गता २]

तरफका (तरफका २)—वि. गहाळ, अपरातपर झालेला
•याचा माल काही तरफका जडला असेल तो बाचा बास देणें •
—बादवाया २ १४१ तरफका पदा

तरफड—टा, तरफडणें, तरफडाट—तडकड इ० पदा
तरफडा—उ (मा) धडपड, तरपीड, पादल तडकड
पदा [तडकड]

तरथणें—अकि (वे) बावडणें [का तरतु=बावणें]
तरवूज—ने तरवूज पदा [का]
तरवेज—त-त-त-वि कुशल, वाकबयार, निप्यात, प्रवीण
निपुण [अर तथियत]

तरम—उ (मोजगी) जमीनीची प्रतवरी ठरविणारा अधि-
कारी —स्त्री जमीनीची प्रत, दजा, जमिनीचा सारा, आकार
तारा आकारणी •तरम ठरवणाऱ्या मोजगीकारकुनाची गात
कन्यानीं सरवरी न कल्याणुळें त्याने चिडून जाऊन जिदारे-
जमीनीस बागाडाना आकार साधून •खेया ३६. [अर तरद
म तन्हा, ते तरपु, ता तेरिम] •वेटी—स्त्री मोजगीवरून ठर-
विलेली जमीनीची वगवारी, प्रतवारी. [तरम+वरी]

तरम—मा—गु (राजा कु) होडी समुद्रात दडल्यात
समुद्रातून किनाऱ्यावर काढताना उपयोगात आणावयाच्या लकडी
सुद्धता—बावापैकी एक

तरमळ, तरमळणें—तरमळ, तरमळणें १० पदा

तरमुडी-ड—जी गदीन बाहेर पडण्यासाठी, गदीत पुण्यासाठी होई पुढे करून सर्वे दारीरासह जोराने केलेला प्रवक्त, गमन, हुडन पणें, मुसडी (कि० घणें) 'भीम म्हणे भीम घरा थापि हुम्दी सर्वे वीर तरमुडी।'—मोभीम ५ ४३ 'शिरति मिति पण्ण याच्य' झुडी देऊन तरमुडी झाले तरळ्यांचे जिपाई लडी।'—राल १०४ [हि तर=तानी+मुडी=डावें ?]

तरमुळपणें—अ. एणे ल्हय न धता—दार

तेरेल—वि १ हलगारे, कापगारे वप पावगारे २ अस्थिर फचल, शक्ति ३ द्रव पातळ [म]

तरवटणें—अकि तारवणें पहा

तरवटा, तरोट—उ एर औषधी वनस्पति त्याला, टहा टळ, टाडमळ, टाळळा असेहि म्हणतात

तरवड—उ एक वनस्पति त्याच्या जडोत वन्याच वनस्पती, शाखड्डो याचा समावेश होता याची दुळे गुरुर अवतात व त्यांचा उपयोग औषधी कामाकरिता व कातडी रगविण्याकडे केला जातो—झाको—त २४ [प्रा तरव] तरवडी—वि तरवडापासून काढलेल्या रगाने रगविले (कातडे)

तरवणी—न आचार्यास यावयाचें—शिरविलेली हाळ व ताडूळ याचें पाणी, पेज, कापी [तरण+पाणी तरल पानीय—तरावणी—तरावणी—तरवणी—आम १८३४]

तरवणें—अकि १ अतिशय उत्पुङ्ग, उत्कृष्टित होणें २ आनन्दभित होणें [स त्वरा, प्रा त्वरा]

तरवा—उ (राजा हन कु) १ रोप फुलताहें, फळझाडें, धान्ये मानीपाला इ०चा दुसरीकडे लावण्यास काढलेला रोपाचा पुजका २ रोप टाकण्याकरिता तयार करून बाफा, जमीन, फुलझाडें फळझाडें, माजीपाला लावण्याकरिता भाजून तयार केलेल्या जमीनीचा तुकडा करून फोडून तरवा करावयास आ ३—मलाप २ १७९ ३ भाताचें रोप तयार करण्याची जागा—वे १ [स तर हि तरव=झाड ?]

तरवा—उ उत्त—बदलापुर ३५

तर(ल)वार—ली सुदोपयोगी एक शस्त्र समहार, खड्ग मोदी करपार हे शस्त्र धातूचें केलेलें असून दोन किंवा अडीच फूट लांब असतें याच्या एका अंगर दोन्ही बाजूस धार असते तरवारीच्या अंगमान जवाहीर, तेगा धोप निमचा, पदा सडक, शेक इ० जाती आहेत मदानें हो राज्य राखिलें मनसुबीची तरवार।' [स तरवारि] (वाप) ०उपलुन येणें—वाहन वणें, हुदाध, भाण्णास सिद्ध होणें ०गाजविणें—कारणें—मारणें—(युद्ध इ० कंत) पराक्रम दाखविणें, शूरपणनें कृत्य करणें—रीच्या धारे वर धागविणें—धरणें—नालविणें—(एखाद्यास) कडक शिस्ती

खाली टवणें, जखेंत टवणें सामान्तर ०घंड—वि १ वमर तरवार लटकाविलेला (मनुष्य) २ (ल) नेहमी युद्धास, भाडणास तयार अस

लेला [हि] ०वहादुर—दूर—वहादुर—दुदुर—वि १ युद्धास मजबूती दाखविलेला, दूर (मनुष्य) ०पणाची २ (ल उप) तापट, भाडणार, दुरक्रम (मनुष्य) ३ (उप) पांढळ बडया मारणारा, वहाईरोर ४ (ल) (एखाद्या विशिष्ट कार्यांत ध्यात) नावाजलेला, प्रवीण नाणावलेला [तरवार+हि वहादुर=दूर]

तरस—उ भय, भीति 'ह वाताचा तरस मोहिल्यासारखे इशादीती लोकाय न य ई अज्याईय आह'—रा १९० [फा सई, तुल० स भय=विणें]

तर(र)स—युन एक मावाहारी वन्य पशु याचा आकार वाल्यासारखा असून, रंग करडा असतो व अगववर पडे असतात गुरलेनीं भेने उक्कून खाण्याला हा पडाईत असतो हा स्वभावाने मित्रा पण कावपाज प्राणी आहे [स तरस] ०गाडिया—वि (अशिट) दिसावण भयकर पण स्वभावाने मित्रा भेकड, गाड

तरसणें—अकि १ घून जाणें, शिणें, श्रुत होणें, वेंगणें, जेरिस वणें, प्रावणें पहा 'पायापावति कौन तरसवी नवावानें ऐकून।'—ऐणे २७९ २ व्याकूळ होणें 'नादी पाहिलें तुला तरी जीव माझा सरस।'—दोला १४५ [हि] उत्पटित होणें, [प्रावणें, हि तरसना, तुल० स नू सृ]

तरसा-शा—उ तरसा घनान्याच्या करळपासीं समतर वसविलेल्या चपट्या अडवणारीं एक (अव) तरसे हे घटान्यास १,४ किंवा ५ असता [स तरस ?]

तरसाट—वि (कु) तिरसट पहा तरसाट—धी (गो) एक प्रकारची तरवार [पोडुं तर सादो] ०धावुटणें—(गो) हत्वार फिरविणें

तरसाळें—न सतराळें, घमेल्याच्या आभारासारखे पसरट व उबळ असे लहान भाडें, कटारा [१+स आलय, म आळें=भाडें]

तरल-ळा तरळमोडशी—ली अचीणांन होणारी हाण ओक मोडशी, विपुचिना युक्तीकपहा 'डळिक तरळ कामिणी।'—दा ३६ २५ 'दिव ज्वर आणि तरळा। ओविशी वन्हाडिणी सकळा।—ह २४ १११ [स तरल] ०मेढा—ली जोराचा रेव, अतिशय, दृढपण

तरळ—वि बद्ध, बदबदीत, दृढवदीत (युद्धाचा आवाज) तरळ—वि १ चपट चलाख सुसुग्रीत, हलक्या अंगाचा, तरळीत २ हाल पहा [स तरळ]

तरळ तरळकी—वि ०राज तरळकी पहा [तरळ] तरळासार—उ गावचा मदार कामगार—वाडमा २ २५४

तरळणे—अकि (उष्टि, विचार, बुद्धि इ०) भावावणे, चवळ होणे, भ्रमणे, चळणे, दिपणे 'प्रमाणदिव्यानि चवाळे। पता तरळे वेदाचे डोळे।'—शिशु ९ 'मुण्या पतिस पढाया तसि माजी दृष्टि तरळली लाजे।'—मोअल ३ ३ २ 'चवळपणाने भातणे, प्रमदणे, चमकणे 'की नेनी बाडली दमिली। का ते जळी प्रतिभा भासली। कीं अकस्मात दृष्टि तरळली। तैसी ब्रह्मी मुख माया।'—स्वादि १३ ११० ३ खेळणे 'जे इंदिया आणि उद्दी। माझारिलिये सर्पी। रजोगुणाच्या खारी। तरळत असे।'—श १३ १०४ [स तरळ]

तरळणे—अकि १ तरळाच्या, अजीर्णाच्या, माडशीच्या विकाराने युक्त होणे २ (ल) कटाळा, कीट, फ्लिक्स इ०नीं युक्त होणे, भोकारी येणे [तरळ=मोडशी]

तराई—स्त्री डोंगराच्या पायथ्याशी असलेली दाट झाडीने युक्त अशी सरळ जमीन [सर+राई हि तराई स तर-झाड+राजी=ताय]

तराई—स्त्री (खा) जिनिंग फॅक्टरीचा उद्घाटनसमारभ—हानप्रकाश १७ ३ ३१

तरारू—स्त्री (जरतारी धवा) बांदले (चपटे सुत) गुडाळणारे पोलादी यंत्र, चाती, (इ) हिंडळ—उ चातीवर काम करणारा मनुष्य

तरारू—स्त्री १ पदापाचे वजन करावयाचे विशिष्ट साधन, ताज्या, तुला, काटा, तागडी 'कोणी बगिगूनन विक्ती तुल्ला तराजे।'—२ १९ २ (चर) (तरफ) उच्चालकाचा एक प्रकार [फा तराच]

तराटचे—अकि (गो) मुसण्या बांधणे
तराटणे—अकि ताळणे, तगटणे, ताणले जाणे [तराट]
तराटा—उ १ (बोळ्यातीळ, वननीतील) ताटा तोरा २ कलना, घडांयुक्त थंडवळ ३ खरडपरी, रागे भरणे, खडसावणी (कि० वणे) [ध्व]

तराडा—नि शुष्क, सखीन (अ) तडा पहा
तराडा—उ (बों) शाडाची लाव व सरळ फादी, सरळमोट
तराडे—न १ जहाज मोठे ताल गलवत 'भलिमाचमुल खातीळ साहकारी तराडीं द्यात' असल्या वस्तू करून घ्यावी, धरून वदरात आणायीं '—नाराग ३५ २ तापा पडा जया सद्युध तार फुडे। जे अनुभवचिय कास गाड। जया आत्मनिवदन तराडीं आकळले।'—ज्ञ ७९८ [स तरड]

तराना—उ (संगीत) तन, दर, गार अशा अक्षरांनी प्रत्य बांधलेली गायनातील एक सताल चीज ही चीज अर्थविहीन असते विभक्त वळण दण्यासाठी प्रथम प्रथम इचा उपयोग केला जात अने पुढे ही गायनाचा हि प्रचार गल्या [फा तराना]

तराणी—स्त्री (कर) तरी, दयावगी, दपटशा 'त्याने तराण्या चायला सुरवात कल्यामुळे मला त्याचा समाचार घेणे भाग पडले'

तराफा—उ मोटा ताफा, तराडा हा दोन घोडींवर घातलेला ताफा असतो

तराय—स्त्री (महाल) पद्धति तन्हा 'विवेना तराय जाली।'—भाए ४४ 'कोशिकाची तराय मोडी।'—भाए २२ [तहा]

तरारणे—अकि (तरारणेचा अतिशय) अतिशय पुण्ये ताळणे, तराहणे [हि तरार, तरारणे]

तरारां—किवि अतिशय तरतर, जलर, अतिचपटाईने तर तर पहा [हि तरारां, तरतर]

तरावट—स्त्री १ (व) युगी, कैफ, मादक पदार्थाने यणारा अमळ २ पगडा, अमळ, गुण 'गोळीची तरावट तीन दिवस राहते' ३ (व) सरतरी तरावट पहा [तई, तार]

तरावट—स्त्री (व) रोकड, नगद पत्ता

तरावट—स्त्री यडाई शीतलता, थडपणा [हि] ० गंगा—स्त्री (काशी) गंगेचे यडगार पाणी

तरास—उ (गो) (सोनाराचा) तरास [का तरास हुल० स तरस=तराफा, नाव]

तरास, **तरासणे**—पुन्नी. (पत्याच्या खेळात) १ पत्ते, गजिका इ० काची गडी करणे पत्तेकाट (कि० करणे, वणे) २ पत्ते गजिका काटण्याची पाळी [फा तरास=काटणे]

तरासणे—सकि (पत्याचा खेळ) (पत्याची, गजिकाची गडी) काटणे [तरास, हि तरादाना]

तराळ—वि सावध—शर

तराळ—उ १ बहार, बोळी इ० हलक्या जातीचा व हलक्या दर्जाचा गावकामगार हा बारा बळत्यापैकी एक असतो वेड नेण्याचे व वाट दाखविण्याचे याचे काम असते, विगारी २ गस्तवाला घालीकार फिला पदारकरी 'मारोनि विचकाचा तराळु'—शिशु ३०४ ३ (व) याच ठिकाणी हे गस्तीचे काम महाराष्ट्रेच असते त्यावरून महाराष्ट्रकामगार तेणे बोभाटे तराळ येउन तयाते पुसति।'—पच ५१ [का तल्ली ते] **तराळीण**—न—स्त्री गस्तवालागारी स्त्री टिग्वी यमाची तराळीन।'—अज ७३ **तराळका**—स्त्री तराळचे काम हमाली, वेदविगारी 'तराळकीचा बसणा नाही पाटिलकीचा तोरा।'—पत्र ८३ [तराळ]

तराळी—स्त्री खड्यात धान्य शोडवताना दाणे इकडे तिकडे उडू नयेत म्हणून सर्गोवर घातलेले गरताच्या पेटपाचे वेशण, वडा **तरि**—स्त्री नाव चौका, होडी, तर 'बुडे वुडवि सागरीं तरि मुरींघारायिना।'—कड ११० तर, तरी पडा स ट=तरणे]

तरिका—पु १ चाल, शिष्टाचार २ सलोखा, सत्य पण्डित
प्रथम व नवाब निजाम याच्या तरिका एड्गलीचा कविमी पासोन
चालत आण, दस वे त्यासी जुदगी नार्दी '—रा १० १६५
[अर तरीका]

तरिया—अने नौका, नाव, तरी [स तरि]

तरिया—खी राखणा - शर

तरी—खी नाव होडी, नौका 'तुज महाकृत्युचिया सागरी।
आता ह त्रेलेख्यनीविताची तरी।'—झा ११ ३४८ [स तू]

तरी—खी १ खाडी 'समुद्री दंटे भरितें। तें समुद्रचि मरी
तरियातें।'—झा १३ ३०६ 'तरीकरिता मीठ जालें।'—दा ८
३.१ ३ जल्माचे याच्या उलट गुसारी ३ पाणे धरणाारी जमीन
भनजमोन [स का]

तरी—न (राजा) रेव, कचरूच (अन, पोहे ह० काटीले)
[का तरी]

तरा-(रि)-रों—उच १ तयापि, तरपि, तमें असुनहि २
निदान, कमीत कमी 'मला पोडापुरतें तरी या '३ (वाच्य) तर
'गदी तरी वृत्तज्ञा हरि तुल्याच छायेी अगा।'—हेवा ११ ४
म्हणून, त्यामुळे 'आम्ही असा वृत्तपुनरि तरि काचनाचि।'—र २५
याच्या जोडीला जरीं शब्द येतो [स तर्हि] तरांच-तारक पदा तरां
पण-तयापि, असें असुनहि याच्या जोडीला जरीं पण शब्द येतो

तरी-र-र-पु मागे रस्ता इकडील येऊच एक-दिलीचा
तरीक सावीक होता -पया ४६८—किवि प्रकारें, रीतीं, म्हणून
'पातवाहास सकरची गरज न दाखविण सलाह तरीक समर्पक
विनयी कली -दिमरा १०—नि १ योग्य द्रव्य, समान
आणखीही तोफा तरीक जिनवाचा शोध करीत आहो '—एकिय
० ६१ २ दाखत वजा साखा पाच लक्ष रुपये आस्ती मज
राणा-तरीम टांगल त्याचें काम त्यानतरीच यहाल ठेविणें आहें,
—एफि १, र तरीक]

तरीन—सातम्या शेंक प्रत्यय (स) तर उगा० कमतरीन्
पदा [का]

तराह—उच तरी होउनी निगमलर तु फतली येथे
रीदा '—गोचक्रि २३ [स तर्हि]

तरा—पु रक्ष झाड [स] नल-न झाडाच्या कुण्या
चरणी जमीन [स तरातल—] ०२४ पु माठें गाड घण
थेड हा तो लयगतलर। जो गा मोडकळें य थोर। '—झा ८
००३ नम्र गेदी फर्मातें तन्वरगारे '—बाकुत ५ पृ १८३
[तना भट]

त-कं—न १ रोप राड मताचें टह मीले '—रा १०
२०१ २ (१) उपयोग करणामागीं जेला वक रव पण

त-कि तरगां तजल थुरफ १० व-ग म न ग्रीड
दशेल भविळा [स] समाशब्द-० पण-न ताण्ण्य थोवन

० पिढी-मी नवी प्रजा, तरण लोक 'दशाची उतति व्हावयाची
असेल तर ही जोमदार तरणपिडीच्यान हावून '—मि १६
० मुर्ये-पु मध्यान्ह, मध्यान्हकाल [तरण-मुर्ये]—णास्थि-
खोन कामलास्थि, मृदस्थि [तरण+अस्थि=हाड] तरणी-खी
तरणी, तरण खी, युक्ती, सोळावर्षापासून वतीस वर्षांपर्यंत्या
खीला तरणी म्हणतात—थोर १ १३०

तरणोपाय-ख—पु धरगत तरणोपाय पदा 'तरी सताची
वर्णांची कीर्ति। तरणोच किंशानि अन नसे।' [तरणोपाय अप]
तरोडा—पु गरळा, तारक पदा हा बगाल व हिंदुस्थान
नव्या उष्णभागात दरवरी उगवतो गरमगी व नायदे दादयाचा
उपयोग करितात याच्या विया भावून फोंकीच्या ऐवजी उप
योगांत आगितात—हाका-त २६

तरोड—पु तारक पदा—डी रंग-पु तारकपासून काड
लेला कातडी वमावण्याचा रंग

तरोळी-खी (व) १ सखल जागा २ रडानसें तळे,
इबेंकें 'पावसाळ्यात गावाभोंवतीं पुढळ तरोळ्या अमतात'

तर्क—पु १ तर्काळ, न्यायशास्त्र प्रत्यक्ष, अनुमान ह०
बवळून पद्यांचा निर्णय समजण्याची विद्या 'तरी तर्क तोचि

फरसु। नीतिभेद अडसु। बदात तो महात्सु। मोवळ निरेवें।'—
हा १ ११ २ अटकळणें, अनुमानांनं जाणणें, ताहणें ३ अनु

मान सिद्धात अनुमिति अनुमान, सिद्धात (कि० करणें बाणणें)
४ लक्षणदर्शनावरून झालेले एखाद्या पद्याच्ये, गोष्टीचें ज्ञान,

कल्पना, अनुमान 'अविद्या माशी तर्क। तमें होये।'—अन
६ ४६ 'विचार कल खगलें म्हणजे अनक प्रकारच तर्क उत्पन्न

होतात '५ पूर्वलक्षणावरून भावो गोष्टीचा कलेज अदाज अन
मास, अटकळ 'हा तर्क करीत बसणपासून आपल्याला लाभ

न गी—बोरफि ०० 'यदा पश्येन्न चाला लागला तर वरून
त्वस्थता होईल असा तर्क दिसतो ' ६ अडल बुद्धि मति

'त्या शास्त्रात याप्रमाणे तर्क चालत नार्दी ' ७ इतर्कें शुक्लपना,
मुख्यपणाचा विचार कल्पना युक्ति ८ (८) खबर वर्मान

तुत काठें तरी वृण रूपवान। बाहर तर्क कर्तो न थावा।'
—ह ३ १०२ [स] सामाशब्द-० कौटिल्य-न अनुमान,

अटकळ कल्पना वरणाचें चातुर्य प्राणीपर कल्पनाचातुर्य
[तर्क-स बौध्दल्य=बुद्धलता] ० गद्य-नि तर्कनं जाणता यणारें,

अनुमेय, तर्क्य [तर्क-न गम्य=जाणण्यासारखें] ० भाज-
नि वादवितां मुखर कुपायुद्धि पूरि मनेश [१ तर्क-का

वाच] ० वा—पु उद्दिष्ट उद्दिष्टमाग्य मन गा वत्तरी १
एक पा 'द' १ 'नेमि' म त-व न न

तर्क-० गाराय रव विसा २२ ३ ३ न रज
करण्याची हातोटी, दुखाळ [तर्क-विद्या] ० शास्त्र-न प्रत्यक्ष

अनुमान इ० कावलन एखाद्या गोष्टीचा निर्णय, शुद्धाशुद्ध अनुमान
करण्याचे शास्त्र, न्यायशास्त्र तर्क अर्थ १ पहा 'पाश्चात्य देशात
तर्कशास्त्राचा उदय प्रथम प्राचीन ग्रीक लोकामध्ये झाला'
-शाणे-स २७ ० ध्यान-न अनुमान करण्याची दक्षिण तर्का
-वि १ नैय्यायिक, तर्कशास्त्रज्ञ २ मार्मिक धूर्त, मर्मज्ञ, तारतम्य
शानी [तर्क]

तर्कट-न १ भलताच तर्क, वक्तृपणा, हुतर्क २ (एखाद्या
वर जाणलेले) कुभाड, आळ, वाळू तरकट पहा -वि तर्कणी,
कुभाडखोर, कुतर्क काढणारा, कड्या पिकविणारी [तर्क] ० पण्णा-
५ वनावटपणा, कुतर्कवृत्ति 'एतद्देशीय पूर्वजाविरुद्ध पुष्कळच
हेतुपणाचा व तर्कटपणाचा मजकूर सापट इतिहासात आला आहे'
-नि ११५ [तर्कट-पणा]

तर्कटो-वि तर्कट पहा १ भलताच तर्क काढणारा, हुतर्क
करणारा २ (गा) कुभाड रचणारा, वाळूखोर ३ (गो)
शुद्धिमान, कल्पक [तर्कट]

तर्कणें-उक्ति अटकळ करणें, अनुमानानें समजणें, तरबेज
पेने या रक्ताचें होणेंगणें। न तर्कें होतेनि बहिलेपणें। -झा
१५ १२१ 'तरी ऐसे तर्कतेने काढि।' -रास २ ५२४ [तर्क]

तर्कदा-शीघ्र भाषा, तरकदा पहा 'रणभूमिवर तुला
निजबोल। रामतर्कशाचा तोर।' -मध्व ६६ [का]

तर्काम-शी लेखन तरकीम पहा -रा २ ७३ [अर
तर्काम्] -

तर्कथ-वि तर्कानें, अनुमानानें समजण्यासारखें, शुद्धिप्राप्त
[स]

तर्जणें-गकि १ तुळ मानणें धिकाणें 'सहज बाहू
अर्जुन। तो प्रख्यात तो तर्जुन।' -मारा घनाक्षरी रामादण
१ २ मोडें। गकें। ल्यन। यवदे विग भालेया दारुण। कैसे भा
डेन वें मडुझेग। अगेने का न तर्जी। एग तर्जिन साच।'
-विपु ७ ४ [स तर्ज-निंदा करणें, तर्जन]

तर्जणें-गकि गर्जणें -दार

तर्जन-न १ निर्भर्त्सना निंदा हेटाळणी कृपण, टपका
२ बहसत धाक 'तीचें किन्हु असे की तर्जन आणि तात्त्वानि
जाणवितें।' -अक्क २ गंगापरछत रसकौल ६३ [स]

तर्जनी-शी १ हाताचें अंगठ्याजवळचें बोटा २ (तजा)
तर्जनीत घालवण्याची एक प्रकारची अंगठी [स]

तर्जुन-गकि (गो) १ पारखणें अडाळणें २ समजणें,
समजणें [तर्क]

तर्जमा-५ भाषांतर अनुवाद तरजुमा पहा 'केवळ
ब्राह्मणशुद्ध व क्षत्रीयशुद्ध मोन्या रीतीचा ठरवण' इकडे उरला म्हणजे
पुरे होते' -नि १८९

तर्जुमान-५ सरकारी भाषांतरकार तरजुमान पहा
[का]

तर्जक-न वासरू, वत्स [ध]

तर्तीव-शी तर्तीव पहा

तर्तुद-शी तरतुद पहा

तर्पण-न १ तृप्त करणें, सतृप्त करणें, (इच्छा इ०) पूर्ण
करणें, पुरविणें २ तृप्ति, समाधान, सतोष सतृप्ता ३ रेलचेल,
परिपूर्ति अतिवृष्टता, धालेपणा ४ (धर्मशास्त्र) निन्याच्या
म्रमयमत्त अवया थाड वगैरे विशिष्ट वर्मांत दव, कपि व पितर
याना उद्देशून उदक देण्याचा विधि ५ (नैयम) टोळे इ० कात
(तृप इ० औपधिरव्ये) भरपूर घालणें [स]

तर्पण्या-वि (स) कृपण, कृपण, हाताचा जड, बद्ध [तर्पण]

तर्पिणें-उक्ति सतोषविणें, तृप्त करणें, तृप्त करणें 'निज
स्तुति तुम्हा व्हे स्तविति त्या वरें तर्पिता।' -केना २८ [स
तर्पण]

तर्पित-वि तृप्त झालेला, केलेला, सतोष, समाधान पाव
लेला, सतृप्त, तृप्त [स]

तर्फ-शी तरफ पहा

तर्फात-शी अपरातफर तरफात पहा -बाढमा २ ४२

तर्पेज-वि तरबेज पहा

तर्मुड-न तरमुडी पहा १ डोकें छुरसणें, डोयछपस २
छडछुड -वि डोकें छपसणारा, डोयछपसा, छडछुडया 'जाला
तोडळ ठरुड। माहापापाडी।' -दा ५ ३ ७६ [तर+मुड=डोकें]

तन्या-५ होडीवाला, नावाडी [स तरी]

तन्यापोतो-वि (गो) अगदीं सदज फाटणारें (पान
इ०) [ध्व टर]

तर-वि तर ताडें ओले रवपूरी तर (-वि) पहा

तर-किवि त अतिदाय तरारल अशा रीतीने छुटून त
होईपत, छुटपयत जाणा न राहण्याजोगें (भरणें, पोत-फाड इ०
फुगणें) 'बावडें खाताच दुसऱ्या दिवशीं फोड फुगून तरं झाले'
[ध्व टर]

तराठ-वि (माळवी) तीक्ष्ण [तर]

तल्लुक, तल्लुक-शी (गो) माडाच्या राखणीची मजुरी,
राखाली 'या बापावी तल्लुक कोणाला दिली आहे?' [स
तल=तार+तृप+तल्लुक=तल्लुक हि तल्लुक=ताडपळ २]

तर्प-५ तृप्ता इच्छा हेतु वासना 'पूर्ण करी तृप तें तें
पावेन फार ह्यातें।' -चारथरकृत गजमुखचरित १८ [स]

तर्पित-वि तृप्ति तहानने व्हावळ घालला [स]

तर्हा-शी १ प्रकार भेद जात 'लटाईं दुव तर्हनें जाली',
-रा १० ११२ २ रीत पद्धति मार्ग 'जानची पण्याची तर्हा

वापण क्हाऱ्हातील, ती माहीं दिसान आली नाहीं' -रा १२ ११५
 ३ (ल) परिणाम शेषत 'पण त्या दोघाच्या दोन तन्हा झाल्या'
 -इप ५८ [अर तर्हे] (वात्र) तरतन्हा-तन्हातन्हा
 करणें-१ मनस्वी चंष्टा, चाळे, हस करणें २ (कर्माची पट्टी)
 (एखाद्यास) अनन्य प्रचाराची छत्रजें, रास देणें, (एखाद्याची)
 कुबेष्टा करणें तन्हेस-तन्हां भरणें, तन्हेस पेटवें-अन्वयाप
 गोष्टाच्या नादीं लागणें हास पेटवें ह्मन्ची लहर येणें 'तन्हे
 भरोच नय मुचाव न ना उपाये।' -दा ११ ५ ११ 'हें पोर
 एवढा तन्हीं भरो म्हणजे कोण्हाचें ऐस्त नाहीं' तन्हेस जाणें-
 विक्षिप्त चमत्कारिक यत्ने, स्वेष्टपणानें, विलक्षण रीतीनें, स्वतःच्या
 लहरीनें वाणें -तन्हेस तन्हेदेणें-(एखाद्यास) वैकामपणानें,
 उच्चलक्षणांन, स्वेष्टपणानें, चमत्कारिक रीतीनें वागण्यास प्रवृत्त
 करणें सामान्य-० तन्ही-वि नाना तन्हा, विविध, निरन्त्रि
 राखणा प्रचाराचा 'बोस पच्योस ताकाची तन्हातन्ही येणेंप्रमाणें
 नयायानें पाठवणें' -ख ८७ १ [तन्हा दि तन्हेचा, तरतन्हेचा,
 तन्हेदार-वि १ अपूर्व, विलक्षण, नव्या विशय प्रचाराचा, नव
 काह्वा 'हातात जमनसिल्लहृत्च्या हाकणाची तन्हेदार दौत येत
 लेली आहे' -सुद १० २ सुदर, खेरेल, दिखळ, देखण 'धान्दान
 बागलें तन्हेदार आहे' -रा ३ ४८७ तन्हेयास, तन्हेचार-
 वि १ तन्हेवार्दिक चमत्कारिक स्वभावाचा (मनुष्य) २ लहरी,
 स्वच्छदी, छादिष्ट 'तन्हेयास ती अर्धीच खिलळ नवण्याच्या
 गोष्टी ऐवून।' -पला ७८ [तन्हा+सा बाज प्रत्यय] तन्हे
 चारूक तन्हेवार-वि १ विशिष्ट तन्हेचा २ चमत्कारिक,
 विक्षिप्त निचिन् विक्षिप्त (व्यक्ति, वस्तु) ३ अपूर्व, अप्रतिम,
 नवीन तन्हेचा ४ (ल) सुदर, दिखळ 'तन्हेवार कापड [फा]
 तन्हाट(ठ)जे-भक्ति (प्र) तराळणें पडा
 तन्हाटा-टा-उ ताळा, तोन्वानें, ताळयानें युक्त वटन,
 भाषण, तराळा पडा (किं० देणें) [तराळा]
 तन्हाण-न (पाणी, चिखल, भून, रक्त इ० इकडे तिकडे
 साठयानें होणारी) पाण, दुर्गंधी, रवड, दाण
 तन्हाणजे-भक्ति (कों) तराळणें [तरणें]
 तन्ही, तन्हि-उच तरी, तरीदि, तरी पडा 'बोंटा बघिर
 दमेनरी। तन्ही लाय न तरी।' -दा २ ३ ३३ 'मेला कर्ण
 तन्हि कणा तन्हेजें मंजया न मेलों मी।' -मोक्वण ६ २२
 याच्या जोडीचा सव्द जन्ही [म तर्हि म, तरी+हि]
 तन्हे, तन्हे-उच तरी, तरीदरी ३, सुदा 'तन्हे प्रबललेची
 वेड। पाहती दिते।' -शियु २२ 'तन्हे तयानें बचन बरवित।' -
 पव ३ ११ तन्ही पदा [स तर्हि, म तरीदि]
 तन्-१ तड, तूट आदील, ताखा भाग २ जमीन,
 दुर्ग ३ भूमि ३ (समागत) (एखाद्या मनदशाचा, वस्तूचा)

पसरत सपाट भाग, शृष्टभाग, तन्हा जसें-चरणतर पादतल-
 तन्हापाय, कणतल, हस्ततल-हाताचा तन्हा, भूतल पृथ्वीतल-पृथ्वीचा
 शृष्टभाग ४ (भूमि) सपाटी, पातळी, शृष्टभाग (इ) प्लेन
 [स] सामान्य-० दर्शिका-जी (वस्तु) कोणत्याहि जागेची
 समुद्रसपाटीची तुलना करता उचमचल्ला मोजण्याचें यत्न (इ)
 लेव्हल्ल्म् इन्सुमेंट [तल+स दर्शिका=दाखविणारी] ० पर्यंत-उ
 शृष्टभाग, पातळी, सपाट प्रदेश [तल+म पर्यंत=बाजू, परीष]
 ० पुणपुट(फरण)-न (नृत्य) नर्तकानें उजव्या पायाचीं पांटे
 जमीनीवर टेंवून त्यावर उमें राहावें व उजव्या हाताचीं पांटे वर
 एकमेकास चिकटवून तन्हात खोलगत करून हाताचीं पांटे वर
 करावीत नंतर त्या हाताच्या तन्हातावर दुसऱ्या हाताचीं पांटे
 चिकटवून टेवाची व हे हात दाव्या बाजूस टेवाव व डावी बाजू
 भिंतिवर बाबवावी या सारखी वृत्ति [तल+पुण=तल+पुट=पुडान-
 करण=करणे] ० मुख(संयुतहस्त)किया-जी (नृत्य) चतु
 रक हस्त या किरीटीत हाताच्या बोटागालीं असलेला अंगठा हूर
 करीत करीत हसपस हात करणें मग असे हे दोन्ही हात चारीच्या
 आड न येता तन्हात पसरणाऱ्या समोर येतील असे ठेवणें इ०
 किया ० सस्फोटित(करण)-न (नृत्य) उजवा पाय भरा
 भर उचवून पुढच्या बाजूस जालीं आपटणें व दाव्या बाजुनियें
 [तल+स सस्फोटित=मापणें] तलतल-न १ सपाताल
 पैकीं चौथें [स तल+तल] २ इद युद्धातील एक प्रकार यात
 एकमेकांच्या तन्हातावर तन्हाताचीं प्रहार करितात [तल+तल]
 मलायत-वि घोडयावर बसणाराचा पाय भोंवण्यास लावतो असा
 भोवण असलेला (बोडा) -मसाप १ ५८ [तल+मावत=
 भोवरा]

तलक-जी फरफोट, काडीमांड, तण्ड पडा [अर तल्लु]
 तलख, तलख-नि १ तिखट, जहाल कडर, हीटण २
 बगल आगिचुस्त, चपळ तातरीनें काम करणारा ३ (दार
 कान) एवढम जळणारा (तारा) हवयाची दात भमल मर
 जळणारी व तार तण्ड अथाव लागतात. -अग्निगोडा ११
 ४ तामनी, रामी, दाण ५ कसरी, बाणेदार [फा तल्लु]
 तलखली-जी १ ताप आल्याने होणारी आग, कणकण,
 तलकड २ (मनाची) उत्कळा, उत्साह, अवीरता ३ मानविक
 गन्धर्वता अशक्ति, तन्धव, मनस्ताप [तलख]
 तलखत-वि १ रागीत जहाल तामनी तदापी २
 आवेशयुक्त, तण्ड उत्साही, तण्ड पडा [तलखी]
 तलखी तलपारी, तलखरी-जी १ (पदायांचा, टण
 भितीचा, महाव्याख्या इत्यांचा) तिखटपणा, जहालपणा जगनी,
 तीक्ष्ण, कडकपणा २ (सुयें, अग्नि इ० वाच्या) उणावची तीक्ष्ण
 जाडीमपणा जगनी उष्मा, उराटा ३ (ज्वरामुळे होणारी)

रखरा, फाफण तर्फड, काहिली ४ (२) तापपणा, कडक पणा, आवशातिरक; कचका, तळखपणा 'तलपी सोहन दातता घहन पत वें' - ख ० ४७९ [फा तलपी]

तलग—पु प्रेम - नि प्रेमळ - मनरो

तलग—न १ पिचू, बालक 'तलगवासी कमळे। चारा वागित मारो' - फ ६९ 'जैसे शारदिथेचे चंद्रळ -। मानो अमृतकण कोवळे। त वैचिती मने मारळे। चकोरतळीं।' - झा १ ५६ २ (कु गा) कोवडीये पिचू हे आवत नाही - बदलापुर ४९२ - वि लहान, अण्ड (मा, पुण्य) 'सब त्या तलग गौळणी नारी।' - निगा ४२ - मय १९० 'तलंगी, तलंगी—नी १ (माण) अर्धी घालण्याच्या वयास न आलेली कोवडी २ तलंगी तलपणे—अनि (क) (बिह) तळपणे, एखादा पदार्थ मिळविण्याचे सपान सायण्यासाठी त्याभोंवती फिरवपा पालणे तळपणे पहा

तलफ—न दाराचे शब्द, फडी उदा० एक तलफी=एक शब्द असले, दुतलफी=दोन फडी असले (दार)

तलफ—ओ (गणिताचा खेळ) गणिताच्या खेळातील एक पारिभाषिक शब्द हुसण्याच्या हातातील वरीर ६० पहन आपल्या हातातील एका, दुस्रा ६० पांने हुसकण्याकरिता त्या एकाचे पान आपल्या जवळ नसल्यास आपण जे पान घाल्थे दाकतो त्याम तलफ म्हणतात, उघडपाना दंगी [अर तलफ]

तलफ तलफ—ओ वाईट खोड तलप पहा तलफी—ची—वि अमली, दौरी, कैफी, व्यसनी [तलफ]

तलफ—वि उध्वस्त वैधिराव, आमाड 'मुहारी ना ववरान मुभा यखल पुणे जाउन लहान तलफ कळे' - हम ५६ - पदसमा २१९ [अर तलफ]

तलव—ओ १ वाईट व्यसन, खांड, चक चट २ व्यसनी भनुत्यास व्यसनाच्या पदार्थाच्या सवनाची हाणारी तीन इच्छा, दुस्री ३ पगार, तनखा मजुरी, मुहादिरा हुबेलेला पगार ४ सायकाराने सरकारने कुळाकड कलरी पैशाची मजुरी मी मागता सगदा 'अविचिती राज्य बदरी असता। कागद पाहता तलव कली।' - तुगा ४४३६ 'सरकारी बोलावणे हजर राहण्यावर लक्षा हुदम' (६) समन्व 'बालाविरे ते करोनि तलव।' - दावि २०० 'हे जाणून त्यास तळव करून हुजुर आणिल्या - विजयुस ७८ ६ समन्व वजवणाच्या वपुल्या तगादा करणाऱ्या शिपा यापरा नमुत मजुरी ७ (सामा) बागवण्याची क्रिया अभयग बालागें 'दरानिचा राजा मनाय पावला। म्हणे वर्षे त्याल तलव करी।' - लफ पडा 'चवत मागणी त्यास आपली तलप ४५४ एफ हजर' - वाडवावा १४१ [अर तलप] सामाचट - ० तनखा-तला-का पगारराची 'पाचो गन्यानी तलव

तनखा वरचेवर तुम्ही पावतीत जावी' - दिमरा २ १०६ ० दार- नि १ व्यसनाच्या पदार्थाची तलव ज्यास येते तो २ पगारदार ३ पैशाची, वमुलाची मागणी, तगादा करणारा, (६) वैलिफ ४ जोकती करणारा तलधाना, तलमाना—पु १ वमुलाचा तगादा करणाऱ्या सरकारी शिपायास बलिपान कुळाने दावयाचा भत्ता रोचमुत तगादाची दस्तुरी, (६) प्रेमिस् पी 'नजराणा व तलवाना वीर कुळ्यास पाहिजे' - वाडगंगा १ ४९ २ (सामा) 'रोजमुत, पगार, मुगाहिरा राजा राज प्रत्यह तल्याना गावडी याम याबा लागतो' - ख १ ४४४ [फा तल्याना] तलवा—वि व्यसनी, तलफी पहा [तलव]

तलम—नि १ चारीक व मृदु (सुत ६०) २ चारीक विंगीचे, व मृदु सुताचे फार पतळ (वख ६०) ३ नाजूक झुमार पाशाची (प्रवृत्ति ६०) [२] सामाचट—'सुनी—वि तलम सुताचे, चारीक विंगीचे (कापड, धातरोडा ६०) [तलम+सुत] - माई—ओ (कापड, सुत ६० काचा) चारीकपणा, तलमपणा [तलम]

तलयारी—उ (तचा) पोलिसपाणील

तलवार, तलवारचहादर—तलवार ६० पहा

तलवून—उ अनिविपणा, चैलपणा [अर तलवून] ० मिजाजी—ओ अनिविपणा लहरीनगा 'रियासतीत मोठी गाढ बघनाची कायनी त्यान तलवून—मिनाची झाच्यास व इत्यादी वातल हाक लागल्यास काचार।' - ख ७ ३५७४ [अर तलवून+ मिनाची]

तलाव—ओ साप, एक तिर्चा तलख पहा 'जो बाणी लिहिल्याप्रमाणे न ऐक त्याचाग दापय अमे, त्याचे आईवर तलाख असे' - त्रय १२ [अर तलवू=काडीपाड]

तलाडी, तलाडशार—पु सरकारी वमूल गाव्या करणारा वावकामगार, कुठकाणी [यु तलाजी]

तलातल—तल मध्ये पहा

तलालोरी—वि तालवद सुल पावा पाह (वाजे १)

तलालोरी नाटु वकले - वरीं। - जागा ३६१ माहया फने

तलालोरी। नाचनी गनरीं गीत गाती। - निगा ८८ [तला १]

तलाव—पु माडे तळे सरावर [स तलाग, प्रा तलाग, फा तलाव, चालाव]

तलावा—उ १ मृदुची पहारा गस्त बागीचीकडतग

व्यास पाँन रवाना कली - ख ८ २९१ पावरचा शिवाय

घोडेव्यार। तलाव दहा चक्राकार। - पकला ५० २ फिरणे,

पाय माकडे नरे, पेरकका ३ टेडेडगी करीन फिरणारी तल्याची

तुळी तल्या अला तिरडुन पश्याचा। - येपा २७६

४-किवि टडगी करीन 'अलाहिदा लम्वर पणु तल्या

पिरो लागे' - हम ९ [हुर्ती तुलावा, फा तलावा अर

तलाडन=टडगी करणारी लम्वरी दोळी, अर तिलावा]

तलाश-स-प्र १ (एखाद्या गोष्टीचा, माण्याचा) शोध लावण्यासाठी केलेला प्रयत्न, चौकशी, तपास चाचणे असे शुद्धाचे उपयोगी पडे याप्रमाणे तलाश करून ठेऊन पावविणे 'ता १ २५१ २ वरील प्रयत्नाने लागलेला शोध पत्ता, मागमूस तपास [पा तल्ल]

तलाशी-सा की शोध, तपासणी घट्टी हाडा तलाश पदा 'तुम्ही याचे घरी जाऊन तलाशी घेऊन या' - निक्षिप्त २ ७८ - वि हारलेल्या वस्तूचा शोध करण्याचे ज्याचे काम आहे असा (मनुष्य) [पा तलाश]

तलुग-न सधान, लट्ठ-शर

तल्ला-की तल्लाची पदा [पा]

तल्ल-न शय्या, बिछाना, अथरुण 'ही उपधाने न युक्त या तल्ला' - आभीम ११ ११७ २ (ल) की, पत्नी 'गुरु-तल्ला' [स] सामान्य-तल्ल-नी-वि न्यमितारी, माया गमनी 'हृदय तल्लची नावली' आदित्याई जल्लक । 'रा २ २ २६ [स तल्ल-ना] ० डाण-न शरीराचा शुद्धभाग - वार [तल्ल-न स्थान]

तल्लाना-उ लल्लाना पदा [पा]

तल्लक-ख-की धाप धाप, घमटावणी तल्लक पदा 'फोसिंगमानी याणी तल्लक हिून पावविली' अली लडाई करा म्हणजे मागे मोठे नाही जाहली ।' - जफला ४४

तल्लक-वि १ चलाख हुमार चपळ जहाल २ (५) विजय जहाल वज्रक ही तमाचु फार तडप आहे 'तल्लक पदा [पा तल्लक]

तल्लक-प्र १ ताप एक शिबी तल्लक पदा ही शिबी पाय काना लावतात त्याच्या आर्देवर तल्लक '२ घट्टेनोट काडीमोट ३ शाय आणेगा (किं) घालणे असणे, घुमणे, मोडणे] [वार तल्लक]

तल्लाल-प्र तल्लाली सी-तलाश इ० पदा

तल्लाी तोरडी-की (गो) ल्हान मुलाच्या पायात घालण्याचा रुपेरी दागिना तोरडी [तोरडी]

तल्लीन-पा-नि (एखाद्या गोष्टीत, विषयात) निमग्न शुभ दग एकरूप वृद्ध [स तल्लीन स तल्ल-नीन-वृद्धलेला]

तल्लु तल्ल-प्र (गो) माडाचा राखणदार लट्ठक पदा [स तल्ल-ताड]

तल्लुक-की (गो) तल्लुक पदा माडाची राखण

तव तव तवई-की (पितादिकामुळे येणारी) तिरि मिरि चेरी मुळां वेश्दि मोंवळ, तवा (किं) येणे 'घट्ट्या पाळिता वन। शोक गला आली तव। रावणासी' - मध्व ३७ 'जनकोजी शिंदे यास तवई येऊन घोण्यालाटी आले' - आव १४ [स तवम्-मंवार]

तव-प्र आवत, जोर तवम् पदा [स तवम्-व]

तव-प्र १ पापुद्रा, पावळ पदर वर, तवा २ (शेवटपावर वणात) सारा, भुरी [स तवम्]

तव-तवा (काव्य) तुसा 'देकयद्रुप्रात दाध त्यादील एक तव पदा।' - मोहन ४ ११ 'तव चलीं ठेऊनि माया।' [स तव-शुभम् सर्वनामाच्या पुरीचे एकचपन]

तव-किरि (काव्य) १ तव्हा हो 'तव वें नादु मये।' - शिपु १२० 'तव तवे पातला नारद।' २ तोंपरेत जय याचे अनुयोगी 'वृत्त शिवला नसे हव दिस बरे पावणे।

-कवा ४७ 'मी जव यईन तव वू वेस' ३ तर या अर्गी पादशूणाचे अभ्यय 'वेह हव पाचाचे जाले। हें कमाचे सुर्वीं गुपले।' - शा ११ ११०२ 'तू हव राजा उदार।' [स तवम्, तवा] ० गर्थत पायतां-किरि तापरेत तव,

-वरी पदा

तवई-की एक प्रकारचे मातीचे माडे भातीचा ल्हान तवा [तवी]

तवई-की सकट विपत्ति विपत्काल नाश (अवई-लोक वाता वरी तवई-प्रत्यक्ष आल्ल सकट अवई पदा) 'तवा शिवपन्तावर मोटा तवईचा वज गुजला' - पाव १५ [अवा ईच्या नोडीला पानविलेला सव्व तुल ० फा तवाही] म्ह १

तवई पुर्वते अवई पुर्वत नाही २ तवईपेक्षा अवई करीण

तव(प)क तवका-प्र (काव्य) रागाचा आवेश तवप संतापाचा आवग राग सताप 'एने बोले सनानिली। तवके नैगी टेली।' - शिपु १८६ 'एखावा प्राग्ज्योतिष एने बोलेनि वृद्ध तवकाते।' - माभीम ५ ५७ 'राक्षस बहूनियां तवका।

भीमहृदयी शारी यडका।' २ आवेश 'नोर शक्ति सामम्य 'आला धलुनि जापुवत तवके शुजावया लयाग।' - अरक २, लयागकौतुक ५७ तवका पदा [स तवम्-तपक प्रा तवक]

तवकये-काकि जोपाविष्ट होणे आवेशातुक्त होणे सगुद्ध होणे 'हो का ने महाकल्पयाचिया अती। तवकलनि येने अजत तेउती।' - शा ११ ३४२ [तवक]

तवक(कु)ल-कीन १ ईश्वराच्या ठिकाणी निष्ठा ईश्वराचा भक्तसा आचार आचारी तवकल धीवरी। कोणेही गोष्टीची फिलीर नाही' - ख १ १४२ 'खुदारा तवकल ठेऊन रघुनायराव याचे तवकीचा इरादा केला' - रा ५ ८६ २ (सामा) भर

वसा उमेद आशा ३ साहस कचात 'तवकीचे वृत्त [भर तवककुल] ० काय-जोखरीचे काम साहस करणे म्ह ० तवकल तलाहा खुदपार ह्याल

तवका तवका-प्र १ शक्ति नोर आवेश 'तवसाह' 'उडवला बोधर तवका। तो मुनाट पडे असिसा।' - मध्व ६ ५६

‘म्हणोनी तवई उडी पातडी।’—उपा ५५३ २ धैये, धीर ‘ये
पैर, म्महापायकें। जादुनि विपयाचीं वटके। अधपटीं तवई।
इदिये धरिलीं।’—झा १२ ४६ ३ फोउ, राताप [तवक]

तवया—उ आशा ‘गुडया दुनियाईचे आलमात
जितस्या तवस्याच्या दकला आदित त्या तर्पेन दाखवून हर तद्
बिरीने निफाक पाडावयासी कसूर करणार जाहीत’—पया
४७८ [अर तवस्तुअ=आशा]

तवकीर—खीर, तवकील—खील—न १ बावू, गद्द तादूळ
जर इन्कापासून काढलेले सत्व २ आरकूटच्या कायाच्या
मलकापासून काढलेले एह सत्व हे हलकें व सहज पचणारें अथ
स्यासुद्धे शुद्धतर ३ आजारी माणसास याची लागणी वतात [अर
तवासीर=आवृची साखर, तुळू स त्वडू=साळ+शीर=दूध, हिं
तवासीर, व का तवशीर, गु तवदार, का तवासीर]

तवकूफ—उ खोळरा, उशीर, अवकाश, तवकूब पदा
‘विलेन आ भेदरवानाकडून सांग वसावा इतराच तवकूफ’
—रा १९ ७३ [अर तवस्तुअ]

तवंग—उ १ पाण्यावर घणारा, पसरणारा [तउ इन्काचा]
पातळ पर, तरा, कोशेन, तव ‘दानातु तेलम वग सवग
शाले।’—र ५६ २ खोळपात देणारा धुरीचा पापुद्रा, रातर
‘काममोगाचे तवंगें। खोळपा पात रा पाते न लाग।’—जुविराट
३ १३३ तवंगट—वि तवगानीं मुक्त [स तववृ]

तवगजैद, तवजै, —न लक्ष्य, अवधान, कृपादृष्टि मेहर
नजर ‘तर तवजै कल्ल या सोबत स्वाराग इयां ठिकाण लग
पजनि तिकडून आरामसीर हत्ती घडून यत त थात कली पाहिज’
—त्रेच २४ [अर तवस्तुअ=अवधान]

तवट—न धैये, धीर ‘या परी रोहदतु पडग। स्वामी
बाई करीतु जाला। घाय वागळे न तवई। आपुला सारयी सावडु
केला।’—उपा १४१७ [तव]

तवणा—उ चर मात घालून गाळण्यासाठीं केलीं उसाचीं
काडीं, त्याची रास तवणेकरी—उ रवणा करणारा, चक्रात
पालण्यासाठीं उसाचीं काडीं करणारा मनुष्य [तवणा+करणे]

तवतणें—वकि (अनेक किंवकट तामें आगवर पडल्यानें)
कातवणें, चिडणें जिकीरीत येणें चरफडणें, तातवणें पदा
[तव द्वि]

तवतारु-ग-ख—वि १ साजेसा अनुकूप, यथायोग्य २
तयार सिद्ध ३ वदिस्त ४ रेखीव [अर ताडू=सज्ज, उत्कृष्ट]
० पणा—उ अचूकपणा, अनुकूपता, विनयकूपण

तवतुक्त—खी १ (कर) त्वरा, खगवग जलदी तो तव
उं कल्ल आला २—किवि (कर) लगवगीनें, जलदीनें, त्वरित.
‘वतुक्त निघा’ [तवताक]

शको. ४ ११

तवणा(णा)स—वि (गो) उधडया, उच्छृंखल, कोणा-
चाहि दास नगलेला

तवनी—नि—खी पेज, काजी ‘जो पुरवी ब्रह्मविद्येची तवनी।’

—आए ४ ‘मरणा येणें कव्हणी। टाही अमुताची तवनि।’—कृ १९

तवनो—खी १ (महातु) तावनी, तापविण्याचें गाढें २ (स)
पीडा ‘त आजन्म दुःपरायिची तवनी। वरी ब्रह्मयुकाळाधनी।
नाना भवपाश निवाणी। छेदक दात्र जे।’—झाम ३७ [स तपन,
प्रा व तवणी]

तवर—खी मूर्च्छा, भोंवळ, घेरी तव पहा (किं दणें)

तवर, तवर—उ अशुर, कोंवळा कोंव

तवर—उ १ बीरधी, आनंद (किं धरणे घाळणें)

‘उमतोचा तवर कली शड घालून तलवार।’—पग ७९ २ जोस

पाणी, सज ‘दाहर पुण्याच्या भररस्त्यामधें भरनवतीचा तवर मया।’

—पला ४ १२ ३ तोरा, ऐट दिमास तजर पहा ४ तापटपणा,

रागीटपणा, तवपणा [अर तवस्तुअ] तवरी—वि १ तापट, रागीट

२ तिरसट धुरीबाव ३ वीरधीनें, आवेशानें दुक्त, धाडसी [तवर]

तवर—किवि त्या वाजुव, पगीकडील बाजून (प्र)

तवार याच्या उलट अवार=अलीकडील बाजुला

तवर-वरीं-तवरी—किवि तोंपयेंत, तोंवर, तोंपावेतों

‘तवरी र तवरी भयगजाचें भन।’—दावि १४९ [तववर अप]

तववर, तववरलोफ—किवि (व) तेव्हा [तव]

तववत—किवि (व) जलदीनें, लवसर त्वरित [त्वरित अप]

तवरी—न (गो) कधील, टीन निव्वल

तवले—न १ (गो) डोकें २ लहान तवली

तवली—खी १ (खा व वे) धावूचें, मातीचें पसरट

आकाराचें घाळीसारखें भाडें टवळी, टवळें पदा २ (खा)

मट्कें, तपेली ‘हाये, उभ, पळया, परात तवल्या गुडे तपेलीं

पडे।’—साहद ३ ४३ तव्हा तो सपें चिरून शेन तवलीं ठेविली

जुगिर।’—अफला ७१

तवली—खी (गो) टवरा काढून नारळास पाडलेलें भोक,

टवळी अर्थ १ पहा ‘तात लागल्यां जाल्यार अडसरची ताकली

साळून दिना’

तवल्लड—उ जन्म आमची नियत ईश्वरास मान्य होऊन

साधनवार पन्तप्रधान याचा तववद शाला’—रा ५ ८६ [अर

तवल्लड]

तववर—किवि तोंपयेंत [तव+वर]

तवशी, तवशीण—खी (वें गो) तवशाचा, काकडीचा,

पावसाळी काकडीचा वेळ [स त्रुपी प्रा तउसी]

तवशे—खे—न १ तवशीचें फळ, काकडी ही मादी वलावट

बसून आश्विन महिन्यात होते—कृपि ५८२ (‘अप्पाभप्पा’ या

गाण्यात) 'उतर्ली तनस' २ तवसोळी पद्दा म्ह० ए० इत तवसे नळ हात चीन्वाच्या सव्या मारलेली थाप, सात हात लाडू नळ हात हल्लारी, सामोसाणी वडाळा वगळी

तंवसर—त्रि (क) तोंपरी, तववर

तवसळी, तवसोळी—ही तवखाचा, काळडीचा बीस, ताडुळीचे पीठ व गूळ घालून केलेले पवान पातोळा पद्दा [तवसे-मोजी]

तवसाड-ळ—का (कों क) एक प्रकारचे भात, ताडुळाची एक जात.

तवा—उ १ पोक्या, भाकरी इ० भाजण्याचे लोखंडाचे, मातीचे धुल्लेकार पसरट असे भाडे 'भत रते मातवा तो स्नेह हि तापला पर तवा या।' —मोरा हनुमदामायण १४४ २ काठ व पदर वगैरे करून झाला, झालजोडी इ० वडाच्या मधला भाग, वड्यांचे अंग ३ (ल) एकसारखा सपाट व विस्तीर्ण पातळ खडक, वातळ ४ रुत, खाचसळगे, उचपट इ० नीं विरहित असा जमीनीचा प्रदक्ष, सपाट भूप्रदेश ५ रत्न इ० काच्या नोंदणामध्ये तत्वाच्या खालीं वसविण्याचा सोने, चांदी इ० धातूचा पत्रा, तफट ६ दौल ताबाद यथील निष्पातील काढतापाळ्या पूल, उम्या चढीवर जिण्याच्या तोंडाशी वसविलेले तव्याच्या आकाराचे लोखंडी स्तरण घालून यता येऊ नये म्हणून याच्यावर विस्तृत पालीत ७ ओला हण्याकरिता नाला, गटार इ० कावर घातलेला मुलासारखा लाखडी पत्रा [स तव्-तापणे, प्रा तव, हिं तवा, फा तावा] साम्राज्य-० तोवर—उ १ (तवा आणि तोवर) (क) प्रवासास आव दयक सामग्री, सामान प्रवासाचे साहित्य २ निर्वाह, उपजीविका 'इकडे उत्पन्न झाल्यास तवा-तोवर, न झाल्यास फाका' —दोळे १०५ 'पटु पौजेचा तवा-तोवर घालला फाडिजे' —ख ६ २९१३ [तवा-तोवरा]

तवा—त्री मूळी, घेरी (विरु) तव पद्दा (किं यणे)

तवा—त्रि (कों) तव्हा, त्यावेळीं [तव]

तवाड—त्री १ दड, भुदंड (किं पडणे, भरणे, येणे) २ व्यापार इ० व्यवहारातील मुकसान, दूत, बूड, खोट 'आम्ही किती दिवस तवाडे सासवी' —ख १२ ६२७७ ३ सकाच्या प्रसंग, आपण 'स्वामीवर तवाडे मोठी शुद्धती आहे' —ख ११ ५९१० (विरु) तवाडे पद्दा [फा तवा-ई]

तवाका—उ गळेवद लोक लोक पद्दा पायात नेवी व गडपात तवाका घालून कैदेत ठेविले —ममव ११ [अर तौक्-गडसाखळी]

तवा(वा)का—उ तवड, वकि, तव्हा, सामर्थ्य तव्हा पद्दा

तवाजा—जु—उ १ बलीस, इनाम, नेमशुक 'तवाजी वडा क्लांही जहागीर तवाजा करून समजावीच के-ी' —रा ५ २९

—रा २२ १०४ २ आदर सम्यपणाची वतणूक, गम्य, अदवीचे, आदरलुप वतन ३ (चुरीने रुढ) (मुलें, गुं ६० काची) जोपासना, लाड, निगा [अर तवाजु]

तवानणे—त्रि १ (दुसऱ्यातून उडल्यानंतर) पूर्ववत् निरोगी, सशक्त होणे २ सशक्त, निरोगी वनणे, सुट्ट होणे ३ तवाना, हुपार होणे [फा तवाना]

तवाना—वि १ आजारातून उडल्यावर, अस्वस्थपणा गेल्या वर निरोगी किया सशक्त झालेला, (आजार, दुखणे इ० कातून) वरा झालेला २ सशक्त, सुट्ट 'वाघाने वार रुपये सम्पादून तवाना जाहला आहे' —रा १२ ६३१९ ३ ताज्या दमगाचा, हुपार 'फौज सवानी रातून मुनगेचा मचाव होय तोच अर्थ करावा' —रा ५ २५०४ (ताजा या शब्दावरवीर बहुधा उपयोग उदा० ताजा सवानी) [फा]

तवानी, तवानी तलफ—त्री गजिकाच्या खेळातील एक पारिभाषिक शब्द राजशी देणी नसल्यास व पडचोर हुकूम करा वयाचा असल्यास प्रथम नातवानी देणी दिल्यानंतर तवानी देणी पावयाची असते [फा]

तवाफ—त्री प्रदक्षिणा 'दयांत जाऊन तवाफ करून' —रा ५ ६५ [५२ तवाफू]

तवार—त्रि तवर, पलीकडील बाजूस, याच्या उलट अवार [स तव्-चो+पा=बाजू विनारा]

तवारी—त्री (क) बाभारचे एक हत्यार

तवारीख—त्री १ तारखा २ इतिहास, बखर [अर तवारीख=तवारीखचे अर्थ] साम्राज्य-० नामा—उ इतिहास प्रथ 'अगर मुसलमान कोणी असे तरी मोठे मोठे तवारीखनामे जाले असते' —एडि १ १८ [तवारीख+१ नामा=पत्रक]

तवारीखत—त्री जिम्मेदारी, हमीदारी 'दर्या-मजदूरची तवारीखत' —बाडसनदा ७७ [अर तब्खित]

तची—त्री एका विशिष्ट आकाराचे धातूचे, मातीचे भाडे तवळी पद्दा

तचीर—उ एक प्रकारचे ल्हान झाड

तचे—त्रि तव्हा, त्यावेळीं, तव 'तचे तया कृष्णा मनी मग नाळ विस्मय' —गीताचंद्रिका १ २७ [तव]

तवेदशर—उ लाडूतोंड्या, इन्हाडवाला —त्रच ५५ [फा. तवरीर]

तवेदा-प—उ राणाचा शत्रूक, आवेश, स्वेप [स स्वेप अप, लुल अर ठेप] —शी-पी-वि रागीट, तामसी सतापी, ताण [तवव]

तव्हय—त्रि (खा) तव्हा —भात्रे ७ १ ते ४

तहसन—किवि (या) तेव्हापासून —भात्रे ७१ ते ४
[तय=तेव्हा+पासून]

तशफकी—खी समाधान, दिलासा 'तुम्ही आमचे तर्फेने
याची तशफकी व जिल्जोई करावी' —रा ०० ०५ [अर]

तशरीफ—य, तशरीफदाख—तसरीफ इ० पहा

तशाडी—खी (हेट) नारा, ओसाडपणा (कि० दणे)

तशांत—किवि तशा परिस्थितीत, तसे अवता [तमा
शब्दाच्या सप्तमीचे एव.]

तेशाशा—उ घोड्याच्या पायाच्या दुभंसा होणाऱ्या नऊ
रोगांपैकी एक रोग —अक्षप २ २७३

तशेला—नि समळा त्या प्रकारचा, त्यासारखा [तमळा
अप]

तशो—वि (को राजा) तसा, तसा प्रसाराचा [म तसा]

तदशीस—खी (बैयक) चिकित्सा [अर तदखीस]

तदरीफ, तश्रीफ—खी बहुमानाचा पोशाख तसरीफ
पदा 'बरोबरी लढाईच्या तथिका देऊन स्वाना केले' —सभासद

३० 'मग हजरती तश्रीफ देऊन स्वाना केले' —इम ११

[अर] ०ई—शरीफ—वि हुजूर तथीफाखर्बे—उ स्वारी
खर्बे —बाबगावा १ ३५५

तदरीश—स—खी १ तोशीस, प्रास, स्वदी, घस तोशीस
पदा 'त्यास एक जरेचे तदरीश व आजार लागू न देणे' —रा

१५ १५६, २ पीडा 'रयतीस लायनी सिधोगाली न बरणे न
तदरीश न देणे' —रा ११ २९ [अर तदरीश]

तद्य—न (अधिष्ठ) लचाड, उपाधि, खेरे, शुद्धकाष्ठ [स
तय]

तद्य तयित—वि १ तासलेला, छाटलेला २ (अवगणित)
सक्षेप देऊन लहान केलेला (अपूर्णक इ०) [स तय]

तसदिक—खी (य) चौकशी, तपास [अर तददीक]

तसदिया, तसदी, तसदी—उखी १ प्रास, तखलीक धनु,
मेहनत २ तयवाई, अडचण, आडथरुता 'तिचे पाटापाण्याची
बहुत तमदी होती' —भाव १९ ३ कडव डेद —मदर १ ४

तगदा—मनको [अर तसदी]

तसदूफ—उ दान 'नजरा व लकाच तसदूफ सत्ते जाल'
—रा ७ १२३ [अर तसदूफ]

तसनस, तसनाना—स—उखी नायाडी धूटपाण नास
रासरांगोळी, हानि 'त्याची त्याचे समनस होऊ नये' —इम ६

—बाबगावा १ १०४ [अर तहम्—नदम्]

तसयो—खी मर्यादी, मात्याची माठ (माना) जव
माळ, स्वग्नी 'हनी तमरी पऊनि माळ। होळें आरख केले
निशाळ।' —भवि ५ ९३ [अर तदवीर=ईश्वरानाचा अव]

तसयो(वी)र, तसवीर—खी (एराद्याच्या चेहऱ्याची,
शरीराच्याची) हुबेहुब प्रतिमा, छवी, चित्र [अर तदवीर]

तसमा—तस्मा—उ (ना) (पराचा) खण, भाग चडमा
अर्थ ४ पहा

तसर—खी १ एक छुद्र कीटक पतंग २ जाडवाभरडया
रेशमाची एक जात तसर पहा [स तसर=गोटा, हिं तसर]

—राऊ—राव—न १ एक प्रकारचे जाई रेशमी बापड २ जाडया
भरडया रेशमाचे—नेसग्याचे एक वस्त्र [तमर] तसरी—नि तसर
रशिमाचे केलेले [तसर]

तसर—न १ ऐजिनसी साऱ्याच्या ऐवजी शेतकऱ्याने सर
कातास थावयाची वसुलाची नकत रकम, ही ऐन गाऱ्याच्या एक

चतुर्थास असे यारा बोंकणात नसताना म्हणतात 'बवयाई
गल्याचे तसरेदर खडीस हवय पधराप्रमाणे' —बाबगावा १ २३१

सामाग्रद— ०कॉंबडा—मोंपळा—उ सरकारी अधिकारी सर
कारी कामानिमित्त एखाद्या गावी गेला असता त्याच्या सरबराई

करिता गावच्यानी याबयाचा बोंबडा, मोंपळा रिवा भाजी

तसरळें—न उघळ बशीच्या आकाराचे भादुचे एक प्रका
तें पसरत भाई [सं रतु+स कालय; म आळें]

तसरी—खी (वी) १ बागी, मिरच्या इ०काच्या
रोपास पाणी देता याचें म्हणून त्याच्या दोन रागामध्ये खणलेली

लायट पळी, खाण, बागेतील पाण्याचा पाड २ पाण्यातील
शिंपणाच्या आरीचे दोन पाऱ्याचे शिंप, दिवदल शिंप [स तसर]

तसरीफ—य—खी १ गवई, तमासगीर इ० लोकान (राजे
लोक खूप होऊन) देतात तें मागाचे वस्त्र, पोशाख इ० (सामा)

अहेर, नजराणा 'यावत्याचा जाव दिधला लिहून। तसरीफ
देऊन पाठविला।' —तुगा ४ ४३६

२ गावकामगार, सरकारी
नोकर इ०काना बहुमानाचा पोशाख इ० देण्याचा विधि ३ बहु

मानाची वस्त्रे, जियस इ० ४ बहुमानाच्या पोशाखाऐवजी
दिल्ले वतन जमीन ५ (या) भेट नजराणा (फते, मिठाई,

इ०चा) [हिं अर तदरीक] तसारा—नि नजर करण्यास योग्य
(वस्त्र, पोशाख इ०)

तसरफाती—खी १ अधिकार 'भोगवट तसरफाती
पाळ्य आले आहे' —इम ४४ २ ताया, कवजा, भांगरदा

'जमान व भोगवट याच कागद होते त जंगल, व आदण
दुसलपणिता कासीम गलीं होणे त्याकरिता तसरफाती उजी

वागईत नाही' —रा २० ३१८ [पा तसरफात]

तसरूफ—उ १ ताया अनय, कवजा 'सरर—फरेप
कचन आपला तसरूफ कया' —इमरा १ ५४ ४ —नि रवाफीन,

ताव्यातील 'त्य चदा भरवघावर येवील रयतेम उजाह करोन
माखी रुपये तसरूफ केले' —मिग २ १८५ [अर तसरर]

तसलमात, तसल्लि(ली)मात—तस्लमात पदा -वि (जमाराचोत) मोघम, अमानत -क्षम करोन, माफन, गुजस्त अर्थ ३ पदा 'तसलमात धीनिवात दिवळ कारून भिलदार -वाडणमा १४० [अर तस्लीमात-तस्लीम=समम योय भव] ०५३-न एकापाळ दिवेल्या रमेशा पदा दिशेव देण्यापूर्वी ज्या खाल्यत ती रपम दाखनात ते खाते

तसला—वि तया, तसा प्रकारचा, त्यासारखा [सता]
तसलीम, तस्लीम—स्त्री वदन, प्रणाम, स्मरण, राम राम, सलाम 'तस्लीम कानिया जाता हाता' -अस्त ८८ 'बयाजी सिंदे यानी उदोन तसलीम केली' -भाव ६१. [अर तस्लीम्]

तसली—स्त्री समाधान, खातजेमा 'पंतु दुसरा सर्दार आल्याखेरीज पातशाहीची सगणी होव नाही' -दिमरा १ २५१ [अर]

तसयळ—स्त्री पात -बदंगुर २८३
तसयीर—स्त्री तमयीर पदा
तसा—वि १ त्या प्रकारचा, त्यासारखा, त्या जातीचा -किवि १ तसा प्रकारे, त्या प्रकाराने, तसा रीतीने, त्या प्रमाणे १ त्याखणी, त्यासत्ता, तत्काळ, लागलीच, ताबडतोब 'बाप आला तसा भी बघलें' 'जेरों तसा आलें' 'त्या मागने, त्या दिशेने' 'ता मागे, दिशा घरून' 'आम्ही असे जातो, तुम्ही तसे जा' ४ बाक्यपूरक, बाक्याकारादिक शब्द 'जे तसा मारीन' (जसा शब्दावरान उपयोग) [सि तस्-सन्ध, तस्-तम]

तम्ह—सू—पुन मजाच्या एक-विषास विधा एक-चौविषास अदावतया लावीये एक परिमाण साधारणत अनामिका व मन्व्यामा याच्या हरी इतकी याची लावी असते, द्रष्टुळ [पा]

तसेर—न मज राड, मज सारा तगर पदा
तसेला—वि त्या सारखा त्या प्रकारचा (प्र) तसल पदा [तपल अप]

तस्कर—उ चोर, डगल [स] सामादाब्द—विद्या—स्त्री चोरी करण्याची विद्या, शास्त्र, बोसल्य ठकवाची 'तुम्ही ठक चोर आशिला घरा। ता तस्करविद्येमाजी घुरा' -शनि १६४ [तस्कर+विद्या] तस्कर—स्त्री चोरी तस्कराये ह्मण [तस्कर] म्हण मल्की करिता तस्की होते=येनें कोरून ठेवजेल प्रिस घुडे चोरीचा निजत होतो

तस्करणे—सक्ति, योणे -माडा ११ ५४८ (पाठ) [तस्कर]
तस्करनिशी, तस्करनीस—तस्करनिशी इ० पदा
तस्करपत—उ तजकरीसास विनोदाने दिवळे डोण नाव [तजकर(अप)+पत]

तस्करा—उ शिवांद रकार रजरा, रजरा पदा 'त्याजर हुसूर धोणी तस्करा वेग की' -रा ७ ३६९० [अर. तजकरा अप]

तस्त—न हात, लेंड इ० धुताना पाणी सांठण्याचे, धुकण्याचे इर लेंगचे आडे, पिच्छाणी, गदगपात्रक -ताम्ब १ २६ 'पगे, मोलडे, कितेक निवडी तस्ते प्ररास्ते घुसे।' -मारड ३ ४४ [पा तस्त]

तम्हिया, तम्हदी, तस्ती—उ दिया, तसदी इ० पदा 'ये वेणीची तस्ती पार जाली आहे' -रा ६ ३९१
तस्दीक—उ दान तम्हूक पदा 'तमाम लोकांनी ततक नगरी रुपये व राशें व छडीर, तेत तीळ बंगेर विजय तस्दीक केने' -रा ७ १२० [अर तम्हूक]

तस्पिया—उ १ मैत्री, स्नह १ समेत, सह 'ऐव्यार केग व तस्पियाचा नहा टाविला' -बाड-वैफियती १००. ३ (ना) निचाल, निर्गय [अर]

तस्वी—स्त्री स्वरणी, जपमाळ, तसवी पदा [अर तस्वीर]

तस्वी—स्त्री स्वरूपवाधर्म्य [अर तस्वीर]
तस्वीर—स्त्री छत्री, प्रतिमा, चित्र तमयीर पदा [अर तस्वीर]

तस्मा—उ १ घामड्याची वादी, पदा १ समईपाली देवा ययाचा घामड्याचा वतुकाकार हुक्डा
तस्मा—उ (ना व) घराचा खग, दोन खावामधीन जागा; तमया श्दमा अर्थ ४ पदा [श्रमा]

तस्मागर्दन—वि चोहोंनास मान फिरविणारा (वाडा) हा बाईट समचला जातो -अथ १ १०४ [तस्मा=वादी+गर्दन]
तस्मात—किवि १ म्हणून, त्यामुळे त्या कारणास्तव २ (यो) तशात टितल्यात [स तत् या पुढिगी सवैनामाच्या पंचमीये एकचन]

तस्त्रीक, तस्त्री—स्त्री आगमन 'जुद आ यकना-पन्हांनी या चिल्लास तस्त्रीक फमावावी' -पया ३८० [फा तस्त्रीक]
तस्लमात तस्लीम तस्लीमात—स्त्री. १ वदन, राम राम, सगम २ दंगरी, बडीस इगम 'समस्त ल्हानघेरीं तस्लीमात वज्या वाणिगी' -ऐटि १६५ 'हैदरखान यास पक्ष हजारीची तस्लीमात जाली' -रा १ १७९ ३ मोघम खर्ची खर्चाखिदा अमानत दिविलेरी रक्ष 'तो जागा लानाची येवला याचे तस्लीमातास दिली आहे' -रा ११ १८३ ४ तागा, बकजा, दिम्मत 'बकजाचे तस्लमातीस जे हत्यार असेल त्याची चौकडी राखीत जावी' -मोकु ४० ५ उपयोग, उपभोग तसलमात पदा [अर तस्लीम्=याचे अर]

तह—प्र १ दोन युज्यमान पक्षातील शत्रुत्व नाहीसे होऊन झालेला सलोखा, समेट सत्य, ऐक्य २ समति अनुमति मान्यता, पसति ३ सरकारी खजनी कायदा, नियम ४ बहिर्वाट, धाव 'दशमुखपासून दिवाणात बसून घ्यावया तह आहे'—इम १५५ [फा अर तहोया-अथर्वशा सामुग्री?] सामासन्ध-
 ०नामा—प्र तहविषयीचें करारपत्र, दोन पक्षातील तहाच्या ट्या वाच्या अर्दीचा लेख ०वाजारी—खी एकाच वाजारातील हुका नव्या जाणचें भाडें 'तफरीक व तहवाजारी व सायर रहदारी व मे'—नादवा १ ३५ तह व मोजोर—किंवि तहाप्रमाणें 'हिसदाराचा हिसा तह व मोजीव दैत जावा'—वाडसमा १ १५६

तह—उ गादी, चशी इ०कावरील आच्छादन, अधा, गादी, चशी इ०कावरील खोळीत लावलेले ठिगळ

तहकीक—खी १ सत्य, निश्चित निर्णयात्मक सत्य, चरी हकीगत 'काहीं कदीम सनद वसेल त हुनूर आपून दाखवावी त्याजवरून तहकीक होईल'—रा १४४ 'फतु तहकीक वळेना'—भास १२४ २ खानी 'तहकीक करून आकार होईल त्या-प्रमाणें खरे लिहिणें म्हणोन'—वाडवाया २ १८८—वि निश्चित, खरें [अर तहकीक]—जात—खी १ चौकरी, तपास, सत्या न्वेषण सहानिसा सद्दी गोष्टीची तहकीकात लाविली'—रा १८९० 'धाकट नावा व गोपिन्द शिवराम तहकीकात करिता सो (चोतवा जनकोनी) योरात रचोनी मत्ता टाव झाला'—ख २ ६३१ २-हकीकत 'दिवा मजहूरची तहकीकात मनास आणता'—वाडवाया २ १५ ३ खचिती, खात्री, निश्चितपणा [अर तहकीक अव]

तहकुयो—खी काहीं काळ्यापुरती बंदी, खड, खड वाव वणू तहनी पहा

तहकूव-प, तहकूवचिठी—तहूव इ० पहा 'एडाई तह कूव करितो'—मराचिथोवा ५० [अर तहकूव]

तहगिरी तहगीर—खी धडतरी पदच्युति तगिरी तगीर पहा 'न्याहारानाचें बाईचें डागें तहगीर जडालें'—इम ३६

तहद-त—१ पर्वत पावतो, ४० त्या हरीपावतो पुढी थी अदर रामे मर तहद दिदी या देईत—अप २०३ २ तहदच्या नाडींग धर्तेहदि हिरणानें लावतात तहद अनन्यर्थात'—मासमा २ १०० [फा तह-चा १+द]

तहदम—वि वजार बदम दाप पाटील मरून तहदम कले'—पद १८८८ [अर]

तहदल—रि (य) तयार, मिद

तहनाल—न १ तयार इ० धर्त्याचें म्यान—दार २ म्दानाचें टोंक म्यानच्या अग्रय धर्त्याचें चोरी इ० धर्त्याचें टापा—वाहमा १ २४९ [फा तहनाल]

तहद—प्र वार्षिक खर्चाचें अदाजपत्रक ताळेबद [तहद वद]

तहमु(मु)ल—प्र १ ठिलाई सहन करणें, सहण्णुना 'आपण सधुरी करून तहमुल करावयास तस्मीर केली नाही'—इम ६७ [अर तहमुल]

तहरीर—खी १ काळुनाच्या खच साठी देशपाडे इ०काच्या स्वाधीन केलेली गावकींतील रकम हक्क मराठी राज्यात फडणीस व मुळमदार यांनाही ही देत असात २ लिखाण, वर्णन [अर तहरीर]

तहरीर—खी तकरार 'सदरहु मुकदम्यासन्धी कागदपत्राचा वाकवपार काकून मिळण्याविषई बरीच तहरीर केली'—विधिस २ १३१

तहवील, तहवेल—खी १ लष्कराना, पीलखाना इ० अठरा कारखान्याच्या खर्चाचें तदर २ अठरा कारखान्याचा समु दाय ३ सरकारी कोठी भाडार 'जडाव तहवेल पैकीं'—वाहमा १ ७७ ४ रोवड, गयरी, भागल, पुगी [अर तहवील]

तहशी(सी)ल—खीन १ वसुली, जमाबंदी, सरकारी सारा बसुल करण्याचें काम 'तहसिलीत प्यारे सरांचे देविते जातील'—सासह जुले ११ २ रयतेने सफारास धावयाचा सारा, सर कार वेणें 'स्वागुनवाची तहमील निचो'। रसद स्वामीसि दिधनी शरी'—अवि ४५ ६७ ३ वसुल झालेल्या सान्याची रकम ४ कोणापासून व किती सारा वसुल करावयाचा, किती कला इ० माहि तीचें कुळकण्याजळ असलेले पत्रक ५ (ना व) ताडुना [अर तहशील] सामासन्ध—०दार-उ सारावसुलीचें काम करणारा अधिकारी, सामलदार [फा तहशीलदार] ०दारी खी तह सीलदाराचें काम, हुदा, सामलदार [फा]

तहा-हा—रि १ तपे त्या दिशानी 'तहा त्याने दाराणी अकरावना साड हता'—भागप १ १११ ह्या सान्याचा उपवाय फक्त सरराही कागदपत्रातून व वगिथे थपिगरी कनिष्ठ अधिसान्याच्या हुपापूर्वी थिचा तली वाणी इ० प्यापाण्याच्या नामापूर्वी करतात उदा० तहा फगीर, तहाचीलगा, तहातली तहावाणी इ० २ (वचनचो टणें) तहा; मा गतर 'तहा राजा काय वा'—मापा २ १ ३१ [हि]

तहादार—रि १ ज्याची पडी अयाप माहजेगी नाहीं अगे (नरें लुगई मती) बाजू पागारून पुन आलेला अंगतरा, काय इ०) नडाधर; धाराधरणी २ (पुढीने रुड) राजा शिडा नमलेला [फा तह-परी तह-नरा]

तहादर—रि तहादार अर्थ ० पहा

तहान—खी 'हान मुक्क्या दाकपार धरम्यागामी रेवा वपाच' पनाचा ठेग थिचा दुपची पडी (कि० धर्त्याचें कागड)

तद्धान—स्त्री १ पाणी पिण्याची इच्छा, तुदा, तुण्या २ (ल) इच्छा, आकांक्षा, आशा 'वसाहतीच्या स्वरुपाच्याविना हिंदुस्थानची तद्धान कक्षाबंदी भागणार नाही' -नेसरी १०५ ३० [स तुण्या, प्रा तप्हा] (वाय) ० घालविणे—माडणे—तद्धान शात करणे तद्धानलेटा—वि तद्धान लागलेला, त्वित, तद्धानें पोडलेला म्ह० तद्धान लागल्यावर विदीर (आड) खणणे—आयत्या वेळी जव्वरीची वस्तु शोधणे, सवट शुद्धण्यापूर्वी त्याचा उपाय शोधून न ठेवून आयत्यावेळी धावाधाव करणे सामाशब्द—० मोड—स्त्री १ जनावर, मनुष्य पाणी पीत असताना त्याची तद्धान शात होण्यापूर्वीच त्यास पाणी पिण्यास प्रतिकष करणे २ वर साहित्याप्रमाणे मोडलेली तद्धान ३ थोडेंसे पाणी पिऊन तद्धान तात्पुरती शमविणे ४ तुण्ये, घासनेचे—ती तुस करून—निमुळून होणे [तद्धान+मोडणे] ० लाडू भूकलाडू—उ मूक तात्पुरती शमविण्यासाठी खावयाचे फराळाचे पदार्थ लाडू इ० फराळाचा जिरस तिने आपल्या सुलास तद्धानलाडू मूक लाडू करून दिले -लोक १ ५० तद्धानणे—नेणे—भकि (ल) तद्धान लागणे, तुपाकृत होणे [तद्धाने]

तद्दाहायत—किंवि यावज्जीव, आजन्म, आयुष्यभर, मेरेपर्यंत (हा शब्द व्रत, इत्ताम, करार इ० कांच्या वस्तुऐवजात योजितात) [का ता—द्दायाव]

तद्दा—किंवि (खा) त्या दिवशी, तर्फी [स तद्दा]

तळ—उ १ (एखाद्या पदार्थाचा) खालचा भाग, बुड २ जमीन जमीनीचा पृष्ठभाग 'दोन्ही दळभारा देवतां। तो प्रघने (प्रयुग्मे) आणीला तळा।' -उवा १४५ ३ (शाड, छपर इ० कांच्या) खालील जागा जमीन 'एवे आत्मप्रातिछाया। आप णया तळी।' -शा १६ १० ४ तेव्हा, स्वारी इ० कांची मुक्ताची जागा छावणीचा गोड शिबिर केंद्र (कि० घालणे, देणे, माडणे धरणे पडणे येणे सोडणे) 'महाराणीसाहेबाचा तळ बडोदे मुक्तामी ज्या राजवाड्यात मुक्ताम असेल तेथील पाहारे -बडोदे राज मंडाल, कामगारी—करकून नियम ७ ५ पृष्ठभाग, सपाट भाग जसे—हावाचा पायाचा तळ 'ऐसे चारी हे सरळ। करचरणतळ।' -शा १४ १०३ 'पृथ्वीतळ उल्लेख पडला।' -शा १ १०६ ६ व्यापारी प्रवासी, लमाण गाड्या, घोडी इ० कांच्या मुक्तामीची जागा अशा ७ एखाद्या ठिकाणी काही काळ राहिले तेथ्याचे वास्तव्य, मुक्ताम छावणी केंद्र ८ एखाद्या पदार्थाच्या राखीने व्यापलेली जागा, पदार्थ ज्या ठिकाणी असेल ती जागा (पदार्थ हलविताना, तेव्हा हुसरीकडे नेवना सापेक्षतेने या शब्दाचा उपयोग करतात) 'आव सणजेव नेऊ मनोष, काही तळावर ठेव, ९ विरुद्ध व सपाट भूभाग, मैदान, सपाट प्रदेश 'या तळाची प्रदक्षिणा चार कोसांनी आहे' -दूर जोडा इ० कांच्या खान्या (ज्यावर पाय टेकतात ते) भाग

तळवा, जोड्याच्या तळव्यातील चामड्याचा तुकडा ११ (-न) कुआराच्या चाकाच्या मज्याची फळी १२ नाच, रसातळ 'माती मेळाचि जरी दुजैय तरि निवरातात्मजरीतु तळा।' -मोघी २ २२ १३ (चणगरी) ताडा [स तळ मे जि तले—खार्च, आठ] (वाय) ० करणे—मुक्ताम करून राहणे, देरा देणे, विहाड लावणे ० घालून बसणे—१ (एखाद्या ठिकाणी) कायम वस्तीच्या इरा याने राहणे, उतरणे, आसन, ठाण माडणे २ हुसत्याचा पैसा गिळ इत करून, लुगडून वेदरकारपणे स्वत्व आणि निधस्त राहणे तळ मारणे तळची—तळगायाची आग मस्तकास जाणे—(कत्यांची पट्टी) रंगाने नेचशिखात सतत होणे, अतिशय राग येणे तळचे मडके हाणणे—फोडणे—(मडक्याच्या उतरडी तील सर्गीत घालचे मडके फोडणे) (ल) मुळावल्या पाव घालणे, समूळ नाश करणे ० झाडणे—(ल) (सर्व सामग्री, वेगमी इ०) घाऊन फस्त करणे ० थांयणे—(एखाद्याचे) आसन स्थिरावणे, जन्माची सोय लागणे, घाण्यास, ठिकाणी लागणे (कत्यांची पट्टी) ० न थांयणे—(कत्यांची पट्टी) एखाद्याच्या पायाला मोवपा पडणे, बुड स्थिर नसणे, भटकभोंवती करणे ० मारणे—तळ घालून बसणे अर्थ १ पहा ० लागणे—पडणे—(कर्माची पट्टी) (सामग्री, वेगमी इ०) जवळ जवळ फस्त होणे, संपण्याच्या वेदात येणे तळावर बसणे—राहणे—१ विपत्तावस्थेन येणे अवदशेन येणे अर्चिचन होणे २ (ल) पती बसणे, समाई कीच्या वाण्यांतील भागास मुकणे (शोर, लुगस त्याच्यापैकी पती बसण्याचास उरिचा काहीही भूत इत नसत त्यावरून) ३ थवाच्या ठिकाणी, वेदमीच्या जागी असण (एखाद्यास) तळावर बसविणे—एखाद्यास समाईक वाटणीतील भाग देणे त्याच्या कपाडी वांगणक्याचा असला लावणे सामाशब्द—० वाटा—स्त्री शिडाचे कापड तळाची लाव ताणण्याकरिता वापरलेली वाडी ० झांऊण—न सव्यादी आणि समुद्र यामधील देश, कोंकण पर्वता दक्षिण भाग सोबे मुकुड व त्याजवळचा प्रदेश ० खड—न (की) १ जाल्याची खालची तळी (सामा) जाल्याच्या दोन तळ्यांमधीं कोणतीहि एक यात्राही हालचे बरेच तळखड असाहि शब्द प्रयोज करतात २ खालचा भाग तळ, उदा० भिंतीचे तळ खड ३ फणाराच्या चारखडास आणून चारीसारखा अशा (पाती) असतो व वर कटि असणात त्याच्यामध्य जा बळदार भाग असतो तो ० खड्डा—उ खाव ज्यावर बसवितात तो दगड, उयळयाचा दगड ० खरप—उ (माल व्यापारी जिरस इ० कांच्या) स्थानिक, तळावर होणारा, गावातल्या गावात होणारा खप 'या माळ्या तळखर कमी' -मुक्या ४९ ० धर—न १ घराच्या तळमज त्याच्या खाली (जमीनीच्या पोटात) मनुष्य इ० कांस राहण्यासाठी केलेले स्थळ खोली, दाखन, भुईपार २ (कु) मारी

असलेल्या घराचा तळमजला - शाहीनो घाट-३ १ पर्वताचा पायचा पर्वताच्या पायथ्यालगतचा प्रदेश, घाटबुडी पहा सहाद्री खालचा प्रदेश [तळ+घाट] •चेपणी-की १ धान्याचा वणगा इ० काचें तळ धान्य इ० कार्नी सरून, चेपून सारखें करण्याचा व्यापार २ एखादें मोठें भांडें, कणगा इ० काचें बूड व्यापेल इतकें पदार्थ धान्य इ० काचें परिमाण 'घागरभर रसामें या काढिलीची तळचेपणी मात्र होईल' [तळ+चेपणी] •जमीन-की भात जमीन - शे ३ ४ [तळ+जमीन] •झाडा-३ १ (घर, खोली इ०) पूर्णपणें रिकामें करणें २ खाल्पासून वारपयंत, नोना नोप-यातून कपेली, पेतरेली (घर इ० काची) झटती, झाडा, तपासणी ३ (साय पदार्थ, धान्याची वेगमी इ०) खाऊन फक्त, चर, नि शेष करणें, (तामा) (एराया पदार्थांचा, वेगमीचा खाऊन केलेला) चरमग, नि शेषता, फना, फडशा, ४ (स्वय पाक, यश, इमारत इ० करिता) जमीन झाडून, सारवून, साफवून कण्याची क्रिया ५ (सैन्य इ० काचा) युक्ताम उडल्यानतर ज्या दिशाणीं तळ असले तेंच काहीं जिवत घेऊन राहिला आहे हीं बाय हें पाहण्याकरिता केलेला शोध, तपासणी, तळसोधणी •वृत्त-की व्यापारी जिनसांनीं स्थानिक वृत्त, वृत्तवडा 'तांच माल खरेदी करून पाठवा असें लिहिल्यास त्या निद्राणीचा माल बाजारत तळवृत्त असल्यास कमी किंमतीचा माल असला तरी ज्याला किंमत देऊन घ्यावा लागतो - मुल्या ५३ •पाय-३ पावलाचा खालचा भाग, पायाचा तळवा •पायाची आग मस्तकास जाणें - तळची आग मस्तकास जाणें पदा •पुस-की १ खाद्यपदार्थ खाऊन सत्पा, फक्त, नि शेष करणें, (तामा) (खाद्यपदार्थांचा खाऊन पाडलेला) कडशा, फना, चरमग तळझाडा अर्थ ३ पहा ३ नायनाट [तळ+पुसणें] •पुड-१ १ शूट इ० काचा पुडा, तळ, खालचा भाग 'संव संव होतो घोरडें'. अकमाचीं तळपुडें। आगि कन्यादाचा पुडपुडें। पेती घाव।' - शा १० १९८ २ खळ्या तील, धान्याच्या पेंवतील (धान्य इ० नें युक्त) गाळसाळ, गदळ, झाडणी हा महाराचा हक्क असतो •घट-पुन १ नाळ जमीनीचा प्रदेश, मैदान २ होंगटाच्या पायथ्यालगतचा सपाट भुम्रदेश ३ राताचा भाग, अधोभाग 'ना तरी कडेयातळवर्गी। जेसा आपुलाचि नोल किरिगे। पडिसाडु तोळनि उठी। निमित्त योगें।' - शा ४ ४० (इमारत इ० काचा) पायाचा भाग, पाया 'पाया दोधूनि धरातडी। तळवट बाधिला रत्नप्रवाळी।' - सुगमा २ २ ०८३ - गुम खाली, खालच्या भागात 'आकाशचि वणें नीर। तें तळवर्गी बापे जाह।' - शा १८ ३२२ 'हुकुमातळवर्गी टिळ लागे।' •घणी-न (घ) जमीनीवती (नदी, नाले, ओढ, तटी इ० काचें) पाणी 'वळवर्गी आलें तळवर्गी घेउन नेले' [तळ+घणी] •घाट-की मुयाराची वट, घोरवट •शोधणी-

की सैन्य इ० काचा तळ उडल्यानतर त्या ठिकाणीं काहीं राहिलें कीं काय तें पुरतेपणीं पाहण्याची क्रिया, तळझाडा अर्थ ५ पहा [तळ+शोधणें] •सरा-सरी-की खाबाचा तळखडा, उचळा •सांड-किवि जमीनीपासून निराळें, तळापासून उचलेल्या स्थितीत (ओशें इ० असणें), जमीनसाड, भुईसाड [तळ+साडणें] तळझात, तळाव-थ, तळाटा-ठा-३ हाताचा तळवा [तळ+हात] •हातचा, हाताघराचा फोड-३ (ल) अत्यंत प्रिय व नाजूक वस्तु, अत्यंत प्रिय व निव्हाड्याची व्यक्ति (तळहातावर झालेल्या फोडस किंचितहि धका लाघू नये म्हणून आपण फार जपतों या वरून) तळहाताच्या फोडासारखें घागरिणें-बाळगणें-मानणें-(एखाद्या वस्तूची, व्यक्तीची) अतिशय काळजी घेणें, जिवापाड जपणें तळहाताचा मळ-३ (ल) अल्प भ्रमाजें होणारें कोणतेंहि काम, सहज एलीनें वरता येण्याजोगी गोष्ट. 'चिनें काडणें हें त्याला तळहाताच्या मळाभ्रमाणें आहे' या अर्थी हाताचा मळ असाहि शब्दप्रयोग रुढ आहे 'तळहाताला केंस येणें'-अशान्त गोष्ट हाक्य बोटींत येणें (तळहाताला कधीं व केंस येत नसतात त्यावरून हा अर्थ) तळहाताला केंस न येणें-अस अर्थ नवणें, अगान धमक असणें तळहातावर शीर घेणें-जिवाची समा न बाळगणें, (एखाद्या कार्यासाठीं) मरणहि पत्करण्यास तयार होणें तळाची आरी-की (धामाधवा) जोडपाचा तळ शिण्याची आरी तळातळ-न सप्त पातालापैकी चौथें पाताल तरातल पहा 'इथें जे गर बुडविले। ते नेले तळातळा।' - जे ६४ १९ [स तळतळ]

तळकट-न ताडून 'लोखडाचें तळकट वेळेवर सापडायचें नाहीं' - अस्तमा ११९

तळकट-वि १ तळलेला २ तळल्याचा वास यगारा(पदार्थ), तळलेल्या पदार्थांच्या वासासारखा (वात) [तळणें]

तळकट-टी-नकी (कीं) १ घटईचा, आथरीचा तुकडा, (राजा) तळकर (गो) तळपुडें २ ताडल्या, माडाच्या झाडवीचा उभा चिरलेला अर्धा भाग [स ताल=ताड; तळ+कट अल्पायर्षी]

तळकर-न (राजा) आथरीचा तुकडा; ल्हान चटई, तळ कट अर्थ १ पहा

तळका-३ १ विजयाच्या उपयोगाची ल्हान चटई, आयरीचा तुकडा, तळकट पहा 'साडला माशा पाटका तळका, कशी मज दळीं खाडी म।' - एकनाथपदें १ पहाती, चादकी, लाटी, ३ बामडी मात्रक्यानें त्वनेच आलेल्या फोडा, फुगेडी ४ पुस लेल्या पोळीचा पापुडा ५ जोडपाच्या तळवाचा पादून काढून निघालेला तुकडा, पापुडा, (धामा) कापून निराळा केलेला सपाट, चापट तुकडा, काप (कि० उरणें, निपणें, जणें, काडणें, घेणें)

१ (उभे पीक असलेल्या शेतातील) पीक कापलेला भाग, (सेतांतील) पीक नमलेला, मोठ्या तुकडा; (सामा) (पसणी, नांगरी, कपणी, निंदणी इ० वाचून राहिलेला) शेत जमीनीचा तुकडा
 २ आग्याचा अर्धा काप (कि० कापणे, वाडणे, निपणे) [तळ]
 तळरा—वि तळलेला, तडून काढलेला तळकट पदा [तळणे]
 तळकाट—नी (बु) सरळरी, सिज्जेली वहाण [तळ]
 तळकुटे—न चटईचा प्छानसा काटचा तुकडा तळकट पदा
 तळक—न धान्याची राख चौदाशेंत भरल्यानंतर जमीनीवर, वायटपावर, सोन्यावर राहिलेले थोडे धान्य धान्य चौदारात भरण्याचे कान महासकडून करविण्यास या उलेख्या धान्यावर त्याचा हस असतो [तळ]
 तळखेरा—उ (राजा) घराबारीय मूढ पुढाराचे (तो ज्या घरात, जागेत, मेला असले तेथे बावल्याचे) विचाच, समथ याची जागेवर पूजा करती लागते [तळखाच]

तळण—न १ तळण्याची क्रिया २ तळण्याचा पदार्थ, छद्म केलेला पदार्थ खाच ३ तळण्याची कडी [त तळन, प्रा तळण]
 ४ चळण—न तळलेले व इतर पदार्थ, (धाना) खावपदार्थ 'तळणचळण केले थोरले विड शाले' स्वरित परम तेथे भत हे वेडिलेले १'—साहस ६ ७२ [तळणे+चळणे]

तळणी, तळणाटोप—लीउ (कों) कडी [तळणे, शु तळणी] तळणे योगांगे—न (कों) धान्याची खोल, विनकामाची कडी
 तळणे—अकि पदार्थ तापलेल्या तेलाने तुपात घालून पक करणे २ (ख) (एखाद्याची निर्दयतेने) छत्रगूक करणे, गाजणे ३ (सुवांचे वन इ० कोने) चटका चवणे, भावणे, पोळणे, अग्नि सवत होणे [प्रा तळण, हि तळणा] तळता—वि तळणारा इह० खावण्यासाठी पसले मग काय गेले तळतीचे काय गेले वळतीचे
 तळत—उ (गो) तळाव, तळहात [तळहात अप]
 ४ फळे—न (गो) हात पोहोचण्याइतक्या उंचीवर ठागलेली फळी [तळत+फळे=कळी]

तळतळ—नी १ (उन्हाच्या प्रखलतेने होणारी अगाची) काहरी, उषारा, गदगा, स्तितस्तिव (कि० करणे, होणे), (उन्हाच्या प्रखलतेने येणारी) घेरी, भोंवक, मुळंड, चकर (कि० येणे) २ सताप क्षीम, रणाचा आवड (कि० येणे) ३ (पधाताप, थोड इ० कोने होणारी मनाची) तळमळ, अस्वस्थता, अयाति. ४ (स्त्री) उपद्रव, निरिडीत आणणारे कृत्य लोभजनक गोष्ट (कि० वणे) [तळणे द्वि]

तळतळणे—अकि १ (उन्हाच्या आसलेने) खिडखितले, उबगणे, हगडणे, (अग्निताप छुधा इ० नी निवाची) धाळलेले होणे २ दुःखात निवडलेले होणे, तळमळणे ३ सतापाने चरफटणे, हातपाय आपटणे, घाप देणे ४ रोषस्तणामुळे दुसऱ्याच्या

बाचामुळे) जीविताने चेटाळणे, विटणे, उरगणे—शान्ती हो [तळ'अ]

तळतळाट—उ १ (उत्तराच्या अतिरास) सतापाचा, तळतळीचा अतिरास, चरफट २ चटकाट ३ जुद्ध, छळ इ० कोने विडून गेलेल्या मागम ने दिलेला घाप (कि० घेणे, देणे) 'देक विण्यागाडी देतो घेने तळतळाट ग।'—मज्य ३८५ ३ पदांमध्ये छळ, जुद्ध, दडपदाटी, जुद्ध, छत्रगूक इ० नी गुण वारी स्थिति (कि० करणे, लावणे, माडणे, होणे) [तळतळ]
 तळतळाविणे—अकि १ विडविणे, उपद्रव, प्राड देणे, निरिडीत आणणे २ गाजणे, छळणे [तळतळणे]
 तळप—उ त्रिराथे दक कर्णमुषण 'तळपातली टिका टिका कानतले तळप अने दोन नम कपूर.' देकन साथेच असतात'
 —महाप ४ ८ ५५ [तळपणे]

तळप—ने (राचा) १ तळणे २ तळलेला पदार्थ तळण पदा [तळणे]
 तळप—न (गो) चडव, पापाण, कातळ—[त तळ]
 तळपट—न. १ (घाप इ० कोने झालेला होणा) शुष्कप, नि सतान, सन्धनास, निर्बल 'इहणति अदित्यादि सत्या त्या मेल्याचे समूह तळपट हो।'—सोमना ५ ८७ २ (देव, गाव इ० काची लुगट, जाळरोळ इ० काची सालेली) उष्णहला, हुंदरा, नासाची, बेबिवासी, राखतामोडी 'वेरान्यानी या देशाचे तळपट केले' ३ (व्यापक) (खाय पदार्थांचा खान्न उडविलेला) कडशा, पत्रा, नि देवता, चामना 'त्यानी शमर लाड्याचे तळपट केले' [तळ, तुल० हि तळपट=तळपट] (वाप) ४ होणे, घाजणे—सत्यानास होणे, वाडोळे होणे ५ वाजणे—(१) दिवलेले निपणे, दिवाळे वाजणे

तळपटो—वि १ (गो) पापाणपुल, मिंस २ खरखीत, उन्हात जात्रेला [गो तळप=तळक]
 तळपणी—स्त्री चढाकणे, तकाकणे, तळपणे, चमकणे, झुक—उरी 'सोमकांत कासारचीनी' मळकळपाची तळपणी.'—सुवभा २ ५१ [तळपणे]
 तळपणे—अकि (उन्हाच्या तापाने) भाजणे, पोळणे, तळतळी, होरपळणे [तळप]
 तळपणे—अकि १ (काय) चमकणे, चढाकणे तक्तकणे, झळकणे 'जे देहाच्या आवती दाटत' मत्सराचे वळस पडत. मात्रि प्रमादादि तळपत। महावीर १'—हा ७ ७२ सोमणे, खुलणे 'मळकुडले तळपती भवणी'—गुगा १ २ फिरवले, पटले जाणे (तळवार इ० घाव) ३ चलनचलन करणे, हाडणे 'पे पाणिमा चिचे मुमिक। पाणी तळपे बौद्धे। ते दहरी म्हणती लोकिं'। एदनीं वें पाणी।'—हा ११ ६०९ ४ (एखाद्या वस्तुमोक्ती)

धिरदया धालें, भोवडत, तरंग राहणें, घोंटाळत, गुंठमळत राहणें. 'मग हातीं घेउन असिल्ला। रुमिया सळपे रयांमोंवता।' - २४ ६८ ५ हपापणें 'बीं मज खायांमि थर तळपावे।' - मोडयोग १ ३७ (तुळ० का सळपु=तेज, प्रकाश)

तळपी, तळपीण—पुकी (राजा) पदार्थ तळण्याकरिता बसलेला पुरुष, स्त्री व्यक्ति [तळण-प]

तळमळ—स्त्री १ (ज्वर, शारीरिक, मानसिक दुःख इ० कांच्या योगानें होणारी) अस्वस्थता, तडफड, तामग, चडफड, वैचैन अवस्था, हेराणी 'तळमळ निवरी' रामकारण्यसिंधु। - रामदास, कवगायक (नवनीत पृ १७०) २ घुरघुर, घुंघुट, काळजी ३ पथाताप, पन्तावा, अनुताप [तळणें+मळणें] दे तडमळ]

तळमळणें—अकि १ (ताप, दुःख इ० कार्णी) हेराण, अस्वस्थ होणें, तडफडणें, वैचैन न पडणें, चडफडणें, घुंघुटणें, तळमळ होणें २ घुंघुटणें, घुरघुरणें, चितेंतें अस्वस्थ होणें, कळ कळणें, इडइडणें 'मच्चित्त पौरुषाच्च चित्तुनि अ-सायु-वाद तडमळते।' - मोडयोग ७ ५८ ३ झुरणें, उत्केंडेन अस्वस्थ होणें [तळमळ]

तळमुस—स्त्री धुळधाण, नासाडी, उज्वस्त स्थिति, बेधिरास्त्री, बद्द

तळय, तळई—स्त्री (गो) ल्हान तळे [प्रा तळाई, म तळें] **तळयाणें**—अकि (हु) तळपाची आग होणें, दुःख होणें 'घोंडा लायून पाय तळयाला' [तळ]

तळन—न (गो) लग्नत वधूवरस एवत्र बसविण्यासाठी केलेली गादी [स तलिम=गादी, शय्या १]

तळनटणें—अकि दडपणें, दापणें, तळाळा घालणें [तळवट]

तळनण—न तळलेला पदार्थ [तळणें]

तळपाय—उ हाताचा, पायाचा तळ, तळहात, तळपाय 'जरी स्वर्गी नाही कडी। तरी होडीतें खाडोळी। जरी न देख पाताळीं, तरी तळपा घासे।' - कथा १९ 'घरिती अरुणता तळवा।' - मोडयोग १६ ३५ [तळ] (वाप्र) तळपाची आग मस्तकास जाणें=नयसिपात सतस हाणें, अक्षिदय सतापणें, तळपी तळपायाची आग मस्तकास जाणें पदा म्हणुं तळन्यास लेगी आणि नत्राव घडी

तळमार—उ १ (माण) चौसु याच्या दगाचा एक काम गार, पडारकरी. तराळ पदा २ एक हल्ली जत [स स्पन्वार, का तळवार]

तळयें—न. १ (घों) माताच भार रचून ठेवण्याकरितां जमीनीर पैमा, गवत, दगड इ० कार्णी केलेली बैठक, पायाची रचना २ भत तळयिण्याची जमीनीर देवावयाची बायूची मजबुत

फोकाटयाची गोठ घाटलेली वतुळामार कणम हीत ए० खडी भात राहू शकतें अधिक साटवण करावयाचें इत्यात हिंन्यावर पालोटी उभी करतात [तळ]

तळयें—अकि (राजा) कार वेळ अनवाणी चालल्यानें होणाऱ्या पायाच्या आगीनें सर्वांग व्यापून व्यथित होणें तळयाणें पदा [तळ]

तळवेमार—उ सापलेल्या तन्यावर अनवाणी उभें करून, कडयावरून खाली रोदून, तेलात तडून मारण्याची शिक्षा 'दरे-मार तळवेमार होत। या नाव आदिभूतिक।' - दा ३ ७ ६३

तळशाचें भात—न १ ताडुळाची एक जात

तळसणें—अकि १ सप्पा, साफ करणें (फाया इ० तोडून झाड-पानें-कडे इ० तोडून फादी, जमीन, वेंस इ० काडून शरीर इ०) २ काडून नेणें, तोडणें, छाटणें (फाया, पानें, झुडपें वेंस, इ०) तळसणें पदा. [अर तगाशी=नाश, छाड]

तळसाण—स्त्री (कों) पदार्थ तळला जात असताना येणारा वास, तळणाची घाण, वास. [तळणें+घाण]

तळतुंचें—अकि (गो) अर्धमुपें तळणें [गो तळयें=तळणें]

तळहातणें—अकि (पाय इ० शरीरावयव) हातांनी रगडणें, चेवणें 'थरण त्यापे कोमल बागळ। बर्नी हिंडताती एकळे। तळहातीन करकळें।' - रावि १४ ७३ [तळहात] (पाठ १)

तळटा(ठ)दार, तळटाडी, तळाटादार—उ १ गावचा तराडी, झुळणी, सरकानें नेमलेला कुळकर्ण्यासारखा बसुरी कामगार तळाटी पदा २ गैरदजर असलेल्या किंवा कामा करून तात्पुरतें बढतकें केलेल्या कामगाराच्या जागी काम करणारा अधिकारी, बदली कामगार [तळाटी]

तळाटी-डी—स्त्री तळाटदाराचा, तळाटपाचा हुद्दा, काम, कुळकरण.

तळात-थ—उ तळहात, हाताचा तळवा, (गो.) एकात, तळड, तळड, टळया [तळहात अथ]

तळाफाटा—उ (प्रा) उपलेपणाचा खर्च, उपलपडी, अतिव्यय

तळाव—उ तराव पदा

तळावडी—स्त्री ल्हान तळे [तळाव]

तळाणें—अकि (उन्हांन आग, दृष्टि इ०) होरपटणें, करपणें, पोळणें, रखरडणें, तळपणें, उष्णतची माधा होणें

तळाधन—वि १ चा न्दाना ज्याचा मागचा पाय पुढच्या पायास लावता असा (घोटा) - अथय १ १७ २ पोडपावर बगणन्याचा पाय भोंरन्याव लावणो असा भोंवरा अजल्ला (घोटा) - नसाप २ १५८ तरावें पदा [स तळन=आवतें]

तळापाटी—स्त्री (प्रा) उपपटणा, अतिव्यय, उपलपडीनें जनाशयी केलेल्या रात्र, तळपाटा

तळासणे—सवि १ (एखादे काम, नियाद) गुळा पावून, आरंभापासून, यथासाम करणे, यत्नारणे या निया पदाच्या क्त प्रत्ययात भातुमाशिल्ल (तळून) जोडून दाखणे, उपटणे, तासणे, रेंपणे, बापणे, गुणणे, घेणे इ० निया-पदांचा उपयोग करतात उदा० तळासून दाखणे, तळावून बापणे इ० २ तळणे पहा ही धोन्ही नियापदे सामान्यत एकाच अर्थची आहेत [तळ=डूड]

तळी—शी (गो राजा) ल्हान तळे [तळे]

तळी—शी १ जाते, परत इ० वांच्या वतुनानार दोन दगडां पेशी एक याअर्धी खालची तळी, परची तळी असे प्रयोग करतात २ पळतील धीट ज्याच्यावर पडते तो पळटायलाचा गपाट दगड, लांड्याची फळी, कायबट ३ एका ताम्बूनत भंडार, कुंठ, विडा, मारळ इ० ठेवून तीन अथवा त्यापेक्षा अधिक दंडोबाच भूषण ते ताम्बून कपाळास लावतात व खडोबाचा वेडगोट अंगे म्हुण वत तो प्रकार (कि० उचलणे, भरणे) 'धेडागाचविलिया वरी। तळी आगिली घारेरी। फळीं पुर्णी अति साजरी। ज्ञानदीपि साज्यची।'—एरव १७३१ ४ (आपणेतलत रुड) नव राजाच्या दिवसात नवपरिणीत बराकडाल लोक ताटोत साडी, बोली, हळदकुडू, फाट्याचे पदार्थ इ० ठेवून नवपरिणीत धूपकडे पाठवितात ही (कि० भेणे, पाठविणे) ५ विरल, घाणपाणी इ० आत जाऊ नये म्हणून विहीरीच्या तोंडासमोरील केलेली पट्टाकार परतबंदी, घुनेगच्ची ६ पुले, गरम इ०नीं युक्त अस रले शुभाच्या निक्षेपे ताम्बून ७ विहीर बांधून काढताना बोन काम उभाण्यासाठी खाली विहीरीत बसविलेली लांबडी चौकट ८ (गो) गणपतीची मूर्ति आणतेवेळीं मारळ, ताडुळ इ० काची मूर्तिगारास दिलेली भेट [तळ] (घात्र) (एखाद्या कार्याची) तळी उचलणे, भरणे—(ल) ते कार्य करण्यात सर्वांनी हातभार लावणे, सर्वांनी मिळून एकजुटीने एखादे कार्य मिळीस नये (एखाद्याची) तळी उचलणे—(ल) सर्वांनी बट करून (एखाद्यास) हाडून लावणे, पदच्युत करणे 'बशी उचलली तळी मिळाले ते वारामाई।'—येणो ४११ तळी—तळी राम गार करणे—आपणास इष्ट ते साध्य करून स्वरूप वसणे, उपभोग्य वस्तूचा उपभोग घेऊन स्वतःची कड्या तूस करून स्वरूप वसणे, हेर देणे तळी(ळी)राम गार होणे—करणे—(कल्याची पट्टी) (२) एखाद्याजवळ गुप्त श्रम्याचा साठ, यत्नाट असल्या मुळे त्याच्या मनास स्वरूपा असणे तळी भरणे—१ मारळ, विडा, खारीक, भंडार इ० वस्तूनीं तळी (उचलण्याकरिता) सिद्ध करणे २ (कल्याची पट्टी) (एखाद्या दखिनी मनुष्याचा) अवयव त्या वस्तू पैसा इ० पुरवून मदत करणे ३ तळी उचलणे पहा

तळी—खी भांगेल साखर इ० पदार्थ पावून केलेले एक खाद्य

तळी—खी १ एका गावाने दुनच्या गवाची आक्रमणे 'सुडवुनीं केलेली टाळट, मारहाण, जाळपोळ इ० २ सरकारी नोकरांमदून आपणें इष्ट, इत्यांच्या पावी इ० साधीत, घडेल करून घण्यासाठी गावइन्शनीं केलेला दहा [का तळिपु=डुडये, मारणे] ३ गार—३ खरील अर्थाच्या तळीन भाग घेणारा मनुष्य

तळी—वि (नंदभाषा) पंधरा 'तळीं भुर गला (रुपयास) चार चिरवणा घेतल्या' [१] ० आचारू—वि (नंदभाषा) खतर 'एखा सातक्याची किंमत तळी आगास रुपये आहे' [(नंदभाषा) तळी = पंधरा + आचारू = दोन] ० उधानू—वि (नंदभाषा) अट्टा [नंदभाषा तळी=पंधरा उधानू=तीन]

तळील—मि १ खालचा, खालील 'समर्थांचिचे पंक्ति-भोजनें। तळिल्या परिल्या एकचि पत्रांते।'—ज्ञा १८४८ 'कगीपावून खरील आग। भवयव आकारले सग। मांसोदके तळील भाग। लचवविनु सहिला।' सुभादि ४ १९ २ दुगाचा [तळ]

तळीव—वि तळवळ, ताडून वेलेण [तळणे]

तळुक—खी (संज्ञा) त्रियाच्या नाकातील चवकी [ता तळुक, तुडू का तळुक=चमकणे]

तळुल—व ल्हान तळे—घार [तळे]

तळे—न १ तलाव, सरोवर २ धंदामोवतीं बधी बधी दिसगारे मोठें झरळ, खडे तळे मोठें असते व खळें ल्हान असते [सं तल, प्रा तण] म्ह० तळे खालील तो पाणी बाबील 'सोंपविलेया कामापावून, साखावयास दिलेल्या वस्तूपासून मनुष्य आपला घोडावहुत फायदा करून घेतोच

तळोड—व तज्जट पहा 'जगा तळोडी तवचि वेही। भणें हे भूत पात्री।—रु १२ [तळवट] तळोडपण—वेपण—न १ ल्हानपण, नीचपण २ नम्रपणा, विनय 'तळोडपणा वाणे। आर्मी दिणावो खोर्।' ते तेंचि करणे। बहुतकरनी।'—ज्ञा १२ ११४ [तळोड]

तळोदान—(व) डोंगराच्या पायथ्याचा मैदान सुट्ट

तळोडावणे—अकि तळावणे पहा

तळोडा—ड (व) गवताची एक जात

तळुक—ड १ पाताळातील नागापैरीं प्रमुख नाग, सर्पांची एक जात 'सत्यप्रतिष्ठ दुर्बय तक्षकता भीमतेन कोपन हो।।'

—मोभीय ९९ २ (ल) इष्ट, खुनशी व घातकी मनुष्य ३

खतार, खतारकाम करणारा [स]

तळुकाम—न कातरकाम, काळ्या इ० कातरण्याची कला चौडव कडपैरीं ही एक आहे [सं तण्=तासणे+कर्म=काम]

तळण्ड—न १ (साडूड इ०) छाटणे, तासणे, रेंपणे २

(सामा) गुजाराकाम [स]

तक्ष्मा—५ सुतार [स तक्ष्मा—तासणे]

तक्ष्मीम, तक्ष्मीमदार, तक्ष्मीमदारी—स्त्री पुं स्त्री वाग, वाटिकरी, वाटगी तक्ष्मीम इ० पहा तुकडी 'त्यात निमे दोन तक्ष्मीमा दुसऱ्यानी पडले आहेत'—पेढ ३ १०२

तक्ष्मा—वि (प्र) तक्ष्मा (एखाद्या विषयातील, शास्त्रातील, धर्मातील) माहितगार, पंडित, कुशल (मनुष्य) तक्ष्मा पहा

ता—संस्कृतातील एक प्रत्यय हा नामाला, विदेशपालाला वृत्त भाववाचक नामे धनवितात हा प्रत्यय लागून झालेली भाव वाचक नामे स्त्रीलिंगी असतात उदा० मधुरता=मोडी, मधुराणा याप्रमाणे मिष्ट मनुष्य, पशु, योग्य इ० पासून मिष्टता, मनुष्यता, पशुता, योग्यता इ० भाववाचक नामे होतील त्व हा प्रत्यय लागून होणाऱ्या भाववाचक नामातील व ता लागून होणाऱ्या भाववाचक नामातील फरक त्व मध्ये पहा

ता—(साकेतिक) तारील त॥ पहा

ता—किवि (राजा) तर 'ता मध्ये जाताना कपडे'—मताप २४ ३६८ [स तत्—ताई, प्रा ता]

तां—सत्ता (काव्य) त्या, त्या या सर्वनामांचे तृतीयचे एव वचन 'मगज्योत्पल्य धारदेवते। ता वदां रसाळ कथे।'—वेसीस्व १६ 'जिणे गरळ पाजिले मट्ट पाजिले तीव ता।'—केका ११ [स युष्मत्-त्वम्]

तां—सत्ता (राजा नां) तें [स तत्]

ताइताळ—न अनेक ताईत एकत्र आणून केलेल्या क्रियांचा गळपात घालण्याचा एक वागिना, ताइताची माळ [ताईत+स आली=ओळ, सं आन्य, म आळे]

ताइती—स्त्री (राजा) ल्हान ताईत [ताईत]

ताइफा—३. जमाव जात [अर] ताइफेडार—वि जात वार 'मोहताई बाब डुमरी। जाणोनि लिहिजे वसुती। ताइफेडार।'—भेस्ताई—मुस्तक जमेलेखन १८

ताई—स्त्री १ वडील वडीण २ एक प्रतिष्ठित नव, वडीणीस द्या कोणत्याहि छीस पदुमानाने सवोषण्याचा शब्द क्रियांना सन्मानाने साराण्याच्या वाद मातोश्री या शब्दाप्रमाणे ताई हा शब्दहि काही प्रतातून नयुगकश्री अनवरचर्ची वापलात उदा० ताई आली ताई मेरी इ० तर काही प्रांत हा शब्द पुढिगी पदुवचर्ची वापलात [चा तय—यी=माद हि ताई=आल्या सुगी] तामशान्द—० आई—स्त्री (माण) एक देताने हे मूळचे धोरणलीत आहे असा समज आहे पण ही या दैवताचे प्राक्त्व माग ताडण्यातील ए—दोन गणपत दिवा खेते—मगाप ४४ २५८—० वाय—स्त्री. (गा) १ वडीण २ भावने [ताइ+वाइ]

ताई—(ताओ, ताप यांच्या सप्तमांचे एकवचर्ची रूप) (महापु) (मोने इ० काय परलयाकरिता) ताप दणे, कोषा

'ब्रह्मासुय्य हेमासारिखी। मोक्षक्यादि पितळ चोखी। पुन ते ताई तुवेरे अमिखी। महाप्रक्याच्या।'—ज्ञाप ५८५ [स ताप, प्रा म ताव]

ताईत—३ १ सोन्याचा, चारीचा अर्धचंद्रकार, नळकड्याच्या आकृतीचा मुळाच्या गळ्यात, दडाला, मनगटाला बांधावयाचा एक चारीक वागिना ह्याने मुत्रम दृष्ट होत नाही असा समज आहे कधी कधी हा पोळ असून यात मंत्र लिहिलेला कागद, अगर असतो ताईती, ताऊत हीं याचीं लघुत्वर्थे आहेत २ मुसलमा नाच्या यद्गमावरील शवपेदीच्या आकाराचा सुगीर भाग [अर तअवीन् तावीन्, हिं ताइत] जिजाचा, गळ्यातला ताईत—अतिशय प्रीतीचा माणूस, कर्मणि 'कलिदास भवभूति, वाण भट्ट यांच्यासारखे प्रतिभावान् कवि सत्सत्नीदेवीच्या गळ्यातले ताईत होत'—निच गळ्यातल्या ताईता तुला नी आखुळ घालीते।'—पला

ताईत—३ (दगडी बांधकाम) मोटव्या घाराळयाचा कण्याखालचा दगड

ताऊज—त—स्त्री मोठा घातू नावेचा, होडीचा घातू (विरु) ताज ताज अर्थ १ पहा

ताऊज—त—स्त्री (गो राजा) ल्हान ताईत

ताऊस—३ १ मोर २ (वाघ) एक प्रकारचे लुतवाघ सतारीस जसा भोंपळा तसा ह्यास लाकडी मोर वसविलेला असतो व त्याच्यावरील भाग शेतडयाने मटविलेला असतो ह्याम चार तारा असून त्या वा १ घा, २ घा, ३ घा, ४ घा स्वराने मिळविलेला असतात ह्यास सतारीसारखेच पण धीस पडव असतात हे बायगजाने वाजवितात [चा ताऊस] ताऊस—इ तखत—न दिगीच्या राजाचे इतिहासप्रसिद्ध मयूरसन

ताओ—३ (महापु) ताप, ताव 'परि लागला ताओ'। पडितो न घरी आओ'—१०१ १०१ [ताव]

ताऊ—न १ दही घुमटून लेगी हाडून पटल्यावर रादिल्या द्रव पदार्थ घरी कामपु पुढे ताऊ मागे।'—राम ११ 'अग्निही प्यावी वशास रचि ताई।'—मोभीम १०४ २ सत्त्वहीन, नीरस पेंच पदार्थ लाग पागया पूत—वगैरे नभाचा परासु कवि ताई।'—मावी ४ ३९ [स टक प्रा ताऊ] (वाग) तानाचे पाणी ताकाचाथेय—३ १ ताकाचा धांडा २ ता धांडे ताऊ ३ ताऊ ताऊगी दवाची कवडी दुधाची धार, राण्याचा वण इ० शब्दाप्रमाणे बरीच शब्द ताऊचे अतिशय ल्हान परिमाण, अष्ट दशांशा ताका मिठाक गाठ—(गा) १ ताऊ व मीठ यांची (रंगीतरी) ताऊ २ (२) वाटसर करून वगा हाती वगैरे सगार ताफाला जाऊन भाडे, गाडगे, लाविले—दुसऱ्याकडून काही मागवयाचे झाले तर ते उपडउपड किंवा सळ न मागून

आदेवद वेज्ज मागणे, दुसऱ्याची याचना करण्याऐवळ पत्न्य याच नेकरिता तोंड वेगळण्यास कचरणे ताऱ्यास वर लागू न देणे (एखाद्या गोष्टीचा दुसऱ्यास) विलकूल बाल लागू न देणे, टाळाटाळी करून स्वतःच्या मनातील विचार दुसऱ्यास समजू न देणे ता म्हणता ताकाभात समजणे-१ ताकाभात शब्द पूर्ण उच्चारण जाण्याच्या अगोदर किंवा त्यातील ता उच्चारल्याबरोबर पुढील क, भा, त हीं अक्षरे सर्वांनी ओळखणे २ (ल) स्थळ, वाळ, वृत्त व वर्तमान इ० कडे लक्ष देऊन कोणतीही गोष्ट चटकन सर्वांनी जाणणे, त म्हणता तपेलें समजणे (धर्माचे) ताक पिणे-एखादी वस्तु (तीहि धुवूक) घरी मिळणारी असून दुसऱ्यापासून तिचा अभिलाष धरणे 'कोण वर्तणूक कशी रोज स्वस्थीनें पडाता। समजुन पुरतेपणे ताक वा धर्माचे पिता।' -दोला १०८ म्ह० १ पिण्या घरी ताक तिचे वस्ती गेले नाक-च्या घाईच्या घरी ताक होतें तिला फार छेदा अस्को २ ताकापुरतें समापण-ताक मिळ विण्यापुरतें गोड बोलून ताक देणाऱ्या घाईत राव करणे (ल) आपलें काम साधण्यापुरतेंच दुसऱ्याचें आर्जव करणे २ जेवढें ताक (मिळण्याचा समद असेल) तेवढीच सुतामत्त, ताक थोडें तर सुतामत्तहि थोडीच सामाशब्द-० फण्या-तीजव गरीबीचें अन्न, जाडमरठें जेवण, मीठभाकर [ताक+फण्या] म्ह० ये रे माया मागल्या ताक फण्या बागल्या=(ल) विंतीहि उपदेश, कान उघडणी इ० केली, मूळची परिस्थिति बदलली तरी जो आपला पूर्वीचा हक्क, हेका, अवग्रुण सोडीत घाई त्याला उद्देशून ही म्हण येजतात ० फण्याचा-वि (उप) अगडबड, ओपळमुठी, सोद काढ्या [ताक+फण्या] ० घाटा-उ ताक व उदारीचा भरडा, जाडें भरडें अन्न, लाकण्या, काढाभाकर ज्या भक्षिता केवळ ताक घाटा १ -सारह ११० तई-तय-तय-तेय-तेय-तेय-तेय-तोय-तोय-तोय-तोय-की फोडणीचें ताक, कडी, भद्रा [ताक+तोय=पाणी?] ० पाणी-न १ (न्यायक) दही घुसळणे, ताक करणे लोणी काढणे इ० व्यापार (कि० कारणे) २ ताक, दही इ० ३ ज्वरभरडें अन्न, ताकफण्या ४ (ल) अल्पाहार, थोडें जेवणदाण 'घनारी दहा पात्र ब्राह्मणाचीं बरे आहेत तयें सम यास ताक पाणी मिळते' [ताक+पाणी] ० पिटद्या-वि ताक प पीठ येवढ्या सारख्या ल्हान विदागीवत्त पुराण सांगारा (पुरा गिर) बगा नरगारा (हरिदास), (सामा) अल्पविष, बाताव्या, तुज्यया झानाचा [ताक+पीठ] ० पिरा-वि १ ताक पिणारा २ (ल) पामट पाजेरदा ओंगळ 'गौडीयाची ताकरीर। कोण काय पोरे कागली।' -तुगा १६०० [ताक+पिरे] ० भेट-भेटी-की शुगळखाप [ताक+भेट=खाप] ० वृणी-न पार पाणी घालेलें, अतिशय पातळ, पाणचट खाव [साक+पाणी] ताक-की (गो) ऐपट, सामर्थ्य, शक्ति, ताकद पडा

तांऊ-न (गो) टोंक 'क्षिपेन्तलीला तांऊ काढून आण.' [टोंक]

ताकूट, ताकूड-कीन १ ताकाचा अथ शिष्टक असलेलें लोणी. २ तूप, लोणी इ० वस्तीला लागवा राहिलेला अथ [ताक]

ताकूट-वि १ ताकमिश्रित, ताकाच्या अंशानें युक्त (लोणी, तूप) २ ताक पिणारा, ताकपिण, 'दाहाणपणें वेद मुक्त। गोपिका त्या ताकटी।' -तुगा ३२८१ [ताक]

ता(तो)कडा-वि (लहानसहान, किरकोळ कामें करण्यात) हुंसार, चळवळ, (प्र) झाखडा पडा

ताकडातुकडा-उ (दोरी, बन्न, कागद इ० काचा) लहान-मोठा तुकडा [तुकडा द्वि]

ताकडी-की सराऊ, ताजवा (प्र) दागडी पडा 'हय ताकडी जोया तुम्ही।' -दावि १५९

ताकूत-द-की १ शक्ति, बळ, जोर २ सामर्थ्य, योग्यता, क्षमता [अर ताकूत, हि] ० दार-वि १ (मा) सशक्त, बलवान, शक्तिमान २ समर्थ. [ताकूत+मा दार प्रत्यय]

ताकतीक, ताकतीत-की (गो) ताकीद [ताकीद]

ताकतीक-की (गो) घाई, लगवण [पोर्तु ताकीद]

ताकतीन-किवि (गो) घाईपाईतें, लगवणीनें [पोर्तु]

ताका-उ (इवि) पिकावर, धान्यावर पडणारा एक रोग यानें धान्य काळें पडत ताकावणें-भक्ति (पीक, धान्य इ०) ताका नावाच्या रोगानें युक्त होणे [सारा]

ताका-या-उ १ मागावरील सवच, न पाडलेलें कापड, (कापड इ० काचे) टाग २ दोरा, धागा ३ (ल) बाग, सवच, मागभूष [हि, तुळ० स तक=बन्न, का ताका=वस्त्राचा तुकडा]

ताकापारी-की खिडकीवरील सक्ता, फर्शी, शेलक [अर पा सारू=खिडकी+पारी]

तासीद-त-की १ सरमरीत, सक्तीचा हुकूम, घनाडून सांगणें, सूचना, इशारा २ जरब, सक्ती 'तो मित्र्याची तासीद भारी' -आव २६. ३ (कायदा) सरकारी आज्ञा, मगाई हुकूम (इ) हेतुबन्ध [अर तासीद] ० चिडी पत्र-कीन (कायदा) सरकारानें आपल्या अधिरान्यास पाठविलेलें तासीदीच पत्र लेखी हुकूम, (सारा) बरिष्ठ अधिकार्यानें कनिष्ठ अधिकार्यास दिलेला तासीदीचा हुकूम तासीद [तासीद+चिडी, पत्र] ० दार-उ १ सरकार इ० वस्ती तासीद देण्यासाठीं पाठविलेला मनुष्य, शिपाई २ कायदालुगणे इ० कायदागून शेत, पाव इ० काचे रक्षण करणाऱ्या वस्ती मनुष्य, सरकारदार [तासीद]

तासीस-की (गो) घाई जन्मी

ताकूय-उ पाटलाग -दार [पोर्तु तागीत]

ताकोला—वि (राजा) अग्रैठ, अथाप पूर्णपणे न वाढलेला, न्यून, अपन, विशिष्ट अवस्थेन न पोचलेला, अपूर्ण हा शब्द बाण्या, घोडा, बटा इ० शब्दांप्रती गुणवाचक म्हणून योजात उदा० ताकोला बाण्या=मडबाण्या, बाण्या न झालेला, पोऱ्या 'हा आता लेंकम नव्हे, ताकोला बाण्या झाला' 'ताकोला घोडा=स्वहान घोडा, अडघोडा, तण्डू ताकोला बटा=(दुखण्यातून उद्भूत) दिडिफिरु लागलेला पण पूर्ण बटा न झालेला (मनुष्य) [अर ताकुम्भ ओळा]

ताक्या—वि ताक विरगारा, ताकविक्या [ताक]

ता(ता)खडा—वि चालत, हलत, लढानसहान, विरकोळ कामे करण्यात निपुण, बुद्धाल, ताकडा 'ल्याळी असे जे सुद्धा खडीला। झाली असे तातहि ताखडीला।'—सारद ६ ३५ [अर ताकु फा ताख=ह्या, उदाव ?]

ताग—उ १ (हृषि) आग्रातीसारखे एक झाड, सण याची लागवड घेतुन सवे दिडुस्पानात होते याचे पीक बासायादी व दिवाळ खतासाठी करतात याच्या बासायादी पोती, छुती, दोर हाड इ० करतात जडूदतागापासून कापड (गोणपाट) तयार करतात—झाको (ह) ३४ २ बरील शाहाचा तडू, बाल ० कूट—उ (छ) काण्याकूट, छुक वाद—राको [ताग+मुठ्ठे]

ताग—न (गो) १ सोळा पयांचे एक बल्ल २ आगेरी तांगड—झी (जनावराच्या पाठीवर ठेवावयाचे) तेंड, दूप इ०च्या रिकाम्या घुबल्यांचे ओझे [तागडे]

तांगडणी—झी १ तांगडण्याची क्रिया, (मनुष्य, पशु इ० काय) व पावून डाकणे, जखडून बांधणे. २ इतर लाक्षणिक अर्थी तांगडे पहा [तांगडे]

तामडणे—उकि १ (मूल पशु इ०कास) पायाला दोरी बांधून जखडे २ (मनुष्य, पशु इ०कास) जावार्शी आवडून बांधणे, सुक्या बांधणे, द्यासगवड करणे ३ (छ) (एखाद्या) एखाद्या ठिकाणी काही कामावर गुंतवून, परतून करून, सिद्धून, आवडून ठाकणे, डाकणे ४ (एखाद्याला श्राव, उभारी होईल अशा रीतीने) अडकविणे, छाडपा करणे, सोडून घेणे ताटकट, टाणून देणे ५ (एखाद्याला भुनेकानी अन्नक दिवतात) आणणे तणगे, रोमगे, (एखाद्याची) ताणाताण खेचारेच पुनरुत्थान करणे 'दोरी घेरल्या पाडण्यास दोरींढरे ताणतात' ६ (ज्या वर वाहन पदार्थ इ०कास) पदकरपणे घनकशीने घससुन घातून वगवेणे, वापरणे उरकागात आणणे अतिवध वगवेवासा करणे, (घाडपण) भलण्यापणे दामने ७ साधासाध करून थिगड करून (जुन्या टापा वर) करपा इ० नीट-मुळत करणे ८ (राजा) गरायाने आरिभिले काम त्याच्या हातून मिळाने न जडणे चाले मगता दुन्याने बसाकडवित मणून घेणे—अनि खागे, रसडे, कबाडकर पुनरुत्थान करणे 'हा बरी उन्हात, पडीत, पवमात भिरकण टांगडा' [त(ता)गरी]

तागडिंगड—वि (घ.) वांढेतिसडे.

तागडो—उ (गो) (उप) दुकानदार [तागडो]

तागडी—झी तराजू ताजवा, तोल्याचे—दोन पारही असलेले साधन

ता(ता)गडी—झी (उप) पाय, तगरी [हिं टागडी]

तागळपाट—झी (छ) आपणस कगळा आला असेल त्या वस्तूचे, जनावराचे विक्री इ० प्रकाराने दुरीकरण, विल्हेवाट [का तागुळ=राग+भाट]

तागा—उ १ नाव, होरी दळण्याचा बाग हाग 'आता महाघुन्याचिया होरी। जेय गगनासीधे टावा नाही। तेय तागा खगेळ काई। योळाचा या।'—शा ६ ३१५ २ (ह) याग [ताग]

तागा—उ १ सर्व अर्थी ताका पहा २ सवय, आप्तप, धागा 'तरी मनुष्यदेहाचा तागा। घेऊनि रमती जे जगा।'—शा १६ ८०५

तांगा—उ ट ग, दोनचाकी एक बैलाची किंवा घोड्याची गाडी; टागा पहा २ (जुना अर्थ) भाषाचा खटारा [हिंदी]

तागाईत—न कागद चिबट करण्यासाठी त्याला खळ लावण्याचे हत्यार, उपकरण 'घुन्या कातल्या जागाईत। खळीं बांढाळें तागाईत।'—दा १९ १ १५

तागाई(य)त—उच १ पर्यंत, पावेतो, चिबडित कालपर्यंत २ पावून 'मिरगेहून निघाल्या तागाईत'—ख ८ १८५३ [का ता-पायत]

तागाईत—नि सणयाभोगा, ठिकाळ—मनको [तागें] तागादणें—अकि (को) (घदा, काय, समार इ०कास) कगळणे, विणे, श्ल होणे, वेतागणे [तगादा]

तागादा—उ (प्र) तगादा निळड, समेमिरा तगादा पहा (कि० लावणे, लागण, घनगे, करण)

तागी—झी तागणी एक घारीक जात—दुपि १०३—नि तागणे चिणलेले (खळ) [ताग]

तागीद—तागीद पहा 'याप्रमाणे तागीद करणे'—बाह सना २९

ताज—झी १ (पण्याच्या खोळात) पत्त्यानील एक डाव पत्ते पत्त्याचा जाड. २ गडिपणील एक राग [का ताजू हिं ताजू] ताज—उ मुहुन, गण 'ते सनरीं डाकीस ताज व अंगत अगरता व पाहरी मुवात'—मरत १११ २ शुधारी प्रमुख मनुष्य नव [का ताज=मुहुन]

ताज—धुनी १ (गडिड को) उचळ पण्यातून हाथी दळण्याचा एक वट बाजू चिन्त्याची काटी, हा साधारणपणे दहा हात लांब असतो काढवर खाडीची खोली मापणे जाते उदा० दोन हात खोळ=खोड हात मोल 'खाने लाव मरोती ही

दी धोडक्यात पडावाला मिडिवी '—भोरवि ३९५ (तागा)
व वाउ याचा पुत्रे, फडें काटण्याच्या कार्मी आकडीसारखादि
योग होतो २ मोड्या जातीचा वाउ याला माणगा असेहि म्हण
त [गो ताज] •भरी—पु (कों नाविक) ताज टेंडून गल्बत
लिंगारा [ताज]

ताजक—न (ज्यो) १ कुडगीवरून (एखाद्याचे) बरी
उ, मासक २० वीविने, भविष्य २ फलज्योतिषातील मणिताची
[सा बाच्या उलट जातक [दि, स जातक]

ताजगी—की १ तपला, तेची; भरमराट, ऐश्वर्य 'सिवाजी
ने यांची ताजगी आता वनातें ऐकत नाहीं. ताजगी म्हणजे
ठा पराक्रम म्हणोन दिलीर जाहले '—मद १ ७७ २
मक्का, उल्लाह उमेद ३ सौम्य [वा ताजगी]

ताजवा—उ रोने, रों ६० लोलयाचा ल्हान तराजू कंठा
ताजरा—उ (गणित) १ गुणाकाराचे चिन्ह, (x) अशी
रुण एखाद्या सव्येने गुणित्याचे शीतक चिन्ह २ अशा चिन्हांने
गुणें, गुणाकार (त्रि) करणे, मिळणे, मिळविणे, चुकणे]

ताजा—उ घोड्याच्या तोंडात घालण्याची चामड्याची
चोरकी, अश्वमुखाकच—ताजकी ५३० [अर ताजी]

ताजा—उ १ माहत्मात मुक्तमान लोक हगनुमेनविषयी
गातात ते शोकगीत २ ताजूत, दोला [अर तमसिया]

ताजा—उ १ प्रकुड टक्करीत २ शिळा नमलेला, नवा,
नवीन ३ (क) गुग्गुदीत गुग्गुदीत, लड घडुड, सतेज
(मनुष्य, जनावर इ.) [वा ताजा], ताड्या घोड्याची
गामाशी—ऑपर्यत एखाद्याजवळ संपत्ति आहे तोपर्यंत त्याची
पुत्रात, हाजी हाजी करणारा तोंडुजा मनुष्य, परिपटाण
(सामाधन) •कलम—न पत्र लिहून हाल्यानंतर विस्मरण इ०
कने पहिलेला निवा नवीन मुचलेला मजकूर घेवनी लिहितात तो
[ताजा+कलम] •तजाना ताजाताजातजाना—तजान—
नि प्रकुड टक्करीत चपक चलाख अगदी तैयार (मनुष्य,
जनावर वृक्ष इ०) [ताजा+म तजाना] •रोजगार—उ भरपूर,
अनम पगाराची, मातीची नाकरी, आगा [ताजा+रोजगार=नाकरी
घदा] ताजारीटी—की १ लड पगाराची चागल्या मातीची
नोकरी २ खानदानीची, सपन स्थिति ३ सुप्रास भोजन (क)
४ नवपरिणीत वय इ० [तानी+रोटी=माकरी] ताजेंकुळ—न
धीमत अजुदार खानदानीचा फतीचा रहस्य [ताजेंकुळ]

ताजी—नि अरबी (घोडा) [अर ताजी]

ताजीम—की (एखाद्याच्या सन्मानार्थ) उंच राहणे, उत्था
पन, अम्युल्यान, सगामी (कि० देणे घेणे) 'राना भीमसन
यास सरकारान ताजीमवगैर होती '—वाचवा १६१ [अर
तज्जीम्] सामाधन—•तजाजू—की हाजीम, बहुमान

आदरस्थार, मानपान, मानाची पत्रे अर्पण करणे इ० 'त्यास
उभयतां राखाईपानीं ताजीमतराजू दऊन मानपाज केले होते '

—रा १० २१३ [ताजीम+तजाजू]

ताज्य—की पुन आगवे, चमत्कार, नवल 'लडाई करून
प्रथम पत्ते जाली अमता येनायेचीं मजा तहेंने दगा जाला हें माठें
ताज्य '—रा ७ १३४—वि चमत्कारिक नवटपूण, आश्चर्यकरक
[अर तभज्यु]

ताड्या—नि ताजने, बांधून गळतण डळणाटा, ताजरी
[ताज=मोड वाड]

ताट—न १ जेवण इ० वाच्या उपयोगाचे उयळ व पणट
पाउमय पात्र, तबक 'मुशिर धुषित माझण हां हां म्हणताहि
यादित्या ताटी।'—मोक्षण २२ ८६ २ फासा, नाठें इ० विर
दित अशी पुतटी, ताट, पुतळीचे ताट असेहि म्हणण्याचा प्रपत
आहे [वा तो]—(यात्र) ताटाला घसणे—जेवायला घसणे
'आता हा सर्व मंडळींनी आमच्या बरोबरच ताटाला घसावे
अशी माझी इच्छा आहे '—स्वप १२९ ताटावरचे पाटा
वर, पाटावरचे ताटावर—धीनताची डोल, धीनताच्या बायका
काम न करता आळसात व येनीत वेळ घालवितात त्यावरून हा
वाक्यप्रकार या अर्थी लड झाला ताटावरून ओढणे—उठाविणे
(एखाद्याम) 'जेवता जेवता उठाविणे, (एखादा) जेवत असताना
त्याचा अपमान करून त्याला उठाविणे—इह० ताटात सांडले काय
आणि बाटीत सांडले काय एकच =जेवताना एखादा जिन्नस
ताटात सांडला काय किंवा बाटीत सांडला काय एकच कारण
तो जेवणाच्या पोटातच जाणार बायलून जेथे दोघाचे दिला
हित एक असते तेथे त्यापैकी एखादा कायदा झाला काय किंवा
दुसऱ्याला कायदा झाला काय सारखाच 'समाजी राजे व ब्यकोजी
राजे बोगी परक नाहीं त्यांच्याकडे मारलेला सुख आपल्या
कडेच असल्याकारणा आहे ताटांत सांडे काय आणि बाटींत
सांडले काय एवच '—बाजीराव २ ताटाबरोबरकाट=दुगार इ० कति
उपद्रुत दिलेला बराच मोठा ऐव परत मिळण्याच्या प्रयत्नात
चलणारा ऐव खरे करून दाखवें ३ सोन्याचे ताट परत कुडाचा
आधार—आश्रय—उर्मिण=स्वत घांगला अजुदार पण दुसऱ्यानीं
अटलेला मनुष्य हलक्या माणसाच्या सुनीत राहणारा बागन
मोडा मनुष्य बागला पण अडवीन माणूस 'सोन्याचे ताट
झाले तरी त्यास कुडाचे उर्मिण पाहिजे '—पेव ४ बाडबाया
२ एका ताटी 'वर्णे आणि घास मोजणे सामाधन—•फाटा—
छाया—नि उठे काळणारा 'मी दास विरुळ तुझे १ दविता—
ताट=काढा हें श्रुी माणे।'—शिशु ७६ [ताट+काढणे] •पाट
—मुक्क ताटे, पाट इ० माझून केळली जेवणाची तयारी 'ताट
पाटाची वळ असून लशी तजवीज लागून दाहल्यस मेजाची

तयारी टेवावी ' - (यदोरे) स्वारीनियम ७६ [ताट+पाट]
 ० फळें-न (गो) ताटें टेवण्याची फळी [ताट+गो फळें
 =फळी] ० शिगार-प्या-वि (ल) पक्षिपठान, आयतें
 खाणारा, खायला आर्ची व कमाला करीमिची याप्रमाणें वाग
 णारा. [ताट+शिगारणे=खाणारे, शोभा आणणें] म्ह० आसत
 मान्या आणि ताट शिंगान्या ताटाखालचें मांजरें होऊन जातीळ, असा
 सिद्धत कशापरून काढला तो ।।' -सुकु ३ ६३ ताटेंतथकें
 -नख (व्यापार) ताटें, तबके बंगरे [ताटें+तनकें]

ताट-न ताजवा, काटा बरोबर नसल्यानें वजनत होणारी
 सफावत, अमुदता, अतर ताट अर्थ ३ पदा

ताट-न गोणपाट -अर ताटुक पदा [तरट] (लिहि
 प्याच्या सुनीनें 'तरट' चा 'ताट' शब्द बनला असेल ?)

ताट-की (क) दोर, सावर इ० फारसल्या जिवत
 झाडांचें डुपण हा शब्द स्वतंत्रपणें वचित्व बापरतात साधारणत
 शेताट, सावरताट अद्यासारख्या समासात बापरतात [ताटी]

ताट-न खरडुजाची एक जात, हें आतून ताटूस असून
 आकाराने चपटें असतें -कृषि ५७२.

ताट-न १ (जोंधळा, वाजरी इ० काचें), उभें, जिवत
 रोप २ जोंधळा, वाजरी, बोंब इ० काचें काड, काटी ' पारें न
 सागती, पाळती । त्वसी जाची नानागती । एक मुलावरीं वैसे
 श्रीपती । ताट हातीं घेतनिया । ' -ह ७०२१ [ताड, ताड ?]

ताट-न अजमासें पाच रुपये किंतीचे, सोन्याचे 'एक
 नाणें पुतळीचें ताट असाहि प्रयोग करतात ताट अर्थ ४ पदा

ताट-न (डु) स्पष्टार्थ [ताड ?]

ताटंक-न श्रियाचें एक कर्ममूण, तानवडें ' नावीं
 पाळपा, राखटपा कर्मिपेसी । ताटकातें गोविंदी नचपासी । ' -साह
 ७४४ ' कर्णी ताटकाचा झळाळ । ' -ह १ ३५ [स]

ताटकटणें-अति (१ मराचवळ हालचाल न केल्यानें
 शरीर, शरीरावयव इ०) ताटणें, ताटणें, जड होणें २ (कार
 वाचल्यानें, झोंपेमुळे, तिष्ठ बसल्यानें डाळे) हाटणें, जड
 होणें ' का बगलासि उगा जा, नृपनइल सर्व ताटवडलें बीं । '
 -मासीम ६ २७ ३ (एखाद्याची मार्गप्रतीक्षा बरीत वाट
 पडाव) तटस्थ बसणें [ताट]

ताटफडा ताटकड-ळी-दुशी १ ताटकडल्यामुळें
 शरीर, शरीरावयव, डोळे इ० काय वेगता टाटपणा, जाडप,
 ओड, ताटपणा, ताटपळा (ति० बघणें, बघें, अरणें) २
 (अनेकवर्ती प्रयोग) हातवाय तापणें, आगमाड, अडेपिडे

देणें (कि० देणें, येणें) [ताडा] ताटकडच्या देत बसणें-
 (एकाचासोयें) तिष्ठ बसणें

ताटका-की १ रायणाच्या वहिणीचें नाव, ताटिका २
 (ल) जहाजाज, कजाख वायको, नाटिका ३ (ल) धिप्पाड.
 डुरुप छी [स]

ताटरी-की लहान ताट [ताट]

ताटवा-दु १ (फुलडाडाचा) वाफा, तचा, राग तका
 अर्थ ३ पदा 'अभभागी उत्तम फुलाचे ताटवे आहेत ' -चित्रसेन
 गवर्ने नाटक ११ २ पुरुसाडाचा माडव ताटी अर्थ ५ पदा [स.
 तट, तुल० का तरी ताटी पहा]

ताटवा-उ (व) तप्या, पावूची चटई ' माडवावर ताटवे
 पातले ' [का तरी=पावूची चटई]

ताटस्थ-वि स्वस्थ, (प्र) तटस्थपदा [तटस्थ] सामासब्द-
 ० मुद्रा, ताटस्तमुद्रा-की ध्यानमुद्रा, (प्र) तटस्थमुद्रा पदा
 ' ताटस्थमुद्रा सकळाकारणें । तेल मादिता विद्याला अन्न । ' ० वायु-
 दु मूळठोपणाच एक प्रकार

ताटस्थ-न १ प्रतीक्षा, मार्गप्रतीक्षा २ (भाडणाच्या
 दोन्ही पक्षाबद्दल) उदासीनवृत्ति, तटस्थपणा, तिन्हादेतपणा ३
 (एखादें कार्य इ० काचें) बाबपूज, तात्पुरतें बर पडणें [स]

ताटोरा-न (प्र) ताटक पदा

ताटाळें-न (कर) ताटें टेवण्याचें लोखंडी पट्याचें चर
 [ताट+भाळें]

ताटिका-की ताटका पदा

ताटी-की १ कामट्याच्या चौकटोस गवत, पाने इ० बांधून
 (दार, तिटकी, डुपण, भित इ० काय लावण्यासाठी) फेळलें
 आच्छादन, आवरण, शडप ' चिता कोष मार्गे सारा । ताटी उघडा
 झानेथरा । ' -मुक्ताबाईदत्त ताटीचे भग्न २ गवराची धोमिवत
 चौकट मखरपहा ३ तिरडी ४ खाली काढपा बांधून तिरडीप्रमाणें
 कळेलें (पत्रासाठी पानें इ० काचें) लायट आसलें ५ (फुलडाडाचा)
 ताटवा, वाफा, मडप ' लावण्यावेलीची ताटी लागली । की ' म्हा
 राची बाटीव पाडलेली । ' -दिगु ५९७ ६ डुपण, बई (बोर इ०
 सचवास जोडव उपयोग) ताट पदा ' जयाते अभ्यासाची
 घट्टी । यमनियमाची ताटी । जे मनातें सदा मुट्टी । धम्मि आदासी । '
 -हा ३ ३११ ७ (पेरुकी या दगडासारवा उपयोग उदा०
 पडकी ताटी) पेरुच्या झाडाची ओळ, राग [का तरी=पावूची
 चौकट मखर (उ० स तट) (वाय) ० ५ पणें-१ हातावर
 तुरी वेंचें पोवारा करणें, गुपगुप पड काढणें, पमार होणें २
 अन्हेर काढणें, अतर देणें -मागे

ताटी-की १ मूळ्या ' विपदव्यालें मिटी । दिपण्या सुग्री
 ताटी । ' -माझा ११० २ समाधि [ताट]

ताटुक-न (ना) मापा, लढानें पाटक [ताटी]

ताट्ट(ट्ट)क—न जीर्ण गोनपाट 'एक भुवान्याच्या भोव्या
आजून साग वृ मेराया। गोणी ताट्टक वळवा। -ऐणे ५३.
[ताट-ताट-गोनपाट]

ताट्टक, ताट्टया—नय (कों) लहान रेडा, रेडूक (अव
ताटे) —बदलापूर २१

ताट्टक—न १ जोषळा, बाजरी इ०काचे लहान ताट २
लहान काठी, काटूक [ताट]

ता(तां)टोळा, तांढळ—डुन १ (आ) केळीच्या पाना
तील मधला दांडा, दंड २ जोषळा, बाजरी इ०काचे ताट [ताट]

ताट्टया—वि १ (एवायाच्या) पत्तीला जेवावयास हजर
वसणारा, पकिपठाण, काही काम न करता फक्त जेवणापुरता
हजर राहणारा २ एखाद्या मोठ्या घुस्व्याच्या पत्तीस वसण्याचा
मान असणारा 'पै घुस्वरी मुख्य आपण। ऐसे स्वस्तीथियेचे
ब्राह्मण। ताट्टयेचे छुरण। खुबस जेदे।' —झा १ ३०० [ताट]

ताट—उ १ ताटपणा, न वाकणे किंवा वळणे, खचक-
पणाचा अभाव २ (अति धनामुळे, बराच वेळ घेऊन राहिल्या
मुळे शरीर इ० कास आलेला) ताटपणा, ताटप ३ (ताजवा इ०
काचे) बनवतील विचलन, अगुद्वाता, दैत्यतपणाचा अभाव
(कि० होणे, देणे) 'ह्या ताजव्याला ताड इतका आहे की एक
गुन दाकली तरी काटा मरावर' ४ गर्व, दिमाख, ताटा —वि
१ (घडवडा व ल) न वाकणारा, न लवणारा, वडक, न नम
णारा, सादर 'ना तो सडुतीस ताट। वडलेप।' —झ ११. २
न बदलणारा, आपले धोरण न सोडणारा, अचचल, निश्चयी,
बरा ३ घट, अगस्त चांगळे वसणारे, सैल, लहान न होणारे
(वात्र, अगरवा) ४ सांगलेला, ताणून लाव केलेला (दोर इ०)
५ तावड ताटलेला, ओळलेला (वोळा इ०) ६ यष्टुट, धडाकडा;
मनवृत बांध्याचा ७ पुरेपूर, भरपूर, सज्जल, पुरता 'येथून तो
गाव ताड कोसमर आहे' ८ 'तो ताड सहा फूट उंच आहे' ९
छळवीत, भरदार, घसघसीत (रोप, ऊस, धान्य इ०) १० अवि
नयी, गर्वित [स हट-ताड-ताड —आम १८१२, तुल० सं
तत्त्व] ११ घडा—उ १ शुभा, मंगूरी २ दिमाख, ताटपणा
'जर उघडा घडोघडी करन झुच, दासविता तुन ताटवडा।' —अल ११२ [ताड+उ-उ प्रत्यय]

ताट—खी (फ) इल्यासाठी तयार केलेली माणग्याची
जाळी
ताटकळणे, ताटकळी—ताटकळणे, ताटकळी इ० पदा
ताटणे—अकि १ (अग, नळ, शरीरावयव) भरून देणे,
पुगणे, जड होणे २ (दोर इ०) ताणून लाव, सरळ केव
जाणे ३ (पोट इ०) पुगणे, पुगून टाठ, घट होणे ४ गव ये
पुगणे, मदाप होणे [ताड]

ताटणे—अकि मूर्च्छा येणे [ताटी]

ताटम—वि (कों) ताड, घट्टुट, तगडा, मुट्टु टाळ
पदा 'ताळम टायवाल्गला बार लागून पडला' —रोज्यू ११३.
[ताठ]

ताडर—वि १ ताणलेला, न वाकणारा, ताणून लाव केलेला
(दोर इ०) २ वाळलेला, कडक, बोरडा, शुष्क, टणक (कागद,
पान इ०) ३ (सामा) खचक नसलेला, न वाकणारा ४
(सोप इ० मुळे) ओटलेला, तावटलेला, जड झालेला (वोळा
इ०) ५ दाट विणारी, घट्टुट, अटस, घट (वज्र, वापड इ०)
६ भरदार, घसघसीत (रोप, पीक इ०) ७ भडम, मनवृत बांध्याचे
(घर इ०) ८ (व्यापक) अगडबब, अवाढव्य, भरमभम, अव
जड, चोखड (ओडे इ०) ९ पुरेपूर, सज्जल ताड अर्थ १० पदा [ताड]
ताडरणे—अकि (शरीरावयव इ०) ताड, जड होणे, भरून
देणे, ताटकळणे. [ताड]

ताडा—उ १ (दोर, दोरी इ०काचा) ताण, तणावा, ताटपणा
२ (अग, शरीरावयव, काठी इ० काचा) ताटपणा, वडकपणा,
खचकपणाचा अभाव ३ (एकसारखे पदांत राहिल्याने, सोप
देण्याच्या वेळात असल्याने) डोकपाना येणारा) अडपणा, ओढ,
तावटलरी स्थिति ४ गर्व, अडकार, मगलरी, दिमाख, उडट
पणा (कि० अर्थ) 'हीन देह जाणी ताडा।' —झा २ १५
५ थडीचा वडडा. —शास्त्रीको [ताड] म्ह० नाकी नाही काटा
आणि बोरडाच ताडा=शेखी मिरविण्यासारखे जवळ काही नसणा
रचा ताड असल्यानी, दासपाद होय

ताडा—उ (गो डू) लाकडाच्या उम्या काटया सरळ व
एका रेषेत राहण्याकरिता किंवा घट्टे, गुपग इ० ताड राहण्या-
करिता बांधलेली आठवी काठी [ताड]

ताडी—खी मूर्च्छा, वेदुडि ताटी पदा 'विषयव्याडे
मिथी। दिपलिया जुडी तागी। ते सुखिये मुळपादुडी। निर्विष होय।' —झा १२२ [ताळें=जड, बधिर होणे]

ताड—मु नारळी, पोफळी या जातीतील एक उच्च इक्षु ताल
वृक्ष हा आग्निदेवून इकडे आला आहे हे शाव उण्या व दमट प्रदेश
जात होते याच्या पानापासून काढलेल्या ताल्याचा रोपल्या, परड्या
बगैरे करिताच याच पत्क्याच्या आकाराची पाने असतात त्यांचे
पक्षे करतात ताळा पानावर अक्षरे कोरून प्रत्य लिहिल्याचा पूर्वी
प्रथात असे याच्या फुलाच्या देठानून रस गळतो त्यास ताडी
म्हणतात [स ताल, प्र ताड] सामाधर—ताडभर, तीन
ताड उच-वि अतिशय उच ताडाचा धुंधा—उ (ल) धिप्पाड
व घट्टुट मणुय, अगडबब मणुय ० गोत्रा—उ ताडाच्या फळा
तील मग्न खीर [ताड-मोळा] ० पत्र—न १ ताडाचे पान
यावर अक्षरे कोरून सिद्धीत असव 'तीच ताडपत्रे आणि त्याच

अक्षरपरिक्त तमें महाराजाचे झाले आहे '—वस २.५० २ ताड पत्राचे स्त्रियांचे एक वर्णभूषण 'ताडाचीं ताडपत्रें, वळा ल्यायली गळसी।'—वसा ५५ [ताड+म पत्र=पान] ० फल—न ताडपत्रांचे फळे ० माड—उ १ ताडाप्रमाणें उच व सरळ वाढणारी नारळीच्या झाडाची एक जात —वि (ताडाच्या झाडाप्रमाणें) फार, उच, फाजील उच २ फार खोल (विहीर, खड्डा, तळे इ०) [ताड+माड] ० माड उडणें—आवेशाने, आनंदभरानें उच उठ्या मारणें, वेढोप होणें ० माड सुजणें—(एखाद्यानें) अतिशय, प्रमाणातीत सुजणें (राजा.) ताडमाडास जाणें

ताड—स्त्री १ नागरीचा, नाचणीचा पेंढा, गवत २ कोण त्याहि हलक्या धान्याचा पेंढा, भुसा, फोळकट [स ताड=वेडी]

ताडरू—न ताडाची फादी, हावडी [ताड]

ताडरून—रू—दिनीं—दिशीं—किवि १ ताड असा शब्द होईत असा रीतीनें (चावुक, चपराक, खाय इ० मारणें) २ (ताड असा आवाज करीत) एकदम, चटकून एखाद्या रानडन पडा [ध्व]

ताडचें—सकि (गो) वल्दगिणें

ताडणें—सकि (चावुक, छडी, काठी इ० कार्नी) मारणें, चोप देणें, प्रहार करणें, शिस्स देणें [स ताडन]

ताडणें—सकि १ (अनुमान, तर्क, कल्पना इ० कार्नी एखादी गोष्ट) जाणणें, समजणें, अटकळ करणें 'त्याच्या मुखलक्षणा-वरून त्या ताडले कीं तो काम करून आला' २ तुलना करणें, पड-ताडून पाहणें, अजमावून पाहणें, तुलना करून घेणें—खोटे ठरविणें, पडताळणें (एखाद्या परिमाण, हिशेब, आपण इ०) 'मी हें माप पुण्याच्या मापार्शीं ताडलें' 'त्यानें सांगितलेगीं मात्र मी ताडली' 'हा गुणाकार दुसऱ्या रीतीनें करून ताडून पहा' [का, हिं ताड=समज]

ताडताड—किवि १ (उडणें या क्रियापदासह प्रयोग) घोरानें आणि वेगानें, उच २ आवेशानें दगारागानें, तावा हावानें (कि० उडणें घोरणें, मारणें) [ध्व ताड् दि]

ताडन—न मार, चोप, शिस्स [स]

ताडपट्टी—स्त्री ताडपट्टी, रागाचे विणलले जाड कापड 'त्यावर ताडपट्ट्याचें आच्छादन केलेलें असतें'—ऐरापु प्र ११ ५७३ [ताड=वरट+पट्टी]

ताडपट्टी—स्त्री १ ताडव्या किंवा इतर रंगाच्या व पाटच्या चौकटी असलेले एक प्रकारचे रेशमी छत्रें याचा तजपारकडे प्रचार आहे २ या प्रकारच्या वस्त्राचा शेल हा बरील छत्राड्याप्रमाणेंच असून लांबीला कमी पण अधिक रुंद असतो हा क्रियाणा व पुरुष पानाहि वापरता येतो ३ या जातीची पासोडी इ० वस्त्र ४ रोगण लावलेले एक प्रकारचे जाड व जलमय कापड ताडपट्टी पडा [ताड+पट्ट]

शब्दो ४. १३

ताडयाजी—स्त्री अनुमानधर्या, तर्क, अनुमान, कल्पनेनें ताडणें [फा (ताडणें+याजी)]

ताडमें—न (व) घोडें, तद्द

ताडय—न (ऊ) नाचणीचें सुकें गवत, ताड (—स्त्री) अर्थ १ पहा

ताडय—न (वृत्त्य) १ शिववृत्त्य, शंकर आणि त्याच गण यांचे वृत्त्य, अभिनयपूर्वक वृत्त्य, वीररूपप्रधान मर्दानी वृत्त्य 'वामांगीचा लास्य विलासु. जो हा जगद्रूप आमागु। तो ताडव मिसं कळामु। दाविमी तु।'—शा १०८ 'लास्य आणि ताडव। दोन्ही वृत्त्यांचे भाव।'—ह ५.६६ २ (एखाद्या क्षुब्ध गोष्टी बद्दल) मोहरीचा मेघ, रत्नाचा गज, राईचा पंचत करणें, अतिशय योषि ३ वयथयाट, आनस्ताडपणा करणें, आदळ आपट करणें ४ एखाद्या धीजकूप सुनाचा, गोष्टीचा तिसडमीठ छाडून केलेला विस्तार, छन्दपादहाळ, अर्थवाद 'या श्लोकावर ज्ञानेश्वराने बहुत ताडव केलें आहे' [स] ० वृत्तण—उ १ (ताडव वृत्त्य करताना घरीर वक बराचें लागतें यावरून) रगडा वाळवृत्तण. २ (सावतिक) महादजी शिंदे, ह्याचा एक पाय पानपतात जखमी झाल्यामुळे हा वायमचा ल्याडा झाळा होता म्हणून यास ह्या औपरोधिक नावानें संबोधित 'ताडववृत्तणाकडे पडें पाट्याचीं'—ख ३१६४ [स ताडव+वृत्तण]

ताडवचें—सकि (गो) वल्दविण्यास लावणें [गो ताडचें=वल्दविणें]

ताडा—उ ताळा १ (एखादा पदार्थ दुसऱ्याशीं) ताडून, तुलना करून पारखणें, बरा—वाईट ठरविणें (कि० पाहणें) 'ह्या सोन्याशीं त्या सोन्याचा ताडा पडा' 'ह्याचा त्याचा ताडा पाहिला असता बरोबर होतील' २ ताळा, पडताळा, मेळ, प्रचीति (कि० मिळणें, पडणें) 'दिशेबाचा ताडा मिळत नाही' ३ जोडीचा, तोडीचा, तोलाचा, बरोबरीचा मजुर्य, पदार्थ, जोड, प्रतिस्पर्धी 'इचा ताडा कोणाला लागत नाही' 'इचा ताडा निखाळ्य' (ह्या शब्दापद्धत ताळा हा शब्द विशेष प्रचारात आहे) [ताळा, फा ताडा, म ताडणें]

ताडा—उ (तत्परातीचें) पातें, पान 'कटपार लेखडी हूर जिनसी ताडयास मुलामा सोनेरी'—वाडसमा १७३ [स ताल-ताड]

ताडा—उ १ एकापाडीमागे एक असलेल्या, चाललेल्या एका जातीच्या बैल, उट, सुग्या इ० काची राग, ओळ, सधुदाय २ (पितृ) सधुचें, व्यापारी, लग्ना इ० काची टोळी, तुकडी, समुदाय, जमाव ३ (व) (पानें इ० चा) मळा, ताडें, ताडोन ताडातुडी—किवि एकाएकी, अकस्मात् तडकाफड्यां, एकदम (कि० मारणें) 'तो ताडातुडी मेल' [ध्व ताड]

ताडातोड-डो-की १ (मायलेवराची, नवरायायकोची, मिश्रामिश्राची इ०) खल्लामे झालेली, केलेली ताटावूट, वियोग, वाताहात, तडातोड (कि० करणे), ताटावूट, वियोग करण्याचा व्यापार २ (व त) तगायामुळे बरीचशी कामे माथी मारली गेल्याने होणारी (एसायाची) ओढताण, वृत्तरओढ, ओढाओढ [ध्व ताड+तोडणे]

ताडातोडा-उ १ ताणाटोम, छारे, मंत्रनेत्र, जादूटोणा, तोडगा 'विद्या मिळविली एकादशी। ताडेतोडे नानापरी।' -दा ५० १ २ गाण्याने, वचितेये एखादपुत्रे वडने 'गाणे तर येत नाही उगीच ताडातोडा येतो' ३ मुख्य पिकात पेरलेले दुमरे, दुस्रम पीक, हरह, हरवड पहा [१ तोडा=तोडणे, तुकडा द्वि]

ताडापांटा-उ (उपचयनेने उडविलेला पदार्थाचा) फडटा, फडा, नि धापना, उचळपटी [१+ताडा=निहाळ द्वि]

ताडामोडा-उ (मागीकुडी, दामरागिने, किडुकमिडुक इ०काची केलेली) मोडतोड, विडी 'काही चेल ताडामोडा। विजिला घरीचा पाडोडा।' -दा ३ ४ १३ 'वडलाच्या वडची पस्तकानी होटी तिचा ताडामोडा करून सरासरी आजग्यबेती दिवस लेटले' १ तोडामोडा, तोडमोड, मोडतोड पहा [तोडणे+मोडणे]

ताडित-वि. १ मार, चोप दिलेला, टोकलेला, ताडून केला गेलेला; वडविलेला (माकूम, नगरा इ०) २ शिक्षा दिलेला [वि]

ताडो-की ताड्याच्या पोरीपासून निघणारा मशोपयोगी द्रव, रस, ताडापासून काढलेली दारू 'मोही जवी गजा ठाडी।' -मोकरण १२ ४१ [ताड]

तांडी-की १ कापडाच्या हुकानात विक्रीकरिता मांडून ठेविलेली कापडाच्या टाणाची रांग, ओळ, रास, रीग १ (सामा) रास, रीग, समुदाय, ताडा 'तब घना निडी। देखीनिली पानाचीं तापी।' -शिग १११ 'अथवा शरीरातें साडी। तन्ही ईदि याची ठाडी। हे आपणपयासवे काडी। पेऊनि जाय।' -झा १५ ३६० ताडा पहा ३ (गे) गर्दी, ताण्डी

ताडुसा-उ एक प्रकारचा मासा -प्राणिमो ८१

ताडे, ताडोन-न (व) नागवेलीच्या पानाचा मळा, ताडा पहा 'वाच्याचे ताडे चढा मुळें' [ताडा]

ताडेळ-उ १ गलवतावरील मुख्य नाखवा याच्या हातीं मुकाय असतें २ आरमावारील खल्लाचा अधिकाारी ३ (वक्री, ल्मान इ०काच्या ताडपाटील) मुख्य मुठप्य, पुडारी [ताडा]

ताड्या-उ ताडी काढणारा [ताडी]

ताडा-उ १ (व) वाटा, ताटपगा २ ताण 'जेवणाचा ताडा पडला' -नि तगडा, चिप्याड, तरणाटा 'ताडा जवान' [ताड]

ताण-उ १ (दोर, पत्र इ०कास ओढ घसत्यामुळे त्याच्या टिगणी येणारा) ताटपगा, ओढ (कि० देणे, घमणे, भरणे) २ (त) मोठा राग, शितापाचा सटका, पणकारा (कि० येणे) 'यमांची गांठ वाडताच वसा ताण आला' ३ (-पुन) अविश्रुत धन, सन्तोदोग, परिधम, (अति धनाने दारी इ०कास घणारा) गजयड, दीण, पड्या, म्हावि, ओढ, ४ अविश्रय, राघ तणारा, तांडव, निवड, वेड लावणे, अडचणीत आणे, मंढटावल्या प्राप्त होणे. 'संजमुत आला नाही म्हणून आम्हान तण चडण' ५ रेंगदी, निवड, दणी, दावळ, चिमटा, लणचाई (कि० भरणे, लावणे, घसणे) ६ अडचण, ओढ होण्याजोगी उगीच, गुडवडा उदा ७ दाण्याचा-पिकाचा-पावसाचा-पैसाचा-ताण (कि० पडणे) ८ (पाऊल) उपरणे, राहणे, मुरणे, उपाडी, उपडीक (कि० देणे) 'पावसाने चार दिवस ताण दिला म्हणून हस्तर काडर पडेल' ८ -न (एखादा कार्याचा) अवतुल परिमिति, योग्य समय, कार्यकाळ, ऐन वेळ, सधि 'भरतोच्या ताणावर महागिरी हजार' ९ खिडकी, दार इ० वाच्या सडगास अडकविण्याचा पिटडी, लोखंडी आकडा, (ई) हू १० मार, ओढ 'आपले आनडपावर विरोध ताण पडणार नाही इतकेच रोम अत खावे' [१. तत्त्व=लाव करणे, तुल= गु ताण=चाई] (वाय) (एखाद्यावर) ताण तोडणे-एखाद्यावर लणतणणे, ताडोरा साडणे ताण देणे-१ रागगीवर टाकणे, खोडंबा, दिवळ करणे २ लंपन, उपास करणे. -२र ताणें ताणें, ताणताण-किवि आवेदानें, जोरातें, तगवणा, (व) ताडण ताडण (कि० जाणे, उठणे, मारणे, उडणे) सामाचमर-० पट्टी-की १ (वाचकाम) केची पैशी ज्या मागावर ताण पडतो तो (केचीचा) लाकडी भाग २ (शिंपी) शिंपलेल्या कपड्यास मानडुवी, ताटपगा आणण्याकरिता लाविलेली कापडाची पटी 'दोहोंकडे दोन ताणपट्टा दिल्या आहेत' [ताण+पट्टी]

ताण-न (कों कु) समुद्रास वगारी भरली, खाडीत, नदीत पाणी वर चडणें ताण अर्थ ८ पहा (कि० देणे) [स तत्त्व=पसरणे]

ताण-न-की सरती, चढावे, वरचडपणा (कि० होणे, करणे) 'इश्रानाच्यावर मराठ्याची ताण झाली -इप १३५ [स तत्त्व]-वि चढ, सरल 'तीं हुस्नावर ताण आहे'

ताण-वि (गे) गव, धीमान

ताणणी-की (तत्त्व छत, चादवा, ताणा इ०कास) ताणून ताड करण्याची, लणवा देण्याची क्रिया [ताणणे]

ताणणे-उकि १ ओढणे, लाव करणे, ताण देणे २ एखा (खास) जाणा राहून रावकळट, तरगत ठेवणे ३ (मनुष्य, जना वर इ०कास) प्रमाणवाडेर राबविणे, तागडणे, तावडणे ४ रागे

भरणें, खरडपणी काडणें; खडसाविणें [स तन्=पसरणें, लाव करणें, दिं ताचना, गु ताणवु] ताणून, हातपाय ताणून निजणें—आरामशीर, मनमोकळेपणानें, निश्चितपणें सांपणें—अकि गमणें, चालडल, अळमडळम, आज—उद्या करणें, गुटमडणें [स तन्= लाव करणें]

ताणशेवचें—अकि (गो) रागारागानें बोलणें, तणतणणें ताणा—उ १ (विणकाम) (मागावर ताणून खान केलेडें)

‘म सुन, धागा याच्या उलट बागा ‘का.ताणुयाचा ताणा। ताणु पाळिता ५. मा। तो तनुचि विचक्षण। ह्येय पदु।’—सा १० ३६० २ (राजा कों.) बेल, बेरी ३ (राजा) बेलाच्या प्रत्येक पर्वास फुटणाऱ्या कोंवड्या तातुपेंचीं प्रत्येक यानीं बेल वृक्ष इ० फास बेंदादन धरून राहतो, पागोरा, बेलाची फूट ४ (दुधाळपणा, भलेपणा इ० सद्गुणाना कारणीभूत घोडा, बेल इ० जनावराचें) विज बट, अवलाद, मातृपरपरा, जात ५ कोळयाच्या घराचा, जाळयाचा लाव तनु [स तान=तनु, धागा, म ताणणें] (बाप्र) काढणें—(माण) सूत मागावर चालण्याकरिता तयार करणें, उभे दोरे लावून घेणें सामाशब्द—० पाजणी—की १ ताण्यास ताडपणा आणण्याकरिता खळ लावण्याची क्रिया २ (ल) गिरीरीचें, दगदगीचें, त्रासाचें काम ३ त्रास, दगदग जाच, कुतरभोट, ओढाताण याअर्थी जिवाची ताणापाजणी असाहि शब्दप्रयोग कर तात [ताणा+पाजणें]

ताणों—उ (गो) मोठा वाडा [ताणा]

ताणों—उ मोठी ल [टेणा]

ताणाताण—की १ पुन्हा पुन्हा, जोराणें, घसघस करून ओटणें, ओढाओढ, ओढाताण २ (ल) मनाची अस्वस्थता, ओढ, व्यग्रता [ताणणें दि]

ताणापणा—उ (कोधाचा) जळकळाट, चडचडाट, फण फणणें, तडकडणें [ताणणें+पणा]

ताणादरी—की (विणकाम) मागावर घाटलेला ताणा ताणण्याचें साधन, उपकरण [ताणा, ताणणें]

ताणी—की (ताणा याचें अल्पत्वरोक्षण) चम्या सुताचा, तण्याचा काही भाग, तुबडा [ताणा]

ताणी—की १ (गो) सुताचा शेळा गुडी २ गर्दी, दानी तात—उ १ थाप पिता, बडील ‘सुर्यानी त्यासि म्हणे बरता हे अशुभ कायदो तस।’—मोआदि ९ ४० ‘मागसि तें हुम्बोदन येचें या तापसा जना ताता।’—मोअनु २ ११ २ बडील मगसात (उदा० सासरा) आचारानें सबोधावायाचा शब्द ‘सावित्री म्हणे हाता, ऐसा न धडे निचा।’ पुन्हा तिचडावून आधीं न करी मोचन।—वसा ५६ [स.]

तात—की १ तनु, तार, धागा, बारीक दोरा, तातू २ मेंढी, बसरी इ० जनावराच्या आतड्याची केलेली बारीक दोरी ही कापूस पिंजण्याच्या कमानीस वापरतात ‘मजला तात करून का याता।’—अज ५६ [स तनु]

तातकण्ड्या—उ १ नाचताना होणाऱ्या आवाजाचा वाचक शब्द २ (ल) मुलें खेळताना करितात ती शिबड, धिंगमस्ती, धुमाकूळ, थयथयाट, (मुलाचें मजा मारताना) नाचणें, गाणें, खिदळणें इ० नाचराग [ध्व]

ता(ता)तड, ता(ता)तडी—की १ निम्नडीची वेळ, लवकर होण्याची जरूरी (कि० लावणें, करणें) २ चाई, जलदी, लय बग, घायकूट (कि० असणें, होणें, लागणें) ‘तातडें देवोनि मिळता तेय।’—मुआदि ४ १११ ‘तातडी जाहली श्यागासी। काजळ ठायीं ठायीं मारलें मुपासी।’—इ ३१ १९९ ३ निकडीचा हुकुम, दस्त हुकुम ‘मुटले तातडी। पाटील मुनाची। मग पडेल माडी।’—अज ४४ [तात १] तातडसार—वि १ कामात गुप्त खेला, चाईत असलेला २ खगम्या, घायकूट्या, अपीरा [तातड] तातडीं, तातडीं—किवि चाईनें, त्वरेनें, लगबगीनें ‘यापरि बोलेनिया तातडी। इस सोडिला तये वेडी।’—बया १ ८ ३३ [तातड] तातडी—की गर्दी, चाई, निकड ‘जेचि पिंडी तेंचि ब्रामाडीं। प्रभित नाहीं कीं रोक्की। पचभूताचीं तातडी। दोहीकडे।’—दा १ ५ ४० [तातड]

तातडणें—अकि चाईत असणें, निकड लागणें, तातडीनें, त्वरेनें युक्त होणें [तातड]

तातणें—अकि तस होणें, तापणें ‘विरहानें तातली।’—शिपु १९९ ‘तातलिये मुसे। मेण निघोनि जाय जैसें।’—शा ६ २४९ ‘तातरें असे अगिन जाडी। म्हणोनिया।’—शिपु २ ३८ ८६—सकि त्रास देणें, प्रस्त करणें—घर [स तम्—तात; तुल० स तस—तत—तात—राजवाडे]

तातपुरचा—ता—किवि प्र तातुरचा तातुरचा पहा—शाक्रीको

तातता—उ गल्या इ० काच्या खालची पती तात(ता)तणें—अकि १ (अनेक कामें, दु ख इ० कारी) त्रासणें, नस्त होणें, जिरीरीस येणें २ (काही कार्यांत व्यग्र असताना कोणी काही विचारिल्यास) रागानें ओरडणें, चिरडीस जाणें, कातावणें [स तात]

तातविणें—अकि तापविणें, तावणें ‘पण जो मधु हिंदु स्वानाप्रति। कल्योखे आया रघु काठिति। अभिरउतु कटविति। तातोमिया।’—शिपु २ २२ ५५ [तातलें=तापणें]

तातवेळ—की तीव्रता, तीक्ष्णता ‘याच वेडीं आपुले डोळा। जव न मोगिये सुकीचा सोदळा। तरी वैराग्याच्या तातवेळा। का शिणाचें।’—विपु १.२८ [स. तस १]

देव, निराशरीर पाशाणाचा देव (गणपति म्हुमोवा इ० प्रमाणे)
‘वान तादृळे नमिरे दया।’ -दा १५५२ ‘दरीचा तादृळा
फार मोठा व दोदूरवर्धित अफाळविकाळ असा फार भयंकर होता’

-धनजी २०८ २ (त) वेडीत व वेडेवाकडे भांडे, पदार्थ [तादृळ]
तादृळी—उ (गे) एक प्रकारची पाहरी मासळी [म

तादृळ प्रा तादृळ=मत्स्यविशेष]
तादृळी—स्त्री नाचणीची एर हळवी जात, दिचा दाणा

पांढरा असतो -रूपि २८३
तादृळीपोत—स्त्री (सोनारी धदा) तादृळासारखे घारीक

अणुचीदर सोन्याचे मणी ओवून त्याचे दोनपावून पाचपयन सर
अने पन्वारयाचे की सर्व सराना सामान्य असा जाळीचा मणि त्या
सर्व मण्याच्या मयोमध राहीन अशा तऱ्हेने केलेला त्रियाचा
एक दागिना [तादृळ+पोत]
तादृळ—न (गा) तादृळांचे धुवण [तादृळ]
तादृळ्य—न. १ (दोन) पदार्थांचे परस्पर अद्वैत, एकरूपता,
‘अभि आणि भस्मीची तिगोनी या दाहोच्या तादृळ्यसारखे
पामोन्मा आणि जीवात्मा यांचे तादृळ्य आहे’ २ आत्मे अथवा
भावना यामधील अद्वैत, एकरूपता, एकतागत, ऐक्यभाव [स
एक=दो+आत्मा]
तादुराघतुरा—उ घोड्याचा एर रोग, यात घोड्याचे

दोन्ही पाय सुन्न भांडे घनारळाप्रमाणे होतात -अधप
१ १६०

तादृळ(ड)ळ—उअव १ एक धान्यविशेष, भात वाडून, साफ
कून काढलेले दाणे २ हरीक, राळा, बरी, बरटी, साणा, काग
इ०काचे माताच्या तादृळाप्रमाणेच तूस काढून साफ केलेले दाणे ३
उपासाच्या दिवशी कराळाकरिता (साडीचे) तादृळ तुपावर भाजून
बटर शिजवून करतात तो भात सोजी, धान्यकराड ४ तादृळाच्या
आकाराचे सोन्याचे मणी हे ओवून तादृळापोत करतात तादृळी
पात पहा (तादृळ दाहोचा एकरूपनी उपयोग कल्यात एक दणपा
असा अर्थ होता) [स तादृळ] उऊह उपजे तादृळ-उ (हेट)
भात प्रथम उबवून नंतर तयार केलेले तादृळ सुरुर तादृळ उ
(हेट) भात न उकता कडून तयार केलेले तादृळ *मोटाटा-

उ १ (व्यापक) तादृळ आणि इतर सर्वमायाय्य धान्ये २ तादृ
ळाचा दाणा [तादृळ+मोटा=दणपा] *धुणी रोवळी—स्त्री

तादृळ धुण्यामार्गे केली वाडूनी, पितळेची टोपणी *माडा-

उ (वे) तादृळांचे पीठ हूब व साखर याची तयार केलेली

भांगी तादृळी ह्तरा—उ साहज्याच्या वडयाप्रमाणे पत्रात

तादृळपावून केलेले एक दाग तादृळ भिजत ठेवून उरून ते

यक्य सित्तयावर त्यात नारळाचे दूध, दालचिनी, चिमिम

पावून ढवडतात व न्याळा गुणाचा हात वतात हे मिश्रण पावून

बरेच जाड झाल्यावर तुपाचा हात ढवळल्या तादासारख्या पसट

भोडपात ते ओढतात व पावून त्याचे सुनेने तुकडे करतात (अते

साय) -रूपि १५१८

तादृळजा—चा—उ एक पालेमाजी, बवळांद या वन

स्पतीच्या तीन जाती आहेत त्यापैकी एक भाजीपाल्याकरिता
वागेंत लावतात दुसरी रानटी असून तिचा औषधी उपयोग आहे
व तिसरीची धान्याकरिता शेतात लाववड करतात तादृळजाचे
धान्य इतर धान्यापक्षा फारतें कमी पौष्टिक नसतें -झाकी(त)
४० [तादृळ]
तादृश—वि १ त्याच्यासारखा, त्या प्रकारचा, हाता २
साधारण, जेमताम, यथातथा, विशेषतः, तितहासा, तितपत,
म्हणण्यायोगा नव्हे (चांगला, उपयोगी, घुरेत इ०) अकरणरूपी
प्रयोग जसे—पोडा पेटला परत तादृश नाही, तेंजगार मिळाला
परंतु तादृश नव्हे ‘त्या बळेस मराठी भाषा तादृश परिपक्वतेस
आली नव्हती’ -नि ३१० ३ अल्पाहि, यत्किंचितहि ‘रमाल
पेटला सरा पण त्याचा तादृश उपयोग नाही’ [रा]
तादृश्य—न तद्रूपा, तदाकारिता [स एत=दो+स रूप+
आकार]
तादृह—स्त्री (ना) घाई घाद्व [तादृह]
तादरावि(वोणें)—सकि (कों) (एखाद्यास काही कार्या
विषयी) गर्दी, घाई करणे, स्वरा करून पावरविणे, घाबरे करणे,
तणावा लावून गोंधळून टाकणे
तान—शब् (राजा गुण) पर्यंत, पावेतो -मसाप २ ३९१
तान—स्त्री १ (सगीत) सुर, स्वर २ आलाप, लकर,
स्वराचा कवळ ओरोड करणे ‘गवर्षाच्या मरिले हाते नभ सर्व
भपूर तानाही।’ -मोअनु ५ ४३ ३ (सगीत) स्वरांनी रागाचा
विस्तार करणे याचे मुख्य शुद्धतान व कूनतान असे दोन प्रकार
आहत स्वपलंदबलत तानेचे आर्थिक गार्थिक, सामिक व स्वरा
तर अस वार प्रकार होतात शिवाय बोलतान, दूनीनी तान इ०
प्रकार आहेत शिवाय ओडव, पाडव व सपूर्ण असेहि तानेचे भेद
मानळ आहेत ४ (अश्रुश व ल) एका दमात, नेगत कलेली
किया सारखा वर्षाव झोड, शिबड असे—गाण्याची-शिब्याची-
माराण्याची-बोल्पाची-तान (किं घणें, हाबणें) [स तान]
*कर्म—न १ (सगीत) गायनाद्वी सुर मिळविण्याकरिता, वड
साफ करण्याकरिता आलाप घणें इ० किया, सारेगम करणे, आवाजी
रूपेण सुर अमविणे २ एखादा सुर आलाप स्वतःशीच गुण
गुणें तान मारणे *वाजी—स्त्री १ आलफकारी, तानकम
अर्थ १ व = पडा २ मोठ्याने आणि छोटपणाने आरडणे गर्जेणे,
गाणें [हि] *मान—न १ (एखाद्या कार्यास) योग्य, अनु
वृत्त परित्तिष्ठि, स्थळ आणि नाल याची अनुवृत्ता, सवि;

ताद्यत्तत्र, गामग 'व्यवहार करने लगे तानतान पाटन कराया' २। केलेली मुष्पांची, मेगांची चौकीनी रचना [म तान=तानु+नट
सहायोग्य जुळणी आणि प्रमाणवस्तुता, मेड, वन ३ गांभरता
मि 'विनोदाची भोर मना' ४। ग्यारिक करी गायन ॥ राग रग तान
मान । करी तो रजोगुण ।' - डा २ ५ ५४ [तान+ग मान=
मान, प्रमाण]

तान—की एक वनस्पतिविशेष

तान—की १ तहान, वृन्ना, पाणी पिण्याची इच्छा (प्र)
तहान पदा २ (न) (फरावा वस्तुविपर्या, गोष्टीविपर्या) अति
लोभ, इव्याम, उत्प्रेक्षा, अनावर इच्छा ३ तहान मुलास होणारा
एक जगताजन्य विकार [म वृन्ना, प्रा तहदा, न तहान] (याप्र)
• घालणे—धरणे—तहान मुलाच्या तान रोपावर (अगाध धडावा
देण्याकरिता पावें इ० बाधून) उपाय करणे सामादाब्द—• भुक्—
का १ तहान आणि भुक् २ (व्यापक) दारीरिक गरजा, वाचना
इ० 'आपणें दर्शन मला होताच मारी तानभूक ओडली'
• मोड—की तहानभोक् पदा • लाहू—उ १ तहान लाहू पदा
२ (गो) तहान भाग्यगारें येय तानेजणे—अकि (बे) (अगावर
इ०) तहानेनें युक्त होणे

तान—उ (वि प्र) ताण ताण पदा

तान—वि १ फा, शरदार विणोचें, घनमूठ, घनश्न (सापड,
वक्र इ०) २ (नदभाषा) सहाय भारी शिक्तीचें, याच्या
उलट खोच=हस्त कमी शिक्तीचें [ताण]

तान-ना-नी—वि १ आर्द्रच्या अंगावर दूध पिणारा,
(विन) तान्हा पदा २ तहान 'का जे रुग्णजननीसि माहीं ।
ताने पोर निवड ।' - रास १ ६०३ ३ मुक्तोच व्यालेणी (गाय,
म्हैस) [स तानु=वादीक] • गामभणें-गामास जाणें—
अकि एक वासर पारहू इ० अंगवर दूध पिण्याइतकें तहान, तान्हे
असताना गमेवनीं होणें (गाय म्हैस इ०नीं) [तान+गाम=अभे]
• गामा—वि १ वासर, पारहू इ० दूधपिणें असताना गामण
होणारी ल्वनर लवकर गामण होणारी, दर वर्गी विणारी (गाय,
म्हैस इ०) २ पहिले मूल अगदीच तान्हे असताना सहा सहा
मरिन्त्यानीं गरोदर राहणारी (बी) [तानगामणें] • थट, ताग—
वि (राज) तान्हवट, तान्हा पदा

तानणें, तानातान—(विम) ताणणें, ताणाताण पदा

तानणें—सकि (माण) पठविणें

तानतान—किवि आवधानें, रागारागानें, रुपायानें (किं
मोलणें, उडणें, उडी मारणें) तान्हाल पदा

तानपणें—अकि (क) तहान मुलास उन्हाळ्यामुळे विकार
हणें [तान]

तानपट—न (विणराम) हुकडे (घातीवीरल सूत) गुंडा
ळपावाशि व विवट (मुभाची गुंडाळी) तयार करणाऱ्यादी

केलेली मुष्पांची, मेगांची चौकीनी रचना [म तान=तानु+नट
प्रत्यय]

तानपट—की (राजा) एक फूल्हाड -न तानवडिचें
पूठ [तान=वट १]

तानप(वी)ड, तानपडें—न क्षियाचें एक प्रकारचें कर्ण
भूषण, ताटेक 'तनवडें मणिमंडित कणी।' - भटक ३
गोसावीनंदनरुत ध्यान ३. 'आपण तयन कीने नारी। बोडी,
तानवडें टेपाची दुरी।' - सुव ११ १६ [तान=एक फूल्हाड थन,
प्रा वट=वरी, गोल्फकार १]

ताना—न (खुर्मा), वेल्, ताणा 'हा घेवड्याचा ताना
आडि' तान पदा

ताना—उ (व) पुण्यतारा मुनाचा पिडाळा, मुडी [म तान=
एत]

ताना—उ ताण 'गर्मनें चिंति धरमिल ताना।' - आपड
१५ [स तन म ताण]

तानातान—की (प्र) तागाताण पदा

तानाशा—उ १ प्राचीन काळीं हाऊन गेल्ल्या एक सत्ताट
२ (स) बेरी व विलासी मनुष्य, हंगल गडी [तानवाहा]

तानीमासो—की (वडपरी) तान्हे मूल [तान+तहान पदा]

तानीया—उ (वस्तार पदा) तार ओडणारा मनुष्य [ताणणें]

तान्हा—वि तान्हुला पदा

तानोडे—न (व) तानवडें पदा

तात्रायणें—सकि ताणणें, ताणून वापणें, मरणें [ताण, तणावा]

तान्द—की तहान, वृदा, तान पदा 'रुग्णजानें तान्द भणयें
विवा वाट्यातून तेल निघणें जमें अवाक्य..'-गीर १०१ [स
वृन्ना, प्रा तहदा, म तहान] तान्हावणें—अकि (राजा) तहानेनें
युक्त, पीडित होणें, चुपित होणें तान्हा(ना)ळू—वि तान्हेला
सुपिल तान्हेणें—अकि (काव्य) तहानेनें युक्त होणें, वृत्ताइत होणें
'तान्हेजल्या सन्मुख तोय आले।' - सारह ७ १० तान्हेणें—
अकि (राजा) तहान सागणें, तहानेनें युक्त होणें, तान्हावणें
तान्हेला—वि १ तान या होणारे पीडित २ तहानेला, चुपित
तहानेनें व्याडूक झालेला 'हार्तीचें स्फिरु पीदाती तान्हेले। तडस
भगीनी।' - शिउ १०५६

तान्हवट—वि १ निचें वासर, पारहू अगावर पिणारे आडे
अदी (गाय, म्हैस, जनावराची मादी) २ (एखाद्या समुदायापैरीं)
उत्कृष्ट मुखव, उत्तम ३ (क) तान्हा, मातेव्या अगावर पिणारा,
पिण्यास्तका तहान

तान्हा—वि १ आईच्या अगावर असलेला, स्तनपान कर
णारा (वत्स, मूल, वासर, पारहू) वाळ, चालक 'जे तान्हेनि
मियां अपलें।' आणि माझे युद्ध एकमेले।' - डा १५ १९ 'म्हणे
माता तान्हा काय झाले।' चिंतामणि-धुसकापान (नवनी १५

४११) २ जिचें पासल, पारह अंगावर पिणें ज्वरी (गाय, म्हैस इ० जनावरातील मादी), ३ मुन्तीच व्यालेगी (या अर्धी हा शब्द साधारणपणे जनावराच्या मादीच्या सनधानेंच वापरतात) ४ (सामा) लहान, बाल [स तनु-लहान १ सस्तन्य] तान्ही ओलवळ-खी पावसाळयातील पहिल्या पावसानें जमीनीला, शेताला येणारी मासुरी, तात्पुरती, थोडीशी आल तान्हुळ्या-नि लहान, तान्हें (मूल इ०). 'येम्हें महीं मम तान्हुलें।'—नव १० १० तान्हें पारठे-पुणव आईच्या अंगावर पिणारें मूल य पारटी, म्हणजे त्याच्याहून मोठी असलेली मुलें समुच्चयाणें, (सामा) चिरीपिरी, लहान मुलें इ० [तान्हा+पारठा]

ताप—३ १ ज्वर, शरीराचा दाहदंशक विरार २ (सुर्यांचो, शमीची) उष्णता, तीमुळें झालेली पदार्थांची उष्णावस्था, तसता, उष्णपणा 'त्यासि जव्ही होता निमग्न। जळचा ताप घमे रावुणें।'—एमा ३ ४५५ ३ (स) कोष, लोभ इ० मनोविगाराचा शोभ, तीव्रता, उद्दीपित स्थिति ४ सत्सारासुळें होणारी दगदग, यातायात ५ तळमळ, मनाची अस्वस्थता, राताप ६ (सामा) दुख, कष्ट नास 'हैम पुविलाचेनि तापें। कळवळिल्लें कुपें।'—शा १९ १५० 'आला हतभायेच्या पाटाला म्हणुनि भोगिता ताप।'—मोसभा ४ ४३ ७ (सावकार, राजा, लुटार, उदीर, डेकून, इ० कार्नी कलेला) उपद्रव, छळ, जाच, छळयुक्त 'नवपचवशी काया हरहर तरि सीहि ताप देत असे।'—कम २ ७१८ —की (पावसाळयातील, पावसाळयाच्या थोड्या नंतरचें) सुर्याचें प्रखर कन ९ (य ना) शोक, विस्तर, शोशेटी १० उन्हाळा 'निर तरामद मरद बाह। तापतही यास्तव रिफ नाह।'—र ८ [स तपु=तापणें, ताप] ० येणें—१ ज्वरविकार होणें २ (तपायूपा धदा) तपासुर्नी पानें कापून त्याच्या लुड्या बाधून, दडपून देव व्यापार हीं तिसऱ्या-चवथ्या दिवशीं गरम होणें 'तपारपुत पहिला ताप आळा' सामाशब्द—० फरा-वि तापणें, ज्वरानें आजारी असलेला ० त्रय-न १ प्राणास भोगार्ची लागणारी आधिभौतिक, आधिदैविक व आध्यात्मिक या तीन प्रकाराचीं दु खें, भोग, त्रिविध-ताप पहा 'जिव्हाती आगी सुटली। तापत्रयानी।'—शा ३ २५४ 'होता तापत्रयार्ते त्वरित भववर्नी रक्षिता रागटाचा।'—केका १ १२. २ दारिद्र्य दु ख, दशा, गरीबीच्या यातना [ताप+स त्रि-त्रय=तीन] ० पोळी वि शब्दादि विषय—मनको तापा पहा-नि तापाचा, दु खाना नाश करणारा, तापनाशन भक्त भावसुवनदीप। तापापह।—शा १०८ [ताप+स अप+हन्=नाश करणें]

ताप- (गो) (जुगारी शेकात रूढ) मान्य बघूल तापखेस फाचें- (गो) जुगार खेळणें

तापक-पु तापिचें चाणान्या यत्रातील पाणी तापवावयाचा नळाकार भाग—शाको (त) ९३ (इ) बॉयलर

तापट-ठ—वि १ शुष्क कारणां सतापणारा, तामसी, रागीट सतापी २ चलाप, चपळ, तडफदार ३ पाणीदार, रागदार, तण्य (थोडा इ० जनावर) याच्या उलट मंद [ताप]

तापटणें—न १ नागर हाकणाच्या शेतकऱ्याचा आरुड चाबूक, आसुड काव चावकास चाव्हल्या आसुड म्हणतात २ (बाही प्रांत) चाव्हल्या अमुडाचा दाटा [ताप, चापटणें]

तापटो-ती—की (कों) नदीच्या प्रवाहातून १कडें वाहून नेण्याकरिता केलेली शिडीसारखी लकडाची रचना, ताका

तापडडई—खी १ स्वभावाचा तामसीपणा, रागीटपणा, तापटपणा २ पाणीदारपणा, तल्लपणा, चपळता [तापट]

तापण—न. (गो) मूठ असलेला दाभण, सामता [टोपण]

तापणें—अकि १ (सूर्य, अग्नि, ज्वर इ० कांच्या योगाणें) पवैत, दारीर इ० तप्त होणें २ (ल) (काम, क्रोध इ० विकारांनीं) शुक्च, रातस, उद्दीपित होणें, सतापणें, रागावणें ३ (स) (बुद्ध, शोक इ० कार्नी) तळमळणें, व्याकुळ, पावर्त हाणें, पोळणें, अनुदिनि अनुतापें तापणें रामराया।'—रामदास-कल्याण १. (नवनीत पृ १००) 'कळ वरि दृषा हस व्यसन दीन हा तापण।'—केका ९ ९ (विषयवासना, दुष्ठा) चेतणें, उद्दीपित, प्र० व हाणें, पिनेपास जाणें ५ (व) शेरणें [ताप] (वात्र) गळ्या तापणें—बाही वेळ गायन केल्यानें फटातून बराच गोळा स्वर निघना अशी दशा होणें तापल्या सव्यावर (पोळी) भाजून घेणें—एखाद्या कार्यांत दुसरें कार्य राहजसहर्षी होण्यासारखें असल्यात अवश्य करून घेणें, वाढत्या गंगेंत हात धुणें तापल्या पाठीनें—किवि अंगात उमेद, ओम, ताकद आहे तोंपर्यंत म्ह० तापल्या पाण्याला थव नसते मेत्रीचा एकदा भग झाला तर ती पुन्हा पूर्ववत् सुखकारक होत नाहीं तापता, ताप्ता, ताफता—पु एक प्रवारचें चमकणारें स्त्रीम, रेशमी वस्त्र, कौशेय 'राजश्रीराय याजराडे दाडलकडी खेळते समई हातास बाधावयास रुमाल तापल्याचा'—वाड समा १ ११० [का ताप्ता (तापतन्=पिळणें), के ताफता. इ टाफेता]

तापतोबारा—पु आगपाखडणें, रागाचें अवडवर, चढक हाट बडबड प्रलाप, तोंडसुख, अपशब्दाचा भडिमार (कि० कर्णें, लावणें, माळणें) [ताप+तोबारा, द्वि त्रिंवा ताप+न्यार १] म्ह० तापतोबारा आणि फुटसा मगारा

तापन—न तापविणें (ल) रागनाक्यास लावणें, चेतविणें, सतापविणें [स]

तापयोक्त-य—पु (गो) रागुचें, सापुदण्याचें झाड [पो तापिभोका]

तापविणें—सकि (एखादा पदार्थ अग्नि, सूर्याचें कन इ० कांच्या संयोगानें) तप्त, गरम, उष्ण करणें [तापणें प्रयोजक]

तापस-सी-वि (काव्य) तापययां वरणासा, सपत्नी, योगी, ऋषि, तापु 'तो विधाये मारिता रिपु। निपट्टनि धातग धुं। आणि जयाचा अडा वपु। तापयांसी।' -हा १८ १०५७ [स तप-तापस]

तापा-उ ताफा, वताफा ताफा अर्थ १ पडा 'न बुद्धि बड मिथु तोहि ताप्याला।' -मोहनी ४ २९ [अर तादफा, अर तापिह्-अन्व वहाणे।]

तापाटी-म्ही (कों) उतापवणा, ताप, उन्हाची प्रसरता याच्या उलट सावट-जायेची रिपुता [ताप] ०ची जागा-म्ही जीवर सदोदित क्त असने ही जागा

तापित-मि १ तापविलेला, क्त केलेला, तापलेला. २ (उ) (विषयवासना, क्रोध इ० कर्त्तरी) प्रगुण हावेल, उदीवित हावेल [ताप]

तापिष्ट-वि बोपिट क्षीप्रगोपी, एपीट, अतिशय तापट [ताप]

ताफता-उ एक प्रकारचे घमटदार रेंवानी वय, तापता पडा 'लखी, माची, हुशरी, वसुत रिग तसे तापत्या माफ त्याचे।' -यादव १ ४१ [फा ताफता]

ताफदान राटी-म्ही एक प्रकारची भाकरी हिच्या छ-भागावर-जात वृष निरावे म्हणून-दोंबे मारतात -दुमि २ १७

ताफा-उ १ (कलावतीन व तिचे सात्रिडे व बाये यांचा वृ, सनई, सवळ इ० सहित शास्त्र्यांचा एकर) सान, समुदाय, फड, चकी, मेळ सव घोळी 'रात्री कचन्याचे तापे घोळऊन नाच, रामरंग आलराजा तोषनाई जाली' -रा ७ २२५ २ घोळका 'तोव हजार कौन अदकोस पर्यंत ताफाचा ताफा एकदाच आरडाभोरडा झाला' -भाव ६७ २ चिनण्याची झुड [अर तादफा] (एखाद्याचा) ताफा घसणे-(उ) (एखाद्याचे) पर वगणे, बुडवनासा होणे, (क्तापुष्ट मेल्यामुळे) धरदार, उडव मोडवळीस येणे

ताफा-उ १ ताफा, नदीतून पलीकडे जाण्यासाठी फळाचा, यान इ० कास भोपळे, धामरी, विपे इ० वायून किंवा तीन चार तराडी एकर वायून कलात ते सण्याचे साधन वक्त्याची नाव, तपणा, तरी ताफा पडा २ लाकडे नण्याचे पाण्यावरील साधन तापनी पडा [अर तादफा]

ताफेचा कोळपा-उ (सातारा) कोळप्याचा एक प्रकार हा उसाच्या पिठात घालविलात कोळचे-पा पडा

ताव-म्ही (ऊ ना) पळ सामक्य, हिमंत, अवसान, प्राज्ञा 'खानानी ताव लडाईची न गणिता मायांरे ह्मन गडीचा आभा धरून आहे' -दिमरा १ २८८ 'ताव हिंदुनी रे, ताव

हिंदुनी घेतग हिमन।' -एरो २३० 'माता हान घरायची त्याची काय ताव आहे।' [पा ताव]

ताव-म्ही (गो) तावा पडा

तांव-म्ही १ रोखडाचा गज, तांवर (हा तावडा असल्याने त्यास ही सहा लावतात) २ सुर्योदय व सुर्यास्त या वटी आका प्राग वेणारा स्यावणा, आरण्या ३ गड, दाड यावर पडणारा एक प्रकारचा तावडा रोम ४ कनिष्ठ वेणारा गव्हाच्या टाकल्याचा तावडा अन्न, सोजा ५ (माण) तावुळ्याचा कोंडा (गो) बारीक कोंडा गुराच्या अन्नावर पडणारी तांवडा हाची बारीक गांधीर बोळ ६ सररीन गोचीत पडल्याने गुराचा हाणारा एक विकार ७ (द) (बरेच दिवस व्हावर्ग, आशुति न हावसांने विद्या, कला इ० वांग वेणारे) मालिन्य, मदपणा मलिनता, उपस्थितीचा अभाव ८ (गा) एक पती [स तास-तावडा, प्रा तव] (एखाद्याची) तांव झडणे-(एखाद्याची) खडपरी निषे, काळी आणि ० झाडणे-१ (एखाद्यावर) तावारा झाडणे, लजलजणे, ओराने राखणे २ रूप बोळणे, बडबड करणे तावेसाज-म्ही १ सुर्यास्तनंतर तांवडे आकाश होते ती वेळ, तावडसाज २ पडाट, अन्नादय (कि० पुणे) [ताव-साज]

तावड-उ पोड्याच्या पायाच्या मुलाचा रांग -अश्व २ २०३ [फा]

तावरी-म्ही तिमरी 'डोंडीची टवट टोला। पीरपदा तावतिया।' -शिशु १०२१ [ध]

तांवकुडय-म्ही तावुळाची एक जात **तावट, तावटकर-उ** तांव्याची भाडी पडण्याचा धडा करणारी एक जात, त्या जातीतील व्यक्ती [स ताव प्रा तावड प्रत्यय] **तावटां-उ** (गो) (सोनाराचा धडा) सोनाररीचे एक हत्यार

तावट-म्हीन (कों कु) छपरे इ० शाकारण्याच्या उप योमी जाडे, तावडे सवत तावेट, कोळव [स ताव]

तावट-न (ना) वणनेरील ताव, तावूत कोंडा ताव अर्थ ४ पडा [स ताव]

तावट-वि १ तावडा, तावडसर, लाल २ भगती वज्रे घालून करणा 'वेस प्रसिद्धापावर तावट। तपोनिधि।' -भू १८

तांवटी-म्ही एक बटिरी झाड तावूट पडा

तावड-म्ही तावडी जमीन -वि तावडा या विरोधाचे समासात पूर्ववर्ती वेणारे रूप [तावड प्रत्यय] सामासब्द-० ताड्या-वि (उप) इमज (मनुष्य) साहेब, मोरा 'ह्या तावडोव्यास आता चाड का खाऊ, असे त्याला सांगे' -हि ११५ ० मातो-म्ही, तांवडी मातो ० सर-वि तावूत, लालतर,

काहीला तांजडा •सांज-खी सूर्यास्तानंतर तांबडे आभाळ होते ती वळ, तावसाज. [तांबडी+साज] तांजडा-उ झियाना होणारा एक रोग -वि. लाल, रंगाचा, रक्त वर्णीय [स ताम, प्रा ताव, तांजड पहा] •अयलक-ख-वि. पाडल्या अगावर तांबडे ठिपके असलेला (घोडा) -मसप २ १५५ •आंवा-उ रातवा •ऊम-उ तांजडा रंगाचा ऊम •परंड-उ लाल परंड. •फंदील-उ (फोटोमाफी) अधःच्या खोलीत ज्याच्या साहस्याने फोटोमाफरला काचा धुता येतात तो कदील •फुडा-वि फुडपाच्या झाडाची एक जात, दुसऱ्या प्रसाराचे काळाफुडा म्हणतात. •कुमाइत-वि तांबड्या रंगात तेव्या रंगाची झाक असणारा (घोडा) -मसप २ १५५ •फोळी-उ अजिरावर पडणारा एक रोग •चिकणा-उ ज्वारीची एक जात •चित्रक-उ लाल रंगाचा चित्रक •देंकूण-उ कापरीच्या बोंडातील रंगाने रंगणारा एक किडा •घोर-वि १ घोड्याचा एक विशिष्ट रंग, तेव्या कुमारात, (३) चैस्त्रन् २ तेव्या कुमाइत रंगाचा •घोळ-उ घोळाची एक जात, (निरु) रक्त्या बोक •भोंपळा-उ एक फडभाजी, बागरीचे पिक्कले फळ, दुसऱ्या जातीच्या भोपळ्यात पाडरा निंबा दुष्का भोंपळा म्हणतात •माड-खी माड या पालेमाजीची लाल रंगाची जात •मुलूम-उ लाल जातीचा मुलूम, दुसरे काळा, उडया, लेखडी, दगडी इ. •मुलुमाचे प्रकार आहेत •मुळा-उ मुळपाची एक जात •लाल-वि लालभडक, गडद तांबडा, अतिशय लाल [तांबडा+फा लाल=तांबडा] तांबडी-खी १ जोंफळ्याची एक जात. २ एक प्रकारचे गवय 'कुदा योगडी इराळी। तिसरी घोडेकुमाळी। कन्हेवुल मारवेलु गोंडाळी। तांबडी अपार।' -गीता २ ५२८६ ३ जमीनीची एक जात ४ विड्याच्या पानांनी एक जात इथे पान उशीरा तयार होते नाशिक जिह्यात ही जात होते -इपि ५२० ५ केळीची एक जात, या जातीचे कळे साबडे असून त्याला गोडी फार असते व ते जून भाकरीवर विठळते. -इपि ४८८ •कोरं(रा)टो-खी लाल रंगाची फुले येणारी कोराटी •चंद्रकळा-का. (विणकाम) किनार कसल्याहि रंगाची असून पोत मान तांबड्या रंगाचा असतो असे लुगडे •दुपारी-खी दुपारी या फुलझाडाची तांबडी फुले येणारी जात, त्या झाडाचे फुल •पाजगी-गुंजे-खी (विणकाम) एक प्रकारचे लुगडे, यात एक काडी काळी व एक काडी तांबडी उभार व आडवण एक काळी काडी व एक तांबडी काडी असून किनार कोणतीहि असते •भाजी-खी १ (सापेक्षिक उप) मात २ (गो) तांबडी माठ ही पालेमाजी •मिरानी-खी (विणकाम) लुगड्याची एक जात, या जातीच्या लुगड्याच्या पोतात दोन घे (कांडा) काळी व दोन घे तांबडी असे उभार असून माड वण काळे असते व किनार कसल्याहि तऱ्हेची असते •साल-

ळ-खी भाताची तांबड्या तुसाची एक जात •सुरळी-(विण काम) लुगड्याची एक जात या प्रकारात, पोतातील एक घर काळे व एक तांबडे असे उभार असून आडवण सर्व काळे असते तांबडे व मळ-न व मळ्याची तांबड्या रंगाची जात तांबडे फुडणे-पहाट होणे, उभाडणे, (सूर्योदयापूर्वी पूर्वेकडे) आकारा तांबडे होणे, अरुणोदय होणे तांबड्या माडाचे सोडण-न (गो) (ल) थापवाजी करणे

तांबडणे-तागडणे, सवतीने काम करून घेणे तांबडणे पहा तांबडतो-प-किवि १ त्यापसणी लागलीच, तेव्हाच (जणे, पाठविणे) १ जलदीने, त्वरेने ३ कोठे निघावात, विमावा न घेता 'मी पंगटाचे भयाने निघाले तो तांबडतोय पुण्यास गेले, मज्जे कोठे उतरले नाही, मज्जे नदीवर उतरून स्नान मात्र केले' [हि तांबडतोड=लागोपाठ, पडोपडी]

तांबणे-बकि (लेखड इ. कावर) जग घेणे, तावरा बरेणे [ताम=लेखड्या जग]

तामतवारा-उ (निरु) तापोबारा, तापोबारा पहा तांतीली-खी (महाउ) एक प्रकारचे तांब्याचे भाडे, तांबडी 'उभोदकाची तापतीली आणीत' -पूजावसर तांबले-वि (राजा) तापा, जग चडलेला, गजलेला, तांबेल्ला (लेखडी पदार्थ) [ताव]

तावर-खी लाव्हा पड्याची मादी 'थंडाकरून किल्लिलाट करता तावर भोवतो सोपवे।' -सर्ग ७१

तावर-उ एक जातीचा मासा -प्राणिमो ८१ ताम(या)रणे-बकि १ (डोळा आकार, चेहरा, साय काळ इ.) आरक तांबडा होणे, ताडसणे २ (पीर इ.) ताव या शोणाने चुक होणे ३ (लेखड) गजणे, तावऱ्याने चुक होणे -बकि (डोळे) लाल करणे [स ताम, मा तार]

तावरा-उ १ (गद्द जोंफळा, शाब्द ज्वारी इ. कावर पडणारा) एक तांबडा रोग २ (लेखडाला येणारा) जग, ताव, (क तांबे, पितळ या धातूवर चढणारा) जग [ताव]

तावल-न (कु) तावुलफळे या एका पेढ्या खेळातील तांबड्या रंगाने रंगविलेली लावट ल्हान पती

तांबली-ले-खीन थडक्यात अनेक प्रकारे उपयोगी असे एक प्रकारचे धातूने लहान माठे [स ताम+आलय, म ताम+आळे] •डेवणे-(कर) (ल) (उरीवर भाताचे तांबळे ठेवणे) भात करणे, भात मिजण्यास लावणे 'थवाळी उठून तांबळे ठेववे'

तांबयरी-खी खाद्यातून, वाक्यातून आढळणारा तांबड्या रंगाचा एका जातीचा ल्हान मासा

तांबविणे-बकि जग, ताव चडविणे, चढ देणे [तावणे]

तांबशीर-किवि (गो) पहाटस, छत्रमुखाच्या वेळी, अरुणोदयी [ताव=आकाश्याचा रश्मिमांशीर प्रत्यय]

तांबसमुशी—शी समुद्रातील सुशी नावाच्या माशातील एक जात [तांबस+मुशी]

तांबसर, तांबा तांबळ—वि (राजा) तांबूस, लालसर [तांब]

तायसाळ—शी ताडुळाची एक जात [स तास=तांबी+शालि=साळ]

तांबळ—शी (राजा) ज्यावर गवन घेईर सुद्धा होत नाही असा तांबड्या जमीनीचा प्रदेश -वि तांबसर पडा

ताबा—उ समुदाय -मनसो

ताबा—उ कवजा, अमल, निर्विघ्न [अर ताविज=अजुवर, पतत्र] तार्यंत, तांबीन-वि १ स्वायीन 'पौजेची पाहणी करून । त्याचे तांबीन रुंद करे' -चित्रगुप्त १५ २ अश्वि

'हुमदास त्याचे तांबीन करून पाठविले आहे की ते ज्याप्रमाणे सामातील त्याप्रमाणे करणे' -रा १९०३ [अर ताविईन=अर ताविअ अथ]

तांबीनात-वि हुक्मी, आर्सेनील, खरी, अधिकाराखालील 'ही गैहमी पौज वस्वराची तांबीनात' -चित्रगुप्त १४ 'सेना घेऊन युद्धप्रणय व स्वारी करावी व ताडुळा तांबीनात स्वाधीन होईल' -इम ८६ [तांबीन] तांबीनाता-

ति-शी ब्यवस्था; बरदास्त, सेवा 'हुमदाराने आपला कविला देखील दोन महिने त्या जागी राहून आम्हाराची तांबीनाति करावी' -मराठा ३६ तांबे-वि अशीन, तांबयत 'याजवर जशी मजी ताड मनीच्या विशेष काय लिहावे' -रा ५०१

[तांब] तावेगहाण-उ १ ऋणकोषा कांईई ऐवज, मालमत्ता २ गहाण म्हणून आपल्या तांब्यात ठेवून कर्ज देण्याचा प्रकार

अमलागहाण याच्या उलट नजरगहाण २ असल्या कर्जाच्या पोटी गहाण ठेवलेला ऐवज देत ३० तावेदार-वि तांब्यात असलेला, हुकुमतीत वागणारा, अधीन वदा नोकर [ताबा+का दारप्रत्यय]

तावेदारी-शी १ दास्य पतनता, परस्वाधीनता २ नोकरा [ताबदार] तांब्याखाली, तांब्यात-अमलाखाली, आर्सेनील, अश्वि, कवजाखाली तांबीत पडा [तांबा]

तांबा-वि तांबूस, लालसर तांब पडा 'एकें शुद्ध तांबी नपाळी' -दाव २८२ 'तांबे डोळे परागीत' -उपा १०३३ [स तास, प्रा तय]

तांबारा-उ गडू ज्वारी, बाजरी २० पिंकावर पडणारा एक प्रकारचा तांबडा रोग, तांब 'गर्बाचा तांबारा पडे। कां अहतेचा रोग पडे। कीं अधर्माची आळी बाडे। पीत हुडे लुण्हेही।' -एभा १० ५१० 'कीं पथिमपाण्याची मालेधरात। तांबारा अवचित पडिलेला।' -अवि ५१ २०१ तांबस पडा

तांबायत, तामण, तांबण-व (गो) (विण्यासाठी ठेवले) तांब्याचे सामान [तांबे]

तांबी-शी (घ) तांबा, कवजा 'आपले तांबीमध्ये ठेविला' -मव ४० [अर] तांबीत-किंवि (घ) हुडमात तांब्यात, तांबेदारी (वि० अमणे, होणे) तांबीन पडा

तांबी-शी (डोळे १० कांभी) लाली; तांबसरणा 'तांब कांठवरीचे रसातु दाढ सात दिने तांबी जाये।' -वेवळ ७९ [तांब]

तां(तं)थीट-न (वर) मूळ घातलेल्या रानाचे पीठ 'त्याने तवीट घाले' [वा तयु=भोले+का ट्टु=पीठ]

ताथीट-शी 'जिकडे तिकडे तारेडे (राज्याह रणपात) दिवण्याचा रोग 'पण सरकारला संघय फार त्याच्या तांबीळ झाल्यामुळे जिकडे तिकडे तांबे दिले' -मुदे १०० [कापीळ बरून अनुकरणाने बनविलेला हाव]

तामुलफळे-न (कु) एका बैठ्या सेळाचे साधन हा लवची येळ सावनाशीस तयार करतात तांबल पडा [पो ताबल, गो तामुल=वेवळ+जळे]

तामुळ-न (व) ऐरणीदान

तावूट-शी १ कोकणातील एक डोंगरी झाड २ वरील झाडापासून पण पडत नसलेले, महाबळेश्वराच्या आसपास डोंगाई एव झाड

तावूट-द-उ १ शव देण्याची पटी शव, प्रेत 'गदाज-या पा तावूट व त्याचीं मुळे माणसें येथे पाळून देणें' -दिमरा १ ५१ २ मुगज्मान लोक मोहरमात मिरवितात ही हुसे नच्या बडन्याची प्रतिमा झोला, तांबिया ३ तावूट नग्याच्या परवानगीसाठी मुसलमानावर बसविलेला मराठ्यांच्या रिवाजातील एक कर [अर तावूट]

तावूळ-उ विड्याच्या पानात चुना लावून, कात, सुपारी बलरोडा २० घालून केली पटी, विडा 'तावूळें घोंठ राज। हांसता दात दाज।' -हा १३ ५१३ २ आपण लावून खी, मूळ २०स देवात तो विडा -शास्त्रीको [स तावूळ] ० थावणी-शी गावच्या महाजनास देवस्त्रीकडे असलेल्या गावच्या अधिकाऱ्यास दिवा ग्रामदेवतच्या इतर व्यवस्थापकास त्या गावात गुरू तेव लक्ष झालेल्या मनुष्याने देवतस्त्रीत्येथे थावयाचा नजराणा, भेट [तावूळ+स श्रणु-आणन=देणे]

तावूळ-न (राजा) (विळ) तांबले तांबी, तांबी पडा

तांबूस-वि काहीसा तांबडा, तांबडसर, लालसर [तांब]

तांबूस-शी (गो) एक प्रकारचे तांबडसर मोठे गवत, (को) तांबट 'गोया शिवण्यास तांबूस बाडले पाहिजे'

तांबे-न तांबूस रंगाचा एक धातू, हा निसर्गात पुष्कळ ठिकाणी विखुरलेला असून, बहुतेक जमीनीत लोहास असलेल्या

खनिज पाण्यात आणि असोषित धातूंत सापडतो ह्याचा पत्रा व तार करता येते ह्यापासून हिरण्या-रंगाचे क्षार बनवितात व ते विपारी असतात [स ताघ, प्रा तैव]

तांयें—न (जस्तार धदा.) ताव्याचें रिकामें रीळ तांयेंजणें—भक्ति (राजा) (लोखंड ६०) गजानें सुक होणें, तावणें [ताव=जग]

तांयेंट—न (कों) एक प्रकारचें तांयेंडें जाडें भरडें गवत, कोळव, तांयेंड पदा हें शाकाण्णीसाठी वापरतात

तांयेंरा—उ तांयेंरा पदा -वि तांयें राग चढलेला, जग येला [ताग]

तांयेंरी—वि १ ताव्याचें (पान, पत्रा ६०). २ ताव्याच्या पानांन, पत्र्यांन मडविलेला (दागिना, सत्तारी ६०) [तायें]

तांयेंटी—स्त्री १ विटेच्या आकाराचा (अखंड भाडें घर) ताव्याच्या उपयोगी) ताव्याचा रद्द तुकडा २ पागी टेवण्याची न्हाव्याची बाटी ३ तेल्याचें घाण्यातील तेल काढण्याचें साधन, भाडें [तावें+मडी-बाटी]

तांयेंरा—उ तावरा, तावेंरा पदा

तांयेंल—उ विशा, तावूल 'वर्गी तावेल भोजन।' -दा २७ ३६ [तावूल अप]

तांयेंळ—स्त्री (तैजा) लोखंड, तावें व चावीच्या तारा एकत्र पिरावून लहान मुलाच्या पायात घालतात ती काडवळी, वाळा [ताव+वाळा]

तांयेंळी—उ विडणची पांन, पट्या ६० विडण्याचा धदा वरपारी एक सुसलमान किंवा मराठे जात, त्या जातीतील व्यक्ति [स तावूलिक, प्रा तवेलिभ]

तांयेंळी—स्त्री एक खाण्याच्या उपयोगी ववविशेष हा निमुळता असून गोड असतो

तांयें—उ भोजनाच्या वर्ळी विण्याचें पाणी भरून ठेवण्याचें निशिप आकाराचें भाडें, हें तावें किंवा झर धातूचें हि केलेलें असलें ह्यातून पाणी ल्हान फुलपान, पेला यासारख्या माडयात ओतून पितात, कलश [तायें, का तविगे] (वाघ) ० पालया-उपडा: पडणें-घालणें-(बायरी) स्त्री रत्नवला, विटाळकी होणें, वसणें सामारा-० तांयेंली-तांयेंटी-पचपाची-स्त्री (व्यापक) पाणी विण्याचें ताव्या व पचपाची घमेलसारखें लहान भाडें

तांयें—उ १ यवन सुसलमान, पटाण 'तो ताम्राच्या पायमुमीकरिता पतागदा होऊन गेले' -इम ११८ 'सायत तांयेंनें बहुत वळवळ आरमिली आहे' -वाडवाळ १४ २ (साकेतिक) निजाम २ इमज, युरोपियन 'ताम्राची बातमी राखावी' -स ३३ पया १२८ [स ताघ=तावडा]

तामळ—न (गे) १ एका बाजूनें रंगीत असा बाबूच्या कामचीचा तुकडा २ असले तीन रंगीत तुकडे व साधा तुकडा यांनीं खेळावयाचा एक खेळ तावुलकळें पदा [पोतुं ताम्ल, इ टेबळ]

तामन, तामणी तामन, तामनी, तामण—(प्र) ताम्हण-णी, ताम्हण पदा,

तामारणें—भक्ति. रागानें भडकणें, बद्दलणें, लाल होणें ताव रणें पदा [ताव]

ताम, तामरा—ताव, तावरा पदा

तामकुडय—स्त्री (कु) भाताची एक जात, तावकुडय पदा तामगिरी—नि तावेंमिहित. 'भैरसाळ तामगिरी। कोणी नवी मुद्रा करी। नाना कपट परोपरी। क्षोधून पाहावें।' -दा १० ८. १४ [स ताघ]

तामगूर—किवि शक्य तोंवर ययाशक्ति, शक्क्यनुसार, मगदुराप्रमाणे 'आम्हीही सेवाधाकरी तामगूर करण्यात हाजर' -रा ७ ३७ -वाडव्या १४२ [फा ता=पावेलें+भर मकर=बळ, सामर्थ्य]

तामण—उ (कों) एक वृक्षविशेष, याळा उन्हाळ्यात सुवर फुलें येतात व याचें लाकूड इमारतीच्या उपयोगी असलें

ताम(घ)नदस्त—उ (गजिकाच्या खेळात) गजिका वाट ताना चूक झाल्यामुळे दडादाखल वाटणारानें थावयाचा दस्त, पानें (प्र) तावचदस्त [फा तावान=दस्त, मुक्तानभरपाई+फा दस्त=हात (गजिकातील)]

तामगत—स्त्री दुपस्ती, मरामत 'त्यास तामरातीस थंगेर खर्चास' -वाडसमा १ २४ [मरामत १]

तामवाण—न (कु) ताम्हण पदा

तामस-स्त्री, तामसीक—वि तमोगुणविशिष्ट, तमोगुण विषयक १ निद्रा, आलस्य, प्रमाद, साहसिकता हीं ज्याच्या ठिकाणीं फार आहेत असा, तापट कडक, सतापी, चिडखोर, धाडसी, साहसी, बेकिरीर, दुष्ट ल्हाड, कपटी, भेदबुद्धीचा, सुस्त, जड (मनुष्य) 'परी तामसीं पाचिर्की।' मुद्रादुष्कता तमवी।' -हा १५. १७७ २ भयकर पाडावी, क्रूर, अति नीच (हृत्य आचरण ६०) ३ उण, दाहक, उत्तेजक, उदीपर, मोहजक, स्वयक (औषध, मात्रा खाव पदार्थ ६०) ४ मूर्ख अज्ञानी स्तब्ध ५ अधारानें भरलेला, बाळा, अवधारमय [स] ० गुणी-वि तम प्रवृत्तीचा, तमोगुणयुक्त स्वभावाचा, अति कडक, तापट (मनुष्य ६०) तामसोपचार, तामसी उपचार—उ तीन, कडक, भयकर रामसी, साहसी दगन, औषधोपचार [तामस+उपचार=दगज]

तामसाळ—भी १ (कु) तारड्या रंगाचे एक भात २
गव्या जमीनीतील भात. —वदलापूर १८३. तामसाळ पहा.
[तामसाळ]

तामि(मी)ली तामीळ—भी (हुरम, आझा इ०काची)
अंमल्यभाव १, संपादणी 'हुकुमा हुकुमाची तामीळ करण्यात
माझ्यापुढे समजून कसूर होणार नाही' —गडकरी, राजगण्यास
४१ 'हुकुमाची तामिळी करण्यात पुढारदे केरी तर कोट्यांमधे
होण्याची भीति' —सन १८५९, पृ १५६ [अर तामीळ]

तामाल—७—भी एक द्राविडी भाषा ही मद्रासच्या वाजूस
प्रचारात आहे [स द्रविड, ग्रा दमिल, ग्रा तमिळ]

तामूल—५ १ विचार, घेत २ रिरण, दिरण्दे, दाळादाळ
'तामूलची वीं तारिकानीं फौज क्षामील करण्याविषये' तामूल कर
नये' —रा ७९. [अर ताम्मुळ]

तामोटी—ली (इ) ताम्बण [स ताम्र+वटी]

ताम्र—न १ तांबे, एक धातु २ (वैयक) ताघमम —उ
(संक्रितिक) मुलाम्मान, यमन, म्ळेच ताम्र पहा 'ताम्र पराभवते
पावसाचे' —भाव ८४ —वि साध्यासारखा आरण, तावड्या
रणाचा [स] •चूड—उ कोंकडा [स ताम्र=तावडा+स चूडा=तुरा]
•चूड(हस्त)—उ (तुल्य) आळा व मणले बोट याची अंग्रे जवळ
आणून, तपनी बाळून देऊन, बाकीची बोटें खोल्यात केलेल्या
तंडहातास बिकरविणे •पट्ट—पट्टी—नपुं० १ राजादिकांनीं
माझगादिकांस मुनि इ०कांचे दान, इनाम दिल्याबद्दल ताभ्याच्या
पत्र्याबरोल बोरलेला लेख, सनद २ (ल) दाखतीची खात्री,
हमी, निरतरणा [ताम्र+स पट्ट] ताम्रपट्ट देऊन ठेवणे—
(ल) कायमचा अधिकार घेणे •पट्ट—न १ ताम्राचा पत्रा
२ ताम्रपट्ट पहा [ताम्र+स पट्ट=पट्ट, पत्रा] •भस्म—न १
(वैयक) ताव, ताम्रापासून केलेले रसायन, मात्रा, ताम्रप्रतिव
२ (सांकेतिक, विनोदी भाषेत) पुण्योळी •मुख—न तावड्या
तोडाचे धानर. —वि लालोड्या, मोगल, युरोपियन ताम्र पहा
'इराणी, दुसणी, ताम्रमुख व सीख आदिब्रह्मन यांनीं होई चालू
विले' •मुघी—वि ताम्रमुख पहा [ताम्र=तावडा+मुख=तोड]
ताम्रपट्ट—न—न १ सध्या, देवपूजा इ०करताना पाणी
ताजवयाम प्यावयाचे वृत्तकार व उबळ माडे, संध्यापात्र २
(गो) निमीकृतितां आणलेल्या ताभ्याच्या नवीन साड्याचा सधु
दाय, (गो) तावडात, ताम्र [स ताम्र+माड] ताम्रहणी—
ना—ली लहान ताम्रद्वज

ताप—५ १ उष्णता, आच, ताप 'वियोगाग्निचे तापें। बाट
ना हा।' —हाम ११३२ २ (ल) आवेश जोर, ताव तापें
तापें—वि तावातापानें, आवेशानें 'बोले देतें तापेंतापें।
येथें पत्मावाचि सोये।' —निगा २८१ [स ताप व ताव]

ताय—५. (गो) कागडाचा जाड पुडा [ताव]
ताय—न (गो) तुरीच्या हाडीची आमटी [स तोय=पाणी]
तायकि(पि)ळो—५ (गो) दाकळपाचे झाड, दाकळियो
तायमुंड—वि (गो) हुपार, पुडाल, चतुर [१ मुंड=
हुपार, मुळ वा तारंगडा=वेरकी, वस्ताद]

तायताळे, तायती—तायताळे, इ० ताडनी पहा

तायफा—५ जमाव, समुदाय, नरिका, वाजंत्री इ०काचा
तापा-ताफा अर्थ १ पहा 'श्रीमंताच्या व सरदार लोकांच्या
वाडपात सरकारी दायकाचे मुजो पुनें शहरात, गावून राहिले
होते' —नि १५७ [अर ताइफा, म ताफा]

तार—ली १ धातु, रेशीम इ० पदार्थांचा संतु, तात, धागा,
दोरा २ (निवळेची रुणीक, काकवी, मध इ०सारख्या) अर्धवट
द्व रिया चिकट पदार्थांचा संतुमारखा अवयव ३ (मादक पदा
थांच्या सेवनानें येणारा) अंमल, वैष, निरा, उन्माद 'मूढण तार
नाहीं आली तार।' —तोप ९१ ४ (संपत्ति इ०कानें येणारा) जाडा,
धुंदी, मद्र. ५ (पित्ताधिक्य, जाग्रण इ०कामुळे) डोळ्यास येणारा
जडपणा, मंदपणा, अंधेरी (कि० बडणे, येणे, लागणे) ६ (ल)
विताची एकाग्रता, निश्चिन्ता, तहनीतरता (कि० लागणे) ७ मनाचा
कल, प्रवृत्ति ८ उ बेश 'ज्याचे तार (कंस) पाहरे तो (दोरा)
युद्धात उत्तम' —अधप १ २९ २ (अशिष्ट) (अनेकवचनी प्रयोग)
युद्धमागावरील रोम (कि० उपटणे) 'तारा उपटणारा' असा
म मय प्रयोग १० (ल) (समापण, बार इ०कांचे) अनुसंधान;
संघर्ष, संपत्ति, ओष, धोरण (कि० लागणे, लागणे, धावणे, सोडणे,
सुटणे) ११ एकादा क्रियाचा सतत क्रम, ओष, परपरा, अनुषप
जमे—कामाची—माण्याची—पावसाची—नागरण्याची—लिहिण्याची—
वाण्याच्या वाडण्याची—तार (सामा) प्रवाद, ओष (कि०लावणे,
लावणे) १२ (कधीं पु उपश्रोग) तारावरानें आलेली, पाठवि-
लेली बातमी, सदस (इ) टेलिग्राम शब्दाचा प्रसिद्धी 'दोंबट
मुजे यानीं तार केली' —वेसरी १७५ १० १३ —उ ताव,
आवेश 'गोविंदरावांनीं ऑफिसच्या रागाचा तार आपल्या पत्नी
वर काढला' [तार] (काय) (एकाद्याची) तार ओढखणे—
जाणणे—(एकाद्याच्या मनाचा कल इ०, अभिप्राय, धोरण, तर्कानें
जाणणे (एकाद्याची तार) राखणे—समाळणे—एकाद्याची
मर्जी, ठरवित राखणे, समाळणे, मर्जी राखून वागणे तारा
सोडणे—१ (रागाचे, उमटपणानें) गज्जना करणे, शिरा ताणून
बोळणे गज्जे २ अलंकारांतें बोलणे, उद्धरणानें दुसऱ्याचा अप
मान होईल अर्जे बोलणे (एकाद्याच्या) तारेस उभा राहणे—
तारनें वागणे, चालणे—(एकाद्याच्या) मर्जीप्रमाणें वागणे,
चालणे तारेस उभा करणे—मर्जीस उतरणे, मनास येणे. तारेस
लागणे, असणे—एकाद्या गोष्टीच्या इच्छेत, विचारात गुंण जाणे,

(सम, भय इ० वार्ती) वेदोप, वेताल वावलेला, तय्यत्र झालेला, कावरावावा ३ धूर्ते, चाणाक्ष, तारकीपारखी (-वि) पद्म

तारकित—उ, तिरकटें तारू

तारकीट—खी (कु) तिरपीट, भादल, त्रेधा, तारावळ

तारकी पारखी, तारकू-पारख—खी हुपारी, सावध पणा 'तारखीपारखीने रद्दावे ते न करिता मुकाम करीत खंडण्या घेत चालिले' -भाव १०२ -वि १ धूर्त, चाणाक्ष, हुपार, बुद्ध्या सुद्धि २ जागरूक, दय, सावध, हुपार, सावधान -किति. सावधपणाने, जागरूकतेने, सावधगिरीने, जपून (कि० वापगे, चालणे, असणे) [तर्क+पारख]

ता(र)खागी, तारकीवारकी—खी दुसऱ्याला दावून, दावून आपला बगळपणा निरविगे, चढेलपणाची, उद्गमपणाची बंदवूक

तारंगण—न १ (रुद्धान मुलां) आरदणे, हातपाय आपटणे इ० किया २ (प्र) सर्वे अर्था तारंगण पद्म

तारखडी—खी (गो) शिमर्यात खेळावयाचा टिपण्याचा एक खेळ

तारखिट—खी (गो) सोडखिट

तारड(ड)णे—अकि तारवणे पद्म

तारण—न १ रक्षण सामाळ, तारणे, सकटानून मुक्ता, झुंका २ कडे घेणारा अणभाने सावकाराजवळ, हमी घणाराजवळ विश्वासकरिता म्हणून देवावयाची पैशाची देव, मूल्यवान वस्तु इ०, गदाणाइन हे भिन आहे स्वत बरोबर दुसऱ्यास एखाद्या न्यव दारत, धगात मानवलीव गुतवावयाचे अपल्यास तोटा इ० च्या हमीनइळ, विश्वासादाखल त्यानवळ टपावयाची रकम, हुडप ३ तारणावर वजळ काडेल्या रकमेपया, तारणाच्या किमतीचा अधिपणा ही अधिक रकम कर्तेकडीची हमी म्हणून मानण्यात येत ४ अटारणा सवसाराचे नाव [स] ० रोखा-उ रगळारी रोखा, (२) गळनेमेड सेव्युरी

तारणे—नकि रक्षण करणे, सभाळणे, (सरुत, भय, अडचण इ० कातून) निभावून नेणे, वाचविणे, सोडविणे, झुंका, घचाव करणे, पार पाडणे [स तारण=रक्षण] तारता, तारिता-वि १ तारणारा, रक्षण करणारा 'ताता मारता वृच आहेस' २ मुक्ति, मोक्ष दणारा 'तेसा दुष्टादुष्टाचा सखा। पयुं जाला तो फेरारिच दय।' तरी तारिता तोचि रोखा-न लागो होय।' -का १६ २२२ 'तसे इतर तारिता मज भक्त्पदाकाणिगे।' -वेडा ११ म्ह० मारत्यापक्षा तारता अधिक-मारणाऱ्यापेक्षा रक्षण करणारा कच्चाहि अधिक याग्यतया होय तारित-वि १ (नदी इ० कांटा) तारत नेलेला, पार, पलीकड नेलेला २ (स)

रणण केलेला, (सरुत, अडचण, भय इ० कातून) वाचविलेला, मुक्त केलेला, वचावून नेलेला [स]

तारणे—न विळकाच्या मुटीला देवी, वसवी करण्याला उपयोगी असो लोखंडी जाड खिळा -बदलापूर १००

तारत(र)खाना—उ पायखाना, संशप्त, शौचकूप, शत खाना [आ तहार=शुद्धि+फा खाना=उड्ड, छाते]

तारतम—न आतिथ्य तारवीम पद्म

तारतम्य—न १ (दोन वस्तू, व्यक्ति इ० कातील) थंड कनिष्ठभाव, न्युनाधिभ्य, बरेवाईटपण, उच्चनीचपणा २ (दोन वस्तू व्यक्ति इ० कातील गुण, उत्कृष्टता, दर्जा इ० सवधी) अतर, तफावत, विपमता, असमानता, भेद 'गोपट बोल्तो आणि मनुष्य बोलता परतु त्यात तारतम्य आहे' ३ गुणभेद जाणून घेप चारादिकात सुधीचे कौशल्य, विवेक, विवेचक शक्ति, तारासार विचार, धोरण (कि० पाहणे, राखणे, देखणे) 'बोणास किती मात्रा पावी हे तारतम्य याबैद्याच्या अर्गी आहे' ४ (एखाद्याचा) सामान्य मनुष्यापेक्षा अधिक समजून, असाधारण दर्जा ओळखून केलेला आदरसत्कार, शिष्टाचार, आगतस्वागत [स तर आणि तम प्रत्ययापासून झालेले भाववाचक नाम] ० भाव-उ (प्र) तारतम्य, तारतम्य अर्थ १ व २ पद्म

तारतत्रया—खीमव घराच वेळ ताटकळत, ठिळा बसण्याची क्रिया, काळा यईरपेत वाट पहात बसणे (कि० देणे, देत बसणे) 'बराच वेळ तारतत्रया गिन्यावर मज्जमभाईची बडीण आली' -माट अरुड्याच्या डावरीतील पाने

तारती(ति)म—न (पाहुण्याचा) यथायोग्य सत्कार, आगतस्वागत, आतिथ्य, तारतम्य अर्थ ४ पद्म (कि० करणे, पाहणे, घरणे) 'छातिम करि सोंदाच पुढे। अतरा हे सते अतरीचे।' -तुगा ६-९ २ (कु) अकड हुपारी तारतम्य अर्थ ३ पद्म [स तारतम्य]

तारतनळा—उ दाखळामातील एक विशिष्ट प्रकारचा नळा यात पुच्छल तारे दिसतात 'तू तारतनळयागारखा उडी मारशील' -तोंच ६९ [तारतनळा]

तारपटी—खी तरातीचे पते

तारपे—न एक बागविशेष, नागसुर, पुगी 'पाये तरपी मोहरी। मीगे हाग्य बेकारी।' -दाव २०९

तार-बता-नि किरीडे, उजव्ण, पागापांग, दागादाण झालेले 'कौनवर हागमा करून कौज तार-बतार करावी' -रा ७ २१५ [फा तारू दि]

तार(रा)यड—खी १ त्रेधा, धातल, तिरपीट, गोंधळ, मज्जड ब्यपड (रम गुन इ० कडत तापवळ अवयवक आले ते गाचणाकरिता सुद्धे लुक नय म्हणून पार धाड, पाई करावी

पेजळ तिच्याखाली एक मणी ओवून त्या तऱ्हेने एकावाजूस सव्वीस व दुसऱ्या वाजूस सव्वीस जशा पेटया घालतात व मध्यवरी घाग न्याचे धर लाविलेले मगळपुन घालून हे सर्व एकत्र पटवून हा दागिना तयार करतात [तारा+मंडळ=चुल्ले, समुदाय] तारामैत्री-खी १ कुडरीतील ग्रहातील मित्रभाव 'तिजशीं मासे तारामैत्री मिळा ल्याप्रमाणे सख्य जमले आहे.'-कम २ ६५ २ नुसत्या नजरा नजरीने जमलेले सख्य, प्रेम. तारासमूह-उ आकाशात दगऱ्या निंवा धुक्याच्या ठिपक्याप्रमाणे दिसणाऱ्या अथक तेजस्वी पदार्थांच्या समुदाय, तेजोनेष -सुसहृत ज्योतिषशास्त्राची मूळतत्त्वे १७९ [तारा+समूह]

तारा-उ १ (को) (भरतीचे पाणी ओसरल्यानंतर खाडी पुन, वाक्यातून होणारा) पायउतार, उतारा तार पदा 'अव नदीचा आला तारा। या उतारा प्रसर्दे।' -तुण २२२८ २ (उ) ओढोढीच्या वेळी पाण्यावर दिसणारा खाडीतील जमीनीचा भाग ३ (हवेत, पाण्यात) तरणे, शरणे जसे - जहाजाचा-महागिरीचा-वायडीचा-घारीचा तारा [तरणे, तारणे]

तारा-वि (व) काणा, तिरळा, तेरसा

ताराज-उ मारलट, जाळपोळ -वि उज्वस्त ओसाड, धविराज 'मुद्दल राहिला, तोही ताराज करून भोगउ अनास महाग होत येईव केले जाईल' -इम २०० [का ताराज] ताराजी-खी १ मारलट, जाळपोळ, नाश, विध्वंस 'त्या सव्वानवी ताराजी केली' -चित्रग्रुत ८ २ खरावी 'छवरम् येथे अभियत पोहोचून ताराजी भाडिली' -रु ५ १२२ [का ताराज]

ताराजीर-खी तारातीर पदा [का ताराज]

ताराटंचे-सकि (गो) आवडून, घा बांधणे, मुसक्या घाघणे 'ताराटून बांध मग कितीही धडपड केली तरी सुटणार नाही' [ताराटें]

तारातीर-खी. (को) १ दणादण, पागापग, फाका फांक वाताहत, ताराणण 'माझे सुखिले घर। लेकरीवाळे दारो दार। कापिली व्हारा। तारातीर कोनि।' -तुण २०८९ २ घास, वेपा, ओढाताण, तारबळ [का ताराज]

ताराबळ तारामळ-खी मुहुते पाषण्यासाठी उजगारी पाई पादल (विरु) तारबळ, तारबळ पदा [किं होणे, उरणे] (कदाचित् मगळपुन हास्यानंतर सुटले घाघणे तेव्हा 'तरेव लग्न ताराबळ घडवळ तरेव' इत्यादि घाईने म्हणतात त्यावरून) 'एकर राख्याची जरी तारबळ झाजी होती तरी तो बसून सांग नाही' -नि [तारा+बळ]

तारीख-खी १ यवनी, इथरी पदवीने सद्विद्याच्या पाटी येणाऱ्या दिवसांपैकी प्रत्येक, मिथि तिथि २ इतिहास, तवारिख पदा [का तारीख]

तारीफ-फ-खी प्रशंसा, स्तुति, वाहवा, (एखादा पदार्थ, व्यक्ति इ० वाक्या) उत्कृष्टपणाचे वर्णन, शिफारस 'छाई बहुत तारफेची झाली' -मराचिवोदा २२ 'अन्म्रेज मैत्रीत बहु तब उत्तम, याची तारीफ काय लिहावी?' -रा १२ १२० [अर तारीफ] 'दार-वि. स्तुत्य, तारीफ करण्यास योग्य, प्रशंसनीय 'सुत्रे बहुत चाटूले तारीफ-दार पाठवावे' -ऐकिप्र २ ६२ [तारीफ+फा दार] 'लायक-वि तारीफदार, प्रशंसनीय 'परंतु तारीफलायक चित्रे मेळवून पाठवावीं म्हणून पत्नी आज्ञा' -ऐदि १ १३ [तारीफ+लायक=योग्य] तारफेचा-वि तारीफ करण्यास योग्य 'मार्गे खुबडा आरळ जोक माथ्यावर पदार्था। चार आंगुळे सरळ रुपविला चद तारफेचा।' -दोला १००

तारीफ-न आयात व निर्गत मालाच्या जकातीच्या दराचे बोटक, (इ) टॅरिफ (इमनी शब्द अरबी तभरीक शब्दा पासूनच झाला)

तारण्य-न तरणपण, यौवन, ज्वानी, मनुष्याच्या शयाच्या सोळाव्या वर्षापासून धाडिसाव्या वर्षापर्यंतचा काळ [स] -पद्यावस्था-खी तरणपणाची अवस्था, तारण्य [तारण्य+स अवस्था=स्थिति]

तारपळे-न (गो) कोयता, पळे घंगरे लोंबकळत ठेवण्याची अरद फळी तारफळे पदा [१+फळें=फळी]

तारु-हं-उ (काव्य) नाचडी, बसवून नणारा, तरुन नेणार 'नामाचिया सहस्रवरी। नाचा ह्या अवधारी। सन्नूनियां सखीं। तारु जाहले।' -झा ११ ९० -वि तारक, रक्षक, तारुन नेणारा 'आम्हा-मुम्हास भववातिभिमानि तारु।' -२ ४९ [त तू-तर, व तारणे, तारणे]

तारुया-उ नावाडी 'तारुयाच रूपे दीननाथ। काय वाळत तिघेसी।' -अवि ५६ ५३

तारु-न नौका, तिनापासून पाचापर्यंत दिडे असलेले गल-वत, जहाज (साया) तरण्यांचे सायन 'तेसे सदाकर एकाचे। हे दिदीं शिगे जे साये। तेंचि प्रप्रसपतीचे। तारु लाग।' -झा १३ १०८६ 'कीं हे खुर्चाचीं तारुं रोटरीं। कासे आनंद उतटरी।' -दा १८ ३१ [स तू-तरु=तरणे] म्ह० भटमा तारु व गाव त्यास गोरु=योग्य निवड नसणे या अर्थी तारवार धाडप-सकि (गे) एखाद्या माणसाने बडजोरीसारखा मोठा गुन्हा केग असता त्याग पडवून आरमारी कैदेत ठेवणे तारु बुडयासफट मिळप- (गो) (बोलगाडीसह सात मिळणे) (ल) सर्वक्या सर्व मिळणे, सर्वेस स्वाहा करणे 'तराडे-न (व्यापक) जहाज मल्लत लहानमोठे गलवत

तारें-न १ दुबार, चलय, धूरे, मनुष्य, मूल इ० तारा अर्थे ६ पदा २ (उप विर) वेगळ, अपेवट मनुष्य सुक्या

३. वेड, वेडेंपण, पिमें, म्हतारणांमुळें बुदीस होणारा चळ [तारा] म्हणू आधींच तारें आणि त्यात शिरलें तारें=आधींच वेडगळ आणि त्यात मृतगणा शारत्यास त्या वेडया माणगाच्या चेष्टा किती वर्णाव्या तुल. 'आधींच मकेंत तशातहि मय प्याला' 'आधींच उल्हास त्यात आला काव्यगुणमास'

तारें—न वादळाचा, सोसाटयाचा वारा, जरळवारा हा वारा गलबतास वाईट असतो [तार]-वारें—न १ (राजा) गलबताला अनुकूल किंवा प्रतिकूल असा वारा, वाऱ्याची स्थिति 'गलबत उद्या येईल कीं परवा येईल हें न कळे, तारेंवारें हाच्या स्वाधीन आहे' २ लहरीपणा, चाळेखोरपणा, नखरा, मिजासखोरी 'तारेंवारें दोन दिवसांचे' 'चलवणाची लहरी, जसें—रोजगाराचें—व्यापाराचें—चावरीचें—तारेंवारें' (किं० यणें, चढणें) ३ मोठे अवसान, आवेस, उन्माद 'कोंकणात सापड जेव्हा घालतात तेव्हा काम कऱ्यास दारू पिऊन भले भले ओरडून तारेंवारें चटले म्हणजे काम सडक चालतें' [तार=उन्माद+वारा]

तारोळा—उ १ (आरमिलेल्या कार्यांत होणारा) अडयळा, खोळवा, प्रतिपक्ष, खोळव्यानें, अडयळ्यानें उत्पन्न झालेली अडकणीची स्थिति, गोंधळ, ग्रास, घोंटाळा साधारणपणें जेवणखाना, अन्न व प्रापंचिक सामान्य गोष्टी ह्यांच्या सवधानें हा शब्द उपयोगात आणतात जसें—पावसाचा—धान्याचा—पेठ्याचा—सैपाकाचा—जेवणाचा—साराचा—स्नानाचा—तारोळा पाणी, पाऊन, द्रव्य, धान्य इ०काची कमताई शारत्यामुळें किंवा जेवण स्नान, स्वयंपाक इ०काना काहीं चित्र, अडयळा आल्यानें (सामा) ग्रास, दगदग, क्लेश गोंयन, तारावळ २ दुईशा, कष्टमय स्थिति विपनावल्या 'आईसाचून मुलाचा तारोळा होतो' 'घरास भाग लागली म्हणजे तारोळा होतो' 'घरचा धनी मेल्यामुळें कुटुंबाचा, प्रपंचाचा तारोळा होतो'

तार्किक—वि १ तर्कशास्त्रासंबंधी, न्यायशास्त्रविषयक २ सद्यची, बुद्धिप्रामाण्यवादी 'तार्किकाधिया वज्र सखळा। धीती खावी नाळीची अवलिळा। माताह तें वादी दिग्गज सखळा। मूम ढळीचें।'—शिखु २५ ३ चतुर, धूर्त दुराप्रभुद्धि, तर्कबाज, समर्थ मार्मिक ४ यद्दर्शनापेक्षां कौणत्यादि एका दर्शनाचा अनुयायी, तात्त्वज्ञानी, न्यायशास्त्रज्ञ ५ तार्किक्य पदा [स तर्क] तार्किक्य—न तर्क, अनुमान कण्याचें चातुर्य, धूर्तपणा, मार्मिकता, बुद्धीची कुमामता [तार्किक]

तार्तराम्ल—उन (रसा) एक अम्लद्रव्य हें बिचपासुनहि काढतात, द्राक्षाम्ल, (इ) टारैरिक् अँसिट [इ टारै+स अम्ल]

ताऱ्या—वि नाव, होरी बल्दविणारा नावाडी, तारू पडा [तारणें]

शब्दो. ४१५

ताऱ्या—वि १ दारुगज, अमली, मादक पदार्थांचें व्यसन असलेला २ कट्याळा येईपर्यंत एकाच गोष्टीची घोवणी, जपमाळ घेऊन यमणारा [तार=धुरी]

तार्लें, तार्लें, तार्वटी—तारली, तारवटी इ० पडा

तासुलें—न (गो) (गरम) पाणी

तारु—उ (साडलेलें दूध, रक्त, तेल इ०काचें) थारोळें, तणें [हि ताल=तळें]

ताल—उ (घर, इमारत इ०काचा) मजला 'अस्मान् मंडप दिला तिन्ही तालवरी वो।'—सुगा २११ 'गली घडन प्राण भिगवारी विसर ताली।'—प्रता ११४ [स ताल=तळ]

ताल—उ ताडानें झाड [स] •तोडणें—वगई मारणें, लव्या लाटा झोंकणें सामाशब्द—•ताल—किंवि १ उचउच, लवे लव, उद्दामपणानें (किं० उडणें, बालणें, जाणें इ० च्यासह प्रयोग केल्यास शब्दा लव्या लाटा झोंकणें, वगईखोरपणानें बालणें असा अर्थ) २ वेतालपणें, बरदपणानें, विसंगत, असंबद्ध 'हा ताल्ताल जातो—गातो' 'त्याचें बोलणें, गाणें, तालताल जातें' 'तालताल बोलें—उडणें—१ टाटाटाळाचीं उत्तरें दणें २ विपयाला सोडून असंबद्धपणानें बोलत सुटणें, मरनसाटपणानें बोलणें •तोडया—वि १ वगईखोर, मोठाल्या लाटा झोंकणारा २ अरराय धर्मिण 'तालोड्यानीं पैगारसारीत चलती रोती'—राखो [ताल+तोडणें] •चूतहस्त—उ (चूत) उडूत (सुगुतहस्त) पडा

ताल—उ १ (संगीत) गीत, वाद्य व चूत ह्यांच्या क्रियेच्या गतीचें कालदर्शक नियमित प्रमाण, ठेका (कि० धरणें) प्रसिद्ध अम सीस ताल प्रचारात आहेत त्याचीं नावें देणें प्रमाणें—कहेला, दादरा, वीणा, रूपक, पस्तू, उमाळी, मध्यमावनी, मजल, टका, सफताल, सुरताल, छताल, भानुमती, चौताल, एस्ताल, खेमगा, करोदस्त, अडाचोताल, झमरा, दीपवर्दी, घमार सवारी, गजपणा, तिलवाडा त्रिताल पंजाबी टण्णाचा टका शिखर, विष्णुताल सतताल व ब्रह्मताल 'परोपरीच गमैं घालनि चूत्यास रम्य वसित या। करिती ताल धरुनिया'—कम ११०८ २ हातावर, दंडावर हात माण्याची क्रिया, टाळी वाजविण्याची क्रिया ३ सम पडा ४ (चूत) हाताचा आंगठा व गंधलें बोट यामधोल जास्तीत जास्त अवर ५ काढाचें एक वाद्यविशेष (हें वाडीनें वाजवितात) एक प्रकारचा टाळ [स] सामाशब्द—•तत्त—न (वतन, भाषण सखळ इ०कातील) सुसंबद्धपणा, संगति अविरोध (विरु) तालवत पडा [ताल+तत्त] •धाक—उ गायन व चूत यातील टाळ आणि विरामाच्या जागा गाल्या नाचत्याच ताल याक। स्वयें दंस अनुकरें।—एमा २२६०८ [तार+धाक=चरणें विधाम] •चख—चंद—वि ताटाला घसून असलेले (ख्याल, पद, गाणें इ०) [ता+च=

व्यायामशाला ह व्यायाम, महेनत [अर तज्जालम्] ० खाना-
पु मज्जुपु, दाडपण इ० विपर्याय शिक्षण देण्याकडिता वाधले-ये घट्ट,
व्यायामशाला, आखाडा हात कार्ले, गदगा, फरी, मुद्रल, जोडी,
लेनीम, छडीपण इ० व्यायामाचीं साधनें असतात हे सर्व शब्दव-
क्त्रोण, एकलंगी, दुलंगी, पिस्ता तवकाफाड, लुङ्गण, लमोट, ववर
खोडा स्फारी इ० पेचाचीं नांवे आहेत तीं त्या त्या शब्दाच्या जागीं
पदा [संश्रीमन्तफा खाना-गद] ० व्याज-त्या ग्हालीम करणारा,

आखाडघात जाऊन व्यायाम करणारा, मळ पेहेलदान [फा]
 व्याजी—की १ आखाडघातील व्यायामाची, तालमेची आवड,
 शोक, नाद २ (सामा) तालीम, व्यायाम [तालीमवाज]

तालीमखाना—उ एक औपची वनस्पतीचे बी [हि]
 तालीमवत, तालिब(वा)र—वि घनाढ्य, सधन, भाग्य
 शाही, ऐनसंपन्न, श्रीमंत, मातबर एवढा तालिबार त्याची
 देवयोगें या रीतीची गत झाली '—भाव १७ तालिबत—वार
 पदा [फा तालिबवर]

तालीसपत्र—न एक औपधी पदार्थ
 तालु—न तोंडात यत्न्या भागी असलेला एक अवयव
 विशेष, याच्या व जिमेच्या सयोगानें तालव्ण येणें उत्पन्न होतात
 —की १ मनुष्याच्या दोक्याचा पुढील भाग (विरु) टाळ
 टाळ पहा २ हजामत करताना टाळवर टेवतात तो कसाचा झुपका,
 चावडी [स] ० म्ण—उ तोंडातील टाळूत झालेला फोड [तालु+
 स ण=फोड]

तालु(ख)क—उ सवध 'या अहद—नाम्यासी या शब्दाच्या
 तालुक काय आहे' —रा ७ १२ [अर तजल्लुक]

तालुका—खा—उ १ राज्यकारभाराच्या दृष्टीने केलेल्या
 देशाच्या जिल्ह्याच्या विभागापैकी एक पूर्वी एखादा किंवा किंवा
 माझ गाव मुख्यत्वे मानून त्याखाली आसपासची गावे घेऊन
 तालुका बनवीत २ जमीनदारीपेक्षा लहान असलेला मालकीहक्का-
 खालील प्रदेश (तालुकेंद्राच हे 'तजल्लुक'चे फारसी अर्थ
 असून ते मुलकी कागदपत्रातून आढळते) [अर तजल्लुक]
 तालु(ख)कदार—उ तालुम्याचा मुलकी अधिकारी मामलतदार,
 जमीनदार [फा तजल्लुकदार]

तालुकात—की सवध 'दर्यान त्याचे तालुकाताचे कलम
 तहनाम्यात ल्यावयाचे कारण काय?' —रा १९ ३० [अर
 तजल्लुकदार]

ताले—पुनव दव, प्रारब्धयोग नशीन 'शवसाह्याच ताले
 सुन्द (=उच्च) म्हणूनच ते घानी सर केली' —रा १ ५२
 'दौलतरावबाबा याच ताले विविध आहेत' —ख १२ ६८१७
 हा शब्द देव नशीन, प्रारब्ध किंवा अशा अशाचा कोणताहि
 शब्द यासहृददा उपयोगात आणतात जे—देवाचे तां सपति
 मिळणें हे देवाचे हाते आहेत' [अर तालिज] अह ० असे
 त्याचे देवाचे तां की पुण्यावर नौबत चाले तालेयत—वि
 मुंरवी, भाग्यवान, श्रीमान लक्ष्मीवत [तांते] ० यार—वि देव
 मान ऐभयपन्न वैभवशाली श्रीमंत राजा जनक तालवार माडी
 रीतास्वयंवर' —तारामहड अर ३ प्रसद १ तालवर (—वि)
 पदा [फा तालिअपर] ० वारी—की माग्य, ग्रंथ, श्रीमती
 सपन्न स्थिति उत्कर्ष मरमरागीची स्थिति [फा तालिअरी]

तालोका—खा—उ सवध, तालुक पहा 'मुतालिफीचे
 वशाचा वतनास तालोका नाही' —रा ३ ११७

ताळ—न (गो) होडीवरचे आच्छादन, टप [पो तोळ]

ताळ—वि (गो) कोरा करकरीत मुक्ताच विभक्त घेतल्या

ताव—उ १ सोनें इ० धातूस अर्मात तापवून लाल कर
 ण्याची क्रिया, अग्निस्कार २ सोनें चादी इ० धातू तापवून
 लाल करून थंड होऊ दिल्यावर त्याम येणारा रंग, तज ३ (ल)
 (एखाद्याचा) मात्र, ताव जिरविणें, खरडपटी काढून नमविणें
 (कि० देणें) ४ दुस ५ राग, सताप 'दौलत खराधीस आली
 म्हणून तावाच्या गोष्टी बोलतो' —ख ७ ४७१ ६ (खा व)

ताप, व्वर ७ आच [स ताप=उष्णता, प्रा फा ताव, फा
 ताव=उष्णता, फेचि ताव, वच=आजणे, तापविणें] (वात्र)

० देणें—तापविणें (एखाद्या वस्तूवर, पैशावर) ताव देणें—

मारणें—एखादी वस्तू पळविणें, झुपाडणें लावविणें, (काखुनी
 कसवानें) गिळकृत करणें (एखाद्या खायावर) ताव देणें—

मारणें—सपादून, आकड एखादें खाच स्पेकड खाणें, त्या खायावर
 हात मारणें, त्या खायाचा समाचार घेणें (एखाद्याला) ताव

देणें—१ एखाद्याची खरडपटी काढणें, हजेरी घेणें, त्यात दपड्या
 देणें २ चागळें मारणें (व्यापार इ०कात) ० देणें—मारणें—१

व्यापारपदा इ०कात नका मिळविणें, पगड सारणें २ व्यापार
 इ०कात दोरक, वृड येणें (एखाद्या कार्याचा) ताव घेणें—एखादें

कार्य करण्याबद्दल इतकी, सुखी घेणें (मिशावर) ताव देणें—

'थरें आहे, पाहून घेईन' इ० वाचक शब्द बोलून मिशावरून हात

क्रियेचे सामाशयन— ० लुलाख उ सोनें इ० धातू ताव दवून

व उड्ड पादून पारखणें (कि० घालणें, उतरणें, निधेग) [ताव+
 कुजव] सामाशयन—किवि रागारागणें, फणकान्यानें सना

पाच्या भरात [ताव दि]

ताव—उ कागदाचा सवध बंद तुकडा सगळें पान [हि]

ताव—उ तावदान पहा [हि]

ताव—टी (कों) (पावसाळा इ०कात पडणारें) सुयाचे

मंद ऊन [स ताप]

तावखावावरतुळ्यो—की (गो) यशमस्त्री, कुच्या,
 टिक्खावावरतुळ्यो

तावज—की (गा) हाडी दळण्याचा लहान वायू ताज

(कों नाविक) १ पदा

तावजाले—न (गो घु) तावजाले तावजाची माल [अर
 तालिज=साईन]

तावजणें—घकि (व) (एखादी वस्तू इ०) पळविणें,
 लावविणें, लटवणें

तावड—की तावडी पहा

तावड—खीन (व) दूध तापविण्याचे रुद तोंडाचे माडे [स तप]

तावडणें—अक्रि (सत्तीनें अथवा आपल्या खुशीनें एखाद्या उद्योगात, कामात) एकसारखें खेपणें, रावणें, व्यावृत्त असणें 'ऐन दोन प्रहरांच्या उन्हात तावडला म्हणून साध आला' 'हा मुळगा प्रहसर पाण्यात तावडतो'—अक्रि तावडणें १ (एखाद्यास जर-दस्तीनें) कज्याच्या कामात गुंतवून ठेवणें, राववून घेणें, कामास लुपणें, वेडीस धरणें, तावडणें अर्थ ३ पहा २ (एखाद्यास प्रास-दायक अशा प्रकारें) खोळवा करणें, खोळवून घरणें, दावून ठेवणें तांगडणें अर्थ ४ पहा ३ (थोडा इ० जनावर) दागटणें, दागाफडीनें वापरणें, भरपान पडविणें, तांगडणें अर्थ १ पहा ४ रावविणें, वष्ट करावयास लागणें (उन्हात, बान्यात, वडीत, चितारलत याव सात) दामन्यें तावडणें [तावडी]

तावडी—खी १ (शुभरायेंत रुद) नमंदेच्या काटीं ज्या टिकाणीं नमंदा ओलाडतात तेथे टेकडीवर असलेली धर्मशाळा, चौकी ज्या तावडीत नावाची राहतात तिला नावडातावडी म्हण-तात २ (ल) तावड, अशीनता, पकड, कज्या ३ (ल) कचाटा, सगाळा, सपाळा ह्या हा मूळ शब्द प्रचारातून गेला आहे मात्र चापासून बनलेले तावडीत, तावडीस, तावडीतून हे शब्द प्रचारात आहेत—डोतून—किवि (एखाद्याच्या) टाकाव्यातून, कचाटया-तून, पकडीतून (कि० घुटणें, निघणें) तावडीत, तावडीस—किवि कजाव्यात सपाटयात, पकडीत, टोकाव्यात (कि० सापडणें, पडणें) 'बाज्या तावडीस तावडीलें तो काय करील तें करो' धरणें, आणणें या शब्दांयद्वारे कर्तरी प्रयोग होतो असें—गी दावून मादया तावडीस आणलें धरलें

तावडीतासन—खी (शुभकाम) बीणफामाची आठवी काय

तावण—खी (वो) १ एका दमात मजल चालून, भावून जाण्याचा काठयाचा प्रयोग, समा यत्न नेत्र २ ताण, ओढ (कि० पडणे घेणें) [ताण]

ताव(रा)ण—खी पद गुण्यामदल नुकसानमरपाई, गुमांजा, शुभकाम, भुरई (कि० यतणें, अरणें) हा शब्द, राव खाल्ल्याच्या खोटयाच सदयावरून एखाद्यापासून घसलं केलेला पद, भिया सत्कारांत यत्तिव्रणा कर, केवेल रड, अथवा स्वतःच्या नजस्तीनें भिया दत्तयाच्या खुशीनें झालेलें नुकसान इ० वा संपर्गे वापरतात [फा तावण]

तावणें—अक्रि १ (गोमैं इ० पातु) लाल हाईपर्यंत तापविणें २ (रुप, मृग, पाणी इ०) तापविणें, गरम करणें ३ (एखाद्यास रागणें, भांडणानें) राव घणें, रागकाळणें, दपटणें, खरडपटी काडणें ४ (ल) आमावणें, तपावणें, 'जे अहमबाचे मोठे शांडनी।

विकल्पाविया झुका झुकांडनी। अनुरागाचा निहातानी। पाणि दाड्ड।'—झा ७९९ [स ताप, प्रा ताव, फा ताप, वि तावणा] तावलेला सुलाखलेला—वि सोनें पारखण्याकरिता प्रथम तापवितात व नंतर त्यास एक छिद्र पाडून तें सर्व एकत्रितही आढे भिया नाही हें पाहतात त्यावरून फतोटी लावून पारख लेता, पूर्णपणें बसोटीस उतरलेला, अनुभवानें योग्य ठरलेला, तावून सुलाखून—किवि १ अनुभव व परीक्षा पाहिल्यानंतर, बसोटीस लावून योग्य ठरल्यावर २ अडचणीतून, संकटातून, दिव्यातून, विपत्तीतून (घार पडणें, सोहविणें, मुक्त करणें). (कि० काडणें, निघणें, जाणें) तावून सुलाखून घेणें—(तोनें, नाणें इ०) घस्तपणें फतोटीस लावून व काळजीपूर्वक तावून—पार खून घेणें.—अक्रि (अकटूक) उकडणें, गदमदणें, गदमदणें, उष्मा होणें—अक्रि १ (ऊन, सूर्य यांनीं) प्रखरणें, तापणें, ताळपत असणें. 'तो तावून प्रतापतरणी। दत्तमित्र पाडिला रणी।'—मुआदि ११ २३ २ (ल) (राग इ० कानीं) सतत होणें, कोपाविड होणें, संतापानें राग होणें

तावणें—अक्रि ताणणें 'कोथें स्फुरती ओठ। थडुटी ताळवि तेजि।'—मुआदि ३१ १७१. [ताव]

तावत—वि तितकें, तेवढें 'यावत्सख्याक माझग हू सारि। तलेस तावत्सख्याक मी आणिलें'—किवि तोंपर्यंत, तोंपापर्यंत, तावन्तालपर्यंत याच्या जोडीचा शब्द यावत, या शब्दाचा मराठीत स्वतंत्र उपयोग नाही तावत्काल, तावत्कालपर्यंत, तावत्पर्यंत इत्यादि सामाजिक शब्दात मात्र उपयोग करितात [स] सामा-शब्द—० फाल्—फाल्पर्यंत—किवि तोंपर्यंत, त्या वेळेपावेतो, तितका वेळ ० पर्यंत—किवि विपक्षित कालपर्यंत, विविक्षित स्वल्पर्यंत अलरापर्यंत, तोंपर्यंत, तेथवर तावन्मात्र—किवि १ जबर तितकेंच, तितकेंच, अक्षरीपुरतेंच, याच्या जोडीचा शब्द यावन्मात्र २ (व्यापक) यथातथा; जेजेतमे पुरेल इतकें थोडें, म्हणण्या जोरें नसलेले, साफक, थोरेसे 'आपण शिके जाऊन। तावन्मान शिके जाण। सवेंचि विस्मृति होय त्यामी।'—सुच १७ २१ 'हुमैं साणण्याभोगें नाही, तावन्मान आहे' [स तावत्+मान]

तावतान—अ (व) अनुमान तर्क

तावता—किवि अनुमति, तरी देखीत इतक्यानें हि, इतकें जवळहि, द्यपि; असें असतां हि [स एतावता अप]

तावदान—अ १ (शिडकी, दार, कपाट इ० कांस बसवाव-याच्या उपयोगार्थे) कापेचें भिंग, तत्ता 'तावदानें चालणें साफ, जसात मद रितात असेल तीं न घेणे, साफ असतील ती घेणे'—स १२ १३२. २ काचेचीं भिंनें चमविलेले दार, शिडकी इ० [फा दावणान् (तावदानान्)]

तावदारकी—की (गो वे) जरव, धमकावणी, दपण्या, भगल गाजविणे, ताव देणे 'सिन्हाएवढा पोर पण तौवदारकी किती दाढगी।' [तावदार प्रत्यय]

तावदारणे—अकि (कर) रागावणे, कावणे, तावणे, तण तणणे 'तु किती तौवदारला तरी मी म्यायचा नाही' [तावदार]

तावनदस्त—उ (गजिकाचा खेळ) गजिका धाटताना चूक झाली असता वाटणाराकडून चुकीबद्दल घेतात तीं पाने [पा तावान=मूर्ख+का दस्त=पस्यातील दात]

तावनी—की (व) दूध तापविण्याचे मडकें, हुतटी, दुधाणी [तावणे=तापविणे]

ताचा—उ (खा) तसा पहा

ताचाण—की मूर्ख, तावण पहा

ताबुळा—नि आवेशजुक्त -दार ? [ताव]

ताशा—सा—उ (बाघ) लहान गगन्याच्या आकाराचे चमै बाघ, हे दोन-सव्वा दोन फूट व्यासाच्या पितळी किंवा तऱ्याच्या पाटीचे तोंड काढण्याने मदवून तयार करितात त्या पाटीच्या कोऱ्या एवढे घसवितात ते किडीने पिढून स्वर घन्यास्त वरता यतो हे बाघ गळ्यात घालून, दोन हातात दोन बारीक वेताच्या छत्र्या घेऊन वाजवितात हे बाघ स्वतःचणें किंवा सनईची साथ करताना वाजवितात 'बाजे हत्तीवर नौत ताशाचे भार वाजदरी'—ऐपो ४३० [अर तास] ताशेरूरी—उ ताशा वाजविणारा

ताशीर—की (व) गमत

ताशील—की (राचा) तपशील पहा

ताशीय—नि तासून तयार केलेला (दाढ, लाडू इ. पदार्थ)

तासीव [तासणे]

ताशे(से)रा, ताशिरा—उ १ ताशावरची शोड, वडका (किं. शाळे, छात्रे) २ (ल) बसुकाची एक फेर, गडियार, पडापडी ३ (ल) रांगणे वाडलेली खरडपटी, दणपारा, राण कावेणे, अपशब्दाचा अर्थ ४ भाडगाचा कवचा, कडाका (किं. शडणे शाहणे) [ताशा]

ताशे(से)रा, ताशिरा—उ लाडू इ. वाक्याने तामल्याने निघालेल्या दग्या, छात्र छात्रूट (किं. पाडणे पडणे) [ताशे]

ताशेरा—उ (व) ऐनवड, मोठा याग यधि

तास—उ १ अदीच घडिटांचा कालवधि साठ मिनिटाचा काळ २ (वाघ) पडपाळ, एक बाघ, अर्थ तसु जाडीचा भाकरीएवढा कशाचा गाल तुकडा ३ ज्यावर लाकडाच्या मोग रीने भाषत बळून ध्वनि उत्पन्न करतात देवाची जाती करतना दिवा अदीच घडपाचा कालवधि दर्शविण्याकरिता हा वाज

वितात 'तदुपरि मग सायकळिका तास वाजे।'—सारह ५ ४० 'घडका गेली पळें गेली तास वाजे शणाणा।' [अर तास]

तास—उ निळ्या रंगाचा एक पक्षी, चास 'सव्य जाती वायस। अपसव्य जाती तास।'—भार, वाल १२ २४ [स. चाप, चाप]

तास—न (व को कु) १ नागरांने किंवा पाभरींने जमी नीस पडणारी रेपा, कोरणी, पळ, खोवणी. २ (व) उम्या पिकाच्या (रोपाच्या) दोन उम्या मोळींमधील अर्ध जागा, पाट ३ नदी-ओढ्याचे पान, उन्हाळ्यात नदीच्या प्रवाहाचे जे अनेक बारीक भाग, ओढोळ होतात त्यापैकी एक ४ नागरांने जमीन नागरण्याची क्रिया, नागरणी 'राजापुराती सात तासें घालावी तेव्हा छत्र पेटावा' ५ (कु) तिसरी नागरणी [स सीता बगै विषयांसारं] ताशीं-सीं लागणें—(पीक इ०) बागण्या रीतीने वाडीस लागणें तासावर येणें—(व) (जमीन इ०) वडितीस पेरण्यास योग्य होणें • लोटी—नि (व) रीत ज्या दिशेने वळले असेल त्या दिशेने केलेली (पेरणी इ०) [तास-लोटी]

तास—उ १ (सुतारी पदा) (कों) हत्यारांने (लाडू इ०) तासणें, छाटणे, रंधणे २ तासण्याची कला ३ (लाडू खडक इ० कांचा) छाटलेला, तोडलेला, तासून काढलेला टुकडा, कपरी, तुकडा 'तेथे सुतारे काटिता तास। तिती जाहला क्षमि वास।'—कथा १९ १११ 'टक्डीच्या उब माथ्याचे तास काढून झकले होते'—भोरकि १९ ४ राघ, लाड, खाप ५ (सोनारी पदा) एक प्रकारची नदी बागडीवर जा घासून चौकोनी पगड भाग करतात तो (किं. मारणें) 'सोनारास त्यावर तास मारण्यास सांग' [स तप] • काम—न १ लाडू, धातूचे शनिने इ० तासण्याचे काम २ तासण्याने (लाडू इ० पदार्थ वर) झालेला अस्कार तास पदा • कामी—म्या—नि (वाचन इ० नीं) तासणारा, तासकाम करणारा [तासकाम]

ताम—उ १ (गो) परणीच्या बडी हातात होहोळचे सारखा बिचल कण्याचे एका बाजूच्या टोकाम फडी लावून वेळें घेतील एव हत्यार निवडें (किं. पाळें)—पदार्थ २८० २ बरील हत्यारांने दलातील बिचल सारखा करून घेत समतल करण्याची क्रिया

तास—की (कु) बलदविण्याची लाव काठी, लहान बाजू ताज पदा

तास—उ (मण) (तरी इ० पिकावर) आठपाच्या तपने पणत्या राग—ऐ १२०२ • आठपा—मिषव देताच्या मातीत होणाऱ्या आठपा हा आठपा बोंबडे पीक मारून टाकतात

तासक-की-नखी (व) शास्त्र्याच्या उपयोगाची पिनळी ल्हान ताटरी, धारणी, वेळणी ' तावे, जाव, चुजे, प्रशस्त तिवा, ताटे नवीं तासके ।' -साख ३ ३३

तासची-जी-उ तासाच टोके बाजविणारा -बाहसमा २ ३ [तास]

तासजी-उ पैसेकरी, तासा बाजविणारा [तासा]
तासडपट्टी-जी. १ तासण्याची क्रिया २ (ल) खरड पंगी, रागाने केलेली खरमरीत टीका, कानडपाडणी ३ हजामत, चोडती [तासणे+पट्टी]

तासणी-जी १ तासण्याची क्रिया (लाकूड इ०) रथणे, तासणे, छिल्ले इ० २ लाकूड तासण्याचे सुताराने हत्यार, वाकस ३ (ल) बोवती, डोकें भादरणे, खरडून खरडून हजामत करणे ४ (ल) खरडपंगी, तासडपट्टी, निर्भरसना, पाणडतारा [तासणे]

तासणे-उकि १ (लाकूड इ०) वाकसाने तासून नीट नेटके करणे, छिल्ले, कापणे, टोडणे, रथणे २ पसमी करणे ' धारिकें पायतास सो तासी ।' -मो ३६ ३३ ३ खरडून हजामत करणे, भादरणे ४ (पत्र, अंज, दिशेव, मादी इ०) खरडून टाकणे, भकटणे, फनकारणे, क्षपाणे ५ (एखाद्याची रागाने) निर्भरसना करणे, खरडपट्टी काढणे, हुंदरी घेणे, कानडपाडणी करणे.

१ (अक्षणांत) भाष्याक भाजकाने भासून अवशिष्ट राहिले तो राखणे ७ (ल) (गो) अपरोक्ष निहा, कुचघात करणे ८ (गो) हातावर हुरी घेणे [स तस, प्रा तस्य प तच्छया, यु तासवु] (धात्र) तासून निजणे-वसणे-निश्चितपणे, आरामशीर, निर्वैद्यपणाने स्वस्य निजणे, वसणे सामाशब्द- तासटस-खी १ लाकूड इ० चे तासणे, छिल्ले वगैरे काम २ (ल) रिक्कामटेकडे पणीचा उद्योग केवळ वेळ घालविण्याच्या उपयोगाधि विनमेह नवींचे व विनकायार्थ काम, उद्योग तासी(दा)च-वि तास ऐरा, वाकसाने रथ्याने तासून शुळशुलीत, नीटमटवा केल्या, तासून तयार केलेला [तासणे] तासीरपंत-उ (उप सविठिन) वान केलेली विधवा स्त्रा, वाडकी [तासणे+पंत]

तासा-उ तासा पदा ' आपले दाण्यात नौबती व तासेतर्फे व रणविणे घडत आहेत ' -पाको ६ [वार तास] तासेवरी-उ तासेकरी पदा

तासा-न (गो) ताम पैल [तासणे]

तासीर-खी १ मनाची प्रवृत्ति स्वभाव, प्रवृत्ति (पल्लवक वणा, तिरसटपणा, तल्लपणा, बडालपणा, रागीटपणा इ० नीं युक्त या गर्भित अर्थ येथे उपयोग जसे- ' त्याची तासीर काय कुण हो ' २ (एखादे काम करणाऱ्या एखाद्याची) निशिप पद्धत, शरणी, तन्हा, मोह ३ वडका, लोप इ० चा अडिमार, फैर, (विर) तासेरा तासेरा अर्थ २ पदा (कि० घटणे, झाडणे)

ताहानेला-वि तहानेला पदा

ताहां-किवि १ तेथील, तेथचा तहा पदा २ (भि) तन्हा, त्यावर्ती ' ताहा त्यो पोयरो बोंबलाआ लाग्यो ' -तेन्हा तो पोरगा बोंबलावयाम, (ओरडावकास) लागला ' -भिनी १३ ३ इतर अर्थी तहा पदा [स तहा]

ताहाद(दा)र-वि ताहा, ताजानवाना तहादर अर्थ १ २ पदा

ताहान, ताहारमोड, ताहानेला-तहान इ० पदा
ताहाल-किवि अथापि, आजपर्यंत आजवर ' लेखीन अहद पैमानावर नजर ठेऊन ताहाल हा ख्याल दिलात न आणिला ' -ख ७ ३५५५ -रा १० १८२ [का ता=पावेतों+अर हाए]

ताहाइयात-द-किवि हयातीपर्यंत, तहाइयात पदा
ताहूद-न १ टावर, करार ' कादरखान याचकडे तालुका वाडोपली दहा लक्ष रुपये ताहूद ठरून सांगितला ' -रा ७ ४० २ खड (मचा) ' तेथील ताहूदापैवीं सर्व हसेवरी आपण लिहून पाठविली ' -रा १ १२६ ' आप्ताचीपत ताहूद मुकमती करितात ' -पेद २० ५९ ' ताडुन्यावर ताहूद केले ते मोडावे आणि अमानी बरावी ' -रा ५ २३ [अर तामहूद]

ताही-खी मुलाचे मोठे रडणे, राहो पदा [ध्व] ताही मरणे-अकि (मूल इ०) रडत झुजणे

ताळ-उ १ समीह, बाघ, वृत्त्य इ० काव्या गतीचे नियमित कालदर्शक प्रमाण ताल ताल अर्थ १ पदा ' ताळ आलो येकेकडे ।' -दावि २७१ २ टाळी पाजविण्याची क्रिया, टाळी ३ धांशाचे एक बाघ, एक प्रकारचा टाळ ' खण खण खण खण ताल समाळे ।' -दावि ११२ ४ हालचाल फडफड करणे (कात इ०) फडफडावणे ' पाटीं निह्तिक्काले । आहाळीं ते पूना विगुड ।' -हा १० ७ ५ (दिशेव, हनीगत इ० सोळ) मेळ झळझी, एक वाक्यता (बोलणे, वाणणे, करणे इ० कातील) मुनबदपणा धिरा धाबाव, धावद मेळ (बहुधा निवेधार्थी प्रयोग) ' ऐं ये कळो आले मज नारायणा । जाणती स्वपना टाळ नाही ।' -तुगा ९०६

६ (व्यापक) (धराथे वस्तु, शरीरावयव इ० काचा) एकत्रीव, एकजिनसीपणा मिलाफ, संयोग, एकत्र टिकाव घरून राहण्याची शक्ति (कि० अर्थे धरणे टाळणे सोडणे) [स ताल] (धात्र) ७ देणे-१ एखाद्या गात असताना त्याचा ठेका धरणे २ (ल) (एखाद्याची) री ओढणे त्याचा अनुसरणे, मदत करणे -खर ७ सोडणे-मर्णादा, धावद सोडणे वेकामपणे वागणे सामाशब्द- ७ तत, ७ तन, (क) ताळातत-उन (भाषण, वृत्त, आचार इ० व्यवहारांतले) मेळ, मिळतपणा, एकाक्यता, सुन गतपणा, नेम परस्परसंगति [ताळ+तत तय] ७ वन-न ताल

हे वाय, टाळ 'ताळपत्राचा निर्घोष। गीत गायन करिती सुरत।' -सुरु १९. ०मेळ-पु १ ताळतेत २ तानमान, देव, बाल इ० काचा सुयोग, अनुमान [ताळ+मेळ=मिलाफ, जुळणी] ०विताळ-क्रि वि सूर-वेसूर -शर ०वेळ पु तानमान, प्रसंग, परिस्थिति, काळवेळ ताळमेळ अर्थ २ पहा 'ताळवेळ तानमाने। प्रबध कवित्व जाडवचने।' -दा ११६८. [ताळ+वेळ]

ताळ-पु कृत्प्र [स ताल, हिं ताला] ०पटयें-(दोषात) वेचनाव होणें, मतभेद होणें, खट्या उडणें 'स्वयं धूनीपति हान सोडी। तो आपणी हेवरि हो न मोडी। खेधामधें ताळ पडोन गेलें। य भीमदीक्षें परि कार्य जालें।' -सीरूह ८३५ [स ताळ=पुट्य, या ताळ=अडसर]

ताळ-पु लोक, जग 'निराश्रीत सर्वेस्वें आसरा नाहीं तिन्ही ताळी।' -ऐषा १०८ [स तळ]

ताळ-पु ताडवस 'शाळ ताळ निविड घन।' -देशीस्व १८ [स ताल]

ताळ-पु (पर, इमारत इ० काचा) मजला, ताल खातरणा ताळां पसणें-१ पटाच्या सर्वांत वरच्या मजल्यावर बसणें २ (क) देश्याच्या शिखरावर आरूढ होणें, ऐपारामात असणें [तल] ताळकुट-न (गा) ल्हान फादी [ताळी, ताळो=फादी, बहाळी]

ताळवें-अवि (गा) १ पटाळणें २ टाळणें.

ताळवार-शी (तजा) पडवी, वळचण [ता ताळवारम]

ताळा-पु १ (हिंदीय, मित्रमित्र हरीगनी, गोष्टी, उपन्यास, काथणें इ० कातील) मेळ, जुळणी, एकत्राक्यता, अविरोध, जुळते पात्रा, सुगमतापणा (कि० पणें, पडणें, पाहणें, मिळणें) 'कदापि नाही वचनास ताळा।' -सारह ११३ 'त्याच्या कामाचे ताळे कसे ध्यावयाचे ह्या सवधानें मोहनरावांनीं माहिती करून घेतली' -नोरकि ४५ २ (नेलेल्या भाकिताशीं नदर पडून आलेल्या गोष्टीचा, आलेल्या अनुमानाचा) मेळ, जुळतपणा, प्रत्यय, पड-ताळा, इच्छापय, प्रचीति प्रचीति (कि० यणें, मिळणें) 'म्हणानि येथील न करावें। पाहणें ते येथेच पाहावें। ताळा पडता राहावे। समाधान।' -दा १९५ १० 'आपल्या उपपत्तीस ताळा मिळतो र्ही नाही याचा फार विचार न करावें।' -नि ८१६ ३ एखाद्या गोष्टीचा खरेपणा इ० दुसऱ्या प्रमाणें ताहून अजमावून पाह-ण्याची क्रिया, (अकर्मित) उतर बराबर आह धीं पुक आह हें पटण्याची वेगळी रीत ४ सत्यत्वगुडि -अनघ [स ताल] ०घालणें-मेळ बसविणे एकाचकदा करणें 'तुम्हा म्हणें ताळा घालण आतामी। टणें हाणें मदीं आणविली।' -मुगा १२३८ (एखाद्या गादीचा दुसऱ्या स्पेडीची-आवृत्त्याचा) ताळा पाहणें-घेणें-दोन स्पेडीची, बसुची परस्परशीं तुलना करणे,

परस्परशीं ताहून पाहणें ताळघास-ताळघावर येणें-गीट मागला लागणें, स्वैरपणा सोहून दडून सुमार्गानें चालणें, सुदीवर येणें ०तोळा-पु ताळमेळ, व्यापक अर्थानें ताळा शब्दावद्दल वापरतात ताळा पडा [ताळा दि] ०वाळा-पु ताळमेळ -शर [ताळा दि.] ताळेबंद-पु (ताळा पडणारा बंद) १ खतावगी, रोजखर्चा इ० कावरून गेला महिना, साल इ० बाही सुदतीच्या जमापत्रांचा केलेला हिशोबाचा खर्चा, लिहिलेला झाडा ताळेबंदावरून पुढील सालचा जममास (वजट) करितात २ जवळील (हातातील) शिल्प आणि खर्चा पडलेल्या रकमा, जमेकडील रकमा इ० कावरून निष्पत्ती शिल्प याचा मेळ दाख-विणारे खजिन्यातील पत्रक ३ प्रताच्या तपशीलवार हिशोबावरून थोडेखात बांधल्या सरकारी गोश्वारा -इनाम ५०-५१ ताळेबंद गोपचारा-पु ताळेबंदाचा सक्षिप्त खर्चा, पारास, पिण ताळेबंदजमा, ताळेबंदीजमा-आ जमावदीचा सरकारी द्यावानें ठरलेल्या बसुगचा व मागाहून जाळलेल्या बांधीचा समावत करणारे सरदार याच्या खट्ट जमावदी जमा दिवा निम्नतरी जमा [ताळेबंद+जमा] ताळेबंदचाही-शी ताळेबंद जमेतील वर्गामुखरीची (बसुगची) बांधी, ताळेबंदजमेत दाखविलेली बसुल व्यापयाची बांधी रत्नम [ताळेबंद+बांधी]

ताळा-पु (माळरी) टाळा, छटप [स ताल, हिं ताला]

ताळां-पु (गो) पडा, आषाज

ताळां, ताळी-पुकी (गो) बहाळी, फादी

ताळू-शी (बों) टाड पडा [स ताल]

ति-नि (प्र) तीन, सख्यावाचक उपपत्ते, प्रत्यय, जवें-

तिमजरा, शिकोनी-व्हीन सजण्याचा, तीन कापनाचा [स त्रि, प्रा ति] सामाध्व-तिक्कटणें-न १ दोतामव्ये तीन बाप (बरोळपा) एका ठिकाणीं अद्यततते ठिकाण २ तीन रस्त एकत्र मिळत तें ठिकाण ३ तीन काट्याबगर एकत्र धावून बेलरी रचना, शिकनी [मिहूट] तिकडी-शी १ तीन काट्या जुळवून केली एक त्रिकोणादृति रचना २ त्रिकोण [स त्रिकाण, प्रा तिक्क मिहूट] तिक्कटें-न १ लांकडी त्रिकोण (स्तरागत अग्नि नेण्यासाठी, विहिरीतून पदार्थ काढण्यासाठी इ० केल्या तीन कामट्या, लाकड याचा २ त्रिकूट त्रिराह पान (पट्य, दन, निगुरी इ० ये) ३ तीन पानांची पत्रावळ ४ (पत्रावळ) तिपण, तीन नळकांड्याची पत्रावळ ५ लाकडाची त्रिवेद (गा) तीन काट्याची पत्रावळ [स त्रिकाण प्रा तिक्क तुल मिहूट] तिकडी-नि हीन कड्याची जै कडी मजबूत। ह निक्की याखड तुटे। -हा १६ ४३८ [ति=तीन+कडी] तिक्कळा-ळो-ळ-नि तिगुळा पडा तिक्काडी-शी एक पत्र 'शिकोनी पाडुगळी।' -मिता ० ४२८ [ति=तीन+कांडे=पत्र] तिक्काटें-व्या-न घांधी

नज्ञमुज्ज्वलं दीनं तारं शिवाया पात्रं दुग्धकं पदं [स
प्रिपटं] तिकुटी-न्त्री प्रथी तिवांची जाद्री प्रिट्ट 'गुणी वरी
प्रथी लात्रिणी। गुणी लोकीं तिकुटी पाद्रीणी।' -भाषा १८ ८१०
[स प्रिट्ट] तिसेनी-नि दीन वीपन्याचा-भोराचा-भानाचा
[स विभोण] तिपार-न्त्री तिसेरी एकदम तीन तीन खडे पडन
सगरगोट, खडे ६० राटण्याचा मुनीचा खेळ यायमागे दुवड
पांखरडे ६० रागा [स प्रिट्ट म तिपार-न्त्री प्रत्यय] तिपार-
न्त्री गजिकाच्या खेळांत अक्रमाने लागलेली एकाकड आलेली तीन
पाने तिपार-न्त्री तीन तिपार-न्त्री असलेले गजिकाचे पान तिपार-
तिपार-न्त्री (पराचे) तीन राग आग -नि तीन राग आग
लेले तीन खगी (पर ६०) [ति-तीन+राग] तिपार-न्त्री-
लेले तिपार-न्त्री-लेले पहा तिपार-न्त्री-लेले-नि तीन मुला
अपवा मुनीच्या पाठीवर झालेला (मुला मुलांनी निवा यामा
न्यत मूत्र) तिगस्त-न्त्री १ गल्या वपाच्या मागचे वरी 'तिगस्त
बाळा-वडिवाड ६० २ गजिकाच्या खळातील एक रागा बाबा-
तील एक विविट बाल गजिकाच्या खेळांत तिपार-न्त्री खेळणाऱ्या
एक लो हात होणे [तीन+फा गस्त=स्त] तिगस्ता-किवि
गल्याच्या मागील साली [तिगस्त] तिगुण नि १ तिगुण २
तिगुण [स तिगुण अप] तिगुणी-नि तिहरी तिगुणात्मक
जो अनिदेविया विंधिया। गुदनि जीव बाहुत्रिया। खेळवीतस
तिगुणिया। अहकाररगु।' -शा १८ ९१५ तिपार-न्त्री तीन
गस्ते असलेले एकापुढे एक तीन वगारे असलेले (पर) तिपट-
न्त्री (राजा) तीन आग नारळ ६० था पट तिपट-नि (को)
दर तीन शेज बाहून झाले म्हणून एक खापेवडाची जुळी वग
ळावी आग तीतीने लेटे बाधलेली (रहादाची माळ) -किवि
माळ तिपट होईल अशा तीतीने (बाधणे) तिपट-न्त्री १
तिहरी पडी (कापड कागद ६०ची) २ तिहरी पडी पातलेली
तिपट-न्त्री -नि तीन पड्या पातलेली [ति-तीन+पग] तिपट-
नि तिगस्त-न्त्री तिगस्त-न्त्री १ पहा तिजपट-न्त्री १ तिपट-न्त्री राग
करीत असलेला माणूस २ तीन लगे केलेला मनुष्य [ति-तीन+र]
तिघारा-न्त्री-नि १ तीन घारा-कडा असलेला तिघारा
अनु फी-रिया। घराणिघिका। गिणु ७१६ २ तीन काठ
किवा काठ्या असलेले (घातर ६०) [ति-घारा] तिघारी
निवडुग घन एक जातीचा निवडुग गज्या वेतास तीन
काठ्याच्या रागा असतात याच्या उरू कडपाणिबडुग तिघार-
न्त्री न नरसाराचे एक हत्यार तिपट नि (सामा) तिपट पहा
तिपट-न्त्री तिपट सख्या अपवा परिमाण तिपट-न्त्री (नाट्य)
वक्रन्याचे वेंस बटून गगवनाच्या आकाराची छी नयकरिता तयार
केलेली तीनपदरी वेणी -नौरागिक नाटकाचा काळ तिपट-न्त्री-
नि तीन पड्याचे किवा तीन पदर असलेले (कापड, दोर ६०)

तिपार-न्त्री (५) तीन पायांची पडवची तिपार-न्त्री (विवाचा कर
खावा) दस सवार करग्यावादी मातीत रोवण्याचे लांडकी धीर व
गाठकर रागना गत्र तिपार-न्त्री तिपार-न्त्री तीन वळां बाहून ऐन
पाठ म्हणगात्र तिपार-न्त्री (को) तीन पांढ भातजमीनीची
प्रत्यक्ष वीस पांढाच्या विध्यामागे रयतन दिलेली जमीनीची धू
तिपार-न्त्री एक स्थान पड आत वग विप याची नाशक
-गुण ११ -नि तीन पाने असलेले तिपट (शार, अडार)
[स तिपार] तिपार-न्त्री तिपार-न्त्री -नि तीन पाय असलेले
(जनावर वस्तु) [तीन+पाय] तिपार-न्त्री-नि एका वर्षात तीन
पिढे वगारी (जमान) तिपट-न्त्री १ तीन वळे सग असणारी
(पगी) २ तीन वृक्ष असलेला मृदग [स तिपट] तिपट-न्त्री-
पकि तीन पड वळे पडले तिपट-न्त्री-नि तीन पडानीं
कलेली (दोरी वणी ६०) तिपट-न्त्री नाचणीची एक हळवी
जात हिच्या काडास तीन परे आली म्हणून कणीस यते -नि
तीन घाथ परीं असलेले (बोट ६०) तिपट-न्त्री तीन पड सख्या
तिपट-न्त्री -नि १ तीनदा जमेस धरलेली (सख्या) तिपट-न्त्री २
तीन पडपाचे तिपट-न्त्री (कापड ६०) तिपट-न्त्री-तीन तीन
नळपा फग असलेली घातर वेण्याचे यत्र [ति+फग] तिपट-
न्त्री (५) चार एवर (जमीन) तिपट-न्त्री-नि तीन पिढ्या
जमिनीत विपतात ती जमीन तिपट-न्त्री-उ जे वेळा नदी
निवा साडाच्या खोडाच्या तीन बाजू पुढतात ती आग तिपट-न्त्री-
न्त्री-नि १ तीन फागांनीं खळाव्याचा (सोंगटपाचा एक पाळ)
२ तीन फागांनीं युक्त (दोरी ६०) [ति+पात] तिपट-न्त्री
खेळाविटी उडली असता खाली पडण्यापूर्वी दाहने तीनदा मारणे
'हबकडबक निबळ पोरा तिगुण खेळ माझ। खेळ विटी दाह। -मज
११२ [ति+पड वक्र] तिपट-न्त्री दोन वरसा (पाना) या
एक बट यायमागे तीन वडाची केलेली कागदाची घडी तिपट-
नि (पोट) तिपट [पोट] त्रेदो जादो तिपट-न्त्री-
नि १ तीन मंत्रत्याची (इमारत) २ तीन तिहरी काश्या
(शेळ पोवर ६०) ३ तीन लठ (डेक) असलेले (जडान)
तिपट-न्त्री तिपट-न्त्री वक्रचे दुय्यम तिपट-न्त्री अधिकारी
-मृदप १४ तिपट-न्त्री (पत्याचा खेळ) तिपट-न्त्री तीन
तिपट-न्त्री पान [ति-तीन] तिपट-न्त्री-रेष-आळ-न्त्री
कागदाच्या पाडलेल्या चार मोडींविशीं तीन मोडींमध्ये काढलेली
रेष [स ति-ति+फग रेष] तिपट-न्त्री १ तीन पायांची
पडवची तिपट-न्त्री २ (को) तिपट-न्त्री भाताची रापे उपयत्ना
सोतात वळण्याची घतात ती पायाची तीन पडवची तिपट-न्त्री पहा
[स तिपट] तिपट-न्त्री तिपट-न्त्री (महात) तीन वाटा निळ
सात ती जाण थोड नाका तिपट-न्त्री वळिडुगाचा तिपट-न्त्री
-भाषा १०५ [स ति+वक्र=वक्र; आ तिपट] तिपट-न्त्री

शब्दो. ४. १६

व्हावयाची नाही ' - मुमु ११ ' जणार आज तिसडे मुनि
हसत गाते । - अलंकरण [तो विंवा ती+कडे]

तिकतिरणे, तिकतिकी-तिकतिकीत, तिकाकी-
तक्तरणे, तुनुकुरणे, तक्तुकी, तक्तरीत, तक्तारी ६० पदा

तिकां-मना (गे) तिग [ती+का=ग प्रत्यय]
तिकाट-गवि (राजा उण) तिखट पदा

तिकीट-नयी प्रवेष्टमूल्य भरत्याची पाकती, मूल्यपत्रिका,
पत्राणा, पास (नाटक, रेल्व इ०चा) ' हातीं आल्या फुट्ट
तिनिद्रा । जाहले तेंचि मूड । ' - अर्वाचीन (आठव) ३८६ - नि
१२८ [६ टिकेट]

तिक-उ १ तीनपणा, तिखटपणा २ कटपणा - नि १
तिखट तीन, शोंबणारे २ वडू [सं तिखट=कट]

तिकाय-य-शी फोडणीचे ताक, ताकाची पत्री, ताकमय
पदार्थ, ताकतव [ताक]

तिख-वि १ तीन, तीक्ष्ण, अशीदार 'बरे अति तिखे यदा-
रिलें धनिया । ' - माथवरामायण, बाल ५१ ' सद्बुधे बाण तिख
सावें । - गीताचंद्रिका १४६ २ तिखट ' कां मिरवामाजि
तिख । ' - माझा १७६० - न तीक्ष्णपणा ' उरळतेनि घडनेछें ।
प्रगाउल्लेखि तिखे । ' - झा १५ १८५ [सं. तीक्ष्ण, प्रा तिख]

तिखट-न १ मिरच्या बुटून केलेली भुट्टी २ मिरच्याची
चर्गी ३ इतर मसाला घाटून केलेले मिरवूक, बूट ४ (क)
मसाला - वि १ तीन जलाल, सोड भाजण्यासारखे (मसाला,
मिगे) २ (ल) कडक भयंकर, प्रपूर (लष्मणा-सुद्धांची
अथवा अभीवी) ३ तीक्ष्ण, अणुचीदार (धार, टोंक, हत्यार
इ०) ' कवनें लोहें तिखटें । हा कुराप्रभो निवें । ' - क्षिप्र ८४२
४ बलाघ, बुझाप्र, सिद्ध दीपभाही (मनुष्य अथवा त्याची
प्रदुष्टाक्षि, कान नाक इ० इतिवें) ' गाढवाचें नाक व वान
फार तिखट असतार । ' - मराठी ३ पुस्तक पृ ११० (१८०३)
५ कडक, वेधक, लभी (भाषण इ०) ६ (रात्र) मधुराता
मिष्टता ' कन्मी आग्यापेक्षा हा आरा तिखट लागते ' ७ वय
(स्वभाव, माणूस) [सं तीक्ष्ण, प्रा तिख] (वाप्र) - तिखट
जाळ-आग-अतिशय तिखट ' मीठ रुाधून सांगणें-
सोलणें-पुगवून अथवा वनवून, आपल्या पदार्थे, कल्पनेनें काही
अंत घाटून सांगणें (गोष्ट इ०) , खुशून सांगणें म्हू १ वाना
माणून आले तिगट तें शाले तिखट २ पुढें तिखट आणि मागें
पोचट-आरमी धीट पुशारत्या मारणारा पण रजेचे हतपाय
गळणारा (मनुष्य)

तिखट फाकी-शी (वास्तु) जिथेला शोंबणारी बुन्याची,
तुनकवीची पुड

तिखटार्थ-शी १ जगलपणा, तिखटपणा, तीमपणा, मग
शशीपणा २ तीक्ष्णता, आवेष्ट, उत्प्रेर, उत्साह [तिखट]

निपटायणें, तिपाधणें-अकि जगल अथवा निस्त
गाण्यानें जीम भाजणें [तिखट]

तिखण, तिखट-न (गे) अतिशय तिखट चटणी
[तिगट]

तिखतिख उजो-नि (गे) फार तिखट [तिख दि +
उजो=गाय]

तिखमिठा भात-उ (ताता) निस्त, मीठ वगैरे घाटून
थिरून शिरिण्या तिखें भात, फोडणीचा भात, राखता भात
तिखरणें-अकि धार लावणें, पाजळणें, तीक्ष्ण करणें
तिघाणें पदा [सं तीक्ष्ण]

तिखले-नि तिखट ' हमामा घाली वारे । शांथी वारलें
वारे । घामती तिखटें वारे । ' - अज ३३.

तिखसाण-न (गे) तिखटपणा [तिख+साण प्रत्यय]
तिखसें-वि (गे) तिखट [तिख] • मिखसें-वि
तिखमिखट [तिखट दि]

तिखाडी-शी एक प्रकारचे गवत, बापासून रोशेल तेल
निघें [सं तीक्ष्ण] तिखाडीची वाडी-उ (ना उण)
तावट व चिडखोर मनुष्य

तिखार-न (सामा) तिखे, पोलाड [सं तीक्ष्ण]
तिखार-नि तिखट, उष्ण, शोंबणारे
तिखारणें-कि तिखरणें, तीक्ष्ण करणें ' तिखारिलें कीं व
स्वभावे । परतप । ' - ययादी २ २९

तिखारणें-अकि तिखारणें पदा
तिखी-शी १ (बें गो) दालचिनी 'मिरी तिखी तेवोनि।
थेळा काराकुल घडनि । आगिरी तारवें भरुनि । या देसी । ' - खि
२ २० ११४ २ (व) सखट, मोहरी [तिख]

तिखें-न १ पोलाद - झा १६ २४४ ' तिख्याचे अति
तिखट बाण । ' - एसा २३ ५७ २ (ल) घाडस, निर्भीडपणा ३
तावट (खेवें, उदटपणा, उन्माद इ० मुढें आलेला) [सं तीक्ष्ण]
(वाप्र) (मनी-अर्गो तीन मण अथवा नव मण) तिखें
जळणें-१ अभिमानाचा तावड असणें २ रागावें जळफळणें,
हाडवें वरणें तिख्या हाडाचो-वि (गे) मजवून हाडाचा
तिखें-न (व) एक खेळ, फॅमरे

तिग-किवि (कों गो) (अशिष्ट) तेथें
तिगड-उ (क) भाडण ' भले ब्रह्मदेवाचें सुत । नारद
अवचित । पांडववरीत । राविला तिगड कौल पाडवाचा । '

तिगड-उ (सकतिव) चोरीचा माल - गुजा ४२-४३
तिगुळकाय-शी (गे) तगळाय, वारकाई

तिघायणी नी—भी काम, शोध सोम या निर्दोषा
तनुराय

तिघे—नि १ तीरा, तीरा जग (हा शब्द निरन प्राण्यांता
य मृत्युत माणगाता लावतात) २ (मावेतिर) दिगुण एवविगी
चाण्या वार। तिघांचे पुरवि नास। '—इ १ ९ [स दिग्ग] (वाप)

तिघाच्या तीरा घाटा करणे—काणाट्ट करणे ऐम्सारा ३ ग
करणे तिघेजण तिघीजणी तिघेजणे—पुत्रीन तिघे—पी—घे
तिघा—घना त्या ही राय ताचा

तिघ—घना तिघ तिघा

तिघे—नि १ (गो) नयळाची पोशाद करणे २ निघाव
सय घणे

तिघेणे—कि (घु) पैम चुकव करणे (गड, सारा इ० व)

तिजा—वि तिगरा आणि तिगे आडव करिते। निमारे
अडुगा जणे। ते मोषि व्हगोनि ए माते। पारगी पारगी।' —शा

१८ १३६४ —घु मुसलमान लाकात शोडे विवा सातून थड
शाल्यावर तिम्न्या दिवशी पी मेजनानी निम उल्लव करतात

तो [स वृतीय प्रा तिद्वज] —गुण—घु १ तिसरा गुण २
(सन्निहित) ज्ञानयोग —शा १९ ८४ तिजाई—की १ तिसरा

भाग हिस्सा अदा २ मालकास उत्पन्नाचा दिवरा हिस्सा
वेण्याच्या वरातने दाताची लागण करतात ही तिजाईस्त—नि

(घे) हीनदा व्यालेली (गाय म्हेत इ०) तिजातरा—प्रा
तिजारा—नि दर तिमे दिवशी वगारा (ताप) जडे—तिजारा

ताप—तिजारे हीव तिजारी पाडी [तिगा + अवर तिगा]
तिनाचा—वि तिनेर तिनी वगारा (ताप) तिजारास्त—की

व्यापार 'हीन जहाज आपल विनयतहून शाय तिजारात गल
हात' —पदमव ११३ तिजारे—न दर दान दिवसाला वगारे

हीव तिजारा पदा तिनेर—घु १ तिपट वळ हीन शर्फीचा
सयोग २ (बुद्धिबळाचा खळ) एका वगार हीन मोदल्याचा अण

वेला जोर ३ तिहेरी साधन (काही एका काव्याविषयी) [ति +
जार] —वि (बुद्धिबळाचा खळ) हीन जोर धरते (मोहरे

प्यादे) [निघारी] तिजारा—की (ग) —नाडे देण्यास वासे
जोहून कट्टी कातराच्या आकाराची चौक [पोतु १]

तिनेरी—की १ खजीना दागदागीन व मोल्यावान वस्तु
देण्याची खोली भजम पती २ उत्पन २ पति [इ दूवरी १]

तिनारीचा ताया—घु (ल) उत्पन्नावरील हक्क तिनेरीचा
ताया नोकराही साडण्यास तयार नाही क २ १२ ३०

तिगुल—घु (गो) वीर (माती सीमेट इ० ची) [पोतु]

कार—नि वीर वगारा अगर विवगारा

तिट्ठण—न तिट्ठकारा—घु १ तुट्यात अनादर द्वेष
भाव तिरस्कार २ वीट कगळा नावड [तिट] ध्व तिट्ठ +
कन—कार तुलं का तिट्ठ—निर्गैर्त्तना]

तिट्ठ(वा)रणो—भी निम्ननापुत्रक वागवृत्त तिरस्कारान
वागविणे [तिट्ठणे]

तिट्ठ(का)रणे—अकि १ निम्ननापुत्रक वागविणे, नि
स्कार करणे २ अपुनापुत्रक वागवृत्त अमात्य करणे वागवृत्त
[तिट्ठण]

तिट्ठारा—घु तिट्ठण पदा

तिट्ठारा—घु तिट्ठण पदा —नि १ ज्यास तसरर ति
कारा यता गगा तसरर वाट काळा मानगा, कगळारा

२ (ल) बोराजत यतगार [तिट्ठारा]

तिट्ठे—न सारपत वागणारा एव पदा

तिट्ठली—की तीन तिट्ठरी 'कानडाची तिट्ठरी' —नि

५०५ [जोट]

तिट्ठय—न (व) जेगाच्या पुढे ज्यात विस्तार घडून वाट
सात ते निरगण्यावरील मडके [ति=तीन+टाव]

तिट्ठयी—भी एक पती तिठ्ठी [ध्व टिट्]

तिट्ठा—घु (घ) निडा, गाड गुमावा [तिगा]

तिट्ठा—घु (गो) तिगगा, तिगा [ति=तीन+भागा]

तिट्ठे—घु १ (गो) बाजार २ बाजारात दुरान माडल्या

बडल्या कर ३ टिट्ठरी पती

तिट्ठापाय—की १ लान पायाचा व लय मानचा एक पती
बाळा २ (ल उप) कापील उंच वही

तिट्ठाळा—की (घे) अन्न वेडा माया (साड टकडी
उच कर इ० या) टिगाळी [ति=तीन टाळा=डाडाळी गडळ]

तिट्ठाळा—नि हीन मजली, हीन ताली [ति=तीन+सळ—
ताल]

तिट्ठावचे—कि (गो) स्तंभाल राग घणे

तिट्ठिटेचे—कि (गो) खिदळणे तिट्ठिटे—वि (गो)

खिदळणारा खचक स्वभावाचा

तिट्ठो—की (वर) (नभाणा) चण्णी तिखटाचे तोंडीलपणे

तिट्ठण—नि (गो) तिहरी

तिट्ठणे—अकि १ (दोरी वगैर) गुडातून हुसडून वनेली

इ० वळणे आढी सधे तिठ्ठणे २ (बळ गड इ० कावर) फुली

माणें [तिगा]

तिठणे—अकि काकणे तिठणे फेंगाडले पाणे (रहान मूल
झिवा अनाक्त मनुष्य याचे पाय)

तिट्ठा—घु १ हीन रस्ते निळग्याची जागा २ दारी इ०

कास पडलेली आढी वेडा

तिट्ठा नि आपुड, जोड्या विडा कमी

तिट्ठो—घु १ (गो) दोन्याची दाट शिक्का २ फाटा

तिडक-फो-स्त्री १ तिडीक तीक्ष्ण व अग्रा वळ (घारी रास लागणारी) २ (गो.) राग [ध्व तड्]

ति(त)डकडांचे-कि (गो) भय दागविणे

तिडकणे-अभि १ डुरणे, रागणे (घारीट, अवयव ६०), तडतडणे, तिडीक निघणे 'मिपयसुख तिडमाय।' -भाए १०५
'कमगपनीची जननी। परम विव्दल शोक वरुनी। तिडकू लागले स्तन दोन्ही।' -इ ११ ६५ २ (एखाद्या गोष्टीचा) तिडकारा आला असताहि दुख भोगीत तसेच राहणे ३ (कों) रागाने घोलणे ४ तडकणे [तिडक]

तिडका-उ सापाची एक जात 'परड गोडस महाडुळे। छुड नाग सोनमळे। तिडक रोगाट शस्त्रपाळे। येउन बाळे सोनकी।' -कथा ४ ३१

तिडका-वि १ ज्यापासून टिण्या उडतात तो, तडतडणारा (कोळता) २ तीड आवेलेला, वाकलेला, लवलेला; वक (पग्या, वाज ६०) ३ (राजा) चिडका, चिडग्नोर, दुष्ण्यास निष्ण्याचा स्वभाव अगणारा

तिडकावचे, तिडकुंचे-कि (गो) १ भय, भीति दाखविणे २ रागाने घोलणे [तिडक]

तिडकी-स्त्री (काव्य) टिणगी 'मासेमा क्रोपाभिचिजां तिडकिआ। वसवती गमणा परेतिआ।' -शिष्ट ११३

तिडकेपरमे, तिडकपरमे-न ज्यात वदना होतात, तिडका उडतात अशा प्रकारचा परमा

तिडणी-स्त्री पेंच -दार [तिडा]

तिडणूक-स्त्री (राजा) एखाद्यास उगाथ चिडविणे, चेडा करणे [तिडणे]

तिडणे-अभि अडचणीत घालणे घा दावणे, चिरडणे, छळणे नास देणे गाजणे 'देवाने तिडले म्हणून नवस फेडला' [वा तड म तीड=प्रतिघा]

तिडणे-अभि (राजा) चिरडीवर येऊन अथवा सतत शिरीगाळ करणे (कों) चिडणे

तिडणे-अभि वाक घेणे, वाकडेंतिड होणे, सरकणे (पग्या ६०चा पाय अवयव) हात, पाय वरीर ताडणे, तिडकणे (मुळकळ बळ पोडपावर बसल्याने) गाजून जाणे (आजारीपणा, कर्ण ६०मुळे) [स तियकुं म तीड=वाक]

तिडतिड-स्त्री १ फडकडाट फिरवीर २ चिरड, छुडते पणा चिरडछोरपणाची स्थिति प्राप्त [ध्व]

तिडतिडणे-अभि १ सत्कणे, उलणे, चिडणे फिरवीर वरणे २ चिडविणे निष्कारण एखाद्यास उपद्रव देणे [तिडविड]

तिडतिडा-वि १ वाकलेला, वाक आलेला २ खडखडणारा तडतडणारा ३ मुसडा, चिडका

तिडतीड-स्त्री क्रोपाच्या आवेशाने अत करणाची व्यक्ता

तिडा-उ १ गुताधुन, अडी, मुरड, तिडा, वेडाळे (दोरी ६० कपडे) २ (ल) गैरसमज, भेद, अंतर ३ (ल) सोंच, वृक ४ अट्टावर, अडवळा [ति-तीन दि]

तिडा-दा-वि बांक आलेला, बांकलेला, स्थानप्रद, धि विरु दि]

तिडातीड-स्त्री (राजा) चिरडीवर येऊन शिरीगाळ करणे [तिडणे]

तिडावचे-कि (गो) राग आणणे [तीड]

तिडाळी-स्त्री तीन डोळ्यांचा नारळ

तिडी-स्त्री (राजा) तिडा पहा

तिडी(डि)क-स्त्री १ वदना, यातना, व्यथा 'घोदामधे तिडिक उडिली।' -दा १८ १० २४ २ (ल) काळजी, कळकळ उत्पुष्टा ३ प्रसूतिवेदना ४ (गो) राग ५ तडस [तिडणे] (पाय) एके तिडकेने करणे-एकदम, एका क्षणाने करणे तिडका खाणे-सोसणे-देणे-अम, वट करणे, सोसणे तिडका देत बसणे-विव्दकणे (व्यपने) तिडका देऊन करणे-अजोकाट प्रयत्न करून पार पाडणे तिडका देणे-१ प्रसूतिवेदना होणे २ (स) सर्व शक्ति एकाचून जोराचा प्रयत्न करणे ३ह० १ एक तिडका द्यामि घरीची धनीन हो २ पायाची तिडीक मस्तकास

तिडीकपरमे-न तिडकेपरमे पहा

तिडे-न (कु.) हुण, नितव

तिडोळी-स्त्री तीन डोळ्यांचा नारळ -वि तीन डोळे असलेला (वारळ)

तिडणे, तिडा-ढी-तिडणे, तिडा तिडी पहा

तिडामाय-उ वरता, वाकडेपणा 'मिंतत्वांन बागण्याचे सोडून त्याने मनात तिडामाव घरला जा।' -नि १०१०

तितड-स्त्री चाळण [वि स 'सकुमुवि तितडना पुनन्तो।' -कडव १० ६ ७१]

तितफा-वि तडडा पहा [स तावड+क]

तितफाचा, तितफा-वि तया सळयेचा, त्या पर्यायाचा त्या पायरीचा चितडाचा शब्दापरोवर योजतात [तितका]

तितपत-वि १ तडपथेत त्या प्रमाणापथेत त्या पायरी पथेत २ तादृश तितफेच, तेवड्यापुरते [स तावड]

तितपथेत, तितपानेतो-किवि तेवपथेत त्या वेळ पथेत त्या स्थळापथेत

तितवा-उ गुहाड, मोताड, कट, गुत वेत, बड (कि० मावणे, मानविणे करणे, उलणे) [फा दि]

तितर-क—५ एक कथन्या रगाचा पक्षी 'मोर खलुनें
तितर सावरे मूळगत पडतो।'—ऐपो १११ [स तित्तिर]

तितल्ला—वि (कु) तितका तेवढा पदा [स तावत]

तितल्ले—वि (गो) तितकें

तितपा—वि तितकाचा पदा

तिताल्ला—५ १ बादलसवर्षीं ताल (तीन ठेके व एक वेळ विराम) २ उच्छ्वसल मनास येईल तें वागणारे मूल ३ (व) नकली [स त्रिताल]—वि अशा प्रकारच्या तालाचें

तिताल्ला—वि १ तिताल तालाचा, २ तीन मजली (श्वास्त) [तिताल]

तितिडिका—स्त्री बिंच (झाड व फळ) [स]

नितिक्षा—स्त्री सदृष्टता, सदृशशीलता घाति श्रमा [त]

तितिभु—वि सदृष्ट सोदीक [स]

तित्ता—स्त्री (गो) (बालभाषा) तिलक [ताड]

तितुकडा—वि तीन तुक्क्याचा केलेला

तिनुका—वि (काव्य) १ तवडा तितका २ पुष्कळ, सर्व 'मराठा तितुका मेळवावा। म्हादाराष्ट्र धर्मे वाढवावा।' समर्थवैवीनी ५९ [स तावत-नक]

तिनुणे—न मागे जाणे

तिवुर—५ (कों) १ आठ, वज्र इ०कास पडलेले बारीक भोंक २ एक कीटक, किडा—मराठी ६९ पुस्तक १२ (१८७५)

तिवुरपाडली—(महाउ) तिवुरीच्या पावलांन 'एके तिवुरा(पा)डली धावेति।'—दाव ८७

तितर—५ (गो) दौत

तित्तिर—५ एक पक्षी [स]

तिथचा तिथणें तिथपर्यंत, तिथपावेतो, तिथ पासन तिथळा तिथयर, तिथार, तिथय(त्रि)रीं—तथचा तथेणे इ० पहा

तिथि—स्त्री तीथ दिवस महिन्याना तिसावा भाग (पिनस) सुथे-नंद याच्यामध्यें १० अश उतर पडण्यास लागणारा काळ [स] तिथिगडात ५ प्रतिपदा पंचमी, पय्यी दशमी, एकादशी आणि पौर्णिमा किंवा अमावास्या या तिथींचा संधि असल त्यावळी जाडतिथीच्या संपत्ती एव व आरंभीची एक असा दान पन्निचाच्या काळास तिथिगडात म्हणतात—धर्मसिंधु । [तिथि-भाड+अत]

तिथिपर्व तिथिपरंपरा—नक्षी चांगण किंवा २५ दिवस (कि० करणे मान्ये पळणे परणे, पाहणे) तिथिपालन—न १ आभु तिथीस अमुक करू नये असा जो घमंशास्त्रान सर्व तिथीपार्यांनी नियम सांगितला आहे त्याचें प्रतिपादन व नियम सर्व दिवस न वाळतां निशिष्ट तिथीचे-ती तिथि असपर्यंतच-पाळणें २ अमुक तिथीस अमुक करू नये अमुक पदार्थ खाऊ

नये इत्यादि निदमन हे विशेषत चातुमासात झिया पाळतात [स] तिथिमिती (थी) स-क्रिपि (कों) विशिष्ट तिथीला-दिवशी 'दवाल्यात नित्य पुराण होत नाही तिथिमितीस होतें'

तिथिमास-५ (विवाह किंवा इतर धर्मिक कृत्यास) शुभ दिवस अगर महिना पाडण्यासबयात म्हणतात (कि० पाहणे, नेमणे, ग्रविणे, परणे) तिथिवासर-५ हरिवासर पदा [स]

तिथिपृद्धि—स्त्री तिथीचा प्रारंभ सुयोग्यापूर्वी किंवा सुयोग्या बरोबर होऊन अत दुस या दिवशीच्या सुयोग्यानंतर होतो असा दिवस एवंच तिथि दोन दिवस असणें [स] तिथिक्षय-५ (प्र) एक तिथि गळणे क्षयतिथि पदा [स]

तिथिल, तिथून, तिथें, तिथोन—अ तेथील इ० पदा

तिथाने—न (राचा) झियाच्या गळपतीतील एक दानिना

तिंदा—५ तीनदा, तीन वळा

तिंदी—अ तीन दिवस

तिंदुड—स्त्री टेथुरणी (झाड व फळ) 'बडवी तिंदिणी तिंदुक, मालती।'—साधव, रामायण-अरण्यकांड १८

तिन—वि (प्र) तीन (सख्या) 'तिन सप्तक सेविजे।'

—अथक १५ [स त्रि] •तेरा—वि क्रिपि उषळेंने नास पवळेंने तीनतेरा पदा •न-(व) तिसऱ्यादा, तिसऱ्याने •व्या—वि

तिथ'या 'तिनव्या मासी बयाला दाव । बळदीडवबाची रणादी रेव।' (बाहुदवगीतें)

—मसाप ९ ४९ •साज-जा तिनिसांज-जा,

तिन्हीसाजा—स्त्री (एव अव) सध्याकाळची वळ, सध्याकाळ

'सिरिखरी रातकिडे। सध्या तिनिसाजा।'—यशवन्त १ •साजा,

तिनि(न्दि)साजा—क्रिपि सध्याकाळच्या वेळी •सान—स्त्री

(कु) सध्याकाळ [तिनिसाज अप] (वात्र) कुटक्या

तिनीसाजा—ऐनवध्याकाळी तिनानि(न्दि)ताळ-५ तीन लोक

(स्वणे, शत्रु, पाताळ) त्रिपड तिनि(न्दि)ताळीं—क्रिपि

त्रिपुनतत कोडेहि (माही) तिनीचिनाळ-अ तिन्ही वळा

(सकाळीं दुपारी, सध्याकाळीं) तिन्हीप्रस्थान-गीता उप

निपाद व वामपुर्वे (धारारभाष्य) हे तीन ग्रंथ प्रस्थानत्रयी तिन्ही

पद-ध-उभय मूळ जाल्दर उडियात अस तीन वध 'आकु

वृनि वध । दळ्जि तिन्ही वध । कसी एवयद । वातुभेदा।'—शा

१८ १०३७ तिन्ही राम—पुत्रा दासरीराम पणुराम आणि

बल्लाम असे तीन राम तिन्ही लाऊ-पुत्र व रव्ये मृत्यु व

याताळ तिन्हीनेळ गती वधा आवडीने।'—राक ८ तिन्ही

वळें-नव्व नसण्याचे पासण्याचे व डोक्यास गुणारण्याचे

पागाळें बंधर आनी पुराणी तीन वळे 'पुराणाली सप्त रूपणें।

तिन्ही बन्ने वनजव्णे। दादशानी अल्कार लेणें । त्रियम दणें

तेसवि।'—द ३४ १६२ तिन्हीस्थानें-नव्व नेत्र कळ आणि

हृदय हीं स्थानें (यांत्रियास सानासिक राट तीनपणें पहा)

[स अप]

तिनपारा—उ (व) मोठा राग, घुस्मा 'तिला नेलें नाहीं म्हणून तिनपारा आला'

तिपड—उ वाकडतिरुडे घर तिरपे दारे 'दगडात त्रेड व तिपड मसाला'—मॅरट १०१ [स तिमूट]

तिव—वि चिव, पूर्णपणे भिजलेला, घबघण्यास (किं करणे होणे) [स तिमू=ओले होणे]

तिर(म)णें—न १ एखाद्या स्त्रीस प्रसूतीनंतर दहाव्या दिवशी तिच्या माहेर न ताडूळ, गूळ तूप इ० कानी भरून आलेले ताट २ न्हाणवलीच्या घबघ्या व बाळतिणीच्या दहाव्या दिवशी तिची ओटी भरून वडे, पारंग करीत असतात तो समारंभ [तिमणा]

तिथणे—अकि १ पूर्णपणे ओले होणे, भिजणे २ मळ व्यामुळे खसम भिजेणे (कणीक) ३ भिजल्यामुळे आवणें (सादूळ) ४ (मावळ) रोडावणें, हस होणें (खाययास घुरेस न मिळाव्यामुळे मनुष्य, जनावर) —अकि १ पूर्णपणे ओले करणे (रगत अथवा पाण्यात), भिजविणे, चिव करणे (पावसात) २ कणीक भिजवून चिकट व मजळ होईल अशी चांगली मळणें ३ (रु) सडवून तुडविणें, चोपणें ४ आवळणें (ओले पीठ) ५ दही, दूध, वडे भिजवून घोडण तयार करणे [स तिमू=भिथणे]

तिथसणें—अकि (मावळ) योग्य आहाराभावी रोडावणें, हस होणें [तिथणे]

तिथो—उ (गो) (गणाचा) मोठा टिका

तिथाचवें—कि (गो) घडुकीचा नेम बरोबर लागतो की नाहीं हे दार उडवून पाहणे

तिमण—न तल ह्या शब्दासुळे अतिशयायं दाखविणारा शब्द असे— पावसाळा आला दाणाटुणा, तल तिमण घेतले पाहिजे

तिम(मा)णां—न (चि) प्रथम रचोदशेन समाधान प्रसूती घेऊन सगर्वा माहेरवें सासरी व सासरपे माहेरी भोजनवास्तव्य आहार इ० पाठावतात ते सामान —मसाप २ ४ १६५

तिमया—उ व्यक्ता, विष्णु 'जयजय तिमया नोनरी' [स निम का तिमल] **तिम(मि)याचा वेल**—उ नदीवेल 'तिमयाच वेल कती शिकविले' चितीचें बाहूत गोष्टी सांगे'—सुगा १८१३ [का तिममया=वि'णूचें नाव]

तिमळी—खी एक पक्षी

तिमाजी नाईक—उ अत्यंत चिरकू माणूस (हरि ना आपणे याच्या मधली दियति' कादवरीतील पात्र)

तिमाणें—न १ घातातील युगावर्षे तिमणां राखण ठेविले नता। घालुनिया माथा घुना तया।'—सुगा १११ २ (राजा) मापणे सोपरी याच तिरस्काराची तंझा (का तिमण्णा=जार)

तिमांय—भी (गो) सादू, मासी [पो १]

तिमाय—उ (गो) मामा, सामा

तिमाशी—खी (व) खोड, खरडणी 'आल्याबरोबर तिमाशी काढली त्याची'

तिमाश—उ माठ, भाजीची एक जात —वृषि ६३७

तिमिगिळ—उ चमर योजने लाव गसलेला एक कल्पित मासा हा इतर माशांना गिळतो रापवतिमिगिळ पहा [स]

तिमिर—न १ अंधार काळोख, तम 'नितापतिमिरमारी'—झा १७.४१३ २ डोळ्याच्या दोषामुळे येणारे अन्व नेत्र रोग, डोळ्यातील मार (३) 'तिमिरासद जेंस। दृष्टीचें तेज भ्रंश। मग पार्श्व अस्ता नें दिसे। वस्तुजात।'—झा २५६ [स] **तिमिरजणें**—अकि १ अंधकाराने व्याप्त होणे २ तेज मद होणे, अथल येणे 'एव्हकीं सरक्याविये साजवेळे। नावेक तिमिरजती बुडीचे होळे।'—झा १७२ [तिमिर]

तिमोड—उ (गो) एक प्रकारचा भावा [पोडे]

तिमहण—न (व) डाळीच्या पिठाची थोड्या तेलावर केलेली बडी, डाळीच्या पिठाचें फिरडे 'खरपूस असें एक तिमहण तव्यावर लाव'

तिया—सना तिला. 'प्रेमासुत जीवचकरी। लावले तिया।' **तियो**—सना (का) तिचा 'इथी गोठीपे तियो पाकी भोस्सो जायो'—या गोष्टीवर तिचा पडा भरवता होता—मिळी १७

तिर—उरा सेरुधा, सेंढया यांना हाकण्याचा शब्द [व]

तिरकट—वि तिरवा, काणा, बकणा (दोळा, माणूस)

[स खिरेक]

तिरकटी—वि तिरकती पदा

तिरकत—उ (चों) तीन तिराचें जडाज, तिरकती ताल

[स तिरकाड, म तिरुकाटी]

तिरकती—वि (चों) तीन तिराचें (जडाज) [तिरकत]

० तारुं—न तीन डोळ्यांच्या अंगणारे माठे ताल हे मोठया समुद्रात चार्तें

तिरकमरोड—उ १ बकणा, तिरवा, काणा, मनुष्य २ जवळ साडवळ नसता आपण मोठ आहोत असा बड्या बरणारा, लहान वेग, व्यापारी [तिरकमरोड]

तिरकस—मि वाकडा तिरवा, (चोरोनातीव कणाप्रमाणें)

तिरवा—किरि वाकडे, तिरपे होई असें (कापणें, जाण, पहाणें)

[स तिरक, या तिमिन्व] • **तिमा**—वि (व) तिरपणें, वाकडा

तिरका—वि १ तिरवा, तिरकत वाकडा (डांडा) २ तिरां तिरां पाहणारा [स तिरपेक या तिरिन्व]

तिरकाटी—वि तीन डोळ्यांच्या अंगणारे तिरकती (ताल)

[चिमाणी]

तिरकी—खी (चों) एक वे, एकट्यापास वेमा [म तिरा]

तिरक्की—कें -अभि एकाळा तिर्हांनीं गुणीत अस्तावा उप योगात येत असलेली सज्ञा जसे—एकें तिरकें तीन [स त्रिक]

तिरकूट—न मसाहवाचे अनेक पदार्थ एकत्र झुटून वेढलेले मिश्रण, चटणी, पूड 'तिखुटें नसती अति वाणिची'—सारह १५४

तिरकूट—न १ तिवाची जुट, गट, त्रिकूट २ तीन जुट याची सोयरीक उदा० आपल्याकडील मुलगी कोणेकाचे घरी थावी, त्याकडील तिसऱ्याकडे देववाची व त्या तिसऱ्याकडची मुलगी आपल्या घरी कावाची असा प्रकार

तिरकोण—न—वि त्रिकोण, तीन कोनांची (आवृत्ति) [स]

तिरसा—स्त्रील (अशिष्ट) मुख्यमरणातील नैस

तिरगो(घो)मिरगो-घो—स्त्री १ ओरसावी, तोरा, ताटा २ अतुर करणे. ०वर यणे—ओतुरवर, नाराभारीवर येणे, भाडण लागणे

तिरगुणी, त्रिगुणी—स्त्री (व) लहान मुलीची साडी [स त्रिगुण]

तिरगुळ—उ प्राक्मगाची एक जात बिंदा तिच्यातील एक व्यक्ती या जातीचा विष्णूच्या पानाचा भदा असतो [स त्रैक टर्क—त्रिगुडन—त्रिगुड=तिरगुळ—राजवाडे, भास १८३१]

तिरगो तिगाणा करीत हिंडणे—(क) विनाकाम हिंडणे, कानागण हिंडणे

तिरटीम—स्त्री. १ छळणे, गाजणूक २ वेडापणे, विचन [६ मीनराईम]

तिरडा—उ (राजा) एक फुलझाड, तेरडा याच्या फुलांचे रंग बरेचतर बदलतात तेरडा पदा **तिरडे**—न तिरट्यांचे फूल

तिरडाफांक—स्त्री १ दाणादाण पागापाग, पलापड (सैम्याची, जमायाची), कायेनास, विषाड, घुठपाण, गोंपळ, विचरा (बांधे, योजना इत्यादि) (कि० पडणे, येणे, होणे) २ कष्टदर स्वित्त, दमणूक, कुतरओड, ताप, श्रास 'त्या डाड पोरांना हाईची तिरडाफांक केली' [त्रिधाफाकणे]

तिरटी-टी—स्त्री प्रेत वाटून नेण्याची साडी (बाय) ०उचलणे—(स्मशानी पोंचविणे) एखाद्याविषद कट करून त्याम काढणे ०करणे—तिरस्कारपूर्वक त्याग करणे ०श्राद्धणे—एखाद्याचे मरण इच्छिते, मरणाची तयारी करणे

तिरडे—न १ रानवेगी (गोवण्या) कस्ति टोपरी पाटी २ गोवण्या भरलेली टोपरी ३ टोपरीभर गोवण्या इ० वस्तू

तिरडे—न विन्यात ओक पाडून लहानगी काटी बसवितात अशी पटो, ईश्वरी टीच्या आकाराचे एफ आज्ञा (आतलबीत असणाऱ्या दाड विरगात दिव्यावर सोसरी दुर्गण टेंकणे)

तिरटोळी—स्त्री १ नारळाचे होळे २ (निवेधारी) भिराडी [त्रिपटोळा]

तिरणे—ककि. पोहणे, तरणे [स तु-तरणे, हि तिरना]

तिरतळ्या—स्त्रीभक्त बगळा येईपर्यंत मागीप्रतीक्षा करणे, तातडळत बसणे. तारतळ्या पडा (कि० देणे, देत बसणे)

तिरताळीस, तिरताल, त्रेताळीस—वि त्रेचाळीस ४३ सख्या [स त्रिचत्वारिंशत]

तिरतिरा-या—वि (राजा) १ बचळ, अस्विर २ जुळजुळ्या, अस्वस्थ, अशांत [तरतर, तुल्लर]

तिरंदाज—उ तीर मारण्यात कुशल, घुसुपारी [फा तीर+अदाज] **तिरंदाजी** स्त्री घुसुपिया, शरसधान 'तो रावभा सरदार बसुन होयात तिरंदाजीत।'—एपो १८३

तिरध(धे)ल—स्त्री १ शेतातील अथवा गळपातील उत्पन्नाचा खडखड्याने मारलास दावयाचा तिसरा हिस्सा २ अशा अदीवर घेतलेला मका, खड अर्थेल पदा [स त्रिया] **तिरध-(धे)ली**—उ तिरपेलीनें जमीन बरगारा, खडबरी

तिरपगडा-डे—पुन फायाच्या खेळातले एक दान, दोन फाशानीं टाकलेला एक डाव यात एका फाशावर एक व एकावर दोन दागे असतात **तिरपगडे**—(ल) विपरीत 'सर्व काही तिरपगड होईल

तिरपण-डिगळी—वि (क) त्रेपन निरनिराळ्या प्रकारचीं मिश्रं आलेल्या कपड्याप्रमाणे एकच रंग सांगता येणार नाही असा (ल) पाताळयसी

तिरपणी-णे—तुरपणी-णे पदा **तिरपणे, तिरपपणे**—कर पाकडे होणे, लचकणे, ताठणे (अकथन), अवकडेणे, ताठणे, (मान) मुचकणे [तिरपा]

तिरपणे—सकि तुरपणे

तिरपणे—अकि (व) तिरिप पडणे, दिवूत जाणे

तिरपतकावा-व्हा-व्ही—नि तिरपे पाहणारा

तिरपतकानी-व्ही—स्त्री गोष्टपाच्या शेजात, गोदी तित न्यादा मारणे

तिरपन—वि त्रेपन, ५३ सख्या **तिरपन डिगळी**—स्त्री (ड) चावट, उपमापी पार

तिरपस—वि (बसुरी) आड्या (लव्हल्ल्या) 'नेऊन खाऊन तिरपण झाला'

तिरपा—नि याकडा तिरंग [स तिरस् हि तीच्छा]

तिरपी—स्त्री (व) लहानशी गिडकी, शरोका

तिरपीड—स्त्री १ शीण, धरवा २ त्रेपा, गडबड, धादल, तारबड [त्रिपय] ०उडणे—येथी ठडणे, गोंपड होउन जाणे

तिरपुल्या—वि तीन कमानीचा (दरवाजा अथे दरवाजे बाजाराम पूर्वी कतीत अडा)

तिरपेल—न, एक ओपरी तेंड [६ यत्पेनगईन]

तिरफळ—स्त्री (बों) १ एर झाड २ -न त्याचें फळ, तिरफळ पदा [स त्रि+फळ]

तिरयांकडा—वि १ याकडातिमडा उभा राहिलेला, पडलेला २ भोकरता, बळता [तिर्यङ्गनामडा]

तिरघी, तिरमा—स्त्री तुघी, तुघी पदा

तिरमणें—नभन (हु) बळ, दाकि, सामर्थ्य 'बरे, काय चिता, तुघी तिरमणें मी पाहीन'

तिरमहो—हे-ह्या—पु नदीबेल घेउन भिक्षा मागणारी कर्नाटकातील एक जात निचा तीतील एक व्यक्ति [वा तिर मणें=तिरमणें]

तिरमाणा—वि (क) सत्यवृत्ति

तिरमारों—पु. (गो) तिरदाज [तीर]

तिरमिरणें—अकि तिरमिरी येणें [तिरमिरी]

तिरमिरी—स्त्री घेरी, भोंवळ, मूठ्यां (कि० यणें) [वा]

तिरमी—स्त्री १ घरी, भोंड (कि० यणें) २ उन्हाची शळ (कि० लागणें, पडणें)

तिरया—(गो) एक पशु

तिरयड—वि तिरपें पाइगारा, तिरळा (डोळा) [तिरवा]

तिरयड—स्त्री (गो) प्रेत नेण्याची तागी, तिरघी

तिरयड—पु (गो) (सोनारकान) दोकण्याचा रहान राखी हातोडा

तिरवा—वि १ तिरळा (डोळा), तिरपा पाइगारा, काणा २ वाकडा, बळता, एका बाजूस असणारा, तिरपा [स तिर्यङ्ग]

तिरशिगायच—पु १ तिरसट, चिडखोर माणूस २ कुत्रा रक्या मारून पराक्रमाचा आव घालणारा माणूस

तिरशि(स)गी—स्त्री नित्य सकाळीं, दुपारीं व संध्याकाळीं अशा तिन्ही वेळा फुले यणारें एक झाड [स त्रिसंधि]

तिरसट—वि चिडखोर हुसडा, चिडका

तिरसा तिरवा—वि तिरळा, तिरपा (डोळा), तिरण्या डोळयाचा (माणूस)

तिरसी—वि (गो) तिरवा काणा

तिरसुवाद—वि (गो) तिरसट

तिरस्कार—पु शिटकार, अनादर धिक्कार, हेटाळणी, अवमान [स] तिरस्कारणें—अकि हेटाळणें अनादर करणें, धिक्कारणें तुच्छ मानणें [तिरस्कारी] तिरस्कारी—वि शिटकारी चिडखोर कटाळखोर अनादर, धिक्कार मानत ठेवणारा [तिरस्कारी] तिरस्वट—वि शिटकारून दिलेला निंदित, त्याग, अमान्य केलेला धिक्कारलेला [स]

तिरस्वळी—स्त्री १ काशी, प्रयाग, गया या तीन क्षेत्रांची यात्रा २ (ल) इकडून तिकडे होणार निरर्थक हेलपाटे, त्रास

दास्य व व्यर्थ प्रवास ३ मरचेवर लागणाऱ्या पदार्थांची व स्वतःची पागपाग व गैरसोईची स्थिति, कामाची दाणादाण ४ मनाची अस्थिरता, धिचलपण उदा० 'मो काल येउन पोंचलें पण अजून माझी तिरस्वळी आहे [स त्रि+स्वळ] (वात्र) ० स्त्री यात्रा—स्त्री काशी, प्रयाग व गया या क्षेत्रांची यात्रा (ल)

तिरस्व्या व शैतोर्षीच्या शिकाणी पागलेले काम

तिरळणें—अकि फुटणें, ताडणें, पिरणें, तडा जाणें [तीर]

तिरळा—स्त्री (व) कुमण्याची एक पोटजात तिरोळा, तिरोरा, तिगेरी पहा

तिरळा—वि तिरवा (डोळा अथवा मनुष्य) [स तिरस]

तिरळातांदळा—पु विटीदाह्याच्या खेळात दोन्ही बाजूंनी खेळणारा एक मिष्ट

तिरळी—स्त्री (गा) दारबिनी

तिराईत—वि तिरादीमर्थे कुशल [तीर]

तिराटी—स्त्री १ (गो) कामदाचा वद २ वस्त्राचा अर्द कडका विटी, चिरोटी पडा

तिरायत—पु (गो) तिहाईत पदा

तिरायचें—कि (गो बों) खानी पुरविणें, करणें

तिराहीत—वि तिहाईत, पदा मन्थस्य

तिरिंग—पु एक वनस्पति (गुराना खाण्यास बैरगीसारखा याचा उपयोग करतात)

तिरी, तिरक—स्त्री (सोंगण्याचा खेळ) तिमरे घरी सोंगणी वसायोना पडणारा काशाचा डाव, तीन [स त्रि]

तिरीक—वि (विणकाम) तीन ताराचा (भाग्याचा) समुदाय एक तिरिक [स त्रि]

तिरोप—म, उन्हाची तिरोप—स्त्री १ सकाळ, सध्या काळयें बोवळे वन (कि० पणें, घेत यणें) २ कवडसा, खिडकी, दरवाजा यातून येणारे किरण इगावून येणारे सूर्यकिरण, छाटा

तिरोम—न इष्टिमाय बुद्धिमाय—पु सौम्य प्रकाश

तिरका—पु एक पैसा, पाव आणा 'तिरका अथवा पान्या झडवरी! मी घालते हुसे परती!'—मवि २२ १०३ [वि= तीन+रका] म्ह० बोंबडीचा खून तिरका

तिरपन्न, तिरसट तिरचाळ तिरचाळीस तिरें ताळ, तिरेताळीस, तिरेपन्न तिरेंसट—नेपन्न, नेसट इ० पदा

तिरोधान—न १ नाहींता होणें, दडणें अथवा गुप्त होणें २ जाणून पदर म्यान घर, गुरखा सामान्यत आच्छादक पदार्थे [स तिरस+धान]

तिरोभाव—पु एखादा राग आळवीत असता त्यात दुसऱ्या रागाची छाया सामान्य स्वरसमुदायानें उत्पन्न करणें व त्यामुळे मूळ राग झोडून टागणें [स तिरस+भाव]

तिरोहित—वि १ नाहींमा झालेला, दडलेला, लपलेला २ झाकलेला, आच्छादिलेला [स तिरसु+हित]

तिरोळी—उ (वे को) १ गनताचा प्रकार २ डोंडूची एकेरी फुलाची जात [तील, तिळाच्या फुलाप्रमाणे]

तिरुं, त्रीक—न (गो) सोगटवाच्या खेळातील एक दान (तीन) [स त्रि]

तिरुंस, तिरकस—वि तिरपा, वाकडा, बक, सरळ, उभा नव्हे असा [स तिर्यस्, तिरस्]

तिरुंसउंची—स्त्री शक्या शिरोमिड व त्याच्या पायाच्या परिघातील कोणताहि विट्टु ह्यास साधणारी रेषा

तिरिंछेल—उ १ (को) शेतातील उत्पन्नाचा दोनतृतीयांश भाग मालकाला व एकतृतीयांश शेताळ्याला असा केलेला ठराव २ बरील ठराव करणारे कळ [स त्रिषा]

तिरिपिडीन—न (गो) देवदाराचा चोक [पोडे, इ रेंपेडाइन]
तिरिपुंचे—कि (गो) बाळाना पाऊल तिरपें होऊन दुसऱ्या [तिरपा]

तिरिफळीन—स्त्री. (क) तिरळाचे झाड तिरफळ पदा [स त्रिफळ]

तिर्यक्—वि १ आडवा, तिरपा, वाकडा २—किवि तिरकस, उलटा. [स] तिर्यकोण—उ काटकोनाखेरीज सर्व सरळ रेषाचा कोन तिर्यकोनी—वि १ पशुपासून अथवा पशुप्रमाणे अन्मल्ला २ राक्षस, पिशाच, देव इ० (त्याची पचनद्रावुपासून उत्पत्ति नाहीं अशी) [स] ० व्याड—(कृष्य) कृष्यामध्ये खादून बर व घनन खाली हात नेत असता हाताची मधर्ग स्थिति

तिर्याण्णय—वि. श्र्याण्णय, १२ राख्या

तिर्यांशी—वि श्र्यायशी, ८३ सख्या

तिर्याहात्तर—वि श्र्याहात्तर, ७३ सख्या

तिरुड, तिरुडफडां—स्त्री तिरुडफाक पदा

तिरुडुयळी—स्त्री तिरुडुयळी पदा.

तिरुडुळातांदळा—उ तिरुडुळातांदळा पदा

तिरुडु—स्त्री तीनपाई लाडकी घडवची (जीवर उभे राहून जवारी इ० उपनतात ही) [स त्रि]

तिरुडाहती—स्त्री मध्यस्थी, पयईत

तिरुडाहती—वि मध्यस्थ अथवा मध्यस्थीमयी

तिरुडाहते—उ १ मध्यस्थ, पय २ पयाचा अथवा मध्य रेषाचा समुदाय ३ परका मध्य, प्रत्यक्ष—वि कोणत्याहि पक्षी ममगाटा लक्ष्य (मातृग) [मल्याळी शिष्युत, म प्रत्यक्ष]

तिरुडाहतेपणा—उ. नि पयपय, उदासीनता, लक्ष्य श्रुति, प्रत्यक्षपणा

तिरुडाल—स्त्री तीन पयाचा हागा, तिरळ पदा

घडते ४. १०

तिल—उ १ तिळाचे झाड २ तीळ ३ अगावरचा नैसर्गिक तिळाचेवडा काळा ठिपका [स] (वाप्र) ० तुल्य—प्राय—

वि अत्यंत थोडा, अल्पप्रमाणवाचक शब्दप्रयोग तिलतपेण—

न. पितृ-पितामहादि पूर्वजांच्या स्मरणाने तिळासह पाणी सोडणे [स] तिलपात्र—न तिळानी भरलेले पात्र (ब्राह्मणांला दान देतात ते) [स] तिलपुष्प—न तिळाचे फूल [स] तिलांजली,

तिलांजली, तिलोद्व—प्रचीन १ मरण दिवसानंतर व्हाव्या दिवशी दिलिप्रिथित जलाने श्रुतास उद्देष्टून 'अस्मा' नावाच्या

दगडावर केलेले तपेण (कि० वेणें) २ (ल) सोडणे, टाकणे, त्याग करणे, नाव सोडून देणे (कि० देणे) [स] (वाप्र) तिलां

जली येणें—येऊन उभा राहणें—एखाद्याच्या मरणाची वाट पाहणें (एखाद्याचे नावावर अथवा त्याचे नाववी) तिलांजली

देणें, सोडणे, सोडून देणें—(एखाद्या वस्तूची) आद्या, धक, संध सोडणे

तिलक—१ धन्याचा-गवाचा ठिका वाटोळा बिंदू, कपाळ (ल) उत्तम, थेट, जाहीत किंवा बशात जो थेट त्यास त्या त्या ठिकाणी म्हणतात उदा० रघुपुल्लिक [स]

तिलककामोद—उ गायनशास्त्रातील एक राग ह्या रागात पडूज, तीन पचम, तीन गांधार, कोमल मध्यम, पचम, तीन धैवत,

कोमल निपाद हे स्वर लगतात आरोहात धैवत वच्ये, आति पादव सवर्ण बारी पडूज, सवारी पचम गानमय रात्रीचा दुसरा प्रहर

तिर्यंग—उ गायनशास्त्रातील एक राग ह्या रागात पडूज, तीन गांधार, कोमल मध्यम, पचम, कोमल निपाद हे स्वर लगतात

जति औडुव-औडुव बारी गांधार सवारी निपाद गानमय रात्रीचा दुसरा प्रहर (हा सार्वकालिक आठ अनेदि मानतात)

तिलवाडी—उ लिंभाईत रोसानी ३ एक पय किंवा त्यांतील व्यक्ति चिन्वत पदा

तिलवाडा—उ एक ताल, ह्यात सोळा मात्रा व चार विभाग असतात

तिलारी—उ (उणे) लिंभाईत पयात प्रवळ केलेला पया बाहेरील हिंदू

तिलोरी—स्त्री फुलांच्यातील एक पोटजत

तिल्ला—मि खेळगारा तिमरा, मळेत पाठीने लिमरा मिरी (पडिला), दुधा (दुसरा), पत्री (चरड्या) पदा

तिरुडाला—उ मध्यमाचा एक प्रचार हागा [का तिगणा]

तिरुलोरी—मि (मुष) जतमगने पंच दरविलेला सार कड, (अहमदाबा)

तिरुड, तिरुडफांक—स्त्री तिरुडफांक पदा नियट—न पणोटे (विश्रुत व्यापारी लोक) (मुद्रा कागदप्रयुक्त कळ हा चरद देता) 'तिरुड वाग्याची

तिस्सां—वि. (साल) नऊ [अर तिस्अ]
तिस्सेन—वि नव्वर, १० सख्या (अरवी सालाकरिता हे
ग्रन्थ योजितात) [अर फा तिस्ईन]

निर्ही—(काव्य) त्यानीं 'तिर्ही अमित काटिल्या नृप-
मखात पावळी।' —केसा ७ [ते]

तिर्हीउणें, तिर्हीतिर्हीउणें—वि १ (गुणें, उणें याच्या
पोंदाळपावरून कदाचित्?) (त्रिगुण) त्रिविध २ तिर्हीनीं सुक
३ तिर्हीनीं उणें —द्वको —मनशे [तीन+गुणें, उणें?]

तिर्हीची खूण—स्त्री (साकेतिक) गुरु, शास्त्र, आत्मप्रतीति
याची पूण

तिर्हीताळीं—क्रि वि १ तीन सजल्यावर २ तीनदि लेकांत
'तिर्ही ताळीं हेचि हाक। म्हणती पादरा स्फुरिक।' —गुणा
४१०१ [तीन+दि+तल-ताळ]

तिहोरी, तिहेरा—रौ—वि १ तीन पदरी (ब्रह्म, दोरी) २
तिष्पद, तिषड (परिमाण, जिवस) [दि तिहरा] तिहेरी
सुळाण—न गुन्हाळपर, यात दोन कडविण्याच्या व एक
साठ्याची अशा तीन काहिली असतात

तिहोसांज—स्त्री (ब) तिन्हीसांज, दिवे लावण्याची वेळ,
सविनय, सण्याकाळ

तिळ—तीळ पडा [स तिल] (बाग तीळ पडा)

तिळई—स्त्री तिळातील एक जात [तीळ]

तिळवण—स्त्री एक प्रकारचें रोपटें, भाटवण, कानफोडी पडा

तिळया घेल—स्त्री तुळाएवढे लहान वरू येणारी एक घेल

तिळतिळी—स्त्री चकाकी, हुकतुकी, सिलई हुळहुळ पडा

तिळतिळोत—वि हुळहुळीत, चकाकणारा, चालण्या सिद्ध

ईया (मुखतः तेरासुळे किंवा शेटल्यासुळे) हुळहुळीत पडा

तिळये झाड, तिळयो—न उ (गो) एक प्रकारची वन
स्पति

तिळसांज, तिळमान—स्त्री (गो) तिन्हीसांजा (पडा),
सण्याकाळ.

तिळों—न (गो) एक झाड

तिळी—स्त्री प्लीहा पाणथरी पडा

तिळी—स्त्री (को) लहान व पात्र तीळ

तिळोरा—स्त्री पुष्पातील एक मोठ्यात लिंब्या पडा

तिळोरी—स्त्री (सुरई) येव्ही एकरी फुलाची जात [तीळ]

ती—सगली १ तृतीयपदरी त्रीणिगी खनाम त्रीणिगी

शब्दाने निर्देशिली जाणारी व्यक्ती किंवा वस्तु २ तिस्कारार्थी

पुण्यादि लविकात 'म्यां तिला राव हरविडे ३ (माकनिड)

स्वतःची बावरो 'ती ती म्हणून होती ही मुलांचे पय वरू

या भागि माग जा ' —मोर ६

ती—वि (काव्य) तीन ति पडा 'एकैका बाणातें तीं तीं
बाणीं तुझा सुत च्छेदी।' —मोक्कण १४ ३० [स त्रि, प्रा ति]

तीरा—१ (साकेतिक) तीर्थस्वरूप या शब्दाचें सक्षिप्त रूप
२ तिपट, पागोट्याचा एक प्रकार ३ तिथि.

तीउर—उ काठ, तीर, विनारा 'समुद्राच्या तीउरा गेला.'
—उपा ८५३ [स तीर]

तीण—सग (काव्य) त्या 'आतले डोळे तीए दीरो।
पाव घेती।' —अ ३५

तीरट्टे—न (महातु) मळ्याच्या पुढे धरावयाची शिंकाळी
'तीरट्टे श्रीवर्धे धरणें।' —अ १०७ तिकटें पडा

तीख—वि (उण) तीक्ष्ण तिसट पडा 'चकलेतेनि
उन्मेवें। प्रह्लादाखलेति तिलें।' —हा १५ १८५

तीगराळें—न तीन पाती लावलेला दिवा 'तीगराळें
विपटनी। पातरी खगोखगी।' —कालिकापुराण २८ ३१ [स
त्रि+कर+आलख]

तीचनाट—स्त्री (ऊ) खेळात गोदी असेल तेथेंच ठेवण्या-
साठी हा शब्द वापरतात

तीज—स्त्री १ शुक्ल धिंवा वृष्ण पक्षाची तिसरी तिथि,
तृतीया २ (काव्य) पैत शुद्ध व वय आणि वैशाख शुद्ध तृतीयेचे
हळदकुह, अक्षयतृतीया [स ती, शु तीज]

तीड—उली १ वृट किंवा विद्यापथा होऊ नये म्हणून
लहान मुलांच्या कपाळाला लावलेला काजळाचा टिळा, अगारा
२ तांदूळ ह० धान्य जाडून बगैरे तयार केलेला लहान मुलांच्या
कपाळीं गंधाप्रमाणें रोज स्नानानंतर लावण्याचा पदार्थ ३
त्याची टिकली [स तिलक]

तीड—स्त्री १ बाक, घळण, पोळ तीड पडा

तीड—स्त्री फट भेग, चोर [ध्व तड]

तीड—स्त्री १ वाक, तेढपणा, वक्ता २ शताशुत, गादी
(दोर्तवील), अडी, तिडा ३ (र) गैरसमज (मिग्रामध्ये पर
स्पर), मतभेद, वेरी [स तिर्वेक]

तीड—स्त्री १ (ल) आटकाडी, प्रतिबंध, खां, अडथळा,
तिडा, अडथळा आपणारी गायट, मडचय (कि० येजें, पडणे)
२ (दिसवत) प्रमाद अथवा चूक ३ (गो) दुरापन (कि०
काटणें) [का तड=प्रतिबंध]

तीथ—स्त्री १ तिथि पडा २ भाददिन [स तिथि] (बाग)
• पारणें-नेमणें-ठरविणें-एन पंगरया सुद्धे निश्चित करणें,
कार्यांचा दिवत ठरविणें • पाळन-१ तिथिपाळन पडा • पार
-उ सगळार, शुभवार 'आम्ही नित्य जात नाहीं, तीथार-
आता तर जातों' • द० तीथ आहे तर भट नाहीं, भट आहे तर
तीथ नाहीं-एखाद्या कार्याला दोन मोदीनी आपसपदात असतें

पग पुज्यदां त्या दोहोंपरीं एकच अगुल असते, दोन्ही एक-
दम नसतात

तीथरी—वि (महान्) तीन खण असलेली 'रथना
विशेष विचित्री। हाट चौहोट तीथरी।'—कृ २० [ती=तीन+
पर]

तीन—वि ३ सरया [स प्रि, प्रा तिण्य, में नि तीन]
(वाप्र) •अडबून सीताराम—(वर) एक वाचप्रचार पोटाळपात
पाडणे त्या गृहपाने तीन अडबून सीताराम केल्यामुळे आम्हाला
पोटे जाता येईना •ताड उडणे—तीन ताळ उडणे पहा •तेरा
नव चारा—पोळळ, गेल्यागु भलभरया सबयी सांगणे (किं
छावणे, माळणे, सांगणे, बोलणे) •तेरा—तेरा, जाठ अठरा—
नि पमापाग, दाणादाण, सचस्त, फांटेले, पांगले •तेरा
गोष्टी—क्षीभव १ अंरताची, दाडगाईचे भापण २ अगवड,
वितरण भापण ३ व्यर्थे घडाणे, येवळ सयथी (किं सांगणे)
•फातार मांडप—(गो) स्वतंत्र संसार पडून राहणे, दीन धोडे
माडणे; निराळी चाल करणे [फातार=फसर] सामादाव—•अग्नी—
पुश्व भेनामि, दक्षिणामि, गाईपत्य व आवडनीय हे तीन अभी
'तेप अग्नि तिनी मूर्तिमत्।'—एमा २४ २२१ •अवस्था—
क्षीभव शाल्य, शारण्य वाधेभ्य •आघार—क्षीभव (धर्माचे)
धुति, स्वति, पुराणे इ० आधार •ऋणे—नभव देव, ऋषी व
नितर यांची ऋणे ही मनुष्याने यज्ञ, स्वाध्याय व पुत्रप्राप्ति इ०नीं
फेडावयाचीं असतात •क्रमे—नभव दान, अध्ययन व यजन
इ० ब्राह्मणाचीं कर्मे •क्राणे—ने—नेहे—पुश्व (तीन टिपक)
फासातील प्रत्येक फासावर एक एक वसे तीन खर्यांचे दान
•काळ—पुश्व १ (व्या) मृतकाळ, धर्ममानकाळ व भविष्यकाळ
२ उन्हाळा पावनाळा व हिवाळा ३ सकाळ, दुपार व सायंका
काळ •कानी टोपी—क्षी तीन कोन असलेली टोपी •ग्राम—
पुश्व ग्रामत्रय पदा •ठिकाणीं वाकडा—वि १ मान, कवड,
आणि पाय या ठिकाणीं वाकडेपणा असणारा २ (ल) अति
शय कुरूप, कुवडा ३ (रु) चिडबोर, तिरिंगराव, तक्रारी,
सायुषपाण्या •ताळ—पुश्व स्वर्ग, मृत्यु व पाताळ, श्रितल
•ताळ उडणे—गोष्टी सांगणे—उडयाउडवी करून बोलणे,
गप्पा मारणे मंगलरपणाने अथवा उदरदपणाने बोलणे, गर्बे
वाहणे, फुशारक्या मारणे •नुकडी—वि (हों) (एकदम तीन
तुकडे पडणारी) अतिशय वारीक व कमजोर (दोरी, माडी,
पीत) •नुकड्याची चोळी—क्षी दोन्ही हातावरला दोन
तुकडे व (मथल्या) सवें अंगाचा एक तुकडा याप्रमाणे केलेली
चोळी, अखंड चोळी •हाणे—पुश्व तीन कान पहा •दिव
साचा भाऊ—पु (व्याचे) फक्त तीन दिवसच कुठक धरावे
लागेत असा) रावका भाऊवद नारेवाईक •नाड्या—क्षीभव

(हृद्योग) इषा, पिपला व मुमुन्ना •माही—वि तिमारी,
भेनासिक •योग—पुश्व भक्ति, कर्मे व ज्ञान हे योग •लिंगे—
नभव (व्या) पुंगि, स्त्रींगि व नृपसक्ति •घार—पुश्व
तीन आठवे •स्थिती—क्षीभव (पदार्थांच्या) पन, द्रव व वायुरूप
तीन अवस्था •हिसते—पुश्व (पारांपरीं) तीन भाग ह्यावस्तुन
आधिस्य किंवा अधिभाग

तीप—उ (गो) दाईर [पोटे, विप]
तीथ—क्षी (गो) तीर मारण्याकरिता ठेवलेला पदार्थ,
टोंचा, खड्य

तीर—न (समुद्र नदी वगैरेचा) कांठ, भिनारा, नदीच्या
समोबतालाचा प्रांत 'स्पर्धेत काक नेणें बीं केवळ दूर राहिले तीर'
—मोक्षी २० ४६ [य]

तीर—पु १ बाण, धार 'मानें धावे वायस हस पुढें सोडिला
अधा तीर।'—मोक्षी २० ४६ २ भेग, चीर भगदाड (जमीनीस
पारणारे) ३ खांब इ०कांस तिरवून दिलेला घीरा ४ टेंडू, पीरा.
५ तरफ, उदाळी, पदार्थ उचलण्यासाठी त्यास लांकूड इ०चा वेतात
हो नेटायो ६ (भाविक) डोलकाटीच्या किंवा इतर आधारसाठी
जोड देणारे लांकूड, टेकावा ७ घराच्या पाखोरास आडवापाडून
रक्षीपदेत असलेले जाड लांकूड, बासा [फा] हाभारावून—
•कमठा—कमान—पुक्षी धनुष्य आणि बाण [तीर+स कमठ,
हि कमठा=धनुष्य] •गर—उ बाण वरणाटा (कारागीर)
[तीर+कार] तीरंदाज—पु धनुषारी, तिरदाज पदा •मार—उ
१ बाणांचा बराब मारा, तिरदानी २ बाणांनीं छार मारणे 'तीर
मार सुट्टी देती।'—दा ३ ७५

तीर्थ—न १ पवित्र स्थळ, कोणतीही यात्रेची जागा; पवित्र
मानलेल्या नद्यांच्या किनाऱ्यावरील पुण्य क्षेत्र २ पवित्र नदी ३
पवित्र नदीचे पाणी, ब्राह्मण किंवा सन्यासी थाचे वरलोदक, देव
मूर्तीला स्नान घातलेलें उदक, पवित्र जड, स्नानोदक, पादोदक
इ० ४ पवित्र क्षेत्राची यात्रा (किं० करणे, पडणे) ५ (गौरवाची)
पुढ धार्मिक अभ्यासक, वडील पुण्य व्यक्ती 'तीर्थपाद' ६ पवित्र
प्रवाह इत्यल देवतीचे कृपितोर्थे आणि पितृतीर्थे असे या तीर्थ
स्वळाचे तीन प्रकार आहेत भोग्या अन्नभाग, तळहाताचा साहरील
(बराडीकडचा) भाग व आतील (भगदयाकडचा) भाग हीं अनुक्रमे
त्याचीं स्थाने होत द्रव ऋषि व पितर घाला त्या त्या स्थानापासून
आदिसमयी व तृण करताना उदक देतात तळहाताच्या मध्यभागीं
एक चवथे अंग्रितीर्थे कल्पिले आहे मनुष्य धार्मिक विधीत यातूनच
आचमन करतो, ब्राह्मणाला दिलेलें दान अग्नीने भक्षण करू नये किंवा
दानाचीने ब्राह्मणाचा हात दक्ष होऊ नये म्हणून त्याच्या हातावर
याच ठिकाणीं पाणी सोडतात [वि] (वाप्र) •करणे—१ गप्पादि
तीर्थास जाऊन स्नानादि यात्राविधि करणे २ तीर्थांला भेट देणे

म्ह० १ तीर्थी गेल्याबाबून मुडण होत नाही—व्यन्या बोलने कोणी ऐकत नाही सोनाराने कान डोंकल्याशिवाय समज पडत नाही २ वाहिली ती गंगा, राहिले ते तीर्थे—काहीहि केले तरी, वोगल्याहि बाबूने फायदाच रागागार—३ •काक—उ (तीर्थ)च्या ठिकाणी असलेला वावळा (ल) लून करण्याकरिता, हंग मारण्याकरिता सर्वदा टपून बसलेला माणूस, उचल्या, गिघाड, छत्रगारा •कुडी—गं(गि)डी—पात्री—खी तीर्थे ठेवण्याचे चंभूसारखे धारीक गळा असलेले भांडे, तीर्थाचे भांडे 'हे जाणोनि मानसी। तीर्थांगी देई कांतेसी। गंगा प्रोक्षून तिघासी। भोजन देई जणपां।'—दत्तपदं १४० •पंक्ति, तीर्थांवरिले—खी १ पुण्यक्षेत्रांचा क्रम २ त्या क्षेत्राची यादी (पूजादि प्रसंगी म्हणावयाची अयोध्या, मथुरा, माया इ०) •पंथ—उ १ (गोसावी लोकांतील तीर्थे हे पद नावाच्या शेवटी धरण करणारा) एक पथ, भेद २ तीर्थक्षेत्राचा मार्ग, वाट 'प्रभातकाळी उठुनि कापडी तीर्थेपथ स्फो।'—होला (धुराळी १६) •पाद—उ भोक्षदाता गुरू, गावजीचा उपदेश करणारा गुरू, गुरुपदेश देणारा (पिता) •प्रसाद—उ १ कथा श्रवण, वेवचराने वाताढी आलेल्यास पावयाचे देवावरील निर्मात्य, तीर्थ, अगारा, दियारपत इ० 'आमच्याकडे आज सत्यनारायण आढे, तर आपण तीर्थप्रसादास या ' २ साधुसत्तांनी नृचगणास, शिष्यास अनुग्रहाय दिलेले फळ, तीर्थे, अगारा इ० पदार्थ •यात्रा—खी पुण्यक्षेत्रांनी जाणे, तीर्थांच्या ठिकाणी जाणे, तीर्थांजण, क्षेत्रस्थानाचा प्रवास •राज—उ १ प्रयाग क्षेत्र 'तो तीर्थेराज प्रगटे जग उदराया।'—सारह ८ १४६ २ समुद्र ३ (ल) सद्गुरू •रूप—वि १ (प्रत्यक्ष तीर्थेच या अर्थी पत्र लिहिल्या वार्षी लिहिलात) पिता २ मातापिता (उभयता); ३ मता पित्याच्या ठिकाणी असणाऱ्यास लाबावयाची सज्ञा मायना •वटी—लेटी, तीर्थांटी—खी तीर्थे ठेवण्याचे भांडे, वाटी तीर्थे पात्र { तिर्थेभाजी } •वार्धनी—मू—उ १ तीर्थांच्या ठिकाणी राहणारा गोसावी किंवा साधु २ तीर्थेयात्रा करीत फिरणारा गोसावी, वैरागी •विधि—उ तीर्थेग्राह तीर्थांचे ठिकाणी करावयाचे शौर, श्राद्ध, तीर्थपूजन, ब्राह्मणसत्कारण इ० विधि, धार्मिक प्रकार •श्राद्ध—न तीर्थांच्या ठिकाणी करावयाचे सक्षौर श्राद्ध तीर्थे विधि •स्वरूप—वि पनात गाई बाप याशिवाय इतर वडील नातवादेकास किंवा पूज्य याटणाऱ्या माणसास लिहिण्यात येणारा आदराची सज्ञा, मायना तीर्थांष्टन—न अनेक तीर्थेयात्रा करीत फिरणे तीर्थेयात्रा पहा तीर्थांदंक—न तीर्थे अर्थ २ ३ पहा तीर्थांपवासा—उ यात्रेकरून तीर्थांच्या ठिकाणी गेल्यावर प्रथम दिवशी करावयाचा उपास तीर्थांपाध्याय—पाध्या—उ क्षेत्राच्या ठिकाणी असणारा द्याविक उपाध्याय, धार्मिक विधि साणणारा तीर्थेक्षेत्रांचा ब्राह्मण, पण्णा

तीर्थ—वि १ जलाल, झोंबणारा, तिसट २ (ल) जालीम, उग्र, भयंकर, प्रचुर (आग, स्वभाव) ३ तीक्ष्ण, कुशाम (दळाची धार, बुद्धि) ४ समवेधक, खोचदार (भाषण) [स] •मृदुपम—गांधार—धैवत—निपाद—उ (संगीत) रागाचे प्रकार शुद्ध ऋषम इ० पदा •मध्यम—उ (संगीत) पाच विवृत स्वरांपैकी तिसरा स्वर विवृत स्वर पदा •रुर—उ शुद्ध स्वरापेक्षा ध्वनीने उंच असलेला स्वर परंतु शुद्ध रि, ग, घ, नि या चार स्वराचे ध्वनी तीव्र रि, ग, घ, नि स्वराहून भिन्न नसल्याने वरील शुद्ध स्वरासच तीव्र स्वर म्हणतात. तीव्रा—ख्या १ (संगीत) पहिल्या ध्रुतीचे नाग, २ (ताळ) सात मात्रा व तीन विभागाचा एक ताल तीव्योष्ण—वि १ अत्यंत उष्ण २ (ल) कडक, जलाल [स] तीस—वि ३० सख्या [स निशत्, प्रा तीस] •मुहूर्ती संक्रांत—खी पुष्य, हस्त, मघा, ज्येष्ठा, अश्विनी, वृष, मित्रा, अतुराषा, मूल, श्रवण, धनिष्ठा, रेवती, पूर्वा, पूर्वाभाद्रपदा व उत्तराभाद्रपदा ही नक्षत्रे असता येणारा सकातीया योग या सकातीचे ऋतु मध्यम अवत

तीसमाचार—उ (तीस माशा मारणारा एका गोष्टीबद्दल) वाटाड्या, गप्पीदास, तोतया तिसमारखा पदा

तीळ—उ १ गळिताच्या धाव्यापैकी एक यात काळे व पांढरे असे दोन प्रकार आहेत तिळाचे तेल निघते व त्याची पेंड गुरे खातात रानतीळ म्हणून तिळाच्या झाडासारखे एक झाड असते २ शरीराच्या कातडीवरील नैसर्गिक काळा डाग तिल अर्थ ३ पदा ३ ओळ्यातील काळा टिपका 'तिळा करिता घुवुळी। दिसो लागे।'—दा ८ ३ ४ 'कां ते नेत्रदयातील बाहुलाबाहुली। त्याची तीळघुवुळीने सोयरीक केळी।'—स्वादि ११ १ १०—किंवि तिळभर, यत्किंचित् 'तरी तीळ सनदाचा उजूर न धरिता—थाडसमा १ ११३ [स तिल] (हा शब्द समासात आला असता 'हल उच्चारला जातो यासाठी 'हलस्वी'चे साम्यासिस्वाब्द व वाकप्रचार येथे दिले आहेत) (यात्र) •खाऊन घेत मोडणे—(एक तीळ खाण्यानेहि उपवास मोडतो यावरून) थोडक्या लाभाकरिता वाईट गोष्ट करणे तीळ घालून वूळ उच्चारप—(गे) विवत श्राद्ध करणे •तीळ—१ थोडे थोडे, जराजरा, किंचित् अल्प औषध नित्य तिळतीळ खात जा '२ हळू हळू धीरेधीरे म्ह० शेजीची केरी आस आणि तीळतीळ तुटे मास •तीळ जीव तुटणे—सारखी काळजी, हुरदुर लागणे, अतिशय चिंता वाटणे 'तिळतीळ तुटे ग जीव साद येन नच पडे।'—सत्य विजय •तुटणे—सोयर, मुतक (तिलाजरीचा) सवध तुटणे, नाते तुटणे •दान देणे—१ (घृतमनुष्यास तिलाजरी देतात यावरून ल) तिलाजरी देणे सवध तोडणे, त्याग करणे २ एखाद्या पर्व दिवशी तीर्थांच्या ठिकाणी स्नान, तिलदान करतात ते 'देता

४१ ३ (ल) निर्वाहाचे साधन, पोत्र, अन्न, दाण्यापाणी, भायर ४ (नावेडेदेवादाव) गव्हाची साथी पोळी ५ (अकृणगित) वतुल्लवड ६ २५-३० हात लांबीचे पागोटें (वृत्त्याच्या वेळीं बक्षिसा सार्दी देतात तें) [स ब्रोटक, स्तोक, हि हुकडा, का तुकडि] (वाय) ०तोडून देणें—(नाकारित असताना) भीड अथवा मुखत न परिता स्पष्ट उत्तर देणें ०देणें—वाटा, हिस्सा देणें तुकडे पडणें—१ मोठी व चुरशीची चढाभोव लागणें २ महाग, होणें, दुर्मिळ होणें (ज्याचे तुकडे तुकडे करून पोडीपोडी विक्री करता येईल अशा पदार्थांच्या किंमतीसर्वांहि जोजतात) 'माजरपाटाचे-धान्याचे-आंब्याचे-गुळाचे-तुकडे पडतात' (कामाचे) तुकडे पडणें—खाणाने, स्वरु होणें, चरून उरवणें (हात पाय, मान, कमर, पाठ योरेचे) तुकडे पडणें—अति धमामें चरून जाणें, मरणवीत येणें 'बाळन बाळन पायाचे तुकडे पडले' तुकडी—१ लहान तुकडा २ लहान टोळी, देवा, सैन्य याचा भाग, विभाग 'तुकडी पुणें-पोदतुकडी तालुके हवेली' [हुकडा] तुकडमोड्या-बाघ-वि ऐतखाऊ भोजनभाऊ, पक्षिपठाण, काम न करता खाणारा, आळशी [तुकडा+मोडणे] तुकड्या-वि आगतुकी अथवा मिक्षा माघून निर्बाह करणारा, आयतखाऊ (आळशी माणसाबद्दल म्हणतात) [तुकडा] तुकड्याची चोळी—१ खणाचे नऊ तुकडे करून ते जोडून केलेली चोळी याच्या उलट अखंड चोळी

तुकणें—सक्ति (काव्य) १ तोरणें वजन करणें 'आतां स्वर्ण हें तुकणें साचासरिसि' -शा ४ १ 'तयाचे तुर्वीं कोण देया हुकावा' २ बरोवरी करणें, समान, सारखा असणें 'पर ब्रह्माचेनि पाडे तुक' -शा ६ ९० ३ (ल) अंदाज करणें, विमृत करणें 'पळवतुलुपीं अशा हा हुकावा' [का तुक]

तुकणें—अक्ति (ल) चिंतन अथवा विचार करणें तुकणें—अक्ति (समति अथवा) स्वरु देताना मान जोळणें 'यजन करिता कौतुकें तिहीं वेदाचा भाषा तुकें' -शा ९ ३०६ 'मान-माया-मस्तक-शीर तुकणें' -सक्ति हलविणें, डोलविणें 'अहो पुसा आपणचि पडविजे मग पडे तरी माया तुकिये' -शा ११ १७ [का. तुक-डोळें, हालविणें]

तुकतुकी—१ (प्रकृति निरोपी असल्यामुळे शरीरावर असलेले) तेज टवटवी, लाली, तजेला, हुबारी बौरदारपणा [इय तक्तूक् तुक्तूक्] तुकतुकात-वि (तुकतुकीने युक्त) टवटवीत, ताजवताना, खुरेस हुबारा, निरोपी

तुकना—१ (खा) तागडी पदार्थ वजन करण्याचे साधन [तुकणें]

तुकंबरी-यरादे, तुकं(कुं)यरादे—१ तुळदीचे बीं, तुक मरिआ पहा

तुकमठ—वि (महानु) वजनात हलकें, हलकट 'मेरु पासाव घनपेटें जीं हिंसीं जालीं तुकमठें।' -म्ह ३० [तुकणें+मठ अल्पार्थी, मठ-मंद]

तुकमरिआ—न सवज्याचें, तुळशीचें बीं तुकंबरी पहा [का तुकमारादे]

तुकमा, तुकमा—३ १ गुडीचें काज, पिरेंडें, गुडी, घटन २ डोळ्याची कानी, डोळ्याचा दीर्घवतुलाकर दिसणारा भाग [का तुकमा]

तुकमें—न मुळयाचें बीं -मुव्या ११०

तुकया—न महत्त्व, वजन तुक पहा 'यजमान पडिला भूमळी। त्याचा तू तुकवा सामाळी।' -कथा ३ १४ १४ [तुक]

तुक(का)विण—अक्ति १ (मान, मस्तक, माया इ०) डोलविणें, हालविणें 'मान तुकावीत आखडळ पाण'चा मनुळ ऐकोनि।' २ (ल) समति, पसति दर्शविणें [का तुक]

तुका—उना (उ गो) तुला. म्ह० १ केलें तुका शालें मत्का २ (गे) हुकताना माका बाल मुण्यात—तुला ना मला पाल मुण्याला ३ (गे) तुका माका पडाना तुले वगर जायना—तुलें माजें शुद्ध नाहीं पण तुज्या शिवाय माजें चालत नाहीं

तुकाई—१ देवी, पार्वती, तुळजापुरची अभावाई [तुका+आई] म्ह० तुकाई तुळजापुरीं मायदे मुलखात

तुकाई—१ (काव्य) तोरणें वजन, माप, कल्याणाची क्रिया [का तुक]

तुकाराम—उ एक सत कवि हा सतराव्या शतकात होऊन गेला (वाय) तुकाराम तुवाची मेख—न उक्लण्या धारलें चोडें, गूढ (तुकारामाच्या काही अभंगात जो गूढ अर्थ मर्या आहे बीं तो बोण्यालाच निश्चयपूर्वक उक्लता येत नाहीं यावरून)

तुकूम(कुव)राई—तुकमरिआ पहा [का तुकमारादे]

तुफल—१ १ एक विशिष्ट आकाराचा पतंग कनकावळ्या सारखा एक कागदाची वावटी २ (न) सर्पांच्या कणीच्या आकाराचा पतंग [हिं]

तुफ्फा-का—उ १ पात्याऐवजीं तोंडाशीं गोळा असलेला बोप बाण २ (ल) शुभ निंदा कविबाजीचा फटका अथवा खेपणा व्याख्या व्याजोफि (कि० टाकणें मारणें, टपणें) ३ आळ आरोप उदा० 'त्या चोरीचा तुका हा मजवर ठेवून गला' [का तुका] म्ह० सांगला तर तीर नाहींतर तुका

तुखम—न १ बीज, बीं २ अंडें ३ शुफ, वीर्य [का तुख्, तुळ० स लोख्य २]

तुपार—३ तुपार, थेंव 'ते तुपारु उरळैले। मायेआ वरी।'—शिख ७१४ [स तुपार]

तुंग—३ १ जमाव, टोळी, समूह, समुदाय २ (नदीचा) वाह, वधारा ३ ज्यातून नळ नेतात तो होद, दारी ४ विशिष्ट प्रकारचे (काचेचे, मातीचे अथवा धातूचे) भांडे यांतही, तुलाव पाणी इ० देवतात ५ पखवाजाची गवसणी

तुंग—वि उच 'प्रतिनिष्टीचीं हुंते। तेंदे राही।'—झा ७ ७० २ श्रेष्ठ, मोठा 'तुज न म्हणों एणु अथवा तुगा।'—अमृत नवनीत ४० [स] तुंगता—खी उची [स] ० मापक यंत्र—न (ताप) पर्वतादिकांची उंची मोजण्याचे यंत्र (ई) हायड्रोमीटर [स]

तुंगार—३ १ धैर्यातील एक पप व त्यातील व्यक्ति २ वसई जवळील एक उच दोंगर

तुळू—वि १ धुड, धुडक, हलका, अल्प २ हलकट, मान्यता नसलेला, नीच ३ तिस्करणीय, निरपयोगी [स] ० करणे—हलके मानणे, शिडकारणे, वायमानणे

तुज—सवा (काव्य) तुला, तुजम 'अथा तुज न जो भजे मजुज धिक् तयाचे जिणे।'—केका ११.

तुजा—जी—जे—स (काव्य) तुजा—दी—से 'पायां सख्या निखर परितुड असा तुजप्रताप तुजा।'—मोके ११२०

तुझा—जना तु या सवैनामाची पट्टी किमिळ तुझिया—सवा (काव्य) तुझ्या 'स्त्वार्थे तुझिया तुझ्यासम कवी कवी जन्मती।'—केका २७ तुझ्याच्यान—(अशिष्ट) तुशी शपथ (गळ्याच्यान राज्याप्रमाणे) [तुशीच+श्राण]

तुझ्याचस्त—किमि (५) तुझ्याच्याने—कहून [तुझ्या+अर वास्त]

तुडओल—न (कों) फार दिवस पाऊन न पडल्यानें जमि नीस राहिलेली थोडी ओल [म तुड+ओल]

तुटक—वि १ मोडलेला अडथळा आलेला, सहस्रच ठेवलेला, एकसारखा नसलेला (रस्ता, ओळ, कामधदा) २ विसंगत, अस बद्द (मापण, प्रयत्नना) ३ विस्फुलित, वेगवेगळा, फाटफुट झालेला (एकन होण्याच्या पूर्वीचा—कायदा, पदा) ४ कडक, रागीट, तुसडी, पारंपेपणा उत्पन्न करणारी (वागणूक, व्यवहार, भाषा) ५ भाडण्याचा, वचनाव करण्याचा स्वभाव असलेला (माणूस) ६ खंडित, मम अल्प, अथेवट (भाडण, कोटिकस, घुताइ इ०) ७ अगावरून तोडलेले, पारले (मूल) ८ सोडलेली, सपलेली, मोडलेली (भेरी, प्रेम इ०) [स तुट प्रा तुड, म तुटणे] ० थेंव—पाऊस—३ १ याबून घातून पडणारा पाऊस २ तुखर ० मजकूर—३ परिच्छेद भाग, टप्पे इ० पाडलेला थोडी किंवा लेखी मजकूर, एकसारखा नसणारा मजकूर [तुटणे]

तुटका, तुटकाळ—वि १ तुटक अर्थ १ १ पहा २ (धमा सान—दारीरावपासो जोहून) हात—पाय—बोट—कान—तुटका=ते ते अवयव तुटलेला, शिथिलिच्छित झालेला (माणूस) तुटणे पहा [तुटक]

तुटणे—अकि १ मोडणे, छळणे, तुटणे पडणे म्ह० नखानें तुटेल त्यास तुट्टाड वशास पाडिजे। २ पडणे, कमी होणे उतरणे, न्यून होणे, कमीरी येणे 'ओला चारा नाहीसा होतच गाईचे दूध तुटले' ३ त्या माणसें मोजून आणिलेले त्या माणसें दोन घेर तुटले ४ १ मोडणे, तुटके तुटके होणे, विस्फुलित होणे, फुटणे (एकत्र जमलेला समुदाय, सप, मंडळ, समार्क पंदा) ५ फुटणे, नाहीशी होणे (भेरी, सवप) ५ वेगळे होणे, निरसिले होणे, परस्पर भिन्न हाणे (एकत्र—सहकार्यानें काम करणारे लोक, मित्रभावानें असणारे) ६ तुटून पडणे, एखाद्यावर चवताळणे, अंगावर येणे, ताशेरा झाडणे ७ अतिरमण, उद्वेग होणे (जमोनीच अथवा अंतराचे), ओलाडणे, आक्रमणे, घालून जाणे (घाट, अंतर) ८ दिवाळ वाजणे ९ अचप, क्षीण होणे, खातावणे (शरीर, प्रकृति इ०) १० मोडणे, अनासक्त, विमुक्त होणे (मन, मर्मा इ०) ११ सपणे, मिठणे, तोड होणे, निपणे (भाडण, बळह, वेद यात) १२ कमी होणे, छाला जाणे (पगार, सैन्य, कोणतीहि दरीव रकम) १३ (मूल) अगावरून तुटणे, रस्त्यावरून चवताळणे [स तुट—तुटण, प्रा तुड] (वाप) तुटून पडणे—(कामावर) निवण्यानें आणि ओरानें लागणे, (मनुष्याच्या) अगावर चव ताडून जाणे, घालून जाणे, दिव्या देत तुटणे, अतिशय रागावून घेतले म्ह० फुटले मोती तुटले मन साधू न घेते विषयता समारावद—तुटपटा—ट्टा—३ पोड्याच्या तोंडावरील दोन तीन जागीं तुटलेला पादरा पा—अथप १ १५ [तुटणे+पग] तुट—पाऊस—३ कधीं पडतो कधीं पडत नाही असा पाऊस, एक सारखा न पडणारा पाऊस, तुटकपाऊस पहा. [तुटक+पाऊस] तुटपाणी—३ (कों) तुटल्याच इतकेच दिलेले पाणी [तुटक+पाणी] तुटपुंजा—वि १ थोडक्या मांडवलावर पदा, सावकारी इ० करणारा (मनुष्य) २ अपूर्ण, अपुरा, अल्प (पदार्थ, काम) [तुट+पुंजी] तुटमिती(व्याज)—न मुदलातून वसूल झालेली रकम उगे करून बाकी राहिलेल्या रकमेवर आकारलेले व्याज, असे व्याज आकारण्याची पद्धत, कटमिति

तुटतुटणे—अकि तुडतुटणे, तडतडणे, उरणे, फुटणे, तड कों, पिचणे (भाजत अथवा तडत असलेले पदार्थ) [प्य तुट—तुड]

तुटटा, तुट्टी—वि १ सडज न्वकर तुटणारा (दोर इ०) २ न्वकर बंदीवर येणारा, भाडणा ३, चिरडखोर [तुटणे]

तुटसाळ—वि तुटटा अर्थ २ पहा [तुटस+आळ प्रत्यय]

तुटातुटी—तुट—की मोडणें, भय, पागापाग (मैत्री, सैन्य, व्यापारी गडकपा इ०ची (सामा) ताटातुट, फुटाफुट, विसोण [तुणें द्वि]

तुटार—वि मोडलेला, सपलेला, तोटा आलेला, खलास झालेला [तुणें]

तुटार-रा, तुटाड-डा, तुटवडा-ळा, तुटोडा-ळा—५ तोटा, उणीव, कमतरता; न्युगता वृद्ध पदा (किं० पडणें, येणें, होणें) [तुणें]

तुटारी—की अतिदाय अशक्तता (भूतारपणामुळे अथवा फार दिवसाच्या आजारासुळे आलेली), दुवळेपणा [तुणें]

तुटावणें—अकि १ रागानें, दाह्याईनें अंगावर चालून येणें, तुटून पडणें २ उत्पुङ्कतेनें (शाण्यावर, कामावर) धाड पळणें, अधीरतेनें श्रुद्ध करणें ३ (काहीं) पाहण्याकरिता, झोंबाझोंबी करण्या करिता) गर्दीनें घुसणें; एकदम पुढें जाणें ४ मुसळधार (पाऊस) गळणें, आभाळ गळणें, कोसळणें [तुणें]

तुटी—की. १ (काव्य) अडकळा, खड, पाळ, अत 'तुझिया खेदा होय तुटी । तें म्या केले पाहिजे ।'—भुआदि ३२ १४ २ वियोग, वेगळेपणा (किं० येणें, करणें, होणें, पडणें) 'तुम्हा आम्हा ह्मी दोघेले वाटरी ।' ३ नेर, वाकवेण्या ४ कमतरता, वृद्ध इतर अर्णी वृद्ध पदा 'त्याचे सवारास पडे तुटी ।' [तुणें]

तुटीर—वि लवकर, सहज तुटणारा, फुटणारा (दोरा इ०) [तुणें]

तुटथा—वि (समाप्तात नाक, कान, ओठ वगैरे शब्दातीं जोडून) तुटलेला, तुटका फाटका [तुणें]

तुंड—न (काव्य) तोंड, चेहरा 'भीष्म प्रसन्न होउनि करि बहु... नीमल्लवणना तुंडें ।'—मोमीन ४ २३ —वि तोंडाळ, —सुयोदय ३४० [स]

तुंडगुड—न रुहान मुलाचें खेळणें, झुळझुळा [ध्व]

तुंडताळ—की (महाराज) उंणीण 'तै तुंडताळाधिआ जीणी । तिया पारळेलिआ ।'—शिवड ६३६

तुंडतुडणें—अकि १ तुंडतुड फुटणें (धान्य इ० भाजताना) तुंडतुणें पडा २ तिडतिडेपणानें बोलणें, निडणें, एखाद्यावर तोंड टाकणें, तडतड थोळणें [ध्व तुड]

तुंडतुडा—५ १ एक रानटी साड २ आख्यावरील किडा, एक उडणारा छुद्र जण [ध्व]

तुंडतुडीत—नि १ कुडकुड, तुंडतुड आवाज करणारा (कड कडा चावीत असताना अथवा कडग भाजीत असताना दाणे इ०) २ दडव, अशिजा, चागला न झालेला (सात) ३ कठिण चामट (नारळाचा किंवा भोपट्याचा कोस फार दिवस ठेवल्यासुळे) [ध्व]

तुंडतुडथा—वि थिरडखोर, थिरसट तुडथा [तुंडतुडणें]

तुडवणी-चणूक—की १ मंडणी, पायाखाली थिरडवणी केली २ रुद्रेशा; नाश 'रणतुडवें घुसतें पायाळ; तुडवणी मेली परगण्याची ।'—येणो १८५ [तुडवणें]

तुडवातुडव—की १ जोराची तुडवणी, रोजक उडवणी २ (छ) जोराची धकाधकी, हुकाधुकी [तुडवणें]

तुडव(वि)णें, तुडवणें—अकि पायाखाली थिरडणें, मळणें, वेदा करणें 'त्यानें थेंक तुडवून खराब केली' 'लातातुडवणानें तुडविणें—मारणें [का तुळि]

तुडस, तुडसाळ—वि. (राजा) भाडखोर तुटारा अर्थ २ व तुडसाळ पदा

तुडकतुडक—किनि दुडदुड, तुटतुट (रुहान मुलाचें धावणें इ०) [ध्व] इ० वडिलाचें झुडल आणि नाचें तुडकतुडक= बोडीची वडीलजी असताना मोठी शेळी मिरविणें, अरेरावी गाजविणें

तुडुव, तुडूम—न थोड्यावरचा नगारा, डका. [ध्व हे तुड, का तुडु] तुडुव, तुडूम, तुडुवंच—किवि परिपूर्ण, भर पूर, कायेकठ (किं० भरणें, पुरणें) 'ही विहीर तुडव भरली आह.' 'पोट तुडव फुल्लें' [तट+डव, का तुड] तुडुवणें—अकि भरपूर भरणें 'तयापलीं एक सदाक तोयें । तुडवळें, तामरसानपायें ।'—२८

तुणणावळ—कीन तुणण्याची, रफू करण्याची मजूरी तुणणें—अकि रफू करणें, फाटलेल्या बळात घुतें भलून तें पुर्व वत धड करणें, तुणणें [स तुनन, प्रा तुणण]

तुणतुण-तुणी—किवि तनुवायाच्या जायाजासारखा आवाज होणाल [ध्व]

तुणतुणी—की शुद्धेद्वि [दुण द्वि] तुणतुणें—न एक पत्नी [ध्व] इ० मोर नाने म्हणून तुणतुणें नाचें (मोठ्याचें अनुकरण लहानास उपहासास्पद होतें याबलून) तुणतुणें—न मोषशी लोकांचें एकतारी धाव हें काडीनें बाजविलात यादून साथीस उपयोगी असा 'तुणतुण' आवाज निघतो [स तुण, प्रा तुणय ध्व] (वाप्र) ०चाज जिणें—लापणें—(छ) ऐकणाराना कळाळा आला तरी पुन्हा पुन्हा आपलीच हकीगत सागत घुण्णें, आपलीच गोष्ट पुन्हा पुन्हा काण्णें, स्वतःचें मत प्रतिपादणें 'दशात किती जोरानें विचारनाति होत आहे याची आ लोकांस धादच नाही, आपलें प्रायश्चित्ताचें तुणतुणें हें आवाप जायवीतच आहत' 'तुणतुणया'—वि १ तुणतुणें बाज विणारा (गोंधळी इ० ज्या मारणें) २ (छ) दुसऱ्याची री ओडणारा, पोल्या गोष्टीचा मार्गान अनुवाद करणारा [तुणतुणें]

तुणयार्ड, तुणार्ड—की तुणणावळ पदा [तुणणें] तुणीव—वि रफू केलें, तुणलेलें [तुणणें]

तुतनायूक—प. (गो.) दक्षिण; पक्ष; धमक. 'अंगद तुतनायूक जास्त.'

तुत(ति)या—उ. (गो.) खोसरी हातोडा.

तुताती—भी. अमुदाची, कोरण्याची बाटी. [तुत]

तुतारी, तुतार—भी. लोंढाने वाजविण्याचे एक विठडी वाद्य;

रहान करणा, शिंग. 'संग हाडती थोपडे शिंगे तुतारा.'—देणे

१११. [अ.] तुतारजी—उ. तुतारी वाजविणारा. [तुतारी]

तुतारी—भी. (व.) बेलोना हाण्याची बाटी; पटाची, टोंकची.

तुतिया—उ. मोरपूर. [सं. तुत्यक; हि. तुतिया]

तुतिया—भी. दोपारोप; आज. [का. हि.]

तुती—भी. एक हाड व त्याचे फळ. या फळाचा राश्याकडे उपयोग होतो. पाने रेशमाच्या किड्यास खावयास पाळतात. तुत पत्रा. [अ. तु.]

तुत्या—उ. हातोडी. तुतया पडा.

तुंद—वि. १ तुलदुलीत; परितुणे भरलेला; लढ; बांगडा पोतलेला; तुलदुलीत (पत्र ६०). 'गोरे तुंद मान दिवत तुलदी गाल.'—प्रका ११७. २ तुंदतु; तुत झालेला. ३ (संपत्ति, दक्षिण अक्ष ६० मापक पदार्थांनी) पुंद; मंदोन्नत, मंदोप. 'हे आमचे यादव तुंद मोटे.'—साहज ७.४८. —क्रि. खचून; भरपूर. (किं. भरले). [सं. तुन; का तुंद] तुंदिल—वि. वेरोसटपा; मोट झटलेला; दोंदिल. [तुंद]—तु. लड. 'तुंदसुख तुंदिल्लु नैदिकेश्वरा.'—चांडाल भरतवाक्य.

तुनं—अन. (सा.) स्ना; तूं (तूंची स्तुती). [तूं+नं प्रत्यय]

तुमुमु, तुमुमु कलून—क्रि. रहतराहत; कसे तरी; आजलत; मंदाईने; अनक तुल्याप्रतुल्या करून (काम चालणे, घोडा चालणे, उपजीविका चालणे).

तुन—अन. ३. तोल्याचे शाड किंवा त्याचे फळ. [सं.]

तुपकडी—कड्या—खी. एक लहानसें मुडूक. यास खांडगा, चिप, कुती असेहि म्हणतात. (पु.) तुपकरी. याच्या फळांचा रांधा करून धनगर लोक कांबळ्यास पाळीप्रमाणे लावतात.

तुपकाडो—उ. (कु.) एक पशी.

तुपल—अन. (व.) तुसे (याच्या जोडीस मापल—मासे) 'मापल काहून (काय म्हणून) पेत, तुपल घेऊन ये.' [तु+आपलें]

तुपला—अन. तुला. —बदलापूर ७३.

तुपाळ—वि. पुष्कळ लोणी (अर्थात तूप) निघते असे (झूष). [तु+आळ प्रत्यय]

तुपीकवण—खी. (गो.) एक औषधी वनस्पति.

तुपून—अन. (घाटी) तुजपासून. —मराठी भाषेचे व्याकरण प. १२१. [तु+पून=पासून]

तुपे—अन. तुला. 'तापू तुं हाताखी काय उणे तुपे। मागिक भुतांचे काय मागे।'—मुगा ८९५. [तु+पे प्रत्यय]

तुपान—न. १ वादळ; वाघटळ (दर तांदी ८० मेल बेगाची); ओळ; वायुची शुद्धता. २ घोडा, रेल ३० पत्रा मस्त होऊन उभा घेता करतो त्या. ३ नास; उजळता; दागादान; धमगोरी; तुष्मानीचे कपडे. ४ कुभांड; आज; दोपारोप; कुडताण. 'त्याने अदावरीने रम्याने तुफान रचून पर्वें तयार केली.'—रा ७.१९. 'तुफान पवोन काय केले।'—रामराची १.१. —वि. १ तारण्याने मुममुगळ्या. २ रावळलेला; मत्त; धुपूर; अनावार (समुद्र, नदी, घोडा, मनुष्य, वज्रास खी). 'आज नदी तुफान आहे.' [अ. तुफान] ३ धोर—वि. कुभांडी, बांष्ट घेणारा. 'तुफानतोर मनुष्याचे संपत्तीस लागू नये.'—ऐकले १.५१. तुफानी—वि. १ कुभांडरोर. २ धुपूर; दंगरोर. 'भिज कोडी रामोधी वगैरे तुफानी जातीतले स्नेह.'—गंगा ५६१.

तुप—न. १ बेलने चालणाऱ्या रहाटगाड्यास असलेले दात्याचे पाक. २ ओर ज्यांत वाजितात ती वाद्याचा, तुंबा; बांझा. 'ते तुपे साजिले। अजतुंब।'—शिष्ट ५०९. ३ नदीचा बंधारा. 'थी प्रत्यसमुदाचा तुप फूटला।'—शिष्ट १०१६. ४ (राज.) तुंपारा. ५ रहाटगाड्याचे कनेकडावर रवे बसविण्याची बाटोळी लाती. [सं. तुंब] ६ जता—उ. (संगीत) गाताना तुम्ब्यासारखे सोड पुनविण्याची क्रिया. ७ जोड—जोडी—पुष्पी. दोन तुंबे; रहाटगाड्याची उभी—आखी बाचांची जोडी. कनेकड व मुडूक यांमध्ने ही दात्यांची चक्रे बसवितात. ८ रहाट—उ. (को.) तुंबाचा रहाट; कनेकडास भोंवताली तुंब बसवून त्यास रवे मारून केलेला रहाट. ९ सर—सळ—सड—उ. (राजा) गोपीलमाराची एक जात. ही मोठी व फार विपारी असते.

तुपक—नखी. बंदक; तोडपाची बंदक. [तुंबी तुपक]

तुंबडी—खी. १ धारीतील इतित एक किंवा वायु काडावयाचे नखीसारखे यंत्र; रणतोषक यंत्र. (किं. लागणे; लागणे). 'विष दोषिले संपुषे। दुग्घदी गेलें सरोन। सर्वांगीच्या शिरा ओहून। तुंबडी एकवि लागली।'—ह ४.१८४. २ गोसावी, बेरांगी ६० चे लांकडी किंवा मोपळ्याचे निष्कापान. 'बाजीरावनाना। तुंबडीभर देना।' ३ भोपळा असलेले एक तंतुवाय. [तुंबी] ४ भरणे—१ पुष्कळ जेवणे; आपल्या पदरांत पाहिजे तितके पाहून घेणे. २ अयोग्यप्रकारे पुष्कळ पैसा खर्चणे. 'मुक्या जनावराच्या तोंडांतले काहून तूं आपडी तुंबडी भरली, त्याचे पातक कोठे फेडतील?'—नाराय. ६ लाघर्णे—१ पिचळ, पाठ पुरविणे. २ वित्त, दक्षिण ६० चे शोषण करणे. म्ह. १ कामा न्हावी कुडाल तुंबड्या लावी. सामासब्द—७ बाचा—उ. गोसावी (तुंबडी वापरणारा). 'तो तुंबडीबाबा घालीतसे फेरी। कुथ करी त्यापुढे.'

तुंबडी—खी. संगी; धंवाडे.—धर.

तुम्हया—उ दुध्या भोपळा [स तुवी]

तुम्हणे—अकि १ जमणे, एके ठिकाणीं साचणें, गोळा होणें
२ (पुढे जाण्यास अडथळा झाल्यामुळे पाण्याचा प्रवाह, सैन्य,
धदा, विचार इ०) निरुद्ध होऊन जमून राहणें, अडकणें. 'बहु
तुवला लोक तो दाटलेटा।'—राक २३ [का तुवु=भरून जाणें,
साचणें]

तुम्हळ—वि (काव्य) भयकर, जोराचें, आवेशाचें, फार
मोठे (युद्ध, भाडण, सैन्य इ०) 'तुम्हळ सैन्य विलेजुनिया व्हुकीं
मग तो मुनि वाल्मिकि बोलें'—कुशलवाक्यान १७ (मराठी ५ वें
पुस्तक पृ १११) [स तुमुळ]

तुम्हळणें—अकि (काव्य) तुम्हणें पहा 'आधीं कवींच्या
धाविलास। तरी मग श्रवणीं तुम्हळें रस।'—दा १८ १५

तुम्हा—उ. १ लावोडा पादरा भोपळा, दुध्या भोपळा, कुडया
भोपळा २ या भोपळयाचें केलेलें पात्र, पेला

तुम्हा—उ १ शस्त्राचा, हत्याराचा दाडा ज्यात बसवितात
ती जागा २ हुद्दळ, खोरे, छन्दाड इ०चा मागला भाग, माथा
३ बाकाचा मध्य यावून आसाची टोंक पाहेर निघतात [का
छड]

तुम्हा—उ एक रहान झाड याचीं फुलें शकतास वाहतात
पानें औषधी आहेत यास शेतवड, शेतकुभा व गुमा असेंहि
म्हणतात शेतवड पहा [का तुवे]

तुम्हा—उ तुमान, विजार, कोळणा 'तुम्हा भिनत्तापी'
—बाइलमा १ ३५ [का तुवान]

तुम्हा, तुम्हारा—उ १ वधारा, वाघ, पाणी अडवि
ण्याचें साधन २ अडविल्यामुळे साचलेलें पाणी ३ (ल) तुव
केले साचलेलें काम ४ तुवून रदावयाची अवस्था, एवज सारळें,
तुम्हणें (पाण्याचें) ५ पाणी इ० तुम्हावें म्हणून मोरी इ० छिन्नत
पालवयाचा घोळा ६ अवयव, अवरोध साकळ (रकाचें)
'रकाचा मल्लयाच ठिकाणीं तुम्हारा होऊन त्यामुळेच ते मृत्यु पावतात
—त्रावि ६५ ७ प्रतिवध नाहींसा झाल्यामुळे, एक तोंड पडल्या
मुळे (रक पाणी इ०चा) सवेग चालणारा मोठा प्रवाह (क्रि०
लागेणें, धरणें, फुटणें, सुटणें, सोडणें) 'रक्पाचा तुम्हारा लागून
रकधवाळ झालें' ० सोडणें—गुळळ रक, पाणी वगैरे एकदम
सुटल्यामुळे वाहू लागणें 'तुम्हाडा सोडल्यासारखें तोंड वाऱ्यास
देऊ नये' [तुम्हणें]

तुम्हिका—अ भोपळा 'पडे ज्यापरी अविका वातयेदीं।
गमे तुम्हिका मृत्यु-ससार-डोही।'—गुणयुद्ध २४३ [स तुवी]

तुम्हिनी—अ १ कड (पाड्या) भोपळीचा वेळ 'जेथी
तुम्हिनीचीं ओलीं फळे। ममीस आपटिता होती शकले।'—ह

१९ १५४ [स] ० फळ—न १ दुध्या भोपळा २ कड भोपळा
'तों उदकावरी यत्ना दिसती। जेवीं तुम्हिनीफळे तरगलीं।' [स]

तुम्हिया—उ मुलाचा दागिता.—वसा ३७

तुम्ही—अ १ दुध्या भोपळा २ पादरा कड भोपळा,
तुम्हिनीफळ ३ त्याचें केलेलें पात्र, तुम्ह्या, तुम्हा पहा [स तुव]

तुम्ही—अ शेतवड तुम्हा पहा [का तुवे]

तुम्हुराव, तुम्हुरजी—तुम्हुरा, तुम्हुरी पहा

तुम्हर्का—सना (राजा कु) तुम्हाला [स त्वम्+का
प्रत्यय]

तुम्हचा—सना तुम्ही या द्वितीयपुरुषाची वषी [प्रा तुम्हेचय]
(वाप्र) तुम्हचा, तुम्हचा तो—पादप्राक शब्द (बरील तुम्हा
व तुम्हा हे शब्द दोन्ही लिगी योग्य ते फेरफार करून योज-
ण्यात येतात)

तुम्हडी—अ शेतवडी पहा तुम्हडीची चाल—अ शेतवडी पोवा
ड्याच्या चालीचा एक प्रकार—गाणे १०६.

तुम्हल—उ घोड्याचा एक त्वचाप्राग घोड्याच्या अंगावर
उठणारा फोड—अश्वप २ २३३

तुम्हाम—अ लाव व पोळळ विजार, चोळणा 'पायीं तुम्हानी
हुजवारा पातल्या।'—ऐयो ५७. [का तुम्हान]

तुम्हारा—उ १ कागदाचे भेंडोळे, यादी, हिशेबपत्रक
लेखी कागद इ० 'अखेर सालीं तुम्हारा झाला त्यावरी आमचे
दस्तकत नाहीं'—वेद १० ३३ [अर तुम्हार] ० जमा—अ
शेतसाऱ्याची एकदर जमनेची सरकारी बादीप्रमाणें एकम ० नवीस—
उ जमाखर्च लिहिणारा [अर तुम्हार+नवीस]

तुम्हारा—उ ताडी विकणारा 'तुम्हारा व कोळी मच्छीमार'
—वाडवावा १३

तुम्हारा—उ (प्रा) कोंब, अंक्र, धुमारा

तुम्हल—वि तुम्हळ, घनघोर, भयकर (युद्ध, भाडण) [स]

तुम्हर्का—सना तु या सार्वनामाच्या वतुयी विभक्तीचे द्विवचन
(काव्य) तुम्हाला दिव्ही रविसचें तुम्हा जशि नमून सखा
जिती।'—केका ३४ [तुम्ही]

तुम्ही—सना तु या सर्वनामाचें आदाराची बहुवचन आणि
सामान्यत अनेक वचन [स युष्मत्-युयम् पासुन या तुम्ह]
म्ह० तुम्ही आम्ही एक, कडाळीला मेळ—कडाळी भिंतीला डाग
प्यास खुगी (मेळ) पाहिजे म्हणून तुम्ही आम्ही एक आसा
सवष जोडावयाचा, ताकापुती आजीबाई ० कोण्ही—तुम्ह्या
पैकीं कोणीतरी

तुम्हाशील—वि तुम्हीलावलेले पचवीस हात लागींचें (पातळ)
—कलावत खातें (बडोरे) १२१ [तुम्ही]

तुर, तुरे—न तुतारीसारखे एक बाप 'लाफी अनुदताची तुरे जयजयकारे गर्जेनी।'—एमा १० १८० [स द्ये]

तुरई—खी (व) दोहका (भाजी) [हि]

तुरई—खी १ दांढी बाजूना टोकें असलेला रिळा, सुरसा २ (विणकाम) हातमागावरील विणलेले कापड मुढाळण्याचे लावूड, सळ [स तुरी]

तुरकटो—कटी—खी (विणकाम) तुरई अर्थ २ पहा [तुर+कटी]

तुरका(खा)डी—डी—खी तुरीचे पीक पादन पेतल्यावर राहिलेगी तुरीच्या साडाची काडी, (राजा) तुन्हाटी तुरकाटी पहा [दूर+काडी]

तुरकाण—न तुराण, तुरेस्थान, तुर्काचा मूळ दस
तुरकाणी(कण)चाल—खी घोड्याची एक प्रकारची चाल, तुतुरा-चाकण-चाल चवड्याल जलदते पण जवळजवळ पाय टाकीत चालणे धौरितक [का तुर्की=एक प्रकारचा घोडा, बिंबा स तुर+चाल]

तुरकळ—न (तुतारी) विळे उपटण्याचे हत्यार अदूर
तुरग—उ तुगा काराण्ड बडिसाळा, (र) जेळ [पोतुं बोक]
तुर(र)ग तुरगम—उ घोडा, अथ 'तुरगनाता प्रसिद्धा-आत जन्वे प्रवा सी।'—हा १० १३७ [स तुर+दीप्ति गमन करणे] तुर्गमी—खी. घोडी [स]

तुरज—उ १ नारिंग २ (गो) महादुग चकोत्रा तोरज, होरींग ३ पक्ष औषध महादुगाची साल —घीन—उ हा एक प्रकारचा चोक असून तो क्षात्राच्या धुव्यास बोवे मारल्याने मिष्टो हा साधारण सारक आहे यास शिखेस्त असेंहि म्हणतात —बालरागचिह्नित्सा ४ ३२ [फा]

तुरट—न (ड) मायकळ
तुरट—नि एक विशिष्ट अश्रिय रुचिबुज, तुरटीप्रमाणे चव असणारा तुली हरितरी ओली सुवारी इ०च्या कवीसारखा [स तुवर] —सांगकळ—उ एक प्रकारचा औषधी टिक तुरटाई—खी तुलण्या [तुरट]

तुरटा—खी १ एक प्रकारचे क्षारद्रव्य, फटकडी हिचा उपयोग रंग व औषधामध्ये करतात २ (कों) वाळलेल्या बोंवळ्या आंब्याची कखुणी [तुट]

तुरडा—उ (बार्डे) हुरलीसारखे गवत —मापा ३ १
तुरण—खीन तोरणचे झाड व त्याचि फळ तोरण
तुर(र)त—किनि लवकर, ताबडतोब [स त्वरित] इह० (व) तुलद्वान महापुन-अमस्य शीघ्र या अर्थी

तुरतर-तुरा—किनि १ जवळ जवळ पावले टाकीत लवकर त्वर (चालणे) २ त्वर नाचत बागडत (चालणे) जाणे] ३ उरुड (नेलणे) पहा [ध्व, स तुर-स्वर प्रा तुर]

तुरतर, तुरतर-कुरकुर, तुरतर-री—मकी घोडा वेळ केलेख, दासविलेला मपका, डुरडुर, औटपटकची रैन (कि० करणे, लावणे, माडणे), (गमतीचा सच्छतच्या धर्तीवर शोक) 'तुरतर कुरकुर दोन मास। चदन वदन दोन मास। लपन छपन दोन मास। शृंगल बघन दोन मास।'—योडे दिवस रैन, नतर धर पड, नतर तुला याप्रमाणे जाणारे आसुष्य

तुरप—खी (गो) बारीक दिवण [हि तुरपन] तुरपणी—खी मुरड, डुमड, दिवण्याचा एक प्रकार तुरपणे—सकि, वज्राचे शेवट आत डुमडून दिवणे [हि तुरपना]

तुरप(थ)त—खी धडेगे व त्यावर बापलेख चवुतरा, इमारत [अर तुवत]

तुरवणे—अकि १ कणसे येणे (गडू ज्वारी इ०स) २ डु ख करणे [तुवी]

तुरवणे—उकि १ मस्तकावर टेवणे, धारण करणे २ पालणे, खोवणे बांधणे, तुन्याप्रमाणे खोवणे 'हो अपरीतीचीं कुले। कां मस्तकीं तुरविधी।'—सुसमा ११ ६२ ३ हुणणे, वास घेणे 'सागा परिमळे काय तुरवाचे।'—हा १ ११ [१]

तुरवणे—अकि १ (कों) एके ठिकाणी राहणे, साचणे, तुणणे 'ओल्या गवतावर पाणी तुरवत नदी' २ तिष्ठणे सोळवणे, धारणे —उकि (क) वाट पाहण्यास लावणे, सोळवून धरणे, तिष्ठ वसविणे, थांबविणे [तुडवणे]

तुरवणी—खी बाल, गव 'हे खपुण्याची तुरवणी।'—हा ११ ३१

तु(त)रववाळ—उ (कान्य) अनक वायाचा एकत्र घोव जिवा स्थि 'ऐसा अद्भुत दारवाळ। ऐकोनि मग्रा ब्याडळ।'—हा १ १३१ [तुरे+ववाळ]

तुरयी—खी १ तुली तुळस, अथा पाच इ०ची मजरी २ ओंरी, कणीस रोंगर चाला भाग (राळा, वरी, चावा, गड सादळ, इ०चा) ३ मोमल अकुर शेडा डिकरी [तुरा]

तुरखुरणे—अकि कुरकुरणे तमार करणे [ध्व]

तुरखुरणे—अकि (कों) टक्करीत दिवणे, नव्या, दाट पानांनी आच्छादित होणे (साडास) नवी पालवी फुट लागणे [तुरा तुखी]

तुरमण—न (गो) बोंवळा कानू [तुरा]

तुरमणा—उ अतिशय पाने असलेली वहाळी [तुरा]

तुरमणे—न गोंड कवोळे गोंडळ (फुल पळ इ०चे) [तुरा]

तुरमा—उ (कों) १ अकुर मोड फुटणे २ अकुर मोड कोंव (कि० फुटणे येणे) [तुरा]

तुरमी—खी तुाची पहा 'अशि सुगंधि वन्याची तुरमी।'—सला ७ [तुर्वी]

तुरसुं(मं)डी—शी तुरमुडी पहा डोकें पुढें करून दिलेला घारीराचा देठा, मुसडी, धडक (कि. ० देणें)

तुरये, तुररे—प्रभव वेळीचे ताणे, तव [तुरे]

तुररी—शी तुरारी 'खिनखिनित्ती तुररिवा खरसिंगेडी।' -शिख ५२४ [स तुरे]

तुरयठे—न (राजा) डोंगरावरील खडकाळ पण वतम व्यवस्थेनें लागडीस आणिलेला जमीनीचा तुकडा, डोंगरपठारा वरील सेत

तुरवे—न ताड्याची एक जात तुरियें पदा

तुरळ, तुरळतुरळ, तुरळक तुरळक, तुरळततुरळत—किवि १ पातळपातळ, विरळविरळ, अंतराअंतरावर, कोठेकोठें (उगवलेले रोप, येणारे पीक, पडणारा पाऊस, दिसणारा पदार्थ इ०) २ विरळ, पातळ (विणणें, विणलेली वस्तु) ३ एक साररी नमणारी, खडित, असंतत, विडिन (झोंप अग्न्यास) ४ दुर्मिळ, वचित आवळणारे [स तरळ=विस्तृत दद]

तुरळणें—सकि १ विष्टरणें, विरळ करणें (दाट उगवणारीं रोपें, अतिशय दाटीनें ठेवलेले पदार्थ) २ विरळ, पातळ विणणें, लाबलाप धागे घालणें [तुरळ]

तुरा—प्र १ पागोटें, दोरी इ०कास लावण्याकरिता मोडीं, कुलें इ०चें केलेलें मृपण, अलंकार, चूड 'कळगीतुरा शिरपेंच कठिची पडत होति किरणें।' -ऐनो १११ २ राजगिरा, भका, फत इ०स येणारा गुच्छ, झुवका, गोंडा, झेंडा ३ पश्याच्या डोक्यावरील घोंडी ४ एक प्रकारची लावणी हीमध्ये प्रकृती (झी) घर घुरणार्हे (देवाचें) वर्षेवळ वर्णिलेले असतें इ मायक हा नाथि केच्या आर्जवात असतो या लावणीवाल्याच्या डकावर तुरा लावलेला असतो च्याच्या उलट करणी लावणी ५ नयेंतील निशिष्ट ठिका णचा मोल्याचा समूह, गुच्छ 'नय नाकादिल उडे तुर सरले पुकटोचें।' -प्रत्य १३१ [अर तुरा=शिवमिळणारे पुत्रचें नैस]

तुन्याच प्रकार - **०कंठा**—प्र फक्त फुल्लें दिसतील अशा तऱ्हेनें केलेला गुच्छ, फुलाचा मोठा गोल **०कळीचा**—प्र फुलाच्या कळ्याचा तुरा गुच्छ **०गोल**—प्र फुलाचीं हेंखें आत दुमदुम केलेला वागेळा **०चक्रीचा**—प्र मध्यें फूल घालून कळ्याचा गुफलेख तुरा **०चीप**—घोटों जाऊस झुबकें दिसावे अशा रीतीनें आडवीं हेंखें करून पातळ गुफलेला **०दुलडी**—प्र दोन पदरी तुग **०पुरजी**—प्र तुरजाच्या आकाराचा, बाटोळा व अनेक पद राचा **०पट्टी**—प्र फुलें एकावर एक उभी राहतील अशा रीतीनें मधून ओंवेल्या **०फकडीचा**—प्र दुहेरी किंवा फुलक फुलाच्या लडीचा तुरा (घात्र) **०लावणें**—मोठा पराक्रम करणें कीर्ति, प्रतिष्ठा मिळविणें **०लाघून फिरणें**—सोप अर्गी लागला असता त्याचें निराकरण होवो अगर न होवो, प्रदिष्टिपणें मिरविणें

तुरेवाळा—वि कळगी पहा तुरा या प्रकारापैकीं लावणी म्हणणारा घाशीर तुन्याच्या सप्रदायातील [अर हिं]

तुराठा—शी तुरीच्या झाडाची काडी तुरकाडी पदा [तुर+काडी]

तुरावा, तुरावावा—प्र मोहोराच्या खालीं धरलेला घारीक आवण

तुरियें—न एक जातीचे ताडूळ तुरवें पदा

तुरी—शी १ (विणकाम) हातमागावरील विणलेले कापड गुडाळण्याचें लाकूड, रूळ तुरदें पदा २ पोटा [स]

तुरी—शी १ तगरीचे झुपक्याचें फूल २ एक कथान्य [चा तोगरी]

तुरीय—वि चौथा [स] ०यंत्र—न दिवस किती आला हें पाहण्याकरिता केलेले घुल्ले—चतुर्थीरूप एक काष्ठादिकाचें यन [स]

तुरीया तुरीयावस्था—शी जाग्रती, झुप्ति व स्वप्न या पलीकडील समाधिपुत्र चौथी अवस्था [स]

तुर(रु)क—प्र तुकें, यवन मुसलमान 'आपण तुलक युव केला।' -दा १९११३ [स तुरक] ०होड—शी १ पैज २ पणाचा ऐवज 'तुम्ही आपले आडुप्यानें धव जाला परतु आम्ही सुलेंबायकालीं तुलकहोडीस पडावें इतकें मात्र उरलें' -भाष ५१ [तुरक=होड=पण]

तुरक—प्र कारागृह, कैदखाना [पो, डच=जॉक, फा]

तुर(रु)त—किवि १ खबर, शब्दक, तावडतोष, सत्वर २ तावडतोष याक्षणीं त्वरित 'तुरतदान महापुण्य म्हणवे कैसा दाता धर्म करी।' -सत्वा ७५ [स त्वरित] म्ह० तुरतदान महा पुण्य=मनात येताक्षणींच किंवा सधि प्राप्त होताच केलेल्या दानाने अधिक धेय मिळतें या अर्थी

तुरतुरु—किवि तुलुर पदा [च] ०कन—कर—किवि दुडुदुड (चाळ)

तुरप—प्र घोडेत्वार [इ रुप]

तुरय—किवि पुडव अतिशयायें दाखविण्याकरिता भरणे या अर्थाच्या क्रियापदावरुवर हा शब्द, योजीत असतात तुडव पदा **०भरणें**—अतिशय परिपूर्ण काळोकाड ततोतत भरणें

तुररु—प्र तुरवैस्थान तुरकाण पदा [स]

तुरुक तुरुकस्वार—प्र घोडेत्वार, (ब्रिटिश लोकांच्या घोडेत्वारारुच हा शब्द लावतात रुप या इयजी शब्दावरून तुरप अथवा तुरस्वार अशींही रूपे आहेत) [स तुरुक फा]

तुरुक-चाल तुकींचाल—शी तुरकीचाल पदा

तुरप—शी सौम्य व नोमल (सकाळचें किंवा सध्याकाळचें) वन तीरी पदा

तुरे—न १ ए० चर्मपाय. २ तुहारी 'आनदले लोक मलारी परिवार। शरभेतुरे वापाये गजर।'—तुगा ३९९ [स तुर्क, प्रा तुर्क=बाघ]

तुर्क—उ तुर्वस्तानचा रहिवासी, मुसलमान, अनार्य [स तुर्क; प्रा तुर्क]

तुर्काण—न तुर्वस्तान (स) —वि तुर्कांचा ताबा 'तुमाये वतन जाले तुर्गां।'—भाये १० ३ ११५

तुर्का लासोरी—वि घोड्याचा एक रंग सवें शरीर काळपा व लाल रंगाचे असून शारी पाय पांढरे व कपाळावर पांढरा मुखपा असलेला (पाडा) —अधप १३०

तु(तों)कैज—उ (गो) सोनराचे शाणीसारखे हत्यार तुर्कज पहा [गो]

तुतांतुतां—तुतं—किवि टावडतोप, तडकाफडकी, तुटकी शस्त्री, एकदम [तुतत]

तुतुरीत—किवि (गो) लगवणीने, पाईने [तुतुर]

तुवे(पेत)-ती—जी यडणे, समाधि तुलत पहा 'आणि त्यावरी तुवती बांधली।'—रा १५७ [अर तुवेर]

तुयंग-तुयां—जी बवरी अवस्था तुरिया पहा 'जे निवण तुयंग परियेती।'—रये ११६३ [तुरिया] •देवी—जी षडुर्वावस्था देवी, तुरिया अवस्थेची अधिष्ठात्री देवता 'तुयोदेवी त्रिपुछद्री तीच्या सयोंये।'—देव २०८

तुयें—न एका जातीचे ताडूळ तुयें, तुरिचे पहा

तुरंकरून—किवि (गो) हुडहुड लगवणीने

तुहादी—जी तुहादी पहा [तुरकादी]

तुसंड—वि (गो) तिरसंड

तुलई—जी गादी —दार [स तुल]

तुलक—उन कापूस 'सोमवारी तुलकाला आणि तुलकाला सगरी करु नय' [स तुल]

तुलगा—गा—उ १ वायाचा ध्वनि २ प्रतिध्वनि 'तयाचि तुलगावे। कीरतिचेनि यावे।'—झा ११२७ [स तुर्ग]

तुलय—उ घोड्याची एक बाल —अधप १११

तुलतुल—किवि लखलख 'दोन्ही गाल मुखमुल। वरी नवती तुलतुल।'—पला ४४२

तुलणा—ना—जी तुळणा पहा [स तुल-तोलणे] तुल

गामरु—वि तुलना केल्या तुलणे—तुळणे पहा

तुलसी—जी तुळस हिंदु लोकांत पवित्र मानलेले झाड (समासात) तुलसी—पूजा—माळा—वन—हार (वाकप्रचार व सामा विक शब्द तुळम शब्दांत पहा) [स]

तुला—जी १ तराजू तागडी 'वेढा आणवि हो तुला त्रिभुवनी जीला नसे हो तुला —आशिवि २९ २ येपादि बारा

रात्रीर्वी सातवी राशि ३ वजन करणे अथवा वजन करून किती टक्कियेने अथवा अमुक एक आहे हे वजन करून टक्कियेने परिमाण.

४ बरोबरी, साम्य, समता, सारखेपणा, तुलना 'भगवान् धर्मांसि

मदये, नाहीं व तुंग सव प्रतापा या।'—गामीप्य ११ १५२ ५

पारिक्वर्तिपुर्वेक आपल्या शरीराच्या भारभार सोने, रथे, साखर

६० ब्राह्मणास देण्याचे कार्य, अता रीतीने टक्किलेले भारभार तुलना

बौर (किं करणे, देणे) [स] म्ह० गाजटाची तुला आणि

निमानाची वाट—तुल गोडीबद्दल किंवा घोड्या दत्ताबद्दल मोठे

बक्षीस अथवा फटाची अपेक्षा करणे सामानाद- •दोश-

परीक्षा—उनी तुला करण्याचे दिव्य •ज्ञान—न आपल्या

भारभार सोने, रथे बौर ब्राह्मणास देणे तुला अर्थ ५ पहा

•धार—उ सगळ्या दांडी कांडा •पुढप—उ १ मागणाच्या

मार्भार सोने ६० ची कलेली प्रतिमा २ त्याच्या भारभार सोने

६० •मान—न वजन करून वाडलेले प्रमाण •संपात—उ स्याचे

तुल राशीमध्ये जाणे (ता २२ सप्टेंबर या दिवशी सूर्य विषुव

ह्यावर वजन दिवस व रात्र दोघे मान सारखे शेत तो काळ)

तुला—जी लगामाचा एक प्रकार —अधप ११८५

तुलित—वि १ वजन केलेला २ तुलना करून पाहिलेला

[स]

तुलीप—उ पलंग [स]

तुले—न (सा) तुला, तागडी

तुल्य—वि सारखा समान बरोबर बरुदुम [स तुल+

तोलणे] (समासात) बल-पराक्रम-धैर्य-धन-विद्या-गति-आयु-

प्रमाण मान-नैमब •गाष्टी—जीब उपमान तुलना उपमिति

(६) जॅनॅरेंजी •दाक्षिणता—जी (शाप) समतोलपणा,

बरोबरी (६) इवोव्हॅलेन्स •परिमाणी—वि समान मापाचा,

वजनाचा तुलयाचा बौर (६) मेन्मेरिक •रूपत्व—न सारखाच

आकार अवण्याची अवस्था (६) इसोमेरिकम्

तुबरी—जी तुरीची डाळ तर पहा [स]

तुथा—सना तु त्या 'असक्य खळ सगरी निजकरी तुवा

मारिजे।'—वेका २०

तुयाळो—उ (गो) टोकेल अग पुसण्याचा चमाल [पोर्तु]

तुशाखडक—उ पुसपुडीत दगड असलेला खडक

तुशी—वि पिचकर तावड्या रंगाचे (वज)

तुप—उ धान्याचा कोंडा 'जेसे रक का आळुडे। तुपांत

सेबी.—झा ५११० [स] तुपकंडणान्याय—उ (बोंडा काडणे

निष्कळ अवतें यावतून) कोणत्याहि गोष्टीचा काढ्याकून करणे

निष्कळ असेल असे दाखवावयाचे असले म्हणजे या न्यायाचा

उपयोग करतात

तुपात—उ कोंडा

तुषार—३ १ वान्याने वगैरे उडणारे उदकाचे वारीक वारीक वण घुसवू, छिटा, शीतलविद् 'ते सत्पशुदी साहाकारे'. शुभ कृपाप्रतुषारे ।'—हा १८ २५१ २ दव, दक्षिण [स]

तुष्ट—नि धलेल, सतुष्ट, वृत्त, खूप [स तुष्ट] ० **पुष्ट**—नि संतुष्ट, खूप 'राजांने वृषावलेकन केले म्हणजे प्रजा तुष्टपुष्ट होते'

तुष्टणे—अनि सतुष्ट, वृत्त होणे, आनंदित होणे 'हा तुष्टल्या तत्सुणी । तक्षक पडे हुतासी ।'—सुआदि ११ ११० [स]

तुष्टतुदुर्जन न्याय—३ आग्रह धरताजोगी जरी गोष्ट आहे तयापि प्रसंग विरोधी (किंवा दुर्जनाशी वादप्रसंग आला असता) उपेक्षा करावी अशी शिष्ट शोकाची रीति, तो न्याय **तुष्टि**—स्त्री सतोष, वृत्ता सतुष्टपणा [स] **तुष्टीभूत**—नि (काव्य) वृत्त, सतुष्ट, आनंदित 'मग तुष्टीभूत झाला वक्ता ।' [स]

तुसडा—नि तिरसद, हेकड, तिरसिपराव, उद्वटपणांने बागणारा, सर्वदा झिडकारणारा, तितकारा करणारा 'असेल ओका तुसडा मनुष्य । न्हावे तयानेहि मदीय शिष्य ।'—अर्वाचीन २११ [तुच्छ=तुसडा] **तुसड**—न (व) तुच्छतनें वोलणे **तुसडेपणा**—३ नाशीकपणा

तुसळ—स्त्री (ताडुळाचा) कोंडा, मूस, वृत्त—नि कोंडा बसलेले (ताडूळ) [स तुप]

तुसार—न—३ तुषार पहा [स तुषार अप]

तुसार, तुसारधान्य—न रवीच्यापुढीं होणारे खरीपाचे भात, बरी, बाजरी वगैरे धान्य, पीक [स तुप तुस+धान्य] **तुसारपट्टी**—स्त्री तुसाराच्या पिकावरील पट्टी, दसरा झाल्यावर श्री कुळाकडून वसूल करतात ती **पती तुसारमाल**—३ (व) वजारी, हरी वगैरे खरीपाचे धान्य

तुस्त—स्त्री (गो) स्तुति (नि० चलोप=स्तुति करणे)

तुद-दा-दी-हे—सना (व ना खा) तुसा-दी-हे 'दूर जाणा पाहिला तुहा वारा नाही जेठ । घेतलीस लुगडी अवचित श्रीहा तला कुडे ।'—होला ५१

तुडई—स्त्री १ एहादिकाचे खण वगवेगळे करण्याकरिता दोन खावावर आडवे बसविलेले चौरस लाकूड, तुळवट २ तूळ, एक प्रकारची तराजू हिला एकरूप पारडें असून सान दाडी असते तीवर प्रजनाचे विभाग पाडलेले असतात त्या दाडीवर वजनें अडकवून वजन करतात [का तळि]

तुळणा-णी—स्त्री १ बरोवरी, सारखेपणा, बरोवरीचा निवा एफसारचा मनुष्य अथवा पदार्थ, तोड तुळना तुळणा नाही पुढे मत्ती । तुण करिती ब्रह्मादिक ।' २ साम्य ठविण्या करिता एके ठिकाणी तोळणे, एकमेकाशी बरोबर आहे किंवा नाही हे तद्न पाहणे, अजमास करणे 'तीथें न यती तुळणी । आजि या सुखा धणी ।'—तुगा २५८० [स तुळना]

तुळणे—सकि वजन करणे मोजणे, बरोबर मानणे, उपमा देणे अथवा बरोवरी करणे [स तुलु=तोलणे]—अकि बरोबर वजन मरणे, बरोवरी करणे, स्पर्धा करणे, ताडून पाहणे, वजन होणे 'त्यासीं तुळे हो सप्रामी । ऐसा नाही ब्रम्हाडधामी ।'—सुआदि ६४

तुळतुळ—स्त्री (व) काळजी, चिंता

तुळतुळ, तुळतुळीत—किंवि उत्सुकतेनें, स्थिर चिंताने, लक्ष लावून, डोळे लुकलुक करीत असताना (कि० विचार करणे, पाहणे)

तुळतुळीत—वि चकचकीत, तुकतुकीत, तजेलदार

तुळ(ळा)पा—३ तोळपा पहा

तुळव—३ बैलगाडीच्या कण्याच्या प्रत्येक तुड्यावर जी तीन लाकडे असतात त्यांना सामान्य नाव बाजूच्या दोन्ही तुळवामा सायतुळव व मध्यव्याला भासुतुळव म्हणतात प्रत्येक तुळवामध्ये एकेक अशीं अनुक्रमे तीन बाकी बसविलेलीं असतात आणि आखरी वरून टाकलेल्या दासण्यानीं (दोन्यानीं) ते सर्व एके ठिकाणीं आबद्धन घेतलेले असते

तुळवट—नप १ मुख्यत्वेकरून मोठे लाव, परतु चौरात न केलेसे लाकूड, तुळई २ (ल) वच व जाडजूड स्त्री किंवा पुरुष ३ (ल) जिविरीचे, नासाचे काम [का तळि]

तुळवणे—कि वजन करणे 'ह्याला दयाळु भूती । तुळ विले अती ।'—तुगा १२५१ [तुळणे]

तु(तो)ळवेंदी—स्त्री बाकी, बाळा 'अगद तोळवेंदीस्यात' [फा]

तुळवा—३ ब्राह्मणाची एक जात व शीतील व्यक्ति, तुळ **तुळची**—नि तुळच्या ब्राह्मणासवधीं (वेप, भाषा ६०) [का तुळवा]

तुळसधुळस—स्त्री (व) तिळगूळ, तिळसकात

तुळस-दी—स्त्री हिंदु लोकात पूज्य मानिलेले एक झाड, काळी व पांढरी अथवा रामतुळस असे हिचे भेद आहेत तुळस ही हिंदुस्थानातच आढळते (हा शब्द तुळस-स्त्री असाहि वापरला जातो) [स तुळसी] (वाज) ० उचलणे-वापय वेणें ० उपद्रव भाग लावणे-वाईट मनुष्य पदरी ठेवण्याकरिता चालत्या मनुष्यास काढून टाकणे **तुळसीचे मुळात कांदा लावावा लागणे**—चांगला हेतु सिद्धीस नेण्यास वाईट राधपनाचा उपयोग करण्याविषयीची सवय लागणे **तुळशीत भाग**—चांगल्याच्या समुदायात सुकून एखादा वाईट माणूसहि आढळतो **तुळशीत भाग व भांगेत तुळस**—चांगल्या व वाईट गोष्टी एका ठिकाणीच पिकतात **तुळशीपत्र कानात घालून बसणे**—हेकले न हेकलेसें करून स्वस्थ राहणे **तुळशीपत्र ठेवणे**—हक

सोडणें (हलवायाच्या घरावर) तुळशीपत्र ठेवणें—परभारें दुसऱ्याची वस्तु तिमऱ्याला देऊन टाकणें सामाराब्द—०कापू—न तुळशीचे काळूड (प्रेतांचें दहन करण्यास, उगावून गंध करण्यास किंवा माळेचे मणी करण्यास याचा उपयोग करतात) ०पत्र—न तुळशीचें पान (स सामान्यतः लहान मानलेली दक्षिणा किंवा देणगी) ०मंजरी—की तुळशीचा शेंडा—तुरा 'कासं दिव्य पितम्बर। गळा तुळसीमंजरीचे हार।' ०चर्ग—उ तुळस, सक्ता सारख्या पुण्यातील दोन आसूड व दोन लाव असे पूजेसर असलेल्या साठान्या वग ०घात—की (बायकी) कापसाच्या सुताची चार बोटांच्या बरीवर सुत गुंडावून केलेली १२ सुताची एक वात ह्या बावी तुळशीच्या लमापासून दररोज दोन वाती या प्रमाणें वर्षभर लावतात ०विवाह—उ कार्तिक शुद्ध द्वादशीस विष्णूची मूर्ति व तुळशीचें झाड याचा जो विवाह होतो तो ०धुंदावन—न तुळशीचें झाड लावण्याकरिता केलेली विविध रचना, ओटा, रचान

तुळा, तुळारान—पुरुष—तुला, तुलादान इ० पदा

तुळारधार—वि तराजूची चांडी तुलाधार पदा—किंवि

बरोबर, यथायोग्य, ततोक्त, काडीमरफड इकडे तिकडे होणार नाही अशा टापाटिरीने (कि० टाविणें, बोल्णें, कागणें) [सं तुला+आधार]

तुळारमार—उ (गो) नवस फेडण्यासाठीं मारळ वगैरे पदार्थ भाणसाच्या बरोबर वचन करण्याचा प्रकार—वि मनुष्याच्या शरीराच्या वजनाइतकें 'मग रायासि करविलें स्नान। तुळामारें बघिलें काचन।'—कथा २ १५ ८८.

तुळार्या—उ तोळ्या पहा

तुळि(लि)का तुळी—की १ गादी 'तेव घ्येय घ्यान धनु सुख। तचि शेवतुलिका निदोख।'—भा १३ ३९२ २ पळ्या विठाना [स तुळ=कापूस]

तुळी—की (कों) तुळई पहा [का तोळि]

तुळू—पुकी एक देश भाषा व भात तुळवा पहा [झ]

तू—सुना द्वितीयपुसरी सर्वनाम (एव) [स त्वम्, प्रा दुम के जिप्पी व तुमेन] (वाप्र) तू मीं करणें, तू मीं बरोवणें—हमरीतुमरीवर यणें म्ह० १ ह् तर माडी पास तू—तुळावह न होणारें असे काम करण्यास सांगणें २ केले तुळा झाले माकां, किंवा तूच करावयाला गले तर मस कसे आले—तुझे वाईट करा वयाला गेलों तों उलट माझेच वाईट झाले

तूक—उ बालक दृष्टीस तू दीससि तूकसेरे—अजक २ मनीश्रुत राधाविद्यास ४९ [स तोक]

तूक तुकल—की एक प्रकारचा कागदी पतंग

तूक—न (काव्य) १ तोळणें, वजन करणें २ निष्ठावा सोळावा हिंसा अथवा दोनपूर्णांक एकद्वितीयां माय ३ वजन, वजन करून टाकिलेले परिमाण. 'तूक धकळचि मोदिवाचे हातीं'

४ महत्त्व, किंमत ५ श्लोक इ० चा चवथा चरण, धुपद अथवा पाडपत्र ६ अवयव अर्थ ५ पदा [ते तुकसु, का तूक, तुकणें] ७ तुकरीं तुकणें—बरोबर तोळणें, तुलना करणें 'तथाचे तुकीं कोण ऐसा तुकावा'

तूज—सना (राजा कों) तुला 'कशी आली ही तूज मनुजवाचा।'—२ १४

तूड—की १ तोटा, कमतरता, न्यूनता, तुटवडा २ खड, खळ, विराम, व्यवधान ३ वियोग, विच्छेद, भेद ४ फूट, भिन भाव, भेद, विषाड [स, तुट=तुटणें] (वाप्र) ०पडणें—उणीव भावणें सामाराब्द—०ओल—कीन जमिनीतील कमी ओल अथवा ओलावा तुटओल पहा ०पाऊस—उ मधून मधून अथवा थाडथोडा पडणारा, एकसारखा नसणारा नेहमीप्रमाणें नसणारा पाऊस बळीवाचा पाऊस तुट पाऊस पहा ०पाणी—न धावून धावून अथवा थोडें थोडें दिलेलें पाणी (झाडाना अथवा जनावराना) ०पुंजी—की अतुं अथवा णें भाडवळ किंवा मुद्दल—वि कमी भाडवळवर चालविलेला (पदा) ०पुजीवाला—पुंडव—वि तपुजीवर पदा करणारा ०मिती—मुदत—की कटमिती पहा (कि० करणें, देणें) [तूट+मिती]

तूण, तूणीर—उ बाण ठेवण्याचा भावा 'खनीं शस्त्र अंघें घनुवणें तूणी। रथा धवता मेदिनी ते दणाणी।'—मुरमाडुड १०० 'आव्यां अति धावली बडुनिया तूणीर पाठीवरी।'—आनंदतनय, शब्दार्थान्यास ९ [स तूण=तूणी करणें]

तूल—कीन एक झाड व त्याचें फळ तुती पहा 'बारे अंघें लिबु तुतिया खोबें।'—अधुत ३४ [अर दूक]

तुंते—सना तू कीं चतुर्थी (काव्य) तुला 'धृतराष्ट्र वृथा। सार्णें आव्यां काय मीं तुंते।'—भोकरण १० १९

तुत्तोप—उ (गो) जुगारतील एक पारिभाषिक शब्द ०कारणें—एकदम सर्वे वैसे जुगारात लावणें तुन—की (व) जिराचें नसण्याचे वज्र 'लाल रगाची तुन विव्हा मिळते'

तून लावणें—वि (व) मिरवीची लागण झाल्यानंतर मजलीं मजलीं काही रोपें मेळ्यास त्या त्या ठिगानीं मजीन रोप लावणें

तु(त)प—न १ लोणी कडविलें असता त्याचें जें रूपस्वर होतें तें, घूत 'म्हणेनि तूप होऊनि मापौतें। जरीं दुपपणा नयचि निळें। तेरीं पाचोनिया जयातें। पुनराश्रित नाही।'—अ ८ २ २ (स) लक्ष्मधं नारळ्या रस, मास इ० कापासून निपगारा क्रिये पदार्थ [स (तुप+हिंसावा=मातल्या पचुची चरवी हा तूप या शब्दाचा मूळचें होय नंतर हिंसा धंद झाल्यावर दुधातून शुमयून काडलेल्या पदार्थाचा तूप म्हणू लागले गायासहस्रगीतें तुप्य शब्द

सापडतो), का तूप, प्रा तूपदज, तूपविज] म्ह० १ अवधी
खाई तूप सकाळीं पाही रूप २ (गो) तूप खाऊन रूप येता—तूप
खाई म्हणून ताबडतोब रूप येत नाही सामान्य—० कडणी—
की लोण्याचें तूप करण्याकरिता केलेलें पत्र ० खिचडी—
की १ सोंगटया, नाट इ० खेळामध्ये दुसऱ्याची सोंगणी बोंबर
मारी असता एकदा खेळण्याची पाळी झाली असुनहि अणखी
एववार खेळण्याचा प्रकार (कि० खाणें, खेळणें) २ (बायकी)
मुदी चकावयास लागल्यावर जी मुलगी प्रथम उतरते तिज
शेवटीं राहिलेल्या दोन मुलीबरोबर पुन्हा चकावयास जावें लागतें
तो प्रकार 'तूपखिचडीस जाणें' असा रूढ प्रयोग [तूप+
खिचरी] तूपन, तूपगट—वि १ तुपाची चव, वास येणारें (पदार्थ,
भाडें, फुफडा बोंबर) २ तुपाचा वास लागलेलें, ज्यात अतिशय तूप
झालें आहे असे (अन्न, पत्रात्र) ३ तुपाचा, तुपासबंधी (वास,
पाण) ४ उची व जिनघ, उची व भारी (तांदूळ) [तूप]
तुपटान—सान—शान—की खवट, चाईट तुपाची पाण [तूप+
पाण] ० तस्तर—न समयविशेषी सरकारी कामाकरिता बळजोरीनें
येतलेलें तूप ० शिस्त—की गाव ठरव्यापासून बळजोरीनें येतलेलें
तूप अथवा तुपाबद्दलचे पैसे तुपाचा शितोडा—उ अतिशय
योंवें तूप तुपाची धार—की हवें तितकें अथवा भरपूर तूप
तुपाचें मख—न. वैभर अथवा नखर तूप पातळ तूप पाण्यात
घालून पिणें असता त्याचे गव्हाच्यासारखे तुकडे करतात त
तूपकेळें—न १ एक फळ यास पेंढरें असेंहि म्हणतात
'सुरीवर रचिलेसी लागलीं तूपकेळें।' —२ ५३ ३ (तणवार)
पेस

तूड—उ (गो) नळ, मोरी [पोतु]

तूर—की १ एक द्विदन् धान्य २ त्याचें काड [स तुवर,
प्रा तुभर] (वाप) हातावर तुरी देणें—देऊन पळणें—
दुसऱ्यास फसवून पदन जाणें म्ह० १ तुरीची काठी तुरीवर
झाडाची—योग्य ठिकाणीं जें करावयाचें तेंच करावें २ हातावर
तुरी देणें सामान्य—० फाटी—की (सामा) तुन्हाटी, तुरीचें
नाळलेलें साड तुरीचें घरट—न तुरीचें भूस

तूर—की १ दोहोंकडे टोकें असणारा खिळा, सुरसा २
(विणकाळ) विणलेलें वस्त्र ज्या लाकडाभोंवतीं गुंडाळलें जातें तें
साडू, कोटपाची दाडी

तूरणें—किवि (काव्य) ताबडतोब क्षीप्र 'स्त्रीवध निरा
परतु म्हणे तूरणें ताटका मारी।'—मो परतुरामायण बाल ९
[स]

तूर्त तूर्तचे तूर्त, तूर्तातूर्त—किवि १ एवकर, सत्वर, ताबड
तोब सध्या, सत्काळ (गो) तूर्ताक 'तूर्त तार्किक तने मने।
तद्ग्रीन होती।'—दा १४४ १९ २ तात्पुरता, गरजेपुरता,
सोपो ४ १९

कायमचा होईपर्यंत काम भागविण्यापुरेसा [स त्वरित, हि तुरत]
तूर्त किंमत—की पुढें काही काळ गल्यानंतर जी रक्कम थायी लाग
णार तिची तूर्त किंमत म्हटली म्हणजे तितक्या काळचें व्याज
कापून बाकी राहते ती तूर्तातूर्त ताकीद—की कोर्ट कायमचा
निर्णय होईपर्यंत एखादी गोष्ट तात्पुरती करू नये असा मनाई
हुद्दम, (इ) टेंपरी इज्जतान

तूर्य—न तुरारी, एक वाद्य [स]

तूर्या—की तुरीया पदा 'तोचि अकाराचा लेख। तूर्या
म्हणावी याची।'—भज ११ [स तुरीय]

तूल—उ कापूस [स]

तूल—की लावणूक, उशीर 'बोडकियात बंदोबस्त अजता
तूल करून सिसारा वाटकावा हें सलाह नाही।'—रा ५ १९८

तुला—की (प्र) तुला बारा राशींपैकीं एक राशि या राशींत
विना (अर्थे) आगि स्वारी व विशाखा (तीन पाद) या नक्षत्राच्या
समावेश होतो [स]

तूरणी—न अतिशय थोडें परिमाण—किवि १ निमृदपणें,
मुकादयानें, बोलल्या—अथवा हालचाल केल्यावाचून 'लघुशका
चमन करीनी। तूरणीं स्नान करा घुननी।'—युच ३६ १९८
२ कोणताहि मग्न व म्हणता फक्त किया करण्याच्या बळीं वापर
सात ३ उगीच, केवळ, एसीं सडज, कोणताहि विशेष उद्देश
अथवा हेतु नसताना [स]

तूस—न (नाणणी, साखी इ०चा) कोंडा, भूस [स
तुप, प्रा तुस—मुसा] म्ह० तूस काडून हातास फोड=विन
फायदेशीर कामात दुखें व सकडें सोसणें

तूस—सना (राजा घें) तुला

तूळ—की १ मेघादि द्वादशराशींपैकीं सातवी राशि तुला पद्दा
२ एकीकडे पारडें असून वजनाचे विभाग दाडीवर कल्पिलेले अस
तात अशी तापडी ३ रुपयाला कल्पिलेली एक सत्ता [स तुला]

तूळ—न जमिनीच्या मोजणीचें राशीचें परिमाण [स तूळ]

तूळ—उ कापूस 'जमो तूळ इच्छा अशी ज्यासि नाही।'—
चामन, नाममुखा १ ४३ [स तूल]

तूळमज्जन—न (गो) सत्यनाथ, कुलक्षय

तूण—न गवत किंवा कसलेहि गवताच्या जातीचें तण 'काय
जिझिचें मज। जीविता कामातुरा तूण।'—तुगा १०९७ [स,
प्रा तग—न] (वाप) तूणाची गरज—चाड तूणाइतका
चाड—मुडीच इच्छा नसणें तूणाची शेज करणें—सतनीकरिता
स्त्रीनें नवस करणें प्रसून झाल्यानंतर नऊ दिवस गयतावर
मिळणें म्ह० १ तूणाच्या चाड आहे ती त्याला नाही=ता
कोणाच्याही आवडत नाही, किंवा त्याला कोणी मुडीच नव्हात
नाही २ दातीं तूण धरणें=अभिमान सोडून शरण जाणें

सामान्य-० कुट्ट, कुटा-३ गवताचा पैदा, पुरा 'मग असत्य
तुष्टुडा भरिला ।-हा १ २५० ० प्राही-३ तैल्फमिक तृण
मणि पहा ० चर-वि वनस्पतीवर अथवा गवतावर उपजीविका
करणार 'तृणचरामाची दहा । कैमी उमी राहिली 'पिपीलिका'
० अलुका-की सुखगच्या जातीचा एक प्राणी, उट घालताना
हा आपले शरीर कमानदार करतो आणि मागडी जाण सोडण्या
पुढी पुढच्या भागने नदीन जाणचे आज्ञापण करिता ह्यावरून
जन्माउतासवणीं द्यात दत असताना हिंदु लोक याचे उदाहरण
दत असतात ० जातो-की वनस्पतिगण-बेटी ० तुल्य-प्राय-
घत-वि क्वडीच्या मालकाचा, निश्चयाने, न्यर्थ, शुष्क, वृक्षपत्रा
समान ० धान्य-न १ गवताप्रमाणे उणवणारे धान्य नाचणी,
बरी, खावा, रात्रिगिर, राळा, दवमात, परटी, बरग इ० सारखे
धान्य २ कोणतेहि वेगुमार यादणारे धान्य ० मणि-३ एक
प्रकारचे रत्न, तैल्फमिक, राळ ज्या रक्षापासून होते त्या दशाचा
हा अदमीमृत पदार्थ आहे हा जाळल्यास अगर चोळल्यास
थोडा सुगंध पडतो ० घेटी-गवताची दोरी ० दातु-३ गवताची
म्हावी, म्हावगड ० तुणाकुर-३ गवताला कुडगारा अडुर जैसा
मेघ वरीता साचाटा । जलपास उडती तुणधुर ।' ० तुणाचा दोक-
३ (गवताचा जाळ गवत जळवतच असतो यावरून ठ) क्षणिक
टिकणारी गोष्ट पाण्यावरचा पुडुडडा पहा

तृतय-न (प्र) तृतय तिथीचा समुदाय, त्रय [स]
तृतीय-वि तिसरा-ती-२ [स] ० नेत्र-३ तिसरा डोळा,
कपाळाच्या मध्यभागी असणारा चक्राचा तिसरा डोळा ० उघ
डणे (३) अतिशय सतापणे ० पर्य-३ (मुपरेस्तृतीय पय
=सुरातीचा तिसरा भाग दोहोपंधीं त्याचे मत कोणाशीच झुकत
नाही सुरासि' हा जैमिनीच्या पुर्वेसीमाचेवरील एक भाष्यकार
असून त्याचे मत शास्त्रात्मा व प्रमाकर याहून भिन्न होते या
वरून) तिसरा भाग, मत समजून कल्पना अनुमान इ० म्ह०
त्याने तृतीयपय केल्याचाच तिसरेच एक ० पथी-वि इसच्याचे
विचार खर न मानला आपले खर समजणारा ० प्रकृति-
लिंगी-३ पद, नपुंसक ० स्वचन-न (सोमायानामाच्ये शेवटच्या
विषयी सोमवडी कुटून तिचा रस काढतात तो रस तीन वेळा
काढतात व त्या प्रत्येक वेळस अनुक्रमे प्रातःसवन, माध्यदिसवन
व तृतीयसवन असे म्हणतात या तृतीयसवनात मंत्र म्हणणाराचा
सुर चढा असतो यावरून) १ अतिशय उच्च स्वर आवाज २
तिष्य ० स्वचनाने म्हणणे-अतिशय मोठ्याने ओरडून अथवा
कव्हा आवाजाने बोलणे तृतीया-की १ शुद्ध अथवा कृष्ण
पणाची दिमती तिथि २ (व्याकरण) एक विभक्ति (तिसरी)
[स] तृतीयातत्पुरुष-३ (व्याकरण) एक समास दोन शब्दा
नधील अर्थ तृतीयेचा लोप होतो असा समास जैसे-इश

श्लोक-रूपेने अथवा रूपरमन जे अवलोकन ते तृतीया
प्रकृति-की तिसरी प्रकृति अथवा स्वभाव, तमोगुण -वि १
विगन्या प्रकृतीसवणी २ (उप) नपुंसक, पद

तृप्त-वि सतुष्ट, समाधानी, आनंद पावलेला [स] तृप्ति-
की (यमा) तृप्त अवस्था समाधान सतोष, प्रसन्नता
तृप्ता, तृष्णा-की १ तहान २ (उ) महत्त्वाकांक्ष,
हालगा, उलट्या (समासत) तृप्ता-इल-कान-सुर-निबन-पीडित
[स] तृष्णे-अकि १ (काव्य) तहान लागणे २ (असत्य व
३) उत्कटेने इच्छा करणे [स तृप्] तृप्ता-वि तहानने
अतिशय व्याकुळ झालेला 'तृप्तां महदशी । श्वेते अमृतं बोळी
जैमी ।'-हा १८ १६१ तृप्ति-वि तान्हाला, तहान लागलेला
[स तृप्] तृप्ते-अकि (काव्य) तहान लागणे 'तृप्ते मन
माझे बोकला ।' [स]

ते-कना (काव्य) ती हे अचारातील रूप ची, ही, की ह्या
बद्दल काव्यात ते, ह, ज अशीं रूपे येतात 'दिक्करी फिरते सदा
गगरां समापणीं यई ते ।'-कन ० १

ते-सव तोपे अनश्वरून कीने पनीस सवोधावयाचा धव
ते-कीकानव (काव्य) त्या 'गुणिय माथिही लहरी करे ।
ते वाघीनिया ।'-कन ११

ते-३वा तृतीयपुरुषाबद्दल सर्वनामाचे नपुंसकलिङ्गी एकवचन
तेआ-सव (काव्य) त्याच्या; त्या 'मग ध्यातु सांगितले ।
ते तेआपुडे ।'-शिगु ८८५

तेउता-वि तमा, तितका, तेवढा 'भोतयाचे वित्त भावर ।
तेउतेवि तो व्यापारे ।'-विपु ७ ८९ -किवि तिकडे ते
'मग जउती बास पाहिन । तेउती वासीवि वखिन ।'-हा ४ १९१
तेकडा-की (गो) फुल्ले काढण्याची (लाव व बारीक छाटी),
आकडी उडा ० धामकों तेकडी मर तो ?

तेका-स (राजा गो) त्याला (कु) तेव्हा [तो]
तेख-३ त्वेव रागाचा हक्का, एकाएरी आलेला राग
[स तीक्ष्ण] तेखी-वि रागीट तापू तामसी [स तीक्ष्ण]
तेपशी-की (गो को) डिकरी दशाचा किंवा पन्नाचा
अप्रमाण

तेपा-घा-३ १ वाकडी व रुंद पात्याची तरवार 'बाळीस
हजार फणन तित्य तेपे चमकती ।'-ऐरो १०० २ अभिमान
-वि देशात प्रसिद्ध [अर तेप]

तेपार-३ १ शेत पट, खुरे इ० निंदी, मालमत्ता २
वेष्ट, सरजाम, सामान (बैलाचे) ३ दिमाख उदागपणा ४
(हर) नष्टा, येर पैत (कि० मिरविणे लावणे, चारविणे, करणे)

तेपुरी-३ (वे) एक प्रकारचा वट
तेचो-सव (गो को) त्याचा [तो]

तेज्यापरास—किंवि (कों) त्याच्यापेक्षा [तो]

तेज—न १ प्रकाश, काति लकावी, पाणी, शकसवी २ उष्णता, कडक सुरेकिरण ' तोय तेज धुसु । ययावायुमी समसु । —शा १० ३०० ३ बैभव, सोमा, उत्कर्ष ४ गुण, उपयुक्ता, राख, प्रताप (औषध ६०००), जोम, उत्साह, गाभीये (भाषण ६०००) ५ वीर्य, रेत ' देदन तुज निजकन्या, सच तेजाते पप न सोसील । '—मोअथ ३ १५ ६ तिरुटपमा, टीक्ष्णता, क्षणपणीतपणा ७ पराक्रम, सामर्थ्य ' भावितम प्रसमी न क्षमही होऊनि तेज देदि सके । '—मोसभा ५ १२. [स तज्जु] सामाधान—तेजगी—खी शकावी टक्कवी, झाक पाणीदारपणा तेजतरय—न १ तेजाचे अधिपान, तजस्वीपणाचे मूळ, नेत्र, सूर्य वयरेच्या टिकाणी राहणारे आयुध २ ज्ञान, ज्ञानेवि ' जे तेजतत्त्वाची आवडी । '—शा १२ ८८ तेज पुंज—वि सूर्य रत्न, विद्वान मानमान्यतेचा पुरस्कार यांना ही सदा लावतात तेजवान् तेज धंत, सज्जोमय, तेजस्वी—वि १ शोभायमान कटिमान् उजळ, सतेज, उज्वळ ३ (स) प्रभावान्, प्रतापी, प्रसिद्धि, प्रसिद्ध, सन्माननीय, बाणेदार तेजस—वि तेजस्वी, प्रकाशवान् ' पें कमलकृतबोळसा । सूर्यकोनि तेजसा । '—शा ११ ६९ तेज सरूप देश—उ (शाप) (सर्ग प्रकाश एकत्र जमण्याचे स्थान) सूर्यदर्शक भिंगापून निष्कारने किरण ज्या टिकाणी केंद्रित होतात तो बिंदु तेजस्कर—वि तजस्वी, चकावित, सतेज तेजाकार—उ सूर्य ' का उदय न कीजे तेजाकार । तव गमनवि होऊनि असे आपार । '—शा ११ ६९३ तेजस्वी मासा—उ चक्रचक्री व शोभायमान असे एकावर एक चढलेले खले अगावर असणारा एक जातीचा मासा तेजाळ—वि (काव्य) १ उज्वळ सतेज चक्रचक्री तेजस्वी ' तोय पारा परम पवळ । न धरये बोणा तेजाळ । ' २ उमरु भव्य छानदार, शोभित तेजित—वि १ शिल्प, उचळा दिल्ला २ धार लावलेला तेजोमंठा—उ १ अपमान अवमान, अपमानपूर्वक अवघा तिरस्कारपूर्वक व गर्विष्ठ होणारा अपमान अवघा फत्ती २ तेजाळा, पराक्रमाचा नाश वीर्यहानि ' तर कारी शालाजून मिळत असलेले विशण भावी पिढीला तेजोभग व निरुत्साह पुण्यास्तिला मुद्दाम वेड्यावाकड्या रीतीने दिले जात आहे —दि ३ ११३ तेजोमय—नि प्रकाशमय तेजस्वी पाणीदार, भव्य तेजोवध—उ तेजोभग पाणउतारा तेजोदृष्टि—की प्रकाश, काति सोमा, मोटपणा यश ६० कावीबाड तेजो हानि—की १ प्रकाशाची न्यूनता, कमतरता पराक्रमाची वाढ छोटगे, वीर्यनाश २ अपमान, अवमान, प्रतिष्ठा नारलीनिक, नीति याची हानि तेजोहाल—उ तेजोहाप पहा तेजोमेघ—न आकाशामध्ये कापसाप्रमाणे विरळ तेजोयुक्तभाग दिखतो तो, केंद्रीभूत होण्यापूर्वी तेजाची विरळावस्था फळ, मूर (६) मेथुळा

तेजोऽहमज्जातव—उअव तेजाचे ज्ञान कमन देणार किंवा तेजाचे वृद्ध करणारे ज्ञानतु

तेज—वि टीक्ष्ण, तिष्ठ, चलाख [स तेजम्, का तेज्]

तेजक—न एक औषधी पदार्थ, औषध तेजवळ

तेजवळ—न एक औषधी

तेजाथ—उ अम्ल, जखती पन्थास हाग दण्याकरिता वापर प्यात येणारे द्रव्य (६) नायट्रिक किंवा हायड्रोबोरिक अॅसिड (वाप्र) ० फाटणे—(सोनारी) १ सोने गाळणे २ हिणकून सोन्या मध्ये दुपट चाली घालून ३ रज्जुमिनच्या भाडपात नायट्रिक-अॅसिडच्या सद्रव्याने आच दळून शुद्ध सोने काढणे

तेजारी—न (राजपुताना) अफूचीं कोवळीं बोडें दैचून पाण्यात मिजत घालून त्याचा अर्क उतरविलेले पाणी या पाण्याने कैफ येतो —रुपि ५०० [स तेजम्]

तेजिका—खी दालिचीनी ' कर्पूर शकौळ देळा । खया तेजिका रसाळा । '—गीता १२ ३०० [स त्वक् गुज तज]

तेजी—खी भरभराट, चड उत्कर्षकाल (व्यापार, क्रिमत ६०००) [स तेजम्] ० मंदी—खी भावाचा म्ळळतार, व्यापारातील चढउतार, उत्कर्ष व अपकर्ष (तेजःसमद)

तेजो, तेजिका—उ घोडा —वि अरवी (घोडा) ' ऐसी साविता भेद अपाह । तेजिभाचे । '—शिष्ट ९३० ' झुत तेजी हुरगीचे, नळसम सुंदर कदापि न म्ळणावे । '—२ [का तापी] ६०० हिमायतीचा गाढव, तेजीस लाय मारितो

तेटर—वि (१ घाटी) हेकेपोर देडर पहा [साठर]

तेड—उ एक औषधी झाड [शा तेडभ]

तेडो—उ (गोवं) टिडगी तिणें अर्थ ३ पहा

तेड—उ (भि) काठ तो खाडी तेडी गियो '—भिगी ११ [स]

तेड—खी तीड शब्द १, २, ३ पहा

तेड—न १ तडतडी एक जातीचा वेळ २ एक औषध, निशोत्तर, याच्या बली अततात पातरे व फाळे अस याच दोन प्रकार फुलावरून मानितात ही वनस्पति रेचक असून काळी अधिक लीज असत —रुपु ४ १३

तेडतिष्ठ—उ तिरकपणा आणि कोपर गुण्यात असून बाजूत सेडरिपड नसावा —मॅरट ३० [स तड दि]

तेडते—वि धर्ये तर्कें तितकें

तेडफळ—खी एफ शाड फळ

तेड(ड)ळा—किंवि (कों राजा) तड्डा ' येताना देखील लड होऊन ठडून मला खा '—लोक २ २६ [स तदा तडिला]

तेडली—ळे—खीन (कु) तेंडली—ले पहा तेंडाळ न (व) एक फळमानी तेंडाळे पहा

तंडया—वि (बभेदे) विष्टया (बाध) 'जगत्पत बाध
अस्तव्यास कोणते जातीचा, म्हणून तंडया अथवा पटाईत
बाध आहे याचद्वल तपास कराया'—बाध—सिंहाची शिबारा ८

तेडा—झी—वि तिडा १ वाकडा, बक 'आहे ऐकतो रड
कुनी मिळविली तेडी।'—राजा ५० २ बोकडा (स्वभावा) 'परी
तो खळ दुजेन तेडा।'—दावि ३०८ ३ आढव 'स तिर्थं प
दि तेडा, सिं टेडो] 'धांका—वि १ वाकडातिडडा, गिरगळ-
लेला २ (२) तिरसट, दुसडा, चिरखोर, हेकखोर [तेड+
बाक]

तेडामकोडा—वि कडी बगीमंगी 'तडेमकोडे समलेवाले
भले लोह झाले गर्द घुरा।'—पला ४ १३०

तेड—झी वाकडेपणा तीट पदा 'बवले सारखी व बागली
भाजेल्ली असली त्यात तेड व तडे नवावत'—मैरट १२

तेडवळ, तेडोळ—उ तिसका काळ, वेळ—किपि तितका
वेळ, तितक्या रीत वेळेपर्यंत [तेडगा+वेळ]

तेडा—टै—वि तिडा—झी, तडा पदा तेडा(डा)गुणाकार-
उ दशावत केलेला सहस्र गुणाकार तेडा(डा)भागाकार-उ
दशावत केलेला सहस्र भागाकार तेडायाकी, तेडेंबाकें—वि

बाकें, वेडें बाकें 'नासिका किंविच तेडीबाकी होऊन.'
—बाय ३१ 'काही तरी तेडेंगकें उतर देत'—सुयोदय ६४

तेडे घारस—उ (कायदा) सारळ घारस मारलेला वंदाज 'तका
नि०, यात परगमानी सीधे घारस व तेडे घारस याकडे इनामे
घालविल्याबद्दल उदाहरणे १४ आहत'—इनाम १०१

तेणी—जें—सना (ऊ) त्यानीं—जें [लो+नी, जें प्रत्यय]
तेणेसीं—किवि (काव्य) त्याच्यासद्वर्तमान 'सकळ पुच्छी
बाघोना। बरी गमन तणेसीं।'—भारविर्णिकया १४ ८५ [तेण+सह]

तेतपर्यंत तेतपायतीं—किवि तयपर्यंत—पावेतो पहा
तेतीस—वि तहतीस ३३ ही सरदा 'तेतीस बोटी घुर

वर। अग्रपासि सद्व क्येभर।'—दा १५ ३१ [स प्रयत्नितव,
प्रा तपसि हि ततीस] 'ओढी देव—पुणव १ देवाच तंड
तीस वर' 'त्रयस्त्रिंशद् देवा अग्रे बसव एकादश द्वा द्वादशादित्या
प्रजापतिष्व वषट्कारधः'—प्रेक्षा ११० २ (सामान्य समजुती
प्रमाणे) देवाची तेदतीस बोटी सख्या

तेतुला—वि (काव्य) तितका तेवडा ऐसे चव्दाभात तेतुले।
आपणथी जो।—ज्ञा ४ १११ (अव) तेतुलेआ—या तितका
पदा 'तेतुलेआ वदत नात।'—दाव ७८ [स ताका प्रा
तेतुल]

तेत, तेतूर, तेतूर—किवि (बो) ऊ त्यात

तेथ—किवि (काव्य) तथे [स तव+स्था] तेथचा-
ला तेथोळ—वि त्या जगचा-जागवरी [तथे] तेथपर्यंत

तेथपायती, तेथघर, तेथवेरी—किवि १ त्या जागेपर्यंत २
त्या बळेपर्यंत, कालपर्यंत तेथपासून, तेथून, तेथान—किवि
१ त्या जागपासून, त्या बळेपासून (अशिष्ट) तयने तेथे-
किवि त्या ठिकाणी, जागी [स तय, प्रा तथ्य]

तेदो(डू)स, तेदो—किवि (गो) त्या दिवशी [ति(तो)+दिवस]

तेदो—वि (पु) बो) तेवडा

तेदोणां—वि (गो) तेवडा

तेढा—वि (व) बडेचार करणारा

तेघयळ तेघोळ—तेडवळ, तेडोळ पदा,

तेघवा—किवि (बाध्य) तेवडा 'परमानंद राया दुर्घोषन
भूप तेघवां सोले।'—मोका ७ २७ [स तदा]

तेनक—उ (सगीत) प्रबंधाच्या सहा अंगांपैकी मणलार्थ
प्रदर्शक एक छन्द

तेनीटोप—वि (गो) पदरामध्ये दान्दी बावूस बणसाकृति
बेगमी पदर असलेले (छांई) [का तेन=कणीस]

तेन्ना—किवि (गो) तेवडा

तेपरळ—वि (हर नदमाया) तेरा 'रणाचा भाव तेपरळ आणे
आह'—टैप पदा

तेफु—झी (गो) डेप

तेवरी—झी (गो) एक साब डेंमुरगी, डेंबर चाच्या
पानाच्या विड्या चांगल्या होतात [प्रा टेंबर]

तेवो—झी (गो) म्हणून डेंकरीचा मापा, टोंक डेंव, डेंभा
पदा

तेम—उ १ (गो) ह २ (गो) मल्ली 'भोराला तेम
जिती म्हणून साथ।' [यो लीमा] तेम(मे)ली—वि (गो)
बादात हटला अवतादि आपले घरे म्हणणारा [तेम]

तेमकुली—झी (गो) म्हणून डेंकरी [तेनी, टेव+कुली=
मल्याची प्रत्यय]

तेमूक—न (गो) शिखर, मस्तक [तेव]

तेया—झना (काव्य) त्या 'तेया सोने केतवीचें रूप।
बद्ध कडे।'—शिख २५२ [ते] तेपासी—सना (काव्य) त्यास,
तयास करिता अभंग राखिले तेपासी।'—रामदासी २ १८ [ते]

तेर—झी झराची तिसरी नागरणी [स त्रि]

तेर—उ (गो) मोठा रथ [का]

तेरका—झीबव शुभेद्रियावरील बंस, तारका पदा

तेरवडा—उ एक फुलझाड याच्या फुलांचे रंग बदलत अस
तात [स तेरणा] म्ह० तेडयाचा रंग तीन दिवस=पोडे दिवस

अपका दाखवून एखादे कार्य घराणे

तेरतेर—उ (गो) बडेजाव पाट

तरम—उ (ऊ) अभिमान, ताडा

तेरवडी—श्री अळवडी, पीठ, मसाला इत्यादि घालून अळवाच्या पानाची तळन केलेली वडी [तेरं=अन्न+वडी]

तेरवा—क्रि. आजपासून मागच्या विंवा पुढच्या तिसऱ्या दिवशी आज, काल (उया), परवा, तेरा [सं. तृतीयवासरे]

तेरवी—श्री (व) मृताचा तेरावा दिवस, शुद्ध भादाचा दिवस [तेरा]

तेरशी—श्री त्रयोदशी 'आद्यपद तेरशी दिवस सोमवार त्या दिवशी, दिवस चढला दोन प्रहर।'—ऐपो १५८ [सं. त्रयोदशी, प्रा. तेरस]

तेरस—श्री शुद्ध विंवा कृष्ण पक्षातील तेरावी तिथि [सं. त्रयोदशी, प्रा. तेरसी, हि. तेरस]

तेरसा—वि. तिरवा (शेळा). तिरवं पाहणारा, तिरसा [स. तिरस]

तेरा—वि. १३ ही संख्या [स. त्रयोदश, प्रा. तेरा, हि. तेराह, सि. तेराह, प. तेरा, गु. उरि ६ तेरा] तेरावारा—उत्पन्न (ल.) बाब, भाडण, संडा, उभयतांचे व्यवहारात असलेली लडयड [तेरा+वारा] (वाप्र.) तेरावारा चालणें—बाद चालणें, कलागत चालणें तेरावा—चं—पुन. मृताच्या तेराव्या दिवशी करावयाची क्रिया—वि. कमानें मोजलें असतां तेरा संख्या घेते असा [तेरा] तेराशी—श्री (गो) पत्त्यांनी खेळण्याचा जुगाराचा एक प्रकार [तेरा]

तेरी—श्री (कों) तें, अळवाची एक जात, रानअळ तेराख—श्री तारीख, महिन्यातील दिवस, मिति 'तेरीख व पत्रे यांचे सातण्याखेरीज हेंच नये.'—मराचिस १८ [तारीख]

तेरीज—श्रीन १ एकत्र वेरीज करण्याकरिता कमानें मांडलेल्या रक्कमा २ अनेक रक्कमा जुळवून एका सदराखाली गोळा वेरीज करणें ३ अशा प्रकारानें केलेली गोळावेरीज—न १ एकत्र वेरीज करण्याकरिता मांडलेल्या वेगवेगळ्या रकमांची मालिका २ अशा प्रकारच्या रक्कमा ज्यावर मांडण्या आहेत तो कागद, पत्रक, ताळेबंद, नोंदखत [नीज, हि. तीरज]

तेरीमेरी—श्री हयरीतुमेरी, अरेतुमेर आलेले भाडण [हि. तेरी+मेरी+मेरी=माशी] चर-तेरामेरीस येणें—वरणें—एकेरीवर येणें, अरेतुमेर करणें तेऱ्यामेऱ्याची वाणी—कहाणी—श्री (गो) इकडचीतिरकडची गोष्ट

तेरं—न तेरी, लागण न करता आपोआप रुजणारे अन्न यास विषयें फूल येतें यांचे पान व काढा न्हाण असता हें रानात कोठेहि येतें रानअळ म्हळ. बहिरें एवें तेरें आण अचट मागे सावार् तेल—न तेल, खोबरे, भुरंमूच चंदन इ. पासून घेण्याजोगा निष्पन्ना एक लिथ व द्रवरूप पदार्थ पदार्थातील लिथ अस [सं. तैर, प्रा. तैर, आर्मिनियन तेल] (वाप्र.) •काढणें—न

१ पिटून, शोषून घेऊन एखाद्या पदार्थाचा रस, सत्त्व काढणें २ (ल.) खरपूस चोष देणें, कुटणें •घेणें—(श्रीविपर्यय हा वाक्प्रचार योजित असतात) आपल्या स्वतःला देवाकडे लावणें, एखाद्या देवाच्या उपयोगाकरिता कसवीच वनणें, गरतपणा सोडून भावीण होणें दिव्यातील घोडें तेल बोक्यावर घालण्याने ती आपल्या उदेश जाहीर करते म्हणून लम झालेली श्री तेल खरेदी करणें ह्या अर्थी 'तेल घेणें' असें म्हणत नमुन 'तेल ठेवणें' असें म्हणत व तिला तेल खरेदी करण्यास साणावयाचे असल्यास 'तेल घे' म्हणून न सांगता 'तेल ठेव' असें सांगण्याचा रिवाज आहे ह्या अर्थी तेल जिरविणें असें हि म्हणत असतात जसे—'तिनं यडनिया स्वर्णी' तेल जिरविलें आपले शिरीं' •चढविणें—उतरविणें—(वायनी) उण्या हळदीचे वेळीं बघूपक्षाकडून वरपक्षाकडे आलेले तेल परटिंगीकडून (निंवा ज्याच्या त्याच्या चालीप्रमाणें एखाद्या स्त्रीकडून) वरच्या पावलास, अंगास व डोक्यास आम्ब्याच्या पानांनं तीन वेळ लावणें आणि दोष अनुक्रम तीन वेळ उलटा करणें—म्हणजे तेल उतरविणें (पाठीला) तेल लावून ठेवणें—मार लाण्याची तयारी करून ठेवणें. •छागणें—(अंगस तेल लावलेला (अभ्यस) कोणत्याहि कामाला उपयोगी पडत नाही याबद्दल) महाग, दुर्मिळ, अप्रप्त होणें, असणें (मनुष्य, वस्तु इ.) •घालणें—(एखाद्या कामात त्या) कामाची खराबी होईल अशी काही तरी वस्तु अथवा भीड मध्ये घालणें म्हळ. १ तेल अळे पीडा टळे २ तेल गेलें तूप गेलें हातीं धुपाणें काळें=दोन कायद्याच्या गोष्टी असता मुसैबनामुलें हातच्या दोन्ही जाळें देऊन मनुष्य पुन. कोराकरकरीत राहणें अशा अर्थी योजितात सामाचार—•कट—कटी, तेलगट—वि. १ ओराद, लिथ, तेलानें युक्त, लिप्त २ ज्यात तेल आहे असा (तीळ, खोबरे, इ. पदार्थ) [तेल] •कः(ग)उठणें—जंकि तेलानें भरणें, माखणें, भिजणें (वख, शरीरावयव इ.) •कट तजेला—उ. तुळवुळीतपणा, तेलाला चमक •कटाण—श्री तेलकट पाण—वास •कटी—श्री १ तेलाला चिखट मळ, वज्रकट्या २ ओशपणा—वि. तेलकट पदा •कार—उ. (गो) तेरी, तेल काढणारा •प्रिस्का—उ. (माण) खेडयातील मानक्याच्या घुवांसिनीला लमाचे आमप्रण दण्याकरिता हळदइ. तेल वतात ते तेलगंड—उ. तेव्हाला लिप्कारणें सबाधतात (न्हावगड शब्दाप्रमाणें) [तेली+इ प्रत्यय] तेलगाडी—तेलखा पदा.—माण ३१ •घडी—श्री जसमे वर घालण्याकरिता तयार केलेली, रेलत पुडडून केलेली कापसाची घडी •घाणा—उ. १ तेलाला घानी, तेल काढण्याचे यंत्र २ (शुद्धादि जाणीं) गणपतिपूजापासून लम लागेपर्यंत ब्राह्मणांना कडावार्थें घार्मिकइत्य तेलघी—श्री १ तेलान, तुपात तळलेली गोड पुरी, पुण्याची पाळी •तेलच्या आणि पेंण्या घुरोळ्या

जाण । ' -अफला ५७ २ वषरेंत तेमडिअं मोहन घालून
 त्याची तळेली पुरी -एशि १ ३९० -तया-उ तळण्याचा
 तवा, हा पितृतीप्रमाणे असतो -तापन-खी (ना) वडई
 -तिमण-न. तिमण पद्दा -तूप घालणें-(बायकी) रम
 झाल्यावर पहिनी पांच वेंचें सप्ततीच्या दिवशी तेल, तूप, तिळ-
 गूळ, हळदुगूळ, विडा इ० जिरस घेऊन पाच घरी नवव्यामुर्गेने
 नेऊन दण्याची क्रिया -तूप निरांजन-(गो) तेल गेलेतूप गेले
 हातीं निरांजन आर्चें या म्हणीप्रमाणे वाक्प्रचार -दिवाळी-
 की दिवाळीकरिता पात्रालने तेले लोकावर बसविलेली तेराची
 पटी वर्गेणी -धार-की पाटलाला घोरें देण्याकरितां गावच्या
 तेल्यावर बसविलेली तेलची पटी -एक-वि तेलपद, तेलत
 शिवलेले तळलेले -पापाण-न (गो) काळे तुजुळीत
 दगड -फळ-साडी-नकी (बायकी) लमापुर्ची बराकून वधूग
 दिली जाणारी वेणीची लम लागण्याचे पूर्वी नवव्याकडून नवरीकडे
 पावविलेले तेल, साडी, खोबऱ्याच्या वाटपा, नारळ, हळदुगूळ, जरा
 काचें सामान, बरण्यालाइ इ० सामान, लमापूर्वीचा आतुलीचें
 व सौतुकाचें चिन्ह दाखविण्याचा हा पहिला प्रकार आहे -घोळ-
 उ घालतिणीसाठीं लागणाऱ्या आवश्यक वस्तु म्ह० पोराचें दोर
 गेले आणि तेलबोळाचें मागणें आले -मीठ-न किरवोळ वस्तु,
 पदार्थ, 'तेलमिडाखाली-वारी' इ० प्रकारांनं कारक विभर्त्तामध्यें
 हा शब्द घेवितात व ह्याचा अर्थ 'दिगदूप' अथवा 'दिगधूप'
 ह्यासारखा हातो -वेचप-(गो) (तेल येणें) नवरानवरीकडील
 एम्मेकाकडे तेलहळदु येणें -रती-उ प्रत्येक साल असलेल्या
 तेलघाण्याच्या माळकाने शाय्याचा रोजचा तेलचा रतीच कर
 -रवा-गोरी शुळी कडत तेलतून रवा गोरी इ० काढावयाचा
 एक दिव्याचा प्रकार तेगतून वस्तु काढताना जर हात भाजला
 नाहीं तर काढणारी व्यक्ति निर्दोषी आहे असें समजतात दिव्य
 पद्दा -गाणा ३३ -पुजा १३ -रधा-उ (माण) देवतेचा
 स्थापनाविधि व त्यानंतर देवतेस बरवण्याचा भात, पोलखा,
 तळच्या इ० पदार्थांचा नैवद्य गोश्याना तेल देंदुर लावून त्याच
 दिवशीं राजी तळया करतात -मसाप ४ २५८ -घण-न
 १ तेलकड पद्दा लमापुर्चीचा लोहाळा 'जाहलें तेलबन मुल्लै'
 अल्फार बाहिल समस्त । -नया ४ ८५५ २ (आगरी) विवाह
 समाप्तात सुषत दिव लावून नवरी अगर नवरा यास ओवाळ
 ण्याचा विधि -बदगापूर ३१ ३ देवज्ञ ब्रह्मणात विवाहसमाप्तात
 विद्याच्या पानाला भोंक पाहून तें डोक्यावर धरून त्यातून
 मुलीवर तेल पाडण्याचा विधि -बदगापूर ३३६ तेलघण
 फाटणें घरणें-(ल) बागला मार देणें कुणें -धरी-
 की तेल री पद्दा 'धाया पुन्या तेलवया विदया।' -साह
 १ ७८ -घात-की दिव्यात तेल घालणें, वाती करणें, दिवे पुसणें

इ० दिवे लावण्याच्या पूर्वीची तयारी -घात करणें-१ दिवाकती
 करणें २ दिव्यांमध्यें तेल व वाती घालणें, दिवे पुसणें -घात
 घालणें-(बायकी) (दर दानिवारी माळीस) तेल व वात तेंचें
 आलेल्या दिव्यात नेऊन घालणें व दिवा लावणें -शिपा-उ
 (नारिक) मोठमोठ्या मासांपासून काढलेले एक साधारण तेल
 नावेच्या बाहेरल्या अगाला लावण्यास ह्याचा उपयोग करतात
 जमावेंदीच्या हिशोबांत या पाचदाबडल मुक्ता शिपा येवदाव शब्द
 आहे -मुमुधात-की एखाद्या प्रसिद्ध देवळात नंदादीप लावण्या
 साठीं आसपासच्या भिड्यापाड्यावर सरकारी पटी बसवून जमविलेले
 तेल [तेमशुभ-भ्रात्र] -घटान-साण-की तेलची घाण
 तेलस-सर-वि १ तेलकड २ तेलकड, ज्यांत तेल जास्त आहे
 असा -साडी-तेलकड पद्दा 'मग सावित्रीशीं तेलसाडी नस-
 विती।' -वसा ४६ तेलचा टिकला, तेलची धार-पोड
 केंचें तेल तेलगडे-पुशव (नवीन वनावड शब्द) जमीनीत तगवे
 हारे पाहणारे, तेलपारसी 'उत्तम वाकबगार पानाचे विहिरीस पाणी
 कोठें लागेउ हें सांगण्यात पडाईत असतात तसेच इतडे तेलगडेहि
 असतात' -सास २ १३२ [तेल] तेलिया-उ एक काळा
 रंग, तेलसारखा मुळतुळीत रंग [तेल, हिं] -कुमारत-उ
 घोडपाचा एक रंग यात केस लाल कमी व काळे जास्त असावे,
 बाय मुडण्यापर्यंत काळे असावे व कपाळावर पादरा ठिपका
 असावा -एचकल्याण-वि चारी पाय पादर अठणारा तेलिया
 कुमारत (पोडा) -अथप १ १९ तेली-उ तिळाचें बगरे
 तेल काढून त्याच्यावर लपनीविका करणारी एक जात, तिच्यातील
 एक व्यक्ति, तेल काढणारा व विकणारा [तेल] म्ह० तेल्याच्या
 बेल सदां आयुळा -खु-उ गावच्या तेल्यावर प्रत्येक घाण्या
 याबत बसविलेला कर तेलघा-की तेल्याची बायकी, तेल
 विकणारी स्त्री 'तेलिंगीशीं हसला वेडा। कोरडी भाकर खातो
 निडा।' -तुगा १२८४ म्ह० तेलगीशीं हसला अधारांत वगला
 तेली तामोळी-पुशव तेली, तामोळी ह्या जातीच्या आणि
 इतर हल्क्या जातीच्या लोकांन ध्यापक सज्ञा, अडाणी बहुत
 ख्याक लोक हल्के अशिट लोक [तेलिंगताबोळी] तेलीरी-
 की (या) तेलत तळेली पुरी तेलची [तेल-मुर्गी] तेल्या-
 नि तुजुळीत चक्कचकणारा झगझगीत तुजुळीत (रंग) २
 ते-याबोर, पोडपाचा एक रंग ३ तेलनं लिप्त माखलेला तेलक
 [तेल] -कुमारत-तेलिया कुमारत पद्दा -खान, डाकण
 खार-उ एक हार चाला चौकीचा दौगणखार असें हिं म्हणतात
 तेलग-उ तेलघण अथवा आग्रप्राततील रहिवासी मुख्यतें
 करून तेथील ब्राह्मण, तेलगी [स त्रिकलिंग-तिचलिंग-तिर्लिंग
 अथवा अपभ्रंश होऊन पुढीं त्रिलिंग असें अपूर्व ससृष्ट रूप]
 तेलगण-न अर्वाचीन आग्निदेश तेल्य भाषाप्रत तेलगण हें नाव

मुसलमानांनी रुढ केले, याचे मूळचे नाव त्रिलिंग (तीन ज्योति
लिंगे असणारा प्रदेश) असे आहे [स त्रिलिंग-तेलंग] तेलंग
भट-पु १ तेलगणातील ब्राह्मण, शिवगी ब्राह्मण २ (तेलंगी
भिडेकरी ब्राह्मण काही मिलाख्याशिवाय परातून जात नाहीत
यावरून ल) भोजनसमाराभात आगवुकी करणारा, चिकट, लोचट
माणूस तेलगा-पु तेलगणातील मनुष्य, तेलगू माणूस [तेलंग]
शिसवा-पु (राजा) अतिशय काळ्या जातीचे शिसवी
ल्याडू तेलगी-वि १ तेलगणातील लोकांसयधी (चाली, रीति,
पेहराव भाषा इ०) २ तेलगणातला (माणूस). ३ मागाची एक
पोटजात ही खानदेशात आढळते -अस्तु १७-४८ ०कानडा-
एक जात, ही अहमदनगर जिल्ह्यात आकेले डागणात आहे
तेलगी-खी (वे) कुत्र्याची टोपी [वा तेलंगी]
तेलघोसाळें-न घोसाळीचे कळ
तेलछाप-वि (चाभारी धदा) गाय, म्हेस याची चरवी लावून
कमविलेले (कातडे)

तेलडाडका-पु (ना) घोसाळें तेल घोसाळें पहा
तेलमुगा-खी रायबळ वाळेल्या अन्नपड लाकडाचा लाग
णारी एक मुगीची जात ही लहान व काळसर असून वडवडून
वाकते 'मुगी तेलमुगी डास देवी।' -या ३ ७६
तेलपा-पु (गो) मोठा नळा, डापा आढयावरचे कौल
[पोतु]

तेली-पु माशाची एक जात -गृधि २ १७
तेलीचे झाड-लाकूड-न माकडीचे झाड पहा
तेल्या-पु १ खरुजावरील एक रोग, याने वेलावर बारीक
कीट उत्पन्न होते व नेल वाळतो -कृपि ५७३ २ ओंघळयावर
पडणारा चिकोटा रोग -कृपि १७० [दि]

तय-पु गूळ, साखर, मेण इ०कास सुण्यारा दव, पाखर
चिकी २ अशा प्रकारच्या पदार्थांचा खाव पान अवघा घाम
यणें (गो) तव [स तेम] तेवट-वि (राजा) अर्गी फार
तेव असणारा, वितळणारा, पाखरणारा (साखर, गूळ इ० पदार्थ)
[तेव]

तेवडी-खी एक प्रकारचे झाड ह्यातून दुधासारखा चोळ
निघतो दुधाणी पहा

तेवडा-वि १ तितका, तितका मोठा २ तितका पुष्कळ
याच्या उलट जवडा एवडा पहा [स तावड, प्रा तेवड] तेव
डाला-नि तेवडा तेवडेच सरई-(व) तेवडेच खरे तेवडेच
पुंरे।

तेवणें-अकि (दिवा) जळणें, प्रदीप्त होणें, लागणें जळत
राहणें, टेवणें 'माझे राउळी तेविला लावण दिवा।' -वया १८
[स तजन]

तेवणें-कि (राजा) (गूळ, साखर इ० कार्नी) तेवणे
युक्त होणे, पाखरणें, पाचरणें [स तिमू-ओलें होणें-तेम]
तेवसू-वि (नदभाषा) नळ 'ह्या लुगड्याचा भाव तेवसू
आहे'

तेरी(घि)-किदि (काव्य) तसा, त्या जातीचा, तशा
प्रकारचा याच्या उलट जेवी 'तेवि मी म्हणौनि प्रपची।' जिहीं घुडी
दिघळी कडनिघयाची।' -हा १ १५० [स तथा, प्रा तेवें]
तेवीस-वि २३ सख्या [स त्रयोविंसति, प्रा तिवीस, हिं
तेवीस]

तेव्हडा-वि तेवडा पहा आमोलियांचेभा दळमीडा। पुरता
दातियेस वेचा तेव्हडा।' -शिशु ८८०

तेव्हन-न (चाभारी धदा) घामडें मुरविण्यासाठी जमी
नीत पुरलेला पाण्याचा राजण

तेव्ह(हे)ळी-किवि त्या वेळीं (गो) तेवोळ्या तेव्हळीं
सर्वेसारां धीचक-पाणी। धर्म लागौनि श्रीचरणी।' -शिशु ७३०
[तेवेळीं]

तेव्हा-किवि १ त्या वेळेस २ त्या अर्धी [स तदा, प्रा
ताडे] ०पासुन-किवि त्या वेळेपासुन

तेव-पी-तैष=पी पदा

तेसणा-ना-वि तेवडा, तितका, तसा. अवघारा आंबडे
तेसणा धुपुड। परि महातेजीं न मिरने काय करू।' -हा १९
'तेसनींवि गोवळदे।' -दाव १०४

तेस्ता-अ (कु) त्या दिवशीं

तेह-सना त्या [स तत] ०वेळीं-किवि त्यावेळी, तेव्हा
'तेहवेळी कुचपर्वताचा घाटी। ओळवता वळे जाले आयतुनी।' -
शिशु ५१०

तेह, तेहट, तेहणें, तेहें, तेहेणें-तेव, तेवट तेवणें इ० पहा
तेही-मना (काव्य) त्याही, त्याही 'मग आणिक उप
चाळ कला तेही। तो सांगिजेल आता।' शिशु ७७२ [स
तव म तेही-चुतीया विभक्तीचा प्रत्यय]

तेहे(ह)तास-वि ३३, तेतीस पहा [स त्रयस्त्रिंशत्]
०कोटी देव-उजव तेतीस कोटि देव पहा ८ वडु ११ रुढ, १२
आदित्य प्रजापति व वयद्वार मिलून

तेहेयार-पु (वडोदे) सण, सुनीचा दिवस 'तेह्यार उत्सव
व वार्षिक सनावडू' -काकुनाच्या कवैक्यासयधी नियम ५
[हि]

तेव्हे-किवि (गो) टेहळणे पहा
तें-किवि (काव्य) १ तेव्हा त्या वळस, तई. 'जे मज
मूर्च्छ येत्ये, नग्राड भ्रमतामेवि तें बोंदे।' -मोक्कण ५३५. २
तरी 'हा न पुसता हे गोटी। तरि देवो सोडिते का गाडी। ते तेसनि

आम्हा भेटी । परमार्थेसी । ' - माहा १७ ४२८ २ [स तदा, प्रा तह] ० लायु-किवि तेव्हापासून 'तैलायु आम्हा आणि डुड्या पोर वैर ।' - पंच ३ ११ ० हून-किवि तेव्हापासून, तेथून

तेख-खी-तैप-पी पहा

तैजस-वि. तेजस्वी, सतेज, प्रकाशपारा; भव्य [स]

तैजस-वि तेजस्वयुक् 'जायती विश्व अभिमानी । दोनी जाती मावळोनी । तेव्हा मिथ्या प्रपच स्वर्गी । तैजस अभिमानी विस्तारी ।' - एमा २८ ६९

तैतिल-न ज्योतिषशास्त्रातील बवादि करणातील धवये करण [स]

तैनात-खी १ लकरी अधिकार, एकत्रावरील हुकमत २ रोजमुता, पगार, नेमणूक ३ राना, हवाला, दिम्मत, काळजी, बरदास्त, च्यवत्या ४ हुकमत, दाब, अधिकार (वस्तु, च्यव हार, माण्ये यावर) ५ सेवा, चाकरी; नोकरी 'बाजीरावाने त्या शूर शिपायास आपल्या तैनातीत घेतले' ६ नेमणूक, सरासम -वि स्वाधीन 'चार पाण त्या बाईच्या तैनात केल्या आहेत' - मदरा १७० [अर तैनात] ० जायता-उ अनेक तैनाती

सोबाच्या तैनातीच्या टराबाची अनेक कळेंने ज्यात लिहिली आहेत असा कागद, तैनातीच्या नेमणुका ज्यात नमूद आहेत ती इदी, फोडे तैनाता-वि १ वेतनी, पगारी; तैनात असलेला २ (एखाद्याच्या) अधिकारत, हुकमात ठेवलेला, स्वाधीन केलेला, दुसऱ्याच्या ताब्यात दिलेली (सैन्याची तुकडी), सोपविलेला, हवाली केलेला, ताब्यात दिलेला (एखाद्याच्या निष्ठाकरिता-जिल्हा, शहर इ०), तैनात केलेला ३ मदतनीश, दुय्यम (बघुली सार्थी नेमलेला) ० फौज-खी स्वतःच्या खर्चाने फौज ठेवून ती दुसऱ्याला लढाईच्या वळी यावयाचा शिरस्ता लोंढे वलस्तीने देतो सत्यानाकडून मित्रिशाच्या हुकमतीखाली सत्यानिकाच्या असल्यासाठी त्याच्या खर्चाने फौज ठेविली ही (६) सव् सिधिर्यी आमी

तैनाल-न न्यानाचे शेवटचे टाक, तहनाल पहा

तैयार-री, तैयार-व्या मेळा-तयार पहा

तैल-न तेल पहा -वि तेलपासून कलेले, तेलपारखे [स] ० चित्र-न ते ज्या रंगानी काढलेले चित्र (६) ओईलेपिंग [स] ० एक-पाचित-वि तेलामध्ये तयून केलेला (जिन्नम) ० बुद्धि-खी कुत्राप्र, तरतरीत बुद्धि, काही एक विषयाचा यत्नित अथ गृहीत झाला अथवा त्या सवे विषयाला व्यापगारी अशी बुद्धि (तेलाचा विदु पाण्यावर पडला असताना तो पमरतो यावयाने) -वि अशा प्रकारच्या बुद्धीचा, पार विद्वान, हुपार [सं तैल-बुद्धि] ० यंत्र-न तेल वापरून त्या पासून धाक उत्पन्न करणारे यंत्र, ईजन (६) ओईल रमिन

० धायु-उ कवे आणि प्राण धाच्या मिश्रणाने उत्पन्न होणारा वायु (६) एथिलीन तैलाभ्यंग-उ शरीर तेलाने माखणे, स्नानापूर्वी अंगास तेल लावणे, व्हाणे [स]

तैलग-उ साधू प्रात, तैलग पहा [स]

तैलगण, तैलगमट, तैलग्गा, तैलग्गी-तेलगण इ० पहा

तैवज-खी पानमुपारी आदरातिथ्य, सत्कार [अर तवाळ-सन्मान, आतिथ्य] ० खर्च-उ पाहुण्याला व भेटीस येणाऱ्या मंडळींना पानमुपारी देण्यासाठी, सत्कारासाठी केलेला खर्च 'तैज खर्चे श्रावणमासाचे उत्सादा बद्दल' - वाडसमा ३ १९३.

तैप-उ त्वप, रागाचा क्षटका, आबंश [स त्वेप, अर तैप] तैपी-वि अत्यंत त्वेप देण्याचा स्वभाव ज्याचा असा, रागीट, कोपित (मनुष्य)

तैसा-वि (काव्य) तसा, त्यासारखा, त्या प्रकारचा, त्या मार्गाचा 'साग नोई हो युद्धमबाप तैसा।' - २ -किवि तसा, त्या प्रमाणे, त्यासारखा [स तादृश; प्रा तदस, म त्मा]

तैरुण्य-न १ तिखटपणा, तीक्ष्णपणा २ आबंश जोर, कडकपणा (उष्णता, स्वभाव याचा) ३ इशाप्रता (बुद्धीची) ४ कठोरपणा, कडकपणा (आपणातील) [स]

तो-सगळी कृतीयुद्धरी पुढील सर्वनामाने एकवचन तो-किवि १ तव (-किवि) पहा 'आम्ही हे खाज न तों यावे । हय मेळउन ।' - दा १४ २५ २ (काव्य) तर 'मज तों बाट न गवे वधुरा।' - मोकण ६ १९ [स तावट, तदा प्रा ताव, ता]

तोई-खी सोन्याची अथवा रुप्याची जर, कलाबद्द, तोय सुई पहा

तोक-उ सतोप, तोख पहा [अर तोक]

तोक-न व्हान बालक, अपत्य 'रामानुज नगराला येतो यागी रते जना लोक।' - मोरामदेराभायण, उत्तरकांड २४९ 'स्वतोक विता इवे।' - कका ८५ [स]

ताकटे जाणे-कि (६) गुप्त्यान होणे.

तोकडा-वि १ आबुड, कमी, कमी लावीन, मनुषा २ (महाज) घोडा, अल्प 'तो ताकटेने विषययुजे मानवी । पोर पोळे।' - हाप ७६६ [स स्तोक]

तोख-क-उ गुप्त्याच्या बगेर गळपांत घालवयाची (रास हाची बगेर) पटी, गळपटा, गळफास [अर तोक]

ताख-उ (काव्य) सतोप, आनंद 'जणो रापेला हे खगमगवेले तोख गावे हो ।' - मोवन ४ २९ [स तोप] तोखणाप-खी (३) लाड, होस, फौजक तोखणे-कि १ तोपणे पहा २ बघाणणे -पार तोखद-न तोपद, आनंददायी

‘भीष्माहि शिखरी हें हुतअगद्वय तुम्हासि सोपद हो।’-मोगीष्म
१ १४ तोखणी-खी (गो) वाराण्णी तोखेवचें-कि (गो)
आनद पायें

तोंगल-ल-न १ भाताचें लोंगर २ गुगडया, बाळया इ०
कणभुरगास लाविलेला मोत्याचा भोंस, धुपका, मोत्याचें भोकर,
कानातील अल्हार, लोकर ‘तव घासीगाचीं तोंगलें झळपळितें
धीनेनावरि यति।’-भृ ११७ ‘कावीं तोंगले वरवीं शोभती।’
-वमा १५ [का तोंगु-लेंवणें, तोंगल-सुवका] ० वाळी-खी
भोस्वाळी, त्रियाच्या कानातील चुकेंदार दागिना

तोंगल-पु श्रीमत सतुष्य -शर
तोंख-खी (गो) चोंख, टोंख [स २३]
तोंज-न जोज, आधर्य, नवल [चोज]
तोटर-न एका रुताचें नाव याच्या चरणात बारा अक्षरे व
त, घ, स, स असे चार गण असतात [स प्रोटक, हि]
तोटरा-या-पु तोडगा पहा ‘नव मोहरे तोटके सिद्धि
नामा वडी नाना औपची।’-दा ४ १००

तोडका-वि आपूड, तोडका पहा
तोडका-उ (कों कु) देवी (अगावर येणा-या) [तोडगा]
तोडकेवरी-पु देवी काडगारा देवी याच्या म्हणून शरीरावर
तोडगा करणा-या -वि १ देवी टोंकलेला (माणूस) २ पैसांचिर
बापा होऊ बरे म्हणून मनत, जपजाप्य इ० करणारा तोडगा पहा
तोड(ठ)रा-उ १ बघळीचीं फळे, डाळें इ० दक्ष पदार्थ
खाल्याने घसाच्याशीं तो पदार्थ न उतरेल अशी होणारी अवस्था,
किंवा घाला कौरड पडून गिळण्यास होणारा प्रतिपथ (कि० बसणें
लागें) २ (भात इ० ची) लोंबी अगदीं पणदोस येणें कणसाची
पकड्या (कि० वेग) भात तोड-यास आलें

तोटा-पु १ हानि, चुकसान २ कमतरता, उणीव, न्युनता
(कि० वनणें, लागणें) ‘न पडो मज्या धामीं तोटा त्याच्या म्हणे
शून ध्याया मी।’-साहज्ज ४० ४८ [स तुट म तुणें]
० पट्टी-खी बघळीची तुट भरून काढण्याकरिता बसविलेली जास्त
पी ० रोटा-उ (सामा) तुट, उक्रमान हानि खराबी ‘लोग
रोटा करून मी दिवस काढतो’ [तोटा दि] तोट्याची बाय-
खी चुकवानीचें काम नुस्तान होईल असा न्यवहार काम, वस्तु

तोटा-पु १ (खा) ज्वारीचें ताट २ काढवूस ३ बाण
(उडविण्याच्या दाक्या)

तोटी-खी १ कारचें, भोरी सारी इ० कास उदकाची बारीक
घार पडावी म्हणून ० विलेरी बारीक छिशाची नळी नळ २
चिड्याडी, धार ३ (गे) सारी व (मुग) रुळ ओतण्याचा
साचा किंवा मूस [का तोटू-बोंड]

त टी-खी माखाची, बोहरी त्रियाच्या कानातील एक
दागिना -गुहा १२६

तोट्टी-खी (तजा) १ टाकी, कुडी २ पोहरा, वादरी
[का, ता]

तोडरा-पु तोटरा पहा
तोड-गी १ इच्छेप्रमाणें होईनासि झालें वायें इच्छेप्रमाणें
होण्याकरिता काडलेली सुक्ति, त्रजोड, समेट (कि० पाडणें,
तोडीवर करणें) २ उपाय, कल्लि, कल्पना, तजवीज सुनिस
घाबळ, गूढ सोडविण्याकरिता काढलेला मार्ग, उलगडा (कि०
पाडणें) ‘तो पचवीस म्हणतो, तुम्ही वीस म्हणता, सरासरी
बानोसांवर तोड पाडा’ ३ तावोंकट्ट, तारा बरपना, शोष, अपूर्व
कृत्य, बरचढपणा ‘ह्या चमत्कारिक यत्नावर कण्डी ताड करील
बाय?’ ‘हा गवई त्याच्या धुवपवावर तोड करील’ ४ अभाव
णीच्या अर्थेरीचा खाताच्या बहीमर्थें माडलेला दिशेवर तोड
व घळ ह्या दोन शब्दांमध्यें अर्थवृत्त्या फरक आहे पहिल्याचा
अर्थ दिशेवर मसा आहे व दुसऱ्याचा अर्थ प्रत्यक्ष मोजलेली रक्कम
असा होतो प्रथम विवाची अर्थेल अदाजानें घळून वडीत माड
ण्यात येते नंतर खोत व कळ याच्या परस्पर समतीने प्रत्यक्ष
वस्तु रिती ध्यावा हें दर्शवयात येतें, याप्रमाणें झालेला बरा, व
उरविलेला वस्तु ५ एसा माजून पडलेला, ताक केलेला धोंडा,
एसमी बौरस दगड, इमारतीस लागणाऱ्या दगडाचा एक प्रकार
ह्याचें मागील तोंड पुट्या तोंडापेसा समारें चार इंच कमी असतें
हा एका माजून स फ व पक्षीव असतो ‘बहुतेर अगर ओटे तोडीच्या
दगडाचे वावतात’-भृ १ ६ (महाविद्या) आपल्यावर करेल्या
डावाचा प्रतिकार त्याविषय करायवाची किया, सुक्ति ७ लाकूड
इ० तो-ण्यावरिता त्यात बुन्डाड इ०नीं छेद करित, घब मारतात
ती ‘त्या लाकडात बीतभर तोड घेतल्यावाचून तें तुंगार नाही’
८ लाकडाचा, दोरीचा बगैरे तोडलेला तुकडा, तोडणी ९ बाटूचें
नळवाडें -बदलापर १३३ १० एक बदलेली बाल (राकवी
इ०च्या कडव्यातून रुळ), पद म्हणण्याची वेगळी धाटणी [स
तुड-तोडणें, प्रा तोड] ० करणें-मात करणें, पुढें जाणें ‘पुढें
किंत्वानीं यावदी तोड बरपणचें मनात आणलें’-नि ८
तोडीवर घेणें-समेट करणें, तोड पाडणें तोडास नेणें-वादा
तील मुद्याचा निष्काळ लाबणें तोडीस तोड देणें-दावावरडाव
करणें

तोड-खी १ (व्यापक) (एकसारखा, समान) डौल, आकार,
प्रकार मान माप साचा मूरा ‘ह्या तोडीचा मोडा कोटें नाही,’
व जोड, बरोबरी करणारी व्यक्ति, वस्तु इ० ‘हा बेल त्या
बेलची तोड आहे’ [का तोड-जोडी, साखेपणा]

ताड-खी (तजा) बोंडण केल्ली हियाची कुडी [का, ता]
तोड-खी (ना) (लोगट्याच्या खेळात) पहिल्यास बघूनी
सोंगणी विशिष्ट प्रकारें मारून आपल्या सोंगट्या घरांत जावयास
मार्ग कढात ती (कर) तोडी [तोडणें]

तोड—५ (ना) अनावर इच्छा, रगत 'तापाने कणकण पारा इसम पाण्यावर फार तोड वरतो'

तोंड—न १ ज्याने खाता व पोल्यात ते तो घरीसुद्धा अवयव, सुख, वदन, लुह २ चेहरा, हनुवटीपावून होम्यापर्यंत मस्तकाचा दर्शनी भाग ३ (सामा) (एखाद्या वस्तूचा) दर्शनी भाग, पुढचा-अग्रभाग, समोरील अंग 'या भोल्याच्या तोंडी माथ चांगल्या चांगल्या पेंवचा पातल्या आहेत' ४ (पोड, गद्द ६० कांचा) छिद्र पदावयायोगा, छिद्रासारखा भाग, मणाने सुग यांवनच पुढे ५, लस ६० बाह्यात ५ (घुपी, सपेडी, सोटी ६० कांचे) पदार्थेआत घालण्याचे भोंऊ, द्वार, मार्ग, गुप १ (एखाद्या विपयात, शाळेत, गावात, देशात, पराने) शिरकाव होण्याचा मार्ग, प्रवेशद्वार 'ह्या घराचे तोंड उतरले आहे' ७ (ल) शुश्रूषी उदा 'एखाद्या प्रतांचे, देशाचे शिक्षा हे तोंड होय' ८ 'आकरण भाषेचे तोंड होय' ८ (घारा ६०कांची) दिवा, यात्र ९ भैय, दम, उमेद एखादे कार्य करण्याविषयीची न्यायत योग्यता १० एखाद्या पदार्थाचे ग्रहण किंवा त्या पदार्थाचा घटकाचा कार्याकडे विनियोग ६० कांचा आरम ह्या पदार्थाच्या ज्या भागातून करिता तो भाग 'भाऊरीस जिऊन झटले तिऊन तोंड आहे' ११ (युद्ध, बादविनाश ६०कांसारख्या गोष्टीची) त्रासदत्ता 'बादास आता झटें तोंड लागले' १२ (सोनारी भदा) हातोड्याच्या याकळ्यात खालच्या बाजुत अडिथीच्या घुसासारखा जो भाग असतो तो याने ठोकलेल्या निग्रस सारखा करून घेतात १३ (सोनारी भदा) कबीस गोल आकार दत्ता ताचीं टोंकें नेथें लुळ्यात तो भाग १४ (घुडिले) दाव मुल करण्याचा प्रकार, मोठ्या 'वज्रीराच्या प्यायाचे तोंड' [स घुड, प्रा तोंड] (काप्र) •आटोपणे, सामाळणे, आवरणे-जपून वोलो, वोल्याला भाळा घालणे, अमयाद भाषण, अभिप्रेक्षण यापासून निवृत्त होणे •आणणे-(आट्यापाट्याचा खेळ) शेवटची पाटी खेळून जाऊन पुन्हा एक एक खेळत येणे, पाणी आणणे, लोण आणणे •आंबवट करणे-(एखाद्याने) असतुष्ट, निराशासुक्त मुद्रा धारण करणे तोंड आढे कां तोउरा-खादड किंवा बडबडपा माणसास उदेसून बापरावयाचा, 'किती खातोस' 'किती वोलतोस' या अर्थाचा वाक्यकार •उतरणे-(निराशा, आजार ६०कांनी) चेहरा म्ळन होणे, घुक्णे, किंवा पडणे, निवृत्त होणे •उट्टे करणे-(अज्ञात) एखाद्या-दुसरा घास, एक दोन घास जाणे जेवणाचे सुटते नांवकरणे •कारणे-बडबड, घडवट, घकचक करणे, उडटपणाने, निर्लेज्ज पणाने बोलणे •फारून वोलणे-निर्लेज्जपणे, आपल (रहान) दर्जा सोडून बोलणे •काळं करणे-(उप) एखाद्या उपका, तोडून अंगावर आर्यामुळे निघून, पडून, निवृत्त जाणे, हातावर घरी वणे दृष्टीत न पडणे (वेन्दा वेन्दा तोंड हा हावड वगळ)

घरी घालतो जणे-त्यांनी काळे केले) •गोड करणे-१ (एखाद्याला) रंग वणे, रूप करणे २ मेवदानी वणे, गोड खावयास घालणे •गोरेंगोरें करणे-(कोणी रागे भरल्यामुळे, मनास धाईट वाटल्यामुळे) निरासेची, लाजेलेपणाची मुद्रा घाल करणे. •घालणे-(दोघे घालत असता तिसऱ्याने) संबंध नसता मध्येच बोलणे •घेऊन येणे-एखाद्याने एखाद्यावर सोंपविलेले काम न करता त्याने तसेच परत येणे 'असे सर्गानी न करावे जो मामलेदार असे करून तोंड पेऊन येईत त्याचे मुखावलोचन न करितां फिरोन मेवाबन सांगता त्यास घरीच बसवावे' -मराभा २९ •घेणे-१ बोंबवर्त झुटणे, तासारा झाडणे, बोंबवर्त करणे २ तोंडातून काढ घळावी म्हणून पारा ६० तोंड भाषणारी ओवणे पणे तोंड देणे पदा 'मी येथेकडून तोंड घालें आहे' तोंडचा-वि १ तिद्ध, उलट दिशेचा, समोरून येणारा (घारा, उन, भरती ६०) २ ज्याची बर्तवगारी केवळ तोंडातच, बोलण्यातच आढे, क्रियेत दिसून घेत नाही असा 'तोंडचा विपरीत-कारतून-मुद्रण-उत्तरदार' ३ तोंडांने सांगिलेला, निवेदन केलेला, तोंडीं केलेला (न्ययदार, हिंस्र, पुरावा ६०) याच्या उलट लेखी तोंडचा, तोंडांचा घास काढणे-हिल्ले घेणे-१ (एखाद्याची) अगदी आगक्यात आलेली वस्तू, पदरी पदावयास आलेला लाभ दिवकातून घेणे २ (एखाद्याच्या) अनावर पाणी पाजणे, अनात माती काराणे, पोटावर पाय घेणे तोंडचा-तोंडांचा घास घेणे-(ल) (एखाद्यास) अतिशय प्रेमाने, ममतेने वागविणे, प्रमदविशारी भाषण उपाशी राहून हुसत्यास खावयास घेणे तोंडचा गोड आणिवे हातचा जड-बोलण्यात गोड व अपक्व पक्व, पन प्रत्यक्ष वेताची वदत करण्यात पूज्य तोंडचा स्वतुर-वि बोलण्यात पगईत, वाकपट तोंडचा जार-५ हुस्याचा, जन्मलेल्या मुकाच्या तोंडातील पेंप, चिन्हा, ओंठवरचा जार, जन्मप्रसंगीचा तोंडावळ्या पातड पापुडा (विशेषत कुव्याच्या तोंडाचा जार वाळका नाई न्वे तो अजून केव्हा ६० बालक आहेस 'अद्या वाक्यात उपयोग) तोंडचा नोट-वि १ बोलून मला, चाफला, बालकाचालका, तोंजव्ययुक्त २ युक्तायुक्त विचार करून बोलणारा ३ हजरजबाबी, अस्थिरित बोलणारा तोंडचा फटकळ-वि शिवराळ, उचवटोईया, अशील, शिवराळ भाषण करणारा तोंडचा रागीट-वि जडाल, तिखट, कडक भाषण करणारा ताडचा शिनळ-वि १ इच्छावाज, फदी म्हणून नाव मिळविण्याची इच्छा करणारा, श्रियाची खोटी खपमस्की करणारा; श्रियाच्या कृपची खोटीच पुढारली मारणारा २ निगेड व जशील आपणूक करणारा, शिवराळ तोंड(हा)ची नोट-अी सडकपाच्य, अतिशय खोपी गोष्ट, काम 'बाप मारणे तोंडची गोष्ट नव्हे' तोंड चुकविणे-हातून एखाद्या अपराध घडला असता

तेजी रागे भरेल या भीतीने, काम वगैरे टाळण्यासाठी पुकारतून पगाने एखाप पासून आपले तोंड लपविणे, दृष्टीस न पडणे, छपून अगळे ०चे तोंडीं-क्रि वि प्रत्यक्षप्रत्यक्ष, तोंडांने, बोला चालीने ०चे तोंडीं व्यवहार-कपट तोंडांने बोलून, बोलाचा-लीने झालेला, हाणारा व्यवहार, पदा याच्या उलट रेखी व्यवहार. ०चे पायचे-न (वें) गुहाच्या तोंडास व पायास हाणारा रोग ०चे हिरोय-पुनव कापडावर आडवेमोड न करिताभान तल्यामाणात काही आडाख्याच्या मदतीने करावयाचे हिरोय तोंडचे, तोंडावरचे पाणी पळणे, उडणे, तोंड फोरडे पडणे-१ (भीतीमुळे) चेहरा फिरा पडणे, वावरून पादरून जाणे २ (भीति इ० कमुळे) तोंडातील ओगवा नाहीसा नेणे तोंड टाकणे-टापून घोलणे-१ (काधावेसांने) अप दाव्याचा बपांव करणे, निभेतलेना करून घोलणे, खरडेपणी काढणे, अद्वारा बोलणे 'तू गोबर-माणसार उगीस तोंड टाकडेस' २ (पोडा इ० जनावरांने) बावण्यासाठी तोंड पुडें करणे 'ह्या पोडपाला तोंड टाकण्याची भारी खोड आहे, ही घालविली पाहिजे' ०डेचनारा-फाडणारा-वि (एखाद्या) उदर, बडबडया माण सास गप्प बसविण्याची हातोटी ज्यास साधली आहे असा, उदामपगाने, गर्वाने बोलणाऱ्या व्यक्तीस रोखटोड उतरा देऊन चूप बसविणारा [तोंड+डेपणे] ०तोडणे-ना १ एखादी वस्तु मिळ विण्याकरिता एखाद्याच्या पाठीस लागणे, त्याच्यापुढे तोंड देणा इणे ०दावणे-काचलुबपत देऊन (एखाद्याचे) तोंड बंद करणे, (एखाद्यास) बघ करणे, गप्प करणे ०दावणारा-वि हाच देऊन (एखाद्या) प्रतिकूल व्यक्तीस बकविणारा गप्प बसविणारा [तोंड+दावणे=बंद करणे] ०दायी-की (एखाद्याने) गुप्त बातमी पोह नये म्हणून, प्रतिकूल बोल नये ०णून (त्यास) लाच देऊन त्याचे तोंड दावण्याची, बघ करण्या 'जिया 'रो गवकाम गाराची तोंडदायी करले' -गुजा ०१ [तोंड+दावणे=बंद करणे] ०दिसणे-एखाद्याची 'रेलेली निभेतलेना हुसरी बाजू न कळता लोकांच्या नजरस जेणे व आपणच वाईट ठरणे (पण ज्याची निभेतलेना केही नसेल त्याचे वर्तन गुहारण्याची आया नसणे) ०ही सुला रागे भरले म्हणजे माझे तोंड मान विसरेल पण तू आपण आहे तमाच राहणार' ०देणे-१ पारा वगैरे देऊन तोंडाच्या आतील त्वचा मुजविण तोंड भाणविणे नैस बोवा म्हणाले की त्याला तोंड पिटें आहे २ सैन्याच्या अभिभागी राहून वासवर इजा करणे ३ (एखाद्याचा) प्रतिपक्षी होऊन राहणे, लडावयाला सिद्ध होणे ४ (आप्यापात्राच्या खेड, लेगची पानी खेडन पल येणाऱ्या गडवाकडे) पाटी धरणाऱाने तोंड फिरविणे ५ एखाद्या गोष्टीला न भिता तोंडून घेयाने पार पडण्याची सधारी ठेवणे ०घरणे-१ अतसेवन कण्याची तोंडाची

हाकि आजार वगैरे कारणांमुळे नाहीशी होणे 'त्याचे तोंड भरले आहे, त्याला पमच्याचमच्याने दूध पाज्यां लागले' २ (एखाद्याची) बालण्याची शक्ति नाहीशी करणे ३ (एखाद्याला आपल्या) तापडीत, कपजात आणणे मी त्याचे तोंड भरले आहे, ता आतां काय करणार! ०धुयून येणे-(उप) एखाद्याची विनति बर्फीद मान्य होणार नाही असे म्हणून फेलाटून रावताना योजण्याचा तिरस्कारदर्शक वाकप्रचार ०निपटणे-(आजार, उपवास इ० कारणांमुळे एखाद्याचे) गाल छोल जाणे, चेहरा मुकणे 'महिनाभर हें मूल लापाने आजारी होतें, त्याचे तोंड पडा कसे निपटले आहे तें' ०पडणे-१ सुरवात होणे 'लडाईत तोंड पडले' २ (गद इ० कास) छिद्र पडणे, पुडणे, वाई लागणे ०पसरणे-वेगाडणे-१ चित्रपणाची, कविलबाणी सुत्रा धारण करणे २ हीनहीनपणाने याचना करणे ०पाघळणे-१ न बोला बघाची गोष्ट कोणाएकापाशी बोलून टाकणे, बडबडणे २ (ल) गुप्त गोष्ट बाहेर पोहणे, पुडू देणे ०पाडणे-एखादे कोडे सोड विण्यास, वेदा पोंडण्यास प्रारंभ करणे, माडणास सुरवात करणे ०पाहणे-१ (एखाद्याच्या) आभयाची, मदतीची अपेक्षा करून अगळे 'आम्ही पडले गरीब, म्हणून वाम्हाला सावकाराची तोंडे पाहण्याची पाडी बारवार घेते' २ (एखाद्याने) स्वतःच्या हाकीचा, कट्ट्याचा बजमास करणे 'तू असे करीन म्हणतोस, पण आधीं आपले तोंड पडा !' ३ बोलणाराचे भाषण हुसतें एकूण, पण त्याने सांगितलेले करावयास किंवा केलेला बोध अनु सरावयास प्रवृत्त न होत स्वस्थ बसून राहणे 'म्हणती हाणा, मारा, पाडा, ध्या, काय पाहता तोंडा !' -मोडोण १ ११५ ०पाहल-धसणे-काय करावे, क्रमे करावे या विचकनेत असणे ०पिटणे-बडबड करणे 'पथिमादारीचे क्वाड ! सदा वान्याने क्री खडखडा ! तेही न करी बडबड ! ध्या तोंड पिनी !' -एगा १० १३१ ०फिरणे-१ आजारांने, पदार्थांच्या अधिक सेवनांने तोंडाची रुची नाहीशी होणे, तोंड वाईट होणे २ तोंडातून शिब्यांचा बपांव होऊ लागणे तो रागावला म्हणजे कोणावर त्याचे तोंड फिरल ह्याचा जम नाही ३ फिरविणे-१ तोंडाची चव नाहीशी करणे २ शिब्याचा बपांव करीत मुण्णे 'तो रागावला म्हणजे तुमच्यावर देखील तोंड फिरावयाला बघणार नाही' ३ (विदकत असलेला किंवा तापविला जात अथ लेण धातु इ० कावे) रगामध्ये फरक दाखविणे, रग पाल टाणे ह्या ताब्याने अयाप तोंड फिरविले नाही आजारी पुष्कळ आष दिली पाहिजे ४ दुसऱ्या दिशेकडे पाहणे विविध गोष्टी कडे लक्ष न देता इतर गोष्टीकडे प्रवृत्ति दाखविणे ५ गतीची दिशा बदलणे दुसऱ्या दिशेला, गगारे वळणे ०पुटणे-१ थडीमुळे तोंडाची भाण त्वचा खारखरीत होणे, भेरणें २ (एखाद्याची)

फजिती उडणें, पत नाहीशी होणें, नाचकी होणें, अग्निमान
गलित होण्यानेोगा अपमान, शिक्षा इत्यादि होणें ० **धंद**
० **घरणें**—१ जीम जावणें, जपून घोलणें २ (एखाद्याला) लाच
देऊन गप्प घसविणें वगैरे करून घेणें ० **घेदाघर राखणें**—
खाण्याला भिंबा घोलण्याला आळा घालणें ० 'तू आपलें तोंड
बदावर राखिलें नाहीस तर अजीर्णानें आजारी पडशील'
० **घाघणें**—लाच देऊन (एखाद्याकडे) तोंड बंद करणें, (एखाद्यानें)
मुत गोष्ट फाडून घेणें म्हणून पैसे देऊन त्यास गप्प घसविणें
० **वाहेर काढणें**—१ तोंड दाखविणें राजरोसपणें समाजात हिडणें
(बहुधा निपचायी प्रयोग) 'तुलावून सुद्धा आल्यावर त्यानें आज
घोन वयांत एकदाहि तोंड बाहेर काढलें नाही' २ धिऱ्यासाठी,
कामकाजासाठी घराबाहेर पडणें ० **विघडणें**—तोंड देवच हाणें,
तोंडात अरुचि उत्पन्न होणें, विणें ० **भर-भरून घोलणें**—
भोड, सनेच, भीति न धरता मनमोकळ्यापणें भरपूर, अपठपघळ
घालणें हुसकायचें आणि आपलें समाधान न्हावयाचें अथवा पघळ
घोलणें ० **भरून साखर घालणें** (एखाद्याचें) तोंड साखरेनें
भरणें (एखाद्याच्या) कामगिरीबद्दल, दिव्याबद्दल सत्तोपादाखल
त्याचें तोंड साखरेनें भरणें (एखाद्याच्या) कामगिरीबद्दल गोड,
भरपूर मोबदला देणें ० **मागणें**—(आटपापाटपाचा वेळ) रेंगेण
घेऊन परत आताना पाठीबरील गडयात आपणाकडे तोंड फिर
विण्यासारणें तोंड मागितल्यावर पाठीबरील गडी आपलें तोंड
फिरवितो त्यास 'तोंड घणें' म्हणतात ० **माजणें**—१ मिष्टान्न
खावयाची घटक लागल्यानें आध्या पदार्थाबद्दल अरुचि उत्पन्न
होणें २ दिव्या ऐण्याची, फटकळपणानें बोलण्याची खोड लागणें
० **मातीसारखें-रोणासारखें हाणें**—(आजारानें) तोंडाची
चव नाहीसा होणें तोंड विणें, फिरणें उच्छेद होणें ० **मिचकणें**—
दात ओढ घाणें ० **घणें**—१ तोंडाच्या आतल्या बानूच्या त्वचेत
फोड येऊन ती हुळहुळी होणें बलाळ गडू लागणें २ (का)
लहान मुल बोलू लागणें आमच्या मुलास तोंड यालें बगडू 'तो
पोलावज्या लागला आहे ० **रगविणें**—१ विडा खाऊन ओढ ताबडे
राखून घणें २ (३) (एखाद्याचें) योबाड पोवाडीत माऊन राख-
मंडकवर्णन सोडणें ० **रगमणें**—(ज्याद, वादविवाद अंगीकृत करी
१० कांस) घुसवात होणें तेव्हा युद्धास तोंड लागलें '—इम २९०
० **रगमणें**—१ (वादविवाद इ० काम) घुसवात करणें २ व्यावसा-
यांनी एखादे पय ओढावें घणें ३ **वाईट करणें**—निराशेची
मुद्रा घालण करणें ० **वाईट होणें**—१ तोंड वर निराशेची मुद्रा घणें
२ (ताप इ० कांमुळे) तोंडास अरुचि येणें ० **वाकडें करणें**—१
बहारून दाखविणें २ नापसंदी दर्शविणें ० **वाजविणें**—एखाद्याकडे
गोळा मुणें निरर्थक बडबड करणें बडबड करणें, बडबड करणें मांडण
करणें ० **घ मुणें**—१ मिश्ररत्न, दुस्तानें तोंड उघडणें व तें बघावें

वळ तसेंच टेवणें २ याचना करण्यासाठी तोंड उघडणें, वेगळें
० **वासून पडणें**—वाचीच्या क्षीणतेमुळे, उत्साह तेज, वगैरे नष्ट
हाल्यामुळे, मनप्राण हाल्यामुळे आ पमलून पडणें 'तो पडला
हिंदिनंदितमत्तद्विपत्तिचि तोंड वासून'—मोगदा ५ १५ ० **वासून**
घोलणें—अविचारानें घोलणें 'ऐसे स्वसंख्यापाशी कागे वदलेस
तोंड वासून'—मोठयोग १३ २०५ ० **विचकणें**—दीन सुद्धें
आणि केविव्याख्या स्वतःनें याचना करणें ० **वेडा(डा)विणें**—
(कान्य) (एखाद्यास) वेडावून दाखविण्यासाठी त्याच्यापुढें तोंड
वेडेंवाकडें करणें ० **उरोणासारखें पडणें**—(जातिवादानें कृत्य
करताना) तोंड उतरणें, निस्तेज होणें, काळबडणें ० **समाळणें**—
जपून घोलणें, जीम भावणें, मळते सत्तेत शब्द तोंडावून बाहेर
पडून देणें, अमर्याद बोलण्यास आळा घालणें ० **सुटणें**—
घराचारा, फडाफडा, अद्वातदा बोल लागणें ० **सुरू होणें**—बड
बडीला, शिब्याला सुरुवात होणें ० **सोडणें**—१ फडाफडा, अद्वातदा
बोलू लागणें, अमर्याद बोलणें २ आधासासारखें खात घुणें तोंड
मोकळें सोडणें ० **हाती-हातावर घरणें**—तोंड सोडणें (बोव्ही
अर्था) पहा तोंडाचा खट्याळ-फटकळ पटकळ-
पटकळ-वाईट-दिनळ-वि दिवाळ तोंडाळ, अशील बोल-
णारा तोंडाचा परबद्धार-बहादर-बळकट-वि बोलण्यास
बंदुर, हुपार, बोलण्याची हातोटी बघाला साधरी आह असा
तोंडाचा गवाळ तोंडगवाळ-वि जिबिया हलका झुर
चोंबडा, लुटार, बडबडवा, व्याख्या तोंडीं तीक्ष्ण भिन्न नाही असा
तोंडाचा गोड-वि गोड बालगारा, गोडबोल्या इ० ० **गोडवा**
गोड हाताचा जड-गोड व अपठपघळ भाषण करणारा पण प्रत्यक्ष
काहीहि मद्यत देसा न देणारा तोंडाचा जड-वि रेंगट बोल-
णारा फार बोडें बालगारा अस्पष्ट भाषण करणारा तोंडाचा
तिपट-वि परगरीत स्पष्ट बोलणारा, फार भाषण करणारा
तोंडाचा तोफखाना सुटणें—(एखाद्याची) अद्वातदा बोल-
ण्याची क्रिया घुप्त हाणें शिब्याचा वगैरे होऊ लागणें तोंडाचा
पट्टा सुटणें—चारणें—अद्वातदा बोलणें शिब्याचा भडिमार
घुप्त होणें तोंडाचा पट्टा साडणें—(एखाद्यानें) शिब्याचा
भडिमार घुप्त करणें ० **नीम मोकळी सोडणें**, (एखाद्याची) परबद्धा
आरमिणें तोंडाचा पालट-पु रुचिपालट तोंडास रुचि येईल
असा अत्रत केलेला पेटबद्दल, अनातोल, खाण्यालील फटक, बदल
तोंडाचा घोबडा-वि भावडें थोळणारा, लेवरा तोंडाचा
मिडा-वि गोडबोल्या तोंडाचा गोड पहा तोंडाचा हलका-
वि चुर्चुर्चाड भडभडवा विचार न करिता बोलणारा, पटकळ
तोंडाचा हुकूम हाणें—(४) तोंड झडून जणें तोंडाची
चुचळ-जी दुमन्याम बडबडून दाखविण्याकरिता चुचळीसारखी
कलेली ओळखी रचना, वाकडें तोंड तोंडाची बाप द्यडणें—

१ मूलांम उपदेश करताना, निरर्थक, निरवयोगी, निष्कल भाषण करणें, २ ज्यावर विश्वास बसणार नाही असें भाषण करणें, मूर्खपणानें बोलणें, धडगता करणें, वाता मारणें (या वाक्प्रचारात दवडणें बद्दल चारचणे गमविणें, पुढट जाणें, धारविणें, काटणें ६० कियापर्यंत हि योजनात) तोंडाचें धोळें होणें—(म्हातारपणामुळे) तोंडातील सरे दात पडणें तोंडाचें सुळ-न तोंडसुळ पदा (बरील सर्व वाक्प्रचारात तोंडाचा या शब्दाऐवजी तोंडचा हा शब्द हि वापरतात) तोंडांत खाणें, माहून घेणें—१ गालात चपराक घाणें, मार मिळणें २ पराभूत होणें, हार जाणें ३ कजितो हालत्या मत्तर शहाणपणा शिरणें, सुकसान सोसून घडा शिरणें, मोघ मिळविणें, तोंडात जडणें—थोबाडीत, गालात बसणें (चपराक, चप्पट ६०) तोंडात तोंडभर न राहणें—अर्थात् धुर असी सुप्त गोष्ट हि पोटात न टरणें, कोणतीहि लहानसहान गोष्ट सुप्त ठेवून हाकणें तोंडात तांड घालणें—१ (ल) प्रेम, मैत्री २ काव्या भावानें वागणें, मोठया प्रेमाचा, मित्रपणाचा आविर्भाव आणून वागणें ३ एकमेकांचें सुख घेणें, तोंडांत देणें—(एखाद्याच्या) थोबाडीत मारणें, गालात चपराक मारणें, तोंडात थोट घालणें—(ल) आधवैचकित, यत्त होणें, विस्मय पावणें तोंडांत भडकावणें—जोंडात घणें पहा तोंडांत माती घालणें—खाण्यास अन्न नसणें, अतिदाय हाल, षटसोसवे लागणें तोंडांत माती पडणें—१ (एखाद्याची) उपासमार होणें २ मरणें तोंडांत शेण घालणें—(एखाद्याची) कजितो करणें, (एखाद्यास) नावें ठेवणें, चढपट्टी काढणें तोंडांत साखर असणें—(गो) (एखाद्याचें) तोंड, बाणी गोड असणें, गोड बोलत असणें तोंडांत सावर घालणें—१ तोंड भरून साखर घालणें पहा २ (उप) तोंडात शेण घालणें 'सावित्री' यांच्या तोंडात लोक जेव्हा कावच साखर पाणीत, तेव्हा तिनें दोा तीन जुनेरी एकर शिजून जालकीवाईला थावी '—रमराव तांडांत साखर पडणें—(एखाद्याला) आनदाचा प्रसंग दिसत येणें तोंडांतून द्र काढणें—(तोंडातून) अफिर-उणें अफिर काढणें, उष्णारणें 'आतल्यानात बुर होऊन मेंढें पाहिजे, तोंडातून द्र काढण्याची सोय नाहीं'—विकारविनास्त तोंडांन पाप भरणें, तोंडे पाप घेणें—लोकांची पातळें उन्नावरें लोकांच दोष बोलून दाखविणें, वाईट बोलण्याची हीस यथच्छ पुरवून घेणें लोकांची पापें उन्नावरून निव्हा निवळणें 'केरीं वो मानुते' संपादन परतसे। तोंडे पाप घेतीं काढते। बायां कीण।—शिशु २१६ तोंडापुडें—किवि अगदीं निव्हासीं गुपोस्त तोंडा पुरता, तोंडावर गोड—वि मडुर एण खोरे बोकणारा, दुतोंड्या, बरवर गोड बोलणारा व आतून कपटी असलेला, उघडपणें त्रिय भाषण करणारा व मनात निराद्वेष असणारा. तांडापुरता मांडा—३ १ भूक भांगेल एवढीच पोळी—२ (ल) जेमतेम गरव

भांगेल एवढाच जर त्या वस्तूचा पुरवठा तोंडावर मारप—(गो) (एखाद्याच्या) पदरात चुक बांधणें, वरगण्यासारखे उत्तर देणें तोंडावर व्हायी उडप—(गो) फार जल्द, अस्पर्शित बोलणें, लाखा फुडें तोंडाला काळोपी आणणें—लापणें—बेअन्न नापत करणें तोंडाला टांकी दिलेली असणें—देवीच्या खोल घराणीं तोंड भरलें असणें, तोंडावर देवीचे वण फार असणें तोंडाला पाणी सुटणें—(एसादी वस्तु पाहून तिच्यासंबंधी) मोह उत्पन्न होणें, हाव घुणें तोंडाला पांन पुसणें—पसविणें, चकविणें, छकविणें, भोळसाविणें, भोंदणें, तोंडावरून हात फिरविणें 'त्याच्यावर दोरेंतर करावयाला चार माणसें होतें, पण त्यानें सर्वोच्या तोंडाला पांन पुसून आपला हाव साधला' तोंडाला फांटा फुडणें—मूठ सुटा सोडून मर्दोच बोलत सुटणें, हवेतसें अमयाद भाषण करून लागणें तोंडावर—किवि १ समझ, हाळवादपट २ (ल) निर्भयपणें, भीड न घरता 'मी त्याच्या तोंडावर त्याला लुच्चा म्हणण्यास भिणार नाही' तोंडावर तुकडा टाकणें—(एखाद्यानें) गप्प बसविणें, प्रतिकूल बोलून नय म्हणून त्याला थोडसे काही देणें तोंडावर-ला-तोंड घेणें—१ (एखाद्यास) विरोध करणें, विव्द बोलणें २ (एखाद्यास) उद्वेगपणानें, अतिनयानें, दाडगणपणानें उत्तर देणें, उत्तरास प्रत्युत्तर देणें तोंडावर तांड पडणें—थोपाची गाठ पडून सभाषण, बोलावाळ होणें तोंडावर थुंकरणें—(एखाद्याची) निर्भरतीना, छी धू करणें, थिक्कार काणें तोंडावर देणें—तोंडात देणें पहा 'काय भीड बाची धावीं तोडावरी।'—दावि २०२ तोंडावर नक्षत्र पडणें—(एखाद्यानें) तोंडावळणा करणें, थिक्कार असणें, मेंढमीं अपशब्दांनीं तोंड भरलेले असणें 'ह्याजकरिका तोंडावर नक्षत्र पडलेल्या पोरान म्या बोलाविलें म्हणून ह मला शब्द लावीत नाहीत'—बाळ ० १४२ तोंडावर पडप—(गो) थोबाडीत (चपराक) बसणें, पडणें तोंडावर पदर घेणें—१ वैष्णव प्राप्त होणें 'दिव्या तोंडावर पदर आला म्हणून ती बाहेर पडत नाही' २ लज्जेनें तोंड रुपचिण्या जोगी स्थिति होणें तोंडावर मारणें—(एखाद्याला) पराभूत करणें तोंडावर संगणें—बोलणें (एखाद्याच्या) समझ, निर्भीटपणें, बेअरपणें साणें बोलणें तोंडावरून तोंडावर हात फिरविणें—(एखाद्यास) गोड बोलून प्रमोदातून मुखपात्र दंडन करविणें भोंदणें छकविणें तोंडाशीं तोंडे देणें—(हलक्या दर्जाच्या व्यक्तीनें वरिष्ठाचीं) आपला दर्जा विसरून, बरोबरीच्या नात्यानें, अविनयानें बोलणें व्यवहार करणें तोंडास फाळोखी—खी मुखसकोच, ओशाळगत गोंधळून गेल्याची स्थिति वेअन्न, कलक तोंडास फाळोखी, फाजळी लागणें—(एखाद्याची) वेअन्न नाचकी होणें, दुष्कीति होणें, नावाला कलक लागणें तोंडास फाळोखी-फाजळी लावणें—(एखाद्याचें) नाव

फजिती उडणे; पत नाहींशी होणे; नाचकी होणे; अभिमान गलित होण्याजोगा अपमान, शिक्षा इत्यादि होणे. •**धंद** नरपे-१ जीम आवरणे, जपून बोलणे. २ (एखाद्याला) लांब वेळून गप्प बसविणे, वरा वरून घेणे •**वंदावर राखणे**-खाण्याला मित्रा बोलण्याला आळा घालणे. •**वृ आपले तोंड वंदावर राखिले** नाहीं तर अजीर्णाने आजारी पडतील. •**वांधणे**-लाच देऊन (एखाद्याचे) तोंड बंद करणे; (एखाद्याने) गुप्त गोष्ट फोडून नवे म्हणून पैसे देऊन त्यास गप्प बसविणे. •**वाहेर काढणे**-१ तोंड दाखविणे, राजरोसपणे समाजांत हिडेणे (बहुधा निमेषार्थी प्रयोग). 'तुसंतांन मुद्दन आत्सावर त्यानें आज दोन वर्षांत एकाहि तोंड बाहेर काढले नाहीं.' २ कित्यासाठी, कामकाजासाठी घराबाहेर पडणे •**विघडणे**-तोंड वेचव होणे, तोंडास अरबि उत्पन्न होणे, विटणे. -०**भर-भरून बोलणे**-भीड, संकोच, भीति न धरतां मनमोकळेपणाने भरपूर, अथळपथळ बोलणे, हुसत्याचे आणि आपले समाधान व्हावयाजोगे अघटपथळ बोलणे •**भरून साखर घालणे**-(एखाद्याचे) तोंड साखरेने भरणे; (एखाद्याच्या) कामगिरीबद्दल, विजयाबद्दल संतोषादाखल त्याचे तोंड साखरेने भरणे; (एखाद्याच्या) कामगिरीबद्दल गोड, भरपूर मोबदला देणे. •**माणणे**-(आटयापाटयाचा खेळ) रोग घेऊन पत जाताना पाटीबरील गडपास आपणाकडे तोंड फिरविण्यास सांगणे. तोंड मागितल्यावर पाटीबरील गडी आपले तोंड फिरवितो त्यास 'तोंड देजे' म्हणतात •**माजणे**-१ मिश्रण खावयाची चटक लागल्याने साध्या पदार्थाबद्दल अरबि उत्पन्न होणे. २ दिव्या देण्याची, फटकळपणाने शेतण्याची खोड लागणे. •**मातोसारखे-शोणासारखे** होणे-(आजारात) तोंडाची चव नाहींशी होणे, तोंड विटणे, फिरणे, अर्द्ध होणे. •**मिचकणे**-दात, ओठ खाणे •**येणे**-१ तोंडाच्या आतल्या बाजूच्या स्वचन फोड येऊन ती हुळहुळी होणे व लाळ गडू लागणे २ (कर.) व्हान मूल बोलू लागणे 'आमच्या मुलाला तोंड आले आहे' तो बोलवयास लागला आहे •**रंगविणे**-१ निळा खालून ओठ तावडे खाल करून घेणे २ (ल) (एखाद्याची घोवाड) घोवाडीत माहून लाल भडकवून सोडणे. •**लागणे**-(लडाई, वादविवाद, अंभीकृत वाई १००) सुरूवात होणे. 'तेव्हा युद्धास तोंड लागले.' -दम २१०. •**लावणे**-१ (वादविवाद १००) सुरूवात करणे २ व्यावयासाठी एखादे पेय ओढाई होणे ३ •**वाईट वरणे**-विशेषी मुद्रा धारण करणे •**वाईट होणे**-१ तोंडावर विशेषी मुद्रा येणे २ (ताप १० वासुळे) तोंडास अरबि येणे •**वांकडे करणे**-१ वेडावून दाखविणे २ नापसंती दर्शविणे •**वाजविणे**-एव सारखे बोलत मुठे, निरर्थक चर्चा करणे, वाचक करणे, बरतव करणे, मांडणे •**वामणे**-१ निराशेने, दुःखाने तोंड उपडणे व हां बराच

वेळ लेंचन ठेवणे. २ याचना करण्यासाठी तोंड उपडणे, वेगडणे. •**वामून पडणे**-शक्तीच्या क्षीणतेमुळे, उत्साह, तेज, वीर्य नष्ट झाल्यामुळे, गतप्राण झाल्यामुळे आ पसरून पडणे. 'तो पडला विद्विहितमत्तद्विषाचि तोंड वासून।' -मोगदा ५.२५. •**वासून बोलणे**-अविचाराने बोलणे. 'ऐसे स्वस्वव्यापारी कां मेवडीस तोंड वासून।' -मोडयोग १२.२५. •**विचकणे**-दीन मुद्रे आणि केविलवाण्या स्वरांने याचना करणे. •**वेडा(डा)विणे**-(काव्य) (एखाद्यास) वेडावून दाखविण्यासाठी त्याच्यापुढे तोंड वेडेवाकडे वरणे. •**शोणासारखे पडणे**-(काजिवाणे कृत्य केल्याने) तोंड उतरणे; निस्तेज होणे; काळवंडणे. •**संभाळणे**-जपून बोलणे; जीम आवरणे; भरले सल्ले शब्द तोंडातून बाहेर पडू न देणे; अमर्याद बोलण्यास आळा घालणे. •**सुटणे**-चराचा, फडाफडी, अद्वातदा बोलू लागणे •**सुरू होणे**-वड-वडील, शिष्याना सुरूवात होणे. •**सोडणे**-१ फडाफडी, अद्वातदा बोलू लागणे; अमर्याद बोलणे. २ आधाशासारखे खात सुटणे, तोंड मोकळे सोडणे. •**हाती-हातावर धरणे**-तोंड सोडणे (शेवटी अर्था) पहा. तोंडाचा **खटयाळ-फटकळ-फटकाळ-फटकळ-चार्ड-शिनळ-वि. चिबराळ, तोंडाळ, लडील बोलणारा. तोंडाचा खबरदार-बडादार-बळकट-वि. बोलणारा घडुर, हुषार, बोलण्याची हातोटी ज्याला सापडी आहे असा. तोंडाचा गयाळ, तोंडगयाळ-वि. जिमचा हलका; घुर-बोवडा, लतरा, बडबडशा, व्याख्या तोडीं तोंड भिजत नाही असा. तोंडाचा गोड-वि. गोड बोलणारा, गोडबोल्या. म्ह. तोंडचा गोड हाताचा जड-गोड व अपकपथळ भाषण करणारा पण प्रत्यक्ष कांहीहि नवत, पैसा न देणारा. तोंडाचा जड-वि. रंगत बोलणारा, फार थोडे बोलणारा, अल्प भाषण करणारा, तोंडाचा तिखट-वि. सरमरीत, स्पष्ट, बोंबणारे, फटोर भाषण करणारा. तोंडाचा तोफगाना सुटणे-(एखाद्याची) अद्वातदा बोलण्याची क्रिया सुरू होणे; शिष्याचा वर्गन होऊं लागणे. तोंडाचा पट्टा सुटणे-चालणे-अद्वातदा बोलणे; शिष्यांचा अभिमान सुरू होणे; तोंडाचा पट्टा सोडणे-(एखाद्याने) शिष्यांचा अभिमान सुरू करणे, जीम मोकळी सोडणे, (एखाद्याची) सरहद्दी आरंभणे. तोंडाचा पालट-उ रुचिपालट; तोंडास अरबि येईल असा अघात केल्या फेरबदल, अनालील, शाण्यातील फरक, बदल. तोंडाचा बोवडा-वि. बोवडे बोलणारा, लेतरा तोंडाचा मिडा-वि. गोडबोल्या; तोंडचा गोड पहा. तोंडाचा हलका-वि. चुर्चुंबडा; भडभडशा; विचार न करितां बोलणारा; फटकळ. तोंडाचा हुषा होणे-(व) तोंड सुटून जाणे तोंडाची चुंबळ-झी. दुष्टाच्या वेडावून दाखविण्याकरितां चुंबळीसारकी; केवळी ओढांची रचना, वांकडे तोंड. तोंडाची बाफ दपडणे-**

त्यास त्याविषय तज्ज्ञार करता न येणे, एखाद्यास अन्यायाने बाग-
पून त्याविषय त्याने कागाळी केल्यान त्यास वेगुमाननेच शिक्षा
प्राप्ते 'बायकाचा जन्म म्हणजे तोंड दागून घुडपांचा मार, म्हण
सात ते अक्षरस खरे आहे.'-पद्ये १ (ग) तोंडाच्या बाटा पस
बाईल मीक मागना-चाहेर मोठोमोठ्या गंगा मातो पंग घरी बायको
भीक मागते सामायाज्व- तोंड उघड न एखादा-दुसरा पांग
सांगे, काळ अत तोंडास लागे, तोंड रारकटे करणे [तोंड+उघे]
• तोंडावर-भी परस्पराचा विशेष परिचय नसता, चेहरा पाहू-
न हा अमुक आहे असे समजण्याजोगी अवेळार, (एखाद्याची)
चेहरापरी लक्षान राहून तोचकनच त्याची ओळखती येणे, नाच
बगैर काही माहीत नवून (एखाद्याचा) केवळ तोंडवाचक ओळ-
खीचा असणे 'एखाद्याला वाटेल की बाळासाहेबांनी त्याची तोंड
ओळखाच शाह' -६९ १० • वड्डी-की ? खातीर तुझ्याची
तोंड बाहेर भिंतीतोल ज्या तुझईवर देवतात, तो सलग तुझई २
कोनाक छपराचे पासे ज्या सलग तुझईवर टकनात ती छपराच्या
शेवती, टाकान असलेली तुझई ३ गुगने दावे शिला बांधतात ती
कडी ४ (सोनारी धंदा) बागिन्याची चोवटची कडी, नारे,
ज्यात फासा ६० अडकवितात ती (सोटी ६० साखळा दामिन्याची)
टोकाची, तोंडाची कडी, (जन्माच्या) मण्याच्या बगैर तोंडाची
देरलेली कडी, ५ (जमावबांच्या बडीतील जमा आणि खर्च या
दाहोबाजूचा मेळ हा मेळ===अशा दुलमीने, (डुहेरी रेपेने)
दारविण्याचा प्रयात आहे, वडीची खात्पाची-सारखेची-तोंडकडी'
अशा शब्दप्रयोग करितात (किं० यिलणे, जुळणे, योगे, उतरणे,
जुळणे, बंद होणे) [तोंड+कडी] • फळा-की शब्दवाचरील
सजेला, काढी, तेज, रवटची. (प्र) मुपकडा [तोंड+कळा=
तेज] • फाटप-(गो) उपदेश घालेल्या तेज्यात एव प्रभारचे
औषध देऊन त्याच्या तोंडातून लाल वाहवितात तो प्रभार ह्या
औषधाने तोंड खरेच जुलते [तोंड+गो फाटप+फाटणे] • खुरी-
की (ना) शुल्का एक लोग • खोडी-वि तोंडाळ, दागून बोल-
णारा, तोंड दाकणारा, अशी सवय असलेला 'पल्ल अथम हल्ली
हा महा तोंडखोडी' -साहू १ ७८ [तोंड+खोडी=चाईट खवय]
• घडण-की तोंडाची देवण, चेहेरपरी, तोंडवळा 'या सुलाची
बापाभारची तोंडवण आहे' [तोंड+घडण=रवना] • घर्दी-
खी-किवि १ जमीनीवर पडून तोंड घासेल जाईल, फुटेल अशा
रीतीने. (किं० पडणे पाडणे, देणे) तो तोंडवर्षांच पडे वता
दसप्रकार बहु राणे १ -मो २ (आश्रय तुटल्याने) गोत्यात,
पेचात, अडचणीत, फजिती होईल अशा तऱ्हेने, कडी (पडणे)
[तोंड+पगणे] • घशो टेणे-दुसरा तोंडवर्षा पडे असे करणे
• चाटया-वि खुशामत करणारा, धुकी सेलणारा, तोंडासारखे
बोलणारा • चाळा-उ १ तोंड वेडेवाकडे कलून वेडावण्याची

किया २ वाट इ० बांच्या रुढीने होणारी तोंडाची हालचाल,
चाळा. • चुकाऊ-घ-डपा, तोंडचुकारू-चुकाव्या-वि.
(काम इ० बांच्या भीतीने) दृष्टि चुकविणारा; तोंड रपविणारा,
नवेरत न पडे गगा [तोंड+चुकावणे] • चुकावणी-की.
(एखाद्यापासून) तोंड रपविण्याची, स्वतःस छपविण्याची किया.
• जयाना-की तोंडाचे सांगितलेली हकीगत, दिलेली माझ, पुरावा
-किवि तोंडी, तोंडाचे [तोंड+फा. सवान्] • जाय-उ तोंडी
जगाम. • झाडणी-की तिरस्कारपूर्ण उगारानी सिडकारणे, खडका-
योगे, रारकडी पाडणे. • देवणा-ळा-वि. आपल्या अंतःकरणांत
सगा भाव नवून दुसऱ्याचे म राखण्याकरिता त्याला कचेर असा
केलेला (व्यावहार, मापण, गो ६०), गुणामतीचा, तोंडासारखा,
तोंडजुनेपणाचा 'प्राणनाथ, मला ही तोंडदेखणी बोलणी आव-
डत नाहीत' -पारिभा १५ [तोंड+देखणे=पाहणे] • देखली
गोष्ट-की दुसऱ्याची मर्जी राखण्याकरिता केलेले, गुणामतीचे
भाषण • निरीप-उ तोंडी सांगितलेला निरीप. 'कृष्णास ते हळुब
तेरनिनेप सांगे।' -साहू ४ १ • पट्टा-उ (बायकी)
तोंडाचा तोकळाना, अपत्याचा भडिमार, पंतापाने, जोराजोराने
वेबेदणे बोलणे [तोंड+पडा=तलवार] • पट्टी-की (शियणकाम)
तोंडाला शिबलेली पट्टी 'योग तेवढी तोंडपट्टी कातरावी' -काप्र
१४ • पाटिलकी-की ? आपण काही न करता बनल्या जाणं
वरून लडवुदेपणाने दुसऱ्याला हुयमजरा गोष्टी, कामे सांगणे
(पाटलाला पसत्या जागेवरून अनेक कामे हुकूम घोडून करून
प्यावी लागतात त्यावरून) २ (उप) लडवुदेपणाची वटवट,
वटवट तोंडाळपणा 'घुसेरकाही न झाले तरी गुमती तोंडपाटिलकी
करण्यात काही हलत नाही' -भागर १ ६१ [तोंड+पाटिलकी=
पाटलणे=काम] • पाठ-वि पुस्तकाच्या सहाय्यापासून केवळ
तोंडाचे झणतो येण्यासारखा, मुखोन्नत [तोंड+पाठ=पठणे केलेले]
• पाळट-घुकी १ (अर्थ) पाळविण्याकरिता केलेला अनातोल
फेरवदल २ अनात फेरवदट कल्ल अश्वि बालविण्याची किया
[तोंड+पाळट=वदल] • पिटी-की ? (वडील, गुरु इ० का०)
आज्ञा न मानता तिचे औचित्य इ० नासवधी केलेली वाटाघाट,
(वडिलाची, गुरूची) उद्वटपणाने वाद घालणे, जलद उत्तर देणे,
प्रश्न इ० विचारून शब्दबलू करणे 'गुरूमी करिती तोंडपिटी.' -
विपु ५७ २ (दगडोबास शिकविण्याकरिता, विसराळ माणसास
पुन्हा पुन्हा बनाविण्याकरिता, विश्वर जनावरास हल्लण्याकरिता
करावी लागणारी) व्यर्थ बडबड, कटकट, वटवट [तोंड+पिठणे]
• प्रचिती-प्रचीति-की खुशामत करण्याकरिता (एखाद्याच्या)
व्यकियाहातल्यास, मापणास, अस्तित्वास मान देणे, आदर दाख-
विणे [तोंड+प्रचीति] • प्रचीत-किवि १ तोंडासारखे, खुशामतीचे,
तोंडापुरते (मापण, बतन इ० करणे) २ माणूस ओळखून, पाहून,

कलित करणें, बेमनू करणें 'मुनेन माह्या तोंडाला बाळोरी लाबली 'तोंडास कुवें वांघलेलें असणें-ताळनय सोडन, अद्रात्ता, अपराधर घोलणें, शिब्या देणें 'त्यानें तर जे तोंडाला कुनेन घाबले आह 'तोंडास सीळ घालणें-निद्रपूर्वक, हानें मौन धारण करणें तोंडास तोंड-न वादविवाद, वागमुद्र, हमरी तुमरी, घराकणी -किवि समझासमझ, समोरासमोर, प्रत्यय तोंडास तोंड देणें-१ तोंडाशीं तोंड देणें पडा २ मार्मिकपणें, गरमरीतपणें उत्तर देणें तोंडास पाणी सुटणें-(एखाद्या वेळीं तोंडास गोदीपदल) लोम, मोह उत्पन्न होणें, तोंडाला पाणी सुटणें पडा पावतींज लोकाची बडनी पाहून तिकडच्या दुसऱ्या पावतींज लोकाच्या ताटाक पाणी सुटणें -पाणी तोंडाम तोंडास दितणें-(परितित) तोंड न पाहिले पणान मरणा वाकप्रचार पणें (घुडघुड पडाविवर्या करीन करिताना) पावतींज लोकाक जाणवत 'आपार पातळें उजगारें माहीं, तोंडास तोंड दितो, भरीं ही 'तोंडास-तोंडीं घसणें-(लोक, शब्द इ०) स्पष्ट दिन ला, अतम म्हणण्यासता पाठ हाणें 'हो श्लोक ददा वेळां ला, तकांत पाहून बघ्या, म्हणजे तो कुरिया तोंडीं घसले. तोंडास घाल स घोलणें-बिचार न भरिता, भरसातपणान बांटेस तें घालणें, अद्रात्ता, अपराधर घोलणें तोंडास-तोंडीं लागणें-आप (एखाद्याच्या) तोंडास तोंड देणें, वळ उत्तरे देणें २ हुज्जत भाव, वादविवाद करण्यास तयार हाणें (एखाद्याच्या) तोंडास तोंड-किवि १ (एखाद्याच्या) समझ, समोर, डोळ्यादेखत २ समोरासमोर आह 'तोंडास हळद खावें-१ (एखाद्याच्या) तोंडास तोंड देणें, नापसणी ऐनविणें अशा अशी हा वाकप्रचार अत-तोंडासारखा वि (एखाद्याची) छुशामत, स्तुति इ० होईल अशा पदार्था, एखाद्याच्या छुशामतीकरिता त्याच्या मनास छुडता पदा तोंडासारखें घोलणें-(एखाद्याची) स्तुति छुशामत करण्या चर्मा भरिता त्याच्याच मताची, म्हणण्याची रा आठणें त्याचें मन न घुडसळ अशें होणें तोंडीं आणणें-देणें-(रंगमास) राळ घालण्याचें, तोंड देण्याचें औपचार वज्ज तोंड आणणें तोंडीं काढणें-१ ओकारी वणें, बानी होणें २ (एखाद्यास त्यानें) केलेले उपकार बोदून दाखवून दोमण्या मारणें तोंडीं सीळ पडणें-तोंड बंद होणें, गप घसणें माग पडणें 'अकण्या कोल्याचें मगें अशी। भरिता तोंडीं सीळ पडे। 'तोंडीं घास देणें (एका घास) घातार अन्न मिळणें, चरितार्थाचें साधन मिळणें, पोटा पाण्याची व्यवस्था होणें तांटीं तीळ न मिळणें-१ (तापानें, सतापून ओरठण्यानें, रडण्यानें) तोंड शुष्क होणें, कोरें पडणें २ एखादी छुश मोठ मनात न राहणें, बोळन टावणें, तोंडीं नृण -१-(एखाद्यानें) घास गारो अशें कबूल करणें, शरणागती पाव

[illegible]

त्यास त्याविषय तज्ज्ञा करतां न येणे, एखाद्या अन्यथास यास
 वून त्याविषय त्याने कागाळी केल्यास त्यास येथुमासनेने शिखा
 करणे 'वायकाचा जन्म म्हणजे तोंड दाखून घुप्याचा मार, म्हण
 तात से अक्षरसः चरे आह' - पत्रोपे १ (गो) तोंडाच्या बाटा परा
 बाईल भीक मागता=बाहेर मोटमोट्या घ्या घ्या मातो पण परी वायको
 भीक मागतो मामासाध्व- तोंड उघड-न एखादा-दुसरा पात
 खाणे, केवळ अंत तोंडाय लारणे, तोंड राखते करणे [तोंड+उघे]
 •ओळख-अर्थ परस्परचा विरोध परिचय नसतां, चेहरा पाहू
 नच हा ममुक आहे असे समजण्याजोगी ओळख, (एखाद्याची)
 चेहरेची लक्षणे राहून तीव्रमनचे त्याची ओळखता येणे, नाच
 बघेर काही माहीत नवून (एखाद्याचा) वेगळ तोंडाच्याच ओळ-
 खीचा असणे 'एखाद्याला वाटल की बाळासाहेबांनी त्याची तोंड
 ओळखून आह' - इप १७ •फुडी-अर्थ १ शांतीत तुझ्याचीं
 तोंड बाहेर भिंतीनील ज्या तुझीवर देवतात, ती सत्य तुझी २
 कोणाच छत्राचे बासे ज्या सत्य तुझीवर टक्कत ती उपराच्या
 शेवटी, नाकाम असलेली तुझी ३ घुराचे दावे तिला बाधतात ती
 कधी ४ (सोनात भरा) वागण्याची दागटची कडी, नाई,
 ज्यात फास ५ अक्षरवितात ती (सरी ६) सारख्या दागण्याची
 टोकाची, तोंडाची कडी, (जन्माच्या) मण्याच्या बगैर तोंडाची
 देवलेली कडी. ५ (जमावर्णाच्या बघीतील जमा आणि खर्च या
 दोन्हीबाजूचा मेळ हा मेळ===अशा दुलगीने (बुद्धी रेपेने)
 दाखविण्याचा प्रयास आहे. 'बघीची खात्याची-तारलेची-तोंडकडी'
 असा शब्दप्रयोग करितात (किं. विळणे, जुळणे, योग, उतरणे,
 जुळणे, बघ होणे) [तोंड+कडी] •फाळा-अर्थ बघण्याशील
 तजेला, फाडि, तेज, टक्कती. (प्र) मुचकळा [तोंड+फळा=
 तेज] •फाटप (गो) उपदेश सारख्या रोम्यात एक प्रचार्ये
 औपध देऊन त्याच्या तोंडातून लाल वाहवितात तो प्रकार ह्या
 औपधानें तोंड घरेच जुळते [तोंड+गो काढप=फाटप] •घुरी-
 अर्थ (ना) घुराचा एक रोग •पंढी-वि तोंडाळ, दाखून बोल-
 णारा, तोंड टाकणारा, अशी सत्य असलेला 'परम अधम दन्मी
 हा महा तोंडघोडी। -सारह १ ७८ [तोंड+खोड=वार्डसय] •
 घडण-अर्थ तोंडाची देवण, चेहरेपरी, तोंडवळा 'या मुलाची
 बापासारखी तोंडघडण आहे' [तोंड+घडण=रचना] •घडतीं-
 स्त्री-क्रि वि जमीनीवर पडून तोंड घासले जाईल, कुठल अशा
 रीतीने. (किं. पडणे पाडणे, देणे) तो तोंडघमीच पडे करता
 दस्तदार बघू रागे १' - स्त्री २ (आपय तुझ्यानें) गोत्यात,
 पेचात अक्षरगीत, फजिती होईल अशा तऱ्हेने, कधी (पडणे)
 [तोंड+पासणे] •घराशे देणे-दुसरा तोंडघशी पडे असे करणे
 •चाट्या-वि खुतामत करणारा, धुकी भेलणारा, तोंडासारखे
 बालणारा •च्याळा-प्र १ तोंड चेड्याकडे करून बघाण्याची

क्रिया २ वाट इ०कांच्या रुढीने होणारी तोंडाची हालचाल,
 पाया •चुकाळ-प्र-इया, तोंडचुकाळ-चुकाळ्या-वि.
 (काम इ० कांच्या भीतीने) दृष्टि पुर्वणिगारा, तोंड लपविणारा,
 नवेरा न पडे अशा [तोंड+चुकाळणे] •चुरावणा-अर्थ.
 (एखाद्यापासून) तोंड लपविण्याची, स्वतःच छपविण्याची क्रिया.
 •ज्याना-अर्थ तोंडांने सांगितलेली हकीगत, दिलेली साक्ष, पुरावा
 -क्रि वि तोंडी, तोंडांने [तोंड+फा सवाळ] •जाय-प्र तोंडी
 जगाय. •झाडणी-अर्थ विस्कारपूर्ण उगारणी सिद्धाकरणे, सहका-
 र्ये, सरदारी यावळे •देखणा-ला-वि आपल्या अंतःकरणत
 रगा भाव नवून दुसऱ्याचे स रागण्याकरिता त्याला बघेल असा
 केलेला (व्यवहार, भाषण, गो ६०); खुतामतीचा, तोंडासारखा,
 तोंडघुपेण्याचा 'प्राणनाय, मला ही तोंडदेखणी बोलणीं आय-
 दत माहीत' - पारिभा १५ [तोंड+देखणे=पाहणे] •देखली
 गोष्ट-अर्थ दुसऱ्याची मर्जी राखण्याकरिता केले, खुतामतीचे
 भाषण •निरोप-प्र तोंडी सांगितलेला निरोप 'कृप्यास ते हळुच
 तोंडनिरोप सांगे।' - सारह ४९ •पट्टा-प्र (बायबी)
 तोंडाचा तोकडाना, अपराध्याचा मदमार, छेतापणे, जोराजोराने
 बघण्यां बोलणे [तोंड+पट्टा=तलवार] •पट्टी-अर्थ (शिष्यकाम)
 तोंडाला शिविलेली पट्टी 'योग्य तेवडी तोंडपट्टी कासतावी' - काप्र
 १४ •पाटिलकी-अर्थ १ आपण काही न करता बसल्या जागे
 वरून लुडघुपेणाने दुसऱ्याला हुकुमपत्रा गोष्टी, कामे सांगणे
 (पाटलाला बसल्या जागेवरून अनेक कामे हुकुम होवून वरून
 घ्यावी रागतात त्यावरून) २ (वप) लुडघुपेणाची बटवट,
 बडबड, तोंडाळपणा 'घुरेबाई न झाले तरी गुमती तोंडपाटिलकी
 करण्याम काही हरत माही' - आगर १ ६१ [तोंड+पाटिलकी=
 पाटलणे काम] •पाट-वि पुस्तकाच्या सहाय्याचावून केवळ
 तोंडाचे म्हणता येण्यासारखा, मुखोद्वार [तोंड+पाट=पटण केलेले]
 •पालट-प्रुळी १ (अर्थ विचारविण्याकरिता केलेला) अनातील
 फेरवदल २ जनात फेरवदल करून अर्थ विचारविण्याची क्रिया
 [तोंड+पालट=वदल] •पिटी-अर्थ १ (बडील, गुरु इ० कां०)
 आशा न मानता दिवें औचित्य इ०कासवधी केलेली वाटाघाट;
 (बडिलारी, गुरूती) उदरपणाने वाद घालणे, उलट उतर देणे,
 प्रश्न इ० विचारून अडबडूक करणे 'गुरूकी करितो तोंडपिटी।' -
 विप्र १ ५७ २ (दगडोबास शिक्विण्याकरिता, विसराय माणसास
 पुन्हा पुन्हा बनावण्याकरिता विष्टर जनावरास ह्मलण्याकरिता
 काढावी लागणारी) व्यर्थे बडबड, कटकट, कणक [तोंड+पिठणे]
 •प्रचीति-प्रचीति-अर्थ खुतामत करण्याकरिता (एखाद्याच्या)
 व्यक्तिसाहाय्यास, भाषणास, अस्तित्वास मान देणे, आदर दाख-
 विणे [तोंड+प्रचीति] •प्रचीत-क्रि वि तोंडासारखे, खुतामतीचे,
 तोंडापुरते (भाषण, पठण इ० करणे) २ माथून ओळखून, पाहून,

माणसामाणसत तारतम्य ठेवून (थोळीं, चालणे वागणे) ०प्रचीत
घोलणारा-चालणारा-चागणारा-वि माणसामाणसत
तारतम्य ठेवून चालणारा, चोलणारा, वागणारा ०फटारुषी
-फटारी-भी तोंडाची निरर्थक बडबड, बटवट, टक्की [तोंड+
ध्व फटां] द्वि ॥ ०फटाळा-ड्या-वि मुरोपगाने दाहीं हाती घड
बडगारा, बडणारा, बडवट बडणारा [तोंड+ध्व फटां]
०फट्याळ-वि तोंडाचा फटकळ, शिवराळ, तोंडाळ, बाटेपरास,
अर्गी कर्तृत्व नसून लब्धा लब्धा यात तोंडगारा ०फट्याळी-
भी शिवराळपणा, तोंडाळपणा, बावटूकता [तोंडफट्याळ]
०बडबडया-बडबड्या-वि निरर्थक बटवट, बडबड बडणारा
बडबडगारा; टक्की चालविणारा ०बंड-बांधणी-पुत्री
गाडीच्या बाकाच्या तुल्यावरील बाहेरील बाजूचे रोखडी बंडे,
पती आंठील बाजूच्या बडपास बटवट असं म्हणतात [तोंड+
बड=बांधणी] ०बळ-न बळवत्परस्वित, बळवट्या; बावसातुरी
०आंगठ न बागवट बरे देवा तोंडबळ ०बळ्याचा-वि ज्याला
बोलण्याची हातोटी, बळवत्त्व साधनी आहे असा, तोंडबळ अस
लेग, आपणवटु जवेररास ०बाग-भी (राजा) चेहेरेपटी,
बेड्याची ठेवण, घण, मुखवटा ०बाघणी-भी १ तोंडबड पदा
२ (दोराचा पदा) कातड्याच्या मोठेव्या सोबेच्या डोंडाकडिता
बाजूला धिपळेल्या गोठ ०भडभडपा-वि तोंडास येईल तें बड
बडत बळत झुगणारा, बोलण्याची, बडबडण्याची हुक्री, इसळी
ज्यास येते असा अभ्यभूत बोलणारा ०भड-वि तोंडास येईल
तेवढा, भरपूर हॅमिल्टन यानी छबेवाडीवद्दल तोंडभर मागणी
केली होती -केल ११९० ०भार-भी १ रोम्यावर लाद
लेला पायपयाचा निर्वंध पय्य २ एखाद्यास बोलण्याकरिता तोंड
उघडून देणें भाषणवटी ३ (ल) (एखाद्याच्या) आश्वा, आकाशा
फोल ठरविणें (एखाद्याचा केप) आश्वाभग मनोभग निराशा
(किं० करणें) ०मारा-पु १ शतीच्या कामाच्या वळीं पिकात
बगैरे काम करतांना गुराच्या तोंडाला जाळी, मुगस, मुगसं बाणें
२ (एखाद्यास केलेली) भाषणवटी, खापेयाचा निर्वंध ३ (प्र)
तोंडमार तोंडमार अर्थ ३ पहा ०मिळवणी-भी १ जमा आणि
खर्च याचा मेळ तोंड मिळविण्यासाठीं मांडलेला जमाखर्च २
क्षणही घ घनही याव्यातील हिसेबानी वेवावी, पुज्य ३ मेळ
-दार ०मिळवणी खातें-न (जमाखर्च) बच्चें खातें (याचें
देणें यणें सालअखेर पुंरें करून छुद खात्यात जिरविणार)
०लपया-वि तोंड लपविणारा, छुल्ल राहणारा, दडी मारून
चमणारा ०लाग-पु शिणें असलेल्या जनावराच्या तोंडास होणारा
रोग यात लाग गळत असतो ०वळख-भी (प्र) तोंडभोळख
पहा ०वळग-वळग-रुघ चेहरा, चर्चा, मुद्रा, बेड्यानी घडण,
डेवण, स्वररेखा, चेहरामोहरा, चेहरपटी, मुखकृति मुखवटा

[तोंड+वळ=रचना] ०चीर-न (ल) तोंडाजें ओझेलें तोंडां
तून निघावेलें, रिपारी, वाईट भाषण, बोलणें [तोंड+विप]
०दिनळ, दिाडळ-वि अचटविकट, बीभत्स बोलणारा, कवळ
तोंडाने शिवळवी वरणारा ०दोउळें-न मुहावळ -बडलावर
०७७ [तोंड+दोवळें=दावाळें] ०सर-किति तुडव, तोंडापर्यंत
भरपूर ०सरता-वि अस्सलित, तोंडापाठ न म्हणतां यण्या
सारखा, अडसळत अडसळत म्हणतां यण्यासारखा (शोक
ग्रय इ०) -किति पसरत पसरत, अडसळत, पुत्रा क्रीत,
कनेरवें, आठवून आठवून [तोंड+सरणें] ०सुर-न १ एखा
द्याने केल्या अपहाराचें हातीरानें प्रतिहार करण्याचें सामर्थ्य
नसल्यामुळें नेवळ तोंडानें येणेंचळ शिज्यांचा, अपहाराचा भडि
मार करून त्यात गुप्त मानणें २ जिह्वा मोळाट सोहून वाटेल
तसे बोलण्यांत मानेलें सुख, ययवळ व आवादात केलें भाषण,
(एखाद्याची वाडलेली) सरइपरी, वाडती (किं० घणें)
०सुर घेणें-(एखाद्याची) सरइपरी काणें, हजरी घेणें, (एखा
द्यावर) शिज्यांचा, अपहाराचा भडिमार करणें ०सुटका-भी
१ जिभेचा (बाळ्यानील) स्नेहणा, सुटमुशीतपणा, दाकचा
पत्य, जवळगदी, (अपण इ०वातील) जनलज्जेपासूनची भोक
ळीक २ आपणत्यातन्य, बोलण्याची भोकळीक ३ तोंडाळपणा,
शिवराळपणा ४ (पय्य, अडस, तोंड देणें इ० कापावून शालेली)
तोंडाची गुत्तका, भोकळीक तोंड बरें हाणें, साण्याविणारा
स्वातन्य [तोंड+मुठें] ०हिशेची-वि अनेक रकमाचा मनातल्या
मनात चटकून दिशेव करून सांगणारा बुद्धिमान (मनुष्य)
शीप्रणक तोंडागळ्या-वि (तोंडानें) बोलण्यात, बळवत्त्वार्थीत
अधिक. ०शी शपाहीन तोंडागळें। बोल्लें आशी। -शा १ १७०
[तोंड+आगळ्या=अधिक] तोंडातोडी-किति १ समोरासमोर,
२ बोलण्यात बोलावार्ति [तोंड दि] तोंडाळ-वि १ दुसऱ्या
वर तोंड टाकणारा, शिवराळ, भाडखोर 'लपि' आणि तोंडाळ।
अतिरिक्तार्थी। -हा २ ३ १० २ बडबडपा, बाचाळ [तोंड]
इ० हाताळ पुरवतो पण तोंडाळ पुरवत नाही=शिवराळ माणसा
वेष्टा २ोर पुरवतो तोंडाळणें-अकि १बकबक करून सुप्त भोष्ट
कोष्टणें, जोभ पावळणें [तोंडाळ] तोंडोतोंड-किति तोंडापर्यंत
कायोकाळ, तुडव तोंडगर तोंडोळा-प्र तोंडपळा, चेहेरेपटी
[तोंड+भोळा, वळा प्रत्यय]

तोडक-न तोडण्याची मिया, तटका, तटका तोडणें एकदम
सवप तोडून टाकणें, तय 'पहिलेच तोडक का गा नाही केले।
आता जपेडिले न सोडी सौ। -तुगा ४४४२ -वि भाडखोर,
तुगसाळ, ज्याचें कोणाशीं पटत नाही असा [तोडणें]

तांडकणें-अकि (प्र) झाडावर पूर्ण वाहून पाडास यणें
(आवे इ०) [तोड]

तोडका-गा—३ (विरु तोडगा) तोडगा पदा.
तोडगररुखी—झी विवाहसमयी नवऱ्यासुलीने घालाव
याची एक गरसळी, माळ [तोड+गरखी=गळेखरी]

तोडगा—३ १ भूतरापा, पिशाच्च, रोग इ० नाहीसे
करण्याकरिता करितात तो जादूटोणा, मंत्रतंत्र, छाछू, कुण्डे इ०.
(कि० करणे, पापणे) २ वायुल्लोवा, सुखावर्ण ३ धृतिम
रीतीने देवी आणण्याकरिता टोंकणे, देवी काढणे, टोंकणे ४
ज्योतिषी इ० कानी सांगितलेले शुभाशुभविषयक भविष्य घडून
येणे, ज्योतिष्याने सांगितलेल्या शुभाशुभ भविष्याचा, औषध इ०
काचा आलेला पडताळा, प्रत्यंतर, प्रत्यय, अनुभव (कि० यणे,
उतरणे, पडणे) ' औषधानें जो गुण यईल म्हणून तुम्ही सांगि-
तलें हो माझ्या तोडण्यास आला ' [दि०] तोडरोकरी—नि देवी
टोंकणारा, तोडगा करणारा [तोडगा+रुखणे]

तोडजोड—झी १ यत्राचे भाग पुढे, मोकळे करून पुन्हा
जोडण्याची क्रिया. २ तडजोड, समेट, न्याय, निवाडा तोडणे,
सलोखा घडवून आणणे, घटवटाना (कि० पाडणे) ३ (एखाद्या
व्यवहार घुळित चालवण्यासाठी जोखलेला अडचणीतून मार्ग
काढण्याची उपाय, शकल, हिरकत, युक्तिप्रयुक्ति ४ सावकाराचा
तगावा, बावीची मागणी, हक्क इ० काचा दोपाच्या समतीने
वेपार्गवेवाग करून निकाल लावणे (कि० करणे, पाडणे, लावणे,
लागणे) ५ (सामा) (कामे इ० करण्याचा) उरक, क्षपाटा,
शिवाजी, आचरणात, आचर, आटोप आणि हातोटी ६ (अव-
युक्त्याप्रमुख्या, छुच्याकाव्या, कल्प्या [तोडणे+जोडणे]

तोडणावळ—झी (लाकडे इ०) तोडण्याची, फोडण्याची
मळी, खर्च [तोडणे]

तोडणी—झी १ तोडण्याची, कापण्याची, जटण्याची,
तुकडे करण्याची क्रिया २ तगादा करणे, खनपगीस बसणे लढा
रावणे, आमह करणे (कि० लावणे, लागणे) [तोडणे]

तोडणे—उक्ति १ शत्रूने कापण्याच्या सावनाने, अंगरालेने
(एखाद्या वस्तूवर) दाब घातल्यासारखे करून, ओढल्यासारखे
करून, धसकावून, खावून, खापवून, फिरून तारून (सिचे) तुकडे
करणे छाटणे, जोराने विमस्त, वेगळा करणे, वापणे (या अर्थी
तोडणे व मोडणे या दोन धातूतील परक रूढ्यात घेण्यासारखा
आहे ज्यावेळी शत्रूच्या आघाताने किंवा आरम्भिक शरीर
शक्तीने व जोराने एखाद्या वस्तूचे तुकडे वरितात त्यावेळी
' तोडणे ' हा धातु योजतात मोडणे या धातूच्या अर्थात (पदा
धांच्या) मूलच्या रूपात आकारात जोराने अथवा वधादि रीतीने
जिवविच्छिन्नात घडवून आणणे गद्याप्यनि अस्तो मोडणे पदा).
' का शत्रुवरी तोडलिया । ' —शा ६ ३७० २ (मू०) अगा
वर पाजण्याचे वद करणे ' मूल तोडले ' स्तव मागे घेणे, काढून

घेणे ' यान तोडले ' ३ (एखादी वस्तु देण्याचे) वद करणे,
(एखादी वस्तु देण्याचे परिमाण) कमी करणे ' क्षुधा तुपा
बोडी । आहाराने तोडी । मारुनिया । ' —शा ६ ३४६ ' त्याचे
अन्न तोडले पाहिजे ' —कोरि ४१७ ४ (फौज, खर्च, कार-
खाना, पगार इ०) कापणे, छाटणे, कमी करणे ५ मोडणे, वर
खास्त करणे, वद करणे (भागीदारीचा धदा, व्यवहार, मैत्री
अथवा इतर सवध, एक ठिकाणी जमलेली-सयुक्त असलेली
मंडळी, समिति) ६ (कलह, भेद, गडबड, दगा इ०) मिट
विणे, घात करणे, समाप्त करणे, संपविणे ७ लचळा तोडणे,
कुरतडणे व फाडणे, दातानी, नखानी धरून ओढणे ८ (अति
दयोवर्तीने) (ठेवून, माशा, ठास इ० कानी) कापणे व सावनातून,
पिसावून सोडणे, (तगावदार, भिकारी, काम करून घेणारे इ० कानी)
खनपगीस वसून, तगादा लावून छळणे, सतावून दाकणे [स
गोहन, तुड् (तोडति), प्रा तोड, गु तोडतु, दि तोडना, सि
तोडणु] (वाग्र) तोडजिणें—अक्ति तोडता घेणे, तोडणे ' मग
मनोखलेली फळे । हाते तोडिजेती । ' —शिष्ट ७२ [तोडणे]
तोडून घेणे—अक्ति खडाने, मक्त्याने, इजारा करून (रोत इ०)
स्वतःपणे बहिःवादीस घेणे, बाळें करून, वाटणी करून घेणे
तोडून घेणे—अक्ति खडाने, मक्त्याने, इजारा करून (रोत इ०)
स्वतःपणे बहिःवादीस घेणे सामान्य—तोडमोड—झी १
(कर्जेफड, अडचण इ० काणामुळे सोप्यापारीचे दागिने, भाई
इडी इ० सामान) मोडून, विडून पैसे करणे २ दोन विरुद्ध पक्षा
तील मतभेदाच्या, आक्षेपाच्या धावी कमी करून त्यात तडजोड,
सलोखा घडवून आणण्याची क्रिया, तडजोड, तोडनाड, तोड ३
पाण्याच्या रूपाने रोतसार दरिण्याची क्रिया ४ (सामा)
(एखाद्या कामातील) खान्याखुब्या, मक्कल्या, ममेत्याने (एखाद्या
पयातील) आडमार्गे, सुरड, आडाखे, (एखाद्या यंत्रातील) युता
युत, हातोटी, सुरकिणी, मक्कली ५ मोडकीतोडकी भाईकुडी,
दापदागिने, हत्यारे, किडकमिडक इ० [तोडणे+मोडणे]

तोडमोड—झी लिहिणे, बोरणे इ० काची जी रीत ती
[मोड दि]

तोडर—३ १ पायातील एक दागिना तोरडी, तोडा
' हडोपरी नावली तोरडी काढित दैत्याची । ' —दाव ८१ ' ठातु
हसतु जसे तोडर । ' —उवा १०८४ ' अतु तोडरारा क्षणत्कार । '
—वसीस्व ३७२ ' तोडर दानवाचा सिसाळी । वामचर्णी रळ
तेम । ' —निगा १११ २ हातातील एक अल्कार ' तोडर करी
सदा गैत । ' —देवीदास भामावर्णेन [का तोडर=माखडी,
सम्यामिड] (वाग्र) —रॉ घालणे—निक्ते, बटणीस आणणे
पाडाव करणे ' कामादिक सहा वैरी । यणे उपदेश शत्रुधारी ।
जिणेनि पाळिता तोडरी । मग ससारी अरि नाही । ' —एमा

११०५. कामकोष जेणे घातले ताडणीं। विदारिले वरी लोग दम। —रीं वाधणे (पायाला वाधणे—कल्पनेने विंवा तोरडया वर मूर्ति काढून) (एसायावर) हुकूम अधिकार सत्ता गाजविणे शुभम करणे स्वाधीन करून घेणे कवज्यात ठेवणे वस्त्रिकाळ तोडणीं वाधोने। लव्हेस सुखे नावेका।

तांडली—की एक वरी व तिचे फळ [स तुडिकावरी] •भात ताडलीं (ले) भात ३ तोंडलीं मसाला इ० पदार्थ घालून केव्हेल भात

तांडले—न तांडलीचे फळ हीं फळे तुळतुळीत हिरव्या रंगाचीं सुमारे इंच—अधा इंच जाड व मोठ तील इंच लांब असतात याची भाजी करतात हे गोड वट्ट मगचा अवरोध करणारे वड रसवित दाढ व दृढ यत्ना नारा करणारे आह हे सुद्धि मंद करणारे आहे असे म्हणतात —योर १४२ म्हणतो सव कीर्तिप्रवासावरणे तोंडले कवि त्या। —माविरा ३५१ [तांडली]

तांडवळी ले—मीन (विरु) तांडवी तोंडें पहा तांडशी—मी कासारचे एक हत्यार —बदलापूर १६ तांडस—उ (गो) लाकूणी खिळा छुनी

तोडा—उ १ (गूड इ०) तोडण्याची क्रिया (फुले फळे इ०) छुरण्याची तोडण्याची गोळा करण्याची क्रिया (कि० करणे काढणे घेणे उठारणे तोडणे) २ (लाकू इ० काचा) तोडलेला भाग तुकटा टोकळा, ओंगू छतकीचा ताडा ३ (वे) मिरच्या कापूस इ० काढण्याचा तोडण्याचा हंगाम [तोडणे] •ताडणे—आवणाच्या मुगाकलेल्या काढ्या वणणीवरोबर उरणे —बदलापूर १५४ •ताडणे—(गवडीकाम) विहीरीच्या बांधकामात घराच्या भिंतीत—ती बांधीत असताना—मोनाडा इ० कृति रिकामी पागा ताडणे तोडातोडा—डा—की १ सरास सवसाधारण विंवा जाराची खापरण्याची तोडण्याचा छानण्याची कापरण्याची क्रिया छानछाट कापाकाप २ (ल) (एकमकाठील व जोराची) सतावून सोडण्याची छडण्याची त्रास देण्याची क्रिया ३ (आदिपावून मुलास नवन्नापावून बायकोस कटोरपणाने) ताडणे दूर ठेवणे ताटावून वियोग करणे ४ कटोरपणे ताटावून विदेग मालिनी स्थिति [तोडणे द्वि] तोडामोडा—उ १ (मिळवळी दुकाने धन दागतागिन सामानसुमान इ०) मोडणे विच्छेद विच्छेदात गवणे येम करणे २ (एखाद्या संपत्ति योजनच्या विधानाच्या कारखान्याच्या आगापातीची) वाताहत काढाफूट करून तय्यार बरखास्त करणे (कि० करणे) ३ (एखाद्या रम्यात त्रिधा पेशा इ०) मोडकळ्यास येणे आणजे माडकळीस येऊ दणे विच्छेदित होऊ दणे माडतोड करणे नाग करणे ४ विच्छेदित

पगपाग झालेली उध्वस्त नासवून चालेली स्थिति (वि० करणे होणे) [तोडणे+माडणे]

तांडा—उ १ सान्याची चांदीची—मोहरा इ० व इ० हार नाणीं भारेली पिढीची —वाडमा १६४ आवगमासि खचतो कोटयावधि तोडा। —राला २ १०१ २ बटुकीतील दारू पत्र निण्याचा काकडा जामगी पहा—न्यास दिपाई उभ पत्रुनी तोडा। —राला १०१ ३ दाराचा दोरीचा छतडीचा हात—दोन हात लांब तुकडा ४ कटिण व जाड जस्तार ५ (दारूकाम) फुलकाज्या वाण इ० वाघण्याच्या उपयोगाच्या निखलत मिज विलेरा सुताचा मोरा धास [तोडणे] तोडयाचा बंदूक—की तोडयाचे काकड्याने दारू पटवून उडवावयाची बंदूक इच्या संज्ञा चापची बंदूक •साखळी—त्री (बेलगाडीचा वडा) बेलच्या गळ्यात घालावयाची पितळची साखळी

ताडा—उ १ (सोनारी धडा) हातात पायात घालाव याचा सोन्याचा चांदीचा एक प्रकारचा दागिना २ शिवांगी पडणीचीच पग इबिर पोकळ बनावा १ (नियाच्या) हाततील सोन्याची आड साखळी ३ (वी) दस्ताण्याच्या मुख्य चौकीच्या बरच्या चौकीची वीर तोडपासाठी वडी ४ (पगड बंद) साखळीच्या कड्याच्याप्रमाणे केलेले पागोड्यातील बाणीचे काम ५ लुगड्याच्या काढातील कड्याच्या साखळीच्या आकाराची विशिष्ट रचना (इ) दिसाईन •उठावण—(चांदीच्या हत्याराचा धडा) नव तयार पारपार त्यावर विलई करणे, ठकवरी दणे सिंदिशाली तोडा—उ एक थोडा भाजीच्या चांदीच्या बटुळाकार कड्या करून एका वणीची निमुळती टाके दुसऱ्या थोके कड्यातून गाविरी जातील अगरी रीतीने त्या कड्या एकमेकात अडकवून पाकाच्या मापाचा हा दागिना करतात क्वचित कड्याला तोडाणीं नांगरे कलेले असतात विंवा मळवून असते

ताडा—उ (बाय) सतरा वेर वायाच्या रतीम शोम गाण स्तरामुह तरण्याचा कृत्याचा एक विंगित वाड तोडा—उ एक पाकमात्रा (विरु) तोडया पहा तोडाऊ—न (य) तोडीलावणे [तोड] तोडा—की (सगात) एक राग ह्या रागात पडून कोमल क्यम कोमल गाथार तीव्र मयम पचम कोमल पेशत वतील निपाद ह स्वरलगात वादी धेवन सडानी गाथार गानमय शिवगाचा सुररा प्रहर ह्याच सुररी तांडी विलासवानी तोनी, बहादुरी तोडी इ० प्रकार आहेत महादव कविरान पुण्यामध्ये रहाती त्याच छंद एरोनी गुणीजन गाती। बरळून अती मग ठळ बहाद्री। तोडीने धनपटजन करती। —सगा ४ [म शादवी प्रा ताडर] •थान—उ (सगात) एका घाटाचे नव ह्या घाटात शुद्ध

पड्ज, कोमल 'दुपम, वामल यापार, तीव्र मध्यम, शुद्ध पचम, कोमल धैर्य व शुद्ध निपाद अमे सात स्वर असतात [तोडी-४ थाट]

तोडी—स्त्री १ तोड, दुक्ति 'डागदार वणती नाही दवा देत तोडी चालवी जरी बाधा नाही जडली।'—ऐपो ४३० २ (गो) पानाचा, कड्याचा देठ उदा० 'दोडक्याची तोडी' [तोडणे]

तोडी—स्त्री मोठ्या पाटाची व लहान तोंडाची बाबूची कटडी—वदलापूर १३३

तोंडी—स्त्री १ विण्याचा डेरा व दोडी यांच्या साध्याची जागा २ साधा जोडणारी लाकडाची पंगी ३ मृदग, दोल्फे इ० बायांचे तोंड ४ (ना) विडीरीची पाळ [तोंड]

तोंडी—स्त्री (सजावरी) रद्दान घागर, कडडी [ता लेंडी, तोंडू—तोंडेणे]

तोंडीची पाटली—स्त्री पाटलीचा एक प्रकार हिला कसा नटून केवळ तोंडे मिळविलेली असतात याच्या उलट फाशाची पाटली [तांडणे—पाटली]

तोडीजोडी—स्त्री (प्र) तोडजाड पडा तोडीच—वि तोडलेले, छाटलेले (लाकूड इ०) [तोडणे] तोंडोल—न (ना) तोंडले तोंडोळी, तोंडोळे—स्त्रीन (प्र) तोंडली, तोंडले, तोंडली पडा

तोंड्या—प्र एक पालेभाजी तोंडा पडा तोणफां, तोंडकां—प्र (गो) दाडा [वा तोणजे] तोणकावचे—स्त्री (गो) दाडयाने मारणे तोणो—स्त्री (गो) आखुड काडी तोणी पडा

तोणकी—स्त्री (गो) एक लहान माशाची जात, मासळी तोणा—णो—स्त्री (गो) मोठी व गारीक ऊं तोणा पडा तोतया—प्र पसवणूक, रजाडी, सोदेगिरी वनावट लेख, हकीमत, (विचोपत) गद्दी, गद्दीवर हक्क मिळवा म्हणून कलेली वनावणी, पसवणूर सोदगिरी—मोल—वि केरळ काडी सावृक्या वरून दुसऱ्याचे नाव सापून, दुसऱ्याची वतावणी करून (राज्या वर) हक्क सांगणारा, खोटा बारस, ठक, भोंडू (सामा) दुसऱ्याची वतावणी करणारा उपटमुम लबाड (मनुष्य) तातया ग्ल्यागिरीस अर्धेत होता 'बाडसा २ ११९ [वा तातया] सामासब्द—तातयेगिरी—स्त्री (कायदा) आपण दुसऱ्या काणी इसम आहोत असे भासवून कलेली फनवगिरी, (६) परसोहनान—धका १८३

तो(तीं)तरा, तोतळा—वि अडखळत अडखळत, एक एक अक्षर दोन तीन वेळा उच्चारित वोलणारा बालवाना अडणारा, लग्णारा चोचरा [थ्व हिं तोतळा]

तोता—प्र पोपट, राघू 'मज मैनेचा अंतरंग तोता।'—प्रला १५८ [हिं]

तोता—प्र मोरवूत, (प्र) तुतिया पडा [हिं तूता] तोतो—स्त्री (बाळभाषा) आनंदमान, तेल इ० कार्मी शरीर मासून न्हाणे [थ्व डोकें थापटण्याचा]

तोडा—न (विराजाचे) नेम मारण्याचे स्थान, रुक्ष्य; सधानविदु निशाण [फा]

तोंदेल—वि (प्र) रड, मोठ्या पोटाचा, टमाल्या, तुदिल. [स तुदिल]

तोप—प्र १ (गो) दोप २ (कु) मोठे पातले [स. स्तप, का दोप]

तोपची—प्र तोफखान्याकडील अधिकारी, गोल्दान [तुकी तोपची]

तोपण—अकि (गो) आत रिण्याची, घुसण्याची क्रिया तोपयंत—पांजेतो—किनि तवर, त्याबेळेपावतो [वीं—नयंत पावेतो]

तोपारी—प्र (गो) खर्ची नावाच्या मासळीचे पिड तोपिया—प्र (गो) सरडा, दोपियां

तोपुलो—प्र (कु) लहान पातेली तोपूल—न (गे) लहान दोप [गो तोप]

तोफ—स्त्री १ आत दात भलून बार बाढण्याचे, गोळे फेंकण्याचे यंत्र (किं) मारणे [तुकी तोप] (बाप्र) तोफेच्या तोंडा देणे—१ (एखाद्यास) तोफेच्या तोंडासमोर उभे करून त्याच्यावर रोकेवून गोळा सोडणे, तोफेने उडविणे, डार करणे २

(ल) (एखाद्यास) सवटाच्या कठिण परिस्थितीच्या तोंडा देणे ३ (एखाद्या कृत्याचे) दुष्परिणाम ओगट्यास पुढे करणे सामा

शब्द—तोफ, खाना—प्र १ तोफाचा समुदाय २ तोफा, दारुगोळा इ० युद्धसाधुची टेवण्याचे टिकाण [तोफ—खाना—वर, टिकाण]

तोफचा—तोपची पडा तोफकी—स्त्री गोल्दानाची 'चर्कदाजी व तोफकी फिगी यांची निस्सीम म्हणवी तैगी'—त्रप ७७

तोफा—फां—वि नाभी उत्तुट, तलम, दुर्मिळ, मृत्यवान, तडेवाईक चागळे (वख इ०) [अर तुड्का]

तोरण—त—स्त्री अपराध न करिता आलेला अपराधाचा आरोप, आठ (प्र निळ) तोहमत, तोहमत पडा 'अथा मिथ रीतीनें शरण जालून राजा आपल्यावर तोषत आली होती तीप

सुन सुटला'—दलडची वखर १२६

तोयरा—प्र १ हम्मेरे, चर्ची इ० आत भन्म धोड्याच्या तोंडाला लावावयाची कातड्याची, पडमाची पिशवी 'गोपप सु—चणक कडवीं पीतपट पसाहि तोयरा माप।'—मोद्रोण १० ४८ २ टपल्याच्याची पत्रे इ० बाहून नण्याची पिशवी ३ (ल)

आत अतिरिक्त पदार्थ भरल्यामुळे किंवा राग इ० कांमुळे पिशवी-
सारखे फुगलेले तोंड. ४ (बैलगाडी) चावूक, कुण्या, खूपग्या इ०
डेवग्यासाठी गाडीस बांधलेली एक पडमाची पिशवी. [फा. तोषा]
म्ह० तोष-याला पुढे लग्नाला घाटीमागे=कमचुकर, भोवनगाळ,
आयतोरी इत्यादीं वर्षी योजतात (खायाला आणी, कामाया
करीमणी याप्रमाणे).

तोषा—उ. १ वज्राला पीळ घालून, मारण्यासाठी केलेला
जाड कोरडा (परी मोडण्यासाठी हा लोकाना मारतात). 'विद्येचा
मध्य मारिला तोषा। चंपर मोडली।' २ अतिराय गदी; दाटी.
'यात्रेत अगदी तोषा उडून राहिला.' तोषेमार—उ. तोष्याने
मारणे; तोष्याचा मार. [तोषा+मार]

तोषा, तोषा तोषा—उद्ग. (मुसलमानांना रुढ) पधासा-
पाचा, दुःखातुलनेचा हाय। हाय।, अरेंरे। या अर्थाचा उद्गार.
'बहु हाय। हाय। म्हणति प्रावृत मुष हेत। हा। यवन तोषा।'
—मोभीष्म ४.१४. [अर. तोषा; फा. तोषा]

तोमर—उ. पुतळाक्याच्या (खोल्या भाकराचे एक लोखंडी
आयुध. [सं.]

तोय—न. पाणी; उदक. 'फड तोय वदून समस्त। निरा-
हार बैतला खुताय।' [सं.] छानाचन्द—० तारी—खी. (पाण्या-
तून तालून नेणारी) नाव; होडी. 'हुत्ती तोयतारी त्वरे आणि
तीरी।'—वेदीव प्रस्तावना पृ. ११. [तोय+तारी] ० द—उ.
मेघ; ढग. [सं. तोय=पाणी+सं. दा=देणे] ० रासी—दि—उ.
पाण्याचा धात; समुद्र; सागर; उदधि. 'जननिजनक पुत्री तात
सीताविलासी। वचननिगम ह्याचा आठवा तोयरासी।'—मुराना
अरण्यचंड ११. [सं. तोय+राशि=राम]

तोय—खी. कलावदूची विणलेली जाळीसार पटी; अर. तुई,
तोई पहा.

तोय—खी. (क.) तुर पहा [हि]

तोय—न. (क. हेत राजा.) खोबळा कच्चा आंबा; कैरी.

[सं. तुय=तुरड; तुल० वा. तोय=वक]

तोय—उ. आंग्याचा मोहोर. [तुय]

तोयजन—न. ईड; ईडल्लू; महाहुंग. [फा. तुयंज]

तोयड—उ. (काव्य) लोहा; पुरावे एक पादभूषण; (विरु.)

तोयड; तोयड पहा. 'हत्तीचे पादही तोयड।'—तेयो १४. तोयडो

घालणे—जिऊणे; दसन करणे; पाडाव करणे; कवजात आणणे.

तोयडी पाल्ले पहा. 'जयाची कामना घावडी। काळ पातळ

तोयडी।'

तोयड—उ. अंबाडीचा कोरडा, असुड. —बदलापूर ११.

तोयडी—खी. क्रियाचे एक पादभूषण. हे सामान्यतः चांदीचे

असते. 'पायी सांघळ्या तोयडी।' [तोयड]

तोयण—न. १ (घाच्या) पुटील दरवाजाच्या चौकटीची
वरची आडवी पटी; गणेशपट्टी. २ समारंभ, उत्सव इ० आनंद-
प्रसंगी घर, मांडव इ० कांच्या प्रवेशद्वाराजवळ आंग्याची पाने,
ढाहाळपा, फुले इ० दोरीत ओवून बांधतात ते मंगलचिन्ह. 'बोस
गुडी तोयण बांधिले। कांठपत्ती अत्रे लिपिले।'—झा १३.४६१.
३ होथीवर, देवादिंवर बांधतात ती नारळ, खोबऱ्याच्या
पाट्या इ० कांची माळ. ४ तराजूचा कांडा ज्यांत इवडून तिळे
हलते ते दुबळेके. [सं.] सामान्यतः—० टका—उ. छममप्यारील
घर. [तोयण+टका] ० मेट्ट—खी. लमावरचा कर, पटी. —दार. [तोयण+
मेट्ट=जडराणा] ० येस—खी. दाराच्यात घाच्या मुख्य दरवाज्यावर
केडीचे सुंठ लावून केलेली कमान. सामान्यतः ही कमान महाराजांनी
त्यांच्या पोस्ताच्या हकाबदल उमारावयाची असते. [तोयण+येस=
दरवाजा, प्रवेशद्वार]

तोयण—खी. एक कांठरी फडसाड. हे घरवदाच्या छाटा-
सारखे असून डोंगराळ प्रदेशांत होते. यात फुलांचे तुरे व विषळ
रंगाची फळे येतात. —न. वरील छाटाचे फळ, हे खाण्यास वांगले
लागेते. हे तुरट, आवड, उज्या व गुरू असून रक्षिततावरु, कफ
व कात यांना मोड करणारे व सारक आहे. गोंगिक म्हणून तोय-
णाची एक दुसरी जात आहे. —वेणु ४.१५.

तोयणा—उ. हडकार, हलक्या जमीनींतील भात. —बदलापूर
२८२.

तोयण—न. (दों.) रहाटगाडग्याच्या कनेकडाचे पुढले बोक
जशावर ठेविलेले असते व ज्याच्या छातून बैल फिरत असतो ते
लांकूड. याच्या जवळच कनेकडांत तुंब घातलेले असते. 'तोयणावर
कनेकड टाकते.'

तोयण, तोराण—न. (उ.) (नेहमींच्या पद्धतीप्रमाणे)
आजगी व करितां भाताचे पीक घेतां यावे म्हणून भाजून तयार
केलेली जमीन; असल्या जमीनींत उभे वसलेले पीक.
तोयणली—खी. अपक व कनिष्ठ जातीच्या हिच्याची
एक जात. तिलोन घेतात यास तुरमली म्हणतात; संस्कृत भाषेत
यास गंधर्व व वैदक ग्रंथांत वैकांत म्हणून आहे. ही पांढरी, हिरवी
दिवा चिडी असते; हिच्या निरगिळ्या रंगावरून भाजिक्यकरूप,
त्रिस्थितीश, केत, नीळरूप, पेरिडाट, सायवेराट; डायकारेट,
स्कोई अशा हिच्या जाती पडल्या आहेत.

तोयमी—खी. एक वायविशेष. 'पावे तोरमी मोहरी।'—

दाव ७०. [सं. दूये]

तोयणणी—न. (क.) धान्य पेरल्यानंतर शिपाव्याचे पाणी.

तोरा—उ. (तेंपति, सौंदर्य इ० कांच्या) लक्ष्मिनाचा आवि-

भाव, दिमाख; ऐट; डोल; गर्व. 'संपत्तीचा त्यापुढे काय तोरा।'

—वाभन, स्फुट श्लोक (नवनीत पृ. १३४.) [हि.; तुल० का.

तोर=प्रागुत्थाने वावरणे] ० मिरचिणे-दिमार, ऐट दारविणे, गरम पावले तोरदार-रि गविष्ट, दिमारपोर, ऐटवाज, काम डोरी [तोरा]

तोरांज—न (गो) पपनन तुज पहा
तोरे—न १ वनस्पति वगैरे पण्यान्भ्यं धुनून त्यापासून (त्यात स्नान करणाराच्या रिवा ते विगाराच्या अंगार) कडू उत्पन्न करण्याचा गुणधर्म, ते पाणी प्याल्याने, त्यात स्नान केल्याने अंगावा उठणारी कडू, सुच ६० २ (गो) गतोदर रीस देणारी सुच ३ (गो) पडरा रंग ' गगवनीस तोरे केव्हा काडणार ? '

तोरो—मना (नामपुरी, वायवर्णी) तुम

तोरांद—रि (गो) सरपुस भाजलेला

तोरा—पु १ वजन करणे, वजन करण्याची श्रिया २ वजन बघून पदार्थाचे समजलेले मान, परिमाण ३ फळ, शेंक ' रापेयपना केचा होता मागेंचि तेपदा तोरा । ' —मोरुणे ७४० ४ (बाईं निगम खोल्याला) गिन्हाइकात ह्या अंमेल तोरण्या वजनाचा जिनस देऊन लोकरीतीप्रमाणे आणखी थोडासा जिनस वर घातात तो ५ (घामा) तुल्या, बरोबरी, तुलनेस, जोडीस जुळणे, सम गता ' मालेनीस मनमय देऊन तुमच्या तोलाचे करतो ' ६ (र) महत्त्व, मोठेपणा, वजनदारी, भारदस्तपणा ' राट्ट्याका केवड तोल । ' —सप्रामती १०८ ७ —न वजन करण्याचे परिमाण, माप, वजन उदा० शेर, सण, टोळा, मासा ६० [व तु—वजन करणे] (वाय) ० देणे—(दुसऱ्याचा अपराध, अपहार) सहन करणे, पोटात घालणे, गम घाणे, गडी, क्षमा करणे, (दुसऱ्याच्या मंदार मान देऊन, आपले मत बाजूस ठेवून त्याच्या मतास) मान्यता, अनुमति, क्षमति देणे, आपला हेका सोडणे ० मिळविणे—(अतार धदा) वजन पडताळून पाहणे ० लावून घालणे—उमकत उमकत, नखत्याने, छाती काढून घालणे ० संभाळणे—समता, मान्य, समतोलपणा राखणे शेंक जाऊ न देणे, इ ३ टिकडेन धुवणे तोलाच्या—१ वरोबरीचा सारख्या देवचा, रिमलीचा, हिमतीचा, जोडीन अनुसूप २ (ल) बहुमात्र भारी म्हणू जाता वारा वाजेल तसा तोल दावा=परिस्थितीप्रमाणे वगैरे ठेवावे तोलास तोल घेणे देणे—१ गारमार घेणे, देणे २ (ल) (इस्पय्य, शौर्य, धनत्व ६० ० वावतीत दुसऱ्याशी) बरा बरी करणे उकर देणे, स्पर्धा करणे तोडीस तोड देणे पहा सामा शब्द—० दार—रि १ (सपनीचा खर्च ६० बावलीत) न्वर देण्यास, स्पर्धा करण्यास, तोलास तोल देण्यास बरोबरी करण्यास तयार आलेला, बरोबरी करण्याची हिंमत असलेला, चाच्या उलट घुमरा, धुक, थिरकोळ, धुद २ भारी, प्रचंड ' गागानगर मोगल फौज तोलार सामान पुरा आह ' —वाहदाज १ २ ३ वजनदार, मातन्यर, भारदस्त, अद्भुत, मानमाज्यतेचा, प्रतिष्ठि [तोल+फा

दार] ० दारी—झी १ तोलामतोल देण्याची शक्ति, स्पर्धा, ईर्ष्या, बरोबरीच्या मात्थाने वाण्याची हिंमत २ (क.) प्रतिष्ठितपणा, प्रतिष्ठा, भारदस्तपणा, वजनदारपणा, मानमान्यता [तोलदार] म्हणू तोलदारीचा हेवा आणि मनमाडीचा दिवा=आपल्यापेक्षा उच्च दर्जाच्या माणगारी, अंगी पात्रता नतावादि स्पर्धा करणे (मूर्खपणा होय) . तोलासन—न (योग) दोन्ही पायाचे चढे जमीनीवर ठेवून घावे दोन्ही पाय एखादी एक जुळवून, दोन्ही हात जमीनीवर ठेवून आसन उचलावे यास डोलासन किंवा तोलासन म्हणतात —सयोग १५३ [तोल+सं आसन=सतणे, घटक]

तोलणे—उक्ति. १ वजन करणे, जाणणे २ मगाने, दुर्दीने (एखादा पदार्थाची, व्यक्तीची) हिंमत, महत्त्व, लावणी, वजन ६० टविणे, अदार्जणे ३ (एखादे कार्य ६० एखाद्यान) होणे, तडीस नेण्याचे सामर्थ्य अगळे, आढोक्यात असणे, बागल्यारीतीने बसता देणे, घेणे ' तुमच्याने तोलवड तेवढेच ध्या ' ४ तुल्या करणे, (दोन जिनस, व्यक्ती ६०ची परस्परार्थी) तुलणे ' निची कपटी जी थी थीद—थ्रीशी विशक तोलावी । ' —मोसभा ४११ —मकि (कसरास बल) धुकणे, कलणे (एकाबाजून) शेंक राणे, वाकरी [स तुल=वजन करणे] तोलन—न १ वजन करणे, जोखण्याची क्रिया. २ (ल) (दोन पदार्थांत) तुल्या करणे [स] तोलीय—रि १ वजन केलेले, तोललेले, जोखीव, याच्या उलट मोखीव, मापीव २ (ल) मोजके, परिमित, माफक, योग्य प्रमाणत असलेले [तोल्ये]

तोरेड—न (गो) होदीवर तयार केलेले बटुळाकार छप्पर तोळली—झी (गो) बोंबडी घुमारी

तोवर—पु (राजा) ज्यामभ्ये आनटपणा आला नाही अतो आच्याची बोंबडी नैरी. तोर पहा

तोयट—री—रि १ त्याबळेपातेतो, लेंपईत २ ताव काळ, तितकावेळपर्यंत जोवर याचा उत्तरगामी शब्द [तो+वर]

तों(तो)रती—झी (फों) स्नाच्या पाण्यातील माशाची एक जात

तोयर, तो(तों)रती—पुकी (को) बोंबळा बोंब, देठ, गडू हात टिकरी, अडूर, तुरा फुटणे (कि० फुडणे, वेणे) ' सोमवतीचे तोवर । तेंचि सोमपान मधुर । ' —कथा १ ८ १३४

[तुण]
तोयसोळी—झी (गो) तथमे विमुन केलेले एक खाद्य [तवें]

तोडा—झी जोर, हिंमत, बळ ' राटू तोशीने जोरीने घालोन घेत आहे. ' —ख ७ ३५८९ [फा ताडू]

तोश—३ सयाच्या अंगावरील लज, लोकर 'शोर्णे तोश नामः।' -राज्यको २३० [पा]

तोश(प)क—शी (व) गारी [पा तुक्=अयण]
तोश(सो)खाना—३ सोरार, जामदारखाना, वखायार, सर
कारी गणिना 'तोशेखाना प दिल्ला त्यात साहेबातसे रुपये
नाद आणि काही पांसाख हात' -रा ५१०० [पा तोश
खाना=वखागार]

तोशीस—शी १ (राचा, सावकार, चोर, इ०कांनी केलेला)
चपराव, छत्र, जुद्ध, (सामा) छळणे व घाम देणे, प्रस्तरिपति,
जिजीर (कि० लागणे, देणे, रावणे) २ शीज, चुकसान, पस
'जवादीर शहाजाकडे गाहाण आहे ते फरोच करणार पस्तु सर
कारचे तोशीस लागल' -समारो ११५९ [अर तदवीधू]

तोप—३ आनंद, समाधान, मनोचें शुभ, प्रसन्नता 'जो
प्राणसेम विषादु। तोपु देता।' -शा २११० [स] तोपक—
वि तोप देणारे, समाधानकारक, आनंद, प्रसन्नता देणारे, आल्हाद
दायक [स तोप+स टु=करणे] तोपण—न आनंदित, समाधान
पुण, प्रसन्न करणे [स] तोपणे—मकि तेंपुष्ट, आनंदित, प्रसन्न
हणें, समाधान पावणे 'न्याहादिता तोपला अंतरा।' -उकि
(क) समुष्ट करणे, आनंदित, प्रसन्न करणे 'तोपोनि प्रसुष्ट
वेईजे। अतिथीषा -शा १९१४८ [स तोपणे] तोपित—वि
तेंपुष्ट, प्रसन्न आनंदित केलेला [स]

तोपक—शी बैठक विधाना अयरुण 'गाया तोपक लोड
डेंडुनि मनी मानीतसे वैमका।' -द्वनाथष्ट विधिनिंदा ७ [का
तुक्=अयण रमकण]

तोपु—ट्ट—न तगादा, लजडा, निकडीची मागणी 'अमरास
समस्तस कजपचीच तोष्ट लाविले आहे' -वाडवाका २३५१
[त्वष्ट]

तास्तदान तास्तान—न १ काडपुणे शटुनीची दारु इ०
सामुग्री 'वण्याची कवेस शायन्यानांगी चामड्याची पिशवी
२ दसर देवघाची कापडाची पिशवी ३ शेतकऱ्यापळवी
सामानसुमान टवण्याची पिशवी -वि आगडेव, गलेलड
[का तोशान+दान] (एखाद्याचे) तास्तदान वाढणे—१ (एखा
द्याचा) बडजाव, ऐश्वर्य वाढणे २ (एखाद्याची) देवपूजा, जप
इ० प्रत्य वाढणे ३ (एखाद्याचे शरीर) लज व हनु दोणे

तोमास—शी मुक्कान तोशीस
तोस्तदान—न पिशवी, (प्र) तोसदान पहा
तास्तान—न (कर) तगादा, लजडा, निकड तोष्ट पहा
'मास्यामागे तोस्तान लागू मने.' [त्वष्ट]

नोहमन—शी १ खोटा आरोप आळ काळट, फिटाल
२ (व्यापक) (व्यापार इ०कात आलेला) तोटा, टोकर चुकसान,

डुईयाचा पाला, अनर्थकारक, दु खदायक, हादिकारक गांध, प्रमग
[आ तुहमा]

ताळ—३ (गो) १ टोळ २ पिंथाळा व लाव पन्हाळ
तोळपंदी—शी हातत पालण्याचा बावीसारखा शिवाचा
एक दागिना 'तोळपंदीया दाखले।' -कालिदापुराण २७५८

ताळया—३ १ (वाय्य) जाड, अवजड दिसणारा खाव
२ खागाखालील उपडे, उरली, तळखडा 'पयरागाचे तोळप
पायीं दडविले मरगजस्तमें।' -सुसमा २५७ -ह ३४१२० ३
(व्यापक) (दिगज्जान असाधारणपणे, विदोप) जाड व भर
दार असा हात, पाय, छाटाचे खोड इ० ४ धडपुष्ट, गरगरीत,
भरदार, प गोंडम घरीर ५ गवड्याचा आळ्या, लवक [तुळ=
तुळई]

तोळा—३ (सोने, चांदी इ० मौल्यवान पदार्थांचे) वजन कर
ण्याचे, वजनाचे एक परिमाण हा सोळा मापाचा किंवा ऐशी रतीचा
अमता असें प्रयातवर्गेन आहे त्यावरून याचे वजन १०५ (द्रोय)
मेन हातें व्यवहारात जवाहिर्याचे बारा माप (मासे) मिळून टोळा
होतो त्यावरून त्याचे वजन २१० मेन ठरतें निरनिराळ्या
व्यापाराच्या प्रती, शहरीं ताळयाचे निरनिराळें परिमाण आहे तें
पुढे दिने आहे—पुणे, अमदावाद १९३॥ (द्रोय) मेन, अहमदनगर
१८८॥ (द्रोय) मेन सिंधप्रात १८०॥ (द्रोय) मेन जाल्ना १८४॥
(द्रोय) मेन मुम्बई १८० (द्रोय) मेन बलकला १०१ ९६६६६
-उभ १९८ [न तुळ] मासा—(प्रकृति स्वभाव इ० बाबो)
स्वरूपमा, माजूवपणा दरोविणारा शब्दसमूह हाची प्रकृति—
रोगाची भावना होळमासा आहे -याचा स्वभाव, हाची प्रकृति
अगदी लुळक बाणांमहि विषडण्यातकी माजूक आहे 'मासा
पाहणे—रुपण हाताचा जड असणे तोळेपरी—किवि (ना)
एखादें काम करण्याचे बाबानें मान भापळ्या एवढे शुन्य अशा
अर्थी 'गांठी पचावयास सागा मान देणेंथिणे मात्र तोळेपरीच।

तौडळ—ज्ञान (प्र) तवकत्र पहा
तौरीर—ळ, तौखार—ळ—न तवरीर इ० पहा
तौताक—सवताक पहा
ताडू—मिनि मुक्ताच माताच ओडयाच वळापुर्वी
तापधन, तौपावेता, तौबर—किवि तौपावेत तौपावतो,
तौवर पहा

तौर—३ तोप डोल, दिमाख, गवे
तौरी—वि रागीट चिडखोर, ताप (प्र) तवरी पहा
तौर्यत्रिक—न कृत्य, गीत व वादन या तिहींचा समुदाय
'तौर्यत्रिकावधित आमुनि पत्तनाते।' -वारक्षरुत हकिमणी
स्वरवर २७ [स]

तौल्य—न. बरोबरी, साम्य, सारखेपणा, अनुसृष्टता, तुल्यता [सं]

तौल, तौलें—न (राजा) (विल) तबशी, तबसे पडा
त्यक्त—वि टाकलेला, सोडलेला, त्याग केलेला, सोडून,
टाकून दिलेला [सं] त्यक्तोदर—वि ज्याने एखाद्या गोष्टीवर
पाणी सोडले आहे, नाव टाकले आहे, संबध सोडला आहे असा
' अंगी वैराग्यविवेक । ब्रह्मालागी त्याकोदरू । ' —एमा १ १६५
[त्यक्त+उदर=पाणी]

त्यज(जि)णें—सक्ति टाकणें, सोडणें, त्याग करणें ' तें
काही न त्यजे अधिक । गोवीचि पडे । ' —ज्ञा १८ १३१ [सं
त्यज्=टाकणें] त्यजनीय—वि टाकण्यास, सोडण्यास योग्य
[सं] त्यजिणें—सक्ति सोडणें, टाकणें, त्याग करणें, टाकून देणें
' पूर्वी धर्म न रुचला त्याजला निपटून तो अनाडुबला । ' —गोकर्ण
४१ ११

त्यंड—किवि (कों) टिकवून
त्यह्दांटीं—किवि (कों) तेथून ' मे तुला त्यह्दांतीं खाऊ
पेऊन येन ' —लोक २ २३

त्या—सना १ तो, ते या सर्वनामांचे सामान्यरूप २ ती या
सर्वनामांचे अनेकवचन

त्याकां—मना (कु) त्याना
त्याग—उ १ सोडणें, टाकून देणें, बर्जणें २ (वेदांत)
कर्मफल सोडून देणें ' यया कर्मफलत्यागते । त्यागु म्हणती पें जाणते ।
एव त्याग सन्यास वृत्ते । परितबिले । ' —ज्ञा १८ १३५ ३ दान,
अर्धे, विदागी, सभावेना ' पदोपदीं नाता त्याग । ' —एस्व
१५ १२८ ४ गोंधळी, भराडी, कौतल इ० वना त्याच्या कामा
बद्दल वाचव्याची विदागी, मजुरी [सं] भोग्य—उ उपभोगणें
व ह्मन्यास देणें, दान करणें [सं त्याग+भोग=उपभोग]
त्यागभोगापुरता—वि उपभोग घेण्यास व हुलन्याला देण्यास,
दान करण्यास पुरेष्ठ श्वरा (पैसा, संपत्ति, धान्य इ०) (त्याग
भोग+पुरेष्ठे) त्यागभोगें—सक्ति १ सोडणें टाकणें, पर्जणें २ (कान्य)
टाकणें, उत्सर्ग करणें (मल, विष्टा इ०) ' लापूळ उभारून घावि
अल पतन । त्यागिले धीरे लेडवि त्यावेडीं । ' [त्याग] त्यागी—
वि १ सत्तार व सात्तारिक बंधनें ज्याने टाकिलीं, तोडिलीं
आहेत अगा (मनुष्य), निरक्ष, वैराग्यलुक्त २ दान देणारा, दान
धूर ३ गोडले, त्याग केला अदि ज्याने अगा (मनुष्य)
(समासांत) कन्यागी=कन्याचा त्याग फळा आंदे ज्याने असा,
—कर्मत्यागी=युत्यागी=दरात्यागी इ० [त्यागने]

त्याजण—न (कु) एव दानिना
त्याजी—वि देणारा, दान करणारा, दानधूर ' त्याजी जो
धनदापी गृह्त जे त्या जीव ऐसे गणी । ' —र ० [सं त्यज्]

त्याज्य—वि टाकण्यास, सोडण्यास, त्याग करण्यास, बर्ज्य कर
ण्यास, टाकून देण्यास योग्य, शक्य, इष्ट, आवश्यक्त ' पे त्याज्य
त्यजावयालागीं । जाणावी जरी अनुपयोगी । ' —ज्ञा १६ २१४
[सं] स्वर—उ (संगीत) विवादी स्वर

त्यापक्षीं, त्यापेक्षां—किवि त्या कारणावरून, त्यामुळे,
सबर [तोमपक्ष]

त्यापासून—किवि (कान्य) तन्हापासून ' त्यापासून
देहानें वाचनें प्रेमयुक्त चित्तानें । विप्रासि सौमिमयेया भी पूजितसे
सदैव चित्तानें । ' —मोअनु ७ १०५

त्यालें—सना (खा) त्याला [त्याला]
त्याशीं—सना (खाडी कोळी) त्यातून ' त्याशीं युगभद्र भद्र
काय निघाला । ' —मसाप १ २ २०

त्यास—किवि त्याकारणामुळे, त्यास्तव, म्हणून, त्यामुळे,
तशांत —पया २४४

त्याहां—किवि (कों राजा) तेथे
त्याहांटीं—किवि (कों राजा) तेथून
त्याहास—सना (व) त्याना
त्याहीं—सना (कान्य) त्यानीं ' त्याहींच ते सकळ ब्रूति
नाम केले । ' —र १ [तो, ते]

त्याहीया—सना (खा) त्याचा [तो]
त्याहीस—सना (व) त्याना
त्येंचो—मना (कु) त्याचा
त्यो—मना १ (कुल) तो २ (कों राजा गो) त्या
प्रया—खी १ लाज, विनय, मयादिशीलता २ संवोध,
ओशाळगत, लाजेरपणा, ओशाळीक [सं]

त्रय—न तीन वस्तु, व्यक्ती इ० काचा समुदाय, त्रिभूत,
त्रिवर्ग [सं]

त्रयस्थ—वि तिन्हाईत, पसभेदातीत, (दापापैर्षी) कोण
त्यादि पशुस न मिळालेला, सत्स्थ

त्रयी—खी १ (व्यापक) त्रिधाचा समुदाय ' युगीं देवा
त्रयी राविरी । युगीं लोकीं त्रिपुटी पाडिली । ' —ज्ञा १८ ८१७
२ वाप, आज्ञा व वयसा असे अनुक्रमानें यणारे तीन पूर्वज ३
आदे, आज्ञी व वयसी या तिन्ही समुच्चयानें ४ ऋक् यजुस्
व साम हे तीन वद ५ राजनीतीच्या आन्वीक्षिकी, ग्रंथी, वार्ता व
दडनीति या चार प्रकारांपैर्षी दुसरा प्रकार सासव धर्मेविषया त्रिधा
धर्मधर्मेचित्रार असे म्हणूनत आन्वीक्षिकी, वाता व दडनीति हे
शब्द पडा [सं] (वात्र) (एरावाची) त्रयी उद्धरणें—
(एनावाला) आर्द्रापावळन दिव्या देणें, त्याचे पितर उद्धरणें
यामावर्त—धर्म—उ अग्यज्ञान्याम या तीन वदति सांगितलेला
धर्म, वेदोक्त धर्ममार्ग ' म्हणतनि मन एकविण । हे त्रयीधर्म

अकारण । 'हे यज्याग तिन्ही वेदांनी विदित असल्यामुळे या मार्गास प्रथीधर्म असें खेने नाव आहे' - गीर २८० [प्रथी+धर्म] प्रथीमध्ये उगधलेला-वि १ तिन्ही वेदात पारंगत असलेला २ (उप) चोरी, चढाडी व शिनळकी या तीन गोष्टीत कुशल असलेला

त्रयोदश-वि १ तेरा २ तेरावा [त्रयोदशान] गुणी त्रिडा-य पान, सुपारी, काप, जुना, लवंग, बलदोहा, जाय फळ, जायपत्री, केशर, पदाम, कस्तुरी, कनोळ व सोबरे या तेरा पदार्थांनी युक्त असा विडा त्रयोदशाक्षरी मंत्र-५ तेरा अक्षराचा 'श्रीराम जयराम जयजयराम' हा मंत्र त्रयोदशा-५ मरणांनंतर तेराव्या दिवशी करावयाचे यत्नांचे भाद (वित्त) तेरावा, तेरावे [म त्रयोदश=तेरा+अद्वय=दिवस] त्रयोदशी-भी हिंदु महिन्याच्या शुद्ध व कृष्ण पक्षातील तेरावी तिथि [स]

प्रसरेणु-गुणी उन्हाच्या काळशात दिसणारा अत्यंत शुद्ध रज कण हा तीन द्वयुक्त मिळून सिद्ध होतो हे ब्रह्मनांच अत्यल्प व शुद्ध परिमाण मानले आहे आठ प्रसरेणुची एक लीक्षा व ५४ लीक्षांचा एक मन होतो [स]

प्रस्त-वि १ दासलेला, गाजलेला, उद्दिप्त, निंदीरीस आलेला २ भ्यालेला, पावलेला [स] प्रस्त(द्विष्टि)-ही (वृत्त्य) वरच्या पापण्या वर व खालच्या खाली ठेवून पुढे सारखी फिरविण्याचा अभिनय

प्र(त्रा)हाटणे, त्राहाटणे-उक्ति १ मारणे, नायनाट करणे 'अहकाराचे त्राहाडी' - शाप ११८ २ (वाचे, नगरा इ०) सोडण्याचे वाजणे, वाजविणे 'आज्ञापिता दुर्योधने' रणभेरी त्राहा दिल्या । '३ सैन्य इ० सिद्ध करणे -मनसो [स तद्]

प्रागडे-न कुलगडे, ल्वाड त्याच्या गळ्यात प्रागडे आले ' [स त्रि+अग]

प्रागा-५ दुसऱ्याचे मुक्कान व्हावे म्हणून किंवा दुसऱ्यावर लपका यावा म्हणून सत्तापाच्या भरात स्वतःलाच दुखापत करून घेणे किंवा स्वतःची हानि करून घेण्यास तयार होणे, डोक्यात राख घालणे (कि० करणे) याच्या उलट ज्ञासा यात दुसऱ्या पासून पैसे इ० उपाडण्याकरिता हात काण्याची धमकावणी दिलेली असत ज्ञासा अर्थ १ पहा [शु चाणु]

प्राटरु-न डोळ ताठ उघडून एकाच पदार्थाकडे, डोळ्यांना पाणी येईपर्यंत नासाचाकडे, इष्ट व्येयाकडे दृष्टि लावण्याची योग शास्त्रातील क्रिया -सयोग ३५५

प्राटिका-भी १ एक राक्षसी २ (ळ) न्यास की [स ताटन]

प्राण-न १ रक्षण, साभाळ २ रक्षण करण्याचे साधन, आधार 'एवंगुण लक्षण सात्त्विक भोज्य जाण' यादुष्याचे

प्राण। नीच नवे हे।' -शा १० १११ ३ नरकापासून तारण, मुक्ति, मोक्ष ४ अविश्वय जोराचा, नेटाचा, सर्व शक्ति एकवदन केलेला प्रयत्न 'एक क्षर सोढोनिया प्राणे' वगैरे नंदन उडविला ।' -जे १८ ७९ ५ सत्तापाने, त्वेपाने केलेली आदळभापट, आरडाभोरड इ० हातपाय झाडणे व घडफडणे ६ (जीर्ण वस्त्र, वस्तु, दुबळा मनुष्य, जनार इ० वात) राहिलेला, शिथळ असलेला दम, जीन, जोर, घडभाकटपणा, रात्व, ताकद, सार [स त्रा-प्राण]

प्राण-५ यत्ता, खळातील घोट्या 'पारा घाले घालिचे' निरुले पडिजे। मारा फोडून घालिचे। प्राणे ।' -वैद्यक ४

प्राणा-वि रक्षण करणारा, सांभाळ करणारा, संरक्षान सोडणारा, तारणारा, वाली, रक्षणकर्ता [म त्रा=रक्षण करणे]

प्राय-भीन १ रक्षण २ बळ, जोर, सत्ता, सामर्थ्य 'इसी विवेकाची प्राय फेडिली' वैराग्याची खाली काडिली ।' -हा ३ ५० ३ आधार, आश्रय ४ किंमत ५ (ळ) क्या 'पेक-ण्या आणि जया (मेळ नाही घेऊन)। तो पाहुनी रितेया । नेची प्राय ।' -हा १८ ६६७ ६ व्यवहार 'मोक्षनि ४५ होये । तरी मोक्ष चव्द कां साहे । अज्ञानापरि प्राये । वाजगी याची ।' -अष्ट ३ १० [स त्रा]

प्रास-५ १ (सूर्य, अग्नि, उग्र औषध, ज्वर, कोष, इष्ट लोक इ० वापासून हांगारा) उपद्रव पोषा, हुस २ बटाळा, बोट, निळस, अशीति विचारी ३ मय, भीति 'पुढीं सदा हि ज्या नभिहाचा पार्श्वधर धरि प्रास ।' -मोका २ ८ [स प्रस्-प्रास] (वाय) प्रास प्रास करणे-जुलमाविद्ध पोमाटा, ओरव करणे प्रास प्रास देणे-अतिशय छळ करणे, जुलमाने सत्तावून, दैराग कपन सोडणे प्रासणे-उक्ति १ कटाळणे, प्रस्त होणे, जिविरीस येणे, जर्जर होणे, वेजार होणे २ प्रस्त करणे, प्रास होणे 'ते ते शत्रु म्हण्युनि मी नासी । सर्वतुल्य निघारे ।' -मुयादि ५ ४१ ३ भिजे, भय पावणे 'सौमिनि प्रासे शापास । जेसा म्हक सापास ।' -मोरा वनाहार रामायण १२१ [प्रास]

प्रासविणे-सक्ति प्रास देणे, गाजणे, छळणे, प्रस्त जर्जर करणे, सत्तावणे [प्रासणे] सामाचार-प्रास रु-वि नासदायक, बटाळ-वाणे, जिर्जरीचे, प्रास देणारे प्रासभूत-वि १ अत्यंत जाचक, नासदायक, जुलमी, बटाळवाणे, उपद्रवाकरक झालेले २ जुलमाने प्रस्त झालेला, छळलेला, गाजलेला, जिर्जरीस आलेला [प्रास+भूत=झालेला] प्रासि(सी)रु-वि १ प्रास दणारा, छटपणारा, गाजणारा, जुलम करणारा, दुस दणारा २ चिरक-खोर चिटणारा, चरफडणारा ३ एकलोहा, एकाग्रिय, समा जास जवजेल [प्रासणे] प्रासित-वि भ्यालेला, भयभीत झालेला [स]

ब्राह्मण—वि. पूरक, कुंभक, रेचक व केवल कुंभक या प्राणायामाच्या चार प्रकारांतील चौथा प्रकार. 'पूरक कुंभक ब्राह्मण रेचक। यथाशास्त्र युक्तीचेनि सम्यक्।'—स्वादि १.३.२३. 'रेचक पूरक कुंभक। सर्वत्र सोडिती ब्राह्मणक।'—ह १६.६४. [सं. प्र३]

ब्राह्मण(हठ)णें—अकि. १ (काव्य.) मोठ्याने वाजविणें; (मगारा इ० वांघे) वजविणें. 'ब्राह्मणवित्या निद्याणमेरी। गगन गजें मंगळ तुरी।'—एरुस्य ७.७०.—मुशादि २३.११९.—ह २२.८७. २ आपटणें; बापटणें. 'आवेचो मुला ब्राह्मणितो। विसणेल हांका देती।'—हा १.१३३. ३ सिद्ध करणें. 'खचित पताका माहिचें। ब्राह्मणली नेणें मयंकपत्रें।'—वैसीस्य ९.७९. ४ चटविणें; पसरणें. 'रामपूजेची सामग्री। छेपें ब्राह्मणलीं तयावरी।'—वैसीस्य ८.११९. [सं. प्र३]

ब्राह्मणविणें—अकि. प्रतिष्ठेस चटविणें. 'पांडवे बापुडी। पांज फेलें फिती वेडी। पांजोनिया काडी। अंत्यें ब्राह्मणविली।'—सुगा २८१. [ब्राह्मणें प्रयो.]

ब्राह्मिब्राहि—अज्ञ. रक्षण कर। रक्ष! रक्ष! या अर्थाचे भ्यालेल्याचे उद्गार. ब्राहे ब्राहे; ब्राय ब्राय; ब्रास ब्रास अशीं हि या शब्दांचीं एकवचन रूपे लक्ष आहेत. 'नंद-नंदना ब्राह्मिब्राहि मज्जी।'—मुमु १९. [सं. ब्राह्मण करणे या भावुचें आक्षेपाचें द्वितीयपुर्वी एकवचन, द्वि.] ० ब्राह्मणें—अकि. अविशय कंटाळणें; विकारीस येणें; ब्रस्त होणें; बेजार होणें; जंजर होणें. ब्राहि भगवद्—अज्ञ. 'परमेधरा। या संकटांतून मला सोडीव। माझे रक्षण कर।' या अर्थाचे भ्यालेल्याचे उद्गार. [सं. ब्राह्मि=रक्षण कर+भगवान्=ईश्वरा] ब्राहि भगवद् करणें, कडून सोडणें—(एकाग्रता) व्याख्या तोंडून. 'ईश्वरा, मला या त्रासांतून-संकटांतून सोडीव' असे उद्गार निष्पण्यादत्तें सतावून, आसवून सोडणें; जंजर करणें. दे माय घरणी ठाय करून सोडणें. ब्राह्मिब्राहे—अज्ञा ब्राह्मिब्राहि पहा. 'म्हणे भरत हा राम। ब्राहे ब्राहे मेघदयम।'—बामन भक्तभाव २६.

त्रि—वि. तीन. विशेषतः समासांत उपयोग. जसे—त्रिपद—त्रिभुवन—त्रिलोक—त्रिकाळ इ०. [सं.]

त्रिक्—न. १ तिहींचा समुदाय; त्रय; त्रिभूत; त्रिवर्ग. २ (अंशगणित) एकापेक्षा अधिक अशा कोणत्याहि संख्येला तीन या आंकड्याने गुणवताना योजनावयाची संख्या. जसे—तीन त्रिक् नऊ, पांच त्रिक् पंधरा. ३ पाठीच्या कण्याच्या खालच्या भाग; माकड-हाड. ४ जेथे तीन रस्ते, तीन नद्या, तीन पदार्थ, निव्वस एकत्र मिळतात, दोराल असे स्थान. [सं. त्रि]

त्रिक—न. (कर.) (दिगाकर) रदाटाच्या तीन फेऱ्या होतील इतकें सुत. 'एक त्रिकभर दोरा मला दे.' [त्रि]

त्रिकट्ट—अन. सु३. मिरे व पिंपळी ह्या तीन औषधींचा समुदाय. [सं. त्रि+कट्ट]

त्रिकप्रसव, त्रिप्रसव—वि. एकामागून एक असे तीन मुल्ये होऊन नंतर जन्मलेले (अपत्य). हे अशुभ मानितात. [सं. त्रि+प्रसव=जन्म]

त्रिकरण—न. कर्मदियें, हानेंदियें व अंतःकरण अशा तीन प्रकारच्या कर्णांचा, इंद्रियांचा समुदाय. 'जरी भक्ति असे वृद्धेरी। त्रिकरणसहमानसी। तोचि लाघे ईश्वरासी।'—युच २.२७८. [सं. त्रि+करण=इंद्रिय] त्रिकरणशुद्धि—अ. तन, मन, पन या तिहींची शुद्धि.

त्रिकर्ण—वि. दोन कान असुनहि एका कानास एक देठ फुटलेला असतो असा (घोडा); घोड्याचा हा दोष अशुभ मानिला आहे.—मसाप २.१.५.७. [सं. त्रि+कर्ण=कान]

त्रिकर्म—कर्म—नमन. ब्राह्मणांच्या षट्कर्मपंक्ती क्षत्रियादिकांना विहित मसलेलीं अभ्ययन, दान, व याजन हीं तीन कर्म. [सं. त्रि+कर्मन्] त्रिकर्मा—वि. ब्राह्मणांच्या षट्कर्मपंक्ती अभ्ययन, दान व याजन हीं तीनच कर्म करण्याचा अधिकार असलेला (क्षत्रिय, वैश्य इ०). [त्रिकर्म] त्रिकर्म—नमन. नित्य, नैमित्तिक व काम्य अर्धीं तीन प्रकारचीं कर्म. [त्रि+कर्म]

त्रिकांड—वि. १ तीन पैरी असलेला (छत्र, बांधू इ०). २ तीन प्रकारें, भाग असलेला (मंत्र, पोसा). ३ कर्म, उपासना व ज्ञान हीं कांडें, प्रकरणें असलेला (वेद). 'तुसा अवुद्धताच इमस्त। सवे छन्दे करी गनत। वेदासुकारें निरतत। त्रिकांडीं बोलू गजैत।'—एभा १९.२. [सं. त्रि+कांड=भाग] ० वेद—३. कर्म, उपासना व ज्ञान या तीन कांडींनी युक्त असा वेद. 'ज्ञानभक्तिकर्मकांड। वेद त्रिकांडनेमस्त।'—एभा २०.७१. त्रिकांडडया—पु. त्रिकांड=डया पहा. त्रिकांडडया चमक—पु. (ल.) पराकमी योद्धा. भीमाचा नातू त्रिकांडचा बभल ह्याजवळ युद्धासुभी म्हुणजे फक्त तीन बाण असत यावरून अतिशय शूर अशा योद्ध्याला उद्देशून हा शब्द योजितात.

त्रिकाळ—अ. १ भूत, वर्तमान व भविष्य हे तीन काळ. २ सकाळ, दुपार व संध्याकाळ ह्या दिवसांतील तीन वेळा. ३ क्रि. १ सकाळ, दुपार व संध्याकाळ अशा तीन वेळीं. २ भूत, वर्तमान आणि भविष्य या तिन्ही कार्यी. (साम्नासांत) त्रिकाळ—पूजा—स्नान—नैवेद्य संध्या—भोक्ता—भोजी—स्नानाधी—रक्षक इ० [सं. त्रि+काळ] ० दुर्दा—वि. योगादिकलांने भूत, भविष्य व वर्तमान जाणण्या, दाखविणारा; सर्वज्ञ. [सं. त्रि+काळ दुर्दा=पारण] ० स-नाता-वेत्ता—वि. त्रिकाळदर्शी पहा. [सं. त्रि+काळ+ज्ञा=जाणणें] ० ज्ञान—न. भूत, वर्तमान व भविष्य या तीन काळांचे (योगिक यत्नांने होणारे) ज्ञान. त्रिकाळी—क्रि. उद्गारा;

माध्यान्ह होऊन गेल्यावर वन्याच वेळीं; विशेषतः जेवणाच्या वेळीं हा शब्द वापरतात. जसे-त्रिकाळी भोजन केल्यामुळे प्रकृति ठळकी. त्रिकाळ्या, त्रिकाळानें अशा विभक्तिप्रत्ययांत रूपांचाहि या अर्था प्रयोग करतात. [त्रि+काल]

त्रिकाळी-सौ. एक फुलडाढ. तिरिंगी पहा.

त्रिकास्थि-न. माकडडाढ. त्रिक् अर्थ ३ पदा. [सं. त्रि+अस्थि=डाढ]

त्रिकीं-किवि. एक या संख्येस तीन या संख्येने गुणतांना योजावयाची संज्ञा. जसे-एके त्रिकीं तीन. त्रिक् पदा.

त्रिकुट-न. प्र. त्रिकूट पदा. इडा, पिंगला व सुषुम्ना या तिर्हींचा एकभाव. -दंको. त्रिकुट शिखर-न. योगाम्यासमागां-तील एक चक्र. 'त्रिकुट शिखरी येऊनि जाणे'. -भंबाबाई रामदासी.

त्रिकुटी-सौ. १ तिर्हांचा समुदाय; त्रिकूट. 'हे शुण्डिय कोट्टी। देह धावूंची त्रिकुटी।' -हा १३.१०६८. २ कोरी, पहाडी व शिंदळची ह्या तीन अवयुगांचा समुच्चय. 'त्रिदोषीं सांढिले वारीर। त्रिकुटीं फिटल्या नगर। त्रिदाह निमालिया अंतर। जसे होय।' -हा ११.४११.

त्रिकूट-न. १ तिर्हांचा समुदाय; त्रिवर्ग; त्रयी. २ तीन शिखरें असलेला पर्वत. ३ इडा, पिंगला व सुषुम्ना या तिर्हींचा समुदाय, एकत्र. ४ कोरी, पहाडी व शिंदळची ह्या तीन अवयुगांचा समुच्चय; त्रिकुटी अर्थ ३ पदा. 'संथीता दखी त्रिकूट जळवी दुर्वासना खालवी।' -धामनविराट ७.१. ५ एक कार्य करणाऱ्या, एका मताच्या तीन भाषणांची जूट, गट. ६ (बैद्यक) कुंड, मिरा व पिंपळी यांचे एकत्र केलेले समभाग चुने. -योर १.१००. [सं. त्रि+कूट=समुदाय]

त्रिकूट-वि. ज्याच्या लळाटावर ओळीनें तीन भोवरे आहेत असा (घोडा) हा उत्तम समजला जातो. -अथप १.२५

त्रिके-किवि. एकाहून अधिक अशा कोणत्याहि संख्येस तीन या संख्येने गुणतांना योजावयाचा शब्द. त्रिक्, त्रिकी पदा.

त्रिकोण-उ. १ तीन सरळ रेषांनी मर्यादित अशी एक समतल आकृति; तीन बाजू असलेली सरळ रेषाकृति. -महमा ७. २ (सामा.) तीन कोन असलेली वस्तु. ३ -वि. तीन कोन असलेला; त्रिकोनी (पदार्थ, आकृति इ०). [सं. त्रि+कोण] सामाबद्ध-० मित्री-जी. (गणित) गणिताशास्त्रातील एक विभाग. त्रिकोणाच्या दिलेल्या विवक्षित अवयवांवरून राहिलेल्या अवयवांचा गणित करणे हे या विभागाचें कार्य आहे. याचा उपयोग मुख्यतः ज्योतिषशास्त्र, भोजनीशास्त्र व नौकाशास्त्र यांत होतो. (इं.) ट्रिंगोमेट्री. [सं. त्रिकोण+मिति=जी०] ० यात्रा-सौ. प्रयाग-क्षेत्रावरून त्रिप्रयागची विध्यावासनी, महासस्वती व महालक्ष्मी, या देवतांची स्थळे आहेत त्यांची यात्रा. -सीप्र ९८. [त्रिकोण+

यात्रा=यात्रे] -यासन-न. धर्मांगन घालून बसल्यानंतर पाय पसरित पसरित डुंगणापासून सुमारे एक हात लांब अंतर पडेल असे दोन्ही पायांचे पंजे दूर करावे म्हणजे हे आसन होते. या आसनाने कमरचे बंद मजबूत होतात. -संयोग १३१. [सं. त्रिकोण+आसन=बसणे] -णी-कांस-मिंग-चीन. (पदार्थ.) पनत्रिकोणाकार मिंग; याचा प्रकाशाचे प्रत्यकरण करण्याकडे उपयोग करतात. (इं.) प्रिस्म.

त्रिवंड-न. स्वर्ग, मृत्यु व पाताळ या तीन लोकांचा समुदाय. -वि. तीन तुकडे पाडलेला. 'कृष्णे वाण सोडिला पाही।' शुळ तोडिला तीं ठायीं [संथिचि पाडिला भोई। तीं ठायीं त्रिवंड।] -गुरव १२.११५. [मं. त्रि+वंड=तुकडा, भाग]

त्रिवुंड-वि. तीन कोपरे, हुंड असलेला. [त्रि+हुंड]

त्रिगण-उ. १ मनुष्याने आमुच्यांत साधावयाचे धर्म, अर्थ व काम हे तीन पुरुषार्थ. २ मनुष्याच्या देह, मनुष्य व रासन या तीन कोटि, प्रकार, रंगे. [सं. त्रि+गण=समुदाय]

त्रिगत-उ. (नाटय.) त्रिपक्ष, सुवर्षार व पारिपार्श्व यांच्या संघादाचा, नाटकांतील भाग. -भक्तमुनिप्रणीत नाटयशास्त्र, आमुदत भाषांतर अध्याय ५४. २३. [त्रि=तीन+सं. गत=गेल्या]

त्रिगतिक-वि. स्थलचर, जलचर व वयोमचर अशा तीन प्रकारचे (प्राणी) -मुलांचा व्यवहारबोधा.

त्रिगुण-उ. १ (वस्तु, प्राणी इ०) कांच्या ठायीं असलेले) सरव, रज व तम हे तीन प्राकृतिक गुण. 'ते प्राणिये संव स्वभावे अनादिमायाप्रभेने। त्रिगुणाचेनि आपवे। बळिले आह्वाती।' -हा १०.५६. २ माधुर्य, ओज व प्रसाद हे ब्राह्मणांतील तीन गुण. -मुलांचा व्यवहारबोधा. -वि. तिष्य. [त्रि+गुण]

गुणातीत-वि. मत्त्व, रज व तम या तीन गुणांनीं हि अलिप्त; ब्रह्मस्वरूप; ब्रह्मोद्भूत 'स्थितप्रज्ञ भक्तिमान् किंवा त्रिगुणातीत पुरुषाचीं अवयव्हीतें इतरत्र जीं वर्णनें आहेत तीं हि याच अवयव्ही आहेत.' -योर २४०. [सं. त्रि+गुण+अतीत=पलीकडे गेलेला]

-प्राप्तक-वि. तीन गुणांनीं बनलेली; त्रिगुणरूप (माया, प्रपंच इ०) [सं. त्रि+गुण+आत्मा]

त्रिगुळ-उ. ब्राह्मणांतील एक पोटजात तिरगुळ पहा.

त्रिघात-वि. (गणित) एका संख्येस त्याच संख्येने दोनदां गुणून आलेला गुणाकार. घन (गणित) पहा. [सं. त्रि+घात=गुणणे]

त्रिचरण-विउ. अग्नि, अग्नीस तीन पाय असल्याचें वेदादि ग्रंथांत वर्णन आहे त्यावरून अग्नीस हे नांव आहे. तीन पाय असलेला. 'मग त्रिचरण चेतविला। आकाशपथें धावती ज्वाळा।' [सं. त्रि+चरण=पाय]

त्रिजग, त्रिजगत, त्रिजगती—नक्षी ३३३, गत्युषपाताळ
ह तीन लोक, त्रैलोक्य 'ते दान या त्रिजगतीं । राजत पै ।'—हा
१० ११३ 'त्याचे दोळ एकता वरिष्ठ । भक्त होती त्रिजगतीं ।'
'आत्मी स्वयनं त्रिजगते ।' [स त्रिजगत्]

त्रिजात—न शालचिनी, तमालपत्र व वलदाढ ह मंगल्य्याचे
तीन पदार्थ समुच्चयाने

त्रिज्या—स्त्री (सुमिति) बळ्याच्या मज्यापासून परिया
तील कोणत्यादि बिंदूयेंत काढलेली सळ रया [स]

त्रितय—न तिपाचा समुदाय, त्रय, त्रिकूट [स]

त्रिनायिक—वि (रासा) ज्याच्या पट्टेने तीन जातींचीं
तारें आहेत असा (पदार्थ) [न त्रिनायक]

त्रिनाय—पुअर आधिदैविक, आध्यात्मिक व आध्यात्मिक
अशीं तीन प्रकारचीं दुखें त्रिपिताप तापत्रय पदा 'ऐंसें
कडुकरिकेसरि । त्रिनापतिभिरतमारी । श्रीरीखलनदरी । कोल्लें
तेणें ।'—हा १० ४२३—अफला ५९ [स त्रिनाय=उ ख, पीडा]

त्रिताल—पु (वाय) एक ताल, ठेका हात सोळा माना
व चार विभाग आहेत [त्रिताल=ठेका]

त्रितिकांड्या—पु (अशुड) (प्र) त्रिकांड्या त्रिकांड्या
पहा [त्रिकांड्याहल शुभनें रुड]

त्रिजंडी—पु १ सन्याशातील एक प्रकार त्या प्रकारातील
सन्यासी हा दिपा, सुन व कच्छ या तीन वस्तूंचा त्याग करित
माहीं व यास पुन्हा पुद्गलधामात येता येत अशी समजूत आहे
२ (ल) काया, वाचा व मन या तिघावर ज्याने लावा शिवलिंगा
वाहे असा संपत्ती पुरव ३ तीन दह धारण करणारा [स त्रि-
दह=काठी, निम्रद, लावा]

त्रिदल—ल—नि १ तीन दळे, पाने असलेले, तिपानी २
देशावर तीन पाने असलेले (त्रिदलपत्र इ०) [स. त्रि+दल=
पान] • पुजा—स्त्री त्रिदलाने, शिवदलाने केलेली शंकराची
पूजा 'त्रिदलपूजा ह्रदामिदक । त्या पुण्यास पार माहीं ।'
[स त्रि+दल+पूजा]

त्रिदश—पु वेव, सुर 'मोहिलीसद्वधू त्रिदशाचीं । आशुभी
न नरलें मुग्धाचीं ।'—नामन वसुध्वा १ • 'त्रिदशा विबुधा
सुरा'—अमर [स]

त्रिदश—ठ—पुअर आध्यात्मिक आधिदैविक व आधि-
भौतिक दुसरे त्रिपिताप तापत्रय 'त्रिदह निमाल्या अतर ।
जेंसें होय ।'—हा १० ४३९ [स त्रि+दश=द=ताप उष्णता]

त्रिदिन—न तीन दिवसांचा अवधि, वाळ [स त्रि+दिन=
दिवस]

त्रिदोष—ख—पुअर १ कफ, वात आणि पित्त हे शरीरात
असणारे तीन दोष धातु 'त्रिदोषीं ताळिले शरीर ।'—हा १६

४३९ २ वात, कफ व पित्त या शरीरातील तीन दोषांचा
एकाच वेळीं झालेला आघ, सत्रिपात 'धातयाही गेल्या शरण ।
त्रिदोषीं न धुके मरण ।'—हा १६ २१५, 'अमना शपराध
आणीं नय मुखा । वदता त्रिदोषा पात्र झाले ।'—य ५४२
[स त्रिदोषी] • धातु-त्रिकार-पु त्रिदोषाचा क्षोभ त्रिदोष
अथे २ पहा

त्रिधा—स्त्री (प्र) त्रिग त्रिधा पहा

त्रिधा—वि तीन प्रकारचा, त्रिविध 'एव कर्म कर्ता ज्ञान ।
या त्रिर्धे त्रिधा चिन्ह । दात्रिले तुन घुनन—। चक्रवर्ती ।'—हा
१८ ६८९—एमा ३ ७८—त्रिवि तीन प्रकारांनी, तीन मार्गांनी
[स]

त्रिधातुक—न कफ, वात व पित्त या तीन धातूंनी बन
लेले शरीर 'एसा जो भक्तु होय । तयाचे त्रिधातुक हें जे जाये ।
—हा ११ ६९९ [स त्रिधातु]

त्रिधारी निवडुंग—पु निवडुंगातील एक भेद याला तीन
पारा असून धारेच्या कोडवर कपि असतात याचीं मोठमोठी धेंडे
होतात यातून पुष्कळसा पाटरा चीक निघतो याच्या चिक्कत
सोमल शुद्ध करतात मुंबईकडे दिवाळीच्या दिवसात याचे हुकडे
करून त्यात घांती पेटवितात—वयु ४ ३

त्रिनयन, त्रिनेत्र, त्रिलोचन—वि तीन डोळे असलेला,
(शंकर, महादेव) [स त्रि+नेत्र, नयन, लोचन=डोळा]

त्रिपताक(दस्त)—पु (दृष्य) हाताचीं सर्व बोटे ब्रह्म
पसहून किंचित् आखडून व करणजीनवळधें बोड वाकवून करितात
तो अभिनय [स त्रि+पताका+दस्त] त्रिपताका—स्त्री पंच
बोटाचे तीन भाग (दोन दोन बोटाचे दोन, व अंगुष्ठाचा एका, असें)
करून निशाणाचे तीन करारे करणे 'त्रिपताकाधिया क्षुणा ।'
—माए ४१५ [स त्रि+पताका]

त्रिपद—न तीन पदांचा, शब्दांचा समूह, तर, त्वम्, असि
या तीन पदांचा समुच्चय अवबरी त्रिपद शोध न घडे ।'—परमा
२ १३ [स त्रि+पद=शब्द]—वि १ तीन पात्र असलेला ३ तीन
चरण असलेला (श्लोक कविता) ३ (अकाणित) उणे, अधिक
चिन्हांनीं सयुक्त अशी तीन पदांनीं युक्त (सख्या इ०) [त्रि+
पाय=पद चरण] • भूमि—स्त्री (विष्णूनें वासनायतारात बलि राजा
जावून घेतली) १ तीन पावलांची जमीन म्हणजेच रवर्ग मल्लुव
पाताळ ह तीन लोक [त्रि+पद=पाऊल+भूमि=जमीन] • शोघन—
न तर त्वम् व असि या तीन पदांची चिकित्सा, शोध, समीक्षा

त्रिपदा—स्त्री तीन पदांचा गायत्री छंद 'त्रिपदा, त्रिकाळी
अच्ये दता । त्रैविद्या तत्त्वता त्या नाव ।'—एमा ११ १३३०
[त्रि+पद=भोज] • जप—पु गायत्री मंत्राचा जप त्रिपदाजपें पवित्र

पूर्ण । या लगी वेदां विवासस्थान ।' - एषा ११ १३८०
[त्रिपदा+अप]

त्रिपदी—स्त्री तीन पायाची घडारी, त्रिवेई [स त्रि+पद]

त्रिपक्ष—वि उपर पक्ष

त्रिपर्ण—उ पक्षसोबत शाह याला एका देवावर तीन पांने असतात म्हणून हे नाव -वि तीन पांने, दोळे असलेल्या [स त्रि+पर्ण=पान]

त्रिपाद—उ अग्नि [स त्रि+पाद=पाय]

त्रिपाद—उ एका राशीत ज्याच्या तीनचतुर्थांश अन्नाचा समावश झाला आहे असे कृत्तिका, पुनर्वसु इ० नक्षत्र -वि एका राशीत ज्याच्या तीन चरणांचा समावेश झाला आहे असे कृत्तिकादि नक्षत्र [स त्रि+पाद=पाव भाग] अन्नापूर्ण—त्रिपाद नक्षत्र असताना मरण येणे, मृत्युपावणे हे अनुभ मानिले आहे त्रिपादभूमि—स्त्री त्रिपदभूमि पहा

त्रिपाथे—उ प्रसाराचे वृषकरण करण्याच्या उपयोगाचे काचेचे—तीन कडा असलेले—भिग (इ)प्रिसम् [न त्रि+पाथे=वाज]

त्रिपुच्छ—मत्तक पहा

त्रिपुट—ताल—उ (ताल) कनाडकी संगीततील एकताल हाचे मात्राप्रकार १, ८, ९, १०, ११, १३, असे आहेत त्रिताल पहा

त्रिपुटा—ग्री (वेदात) एक जर नसेल तर बाकीच्या दोघांची सिद्धि होणार नाही अशा तऱ्हेने एकमेकांशी संबद्ध असलेल्या तीन गोष्टींचा समुच्चय, कर्ता, कर्म व क्रिया अशा तबयाने परस्परांशी संबद्ध असलेल्या त्रिपाथा समुदाय त्रिपुटी अनक अद्वैत असे—परमेश्वर, आत्मा व जगन हेय, ज्ञाता व ज्ञान, ज्ञेय व ज्ञ्यता व ध्यान कर्ता कर्म व क्रिया, दुरय, इष्टा व दर्शन ब्रह्म माया व जीव लक्ष्य लक्षिता व लक्षण साध्य साधक व साधन, उपमा उपमेय व उपमान तत्स्येवाहम् तत्स्येवाहम् व तत्स्येवाहम् इ० 'परी अज्ञानाच्या परी। अन्यथा ज्ञानाचे चित्र उडी। तेथे चित्तरागे हे त्रिपुटी। प्रसिद्ध जे का ।' - हा १८४६० ब्रह्मची त्रिपुटी वाढवी सदा ।' - एषा २४५९ ज्येयच्याता ध्यान। हेय ज्ञाता ज्ञान। जुरे अन्य भजक भजन। म्हणे त्रिपुटी जे - ति विवरोनि। तत्स्य वाणी निगमाची ।' 'परमेश्वर, आत्मा जगन् या त्रिपुटीच्या स्वरूपावद्दल वदर शास्त्राच्या ज्या नव्या नव्या रूपाना प्रसिद्ध झेत आहेत -'टिळे ४४८४ [स त्रि+पुट]

कारण—न त्रिपुटी 'जये ज्ये ज्ञाता ज्ञान निश्चित। ज्येयच्याता ध्यान मादकत। त्रिपुटीकारण नाही ज्येय निज तये निज बाळा । [त्रिपुटी+कारण]

त्रिपुङ्गु—उत जैव आपल्या कपाळावर भस्मान आडवे तीन प ओढून करतात, ते विन्ह रामानुजपथी वैष्णव आपल्या

कपाळावर गांधावदामा तीन उभे पों लावून करित न तो त्रिक विन्ह -वि कपाळावर भस्माचे आडवे पों त्रिधा गांधावदामा तीन उभे पों धारण करणारा [स त्रि+पुङ्गु=पु] धारी-वि कपाळावर त्रिपुङ्गु धारा करणारा, रामानुजपथीय वैष्णव [स त्रि+पुङ्गु धाम्नि=धारण करणार]

त्रिपुर—न एक प्रल याचे आधुनिक नाव त्रिपरा असे आहे त्रिपुर—१ १ या नावाचा एक देव। यास दारुने मारले २ त्रिपुरसुतांनी तीन नगरे - २ 'त्रिगुण - पुर्वी वेदिला ।' - हा १०२ ३ कार्तिकी पौर्णिमेस दत्तात्रा दीपमाळवर ४ यथा इतर बापू इ० काचा लावतात तो मोठा दिवा ५ शिवरात्रीस त्रिया सप्तपुंड्रे लावितात त्या दाती, दिवे ५ दत्तात्रासमोर उभा रेल्या दीपस्तंभ दीपमाळ [स] बारि-उ त्रिपुराचा नाश करणारा, दार - नेमो के धीत्रिपुरांनी। सांगितले जे ।' - हा १८१०११ [स त्रिपुर+अरि=शत्रु] त्रिपुरी पुनव-

पौर्णिमा—स्त्री कार्तिक शुद्ध पौर्णिमा या दिवशी दक्षतात त्रिपुर लावतात त्रिपुरोत्सव—न कार्तिकी पौर्णिमेस देवालयत त्रिपुर लावून करतात तो दीपास्तव [त्रिपुर+उत्सव] त्रिपुरय—उत्सव १ बाप आज व पगजा अशा तीन पिढ्या समुच्चयाने २ बाप आज व पगजा या तीन पुढ्यापैकी कोणीही एक [त्रि+पुर]

त्रिपुणी—स्त्री तीन कंग भालेली दाबर तिकण—णी पहा त्रिकला—ला—स्त्री द्रिदा बहदा व आवळकाठी यांचे समभंग चूर्ण [त्रि+कल=कळ]

त्रिगुणाल—उ (गे) न्यायासन जज्ज कोठे [पाठे इ द्रायव्यवल्]

त्रिनिया—स्त्री पाय मील एक दागिना दाड त्रिनिया चरणीं खाली गुुरवाळ ।' - बसा १५

त्रिभग—उ (शरीर इ०) तीन ठिकाणी राहणे, बाह्यविणे त्रिभा उभा रावले रूप ज्याचे। वसाचे मर्ती सवेदा ध्यान त्याचे ।' - हावि २०४१ या हनु रासरमि। दण माडुनी त्रिभगि ।' - रास १०७ [न त्रि+भग=मोडणे वक्त्रे]

त्रिभज्या—स्त्री त्रिज्या

त्रिभाग—उ जुना वाद व ताप ह तिन्ही मिश्रण वल्ला रगदा रदा, त्रिभग त्रिभागपणे खडा अस। त्रिभागसारित्तापि भाग। - हा ८१४४ [त्रि+भाग]

त्रिमातर—उ ग्रहांचा सूर्यांतून सूर्याच्या पूर्वेत त्रिबा पत्रिमेस १० ग्रहांचा चाला म्हणजे त्याला त्या दिग्चे त्रिभा तर म्हणतात - अर्थ २४ [स]

त्रिसुवन—न स्वयं मृत्यु व पाताल हे तीन लाक त्रिलाक्य त्रिजगत् 'का तीर्थे पिये त्रिसुवनी ।' - हा १०६ [स त्रि+

भुवन=लोक, जग] त्रिभुवनकीर्ति(रस)-३ एक आलुबंदीय
मात्रा द्विमुख, वचनाग, स्र, मिर्री, पिपळी यक्षणाचार व पिप
ळमूत्र हीं समभाग घेऊन, एकर वरून व खरून झालेल्या मिश्र
णास तुळशीचा रस, आल्याचा रस व धोण्याचा रस गाय्या तीन
भावना (पुटे) घाव्या म्हणजे हा रस तयार होतो, हा ज्वर व
सर्जिपास याचा नास करितो -योर १३०४ त्रिभुवन
गोसायी-३ शक्र, राम व दत्तात्रेय हे अवतार किंवा मच्छिंद्र
नाथ, जालंदरनाथ अववा एखादा विख्यात माधुसूय ह्याच्या सक्ती
योगावनाचा शब्द 'तो राम त्रिभुवनगोसायी। काय एक करूं न
शके।' [त्रिभुवन+गोसायी]

त्रिभोनलक्ष-न (ज्यो) पूर्वक्षितिजापासून ९० अंशावर
असलेले किंवा पूर्वक्षितिजापासून तिसऱ्या लक्षाचे स्थान

त्रिमल्ल-मरली-३ कर्नाटकातील एक नूत जात व तींतील
व्यक्ति तिरमली पहा

त्रिमात्रका, त्रिमात्रा-क्षीभव ३ काराच्या अकार,
बकार व मकार ह्या तीन मात्रा 'का जे एनाक्षरपणेसी। त्रिमात्रक-
चिधेडुसी। प्रणु होता गवैसासी। साकडला।' -हा १८.१५१०.
[स त्रि+मात्रा]

त्रिमाळिक-वि तीन मज्जे असलेले, तिरमज्जी (घर, दमा
रत ह०) 'तरी त्रिमाळिके धवळारें। कारां का।' -हा ५.११४.
'वर्षाकाळी पडेन्य धाडी। त्रिमाळिके पाडी धवळारें।' -एमा
२३.८५९. [स त्रि+माळ=मज्जा]

त्रिमि(मी)र-न (काव्य) अथार, (प्र) तिमिर 'वारले
हैं झाव त्रिमिराचें।' [स तिमिर अप]

त्रिमूर्ति-३ ब्रह्मा, विष्णु व शंकर हे तिधे त्रिमूर्त झालेली
मूर्ति, रूप, दत्त [त्रि+मूर्ति] (दि) ईश्वर, पुत्र व स्वरिप या
तिपाची वनेलेली मूर्ति [३ त्रिमूर्ति]

त्रियच्च-क्षी घारी, एक प्रकारची घुरी 'त्रियच्च नाम घारी
मरतड। ब्रधुरीसी।' -मर ८९

त्रियुक्पद-वि तीन पदे असलेला, तीन पदाचा, त्रिपद
(-वि) अर्थ ३ पदा [स त्रि+युक्=युक्तपदे+पद=सख्या]

त्रियोदशा-दा-क्षी (प्र) त्रयोदशी त्रयोदशी पहा
त्रियोदशा-३ तरावें, (प्र) त्रयोदशा त्रयोदशा पहा
त्रिराजिक-३ एर रागिना -देहु ४५

त्रिरात्र-न तीन दिवस व तीन रात्रीचा अवधि तीन
अदोरात्राचा समुदाय -किवि तीन अदोरात्रपदत 'कव्येने
मातेचे अशौच त्रिरात्र घरावें [स त्रि+रात्रि] -जांतला-
वि जो मेलन असता त्रिरात्र अशौच पाळवें रागवें असा (वर्णात्र)

त्रिराम-३अव दारवशी राम, पट्टराम व बळिराम
-मुलाचा व्यवहाराकोश [स त्रि+राम]

त्रिराशी-क्षी (अंशगणित) त्रैराशिक पत्रा
त्रिरुच्चारित -वि १ तीनदा उच्चारलेले, २ (ल) निश्चित,
ठाम, न वदणारें, निश्चाराचें, खात्रीचें [स त्रि=तीन वळा+
उच्चारित=उच्चारलेले, बोलेले]

त्रिरूप-वि. त्रिविध, तीन प्रकारचा 'तेत तिहीं गुणी तप।
येव जाळें आहे त्रिरूप।' -हा १०.१९०. [स त्रि+रूप]

त्रिलोक, त्रिलोकी-पुष्पी वैरीक्य, स्वर्ग, मृत्यु व पाताळ
हे तीन लोक [स] त्रिलोकीत हंडा लावणे-निवटणे-
तिन्ही लोकात नाव गाजविणें, गाजणे

त्रिवट-३ (वट) सगीतातील एक ताल त्रिताळ पहा

त्रिवर्ग-३ १ मनुष्यमात्रांनें आपल्या आपुण्यात साधा
वयाच्या चार पदार्थांपैकी धर्म, अर्थ व काम हे तीन पदार्था
'तेव त्रिवर्गाचा अणुआह। आडज गिपाला जो अपाह। तो महा
भार १ प्राकार। भावया केला।' -हा १८.१९ २ उत्कर्ष, साम्या
वल्या व न्याय गा राज्याच्या, राष्ट्राच्या तीन अवस्था ३
प्रकृतीचे, स्वभावाचे सत्य, रज व तम हे तीन गुण ४ त्रिफळा
(हिरडा, वेढडा व आवळकाठी) ५ तिचेमण, (माणसाचें) त्रिवृट
'आम्ही त्रिवर्ग' [स त्रि+वर्ग]

त्रिवली-ळी-क्षी पौढाच्या पहणाच्या तीन बळयाचा,
बळउडपाचा समुदाय 'सागरी लहरींची नव्हाळी। तैसी जदरीं
त्रिगुण त्रिवली।' -एस्त १ १९ 'त्रिवली मग तायची स्पष्ट मोहोनि
मेली।' -सारह २ २८ [स त्रि+वली=ओळ, बळकडी]

त्रिवाचा-वि (काव्य) त्रिवार, तीन बळा दिलेले, उच्चार
लेले वचन, शेट, शब्द, निश्चित, ठाम अभिवचन, शेट, शब्द 'तो
हा हरिनिवयप्रय। हुवा नाहीं विपरीताये। सत्य सत्य त्रिवाचा।' -
ह १११० 'जावरी आणीन हे प्रमाण। सत्य सत्य त्रिवाचा।' -
रावि १०.११८ -किवि निश्चितपणे, निश्चयेकरून, पूर्णपणे,
खात्रीपूर्वक [स त्रि+वाचा=वाणी, बोलणे]

त्रिवार-किवि तीन बळा तीनदा हा शब्द निश्चय,
सकलप, वचन, अपराध, दंड, धर्म, शिक्षा नाथ, उच्चारण इ.
शब्दासह समानात खचित निश्चिन नि संदेह, ठाम, सक्त, जोराचा,
नडाचा इ० 'याचें योजतात [स त्रि+व वार] ० पुण्य-न
मी देवों अर्पण करितों' अशा अर्थाचे शब्द गर्भीरपणे तीन
बळा उच्चारून दिलेले, अर्थग कलेले पुण्य [त्रिवार+पुण्य]

त्रिविक्रम-३ १ (वाचरी) गोपा २ वाचरीच्या दिवशीं
मुलाचें नाव ठेवता वाचका कुची घातलेला नारळ पाळण्याच्या
खालुनवर वरून खाशी देवत हो ३ विष्णूचें नाव [स त्रि+विक्रम]

त्रिविध-वि तीन प्रकारचा, तीन स्वरूपाचा (समानात)
त्रिविध-दान-पापपुण्य-स्नान इ० -तीन प्रकारचे, स्वरूपाचे
म्हणजे कायिक वाचिक व मानसिक दान, पुण्य, पाप इ० गिवाय

सात्त्विक राजस, तामस आणि आध्यात्मिक आधिदैविक, आदिभौतिक इ० दुसरे तीन प्रकाराचे गण आहेत त त्या त्या शब्दाच्या अयमर्थे पहिले 'तंचि ज्ञानमयवेत्ते'। त्रिविध कर्म जें असे। -ज्ञा १०५८५ [स त्रि+विधा=प्रकार जाति]

०अवस्था-स्त्री जीवाच्या तीन अवस्था जाण्टित, स्वप्न व सुषुप्ति ०आहार-३ सात्त्विक राजस व तामस अशा तीन प्रकाराचा आहार ०कर्म-न सचित त्रियमाण व प्रारब्ध असे तीन प्रकारचे कर्म ०ताप-३ सात्त्विक, वायिक व मानसिक अशा तीन स्वभावाचे ताप ०ताप-३ आध्यात्मिक, आधिभौतिक व आधिदैविक असे तीन प्रकारचे दुःख, पीडा, तापत्रय आध्यात्मिक ताप म्हणजे बहू द्वेषित व प्राण याच्यापासून होणारा ताप निरास्पृह व सूक्ष्म शरीरमय्ये होणारा आध्यात्मिक ताप होय 'देवापासुनि तो आधिदैविक। मानस ताप तो आध्यात्मिक। मृतापासाव तो भौतिक। या नाव देख त्रिविधताप।' -एभा

२२ ३०९. आधिभौतिक ताप म्हणजे स्वशरीराहून भिन्न असा दृष्टिगोचर प्राण्यापासून होणारा दास आधिदैविक ताप म्हणजे दैवी प्रेरणेने, दैवी क्षोभापासून होणारा ताप उदा० अतिदृष्टि, अनादृष्टि भूकप, क्षीतोष्णादिकाचा अतिरेक इ० 'तुला म्हणे त्रिविधताप। मग जाते आपोमाप।' 'हा त्रिविधताप करि भग्न वुड विरहाभि तुला जाळी।' -देष १० [स त्रिविध+ताप=दुःख पीडा] ०देह-३ स्पृह सूक्ष्म व वाण असा तीन प्रकाराचा देह ०द्वैत-नवव सात्त्विक, राजस व तामस अशी तीन प्रकारची दाने ०नायिका-स्त्रीभव वयाच्या गानने कलेले त्रियाव-तिन वर्ग प्रकार-सुगंधा, मध्या व प्रोडा ०परिच्छेद-रहित-वि दश काल आणि वस्तु या तीन परिच्छेदांनी रहित दश काल व वस्तु या तीन परिच्छेदांपरिच्छेद गेलेला दिवाळा घनवन्डित [न त्रिविध+परिच्छेद+रहित] ०परीक्षा-स्त्री (वैद्यक) दर्शन (=वया पाहणे) स्वर्णन (=नाडी पाहणे) व प्रश्न (=चौकशी करणे) या तीन प्रकारांनी वैद्याने करावयाची रोग्याची परीक्षा ०प्राग्बन्ध-न तीन प्रकारचे प्राग्बन्ध अनिच्छा प्राग्बन्ध, स्वच्छा प्राग्बन्ध व परच्छाप्राग्बन्ध दैव [त्रिविध+प्राग्बन्ध=दैव] ०मगल-न अगीष्टत कार्य निर्वर्तन पार पडावे म्हणून त्या कर्माच्या आरंभी करीत आसोरादात्मक (=आशीर्वाद मिळवा म्हणून प्रार्थना करणे) वस्तुनिर्देशात्मक (=एखाद्या पुत्र्य पुत्राचे इत्यादि श्वाभन करणे) आणि नमस्कारात्मक (=चुल्लेखता, सुख इ० कर्तना नमस्कार करणे) अशा तीन प्रकारचा विधि ०सूक्ष्मा-स्त्री जडत्व, भयदर व जडपण इत्यादी तीन प्रकारची लक्षणा जडगुणां, भयदगुणा व जडपण इत्यादी हे छत्र पडा [स त्रिविध+गुण] ०सपथ-३ अनिष्टान संध लक्षणासंध आणि व्यजनासंध अशा तीन प्रकारात्मक सपथ प्रविष्टासंध म्हणजे बाष्पापाक

सपथ निजा शब्द शब्दाचे सपथ (=शब्द व त्याचा अर्थ यांमधील सपथ) या सपथावरून एखाद्या वाक्याचा केवळ शब्दस अर्थ प्रतीत होता लक्षणासपथ म्हणजे लक्ष्यलक्षसाध (=शब्दांनी पर्यायाने मुचविलेला अर्थ व शब्दाचा वाक्याचे या परंपरातीत संध) यांनी लाक्षणिक किंवा अलंकारिक अर्थ प्रतीत होता उदा० सारागाव=सावलीत लोच व्यजनासपथ म्हणजे तो अर्थ सांग वयाचा त्या अर्थाच्या पडाचा वाक्यांत उपयोग न करता प्रकारांत तोने त्या अर्थाचा बोध करावयाचा असे- 'ग्राहवती नदी' 'येथे नदीत मगर आहेत या, अर्थने नदीत ज्ञानास जाऊ मगो असा अर्थ घ्यावयाचा असो- 'प्रतीति-स्त्री गुरुपासून मिळालेले शालाभ्यासांने प्राप्त घातेने व स्वत निरासणाने मिळविलेले असे तीन प्रकारचे ज्ञान, अनुभव [स त्रिविध+प्रतीति=ज्ञान अनुभव] त्रिचिधाहकार-३ सात्त्विक, राजस व तामस अशा तीन प्रकाराची स्वतची जाणीव परमेश्वरापासून अथवा बाह्य विश्वाहून आपण बगळे आहोत ही भावना, अहंकारत्रय, अहंकार पडा [स त्रिविध+अहंकार=मीपणा]

त्रिविध-न स्वर्ग इत्येक 'नारायण भजित जमा भजित तसाचि त्रिविधती नर तो।' -मोभोग ३ २८ [स]

त्रिघटकरण-न तिहींचे मिश्रण, तीन घट्ट मूलद्रव्यांचे मिश्रण 'या तिहींच्याप मिश्रणाने म्हणजे चिह्नस्वरूपाने पुढे सर्व विविध राति निमाण झाली' -जीर १८२ [स]

त्रिणेणी-स्त्री १ प्रयाग येथील गंगा, यमुना व गुप्त गज लेली सरस्वती या तीन नद्याचा सगन होऊन सार्वज्ञिक प्रवाह 'प्रवशाग कोण अस त्रिवेणी।' -साह ११० २ तीन पक्षाची शुक्लेष्टी बगणे, केशरवना [स त्रि+वेणि] ०चा-नि (गेनाराचा पदा) सोने, चारी व तारे या तीन घावूच्या तारानी बनविलेला (वाळा अगदी सग ६०)

त्रिणेणा-स्त्री (सगीत) गायनशास्त्रातीत एक राग यांत पंचम वामल-कषप, तीन गंधार पचम वामल धैरव व तीर निगोप हे स्वर लयगात वादी कषप, सवादी पचम हा साय काथी गातस [स]

त्रिशाव-३ १ त्रिशकु राजा हा दृष्टी व शक्ति या दोहामागे अपातरी होतस राहिला होता असे पुराणान बोन आहे त्यावरून थर इत्येष्टी नाहीं आणि थर तिष्ठति नाहीं पणी ज्याची अपस्था झाली आहे असा मनुष्य २ दशमोक्षीर एक ताकापुत्र -वि तीन तिष्ठे मारलेला (डिपटा ६०) 'काय बहु यागे गुनग। साविनिश्या निष्ट ॥ नवाचा दागवग। त्रिशकु हा।' -हा १६ ४३० [त्रि+श+शकु=शिखा]

त्रिशती-स्त्री १ तीन राक्षसाचा तीनदेवा समुदाय २ दरीच्या तीर्थये तीनो ब्रह्मणा पूजा करून करावयाय पल वयाचा विधि ३ त्रि+श+शती=शत]

त्रिंशख—वि तीन शिखरे, तुरे दोर्धी असलेला [सं त्रि+शिखा=शिखर, तुरा मस्तक]

त्रिंशिगी—की एक फूटशाह त्रिंशिगी—सगी ह्या ग्राह्याची फुले सकाळ, दुपार व सायंकाळ अशा तिन्ही वेळीं उमलतात हिचीं फुले निळसर, पाढरीं व पचरंगी असतात त्रिंशिगी—सगी पद्मा [सं त्रिंशि]

त्रिगुद्धि—की १ (पणदे काण्दपत्र ६०) तीन वेळा तपासून शुद्ध केले आह हे दसविण्याकरिता त्या अर्थाची त्यावर मारलेली टीप २ त्रिवार शुद्ध झालेली स्थिति 'मी ऋणत्रया पासून त्रिगुद्धि। शुक्त शार्गे भयनता।' ३ तीन वेळा प्रतिज्ञा पूर्वेर, शपथपूर्वेक उच्चारून सायून झालेली (एखादे वचन मोष्ट इ०काची) शुद्धता, सत्यता, निश्चिन्ता साधता 'पिता निंदी त्रिगुद्धि। पिशाच होय दुरात्मा।' ४ तीन वेळा स्नान करून, पुनून, पासून सापडून कोणताही एखादा पदार्थ शुद्ध करण्याचा प्रकार करून झालेली (व्यक्ति, वस्तु इ०काची) शुद्धता ५ तीन वेळा तीन ठिकाणी स्नाने पाळून झालेली विनाळ्याची शुद्धता ६ कायिर, वायिक व मानमिक शुद्धता, शुद्धीकरण—वि तीन वेळा तपासून शुद्ध करून परावर, खरे ठरविलेले हा शब्द सरकारी कागदपत्र अर्पे इ० कायिर—ता पूर्वेपणे मुकुर करण्यात आला आह हे दसविण्याकरिता लिहितात—किवि योरोवर निघोकरून त्रिवार खरे 'मधुनि आपतामजि सापडः। की वानावरी जोडे। हे ठेगे मगे पुडे। त्रिगुद्धी गा।'—हा ६ ११६ 'तरी मी प्राण त्याचीन माफी। हे त्रिगुद्धी जाणवा।'—श्रुत १ ११० [सं त्रि+गुद्धि]

त्रिगुल—ळ—पुन १ तीन काळ असलेले शस्त्राचे एक आयुध २ (गोमारी धडा) दागाच्या त्रिगुलाच्या आकाराचे, लोखंडी सारखे शोनासारखे एक हत्यार याच्या तीन टोकांत बल्लगीकचे तीन मणा अडवून हाक दता यतो व गीक तयार करता यत [सं त्रि+गुल=गुल]

त्रिगंधान—न दोन दोन दमोच्या दोन जुग्या घेऊन त्याची दोरी यरून मळाच पुन्हा दोन जुग्या दोन वळ घेऊन त्यांची तीन ठिकाणी मातून घडलेली यज्ञयागतांत्र समिपाचे जुळगे वापरण्याची सारी 'द्वन्ना बहि त्रिगंधान। करानिया परिस्तरण।'—महापत्र २ ३० [सं त्रि+गंधान]

त्रिगंधि—की एक फूटशाह (प्र) त्रिगंधि—सगी पद्मा [सं]

त्रिगंधा—की १ शिवयाचतीन त्रिगंधा प्रभत मध्यान्ह व भावकाळ २ त्रिगंधा तीन त्रिगंधी कर्त्री मध्या, त्रिगंधाच्या [सं त्रि+गंधा] ३ गंधाचे तीन गंधाची मी ही प्राण शार्गी माविरी सार्धी माण्यान्ही व गरम्यन्हीची अद्वा [सं त्रि+गंधा]

सायकाळी स्नान, सध्या व जप करणे या विधीत त्रिगंधायात्रा म्हणतात—तीप्र १३७ [सं त्रि+सध्या+यात्रा]

त्रिसरेणू—पु त्रिसरेणू पद्मा 'त्रिसरेणूपासोनि जाण। एव निमिपदिनमान। सवत्पार्वरी सापधान। गणी मी सक्थेण काळ गणना।'—एमा १६ २१९

त्रिसी—किवि ताडपणे धडधाकपणे 'पागुळेजाते चरण येती। सापजे जैसी त्रिसी उडती। जे होते मुके ते बोळती। सुस्वर शब्द।'—जिपु १ १७ ४६ [सं त्रि+सी=माकडहाड ?]

त्रिसुती—खी (कर) जाणव्याचे घुत तीन पदरी करून त्यास पीळ घालण्याची क्रिया त्रिसुती पद्मा [त्रि+सुत]

त्रिस्तनी—वि तीन स्तन असलेली (गाय, म्हैस) [त्रि+स्तन]

त्रिस्तर—वि (भूगर्भशास्त्र) तीन थराचा [सं त्रि+स्तृ]

त्रिस्पर्शी—की १ काशी, प्रयाग व गया या तीन लोकांची यात्रा २ (स) एकाच कामासाठी अनेक ठिकाणी जाण्याचा प्रसंग, इकडून तिकडे निरर्थक हेलवाट घालाव लागणे ३ (स) (वरचरलागणाऱ्या पदयाची, स्थलाची एखाद्या स्थलापासा) लाव व गैरसोईची स्थिति (काम इ०काची) पागापाग, विस्फटितपणा, मनाची दगध व अस्थिरता (विरु) त्रिस्पर्शी त्रिस्पर्शी सरी अर्थ पद्मा [त्रि+स्पर्श=ठिकाण] ४ यात्रा—की त्रिस्पर्शी अर्थ १ पद्मा

त्रिस्तार—पु (वैद्य) सगळीसार जवसार व टाकणसार हे तीन स्तर—योर १ १०५ [त्रि+स्तार=स्तार पदार्थ]

त्रीपण—वि त्रिपत्र 'दठ त्रीपण सौगी।'—उपा ८१२ [त्रिपत्र अप]

त्रापदा—की गायत्री, (प्र) त्रिपदा 'ब्रह्मा जपत होता जा त्रीपदा।'—उपा १८०१ [सं त्रिपदा]

त्रीपद्म, त्रापद्म टिक्लीचा, त्रीपद्म मगळीचा—जपत इ० पद्मा

त्रीसण—वि (प्र) त्रिसण पद्मा वृत्ति—ट्रा—की १ गढ्या निमेयाचा काळ गणना नई न लपणे मुगे।—मुआदि ५ ६१ तस ता उक्ताय उदती। मुआिअ न लागता। २ मुदरी मुद्री न वाजता अतु। जात मुदराप्रत्ययाग ल्यात।—ह १२ २२१ एहि टेरिटा वृत्ति न वजता।—कांतेन १ २२ ३ गड इतिपत्र अडपडा 'पर्म जलमज विविदरी मुआिअ नदी।'—पत्र १०० ४ नाश—छा ५ छट्ट—छा ६ २१ अतु एत [सं]

वृत्ति—वि वृत्त्या, त्रिगंधा वगळा त्रिगंधा दोहेच्या, अद्वा [सं वृत्ति]

त्रेचा(ता)ळीस—वि चाळीस आणि तीन, ४३ सख्या.
[स त्रिचत्वारिंशत्]

त्रेता, त्रेतायुग—स्त्री चार युगातील दुसरे युग, धृत, द्वारपर व कलि हीं बाक्नीचीं तीन युगे होत. ह्याचा अवधि बारा लक्ष सहाश्रणन हजार वर्षांचा असतो. 'त्रेतायुग बारा लक्ष सहाश्रणनी सहस्र'—हा १४१ [स] त्रेतायुग—न त्रेतापदा

त्रेताळीस—वि त्रेचाळीस [सु त्रेताळीस]

त्रेतीस—वि तेद्वीस, तीस आणि तीन, ३३ सख्या [स त्रयत्रिंशत्, ग्रा सु त्रेतीस]

त्रेधा—स्त्री (शक्तीपेक्षा वरेंच मोठें काम अग्रावर पड त्यामुळे, बरीच कामें उपस्थित झाल्यामुळे एखाद्याची होणारी) धादड, धातपळ, गोंवळ, गडगड, तारवळ, ओढाताण, (धमाने आलेल्या) शीण, भागवडा, ताण, (भीति इ० कानी उडालेली) धादळ, तिरपीड, गाळण, पारगुडी, पात्तावर धारण (कि० उडणें)—किंवि तीन मार्गांनीं, प्रकारांनीं, पद्धतींनीं [स त्रि+धा]

त्रेपद्म—वि पद्मास व तीन, ५३ सख्या. •टिक्लीचा-मगळीचा, त्रेपद्मी—वि (अशिष्ट) जारास, जारपुत्रास उद्देशून पावयाची एक शिवी, भाजगमनी, रडपुत्र

त्रेपटी डाळ—स्त्री चणे, हुरी आणि उडीद इ० एकेन निमित्त डाळींचा समुदाय 'त्यात त्रेपटी डाळ या रीतीनें भरली होती'—मराठी बीजवर्णित १८५ [स त्रि+पृष्ठ-मुंठ]

त्रेसष्ट, त्रेसट—वि साठ आणि तीन, ३३ सख्या [स त्रिपष्टि] त्रेसष्टी—स्त्री काशाम्या वेळीत पडणारा एक डाव व तीन मळ

त्रेद(दा)त्तर—वि सत्तर आणि तीन, ७३ (ग्र) व्याहत्तर त्रेकालिक—वि भूत वर्तमान व भविष्य या तीन काळा सवर्षी (ज्ञान इ०) [स त्रिराल]

त्रेगुण्य—न सत्त्व, रज व तम या तीन गुणांचा समुदाय [स]

त्रेचर्ये—न धर्म, अर्थ व काम ही त्रयी, या तिहींचा समुदाय [स]

त्रेयुति—स्त्री ब्रह्मा, विष्णु व महेश या तिघांची निव्वन झालेली मूर्ति, त्रयानेय [वि+युति]

त्रैराशिक—न (अवगणित) आयक, मध्यक, व अत्यांक विचा प्रमाण, फल व इच्छा अशीं प्रमाणांचीं तीनपदे दितीं असता तीं फल म्हणजे इच्छाकृत फलण्याची रीत ज्या दिलेल्या प्रमाणांतील तीन पदावरून तीं पदे फलदायकें असत त्या तीन पदाना आयक, मध्यक व अत्याक अथवा इच्छाकृत आदि, मध्य व अत विचा इच्छा, आदि, प्रमाण व इच्छा हीं नावे आहेत

त्रैराशिकचे समत्रैराशिक आणि व्यस्त अथवा विलोम त्रैराशिक असे दोन प्रकार आहेत [स]

त्रैलोक्य—न स्वर्ग, मृत्यु व पाताळ हे तीन लोक, त्रिमुक्तावन [स] •चित्तामणी—उ १ (वैद्यक) एक रसायन, माना रसाधारणसे सर्व रोगांवर उपयोगी पडणारे औषध [त्रैलोक्य+चित्तामणी] •विस्तार—उ त्रैलोक्यास व्यापून असणें, सर्वव्यापकता, विश्वप्रापकत्व—वि विश्वव्यापी, सर्वव्यापी [त्रैलोक्य+विस्तार]

त्रैलौकिक—वि स्वर्ग, मृत्यु व पाताळ या तीन लोका सवर्षी [स]

त्रैरंगिक—वि, धर्म अर्थ व काम या त्रिवर्गासवर्षी, त्रिवर्ग विषयक. [स]

त्रैरायिक—वि तीन वर्गासवर्षी; तीन वर्गांनीं एवढा होणारा [स]

त्रैविध्य—वि त्र्येवेदादि वेद जाणणारा [स त्रि+विद्या]

त्रैविद्या—स्त्री (वेदात) भगवद्गीता, उपनिषदे व ब्रह्मसूत्रे हे तीन ग्रंथ [स]

त्रैविध्य—न त्रिविधता, त्रिविधपणा तीन प्रकारचा, 'एव सत्त्वाज्जन्मा। तिहींचीं एवढीं असे महिमा। जे त्रैविध्य आदि ब्रह्म। अतीं इत्ती।'—हा १८५३५ [स]

त्रोटक—न उपनाटक—तार

त्रोटक—वि सक्षिप्त, संक्षेपात्मक, थोडक्यात सांगितलेला, लिहिलेला, सारांशरूप [स]

त्रोटन—उकि (वाय) तोडणें, विभागणें, निराळें, वेगळें वेगळें करणें, तुकडे करणें [स तुट-त्रोटन] त्रोटन—न (सुत इ०) तोडण्याची क्रिया, तुकडे करण्याची क्रिया, विभागणी. [स] त्रोटित—वि तोडलेला, विभागलेला, निराळा, वेगळा कलेला, तुकडे केलेला [स]

त्रोटिडे—उद्गा (ना) म्हालीला हाकण्यासाठीं म्हणवयाचा शब्द [स]

त्र्यणुक—न तीन घणुक मिळून होणारे परिमाण [स]

त्र्ययष्ट—उ १ तीन डोळ्यांचा द्रव, शक्कर २ शिवभक्त्य 'बोहून घेतल्याची ओढी। त्र्ययष्ट मोडिले कडाडी।'—एमा ११७३५ [स त्रि=तीन+अवक=डोळा] •केअर—उ १ शक्कर २ बारा ज्योतिर्लिंगांपैकी नाशिराजवळचे एक मुप्रसिद्ध ज्योतिर्लिंग

त्र्यस(जाति)—उ (सगीत, वाद्य) ज्यामध्ये पहिले विभाग तीन मानाचा अग्राचा सगता अमा दमिणेकडील तालाचा एव प्रकार

त्र्यापेंदरी, त्र्याय(यें)दरी—वि ऐशी आणि तीन, ८३ सख्या [स त्र्यशीति]

उपपणव—वि नव्वद आणि तीन, १३ संख्या [स त्रिन वति]

उपपणव—वि सत्तर आणि तीन ७३ संख्या [स त्रिसप्तति]

उपपणव—३ तीन तीन दिवसांची येणारा, चौथे दिवशी येणारा ताप, उपपणव ज्वर -वि १ तीन दिवसांसंधी २ तिसऱ्या दिवसाविषयीचा, तृतीयादिनसंधी [स] ७३२-३ दर चौथ्या दिवशी येणारा ताप [स उपपणव+ज्वर=ताप]

त्व—भाववाचक नामे साधण्याकरिता संस्कृत नामे व विशेषणे यांना लावण्याचा प्रत्यय त्व प्रत्यय लागून झालेली भाववाचक नामे नमुसकलेगी असतात 'ता' प्रत्यय लावून भाववाचक नामे साधण्याचाहि एक प्रकार आहे परंतु ही होन्ही प्रकारची नामे पुढील अशी पर्यायवाचक आरली तरी त्यात काही अपवाद आहेत व भाववाचक नामे साधताना काही ठिकाणी 'ता' तर कोठे 'त्व' हाच प्रत्यय विशेषेकरून लायतात भाववाचक नामाचा 'ता' प्रत्यय विशेषत विशेषणासच लावतात आणि 'त्व' हा प्रत्यय जरी विशेषणासहि लावितात त्यावि सुल्लयेंकरून नामास लावण्याचा प्रघात आहे दुसरे असे की 'ता' प्रत्यय लागून झालेली नामे गुणवाचक असतात जे—योग्यता, आर्द्रता, उष्णता इ० तर 'त्व' लागून, हुद्दा, कार्य, स्थिति, आदुष्यतातील निरनिराळे ब्योमान इ०ची दशक भाववाचक नामे बनतात उदा० राजत्व, प्रधानत्व पवित्व, मित्रत्व, पितृत्व, बालत्व, वृद्धत्व, तक्षणत्व इ० तिसरे असे, की 'ता' व 'त्व' हे दोन्ही जरी गुणधर्मदेशक भाववाचक नामाव प्रत्यय आहेत, तरी 'त्व' लागून झालेल्या नामासच विशेष प्राधान्य आहे हे पुढील उदाहरणावरून दिसून येईल जसे—उष्णता शुद्धता, द्रवता, मृदुता, अज्ञानता दांता इ० रूपापेक्षा लघुत्व, शुद्धत्व, दातृत्व, मृदुत्व, अज्ञानत्व, इ० रूपेच अधिक रूढ व सत्त आहेत चौथे असे की, 'ता' हा अधिक रूढ प्रत्यय आहे तर 'त्व' हा अधिक भारदस्त प्रत्यय वाटतो जसे—उद्यता, आम्ब्यता, मिथ्यता, तीक्ष्णता कट्टा, क्षांता हीं रूपे दुष्टत्व, आम्ब्यत्व मिथ्यत्व इ० रूपापेक्षा अधिक रूढ आहेत परंतु दुष्टत्व, आम्ब्यत्व हीं रूपे अधिक भारदस्त वाटतात

त्वक्—स्त्री शरीरावरील चामडी कातडी, (झाडाची) साल, (फळाचे) सालपत्र, त्वचा, (समासात) त्वग्निद्रिय-त्वक्शरीर-त्वग्गुण-त्वग्पद इ० [स] ०पक्ष-किडपत्तील एक बस या बगोतील किड्याच त्वचेचे बनलेले चार पक्ष असतात त पातळ असून त्यावर शिरा असतान, मध बगरे द्रव क्षोषण करण्याजोगे तोड असते व दाढा/चावण्याजोग्या असतात—प्राणिमी ११५ [स त्वक्+पक्ष=पक्ष] ०पापुद्रा—३ दंतद्वयान्या त्वक्पेरीतून धाडा ७. २३

स्वगणाच्या पदार्थांचे शरीराभोवती तयार होणारे एक अखंड पत्र, (इ) क्यूटिकल—झाडी क १९० [त्वक्+पापुद्रा] ०प्रत्यक्ष—न स्पर्शाने होणारे ज्ञान [स त्वक्+प्रत्यक्ष=ज्ञान] ०शरीर—य त्वचेच्या रचनेचा व रोगाचा विचार करणारे शास्त्र, (इ) डमेटोलॉजी ०शून्यवात ३ स्पर्शज्ञान नाहीसे करणारा वातविकार [स त्वक्+शून्य=+वात] ०क्षीरा—स्त्री तवकीर [स त्वक्+क्षीर=दूध] त्वगामय, त्वग्रोग—३ खरूज, शिथे इ०, त्वचेल होणारा रोग, कोरडी खपली [स त्वक्+आमय=रोग] त्वग्निद्रिय—न स्पर्शज्ञान करून देणारे ज्ञानेन्द्रिय, स्पर्शेन्द्रिय [त्वक्+न्द्रिय] त्वग्रोग—३ त्वचेसंबंधी रोग, त्वगा मय पक्षा [त्वक्+रोग] ०रग्व्यण—३ त्वचेल झालेला ग्रण, जखम, फोड इ० याच्या उलट मानग्रण अश्विग्रण [स त्वक्+ग्रण=जखम, फोड]

त्वचा—स्त्री १ (शरीरावरील) चामडी, कातडी २ पक्ष ज्ञानेन्द्रियापैकी स्पर्शज्ञान करून देणारे ज्ञानेन्द्रिय, स्पर्शेन्द्रिय ३ (झाडाची) साल ४ (फळाचे) सालपत्र, दरपल साल ५ (सर्पाची) कात भेग 'त्वचा पाये शिरां। हाकेचाही फडे न करी।'—झा १६ १२६ [स] ०ईध्र—न (शरीराच्या) चामडीला असलेले अत्यंत सूक्ष्म छिन्न यातून शरीरातील वाण घाम इ०काच्या रूपाने निघून जाते [त्व+न+स रध=छिद्र]

त्वद्—सत्ता त् (समासात) त्वद्दृष्ट=तुमचे घर, त्वत्सदृश=दुष्ट्यासारखा, त्वत्कृत=त्वा केलेले इ० [स] त्वदीय=नि तुझा, दुष्ट्या मालकीचा, दुष्ट्यासंपत्तीचा 'त्वदीय गुणकीर्तनध्वनि सुरम्य कर्णी पडो।'—कैसरी [स]

त्वपद्—न (तत्त्व) त् (जीव) हा शब्द, अल्पज्ञ, अल्प शक्तिमान् अशा वाच्य जीव तो, शुद्ध द्रव्य जेव्हा मलिनसत्त्व प्रधान रजस्तमांगित व कायममोदिकानी द्रुतित अशा अवस्थेचा स्वीकार करतो तेव्हा तो 'त्वपद्' या शब्दाने दर्शविले जातो 'जेसे त्वपद् हे आर्षेव तत्त्वार्था समवे।'—झा ११ ६४ 'यथा सर्वोपि भाश्रय त्वपद्। तोचि जीवात्मा यप।'—सित ३ १११ [स त्वप्+न+स पद=शब्द]

त्वपदार्थ—३ (तत्त्व) १ परमात्म्यापासून निघालेला पृथक्, निराळा असलेला आत्मा जीवात्मा 'त्वपदार्थ तो जीवात्मा। तत्पदार्थ तो परमात्मा। २ दुसऱ्याचे व्यक्तित्व स्वतंत्र अस्तित्व कबूल करणे, निर्दिष्ट करणे [स त्व+पदार्थ]

त्वपुरा—३ शब्दध्वनि धोन, आरडाओरडा 'त्वपुरा सागरातच' इत्यादि शब्दाच्या स्तुतिपर श्लोकाच्या 'त्व पुरा' या आग्नीच्या शब्दावरून त्याजेल हा अर्थ [स त्व+पुरा]

स्वरा—स्त्री १ (सामा कियची) चपळाई जडपणा, वग, पाई, धीम्रपणा 'उळ्या बहु त्वरने कोठे जाता असे दुम्हा दवी।'

—मोसशयस्त्वमात्र १ (नवनीतपृ ३१९) २ (स्वभाव ६०) चां
 तस्तीतपणा, हुपारी, तलसपणा [स] (वाप्र) ० करणे—पाई
 करणे त्वरणे—अकि. (काव्य) पाईत, त्वरेत असणे [स्वरा]
 त्वरेतर येणे—(एखादे काम ६०) खबर, झटपट करणे,
 क्षपायें ३६० शास्त्र त्वरेत मोल आहे त्वरित—किं त्वरेत,
 जलदीने, पाईने, झपट, खबर 'प्रगुबी आसा होता पार्थ
 प्रखरु सोडुनी त्वरित।' —माकण ४९ ४० (सनासात) त्वरित
 गामी—त्वरितभाषी—त्वरितदान ६० विशेषण व क्रियाविधायक या-
 सारखा उपयोग होतो [स] ० गामो—वि जल्द चालणारा,
 ग्रीप्रगति [स] त्वरित+गामिन्=जाणणारा ० भाषी—वि
 जल्द, पाईने बोलणारा [स त्वरित+भाषिन्=बोलणारा] त्वरे
 करी—किं त्वरेकरून, त्वरेने, जलदीने [स्वरा+वरणे]

तवला—सना (ना) तुला [तुला अण]

तपट—पुन (एखादे काम करण्याबद्दल दुसऱ्यास कटला)
 प्रापदायक तणादा, पाई, उपद्रवकारक आम्रद, (सामा) दास,
 उपद्रव, लघाड (कि० लावणे, करणे, दणे, लागणे, होणे) —वि
 'किं तुणवत्पड यणे खाली करून या म्हणून उभयताही शत्रुची
 काव्होजी शिकरे या' त्वट लाविले त्याजकरिता' —सारा ११९
 —वि तासलेला, तासून बारीक कलेला, रथलेला, तोडलेला [स
 त्वट=तासलेला, रथलेला]

त्वष्टा—पु १ विश्वकर्मा २ वज्रदेव ३ हुनार [स] ० कासार—
 पु हिंदूतील कासारजातीतील एक पोटजात पथका हीतील न्यक्ति
 रखा—सना (काव्य) तुवा तू या सवनामाचे स्तुतीयचे रूप
 स्वाच प्रत्यक्ष—न त्वक् प्रत्यक्ष पदा [स स्वाच=

त्वचना ४स प्रत्यक्ष=ज्ञान, अनुभव]
 त्याष्ट—वि त्वष्टयाचा पुत्र वृत्र यावरून भयकर, वर उग्र
 [स त्याष्ट=एक दैत्य]

तपट—पु आवेश रागाची दस्तळी, संपन्न अवसान, स्फुरण,
 तीव्र पदा [स] त्वेपरे—वि १ रागांत जळकणारा ताप २
 आवेशयुक्त ज्वाला अवसान, स्फुरण आले आहे असा तैरी पदा
 [स त्वप]

थ

थ—वर्गमालेतील सतरावे व्यंजन व त या शब्दाचा मह
 प्राणेच्चार असुरविकास—याच्या पाच अवस्था असून पहिली
 असोकच्या गिमावर शिंलगेखात दुसरी व तिसरी राजा यथो
 धर्मेन याच्या मदयेवर यथील शिंलगेखात (सन ५३२) आडवट
 चवथी देवल (हिंदूयथी २३ राजा सन ९९२), धार (राजा भोज
 रचित इमेरातक काव्य, ११ वें शतक) आणि उज्जनी (उदया-

दित्य, ११ वें शतक) येथील लेखात आडवट हे हिच्यापासून
 प्रचलित पाचवे रूप बनले आहे

थकडे—किं (कु) तिकडे

थकणे—अकि १ दमणे, शिणणे, भागणे, थकवा यणे २
 शक्ति धीण होणे देजार होणे (मृष्टारपण, राग ६०) कमुळे
 ३ मति युग, वृद्धि होणे ४ दिवाळे निघणे पैसा नसल्यामुळे
 व्यापार थांबणे, चालनासा होणे ५ बुडणे, उगवनासे होणे (क्याल
 दिले १) रक्म, पैसे [स स्थग, प्रा थक, हि] ० भागणे—अकि
 मरणे, दमणे, दमज होणे थकले कूळ—न दिवले वाजल्याने
 दिवा अतिशय गरीबीने वने पेडण्यास असमर्थ असलेला मनुष्य,
 कुटुंब अथवा वृत्र

थकपा—पु अतिप्रमाने इद्रियांना घणारी गगनि विंचा
 शिथिलता [थकणे]

थकीत, थकिल, थकीत, थका—वि (काव्य) १ थकित,
 आथयेथुक्त 'यथित होउनि जन ह पाहती हवे परतार्थ।' —
 मुक्तभरल्ल कटिपट ४ २ गोपधलेला, बाबलेला, गुग
 झालेला, गडबडलेला ३ भाकस्मिक, अद्भुत [स स्थगित, प्रा
 थक]

थेन्—किंवि (राजा) तथे ० सर—किंवि (राजा) तेथ-
 पर्यंत ० सुन—किंवि (राजा कु) तेथून

थट—पुथी १ मनुदाय, जमाव, पक्षी (मनुष्य, जनावर
 इ० काची), थप राखा (कि० लागणे) २ दाट रचना, मावणी
 (कि० जमणे, दसणे, मिळणे, बनणे, होणे) [प्रा व थ, का.
 थट्ट=समुद्र] ० वारणे—अकि १ रचना करणे, व्यवस्थेने लावणे,
 ठेवणे घालणे (वाखाळ ६०), विषयत दत्तान्यासाठी व्यवस्थेने
 माळणे, रचणे २ उत्तम शीतीने, यागने, सफाईने संपविणे, करणे
 थटणे—अकि दिनांकांने घालणे, घालणे, अथवा वर्तणे,
 सजणे नजणे [थट=थान] थटकारणे—अकि स्वतःचा दिनांक
 निरविणे, दौळ घालणे ठेट करणे थान्मान करणे [थट]

थट्टा, थट्टामस्करी, थट्टेखोर, थट्टेवाज, थट्टे-
 याजी—या पदा थट्टेवाईव—वि विनोदी (भाषण कर
 णारा, भाषण)

थट्टी—स्त्री १ (सस्यान, राजा इ० ची), गाई, म्हशी
 इ० जनावरे गोशाला, गोखाला, जनावरांचे खाते (अठरा कार
 खान्यापैकी एक) २ गुंठे वापण्याची जागा [प्रा थट्टि=जनावर]
 ३६० कोटी थटी पाणा पोट भरयाची जागा ० खाना—पु थटी
 सवणी व्यवहार थट्टा—पु गोशाला

थड—स्त्री १ किनाडा, तीर काट, कड २ (ल) सिद्धि
 समाप्ति रोवट (काम थडा याचा) ३ नदीच्या वापूचे खोरे
 वरी जेठे—मगाथड—भोमथड [स टट] (वाप्र) थडीस

लावणं-नेणै-आणणं-घालणं-पोहांचयिणै-विदीम, सो-
राम नेणै. थंडास लावणै-जाणै-येणै-सोरसस जाणै. ही
थंड ना तो थंड-निराश्रितपणाची स्थिति; इकडे आधार नाही
य तिकडे आधार नाही अशी स्थिति.

थंड-वि. १ गार: क्षीत: २ दाहशामक (औषध, जेवणेत
पदार्थ). ३ (क.) गुप्त: भीमा; शंद: पादघातीचा; आदशी;
मौम्य, समग्रहीता. ४ घात: स्वस्थ (घेत, घेतु स्थिति). ५
घात घालेले स्थिर (थोडे, मन ६०). ६ बमजोर (ताप); डिडे
(काम). ७ भुवनेत इ० उपद्रवस्थित (घर, भागा). ८ (क.)
ननुमक (अनुम्य). [मि. स्तब्ध: प्रा. थंड] (यात्र.) •फरणै-
१ विमर्शन करणें. २ तापून घोर नदीत बुडविणें. •पाणी
झोतणै-(क.) एखादे कार्य बंद पाहणें. मरणाशया उत्साह भंग
करणें. [हि.] •होणै-घडणै-पावणै-मरणै. 'उत्तम लोकाणि
तुता चैवक होऊनि थंड पावेल.' -मोअनु ८.११. थंडक-न.
दाहशामक औषध किंवा उपाय. [हि.] तामाराद- थंडगार-
वि. १ अति क्षीतल (वारा, हवा, पाणी, वस्तु); गार. २ स्थिर;
घात. ३ संतोषी; समाधानी (हृदय, आत्मा). ४ मेल्यामुळे थंड
शालिवा, गारळक्या. [थंडगार] •थंडल-क्री. १ सहाळ, संध्या-
काळच्या समय. २ (क.) स्थिर व घात वेळ (स्वतंत्र्या प्रक-
टीची बगैर). थंडा-वि. थंड (जथे २ ते ८) पडा. [हि.]
थंडाई-क्री. १ क्षीतलता. २ (क.) तापदाहकता; दाहशामक
गुण (औषधांचा). ३ सातपगना; सौम्यता; शंदी; मुस्तता;
भौदासिन्धु, दुर्लक्ष्य. ४ उपशम; शांति; उतार. ५ थंड औषध. ६
इष्टवा. ७ शदाम, गुलाबकळी, चसराम, काकडीच्या पिया व
संवधीप्रमाणे भांग बगैर एड्डय वाटून दूध साखर वाटून केलेले एक
पेय. थंडाफगळ-उ. केवळ थंड पाणी पिऊन, दवा खाऊन
राहणें (थंड उपद्रव). थंडाय-मो. ओलावा; गारता. थंडा-
घवे-मो. थंड करणें; मगमाग करणें. थंडाघवे लिखित-न.
घातितया तद्. थंडावणै-अकि. १ थंड, घात होणें (अनुम्य,
विकार, दन्वा, प्रकृति ६०). २ दमट होणें; सरून सातपगना
नाहीसा होणें (कागद, कापड यांचा). थंडावा-उ. (उन्हाने-
तल्या) हवेचा थंडपणा; सुख; आराम; स्वस्थता; सुटस (दु:ख
अथवा क्षोभ सान्तर). उतार; उपशम; श्रम [हि.] थंडेथंडे-
किवि. १ तावकास; हलके हलकें; डिलईने २ थंडनेलीं(रात्रीच्या,
सहाळच्या बगैर वेळी प्रवास करणें). [थंड] थंडोसा-उ.
मंडावा पडा. [थंड] थंडयावडांनै-किवि. शान्तपणाने; शांतत
नसतांना. थंडी-क्री. १ थंडपणा; गारळा (हजेवा, पदार्थांचा);
सर्दी. 'थंडी बळ बडू कांपवि. पडसी जाणों खु-खडा येथी.'
-मोकार्ण ३:२. २ थंडीची भावना. (कि० अर्थ; वाजणें). ३
तापदाहकता (औषधांची अथवा पदार्थांची). ४ उपशम, उतार

(रोगाचा); तथा पापून होणारें गुण, स्वस्थता. [हि.] •कातिरा-
उ. थंडीने होणारा स्वमिहार. थंडोचा ताटा-उ. कडकडीत
गारळा (हवेचा). थंडीचे पिडे(हंडे)-न. थोडा थंड बडनेली
किंवा साधारण वेताची थंडी. थंडीधान्याचा-किवि. थंड व
संदे वारा बहात असतांना; गारळा पडला असतांना. 'तुल्य ताप
येतो आह थंडीधान्याचा बाहेर हिंदू नको.' [थंडीधन्या]
थंडक-क्री. टोळणें; टोळावणें; पाप माणें; रडा; धका;
याप, थडक; टोकर; आघात. 'चक्रेव धरिला केसी। थंडकहाणोन
उगरी। काहपासी पाडिले।' -एल्लव ९.३९. [ध्व. थड; सं. तड]
थंडकुं-क्री. थडक 'प्रलभभयस्वांशोवी जाली। धीं तहार समुद्रा
थडकुं पेतली।' -सिंधु १०४९.
थंडकणै-अकि. १ एखाद्या वस्तूवर आदळणें; एवदम
यांचणें. २ आदळणें; आपटणें (पाणी, वारा). [थडक]
थंडकणै-अकि. १ यांचणें; प्रवाणाच्या दोवडात येणें; वेग
कुंडित होणें. २ पोहोचणें; यांगय पंगीवाल्यात पावणें (हुंडी). (सं.
स्तंभित; प्रा. थडिभ]
थंड-कन-वर-दिनी-दिनी-किवि. १ थडक, रडा ६०
चा ध्वनि होऊन. २ सडक्याने; थरकाप होऊन. [ध्व.]
थंडका-उ. थडका; रमाडा; डकर; आघात. 'राक्षस बह-
निया तवरा। भीमहृदयी मारी थडका।' [थडक]
थंडणै-न. दाव जाळलेल्या किंवा मुरलेल्या जागी केलेलें
यांचकाम. [सं. स्तब्ध; प्रा. थड]
थंडघड-थंडां-किवि. १ जडरीने मारलेल्या दोघांचा
ध्वनि होऊन. २ कापत, हालत. (कि० कापणें; हालणें; मिणें;
जीव-अंग-उत-हृदय ६० उडणें). [ध्व. थड हि]
थंडथड-क्री. कापणें, धरमरी. [ध्व.]
थंडघड, थंडघड, थंडघडणें, थंडघडाट, थंडा-
डणै-माराणें ६० पडा.
थंडघडाट-थंडघड पडा [थंडघड]
थंडघडीत-वि. कडकडीत; नीरस; मज नसलेला(भात ६०).
थंडथाद-किवि. अलसपणाने; कूटस्थपणाने [सं. ताट-
स्थाय.]
थंडवा-उ १ लहान तळें. 'अश्वसिंधुचा थंडवा केला। थोल-
विळा पाडिले।' -तुणा ३६८ ८ (ना. व.) कांड (नदीचा);
कांडावरील जमीन [थंड]
थंडा-उ १ दुकावदारची चमण्याची जागा; गादी. [हि.]
थंडा-उ पाट
थंडाड उ. १ जोरात व रागाने लाताडण्याची, मारण्याची
किंवा; मोठ्या आवाजाचे व एकामागून एक दिलेले टोटे, लाया.
२ पताकोळी घडपड अथवा कापणें. [ध्व. थंडथड] थंडाडां,

यडाथड-थडां, थडाहुन-किं यडयड (-किं) पहा
यडाथडी-स्त्री १ जन्मीने मारलेल्या लाया, मुण्या, छड्या,
ठोसे इ० २ मोठे कापरे, धरपरी. [ध्व, यड। यड।]

थडाव-उ आसरा, निवात जाणा 'स्वर ऐनुनया बोडिळा
पेटी वनी पडाव।' -पला १७४२ यडिवा पहा [यड]

थडिवा-उ (महातु) काड; आसमतातील प्रदेश 'त्याचे
पडले रण थडिवा प्रभासाथिचे।' -भाए १८ [यड]

थडी-स्त्री तीर (नदीचे), मगदा, कांड, भिमाता 'तुम्हा
म्हणे धातरी थडी। न पेटी थडी आंत बोणी।' -तुणा १६८.
[ध्व-ड, यड]

थडी-स्त्री (कु) गोणाची उब लाविलेली राग, यडी
कांदी जवळची एकावर एक ठेवून केलेली रचना [प्रा यड=
समूह, का थड] ० मारणे-मित पालणे -से १९

थडीचा-वि उत्तम जातीचा, पैदातीचा (सद्गुण पद्म)

थडे-न १ यड, कलेवर, भेट 'आत्म्याविण यडे रोकडे।
धातीचा।' -दा १६८ ११ २ यडणे पहा [स स्वरुड, प्रा यड]

थडे, थकडे-किं (कु) तिकडे, त्या बाजूस

थणी-वि वनी पहा

थंतरमंतर-न १ जाडोणा; मंत्रतंत्र २ दुकती, बाग
इंगी (खुन्या वराची अथवा वस्तुची-काही वेळ उपयोगी
पडण्याकारिता) ३ समगाविणे, मनारणी करणे (धात कल्यास
किंवा मनी संपादन कल्यास), नीट करणे [स तत्रमंत्र]

थतरनितर-वि (कु) झमिड

थति-न (खा) काशाचे ताट धांगी पहा

थत्त-ज्या तिरस्कार, अश्वोरपणा दाखविणारे उद्गाराची
अभ्यय इट इट छ। छ सी सी [ध्व]

थत्तुनसत्तु-वि (व) मोठया वळाने वसा तरी वनवि
केला थतरमंत अर्थ ३ पहा [स तत्रमंत्र]

थना-उ (नी) छाती स्तन, थान [स स्तन]

थना-स्त्री घोटयातील एक खोड, गोम -वि छातीवर

त्तनाकृति मास असलेला (घोडा) -अक्षप १ ९४ [प्रा थण,
म थान]

थपकडा, थपकड-डा, थपकण, थपथप थपथपणे

थपथपीत थपथप-थपा-थव इ० पहा

थप(क)रील-स्त्री थपकट वसणे-पडणे थप जावाजने
हुण्णार पडणे थपकड घालून वसणे (किं० मारणे घेणे)
[ध्व थप]

थपकडक, थपकड-स्त्री थपकड थपट, ठोसा थपट
[ध्व थप] थपकडकडक थपकडकडक-वि १ थपडा
कागारा २ (ल) दुसऱ्याच्या छत्राने घालणारा थपकडकडक

थपथप-थय-किं आर्द्र पश्यांपासून विदुश जलादि
थपथप अशा आवाजाने गळत, टिपकत थपथप(थ)णे-किं
वस्त्रादिकांपासून उडवित थपथप गळणे थपथपीत-वि आवून
थपथप पाणी इ० गटन आह अने (शरीर, वस्त्र इ०)

थपाटी-स्त्री थपकड, थपाटी, थपटी, थपटी [थप]

थपाथप-थपां-किं थपथप इ० पहा

थपिया-उ (नाल) विवर्णित तालाच्या एका आवर्तनाचे
पडसाळावर काढिलेले समग्र धोल [ध्व थप]

थपी-किं (पा)थ्या बाजूने (डेवेली वस्तु) याच्या उलट
कुठरी (किं० लावणे, वसविणे, लागणे; पडणे) [स स्थापित]

थप्प-किं (गो) एकदम बंद [स स्थापित, प्रा
यपिप्र] ० जांथचे-किं (गो) बंद पडणे

थप्पा, थपा-उ लावलेल्या आंगल्या व्हावयाचे लक्षाती
लेकाने एक हत्पार

थप्पी-स्त्री (व) रुद्धान रास, हीग वजनदार वस्तुची
एकावर एक ठेवून केलेली रचना

थयकड, थयकड-रुडा-वि १ सपाट, थपट, वसका
२ थपकट, वरुडे (नाक) [थापट] (वाय) थयकड वसणे-
एकदम जोराने हुंगायवर वसणे [ध्व]

थयकड-स्त्री (कु) वसकण, वेढक, वसण्याचा प्रकार
'थयकड मारून वसले' [थय]

थयरुड-स्त्री थप्पड, थपराक, ठोसा (किं० मारणे, देणे,
वसविणे)

थयकण-स्त्री थपवील पहा (किं० मारणे, घेणे)

थयकणे-अकि एकदम उभे राहणे धावणे (मनुष्य, पशु),
मज्जेव धावणे [स स्तरु, प्रा थव] थयकण-किं मज्जेव
धावून थयकविणे-अकि थोपविणे, धावविणे, एकदम उभे करणे
[थयकणे]

थय(क)क-वि (गो) थयकड थपणे

थयड(रा)क-स्त्री थप्पड, थपट थपराक [ध्व]

थयथय-थया-किं थयथय असा पाणी इ० गळण्याच्या
आवाजाचा ध्वनि होउन 'नाना सुषप परिमडे। थयथया गळती
गडहथडे। -दा १२ ११ [ध्व] थयथयणे-अकि टिपकणे,
टप्पू गळणे टाटपीत आले असणे थयथवीत-वि टाटपीत
ओले पाणी गळण्याइतके ओले, भिजलेले आर्द्र

थयलक-न (गो) मुक्त

थयाथय-थयां-वि थयथय पहा

थयाथणे-वि थयथय घडणे, काजणे 'थवाकिती थवाकिती।
कालने पाट।' -दा १६ ४ २५ [ध्व थय]

थमन—न १ उपशम होण्यासाठी किंवा दुःख कमी पडण्यासाठी दिलेली वस्तू २ उपशम, उतार (किं. पडणे, होणे, वसणे) [सं. स्तभन, प्रा. थंभन] **थमगे**—अकि उतार पडणे, स्थिरावणे [सं. स्तभन] **थमान**—स्थानावर येणे

थंय—किवि (वृ. कों) तेथे **थंयसर**—किवि (कृ.) तेथून

थयकार, **थयथय**—**थय्या**, **थया**, **थयथय्याट**, **थयमान**, **थयला**—ली—ये इ० पदा

थयथय—**थाट**—उ १ नाचणे, मौजेने ओरडण इ० प्रकार, २ संतापाचे व्यक्त चिन्ह [थय]

थयथयात—नि आनंदी, मौजा माणसारा —थार

थर—पु १ पावदा, पडदा, स्तर, मदवण (गिलावा, रेप, रंग इ० ची) २ रास, बीग (फळे, पुले, पाने, दोण, भाई इ० ची) ३ समुदाय, समूह ४ या शब्दाचा प्रत, जात, वर्ग येथे अर्था कारी विपक्षित शब्दाबरोबर उपयोग करतात, जसे—पुणे—मुंबईथर=पुण्यामुंबईकडील जिनस, रत्न इ०, ब्राह्मण—डुणवी थर=ब्राह्मण डुणवी इ० कास योग्य भंसे (पोशाक, कपडे इ०), काळे, कुपे, जावे—थर=काळे इ० रंगाचे राखड [सं. स्तृ-स्तार, फा] (वाप्र) **थरास जाणे**, **थेणे**—कोणत्या तरी दोषास पोहोचणे (काय) ' त्याचा माझा वाद पडला आहे मग कोणत्या वरास आतो पहावे '

थर-कन-कर-दिनीं-दिशां—किवि अंगावर रोमाच, शाहुरे उभे राहतील असे, कापरे भरून, बडी-थरकाप होऊन (किं. कापणे, मिणे) [थय]

थरकणी—खी कप, थरकाप

थरकणे—अकि परथरणे, कापणे, घडीने भग हलणे, भीतिने काय लागणे ' अथर स्फुरती जेवीं पवने । पप्रपवे थरनी । ' —मुआदि १६ १२८ [थय]

थरकांटा—उ रोमाच पुलक (किं. येणे, उभा राहणे, होणे)

थरकाप—पु १ भीतीने अतिशय कापणे, कपातिशय २ भीतीने कपित होणे —किवि शरीर कपित होईल अशा रीतीने. मी थरकाप झालो—झालो **थरकापणे**—कि थरथरकापणे **थरकापणे**—कि कापविणे पांये थरकानी जगती तळी । ' —मुआदि १३ ६ [थरकाप]

थरडी—खी (मा) गंध देवण्याची उबळ लहान वाडी, लवकडी

थरणी—खी (थों) १ निखळ व धोंडे याचा थर (बाध इ० कारील) २ थर रचण्याची क्रिया [थर]

थरणे—अकि निरोगी होणे बळावणे [सं. स्थिर]

थरणे—अकि थारणे, स्थिर होणे ठरणे पदा ' असवर बजाची उरळी । वारु न गती भूमडवी । ' —गीता १ १२८ [सं. स्थिर]

थरत—किवि कप होत, थरथरा कापत **थरत-भिणे**—**कापणे**—अकि (राजा) भीतीने कापत असणे, कप होईल मिणे, अतिशय भीति वाळवून असणे

थरथर-थरां—किवि भीतीने कापत, अंगावर रोमाच येउन व कापतकापत (किं. कापणे, मिणे, हीव येणे) [थय प्रा. ठे थरथर]

थरथरणे—अकि थरथर कापणे, कप घडणे [थरथर]

थरथराट—पु भयकर थरकाप ' मुष्टिपाताच्या ध्वनि । थरथराटे थरके धरणी । ' —मुआभा ७४० [थरथर+भाट प्रत्यय]

थरथरी—खी कप, घडीने बडयडणे, रोमाचमहित कप (किं. लागणे, घडणे)

थरपोल, **थरपा**—पु साक्षाच्या फांदीचा घुघा [थर]

थरभरे—न (थों) अगोशी नावाची वगळति व तिथी पाने (हिची चटणी करतात)

थयथय—वि बरोवाईट, उत्तम निवृत्त

थरा-रा, **थराथर-थरां**—किवि अतिशय कापरे भरेल अथवा रोमाच उठील अशा रीतीने (किं. कापणे, मिणे) [थरथर]

थराथरणे—अकि अतिशय कापणे, थरथरणे ' लावण्याचा सरोवरी । मुखकमलाचे पाते थरांरी । ' —विश्व १८७ [थरथरणे]

थराारी—खी अतिशय कप थरथरी (किं. घडणे)

थरासन—न (राजा) स्थिरता, टिकाव [सं. स्थिरासन]

थरी—खी (व वा) दुधावरील मलई, साय [सं. स्तर, प्रा. वे थर=मलई]

थरू-रू—पुन (कों) (कोयता, हुन्हाड इ० ची) मूठ दाडा [सं. स्तर, प्रा. थर]

थरोटा—उ एक प्रकारचा मासा

थरोथरी—किवि थरावर थर याप्रमाणे कपूर आन्यीरिला थरोथरी । ' —मुआदि २८ ९३ [थर]

थरते—किवि (गो) वरकाप होउन, थरत पहा

थरमांमि(ने)त(ट)र—न उण्यातमापक यत्र [सं. थर्मो (थर्मास)=उष्णता+मीटर=मापक]

थरै—किवि एकरम सहार अथवा शिसारी येईल अशा रीतीने [थय] **थल**—खी शेतातील उत्पन्नाचा भाग, हिस्सा —पु स्थान, स्थळ [सं. स्थल] **थलकरी**—पु जमिनीचा मालक, भूमिया, जमीन दार ह्याच्या विरुद्ध उपरी (कूळ) **थलझाडा**—उ खेडेगावातील जमीनीचा तळा पत्रक यळझाडा पहा **थलभरी**—**चाईक**—पु जमीनदार याच्या उलट उपरी कूळ [थल+भरी=वार्डक प्रत्यय]

थलथल—थळां—किवि पोपशा वस्तूच्या होणाऱ्या आवाजासारखा आवाज होउन स्थूल धारीताचा मनुष्य चालत असताना होणाऱ्या थलथलीप्रमाणे [थय]

पाडणें—समुद्राची खोली मोजणे ० लावणें—पाडणें—पता लावें, शोध करणे

थांग(गा)दोरा, थांग(गा)पत्ता—उ (व्यापक) पत्ता, मुगाबा, मांग, ठाव, छडा

थांगपूस—पुन्नी (रा) पत्ता, पातनी, माहिती (हरवलेल्या वस्तूची) (किं० लागणे, लावणे) [थांग+पुसणे]

थांगा—उ १ थांग पद्दा २ जागा, आवार (राहण्याकरिता अथवा काही ठेवण्याकरिता)

थागाथांग, थांगारणी, थांगारणूक—ली चालचलाक रचना, व्यवस्था, माडणी, सामान्य मिरवैयूक [थांग]

थांगारणें—तकि १ व्यवस्थेनें लावणे, जागच्याजागीं ठेवणे (वस्तु इ०) २ दुरुस्ती करणे, नीट करणे ३ हवारी, स्थापीन करणे [थांग]

थांगी—उ चोराचा साथीदार, थोरीचा माल ठेवणारा [दि]

थाट—उ डोलाचा, दिलाक थाटमाट, रचना (सैन्य, चंर, यव, डग, पिंके इ० ची) (सामा) डामडोल, सोभा, भव्य पणा, फेट, वैभव, दिलाकपणा 'बोलण्याचा—गाण्याचा—नाच विण्याचा—नाचण्याचा—सत्तेचा—मंडपाचा—याट [स रथा] (वाप्र) थाट करणे—नटणे ० यत्तणे—(पोडयावर) ताठ, सरळ रेषेत बसणे ० मांड—मांड—उ १ उपकरणांची मांडणी, डामडोलाची खळखी २ (राहण्याच्या हेतूनें, सुखवस्तीसूचक) व्यवस्थेरी मांडणी (सामानाची, कामाची), व्यवस्थित मोठा पत्तारा (किं० करणे, पडणे, बसणे) ३ पोवाड, अलंकार पारणे, नटणे (एखाद्या प्रसंगाकरता), डोलानें बाहेर पडणे, डोल, सोभा, दिलाव

थाट—उ छपरची ताडी निंबा शाकाण्याकरिता तयार केलेली साठी [ताट—टी]

थाट—उ टोळी, जगाव, मडळी 'गजाचिया थाटावर। निहू चालती जया परी।'—गीता १३३२ 'थाटपुडे हातुचा वखोन हाट करनीया साठ तुम्हा।'—ऐपे १२१ [प्रा वे ध= समूह]

थाट—उ (संगीत) सात सुरांची रचना, स्वरानुरोधानें रागाचें वर्गीकरण

थाट—न (खा) ताट

थाट—नि १ वाट व घट विणीचा (वपडा दोर इ०) २ (ल) घट, खमीर, बळरट (मनुष्य प्राणी) ३ साधा, निखालम खरखडीत [फा तड]

थाटणें—मकि ० व्यवस्थेनें लावणे, सजविणे रचना करणे वखावा करणे, तयार ठेवणे, जमणे 'बलेवर सैन्य तयारें थाटलें।'—विक -६ थाटणें चालविणे (व्यवहार, मसार), शाहाणपणाने योजना करणे (कल्पना, मसलत याची) (सामा) रचणे, सज्ज

करणे, माडणे 'थाटले सदा गायक। अग्निमाननें हुंवारिति वरा।' [वाट]

थाटपेद—उ चौकट, साठी (छपर इ० ची) [ताट+पेद]

थाटर—ली (रा) साठी

थाटली—ली. तवर, (वादीची) ताटली

थाटा—उ एक माट, काखीची जून, जाड काटी याचा उपयोग पुण्याकडे करतात २ फाट पर

थाटी—ली १ वाटीच्या आकाराचें धातूचें पान २ (कु) गधाची तनकडी ३ (व) काड्याचें ताट, परात

थाटी—ली सैन्य 'भिंनें थाटी भोळपेला। नायक शिरो मणी।'—शिष्ट १०१७ २ टोळी, जमान, मडळी, समुदाय 'नागविल्या थाटी। उरें मैदीच रंगोनी।'—तुगा १४८९

[प्रा घट, म थाट]

थाटी—ली. फांत

थाटुळणें—कि (व) घडीनें भाडणें

थाड—कन—कर—दिनीं—दिशीं—निवि एखादी वस्तु दुसऱ्या वस्तूवर आपटून होणाऱ्या ध्वनीसारख्या ध्वनी होऊन, चाबकाचा छडीचा, चापटीचा आवाज होऊन [ध्व]

थाडथाड—किवि छडी, चाटूक, लापा इ० मारण्याचा आवाज होऊन [ध्व]

थांगो—उ (गो) विशिष्ट हत्ये करणारा युर

थाडा—डो—डें—वि (ना) अपक (फल)

थाण—न (प्र) धान, ढाण, कापडाचा तागा [स रथा]

थाणखूण—ली (गो) खाणखूण

थाणू—उ (गो) रथाणू (महादेव) —वि रागीट [स रथाणू प्रा. थाणू]

थाणें—न (गो) १ एक प्रकारचा कपडा, ढाण २ ढाणें [न रथा] ० दिवचें—आसन ठोकणें थाण्यावेलां दिशो—(गो) ढाणदिव

थातेंरणें—कि १ तसेंच ठेवणे, पोपविणे 'एव्हदीं प्रासें मतानें। थातवुनि आमभरें। नोल्लिन्नैल सें न सरे। तुम्हापाशी।'—झा १३३१० २ निघणें [स स्तम्भ]

थातारचें—१ (गो) पूज लावणे २ शात करणे यातमातू थातारमातू, थातूमातू थातूमातू—न बतरमतर पद्दा [स तययन]

थान—न १ चापडाचा तागा, ढाण २ एक हुकडा जसें—माहाराचें—पितळीचें—दियाचें—हुडीचें—थान [स रथा]

थान—न जाग, टिकाण, रथळ [स स्थान प्रा थाण]

थानपति—उ अधिकाारी [स स्थान+पति]

थान—न खीची छाती, स्तन, आमा, जनवरानें थान 'मज पाजाया अमे पय पळ धरिती तिची न धिर थाने'—मो उद्योग १० ८१ [स. स्तन] (वाप्र) • गुंतणें—(काही रोगानें) स्तनातून दूध येण्याचें बंद होणें • देणें—अमा प्यावयास देणें, पाजणें • विसरणें—थानाची आठवण न होणें (मुलस, वासरास) आदिस प्यावयाची नैसर्गिक बुद्धि नसणें सामानाद—• करीण—खी मुलाल पाजणारी बाई, दाई • तुटा—तुटका—वि (थानापासून तुटले) अंगवर न विगारें, आई पासून दूर केलेले व दुष्पारितां दाईच्या स्वाधीन केलेले (मूल) • तोड—खी, ताटातून, संबंध तोडणें • मोड—खी प्यावयास दाईकडे देणें, अंगवर दूध नसणें थानवा—थे—वि अंगवर विगारें, थान धितें (मूल). [थान] थानसी थानी—वि ज्याच्या छातीवर थान आहे असा (पोटा) [थान]

थानमान—३ १ मानसन्मानानें वागविण्याची पद्धत, आदर सत्कार १ धाडमाड तानमान पदा [स स्थान+मान]

थानमान—न टावडिकाण 'देवासी नाहीं थानमान। बोटे करावें मजन।'—दा १९ ५ २१. [स स्थान+मान]

थाप—खी १ थापटी, थापड, रपाटा, चपराड, हाताचा रड (किं० देणें) २ लाटेचा तडाखा (किं० चालणें, बसणें, बम-विणें) ३ पाण्याच्या धबकेकरिता पावलेला बांध, भित ४ भुल-बगूक, शोला, चापापापी, माता मारणें (किं० देणें, मारणें) ५ छाप, वरिष्ठपणाचा छाप ६ पोहण्यात पाण्यावर केलेला प्रहार ७ पसबाज, तबला इ०वर त्यातून आवाज निघेल अशा हाताचा हल्का प्रहार (पाण्याबनावण्या वरवर) जसे—पाण्याबाजविण्याची थाप ८ एखाद्या कुमाराची मातीची भांडी करण्याची विरोध पद्धत—तीत ९ मडकी तयार करण्याकरिता कुमाविलेल्या मातीचा गोळा १० (गो) रोगाची रास ११ केडीचे छत्र एकमेकास जोडून पाण्यावर तराण्यासाठी केलेला ताका १२ कलावणीचा मेळा १३ (शणाचा) पाहो [स स्वा] (वाप्र) थाप मारणें—१ गोवाडीत देणें 'बळ थाप मारून मगूट नेहा'—राक १ ४५ २ धडविणें, चडविणें थाप—थापा देणें—काही तरी सागून आपलें काम करून घेणें, राग शमविणें सामानाद—थापचेन्ही—चपराकेसरी 'ज दैत्याचा कुमरी। मारिजेठी थापचेन्ही।'—सिंधु १४९

थाप—खी चापा, पाळ वगैरे मिटून होणारा कालाचा वाळ भाग टपशी बाधतात तो भाग 'लवळवित फडकावी। फणें फणें कणेंथापा।'—दा १ २ १३

थापझिरा—५ स्फोट पाणी येण्याकरिता नदीच्या पात्रात हातानी खणलेला खडगा

थापट—खी थापट, धप्पड, हाताचा ट्या [स स्थापित, था पाथिअ] • उभारणें—चाप मारण्याकरिता हात बरकणें थापट पडप—(गो) पय वपये बक्षीस मिळणें

थापटणें—सकि १ थापट, थापट मारणें २ (स) गोडी गुलाबीने वळविणें, दात करणें, दुखाळणें ३ (थापटून) अंगवर सामान घालून तयार करणें (पोटा, पैल) ४ दंड ठोकणें (जगी परामम, बळ आहे असे दाखविण्यासाठी) 'बळने रथीं मुजतिं आते भीमादि सर्प थापटुनि।'—मोभीम १ ११३ ५ जागच्या जागीं दावणें 'मन राखे हातीं घेडनिया काठी। इद्रिये थापटीं पावों नेरी।'—तुगा २ १२३ [ध्व धप्प, स हस्तस्पर्शन—हस्त्यापटणें—अल्ध्यापटणें—थापटणें—आभ १८३५]

थापटणें—न १ कुंभाराचे मडकी घडावयाचे हत्यार २ सतरा लाकडाचा कातड्याचा मुकडा ३ गवंड्याचे गिलावा इ० ठोकामयाचे हत्यार

थापटावळें—कि (गो) थापट मारणें थापटणें पदा [थापट]

थापटो घाजवप—(गो) चपराक मारणें [थापट]

थापटी—खी १ थापट, धप्पड २ गोंवरी (देण्याची) 'वातल्या इष्टेथिया थापटिया।'—स्वादि २ २३ १ मुलस शिक्षा करण्याची छडी २ गवडी लोकाची गिलावा ठोकण्याची ठोकणी, कुंभाराचे मडकी घडव्याचे लाकडी हत्यार ५ उपयोग भयवा हलकुक यासवरीं मनाईची परावरील, जिनसावरील सर चारी स्पृण ६ (५) चपटे काल [थाप]

थापटीव—वि १ थापटलेले, कुंभाराच्या थापटण्याने घडलेले २ थापटीवर थापटून केलेली (पोडी इ०) याच्या उल्ल घडीव, लाटीव ३ थापटून केलेली (गोंवरी इ०) [थापटणें]

थापड, थापडणें, थापडीव—थापड इ० पदा

थापडवारीक, थावड (थाड) वारीक—वि १ पडदा खाण्यात २ दुसऱ्याच्या ऊढानें चालणारा, मिपा ३ भोळा, मूर्ख, सहज पसणारा (अनुष्य) ४ थापा, गप्पा मारणारा, गप्पी दास [थापड+वारीक]

थापडी—खी थापट, थापट, रडा [थाप] इचर थापडी उचर थापडी—सगळीकडून थपडा बसणें

थापणें—सकि १ थापट करणें, थापटणें २ चिकटेसा मारणें (मितीवर चिखल इ० काचा गोळा) लिपणें ३ कुनवाळण गोंजा रणें [थाप]

थापणें—सकि स्थापणें, उभारणें, निश्चित करणें [स स्थापन, था थपण]

थापटणें—सकि खीड असलेले तारु वल्हानें धावविणें, बळविणें [थाप]

थापनिहिरा—५ थापझिरा पहा

थापा—५ १ डेकले मोठण्याचे लाकडी हत्यार २ लाकडाच्या आण्ट्या करण्याचे हत्यार ३ (कों) गोंवरी ४ डेकरीच्या

माध्याह्निकी अथवा टेकडीच्या बाजूला असलेली सपाट जमीन, पठार 'आली याप्यावरती साधी असमान फाडी साहेब फडफडी हेल्यावे घई तीन मजले गेले मुद्यां दिसल्या नाहीं।' - ऐप्यो ४३४ [यापणें]

थापाट—न (कु) चापरी, थप्पड [थाप]

थापाथापी—ह्रीं खोट्यानादथा गोष्टी सांगणें, थापा मारणें,
थापेवाजी

थापाथुपी—स्त्री भुत्थापा

थापो—ता १ गिलावा वगैरे लावण्याची, साफ करण्याची एक प्रकारची लाकडी बरगी २ गवडपाणी टोकणी ३ (राजा) शेगाची गोवरी ४ (उतरव इ०) व्यवस्थित लावून टेंवण्याची क्रिया [थापटें] ५ ऋणी—(विदाचें बाधकाम) बाधकामात माती अवघा बुना काकाईनें वसविण्याचें साधन ६ कोल—न उच काठ वसलेलें कौल हातांनीं माती थापून कलेलें कौल (राज्या उलट लढीचें बाकाबरील कौल) थापोचें माप—न (भाग्य इ०) मोठ्ठ्याची एक तऱ्हा, मापास हांग देवून हातात पडेल असें माप प्यात वतात हो प्रकार

थांय—न (गो) शेतात नवें उगवलेले रोप [स स्तय]
थांयडे, थामडे—न (ल) ताट, घशी ' भापले घावडे
भल्ल घेणे, भरणे '

आधर्षण—तुक्ति पापगं पहा आधर्षणं

थावणे, थामणे—भक्ति १ उभे राहणे, विधाति घेणे, खोळ
भणे, राहणे, पाठ पाहणे २ (एखावे काम) काही काळ बंद होणे,
सहस्र होणे [स स्तम्भ=उभे राहणे, स्तम्भ, प्रा भवण]

थांगविणें, थामविणें—सक्ति घोडा बल बढ देणें, थाव
प्यास लावणें, खोलवविणें, छिद्रत देणें, उमें काणें (मनुष्य, काम,
वस्तु) 'शक्ति ही न थामविलें।'—अवक गगाधर, रसकजेल
३३ [भावणें प्रयोग]

थाय—पु अह्वार [यैय् यैय्]

थायली—खी (व) ताटली, लहान परात [स स्याडि]

थाया—पु (दूध, रक्त, पाणी इ० साद्वन आलेले) ल्हान
 दवळे, थारोळे

याया—५ १ थाया, रागने आदळभापट करणे, लाया मारणे
(कि.जेणे, पेऊन मारणे, वरणे) २ हट्ट, छट ध्यास 'म्हणे वाळकें
पेवया थाया। तो साच करुनि दाखवी माया।'—सुआदि १ ३३
[घाय] (चाप्र) ० मारणे—हट्ट करणे थाया मारुनि वरू काय
हुणे दिसना : —हरिराजवृत्त मुद्रणाचार्य विरचित रामायणे
भाषांतर २१

यार—उ १ विधातीचें, वस्तीचें टिकाण, (शब्ददा व ल)
विन्हाड, आश्रम, आधार, यारा, टिकाण आश्रय ' वैकुंटीचा यार'
शको ४ २४

केला तिनैं ।' - व ४६७ २ एकसुत्रीपणा, ताळ (भाषण, वक्त्रशुद्ध
वाक्ताली) 'त्याच्या बोलण्यात, करण्यात थार नाही' ३ जाणा,
टळ, हुमी, जामीन जों - 'ब्याज स-मुद्रास-अन्नास-दाण्यास-
पन्नास-पैस्यास-यार' [स स्थान, स्थिर] (वाप्र) ० नसणें-
(जागा न सापडणें) वाण असणें (अन्न, धान्य इ०ची) थारि
वसणें-पडणें (दाख्खा व ल) वसती करणें (वस्तु, मनुष्य,
विद्याच यार्नी) मडकें थारी वसणें-स्थिर व निर्भय स्थिति
प्राप्त होणें

थार—किवि (काव्य) ठार पहा 'कुम्भर्णे प्रासिले धार'
थारचै—कि (कों गो) यावणे, स्थिरावणे

धारणे—अग्नि १ स्थिर हाणें, धावणें, विश्रांति घेणें, स्थिरा
वणें, टिकणें. 'हो सेतु स्वयशतोय धाराया ।'—मोक्षर्ण २१७
१ राहणें, नेटारणें चालू ठेवणें [स स्था, स्थिर]

थारळें—न धारोळें पहा

थारा—उ राहण्याची जागा, आश्रय, आधार 'तैला स्वयम्
जरी लोपळा। तरी सर्व सुखाचा थारा मोळा।' —झा ३१०
[स स्वा, सिंधू] (यात्र) ०मोडॅण—राहण्याच्या जागेचा नाव
कण थारी थावण—स्त्रिराहणें थावाथाव—ही स्थिरता,
प'ण्या, स्तब्धता [थारावणें]

थारापलेट्—वि (गो) दरविलेले

धारामास—५ ठाठिकान, पत्ता 'पाडियेला ठायीं तुषा
धारामास । अबया दातारा रूपसी तो ।'—तुगा १२२७

थारावचें—कि (गो) थायविणें [स स्था]

धारावणी—छी राहणी, वसती, वास्तव्य [धारावणे]
धारावणे—भकि १ स्थिरावणे, ठावणे, राहणे, विमावणे
 २ उभे राहणे, वसणे, नादणे —भकि स्थिरावणे, निवर्तित वजणे,
 उभे किंवा द्याव राहण्यास लावणे [धारणे] **धारावण**—कि
 (गो) शात करणे

थारी—श्री (वागलाणी) ज्ञाव्या

यारू—त लोखडी रद्दाटगाडग्याचे पाणी पडण्याकस्ति
केलेली पत्र्याची योजना

थारपालट—५ राहण्याची जागा बदलणे, स्थलांतर [थारा+पालट]

धारोळ-ळा-ळें—उन १ मोटये पाणी जेथें प्रथम पव्हें
 जेन मोट रिक्तो होत ती दगडानी वाचलेली कुडीवाजा जागा २
 (ल) चवर्न बीद (पाणी रक्त दूध इ. साड्ययांनं झालेला) ३
 विस्तव ठेवण्याकरिता जमिनींत खगलेली खडगी ' कुन धारो
 व्यात राखलें म्हणून सात चव्च मावपितें ' ४ गुहाव्यातले काडिली
 चालवें बघलें भोवळें, बुलावयाचें तोंड ५ दुधाणें दूध तापविय्या
 साडी जमीनींत तयार केलेले कुड { स म्हा

थाल—उ शेगाचा मादूर, उत्पन्न 'शेतकीचा यात्रा' ।
—समाप्त १४०

थालणें—अकि प्रकाशणें—मनध

थाली—श्री १ अण शिष्यविषयाने भांडें २ ताट, पात ३
(ना व) तपनी दिवा रोटा, ताव्या ४ (तवावी) गद्द ५
तनकडी 'बरी कनक शरी सोमनी । तीवरी देविनी वनक्याली ।'
—जे ७-५६ [स म्यानी] प्रा भागी] थालीटावळें—न

भाडीतुडी थालीपीठ—न भाजीचा केवला एक दचकर पदार्थ
याच—उ टाप, थाग अत, पड, पर 'विष्णा हरि पाव
लगत करी शक्ती सद्धा घडे ।'—निमा १४७ [टाव]

थावटणें—अकि राहो स्थिराणें, थोडकें [मि स्थाय]

थावडा—उ (को) थावडा, चागी, रोपात भावाचा
फाडा गावून थापलेली व्हान गोवरी [पापटणे]

थारणें—अकि स्थिरावणें, घडावणें, आरावणें 'मादावली
ते बहदुली । वैष घडनि घर दगुली ।'—शा ६ १०६ [मि.स्था]

थावर—उ १ (तल कावियाची) वडई पमेडे २ मोटी
पडी ३ वणणें (माडें) [स स्था]

थावरणें—अकि १ तलपुठें वडे करों, उभारणें (दुरती
कपन) २ थावरिणें, थावून पालें ३ धीर ठेणें, कायम राखणें
(धीर उत्साह इ०) ४ आठोपणें 'लक्ष्मण गुनप्र तव्हा धियाने
बण्णूर थावरती ।'—मोमत्रामायण उत्तरकांड २४२ [स स्थावर]

थावरणें—अकि १ स्थिर होणें, आसरा मिळणें २ दोरें
पुन्हा घर काडणें (व्यापार इ० कामां), केवेली शक्ति, अवसान
पुन्हा पडत यणें (आजारी मनुष्य इ०) [स स्थावर]

थावा—उ बळ, आधिक्य—हवे

थावा—श्री तड, टिकाण [टाव]

थावें—घो—उ टाव, थाग [टाव]

थाघन—(गो) छन, ह्या या अर्थाचा प्रत्यय उदा० खय
पावून आण्ळा=कोटून आलास [टाव+छन, हन]

थाळ—श्री १ गोवण्याची, नारळाच्या सालीची वगैरे स्वय
पकाकरिता रचलेली रास, सगरे २ आठें नेण्यानें तापणें, गरम
हाणें (दोडें, कमर, पाठ यामध्ये) (पोटामध्ये) उपासानें किंवा
तापनें होणारी अजकल (कि० यणें, उठणें, हाणें) ३ चपका, होर
पळा (विम्वचावळ बसण्यानें बसणारा) ४ उणतेची, शिणाची,
यथिरतची भावना (पुष्कळ बल एका ठिकाणीं बैठकीनें, पाठपावर
बसण्यानें इ०) (कि० यणें) 'माय्या अगला बसून बसून थाळ
आली' ५ धूध, स्नानाचें पाणी तापविण्याची ओवडपावड चूल,
जुलाणें किंवा त्याची जागा ६ पाण पाणी नगरेचें थारळें
'पोरानें मुवून काय थाळ कली-मलवी' [स स्था]

थाळण—श्री १ थाळ (पहिले चार अर्थ) पहा २ (था)
मोठेंचें पाणी ज्योत घडतें ते थारोळें.

थाळणें—(मि) पळों पहा

थाळणें—न (राजा) थारोळें पहा

थाळळ—न थाळण अर्थ १ पहा

थाळा—उ १ अवगात्रे वगैरे मोठे ताट 'जेवणातनें
माहारा थाळा, वा बाजणातचा जाईना थाळा' २ लमानच्ये
नवऱ्यामुली गव्याकडितां दागिन्यानें भरलेले ताट [म स्थाली]
(ताम) •यसणें-वाणें व जातकार पीक दणें 'विष्वाचा-
पण्याचा-सोनाच' यज्ञा बगन' •भरणें—नारी मुलीत
मुनमुताच्या बेंडी सर्व दागिने घाल्ते •घाजणें—(साय पदायें
पेसा इ०) सणें •वाजविणें-कोणत्याहि गोष्टीची श्राही
तिरविणें (बायली) मूत्र जन्माव आल्या बरोबर काणाचा थाळा
वाजून आनंद प्रदर्शित करणें समाचार—•तांत्या—उ ताट व
गडवा (गरीब लोकांची धरति) (कि० पण, नणें, विष्णें=
गरीबाचें सर्वस्व यणें इ०) इह० पतरा थाळा बालका जेवाव
याला=आगुतक मनुष्याच्या वानपर •धाटी—श्री (ल)
समूह नाच, मलमेतवा नाच, निर्मल (थाळा व बाजी एक-
मेकांवर काजविशी) •सना वैकण्याचें संपले असें वृत्ति होवें
यावन्न •थाळी—श्री १ लाडलें आणि निस्तव देववाकतितां
जमिनीमध्ये रुपांमेली खडी, घर, पूल २ व्हान थाळा [स
स्थाली] •विटणें—बोर्दाकडे प्रसिद्ध करणें थाळी टाचणें—न
(व्यापक) ताडवाली इ०

थाळिक—वि (महाउ) स्थळीं माधारलेला 'निवृत्तीचा
पाळिक'—भाण १५१ [स स्थळ]

थिआंसफी—श्री (धार्मिक) ईश्वरविषयक ज्ञान, ब्रह्मज्ञान
किंवा आत्मज्ञान ही एकोणिसाव्या व विसाव्या शतकतील सर्वेष्ट्या
वरपललेली एक आध्यात्मिक चळवळ आहे व ती थिआंसोफिकल
सोसायटी नावाच्या सर्वेष्टाष्ट्रीय संस्थेच्या द्वारेनं चालविली जात
आहे [इ थिआंसो=ईश्वर+सोफिया=ज्ञान] थिआंसोफिस्ट-
पुनि थिआंसफी नावाच्या विशिष्ट पयाचा अनुयायी

थिपटर—न नाटकग्रह [इ]

थिक्टे—वि व्यास

थिक्टणें—कि व्यास होणे

थिक्डे, थिगळ थिगळणें, थि(थि)गळी—ठिकडे,

ठिगळ, इ० पहा

थिक्णें—अकि चारपडणें, शोक करणें, रहणें 'इहणुनि पुढे
माहिबली गाळी । किंकोनिया चोटी दोळे तुका ।'—तुगा ११२८

थिक्की—श्री (गे) ठिकी पहा

थिक्लें—श्री १ गाडें २ रहान [स स्तोक]

थिगरा—थी (गो) कपाळाची कवची [थिगळ]
थिगळ—ळी—न थिगळ, हाग 'सौंदर्या फेडी थिगळी ।'
वयाचिया ।'—झा १३ ४६५ [स स्या, प्रा थिगळ]

थिगळ—वि थिगळ, दीपसुती मद, जड, गुस्त [स रथगित]

थिगळणें—थिगळणें पडा

थिगळी—थी थिगळी

थिगा—किरि (गा) (गुण) तिकडे, त्या तिथें

थिगूर—यु (गो) गोडया पाण्यातील एक माता

थिजणें—अकि १ गोठणें, वडीमूळें घेऊ होणें २ निथळ

होणें (मरणासमयी डोळे द०) ३ (ल) तशील होणें, ज्यान,

आथयें, कमत्कार गोपळ याल गदन पाणें थिजळ वधून तुम्हा ।'

—वि ६५ थिजण्याचा थिडु—यु द्रवपदार्थ ज्या सण्णमाप

नाबर घनदिवसांत जातात तो थिडु [इ मीक्षिण पादत्र यास प्रति

वाच्य] थिजविणें—तकि गो । विणें, घड करणें [थिजण]

थिजें—किवि साप्रत सज्या

थिडा—डी—डे—वि १ आखड अहर्, अगुरा, अल्प, कमी

'असाद पड साकिती परि परा खडयें थिडें ।'—वेका ५५ २

वोपयुक्त, उणीव असलेलें [स उदित]

थिण(न)गी—थी थिणगी पडा

थित—वि १ जवळ असलेलें, मूळयें राहणें जाता

शिण्यातें। गुरपणवी धाडिले थितें ।'—अमृ २ १२ [स स्थिर]

थित—वि (काव्य) नीच, हल्का चितें म्हणें अह्य म्या

हारविलें हातिचेंहि अम्य थितें ।'—मोक्क ५ १ [स स्थित]

थिता—वि व्यर्थ वाया

थितें—वि १ अल्प, थोडे छुदा ' म्हणेंनि सार थिता,

सगुण न लोपी ।'—मोक्क २१ ३७ २ स्थिर जे थितें हें बहु

छलें। सानस मायें ।'—झा २ १४ [स स्थित]

थित्या—किवि थोडक्यात ' थित्या अनुमध दुराविजे ।'

—अपरोक्षानुम १२ १८९

थिपकणें, थिपका थिपणें, थिपथिप, थिपचणें,

थिपका—थिपकणें थिपका थिपणें द० पडा

थिप(व)डी—थी (उण्णता कमी करण्याकरिता) डोक्याला

तल चोळणें, यापटणें द० किया (कि० घा । गी) [ध्व]

थिप(ग)णें—अकि (व) थिपकणें देवदेव गळणें [ध्व]

थिपथिप—किवि थिपथिप यथयव [ध्व]

थिपा—यु (व) धाव्यातून पावसाचें पाणी गळतें तें

तशा पाण्याची गळती

थिर, थिरथिर—उद्ग्रा शेळया द० ना हाकलताना नापरा

वयाचा शब्द [ध्व]

थिर—वि १ स्थिर, निथळ 'सम्य थिर जें गभीर ।'

—वरीस्व ० १० २ घळकट [स स्थिर]

थिरकणें—अकि डोलीतें, घाटानें चालणें

थिरणें—अकि स्थिर उभें राहणें 'पायांचा धेंध न व रिडु

दमनी त्या नदा शर थिराया ।'—मोक्क ३६ ४५ [स स्थिर]

थिरथिर—रा—किवि १ चचलपणें २ मदमद 'थिर थिर

थिराव नाच। प्रेमळ भक्तांचा ।'—दा १४ ४ १७ [स स्थिर]

थिरविटो—थी पातळ, जलप्रचुर द्रव्य, थिरविगी, थिर

थिरती शेण, पातळ लेणी, थिरल, ज्यात पाणी फार पडलें

आहे असें पीठ

थिराई—थी (अशिष्ट—थीर) शाकता, स्थिरता, स्तब्धता,

निवातपणा स्थीर पडा [स स्थिर] ० थारलीं—किवि शाततेनें,

ह्रस्वपणानें, सौम्यतेनें धडपणानें (कि० घेणें, करणें, चालणें) .

थिरानणें—अकि धावणें, पावडणें, राहणें, राहविणें, विप्राप्ति

येणें, चालू ठेवणें, स्थिर होणें [स स्थिर]

थिरंथिरं—किवि यडपणें, शातपणें थिराईथारलीं पडा

थिरलट—वि १ मद, यड, दीपवृद्धी, वेगड (मनुष्य, काम,

व्यवहार) २ पातळ व थिरळ धाव्याचा (कपडा) ३ क्षुद्र,

नीच, पाणेराडा, वेअळूचा, हलकट (मनुष्य, वतणूक, भाषण)

[स थिरिल]—थारई—थी १ मदपणा, धडपणा, निष्काळजीपणा,

सुस्ती २ (कापडातील) धाव्याचा थिरळपणा ३ हलकटपणा,

नीचपणा, पाणेरेपणा

थिरथिल थिलथिलणें, थिलथिलीत—यत्तयल द०

पडा

थिरलट—न तळें, डबकें 'आणि मनीं तरी आडविजे।

थिरलटकातें ।'—झा ७ १५२ 'काय थिरलटें पाणी ।'—तुगा

७००—वि (ल) डबकें बुद्धि अल्प, मद (मनुष्य) [स

थिरिलट] थिरलटोदक—न डबक्यातून साचललें पावसाचें

पाणी जान्हवीस न्हावया थिरलटोदक ।'

थिरथिप—थी (पावसाचें) देवदेव पडणें [ध्व]

थीरु—न (गो) खोटें रत्न [डीक]

थीरु—वि १ निश्चित २ (ल) व्यर्थ [स स्थित]

थीर—वि १ (काव्य) शात स्तब्ध सौम्य, निवात, गभीर

(मनुष्य वारा सगुण पाणी) सोह दुडी बाहोनी चाले थीर ।

—व २९४ २ शात झालेली (साय भाडण) स्थिर पडा [स

स्थिर] ० थार—किवि दडू दडू 'रामरथ गजमारी । थीर थीर

मिरये ।'—वरीस्व ७ ८० ० थार—नशी कायमपणा, स्थिरता

स्तब्धता—वि स्थिर, निश्चित कायम, विप्रान्ति असलेला,

[स्थिर+स्थार]

थीर थीर—उद्ग्रा यावा यावा ! ' राहा राहा थीर थीर म्दणत । ' —उपा ८२७ [स स्थिर, स्थिर]

थीर—न (वी) नेमलेली, ठरविलेली, ठीव जाणा [स स्थान]

थुः थु—उद्ग्रा (निदाध्यजक) छी । थु । ' तु येथे बोलीले तोंडावरी । ' —रामदासी २ १४५ [ध्व]

थुई—छी थुनी [ध्व]

थुईथुई—छी क्षिप्तिम, उखुर (पावसाची) —किवि क्षिप्तिम, शिवशिव, थेंवथेंव (पाऊन पडणे) ' कारवीं पैथी दिसती । उडताना थुईथुई शब्द करितो । ' —रत्नप्रभा ४२ [ध्व]

थु(थु)णें—उक्ति पिक, थुकी बाहेर टाकणे, टाकविणे [ध्व थु] तोंडावर थुंकरणे—छी थु करणे

थुकराणी(दाडी)—छी (गो) पिकदाणी (दाडी)

थु(थु)करणे—उक्ति थुवणे [थुवणे]

थु(थु)का, थु(थु)नी—उक्ती तोंडातील ध्व, पिक ' माध्यानी धुक्ता सुवावरी । तो थुका पवेल आपणाचवरी । ' —दा १ २ २७ [ध्व] (वात्र) थुक्का थुका चाटणे—निदापर, वाईट शब्द,

कचन, आश्वासन परत घेणे थुका घालणे—आलेतरया मुलास थोडा वेळ सहित जावे लागल्यास त्यास एका दगडावर थुकावयास लागे व थुकी बाहेरपडत परत यावे लागते • घाटून काम करणे—

(थुकी बाहेरतो करणे) जलद काम करणे • होलेणे—हाजी हाजी करणे गुलामाप्रमाणे चाकरी करणे • तोंडावर उडविणे—

छी थु करणे, निंदा करणे, शिष्य देणे • तोंडावर घेणे—उडणे—येणे—हास फज्तीत करून घेणे • न ओलाडणे—

डुसल्यान्या धडाने वडेणे थुक्याने मिजती चादण्याने चाळती—नि वात्र, निक्स जमीन (जी खवर ओली होते व वाळत) सामान्यद—

• पात्र—न पिकदाणी थुकीहेल्या—नि खुसामत्या, हाजी हाजी करणारा थुक्याचे काजळ—न थुद व कुचकामाची वस्तु

थुगा—थु (व) जमाव, मेळा ' थापाचे थुगावर थुग गेले ' थुगुदशा—किवि (मुलींवरून) खेल चालू असता बाही काळ रजा म्दणून जाताना दण्याची सूचना (कि० पालणे) [ध्व थु]

थु(थु)टा, थुटण—नि घोटा, घोटण

थुडथुड—छी (घरीने भरणारे) कापरे, काप [ध्व]

थुडथुडा—किवि पडपड (घरी वाजून आल्यानंतर) (कि० येणे, वात्रेणे दिवांने अग उडणे, दांत वाजणे अगार काटा येणे)

थुडथुडा—छी (व) छी थु फज्तीत ' त्याची जिळे विरडे थुडथुडा मारी ' थुत—न गाफक धुनींत देणे—प्रीमुतांत अडकविणे

थुथु—छी छी थु, उपहास, निमैत्सना (कि० करणे, मांडणे, लावणे, होणे, राभणे) [ध्व]

थुथुल्या, थुथा, थुथी—उ (स्त्रीदाडु आणि इतर खेळ) सावप नमन्याचे दर्शविणारा शब्द (हातास थुकी लावून ती वाळेपर्यंत खेळत नसल्यासारखे वाणें) [ध्व]

थुमकाल थुमेकाल—र, थुमोकळे—(गो) (इडापिडा टळो अशा अर्था) घातलेल्या क्षपथाचे निस्सन करणे, अपशब्दाचा परिहार

थुमशाण—न (कु) धमान

थुटा—थु काळोस ' आकाशीं दाटली थुवाची थुई । तोचि हा थुटा दिते । ' —रुमुरा २२ ७० [म धूर]

थुरथुरविणे—उक्ति टवकारणे, उभारणे, (केस, कान, होळे) मयकर रीतीने वाढणे [ध्व]

थुरा—थु (गोडी) (जनावराच्या) शिंगाचे कलेले वाच [स. पूर्व]

थु(ड)ली—छी. भरत दळले गडू साजा [हि]

थुवर—छी थोर नांवाची वनस्पति, ही वृणणा साठी लावितात

थुळेरवे—कि (गो) तोडणे, सतोप पावणे

थू—उक्ती थुकी ' वीं मुझि न असे जे घेती भरुनि निशास्य ते थूनी । ' —मोसभा १ ५० —किवि थुडण्याचा आवाज, करून

थूक—छी थुकी पडा

थूथू—उद्ग्रा छी थु [ध्व]

थू फाडप—उक्ति (गा) गुप्त गोष्ट उघड करणे

थूळ—नि सुस्थ नव्हे ते [स रूळ]

थे—चतुर्थीचा प्रत्यय ' तीर्थे भोगिले नागवला । ' —उपा १४४७ [ते]

थेकुडे—डे, थेकुले—वि १ ल्हान ' तैमी सगुडि ड थेकुनी । म्हणें नये । ' —शा २ २३८ २ लावूड, अपरे टेंगणे, थोग [स स्तेक]

थेट—नि अस्तर, चास, शुद्ध खरा ' वाली महाराची यड मराठी । ' —रामाजी —किवि १ बरोबर, हुबेहुब, यथार्याय २ नीट, लायक व यावता, न बदलतां न वटतां, सरळ (समासात) थेट—पंथी—नगरी—दौलताबादी—कादिसरी—खत पंथण ३० टिकाणे सपार होलेण, जिन्साचे नाव पुढे लावून, जेने—

थेट सावप—हामिया—भाडे—किन्ना [स वनस्प, हि] यामाशब्द—

• छत्रिदा—नो मात्र तयार होणाऱ्या टिकाणी केलेली सारेदी

• चा—नि त्याच आगव्या • आंख—थु अमल आकषा अपषा

रुण(मालाची). ० पट्टी-सी. खोरी वेहेल्या मालाची मूळ ठिकाणची यादी, नोंद; योजक. ० लहर-उ तंबू डोकणारा.

थेटम-उ. (व.) घाटमाट; नगपदा; चढीपदी.

थेटर-न. नाटकर. [इ. थिएटर]

थे(थे)टा-वि. आरुड; कमी लांबीचा; अपुरता; थोटा. थिटा पहा. [सं. थुट]

थेट, थेटपडसे-न. सरी, थंडी. (कि० येणें; लागणें; होणें). ' येईल पुढें थेट पडसें आयुष्याचा नाश ! ' - गिरा १७.

थेय, थेयका-टा-डा, थेबोरा, थेमै, येमका-टा-न. १ विडु; टिपका. २ प्रत्यक्षकळा मेष. [सं. स्तिम्-स्तेम] म्ह० थेयें येवे तळें साचें खडशाडयांनं डोकें फुटतें. थेया थेच-किवि. येथेथे ' पड पड पावसा येवायेची. '

थेंयु(थो)टा-उ.न. (काव्य) लहान येव; विडु. ' थेंयुटा सागरी मिळाला ! ' - या ८.१.४२. [थेंय]

थेर-उ. १ माकडाचा खेळ करणारा; एक जात. २ स्त्रीच्या वेपंत नाचणारा मुलगा. चाला राधा म्हणतात. ३ बळ; विडें-यन; मनुकरण. (कि० करणें; बाणणें; माजणें; नाचणें). ४ -न. तन्हेवाईक, विलक्षण, बेअग्रचा मनुष्य. -नप. ५ गोरवेडा; चाले; (येर लोकांच्या वागुकीबद्दल). [सं. स्वविर] (बाप्र.) ० करणें, थेयरये करणें-नावालीकिकाची वाड न धरता लोक गांवे ठेवतील असा प्रकार बाणणें; नाजूकपणाचा आव डालणें; तन्हेवडा करणें. सामाशब्द-थेरभोररी-उभय. रोंबारी; खेळकरी; तमासगीर; कोल्हादी. थेरीण-लौ. येर अर्थ २ पहा.

थेर, थेरडा-वि. खप्पड; अजैर; म्हातरडा (मनुष्य); (गो.) थेरयो. [सं. स्वविर]

थेरयो-यो-उ. (गो.) अंगावर खवले असलेला साप. हा आपल्या अंगाची गुंडाळी करून स्वतःचा घचाव करतो.

थेरु-न. थरु; दांडा; मूठ (कुन्हाड, पावडा इ० ची). [सं. त्तर]

थें(थो)वचें-सक्ति. (गो.) टेपणें.

थेयनोक्ती-उ. (गो.) व्याजानें पैसे घेउन व्यापार करणारा; [टेव]

थेय-न. (गो.) १ स्थळ. २ देवस्थाना समोवार असलेली लोकवस्ती. [सं. स्थळ]

थें-किवि. (वों.) तेथे.

थेंक, थेंथे-जडा. गुंरें हांकण्याचा शब्द. ' गाय निघाली साजं साडी. ये, थे म्हणता ओढाली ! ' - कथा २.१०.११३. [ध्व.] म्ह० थेंक म्हणतां त्रयद्वया-शुलक गोष्टीचा अर्थकर परिणाम होणें.

थेंकार, थेंथय्या, थेंथय्याट, थेंथेय्या, थेंथेय्याट, थया-उ. मोठा आनंद, आनंदीआनंद; नाचणें; गाणें; खेळणें.

' हेकार थेंकार, विकार ! तळप चवरे चमत्कार ! ' - भारा कित्किधा १.४४. [ध्व.] थेय्या घेणें-१ गडबडा होळणें, ओरडणें इ० प्रकारें संताप व्यक्त करणें. रागानें अथवा अर्थ रणणें नाचणें. २ समज्या घागण्या हालवून एकसारखें नाचण. जोराचा दत्त करणें. (कि० घेउन घडणें; करणें). थेंथे, थेंथेयां-किवि. मोठ्या आनंदानें; उदासांनं; खिन्न (नाचणें, उड्या मारणें); आनंदानें नाचताना होणाऱ्या आवाजाप्रमाणें आवाज होऊन. ' नाचवितों थेंथे तेथें ! ' - संप्रामगीतें ४६. (कि० नाचणें; करणें). [ध्व.]

थेयड-न. १ कपाळावर केल्ल्या औपधाचा अथवा गंधाचा लेप. (कि० देणें; लावणें). २ गुठळी (रचाची); लपका (लाळ, शेंबूड इ०चा); पोपडा (सारकेल्या जमीनीवरील शेणाचा); घाणीचे लहानसें थारोळें. [घापटणें]

थेमान-उ. रडणें; ओरडणें; आदळआपट; गोंधळ (लहान मुलांचा). (कि० करणें; मांडणें; घालणें) [ध्व; थेंय]

थैला-उ. १ पोतें अथवा मोठी पिशवी. २ दोळ (उघी इ०ची). [हिं. टेल्ना] थैली-ली १ पिशवी. २ सैन्यातील शिपायांची अन्न, कपडे. इ० टेवण्याची पिशवी. ३ (ल.) थोराकडून थोराकडे जाणारें येणारें पत्र. ' आतां हुकोजीराबाना एक थैली लिहा. ' - ईप ७२.

थो-ली. (कृ.) खेळांतील तात्पुरती विव्राति; धुस्त्रो. [ध्व.] थोरे, थोय-ली. थुयल्या पहा. (कि० घालणें; पडणें).

थोक-उ. १ रेशमाचें एक परिमाण; चार कड्या अथवा लहान काटक्यांना गुंडावून होईल इतकें रेशमाचें परिमाण; दहा काड्यांचा गुंडा. २ ठोकळ; कापसाचा गदा. [सं. स्तोमक; प्रा. योवक]

थोक, थोकचिकरी-ठोक इ० पहा. थोकवंद-वि. पूर्ण; सर्व; परिपूर्ण (रकम, बेरीज).

थोकडें-वि. १ लहान. २ आंठुड. ३ थोडें; अल्प. ' पांढवाचे सैन्य निपटवि थोकडें, ' - गीताचंद्रिका १ १०. [सं. स्तोक]

थोकजें-सक्ति. उभे राहावयात, थांबवयास लावणें. -अक्ति. १ (काव्य) थांबणें; बंद होणें; स्थिरावणें. ' कीं थोकेले वैतव्य-निघातु ! ' - सिध्द ५८. २ गुप्त होणें. ३ घेउन टेपणें. ४ लहान होणें. [सं. स्था]

थोक्ताळा-उ. ठोकताळा पहा.

थोकलें-वि थोकडें; लहान. [सं. स्तोक]

थोकवणें-सक्ति. थांबविणें. [सं. स्था]

थोंगणें-सक्ति. गाणें म्हणणें. -शर. [ध्व]

थोंगींथोंगीं-किवि. थारींथारीं. ' थोंगींथोंगीं इतर ! राजे जे तयांचे भार ! ' - गीता १.३४०. [सं. स्तोम]

थोंड, थोंटण-व. १ छुंड; खोड (झाड इ० चें); थोंटा. २ ताट; घाट (कड्याचें).

थोट, थोटि—न पुमांड -उ टक, -धर

थो(थो)ट, थोट—नि नीचपण, अशुभ, दाहण, होट
(कज पस वसण्याच्या वेळी भादण्या) 'थोट उरट रंटा'—दा
२३ १० म्हण उरवळ साय थोट जराई थो(थो)टाई,
थोटाई—खी नीचपण, पाजीपण, दाहणई

था(थो)टा, थोटका—वि हातपाय ६० तुटलेला, वरचा
वेडा, गुपका गेल्ले, खोड खाल्ले (खाड), लांडा खाल्लेला.
[स स्थु दि दूट, मि दूट] •वि(मि)वळ-उ (ख)
थाला मुलेवाडे पायसो, परदार नाही असा मनुष्य, सडगोट
थो(थो)टावणे—अकि १ कुशित होणे, स्वल्प होणे 'मोनपणे
पाचा थोटावल्या चारी। ऐसे तुजे हरी रूप आहे।'—तुगा
१५५० २ निरंउ होणे 'मुनुपणे थोटावला। अनुभवा ये।'
—अट ५५८ [थाटा] थोट(टो)क—न राउ थोटण [थोड]

थोडा—वि अल्प, थोडका [स स्तोक] थोडका—वि
अमुत, पुंफळ नाही असा, अल्प, स्वान [ग स्तोक] थोड-
कावणे—अकि कमी होणे, तुजणे, पडणे, व्हान होणे (परिमाण,
कल्या, जोर इ०चा) •—अकि कमी करणे [थोडका] थोड-
क्यात—वि थोडपा वेळात, जागेत, सक्षिप्तपणे, लवकर
[थोडका] थोडाच—वि क्वचित्, विरळा 'पण त्याचे प्रेम
पूर्वक अल्पपण करणारा थोडाच मनुष्य सापडेल'—नि ५५५.
•थोडका—वि अल्प प्रमाणाचा, मरत थोडा, अगदी माफक
•थोडा—किं अल्प प्रमाणाचे (जीव)थोडा थाडा होणे—
काळजी वाजणे थोडाफार-बहुत—वि थोडक्यात, अल्प,
किंचित्

थोतरण—अकि (व) मुजणे वर वेणे 'वाच्याने त्याचे
तोंड थोतरले आह'

थात(थ)री—खी तोंडाची एक बाजू, गाल, थोवाड

थोत(थ)ली—खी पोपसेपणा, स्थूला [स स्थूल]

थोताड—न १ कल्पित गोष्ट, खोटा हद्द थोट दाखविलेले
काण, दुमाड, वातक (किं रचणे, माडणे) 'दचमुटाचे थोताड।
हुज्य वाट।'—दा १९१५ २ पाखड, लबाडी [१] •मठ-
न पाखड (किं मात्रविणे, पसरणे, वाडविणे काढणे, उठणे,
निघणे, माजणे) थोताडी-डव्या—वि थोताड मात्रविणारा,
पाखडी

थोती(थी)ल—वि स्थूल, लह [स स्थूल]

थोथली—खी मेथोड्डीमुळे स्वल्चेत येणारा क्षिचिलपणा.
[स स्थूल]

थोथाड-डी—थोताड-डी पहा

थोदरी—थोदरी पहा

थोप—खी १ दाखविलेली, आटोपून धरलेली स्थिति,
(होवी इ०ची) थोपून धरणे २ पाण्याची थाप, धडक, बघारा

३ मुराड, टापा, विरामस्थान 'द्वा क्षिणित् बह्विधा लीन
मापी ध्याव्या लागता' ४ मुद्यामाये करण ५ (ल)
थोवड, गीमा मयोंडा (किं सारंगे, रंभाळणे, टाळणे टाळणे)

६ थ उमे सहजे, सम धन्य करणे, जगा नम्राळणे (किं
सारंगे, देवने, धरणे, रंभाळणे, घुडगिणे, घुणणे, नार करणे, होणे)
आणीगणीची थेड, पा मंगळाळी, अत्रे जेवन 'एवढा रुप
यांनी माझी थोप भजनी' [ध्व ग रथा] थोपटणे—अकि १
पापटणे, हद्द हद्द पापटणे २ पुन सांगेन थोपटून, गोंजहन
वस करणे [ग रथाटड] •टीच—वि थोपटून आकार आणलेले,
पडलेले (मडकें, मातीचे चित्र, पोळी, गोवरी इ०) (वाप)
थोप राखणे—देवणे—धरणे—पूर्वस्थितीत चालविणे, राखणे,
रंभाळणे (राज्य, रुखा, मनुष्य, पण, वस्तु)

थोपणे—अकि १ थावणे, थावविणे, टाकू भयवा नेणा
वणे, टवविणे, आपार देणे, मूठ हिवतीत देवणे २ मदत करणे,
करविणे, सहाय्य देणे ३ (पालवरी, वेळी इ०) रक्षा देवणे,
उचलणे (उचलण्याच्या वेळी दुसऱ्याची मदत लागते म्हणून
पालवरीचाल्यत हा वाक्य ह्म आहे) ४ थोपटणे ५ गति
प्राप्ते 'मधूवहित होता मागे। तथा स्थानी थोपला।'—मुभावि
२१ १५० [स स्तुम्=थाव=थोपणे]

थोपविणे—अकि थोपणे प्रबो पदा

थोपाथोपी—खी धागविणे, दात काढणे दातविणे, काही
वेळ दावात देवणे (भाडण, नायकाराचा सगाडा) थोपाथोपव,
समजवणी [थोपणे]

थाव—पुन गुळ, गुपका, गेंद, तुरा, पुजका (स्वत, वद
स्वति थावा) २ (व) स्वान झाडाचा समुदाय [स. स्तोम]

थाव—न स्तोम, हॉग 'वेगळेव थाव तयाने केले।'—ह
१०१९ [न स्तोम]

थोर(वा)राईक, थोपड(ड)वाईक—वि. बोणीही जात
थो जयाला चपराका माराव्यात असा माणूस

थोवणे—अकि लाजणे 'आगचेनि दळमिडे। पाता चद्रविज
थोवडे।'—शिख ४०० [स स्तुम्, स्तोम]

थोवाड-डी थोवकाड—नखी गालफड, थोदरी पहा
(वृत्तपणा, स्थूलपणा, घागेरडेपणा इ० दर्शक निदाव्यजक वाक्य व
चपराकाची भीति दाखविण्याकरिता थोवण्याचा शब्द [स
स्थूल] (वाप) •णे—अकि १ तोडात चपराक, चापटी मारणे २
(ल) थोपटणे, विरकटणे, पराजित करणे [थोवाड स स्तुब्धानम्
—धार] •फोडणे—१ तोडात मारणे २ चांगली अद्दल घडविणे
•रंगविणे—तोडात मारणे •थोवाडात माती घालणे—
धारविणे

थोम—उ (व) रोपाचा बुड्या, ठेंव आमच्या शेता
तील गव्हाचा थोम मोठा आहे [स रूप]

थोमाळणे—सकि शात करणं, समविणं, थापटणे, गोंजारणे

थोय—खी थुथल्या पहा (किं० घालणे, पाटणे)

थोय—न (ताजा) अग (लुगट्याचे) [स रथा]

थोर—नि १ मोठा, स्थूल. २ (ल) थेंव, पुज्य, सन्मान्य,

वय, ज्ञान, कुल, पदवी, अधिपार इ०नीं मोठा 'थोर-थोर म्हणती

पत्नी।'—दावि २८१ (कान्य) परिमाणानें, सक्त्येनें मोठा, फार,

बहुव; अतिशय 'आईं घार तुझे उपभार।' [सु. स्थविर, स्थूल, में

जिप्पी-युगे] (घार) • करणे—(दिवा) मालविण —थोरा-

थोरसा घरचा—(उप) मोठ्या घरातील म्हणजे महार अथवा

परवारी सामान-१-० की-की थोरपणा • कान्ही-नीं तापें,

मोठी वाकडी थोर मोठा-खी थेंव, मोठा, सन्मान्य पुज्य,

उच्च वर्गातील थोरचें—सकि (गो) बाधावर खिन्न घालणे

• टें-वि माठे 'तिथें हयनमडळें निहा थोरनीं।'—शिशु १५८

• छला नि १ (तुलनात्मक) मोठा, उच्च २ दयानें वडील,

अधिकारानें थेंव • छला-तुघर-उ १ थोरला मुलगा २ (ल)

पुनर्वय भक्षनाला दातरी वार्तातील रुढ शब्द सत्तया पहा • छली

पत्री-खी जायपत्री • छली पहाट-खी रात्रीचा तीन वाजल्यापासु

सुषोदसापर्यंतचा काळ • छलें घर-न १ मोठे घर २ (ल) तुल्य,

दास्तचें हुकान, डिनारवाडा • छलीक अव जमलदार 'थोर

लोक भुमीं वाडिले।'—दावि २८१ थोरपत्री, थोराई-

खी मोठेपणा, ऐश्वर्य, मानमरातब, भव्यपणा, थोरपणा,

कीर्ति 'थोरीव नाचे निमिषा दासा।'—दावि ११ थोरीव

मान-उ मोठेपणा 'थारीवमानाची उठता आवड।'—दावि

१८. • वट्ट-नि १ मोठ्या आकारानें २ मोठ्या खानदानीचा

(मनुष्य इ०) ३ (ल) मोठा, ऐश्वर्यवान, प्रौढ, सभ्य ४

मांडवणा 'मानिता वृणाचा थोवडा स्थैर्य हुम्मी।'—कथा

११२४८. • वी, थारी, थोराई-खी १ मोठेपणा, ऐश्वर्य,

भय्यता, मानमरातब २ वयासुद्धे प्राप्त झालेला मोठेपणा, मान

३ धीर्ति, नावलैखिक प्रतिष्ठा, ऐश्या, महत्त्व 'मित्रथोली

व्यथ दाखिता।'—कचेमुच ३ थोराड-नि १ मोठा, बळकट,

घट, डावगा, धीट २ वयाच्या मानानें अधिक बाबलेला

३ सामान्य असावा त्यापेक्षा मोठा [थोस्त-हाड] थाराच-

चा-उ १ थोरपणाची जाणीव अहता थोली २ महत्त्व विस्तार

थाराचणें—अकि १ मांडे हाणें, बाळणें मांडेनि आगें थोरावेला

मज त नावरूप करील।'—एहलव ५४९ २ वाधा, स्थूलपणा

मान्यता, गर्व, महत्त्व इ०कार्गी बाळणें दिवसदिवस अधिन्च

० • थया थोरी थोराव 'थोरी-नि मोठी 'थारी उठिगी

उत्कटा।'—शिशु १११०

थोर—खी सुवर पहा

थोरि—खी कड, काठ 'तव कुलतटाचिआ थोरिगा। वेओ
न पुरती।'—शिशु ६५५

थोरी—नि थोररी, मोठेपणा 'हा रे कितीं वळाची थोरी।
क्वणुसं क्वणा भारी।'—शिशु १०३०

थोरीवडा—नि थोरपणाचा 'दारिद्र्ये पिपडाचि सर्व, दवडा
थोरीवडा पावडा।—आसुदा ४९

थोरू—न (कु गो) कोयत्याची लाकडी मूठ, यत्न पहा.

थायशार—उ १ (महाज) सगडी 'तव थोवकारीं भणि-

तले थोपाळीं।'—दाव ७१ २ स्तोमकरी, पक्की 'मेळविले थोवें-

कारीं। कडया पाळीं।'—शिशु ५०९ [सं स्तोम+करी]

द

द—० यजनमार्गेंतील अठरावें व्यजन अक्षरविनास—या अक्ष

राच्या एकर सात असल्या असून दोघटचें वळण पहिल्याच्या

अगदीं उलट बनलें आहे याची पहिली अवस्था अष्टांकाच्या

गिनार येथील लेखात, दुसरी पमोसा येथील लेखात (हिं० १४५

पहिल्या दातकाच्या सुमारास), तिसरी महाक्षत्रप शोबास चाच्या

वेळच्या मथुरा येथील जैन लेखामध्ये, चवथी ब्रह्मानवशी राजाच्या

वेळच्या (इ स १ लेख दुसरे शतक) मथुरा येथील लेखान,

पाचवी राजा यशोधर्मन याच्या वेळच्या (इ स ५३२)

मदसोर येथील लेखात आणि सहावी जपानमधील होशुजी येथील

मठात सापडलेल्या प्राइपनावरील उष्णीपविजयधारी या ग्रंथाच्या

सवर्ग दिनेत्या सगुण वर्गामाळेंत (इ स सहावें शतक) सापडत

द, दफार—(साके) १ हा शब्द अथवा हें अथर इतर

वर्णांच्या लोकांकरून ब्राह्मणास जाणाऱ्या पत्राच्या माथ्यावर

लिहीत हें दडवत (=घाष्टाग नमस्कार) खुबवितां २ शस्त्रवाचक

निवा कल्याण म्हणून पत्राच्या प्रारंभी ब्राह्मणाकरून इतर वर्णांयस

जाणाऱ्या उलट पत्रात (आशीर्वादवाङ्म) वापरत.

द—नि. दणारें (सामासात) घुस-द, दु ख-द, मोक्ष-द,

घन-द, मान-द, इ० (=मुख दणारें, दु ख दणारें इ०) [स]

दईत—उ दैत्व, शाक्ष [स दैत्य]

दउडी—खी डागोरा, घातमी जाहीर करणे [ज्व स डिमिज]

दऊड—खी धाव, पठ, सार्थत (कि० मारणे) [स

धावू हिं] दउडणे—अकि पळणें धावणें, दोड

दऊत—खी विनीमाटी, काच धातु इ०ये शाई टेवण्याचें

पात्र, मपीपात्र [अर दधात]

दखणी—वि (छ) दखिणी लोक (विवापन महाराष्ट्रीय)

[स दखिण]

दण्ड—३ १ प्रवेत्ता. 'लडाई न होतां विषयत दण्ड शाखा.' - राज ५.१२. २ दण्डप्रवृत्त. ३ तापा. 'कुत्र राज्य आपरे, देवील कनाटपदि आपगत सारं दण्ड आह.' - चित्रगुप्त १२०. - वि. १ (दिशेवर्त ६०) प्राप्त शाखेला, पोहोच्येला. २ माहलेले; निहिलेले. ३ शांत, परिचित; पुत (एखादे काम, गोष्ट). (किं करणे, देणे; गुचयिणे; कष्टयिणे). 'राजधीन घरे रें...सर्वां दण्ड आह.' - राज ८.११८. [अ. दण्ड. ० गिरी-श्री. १ माहिती; परिचय; प्रावीण्य (काम, ज्ञान ६० गंधर्षी). 'पारसे कौपेयत शंटे दखल गिरी अगर नां नदी नारी.' - बाइबाबा २.१५. २ वेतोरम, नगर देवणे (कामहरी लोकार्थ). (किं रागणे; देवणे). ३ बाननी देणे; माहिती नांवणे. (किं करणे; देणे). ४ दण्डादण्ड; मर्त्ये पडणे. 'बापाजी मुलमान दागी दखल गिरी करावयात गरन नारी.' - राज १५.११. ५ (स.) उत्पन्न. 'मुद्राग कर्तव्य पक्षेयांत दखल गिरी न जाली.' - राज १.२११. ० याज-इ-वि. (विशेषिकरुन कागदपत्रांत) कागदोपत्रीं रानाविष्ट; माहीत अम-लेला; अनुमान अवलेला; दाखल केल्यानेवर नमूद. 'त्यापरीं मनुष्य थापयाचे करार केले तें दण्डबाज बार केले असेव.' - बानमसा १.१७५. १ ममूर केलेला, प्रविष्ट केलेला. (समायांत पुढील वादवादीं जोडून दण्डादाद-कलम-जमा-खर्च-गजूर-रकम). [अ] ० दाद-श्री. १ (विशेषिकरुन सरकारी कागदपत्रांत रुढ) निष्कविलेला माहिती; अनुभर. २ (निष्कलत न द्यावेल्या प्रकरणाची) नोंद, टिपण (किं करणे). [अ]

दण्ड—श्री. (४) इजा; अपकार, पडा. 'गाडी पडली पण कामादात दखल शाही नारी'

दक्षिण—श्री दक्षिण दिशा 'वीष्नेभग दक्षिण आगे.' - उपा ११४ - ३ २ (गे) दक्षिणेचा वारा. [सं. दक्षिण]

दखलन—३ नर्मदेच्या दक्षिणचा आवांरित देश; दक्षिण दिग्दखान [सं दक्षिण, प्रा दक्षिण]

दंग—श्री (गे) काठ (समुद्राचा, नदीचा किनारा, फोत-राची किनार)

दंग—३ १ कागद तयार करताना जुने टाट, राण, जुने पागद ६० कुटण्याचे एक हत्यार. २ दंग, डेडी (नुना, पोहे ६० कुटण्याची) [ध्व]

दंग—वि १ माधयैमरित; चकित, दिग्भुट; विस्मित; सदै २ (निद्राव्यंजक) सेतुष्ट; स्वप्न, समाधानी ३ निमग्न, चुर, गर्व, गुंग. [का]

दण्डादणी—श्री (तजा.) दणडी (पदाथे ठेवण्याची). [दण्ड]

दण्ड—३ १ भोंडा, फतर, शिला, शस्त्रावयुध सामान्य प्रयत्नानी पुढत नारी व पाण्याने विरकळत नारी असा पृथ्वीचा अवयवभूत पदाथे २ न्हावी लोकांचा वस्तुन्यास धार लावण्याचा

दण्ड; निष्णा. - श्री. मोड खडक, शिला. हा शब्द आणि या दणांचे एते शब्द उ० दण्डमाती, भोंडा, माती, कपाळ ६० शब्द, जेव्हा एखाद्या माणगाची सुदि, ज्ञान, मालमत्ता धोर पुचकामाची आहे असे दारावाचयाने असो तेव्हा उपयोगांत आणतात जेव्हा -

त्याला वाच येणे दण्ड । त्यापाशी वाच आहे माती. - वि. (ल) भाग; अधानी; मूर्ख; मंद बुद्धीचा (माणूस). 'बोपुनि दण्डासि

का न भागोरी.' - मोउजोग ११. ३० [सं. हपट; का. दण्ड= मज्जत] (याप्र.) ० उचकणे—(ल) एखाद्यावर तुफान रचणे;

एखाद्याविद्द मज्जत करणे. ० उचलणे—घेणे—हातां—घेणे—

फेकणे—मारणे, दुर्गदमार करणे—(ल) रागाने वेडावून जाणे; वेकाम रागावणे. दण्ड पाऊन दण्ड जिरावणे—(हर)

अतिशय सतक रिया प्रसर कोटपाचा अमर्ण. ० टंकट टाकून पाहणे—प्रत्येक उपाय अथवा सुक्ति घेऊन पाहणे; सर्वे दिशांनी प्रयत्न करणे. ० टाकून टाव पाहणे—घेणे—तळ पोचणे अथवा

खोली काढण्याचा प्रयत्न करणे; रागीदार प्रथ निवास्त हुम न्याच्या मनातील विचातंची अटकाव करणे. दण्डनू घाडे—

(पायची) घाटकरात धुद गोडी. दण्डाखाली हात सांपडणे—

हुतणे काही दुखरातक भडवणी, पंचत, गुनवानकारक कामांत, सापडणे. दण्डा पाखून हात काढून घेणे—मडचणीच्या

कानातून स्वतःत सुणीने मोडणे करून घेणे. दण्डाचा धोर होत नारी—अश्रूपाच वस्तुवाचून अश्रूपाच वस्तुची अपेक्षा करणे या

अर्थी. दण्डाची साल काढणे, दण्डाचा धोर काढणे—

गुफर, अनुभूत रिवा अतक्य गोष्ट करणे. दण्डाचे नांव घोंडा घोंडाचे नांव दण्ड—जेव्हा एखादी गोष्ट इतकी कष्ट असते

की तिच्या संस्थाना वाद मुळत अमर्ण अशा प्रगतीं योजनात दण्डापरिम है(पी)ट मऊ—(हाल अपेक्षा ६०) दोन स्थितींची,

गोडींची तुल्या करून त्यातल्या त्यांत एक बरी असे दर्शविणे,

निशाय म्हणून मोठ्या संक्रापेक्षां लहान संकट पत्करणे. दण्डाशी गांठ पडणे—कठोर, गडबड अथवा न देते वृत्ते ६०

कांच्या सावडीत सांपडणे. दण्डाशी भांडणे—बलाढय शत्रु, मोठी अडचण, कठिण काम ६० काशीं झगडणे दण्डास पाझर

आणणे—येणे—फुटणे—निघणे, दण्डास पाझा आणणे—

नैसर्गिक नदी, अडचणी न जुमानतां आपले हेतु सिद्धीस नेणे, कठिण हृदयाच्या अथवा वैयर्थ मनुष्यात द्व आणणे; अतक्य

गोष्ट घडवून आणणे, दण्डापासून दूष काढणे सामाशब्द—

० छाण—श्री-श्री. दण्डाची खाण ० घाडा—वि १ हेगाडा, रानडी अडाणी, अनुचाल (न्हावी, कारागीर ६०) २ ओवडपोड, वाईट आकाराचा (जिनस). ० घाडा—श्री १ कठिण, प्रमाचे

काम. २ (माण) दळण्याचे काम खेरीजफरन इतर काम न ऐवणारी श्री. - वि. १ धमदायक, वफकारक, कठिण व

दुगल—स्त्री फसविण्याची युक्ति, लवाडी, लुच्चेगिरी, विश्वास
पात, निमकहरामी, कपट [अर दुगल] ० फसल—स्त्री मुद्दाम,
जानूनबजून केलेली लुच्चेगिरी, कपट, दुगाफटका [दुगल द्वि]
० धाज, दुगाधाज—वि लुच्चा, कपटी, विश्वासघातारी, निमक
हराम, फसव्या ० धाजो, दुगाधाजो—स्त्री कपट, ठग्याजी,
सोबेगिरी, हिक्मतगिरी, विश्वासघात, अप्रामाणिक अथवा कप
टाची कृत्ये

दुगलबै—भक्ति (गो) नासणे, हागळणे [हागळणे]
दुगला सामान—पुंश्व नरमिना, धीट, चोले, सुत, ताफता
बगैरे वस्त्रे [हि]

दुगा, दुगाफटका—उ १ कपट, लवाडी, खोटा व्यवहार,
ठग्याजी, लुच्चेगिरी २ मय, कृपयात, अपाय, धोका, धोक्याची
अथवा गुप्त सुखानाची जागा ३ जादू, विष, मूठ (यादींनी जेव्हा
एकाद्वे मरणाचे किंवा आजारीपणाचे कारण आहे अशी कल्पना
असते तेव्हा हा शब्द योजतात) ४ कपटाचा अथवा दुग्धाचा
बहीम, फसवगिरीचा सहाय 'हमच्या मनात दुगा गेला' [फा दया]
दुगाई—वि दुगेखोर 'पाच पन्नास दुगाई होते ते काढून दिले'
—होके ११९ [फा दयाई] ० द्याणें—फरणे ० देणें—करणें—
फसविणें, पात करणें दुगेखोर—वि दुगलबाज, लुच्चा, कपटी,
अप्रामाणिक दुगेखोरी—स्त्री दुगलबाजी, विश्वासघात दुगे-
धाज—धाजो—वि दुगलबाज—जी पदा [फा]

दुंगा—उ १ गडबड, गोंधळ, धावाधाव, पलापळ (बडाची,
स्वारीची इ०) २ (एखाद्या सामीने केलेला) नाच, बहर ३
(मुलाची) आरडाओरड, उपद्रव, संटा, झगडा, बखेडा, भाडण
४ ओरड, गलबळ (अमृतुष्ट कामकरी लोकांची) ५ अनर्थ राग,
जळकळ, आदळ आपट [हि] ० धोपा—उ गलबळ, गडबड,
ओरड, हुड्ड, धामधूम

दुगापण—अक्ति १ कथरणे, नमणे, गळणे, खचणे, कचकणे,
शुडणे, मिळून माघार घेणे २ दुमणे, भागणे, नाश होणे, बोल
मळणे, पडण (अपघात इ० मुळे) [दगा]

दुगापणें—अक्ति १ पैघात सापडून नाश पावणे, काहीकप
टाचें किंवा अकस्मात घाला पडून अथवा विश्वासघाताचें मरण २
धोक्यात सापडून नाश पावणे, मरणें [फा दया] दुगेमात—
स्त्री विश्वासघाताचे अथवा कपटाचे मदल्लय अथवा पराकाष्ठ
कपटप्रवच [फा, दगा+मात]

दुगेदरे—उडा हत्तीला पुढे हांकलाना योजावयाचा शब्द
[ध्व]

दुग्ध—वि १ जळलेले भाजलेले २ (ल) बरपलेले, नास
लेले, बिघडलेले, सवेर्सी कुजलेले, भ्रष्ट झालेले, कळविष्ट किंवा
दूषित झालेले, नाश पावलेले 'मन दुग्ध त्रियेचे ठायीं.'

[सं.] (वाप्र) ० णें—अक्ति भाजणे 'परि ते धीजे जेसी दुग्धलीं'
—झा ४ ८३ सामाशब्द— ० तिथि—स्त्री अशुभ, अपवित्र तिथि
[स] ० पट्टयाय—उ जळलेल्या कपडाप्रमाणें निक्षययोगी, जगत्
दुन्य व मिथ्या आह हे बोलताना उदाहरणाकरिता योजलेला शब्द-
समुदाय ० योग—उ अशुभ, असमल योग बुधवारी वृत्तीया,
मंगळवारी पंचमी, गुरुवारी पौषी, शुक्रवारी अष्टमी, सोमवारी एका
दशी, शनिवारी नवमी व रविवारी द्वादशी या तिथी आल्या असता
हा योग मानितात ० दय—वि जाळावयाचे, जळण्याजोगे, जळ
णार, खाक होणार ० दारकरा—स्त्री १ मिठाईचा एक प्रकार २
जाळेली साखर, मयामा रंग देण्याच्या कामीं हिचा उपयोग
करतात (६) कॅलस— ० हस्त—स्त्री—वि देवहीन, विन
भरभराटीचा, उतलत्या पायरीचा, अपयशी (मनुष्य, काम), प्रति
कूट (दैव), दुर्दैवी, अवलक्षणी, अपराधनी; उजाड (दिरा, गाव,
घर, जागा) याच्या उलट प्रत्यस्त ० हस्ती—वि वाईट नशीबाचा,
दुर्दैवी.

दुचक—स्त्री १ आकस्मिक भास २ (ल) भीति, धका,
अचका (कि० बसणे) [ध्व १] (वाप्र) ० छाणें—भीति धाडणे
'तेणें दुचक घाडुनि मानसीं'—दावि १६८ ० णें—अक्ति १
जुजणे, विचरणे, धनकरणे, धका बसणे (भीतीमुळे मनास) २ धक
दोणे, चकणे, भेदकन जाणे, आश्चर्यचकित होणे 'दुचकति दृष्ट
सारे देखतां अंतरणी'—वानम, सीतास्वयंवर ८ ० छा—उ आक
स्मिक धका, धसरा (भीतीचा, डु ख्याचा) (कि० बरणे, होणे,
जाणे) दुचका—उ (मनाला बसलेली) मयाची, डु ख्याची, आक
स्मिक छाप, धवा, भाषात, चक्क, भीति (कि० बसणे) [दुचक]

दुचकला—उ बराबरास सोडलेल्या गुराच्या एका बाजूच्या
पुढच्या व मागच्या अशा दोन पायास मिटून बांधलेली दोरी,
कडवा

दुचकली—जी लहानशी उचकी [ध्व]
दुच(चा)ड—वि (ब) अगापिडाचें जवर, मजतूत, दाखना.
'गुरगी मुलाहूत दुचड सापडरी' [हि सज्जड]

दुचडणें—अक्ति (वा) आदळणे, आपटणे [ध्व]
दुचाडणे—अक्ति (ब) पुढे चालावयास भाग पाडणे
[डच १]

दुच्चापून—किनि (ब) मकम, झुणे, पुरेपूर, भरगच्च,
खच्चूच 'दुच्चापून मालेलें पोतें उचललें'

दुंजम—व (गो) शेंकडा दहा टके इतकें जमीनीवरील
कच्चाचें उत्पन्न [पो डेसिया]

दुटणें—अक्ति भारावणे, दडपणे, जोरानें दाबणे 'देह
डु साचेनि डोंगरे' दाटिणे पा परि भारे' चित्त न दटे'—झा
६ १६९ [फा दाटिण हि डाटना]

दटाघणी-ण—खी जरय धमकावणी, दरडावणी, दहसत [का दखि]

दटा(व)विणें—अकि भीति घालणें, दरडावणें, दहसत घालणें, खडसणें, खडपटी बाढणें, धमकी देणें 'दटावुनहि देति वा अमृत नेदिचें घातुके।'—केका ९० [का दखि]

दट्टा, दट्ट्या—उ १ बूच, शावण २ (ल) खडसावणी, खरड, दाडगाई, धमकी, उग्र भाषण, नेट ३ दडपण (कि० देणें) [का दखि]

दट्ट्या—उ (सोगारी धदा) साखळीच्या कडपाचा मफल पुगीर भाग उठून येण्याकरिता उपयोगात आणता लागणारा खिळा

दट्ट्या—उ इजिनच्या पचपानात (सिलिंडरत) मागेंपुढें जाणारा व बाफेच्या प्रसरणाकरीतीमुळे गति उत्पन्न करणारा धातु-मय कूळ, (इ) पिस्टन

दंड—उ १ काठी, सोगा, छडी, सोडगा, दडा २ मार, शिक्षा (शारीरिक) ३ शिक्षा म्हणून घेतलेला पैसा, याचे राजदंड, ब्रह्मदंड जातिदंड असे तीन प्रकार आहेत सरकारी न्यायपद्धतीने गुन्हा दाखिल झाला म्हणजे शिरोदाखल सर कारत भरावयाचा पैसा ४ खाद्यापासून फोपारपर्यंतचा हात ५ केलेल्या, पाडलेल्या भागाच्या छुणाकरिता शेतात किंवा बागात घातलेला मातीचा उचवडा, बाघ, गडगा, पाणी जाण्यासाठी रोहो बाजूस उचवडा करून पाडलेली सरी, पाट, (चे.) नदीकिनारा, काढ, (वडाचे) दोन तुकडे जोडण्याकरिता घातलेली शिवण (कि० घालणें) [प्रा दंडी=गुन्हा बऱ्याचा राधा] ६ लावी भोजण्याचे परिमाण, चार हाताची काठी २००० दड म्हणजे एक कोत ७ वेळेचे परिमाण, बोनीत मिनिटें ८ पैलवानाच्या व्यायामाचा एक प्रकार, जोर 'आतल्या नित्यनेम उठतो दड सवासें बाखितो।'—ऐपो ६४ (यावरून) एखादें कठिण काम अथवा प्रचंड उद्योग (कि० काढणें, पेलणें) ९ क्रमानें उतार असलेली किंवा निमुळती पग लावट ठेकवी, सोड (पैताची) १० डोंग राच्या माथ्यापासून पायच्यापर्यंत असलेला उतार, ओघळ, वरंद वाट, दडवाट ११ पर्वताच्या रांगेची एक लहान शाखा, डोंग राच्या माथ्यापासून तों पायच्यापर्यंत पाखंडीतिकडी गेलेली सड कांवा ओळ १२ (व्हाईट वगैरे प्रसर्गां केलेला) दैन्याच्या रचनेचा एक प्रकार, राग, फरा, व्यूह 'तया वडीं शोसले. लोकनय।'—शा १ १९५ १३ ताट उभे राहण्याची अवस्था १४ जिंकणें ताब्यात, कथात आणणें १५ अपराधाबद्दल शिक्षा म्हणून घेतलेले जप्प पैसा, जातीत परत घेण्यासाठी दिलेले प्रायश्चित १६ ताडी, लग्न इ० लावण्याकरिता मातीचा केलेला लावट उचवडा, वरवा १७ तडाका निंदा निस्तेज दंडी। काम गेमावर पडी।—शा १३ ४५४ १८ हिंसा 'ऐसा भनं वडें वाचा। सव सन्यास दडाचा।'—शा १३ ३१०

१९ पाठीचा कणा 'माजी उभारेणि दडे। शिरकमल होय गाढें।'—शा ६ २०२ [स] (धाय.) २० आघळणें, वांधणें, दंडाला काढण्या लावणें—चतुर्मुख करणें, वेद करणें २१ ०थोपटणें—१ पुस्तीस खेळण्यापूर्वी दड टोकणें, पुस्तीस सिद्ध होणें २ (२) खाद्यानें अथवा कोणासहि न जुमानता एखादें कार्य करण्यास उभे राहणें ३ ०थोपटून उभे राहणें—(ल) वाग्युदास तयार होणें ४ दरदरून फुगणें—आपल्याची पुस्तीला योग्य असा गडी पाहिला म्हणजे पुढिलवानाचे दड स्फुरण पाडून फुगणें ५ फुर फुरणें—मारामारीची, पुस्तीची वगैरे उत्कट इच्छा होऊन दड स्फुरण पाडणें ६ भरणें—तालीम वगैरेमुळे दड बळकट व जाड होणें ७ भरणें—शिरोदाखल पैसा देणें. दंडास दंड लावून—घांसून—किंवि बरोबरीच्या नात्यानें, सारख्या सन्मानानें दंडाला माती लावणें—पुस्तीला तयार होणें (पुस्तीपूर्वी दडास माती लावतात) दंडपासून साधित शस्त्र— दंडादंडी—खी. मारामारी, काढथाची सोडपासोडपी, पुस्ती, शीवी [दंड] दंडायमान—वि १ (अखंडित काठीप्रमाणें) निर्मयाद, अपार (वेळ, काळ) २ सज्यें पडलेला, आडवा पडलेला, पसरलेला [स] ३ दंडारणा—उ सोटा, सोडगा, बडगा—वि जाड, स्थूल, घन (वस्तु), वळकट, मजबूत, जाड (मनुष्य, पशु) दंडारा—छा—वि (शिवण) ज्यास दड घातला आहे असें, मज्यें शिवण अणणारें (वस्त्र, कपडा) [दंड] दंडावणें—अकि वडीनें अथवा अवघड श्रमानें ताटणें (शारीर, अवयव) [दड] दंडासास—न आळवानें (जमीनोवर) पाय ताणून पसरणें, निजणें, सरळ हात पाय पसरून आळसानें पडणें (कि० घालणें) [स दड+आसन] दंडाई—वि दडप, दड करण्यात योग्य [न] दंडित—वि १ शिक्षा केलेला, दड केलेला २ (ल) निमड केलेला, वडा केलेला, मारलेला, ताब्यात आणलेला [स] दंडिता—वि शिक्षा करणारा, मारणारा, शिक्षा करितो तो [स] दंडिया—उ १ घात दो पघरा हात लावीचें भोवर, लुगटें २ बाजाराचा वंदो-वस्त काणारा छोगा अधिकारी, पोलीस मुकादम—[हि] दंडी—उ १ दड धारण करणारा, सन्यासी २ द्वारपाल ३—खी अज्यां दडापर्यंत वाहता असणारी चोळी [स]—वि १ दड धारण करणारा २ दड म्हणजे उभी जाड शिवण असलेला (स्पडा) दंडी—खी गेण्यासारखे, चार माणसांनीं उचलवायाचें टोपलीचे वाहन डोंगर चढताना हीत मनुष्य वसतो व हमाला ही खाद्यवर वाहतात [हि] दंडुका—उची (काव्य) हाताचा पुढचा भाग—मोको दंडुका, दंडुकणें, द(द)दुका, दंडोका—उन सोटा, वडगा, दाडकें, काठी, लकडाचा लहानसा वाड तुकडा, शिपायाच्या हातातील सोटा [स. दड] दंडुकेगाडी—खी मारहाण किंवा जुलूम करून असलगाज विण्याची पद्धति, पाशवी बल, दारुगाई 'पोलिसाची दडुकेवाही

अनीकडे पारच बोराळली आहे '—केसरी १६ x ३० दंडुक्या-
नि काटीने मार देण्यास सावधेला, दांडगा, जरदस्त दंडेरा-
नि दंडारा पदा दंडेल-ली-नि दांडगा, अंडराव, अंडांड,
सोड, मुलदंड, जो कडे परत फेडण्यास नाडवूड असतो तो,
दंडुग्या (मनुष्य) दंडेली-नी अंडरावीची पळेणूक, दंडेलपणा,
दांडगाई, जरदस्ती, अन्याय सामर्थ्याचा दुपययोग (मुसवत्ये
दणे न देण्यामधवीं) दंडण-वि १ दिशा बरण्यास योग्य २
दंड बरण्यास योग्य [ग] दंडयाप्रमाणें-किंति दारस्त्याप्रमाणे
सामासक-० थडक-की यांच्या बाहेरच्या मागने केलेला
आपात [स दंड+थडक] ० दाम-उ दंडाद-गुलाम होउन
राहिलेला मनुष्य [ग] ० धारी-उ यम 'गुपणी कदा कोपल्या
दंडधारी।' -राम २७ -वि १ हातात फाटी अगलेला २ (ल)
सन्यामी ० नायक-उ कोतारा, पोलिशाचा अधिकारी 'सब
छारीतु पतीरिलें। दंडनायका पारी।' -शिपु ०४ ० नीति-
की १ नीतिशास्त्र, नीति, सत्परातील कृत्युकीचे आणि ब्यवहाराचे
कायदे, नियम चालव दंडनीति, अर्थशास्त्र, व्यवहाराशास्त्र, रथाय
शास्त्र, हे जवळजवळ पर्यायशब्द आहेत २ (बायद) निष्ठा करून
दावात ठेवण्याचे शास्त्र 'हे राजनीतीच्या पार भाग्यहीन बचवे
होय ३ अर्थशास्त्र, आन्वीक्षिकी पदा [स] ० धन-न न्यायात
खोटा ठरला म्हणजे त्यापासून दंड घेण्याचे पत्र [स] ० पक्ष
(करण)-न (नृत्य) पाय ऊर्ध्वजातु करणे व त्यावर उजवा हात
रखाव्य करीत राहणे [म] ० सयुतहस्त-उ (नृत्य) हात
हमरास करून बाहू पसरून एका हाताने दुसऱ्या हातास एकदां
निक्षिप्तिपासून आरम करून जालील बाजूने बाहेरच्या बाजूस
विडळा घालणे १०५ निक्षिप्तिपासूनच पण बाहेरील बाजूने प्रारंभ
करून आतीत्राजूस विडळा घालणे [स] ० पांगी-उ शिव,
यम -वि ज्याच्या हातात दंड आहे अमा, घनग्न व दांडगा,
पळेणूक व सोड आडवाड [स] ० पाद- (आकाश, चारी)-
वि (नृत्य) नृत्यरुपाय पुढे पसरून दिस करणे म्हणजे उचित पाय
उचलून दुसऱ्या पायाच्या बाहेरील बाजूस पोडन्याचे स्वस्तिक
होईल अशा प्रकारे पायेच्या मातारवर ठकणे व मग ते स्वस्तिका
तील पाऊल उचलून पमरणे व खाली टाकताना अचित करून
दुसऱ्या पायात अडकविणे [स] ० पादण्य-न १ कडक,
कठोर शिपा २ कातीने हल्ला करणे छडपा मारणे, जैसे वणे,
मारणे (हात पाय, हाड ६० कार्ती) ३ (कायदा) हल्ला, अथ
प्रदेशी लतीने हात किंवा काटी उगारणे, मारणे [स]
० पूरिकाभ्याय-उ (उद्योग)-काठी नेली त्या अर्धी तिला
वापलेली पोळी खात्री 'हे उडवड होय यावरून' कार्यकारण,
अगडपण प्रधानमप्रधान याचा न्याय ओघाओघानेच प्राप्त
शास्त्री गोड उदा० राजाचा जय बाल्यान्तर त्याच्या मेनेचा

जय अर्धतच दंडपुत्रिकाभ्यायाने होतो [स दंड=काठी+पूरिका=
पोळा+भ्याय] ० प्रणाम-उ साष्टांग नमस्कार, लोटोण 'दंड
प्रणम बगेनिया।' -गुच १९ ० प्राय-वि दंडासारखा, साष्टांग
(नमस्कार) 'करी दंडप्राय नमन।' -गुच ४१ १४ ० फुगडी-
खी (मुर्तीचा पेंढ) पल्लवाच्या दंडाना (किंवा खांद्यांना) धरून
उभ्याने फुगडी खळण्याचा एक प्रकार [दंड+फुगडी] ० फुरई-
फु(पु)गेई-खी १ दंडागाठी केलेली जती, दंड २ (अधि
कात्याने) बेकायदेशीर बगविलेला दंड, बेकायदेशीर दंड बगवणे
(किं० भें, घे, मारणे) ० पळी, कोपरघळी-की (व)
(दंडावली) वाक, मियाचा एक अल्हार [दंड+वेली]
० घाट-की १ (उचाड, मद्याण असा) एवच एव रस्ता,
जवळपास गाव, यस्ती गाही असा रस्ता २ टेकड्याच्या कडेने
गेलेली अरद पायराट ३ एकमेकांस मिळणारे रस्ते ० घाय-
वि काठी, दंड, वर ६० हातत देणारा [स] ० विकल्प-
उ शिखरी अदलाबदल, शिपा कमी पावी बों अधिक दावी
याविषयी विचारणा [स] ० खरी-की (बागेमध्ये) पाणी
जण्याकरिता खणलेला खानसा पाट, पर, खावण, तसल्याच्या
वाजुचा पाट [दंड+गरी] ० खान-न घाई घाईने केलेले अर्धवट
खान, नवाडिबांच्या ठिकाणी अग न पोळता केडळ दंड मान
मिजतील असा प्रकारे केलेले खान, कारखाना, पाण्यात एक
कुचकनी मारून केलेले खान [स]
दंड-नि दंगी, उदर, देहट, सोड, जरदस्त
दंडक-ग-की (गो) पावलाची मोठी सर [च] १
दंडक-उ १ चाल, चवय, प्रघात, पदति, सप्रदाय, परि-
पाट, बहिराग, नियम 'ऐसा ब्रह्मादंडक। असाड पाहाणे विरक'
-म ११० १३ २ (काव्य) एकसमस्त अक्षरे २७, गण
न, न, ट, र, र, र, र र यति शेवटी ३ दळण घळण, वाग
चूक ४ (मयाण आणि ओसाड असा) लाज रस्ता, लोटोण
५ बाहु, हात 'हा तुया निवतु दंडक राया।' सो समर्थ खडदंड
कराया।' [स दंड]
दंडकण-न (बों) दावण्याकरिता टेवलेले वजन, चपण,
दडपण [स दंड]
दंडकणे-सकि १ (बों) दडपणे, वर वजन ठेवून दावणे
२ (अवृण) चेपणे [दडपण]
दंडकारण्य-न नवेदा आणि गोदावरी या नयामधील
अण्यमय प्रवृध दंडक राजाच्या नावावरून [स दंडक+अरण्य]
दंडकुली-की १ रणडावाचा खेळ २ स्वतःस रणविणे,
पत्तरी होणे दडी मारणे (किं० दणे, मारणे) [दडणे]
दंडग-न (गो) कपारी, खडकाळहोण [बा दडी=ताटी]
दंडगा-उ (व) आरडाओरडा दगा अव्यवस्था, दाड
बाई 'एवढ्या दडमयल आम्हाला बाईं घुबेना' [दाग]

द(दं)डगी—ही अग्रीची ज्वाळा 'एचामीची दङ्गी।
चोलीजती शरीरालागी।'—झा १७ २५५

दंडगे—न सोडगा, दंडा [स दड]

दंडगे अड्डे—न अळबाची मोठी व धावरी एक जात

दंडगोल—न पचपात्र [स]

दडण—हीन १ लपण्याची जागा, लपण्याची खोली, गुदा,
कपार २ आसरा [का दड-तट, विनारा]

दडणी-णे—हीन १ खोदणाराचें, नकसणाराचें एक हत्यार
२ (सोनारी धंद्या) सातळीच्या कडीचा खडबडीतपणा जावा म्हणून
टोकाशीं अर्धवटुळाकार असा निविड बाबिलेला जो मोठ्या त्या
कडीवर टेंवून वरून टोकतात तो दडणे—कडीचा खडबडीतपणा
गारविणें

दडणे—अकि लपणें, छपून राहणें स्वतः लपविणें, गुप्त
राहणें 'किति पडती किति दडती किति एसावीं धूतायुधें गळती।'—
मोक्ष ४५ १८ [का दडी-चाटी, तडी]

दडणे—अकि दावणे, दडपणे, (क) (दागिता इ० कावर
त्या) टोक्णें

दंडणे—अकि १ (मुल्यत मार देण्याच्या रूपानें) शिक्षा
करणें 'म्हणजनि स्वयं जो साडील। सयातें फाळु वडील।'—झा
१ ११२ २ (काव्य) पैसाच्या रूपानें दंड करणें, खडणी वसविणें
३ मारणें, निग्रह करणें, दमन करणें (वासना, मन इ० प्रायश्रित
तप इ० कार्त्ती) 'बाहेरल्या वेपें उत्तम दडिलें। भीतरीं मुडिलें
माहीं तैलें।' ४ (क) योग्य होणें, राजणें, शोभणें [स दडन]

दडदड-डाँ—अकि जलद चालताना, पळटाना, पायानी
होण्या आवाजासारखा आवाज होऊन, दुडदुडा 'चालिला
दडदडा।'—दावि ७ १५ [ध्व]

दडदडणे—अकि दडदड आवाज करून चालणें, धावणें,
दुडदुड पळणें [दडदड]

दडदडाट—प्र मोठ्या शब्दाचा आवाज धडधड असा
(पुष्कळ धावणाऱ्याच्या पायाचा इ०) [ध्व]

दडदडीत—वि भरड, मोठें, जाड, दणगट, कठिण (गळ,
पातडी, वळ इ०) याच्या उलट पातळ, सुरेख, बारीक [स दड,
दि डाट]

दडन-ना—नशी १ (शारीरिक) शिक्षार, शासन २ खडणी,
दड घेणें ३ (ल) मारणें, दमन, निग्रह करणें, (वासना इ०) [स]

दडनीय—वि १ शिक्षेस पात्र, शिक्षाई २ (द्रव्यरूप) दड
करण्यास अथवा खडणी देण्यास योग्य ३ निग्रह सयमन कर
ण्यास योग्य [स]

दडप, दडपण—न १ दावण्याकरिता टेवलेले वजन,
भार, ओझे, वटपन २ (ल) निग्रह, सयमन, धाक दाव ३
(ल) मनावरचे ओझे, वजन, भार 'भायें घालनि दडप।'—

—दावि ७ २ ९ [दडपणें] म्ह० मुनेला दडपण साप् दडपण
दास-प्र (ना) ऐतसाज, ऐदी

दडपणें—अकि १ दावणें, चेपून सडुवित करणें, चेपणें
'भोगींमोचें फणीमडल। वटवीज भोरें दडपिलें।' २ दावातेटवणें,
अमळात आणणें, वच करणें, जुलूम करणें ३ (ल) छपविणें, रूप
विणें (काम, अपराध) ४ (ल) सपादत खाणें [सट्ट, दि डाट]
दडपून—अकि हा शब्द जोर, चपटाई, भारपूरणा इ० अर्थ दाख
विण्याकरिता निरनिराळ्या क्रियापदाशीं योजितात ० घालणें—

भारणें—वसविणें—चिकार, ठासून भारणें ० पळणें—धावणें,
चावणें—हाकणें—चपटाईन, सपादत धावणें, चालणें, हाकणें
० जेवणें—खाणें—पिणें—पोटभर किंवा चेपून खाणें, पिणें
० निजणें—पडणें—पुष्कळ पाषरूप घेऊन निजणें दडपशाही—
ही सत्तेच्या जोरावर गरीबाच्या हक्कावर, सुखावर गदा आणणारी
पद्धति, जुलमी अमल, भेरावरी, अन्यायानें एखादी (विशेषतः
राजकीय) चळवळ चालून टाकणें, दाडणेंपणा [दि] दडपश्रमे—
अकि खरी माहिती नसली तर आयत्यावेळीं सुचेल तें काही तरी
साधून घेऊन मारून नेणें

दडपा-प्र १ दडपण २ रास अथवा डींग (प्रवासी लोकांच्या
गाठोड्याभांड्याचें, विजायतीचा अथवा एके ठिकाणीं टाकलेल्या,
अव्यवस्थितपणें पडलेल्या वस्तूचा) ३ (ताप आला असताना
पाम चण्यासाठीं घेतलेले) जाड पायरुण ४ (व) गाडीतील
सामानाची यादीत केलेली सोयीस्कर रचना [दडपण]

दडपां—प्र (गे) एक प्रकारचा पत्ती

दडपादडप-पी—ही १ लावविणें, पडविणें, रुवाडीनं व
गुप्त रीतीनं व्यवस्था लावणें (दुसऱ्याच्या मालमत्तेची) २ कमी
दरविणें, दिवाळ सवयी सागून हलकें करणें, छपवाछपवी करणें
(दुसऱ्याने अपराध इ०) ३ दाखून टाकण्याची क्रिया [दडपणें]
दडपांय—वि दावलेले, चेपटलेले [दडपणें]

दडप्या—कीज स्वताी नखन न त्यात पडणारा पाऊत
(काण हा पाऊस पिकाना खालीं दावतो)—वि दडपश्रमे करणारा,
दडपणारा [दडपणें] दडप्यास लावणें—(व) विगड्याची
वस्तु दडपून लपयोगात आणणें

दडपडाविणें—अकि भीति घालणें, धाक दाखविणें, आवे
खानें दम देणें, धमकावणें, खडसावणें, खडकावणें [म दडपणें,
दि डाट देना]

दडघत—न १ (गुना करताना अथवा नमस्कार घालताना)
शरीर जमीनीवर दडघसरखें पसरणें साष्टांग नमस्कार 'हैंस माझे
दडघत। निरोप सांगली सत।'—मुण्या ५५५ २ घुमारी पत्रात
नमस्कार याअर्थी ण्डिण्याची विशेष सज्ञा दंडघत पडणें—
साष्टांग नमस्कार घालणें 'दडघत पडले धरणीसी।'—दावि ३ ३

म्हं अटकट्या देवा दंडवत=एसादे अरिष्ट छुपरिणामकारक वन त्यास योजतात

दंडवाडडवॉ—किवि लगवणा, शराक्षर, रक्कर 'गुढीका' पुढे पाठविला। तो दंडवाडडवॉ गेला सप्रभात।'—कारिका १० २१ [दंडवणे=धावणे]

दंडवाडडवॉ—छी (महानु) लपडाय 'भगउ'ने चालिजे दंडवाडडवॉ। हा मजूची नोंहे।'—शिखु ४८० [दंडवणे]—किवि दंडवाडडवॉ, तातडातातडी दंडवाडडवॉ 'दंडवाडडवॉ धावता। उत्कटा आलेया बहुता।'—श्रु १०० [दंडवणे]

दंडविणे—सकि छपविणे, रपविणे (मुखचेंकरून एखाद्या आडोशाच्या खालीं अथवा मागे ठेवून), रपविणे पडा [दंडणे प्रथो]

दंडस्त—वि मजतूत, टिकाऊ, दणकट, जाड विगीचें व घट (मज्र ६०) याचे छलट पातळ, घुरेल, माजूक २ भरीव भरपूर [स दंड, हि दंड]

दंडळणे—सकि १ ठळळणे, चळणे, गडबडणे 'नाना वमतकारें बुद्धि। दंडळ लागे।'—दा ५ २ ३३ २ भयानें कापणें, पावरे होणें [दंडळळणे १]

दंडा—उ १ दूच, नाक, कान इ० क्या छिद्रांत बसलेला प्रति वचक मळ, दण्णा, (ल) असण्या, अवयव २ विश्वास, भरोसा, खात्री; आश्वासन ३ लपून, छपून बसणे, लपून बसण्याची जागा, दंडण 'याचा दंडा हुसुर राहील'—वाडवावा १०८ (किं० मारणें) ४ छपून बसलेली सैन्याची टोळी ५ (छपून दरोडा घालणारा) पेंढारी—वाळीको ४ वेंडू [दंडणे]

दंडाडा, दंडाडड-डां—किवि धावताना जोरानें पाय वाजवीत, दडदड करीत, हुडहुडा (किं० पावणे, चालणे) [ध्व]

दंडाडडी—छी १ लपणें, दंडणें, लपून बसण्याच्या संपाटा २ रपडाव नावाचा खेळ [दंडणे]

दंडा—उ (गों) डोंगराची पुढें आलेली सोंड, पुढें आलेल्या निमुळता भाग [दंड]

दंडा—उ लाठी, काठी [स] **दंडाईत-उ** छडीदार, भारदार 'एवू लाववी वग दंडाईतचि।'—सुरपुड ११—वि दांडगा, सोंड, अडदाड, धायाक्या वायाचा [दंड]

दंडार—न ललित दंडार पहा

दंडी—छी दंडणें, छपून सिंवा लपून राहणें, दंडणें बुडी, दड, छुमणें राहणें 'आपण आपुनियदी दडी। मारून राहे।'—दा १ ३ १ (किं० देणें, मारणें) [दंडणे]

दडी—छी १ दिशे, पक्षाची एक जात (ध) दिंडी पहा २ एक तडुवावर, ३ एका भोपटपारा कळकाची पातळ दाडी वसवून कले असते **गंगान-उ** (दंडीवर गंगारा) गंगान्या भिडे

कन्याची एक जात, व्यक्ति दिंडीगण पहा **गंगणें**—न दंडीवर म्हणण्याचें गणें [दिंडी]

दंडीइद—न एक (मागे पळण्याचें) जाडें, हीं जाडीं तयार शालीं म्हणजे पाण्यात बापरण्यास घेण्यापूर्वी सिमेंटच्या पाण्यात उकटून खिंपीच्या चुन्यानें माखतात व मग आईन झाडाच्या सालीनें राखितात

दंडोक—उ (चंद्रपुरी) लक्ष्मणभोतातील ठराविक हट्यें [सं दंडक=रीत]

दंडोतर—उ (कों) मासाची एक जात ह आकटोवर, नोवेंबरमध्ये पकडतात

दंडयाप्रमाणें—किवि शिस्तच्याप्रमाणें

दंडा—न (व) डेकूळ, नागारानें न फुटलेला क्षतातील जमीनीचा भाग [स दंड]

दंडार—छी (व ना) ललित दंडार पहा खेडेगावात कर मजुरीकरिता काही शिकविलेल्या मुलाकडून नाच, गणें व मधून मधून सोंवें व भावणें इ० करविण्याचा प्रकार दिचे दंडगी व भाग वृत्ती असे दोन जुने प्रकार असून अलिङ्गे नाटकी दंडार नावाचा एक तिसरा प्रकार निघाला आहे, ललित

दणकट—वि १ जाडभट्टें, मजतूत (कापड) २ वळकट, मजतूत, वणखर, राकट, आडदाड (माणूस इ०) [सं दंडवत १]

दणकणें—अकि लोकांच्या धोल्याचा, डीकेचा विषय होणें, वाईट तऱ्हेनें प्रसिद्ध होणें [दणका]

दण कन-कर-दिर्वा-दिर्वा—किवि पायानें जो दणदण आवाज होतो तसा ध्वनि होऊन दणादणा [ध्व]

दणका—उ १ आवाज होणारा आघात, प्रहार, दोसा, धाव, टोका २ गर्दी, गडगड, दणा, धुमधुमी, गळगळीचा खेळ, उत्सव, तडाखा, धडाका, कडाखा (वाघ, तोफा, बंदुका, मेजवानी इ० काचा) ३ लोकांतील भुमका, वदता, वातमी, बोमाटा ४ अधिक पैसा खर्चून प्रसिद्धि व्हावयाजोगा जो विवाहादि समारंभ करीत होता तो [ध्व दण] **गंगारणें**—१ गोंगाट करणें २ घुरोळा उडणें **गंगारणें**—प्रवच प्रयत्न करणें, जोरानें झगडणें (विशेषत यशाची परी न करिता—आपल्यापक्षा अधिक शक्तिमानपरोवर) **दणक्याचें रत्न**—न अधिक पैसा खर्चून प्रसिद्धि व्हावयाजोगा केलेला लक्ष्मण

दणकारणें—सकि राडसावणें, दणगारणें पहा

दणकारि(वाणें)—सकि १ (दणदण असा आवाज होईल) मारणें, डाकणें, डोणें २ दणक्यानें, पाटांन विवाहादि समारंभ करणें ३ खडावाचें अगावर जाऊन ओगडणें, घटफट, भेरावाची याचा उपयोग करणें, अवडवर घालणें, करणें, प्रतिकाराचे नेटाचे पग ध्याय प्रयत्न करणें [दणका]

दणकाहलका—प १ (हलका=एक प्रकारचा पखवाज) पुष्कळ पडपम, मृदंग व बायें याचा तडाखा २ (यावरून) गल्या, बडबड, दगा, गोंगाट, बोभाटा, गवगवा, प्रसिद्धि [दणका=हलका]

दणकें—गं—न दणका अर्थ २ पहा

दणगट—वि दणगट पदा

दणगा—पु १ कडकडाट, दणका, मोठा आवाज (तोफाचे गाडे इ० ओढून नेतांना होणारा) २ दणक्याचा समारंभ 'घेउनि आदण गेहा घौरि निघे, कम करि महा दणगे हा।'—मोठ्ठण १ २७ [ध्व]

दणमारणें—सक्ति १ खडसावणें, खडसावणें, कचरून शिल्या देणें २ (क) दणकाविणें याबद्दल पुर्वीं उपभोग दण कारणें पहा [दणका]

दणदण—दुर्गा—किवि पायाचें दणदण आपटणें, तोफाचा धडाका, जड धोंड्याचे आघात, काडण इ० क्या मोठ्या व दण अशा आवाजासारखा आवाज होऊन [ध्व] दणदणणें—अकि १ दणदण आवाज होणें, मोठ्या गाडेनें धडाडणें (तोफा, बटुका इ०) २ अगावर जाऊन कोधानें ओरडणें, तास झाडणें, जळकळणें ३ दणदण पाय बाजणें, हादणें (माडीवरून जलद चालत ना माडी), डुमडुमणें, प्रतिज्वनि उत्पन्न होणें (तोफा, बायें इ० पांच्या पडाक्याणें घर, गुहा इ० मध्ये) ४ एकाच्या तोंडून दुसऱ्याच्या तोंडी जाणें, सर्वत्र पसरणें (स्तुति, निंदा) ५ (पोढणी इ०चा) घमघमाट घुटणें ६ गळयला होणें, गलका होणें (सैन्य, लोकांची गर्दी इ० चा) ७ पडपड जळणें (शोभेटी, टेंभा), प्रकाशणें, धवधमणें (सूर्य, ऊर्ध्व) दणदणाट—पु १ दणदण असा मोठा व एकसारखा होणारा आवाज, दणका (समारंभ, बायें इ० चा) २ पोढणी इ० क्या वासाचा घमघमाट तटलेल्या वढाघोंवा उग्र वास, घमघमाट ३ माडीवरून चालताना अनेक पावलाचा होणारा आवाज दणदणीत—वि, १ वाटासाठींचे, धामधुमींचे, दणक्यांचे केलेले (लम, समारंभ) २ उग्र, तीव्र सर्वत्र पसरलेला (पोढणी वगैरेचा वस) ३ धडधडा जळणारा ४ (दिवा, टेंभा) दणदणणें पहा दणदण्या—वि दणदणा चालणारा

दणव—पु (वे) दमगूक, दमछाकी, दमछाट [दमणें] दणवणूक—खी (घ) दणव पहा

दणपाणें—अकि १ दणदणाटणें, जोराचें दणदणणें २ मय भीत हाणें, आश्चर्यचिंत हाणें गडबडणें [ध्व]

दणाणा, दणाण—पु १ मोठा दणदण आवाज दणदणाट (पावले, ताफा इ०) २ भीतीचा दारुण धक्का (कि० असणें) [ध्व]

दणादण—दगा दणाण—किवि (चाळाना पायें इ० चा) माटयाने दणदण आवाज करीत 'पुगडी रोख दणादणा।' [ध्व]

दणादणी—खी (ना) धक्कासुकी, गुहागुही

दणावणें—अकि वाकणें, मोडणें, नम्र होणें, दवणें [दणव]

दंत—पु १ दात, तोंडातील चावावायाचा अवयव २ हस्ति दंत, सुता ३ पर्वताचे शिखर, मुळका, पुढें गेलेली वाजू [स, जि फें दंत, पोढें दनेस, मी ओढोन्त, डें नेन्त, लिधु दन्तिस्]

गों डुनुसु, प्राज्ञ दान्त, कैमोद्रितन दन्त [सामाशब्द—कथा—

मोष्ट—खी लोककथा, काल्पनिक, तोंडातोंडी चालत आलेली किंवा शास्त्रप्रमाणविरहित गोष्ट ० कांति—खी दाताची प्रमा, तेज

० काष्ठ—न दात पासण्याची लिंब इ० हाडाची ल्हान फादी, काडी

० चूर्ण—न दात पासण्याची पूड, राखडी, दातवण ० धारन—

प्रक्षालन—न राखडी इ०नी दात पासणें ० पंक्ति—खी दाताची कवळी, राय ० पट्टी—पाटी—दा १ २ १ १ ० परीक्षर—पु दाताचा

'दतपाटी उखळती'—दा १ २ १ १ ० परीक्षर—पु दाताचा वैद्य, दंतवैद्य ० परीक्षा—खी दाताच्या रोगाची परीक्षा ० भग्ना—

वि दात मोडलेला, पडलेला असा (मनुष्य) इ० दंतभग्ने भवेत् दादा (पुत्र्य) १ ० भग्नाच्छार—पु दात पडल्यामुळे होणारा

अस्पष्ट शब्दोच्चार ० मंजन—न दात पासण्याची पूड ० रोग—पु दाताचा रोग ० विष—न दातासयपीचें विष ० वैद्य—पु दंतपरीक्षक

रुद्रिन दात वसणिगारा वैद्य ० द्रण—पु १ शिरडीम होणारा फोड २ (शुगारिक) दातांचे कलेडी खुण 'दंतवण करि गला'—सौभद्र

अक ३ ० शुद्धि—खी दात पासणें, दाताचा स्वच्छपणा ० स्थापन—

न (न्याकरण) ल तवर्ग, ल, स इ० वर्णांचे उच्चार मुद्याच्या ज्या स्थानापासून (दातापासून) निघतात ते स्थान ० हृद्य—पु १

दाताचा माजुरपणा (आवट पदाचे खाण्यामुळे येणारा), दात आवणें, २ (चावण्यासाठी) दात शिवशिवणें ० क्षत—वि दातांनी चाबलेले

—न १ बावा २ (शुगारिक) घीपुढ्यानीं परस्परदात दातांनी केलेले (जुजनादिप्रसंगीं) धप, नखक्षत जें फक्त पुरवणीच करावयाचें असते

दंतांतर न १ दोन दातातील अंतर २ (त्यावरून) बोडेस अंतर, भेद, फाक इ० कथित दंतांतर मूख १ दंतावली—खी दाताची

ओढ, बतिशी दंतावळ—पु हत्ती—शार. दंताळ—ळा—वि ओढाच्या बाहेर किंवा पुढें दात असलेला, आलेला दंताळ—ळ—

न १ (थें श्रुति) मी पेरल्यानंतर त्यावर माती रोटण्यासाठी लाव दात असलेले आळत २ कुळव [दंत+आल] दंती—पु १ हत्ती

वर्ती म्या बरवती पदवि मुरडिला शिख वैष्णव गाथा १'—आशी ३ २ २—खी जयशाल ३ केंप विचरण्याची फणी ४ एक शुद्धप

५ चार—वि दात अथवा दात अगलेली (पगी, पाक) दंतुर—वि १ दात पुढें अगलेला २ दात किंवा राह असलेला

(घिनात वगैरे) दताळ—(वि) पहा दंतुरचक्र—न दाते अनत्रेले चक्र दंतोच्चार—पु (दत्य वर्णांचा) दतापासून

होणारा उच्चार—मि दातांविन उच्चारण्याजोगा (उच्चार इ०)

दंतोच्छिष्ट-वि दातांनी चावलेले, घुरतालेले, उठे केलेले (फाट, अन्न इ०) दंत्य-वि १ दातासमर्थी २ दातातून निघणारा (उच्चार)

दं(द)त-उ (कों गो) जत

दत्त-उ १ ब्रह्मा, विष्णु महेश या त्रिमूर्तीचा अवतार, दत्ता त्रेय २ यागी जातीतील एक आहनाव ३ देवप्राप्त वस्तु, प्रारब्ध, नदीव 'मुक्ता म्हणे भितो पुढिलिया दत्ता' म्हणजेच भिता उप जली. -मुग्गा २८६५ ४ वेणगी. हरी दत्त देखेले तें शीघ्र प्यावे।' -कचयुच ११ ५ नमलेले काम, धदा, वृत्ति, नशियानें आलेले (काम) 'दान सामगे हे मिथुकाचे दत्त आहे' [य.] ० जयंती-की मार्गशीर्ष शुक्ल पौर्णिमा, दत्तात्रेयाचा जन्मदिवस दत्तात्रेय, दत्तात्रेय, दत्त अवतार-उ दत्त १ पहा अति कधीचा पुत्र हा काशीला स्नान, पोल्हापुरास भिक्षा व माहुरला निद्रा करतो अशी दत्तकथा आहे -वि (ख) दिगवर, उपशय व दत्तात्रेयाची फेरी-स्वारी-गे मनुष्य नेहमी मरूनगे व जो नदी काठे साप छळ ते सांगता थत नाही, अता माणसाचे मरणे अथवा अवचित आगमन यास म्हणतात दत्त म्हणून उभे-वि अन्नविषय रीतीने येउन उपदिवस झालेले -न देव, लाट, आय्य, भोक्त्व, देवगति, साथ ० म्हणून उभे राहणे- (स्वयंपाक सिद्ध होताना दत्तात्रेय कोल्हापुरास अक्स्मात् भिक्षेस येतात अशी दत्तकथा आहे त्यावरून) एखाद्या कार्याच्या सिद्धीसाठी खटपट न करता कबळ उपभोगापुरते किंवा नर्नी-मानर्नी नपता एकाएकी आपते वेळी घेऊन हजर होणे असा अर्थ

दत्त-वि १ दिलेले, सधिस केलेले, दडून टाकलेले (किं० करणे, होणे) २ दत्तक दिलेला (मुलगा) [स] (हया सात) ईश्वर-दत्त-दत्त-देवानें ईश्वरानें दिलेले ० पुत्र-न ज्यास दत्तविधान नमूद आहे किंवा दत्तक घेण्यादेश्याचा अधिकार दिला आहे किंवा देश्याचा आशय आहे असा देख ० पुत्र, दत्त-उ दत्तक दिलेला अथवा घेतलेला मुलगा औत्सपुत्र नसल्यास नार चालविण्यासाठी व पिढोदरक्रियेच्या हेतूने जो पुत्र प्रतिनिधि होतो तो पुत्र, बारा पुत्रातील सातवा, पुत्रत्वान्या रूपानें एखाद्याच्या माडीवर दिलेला मुलगा (किं० देणें, घेणे) ० या दृष्ट्या-उ (निदाय्यजक) दत्तकपुत्र ० विधान-न दत्तक पुत्र घेण्याचा धार्मिक विधि विष्णुक अनुष्ठान दत्तात्मा-उ इस-यामा आपले आईबाप समजून राहणारा पोखा मुलगा, स्वयंदत्त बारा पुत्रांपैकी दहावा दत्तादत्त-वि दिले-घेतलेले दत्तापहाट-उ दिलेले दान, किंवा वस्तु एत घणें अण्द्वार करणें दत्तापहारक दत्तापहारी-वि दिलेले दान, वस्तु पात घेणारा दत्तोपत दनोबा-उ (विनोदाने) दत्तक मुलगा [स]

दंद्-न मांडण, येवनाव, येमनस्य, द्वैतभाव, बाहुयुद (किं० घरणें, लावणें, मांडणें,) [स द्वंद]

दंद्यक-उ साप 'की यशवत विमलानदन। दंद्यक ऐकोन तटस्थ।' -ह १८ १७ [स]

ददाची विद्या, ददाची घाराखडी-की कक देण्याची गोष्ट, किया घपाची विद्या पडा [देणे]

ददा(घा)व, ददाती-की १ उगीव, तोटा, घाण, कमतरता, ओझस्तपणा, आपत्ति (अन्न, वस्त्र इ०ची) (किं० पडणें, प्राप्त होणें, होणे, भोगणें) २ वृत्, शासदायक श्रम, काम, दगदग 'त्या कामाची ददात केली पण झाले नाही' [स ददाति]

दंदागा-उ द्वेष, आकस, घुरस (किं० घरणें, चालविणें, लावणें, मांडणें, पडणें, लागणें) [स द्वंद+म दावा]

दंदास-उ प्राण, शीण, कट (किं० देणें, आणणें) [स द्वंद+त्राम]

दंदिया-उ थोडा, जवळ दाढके बाळगणारा पुण्य 'बा दंदिया हतिवरा। न विम्वे भाडारा।' -हा १३ ५०१ [स दध]

दंदी-वि १ द्वेरी, आकसखोर, बैरी, घुरस बाढविणारा, घातुल बाळगणारा, वादी, माढखोर 'ज्याची दंदावे त्याची निंदी। मंत्री सांगीने होतसे दंदी।' -मुग्गा ४४२२ [स द्वंद]

दंदासन-वि बड बैरी, द्वेष ० दंदासनगिरी-की बैर, घातुल दंद्दे दरफडे-उभय आत्मस्वाचा, गर्वोक्ति, सोखी, बडाई (किं० गाणे)

दद्व-उ दाद, खलज, गजकणें, इसव [स]

दधि-न राळ अथवा टरणे तेल

दधि-न दही दूध विरजले जसता होणारा पदार्थ [स]

० फाला-उ गोखळमष्टी अथवा एखाद्या धार्मिक उत्सवाच्या शेवटीं दही व लाथा सहक्यात एकत्र कारवून तें मडकें फोडतात व तो प्रसाद सर्वांस वाटतात तो प्रसंग, गोपाळकाला ० कुल्या-स्त्रीश्व १ अग्रूर दही २ (यावरून ल) यमचभीत मेजवानी [दधि+उल्या=वाट] दध्योदन-न (बाध्य) दहीमास [दधि+ओदन] ० लिळ-नवनीतजन्य, लोण्यापासून बनलेले (इ) च्यूटिरील

दधिचामन-उ एक प्रकारचा शालिग्राम

दधून-न (घाप) पाराफिन बगोतील एक ज्वळनशील वायु (इ) च्युनेन

दनका, दनकाविणे, दनकारणे, दनकें-नौ दनगा रणें दनदन, दनदनुषे-दणका इ० पहा

दनागट-दणगट पडा

दनपार, दानपार-उ (ग) दुपार दोनप्रहर

दनुज—य दानव, दैत्य, असुर, कश्यपसी दनु द्विची सतति [स]

दन्ना—वि मोठा, अगडवब, अवाढव्य, प्रचंड, राक्षसी, अफाट, विस्तीर्ण (इमारत, झाडे, पिर्ने, ओसे, वाम, अरुण्य इ०) [धन्य]

दन्ना—वि गोंयाटाचा, गलनलीचा, दगलीचा ' दना बाजार भरला ' ' दना पाऊन पडतो ' ' दना लडाई—भाडण—कच्चा—वारा—गर्जेना ' [दणदण । ध्व]

दप—खी (गो) दया (कि० धरणे)

दप—कन—फर—दिर्नी—दिशीं—कवि जड किंवा भारी वस्तु जमीनीवर एकदम पडली असता होण्याचा आवाजासारखा आवाज होऊन, रपदिशीं (कि० पडणे, मारणे, बाजणे) [ध्व]

दपकाविणे, दयाविणे—जकि भीति घालणे, धमकावणे, खडसाविणे, भोसडणे [दाब]

दपटगिरी—निशी—खी जवरीनें अथवा हावरेपणाने हिरा वून घेणे, सापडेल ती वस्तु दडपणे, उपटणे, जरदवस्ती, जुलूम [दडपणे+फा गरी, गिरी, नविती]

दपटणे—सकि १ बोंदगे, बोंदगे, दाडून भरणे, रेटणे, जोराने दडपणे, छुपवणे ' कळत कळत जो काळ—ब्याळमुली प्रकट बाहुला दपटी । '—मोर्ण ६ ७२ २ (ल) दामटणे, विटणे, रवाना करणे (थोडा, मनुष्य इ०) ३ खडसावणे, दाडकावणे, धमका वणे, दहयत घालणे ४ हिरावून घेऊन मिळवून ठेवणे, उपरणे (हुस न्याची मालमत्ता, जागा इ०), जवरीनें उपभोगणे (छी, वायको), आत्मसात् करणे, डहा मारणे, गड करणे, अफगातकर करणे, दडपणे, मिळवून ठेवणे ५ (वाद किंवा युदात) हुसन्यास जिकणे [दडपणे]

दपटून जेवणे—आकड, घराशीं यईल इतके जेवणे दपटून निजणे—सपाटून सोंप घेणे दपटून शिरणे—जाराने आत घुसणे दपटशा(शा)हा, दपटशा—उ १ जोराची खडसावणी खरड पनी, भोसडपनी, भयान धाक, तबी, धमकावणी, भीति घालणे, धमकावणे (कि० देणे, वसणे) २ गर्दी, तगादा, निकड, (कामाची) (कि० वरामे, पडणे, लावणे, लागणे, घालणे) जोराची निकड लावणे, घोडाडीस वसणे (कि० काढणे, घालणे, देणे) सामा न्यत कर्माच्या पडीबरोबर जसे—फोडपाचा—चैलाचा—चाकराचा दपटजडा काढला दपटशा बेरीज देणे—धाईनें व सतसरनें बेरीज करणे [दपटणे] दपटशादी—खी तगी, धमकावणी [दपटणे] दपटया—वि १ (अत्र) दडपून भरणारा, बोंबणारा, खाणारा, आगड जेवणारा २ हिरावून घडून पडून जाणारा जुळ माने घेऊन आत्मसात् करणारा ३ बाटल ते काम करे तरी दडपून घुरे करणारा [दडपणे] दपटयामे—वि दपटया पडा—कवि दपटून

दपणे—अकि (वी) लपणे दडून वसणे, दडणे [दडणे] दपति—तां, दपत्य—खी नवरा व वायको, लग्नाचे जोडपे,

मेहुण [म] ० फलह—उ १ नवरावायकोचे भाडण २ (यावरून ल) गोंयाटाचे व रंगाचे पण पोखळ भाडण, अडांडाडव ० पूजन—न धार्मिक निरीच्या समाप्तीस केल्ली ब्राह्मण पतिपत्नीची पूजा, उमागद्वय किंवा लक्ष्मीनारायण याच्याप्रीत्यर्थ, वस्त्रालंकार इ० उपचारांनी केलेले ब्राह्मणदपतीचे पूजन ० भोजन—न (दपत प्रीत्यर्थ किंवा प्रतिसागतासिध्दर्थ) ब्राह्मण पतिपत्नीस घातलेले भोजन ० वायन—न वरीलसारख्या प्रसंगी दपत्यास दिलेले वाण

दपने—न (मडाव) रोप ' दृगातचे दपने निंप । '—शिख ३१९ [स द्विपणे—दुपणे—दपणे]

दपमारची—कि (गो) १ दना धरून वसणे २ होळे साडून निजणे [दवणे]

दपाटा—उ दपटहा पहा [दपटणे]

दप्तर, दप्तरघाता—दार—इ०—दप्तर इ० पहा

दफन—न (प्रेतास दानवाची) मृतमाती, प्रेत पुरण्याची क्रिया—नि पुरलेले [अर दफन] दफन(ण)णे—पुरणे ' अफ सल्लानाकरील मृदये दफणाउन टाकावे '—ऐस्फुले ७२

दफा—खी १ वलम ' इमजानीं सात दफेची या(द)—दास्त पाठविले '—राज ७२ २ असुफ वेळा असे दाखविणारा प्रत्यय ' तीन दफा, पाच दफा ' [अर दफ्आ=वेळ]

दफत—उ (गो) १ टल्पा २ मातीचे देवूळ [दल्पा, डेप]

दफाते—खी (जुन्या लिप्यात) कागदाला पाडलेल्या तीन सडापेची पहिल्या सडाच्या सध्यापासून तिसऱ्या सडाच्या सध्या पर्यंत ओडलेली रेप [अर दफ्आव]

दफाते—न हमणवरी, जिज्यात पत्रे, सनदा, घडलेल्या गोष्टींची वारनिशी व नोंद किंवा टाचण केलेले असते कशी वही [अर दफ्आव] खचवे—उ जादा किंवा किरकोळ खर्च ० जमा—खी जादा किंवा किरकोळ जमा

दफिना—उ पुरलेले द्रव्य, निषेध, गुप्त धन, वृणगा [अर]

दफे—न प्रतिकार, शिक्षा, हत्यार, अडवणूक दहा राणोजी वोरपडाचा सारून काढून दूर दफे केला '—राज १५ १९ [अर दफूम] ० पारणे—हाकडून देणे ० हाणे—हाकडला जाणे

दफेदार—उ १ देशी घोडपळातीड एक कनिष्ठ अधिकारी, शिपायाचा नाईक सैन्याच्या मोदीखान्यास बेल पुरविणारा यंत्राट दार किंवा अधिकारी ३ सारपेयाळा [फा दफ्मदार]

दफेरफे—खी फड्या, फेड (कर्माची) ताड, व्यवस्था, सफाई निवड (कायपयासर्धी)—वि व्यवस्था लावलेले, फेड केले [अर दफम—रफम]

दफतर—न १ लेख सग्रह सरकारी कामदपनाचें पुढकें त्या पुढक्याचा बाधलेला स्माल, फडक्यात बाधलेला लेखी कागदाचा पत्रा २ शाळेतील मुलाचें पाणीपुस्तकें इ० ठेवण्याचें फडकें पिशवी ३ लेखनसग्रहाची कचरी (दफतरखाना), कचरी, हपीस [अर दफतर] ० खाना—उ दफतर अर्थ १ पहा ०णी—नी—खी १ कागदाचें फडकें किंवा स्माल, बायगीचा पत्र अथवा दोरी २ असें बाधलेलें पुढकें 'चिनाची दफतरनी तयार झाली म्हणोन विनति होती'—येद १८५० ० दार—नास, दफतरा—उ जुन्या राज्यातील एक अधिकारी याचें काम फडणीसाचें तयार कलेल्या रोजक्रीदीवरून दिशव जमवून व व्यवस्थेनें लिहून राहिन्यास तसेपणें तें हुजुरास पाठविण्याचें असे ह्मीच्या कलेकरच्या हाताखालील एक देशी अधिकारी, चिटणीस, दफतरखान्यावरील मुख्य अधिकारी, कागदपत्राची काळजी घेणारा अधिकारी ० दारी—निदारी—खी दफतरदारचें काम ० दंद—उ दफतरातील कागदपत्र नीट व्यवस्थेनें ठेवणारा कारकून—वि जुळवून, व्यवस्थेनें ठेविलेले ० हिरोय ५ हिरो बाचा एक प्रकार याचें राजकीद, नमणूक बहेडा, अजमास झाडी ठावेद, घडणी, तडुमा, सरजाम यादी, टावपट इत्यादि १ प्रकार आहत—इनाम ४५

दफती—खी (काशी) पुष्टिपत्र

दयकर्णे—अकि १ टेंडीस यणें, कवणें, नष्ट होणें ओझ्या खालीं वारणें २ (ल) धाक वसणें स्तब्ध राहणें, गाय होणें भिणें, दगणें, बावणें, नमणें ३ दगणें, दवा धरणें बावणें [स दापन] ३ दवर—उ मागातील एक पोटजात वेष्टगव तिलप्रत ही पोन्नास प्रांमुल्यानें आढळते—अस्तु

दरका—उ १ खोलाग जमीन, तळ, खोलाग अथवा खड्या उळवत जाणा २ पोटातील अनाचें ओथें, जाडप (किं० वसणें) ३ धवडा धपका, रपाग [दवणें]

दरकावणी—गे—दवावणी, दवाविणें पदा

दयक—न (सानार—नासार धदा) पत्रा सपात्र, सारखा करण्याचें एक हत्यार [स दा—दापनम्—दावणें]

दवडका—गा दवडया—शा—उ १ कामाची यादत एकत्राली गद्दी, लोकाची, पाहुणे इ० ची सारखी व जा २ (ल) कामाची निकड ३ साराचें माठया आवाजाचें खडसावणें [दवणें]

दवडा—डे—उन तेल तूप इ० ठेवण्याचा चामड्याचा सुरता, सुरली, दवडे [दवडें]

दवडी दयणें—दमडी दमणें इ० पदा

दवणें—अकि १ दवकणें अर्थ १ पदा २ (ल) खवणें दवेणें, आदारी जाणें हार जाणें भिणें, सान्यात्र नावें (भीति दुगणें, जुदम इ० नी) ३ मरे माडणें, मुरमुणे ४ खलव वसणें दगणें दवा धरणें [स दा—दापनम्—दावणें, हि दवना]

दयदय—दवां—किवि टिल्या ताणाच्या किंवा फुटत्या नगान्याच्या आवाजासारखा आवाज होउन [ध्व]

दयदयणें—अकि दवदव आवाज होणें [ध्व]

दयदया—उ १ भीति, दरास, आदर, जुदम, दहशत इ० मुळें झालेला परिणाम (किं० बमणें पवणें, पाडणें, देणें) २ दहशत, ऐश्वर्य, मोठेपणा, अधिकार, वैभव, डोल हुकमत 'होयकर झुल्ला दवदया।'—ऐपो २३३ [अर दवदव, स दापनम्—दावणें]

दयदयीत—उ १ मऊ दवगारें, गलगरीत बिलबिलित (अन) २ अशा अनांनें खूप भरलें (पोट) (आकट पोट भरलें असताना हा शब्द लाविताना) (किं० भरणें) ३ पेरणीस योग्य अशा भिजलेल्या जमीनीसहि म्हणतात 'जमीन दवदयीत भिजली, बीं पेर' ५ दवदव पदा ६ (गो) पातळ, दागें (कालवण) [ध्व]

दवरपेवर—अकि (गो) अति गर्वानें पावणें.

दवडिणें—सकि १ जोरानें दवडणें सजुधित करणें दावणें, खालीं दावणें, आवळणें २ (ल) जुदम करणें जवळ वणें, धमकावणें [दवणें]

दवा—उ हडा करण्याच्या किंवा उरी टाकण्याच्या तयारीनें नेम धरून वसण्याची क्रिया दवणें, आट लवून वसणें [दवणें]

दवाजो, **दवाडका**—उ (गो) दवदवा अर्थ १ पदा

दवाया—उ दवदवा पदा [हि]

दवाध—उ १ भीति धनकावणी, खडसावणी दहशत २ दवदवा अर्थ १ पदा ३ दवदवा अर्थ २ पदा ४ दारवटपावर अथवा झाकलेल्या गदारावर धावलेला आडवा तुकडा (लाकडाचा अथवा दग हाचा), भिज अथवा टूक यार टवळला आडव्या तुळवटाचा शेवट ५ वज्र दडण्याची क्रिया [दवणें] ० णी—खी धमकावणी, दवकावणें दगवणें, धमकी

दवारिणें—सकि धमकाविणें, भीति घालणें, दाखविणें (धमकी देउन, शिन्ध्यावाळी करून) दवरावणें, दहशत घालणें [दवाध]

दवीर—उ युक्त्याभिन्न, रातचिण्यास दवीर पदा [फा दवीर]

दवेल—वि १ दरास बवेण, म्यालेला, जुदम इ० नीं दवलेला, दुसऱ्याच्या सुगीत असणारा, ओशाळा, मिचा, (ल) पयवळणी [दवणें]

दवड—किवि (पाट भरणें या सान्यादीं जाहून) आकट फार माल्यापारणें, दवदयीत अथ २ पदा याचा विषयणसारखा व नामासारखाहि उपयोग होतो लटा० पाट दव्य झालें किंवा पोटांत दव्य झालें आह [ध्व]

दुम—उ १ डोंग, स्तोम, देखावा, रोंग २ पोकळ, तोंडाचे व्रणान्न [स] दुंभा—वि डोंगी, दाभिर, पोकळ डौली
दु(दुं)भासी—सी—उ सारवान, उट हाणारा
दुस—वि धुळक, तुळउ, अल्प ' भीष्म म्हणे गाथारे पाडव पडित खरे न दध्न-मती । '—नोविराट ४ ५९ [स]

दुम—प आत्मसयमन, इन्द्रियदमन, सहनशीलता, मनोविकार दावात ठेवणे [स] दुमक—वि दावणारा, सहन करणारा, सहनशील

दुम—उ १ श्वास (ल) प्राण, जीव २ धाप, हवावी, सुसकारा, प्रमाणाधिक श्वासोच्छ्वास, कथाने श्वास ठाकणे ३ स्वतः बदलची फाजील कल्पना, अहमन्यता, अहंकार, महत्वाकांक्षा, गर्व, घडाईखोरपणा ४ क्षण, पळ ५ जोम, हिम्मत, निश्चय, विश्वास, तेज, धीर ६ शक्ति, सत्त्व, चापलेपणा, सामर्थ्य, गुण (औघधाचा) ७ श्वास बोंडून धरण्याची शक्ति, अवमान 'तुसा दम मोठा म्हणून तु घुडून राहोत' ८ कायम ओलसरपणा, दमटपणा (जमीनीचा) ९ एखाद्या बाधातील ह्वा (बाजवण्यासाठी बोंडलेली, भरलेली) १० धाक धावेत (मधाभीवर ठेवलेल्या अमारा) ११ धूम, पखवाज, संघळ इ०चा खजे सूर १२ हिम्मत, जोम, शक्ति, धीर, बुद्धिनिश्चय, सहनशक्ति इ० उदावणी करण्याची, प्रोत्साहित करण्याची, पाठपुरावा करण्याची शक्ति (सपत्ति, अधिकार, उपयोग याची), व्यापारपध्दातील भरभराट, किफायत, व्यापारातील ऐतमिरी, गव्वरपणा १३ धाण्याचा सकसपणा, केळी बोर पदार्थांचा (पोटात) पुष्कळ वेळपर्यंत भूक न लागता राहण्याचा गुण, छुन्या, वापरलेल्या वस्तूची अधिक टिकण्याची शक्ति, पुष्कळ वेळ जळत राहण्याची दाखनामाची शक्ति, न तापता पुष्कळ वेळ धार उडण्याची (तोफ, बंदूक इ०) शक्ति १४ छुरका (गुडगुडी, चिलीम इ०चा) (कि० से०) पिणे, खेळणे, ओढणे, लावणे १५ जोर, शक्ति 'भावयाने पिकास दम आला' १६ धमकी [म दम, फा] (वाप) ० कोंडणें—१ श्वास बोंडणे, श्वासाचा अवरोध होणे २ हिंमत, उत्साह राखणे ३ खावणे, श्वास घेणे, धोडा वेळ स्वस्थ बसणे २ वाट पाहणे, धीर धरणे ० घेणे—यागें, विश्वासास घेणे ० छाटणें—१ श्वासाचा निरोध करणे, श्वास बोंडून धरणे २ धीर धरणे सहनशीलपणा धारण करणे ३ श्वासोच्छ्वास अनियंत्रित चालणे गुदमरणें घाबरे होणे 'कफासुळे दम छाटत नाही' ० टाकणें—साडणें—१ आशा, विश्वास धेईयें सोडणे २ श्वास घेणे विधाति घेणे ० देणे—१ धेई देणे, प्रोत्साहित करणे, उजेजून देणे २ धमकी देणे, धाकटपणा दाखविणे ३ जोराने खडतावणे भोसडणे ४ क्षणभर विसावा येऊ देणे ० धरणें—१ श्वासावर धरणे धीर धरणे २ खावणे विसावा घेणे ३ धेई धरणे ४ काही वळ वाट पाहणे ० पाहणें—(एताच्यान्या) अवमानाची, शक्तीची परीक्षा घेणे, करणे

० भारणें—धमकावणे, खडकावणे, तथी देणे, भेडसावणे, दहशत घालणे, ताकीद देणे ० मारणें—१ छुरका घेणे (गुडगुडी इ०चा) २ आपल्या वरामतीची पराकाष्ठा करणे ' पुन्हा एकाद दम मार म्हणजे तो भोंडा सरकेल ' ३ गड करणे, दावणे (पैसा, अन्न इ०) ० लावणें—जीव खालीवर होणे, जल्द, कथाने श्वास घेणे, धाप घागणे ० सुटणें—धेई, विश्वास नाहीसा होणे, धीर खरणे दमादमानें—साधकांश, शांतपणे, हळू हळू, थाबून दमावर धरणें—घाईशिवाय विवाह न करता एकसारखे काम करणे एका दमानें—किंवि एका श्वासाने जमवा अव्याहत प्रयत्नाने, एका सपादधात दमास येणें—यकणे सामाशब्द— ० छाट—उ श्वासोच्छ्वास निरोधाची शक्ति पुष्कळ वेळ दम बोंडून ठेवणारा माणूस ० छाटगोळा—उ कुलपी गोळा, बोंव ० छाट तोफ—की गरनाळ ० छाट माणूस—मनुष्य—उ पुष्कळ वळ अवरोध करण्याची शक्ति असलेला मनुष्य दमट, दमकट—कल—वि १ ओलसर, आवटभोलें, बुद आई (जमीन इ०) २ हिरवी, रसमरीत (कादी) ० टणें—अति १ ओलसर असणे २ ओलसर होणे ० द्वाडी—की धाकटपटशा ० दार—वि १ ओलसर, दमट (जमीन) २ ओलट, हिरवें (लाकूड), जमीनीतील मीत तयार केलेला व दमानें जळणारा (कोळसा), सकस, कस दार (धान्य), नफा होणारे, फायदेशीर (काम, धवा) ३ धावडी, अपात तेज किंवा पाणी असणारा, नशीबवान, निश्चयी ४ धीराचा, सहनशील, उत्साही, दीर्घायोगी ५ पैसेवाला, भाडवल्याला, पैशाची कस असणारा (सावकार) ६ पुष्कळ वेळ वापरूनहि दणवट, मजबूत राहणारी (वस्तु वळ) ० दिलासा—उ उत्साह, धीर, समाधान ० विकरी, दमाची विकरी—की उधारीचा धरा, उधारीची विकी ० सर—वि दमट पहा ० सरवें—वि १ यड २ नामोहरम, पराजित हतप्रभ, ' अमरायकास शासनं करून दमसदं केले '—राज ८ १२५ ० सुट—किंवि. पहाटच्या वेळी दमकुल—न (व) मातीची शेगडी दमडी—की पैशाच्या चौथ्या हिस्श्याचे किंवा दहा, चारा चवदश्याच्या किमतीचे एका नाणे [स दम्य] दमडीकरितां सौदा मोडणारा—वि थोडक्याकरिता सर्व कार्यांचा नाश करणारा ० पूत—उ अतिशय निम्न, कयरीनुबक [दमडी+पूत=मुलण] ० चा—वि परीच, हलका, छत्र (मनुष्य, वस्तु, काम) ० धर चमडी धरणें—काढणें—मिळविणे—थोडक्या भाडवल्यावर पुष्कळ नफा मिळविणे

दुमणी—की (ना खा) एक लहान वेल्गाडी, छकडा [फा दामन]

दुमणें—अति १ घडणे, भागणे, कटाळणे २ अनुकूल होणे, नश हाणे ३ (ल) पुष्कळ वेळा पीक वाडल्याने जमीन, सेत इ०

किं होणे ४ एखादी वस्तु वापरल्यामुळे जीणे होणे, शिजणे
५ वृद्ध, सदैव, दमट होणे, आवटझोले असणे (वस्त्र, लाकूड
इ०) ६ शरीरावरील फेस किंवा शेतातील गवत एवढा उपटल्यावर
पुन्हा न उगवणे [दम]

दमदम-दमा—किंवि १ धमधम आवाज २ सुगंधाचा घम
घमाट दमदमणे—अकि १ ढोल इ० चा दमदम असला आवाज
होणे २ सुगंधी पदार्थांचा घमघमाट घुटणे [घ्व]

दमदमा—उ १ मोठा नगरा, मोबत, तोफा इ० चढ-
विण्याचा उंचवटा, मेढा, टप्पा २ तोफखाना [अर दम्दमा]

दमदमाट—उ १ नगान्याचा किंवा अनेक बायांचा मोठा
आवाज २ उग्र किंवा मधुर वासाचा घमघमाट [दमदम]

दमदमीत—वि १ घमघमीत (वास) २ तुट करणारे,
घमघमीत, भरपूर (अन्न, जेवण) ३ भरपूर, आवट भरलेले
(पोट) [दमदम]

दमन—न १ वटणीस आणणे, बरा करणे, दाखून टाकणे,
रग जिविणे, खोड मोडणे, सयमन २ बरा किंवा नियमन करणारी
शक्ति, कारण सामासात—इंद्रिय—दुष्ट—रोग—काम—क्रोध—दमन
[स] ० पौर्णिमा—स्त्री, नैत्री पौर्णिमा या विश्वी कामव्य
सर्वधी उत्सव करितात इमनीय—वि वरत करण्याजोगे, तान्यात
येण्यासारखे, स्वाधीन करून देण्यासारखे दमित—वि वटणीस
आणलेला बरा केलेला, तान्यात आणलेला बिकलेला, नियमन
केलेला [स] इमनी—वि वटणीस आणणारा, बरा करणारा,
तान्यात आणणारा नियमन करणारा [स]

दमन—न गाडीचा टप, दमान [का दामन]

दमनरु—न दवणा (वनस्पति) [स]

दमरिणे—अकि १ बरा करणे शमविणे, तान्यात ठेवणे,
जिकणे, दावात ठेवणे ' इतर शाखाचे बोल बहुत । येकाच
बचणे दमवी वेदात । ' २ बकविणे, भागविणे [दमणे प्रयो]

दमळ—ट—न (गो) अन्नाच्यादित आकास तुफान

दमा—उ १ श्वासरोग (किं) दाटणे भरणे छावणे,
नोडणे २ जोराचा श्वासेष्टवास, धाप (पळण्यामुळे लामलेली)

[का] दमेकरी—वि श्वासरोग असलेला श्वासरोगी [दमा+करी]

दमान—ण—न १ (नाविक) शिडाची दोरी झोड, शिडाचा
मागचा (काजीवळ दगारा) भाग २ बायांसमोरची बाजू

[स दाम=दोर, पा दामन]

दमामा—उ १ मोठा नगरा, मोबत [का दमामा]

दमामा—उ १ बकमाल, कडाबीन २ गडगा, घमघमा,
मेढा (रोपेताडी रबलेला) टप्पा [का दमामा]

दयदय असणे—कि (व) रां घामुळ कोणत्याहि गोष्टीची
दृष्ट असणे [व । द ।]

दयन पाहाटे—कि (व) मोठ्या पहाटम [स उद
यत प्रभात]

दया—स्त्री १ करुणा, अनुकंपा, कळवळा २ कृपा, मेहेर-
पानी ३ विशेषतः देवांनी केलेली कृपा, अनुकंपा (समासात)
दया-वर-निघान-निधि-समुद्र-सागर-इ० = दयाळू (माणूस)
[स] ३ उ० दया उधार . सता रोक्की 'दया, दयां दया,
मयाभया, दयाभया—किंवि दया । दया । असे ओरडत दारो

दार भीक मागत फिरत (किं) करणे, करीत फिरणे, जाणे)

दयां दया—स्त्री कुत्र्याणी स्थिति दयां दया होणे—अतिशय
करुणास्पद स्थितीस येणे ० धर्म—उ नैतिक व धार्मिक कृत्ये,

आचारविचार. (किं) करणे, होणे) ० भूत-रूप—वि दयाशील,
दयेची मूर्ति, मूर्तिमान् व्याच असा (मनुष्य इ०) ० मय—

वि दयने पूर्ण, दयाशील, कृपाळू ० माया—स्त्री सामान्यतः दया,
कृपा, माया, ममता (किं) येणे, असणे, बरणे, ठेवणे, राखणे)

० राम मुकुटदासाचे नाव—पुनव (स) एखादा अतिशय
धीमत मनुष्य (व्यक्ती) अतिशय द्रिष्टी मनुष्य ० छु—छू—

वि छुळाळू ० घान—चंत दयाळू—वि कृपाळू, माणालू ० शील-
वि दयाळू स्वभावाचा, दुसऱ्यावर नेहमी दया करणारा ० हीन—

वि निर्दय, निष्ठुर

दया रती—स्त्री (सगीत) पालव्या धुतीचे नाव [स]

दयासा—उ (चाबारी धदा) थोड्याच्या तगाची बादी
दयित—उ नवरा [स]—वि आवडता प्रियकर, जिवला

दयिता—स्त्री कायको, आवडती स्त्री, पत्नी [स]

दूर—उ १ किंमत, आव, निरख ३ प्रमाणात, किंमतीत
दरलेली सत्त्वा किंवा परिमाण उदा० ' शहर प्राङ्गणस हजारचे

दरांने ह्मण ह्मणे या ' [का] दूर येणे—किंमत वाढणे

दूर—स्त्री (पें) काठ किनारा (शेत, नदीचा) [स
धरा, दि]

दूर—उ भीति भय ' स्वभक्त छुरपादपा हरि नसेचि सत्त्वा
दर । '—केळा ६१ [स]

दूर—किंवि १ प्रत्येक एवएक हरएक 'दर माणूस, दरगाव'
२ (गो) घासून ह्या अद्याचा प्रत्यय 'घमदर' = तेव्हापासून

[का दूर=आत] ० किनार—न बाजूस एकीकड 'ते सर्वे
दरकिनार राहून'—ख ७ ३५६० ० कूच—किंवि प्रत्येक

मजलेस मजल मारीत मारीत, कूच-दरवच, दरमजल दूर

मजल—किंवि दरकूच पहा दूरम(मा)हा—उ प्रत्येक महिन्याचा

पगार, वेतन, प्रत्येक महिना—किंवि प्रत्येक महिन्याच्या महि

न्यास, प्रतिमासी [का दयाह] दूरमहा करणे—महिन्याचा

पगार द्यविणे दूररिक्तीय—स्त्री (ल) सैन्याचा दरद ह्या

[दर+रिक्तीय] दरवच, दयवच—किंवि प्रत्येक वयेस, सरोदित,

नेहमीं मोजे केळणाव यात दर्वक मुजाहीमकाय सबब होत असता ? - राज ११ ३६ दरसदे-सदे-किवि दरसमरी, दर शेंकडा 'जहागीर दरसदे ४० प्रमाणे' - वाडसमा ० ६६ [फा दरसद] दरहर-किवि प्रत्येन, प्रत्येकात [फा] ० साल-किवि प्रत्येक वर्षी

दर-उ धार 'वाजत होता सतत दर, जाणों विष बचो-गृही वमला।' - मोसमा १ ३३ 'वाजविला दिव्य देवदत्त दर, मोविराड ४ ० [त]

दर-उ १ (व खा) (खाव, खुटा इ० पुरष्कावरीता जमीनींत खणलेला) खड्डा, भोंक, बीळ २ दरी ३ (सोवारी) मण्यांचे टरफल अर्धवर्तुळ करण्याची गंधीमधील वाटी [स] म्ह० दराची माती दरास पुरत नाही

दर-उ (गो) बळी [२]

दरफ-उ १ विचार, धत, मनीषा 'जगीच नाही लाऊन देवाचे असा इतर सरदाराचा दरक' - ख ११७८ २ धदत, सरणी [अ दरई]

दरफ-उ वधपरपरागत सरकारी मोठ्या अधिकाराची जागा, भेट अधिकार, हुद्दा व आठ प्रकारचे आहते-दिवाण, मुजुमदार, फज्जीस, सबनीस, कारखाननीस, चिटनीस, जामदार, पोतनीस [अ] ० दार-दरकी असामी-वि दरक धारण करणारा अधिकारी याचे प्रकार-फज्जीस, मुजुमदार, दिवाणी, बक्षी, सबनीस, बाक्लीन, कारखाननीस, हशमनीस, पोतनीस, गोळ-गस्ते, मुनशी, पागनीस, बरानीस, गडनीस, सभासद, दफतरदार, रफ्तान, मोईनदार, पोतदार इ० १ पट्टी-क्षी दरकदारवरील सरकारी कर, मुख्यत्वे देशमुख, वसापडे यांच्या जमीनीवरील दहा वर्षांनी एका वर्षाच्या जमाबंदीइतका थावयाना कर द० पुट्टे-न (निंदाव्यजक) दरक अथवा सरदारी -दवनाथ [अ दरक]

दरकार, दर्कार-क्षी अडचण, जकरी, गरज, पर्वा, आवश्यकता, काळजी, प्रयोजन, सवध 'सिद्दी मर्दे माणूस याची दरकार आहे' - वाडसमा २ ४ [फा]

दरकाल-न (उ) कफांचा बंडका

दरकुट-टा-उ दरी, दहन बसण्याचा जागा 'वीं विवक सींहाचा दरकुटा।' - ख ५९ [वर]

द० फेंबळे-अकि (गो) भिंगे दरात बाळगणे [स दर=भीति]

दरपास्त-स दरपाय-क्षी १ (कायदा) विनतीअर्थ, मागणी अर्थ, मागणी, साभीदार किंवा दस्तऐवज दाखल करण्या करिता करावयाचा अर्थ २ किर्याद [फा दरपास्त]

दरखाती-क्षी १ कारार, बाली, टाटविक दगळे मत्ता पणे २ उम्या पिचाना मत्ता, इतरा [दर=र्मित+खोती]

दरगा, दर्गा-उ सुसलमानाची नमाज पडण्याची जागा, इदगा, कबरीची, पीराची जागा, मशोद [फा दरगाह]

दरगाह-उ दरबार, राजनभामंडप 'त्पार्णी आदिलशाही दरगाहाशी वजुवारी करून' - इ १८ [फा दरगाह]

दरगुजर-मुदल-क्षी दुर्लक्ष, क्षमा, कानाडोळा, चाल-दळ [फा दगुजर]

दरज, दरजगिरी दरजा-जं-दरजे इ० पदा दरजबंदी-क्षी (ना) जुन्याने किंवा चिखलाने भितीच्या विटा, दगडाच्या भेगा इ० भरून काढणे [दर=भेग+बंदी]

दरजबाब-जाब-उ उत्तर [फा दर्जेजबाब] ० नामा-उ उत्तरपत्र

दरडोती-क्षी दर ठाविणे (थावरून) जमाबंदीची तपासणी [हिं दर+ठराता]

दरड-डी-क्षी नदीकाठचा उचवडा, उच विनारा, काट, तीर उभी बडण, डोंगराचा तुटलेला बडा [स दर+ड प्रत्यय] ० खट-वि खाचखडेणे, उचरणे, दरडी इ० असलेली (जमीन) [स. दरड+वत]

दरड-डी-नक्षी १ (बों छ) दाट वाडगारे गवत 'दरडी मायेने घासे।' - पच १९ २ ऐचण, ऐतण [दरड-तेपीस गवन व जागा १]

दरडारी-क्षी खंडसावणी, धमकी, दाज, धाक दहशत (कि० येणे) [दरडारणे]

दरडाविणे-सकि खंडसावणे, धमकावणे, रागावणे, धाक घालणे [दे]

दरद, दर्द-क्षी १ दुःख, विकार, रोग (विशेषत हाईं खिळलेला) २ (स) काळजी, कळकळ, आहवा, दान्त, कीव, जिन्हाळा भीड ३ (स) मुद्दा, खोंक, मर्म 'तुजमधे बहुत भरल्या इन्ही दर्दा।' - प्रग २ ३ ४ सौंदर्ये तारव (भापण, लेख इ० मधील) ५ (कु) फोडतील प [फा दर्द] दरद जेत-वि काळजी बाळगणारा, लक्ष घणारा सवध आहवा बाळगणारा [फा दर्दमन्द] म्ह० गरजवत तो दरदवत

द० द-उ हिंशुक [न]

दरदगिरी-क्षी दगगिरी पदा

दरदर-रा, दरदरून-किवि सपादत, भरपूर, फनफुन (जमीन किंवा पोड छाल पाणी पातले असता किंवा ताक घुमटत असता किंवा घाम घाम फुटून असता होणारी स्थिति) (कि० फुगणे फुगणे घाम येणे छव येणे फुडळ उठणे, जरदस्त सोंप यणे)

दरदरेणे-अकि १ फेंगाळणे, वर येणे, फुगणे (घुसळताना ताक इ०) २ भीतीने घन फुगणे [दरदर]

दरदरा—उ पाक, भीति दरादरा, जाराची पट्टणी अति काराची टाप, भयभीतपणा, भीतीने दारण 'त्या बागे दरदरा नाही, गुलाल जा' [म दर=भीति]

दरदरीत—वि पातळ 'दरदरीत वाण्या-। माची राखि यल्या वण्या।'—गुण १८२ [६१६०]

दरदाम—उ विरत प्य वयाच्या वस्तूची निमत व निव्या संपाच्या स्तर गाडी यास व्यापक क्षत्र भावपीय, निमत वयस [फा दर=निमत+दाम=पेठा]

दरदो-दरदो—वि १ दरदपत पहा २ दुग्ग्याच्या गुप्त गोष्टी, विंगे जाणणारा, मर्म, मखरी जाणणारा, (गामे ६० मारील) रगड, सोंदरे, तत्व जाणणारा, त्याची आरड असणारा, मर्मज्ञ तगड 'आम्ही तर दरदी इकाये भुकेलेले प्राणी।'—प्रवा ११४ [फा दर]

दरपटाण—अ (राजा कु) उग्र, पाण यास [दर+पाण]

दरफडणे—अकि आदळभापट करणे, चरफडणे, अडकळणे [ध्व]

दरवडी—अ पिडाची आणेवारी, गावाच्या वसुधायें पत्रक [दर+वडी]

दरवार—उ १ राजाची कचेरी, राजगमा, राजकीय कार भारी मजकरी राजास भेटण्याची जागा २ (स) लोकांची सभा ३ सरकारी कचेरी अथवा सभा भरविणे व भेगी ६० वणे (किं० वणे) ४ (बाराई) घसणाऱ्या शरकर दरबारामधून जबर ते अधिकार वण्यात येतात 'स्वारीनियम १५ [फा दरव]

•दरचे—उ १ दरवारे, सरकारचे अधिकाऱ्यांना दिलेला पैसा (चाच), कारडुनी, अस्तव २ दरवाराकरिता लागणारा पैसा •चा कुत्रा-दरवारी कुत्रे-उन (व्यग्याची) बंदीत वंगर वजन काम करून घण्यासारखे दरवारातील बोवदार वरील ६० अधिकारी •लौंड-न दरवारमधील (लाचवारा) अधिकारी (किं० भरणे दावणे, चपणे धरणे सत्ताळणे) •महशूर-वि १ दरवाराशी परिचित, दरवारी लोकांशी घसट असणारा २ जाहीर (बाइर कामाविपरीत), सर्वत्र जाहीर (गोट, काम) [फा दरव+अर महशूर] दरवारी-वि १ दरवारासंबंधीचा विशेष शिष्टाचारास अनुसरून असा (व्यवहार, बोली मनुष्य ६०) २ (ल) पोळ, छोटा बरकरणी ३ वैभक्तपत्र राजसभेचा पत्रक [फा] •कानडा-उ (सगीत) एक राग ह्यात वडूज, तीव्र रूपम कोमल गाथार, कोमल रूपम पचम कोमल पैवत कोमल निपाद हस्वर लाभतात अवरोदात धैर्य बर्च्य जाती सपूर्ण-पाडव वादी रूपम, सवाई पचम गायनसमय मध्यरात्र शाळकाराच्या मते हा शुद्ध वानवा होय याच कौशी, अष्टाणा जयमिनी हुसेनी जसे अनेक भेद आहेत •गाडी-उ दरवारात सभेत हुपारीने व तडपेने काम कर

णात नोकर उभारीत, हजरगवाची सेवक •जोडा-उ (स) उता, पाटळा जोडा (कोणी भावन गेला तरी चाखत असा)

दर रि-दर-वि भगव 'आपल वडिलांम दर-वि-दर के' •पधपि-रि रि दरोदार [फा दर-वि-दर]

दरभाऊ—उ पण श्रीच्या दोन गान्यांम म्हणतत, भाईभाऊ [दर=भाऊ रिवा निमत+भाऊ]

दरघटो—उ (गा) दरवाज्याचा उबराडा [दारवाज]

दरपड मुदी—अ मुन नागाची समुद्रातील मायाची एक जात

दरपडा, दरपडेकरी, रघडेपोर—दारा ६० पहा

दरपेव—उ (गे) दरवाजा, आवडी चौकट

दरपळ—उ उग्र वाप (अतर, कांदा, जळणारे कातडे, रेत ६० काया) दरपळणे—अकि उमटने व दार पसरणे (वास, विशेषत गुंथ)

दरवाजा—उ १ दर ० कंठ जाण्यादण्याकरिता भिंतीत ठेवलेला मार्ग, दार द्वार, ते लकडाच्या लाकडी पट्टा, कवाड २ दारवाडा ३ (स) अत प्रवृत्ताये साधन ४ दारीची उत्तरे द्वारे, नवदारे पदा दार, भोक, छिद्र ५ तोरण [फा दरवाजा]

•कौंडणे-दावणे-धरणे-उगम वसुधम बौद्धे, रावता वर वरणे •मोकळा टाकून राख वरणे- (बोर ६० कापासून) सुरक्षिततक्या अथवा निर्भयपणाच्या हुडीने राहणे, वाणें वर पाजकरी, दरपान-वृत्तानकरी-उ देवरीवाला दारपाळ, पदार्थकरी, द्वारस्थक [फा वरान]

दरवारी, दरवारीपत्रक—अन १ दरवारातील जमिनीच्या जमाबंदीने पत्रक २ दाराचे दिशा भावाचे, निमतोचे पत्रक

दरवारा-दारा—उ १ मुतलमानातीर मिळान्याची फिरती जात व हीवेरी एक व्यक्ति ह वाप अरवले माकडे ६० वा समाथा लोकास दाखवितात व घरोघर पैसा उबळतात 'दरव तियां साणवा साचार' लोकासी सलाम करी वानर' २ पकीर [फा दरव] द्ववरी-अी दरवेचाचा घदा, फकीरी

दरसवाद—किवि (गव) विवा शताच्या) शिवारात [फा] दरसाविणे—वि (वाच्य) सुचविणे, दर्शविणे, (व्दा तो अनी) दाखविणे [स दर्शन]

दरहिकायत—किवि समझ [फा]

दरा—उणी १ खोरे दरी उबड्यामधील सखल भाग कुहर, धोल २ (स) पोट [स] म्ह० ज्या गावी भर दरा तोच नाव वर •दारा-उ दरेखोरे खावर खळगा ओवळ भग दाड [दर+मोरा] दरीपोरी, दयाखोच्यात पडणे-उत रणे-जाणे-घालणे-पाडणे-(ल) दरीही होणे सुकसानित येणे अत्र जाणे दाखिदा टाकणे गुरफणे

दरा—उ (कुमारी पदा वें) खडा, खळ्या, चाकावरून मडकें काटलें म्हणजे तें ज्या खळ्यात ठेवून खोपटान तो खळ्या—वदलापूर ६९ [स दर=छिद्र]

दराज्—की (ऊ) लाकूड साफ करण्याचें यंत्र
दराज—वि दीर्घालु कायम घिण्याद, दीर्घ, जास्त
'दराज काय लिहिणें! मुस्ताक जाणजे ह वितावती'—रा ११ २९ [फा दराज्]

दराठा—उ जोराचें व धमकावणीचें भाषण, धमकावणी धाक, दराठा (कि० लावणें, माडण) [दराट्]

दराडणें—अकि राडसावून अगावर जाणें दरडविणें, आरडाओरड करणें, धाकघपण्या दाखविणें [दाडाविणें]

दराय—उ नाणें पाण्यारा भाइसह ८५ [अर झरॉय्]

दरायणें—अकि दरदणें पदा

दराया—उ १ जोराचें खडसावणें, घमरी २ धाक, दय दया, भीति अधिकार इ०ची छाप (कि० दाखविणें दसविणें, बनणें) 'कौरव भट भीतिव्यत होय छुरातहि महा दराया हो।'—मोदीभा ४ ४० [स दर हिं]

दराया, दराळून—किवि दरदरा, दरदून पदा

दरिद्र—न १ गरीबी निष्कायनता कपालपणा २ अभाव ग्लान्या, वाण कमतरता (अत वक्र इ० जल्मीच्या पदार्थांची)—वि गरीब, गरजू, कंगाल 'आसा ज्यास दरिद्र ताचि समज नैराश्य पे बाणता।' (बामन सुकुल्लोक ७४, नवनीत पृ १४२ [स] ० दशा—दरिद्रावस्था—की गरीबीची, हलाखीची स्थिति ० दामोदर—उ अत्यंत गरीब माणूस ज्याच्या घरीं अठरा त्रिधे दारिद्र्य आह असा मज्जय, दरिद्राच्या राजा ० नाम

सुखसार—अत्यंत मिळारी अथवा त्याची स्थिति याग लावा घालावा शब्द दरिद्रित—वि गरीबी आलेला दैन्यावस्था प्राप्त कालाव दग्निद्रा—वि शरीर, कंगाल निष्कायन २ नीच कट्ट, कृपू, यिम्कू ३ (ल) अपुरा न्यून, सडसडीत, रोडका, मिळारी इ० ० नारायण—उ दरिद्राचा कनवाद (ल) महात्मा गंगी दरिद्रो हाड—न गरीब हाड गरीब आईसाप किंवा वृत्त यास जमलेला माणूस हलक्या वेदादींचे शुभ

दरिया, दरियागर्ज दरियाव दरियावर्दी दरिया फून दरियापूता—दया पदा

दरा—की लहान दरा, दान टक्कड्यामधील खात गवदाह भग, बीर [स]

दरी—की (य) सत्राची वरी घाटेच्या घन्नी आहे [फा हिं]

दरी—की (आगरी) भानदनीच्या बायलनीक जा कर कपरा (बून) निपडा टा

दरीं अयाम—किवि (उन्त्या कागदपत्रात आढळणारा शब्द) ऋतुत, काळात, आणीबाणीच्या वेळीं [फा दरीन् अयाम]

दरीं, दरीन्—किवि (उन्त्या कागदपत्रांचे येणारा शब्द) ग्रामव्ये, यात [फा दरीन्]

दरीन्—किवि यात [फा दरीन्]

दरींवाय—किवि या वावतीत [फा दरीन्-वाव]

दरीन्खन—किवि या वेळीं [फा दरीन् वख्]

दरींविळा—किवि या वेळीं, साप्रत, मध्यतरीं, या दिवसात [फा दरीन् विळा]

दरींसूरत—किवि या गोष्टीत, या स्थितीत [फा दरीन् सूरत]

दरणी(नी), दरणी महाल—उ १ अतपुर, जनाना, जनानखाना २-न (विशेष अर्थ) साताराकर महाराजाच्या खास नमपुडीस बंधे, अलंकार, जमनीनी, मोकासे किंवा रोख पैसा दिलेला खर्चा लिहिल्याचें नगदी दप्तरातील वहर [फा दलीन्=आतील] दरणीमहालकरा—उ शाहपुतातील अधिकारी (यास दिवाणजीही म्हणत)

दरयकी—उ अतद्वारपाल [फा]

दर(ळ)दान-पण—उ (नाम्य) पाहणें, दरीन, अवलोकन, भेट 'तुला वेंचें देईल दरयण।'—वितामणि कवि, धृताख्यान १०, (नवनीत पृ ४१२) 'ज्याचे प्यावया दखान। महा प्रयत्ने करनिया।' [स दरीन]

दुरेडी—की इसाती बंगरच्या दगडावरील जकात

दरमार—उ पर्वताच्या दरीं लादून दऊन मारणें दह-रोड 'दरमार सडवमार होत।'—दा १७ ६१ [दरा+मार]

दुरोप—वि खोण मिथ्या, अनावज 'त्यावर इन्साफ करिता दुरोप-वारील दिसोन आलिया उपरी दूर कला'—रा २० ४७ [फा दुराध्]

द(दो)रागा, द(दो)करा—उ १ कचरीतील मुख्य अथि वारी घडवेल कणारा, पाहणी करणारा खात्याचा मुख्य, पैलो करणारा अधिकारी, मुहदम 'महदम-बन्हा दारोगा दरा'त्याचा याग हुडन जला'—रा ७ १०० २ खात्याचा पैसा दण्यापूर्वी (घुछा दण्यापूर्वी) घातातील उत्पन्न काढून नग्याम प्रतिशत करण्याकरीता नगळ्या अधिकारी पोलिसांचा मुख्य अधिकारी कौतमा ३ दगारस व्यवस्था पाहणी, ताया, हुडमन [फा दादण] दुरागमिरा—की दराग्याचा अधिकार, काम

दुराडा—उ १ दगडाराचा दग दारययान न गुमा यती बन्हाघाते पर उग्याची क्रिया धातांचा समुदाय दोडी

(कायदा) पात्र किंवा अधिक इसमानी कोणा मनुष्यास जीव
चेण्याची वगैरे भीति घालून त्याच्या ताब्यातून अगम झाले नसे
(पिनल कोड) (कि० मारणे, घालणे) [हिं] दरोड(डे)
फरी, दरोड(डे)घोर-३ चोराच्या टोळीतील एक मनुष्य
द्वरोधस्त-वि एकूणएक, सर्व, अपवादशिवाय सर्व, तमाम,
संपूर्ण, कुल, इत्यभूत, विलकुल, साहज सर्व [का]

द्वरोळ, द्वरोळणे-दरवळ, दरवळणे पहा
द्वर्क, वर्कवार, वर्कपट्टी, वर्कार, वर्की असामी,
द्वर्खास्त, वर्गा-दरक इ० पहा
द्वर्गाह-किंवि वेव्हाहि, हर्गाज ' तुम्ही मौजे मजकुरचे
घाटेस वर्गाह न जाणें ' -रा ११.३६ [का वर्गाह]

द्वर्ज, रज-३ (सुतारी) लाकूड साक करण्याचा मोठा
रथा [दर=मेग]

द्वर्ज, दरज-खी १ (दगडाच्या, विटाच्या दोन थरां
मधील इ०) मेग, थीर, फट, साधा, शिदण (कि० करणे)
२ (ल) फूट, वितुष्ट ' तुम्हाकडील जणें पडावें असे बहुतांचे
मते आहे याचप्रतिता कोणाचे घोलण्यास दरज न घालेसे करावें '
-ख ५ १४४० [का वर्ज] वर्ज करणे-जुन्यानें निर्मितीतील मेगा
मलून काढणें द्वर्जगिरी-खी १ भित इ० तील मेगा जुन्यानें भरणें,
दिपरीती (कि० भरणे) २ (ल) पत्रात दोहों ओळींच्या मधील
जागेत जुनून राहिलेला मजकूर जो लिहितात तो

द्वर्ज-३ १ समावेशक २ लिहिण्याची जागा -वि १
लिहिलेले २ दाखल [अर] ३ ऋण-लिहिणे

द्वर्जा-३ १ पदवी, पद अधिकार पाहारी योग्यता, सर
कारी अधिकार जागा २ मुद्रा, मोठ ' हे सर्व दर्जे मनावयाचे
ध्यानात आहत -रा ११.११ [अर दरजा]

द्वर्जी, दरजी-३ शिंपी [का दर्जी]

द्वर्द, वर्दां वर्धार वर्वारी, वर्दार महशूर-दरद, दर
वार इ० पहा

द्वर्दूर-३ वेव्हक जडीं दुर्दुस नावडे प्रमगधू । -सुरायुध
१५९ [स]

द्वर्प-३ १ गवें २ धीटपणा धाढीपणा, बहुमानपणा,
साहस निधडा उत्साह ३ उग्र वास ४ धाक दरारा, छाप,
आदर्युक्त भीति दाब ५ प्रतिविज ' दर्पणी पुरुष दुर्पे लाडी ।
परि धिहीन दुर्पेन कायी । -मीता १ २०५ [स]

द्वर्पटान-खी (गो) घाण उग्रगंध दरपटान पहा

द्वर्पण-न आरसा, अयना ' प्रत्यक्षासी काय दावें गा
प्रमाण । पाहता दर्पण साक्ष काई । -तुगा १०१६ [ग]

द्वर्पेश-किंवि पुढे मुलजमतीचा मजकूर दर्पेश केला -रा
१ १८० [का]

द्वर्भ-३ १ यज्ञ, होमहवन यात वापरण्याचे एक प्रकारचे पवित्र
गवत ' होईल तुणात तुणसम यज्ञविहित तज्जमहित दर्भे कमा । '

-मोगीम १२ ५०. २ (ल) जळालेले, शुष्क झालेले पीक ' रेत
करून दर्भे झाले ' [स दर्भे, हिं डाम-य, गु डाम-भो, सि
हभु, प दग्ध] (वाप्र) ० घेऊन उभा असणें-जुमन्यास काही
इजा करण्याच्या संधीची वाट पाहणे सामाशब्द-० शिखा-खी
१ (दर्भाची काडी पेटवून इच्छित विषयाच्या पाठीस लागण्याचा
एव मंत्र आदि त्यावरून) पिच्छा तगादा, ध्यास (कि० पाटी
मागे, पाटीशीं लावणें, बसणें) २ (ल) न सपणभट्ट पाटलाग,
न सुकविता यण्याजोग त्रास, रोग, प्लेग इ० [स] दर्भासन-
न दर्भांचे केलेले आसन दर्भा-३ १ अत्यविशिष्ट चालविणारा
ब्राह्मण, काटी २ (ल) दुर्द्विती, दुरिती अपराधनी माणूस

द्वर्भक-३ घोड्याच्या घायास होणारा एक रोग -अश्वप
२ २८

द्वर्भद्विची-खी बद्व्योत -हंकी

द्वर्भ्यान, द्वर्भियात-वि दलाल, मज्यस्थ, जबाबदार,
जामीन ' दरम्यान मयूर घेऊन करा भरपाई सोडा आम्हाला
नानाला धाडिले पत्र घ्याव्या खजनी होऊ दे सज । -ऐणे
२३६ -किंवि १ मज्यस्थ, मज्यवती, ज्याचा हकार घेणें जरूर
त्याचा सत्ता न देता स्वतःच एखादें काम करणें ' मला विचा
रिल्याताचून द्वर्भ्यान पागोटें का नेलेस ' २ (बों) विकदून,
लावून, जबळ ' भल्ल्या कमी जाण । आपण राहवो द्वर्भ्यान ।
बद्धेसी कारणा । तेंचि होय । -तिस १२ [का द्वर्भिया ३]
० देणें-मध्यस्थी करणे ० की-गिरी-खी जामीनकी, मज्यस्थी
' द्वर्भ्यानची घालणी हाच वगैरे मजली करीत आहत ' -ख
२० ५२१६ ' ते आमचे सेवक त्याची द्वर्भ्यानगिरी तुम्हाकडे
नाहीं ' -विनयुत ६९ ० द्वार-३ मध्यस्थ ' द्वर्भ्यान्दाराकडील
लवाडी असेल विचारणे घ्यावें ' -ख १० ५६१

द्वर्बा, द्वर्बाब, द्वर्बिया-३ १ समुद्र, मोठी नदी, सरोवर,
पाण्याचा मोठा साठ, विस्तार कबसुजचे शूराचेची लळाई साल
मजकुरी घालणी होऊन ' वाढसमा १ ११ २ (कु) मोठी साडी
[का दर्बा] द्वर्बाई-वि समुद्रावरील, आत्माारी ' दर्बाई व
ह्रस्वकी फौज ' [का] द्वर्बाक मारप-सकि (गो) समु
द्राला बळी देणे द्वर्बाखोमरे-न खोबन्यातील एक जात होरी
गाळ्या -जुन्या १५९ ० गार्क-वि समुद्रांनं लुजविलेली (गाव
जमीन) द्वर्बात-द्वर्भामें खसखस-३ अतिवय मोठ्या
वस्तूची अगदीं शुष्क वस्तूची तुलना द्वर्बाद्वार-वि (गो)
चाचा, लुलक ० म्हाला-३ नदी, सरोवर इ० काच्या काठी वाघ
केला पाडा ० वर्दाई-३ खळाशी, नाचिक खारवा नावाडी [का
द्वर्बा नवदेई] ० निस-वि समुद्राकडचा ' दर्बावित तालुक
मजकुरचे ' -समाये २ २

दर्पोक्त-स. दर्पोक्ती-सो—स्त्री आकलन, समजगूक, चरझी, निर्णय, शोध, निहाल, समजापशी, खात्री. 'दक्षिणेतील एजट याजकडे सवे सरंजामांची दर्पोक्ती होऊन वगेवारी करण्यास आरंभ झाला'—इनाम ४२ [फा दर्पोक्ता]

दर्पोक्ते—सक्ति (य) येल्पाशी जोतने पळविणे, दवडा विणे, धावडणे [म दवडणे—दरणे, दि दवडाना]

दर्वाजकरी, दर्वाजा, दर्वेशी, दर्वान—दरवाजकरी ६० पहा

दर्वा—स्त्री, पळी, चाद [स]

दर्वचेंचें—सक्ति (यो) भय पाळगणे, सिंते वाळगणे [म दर=नीति]

दर्शी—१ अमावास्या २ या दिवशी करावयाचे धाद [स] ० पूर्णमास—३ तैनामि (अमिहोज) पारण कण्या=या अमिहोज्याने पौर्णिमा व अमावास्या याच्या नंतरच्या प्रतिपदस करावयाचा याग

दर्शीक—नि १ दाखविणारा, सांगणारा २ (वीजगणित)शात प्रकाशक ३ पाहणारा, प्रेक्षक, परीक्षक ४ साक्ष, बला ६० पा झाला, तज्ज्ञ, समर्थ [स] ० **सर्वेनाम**—न नामाच्या मागे येणारा नामाचा निदर्शक दाख, हा, तो जणें—'हा घोडा चांगला आहे' 'तो मनुष्य चाळतो आहे'

दर्शन—न १ अवलोकन, पाहणे २ स्वर दृष्टात ३ धर्म संबंधी अथवा तात्त्विक संबंधी सदा पय सारय, योग, न्याय, वैशेषिक, पूर्वमीमांसा, उत्तरमीमांसा या शिवाय बौद्ध, जैन इ० मते 'न कळवी दर्शना धाडोळिता'—तुगा १२५ ४ (दव, देवळ इ०ची) भेट, पहाणे, अवलोकन ५ (ल) दृष्टि 'मा ना मावळतेनि तपने। नेदृती लोकांची दर्शने।'—झा १५ ३६६ [स]

—(टिपि)—१ (नृत्य) निशिष्ट वस्तुवर विशिष्ट तऱ्हेने पाहणे याचे पुढील आठ प्रकार आहेत—साचीकृत, बाहुत, आगेभित, विरोभित, उगेभित, अवरोभित प्रगेभित इ० ० **काम**—५ (ज्योतिष) दोन दर्शनपेा मिळून झालेला राग **पट्टि**—स्त्री दार, खिडकी इ० च्या वर नकशी केली लाकडाची प १ ० **प्रतिभू**—५ जामीन, हमीदार ० **रपा**—जी (ज्योतिष) एखाद्या पदार्था कडे पाहत असता डोळ्यापासून पदार्थापर्यंत वाळलेली जी रपा ती ० **संतुष्ट**—संतोष—वि कर्मळ दर्शनने तृप्त झालेला ० **सताप**—पी—वि १ दखणा, डोळी, चांगला दिसणारा २ (ल) कपाळकरन, देखाणा पण कुचकामाचा पोकळ दिखाऊ ३ दखाने तृप्त

दर्शनी—वि १ पाहण्यासवची २ दखणा मुदर आन्हादवनक मुद्र्या, दर्शनसतोप ३ दिखाऊ, दखाव्यासाठी कलेला जसे—दर्शनी पळी—खिडकी—नार—झगवे इ० ४ समोरील, पुढील, अगदी समोर दिसणारी (वस्तु) 'दर्शनी मित, बाजू' ० **अग**—न १ [स]

दर्शी—१ अमावास्या २ या दिवशी करावयाचे धाद [स] ० पूर्णमास—३ तैनामि (अमिहोज) पारण कण्या=या अमिहोज्याने पौर्णिमा व अमावास्या याच्या नंतरच्या प्रतिपदस करावयाचा याग

दर्शीक—नि १ दाखविणारा, सांगणारा २ (वीजगणित)शात प्रकाशक ३ पाहणारा, प्रेक्षक, परीक्षक ४ साक्ष, बला ६० पा झाला, तज्ज्ञ, समर्थ [स] ० **सर्वेनाम**—न नामाच्या मागे येणारा नामाचा निदर्शक दाख, हा, तो जणें—'हा घोडा चांगला आहे' 'तो मनुष्य चाळतो आहे'

दर्शन—न १ अवलोकन, पाहणे २ स्वर दृष्टात ३ धर्म संबंधी अथवा तात्त्विक संबंधी सदा पय सारय, योग, न्याय, वैशेषिक, पूर्वमीमांसा, उत्तरमीमांसा या शिवाय बौद्ध, जैन इ० मते 'न कळवी दर्शना धाडोळिता'—तुगा १२५ ४ (दव, देवळ इ०ची) भेट, पहाणे, अवलोकन ५ (ल) दृष्टि 'मा ना मावळतेनि तपने। नेदृती लोकांची दर्शने।'—झा १५ ३६६ [स]

—(टिपि)—१ (नृत्य) निशिष्ट वस्तुवर विशिष्ट तऱ्हेने पाहणे याचे पुढील आठ प्रकार आहेत—साचीकृत, बाहुत, आगेभित, विरोभित, उगेभित, अवरोभित प्रगेभित इ० ० **काम**—५ (ज्योतिष) दोन दर्शनपेा मिळून झालेला राग **पट्टि**—स्त्री दार, खिडकी इ० च्या वर नकशी केली लाकडाची प १ ० **प्रतिभू**—५ जामीन, हमीदार ० **रपा**—जी (ज्योतिष) एखाद्या पदार्था कडे पाहत असता डोळ्यापासून पदार्थापर्यंत वाळलेली जी रपा ती ० **संतुष्ट**—संतोष—वि कर्मळ दर्शनने तृप्त झालेला ० **सताप**—पी—वि १ दखणा, डोळी, चांगला दिसणारा २ (ल) कपाळकरन, देखाणा पण कुचकामाचा पोकळ दिखाऊ ३ दखाने तृप्त

वस्तुची चांगली, सुरस बाजू २ दिगगारी, पुढील, समोरील बाजू ३ (ल) दिखाऊ बाजू ० **काम**—न दिखाऊ, सुरस, दाग डोळाचे किंवा शालकपत्रक काम, समोर दिगगारें काम ० **दर**—

पाजा—३ पुढचा दरवाजा, महाद्वार ० **देजावा**—न (वास्तु) पुढील बाजू, समोरील दृश्य भाग प्रत श्लेकेशन या इपची सान्दास प्रतिशब्द ० **पट्टी**—स्त्री दर्शनपेा पहा ० **मित**—स्त्री पुढची मित ० **हुंडी**—स्त्री पहाण्यासारखी पटविण्याची हुंडी

दर्शनीय—वि पाहण्यासारखे, सुरस, मुदर, प्रेक्षणीय, मनोहर **दर्शविणे, दखोविणे**—उक्ति १ दाखविणे, भासविणे, जाणविणे (अस्पष्टपणे, असदिग्धपणे) २ सुचविणे, तुणाविणे, अंदाज करणे, अटकळ बांधणे, निर्देश करणे, समजाविणे, वरार दाखविणे (अन्योक्तिने, सकलाणे) [म दर्शन] **दर्शित**—नि पाहिलेले, दाखविलेले [स] **दर्शी**—वि पहाणारा, दृष्टा, दाखविणारा (समासात)

गुण—छिद्र—दूर—दाय—परिणाम—सुख—तत्त्व—दर्शी [स]

दल—न १ पान, दळ २ पुलाची पाकळी ३ भाग, हिस्सा (विशेषत अर्धा) ४ सैन्य, लष्कर [स]

दलणे—सक्ति द्वेप करणे—मनको [स]

दलदपट—वि मजदूर, यत्कष्ट, पिण्याड, सशक (माणूस, जनावर), टिकाक, मजदूर, भवन, अवाडव्य (इमारत, याच, कापड), जमी, राखती, जाड (पोळी, वस्तु) [पिण्याड]

दलदल—स्त्री—स्त्री १ पाणयळ जमीन, रुपण, खण, विनिड, चिखलाची जमीन २ पाणयळपणा—किं (ना) लच्छालत, थरथर कापत [हि] ० **पों**—सक्ति थरथर, लटलट हलणे, कापणे (पातळ सरन पाक, रुपण तचपाशी कपेली जमीन, भिजविलेले पीठ थलथलीत मान इ०) **दलदलाट**—३ १ पावलांनीं सुख विण्याचा आवाज (जनावर, माणूस इ०) २ अतिदाय दल दलतपणा **दलदलात**—वि १ दलदलीनेयुक्त (जमीन) २ (ल) शिथिल, लटलट हलणारे (शरीर) थलथलत (मांस) पोपशा **दलन**—न १ दळणे २ फोडून तुकड करणे पीठ करणे, तुपाडा करणे [स]

दलदादल—न सैन्य अथवा दग याचा जमाव प्रचंड सना समूह (कि० पडणे जमणे निघणे भडन येणे) **दलदादल डेरा**—३ मोठा वृक्षगारलेला डेरा (लक्ष्मी अधिकाऱ्याचा) —वि मोठा भव्य, जमी, प्रचंड अनेक वस्तुनीं भरलेला उदा० दलदादल—नर—नारभाट—नारलाना [हि दलदादल, फा दिव्यादल]

दलमज—न १ धोड्यांचे अंशुम चिन्ह, यत तोंडावर (किंवा पुढावर) पाडरा पंग असून त्यान काळा किंवा तांबडा गोवरा असता या अंशुम चिन्हासुद्धे धन्याची संपत्ति नष्ट होते अशी समजूत गाढे. २ (ल) दुर्बरी, पुढकानशीवाचा (माणूस)

दलमज—न १ धोड्यांचे अंशुम चिन्ह, यत तोंडावर (किंवा पुढावर) पाडरा पंग असून त्यान काळा किंवा तांबडा गोवरा असता या अंशुम चिन्हासुद्धे धन्याची संपत्ति नष्ट होते अशी समजूत गाढे. २ (ल) दुर्बरी, पुढकानशीवाचा (माणूस)

दलमज—न १ धोड्यांचे अंशुम चिन्ह, यत तोंडावर (किंवा पुढावर) पाडरा पंग असून त्यान काळा किंवा तांबडा गोवरा असता या अंशुम चिन्हासुद्धे धन्याची संपत्ति नष्ट होते अशी समजूत गाढे. २ (ल) दुर्बरी, पुढकानशीवाचा (माणूस)

दलमज—न १ धोड्यांचे अंशुम चिन्ह, यत तोंडावर (किंवा पुढावर) पाडरा पंग असून त्यान काळा किंवा तांबडा गोवरा असता या अंशुम चिन्हासुद्धे धन्याची संपत्ति नष्ट होते अशी समजूत गाढे. २ (ल) दुर्बरी, पुढकानशीवाचा (माणूस)

दलमज—न १ धोड्यांचे अंशुम चिन्ह, यत तोंडावर (किंवा पुढावर) पाडरा पंग असून त्यान काळा किंवा तांबडा गोवरा असता या अंशुम चिन्हासुद्धे धन्याची संपत्ति नष्ट होते अशी समजूत गाढे. २ (ल) दुर्बरी, पुढकानशीवाचा (माणूस)

शको ४ २७

दलमार—उ १ सैन्याचा समुदाय, सर्व सैन्य, राफि, जोर, यळ २ पायदळ (अभ-गज-भार या प्रमाणे) [स]

दलदिगागर—उ जीनगर, सैन्यातील घोड्यांचे खोरी व यामध्याची कामे करणारा [स दम्भनृगारी]

दलान —न दिवाणखाना, दान [फा]

दलामालकी—स्त्री १ दुसऱ्याच्या कामांत, धर्मांत विन कायदेशीर दबावद्वय मित्रा भागीदारी, हात पालणे २ लांडा कारभार, फागील दुबडु ३ प्रामदायक काम, बगळा येण्या जोरी खटपट यारीक्यारीक श्रास [दलाही-मालही]

दलाल—उ अवस्था, मध्यस्थ, मिहारेक व दुकानदार या उभयतांचा व्यवहार मध्यस्थपणे यांच्यामार्फते राहून वणारा माणूस [नर दलाल] इ.० दलालाच्या अपावर पोटपडत नाहीत= चालवा अधिकारी मुरय अधिकार्याच्या कामासाठी जबाबदार नवना दलाली—स्त्री १ अवस्थेचे काम २ त्याची मजूरी, शरत अवतीची मिळवत ३ माल वजन करण्याकरिता, माप येण्याकरिता पडलेला कर, जफत [फा]

दलित—वि १ दळले, भाजले २ फोडले, तुकडे केले, जुडले, मोडले ३ तुडविले, चाली टपले, चेपले, दास केले—हलकी जात, धर्म, इ हिमरेड म्हासेस यत् प्रतिशब्द [स]

दलित—वि (व) १ दडि २ चिकू [स दडि, हि] ० पाना-घाडा—उ १ (ना) भिन्नरचोड मागसाचे घर २ वन्यपण्याचा कारभार

दल्ले—स्त्री (व) शिक्षा, दड, भाद [अदल?]

दलोसे—उ (गे) नालाच्या पाणी पावून काढलेला रस, दुध [स दल+रस]

दल्ले—न दल्ले पहा

दय—उ १ वणवा, दावानल २ अरण्य, वन [स]

दय—न १ हिमगुपार, दहिवर, रात्रीच्या समयी जमीनी मध्ये गारठा उत्पन्न होऊन हवेतील आर्द्रतेमुळे भूतलावर येव पड लागतात ते २ दल्लेतील जमीनीपासून निघणारा पात्र [स दव]

दयकार—न (गे) देवाच्या नावाने पातलेले ब्राह्मणभोजन

दयचार—उ (गे) एक विवाह [देव+चार=वाळ=विवाह]

दयड—स्त्री धाव दौड पहा

दयडणे—उक्ति १ पळणे धावणे, क्षीघ्र गमन करणे २ भरधाव पावण्यास लावणे, पालविणे, जवरदस्तीने दामटणे ताबडबोव रावना करणे (निरोप, पत्र इ०) 'धीने रक्षक देव शुचिभक्त पळ दयादिला राम।' —मोक्ष परतुरामायण अरण्य २३ १ १२३ ३ सोहून दगे, फेकून देणे, उचळणे, नासणे, उचळणे ४ (ल) (चांगले नाव कीर्ति, पैसा) गमाविणे,

पालविणे, हरविणे, नाहीसे करणे (दयग, संकट, रोग, दिवा) कादून टाकणे, नाहीसे करणे 'अगता दौष दयडिने।' —झा १ २४०

[य धावू, हि दयडना, दयडना] १ इ.० लोढावाटे पाडणे आणि वेगाने दयडणे २ इ.० हातचे दयडा आणि पडत्याचे पाडीस लागू दयडा-दयड-दयडी—स्त्री धावाधाव, निवडीचे पाटविणे, खानगी, धावपड

दयडाळ—वि (वायवी) गणित, वाताडना [दवी]

दयडाळणे—उक्ति (व) मन्त्रीकडे शोक खाणे, मागणे करणे 'पाळणा दयडाळतो' [दयडणे]

दयडी—स्त्री १-कामान्याचे दोलकें डांगरा २ (त्यावरून) जाहीर करण्याची पातळी ३ (ल) प्रसिद्धि, वध्ना, दुर्लक्षिक, डांगरा, जाहीरनामा [ग डिडिम=एक वाद्य, हि] दयडथा—उ दवीर पिडणारा

दयणशीर—स्त्री टावरची मोठी शीर, पोंडशीर

दयणशेवती—स्त्री शेवतीची एक जात हे शाड बीट-दोड बीट उच पाडते याचे पान नशीदार असते यास वास फार असतो, पिचळी व पाडी अद्या हिच्या दान जाती आहेत फूल गेदाप्रमाणे अगते [दवणा+शेवती] दयणशेवते—न दवण शेवतीचे फूल

दयणा—न १ एक सुवासिक वनस्पति, याचा सुगंधी पदार्थोत् उपयोग करतात पाने गाण्याच्या पानासारखी असतात वास फार उग्र याची शाडे पराच्या आसपास लावल्याने घरात सपे घत नाही सपांच्या विवाह दयणाच्या मुळ्या व पात्रे खावीत अगर रस काढून घ्यावा; गुगुराही युग यतो २ श्वर महिन्यात दयणाचे कुलवृत्तेची पूजा करण्याचा विधि 'आज आमचे घरी दयणा आहे हुम्दी जेवावयास या ३ गांववड, काइ 'दुतोंडे दयणे धावण माही। मागू गेलें शोयन्यसी' [स दमनक का दवण]

० पुनव-पोणिमा-दवणा अर्थ २ पहा

दवणा, दया—उ (वि) १ गुराचा दलाल २ नाइनिणीच्या पाठीमागे बांधे वाजविणारा माणूस दयणेगिरी—स्त्री (गे) कुटिणपणा

दवणे—न दवणा यथे ३ पहा

दवणे—न (गे) दवडी

दवदव—स्त्री दयदग जास, खस्त काळजी, दुख, परि धम (किं) काळणे करणे, दवणे, पाडणे, निघणे [दव! दव! फा दवादी-दव=अन, कष्ट]

दवना—उ दवणा पहा

दवण—न (गे) अगाव वारे आल्यासारखे कलन जे दव इत्य वरतात ते [देव+ण]

दवरचे—नकि (गे) देवणे, राखणे

द्वयरेणै—न (गो बों) रस्त्याच्या बाजूने आर्क्षी देखण्या कसिता यापेठेच ओठा, दहा—जकि (बों) (ओर्से) खात्री टांगे

द्वलत द्वलतज्यादा, द्वलतद्वार—रौत ६० पदा
द्वली—शी (कु) नारळाच्या नरोगेची पट्टी, द्यली,
डाव [चवी]

द्वरूपण—न (गो) मनवैक्य [देव]
द्व्या—शी औषध औषधीद्रव्य [अर द्याअ] ०राना—
उ औषधालय [फा] ०द्वारु—शी औषधपाणी [हि]
द्वारात—शी (दारी) रौत [अर]
द्वयादयी—उ १ जायद, हारा २ आचारी पावपरिकर्मी
[फा द्याद्व=यावावा]

द्वैवारणै—अकि दवाने दमट होणे [दव]
द्वैवारा—उ दवमुळे पिरगार ताव [दव]
द्वाली—शी (व) डमेद, दैवा 'मग त्याने द्याली उच
ल्ली व काम बनवास नेले' [फा द्याद्व=भम]

द्वालसन—म १ पांडवाच्या गडपतील दोहीरडे बापावायचे
पन्हाट गडपद २ (ल) आकडादी

द्वर्णै—अकि (व) (गुराची) धार काटणे [दोर्णे]
दश—वि दहा सख्या (समासात्) दश—रात्र, दशावतार,
दश—दिवा [स मी हवें हें देसेम् गों तेंहुत् आनो हक,
हिसु वैभय, यियु देमिधिसु ह्ला देव्यति में जिक्की दश
आमेनियन रसे] दशरु—उ १ दहावा समुदाय २ (गणित) पत
केले—परले पहा ३ दर शेरुका दहा दशक चढविणै—यवस्य
स्यापणे, वसविणै दश—ऊठ—कघर—मोय—मुख—उ रावण
[स] ०कामजयसन—न काम (इच्छा) याबासुन उत्पन्न
होणारदहा दुगुण—शिकार करणे लुटा खेळणे, दिवसा निजणे,
शिण्या देणे राडवाजी दाख विणै नाळणे गाणे खेळणे टोंगी
पणा ३० ०ग्रथ—पुसव वेद व त्याचीं उपांगे सहिता ब्राह्मण,
आरण्यक आणि शिष्या कल्प न्याकरण निघट्ट निरुक्त छद,
ज्योतिष [स दश+ग्रथ] ०ग्रथी—वि वरील दशग्रथ पडलेला
०दाने—नमव दहा दाने गो भूमि तिल सुगणे पत वख घान्य
एळ लवण (मीठ) हवें ०दिशा—स्त्रीलव या पुढीत प्रमाणे
आहेत—पूत पत्रिम दक्षिण उत्तर या सुटय दिशा व आग्नेयी
नैऋत्य वायव्य ईशान्य या चार उपदिशा आणि ऊर्ध्व व
अधोदिशा—किवि सर्व दिशाना—वातूना सबव चहूकडे (कि०
पळणे फाकणे) ०वेद—पुसव (वेदांत) दहादेह 'चारी पिंडी
च्यारी ब्रह्मादी। एसी अष्ट दहाची प्रौढी। प्रकृतिपुरुषाची वाडी।
दहादेह बोपिजे।'—दा ८७४१ ०नाडी—स्त्रीलव (योग)
वहा नाड्या इडा पिंगला सुमुत्ता, गाभारी जीवनी वसुधुवी

दीक्षा, बाणदशा, दशिनी, आणि तौक्षिणी या दहा—कथा ७
३ ८६। ८७ ०नाद—उभय स्थिणी, स्थिनी, घग्ग, दार तत्री,
ताउ वणु मृदग, मेरी व मेप (याचा नाद ख) 'तया
कमलाच्या सुगणें। जीवधरमर शुद्धार दशनादे।'—त्वादि १.५.३६
०नाम संस्थाप्ती—उ भव गिरी, पुरी, मास्ती, आनंद भैरव्य,
पंत, सागर ६० सन्यासाच दहा पय ०पाद—उ पुरली शिष्या
खेकडा इ० दहा पायांचे कीटक, प्राणी (६) हवेंपोडा ०पिंड—उ
भर गृत मनुष्यास पहिल्या दिवसापासुन दहा दिवसपर्यंत दरराज
एक किंवा दहाव्या दिवशीं एवढम रावयाचे भाताचे दहा पिंड
०भुजो—शी दहा हाताची दुगादेवी ०मुष्ट—उ रावण ०मूळ—
न दहा वनस्पतींच्या मुळापासुन केलेले औषध हीं मुळे—बेल,
टाकळा, टदू शिगण पाकळ, साळवण गासळ पिठण डाली व
रिंगिणी अशीं आहेत ०रथ ललिता—रथ थळी—शी आश्विन
कृष्ण चतुर्थीच्या रात्रीं करावयाचे एक मत तत्त्वपथीं गणपतीपूजन
०रात्र—न दहा दिवस रात्री, दशाह ०वत—उ (क्षीपयमें)
स्पष्टच्या उत्पन्नाचा पर्मासागीं एरुदसास भाग द्यावयाचा ०त्रिध—
वि दहा प्रकारचे ०हरा—हरा—उ दशाहारा पदा दशम—
वि दहावा दशमग्रह—उ (विनोदाने) जाई दशम
द्वार—उ (योग) १ पात एखादी जयम वाहण्याकरिता उपडी
रुखाची म्हणून रौत जी वाय पाल्तात ती ३ झन्नरत्र (दारीस
नऊ द्वारे आहेत तीं सोहून दाखवीत) ३ (साकेतिक) छद्म दशम
म्राती—शी मोजकाना एखाद्या मनुष्य आपणा स्वतः म विनवतो
त्यावेळीं म्हणतात धोर्डीत दहाजगांची मोजगी करताना मोजणा
स्वतः म विनवला त्यावरून ०दशमानपद्धति—शी मेदिक
सिस्टिम या इंग्रजी शब्दास प्रतिशब्द या पद्धतीन मीटर हे परि
णाम परलेआले व इतर परिमाणे दसपटीनें अगर दहाव्या हिरशाने
घडत उतरत जातात १ मीटर=१ १ याडे—वार ०माशु—उ १
दहावा भाग दशाक्ष २ (ल) राश्य या नायकालील इंग्रजी
शब्दास प्रतिशब्द त्यानें अब्राहामापासुन दशमास घेतला
'—द्वी ७६ दशमी—शी १ चैत्रादि महिन्याच्या दोन्ही पक्षा
तील दहावी तिथि २ दशमी दशा मानवी जीवयाचेचा शेवटचा
अवस्था दहावा भाग दशाक—उ दहावा आकडा दशाकचिन्ह—
न नागाच्या फणीवरील दहाच्या आकड्या सारखें चिन्ह दशाग—
न चंदनादि दहा सुगंधीद्रव्यांचा धूप दशागुळे नमव १ दहा
बोटें तो परगाला दशागुळे उरला. २ आठव्या महिन्यात
गर्भास दहा बोटें उत्पन्न होतात म्हणून गर्भवती स्त्रीचा त्यावेळीं
करावयाचा एक संस्कार ३ दोन हाताच्या दहा बोटत पाला
वयाचा एक दागिना 'पोरहारे बिरुया दशागुळि वळीं गर्गनिया
पोरेंत।'—अकक २ अनत—सीतास्वयवर ३९ दशातला—
वि ज्याचे सुतक दहा दिवस थपवे लागतें अशा नात्यातला

दशाघतार—पुत्रव मत्स्य, कच्छ, बराह, नारसिंह, वामन, परशुराम, राम, कृष्ण, धौड व धन्वरी हे दहा अवतार दशा वतारी—र-उ १ वरील दशावतारांचें सोंग पेणारा, नाटक करणारा 'वेळता नेत्रें दशावतारी।'—दा १८११ २

वरील दशावतारांची ज्याच्यावर चित्रें आहेत अशा खेळण्याच्या गजिका याचाच चगमचनी हा एक प्रकार दशाघधानी—वि एकाच वेळीं अनेक गोष्टींचे व्यवधान ठेवणारा दशांश—उ दहावा हिस्सा दशाश अपूर्णांक—उ (गणित) दहा किंवा त्याचा कोणता तरी भाग, ज्या अपूर्णांकाचा छेद असतो तो दशांश—गुणाकार—भागाकार—मिळवणी—वजावळी—भाजणी—प्राशिक—पंचराशिक—उ दशाश अपूर्णांकाचा गुणाकार, भागाकार इ० दशाश चिन्ह—न अनुक सरया दशाश अपूर्णांक आहे हे दाखविण्यासाठी त्या अपूर्णांकाच्या मागे करेलें ( ) असें चिन्ह दशाह—उ १ मुलकाचे दहा दिवस २ दहा दिवसाचा काळ दशाहरा—हार—उ १ ज्येष्ठ शुद्ध दशमी या दिवशीं गंगा अवतरली या दिवशीं बहुधा पुढील दहा योग येतात ज्येष्ठमास, शुक्लपक्ष, दशमी शुभवार, हस्तनक्षत्र, व्यती पात, गर करण, आनंद योग, कन्याचा चंद्र व शुभमेघा रवि. २ ज्येष्ठशुद्ध प्रतिपदेपासून दशमीपर्यंतच्या दहा दिवसाचा काळ व त्यातील गगोत्सव दशोद्विचें—नव्व पाच झर्नेद्विचें (डोळे, कान, नाक, जीभ व त्वचा) आणि पाच कर्नेद्विचें (हात, पाय, दाणी, गुद व उपस्थ) मिळून दहा इद्विचें दशोपनिषदें—नव्व—ईश केन, कठ, मुक्क, माझक्य, वैसिरीय, ऐतरेय, छांदोग्य, बृहदारण्यक व प्रश्न

दश—उ १ नागी मारणें, डडणें २ चावा, दास ३ (ल) मुद्दा खोंव, बर्म बर्म (भाषणाचें कामाचें) 'हा दशु जव नये हाता।'—हा ११३६ ४ (ल) आकस, डान, बुरस, अदा वत हाडवर ५ (ल) ग्रंथाती कठिण भाग, शुद्धाभिप्राय ६ दास वनमक्षिबा 'कौरवमठ दश मराठ विजयपुत्रवैडि काय ती चवरी।'—सोभीष्म ११५३ [६] दशक—वि डसणारा दशान—न चावा डसणें, दश दशित—वि चावलेला, डसलेला दशी—वि १ चावणारा २ मत्सरी, खनशी, मनात द्वेष धरणारा, डवी

दशकु—उ दहाचा समुदाय—दशक 'तेवींषि दशपुढी मेळ विजे। महाप्रजावा।'—हा ११२३१ [दश] दशान—उ दात [स]

दशमी—ली कणीक अथवा लोथळ, बाजरी इ० च्या पीठामध्ये दूध पाडून केलेली भाकरी, ही फळाचे रसत पीठ मिळवून किंवा पीठ भाजूनदे करतात (ओवळयानें खाण्यास पूर्वी ही पावन अम) [स दहू—भाजणें]

दशमी—दहावी तिथी—वि दहावी ० दशा—ली भाण साच्या आयुष्यातील रावठची अवस्था

दशा—ली १ अवस्था, स्थिति २ आयुष्यातील बाल्य, तारुण्य इ० अवस्था, स्थिति ३ दैन्य, अडचण, दुःख, घास इ०ची स्थिति, वाईट दिवस 'आता तेचि कराटा म्हणतील मला असी दशा आयी।'—मोर्कण ६२४ ४ (ज्योतिष) जन्मका लीन ग्रहाची स्थिति सुषुप्तु खादिकल प्राप्त होण्यास कारणीभूत ग्रहाची स्थिति, उदा० मृगशिरा अतर्द्धा पक्षा ५ दशीचें अव कापडाचेन विणलेले शेवटचे दोर, सुतें उदा० दशाचें पागोटें, पातर [स] ० वचप—अकि (गो) निलाग्रा होणें

दशाश्व—उ चर—शर [स]

दशी—ली कापडाच्या टोंगाचा व विणलेला दोरा, सुत (विणकाम) रचूनच्या पुढें चार बोटें सुमता असलेला डमारा. [स दशा] म्ह० काळण्याची दशी आणि पासोडपा ऐशी=एक काळण्याची दशी ऐशी पासोडपापेक्षा थडी निवाल्याच्या कामी अधिक असते ० वाहणें—शुद्ध प्रतिपदेच्या दिवशीं चंद्राचे जुन्या वज्राची दशी फेकतात व जुने वज्र चे व नवे वज्र दे असें म्हण तात ती किया दशाचें पागोटें—न जुन्या दशा असलेलें पागोटें दशीर—ली (गो) दिव्यातील वात

दशु—वि चावलेला [स]

दस—वि दहा [स] म्ह० १ दसकीकडी एका बोजा=प्रत्येकाचें बोटबोडा हात भार लाविला तरी सर्वांमिळून मोटें कार्य होतें ० दस गेले पाव उरले=आयुष्याचा बराचसा भाग गेला व बोडा राहिला दसक—उ दहाचा समुदाय ० दोनयारा—पुत्रव फाशावरील बाराचें दान (दोहोंवर पाच पाच व एकावर दोन ठिपके) ० नहाण—म्हाण—न लग्नानंतर दहाव्या दिवशीं जोडण्यास घाला वयाचे अभ्यग स्नान ० नामा—उ पचामाफेत चौकशी ० पिंड—दशपिंड पक्षा ० प्याडा—दोन फाशावरील प्रत्येकी पाच व एकावर एक असें मिळून अकराचें दान. दसक—उ (अकगणित) १ हातचे घेतलेले दहा २ वरचष्मा, वरचडपणा, वचक, ववैस्व कि० ३ चवें घेणें ठेवणें, बसविणें, पडविणें, बालणें) दसम—ली (गो) दशमी तिथि दसरत पंचरात—ली एक प्रकारचें दिव्य, यात फियाद किंवा साश दिव्यानंतर दहापाच दिवसात फियादीचीं मुळे किंवा सुरेखीं मेळीं तर तो छोटा व न मेळीं तर खरा समजून चौकशी करण्यात येई ० धंदून—न दसनहाण पक्षा

दसकत—ली दस्तक पक्षा

दसकों—वि (गो) १ दोन्ही पक्षातकें खेळणारा २ दडाडगोर

दसडी—दमोडी पक्षा

दसरेग—५ (दुस्ती) एक ढाद, आपणाला कोणी खाली पातल्यास आपण एक हात जोडीदाराचे पोटाखाली घालून आपण त्याच वाजून फिरून जोडीदारास चीत करणे आपण एक पाय जोडीदाराच्या पिंडरीवर घालून जोडीदाराची पिंडरी आपल्या त्याच पायाच्या पज्याच्या साध्याने धरावी व आपण त्या वाजून फिरून जोडीदारास चीत करावे

दसरा—५ आश्विन शुद्ध दशमी, विजयादशमी, हिंदूंचा एक मोठा सण या दिवशी राम, रावणावर चढाई करण्याकरिता निघाले म्हणून, तसेच हा देवीचा सण आहे म्हणून नवरात्र झाल्यावर या दिवशी शमीचे व झाडाचे पूजन करून मोहिनेवर जावयाचे असा मराठेशाहीत फ्रम असो [स दशाह] म्ह० दसऱ्यातून जगेले तेव्हा दिवाळीचा दिवा पाहील ० **संडापट्टी**—शी दसऱ्याच्या दिवशी नवीन निदाना उभारावयाचे असते त्याबद्दलचा वर ० **पट्टी**—शी १ दसऱ्याच्या दिवशी वसविलेला जमावदीचा हप्ता २ दसऱ्याच्या खर्चाकरिता निराळा काढलेला देवस्थानच्या उत्पन्नाचा भाग ० **चकरा**—५ १ दसऱ्याच्या दिवशी चढी यावयाचा बोकड २ दसऱ्याच्या दिवशी पाटील, बुळकर्णी यांचा हक्क म्हणून यावयाचा बोकड अपवा अकरे **दसऱ्या पाजप**—५ एक मोठे घाव (दसऱ्याला वाजणाऱ्या पुष्कळसा घावाच्या नावावरून)

दसारेडे—न १ वशी पदा २ तेल्याच्या घाण्यातील तेल पुसून काढण्याकरिता केलेला सुताचा, कापसाचा बोळा, जडिभरंदे कापज [स दशा]

दसोडी—की (निद्राव्यजक) कापडाची, वखाची दशी 'दुका म्दणे हुपी नलगे दसोडी।'—तुगा ८४७ 'तोडारे जेनि लीलेने वचलाच्या दसोडिला।'—मो अंबरीवाख्यान २३ (नवीन पृ ३६३) [स]

दस्कत, दसूत—नशी १ हस्ताक्षर २ सही, निशाणी 'त्याजवरी शिवा दस्कत हुम्मी करीत जाणे'—वाडवावा ११४७ ३ हस्ताक्षराचे पत्र [फा दस्त+पत्र]

दस्कला—५ चामड्याचा बंद [अर]

दस्त—५न १ कर पत्ती, हात २ (गनीफा) हात (चार पानाचा) ३ (ल) ताबा, हक्क, सत्ता, अधिकार अमल डोळेपाक करून तसेच देशास कजिया सोडून यावे तर तमाम दस्त उठेल'—रा ३१४९ ४ (जुन्या कागदपत्रात) हात ५ (व) जुलाव, हाळ ६ बोला, हुपरा ७ कैद 'दस्त करा शिवराजाला।'—ऐपो १४ [फा दस्त+हात] **दस्त करणे**—जवरीने घणे, पकडणे, कैद करणे, जिवत धरणे सामासब्द—० **अंमल**—५ गावचा बसूल, रिशेव ० **पेवज**—५ (कायदा) अक्षरे अक किंवा खुणा या साध्यानी पुरावा म्हणून उपभोगे ० **हावा** या श्राव्याने काही गोष्ट व्यक्त केली आहे असा लेख, हातचा

कागद, प्रमाणपत्र, हक्कपत्र, ववाला, करारनामा, सही, ज्याच्या योगाने एखादा मनुष्य कायद्यात बांधला जातो अशी कोणतीही गोष्ट (लेख, तोंडी वचन, खूण, हमी, लिहिलेला वागद इ०) (इं) **हॉक्यूमेंट** [फा दस्त+आनीश] **दस्तक**—न १ पुराणा २ (फ) तोंडी अगर जवानी पुरावा ३ जहातमाफीचे सरकारी पत्र ४ आझापत्र. 'मार्गी मुजाहम न होतो सुखरूप जाऊ दगे म्हणोन

दस्तक—'—वाडवावा २१४५. [फा] ० **दस्त**—न १ हातचा लेख, सही २ राजाची सही ३ सही, शिक्का किंवा तो करण्याचा अधिकार ० **दस्त** **दस्तर**—न सवा घेण्याची व दस्तर देण्याची कचेरी ० **गिरी**—शी १ मदत, साध २ श्रीमत माझी दस्तगिरी करतील'—रा ११५७ २ स्नेह, हुपा ० **गीर**—नि वैद, यद 'इस्माजेग दस्तगिरीत आला'—दिमरा १२६

० **दराजी**—शी—शी जुडम, त्रास 'माचे विलायत सिवा मल-उत नामे आपल्या दर्बजेत आणून दस्तराजी करितो.'—रा १६७६ ० **नी**—शी (चिलखताच्या) सुटीची दोरी [फा]

० **बाज**—५ १ दस्तक, पलाना, बौल, अभयपत्र २ अभयदस्त [फा] ० **पा(पे)शी**—५ हस्तस्पर्शी ० **घाकी**—शी १ जमीनीचा सारा गोळा करून जमावचे दस्तरी दाखल न केलेली खस, (मामले-दाराच्या) हाती राहिलेली बाकी, याच्या उलट शिस्त्याकी=भोग्य येणे असलेली बाकी २ शिक्क (जवळ असलेली) ० **योसी**—

शी हस्तपुत्र [फा] ० **माल**—५ भुजवल—शर ० **रस**—५ बरोबस्त, जसरत 'दस्तरत तवे आपला आह'—ऐटी २७२ ० **रमाल**—५ विवाहातील हातमाल 'बिरामाच्या बेगाने फड

कणाऱ्या भगव्या सेंड्याला दाखवाजे तोंड पुसण्याचा दस्त रमाल केला'—गडकरी=राजसत्यास ७५ [फा दस्त+रमाल] **दस्तगी**—५ (व) स्वाजमा, वसुन किंवा पोलिटिक्ल पेन्शन घेण्याची सनद ज्याच्या नावाने असते तो (घरण्यातील मुख्य मनुष्य)

दस्तर—शी सैन्यातील सख्येचे विशिष्ट परिमाण मराठ्यांच्या फौजेत ११ शिपायांची एक बुरीन, १०० छुपीनीची एक पलटण, ११ पलटणींचा एक कूू व ११ बुरींची एक दस्तर [फा]

दस्ता—५ १ कोबीस कागदाची गडी २ मनुकीचा भागचा लाकडी माग ३ सैन्याची तुकडी ४ दस्त अथे २ पदा ५ वत्ता ६ मूठ पकड भाता ७ तुवा [फा दस्ता]

दस्ताकी—शी बाकी, शिक्क [फा] **दस्ताना**—५ १ हस्तपत्र, गोधाचर्म, धनुष्याच्या दोरीचा आघात हातास लागू नये म्हणून कापण्यासुन मोटापट्ट्याचा चामड्याचा, लेखडी हातमोजा २ हातचे दादा. [फा]

दस्तायवज, दस्तावेज, दस्तैगज—५ दस्तऐवज पदा **दस्तावेजजी**, **दस्तैवजी**—नि विश्वसनीय, प्रमाणभूत, लेखी,

दस्तावेज होण्यासारखा (लिख, भाषण इ०). [फा] ० धावद-
पु लेखी करार

दस्तार—स्त्री पागटें [फा दस्तार] ० धदल—स्त्री पगडी
बदलून मैत्री करणे, पगडभारी हाणें ० ३३६—पु पगडीवाला 'पल
टगापंकी दस्तारबद'—ख ८ ६६०८

दस्ताविणें—पुक्ति लुकाडणें, हिसकून घेणे हात घालणें
[फा दस्त]

दस्ती—स्त्री १ चाल, रीत, मार्ग, पद्धत, सहा, रसा, छाप,
स्वभावसूचक अथवा ओळखण्याचा विशेष, ऐट, लक्षण, पद्धत
'त्याची दस्ती नाही माणाला।'—ऐपो ३२६ २ (कुस्ती)
पवित्र्यानंतरची सलामी (कि० करणे) ३ दस्त्याचा नजराणा
[फा दस्त=हात]

दस्ती—वि सरकारी कर बसविण्यास योग्य (झाड, देत
इ०) [फा दस्त=हात] ० व्याद—वि कर माफ असलेला ० धूज—
स्त्री गणिफाच्या खेळातील एक शब्द

दस्तुरी—स्त्री १ मझराना काम मिळवून देण्याबद्दल घेत
लेली अडत, कर, जकात २ स्तापरी, नार्केशी, नार्कें. ३ (डु)
ओहें, सामानसुभान, बाळविछात [फा दस्तुर=हैं]

दस्तूर—पु १ पूर्वापार बहिषात, पद्धत, चाल, प्रथात २
जकात, कर ३ नियम, कायदा ४ हस्ताक्षर, लेख, लेखक किंवा
त्याची निशाणी ५ कारकुनाची सही ६ नमुना (सरकारी काग
दाचा) ७ परवानगी [फा] ० अम्मल—पु १ सरकारी कायदा
२ कायदेद्वारे शिरस्ता वागण्याचा नियम ३ दस्तूर अम्मल
की अम्मल दस्तूर=कायदाप्रमाणें अमल की इतत च्या लहरीप्रमाणें
कायदा ० खुद—वि स्वतःच्या हातानें लिहिलेले (पत्र, कागद इ०)
याच्या उलट कारकुनांन लिहिलेले [अर]

दस्तूर—पु पासोही धर्मगुरू

दस्तेकरा—पु विड्याची पाणें सभाळणारा नोकर [फा]

दस्तु—पु १ अक्षर २ चोर ३ दास [वि स]

दह—अ सज्यच्या माझणीत उजवीबडून डावीकडे दुसरे
स्थान, दशमार्थें स्थान [स दश]

दहक—पु १ शेंकडा दहा, शेंकडा १० चा दर २ पटी, कर
३ दहावा हिस्सा ४ पत्त्यातील दरया, दहिल्या ५ दसकपदा
[स दसक] ० पट्टी—स्त्री इनाम जमीनी सोडून इनामदाराकडून
अन्वतर उत्पन्नवर ध्यावयाचा कर हा दर दहा वर्षांनीं नवून
करतात

दहन—पु अग्नि—न जळणे, दाहन पदा [स] दहनीय—
वि जळण्यास योग्य, ज्वालाप्राही

दहर—वि (व) प्रोही [स दह]

दह(हि)ल-क्या—पु (पत्त्यातील) दरया, १० ठिपक्यांचें
पात

दहशत—स्त्री भीति, धास्ती, धाक, भय, धडकी [अर
दहशत]

दहा—सवि १ एफ सख्या, १० २ (८) चारवीं (लोक,
समाज) 'धर्मा होइल दहात कुत्सा हे।'—सोभोम ११ ७३
[दश पहा म दश, लं हेसेम, हि दस, सि दह]

दहा—पु दाह, जळणे [स दह]

दहाक—न एउ गोंडी वाघ हें मोठ्या डमत्सारासें असतें
[ध्व]

दहाट—वि तडख, जलाल, तापट, तामसी 'अचाट जात
ते दहाट आट काट मीलती।'—अकक ० अनत सीतास्वयंवर २३
[पीट १]

दहियड—पु एक धूश

दहियर—पु दव, हिम [दव] ० पौ=दवयुक्त होणें, दवाणें

दही—न विरजलेले दूध [स दधि] दहीखाऊ कीं
महोत्साऊ=मनाची सदिग्धावस्था दहीमही करणें, खाणें—
टगळमगळ करणें, काकू करणें दही दहिकवडी—स्त्री खडबडीत
व अतिशय पाडरी वखडी 'दहीकवड्या टाकून प्रश्नाचीं उत्तरे
घाली।'—अरणोदय १५ दहीकाळा—पु उत्तवाच्या अखेर
च्या दिवशीं एका सडक्या' दही व लाडा घालून ती इडी दांग
सात व मग ती फोडून त्यातील दातीं भागलेला भाग देवाचा
प्रसाद म्हणून खातात तो दहीमात—पु दहात कालविलेला भाव
दहीहडदी=दह(हा)डी—स्त्री दही देवण्याचे मडकें दह्याची
कवडी—स्त्री दहाचा गाळा

दहूत—स्त्री दडत पहा

दहलज—स्त्री (ना) घराच्या, वाढाच्या प्रवेशद्वाराच्या

आतील वाजुला असेली खोलीवजा बैठक, दवडी [स देहली]

दल—न १ दल अर्थ १ ते ४ पहा २ जोव्यांचें औपवी चूर्ण

३ सत्त, सार, मगज, गर, गाभा, रस (फळे, पानें, जमीन यातील)

४ फळातील मगज गर जाडी (मागद, पान, हिरा इ०ची) ५

कीट, घाण, फळातील आटळी (टाकून देण्याची) ६ कवच

—दवी [स दल] ० खुद—पु (विणकाम) वेलीच्या पुढचा

छूट ० दाट—वि जाड, गिरदार, सत्त्वालुक्क, भरदार, कसदार

(फळ इ०) ० भार—पु १ सर्वे सैन्य २ पाचदळ ० घयी—घई-

घायी, दळवे—घी—पु १ सेनापती 'असोहे आटद। भाव राड

ळोचे दळव।'—रु ६६ २ एक आठनाव ३ हेदराच्या पूर्वी म्हैस-

च्या मुख्य प्रचानाची पदवी [स दलपति, दलपारी] ० घट—घटा-

पु १ तुडविलेली स्थिति, बंदक, तुस्कणी, रावना 'ह्या बाटेला

फोजेचा दळवटा आहे' २ दळणवळण, एकमेकाशीं सवध, येजा,

३ तुडवणीची खूण, माग (नि० काळणें, लावणें, निपणें, साणणें)
० वाड-वाडें-उ (काव्य) समुदाय, सैन्य, गर्दी, जमाव 'ढावो
जिता उपमैचें दळवाडें।' - अ० ३८ - वि सपुर्व ० चेपण-न
सेनापतित्व ० शिगार-उ दक्षिणार पहा

दळण-न १ दळणें २ दळावयाचें, दळलेलें धान्य, वैरण
३ (राजा) दळणवळण, डळण, परिचय, समागम ४ (ल)
रेंगाळत केलें जाणारें काम ५ आचरण - शर [स दल] ० करीण-पुकी
धान्य दळणारा-री ० कांडण-भरडण-न दळण, कांडण यास व्यापक शब्द,
मोल्करणीचीं घरातील ढोवळ कांणे ० धळण-न परिचय,
जाणेंयेणें ० ओळख, समागम, व्यवहार [दळण+प्रक्रांतात्मक
दळण=परिचय] दळणावळ, दळाई-स्त्री दळण्याची मजुरी,
मोल दळणें-सति पीठ करणें, चुणें करणें (धान्य इ०चें) म्ह०
दळील तो भरिल करील तो पाविल दळई-न १ (राजा) दळणें
'गीत जेवि दळपात।' - मोर्वण १२ १६ २ दळण्याचें धान्य दळण ३ दळण्याचें मोल, मजुरी

दळदपट-वि दळदपट पहा

दळमझा-वि भिना, दुर्बो

दळमिड-उ १ समुदाय २ काती, प्रकाश 'भागचेनि दळमिडें।' - शिष्ट ४०७

दळमळ-मळणें-मळीत-डळमळ इ० पहा

दळया, दळया-उ लाइ दळिया पहा -वि १ दळ प्याला योग्य (जाड व मोठा ताडूळ इ०) २ (निदारी) वायकाची दळण काडणाचीं कामे करणारा (पुरव) ३ रडण्या (हरिदास), दळभद्रा [दळणें]

दळपडणें-उकि १ तुकसान होईलसें तुडविणें (शेत, जमीन) खराब हाणार नाही असें तुडवून दाखणें २ माठ होणें, मळणें, मळविणें (जनावरें, साणसें, इ० जाऊन रस्ता) ३ वाईट प्रकाराने धावाविणें, दामटणें (जनावर, वस्तू), कामां, वापर प्याने (जनावर, वस्तू) वडणीस आणणें, नरम करणें, माणसांजणें ४ धडिवारणें, सवय लावणें आपलेस करणें ४ (काव्य) एकत्र

दळा-उ १ (रें) डोंगराच्या वटेचा साफ वटेल व पेरणीसाठीं भाजून तयार केलेला जमीनीचा तुकडा (नाचणी धान्या करिता, भाजीपाल्याकरिता) ही जमीन नाचरता येत नाही, कुदळीने खगावी लागत २ शेतामध्ये उदरभां पडलेलें पीळ सिंहा त्यानी पीक खाव्यासुलें पडलेली रिकामी जागा ३ (ल) रिकामपील रिकामी राहिलेली जागा ४ भाजीपाल्याकरिता वागेंत बरबडी घालून तयार केलेला तुकडा [स दल]

देंटां-उ (गो) पगविरहित हाड [स दल]

दळासाडा-उ दळणकांडण, वायवाची निरघोळ कामें, आकाम, मोलकाम म्ह० दळावाज बरावा आणि शिनळाचीं पोटे भरवी [दळण+कांडण]

दळिड-द्री-दरि-द्री पहा

दळिया-उ दळयाचा लाइ हा गव्हाचा रवा, भाजून त्यात तूप, साखर इ० घालून करतात [दळणें]

दळी-स्त्री दळा अर्थ १, २ पहा

दळवाई दळु-दळताना म्हणावयाच्या ओवीचा एक चरण (यावरून) रडकें गाणें, वाचणें -वि रडया, भिना, वट्टेलशून्य [दळणें]

दळें-दळें-न १ दळा अर्थ १, २ पहा २ (विणकाम) दळखुड व नैली याना जोडणारी दोरी [दळ]

दळें-न कवच, साल, छरफ, आवरण, सरवारीचें म्यान 'मग देहाहतेचें दळें। साहनि एकेचि वेळे।' - झा १५ १५८ [स दल]

दळया-वि १ यड, रडया २ दळून भावर करण्याच्या उपयोगी गोड्य करडा (ताडूळ) ३ दळया लाइ [दळणें]

दक्ष-उ पावेंतीचा बाप दक्ष प्रजापति -वि १ हुषार, योग्य, कुशल, चतुर, सावध, तत्पर, समर्थ, निष्ठात 'प्रिया वसविली सिरीं मुनिपर्यां वसा दक्ष हा।' - कका १० ३ २ उजवा-नी-बे 'प्रतिदिन्य वक्षमुज ती (गदा) मेडुनि भूकृति मेदिती शाली।' - मोर्वण ५९ २८. [वै स दक्ष=समर्थ असणें]

दक्षण दक्षणणें, दक्षणा, दक्षणी-दक्षिण इ० पहा दक्षणी-दक्षिणी-वि दक्षिणेतला, दाक्षिणात्य, (विशेषत) महाराष्ट्रीय

दक्षिण-स्त्री १ दक्षिण दिशा पूर्वकडे तोंड करून उभे राहिलें असता उजव्या बाजूची दिशा २ दक्षिणेकडील वारा -वि १ उजवा 'मोडी पनाख येडुनि तदक्षिणपार्थे भूमितळ फोडी।' - मोभीम्य १२ १० २ दक्षिणेकडील ३ (ल) हुषार, कुशल, चपल, उदार, अनुकूल [स दक्षिण, दि दक्षिण ति दक्षिण का उरणे इ डेवन] दक्षिणाचा दिवा-(दक्षिणेकडे वात करून लावण्या दिश दुर्बल आदविनो यावरून) कुलाची वेगळी रचणारा मनुष्य दक्षिणणें-अग्नि दक्षिणायनाच्या उन्हांने, दक्षिणे कडच्या रात्रने अण्ये-करणें (हाडें, फळे इ०) (वाप्र) दक्षिण चाघणें-पोफळ इ० वृक्षांचे काडे दक्षिणदमन्यर्ची (दक्षिणायनातील) उन्हाचें करपून जाणें ० सुटणें-वाहणें-दक्षिणेकडील वारा वाहणें मामाशत्रु-० अश्वादा उ तिगुव वृक्षाच्या दक्षिणेकडील अंगास ० गाल-उ वृष्टपासून मीनपर्यंतच्या सहा रात्री राशोष्ण ० रघाजा-द्वार-प १ (यम लोक त्या दिशात आह या वरून स) तुल्य वारावृष्ट २ दक्षिणेकडील वार ३ (ल) यमलोक ० पालनी-स्त्री (रें) दक्षिणेच्या पाण्यासाठी व उन्हासाठी मोरली टेवल्ली, न परता राखलेली जमीन. ही हल्ली जमीन समजली जाते, याच्या

उल्ल उत्तरपालवी ० मार्ग-उ एकाळ. आठ मासा प्रमाण
० धारा-(क) दक्षिण दिशेकडून वाहणारा वारा हा ४, ६ दिवस
वाहात राहिला तर हुफान होतें ० संगीतपद्धति-की ही मद्रास
इलाखा व मद्रास सस्थान ह्या ठिकाणी प्रचलित आहे दक्षि
णांग-न शरीराची उजवी बाजू दक्षिणापथ-न दक्षिण दक्ष,
दख्खन दक्षिणाभिमुख-वि दक्षिणेकडे तोंड असलेला 'दक्षिणा
भिमुख निजु नये वसु नये'-णायन-न १ कर्क सकातीपासून
मकरसकाती पर्यंतचा काळ २ विषुवरेषेपासून दक्षिणेकडे सूर्याचे
जाणें, सूर्याचे दक्षिणेकडे जाऊन चरम मयादेवर म्हणजे मकर रेपेवर
पोंचणें त्या वेळेस सूर्याचा प्रकाश मागे हटत जाऊन उत्तरध्रुवापासून
२३½ असा दूर राहतो -णायनमार्ग-उ १ दक्षिणायनाचा
मार्ग, कर्क रेखापासून सूर्याचा मार्ग २ पितृलोकाचा मार्ग, धूम्रादि
मार्गपदा -णावतें-वर्ती-वि उजव्या बाजूस वळणारा, प्रदक्षिणे
प्रमाणे घळणें असणारा (शस्त्रावरील भागमोडी रेवा, रूचे नेंच,
जिन्माच्या पायाच्या, शरीरावरील भोंवरा इ०) 'होय न तेंच
हापवतें जें शिव एवेंचि दक्षिणावर्तें ।'-मोठयोंग ४ ८४
दक्षिणी-वि दक्षिणेकडचा, दक्षिणसंधाचा (उत्तरदिश्यानात
महाराष्ट्रीय लोकांस म्हणतात) दक्षिणोत्तर-वि दक्षिणेकडून
उत्तरेकडे जात असलेला, पसरलेला दक्षिणोत्तरघुस्त-न एखाद्या
जागेची मध्यान्ह रेवा

दक्षिणा-की १ ब्राह्मणादिकांस धर्मवृत्त्यप्रसंगी द्यावयाचे
द्रव्य दान इ० (सोमयागात दक्षिणा म्हणून गाई दान देत
असत व त्या देताना दक्षिणेकडून नेत त्यावरून शब्द रुढ
शालेला (पुढें गार्गीच्या ऐवजी पैसा आला) २ दक्षिण दिशा
३ मताची पूर्णता सांगता ४ (ल) लाव, नजराणा [स]
म्ह० १ भात भक्षणा पोळी दक्षणा २ पै दक्षिणा लक्ष प्रदक्षिणा=
काम पुष्कळ पण मोबदला कमी

दक्षिणाचार-उ शाक्ताच्या दोन पथांपैकी एक याचा
आचारविधि शुद्ध व ब्रह्म मान्य असा मानला जातो याच्या
उल्ल वामाचार [स] दक्षिणाचार-वि वरील पथाचा अनुयायी
दा-उ (गो) (बालभाषा) मार ० करतें-मारणें मार
देणें

दा दा-अ एखाद्या सवयाबाबत शब्दास किंवा बहु अनेक
किती, किंता इ० शब्दांना पुढें जोडावयाचा-हितके वळां या
अर्थाचा-आश्रयितवाचक प्रत्यय असे - एकदा=एक वळ, दोनदा=
दान वग तीनदा चारदा अनेकदा कितीदा=किती वळा त्याच
प्रमाणे पहिल्यांदा=पहिल्या वेळीं, प्रथम, दुसऱ्यांदा तिसऱ्यांदा,
चवथ्यांदा इ० पहिल्यांदा, दुसऱ्यांदा अर्थादि रूपें रुढ आहेत
पाचदां मीं आलों पण तू भेटला नाहीत, असें म्यां कितीदा
यावें [॥ प्रा दा=दावर्]]

दा-(कों) दादा या अर्थी विशेषनामास लावावयाचा
प्रत्यय दादा याचा संक्षेप जसे -केसवदा=केसवदादा [दादा]
दाअपसाअ-उ पारितोषिक, दान 'दीन्हले दाअपसाअ
भाटा रागो पुसे प्रधाना मातु ।'-धवळे-पूर्वार्ध ४ [स दाय+
प्रसाद, प्रा. दाअपसाअ]

दाइण-की दाई पहा 'हुजरे, जासुद, चोपदार दाइणी
बैरि लोकाचा जुन्या कारकीदीत स्वतंत्र कारखाना नव्हता'
-ऐरा प्रस्तावना ४५

दाइमी-की १ दाक्षिणी, चिरस्थायीपणा, ठिकाळपणा २
कायमची दगणी 'दाईम पहा [अर]

दाइया-उ इच्छा 'इमन दक्षणा दाइया ठेवून न होण्याचे
मन्तवे बाधितात व रावू मकरही जाणतात' -रा १० ११४
[अर]

दाई-की १ रुढान मुलास पाजण्याकरिता ठेवलेली स्त्री,
उपमात्ता २ प्रतीच्या वेळीं बाळगिणीची छुटका करणारी कुत्राळ
स्त्री, सुईण, (६) नर्स, मिह्राईक ३ पडदा, जातिनिबंध इ० कारणा
मुळे कोर्टाकरीत इतर राहून राहणाऱ्या स्त्रीला बापूय देणारी व
तिची जवानी घेणारी प्रारंभीच्या ब्रिटिश अमदानीतील सरकार
नियुक्त स्त्री ४ (गोंदी) आई -विवि ८ १३ [स धानी,
प्रा धाई का दाया, गो दाई] दाईमा-की १ आईस
आईच्या ठिकाणीं मानलेल्या, असणाऱ्या स्त्रीस उद्देशून योजाव
याचा आदरार्थी शब्द २ (दाई न ठेवता) आपल्या मुलास
स्वतःच अगारवर पावणारी माता ३ (तिरस्कारानें) नेमळट दुर्बल
स्त्री, पुरुष [दाई+मा=आई]

दाई(इ)ज-वि १ एका कुळात जन्मल्यामुळे बडिलोपार्जित
मिळकतीचा बनलेला भागीदार, हिस्सेदार दायद भाजवद
'अबलाद अफलाद दाइज आगदीं नार्ही' -बाडबाबा २ १६ २
सगोत्र नात्यामुळे सुतक सोयरा-बाळगणारा; अशौचसवधी आत,
(पुरुष, स्त्री इ०) ३ (ल) हितशत्रु मत्सर, द्वेष करणारा,
अशुभचित्तक [स दायदर] ० गोब्रज-पुस्तक एकगोत्रोत्पन्न आत,
नातलग, भाजवद [दाईज+स गोब्रज=गोब्रात जन्मलेला] ० अण,
दाईअण-पुस्तक १ (समुच्चयाधी) वरापरपरागत मिळकतीतील
वारसदार, भाजवद दायद (दाईजण हें रूप चुकीने वापरण्यात
येतें) २ (समुच्चयाधी) (सरकारी कागदपत्रात) वरापरपरा अधि
कार असलेले (सरकारी) गावकासगार, या अर्थी समस्त दाईजण'
[असादि शब्द रुढ आहे [दाईज+जण=व्यक्ति]

दाईतें-न खडणी 'दाईत घेत होत' -शिचम १९
[स दाय]

दाईम-वि कायमचा, नहमीचा सतत असणारा, राह
णारा, दायम 'तु दाईम हालखोर आहसी' -रा १५ ११

‘व त्याच पत्रात दार्दिम सल्ल आहे’—ऐटि ४८ [अर दाहम]
•कूळ—न कायमचे, कायमची वस्ती करून राहिलेले कूळ, खेत
करी इ० [दाहम+कूळ] दार्दिमो—की १ शाश्वती, विरस्थायीपणा,
कायमपणा, टिकाऊपणा, दायमी २ कायमची दंगणी ३ कायम
घारा ४ जन्मठेपेची शिक्षा झालेला मुन्हेगार, आरोपी—वि
कायमचा [दार्दिम]

दार्दिमुर्व—एवढा वादी व प्रतिवादी ‘हर्दो जन दाई-
मुर्वई बोलाऊन आणून’—रा २० १० [अर दाई=बोलावणारा+
मुर्वई=तवा करणारा]

दाऊदखानी—वि (दाऊदखानाविरून पडलेले नाव) १ एक
प्रकारचा गहू २ एक विशिष्ट प्रकारचा हार, माळ ३ एक आड
नाव [दाऊदखाना]

दाऊ—की (गो) दाख [स दाख]
दाऊवचा—ता, दाऊचा—ता, दाखवता—उ एक छत्र
जात व तीली व्यक्ति, ब्राह्मण आणि पदवीपण दाख्या सक्तापासून
झालेली प्रजा डाकूता, डाकाचा इ० पदा

दाँकाँ—उ (गो) पाय, (काँ) डोका
दाखयल्लिपय—की (गो) लपवणारपत्र, उडवाउडव, ‘तां
माका उत्तर दिना दाखयल्लिपय करता’ [दाखविणे+लपविणे]

दाखल—वि १ येऊन पोहोचलेला, आगत, आलेला, प्रविष्ट
झालेला, शिरलेला ‘बोणी बोरून ठेविल, आणि दाखल सरदा
रास ज्वाळियाने घासन करावे’—समासद २३ २ (अमराखचे,
रोजनिशी इ० कात) नमुद, नोंदलेले, प्रविष्ट, रजिटर कलेडे ३
मादीत असलेला, धुत, हात, अवगत (विषय, गोष्ट, हकीमत)
४ समान, सारखा, प्रमाण ‘येऊन शहर दग्याने मोडून उडू
ध्वस्त होऊन जमलादाखल जाहलें होतें’—रा ३ ५१७ ‘ऐशास
पदरूप तूर्त शहरादाखल आहे’—स १० ५२००—दाख
प्रमाणे सारखे ‘आम्ही जरी कळे नाही तरी कल्यादाखल
समजा’ ‘शिंदेदी केदेदाखल आहेत’—ख १० ५५१५ [अर
दाखिल] •हाणें—१ हजर होणे, गविष्ट हाणें २ राहवासा जाणे
‘सर्वे बरेदाखल झाले’

दाखला—उ १ (एखाद्या गोष्टीच्या विषयीकरणासाठी
वेगळेले त्या गोष्टीसारखेच) उदाहरण, दृष्टाव, उपमा, नमुना
‘कायला करकला म्हणून झाड माडत नाही हा बाबळयाचा
दाखला त्यानें तुला दिला’ ‘तुमचे दाखल्यानीं लोकानीं करावे
ते दुसरे अगोदर करितात आणि तुमचे काहीच नाही’—रा ५
२४ १०२ (एखाद्याचा) प्रत्यक्ष अनुभव, पद्धताळा, प्रतीति
‘जी सद्धर्मीयांचे दाखले’ रोडीवरी हाताति एकिनके।
—हा ११ २६१ ‘तुम्ही शत्रून सांगितला न्याया दाखला आला,
तो माझ्या दाखल्यात आला’ २ पायला, उदाहरण, बहिवाट
घडो ४ २८

‘आम्ही चाकरी करू तेव्हा दाखला पडत जाईल’—ऐस्कुले
६२ ‘आलेले खलिसे मागील दाखल्याप्रमाणे बरोबर आहेत
किंवा कसे हे खानगी कामगारी यानीं पहात जावे’—(बडोई)
अहेरबुद्धाना पोपाखाचा नियम ४ ४ (एखाद्या विधानास पुढी
देणारा) पुरावा, आधारभूत गोष्ट, प्रमाण ‘हा बाटनें वाप नेला
याचा दाखला ही येथे पाऊने उमटली आहेत’ ५ (पुराव्यादाखल
हजर करता येईल असें) प्रमाणपत्र, पावती, नोंद ‘तसेच जीं
पत्रे वद करण्याविषयीं हुकूम होईल त्याची खबर कापडी जान-
दाखल्याकडे देऊन माहितीने यादीवर तसा दाखला ठेवावा’—
(बडोई) राजमहाल कामगारी कारकुनाच्या कर्तव्यासबंधीं नियम
३ ६ (एखाद्याच्या) लायगीवद्दल पत्र, अलामणपत्रक, शिफारसपत्र-
७ हक, अधिकार [दखल] (वापर) •येणें—(एखाद्या गोष्टीपासून,
व्यक्तीपासून) धडा घेणें, बोध घेणें •पटणें—(एखादे अविषय
इ० काचा) प्रत्यय, अनुभव, पडताळा घेणे •येणें—(एखादी
गोष्ट) पुराव्यानें प्रमाणानें सिद्ध होणे दाखल्यास उतरणें—
(एखाद्याच्या) अनुभवास झुळणे सामाशब्द—•दुखला—उ
दाखला, वृष्टत इ० [दाखला द्वि] •मुक्तायला—उ पुरावा,
पुष्टि दगारी, समर्थन करणारी गोष्ट [दाखल+अर मुक्तायला]
दाखलेचिठी—पत्र—कीन १ (एखाद्याची लायकी, क्षील, इ०
यद्दले) शिफारसपत्र, अलामणपत्रक २ (विशेषावधि) महार,
रामोरी इ० कास दिलेले शिफारसपत्र [दाखल+चिठी, पत्र]
—लेखाईक—वि १ उदाहरणें दमन, दृष्टात सांगून स्पष्ट
केलेले २ ज्याच्या खरेपणाविषयीं पाहीं तरी प्रत्यय आला आहे
असा ‘हा बाह्या दाखलेवाईक प्रथ सांगतो’—लेखाईक—वि
निरासनीय, सप्रमाण, व्यवस्थित ‘आमचे दीर्घाति हारीमाजी
होत गेल्यामुळे कागदपत्र दाखलेखी राहिला नाही’—रा १ ११०

दाखयणूक—की १ (कलेला, दाखविलेला, बोललेला)
बोडसा नमुना, मासला, नमुन्यादाखल केलेली (भाषण, दाख
विणे, करणे इ० कांनी) थोडीशी कृति (किं० दाखविणे) २
(काहीं वस्तु स्वच्छ इ०) दाखविण्याकरिता पतलेली, दिलेली
मजत ३ (एखाद्यास फमविण्याकरिता केलेला) खोटा आणि
गोंब, बेलावा, हुल, हुलकावणी दीगीगायि इत्ये [दाखविणे]

दाखन—उ (एखाद्यानें) ओसरनें तोंट दाखविणे, दृष्टीस
पडणे दम्याचा (किं० दाखविणे) ‘त्यानें घात यऊन दाखवा’
सात्र दाखविला आणि निघून गे— [दाखविणे]

दाखवि(व)णे, दाखविणे—सकि. १ (अक्षरस व लक्ष
जेनें) (एखाद्या जिनस इ० दुसऱ्यास) दिसेल, दृष्टीस पडेल
असा करणे दर्शविणे २ (खळ, नाटक, समादा इ०) प्रसंगाच्या
नजरपत्तीनें करणे ३ (एखादी गोष्ट कोणेकास) प्रत्ययास आणून
बघणे, समजावून, विवाद करून सांगणे [सि दरी मा दख]

दापाळा—३ (महा) दापल 'भाभौनि दासाळा पातुं। मर्वदयाचा।'—दाप ३९६ [दापल]

दाग, दागणी, दागणें—दाग, दागणी, दागणें इ० पदा दाग—३ १ दाग, भागल्याची, चट्या स्त्रियाची रुण, जनावरावर सटयेचा ओंछा इ०चा दाग मारणें, दाग पडा. २ खाणातुणा [स दह-दग फा दाग् दाग् दि] ० चहूरा—३ शरीरावरील खाणातुणये टाचण 'दाग-चेहर करून रोजमेरे दिनासार जारी जाले'—रा ७५४ [दाग+चेहर] ० तस्विया—३ भांड्याच्या व स्वाराच्या निदाण्याची नोंद 'त्यापैरीं माहीं स्वार जमा फलन सारकारंत दागलेसिय जाहजे आवत'—पेद १० ७६

दाग—न अरथ, जणू रान डाग पडा 'मग काळूट कणैलीं कवळिले। नाना महाविचूचे दाग उमटले।'—झा ११ २१७ 'मग ते अविद्यातुणांहीं जे विताळ। ते दांहीं जाऊनि राहिले।'—स्वाद १० ४०५ [दाग दि]

दाग—की १ काही, धावा, वाहूळी दाग (—त्री) अर्थ १ पदा 'त्याचा काय उपयाग साग। दया सावरीची दाग।'—सुहृ २१९ २ (गा) दोन पाचामधील अंतर, दाग, दाग दाग (—त्री) अर्थ ३ पदा 'दाग मास्त पलीकडे जा' [दाग]

दागट—न डोंगरातील चोरावाट. 'माधुर्याचीं दागट आशेळ तीं घेयातें।'—भाप ११५ [दाग+ट]

दागट—३ एक जात 'बोहर भाट घुसट रजक। दागट मोच फरी कारिक।'—स्वाद १५ २८.

दागडो—३ (३) दाडगाई, धिंगमस्ती धागडिंगा [धागडा]

दागदागिने—पुढव अउकार व चीजवस्त, दाग दागिना पदा 'दागदागिन, लोकाकपडा सुतल्या लप्ता म्हण पाहिजे दर -मूरनायक [दाग+दागिन=दागिन]

दागदार—३ (वडोरे) मस्त हत्तीजवळ घोडा नगारा स्वार (खलया)

दागदु दाजी—की डागडुजी पदा 'जुम (जीन) काकास येईजेगेते असतील ते दागदोनी करवून नीट करावे'—ख ३ ३२४

दागन—नकी (मनुष्य जनावर इ०कास) दाग देण्याचें हल्लार [डागणे, दाग]

दागा—३ नूतन पडव -शर दाग दाग पडा

दागां दाकां—उजव (गे) खेकड्याच पाय दाग पडा कुल दागां [दाग]

दागाण—न जमनी, हांगराळ प्रदेश, अरथ, हांगा पडा 'मग म्हेरुछाव बसोटे। दागाणे हन केकटे। कां दियिरे चोहट। नगरीच ते।'—झ १७ २५४ [दाग+दागाण]

दागिनदाट—३ (राजा) मालक, धनी [दागिना+दाटप्रत्यय]

दागिना—३ दागिना पडा

दागुट—न (गा) लहान पाय, गग [गा दांग=पाय, दांग]

दागोळ—३ (कों) णट प्रकारचा मासा

दा(दा)घ—३. दाह दहन, जळो [म दाग् फा दाघ=जळत्याची रुण, दाग]

दाटडाग, दाटिना—३ (ना व) एक प्रकारचे दतमवन दातवण [दाट+दागणे]

दाजी—३ १ एसाचाविपरीत, एसाचाशीं आदरपूर्वक बोलताना एसाच्या दाबापुडें जोडून दापरावयाचा शब्द उदा० धाकर दाजी २ (एगमास) आदरपूर्वक दाबोपण्याच्या, उल्लेखदाचा शब्द, वदरदारिक नाव 'आकड शुग कमास्तव जाहानी कां बोलना दाजी।'—सल ७२ ३ (दा) बडोल शीर—भाभ ७१ १ ते ४ [दादा+जी=बहुमानाची प्रत्यय] दाजीया फाटके—३ (यानावाच्या एका माणसावरून ल) हल्लार माझूक, बोखान मनुष्य

दाट—की निरुद्ध, गदी, दाजी 'बहुतकरुनि नि शब्द।

दाट न रिप श्राप।'—हा १ १७६—३ १ जोर २ (मुद्रण)

छापावयाचा फोमे आवळताना दाबयाचा काढयाचा दाब—मुद्रण दर्पण २६—वि १ जाड घा (प्रवादी, सदाव पदार्थ)

'स्वराच्या धाडांतून दाट चीक निघतो तोच स्वर होय' २ जाड,

धातीक, पातळ नसलेला (कागद फळा इ०) ३ घट विणीचें

फटमू (कापड, वस्त्र इ०) ४ मजबूत, अडच, आवळ, तग होणारा,

अटस (अगरवा लहान छिन्नील मोठी खुंती इ०) 'या छिन्नात ही

खुंती दाट होत' ५ हा अगरवा माझ्या अगता दाट होतो' ५

मगजब घनदाग, गदीन चेपाचेपीन रडोरेटीने, खेदाखेटीने अस

लेग (जखमपूड, शाळें पाऊल निमस इ०) ६ धा धाडाची

कावणी दाट झाली' ६ अखड 'जेथे आत्मा नाही दाट। तेथे

अवडें सासपाट।'—दा १७ ३ १४ ७ (ल) अतिशय घटो

व्याची, गडीची परिचयाची सलग्नीची, पकी (आळख, मैमो,

दळणवळण प्रेम इ०) 'गोविंदरावाचा व मासा दाट परिचय

आहे' ८ सवैन, विभुव झालेली लोकात प्रचुरपणे पसरलेली

(बदत बाल्यी, गोष्ट इ०) बार्ता दाट आली—वाडशा

२५ ९ अतिशय पुष्कळ 'सुगली गौळणी चकवाचकवी दाट।'—

ऐपो २४१ 'दाट पत्ताकम तुमचा साहेब अफाट बीति।'—

ऐपो २६१ १—निमि बळेंच मुदाम दाटून—शर [का दट] ० धमक—नि घटमुठ ० धमकट—नि १ मजबूत, धाकडा,

यलकट, जोमदार (मनुष्य, शरीर इ०) ए ऐवजदार, सकम,
घगमर, भरीव [दाट+धमकट=मात्रुत] ०पणा-यु १ धपणा,
जाडपणा २ आधिस्य, (ल) अतिपरिचय 'हें दोळखीचेंनि
दाटपणें। बहुत घडलें।' -शा ११ ५५४ ०पातळ-वि काहीं
ठिकाणीं दाट तर काहीं ठिकाणीं विरळ असलेला, कमजोर
प्रमाणाचा 'पेरा कोठें कोठें दाटपातळ उगवला' [दाट+पातळ]

दाटका—५ दपटशा, बळजरी -नि थोडा, जेमतेम
'दाटका उतार' -ख ४१२८

वाटण—आ ? दादी, गर्दी, खेचखेच, दादीमुळे साळेळी
अडचण, रेडारिट ' अशी वाटण का कर्तिते ' दूर दूर बघा ' घोड्या
राडता वाटण पाही पाही त्या मुकड्या साळ्या ' - ऐसो ८३
२ (पातळ, सद्रव पदार्थांचा) दाटपणा, जाडपणा, घनपणा [का
दमणे, म वाढणे]

दाटणी—सो १ गर्दी, दागी, रेदारेट 'दाटणी जाली हो राजागणी।' -बाबि ४५ २ विपुलता, रेलचेल, लयलुट 'तेरा महानदाची दाटणी।' -शा १६ १२ ३ (द्रवपदार्थांचा) घणपणा दाटपणा ४ (कापड इ० काचया गाठीची, गात्रेड्याची बांधण्याची) कसणी, आवळावयाची दोरी ५ दडपण -शर ४ (का) दाट, घ-होण्याची दाटण्याची क्रिया [दाटणें] इडू १ बरण दाटणी आणि बायको आटणी २ (व) गहू घालावा दाटणीं बायको घालावी काचणीं-माहू कणगी इ० कात दाटून ठेवावे व बायको जखेंत ठेवावी सामास्य- ० **घाटणी**—ची गर्दी, गर्दीची, अडचणीची, येपायेचीची दिवसि, दाटीदाटी, येपायेप खेडाखेट 'दाटणीदाटणी रुढ नको' 'दाटगीवाणेंत जाऊ नको, घसू नको' [दाटणी दि] **दाटणी वाटणी**—किनि एकमेकास रेदून खेदून, दाटी करून दाटीवाडीन, दाटूनडून (किं व) घडणें, निजणें, पडणें, असणें' **दाटणीदाटणीन**—किनि खेडाखेप येपायेप करून, दागेंत दाटूनडून, दाटी वागेंत 'दाटगीवाटगीन बसवें निजवें इ०'

दाटणें—अकि १ (इव पदायें ६०) घः दाट होणें, (तादूळ सावुदाणा ६० शिजताना) घन, दाट होणें, आवळणें २ (रुहान माडयत आत, सावुदाणा ६० शिजताना) अन्धधर्म, अडचणल्या मुळें टपक होणें ३ गर्दी, चेपाचेप होणें, चिमटणें खेडणें 'दैत्या दानवाचिआ लेपा। दाट्ळा वसुपरेचा माथा।'—शिख १४०
—हा १ २ १६ 'तेयापासोनि पातकें जेतुर्ली। हसारा लोकासी पडली। तीं येतुर्नी दाटलीं। तुह्या अर्गी।'—जिपु २ ४९ १३३
३ (अंगरसा ६० अमाला) तय घः आवळ होणें चिकटून वगणें (लहान जांजोत मुळ पदार्थ समालिख हाल्यामुळें तो त्या जांजोत) गन्ध वसणें, अडचणणें 'ह्या शिद्रात ही खुदी दाटते' ४ गारणें दडपलें, दापलें जाणें 'तरी सागें कान दाटिजे। घनुपेरा।'—हा

१७७ ६ भिणें, 'जरी चोरा सभा दाटे। अयवा मीना गड्ड
 पोटे।'—शा ७ ९४ ७ (ल) (आनद, राग, शोक इ० भावना
 अनिराग क्षान्त्यानें गळ्या, हृदय इ०) भरून येणें, सद्गति होणें,
 कोंडला जाणें 'प्रेम-शोक दाटणें' 'वडदाटणें' ८ (गर्व इ० कानें)
 पुगणें, ताठग, भरणें, चढणें 'जे होतो वळवत आपण असों ऐश
 मदे दाटले।'—मोहण ७८ २५ ९ भरून जाणें, व्याप्त होणें,
 व्यापून असणें 'कीं ब्रह्मगोल वाटे विशिखाही दाटला तडा खातो।'—
 मोभीम्य ६ ४६ १० अडकणें, अडकून पडणें 'स्वर्ची नावा जिया
 दाटिने। जळीं सयाचि जेव्हीं तरिजे।'—शा १७ २६६ ११ (व)
 भोसडणें, रारड काढणें, धमकावणें १२ चिरुद्धन वसणें 'लेंकुरवे
 मापावें दाटिती। दादिया हले नेदिती।'—विपु २ ४२ ६०
 —सक्ति १ (महावृ) पुसणें, पुसून स्वच्छ करणें, परिमाजणें 'बदलें
 श्रीरर जगळिले। बरि उणोणोदकें प्रक्षाळिले। सवेचि निर्मळा आवळे
 दाटिले। सेवकजनीं।'—अष्ट ८४ २ दाबणें, दडपणें 'दाटिनी पा
 परि भारें। चित्त न घेते।'—शा ६ ३६९ ६ खपसणें, जोरांन
 आत शिरकविणें 'नाहें नाबरोनि काही। कामादिकाच्यावि थायी।
 दाटिली जेणें ओडीं। आत्मचोरी।'—शा १६ ४४५ [दाट, का.
 दट, दट्ट] दाटून—किवि १ सुराम, बळेंच, जाणूनसुन्न, बुद्धि
 पुरस्तर २ (ल) खोटपणानें काय्यात दडुनि असहि रूप घेतें 'म्या
 त्याचें काही केलें नसता त्यानें दाटून कज्जा काडिला ३ ६ उगाच,
 निष्कारण, विनाकारण 'देव व्हेणे राया व दाडुनि घरितोसि का
 विपादास।'—मोभीम्य ११ ८ ४ (व) धमकावून, धाकदप
 ट्यानें दाटदुपट—खी (गा) धाकदपटता दाटवळें—किवि
 सुहाम, बळेंच, जररीनें, दाटून पडा [दाटणें+पळ] दाटोदाटीं—
 किवि १ बळेंच, सच्चीनें, जबदस्तीनें 'रामायण लिहावयासाठीं।
 श्रीरामें पुरविली पाटी। श्रीराम सचरोनि पोटीं। दाटोदाटीं लिह
 जित।'—भारा शिकिंधा १९ २ उत्सुकनें, उत्कटित होउन
 'मम अचरामृताची घाटी। वळें लावितसे पोटीं। जो न घ दाटो
 दाटी। अमृतासाठीं जो न ये।'—सुरशु २४९ ३ गर्दीनें, जोरांन
 'स्वनें' 'एभ लगलियापाटीं। कायसी यादवाची गोष्टी। कायें कक
 दाटोदातीं। आम्ही जगज्जी असता।'—एरस्व ६ ३५

दाटा—५ १ (सामा) दत्ता पावर बोटी, बूच (नि-
मणें चालणें वसविणें) २ (पाटणीच्या खालील) कड्यामध्ये
वसविटेल्या आडवा दत्ता लांकडी पट्टी 'वरादाची लावी दहा
हस्तपेक्षा अधिक असल्यास त्यामध्ये सहा वृद्ध स्त्रींनी दाट वस
तात।'—मंत्र ६० ३ (ल) घमनी, दाटावणी, दपटता,
दाट व व्हडें दळविण्याचा खुग ७ (नाविक कों) (गलन
पाण्या) नाळीन अगरदी पुडील भागास दाटाच्या किंचित खाली
तारी घालून त्यावर फळपा टोवून केलेली तत्पार्श्वी, पाटणी,
दपटताचा माळा न वळीवडे हरएक कागास जाण्यासाठी याचा

उपयोग होतो शिवाय माध्यमराली स्वयंपाकहि पश्चितत.
[दाट]

दद्यान्पुत्रे—सक्ति (गो) दाढ, फट्ट वरणे [दाढ]

दाटी-टि—स्त्री १ (जनांचे, मनुष्ये, वस्तु इ० कांची) गर्दी, चावोच, चेपाचेप; भीड 'करीती युधिष्ठिराच्या ज्या ज्या जेजिवां वाहिनी दाटी।'—मोभीष्म १२ 'दाटी व्योमपती' (रा), सुख छडी घेती जटी धुजेती।'—यामन, वनगुहा ४ '१२ समुदाय, यथा ३ (साप इ० कांची) छडी; विख्यात, फड 'जरि मवभुनगाची दाटि। जिचेघेनि गकेते छडी।'—क १६ ४ (ल) दाट मैत्री, घटोन्म्याचा, सलग्नीचा संधय, व्यवहार, अगस्त ५ (अधार इ० काचा) घनदाटपणा, काळकुटुंबपणा, घनता, निविडता ६ (इव पदार्थांचा) दाटपणा, घट्टपणा, (कागद कापड, कडी इ० कांची) जाडी, जाडपणा ७ (अगरता इ० कांचा) सलग्ना, आवळपणा, (साग वस्त्र इ० धातुय करणाराची टोणारी) 'चेणु' 'बीची, 'चेंगळेची, दापळेची स्थिति ८ (घनता, यातमी, मत इ० कांची) होकातील साधारण व्यक्ति, प्रयत्नता, प्रसिद्धि ९ (एलादा विषय, आपण, लेख, इ० काणील) मुख्य मुद्दा, तोंच, भर 'खवो' 'दाटी हिंदुत्वानचे मनसुनी यावर आहे'—रा ३ ४०० दाटप पडा 'घाटीने—घाडीने, दाटीघाडीने—किसि वादन दुदन एकेकाळीं खेदून, दाटी, आडपण करून, दाटणीडाटणीने, कर्तव्य तरी दाटी पोसून (किं० राडजे, निजेंग) 'कचे तरी दाटीघाटी' आजची रात्र ऐथेव निवृ' [दाटी दि]

दादुगा—वि १४४ मोटा "केदक सात्त्विक नृप गा
तापामाजी होसी दादुगा । न साद्व मुद्देगा । पडोनि माग
जासील।"—एस्व ११२ २ बलवान, दादुगा, सामर्थवान
"धीद दादुगा दमनशील । सुधामन्यु तो प्रव्यानलु।"—गीता १
४३४

दाटोळा—उ (ना व) गर्दी, दाटी, दाटण [दाट+
ओळा प्रत्यय]

दाठर—वि कठिण, निबर ताठर पहा [स दृढतर-दढअर-
दढार-दाठर-भाअ १८३२]

दाढरणे—अक्रि (आवा न पिस्ता गळू न पुवळता) टणक,
कठिण होणे, घट, निवार होणे, दाढरणे [दाढर]

दाह्या—५ (ना ५) दारवठा, उवरठा, दरवाजा

दाढ—शी (सुतारी वे) पेंच पाडण्याचें हत्यार

दाड—सी दाड पहा

दाह—वि १ (ष) दुष्ट, द्राह, दाहणा ' कदास हा दाह तुम्हास व्हावा । ' —सारह ८ १३ २ (व) दावडें, बाधक, अपायकारक [द्राह]

दांड—३ वदुची लाव काडी, दाडा २ पदा खेळण्याया ताराव करण्य्याची वाटी ३ शेताची मर्यादा दाखविणारा उंच बाध ४ टेंडरीचा, डोंगाचा कणा, दंड, रांग ५ उंचचटपावरून सखल प्रदेशाकडे पाडाने पडणेच्याची सारणी, प्रणाली, दड ६ (व.) (पोतर, सुगंड इ०) वाचे दोन तुकडे जोडणारी एक प्रकारची जाड व लांब शिबण (किं० करणे) ७ (शेतामधून, शेताच्या बाजूने) रूंद दारीकरिता सोडलेला जमीनीचा लांब चरा ८ जमीनीचा, मागांच्या लायलचक्र, रखरखीत व ओसाड पत्र. ९ (फार वेळ एकाच स्थितीन बसण्याने झगळा येणारा) ताटरपणा, ताटकळा (किं० मारणे) 'बसून बसून पाठीला दाड भरला' १० (प्रां) मळ्यांतील वाफा, ताटावा ११ (-उन प्रां) (शिशा मध्यून केलेला दड, (विरु) दड (किं० मारणे) १२ घोवीस हात लावीचा बाध, घोवीस हात लावीचे परिमाण -कृषि २१३. १३ चिर्याच्या गळपण्यापासून वंकरपण्यापावेतो पाठीच्या कण्या वरून बांधण्याची वेणी घातलेली मुनाची दोरी -चिसा १३. १४ (गो) (आटपापाटपा) सर्व पाटघाना मधोमध विभागणारी रेखा, दंड, पूर १५ (ना.) पाटण्याचा साखटदड १६ एक मोर्ती -धार [स दंड] (बाग्र) •काढणे- (मुनुय, जनावर इ०कास) खुप राबवून येणे, तांगडणे, ताण देणे, पादाभरणे तानाशब्द-•पेट्टा-टा-उ १ एका हातात काडी व दुसऱ्या हातात पदा घेऊन खेळवण्याचा एव मनुमकीचा खेळ (किं० खेळणे, करणे) २ सदर खेळ खेळण्याचे हत्यार [दांड+पडा] •पाठ्ठे-न लाकडाची मूठ बसविलेलें लाकडी पालें •पेटाळा-ळे-उन १ (प्रदरा, अमीन इ०वांची) सीमा, मर्यादा, शींव, हद्द, परस्परसवधाची जागा, निकटपणा, सवध ३ (ल) विवाह अपवाद इतद सवधातील (दोन्ही पक्षांची) अनुरूपता, योग्यतेचा सारखेपणा, सारखी लायकी (किं० मिळणे, पुरेणे, लागणे) [दाड+पेटोळा=इद्द, बाध] •मेंड-उत्ती सीमा, हद्द, शींव, मर्यादा 'त्या गावची दाडमेंड भाळीच्या देवळापर्यंत आहे' •[दाड+मेंड=मर्यादा, सीमा] •यारी-झी (नाविक वॉ) काठीस ज्या मुख्य याच्या भुगारवितात त्याच्या शिवाय आजारीहि वारीक दोरीच्या उण्या या असतात त्यापैकीं प्रत्येक [दाड+यारी]

दाड—३ ताटरपणा -वि दाडगा,अडदाड, अडमुडा,मस्त 'दाडमाड शुयाळी हुम्दी।' -रासकीडा २२

दाडक(ग)-उकि (दाडक्याने) वडविणे, चोपणे, शोधणे, शोधणी करणे [दाडरे]

दाडक(ग)पण-न पाडणेपणा, अडदाडपणा, अडमुटेपणा, उद्धरण, असमर्थ वर्तन [दाडगा]

दाडक(ग)मत-न हगने स्वतःच्याच मताचा पुरस्कार करणे, हुनवाईपणा, हेक्रेरोपणा [दाडगा]

दाडका, दांडकें-गें—पुन हात, दोन हात लाव वेदका
तुकडा, दाड, सोडगा [दाड]

दांडग(क)मस्त—वि दाडगा, आडदाड, अडमुडा, उदट,
उर्मट [दाडगा+मस्त]

दाडगा—वि १ भङ्ग, मज्जुत, राकट २ धर्तियण, मस्त
व आडदाड, दहेल, रगड्या, अडमुद्रा 'अहर्निदाहि भाडला
त्रिनवराज जो दाडगा ।'—केका ३५ ३ हट्वादी, हेकखोर,
हेकड ४ धीट, साहसी ५ प्रचड, राक्षसी, अवाढव्य, अजस
(प्राणी, वस्तु इ०) ६ जारेंभारें, ओबडधोड्ड, तल्म नसणारें
(सूत, वस्त्र इ०) ७ भरपूर, विपुल, पुष्कळ, जोराचा (पांज,
पीक, वारा इ०) [दाङगा प्रत्यय] •उतार—उ कफ उच व
थळकट मनुष्यासच कसे तरी उतरून जाता येण्याजोगी नदी,
खाडी इ०काचा उतार, खोल व कठिण उतार [दाङगा+उतार]
•धिगं—वि आडदाड, रानवट, अडमुद्रा, राकट, रगड्या, धर्ति
गण

दांडगाई, दांडगावें - गा.पा. - खोनपु १ दांडगेपणाचे
भाषण, वर्तन २ स्वच्छाचार, स्थैर वर्तन, छादिष्टपणा, उनाडवी
३ मस्ती, धिंगाणा [दांडगा]

दांडगी—ही (गो) बालाचे बेल चढवावयासाठी बेलजवळ उभी केलेली मोठी काठी. [दाडगें]

वाङ्गोला—वि १ काहीसा मजबूत, बळकट २ थोडा
राकट, उमेड, सद्ध [दाडगा]

दाढणें—वक्ति शिक्षा करणें, (प्र) दढणें

२. दा(दा)डपट—झी (चोर, पकलेले कूळ इ०कास मित्र विण्याकरिता केलेले) शोपयुक्त, कठोर भाषण, भाकसताळा, धाकडपटशा, दटावणी, घमळावणी [दाड-कें-डपटणे]

दांडपेक्ष—न (गो) मधनी भित

वांङपैह—ली. (व) दलणवळण दाडापेडा पहा

दाहय—ली (कु) भाशाची एक जात

दांडरा—३ (गो) १ कळीच्या पानाचा दाग, दांडरा
२ कळीचे सर्वथ पान, दाग [दाड-डा]

दांडकूय—न धर्मशास्त्र 'आगमु निन्हा दांडकूय । जाण पगे न पिएति आर ।'—शिष्ट ८८ [सं दांड=दंडाग्रवर्धी+कूय= रूप-शिष्ट टिपणी]

दाहण-न-सी खवल्या माशाची एक जात कन्हेरी हें
—पदलपूर १३२

दांडिसाकाळ—५ (कु) एक पिशाचदेवत

दाडसाळ, दाडळ—स्त्री चाळ, सायबलाब श्मारत, (विरु) प
दाहेमाळ दाहेसाळ पहा [दाडा+शाळ=पर] द

दांढळणें—उत्रि (युक्तीनें, कपयानें) पयविणें, चकविणें, रा

भुरळ पाडणे, भुलविणे, भोंदणे [दाड दड=लिंग, यावरून
अस्त्रील प्रयोग]

दांडळणे—भक्ति (उमें पीक इ० काचा दाडा, देंठ) जाड
व मोठा होणे [दाडा]

दांडा—उ १ (वेद्य इ०काचा) जाड व असुड तुडका, काठी २ (पळी, ओगराळें, वेळणी इ०काची हातीं भरण्याची) मूठ, (कुदळ, पुन्हाड, वाकस इ० हत्यार धरून काम करावयाचें म्हणून त्याच्या नड्यात घालतात तो) लाकडाचा मोठ वड, काठी ३ पाट इ० कांचें पाणी जमिनींत न जिरता वहावें म्हणून जमीनीपासून उच बाघलेली सारणी, प्रणाली, (व) मोठेंचें पाणी बागेंत निरनिराळ्या ठिकाणीं नेणारा पाट ४ (मनुष्य इ०काच्या) पाठीचा कणा ५ (समुद्र खाडी इ०कात साल, गलबत घास अडपळा होण्याजोगा) रेती, खडक इ०काचा दाडाकार लववडा, दाडी इ (डोंगर, टेकडी इ०चा) कणा, वड, उचवड्याची चिबोळी व अरद १ ता ७ नाकाचा कपाळापासून शेडयापर्यंतचा उच भाग ८ (नदीचा) धडा ९ (समुद्रात गेलेला) जमीनीच्या लाव व चिबोळा पद्म १० केळीचा घड ११ केळीच्या पानाच्या भण्यातून जाणारा देंठाचा लाव भाग १२ (नय इ० दागिन्याचा) भाकडा १३ (जमीन, इमारत इ०काचा) सुडका, दोंडा १४ माघी पौर्णिमेस होळीच्या स्यानीं उभा रोंपतात तो एरडाचा सोद १५ (पराचा) बासा, कमी, बहाल, तुळवट १६ यत्र फिरविण्यासाठीं मूठ बसविलेली काठी —दार १७ (गे) कुळागराचा तुडडा १८ (गे) दूद जिया नाकत लांबता घालतात तो एक दागिला १९ (गे) चार इतांचें लावीचें एक परिमाण २० (तजा) भेंडाचा केलेला एक त्रिकोणाग्रति अलंकारविशेष हा अलंकार क्रिया रूप इ० मंगलपत्रीं चारपास्ता २१ (विणकाम) तातू जोडण्यासाठीं जी साध गणतें ताीत घालण्याचा वेद्यचा एक तुडका २२ (नाविक वें) हल्लास बाहेरच्या अंगस काळावारीं बीतनर अंतरावर नाळच्या रंगेंत दोन्ही नागूस जोडतात ती लाकडाचीं गाल अथवा फोकोनी २३ (अक्षि) लिंग, दिश्र (विशेषत घोड्याचें, लाव अस सवणारें) दाडी पहा [स वड, हिं डांड, दाग, गु दाडो] बाप (पराच) दाडेबासे मोजणें—(एरायानें) वृत्तत होणें, पल्लारक्त्यांचे उपकार विस्वस त्याच्या नावास प्रवृत्त होणें, तस चिंतणें म्हू० दाडपानें पाणी सोडलें म्हणून निराळें त नाही= सती चिक्कळ भेरी लोकांनी मिदीहि कयागती तवित्या= सती नाहीची होत नाही सामाशब्द—ईत—वि दाण्या, मंड धसच्छ आडदाड [दाडा] ० पेंडा, पेंडोळा—उ दाट रत्नय, आळय दांपेंडोळा पद्म ० मेंडा—उ खोंव, हद्द, सीमा इमेड पहा दाडकरी—उ (गजा कु) (साकतिर) ० मदा च्या हल्लास नेदमी कागी गणत म्हणून) महार, ब्राह्मण

सोवण्यात असताना महार शब्द न उच्चारातां दाडेकरी म्हणतात दांडेविडित-उ माझाचें अध्ययन न करतादि उच्छृंख वादविवाद करणारा व प्रगल्भितोरी ददास्त्री, काठपानीं मारामारी करण्यास तयार असलेला वडमूट व हुंवार मनुष्य [दांडा+विडित] दांडे पाट-उ (धण्याकरिता) दांडा, मूट असलेला पाट, शिवई इ० [दांडा+पाट] दांडेपान्दरण-ळ-न १ माघ, मसैस इ० काण काठीनें वडवून पद्वण्यात दूध यावयात लावणें २(ल) (एखाद्यास) मारून, वडवून त्याचें मन वडविणें, आपणें म्हणणें करून करण्यास भाग पाडणें ३ (सामा) सोडणी, मार [दांडा+पान्दरण] दांडेपाळ-की पाणीं वाहून नेण्याकरिता, तमेंच दोनल खेळविण्या करिता उच बांधलेला जो दांडा, त्याची पाळ, फड [दांडा+पाळ] दांडेपाळ-नाळें-जीन मूट वनविलेले लाकडी पाळे. [दांडा+पाळे] दांडेपूर्णमा, दांडेपुनव-की माघ शुद्ध पौर्णिमा त्या दिवशीं होळीचा दांडा रोवतात म्हणून हें नांव [दांडा+पूर्णमा, पुनव] दांडेघोर-की घोरीची एक जात -न या जातीच्या घोरिचें फळ दांडेमुसा-दांडेविडपहा दांडेमर-उ दाडपानें, काठीनें सोडपणें, वडविणें, चोपणें, मारणें, (कि० करणें) [दांडा+मार] दांडेमोडाऊ-न. (ऊ) माझाची एक जात दांडेविडन -न (न) नदीत मासे पड्डापयाचें एक प्रकारें जाळें, याची दोन्ही टोकें दोन दाडयास हाणेंलेलीं असतात (हा शब्द विशेषतः रुनापिरिकड फड आह हाणेंच्या पाजूस याच अर्था दांडेमुना हा शब्द वापरतात) दांडेसाळ-की गलग, बाळीसारखें कावचलावर वर बाळ पाणा, वगळ [दांडा+साळा=पर] दांडे स्वार-उ आजारातून मुकताव उठून काठीच्या साहाय्यानें हिड्किर लगळण मनुष्य, दिवता फिरता सेगी [दांडा+काठी+स्वार] दांडार(घ)णें-अकि यडी, थम इ० कानीं शरीर हाडणें, हाड कळणें [दांडा]

दांडारा-उ १ (मनुष्य इ० वाच्या) पाठीचा कणा २ (माड, वेळ इ० वाच्या) पानाच्या मधोमध असणारा टोंका पर्यंतचा वडाचा हात माघ ३ नाकाचा कपाळापासून रोवडापर्यंतचा उच भाग, दाडा ४ दाडा या शब्दाच्या बाहीं द्वार अर्थादि जोड तात दाडा पहा [दाडा]

दांडाघिणें-तकि काठीनें वडविणें, टोकणें चोपणें, मारणें [दाडा]

दांडाळणें-अकि काठीनें वडविणें, मारणें, दांडकणें

दांडाळत-न (की) मध्यें दांडारा पण अग्र नसलेले केळीचें पान, काप, तुकडा न्यामच्या पानाच्या आंगोतली किंवा मोनई म्हणतात [दाडा]

दांडो-की १ पालकीच्या त्रार बांधविलेला, मागें व पुढें सरळ असलेला व दोन्ही बाजूस (पायरी) उचलणारानीं घरावयाचा

वावा, दाडा, (ल) पाल्मी 'सवें साति ल्या दाडिया। वारा लुभु तेजिया।' -शिशु २३४ २ (नागर, यसर, कुत्र, इ० आडताचा) सोट, काठी ३ गाडीची धुरा ४ पांडपाचें दोपट, पोडयाच्या दोपटीचा मुकडा, दुष्मानावडाचा दोपटीचा भाग 'पोडि यांच्या दाड्या तोडल्या' -रा १५ २०६. -विल्लमीतास्वपर ६ १६ ५ (अशिट) पोडपाचें दिसल ६ कर्ने इ० वाळत पालण्या-करिता उचावर आढी बांधलेली काठी, बाजू इ० ७ ताच्याच्या खुन्या हव्यारी ३ दोन सरळ आढण्या रेधावरीं प्रत्येक रेध असला दुदाडी हव्यु छनवति शिराजी महाराजांनीं बाबला होता त्याच्या एका बाजूस दोन आढण्या रेधां असून दुनच्या बाजूवर तीन ओळीत अनुक्रमे 'शिरा' 'राजछत्र' 'पति' ही अक्षरे असत ८ तराजूनीं पारवीं ज्याला अडकवितात तो आडवा दाडा (ल) तराजू, ताजवा ९ समुद्रात लाववर मंडेला जमीनीचा चिंचोळा भाग, दाड, उदा० (मुद्रेश्वरजील) दुसऱ्याची दाडी १० व हाचा पत्तिगा, दाडा, यावरून वल्हेकरी, नापाडी ११ छत्री, पत्ता इ० काण धण्याकरिता लाविलेला दाडा, मूट १२ बीणा, सत्तार इ० तड-वादाचा डेव्याच्या, भापडपाच्या बरचा तारा वनविलेला कार-दाचा भाग. १३ शफरचा तासलेला काव तुकडा, वाना, तुळ-वट १४ मोठी व लाववर पनलेली लाट १५ (महातु) देडी. 'काळ रोहवा दारी। आधार कां पावले।' -माघ ५९७ १९ काण, कडी (धण्याची) १७ ओलावा सोपून न वेगारी व लौकर मुकणारी यड जमीन, उचवडयवरील बालकायुक्त बरड जमीन [दाडा लघुत्वाने] १८ पूर्णिमा-पुनव-की माघ शुद्ध पौर्णिमा त्या शिवशीं होळीचा दांडा रोवतात म्हणून हें नांव पड्ने, दांडे पूर्णिमा पदा [दाडी+पूर्णमा, पुनव] १९ बाला-उ १ तराजू हातात घेऊन माल तोडून वेगारा व हगारा २ बाणी, व्यापारी, उदमी. दाड्ड-न विटोडाइ इ० खेळातील खेडण्याची रवाना काठी, दाडकें [दाड]

दांडुका, दाडूक, दांडोका-पुन १ रवाना काठी, दाड २ फटा इ० मापावरून किंवावयाचें दाडकें ३ आखण्याचा रुळ ४ ल्हान सोटा दाडका, दाडकें पहा [दाड]

दाडपणा-की (व) दाडपणा, दाडगपणा [दाड+पणा]

दांडूल-न (य) कुळापाचा तुकडा, दाडा [दाड]

दांडारा-उ १ वडवी, डागोरा, दरा (कि० पिळणें, फिर विणें) २ प्रसिद्धि, जाहीर करणें [स विडिम, हिं विडोरी]

दाडोरे-न (खुतरासार) डकडें पोडयाचें फळया जोडून कलेडें हल्यार [दाड+काठी]

दाडोली-की (काव्य) दोंडी डागोरा पहा (कि० पिळणें, फिरविणें) 'अरळ असता बालबोली। शोभनामाचीं नांदेल कत्री। निररं नाईल दाडोरी। आम्हा आणि रक्षमिया।

दाडाऱ्झ-ळी-शी (प्रां) १ ओळ, राग, पगन जम-
एका बांडोळीने निजणे-पडणे-मरणे-उठणे राहणे २ जडें द
स बघाय इमारत, (विरु) दाडळ दाडळ पडा [दाडा+ओळ]

दांडोळा-उ (प्रां) पानाचा मथला दांडा, देठ, मगा
दाडारा

दाढ-शी दांताच्या कवर्गीतील दोपदच्या मोठ्या दातां
पेरी प्रत्येक यांचा उपयोग आपले धवणे वरण्याचा आठे.
'घडांने काढूं ये मणि मकर-दाढेंत दडला.'-यामा-रुपुष्ट्येक
(नागोती वृ १३३) [स दप्ता, प्रा दाडा, डु दाड, दि डाड,
नि, गड] दाढ बांधणे-१ (मय-तन इ० बाच्या बांगणे
एखाद्याची) आ इ० राण्याची शक्ति मारीशी करणे 'माझे
रेंडू मनीकडे जेरीनामे साळे आहे चमिंगीने त्याची दाड
बापरी यांन दाडा नाही' २ (एखाद्याचे) तोंड, बाल्ये दद
करणे, (एखाद्यास) निहातर करणे दाढ सुडां न मात्तणे-
(एखाद्याच्या) एका दाढला अत्र इ० सुडा न पुरणे, राग पदा-
पने पोडीशी सुडा गृति न होणे दाढेंत स्तापडणे-(एका
बाच्या) तावरीत, कचाट्यात, पेचात सापडणे सामादा-२-०यंद-
५ (विस्थात) तोंड उपडता न याचे म्हणून तोंडात पातले
सुताच्या दोरीचा कास 'साण्याच वडी दाडवद जरा रेल करि-
तत'-चिमा १० [दाड+यद=रापण्याची बोरी] ० मर-वि
खातापाता दाड भरल इतके -साळोसो 'यश कम दाड भर
सावया मिकाचे नाहीत' ० श्वाकळ-वि दाडाबरोबर वाह
ल्या अंगास विडा घालावर भोंवरा असलेला (घोडा) -अथप
१९० [दाड+मं द्वाकला=तासळी] ० सांदा(क)ळ-शी १
दाढाना होणारा एक प्रकार २ (घोडबाच्या) दाढेच्या सांच्या
वर असलेला भोंवरा हा अगुम मानतात -नि दाढेच्या सांच्या
वर भोंवरा असलेला (घोडा), दाढशूराउ पडा [दाड+माथळी]
दाढ-झी (कों) १ भाताचे रोप करावयासाठी भाजलेली
जमीन, रोताचा हुकडा २ (ळ) भाताचे रोप करायसाठी जमीन
भाजण्यासाठी शिज्यावर पातलेला गवत, शादोरा, इ० ३ (ळ)
वरीलप्रमाणे भाजलेल्या जमीनीत झाकले भाताचे रोप ४ (उत्तर-
दश) ज्यात भात पेरून त्याची रोपे उगवल्यावर तेथून उपजून
हुमरिह इ लावतात ते शेत [स दम्भ, प्रा दड्ड]

दाढरणे-नकि (आंबा, गड इ०) पिळल्यावाचून उणक,
कटिंग होणे, दाडरणे [स हत्तर]

दाढा -नि (बाण्य) पीठ, पचकमी, प्रतापी, बलदप,
गाडा [स वृढ प्रा दड]

दाढावणे-अकि (व) रागावणे 'तो माझ्यावर मग
दाढावला'

दाढी-शी, हनुवटीवरील वेंग [स दाडिका, प्रा दाडिआ]
(वाप्र) ० करणे-हनुवटीवरील वेंस काढणे, चेदण्याची हजा
मा करणे ० करविणे-म्हाय्याकडून तोंडावरील, हनुवटीवरील

वेंस काढविणे, चेदण्याची हजामत करविणे दाढीचा मधडा-
उ (तिरस्काराची) लाव दाढी असलेला मनुष्य दाढी, दाढी

होटी घरणे, दाढीला हात लावणे-(एखाद्याची) विनवगी
करणे, बाडळतीने प्रायेण करणे, सुखामत करून वस करणे 'ओटी
पसरानि घातों मी दाढी' । नरकापुनि दाढी येन्दाचे।' -मध्य

२३ दाढी घळून टाचा, पाय तुडविणे-(एखाद्यास) बाधा-
त्काराी स्तुतीने मोडवून आणून (त्याचे) अग्निघ करणे, मैत्रीचा
आधिभांव दापवून पाव करणे दाढीस काढे बांधणे-एखा
दाची पजिती, अग्रतिष्टा करणे (एखाद्याची) दाढी हालविणे-
एखाद्यास रागाने दण्णटा दणे, एखाद्याच्यावर तारास झाडणे,
एखाद्यास चिडविणे, हवचणे घडी घडी लांब दाढी करणे-
मांडणे-पडी वडी रागावणे, सनापणे (रागावलेला मनुष्य दाढी
वरून हात फिरवीत अमतो त्यावरून हा अर्थ) इह० १ एकाची
जळत दाढी दुसरा लोखर पेडवितो विडी, (एकाच्या मिशीला
आग लागली दुसरा म्हणतो मला दिवा लागू दे) =दुसऱ्याच्या
सन्दाचा विचार न करिता त्यापासूनमुद्रा कठोरपणाने स्वतः
युक्तिविश्र पायस वेळ पडणाराविषयी तिरस्काराने ही म्हण
योजतात २ दाढीस वेगळे आणि डोस वेगळे (कोण देतो) ।
=मिलावयाचे तितके मिळाल्यावरदि जर बोणी मनुष्य काही तरी
तयारीवर जास्त मापू लागला तर त्याला जास्त कोण दणार ?

० पाहून दाढणे-बाह स्वल्पासडे, पोपाखान्ड पाहून त्याला
अनुपमानपान, आदरातिथ्य करणे सामादा-२-० डोई-शी

दाडी आणि डोई याची हजामत (कि० करणे) [दाढी+डोई]

० दोक्षित-वि (ळ) दाडीवाला, मुसलमान [दाढी+स
दोक्षित=यज्ञ, अग्निहोत्र इ० काची दीक्षा घेतलेला] ० मिशाचा-

वि दाढी आणि मिशा असलेला ० घाला-वि मुसलमान
'दिडीचा दाडीवाला' । -सप्रामगीत १२३ दाडुकन-न (व)

१ दाढीवरून बाघलेला कपडा, वस्त्र 'दाडुक बाघल्याने तो
ओळखू आला नाही' २ दाढीला झालेले गड ३ (ना)

(तिरस्काराची) दाढी [दाढी+ऊक प्रत्यय] दाढेल वि मोठी
दाढी असलेला दाड्या-नि (तिरस्काराची) लाव दाढी अस-
लेला दाढीवाला [दाढी]

दाढा-शी (कों) गाताचे बी पेरण्यासाठी भाजतात ती
जमीन, दाढ पडा [दाढ]

दाढेळ-न दाढेजवळ दिरडीला झालेला फोड [दाढ]

दाढेल -न (कों) वडे इ० काचे तळण तऱून शिळक राहि
लेले तेल, बडेल [स दड-दाड+तेल]

दाढया—उ दाढया एक विकार, रोग [दाढ]

दाण—झी (अग्राने गित्युया भरतयांचे उदररूप पात्र)
(तिरस्काराने) सादाह माणयांचे पोटा [फा दान्य-ध्यान,
आगर बहुधा समासात उपयोग उदा० अंतरदान धानदान]

दाण—न (गो) आन्याच्या कैत्या मिटाच्या पाण्यात पावून
डेवग्याचे लाकडी गोलाकार पात्र, डोण [स दाण्य, प्रा दोण]

दाणयां—नि (गो.) अंगारार लाव घेऊ असलेला (दाण), दाण्या

दाणा—उ १ धान्य २ धान्याच्या समुदायापैकी, कणा
पैकी प्रत्येक कण, नग, व्यक्ति ३ धान्यकणाप्रमाणे असणारे
मोठे, भगि, धीज, दाड्यांचे बी १० ४ बरफी १० फाच्या
टिकाणी साखर जमून जे कण होतात त्यापैकी प्रत्येक ५ (कागद,
चामडे इ०) फाच्या गुडगुडीत छत्रमागावर दणारी बारीक कणा

सारवी कुमोटी, डेयूक, नक्षी ' खान्याच्या आकाराच्या एका
हत्याने काढते उभे, आवडे, किंवा चोहोंकडून घासनात, म्हणजे
त्यावर दाणा उमटतो '—दाढी क २६३. ६ (कापड इ०
फाच्या गातीतील) प्रत्येक नग ७ उत्कृष्ट व एकेक नगाने
विकले जाणाऱ्या आचार्यापैकी प्रत्येक नग ' आम्बे मुख्यास दागे
छुमार पनास '—ना २२ १०५ ८ क्रिमित्री रंगाचा कण ९

शीताफळाच्या सागीबरील बोट्यापैकी प्रत्येक १० ए० प्रकारची
जाडी साखर [स धान्यक-दाण्य-दाणा तुल० फा दाना]
(वाप) दाणे डाकून काढते झुजविणे-पदार्थे खरेच मुदाम
भाडणे लावणे इह० उतरावरील नसना दाणा पण दादला असावा

पाडील राणा सामासन्ध-० गढला-उ धान्य धान्याचा
साख, कोठार ० गाटा-उ (व्यापक) धान्यधुन्य, धान्य, दाडी

काणि इतर तत्सद्वा प्रियम् ० पाणी-न १ निवाह, पोटा भरणे;
उपजीविके, निवाहाचे साधन २ ईश्वराने नमून ठेवलेले अशोदक
' आम्बे दाणापाणी तुमच पदवी आठ म्हणून आम्हास तुम्ही

पाक्षिता ३ दाणागोटा बारापणी ४ यत्नाकरिता एक वर्षेपर्यंत
ब्राह्मण पौचविण्याचे धान्य व पाणी [दाणा-पाणी] ० साखर-
की पुन साखर बाहून पेतल्यावर खाली राहणारी ताजूस साखर

रुपि ४८२ दाणेआळी-झी १ धान्याच्या दुकानाची पटी,
गडी २ (पुणे ल) बरसावस्ती दाणेबाजारात बसण्याची बस्ती आहे

यावरून दाणेकरी-उ पाडयाच्या पागला दाणा पुरविणारा
मराठ्याच्या अमदानातील लष्करी अधिकारी—नि १ ससाराच्या
निवाडास घुसून विकण्यास उरले इतके धान्य ज्याच्या जवळ आहे

असा २ धान्य विकणारा दाणेवाला धान्यव्यापारी दाणे
दार-नि १ ज्यात दाणा उत्पन्न झाला आहे भल्ला आहे असे
(कमयी इ०) २ कणीदार, राला ३ ज्याच्या छत्रमागावर दाणे
उठले आहेत असा (कागद, चामडे इ०) [फा दानादार]

दाणा—नि १ धूत सहाणा, चतुर, दूरदर्शी, चाणाक्ष २
(व्यापक) उत्कृष्ट, गुणवान उत्तम फार चांगला (मनुष्य

जनावर). ' भुग्या दाणा आहे ' ' पादशाहीम वर्तमान कळते तेव्हा
थोडिले बी दुस्मान दाणा गेला '—मराचिपोसा ८५ [फा दाना]
दाणाघुणे-अकि (पोड्याने) फार दाणा खात्यामुळे (ना) काही
विकाराने, आजाराने युक्त होणे [दाणा]

दाणादाण-झी १ पागापाण, वाताहात, पागगी कचा
फाक, घेरावेरा पडणे, मनाणणे २ विस्कळितपणाची, गंधकाची,
पागापाण झालेली स्थिति—नि विक्रीने, विस्कळित मंत्रावर
पडत मुण्णारा [फा दाना-दाना] इह० कोंबडी मेग पिने
दाणादाण दाणाहीन-नि धूतपाण झालेला, नष्ट—शर

दाणावाख-झी १ बोर, पिंपळ इ० शाखापासून निपणारी
एक प्रकारची लारा

दाणी-उ. १ धान्यावरील कर वसूल करणारा अधिकारी
' देतुकेआ दाणी लोक मेडुनु। वावृत्सिमु ध्यावया आले ठावुनु।'
—सिपु २ १८ ७४ २ सरदारास धान्य पुरविणार ३ ३ कराच्या
रुपाने दणारे सरकारी धान्य ज्याच्या ताब्यात असे तो अधिकारी
४ (बरील पेशावरून पडलेले) एक आदनाच ५ धान्याच
व्यापारी [दाणा]

दाणी-झी (गो) दागणी, सळई [दादणी]
दाणी-झी (एखादा जिनस ठेकाय्याचे) पात्र, उपकरण,
(स) आल्य या अर्थाचा फारसी प्रत्यय उदा० अंतरदाणी, गुला
बदाणी, बहादाणी [फा दान]

दाणूस-झी (गा) गाडीची बोट सागी
दाणोडा-उ (ना) धान्य अस्ताव्यस्त साडणे [दाणा]
दात-उ १ धावण्याच्या, काढण्याच्या उपयोगी लोखंडातील

हडप अस्त्रविशेषांपैकी प्रत्येक, दत २ (स) (फणी, वरतल,
दताळे इ० काचा) दत्ता, फाळ, नागाचे टोक हगाचे टोक
३ हस्तिदंत 'सद्वद वक्रुड पंडित दाती सिंहासनी धृषा बसली।'
—मोशति ४३ ४ द्वेपुडि मत्तर, दावा, दाव दश 'त्याचा

दात आहे. ' 'तो दात राखितो ' [स दत, पदा हि दात सि
इडु] (वाप) —उठणे-दतांनी धरलेल्या पदार्थावर दाताच्या
खोल्यात चुणा उमटणे ० ओठ खाणे-चावणे रागाने दातावर

दात घावणे दातांनी ओठ चावणे, अतिसाय चिडणे, रागावणे
० काढणे-दाखविणे-दात विचकून फिफिफरी हसणे
० चिचो खाणे-(ना) (राग इ० कानी) कचाकच, कडकड दात

चावणे ० निरिन्दितीस घेणे-विपनावच्या, अनादशा प्राप्त
होणे, अति निवृत्त परिस्थितीने प्रसन्न होणे ० खाऊन-ओठ
खाऊन-मोठ्या रागाने व अवमानाने 'नवर गतरखात शर

करकर दात खाऊनी सोडी।'—मोशत्य २ ८४ ० खाऊन-
खावून अवलक्षण करणे-(प्रतिकार करण्याचे सामर्थ्य नसत)
रागाचा डुबळा आरिग्यात आणून, शिब्याशाप देऊन स्वतःचे ह्ये

करून घेणे. •खाणें-चावणें-(रागानें चडफडून, क्षोर्षित) दांतांवर दांत घासणे. 'कोपें खातात दांत वा हेर।' -मोक्षी ४.२६. •खीळी-खिळी घसणें-१ (समिधावादि दोषांमुळे) वरील दांत व खालचे दात एकमेकांस पड चिकटून बसणे. 'रामनाम घेतां तुझी वैसे दांतखीळी।' -एकनाथ २ (ख.) निरुत्तर होणें; एखाद्या पुढें बोलतां न घेणे. •खोचरणें-दांतांच्या फटीत, खळग्यांत काडी, कोरणी घालून अडकलेले अनाचे वण इ. काढणे. •खिजणें-(ख.) निष्फळ उपदेश केल्याने, केलेल्या विनवण्या व्यर्थ गेल्याने, शिकविलेला विषय मूर्ख विद्याभ्यास न समजल्याने तोंडाला कुकट शीण, भ्रम होणे. •धरणें-असणें-ठेवणें-राखणें-बाळगणें-(एखाद्याशीं) द्वेष, अदावत, मत्सर करणें; (एखाद्यावर) डाव धरणें, पूर्वीचें शस्त्र मनांत ठेवून (एखाद्याच्या) नाशासाठीं टपून बसणे. •निस-कोस घेणें-त्वेव, स्फुरण, आवेस इ. कांतीं घुप होणें; जिवावर उदा होणें. 'मल्हाराबा यांचे हेनें द्रातनिसकीस येउन मोळोमोळे खेतांत येऊन जीवाभक्षि केलो.' -आय ११. [दात+सं. निरुप=घासणे] •पाडणें-(एखाद्याची) कट्टरजिती, नाचडी होणें; पराजित, कजित होणे. •पाजविणें-एवढी वस्तु (विशेषतः खाण्याची वस्तु) मिळण्याजोगी नसता तिच्याबद्दल उत्कंठित, मातुर होणें. •पाडणें-(एखाद्याची) कजिती करणें; (एखाद्यास) बादात पराजित करणें; दोमणा मारणें; निरुत्तर करणें. 'इतका खोटे बोळगारा दूं असशील जें मला बाळें नव्हतें. नाहींत दोन चार साक्षी ठेवून हुसे घांगले दात पाडले असते.' -त्राटिका अंक ४, प्र. १. •पाडून हातावर देणें-(अशिष्ट) (एखाद्याची) कंबुळी काढणें; पाटिपथ्य करणें, उठे फेडणें (विशेषतः धमकावणी देताना उपयोग). •छागप-(गो) पैसे पदरीं असणें; गबर असणें; खाऊन पिऊन सुखी असणें. •वटणें-छागणें-उच्यारेलेला शाप, एखाद्यावर) कलटप होणे 'त्याच्यावर त्या चेड श्रीचा दात घटला' त्याला चेडकीच्या शापाचें वाईट फळ मिळालें, त्याला शाप भोवला. •घासणें-(ख) हातीं घेतलेले कार्य शैवट्यास नेवत नाहीं म्हणून निराश होऊन स्वस्थ राहणें. •घासून •पाडणें-१ आजाराने अशक्त होऊन अंधशरणाला खिळणे. २ भेटूनत फुकट गेल्याने हिरमुसले होऊन बसणे. दात घासणें पहा 'वाहूनि पत मुखांत दहात पडे मति गाढ तमी पचली।' -वामन-सीतास्वयंवर ११. •विचकणें-१ उपहास करून हंरणें 'जो ऐसा प्रभु त्या जना न विचकूं दे दांत, बाई रहा।' वैद्यकीय सदा 'मोरोपंत. 'प्रेमदांत पावुनिग्रां भ्रम दांत धुव विचकितो बीं जे।' -भक्तमयूरकेका ९५. २ याचना करणें; काहीं जितस मिळविण्याकरितां एखाद्यास विनविणें. •होंड रगणें-चावणें-दात ओंठ खाणें पहा. दातां ओंठांवर जेवणें-खोडकपणानें जेवणें. दांतांखालीं घालणें-घाको. ४. २९

धरणें-(एखाद्यावर) कंटाळ, सप्त अंमल चालविणें; कडकपणानें वागविणें; अतिशय छळणें; गाणें. दांतांची मिरवणूक काढणें-(वर.) (एखाद्यानें) स्वतःचें हंसें करून घेणे. दांतांचें विप-न. गस्तरानें, जळफळाटांनें काढलेले विपारी उद्गार; शाप अभिशाप; शिब्याशाप. दांतांचें विप वाधणें-१ (एखाद्यानें) शापोद्गार कलूप होणें; दांत वळणें लागणें पहा. २ दुसऱ्यास बाधेल असा शाप देण्यास समर्थ असणें. दांतांच्या कण्या करणें-१ विनवण्या, याचना करून व्यर्थ उपदेश करून, शिकविण्याचा निरर्थक खटाटोप करून दात खिजविणें; तोंड शिणविणें. २ अनेक-वार साणें, पितविणें. 'एक कावळा पासोडी घा म्हणून दांतांच्या कण्या केल्या.' -नामना ५४. दांतांच्या कण्या घुगण्या होणें-व्यर्थ याचना करून, उपदेश करून, शिकविण्याचा निरर्थक खटाटोप करून तोंड शिणणें, फार व निरर्थक बोलावें लागणें. 'होंडा मारता मारता माझ्या दांतांच्या कण्या झाल्या.' -पंक्तीचे. दांता-यर मारावयाला पैसा नसणें-अगदीं अकिंचन, निर्बल असणें, होणें; बर्णणें; जवळ एकहि पैसा नसणें. दांतांवर मांस नसणें-१ (ख) पैशांचें पाटडळ नसणें; दारिद्र्यानें प्रस्त होणें. २ (दुसऱ्याशीं) भांडण्याचें, (दुसऱ्यास) हुज्जा करण्याचें सोमव्य-अंगीं नसणें. 'उगीच मरीस भरल्याभामाणें कमात खर्च केला. आपल्या घर दातावर मांस नाहीं. कुटुंब एवढें घोरलें...असें शहर मामजीचें रुग्णणें चाई होतें' -पंक्तीचे. दांतास दांत लाडून असणें-निजणें-घसणें-रहाणें-तोंड मिटून, काहीं न खातां, उपाशी असणें, निजणे, बसणे इ. दांतीं घेणे, दांतावर घेणें-(एखाद्या) कार्यांत अपयश येणें, (व्यापार इ.कांत) नुकसान, तोय येणें दांतीं तुण-तण-कड्याळ धरणें-मान हुमकिणें, नम्रपणा स्वीकारणें, शरण येणें; पराजय कडल करणें. दांतीं बळ धरणें-अतोचात भेजेतून, धडधड, नेट करणें, प्रयामांन, नेटानें काम करणें. दांतीं येणें-१ (एखाद्यावर) रागानें दांत-ओंठ खाणें; दात ओंठ खाऊन माडण्यास प्रवृत्त होणें. 'चेरोस येवीं दकदत देवी। येताति येवींवरि एक दाती।' -साष्ट ७.६०. २ फार अडकणीत, पेचांत, वेणें, सापडणें (एखाद्याचे) दांत त्याच्याच घशांत घालणें-(एखाद्याची) लवाडी पाहेर काढून त्याच्या पदरात माप घाटून त्याची कजिती करणें, (एखाद्याची) लवाडी त्याच्यावर उलटविणें. सोन्यानें दांत किसणें-(ख) पैसांच्या राशींत लोळणें हसतां हसतां दांत पाडणें-हंसून, गोड गोड बोलून कजिती करणें, दोमणे मारणें, निरुत्तर करणें, हुंठित करणें दांत कोरून कांठें पोत भरत नसतें-भलत्याच काहीं चिकटपणा करून चालत नाहीं. मोठ्या कार्यास धुव साधन पुरत नसतें; धुवक बायीत पाटकरास वचन मोठा खर्च भागून नवतो. आपलेच दांत आपलेच ओंठ-१

शिखा करणारा आपणच आणि ज्याला शिखा करावयाची तोहि आपल्यालाच अशी स्थिति असते तेव्हा भाडणारे दोन्ही पक्ष निवाडा, शिखा करणाराला सारखेच अवळचे स्वकीय असल्यामुळे दोहोंपैकी कोणचेहि चोंकाईट करता येत नाही अशा वेळीं जोर तात रस्तच च्याच दुष्कर्मांचे फळ भोगताना स्वतःलाच दोष दाखालगतो त्यावयाचे दात वेगळे. दाखवावयाचे दात धगळे- हनीला दखाव्याचे बाहेर आलेले मोठे सुळे आणि पावण्या करिता तोंडात निराळे असलेले असे दोन प्रकारचे दात असतात त्यावरून वर दाखवावयाचे एक आणि खाल अल्लेंच असा वयाचे अशा रीतीचे होंग म्हणून दात आहेत तर चणे नाहीत आणि चणे आहेत तर दात नाहीत = पूर्ण सुदैव कधीहि लाभत नाही, त्यात काहीं तरी कमीपणा असतोच एक गोष्ट अनुद्ध आहे, पण तिचा उपयोग होण्यास जी दुसरी गोष्ट आवश्यक असते ती अनुकूल नसत असा वेळीं याजतात सामान्य- ० इच्छा-३ दातस दात पाडलेला कोयता ० इच्छी-खी (राजा) दातरिखी (किं वसणें) ० कसल-खी (शहाबून निघावेले) दाख, उतरा, भाषण, विशयत अणुभसुचक शब्द भास्वित इ० यस्मिणी पदा (किं वाधणें, लागणें) [दात+कस] ० कस(सा)ई-३ नेहमीं अणुभ भविष्ये सांगणारा व ज्याचीं तसलीं अणुभ भविष्ये खरीं यत्तात असे मानले जाते असा मनुष्य [दात+कसाई=कारिक] -कसळ-ळी-कसाळ-ळी, कसल-ळी-खी १ एक सारनें नेहमीं दान खाणें, शिष्याशाप देणें ताचेरा हाठणें इ० सुख दुःमापण २ अमरसुचक, अणुभ भाषण, अमरल भाषण बत्तिखी (किं वापणें) -नि १ गहमीं दात लागारा, शिष्याशाप दणारा, लागारा हाडणारा २ नेहमीं अनित्य अमर, अणुभ भविष्य सांगणारा बत्तिखी वदविणारा-२ (व्याप्ति, भाषण) दातकसाळीस येणें-दात खाऊन असणें, येणें 'दातकसाळीस येऊन हसन आला' -तर १० ८१ [दात+कसाळ=आयास, धन, धन] ० किरकड्या-खीअव (व) दात खालें, शिष्याशाप देणें, दात मिरवीत अथवा पदा 'दातरिकड्या खावया मान्यवार' ० किरकोट-किरकिन्नी-खी १ दात खालें शिष्याशाप देणें (किं वेंणें) २ (स) दातनें, घुमेपणानें मौन धरून स्वल्प वसणें (किं वेंणें) ३ (वायकी भाषा) अणुभ विनय्या, ग्यावया करून उठनें मागणें, दातांच्या कण्या कणें (तिन्ही अर्धी अनकवची प्रयोग) [दात+किरकीट=दात घाण्यानें होणारा शब्द] ० केणें-न (एखावाचें) नेहमींच, शिष्याच्या नागणें अथवा, अणु [दात+कणें=शान्य भाषीपाला इ० व्यापारी शिष्य] ० कोरणें-दातांत आडकेला पदाथे, अथवा कण इ० करून कडवयाची बांदी, स ये इ० पातुची अणुबुबीदार लहान व बारीक तळें ० पिळी-खीळ-खी १ सतिपा सुळे वरचे व

गालचे दात परस्परत घा वसून तोंड उघडतां न येणें (किं वसणें, मिटणें, लागणें उघडणें) २ न कोरणें मोनवते [दात+खीळ=खिळा] ० घाशीं-किवि तोडघशीं 'या राजा परपाच्या घरभात पडशीं दातघशीं' -सळा १० [दात+घसणें] ० चिना-य दात घा कण्यांचे औषध, दतमजन, (विरु) दासिणा, (व) दाच्यना पडा [स दत+शाण] ० पडका-ना-पडया-नि १ ज्याचे दात पडले आहेत असा २ दात पडल्यामुळे विरुप दिसणारा [दात+पडणें] ० चडा-य (गे) लहान मुलास दात आल्यानंतर, त्याच्यावरून ओंवाळून मुलाकडून लुचावयाच्या वडयापैकीं प्रत्येक 'वडे हाडप'-(गे) मुलास दात आल्यानंतर लहान लहान वड त्याच्यावरून ओंवाळून त मुलाकडून लुचविणें. ० धण-न १ एक टोक चावून शेवटास गोंडेदार कलेली दात पासण्याची धागळ निव इ० झाडाची लहान काडी २ दतमजन, दात घाण्यासारिं केलेली पूड (व) दातवन ३ दातयिना; दमास लावून ते काळे करण्याचे औषध [स वगणें प्रा दवण, गुज दातवन] ० धाई-न दाडीच्या काहीं भागताचे, अवजाराचे दात भात काढिण्याची एक हत्यार [दात+धावणें]

दात-नि १ दमन कलेला, जिंकलेला २ धानें इद्रियावर लाग मिळविला आढ असा सयमी 'यदु दात दात पिपय विरत तापसी महा।' -दापसधन अक १ 'दासदात तपस्वी पूर्ण। सुवी धर्मिष्ठ हस्तिनजी मन।' [स]

दातकें-न दातें असलेलें दोतकीचे एक आज्ञा दाताळें [दात] दातर-खी एक औषधी वनस्पति दातरखिड-खी होतानथे दात पडून झालेली खिड [स वदुर+म खिड, दात+खिड]

दातरळें-न काळया जमीनीतील गहन निदण्याचे औत. -इति १७२ [दात]

दा(दा)तरा-य १ (कोयता चाकु इ० कांव्या धारला पडलेला) कातरा, सोड, खाडारें २ (राजा कु) दाता या शब्दाच्या बहुतक अर्था रुड झालेला शब्द [दात]

दातरा-या-नि वरचे दात ओंटाच्या पुढें असलेला (मणुष) [स वदुर]

दातरा-मी १ म्हातारणी उगमगारा वगारा एक दात (किं टणणें पुटणें) २ लहान मुलास मुलास लागलेला दात (किं टणणें पुटणें) ३ रिष्ट दाणे असलेले धान्याचे कणीस व मधून मधून दाग पाडलेली कणी, दाताळें इ० [दात] ० वरणें-विदून (पमाग्राच्या) पणचन अणवर वणें, येधनगें

द तम्या-य (व) (मुतारी पदा) वानदीचा एक प्रकर, ही काणय निमापन असत [दात]

दातपला-लें न एक हसिदती दागिना -शर -वि
दाताचा केला, हसिदती 'अस्थीचा बीटाळ होता स्नान केले।
तुजे दातले कासयासी।' -रामदासी -रुद्र अमग ३३ (नव
नीत पृ १५१)

दांतळणें-उकि (कों) दाते बसविणें, (रहाटगाड्यांचे तुव
इ०) पात्यांनी युक्त करणें, दाते पाडणें [दात]

दांतळी-खी भांडे धरता, नेता यण्याच्या सोयीकरिता
त्याच्या गळ्यास बांधलेली शिंकाळीसारखी दोरी, दाताळी,
शिंकाळी

दाता-वि १ देणारा २ दान करणारा दानशील, उदार,
दान करण्याचा स्वभाव असलेला 'सत्यसत्त्वपाचा दाता दारायण।
सपे बरी पूर्ण मनोरथ।' -तुगा ३७३८ [स दा-दातू=देणारा]
म्ह० देई तो दाता न दई तोहि दाता

दाता-उ १ फणी, तिफणी, करव न रहाटगाड्यां इ० कास
असलेल्या दाताच्या आकाराच्या अवयवांपैकीं प्रत्येक. (कि०
पाडणें, घालणें, करणें) २ दातातील विखल सारखा करावयाचें
एक प्रकारचें दाताळें ३ ज्याला केळी लागतात त्या देवसारख्या
कळ्याच्या फणीच्या अवयवांपैकीं प्रत्येक ४ (व्यापक) केळ्याच्या
फगातून (फणीच्या दाताप्रमाणें) लोंबणाऱ्या केळ्यांपैकीं प्रत्येक
५ केळुलातील एक खनिज लोचन, तद्रूपा आकाराचा अवयव
निशप, पोळ्यात अमतांना केळ्याच्या टोकापासून लोंबणारा तुव
समूह, केस, फुल, इ० पुरे न झालेले, मध्यें थोडका गीर असलेले
केले ६ (क) फयली, दलपा, दलपी, (कि० निपणें) ८ (मुचई)
न विभागण जाणारा पदार्थाचा कण ९ (गो) जमीन उतरण्याची
लंकीची फजी १० (गो) शबया, बळव्या इ० करण्याचा माचा
[दात] दातेकड-न (कों) रहाटगाड्यांच्या तुक्यास जोड
लेले, दाते पाडलेले शाकूड [दाता+कडी] • दातेकळी-खी
(राजा) दातातील विखल सारखा करण्याचे दाते बसविलेले एक
बबजार, दाता अर्थ ० पदा [दाता+कडी]

दाताड-डी-नखी (तिरस्कारार्थी) बसिद्री, दाताची
कळी, दानावळी (कि० पाडणें फोडणें उतरणें मारणें, देणें,
हालविणें, विचरणें) [दात]

दातार-वि (काव्य) उदार, दानधूर घनी, दाता
'धाव तुक्याचा दातार आळगिला बगी।' -तुगा १२२ [स दात]
दातावणी-खी (कों) तुजे इ० दातळण्याची क्रिया
[दाताविणें]

दाताव(वि)णें-उकि दातळणें, दाता बसविणें दात्यांनीं
युक्त करणें (रहाटांचे तुव इ०) -मकि (एसाचावर) रागणें
दातभोट घाणें, जळकळणें [दात] दातातून थोळणें-दात
भोट घाउन थोळणें

दाताळ-न (जमीन सारखी करण्याचें, जमीनीवरील
थवट इ० गोळा करण्याचें, बागाईत व पिराईत शेती या दोरोंसमि
उपयोगी) दाते असलेले एक आळत, दाताले फण [दात+स
आलय=थर म आळ-ळें]

दांताळ-वि वरजे दात पुढें गोंटाबाह्य आलेला (मनुष्य),
दाताळ २ नेहमीं अनिष्ट, अशुभ घोलणारा भाकित करणारा
[दात] • पुरी-खी (ल) १ दातवली, दाताची वळवी,
दातपंक्ति २ दात ज्यात बसलेले असतात त्या हिरड्या, दाढा
[दात+पुरी=नगर] • पुरी ओसाड हाणें-दात पडून तोंडाचे
थोळकें होणें

दाताष्टणें-उकि १ दात कापणें, दातांनीं चावणें, दुरतडणें,
ओढणें, हिंसडा देउन तोडणें २ फाजील बडबड करून (एखादी)
गुप्त गोष्ट न कळत बाहेर फोडणें, तोंड पापडणें

दाताळी-खी दातपंक्ति, बसिशी 'वर्ती करून दाताळी।
थान पुन हई चमळी।' -दा ५३६१ [दात+स. आली=
राग, ओळ, अवघा स आण्य घर, दात+म आळी]

दांताळी-खी भाड्यास पावलेली शिंकाळी दाताळी पदा
दांताळें-न फणीसारखे दाते असलेले दोतकीचे एक अक्ष
जार यांचे मळ्यात पीक पेरल्यानंतर बाकि स सव्या तयार करि
तात दाताळ पदा [दात]

दांतिश-वि दात पुढें आलेला, दाताळ, दाताळ 'दांतिशें
बाधिरे घानाळ।' -दा ३६४३ [स दातुर]

दांतुरडी-खी १ (तिरस्कारार्थी) दाताडें, दातावळी (अने
ध्वचनी प्रयोग) 'दांतुरड्या बाडून हांमतास काय।' २ (लहान
मुलास आलेला) नवीन लहान दात (अस्कारार्थी प्रयोग) [दात]

दातुरी-खी (महातु) (पडी इ० फानी) दात बाजणें,
कुडकुडणें 'दातुरी पचथुताची।' -भाए ९०२ [दात]

दातूर-उ एक वृक्षविशय

दातूव-न उदारपणा औदार्य दानधूरता, दातपणा
[स]

दा(दा)तें-न (गा) जातें

दातोणी-खी (गो) फणी [दात]

दातान-न (व) दातवण दातमजन [दातवण]

दानारी-खी-खीन दात दाताडें दातपंक्ति -शर [दात]

दाताळा-न एक प्रकारची मासळी

दाताळ्यो-खी. (गा) दातवडा पदा

दात्या-उ हपकिंग त्याच्या सुगीची एक जा

दाया-उ रथे अर्धी दाता पदा

दात्याळ-न दात ओढण्याचे दात अगलेले पचडे, दाताळ,
दाताळ पदा [दात]

दात्रा—प. करवत, फणी इ० कांचा दात्रा. -वि. दातरा; दाला; दातरा (-वि.) पदा. [दातरा]

दात्रा—नभर (गो) विळीये अणवुचीदार दात्र. खवणीचा दात्र.
दात्री—स्त्री. (क. गो.) एक शाड. याच्या पानास कात्रे असतात. [दात्र]

दाथरा—प. १ (दोन पदार्थांमधील) गवत-पाल्याचा थर; मोदक इ० वाफेने मिजवितेवेळीं पातेत्यत पाणी पातून त्यात गवत, पाने इ० काचा घालतात तो थर. -शा १.३११. 'विष्टा मृगच्या दाथरी'. नवमासवरी उक्कडिजेति. -एभा ७.१४७. २ उकाडा; उनारा; बाफारा. ३ थर. ४ बांधकाम करितेवेळीं दगड, विटा इ० कांवर देतात तो मातीचा, गुण्याचा थर. ५ दडू; दराद; नायदा. [सं. दृढ+स्तर] •खडा-प. (ना) आंत पाणी असलेल्या भांड्याचे तोंड वर इ० कांवे बांधून भांड्यातील वाटेवर मिजवलेला नरम वडा; फुंडका. [दाथर+वडा]

दाथरा—प. नायदा; दराद; दाथर अर्थे ५ पदा.
दाथरी—स्त्री. आच्छादन. दादरा अर्थे ३ पदा.
दाद—प. १ दुयेंलाने वरिष्ठ अधिकाऱ्याकडे आपली तक्रार कळविण्यासाठीं मिळविलेला प्रवेश, मुलाखत, बर्दी. २ तक्रार; फिराद. (किं० सारणे; लागणे) ३ (वरिष्ठ अधिकाऱ्याने तक्रार इ० ऐकून केलेला) तक्रारीचा बंदोबस्त, इलाज, उपाय (किं० देणे). ४ न्याय, ह्मत्साक 'हा चालवून तुमची निम्नत गदा करावी तर न्याय-दाद नाही' -रा ५.१३७ ५ (दायदा) पक्षकार स्वतःच्या हक्काबाबत कोर्टाकडे करतो ती मागणी, निमित्त [फा. दादू. सि. दादू] •धेणे—तक्रार ऐकून न्याय देणे. •देणे—अपीन होणे, स्वतः वर दुसऱ्याचा पंगडा घेवुं देणे, (एखाद्यापुढे) स्वतःचा कमीपणा कडून करणे (अकरणरूपी प्रयोग केल्याम व दाद या शब्दाच्या मूळच्या अर्थास अनुसरून) तक्रारीकडे दुल्लेख करणे, तक्रारीचा बंदोबस्त न करणे असा अर्थ; त्यावरून (ल) नख्खाम-न्याय; न गणणे, हार न जाणे 'हा सोबीत खेळण्यात अथवा कोण त्यादि कामात कोणास दाद देत नाही.' •विष्पावर गोळीबार फारच केला पण विड्याने दाद दिली नाही. •दादना फिराद-अन्यायाबद्दल तक्रार करण्याची अथवा न्याय मिळविण्याची आज चण, नैरमोच, पंचाईत इ० कास उद्देष्टुन योजावयाचा वाकप्रचार. सामासब्द—•पुस्त-स्त्री (क.) चौकशी, विचारपू. [दाद+पुनर्=विचारणे] •महाल-प. लोकांच्या तक्रारी ऐकण्याचा दिवाणखाना, जागा. [दाद+महाल=दिवाणखाना] दाद्री-फिरादी-वि. न्याय, दाद मागणारा. 'या उपरी कोणी दाद्री-फिरादी आल्यास हुजूर पाळावे' -रा २.०१. —

दाद—स्त्री गजकण, दाद [सं. ददु+दा ददु; हिं. दाद]
दादगा-ग्या—प. (तंग.) गुप, पुरासंभरी [दादला]

दादड—न. गजकण; दराद. [दाद] दादडणे—भक्ति. (शरीर) गजकण इ० कानी विवृत होणे. [दादड=गजकण]

दादड—स्त्री. (बै.) १ भातांत उगवणारे जाडे—भरले गवत. २ भातातील जाडे पळिज, न भरलेले लोंबट.

दादभाई—प. दायद. भाऊवंद. [दायद+भाई]

दादर—पं जिवा, सोपान. 'आईकें प्राणाचा हात धरनी मगनाची पाउठी करुनी मध्यमेचेनि दादरेहुनी । हृदया आली।' -शा ६.२७१. २ जिवा बंद करावयाजोगे जिभ्याच्यावर आडवे पाडावयाचे दार, लांकडी झटप. ३ नदी इ० कावर, खादून वहाते पाणी राखून केलेला लाकडी, दगडी पूल; (सामा.) पूल व (प्रथम सुबईत रुढ) शिडीसारखा काढतां-वाळतां येणारा लाकडी जिवा. [सं. ददेर इ प्रा. दे. ददर=शिडी; गु. दादर]

दादर—न. १ गजकण; दराद. २ धाम इ० कानी शरीरावर उठणारा दाट पुरळ, माध. [सं. ददु]

दादर—स्त्री. (सा. व. नाशिक) शादू, जोंधळा, जोंधळण. रव्हीच्या पिकापेरीं एक पीक.

दादरचाई—स्त्री. (व.) कांवाई; कांगावा. 'हं आपली दादरचाई लावूं नकोर.'

दादरणे—भक्ति. (ना. व.) वाबळून जाणे; भीतीने गोंधळून जाणे; धांदरणे. धादरणे पदा.

दादरा—प १ भांड्यातील पदार्थ झांकलेला हवा मळून भांड्याच्या तोंडास पान, वर इ० कांचे बांधतात ते भांड्यादन. २ धूर वाहेर जावा, किंवा घरात उजेड यावा म्हणून घराच्या छपरास ठेवावयाचे छिद्र, गवाक्ष, भांड्यातील शरोका. ३ (राजा). (ल.) अतिशय धंदीमुळे कानास घसणारा दडा; कान बंद होणे; कानझळी. (किं० बघणे). ४ जिना बंद करण्यासाठीं जिन्न्यावर आडवे पाडावयाचे दार, झटप; दादर. ५ विडकी; भोंक; अग-दाद ६ (व) जिना, दादर पदा. [दादर]

दादरा—प (संगीत). एक ताल. याच्या सहा मात्रा व दोन विभाग असतात. [सं. ददरिका; प्रा. ददरिया=वाद्यविशेष, हिं. दादुर]

दादरी—स्त्री. (नोबारी) चांदी, सोने इ० तोण्याची छिनी. [स. उ-दर, ददर]

दादरी—स्त्री. (क) पूल, दादरा पदा.

दादरी—स्त्री. एक जंगली हडप.

दादला-ग्या—प १ नवरा, पति. दादुला पदा. २ (गो)

उल्ल; नर. [दादरा+ग्या प्रत्यय] म्ह०-दादल्यापेरा बायको मोठी सुतळ पंजल लागे पाटी सामासब्द—

•यादक-बाइले, •यायक-ले-न नराबायको, प्रतिपत्नी. [दादला+भायको]

दादलोजी—प नगर, पति. [दादला+जी (नगराची) प्रत्यय]

दादा—पुत्रा गादी हाकताना बेलने चालवें म्हणून त्यास दण्याच्या श्याच्याचा शब्द इरिरी पोपो, दादा श्या श्या ! शब्द [ध्व दा दि]

दादा—उ १ वडील धनु धनी, मालक, प्रतिष्ठित गुरुस्थ वडील मनुष्य इ० कास आदराने सगंधण्याचा, किंवा बोलताना त्याच्यासमर्थी योजावयाचा शब्द व्यावहारिक नाव वृष्णभट दादा, रामानीपत दादा, इ० २ राधोबादादा याव १२ २१७ ३ (क) मोरोबादादा फटणीस -ख ३२५० ४ (ख) बेल -हाच मुलाचा बाप 'वृषिकर्मी जुषिले' जसे दादा । [लहान मुलाचा प्रथम ध्वनि-दा दा तुल० स त इ हंड, डंडी] •यावा-पुता-करणे-सोम्य, गोड भाषणांत एजायाचा राग घालविण्याचा प्रयत्न करणे, छडउतु करणे, कापेन करणे म्ह० दादाचे बळ बहिती जाणे=दिराणे आवडयी माफत भाषाला बळवावे कारण तिला त्याचा स्वभाव ठाऊक असतो याअर्थी

दादा—उ मवाल्याचा पुतारी -वि (मुबई-मलुसत लड) लुण्या, मवाली, लब्धप्रतिष्ठित •गिरी-ची लुच्चेगिरी, फसवेगिरी

दादी—ची व्हीला आदराने सगंधण्याचा, उनेल्लियाचा शब्द [दादा, ति दादी]

दादुखी—ची एक जातीचा बल

दादुला—उ (काव्य) १ दादला नवरा, पति दादला पदा 'उनसु कलना नव्हे तो भग्न। खसम अहंकार दादुग।' -तुगा ११६ २ नई, यीर घूर पुरव 'एरा उमयाचि प्राण गेले। घमाच दात बेसले। विरदाच दादुल। दिवताती।' -झा ११३५ [दादला] दादुलेवण-न १ नवरण्या, नवऱ्याचा हक २ स्वानित्याचा अधिकार 'शाहपुआवन भाग अतराळीं। कथें उकळीं भुतळीं। रोनी माग सातें पाताळीं। दादुलेणें।' -दिग १६० ३ पुण्यत्व मदपणा पीरव नजो तुमचें दादुले पण। नपुतमहनि हीन।' -एहम्व ८६ [दादला+पण प्रत्यय]

दादूपंथी—वि दादू नावाच्या सत्पुरुषाचा अनुयायी, दादूच्या प्रमाणाचा [दादू+पंथ=मार्ग संप्रदाय]

दादाड—(गा) बल, वृष्ण कावल्यानें आलगी गाय दादड पदा

दान—न १ दने दण्याची विद्या घमाग्य बशीस वणगी वणे (गमागंत) विद्यादान-धनदान-कन्यादान इ० २ (कायदा) काही माबल्या न घेतो एतासने दुसऱ्यास आपली स्वावर जिजा नेम जिनगी, मिलकत पुरक घमाच वजन दावण्याच •वपदारा -पदा ३६ ३ (सामा) स्तुत -या मलुपीवी वस्तु दुसऱ्यास निरपेक्ष मुदीचे दणे वणगी बरीस धर्मदाय ४

(सौगन्ध्याच्या खेळात) फासे परगळते जमीनीवर टाकून त स्थिर झाल्यावर त्याच्या बरोल पृष्ठभागावर निसणाऱ्या ठिपक कयाची संख्या डाव जमिं -पववारा तेरा, छ तीन नऊ दस दोन बारा इ० (कि० पटणे, दणे) ५ माचेल्या हत्तीच्या गड स्थळातून वाहणारा मद [स] म्ह० (गो) दानावर वक्षिणा =दक्षिणेचातून दानाची रागणा होत नसत त्यावरून मोठया नुसतानीच्या भरीस आणखी ओढेस नुसतान झाल्यास ही म्हणू योजतात सामाशब्द-०धर्म-उ (व्यापक) पुण्य प्राप्त्यर्थे केलेल दान त्राक्षणभोजन, विहिरी सणणे, धर्मशाळा, देवळे बांधणे इ० परोपकारार्थी धार्मिक कृत्ये परोपकारार्थे केलेल द्रव्यव्यय, दान देण्याचे धर्मकृत्य [दान+धर्म] •पत्र-न वेणगीपत्र, वणगीसत, जमीन इ० काचे दान केले असता तें नालावे म्हणून दाखल्यासाठी वरून दिलेले पत्र सनद 'दानपत्र धरिलें महागुणवें।' -दापि ४२० [दान+पत्र=कागद]

•पात्र-वि विद्या तप इ० गुणानुळे दान देण्यास योग्य अस लेल (प्राक्षण, मनुष्य) [दान+त पात्र=माडे, (ख) योग्य स्थान] •प्रतिभू-उ (कायदा) विकलेल्या मांगवद्दल, कर्जाक-उत्तनवार दिलेल्या पैसाबद्दल देवावयाचा जामीन, मालजामीन पदा [दान+प्रतिभू=जामीन] •विधि-उ १ दान करण्याचा, देण्याचा विधि २ रजे रावे री देऊ नये यासबधी विचार 'दानविधि व अदानविधि ह दोन प्रकार घनक सवधी होत' -झावे (क) १११ [दान+विधि] •वीर-वि सखळ हातान दान करणारा दान देण्यात उत्साही, कर्णासारखा व्हदार [दान+वीर] •शील-वि दानघमाकडे मनाचा कड, प्रवृत्ति असलेला [दान+शील=स्वभाव] •दूर-वि दान दण्यात दूर, उत्साही, दानवीर दानास्पक्ष-उ दानधर्मवात्स्यावीर मुरय भमदार [दान+अध्यक्ष]

दान—ची (व) रस्ता, चाकोरी दानपट्ट-न (हेदा व) लुगटे दानत—ची १ घमबुद्धि, उदारपणा २ सत्कृतं नवी, सचोनी प्रामाणिकपणा दानन अमेहि रूप भावळते [अत्र दिग्यनर] म्ह० जमी दानन तवे पत्र=आपल्या शीलाच्या बरवाईपणावर गुन्यास भरे जिजा बाई फळ मिलते सामाशब्द-•दार-वि प्रामाणिक शीलपण सचोटीचा [दान+पत्र दार प्रत्यय] •दारी-ची प्रामाणिकपणा सचोटी नवी

दानघ-उ (वदयपत्नी दा दिवा पुन) देख्य अगु सलस [स]

दानवा-ये, दानवार-उन गादळ, काडू गांवळ, दगा दाना-नि दहाणा, गुण बंदुर दाना (-नि) पदा त्यास अपण दगा दुराणी आह १-ग १४०० आप मना मगमहा १-२५ १८६ [च दगा]

वानार्ह—स्त्री अकल दहाणपण सुनपणा हे गात्र करणे वानार्ह व दूनवेदीपासोन दूर आह ' रा २२ ६१ [फा]

वानाकेश—पु धडीच्या दिवसात वापरण्याचे लव असलेले व कलावतुचे काम केलेले एक प्रकारचे ऊबदार वस्त्र सवेद्यचर्म [फा दानडूबेश]

दानाधिसपट—स्त्री (गा) दानादान, वाताहत

दानाफान—स्त्री (व) दानादान

दानी—वि दाता; देणारा उदार (समासात) मोक्ष—जीव-वरदानी—मुख—दानी इ० [स]

दानीय—वि १ दान देण्यात पात्र योग्य (मनुष्य) दान पात्र २ दण्यालायश (वस्तु इ०) [स]

दान्य—वि १ दान देण्यात योग्य, दानपात्र २ (ल) निकारी ' पहिल्या पायरी पाय दिला तिथ दान्य भटला दान माय लागला '—बदलापूर ८३ [दानीय अप]

दाप—पु दाव पहा

दापका—पु (व) सापळा पित्रा

दापकृत्—पु (व) दावर गाडी इ०कांचा सागाडा बैठक बांधाला जोडणारा मण्डला शोखडी लाकडी खुट दावरीळ [दाव+खुट]

दापणें—सक्ति १ दापणें दटावणें दपटशा, जरव दणें २ नाश करणे ठार मारणें दापित अन्वोन्य घेले बीर वणें व्याघ्र धनुकडपातें । '—भोळी १० ७७ ' भटासि भट सर्गीं परि न कातरा दापितो । '—कका ७९ १ इतर अर्थासाठी दापणें पहा [स दम्]

दापणें—सक्ति दवविणें [स दापन+देवविणें]

दापत्य—न १ पतिपत्नीसवध वपुसरनातें स्त्रीपुरुषांचे परस्पर नातें २ नाडयें पतिपत्नी मेहूण [स]

दापित—वि १ शिक्षा दिलेला सापितलेला (मनुष्य) २ बोटांनें निवाडा निकाल करून दवविलेला (जितस देणें इ०) [स]

दापिता—वि १ धमकी द्यावणी जख देणारा शका सहा प्रतापें सविधुचा दापिता महानिकर । '—मोमीलम १२ ६७ २ दही गरिष्ठ दापीतभा देवाचा जगदला । पळालिआ देवाचा पाळा । वृ गोपिनाथा ।—शिख १५५ [दापणें]

दाप्य—वि १ ज्यास शिष्या दावयाची अडा शिष्या दण्यास योग्य (मनुष्य) २ (न्यायाधीशानें) निवाडा निकाल करून पावयाचा (जितम इ०) [स]

दाय—पु १ दडपण घनन त्या पत्रावळीवर काही तरी दाव ठेव न्हाडण ती उडणार नाही २ (कागद इ०) दावून ठेवण्याचे गांधन, बाप ज्यावर दाव पाडून दार छत्री खिशातील पत्रावळ इ०कांची उडवडाप नियंत्रित करितात ते छत्री खिशा

वाडा कमान इ०ंसारखें साधन दानरीळ दावरीळ ३ दडपणें छत्री घाणें देणें पायमनी ४ दवकावणी दवावणी धममावणी दटावणी खस्तावणी ५ धाक दारा लहान मुलाना कोणाचा तरी दाव पाडिजे ' ६ इवार दवावा सल्लवत ७ पोतावणी वसण्याकरिता केलेला कापड इ०कांची पट्टी अडवडीचा उपद्रव असल्यास आवळण्याकरिता केलेला चांदी इ०धातूचा पट्टी (कि० घालणें बांधणें) ८ (गनिकाच्या खळात) दुमण्याची तरफ दावण्याचा एक प्रकार ९ (शाप) मनापदावम ढकळले अनती दुवण्याचें परिहारावर, उत्तर कार्य घडतें आणि त्यामुळे दोहोंच्या संगम ज्या प्रेरणेंचें कार्य घड लागतें ती क्रिया—यत्थि १ (६) प्रार १० वेपणी (६) वॉम्प्रेशन ११—स्त्री (क्रिया देवाच्या मूर्ति इ०कांच्या) कबरेत घालण्याची सोनें रंगे इ० धातूचा पट्टा मेखला मणि खचित। दाव रविपुति घगपकि रम्यनादावरवी ।—माकृण १६—शिवलि १६७ [दि दाव, तुल० स दम्—पुढें देणें] सामादा—० काम—न (मात काम) माती तयार करण्यावर मान्यात गोळा दावून आहूति तयार करण्याचे काम [दावणें+माम] ० पीळ दावेखीळ—स्त्री १ ज्यावर दाव घालून दार छत्री खिशातील घड्याळ इ० कांची उपडपाक नियंत्रित करितात ते छत्री, खिळा घोडा कमान इ०ंसारखें साधन दाव अर्थ २ पहा २ गाडीचा आख व आखी याना ' जोडण्याच्या दान शोखडी खिळापासून छत्रपारपी प्रत्येक (सामा) पदाधोमपून जाऊन त्यानार आधून धरण्या छत्रपारपी प्रत्येक (दाव+खीळ—खिळा छत्री) दायाचा प्रेस—पु काहीं वस्तू कायद इ० दावून टवण्याकरिता केलेले वज्र दवणयद कागद छापल्यावर त्याच्या दोन्ही बाजूप दाईपचा दाव उगलेला असतो व असल्या स्थितीत पुस्तक बांधण्यास तें पार बोजड होतें म्हणून कागदावरील दाव जाण्यासाठी त्याना या प्रेसात दावात ठेवचें लागत—मुद्रण ७९ ८ दावाचें कलम—न साडाच्या कलमाचा एक प्रकार घडवचीतारच्या उच वस्तूवर मापरी कुडी आत माती भरून ठेवून तीत दावाची फादी दावून घसवितात व त्या फादीम मातीत मूळ पुत्रें म्हणजे ते शाव मांडे बाडवून लावतात असा पत्रम कण्याचा प्रकार—ट्रिपि ६०९

दावडणें—सक्ति तावडणें मक मेहनत करून घण फार राववून घणें दामणें दपणें पित्रें (जनावर इ०) तावडणें पहा

दावण—न (पत्रावा पत्राचें बागद पत्रावळ इ०) दावून देण्याकरिता (त्यावर) ठेवलेले वजन; नट पदाव इ० [दावणें]

दावण—न (गा) अनिष्टाय बोंवडा फगम कुयरी फगसाळा अद्याप दावणें आरी नाहीत [दां]

दावण—पुल (ग) (सोनारी) गारीक मण्यास भोंक पाडण्याचे हत्यार टागण पहा

दावडणें—सक्ति तावडणें मक मेहनत करून घण फार राववून घणें दामणें दपणें पित्रें (जनावर इ०) तावडणें पहा

दावण—न (पत्रावा पत्राचें बागद पत्रावळ इ०) दावून देण्याकरिता (त्यावर) ठेवलेले वजन; नट पदाव इ० [दावणें]

दावण—न (गा) अनिष्टाय बोंवडा फगम कुयरी फगसाळा अद्याप दावणें आरी नाहीत [दां]

दावण—पुल (ग) (सोनारी) गारीक मण्यास भोंक पाडण्याचे हत्यार टागण पहा

दावणी—झी. दावण्याची क्रिया. [दावणे]
दाव(म)णे—न. (गो.) दारूच्या उपयोगी पडणारे एक प्रकारचे मातीचे भांडे.

दावणे—कृति. १ (एखादा पदार्थ हात इ० कानीं) दहणे; वजन घालून दहणून देवणे; चेपणे. २ धमकावणे; दटावणे; दपटशा देणे, भेडसावणे. 'ज्याच्या अंगीं खरी वीरधी आहे त्यास प्रमेयी लोकांनीं अनेक गोष्टींनीं दाबिले त्यापि तो राहणार नाही.'

१ (ल.) (एखादी गोष्ट) गुप्त राखणे; दहणून देवणे, छपविणे. 'साधुं दुसऱ्यांचे उणे समजले असताहि दाबितात.' ४ (गंजि-फाच्या खेळात) दुसऱ्याच्या तलफेवर दाब घालणे. -चात्रीनो. ५ गिळकून, गड करणे; छुवाणे. 'भेड्याची त्याने पांचवें रुपयाची रक्कम दावली.' ६ (हात दावणे) लाच देणे; क्लिप्तविणे. [सं. दम्. म दाभ] **दावदपट**—झी. धमकावणी, दटावणी, दपटशा, वंटेळी इ०

दावदुबी, **दायीदुबी**, **दावदूब**—झी १ दाटदपट; धाकदपटशा; (एखाद्यास) सामदामादि उपायांनीं दाबून टाकणे; दहतात. २ (गंजिफाच्या खेळात) एकाची नळक दुसऱ्यानें दावावी अशा संकेतांनीं गंजिफा खेळण्याचा एक प्रकार. [दावणे द्वि.] **दावदोय**—झी. हुन्नत, दाब. सलायत; रत्नाय. [दाव द्वि.] **दावादाय**—दावो—झी. १ (कागदाचा, कापसाचा गडा, गांठ इ०) दावण्याची, दहणून दावण्याची, आवळण्याची क्रिया २ (जमीन, गच्ची इ०) टोऱ्याची, चोपण्याची, पिटून टणक करण्याची क्रिया. ३ (एखादी गोष्ट) गुप्त राखण्याची, छपविण्याची, दहणून देवण्याची क्रिया. ४ धमकावणी; धाकदपटशा, दटावणी. ५ दावान, धाकात देवणे. ६ (दुसऱ्याचे पैस इ०) गिळकून करणे, छुवाणे. [दावणे द्वि.]

दावरोव—क्रि. धाकदपटशा देऊन. 'करुनि घेतलियां सार्थकचि आहे। सावी संतारी मला जो सोय। नातरी पायां मिणतचि राहे। दावरोव कायदा राया मध्ये।'—दावि ७८३.

दावा—उ. दाव पहा. **दवेणे**—१ हारून देणे. २ (माळक इ०) पासून एखादी वस्तु इ० चोरून, लपवून देवणे; चोरणे, लांबविणे

दावाडणे—कृति. १ (एखादा पदार्थ दुसऱ्या पदार्थाखाली) दाबून, दहणून देवणे. २ (पैसा, वस्तु इ०) उपयोग न करता जमीन नेमडीं देवणे; दहणून देवणे. ३ (एखादी गोष्ट, वस्तुद्वारा इ०) छपविणे; दहणणे; दाबून देवणे ४ (चोरलेली वस्तु इ०) लपवून देणे; हाताळणे; लांबविणे. ५ धमकावणे; दटावणे. -शर. [दाव+आड प्रत्यय]

दावुक—उ. (महातु) तबळा ! 'जिप आनदखे हुल्लो। जट-रांटी संसात्रा जनी। हुमहुमा दावुक वाटी।' पंगपंगरी. -विश्व ३०६. [ध्व. धवक]

दावेखीळ—झी. दावखीळ पहा.

दावोटा साखर—झी. साखरेचा एक प्रकार. दुपेटा साखर. -मुन्या १४.

दाव्या—वि. (हात, तोंड) दावणारा; लाच देणारा. -राको २२८. [सं. दम्]

दाम—झी. (कों.) घागऱ्या इ० कानीं युक्त असलेले क्रियाचे एक कटिभूषण; घागऱ्यांचा करगोडा.

दाम—उ. दर्भ. [सं. दर्भ; प्रा. दम्भ]

दामडी—**दावाडी** पटणी—झी. पटणी तांदुळाची एक जात.

दामण—पुन. गोणपाट इ० शिवावयाची मोठी व जाड मुई. 'मज धिकारी हृदयीं शाले ते शब्द सवे दामण गा।'—मोसादि २२. ३४. [दाम विंवा दवणे, तुल० का. दव्ण] **कांटी**—वि.

१ दामणाएवढ्या अर्ध मिनारीचा (पोतरजोडा इ०) २ दामणाच्या जाडीच्या (मिद्या). [दामण+कांटी]

दामणकोंक—न. (गो.) झीसंगम, रतिसुख.

दामनळ—न. पैलाच्या गळ्यात घालावयाची गोंडयांची माळ. [दाम+घागऱ्याची माळ+नळ]

दामाखळा, **दाभेखळी**—उळी. दावखीळ पहा.

दामाड—न. १ जवडा, (विह.) जामाड. २ (ल) डब्डु जिन्ने नवे म्हणून त्याला मारलेली दोखंडी पटी.

दांभिर—न. दोंग; दंस; अवडंबर; सोंग. -वि. दोंगी; छुच्चा; (घांसिकणा, संपत्ति, विद्रुता इ० कांचे) अवडंबर, सोंग करणारा. [सं.]

दामोटा—उ. घोड्याच्या पायाच्या घोडपावरील गाच्छा-दन; शुल्फग्राण. शुल्फग्रां तु दामोटा। -राव्य ५. १७. [घा.] **दामोटा**—उ. मोठे पोटे; (विदेवत) साखरेचे पोटे. हे हुंदेरी व छल्लसुछल्ल तोंडे बंद वेळेले असते. [सं. दम्]

दामोटी लारी—झी. दामोळ बंदराच्या दांखाखाली पाह-लेले धूवकालीन लारी नांवाचे माणे. -रा २१. ७९. लारी पहा. [दामोळी=दामोळ गावची+लारी=एक जुने माणे]

दाम—उ. १ पैसा; रोकड. २ क्रिम; मूव्य, मोल. 'दाम तोख काम चोख.' ३ एक जुने तांब्याचे माणे. हे माणे मूळचे तांब्याचे होते परंतु तेथे से चल्मत राहिले नसून केवळ दिसे वाच्या छोथीसाठी याचा जमापाचे इ० फाट उपयोग होऊ लागला. अकराव्याच्या काळांत हात तांब्याचा असून त्याचे वजन १ तोळा ८ मासे ७ रति होते व चाळीम दामाचा रुपया मानला जात असे. औरंगजेबाच्या वेळी ४६५ दामाचा रुपया मानला त्यानंतरच्या काळी एका रुपयाची किंमत ८० व ९० दाम यांच्या दरम्यान म्हणून म्हणून बदलणारी अशी होती. उत्तर हिंदुस्थानात साधारणपणे एका पैशाचे पंचरात दाम मानितात. बोटे बोटे छीस दामांचा आणा मानितात तर काही ठिकाणी हाठ

दामाचा आणा हे प्रमाण आहे - कर्णेभर शिगलेख (सके ११०२)
 याने हा शब्द आहे 'राजा करी तेसे दाम । चाम सही चाली ।'
 - दुर्गा ३६६० [स दम्भ, प्रा दम्भ=मान्याने नाली मी दाम्भ]
 म्द० १ दाम करी काम चिची करी सलाम-मुद्दे गादी पेशाने सध्या
 होतात, हिचमुना म्हीमुदा पेशाने यश कर्ना येते सामासद-
 •चुंयश-जोड-जोडया-वि शृणयपणा कतन पेशानी पैसा
 जाडगारा, कडरीमुक •चोरी-की (ह) पेशाची चोरी याच्या
 उलट चामचोरी=मुठोदोरे चोयें •जड-वि पार हिमतीये, गहाण
 •दुक(वा)ळ-उ पेशाचा, रोकडीचा मुदका •दुप(शो)ट
 दुसा-की व्याजासहित घालेगी मूळ मुदल्याच्या दुप्पट स्वम
 [शाम+दुप्पट=द्विगुणित] •दुपटीचा नियम-उ घनघोने कणवा
 पासुन कोणत्याहि एका वेळी मुदलापेक्षा अधिक व्याजान न पेश्या
 बदल्या दिव घनेसात्राचा नियम, दामाजीयन-उ १ (सकि
 तिक) (पेशा हीच एक व्यक्ति समजणें) पेशा, रोडक. -स
 ३२ ४७ २ पेशाच्या शतकानील एक साधुत्तीचा यमाविषदार
 दामोदर-न १ ऐश्वर्यपत्र महाल, दान्न 'सब दखिले महा
 द्वार । अथ एकीस खनाचें दानोदर ।' -विशु ३३७ २ हबेरी,
 इमारत मरि 'सोळा सहस्र अत पुरे । गगनचुषित दामादरे ।'
 -महिक्या १ ९७ -मि भीमत, धनादप, द्रव्यसपन गभीभीमत
 [दाम=पैसा+त, उतर=पोट] दामोदरपंत-उ (सकेतिक)
 पैसा दामानीपन पदा 'दामोदरपताये टिकाणच नाही' -स
 ३२५५ [दाम+उदर+पत]

दाम-न १ जवें, दोर २ पुराची माट, पुणद्वार [स
 दामर] दामोदर-उ (दाव्याने बायलें आहे उदर, कपरच्यावे
 से) भीकळ [दाम=दावे+उदर=पोट]

दाम, दवाम-अ चिरायु, दीपायु चिरजीव [अर दाम=
 चिरायु अला] •अवकाळ हू-अ नेहमी तुमची कुपा राहो
 •इमनाल हू-अ त्याचें सुदने व वैभव ही चिरायु होयत [अर
 दाम इमनाल] •एरलास हू-अ त्याचा विषयापणा वरुनह
 चिरायु असो -रा १५ २५२ [अर दाम इमनाल] •दरत-
 एकाण एक •दौलत-की भरमराट, वैभव ऐश्वर्य संपन्नता
 [दाम+दौलत=संपत्ति, वैभव] •दौलत हू-त्याचें राज्य चिरायु
 अतो एखाद्याची नेहमी भरमराट होयो [अर दाम दौलत]
 •महदत हू-अ तुमचा प्रताप कायम राहो मुखक हू-
 मुखक हू-अ त्याचे राज्य चिरायु होयो [अर दाम मुखक]
 दामकाठ-उ (नाशिक) अजिण्या किनारीचा एक प्रकार

[का दामन=किनार]

दामगा-उ भातातील एक (जाडीमरडी) जात
 दामट-की (राजा) (आकाशात दग ६० आल्याने पड
 गारी) अचारी काळवन, सापड, मळम (किं पडणे) [दमग]

दामट-गि दमट, ओलसर [दमट, दम=भोलेपणा]
 दामटणे-सकि १ (मनुष्य, जनावर इ० काम) विगळणे,
 त्वरेने, वेगाने घालवयास लावणे, दाखीवाहेर पडायवाग लावणे,
 दापटणे, पादटणे २ खाडकावणे दणकावणे, धमकावणे, सरापटी
 काडणे, साधार काडणे ३ (एखादा जिनस, जनावर इ०) धसके
 पणाने वापरणे, वागविणे, दामगी वडविणे, करणे ४ दुग्ग्याची
 वस्तु बळने वापरणे, उपभागेने [स दम, म दम]

दामटा-उ (प्रां) १ धापून चाफ व बाटोळा केलेला
 पदार्थ उदा० भाकरी, गोवरी इ० २ (गाय, धैल इ० काच्या
 गळपापासुन रोंवणारी) पोली, सात्ना [स दम, म दम]

दामट्टी-भी १ रुदान भाकर २ गोवरी ३ चपरा पैसा,
 रयाया ४ (सामा) शायत चपरा, धापून व बाटोळा केलेला
 पदार्थ [स दम-दाम+गी] (एखाद्याची) दामट्टी घळणे-हश
 होणे पोटाची दामट्टी घळणे-उपासमार, अशक्तता इ०
 कांगुळें पाट तपाटीस जाणे

दामट्टीय-वि १ दामट्टेला, वेगाने साडलेला (पोटा इ०)
 २ तसडीने, निकडीने पिडाळलेला (जासुव इ०) [दामट्टे]

दामणी-भी (बकोदें) शिंयांचा बिंदीसारखा एक दामिना
 -अर्धरात्राच्या अर्धवेळीचे नियम (पारिभाषिक शाब्दाच्या
 व्याख्या) ४ ९ [स दामन, गु दामणी, पा दामन=किनार]

दामणें-उकि (गो) १ दाबणें, वेपणें, घेवणें २ ठोकणें,
 टासणें, मारणें [दन]

दामणें-(प्रां) (जनावर इ०) सुत्र्याची बांधून ठेवणें,
 कापणें [स दामन=दावे, दामन=घवन]

दामनगोर-वि कियोदी, दावा लावणारा, दावेदार (मूळ
 अर्थ वलाचा पदर, काठ घालून ठेवणारा) [का अर दामन=
 किनार+गोर]

दामळां-उ (गो) सुगडा डोंगळा

दामाशाह-दो-की, १ (पूर्वी कोणी दामसाह नावाचा
 व्यापारी होता त्याने आपला युडितकाळ आला असता आपल्या
 सावकारांना दिलेल्या प्रमाणावर घटणी करून) दिवाळखोर,
 पुढत्या कुळाच्या सावकारांना त्याच्या कर्जाच्या मानाने त्या
 कुळाच्या भालमसेतून मिळणारी हिस्सेदारीने वाटणी, हिस्सा २
 बरोबर हिस्सेदारी, प्रमाणशीर वाटणी 'तरी धरणाचे पाण्याने
 ज्याची पाणथळ जमीन भिजेले त्याजपासुन भिमेपेजाची दामा
 शाई बसेल त्याप्रमाणें पैसा देवणे' -शोमागो २ १८ [हि
 दामसाह]

दामिनी-की विस्तृत, बीज [य]

दामी-की कर सारा, कराची आकारणी [हि दामी
 तुल० स दम]

दामुका, दामोका-खा-उ दामळीचें बीं, दामळीच्या भोंवतील दामा 'निराळ तावियाय नाणें। देवों दिचे दामोकाया येसणें। तणें आपुलेनि दातेपणें। मानी डेंगणें बळीतें।' - एसा ५

११९ दामोका-उ पैसा -शर. [दाम]

दामोटी-ळी (व) दामळीचें बीं, दामोका

दामोदर-दाम पदा.

दाय-उ वारसना वादन दावयाची मिल्कत, जिदगी, पितृ धन, (एखाद्या) वारसाचा हिस्सा, वाटा याचि हिंदुधर्माखाळा सुसार अप्रतिनय व संप्रतिवध (दाय) असे दोन प्रकार आहेत 'प्रभु दीनवधु, सुख हा दीन, न होय पात्र का दाय।' - मोहण ८ १११ - मोडउय ६५ [स] सामाशब्द- दायजी,

दायाद-विउ १ वारस, पितृधनात हिस्साचा हक्कदार, वाटकी २ (यावळ ल) अचोचादि अधिकार वाळगणारा जवळचा मातलग, भाळव ' रेव धरून व्हाव्यार दायजी, मित्र, तोयार वगैरे मळळी पुराल विड्याच्या पानातून मुटीत काढीतरी नजरणा वतात '

-मवाप ४४ २५४ [स दायद, म दाईज] दायदु-उ दायद ' नव्हे आमुचा दायदु। जरि भणे तुम्हा भोचि वसु।' -क ४३ [दायद]

०प्राप्त-वि पित्रादिकाचा, दायाच्या वाटणीत मिल्कलेला, आलेला (दास) दासातील एक प्रकार, ०भाग-उ १ वृत्त माणसाच्या जिदगीची वारसवारात वाटणी, विभागणी २ वडिलोपार्जित मिल्कतीतील हिस्सा ३ दायतार व दायकम (वारसाहक) या सवर्णी जीमूतवादन यांनं लिहिलेला व पगल्यात हिंदु कायद्यात प्रमाण असलेला ग्रंथ ०विभाग-उ दायभाग अर्थ १, २ पदा दायद-उ १ वारसदार, वडिलो

पार्जित मिल्कतीचा दाईज २ (ल) पुन, मुल्गा. ' कृपाविजननी हुंही सकल जीव दायद या।' - कका १७ ' त्यावरि देवनदीन दायदाचे सुणोच आठविले।' - मोभीष्म ११ १२६ ३ भाळ

वद, जिदगीचा वाटकी. ' बीं खळ दायद गळा वापी।' दायधिकार-उ समाईक कुडवाच्या मिल्कतींत हिस्सा विभागून माणगाचा अधिकार असलेला पुष्प [दाय+अधि कारी]

दाय-ळी (गो डू) भात वाटण्याची सपाट चमच्या प्रमाणे उथळ टवळयानी पळी [दाय-व] गड दाय असोन दात कित्याक खासात-वारळ मार्गे धोडून अड मार्गानें वा जाता १

दाय-ळी (गो) एक वनस्पतिविशेष, दाय दाय-ळी १ (खा व.) दाळ २ दाळीचें दण [दाळ अप]

दायक-वि १ देणारा (समासत) हक्क-डू ख-मुभ-कयाण-संपति-मंगल-मोक्ष-दायक इ० २ (काव्य) उदार दाता, दानशूर ३ दायद [स]

दायक-वि १ देणारा (समासत) हक्क-डू ख-मुभ-कयाण-संपति-मंगल-मोक्ष-दायक इ० २ (काव्य) उदार दाता, दानशूर ३ दायद [स]

दायक-वि १ देणारा (समासत) हक्क-डू ख-मुभ-कयाण-संपति-मंगल-मोक्ष-दायक इ० २ (काव्य) उदार दाता, दानशूर ३ दायद [स]

दायक-वि १ देणारा (समासत) हक्क-डू ख-मुभ-कयाण-संपति-मंगल-मोक्ष-दायक इ० २ (काव्य) उदार दाता, दानशूर ३ दायद [स]

दायक-वि १ देणारा (समासत) हक्क-डू ख-मुभ-कयाण-संपति-मंगल-मोक्ष-दायक इ० २ (काव्य) उदार दाता, दानशूर ३ दायद [स]

दायक-वि १ देणारा (समासत) हक्क-डू ख-मुभ-कयाण-संपति-मंगल-मोक्ष-दायक इ० २ (काव्य) उदार दाता, दानशूर ३ दायद [स]

दायक-वि १ देणारा (समासत) हक्क-डू ख-मुभ-कयाण-संपति-मंगल-मोक्ष-दायक इ० २ (काव्य) उदार दाता, दानशूर ३ दायद [स]

दायठा-ड. (वें) वरळ, पूर्वसाली भाजलेल्या रावाच्या जागी बीं पेरून राव तयार केलेली जागा -वदलापूर २९४

दायण-न (गो) गासळीची एक जात दायतें-न देणें, देव, पिशाच, भिमारी, नोकरचाकर इ०

काना दासाल दावयाचें वज्र, पैसा इ० [दाय] दायम, दायमा-दाईम दाईमी पहा

दायदौलो-उ (गो) एक वनस्पतिविशेष दायरा-खीण १ एक प्रकारची ठिमरी, खजिरी, डफ २ सुल्लमानाची स्मशानभूमि [अर दाहरा]

दाया-उ मिल्कतीतील हक [स दाय] दाया-उ दाया, पैर [टि]

दायी-वि देणारें समासात उत्तरपणें उपयोग जवें -मुल्ल-दायी इ०. दायक पदा [स दायिन्]

दायी-ळी दाई पहा ' स्नेहें शिथला वल्ल मातेडुनि अधिक काय मुछ दायी।' - मोघाति ७ ५४ [स धानी, म दाई]

दार-न १ दरवाजा, (घर इ० कामाचें) प्रवेश करण्याचा रस्ता, वाट, मार्ग, द्वार (अक्षरश ब ल) २ निष्पयाची, गाहेर जाण्याची वाट, दारें निकाल ३ साउन, रीत [स द्वार

प्रा दुवार, दुआर व दोयार, हिं दुआर, सें द्वार, भी, धुर, लें फोस्, गां दौर, भाज तोर, स्लें द्वेग, लिपु द्येस्, हि दौर-स इ डोअर] (बाग्र) दारचा-वि घरापुढें, परसात लावून बांदविलेला (भाजीपाला, फळे इ०) घरचा दारचें

अल्ल-न परसु बाप इ० कात मुनाम लागवड केलेलें अड पाहरे अड काळें अड कासाड वडणें अड खाजाळ इ० दुसरे भळनाचे प्रकार आहेत दाराकडे जाणें-(ना बायकी)

मोरीवर जाणें दारांत हत्ती धुलत असणें-एखाद्याची धैभव संपन्न स्थिति असणें गजान लक्ष्मी असणें दारां जाणें-उत्सर्ग-लागणें-(बायकी) शोचास, परसाकडे जाणें इ० दारी जाणें-दुसऱ्या घेऊन जाणें, वृत्त मनुष्याच्या आत्म्या समाचार घेण्यास जाणें सामाशब्द-०कस्त-खीन दाराच्या चोऱ्याची बांदी, डुगु

[दार+कूत] ०कस्त-ळी भाद्रपद महिन्यात मोरीप्रीत्यर्थ दाराच्या बाबुवर काढतात त्या आहळीपैरी प्रत्येक ०कार-उ

द्वारापाळ, द्वाररक्षक दौवारिक ' मनी, पुणेदित सेनापति, दुव राणा दारकाढ ' -पच १० ०कुस्-न दाराचें दुस्रें ०कौड-उ १ आपले पैसे याव म्हणून धनकार्ने कणकोट,

त्याच्या वुडवीयात दावपाहोर व्यवहार वळणवळण करण्यावाकत कलेली आडवाडी, प्रतिवप २ (व) बुधवणा, बोंडमारा [दार+कौडें] ०कौडी-ळी (महाल) दारलावणी, अडवळा,

आडवाडी ' मुणोळकाचा मंडी। केवि कीणे दारचेंदी।' -आए ५१५ [दार+कौडें] ०खंडे-न मिठाण इ०च्या बावाव

५१५ [दार+कौडें] ०खंडे-न मिठाण इ०च्या बावाव

५१५ [दार+कौडें] ०खंडे-न मिठाण इ०च्या बावाव

५१५ [दार+कौडें] ०खंडे-न मिठाण इ०च्या बावाव

५१५ [दार+कौडें] ०खंडे-न मिठाण इ०च्या बावाव

देवलेले द्वार, मार्ग [दार+खंड] • दवळणे-न (वी) रम
समारंभात नवरानवरी घरात शिरतांना क्रिया त्यांना घाववितात व
माणे गातात तो प्रकार • धरणे-णी-नशी रमविधीतील नवऱ्या
मुलाच्या घणिणीने करावयाचा एक शिडाचार ह्याला अनुसरून
वर ल्हास निघतेवेळी, त्याची वहीण दारात उभी राहून त्याजवळ
' तुला हाईल ती मुली माझ्या मुलास दिली पाहिजे ' असे
माणे मागत [दार+धरणे] • फळणी-फळी-शी १ (अक्षरशः)
घरात कोणी रद्दावयास न उरल्याने घर बंद करण्याची क्रिया,
दाराला झुलूप लागणे, घर ओसाड पडणे (ल) २ दिवाळे वाजणे,
सत्यानास, निर्वादा हाणे ' मागच्या दुष्काळात कित्येकांच्या दार
फळवा झाल्या ' [दार+फळणी बंद करणे] • वंद-उ (ना)
दरवाजावरील मातीचा गल्पा पुढे आलेला भाग • भाजी-ची
माठ ही पालेभाजी • धि-दार-कित दिरोदार [हि] • वंद-
उ उवरण, वस • घटा-ठा-चंटा-ठा, दारिघटा-उ १
उवरण, उगळवाजवळची, उगळपाखालची जमीन ' राहुनि
दागिबघात हाका मारी घुराणि राजाला ' - ' त्रियाळ चरित्र
२ दारावरचा भागा, कपाळपती ३ किंग, गाव ६० काचा दरवाजा,
वस ' वी मोक्षगडाचा दारवाडा. उपडळा तो । ' - ' ह्द ५९
' तैसा दारवाडा उघडीला. सैन्यसमुद्र लोटला । ' - ' उपा ११२४
म्हू • सोन्याचे दारवेडे होटील आणि कपाळास लागतील
• घटा(ठे)कार-वडेकर-नि १ द्वारपाल द्वारदक्ष ' आपण
आला दारवेडेकार । ' - ' उपा ८६२ दारवाजारे दार प्रतिदेविले । '
- ' पच १२६ २ (छ) उवरते सिजविणारा, (एखाद्याच्या
घरी) खेपा घालणारा - शर • वड-उ (महाउ) दरवाजा
' सोनैनि कीजेति दारवड शिशाक । ' - ' शिशु ७६५ ' दार+वड=
प्रत्यय] • चाली-नि (गो) देवडीवाला, द्वारपाल [स द्वार
पाल, प्रा दारवाल] • घोडा-वरात - वीगीत ६० • शीक-
न (राजा) पदार्थ ६० ठेवण्याकरिता दाराच्या चौकीवर वस
विलेली फळी उतरला • शीग-शी (कु) दिवा ठेवता यावा
म्हणून दारकमास ठेकेलेली खुंगी, शिळा ६० • सका- (महाउ)
दरवाजाची कड वाज्र ' खेवडे दोन्ही दारसका दान्दी धोररी धर्तून
एक धीचरण घेजे प्यावरी ठेविति । ' - ' पूनवासर [द्वार+वाखा]
दार-उ भार्या, पत्नी, बायको, दार [स] • ग्रहण-न
विवाह रम • परिग्रह-उ विवाह रम
दार-नि ऐपतदार श्रीमंत याच्या उलट नादार, गरीब
[फा दार] • नादार-नि ऐपतदार-नौर ऐपतदार श्रीमंत-
गरीब ' यावरि दार-नादार पाहून धनें सें ' धावे ' - ' पया
५० [द्वार+नादार=गरीब] • याधी-शी ऐपतदारकडील
छिछ्छे वगैरे त्यादींनी दारवाकी असेल त ह्मू करून सरकारांत
दतील ' - ' समारो १ १०१

दार- (एखादी वस्तु) ' धारण करणारा, वाळणारा, नेणारा
६० अर्थाचा फारशी भाषेतील प्रत्यय सामान्यत हिंदी भाषेतून
मराठीत आलेल्या शब्दास हा प्रत्यय जोडून सामासिक शब्द
बनतात घेते - जमादार, फौजदार, बोबदार, भालदार, चौकी
दार, रंगदार, गोल्दार, अणीदार, जोरदार ६० [फा दार]
दारचिना-उ दारशिणा, एक प्रकारचे दंतमजण, दातवण
[स दत्तण]
दारठा, दाह्या-उ (व) दरवाजा, दार, उवरण दारवडा
पहा
दारण-शी (खी) दरवाजा, दरवाजाची चौकट
दार(ठ)णा-उ कफवातामुळे वेंस देण्याची आगा कठिण
होऊन खाजत व ती ह्मू होऊन त्या ठिकाणी वें, मेगा पडतात
तो विकार - योर २ ४२८ उदरी, चाई [स दाह्या]
दारन-न ३ भाग कावेन, ६ भाग हायड्रोजन, १ भाग
ऑक्सिजन याच्या रासायनिक मिश्रणाने होणारे ज्वालाभासी द्रव्य
(इ) ऑसिटोन दारिन पहा - सेंपू २
दारभ्य-उभ (बुकीने ह्द) पासून - ख १९० (ससृष्ट
मशील अकारान्त पुढिगी व नपुसकलिगी नामाना लावावयाचा
पयमीच्या एकवचनाचा त् प्रत्यय व आरम्भ=आरभ करून (उदा
दिनात+आरम्भ=दिनादारम्भ) या दोन शब्दांनी हा शब्द बुकीने
बनला आहे अन्मपादून वाचविले जन्मादारभ्य असे म्हणतात
मूळचे जन्मादारभ्य हे ससृष्ट मानले गलेले रूप चुक आहे)
दारमदार-उ १ ठराव करार, करारमदार २ सह, सलोखा
' शासीती कोणेहा प्रकारे विचाड न करावा व होऊ न द्यावा,
दारमदाराने चालावे ' - ' रा १ १९ [फा दार-मदार]
दार(श)शिणा-उ दंतमजण, दारचिना [स दत्तण]
दारहळ-शी एक नोकरी शब्दहळ पहा
दार-नी बायको, पत्नी, भार्या ' जब्दा होय दारा
हण । न विचारिता आत्मकारण । वेंचिती प्राण स्त्रीगे । '
- ' एप्रव १३ २४ [स] • सुत-उभ, दारवेरे आणि मुलेमळे
[दार+स सुत=मुल्ला] दारवणा-शी १ पत्नी मिळावी अशी
ह्मजा २ (स्वतःच्या) बायकोवरील प्रेम [दार+स ईपण=
ह्मजा]
दाराटी-शी (महाउ) दरोगा ' इदिये घेवी विवयाची
दाराटी । ' - ' आप ५०८
दागाढ्य-न ह्दवण दाढये - शर [स दाढये]
दाहिम-न गरीबी, मिथेनता, दरीदीपणा ' दारिमित्रा
वसनी दरीरी । माझ्याच त् माझुनि सौख्य मारी । ' - ' अन्वोक्ति
५ वे पुस्तक [स]

द रिन—न (वाप) (६) अँसिटोन दारन पद्दा -झावो
(अ) १०८

दारिल—न २ भाग कार्बन, ३ भाग हायड्रोजन, १ भाग
ऑक्जिन वाच्या रासायनिक मिश्रणानें होणारा मूलक (रेडिकल)
(ई) अँसेटिल, -सेपू २

दारिखटा-ठा—उ दारवाजा, दार, उतरटा दारखटा-ठा पद्दा
दारा—खी (व तिरस्कारानें) खी, धायसो 'दारी पडाली
म्हणून वाचली ' [हिं दारी=खी गुलाम (स दारापासून)]

दारु—न लाकूड, वाण ' जवळी तुविका दारु तेसा तरगे । '

-मुरायुद्ध ३४ [सं तुल तरु, दु झे दोर, मी दोर गों
निव, इ द्री, लिपु देवां] • चिनी-खी. दारुचिनी • यंत्र
दारुकायंत्र-न लाकूडी बाहुली ' जेमें चेत्रे सुनाधीन । दारु
धन । ' -शा १ ८१ • रूप-वि लाकडाचा, लाकडासारखा ' म्दणे

सर्तरीं दारुलप । दारुम यें कित्त्वकप । ' -बामन-मुद्रविदर्पण १७

• हळद-खी एक औषधी काष्ठविशेष हो बेल हिमालय, अफ
गाणिस्तान यात होते तसेच आसाम आणि पूर्वबंगालपासून
तेजासीमच्या प्रदेशातहि ह्या बेली आढळतात हिचें लाकूड
हळदीप्रमाणें विवळणा रगाचें असतें त्यापासून रसाजन नावाचें
औषध तयार करतात -बुग ४ १९ दारुहृदीच्या मुलया
पासून पिबळा रंग काढतात -झाको(द) ७६ [दारु+हळद, स
दारुहृदि, हिं दारुहळदी]

दारुण—वि १ घोर, भयंकर (युद्ध इ०) ' शैव मोनले सनद ।
शेईल युद्ध दारुण । ' -एल्लव ५ ३७ २ कठोर, मर्मभेदी, रागाचें
(भाषण) ३ क्रूर, हिंस्र, रानवट (मनुष्य) ४ जालीम, जबरदस्त,
कडक, (सामा) भयंकर, कठिण, दु मद् ' आलें तुज जवळि
मरण । यम गाजिल्लि दारुण । ' [स] • नक्षत्र-न मूल, आम्हेंपा,
आर्द्रा व ज्येष्ठा या नक्षत्रांपैर्मीं प्रत्येक

दारुणा—उ दारुणा पद्दा

दारुस्ती—खी (ऊ) वस्तु ठेवण्यासाठीं दारुच्या चौकटी
वर बसविलेली फाटी, फडताल, उतरला दारुशीक

दारु—खी गवक, सोरा व नोलसा यापें निवक्षित प्रमाणात
फलेलें मिश्रण, बास्त-द हें ज्वालाप्रादी असण स्फोटकदि आहे
दारु बडुकी, फगकडा, सुगु इ०कात ठसतात हिच्या स्फोटक
पणाचा शोध इ स १३१३ म यें लागला [फा दारु] • चा
इझा-उ दारु हातात घेऊन लोकाच्या अंगावर पेटवून फेकण्या
कडिता-बाळालेल, केलेला गोळा • चा वाण-उ (ना) एक
शस्त्रविशेष. याच्या एक मोठी व पोक्क मूठ अमन तीत दारु भर
लेली असते पुढे सरवारीसारखें तीक्ष्ण पातें असतें मुळीतील दारु
पेटविल्याने पतें सारखें ह्मणें व आसपासचे लोक कापचे जातात
-नागपूर म्युथियम सामासद- • काम-१ १ आतसबाजी,

अग्निबीडा २ आतसबाजीची सामग्री, दारु आत घालून बनविलेले
नळे, बद्दज्योती, वाण इ० वस्तु [दारु+काम] • खाना-उ.
१ दारुचें कोठार २ दारु काण्याचा कारखाना ३ दारुकाम,
आतसबाजी ' दारुखाना मुळला रानी नऊ वाजतांनी । ' -गाथो
७८ [दारु+फा दारु+वर] • गोळा-उ युद्धात उपयोगी पडणारें
दारु, तोफेचे गोळे इ० सामान

दारु—खी १ मद्य, एक प्रकारचें मादक पेय. २ औषध
[फा दारु] (वाप) • ठासणें-रगडून, गदागट, ढसढस दारु पिणें.
• पिकविणें-पिण्याची दारु तयार करणें • चें फूल-न कडक,
निमळ, गाळलेली दारु सामाशब्द- • कळाली-खी १ दारु
गाळणें २ दारु गाळण्यावद्दला कर आवकारी अर्थ १, २
पद्दा [दारु+कळाली] • खाना-उ दारुचा पिठा, गुत्ता [दारु+
फा खाना] दारुहृद-पा-वि दारुवाज, अतिशय दारु पिणारा
[दारु] • फुलसर-उ फुलचैरी (पादेचरी) येथील फिरयाकडील
मद्य, शराय, गाळलेली दारु ' फिरगी गोर व किराताय जरीइ
यास दारुफुलसरा नेहमी पाहिजे . ' -बाइसमा २ ३००
• बाज, खोर-वि खूपदार पिणारा, मद्यी, दारुच्या [दारु+
बाज, खोर प्रत्यय]

दारें—न १ पाटाचें पाणी आत नेण्याकरिता वाण, मळा
इ० काच्या कुण्यास पाडलेलें दार, छिद्र, मागें २ पाट इ० काचें
पाणी बाहेर, दुसरीकडे नेण्याकरिता, सोडण्याकरिता त्याच्या
बाधास ठेवलेले दार, छिद्र ३ मदीचें अग्निसार ४ शौचकुपाचें
मागील दार ५ दखान्यातील दिंडी ६ (सामा) बाहेर जाण्याचा
लहानसा मागें, द्वार, तोंड [दार] • ररी, दारांढळा-वि
विकास, वागाइताय पाणी देण्याकरिता (कुण्याचें, पाटाचें) दारें
उपडणारा व वेद काणारा [दारें+करणें]

दारोगा—उ १ दारोगा (सवे अर्धी) पद्दा २ दारोग्याचें काम,
देखरेख ठेवण्याचा अधिकार [फा दारुवा, व दारोगा=पोलीस
अधिकारी] दारोगागः, दारोगी-खी दारोग्याचें काम, आधि
पत्य ' नजीरखानास तोफखान्याची दारोगी सांगावी ' -रा ६
४८३ [दारोगा] दारामेगिरी-खी दारोगेगिरी पद्दा [दारोगा]

दारोटा-ठा—उ दारवठा पद्दा

दारुर्थ—न १ दृढता, बळकटपणा, कठिणपणा २ घनता,
(इ) इन्सिटी ३ खचीरपणा, फेकपणा, निवक्षता, स्थंथ [स दृढ]

दारुम्ल, दारुम्ल—न (रसा) १ लाकडाच्या निमळ ऊर्ध्व
पान्तापासून तयार केलेलें अम्ल, (इ) अँसेटिक् अँसिट [स
दारु+लाकूड+अम्ल]

दार्शनिक—उ दर्शनशास्त्र -वि दर्शनपियक, दर्शना
संबधी [स]

दार्ष्टिक—वि १ दृष्टतास एव असा, दृष्टत, उपमा इ० काचा विषयमूत, दृष्टत देजन स्पष्ट केल्या २ दृष्टतोपयोगी, दृष्टतात योग्ययास योग्य (कल्पना, अलंकार इ०) ३ दृष्टत, उपमा इ० का संवर्षीचा [स दृष्टत]

दाल—उ एक किंवा दोन बोटे रुंदीचा नक्षीदार विणलेला सुती किंवा रेशमी काठ, विनार, दालर, फीत, मगजी यात वर्षी जरदि असते 'दाल सुती मग खुमार'—वेद १० १७३ [का दोमाल]

दाल—खी चामड्याचा कमरपटा, रुद्र पट्टा [का दागमाल]
दाल—उ (गो) एक प्रकारचे फूल [पो दालिया]

दालचिनी—खी एका ग्राह्याची सुनविलेली औषधी साज दिचीं झाडे पश्चिम व दक्षिण हिंदुस्थान, तेनासरीम व सिलोन या प्रदेशात होतात हीं झाडे तीन वर्षांचीं दालीं म्हणून त्यांची साल काढून उन्हात वाळवितात तीच दालचिनी होय शाहान्या सुवर्णाचे व फळाचे तेल काढितात त्याचा दाग्याचे व औषधात उपयोग करितात दालचिनी मसाल्यासहि घालतात [स दाक्षिणी, हिं दालचिनी, व दाक्षिणी, का दाक्षिणी]

दालक्या—खीम वुरीची व हारम्याची डाळ आणि मास यापासून तयार केलेले एक प्रकारचे सावरे—गृह्य २ ५० [दाली, डाळ]

दालक—न (बों) मासे धरण्याचा धडा व्यवसाय [स जाल, का दोमाल]

दालदी—उ (बों) कोडी, दयावंदी, नवाणी अशी जात हे बहुधा मुसलमान असतात 'देवगड येथील दालदी व गावीत कसरी भडारी आहेत—समारो २ १९६—वि दालदाखणी, मासे धरण्याच्या उपयोगाची (कोडी मत्स्या इ०) [दालद] म्ह० भट्टास तारवें दालदास गोरेवें—मल्ल्याच माणसाने भलत्याच धदा करणे मुर्खपणा होय

दाल(ला)न—न घर वाडा इ० कातील एलसारखा लाव असा कित्येक खणाचा प्रदेश मोठी खोली, दिवाणखाना समा मध्य, सापा, (इ) हॉल [का दालान]

दालन—न उसाच्या चरनाचे वरचे तकट—दार

दागी—खी १ ज्यात लवचक अठकवितात तो कमरपट्टा, पडदळे २ (ल) दुसऱ्यास आज्ञान करण्याकरिता धारण करा वयाचे विव्हट शिपायाचे एक विव्हट (किं वापणे धरणे) धन्यावर दागी धरून क्रिया सोदून आला चालून—१. एषो २११ [दाल] दाली वाधणे—१ (एखाद्यास) विनम्रतास अभिमानाने राज करणे 'बायोनिया पुण्यावर नवर बाप्ती दाली' दिव्वाद वरून म्हणतो निजाम अर्थी १. एषो २११ २ जहागीर वी ३ (गरिबाने) कनिष्ठ्या कमरास पडलासह लवचक

दापणे हा एक प्रकारचा सन्मान मानला जात असे ०. बंद—वि १ दाटीला तलवार लटकावून रुज्ज झालेला २ दाटी हे आम्हा-नसुचक विव्हट धारण केलेला [दाली-का बंद, प्रत्यय]

दाळें—न मवळाच्या त्रिंवा एकत्र जोडलेल्या दोन नौब तींच्या दोन नगाऱ्यापैकीं प्रत्येक

दाळें—न (गा) पारडें, टोपलें [दाल]

दादला—उ (काव्य) दादला, नवरा, पति 'दादला सेजे नावडे निजे जगवोडीचे चाळे।'—गुणा २९६, [दादल] म्ह० (व) दादूधाहुन दादा देवाने दिला—जेव्हा मुलगा नवऱ्या-पेझाहि आपल्यावर जास्त सत्ता गाजवितो तेव्हा आई मुलास उद्देष्टून म्हणते (नवऱ्यावर ताण)

दाद—उ १ जगल, अरण्य, वन २ पेटलेले दान, वणवा दावानल [स] दादाभि, दावानल—ल—उ अरण्य जखीत सुटलेला अग्नि, वणवा 'तृण नाहीं तथे पडिला दादाभि। जाय तो विज्ञेनि आपसया।'—गुण ३४९४ [स दाव-मग्नि, जगल=विस्तार]

दाव—न १ (राजा) फणसाचा ढेंठ, ढेंठ सख्याताचक-लव्हास जोडून समासात उपयोग जसे—दुदाव=दोन परासांनी युक्त ढेंठ, तिरदाव=तीन फणस लागलेला ढेंठ २ (गो) अडवाच्या पानाचा ढेंठ ३ (गो) वेळ ४ (गो) बारीक सुळी दावे पहा [स दामन]

दावक(रु)ल—न (गो) पत्रा

दावचक्र—न वैद्य किंवा राणिके म्हणून वाट्यास वाहून फिरणारे राली दांत असेल (विद्याच्या पाणहादातील) विद्याचे चक्र **दावचें**—अग्नि (गो) लक्षणेने दिसेलें दसविणें, छलन, उदून क्षिणें निळया अगावर पाडलीं फुलें उत्तम दावतात 'दावणें]

दावडा—उ पाणहादावरील गाड्यानी माळ ज्यावरून फिरते ते खोखडी चक

दावण—न—खी अनेक दावीं ज्यास जागोजागी वापलेली आहेत असा (गुंरें दावण्याचा) लांब दोर २ (ल) दाव्यानीं वापलेल्या जनावराची ओळ, राम बैदी गुन्हेगार इ० कावी ओळ, माणसाची ओळ, राम [स दामनी, दामन, प्रा दामन-दावण, सि दामण] ०. देणें—(अनेक चोर भावने इ० कावी) ओळक्या ओळ एराच वळीं दार भागणें, रागेत उभ करून वत्तल करणें 'सार कारावें चोरची एकदाच दावण मिळी तेव्हापासून चोरी नाहींशी झाली'

दावण—खी १ (अरया इ० कांचा वरुळाकार) घोळ, घर केर 'जिना उत्तम हागडे भीमताच्या सग्याची दावण मागले पायरीवर पडली'—इव २६ २ डोंगराची माजू, कड [का दामर] दावण(न)गीर—वि १ वज्राचा पदर धरून

जोडगारा २ (ल.) दावेदार. दामनगीर पहा. 'तुमचा दावन-
गीर होईल.' -जोरा ८३. [फा. दामन-गीर]

दावण(न)मलगी -स्त्री. दणवणानेची दाव. -वाहीकी.

दावणा-वि. १ दर्शनीय; दिवण्यांत बांगला. 'जिल्ह्या
न वचे कव्हा. पर जिंके जो आंगवणा। सायरा हाचि दावणा।
मिरवणा आधी।' -गीता १.११३३. २ दाखविणारा -दार
[दावणे]

दावणी-वि. दावणीचे; दावणीतील (बेल इ०). [दावण]

दावणे-उक्ति. (क०५. अतिट). दारुद्रिणे, दर्शविणे. 'हो
काही, होला हय, घडल्यासि वधीन यांतवन, दावा।' -मोभीष्म
१०.७९. [त दर्शय; प्रा. दाव] दावू निघणे-दिमाखाचे;
घाटमाठाचे दाखविण्यास लागणे. 'स्वादादिष्य कौशल्य दावू
निघाली.'

दावळ-स्त्री. (एखाद्या गोष्टीचे केलेले) ढोंग; बलावणी.
(कि० दाखविणे). [दावणे]

दावल मलीक-उ. १ दावलमलीक नावाचा मुसलमान
अवल्या 'कित्येक दावलमलकाड जाती। कित्येक पीरास
मजती।' -दा १४.७.३२. २ याच्या अनुयायांपैकी एक. तुल०
दावलमज. हे लोक आपले तोंड ओरवडून विद्रुप करितात व विद्रुप
मायून पोटा भरतात. [दावल+मलिक]

दावली मोरस-स्त्री. समुद्रकाठी होणारी एक खाट पाले-
भाजी. ही पोळीसारखी असते. हे भव्याची डाळ घालून ही भाजी
करितात. दिवे राखते, भजी इ० प्रकार करितात. -वयु ४.१८.

दावली-स्त्री. गवत खरपून, तळसून घटण्याचे हत्यार;
छुरे [फा. दाव]

दावली-स्त्री. वासरू इ० बाधावयाचे रद्धाने दावे. [दावे
अल्पत्व]

दावलें-न (गो.) १ पितळेची उघळ पळी, डाव २
गळसरीत मध्यभागी गोदनात तो सोन्याचा, मोत्याचा खोलगट
वाणिना [दावले]

दावा-उ १ द्वेष; वैर; मत्सर. शत्रुत्व 'कळी करि मुनि
मंठी परम उग्र दावा नही।' -केदा २१ 'आमरण पाडवासी
माजा निर्मिन्न चाखिला दावा।' -मोगदा ११५ २ मांडण
मंठा, कज्जा. ३ (एखाद्या बहूव्रीह) मालकी. न्याय्य अग्नि
कार, हर 'हे घर म्यां तुला दिले, याजवर माझा दावा राहिला
गाही.' ४ (बायदा) न्याय मिळविण्याकरिता. हक प्रस्थापित
करण्याकरिता दिवाणी कोर्टात चालविलेला खटवा, कज्जा. फियाद,
(६) प्लेड. ५ दुसऱ्याच्या विरोधासुळे (ए त्या पदावावर)
स्वतः प्रतिपादन करण्याचा व्यापार. 'तो अनीकचे या गावावर

दावा सांगतो.' ६ मागणी. 'राजे आपणें इमान राखून ऐवज
बदा करितील तरी न्यायाचा दावा करणार नाहीं.' -पया ४००.
७ हवा. 'बळकट झालें म्हणजे...दावे दरबडे करावे.' -मराठा
२२. ८ सापचा डंख 'सर्पे वारा वर्षे दावां राखितो.' [अ.
दवावा; यु दावो] (वाप्र) ० उगवणे-घेणे-(एखाद्यानें)
केलेल्या अपकारांचा सुड उगवणे; (एखाद्यानें) केलेल्या अप-
कारांचे उद्दे काढणे. ० गाणे-सांगणे-(एखाद्यावर) सुड उगवि-
ण्याबद्दल धमकी देणे. ० तोडणे-कज्जा मिटविणे; (हजारांभेचीं
मांडणावा) निकाल लावणे. ० धरणे-द्वेष करणे; मत्सरविद्दि वाळ-
णें, डाव, दांत धरणें ० रद्द करणे-फियाद वाढून टाकणे.
० लावणे-१ शत्रुत्व पुकारणे; मांडणे. २ फियाद सुटणे.
० साधणे-१ शत्रुची रीतीनें सुड उगवून घेणे. २ फियाद जिंकणे.
'म्हणे तुक्यानें साधिला दावा। न्याय सांगणा कवणासी।'
उभा दावा-उ खडे पैर; तीव्र शत्रुत्व. म्ह० जावा जावा
आणि उभा दावा. तुस्मान दावा-खडे पैर; हाडपैर. सामान्य-
० दफा-उ. आरडाभोरड करून धमकावणे, दपट्या देणे,
खडसावणे; चरफडाट; दंडेलीचे, उमटपणाचे बोलणे. (कि० बरणे;
मांडणे; कमांशी पडती योजनांना गाणे ह्या धातूचा प्रयोग).
[दावा+दरफडणे] ० द्वेष-उ. मत्सर, वैर, (सामा.) मत्सर; द्वेष-
मुद्दि. (कि० होणे; बरणे) [दावा+द्वेष] ० हेवा-उ मत्सर
व द्वेष. (प्र.) हेवादावा. [दावा+हेवा] दावेकरी-घोर-
दार-वि. १ मत्सर, द्वेष, शत्रुत्व करणारा; वैरी. 'चवू पादशाह्याचे
आपण दावेदार.' -सामासद ४५. 'पति नव्हे हा दावेवरी।
पूर्वी जन्मात सावित्रे।' २ (एखाद्याजवळ आपल्या) हक्काची
मागणी करणारा; हक सांगणारा; इकडून. ३ धनको. ४ पूर्वीच्या
काळीं फियादीचे गावचपांयती पुढे फियाद केली व पंचायतीनें
जर त्याचे मांडण मिटविले नाहीं व त्या फियादीस सरकारात
अरील करण्याची ताकद नववी तर तो सेजाराच्या गादी जाऊन
राही व तेथून स्वतःच्या मांगाने लुडादट करीत असे, तथा प्रमा-
रवा (बहुव्य) [फा दजावा-दार] दावेदार, दावेदारी-
स्त्री १ शत्रुत्व, वैर, द्वेष. २ (एखाद्याविद्दि) हक अगणे, सांगणे
हक्कदारी दावेदावां-वि द्वेष. मत्सर करणारा; वैरी. [दावेदार]
दावेदुस्मन. दावेदुस्मान-उ शत्रु; वैरी, मत्सर, दावा कर-
णारा

दावाळू-न एक प्रकारचे पाडो अर्ध. दावेसूड गडपासारखे
नमुन अनेक मुळरेडचे वनलेले अगणे. हे आर्द्र पाण्याच्या
शोबणीतून, खाचणे-पडीतून लावतात. [दाम=दोस+अर्ध]

दाचिणे-उक्ति. (काव्य) दाखविणे; दाखणे पहा. 'तुम्ही
बद्दले दाचिली रिपुनि गड मल्या दो।' -केदा ६२. [सं. द्य-
दक्षे]

दाये—न गुणव्या गद्यपास अडकून रुद्धस, दावामी
पाचनात तो दोर 'बाध तपाच्या उग्राम दावे।' —साकड १
०४ [स दामन्, प दाड, हिं दाव] दाध्यास दाये असण-
(गाय, म्हेस इ० ची) संतति न विस्तारणे ऐवरी असणे
'त्या गाईची संतति उगीच दाध्यास दायेआहे' 'द व्यासदाये
वेणे—गाय, म्हेस इ०' असाफ झाल्यामुळे किंवा इतर कारणांमुळे
एखाद्यास पोसण्यास दिली असता त्याने तिथे जत (वासत) मात्र
धन्यास देणे (व या अटीवर तिथे दूधचूष इ० काया उपभाग
घेणे) 'ही म्हेस मला पोसना नाही, तू पोस आणि व्याली
असतां मला दाध्यास दावे दे'

दायें—न १ कच्चा फणस, (शाहीवर असलेल्या फणसासव-
धीच हा शब्द योजतात) १ आठवाच्या गांधाला, बदाला मुटू
लेले मुळसड, दाव पडा ० फणस-३ फणसाची एक जात, त्याच्या
मुळाच्या पल्ल्यापल्ल्या फळे येतात

दादा—३ १ पाठक भित्तीला मजदुरी आणि व्यावसायी मधून
मधून तीन जी आडवी किंवा कधीप्रमाणे लहान काडे घिणतात
त्याची प्रत्येक २ छपाये वासे भित्तीवर ज्या आडव्या बाळा
दीवार, तुळईवर देकतात त्या तुळईला आचार म्हणून भित्तीच्या
गर्भात जे खाव रोविथेले असतात त्याची प्रत्येक [हि दादा]

दाशाब्द—उ (ध) जास्वद [का]
 दाशिब्—न बटीक, दासी—द्वार दासल पदा [र दासी
 तिरस्कारार्थ]

दाष्ट, दाष्टिक—वि कठार भाषणाद्विद्वान् दुस्वयस जाच
ण्याचा ज्याचा स्वभाव माह अया (मनुष्य). दाष्ट, दुष्ट, दाष्ट
पदा 'लोकीं बहु दाष्टिक ही ऐसी न मुनेसि कष दे सायु।'—
मोअनु ७.५३ उ० दाष्टस देव धारणा

दास—पु १ हल्ली कामे करयासाठी ठेविलेला चाकर,
नौकर, सेवक, गुलाम. (सामान्यतः) गृहदास, भगवदास, अर्धदास
६० २ गुलाम दासीपुत्र द्विपुत्रे शास्त्रान्वये गुलामाचे पुढील
१५ प्रकार आहेत—गृहजात=दासीपासून, क्रीत=विद्धत घेतलेला,
लब्ध=मिळालेला, बक्षित विषा आदान आलेला, दानापुत्रागत=
बहिराक्षित घालेला, अनकालघृत=कुळाळात विकत घेतलेला,
आहित=एखाद्याने ठेवलेला, कृणदास=कर्मफेडीच्या सोबदला घेत-
लेला युद्धप्राप्त=लढाईत जिंकून घेतलेला, पणोहित=पणजात जिंक-
लेला, तवाद्भूत=स्वयंप्रेरणेने बनलेला, शरण आलेला, प्रव्रज्यादमित=
स्वयमेत्याग करणारा योगी, कृत=काही काळपात्रेती राहिलेला,
भणदास=अनाकर्तित बनलेला, वर्णांत=हरी गुलामाबरोबर लग्न
केलेला आत्मविक्रयी=स्वतः देह विकून घालेला १ दूदाच्या
माषापासून लघावयाचे उषपद ४ नौच्या (शुद्ध) वर्णाचा मनुष्य ५
(विषमचा दास मेवेरही) साधू तः, भगवद्भक्त, देवाचा लघा

सम उदा० शिवरास, विष्णुदास, रामदास 'मऊ मेणाहनि
आम्ही विष्णुदास। कठिन वज्रास भेदू ऐसे।' - तुगा २१००.
६ (साकेति) समये रामदास 'दास डोंगी राहता।' ७
रानटी, अमस्तुत. अनायेमाणुस [स] ० पणाची शिक्षा-
ली (कायरा) गन्तमजूचीया कैदेची शिक्षा (६) पीनल्
सिंहटण्ड दासःनुदास-५ चाकटाचा चार, दासाचा दास.
गुलामाचा गुलाम पत्र ह्वात विनित बण्णारोने, मन्त्रणाणे
बोल्याराने आपला अत्यंत हलका दर्जा दर्शविण्यासाठी स्वतः
लावून घ्यावयाचे उपपद [दास+अनुदास]

दास, दासी—३. दक्षिणहिन्दुस्थानतील एक विशिष्ट भिक्षु
वरी, हा विष्णूचा उपासक असतो [दाम]
दास्य-दे—वि दाहक. नाशकारक. वधदायक 'बोलवृत्तिये

यद्गुणि विषयः । दिसनी अमिषरिम दासः ।'-हा ११ ४१३ [स
दृ] ०५०-न १ दादृपणा २ ददृपणा. ३ सेवाधर्म, दास्य
नामस्य-३ १ दासी २ कणवीण -विष

दास(सि)हं—न गुगम, दासी, बटीक 'अग्रा प्राकृत्याही
 राया। आर्गी पक्ष जे धनजया। तै बाष्पिह्दिकी कया। समान होय।'—
 हा १८ १४०३ [स दासी, दासेर]

दासी—श्री १ सेविका, चाकरी करणारी स्त्री, बंदीक, मुलाम,
स्त्रीदास २ दूदाची स्त्री, कुटुंबीय ३ रखेरी, नाटकशाळा, राख
'मल्हाराबाची दासी बोलली दिनभर बसा डेव्यात।'—ऐरो
१२४ [स] • पुत्र-उ १ दासीपासून, रखेलीपासून झालेला
मुलगा, कडू सतति अनौरस मुलगा २ वेदयापुत्र 'दासीमुला
माही वितयाचा टबा'—तुगा ८६१ [दासी+पुत्र] • योग-
उ अनौरस स्त्रीशी गमन अपवित्रगमन, वेदयागमन 'सूदस्त्रीसी
सग। नित्य अन्ने दासीयोग।'—गुच २८११ [दासी+न
योग=मिलाफ, लुछणे]

दास्त—श्री बरदास्त, काठजीयुर्वक रक्षण; निगा, शुभपा
 (कि० वरणे, राखणे, ठेवणे) 'जपमाजी दास्त रुझरात न होय,
 म्हणून बकापुरी पाटपिले आहेत' -ख १ २६३० [फा दास्त]
 दास्तन—श्री गोष्ट, बया, भनवर [फा]

दास्तान—ये १ धान्य इ० सम्प्रविषयाची किया, साठवृद्ध
 'जित्म फरोस्त करणे, जर किमतीस फारच अजमाने तोदा येऊ
 खजल्यास दास्तान करून देणें'—रा १२ ११३ २ धान्य इ०
 काचा साग गद्या, विधि 'सरारारचें दास्तानापर्यंत कृतं गोळे काय
 कर्म्यास येतील ह चावयाची आज्ञा हारो पाहिजे'—ख १२
 ६२४ 'या घरात पयास खडीचें दास्तान आहे' ३ धान्य इ०
 काचें कोठार कोठी 'नस्त नाणें व गालेंचें दास्तान वैरा जितस'
 —निवगुप्त १५ 'दारुगेळा, लोधा वगैरे चिद्राकार राहिल
 सरतु दास्तानी जाह तो आमचे बुडवास चावा म्हणोन अजें'
 —नादका १ ५८ ४ (बदरावरील) मालाची वसरा गोदास

जहाजावरील कोटी, माल भरण्याची जागा. ५ (सामा.) जेथे धान्य इ० साठवितात ते स्थळ, भोंडे. ६ जहाजावरील माल, ओखें. ७ निगा; वरदास्त; काळजीपूर्वक रक्षण. (कि० लावणें; ठेवणें). दास्त पहा. ८ गाठोडे. -नया २८२. [फा. दास्तरे.] •दास्तर-वि. १ कोटीवरील मुख्य अंमलदार; कोठारी. २ धान्य इ० कांचा सांठा ज्याच्याजवळ आहे असा संपन (मनुष्य). [दास्तान+फा. दार प्रत्यय] •महाल-उ. रात्र, कोटी इ०कांचा महाल. -शिदि ४३८.

दास्ताना—उ. काठी खेळताना हातावर मार वरुं नये म्हणून मनगडापासून कोपरापर्यंत वांधावयाचा न्यामड्याचा पट्टा. पूर्वी हा पट्टा खोखंडी असे परंतु तरकारीऐवजी काठ्यांचा उपयोग होऊ लागल्यामुळे न्यामड्याचा पट्टा, प्रचारात आला. -संख्या ६५. (सं.) अंगुलिनाण. -राख्य ? [फा. दास्तन.]

दास्य—न. सेवाचारी; नोकरी; गुलामगिरी; चाकरी; दास-पणा. 'दास्य करी दासांचे। जे न साहे तयांचे।' -तुगा ७२६. [सं.] दास्यक-वि. सेवा करणारा; सेवक 'नेणती सोय गुह-दास्यता।' -तुघ ३, १०. [दास्य+सं. प्रत्यय व=करणारा] दास्यपत्य-न. दास्य या शब्दावद्दल चुकनें लढ झालेला शब्द. 'गुहदास्यत्व करितो अनुदिन।' [दास्य] दास्यभक्ति-ओ. वषासनामार्गातील नव्वत भक्तिरूप साधनाचे सयानामक सातवें अंग. [दास्य+भक्ति]

दासी—उ. १ बहुपत्यातील एक भेद. २ (ल.) मिलेज्ज, हल्लट मनुष्य. दासरी पहा. [सं. दास; का. दासरी]

दास्यन—ओ. (प्र) जास्वन जास्वन पहा. [जास्वन अप.]

दाह—उ. १ जाळण्याची, जळण्याची क्रिया; दहन, जाळणे 'अग्निदाहो न संश्वे।' -शा १.१४६. 'प्रेताचा दाहवेल्या अग्नि मग न्दान येऊ.' २ रोगजन्य शारीरिक उष्णता; तप्तता; ताप, तलपटी, जळजळ. 'ज्वरानें आज भारी दाह होतो.' 'दाह धाव्या म्हणजे मगसात चिन्हा मगस्याच्या खज्जूर विशेष चेतना होऊन हातपायांना आचकें देतात.' -बालरोगचिकित्सा १४. ३ दीप्ति व जग मय प्राशन करण्यानें होणारा, उष्णता उत्पन्न करणारा रोग. हा सात प्रकारचा आहे. यानें रफ प्रदूषित होतें, अंग तापवें, व्हान लागतें, होळे लाल होतात, अंगावर विस्तव पसरल्यासारखें पाटवें -योर १.७१४. ४ (ल.) संताप. ५ आग, सडका दाहा असे अशुद्ध रूपदि प्रचारात आहे. [सं.] •जाळ-उ. उन्हाच्या सड्या मुळे प्रचरेतुनें होणारा (शारीराचा) दाह, जळजळ, आग [सं. दाह+म. जाल]

दाहरु—उ. [कान्य.] अग्नि, विस्त्रव, पावक -वि १ जाळ-पात; दहन करणारा. २ (स्वा.) जाळणावा; (इं.) कॉस्टिक [सं.] •पाळादा-उ. एक तीन अल्कली; (इं.) कॉस्टिक पोटपाश.

दाह्या पांडव्या कांडया अमतात. हा हाताला वु बुळीत लागतो. [दाहक+(रसा.)पालाश=(इं.) पोटपाश] •सिंदु-उ. (रसा.) सिंधुचा (सोडयाचा) दाह करणारा एक संयोग. (इं.) कॉस्टिक सोडा. [दाहक+(रसा.) सिंधु]

दाहट-वि. १ धीट; धाडसी. २ बघळ; तल्लट; तल्लटीत; [घट्ट] रुढ अति सोंबळा तो ओंबळ्या खाय दाहट पायने निघून जाय.

दाहणें—उक्ति. (कान्य.) जाळणें. [दाह]

दाहन—न भाजणें; जाळणें. [सं. दहन यांचे प्रयोजक रूप]

दाहनी—ओ. (रसा.) भाजण्याचा चमचा. (इं.) डिफ्लेम-टिंग्स् स्क्व.

दाहचा प्रह—उ. १ (ल.) नेहमीं चास देणारा, छाट मनुष्य. २ जावयाला घट्टेनें म्हणतात. आकाशांत नऊ प्रह निरनिराळ्या राशींत मरतात पण जाणई कन्यारूप राशीत असून चास देतो यावरून 'आमातो दशमो प्रहः'

दाहा—उ. (प्र.) दाह दाह पहा. [दाह अप.]

दाहा—वि. दहा. १० संख्या. (वाप्र.) द-दाहांचा हात-उ. दहा जगाचे, एकडुटीनें असलेल्या अनसमूहाचे हात; संघाणीचा शेतक वाकन्यार. म्ह० दहाचा हात दुष्मनावरहि पडें नये=संघातकी ही इतकी आघाट असते की प्रत्यक्ष सगुला सुद्धा तिला टोड देण्याचा प्रसंग येऊं नये. दाहांजण-पुनव. गावातील बंधवरेपरा-पण इकरा. दाहां दिशा-जीवक. १ दशदिशा. २ (ल.) सर्व जग. दाहांदिशा मोकळ्या असणें -जगांत कोठेहि आहकाही मरणें; सर्वत्र स्वतंत्रता असणें. 'या जगांत एकाच गोष्टीची जरूरी. ती प्राप्त करून घेण्यासाठीं दाही दिशा मोकळ्या आहेत.' -मयंकर दिव्य.

दाहाट-वि. धीट. दाहट पहा.

दाहिजा—उ. १ दहा जगांची, विशेयतः दहा विधांची देखी, समूह. २ (सामा.) कुटुंबात गांवात कुळांच्या सत्तेसाठीं नवलेख्य चोराच्या ताच्यातील जमोनीचा भेद; सावैजिनिक जमोन. ३ दहा माणसांचे कुटुंब; मोठे कुटुंब. [दाहा]

दाहित—वि. जाळलेले; जाडून काढलेले; दहर. [सं. दह]

दाही—ओ. (विस्त्र. प्र.) दाही. दाही पहा [दाही अप.]

दाही—अ कोणत्याहि रहस्य पहांनीं गुणताना योजावयाचा शब्द. जेनं -चारदाही पाटील, सातगदी सत्तर. [दाहा]

दाहीदुगई—ओ. दाहीदुगई पहा.

दाहोत्रा, दाहोत्रा—उ. १ दमाल दगोळडा दहा हा व्याजाचा दर. २ केडी, जाळ ६० जितून विकताना दर दोसमामें दहा जितून वर देण्याचा विधीचा प्रकार. [म. ददा+मं. उत्तर=अधिक, वर]

दाह्य—वि १ पेट पेटारे, ज्वालाप्रादी २ जाळपयास योग्य, शस्य, ज्वलनीय [सं]

दाह्या—उ (ना, पादा) जिच्यासाठी ल जाणेत कलेली लहान, खोरी

दाळ—स्त्री १ डाळ, दिवळ धान्य भरून, फोळकटे काढून तयार करितात ती २ डाळकण, खुरी ३ दाळीचे वरण [म दल] (वाय) • गळणें-शिजणें-विकणें- (खाद्याच्या) ल्याड्या, वाव, वयट, दावपेच इ० फळप होणे, भरभराटीस येणे, काम साधणे, लाग लागणे सामान्यतः अकरणरूपी शोजि तात (गुण्याने) दाळ नासणें-व्यर्थ राऊन गमाविणें-१ (मूल, वायको इ० कारी) निरुपयोगी आळशी बनणे, २ उमट, येतुनेतखोर बनणे. आपल्या पोळीवर दाळ ओढणें-सुत घाच फायदा करून घेणे, स्कारी, आपलपोटें घनणे. सामान्यतः • फण-खुरी-उकी दाळीचे कण, घूर • गणु-वि १ डाळभात गड करणारा २ (ल) गेलखड, लज्जितजन, मूर्ख 'रजोगुणाचा पडला पडप। अयतारिचिं नेणता स्वरूपः डाळगणु हा वस्ता भूप। अवघे हासती विनोरी।' -दावि २५४ [दाळ=अन+घ, गणु=लागण्याचा आवाज] • गोटा-उ डाळीतील न भरला गेलेला सवष दाणा, गोटा [दाळ+गोटा] • पिडिया-वि अतिवय सौम्य स्वभावाचा, गरीब (मनुष्य) [राठ+पीठ] • पीठ-चोटी-नकी साधे जेवण, (पाटला अवयव असलेली) भाजीमाकर [कि० देणे, चालविणे, मिळविणे] • भाजी-की डाळ घालून केलेली भाजी • भोपळा-उ भोपळा घालून केलेले डाळीचे वरण, भागडी, डाळ घालून केलेली भोपळाची भाजी म्ह० दाळरोटी सब वात खोटी • वागे-न वागी घालून केलेले डाळीचे वरण

दाळ-उ (गो) एकावर एक लावून, रचून ठेवलेल्या वस्तूचा समुदाय, चळत डाळणें पहा दाळयें-सकि (गो) (वस्तु इ०) एकावर एक रचून ठेवणे, डाळणें परात आगल्यानंतर सर्व भारे मिठीला देऊन दाटून ठेव [गो दाळ=चळत]

दाळकाड-उ (वायवी) लुग्या लुगड्याचा फाडून काढ लेला तुकडा [स तल, दल-ल+खड]

दाळघा-उ (ना) डाळें पहा

दाळसाड-स्त्री (व) देळसाड, हयगय 'आमची जशी दाळसाड करू नको'

दाळि३, दाळिवपाक, दाळि३री, दाळीम-दाळिव इ० पहा (देशावर दाळि३च्या ऐवजी दाळिव शब्द अधिक प्रचारात आहे) [स दाडिम]

दाळी-स्त्री (गो) दाडवी केलेली लहान दोपरी परडी शरी, डाळें पहा

दाळी-स्त्री, (गो) एक प्रकारचा दागिना

दाळक-न (गो) एका प्रकारची मासळी

दाळें-न डाळें पहा

दाक्षणी, दाक्षणा-स्त्री (तंजा) मुसलमानी निवाहित गिया दन कोले करण्याकरिता वापरतात ते द्रव्यजन, दंतवण, दाक्षिणा, दाक्षिणा पहा 'तुकांतील संकेत वन्यापणीं शमणा लावणें नाही' -म रे सि १००० तजावर

दाक्षायणी-स्त्री दक्षाची मर गी, पावेंती [म]

दाक्षिणात्य-वि दक्षिणेकडचा (रहिवासी), दक्ष्यनचा, दक्षिणी, दक्षणी [सं]

दाक्षिण्य-न १ सळपणा, चाखपणा २ दुपारी, दक्षत, ३ हावडी, चारुय [सं दक्षिण]

दिग-वि (संक्षेप) तोंचा दिमत पहा

दिऊ-उ दिवत 'दिव दिवनि जन्मले। पाडव हे।' -भा ११ १६८ [स दिवष, देवा दिभ]

दिग्, दिग्-स्त्री. १ दिशा २ मर्यादा ३ दहा सळयचा वाचक शब्द (समासात) दिग्पाल, दिग्मेद, दिक्साधन [सं]

• अंत-उ १ (दिगत) दरय क्षितिज २ पृथ्वीचा शेवट, तिचा सीमातपदेश, अदिम टोंक दिग्मर्ती जाणें-सर्व पृथ्वीवर पसरणे, कोहोंकडे फैलावणे (कीर्ति, सुवास, इ०) 'या राजाची कीर्ति रिमंती गेली' • अंतर-न (दिगडर) लावचा, परचा देश-दिशा, दरेद 'दिगतरावरून माल आला' अंतर-किंवि पृथ्वीच्या अगरीं शेवटाच्या सीमेपर्यंत, दिगती (कीर्ति इ० पर लो) (ये अंतर हा शब्द अत याअधी सुकोने थोडिला आहे)

• अक्षर-वि (दिगवर) १ दिशा हेच वक्षर नेसलेला-म्हणजे नागवा, नम २ महादेव ३ कृतात्रेव ४ परमहंस सन्यासी ५ या नावाचा जैन धर्मातील एक पय • अंदा-न (दिग्दा) सुवें तारे किंवा इतर मद्र ह क्षितिजाच्या ज्या बिंदूत जगपतात किंवा माळज्यात तो बिंदू आणि क्षितिजावरील पृथ किंवा पश्चिम बिंदू यांमज्ये जो कस होतो तो (इ) को-अंशिमय • कंड-उ (दिग्दा) दिग्दावरून, ददा टोंडाचा) रावण • गज-उ (दिग्गन) १ पृथ्वीच्या अष्ट दिशांत असणाऱ्या व तीस आपल्या दोक्यावर उचलून घरणारा एक एक हत्ती ऐरावत, पुंडरीक नामन, कुंडुद अंजन, पुण्यवत सार्वभौम, प्रतीक अशीं त्याचीं नावे आहे 'पृथ्वी दल मंडील म्हणौनि। दिग्गज ठेविले दडपण।' -सादि १३ ४ २५ २ (ल) कुंदर व थिण्याड माणूस ३ जाडा पडेत, वडाविद्वान् ४ (वेदें) अवाडव्य, राक्षसी, दाढगा माणूस • चद्र-न सर्व जय, अखिल विष दिग्गुर्वर्ती तेज न माये। • वृदीन-प्रदोशन-न १ किंचित निदेश, सूचना, दर्शन, दिशा दाखविणे

२ स्वरूप, पद्धति इन्वी स्थूल कल्पना आधून देखे, सामान्य माहिती ० दाह-पु द्वितीयावरील साररेषणा, तावडा प्रकाश ० पाल-पु दिशेचा स्वामी हे दहा दिशां देहा आहेत-ईश, अग्नि, यम, निरंति, वरुण, वायु, सोम, ईशान, अनंत व ब्रह्मा ० व्यंघन-न १ (जाडु) एक नारवदीचा प्रसार दिशा भारण्याचा जादूगार करीत अमलेखा देखावा २ (तनसाळ) सध्या, जप ६० कर्मांत कराव याचा एक विधि ० भ्रम-भ्रमण-पुन पृथ्वीवर गोटेंहि भटवणें, दिशोदिशां फिरणें, दिशाभूल ० भ्रांत-वि हलवलेला, दिशा चुक लेला, अज्ञात प्रदेशात फिरणारा ० मंडल-न दिशाचक ० लय-पु दिशा पदा ० विजय-पु १ दशदिशा, सवें जण जिंकणें (सिन्धु घलानें किंवा चिंचन) २ (उप) अशिष्ट, बेताल कृत्य, घेरेपणाची आडवाडपणाची प्रवृत्ति, आकसताळ, दगा, बड ० त्या पोरांने दिग्विजय माडला ० विजयी-वि पृथ्वी जिंकणारा, जगज्जेता, कलाञ्च वीर १ (उप) म्यसनी, बरपैनी, दुराचारी, अर्वाच्य ० शापी-वि सर्वेन्यापी. सर्वप्रसिद्ध, जागतिव

दिक्, दिक्ष-झी १ काळजी, कटा, भीड 'येथे दिक् कोटें आहे' १ राज्य बुडतें ही काळजी कोटें आहे ' -ख १० ५३४३ २ अडचणा 'दिशे बहुत वाढले आहेत, काहीं दिक् राहिली नाही, तर शिंदे यास जरच बसे असा मन्सवा योजिला आहे -ख १० ५३४४ -वि १ क्षीण, नेजार, दन्तेला, आजारी 'ह्याणीने दिक् झाले आहेत' -ख १० ५२७३ २ ज्वर, विटलेला 'अतर्पणीन नचाव बहुत दिक् ब विचा रात' -रा ५ १६० ३ खप्पा, नाखूप 'वयनींर्चा मरी खर्चांची वेड पडल्यामुळे दिक् आहे' -ख ११ ६००९ ४ धक्क, चविता [अर दिक्] ० हरकत-झी अडचळा 'हे करून दिले ह्यामती कोणी दिक् हरकत करणें नितयत नाहीं' -रा २ ५०२

दिक्कत दिक्कतखोर-दिक्कत, दिक्कतखोर पदा दिक्कत, दिक्कत-झी १ सुदम वाप, शक्ती, अडचण, हरकत, आक्षेप 'इमन दोनी दौलतीत (निजामाच्या व पैश्याच्या) पाय घालतात यात दिक्कत नाही' -ख १० ६८३४ २ कडू करण्यात काकू अडचण, हरकत 'जन्मला प्राणी मरणार ह्या विषयी दिक्कत काय' ३ तंगी, टनाई 'पाण्याचे दिक्कतीने आणि उण्याकाळ भारी म्हणून आळो माणसें मरण पावली' -दिसरा ० ८७ [अर दिक्कत] ० तखोर-वि १ आढवेवे घेणारा, फाटि कोडणारा, हेकेखोर, सवायी, शकखोर, अडचणी काळ गारा मनुष्य २ नामारलें जाण्याजोगें (माणें), दिक्कत जवें २ पदा मला 'दूर जायाचें आहे दिक्कतखोर रुपया देऊ नका' ० हरकत-झी अडचळा ६० दिक्कती-वि दिक्कतखोर पदा

दिक्कत-वि (ना) आजारी, अवस्थाला खिळलेला दिक्क पदा

दिपाऊ-वि १ बाहेरून सुरेस, चांगला दिसणारा (माल, माणूस इ०) २ पोपाखी, खरी ताकद नसणारा [दिसणें हिं]

दिगमर-किवि १ तयेंच, आणखी, जास्त, पुढें, दिवाय, मल्लें, उलटें, नतर २ अन्य, इतर 'मध्ये कोण्ही जो दिगमर करील त्यास तेंवी वक्त' -रा १ ४८ ३ भल्लें 'वाद वनैल गाडर याचें चोळणें व नजर पहिली राहिली नाही' जबाब दिगमर, सवाल दिगमर वक्त रागले ' -ख ७ ३५७४ ४ उलट, विरुद्ध 'तरी हे भाऊझडील सरजामी गावाचा बदोबस्त करितील आपणाकडून येविशीं दिगमर जावताल नसावा' -ख ११ ५६५४ ५ इनाम, सरजामी खडशास लावतात याच्या उलट घाल्ला 'दाहा गाव दिगमर आहेत पाव खालसा आहेत' [का दिगमर-इतर] ० नंगम-न जादा अथवा त्रिकोळ फेरिस्त, सामान्य खातें ० वाद-वि १ अवातर 'दिगवादे चौकी बाद हाहाचें अरीव तीनचें मेल' -इम ११९ २ (कायदा) जमी नीचा मालक म्हणून सरराकारगदी असलेले एका इतमाचें नाव रद करून त्या ठिकाणीं दुसऱ्याचें नोंदणें -कैड रेव्हेंन्यू कोड ० मजगून-अ शिवाय, इतरा, ताजा मन्कर पत्रातील दर कलमाच्या प्रारंभी लिहितात

दिगरजान-वि जीवध पटथ, जानी (प्र) जिगरजान पहा [का निगर+जान्]

दिगी-झी (गो) आगापसाहीं लावलेला टेकू

दिग्रत-घळ नेतर -थार [का दिगर]

दिग्रडा-वि उभट, उच, दीपें 'दिग्रडा ना खुजटा' -ज्ञा ११ २७७ [स दीपें प्रा दिग्र]

दिउळें-झी (महातु) मन्हीसारलें एक शब्द 'विचा राचेनि दिपेळें खोचावा सत्तासतु' -भाए २४४

दिउनिर्णय यंत्र-अ ज्याच्याद्वारे दिशा ओळखतां यतात असे यंत्र, नाविक कपास (इ) मॅरिनस कॉपस [स]

दिठा-पु १ द्रव्य पाहणारा (माणूस) 'आपणचें द्रव्य न करिता असे पैदा. आता जालाचि दिठा. का करावा.' -अमृ ७ २१६ २ (ल) आत्मा [स द्रव्य प्रा दिठा] ० खणें-अकि दृष्टावणें लू खणून नासणें [दिठा]

दिटी दिटि(टी)वा-झी १ (काव्य) दृष्टि पाहणें, नजर तुसा उजु दिटिवा पडे' -सिधु ११४ मग सभने दिटीसेने। घालितसे' -झा १ १६७ २ दृषादृष्टि 'तुमचे या दिटिव्याचिचे नेले। सासिलने प्रयत्नेचे मळे।' -माझा १४ ३ द्योन, देखावा (कि० घालणें) [म दृष्टि प्रा दिटि] ० असणें-(व) ऐकण्यात असणें (ब) छिळीं असणें असाहि एक पयाय आहे ० खणें-अकि याहणें -थार दिटें-वि पाहिणें, दिसलेले अनुभूत 'तैसे आपणचें नाही दिटे।' -ज्ञा ५ ११०

विठोणा—पु (प्रा) तीळ, [हिं दिठोणा=तोडावरचा तीळ, स दष्टि+मण]

दिड—न १ कापडाचा गट्टा, वस्ता (हा साधारणतः लावट वापरलेला असतो) २ नागपंचमीच्या दिवशीचे पुरण घालून केलेले पकवान, गाठोडे ३ नवव्यामुलावडील मडळीस केलेला ओहोर (पाठवणीच्या दिवशीचा) ४ शुद्ध पामर, बोलणे इ० अजोताचा आडवालावडाचा तुकडा ५ (सामा) लावडाचा टोकळा, ओंढा ६ खान, खुट ७ (विणकाम) चातीच्या (स्पिडल) मध्यभागी, रद्दगवरील दोरी, पटा अन्कविण्यास केलेली जागा हे सुतास अगर कापडास, चिकट पदार्थ लावून चातीच्या मध्य भागी एक गुंडाळीसारखे केलेले असते ८ (गो) बेलीचे काळे [का दिड]

दिड—खी रद्दगन दार दिडी पढा

दिडका-ता—नि १ एक आणि अर्धा मिळून झालेले दीड पट (नाप इ०) 'रागापुरी चोतपेशा संगमेश्वरी चोर दिक्का आहे' २ एक तुकडा सवष व दुसरा अर्ध्या रीत्या असणारी (पासोडी) याच्या उलट झालोडी ही दुसरी रीत्या सारख्या वरीच्या दोन फर्दीची असते 'नारायणगावी पासोड्या दिडक्या असतात' ३ दीडपटरी वडीचे (बल) 'हे धोतर दिडके करून पायर' [दीड]

दिडकी—खी १ एक पैसा, दीड हुगाणी नाणे २ उज छणीचा एक प्रकार, दिडाचा पाडा, दिडके [दीड]

दिडके—न १ दीड अथवा याचा कोणताहि एकेरी गुणा कार, दिडाचा पाडा २ (गुळाची अडत) हमाळास दीड मणा मागे काढी एक दराविक हमाजी देतात त्यापेक्षा जास्त माल भरला तर त्याबद्दल दीडपट हमाजी वाची लागते ती [दीड]

दिडदाडी—खी मधल्या काट्यापासून एक भाग आखूड आणि एक लांब अशी जी तागडीची दाडी ती [दीड+दाडी]

दिडदुमता—नि दिडका

दिडवळ—न (वि) देवनाळ, एक प्रकारचे बोरुत्सारखे झाड [का दिडळ]

दिडा—पु हे एक रानमाड आहे याच्या दोन जाती असून ज्या झाडाच्या काट्या लच न होता जमीनीचरोबर असतात त्यास दिडी म्हणतात व ज्याच्या काट्या उब जातात त्यास दिडा म्हणतात दिड्याची काठी सोळा हात लांब असते—वसु ४ २२ याची काठी गरम करून आपटली असता स्फोट होऊन आवाज होतो [का दिड]

दिडी, दिडीकाडी, दिडे, दिडोत्रा—दिवी इ० पहा

दिडी—खी १ मोठ्या सारखे केलेली ल्हानशी झाप दार बाज [का दिडि] •दरवाजा—पु दिडी असणारा मोठा दरवाजा हा मोठ्या बांधणीचा असतो

दिडी—खी १ ल्हान तवोरी, एक बाय, बीणा 'हातीं टाळ दिडी मुखीं नाम गाणे।'—तुगा ३४७ २ मिरवणुकी मधील निशाणावर हनुमान इ० काचे काढलेले चित्र, आकृति किंवा ते निशाण ३ (दव, प्रथ इ०ची) मिरवणूक, भवनी मेळा, छवीना (कि० काढणे, मिरविणे, निघणे चालणे, फिरणे) ४ मराठी काव्यातील एक वृत्त [का दिडि] •गाण—पु १ दिडी वाद्य वाजवून भिन्ना माणगाटा. 'वासुदेव दिडीगाण। प्रसाद मापू आले जाण।'—लळित २ दिडी या वाद्यावर म्हणावयाचे गाणे •पताका—खीअव १ वाद्य वंगरे २ यावरून (समुच्चयायी) मूर्तीची मिरवणूक (मडळी, पताका, दिड्या, झाना मिळून), पताका, मुद्ग इ० घडून मूर्तीच्या अथवा देवळाच्या भोंवतारी प्रदक्षिणा घालणाऱ्या लोकांची मिरवणूक (कि० काढणे, मिरवणे, निघणे, चालणे, फिरणे) 'दिडीपताका बहुवत्। विठ्ठल नामें होतसे घोष।'—सवि ९ १७ [दिडी+पताका]

दिडी—खी एव आणि अर्धा, दीडपट [दीड] •काडी-चाडी—खी पेरणीच्या बळी दिलेले धान्य पीक आल्यानंतर दीड पटीने पेरण्याचा कपार किंवा अशा करारावर दिलेले कर •घाट-घडा सट—खी (शुल्लरी, वसुलीमध्ये) एकवृत्तीया सट दिडे-शब्द दिडक्याम पे दिडाने गुणताता जोनेल्ला वाचू उदा० दहा दिडे पयरा दिडोतरा-त्रा-पु दसदा दार केकडा दीड प्रमाणे व्याजाचा दर

दिदि—खी देत्याची आई, अदिति देवाची आई याच्या उलट [स]

दिदवान—पु पदोत्तरी [फा दीदवान]

दिदार—पु खेहरा—वि देखणा [फा दीदाइ] विदारू—वि देखणा पण नदान, बरून दिसावयास छुदर परतू पोळळ, टाकाळ, निघवयोगी (कापड, वस्तू, जनावर इ०) [फा]

दिघणे—सकि (काव्य) दणे 'धर्म म्हणे उद्योगी जो दिघळा तोचि मद्र महिबर हो।'—मोनीष १ १९ [स दा]

दिघन—न एक औषध रसायन

दिन—पुन दिवस [स] •कर—पु सूर्य 'काय दिनकर। नोंवडणों कला खरा।'—तुगा ११०६ [स दिन+कर] •चर्या—कृत्य—खीन १ रोजचा क्रम, राहणी नित्याची राहणी, खर्च, प्रत्येक दिवशी करावयाचे काम, कार्यक्रम २ कपा तरी दिवस घालविणे, पोट मरये ३ रोजनिशी, डायरी इ० [दिन+चर्या] •निर्वाड—पु दिनचर्या अर्थ ० पढा [दिन+निवाड] •मणि—णी—पु सूर्य दिनपति दिनरा 'भीमकी उल्हास कमळिणी। वृष्ण दिनमणी देखिल्या।'—एरव ५ ३० [दिन+मणि] •मर्पादा—खी १ सूर्योदयापासून सूर्य स्तापयंतचा काळ २ काळमर्यादा

३ सूर्यास्त सायंकाळ [दिन+मर्यादा] •मान-न १ दिन मर्यादा अर्थ १ पहा दिनावधि, एक दिवसाचा काळ, दिवसाची लाठी 'माचळला दिन'। मोकाम गीर नदीवर झाला। -ऐपो ८१ २ परिस्थिति, काळवळ 'रोजगाराने चार पैसे मिळतील असे दिनमान राहिले नाही' [दिन+मान] •रजनी-किंवि दिवसा आणि रात्री, रात्रदिवस, एकसारखे, सतत [दिन+रजनी] •वृद्धि-की दोहों सूर्योदयास एक तिथि भोगायाजोगी जी तिथीची वृद्धि ती, चंद्र व सूर्य यामध्ये बारा अशाचे अंतर पहा वयास एक संपूर्ण दिवसापेक्षा अधिक काळ लागल्यास दुसऱ्या दिवशी सूर्योदयीं सीच तिथि असते अशा वेळी दुसऱ्या दिवसास दिनवृद्धि झाली असे म्हणतात [दिन+वृद्धि] •शुद्धि-की बागला मुद्दत, कोणतादि अशुभ अथवा हुर्योग नसणे [दिन+शुद्धि] •क्षय-उ सूर्योदयानंतर लागून द्वितीयसूर्योदयाचे पूर्वी संपणारी तिथि, सूर्योदयास एक तिथि असता दुसरा सूर्योदय होण्यापूर्वीच चंद्र व सूर्य यामध्ये बारा अशापेक्षा अधिक अंतर पडल्यास तिसरी तिथी लागते व मधलीचा लोप होतो तेव्हा म्हणतात [दिन+क्षय] दिनात-उ सध्याकाळ, दिवसाचा घोर [दिन+अंत] दिनावधि-धी-की १ एक दिवसाचा काल २ दिवगाई, आज उद्याची चालकल, विलव, उशीर [दिन+अवधि] दिने देवडे-किंवि रोजव्यारोज, एकसारखे, रोज नवीन 'दिने देवडे, चौली लुगडे तिळभर नाही चुका'। पर नदार्थे गोकुळ नादे जणु दुसरी दारका। -पला ८१

दिनवाशी-वि (गो) गरीय, दरिद्रि विनचास-उ (गो) गरीवी, दारिद्र्य. [स दिन+वास]

दिनार-उ एक जुने नाणें हें बादीनें, सतत निंबा दहा त्राम वजनाचे असे तसेच सोन्याचेहि असे याची किंमत साधारणत पाच रुपये 'तेथे तेहि देवा दिनारि सोनऱ्के देखिले।' -पच १ ४६ [स दीनार, ग्री दीनारियस]

दिन्हणें-वि (काय) वेणें दीन्हणें पहा

दि(त्री)परक-उ १ दिवा २ (सगीत) एक राग [स]

दिपडे-वि तेजस्वी, सतेज 'माळुक एपडे दिपडे ठिकडे जिकड ठिकडे असकारा।' -पला ४ १० [स दीप्+चमकणे]

दिपणें, दिपावणें-अकि १ अतिशय प्रकाशामुळे, तेजा मुळे दृष्टि स्थिर न राहणें चक्र होणें, अथेरी येणें २ अपूर्व किंवा अस्मृत गोष्ट पाहिल्यामुळे चकित्वाणें ३ ज्या तऱ्हेने किंवा प्रकाशानें दिसत अवेत ते नाहीतें शक्यामुळे अपत्त यणें [स दीप् दीपण]

दिपत, दिपवत, दिशगत-की १ दवापुडें सुपवास लावून ठेवलेला दिवा साजरात तेव्हात (कि० लावणें, घरणें) २ (वाई) गाय, म्हंस प्रथम व्याली म्हणजे तिच्या दुधापासून केलेल्या

सुपाचा दिवा देवापुडें लावणें याप्रमाणें दिवा लावून होईपर्यंत त्या जनावराच्या दुभत्याचा उपभोग घेत नाहीत [दीपवात]

दिपवत्कार-वि उजेड करणारा 'दिव्या दिव्या दिपत्कार'-मसाप २ २३३ [सं दीप्]

दिपरछा-खी. (गो) दिव्याची राग, दीपमाला [दीप+आराधना]

दिपया-उ (कों) सारा दिवस दगाची अंधारी असताना मज्जेच भोव वेळ दगामधून येणारे सूर्याचे किरण, पडणारे ऊन. [स दीप्+प्रकाशणें]

दिपवाळी, दिपावळी-की दिवाळी पहा [दीप] •चा पाहया-ची प्रतिपदा-उ कार्तिक शुद्ध प्रतिपदा, दिपवाळीतील मुख्य दिवस, वार्षिक वर्षाभर •थे ओवाळणें-न. दिपवाळीत पहिल्यानें ओवाळून घेण्याचा हक्क, मान (हा खोताचा एक मान असे)

दिपाचा कवडा-उ (ल) २४ अशाक किंवा कुटुंबातील नाचतां माणूस, केवळ नावाला धनी असा मनुष्य [दीप+कवडा=सावली]

दिपु(पो)ष्ट, दिपुष्टेल-न दिवा निवडल्यानंतर राहिलेले तेल [दीप+उठें]

दिपु(पो)शाण-की विशाविलेल्या दिव्याच्या पातीपासून सुटणारी घाण [दिपु+घाण]

दिवंखुरी-रें, दिमखुरी-रें-वि (गो) ल्हान मुलांचे राणें [दिवी+खुर]

दिंयो-मी-की १ (गो) गुढेचे मोहन वसणें २ शुद्ध्या.

दिमक, दीमक-उ वाळवी, कसर [स वल्मीक, वर्मीक, हिं दीमक, फा १]

दिमत, दिमतदार-चार-दिम्मत ३० पहा

दिमाख-उ मगहरी, तोरा, डौल, यणें, भपका 'देखीचा दिमाख शिकोनिया दावी दिन्याऐसी केवी मारगोटी।' -जुगा ३८५१ [अर दिमाख] •चोहूट्टा-वि (ना) गर्बित, अट

मन्य •दार-वि १ पडेल, डौली, मगहूर २ (ल) अतिशय सुरेख डोलदार [फा]

दिम्मत-उ १ निम्मा हवाला, वाळजी, निव्वत, फार मार व्यवस्था तावा 'कोशालदार वदर मुवई दिमत ईंद्रज' -बाडसमा २१ याचे दिमती करणें -रा १५ ६७९ २

तेनात सेपा ३ स्वाधीन, ताव्यात असलेली सैन्याची तुकडी [अर दिम्मत] •दार-वि तावा, सत्ता, व्यवस्था ठेवणारा

•चार-वि ताव्यात असलेला, हुकमत वागणारा -किंवि ज्याच्या दिवशीत वस्तु मनुष्ये दिलेली असतात त्याच्या नावावर (केलेली यादी ३०) दिम्मती-वि ताव्यातील; दिमतीत असलेला.

दिव—३ दिवस 'आम्ही यतुले दिया याची मातुहि नणों।'—शा ६४२८ [स दिन]

दिर(रि)ग, दिरिगाई—३जी उशीर, विलव, रंगाळणी, लावण 'उजूर व दिला केलिया मुलाहिजा होणार नाही'—रा १५२२२ [फा दिरग]

दिग्गदासी—जी अडचण, विपत्ति गिरिवदारी पहा [फा गिरिवदारी शब्दावरून-मोल.]

दिर(रि)म—३ १ दोन आणे विंमतीचे बादीचे नाणे 'सर कारचा दामदिरम तफावत न करणे'—रा २० ३०२ २ चवली भार 'दरोज अर्धा दिरिम हिरडा व अर्धा दिरिम सेदेगेण मिळून घावें'—अधप ११६१ [फा दिरम]

दिरसाल—वि पाठविले, पाठवले [अर. द-इसाल]

लि-लू—३न हृदय, अंत करण, मन [फा दिल्] (वाय)

० फांकणे-फांकटणे—अवस्थ होणे, वचन होणे, गोंधळून जाणे इहं दिलेमे बंगा हो कायवटमें गणा=अंत करण शुद्ध, पवित्र असल्यास पवित्र गंगा आपणाजवळ असल्याप्रमाणेच होय सामाश=० आरामी—जी आनंद, सुखाली, मनाचा सतोष प्राप्तून 'तुम्ही आपली सुखालखबर लिहून दिल् आरामी करीत जाणें'—रा २२ ६५ ० कुल-वि हिस्सुसल्ला कधी, श्रमी, लज्जित 'दिलकुल बसले जिकडिल तिकडे समुख एकदि येईना'—पला ८५ दिह्लला—किवि मनाप्रमाणे, यथास्थित 'तुम्ही व राव पदप्रधान खातजमेने दिल्हा तदारूक अमलात आणावा'—दिमरा १७ [फा दिल्हा] ० खुलास-सा-३ शुद्धभाव, मनाचा मोकळेपणा समाधान 'दिर्खुलखाने जाव दिहा नाहीं'—सभासद ३९ [अर खिलाम्=शुद्धता] ० खुदाई—जी १ आनंद, सतोष तृप्ति चित्ताची प्रसन्नता २ हकार समेति, इच्छा, आपसुखी पसती [फा खुदाई] ० गर्मी—जी प्रेम, प्रीति रोम 'दिरुगर्मी करून कुशल वर्तमान पुसिले'—पदमव ७८ [फा गर्मी] ० गिरी—वि दुःख, खेद खिन्नता, वदिली ० गीर—वि दुःखी, कधी निवृत्त असतुय गाजलेला ० जम(मा)ई—जी खातरजमा चित्तपुद्धता, मनाची मिळणी, मैत्री 'भाऊची मार्फत मझादजी शिन्दची लिखमाई के'—पदमव ७७ ० जमयीत—जी समाधान, खातरजमा, नि सदेहता, नि म्हायता 'तर मोदीही दिलखमोयीतीने आपले कदीम दिहा जान यावयाचे केले पाहिजे'—रा ३ ९१ [अर जमीयत]

० जाई—जी सात्वत, समाधान 'तुम्ही आमचे वर्यें याची तपासवी व दिलोई करावी'—रा २२ २५ [फा दिलोई]

० जाजगी—जी चित्तसतोष, अंत-करण आनंदविषे, मन प्रगल्भ करणे 'आपली रीतुशी कळमी करून दिल्याजगी करीत असेले पादिज'—रा १० १६५ ० जाज—वि नवीन, ताजे प्रेम अम

णार, नूतन प्रेमसंपादन केलेला, प्रेमाची नव्वाळी व भर असलेला ० दस(पस)र—न स्मृतिपट, आठवणींचे हृदयरूपी सचयस्थान

० दर्या—नि उदारधी, गभीर (मन) 'दिल्पाक दिलदर्याइलाही मेहवान खान'—अप ३०७ [फा] ० दार—वि उदार, मन

मिळाऊ, सहृदय, मोठ्या मनाचा [फा] ० दारी—जी १ उदारता, धीटपणा, खवीरपणा, सहृदयता, धीर २ उत्तेजन, खातरजमा 'सचणीचा वळन आहे तक्वा-दिल्दारी पाठविणें'—रा १६ ३३ 'मानले लोक तमाम याची दिल्दारी करून'—बाइशाख १ ११६ ० दिलासा—३ धैर्य, उत्तेजन, भरवसा, उत्साह आश्वासन (कि० दर्जे) 'दिलदिलासा देतें मी सजया फाव

मुख मानी'—पला ४ १२ ० देही—जी उत्कृष्टता 'किंदेक सुदार कामकायाविषयी दिलदेही करीत माहींत'—रा ५ १५७ [फा दिल् दिही] ० न(नि)शीन—वि १ पसत २ अक्षय, श्रुत 'अजराह यगानगत दिर्निशीन जालें तें कळमी केले असे'—पया ४६३ [फा दिर्निशीन] ० पारु—वि पवित्र, शुद्ध अंत करणाचा, कपटरहित, सरळ निष्ठाप—अप ३०७ ० पाकी—खी—जी अंत-करणाची शुद्धता, सत्यता, निःशालक्षता, निष्कपटता 'आम्ही दिलपाकीने मशाकत करून'—इम ११ ० म(स-घ)र—३ प्रियकर, दमित, वचन 'सुदरा म्हणे दिलमरा रावभावीरा हावून मदी योला जी'—होला १६९ 'आगे सारे रोम वरावा, दिलभर पळगी अवावा'—सला १ ४९—किवि मनाची तृप्ति शईपर्यंत ० भर(र)वसा—भरोसा—३ धीर खातरी, उत्तेजन ० भरी—जी समाधान, लाभार्थ, उत्तेजन 'तमाम रयतेची दिग्भरी करून लावणी होय तें करणे'—रा १ ३४९ ० सपाई—सापरी—जी मनाची मिहाळखता, नि शक्ता 'तुम्ही दिख्यानीचा फर्मान उभयतार्फी बादशहापासून संपादन केला'—ग्रामय ३२ ० हघाट—वि अवस्थ, अस्त मनाचा, मनमगध्य विवचना असलेला ० हघाली—जी मनाची अवस्थता, विवचना, काळजी

दिलहाया—३ (वाय) ताऊस या वायाचा मोर कानिस्तान म्हणून हे वाय यनेतें तारा, पडद व त्याची मिळवणी सर्व ताऊस वायाप्रमाणे हे गजने वाजवितात हे वाय अलीकडील मुमोर २५ बरोडिल आह

दिलखर—न १ (कों) मासे पकडायचे जाळे, याचा पर १००११२५ फूट अगुतो २ दिलावर पहा

दिल्याण—जी (तळा) पणगी 'ठाणवीर दिल्याण देतात' [दिवेभल=वय]

दिलापर—नि धीर दूर भावनी—पदमव ८५ दिला घरी, दिलदिलाघरा—जी धैर्य भास आत्मविश्वास, सगळी, शांतवन आभावन

दिलासा—५ आश्वासन दिलदिलासा पहा 'दिलासा करून बराबर घेऊन जाणे'—सभामन १४ 'तुम्ही कुळाचा दिलासा करून कीर्त अवादानी करून सुखरूप राहणे'—नाडवावा २ ४२ २ हतु अये मनाती ३ इ-३

दिल्ली—वि जानी, त्रिवाभावाने (दोस्ती) 'दोन उम्मे मनुष्य दिली दोस्ती लाहोर करावयास रवाना करीत आहे।'—पत्र ६५ [का दिस्]

दिलेर—वि धाडसी, दूर, धोड [का दिलेर] दिलेरी—की शौर्य, धाडस धैर्य [का दिलेरी] दिलेरीरस्तुमी—की धैर्य शौर्य, माहत्त्व, धोडपणा 'शावीस तुमच्या हिमतीची व दिलेरी रस्तुमी'—पवाव १४=

दिलोजान—न अत करण मन
दिल्ली—की एक शहर, हिंदुस्थानची राजधानी '०'चा सोदा दिल्लीकर-घाला-५ पणईत चार अस्सल भामटा 'गुरगानी जोडा-५ साध्या प्रहारणा मारवाडी जोडा 'झिमावाली सन्हेचा जोडा-५ वर जरीये नदीकाम केलेला मारवाडी जोडा 'दूरघाजा-५ १ उत्तरदिशेकडे असलेला दर वाजा त्रिवावेस २ शोमेच्या दालच्या कमानदार झाडाचा एक प्रकार

दिवई—की आपाडी अमावास्याचा दीपोत्सव. [दिवा]
दिवई—भी (कों) ल्हान मारळ घणारी माडाची एक जात [स द्विप-२२ बाहून, घेवतून आलेली जात?]

दिवखुरे—अकि (गो) गुडघ्यानें चालणे, रागणे [दिवी= गुडघा]

दिवचे—अकि (गो) पणे [स दा]

दिवज—न (गो) मातीच्या दिव्याची पचारीत दूर लोक जेन्त्या दिवशी हीत तळवात घातून, प्रज्वलित करून दवडायची वनी प्रदग्नि घालतात [दिवा]

दिवटा—५ १ (कों) माडी मगाल माडा पटविल्या कड्या, पोत 'मग माचेचा तो दिवटा।'—हा १८ २५८ 'माय कोंने दिवग माविया। तिदी लकी उज्ज कला।'—नव १८ ४० २ मगालनी—की ३ (ल) कुडबग पाळीमा लाव पारा माणुम ४ भविष्य सांगणारा निरोरी जानी [दिवा]
दिवटाळें—न वि टेलण्याची पडारी दिवटी—की १ ल्हान मगाल २ मारळाची कवरी परा पाटीच्या गेवाग वणतून हीत तेगन निजविलेल्या किच्या पटून कलेला दिलाल ३ गोपटी लोहाची गोपट्याचे वडी लावावयाची ल्हान मगाल (माडाच्या कवरीनील) [दिवा]
दिवटी—आहार-सलाम-५ मण्यकाळी वण-कवयाच्या वडी राते लागी मेवधानी केल्याचा रामगन, प्रणिपट [निगी+गोहार मगन] 'गुदली-भी पेरकानीत

मगालीचा मान 'दिवी गुदलीची जहागीर।'—ऐपे ४३

दि टव्या—५ १ मगालजी २ (ल) कुडकली मनुष्य

दिवट्या घाघ, दिवटें—नय चित्ता

दिवट(ठा)ण—न घरातील दिवा टेलण्याची जागा, लोक टाची समई [स दीप+स्थान]

दिवड—नय आधेले मोठ्या पण निरुपद्रवी, पाण्यात राह पाण्या सापाची एव जात, निर्बिष जलचर सर्प 'नागसर वाज विला दिवडापाशी। जयापरी।'—सिस ८ १८० [स द्विप १]

दिवताल—नाल—नाली दिवलाणी—की (व) पणती, दिवा टेलण्याची लाकडी पांगी [स दीप+तार]

दिवली—की १ लाव दाडपाची रोखडी पणती, दिवलाणे, ल्हान दिवा, पणती २ तेल अथवा तूप काढण्याचे टाडीचे भांडे [दिवा]

दिवशीं—की (गा) तादळाच्या कप्याचे फळे एक पत्रात [वा दास]

दिवस—५ १ एका सूर्योदयापासून दुसऱ्या सूर्योदयापर्यंतचा काळ २ सूर्योदयापासून सूर्यास्तापर्यंतचा काळ ३ एका दिवसात काम पळण्याचा दराविक काळ ४ राजाच्या उलट, प्रकारास काळ, उजेडाचा काळ ५ (ल) सूर्य ६ श्वाची उत्तर किंवा ७ (ल) नशीव, सरीचा काळ 'त्याचे दिवस फिरते' ८ (ल) आनुष्य 'त्याचे दिवस घाटे राहिले' ९ (वायवी) गभरपण, गरोदरावस्था 'मला काही दिवस गेल्यामुळे तिला मस्तकी पडेन पडल्यासारखे झाले गाढ'—रत्न २ १ [स प्रें.जि दिवेस] '०'करणे—वृत्त माणाने किंवाकर्म करणे दिवगहि तेथेच फळे पाहिले'—आपतर (वाप) '०'गढणे—घालणे—टक्कलणे—दवडणे—रगडणे—लाटणे—सारणे—अडकणीत कर्णदिवग कडेणे '०'घेऊन-विवि दिवगाउजेडी सग्यामाळच्या अत दिवम जातो पण थोर उरता-काल निपून जातो पण पाहें आपणें कायम राहतात '०'चढणे—सूर्य वर येणे '०'डोडघर पणे—डुपाचे कारा वाजणे आन पत्र हाणे माथ्यान्हा हाणे दिवस कमा डोडघर आला हाता '—८ १ २० '०'हाडावर आला-सूर्य पाडाया वर आला 'दारीं आला-दारीं वाहिर आला-दिवग उगग सूर्य उगवला, मगालनी '०'किरणे—काहें काल येणे, उजवसा येणे आपणिल येणे. म'या गावें दिवम फिरें आहल-कप्याची म्हणाला '—एव '०'मागे पहा तात-काळ काहें आग आह, उजट फिरग आह दिवसा उजेडीं-मकट-पूथीं-विवि दिवम मावटल्यापूर्वी मग्यामाळ शक्याच्या सूर्य दिवसान हाडें काढले—मुष्ट्याव विग उग वग आह सूर्य वा आग आह दिवमापरावर-वि वि सूर्यो दया-विहा सूर्य सग्यागेच बरोबर मगाली विहा मावकाजी

दिवा—५ १ दीप, तल व वात याच्या साहाय्याने प्रकाश देणारे साधन, अर्धकडे धीज, पूर याच्या साहाय्याने हि हैं प्रकाश लावून होते २ दिवरी अर्थ २ पहा टागण्याचा दिवा, लावण दिवा, ओलाव दिवा ह दिव्याच आकारावरून प्रकार पडतात ह रुग्णातील कणकचा केलेला दीप ३ वैद्यास मदित्यातील अग्निनी आदि करून पाव नक्षत्रांनी युक्त असे दिवस (दिवेपंचक) ५ दिवसे पहा ६ (ल.) मूर्ख, अज्ञानी [स दीप, दीपक, प्रा दीपभो, अप दीपव, हि ध दिया, प दीवा, सि डिओ] • लाटण—वाईट हत्यांनी प्रसिद्धित वेण, अपधीर्ति करणे • सूर्यास घरणे—वात पुढे सरावे दिवा दिवा कोळी शावणे (वाय) दिवे ओवाळणे—(उप) कुचनिमितीचा समजणे, छुद्र लखणे, निरकार दाखविणे " अहाहा ! दिव ओवा कावे त्या प्रीतीवर "—प्राटिका दिव्याने दिवस काढणे—उजेडणे—रात्र भर जागणे दिव्याने रात्र, दिवस काढणे—लोडणे—रात्र जागून काढणे, अतिशय व्याजारी असणे दिव्याचा तोने शोधणे—प्रत्येक कामागेपर कारकाईने शोधणे दिव्यास निरोप—पदर—फुल—देणे—दिवा मालविणे इ० १ घरात दिवा तर देवळात दिवा—आधी पाटोवा मग विडोवा अथी २ दिव्याखाली अधार—त्येक चालव्यागेरीत काही तरी दाप असतो या अर्थी सामाखण्ड **दिवावार्त्ती**—किवि (काव्य) अहोरात्र **दिवालाह—लाव्या—**वि (ल) कुपसिद्ध, ज्याच्यावरून फार बोभाटा झाला आहे असा (साधित वाक्य) दिवे, दिवेपंचक—५ दिवा अर्थ ५ पहा [दिवा] दिवेओवाळवा—ळा—वि दिवे ओवाळण्यास योग्य मूर्ख, दिवटा दिघेल—न १ दिव्यातील तेल २ (शु) एरडीचे तेल, एरहेल पूर्वी एरडल दिव्याना वापर ति दिवलाग(व)ण—णी—खी १ दिवे लागण्याची, सध्या—काळजी नेल २ दिव लावणे, उजेड करणे, प्रकाश पावणे " मधा मोह सातपळेयाबडीं ! प्रबोधाची विवेकाची कीज ! "—दिप ६

दिवे लाघणी-शी (८) उजवा प्रताप, गांवात वस्ती करणे, गांव पराविणे दिवे लाघणीचा फौल-उजवा प्रताप, गांवात वस्ती करताना काही काळपर्यंत कर वसूल न करण्याबद्दलचे सर कारी आक्षेप, हमी, फौल दिवेलाघणें-न (ताम्बाच्या) लहान दिवा दिवे सलामी-शी शिवटीजोहार पक्ष सभ्या काळी, दिवे लाघणीच्या वेळी पारगीर, मावारी १० लेव राजादिवस जो गुजरा करतात तो दिवेसळई-सळई-शी गणक लावलेली तागाची काडी, भावधारी दिवस-१ पक्ष दिव्या उजेडी-उजोती-विनि दिव्याच्या उजेडां दिव्या उजे डीचा-नि दिव्याचा उजेड अगत्यावेळ दिवाची आवस-अमायास्या-शी भावादी अमायास्या या दिवाी दिव्याची पूजा करतात व दिव्याच्या आकाराचे पराग वस्त्र नेवेय दाख विनात व घातात

दिवा-किस दिवस, उजेडी दिवा लग्न, दिवा मुठें [न] ० क्रीति-उ १ (८) न्हावी, नापिन २ मालच्या वयाचा माणूस, ज्याचे नाव रात्री येऊ नये असा दिवाघ-उ पुढे, दिवागीत मनुष्य 'न पाहती जाल दिवा' -दयादी १९०

दिवाण-न, दिवाणजी-न १ मुख्य प्रधान, कारभारी, कायदेमंडळानील मंत्री (१) मिनिस्टर २ मोगली अमात जमानदीपाल्याचा प्रातातील मुख्य अधिकारी, कारवून [अर देवा का दीवान] (घात्र) ० चें तेल घट्टरात घेणे-काहीदि नुप्तान होणे आपल्या घण्याची देणगी स्वीकारणे सामासद्व-० असाही-शी १ चरितायाकरिता असलेली सरकारी नेमणूक सरकारी नोकरी, चाकरी २ सरकारी कामगार ०६-आम-उ प्रत्ये अर्ज ऐवण्याचा दिवाणखाना, सार्वजनिक दरबाराची जागा ०६-खास-उ बादशहाची खाजगी बैठकीची जागा, खासांची बैठक ० खाना, दिवाण-उ १ राजसभाशुद्ध २ अर्ज ऐवण्याची, न्यायदानाची सदर कचरी मन्त्यांचे सभास्थान 'तुका म्हण धरनिहात नाही नलें दिवाणात।' -तुगा १४१५ ३ बैठकीची जागा, कचेरी ४ सरकारी कर-मागणी (किं० वेढे, पुत्रविणें, देणें, फडदा करणे, फिटणे, चुकणे) ५ सरकार मुख्य सत्ता 'रात्रीचे वतन दिवाणात बहुत दिवस आहे' 'मिपुत्रिकाचें मिरास तें दिवाणाचें.' -रा८ ४९ [का दिवानखान] ० गिरी-शी दिवाणाचे काम प्रधानची वजिरात ० चावडी-शी न्यायकचेरी, सरकारी काम करण्याची जागा, सरकारी बोट कचेरी (किं० करणे पाहणे, मोगणे नेणे जाणणे घालणे एणे) ० दरबार-उ १ राजसभा, न्यायकचेरी २ सरकारी न्यायसभेकडून चौकशी 'या गोष्टीचा दिवाण दरबार झाला ३ (८) कुप्रसिद्धि वामाया ० दस्त-देणें-धारा-सात-न्य सरकारी कर चेतसारा, सरकारदेणें 'ग्रामस्थ म्हणती त्या

अवसग। देणें लंगो दिवाण धारा।' 'दिवान दस्त भारी या मुजे रयत लावणी करीत नाही' -योगातो ११ ० दुयम-उ मायवदिवान, मुख्य दिवाणाच्या हातागळ्या अधिपती

दिव्याणा-ना-वि १ यडा, विगाटेच्या २ मूर्ती निवृद्धा 'पिाणे कशें गळजने पडा। हरिने नहि बुद्ध पडा।' [१] १ म्ह० (हि) देण दिवाने अपना सोडा दिवाणसा-साहेय-शी (वायवी) नवन्दाची वहीण, नणद

दिव्याणी-वि १ गुजरी (कचेरी, राटला, याव) याचे उल्लेख चौमदारी २ खाजगी भिया सार्वजनिक हषामवयाचा (इ मिहिल [पा दिवानी] ० अदालत-शी गुजरी कचेरी ० खाप-पुषा (फों) लहान जातीच्या ताडाच्या फाया, सर कारी ऐन तिवरी कर म्हणून वाययाच्या लहान पत्त्या ० यिपय-उ मुलरी वाप

दिवातें-न (कों) दाखत काम करीत असताना जावया करितां मनुष्यानें नलें अत्र न्याहारी, तिसारी [स दिवा+अद्=राणें]

दिवादांडी-शी समुद्रान धोक्याची सूचना दाखविणारा दिवा असलेले डेच घर, दीपशुद्ध, दीपस्तंभ (इ) लाई-हाउस [दिवा+दांडी]

दिवा दिवस-से-न (६) रात्रे पुणें, राक्षस करणे दिव् दिव्ने पडा

दिवाभीत-उ १ पुढे २ (८) चोर ३ (८) राजाद् [रा दिवा=दिवसा+भीत=न्यालेला]

दिवा-र-ळ-शी १ भिन 'बाहर पन्हाचे दिवालनजीक मुकाम बला' -दिमरा २ ९८ २ (सिंपी धडा) दोघीची उघी [का दीवार-२] ० गिरी-शी भितीला लावावयाचा दिवा, घामदात, त्याचा आकडा ० तोडी-वि तट फोडणारी (तोफ)

दिवाळारोर-नि उघळ्या, दिवाळें फडणारा [दिवाळें+खोर] ० नारायण-उ १ दिवाळखोर २ अतिदाय राखिक, सडळ हाणचा मनुष्य म्ह० दिवाळखोरनारायण त्यावर बहुताचें ऋण ० खोरी-शी १ उघळणी २ दिवाळें वाजण्यासारखी स्थिति दिवाळा-ळ्या घोडा-घोडी-पुडी १ ज्याच्या चढीमुळें मालकाचे दिवाळें निघेल असा, फार रचें लागणारा घोडा २ (८) मोठा व सुरत घोडा-डी

दिवाळी-शी १ अश्विन वद्य त्रयोदशी (धन त्रयोदशी) पासून कार्तिक शुद्ध द्वितीया (भाजवीज) पर्यंतचा सण या सणात विष्णूनें नरकासुरास मारलें त्यासाठी दीपोत्सव लक्ष्मीच्या भागीसाठी न्न्हीपूजन द० करतात २ मार्गशीर्ष शुद्ध प्रतिपदा या दिवशी धारंगे-दवाची सुराची-दिवाळी या दिवशीहि दिव्याची आरास करतात ३ (८) चंगळ ख्यालीसुराशी, पैल ४ (८)

(मेजवानीतील) पक्वान्नाची चंगळ, रेलचेल 'आज त्याचे घरी लाडवाची दिवाळी द्याली' [स दीपावली, प्रा दीवाली] म्हणून असेल त्या दिवाळी दिवाळी नसेल त्या दिवाळी शिमगा दिवाळसण-उ लक्ष झाल्यानंतरच्या पहिल्या दिवाळीस जावई व त्याच्या परची मंडळी बोलावून त्यांना सुलीच्या वापाने मेजवान्या, पोशाख, दणगी इ. देणे (किं. करणे, देणे) ० च्या दिवा-दिवाळी ० चें साल-न कार्तिक शुद्ध प्रतिपदेला सुरु होणारे वर्ष, व्यापारी वर्ष, याशिवाय दुसरी सणसाल व पाडव्यांचे साल ही होत म्हणून दसऱ्यातून पार पडेन तेव्हा दिवाळीचा दिवा पाहीन-सध्याच्या अडचणीतून पार पड या, मग पुढे पाहू दिवाळी-जी कड दोडकीचा बेल हा भावपद-आश्रितात फुलतो पाने औषधी असतात

दिवाळें-छें-न ? (सुन्याकाळीं दिवाळें काढावयाचें असता, तें काढणारा आपल्या हुकानाच्या लवऱ्यात-दाराला एक शेणाचा दिवा लावून ठेवीत असे त्यावरून) नादारी, भागोरे, सावकाराना वेण्यासाठी जवळ काही नसते, घणेदार कफक बनतो ती अवस्था (किं. निषेध, वाजणे, काढणे) २ (ल) कगाल पणा, काही नसणे, दारिद्र्य ३ सणें, सणें (जिन्नस, खाद्यपदार्थ), केळेले अन्न सत्तून यजमानाची जी कर्चीत्री होते ती ४ (गो) निंदा, टबाळी (किं. मारप) [दिवाळी] ० वाजणे-नादार बसणे, कडवाजारी होणे, नापत गाजणे

दिवाळें-न दिवाळीचें, कड दोडकीचें फूल, फळ, वड दोडक

दिवी-ली १ ठणवई, लामणदिवा, दिवली पहा २ (सामा) दिवा दिहा दिवीं. मीं तिहीं लेकीं लावीं. -शिशु ८९८ एव भाय्यान्हींची दिवी। सम भाडिना दिवो दावी। -अभ्य १५५ ३ मशाल सया सवज्ञा चोखण। दिवी पोता साची खुगटा। -हा १० १४२ [दिवा]

दिवें-न एक प्रकारच्या हाडांचे तिखट मूळ हें हाण प्रातात खातात

दिवा-उ १ दिवा २ दिवस 'जिये गावींचा पडार दिवो वेरी।' -हा ८ १५५ [दिवा]

दिधुदिधुसे-न (व) खळ्यातून दाणे परी आपणाना खळ्यात मला जाणारा समारम यात वणवणे दिवे करून ते तेंपे बोडा बेल पाजळत ठेवून नंतर पान्यात मिसळतात [स दीप]

दिध्य-न १ आपल्या सत्त्वाची साक्ष पडवून दण्यासाठी विशिष्ट वेददहाची कृति करणे, दापध्या एक प्रकार, निर्णयाची एक कनोटी पूर्वी पंचायतीचा किंवा सरकारी न्यायकचेरीचा निकाल मान्य व माला तर जें दिव्य करीत ते पुढीलप्रमाणे-

कडवतील गम तेला नगर तुपात सोन्याचा लहानसा तुकडा टाकून तो तोपला म्हणजे हाताच्या बोटांनी बाहेर काढणे यावेळीं बोटास इजा न झाली तर काढणारा-दिव्य करणारा (बादी किंवा प्रतिवादी) खरा ठरे व इजा झाल्यास रोया ठरे याशिवाय दिव्याचे आणखीहि प्रकार असत ते-तुला, अग्नि, अप, विष, बोरा इ. होत (किं. काढणे, घेणे, करणे) 'का दिव्याकरवी कर-बिजे। दिव्य जेसे।' -हा १८ १२२९ २ (ल) कडक परीक्षा, जलयल कनोटी, कठिण प्रसंग [स] ० उत्तरणे-कनोटीस उतरणे, परा ठरणे ० लागणे-बोया जणें दिव्यांतून-दिव्यास उत्तरणे-दिव्यातून, मोठ्या संकटातून सुरक्षितपणे बाहेर पडणे

दिव्य-वि १ दीवी स्वर्गीय 'तो पावला घोटोत्कंच दिव्य निधानस्थ यक्षरा राया।' -मोमीप्प ५ ४९ २ अतिशय सुंदर, झरेख, लावण्यसंपन्न ३ लोकोत्तर, अलौकिक 'दिव्योपध जेतें रोगिया।' -हा १७ २९३ [स] ० उत्पत्तात-उ वैवी चमत्कार-तारा तुडणे, बीज पडणे, प्रकाश वितरणे इ. ० कळ्या-ली घडानील गड ० चड्डु-दृष्टि नली अज्ञान, दृष्टीभ्रम असणाऱ्या वस्तू पाहण्याची दीवी दृष्टि, ज्ञानदृष्टि -वि १ अशी दृष्टि असणारा 'तुपा सहजें दिव्यचक्षु केडा।' -हा ११ २९२ २ सुंदर दृष्टि असणारा ० तेज-न सूर्य 'जळजळी दिव्य तेजा हातिवा।' -हा १६ २३ २ देह-उ १ अलौकिक, तेजस्वी देह, स्वर्गात राहणाऱ्यांचे अमलीन, निर्वैर शरीर २ (स) सुंदर व सुंदर शरीर ० देही-सि दिव्यदेह असणारा ० पक्ष-वि एक/गी व ग्याच्या अगावर कोडेहि भोवता नाहीं असा (घोडा) हा मुख्यणी समचत्तात -अभ्य १०१ ० पादुका-लीम्व दव किंवा कपि यांनी आपल्या भक्तास दिलेल्या व ज्या पातल्या असता हळिबत ल्यळीं सहज जाता तेतें अशा खडावा ० प्रकाश-उ १ दीवी, स्वर्गीय प्रकाश २ आत्मज्ञान ० वाण-उ दीवी शक्तीचा वाण, आपले काम करून परत भातक्षत येणारा अन्ना वाण हा रामा जवळ होता अशी कथा आहे ० रस्त-उ अमृत ० रूप-न १ सुंदर रूप, लावण्य, दिव्यदेह २ आत्मा ० वर्ध-न देवांचे वर्षे, त्रयदेवांचे वर्षे 'अजक दिव्य सहयवर्षी। तप करितो महाकधी।' -गुच २ २२५ ० सुसमनदृष्टि-ली स्वर्गीय पुण्याचा वपावि, स्वर्गातून होणारी फुलाची दृष्टि (देवाना आनंद झाल्यावेळीं अशी दृष्टि होत) ० स्थान-न स्वर्ग, स्वर्लोक, देवस्थान, देवलोक ० स्थान-न १ अतींद्रिय ज्ञान २ ईश्वरी ज्ञान ३ आत्मज्ञान ० स्थानी-ली दिव्य ज्ञान असणारा दिव्यज्ञान-न देवाप्र पदा दिव्योपदेश-उ नम्रानाचा उपदेश

दिशा-ली १ दिग्दिश, पूर्व, पश्चिम इ. आठ दिशा आकाशाची पृष्ठीची बाजू २ प्रात, प्रदस ३ रीत, प्रकार, मार्ग (कामाचा १०) 'या लिष्टिण्याची एक वार दिशा दाखवून या म्हणजे

दिशेन आकारून देदेन [स] (वाप्र) •फांडणें-१ अन्ध
होणें 'मुरडा हागवण उन्हाळे। दिशा बोंहता आशेळे।' -रा
३६३० •दाखवणें-सकत, माये दाखविणें; सुचना देणें, थोडे
समजावून देणें •फाकणें-फुलणें-पालटणें- (आकाश)
प्रसारणें प्रकृति होणें, उपकल होणें, उचाडणें. •भारणें-

चांधणें-मनसामध्यांनं चोहोंकडचा प्रदेश, लोक याची मनरवची
करणें, बोणास आपणें स्वयं कळणार नाहीं असें करणें दिशेस
जाणें-(प्र) बहिर्दिश जाणें, बांचास जाणें 'आज दोन बळ
दिशस जावें लागल्यामुळें दोन स्थानें पडलीं' •चारहि दिशा
मोकळ्या होणें-सर्वे जग मोकळें असणें (बोंहदि भटको),
भीक मागणें इ० करता) निश्चित दि आडराठी वगणें दश

दिशा पळणें-मोगीकडेहि पळणें, पागापाग होणें, त्रेधा उडणें
सामाशब्द •चक्र-न क्षितिज 'अथवा दशदिशा समापुळ।
दिशाचक्र।' -हा ११ ३१५ •वधन-दिशा भारणें पहा

•भुल-भुली-की १ दिशा, वाड भुलणें २ (ल) गोंधळ
उडणें, होणें, भुल पडणें •भुली-नि दिशा झुकलेला, धातविय

दिशीं-शम फट खट, बरू इ० अनुकरणवाचक हा दाखवुं
तो तो ध्वनि दाखविण्याकरिता हा प्रत्यय जोडतात उदा० खाट-
ताह-दिशीं

दिशींच, दिशीं-किति (कों) १ दिवसाउजेडी, दिवस
असताना २ (ल) योग्य वर्वीं, वेळेवर, उशीर न लावता 'यदा
पावसाचें अळमूळम् दिवतें वेामीनिपयीं दिशींच जणावें'
[दिवस]

विष्ट दिशाना-लीड (गो) नजर दट पडा [स
दृष्टि]

दिव-उ दिवस 'त त्या दिवसा पाणुनि नित्य देवी।
अनन्यमाये कमलेस सेवी।' -साह २ १७ [स दिवस]

•कीर्ण्य-नि रात्री बावला तर मनुष्य सुवैजिण वपणार नाहीं,
तावडतोच मरेल इतरा विपारी, एग काळा हातभर लाव असा
चाप घडेना-बदलापूर ३४७ [दिवस+निरण] •गत-की
दिवसगत पहा दिवसीस-किति दिवमादिवस, दिवसेदिवस
'दिवसीस अन्धर्तरीं गर्वें साचे।' -राम ११४ •पट-किति
(गो) सप्तदिवस •पट्टाटो-किति रोज •मावळी-की दिवस
मन्य पडा •वड-किति १ सप्त दिवस दिवसभर २ दरोज
रोजी 'थेंस विचारनि दिवसविष्ट येक येक वेडूक दे।' -वच ४०

दिसणें-सक्ति १ नजरेस येणें दृष्टीस पडणें २ अनुमानणें
ज्ञान होणें, कळणें समजणें यदाच्या पावसावन्न पुढें सहाई
होईल असें दिसतें ३ भासणें, वाळणें ४ रागुरा दिशणें पावसा
पाटण्यास लागणें आव, दौल दाखविणें ५ पट्ट स्वच्छ व्यक्त
असणें, उघड असणें ६ मनाला वाटणें 'तो यदा-जाता-वेता

दिवस नाहीं' •जो येईल-जाईल-अस मग वाटतनाही [स
दृष्ट, प्रा दिवस, १ दिवस, १ दिवस, १ दिवस] दिवस येणें-वर्णणें,
उमगणें, सिद्ध होणें दिवसा-किति १ भित्तारा २ मांडवारा
'दिवसतविण दिवतें। अद्वय' -हा १० ७० •दिवस (स)
दियायल सारीमोळी कार्यात पुरणीची पाडी उडना भाडी पण
आतून कपटी

विसल-उ (ग) शत वापग-व्याकीरीनदारी [दित]

दिसा-किति (काव्य) १ दिवसा २ दिवसात 'जाला
तो चक्र बाहा दिसा।' -रामदासी ०७ [स दिवस]

•घडी-किति (क) सुवास्तापूर्वी, भिन्नाच्या वरीं

•द्वय-दिसा-दिवसावळ्या पडा •द्वयलया दूरवडा
दिसादेहा-दूरवडा-दिवसा दराडा पडा •दिवाळी-की

दिवना दिवाळी पडा दिसा पट-टी-किति दशदिशा, सैरा
भैरा 'महाभ्राती जीवीं धरानी। जाहाले दिसापट।' -विपु १

२१ ७९ -पु नाच, धुळगण •घडा-(गो) दिवसावडा पडा

दिसेदिस-स-किति दिवसीस पडा 'दिसेदिस गेलें
आणुव्य। न मिळ पाहता।' -दावि १७९ 'दशविष दिसेदिस।
हापत अथसे। नाहींचि होय।' -हा १२ १००

दिसो(स्तो)ड-किति दिसवड पडा

दिह-उ दिवस 'सत्यलोरीं विहाचि दिन थोकला।' -हा
१ १५८ [स दिवस, प्रा दिवह दीह] दिहेंदिह-किति दिवसें
दिवस 'येसी दिहें दिहू असावरी। वैदही हें।' -विपु ८३७

दिह-उ गाव, ग्राम (का दिहू) दिहात-उ गावाचा

समुदाय, एका बाल्कारांनीं तनक पावें असता याजतात [फा
दिहू याचें अरवीं अनेकवयनें दिहातीं जमा-की गाव जमावदी
झोला-(सहचर) दीप्ति

दी-उ (अक्षि) दिवस 'एयोनी जादवाच दी भें।
-विपु ७० [स दिन]

दीकरा-री-पुष्पी (खा) मुग्गा-गी डिवरा, डिकरी
[शुन डिकरी-री]

दोळ-उ (गो) डिक पडा

दीड की (काव्य) १ दृष्टि नजर, अवलोकनशक्ति ०
(व ना) दट दिदी पडा [स दृष्टि प्रा दिष्टि]

दीड-नि एकपूर्णाक एक द्वितीयात एक आणि अर्धा
[स व्यापार्थ प्रा दिवडूद हि डेड] •रानाचा-वि बहिरट

•डोड्याचा-वि आपळमा •पायाचा वि जगाडा

•हाताचा-वि घाटा •चतुर-हाहाणा-वि हाहाणणाचा

अभिमान विरविगारा मुखे वज्रली मनुष्य •दमडीचा-वि
सुद्ध हट्टा कमी योग्यतेचा •दाडी-की खोग तराजू दिव
दाडी पडा

दीढ, दीढयतुर-दमडीचा-दीड मध्ये पहा

दीदार-न (मुद्दे) तुपान

दीन-उ १ इस्लाम, मुसलमानी धर्म 'इज्जतीनी दीनचा पक्ष सोडून मन्दाट्टियाचा पक्ष धरिला आहे हे गोष्ट मुसलमानीत ठीक नाही'-दिमरा १ २६७ २ इस्लामशील मुसलमानाचा भाव शाचा शब्द, मुदगर्जेना 'योत्रो दीन-दीन।' [अर दीन] ० इमान-उ यम 'हिंदूचे राज्य झाले त्या दिवसापासून आमचा दीन-इमान सर्व बुडाला'-दिमरा ० ७९ ० दारी-म्ही ईश्वर भक्ति ० दुनिया-म्ही १ सारे जग, समान 'तुम्ही सादत तर दीन-दुनियाये भय नाही'-ना १ १०० २ धर्म आणि लोक व्यवहार 'दीनदुनिया सातवेत नाही'

दीन-वि १ नम, गरीब, दीन २ अनुत्पत्तीय, दयल, दुबळा भवित्वाणा (स्वर, मुद्रा इ०), ३ गरीब, दखी, गरजू [स] ० द्याळ-वि दुस्रो आणि गरीब यावर दया करणारा (ईश्वर, राजा इ०) ० नाथ-उ अनाथाचा रक्षक, भेवारी ० यथु-वि दीनदयाळ ० घरतल-दीनानु कंपी, दीनामिमानी-वि दीननाथ ० यदून-वि दीन यथासारखा, तोड करलेला, वेविल पाणा ० घाणा-मी-वि दीनबदन, भवित्वाणा, करणा उत्पन्न करणारा ० हार्यार-री-वि गरीबाचा काळ दीनोद्वार-उ १ (काव्य) गरीबाचा प्राता, दीननाथ 'दीनोद्वार जगदुद्गृह' २ गरिबाचा उदार, दीनानन [दीन+उदार] दीनोद्वारक, दीनाद्धर्ता-वि दीनाचा उदार करणारा

दीनहर्ष-एकि (काव्य) दणें दीहर्षे अग्रेसर रूप येते 'ली पाए श्रीचरणा वधले। हात दास्याति दीहले।' -अ २६ 'ते वळीं देवे आकाउनु। भीमा दीनूला सर्वमानु।' -विशु १९४ [स दत्त मा दिण, दिणेंद्रय]

दीप-उ १ दिवा, प्रकाशसाधन २ दिव्याचे आधान, रामण दिवा ३ (ल) प्रकाशक वस्तु, व्याख्यान, लेखन, विवरण, पाठ (वर्णन इ०) उदा० ध्यानदीप, चित्रदीप इ० (पंचदशीमध्ये ध्यानदीप, चित्रदीप, नाटकदीप, कृत्यदीप, तृप्तिदीप अशी पाच प्रकरणाची पाच नावे आहेत) ४ (संगीत) एक राग दीपक पहा हा राग आलंविस्वास दिव लागतात अशी समजुत आहे 'दीप मूपकल्याण तु गाता प्रकाश साऱ्या स्वर्गी पडवी।' -मला २३७ ०३-उ १ दिवा 'दीपघणे दीपवीं। तज जैसे।' -हा १३ ८९२ २ गाण्यातील एक राग या रागात पडज, बोलल कृपम, तीव गाधार, तीव मज्जम, पचम, बोलल धैवत, तीव निपाद ह स्वर लागतात आरोहात कृपम बज्ये व अवरोहात निषाद बज्ये जाति पादव-पादव वादी पडज ० वारा पचम, गानसमय सायंकाल ३ काव्यातील एक अलंकार दशात उपमान, उपमेय आणि सापेक्ष यात विव-प्रति

विहित भाव असतो परंतु दीपकत जीपम्य गम्य अगते व धर्मे एकच असून त्याचे सधवी कांही प्रस्तुत व कांही अप्रस्तुत असतात उदा० 'अचर करीच असया व्यवहारीं शब्दमगरीं वदसि।' ४ मदन -वि १ प्रहृष्ट करणारा, पुलकिणारा, चेतविणारा २ पाषाण, वेषक (औषध, अन्न) 'दीपक औषधे वस्तुत राकि न वादविता घेवळ पचनव्यापार तत्काळ चलवितात' सामान्य-० शक्ति-म्ही दिव्याची ज्योत 'पे होजनि दीपफलका।' -हा १४ २५७ ० वृत्तपाण-उ (संगीत) एक राग दीपक अर्थ २ पहा ० किट्ट-न दिव्याची काजळी [स] ० गृह-न दिवा दांवी पहा ० चक्री-दी १ होरीसारखी गाण्यातील एक चीन २ (ताल) एका तालाचे नांव यांत चौदा माना व चार विभाग असतात ० दशती-न १ साध्याकाळीं दिव छावनासुगरी दिव्यास करावयाचा नमस्कार २ ती वळ, दिव लावणी ० दान-न और्ववदिक सहास्रत्याची वडी ११ व्या दिवशी यावयाच्या दानां पैकीं एक दान, दत्त धार्मिक प्रत-वैदव्याच्या प्रतापीं ब्राह्मणास करावयाचे दिव्याचे दान ० पूजा-म्ही दिव्याची पूजा दिव्याची आंगठ पहा ० माला-म्ही दिव्याची राग ० माळ-म्ही १ दिव्याची ओळ २ दवाडुडे उत्सवात दिवे देवण्यासाठी वष केला दगडी चाप ३ (उप) उच व किट्टिडीत (सुरख नसणारी) स्त्री ४ एक साळ, मापेयुक्त हें साळ सरळ पुलभर उच वाढते पावे कात्रेदार यास हाताचे अंतोवर मुळापासून एकावर एक, पुलांनीं कुळ असे बंड लागतात या बंडवर सावस रणाची वारीक फुले वतात -यश ४ २९ ० मूळक-न दिव्याची मूळ ज्योत 'वातरी दीपमूळवीं। दीपफिला अनेवीं।' -हा १४ ५५ ० वडू-उ ल्हान दिवा 'मी दीपवडू अणकार प्रकाश करी।' -विशु १ १ ६९ ० व(वा)त-म्ही (वें) वडात दिवे लावणे, देवळातील दिवे लावणी ० वती-म्ही दिवा 'प्रतापाची दीप वती। उजळोनी।' -विशु ७२९ ० वृक्ष-उ १ दिव्याची टाणवाई, राख २ कुंवर दिव्याचे शाव ० शाखा-म्ही शेन तीन फाट असलेली मद्याल, टेंभा ० शाखा-म्ही दिव्याची ज्योत 'दीपशिखा अनेवीं।' -हा १४ ५५ ० दीपावलि-म्ही १ दिवाजी २ दिव्याची राग दिवाळी पहा दीपाराधन-न आत्मी दीपाराधनें निराजनें। दव ओवाळिज जन। -हा १६. ५ २० दीपन-न १ पेटविणे चेतविणे प्रचलित करणे (चन्द्र व ल) 'जे अग्नीचे दीपन। जे चद्राचे जीवन।' -हा १३ ९२६ २ भूक वाढविण्यासाठी औषध, शक्तिवर्धक औषध ३ ताप, आग 'आगीं न लावा मे चदन। तणे अधिकजि होतसे दीपन।' -एस्व ५ ७२ दीपिका-म्ही १ दिव्याची टाणवाई २ ल्हान मद्याल समई, दिवणी 'तरी दीपिका पाजळ्याच्या सत्कर।' -रावि २७ ६४ ३ ज्योती 'ज प्रपचाची भूमिका।

विपरीतज्ञानदीपिना। साचली त। १-ज्ञा १५ ८० दीपोत्सव-
पु १ दिवाळी सण दिवे लवण्याचा उत्सव २ रोशनार्ई
३ दिवाळें, नादारी दीस-वि १ पेटलेले, चेतविलेले, प्रज्वलित,
उज्वल २ चकाकणारे, प्रकाशणारे ३ (ल) सुरेख, नामी,
उत्कृष्ट दीप्ति-१ उजळ, प्रकाश, तेज, काति 'वनकासवें जैसी
काति। सीं सूर्यां सवें जैसी दीप्ति।' -एरस्व १११ २ अमि
'दीप्ति जठरीं विरीटी। मोचि जालें।' -ज्ञा १५ ४०० दीप्ति
मान्-मि कातिमान, तेजस्वी

दीप-न पृथ्वीचा भाग खड, वेत, दीप 'या दीपीचेजा
भापामधे तेंसी। बोली मराठी।' -क्षिपु १ १०५ [स दीप]

दीपो-उ समुद्र-मनको

दी-पेस्तर-किवि उवा, पुढे 'हें दीपेस्तर रोशन होईल'
-इम ६८ [फा दी=काल=पेस्तर]

दीर-उ नवऱ्याचा माऊ [स वेवळ प्रा दिशर]

दीर्घ-वि १ लाव (काळ, स्थान या सत्रधात) बराच काळ
टिकणारा, बरेच विस्तृत लांबीचे हयल व्यापणारा २ लाव,
बराच वेळ वाढ असणारा, बराच काल लागणारा (उच्चार,
स्वर) ३ खोल, गमीर, भारी (विषया) [स] सामासिक-
० काण्ड-न काळबाचा लाव तुकडा, तुकडें ० कोपिका-फोपी-
शी-की छिप ० चतुरस्र-न समतालुनचौकोन, दरीपेडा
लांबी अधिक असणारा चतुर्कोन -वि समतालुन चौकोना
माराखा ० छंदी-वि अतिशय गाढ ० जीर्ण-वि कार आयुष्य
असणारा, चिरजीव ० तम-न १ (काव्य) घोर निविड अंधार २
(ल) घोर, अतिशय अज्ञान 'बोले त्यजुनि अतिदीप समावमाते'
० दृढ-वि साधन (नमस्कार) 'दीपेदद नमस्कार पाळुनि।' -सप्र
१ ७० ० दर्शी-वि १ दूरदृष्टीचा, मागचा पुढचा विचार करून
वागणारा माटा धुत २ भविष्यज्ञानी ० दृष्टि-वि १ धूर्त, शहाणा
२ दूरवर पाहणारा दीपेदर्शी पहा ० द्वेयी-वि हाडवैरी, फारकाळ
पर्यंत मनात ददा ठेवून सूड उगविण्याची सधि पाहणारा
० निद्रा-की मृत्यु काळसोप ० प्रयत्न-य आणोका, अवि
भ्रात पिकाटीचेयल ० धर्तुल-धर्तुलाकार-धर्तुलाकृति-वि
लवचतुलाकार, तिला दोन पेंडे असून त्या केंद्रापासून परिघातल्या
कोणत्याहि बिंदूपर्यंत अंतराच्या वरना समान असतात अशी
आकृति अडाकृति ० शहा-की मलविमर्जन औच परसा
कडे जाणें याच्या ललट रघुसाफ (लघवी) ० सघानी-वि १
व्यापक विचाराचा, दूरवर लक्ष ठेवणारा २ महत्त्वाकांक्षी, आका
शाला गमनी घाल पाहणारा ३ सर्व टिकाणीं सघानें वाचणारा
० मृत्र-न विस्तार चरपटपगरी, वल्हाळ (किं० खजें)

० मृत्र-त्री-वि चेंपट, विलंबी, उशीर लावणारा 'सत्य वदति
बैवे राज्य ह्योवाय दीपेसुनास।' -गोधाति ३ १८ ० म्चर-उ
१ आ, है, ऊ फट, ल, ए, ऐ ओ, औ हे स्वर ह उच्चारवायास
दोन मात्रांचा काळ लागतो २ लाव पुर, माटा आवाज
दीर्घायु-आयुष्य-वि चिरजीव, चिरायु पुष्कळ दिवस जगणारा
दीर्घोन्मधारण-न लाव उच्चार, रेंगत योळें
दील-दिल पडा 'एक वळ तुमचा दील वच्चा जाहला
म्हणोन तुम्ही शिपाई नव्हेत कीं काय?' -हय २५ [फा दिल्]
दीय-न १ दीप २ दीव बंदर [स दीप]
दीस-उ दिस, दिवस [स दिवस] इ० भरे पोटा आणि
जारे दीसा
दीक्षा-स्त्री १ एखादे मत वगैरे घेतलें असता त्याच्या प्रार
भापासून समाप्तीपर्यंत तत्संबंधीं केल्लें नियमाचरण (किं० घेणें)
२ आचरणाची रीत, नेम, कम (किं० धरणें) 'अलीकडे यांन
दीक्षा बरी धरली आहे' ३ (ल) माट्या कामात पडणें, तें
अगावर घणें (किं० घेणें) ४ एखाद्या पयाचा किंवा कलेचा
स्वीकार करणें, अनुयायी बनणें (किं० वरणें, होणें) ५ मत
'असेचि घरली नयच्युतदमार्थे दीक्षा बरी।' -केका १६ ६
उपदेश, शिक्षण 'विडी ओढण्याची आपणास कोणी दीक्षा दिली'
[स] ० गुरू-उ दीक्षा देणारा, शिष्यवण देणारा, उपदेश देणारा
पुण्य बरेवया देचा दीक्षा गुरु।' -शिष्ट १५२ दीक्षित-उ
१ सोमयाग वरणा, ज्यानें यज्ञ केलो आहे असा पुण्य सिंवा
त्याचा वराज 'तेय सोदमनं दीक्षित।' इदिकर्मांधिया आहुती'
-ज्ञा ४ १३० २ (ल) धर्मदृष्ट्यात गुतेलेला किंवा कला-
कीशल्य, शास यात प्रवीण असलेला ३ (ल) कुशल, अतिशय
हुषार मनस

दु-दोन या शब्दाबद्दल समाप्तात पूर्वपदीं योजवयाचे रूप
असे-दुकटली, दुकरारी, दुखड, दुभापी दुत्कां इ० ('दोन' या
अर्था समाप्तात पूर्वपदीं हा शब्द योजून अनेक सामासिक शब्द
बनतात त्यापैकीं बरेचसे पुढे दिले आहेत) [स द्वि प्रा दु
लो हेम १ १४] दुअमल-उ एकाच गावावर असलेला दोन निर
निराळा सत्काराचा अमल असला प्रकार मराठे व मुसलमान
यांच्या राजवटींत हाई दुअमली गाव-उ (मराठे व मोगल,
मराठे व निजाम, मराठे व हैदर अशा) दोन सत्काराच्या अमला
खालील गाव दुआव-उ दोन नद्यांच्या चिमट्यामधील सगमाच्या
अलीकडचा प्रदेश यथा व यमुना यांच्या मधील दुभावात अत्तदी
असें म्हणतात [स दुअमल, का दो-आव] दुकटा-वि दुसरा,
पुनोबर कोणी सोवनीला आहे असा (हा शब्द एकत्र या शब्दा
क्रियात) 'ही श्रा एरुथा-दुकट्यानें जावयाचोगी नाही' व
एकटाच जा, दुकटा कोण देऊ' २ दुकटे-न (राजा) गवताळा

होणारी घडी २ दुहेरी घडी केलेले वस्त्र, कागद -वि दुहेरी घडीचे (वस्त्र, कागद इ०) [हुं+घडी] दुग्स्त-न दुग्स्त पहा दुचदमी-चप्पो-चप्पो-रि १ दोन्ही टोळे समोर दिसतील अशा रीतीने काढलेले (माग्य इ० काचे चित्र) २ दोन सणाचे (घर, इमारत इ०) [हुं+चरमा] दुचाळा-उ १ कातर चिमटा इ० दान टोकाच्या हत्याराई ही प्रत्येक २ (छ) पेंच, अडचण, कचाटी, शिकतेव्यमद स्थिति, द्वैतभावना 'एक धाई खडता न पडमी डाई। दुचाळवानें ठमील भाई रे।' -तुपा २४२ [हुं+चाळा] दुजाईन-वि (कों) दोनदा ज्यालली (पाय, म्हैस इ०) [हुं+जनन] दुजांतरा दुजांजा, दुजारा-वि दोन दिवसांनी पणारा (ताप) दुजोडी-स्त्री दोहोकडील दोन्ही तुळ्याची टोळे एका खावावर येतील असे समोस्य खाव देऊन दोन सोप्याची फलेली एक सोप्याची रचना [हुं+जोड=जुळणी] दुजार-रा-उ (बुद्धिदयाचा खेळ) एका पगावर एकाच बटी असलेला दोन पगाचा जोर [हुं+जोर] दुजोरा-उ (खावाचोनेकल्या भाषण इ० रूप क्रियस दुसऱ्याने तत्त्वज्ञान क्रियेने दिलेले) अनुमोदन, देह, पाठशळ, पुढि 'ठरावाम दुजोरा देणारा कोणी न मिळाल्या सुद्धे माझागारास तो पत ध्यावा लागला' [हुं+जोर] दुदपी-टप्पी, दुटप्पा-वि १ दोहोकेडे ज्याचा बल आहे असे सद्विध (भाषण, बतैन) 'दुटप्पी बोलत असले म्हणजे जो पक्ष दारा होईल तिक्के मिळाल्यास पापवेंत' २ दोहों याजुल ज्याचा झोक आहे असे सद्विध भाषण वतैन करणारा [हुं+टप्पा=पायरी, घोरण] (या ३) दुटपी-टप्पी स्वागणें-बोळक्यात, दोन टप्प्यान सांगणे ०टप्पी-टप्पी-वि खालचे व वरचे टप बादण्या असलेला (तत्त्व इ०) [हुं+टप=तद्वरील भाऊजडन, चादणी] दुटारा-वि दोन टाकांनी-लेखण्यांनी, व्यपघर्षी लिहिलेले दुटाकी-वि दानच टाके देऊन लाविलेला (द्राण इ०) [हुं+टाका] दुटाना-स्त्री एक प्रमाणें वाय 'गिडिगिण्या चौटका दुटाला। घडा जेव्हे मुका।' -रुद्रा ४० ११ 'टाळा दुटाला फणवे डुरा।' -माघराहुत रामायण चर्याड ६१ दुट्टी-दुट्टी-वि दुहरा, दुगा, उमळलेला दुट्टा-उ १ हुनवी कागद दुडा २ (विणकाम) हातमागावर विणलेले दुहेरी सुत दुट्टा-उ (खा) कापून भग्न केलेले पावल्याचे वज्र दुट्टे, दुगा दुडाळ-न दोन डालिच्या ज्यामध्ये असतात असें तर हरमरा इ० सारखे वाक्य दिवलेल वाक्य [हुं+डाल] दुतफा-फा-वि १ दान सररामाचा अमलाखाउचा (प्रेक्ष्य प्राण) २ दोहाती, दुहेरी अमागचे (राज्यताव सरकार) ३ दोन्ही पगुस याजुल सारखे लागू पणारे (भाषण इ०) 'हा दुतफा कोळणे कोळतो' 'दुतफा काजा-भोकरमा-साक्षीपुरावा (दुतफा हे विशेषण अधिकारी आहे) [हुं+भर तर्प=बाजू] दुतफा-किसि दोन्ही

याजुल, दोहों याजुल, फडास धरून, व्यापून 'नदी दुतफा भरून चालली आहे' [हुं+तर्प=गाजू, फा दोतरफा] दुतार-तारी, दुत-वि रेखीम इ० काचे दोन तत्त्व एकत्र बद्धन त्याने विणलेले (बल इ०) [हुं+तार=तत्त्व धागा] दुतुड्डा-वि दोन तुकड्याचा असलेला, केलेला, बनलेला दुतोडी-डया-वि १ दोन तोंडे असलेला (सरपटणारा प्राणिविशेष) २ (ल) एवढा एक व दुत-यादा निगळेच बोलणारा, वतैन करणारा 'तुका म्हणे जन दुतोडी सावज। सापडे तिक्के सहज धरी।' ३ दोन्ही टोंकान, याजुल पद्धत, तापून चौकोनी केलेला (वज्र इ०) [हुं+तोंड] दुतोडें-न १ दोन्हीकडे दोन तोंडे असलेला सर्पातील विशिष्ट प्रकार २ दोन तोंडाचा, डोक्याचा सरपटणारा प्राणिविशेष [हुं+तोंड, स डुडुड] दुतोडेपणा-उ दोन्ही पक्षाकडून बोलण्याची सवय, स्वभाव 'वायकाना एक तोंड दिलें असता त्या दुतोडेपणा का आचरतात' -मनु ९ [दुतोडी] दुतोड्या-वि दुतोडी भव २ वडा दुधडी-स्त्री दोन धड्या, निनारे असलेली, नदी 'देवी अट्टमतेचिये लवडसवडी। मातें न पवतीचि बापुडी। म्हणोनि जन्ममरणची दुपडी। वडुळिंठें ठेरी।' -ज्ञा ९ १२ -किवि (नदी इ० काच्या) दोन्ही तीरास व्यापून, दोन्ही धड्यावर, काठोकाठ तुडव (भरलेली) 'नदी बाहता हुयडी। हाल्या प्रेताच्या दडी। कोणजे झेंडे पुढी गाडी।' -गज कवची महाभाह १ -एस्व १० ८० 'या नदीच्या दुपडी कम साबिला आहे' [हुं+पट्टी] दुदंडी-वि १ दोन धड्याचे चिन्ह ज्यावर आहे असा (पेंसा) २ दोन दाडे, मुठी असलेले [हुं+दाडी] ० द्वां-पुन (गो) दोन फणस लागलेला दंड [हुं+दाव=दंड] दुदिल-ला, दुदिल, दोदिल-वि १ दुल्ल, दोहोकेडे सभान बाधणारा, दुटप्पा 'ब यथे जे दुदिले आहेत तिक्कडील दगियासुद्धे उडोन देतील, त्याची वृज भोडेले' -रा १ १ ११ २ साधारण चवळ 'लक्ष्या वल्लया मनात घालून दोदिल करावे ऐसें करणार करितात' -रा ११ ८५ [मा दूदिल, दूदिल-उ=दान+फा दिल=मना] दुधट-वि दुष्पी -राको ६० दुधड-वि अपट सक्षिर दुष्पी २ (छ) वाईट खराब खचण वृत्तित (मनुष्य भाषण वतैन इ०) दुधड दु उड-किवि धडापासून मस्तक वेगळे होईल 'रा रीतीने (मनुष्य जनावर इ० छात्रे) कापणे (सामा) दुभा, दोन तुकडे भाग होतील असा तहने (तोडणे, विभागणे) साहासी मधेचि तोडिले। दु रासि दु घडचि कें। शोकास सडून साडिरे। यमीकडे' -रा ५ १ ४५ [हुं+वट=मस्तकहीन शरीराचा भाग] दुधार-धारी-वि १ दोन धारा असलेला (चाकू तखार इ० हत्यार) २ दोन बडी एवढ करून, जोडून केलेली (शाडी इ०) 'उदार मजवर दुधार गाणवा पन्हादार जेऊन सुटे।' -परा ४ १६ [हुं+धार=न, शस्त्राधीतीक्षण कड] दुधारा दोखण-स्त्री

(सुतारीयदा (कु) लाहडाच्या दोन्ही बाजू गुण्यात असून त्यास कडस विविध ३ तरावर रच आखण्याचे सुतासचें हत्यार दुधावी-
नि (यनसात्र) ज्या तैल्यन'ताळ (ऑईल एजिनमधील) चारी
किया दोन धावात होतात अमें (ऑईल एजिन) (६) ६ स्प्रोक
सायरल (एजिन) -झासो (१) १३ [दु+धाव=पळणे] दुपट-
खा द्विगुणित परिमाण सावकारीत पैसाची दुपट जाली -'नि
द्विगुणित भूजच्या परिमाणाइतके सस्येइतके वाटलेले (परिमाण,
सख्या) [दु+पग] दुपटकरी, दुपट्टेकरी-५ (कों) खाताला
उरीव एनजिनची सान्याच्या दुपट देणारें कूज दुपटा-ट्रा-टें-
पुन खागावरून दाकावयाचे घ्यावयाचे दोन पाटांचे वज्र, उप
वज्र, दुपेग, रोग दुपट्टी वि द्विगुणित, दुप्पर दुपट्टे-न दोन,
तीन अगवसे एका टिकाणीं शिवून पाषण्याकरिता बरितात ते
वज्र दुपत्ती-ची (गनिफाचा खेळ) सर्व खड सफत्यावर अखेर
उतरणारावज्र राहिलेला एसाच रणाचीं दोन पाने [दु+पत्ता=
पान] दुपदरी नि १ दोन्ही देवगम जरीचे, रेसामाचें पदर
कसलेले (पागोटें झुडवे) ३ दुहरी केलेले (वज्र) ३ दोन सार
तव एका कम्ब वळलेली, दुहरी कलून वळलेली (दोरी, दोरा इ०)
[दु+पद] दुपरतणी-ची (राजा) तात्पुरता वरा झालेल्या
आजाराने, रोगाने घेतलेली डलट, माघार 'रोग दुपरतणीस पडला'
[दु+पतणी=पत वणे, माघार, डलट] दुपरतणे-अकि (राजा)
वरा झालेला आजार इ० दुपम्यादिखामुळे पुन्हा पतणे, पुनव
होणे दुपाप्ती-नि दोन पाखीं असलेले (पर, सोपा इ०)
दुपा(पे)डा-उ (विर) दुपग दुपग-पग पहा दुपाट्टी-नि
दोनदा बाचून किंवा ऐकून थोड शय इ० ज्यास पाठ म्हणता
वेता असा [दु+पाट=पटन] दुपाडगी-वि (चमुरी) दुपाडी
दुपाडी-किवि दोन पायांनी -शर दुपानी-ची १ (गजिपाचा
खग) खडाया शवरीं जीं दोन चोर (हुकूम मसलेलीं) पाने
राहतात तीं दुपती २-नि दोनच पानें फुटलीं आहेत असा
आखलेला (अडर परलेले बीं) [दु+पान] दुपानी लता-ची
(कों) एर वली, मयदा वल हिचीं पाने वरीच्या उगाच्या
आकाराचीं असतात दुपायी-वि दोन पायाचा [दु+पाय] दुपायीं
सोणे-अकि १ (बोडा) मागील दोन पायावर उभा राहणे २ सतापून
जाऊन माडावयास प्रवृत्त होणे दुपार-ची दिवसाच्या मध्य
भागचा मध्याह्नाचा पाल दोनप्रहरांची वेळ [दु+प्रहर] उर
वणे -श्राद्धे-गुजरणे-घाल विणे-टारणे-ढकलणे-
रगडणे-लोटेणे-दुपारी जवळ उरकणे पदरात पाहणे ०ची
सोय करणे-काळजी बाहणे-रोजव्या नेपाची व्यवस्था
करणे, काळजी बाहणे ०ची माना-ची (ल) दुपारचे नेग
(फि० पने, आत्म्याला देणे) ०चीस घली-ची छणमगुर,
पोट्या काळात नास पचणा'या मोठीबद्दल योनचदावावाक्यवार

उदा० श्रीमती, सपति तादृश्य इ० पाण्यावरचा बुडबुडा पहा
दुपारा-री-किवि दुपारच्या, मध्याह्नाच्या वरीं भरल्या
दुपारी-किवि ऐन दुपारच्या उन्हाच्या वरीं, भर दुपारी दुपारच्या
पन मरात (अद्या वेळीं मुलांनीं रडू नये, बाहेर जाऊ नये म्हणून
निपयाची बांध्यात हा वाक्यचार योजतात) दुपारी तितारी-
किवि दुपारच्या उन्हात, ऐन दुपारी बाहेर पडावयास आवांय
अद्या मध्याह्नमयी किंवा त्याच्या अन्हीडेपरीकडे 'एहान
मुलास दुपारीतितारी बाहेर नेऊ नये' दुपारी-ची एक फुलझाड
याचीं पुढे दुपारी, उमलतात म्हणून हे नाव दुपारीच्या पारी,
तावडी विवडी अद्या तीनजाती आहेत दुपारें-न हिचे फूल वास
नसतो -वगु ४ २५ दुपाहर-ची (काव्य) दुपार दोनप्रहरांची
वज्र 'निपलें अज रेंवे। दुपाहरी का येरें दिवने।' -झा १७
१५५ [दु+प्रर] दुपिकी-नि वर्णान दोन पिंके देणारी (जमीन)
[दु+पीर] दुपुडी-वि १ दो पुढें खातीं खाने असलेला (दो,
वरडा पानपू इ०) २ दोन्ही तोंडे घासकपाने मदविलेले (बर्म
काय) ३ दोन पुडाची, घडीची (पोळी) [दु+पूड=खाना, पाखे]
दुपून-उ (गे) सतति मुलेंवाळे [दु+पूत] दुपेट-वि (गे)
दुपट दुपेटा-उ दावार समा इ० टिकाणीं जातेवडीं अगार
घ्यावयाचे भारी वज्र दुपग, देला दुपेटा-उ दुपटकरी पदा
दुपेटा-नि दोन पंरांनी वळलेली (दोरी, दोरा) दुपोडी
पोळी-ची दोन पुडाची घडीची पोळी दुप्पट-ची एकाया
रकमेची मूळच्या दहावीच याभरी वाड द्विगुणित वृद्धि -वि
द्विगुणित दुपस्तली-नि वर्णान दोन पिंके देणारी दुपिकी
(जमीन) [दु+फस्त=पीर] दुपळा-ची एकपूत पुढून फुटापूट
होऊन दोन पल तज होणे पडणे [दु+फळी=पड तड] -वि
दोन फळपाचा केलेला दुफाटी-उ (वृक्ष नदी, रस्ता इ० कात
ज्या टिकाणीं दोन फांटे फुटतात तो (वृक्ष नदी, रस्ता इ० फावा)
भाग प्रकाश वेंचक दुफाटाफाटी-ची डळरी हेळी, वळडी
दुफाट-ची (कों) एखाद्या पदयाचे दो विभाग तुम्हे
होवीत असा रीतीने लाडू ओपळा इ० भाटे पदये चरणे,
फोवणे फाडणे इ० मिया नि-विलून, फाडून, फाडून
ज्याचे दोन तुकडे झाले आहेत असा [दु+फाडे] दुफादी-
नि १ दान फाणींनीं खडावयाचा (सोमण्याचा विशिष्ट सख)
२ ज्याला दोन पंम आहेत असा (दागिना) [दु+फाना]
दुफोड-ची (एखाद्या पदामाचे) विलून फोडून दोन तुकडे
करण्याची क्रिया दुफाड-वि चिकन फाडून दोन तुकडे करील
'जरासंदतसचीं मणकळे। झाडिली पंती यदुपाळे। दुपोडीं वर
विरलीं वतळे। भोगमेना वरवी।' -शिउ ८५३ [दु+फोडे]
दुवफ-ची जगार चराययाम सोडताना त्याच दोन पाय
बांधणे, कडा (नि० पाणे) दुवफ-ची (रंगीद्राड्या नेळ)

विद्योवर दुसऱ्यादा गेला भाण्याचा प्रकार **दुय्यगणै**-उक्ति १ (जनावर चरावयास सोडताना त्याला) दुयक घालो, कळवा देगे २ घुसलेगे, घुसलेगे, चडविले [दुयक] **दुयपरी**-स्त्री दुपरी पहा **दुयंदी**-स्त्री १ घोड्याच्या पुढच्या दोन पायांम कशितात ती नालवरी २ प्रत्येक घडीस दोन वरपर अशा दुमडून दोन पड्या पातळ्या देशी सबध अथवा अर्धा माण्ड [दुययद] **दुयंवा**-घो-नि दोन रंगाचे पाट असलेले, गणाजमनी (लुगडे इ०) 'दुयवा क्षीरोदरी। वाणे परी अनेकीं । दिगती तरी तितुरी। सुने थायी ।'-भट्ट ७ १४७ **दुयानू**-कवि दोन्ही पाजूं, वाजू कडून 'स्वारी निघाली म्हणजे दुयानू सौलम होतात' [दुयानू=दिना] **दुयार**-चारा-कवि दोनदा, दोनवेळा [फा दूबा, स द्वियम्] **दुयारी**-वि १ ज्यास पावतुन दोन वेळा फडें, पुजे इ० काचा वहात येता असा (वृक्ष इ०) २ दोन बार, आवाज व्हावयाचोगी दास ज्वात भरली आहे असा (फटका, वटूक इ०) ३ दोन परी एकर जोडून केलेला पुपेटा (भारी निमतीच्या पुपेटांमालाच हे विवरण लाविताना -शास्त्रीका) [दुयार] **दुयारी**-वि दुभायी पहा -प्रिउ **दुयाही**-कवि सान्ही बाजूनी 'दातही आन होती। परि अगडे सोनेजनी। जैसी दुयाही बेते पाली। हिरेयावी ।'-हा ६ २६३ [दुयारी=बाजू] **दुयाळकै**-न दुवेळकै पहा **दुवे**-वि १ झाडणादील एक आड नाव २ दोन वेदात पारंगत असलेला, द्विचरी [स द्विचरी] **दुयेरजी**-वि १ काही रिशिट कारणांमुळे कव्हा कव्हा रक्माचे दुवारे जमाखेने कावे लागतात व पड्या दिशेकडत त्या जमा खर्चाचा दुवारणा घालून एकरजीच्या रीतीनेच तो पडा दिशेन व्हाकारितात असा जमाखेने लिहिल्याचा विवक्षित प्रकार, सदि शिट कागद इ०, जमाखेने, दिशेन, लिहिणे, कोडे, कारवून इ० शब्दापूर्वी उपयोग जमे -दुयेरजी-नमाखेने-दिशेन इ० २ दुसऱ्याच्या सवें, दुसऱ्याकरिता रक्म घडून ती जमेली नोंदून त्यास पाडवितात आणि त्याच्याकडून ती रक्म पावल्याचे व जमाख रॉत जमेकडे नोंदल्याने कळल्यावर टाचकडे लिहितात त्या प्रकाराने लिहिली (रक्म इ०) [दुयेरजी] **दुवेळकै**-न साधारण दोन खाया जे फुडतात तेथील (साधारण) मजळ चिमटवासारखा भाग, शेवटाला दोन फटि असलेली काठी **दुयेली**-वि जोड दोन वेळ लागतात अशी (गाडी काम इ०) [दुयैल] **दुघोटी गंध**-न (वपाळास) दोन बोटांनी लाव लेले गंध [दुयोट+गंध] **दुयास्या**-वि १ ज्वळ स्त्रीचा अस्थिर बुद्धीचा, ज्याचे मन हेलकावे खाते, गुंमयते असा, प्रसोड करणारा २ प्रसंग घातून वागणारा, रायस घातून वतून करणारा [दुयोलो] **दुभरवेसा** **दुभरोसा**-उ (एखाद्या गाथीविषयीने) होय अथवा नाही असे दोन मजवे असणे,

सदिग्धता, अनिश्चितपणा, वानवा २ (एखाद्या गोष्टीचे) द्विविध, अनिश्चित, सदिग्ध स्वरूप [दुभरवेसा] **दुभं(भा)ग**-वि मजवे काही अडपळा आल्याने, वस्तु भाडवी आल्याने, सग्या वून मेल्ल्या रेवेने दुभागला गेलेला 'मज्ये वेठ पडल्याने नदीचा प्रवाह दुभाग झाला आहे' [दुभ+भा-भाग] **दुभाग**-वि दोन भाग झालेला, दोन तुकडे करून विभागलेला [दुभभाग=तुकडा] **दुभागणी**-स्त्री दोन भाग केल्याची, दुभागण्याची क्रिया **दुभागणे**-उक्ति दोन भाग करणे, होणे [दुभभाग=तुकडा, हिस्सा] **दुमांगणे**-उक्ति दुभग करणे, होणे म्हणून रेपा, रस्ता इ० पडून दोन भागात विभागणे जमे-होटीने पाणी, पायपाटने शेतातील पीक इ० [दुभभाग] **दुभाय**-उ १ (विरु) दुजा माव, दुजामाव पहा २ (गो) दाका, सदाय [दुभमाव=द्वैत] **दुभायचं**-अक्ति (गो) सदाय घेणे, दाका घेणे काढणे, वाढणे [दुभाय] **दुभायी**-वि (गो) दुजा भावांने वागणारा, संसारी [दुभाय] **दुभायीक**-वि (गो) दुजामाव उत्पन्न करणारा [दुभाय] **दुभायी**-व्या-वि दोन भाषा जाणणारा, (यावरून) उभयता व्यवहार करणाऱ्यास एकमेकांची भाषा समजत नसल्यास त्या दोघांची भाषा अवगत असलेला त्याचा मज्येस्थी हा एकाच्या एका भाषेतील भाषणाचे दुसऱ्या भाषेत भाषांतर करून दुसऱ्यास सांगतो (इ) इंग्रिड [दुभभाया] **दुभास**-उ १ (एखाद्या गोष्टीचा, वस्त्या होणारा) द्विविध भास, प्रह, हान २ (ल) गैरसमजून, उलट समजून, सुचोका प्रह [दुभभास=दिसणे, हान होणे] **दुभा(मी)ळकै**-न दुवेळकै पहा **दुभेदी**-वि दुष्पणी [दुभेदी] **दुमातराकाना**-कौ-नस्त्री १ 'कौ' हे अक्षर लिहितांना, लिहावयास शिवताना लहान मुले उच्चारतात ते कौ च्या वर्णनाचे शब्द २ (ल) (साकेतिक) दोन्ही-एका खायावरून व्हाविले व खायाच्या पुढे व मागे लोंबणारे ओझे, दुमोटले ३ -वि ज्याने दुमाळे खायावर घेतले आहे असा (मनुष्य) [दुभमातरा+काना+कौ] **दुमारा**-रं-पुन १ सैन्य इ० कावर तोफा इ० काही एकाचे वेळी दोन दिशांनी होणारा मारा २ (ल) भाषणादिकात दोन्ही बाजूनी पडणारा पंच, कचाटी, कोडे, कातर, चिमटा [दुभारा] **दुमारा**-व्या-नि १ दोन प्रकारांनी, दिशांनी मारा, आघात करणारे (शस्त्र इ०) २ दोन बार करणारी दोनदा उडणारी (वटूक) [दुभारा] **दुमाळी** वि पारड्याची दोन वतुले ज्यात वाहते असे (फूल) [दुभमाळ=पाकड्याची जोळ, वटूळ] **दुमुखी**-उ गोल हातोडा, खोल्या पहा [दु+मुख] **दुमुतवज**-उ डुपेच, डुपणी वतून य विषयी दु-मुतवजे करतात -पया १०३ [दुभार मुतवजिह] **दुमाट**-माटली-मोटले-जीन खायावर घेणाऱ्या सोयीचे, दोन मोग एकर घातून करतात ते ओझे [दुभमाट गोष्टी, मोटले] **दुमाळी**-वि दोन पाखी

असेल्ले (छप्पर); दुपारी छप्पर असेल्ले (घर). [दु+मोळ= घरांचे छप्पर.] दुरफानी रेंव-ओळ-खी. पत्र ६० लिहितांना कागदास चार सारखे सळ, रकाने पाहून दोहों बाजूंचे दोन सळ समासादासल सोडून मध्यव्या दोन रकान्यांत ज्यास पत्र लिहावयाचें त्याच नांव ६० लिहिण्याकरितां काढलेली रेंव. [दु+रकाना ओळ, रेंव] दुर्लंगी-खी. प्रतिपत्ताची सई दोण्यापूर्वी एका पक्षाच्या पत्राच्या व कच्च्या दोन्ही रंगांच्या सोगट्या परत येत्या म्हणजे हा डाव होतो. दुर्लंगी-वि. दोहों बाजूंचे दोन निरनिराळे रंग असलेल्या दिलेला (पदार्थ, पत्र ६०). [दु+रंग] दुरस्ता-किति. रस्त्याच्या दोन्ही बाजूंनी; रस्त्याच्या दोन्ही बाजू व्यापून हुताळी ओळीने, 'चालेति सासीगण हे दुरस्ता'. -साह ८.४१. -पाव ५१. 'दुरस्ता धाडें लाविली आहेत.' [दु+रस्ता] दुरा-वि. १ संख्येने, परिमाणाने दुप्पट. दुहेरी केलेला; दुमकेला. दुरी-खी. दोन चिन्हे, दिवे असलेला पत्ता; दुव्या. 'एक दुरी काढून ठेवून तिचे पाकलागी येवू लागले.' -दुरे २६. दुर्लुफ-उ. १ कांसारतील दोन दिवे. -मोळ. २ दोन धों पाहून तिनच्या परीं सोटी बसायजोगा दाव-धात्री. दुर्लुफ, दुरोख-प्ती-वि. १ दोन दिशांना रोप असणारा; दोन दिशा दाखविणारा. २ (स.) दोन इगरींवर दात ठेवणारा; दोन्ही बाजूंचे लाग लावणारा; दुलग; दुटप्पी. 'इकडील मातवरांचीं लक्ष्ये दुरोख झाली आहेत.' -मदपा १.११. ३ रंगाची बेलबुटी ६० ज्याच्या दोन्ही बाजूंचे, अंगार उठली आहे असें छापील (वज्र ६०). [दु+रोख=दुप्या, दिशा] दुर्लुफदाह, दुरोखदाह. (दु+दि-बर्दाचा खेळ). घोडा ६० मोहोच्याचा प्रतिपक्षीयांच्या वजीर ६० मोहोच्यावर उरी पडायजोगा राजास दिलेला दाह. 'दुर्लुफदाह न सोसे' -स १११२. [दु+रोख+दाह] दुरी-खी. (क.) दुसरी नांगणी. 'आजुबाजूच्या गांवांतील शैतान उमज, दुरी होऊन दास काढणे चालले आहे! -सज्जारीच्या पायथ्यासी ११८ दुरोखी-वि. दुर्लंग पदा. दुरोजा-उ. दोन दिवसांचा खर्च. 'चाळीस पन्नास हजारों जबाहीर व कापड याणें फौजेस दुरोजा प्रणार नाहीं.' -रा १२.१०. [दु+रोज=दिवस] दुन्दा-वि. दुप्पट; दुहेरी-दुगुण. दुलुग-वि. १ दुरोळ; दुटप्पी; दोन्ही पक्षांचे संबध वेवणारा. 'समाजी राजे यांचे लक्षी राहिले व दुलग आहे ऐलें पाहून दूर करून...' -मराचिबोधा ३२. २ दुलंगी (रेंव) पहा. [दु+लंग=संबध] दुलंगी-खी. घोड्याच्या खोमिरावर सामान भावण्यासाठीं घातलेली पिचवी, पडवी. [दु+अलंग] दुलंगी-वि. १ बरोबर रंग पालटणारा; व्यास; दुटप्पी; खोटा. 'प्राणसखा म्हणे नार दुलंगी । वतु शुभानें मोघून पलंगी ।' -पला ४.१७. २ कडगल्या; कज्जेलाल; आगलाच्या. [दोन+अलंग=ओळ] ओळ-रेंव-वि. (जमाखर्चात) जमाखर्चे पुरा झाला असें

दागविण्यासाठीं त्याघाली मारलेली U— अशी आडवी रेंव. (किं. मारणें; ओढणें; फाणें). दुलंगी पेंच-उ. कुस्तीतील एक पेंच. दुलुडी-खी. शिंयांच्या गळपांत घालण्याच्या दोन लांबा एक दागिना. 'साईत सांताळी गळाची दुलडी । पातुपंद जोडी हातरा ।' -तुणा २१५१. 'पेटपांचे येकदाणें, तदुपरि दुलडी बंडवरीं तोपेच्या ।' -साह ६.२१. [दु+लड=तर] दुलंड-वि. दोन्ही पक्षांची विभाषात, वेदमानी करणारा. दुलंडी-खी-उ (घों.) एका गांवांत राहून दुसऱ्या गांवीं शेती करणारा मजदूर. दुलंडाकडपण-न. एकमेकांवर घातली जाणारी दोन लांडके ती समुच्चयणें. 'दुलंडाकडपण सांठिले । आगि आगीपणें याडिले । तेंचि आगी जाले । धन की ।' -अव ७.१२. दुलुडाचा. दुला (ली) च्या, दुलुड्या-खी. अव. दुगण्या; जनावराच्या मागच्या लापा; दुगच्या. (किं. झाडणें). दुलाचा-वी-व्या-वि. इकडची सोड तिठडे व तिठडी इकडे सातून कडका लावण्याचा ज्याचा स्वभाव मांड असा; कडकाळ्या; आगलाळ्या. [दु+लावणें] दुलुड-खी. शिंयांचे एक दोन परीं बंधूभूय. '३१ दुलडी मोत्यांची.' -भाडसभा १.५७. दुलडी पहा. दुलुडी-वि. दोन परी; दोन सर भाल्ले. दुव्या-मत्तां-मत्तां-किति. १ सकाळीं व संध्याकाळीं असा वेळी. २ (साम.) दोनदां; दोन वेळां. 'नित्य परीं दुवळा पाणी भरावे, मग जे होणार तें होतच आहे.' -रा ८.२०१. 'संमेलन सकाळ व दुपार असें दुवक भाले होते.' -पेसरी १४.६.३०. ३. (सं. दु. का. ६-बसत) दुवारपें-उकि. दुसराणें पदा. दुचारा-वि. दोनदां सकलेला, काढून स्वच्छ केलेला (तांदूळ). [दु+वार=वेळ] दुचारें-न. (राजा.) एकवार काढलेल्या साठी पाखड्यांततर तांदूळ अधिक स्वच्छ व्हावें म्हणून त्यांना पुन्हां कांस्तात ती किया. [दुवार] दुयाळ-खी. (मिणकाम) एकाच विणलेले दोन पंचे; दोन पंचांचे कापड; वातळ, चवाळें पहा. दुयाळणें-अकि. (क.) एकदां सांगितलेली हकीगत पुन्हां सांगताना किंचित फेरबदल करून सांगणें. [दु+नेळ] दुवेत-न. १ (गाय, म्हैस इ० जनावरांची) दुसरी प्रवृत्ति. २ (गाय, म्हैस इ० जनावरांचे) दुसऱ्या प्रवृत्तीच्या वेळीं झालेले घासळें; घाहें. ३ (क.) (संतापानें म्हणताना) खोडसाळ व दाड मूळ. [दु+वेत=विणें; प्रवृत्ति] दुवेत-चेती-वि. दोनदां व्यालेली (गाय, म्हैस इ०). [दु+नेत] दुथेळां-येळां-किति. दोन वेळां; सकाळीं व संध्याकाळीं; दुवस्तां. [दु+नेळ] दुबोत्रा, दुहोत्रा-वि. दुहो-तरा पहा. दुव्या-उ. गंजिफातील, पत्त्यांतील दोन विपर्यायें पान, दुशाळ-खी. हंडपातील दिवे, मेणवत्या लावतां येण्यासाठीं एका टोंकास दोन-तीन बांडकीं लोखंडी दिवें लावलेली काटी. प्रसंगीचि शेपटी मसालीसारखाहि दिवा उपयोग होतो. [दु+शाळा=काटी, फांद] दुशाल-दुशाला-खी. दुहेरी शाल, शालजोडी.

‘साउ रंगलाल वर पित्रुही दुसाल’ - पृ. ४२. ‘शुद्धसंख्येवर जी पनुहावी ओढुनि तम दुसाला’ - वि. ७० [यु दुसाल] दुशिडी (महागिरी) - ५ दुहाडी, दोन डोलकाटपांचे, धाडींचे गळ वन दुशि (दोरी) कडे - किं १ दोन्ही बायूय, अगळ २ दोन्ही दिसाणें दुशिगी - वि (गो) दोन शिंगे अतरेले (जनावर ६०) [३+सिंग] दुसोला - ५ जोड शामदान ‘मोमरतीचे दुसोला, चकसोला याप्रमाणें जिवण’ - रा ७ १५६. [३+अर जुमल=ज्योत] दुसड - ग्री (राजा) तांदूळ स्वच्छ व्हावे म्हणून ते दुसऱ्यांदा बाहण्याची, सहण्याची किया [३+सडणे=झाडणे] दुसड-डा-डी-वि. १ दोनदा काडून स्वच्छ, निमळ करिले (तांदूळ). २ (परांतून) जिच्यातून दोन पेठां पीक काटले जाते अशी (जमीन), पचांचे पडिले पीक बाहल्या नंतर त्याच जिवांत जमिनीन त्याच वरी काटले (दुसरे पीक ६० उलोटा पहा) दुसडी - वि दोनच भायळ जिला आदेश अशी (वरी ६०) [३+पड=हलन, आचळ] दुसड-खी (प्रा) (सामा) (एखादे काम ६० वाची) पुन्हा केली आहूति, दुसरीण [३+सडणे] दुसरणी - कि. पुन, दुसऱ्यादा, दुसऱ्यान दुसरणी, दुसरणे - दुसराणी, दुसरी पहा दुमरद - खी दोन सरहरी दुसरा - ३ दोन साराचा, दुसरी हार ‘हा निळयाचा दुसरा’ या बुद्धी हात घालला विपारा। का रत्ने म्हणोनि मारा। वंची जैन।’ - शा १ १४८ [३+सर] दुसा - वि) सारल्या दाडा आणि दोन हात आलेला (बैल) दुसाडा किं (राजा) जगणाच्या दोन्ही वेळी, सकाडी व सव्याकाडी, दुवेळा [३+साज] दुसाड-डा-डी-वि दोनदा काडून स्वच्छ केलेला (तांदूळ), दुसड पहा दुसार - म सोंगडपाच्या खेळातील एक परिभाषिक शब्द (कि० उडंग, निजणे, जाणे) दुसारणी - खी (बों) एमर मागलेली जमीन दुसऱ्यादा बाहण्याची किया, दुसरण्याची किया [दुसारणे] दुसारणी - किं पुन्हा, दुसऱ्यादा, दुसरणी (-किंवि) पहा दुसारणे - मकि (बों) कोंवडपाचे पडिस दुसऱ्यादा आरवणे दुसारणे - मकि (एखादी गोष्ट) दुसऱ्यादा कियेचा विषय करणे, तीव्र गोष्ट पुन करणे जसे - जेत पुन्हा नागरणे, पुस्तक पुन्हा वाचणे ६० दुसाला - खी - वि दोन वर्गाचा, चालू व गतमालाचा ‘दुसाला-वसूल - दिशेच - उत्पन्न ६०’ (हे विशेषण रिगवचनामीं अविश्रुत राहते) ‘परगमे पाटोदे येवील दिशिर सन सगळ दुसाला दसरीं विन्हे लावला नव्हता’ - वाडयाया २ ८५ या गावची वरिवाट दुसाला आम्ही घेली’ [३+साल=नर्थ] दुसोट - ५ (देसात रुढ) नुर्नेच काडून घेतलेल्या पिडाच्या जमीनीतून लागलीच पुन घेतलेली पीक दुसड पहा ‘दुसो’पाचा हरमरा - गड - जमीन - जेत - वावर - टथाची - दुसवटयाची पेरणी - खी दुसोटयाची

पिकाची पेरणी ‘दुसवटयाच्या पेरणी करता जमिनी वगडिल्या पाडिजेन’ - सो २० - टथाचे पाकन मागे पीक दुसस (ज) ग्री, दुहड ग्री - १ दोन काम, दोन डोळे ६० सर्व मुलावयव दिपायाजोणे व मित ६० काकडे पृथेश (मागील वायू) अगलेले मित ६० कावर काटलेले (चित्र), दुवसनी अर्थ १ पडा याच्या उलट एमरामी, एक डोळी ६० २ जे दोन्ही डोळे लागू पडते असे (वायू, शब्द ६०) ३ जे एका रूपान थोडासा फेरवडल करून दुगऱ्या रूपात सदन वापरिता येईल असे (चित्र, आहूति आरडा, ६०) जणे - थोडासा फेरवडल केल्याम तीन या आरडयाचा चार हा आरडा व नऊ या आरडयाचा सहावा आरडा बनते त्याप्रमाणे ४ दोन कामीं योजता येणारा, दोन कामीं उपयोगी पडणारा (चावर, थोडा, जनावर, जितस ६०) [३+अर हस] ० मत - न वैरस्विक मत दुहाता यगली - वि (मय्यार) मय्यारच्या वगली उडीचा एक प्रकार मय्यारच्या बाजूचा हात वगलीप्रमाणे धातून, दुसरा हात वगलीप्रमाणे न लावता मय्यारच्या पुड्या अगास लावावा नंतर वगलीप्रमाणे अग उडवून मय्यारस पाय लावून साध्या वगलीप्रमाणे पकड बांधायी व हात सोडून उडवें नंतर पुन त्याचप्रमाणे दोन हाताची वगल करीत जावे म्हणजे ही उडी हाते - व्यायाम - मे १९२३ [३+हात+यगली] दुहार - खी (प्रा) १ दुसारणी, दुसारण्याची किया २ दोन टिमणीं अगळेला, बाउलेलेला (रोजगार, व्यवहार, वेळी ६०) [दसार] दुहारणी - खी आहूति, पुन तेच काम करणे, दुसारणी दुहा रणे - (चित्र) दुसारणे पहा दुहाशी - वि दोन्ही बायूय, कडना नक्षीदार निनार, हासे लावलेली (शाल ६०), याच्या उलट थोडाशी (३+हाशिया=काड, निनार) दुहाळ - खी (बों) एमरवि विगेली दोन पचांनी जोडी, दुहाळ पहा दुहरी, दुहेरा - वि १ दुपदरी (वज्र ६०) २ दुपदर, द्विगुणित (काम, थम ६०) ३ दोहोनीं बनलेले दुहेरी इष्ट राशि - राशि - नुन (गमित) ज्यात अज्ञात, अन्यक सख्या दोन निंवा दोनदा घ्याच्या लागतात ते इष्टराशि [दुहेरी+३+राशि] दुहरी उद्यालक - ५ कानी, आडविता, विमट, साडस ६० सारखी जोडतरफ (३) डबळ लिङ्ग - मयि ६६ दुहरी चौकट - खी बांधणी दोन चौकटी जोडून केलेली चौकट, जोड चौकट दुहरी डागिना - ५ दोन भवयव अगळेला डागिना दुहरी पा (फा) सोडाचा - वि धारीने जाडाडडा असलेला, लड खुबचूवीत मगत्रत बाय्याचा, दुहेरी हाड्याचा, अंगकाडीचा (भनुष्य) दुहरी पाहारा - ५ दोन छिपाई मिटून असलेला, दोन छिपायाचा पाहारा, चौकी, जोड पाहारा दुहरी घडिवाट - वही - खी (जमाखात) दुहेरी जमाखचे दुहरी सरपत -

को. (गंगित) दुहिरी सरकत वाटणी दुहिरी हाडाचा-वि जोड फागळीचा, बागरया अगावाच्याचा, हाडपेराच्या दुही-
 को द्वैत, यादवी, दुई, बेरी, हद्द, भाडग दुहेरा-वि दुहिरी
 दुहेरी-वि १ दुपदरी २ दोन प्रकारचा ० तारे-गुण एकाच
 वेगळीं वेगळीं मित्रा एकेमेकाभावीं फिरणारे दोन तारे, (इ) बाय
 नी स्पास ० तारायंत्र-न तारेच्या दोन्ही टोकाला एकाच
 वेगळीं संदेश देणारे तारायंत्र ० पाट-पु (पत्त्याच्या खेळात खेळ)
 शरिपक रागी-चौकट गुलाम क्रिया क्रिस्वर राणी-मदाम गुलाम
 या प्रकारचे दोन जाड (दोन विभिके) ० चक्रीमन-न
 प्रकाशनिष्णाची भिन्न पदार्थांतून जातावा दोन वेळा होणारी
 मार्गच्युति (इ) डरल रिक्कन ० शह-पु (बुद्धिवळाचा
 खेळ) बुद्धिवळाच्या खेळात एखाद्या मोहत्याच्या एकात असलेले
 आपलेच दुसरे मोहरे खेदून दोन्ही मोहत्याच्या प्रतिपक्षीय राजा
 वर एकदम केलेला मारा दुहोतरा, दुहोत्रा-उ दरमदा दरोकडा
 दोन टक्के व्याजाचा दर

दु—न अभाव, निवृत्तपणा, दुष्टपणा ह० नाचें बाचर दुर् उप
 सगावले समसात योजावयाचे मराठी रूप जळें—दुकाळ=दुःकाळ,
 बाईट काळ, दुकळा=चलहीन, दुवेळ [स दुर्, दु, दुस्, प्रा.
 दु] दुआळणे—अकि (मंडास) दुखविणे, पिगणे, पीडा देणे
 'तव हृषिकी वारिकी दुआळिनी।'—शिशु ५५८ [दुआळी]
 दुआळी—की पीडा, हेरा, दुर्बुद्धि पीडा कष्टाची बुद्धि
 -मनको [दु=बाईट+आळी हेतु इच्छा?] दुपत—की दुवेत,
 गर्भपात होणे, दुपावणे, नासवणे, (प्र.) दुवेत पडा दुकळ-उ
 १ दुकाळ, दुकाळ, महागाई, महंगाता २ (सामा) (एखाद्या
 पदार्थाची) अतिशय दुर्लभा व्हावयाजोगें स्वल्पत्व, उणीव,
 कमीपणा, अभाव 'बोकणात लाकडास दुकळ नाही' दुकाळ
 पडा [स दुस्+काळ प्रा दुकाळ] इ० दुकळात तेरावा महिना
 दुकळणें, दुकळावणें—अकि (इ) (निंदावी) (दुकाळ
 इ० कासुळें मनुष्य इ० कार्नी) अनाविषयी हाणपणें, लोड्या
 होणे, दुभूषित होणे (अपराधप्रमाणें खाणारास विना घरी येणेच
 खावयास असुद्धि घरोघर जेवणास जाणारास उदेचून निंदाची
 प्रयोगात उपयोग) 'नाही दुकळलें अना. परि या मान जना
 देना।'—सुगा १०४८. 'असले बाईट आवे खावयास मी केवळ
 दुकाळवणें नाही' [दुकळ]—ळाळापाया-उ १ दुकाळजे
 पूर्वपिन्ह २ (ज्यायक) नाराचें, दारिद्र्याचें पूर्वलक्षण दुकळा-
 नि (गो) दुकाळातला, दरीदीपणाचें बागगात [दुकळ]
 दुकाळ-उ १ महागाई, दुष्काळ २ (सामा) (एखाद्या
 वस्तूची, पदार्थाची) दुर्लभा, अभाव, दयाई, उणीव दुकळ
 दान्दी अर्था पडा [स दुष्काळ, प्रा दुकाळ] इ० १ दुकाळी
 माडी मुकाळी साळी=मुकाळाच्या बरी साळ्याच्या पधाचे

महत्त्व वाढवें तर दुकाळांत माळ्याला महत्त्व येतें ० (कर.)
 दुकाळात राहिले आणि भावणात काढले दु काळ-उ (महासु)
 दुकाळ 'दाहणससाधु काळी' जेणें परमानदाची राखणी केली'
 -शिशु ५ दुकाळणे—अकि महासु, दुर्लभ, दुर्मिळ होणे,
 [दुकाळ] दुकाळ्या-वि दुष्काळप्रस्त, दुकाळानें पीडित झालेला
 'त्यास असें जहालें नीं, दुकाळ्यास मिष्टान्न मिळतें (मेज्हालें)
 -भाव १८ [दुकाळ]

दुख—न १ दुःसह, अनित्य अनुभव, पीडा, हेरा, यातना,
 वेदना 'ची वेदना आपल्याला प्रतिकूल तें दु ख'—गीर ९९
 २ अडचण, त्रास, कष्ट, रोग, नासदायक गोष्ट ३ उपदय,
 गरमी ४ खेद, शोक, पथात्ताप ५ (गो) अशु, आशु [स]
 (वाप्र) ० घोडेंणे—दु ख करणे, शोक करणे 'बोला असे दु ख
 पोडिती।'—गीर १२० ० पाहून ड्याग देणें—१ दु खाचें
 थोड मधून तेवढ्याच जागीं इलाज करणे २ ज्या मानानें अपराध
 असले त्याच मानानें शिक्षा करणे. ० मानणें—(एखाद्या गोष्टी
 वद्दल) बाईट वाटणें, विवाद, खेद मानणें, शोक करणे ० घेशीस
 बांधणें—(गावच्या वेशीला बांधलेली वस्तु सर्वांस दिते या
 वस्तु) (आपले) दु ख, अडचण सर्वांना कळविणे, आपले सक्त,
 त्रास, पीडा लोकांमध्ये जाहीर करणे दु खाचा पाटा उच-
 लणें—(एखाद्याच्या) दु खत वाटिकरी होणे दु खावर दाग-
 टागण्या देणें, फासण्या घालणें—टारुणें—देवसात दु ख
 पावलेल्या मनुष्यास अर्धमेदक भाषणानें आणखी दु ख देणे, जखमे
 वर मीठ घालणे, चोळणे दुःखाचा प्राणी-उ ज्याला जन्मभर
 सडते व दु खें सोसावी लागली असा मनुष्य, ज्यावर एकामाणून
 एक दुर्दैवाचे घाले आले असा मनुष्य, जन्मातदि दुखीचें वारें न
 मिळालेला मनुष्य याच्या उलट ऐश्याचा प्राणी दु खाचा
 घाटा-उ कपाळीं, घाट्यास आलेले दु ख, मोग, खडतर दुर्भाग्य
 (कि० उचलणे, वेणें, सोसणें भोगणें) दु पाचा घाटेली-
 विभागी-वि (प्रत्यक्ष, सहासुसृतीने एखाद्याच्या) दु खाचा
 वाटकी झालेल, समजु ली दु खें पापें—किंवि अतिशय बड
 व त्रास सोवून मोठ्या प्रयासानें सामाशब्द- ० फारक-वि
 ज्यापासून दु ख होतें असे, दु खद, दुःखादायक [दु ख+स
 कारक=कारण] ० दाटणी—की १ एका माणून एक दु खें कोस
 लणें, दु खपरपरा २ दु पाडल्या. दु खानी वाड, आधिक्य
 [दु ख+रायणें] ० दायक-वि (दुःख्यास) दु ख देण्याचा
 ज्याचा स्वभाव आहे असा [दु ख+स दायक=देणारे] ० परि
 भागी-पवेयसायी-वि ज्याचा शेवट दु खकारक, शावकारक
 झाला आहे असें (नाटक, गोष्ट इ०) (इ) दैविक शान्या उलट
 आनंदार्थेयवायी, (इ) कौमिक 'ही गोष्ट दु खपरिणामी आहे'
 -पान्द प्रस्तावना ४ १ [दु ख+परिणामी, पवेयसायी=परिणत]

होणारे अत्र पावणारे] ० प्रद-वि दुखदायक [दुख+स प्र+पा-
देग]

दुकर—स्त्री. (गो) दुस्तरा

दुकान—न १ विक्रीसाठी ते त पदार्थ माइन बसण्यासाठी
कलेले घर, जागा, विक्रीची जागा, माडामाड २ सोनार, लोहार,
कासार इ० काचे ते ते पदार्थ घडण्यादी केलेले घर, कारखाना ३
(३) विकण्यासाठी माइन ठेवलेल्या पदार्थाचा समुदाय ४ लोहार,
सोनार, कामार इ० काची उपकरणसामग्री 'मी दुकान आणेपून
येतो' 'तुम्ही गोक करविणार असला तर मी दुकान घेऊन येतो'
५ काही एक व्यवहाराचे अनेक पदार्थांचा पडलेला, माडलेला पयारा
'तुम्ही पोष्याचे दुकान मात्र माइन ठेविता, शास्त्राचे व हीच
दत्त नाही' ६ (गो) दाह्या पिडा, गुत्ता ७ बस्तूचे माखलेले
प्रदर्शन, बाजार [३२, दुकान, फा दुकान, म इरण-राभा]
(वाप्र) ० घालणे-स्थापणे-रचणे-माडणे-१ (अक्षर)
पदार्थाच्या विक्रीसाठी माडामाड करणे २ (ल) (एखाद्या खीने)
प्रसिद्धीचे द्रव्य घेऊन व्यक्तिचार करू लागणे, वसविणीचा धडा करू
लागणे, अनाचाराने वागणे ० पसरणे-पसारा माघणे '२। काय
दमासिपुडे पसरुनि दुकान कानन' रहितें ।' -माउयोग १३ १०८
० मोडणे-दुकान बंद करणे, धदा, व्यापार इ० पार नित्त
होणे ० धाडणे-(एखाद्याची) गिहाईकी वाटणे, धदा, व्यापार
भरभराटीस नेणे सामाशब्द-० फार-३ (गो) दाहू विकणारा
० दार-३ दुकानाचा मालक दुकान चालविणारा माणूस, बाणी
० दारी-स्त्री दुकानदाराचे काम, धदा, व्यापार-धदा [फा
दुकानदारी] ० दारी फैलाविणे-(गोसापी, वेद्या इ० कार्नी)
व्याख्याचे जाळे पसरणे, अनेकावर पाठ टाकणे ० पट्टी-स्त्री
दुकानावरील, व्यापारावरील सरकारी घर ० सरकत-स्त्री,
दुकानातील भागीदारी [सरकत=भागीदारी] ० सरकती-वि
दुकानातील भागीदार

दुकार—पु (ल) एक आणा

दुकूल—पु १ रेदामी वस्त्र २ उंची वस्त्र 'बळ पूतिळे
कसे हो बहुमूल दुकूल रत्नहारानी' -मोआदि ३२ ८ [सं]

दुस्तरा—पु (गो) दुस्तर [दुकर]

दुखला(बळे)रा—नि उपद्रवाने गर्मीने पीडित झालेला
[दुख]

दुख—न (कों) अशु सवळाचे रदन वषवटले। दुखाचे
लोळ मिसळले। -सिपु २ ५० १८ दुख पहा [स दुख, गो
दुख दुक] दुखा गाऊप (गो) असवेचे गाळणे अशु वाळणे

दुखणाईत दुखणारू—वि आतारी, रोगाने पीडलेला
बीमार बेजार [दुखणे]

दुखणे—३ शारीरिक व्याध, विवृति, अस्वस्थता, आजार
व्याधि, पीडा, रोग 'ज्या दिवशी हरिचरितप्रवण नसे त्यात
मज दहा दुखणी।' -माहण ८३ १३ [स दुखन, प्रा दुकरण]
(वाप्र) ० काढणे-१ दुखण्याची व्याध सहन करणे 'दुखणे
काढवे पोरनी आणि मूक काढवी गुरानी' २ एखाद्याच्या
आजारात त्याची शुध्दा करणे ० वेणे-१ आजारी होणे २
आजारी असल्याचे दांग करणे, वळने दुखणे आणि दुख
ण्याचे अंग असणे-अगात आजाराचा थोडा-फार अवरोध
अगणे, आजार पूर्णपणे बरा झालेला नसणे दुखण्यास पडणे-
आजारी होणे म्ह० देणे आणि दुखणे ही कोणासहि आवडत
नाहीत सामाशब्द- दुखणे फरी-३ दुखणाईत मनुय
० वाढणे-न (व्यापक) ताप, आजार इ० [दुखणे दि]

दुखणे—अकि (शारीरावयव इ०) वेदना, व्याध इ० नीं,
युक्त होणे

दुखरण—स्त्री (कों) (सामा) इजा, दुख, व्याध,
वेदना [दुख]

दुखरा—वि वायुक, थोडपादा इ० ने दुखणारा, अशु (शारीरा
अवयव, इद्रिय)

दुखरं—न (राचा) एखादे धुक्क दुख, दुखणे जसे-
दोंबल्याचागी पुवळणे, नखुरे इ० याच्या उलट रोग [दुख+
रु धुनतादौक प्रत्यय]

दुखवटा—३ १ स्वकीय मनुष्य मेल्याने प्राप्त होणारी
दुखावस्था, अशोक, सुतक २ मृताच्या पुत्रादिकस त्याचे
आसन असोपविट्टीनंतर बळे इ० देऊन त्याचे दुखपरि
माघेन करितात तो विधि, अर्शा बळे अर्शा बळे पूर्वी सरकारातून
मोडमोडपा सरकारी थपिकाऱ्याच्या किंवा सरदाराच्या मुलास
मिळत व निरनिराळ्या राजपुत्रास निरनिराळ्या राजांकडून मिळत
(कि० करणे, जणे, देणे काढणे) ३ शोकप्रदर्शन ४ (कों)
शोक, दुःख 'सुखवण्यास सार आहेत दुखवट्यास कोणी नाही
[दुख]

दुख(जा)वणे—अकि (शारीरावयव इ०) व्यथित होणे,
इजा पावणे, दुखवुक्त होणे सकि दुखविणे पहा -बाकीको
[दुख]

दुख(खा)विणे—अकि १ दुःमापण, अपकार इ० कार्नी मनु
व्यास व्यथित करणे, दुख देणे २ खणणे, उकरणे, बेगरणे खर
वणे, खापळणे, कापणे इ० प्रकारे इजा करणे, शारीरिक पीडादेणे
३ (फळे, खाडे, जमीन इ०) पुढभागावर विंचित जाया करणे
[दुख]

दुखाणे—न (गो) गळ [दुख+अण प्रत्यय]

दुष्पाप—स्त्री १ चंचल, कापल, होसा देणें, आपात करणें ह० प्रकारची हजा, दुखणें. २ यामुळे होणारे दुःख, यातना, वेदना ३ (कायदा) शारीरास वेदना, रोग, अपवा विकार होईल असें कृत्य (६) ह्द [स दुःख+स आपत्+प्राप्ते-आपत्ति]

दुखारणें—अकि (वां) खेद विषाद पावणें, दुःखी होणें, मनस्तापाने पीडणें [दुःखार=दुःख+स्त कार=आर प्रत्यय]

दुःपार्त्ता—स्त्री रोग, शारीरिक अस्वस्थता, हजा, दुःख दुःखाळ—वि १ नेहमी आजारी असणारा २ उपदेशाचा, गरमीचा विकार असलेला [दुःख+आळ प्रत्यय]

दुःपित, दुःखी—वि ज्यास दुःख झाले आहे असा, दुःख पावलेला, शोकग्रस्त, खिन्न [स]

दुःखी—स्त्री (राजा) (गावातील, कुटुंबातील) सर्वसाधारण आजार, रोग उदा० पोटादुखी, कपाळदुखी [दुःख]

दुःखीमाणी-जीव—उ १ दुःख पावलेला, खिन्न मनुष्य, दुःखी २ दुःखाचा प्राणी पहा

दुःखावाही—स्त्री दुखणें-वाहणें पहा
दुःखेस्त—वि (गे) दुःखदायक [दुःख]

दुःखोटा—उ दुखवटा पहा
दुःखळा(खळे)रा—वि (पाके) उपदेशाने पीडिलेला [दुःख]

दुःखदुगी—वि १ धुगुगी, मरणोन्मुख अवस्था धुगुगी पहा 'व दुःखदुगीचा प्राण दुष्ट्याने मी ममतेला सोडले.'—होला ११५ [च]

दुःखळा-ळा—वि १ कति दुःख २ रोड, हडा, ३ टेंगणा ४ अशाश्वत, नवदर 'काय कीजती वेलेलेणी। स्वर्गीचीं तियें कोरणी। तैवी जाण ते काढाणी। दुःखळीचि ते।'—हा १५ २१८

दुग्ध—न १ दूध, क्षीर २ हई वड ह० झाडाचा पावट दुधासारखा द्रव, चीक [स] ३ शर्करा-स्त्री (रसा) सस्तन प्राण्याच्या दुधापासून काढलेली साखर (६) रंजकोज -सेपु २ ३९० [दुग्ध+स शर्करा=साखर] **दुग्धाम्ल-पुन** (रसा) दुधापासून निघणारा, दुधात असलेले अम्ल, (६) रेक्टिक् अॅसिड् [दुग्ध+(रसा) अम्ल=अॅसिड]

दुग्धा—जीउ १ अनिश्चिता, शका, आति (कि० अखणें, दिसणें, वाटणें) 'हे जिवत असता त्याचे राज्यातील माणसास दुग्धा पडेल'—मराचिस २५ २ कासवूस, घरसोड, वाकू, द्विचि पठा 'त्याची जण्याची अयाचि दुग्धा दिसते'—किनि (सामा) अनिश्चितपणें, सदिग्धपणें मोघम, अलमलम [स द्विधा]

दुग्ध—वि १ (व) हरी २ मूख, दुष्ट 'दुग्ध नार नव न्याला शिकमी म्हणे वेगळे निपा।'—पला ८५ 'राड केळी दुग्धी।'—पला ८३ दु(दोन)च्या पोटात दुग्ध पडल. [स उपंत वा दुग्धच]

दुग्धा मरणें—अकि (वि) अतिशय धम वेत्येन अंग दुर्ग लागणें, रारवटणें [स दुर्ग+मर-पाट-पाह]

दुग्धमळ—स्त्री. (भाडपातील पाणी ह० द्रव पदार्थ) हलक्याने वाहेर येण्याची स्थिति, हिसळणें दुग्धमळणें हचमळ पहा

दुग्धमळणें—अकि (भाडपातील पाणी ह०) हिसळणें, हलक्याने, हलक्याने. हचमळणें पहा—अकि, हलणें, हिसळणें [दुग्ध मळणें]

दुग्धित—वि खिन्न मनाचा (प्र) दुग्धित पहा
दुग्धी, दुग्धी—स्त्री (गे) बार माण्याचा एक प्रकार
दुग्धा—वि १ कमानें दुसरा. 'एक्या पदें भूमि भरुनि पोडी। पयि दुग्धा अंढळट्टाह कोडी।'—वामन, वामनश्रवि १ ३१

२ आणखी, आणीक, दुसरा, अन्य, इतर 'मरे येक त्याचा दुग्धा लोक वाहे।'—राम १९. 'येक्या मयें निधय केला। तो दुग्धायानें उठविला।'—दा ७ ९४ ३ भिन्न, वेगळा, निराळा, परका 'मला तुम्ही दुग्धा मानू नका' 'त्यजि अशु तो ममला दुग्धा न व्हे।'—मोरा पुरिषाप्रभा धीरामायण कल्पलता १५ १ ३६६ [दु=दोन+आ प्रत्यय] ३ भाव—उ १ मनाचा दुग्धपिपणा, आत एक बाहेर एक भरी शक्ति २ मीतृपणा, भेदबुद्धि, हा माझा, हा परका असें लेखण्याचा स्वभाव, श्रुति, परकेपणाची भावना, आपपरभाव ३ मतभिन्नता, मतभेद, कल्पनेत, समजुतीत फरक, अंतर [दुग्धा+भाव]

दुग्धाई-थी—उ वाटु, पैरी 'प्राणाशीं दुग्धाईच्या दाउन जर्ष वाट माघारे फितरी।'—ऐरो २६९ [दुग्धा]

दुग्धाप मिजास—स्त्री मोठा गर्व, ऐट, दिमाख [पा]
दुग्धाधी—स्त्री दुग्धागी, वेगळीक अंतर जुदागी पहा 'सत्य गुलाम बादराजी तुम्ही दुग्धागी न करिता त्यास सामील असोन आमचे मस्तीत याचें'—जोरा १२६ 'शिंद होळकर याची दुग्धागी राजेरजवाडयात दाखवून होळकराची कमती पाडिली'—होरे ७३ [दुग्धागी वर्णवैपरीत्याने]

दुग्जे—न द्वैत, भेदभाव 'तैसें आपले अद्वयपण। मी जाण तसें दुजेनवीण।'—हा १५ ४३८ 'दुका म्हणे देवें। दुजियाचे पोतें त्याचें।'—तुणा १४१८ [दुजा]

दुटा—वि टेंगू खना-थर [फा]

दुटी—स्त्री (महाल) एक प्रकारचे वस्त्र 'महाईभगची दुटी अगीकणें।'—क १०९ दुटें पहा

दुटें—न १ गवड्याची माण्याची पडी, इमारत बांधण्या पूर्वी जमिनीवर काढलेला आराखडा, नकाशा, खुणा ३ (ल) (वाण्याररिता घालून दिलेला) नमुना, नियम, साचा किता 'त्या दुट्याप्रमाणें घाल-वाग-अस-कर'

दुट—न १ (जमर्त) एना बैलास नेता यईल त्याच्या
ममें पोडें (विशेषत धाम्य) अथे ओडें असलेली गोणी २
नाबराच्या पाठीवर लावून बाहून नेण्याच्या सामानास गुडाळा
याची दोन्या असलेली गोणपाठाची पिशवी ३ घोड्याच्या
पेनावर टाकावयाची, सामान देण्याची एक प्रगल्ची पिशवी,
दडो ४ धोटे पडा—शास्त्रीको
दुट्टे—न मुढलेला कागद, दोन पडपाया, पानाचा कागद
दु=दोन]

दुट्टा—उ (कों) १ पडी केलेला कागद, दुडा (६)
सोलीसो २ (विणकाम) सुनाची दण, दुमड, दुहेरी सूत

दुट्ट—न (कों) गड दु=पुतें पिकल्यावाचून फुल्यामुळे
मुड्डा भरून वेंतें तें [दु+दावर=दाव]

दुड—की (इ) मातीची घागर दुडी पडा [दु+घट]

दुड—न १ शाडवे खोड, दुधा, दुध्या २ (ल) उच
मनुष्य [दुडा, गुज दुड=मूठ, दुधा]

दुडकार्—किवि पाशाच्या खेळातील एक सज्ञा, दुड्डीने
जावयाजोग्या पाणी, दुड्डी [स दु=दोन, फा दुड]

दुडकी, दुडकी चाल—की १ बैल घोडा इ०काची चौक
आणि चौक याच्या दरम्यानची चाल, दुडदुड धावणे, चाल पडा
२ वदगाचा धूम वाजविण्याचा एक प्रकार, दुण पडा [ध्व दुड
दुड का दुडकी, तुल० स दूतक—राजदाते—भास १८२४]

दुडवा—ती—वि दुहेरी केलेले, दुपदी घडी घातले (वज्र
६०) [दु=दोन]

दुडदुड—दुडा, दुडदुड—किवि जवळ जवळ आणि अति
त्वरित पायले पडतील अशा प्रकारें (चालणे धावणे) दुडकी
चालीनें तुरतुर पडा 'विठोबा मला मूठ धाडा। धावत येईन
दुडदुडा।' [ध्व दुड, तुल० रा हुतदुत—भास १८२४]

दुडकार्—वि (गो) पैसेवाला, धनिक [का दुड्ड=
पैसा, धन]

दुडवारु—न (नाविठ बों) दुडें आण्ड पाक यांचे
एक टोंक कमानीचे असते व दुसरें सरळ असते तळाच्यावर
बाराच्यामध्ये टोंक यईल अशा प्रमाणात दुडलेल्या भागात हीं
पालवीं लागतात [दुडणें=पाक]

दुडा—की—पुत्री १ माथें दुणून न कापता सज्ज ठेवलेली
(पोथी इ०काची) दोन पयें पायें २ (कागद पोड्याचा कड
व्याच्या पेट्या, दोरा इ०काची) जोडी—वि १ दुहेरी केलेला
(सुरतील दोरा) २ दोन पृष्ठाचा, बटाचा (कागद) ३ दुप्पट,
दुहरी

दुडा—वि (व) पोटा (हात इ०)

दुडाण, दुडाणचाल—की घोड्याची एक चाल घोड्यानें
चारी पाय एकदम उचलून उडी टाकल्याप्रमाणे भरपाव पळणे
चाल पडा

दुडी—की घागर, कळदी 'दुडीवरी दुडी। चाले मोकळी
गुजरी।'—तुगा ११४० 'घटामधाच्या दुडी।'—दुमुरा ७५, ७९
दुड पडा [दु+घट]

दुडी—की गडबड, दाढगाई, दगा, बड, अधेर—पया ९१
[स दंड हिं दुद]

दुडी—की (व) मोठा दवरा, मोठें बोटपें दिंड पडा

दुडु—उ (ना बालमापा) नाथे, बाननी [रा दुडुमि, हिं
दुद]

दुडदुड—किवि दुडदुड पडा

दुडम—उ नगान्याचा, ढक्याचा आवाज [ध्व स दुदम=
नगारा] •धोशा—उ मोठा नगारा

दुड, दुड्ड—उ १ पैसा हें ताऱ्याचें नाणें (कानडी प्रतात
याची मूळ विमत एकतृतीयाशा आणा होती कारण एका पैसाच्या
४ पै असा हिशेब करीत) २ पैसाचा एकचतुर्थांश विंमतीचें
नाणें—शास्त्री ३ (ल) धन, संपत्ति, ऐवज, मिळकत [का दुड्ड]
•द्विप सरोरो पिचप—(गो) रोखीचा व्यवहार करणें •दोख
दाक पडप—(गो) अन्यायानें मिळविह्या पैसा घातल दुखणी
बाहणी उत्पन्न होतात त्यातच खर्च होतो, तो सुखानें उपभोगण्यास
मिळत नाहीं •घटप—पैसे टरविणें •नासन पाणी—पैसे
नसल्याकारणानें पाणी हाणें विंमत कमी होणें •द्वितळा सोरो
पितलो—पैसे वेणार, दाह विणार

दुड्या—उ १ मातीची मोठी घागर, घडा दुड, दुडी पडा
२ (ल) मोठ्या पोटाचा मनुष्य

दुडदाचार्य—उ (निदाधी) अर्गी विद्वत्ता नसून पंडित
म्हणून प्रौढी मिरविणारा मनुष्य, दोनोनी लब्धप्रतिष्ठित मनुष्य
'तुमचें लोकानीं एकाचें असे तुम्ही कोण दुडदाचार्य।' [का
दोड=दुड प्रतिष्ठित+आचार्य=पणित तुल० दोम्भ=भाडोनी बवि+
आचार्य राजवाडे इ ऐ १ २४६] दुड्दारी—किवि फासाच्या
खेळांतील एक सज्ञा दुड्डी जावयाजोगे

दुड्डी—की १ दुफाकी सोंग्याच्या खळान पडणारें दोहोंचें
दान २ (ल) दोन इ०४ पैमे इ० परिमाणाची दक्षिणा 'त्यानें
दुडी दुडी दक्षिणा दिली [स दु+दत्ति वर्ति का दुडि=दोन]

दुण—वि दुणून [स द्विगुण]

दुणकाम—न एखादें काम प्रथमतः च यथास्थित न कल्या
मुळे तें मोडून पुन मुळापासून करावें लागतें त्या प्रकारचें काम
[दुण+काम]

दुणणें—सकि १ दुहरी घडी घालणें दुमणें २ दुप्पट
करणें दोहोंनीं गुणणें द्विगुणित करणें 'भास दुणा तिथी गणा

एक ठगे नक्षत्र जणा '३ (राजा) एका खरीत लारखी मिरची, वारि ६००० रोपे वाट लावली म्हणजे त्यांना परस्पराची अडचण होऊ नये म्हणून दोन दोन रोपच्या मध्ये माती घालून दाबून ती एकमेकापासून दूर करणे. ४ (बों) एखादी सरळ नांग रस्तेची जमीन पुन्हा निरव्या दिरने नंगरणे

दुग्धा—वि दुग्धी, दुहरी, दोन पट्ट्या पातळेल [दुग्णे]
दुग्घटणे, दुग्घावणे—भक्ति दुग्घट होणे 'रोपे जेम दुग्घ पट। पडियतयाचेनि।'—शा ११८ [दुग्घा]

दुग्घा—वि दुग्घ, द्विगुणित 'पै प्रियाचिया गोठी। दुग्घा याव उडी। आवडी गा।'—शा १२१६० 'अती मूखे त्या सदा दुग्घे।'—राम १५ [स द्विगुण, प्रा दुग्घ] म्ह० व्याख्यात दुग्घे काम आणि कृपास दुग्घा राखे

दुग्घारणे—उक्ति (क) बाढणे, विशेषत जाणे (प्र) दुग्घावणे, दुग्घावणे पहा

दुग्घावणे—भक्ति १ (सामा) दुग्घट होणे 'दुग्घावे की देता दिमवि न सर ल्याहि कदा।'—वामनपद्धि-स्तुट श्लोक ९ (नवतीत पृ ११४) २ (ज्वर, पाऊन, मनोविकार ६०) गृहित होणे पावणे 'उमरेरहित हनुवरी। पाहता जेम दुग्घाव पाणी।'—एक्य १५९ 'खुल या सतसमागमे। नित्य दुग्घावे दुग्घिया मामे।'—दुग्घा ७०८

दुग्घाविणे—उक्ति १ (एखादी गोष्ट, क्रिया) उहा करणे, (विशेषत) दुस्तरणे दुहाणे २ दुमडणे, दुहेरी, दुपरी घडी घालणे ३ दोहोनी गुणणे, दुग्घट करणे ४ (एखादा पदार्थ, परिमाणत) दुग्घट करणे ५ (घातमी, साक्ष, पुरावा, धर्ता ६०) खरी पडी निश्चित करणे, पडताळणे,

दुग्घा—स्त्री दुग्घट द्विगुणित वृद्धि वाढ 'तरी इध वरे भरते रागन। काय त भरून क्षवि दुग्घी।'—दुग्घा २० [दुग्घा]

दुग्घेवरा—वि (काव्य) दुग्घेविषया ज्ञास्त

दुग्घे—अ काण्ट्यादिसकयस दोहोनी गुणतना योजावयाचा शब्द जणे—चारदुग्घे आठ वेगुणे चार

दुग्घेणे—उक्ति दुमडणे घडी घालणे

दुग्घरा, दुग्घा—उ (गो) एक घनस्थिति भोत्रा

दुग्घली—स्त्री (व ना) दुग्घाचे मोठे भाडे दूध तापविण्याचे मातीचे भाडे [स दुग्घालय]

दुग्घा—उ राज्याचे म्यान [का दोता=वस्त्र विशेष]

दुग्घाडा—उ (तिरवाराची) सावकार सक्कर ६० जने तगादा शवण्यासाठी कुळाकडे पाठविलेला उदक घासदायक दूत घुताडा पहा [दूत-निरोध जगास ऋका निर्दायी प्रत्यय]

दुग्घु—उ १ उरवणा आगरवा २ पळारोस [हि]

दुग्घे—न (कु) लाकडे सरळ वरयाचे एक हत्यार

दुग्घे—न (गो) भारी लोक-भाडावन्न सुर (तादी) काण्ट्यासाठी वापरत ते पांडव्या भोंपट्याचे केळले भाडे [स दुग्घ, गा दुग्घ]

दुग्घेग—उ मिरचीवरील एक राग—दृष्टि ७७० [दुग्घ]

दुग्घराळ—स्त्री एका जातीचा बल

दुग्घा—उ दुग्घाचे म्यान दुता पद्म—राज्य ११०

दुग्घाव(वि)णे—उक्ति (गाय, म्हित ६० कास) भीति दाखवून, पाळ्यान कळून, पितादून लवंगे

दुग्घिया—उ विरवाचे एक मादक भावप (प्र) दुग्घिया पहा

दुग्घिरमण—वि (गो) लड, हल्ल दही, भोंपट्यासारखा (मनुष्य) [गो दुग्घी=भोंपट्या]

दुग्घी—उ (गा) दुग्घ्या भोंपट्या [दुग्घी]

दुग्घुभि—उ १ एक मोठे चर्मवाच, नीबत, नगरा 'अनुभूत दीन जे ने दुग्घुभि घाडोनि कोडिले हो त।'—मोसमा ११० २ ताड सवत्सराधी छप्पमावा सवत्तर [स]

दुग्घुली—स्त्री एक वरी हिची पावे लहान असून चवीस गुळ मरलागत दिली रईच्या पुलासारकी फुले येतात—वयु ४ २३

दुग्घरी—स्त्री (बों) एक भाजीचा बल

दुग्घली—वि पाटीसारखी, मोठी टोपरी एवढी 'ढाल दुवरी फिर्त्या लाखरी एवून'—वाढ बाबा २ ४२

दुग्घवाल—उ चवडीच्या जातीपैकी एक बल चवडीचे दुसरे नाव—दृष्टि १३६

दुग्घाघाट—स्त्री (गो) खोबता वत नाही व धरता येत नाही अशी गाढ [द्विध-गोढ]

दुग्घापो—स्त्री पायाचे साध धरणाच्या बाळकवाळ नावाच्या विकारन (पायाच्या) घोटधावर बांधतात ती मतरलेली गारगेटी

दुग्घी—स्त्री (बडादे) पायाच्या घोटधावर घालवयाचा विषयाचा एक दागिना—जनि परिभाषिक धन्दाच्या व्याख्या पृ ७

दुग्घन दुग्घारन—वि (व) दुग्घन्याने, दुग्घन्यास [स द्विगुण]

दुग्घचणी—स्त्री पुन नागरणे, आढवे नांगरण 'जप तप नागरणी। त लप आनी दुग्घचणी।'—दुग्घा १६० [स द्विगुणी]

दुग्घ(नि)या—स्त्री जग लोक पृथ्वी इहलोक 'अरम-देश-दुग्घनिया नजरेच्या टाढत आढून दग्घादक्षी एकादी लाट। उभी चढली'—गडकरी राजसन्यास ५ [अर दुग्घ्या] म्ह० १ फलावाढून दुग्घिया पद्म-पेठाचावून जगात खालत नाही २ दुग्घिया धुकनी पण झुजविणारा पाहिले-नाही लागणारे, भुलणारे लोक जगात पुष्कळ आहेत पण त्यांना नाही लागणारा पाहिले (हि)

दुनिया झुत्ती हे झुझानेवाला चाहिये ३ दुनिया दुल्यी आहे
जेक हुताडे असतात ०दार-उ पृथ्वीपति [का दुन्यादार]
०दारी-खी १ ऐहिक सुप, सन्यभोग 'परन्तु दुनियादारी
विमतीत थोडे दिवस होती-वेदि ३ १७ २ ससार, व्यवहार,
लोकाचार [किं करणे] [का दुन्यादारी]

दुनियाई, दुन्याई-खी जग 'याची बद्नामी दुनियाईत
आली' -रा ५ २०

दुनी-वि दुपद 'बळ दुनी धरणागता। स्वामी बाहों नेदी
चिता।' -तुगा ११४ [स द्विपुणी]

दुनी-वि दोन्ही 'तेह वळी मा-मगौमिन घरोर चालता।
दुनी वडही आगे धारिता।' -शिरु ५६२

दुप(भ)ती-वि दूध दगारी (गाय, म्हैस ६०) [स
दुगवनी] ०गाय-धेनु-खी १ दूध दगारी, आकड न झालेली
गाय २ (ल) ज्याच्यापासून नेहमी थोड्याबहुत फायदा होतो
भासा उबार मनुष्य, नेहेमीची दाण इह ० दुमत्या गाईच्या लाया
गोड ० ध्यानचा-खी (अशिष्ट) दुमती धेनु

दुपक-वि १ अद्यात दोन दिवस (तिथी ६०) आल्या
मुळें त्या तिथीचें धर्महृत्य आज करावें बों उद्या करावें ३० वादाला
पात्र झालेली (तिथि) २ ज्याविषयी रोम नतें, मतभेद आहे असा
(मुद्दा, तिथि, आचारसंगणे ६०) [दुपक्ष=वाञ्छ]

दुपको-खी चरता चरता जनावरांनं दूर जाऊ नये म्हणून
त्याच्या दोन पायास बांधितात ती दोरी, फळवा

दुपद-न (व) उपरणें दुपण पडा

दुप(भ)तें-न १ (व्यापक) दूध झालें, घरी पाळलेलें जनाव
० २ २ दूध, दही, दूध ३ ३ दूध काढणें, विरक्षण लावणें, लोणी
काढणें ३ काम, दुधाबाबत कामकाज 'तुमच्या घरी दुपतें कोण
करतो?' ४ (ल) ज्याकडे सदासर्वदा पाहिलें पाहिजे, ज्याची
अत्यंत काळजीपूर्वक निगा ठेवावी लागते अशी गोष्ट, धंदा मूळ
उद्योग ६० [स दुडू]

दुपवणे-अकि (व) (खीचा) गर्भपात होणे, नासावणे,
दुपतें, धुपावणे पडा

दुपेटा-उ सोला दुपटा, दुपण पडा

दुपेटा-वि साखरेची एक जात दाबोडा साखर पडा

दुर-फन-फन-दिर्वा-दिर्वा-किवि डुवडन, धक्कन
पडा [ध्व]

दुरका-उ (कों) बुकी दोसा बुदरा [ध्व डुव]

दुरजी-खी (गा) वियाचें लुगड्याच्या बाबुन परकरासारखें
नसावयाचें वस्त्र

दुडुडुगें-अकि (फुगलेलें पोटा, टरपोटा पिकलेलें कळि
गड ६० हातांनं पापटलें असता) दुबडुव जाजणें [ध्व डुव]

दुगडुधीत-वि १ हातांनं पापटलें असता दुबडुव आवाज
करणारे (कंगड, टेरपोटा ६०) २ (ल) सदिसा, निश्चितपणें
खरी वा खोटी न ठरलेली, उडत आलेली (वातमी, वर्तमान ६०)
[ध्व डुव]

दुवळवाडा-खी-प्रुणी दैन्य, दारिद्र्य, लाचारपणा, दुवळे
पणा, अगतिकत्व (किं एखाद्यावर पडणें, एखाद्याची होणे)
'सयातें साम्याचिये वाडी। ऐन्याची सादे कुळवाडी। तेव मेदा
चिया दुवळवाडी। नेणजे तो।' -झा ७ १०९ [दुवळा]

दुवळा-वि १ विया, सपति ६० वलानें हीन, निराधार,
अगतिक, दरिद्री, लाचार, सामर्थ्यहीन 'लहान थोर दुवळीं
पावटीं। गावेंजवण सकळ सकळीं।' -सप्त १४ १५ २ रौड,
अथक निर्बल [स दुर्वल, प्रा दुव्वल] दुवळया देवाची

दीपमाळ खी १ एखाद्या छत्र देवापुढें दगड रचून, दाही रोवून
कलेली ओवडपोवड दीपमाळ २ (ल) दुवळया, वगु अथवा
दरिद्री नवऱ्याची दुवळी बायरो ३ उच, निडकिंगीत, डुरूप मनुष्य
दुटलेचार-उ (गो) दुवळेपणा [दुवळा]

दु-ळा-उ मुर्ख इलाचा व बडोंदें सध्यान यात आढळ
णारी एक हलकी जात -झाको (व) १२९

दुवळें-न दैन्य लाचारपणा, नटपयें, अगतिरत्न 'चार
बों गीं दुवळें भोगिलें' [दुवळा]

दुवा वडना-उ कायली डोंगरात असणारा एका जातीचा
वस्त्र याची शेटून मोठी गोल, कापसाच्या गिंदीसारखी चरबी
भरलेल्या चक्रीप्रयागे असते यांचे मास खातात -गृहि २५
[का दुम=शेटून+वडना]

दुगी(म्मी)राजा-उ (गोटपाचा खेळ) (साकतिक) दुसरा
नेम मारणारा

दुबोटा-उ एक हलक्या प्रमाणाची साखर, दाबोडा साखर,
दुपेण पडा

दुभणा-खी १ पावडा २ दूध काढणें, दोहन 'काम
धेनुचीं दुमणीं। नि कामाची न रगती।' -दा १.४ २६ [सं
दोहन]

दुमणें-अकि १ (म्हैरा ६० वानीं) धार काटताना दूध
देणें पावडवणें बोरलोनि लाभें। विप काय अमृतें दुमे।' -अष्ट
७ १९ बाळा गाई दुमती। देवा ऐसी दुमी ख्याती।' -तुगा
६०९ २ (ल) (ताड माड ६० टशापासून) रससाव होणें ३
(ल) (जयम फोड ६०) पुवळणें वाहू लागणें ४ (एखादा
व्यवहार, व्यापार किया ६०) आपापकें फळ देऊ लागून चालू
असणें -अकि (कों) दूध, चार काढणें, (विरु) दुधणें [स
दुडू] ६० ज्याही पाहुणा आला तरी रेडा दु

मिळवीवी, अडचणीची वेळ असली तरी असायचो तोच काय हात नवी

दुभतो, दुभतें, दुभतोपाय-धेनु—दुपरी, दुपें ६० पदा
'पायां नी दुभती। पोमिनी पती।'—सा १२ ११२० 'दुभेय
लोकीं जो गुल्लिचे दुभते।'—मोहा ४४ ३ [त दुह]

दुमाळ—ति दुपाळ, पुष्कट रूप देणारी 'सर्गतीये हरि
दुमाळ धुवा।'—मुक्कबाईचा गाथा १२ [त दुह]

दुमीतणें—१ (काव्य) दोहो, दुह दोहें 'दुमीत नी जगा-
पुनो। श्रीहृदयगय।'—सा १८ १६८९ २ रूप काव्ये 'तेहून
गाय दुमीतलो वेंची।'—गीतावलि १८ ७८ [दुमीत कर्मणि
रूप]

दुम—नि मध्यम, दुम्यन (पा दुमुन)

दुम—भी दोहू पुच्छ [पा दुम] •कारणें—धून दोहो,
पक्ष हळो, गळ दाखरिचें 'दुम' टीका रे काव्य। लावी यम
भरी रागा। दुम करि तो दाहगा। पावोवागी तयाच्या।'—सा
२३० •द्वार—नि दोहू असल्या, सपुच्छ [पा दुम्यार]
दुमादारी—भी १ पदपुगावा, मंदत, पाटवळ (किं टेंगें,
रागें) 'पापके दुमदारीस हाजे'—विषय ४४ ३ विजारी
'कडपकणें पदक दुमदारीस होतें'—सा ४ १८३७ 'दुमदारीस
सल्लावर बौर संपासी पदकें नेमून दिले'—मराथिचौमा ६०
३ विजारीची पीज 'पट्टीमागील दुमदारी अम्कनने गुनारास
जागो मोहन मी'—सा ८४०२६ [पा दुम्यार]

दुम दुय(यम)—नि दुम्यम पहा दुमजला—ली—ति
दोन मजगये (घर) दोन मजगे डेक भरलेले (जदाज भाग
घोट ६०) दुहरी दोन कांड, सजक भरलेले (वय ६०)
[दुमजला]

दुमची—भी १ पाडवाच्या दोपरीखालख जणारा रागि
रावा बर लडी गिळ्यास पगरी नाही व घोडपास दुमची
माही'—भाव ९ २ (जनावराची मागची) तगडी लाय,
दुपाणी (भनक्वचनी अयोग) ३ (ल) निहड लादा (किं
लावें, करी) [का दुमची] (वाय) •उचळणें—अनक कचाडें
पावून (एखाद्याची) उचलवाडी करी •पुरविणें—(जापें
काय साधण्यासाठी एखाद्याची) पाठ, पिच्छा पुरविणें •सोड
विणें—(एखाद्यास) नामोहम करून पक्ष काढावयास लावणें
'त्यानी आपले हिमतीने कडादावास पातशुद्धा दुपाणी गिळ्या
याची पगरी व दुमची सोडविती ते मयादा अजुनी चालते'
—भाव ९ दुमच्या झाडणें (पोडा, गाव ६० कारी) लाया
मारी दुपाया शाखें

दुमटणी—भी दुमटण्याची, घडी घालण्याची क्रिया [दुम-
माळणें] दुमटणें, दुमडणें, दुमतणें, दुमतविणें—अकि दुही
घडी करणें, दुणें

दुमट—नी १ दुहेरी घरी, घुसुनी, दुणी, दल (किं
पाळी) २ (दुमट्याने पत्र ह० काग पडणारा) साठ, माव,
दु [दुमोड] दुमटणें—अकि दुमटें
दुमटदुम—रि (ना) छतादीने, लग्नादीने घट, पर
भावे

दुमण—ज. (घो) १ मत मोडवेलमदीं वयळ आददा
पापयां करिता पंगारा ती दोरी २ मत ह० काची होडव्यकरिता
बगळी घेरी, आयदा

दुमणी—नी—भी (घो मा) १ (पोडा ह० जनसत्ताची)
मगची तंगरी, प्याय, गुगाणी (किं साहजें, उचळणें, लावणें)
२ (जनावराचें) दुंगा, शिंतार, चौक [का दुमन्याणी]
•मारणें—(माग) पोडपावर वगन्यानग त्याने लोडर चालवें
रहून त्याला टाचने बागडीवर मारी

दुमना—रि दुमडेल्ल, घडी घेलेला दुमती—भी दुमड
'मुदनीमणें दुमती करून कावें' भाग वर देवून दोहो दोहो
रवा लाडव्यां सजवून पुतात'—विमा १२ [दुमाड]

दुमदुम—रि (दुमड) [ध्व दुम]

दुमदुमणें—अकि १ दुमणें, दुमदुमणें दगदगणें, पोपणें,
गाजो 'पुलांमली मजगये जयवकार। दुमदुमी अंबर तें
नादें।'—मुगा ८१ 'निद्रापेळें पोस सागला। तेगें दिसा दुम
दुमत्या।' •'दोय करी सणें लडा। दुमदुमती समस्त।'—रावि
१४ २२८ २ (दुगप ह०) शेवत पणजे, दावळणें, घावपणें ३
(काव्य) (भावना ह० मनो) उचळणें, प्रमुच्छ हाणें 'हृदयीं मय
मस्त दुमदुमती। बापाय जेन गोविती।' [ध्व दुम दि]

दुमदुमीमिण—रि १ कुलले, उचल लावळें, घुसून ताळ
झालें (पोट ह०) २ गोडस, मरदार, दुण्डुगीत (बेल ह०)
३ गवर, देवदार, गवच (मनुष्य ह०) ४ दावळणारा, घन
पगयारा (मुगप ह०) —किवि खचून, घेंदून 'अजपे जगचि
मदापुळें। दुमदुमित मरलें।'—सा ९ १०० [दुमदुमणें]

दुमनी—भी दुमणी पडा
दुमकाराचें—सकि (गो) बाय देणें
दुमाडी—भी (गो) चादल, गोंघड
दुमान, दुमाणें—ज. (गो) कड, मरू तव मनुदा
आणि मोन जातीतें। दुमाने करटें जादालें सदरतें।'—खिपु
१ १६ ८७

दुमाळा, दुमाला—उ १ मागची बाजू पिच्छाडी २
(ल) दुमाळ, मंदत पाटवळ (किं देणें एखाद्याचा दुमाला
राखणें टेंगणें, उचळणें, समाळणें पुरविणें) ३ पाडगण, पिच्छा
'पाळाड्यानीं पागी पुरविला दुमाला। तेवें नी विटला काय
वालो।'—मुगा ८१२ 'एक सत्ता पैदा झाला त्यानें कुतरिजाचा

दुमाला घेऊन पुतरा मारिला '—भाभ १८३४ ४ रुी विस्तार, भिंतीत साष्टला जावयाचा भाग, खोली (चिा, इमारतीचा दगड, तोड, फाड इ० कासवधीं). दुमालदार पद्दा 'डवर मिळतील तिवके समचतुर्भोजन घाल्या दुमाल्याचे, उचलण्याजोगे असावे '—मॅरट २ [फा दुमाला] (वाप्र) ० धरणें, धरून असणें—(एखाद्याबद्द) आश्रयाथे, रक्षणाथे येऊन राहाणें, (एखाद्याला) चिटकून असणें —० पुरविणें—मदत देणें, साहाय्य करणें ० सोडणें—(एखाद्यास दिलेला) आश्रय काढून घेणें दुमाल्यावर असणें—(एखाद्याच्या) पाटीली (जेते पान, हुकूम, मदत देण्याकरिता) असणें —याव १२ दुमाल्यावर पाडविणें—(एखाद्याच्या) पाटल्याकरिता पाडविणें दुमाल्यास लावणें—१ चाली लिहिणें, जोडणें

दुमाला—वि १ दोन मालक असणारा गाव, वतन २ जमीन—महद्वयसवधी सरकारच्या हुमापुरता कोणा मनुष्यास सर्वाधी अगर अंशत दिलेला हक्क ' पुणें तालुक्यात दुमालेगाव पंचवीस आणि खालसा पोंगस ' ३ सरकारखालसातीकडे नवून लोकांकडे पर भारें माफीनें घालणारा गाव, जमीन इ० याचे इनाम, सरजाम, इवाकत, अपवाद, पासोडी, हाडवळा, कैरात, बालपरवर्षी, नान परवर्षी, सरदेशमुखी, चौथाई, जाहागिर, मोकासा, साहोना, बेचणी, गिराणी, पसाइत, चाकराहा, बजीपा, गिरास, कौदिया, वाढा इ० बानीस प्रकार आदित —इनाम २५ ४ स्वाधीन, हस्तगत ' कोजे मजकूर हा गाव याचे दुमाला करून .. '—वाढममा २ १५ ५ पूर्वीच्या मालकाचा निर्वण हात्यावर सर कारजमा होणारें (इनाम) [दु=दोन+माल=मत्ता फा दुयाल] दुमाला, दुयाल, दुमाला—ळे—किवि सावधान ' पैरी गीम चावर आपले दुमाला केले आहे '—शिवचरित्र साहित्य २ १६३ ' कुंजवाच, कुलकांत दुमाला असे '—शिवचरित्र साहित्य २ १६३

दुमाल अम्मल—३ दोन सरकाराचा अम्मल, सरकारी व जहागिरी असे दोन अम्मल, दोन मालकांचा तावा [दुमाल+अम्मल] दुमाल हाडा—३ १ दुमाले गावाची यादी २ दुमाल जमिनीच्या मालकीसवधीं सरकारी चौकडी दुमाल दार—३ दुमाले गावाच्या (दोन) गालांपैकी प्रत्येक, इनाम दार ' माजगाव तर्फे सातारा हा गाव दुमालदारखेरीजमस्त बाकी कुमाकडील अम्मल वेगमीबदल पेस्तर सालापासून लावून दिला '—वाढममा १ ३६ दुमाल पत्र—न नवीन अम्मलदार आला असता इनामदारास खुन्या अन दारापासून आपल्या इनामाचे इनाम पत्र लिहून दाखल्यादाखल आणावे लागत असे तें —भाज १८३२ दुमाले(ला)गार—३ १ दोन मालकांच्या अम्मल खालच्या गाव २ पुंडे सरकारजमा होणारा गाव (सामा) खालसा गाव [दुमाल+गाव] दुमाले(ला)पत्र—न हुडी बरोबर खुलासावावून दिलेले पत्र, जोडलेले पत्र [दुमाल+पत्र]

दुमाली—वि दुतर्णी.

दुमालदार—वि (गो) नाम देणारा

दुमाली—३ (गो) अतिशय त्रास

दुमेळावा, दुमेळावा—३ दुयोंग, दुयोग, अडचण ' तैलीं कर्मे दुवाडे । तया जन्मातरची रडे । दुमेळावे यवडे । कम मावी । '—झा १८ ६६ [दुर्=वाईट+मेळावा=मेळ, बनाव]

दुय(य)म—वि. १ दुसऱ्या प्रतीचा, गौण, मध्यम २ (अथि काव्याच्या) हाताखालचा, खालच्या दर्जाचा (अधिकारी) [फा दुयुम] ० पुरावा—३ (पुराव्याचा वायदा) सरकारी खडीशिखऱ्याच्या सकला मिना येनाच्या साहाय्याने मूळावरहुकूम वाढलेल्या प्रती इ०नीं दिलेला पुरावा, मुकाबलून केलेल्या व रुखात पतळत्या नसलेला पुरावा, ज्यानें मूल ऐरा वाचला आहे त्यान सोडीं सांगितलेला मजकूर, (६) सेवचरी एम्बिडन्स

दुर—४ दुष्पणा, वाईटपणा, कठिणपणा, दुःख इ० काव्या वाचक शब्दापूर्वी योगावयाचा उपसर्ग जसें—दुराचार=वाईट वर्तणूक, दुर्लभ=मिळण्यास कठिण, दुस्सह=सहन करण्यास कठिण इ० यांची सधिनियमांनुसार दुर, दुस्, दुष्, दुस् इ० रूपें होतात जसें—दुर्लभ दुष्कर, दुष्कल, दुस्सह, दुस्साध्य, दुराचार, दुरत इ हा उपसर्ग जाहून अनेक सामासिक शब्द बनतात त्यांपैकी काहीं येथे दिले आहेत दुरत—वि १ अपार, अनंत, अमर्याद, अत लागण्यास कठिण असा (मोह, माया इ०) २ अतिशय कठिण, तीव्र (दुःख इ०) [दुर+अत=शेवट] दुरतिक्रम—वि १ ओलाडून जाण्यास कठिण, दुस्तर, दुर्लभ्य २ असाध्य [दुर+अतिक्रम=ओलाडणें] दुरल्लय—यी—वि १ नाश करून टाकण्यास कठिण २ प्रतिबध करण्यास, टाळण्यास कठिण, अपरिहार्य ३ असाध्य (दुःख, आजार, रोग इ०) अप्रतीकार्य (अडचण, सकट) ४ मन बळविण्यास कठिण असा (मनुष्य), दुरासाध्य [दुर+अल्लय=वर पडणें, जाणें इ०] दुरदृष्ट—न दुर्देव, वाईट अदृष्ट ' बीं आड आलें दुरदृष्ट माझे । '—राहड १ १० [दुर+अदृष्ट] दुरधिगम्य—वि १ समजण्यास कठिण, दुर्बोध दुर्ज्ञेय २ दुष्साध्य, मिळण्यास कठिण, दुर्गम [दुर+अधिगम्य=मिळविणें] दुरभिमान—३ पोचक, वृथा, अवास्तव अभिमान फा नील गर्व [दुर+अभिमान] दुराचबोध—वि दुर्बोध, पृढ [दुर+अच+बोध=जाणणें] दुराकाक्षा की दुष्साध्य वस्तूचा अभिलाष [दुर+अकाक्षा=इच्छा, अभिलाष] दुराग्रह ३ ह, लोकविरोध, घातविरोध, सकटें इ० नाना न खुमानता एखाद्या गोष्टीचा पिच्छा पुरविण्याचा ह्, अनिष्ट आग्रह न सुखद दुराग्रह सखा हा सर्वांजनेय गेळ टक तया । '—मोरचै ४६ ५० [दुर=वाईट+आग्रह=ह्] दुराग्रही—वि दुर्गग्रह धरण्याचा ज्याचा स्वभाव आहे लमा ढकखोर हत्यादी हनी [दुराग्रह] दुराचरण, दुराचार—३ निय, वाईट वागणूक,

दुर्वृत्ति, दुष्ट आचरण [दुः+दुष्ट+स आचरण=वर्त्तन] दुराचरणी, दुराचारी-वि निध, वाईट, दुष्ट घडेनाचा, बदलेली [दुष्टाचर] दुरात्मत्व-न १ दुष्ट अन करण मनाचा दुष्टपणा २ दुष्ट कृत्य 'मिमिपि दुरात्मत्व पडले।' [दुः+दुष्ट+आत्मा=मन] दुरात्मा-वि दुष्ट मनाचा (मनुष्य), गड, शड [दुः+आत्मा] दुरा धर्म-वि, निरूप्यास, बदलेवाचारी आणण्यास कठिण [दुः+स आ+धर्म=निरूपणे] दुराप-वि मित्राण्यास कठिण, दुष्टाच अगाप्य 'राया, मोमाला जे सुख, इतरी ते दुराप, गा, खावे।' -भागीष्म १९ दुराप(पा)स्त-वि पडून येण्यास कठिण, दुर्वृत्त, अनभाव 'बादले तेल काढणे ही गोष्ट दुरापस्त आहे' [दुः+स अप+स्त=] दुरापाध्य-वि सगुष्ट, प्रसन्न करण्यास कठिण, अतस्य, मन बळविण्यास कठिण 'मोथुदुरापाद्युकीर होय। परि तौटी आरापो तुने पाय।' -भा ११ ९९ [दुः+स आपाध्य] दुराशा-की निर्विक, फोल अवास्तव आशा, दुष्टापन्न गोष्टाची आशा दुष्टासना 'आम्हास भरि खाण्यास मित्रेना आणि पालखांत नमण्याची दुराशा घरावी हे पालंके न-उ' 'दुराशागुणे जो नन्हे देण्याणी। -राम ११८ [दुः+आशा] दुरासद-वि कपाने प्राप्त होणारे, निरूप्यास, मित्राण्यास कठिण [दुः+स आ+सद=मित्र मित्रे] दुरित-न पाप, पातक सचितकडे 'पुन्हा न मन हे मळो दुरित आसनबोधे जमो।' -वेका ११९ [दुः+स दुःजाणे] दुरुक्त-न वाईट, दुष्टपणाचे, अक्षील भावण [दुः+स उक्त=बोललेले, भावण] दुरुक्ति-की वाईट भावण, विषी, अपराध, दुर्भाषण, अक्षील बोलणे [दुः+उक्ति=बोलणे] दुरुस्तर-न अप मानकारक, उर्ध्वतपणाचे उत्तर, दुर्धक [दुः+उत्तर] दुरुस्तर-वि खडण करण्यास खोडून हाडण्यास कठिण असा (पूर्वपक्ष, आक्षेप, आरोप) 'या सिद्धतावर दोष दिला हा सर्वांस दुरुस्तर आहे' [दुः+स उर्ध्व+स=काढून टाकणे, सर, बाहेर काढणे] दुरुह-वि दुर्गोच गुड, अतस्य 'ईश्वराने सृष्टि केली उत्पन्न केली हे सर्वांस दुरुह आहे' [दुः+स लहू=अनुमानणे] दुर्गति-वि गरीब, दीन सद्विद्दी, राक्षस 'जाही शरपचलनी आळम जगा दुर्गतासि बळगती।' -मोमीष्म १६५ [दुः+स गत=गोलेला] दुर्गति-की १ दुर्दशा, वाईट स्थिति सक्ताची, लाजिराणी स्थिति, अजडण, रुबाड २ नरक नरुकात पडणे [दुः+गति=स्थिति] दुर्गंध-गंधा-पुत्री घाण, वाईट वास -वि घाण वास यणारे [दुः+वांश्+स गंध=वास] ० नाश-वि (रसा) दुर्गंधाचा नास करणारे (इ) डिओडर [दुर्गंध+स नासक=नाश करणारा] दुर्गंधिल (इ) (रसा) आर्सेनिक बालेयिळा याच्या काशणापासून बनलेला विषारी, दुर्गंधी (पदार्थ) (इ) कॅरो डिड् दुर्गम-वि जाण्यास कठिण (स्थल, प्रदेश इ०) [दुः+स गम=जाणे] दुर्गुण-उ वाईट गुण, दोष, अवगुण दुर्गुणकडार

कळ (मि० आचरणे) [दुः+गुण] दुर्गुणी-वि वाईट गुणाचा, अवगुणी, दुराचरी, दुर्वृत्तीनी [दुर्गुण] दुर्घट-वि पडून आणण्यास, घडून येण्यास, शिडीस नेण्यास कठिण [दुः+स घट=घडणे, पडून आणणे] दुर्घटना-की अवगुण, अनिष्ट गोष्ट पडणे, आस्मिन्न कालाचे सफट, वाईट परिस्थिति [दुः+स घटना=नियति] दुर्घोण-की दुस्सह घाण, ओरडाण, उग्रघाण [दुः+घाण] दुर्जन-उ वाईट, दुष्ट मनुष्य [दुः+जन=मनुष्य, लोक] दुर्जय-वि १ निरूप्यास कठिण २ दुस्साध्य दुस्तर [दुः+स नि=निकट] दुर्जर-वि पबविण्यास, विरघटण्यास कठिण [दुः+स जू=निरणे] दुर्दम-वि दमन करण्यास, बंदेस्वाखाली आणण्यास कठिण 'तिला इगडतील प्रसल व दुर्दम प्रजाजनाच्या अडथळ्याशिवाय दुर्वरे कोणतेच नियमन नसे' -पार्ल ६ [दुः+दम] दुर्देश-वि दिशण्यास, पाहण्यास कठिण, अतिशय अस्पष्ट [दुः+स दृश्=प्राहणे] दुर्देश-की अवनवीची, अडथळीची, सक्ताची, वाईट दु खद स्थिति, दुर्गति, दु स्थिति 'भिवज्यासुने सालनोरीची दुर्देशा जाही' [दुः+दशा=स्थिति] दुर्दिन-न १ वाईट दिवस २ अकारणी अजरे जालेला दिवस ३ शष्टि -धार [दुः+स दिन=दिवस] दुर्दैव-न कमनशीब, दुर्भाग्य 'की माझे दुर्दैव प्रसुच्या मागांत आडवे पडले।' -मोक्षदायकन ला (सवनीत पृ ३४९) -वि कम नशिमी, अभागी [दुः+दैव=नशीबी] दुर्दैवी-वि अभागी, कम नशिमी [दुर्दैव] दुर्धर-उ एक नरविशेष. [स] दुर्धर-वि १ धारण, प्रहय करण्यास कठिण २ दुस्साध्य, दुष्साध्य ३ (काव्य) (व्यापक) विकट, खडतर, अपमग्न, उग्र, कठिण 'तप करीत दुर्धर। अगा बाल्ला घमपूर।' ४ भयकर, घोर, अशानक, 'अशदुर्धर कानन।' [दुः+स धृ=धरणे, धारण करणे] दुर्धर्प-वि दुष्टधर्म, दमन करण्यास, बंदेस्वाखाली आणण्यास कठिण, दुर्दम्य, अनिवार्य [दुः+धृ+स=निकट, घडणीवर आणणे] दुर्नाम-न अपकीर्ति दुष्कीर्ति, बदनामी [दुः+स नाम=नाव] दुर्नि मिश्र-न अन्याय्य, निराधार कारण, सबब, निमित्त [दुः+निमित्त=कारण] दुर्निर्देह-वि १ दुष्ट अस्तव्य, सहन करण्यास कठिण, निमावून जाण्यास, पार पडण्यास कठिण (अजडण, संकट) २ दुस्साध्य, दुष्कर, [दुः+स निरु+कर] दुर्निवार, दुर्निवा रण-वि १ निवारण, प्रतिपक्ष करण्यास कठिण, अपरिहार्य, अनिवार्य २ कज्जल आणण्यास कठिण, दुर्दम्य [दुः+नि+वृ] दुर्देल-उ-वि १ दुःख अत्यंत, असमर्थ २ गरीब, दीन, दारिद्री 'एते असता एक दिवशी। दुर्देल द्विज आला परिशरी।' -गुच १८७ [दुः+देल=दरिद्र] दुर्देली-वि (काव्य) दुर्देल पदा दुर्दुष्ट-वि १ दुष्ट दुर्दीया सुनशी कृतीचा २ मूर्ख, मूट, मदमति, बेव्या [दुः+दुष्टि] दुर्दुष्टि-की १ दुष्ट मनोवृत्ति सुनशी स्वभाव,

मनाचा दुष्टपणा 'दुष्टिते मना । मदा नुपणे नारायणा ।' - नुगा
७९८. २ मूर्धपणा, अणि परिणामशक्त बुद्धि - नि दुष्टमनाचा,
दुष्टपदा [दुर्+बुद्धि] दुर्गंध-नि समजण्यास कठिण (प्रय,
भाषण ६०) [दुर्+मोघ=समर्थ, हान] दुर्मग-नि वगनवित्री,
दुईवी, भाग्यहीन [दुर्+स भग=भाग्य] दुर्भर-नि भरून पूर्ण
करण्यास कठिण तृप्त करण्यास कठिण (पोट, इच्छा, आकांक्षा)
'इंद्रिय वज्रघाते तपे उज्ज वरी उवाळ । सोसिले काय मरु दुर्भरं
चाडाळ ।' - नुगा ३५४ -न (स) पोट 'तरा दुस्तरा त्या
परामागताते । सरा वीमगा त्या भरा दुर्भराते ।' - राम ८० [दुर्+
स भू=भरण] दुर्मह्य-नि राण्यास कठिण, यथोक्त अमह्य
[दुर्+स भक्ष=राण] दुर्भोग्य-न कमनशीव, दुईव - नि
दुईवी अभागी [दुर्+स भाग्य=वे] दुर्भाय-उ १ दुष्टभावना,
इमान, द्वेषबुद्धि २ (एतावानिपर्याया) रायाय वाईट मद्
(विरु) दुष्टमात्र [दुर्+मात्र=भावना, इच्छा] दुर्भाषण-न
वाईट, अपवादबुद्धि, शिवीगाळीचे बोलणे, दुर्बचन पदा [दुर्+
भाषण=बोलणे] दुर्मिश्र-न. १ दुष्टाळ महागाई २ (दुष्टाळ
६० कात होणारी अननामुषी ६० काची) टप्पाई, बगीपणा,
उगीत [स] २ रक्षित-नि दासातील एक प्रकार, आपले
दास्य करवें एतदर्थ दुष्टाळावून वाचविले (दास, गुलाम
६०) - मिताक्षरा-व्यवहारमयुक्त दाय २८९ [दुर्मिश्र+स
रक्षित=रक्षण केलेला] दुर्भेद-नि मुद्दीचा प्रवेष्ट होण्यास कठिण,
दुर्गोच 'सैमे दुर्भेद जे समिप्राय । का गुह्यगम्य हन ठाय ।' - झा
९४५९ [दुर्+स भिद्=तोडणे] दुर्भेद्य-नि फोडण्यास, तुकडे
करण्यास कठिण (हिरा तट) [दुर्+स भेद्य=फोडण्यागाल्या]
दुर्भेति-स्त्री १ दुर्बुद्धि लागण्या कठिणपणा २ मूर्धपणा, सूड,
बरेपणा -उ एका सवत्सराचे नाव - नि १ दुष्ट मुद्दीचा खाट
स्वभावाचा २ मूल खुळा, वेडा [दुर्+भेति=बुद्धि, मन]
दुर्भेद-उ दुष्टमिदध्यास, इत्तेलोरी, गर्विल्लपणाचा ह्वादीपणा
'जिती सेनाल घन दुर्भेदा' - अष्टतप ५८ - नि मदाध
मशेन्मत, गर्वित 'सावित्र्याचि उत्त हात दयादा । आणि बळिये
जगी दुर्भेदा ।' - झा ११४८० [दुर्+भेद=भेद] दुर्भेनरुक्,
दुर्भेना-नि खिन उदास मनाचा विमनस्क, दुस्ति [दुर्+
स भनन=मन] दुर्भरण-न (वाघाने खाऊन, पाण्यात बुडून,
सर्वे दसून इ० प्रकारांनी आलेला) अपशृंगु पणरातेने चालले
मरण, अमोक्षशायक मरण [दुर्+भरण] दुर्भि(मी)ल-ळ-
नि मिळण्यास कठिण दुर्भम [दुर्+भम मिळ=मिळणे] दुर्भुक्ष-
उ एका सवत्सराचे नाव - नि १ दुष्टम दुष्टा तुल्यता आवट
तोंडाचा २ तोंडाळ शिवराज, शिनाज निमेचा 'दुभुक्षी स्त्रीचा
स्वभाव कदा । सन्यास ज्ञान सदाचा ।' [दुर्+भु] दुर्मुखर्ग-
नकि तोंड जाव्हा होणे पुरणुणे गाल कुणविले (एखाद्या

कार्याविपर्यायी) उस्तादहून्यतेची चया धारण करण 'खायास
म्हटके म्हणजे हास्त वेतात आणि उद्योगचे' नाव पत्ते म्हणजे
लगवेच दुर्मुखात' [दुर्मुख] दुर्मुखला-नि आवट चेहऱ्याचा,
गुम्या, दुष्ट, तुसठा [दुर्मुख] दुर्मुखा-नि १ मनुष्याचा २
दुष्ट स्वभावाचा दुर्भेति [दुर्+स मेधा=बुद्धि] दुर्गम-उ सत्ता
वीस योगातीत अष्टम, अणित चांगीवर्षी प्रत्येक [दुर्+योग]
दुर्लक्ष्य-नि १ ओलाडता यण्यास कठिण, दुस्तर (नदी ६०) २
मोडता न देण्यासारखी, अनुप्राणीय (आज्ञा, हुकूम, सपथ ६०) ३
निभावून जाण्यास कठिण (सकट, अडचण ६०) ४ घालण्यास,
दवडण्यास 'ममण्यास, नेण्यास कठिण (काळ, यळ ६०) [दुर्+स
लक्ष्य=आगहाययजोगे] दुर्लभ-नि मिळण्यास कठिण, अलभ्य,
दुर्मिळ दुष्टाप्य विरळा 'अरीकडे आपडे दर्शन दुर्लभ जाले
दुर्ललित-न चण रोडो 'आमच्या विविध दुर्ललितामद
गुणीनीं कमें घासत कले' - आग्रमहारिणी ७ [दुर्+स
ललित=वलेन, चेष्टा] दुर्लक्ष-न लक्ष मत्तणे, हयगय, निष्काळजी
पणा, गकळ, अवधान - नि १ लक्ष न द्यावा अनवधानी,
माफील, वेवाचक 'तुम्हा गोष्ट सांगीतली पण मी दुर्लक्ष होतो
म्हणून ऐकिली नाही' २ दिसण्यास, समजण्यास कठिण,
ईश्वराचे निर्गुण स्वरूप दुर्लक्ष आहे' [दुर्+स लक्ष्य] दुर्लक्षण-
न. १ (मनुष्य, जनावर इ० काचे) अष्टमसूचक लक्षण, चिन्ह,
दुश्चिन्ह, दोष, वाईट सवय खोब, दुर्गुण 'हा घोडा लत मारतो
एवढे यामध्ये दुर्लक्षण आहे' [दुर्+लक्षण=चिन्ह] दुर्लक्षण-जी-
नि १ दुर्लक्षणाते, वैगुण्याने दुष्ट (मनुष्य, घोडा ६०) (विरु)
दुर्लक्षणी २ दुर्गुणी दुपचारी दुर्लक्षणी दुर्लक्ष्य-नि १ दुर्दोने
रथीने यथेय, अगम्य २ दुर्लभ इतर अर्थी पदा [दुर्+स लक्ष्य]
दुर्लक्षि-उ अगदीति दुर्लक्षी, वेगळ, बदनामी, कुप्रसिद्धि
[दुर्+लक्षि=चिन्ह] दुर्बल, दुर्बलन, दुर्बा-उ १ वाईट
बोलेणे दुभ पण, चरित्रपणाचे, अस्वील, शिवीगाळीचे भाषण,
२ अग्रम अणितसूचक भाषण [स दुर्+बल=बल, वाक्य=
योरणे] दुर्बल-नि १ वाहण्यास नेण्यास कठिण २ सोसण्यास,
सहन करण्यास कठिण [दुर्+स बल=वाटणे, नणे] दुर्बाड-
नि अतिशय मोठे कठिण - शर प्रतिकूल [दुर्+बल] दुर्बात-
उल्ल दिसेचा वास्त तुज महादुष्ट्याच्या सांगती । आता ह
त्रेलेस्वीचिताची तरी । शाकडव तलहरी । आदोळत अम ।' - झा
११२४८ [दुर्+स बात=चारा] दुर्बाड-उ वाईट शब्द, दुर्बल,
वाईट वाक्ये भाषा 'हा हा रातघुरयागाच्या समामनी ।
दुखता त्रिपुरनाची मारी । कैमा घनघा उवादी । निस्तानिगीती ।
- झा १११०१ [दुर्+बाद=बोलणे] दुर्बार-नि दुर्बारा,
अनिवार्य गळप्यस्त, प्रतिकार करण्यास कठिण अपरिहार्य २
आवता यण्यास कठिण अनिवार 'जनावर [दुर्+बाले]

‘इहो गोति अम्यासामि काही। सवेणा दुष्कर नाही।’ -आ
१२.११३. २ दुष्परिणामकारक. -मोल. [दुस्+सं. कृ+करणे]
दुष्कर्म-न वाईट, पापी, दुष्टपणाचे कृत्य; कर्म. [दुस्+कर्म]
दुष्कर्मा, दुष्कर्मी-३ दुष्ट कृत्य करणारा; पापी; दुष्टात्मा.
[दुस्+कर्म+न] दुष्काल-ऊ-३. अतिदुष्ट किंवा अनारुष्ट होउन
पिकें झडून अनाची वाण पडते तो काल; दुष्काल; महागाई. ‘जसा
सोगिया जराहनि उडिला. कां भगणा दुष्काल पाहला।’ -झ
११.४२८. [दुस्+काल] इह-० दुष्कालात तेरावा महिना-दुष्का-
ल्यांत वर्षाचे बारा महिने काढतां काढतांच मुष्कील पडते. असा
वेळी अधिक मास (तेरावा महिना) आला म्हणजे संक्रांत भर
पडते असा अर्थ दुष्कीर्ति-की. अपकीर्ति; बदनामी; वैशू.
[दुस्+कीर्ति] दुष्कृत-ति-नकी. १ पापकर्म; वाईट कृत्य.
‘आणि आपरण पाहतां सुमदा। तो दुष्कृताचा धीर सेल बांटा।’
-झ १.४१६. २ कृतीतील, वाणमुक्तीतील दुष्टपणा. [दुस्+कृतो-
ति] दुष्प्रतिग्रह-उ जो प्रतिग्रह(दानाचा स्वीकार) केला असता,
स्वीकारणात अपोक्तीस जातो तो; निघ प्रतिग्रह; अग्रामप्रसंगीं
केलेले दान स्वीकारणें; वाईट कृतावापात स्वीकारलेले दान
इ० उदा० वंतरणी, शय्या, लोखंड, तेल, इईस हे दुष्प्रतिग्रह होत.
[दुस्+प्र प्रतिग्रह=दान स्वीकारणें] दुष्पाप-प्य-नि. दुर्लभ.
मिळण्यास कठिण, विरळा; दुर्मिळ. [दुस्+प. प्र+आप्=मिळ-
विणे] दुस्तर-नि. तरून जाण्यास, पार पडण्यास कठिण.
‘समुद्रापेक्षा हा संसार मर्या दुस्तर वाटतो.’ -न. (स.) संकट.
‘थोर बोडबेले दुस्तर। तुटले साखरे भांडे।’ -एस्वर ८.५५.
[दुस्+तृ तृ=तरणें] दुस्परशो-नि. स्पर्श करण्यास कठिण,
अयोभ्य. [दुस्+त. स्पृश्=स्पर्श] दुस्संग-उ. दुष्टांची संगत,
कुंभगति. [दुस्+संग] दुस्सह-नि सहन करण्यास कठिण; असह
[दुस्+सं. सह=सहन करणे] दुस्सही-नि. (प्र.) दुस्सह [दुस्+इ
अप.] दुस्साध्य-वि. १ सिद्धीस नेण्यास, साधावयास कठिण.
‘वोर बवं ह्याल्यावर किया दु साध्य होते.’ २ बरा करण्यास
कठिण (सोग, सोपी). आठोक्त्यांत आणण्यास कठिण (शत्रु,
अनिष्ट गोष्ट, संकट इ०). [दुस्+सं. साध्य=साधण्यास सोपे]
दुस्स्वप्न-न. १ अशुभसूचक स्वप्न. २ (मनातील) कृतक, आशंका,
विकल्प. [दुस्+स्वप] दुस्स्वभाव-उ वाईट, दुष्ट स्वभाव.
-नि. वाईट, दुष्ट स्वभावाचा [दुस्+स्वभाव]
दुस्की-अ. १ एक या संख्येस दोहोर्नी गुणतांना योजा-
वयाचा शब्द. अर्थ-‘एके दुस्की दोन’ २ (क्रासाच्या केळति)
दोन घरावर; दोन पडले असता गोल अशी.
दुस्की, दुस्की चाल-ली. दुष्करी पहा.
दुर्गुलसाल, दुर्गुलस-उ. धिगमस्ती; धांगडधिंगा; धुर्-
यम पहा.

दुराटा—उ. तोफ, बंदूक इ० चा बर्पाव; बंदुकीच्या गोळी-
बाराची फेर; तोफांची सरवस्ती; बाण इ० काचा बर्पाव, भडिमार.
'मुसलमानांचे व्हार पुढे येतांच त्याच्यावर त्यांनी गोळ्या व
जेजालांचे दुराटे चालविले.'—हिं. १९०. दुःहादी पहा.

दुराडी—स्त्री. १ तांदूळ इ० धण्याच्या उपयोगाची दुहेरी
विणीची बुरडी टोपली. २ धण्याकरितां खेळ्याकार दांडा बस-
विलेली फुले ठेवण्याची पट्टी. ३ (सामा.) किरकोळ कामाच्या
उपयोगाची बुरडी टोपली; पाटी.

दुराढी—स्त्री १ (बों.) दुफाशी सोंगटयांतील फाश्यांचे
बोहोंचे दान; दुडवी. २ (छ.) दोनांचे (पैसे, रुपये इ०) दान;
मिठा; दुडवी पहा.

दुरण—उ. (कुण.) द्रोण. [द्रोण अप.]

दुरणें—सक्ति. दूर करणें; घालविणें. 'हाग लागतो परी यशाला
शिवरायाच्या तो दुरणा.'—बाबेंजयंती—पाणिपतचा पोटबादा.
[दूर करणें]

दुरदुर—स्त्री. थोडा वेळ मिळविलेली कर्तृत्वाची ऐट; दिमाख;
डाढा; फुफ्फु. (किं० लावणें). [५.]

दुरदुरी—स्त्री. (राजा.) करंगळीपेक्षां कमीअधिक जाड
अशी पाणी इ० कांची पडणारी, शिरपणारी धार. [ध्व.]

दुरंदेश-शा-स्त्री—वि. दुरदृष्टि; दूरवर विचार करणारा,
धूर्त. (किं० पाहणें). 'आपण दागा व दुरंदेश आहोत.'—रा
१०. २१३. 'बाळाजीराव काय दुरंदेश होते।'—रा ५. ८६.
[फा. दूर+अन्देश]

दुरंदेशा-स्त्री—उ. दुरदृष्टि; दूरवर केलेला विचार; धूर्तपणा.
(किं० पाहणें). 'परंतु करणारानीं माघ बहुत दुरंदेशा पाहून
चालत असोवें.'—रा ८. १२४. [फा. दूर+अन्देश]

दुरधा—वि. (राजा.) पूर्णपण न पिकलेले (फल इ०)

दुरविनीत—न. (हेट. कों. नाविक) गळ्याताच्या साडीच्या
आंतून लांबच्या लांब मारलेल्या फळ्यांपैकीं प्रत्येक दुरमीण पहा.

दुरवीन-ण—स्त्री. दुर्बल पहा.

दुरमीराजा—उ. दुवी, दुस्मीराजा पहा.

दुरमीण स्त्री. (नाविक. कोंकणी) गळ्यातसा आंतील अंगास
मजवुनी घेण्यासाठीं बाके, दुबकि, झाड्या यावरून बांदीं अंतर
सोडून जाडया फळ्या टोकतात त्या. या फळ्या नाळ ते बऱ्या
पडेव टोकतात.

दुरवा, दुर्वा—स्त्रीभव. एक प्रकारचे पवित्र मानलेले गवत;
हरथीचा तीन पातीचा शेडा प्रत्येक हें गणपतीस वाडतात. (सामा)
हरथी. दुर्वा पहा. [घं. दुर्वा]

दुरवी—स्त्री. एक प्रकारचा वेळ.

दुरशी-स्त्री, दुरशियत—वि. विटाळशी; अस्पष्ट; रज-
वला. दुरशी पहा. [दूर+अशी]

दुरस्त—वि. (प्र.) दुष्टत. दुरस्त पहा.

दुरळ—वि. खडतर; कडक; उम; कडकडीत (दैवत इ०).
'खंडेराव दैवत दुरळ। प्रचीत दाविली तत्काळ।'—ह ९. २००.
'बंद सोदर सये मरल्याचा। भाव काय रामजे दुरळाचा।'—सारह
३. १११.

दुरा—उ. नवी खणलेली विहीर.

दुराई—स्त्री. (प्र.) दुराही; द्राही; शपथ; हरकत; (ऊ.)
दुराय. दुराही पहा.

दुराणी—वि. अफगाणाचा एक वंश; त्या वंशातील एक
व्यक्ति. अब्दाली असेहि नांव आहे. [फा दुरांनी]

दुरांदु(दुर)वा—वि. (राजा.) दूरदेशाहून कधीं नव्हत आलेला;
दूरदेशचा. [दूर]

दुराय—स्त्री. (ऊ. गो.) शपथ; आण. दुराई, दुराही पहा.

दुरालमा—स्त्री. एक औषधी वनस्पति; धमासा. [सं.]

दुरावणे—अक्ति. वियोग होऊन दूर राहणें, पडणें, जाणें.
'तेसीं दोन्ही दुरावलीं। जे प्राप्ती तव अलग ठेली।'—शा ६. ४३५.
[दूर]

दुरावणें—सक्ति (वे.) जमीन हस्तान्यादा नांगरणें.

दुरावा—उ. १ दूरपणा; अंतर. २ (दूरदेशीं भोगावे लाग-
णारे) कष्ट [दूर]

दुराही—स्त्री. करूं नये असें करूं कोणी करूं लागल्यास,
दुकूम, कायदा मोडूं लागल्यास त्यास अडविण्याकरितां राजा, सर-
कार इ० कांच्या नांवाने पाळतात ती शपथ; द्राही. दुराई पहा. 'हें करूं
नरो सरकारची दुराही आहे' [सि. दुर+हार] ० यांधून टाकणें—
एखादी वस्तू, घर इ० कांच्या उपयोगाबाबत सरकारी मनाईचें
पोतक असे चिन्ह, ती वस्तू, घर इ० कांवर बांधणें. ० मोडणें—
सरकारच्या नांवाने केलेल्या मनाईचें उल्लंघन करणें

दुरिकें—वि. दूरचें; लांबचें.

दुरिच्यादुरीं—क्तिवि. (प्र.) दूरच्या दूर; फार दूर.

दुरीं—क्तिवि. दूर; दूर अंतरावर.

दुरीग—न. १ (गो.) दुगे. किडा. २ तट; कोट; गडगा. ३
विमग्याच्या दिवसत साजरा करण्याचा एक उत्सव [दुर्ग]

दुरीदराज—१ परांगदा होणें, पागापाग, पागणी. 'रेवेता
वेदील होळतु वाडी पडते वाडी पडली म्हाणिज दुरीदराजला वेदी.'
—हम ४८ २ वेचिराखी—वि परांगदा झालेला; देशोपदेशीस
लागलेला—क्तिवि. फार दूर. दूरच्या दूर [फा दूर+दराज्—दूर-
दूर, इतें तरी]

दुरील—वि. फार दूरच्या ठिकाणचा; लांबचा. [दूर]

दुरिदुर—क्तिवि. खडखड; शुद्धशून्य (ओडा इ० वाहणें).
[ध्व.]

दुस्स्त—वि १ यथायोग्य विद्वान् यथोपर नीट २ अर्क यथावर 'नमिता जया दुस्स्त मारुतार अस'—मराठा ३५ ३ (कायचल) वेष्टपद्वन गुरारणा कलक (कायचाला नियम २०) (वि० करणे) [का दुस्स्त] दुस्स्तार्ह—वि दिव्यकई परस्पर दुस्स्तार्ह दाय तर उत्तम आहे '—जोरा ७ [दुस्स्त] दुस्स्तार्ह—सी दोष कादू पूर्वत करल्याची सुपर प्याची किया, बागडुनी, तुंन काम सराव शाळे भगव्यास ते सुगारण्याची किया, तीट बरी [दुस्स्त]

दुस्स्त—सी (राज) दुस्

दुस्स्त—न चैत्र महिन्यांत श्रिया गौरी पतकियाकरिता लोहबाची, माटीची विल्ल्यासारणी करितात ही आहति [दुस्स्त अप]

दुस्स्त—कित फार लाडून, दूर अंतरापरून [दूर] गहं दुस्स्त दोगर राजरा

दुस्स्त—वि दुस्स्त पदा

दुस्स्तचै—मकि (गो) नागणें दुस्स्तचै पदा

दुस्स्त—उ (प्र) दाण [दाण अप]

दुस्स्तार—न (काय) शिबी, दुस्स्त पदा, 'देवोनि कपारी दुस्स्तारे। एज्जित दुस्स्तचै अतर।' [दुस्स्त अप]

दुस्स्तार—न लोंगट्या, वत सळें [स]

दुस्स्त—उभय दुस्स्त 'दुस्स्तारि दुस्स्त दारवेदे पात्री। कोपि पया माजी सोमल्या।'—मुगा १००, —उ ३४३९ [दुस्स्त वमु=आणे] (बाप्र) • लीनि=ककि (मदाउ) (विष्ठा) विष्ठा विषयाच गिरि दुस्स्तोने। '—भाप्र १६१ [दुस्स्त=विष्ठा=विष्ठा] • पोली=सी (वि-पा-या) तपाची मित 'विरी बानरी यदित दुस्स्तोने। न.ली पाकिरी अति-ने चयाळा।'—मुसमा ६५९ [दुस्स्त=पोली=कडपाची मित] • यत्र=न (व्यापक) विष्ठाच्या रक्षणार्थे ठविल्ल्या तोफा इ० [दुस्स्तयत्र]

दुस्स्त—सी शहराची सी पावता अथवा [स] दुस्स्त घमा श्री दुस्स्त जमदिव्याची तिथि आशिल्ले पुढे अशमी, (सामा) गुढ पयालील अशमी [दुस्स्त=अशमी]

दुस्स्त—उ (सगीत) मानसशास्त्रातील एक राग याचे दोन प्रकार आहेत पहिल्या प्रकारात पडून तीव्रगायार कोमलमधम तीव्र भवन कोमल निषाद व तीव्र निषाद ह स्वर लावतात कृपम पचम हे स्वर धर्मे आहेत जाति चौडून-चौडून वादी गायार सवाही निषाद हा रात्रीच्या दुसऱ्या प्रहरात गातात दुसऱ्या प्रकारात पडून तीव्र कृपम कोमल मधम पचम तीव्र भवन हे स्वर लावतात गायार व निषाद हे स्वर वगळे जाति चौडून-चौडून वादी मध्यम सवाही पडून गनतमय रात्रीचा दुसरा प्रहर

दुस्स्तार्ह—सी रममाण गममाण (यात दुस्स्त श्रिया शब्द राखे घडत असेल याचला म्) कयाण गोरी रमस नाम गाय हे नाम आहे [दु.]

दुस्स्तार्ह—सी दूर अंतरावरील पदाचे पदाभ्यास एक वन यात अंतराच्या गाय व यदितो मिंगामुठे पाप गोम दारुचा वस्तु राट दिवनाउ व जवळच्या वस्तु मादया दिवतात [का दुस्स्त]

दुस्स्त, दुस्स्तमन, दुस्स्तमनी—(प्र) दुस्स्त द्वावत द्वा ही इ० पदा

दुस्स्तार्ह—वि अग्नितन मूष 'तु पोलीला रमणिताना। दुस्स्त श्रिया। भिन्नारिया। गु। या परि पेंने ग्राजगभावन।'—पच १६ [स दुस्स्त]

दुस्स्त—उ एका वृत्तीचे नाव हा कार वीर कपारी वनाराड पस यावला, धीप्रवाही माणून खादाह माणून [स दुस्स्त]

दुस्स्त—कित दूर लाडवी वसामि दुस्स्त अथवा। मी केवि उर।'—उ ५३ 'कुस्ती जो पावला। बक्षीमी दुस्स्त।'

—हा १३ १९९ [दूर]

दुस्स्तार्ह—सी दुस्स्त पदा

दुस्स्तार्ह—सी लाव पयाची पदक तोफ

दुस्स्तार्ह—मरि दुस्स्तार्ह नाहीत होणे 'नमस्कारे जम मरण। दुस्स्तार्ह।'—हा ४ ६ ९९ [दुस्स्तार्ह]

दुस्स्त(ला)ई—सी १ आत धाडा वास पावून सज्या इ० लाडून व पयाचारि कळें कोमिवत वन पावळ रजई २ निषादा आतोळ पावून लावून मलका मालिकनूचा माल भाग [न दुस्स्त-हा] मजपणा हाचालदक्ष प्रत्यय प्रा दुस्स्त=पय]

दुस्स्तार्ह सुलदार्ह—उ धाड्यात होणारा एक रोग याचे धाड्याच्या पुढील पायावर फाड येतात—अथ २ ३१०

दुस्स्तुनीत—वि वृ पट सुवगुवीत [दुस्स्तुनी]

दुस्स्तुनी—न घोडपान एक अलंकार [दुस्स्तुनी]

दुस्स्तुनी—वि मऊ मुट 'अरे सख्या रे कती पिवा। वदी दुस्स्तुनी। दुस्स्तुनी जरी नादर विरळा।'—प्रग ९३ [स दुस्स्तुनी]

दुस्स्तुनी—उ १ पदा हातात पडून तासुतासुते नाथताना सुभयान राक कटल्या रात्री हसनच्या मृत्युचा शोक करीत

दुस्स्तुनी उच्चारतात तो शब्द हुमेन हा त्याच्या विवाहाच्या आदल्या रात्री [कटल्या रात्री] यशीदस्त्र मारण गला मूळचा छंद नदी दुस्स्तुनी ३ सा असुन त्याचा नवरा पत्ता अर्थ आहे २ वट व दाड्या अमुप्य [दि दुस्स्तुनी-नवरा]

दुला, दुस्ला—उ (जुगारी नेठ) दुसरा, दुःस्थाने येळ
पारा याच्या उठ मिरी=यथम येळपारा [दु=दोन]

दुलान—सी (चों) कड्याळ, भिन्नीतीळ कपाट
दुलुंमे करणें—एकि (होराचा धदा) आसुड आसुड
सारयास लांबविणें [दुलम, दुलगो]

दुल्लड—सी दुमळें दुलड पदा
दुल्लभ—वि दुर्भिक्ष, दुर्लभ. 'जेणे पाविजे परलेक । परम
दुल्लभ जो ।'—दा २४५ [दुर्लभ अप]

दुल्ला—उ १ दुला पदा २-वि धूर, घेडर, घकिरी
'भाड्याहेच अगरीत दुला । दादु महाताने हवीं दुलें नेला ।'
—एपो ११९

दुवशा—उ नवरा, नवरदव [हिं] ०देख—उ (गोंडी)
गोंडी नगरीचा एक देव याचा आकार पायातील पिळाच्या
वाळयासारखा असतो [हिं दुल्हा+वष]

दुवम—वि दुग्धम, दुसऱ्या प्रतीचा, मध्यम 'दुवमजमीन
तीन बाघर एक पाड'—बाहाराबा १२०३ [फा द्युम]

दुवल—उ रुपयाचा सोळावा भाग, एर आणा. [दु+वेल]
दुवली—सी गाणेळी [दुवल]

दुवसरा—वि दोन घोडे देवगारा 'दुवस्था स्वतः'—वाडमा
१३३ [फा दु+भत्वा]

दुवळ—वि (कों) दोन पेड एकत्र करून बळलेली, दुपेडी
(शोर, शैरी) [दु+वळ]

दुवा—उ १ ज्या अनेक कड्या एकेकड गडकडून सातळी
करितात त्यापैकीं प्रत्येक कडी २ परदातील काढ्यातील दोन
टिपयांचें बिन्दू दुचाई—सी भेद [न दु. फा सि दुजो]

दुवा-दुआ—उ आदीवांद् ईश्वरानें प्रयासाचें बों करावें या
बद्दल अंगीठविदन, ईश्वराजवळ केलेली प्रार्थना 'प्रथम दिवस
उगयलियावरि कवीर आला त्यानें कळ दिलें दुवा देता जाण
कीं फळ आपणें ह्यास भक्षवयास देणें'—भाव ५२ 'जर वगीर
कळ करिलील तर दुनिया आपल्यास दुगा देईल'—रा ६ ६२१
[अर दुआ] ०गोर, ह्यागीर—वि हितच्छु श्रुमतिक निद्रा
वत 'आम्ही हजतीचे दुवागीर'—चित्रयुक्त ४६ 'तुम्ही बाद
घाडीचे दुवागीर'—पाव १ 'ऐसेच हरपडी खत वितावत पाड
बून कविराचे खर पेट अमल पाहिजे आम्ही ह्यागीर असो'
—२२ ३०७ [फ] दुवागो—उ (बोटीतील जत्रांत लूड)
अजेंदार, अजें, विनि विरगारा [फा दुआगो]

दुवाड—वि द्वैत, द्वैतरूप—मनको [दु=दोन+वाड=वाट]

दुवाड—वि १ द्वाड, खाडख, मातम, द्वाड पदा 'युद्धें
आपणा बोळखीना दुवाड ।—दावि २४ २ कठिण, अवयड, दुर्धट
'तर्वा आवड सैसा राकडु । आचरला बरी दुवाड । तरी स्वधर्मचि

सुरवाड । परतीचा ।'—झा ३२२५ [द्वाड अप] ०वाणा-
वाणी—वि द्वाडवाणी पहा

दुवाळी—सी (व) तयऱ्याची वादी
दुवासन—न घोड्याच्या गळपात बांधलेली दोन्हीकडे ताण
असलेली दोरी दवासन पहा

दुवासी—सी (वों) कार कडक दाक
दुवाळा—उ (गो) दोहळा
दुवाळी—सी द्वेष्टा, वध, पीडा 'तरी दुवाळी कोणा
न व्हावी । वरणाची मरई गुजरावी ।'—झा १३२६६ [ड, दुर्=
वाईट+आळी=भागळीक, पीडा]

दुवाळी—सी. १ एखादी गोष्ट दुसऱ्यादा सांगताना तीत
पेरफार कला आहे असा होणारा समज २ द्वैत [दु=हीन+
आळी=भोळ]

दुवतणें—अकि (शें) (सी) नासवणें, (जीस) पोडयें
उमळणें, गंधवाल, गंधवाव होणें, पूर्ण मासून होता प्रसवणें, बाळा
होणें [दुवेत]

दुदामन, दुदम(स्म)न, दुस्मान—उ १ शत्रु, वैरी २
सर्वसाधारण शत्रु [फा दुदमन्] म्हं० १ दाहाचा हात दुशमना-
वरी पडू नये=२दा माणसानीं एकट्या शत्रुवरहि हात टाकू नये
३ दुशमन गातावा पण दाणा अतावा=४शत्रु पुरवेल पण तो सम
जस, उदार असावा दुशमन को, दुशमनगिरी, दुशमनमगरी,
दुशमनची—सी १ वैर, शत्रुत्व, द्वेष २ शत्रुत्वाचें, द्वेषमूलक
हृत्प, वागणूक दुशमनदावा—उ (सामा) द्वेष, मत्सर, वैर
बुद्धि (किं० वरणें, धरणें, वाळगणें, पाळणें) [दुदमन्+दावा]

दुशिलावा—उपा—वि आगलाग्या, कळलाग्या, कण्ठेदाल
दुदमन, दुदम(स्मान)—उ शत्रु दुशमन पहा दुदमनगी
दुदमनगिरी, दुदमनगी—सी वैर, शत्रुत्व 'व्यामराणें पानिपताचे
समयीं सर्व दिंदुस्थान मिळून दक्षण्यासी दुदमनगी केनी तेच
नवस्था आता जाली आहे'—दिमरा १२२६ 'जो शत्रुतो
द्वेजानें पारपण होत नाही तो पावेलो इमनाशीं खुली दुदमनी
करावयास मिळात'—सा १२२३ [दुदमन्]

दुद—सी १ दुसऱ्याचा घातघात करावा दिवा ते न जम
ल्यास मत्सर तरी करावा असा स्वभावाचा, वाईट बुद्धीचा २
पाषाण दुराचारी, नीच अनाचारी ३ दाबदार शत्रु 'नी आलों
असलों पण माझा दुद तयें आहे' ४ खराब, दोषयुक्त (दवा,
दिगण इ०) [स] ०प्रतिग्रह—उ ज्यापासून दान घेऊ नये
म्हणून सांगितले आहे असा अपात्र व्यक्तीपासून स्वीकारलेले दान,
अर्धगल प्रतली स्वीकारलेले दान कमं—२ शय्यादान इ० दुर्गहेतुमूलक
दानाचा स्वीकार करणें दुष्टप्रतिग्रह पहा [दुद+स प्रतिग्रह=दान
स्वीकारणें] ०युधि—सी पापशमना, अपमपणाची बुद्धि—वि

दुहिर्ना—स्त्री मुलगी, बन्या

दुहतेण—अ आनीलें प्रसवों, पुपावें दुहेतणें पहा—रात्रो

२८६

दुहेस—न दुखणें

दुह(ळा)गोस—य (गो) पाणी घालून काढलेला नारळाचा रस [दु=दोन+चळ+रस]

दुक्षी—वि (प्र) दु खी 'धनी महाराज दुक्षी झाले काय पदल धवीर।'—येपो ३४४ [दु खी अप]

दूक—स्त्री (बडव्याच्या पेढ्या, विटा इ० काची) जोडी [दु=दोन]

दूख—स्त्रीन (गो क) दुखणें, दुखी, दुख ० होणें—आजारी हाणें

दुज—न (गो) बाराचा समुदाय इकून [पो दूशिआ]

दूड—स्त्री १ दुपदरी गळसर, माळ, खियाचें एक कटमूषण 'सोने दूड करण्यास दर तोळा रुपये १५५] प्रमाणें '—बाडसमा १७२ [सि दु सि दुरी] २ दोन चागरींची जोडी (काबडीवाचून पाणी वाडताला प्रयोग) एके चागरीनें पाणी वेडडा वेळ आणावें दुमरी चागर वे म्हणजे दूडजे दूड आणतो 'दुड, दुडी पहा

दूड—स्त्री गोबीड, सिरड

दूड—य (राजा) भातात उगवणारें एक प्रकारचें गवत

दूण—स्त्री १ दोन्ही काठ एकमेकास जोडून (बळ इ०) शिवणें दोन बाजू किंवा कडा एकर जोडल्यान होणारी शिवण, बड २ बळ, कागद दोरी इ० कास हुणल्यामुळे पडणारा सळ, मोड, मुरड ३ (कों) एववार नागरलेली जमीन पुन्हा नागरणें दुसरी नागरट (क्रि० घालणें, करणें) ४ घडी, दुमड मुडपा ५ पुष्पण्या (प्रमाणाचा) ६ (गो) (सोंगटपाचा खेळ) एक—एक मिळून होणार दोहोंचें दान—वि दुप्पट 'अचपळ गुणगुणी बैसली मीति दूणी।'—दावि १५४ [स त्रिगुण]

दूत—य १ (एखाद्यास) बोलावून आणण्याकरिता पत्र देण्या करिता निरोप सांगण्याकरिता पाठविलेला मनुष्य, निरोप्या, जासूद वातमीदार जमें—देवदूत विशुद्ध धिनदूत यमदूत २ बवील किंवाई करण्याकरिता पाठविलेला मनुष्य 'बहु सत्कृतिनं नयसा कार्याभ्या सिद्धिर्न निवे दूत।'—मोअथ १७२ [स]

दूतिका दूती—स्त्री १ निरोप देऊन पाठविलेली निरोपाची वे आण करणारी स्त्री एकदा मैत्रीण राजकी नायक व नायिका यांची मध्यस्थी करणारी सखी दूती नसे ही माला। सववि भासे मला।'—मानावमान २ दासी क्रीनाकर दूती आणवितो स्वामिणीतें।'—रावि ४ ३४ [स]

दूदा—वि घोड्याचा एक विशिष्ट रंग—अथप १ २७ [फा वड=३१,

दूध—न १ अल्पवयसपोषणार्थ मातेच्या स्तनात उत्पन्न होणारा पादरा रस, दुग्ध, दही २ दूध, वनस्पति इ० कावून निघणारा पादरा रस, चीक ३ नारळ इ० काच्या क्वातून निघणारा पादरा रस ४ धान्याच्या कोंबळ्या वणसतील दाण्यातून निघणारा पादरा रस ५ (राजा) दुध स्तन [स दुग्ध, प्रा दुद प्रें जि शु, आर्मिनियन लुय] (वाप्र) ० निघणें—(गाय म्हैस इ० कार्ने) दुध दक लागणें दुधाची तहान तापानें घालविणें—ताकावर भागविणें—दह ती वस्तु साध्य होत नाही—जेस पाहून तिच्या पेक्षा निहृष्ट वस्तूच्या लाभानें सतुष्ट होणें, मोगी गोष्ट साध्य न झाल्यास तिच्या पेक्षा कमी दर्जाची गोष्ट साध्य करून समाधान मानणें दुधात साखर पडणें—दूध रमातच मधुर असतें त्यात साखर टाकल्यास त्याची गोडी अधिकच वाढते त्यावरून आधीच चागल्या असलेल्या गोष्टीत दुसऱ्या चागल्या गोष्टीची भर पडणें दुधानें घुपणें—निर्वास असणें 'हे दूध दुध नें घुपलें आहे दुधानें घुपलेला—वि पूर्णपणे निर्मळ निष्कलक साचक दुधान जेवणून तापान आचरप—(गो) आधी गोड नंतर कड (भाषण इ०) करणें दुधास—ला फटणें—(गाय, म्हैस इ०) कमी दूध देऊ लागणें दुधास—ला फुटणें—(गाय, म्हैस इ०) पुष्कळ दूध देऊ लागणें एखाद्याच्या ओठावर दूध दिसणें—चाळलेलें नलणें—(तिस्काताची) (तो) बघानें अतिशय लहान असणें, प्रौढ नसणें (ह्याला) जगाचा बिल्कूल अनुभव नसणें दुधाचा धेन—अतिशय थोडें दूध, दुधाचें अल्पव थोडें परिमाण जसे—तुपाचें नय ताकाचें पाणी तलाची धार, द्वाची कचडी इ० दूध, ताक तेल व इतें वें अल्पपरिमाण दाखविताने तसे प्रथम पहिल्या ध रचें दूध—(तान्दी गाय, म्हैस इ० काचें) प्रथमचें दूध, चौक म्हण १ दुधानें तोंड भाजेलें म्हणजे माजर ताक सुद्धा धुकून पितें—एवदा अहल घडल्यावर मनुष्य अवर्दी साध्या गोष्टीतहि काही शमा व स वचगिरी वाळ गतो ० मेले म्हशीस दूध बहु (कार) ० कगीण—स्त्री लहान मुलास दूध पाजण्याकरिता ठेवलेली दाई ० झलमी—स्त्री एक वनस्पति दुधणी, दुधाणी पडा ० फोडिडूक—न दुधात बर्फ व सरजत टाकून केलेलें पेय [दूध+इ शोल्ड+ड्रिक्=थड पेय] ० खु २१—वि १ आईवाप इ० कार्नी लाट केल्यामुळे जो प्रौढ शाला तरी पोरनट पणा करतो तो २ भोळसर मेवपान अजाण [दूध खळ=बहा] दुधक—य माणकास किंवा दुधासारखा पादरा रस पमरल्या सारखा दिसतो तो दोष [दूध] दुधपा—य (राजा) कोंबळें दूध मुक्तल्याच व्यालेल्या दाईचें दूध प्याल्याने वासराना हाण १ एक विकार [दूध] दुधड—वि दूध दगारी दुधाळ 'बहु दुधड जरी जाली म्हैम गाय। री हाई काय कामधनु।'—तुगा २२९४ [डप] दुध(धा)णा—स्त्री दुधासारखा पादरा

चीक यगारी, पुले यगारी एक वनस्पति हिला शुभा, तुवा, देवशुभा, शतवडा, शेतवडा, दुधकलमी, तेवडी इ० इतरी नावे आहेत २ दूध तापविण्याचे माडे दूधकलमी पहा [दूध] ० दुभर्ते-न १ (व्यापक) दुभर्ती जनावरे 'आम्ही शहरात दूध दुभर्ते वाळगीत नाही' २ दूध, दही, ताक, तूप इ० ३ दुभल्या जनावराची जापामना करी करावी, दुभल्याचे पदार्थ शास्त्रीय पद्धतीने कसे बनवाव त्याचे गुणधर्म येणते इ० गोष्टींचे विवेचन करणारे शास्त्र -ज्ञानोद १०८ [दूध+दुभर्ते] ० पाक-उ दूध आट वून ताळ्याची वलेली खीर ० पता-वि दूध पिण्या, आईच्या मगार पीत असलेला (बाळ) [दूध+पित्ते] ० पेढा-उ दुधाचा पण ० पाह-उभय १ दुधात कालविलेले पोहे २ उकडी आलेल्या दुधात घुतलेले पोहे टाकून त्यात साखर व आंगीव दूध घालून कलेले खाद्य -पृष्टि ४११ ० भाऊ-उ (मुलत) पाजणाच्या दाईचा मुलगा [दूध+भाऊ, मु दूधभाई] ० भात-उ केजवा नीचा विलयाने उजळ कण्याचा शब्द ० भाताची किया-खी एका ताटात दूधभातावर जडून मैदी जाहीर करणे, मैदीची शपथ घेणे, 'दूधभात हाउ वळून किया घेतली.'-अष्टप्रधानाचा इतिहास १८५ ० भापळा-उ दुध्या भोपळा, पाढरा भोपळा, एफ फळ भाजी याच्या उलट तावडा भोपळा ० भोपळी-खी दुध्या भोपळ्याचा बेल ० मंडा-उ (बळ) दुधात साखर घालून, त्या दुधाचा बोळा तापल्या तऱ्यावर बारबार फिरवून करतात ही अबोळी ० मोगरा-री-पुळी १ माचणीची एक गवती जात हिचा दाणा पाढरा छत्र असतो -पृष्टि २८३ २ शब्दाचा एक भेद ० मोगरा-उ (ना) क्षर ० चडी-वि दुधाच्या (वडीच्या) रणाचा दूधवडीची करडि कावरी। रोवेही सोनखैरी।-दाव २८९ सावित्र शब्द-दूधवणी-न पाणी मिसळलेले दूध [दूध+पाणी] दुधणी, दुधावणे-कीन १ दूध तापविण्याने भाई १ दूध तापविण्याप्रति जमीनीत वलेला खाद्य [दूध] दुधरिरी-खी (गा) उपरसाळ, उपरसरी अन्त मूळ दुधरिरी-खी (गे) दूध पाक [दूध] (वात्र) दुधाचा जोर-उ निरोगी आईच्या, दाईच्या जोमदार दुधाने यगारी शक्ति, पुष्टि दुधाचा गुण दुधाचे दात-उश्व बाळगणात यगारे दात (कि० यणे, निषेणे, फुटणे, होणे) 'इकडे बघूच दुधाचे दात पडू लागतात'-सा ८० दुधाणा-णी-पुळी दूध तापविण्याचे मातीचे माडे दुधणी पहा 'घरात गेली दुधणा।'-दावि २३६ [दूध प्रा व इतिथी] ० दुधाणी-खी एका जातीचे खाद्य दुधणी पहा [दूध] दुधाघारी-वि दुधावर राहणारा, दुधाहारी [दुग्धा+आहारी अप] दुधापाण्याचा निवाडा-उ दूध आणित्वा मिळणाऱ्या दूध व पाणी मिळाले करणे असो शक्ति ह पर्यायत असते असा शक्तिदेव ३६ या वस्तुन अनेक मोटीच्या कृती दाखव करदाणा।-दावि २८४ ० धरणे-पाहणे-

खिचडीतून घाला तेवढाच भाग घेणे व त्याच्या भाग सोडून द्यावे दूधघारी न्याय, धीरनीरविवेक पहा दुधाळ-ख-वि पुष्कळ दूध देणारी (गाय, म्हस इ०) [दूध+आळ-ख-प्रत्यय] दुधाळ-न पाहरे वळ [दूध+भट्ट] दुधिया-उ १ एक प्रकारचे मादक पेय, औषध, मागेची पांजे वाटून त्यात दूध, साखर व मसाला घालून केलेले पेय २ दुध्या भोपळा 'बहुदुधिया मासिला। मुळे जेता।'-हा १३ ४६८ दुधी-खी एक वनस्पती हिचा वल तोडला असता त्यातून दुधासारखा पाढरा चीक निघतो हिला जावट देणा येतात बासराच्या दुधगा रोगावर हिचा उपयोग होतो -वधु ४०४, धीण दुधी-खी (कों) दुध्या भोपळ्याचा बेल [दूध, प्रा दे इदिअ, गु दुधी] दुधू-उन (बालाभा) १ दूध, २ स्तन [दूध] दुध्या-उ १ दुधिया, भागवतून केलेले मादक, दूध मिश्रित पेय ० दुध्या भोपळा यच्या पाढरा, मुग्या इ० जाती अदित [दूध, प्रा इदिअ] ० हलद्या-उ दुध्या भोपळा किडून, घुडून त्यातील पाणी निघ हलद्यावर घुपान पालून दुधात सिनवून साखर घालून केलेले पदार्थ -पृष्टि १४१९

दुनीचा तान-खी (सगीत) बिजची जी लवंगुलमतेल तिच्या दुप्पट लयीमध्ये घेतलेली तान [दूध-न=दुप्पट]

दूम-उ १ शेट, पुष्क २ (कर) (ल) पत्ता, तपास, मोथ (कि० लगणे) [का दूम] (ताम) ० निघणे-बाहेर-पडणे-ए (एखाद्याचा) मुत्ता पडणे, पार श्रास, कट होणे पादाढले जाणे ० पुराणे-ए (एखाद्याचा) पिच्छा पुरावे, गळी पडणे, सनपगीत घसणे दु-दुमादूम-किवि (व) लागलीच ताववतोच, पाटोपाट 'दुमाइम ननुप धाडला आणापरा' [दूध दि]

दूम-वि १ दुसऱ्या, मध्यम, दुसऱ्या प्रतीचा, मध्यम अवल= उलट, घडिल्या प्रकारचा व सीम=कमिष्ठ, तिव। प्रकारचा याच्या जोडीने प्रयोगान रुढ 'जमीन अवल, दूम, सीम तिही प्रतीची' वाढ-समा १ ३० २ दुय्यम, हातापाण्या (अधिकारी इ०) बदतवीस [का दूम]

दूर-किवि पुष्कळ अंतरावर लाव वि १-(काल, अंतर, सवय, नाते इ० काच्या बाबतीत) लायचा, निवड्या, जवळचा नव्ह असा २ असमबनीय, दुरापास्त दुवेष्ट ३ वदतक, नाकरीवरून काढलेला [स दूर, फा दूर में जि दूर] ० करणे-१ (एखादास) बदतक करणे नाकरीवरून वाटून टाकणे २ (अदृश्य, सकट इ०) नष्ट करणे ३ (अधिकार, सत्ता वगैरे) क दून घेणे, जप्त करणे 'याची पशवई दूर करून'-समासद ८. ४ लाव रोदून द्या परेपणा दाटाविणे, बाळगणे 'दूर न ह पर्यायत असते असा शक्तिदेव ३६ या वस्तुन अनेक मोटीच्या कृती दाखव करदाणा।-दावि २८४ ० धरणे-पाहणे-

(एखाद्यास) मगत्व सोडून परका लेखणें, (एखाद्याकडे) परके पणानें पाहणें दूरच्यादूर—किंवि फार लांबवर, दूर अंतरावर, दूरवर 'कीर्ति प्रगटली दूरच्यादूर।' दूरत.—किंवि दूरून, लाडून म्ह० दूरून डोंगर साजर—डोंगर दूरून शिरवेगार व रमणीय दिसतात पण जवळ गेलें असता रक्ष व भयाण दिसतात यावरून, पुष्कळ गोष्टी दूरून चांगल्या दिसतात व त्याच्यासंबंधी आदर वागतो पण प्रत्यक्ष जवळ जाऊन त्या बारगळीने पाहिल्यात तर त्याच्यात पुष्कळ दोष आढळतात व त्यांना कगळा येतो म्हणून या म्हणीला 'जवळ जाता काटेकुट' असा उतरास जोडण्यात येतो (सामान्यतः) दूरदर्शन—न ? दूरदर्शित कीर्तिदृष्टि दूरवर विचार करणें २ दूरदर्शीपणा, दूरदर्शित्व [दूर+म दर्शन=पहाणें] •दूरशी—दृष्टि—दृष्ट्या—वि ? दूरवर खोल विचार करणारा पहाणारा २ भविष्यदर्शी, भविष्यचिंतक ३ दीर्घदृष्टीचा [दूर+म दृश्=पहाणें] •दूरत दुर्दृष्टत—वि दूरचा, लांबचा लाहोर प्रांत दूरदस्त आहे '—इम २६७ [का दूरस्त] •दृष्टि—स्त्री ? खोळर, दूरवर विचार करण्याची शक्ति कुत्सामुखि २ दीर्घदृष्टि भविष्यकाळावर नजर ठेवून काळजीपूर्वक विचार करणें [दूर+दृष्टि] •दृष्ट—न दुईव, नवीन 'न लागता माझा शोध नवी सारे म्हणती ते हारे दुष्टा।'—मारा १३३२ [दु+अनुष्ट] •दूर—किंवि लांबवर, खोलपणानें दूरदर्शने (कि० पाहणें, विचार करणें, नजर घेणें) 'महादेवा देई दूरवीर दृष्टी। नको कल कठी मुनीश्वरा।'—मध्य ५८३ •विचार—उ दूरदृष्टि, दूरदर्शित्व •विचारी—स्त्री—वि दीर्घदर्शी, दूरवर विचार करणारा [दूरविचार] दूरशी—स्त्री—वि रजस्वला, विवाळशी, अस्पृश 'दुष्ट म्हणे स्वसमेला सुत्रला गेतांवि दूरशी अस कीं।'—मोसमा ७५ 'ही दूरशी साव्यावर पाखें दिवसापासून'—अष्टवैय १७ दूरध्वजध्वज—न दूरच्या माणसाशी बोलण्याचें यांत्रिक साधन (इ) टेलिफोन [दूर+म ध्वज=एकेश+ध्वज] दूरस्थ—वि दूर असलेला, लांबचा, दूरदेशी असलेला [दूर+म स्थ=असणें उभें राहणें] दूरीकरण—न दूर करण्याची क्रिया दूर करणें विभाग [स] दूरदेशी—स्त्री दूरदृष्टि दूरदर्शित्व पुनीत सखट दूरदेशीने जाणून '—इम ८५६ [हि दूरदेशी का दूर+अदेशी] दूरामणें—अकि दूर जाणें, दुरावणें परा 'नको दुरावृत्त कष्टि पद वा दे त्यजुनिया।' [दूर] दूरी—किंवि (काव्य) दूर लांब अंतरावर [दूर] दूर्या—स्त्रीभव एक प्रकारचें पवित्र मानलेले गवत हें गणपतीस प्रिय आहे पुनर्व्यतिरिक्त या गवतास हरली म्हणून ओखितात हिची सुटें सदा सर्वकाल ओली राहतात या तुगाचा उल्लेख म्हणतातहि आढळता—हावो (द) १३७ [स] दूरें गवत औपधी आहे •वत—न (गायत्री) क्रियांनीं दूर्वाची पूजा

करण्याचे एक व्रत दूर्वापमी—स्त्री भाद्रपद शुद्ध अष्टमी हा दूर्वापूजाचा दिवस असतो [दूर्वा+अपमि]

दूर्वेगूण—वि घोड्याचा एक विशिष्ट रंग गत घोड्यानें सव शरीर लाल असून त्यात काळ्या रंगाचें मिश्रण असतें शेडी, आयाळ दूम हातपाय काळे व कान सफेद अमृतात—अथप २९

दूल—उ (कों) मुलाच्या कानात घालण्याचा एक दागिता इल पहा [स दूल=दालणें, दोलणें]

दूरोर—स्त्री (खा) जू, जोखड

दूपक—वि ? दोष लावणारा, निंदक २ दूयिन करणारा [स]

दूपण—न ? दोष लावणें, निंदा करणें, दोष, न्यून काढणें २ आढळलेला, काढलेला, दोष, न्यून ३ ठपका, आक्षेप ४ विषय विणें, दूषित करणें ५ (कुमारीला, खोला) भ्रष्ट करणें, चामाई, पातिमत्य भग करणें ६ न पाळणें, मोडणें (वचन, करार) [स]

दूपणाई—दूपणीय, दूपय—वि निंदित पात्र, निय, दोषाई [स]

दूप(वि)णें—अकि ? दोष, न्यून काढणें 'त्याचा दूर्ध्वपक्ष म्या दूपिला' 'काव्य करावें म्या नचवचकावें दूपितो, परि लघूत।'—मोक्षमुक्तआर्या नवनीत २५४ २ दोष कलक लावणें लावणें कलकानें दोषानें युक्त करणें, कलकित होणें, करणें 'या पोरानें अक्षम केल्यामुळे आमचे घर दूपले' [स दूपण]

दूपित—वि ? दोष लावलेले निंदित आक्षेप घेतलेले ३ विषयलेले, भ्रष्ट, दोषयुक्त झालेले, कडुयित, कलकित (शब्दा व ल) [स] •ताप—उ दापी, विपारी ताप, (इ) सेष्टिक् कीव्हा 'माझ्या पत्नीला दूपित ताप येत आहे म्हणून ती जरा घाबरली आहे'—सुदे १३७

दूपय—वि दूपणीय पहा

दूपय—दूपय—न तारु [स]

दूस—उ ? वज्र २ तारु, डरा दुप पहा [स दूपय, प्रा. दूप]

दूस—उ प्रमेय—शर

दूह—स्त्री (गो) मुलगी, कन्या, धू दुहिता [स दुहिता प्रा दुहिता]

दूह—शु—स्त्री दृष्टि, नजर कमलरूक्, हर्षम, हगोवर, दगिगय दृग्ग दृग्गय्य दृग्गिय दृग्ग सामासिक शब्दात दृष्टि, उल्लेख म्हणतातहि आढळता—हावो (द) १३७ [स] दाल, या अर्थानें उपयोग जसे—कमलरूक्=कमलपत्राणें दाल म्हणित ज्याचे दो हगोवर=दृष्टीला दिसणारा इ० शिवाय एल्हू,

तद्दृष्ट्वा, दाप्यार् निगुणक ६० ममागत पद्मागता असा
 श्वमे न उपयोग जे - एतद्दृष्ट्वा पाहणारा, दाप्यार्-दाप पाह-
 णारा [म दृष्ट्वा] सामान्य-० प्रत्यय-उ प्र-वत्त पाहिल्याचा
 पुगवा, एहि प्रयोग, (कि० पाहणें, दाप्यविणें, दृक् प्रत्ययाचा
 आगणें, उतरणें) [दृक्+म प्रत्यय=अनुभव, प्रचीति] ० पात-
 ५ नजर टाकणें, फेकी, दृष्टिमेव, पण्ये [दृक्+त पात=पण्ये]
 ० मूत्र-न दृष्टिपत्र, दृष्टीची रेखा [दृक्+म सुत्र=पागा, मार्ग]
 ० क्षेममंडल-क्षेमवृत्त-न (ज्यो) विमोन लमी (नन्द असा)
 वृत्त जणारें सरयत दृश्य कानिपुताच्या सारेंच्य विद्वत्त जाणारें
 चाम्यातरयत ह्यमोचर-वि होळपाना दिसणारें, हृदय दिसा
 गारें, हृदयमान [दृक्+त गोचर] ह्यमोल-उ १ पुष्ट २
 (ज्यो) हर्मंडल पदा [दृक्+गोल] ह्यग्या-ली (ज्यो) रज
 नता ज्या हर्मंडल, ह्यवृत्त, ह्यप्रलय-न (ज्यो) रज
 वृत्त, खम वृत्त ह्युमात्र वि ज्ञानमात्र 'जेणें ज्ञान सज्ञान
 हाय. ह्यमात्र दृष्टीचे विषय। प्रकाशाचा दिवा पाहें। प्रकाशासि।
 -अमृ ७ ७७३ [दृक्+म मात्र प्रत्यय]

हटाह-वि (राजा) अवलम्ब, मज्जर, फार मोठ्ठा,
 अवलंब, जगज्जाल (सामान्यत वस्तुचयासवर्षी प्रयोग) [स
 दीप+आह प्रत्यय]

हट-वि १ (अक्षरस व ल) पडा, घट, कटिण, ज्याचें
 भेदन, छदन व कलन करणें कटिण आहे असा 'हा हट पापाण
 आहे, हा घात्रातें फुटणार नाहीं' 'तोफेच्या गोळ्यानेहि ओंळ
 न पडेल अशी तूट मित्र घालारी' २ निक्षिप्त, कायम, सुवर
 ३ ठाम, पडा स्वाग्रिक ४ पुरतेपणीं निश्चित केलेला, पत्र,
 अधिकृत (वैत विचार, निषय) 'निषय हट अगला म्हणजे
 ईश्वर ह्या वरितो' ५ (सामा) पडा, विवट, विकट ६
 मनात पडी ठमलेली, ठिबलेली 'एकदां एकलेली गोष्ट पुन
 एकली म्हणजे हट होत' या शब्दापासुन अनेक सामासिक शब्द
 बनले आहेत व बनविता येतात जेव्हा - हटनिधय-निर्धार-संकल्प-
 -पडा ठाम निधय -वि पडा निधयाचा, निर्धारचा (समुद्र)
 हटप्रत्यय-अरिचाय नेढाचा प्रयत्न, प्रयत्न करणाऱा तेंच
 हटमकन हटसधान-निधम-विश्वास-वैर-निष्टा-म-तप-सत्य-
 प्रेम-भक्ति धर्म-वचन-अनुमान-पातिप्रत्य-सौमार्ग्य इ० समास
 हागत दृढ-तनु-शरीर-दंड, दृढाग-व्यवकट शरीराचा (मनुष्य,
 पशु इ०) सामान्य-० विस्त-उ एकाम चित्त, काळजीपूर्वक
 दिळेले लक्ष (कि० करणें, देणें) [दृढ+चित्त=मन] ० प्रतिज्ञ-वि
 निधय कितीहि सक्तीं अशी तरी निग्रय निधिल न होई वणास
 [दृढ+प्रतिज्ञा=निधय] ० भाजर-उ (गणित) खाकी बाबी
 उर न देता कहीं सन्ध्यास नि राप भाणारी दुसरी सर्वात मोठी
 सख्या, विश्रित सख्याचा सर्वात मोठ्या साधारण विभाजक [दृढ-

त भाजक=अग्यारा] ० भाव-उ ठाम पूर्ण भक्ति, धडा प्रेम
 [दृढ+म भाव=धडा, प्रेम] ० मुष्टि-वि १ पित्त दृग्ग,
 कटु, कृत्रुप, हाताचा जड २ लगामाचा एक प्रकार -अभय १८५
 [दृढ+म मुष्टि=मुष्ट] ० स्तब्धि-वि १ च गिणें, पटम् २
 दाट, पनदाट, मज्जे कट, विरल जागा नमोश्या [दृढ+त सधि=
 जोड, साया] हटाकरण-न १ पणें करणें २ (वि) रोमी
 व ह्यत्रिय चरमज्ये वासिस्माच्या वेळीं ल्हान मुलाच्या ठेकें
 जी बची दृग्गदात वेतात त्यांच्या पूर्ततेची जगवारी मुपती
 श्रीत झाल्यावर स्वतःवर घण्याचा विधि (६) वरपमेशान -सा,
 प्रा १०१ 'पूर्ण सिग्गी होण्याकरिता ही दोन सक्तेतें म्हणजे
 वासिस्मा व दृष्टीकरण ही अवश्य आहेत' ई वि १७८ [स]
 हटात्तर-वि जस्त बळकट, मज्जत [ग दडतर अप]
 हटागणें-भक्ति हट, पडा होणें; बळकट, मज्जत होणें
 'जरी जसो भक्ति हटावते तरी तरी ईश्वरपणा होतें' [हट]
 'हटा(दि)गा-उ १ हटपणा, बळकटी, पडेपणा २ निगय.
 'निद्रधिया वा नवचे। एसा दडिबेचेनि अवतरेणें माचे।' -हा
 १ १४७ [हट+गा भावपापक प्रत्यय]

हति-की सुगंध सुवास 'पवडेया विभां हती। आवडे फाल-
 ओनि नीगुनी।' -सिधु ५१०

हस-वि शबणें ताडलेला, फुगलेला [स]
 हस(हट्टी)-ली (नृत्य) हटीमज्ये निवल्या, विरचितपणा व
 साविष्टा दासविण्याचा अभिनय हा अभिनय कलाहारीस
 अनुकूल आहे

हृदय-वि १ दिसणारें २ बाण, बाहेरील (अंग) -न
 (ल) जग 'तरी तें आपगयासुद्धें। हृदय पडेल येवढें।' -अमृ
 ७ ८५ -उ (अकर्मगत) दिलेरी दिवा घडित सख्या [स]
 ० काष्ठ-न ज्या वाण्याचा अनुभव नटनरींनीं रगभूमीवर केलेल्या
 अभिनयातें घेता देतो तो. नाटक, सिनेमा याच्या लट भाष्य
 झाल्ये [हृदय+काष्ठ] ० प्रमथन न (परायें) पदायच प्रत्यक्ष
 झालेले प्रसरण, (६) अपर एस्पॅन्शन ० महत्त्व-न (ज्या)
 युक्त्या होळपास दिसणारा मोठेपणा [हृदय+म महत्त्व=मोठेपणा]
 हृदपमान-वि दिवू लागणारें, नजरेपुढें असलेलें, दिसणारें
 [स]

हट्ट-ली १ बुद्धि नवत २ ग-याच्या बाईट नजरेतें मनुष्य,
 वस्तु इ० मारल्या जाणें व त्यास पोडा होणें (कि० होणें, लागणें)
 'ल्हान मुलाना व सुस स्त्रीपुत्रांना हट लागत' -वि पाहिलेले,
 दिखलेले, दिसणारें [म] साम-शब्द- ० कुट-न कोडें, पुड,
 कूपय ० कोर-उ (प्र) हट्टिकोर, हट्टिकोर पहा 'दोपे-उ
 प्रत्यक्ष, दिसणारा, दळटळीट अपराध, चूक दापीपणा यांच्या
 लट्ट अणुशेष-प्रारब्धानें पडलेला दाप, मालेरी आपति 'हट

दोष नसना न्यायी आलो ईश्वरस्य दारण जावे ' २ प्रत्यक्ष दिस पांर पाप आयुष्यात (एखाद्याच्या) हातून घडले पाप याच्या उलट अग्न्याग्निमानसिक आत्मिक पाप ३ - वि ज्याचा दोष नजस, आडगण्यात आला आहे असा [दृष्ट+दोष=अपराध] ० प त-३ (प्र) दृष्टिपात, दृष्टिपात पहा ० फोड-३ (प्र) दृष्टिफोड, दृष्टिफोड पहा ० घेध, ० घेधन-पुन (प्र) दृष्टि वन, दृष्टिवधन, दृष्टिपर, दृष्टिवधन पहा ० भू-वि (प्र) दृष्टिभन, दृष्टिभन पहा. ० भेट-की १ मरगो-मुख मनुष्याचे हृदये पुत्रादिक आस्रेष्ट येऊन त्याचा जी शब्दची भेट घेतात ती 'मादया नावी आगेवत चाळत्या त्यास 'पुत्राची भेटभेट करा' २ कुशलप्रश्न, सभाषण इ० कांने विरहित अशी कवळ दर्शनमानाणे होणारी भेट गाढ मनरानवर दृष्टगष्ट (प्र) दृष्टिभेट ' त्याची आमची काल दृष्टभेट मात्र जाली अर्जुन बोलायान कावले नाही ' [दृष्ट+भेट] ० मगी-३ दृष्ट लघु नये म्हणून लहान मुलाच्या हातात, गळपत बांधतात तो पाहरे ठीक अन्वेल्ले काळा मगी [दृष्ट+मगी] ० ठिकार-३ (प्र) दृष्टिविहार पहा दृष्ट, दृष्ट-की परस्पर दर्शन, पाहणे मनरानवर, दृष्टिभेट [दृष्ट+अग्न्याग्नि दिसले, न पाहिले] दृष्टार्थ-३ १ दिसणारी वस्तु दृष्टीचा विषय २ ऐहिक जीव नशील (एखादी) उपभोगाची, अनुभवाची गोष्ट -किवि इह लोकांच्या फायद्याकरिता, सुखाकरिता [दृष्ट+अग्नि=वस्तु गोष्ट] ० कर्म-न ऐहिक जीवनतील कायद्याकरिता सुखाकरिता करावयाचे कर्म ० जादी-३ जे जे इद्रियगम्य असेल तेथेच सत्य अने प्रतिपादन करण रासप्रदाय मत [दृष्ट+अग्नि वाद=प्रतिपादन, मत] ० जादी-वि दृष्टाधेवादाचा पुस्तकार करणा [दृष्टाधेव द] ० शास्त्र-न दिसमान्या विवा इद्रियगम्य गोष्टींचे शास्त्र, ऐहिक जीवनविषयक शास्त्र याच्या उलट धर्मशास्त्र, अर्थशास्त्र व्यवहारशास्त्र, दृष्टीति हे शब्द पहा [दृष्टाधेव शास्त्र] दृष्टोपेक्षा-किवि मनरेस, निदोनाम, पाहण्यात आडगण्यात प्रत्यक्ष अनुभवास (कि० यणे) ' ही गोष्ट जवळ माझ्या दृष्टीगतीम येईल तेव्हा खरी वाटेल ' [दृष्ट+उत्पत्ति] दृष्टस्वप्न-न भयसुरक, पुनील अनुरसुचक आ कुलो दृष्टस्वप्न ' परिणामी काय होईल ते पाहें दृष्टस्वप्न आहे ' -वेद १० ६४

आला ' ' त्याचा मला दृष्टात आला ' ३ भूतमविषयादि गोष्टींचे सुचक, दैवीस्वर ' ऐसे जाणुनि हकिमगीपति । वीरुक कले नेशा रीती । महादाजी पतासी । दृष्टान रात्री दासविला । ' ४ एक साहित्यालकार, दृष्टातालकार पहा दृष्टातालकार-३ (साहित्य) एखाद्या विशय प्रवृत्तीचे विशद करण्याकरिता विशय अप्रत्यक्ष येजे उदाहरण देतात ते ' आस्फुरिता ही स्वर्गे नराह । चेडू जसा तो जमलेच पाह । विपत्तिप्रेम पडले जरी का । तें धेये नाह तरि साधुला का । ' -वामननिवृत्तार

दृष्टातिक, दृष्टाती-वि दृष्टात म्हणून दावदास योग्य (श्लोक इ०), दृष्टातातील [स]

दृष्टावा-३ १ स्वप्नरूपाने होणागा देवता इ० वाचा साक्षात्कार, दृष्टात २ अनुभव, प्रचीति, पडताळा [दृष्ट]

दृष्टाळा-वि (राजा) ज्याची नजर, दृष्ट बाधत असा (मनुष्य इ०), वाईट मनरचा [दृष्ट]

दृष्ट-की १ मनगोल्स्थित जे पहाण्याचे इद्रिय आहे त्याची दृष्टि, कार्य दिने शाल्ले ज्ञान, पाहण्याचे सामर्थ्य नजर, २ (ल) (एखाद्या गादीकड दावयाचे) लक्ष, अनुमान निर

तर दास्यकड दृष्टि ठवावी तेव्हा दास्य येते ' ' त्यास पागाडे यावयाचे खरे पण माझा दृष्टि चुकली ' ३ (ल) सत्र, असत

जाण्याच्या कारणीभूत असलेली मनादृष्टि (एखाद्याकडे पहाण्याचा, एखाद्याची वाण्याचा) रीत, कल्प, मनादृष्टि ' अलीकडे त्याची दृष्टि मिळी ' ४ (राचा) पापागाच्या दबाच्या मूर्तस इवे

इ० काच बसवितात त्या डोळ्यापारीचे अनेक ५ हात, वाईट, बाधक मनर दृष्ट ० पहा (कि० हातें, वाटें) ' राधा म्हणले

हा । मन पुत्रवर्तीच लागली दृष्टि । ' -सांजो ० ० -वि पाहणात, दर्शो पद समसात उपयोग जेणे गुणदृष्टि, स्थूलदृष्टि, दोषदृष्टि इ० [स] (वाप) ० ओळखणे- (एखाद्याच्या) मनर

बदलव, चहायावून त्याचे मनागत ओढावणे ० जादणे-उतरणे-आगळून दृष्टणे-एखाद्यास वाईट दृष्टीची सारेली

वाचा मनरत, तोड्या इ० कने काढून टाकणे ० घालून जणे- (एखादी गोष्ट नष्ट इ० एखाद्याच्या) डोळ्यास दग, नारे

तून जाणे, स्थूलपणे माहीत असणे ज्यान दृष्टीस दून गेले । येसे काहीच नाही उरले । -दा १ १ ९ ० घालणे-१ डोळा मोडो मिक्कावणे, डोळ्याने इशारा करणे २ (एखाद्या मदी

कडे) काळजीपूर्वक पहाणे लक्ष देणे, मन लावणे ' स्वर्गमनमी जरी साम्य आगी । पण तसे दृष्टी न पाही । ' -रामदासी

२ ४३ ० चढणे-मनने पुणगे उन्नत होणे डोळ्यावर धूर येणे ० चुकणे-विगळेणे मोडून जाणे पागाड्यात पडणे ० चुकणे-चापणे- (एखाद्याच्या) हातास हाता न देणे

नजरस पडण्याचे टाळणे ० चारणे-नजर भरून टाकणे, नजरपद

दृष्टाजणे, दृष्टाज(ल)णे-नकि दृष्ट लागणे दृष्टीचा वाईट परिणाम होणे, वाईट मनुष्याची नजर बाधणे [दृष्ट]

दृष्टात-३ १ दासला उदाहरण देऊ पड आगि उत

तयाची । दृष्टात हा सत्सुखास साची । मृत्पिंड जो त्या उठेच नाही । दृष्टात हा केवळ दुर्जनाही । ' -वामननिवृत्तार २ अनुभव प्रचीति, पडताळा त्याने प्रश्न सांगितला हो मारुबा दृष्टात

कणें 'बीं पुढिलाची दृष्टि चोरिजे। हा दृष्टिंथे पु निवजे।
परी माल लापर तुजे। जें आपणें चोरि।' - झा १४.५.
०ठेचणें देणें-रापरणें-(एखाद्या गोष्टीची, वस्तूची) काळजी
पेणें, लक्ष देणें. 'डेरीना गभीरी दृष्टिच ती नीट जडवि मेरीना।'
-मोअथ ४.८. ०दखणें-(काव्य) पाहणें. ०निधळणें-१
विनवळें, आलेखे खोले पूर्वेवर दखण होणें. २ (छ.) वणें,
ताटा, वगदा नाहीना होणें. ०पडणें, होणें, लटणें-(प्या-
पाच्या) वाईट नजरेची बाधा होणें; दृष्ट होणें. ०फांजणें-१
घोंघटून जाणें; नजर येताल, ओढाळ होणें. २ नजर येताल,
०फाटणें-(एखाद्याच्या) आकांक्षा, महत्वाकांक्षा, हेतु इ० पाहणें,
विसरण होणें. ०फि णें-१ राग येणें. 'देतां दृष्टी त्याची
फिली म्हणे।' - रामदासी २.१८. २ ताटा चडयें; गरें इ०ने
दृष्टि अंध होणें, धुंभी चडयें. ०बंध करणें-नजर मारून टाकणें;
मोडून टाकणें नजर बंद करणें; दृष्टि चोरणें. ०भर पाहणें-पोटभर,
डोळे भरून. दृष्टि होईपर्यंत, मनमुराव पाहणें. 'पाहा जा सगळ दृष्टि
भरुनि।' - दावि ४९. ०मरणें-तीच वस्तु अनेक वेळां पाहिल्याने,
तीच गोष्ट अनेक वेळां केल्यान, तिच्यावद्दलची भीती, आश्चर्य,
हिससपणा इ० वाढतात होणें. 'माझवर बघून बघून भगव्याची
दृष्टि मेल्ली असते' दृष्टीची मुराट रापरणें-(एखाद्याच्या)
मनस न वरणें दृष्टीचें पारणें फिटणें-जे पाहण्याविषयी
उत्कंठा आहे तें पाहण्यास मिळाल्याने समाधान पावणें दृष्टींत
न आणणें-न डुनवणें. 'ऐस बरोनि आणित नव्हतासि व बा
पतामि दृष्टीत।' - भोगदाप्रह्मणिक २.२०. दृष्टीन न येणें-
(एखाद्यास) हुकळ होवणें; क पदाथे मानणें. 'ज्याच्या दृष्टींत
न ते सदृष्ट पाडववळी न वसारी।' - मोक्षण ६.९९. दृष्टीनें
निवणें-डोळ्यांनी पाहणें. 'म्हणतो नाही शिकणें दृष्टि
वरुनिही घराधवा हविला।' - मोआदि २.३. दृष्टीस पडणें-
आढळून येणें नजरेस येणें, अनुभवास येणें. दृष्टीस फांटा
फुटणें-दृष्टि फाटणें. दृष्टीचे सामर्थ्य वाढणें. 'जेंस डोळ्यां
अजन भेटे। ते वेळीं दृष्टीसी फाटा फुटे।' - झा १.२३.
चार दृष्टि होणें-भेट होणें; नजरानजर होणें. आडव्या
दृष्टीनें पाहणें-वाकड्या, काण्या डोळ्यानें पाहणें. दृष्टीचा
अंमल-३ १ पाहण्यात. नजरेत आलेला वाळाचा अवधि. 'हा
दरिद्राच्या भीमंत शाला हे माझ्या दृष्टीच्या अंमलांतलें. २ नजर-
रेचें कार्यक्षेत्र क्षेत्रवर्णा. 'चित्र काढणें हें दृष्टीच्या अंमलात.'
दृष्टीचा खेळ-३. नजरेनें, दृष्टीनें वगळण्याची वस्तूकृतिपूर्ण
कुशलतेची गोष्ट, नजरेचा खेळ. 'पाहून लिहिणें, चित्र काढणें,
इ० दृष्टीचे खेळ आहेत.' दृष्टीचा खोटा-पापी-वि. दुस-
ऱ्याचे चांगलें पाहून मनात जळकळणारा, मत्सरबुद्धीचा. दृष्टीचा

पमारा-३ डोळ्यांना दिसणारे विषय त्या दृष्टीनें-त्या धोर-
णानें, पुरीनें. 'पुत्राकडे पुत्रदृष्टीनें पाहिले असात समता वाटते,
नाहीतर सर्व एतच आहे.' म्ह० १ दृष्टीमात्र दृष्टी आणि वग-
मात्र जग नाहीं-जे आपल्या देसात पडत नाही त्याला आपण
जबाबदार नाही व त्याचा प्रतिघार कणेंहि कटिण २ (५) दृष्टी
माया भाता भुड-दृष्टीत मूल पडले कीं माया उत्पन्न होते. व
गात पाहिला तर भूक लागते. दृष्टीतमोर बांदी वाईट पडले तर
वाईट वाटते. सामाराष्ट्र-० अभिनय-३ (वृत्त्य.) पाहण्या, पाप
ण्याचे वेळ, सुखें, वाढल्या व मित्रा याच्या मदतीनें केलेला
अभिनय. याचे प्रभार १४ आहेत. ते - कान्त, भयानक, हार्य,
कण, अद्भुत, बीर, भीमत्स, दांत, निग्न, ह्ण्ट, दीन, कुद,
दुस, मासुविन; सुगुप्तिव, विरमिंत, रूच्य रजिजित, म्हाल,
रिपण, दंष्ट्रि, मुकूट, दुंविन, जिप्र, ३ भिनास, ललित, अथे
मुकूट, विप्रत, विप्रत, आंकडर, विकसित, मध्यममद, अधमपद
व द्रव्य ०कोन ३ विचार करण्याचे, पाहण्याचे धोरण, रीत,
मनोरुति विचारतरणी. (६) अंगल ऑप्ट विज्ञान 'आमचा
दृष्टिचेन भिन्न असल्यामुळे त्यांनीं योजिलेली भाषा आम्हाला
साहजिकच पडत नाही.' - मनाप २.९ १११ [दृष्टि+कोन]
०गुण-३ नजरेनें पाहिल्यामुळे पाहिलेल्या वस्तूचे, मनुष्याचे
बरे वाईट वरण्याची (एखाद्यातील) विशिष्ट दृष्टि. ०गोचर-
वि. डोळ्यांना दिसणारे; वाढतां येणारे; दृष्टीस पडणारे.
[दृष्टि+सं. गोचर] ०चरित-कवि. जाणूनबुजून, बुद्धिपूर्वक
केलेले (पाप इ०) - हाको (क) १२८ [दृष्टि+सं. चरित=
आचरलेले] ०चोर-३ दुसऱ्याचा डोळा कुकून चोरण्याचा,
पळण्याचा ज्याचा स्वभाव आहे असा मनुष्य [दृष्टि+चोर]
०देषत-तां-कवि. समक्ष. पडात असतांना; डोळपादेखत.
[दृष्टि] ०पय-३ दृष्टीची रेवा, टापा. [दृष्टि+सं. पयिन्=रस्ता]
०परीक्षा-जी. (वैद्यक शास्त्र) रोग्याच्या डोळ्यावरून, दृष्टी-
वस्तु रोगाची विचित्रता वरणें. [दृष्टि+परीक्षा] ०पात-३ १
(एखाद्या वस्तूवर, मनुष्यावर) नजर पडणें, वळणें, अवलोकन.
२ नजर बाधणें, धुंज लागणें [दृष्टि+सं. पात=पडणें] ०पिड-
३ डोळपातील पारदर्शक भिग, ई) रेणू 'काही मुलास जन्मत
दृष्टिपिंडास विकार होऊन, त्या पिंडाची पारदर्शकता नाहीशी
होते' - चालेग चिकित्सा १२९ [दृष्टि+पिंड] ०फोड-जी.
१ चारीक पाहणी, चौकशी २ डोळ्यांस बात होईल अशा प्रका-
रचें जिजीवीचे काम, डोळेफोड सवें अर्था पडा. - वि १ दृष्टावर्णा
त्राय, ताण देणारे (कलाकुसरीचे काम, किचकट लिलाग इ०) २
(क) डोळ्यास हिडिस दिवणारे, ऑगळ. [दृष्टि+फोडणें]
०वेष-वेषन-पुन. मंत्रयामभ्यनें डोळे मारून टाकणें, नजरवंदी
०वीं पुढिलाची दृष्टि चोरिजे। हा दृष्टिंथे पु निवजे।' - झा १४.५.

[दृष्टि+म वष, वषन=वाषणे]० भट-वि देखाग, सुदर, डोळ्यात
मरणारा [दृष्टि+मरणे] ० भेट-ही १ आत्ममरण मनुष्यास
त्याच्या लांबच्या पुनर्दिक आत्माची झालेली दोरटची वृथा २
दृष्टादृ, नजरानजर [दृष्टि+भेट] ० मंडळ-न मलय, हनुमडल,
समन्वयत [दृष्टि+स मडल=वृद्ध] ० मणी-उ लहान मुलास
ए होऊ नये म्हणून त्याच्या गळ्यात, मनगटाला बांधण्याचा
काचेचा पाड्या टिपण्याचा काळा मणि ० मयांदा-भी मनु
ष्याच्या डोळ्यांना जेव्हा पृथ्वीचा भाग दिसू शकतो तेवढी
जागा, दृष्टीच्या दृष्ट्यातील भूभाग, क्षितिज, बाजीघार, चक
वाल [दृष्टि+मयांदा=सीमा] ० रचना-रचनेचा भार-भीपु
(काव्य) डोळ्यांना दिसणारा इहलोकचा, सृष्टीचा पत्तारा
० रिक्तार-उ १ वाईट मनुष्याची (लहान मुलास) नजरलागून
झालेली बाधा २ ही या राग, डोळे धिपडणे [दृष्टि+विकार=
बाधा] ० इच्छता-भी लायेन न दिसणे, (इ) शरितार
हा निराग मुलाना सात ते नऊ वर्षांपर्यंत होता एकाप्रतच पाह
ण्याने अगर वाचनाने ते व्यूष चांगल्या मनुष्यासहि जेव्हा होऊ
लागेत-ज्ञात्री (अ) १५ [दृष्टि+म इच्छता=आडुडपणा] ० हेळा-
भी कृपाकटाक्ष 'जयाविष इतिहेळाविष ससारु । निरसानि जाय ।'
-विष् २ २८ इच्छमोचर-वि अदरय, न दिसणारे [दृष्टि+
स ओमोचर=द्विगम्य नये असे]

दृष्टि-उ (महादु) अवलोकन, नजर 'सहन सरळ
झावा । दाताराचा दृष्टिवा ।'-अड ३६ [दृष्टि]

दृष्टेळा-उ वाईट नजर दृष्ट अर्थ, पहा [दृष्टलणे]

दृष्टा-किवि १ डोळ्यांनी, नजरेने, प्रत्यक्ष भी दृष्टा
पारीन तेव्हा मला खरे पाहिले '२ दृष्टीने हेतूने, धोरणाने समा
सान उत्तरापर्यंत विशेष उपयोग जमे-कामवृत्त्या कोषदृष्ट्या, लोभ
दृष्ट्या, मोहदृष्ट्या, कुरादृष्ट्या=अनुक्रमे काम, मोक्ष लोभ, मोह व
दृष्ट्यास नजरेने मित्रदृष्ट्या=मित्र या दर्मीने, मित्र म्हणून दाखु
दृष्ट्या=सन्मत्त्या नालेने लोकदृष्ट्या=लोकांच्या दृष्टीने मताने
साधनदृष्ट्या, दोषदृष्ट्या, ज्ञानदृष्ट्या द्वेषदृष्ट्या पापदृष्ट्या, वस्तु
दृष्ट्या इ० [स दृष्टि या शब्दाचे वृत्तीयर्थे एवढेच]

देखार- (काव्य) चघे 'तेह वळीं तभाची दमाची
बघी । महा-काळासी ।'-शिवु ४९६ [देणे पहा ।

देखपाशी-भी १ व्यापारी लोक जिनम मोजून घण्याचे
एक व दण्याचे एक अशी निरनिराळी वचने व मापे देखात
त्यांपैकी घ्यावयाचे माप माठे असते व घावयाचे माप लहान
असे त्यांपैकी घावयाचे माप एक पाचशेरी वचन मूळ वचना
पक्षा हे कमा असते त्यामुळे खाटे माप गिहाहकास दसा येते
२ वाचकन (अतिशय वृणपणा -वि (ल) वृणप याच्या
उलट देखपाशी

देख-न देखार, देवालय, नंदी [स देवालय, प्रा
देव । मंदीर देवल (देव, स्वर्ग)] ० देख लेख (देव) पाहू
देखे [० खाटे-भी १ मुदिरातील धडा, २ (ल) बहबड्या,
पडाईगेर माणूस ० खाऊ-भी मंदिर व राजाशा म्ह देखी
रावरी तीनदा=अनेक 'येत कल शिवाय गरी घेतले काम
सोडूनय. ० खाडा-उ देवळांमोवतालचे मेक राहावयाचे आचार
देकार-उ १ दक्षिणा, दान धर्मादाय, देणगी 'जमी मान्य
कले हा तुला देणार । की काही विचार आह पुढे ।'-तुगा १२०८
२ (व) रत्नातील अहेर ३ (गो.) एक खडी माताचे ताडुळ
वरण्यावेल माताच्या रूपाने देण्याची मजुरी (कि० देणे, करणे,
वाढणे) [देणे+कार]

देख-उ १ दर्शन २ देखावा (कि० दाखविणे)-ही
(गो) किता, वज्र, चाल ताणें म्हजी देख घेतल्या [स दृष्ट]

० दुखी-उग-वि मत्सरी, हबेखोर

देखणा-वि सुदर, मोहक, छक्का 'जानरीचे देखणे नेत्र ।
साभोनिया क्षाक्षर ।'-आचार्य त्रिनिधा १३५९ -उ पाठ्यात,
डोळस माणूस 'सागी अधासादिता । पुढे देखणाही चाल जेता ।'
-ज्ञा ३ १५६ देखणाऊ-वि डांवी, दिवाळ पोशाबी, सुंदर पण

कुचकामाचा देखणिक-ही द्योत्पत्ति, दृष्टी 'बुद्धी तणापासुनि
झरी । म्हणोनि दक्षिकला गाली ।'-सित ३३

देख(म)चा, देख-पुन डचकी, स्वयंपाकातील मोठे माडे.
देग पहा [का दृष्ट]

देखणे-न १ जमीनीन पुरलेले गुप्तधन, देवा 'वेक
दाविती देखणी ।'-दावि ६४ २ मक्का 'देखणे दाखविती
आदरे । मत्र कुक्किती कौदारे ।'-दा ५ २ २९ ३ प्रकाश, दृश्य,
देखावा 'देवी लचकल्या दिदी । मग देखणे जे जे उडी ।'-ज्ञा
१४ ८४ 'म्हणति निरीगसि दोरी परी । तें देखणे देखे आगरी ।'
-ज्ञा ११ २३५ ४ दृष्टि, अवलोकनशक्ति, नेत्र 'दाख्यासक तज
तडे । तें देखति देखणे दिने ।'-गीता १३३३ -सक्ति, १
प्राहणे 'रमा या कर्णांचे भुजवले, खलबल जलधियाजी
देखाल ।' मोकी २ ११ २ प्यान देणे, मनन करणे ३ घाषणे,
वाचशी करणे, हारणे तपासणे [स दृष्ट दक्ष, या दैवत हि देखना,
म्रेनि दीख आने लेख पाहू दिक दिवदार, देकार, तुल० लिधु
तरमोलास=आरसा भी देखी दिव्य दिशारेम=मी पाहतो]
० गण-न ज्ञानदृष्टि पाहण्याची शक्ति ज्ञान 'वेदींचे वृहत्ता
मपुन । जे देखणे पोषविन ।' ज्ञा १३ ६८ म्ह०-१ देखनमे
=बब चलनमे शिवराई=दिसण्यात पुष्ट पण कामला निरपेक्षगी
२ (व) देखम वज्र उपाय मोगा=भूक नवताहि कुंगी कादी
लतना पाहून ते खण्यास मागणे ३ देखल्या देवा दखन=
सदृशगत्या, भक्तिपूर्वक नव्हे, कलेजा नमस्कार

देखत—किवि १ पाहताना बघताना डोळपासमार, प्रत्यक्ष २ (ल) निवत, हयात असताना, हयातीत, आयुष्यात, जिवत पर्णी 'माझ्या देखत मुलाचे लग्न व्हावें, मी डोळे झाकल्या वर मग वाटल तें होतों.' ३ उघड उघड, स्पष्टपणे देखत देखत सुदैव—पद १० ८०+१ देखत सोदा, देखत दिवाळसार आणि त्यास स्पर्श देऊन बसणार. 'देखतच्छावुडें खालील शब्द जोडतात जम—देखत सोदा, लुच्चा, लबाड, हयामी इ० [देखणें] ० काभ्या—वि सुकारूट्ट (नोकर), फक्त दृष्टिसमोर काम करणारा ० रेंव्या किवि पाहण्याबरोबर पहातक्षणी 'ऐसे म्या रियाहि उपज। दस खेंवों।' —झा १.१७० [देखत+क्षण] ० चट्टी—पत्र किवि पत्र पाहतक्षणी ० चोर—वि दृष्टिसमोर चोरी करणारा अश्वचोर ० देखना—किवि पाहता पाहता, जाणता जाणता देखत देखता आत्मप्राप्त। घडला जया।' —कृ ८ ० भुली—भूल—खी १ नजरबंदी, दुष्टिग्रम (जादूसीराण्या) (कि० करणे पाडणे पडणे) २ नजरबंद, ० हुकूम—रिति हुकूम पहा साव तारचोश

देखता—किवि १ पहाताना, डोळपासदेखत २ (ल) जिवत असताना, हयातीत

देखना—पु पहाणारा, द्रष्टा 'महनि प्रपचाचा घोट्ट। कीज देखतयाचि देवता इष्ट।' —झा १९ ५०

देखमट्टी—खी शुक्रपासु शिक्षण न घेता मुलें पाहून पाहून शिक्षणाबरो कडा रीते यासगुटीब ऐकमी उ० 'मा काहीं चित्र करावयास कोणापाशीं शिकलों नाहीं कशिली ही मुळ देखमी आहे [देखणे+मणी] देखमट्ट्याचें ज्ञान—न वरील गीतीनें शुक्रशिक्षण मिळविळें ज्ञान

देखख—खी नजर ठेवणे, चौकशी, पाहणी, पेंखी
देखावा—पु १ निमित्त नमुना निरर्शन दाखविण्याची शुभ्र ईपनक प्रकाशन पावना देखवा मात्र दाखविला २ दखनी भाग—बायजू दुसय दुसयमाग ३ दुष्टिधिय ४ (स्मरण) दखनी दखावा=ममारील भाग मट एलींदेशन बाजूचा देखाव = बाजूम भाग साक्ष एलींदेशन इ० [देखणे]

देख ऊ—दिखाऊ पहा
देखा—खी (काव्य) अनुकरण करण्यास रित्त अवलोकन पाहणी किंता वळण 'ज आचरता आपणपरा' देखी लागल लाखा यया। —झा ३ १५४ (कि० लागणे) [दखणे] ० न्या वि अनुकरण करणारा ० रे—वि वखर दिसणारे 'देखीचें तें ज्ञान करावें तें काहें।' —मुगा २८१०

देखाये—न (कों) (मसंगेनय अलत्यामुळे) देखावी रोग (कि० येणे)

देखीन-द-ल, देखून—रिति १ सुद्धा, हि २ (तुल्या करतांना जोर यावयाचा असल्यास) सुद्धा उ० राजादेखील त्याच्या पाया पडणे ३ तमेंच ४ सह, मिळून, समावश करून, उ० या दोतास देखील बाबती पाच मण भात पडतें ' वगीक देखील पोरे असामी ठीग '—वाडवाका २ १९१ ५ (गे देखून) मुळें, कारणें, मृगनत्र, यामाटी [का दाखिल]

देखाव—रिति १ पाहिलेले स्वावलोकनाने माहीत अमळेले याच्या उलट ऐकीव २ आनंदन एक, पाहण्यास सतोपदायक दिखाऊ [देखणे]

देखीउखी—किमि (व) तोंड देखले, पत्करणी
देखु(श)समणे—१ पाहू शकणें, सहन करणें (मत्सरी भाणसाव इ०), सद्य असणें, पाहवणें, उ० 'कीगाचें करयाण घाला देवू सय्या माहीं ' 'जो सता न देखुसकें अपवित्र। द्याचि राणें भीष पीडिती नेन ' २ म सर युद्धीनें पाहिले जाणें 'सखा धाडिला राम माचा वनासी। न देखो शके त्या जगज्जीवनासी।' [देखणें +शकणें]

देखोदेख-खी—रिति १ बदाओडीनें, ईपेंनें इ० देखो देखी कुले शोखी-उलयाचें पाहून अनुकरण करणारा २ पाहून पाहून ३ एखाद्याच्या दृष्टिदेखत हातोहात [देखणें द्वि]

देखोदेखी-वेखी, देखावखी-खाखी—खी अनुकरण म्पणें, बदाओड उ० 'कापाच देखोदेखीनें मुलगा चोर घाला '—रिति १ वरवर स्पर्धेनें बदाओडीनें २ दुसऱ्याचें पाहून 'अंत रीचा भाव काय बळे लका। एक मानी एका देखोवखी '—मुगा १९५१ [देखणें]

देख—खी धातूचे माठें भाडें डेण पडा
देख(द)ण—न (गे) मातीचा उचवण
देख—खी दणे घों, सावकारी, पेशाचा व्यवहार [दखेन+वणे]

दे(घा)ज—न (कों) (खालच्या वर्गात) समत मुलाच्या बापांनें सुलीच्या बापास यावयाचा पैसा—हुदा, कन्यासुल्लं 'ताक-बोकीतिया गौलणी। दजामि वेडुड मनो।'—शिशु २०७ न घडचि कव्हणें बोळें। तह वळीं जुलाचें दज दीन्हें।'—शिशु ४४१ [स दा]

दे(द)जा—पु (गे) खण ० मारण—कि नाव कमी करणें नाव वाळणें

दे(द)ठ—पु १ राजगिरा भिवा माटाची भाजी (साडाच्या बटाची, काडाची) २ घान फूल, फळ याचा आधारभूत दाडा ३ तवाकूचा पानातील सिरा [स दूड १]

देष्टपुळा—खी पाटीच्या कण्यावरील गर्दू किंवा काळपुळी [वेष्टपुळी]

देव्या—उ देव अर्थ १ पहा भाजीचा देव 'मालत्या
पोटवे मुष्ट देवते।'—अमृतमु २५

देवी—(ठी)—स्त्री (राजा) १ कमळ इ०चा देव २ विव
लयाची, पानवेलीची एक जात ३ अरु, कमळ इ०च्या देव्याची
माजी निंबा रायते, बोशीरीर ४ मात इ० शाडाच्या कोरळ्या
दगची भाजी—एशिय ४ १३४ [देव]

देव-ठ-देव-उ १ फळ, फल वगैरेचा दाडा 'परी तव
भामय उत्तराचे वटी। शातोफळे गिरवली।'—नव १६ १४१ २
(स) आधार, घारा, पाया, टेकू, जोर 'हे नित्य उत्सव कर
तात हे अव न पैसाचे देवी 'देव-कळवळगे, पिळगे, फिरणे, देव्याला
पीळ पडणे=माया घेणे, आतड्याला पीळ घरणे ०चा - ठे-
कुण्यासुन निराळा निपणे, पडणे देवठां ठेवणे—अ धय स देवो।
देवठां लागणे, देवठारवणे—बावीस भरमराटीस घेणे, जम पसणे
(वचाचा), कच्चायी होणे देवठां लावणे—१ मुखापर्यंत जाणे
उगम घोघणे, माग काढणे २ सोपविणे, हवाली करणे (काम)
०चा तुटलेला—वि ननसिस्था, नवत (मातुस), अपक
०गण-उ (व) शाडावरील कच्चा फळाचा समूह ०मुद्रा—वि
परिपक्व, पूर्ण पिकलेले, विहून गाढावयास झालेले (फळ, इ०)
देवडाचे, देवडी पान—न १ पानवेलीची एक जात, तिचे पान, हे
हिवड, मऊ, विशाष लाव व कमी तिष्ठत असते २ (गों) अळ
बाचे पान

देवटाग—न (गो) चवली [दीडटाग]
देवठां—उ (गो) राय [स त्या]
देवड—न (गो) घात
देवडारी—स्त्री १ बावी, उलनी, खाऊणे आणि कुयणे
(कि० दंगे) २ (ल) (गिळवत, लाव इ०) पैसा परत करणे,
ओढी (नदरीं अनकचनी देवडान्या असा प्रयोग) [ज्व १]
देवगमी—स्त्री १ वक्षीस, दान इनाम २ (कायदा) काही
भोवदग न घेता दुसऱ्याला फुकट दिलेली स्थावर निंबा जगम
मिळवून (कि० दंगे) [दंगे]

देव्यावळ—स्त्री धान्नी वल्यावदल्चा पैसा, दावयाचा पैसा,
मजूरी, भाडे, पगार [देणे] म्ह० जशी देव्यावळ त्याी खुनावळ—
जसा दाम तसे काम

देवणी—स्त्री १ (गविका) डावात तुमवा व नीर आला
असना तो हुकूम करण्यासाठी त्या जातीचे हुसारे हलके पन
टावून विरुद्धपक्षाकडील राजा पाडावयाचा व आपला बावीर
हुकूम करावयाचा ही क्रिया याप्रमाणेच खालील पानेदे सर
करावयाकरिता करावयाची क्रिया २ (ल) मुलगी [स दा
म देणे]

देणे—न १ वर्ज, ऋण २ देणगी ३ (ल) ह्या 'अरे
देणे दिथचे हे रघुपते।'—दावि २२ [स दा] ०करी—
दा—वि १ जेदार, ऋणकी ०सोपे—न देणे पहा

देणे—सक्ति स्वाधीन करणे, हवाली करणे, देणगी देणे,
बहाल करणे, एकाकडून दुसऱ्याकडे जाणे, सोपविणे, मान्यकरणे,
कबूल करणे, सुठे करणे, टेपणे, स्वमतेचा निरास करणे, इ०
सदभावहन अर्थ होतात जसे—कान, चित्त देणे—लक्ष देणे,
मन लावून देणे आक्षा, रजा, निरोप देणे—१ जाण्यास
परवानगी देणे २ कामावरून दूर करणे रजा देणे—लावणे—
१ मदत करणे २ प्रेताला खाद्यावर वाहून नेणे दाळ देणे—तेज
परविणे (मोती इ०वर) चाट देणे सवड देणे, जाणा करणे
लढाई देणे—युद्ध करणे, कामना देणे, दोन हात करणे इत्य
पडले अगता कर्मावर कर्त्याचा स्वत्वमयध नसेल तेव्हा ऊन प्रत्ययात
सकमेक धातुम जोडून देणे याचा स्वार्थी प्रयोग होतो जसे—एवडे
मला लिहून दे—युद्ध दे इ० म्हणजे साम्राज्यासाठी बरील गोष्टी
वर टाकणे, सोडणे इ० वरून अधिक धातुच्या पुढे 'ऊन' प्रत्यय
लावून पुढे देणे याचे रूप टेवळे असता तत्संबंधापासून आपण
कवड पूर्णपणे सोडके हाणे हा अर्थ निघतो उदा० याची मैत्री मी
सोडून दिली 'ऊन' प्रत्ययात धातुसाधितसुठे वणे शब्द आला
अमता त्या त्या क्रियेविषयी परवानगी देणे, प्रतिबंध न करणे,
असा अर्थ होतो जसे—मला जळ दे, हेडूण निजु देत नाहीत
[स दा—न द्रपति—दास्तसि—दस्त्यरि—दा स—दासह—दाहह—दाह
दे, प्रेति दा, मोठे पि दिणार, दिणेलार, हें दा, मी दिदोमि
=दामि, रला दामि दिद्यू दैमि, कंचो जि दोदि ऊंस
दिथे] म्ह० १ देणे नास्ति घणे नास्ति—काणाच्या भानासाठी न
पडणे, २ दे माय घेणी ठाय होणे, सरटपमयी मनाचा धीर
सुटणे, पुरे पुरे होणे

देणे—वि सळपणे देणारा उदार [स दा] ०घेना—वि
१ देण्याचेप्याचा व्यापार करणारा सावकार नियमितपणे नैजे
वेळून वळच्या वेळी देणारा २ सटळ, खर्चीक हाताचा उदा०
कर्णासारखा कोण्डी एकीकडे देता घेता राहिला नाही. ०घता
राळराळ—स्त्री पैशाच्या देण्यावण्याच्या व्यवहारातील राखण,
त्रास, आनगड राखारानील त्राय ०घना—ना—वि देण्यासारखा,
देणारा देण्याची सवय असलेल, याच्या उलट घेतावणा देता
येना—कि सौदा व्यवहाराच्या वर्डी निरा नंतर
देदोपमान—नि पराकाष्टेचा तात्वी, चरचवीत प्रका
शित [स]

देवगा—स्त्री देणगी पडा
देनलेन—उ देणे घेणे पडा
देरागेपा—स्त्री ज्यात लम्ब्या नाही अशी तसदायक देव
घेव [देणेचणे]

देवाश्रयद्विधा—३ पांडवाचा रोग (वायजाज्वल मोटाले पांड हातात) -अथर्व २३३० [यद]

देव—वि १ वायवाये उण्यात योग्य मित्रा दिवेंच पाहिजे असे 'माणो नको न देया हया हे पुत्राविषया माजी' -मोआदि ३० १० २ वाकी, शप -राज्य ८९ [य]

देवकार—३ (गो) घुसभट [वणे]
देव—३ देव पहा 'कामयोध देव मारिती ह लाता' -मध्य ३१७ [स देव] देवाणी-स्त्री जाऊ [देवरपत्नी]

देव-देवी—स्त्री विजय उशीर, रोखळा (किं० लक्षणे, करणे, लागणे) 'एक घडीचे देव न करणे' -रा १५ ३६० [फा ६१] •कशी-स्त्री विरगार 'अशी देखती होणे घुसुमा दिसण्यात यत की काय' -रा ७ ८१

देवळ—३ (गो) उबारण [स देहती]

देव—३ १ ईश्वर देवता २ परमेश्वर परमेश्वर, आदितात्व, दिग जगनिष्ठा ३ मूर्ति लाकूड दगड धातु इ० बांधी मूर्ति, जीत विधिपूर्वक देवत्वाची प्रतिष्ठापना केली असत अशी मूर्ति ४ स्वर्गात राहणार इन्द्रादि दिव्य पुरुष ५ (नाटक काव्य) राजा, भ्रातृ तो सदैवदेवित्वाचा 'यदा त्वत्पुत्राया इत्याणते'। क्षितिगिरि पाडी -मोक्षग १४ २८ ६ यज्ञ विनर इ० उर्वदेव अगत यणारे वारे [स त्रि-व्यसर्गणे] हे देवी देवदेव, श्री ह्युस, निर्मासु छे नोहिद्वि प्रा आस्तुल्यही तीवरे-देव, प्रा अ मिमो ऽपि देवसु र्ना सीता-दिवस] (वाप) •देव फरितां-निवि पुत्रस्य प्रयत्न हानीहानी, प्रायेना करून •दिसणे- (ब) हाल होणे वायको मेल्यावर देव दिसतील •देवदा-न्याय नसणे-मालक (मा) ठिकाणवर नसणे •नयसाला पावणे-इच्छित फल मिळणे 'भूष म्हणे वणां हा जरि अडेन देव पावला नवमा' -मोक्षिता ३ ८८ •पावणे-मनाजोयी गाठ घडणे •वाप्या करणे-(वाप्यापा) नमस्कार करणे 'तो वेवसाया कर म्हणाग त्यानरोवर तिने हात जोडून नमस्कार करा' -उदे ५ •होऊ लागणे-अंतराव दवले हाऊ लागणे, हाणे वचवपणा गावविणे देवाकडे जाणे-मरणे देवांच नाव घेणे-कायला प्रारमकरणे देवाची (चि)आण देवाचेण-स्त्री देवाची साथ देवाच्यान-देवाची आणि शपथ देवाने ड वा देणे-नकार मिळणे (उजवी-स्कार), अगत काही हेड धरून मूर्तीच्या दाब्या-उजव्या अंगास फुले विवा अक्षता विवड वितात त्या वील प्रमाणे पडल्या असताना समजावडाना प्रकार देवाने मरणे धरणे-मरणे मरणे पहा देवाने मारणे-देवाची अपहृष्टा हाणे देव घरची तुलस, फुल वेल काढणे-उच्छलणे १ दवावरी विनायक वाढणे २ शपथ घेण्याचा एक प्रकार देवावर हुजाला घालणे-देणे-देवावर विश्वास ठावणे

मरणादेवणे, सर्वस्वी अर्पणून अगणे देवावर हात ठेवणे-शपथ घेणे देवाशी वसविणे-(भा) अगत वारे देव आणण्यास लागणे देवास-ला करणे-देवाची करणी देवाची इच्छा याअर्थ एवढे अर्पणित कार्य घडून आणे अमला तोडवा निघणारा उद्धार देवास देवणे-दाम्पत्य आणण्यासाठी देवला लागणे देवासारास्ता वसणे-गुपचाप बसणे न देवाय न धर्माय-कोणत्याच सांगत्या कार्याविरता (पैसा, २) उपवोगी न पडणे देवास दिताळ देणे-देवाला स्नान घालणे म्ह० १ मानला तर देव नाही तर पोडा २ (वायरी) देव नाही देवदारी, गुपारणेवाला उडवा मारी ३ देव ठेता आनू वसे नेत ४ देवाचे नाव आणि आपण गाव-हुसत्याकडा न घाबर स्वतःचा फायदा करणे सामान्य-•कृष्ण-७ देवाचे वज हे यज्ञयागादिनाही फेडतात व त्यामुळे मनुष्यास गुप्तप्राप्ति हात या प्रमाणे दुसरी अद्विक्रम व पित्रुणा ही गुरुर्भ अश्वयन व तपय यांनी फेडावयाची असतात •कृष्णि-३ देवर्षि नाद [जप] •कळा-कळा-नी मूर्तीची प्राणप्रतिष्ठा शांयानंतर तीत यणारे तेज, वैभव, शक्ति इ० देवतासोबत ओज वाति [स] म्ह० दारीचे घाव सोसाय तेव्हा देवकळा पानाची •वाचन-न काचन पूजासोबत एक जात किंवा त्याचे फूल •कापशी-कापशीण-नी कापवाच्या झाडीतील एक प्रकार याचे फूल जायते असते याच्या कापसास देवकापूत म्हणतात याच्या बाबत कधीतारंगी एक मोठी भी असते -हृदि ३८३ •कार्य-१ देवाची पूजा २ कुत्रेपमासुपार कुलदेवतेची पूजा, अनुष्ठान, जेवण इ० दे-स्त्री-ची देवस्त्री पहा -नी देव किंवा पिशाच याच्यापासून पडणारी पीडा, वाया, उपद्रव भाकीत, दाखन इ० देवकी चमत्कार-उपद्रव देव पिशाच यांचा चमत्कार याच्या उलट (किंवा याच जोडून) राजांनी अस्मानोमुलतानी याप्रमाणे •मुंडा-स्त्री (ब) लक्षाचे अगोदरचे दिवशी बोहल्याच्या जवळ शाळीच रीतीने उवावयाची मंडरी •कुमा-३ (बो) कुमा किंवा दुधाणी नावाचे फूलपाद •हृति-कृत्य-स्त्री १ ईश्वरी करणी दैविक कर्मा २ धार्मिक कृत्य विधि •कळा-स्त्री सामान्य बंदळी नावाचे फूलपाद •खर्च-३ देवपूजा खर्च किंवा या खर्चाविरता वसविलेला कर •पळ-अव (ना) (तिर साराणी) परातील देवाच्या मूर्ती •पोली-स्त्री देववर •गण-३ जन्मसमयपासून मनुष्याचे देव मनुष्य व राक्षस असे तीन वर्ग करतात त्यापैकी प्रथम मनुष्यगण पहा •गणपत-न (सोम) •श्यावा खेळ देवाला वायवाचा पदिसा हात, दान •गत-ति-स्त्री १ नदीवाचा फेरा देवयोगीने प्राप्त होणारी दशा स्थिति २ उच्छलणे ३ (गो) विगाळली असताना मेल्ल्या खाचे पिशाच •नि दैवी (हृत्पथ, नाथ इ०) •गाय-स्त्री मरमणी किंवा,

गोगाई मृगाच्या पावसात याची उत्पत्ति होते ० गांधार-पु एन राग याव पडून, तीव्र रूपम, कोमल गांधार, कोमल मध्यम पचम, कोमल धैवत, कोमल निपाद हे स्वर रागतात आरोहात रूपम व धैवत वच्ये जाति औढव-सपूर्ण नादि पडून, सरादी पचम वेळ दिव्याचा दुसरा प्रहर ० गिरी-पु १ एक राग यात पडून, तीव्र रूपम, तीव्र गांधार, कोमल मध्यम, पचम, तीव्र धैवत, तीव्र निपाद हे स्वर रागतात जाति सपूर्ण-सपूर्ण यादी पडून सरादी पचम, गानमय दिवसाचा पहिला प्रहर हा निलावल रागाचा एन प्रहर आहे २ दौळाबादचे जुने नाव ० गुरु-पु वृहस्पति ० गृह-घर-न १ देव टेकण्याची रोलो १ मंदिर ० घाई-की देवापुढे होल घाजविण्याची विशिष्ट गति, प्रसर ० घाट-पु देवळात जाण्यासाठी घाईली घा-रस्ता ० चार-पु मानदेवीचे दूतस्त्री पिशाच, पिशाचगण [स देव+चार देवाप्सरस] ० जन-पु देवळातील चारनोकर ० जी-जी धसाडा-पु १ माकडाच्या खेळातील पुरुषाचे वपडे घातलेला माकड ० गील माकडगीला स्त्री म्हणतात २ (ल) गडाणी, वृष्णभाषून, विदूष मनुष्य इ. ० (व) वेवजीभसाडगा पुजाई पाद्री-नवरा ह्याण मार कणारा व बायरो गरीब असे जोडणे ० झाड-न (कों) देवाने किंवा पिशाचाने हापाटलेला मनुष्य ० ठिऊ-न गावाच्या सीमांचा तटा देवापुढे दिव्य करून तोडल्यासुद्धे महाराण (क्षमा) मिळालेली विन हाच्याची जमीन ० डांगार-पु काळा ओपळा, घाई हें फळ दुष्ट्या, मुगा अथवा मुगावा, काशीफळ यांच्याएव निराळे आहे ० डांगरी-की १ देवडागराचा वेल २ घोसाळीचा वेल ३ देवदा ० त-न १ देव २ (ल) लाडगा, आवडता [स देवत] ० तक्र-पु १ पिंपळ, मदार, पारिजातक, सतान, कल्पवृक्ष, हरिचंदन यांना उद्देशून लावतात २ जुने व पवित्र असे कोणतेहि झाड ० तवार-पु (रा) कुरुदेवतेच्या पूजेचा दिवस [देव+स तिथिवार-त्योहार-तेडवार-तवार] ० ताळा-वि काजील कर्मठ, देवदेव सरणारा ० ताळ-न पाजील कर्मठणा ० ती २-न तीर्थ ५ ० त्र-त्रा-रव-न (कायदा) देवाला दिलेली मिलस्त, देणगी ० त्रया-स्त्री त्रया, विष्णु महेश 'जयाते देवत्रयी कही नायक।' -भा ११ १८० ० ख-न देव पण देव वी दिवति अवरया ० ख-पु १ पाच उपप्राणांपैकी एक 'ज्यांरुता जाभया यती।' ती म्हणावा देवदत्त. -ययाची १८ १००४ २ अर्जुनाचा शप 'जाता वृकच्छत्रवति नाजविला दिव्य देवदत्त द्र।' -नोविराट ४ २ ३ एक त्रियोगम कुटुंबा मेहुणा -वि १ देवाने दिलेले २ योगीएक कोणी तरी उवाहर पाव घेतलेली व्यक्ती 'देवदत्त रड न दिव्या रात नाही' ० दया-की १ परमेश्वरी कृपा २ (ल) दयाच्या दवने प्राप्त झालेली सपत्ति, गुरोदोरे, मालमत्ता, मुल्याळे इ. ० दूरवार-

न १ देवळ २ सभाभूषण याच्या उलट राजदरवार देवदरवारी गाठे घोडें नये ० दर्शन-न १ देवाचे दर्शन २ विवाहानंतर सफतीकडेवाच्या भेटीज जाणे, लग्नानंतरची ओढ्वर-वधवरयात्रा ० दार-दाल-पु हिमालय इ. ठिगाण उत्पन्न होणारा २ हा कार उच व दितण्यात सुदर असतो हा रें-नोशे रें वावतो जस जसे द रडूनून होतात सनसे बळकट होऊन उपपुत्र होवात याचे इमास्तीकड होतं यापासून उर्पित होत राहतात गाल, तेल्या, काट इ. यांचे प्रकार आहेत ० दारी-वि देवदाराच्या लाकडाचे वलेडे, देवदारासमर्थी ० दाला-की देवडागरी. ० दासी-की मुरळी, भावीण, दक्षिणेत देवास वाडिलेली कुमारीना असा अर्थ रुढ आहे हिचा धदा देवाची सेवा व श्रुत्य गायन करणे ० दूत-पु (रि) १ देवाचा दूत-निरोप्या जासूद २ देवाची सेवा करून त्याचा हुकूम बजावणारा स्वर्गीय शुद्धि सिध्दिष्ट आत्मा, (इ) एज २ याचा पर्याय 'जेव्हा मनुष्याचा पुत्र आपल्या पैमवाने येईल व त्याजरोबर सर्व देवदूत येतील तेव्हा तो आपल्या पैमवी राजासनावर बसेल' -मत्त २५ ३१ ० देव-पु १ देवपूजा, धार्मिक विधि, आचार किंवा पूजाअर्चा (किं) करणे २ देवाचा देव, दिव्य महादेव ० देव करणे-पूजाअर्चा करणे, कळकळीने प्रार्थना करणे, अतिशय श्रम करणे ० देव कर-न देवक पहा ० देवतार्चन-न देवतार्चन पहा ० देवतारा-पु पुष्कळ देवता, तिष्ठपुत्र, साधु यांची भक्ति, प्रार्थना इ. करणे (हुदणे वगैरे सकटाच्या निवारणाकरिता) 'देवदेव्हारे केले बहुत। औपधासी नाहीं गणित।' ० द्दार-न १ मंदिराचे दार २ मंदिर, देवस्थान, पवित्र जागा, धार्मिक कृत्ये करण्याची जागा ० धर्म-पु १ देवदेव, देवपूजा वगैरे २ काही श्रष्ट सिद्धीविषयी किंवा अनिष्ट निरसनार्थे कुलप्राप्तदेवनादिकस नवस करणे, कौल लायणे इत्यादि ३ नैमित्तिक धार्मिक कृत्य याच्या उलट नियमधर्म ० उडविणे-पुटायाने पिशाचादि धुद देवतामार्फत उत्पन्न केलेली पीडा घेते दूर होण्याकरिता शांति वरी सरासी कृत्ये करणे ० द्वाधर्माचा-वि देव, पिशाच यांच्यापासून उत्पन्न झालेला (रोग इ.) याच्या उलट अग रोग देवाधर्मने टाकलेला-वि जातिवहिष्ठत, धर्मवाह ० धान्य-न १ ज्याचा नैवेद्य देवास अर्पण करावयाचा असे धान्य (तांदूळ गहू इ.) २ रानात आपोमाप उगवणारे देव आत वगैरे ना-य ० धूप-पु देवापुढे लावण्याचा सुवासिक भूप ० नंदी-की १ (फान्य) गंगा माथीलची नदी. 'धर्म म्हणे धर्मा ज्या देवनादी प्रसवली महाभाग।' -नोदाति ६ ३० २ आकाश ० नग (नग)ळ-पु बोहरी एक जात 'मी जाण देमळही स्वर्ची घटाय।' -र २० ० नागरी-की वालरोधी (सकूट) लिपि, सष्टव भाषेची व प्रयाची लिपि [देवनाग] ० निदक-वि

देवाची निंदा करणारा, नास्तिक. ० निंदा-भी देवाची निंदा
 ० पण-पणा-पुन १ देवधम अर्थ २ पदा २ देवपत्नी ३ (गो)
 अगत येऊन प्रभाची उत्तरे देणे ० पळहा-ळ्हे-लैन कापमाभी
 एक जात दरहापती, दरहापुस -२६६ (टीप) ० पाट-पु
 दरचाव पुनकावण्याकरिता वसण्याचा पट ० पाण-न (कु)
 नैमित्तिक देवस्त्री दरपणा ० पिंसा-नि देवासाठी वडा झालेला
 ० पिंसे-पिंसा-शी-नभी फाजील धर्मनिष्ठपणा ० पूजा-भी
 देवार्चने पदा ० पूजा घाटणे-(ल) मगल होणे, थोडीशी
 प्रसिद्ध बाटल्यामुळे पुणे 'गाड भरे आणि दवरूना पाठ' ० पुरी-री
 श्री १ यात्रेच्या यणाच्याजाण्याच्या मोकरीक अयलेले घर
 २ (ल) धर्मशाळा ० प्रतिष्ठा-भी १ मदितां केलेली नव्या
 मूर्तीची स्थापना २ विवाहादि सत्काराच्या आरंभी करावयाची
 देवताची स्थापना देवक पतविणे ० प्रश्न-उ १ देवाला कौल
 लावणे २ (कन्याशक्ति) प्रद पाहणे (किं) वरणे, पाहणे
 यणे, उतरणे ० धाम(भु)ज-भी कक वरती, वागी वायुज
 सामान्य धामातीसारखा दिवा वृत्त मोठा होत नही कुठे पिचळी
 असतात या झाडात लाव घेते पिचळलेल्या पु श्या
 फोहवाच्या विवाह उपशोभी आहे देवधामातीने मूळ वर
 पाण्यात १ ते ४ लावलेत उगाढन त्यात पाणी घालून पाजवे
 हे प्रत्यक्ष दोनदा याप्रमाणे ७ दिवस पावे पच्य करावे -वसु
 ४ १० ० बुध्द-भी १ दवाविपरी वास्तविकयुद्धि २ करावर
 विष देवमय पाहण्याची दृष्टि याच्या उलट पापाण-वर्षतबुद्धि
 ० ब्राह्मण-उ १ यात्रेच्या सांगतेप्रत्यक्ष ब्रह्मभोजन घालणे २
 यात्रेच्या गिर्जाणी देवाची पूजा व ब्राह्मणभोजन करणे ३ लग्न
 सुमीचेपुर्वी प्रथम ज्वग करतात ते ० भक्ति-भी १ देवाची सेवा
 २ (पे) पिताश्वउपवर नाहीसा करण्यासाठी अगर लावणे,
 आपल्या अग्नि पिशाचाचा सचार करून घेणे इ. ० भक्त्या-नि
 पचाक्षरी मात्रिक देवकृती ० भात-न आरोआप लग्नगारे
 भात एक उपधान्य हे होणारा पाणवळ जागी पित्रे उत्पन्नासाच्या
 दिवशी खातात ० भाषा-भी स त भाषा ० भूमि-भी १
 पवित्र भूमि २ यज्ञयाग करावयाची किंवा जीमये नद्या, मदिरे
 वगैरे आहेत अशी पवित्र जागा प्रा ० भोळा-वि साधाबुद्धा
 निरतर देवमवेंत निमग्न असल्यामुळे जगाती उलटालाशी सपर
 नतलेला साधारक (माणूस) ० मगल-नि ज्याच्या कनीवर
 उवावर पिरावर यत्रपाळावर मिटन चार पाच ओवर असतात
 असा (घोडा) -अथप १ ९० ० मग-मणि-वि ज्याचे उर
 साहून वरीलभागी वटाचे खाली मोवरा आहे असा (घोडा)
 हा पुनश्चमगी हाय -अथप १ ९२ 'नादातर खादी पती
 देवमगनी' -तुगा १६७५ ० मात-नि देवकड संपर्की लय
 असलेला धार्मिक ० मय-वि देवरूप बनलेला ० माणूस-उ

पिच्छरी, विधासु निष्फगी माणूस ० मातृक-वि पावमाच्या
 पाण्याने जेजे पीक होते असा (देव) याच्या उलट नदी-जलमातृक
 ० मासा-उ एक प्रकारचा मासा, याची लांबी ४५ त ८० फूट
 असून हा मासाहारी आहे जवळपाची उची माणूस उभा राहील
 हवरी असत हा शरीरीने मोठ्या नावा पोडतो याचे तेल व
 जरड्याचे हाड उपयुक्त व हिमतवान अमते ० मुलुख-उ नम
 रेच्या उत्तरकडील हिंदुस्थान देश याच्या उग्न राक्षसी मुळक
 दक्षिणहिंदुस्थान ० यल-न जेवणाच्या पूर्वी करावयाचा एक
 यज्ञ वैभवेन, पुचमहायज्ञपदा ० यात्रा-भी देवाची मिवयूक
 ० यान-न देवाकडे नेणारा मार्ग, उत्तयण ० योनि-भी
 उपदेव, विधाधर, अप्सरा, यक्ष, राक्षस पक्षी, विप्र, पिशाच,
 गुरुक, मित्र, मु ६ ० रसपण-न, देवकृती, मात्रिकपणाचे
 काम, धदा ० राज-उ इद ० रखा-उ ब्राह्मणातील एक
 पाटवान ० रती-भी १ मदिताली गामारा २ (कु)
 (देवाडील देव ठेवण्याचा) बोनाडा ० रुपी-द्री-लक्षी-उ
 देवमक्या पदा ० रती-उ अगताली मृत बाळगारा मात्रिक
 ० रुसकी-रसका-लसकी-भी देवसपण पदा ० रुपी-
 नि देवाच्या रूपगारखा, देवाच्या रूपातील देववि-उ स्वर्गीतील
 कृषि यात नारद जनि, मरीची, भद्राज, सुपु इ.चा समावेश
 होतो 'शक म्दणे वर हरिहर-विजयाचे आगु गान देवें' -मोविराट
 १ २४ ० रेल-लफ-उ १ देवापुढे ठेवलेली दक्षिणा इ. वर
 उदरनिर्वाह करणारा ब्राह्मण २ दक्षिणा घेऊन धर्मकृत्ये करणारा,
 भिपु ३ शूर 'कुमार देवकड तथा धनगरा' -दावि
 ५ ३५ ० रेल-वि १ देवात हुज्ज मानणारा २ नास्तिक
 ० लोका-उ स्वर्ग ० वाणी-भी १ सज्ज भाषा 'देववाणी
 गोवर्ण ससृष्ट' -दावि ३८९ २ आकाशवाणी ० येत्र-भी
 सजातीची पळ ० वृक्ष-उ देवत पदा ० यत-उ भीष्माचार्य
 'अतुळे पितृमतादे मरित देवता असामान्य' -मोवर्ण ५० ७४
 ८४८ ० गिरव-न मूर्ति, रथ, यज्ञकुंड वगैरे सवधांचे शिल्प
 ० समा-भी इद्रयमा ० साख-उ एक राग यात पडूज तीव्र
 अप्रम कोमल गंधार कोमल मज्जम, पचम, कोमल धैरत कोमल
 निपाद हे स्वर लग्नतात जाति सपूर्ण-सपूर्ण कादी पडूज सवादी
 मज्जम गानमय दिवसाचा पहिला प्रहर हा एक कानड्या
 साचा प्रकार आहे ० सायुज्य-न देवात लय होणे, विलीन
 होणे ० साळी-भी (व) देवभात न पेरता उगवलेल्या साळी
 कृषिपचमीला याचे हाडूळ खातात ० सख-वि (राजा कु)
 देवाला दिलेली वाडिलेली (जमीन, उत्पन्न इ.) ० देवकी-
 भी १ देवभक्ति पदा २ गवदेवतचा धार्मिक उत्सव ३ देवाला
 गील लावणे ० स-उ पुण्यभूमि ० स्थान-न १ पुण्यभूमि
 २ देवाला अर्पण केलेली जमीन किंवा उत्पत्त ३ देवाचे सदाशन

०.स्थापन-ना-नधी. देवप्रतिष्ठा पहा. देवस्थ-सु-न. देवस्थान
अर्थ १ पहा. देवस्थ-न. देवस्थ; मंदिर. [सं. देवालय] देवस्थ-ची
घाई-ली. देवस्थान पहा. देवस्थ-ली. १ देवस्थी पहा. २
लहान देवस्थ. देवस्थो-प. भावीण; तिची संतति. यांच्याकडे
दिनें जावें, वायें वाजतिगें इ० कामें पिडोजात असतात. यांची
स्वतंत्र जात मानितात. देवाईल-न. देवस्थ. 'चरें जालें तुजें केळें
देवाईल । लेकरें बाईल उपेक्षिली ।' -तुगा ६५५. देवांगण-न. १
देवळांतील अंगण. २ त्या अंगणांत उभे राहून ध्यावयाची वाय.
'सुण्याचीं देवांगणें । प्रमाणासी ।' -अष्ट ७.१०२. ३ गर्भ
नगर. ४ मिथ्या कल्पना. देवांगना-ली. १ स्वर्गातील ३ प्लरा.
२ भावीण; देवस्थी; देवदासी. देवांगार-न. (काव्य.) देवघर.
देवांग-न. (मशानु.) पीतांबर. 'काढिली देवांगें चांग रत्नें कनक
भरिले परिणामा ।' -धवळे पुराणें ३९. देवाधर्मांचा-वि.
देवाधर्मांसंबंधी; पवित्र; धार्मिक (काम, वर, व्यक्ति) देवा-
धिदेव-प. १ देवदेव अर्थ २ पहा. २ विष्णु, महादेव. देवःना
मिथ्या-१ देवाचा ाडका. २ संस्थासी. ३ (ल.) मूर्ख.
देवान्न-न. १ देवभात पहा. २ पक्वान्न इ० उत्तम अन्न. 'निदिती
कदाच इच्छिती देवान्न । पाहाताती मान आदराचा ।' -तुगा
२८२७. देवापगा-ली. देवनदी, भागीरथी; गंगा. [सं. देव+
आपगा]. देवापुढ्या (पुढें) देव-प. १ महादेवापुढ्या नदी. २
(ल.) मूर्खशिरोमणी. देवाचन, देवाचाहन, देवोत्थापन-
देवता खातीं पहा. 'जनादेवस्वामी करिती देवाचन' -रामदास
२.७२. देवालय-न. देवस्थ; मंदिर. देवाज्ञा-ली. (ल.)
मृत्यु. (कि० होणें; येणें). देवाधर्मी-किवि. १ देवधर्माचें.
'पाटाची वायको देवधर्मी उपयोगी पडत नाहीं.' २ देवधर्मांला,
मत वैकल्यें किंवा धार्मिक आचारविचार, धार्मिक उपाय,
उपचार करून; प्रभू पाहून. (कि० पाहणें, विचारणें). 'हें संकट
टळवें म्हणून देवी मी विचारून पहा.' देवोत्थान-न. चातुर्मास
संपल्यावर कार्तिक शुद्ध एकादशीस विष्णूचें जागें होणें आणि
उठणें. या एकादशीस प्रबोधिनी एकादशी म्हणतात [सं.]
देवक-न. १ विवाहादि कार्यांच्या वारंवीं गणपति, सप्त
मातृका वगैरेंचें पूजन करून स्थापना करावयाची असते त्यास म्हण-
तात. २ द्यूतादिजार्ताम्येचें विविष्ट वनस्पति अगर प्राणी यास देवा-
प्रमाणें ३ मानित त त्यास म्हणतात. ३ व-स्पति किंवा जीव या
संस्थेस्तोत्रांचीं जेव्हां एखाद्या वस्तूवरून, अमेरिका, आफ्रिका,
आस्ट्रेलिया, आशिया वगैरे देसांमधील पुष्कळ रावटी जार्ताम्येचें
एखाद्या खाऱ्या किंवा मानलेल्या सजातीयाचें नांव ठेवले जातें तेव्हां
त्या वस्तूस देवक असें म्हणतात. (ई.) छोटें. (कि० वसणें;
'वसणें). [सं. देवक=शुद्ध प्रतिकृति] प्रतिष्ठा-स्थापन-
कीन. वरील (देवक अर्थ १) प्रमाणें देवतांची स्थापना व पूजन

करणें. देवकोट्या रन-न. विव ह दि मंग ३ सभारंम आठोपल्या
नंतर कतावाचें सदर देवतांचें विसर्जन.
देवघेव-पुली. व्यापार; कामधंदो; व्यनहार; व्याजवटा.
[देणें, येणें]
देवघे-कि. (गो.) उतरणें; खालीं येणें.
देवघड-ली. अनुक्रम; परंपरा; रांग; पुनरावृत्ति. (कि०
जावें; चालविणें; वसविणें; लागणें; वसणें). ०.चाल-ली. जलद
व हुडकी चाल (घोड्याची, माणसाची). ०.मार-प. मडीमार,
फेर (तोफ, बंदुक इ०ची).
देवडाकाटी-वि. (नंदमाषा) तीस; ३० संख्या.
देवडी-ली. १ दाराजवळची ओटी; शिपाई, नोकर-
चाकर इ० वसण्याजोगी जागा. २ उंबरा. ३ (ल.) चौकी;
पहारा 'देवडीवराचर सराफखाना ।' -एनो. ११५. [देहली]
देवडें-टें-न. वांकडें. देहडा पहा. 'देवडें पद उभावन बाहे ।'
-साह १.७३
देवढा मांडणें-नकि. (व.) धामधूम, प्रसन्न माजविणें.
देवडो-वि. १ अधिक. -हेंको २ दिडपट. 'अगा देवडी.
वाढी लाडिले । तेथ मोल देतां न धाडले ।' -ज्ञा १८.५१९.
देवणी, देवती-ली. (गो.) उतरण्याची, खालीं येण्याची
किया.
देवता-ली. १ देव; देवत; प्रतिमा. २ देवपणा; ईश्वरी
सत्ता. ३ इन्द्रियांचा अभिमानी ईश्वरास. उदा० चतुर्द्विध्याची
देवता सूर्य. देवताचें (जें) न-न. १ देवाची पूजा. २ पूजेचीं उप-
करणें. देवतास्थापन-न. देवतेचें विसर्जन. देवकोट्यापन पहा.
०.प्रसाद-प. देवाचा प्रसाद-कृपा. ०.वाहन-न. मूर्तीत देवत्वाची
प्रतिष्ठा करणें. [देवता+आवाहन]
देवथांव-न (गो.) भांडीवरील तण. [देव+तं. स्तम्भ]
देवन-प. जुगार, धूत. 'देवनकतां मजशीं मनुष्य सभांय
जोगणा आहे ।' -मोसमा ४.८. [सं. दिव्य=धूत खेळणें]
देववा-वि. सरोवित देणारा; स्वर्गीक. याच्या उलट देववा.
[देणें+वा]
देवरा-प. दीर पहा. 'शुके न परिसार्थक धम न देवराचा
करी ।' -केंका ८४. [सं. देवर]
देवळी-ली. १ कोनाडा. २ लहान देवळ (खास देवासाठीं
केलेले, ज्यांत पुजण्याचें छद्दां उभे राहतां कामा नये असे). ३
माचिणीची संतति. [देव]
देवाईल-इल-न. देवळ. 'सं देवालय]
देवायिद्या-प. देवपेव पहा.
देवाणघेवाण-न. १ देवपेव; व्यवहार; व्यापार; देव्या-
येण्याची क्रिया. २ उसने वाण; उसने फेडणें. (फादरा, घोडा,

६०) ३ योरे फार लेण किंवा पणे, थोडीं फार गूट देऊन बारा केष्टी तडताड [देश पणे]

देशातपत्र—न भागवतपत्र पदा [देशतपत्र]

देशारणे—न १ (राजा) घोषीवरचे ओले देशावरि ।

स्वत्याच्या यापुढे अर्थार्थार्थ कोठावर बापट्या ओटा २ (ल) भोक्ता

देशारी—नि मात्र विष्णारा [देश]

देशालेया—३ देवेंव पदा [दि]

देविश—देविश पदा

देशी—नो १ देवाची स्त्री, मुहूर्तचे दुर्गा किंवा भवानी २

अथ मधुरिना, फोडया, विस्कोट, एक रोग आग्या, कथन्या, चिपळ्या, बापिथिया, गेलत्या, पगन्या, मसुया, सीतळा असे याच प्रसार माहूत याच्या प्रतिस्पर्धाकरिता दहावर होंपेली रम यास कुभातच्या देवी किंवा माता म्हणतात (कि० देश, वाढणे कानपणे, कर्णे) [स] ०चा थार—३ अभावर पुढळ दाट देवी येणे ०जागत्रिं—देशाचे एक प्रत, देवीपुत्रे ज गरण करणे म्ह० (बायकी) १ देवी रक्ते हागना प्रत्यक्ष होयणे भवा—(निर्दारी)

काजील स्वार्थीपणा २ देवी देवळात पण नायदे मुलसात—दुर्गुण

किंवा मुहूर्तचे पुढळ लावर पसरणे

देशा—खी १ राणी, कुलीन स्त्री २ (ल नाटकात) स्वत ची स्त्री, पत्नी 'भोम म्हणे देवीला लागी, ती जरि म्हणेल साडीन ।'

भोवण १५९ ३ (गो) घाडीन [स]

देशाल—न देऊळ 'दे देवालय]

देशड—डा—देशे—ही, देशडाचरण—देशडा, देशडा

चरण पदा

देशडी—वि अधिक 'तय शब्दावर परिपटी । भोत्रा वाडी

देशडा ।'—डा १५ १००

देशडे—नि अधिक 'तय देशडे भोंवन वळसे ।'—डा

७७७

देशदारा—३ १ देवाचे मिहासन (सुति देवण्यासाठी, लफडी,

रपरी ३०) २ (ल) डोलाची पूजा होण ३ कळवळ्याचे,

भावीचे प्रदर्शन करणे [स देवदड] (वात्र) फैलावणे, माजणे,

वाढणे—कवडीमोल मनुष्याची नस्ती प्रतिष्ठा वाढणे मात्रविणे,

वाढविणे, माढणे—देवस्त्रीपणाचे होण करणे देवहान्यात देव

नाहंस्ता हाणे—नीति किंवा आग्याने सन डिगणी नसणे

देशाच्यात सविणे ० डणें— ति भक्ति, प्रीति करणे

सामाशब्द—देशदाराचरण—न देववर देवदारा देवावयाची खोली,

जागा [देवदाराचरण] देहदाराची—खी (महातु) देवचरतील

चौरस देवदाराचौरस विजे कले ।—भाए ५७ देवदारा—न १

देवदारा अर्थ ० पदा (कि० माढणे, मात्रविणे) २ जीवर फार

प्रीति करी जाते अशी वृत्ति, वस्तु 'तथा बायकोचे स्वयं

देवदारे आदि' ३ जगत्र देशपणा (व्यर्थहीन, अनुप्याहीन)

(कि० मात्रविणे वाढविणे) 'जिह्वीत ज गूट देवदारे आदि'

'स्वाभ्या अर्था देवदारे आदि'

देश—३ १ प्रांत, प्रदेश, भागभेदने मित्र तालग प्रांत 'देशा-

सारता वेप' २ जागा, स्थान वृषाचे मूळदेशी मेवन के म्हणने

चपदेशी दिवशी येत' ३ योग्य स्थान, गमोवतीची परिस्थिति,

मूवि देश काल पाहून काम करावे '४ राधाश्री, वालापाड कनाटक

न गोदावरी नदी त्रानधील देश ५ (ज्याति) भोरम चौस १००

योजने यांनीं व्याप्त भाग मूमाम ६ परिगमापुस्त मूमिमाग ज्ये-

देश (महाराष्ट्र कनाटक देश ६०) प्रांत (पुणे, वाई प्रांत ६०) या

गिरीज गुमा, परगणा, तातुग, निव्हा, म्हाल, कसरा, पेग,

पुग, मीना समत, तरफ टप्पा, मंत्रा, मुकरी ६० आणवीहि

मूमिभाग शाहेत याची माहिती त्या त्या शब्दासाठी पदाणे

[सं दिगु=दासविणे, तुल० हे दिगु, मी देवकुमि, सें दिकर,

गों देहून, प्रा ज सीगभोम, लिपु होन्दास=तुण, आमें रेदी,

केसावा (गव)] (वात्र) ०घेणे, आपला देश घेणे—आपल्या

स्वतःचा वामान लक्ष घालणे देशाचा पाटा घरघटा होणे—

देवितार, ओसाव करणे देशीं जाणे—स्वदेशास जाणे (सामा

शब्द) ०शार—३ एक राग या रागात पडून, तीव्र कषम तीव्र

गाथा, पयस, तीव्र घेतत हे स्वर रागात जाति औजव—ओजव

वादी घेतत तवारी गाथा गानमय दिवदाचा पहिला प्रदर

—वि (गो) देशावरचा ०कारण—न देशभक्ति, राजकारण

०कालपुस्तुपरिच्छेदरहित—वि बाळ, स्पळ ६० वस्तुने

अभिधयात्मक अथवा अविचरनीय ४, ११ नवेंव्यापी, शाश्वत,

अखरी असे प्रप्र, आत्मा ईश्वर ६० ०कुळकरण—न देशदुष्ट

कण्याचे वाम ०कुळकरणी—३ देशपाड्या, म्हालातीन प्रत्येक

गावच्या कुळकर्ण्यावरील मुदप वतनदार कुळकर्णी यांचे काम कुळ

कर्ण्याचा व खोताचा हिशेब तपासण्याचे अर्से ०चीगुला—३

देशमुखान्या हाताकाली अविधारी ०डक—वि अल सोरा,

महाडक ०त्याग—३ १ दयातर २ हृदपारी ०द्रोह—३ स्वदेशाचा

विनाशकारण ०द्रोही—वि देशद्रोह रणारा ०घडी—घडीस—

क्रि वि देशोदशी भीक मावत फिरण्याची स्थिति 'नाना हन्या

साथी जोडी । वृणा करी देशघडी ।'—तुगा ३०० ०धर्म—३

१ देशाचा धर्म २ स्थानिक आपापविचार चालीत ०पाड्या—

डे—३ देशकुळकर्णी पदा ०परिच्छेद रहित—वि (ब्राम्हाचे

विशेषण) देश, काळ ६० मयादेच्या वाहेर । ०भक्त—वि

देशाची सेवा करणारा ०भाषा—की देशाची भाषा बोलण्याची,

लेखनापा ०भाषाज्ञान—न अनेक भाषांचे ज्ञान ०भ्रमण—

न निरनिराळ्या देशात फिरणे, मुवाफरी, पर्यटन प्रवास

० मर्यादा-खी १ देशातील आचारविचार, संप्रदाय, नियम, पद्धति २ देशाची सीमा ० मुख्य-पु १ परगण्याचा वतनदार अधिकारी हा परगण्यातील सर्व पाटलावरील मुख्य असतो २ (विनोदने) सोनाराचे व कता नामक हत्यार ३ (ल) हुग्या (वारण यास दशात फार चाहनात) ४ वतल (ओतल) मधून पाणी काढण्याचे मडकें ५ (विनोदने) पिनदाणीसारखा उपयोग करण्याचे मडकें ६ (व) लग्नात लागणलें मडकें ० मुखी-खी १ देशमुखाचे काम दिवा अधिकार २ महालातील नक्ष जमा घडीवर बसडा सात आणि घान्यावर बसडा तीन असा कर ० मुखाण-खी १ देशमुखाची वायवी २ (व) वाकळ, गोघडी ० लेखक-पु देशकुळवरणी पडा ० घटा-पु हद्दगारी, देशत्याग 'मोक्ष तो पाहतसे यास । रिदिसिद्धि देशवटा नास । -सुगा ७२७ ० घर-घर(ऊर)करी-देशावर-घरकरी पडा ० घडी-खी लोकाच्या नावाची यादी, चोपडा 'काळाची घडा घडी । बाधि । मले नार नाही' -आए १११ ० चर-वि देशी, वेडवळ ० व्यवहार-पु दशधर्म पडा ० साया, शायी-वि माळवी, तोरडी 'आणिष देशाया सागडी । कोमी बनबघरी' -दाब १८१ ० सेविका-वि १ देशाची सेवा करणारी (खी) २ स्वयसेविका ० स्थ-वि १ प्रज्ञातील एक पोटागत २ देशात राहणारा ० स्थी-वि देशस्थासवर्धी (व्यवहार ६०) देशाउर-देशावर पडा तो देशाउरें निपाळा । -पच १ १९ देशाचार-पु देशधर्म पडा, शास्त्रप्रमाण नसताहि एखादे देशामध्ये शिष्टपरंपरेने चालून असलेला आचार देशाटन-न देशधर्म पडा कल्याणें देशादन पण्तिमेनी संजत सचार' देशातर-न १ परदेश, दुसरा देश, (धर्मसवर्धी बावीत) साठ योजने दूर असणारा अथवा नदी-पर्वतांनी छुटत झालेला असा देश हा परमा समजला जाता १ साम्यात्तरत्तापावून पुर्वेकडील अथवा पश्चिमेकडील अंतर देशातरां जाणें, देशातर करणें-प्रवास करणें देशाघडी-घडीम-देशा घडी पडा देशाभिमान-पु देशाच अभिमान, स्वधर्मविपरीत तालमळ, प्रेम निष्ठाका यत्ना देशाभिमान म्हणून आपल्या देशातील लोकांची मित्रावस्थेची कारणे शोधून तब्यार पापें उपयोग करणें -टिपु १०७ देशावर-पु १ देशादेशीं भोक्त मास्त किणें २ -न अशा रीतीने मिळविलेनी मित्रा ३ पर देश, परदेशी व्यापारीचा, पट्या चार ४ पर देश आयल मात ५ पर देशाच्या व्यापारी हिमनासवर्धी वातम्या देशावराम-देशा घरी ज पें-१ देशपर्यंत घरें २ देशादेशी मित्रा नामन किणें देशावरपरी-पर-पु देशादेशी मित्रातय करणारा माणूस देशातर-वि (व) देशावर माण्या दाखलीत दुर्मिष्ट-पु १ प्रवासी माणूस परदेशात निरग्राह २ आत्मनाशवेत्तर पांशु ३ समूह सवा 'गेगां कळनी नाहीं अभिचरिऊ । जा

हार्मी रोकिकाचा देशिकू । -शिबु ८४३ देशी-वि १ घनावरील देशासवर्धी. २ (समासत) त्या त्या वशासनी जमे -पुणेदेशी, एतेशी ६० २ मराठी भाषा, देशातील भाषा 'देशियेचेनि नागर पंग । -ज्ञा १० ४२ ११ ३ देशीकार-वि मराठी भाषेच्या आकाराचे, मराठी भाषेमध्ये रचलेले, बनविलेले 'कले ज्ञानदेवें गीत । देशीकार लेणें । -ज्ञा १० १८०५ [देशी-आकार] देशी ताल-ताल पडा देशीय-वि देशी अर्थ १ २ पडा देशी संगीत-न निरनिराळ्या देशातील लोकांच्या अभिहृत्प्रमाणे प्रचलित असलेले संगीत गान पडा देशोधडी-घडीस-देन-घडी, घडीस-किवि देशघडी पडा

देश-पु १ देश अर्थ १ पडा प्रदेश, प्रात 'शिरवळ सुपे देस । -ऐरो ९ २ तुळुप्रदेशक शिवी. -शास्त्री १ ३ एक राग. ह्या रागात पडून, तीव्र कृपम, तीव्र गाधार, कोमल मध्यम, पचम, तीव्र धैवत, कोमल निषाद हे स्वर लागतात आरोहात गाधार व धैवत स्वर वर्ज्ये जाति औडव-सपूर्ण वादी कृपम सव दी पचम गानमय रात्रीचा दुसरा प्रहर [सं देश] ० क-पु विडीमात वतनदार, सरकारी अधिकारी, प्राय देशमुख ० कत-नी-नखी देशकाचे काम, अधिकार; देशाईपणाचा हक्क 'कगल प्राताची पूर्वी देसत होती ..' -मराचिबारा ४१ ० कू-(महाल) समूह 'आईले थोत्याचा देसकू । -आए १६ ० गोड-पु एक राग ह्यात पडून, कोमल कृपम, पचम, कोमल धैवत, तीव्र निषाद हे स्वर लागतात गाधार व मध्यम स्वर वर्ज्ये जाति औडव-औडव व दी धैवत, रीवाची कृपम गानमय प्रात काळ ० धड-खी देशत्याग करण्यासारखी विपत्ति ० धूळ-खी अतिशय विपत्ता कल्या पूर्ण काली, दुस ० घट-देनाऊ, देसाळी-वि घाटगरील, देशावरील मनुष्य, प्राणी याच्यासवर्धी ० घटा-पु १ दशाटण मुसाफरी, प्रवाय; देशातर 'ची मानिना प्रमुने तें दसवगहि उत्तर नवाया । -मोवन १० ७० २ दहालपी, हद्दगारी दुसरा ता देमराच थचा -अक १ २ हरिाज कृत मुद्रणाचेरि विरचित रामायणें भाषातर १०० ३ देसाई-य-पु देशमुखासारखा परगण्याचा वतनदार अधिकारी (व) देशमुख-देशपाटपाच वडी मुमुनात टोपण न व देसी-पु एक राग ह्या रागात पडून तीव्र कृपम कोमल गाधार, कोमल मध्यम पचम, कोमल धैवत कोमल निषाद हे स्वर लागतात आरोहात गाधार व धैवत वर्ज्ये जाति औडवमधुने वादी पडून रात्री पचम गानमय शिवाचा दुसरा प्रहर देशूर-पु मागास ३ एक पाट नात हा खानदेव लिखात अन्वित -अष्ट ४३ देसुनी-वि देशावरील निरग्राह गांधागाधार कडुनी । -अ आह वरकट अननन -सहप्रदुदेति रामनामना २०१ देनाधडा देसो घडीस-देशधम ६० पडा

वेसोटा—उ (व) हमापट्टी, खो देशका पहा
देस्त—न (गो) वित्ता, बल्लन देस पहा

वेस्सेदेत—उ (गा) बशव, पट्टेगीज व देशी सिस्ती
याच्यामधील मिश्र विवाहापासून निर्माण झालेल्या गोव्यतील
युरजियन वर्गास पोतुगीजाच बराज या अर्थ ने हे नाव रूढ आहे
[पातु हे डिमेडट]

देव—उ शरीर, काया, अथ 'नोळखने म्या धरला हतां।
देहा दीप माया लाविली वाती।'—तुगा ३६८ [स] (वाप्र)
० उपाळणे—(चाकरी इ० कार्नी) शरीर क्षितीने ० फाणी
लावणे—एसाद्याच्या कार्यकरिता स्वयं खर्च करणे, कामास
लावणे ० टाकणे—देवणे—भोडणे मरणे ० लोडणे—मूर्च्छा
घणे देशन असून जिणेही—जीवमुक्त देशात उजेड
पडणे—अपराधादल शिवा भागल्याने पश्चात्ताप होणे देहावर
असणे—पुढीन असणे देशावर—गामे—गीत—अभंग—पद—
लावणी—कवचन—दोन अर्थांचे काव्य याचा उतातार्थ शरीर
विषयक असतो व गूढार्थ आत्मा किंवा ब्रह्म यावर गी असतो
देहाउत्पत्तये—मन ठिकाणावर मनने देहावर येणे—१ शुद्धीवर
येणे देहावरी येथे म्हणतात ।'—युव ५३६ २ शाननी खोड्या
अथवा बवद बाती टाकून देणे ३ वें वेंरण घालून जेव
—आणणे—(एखाद्याने) अनुपपत्ती असूनहि, याच जेव
देहावस्थेत आपल्यात दैविक आत्मोप सत्याचे ज्ञान मिळा ब्रह्मज्ञान
आहे अशी लोकस प्रचीति आपण देणे म्ह० देह वा पातक्य अर्थ
वा साधकत—आण तरी याका किंवा ध्येय तरी साध्य करावे सामा
शब्द—० पड—न सावर्तान हातांचे शरीर 'जे देहसदा नाम
आत्मा।'—झा १८ ५६७ ० श्याम—उ मरण ० घाय—न स्थूल
रिग व काशन या तीन प्रकारचा देह हेने ज्ञानासि जाळिले।
देहदयी निरखले।'—० दड—दडन—उन टपाने करेले देहाचे
संयमन २ फावीची दिवा ० दडि की मानगी दडि उदा०
देहदयीने पाळिला असता प्रपच सत्य दिसतो ० दडय—न स्थूल
आणि सूक्ष्म देह ० धर्म—उ शरीराची कृतिम व नैसर्गिक कामे
मनुष्यनितन इ० देह धर्माचे करणे—घोच्यास जाणे दड
घारा—वि शरीरी मूर्तिमान ० गात—प्रयाण—उ शरीराचे
पत्न, मरण देहावसन 'आणि नियता अतनरणी। तू जाणि
जसी देहप्रयाणी।'—झा ८५ ० प्रारब्ध—न नवीबाचा भोग
शरीरभोग ० पुद्भि—मार—कीउ १ जीवबुद्धि देहावरील आतंकि,
अवभाव सोपणा याच्या उक्त आत्मबुद्धि २ (काव्य)
चित्तापी साधकनता देहाभिमत देहतादात्म्य ० पुद्भि राहणे—
(व) पडयन रहा ० भान न चित्तबुद्धि स्वतःची जाणीव,
चिदातुल्यन मन ठिकाणावर असो घात असणे, चित्तकाळि
असणे (कि० असणे, येणे, विसरणे, जाणे) ० माव—उ

देहाभिमान देहबुद्धि पहा ० यात्रा—की १ देहाचा परित्याय,
उपनीविका (कि० चालणे, होणे, निभणे) २ आयुष्य, जीवन
कम (१८० सपणे—मरणे) ० वान—वि देहधारी पहा ० विस
जेन—न देहत्याग पहा ० बुद्धि—की १ प्रायश्चित्ताने शरीराची
शुद्धता करणे २ देहभान पहा ० स्वरूप—उ ३ ऋण पणास लावून
काम करणे, निकाचा प्रयत्न ० संग—उ देहाचा अहंकार
० स्वरभाव—उ १ देहधर्म १ पहा २ मनुष्याचा नैसर्गिक स्वभाव,
ज-मभूति वागण्याची पद्धत देह डा—उ देह 'सुला साठी
देहाडा। ऐसेन म्हणेन न म्हणे मूढ।'—तुगा २६८४ देहात—उ
मृत्यु देहात प्रायश्चित्त—न मृत्युदंड देहातर—न दुसरा जन्म
मिवा दुसरा जन्म घणे, पकाया प्रवेष्ट, एका देहापुन पुसण्या
देहात प्रवष्ट करे देहातीन—वि देहाच्या पलीकडे, अवेह
सालेन देहाःमवाद्—दृष्टि—पुत्री अनात्मवाद जडवाद, देहा
लाच आत्मा मानणे देहात्मवादा—दृष्टा—वि जडवादी देहा
रथ—उ देहत्याग देहादिक धर्म नव १ देहधर्म पहा
'देहादिक धर्म अभिमान पाडे। तया मी के जोडे मरायणा।'—
२ दया, माया, श्रुति इ० मनाच्या दृष्टी देहाभिमान, देहा
हकार—उ शरीराचा अभिमान देहाभिमान, देहाहकारी—
देहाभिमान धारण करणारा देहावसान—न मृत्यु देही—वि
१ देहावशी २ देहधारी पहा —उ देश राहणारा जीवात्मा 'हे
रोगुणाचे दारण। देही देहियासी बघन।'—झा १४ १७३
देह—दड—बुद्धि—मान—बुद्धि—स्वभाव—देहरड—बुद्धि इ०
पहा 'ज्ञात्यासी आणि निखिले। देहबुद्धीने।'—सा १९४ २९
देह—उ विष देह बोळवा दगडु न वर। तर्फी तिमिर न
शिर। जे देहाचे आधारें। धर्मवैश्वसी।'—झा ८ ८९ [स दिवस]
देह देह—उ गाव मसुर परगणाची दसमुखी देह घतावन
आपठ वडील कपित होत ०—दम ३३ 'एकूण तेवोस देह दधील'
—वाडसा ६ ११४ [फा दिह] देह—व—देह—मांगाय 'देह
व दहलावगी कील'—ता १६ ४२. देहाय, देहेहाय, देहाये—
उपव १ मवे, यावपमा 'जकायती वदेरेव देहाय परगणे मजलूचे
वान करार कचन दिले जसे।'—वाडसा ११२ ० झाडा—पत्रक—
घारझाडा—बाकी—वमूल—देह झाडा इ० पहा देहझाडा—
पट्टा—की, सडगावचे नौदपक देहघात—किवि गववार
देहेगा झाडा—पत्रक—उन देहझाडा पहा या प्रमाणे इतर
स म निरु धर्म देहघात—हार—पट—जगावरी—बाकी—वमूल इ०
देहदगा, देहनगा—की देहगी पहा 'बक्षिने आणि देह
दधी'—आड १८३४—राव्य ८८८ 'देहनगी कापड धर्मा
दाय'—आडवे १० ३ ११८ 'धर्मादाव देहनगी'—रा ६ ३१९
[स दा]
देहलज—की (व) देवडी [देवी]

देहली—खी दार देवडी पहा 'बीजे वरिता देहली । पवित्र बीजे '—क. ६० 'जे शोभवी प्रत्यक्ष देहलीला'—सारद १ ५९

[स] ०द्वीप—उ दारात लावलेला दिवा ०द्वीपग्याय—उ (ज्याप्रमाणे उबव्यारील दिवा ओटीवर आणि घरात सारखा प्रकाश देतो त्याप्रमाणे) भाषणाचा एखादा भाग सांगण्या व पुढच्या भाषणास सारखाच लागू पडतो तेव्हा हा न्याय योजितात

देहुडा—वि वाकडा, वन यास वाकडा हा शब्द जोडतात म्हणजे द्विषि होतो [दीड] ०चरण—वि एका पायावर भार घेऊन उभे राहून दुसऱ्या पायाचे पाऊल उचलून त्या पायावर टाकिले असता वक्र होणारा पाय 'देहुडा चरण बाजवीतो वणु। गोपीका रमणु स्वामी माता ।'

देहुडी—खी देवडी [स देहली] ०वान्—उ दारपाळ देवडीवाला

द्वैत—नि (५) जतिनाथ धोमा चैत्र, जाळवी द्वैत—न भारतीय पुराणप्रयातील ए वन, जात, तिथीची प्रजा, दबाचे प्रतिपत्ती, दानव, अशुर, राक्षस [स] ०युग—उ दैत्याने युग ब्रम्हदेवाची चार हजार वर्षे किंवा मनुष्याची चार युगे द्वैताशी वि ज्याच्या शरीरामध्ये, हाडीमाडी, रणामध्ये राक्षसी रुध आढे असा क्रूर, रानगी, असह्यत, पट्टतीचा

द्वैतप्रमाण—वि धर्मीयमान पहा द्वैत, द्वैतिक—नि १ दिव २ सवर्षी २ रोज्या, नित्याचा [स दिन] द्वैतद्विनगति—खी आप १ आत्तास भोवती पृथ्वीची रोजची प्रदक्षिणा, ही चोवीस तासात होते [स] द्वैतद्विनप्रलय—प ब्रम्हदेवाच्या प्रत्येक दिवसाच्या शेवटी होणारा अण्णाचा प्रत्य (ब्रम्हदेवाचा दिवस=जेवाळीस काटि बीस स्थ वर्षे) 'जो याचा दिनत। तोचि दैनदिनकल्पात। तै ब्रम्ह माय अत। सदेर लोकत्रय।' [स]

द्वैत—न दैन्य पहा (किं० भोगी, सोसणे) [स] ०भाष्या—नि ग्यावया, प्रार्थना करणारा, रड गाणारा (भिकारी) ०वाण्या दैन्यवाणा—वि बीव येण्यासारखा, लीन, दीनवाणा द्वैत—खी दैन्य दुर्दस्ता, दस्ता, अपेक्षा, हाल कमीती 'मायी दैना होणार भारी। ह्यास्तव ससारी वाचले।' [स द्वैत] द्वैना रण—(स्वतः, दुसऱ्याचे) हाल करणे, दुःख देणे, मागणे देना भाकणे—सांगणे—दाखविणे—आपली निवृत्त स्थिति एखाद्यास समजावून देणे, याचना करणे, ग्यावया प्रार्थना करणे

द्वैत—नि १ दस्तोर्चे (काम ६०) द्वैत पहा २ दर रात्र निगाणे (वैदमानपत्र) प्रस अंकगन्वो स्वराज्य द्वैतिका जरा दोन हजारचा जामीन सरकारने मागित १—क १७ ६ १० [स]

दैन्य—न १ गरीबीमुळे आलेला दीनपणा, प्रतिकूल परिस्थिति, गरीबी २ दीनपणा हलकेपणा, उणेपणा 'दे शैव दैन्य वाला बी दैन्यव जेवि दैन्य शैवाला।'—मोभीम ५।३४ [स] ०करणे—मीक मागणे 'मग निंदैव निपे किरीती । दैन्यचि करू।'—झा ९ ३११ ०प्रदर्शन—न १ लोकापुढे दीनपणा मांडणे, दाखविणे २ आपली दुःस्थिति दाखवून याचना करणे (किं० करणे)

द्वैतार—उ (गो) सैन्यसमूह

द्वैतार—उ एक पक्षी

द्वैतार—न दीवता, रात्री [स]

द्वैत—न १ नशीन प्रारब्ध, विविधपणा २ जातपवायत—मगा,

जमात स्वजातीय लोक [स] (बाप) ०उपडणे—उपडणे—

खुटणे—भरभरात होणे, छुपाची प्राप्ति होणे, चांगली प्रहृदश

यणे ०उभे राहणे—देवाचा जोर होणे, प्रचणाचा परिणाम

पडणे, नशीवाने अरुस्मात सुखदुःखाचा पसग येणे ०राहणे,

दरास चढणे—भरभरात होणे, पुढे येणे द्वैतार अकि देव

वान् होणे, उत्कृष्टास चढणे 'वान् लाघो तै दुणेन पावें। देखले

देव।'—झा १६ ३१ ०फिरणे—नशीव प्रथम चांगले असता वाईट

स्थिति होणे वाईट दिवस येणे 'देवाची परीक्षा पडणे—

पाहणे—एखाद्या गोष्टीवर पडले असता धोका भादु असत समजूनहि

ती गोष्ट करण्याचे साहस करणे, प्रयत्न करून पाहणे द्वैत ज्या

नावाने हाका मारणे—नशीवाला बोल लावो देवाकून

उतरणे—नष्ट होणे, नामशेष होणे (मागूस, वस्तु) द्वैताने उचल

रणे—याची येणे—हात देणे—नशीवाने मदत करणे द्वैताने

उपट पाणे—(देव) पराकाष्ठेचे अनुकूल हाणे देवाने ओढ

घेणे, देव ओढवणे—वाईट (नुकसानीची) गाष्ट करणारुडे

प्रति होणे द्वैताने धाव घेणे—करणे—बागल्या किंवा वाईट

गोष्टीकडे अकारण प्रसृति हाणे देवाने मागे घेणे—पाहणे—

सरणे—हटणे—नशीव फिरणे द्वैतावर द्याला देणे—नशीवावर

सोपविणे, नशीवावर भिस्त ठवणे द्वैतास घेणे—नशीवी येणे,

देवाने एखाद्यावर येणे, उदरणे द्यास रडणे—नशीवाच्या

नावाने हाका मारणे, प्राचनास दोष देणे, बोल लावणे म्ह०

१ चढ काटपावर घालून देवास रडणे २ देव घट आणि कर्म

न=आय्याने झालेला उत्कर्ष काही पुढे न नाहीमा हाणे ३

मनसा स्थिति कार्य देव मन्यतु स्थित्युत्तमनने कांही एक

जविले असता नशीवाने दुभारेच पडते रामाशब्द— ०गत—

गति—खी दवण पहा ०दृशा—खी १ नदाम, प्रारब्ध, नशी

वाचा परा जरी देवस्ता असत ते पडले २ भाग्य किंवा

वाईट स्थिति ०प्रथ—उ फर्ज्यावि, भीय, भाहित सांगणे

(किं० सांगणे, पडणे, पुगणे, करणे, उतरणे, प्रत्ययाम येणे)

०फुटका—नि दुर्दोषी, कमण्डीवी ०योग—उ देवघटित, देवाचा

अनुष्ठाना प्रविष्टायाः (आहूतिः अर्पितः गोप-
पद्वी अगता मृगततः) देवपार्श्वे कर्मन्-किं अर्चयामा-
यच्छया, नदीवागे देवदेवा-नी लयट रेधा, बालेय (कपाटी)
मिहिले) प्राकृत, विधिलिखितं चदा-नि नदीवाच्या
भाषीन चदात्-चदो-किं देवदेवोक्तम्, देवपार्श्वे
पार्श्वी-द्वेषणी पदा चदात्-उ मनुष्याये सुखदुःख, यदाय
यत् ६० तवे नदीवावर अवलम्बन आहत असे मन, नदीवावर
सांस्वी हवाला देवपार्श्वे मन याच्या उलट प्रयत्नवाद चदात्-
-नि वरील मताचा, नदीवावर हवाला देवपार्श्वे चदात्-नि
नदीवावर, भाग्यवच चविपाय-उ नदीवाच्या मेळ ० हत-नि
कर्मनक्षत्री, अभागी 'देव हत कुमारी उन्मत्त। अपतन्म बोलेत
नुक्यासी।' 'अहा पैमा मी देवहत प्राणी' - बान्गोष पदिने
प्रस्तव ० हान-नि अभागी, देवहत ० हान-नि १ उदातिरी,
भविष्य सांगणारा, जोशी २ एक ब्राम्हण जात याचा धंद
कानारीचा देवपार्श्वे, देवा आगळ-नि (बाव्य) थोर
नदीवाच्या, देवान् एवमि हावसो देवाआगळा। म्हणजेनि कर।
-हा १० १२२ देवाबालेय-उ देवपदा 'देवबालेय
पाठमोरा। मला अतरला म्हणुनदा तुज ऐमा मोहरा।' -पला
१५५ देवाचा-नि नदीवावर देवाचा दंड-उ नदीवाचा
खड देवाचा पुतळा-उ नदीवावर, भाग्यवती 'जणें
मजीचा किन्हाळा। तोच देवाचा पुनश्च।' -तुगा २११०
देवाचा मापळा-उ कर्मनक्षत्री, दुर्दी (ओपडा हलका व
पाकळ असतो यावरून) देवाची कहाणी-नी दुर्दाची कथा,
गोट देवाचे ताले-उ भव भग्य, देव देवपदा ताले पदा 'असे
ह्याचे देवाचे ताले की हुन्यावर नोवड चाले।' [देव-म दाल]
देवात्-किं यदुत्तं, देव १२ देवाधीन-देवापुराणी-
देवानुसारी-प्रधान-देववत् पदा देवावरचा खळ-उ दल
कल्याणवर नदीवाच्या हवाल्यावर ठबेली गेल

देव-नि देवापासून झालेला, देव सांजी दैविक देवी [स
देव] चामी-नी १ संस्कृत भाषा देवपार्श्वी २ आकाशवाणी
चविवाह-उ रमाच्या आठ प्रकारांपैकी एक, अर्चविवाह पदा
सालूत कल्याणान करणे
देवत-न १ देव, देवता २ (ल) अत्यंत लाडका, आव
डता म गुप्त, पदार्थ ३ पूज्य, वस्तु देवतुल्य गोष्ट [स]
देवर-उ दव, दहिवर [दहिवर] ० देव-द्वाने मित्र
देविक-न भाग्य, नदीय -नि १ नदीवासवर्षी २
देवापासून झालेला, देवाचा, देवतत्ववर्षी, देवी [स देव]
देवा-आ मर तंव, पार्श्व ६० कानी रोग ६० वर उपचार
कल्याणाचा प्रकार पदति -नि देवासवर्षी, दैविक पदा याच्या उलट
मानुषी, आहारी [स] ० सपत्ति-नी सात्त्विक स्वभाव, दत्ति,

दया, अनुकंपा ६० गुण ० सुष्टि-नी ब्रम्हदेवाने निमाण केलेले
जग याच्या उलट विधामियुष्टि
दैविक-नि आहूति, देवविपयक, स्वगतवर्षी, प्रातिक,
राष्ट्रीय, स्थानिक ६० [स]
दैष्टिक-नि १ आरम्भवादी २ देवावर्षी [स] ० चदात्-
उ आरम्भवाद, देववाद चदात्-नि देववादी
दैहिक-नि देवावर्षी, शारीरिक, कायिक [स]
दा-दा-नि दोन 'मुळी वृत्तना दो रणे तेचि जाली।' -
-ताम १७२ 'दां दिवमाची तुज हे साची।' -ताम ८५
[स दि, प्रा हि दो]
दोआव-उ दोनपदाच्या मधील प्रदेश, अठवेंदी दुआव
पदा [स दि-भाप, हि दो-भाप]
दोऊदा-उ १ दुगाणी, अर्धा पैमा २ (मोत्याच्या वजना
मज्जे) एकभारात व व ३ (सावकारीमध्ये व्याजाचा हिशेब
करताना) एकभारात रुपया किंवा एक कच्चा गुजराथेन एक रुप
याला १०० दोळे असे प्रमाण आहे व व आणि कच्चे १६ पदा
दोहकरी-नी (गो) ल्हान पाय [गे दोहो-पाय]
दोख-उ दोष, टाका, न्यून 'ऐसे जागताही दोख।
अर्हेत ना।' -हा १ २६२ [स दोष, हि दोख]
दोखाड-नी (व) उणीव, तोटा 'यदा जवारीही दोखाड
देणार।' [दोख+भाड प्रत्यय, तुल० म दुखाळ]
दोमहा-नि १ मित्र जातीचा, लेखका २ (ना) दुर्बोव्या,
अविद्या [का दापु, दोप्या=दुवर्ज]
दोमूही-नी (पो) ल्हान दोंगर [दोंगर]
दोघे, दोघो-पदा दोघे-घो-पुल्लानभव दोन, दोनजण
(निशयत सची प्रमाणाविरधी, स्थानव्यत्यात मागसाविध्यां
उपयोग कृतितात) [स दि, प्रा दो प्रा दे दोम=जोही] म्ह०
दोघाचे भाडण तिखायाचा लाभ दोघुल्लेपण-न १ दापामधील
प्रेम, एकपदा 'हा दावोवेही विद्यागमेडे। जे वाळ तरे जगा
वेवडे। विद्यां परे म मोह। दोघुल्लेपण।' -अष्ट १ ६ २ हेतु
दोचो-नि दोनचार 'दोचो दिवसात किन्हाही घेतला'
-अ व २७
दो टपयाने घड-नि घडव, घडधाकड
दोटा-उ (व) बाभूळ वरीं झाडांच्या काटयाचे एक
परिणम सात काटयाचा एक दोंग
दाड-नि (अशुचि) दाड, खोडफर खट्याळ [दाड अप]
दाड-डा-उ १ (राजा) कापत्याचे धोड आणि पडहंवा
दोडा। -अष्ट ७ २६२ २ वलदोडा ३ कच्चे फळ 'वयाविण
तुडे दोडा। मनं मुख दुज्जी भाड। -तुगा २८७७ ४ हवरी, रुई
किंवा माथार यांचे फळ 'दाडा अनेकतया अष्टफळादा दाकिनो
पोडा।' -मोहण ८७ ३४ ५ अपूचे बोंड -हृषि ४९८

दांड—न (व) पाजरीचे कणीस

दांडका—उ १ एक जातीचे मात २ दोडकीचे फळ, सिराळे पाण्यातील वडू जातीचा औषधात उपयोग होतो 'शाकात प्रवर जसे पण्यदि तेणे न दोडके चव दे।'—माविराट ५४७, [का दोडकाई] दोडका—खी दोडक्याचा वेळ दोडके मात—न दोडरा जातीचे मात

दाडी—खी हुरणदोडी, एक वनस्पति

दांडाचार्य—पु हुडाचार्य पहा

दाग दोगी—खी १ सुरावा पाणी पाजण्याची कुडी, टांके २ (अक्षिण) दागा, मोठे पोत, दोंद (कि० भरणे, दासणे, दाटणे, रितामे होणे) ३ (कु) द्रोणाच्या आकाराची रुहान होडी, होडें ४ (गे) द्रोण [स द्रोण, प्रा दोणी] द्रोणगे—न रुहान द्रोण, लाकडी दोगी

दाणा—पु १ दोंद मोठे पोत दोण अर्थ २ पदा २ द्रोण [दोण]

दातुनी—दुरू—वि (सगीत) गायनात ज्याला अष्टाई व अत्ताई आहेत, पण आभोग नाही असे दोन अवयवांचे घुघुर—शर दोंद—वि, १ मोठे, वाढलेले पोत (कि० वणे, वाडणे, वाणे) 'सो ब्रह्मचर्य दोंदी न प्रामादसमीं घरे, किती बरी दीन।'—मोहपण ४८८ कैता दोहीकोंदी गुजैर देशहरे विप्र सुस्मिता १—मो २ (ल) एकदम मिळालेली संपत्ति लौकिक, दुर्गा, वृत्ती ३ (कि० वाढणे) [स तुद का—तुडी, प्रर, दि प तीव हा दुद] दोंद येणे—१ तृप्ति होणे. २ पोत वाढणे, मोठे पांड होणे दांदावर दांद येणे—मरून बाहणे पुरावर पुर येणे (सपतीचे पांड) म्ह० आईचीचे (निवा सासवेचे) दोंदावर बाईजी (निवा जावई) उदार दोंदिल—न दोंद, मोठे पोत दांदाल, दांदो दांदाल दांदा—वि डेरोडया मोठ्यापोटाचा हुदिल पदा 'आधारसे दोंदिल। जाला साता।'—हा ७ १९८

दा—दाल—दुदित—दील पहा

दान—वि ० ही सख्या विमर्शितचय लागण्याची याचे दोहो अमे रूप होतें जसे—दोहोस, दोहोनी [स दि, प्रा दुवे, य मेनि दुद मी दुओ, ले दुओ गों त्वोसु अंसं त्वि, त्या दुव णि दु द्वित्, द, दो, दि] जिव्याचा निघाडा हाणे—सुरासुर पाळत हाणे हातीपायीं सुणे ० डाळे दोजाती भेट नाहीं ससारी—जवळ जवळ राहात असून ज्याच्या गळी वरिष्ठ पडतात वशीं मणें ० डोळ्याची मीट—समोर अस नाच पण नेम, वरपाणी प्रेम ० दिवस—पोट दिवस बाई काळ रह० १ घान निव सासुष दोन दिवस घुनच—प्रत्येकाच्या बांते दिवस यनात ० दिवसाच्या—पोटे दिवस टिकणारा, इगामी, असावत (गोवती, संपत्ति अधिकार ६०) ० घाटे स्वयं उरणे—अतिव्य

गर्व बाहणे ० हाताचे चार हात होणे—२५ होणे ० तोंड्या—बारी—गेल्या—मा—या—दुतो—व्या ६० पहा ० प्रहर—पु म'यान्ह, दुपार पहा ० प्रहरची काळजी—पोटापाण्याची चिंता दोना—व्हा—वि दोन हि 'दोनी बरें बुडी मारिली।'—वा २ ४ १९ [स द्वीनि] म्ह० दोन्ही दरडीवर (आठवर) हात ठेवणे, ठेवणे—दुटणीपण दोन्हीसाज—विनि (सकाळीं व संध्याकाळीं) जव पाच्या दोन्ही वेळेय, वेळेकरिता

दोषण—न द्वैत, भिगपणा [दो=दोन+पण]

दावराद, दावराद—वि (गे) दुपट, दुवारा [स द्वितार पोर्तु दोवो]

दोवराद—न (गे) नारळाच्या झाडाचे उची मय (विषया-प्रमाणे) [पोर्तु दोवोदा]

दोभ—पु (कु) आचळ सह [स दुह् म दुभगे १]

दामदोभ—उडा दावलमल पोराचे मक्त अथवा मुसलमान कमीर याचा भिक्षा मागण्याच्यावेळचा सपाराला शब्द दम दमसाहेब, असेदि म्हणतात [ध्व] ० करीत फिरणे—जाणे—दारादार देशोदेशीं भिक्षा मागत फिरां भीक मागणे

० दोमुख—न (गे) प्रगम [दो=दोन+मुख]

दोय—स्ते १ (गे) कलटीची पळी, डाव २ डोंके बाईं दोय पहा—

दोर—पु १ बापचा, वाक, अभाडी, ताग इत्यादि साडांच्या सत्तीचे लाव तद् २ (राजा) केंड, अभाडी अंडी इ० मंग्या सारीची निवा तत्ती वळलेली दोरी, ३ (ल) नासलेली दही मूळ इ० मयील तार तार—जेण्याची अवस्था, चिकटण [स दोरक प्रा द दोर—दि दोर मिनि दोरी] देगडाचे दार काढणारा—वि पुष्टिवांन उयोगी दारक—पु १ दिवण्याचा दोरा २ दोरगर्भ १ पहा दोखद दोरी [स] ० वस्त—पु १ गाडी, मोट इ० ना बापायवाचा दोर नाडा, घन्दाट २ घारीक दोरी —न एकत्र वळलेल्या पुष्कळशा दांच्या ० पड—न १ जाड दोर, सोल २ दोराचा तुकडा ३ बालाचा (कळीच्या गाम्याचा) तर खड्डे—नव्व गलबताच दोर जाड दोर ० गुडा—पु सालीचे निवा दोरीचे अंडोळे (शावरण्याच्या कामी उपयोगी) दारडे—न (कें) १ जाड निवा मांड दार दाखड २ (निंदा) दोराचा तुकडा (बाईट निरुपयोगी दारामधर्मी योजनात) दुरणी—रती, दोरी दोरत्व—न दोरपणा, दोर अवण्याची स्थिति 'दोरत्व दृष्टि अदळ शाले।'—सित १ १७ दोरचा—पु १ ० मांत वम्या जाड रेषा असलेला वपडा कापडाचा एक प्रकार २ (दों) तडा, बीर, भेग, दाड इ० कामांचे ससणाचा दारा दारा ३ १ सुन (दिवण्याचे) वटवीर पिळदार एत २ तडा, भग दाराचा अर्थ २ पदा ३ (स) रुहान मग शिरण 'या मिदिरीस

तळ्याचे दोरे आहेत ' ४ (ल) जाड तन्ध, आसपणा, धागा
दोरा ' ६ जर आमचे जाती २ असतील तर याचा आमचा काही
तरी दोरा असेल ' ' त्या दत्तारात आमचा काही दोरा होता
म्हणून जाताच पाय शिरकला ' ५ (ल) गुप्त वारस्थान ' हृदय
कावले सार दोरा ' - ऐषी २५१ ६ नारुचा विद्या, सतु ७
शृण्णापासून शिआपथितचे सुत्र ८ (पदार्थे ६० च्या) शरीरास
लगलेल्या फिडीचा मार्ग फिडीच्या संचाराची रेखा ९ योगलगाई
सारख्या चित्र द्वय टाकणाऱ्या प्रण्याची उमगलेली रेखा १० एक
प्रकारची बागडी यागिना ' वेगळे निवता पडीन दोरेबुडा ' - तुगा
२५५९ ११ (ना) पोटातील आतडी [दोर] व्यजणे - (चाभारी
परा) दोरा, पसणे [वजणे=चोपणे] दाराचणे - अकि १ दोरा
रपा, शिरा तड असणे (लाकूड पोडा, मोती इ. मध्ये) २ दोराळ,
थिकाळ होणे सतु सुगणे (नासलेला पदार्थ, तिरेलेली कणीक इ.
मध्ये) दोराळ - वि (राधा) दोमन, सतुमय (परा, दर्दी इ.)
दारी - की १ पारीक दोर २ जमीन मोजणीचे एक परि
माण ३० पतन ८० किंवा १०० विघे ३ एक ल्हान मासा
४ (सोनारी - धुवारी पदा) चाचा एकप्रष्टमादा भाग सुत [दोर]
सैल देण - सोडणे - दिल्ली घरणे - लगाम, तावा, नियम इ.
ठिका करणे, स्वतंत्रता देणे - सुत - किवि सरळ, ओळव्यात,
सरळ रेषेत (कि) जाणे, असणे ' हा मार्ग देणून दोरीसुत
पुण्यास जातो ' -

दीपद - ३ (काश्मि) बाहुद, मुवद, छावापासून दोरा
पदतचा हात [स दोम=बाहु+दड]

दोल्हणा - ३ दोमणा, आळ तब तोहर म्हाणे निजा
मने वो । ल्द नीच का दोसोल दोल्हणे वो । ' - तुगा १५१ [स
दोल्हाम्]

दोला - ३ १ सोपाळा, झुला सोका २ बोली [स]
० यन - न (वैद्यक) तेल रस काढण्याचे यंत्र दोलयात्रा - की
देवांग दोलात बसवून काढलेली मित्रपूक दोलयायमान - वि १
हल्लारे दोलपारें शिर-कपासुलें कणभूषणे दोलायमान होतात
२ डळमडीत घुमळणारे चकल (नित)

दो - ३ (गो) फार पातळ बागद
दायल - ३ (गो) १ खली २ एक वनस्पति ० करणे -
छाबुड करणे

दाशिण - की (गो) जास्वद
दारी - विवि (गो) दादो माशूनी; द्विधा [दो]

दोप - ३ १ वैद्यक च्यून खोड उणीव (माणूस, जना
पर वल्लु यातील २ पाय; अपराध कायदा मोडणे दृष्टीयस्त
नियता ३ (वैद्यक) शरीरातील रमाचा होम, हातपित्तदि विकार,
व्याधि, रोग गट्टेचे दोषा । अगलीना । ' - हा १६ ४२ ४ वेळ,

माषण यांतील व्यय याचे तीन प्रकार आहत-पद (शब्द) दोप,
अर्थ दोप व वाच्यदोप [स] ० उडणे - आरोप ठपका नाशा
वित हाणे ० देणे - काढणे - आणणे - लावणे - ठेवणे - व्यय
काढणे, बोल लावणे काईट म्हणणे, आरोप करणे द्याणे -
अकि दोप देणे, नावे ठेवणे मामाशब्द - ० हठि - की छिद्रा
जेवण, केवळ दापच पाहण्याची दृष्टि - वि दोपदृष्टीने पाह
णारा ० चारण - न दोप दूर करणे दाप दाप - ३ दोप देणे न
देणे, नियता आणि अनियता ' जेथे सर्वच एकसारखे अज्ञान
आहेत तेथे दोषादोषाचा विचार कोळला ' दोषानुवाद - ३ वडा
इथोरी दुसऱ्याचे दोष बाहेर काढणे सांगणे दोषारोप - ३ १
एखाद्यावर दोष लागू करणे, दोष देणे २ आरोप आळ दापी -
वि १ अपराधी मुहंगार २ उणीव, दोप असलेला
दोषा - की (काव्य) राज ' दोषा प्रवर्तली सवळ ।
प्रभाड कराड भले काजळ । ' - किवि रात्री [स]
दास - ३ (गो) गोड आवा - शिली २ ३५ [पोतुं]
दोसीना - की घोड्याच्या छातीवर मध्यमार्गी असलेली
दुसऱ्या रंगाची रेष - अधप १ १०१

दोस्त, दोस्तदार - वि १ मित्र, हनेही २ (ल) प्रिय
कर, चार [फा दोस्त, दोस्त-दार] ० दारी, दास्ताई,
दोस्ती - की १ मैत्री, दोस्तपणा २ (ल) अनौदीध, अथम्य
प्रेम, पापी प्रेम

दाह, दोहन - ३ दूध काढणे, दोहण्याचा व्यापार [सं दुह]
दोहणे - अकि दूध, धार काढणे ' दाहून धेनु दूधभास दोहे । ' -
साह १ ६५ दोहनीय - वि दूध काढण्यात योग्य दुभती
दोहवा - ३ दुपडते ' मसुळ वेणु पाहे लुब्धल्या धेनुवा । नदा
धरी दोहवा पूर्ण दाहे । - निवृत्तिनायकाया ५९

दोहडाचणे - अकि निरोप देणे, दवडणे घाडेणे ' करना
उरी चादरा देऊल दोहडावेले ' - दम ७ [दवडणे]

दोहदू - न १ गरोदर स्त्रीची इच्छा वासना डाहाळा
' दोहदू बैसा सुदर साग हुपे काय इच्छिते रवान । ' - मोमचरामा
यण, उत्तरकांड २३३ २ (ल) डाडाना बहर दग्यापूर्वीची
स्थिति, त्याची मनीषा बोधा ' अशोकस ब्रिजाचा पादाघात हे
दोहदू आहो वीणि बकुळास दोहदू मयाची मुखणी ' [स]

दोहप, दाहा, दोहोरा - ३ हिंदुस्थानी काव्यातील एक
छंद बहिताजति [हि]

दोही - की १ दाही दवरी, जाहीर घोवणा ' अन्दाही
याणे लेमुया बसविजा त्याची दोही फिचिरी ' - रा १ २५५
२ खबर, बातमी ' दशने कचेरी यज्जत दोही िरी ' - रा १७
१०० ३ दापय ' बाईची व आमची चित्त सुद नाही यामुळे
आम्ही दोही दिनी ' - रा ६ ११६ [अर दुभाई]

दाही दाहां—वि (काव्य) दोन [स द्वि] दोहीघरचा पाहुणा उपांगी—दोन्ही डगरींर हात टेवणारा पत्तो, कमल या अर्थी दोहीपरती लग्न—न (ना) स्वतःच दोन्ही पक्षाचा खर्च करून देणें लग्न दाहीसाज—निवि दाहीसाज पहा [शेन+साज] दोहो जिगांचा, दोहो जिगानें माणूस—खीन गमर खी दोहो टक्यानें भट—नि बळकट दणगट दाहोना—उ दसदा दरोसदा दोन दरांचे व्याज दाहा बापाचा—नि १ व्यामिचारी मातेचा, ज रच अकुचीन २ धामु-व्यायग

दाहीला—नि (ब) मोह उरणारा [स मोह प्रा दोह] दाहेरा—वि हुंदरी [दि] •पट-पु•(वृत्ती) जोडीदाटाच्या दोन्ही गुट्याच्या खर्गीत हात घालून आपलें डाकें पांगस टेवून जोडोदारास एकदम आपणें [हुंदरी+पटकणें]

दाहो मांडाचा घन्हाडी—उ १ वधू व वर या दोन्ही पक्षाभ्ये सारखाच वावरणारा भयेंच जुडजुड उरणारा २ [निदायी] लग्न आणि औष्वेदेदिन या दोहोंभ्ये सारखाच वाग घणारा ३ (ल) ज्याला त्याचें स्वन कें काही तत्त्व, मत नाहीं असा

दौड—खी १ दवडणें, दुडकी, धाव (किं० मारणें) २ लवरी चाल, स्वारी मोहीम ३ दौडचाल घोड्याची दौडत जव्याची चाल दौड याचें समान्यलप दवड [स द्रुत ध्व दुड दौडणें—अकि धावणें पळणें दौडाडी—खी धावण, इक दिवड घवणें, धावाधव]

दौडका—खी एक प्रकारचें वाय 'मिडिमिडीया दौडका दुगळा'—'कुरा ४० ११ [ध्व-दौड]

दौडा दौणशीर दौणशेवता—तें, दौणा—दवडी दवग शीर दवणशरी—तें दवगा हु० पदा

दौडाळ—वि गमिण घाताडया दवडाल पहा 'अग्नी राव दौडाळ गडपातुनी लग्नाची होरी' कशास नेल्या दोघी रडया उशान पावती'—पग ७६

दौत—खी शार्देने माडे मर्णापाव दळत पहा [अर दवात] दौनाना घाणा गालणें—१ (दौनीत रेखणी शिरपी राहिी असता घाण्याच्या लाटमार्गेने दितेदे त्यावरून) दौनीत करून सुडवून देवें २ (ल) मितव घागेडेदेवें •पूजा—खी १ दिवाळीभयें सराफ व्यापारी हु० करतात ती दौवीनी पूजा सोने चडी व दौत ही तीन प्रतीकें अनुक्रमें महाज्योती महा मारत १ व महाकाळी याची आहत २ (ल) (क्षिण िमि प्यासाची दौनीत टाक घुडविण्याची पक्क मजुरी) लुपतें न वाला भावें नाममात्र भावें

दौत्य—न १ दूतांचे काम सेंच निरोप नेणें जाणें २ वकिी शिगदें [स दूत-दौत्य]

दौर—उ घेर फिर [अर दौर]

दौरा—उ फिरती प्रवास, परिभ्रमण [अर दौर=वर्तुळाकार गति अर दौराव=चक्र]

दौरेंदय—न कमजोरपणा, दुबळेपणा, अशक्तता, असामर्थ्य [स]

दौलत—खी १ संपत्ति पैसा २ वैभव ऐश्वर्य, समृद्धि ३ जहागीर, राज्य 'शहाजी राणे यांनी दौलतेभयें पुणें परगणा होता'—सभासद ५ 'हे दौलत कन्नोगानें निरतर प्रस्त'—पया ३४३ ४ सैन्य 'शाहून बुणगेसुद्धा दौलत गदें जाली'—स ११ १०८६ ५ सत्तन्त, साम्राज्य, गादी 'आपल्या आप त्यात भाइन दौलत बुडविली हा लौकिक कशाचा पाहिजे'—ता १३ ६९ [अर दौलत]—तीचा खारा—वि १ ज्याच्या बळाने कुब किंवा राज्य भरभरातीस येतें तो, दौलत कमवणारा निंबारखणारा २ मुख्य मुत्सदी—इम २३६—तीस घाळची लग्नामणें—सपत्तीस, ऐश्यास ओढोटी लागणें •काहीरा—खी विजयी राज्य 'दौलत काहिरेभयें मुलूक आला'—रा १८ ५५

•उवादा—जादा—खी १ राजदरबारातील मालदाराचा, राजास उदेहून 'राज्य भरभराटीस येवो' या अर्थी जयजयकारवाचक शब्द २ तमाशातील नाच्यात छेपणार्थ 'या अर्थी जयजयकारवाचक बर्तीस दिल्यानंतर तो धरतो तो जयजयकार ३ (ळ) तमाशात नाच्या—पोराशीं अगर कलावतिगीरीं भरसणेंत केल्ली गंगाचथा (किं० करणें, होणें) •जादा हाणें—प्रतिष्ठा वाढणें (तरतार दवारी) 'त्याची दौलत जादा झाली' •दादा—चातु—घत—वि १ धोमेत, संपत्तिमान २ सराफीस राज्याधिकारी 'वाढते अर्थी दौलतवत्तास कोणी एक गोष्टीनें सुख नाहीं'—स १२ १५ •दा—वि राज्याचा मित्र हितेच्छु 'महाराव जनोनी कपळ मिळाल्य, सवें प्रकारें दौलतला स्वाभीचा आहे'—रा १ १४८ •पुकी—पु महादारापाल—राज्य ११४ •मदार—नपतीचें माहेरपर ऐश्याची खाण (जुन्या मागदपनातील एक पक्षी)

दौदिन—उ १ मुलीचा मुआ २ दोदिन प्रतिपदा आजें पाडया (आजिने शुद्ध प्रतिपदस करतात) [स] •प्रतिपदा—थाद—न दौदिन अर्थे २ पहा

घाज—न कन्यागुरू वधूदक्षिणा ठच पदा

घाजना—खी शुद्ध बासना दानत [अर दियानत]

घाजगुधिनी—खी स्वयं व प्रवृत्ती [स]

घाहा—निवि (अक्षिण) दिवसां दुपारी [म दिवस, दिह]

•ढाळया—निवि भर=पडघडीत पिसा दिवस=ढवळया पदा

घु—न १ शारास स्वयं २ दिवस [म]

घुजोया, घुजगा—खी घुव आणि म्हा व्याख्यातील अतर, अहारास समतारुणाची जडा [म] घुजया चापाश—उ आधा शास्त्री टाक्यानि घुवापासून अतर घुगानटुच—न घु—अहोरात्र समतारुष

द्युति—स्त्री वाति, तन, प्रकाश [स]
 धूमणि—उ सूर्य [स]
 धूत—न फासानीं सेठो, उमार, जुवा [स] • पार-
 नि जुगारी

द्यानरु—न चिन्द, गमरु. -वि १ यातविगारा, प्रकाश
 पाङ्गारा २ स्पष्ट करणारा, दासविगारा [ग] द्यानरु—अकि
 (काव्य) (सन्तस व ल) प्रकाश पाङ्गारे [स यानन]

द्योतन—न १ चक्रचकीट, सगवगीत, ददीप्यमान करणे २
 स्पष्ट रणे, उचड दासविगे ३ (ल) शब्दावांन इत व्य
 णानीं होणारे अर्थप्रकाशन, ज्ञान 'ही नाडी आज पित्तधि
 कयाचे द्योतन करिते' [म] द्योतमान-वि प्रकाश पाणारे,
 वक्त्रचक्रांगारे द्योतविणे—अकि १ प्रकाशित करणे, 'जयाची प्रभा
 द्योतवीते नभसे'। कही त्या रूढने मी प्रसूच्या स्तवते' २
 स्पष्ट करणे, उचड करणे द्योतित-वि १ प्रकाशित, दीप्त २
 सुशोभित, दर्शित

द्रुम—उ १६ पर्गाचे एक नाणे, सुमारे सोळा पेसे, पावली
 [स], तुल० प्री झाकम, इ हूँम]

द्रुव—उ १ राव, पदपरीत नैमर्गिक ओलावा, आर्द्रता,
 जगास २ पावर, छाव, गळणे, विरळणे ३ वितळणे, गालन,
 श्रावण, द्रवत्व अवस्था (पद पदार्थांची, अतिमयोगाने) ४ (ल)
 द्रव्या, कोमलतेचा पावर 'बी अमृत पोष्टिता श्व न दधि
 बापा तिला।' -केंडा १०४ [म] • गुह्यत्वमायक—न (पदा)
 प्रगाढी श्रुताचे गुह्यत्वमापन करण्याचे द्रव (ई) हायड्रोमीटर
 द्रवज—न १ श्रावण, पातळ होणे, विरळणे, वितळणे रस, द्रव
 होणे, पावरणे गळणे झरणे (श्रावण हें कसेरी रूप आहे)
 द्रवणे—अकि १ विरळणे, वितळणे, रस होणे २ (ल) द्रवने
 हृदयाम पावर पुढे अतकरण सृष्ट होणे प्रचित-वि १ वित
 ळलेले विरळलेले, पातळ कलेले २ पावर फुटलेले गळलेले
 धिक्कलेले (श्रावित हें कर्मणी रूप) द्रवीकरण—न घट पदार्थ
 पातळ स्थितीन आणणे द्रवीमयवन—न वितळणे, द्रवस्थितीत
 येणे द्रवीभूत होणे—१ द्रव पावर पातळ होणे २ दद्या येणे,
 मन विरळणे 'अर्जुना तुसे चित्त। जन्ही जाहले द्रवीभूत।' -हा
 २ १८३

द्रविड, द्रविडी—द्राविड—बी पहा
 द्रव—न १ घन संपत्ति मालमत्ता, पैसा 'द्रव्यन एव
 वरा =द्रव्याने द्या तो मनुष्य वरा होतो २ वस्तुतीत मृग्युत
 घटत तत्त्व अर्थ विषय, पदार्थ, प्रकृति ३ सृष्टीचे मूलत्त्व
 ही तत्त्वे नऊ मनातान पुष्पी, आप, तेज बायु वायुप्रध, वाळ,
 दिग्मा मन व आत्मा पञ्चतत्त्वक वस्तु ४ औपध औपध
 वस्तु ५ (व्या) व्यास लिंग ध्वन, विभक्ति इ० श्रगतात

अमा शब्द याच्या उलट अण्वय ६ पटक अवयव, अर्धत
 पदार्थ, बाव विषय, मुद्रा उदा० औषधी-सुगंधी-होम-
 अण्व ७ (रमा) जगा व्यापणारा व पृथ्वीने आकर्षित
 जणास पदार्थ, वस्तु जडपदार्थ ८ (पदा) भौतिक जगतील
 वस्तु जगापासून बनल्या आहेत ते सुदम वग प्रवर्गे ९
 (यय) जो ईद्रिष्यगोचर अमून जीस काही आधार वयजन अमने
 रूढने जीगमून काही प्रतिग्व होतो ती वस्तु -अण्व १ १०
 (सामा) पदार्थ वस्तु [ग] द्रव्याचा दूर निघणे-पुढळ
 श्रीमत्त यमो, पती व्यक्ती पाणी मरणे द्रव्याच उठने उडी
 मागणे-पेठाच्या बटावर वईड, पाहणी काम कण्यास प्रयुत
 होणे द्रव्याचे घुडने उडविणे-उरणे-पेठा उडविणे, नासणे,
 उरगणे द्रव्यावर ताव देणे-पेमा मिळवून करणे, दावणे
 यामाउठ-० दृष्टि-नि द्रव्यापुढ पावे अवग्रह रूप द्रव्यापुढ
 पहा ० दृष्टि-नि द्रव्यावर लक्ष ठेवून, द्रव्य मिळेल तरच वान कर
 णारा, स्वार्या [द्रव्य+गि] • द्याचक-उ (व्या) नामाचा एक
 प्रकार पदार्थाचे दिवा वस्तूचे न व पदार्थाचक नाम उदा० दही,
 दूध तड० • व्याद-१ पच व्हाविपदीचे मन, छद्मि पचवून
 त्मक मानणे • द्याही-उ वरील तत्त्वाचे प्रतिपादन करणारा
 • द्यान-शाली-वि भीमर, धनवान् • हीन-वि गरीब, निधन,
 द्रव्यादृष्ट-दृष्टि-नली नदीराधी, भागवती अनुकूलता, द्रव्य
 योग असणारे वागले नशीब, भाग्य 'मोटी विद्या असली,
 मोठा पराक्रम असला तरी द्रव्यापुढ असल्यावाचून पैसा काही
 निल्यापाचा नाही' -वि पैसा मिळवणे मपत्तियोगाने (नशीब
 भाग्य) [द्रव्य+अदृष्ट = शीब] द्रव्यानुकूल्य-न सपदा
 सगुद्धि ११ रच्य; द्रव्यमाकर्ष्य द्र दपणा-स्त्री १ द्रव्याची
 इच्छा द्रव्यसाठी धडपड २ स्वतःच्या पैशावर, मालमत्तेवर प्रम
 द्रव्यदृष्ट-वि पहाण्यास शक्य योग्य, पहाण्यायोगे [स]
 द्रव्या—नि १ द्रवणारा 'ते दवी भव द्रवपातः इदय
 वस्तुनि।' -हा १८ ११०१ 'अधर्म द्रव्यासही पातक हातें
 भग करणास लागत यात बांध सक्षय' २ (ल) झाला जणणारा
 'इद्रिये सवै अचेतन आहेत तद्द्रव्य जीव' ३ साक्षात्कार झालेला
 'मनद्रव्य कवि' द्रव्य-न १ पाहण्याची शक्ति साधन २
 अत्युच्च दृष्टि द्वार पाहण्याचे सामर्थ्य [स]

द्राव—स्त्री द्रास पहा
 द्रावै-भे, द्रावा-मा—उ मिरा आणि मीठ घालून
 कलेले कालवण (भावाची पेन भाचीचे पाणी या प्रमाणे) गर
 मट, डपडवणी [श्राव]
 द्राव—उ पार द्रव पडा 'शिवनय न र्ग'। सोमकाल
 द्राव घरी।' -हा ११ २४८ [स] द्रावक-वि द्रवविणारे
 वितळविणारे विरळविणारे [म] द्रावण-न १ द्रवणाचा

व्य पर द्रवण पहा २ (विश्व) द्रावक विरघळविणारे द्रव्य म्हणजे वाहक ३ (रसा) द्रावक अथवा द्रवकारी रसा द्रावणात्पन्ना-को कोणताहि पदार्थ विद्रावित करण्यास लागणारी उष्णता घन पदार्थ द्रव स्थितीत येण्यास लागणारी उष्णता

द्राविड-३ १ मद्रासपासून कन्याकुमारीपर्यंतचा देश व त्यातील लोकसमाज २ द्राविडी भाषा (कानडी तल्लु तामिळ, मल्याळम् ३०) बोलणारांचा प्रदेश व बोलणारा समाज ३ एक द्रव द्रवण वगैरे त्यातील व्यक्ति पचद्राविड पहा -वि द्राविडी पहा [स]

०४ कडु-३ द्राविड लोकांची कासोग घालण्याची तऱ्हा डा- प्राणायाम-३ १ (उजव्या हाताने 'ममार्क' न काशी हात न चला हास्याच्या मागच्या व जुने हात न उठव प्राणायामासाठी नाक पुढी धरणे या विचित्र तऱ्हावरून ल) आद्यमागने साण्याची बागण्याचीत हा, वरुमार्गे लावणे वळण वेताळपथवि ॥ हा प्रथम मुळचा सत्कृत त्या भाषेतून याचा तसेना फारशी अपेक्षे नाला तीवून इमर्पात इतनीतून म टीत ॥ कवडा द्राविडी प्राणायाम हा ।

-नि २ जवळचा मार्गन घेता केलेला लांबलचक कष्टप्रसन्न व निष्कट प्रवास लांबचा रस्ता मार्गे द्राविडी वि विड द्रवण रसा द्राव विविर्गी म्हणुन द्राविडो छत्रुशाम्यदम्-ने पाहिले ते एकदम न मिळता त्यासाठी इरडून तिष्ठ व तिष्ठून इकड हलगत घालाव लागणे (एक) एक द्रविड ब्राह्मण पशुव्याची भेड घडून दक्षिण मिळवावी म्हणून भीमताचा बोध करीत सासवडाहून पुरंदरास व त्थून पुढा सासवडास अस हलगत घालून बासला द्याचे वगैरे त्याने पुढील कवितेत केले आहे- गदाच्च सास्वड सामि सास्वगाच्च पुगगदम् । गदसास्वडयोमैव्ये विडो छत्रुशाम्यदम् । त्यावरून)

द्रावित-वि विरघळविलेले द्रवित पहा [स]
द्राव-वि विरघळविण्यास पातळ करण्यास विरघळण्यास योग्य [स]

द्राव-वि खाद्य सप्याल ह्ण वाई हरमात्राचा, दृष्ट पहा [स ह्ण]

द्रा(द्रा)क्ष-की १ भुरग द्राक्षाची वेल व तिचे फळ; ही वेल लक्षण्यापासून तीन वर्गांनी लांबवट स येत हिंदुस्थानात हिंदी व ग्री पात्रा अगा दिव्या जागी आहेत वगैरे मनुष्या रितामिल आणी मुक्ता द्राक्षाची नाचे आहेत द्राप पित्त गामक लक्षद्विकार आहेत द्राक्षाच्या रस वा आण गाडी पर दस न लावण्याचा काळा रण करतात [म द्राप] ०४ कर्करा की द्राक्षापासून केलेली सतर (३) द्रव्यद्रोष द्राक्षा-नी द्राक्ष पत्रा [म] द्राक्षाक्ष-३ १ द्राक्षाचा कळरा वगैरे वगैरे पत्रा (३) (माहित्य) काव्य प्रथम ३० प्रश्न दाली द्राक्षचरा लक्षणा गुण स्वरूप कळो या द्रव्येकल्या अर्था

(द्राक्षातील रसाप्रमाणे त्यातील रस वाहेलून दिसणे) याच्या उक्त नारिकेलक द्राक्षास्त ३ १ द्राक्षाचा रस २ द्राक्षाची दास द्राक्षासव द्राक्षास्तल न द्राक्षामध्ये आटळणारे अम्ल (३) द्राक्षिक अंशिड य स प्रसिद्ध द्राक्षारिण-न द्राक्षा पासून तयार केलेले एक औषध द्राक्षास्तच-न द्राक्षापासून केलेले एक आसव मद्य द्राक्षी-की द्राक्षाची वेल द्राक्ष द्राक्षा पहा द्राक्षीविद्या तरी बुडा। दृष्टिच लाविज । -हा १८ ५९६

द्राक्ष आवड-(ल) जी गोष्ट प्रयत्नाने साध्य होत नाही ती वाई अशी मनाचा समजून करणे (इसापनीरतील बोल्लास उण्या मारुनहि उच माडवावरची द्राक्षे मिळाली नाहीत या गोष्टीवरून)

द्रुत-३ (लाठ) अर्धमात्राचा काठ लाठ देण्यामधील विमोतीचा विवक्षित अल्प काल -वि १ विरघळविलेले द्रवित पहा २ चलद स्वरित [स]

द्रुति-की १ सुगंध मकरंद सुवास जैसी पिरली हुती आदरे। बोभात निभा ।'-भा १३ ३०४ २ द्रवर्ष ३ जलदगति ४ पटन जाणे -घर [म] ०४ वत-वि सुगंधी सुवासिक आणि ते दालुकचे पुढे द्रुतिवत । तो रिस्तु त्यानी ।'-दिपु १ १४ ४७

द्रुम-३ साठ छद्म घनत्वपति निगमगमन कळ । फल प्र । -हा १८ २ [स]

द्रुष्ट-वि द्रष्ट पहा [स ह्ण]
द्रक्षणी-३ (यो) रात्रीच्या तिसऱ्या भागाचा अधिपति [स यो देखणे]

द्रेक्षमाण-३ (यो) रात्रीचा दस वास्तविक निभग [स यो देखणे]

द्रोण द्रोणा-३ १ पटन वगैरे पानांचे पातळ पदार्थ देव याचे बुवा येथून कलेले एक पात्र २ राहुड दगड लोखंड इथोलेल कलेले गुराचा पाणी पाजण्याचे पिवा वरी तरून जाण्याचे पत्र डोरी ३ (पाण्य ३०) माजण्याचे मय अर्था मय जोडी सालगवदार द्रोणमित मीदि पत्रा दिवडी ।'-मोयन ८ ३ ४ द्रोणाचार्य महाभारतातील बुद्धगुरु [स] हातापायांचे द्रोण होणे-हातपाय अस्त्राचे द्रोणहाक-३ १ निषाद २ काम बावडा ०४ द्राक्षा-स्त साधी मग्नी (द्रोणावर घमते म्हणून) ०४ वत-न द्रोणाचा सपयो १ पत्र द्रोणी-की हाणी पहा

द्राह-३ १ पैर सनुत २ गोडसाउपगा अपकार मय्या माकस ३ एकापाचे अमित्र कदापुणे त्याने दिलला अमित्र चाप तज्जवट [म] ०४ चिन्म-न आकृष्ट बाज्याने वर वरणे सपत्राची भागना टवो द्राहो-वि १ द्राह कणारा वीर २ अमित्रापासून प्रमत्त ३ गुनगी

द्रव-३ १ (मय) द्रव २ (ये) जुळे दम्य जारी २ दापणे बुद्ध बुद्धी, (४ घटन) अरण, छटा, कडू 'मा दाही

प्रजा त्याला मिळेल काही प्रजा आम्हाला मिळेल आणि मोठेच हद्द माझून राज्याचे वाटोळे होईल ' -तारामड १५ 'त्या शेत चालिले पक्षिया । मल्लें हद्द साधिलें ।' -यु (च्या) एव समाप्त, उभयापक्षी अन्वयाने जोडले जाणार दान शब्द उदा० शैलापागेठे [स हद्द=जोडी] •युद्ध-न दोषतोल स्वार्थ, युक्ती, लक्षाईचा प्रकार

द्वय-न जोडी, युगल, युग समसत्त दुसऱ्यापरीं येजनात उदा० पुस्तकद्वय, जोडीद्वय [स] •युरी-नि डुरी पहा [स] द्राड-नि हुष्ट, छटपाळ, उडवी, खोडकर [न] •चाळा-उ खोडी, अपकारक वेष्ट •मेल-नि (बायवी) रागाचा दार द्राव पदा •चाणा-णा-नि (निंदावी) कुत्सित, छटपाळ, द्राड •स्व्याड-नि द्राड [द्राड द्वि]

द्वादश-नि १ वारा २ वारावा [वि] •त्रिपुत्र-पुत्र वारदत्तार वारा पुत्र शिवा वारस यारी भावे-भोस्त क्षेत्रप, दत्त, इतिम, पुत्रोत्पन्न, अपविद्ध क, नीन, राशेड, शीत पौनर्भा स्वय दत्त, शीर इ० •स्व्यान-न जन्मउडलीतोल वारावे स्वान •स्व्यानीं असर्ग- (कुडनीत युक्त प्रह द्वादशस्वानीं अगणे मोठे अनर्थकारक असते त्यावरून) पराकाष्ठेने वैर असते द्वादशदादा-पुत्र (अकृपणित) दशाक्षपद्मतीप्रमाणे अक्ष मातृप्याची एक पदत द्वादशांश गुणाकार-वेरीज यगर-दशाक्षपद्मती प्रमाणे द्वादशमान पदतीप्रमाणे कायद्याचे गुणाकार वगैरे द्व दशा-की महिष्याच्या प्रत्येक पक्षातील वारावी निवि [स]

द्राप(पर)-उ छत्र, नेता द्रापार आणि काडि या वार युगापरी ८९४००० वर्षांचे तिसरे युग [स.]

द्रमुष द्वामुष्यायण-न द्वामुष्यायण पहा द्वासी(मा)श-उ सविग्रपणा -वि भोषम -किवि अनिधित द्वामुष्यायण अर्थ १ पहा.

द्धार-न १ वाट, मार्ग, दार अर्थ १ पहा २ शरीरातील उत्तरी मार्ग, द्वि विशेषत शुद्धाद्वि 'अप नद्धार' ३ (ल) जागा, स्थान, कारण, तोंड 'माझी सर्व विपत्ति त्याने दूर केली आता रड गायस मला द्वार राहिले नाही' ४ साधन, वाट, युक्ति, मार्ग [स] •निर्गण-चार दिशांनी मुले यावेस बाहेर जाऊन गावात परत येउन त्यावेळीं त्यांनी काढलेल्या मिरवणुकी गावचे लोक या मुलांना सामारे जाऊन त्यांना गावत वाजतगातत आपतात •देवता-कीर्तन १ मुख्य देवतांच्या दखानातील देवता २ (ल) ज्याच्यातर्फे राजा, उमराव शिवा मोठ लोक यांच्याकडे प्रवेश मिद्ध सजता असे दारावरील अधिकारी •पाल-उ द्वाररक्षक; देवदीवाला, पदार्थकी •पूजा-की १ द्वारदेवताची पूजा २ (ल) दारी इल्पाट पालणे अथवा जोडे निमिणे •शाफ-की दाराची एक पदवी •सक्तेच-उ १ दाराचा

अदरपणा २ (ल) शिरकष होण्यास कठिण, प्रवेद्याची अदरपण द्वारका-सो. श्रीकृष्णाची राजधानी; त्यामुळे वनलेले सीईशन [स] द्वाक्चे केणे-न (द्वारकेचा मल ल) श्रीकृष्ण 'द्वाक्चे केणे निमित्त । पदरीस आले वोजवत ।'

द्वागं-उभ १ पै, मार्गद्वि, कडून, मध्यस्थीने, पावून 'पय-पुत्र-मित्र-छी-द्वाग' [स द्वार] द्वागवती-की १ द्वारका क्षेत्र २ गोपीचदन द्वे द्वारकेत रावठे

द्वाही-की चामडपाचा पग, पातडपाचा कमरबद [पा दो आडू, दुआली] •यद्-वि कमपण बांधलेला सिपाई

द्वाहा-की रापय, हाकत दुराई दुराही पहा द्विचे पुढील प्रकार आहेत-दालूत=द्विही जाणवतचो धरी. स्वानृत=जागा बसण्यास धरी रापमाणे दश-प्रवास-कर्मकृत इ० •द्विरविण-विण जे-दवरी विष्टे, जाहीरनामा हावणे •दुराही-की १ राजाच्या अथवा सरकाच्या हुक्म वारून पळेली रदत लोकहील एकमेकाच्या बदपहार भापण वगैरे-वर्षां बरी प्रतिवध २ (स मा) द्राही 'तो द्राही दुराही करून गेला' [हि दुराई]

द्वि-वि दोन [स] •उण-वि दुपड, दोन्दा -उ (सगीत) स्वायी स्वापावून आटवा स्वर •घात-उ एका सळवेल्याच्या सळ्येण गुणून आलेल्या गुणारा, धगे •चाण-वि दोन पायाचा, द्विद •सिद्ध-वि १ दोन जिभाचा (साप) २ (ल) खोटे कोरणार, लुका, चहाडखोर •तत्त्वचाद-उ परस्पर विरोधी तत्त्वापावून अगतील सर्व गोष्टींचा खलासा करिता येतो असे प्रतिपादन करणारे मत द्विस्त-वि दुपट, दुदरी, जोड (मक्षर) उदा० क, कष द्वित्य-न द्विद्वि पुनरुच्चारण (अक्षर शिवा शब्द यांचे) द्विदल-ल-न पुढत दोन अर्थ होणारे धान्य उदा० दाल, कटण -वि दोन पाकळ्याचा-पानाचा-भागवा-कळपाचा इ० द्विधा-की अतमेद दुमत -किनि १ दोन जातीचे २ दोन मार्गांनी, रीतींनी ३ दोन लुकड्यात (विभागले), दुभाग 'मन द्विा होतें' द्विधा-नि दोनदा द्विचरिलेले •पद्-पाद-वि १ दोन पायाचा, द्विचरण (प्राणी, माणूस, पत्थी इ०) २ (अकृपणित) दोन सळ्यांचा •विदुर-वि दोन चापाचा दत्तक (मुलगा) •भास्मिक क्षार-उ जड धातूची बर्चनीयेरे पालाशरचनद्विदत विरचदन तयार होणारा क्षार •मथिल आमिन-उ हा फार जड वायुरूप आहे यास माडासारखा बस असतो म्हणून यास मत्तस्यगंधवाउ असेंहि म्हणतात (इ) दायमेवील अमार्देन •मुल-उ अग्नि -वि. दोन तोंडे वतलेल्या •सूर्य-नि दोन परमाणुपुल (इ) दायदो मिक •युक्तपद-वि (वीजणपीत) दोन सळ्याचा, दोन सळ्यांचे, दोन अथवाचें (सडुफ पर) •रद-उ हत्ती 'विदुदशोयान द्विद ।' -द्वा १८७ -रागमन-न माहेरून सासरी हुस-यादा

जाणें, दुसरी खेप [द्वि+आगमन । द्विपवृत्ति-ची दुसरी आरति द्विरक्त वि दोनदाबोललेले, म्हटलेले, पुनरुक्त द्विरचि-
की १ पुनरोच्चारण २ पुनरुक्ति ३ दुहेरी शब्द जसे गडगड घडघड, ददाति ० रेफ रेफळ-उ भयर -हा १३ २८६
द्विद्वंश, द्विद्वंशचारु-न (वधूवराच्या पात्राचा पाहतांना)
एराची रास दुसऱ्याच्या राशीपासून बारावी येते व तथून पुढे
भोजल्यास पदिल्याची दुसरी येते त्यावरवीं हा योग असतो सर्वध
राशीमंडलानें विमुक्त द्विवचन-न (व्या) दोन पदार्थ निंबा
व्यक्ती दाखविणारें वचन ० विध-वि दोन प्रकारचा 'सैसायि
द्विविध रसु । उपवर्गी प्रीतिनासु ।' -हा १११८ ० शफ-वि
दोन-दुभागेल्या खराचा. ० समप्रिभुज-उ (ल) दोन सारख्या
भुजाचा त्रिकोन समप्रिभुज त्रिकोन ० स्वभाउ-वि दोन प्रकृ
तींचा, स्वभावाचा (निपुन कन्या, दुभ, मोनचा राशीं नें विरापण)

द्विज, द्विज-मा-उ १ ब्राह्मण क्षत्रिय व वैश्य (यांची मुज
म्हणजे दुसरा जन्म होतो, त्यावरून) २ कोणताहि अडज प्राणी
(पक्षी साप मासा इ० यांचा अडे फुल्ल्यावर होणारा दुसरा
जन्म होतो यावरून) ३ दत्त (दोगदा देतात म्हणून) -वि.
दोनदा जन्मलेला [स] ० कुल-न १ पदिकूल, पकिजाति २
ब्राह्मणकुल-जाति द्विजराज-उ १ बद्र २ ब्राह्मणश्रेष्ठ

द्विनाय-वि दुसरा [स] ० कैद-न (पक्षी) प्रधाच्या
कैतील सूर्यास अत्यंत दूरच्या विद्रपासुने अंतर ० संस्थ-उ
(पुराणा) दुसरा विवाह पुनर्विवाह ० संस्थन-न १ वद
पञ्चातील मध्यमसवन २ प्रथमसवनावरचा, निश्चित बढविलेला
स्वर द्वितीया-की १ दो-ही पक्षांतल दुसरा दिवस-विधि २
(व्या) दुसरी विभक्ति या विभक्तीच मराठीतील प्रत्यय-एक
वचन स, ला, ते, अनस्यदन स, ला, ना, ते [स] ० तत्तुटप-
उ (व्या) चचे द्वितीयाचा लेख गता दोसमाम उदा० विप्रताडन
द्विप-न १ वर सर्व वाडूनी पाणी असलेली कोणतीहि
जमिन २ पृथ्वीच्या सात मोठ्या भाग नादि म्हणतात त्या पैकी
जुनु द्वीपांच दहा भाग वळले आहेत सप्तद्वीप पदा [स द्वि+
अप्] ० कद-उ तीन बजूनी पाणी असलेली जमीन

द्वेय-विद्विप पदा
द्वेय-उ १ मत्सर, देहा आक्रम २ वैर दाया अश्रीति
राग (कि० वरणे) [स] ० उगविभे-वैर वरणे सुख उगविणे
पेजे ० रागविभे-मत्सर, वैर वरणे इत्या द्वेय वागवीत मनी ।
परी चौदहाय पैस वीरनी । द्वेयक द्वेय-वि द्वेय करणारा
शत्रुत्व बाळगणारा गुनवी द्वेय-भे-उ १ नै बाळगणे, दावा
पक्षी २ न आरवणे द्वेय-विद्वि-मारा-मारा-वैर, आक्रम
वेराची घुमती भवना द्वेयित-वि ज्याचा द्वेय कला जाह ससा
द्वेय-वि पैरी, मत्सरी, लपटरी, प्रसरायक (मनुष्य, खाद्य पदार्थ,

औषध इ०) द्वेय-वि द्वेय करणाऱ्या स्वभाव ज्याचा आहे
असा द्वेय-वि द्वेय, देवा, तिरस्कार करणाऱ्याजोगा

द्वैत-न १ भिन्नता (मत, भावना, सकल इ०ची) २ नावड,
विलयणा, भेदभाव ३ भेदवाद-म्हणजे ब्रह्म आणि जग, जीव आणि
शिव, आत्मा व परमात्मा हीं निघलीं, भिन्नभिन्न आहेत असे मत,
जीवात्मा व परमात्मा हे भिन्न मानणें ' किंवा प्रवर्तला त्या द्वैता अद्वैत-
वाद साराया । ' -मोमीभूम १ ५० याच्या उलट अद्वैतवाद [स]
० भाउ-उ १ मनाचा दुटप्पीपणा, मत, अभिप्राय यांचे भिन्नत्व,
भेदात, प्रोटीत द्वैधीभाव, स्थितीचा, जीवाचा तुजाभाव, भेद,
भिन्नता ' द्वैतभावास घातले पाणी । अंत दुधात मिळे धारवणी ।
न दिसे परतून सर्वथा । ' २ द्वैत अर्थ ३ पदा ० भावना-की १
नावड, भिन्नभाव, तिरस्कार २ द्वैतभाव अर्थ १ पदा ० मत-न
द्वैत अर्थ ३ पदा ० वाद-उ द्वैतमत मानणें ० वादी-वि द्वैत
भाव मानणारा द्वैती संप्रदाय-उ माध्यमत ' परब्रह्म व जीव
कार्य अर्था एक व कार्ही अर्था भिन्न मानणें परस्पर विरुद्ध अतून
असवड होय म्हणून दोन्हीही सदैव भिन्नच मानिले पाहिजेत सपूर्ण
अथवा अस्त हि त्यांचें ऐक्य होणें शक्य नाही असे रामानुजा
चार्यावर निघालेल्या तिसऱ्या सप्रदायाचें मत आहे त्यामुळे
स्वारा द्वैती सप्रदाय असे म्हणतात ' -गीर ११

द्वैध-द्वैविध-न द्वैत अर्थ १ पदा, विरुद्धता, मतभेद,
भिन्नता, भेद [स द्विधा]

द्वैध-न दोषा रण्याचें युद्ध-मोक्कण [स द्वि+स्य]
द्वैधय-न द्विभक्ति करणें, द्विदक्षि दोनदाबोलले, म्हटले
गेल्याचा गुण अथवा स्थिति [स द्वि+उक्ति]

द्वयर्थ-द्वयर्थ-वि १ दोन अर्थ असणारा; दोन सद्देने
न्यायवा कला जाणारा दुयर्थी, दुदर्थी २ दुहेरी उपयोगाचा
निंबा पद्विनामाचा, दोन भिन्न गोष्टी साधणारा [स द्वि+अर्थ]

द्वयर्थ-उ (संगीत) स्वार्थी व आपासून नौवा स्वर [स
द्वि+अर्थ]

द्वयामुप्रायण-उ १ भुज कालानंतर दत्तक गळेल्या मुलगा
२ जात पुत्र; दोन बाराचा मुलगा ३ यावरून मोषम, रुद्रियध,
दुय्यी भाषण सप्तमित निंबा अमिन्ति माण्ड, श्रुत्य-वित्रिवि
मिन्सर्पो मसहितपो [स द्वि+अमुष्य+भयन]

द्वयद्वि-वि १ राज दानदा आणारा निंबा मध्ये दोन
दिवस जाऊन तिसऱ्या दिवशी दणारा (लाव) उयर पदा २
नान विषयच्या सवारी [स द्वि+द्वि]

ध

ध—धर्मातील एकोनविणें धंजन अस्तविदात—धात्री
पद्मिनी अवस्था असोवाच्या गिरनार शिलालयात, दुसरी कुंभेश्वर
लेखात (६ म ६९१) तिसरी लज्जिनी देशील लेखात (६ स
११ वे पटक) व चंद्रवती उरिया लक्षात (६ स १२०८)
काटलते

ध—(सांकेतिक) धणें ध या मा धणें—(सांकेतिक)
(अनेक) धावेत दिने राधोवादास याच्या दुसऱ्यातील धावेत या
धावात ध' या मा' कन मारावे आता पाक केला होता अशी
समजूत आहे त्यावरून) मूत्राच्या लेखात मरीन व स्वतः सपायदे
धीर असा मंदस्वाचा मजदूर ल्याहीने पुसडिणे.

धरु, धग—नीपु ? (वित्तवाची) आव, दोन, हाड, ताप
'मी धक येणार आहे' २ पैटम्ला रिस्व अगि, जाळ, ज्वाला
३ (गर्, प्रीती, भावना इ०कांची) गुरमी, जटालपना, दीपला
४ (गो) सताप जळकट, ५ (हु) भंगतील कारीक ताप,
कच्ची [स दहने द्वितीयपक्षा आहापी रूप 'दग्ध' हे शब्द
दान 'जाळ' या अर्थाने येते—मसाप १ २ २२; व. धक्, यु
धक्=सहान, का दग]

धकटा—फि [म] धाकटा, धाकटा पदा [धाकटा अय]

धक(ग)टी—ली (हु) कारीक ताप कच्ची [धक]

धकटी—टो—लीन (को) दोघोटी, आगनी [धक]

धकणें—भकि १ निवृद्ध, निभाव होणें, निभावून जाणें
'महाराजाचा कारभार प्रजेच्या दुर्दैवाने धकटा गेला'—विक्षित
२ १९ २ (सा व) (अत्र, जेवण) घसाखाली उतरणें, पोटात
जाणें, येणें तिग विंगळ आवर त धकें।'—विक ७९ ३ (व)
(आगगाडी, वाहन इ०) चालू होणें, धडधावकून हालणें 'गांधी
वाताय धकली' ४ टळलें, कोटले जाणें 'जितक हर्षभजनाला
सुखाल। तितक यमाजीकडे धकाल।'—अपला ६२ [स दह=
दुष्ट, दोषायेव, सि धिक्कुन्नेटोणें]

धक्धक्—न १ धडकी, धागधुग, भीषि २ काळजाच्या
ठोक्याचा आवाज धडधड 'सगळें नाव पढाव माझ्या उरात
धक्धक् होते' [ध्व धक डि, हि धक्धक्]

धक्धक्—धक्धक्—किवि धागधुग माटमुट (जीव) व खाली
होणें—उत्तरा (साकतिक) हरीने जोर ने खाली व गृहून माहुताने
जोडावशाचा शब्द [ध्व धक् दि]

धक्धक्णें—अकि उर खालीवर होणें, उडणें, धडधड
करों [धक्धक्]

धक्धक् धक्धक्—धु मगानी एक पोन्जात, व
हीतील व्यक्ति ही जात सालापूर खानदश व उररमहाराष्ट्र ती-
कसपाने यत्त आढळते—अश्व ४७

धका, धका—धु १ एकदम, आवहितक लागणारा दिसका,
ढाका, गवता, दिसका, आंचका (वि० लागणें, रावणें) २ (एका
पदायांचा दुगण्यावर झालेला, घेतला) प्रहार आपट; ताखा
३ (ख) (एखादा व्यवहार, पदार्थ इ०कड झालेली, आलेली)
अनिष्टपणात दुष्टता नी दराधी, दानि '३६४ पावत बागला न
पडल्यामुळे पिडात धका मसला' ४ (वाणी, वारा इ०काचा नेट
सांभाळण्यासाठी गळत इ० विनाय्यास रागण्याच्या सोयीसाठी)
नदी, सध्द इ०काच्या विनाय्यावर बांधलेली तित, बांधा वडा
५ प्रकाशाने विताव्यासाठी, ओडी इ०काची उत्तम टेंवण्याच्या
सोयीनी (डोंगर इ०कातील) रस्त्याच्या बाजूने केली आटपा
सारखी ओपडधोपड रचना ६ आगवाट आगगाडी इ०कातून
माल उतरून घेण्याचे ठिकाण 'रेवण्या धकावर आमचा माल
पडून आठ' ७ उच रस्त्याच्या, कडोटाच्या कडला बांधलेली कट
इयाची भित, बावडी ८ (एखादा पदार्थ) विमुग्गधुन बरण्याचे,
बीज भरण्याचे दग (यस स्पर्श केला असता धका घसले म्हणून
हे नाव) ९ पोका भय, खडट [स धाक्=आपार, धीर, खांब,
सि धक्, रिगो, हि धका, यु धका, धा] १० धक्—ली ?
इजा, मोडताक, कूटपूट होण्याची भीषि ३ चिकीरीये, दगरीवे,
ओढासणीये काम, खटाणेव, खनदव, उपद्रवाव [धका डि]
१० धका—ली (परतणत होणारी) धकाडुवी, रेगोरी, होव
होवी, होटधणी 'हे धकाधणीची कामे। तिण कुडीची वने।'—
दा १९ ७ १९ 'राजकारणाच्या धकाधणीत नेमस्तवस्तव्या
धुटायाचा कासोटात्यानी सोडला तरी हाकत नाही'—सुदे १९
[धका डि] १० धकाचा मामला—उ दगदीना, अन
गडीचा, होवाक्षोबीचा, खटाणेपाचा व्यवहार, काम 'धकाधणीचा
मामला। केसा चड अशकता।'—दा १९ १० २० २० कुका-
कुडी, धकाडुवी—ली (वो) धके आणि कुक्या याचा मार (वि०
दुधें, काणें, मारणें) [धका+कुका] धक्चपट—अव १ टोले
आणि दासे, धकाडुवी, मारहाण 'व्याप आटोप कटि। धक्
चपट सोसिती।'—दा १५ ३७ २ कुकसान, तोडा घन ३
बोलाचाली, अपमान, निदा 'धक्चर सोमान।'—दा १५ ६
२२ [धका+चपेण]

धकाधक्—ली ऊर, छाती जोराने धडधडणें [ध्व,
धक् डि]
धकाधक्—धका—किवि उर जोराने धडधडत असता
[ध्व धक् डि]
धकाधक्—अकि १ (अक्षर व ल) धका, अजका,
दिसका वसणें २ (ल) (सामा) नासणें विधरणें, खराव होणें,
नुकसानांत आतवपात येणें, मसणें रालायेणें 'रोचणार—अव
हार—वडीम—काचरी—अधिवार—धकावला' २ (पोहणारा, होवी

इ० प्रवाहाच्या सगण्यात सापडून) वाहवगे, वाहवले जाणे ३
कचगे, कचरगे खचणे, गळणे. [घका]

घकावणे—जकि १ पुढे रेटगे, लेटगे, हकलगे 'घोटेपुढे
घकावूनी नना—सद्बनेमान पुण्यात आले राउत ।'—ऐतो २५२
२ हिंसका, आचका, हक्का देणे, हिंसडो [यका]

घको—की (को) घका, हिंसका, हिंसडा, हक्का 'येथून
घम्या मारून बाहेर बाहून दिल्या तर मत्ताग पुगता'—विनि
८.११ २०६ [घका]

घको—उ (ऊ) वगण्याच्या उपयोगाचा भिंतीचा पुढे
आलेला भाग, घका

घक—न भोतीमुळ इध्याला घसणारा घका, वडकी, घस्स
—विनि ३४कीने, उरात घस्स होऊन [ध्व]

घक—वि १ घिराचा, निथ्याचा, थिकट, सकटास न डग
मणारा, घानग, घडधाकन, काक (मनुष्य जनावर), घड, मज
पूण हिंसाज दमदार (दागिना, घड ६०) २ लखलखीत, लख, ल
तेजाळ तेजस्वी (हिरा रत्न, गोमेथे वारूकाम ६०) ३ लखन,
वचकवीत, उजळ आणि चांगला (रडया ६० नाणे) [ध्व]

घक—किवि लपट (उजाडणे, उजेड पडणे) [ध्व]

घकळड—वि दाडगा, गेलगड, धिन्नाड

घकशा—पु १ हिंसका, हिंसडा, आचका २ (एका पदा
पाने हुमत्यावर वेलेला) आघात, तडाळा, प्रहार ३ भयंकर दुःख
इकानी इध्याला भरणारी धड १, क घडाडणे 'मातेला घका
घसला । लागेती नित्यधुराग ।'—विक१८ ४ सट्ट, घोका, भय
'आधीं गाजवावे तडाखे । तिर मग भूमडळ घाके । ऐने न होतां
पळे । राग्याग होती ।'—राजे सभाजीचरित्र ९ ५ रस्त्याच्या बडे
लोटाच्या बाजूने वाघेथेनी कटड्याची भित, वावरी 'धड्याच्या
भिंती सुट्या दगडाच्या बांधतात'—मॅट ४४ इतर अर्था घका
पडा [घका ध्व] ० पुककी—नी. घकावुवी पडा. [घमा+पुका]

घकशी—की घकी पडा

घग—नी १ (विन्तवाची) उण्यात, शोक आच २ शेरोटी,
आगटी ३ (गा) सताप मोध, जडकाटाट इतर अर्था घक पडा
[सा दगध-धग-घा-भाद १८३४] ० घाक—नी (गो) दाय
रोग [धग+घाक]

घगये—अकि १ (गो) जडपळणे सगवगे २ शूद्रा क्षीण
होत जाणे, गुणीम सगणे, (मनाम) घडा घगजे [घग(गो) =
सताप जडकाटाट]

घग १—हे—नीन १ आगटी २ (गा) बडवी, बारीक
तप [घग]

घगड—पु १ जर, भडवा, याद, उपगति 'जड प्रपच
घगड्या ।'—दावि ७० 'म्हणे प्रदीप बरत्ये न माटी बरत्ये

त्या मेल्या घगडाला मान घेऊन बसत्ये'—सागोत्र २३ २
(अशिष्ट, निंदार्थी) नवरा, पति 'पोरी, आज मुके दत्ताना तोंड
असे वाकडे करतंग पग उया नवरा (आचोया इथे थोड्यासा
प्रस्य मायेत दगड असे घोलत) मुके घेऊ लागला म्हणजे कमें
करशील'—बहळेरी तरुणी ६ ३ (एसायाचे) निंदारत्न, परा
भव करणारा, उरावर घमणारा, पुढे पडणारा, दोष्मावरचा मनुष्य
इ० 'हा पमिताचा घगड आहे' 'महूर हा पड रोगाचा घगड
आहे' [स धव हि घगडा] म्ह० जेथे दगड तेथे घगड
घगडी—की. रतेली, राड, जारिणी, नायक्याला हाशब्द
रूढ आहे 'कुगडी पू, उषडी हो । न होसी उषडी तरी मग घगडी
तू ।'—व५९० 'घगडीचा वडकीचा लवडी रा ।'—दा १७ ६ ३०
[घगड, तुल० गुज]

घंगड—पुणव कापीलपणाचे, मात्स्यपणाचे, चाळे, हंग,
वेठा, दगडगा [हंग]

घगध—न घकधक पडा
घगधग—की १ अमीचा भडका, होव मडमडे पेटणे १
(ल) भिरवी इ० तिसट पक्षी ने शरीरावधवाची होणारी भाग,
भडका ३ (ज्वर इ० कानी होणारी अगावी) लाही, तल्लो,
लखलख, कणकणगट [पग द्वि]

घगधग—उडा (ताकलिक) हत्तीचा जोराने हाकलवता सोजा
वयाचा दावड घकधक—धरा अर्थ २ पडा

घगधगणे—अकि १ (काजीज) घडघडणे, जेराने उड्डे
लागणे २ (विस्तार, आगटी इ०) मडमड पेटणे, रसरणे, प्रव
लित होणे ३ वकाडणे 'एरिका जेका परिपाहूती । यक्षप्राय घग
धगि ।'—एमा ३० १६० ४ (ताप इ० कानी अंग) कणकणणे,
तल्लोने चुक हाणे, अतिशय कडन होणे [घगधग]

घगधगीन—वि १ प्रवलि, प्ररीत, रपून, भडगून
पेटलेला (विस्तार इ०) 'घगधगीन निगान्यावर पाणी टाकले
म्हणजे त्याचा सवेस्वी थोडसा होतो'—आ १६१ २ (ताप
इ० कानी) कणकणगणे, अतिशय कटत झालेले (अंग) ३ (ताप,
ताप इ० कांच्या यांगाने) तेजस्वी; प्रभावशाली तेज पुन, कड
बडीत 'घगधगीन पुण्यासनी । माहापुरव ।'—दा १९ ४ ९ ४
जडकाटणारा चरकणारा 'प्राणागी मुल्ला तुंगवने । वग परत
निगारत । घगधगीन मनामानी ।'—द ५ १२९ [घगधगणे]

घंगघात, घंगघोत्रकरी—हंगपुस ६० पडा.

घगमडे—वि (गो) धिचिराऊन, घोमट (पाणी इ०)
[घगमोडी]

घगळचे—अकि (गो) दगड, दगडने पडा. [दगडने]

धगागणें—भक्ति (अभि २०) प्रदीप्त होणें; प्रखरतें जळणें; धगधगणे. 'पुढें धूळ त्यागी धगागीत आणी।'—राक १. १०. 'वंद धगागी ताणें। मंगा जरी बोळिजे ताणें।'—बातिहा-पुराण ४.१८. [धगधगणे]

धगाटा—उ. १ (विस्तारची) अक्षि प्रखर पग. २ मड-मडाट; मडाक; मडका; प्रखर अभि. [धग]

धगावणें—भक्ति (विस्तारच्या) धगांने होरपळणें; (अमीने) पेटणें; घेतणें; शिल्लणें. [धग]

धगी—स्त्री. (विस्तारची) धग; शब्द; उष्णता; आंच 'तया धगी सेंप पछिपे। बोकाभि तो।'—झा १७ २१४. [धग]

धगुणें—भक्ति (गो.) खंगणें; झुल होणें. [धग(गो.)=कडणी]

धगे—न. अकटी; गवन, पाचोळा इ० पेटवून केलेली शेंकोटी, धगटे. [धग]

धगेधगे—उद्गा धवधव पहा.

धगोट—वि उदास व अतम्य वर्तन करणारा; धगोट पता धज—स्त्री. १ शूल; ऐट, बांगरी हय; लहय. हातोटी. २

(विशेषतः अंगाच्या बांध्याचा, रूपाचा) देखरेपणा; रेवडीवण्या, लावण्या, रूप ३ घोड्याचा उचपणा, घोड्याच्या मानेचा ऐटदार बांक ४ पाहस [सं प्रज्ज=गतौ. हि धज=शूल, स्वल्प, गु धज=शुद्ध देखणा] ० धेणें—(एखाद्या कार्यांत) खादा, नेट, धीर देणे, (एखादे कार्य करण्यास) पुढें सरलावणे. ० धाणें—(गर्हातून) धुमणें, वाट काढणें, मार्ग काढून पुढें देणे. ० दाह—वि. १ अन्य; श्रेष्ठ (मनुष्य इ०); पाटनार; उमदा व टसरशीत (दागिना, दिव्य इ०) याच्या उ ट किरकोळ; धुष्ट इ० २ (ल.) उदास सहळ हाताचा; दनदुर; हल्लादेखी [धजनाह, दाह प्रत्यय]

धज-जा—नकी (प्र) ध्वज, ध्वजा, निदाण, पनाका, झेंडा [सं धज-जा अथ, गु धजा]

धजणें, धजावणें—भक्ति. १ (गर्हीत) जोराने धुमणें; वाट काढणें सरलावणें २ (एखाद्या कार्याचा) चिकाटीने निष्ठा पुरविणें, (एखाद्या कार्यांत) मन घालणें, लावणें ३ एखादे कार्य करण्यास धाडसाने पुढें येणें, सरलावणें. 'बघ येतांव पुढें पाळून टावण्यास कोणी धजना.' ४ (पीक, रोप इ०) हरवणें, टवटवणें, जीवदार होणें [सं प्रज्ज=जाणें]

धजरा—उ नखरा; दिमाख, ऐट; सौक. 'रावी बाच्छाई धजरे। पुढें मार्ग शिपाई हुजरे।'—प्रज्ञा ११२. [धज=ऐट, डोल]

धजा—स्त्री निशाण, झेंडा; ध्वजा. [सं. धजा अथ]

धजाय—उ १ (पीक इ० बानी) जोराने हरवणें, टवटवणें; पोकावणें, जीव धरणें. 'पाळस नसल्यामुळे शेवट धजवनाही.' २ नखरा; जिबोरपणा; छानछोशी, नशापटा. [धज]

धजावणे—भक्ति. १ (एखादे धाड्याचें कार्य करण्यास) पुढें येणें, सामर्थ्य; पुढाडार येणें 'नी (गोंड) करण्यास कोणीहि पुढें धजावण नाही.'—टिप्पे ४.२१. २ धजणें इतर अर्था पदा. [धजणें]

धजी—स्त्री. (लंगोट तयार करण्याचा) काराडाचा तिकोनी तुकडा; काराडाची धजी. 'धनाली अगर लंगोटाची धजी बनेल तिच्या सरीराचा भाग शाकुं सकल असी आहें बीं नाही तें पदाणें.'—बघोदे—पहिल्यान लोक व त्यांच्या कुटुंब्याचे नियम ११. [हि. धज्जो=कापडाचा, कागदाचा तुकडा]

धट—उ. १ तपजूची दांडी; शेंक्रेला मोठा तपजू, कांडा. 'येथे हे अनुमार्गचि धटे। ताचे जगा।'—झा १.५१ 'घट शेंकूनि रचनादक। पारध्याम ये पातला।'—अभि २१ ५६. 'मेकोले साह-बानी... कटका मुशामी एक भडा मोठा धट लावून एके पारध्यात आरधी, कारमी व मस्तूत मेष यांचे गेले ... पाटून...'—नि १४१. २ गाडीत, रटान्यात कारदान भरताना गाडीचा मार्गे लोल जाऊं नये म्हणून मागील बजुत जमीनीचावून साठीच्या वावळंडात टेंवून पुरव्या शिपायाप्रमाणें तने हरावयाचे दुवेहरयाचे तळूड, टंक. ३ (मुक्या खात्यातील) नोजणीपत्रकहील सगळील, त्याचें पत्रक ४ नियत.—मनरी.—ईको. [मं. व. धट] ० येणें—घेऊन घसणें—धाणें घळून घसणें, सत्त तगादा लावणें. ० लागाणें—चालणें—(एखादी क्रिया, गोष्ट) अवघाहून बावू असणें, केली जाणें. ० लासणें—(जाणें, पिणें, बोलणें, चालणें, लिहिणें, वाचणें इ० सारखी क्रिया) घेणुमार व अवघाहून करीत राहणें (पुष्कटशा सगळ्याचें वजन करणें असण्यास मोठा धट शेंकून भारभर व्याविक हत्त्याने वजन करितात त्याचालून हा अर्थ). **धडास लावणें**—ग्नस्या खाजणी, वैयक्तिक शुद्ध गोष्टीची सद्गानिशा करण्याक रिता, पदवी घालण्याकरितां ती जाहीरपणें लोकपुढें मांडणें.

धट—वि घोट, दाडगा, घटिंगण, घट पहा. 'धटु सोंबोनि हरी सेत। देवहत तो डाव।'—झा १ १२२. 'दोणगा सैध धट उडत।'—दा २ ३ ३२ 'धडासी आपणावा घट।'—दा १९ ९. ३०. [म धूट] **म्ह०** (व) धट खाई मियाई गरीव खई गवाड्या.

घट—क्रि. अगरही नोट, सळ; तडक, घेट (जागारा रस्ता, मनुष्य)

घटडाधीगड्या—वि. जाडाभरडा, मजवून, घटमूट (कपडा, दाखी इ०) [घट]

घटा(टिंग)ण, घटिंग, घटकुला—वि. उर्मट व आड-दाह, दाडगंधर (मनुष्य) [हि]

घटाळा—वि. अडमण, घटकशा, धससुखेपणाने वाह-णारा, काम करणारा [घट]

घटिंगण—उ पुष्प. 'खेलता नेटें दशावतारी। तेथे वेळी छुर नाही। नेन मोंडिती कळाडुसरी। परंतु अवघे घटिंगण।'—

—दा ६८११ -वि उमेड व दाडगा (मनुष्य) [तुल० गुज पत्रिग-सोनी]

घटी, घट्टी—ली १ स्त्रियायें नेतरयांचे एक प्रकारचे देवमी वस्त्र 'आपदपरिहृत नतरी घटी।' —दावि १०१ 'पाटाक म्यनवर तडप अगि घट्या भेद करावित्ताच।' —साह ३ ४१ २ नवघट्यांचे वस्त्र 'बासे गितारराची घटी।' —भूगाडी गण पवीरी ३ धोतर इ० काचा जाड काठ, निनात ४ विधी [स घटी, व घडि=गोतर]

घट्टा—वि १ पीड साहवी, वेडर २ उमेड दाडगा, आड दाड, घमिंग ३ मोड, मरळ, तडक, येड जगाता (रस्ता) [म घुग] घट्टाई—ली उद्गमपणा घट्टागा, उमेडपणाची घट्टाई 'जो कवळ धाईने भुताशी सामना करीत त्याची फजिती होय वा सक्षर आह' —वि ११८ [घ]

घट्टाक(दा)ट्टा—वि १ निरोगी, निशेप प्रहलीचा, शाबूद अवयव वा 'डोमिंगो हा व्हातारा होता तरी धाका होय' —वाड ११ २ मरतूर भगसाडीवा, जाडाडुडा, सदाक साजतारा [घड]

घट्टी—ली घटी पडा 'सुतोमित नेवुनि पड घटी।' —राजवाडे, धममाला—रुदनीनारायण कल्याण नाटक

घड—१ शिराकडे शरीर, कण धमि हाणैनि घड हुडे। वा पमिडाये। —शिरु ८४१ 'देवा। जयदयांचे साप हले परि नसेचि घड घड ते।' —भोडी ५१० २ गडपाव स्यालचा सरीतावा भग [दि घड] घडाव दाडम—घालणें—उतरणें—गिळणें—(पैता, सावइ०) गिळकृत करणें घडा घाली लोटो इ० (व) घड दवळत रिता येणत मुडा किन—वि घडें व डाई घाली युक्त 'घडमुडांछित धरणी। आंवाणीं करीत।' —एस्त ८५० [घडन सु=डोवें+स अक्षित=दुस्त]

घड—न निरोगीणा प्रहलीने स्वारच, आराम घड—ली १ (पदार्थ इ० काही डावी उतरी इ० शब्दांनीं निरुपधासारकी) वज्र तोंड २ (अति इ० उच्चपण्याची) कड काठ मिनरी

घड—वि १ चागला शाबूत अवयव अखड दोषरहित मोडमोड, पुटपुट न घालेण कमास उपधामी अस का दिखीं स्तरीं नाये। घड भाऊड न पाहे। —दा १६ १४२ 'अन्योन्य व्यगुलही राहो व्ही न घड वलेपर ते।' —माद्रोण ३ ३२ 'म्हणे एकही घड नाही त्यात। द्योणें व्हूत दीसतो। —३३ ११३ २ धीमत, गवर, धनतापन ३ मुड बुडीचा बाहणा घडचि पिस करावें। पिसचि उमजववें। —दा १८ १५ [स हड, धा हड] (वस्त्र) गडाईने—विभि सुखितपणें,

तिर निशीं, अनुसरपणानें, सहीमलामत, इमा सुस्तान न होता घडावा गोडावा—वि १ अगदीं तामान्य प्रतीचा भिन्न, निषेधोशी, दाकाक सारतो २ सदिध माघम अनिहित घडात ना भाऊडांत—चांगला कोनीतो—दि नाही व त्याज्य कोनीतो—दि नाही असा (यावन) एसादी गोत्र, काम, कवा, गिगा इ० पूर्णवें केत्यासव निचा उपयोग, अनेक अर्थवत् फलेल्या गोरींचा उपयोग हात नाही असा अर्थ इ० १ एक ना घड भारभर विद्या=नमायला एसादे घडच वख लागतें, विद्याच्या भाव्याचा नेसायला उपयोग हात नाही २ घडच काग्यावर=कुपगावर पाद नये=चांगरपाची खराबी नाश करू नये 'सुलाय दिखत पळून तुडविलात, घड नेऊन कुपगावर पातले' —वामना १२ सामाशर—गात—गानि—ली भाशा वाग्यागायें घें लक्षण, टीक चिन्ह, निभरणवाचोमी, आसा जनक स्थिति, दत्ता (अन्न रूपत प्रयोग) 'हा घोर पण्ड पदन भाई लागला, याची बाही घडगत दिसत नाही' 'घा रोव्याची घडगत दिसत नाही' 'आप ही घडगत लागव्याची नाही' —वि ४ २३१ [घड+गति] ० घा+ड—ड नि १ गोष्टीक, पुटपुट, गिरकाड इ० न घाले, शाबूद अवयव (भाडे, वज्र इ०) १ निशेप निरांगी प्रहलीचा, धाका (मनुष्य) [घड] ० घाव—घावट—वि १ घड शाबूत सुखित असलेला भ्रम भ्रम, स्वनदार टसमीत (दागिना, वस्त्र, भाडे, कपडा इ०) १ (ल) धाका, सदाक व निशेप प्रहलीचा [घड] ० वर—भले—न (विवाहित मुली व्यवहार धरा इ० काचे) स्थिरावर होणें, सुखित असले सुखितपणें 'चांगले [घड+वरे भले=चांगले] भले—न १ घडवें पडा २ मीक चिन्ह आशानक स्थिति, घडगत 'त्या रोगाचे घडभले दिसत नाही' 'घा+ड—वि सदाक अथवा वाकडा अखड रिवा मोडलेला वरोवर विद्या चूक स्पष्टपण [घड+वाकडा] ० सादना उ सक्षपणें त्रिणाता विन अखड मैत्री वाळगागा सोरनी 'तेहि आगचे घड सोरती आहेत' —पेद ३ १८ घडाधांगडा वि जाडाभाडा व शिराक दणग (कपड, वज्र इ०) [घड+धोंगडा=जावेभरडे वज्र, कपडा]

घड रिभि स्पष्टणें दोखगेक निश्चितपणें (मागणें योळणें), स्पष्ट एक जाहल असें (वाचणें इ०) सोखणानें सवोगीनें, निर्भीडपणें (वयणें वाचणें) पुत्तेपणीं जे पडिज तमे पूर्ण पणें (सामान्य अक्षरणापात योजितान) 'गोपहि पडले शवमे, कोणाच्या मनि न घोर घड देण वने।' —मोडपण १६ २४ 'हा मला घड सांग नाही म्हणो विचारून घ्या' 'हा घड लिहीत नाही आणि घड पडतहि नाही' 'हा पुरुष घड मुख नव्हे घड बाहण नव्हे' 'इकडे ना तिकडे—किनि (वर) मय्येच

ले० १८७१, मित्र पौडपात्राणे, प्रिण्टरमाणे, पुणेचो बोज
त्याच बाजुप नगरेल्या दिरीत

घडक-का—श्री १ (अनरत वल) ताराया, आपत,
धरा, पडक, टकर (किं म रणे, घणे, लगणे, वणणे) 'घडक
मरिली न रा।' —भर ११० २ (ल) घडकी, भीति इ०
कानी काडवला वसगरा धरा. (किं मणे) ३ (व्यापार इ०
कल येगरी) घुड, दोडर, पय, मुगमान (किं वणणे)

घडक—किं. (ह्) धन्यमुखादि क्रियाविशेषण अनेक प्रसंगी
अतिरिक्तये योजित. त्यामुळे याचा निमित्त असा एकच अर्थ
देता येत नाही. संदर्भबन्धन स्पष्ट अर्थ कडेने दाखव आने)
(व्यापक) (भय, दंष्ट्रा, देव इ० कानी) प्रतीक्षा, गतीचा,
किचेचा संशय, अवरोध, विराम न होत, घेट, सरळ, अवरोध,
न पावता एकदम सपाटपाने इ० (येणे, जाणे, मरणे इ०)
जसे—महाभारतीने घडक माणने मारत'त यांत घडक=असल्यान
पों असा अर्थ हो चोर घडक परत शिरला. यात घडक=न कच
रता, एकदम असा अर्थ, तो चोर सगूनर घडक घबरो. या
वाक्यात तो चोर सगूनर तुदन पडतो असा अर्थ. येथे प्रमाणे घडक
बोल्लो=बाल्लो=मरतो इ० कायें अर्थ घ्यानांत येतील हा मार्ग
घडक कशीस जातो या वाक्यात घडक=नोट, सरळ, देव असा
अर्थ संदर्भबन्धन सहज कळेल [ध]

घडकण—श्री. पाक, घास्ती; घडकी, भीति, जव (हा
घडक घाक, घास्ती याच अर्थाने योजितात पण वरील दोन शब्दां
पेक्षा हा कमी रुढ आहे) 'माझ्या पोटात घडकण मरली.'
'त्याला काही घडकण नाही' [घडक-श्री २ व्या अर्थ]

घडकणे—भक्ति १ (विस्तार, दिवा इ०) जोराने, भड
क्याने भडभड पेटणे जळणे, घडघडणे 'घडकी उड्डिततेची
कवाजा।' —मुमादि १९ ४१ 'रय थडकले, भडकले हय, शब्द
वन्दि घडकते वरते। —मोक्षोण ३.३२ २ (ल.) (ठाप इ०
कानी अग) कणकणणे, अतिशय तापणे, (काम, ओष इ० विकार)
शुध्न होणे, चेत ३ (हृदय इ० कानी) घडकलेने पुष्क होणे,
घडघडणे 'बाघाचा शब्द ऐकताच माझ्या उराले घडकले' घ
काकोडाक, टाकोडाक उम्या पायी वणे, जाणे, येऊन पोचणे,
वपसियत होणे, घडकणे ५ मोटा, घडूघडू असा लावाज वरून
(तोफ, वडूक इ०) उडणे सुगळे घडघडाट होणे. घडघड वाजणे
'सुगूर फिरत व व दुडुभी आनंदे घडके।' —दावि ३३५ 'जेरी
घडकल्या शक्तिवरना ते क्षण' ऐकता त्रास रूपने वणें।' —ह
२२ २६ —दावि २२५ ६ (थका इ० कानी) आपणें, आदि
कणे, घडक लागणे वसणे [घडक] घडकून—किं सपाटपाने,
घडघडून जोराने पुष्कळअशी घडक (—किं) प्रमाणेच या
शब्दाचा क्रियापदबरोबर उपयोग करतात. [घडकणे]

घड-रन-रन-रिती-दिती—किं १ आहस्मिक व
मोड घडू असा भाव हाईल असा प्रसंग, धाडन (किं
पडणे इ०) 'मागीरून पोर घडकर खाली पडें' २ भाव,
विस्तार एकदम, भडन पेटना हा गान्या भावाज प्रमाणे भाव
हाडन (किं पेटणे, उडणे) [ध]

घडकक(भ)डक—किं स्पष्ट, संतोष, रोमटोक, कपट,
झवेच इ० रहित (मोली, बोलगारा); सरळ, धोंड मागण्या,
धोंडभागी (वागगारा, वागणे), अहंमिन, उडवावड, भिनाड
यांचा निःकाट (वतेन, वगडार इ०). [ध]

घडकवणी—न. 'घडकवणे'ने पडगाता, मुत उडार पाऊन,
बडोरा चा पावस, या साळा मुन होण्यापूर्वीचा एकाएकी देणारा
जडाचा पाऊप [घ कडपाणी]

घडकवा—श्री १ घडक—(श्री) मरें अर्थ पडा २ आवाज, वार
'दमने चौघडका बाजली। घडके भांड्याचे गाळती।' —दावि
५०४

घडकन—किं घडक (—किं) पहा. 'जळे हय घडका
वैराग्य कडका।' —दावि ३१३.

घडकवा—वि. शाबूत, सजबूत, घड. (वस्तु इ०), नितीची
गुतीचा, घडभाकर, घडगडा (मनुष्य, जनावर इ०) [घड वि]

घडकाघडकी—श्री एकमेकांची मर्यादा, भीर इ० सोडून
आवेधाने, जोराने केले, साले भाडण, वाद, लडांगी, खडका
खडकी. [घडक दि]

घडकावणे—भक्ति १ म कचला, निर्भीडपणे बोलणे कड
कून, कचकावून, भडभाड बोलणे २ धडकावून, सपाटपाने,
घडकसरती जाणे, शिणे [घडक]

घडकाविणे—भक्ति १ (पोडा इ०) पिटाळणे, दपटणे,
वेकामपणे हाकणे, भरपाव सोडणे २ (एखादे काम इ०) सपा
टप ने, उत्साहाने, जोराने करणे ३ कडकावून, घडकावून बोलणे,
सरडपी काढणे, घ (विस्तार इ०) घडकून, भडभड, जोराने
पेटविणे, प्रवर्धित वरणे [घडक]

घडकी—श्री १ (भीति इ० कानी होणारी) छातीची घड
घड (किं मणे) 'पाहुनि प्याला प्रज जनाच्या घडकी भरते
हृदयात।' —श्री लक्ष्मणाशी लेले २ (भीति, दुःख इ० कानी)
हृदयाला वसलेला वक्रा, दचका, घमका, घमस ३ धका, हिंसा,
ढका, रेटा [घडक]

घडंग—वि मोटा दाडगा, घगगा

घडंगडिशी—किं घडन, घाडशिशी 'दार घडंगडिशी
लावून बालना दारा' —नोरिक ४२० [ध]

घडडड—किं तोफ इ० काच्या भडिमारांने होणाऱ्या
आवाजास रवा आवाज होऊन (सामा) फिक्त फिक्त व
मोठयाने हाणाऱ्या कावाजाचे अनुकरण. [ध]

धडणी—स्त्री काढणी -शर

धडतर—नि धनतर पहा

धडड—स्त्री मीति इ० वा० की काळीज जोरानें उडू लागले असता भागमान हाणारा अवाज [ध्व धड् दि]

धडड—घडा—रिवि १ भडभडा पेटेल्या फाळा इ० काव्या पु० कळ पाव १० या आपणव्याच्या कडकडाट, राडखडाट इ० वा० का आवाजप्रमाणें आवाज होऊन (कि० बाजणे, चालणे, पावणे इ०) धडाधड पडा २ जर चारनें उरताला होतोसा भासणाऱ्या अवाजानें 'म्हणोनि उगत हात धडधडा।' -दावि १४४ 'गणवैभवे काळिज पडपड उरतें वरें पडा गेहें।' -माविरा १ १७८ [ध्व धड् दि]

धडडडणें—अकि १ जर घडणीने लुक होवें, जोराने उडवें 'घडडडण्या छालीनें आनदरावची प्रश्न विचारला।' -इव १४ २ (वृत्त ह्मात इ०) धड धड असा आवाज करून वडाडून पडवें, वडाडवें ३ तिन्य वरून घड्डरड्डे उरतला माओवरून चालताला (पुढळ वडगवा) धडधड असा आवाज होवें ४ (विस्तव इ०) भडभड, धडडून, रसरसत पेटवें, भड कगे धडडें [धडधड]

धडधडाट—पु धड धड असा आवाज गवैना, धडाड पडा 'घडधडित धडाडी धडधडाटें धडाडी.' -दावि २७८ 'रणावाचा कडकडाट। तोकाचा धडधडाट।' -दाम्बिजयती विहिर्वा फलकडाट [७ धडधड तुल० गुज धडधडाट]

धडधडी—स्त्री धडधड धडडी

धडडडीत—रिवि १ निष्ठान साक निपारल स्पष्टणें 'ही सुलगी वडधडीत म्हणत मला हा दादला नरो' २ उपड उघर, नि मशय निर्विवाद अगदीं प्रत्यक्ष 'हा धडधडीत कोर, हा तुम्ही चाकरीस टवता काला' ३ 'धडधडीत फुटके भांडे काला ध्यावें' -नि धडधडाट धडधड बळकट 'घोडे माणूस धडधडीत चालवें मनुष्य बालगून चाकरी एरनिष्ठणें वरीत जाणें' -वाडममा १ २६६

धडनी—स्त्री घोड्याची काढणी, काढणी अर्थ १ पडा

धडपट, धडफड धडधड—स्त्री १ (काम इ० कर तांना रागाने, अडाणीपणामुळे ने०) आदळआप पय आपणें, चडफडणें २ (हुडपणानें, अविचाराने एखाद्या व्यक्तीस) टांचळ चुक करणे, पसरणे ३ खटानप, परिधम खणप खवख, दगदग ४ (उदीर इ० की कळी) खडखड, खडवड [पु] १४० (५) पडप धडवा कसेवा पाहवा=आदळ आपण करणाऱ्या घुमला उडवून सावेंस पसरवणाऱ्या ही म्हण आहे

धडप(फ)डें, धडवडें—अकि १ (सत्ताप इ० वासुळे) हातपाय आदळणे, आपडणे, चडफडणे २ (शारीरिक दुख इ०

वा०) तडफडणे, सळमळणे येनपगे वजवळगे, लोळणे ३ पराकाष्ठेची सटपट, प्रयत्न, सटागेप करणे ४ अव्यवस्थित रीतीनें पडणे -शर [सं अध उत्पत्तन-धडपडण-धाड पडणे धड पडणे -भाज १८३५ म धडपड] धडपडून उठणे-सट वडून, एरम उडवें, उडून उभें राहणें

धड(फ)डाट धडडडाट—पु पराकाष्ठेची, अशिशय चोराची धडपड धडपड पडा [धडपड]

धडपा(फ)डया—स्त्रीभव (शारीरिक दुख, सत्ताप इ० नांनी) हातपाय आपडणे, तडफडणे, चडफडणे (कि० वेणे, खाणे) [धडपड]

धडगा धडगा—पु (वायकी) जुनें लुण्डे इ० वाग फडून काढलेला मोठा तुकडा, फडवें, (माण) धडका [धडी, धडी पडा का धप]

धडपु(कु)डा—नि निध्यात्मक, खरी, धडधडीत 'धडपुगी भगव-भासी। होऊन लुक अथागती।' -दा ३ १० ७०. -रिवि खरोखर, निधयानें [म धड+स रडुट=रडप]

धडफड—स्त्री धडधड पडा

धडफडें—अकि १ (हात, पाय इ०) अव्यवस्थितपणे पडून आपडून आवाज उत्पन्न होणे 'म्हणे पावा धडफडील। तरी स्वामीनी निद्रा मांडेल।' -दा १३ २५६ २ धडपडणे पडा [धडपड]

धडकुडा—नि १ प्रवर्तित प्रदीप्त 'तेथ मनुषुद्धीविया कुडा। आतु शानासि धडकुडा। साम्य तचि सुदाहा। वदि जाणें।' -शा १ २४१ २ पडा खटा, स्पष्ट खरोखरीचा निधया-भक्त 'याळगी हरिकीटेनी गोडी। जयासि लागली धडकुडी। त्यासि नांना स धनव्या यावी। मोसावया साकरी। कारण नाहीं।' -एमा ५ ३५६ 'त सल्लिना जागिज धडकुडी। सलम ते घुनिता।' -स्वादि ४ ४५४ -रिवि १ खरोखर, स्पष्ट प्रत्यक्ष ज जसम साबो गाडी। तत हरि रूपें धडकुडी। स्व दा येउनि रोकडी। ब्राम्मार्पण पत्वनें निष्प्रयोग अर्णी।' -एमा २ १७४ 'टुषान पतावें भोडा। शापु यावा धडकुडा।' -कालिकापुराण १४ १६१ २ सत्तर, जल्दीनें, त्वरें होय धडकुडें दद मुदया।' -रयोवा ४ ३२८ ३ हातापरीं -मनरो [म धड+कुड=रड]

धडकुला—नि १ धडपुडा सर्व अर्धी पडा २ पूर्ण -शर ३ सुश्ल, चतुर -शर ४ पाकळ -शर -रिवि सत्तर, जल्दीनें धडधड—स्त्री धडधड पडा

धडधडणें—अकि धडपडणे पडा

धडधडावचें—अकि (गा) हाडून लावणे, धुडकावून वणे [धडधड]

घडपडावणी—ली (गो) घालून दण्याची विद्या
ह्यालपणी [गो घडपडावणी=घालविणे]

घडपडावणी—वि दुर्लक्ष करून वफितीपणे टमटत घाल
णारा [पडवण]

घडयिया—पु (गुन) नाचणीचे गुनरायी नाव या
जातीच्या नाचणीचे वणोस मोंड्यासारखे असते -वृषि २८३

घडल्याव—वि (पु) अवाढव्य फार मोठ्या व वढव
मगडवर पडल

घडवी—पु बाजारात येणारा माल सोल्याच्या कामावरील
अडिगी—व्री (क) वरील अडिगाच्याने काम, हुद्दा
[घडनवही]

घडपत घडपती घडपतान्य ख—पगेत ६० पडा

घडपन—वि (माटवाडा) नमिनी निमित्तपणा ६० ची
खावो भणारी -निजामविषय ३० ७ ३१

घडपना—वि निषदा निर्भय

घडपती—ली घडप न्हा घडा दुवणी

घडस—मा—वि घड वैगुण्यरहित शास्त्र अविचल मोड
तोड न घाल्ला याचा एक हात धडसा आह आणि एर घुग
आह ' धड=बागला अंग+असा=असल्या ' खडस-
खडसा—वि पूर्णपणे धन शक्ती धड शास्त्र [धडसा द्वि]

घडसी—क्रि वि धैर्यनि घडसी घाल विनयाच -संग्राम
मोते १०१ धन+असी]

घडा—पु १ विविध मुन्तीत तयार करण्यास पतोनीने
विण्याला नमून दिलेला पडा ६० कावर लिहून लिहला पड २
(पुस्तक ६० कातीन) पड तिस या पुस्तकहील चवथला घडा
वगनाविपणी आह ३ (ल) (पलायास) वतनाच्या काकीत
घालून दिलेला निम पतित उदाहरण (मिम ६० करण्यासित
घालून दिलेला) पडत सरणी वदिया रिवाज कासया पाल्लाची
घडा। जगावि घडा आणि वाडडा। -सुग ७१६ 'यजमान
घडा घालून वतो त्याप्रमाणे गुमास्ते वागतत ' ४ दिव्या हिमल
घादस निषय आता मनाचा घडा करून बरजा खाते
-वफा २ ५ (पलादी वस्तु मिळाल्याने) विवक्षित कार्यात
ही मिळविण्याविपणी होणारी निश्चिन्ता एक विस्तार घडून
टविला म्हणजे बारा वर्षाचा घडा होतो ' [स हड?] ० धणे-
सिके। बोध घणे

घडा—पु १ दहा बोरी वजन केल्या मालाचे परिमाण २
तराजूच्या एका पांखपत (ज्यात पन्नास व्यावयाचा तें) माडे ६०
देवून काना समतोल करण्याकरिता दुसऱ्या पांखपत टाक
लेली वजने ६० अथवा पांख तराजूचा निश्चिन्ता। घडा वायोनि
सीचीचा अरिकाडा कलाए देखा। जडता र जमड। -म २९

घुळ उभानुनि घडा। वनक भरिता परडा। -मुवन (हरिश्चंद्रा
रथान वजनीत पृ ११०) ३ मण दोनमण ६० सारखे एरदांच
वजन करायलाच असल्यास व त्या परिमाणाची वजने जवळ नस
त्यास म्हणून परिमाणाच्या वजनाने तितक्याच वजनाचा दगड ६०
माडून घडून त्याची वाधत तें माडे वजन ४ (व) सपरा
तड्या हाचा घडाच टावला ' ५ (पेंढारी ६० तुगारुची)
गेडी १ समाधिक वजीनी म मालमतेचा वाग हिस्सा भाग
७ (जरतार घडा) पचवीस त ३० ताळ वडनाचा तांब्याचा रुळ
घडून त्यावर जरतार गुडाळतात व त्या तांब्याच्या रुळ सह त्याचे
रुळ वजन [स धन=तांब्या, हि घडा=वजन तोस जया,
गळी गु धडो=वजन सि धडो]

घडा—पु (मडातु) घडा घागर तो पैसा िसताए
मतळा। पैसा अमृतसाचा ७ तिला। नी गेठने घडा घातला।
खाी सी। -सिंधु १९४

घडा—पु (राजा) विनयावर गलवत पडाव टेंवण्याची
आन्यारित व। टिकाण गलवन भाडव न न दत घडपावर
भोहून टवडे आह ' १

घडा—पु (भाजीपाला ६० काची) पेंडी

घडा-घडी—पुनी (कु) घराचे जाते ६० काची कड

घडा—पु १ (तगा) तोफ इतोपचा बार घडवाजी-
ली १ तोपचा भडिमार २ (ल) तिब्याचा भडिमार वप व
[घडा]

घडा—पु पोतल होणारा एक रोग -मनको

घडा—पु (गो) वुवराच्या वरोवर असलेला सवक पेंडा

घडाका—पु १ (बंदूक तोफ दाकवाम याचा) आवान
स्फोट धडपडाव (वासा) मोठ्या कडाच्याचा आवान [कडकाव
२ (सासा) आवान सपरा व घडव घानी युक्त असे कोणतेहि
नय जसे -काम ६० कण्याचा सपरा तडाचा वपडाई वपाटा
वाडळ ६० काचा गोर लोभ टडाव; (साव रोग ६० कांनी
माडेथ्या) सपरा सपरा घुमाकूळ जोराचा उपव (ग्याई ६०
कातील) घुम-रुकी खणका दणदणट घुमघडाका वडोळ (कि
मांडने मारणे) इतर उदाहरणकरिता तडाचा शब्द पाल्या अर्था
खरीन करून पडा तडाका-खा व घडाका हे दोन शब्द सर्वथा
एक अर्थ व अनेक रुढ अर्थ एकेमेकांनी जुडतात हे रारे ३ रां
तरी त्या उभयपक्षात एक सुटण फरक आहे तो असा नी तगा
गद्दत गोर आख्या याचा वडता प्रपणे प्पनित होत असतो तर
घडाका शब्दात मोटया आवानाचे सहित असा जा आवान
सपरा ६० अर्थ अभिप्रेत असतो [हि घडाका] -कघाज पुल्
वाजी-ली (लोमेने व रुढाम) इदनी पुल्वाजीचा एर प्रकार

घडाखडा—वि. १ निरोगी, निरुप प्रवृत्तीचा; घडावडा २ सुद्ध; घडकट अंगठाचीचा.

घडावडा—उ घडाक्याचा मोठा आवाज, घडघडाट. तोफेच्या भडिमाराचा, इमारत, साड इ० कडाडून पडण्याचा, घड घडणाऱ्या ज्वाळाचा, मोठ्या स्फोटाचा होणारा दणम्याचा आवाज; खणका. [ध्व.]

घडाडणें—अकि. १ (तोक, बंदूक इ० उडतांना) घड पड असा मोठा आवाज होणें. २ (घड इ०) कडाडणें; कडाडून पडणें ३ (अभि इ०) घडघडणें; ओरानें, घडकून पेटणें. 'डोंगरें घडा दिती। तय अरूप पारसी रडती। आडे आर्गेपोळती। बसुंयेरवी।'—शिख ७४८. 'ते मुळीं पेटली थीवृष्णसंस्पर्णे। घडाडलीं ब्रह्म क्षापे।'—एसा १.२३३ 'जेवा प्रलयवाळींचा दावामी। महा वातें घडाडी।' सुसभा १४.११०. ४ (घों.) (जमीन इ० हाप ह्यामुळे) भेगलणें, हुंभण होणें ५ (ऊर) जोरानें उडणें, घडघडणें.

घडाडां—किवि. घडघड-घडा पडा. 'बहुसाल वाचे दडाडा घडाडा।'—राक १.२.

घडाडी—स्त्री. १ घडघड; घड घड असा आवाज. 'तडाडी घडाडी मडाडी घडाडी।'—राक १ ८८. २ नेट, जोर; नेडाचा, उत्साहाचा, घाड्याचा प्रयत्न, तडक [घडाडणें]

घडाघड—स्त्री. तोफाच्या घडघडाडानें बुक अशी सुवादि किया, घडाघडी पडा. 'रोवला रणपाव होती घडाघड।'—ऐपे १२६. [घडघडणें]

घडाघड-घडां—किवि. १ (इमारती कोसळताना, सोंसाट्यांच्या वाऱ्याने झाडावरून फड इ० पडताना, मुसळधार पाऊस पड ताना, बंदुकाची फैर झाडताना, भारावर कपराका, तडाचे स्थानताना) सातत्याने, एका वाटीमागून एक, लागोपाठ मोठा आवाज होईल अशा प्रकारे. 'त्याच्या तोंगार घडाघड शंभर चपराका चड विस्या' २ सातत्याने; लागोपाट, एकासारखे, घडक पडा. 'आ अवी हा शब्द योजितव्यारा ह्याने अभिप्रेत झालेला ध्वनि वस्तूनेच ओळखावा लागतो असे पुढील उदाहरणावरून दिसून येईल जसे—महामारीने घडाघड माणसे मगतात, घडाघड उडत्या मारून घावला, घडाघड चोऱ्या होऊ लागल्या; घडाघड-कडे काढितात-उचापत खातात-काळीज उडतें-नोळसात-पळतात-खर्च करतात इ० [ध्व. घड द्वि] घडाघडणें—अकि (नाव इ०) गाजणें, (वीतीचा) डंका इ० वाजणें, हुमडुमणें 'काय तयाची कीर्त सांगवी? साहेब नाम घडाघडी।'—ऐपे १३४

घडाघडी—स्त्री लागोपाठ मोठा आवाज करून होणारी किया, गोष्ट, तोफा, सोटे इ०ाच्या सातत्याने होणाऱ्या आवाजाने युक्त असें युद्ध इ०; गळबळा, फिटफिळाट इ० नें युक्त अशी खणखणणी, मारामारी, बाबावाणी, कचाकची इ०; हातोडा इ० शबो. ४. ३९

कानीं टोकण्याने लागोपाठ होणारा मोठा आवाज. [ध्व.; घड द्वि; गुज. घडाघडी=मारामारी]

घडाळ—किवि. (ना. व.) घडवून; विन दिवत; वेधवत; राजरोस, सरांस. 'आतां घडाळ पुनर्विवाह होतात' [ध्व, हि. घटाम-पडण्याचा आवाज]

घं(घा)डाळी—स्त्री. हगवण, डेंडाळी.

घडिंग, घडिंगण—वि. घडिंग, घडिंगण पडा.

घडा—स्त्री. १ विवक्षित वजनानें, शिरानें माप. हे निरनिराळ्या ठिकाणीं मिश्रमिश्र वजनांचे असत. २ भण इ० प्रमाणाचा वरून टेवलेला दाग इ०; घडा अये ३ पहा. ३ (जरतारी धंदा) घडा अर्थ ७ पहा ४ वजन करण्याचा काटा; तराजू 'सज्जन कसाई मास विविता। त्याची लाविश धडी।'—दत्तपद ४७ [हि. धड=ताजवा, हि. मि. घडी=पाचशे] घडीनें पैसा मोजणें—श्रीमंतीस पार नसणें; पैशात खेळणें, गलेट पैसा वाळवणें.

घडी—स्त्री १ धोतर, लुगटे इ० वस्त्राचा रेशीम, जरतार इ० काचा काठ, विनार, 'लुगट्याची घडी रंद आहे.' २ (ना) छपरी, पडवी; पडवीचा काठ. ३ चिपी. ० पगडी—स्त्री. (व्यापक) सभा, समास इ० प्रसंगीं पुरवणें घालावयाचा शैला, पागोटें इ० पोषाख. [घडी+पगडी]

घडी—स्त्री. १ लुकडा, माग. २ (डोंगरातील) घाट, बारी. 'आली सातपुड्याची घडी तोफगाडी दाटली घोडी।'—ऐपे ४३३. [घडा]

घडीपडी—स्त्री. बरे वाईड, खुबहु खाचे दिवत; मडीमड वण. 'बाबा रे, वड करूनहि या राग्यात अन्न मिळत नाही, घडी पडीला पैसा नाही.'—खेया १३ [घड=चांग+पड=पडलेला]

घडुत, घडुत—न. नेहमी, रोज नेसावयाच्या उपयोगाचें वस्त्र. घडोत पडा. 'अंगात काढवीं तुझीं पडुतें मिळण्याची घडा पंचाईत'—नि १५०. घडुतेपण—न घडुतीचीं वस्त्रे, लुगटी इ० 'आदिपासुनि स्वर्गारोहण। अठरा हातांचें प्रमाण। मोजून देई घडुतेपण।'—मुआदि १३ ४४.

घडुत, घडुती, घडुतीची चरतू—पडोत इ० पहा.

घडुत—नि शोभिवंत—शर.

घडें—न (गो) एक गावळी, (गो.) पेड.

घडेळ—वि. अगडवंब, अवाहभ्य, लडवू; देव व मोठें (शरीर, मनुष्य, प्राणी इ०) ० मोला-उ अगडवब मनुष्य. —राबो २४४ [घडेळ=मौला]

घडेवांटप—न एक उड्यातील सवें हक्काग्या जमीनीची स्वतःपणें प्रत्येकाची केलेली फाळणी [घडा+वांटप]

घडोन—न १ नेहमी नेसावयाच्या उपयोगाचें वस्त्र, लुगटे इ० २ (सामा) जाडेमरडे, मजतूत वस्त्र [धड+वस्त्र-घडवत]

घडोती—खी १ रोज वापरण्याच्या उपयोगाचा, जाडा मरडा कपडा, कपडाला 'नवरा घडधाकट घडोती देणारा असला तरी पुरे'—मोर ३५ २ (कपडेतेच इ०कांचा) नेढ मीं वा वापर, उपयोग. [घड+वत, घड+ओत-दार, तुल० का. दक्षि] ०ंची घस्तु-घस्त-खी नेहमी वापरावयाच्या उपयोगी वस्तु, वस्त्र इ० ०ंचे पाट(ड)ये-न (उप ल) कामसु व शुद्ध, निक्षेप प्रकृतीची वायवो ०ंध्याख-वि नित्य वापरण्यालायख, घडोतीला लायख (वस्त्र इ०) [घडोती+फा. लायख]

घडोती—वि १ वड, धीमत 'वर्षे वाळे घाशुरता। तरि हा श्रेष्ठ घडता। जरि देवाचा तो आलु घडोती। बाहीरि दीनु।'—ऋ १९ २ अलड, मोडतोड न झाले, घड, पूर्ण, दोपरहित, अव्यंग, साग 'अहंता आधवियाची मातू अत करणे। घडोती आदासि।'—ज्ञा १० ४९ 'मागील अल्पस्वल्प। देवोनि घडोती केला वृष। आता मागुती माझि तप। पुण्यजोडो जोडणे।'—मुआदि २० १५४ ३ सवन्न, छसोमित 'जयाचा महिमा पाष रोनि जाहला। घडोता वेडु।'—ज्ञा ११ ७१ ४ टिकाळ, छुरक्षित 'उदवृद्धा तुमचा मती। यादवाची राणीव घडोती।'—शिष्ट ४७७ [घड]

घडोती—न घड वळ, घडोत
घडू—वि मड, टोळ्या, निष्ठुर आडमुडा, दाडगा, घटिंगण 'मी तां महाराजाचा घडू पुराणिक। न य कोळ कय गोड मजुर।'—दावि ४०४ [का वड]

घडूला, घडूडा—वि (खा) म्हातारा, घड [म वेरडा, स स्ववि; गु घयडो=म्हातारा]

घण—खी १ एकत्रे मुक्तान, नाश होउन, प्रयत्न इ० विफल होउन दुसऱ्यास अकरिषत, अनायासे होणारा लाभ, दुसऱ्याची झालेली चैन, भर 'त्याने कपाळकूट करून पैसा मिलिला पण शेवटीं चोराची धन झाली' २ समृद्धि, संपन्नता धन पहा ३ इच्छा (किं० पुरणे) धणी—(खी) पहा [म घन=इच्छा, धनी पहा] (वाप्र) ० करणे-होणे-आपसातील दुडीमुळे तिसऱ्याचा विनाकारण लाभ, फायदा होणे ०घेणे-मनसोक, पोटर खाणे (खाद्य इ०काचा) समाचार घेणे 'एकाने मोठमोठे लाडवाचे तुम्हा करून गट केले, दुसऱ्याने चटण्या, सामांरी याची घण घेतली'—बाळ ० पुरणे-इच्छा तृप्त होणे, संतोष, समाधान होणे ० पुर निणे—(एखाद्याची) इच्छा तृप्त करणे, एखाद्यास संतोषविणे ० पुस्तुर-क्रि वि तृप्ति होईपर्यंत, मनसोक, पोटर [घण+उणे+तेवा]

घणक(ग)ट—वि १ मजबूत, जाडामरडा (कागद, वस्त्र इ०) २ (ल) पड्याकट, दगकट, मजबूत, घड्याड जोमदार, दगकट (मनु य)

घणमणें—अकि (खाद्य, पेय इ०कावर) ताव मारणे, चैन, बहार येवळ करणे, अवाधीपणाने व मौजेने खाणे 'घणमणला पाहिजे चायले दोन शेराने आणि ४ म नको करावयाला काडीचे' [घण=विपुलता]

घणगर, घणगरी—(प्र) घनगर इ० पहा
घणघणणे—अकि (विस्तार इ०) धडधडणे, जोराने पेटणे, प्रवृत्त होणे [ध्व घण द्वि]

घणघणीत—वि घणघणीत, धडधड पेटलेला, प्रदीप्त, प्रवृत्त [घणघणणे]

घणघोप, घणघोपट—वि घणकट, (प्र) धडघोप, धड घोष

घणा—पु कोविचिरीचे बी, घना याचा मसाल्यात उपयोग करितात 'घणे. विशेषकरून पित्तशामक आहेत'—शुशि १ ३१८ [स धान्याक, प्रा घणा-ना]

घणी—खी १ इच्छा, आरा, होस (किं० पुरणे, पुर विणे) 'तरी तुसी पुर्वीलचि सो घणी।'—बानन वृत्तिह दर्पण १८. 'मुकाफळ तुघाणी। बायला लागली खाणी। तयासी साहज घणी। पैती अमेयाचि।'—दावि २८५ २ तृप्ति, समाधान 'देशा तुजेसा निजगुल आजि आतां घणी का न कल।'—ज्ञा ३ २१ 'यमी म्हणे माती घणी। पुरली नामाची आयणी।'—वेदोत्तर ११ ८५ 'माझिये जातीचा मज भेटो कोणी। फेडावया घणी आवडीची।' ३ घन्यता 'जलधि-मन्य पुरीत तिचा घणी। वजुनि दे मज आत्मसुखे घणी।'—बामन-रोषामुद्रासंवा २८. ४ टेवा, अशुर्व, अवलपित लाभ, घण 'परममुखाची हे सापलीसी घणी।'—निगा ९ ५ विपुलता, समृद्धि [स प्राणि, प्रा घणि=तृप्ति, संतोष] घणीचा-वि पुरेखा, पोटर, यष्ट 'इय देखता शिगले नयन। धणीचे द्यावया इच्छादरीन।'—एरव ७ २२ ० भर-घरी-त्रि (काव्य) पोटर, यष्ट, तृप्ति होईपर्यंत, मनसोक, धनभर 'पाहीन घणिभरी चरण झाडोन रशी।'—रामाचाधवा भक्तिमार्ग प्रदीप ४८ 'इयामकणे जेळत देई। घणीवरी पाहे श्रीकृष्णा।'—अ १५ १४५ 'स्मर, बाहू पाहू धणिवरि उभा राहिल कधी।'—र ५८

घणी—प्र १ मालक घनी, यजमान धनी पहा 'तुका म्हणे एक। घणी निवळ मी सेवक।'—तुणा ८२४ २ नेता, पुढारी, अभिपति हे सत्य परि प्रवळ दिवळ दुर्बळ जरि रणी धनी दूर।'—मोक्षशायनमाला १४ (नरनीत पृ ३५०) [स धनी शुभ घणी=आलक्ष, नवरा] ० गासाची, जाग-प्र धनी गोसावी इ० पहा

घणू—प्र घन्य, (प्र) धनु -दार [स धनु]

घटरमतर—वि. (क.) अनिधित; हळमधीत; धारणेचीचें; उडवाउडवीचें (भाषण इ०) 'प्रत्येक कामांत त्याचें बोलणें घटरमतर असतें.'

घंनमंतर—न. मंत्रतय; जाडटोणा; टाणटोणा; छांछ. घंनमंतर. अर्थ १ पडा. —घाको १८२. [तंत्रमंत्र अप. मंत्र अप दि.]

घनाल-लंपा. घनाल-लया—वि १ मनांतली गोष्ट बेलवशक बोलून जाणारा; भडभडया; हवीं तशीं वचनें अविचारानें देणारा. २ (क.) घोताल, धोताल. [ध्व. घत्.]

घनाली—स्त्री. १ अविचाराचें, धिमाडपाइचें बोलणें, घडयड. २ अविचारानें हवीं तशीं वचनें देऊन ठेवणें. [घताल]

घनु(नु)र—उ. एक वनस्पति; धोत्रा. याचें बीं मादक व विपारी असतें. 'घतुर हा कनक नाम सदा परीतो।' —२१७. [सं. घतुर; हि. घनुरा; गुज. घतरो, धतरो]

घनु(नु)रा—उ. १ अंगठा; अभाव; कपवृक्ष. 'न्याय भला जणतीं दिते कीं। त्याकरा मलीदा मिळे पन्थाला घनुरा हाती।' २ धोत्रा. धोत्र्याचें बीं घतलेलें पेंय. 'कृष्ण सर्वांगि पाजिले घतुरी।' —नो. [सं. घनुर] **० द्वाद्यविणें-द्वैणें** (अशिष्ट) फसविणें; मोंदणें; तोंडाबलून हात फिरविणें; धंदणें; मुंडणें (धोत्र्याचें बीं विपारी व मादक असतें. खाद्य घनापांत तें पावून एखाद्यास खाद्यभासा देऊन त्या गुंगी आणतां येते व असें करून त्यास छानाडां येते याबलून हा उ.य.)

घनुरिन—न. विपारी धोत्र्यांत असलेला एक अल्कोद. (क.) अंत्रोपिन. [घतुर]

घन्या—उ. (व.) भोजा; भार. 'कामाचा घन्या उतार घेतला.'

घंन्र, घंन्रम—न. (व.) (इमन्याचें) धोरण; लाभीन्ता; तंत्र अर्थ १ पडा. [तंत्र अप.] **घंन्रिं.** **घंन्रिं-लामणें** (व.) (एखाद्याच्या) तें 'नें घाणणें, नाहीं लागणें.

घंदधंद—उ. ढंग; रंग; रंग.

घंदर—स्त्री. आशा.

घंदरा—मकि. मुलविणें; धापा मारून, पोकळ आखासने देऊन फसविणें, मोंदणें; तोंडाबलून पातें पुसणें. **घंदराघंदर** प्रवर्तित-तंत्रमंत्र यावन्न धंन्र मंत्र. घंन्र मंत्र इ० सारखा वनवित्रेन व गोंपळ. फमेवेगिरी, टाणटोणा, छांछ इ० अर्चनें रुढ असलेला वास्तवर. [घंदरणें दि + सं प्रवर्तित=चालू आहे।

घंदराघंदरा—वि. फमेवेगिरीचा; जाडटोण्याचा; मंतराताराचा **घंदरा**—न्याय—वि. यादल्या; गडबडया; गोंपळया; अशिष्ट. [घंदरणें]

घंदरा—उ. १. उद्योग; काम. अवधी धंदराची लागल्या। दिवसेंदिवस काळ मेलो। —रामदास, मत्स्यपर्व, अंग ४ (नवमीत पु. १५६). २. पांड्याचा उद्योग; रोजगार; भुक्ति; करितार्थाचा व्यवसाय [सं. धंन्र-मंत्रांत. दा-उद्योग; —भा. ३. हिं धंदरा; गुज. धंन्र] **० रोजगार**—उ. (व्यापक) पांड्याच्याचा उद्योग, व्यवसाय, नोकरी इ०. [धंदरा-मंत्रा-उद्योग] **घंदेनाईक**—वि. १ उद्योग, रोजगार करणारा; २ धंद्यांत पडलेला [धंदरा] **घंदेनाईक**—न. निरनिराळे उद्योगधंदे, हस्तकर्मकार्य इ० कांसंबंधींचें शिक्षण; औद्योगिक शिक्षण. याच्या उलट बौद्धिक शिक्षण. [धंदरा+शिक्षण]

घन—न. १ पैसा; पत्ति; द्रव्य; वित्त; (सोने, चांदी, दारू, दोर, पदार्थ जमीनमुलमा इ०) मालमत्ता. २ द्रव्याचें साधन; ज्यामुळे पैसा मिळते तें. उदा० विद्या, शास्त्र, कला इ० (ममातांत) कीर्ति—एद-पुत्र-पाप-पुण्य-शौर्य-गो-पशु-कल्प-वित्त-मान—घन; तपो-यशो-धन; इ०. ३ अस्थित प्रियवस्तु. ४ भौत्यवान् वस्तु ५ (गणित) घेरजेचें चिन्ह (+). मित्रावाचकी संख्या; अधिक संख्या. 'एका दिवसे कांय करणाऱ्या जेवणा भन (+) चिन्धानें दर्शविल्या'—अरिष्ट ७. ६ दिनेचा एक प्रकार. 'धन-विद्यु' याच्या उलट ऋणविद्युत [सं.] (वाप) घनलाघणें **पाडणें**—(उप.) उत्कर्ष पावणें; वेगवासर घडणें; साममालातक मिळणें (विपरीत लक्षणेनें योजतात). 'पंचवीस वर्षे हातीं आतां पुढें विद्या करून घन लावला हें समजण आहे.' **० पुरम**—काही एक पदार्थ मनमुटाद उपभोगिल्यानं भासा पूर्ण होणें. इह० १ घन असे पाताळीं तर तेज दिसे कपाळीं—पैसा जवळ असला कीं तोंडावर साहायिकच तेव चढतें. २ विधी विद्या निधी घन=विद्या संपादन करण्याचें वय वीस वर्षे व पैसा तीस वर्षांपर्यंत मिळतो. **० कनकसंपन्न**—वि. (अप. तपें) घनकनक, घनक कनक सोनें, पैसाअड्या यानीं संपन्न; भरपूर श्रीमंत. [सं.] **० कुचेन**—उ. अतिशय श्रीमंत मनुष्य; पैसावाला; लक्षाधीश. [सं.] **घनको**—**घनको**—नाम—उ. पैसे उसने देणारा; सावकार; कुळांना कर्जाक रक्कम देऊन त्याकडून व्याजासह मुदल पेऊन घ्यवहार करणारा; उत्तमग. याच्या उलट रिणकोनाम. 'घनकोनाम तुकावाणी। रिणको नाम विद्रुल घणी।' **घनकोरिणको**—न. (घनको आणि रिणको) १ कर्ज देणारा व कर्ज घेणारा यांमधील संबंध; सावकार व कुळ यांमधील व्यवहार. २ देणेवार; अप्रमण. 'मी तुझे घनको रिणको लागत नाही।' [घन+रिण] **० गवळी**—वि. पैसाचा, श्रीमंतीचा ताळा असलेला. **० गाडा**—गाढा—वि. श्रीमंत; धनवान; पैसावाला. **० घनगाडा**—संपन्न. **० चळ**—उ. १ पैशाचें वेड; द्रव्यकोष. २ पैसा नेल्बामुळे लागणारे वेड. **० चिह्न**—न. अधिक (+) चिह्न. घन सर, घनंतर, घनवसर—वि. १ श्रीमंत; समर्थ; बळिश्ठ; धोर.

"कुचेराला कर्न दण्याइतका धनतर तुला बाप' -एक २ गडगज मुवलक, पुष्कळ, भरपूर (पोक, पाणी इ०) "आमच्या विहिरीला उन्हाळ्यात मुद्रा धनतर पाणी अमलें '३ रूप मोटा, विस्तृत विस्तीर्ण (वाडा, पत्ताग, देश इ०) " भले भले धनतर वाडे हवेल्या जागा ।'-ऐपो ४२३ ४ हुपार, चलाख इशाल [स धनवत्तर]
० तुष्टा-ली पैशाची हाव लोभीरुति ० नेरस-त्रयोदशी-ली अग्नि वय त्रयोदशी, या दिवसापसून दिववाळी सुरू होते व्यापारी या दिवशीं लक्ष्मीची पूजा करतात अपमृत्यु टळण्यासाठी यमास दीपदान करावयाचें अमलें बायकाचा नाहण्याचा हाच दिवग असतो [स धन+त्रयोदशी, या तेरा] ० दु-उ हुचेर, श्रीमत, लक्ष्मीपुत्र 'धर्मा जी धनदाता तींदी शतयोजनायता रम्या ।'-मोसना १ ३१ -वि दाता, धन देणारा [स धन+दा] ० दुर्प-उ पैशाचा अभिमान, धीमतीचा ताडा [स] ० दोलत-धान्य-छी (व्या) संपत्ति, मालमत्ता पैसाअडका, दावदागिने, घर दार, शेतीवादी सुरेडोरे इ० इ इत्य 'जैसे तुझ्याचि धनधान्य समस्त । ओहोनि गेलें जेथें तेथें ।' [धन+दौलत, धान्य]
० पिरााची-छी १ पैशानें रक्षण करणारी हडळ १ (ल) अतिलोभी कडू छी ० पिता-वि पैशाचा अतिलोभी, पैशाचें वेड असलेला ० पुत्र-उ गर्वश्रीमत, मोठा धनवान 'तैसेचि धनपुत्रा आदितां ह्ते ।'-दावि ३९ ० मव-न सपत्तीचा गवें, ताडा (कि०) वेणें बडणें, होणें 'थोरा थोरासम करी उपकार । धनमद थोरि फार ।'-मानापमान ३१ -वि पैशामुळे उन्मत्त झालेला, धनमस्त ० मस्त-मस्त-वि सपत्तीनें ताढलेला, उन्मत्त झालेला ० मस्ती-छी पैशानें कर्मी येणारा उन्मत्तपणा ० माल-उ धनदीलत 'ज्यानें धनमाल सोडिला ।'-ऐपो १० ० रमण-पत्तौ १ ३ हुचेर १ श्रीमत माणूस [स] ० रेपा-रेघ-छी (हस्ता) मनुष्याच्या तळातावरील एक विशिष्ट रेपा यावरून पैसा किती व केव्हा मिळेल तें सांगतात (कि०) उपणें, उम टणें 'त्याची धनरेपा उचली म्हणून पैसा मिळू लागला' ० लाग-लाभ-उ द्रव्यलाभ पैसा मिळणें (कि०) लागणें मिळणें सापडणें ० लुब्ध-वि (काव्य) सपत्तीचा फाजील लोभी धनपिता 'धी धनलुब्धचि तत्त्वज्ञान । परधन हरणारें ।' धनलोभ-उ धनाचा द्रव्याचा हव्यास ० लोभी-वि पैशाची इच्छा करणारा हावरा [स] ० धत-वान-छी धन्याच्यापाशीं पुष्कट पैसा आद असता ० हयय-उ पैशाचा खर्च ० हयधहार-उ १ पैसासंबंधीची दवपेव करणार २ पैसासंबंधी खटग निवाडा ३ दिवाणी दावा कागदार् धन रोड-उ (उप) धनाडप व्यापारी हिंसा पडीवाला धनतर ० सचय-उ पैशाचा तांडा [धन+सचय] ० सपत्ति-छी पैसाअडका ० सपादन-न पैसा कर्मणें धनानें धनागमन-

न धनप्राप्ति 'धनागमनीं अति वः । धनरक्षणीं वः श्रेष्ठ ।'-एमा २३ १०६ धनागमनागमन-न धनाचें येणें नाणें 'अथवा धनागमनागमनीं । प्रवळ लोभ उपजे मनीं ।'-एकव १३ २९ धनाल्य-वि धनवान, श्रीमत [स धन+आल्य] धनार्थी-वि पैशाचा गरजू [स धन+अर्थ] धनांच-वि पैस नें उन्मत्त झालेला [स धन+अच] धनात्यय-उ पैसा जाणें, सपत्तिनश [स धन+अत्यय] धनापयक्ष-उ खजिनदार कोशाध्यक्ष धनाशा-छी पैशाची आशा सपत्तीची इच्छा, द्रव्याची हाव धनेश्वर-वि श्रीमत, मातवर, तातेवारा, सपत्त, सपत्तिमान [धन+ईश्वर] धनेपणा-छी द्रव्यपणा, द्रव्याचा लोभ, इच्छा [धन+ईपणा] धनोत्पादक-वि सपत्ति, पैसा आणणारा, मिळविणारा 'वैरिस्टरी वगैरे धदे उसाच्या चरकाप्रमाणें धनोत्पादकनव्हत' -टि २ ४२ धन-छी धण पडा 'एवढया विधवेचीं सवें धन व्हावी ।'-के २६ ७ ३० धन-न (माण) धणे धने धन-उ १ धनुष्य 'त्या धार्थकरिच निगळे धन ।'-गीता चटिका १.३० २ धारा राशीपैकी नववी राव धनु राशि [स धनु] ० कुटा-उ उदारी पकडण्याचें धनुष्यासारखें एक साधन, सापळा ० कुटी-छी खडे मारण्याचें धनुष्य, गलोल ० कुली-छी १ लहान धनुष्य, धनुकली २ (हों) गलोल, धनुकपी ३ धनुष्याप्रमाणें शरीर हिंसा अग बाकणें ० धई-वि धनुष्याती. इधनुष्या सिंते । कवण धनवई न घालिने ते ।'-अष्ट ६ २५ धनकट-गट-वि १ धनगट, खरखरीत खरखरीत, जाड (कापट कापड) २ मजबूत घट दणकट, दणकट पडा धनगणें-कि १ आग मडकणें २ धनगणें पडा धनगर-उ एक अत्राक्षण जात वर्तीत स्थित मंडपाळ हें मंडपा घालण्याचा पदा करतात [स धन+गर] ० धी-छी धनगराचा धदा [धनगर+की धेवाचक प्रत्य] धनगरी-वि धनगरासंबंधी धनगराचें धनगर लोकात उपयोगी (कापड, लोणी वगैरे) ० वेड-न कपारीचा मूखपणा धनचिडी-छी एक पत्ती [धन+चिडी=पत्ती] धनजय-उ १ जमि 'राम धनय मुष्टी कापूर, तृण, तूत बाळ भूत तैल ।'-मोरामत्रासायणयुद्ध ३१० २ एक नाणु, पच उपद्राणातील जामद उत्पन्न करणारा शरीरस्थ पाचवा वायु 'न सोडी मेरिपारी शरीर । धनय नामक सर्वगत तां वारा ।'-यवार्ति १८ १००५ -एमा १२ ३२० ३ अर्जुन 'आता मद्रसदि ह माथी माया । उतरोनिया धनत्रया ।'-हा ७ ६८ [स] धनपाग-न (वो) एक प्रकारचे जाळे [पाग=जाळे]

धनपस—न (प्रा) खुट, खोड
 धनभर—किति यथेच्छ, पोटभर, मनाचे समाधान होई
 पर्यंत घगभर, धणिभरी पडा ' करि घेऊन धवारति प्रमुखा धन
 भर ओवाडुनी ।' -ऐपे १०७ [धग-न=इच्छा+भर]
 धनघट्टे—वि (व) नवतनी,

धनचड—न लुगड्यांचे एक वाण प्रकार यास गेसमी निवार
 साडेवार पुनी व मध्ये एक रुद्रकूल पारने असते धनबडी पडा
 धनवडा—टी—वि १ धनवड—य मुकुळातील प्रदयातील (हा प्रदेश
 नाक्षिप्यासुन पुवकडे ३० मैलावर सुरू होई) २ कर्नाटकातील
 धनवड गावचे (लुगडे, रोडा, पागोट, चोट इ०) ३ दाडगा-
 नि (धनवडातील माणसाप्रमाणे) अरेराव दाडगेधर (गाणूस)
 धनघडती—धनवरी पडा ' धनवड्याचिये अर्गी सत्ताबळ ।
 ज्याचि त सफळ होडावशा ।' -तुगा १५८०

धनवर—चरी—किति धनीवरी, यथेच्छ धनभर पडा
 ' त्या समाग्याचे चरी म्या धनवर लाडू खाते '

धनसाळ—खी ताट्याची एक जातु [धने+माळ]
 घना—उ (गु) घने, धन्याक, घोषिवीरीचे बी, अण
 [स धन्याक]

धनाजाणे—(ना व) (गाय म्रैस ६०) जनावर गर्भार
 राहणे, गाणण राहणे, फळणे ' त्याची म्रैस घना गेली ' [२ स
 धन, वृ-धन+जाण]

धन श्री—खी (संगीत) गायनातील एक राग ह्या रागात
 पडून, तीनवडाम कोषल गांधार कोमल मन्थन, पचम, तीन
 धैवत कोमल निषाद ह स्वर लागतात आठोहात ऋषभ व धैवत
 ऋषभ जाति औडव-सपुणे, काशी पचम रावाची पडून गान
 समय दिवसाचा तिनरा प्रहर [स]

धनिष्ठा—खी तेलिसावें नक्षत्र एक नक्षत्रपुन [स]
 ० पचक—न दर महिन्यात यगाच्या धनिष्ठा दान्तारमा, पूर्वा
 भाद्रपद, उत्तराभाद्रपद रेवती या पांच नक्षत्रास धनिष्ठा पचक
 म्हणतात हे पचक अष्टम आहे

धनी—उ १ मालक स्वामी यजमान २ जवाचदार माणूस,
 का पुढर ज्यास दाख, लढी वंगरमुळे अधिकार प्राप्त झाला आहे
 अना गयक माणूस ' उगवगीम धनी तुम्ही रक्षा तर याग रुपये
 दलें ' ' तुम्ही बाळाबाच मान धनी हातात काही द्यावयाचे
 नाही ' ' प्राप्ता यज्ञोपवीताचा धनी ' -वि सत्य ' ऐसा
 स्त्रिय त्या स्वामी, पुमान अमे प्रगड पागी । गुरुची दृष्टिझानी
 धनी । उभें पूर्ण परिध्या ।' -गुच १६ ०० [मं धमिन्] म्ह०
 धन्याचे नाव गण्या धार्याचे नाव द्यानीदाया गागील=हृत्क
 कम करताना माटया आकाशा परंप्रदानकर्मी म्हणताना २ धनी
 ना गोमाया=नवरसी धर, जमीन, माल इ० ३ धन्याला धनूरा

आभि चाफाल मलीश=योग्य हक्दाराला काही मिळत नाही
 त्यावेळी चापरलात ० गोसावा-मी-उ (व्यापक अर्थने)
 मालक यजमान, स्वामी, अधिकारी ० जोग-वि हुडी विकत
 घेणाऱ्यास=ज्याच्या मालाची ती असेल त्यास=निचे पैसे द्यावयाचे
 असतात अशी (हुडी) (इ) ओडेर गाच्या उल्ल दहाजोग=ज्याच्या
 हाती ती असेल त्यास द्यावयाची (इ) वेअर [धनी+योग्य]
 धनीण—खी मालकीण यजमानीण धन्याची बायको [धनी
 खी] म्ह० धनिणीस धन्या कुटुणीस न्हा धनीधावण्या-वि
 काळजी बाहणारा, जनावदारी घेणारा रक्षणकर्ता, सहाय्यदारी
 ' गरियाचा धनीधावण्या ईश्वर ' धनीपेग-णा-तप मालकी
 दक, स्वामित्व ' धनीपण पडला आईकडे ' -मृ ३९

धनी—खी इच्छा, हेतु धनी पडा (कि० पुरणे) ' धनी
 न पुरे पाहता तयाच्या स्वत्वाची धात्री । आज नादें सदन
 सवधानो बौस लागतें पाठी ।' -होला ११३

धनु—पुन १ धनुष्य ' मुसळ्याचे धनु मळे हो सर्वया ।
 पापाण पिडिता रत केबा ।' -तुगा ४२१० २ कापूस पित्त्या
 साठी वापरण्यात येणारे धनुष्य ३ धनुळाचा अर्धा भाग, धनुळ-
 खड ४ मेघादि रात्रीपासून नववी रास ५ चार हातांचे परिमाण,
 चार हात एकी ' धनु रे धनु मणतु । राजें परवताति ।' -शिष्ट
 ५६५ धनुकणे—उकि (कापूस) पित्त्या, कातणे धनुक-
 धनुष्य ' पाच सते धनुका । वचलीली येके वेळे ।' -उपा १३
 ० कली—१ लहान धनुष्य २ धनकली, गलेल ३ कापूस
 पित्त्याचे धनुष्य धनु फाल, धनुफलक—न दूत परिधाच्या
 विवक्षित सहाची माणणी, धनुलखाचें माप, ज्याफल [स]
 धनुरामन—न पोगवर उपरें निजून हात पाठीकडे नेऊन पाय
 उचलून दोन्ही पाय दोन्ही हातांनी टाचणी प धराव नंतर
 दोस्त्याकडे व पायाकडे ताल निरनिराळया वेळी झुकल असे
 करावे त्याच्यायोगे अनपचन होतें धनुराण—उ धनुष्याची
 दोरी ज्या [स] धनुषेण-धारी-वि १ धनुष्य धारण
 करणारा, धनुष्याने लडणारा, धनुराशी करणारा ' तैप बाणवरी
 धनुरे । धरीताती निरतर ।' -हा १ १६६ २ (ल) धात्र कला
 ६० कात निपुण पंडित तान्त्र [ग] धनुर्मध्य-उ (धनुष्याचा
 मध्य) धनुष्याच्या दारीस ज्या ठिकाणी पाण लाविलात ती जागा
 [स] धनुर्मोण-उ करण [स] धनुर्मोस-उ १ (ज्यो)
 धनुराशीत सूर्य सती ती कल यादवी धन सकांत असने २
 (ल) या राशीस सूर्य मगग साराष्टी धनुर्म आदि तोपेन दब
 नैवेदि पूरक कावयाचे मानन शुश्रूषम [स] धनुवाड,
 धनुवाड—धनुष्य धनुरास धनुष्य धारण करणारा ' दोष धनुष्ये
 सपुणे । धनुरमारिरी निभन बाण ।' -भारा निरिध्या १ ३५ ' धनु
 दा अवयवा बहिष्ठ । अष्ट धनुवादा कुड ।' -नीता १ ११४

घण्टा—५ १ बालीपीठ धरका पहा 'आमच्या घरी
घण्टे कडे हो' 'स्प ने भरी घण्टा खाला' २ तळहताचा
बहार, भार, चापट (घोड्याचा, शरीराचा) घण्टा घळणे-
झुणे—घोट घण्टीस जाणे [चप]

घपाटें—न. भाजणीची भाकरी; घालीपीठ. घपाटा अर्थ १ पहा.

घपाधप-घपा—किंवि. एकामागून एक दिवलेले तडाखे, रे यांच्या होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे आवाज होऊन. 'वाऱ्याने या आंब्याचे आवे घपाधप पडू लागले.' [घ्व धप द्वि]

घपेला—उ. १ जिबरीचे निंबा कट्याचे काम; दगदग. 'हा वैद्य नांगराच्या घपेल्याखाली घातला दगडने याची मस्ती जिरल' २ जाडेंभरडे, सतसत काम, दोरकाम.

घप्प, घप्पा—स्त्रीपु. रड्डा, तडाखा; तलवार, काटी यांचा प्रकार [घ्व. धप.]

घप्प—न. टलपा. (कि० निपणे, उडणे; जाणे, पडणे; फुटणे; फोडणे; काढणे).

घपराधपरी, घप्पेबाजी—स्त्री. एकामागून एक असे एक सारखे मारलेले रडे; जोराची हातपिटी; मारामारी; युक्कयुक्ती, कुडाकुडी. [धप्]

घयक—का—उ. १ वार. प्रहार; यापड. 'घ घ घयका रोकडा जाला शागबोप.'—दावि ११४. २ पय असा आवाज घयक पहा. 'बहुत बापाचे घयक.'—दावि ५०४. 'बाजेत तें घयक करावे.'—साहब १.१८. [घ्व. धप्] घय-ऊण-ऊन-फर-डिती-डिती, घयकणे, घयकाविणे-पडून ६० पहा. घयकणे—उक्ति. घयकें घेणे; वडवणे. [घयक]

घयघाई—स्त्री. घपघाई, डकघाई पहा.

घयडगा-गा—उ. वडवगा पहा. 'कतेंतरी ओवड भोवड काम करून वेळ मारून मेण्याची क्रिया.' त्यापेक्षा बिचवडी पयडगा करून एक दोन भेल खाने बसे (मात पिजविल्ले हंडे) उतकल लोकाची सुरुरमिटीची का माईत. '—नि १४७.

घयडूल—नि. १ लड; धिप्पाड; स्थूल, गवडूल २ घट-मूट; घडकट. गवडूल पहा. [का. दप्प, धप्=जाड+दूल प्रत्यय]

घयधय-धया—वि. १ उंचावरून पडणाऱ्या पाण्याच्या सोताचे निंबा जराळादि फळांच्या झाडावरून सोती पडण्याच्या आवाजाचे अनुकरण. 'घयधय घयधय बाजे तेंदुरा रे.'—दावि ४३१. २ घयधय असा आवाजाचे अनुकरण ३ जोराने, मोठ्याने. 'सरोदा चटुकडे घावत. आळोआणी कृष्ण घावत. घयधय घस स्पष्ट दडवित. थोर आकृत जाहला.'—ह ५. १०३ ४ पनपना पहा. [घ्व]

घयधः—य—स्त्री. १ गोपा. उंचावरून पडणाऱ्या पाण्याचा लोट, सोन. 'गिरम'पाचा घयधय' [घ्व]

धःधःति—ति. १ गुणगुणत पहा २ (गो) पतड (होतिल्ले).

धयय—वि. (गो.) स्थूलतु स्त्री; दडवी

धयगंस—वि. (गो.) अति स्वतंत्र.

धयला—उ. जाडेंभरडे व भक्कमकापड, वल्ल. 'भची धयला टाचपोळ जाला वैराग्य वाणली चोळी.'—दावि ४१८. धोंगडा पहा. —वि. जाडेंभरडे व मजबूत (कापड). इह० गांड फाटें पण धयला ना फाटे. [का. दप्प, धप्=जाडेंभरडे+ला प्रत्यय]

धयाडको—उ (गो) भीति; दरहावणी [दवणे]

धयाधय-धया—निवि. एकामागून एक आदळून पडणाऱ्या पदार्थांच्या आवाजाचे अनुकरण; धपाधप, धवधव पहा. [घ्व. धप्, द्वि.]

धयाधयी—स्त्री. १ लहान मुलांचा एक बेंदूचा खेळ; रपा-रपी; बेंदू पाटीत मारण्याचा खेळ. २ मारामारी; रडे देणे, घेणे. 'तो जर धयाधयी करूं लागला तर मग कसे करशील !'—याद १. १५१ [घ्व.]

धयाडळ—न. विद्रूप दिसण्याइतका लड माणूस, जनावर; धूड; भारी प्रत्य. [घ्व धय+कड]

धयाडणे—उक्ति भय धय आवाजांने खाली पडणे. 'हुष्क जळजे चढाळ. धारा धयावे खडाळ.'—हा ११.७४.

धयाद्या—उ. पाणधपधया. —किंवि धयाधय पहा.

धयाली—वि. (कर.) लड; स्थूल; दमाही (स्त्री) 'धयाली बाईच्या हातून काय काम होणार ?' [का. दप्प, धप्=जाड+]

धयुला—वि. १ लड; जाड; मोठे (फळ). २ टेंगगा आणि भाडण्या अंगाचा; मिठा; जाडूळ (माणूस+जनावर). [धयला]

धयेला—उ. पपेला पहा.

धय्यल—स्त्री. रपाडा; धपाडा; दोता; धयरा. [घ्व. धप्] धय्यल—नि धयडुड; लड, दगडट; धयडूल पहा.

धय्या—उ (व. ना.) हाग. 'भोतरावर धय्या पडला.' [द्वि.]

धय्ये—न. (राजा) चालला भरदार व विकेंद्रता आवा.

धम—उ. शब्द, सवड यांचा सारजलला आवाज देणारा भाग; संपदाच्या हाव्या हाताकडील भागाचे नव. हे भाडे उजव्या बाजूच्या भागापेक्षा आकाराने दीर्घपट मोठे असते. धय; धूम [घ्व]

धमक—स्त्री १ हिंमत. धैर्य. स्वमम्यांची जाणीव. 'एसा दमाने ही पाटी बहून जाईन अशी धमक बाळगेली होतो पण मधीय घकने' २ शक्ति. बळ (सामान्यत्वे) 'एडें मोठें आंगें उल्लयाची मोरो अंगी धमक नही' ३ (पाड, पोट, फग इ० मध्ये) उठणारी कट, तिरीक, दिवक, उमग; शिळक; धमक वरील प्रतिदंड व धमक यात अगा फक्त दागविता देईल ही धमक म्हणून विज्ञेयत शिंपणाऱ्या मागीली बेदना, भाज-मेया जागीची जळजळ, हापाची हट्ट हट्ट वडगारी भाग, अंधे विट्टीसारखा टक्का या प्रकारचे दुसऱे होय [कि० निपणे, उडणे;

येणें, भरणें, चालणें वगणें). ४ फुलें, अत्तर याचा दरवळ दिवा दमट जमनीचा दर्पें फुलाची धमक साऱ्या घातें भरली, पसरली ' 'मिरच्याची धमक नाचा-ध्यात गेली ' ' बाहेरल्या सर्दीची धमक आत यती ' ५ आगीची दिवा तापाची जाऊ ६ झगझगाट, लखलख (सोने, हिरे यांची) [हि धमका] धमकदारी-का १ ताळा ' मोहनाचाला, अटी मान्य नाहींत असे धमकदारीनें उत्तर दिलें ' -कोरकि ४२० २ धमक, हिंमत, जुनत ' जी धमकदारी बोलून दाखविली ती बोलून दाखविल्याबद्दल तुमची तुम्हाला लाज वाटल ' -कोरकि ६३ [धमक-दारी प्रत्यय]

धमक-कितिवि एक अतिशयत्त्व योतक शब्द, पिबव्या व गोरा गडबडपणा दर्शविणारें अव्यय ' 'पिबव्या, गोरा धमक ' ' गाभील माशी म्हणते माते जग कसे सोन्यासारखें पिबवें धमक आहे ' धमकट-न दाडपणा 'ति महा धीट रागीट। तिचें मोडारें धमकट। बाघानि आग्याची वळकट। सळाभेसरी। -कथा ५ १७ ४१ -नि १ मजबूत, टिकाऊ, दगड (पदार्थ) २ लड आणि सशक्त, चाटक, घट्टपण. इहो वायव्यो धमकट दादला कसपट [धमकट प्रत्यय] धमकटा-वि १ धीट व बावट, फाजील (ब्री) 'माते माझे बावुनि अथर। जुनन वेती वार। २। मज कटिविती थोर। धमकटी मिलोनी।' -इ ७ १५० २ दाडगो, डब्या, 'तरण्या धमकण्या तसे वागती।' -दावि ४१६

धमकटें-कि (गो) कक भरून येणें [धमकटा] धमकटा-कटणी-पुली (गो) कटदाटणी [दम] धमकणें-अकि (शीर) उडणें, खाल्वर होणें, रफटणें [धमक हि धमकना]

धमकणें-अकि रट्ट ल्यावणें, मारणें, टोकणें, धक्कणें धमकणें पहा [धमका]

धमकणें-अकि कुकर घालून, भाता घालून अग्नि प्रज्वलित करणें [स घ्या]

धमकणें-अकि वाजणें धमधम असा आवाज बरणें पैलाड भुंभुनि सीतळ। धमकता मानितें आहळ। -दावि ३४१ [ध्व धम]

धमकणें-अकि जिणें धावणें 'तडावारे थोरें निक्षिद्रिय मनामात्रि धमके।' -दावि २२३

धमकटें-वि (गो) चिराल [धमक]

धमका-उरा; टासा घटका झुका, प्याटा [ध्व धम]

धमका-की-युक्ती १ तापाने जल मोहून घणें, कणकण (तापाची) २ पांम घारल्यानंतरचा उबडा ३ धमक पडा

धमका-की-पुक्ती दहशत दवकावणी, सुनाम घातलेली भीति, भय (मात्स्य ये, उरुघात करणार्थ) ० धेणें-स्वात्पारा

धाक दपटशा देऊन दहशत घालणें [धम हि] धमकावणी-स्त्री दहशत घालण्याची क्रिया, दटावणी, दवकावणी धमका घिण-अकि १ धमकी, दहशत घालणें, दटावणें २ रागे भरणें, कानउपाडणी करणें

धमणी-स्त्री घर आळाटान असलेली बैलगाडी धमनी पहा [गु धमण=ठप्पर] ० गाडी-स्त्री उरल्याची गाडी सारखट गाडी

धमधडट-नि दणगट, धड धमधम-धमा-किवि पडधम, नगारा याचा अथवा पोळळ भागावर चाळवें असता जो आवाज होतो तसा आवाज होऊन [ध्व धम, स धमधमया, प्रा धमधम]

धमधमा-१ खदवाच बाजुनें तोफा लावण्यासाठी रचलेला मातीचा वाध, मोरचा, झुळज 'फौज पळोन धमधमियापावेंतों मारी' -भाव १०९ २ उबका, टेंकाड, उच भोगा, मनोरा, (एखाद्या आगार्थें निरीक्षण करण्यासाठी) टहळणीची, नौक्याची जाग, बटण ३ पाण्याचें उच टाकें, हौद, कारजाचा हौद (पाणी साठवून नळातून सोडण्यासाठी) कुडें, टाकें 'आगगाडीच्या पुढच्या अंगास जो वापेचा धमधमा असतो त्यावरून दूरचे पदार्थ पाहिले असता. ' -मराठी ६ वें पुस्तक (१८७५) पृ ४८ ४ किड्यावर बटण्या-उतरण्यासाठी मितीला जोडून कळवें उतरवें वायकाम, टेंकाड [फा दम्दमा]

धमधमणें-अकि-१ दबडब-वाजणें, (पुढलेले पोट, नगारा इ.बाबी) आवाज करणें २ सळसळणें चमगाळत ऊन पाणी धमधमत होतें ' -इ ४ ४३ [धमधम]

धमधमीत-किवि धमक, पिबका, रगाचा अतिशय दर्शक शब्द कशी शोरा, पाडरा या शब्दांमार्गे हि लाघतात 'धमधमीत पिबव्या'

धमन-न (चाभारी) काळा रंग घर चढविलेले कातडे धमनो-स्त्री १ शरीरातील एक रचवाहिनी, शीर, नाडी 'धमनी दिसती वृत्त्या या माझ्या शोकचिन्हव्या धमनी।' -मोवप्रतापमयण युद्ध ३७३ २ शरीरातील हानवृत्त, मज्जारज्जु (इ) नोई ३ फुडणी 'सखा सुवराजा तीं शाली धानेयिकांनि हो धमनी।' -मोवन २ २९ [स घ्या-धमन=नी]

धमनो-स्त्री बैलगाडी, सावळ गाडी, एका धमनी पहा (शुजसथेत दमणी बैल फार जग्न जातात यावरून दमणी गाडी) -धमणी गाडीवाचक शब्द मराठीत आला असे एक मत आहे

-भाज १८३२ [गु धमण=ठप्पर]

धमका-उ एक कटाच्याची जात -सुव्या ११८

धमाटणें-अकि रपाटा, टोसा, धुशी देणें, बदलणें, मरणें [घमाटा]

धम टा—उ २१, तडरा, धपाटा [व्य धम+आटा प्रत्यय]
 धमाटा-टो—उ (इ) १ गुराखी लोक आपल्या हातावर
 गोंदरी भिंबा सदाची लेडी इच्या विस्ताराने दाग घेतात तो २
 मनगटावर भाजून काढून घेतलेला फोड [स ध्मा]

धमा+मी—की १ मुलाचा बॅहवा एक खेळ, धमाधमी २
 मारामारी, ओढाताणी, शोबाशोभी, सडापट [व्य]

धमामा—उ १ मोठा नगरा, एक वाद्य 'धमामे यमामे
 कणें शख भेरी।'—रामदासी २ १८३ २ (ल) बोभाटा, डका,
 प्रसिद्धि, जाहीर करणे, (किं) करणे, वाजविणे, होणे, वाजणे)
 [फा धमामा]

धमामा—उ १ कारजाला, नळाला पाणी पुरविण्यासाठी
 केलेली उच्च टापी, धमयमा २ मातीचा गारा, चिखल (बाधकामा
 साठी केला) ३ (चूळ, चिनें बगिरे करण्यासाठी) भिजवून तयार
 केलेली माती ४ गच्चो, फा, उच्च ओटा (पडका बुदज, मनोरा
 इ०चा) (किं) पालणे, रचणे, बांधणे, करणे) [धमयमा पदा]

धमार-ल—उ १ गायनातील एक ताल, यात चौदा मात्रा
 ४ चार विभाग असतात २ या तालातील पर, चीच [हिं]

धमाल—वि अवाडक्य, स्पूळ, गयडूळ, डमाल पडा

धमावणे—अकि पुढणे. 'ओकारें कमलासु। सा वैसा
 धमासा।'—गीता २ २२१७ [स ध्मा]

धमासा—उ एक काटेरी वनस्पति, ही शोपधी आहे या
 पासून एक प्रकारची साखर निघते [स धन्वदवात, धन्वयास
 शु धमासा]

धम्मक लाडू—पुअव धपणे, रेटे, दुःख्यानी मारणे 'धम्मक
 लाडू ते' बाद्।'—मुलानें गणे [व्य]

धम्माल—उ घोड्याची एक चाल—अथप १ १९३

धम्मिल्ल—उ अलंकार, पुढें ६० सुद्धन पातलेली येणी
 'जागे टुळपवणी निशा। धम्मिल्ल माया।'—कवय ७ ४४ [स]

धय—न (ड गा) वही [स दधि, म दहि] • काले—उ
 (दहिदाल) चत्रा

धया—उ (वर) (परयातीउ, गजिफातील) दहा त्रिप
 कयायें पान, दखा [दहा]

धर—उ १ अडवून, निरोधून ठेवण्याची, टिकविण्याची
 शक्ति, (शब्दच प लउणेनं) चिद्वदन राहण्याची, धारण वर
 ण्याची, जडण्याची शक्ति 'बायुमुळे हाताचा पर गग' 'त्या
 आभ्याला धर नाही मांदीर सताय वरतो'—तुगा जुना शाळा
 म्हणजे त्याचा धर नाहीमा हातो 'त्याच बुद्धीच धर नाही
 एक ओक दहा कळा सांगितला पादि।' २ तोडून धरण्याची,
 आधारण्याची, परसद्धन वरण्याची शक्ति (पायाची पायातील
 वन्वी) आधार 'कडवर वारकाम वर्यचर चांगला धर
 दाणे ४ ४०

लागेपर्यंत कड्याखालची जमीन उबकून खाली उतरावे लागते '—

मेरेट १७ 'या विहिरीला धर चांगला आहे' ३ खल,
 तळकूच कण्याची, दावून धरण्याची शक्ति (प्राण्याचे व्यापार,
 सोलमूचिसर्जन इ०), सधमनशक्ति ४ कष्ट मानसिक त्रास
 सोसण्याची शक्ति, तग, टिकाव ५ (बोल्यात, वागव्यात,
 विचारात एकवाक्यता, हसगति, न्यवस्थितपणा, मेळ 'त्याचे
 मापणास धर नाही, आता एक बोलेल मग एक बोलेल'
 ६ धीर (किं) तुटणे) 'धर सर्वोचाहि जेधवा तुटला।'
 —मोगदा १२ ७ जम, घटी, बरतान 'इकडे अथापि पत्रा
 धर बसला असे त्यास वाटत नाही'—सूर्यप ८ पर्वत 'जो धर्यें
 धरसा, सहलकरसा तेजें तमा दुरता।'—र ४ ९ (समासात)
 धारणकरणारा, ठेवणारा, पाळणारा उदा० जल-धम-गंगा-धर
 ६० [स धृ] • लाहणे—टिकाव धरणे, तुलनेस घेणे 'मेणिका
 तारा उर्वरी। बोळी धर न लहती क'हणीं दीसी।'—शिख ३३१
 • सुटणे—धर्ये नाहीने होणे 'साहाजणे बेली परतु ल'करचा धर
 तुटला'—भाव ८८

धरण—न १ बाध बंधारा, नदी—भाड्याचा प्रवाह अडवून
 पाणी साठविण्यासाठी बाध घालतात तो, पाणी अडविण्यासाठी
 बांधलेली नित २ समुच्चयाने मळ जाणे, पाव होत ३ गरोदर
 स्त्रीचा गर्भपात होऊ नये म्हणून तिच्या गळ्यात विविष्ट औषधी
 मुळी बांधतात ती (किं) बाधणे) ४ सुमारे 'बोवीस गुजावतें
 वजन ५ धारण करणे, घालणे ६ आधार, डेंगण, धरणे अर्थ ३
 पदा • कुटणे—(अरील) विगळदी होणे-वसणे • गूळ्या-न
 (कों) शाबायें मुरय मूळ (जमनीत अधिक असणारे), मुळ्याचा
 मोठा भाग

धरणकरी—उ धरणे घटून घसगारा (कजैवमुलीसाठी,)
 धरणेरी—दार धरण रदाव—उ १ घराच्या जमोनीपासून
 आडपासपर्यंतचा राव, धारण २ (ल) कुट्याचा आधारस्तंभ,
 पोषणकर्ता, बर्नामायूस

धरणगावा—वि खानदेशातील धरणगावासंबंधी, धरण
 गावाचा (दावा ६० वल) [धरणगाव]

धरणा—स्त्री बेली, घाटणी, बळण, सरणी, पडत, त'हा
 (सखन, मापण, वगैरे इ०ची) [धरणे]

धरणी—स्त्री १ पृथ्वी, जमीन भूमि, धरित्री 'हाले राम
 राज्य काय उगे आम्हांसो। धरणी धरी पीक गाईवाळल्या दैवी।'—
 तुगा ३९७ २ नवप मृगाल (जमीन आणि पाणी यात)
 पृथ्वी [स] • वर पडणे—मुलमुल्यवर पडणे नरणाच्या दावीं
 असणे (सरतला पत्र इ० बरन माणताला भुंईवर ठेवता। त्या
 वळाल इ०) म्ह० दे माय धरणी टाय ७ वय ७ मूकप, पृथ्वीच्या
 पोटात इच्छा शब्द हाऊन मृत्भाष हालण्याची क्रिया [न] • ताल-न

सृष्ट जमीन [स] ० धर-३ पर्यंत. 'धरयाला धरणीधर
मागील खेद' - मास्तीची मास्ती [स]

धरणी—की १ धरण्याची क्रिया. २ धरणे, धरण्यासाठी
आलेली पोलिसांची तुफडी, अटक. धरणीची मुलगी—की
लमासाठी पळवून आणलेली मुलगी धरणीचे लग्न—न ज्योत
नवरी पळवून आणलेली आहे असे लग्न बळजबरीचे लग्न

धरणे—अकि १ पकडणे, मुर्तीत, हातात ठेवणे 'तो हातीं
नाही धरून उभा राहिला' २ निसर्ग नये म्हणून दावून देवणे,
जोराने पकडणे 'पाने धाण्याने उडतील म्हणून पायाखाली धरलीं
आहेत' ३ साठविणे, मनात ठेवणे, लक्षात ठेवणे 'हा सर्वांचा शिरो
पदेन मनात धरतो' ४ पकडून ठेवणे, अडवत ठेवणे, बचावत,
ताब्यात ठेवणे म्हणून धरून ठेवणे सोडीत सर पडेल ५ मनात
आणणे, धनविणे, कविवेग (शास्त्रज्ञान, विद्या, कला, खुबो, बुद्धि
होणे) 'तू मनात जो अन्न धरशील तो सी सांगतील' ६ एखाद्या
कम नियम, शिस्त प्रण पाळणे, विशिष्ट गोष्ट, काम अधिकारणे,
काही एक उद्योगादि नियमाने करून घेणे त्याने साप्रत प्राप्त स्थान
धरले आहे 'त्याने शिष्या धाब्याचे धरले आहे' ७ मानणे,
समजणे, पाहणे ८ विशिष्ट कामी योजणे, लावणे, गुंतविणे
'हा बेल रक्षाखाली धरा म्हणजे बागला होईल' ९ मानणे,
समजणे, अनुकूल गोष्ट अशी आहे असा मनाचा श्रद्धा करून घेणे,
अशा प्रदाने बागणे (गोडी, आवड) लावून घेणे १० आपल्या
कबलात मालकीत ताब्यात घेणे (जमीन, शेत) ११ विचारात,
लक्षात मनावर घेणे, मद्रव घेणे 'हा शिष्या देतो हे तुम्ही धरून
नका' १२ अवलंबणे, स्वीकारणे, अनुसरणे, घेणे (पक्ष, राज्य,
भूमिका, वृत्ति) १३ योजणे, करणे (चाई त्वरा) 'त्वरा धरली,
जशी धरली' १४ सप घेणे, प्राप्त करून घेणे, मिळविणे (सामर्थ्य;
बळ) १५ वाटणे घेणे (प्रास्ती, भीति, अमान) १६ पुरस्कारणे,
प्रतिपदणे (काय, मन इ०) १७ पकडणे उघडकीस आणणे,
(चोरी, लबाडी, इ०) १८ समाविष्ट करणे, दिशेबात घेणे
'त्या पत्रासामध्ये हा बरला की' १९ पाळणे, आचरणे (अनुष्ठान,
उपास, व्रत) 'धरिला असल सत्यासह म्या जरी धरें' २०—मो
अथ ३ ७२ २० चालविणे, पुढाकार घेणे (गोष्ट, कथा, लमासा
इ०चा) २१ आवड असणे, घेणे, एखाद्यावर ममता करणे 'आई
मुलास गाय बासास, नवरा नवरीस धरतो—धरीत नाही' [स पू]
धरून घेणे—हू करणे हका न सोडणे, चिकटणे पट घरणे
(मन मागणी, मिश्र, इ०) धरून सोडून—किंवा मधून
मधून, धारतोडणे, अनिश्चिततेने चकटणे (बाणणे, बालणे) धरून
सोडून धारणे—बळ प्रसंग पाहून सभासून धारणेने
एखाद्याची बाणणे 'कपटी पुरायदोर धरून सोडून बाणव
नायेत'

धरणे—अकि १ चिकटून राहणे, बसून राहणे, विपुल न
होणे 'त्या मितीस गिलावा धरत नाही' २ वहार किंवा फळे
वणे, निर्माण होणे, धारण केले जाणे 'यदा आवे प्रकळ धरले,
'मितीवर खपले धरले' ३ फळे टिकणे 'समुद्रतीरेचे माठ बहुत
धरतात' ४ गमीर राहणे, गाभण असणे (जनावर) ५ गात्र
चिकट होणे, अंग लुळे पडणे, हालेना—घालेनासे होणे 'भासे बासून
हातपाय धरतात' ६ ग वोगाव घेणे धरली' ६ स्मरणात राहणे 'तुम्ही
गोष्ट सांगितली परंतु मला धरली नाही' ७ टरली असणे, निश्चित
करी जाणे 'ब्राह्मणाला स्नान धरले आहे' ८ वारणे, निवारली जाणे
पितास अन्य उपचार धरला आहे' ९ वारणे, निवारली जाणे
(पाऊल थोडे—कडब्याने, योगीने) 'घोंगाडीने पाऊल धरत नाही'
आणि पागोडीने धरत धरत नाही ९ वारणे, स्थिर राहणे 'तुम्ही
रामदे मातले. राऊत धरतीचिना।' - शिबु १७१ [स पू]

धरणे—न १ अपराध्यास पकडण्यासाठी सहास पाठविलेली
टोळी, धरपकड, अटक २ म्हणजे पैसे दत्त असल्यास त्याच्या
दाराची धनरोने किंवा त्याच्या मागनांने लगावाला बसणे दार
अडविणे, उभरा धरणे (सामा.) लगावा 'म्हणजे नि जे विहित
जया जेणे। फिरे सभासते धरणे।' - हा १८ ९११ ३ देव प्रत्यक्ष
कळत घेण्यासाठी आपले इच्छित कार्य सफल म्हणजे म्हणून देव
लाच्या दाराची उपशी बसून राहणे (कि० बसणे) ४ पकड,
पगडा 'चेरी सत्याचे जिणे। यथे सत्याचे धरणे।' - दा ५
१० १९ ५ (१०) सोनाराचे एक आयुध. ६ आवड 'मने
पेतले धरणे। अननमाही।' - दा १४ ७८ ८ अन्काव,
भारूण, नजरवरी आयुधेनि प्रसन्न होणे। वृक्षीति मांडीस धरणे।' -
हू १८ [स पू] धरणे घेणे—हणजे मागणी करणे, इच्छित
वस्तु प्राप्त होईपर्यंत जागवतून न हालणे सत्याग्रह करणे 'नूतन
राजाचे प्रजाजन त्याच्या आयुष्यवृद्धीकरिता परमेश्वराजक धरणे
वेतात' - उदा ग्रंथमातिका १८ ० धरणे—ध न धमणे—पैसे
मागण्यासाठी म्हणजेच्या दारात बसणे, एखादी गोष्ट साध्य करून
घेण्यासाठी मागणी म न्य होण्यासाठी दार अडविणे 'अन्याय
दुसरा। दारो धरणे घेतलो।' - तुगा ५१९ ० येणे—१ यमाचे (मर
णाचे) बोलावे वणे २ अटक करण्यासाठी राहून वणे धरणे
करा—हू ३—१ धरणे धरून बसणारा माणूस २ ह्री, लाचट
भिकारी 'हा भिकारी कमला धरणेवरी' ० पारंगे—न १ एक
दिवस जवळ ब एक दिवस उपास करणे याप्रमाणे कायदे प्रत
'तीये मते उपवास। धरणे पारंगे म दिले।' - दा ३ ३ २ २ (८)
आयुष्याच्या गरजा न मागणे दारिद्र्य मुळे नहमी अन्न न मिळणे
३ कर्कशेडीमागी एक दिवस उपास, दुसऱ्या दिवशी जेवण अने
चालविणे पूर्वी फीजेगा पण मिळत नसला म्हणजे ती सेवा
पलीच्या दारात बसे वृद्धा सेवकाला धरणे पारंगे (उपास) पडे

धरती—त्री—स्त्री १ पृथ्वी, भूमि, जमीन 'धरतीवरल्या पवित्रताना'—सुफान ६२ 'धरत्य धरती बसले पास्ती।'—मसाप (मोंडला) २ २६ २ मुगोल ३ विशिष्ट प्रदेश [स धरित्री]

धरती—स्त्री (नो) ज सन मादक दास

धरता—ती—स्त्री विशिष्ट तडा, पदत, रीत, प्रकार. प्रया जने—'पुणे धरती' 'सातारा धरती' 'कोल्हापूर धरती' [धरणे]

धरदमार—पु (कर्ना) लमणी) दोडा [धरदे+मार]

धरधरणे, धरधरावणे—अक्रि १ आजारातून उठणे प्रकृति सुधारणे, उत्साह बाटणे, पूर्वस्थितीवर येणे २ ठिकाण धरणे, निवून राहणे, सोडणे, सून वरणे, निभावणे, तयणे [धर+धरणे]

धरनेम—पु (भापण, वर्तन, इ०त) एकसूत्रीपणा, सब दत्ता, निश्चितपणा [धर+नेम]

धरपकड—स्त्री १ संशयित, गुन्हेगार, चोर इ० माणसाला एकामातून एक पकडण्याची क्रिया, अटक 'गावत धरपकड चालली' २ (ल) (द्विशेषात चूक फसवणारी) डमगून यणे, धरली जाणे [धरणे+पकडणे] धरपकडीचा—वि लोखना मोहात पाडणारा, जाळयत, सफटात लोटणारा (व्यवहार, भापण, हकीकत इ०)

धरफड—धरफडणे—धरफडाट—धरफड्या—धडफड इ० पडा

धरध्व—ध, धरध्वन—पुन. १ नेम, नियम बधन नियम, कायदा, द्वाविक मर्यादा, प्रमाण 'कसे लिहोने हो मला एक दारवध करून द्या सतरा वेळा सतरा प्रकार सांगू नका' २ एक सुत्रोपणा सुमरदत्ता, मेळ (भापण, वर्तन यत्) ३ भुतासेतास भजतवादींनी नियंत्रित करणे ४ वधनाचा उपाय ५ परिमितता, प्रमाणबद्धता [म धरणे+धवापणे] धरधवावरमाणणे—धस विणे—भुतासेताला धरवड घालणे, त्याचे नियंत्रण करणे क्षुत्रविणे

धरधध—स्त्री १ धरपकड अटक (सरकारी शिपायांनी कोपेफास केलेली) २ धरवड अर्थ ३ पडा

धरध्रिगार, धरवड—स्त्री विनम्रपुत्रीने बळजबरीने माण सास काम करावयास लाविणे, काम करून घेणे विगार, वेड पडा

धरम—पु धर्म पडा [स धम हि गु धरम] ० धक्का—पु १ व्यर्थ रागमोप, निष्फळ प्रयत्न विनाकारण परिश्रम, कार्य न होतले फुट्ट प्रास वग म्हनन सार्वजनिक परोपकाराच्या कामांत पडण २ धम, वगणारा वाता (जि० बसणे, मिळणे) तोडा जळनी सोडा 'ईल बसेल एतादा धरमपडा'—ताला ८५ २ (नवरी) तडाश, मार, प्राग 'परिस्थिति परिस्थिति म्हनून तुम्ही जिला म्हनना ही राजापानुन ई० पदेन साम्यांच्याच माग धारली व्यक्ती

आहे तिच्या धरमधन्यातून कोणी म्हणता कोणी सुटते नाही'—फाटक नाट्यरंग १ ३ ओशी वाहणाऱ्या माणसाना थकल्यावर ओशीं टेवण्यासाठी वाजत वाधलेला ओटा [स धर्मे+म धक्का]

० पेटी—स्त्री दानधर्माचे पैसे टाकण्यासाठी टेवलेली पेटी धर्मेपेटी धर्ममार—पुष्पी (गो) हाणमार, मारामारी, टोकाटोकी. [धरणे+मारणे]

धरमेळ—पु (भापण, वर्तन याची) एकसुचता, सब दत्ता, ताळतव [म धरणे+मेळ]

धरवणी—न (गो) धरमेर, धरमार पावसाचे धरलेले पाणी (बोलावळून गळणारे), साठविलेले पाणी 'धरवणी वेंचे सुरे' तेवें भोगे प्राचीन पुरे'—ज्ञा १८ ९६५ [म धरणे+पाणी]

धरवर—वि (ना) अनामत

धरसवर—स्त्री १ दुःखवस्था तसता टाकणीव 'घराच्या धरसवेगून धरपणीण ओळखावी' २ पाडुणवार, आतिथ्य भतिथि आला त्याची धरसर करावी हा एकदृष्ट्यपणा होय ३ व्यवस्था, रीत, पदत 'अमक्याचे यथे जेवणाची धर सवर बाकणी आहे' ४ निगा, सामाज्य, काळजीने बापर (पुले, गुरे)दोरे इ०ची [म धरणे+सावरणे]

धरसाई—स्त्री. १ हातात घेऊन टाकणे, छल करून अपुरे तेवणी बंद ठेवणे २ अस्थिरपणा, डळमडीतपणा, दिष्टादृष्टि, चकळता धरसोड पडा [म धरणे+साडणे]

धरसोड—स्त्री १ काही धरणे, काही सोडणे असा प्रकार, चकळता, द्विधा दृष्टि, अस्थिर दृष्टि 'नवी त हा प्रगतात आण ताना धरसोड फार होते'—विजि ८७.१२५ २ विचारपूर्वक, निश्चित योजना (निपधार्थी प्रयोग) 'ए बोलतोस परंतु तुझ्या मागील आवरणावरून तुझ्या चोल्यात धरसोड दिसत नाही' [धरणे+सोडणे]

धरा—स्त्री धरित्री, धरणी पडा 'धरावाचुनि अनारिती मजिचि नये।'—ज्ञा ११ ९८९ 'वराहव धरिले गाडे। धरा प्रपणे धरिरी दाटा।'—तुणा २५२७ [स] ० धुमारी—स्त्री सीता 'तल-ल-न १ पृथ्वी, भूट २ वरचा भाग, बांधण ० तळीं—विजि पृथ्वीवर, पृथ्वीच्या पाठीवर 'तुका म्हेने जडा रिग त्याचे जिणे। मार घाही सीण धरातकी।'—तुणा २९७० ० धर—पुष्पी पवत 'वर्षेति धरधरावर धरा धरसे मळसुती निडरी।'—मोमनपुत्र ९१ ० धर्म—पु हिमालय पर्वत धराधिपाल—पु (पृथ्वीपति) राजा धराधीश—पु पृथ्वीचा मालक, शावभौम राजा 'धराधीश बाल्मी व्यास प्रजा।'—विनामर्षि धुमाल्याव (नवनीत पृ ४११) धरामर—पु भूधर, ब्राह्मण धरच ईश परामर केते।'—एमा ४ २४४ ० महापुन कले चोर। विपुल हस्ते दृष्टि धरामर। हरीच सगाते

घेऊनि सर्वांग । नदयशोदा जेवित ।' -हृ ५ ८७ [धरानभर] ०
रूह-उ ३३ ०लोह-उ (काव्य) पृथ्वी, हिन्दी लोकायेंनी
एक, मृत्युलोक [स] ०सुर-उ भूदेव, ब्राह्मण 'धरासुरतप फळे
त्वस्ति धारवीं जी वना ।' -केका ८० [स धरानसुर]

धराधर-धरी-नी पकडापकड, धरपकड, अनेकाना एक-
दम धरण्याचा व्यापार (पोलिखाचा) [धरणे द्वि]

धरिजी-धी पृथ्वी, धरा पदा [स.]

धरिया-उ पोलादी टोक बसविलेला बायुचा भाग।

-खानगोखाते नोकर लोकाच्या पोपाखासवधीं नियम ४१

धरी-नि (गो) (आटपापाटपाचा खेळ) धरणारा, जड-
विणारा, ग्राह देणारा [धरणे]

धरु-उ १ (चाभारी) हत्याराची मूठ २ निग्रह
'मनाचा हून मार। का पचनाचा धर।' -झा ६ २८९ [धरणे]

धरून-किवि १ (वाच्यार्थे) पकडून स्वाधीन ठेवून २
तमानेश करून ३ (अशिष्ट) (क्यालालावाच) पावून जेस-
कालचे धरून-कालपावून मुळा धरून-मुळात न सक्त
चैत्राधरून-चैत्र महिन्यात न काव्याद धरून असेहि रूप
येते 'बबडा धरून कोटीघन। जेणे बेलें सवंपण।' -एसा
११ १२१२ [धरणे] ०सोडून-किवि. सदिधरणे, दुटप्पी
'मदा नम करतो कीं न करतो हा एकहि निश्चय सांगू नका
धरूनसोडून बोलत जा म्हणजे प्रसंगानुरूप करता येईल'

धरेंध-कि (गो) अति घाम येणे.

धरोपरी-धी (महानु) धरण्याची परी, प्रकार 'त्यागाची
धरोपरी धरीच असता।' -आप २२९ [धरेंध+परी]

धरीता-नि खालग [स धरा]

धरकळ-न (गो) दाटलेला धुकीचा पुज दस्तकळ

धरतीरी-नी (प्र) धरित्री पहा

धरती-नि १ धारक धारणकरणाऱ्या, वाळगणारा 'आतामी
एक भुताते घर्ता।' -झा ९ ८३ २ पकडणारा, धरणारा [स धृ]

धर्ती-नी तहा, प्रकार धरती पहा 'तिची मूळची
रचना घुटन ती अगदी परकी जी इमजी भाया तिच्या घर्तीवर
पडणे' -नि १०८ [स धृ]

धधेर-नी (कर) गडबड, डुलबुल, 'तुमी धधेर बंद कर'
[ध्व, किंवा धरणे द्वि]

धर्म-उ १ धार्मिक विधिपुस्त क्रिया, रूम, परमेश्वरसव-
धीचे कर्तव्य, ईश्वरप्राप्ता, परमेश्वराशीची साधनें, परमेश्वरा
सोबा मागे, पय 'धरिते धारण यास्तव धर्म म्हणवे प्रजासि जो
घर्तित।' -मोरणे ४१ ८१ २ सत्तुष्ट्याप्राप्त्या मदाचरणास
लागणारे व परमेश्वरचिंतनाचा मार्ग दाखवून देणारे विवत, यदुदी,
हिंदू, इस्लामी धारे पय 'मुक्यमुख्य नीतिस्तत्त्वविदल सर्व

धर्माची एकाग्रता आहे' ३ शास्त्रांनी घाटून दिलेले आचार,
नियम, पवित्र विधी, वर्तव्ये पचपुण्यावर्षांची एक ० दान,
परोपकारखुदीने जे कोणास काही देणे, किंवा जे काही दिले
जाते ते, दानधर्माचीं हस्त्ये, परोपकारखुदि 'अधळपापांगठ्यास
धर्म करावा' 'महाराष्ट्रीयपेक्षा गुजरात्यात धर्म अधिक' ५
सद्गुण, शास्त्रोक्त वागल्याने अर्गी दगारा नैतिक, धार्मिक गुण.
'कर्तव्यकर्म, नीति, नीतिरम किंवा सदाचरण यासच धर्म असे
म्हणतात' -गीर ६५ ६ स्वामाविक गुण, गुणधर्म नैतिक
प्रवृत्ति 'गाईनें दूध देणे हा गाईचा धर्म आहे' 'पृथ्वीस वास
येणे पृथ्वीचा धर्म' ७ कर्तव्यकर्म, तत्वे, परंपरे, शास्त्रांना घाटून
दिलेला नियम उदा० दान करणे हा म्हणून धर्म, न्यायदान हा
राजाचा धर्म, सदाचार हा ब्राह्मणधर्म, धैर्य हा क्षत्रिय धर्म याच
अर्थानें पुढील समास येतात पुत्रधर्म-बधुधर्म-मित्रधर्म-शेजार-
धर्म इ० ८ कायदा ९ यम 'धर्म म्हणे सावित्र बहु धमनीस
स्वाश्रमासि जा मागे।' -मोविराट १३ ६५ १० पाडावील
पहिला 'बी धर्म शत्रू सरता। केला सर्वथा स्वर्गलोकी।' -एसा
११ १०९ ११ धर्मापणाचे गुण्य 'य धर्मचि, पुन खी कोप रय
तुल करी न सातात।' -सोमीष्ट ११ २६ १२ (पाप.) गुण-
धर्म, स्वामाविक लक्षण 'दोन किंवा अधिक पदार्थांचे एकमेकां-
वर कार्य घडून त्यापासून जेव्हा असा नवा पदार्थ उत्पन्न होतो कीं
त्याचे धर्म मूळ पदार्थांच्या धर्मांपासून अगदी भिन्न असतात,
तेव्हा त्या कार्यास रसायनकार्य असे म्हणतात' -रसाय १ (श्रम)
धर्म करतां कर्म उभें राहणे-पाडीस लागणे-दुसऱ्यावर
उपकार करावयाला जाणे तो आपल्यावत्प काहीती सक्त ओढवणे
धर्मखुदीस धांपणे-(अपभ्रंश) उपाशीं जखदून टाकणे,
ठाणावर पावून टांगे [धधेरणे] धर्म जाणो-झा. (विशिष्ट
गोष्टीचा संबंध पुढा न घडवा अशाविषयी) गुण्य उभें राहो धर्म
पंगु-(कलियुगात धर्म एक पायावर उभा ओढ त्याचे तीन पाय
मागील तीन युगात गेले यावरून ल) धर्म अतिशय दुकळा, अनाथ
आह या अर्थी धर्माआड कुत्रे होणे-दानधर्माच्या आड
येणाऱ्याला म्हणतात धर्माचा-१ धर्मासवधी (पैसा, अन्न इ०)
२ मानलेला, उक्तना खरा औरत नव्हे असा (पुत्र, पिता, वहीण
इ०) ३ पुकट, मोफत 'धर्माची राहण्याला जागा दिली आहे'
-पारिबी २७ धर्माची वाट मिळवणे-मोटणे-एखाद्या
दानधर्माचा ओष खचणे याचविषय धर्माचे पारीं यसणे-१
दुसऱ्याचे पैसे खर्चत दिवाभटके बगणे, धर्मावर पाळ बंढणे २
सद्गुणांचे बांगले फट मिळणे, सदाचारामुळे धर्माला दिवग देणे
३ सरोदित दानधर्म करणे धर्मकृत्ये आपणणे धर्मावर लाटणे-
टाकणे-सोडणे-एखाद्याच्या न्यायपुढीवर सोपविणे धर्मा
वर सोमवार सोडणे-स्व। शीज न सोसता परमारे होई न ते

धर्म ब्रह्मण ज्या श्रेष्ठत राहतात ते श्रेष्ठ, धार्मिक स्थल २ ज्याच्या घाँ पाहुण्याचा नेहमी आदर राखून घेता अतो त पर पाहुण्यांची बरेल, रहदारी अणगणें पर [ग] ० पेटी-२५ धर्मादाय पेरी धर्माधि धर्मे शब्दशब्दातों टेंपेलेरी पेटी (देऊळ समाधि धर्माधि सत्त्वा धर्म टिपणी) [वि धर्म+पेटी] ० पाई-० पाई-२५ १ प्रवादागादी गरीयांसाठी अथ पणी बोर पुढट मिळण्याची केलेली व्यवस्था, धर्म धे भद्रादक दान २ अशी व्यवस्था जेव्हा केलेली असते ते दिव्याण अन्नद्वय, धर्मदाया ० प्रतिष्ठा-२५ १ धर्माचा गौरव, सन्मान, बोल २ धर्माची स्थापना धर्मप्रतिष्ठा तो मिथुः अमयहस्तु ।'-हा १ १३ [ग] ० प्रधान-वि १ धर्मरूप पुरण्याचा विषयी उत्तर, धार्मिक धर्माचा २ धर्म ज्यात प्रमुख आहे असा (विषय, हेतु इ०) ० धंधु-३ मानलेला भाऊ भावाच्या जागी असणारा माणूस स्वतःच्या धर्माचा अनुयायी, स्वधर्मीय [स] ० याप-३ (सि) कांही चवैयसच्या व्हान मुलाचा बासिस्मा होतो तेव्हा त्यात सिस्तीपनस अनु सत्त्व व दक्षिण दण्यत यावें म्हणून वराबदारी पेशारा विन्याहून निराळा पुरुष (इ) गोकर्नाद 'ज्या प्रत्येक मुलाचा बासिस्मा करावयाचा आहे त्याला दोन धर्मबाप व एक धर्ममाई पाहिजे' -साम्रा १० [धर्म+बाप] ० युद्धि-२ धर्म करण्याची मनःची प्रवृत्ति धर्माचरणाविषयी आस्था 'या बोराला तुम्ही गरीब मानून परी जेतायला घालिता ही धर्मयुद्धि कामाची मज्जे' [धर्म+युद्धि] ० मोझा-वि १ धर्मावर अथयत्ना असणारा, परम धार्मिक २ (अनादराधी) धर्मवडा, करत सनतदा (इ) सुपरस्तिद 'वैरिस्तर, या धर्मभोलाचा एतच्छट लोकत तुम्ही आपल्या काईकला एक मिनिटहि ठेवण म्हणजे तिच्या सगळ्या साईतच मातर करव्यासारख आहे' -मु ८ ० भ्राता-३ धर्म षणु पदा ० मर्यादा-२ धर्मने धादन दिलेली मर्यादा, बधन, सिस्त धार्मिक नियमन [स] ० भार्मा-३ धर्माचा, सदा चरणाचा, परोपकाराचा मार्ग [स] ० मार्तड-३ १ धर्माचा श्रेष्ठ अनुयायी, पुरस्कर्ता, धर्ममाखर एक पदवी २ (उप) धार्मिकपणाचे अवडवर, दोग भाजविणारा 'भोतोसतु क्रमाल, मोडाया हे हुपराची वड। आहोत सिद्ध बाईही पुण्यपुटीतील धर्ममार्तड ।'-मोने ० युद्ध-२ सुदराळाच्या नियमाप्रमाणे घाललेली लढाई, सारखे सफावल, सारख्या शास्त्राअंमानी सज्ज अशा दोन पक्षामधील न्यायीपणाचे युद्ध न्याय्ययुद्ध निष्कण्ट युद्ध 'तो अशीरिंगी बडली उत्तर। धर्मयुद्ध नव्हे हे' -पाप ४५ २९ [स] ० राज-३ १ यमधर्म २ जेष्ठ पांडव युधिष्ठिर युधिष्ठिर हा कार सचडील असल्यामुळे त्याला धर्मचा अवतार सम जत ३ (ल) धर्मनिष्ठ सार्विक मनुष्य ४ धर्मप्रमाणे मोळा भावना माणूस [स] ० राजाची धीज-२ काईकशुद्ध द्वितीया,

भाऊजीज यमद्वितीया [ग धर्मराज+म धीज] ० २२५-न ज्या राज्यंत सत्य, न्याय आणि नि पत्तात आहे असे राज्य, मुताज्य, सुखी राज्य [धर्म+राज्य] ० लहान-न धर्मविबद्द पदा ० लड-वि (अभील) नास्तिक धर्मवृत्ते न करणारा धर्माला श्यालून देणारा याच्या उलट धर्ममार्तड 'गदर प्रवर्त महासत्त्व धर्मवृत्त असून त्याच्या अंगे गदा मर्यादे मर्यादे आहे' -टि ४ [स धर्म+वृत्ति] ० लोड-३ धर्माची मज्जा, अर्माचा प्रचार [स] ० धण-३ (भारी) तिलावडीच्या वडचा दुभारी मज्ज-वड्यापूर ७२ [धर्म+भागी] ० घाट-२ १ साण आलल्या शयनर दधा दासतुवर्तीत वचन दिलेली वाट 'तुज युद्धी वंचे मज्ज। धर्मवाट दिपरी वड।' -एस्व ११ २० २ सुला, मोकळा, विन धोक, अनिर्दिष्ट रस्ता, मार्ग [स धर्म+वाट] ० घात-वि धार्मिक, परोपकारी, सहायकारी, सार्विक [स] ० वासना-२ दानधर्म, धार्मिक वृत्ते करण्याची इच्छा, धर्मयुद्धि [स धर्म+न व व] ० निधान-न धर्माचा सज्जीन, ठेवा, साठा 'धर्मि धर्मनिधाने। धीनिर्गुतिवडे।' -हा १ १९ [स] ० विधि-३ धार्मिकवृत्त्य, संस्कार [स] ० विपाक-३ धार्मिक वृत्त्यांचा परिणाम, फल सत्त्ववृत्त्यांचे फल विपाक पदा [स] ० विवाह-३ गरिबांचे स्वतःच्या पैशाने करून दिलेले लग्न, धर्मादाय लग्न [स] ० धीर-३ १ स्वधर्माचे आग्रहा करणारा, धर्मासाठी लढणारा 'स्वधर्म रक्षणहीतो पुरुषाच्या दाडले उडी लावण्याच्या धर्मवीराची ती समाधि होती' -स्वप १०. २ धर्माचे सरक्षण सवधन करणारा, धर्माचा वाली, ही एव पदवी आहे 'धर्मवीर ब्रह्मजीराव आमे' ३ (सि) रणसाक्षी (इ) मार्टिड [स] ० शाला-३, धर्म स्वाळ-२ वाटसर लोकांना उत्तरव्याकरिता बांधलेले घर धर्माचे जागा, पायःपान्या विप्रेतीची जागा 'मड मडप चौतारी। देवे धर्मसाळा।' -४ २० [धर्म+शाला] ० शाळेचे उखळ-न (धर्म-शाळेतील उखळचा धोणीहि उपयोग करतात ल) वेदया, पण्या गना म्ह ० धर्मशाळेचे उखळी यत्नाभाव्याने काढने ० शाख-न १ वणीप्रथम धर्माचे प्रतिपादक जे सत्त्वादिप्रणीत शास्त्र ते आचार न्यव्यापरादिकावधी नियम सांगणारे शाख, प्रथ २ समाजाच्या निस्तीसाठी, धार्मिक आचरणाकरिता, सामाजिक सवधाकरिता (लग्न वगैरे सत्त्वावद्द) विद्वानांनी घालून दिलेले नियम किंवा ठिरिलेले प्रथ धर्माविषयीचे विवेचन केलेला प्रथ ३ निस्तीधर्माचे शाख (इ) विभोलेजी यांचे सृष्टिसिद्ध (नंचल), ईश्वरप्रीत (रिब्रील), सिद्धांतप (आधर्मिक), पोक्रेय (स्वैरकुलेनिष्ठ), व सत्त्वबद्ध (सिस्तिमेटिक) असे प्रकार आहेत ४ (सामा) कायदकातु [स] ० शास्त्री-वि धर्मशास्त्र जाणणारा [स] ० शिला-२ सती जाणारी सती पतीच्या चितेवर बसताना ज्या दगडावर प्रथम उभी राहते तो दगड या ठिकाणी उभी असतो

ती शौभाभ्युपायने वाटे दो शिला स्वर्गलोकाची पायरी समजतात
 'धर्म शिखेर उभी असताना घोरल्या माधवराव पेशव्यांची छी
 रमाबाई हिने नारायणराव पेशव्याच्या हात राधोबाच्या हाती दिल्याचे
 प्रसिद्ध आहे' -ज्ञाको (घ) ४४. 'धर्मशिखेर पाय ठेविता
 दादा शरीरा का करितो।' -सला ८३. 'शिक्षण-न धर्माचे
 शिक्षण, धार्मिक शिक्षण 'ज्या धर्म शिक्षणाने पुण्याचा स्वभाव
 अभिमानो, धंदालु, कर्तव्यदक्ष व सत्यनिष्ठ घेतले तो धर्मशिक्षण
 -टिपू ११६. 'शील-ल-वि शास्त्राप्रमाणे वागणारा, धार्मिक
 सदाचरणी, सद्गुणी [स.] ०'श्रद्धा-ही धर्माविषयी निष्ठा, धर्मावर
 विश्वास 'राष्ट्रोत्पत्तस धर्मश्रद्धा उदाभ्यास्येति जैर्गी पाहिजे'
 -टिपू ११७. 'संतति-संतान-हीन १ कन्यारूप अपत्य
 (कारण कन्या कुटुंबाबाहेर जाते). २ दत्त सुल्गा [स.] ०'सभा-
 की १ न्याय कचेरी, न्यायमंदिर, कोर्ट २ धार्मिक गोष्टींचा
 निकाल करणारी मंडळी, पंचायत [स.] ०'समीक्षक,
 ०'जिज्ञासु-उ (जि) धर्मासंबंधी निवार करणारा, शोध कर
 णारा पुढक (इ) एखाद्यावर 'धर्म समीक्षकाच्या शिक्षकांना
 उपयोगी पद्धतीला अशा पुस्तकाची वरीच जरूरी आहे' -ज्ञानो
 ७५ १११४ [म.] ०'समूह-वि कर्तव्य कोणते हे ज्यास निश्चित
 कळत नाही असा -गीर २५. 'संस्कार-उ धार्मिक संस्कार
 धर्मविधि ०'संस्थान-न १ पुण्य क्षेत्र, धर्मार्थ, सदाचरणार्थ
 स्थान २ पूजा, अर्चा वीर करण्यासाठी साक्ष्यास दिलेले गाय
 त्रपदार ३ (गणक) धर्माचे, परोपकारी सत्त्वा, सभा ०'संस्था
 पन, ०'स्थापन-न १ नवीन धर्मपंथाची उभारणी. 'धर्म
 स्थापनेचे नर। हे ईश्वराचे अवतार। जाले आहेत पुढे होणार।' -दा
 १८ ६ २०. २ धर्माची स्थापना, धर्मग्रंथ [य.] ०'सिंह-सत
 स्वीकार-उ (जि) उपासनेच्या वेळी आपल्या धर्मश्रद्धेचे
 आविर्भूत करण्याकरिता विवक्षित सिद्धांतसमूह म्हणून दाखविणे
 (इ) कर्णेकर ऑफ फेन [स.] ०'सिंधु-उ धर्मशास्त्रावरचा एक
 संहृत ग्रंथ यात अनेक धर्मश्रद्धेचे विवरण केलेले असून कुमात्रुम
 कृत्याचा निर्गम सांगितला आहे पडपूरचे काश्मिराचे अन्नोपाध्याय
 यनी इ स १७५२ त हा रचिला ०'मुत्र-नम्ब ज्ञान व कर्म
 मार्ग याची संपत्ति लावून व्यावहारिक आचरणाची समोपमा
 चर्चा करणारा प्राचीन ग्रंथ सुत्रे पदा [म.] ०'सेतु-उ धर्म
 मर्यादा [स.] ०'स-वि १ धर्मशास्त्र, विधिनियम उत्तम प्रकारे
 जाणणारा २ कर्तव्यपर माणूस कर्तव्य जागरूक धर्मांदाड
 कुत्रे-न सत्त्व्याच्या, परोपकाराच्या आज येणार इष्ट माणूस
 धर्मदारी कुत्रे पदा धर्माचरण-न धार्मिक आचार, सदा
 चरण [स धर्माचरण] धर्माचार्या-उ कोणे वीर
 मोक्षदान विष्णाने खरे वनन लोकास करून देण्यासाठी विविध
 स्थली ठेवलेला काटा, धर्मकाटा वजन करून पेशान्याकडून

मिळालेला पैसा धर्मादाय करतात धर्माचा पाहारा-उ सकाळचा
 प्रहर (सूर्योदयापूर्वी दीड तास व नंतर दीड तास) धर्माची
 गाय-उ (धर्माचे मिळालेली गाय). १ पुढक मिळालेला जिभस.
 इह ० धर्माचे गायी आणि दात कां ते नाहीं = पुढकचा जिभस
 दिवा काम कथितच चालले असते २ कन्या, मुलगी (कारण ही
 दुसऱ्यास द्यावयाची असते) -नि गरीब निष्पत्ती मनुष्य
 धर्मात्मा-उ (धर्माचा आत्मा, मूर्तिमत धर्म) १ धर्म-
 शील, धार्मिक प्रवृत्तीच, माणूस २ धर्म कर्तव्याकडे ज्याची प्रवृत्ति
 आहे अशा ज्याने अनेक धर्मकृत्ये केली आहेत असा [स.]
 धर्मादाय-उ १ धर्माचे जे दान ते, देणगी, भिक्षा २ सर
 कारातून धर्मश्रद्धेसाठी प्रतिवर्षी काढून ठेवलेली रक्कम, या कामी
 उपाधिक पान्य देण्यासाठी दर गावाला काढलेला हुकूम -वि.
 मोफत, पुढक, धर्माचे -रिवि धर्म म्हणून, दान देण्याकरिता,
 धर्माचे ०'टाःण-सोडणे-देणे-धर्माचे देणे, दानधर्मसाठी
 आपला हक्क सोडणे धर्मादाय पट्टा-नी देवळ, उत्सव
 इ ० चा खर्च चालविण्यासाठी निवा एखाद्याच्या मदतीसाठी,
 लोकावर बसवितात ती शैली धर्माधर्मी-धर्मा-निवि
 धार्मिक व उदार लोकांच्या मदतीने अनेकांनी धर्माचे हात
 ल दिल्याने, पुढक, स्वतः पैसा खर्च करण्यास न लागता 'देखक
 ठवून लिहिले तर पुस्तक होईल मादोतर धर्माधर्मी प्रय तडीस
 जाणार माही' [स धर्म हे द्वि] धर्माधर्मावर वाम चाल
 विने-पैसा खर्च न करता पुढक काम करून देणे धर्मा-
 धर्माचा-नि धार्मिक लोकाकडून मिळविलेला, धर्माचे (पुढक)
 मिळविलेला, अनेकांनी हातबोट लावल्यामुळे संपादित (पदार्थ,
 व्यवहार) धर्माधिकरण-उ १ धर्माचार्याचे नियंत्रण २
 शास्त्रविधीची पाळणूक होत नाही हे पाहण्यासाठी, नीति
 नियमावर लक्ष ठेवण्यासाठी खाते, सभा ३ धर्मशास्त्राची अंमल
 बजावणी ४ सरकारी न्यायसभा, न्यायमंदिर धर्माधिकार-उ
 १ धर्मश्रद्धेवर देखरेख करणाना अधिकार धार्मिक गोष्टीवर
 नियंत्रण २ न्यायाधीश धर्माधिकरण पदा [धर्माधिकार]
 धर्माधिकारी-उ १ धर्मासंबंधी गोष्टी पहाणारा वरिष्ठ अधिकारी
 धर्माधिकारणाचा अधिकारी २ न्यायाधीश धर्माधिकार-उ
 सन्यायाधीश, धर्मगुरू, राजा [धर्माधिकार] धर्मानुयायी,
 धर्मानुवर्ती, धर्मानुसारी-नि १ धर्माप्रमाणे चालणारा,
 वागणारा, सद्गुणी, सदाचरणी २ एखाद्या धर्मपंथातील
 माणूस धर्मानुष्ठान-न १ धर्माप्रमाणे कर्तन, पवित्र, सदाचारी
 जीवन २ धार्मिक संस्कार, विधि ३ धार्मिक कृत्य, सत्कृत्य
 धर्मार्थ-कनि १ परोपकार कुडीने, दान म्हणून देणगी म्हणून
 २ मोफत पुढक धर्माधर्मजमीन-की धार्मिक गोष्टीसाठी दिलेली
 जमीन (देवस्थानास निवा भगवादाय दिलेली), इनाम जमीन

काम विपश्यन्तं काम ३ हलन्त्या न कामाणि धनोकीं काम धामार्थं—हि (शे १—)

धवा—वि पादरा, शुभ्र धवल पद्म ० फल-फल-वि
(कु) पादरे स्वच्छ (वर्णासारसे)

धवाळी—उवाळी पद्म 'करिता धवाळी जन्म गेला ॥'
—व्यति ३८

धवेडी—वि पादरी स्वच्छ वरें वापरणारा [स धवा]

धशा-दशा—वि १ दाडगा, आडदाड, रानवट (मजूर, नोकर, इ०) २ धसमुसळपणा करणारा, अडदाडपणे काम करणारा, अजुसल [धस !] ० खशा— ० फशा—किवि निष्काळजीपणाने आणि दाडगाईने उद्दामपणे (काम करणे, बोलणे, लिहिणे इ०) [ध्व] धशरी हशरी—किवि १ उपलब्धपणाने, अवियाराने, अव्यवस्थितपणाने (राखणे, वापरणे) २ धशाफशा पद्म [ध्व धस दि]

धशोर—नि बाटल तेथे खाणारा पिणारा, वाटल तसे वापरणारा, अव्यवस्थित, आडमुष्टा, आडदाड (माणूस), रानवट, बेशिस्त धशोरगिरीचे वगैरे पुढील विनोदी श्लोकत आहे 'सुखाभोग्या, मदानिदा, जती विपयलपदा। दोषेद्वी, (दीधवादी), बहुकोपी धशोर पचलभग।' [धस+शोर]

धष्ट धष्टपुष्ट—वि खाषयास न्याषयास भरपूर मिळाव्यामुळे लह झालेला शुक्रयुक्तीत निवेष, ससफ, धगकग (माणूस, जनावर) 'प्रेमाचे भोजन नित्य करीत। घष्टपुष्ट दिसतसे।' [धश+पुष्ट किंवा पुष्ट दि]

धस—उ १ खडी, टोंक अन्न, सिला, कुसळ किंवा दुसरा एखादा पुढे आलेला, अजुसवीदार पदार्थ (ज्यामध्ये अजुन वज्र इ० फाटल असत) 'या धुपणाचा धस लागून धोतर फाटले' २ अवियार, उदर, आडदाड माणूस 'ज्या न वळे उपद्रव। धस ऐले त्या नव।'—तुगा २९१३ ३ दरड, कपारी, उभा उतार (नदी तीर, खोंगराची वाडू इ० प्रमाणे) 'दोन्ही बाजूचा कडा उच अवून त्याचे धस अगदी उभे तुटले'—विजि ८११९ ४ ज्वारीचे साठ छुट अवशिष्ट मुळरड, थोंड, फण 'नसे पत्र लपित धस उभा परि कोण छयाया।'—दावि १८६ ५ भीति डुख इ० हृदयाला जो धका बसतो तो (किं० होणे) ६ (व) बीळ, मोक 'आजवर केलें तें घमात मेले'—की जोराची मुसडी, हग, चाल (किं० मार्ग) [ध्व धस ! प्रा धस] धशरी-धसास-धसावर-धालणे-छावणे-वेणे १ साहसी कठोर उपाय योजून एखादे काम विषयविणे, युक्ति न लढविणे २ अपकार करणे, छळणे धसास लशने देवण करणे, कड पाहणे तडीस नेणे धस देणे-मारणे-पण इ० मार्गे पद्म धसावर धस घालणे-अपकारावर अपकार करणे एखादा छळणे धसक-धसककक पद्म धस दट्ट-न लढात धस, कुसळ, धस अर्थ ४ पद्म 'खले अगावी कटि धाकट।'—विजि ८१२२०—वि १ आडेभरले, मनाड २ (ना) अडाणी, आडदाड धसकधटा, धसकनदन-उ १ दाडगाईने शको ४. ४१

कोणतेहि काम करणारा माणूस, आडदाड माणूस, आदळआपट करणारा माणूस २ अजुसल कामकरी, हेंगाडा, अडाणी कारागीर धसकधटा, धसक्या, धसकटाराव-उ १ दाडगेभर, आडदाड, अडाणी (मजूर, कामकरी) २ धशोर पद्म धसमुसळया, धसफशा [धनक, धस] धसकणे-उकि १ हिसकणे, जोराने ओढणे, हासडणे (काटयाकुटयावरून वज्र इ०) २ जोराने चालणे, शुपसणे, भोसकणे, आडदाडपणे शिरकवणे—नकि अडकणे व फाटणे, आवाज होऊन फाटणे २ काडदिशी मोडणे (काटवी, फादी) ३ दगड इ० उलथून घडणे [प्रा धस, हि, धसक्या] धसकफसक-की वेदकार, बेकाम वतणूक धसाफशी पद्म—किवि धाईघाईने, निष्काळजीपणाने, उदरपणाने (बोलणे, लिहिणे, पाषणे वगैरे) [धसक दि] धसकमुसळया-उ (ना) आडदाड (मनुष्य), धसमुसळ पद्म धसका-उ १ आकस्मित भीति, डुख, इ०ने मनाला बसलेला धका, धरका २ तलवारीचा फटकार, वालीचा तडाखा, हाताचा रग, धवका ३ हिसका, हिसडा [धस, धसक प्रा धसक] धसकावणी-की तासणी, तोडणी, छाटणी धसकाविणे-उकि, १ जोराने, रागाने खच्ची करणे, तोडणे, ओढणे, सपासप तोडणे, छाटणे, खच्ची करणे २ अडयळयाना न खुमानता हिसडे देऊन ओढणे, फरपटणे धसकावून घालणे-मीडभाड न ठेवता स्पष्ट, निर्भीडपणाने बोलणे [धस] धसणे-नकि १ जोराने शिरणे, घुसणे, जाणे, एकदम बसणे, भोक पाडणे 'धपस पुरसर शीतबलमन्मालात आहली धसती।'—सोननयुद्ध ४४० २ धजणे पद्म, ३ धसाला लावणे ४ भविष्य मर, रक्ष लावणे (अभ्यास, काम याकडे) —उकि जोराने (आत, पुढे, कडे) टोकणे, चालणे, दासणे, शिरकवणे, सारणे [धस, हि धसना, शु धसने] धसदार, धसाच, धसाचणे-धजदार, धपाव वगैरे पद्म धसधस-की १ धडधड (जिवाची-उराची-धसधस) २ (उ) भीति, धास्ति 'मला त्या बाटेने जायला धसधस वाटेत' [ध्व धस दि] धसधस-सां-किवि १ धडधड उडून, जोरजोराने (उडणे) 'वालीज धमधस करते, उडते' 'जीव धसधस करतो, ऊर उडतो' 'गावडेकरी उड रावा कळ याराने धसधस उड लागला'—छत्रे (झाबनीति) २ कडाडिशी मोडून, फाडून, हुंदून, कोसटून, पडून, पुडून, इ० धसधसणे-नकि धमधस होणे, धडधडणे, उडणे (जीव, काळीज, ऊर, छाती हृदय) [धस+धस] धसफस-फस-की (भाण शुभ हाण्याच्या आधीची) चरफड, आदळआपट, घालून पाडून घालणी, हुंदे भाण [ध्व धस दि] धसमस- (को) धामधूम धसमुसळया-ळया-वि १ गेल्लड, दोण्या, डोंब्या २ दाडगाईने निष्काळजीपणे काम करणारा, आडदाड धसक्या पद्म 'हा धसमुसळया दिसतो'—नाम ८ [धस+

मुसळ] धरु रड-त्री (वें) नदीसळची, टेकडीवरची उभी
उतण, दाढ [धस=पडण्याचा आवाज+रड प्रत्यय] धसाडा-वि
(व) जाड, खतरीत (सुत यत, कोणताहि पदार्थ) २ दाडगा,
धसमुसळ्या (भायूय) -उ ? (ल) चापटी, धपाटा, रपाटा
२ (ना) रागाचे बालणे धमरावणे 'कमळी फार हट्ट कमळगी
पण मी जेव्हा एक धसाडा दि । तेव्हा कमळी गप ' ३ पाट्ट
सुट, धप, भोय ४ हिसका घरा घनाघशा-ळी कापाकापी
तुकडे तुकडे (रणे), छाटाळट, एकदम, जोरपोरने कापणे
लोडणे [ध] धसाचस-सा-किवि १ ससावस, सग, सप
फटाफट, तडातड (ताडणे, मोडणे, फाडणे, इ०) 'परि तोडिलेवि
वरीनी वृण धरितरी अगा धसाचस ते ।' -भा०पि० १४ २ धट
घड होऊ । (जीव-काळीज करणे, उडणे) ३ ओसापोकडी
(रडणे) ४ चटन (निसरणे) [ध्व धसधसचा अतिशय] धसा
फसा-ळी १ हिसराहिसरी, निघाळनीपणाचे काम, ओढाताण
आदळआपट २ भाडणावृत्तीची चकड, धसकन पदा ३ कापा
कापी, छाटाजटी (करणे-तासणे) [ध्व धस ट्टि] धसा
फसा-किवि धपाफसा पदा धसाल-ल-व्या-वि धसक
धसा पदा धसासा-उ धसधस, छातीचा दोषा 'पडति
बहुत तेव्हा हसिमयाचे धसासे ।' -सा० ७४ [धस ट्टि]
धसाल-उ ? विस्वाय धसाळ जाणे-विपन्न जाणे 'परि
बोलत सोलत प्रेमभावे । धसाल गेलें ।' -सा० १११ २ दाडगा,
आडदाड, घसाल धमकवून ३ अविचारी वेडा 'केरी
घसाळ म्हणो देवा वत । तरी अधिक हा वेडा ।' -सा० १०३२०
संभोग), घसलवरी 'नाळे' -सा० १०३२०

धसोण-उक्ति जवरी संभोग, घसलवरी करणे, घसलवरी
धसोण-उक्ति जवरी संभोग, घसलवरी करणे, घसलवरी

धसोण-उक्ति जवरी संभोग, घसलवरी करणे, घसलवरी
धसोण-उक्ति जवरी संभोग, घसलवरी करणे, घसलवरी

धसोण-उक्ति जवरी संभोग, घसलवरी करणे, घसलवरी
धसोण-उक्ति जवरी संभोग, घसलवरी करणे, घसलवरी

धसोण-उक्ति जवरी संभोग, घसलवरी करणे, घसलवरी
धसोण-उक्ति जवरी संभोग, घसलवरी करणे, घसलवरी

धाडणे-भकि ? एम हो, सडु हो वरें
दरडी वाडी लाडिजे । तेथ मोल वेता न धाडें ।'
५१९ [सं ध्रै-भ्रात, प्रा धाय=वृम]

धाडणे-भकि राडागे, धागे, टरणे 'हट्ट
असली जवानी नरी तणी । इरे प्राय धाडणें ।'
वणी ।' -प्रा० १०० [सं धा]

धाऊ-उक्ती एक प्रकारचा तावडा दाड, ते, व
[सं धाडु, प्रा. धाउ=गेळ ६०]

धाऊ-उ (वें) तास पत्ती
धाऊधाऊ-किवि (व) (धाडून धाडून) रात
पुढा [ध वणे]

धाऊस-ळी एक मुलाचे हड्ड
धाप-ळी दाई, धात्री 'प्रवृत्ती धार धात्री ।'
५१ [सं धात्री, प्रा धाई]

धाऊ-उ भय, धास्ती, दहशत जवळ बसव हाणू (कि
वाळगणे, धरणे, राखणे) तेमा कीरवा असला । पड्डा ।'
-सा० २०५ (यात्र) धाऊ दासविण-अति दहशत वळें

दरारा देवणे ० टिणे, ० उडणे-भीति जाणे दणव न वळें
'तेंवी त्याचा समूळ धाऊ । फिडून गेला लहान ।' -न १४

१४९ 'वाळला दिवा दसनचा धाऊ डडाला ।' -देवी १'
धाऊ लावणे-भीति बाटल असे करणे, धागणे धाऊ वळण
दासविण, जवळ देवणे 'तु असता मजपती कवित मी वळ

दास, वचक, जवळ, भीति आणि धास्ती. (किं० ५१०)
वळणे, वाळगणे, धरणे, राखणे) धाऊ ना धाऊ-काही भाति,
आदर नसणे, मुडीय धास्ती न वाटणे पूर्वे निर्मांड, निर्भय, वडर

उति ० धुकी. ० धूक-ळी. धाऊधूक पदा
धाऊटा-ळा-नि (वयाचे, उबीने, अधिष्ठाराने योग्यतेने)

लढाव, कमी 'उठा धाऊत्या भाऊसाहेबाचा वडदिव । हाय '
-१५८ धाऊटा-याचा अधरा, मधवा या शब्दावरुन उप

योग वरण्याच्या वेळी) शेतपणा, सर्वेष्ट लढाव, कमी प्रतीचा
धाऊटपण-या-वृत्त धाऊटपणा, धाऊटपणा १ लढावपणा २

हलकेपणा, अपमान 'आपलेवि आपण । काई सांगी धाऊटणु ।'
-धितु १४० ० धुंकर-उ (शेतपरी) पुण नक्षत्र अ ठव नक्षत्र

याच्या आधीच जे पुनवृत्त नक्षत्र त्याला म्हातारा कुकर' म्हणतात
० मालेउड-न एक प्रकारचे झाड याची उबी एक बीतपसून

एक हातपर्यंत असून पण एक थोडा रेंद व टीन चार बोटें लांब
असतें ० धाडा-उ धाऊगे धनीग, रागी (शाहू हड्डरीची
धाऊगी राणी सगुणावाई हीच म्हणत) -दातो धाऊटे

सारवार-उ १ धनदाया मुलगा, धारल २ पुत्रराज, राजाचा

योरला मुल्या 'आपण जेउन धाकट्या सरकारास भेटावे' ।
-रत्न ३२

धाकटें—न (कु राजा) मूल

धाकड—वि १ खरवरीत, जड, मजदूर (कापड) २ आड दाड, डोकडा जाडजूड बळकट धीट (मनुष्य) 'मारोनि बनकळ धाकड।' 'आगिले पाज तकांचे झाड।' -शिवु ४५१ ३ धैर्यवान् धीट महाप्रयत्नो जयें। धाकडासी। -ज्ञा ११३१ [उद्राधिग]
० धुकड—किंवि घडघडत, उडत (छाती) बागवूक माटमूट पडा
० धाकड—वि जाडभरडे (कापड) भरभकम, जाडजूड (माणूस) धाकड पडा

धारुण—ण—न (गो) शारुण, डारुण पडा

धारुणे—भक्ति १ भीति पावणे गापरणे बचवणे, गड बडगे, अव्यक्तित होणे 'वीचक बळाच्या सामर्थ्ये। राजे धाकती समोवें।' -मुविराट ४१० २ दिपे। दयणे 'सवाई तमा पुढें धाकले।' -ऐणे २५० ३ (व) हवा करणे माझ्या भाव्या धाकतो ' [धाक]

धाकडुकी, धाकडूक धागडुगी धागडूग—जी १ धुगडुगी पडा २ छाती घडघडणे डडगे ३ भीति काळजी
धाका—उ (गो) दहिऱ्या, दहा अकाया पत्ता [धा]
धाका-३१-कू—वि (कुण) लडिवाळपणाचे नाव [स धाक=दल, आधारलव]

धाकाडुका—जी धकाडुकी पडा
धाकितणे—भक्ति धाकणे पडा 'मी धाकितला मनामाजी।' -मए ६२

धाकुटरण, धाकुटपणा—नपु लहानपणा धाकटपणा पडा
धाकुटा—ला—वि १ धाकण, धाकल पडा 'छी करी परी धाकुटी। धीर न धर्ये पोटी।' -दा २३ १४ 'ह असो वेडील धाकुले। आदिकरुनि। -ज्ञा ११८३ २ सेवर, दास-दासी, नोकर धाकर 'ख तो लक्ष्मीकान्तु। धाकुटियासी बोल करितु।' -शिवु १७६

धाकू—की (गो) शायबिश्प
धाकूडपणी, धाकूडेलपणी—वि (गा) (पहिली बायरो निरत अयुव) विनवराणी कलेला (विवाह) [धाकटपण]
धाकुटा—वि धाकट दणक अकाळविनाळ 'रावणासारीये धाकुटे।' -उवा ८७३ [धाकड]
धाकूट—धाकुण-ला पडा शिवि विरोट धाकूट। -मसाप २२१

धांग—न (गो) आपातामुळे मस्तकावर उठले टेंगूड [डंग]

धागड-डा—जी उदक आडदांड, मुग्री छी, खोडकर। पोरी (व) कपा १ पुगरी बळगाची छी 'घाडी बसी माडी धरती, 'खोंगाची बतारंगी दमालन करणाची घाटणी सापरी

दाती। जाय वर्गी धारा वाटीं। बहु माजनीसी धागडी। मोडाभोडी करितेवी।' -ह ७७३ २ गैरशिक्षित वर्तनाची छी 'परी धर्मे पत्नी धागडी। पोसिता जरी एकी वोडी। तरी का अपरवडी। आणावी आगा।' -ज्ञा १८१४३ [दगा]

धागड—न छत्रीवर घालण्यासाठी कलेली (केतकी इ०) पानाची पत्रावळ छत्रीची पानें

धागड—वि १ जाडेग ड, खरवरीत (कापड, सूत, इ०) २ दाडगा, अडुशल, घसमुसळा (माणूस काम) ३ पिंपाड, मोडड, जाडजूड, बळकट (माणूस, जनवर) ४ अगडबब गैर वाजवी मोड (पदार्थ) ० धिंगड—वि ओबटओबड, अडाणी, येडील (काम) ० धिंगा—उ १ ज्यास लाळतन नाहीं असे वर्तन, दाडगाई गोंधळ काळे धिंगामस्ती 'विंगावाई धिंगा ये। अवघा धागडिंगा न।' -एकनाथ २ धागड मुलगी आडदांड, धस कण्या पोर 'धीट धागड्या धागडिंगा।' -अमृत २४ धाग डडगे—उक्ति धिंगडें नाचणें उडया मारणें खिदळणें बागडणें इ० धागड धिंग पालणें धागडा धागडो, धागला—उ दाडगाई गोंधळ, दगा, भारदाभोरड (किं० करणें, वाजणें, लावणें, माडणें, उडवणें)

धागडुगी, धागडूग—जी धाकडुडक पडा
धागा—उ १ दोरा सूत दोरी सूत २ नातें, सवध सैमि रीक धागादोरा ३ हवलेल्या वस्तूचा तपास लावण्याचे साधन माग, रागागुण 'सांडली पुण्याची जागा सोडिऱ्या धागा भडकल्या पाण कालवा झाग।' -ऐणे ४१३ [दि धागा, ति धागे] कळ्या धागाची रयत=अनिशय आज्ञाधारक व मरीव रयत कड्या धागवान असणे-धागणें-दास होणें, अति दाय आज्ञाधारक मरीव असणे कड्या धागवानें धाघण-भगदी आज्ञत कयाड देवो धाग्यावरून लाग्याची परीक्षा-धिता पत्न मालाची परीक्षा याप्रमाणें ० धागा—उ १ रावप (नात्याचा, स्नेह वा सारखण्याचा) (किं० असणें) २ पत्ता, टावटिकाण (किं० लाकणें)

धागोडा—उ लोकात (बदकमाचा) बोभाटा होणें छी थू होणें

धागीस—किंवि (गो) गडगड, भरपूर सुवलक
धाट—न (कु) अगदी अडाणी राजवट लोकांचा गाव, राजनी गाव

धाट—छी दगा धाड 'बडेवि नियत करी परपत घुनीळ वि धाट जनवरी पाले। -दावि ४१३ [स धागी]

धाटण, धाटणी धाट—छी १ तहा पद्धत रीत धाट धरती, 'खोंगाची बतारंगी दमालन करणाची घाटणी सापरी

पाहिजे ' -विनि ८८ १५५ 'याची पुराण साणण्याची धाटणी
हुम-यास साधत नाही' [स धाटी]

धाटा—उ १ धीतभर खरीचा आणि चारपाच हात लावीचा
पण डोकें व कान यास बाधण्यासाठी, टोपी-पागोटें यावरून
लपेटण्यासाठी वापरतात (किं० घेंणें, बाघेंणें), पचा २ प्रसुती
नंतर कवर, पोटा बाधण्यासाठी वायळा वापरतात तो पटा [घट]

धाटा—वि १ भगसज, मजबूत 'मी धाटा मोठा विचक्षण'
—एमा २३ ७६० २ खदा, प्रवीण 'जरी पोंहणार मोठा धाटा'
—ययादी १८ २२६४. [स धूट, म घट] •मोटा—वि १ लठ्ठ,
मजबूत, घटाका 'परघातरी धाटामोटा। वाटा पाडी।' —दा
११ ३९ २ आजारातून उठून पूर्वीप्रमाणें सशक्त झालेला ३
ओबडधोवड, खरखरीत, (वस्त्र, अन्न, पदार्थ)

धाटा—उ कडव्याचें ताट —जे शेतकरी ३ ३
धाटी—खी (व) पटा धाटा अर्थ १ पहा

धाटी—खी १ मारी, प्रकार, पद्धत, धाटणी, वर्तावयाची
रीत, ठेवण 'धात्री कथा निरूपणाची।' —दा २० ४ १७ २
एक चाल, छंद, वृत्त 'कवि कवित्वाचा प्रवच। कवि नाना धाटी
मुद्रा छंद।' —दा १७ १७ अथधाटी पदा ३ फास, पा-
'मगसयमाची धाटी। सुनि मुसिहिलें उफराटी।' —हा १२ ४७
[स]

धाटी—खी हडा, धाड पहा [स]

धाटी—वि धीट, उदट, धट पहा 'कडवे पाटे राजळ
बाडिले। काहीं जाणसि ना।' —शिख १८०

धाड—खी १ चाल, हंग परचक दरडा, पाला, एकदम
वेणारा, पसरणारा, नाश करणारा ह्या सक्त (उदा० धाडचा
हडा, चोराचा दरोडा टोळ अति यापासून नाश) (किं०
पाळें, मारणें पडणें वसणें) तुम्हापरी येत आहे पाडी।' —नव
२५ १० 'अभीची धाड त्याचे घरावर पडून सर्वस्व
जळले' 'या गावावर मुक्तीच टोळणी धाड आली होती'
२ परक लोक पाहुणे सुलें मिळारी इ०ये टोळवें, जमाव
याचि एकदम येणें ३ रोग आपत्ति विकार (किं० होणें अर्णें,
पडणें) त्याला येथें यथ्यास काय धाड भरली आहे।' ४
नासनायक ही मुलावाडि लावतात [स धाटी, या पाटी]
•पटणें—(उगीच अडचणी साणणाऱ्या बद्दल वापरतात) सफटत
असणें, आपत्ति ओढवणें 'तुला काय धाड पडली आहे एवढे
ओसे उचलावयास' •चड्यणें—धाड अर्णें 'काय धाड बडवली
आह त्याना' —मात्रे—अहदयशायरी पावें •घोडा—उ १
पुर व माय पा १ तार पोडा (गरीबास हा बशीस दिल्या असता
त्याच्यावर एक धाडच पडण्यासारखे होतें यावरून) २ आददाह

व लठ्ठमारी पोरणा, हमाळी, रानवट ही म्ह० धाड पडाथो
पण चीत पंडू नये—आपणावर टोळधाड इ० धाड आले तरी हर
कत नाही पण चित्रा नक्षत्राचा पाऊस मात्र पडू नये (कारण हा
पाऊस नव्या पिकाला साक आहे)

धाड—खी. (गो) वाषाची वाट, माण

धाड—खी मागावरील हत्त्या, (ज्यात फणी बसविलेली
असते ती चौकट) बऱ्या अडकविण्याचें साधन

धाडवम—कर—दिशो—कवि धाड असा आवाज करून
(घोंडा इ० पडणें, सनुष्य जमीनीवर आदळणें, तोफ उडणें, रुंदी
वाजणें) [घ]

धाडणें—उकि १ पाठविणें, पाठवून देणें, रवाना करणें,
(माणूस, कायद, निरोप इ०) २ गमावणें, घालणें 'पूर्वजाचें
जोडलें। आपणचि होय धाडिलें। जरी आजि शत्रू साडिलें। रणीं
हये।' —ज्ञा २ ११७ ३ वजा करणें 'की धाडल्या एका एक।
वाडे तो घुन्य विरोध।' —हा १८ १२१२ [स धाडू, या
धाड=बाहेर धाडविणें]

धाडधाड—कवि १ वण मारण्याच्या आवाजासारखा,
निहिरी, पों, इमारती, कोसळून पडली असताना होणाऱ्या
आवाजासारखा २ सपाटपानें, पटापट (रोगानें पटापट मारणें
मरणें) ३ जोरानें (उर, काळीज धडधडणें) [घ व धाड दि]

धाड धोपट—खी धोडधोपट पहा.

धाडय—खी (गो) एक प्रकारची गोड्या पाण्यातले
मासळी

धाडया—उ (ना) पडाका, चार्ड, सतत धास 'दिला
विदाळाचा भारी धाडवा, इतर बाया महिन्याने बसताना तर ही
महिन्यातून दोनदा' [घडका पहा]

धाडस—व धारिष्ट, हिम्या; निर्भयतेने पुढें जाणें [घाड]

धाडस, धाडसी—खी—वि धोट; हिमलवान, साहसी
जोसलीचें बाप अगावर वेणारा

धाडळ—धाडाळ—वि जाड, उच, निवर (कडव्याचें
जोडल्याचें ताट) २ (ल) उच सडपातळ किडकिडीत माणूस
[दह-दाहा-धाडा]

धाडळणें, धाडळणें, धांडाळणें—उकि (हरवेल्या
पदार्थ) शोषणें, हुडणें, धुडाळणें, नीट लक्षपूर्वक पाहणें (वस्तु
वस्तुघाटी पर, पेगी इ०) धुडाळणें पहा 'घर धाडुळलें, गाव,
धाडुळल, दागिना धाडुळला, धाडुळली, इ०' [श्रा हडोल]

धाडा—उ १ (व खा) ज्वारीचें, कडव्याचें ताट, धाट
२ धंड झाड, खोड 'धाडा घडून बावरात जा' [स दड, म
दाड, दांडा]

धाडाळी—खी हणवण देवाली पटा

धाडी—झी ह्या, धाड पहा 'हे विवदती धाडी नेउन राबिजे।' 'हे प्रणवाची धाडी अभय हे।' —झा १३ ११२ [स धाडी, प्रा धाडी]

धाडी—झी (व) पसा, पाटी

धाडी—झी (मावळ) बाजूच्या कामटयाचे गवत भरून केलेले तडप तन्दी, छपरी

धाडी—पु १ शिक्षकाजवळ गायन न शिकलेला गवई अतार पदा २ सुसल्लभानाचा एक वर्ग किंवा त्यातील एक इसम हे लोक राजे, सरदार इ० लोकांच्या नोकरीत असून स्वारी बाहेर निघारी असता यजमानाच्या स्तुतीचीं गाणीं म्हणत पुढे चाललेले असतात, (सामा) भाट, गवई, गवयाचा ताफा 'मृत्यापना त्या नाचती। धाडी नटवे गायन करिती।' —जे ८४ ८ 'धाडी गवई गाणार तमाचा नाच कचेरीला।' —गापो ७८

धाडी—झी आपल्या मावाची दिवा नवऱ्याच्या भावाची (दिराची) मुलगी, पुतणी, धाडी 'धाड्या माव्या आगित्या सर्व सार्या।' —सारह ६ १५

धाडीज धाडीस—न धारिष्ट, हिमत, धारुत पहा धाडुळणे—अभि धाडोळणे धाडोळणे पहा

धाडोडा, धाडोरा, धाडोर, धाडोळा—पुण्डु झगोरा, दवडी 'अशी ताकीद करून धाडोरा पिटवून काढून दिले' —भाष ३६ [स दिवीरव]

धाडोळणे—अभि शोषणे, हुडकणे, तपास करणे धुडालणे पहा 'मोळिकारा धाडोळिता राते। जेवि मोळिए ओढले बाकें।' —क १० धाडोळणी, धाडोळा—झी शोष, तपास 'आता कदा धाडोळणी। उघेसदिती।' —कथा १ ७९ 'पेती ओढामाजीं धाडोळा। एक वडविती वक्षस्पळा।' —ह १३ १४९

धाड्या—वि (व) मोठा (पूर) हे विशेषण फक्त पुरातन कावतात [स दड]

धाण—न १ माठे जळाल लाकूड २ लाडूळ घुन निघा लेले पाणी धुवण

धाणक—झीउ एक होंवारी जात व तीतील व्यक्ति 'इनाम दिले कोन्हाटणी खळ करणारासी। दोन हजार धाणक गरिबासी।' —गापो १५

धाणस—न (गों) फणसाचे गेर बाढून कलेखी गूळ मिश्रित भाकरी

धाणे—न (गा) वल्हे अन्नकविण्याची सुटी [स धा-पान]

धाणे—अभि सगुष्ट, तम होणे, पाहिजे ते मनसुराद मिळाव्यामुळे समाधान होणे (बाण्यात योनिदात, मृतदायीं दोज तात) 'ऐसे धारामने पाले। कीं अमल्यैभावा माले।' —झा

४ १५३ 'पोट घाले मग देतसे डेकर। भस्तीचें ते फार तुळसी दळ।' —तुगा २६ धाणें पहा [स धात, प्रा धाय]

धात—झी १ (पुरायें) बीयें, रेत २ धातु, मूळ 'गुड वेष्टण ऐस धात। हें व्याकरण जाणावें संस्कृत।' —राजवाडे (ग्रंथ माला शके १८२७) ४ [स धातु] ५ फुटणे—१ वयात येणे २ काहीं रोगामुळे मृदुनिसर्गादिप्रसर्गी रेत स्वल्प होणे

धात—झी नाचाचा प्रकार 'कुळबारी कुक्यारी कु धिलाग उलगी धात।' —दावि ३७

धात—झी १ कल्पित गोष्ट २ युक्ती खुबी, वेत 'प्रवीण सर्वोद्दिष्ट हा विधाता। कदापि याच्या न कळेत धाता।' —सारह २ ३८ [स धाडेवर्णे]

धांत, धांतळी—झी (कों) वजाची लावलेल बिधी धातकी—झी. एक वनस्पति, धायटी, इजापासुन डिक निघतो व फुलापासुन रंग तयार करितात फुलें औषधीश्रया स्तभन गाहेत —शाबो ध ४५ 'मेथिका, धातकी, काली, उपलसरी, बीजपूरक याचा पिंड तेजाची छद्दि करणारा होय' —अधप १८

धातकळ—न दहात, मासला 'असो एका हो वचन वेकादे। धातकळ दाविल्या परीनें।' —दावि २७१ [स धा]

धातमात—न झी १ युक्तिप्रयुक्ति, तर्क, अनुभव 'प्रकृतीची धातमात न वळे पै तये' —दावि १७५ ३ सनतत्र धतर-

मतर 'मनीं कामना चेटके धातमाता।' —राम १८० ३ कल्पित व चत्कारिक गोष्ट 'बकड होसी तू कें शानें। धातमात कवित्व मोषणें।' —व ३९१ 'प्रसर्गी बोलाव्या अनेक धातमाता।' —दा

४ २ १० [धात=धातु+मात=गोष्ट]

धाता—पु १ ब्रह्मपद, छत्री उत्पन्न करणारा 'जगत्कर्ता धाता सृजन उपजे नाभिरमर्जी।' —सारह १५८ २ पिता, पाळन, पोषण करणारा 'माता धाता ऋशराजवि त्याते।' —गुराभिरिक्षिधा १८ ३ मालक, बाळगणारा (वस्तु इ० काचा)

४ सात सक्तरातील दहावें सक्तर ५ (ज्यो) धुवमत्स्यापैकीं एक वारा [स धातु]

धातु—पुष्पी १ पुरायें रेत, बीयें, धात २ सोने, रुपें तांबें, लोखंड इ० जास्त विशिष्ट गुणवस्तु, अपारदर्शक व एक प्रकारच्या चक्रीयीने युक्त अद्या खनिज पदार्थांपैकीं प्रत्येक ३ पैसा, द्रव्य, धन 'कोणी धातुचा न करिती रूपये।' —दावि ४०१ 'तेव्हा कळेल कीं अमक महाल अमक धातु।' —पेरो २५३ ४ धारीतील कक धात, पित्त या तत्त्वांपैकीं प्रत्येक ५ धारीतील रक्त, मज्जा, वया, मांस, अस्थि मेद व रेत या सात घटकांपैकीं प्रत्येक 'धातुचे समुद्र उलखी। मेराचे पंचत गोडी। आतली मज्जा काडी अक्षिपत जे।' —स्वातुदिन १४ ७५ १ पुष्पी, आप, तेज, वायु आकाश इ० पंचमहाभूतांपैकीं प्रत्येक ७ पंचमहाभूतांच्या

स्पर्श रूप रस गन्ध व तेज या गुणधर्मादीनि प्रत्येक ८ मनशील वाद पारा गयक, अत्रक इ० सारखा पदार्थ ९ (महातु) गेरु, माद 'एक धातुचिआ उगी घेत।' -दाव ७७ १० (तत्त्व) अहकार 'या अहकारासच तैजस अभिमान, मृतादि, धातु अशी दुसरी नाई आहेत.' -गीर १७२ ११ (सगीत) चिजचं निरनिराळे भाग अवयव ५ अर्थी पद्मा [च] (वाम) •फुटणे-१ काही तेगांमुळे मृत्तिसिर्नादि प्रसंगी आपोआप गळण्याइतकें बीर्य पातळ होणें २ वयात येणें सामान्यवद- •कर्मविद्या-की धातूचे स्थापन करण्याची विद्या, शास्त्र (इ) मेरेल्ले [धातु+कर्म+विद्या] •काम-न धातु ओतून आण हातोड्याने देऊन त्याच्या निरनिराड्या सुदर वस्तु धनविषयांचे कारागिरीचे काम [धातु+काम] •क्रिया-की विमया 'हातीं या परीस टाकोनिया। साधु जावे धातुक्रिया। सगुण मूर्ति साडानिया। निगुण बाया का कथिती' इ ११ २० [धातु+क्रिया] •जन्यपदार्थ-उ (रसा) धातुपासून बनलेला समिध राखीवनिष्क पदार्थ, (इ) मेरेल्ले कॅम्पाउड -सेपु २ १०० [धातु+न जन्य=उत्पन्न] योगारा+पदार्थ •पात-उ बीरेस्खलन रेत गळणें [स धातु+स पात=पडणें] •पुष्ट-पोषण-वि धातु पुष्ट करणें बलवैक पोष्टिक (खाद्य औषध) [धातु+स पुष्ट=वाढेलें, स पोषण=खावणें, पोष्टिक] •पाषाण-न १ (शरीरातील) घात धातूचे पोषण, ध्वन बलवधन २ (ल) खुसासत तोंडपुन पणा, टाकाट्याळ, बरवा, गोड गोड भाषण इ० करून खोटा वत्साह उत्पन्न करणें धीर देणें 'लोम भय दम्भ मानावें। धातुपोषण बोलती बहुत। -मुसमा ५ १२४ 'धातुपोषणार्थे समधान केले' -जोरा १७ -वि बन्वपेक, पौष्टिक [स धातु+पोषण] •पाषाणार्थे बोलणें-पोषणाच्या गोष्ट, •पोषण-बोलणें-गोष्ट-भाषण-यांचेबाजी धुतासत आज्ञेक इ० युक्त बोलणें मूळबोवें शुद्धशुद्धापाडी •मय-वि सोनें, चादी, तांबें इ० सारख्या धातूंचे बनविलेले [धातु+स मय प्रत्यय] •माशिक-न लोखंड व गवक यांच्या सयोगापासून बनलेले एक खनिज द्रव्य [धातु+माशिक] •मेह-उ १ मूत्रावटे धातु बीर्य गळण्याचा मूत्ररोग २ वीर्यमिथुन मूत्र [स धातु=वीर्य+स मेह=मूत्र मूत्ररोग] •योग-उ रसायन 'येक औषधी प्रयोग। येक वेती धातुयोग।' -दावि ६४ [धातु+स योग=जुळणें, जोडणें] •राशी-उ अतिर रक्त, मास धरित सप्त धातूंचा समुदाय (ल) शरीर वद 'अथवा एकाद्या कुळी। चातुर्येणें मासोपमासी। सोरोनि गा धातुराशी। करिती सवे।' -ज्ञा १७ २६४ [स धातु+राशी=समुदाय] •रूप-वि (रसा) ज्यास धातूचें स्वरूप आहे (असे मूल द्रव्य) 'सोपीकरीतां एकाशी पदार्थाचे धातुरूप व वधपातुरूप असे दोन वर्ग करितात' -स्वामी ६ [स धातु+रूप]

•वाद्, धातुवाद्-उ १ क्रिया, सुवर्णविद्या सोन करण्याची विद्या 'नातरी जें धातुवादाशी न जोडे। ते लोहीनि पात्रें सापड।' -ज्ञा ६ २४ 'अवर्त्य नेत्रातरे नेणें। का धातुवादे सर्वस्व घणें।' -एमा २३ २०७ २ अशोधित धातु शुद्ध करणें -ज्ञाकोक १५२ ३ रसायनशास्त्र [धातु+वाद्] •वादा, धातुवादी-वि १ विमया करण्या 'जो सोधोनि भवपातु। मनादि रतसिधु। तो लायला शब्दवेतु। जेणें धातुवादिसे।' -ह ५ टिपरे धातुवादी कोट।' -दावि ४७४ २ रसायनशास्त्र खनिजपदार्थांचे, रसायनांचे ज्ञान असणारा [धातुवाद] •विकार-क्षय-उ धातुक्षीणतेचा, क्षय रोगाचा एक प्रकार [स धातु+स विकार=रोग क्षय=क्षीण हाणें] •विद्या-की (रसा) अमुद धातुपासून शुद्ध धातु काढण्याची विद्या [धातु+विद्या] •शालाका-की धातूची सळई काप [स धातु+स शालाका=सळई] •साम्य-न कफरातादि घाटी रातील धातूची समता योग्य शिबति 'जागणें जरी वाहले तरी व्हावे त नितलें। शुकुनि धातुसाम्य सचलें। असेल सुलें।' -ज्ञा ६ ३५१ [स धातु+स साम्य=भारोपणा] •स्खलन-न रतस्खलन, बीर्यपात [स धातु+स स्खलन=गळणें] •स्तम्भ-वि बीर्यांचे स्तम्भन करणें (औषध इ०) [स धातु+स स्तम्भन=यावविणारें] •स्पर्श-उ सावें, वितळ, सोनें रुपे इ० धातूंचा स्पर्श (ल) (अकरणरुपी प्रयोग केल्यास) १ मठरा विश्वे दाक्षिण 'याच्या परात धातुस्पर्श नाही' २ (अकरणरुपी प्रयोगात) दागदागिने सुडीच नवणें 'त्या बायबोच्या अंगास धातुस्पर्श म्हणल सर नाहीच' [धातु+स्पर्श] •क्षय-उ धातुविकार पद्म

धातु-उ १ क्रियापदांचे मूळरूप ज्याला प्रत्यय लावून क्रियापद बनविता येतें तो शब्द जमैं-ह वदु, करणें, बोलण, चालणें इ० शब्दांचे मूळ ज्याचे पुढें ध्वक्करण करता येत नाही असा शब्दातील मूळ अवयव इ रेडिकल, रुट 'वित' शब्दात कूट व्हा धातु' [स] •नाम-न क्रियावाचक नाम [धातु+नाम] •पाठ-उ धातूची यादी बोटीळ [धातु+पाठ] •रूप-न धातु पासून बनलेलें रूप क्रियापदांचे रूप जमैं-जातो, गला करतो, निजतो इ० [धातु+रूप] •साधित-न धातूवरून साधलेला बनलेला (शब्द इ०) उदा वृत्त कृत्वा यात नाम विशेषण व अव्यय अमे भेद आहेत कृदन्त पद्म [धातु+स साधित=बनविलेला, साधलेला]

धातुर्पास-उ (व) मनात नमताहि, होत नमताहि परि स्थितीमुळे एखादी गोष्ट करणें भाग पडणें

धात्रा-उ ब्रम्हदेव धाता 'तया ते जिणे जगामु तु। तरी म् प्रससी पातु। हा ठा ७ वही विपरित। असा धात्रा जाहला।' -विद्यु ७४० [स धातु]

धात्रा—स्त्री १ दाई, लहान मुलास पाजण्याकरिता ठेवलेली दाई 'साधा धात्रीच मने कण क्वा न जननी सरीरा या । -भोकर्ण २२ ३६ २ जन्मभूमि, धृत्वी, धरित्री वरतत वरि नौका मधरी तेवि धात्री ।' -मुरावाळ १६ 'तु ब्रह्मरुद्राह धात्री । हें कळलें कुठें ।' -शा १० १५२ ४ आवडी, अवडधार्थे साड 'नारद म्हणे धुरायते । धात्री महिमा सांगते तुं ।' -मळ ५ १५० ५ अवडकडी [स] ० फुट-न आवडा 'दाडिब धात्रीकळ आ । कडे ।' -रामायण गळकाण्ड ४४ याचय मधाराष्ट्र कवि ५१

धाद्र—स्त्री कापडाची बिधी, मरुद पी, धादोटी -पु (व) मध्यम जाडीचा दाब दोर 'धाद्र तुटल्यामुळे पाणी काढणे बंद झाले ।'

धाद्रड—स्त्री जखरी, जुद्धम, सति 'मन निमरुत्पना कहाही नावही धाद्रडी त्रेगेफा ।' -एया २३ ६७८

धाद्रुणा—भक्ति १ पावणे, मयभौत होणे, भीतीने गोंधळून जणें २ चोळवटें घालणे

धाद्रल धाद्रलाडी, धाद्रलाधाद्रल—स्त्री १ (वस्तु, व्यवहार कामें ह्मणतो) अ-वदश, गोंधळ, घोटाळा, मडवड 'तुमच्या गडबडीमुळे माझ्या लिहिण्याची धाद्रल ।' २ मनाची व्यपता, नेपा, तारवड ३ गळश्ला गोंधळ, धामधूम, गर्दी, दंगा-धापा ४ डावरेच, छेजेरने, गौडवगाल (किं) वणे, लावणे [हि धाद्रल ति धाद्रल]

धाद्रली-कथा—वि नेहमी गोंधळ, धाद्रल करणारा, भावा वगारा, मडवडपा, गोंधळपा [धाद्रल]

धाद्रा—पु १ व्यवहार, घडामोड 'दि जीवाविया योधा । गोचर जो हा धाद्रा । तो जीवगेरुतवरा । निभाचो ।' -शा १५ ३४६ २ दारा ३ अखंडत्व ४ उद्योग, काम, वाटपट, धदा 'म्हणोन प्रप्तामधदा । साद्विनी बीजे जो धाद्रा । दे अगो सिण पुण्या ।' -शा १७ ४२२ [प्रा धदा]

धाद्रान—पु (यमकाने वदात या शब्दाशी जुळणारा पण उलट अर्थाचा बनविलेला शब्द) प्रत्ययप्रमाण, अनुभवसिद्ध, सुविधास मिळाला, आत्म प्रतीति स्वातंत्र्य, स्वतःचा तर्क, वैयक्तिक मत 'जे वेदशास्त्रे सार । सिद्धात धाद्रान विचार ।' -दा ५ ६ २७ 'आम्हास तुमचे वेदात न कळे आम्ही आपले धाद्रा तारा पाळो ।' -विवि धरधडीत, उपडउपड मूर्तिमत प्रत्यक्ष स्पष्ट 'हा धाद्रान चोर, लबाड, सोदा ।' [वदात या शब्दाशी यमकाने जुळणारा, उलट अर्थ या, बनविलेला शब्द] म्हणु धाद्रां तात्पर्य मिदनाची गरज नाही—स्त्री मोष्ट उपड दिसत आह ती मंगण्याला दागडिण्याला दाखव्या पुताव्याची जरूरी कराला ?

धाद्राईरण, धाद्राईरण—भक्ति एखाद्या पदार्थाबद्दल उल्लुख, उत्पत्ति होणे, ह्वापणे, खागपणे, आपापणे 'काही दोरी

धाद्राईली । ती हि मेळीं वजीणे ।' -दा ३.५९ 'वृद्धाने द्वितीय सर्वपाविषयीं जसे धाद्रावून जावे ।' -नि ७२३ [धाद्रात]

धाद्राती—वि छाळाधार न पाहता मग ला पटणाऱ्या तत्वा नेच वायणारा, प्रत्यक्षवादी, शुद्धीप्रामाण्यवादी 'धाद्रात्याला हि पाह्यर फुट्रावे असा हिच्या कवित्वाचा प्रभाव विलक्षण आहे ।' -महाराष्ट्र-सांग्रस्वत ६२ [धाद्रात]

धाद्रो, धाद्राटी—स्त्री १ बिधी, कापडाची अर्द पटी, फडके बळाचा तुकडा [म धाद्र]

धाद्रुडा—पु (महातु) बिधी, धाद्री पहा 'धाद्रुडा धुपडा गौळनी । जिणे मानुपें होती सिंहानी ।' -शिमु ६७६

धाद्रुडणे—भक्ति (विप्र) दाढुडणे, पाडळणे

धाद्रूस—वि समाधान पावलेला, तृप्त झालेला, धाद्रेला [प्रा]

धाद्रोटी—स्त्री बिधीटी, लहान बिधी, धाद्र [धाद्र]

धाद्रोडी—वि (कु) समाधानी

धाद्रात—वि (गो) भरपूर, पुष्कळ, सुबलक अपचपचळ

० पण—न (गो) समाधान, तृप्ति [धाद्रोस]

धाद्राट्टा—पु वान्पाचा सोळाटा, धों धों वाहणे धुधाटा पहा धाद्राट्टाणे—पाना खासावेणे, आवासेणे, धाद्राट्टणे पहा

धाद्राट्टणे—भक्ति (महातु) धाद्रपड करणे, धावत धुटणे 'उत्तराधा धाद्राट्टे । मडळीळ निघाले । सवें सारीतु पातीनिजे । दडनायकापरी ।' -शिमु ५०४ [स धाद्राट्टणे]

धाद्राट्टणे—भक्ति (व) गागरून जाणे

धाद्राट्टणे—भक्ति (विरु) दाढुडणे, पाडळणे, धाद्रुडणे पहा

धाद्राट्टाट्टा—नि १ कडाकड धडाधड असा आवाज करून (पावे वाजणे) सोफा टाळणे, वारा वाहणे ह्मणु टाट्ट पदा —स्त्री १ तोफा, वाद्ये ००० धाद्र धाद्राट्ट, कडाकडाट २ जोराचे, कडा कपाचे आडन, कपाची रगारागी

धान—न १ साळ, भात २ भाताचे रोप ३ (रोप ह्मणु) दास, दंड 'केतकीचे धन आणि उभराची साल यम भाग घेऊन पूर्ण करावे ।' -अथ १ ५० ४ धने [स धान, धं धान, शु धान=धान्य] ० ग्राह्यत-न ज्यास धान्य देते असे गवत उदा० म्हणु बाजरी, ज्वारी ह्मणु धान्य गवत 'उदाहरणार्थ रानगवते व धान्यगवते हा पडा पचसाळपाचक प्यावा ।' -अन्या पन ७४ [धान्य=धान] धानाप्रक-न घने धाळलेला दिवा कोल पुदिमा व मंगाला यांचे एकत्र मिश्रण कडन मूळ धाद्रन कळेनी घट्टी ।' -एभि ३१८ [धान+अरु=भाटाचा समुदाय] धानाधिस्पष्ट होणे—कि (कु) धुट्टाण होणे

धाना—पु (महातु) दाणा कण 'एना आदित्य धात्री । कस्तुरिमेने पाने पुच करी ।' -शिमु ११४. [स धान]

धाना—स्त्रीच लक्षा [म]

धानान—भक्ति (व) जाडपुष्टन [धानाने]

धानाघत—न धान्याचें बरेल्ले पात्र 'पत्रें धानाघतें।
अपुणें नामें अमिलें।'—वेतीस १ १११ [धान+घत]

धानी—स्त्री (धा) लादी [स धाना, व धाना]

धानी—स्त्री शहर, नगर 'रावा जैसा स्थली। रक्षणे निघे
धानी।'—हा १४ १५४ [सं]

धानी—न (धो क) होखरी सडई.

धानी—उ (संगीत) गायनशास्त्रांतलें एक राग ह्योन पञ्चज,
कोमज भाषार, कोमल मध्यम, पंचम, कोमल निषाद हे स्वर
संगतात अक्षय व धैर्य हे स्वर वर्ये आहेत जाति औदुरऔदुर
वादी गंधार, सवादी निषाद दिवलाचा तिसरा प्रहर हा गान
समय आहे हा सारंगलक्षि समजतात [सं]

धानोन्वा—जीव धान्यविशेष 'ज्यानि धानोन्वा
आणाव्या। रांडापोरारे धालाव्या।'—येरो ५३ [धान]

धान्र—स्त्री (धो) धाप; धारण [धारण]

धान्य—न १ मात, गहू, बाजरी, इ० मनुष्याच्या शरीर
पोषणाच्या उपयोगाचा पदार्थ, दाणगोटा तांदूळ, गहू ज्वारी
इ० तुणधान्ये हंगरा रूर, उडीद इ० दिंदल धान्ये व बरई,
तीळ, जवस इ० तैलधान्ये असे धान्याचे तीन मुख्य वर्ग आहेत
२ नवरात्रां एवीपुढे किंवा चैत्रात गौरीपुढे थोड्याशा मातीत
गहू किंवा भात याची जी रुंदान रोपे करतात तीं समुपधान्ये ३
दसऱ्याच्या दिवशीं पगोड्यात, टोपींत, खोबण्यात यगारा गहू
मात इ० काव्या रोपणां द्वारा व घणे [स धान्य, तु धान्य]
(बाय) ० झाडकणे—धान्य साक करणे, बारवणे ० हुडकणे—
सकि शोधणे, निवडणे, धुडणे पडति—एक शब्द लाखरी गज
जमीनीत मारून व त्याचा वास घेउन अमुक ठिकाणीं धान्य पुरलें
आहे असें नेमकें सांगणें 'लंकरातीत त्रिवेद्यलंकाचा धान्य हुड
कून काढण्याचा धंदोच होता'—स १०५५ अठरा धा० ० ०
कडवाळें—न अठरा पदा सामाजिक—० देश—उ पुरक
धान्ये विकणारा, सुकीर देश [स] ० पयक—न गहू तांदूळ
सातू तीळ व मूग हीं शहरास लाखोटी वाढण्यास योग्य अशीं
धान्ये [धान्य+स पयक=पाचाचा समूह] ० पयकाचा काडा—
उ घणे, वाळा, सुट नागमोथा आणि दाबिली याचा काडा
[धान्य+घणे+स पयक=काडा] ० पलाल न्याय—उ धान्य म्हणजे
म्हणजे त्यामध्ये त्याचा पेंडाहि अंतर्भूत होतो त्यास वगळें सहस्र
नसतें राजाला विकल्यावर प्रगाहि स्वाभाविकपणें विकल्या गेल्या
असें मानण्यास हरकत नाहीं यावरून एखादी मुख्य गोष्ट साध्य
सिध्द झाल्यावर सदनुपगिक वारीकसारीक गोष्टी आपोआपच
साध्य, सिध्द होतात [धान्य+स पलळ=पेंडा, गवत] ० फराल—
उ उपवाससाध्य दिवशीं धान्य भाजून केल्ले, बोरडे खाद्यपदार्थ
इ० कानें केलेला फराल [धान्य+फराल] ० भिक्षा—स्त्री धान्याची

मळगी होत असणाऱ्या मिश्रक भावांवांच किंम मिश्रकितत ही
धान्याची भिन्ना. बज्जे [धान्य+भिक्षा] ० माप—न धान्य मात्र
वयाचें माप, परिमाण उदा० दोर, पायली इ० ० धणचा. वी—
पुष्पी आम्मात धान्य जडून राक होणें 'अम लंगन शती।
धान्य वगव्या आणि राखती। सुश दड ज्योनि जाती। अक
स्मात।' [स धान्य+म वगवा]

धाप—धा—स्त्री. १ दम जोराचा आमोचवच 'सुर्वे निन्हां
धापगी। तु ते बाला पांड हवींवेत्ती।'—शिगु ८६ 'धापा भरती
पोटें बोळिलीं। आसोचूवासे मूर्खित।'—जैम ५० ४८ २ दमा,
आस, दम्याची व्यापार 'पडरोग मासा मधु। जो अपारडु हाचा
मिनु। तयाची धाप नांमें पय। जी करीन कटोपन।'—जैम
४१ ३३ 'तुड्याचें रूप केलें असतां। परिनवरीन होती धापेची
व्याप।' [हि] धापा वेण-टाकणें-दाटणें-धमासुळें ओर
जोरानें आमोचवच वरणें 'तो हसका पातला वेत धाप।'—दावि
३८ 'धापे दाटला राधात्मज।'—मुमादि ४१ ५० ० करी—
धापेकरी—धापकक—धापाळ, धाप्या—उ दम्याचा उपद्रव
ज्यास होत असतो तो, दम्याळ, देवकरी मनुष्य ० काप—स्त्री
अस्वस्थता 'जुजारी वैराग्याची कोप। जिराली मनाची धाप
काप।'—हा १७ ३३१ [धाप+कापणे]

धाप—स्त्री (विगीदाच्या खेळ इ० कात रुड) मयांदारेवा
० खाणें—(विगी, बंद, कवडी इ०) मयांदा रेपेच्या, हरीच्या
पलीकडे जाणे

धाप—स्त्री सरड्याच्या जातीचा एक प्राणी धाप पदा
'सोने गापली भिंगोरी। वेडक धापा।'—दावि २४४

धापट—न काढलेल्या भातातून निष्पन्ना भुता, घूर, घुणें

धापट—उ सरड्याच्या जातीचा एक सरपटणारा प्राणी, धाप

धापट—स्त्री (भोंबल्याचा खेळ) फिवाक्यामाठीं दाकलेला
भोंबरा व फिरतां राड्याची स्थिति

धापटा—स्त्री (उपवास, आजारीपण इ० कामुळें पोगस
लगेलेली) खपाटी, दामटी (किं० वळणें, होणें) पोटाची
धापटी असा प्रयोग

धापड—वि (कों) अगदीं रक्ष उरवार, बरड (भात
जमीन) ० चट—स्त्री (कों) पाटाचें बगैरे पाणी निलत नमून
केवळ पावनाच्या पाण्यावर पीक देणारी जमीन—कृपि ११०

धापडपुपड—किंवि जुडपुनतें, अपुरें तृप्ती न होईल अशा
रीतीन (पोट भरणें, जोगावणें इ० सह व जनावरासबंधीं योन
तात) जुडपुनतें पोट भरणें, चारा खानें, साळ घालणें

धापडा—डे—पुन (व) जाड वालीपीठ

धापणें—अकि १ धापा दाकण्याच्या अवस्थेस पावणें दम
वागणें, धापणें युक्त हाणें [हि धापना]

धापणें—अकि (प्रा) वृत्त होणें
 धापणें—सकि (गो कु) धापणें, झारणें [धापण]
 धांपर—न (गो) गुड्या, दोंपर
 धापलणें—अकि जोरजोरानें धास टाकण्याच्या अवस्थेस
 पावणे धापा टाकणें धापणें [धाप]
 धापसणें—अकि (महातु) धापा टाकणें धापलणें, धापणें,
 गडवडीनें, जलदीनें जाणें ' जा तुम्ही एकी धापसिया । तुम्हा
 लागीं निजिआ गो—मासिया । तरि वारा जा का । '—दिशु २१९
 [धाप]

धापळ धांप—क्षी (गो) द्विदल • धान्याच्या दाण्याचा
 अर्धभाग

धांपळी—उ (गो) मोठे छिद्र
 धागा—उ १ एक प्रकारचे गवत २ चपट्या जातीचे मोठे
 कौल, डापा १ ल्या अर्थी पदा • करणें—(कों) नाश, खराबी,
 विध्वंस करणें

धापाडा—उ (व) बालिणीट धापडा धपाडा पडा
 धारी—क्षी (गों) उखळींतोल पोहू परटण्याचा चपटा पळा
 धापू—पो—कि फुकट न्यधे, निरर्थक • हाणें—अकि (कु)
 १ मरण २ हारवणें ३ फुकट जाणें—मसाप ४४ २८०
 धांपवचें—कि (गो) धापा टाकणें, धापलणें [धाप]
 धापोडा—उ (व) १ आगावर एखाद्या ठिकाणीं झुजून
 पर आलेली जागा २ (व ना) बालिणीट धापडा

धाप्या, धाप्याचाकादा—उ कोविंदा पडा—वगु ४ ३१
 धाव—न माही, धावें [हि धावा]
 धावटो—क्षी दामरी धापणी पदा
 धावडणी—क्षी (कों) मोकळ्या फलधाची माळया
 सारखी पाटणी, माळा

धावडधिंगा—उ धावडधिंगा, गोंधळ दगामस्ती [ध्व
 हुल गुज धावडाधगु—दगामस्ती]
 धावडी—क्षी (कु) धावळ, लेंकरीचें नेसावयाचें वज्र
 [म धावळी]

धावलवड्डा—डी—पुली एक प्रकारचा वडा
 धावळ-ळी—क्षी १ (कों) मोवळयात नेसावयाचें लेंक
 रीचें जाडेमरडे वज्र धावडी २ पापण्याच्या उपयोगाचें लेंकरीचें
 जाड वज्र ३ (कों) काव्याचा हातांनीं बद्दल कलेख पेळ
 धावळ—क्षी कवुतराना रद्दाण्याकरिता करितात तें घर
 घुलें, दावळ

धावाधुरी—क्षी (ना) एकमेकाना धरापव पेडू मार
 प्याचा मुलांचा एक खेळ, धवाधरी १ ल्या अर्थी पदा [ध्व
 ध्व दि]

घडो ४ ४२

धावें—न १ घरावर कवळ मातीचा पेंढ धावून वरितात तें
 जाळवून २ केवळ मातीच्या पेडाचें आच्छादन असलें घर
 ३ (राजा कुण) छाती—मसाप २४ ३६१ [स त्या, हि धावा,
 गुज धावु] • दणाणणें—भीतीनें धावरून जाणें, गमेगळित हाणें
 गाळण उडवें धाव्याचर वसविण—१ (एखाद्याचें) सर्वस्व
 हाण करून (त्याला) भिक्कस रावणें ' परत सुलत्यानें घरात
 गाडवदकी करून सुभाननीला धाव्याचर वसविलें '—स्वरापरि
 १७८ २ एखाद्यापासून द्रव्यादिक घडन (त्यास) हिगो दाख
 विजें • घर—न धाव्याचें घर

धावोटा—उ (कों) सखरचें पोतें गोण, दामोण
 धाम—क्षी १ (गो) रोगाची साव, २ (ल) वोगत्याहि
 गोष्टीचा अनकास एकदम लागलेला नाद, • घसन, इसळी वड,
 खवखाव गावात वापाची धाम आणी आहे '

धाम—न १ घर, स्थान, ठिकाण नीजी परममंगळ धामा ।
 सखळ देवदवोत्तमा । '—शा ३ २८ ' नम राम तें धाम सोडून
 घावें । '—राम ४४ २ (ल) दारीर, दह ३ रूप तन प्रकाश,
 प्रभाव ' मार्गदेव अगस्त्य प्रेक्षिति यजनि सावळें धाम । '
 • मोडण ८४ २ ४—उ बदरीनाथ, जगन्नाथ द्वारका रामेश्वर
 या हिंदू या अत्यंत पवित्र अशा तीर्थस्थानांपैकीं प्रत्येक [स]

धामक—न (कों) बगबाघुळ
 धामंगड—उ (निशर्ची) मान्यदिन निंबा यदुर्वेदी
 गृहस्व धाम्या—मोळ [धामा]

धामण—णी—क्षी १ माशाची एक जात २ वरील मासा
 ज्यात राहते तो शिंपला

धामण—णी—उणी एक दुर्बलियाप याचे राकूड विषट असून
 श्मशतीस उपयोगी असते—वगु ४ ३० याच्या सालीच्या सगु
 पासून कागद व दोर करतात—झाको व ५५ [तुल गुज धामण]

धामण—क्षी सपाची एक जात, अथवा पदा धा जातीचा
 सर्प आपली शेपटी गुराच्या नाकात घुसवून ती जोरानें बाहेर
 काढतो असें म्हणतात ' आशा मनशा दो धामणी । '—भूपाळपा
 २४ [हि धामिन]

धामणें—अकि धामण सपच्या वृष्टीनें (गुरें ६०)
 पोडित होणें [धामण-सर्पविशेष]

धामण्या—उ एक सर्पविशेष हा धामण व नाग यांच्या
 संयोगापासून उत्पन्न होतो असें म्हणतात [धामण] धामण्या
 गोपट—उ गोपण्याची एक जात

धामधूम—क्षी १ दगळ गोंगाट गडवड गोंधळ; अर्ध
 श्रमरानें उडालेली खडबड २ धुम-वकी, वडाळी ' त्या धाम
 उभीचीं धुमटीं बसनें ऐकून अ वर शहर येनात '—टिळे
 ४४ १७८ [हि] म्हण धामधूम बगेका राज

धामना—नि (व) थोड्या काळपर रगचा. 'धामना ताडूळ आम्हाला नरो संपेत पाहिजे' 'आमच्या धामन्यापेठाला जोडी घ्यायचा आहे'

धामा—उ एगारी गोष्ट अनेकानी एकदम करण्याची उठणारी लाट, सपाटा, सोप, धाम अर्थ २ पदा जसे—आमच्याचा—जगण्याचा—रहण्याचा—धामा

धामा—उ (की) गुराची लोक आपल्या हातावर गोवडी किंवा सडाची लेडी याच्या विस्ताराने हल देतात तो धमाटा अर्थ २ पदा

धामा—या—उ १ गवाळणा २ (उप) माध्यमिन, यजुर्वेदी दहस्य 'आधी ते वधारले धामे पदा त्यांना मुलींच मिळण्याची मारामार.'—सराद १३ धामेपणा—उ गवाळेपणा, अवस्थित बागमूक 'केंवणात जितकी टापटीय तितका इकडे (दारावर) धामेपणा'—उपा प्रथमाहिका ४

धामेण—की संपाची एक जात, धामण 'वाठला धामिणी पडली गझा।'—दा३ १० ५ [हि धामिन]

धामोडा—उ (ना) पुढी [स ध्मा ०]

धामोडा—उ एक वृक्षविशेष, भावना 'आन धामाडे याची ताली।'—सुत्रपाटीविवार २१० 'सायता वदनाचा पवन। खेर धामोड होती चवन।'—एमा २० २४

धोड्या—नि १ (उप) यजुर्वेदी—मोल २ (खा) वावट, गवाळ ३ (व) चिन्ह, वृषण

धाय, धायमाय—की १ रडण्याची मोठी आरोळी, दाहो, आक्रांत, आक्ताभोक्ती रंदावर, हवरडा (किं० मोकलणे, फोडणे, वगे, घालणे) 'अनुधांचीया माया रुपमावतीया। मोकलीरी घाया। राजीमाची काड जालासी। साडू दे का रे दुयराया।'—उपा ७२७ 'दु शासन मोकली धाय। रडणे गेले हातपाय।'—मुआदि ४४७ 'बायकोसाठी मी धाय घेऊन बसलो आहे'—कोरि ११८ २ धापा 'गंधर्वा हस्तीं कुडाडे। कणा अर्धे भेटले गाडे। रथ टाडूनिया एकीके। धाय दावीत राहिला॥'—सुवन १२ १७ ३ हृदय, अतःकण 'वक्कातें मी मोकल धाय।'—सुवन ७ १२७ ४ वीर धैर्य 'मग धाय टाडुनी रडे माय॥'—व ५५३ [स हृदय=(द+हृ+य)=धाय—भाअ १८ ३३] ० धाय रडणे, धायीधायी रडणे—डळडळा, आकेश कलन रडणे 'रडवील कोण रणरागीं। यवनना चाथी पाथी। यापुढें॥'—विक १० ० ० वं०प—उ सकलविकल्प परसोड—मनको [धाय=

हिव्या, धीर, निश्चय+य=धारणे, धरसोड करणे]

धाय—की दाई धात्री [धाई] ० पण—न दाईपण, घालन पोषण दाईचे काम 'हे रजोगुण माणसाचे। समूक आशुरियेचे। धायपण ययाचें। अविद्या कलें॥'—डा २ २४३ [धाय+पण]

० संयु—उ धात्रीपुत्र 'जरातादाचा धायबु आगळा। ता उत्तरडा विभारिला।'—शिशु ५७०

धाय—की तृप्त, सतोष, समाधान

धायजेडी—की शस्त्रविशेष, तलवार 'मिळोनि नाकवसें भं नाघरसे। धायराडी हाणताति सरिते।'—शिशु १०६३

धायटी, धायफूल—की पुण, दोन पुण उच वागणारे एक झाड हिची फुले रंगगामारती अगुन हिची असतात, त्यांचा उपयोग औषधात व रणकडे होतो—१ गु ४ ३०. [स धायटी, हि धायकपन, व धाईफूल, गु धावणी, कना धायीफूल, ते धायफुल] ० फूल—न एक औषधी, धायटीचे फूल

धायरी—की एक वृक्षविशेष

धायरुं—न गुरे व पाडे काना होणारा एक रोग

धायी—की दाई, उपनाता 'अर्धवि फडी आत दुटिया। कने आरभावी घनत्रया। परावे काळ धाया। पाहिजे जेसा॥'—डा १८ १७२ 'अन्नीवारी भावना जाये। तैवी धाविजली पाये।'—एस्व १ १०.

धार—की १ तलवार, कोयता, विळी, चाकू इत्यादींची तीक्ष्ण कड, तीक्ष्णपणा, चाक्रीनी लांडूड इ० काची सरळ कड २ पर्वत, डोंगर इ० काची माण्यावरी अगरी उच कड, कडा ३ (ल) तीक्ष्ण, तल्ल, सापट, कडक स्वभावाचा माणूस व डोंगराची राग, आळ ५ क्षितिज क्षितिजाची काळी रेषा, दृष्टिमर्यादा 'दिवस धारत आला ० धरणे—१ (खड ह० कास) धार लावणे, तीक्ष्ण करणे २ चौथ्याची इत्ये कार्ये, पराक्रम गाजविणे ० धरणे—(एकापास तोंड देण्यात) निड होणे, सज्जणे ० पडणे—(एकापास कायें इ० कार्ये) ओझे, बोजा पडणे, पाड पडणे या अर्थी पुढीने रुढ ० थंड करणे—(मज इ० काने छाकची) धार बोथट करणे, निवानी करणे ० मारणे—(मज इ० काने छाकची) धार बोथट करणे, निवानी करणे ० मारणे—कडक शिस्तीने, करडेपणाने वागविणे, सक्त अमल गाजविणे धारवर येणे—(एखादे काम इ०) कडक शिस्तीखाली चालू होणे, राहणे धारवर वागणे—सावधपणाने दक्षतेने, मागेपुढे पाहून वागणे, बघता आगि भोक्क्याचा मार्ग बोखाळणे धारे चरचा घाय—उ (अशिष्ट) कोणीहि, जवरा या अधाने रुढ जसे—हे काम तु करीनास तर धारचरचा वाच करील ३ गुल न हाक मात तर धारेवरच्या वाघाला हाक मात ३ सामाशब्द—० फारी—उ बोझा, पराक्रमी पुत्र, तरावरवाद्दर 'पाटणकर धोरपडे निंबाळकर तल मारीचे धारकोरी'—ऐषी ४ ३१ [धार+करणे] ० कस—उ धारेला लावून कलेली पारख (ल) सूची, तणादा [धार+कस] ० वशी धरणे—धारवर धरणे, सदावृत्त सोडणे, सक्त तणादा लावणे 'पोराने खाळकुरिता मला फारच धारवशी धरले' ० वशी धरणे—डाकणे—ढकलणे—देणे—लावणे—सोडणे—धारकी धरणे—

मोठ्या सकडात, पेचात आणजे ०तीर्थ-न (प्र) धारातीर्थ, धारा तीर्थ पहा ०३द-सी १ शस्त्राची धार बोथट करण्याचा मंत्र २ -वि शस्त्राची धार बोथट करण्याचे मंत्रसामर्थ्य असणारा ३ -पु (वागशुक भाषण ६० कातील) भरवद ताळमेळ, ताळवत, सबद्धता [धार+वद] ०वोळ, मेर-पुळी (कु) सुवद्धता, ताळमेळ (भाषण, वर्ष ६० कातील) (अक्षरणापूर्वी प्रयोग) ०वोळ-कवि काठोकाठ, तुडून भरपूर (पाणी ६० द्व पदार्थ भरणे) ०राव-३ १ तत्प्रावरहाद, चूर योद्धा या अर्थाची पदवी 'धारराव' शिद ' -रा १९ ०१ 'धारराव स्वागारदार सत्तामुद्दहाडानी स्वप्राणावरि उदार झाले' -अमृत ५४ २ (उप) पराक्रमाच्या पोकाळ वाता मारणारा, वडाईखोर धारोधार-कवि तुडुव, काठोकाठ [धार द्वि]

धार-श्री १ जोराचा, वेगाचा (नदी इ०काचा) प्रवाह 'तो धारमाजी निथिनी। नाव गेली तेथवा।' -ह ९ २६९ 'भोवरे वळणे आणि धार।' -दा ३ ७५२ २ पाणी इ० पातळ पदार्थ बळून पडत असताना, पाऊन पडत असताना पुढच्या भांड्याच्या डित्रातून धवपदार्थ बाहेर पडताना पाणी इ०चा विसणारा बोरीसारखा आकार ३ तेल, तूप इ० पातळ पदार्थ बाजारात विकण्यास आल्यास त्यातील काही भाग हळू म्हणून घेण्याचा पाटील, बुळकणी इ० गावकामगाराचा (पूर्वीच्या काळी असलेला) मान, तेल, दूध वगैरे विचत घेतलें असता पूर्ण माप घाल्यानंतर बत्तावळा म्हणून घ्यावयाचा बोडारा अशा ४ धान्य उफगताना जे हलकें धान्य राशीच्या पली कडे जाऊन पडतें तें ५ तेल, तूप इ० द्रवपदार्थाचा निश्चि अशा जसे-दद्याची कवडी, पाण्याचा थेंब, तेलाची, तुपाची धार १ (गाय, म्हैत इ० जनावरांचे) दूध काढणे. 'धारची वळ झाली' [स धारा] ०उष्ण, धारु(रो)ष्ण-वि धार काढताना (दुपास) असणारा उबटपणा ज्याचा निवाला नाही असे ताचे (दूध) असले दूध बळवक व घातुपौष्टिक असेत 'जेवि श्रानचमे पात्राप्रती। गोक्षीर मरिती धारोष्ण।' -भाराचाल ११ २८ [धारा+सि उष्ण] ०काढणे-पिळणे- (गाय, म्हैम इ० जनावरांचे) दूध काढणे ०देण-उचावर उभे राहून (धान्य इ० स्वच्छ करण्याकरिता) दोपलीतून एकसारखे पांजे खाली आतणे, वावरणे ०धरणे- (विद्यार मोडशी इ० जलण्यापाटी) मस्तकावर धड पाण्याची धार उतत पडेल असे करणे ०पडणे-(ल) पाहिजे तितकें द्रव्य धान्य इ० आका गातून (घात) देऊन धरवि हाणे, पाऊन पडणे तुम्ही पार खरे करावधान सांगता तर माझ्या परी काही पैसाची धार पडत नाही ०पुडणे-(गाय, म्हैम इ०का) पुडट दूध देऊ लागणे ०मारून न पाहणे (ग्यायला) अगदी स्वल्पप्रमाणे देवाचे,

हिय लावूनहि न पुमणे, तुडूनहि न पाहणे ०लामाणे-फार वाह, गळू लागणे, गळती, तुळकी लागणे जसे-पावयास धान्यास, गुळास, डोळ्यास, नाकातोंडास, गाडीस धार लागली चारही धारा तोंडांत पडणे-अनेक मार्गांनी लाम होणे, विलासाच्या, उपमोगाच्या सर्व गोष्टी मिळणे म्ह० चारही धारा कोणाच्या तोंडात पडत नाहीत-सर्व सुखे, चांगल्या गोष्टी एकाच्याच वाटयास कधी येत नाहीत धारभर-कवि घोडेसे, अगदी घोडे (दूध, तूप तेल इ० द्रव पदार्थ). कवडी पहा. (सामाद्व) ०चि(व)पोल-न (कों) धान्य धान्यावर उफणताना धान्याच्या राशीच्या परीकडे पडणारा कोंडा, भूस, फोल, हलकें धान्य [धार+कों चि+गोल] ०वणी-न १ दूध तापवितांना त्यात जे घोडेसे पाणी घालतात ते 'जेसे दुधामाजी धारवणी। उदक घोडे घालिती।' -गवि ३ २२६ २ (पाट, प्रवाह इ०काचे) धारें पडणारे, वाहणारे स्वच्छ पाणी 'डोणीतील पाणी आणू नकोस, चांगलें धारवणी आण' [धार+पाणी] ०धसा-उ पाण्याचा, नदीचा जोराचा प्रवाह 'ते नेणपणाच्या वळसा। बुडोनि गेले गा सहसा। येक कर्ममाणे धारवसा। पडिले जन्ममृत्युच्या।' -रयोवा १४६९ ०शीव-सी नदीच्या प्रवाहाने उरलेली (गाव, शेत इ०काची) मर्यादा, सीमा हीत बदलहि होत असतो 'सायबेड व चाडोडी यांची धारसीव आहे' [धार+शीव=सीमा]

धारक-उ १ धाक, दराग; वचक व बुद्ध, लडाई, धारकी-धरणे-१ धाकान ठेवणे, धावेवर वागविणे, धावेवर धरणे 'अल्प अन्याय क्षमा न करी। सर्व काळ धारकी धरी।' -दास २ १५६ २ (घोडा इ०) मळदावर धरणे, फेरकट कपास नेणे 'जेत बोल्हरीचे वाह। न येतो धारकी धर।' -अमृ ७४

धारक-वि धारण करणारा, धरणारा, वाळवणारा समा सत उत्तरपदी योजतात जसे-आभाधारक=आभा पाळणारा वलधारक, राजधारक, वेवधारक, दधधारक [स धृ]

धारजे-न दोरीचे तिरमोळ्या असलेले विणकाम केलेले शैलाच्या धिंगाभोवती कापलेले बटण [धार]

धारजणमुण-धारजिण मुण-प्र मनुष्य, जनावर इ०काचा धारजिणे होण्याचा मुण [धारजिणे+मुण]

धारज(जि)णा-वि आहूत. शुभकारक उपयोगी पडणारा (मना, निगा, श्रास, खर्च इ०काचे) फल देणारा (देव, राजा, मनुष्य जनावर धरा, शत इ०) 'तुम्हाला नमे नाम ते धार जीणे।' -कचप-शुभमचरित्र पृ ३. 'हे सन आम्हांला धार-जिणे नाही असे म्हणून गाहून दिले' धारजिण पहा म्ह० १ दुष्टस दव धारजिणा २ मेयादनी खोरास धारजिणी ३ कया बास गाय धारजिणी

धारज(जि)णै—न (मनुष्य, राजा, देव इ०चा) चेरा केरी अमर्ता त्यानीं) फटप होण्याचा देवयोग; आनुकूल्य (जनावर, पक्ष, दोर इ०कांच्या संबंधांत प्राप्त येऊन असतो, पेसा राखे येऊन असतो त्यांचे) फट मिळण्याचा देवयोग. 'मया युतये धारजिणे नाहीं' —धारजव्यास येणें—धारजिमें होणें. [सं. पू-धर्मे+जिणे=जीवन]

धारण—झी. १ (धान्य इ०चा) गरेदीविकीचा चालू दर, वाजराभाव 'लष्करात धारण इस्तकरीलवायुन तात देर आठ देर.'—भाव १४. २ दुष्काळ, महागाई. 'धारणेनें कुले मेलीं।'—दावि ३७० [सं. धू. का. धारणि; युक्त. धारण=वजन] पांचावर धारण यत्तणें—(भीति इ०कांचे) गर्भगटित होणें, बावळून जाणें. रुग्णास पोचेल धान्य म्हणजे अत्यंत महागाई होणें, दुष्काळ पडणें अशी दिसति होती त्यावेळचा वादप्रचार. बहुधा सैन्यातील. उ० धारण आणि मरण कोणास समजत नाहीं.

धारण—न. १ धरणें; संभाळणें, अंगी घ्यावणें; धारण करणें. 'या नांन धृति संतुषे। विद्याधारण धृति नष्टे।'—एमा १९. ४४४. 'सर्वस्थानसमयीं वाक्या हाताते धनुष्य धारण करावें लागते.' २ घेणें; उचलणें; स्वीकारणें. (रीतभाव, चाल, मार्ग इ०) [सं.]

धारण—झी. समग्रत, कल्पना. 'जीवीविये ऐगी धारण। म्हणोन पुमावया। जाहलें कारण।'—शा ६. ३३६. [सं. धू-धारणा]

धारण—झी. (कों. व) डेंकू; आधारास्तंभ (घराचा अगर इमारतीचा); मोठा, सुख्य राव. 'रात्रि तेमें वाढलें। हें धारणा जेवों एक जालें।'—शा १४. ३५५. 'जेवों आरें धारण मिळिला।'—एमा २३. २५९. २ (ल) (राज्याचा, संसाराचा) भार ज्याच्यावर असतो तो) कर्ता पुरव; आधारस्तंभ.

धारणधारण, धारण धारण—न. एक दिवसाआड मोजन व एक दिवसाआड उपवास करणें (प्र) धरणेधारणें. धरणेधारणें पदा [य] धारणाधारणा—झी. कमनें एक दिवस उपवास व एक दिवस मोजन करण्याचे व्रत, धरणेधारणें [धारणा+धारणा]

धारणा—झी. १ स्मरणशक्ति; बुद्धि 'एसा पुरुष धारणेचा। तेचि आधार बहुताचा।'—दा ११. ६. १९. २ लक्षाव योगां तील आठ अंगपैकी एक, आसननिरोध, चित्तैकाग्रता व सर्ववैसायिक वासनाचा निग्रह इ० 'तेच स्वरूपी चित्ता। विप्रसेंसी धारणा धरितो।'—एमा ७. ३५. 'न करिता ध्यान न करिता धारणा। तो नाचे कीर्तनामाजी हरी।'—रुपा २४. ३३. ३ धैर्य, धीर; मनानें स्थैर्य 'यदुच्छा आहार न मिळे। तरी धारणेंचि न टळे।'—एमा ८. ३३. ४ तन्हा; वर. विदिष्ट, योग्य पदत ५ सरळ मार्गाचा दृढ अवलंब. ६ चिचटण्या—पदाव १२३. ६ (व.)

धरी कण्याची माणें, यज्ञ. [मं. धू-धारणा] ० पटु-वि. स्मरण घणीचा पट. [धारणा+मं. पटु=डुमाल]

धारणाभिन्नता—झी. (प्रवेश, संगीत.) धारणाशक्ति.

धारणी—झी. (कों.) आधारचा लहान खांब; लहान धारण. [धारण]

धारणेंधारणें—न. धरणेधारणें पदा.

धारन—झी. (य.) एक शाकमाजी,

धारघट—न. धोरण.

धारवाडी कांडा—उ १ क्वांटकांनील धारवाड वाहारा कांडा; (ल.) उतांत वजन कणास कांडा. २ (ल.) वाण्ण्वाचें, कामकण्याचें चोर, समनोल, नि.पशुपती धोरण.

धारसा—उ. १ मदी इ०कांचा जोराचा प्रवाह, धार, वहाण्याची गति. 'तमाचे धारसे वाह। सावाचें हियरण जाह। बिबहुना हे दुवाह। सायानरी।'—शा ७. ७९. 'लोडला प्रेमाचा धारसा।'—कालिका १७. ३८. २ (महातु) (राज इ०कांचा) वार, फाव. 'परात खाडिआं चा धारसा। दादतु लोहाचा बळसा।'—यितु १०. ५२. ३ कड; धार; राग. 'सुजण्यास धारसा धरावें तैता करा बांघोन फौज उभी राहिली.'—भाव ११३. ४ लुडी; बहिशाट. ५ (रत्नागिरीच्या धाजूस) रोंगल्याच्या कड्याचा काठ, कड, पार.

धारसें—न. धरण. —मनवो.

धारा—उ. १ (भाडें, विक्री, वाकरी, धंदा इ० व्यवहारा-विरयींचा) धंदराव, शिरस्ता, बहिशाट, नियम. 'शिवाजी महा-राज यांचे वेळचे धारे बानीं राज्य चालवावें'—मराठिघोशा ३२. 'दहा बोसोन एक रुपया दावा असा आमच्या गांवत भाड्याचा धारा पडला आहे' २ (शेत जमीन, वागांत इ०कांचील) सरकारी कर, वसुल, सारा. [सं. धू. म. धारा; प्र. धर. हिं धारा; शु. धारो] सामासन्—० करी—उ धारेकरी पदा. [धार+कर]

० पेंडाळा—उ १ (व्यवहारातील, बोली कण्याचा, मोल ठरविण्याचा) नेटवरील, साधारणपणें पडलेला शिरस्ता, बहिशाट, नियम. २ पूर्वाधार, परंपरागत पद्धत, बहिशाट 'सेताचा धारपेंडोला त्या तुग्यानें मिळविला' ३ (ल.) कुटुंबाचा धंदा परंपरागत लौकिक, सोयरीकमंघ, लागवाधा इ०. (किं० मिळणें, पटणें, लागणें, मिळवणें, दापरणें, लावणें). 'तुमचा आमचा धारपेंडोळा मिळाला म्हणजे मुलगी देईन.' [धारा=सरकारी सान्याची रकम+पेंडोळा=सेताची मर्यादा, वाय] ० सभा—झी. (शु) कायदेमंडळ, कायदेकौन्सिल 'या मान्हाण्यांची दाद लावण्याच्या त्या काळच्या मार्गांचेच हल्लींच्या काळीं न्यायखाते, धारा सभा असे भाग पडले आहेत.'—पार्ले १५. [धारा=नियम+सभा; शु. धारासभा] धारेपहसान—न. सरकारनें रूपेचें कमी केलेला

साग [धारा+भर=इहमान=कृग, उपकार] धारेण्डूसानी-वि
जोवरील सारा कमी कडेन आदि अशी (जमीन इ०) [धार
एहसान] धारेन्ही-उ ज्याला सरफासारा भरावा लण्ठो असे
कूड, धान्याने जमीन घेगारा, इबारदार यास सरदी, विरी
गडगण इ० काचे सव ह्क असतात खोती गावत खोसातर्फे वार
करी जरा मलो धारकरी खोसात नका देन नाही धारे
पेंडाळ-न धारापेंडो या पद्द धारेपेंडो-की सरकारी चेतमारा
ठाविने -नि वाचलेल्या, ठावे धान्याचे दान कूड [धारा+
वरी] धारेमाग-न ऐननेनमी सारा घेण्याचे सरकारी माग
[धारा+माग] धारेमुष्टि-नि धान्याला, नदिवाटीला घळून
असलेले कायदेशीर, रीतसर असलेला [धारा+मुष्टि=वरोपर]

धारा-की १ (शत्र इ० काचे) तोक्ष कड, धार 'तव
दापतिया धाराचे । बुद्धशन काढिले डावेच ।' -शिशु १०७८
१ (शत्र इ० काचे) पाते पान 'लोखडाचे एक सात्र त्याचा तीन
धारा ।' -मंत्र ४७ [स] ० तीर्थे-न (ल) (हरात्रीची धार
व्हगनेच एक तीर्थ मानले आहे, कारण शालाची चाललेल्या युद्धात
मेलेला धार पुण स्वर्गस जातो अशी समजूत आहे त्यावरून)
रामायन सनरमूमि 'राजा शिरसिग धारातीची दृष्टिसेन करून
शिरशिब म्हणत शिरलोकास गेल' -समाजी 'धारा तीयास
निपे ती साधया जणी महापर्व ।' -विक्र ६७ [धारा+तीर्थे]
० तीर्थी पडणे-युद्धात मरणे, लडता लडता मरणे

धाग-की १ धार, पाणी, पाऊन इ० जोराने पडताना
फुटत्या भाडावतून पाणी, द्रवद्रव्ये गळताना दोरीसारखा
दिगारा पाण्याचा, द्रवद्रव्यांचा आकार २ प्रवाह ३ वय व
'गळवरी फिरली हे दैवदुर्घटधारा ।' -साहद ३ ७३ ४ विवाद
समाराभातील स्वर्गाभिपकाचे द्रव्य ५ (ल) सतति प्रजा [स]
० घ लंगे-मेघानी) मुसळधार पाऊन पावणे 'पाली धारा मेघ
काडिला माया । बरी अवजिता देखिलेला । सामासाद-० इत
-नि उदक तोडून दिलेले, दान वळेले (ज्ञान जमीन इ०)
'हमरे वादे परणे मजकूर यथे धारादत इनम दिवा अमे'
-वाहगाठ ३७ [धारा] ० प्र(गृह)-न उन्दीळणत उपयोगाचे
काशी इ० साधनाती यष्टणा आणलेले, ख्ताडु जाईले केलेले घर
'ऐगी धाराप्रदे विनगारि । बांभिता वधु जाईले विनगारी ।'
-शिशु ६३४ [धारा+म यष्ट=प्र] ० दूत-वि हातावर पाणी
वरु धारा ताह्या दिने (दान इ०) वर दि पुण्यदात्री अथवा
गृहेश्वरी सन्मगाक धारादत प्राप्त अथवा मूमि दणे ती पावा
-मराभा २० [धारा+म दत=दिनेले] ० धर-उ दग मेघ
'नना धाराधर धारी । सवेष्टिया वसुपरी । वटिन जनी अकुटी ।
ननाकिरी ।' -ज्ञा ११ १०७३ [स] धाराधर धारा+धर=धरगारा
० धरवाळ-उ पनेनकाड, पावसाळा, बरी कट्ट 'धारापरकाळे ।

महानदी उचवळे ।' -ज्ञा १४ २११ [धाराधर+काळ] धारावर्त-
उ मुसळधार पाऊन एकासारखा व जोराने पडणारा पाऊन 'साधु
दवाळया जाता । पनेन्ये पोडिला धारावर्त ।' -एभा ११ १५०९
[धारा+स आवर्ते] धारावाहिकमुष्टि-की एकाच विषयाच्या
ठिकाणी वराच वेळ तय्यार झालेली चित्तवृत्ति [धारा+वाह-
उष्टि] धाराशिब-की नदीच्या प्रवाहाने ठरलेली दोन गावाच्या;
देताच्या मणली नीमा, हद.

धारा-की (घोडा) चौखुर्त पळविणे, घोडदौड -राज्यको
५ ३० [स]
धारा-वि (वयाने) ल्हान, कनिष्ठ 'येथ सत्त्व ते उत्तम ।
रज ते मध्यम । तीर्थांमार्गी तम । सावित्र्या धारें ।' -ज्ञा १४
१३९ 'मोडा सर्वादि हा होय महानेर पावन, न धारा ।' -मो
भोम्म १० २२ [प्र धार=लहान, छोटा]
धारागे-न घुरावे, चुलीचा धूर स्वयंपाक घरातून बाहेर
जण्यासाठी झित, छप्पर इ० मध्ये ठेविलेले असलेले भोक धारें
पहा

धारिया-उ १ गोरान् जमीनीतील गवत निंदण्याचे, रण
काढण्याचे एक और -शृषि २७२ २ तोहण बोयता लावलेला
वातु -गुजा ६८ [धार]
धारिट-न काय पावून भयाने पराडमुख न होण्याशिद्दुर्षी
अत करणाचा दडरूप गुण तो, भीडपणा, साहय, पैथे, हिम्या.
सर्प हाती घेण्याचे भी धरिट करीन पण हुमन्यास मार दण्याचे
मळ धारिट होत नाही' [स धारथे] ० धान-वि धीड,
धोराचा, दमदार, निवडी, धाडसी, निर्भय, छातीचा, खडा,
साहसी

धारी-की धार, पोतर पातळ इ० वस्त्राची रंगीत विव्हा
साधी विनार, वस्त्राचा काठ 'त्या पोतराच्या विरमेत धा'या ।'
-साहद ६ ५१ [स धारा-न धार प्रा हि धारी] ० धार-वि
धारी काठ अण्णार, विनारीचे (वस्त्र) [धारी+दार प्रत्यय]
धारी-नी (समासात) धारण करणारा बाळगणारा पेणारा
जमे -रूपधारी, यज्ञपत्रोतधारी, अयतारधारी, दरधारी [स
धारिन्]

धाळ्ड-न (व) गृह परम्पादुर्षी रत्ताग जी वाही, उतार
द्वारात ती धागेळा पहा
धार-न उतार पडण्यागामी व धूर जाण्यासाठी वर मिनीस
विषा छपरण वळलेले भोक, रितारी रत्तास धाराने, पुगणे पहा
धार-वि ल्हान धारा पहा घडील धारें-लहानमांडें
धारेमुष्टि-वि सिध्दमत पातीनीमीप्रमाणे चालणारा
(मनुष्य) चालण्य (विधि) [धारा=चाली+मुष्टि]
धारोणी-धारणी पहा

धारोण—धार-धारण पदा

धारोळ—न (व) तिरें पंखण धारूळ पदा

धार्मिक—नि १ धर्माचरण करणारा सत्तदील, धर्मात्मा
२ धर्मांत सांगितलेले, [स] उदत्तसव-उ धर्मांत सांगितलेला
सग, धार्मिक स्वरूप असणारा उत्सव 'प्रचीन काळचे सर्वेच
हिंदूचे उत्सव धार्मिक स्वरूपाचे होते' -शांको (च) ६८ [म म]

धार्म्य—नि १ धरण्या, पकडण्याजोगें, मावण्याजोगें, आचा-
रण्यासारखें २ घेण्याजोगी, अनुसरण्यास योग्य पद्धत ३ धारण
करण्यास वापरण्यास योग्य [स]

धार्य—न धीटपणा, धटपणा, अमर्यादशील वर्तन, किंवा
भाषण [स]

धाल—घी (गे) घुस्ण्यात हुसल्या नवरावर असलेली नार-
ळाची पेंड, पड, घोस

धालचें—कि (गे) डुल्लें, डोल्लें [म दोड्]

धालप—न (गे) डुल्लें

धाला—उ १ (गे) गन्दाच्या पध्तीचा पौव महिन्यात
खेळावयाचा शेतकरी क्रियाचा खेळ

धाला—वि तृप्त झालेला, समाधान पावलेला, सतृप्त झालेला
[धाणें-भूतकाळ धातुसाधित] •साळा—वि १ धाला पडा
२ छुकर, मडक तृप्त झालेला [धाला द्वि] •धाकटा—नि १
रहान आणि आठोपरीर लहानगा व नीटनेटका रहान पण डम
दार २ रहान पण सोयीचें, सुली (घराणें, जागा) 'सुलील
रुपळ धालाकटें पहावें' 'धाले घन्याचा लेक-उ मोठ्याचा
श्रीमताचा मुलगा धाडेपण-न तृप्ति 'तेणें आनदाचेनि धाले
पणें। सामिप्राय अंतःकरणें।' -ज्ञा ६९ 'धालेपणाचे ढंकर।
स्वानंदे देती जवणार।' -एरस १५०

धाला—उ (गे) डोल्हारा [धालचें=डोल्लें]

धालारा—उ (गे) डोल्हारा

धालाउचें—कि (गे) हालविणें, डोलविणें

धाव—प्रुळी १ एक प्रकारचा मळ आणि तावडा दगड, गेरू,
काव २ माऊडें तोंडास तावडा रंग लावतात तो

धाव, धाव—की १ धूम, पळणें धावत, जोरातें चाल
ण्याच प्रकार (कि० मारणे, टोक्णें मोडणें, जिरणें, खचणें,
सपणें) २ पळण्यानें आकमिलेली जागा, अंतर, मजळ 'एवून
त्याचें घर धावभर आहे' ३ गाडीच्या चाकाच्या परिघाला बस
वितात ती लावडी पटी (कि० मोडणें) ४ मोट्ये बैल ज्या
उतलीनें चालतात ती वाट, मोटेचा उतार ५ (ल) सामर्थ्याची,
सकलत्वाची, परमावधि मनाची तयारी, उर्दी 'ह्या रण्यस हज्जार रुपये
खर्च इतनी आमची धाव' ६ जास्त जास्त अपेक्षा, कल्पना
'आमच्या मते सगळ्यास पाच रुपये पहावे पण तू फार धाव

मारतोस' ७ प्रगति, जाण्याची, वाढण्याची मर्यादा 'अघटयाची
धाव कुडापावले, सरडाची धाव कुणापर्यंत ८ आश्रयस्थान, आभार,
माहेर 'मुलगी धाव आईबाबेनो, मनुष्याची धाव राजापर्यंत'
'तथा मोवाचुनि धाव। आनोती नाही।' -ज्ञा १२७९ [स
धाव्] धांव घेणें—१ पळण्यास आरंभ करणें २ धावत जलदीन
जाणें •धाळणें—जोरान धावून जाणें तैसावि मित्रद्वदि पार्यावरि
धाव आसलें घाली।' -मोक्णें १७३ 'धाव घाली आई। आता
पाहातीस काई।' -तुगा ८३३ •काळ—उ १ धावणारा पळ
णारा २ पाठीराखा [धाव+करणें] •चाल—की (व)
जोराची चाल, धावत जाणें

धाव—की कीळ, भोंक (साप, उदीर याचें) 'काय
मुच पेंव थापदावी धाव।' -तुगा ९०४

धाव—न (गे) कुपणाचें दार

धावड—उ १ लोखंड काढणारी, तयार करणारी एक
जात इट्टे बहुधा हें सुलतमान सत्तात २ विसाडी, लोखंडाचें
राम करणारा [स ध्मा=कुणें]

धावड, धावण—की (रें) मजल (कि० पडणें, मारणें)

'आम मला दहा बोसाची धावण पडली त्यामुळे मी थकलों' [धाव]
धावडणें, धावडणें—की १ (काव्य धावणें) पळ्यावयास
लावें, पळविणें, विटाळणें, दामटणें 'बहनें धावडीत सत्वर।
बौल प्रवेशले नगर।' -मुमादि २९ १३८ २ धावणें, सावणें
हया शक्ति चक्राचा समीप। धावडि जे शुद्धानराची पीटी।' -
माध ५४८ -अदि १ पदत आणें २ पळ काडणें [धावड]

धावडा—उ (ना) एक गंगली साड ३३ जळक व दमारी
लाकडासाठी याचा उपयोग होतो याचा ठिक चांगला असतो
'सयें पळस धावडे। मोठो रेश चहाडे।' -कालिका २९ ११.

धावडावणी—की (गे) ह्काळपण [धावडणें]

धावडी—नि १ धावड जातीच्या सवपी, धावडावीं केल्लें
२ लोखंडी (तवा, ६०) •तवा—उ लोखंडाचा तवा 'पुण
पोळ्यावरि ता एक धावडी तवा खरडी करावयाचा होता' -खराद
६३ •लाखंड—न धावडावीं केल्लें लोखंड, हें घनवर्धनीय असतें
धावडी—की (व) धावट रंगाचा कडाण्या तोंळ.

धावण—की—की १ धावण (जोराचा) 'सावळ होत,
बळियाडें। धावणियासी निघाले।' -दवसत ९ २ धावणें,
पळ, धूम, धावण्याची निया 'मेरुचे शिखरें पडिचली खण।
तेथें लोम्यानें काडिवडी धावण।' -व ५९८ ३ शैत्य, जमाव
होचें धावणें, कूच, मोदीम, मडलीची धावपळ ४ शरण
'मागीं तुवा केलें विप्र। आणि करीन म्हणगी भग्न। आवरी
कोणपक्षियाचें धावण। कतील मी येथे निमालिया।' -जेस
७७ ६८ ५ धावण, धावाधव इलाज 'अहो सखिये हतगी।
काही करावी धावगी। जव दव पंचप्राणी। साहिल नाही।' -नया

१.४ १८० [धावणें] ० करणें—उठावणी करणें, धावापाव करणें
'वकीर कर त्यात धावणी।'—ऐपे ८५ ० धुपणी—स्त्री १
पाईनं केतासपणें धावण्याची क्रिया पळापळ [धावणें द्वि] २
धावण्याचे थम करणें. धावणें धुवणें पडा

धावण—न—न १ स्वच्छ करणें, धुणें 'दंतधावन,' 'नंदी
पानी तु राहून। केलें वल्कलाचें धावण।'—जैज ३५ ८०. [सं
धावन]

धारणें—धावणें—अकि १ अतिशय वेगानें चालणें, पळणें,
२ रक्षण करण्यास, मदतीस जाणें, धावून येणें. 'बधिला कणें,
समसवि कोण्हीही धावले न तन्मणी।'—मोंकणें ४५ २१.
[स धावर.] ० धुपणें—अकि १ धावण्याचे थम सोसणें २
गदीनं, पाईनं धावत जाणें, निष्फळ हेलपाटे मारणें धावणीधुवणी
पडा [न धावणें द्वि]

धावणें धावणें—न १ धरण्यासाठी किंवा रक्षणासाठी
पाळण करणारी फौज, लोक रक्षण करण्यासाठी, मदतीसाठी
धारणारा, शिपाई, दूत, रक्षक (किं० लावणें, धावणें) 'बीं
पोरीं मारिता मरण्यात। एकाएकी धावणें धावत। त्याच्या
शुबासी नाही अत।'—ह ११ १७४ २ धावा, मदतीकरिता
निगति, प्राथना 'परतें सारून बैसव। भणाव्या धावण्या पावे
व।' 'कै कृपा करसी नेजे मज धावणें।' ३ स्वारी, दौड;
मोडीन, 'सर्वेजें मागवें धावणें केलें। मयुरेवरी पूर्ववत।'—ह
३२ १२९ ४ गति, धाव 'वै द्विजसेवेपरीतें। धावणें नाही
पुशतें।'—ता १८ ८८४ ५ रक्षण, मदतीसाठी धावणें, पाठ
छाया 'सुमद्रा हरुनि नेली पावें। वेगीं निपा धावणीयातें।'—
मुआदि ७७.१०५ 'तया वडों नाहि कोनि केलें धावणें.'
—कीगव [स धाव्—धावन] धावण्यास येणें—पोहोचणें—
पावणें—धावणें—१ साव्य करण्यास धावत जाणें, एकदम सर
सावणें, पुढे येणें 'धावधाव धावण्याम म्हणनीं विनतुन साकला।'—
ऐपे १०७ २ पळणारास पाळणें, धरण्यासाठी मागें जाणें

धावना दोरा, धावदोरा, धावरादोरा—५ लाव लाव
राके धावन पातळली शिवण (किं० धाळणें) जुजवी शिवणें, कच्ची
शिवण [स धावणें+दोरा]

धावता धाटा—५ प्रत्यक्ष हातांनी न केकटां हातांनी
दिसेल्या यांत्रिक शक्यतां किंवा पद्धतीनं फेकला जाणारा मागां
तील धोडा (इ) फलाय धाळ 'गुमारें फलास वें धावल्या
धोटापाची वल्पना निगाली हाती'—टि १८

धावती—स्त्री (बीं) १ धावण्याची क्रिया २ पाईनं
केतें तिकट धावणें कृप ३ धावापाव, गडबड [धारणें]
० नजर—स्त्री पदार्थाचें सूक्ष्म निरीक्षण न करता बरबर त्याच्याज
किरमिळी दृष्टी, ओझाती नजर, विहंगमावलेकन

धावतें पाणी—न सध नसणारें, वाहणारें पाणी. २ जोरानें
वाहणारें पाणी, लोंढा. [धावणें+पाणी]

धावदवडा—५ १ धावापाव, पळापळ, येरझारा २
इतस्तत, अनिश्चितपणें धावणें, भटकणें (किं० करणें, लावणें,
पळणें, जाणें) [धावणें+दवडणें]

धावदोरा—५ पक्या शिलाईपूर्वी धालावयाची कच्ची
शिवण धावता दोरा पडा

धावधपटी—स्त्री (गों) धावपळ, पळापळी [धावचें]

धावधूप—स्त्री सातासात, दगदग, थम [धावणें+धुपणें]

धावन—न धावणें, पळणें, धावण—गी पडा 'धावन
करुनि रक्षी मीष्मापासुनि आजि भाव्यात।'—मोमीष्म ८ ३८.
[स धाव्—पळणें]

धावन—न धुणें, स्वच्छ करणें. 'दंतधावन,' 'भंगधावन,'
इ० [स धू=धुणें]

धावना, धावनिक—५ (महातु) धावणारा (पुढेपुढे कर
णारा) सेवक, नोबर, चाकर 'धावनापवत।'—शिशु ५० 'ऐसें
जगळदरेण्याचीया धावनिक। हाही वृति'—रु १३६ [धावन]

धावनी—स्त्री उडवणी उडोजन 'कटाक्षाची मणी।' रूपे
हृदयपाणी। तन्ही नळेंची धावनी। मन्मयासी।'—शिशु
४१९ धावणी पडा [स धाव्=पळणें]

धावनी—स्त्री धुणी सुवणी, वासणी, चोळणी इ० उडवणार
'विहानल न मधी धावनी।'—शिशु २८० [स धू=धुणें]
० करणें—धुवून टाकणें धावनोपध—न धुण्यासाठी औपध
(इ) लोखन

धावय—५ १ सापाची एक जात राग भुरकट, नळ दहा फूट
लाव हा शेपटी तोंडात घालून याडीच्या चाकाभयानें घालतो—बद्
लापर ३४९ 'हें जाणौनि जैता प्रीडी। जो दृष्टीसर्वेचि विप फेडी। तो
धावेया हरिगावडी। पातल का।'—राज्ञा २ ७२

धावरा—वि १ चपळ, धावणारा, वेगवान २ जलद चाल
णारा, धावण्याचा स्वभाव असणारा (मनुष्य, पशु) [धावणें]
० गुणाकार—५ गुणाकाराचा एक प्रकार, याच्या उलट वेडा
गुणाकार गुण्याला गुणकाच्या प्रत्यय रचानातील सक्षयें गुणून
गुणाकार उजवीकडून डावीकडे मांडित जाणें [धावणें+गुणाकार]
० भागाकार—५ भागाकाराचा एक प्रकार याच्या उलट वेडा
भागकार [धावणें+भागाकार]

धावरीं सुंगी—स्त्री एक जातीची सुंगी ही लहान, काळी व
जलद चालणारी अष्टे

धावरें—न एक त्वचेचा रोग खरजेचा एक प्रकार 'कोणाचे
अंगास होता नास। कोणासि जाहलें हातें धावर.'—अवि २४ ६९

२ घोडे, मई इ० जलघरान होणारा एक रोग [धावणें]

धावरें—न खोकड, साली, उशीर इत्यादीनं बीळ
धावरें अड्डें—न दूर पगणारी एक अळपाची जात

धावरी, धावस—खी३ एक झुडप

धावसर—न (कु) रोगाची साव.

धावा, धावा—३ १ मंदतीला धावून येण्यासाठी (परमेश्वराची) केलेली विनवणी, प्रार्थना 'सर्वे प्रकारी करी धावा.'—झा १८ १७०१ 'नाही माझा धावा पडियेला कानीं। कोठें चक्रपाथी सुतलेली '२ प्रार्थनेने पद गाणें [म धवणे, हि] • मांडणें—मंदतीला (धावा) धावा। धावून या अशा आरोळ्या माणें—लोकीं (सामाज्य) • फरी—३ धावा धावा अशा आरोळ्या माणारा, मंदतीची याचना, प्रार्थना करणारा—धाव—खी धावने इकडे तिकडे पळणें, पळापळ, गडबड, गोंधळ, मंदतीची खटपट. एखाद्या गोष्टीवर तावडतोव उपाय करण्यासाठी धावपळ करणें [धवणे]—दुडडा—धावदवडा पदा

धागाडा—३ धाव, पळ, मजल धावडण पदा (किं माणें) [धव]

धागाड्याचा धाव—३ दुसरीकडचा, फिरता धाव धागिझणें, धावीनणें—धावणें, पदा 'धावित्रला अतर साक्षी। मंत्रा कारणें।'—दा ४.७ २७ 'प्रमभरे बेडेली। मने जागिजेया धावीनिणी।—विशु ९०४

धाधुधाधु—हिबि (धावून धावून) कळकळीने आणणें 'कितो पुन बोळे धावुधाधु धुण्या दोल्याने।'—होल १३०

धादान, धासत—खी दहशत, धास्ती, भीति, धास्ती पदा 'मी प्रतापी राज धासत देव दिका।'—पला ४३ 'केडडा दरे धरधर कापे धासत वैनाळ।'—पेणे १७७

धात्रे—न (नगरी) भितीला धासत पाडलेले भोंक—गुजा ५०

धासदस—खी १ धडपड, धाधुग, माठमूट (किं जीव करणें, होणें) २ भीति, धास्ती (किं वाटणें) [ध्व धस धुन।]

धासरा—३ पडा, धसडा डासरा पदा (किं पेंगें-धरणें)

धासळणें, धासळणें—अकि १ एकदम, धडपड आवाज होऊन खाली पडणें, कोसटून खाली येणें, डासळणें, (मित, वाच, दीग) २ तुकडे तुकडे होणें (यत्नाचे) ३ कोसळणें, घोघा पडणें (पाऊत, फेंकें धोरें) ४ किसळणें, मोडणें, (वेत, योजना) कोसळणें पदा हें कियापद सर्वमंडळि वापरले जातें [ध्व धास]

धास्त—स्त्री—खी १ दहशत, भीति (किं पाळणें, धाळणें, धरणें) २ काळजी विता, घोर 'आमचा माळ अवाप येत नाही म्हणून आम्हाला माठी धास्त लागली' ३ भीतीपासून वेत नाही म्हणून आम्हाला माठी धास्त लागली '३ भीतीपासून धिवा आई मेल्यापासून धास्त घेतली म्हणून सिरणीम लागला [अर दहशत] (व प्र) • खानें—देणें—मिळून जाणें • सोद, धास्त्या—नि सधेस भीति धाळण्यासार, पार मित्रा इत्य

• धोका—३ (व्यापक) १ भीति, धाळजी २ सकटे, दु खें, अडचणी; आपत्ति, धोकें

धास्तावणें—अकि १ भीति, दु खामुळें बुद्धिधरा होणें, भावावणें, गाणणें [धास्त]

धाळ—३ (गो) भेग, कट [सं धार=खोल जागा]

धिरू—उद, धिक्कार, व्यवस्थादिमूलक तिरस्कार विधानाचे योग्य तुच्छता, किंवा, टिटकारा, धीट इ० भावना दाखविणारे अन्वय 'अशा तुज न जो मने मनुज धिक् तयाचे जिणें।'—केसा ११ 'नि हलकें, कमी दजाचें, तुच्छ 'आपल्या मिण्यास धिक् समजून समर्थानी धि-कारलेल्या मित्रापात्राचा त्यानें स्वीकार कला'—विशि ८८ १४२ [स]

धिक्कार—३ निंदा, तुच्छता, तिरस्कार, टिटकारा करणें, धुडकावणें 'सून, अन्याय व वाप ह्यांच्या पायावर उभारलेल्या सतेचा वरून परमेश्वर व सावून लोक धिक्कार करीत' भसगात '—भाऊ २६ [स धिक्कार]

धिक्कारणें—अकि तुच्छ मानणें, तिरस्कारणें, निंदा करणें, निंदकारणें 'आमि जगात धिक्कारितां।'—हा १६ १२८ 'धिका रुनी गोष्टि सातति सते। कौसवपच्या ये पदा सावुणें।'—वानन भरतमाव १५ [स धिक्कार]

धिमिद, धिमिदित—न दृढगचा आवाज [ध्व]

धिग—खी शोभ, दगल, लोकांच्या दगा, खळकळ, जनधोम—३ धूम, यज्ञ, धमड दगल 'दाळ मृदाग धग उपाया। मेळऊनि धरावा कथचा गि।'—स्वातु ८४ ३० [धिग]

धिग—नि १ उदार खर्चिक, उघळ्या, पेशाविपयी सदळ २ व्यवसायीन, बाहरेल्याली, दुराचारी, वेवद, छट, अस-मागा खळ ३ दूत सतुष्ट, प्रीत (यात निंदा ज्वलित आहे) 'धैर्तुर्त धावोन आला। धिगउदीने गि जाला।'—दा १८४ १९ ४ धिग्याड, अजबड, बळकट, मजबूत उच आगि दाडगा ५ जाणत, तेजस्वी, कडक 'नसीपुगी दव धिग। गुप्त वादे।'—रामदासि २ १०१

धिगड, धिगाड—वि विद्रुप दिवण्या इतका मोठा व अजब (मनुष्य, प्राणी) —न (निंदाधी) १ उव, वेवद, दगळ—खी २ दाहणी, धमिंगण सुलरी नागडोडडी राडाणारी मोठी मुलगी, छोटी येणगी, ओपळ दवना [धिग]

धिगडणें—अकि उगाडक्या करणें दगमस्ती करणें, उड्या मरणें, सिद्धाणें, नाचणें, दगल करणें, ओरडणें, बाजणें साडणें धगडणें पदा

धिगणें—अकि धिक्कारणें 'स्वांगी भोगद्या म्हणोन धिगि त्या कात हि पादित्वा।'—अकसा ३ भाषा ६ [धिग]

धिगधिग-धिगां—किं (जिणे शब्दावरोध उपयोग)
सर्गांना धिकारीत आयुष्य काढणे, सदा असतुष्ट, असुखी राहणे
[धिक् द्वि]

धिगा, धिगाडा या—प्र १ धागडधिंगा (कि० घालणे,
माडणे) ' त्यावर हा धिंगा '—विंवि ८८ १५८ २ आरुस
ताळेपणा, आकाशताडप, वेंस ओढणे, लेळणे, ओरडणे इ० प्रकार
(वायका मुलाचे) ३ धागडधिंगा पदा धिगामस्ती—स्त्री १
दगामस्ती, दाडगाई करणे, जोर दाखविणे, मारामारी २ खोडपा,
धागडधिंग्याचा खेळ, धुमाकूळ दगामस्ती पदा.

धिगाई—स्त्री उपलेपणा खर्चिकपणा, धिगपणा [धिग]
धिगावणे—अकि, भौतिवाटणे, घावरणे ' धास्तीने धिगाऊन
समाजीराजे यावे निशाण घेतले '—पेद १० ५०

धिगी—स्त्री १ (गो) टेंकू, टेंकण, वजन खाली येऊ नये
म्हणून खावतात ती येऊ ' माड कल्यास, उन्मटून पडू नये
म्हणून धिगी खावतात ' २ कैची, मोरवा, भाडव्या तुळ्याची
पांढ, (इ) कपल [स इयम्]

धिगी, धिगय—धिक् पदा ' धिगी कड गे कड नडे
एणागे '—भाऊ १६ ' दु शिला खाळा धियय र जिणे '—
—रामकृतात्मज (होपरी वषट्करण १०१)

धिग—वि (गो) उच विन्नाड धिग पदा
धिगे, धिगे, धिगा—न (गो) टीच ' धिगेर लय '
धिडाई—स्त्री १ धोडपणा, धाडस निर्भयता २ उद्धटपणा
[धी] म्ह० धिडाई खाई मिडाई आणि गरीब खाई लाया
जिटाव, धिडोव—वा—नली धिगाई पदा ' जे धिडोवा
कमि भवाट्या। पडितल्या होआवे। '—झा ९.२३ ' थोर
धिडव। हे सद्गुरुहृपा। '—दावि ३१३

धिडू—वि फाजील धीट, उद्धट दिसेल इतका धीट, अतिशय
धट [धीट, धट]

धिडू—जी १ एक शिक्षेचा प्रकार सर्वानिष्ठरीत्या दुन्ह
गाराचो कलेली अप्रतिष्ठा (त्याला पाच पाटकादून गाडवावरधम
वीन व नारीछेडें तोंड करीत व नात्रगगान गवतून मिरवीत
नेन) (कि० काढणे, भोवडणे, मिरवणे, फिरवणे) २ अली
धिडू कटव्या माणूस ३ जाहीर अप्रतिष्ठा मानदाने उक्तास
(शिष्ट्यागायी, मारहाण इ० प्रकार) ४ (तिरक्यासाठी) वई
माणसाच्या सध्याप्रण्याच्या वडी इच्छनात या दुष्टाची शिड
पाहू निघेन तब्दा सा पातल यदन ' धिडव पदा धिडव—
स्त्री (धिडू कटव्यागयक व्यक्ति) नडेमी मिरव पाह्याती व
धोडें करणारी निस्तरणीय व्यक्ती ' निडें जाऊन आप
धिड' तसे बव पा '—दीवडव
धारे ५ २३

धिडवडा, धिडोडा—प्र १ वदनमांवा बोभाटा, जाहीर
अप्रतिष्ठा करणे, अशी अप्रतिष्ठा, फजीती झालेली स्थिति (कि०
काढणे) २ दुप्रतिष्ठा, बदलीनिक (कि० होणे, वाजणे) त्या
गोटीचा गावभर धिडवडा झाला ' ' त्या मनुष्याचा सर्व शहरात
धिडवडा वाजला आहे ' [धिडवडा प्रत्यय, दि धनेरा]

धिडावणे—अकि (एखादा आपल्या मनाविद्ध बाहेर गला
असता निराशी) धिड काढणे, फिरणे, भटकणे घराबाहेर जाणे
' जेवायचे हाताच आलास कामाचे नळेम कोणी बडे मसगात धिगा
बलास ' [धिड]

धिडी—स्त्री धिड पदा
धिणोदी—स्त्री (गो) एक माशाची जात
धिडू—धिड पदा
धिधिरुडू—प्र मुदगाचे धोल धिधिरुडू पदा ' धिधिरुडू
धिधिरुडू कट विट्ट ताण त घणाणी।—दावि ४१८ [ध्व]
धिधी—स्त्री गर्दी, दानी ' दाट पारकीयाची धिधि। '
—उपा १५० १५०१

धिगाड-धिगाड—वि रूप उच व बळक मजबूत व
उच वाण्याचा (माणूस, जनावर, वृक्ष इ०)

धिगडी—स्त्री १ (राजा) दाटी, गर्दी, मोठा धोळका,
जमाव २ धिगामस्ती, दाटगाई धागडधिंगा [ध्व]

धिगडी, धिमडी—स्त्री (क) खजिरी, इक [ध्व धिम्]
धिगडी—स्त्री १ चगळ, (जवगात खाचपणे इत्य तिकाची)
ल्यलट, विपुलता २ दगामस्ती मनेवा धुमाकूळ, रागपणाची
दगल, मजा, धिक् पदा [ध्व धिम्] दमडावर धिगडी—
धोडव्यांत येन, मजा, अत्यल्प साधना र आनंद, मीज करणे

धिडिडगा—स्त्री धवडगा, कामाची गर्दी पसार, पाद
धिम—प्र वाय इ० चा विविध आवाज धिम धिनि दुटुनि
वाजति '—दावि ४१३ [ध्व] ० धिडी—१ मुदगाचे धोल २
कृत्वाजील धोल, टेढा, दुराचा आवाज ' धिमिनि धिमिनि
तक्या धिनिव। रागगीळा सगीत शास्त्र। नृचकडा दराति
दराचे नत्र। पावी हालू निमले। '—इ ११३ ० धेरी—स्त्री
एक वाद्य नाचचा ताल घराभा निघगाटा व घ या आष व
धिनिडी धिमिनी धिममरी मननन शानन शनरक ती। '—राखा
३८

धिमडी—स्त्री १ (गो) तरापुरी शान्याने जाराने हळले
धिमा धिम्या—वि १ सात प्रतीचा धड धिमीरी,
गमीर निगदी थोर २ नगम, सदनगील धीर, पत्त्या ३ (प्रच
साधी) सय, सायकडा, गर्दी, पाडे नगलेम मंद, मंद, जा

४ फार उच न चडलेला पग भरदार (गृहणाचा स्वर), हलके, साव कासारणे (वाचणे, गाने, म्हणणे) [हि भीमा, तुल० स भीमा]

धिमार्ह, धिम्मार्ह—भी १ धडपणा, घातपणा, निघारी पणा, गामीये, निघयोपणा २ शालता, सौम्यता, सहनशीलता ३ रावपणा, सावकाशी ४ मडपणा, जडपणा [हि]

धिमिकी—भी धिम, वायाचा, नृत्याचा आवाज 'धिमिकी धिमिकी धिमभेरी-सननन शोनन शनहकारी।' -रात्ता ३८, [प्व धिम]

धिया—उ १ दिव्या, धेंये, धोडपणा, द्यौये २ खबीरपणा, दृढनिघयोपणा, नेट जोर, दिमन ताकद (कि० धरणे, वेणे, येणे, पुटणे) [स धृति, प्रा धिद, म दिया]

धिर—उ धूर, धीर पदा 'नखर धिर स्याते वेस्तो शीघ्र आली।' -माधवसामायन शाल २१

धिरडे—न एक आबोढीसारखा छिद्रुकु हाव पदार्थ पाठीचे-हाताचे-धिरडे-काढणे-निघणे-एव मारून एवचाच्या पाठीचे हाताचे काढते धिरड्यासारखे गु हुळे करणे, खरस मारणे [इरी-धित्री-धिरडी]

धिरणे—भक्ति १ धीर, दमधारणे, धिराणे घेणे, यावणे, उता बळी दिवा घाई न करणे, घाट पडणे 'तुम्ही जर बरे दोन बरे इत यांस दम धिराड तर घेतो' 'याबरो हुरयेपावेतो मला मल्ला कोण्डी धिरल' २ (समा) यावणे, सोळखणे ३ (राजा) बजे करणे, टाळणे, सोडणे, वाचून राहणे (मघ, मांग, इ०) [धीर]

धिरा—उ १ आधार, डेंडा (तुळई ह०कास खांवासारखा) २ (स) उत्तेजन, धीर, हुंपाडी, आश्रय ३ खांब, मोटेच्या विदिरीचा (डेंडण दिलेला) [धीर]

धिरा, धिरे, धिरेधिरे, धिराधिरे—किवि आस्ते, सावकाश, हळूहळू, काळजीने 'नकोरे होळ पावरा तू दिग्भरा धिराधिरा तुह्यापरी अर्धी रण मिमिडे।' -अफला ७८ [धीर]

धिरार्ह—भी (ना) धीर, धिम्पेपणा

धिरावा—उ (व) आधार, खांबराची फडी ठेवण्यासाठी तीन किंवा दोन पायांचे लाकूड लावतात ते

धिरासा—उ १ आधार, डेंडू, आधार २ धीर, आधारन, उत्तेजन (कि० वेणे येणे) [धीर]

धिराग, धतिगण—उ मजनाचे वेळी निघणारा गट गाथा आवाज, भक्ति 'धिराग धतिगण रे।' -दावि १७५

धिवस—उ (गो) एक प्रकारची माखळी धिवसा, धिसा—उ (काव्य) १ भीति अथ 'दिसेवा पडे धिवसा।' -विस ६ १८ २ धेंये, धीर 'दुर्बोधनु सतोपाया। सैन्याते धिवसा होआवा।' -गीता १ ७५६ ३ उत्कटा, हुण्यास इच्छा. 'आता पुढला आम्हा धिवसा। आत्मयोषाचा।' -झा ३

७ ४ आवाका, अभिमान 'ऐसा धिवसा धरोनि चिती।' -मुंछ ७०. [तुल० स अभ्यवसाय-राजवाडे भाग १८३४] धिवसे कर-वि इच्छा करणारा 'पै गा मनुयांचिया सदयता। माजि निशान्देषाचि धिवसा। तेथें या धिवसेला बहुवसा। माजि धिरळा जालें।' -झा ७ १०.

धिण्य—उ स्वरु सोहन सदा अगुळें बाह्या जो प्रवेश तो, पोहोपाचा एक अवयव. -अधप १ ११

धिस—झा धी। धी। हुयों। हुयों। हाड। हाड। इ० हाकटून देताना योजावपाचे वग्नार [प्व] •पिटाविणे-आढाभोरड करून, फजीती करून पिटावून लावणे

धी—भी धुदि, मन, मति [सं]

धीट—वि १ धट, धाडसी, छातीचा २ दडट, दांडगा, डाढमग 'कांही धीट जशी। दाढगा पति कळासी।' -झा १३ ५०५ [सं घुट, प्रा धि] म्ह० धीट नीट लाखाव पीठ-(व) जी कुजाला भीत नाही धीट असते विला म्हणतात •पाठ-उ भक्तिर नसणारे धीप्रकाश्य 'सीप्रचि कवित्व जोडिले। इति पडिले हेंचि बडिले। सविवाचून जे केलें। त्या नांव धीटपाठ।' -दा १४ ३, १०

धीटणे—भक्ति धीट होणे, धीर करणे 'मग सावधपणे धीटला राव।' -दावि १८२

धीटस्य—न धीटपणा, धाडस 'मी सिद्ध जाहलें तुज बरा बया। पत्त धीटस्य कर्तविया। पत्र लिहिलें निगतपणे।' -द २१ १५१

धोड—भी घाट, झुड 'पोटीं पावुनि माल मरती। सावध पदारे देती भवतीं। सों टस्कर धोडी शतानुशती। येजनिवा पोवले।' -जव २५ १८ घाड पदा

धीणानुरोध—उ धोडपाच्या नाकास होणारा रोग खरणी पदा -अधप १ १३७

धीमासिताला—उ एक ताल तिलवाडा पदा

धीमान—वि बुद्धिमान, साहसा, जाणता [सं]

धीमार—भी एक कोळी जात व तोंडील व्यक्ति टीमार [सं धीर, हि]

धीर—उ १ पुष्कळ वेळ वाट पडाव्याची, सहन करण्याची, चिंताची धरण्याची ताकद दम सहनशीलता, सतपणा, रियर पणा, टिकाऊपणा, (कि० धरणे येणे, घुटणे पुटणे, फाटणे, सोडणे, टाळणे इ०) 'तुम्हीं दोन बरे हय्ये नाही दिले तरी मला धीर आहे' 'धीर तो काण्ण। साह्य होतो नारायण।' -तुगा २४३ 'अगळे थमले समरी पळदि धरी धीर हरि न रण न क्री।' -मोक्ष २ १५ म्ह० धीर असेल पोटीं तर बरे होईल शेवटी २ घर, आवरायति, बघन, दाव तोंडाला धीर=बोरण्याला,

खाण्याला मर्यादा. जिमेला धीर=जीम आवरणें. पायाला धीर= पायांत ताकद (बराच वेळ यांबण्याची, उभें राहण्याची इ०). शौचाला धीर नाही=अतिसाराचा विकार असणें. ३ (बोलण्यांत. करण्यांत, चालण्यांत) शाश्वती; सातत्य; स्थीरता. ४ टिकण्याचा गुण; मजबुती; घट्टपणा (मोठा, पर, खांब, गादी, कापड, कागद यांत). ५ धारिष्ठ; धैर्य. ' धरीरे मना धीर धाकासि सांडी ! ' - राम २७. ६ विश्वास (संकट परिहाराबद्दल). ' दुसऱ्याने पितार कोणतेहि काम आरंभू नये. ' - वि. १ धैरवान् ' राज्य धी छी सुत हे छीवाला काय होय जो धीर ! ' - मोहाति ३.६७. २ मंमीर; उदात्त. ' तेषुनि सरस्वतीनीं तीर्थं सेवीत जाय तो धीर ! ' - मोरंसा ३.१७. ३ दमदार; उतावळा नमणारा. रुद्र० धीर तो मंमीर उतावळा तो बावळा. ४ निश्चयी; करारी. [सं. धैर्य; प्रा. धीर] • करणें-हिरया करणें; धाडसाचा प्रयत्न करणें. • चेपणें-धैर्य, विश्वास पुन्हां प्रस्थापित होणें; भीति जाणें; भीड मोडणें. • देणें-प्रोत्साहन, उत्तेजन देणें. • निघणें-धैर्य, निश्चय टिकणें; धैर्य, विश्वास न मावळणें. विराटाचा-१ दमदार; निश्चयी करारी. २ धैरवान्; धाडसी. धीरानें घेणें-दम धरणें. ' जरा धीरानें वेदील तर सर्वे सांगतों. ' - स्वप्न ३२.

धीर-उ. १ टेंका; टेक; नेट. २ (ल) आश्रय; आधार. विरा पदा.

धीरट-वि. धैरवान्; धीराचा. ' घर्म धरी धार धारणा धीरटा निताळ्य धीठ सौम्य बोभा ! ' - निद्रासिंघापा १३.

धीरणें-क्रि. धीर देणें ' धीरोन गेण्ड दुक्ति साथी ! ' - शरि ४०६.

धीरा-उ. धिरा पदा.

धीरावती-वि. धैरवान (स्त्री); धैर्यवती. ' धीरावति आणि सती ! ' - एरुव ४.१०.

धीवर-उ. एक कोळी जात. लींतील अद्वि. हे मासे घर प्याचा धंदा करतात. [सं.]

धीयमा-उ धैर्य; धिक्सा पदा. ' मेघाची जळवटि फार पडते वेळा धरें धीयसा ! ' - अक्रमा २ द्वादशमास(वसर) २८. ' धैरवी छी सुद अन्ययाति तरणोपाय धीयसा ! ' - स्वादि १.१.२७.

धुर-स्त्री. (माण) शपथ. (कि० घालणें) धुरसो [धुरे=धुंके]

धुरे, धुकट-स्त्रीन. धुंके; जमीनीजवळ येणारे पातळ अन्न ' जेवी अंगारी रात्र पाही ! त्यादी वरी दाटे धुरे ! ' - आराबाल ४.२८. ' धुकटा करवी धरविले ! अगाध पाणी ! ' - दा २०.८.२३. ' धुरेचे गोडी व घारी असे दोन प्रकार आहेत. - कृषि १६७. [सं. धन; गु. धुरे-जो-नो]

धुकट-न. (कों.) धूर; धुरे. -क्रि. अस्पष्टपणे; अंधकृ. रीतीने (दिसणें). [घुम; धुंके]

धुकटा-उ. (नंदमाथा) तंवाख.

धुकटावणें-क्रि. (धूर लागणें) १ नाकाडोळयांत धूर गेल्यामुळे न्याकूळ होणें. २ तिरसट, दुर्मुखेला, सुतकी असणें. -क्रि. १ धुरी देणें. २ न्याकूळ करणें. [धुकट]

धुकटी-स्त्री. (प्रा.) धुरी.

धुकटी, धुमटी-स्त्री. (गो.) तंवाख.

धुकटी-स्त्री. न्हाण्याची वस्तोरे ठेवण्याची पेटी, पिरावी. धोकटी पदा.

धुकटें-न. धुकट; धुंके. ' धूर आणि धुकटें येती ! वायुसर्वे ! ' - दा १३.९.३३.

धुकधुक, धुकधुकणें, धुकधुरी-धुगधुग, धुगधुगणें, धुगधुगी पदा. ' भयं या वंघण्या हृदय परि योचें धुकधुरी ! ' - साह ७.८९. ' तथा धुकधुरी वाटे सदां ! ' - दावि २४३. ' ऐसें सुधन्वा बोले निःशंक ! तों माधवोदरी धुकधुक ! ' - जे १९ १२४.

धुकधुकी-स्त्री. एक अलंकार. हा वक्षस्यकावर घालतात. ' मुकाशेर पोंढ्या धुकधुका हौरांगें उज्ज्वल ! ' - साह ३. ४२. ' धुकधुकी वाहणें वाळलेगीं धी ! ' - दावि १८. [हि.]

धुकमुक, धुकमुक, धुकडमुकड-क्रि. धडधड, माट-मूट; धाकधूक. (कि० वाटणें; करणें, जीव. काळीज). -स्त्री. धड-धड.

धुकलवें-क्रि. (गो.) ढळलें.

धुकाट-उ (राजा.) धूर.

धुकाटे, धुंके-न. आकाशांत जमणारे धुरासारखे जलविंदूचे पटल, धुरे; धुकट पदा.

धुंकार-स्त्री. गंजना; आरोळी. ' धुंकार कराय सजल्या ! ' - संग्रामगीत ३१. [प्व. धुंकर-कार]

धुंगटी-स्त्री. (गो) तंवाख, धुकटा; धुकटी, धुमटी.

धुगधुगणें-क्रि. धडधडणें धडधड करणें. -अकृकडदा० ' मासे पोटांत धुगधुगणें. ' [धुगधुग]

धुगधुगा-उ (गो) भय; भीति. धुगधुगी पदा.

धुगधुगी-स्त्री. १ (व) फार दृढ नाडी उडणें, हाल चाल होणें; भरण्याच्या वेळची स्थिति; पोहाना जीव असणें; गळ्यानीं आलेखा आश २ छाती उडणें; धडधड. ३ गळ्यावरची, कंठमध्याच्या घालची खडी ४ गळ्याला, वक्षस्यकावर छत्रासार अलंकार कंठीचा शेलक. ' धुगधुगी मृत शरये ११५. ' - वसारी १.७१. धुकधुरी पदा. [प्व. प्रा. धुराधुक; सं. धुगधुगाय]

धुडक-न. (व.) फाकें धुडका पदा.

धुड. पें, धुड। विणें-क्रि. धुडकविणें पदा.

धुडका, धुडकी—धुनी १ धुडका, धारोटी, उडगारी विधी, धडकी २ (अनेकवर्नी प्रयोग) फाटकीं तुटकीं भिकार वरें धुडके, धुडमरा उडविणें-करणे—(चिण्या चिण्या करणें) धुणणें पराजित, कमीत करणें, अगदीं फटकनीती उडविणें धुडका-उ (व) मोठे फडके धडपा पहा

धुडका—उ धडकी, भीति 'चोराचिया धुडका मनीं वसे घ्यानीं लावना'—तुगा २१९६ [धडका]

धुडकाणी—खी ह्मणली, पराजय, कमीती, धुडकाविणें धुडकारिणें, धुडाविणें—उकि १ जोरानें आरडाओरडा करून शिण्या देऊन वाहर घालविण, हाकलून देणें, पिटाळणें २ परामृत करणें, नामोहरम करणें ३ वाटेस खावणें, न मानणें, न ऐकणें

धुडकूम, धुडगूम—धुडगुसला—उ १ वाटेल तसे मनीं जोरानें चालणें नाचणें होळणें, तुडविणें, (घिळना इ०) पुरडों सुटल्या पाडणें, कोळामोळा करणें २ धरमुसळी, दांडगी, आयाकारक वागणूक व्यापार दाडगाई, धिगाणा, दाडगाईचे खेळ बाळे, धिगामस्ती, (कि० घाल्लें माडणें) 'सवुण्यास यदा आणगारी गुगमगिरीची चाल ज्यावेळीं या घट्टोरवर राजरोस धुडगूम घालीत होती'—मासीपण हीच गत १३ ३ दाडगाई, धिगमस्ती याहुळें झालेला कोळामोळा, धुराडा, नास, दुईसा (चट्ट, कपड इ० काची)

धुडगा—उ (कों) खेकडा धुडणी—खी तपास, शोध, (कि० वरीं) [धुडणें] धुडणें धुडाजणें—उकि शोधणें, हुडकणें, हाडतीं करणें, हरलेला पदार्थ वारकांनीं पाडणें हुडकणें पदा 'कोण त्याचा पर पावला धुडिता। पुणें निशारिता विश्वमरा।'—तुगा २२०४. [स हुडणूम, हि हुटना, सि हुडणु]

धुडसूस—उ धुडकूम पहा धुडगणा—खी मोसळ, रिताम्या टोलाचा बायफळप्रकार, गोष्ट

धुडडणें धुडाजणें—उडकाविणें पहा 'आसपास आधीं घेवून घडवा। असत जवळ कोणी तिजला धुडवा।'—पला ४ १० 'नीदें न मरावें धुडाजनी घावें।'—रामदासी २ ३१ 'विासिंग यांनै राज्यगेंनै त्यास धुडाजून अगदीं मारी सव्याने हस्तगत वेली'—माव ७

धुडाटा—उ कसून शोध, निरलस शोध, हाडती, पाहणी (कि० वरणें घेणें) [धुडाळणें]

धुडिलराजा—उ (वर) चिन्मोबाचा पाट डोकीवर घेऊन पाऊन पडावा म्हणून परोधी नागवा टिणपारा मुग्या (मराठ्यात

रुट) 'धुडिलराजा गाला आहे, त्याच्या अंगावर पाणी घाल, धुडिलराजाला एक पैसा दे'

धुडु—उ (ना) एक वाच दुडु पहा धुडा—धुराडा—उ (ना) धूळ, धुरळा ० उडविणें—धूळपाण करणें, फडशा पाडणें, नि पात करणें

धुडाचार्य धुडाचार्य—उ धुडाचार्य पहा धुडी—खी (ना) धुडवड

धुण—न धुणन पहा 'नातरी तकचि गुसळिलें। अथवा धुणचि सेविलें। सावकाश।'—दा ६ २३ [धुणें]

धुणकणें, धुंनकणें—उकि पिजणें, स्वच्छ करणें (कापूस) घट्टणें पहा [घट्ट]

धुणकुण—खी १ विंचू इ० चावत्यामुळें होणारी कुणकुण, पुमपुण, आग, बेदना २ धुसकूस, जळफळ [ध्व]

धुणारा—उ (साकेतिक) परीट, कपडे धुणारा (वाई कन्हाडकडे बायका राजांच्या वेळीं परीट शब्द उच्चारात नाहींत)—वि धुणें वरणाटा 'ज्या धुतलेच बहु धुतिल हो धुणारी।'—साह्य ६ ६७ [धुणें]

धुणावणें—उ (कपडे) धुण्याची मदती २ धुण्याची क्रिया, व्यापार, धुणें म्ह्णू जशी देणावळ तशी धुणावळ=वसा पैसा तसे काम [धुणें=वळ प्रत्यय]

धुणी—खी १ धुणेंपणें धुणें, घासणें, स्वच्छ करणें, धुतलें जाणें, धुणणी 'रासक पावा होऊनी धुणी।'—(भा १.५३८ ३ (ल) निदेशणें जाण्याचा व्यापार (घरीर, पैत इ० मळ, रोग, खत इ० काचा), धुवावणी नागवण सफ्का होणें नाश 'कर्माकर्मां धुणी सद्धेचि।'—एमा ५ ४८४ 'अतिसारामुळें बारीराची धुणी झाली' 'पोरानें राखडास लागून घाची धुणी केली' ३ धुण्याची जागा ४ निवारण, धुणरीणाभाची सधडाची टाळणी, निरसन 'म्हणे मी तुम्हा न दखिले मुनी। वायाशापिले मजलायुनी। तरी या बापाची धुणी। कैसेन होय।'—क्या २ ७ ११८ [धुणें]

धुणी—खी १ गोसाव्याची आगटी धुवी, धुमी, अमीची जागा हींरून सारखा धूर निघत असतो व तो गोसावी घेत वमतो 'धुणीत यारिले सर्वेचि।'—दावि २६२ २ अमीचा खडगा, खाव [स धूम] ० घालून नसणें—(ल) आपली मागणी दुर कावी म्हणून हट करून वसणें ० पाणी—न साठीची मैत्रो, जिवज्यकट्य दिवज कणावुनय (वृत्तनमीच हे शुरु आणि शिष्य असून धुणी पेटविणें पाणी आणणें वगैरे १ चे काम शिष्य वरी अशी समजूत त्यावाकून) धुणी पाणीचा मोबदली—उ अगदीं सलगीचा मित्र

धुणें—सत्रि १ (धण्याने वळ, पात इ०) घासून स्वच्छ करणें २ (ल) नागविणें, उधडा करणें धुणेंपणें स्वच्छ, साफ करणें

हे क्रियापद सक्रमक असले, तर भुनकाळां कर्त्याप्रमाणे (जेव्हा वरम शरीर किंवा शरीरावयव असेल तेव्हा) बुद्धा चालतें उदा० 'मी हात धुनलों, पाय धुनलों, अंग धुनलों' [स धू, प्रा धुण, वि धुमयु] धुनले जाणें-(घर) लुबाडले जाणें, आतील जिनम, पैमा इ० नग्यात येणें 'माझे सर्व घर धुनले जाईल।' -निवि ८ ११ २० धुतलेला तांदूळ, धुतलेले मोती-धुन १ सुदर सशक, टक्करीत, सतेज चेहऱ्याच्या माणसास म्हणतात २ शुद्ध, स्वच्छ, निर्मळ, निर्दोष धुनलेला विस्तव-धु. कोळशाप्रमाणे काळाकू माणूस धुनाच जाणें-बोड्या देव्यान, दिवसात निहययोगी होणें, कमी मिस्तीचा, योग्यतेचा असणें

धुणें-न (समुच्चयाने) धुवावयाचे वस्त्र, कपडे लोकांची धुणी धुणें-नेदमी दुसऱ्याचे दोष काढीत असणें, दोषेकट्टी असणें (वाप्र) धुणें झाडणें-कोणतेहि वस्त्र स्वच्छ धुऊन झाल्या घर ते काळत टाकण्यापूर्वी त्याचा पिळा उलथवून, काठ साक करणें य सद्वर्ण ० पाणी-न बायकाच्या रोजच्या गृहस्थास (०पापकाशी) शाब्द कपडे धुणें, पाणी आणणें, सारवणें इ० काम [स धू]

धुनकारणें, धुनकाविणें-जकि हिडितफिडीस करणें, तिर स्कारानें व उद्वेगपण अन्वरेणें, छी धू करणें व हाकवून लावणें (माणूस, जनावर, इ०ला) [स धून्कार, हि धुनकारना]

धुतरा-न (राजा) धोतरा 'उत्तरे एरहि न कथी वन कासी बोदि भावता धुतरे।' -मोहण ८३ ८१ [स धूतर]

धुतरे-न सनई, सुर इ० बायाच्या दाज्यास खाली (धोत प्याच्या फुलासारखा) वसविलेला पितलेचा भाग [धुतरा]

धुतरेल-खीन धोतऱ्याचे तेल [धुतरा+तेल]

धुतरीपे-न (तुल्य) तुल्यमाधील एक अभिनय खालच्या बाह्य वेषाक विधि उद्दिष्टता, विस्मय शून्य मन इ० गोष्टी ह्या अभिनयांनं दर्शित करतात [स]

धुताडा-धु अवधूत नागड्या आणि पाणेरड्या गोसाव्यास निरंदा शब्द (ल) अगदव व दाढ्या, उन्मत्त माणूस [धूत+आड प्रत्यय]

धुताडा-धु सावकाराकून आलेला वरून दूत हुताडा पदा

धुतारणें-जकि फसविणें, लुबाडणें, टक्किणें मुलविणें 'दाउनि फळ जळ ० पिंति वदति प्रिय मानसा धुतारया।' -मोआदि ५०८ [स धूत]

धुतार-धु १ टक्क ल्याळ लुक्का, भोंदू २ भविष्य सांगणारा ज्योतिषी मात्रिक चेटक्या 'धुतारे लोक हे भोळे लोकास कपट करून फार फसवितात' -पाको १८१ धुतार पहा [स धूतैय प्रा धुतार धुतारो]

धुनीपुती, धुतीपोती-खी १ स्वतःची आतडी धूतून टाकणें, एक योगवाचनाचा प्रकार २ स्वतःला धुणें आणि शुध्द करणें, (किं० करणें) [धुणें-धूत य पूत]

धुन्कार-धु १ कुत्कार (सापाचा) २ धुतगारणें, मेड सावणें, हेडाळणी [ध्व, धुतु, तुल० स धून्कार]

धुत्कारणें, धुत्काविणें-जकि धुतकारणें पहा

धुत्या-धु (व) अकल्पित येणारा मनुष्य 'धुत्या येऊन उभा'

धुत्रमराई-नि १ अपक्याचा, धाटमाटाचा, दणकेवाज (देवाचा) कडाक्याचा, डोलाचा वरु कुक्कामाचा (भनि-यंत्रितपणें मनुष्यें, व्यापार, वस्तु, काम, इ०सं ग्धानें योजतात). [धूतं+मराई]

धुत्रा-धु धोतरा [स धूतर]

धुद-वि १ अधिक मद दृष्टीचा (भानगारणें) 'हा प्वरानें धुद साला' २ गुग, शुद्धीवर नसलेला (भौषण, अमली पदार्थ यासुळें) ३ उन्मत्त बद्दे (पैमा, अधिकार यासुळें) 'तुम्ही आपले ऐश्वर्याने व हिमतीने व हौसेने धुद जाहाला।' -भाब २३ ४ मर्क, (एखाद्या विषयास) गडलेला, सगन ५ आच्छादित वाड, धुईचे, सुन (आकाश, दिवा) -धु गर्व 'लगता आधिक्य छडे धुद।' -दावि ६४ -खीन बंड अदाधुंदी शुद्धम 'धुदवि माझिले सिरोन गावी।' -दावि २३२ 'टोपीकाले फार इरामी त्याणीं गडु धुद केली।' -रंभो १५१ [स धूमद १ हि धुध, सि धुधु] ० कार-धु अशकार 'मगरी धुधकार पडला।' -एपो १५० न-न धुद करणारें 'अशाश्वती ह्या हो धुदन।' -अफला ६१

धुद-खी (बायादिकांच) एकवारला स्वर गुणगुण, अविरत शब्द (वैध धुन=आवाज करणारा) ० राधणें-धुरणें-एखाद्या वस्तूचा वराच काळ सारखा नाद लागणें, ज्याम येणें

धुदफणें-कि धुद होऊन चालणें 'गासावी धुदकत चालला।' -एपो १११ [धुद]

धुदर धु ३ वाजक 'सुशुधुं जैमे धुदर। विनयकाउं दे पादो दार। -पाप्र २० १२६ [स धुदमार=एक मिडा इद्राग]

धुदर-वि शृंगारवाक्यासुळे निजामी, विसराळ [धुद]

धुदई धुद धुदई धुदावा, धुदई-खीधुन १ अन्यवस्था, बबबजपुरी गोंधळ अदाधुंदी, बड २ (सामा) दगल, गोंधळ, दंगा [हि धुगई]

धुंदाय धुदय-वि १ सरळ येण नीग (रस्ता) २ उग्र, दाढ्या (माणूस) जोराचा, सोसाण्याचा (वया)

धुदाय-ड-धु (व) जाराची वावळ शशावात धुपाड धुदावणें-अकि, वारा पिळग बेमान होणें

धुंदाया—३ तर्क, अज्ञान, कयास, अटकल, अनुमान, अंधक
कल्पना, राभाक्य अनुमान (किं वातथे—परथे—मागथे)
[शुद्ध=अंधक]

धुं लणं, धुंदाळा—पुडाळणे, धुडाळा पदा

धुंवाँ—परी १ मयादि मेरुगाने बालेख वैफ, निदा, अमल
२ टोया असपयमा, अपुठयमाचा विमल (किं वेणे) ।
सपति हने बालेख उन्माद, गंध, ताटा ५ आवरण, आच्छा
दन (आकाश, दिशा यास) ' मोटा वडारा जाला, घुराची व
घुडीची घुडी जाली '—माय १२, ४ घुरादि पहा [पुं०]

धुं हर्मास—५ (अप) धनुर्मास पदा

धुरक, धुरकधुरक, धुरकमुद्रक, धुरास्मुद्रक
 धुरांमुद्रक—मिनि धुमधुव, वज्रद्वय, जसपत्रपौ, अस्वच्छरणे
 (दिग्ग) 'तुम्हान् धुरांस्ततमयी ज्ये धुरधुमद्रक दिततें तवें
 दिवनादिमन्त्रा वादिधीनुवें दिततें'—रुी, प्रमात, अयदी पहाड,
 अहगेद्व दिवनाची पक्षी दिशाफोक (किं पुढेणे, होणे)
 'मो धुरधुमद्रक होताच निघालों तो प्रहर दिवतात परी आलों'
 [धद दि]

धुंदेरा—३ (तिगोरी, महार) प्रेतागोवर भेलेला गाव,
 किंवा त्याची शिवाळी हा भात घृताचा मुलगा स्मशानांत मय
 पाह्या लोंडत घालतो—यदुपूर ९१, १७२.

धुव्या—जी तोषांचा दणका, घासांचा गरगराट, कडकसाट पावसाचें निवा धडधड्याचें धोरण असें मोठ्याने आपटणें, तोस टपाच्या वाऱ्याचा आवाज ६० [ध्व]

धुधाट्ट—वि मोठ भावाज करणारा 'गर्जति वीर धुधाट्ट-
भीम ते रणवीर उताविळ शाले।'—लघुधुध्याख्या ११ (मराठी
५ वें पुस्तक)

धुनकारणे, धुनकाविणे—अकि हाकलून देणे, उडवून लावणे, पिछाडून ठेवणे मिळकारणे रागाने बोलणे 'धुनून उतर अवघे क्षोभले क्षोभ धुनकायन त्याला।'—पृ. ५.

धुनावळ—ही धुणावळ पहा 'धुनावळीचा नमस्कार।' पाहून कला अभिचार।'—मध्य ३२८

धुनी—ही १ गोसाव्याचा धूर निधगारा विस्तव, ज्यावर तो धूर घेत बसतो ती धुमी, आगनी, धुणी पहा वैरागी लोक विस्तव अखंड ठेवतात २ सदी झाली असता विस्तवावर हळदीची पूड ठावून त्याचा धूर नाकातोंडाल घेतात ती धुरी ३ धुमीना खळगा—खड्डा ठेवणे—(धुरी देणे) मडक्यात मिरव्यादिकाचा धूर करून ज्यास धुनी चावयाची त्याच्या तोंडाशी नेणे, अथवा त्याचेच तोंड मडक्याशी नेणे [स धूम, हि.]

धुनी—ही नदी 'प्रगमन करि रती ते धुनी जेपनीला।'—आसी ७५ [स धू.]

धुनी—ही १ झालन, नास 'गंगाचरणी करी पातकाची धुनी।' पावले तीं मनीं बितिलिया।'—तुगा ३५७ 'जन्मली ह्मदावया अरुनी। महादोषाची करीत धुनी। चालली पूर्वे समुद्रा।'—निगा १११ २ पाणी देणे (झालला) 'जयाचेजा खावे कसावे पा धुनी। न घुरे प्रलय मेघाचे पाणी।'—विशु १०७९ [धुणे]

धुनू—न (गो) (वाळ भाषा) वाय

धुनूक—ही धुनक पदा

धुनूकधुनूक—ही पहायतमय, उप काळ, प्रमाद, छुडुछुडू (किं० पुढेणे, होणे) धुनूकचे अप रूप धुनूकधुनूक पदा

धुपट—दि १ धुपट, चोरपणा नाहीता झालेला आहे असे २ धुपट ठेवलेले, उपयोगास योग्य असे (घट) ३ पुतलेले, सज्ज, वाण नव्हे ते [धुणे]

धुपट—उ (ना व) धूर, धूप पहा 'बुलीत जाळ कर परत फार धुपट वाढले आहे।' [धूम]

धुपटणे, धुपाटणे—न धूप जाळण्याचे भाडे, धुपाती

धुपटणे—धोपटणे पदा

धुपगी—ही १ त्रिवाचा एक रोग घातुक्षयाची विकृति याचे दोन प्रकार पाठी व तांबडी (किं० लागणे) २ सर्वस्व ह्मणणे, मागवण, धुमी पहा [स धुपणे]

धुपणे—अकि १ धुवून निघणे, स्वच्छ होणे (पाळ्ड, नदीचा प्रवाह इ० मुळे जमीन अतिमारादि रोगासुळे घरीर, चोर दरोहखोरासुळे गाव इ०) २ बाहून जाणे ३ खेळणे, न्हास पकणे, क्षिप्त जाणे (डु खाने घरीर) हळके हलके क्षीण होणे [स धू—धुवन]

धुपणे—अकि १ धुमसणे, हळदय घेणे 'काथ लोभादि धा अभिदी।'—एमा १८ २९६ २ (ल) रेंगाळणे (जाचार)

रुद्धरुद्ध चालणे (घंटा), काम ३ नासणे, खराब होणे (फार पिकाने जमीन, इ०) ४ मनात कुठणे, झुरणे (कोध, मत्सर, इ० कोंडल्यासुळे) 'मोठया सवतीस मुलगा होताच धाकटी धूप लागली।' [स धूप=उष्ण करणे]

धुपवणी—ही धुपाच्या धुराने पदार्थ सुगंधित करण्याची कृति वास देणे [स धूप]

धुपवणी—ही घराडणी, लबाडगी धुणी पहा

धुपविणे—अकि धुपणी करणे, स्वच्छ करणे [धुपणे]

धुपविणे—अकि धुपाच्या धुरावर पदार्थ ठेवून सुगंधित करणे [धूप]

धुपा—उ १ एक प्रकारचे गवत २ लव्हळे

धुपांगरा—धुपांगारा—उ धूप—उद जाळण्यासाठी आणलेला निखारा (देवाळी) २ शिपताना करपेलेला भात [धूप+भगर]

धुपाचे झाड—न एक झाड

धुपाटणे—न धूपपान, धूप जाळण्याचे भाडे, १ ठेणे पदा [स धूप] 'जसा देव तसे धुपाटणे=मनुष्याच्या अधिकाराप्रमाणे त्यास अहेर, मनराणा करणे, मिळणे

धुपाट्टे—न (गो) धुपाटणे [धूप]

धुपारती, धुपारत, धुपारती—ही १ देवाला आरती ओवाळणे, धूप, दीप, नैवेद्य, आरती इ० उपचारसुक्त पूज्ज २ धूप जाळवण्याचे पात्र, धुपाटणे, हळारती ३ सध्याकाळाची पूजा—आरती ४ (ल) खडपरी, निंदा, हजामत ५ (ल) मान पत्र इ० प्रकारे सत्त्वावाची बोलवण 'नामदार साहेबाची धुपारती होईतों लोकांनी त्याचे स्वाग करल्यास जुहू नये'—दि १. २४५ [धूप+आरती]

धुपावणार—वि (गो) धुपाटणे घेणारा, जाळणारा २ धुपाटणे—अकि (गो) धूप जाडून सुगंध उत्पन्न करणे [धूप]

धुपावणे—अकि अफाटी गमेपात होणे, नासावणे [धुपणे]

धुपाळ—न धूप जाळवण्याचे पात्र धुपाटणे [धूप+आल्य]

धुपाळी—ही एक झाड

धुपेळ—न १ उद, धूर इ० पावून काढलेले सुवासिक तेल 'हळदी आगी उटणे चोपले जुपले माषा माखोती।'—स्त्रीगीत २० २ (गो) अत्तर [धूप+तळ]

धुपकन—कर—दिनीं—दिर्दी—किं०. कापसाचा गदा फगस बगैरे पडताना होणाऱ्या आवाजाचे अनुकरण धक्कन पदा किं० पडणे, वाजणे [ध्व]

धुपळणे—अकि (कर) मारणे, बहरणे 'गप येत नाहीत पुढून पिटण पाडीत' [ध्व]

धुमक—अडि (धे) नळयासु पोटां वादगोळा वासो तो.

धुमक—परा—उ घुरी, घमस्त्राद [ध्व धुम]

धूमशर्णे—सकिं टोकणे घुल्लणे, बद्धणे [धुमक]

धुमकूस—३ धुमक पदा [ध्व धूम]

धुमह—श्री १ वैदेह, दंगलीचा, अन्यवस्थित व्यापार, गड परीचा खेळ, लायासुत्र्या, बुक्यासुक्ती, ओढाताण, खिदळणी २ चगड, चपट, अतोनात विपुलता, समृद्धि, दिवस 'आज साडेवाची धुमह उडाली' 'पावसात धुमह लावली आहे' [धूम]

धुमणै—भकि १ जाळ न हातां जळणे, धूर निघणे २ (ल) धुमसणे, (भाषण ६०) पेटत राहणे, जळकळणे ३ रोग पडणे (अव्या वर), खार पडल्यामुळे करणे (अवि ६०)

धुमधाम—श्री आरुढाओरड, दगल, गोंधळ, गोंगाट, धाम धूम पदा [दि धूमधाम]

धुमरा—वि एकदम न पेटतां धुमसणारे (हरपण), पुरावा, धुमसणारा [धूम]

धुमशा—३ १ गडबडीची, दंगलीची मोज, आरुढावपणाचा खेळ धुमकूस, धुमर, धुमबकी, धुमाकूळ, धुमाळी २ दाणा दाण धूने पराभव, धांदल, गोंधळ, पावड (पौजा, माणूस याची) ३ निरलस, उत्कृष्टता प्रयत्न, उपाययोजना, जोराची हालचाल ४ कडाका, जोर (मोहन ६० चा) [धूम]

धुमशान, धुमशक्ती—श्री १ परायांची विपुलता, शिवर, उचळपणा होण्यास्तरीय बगड (सायपदाणीची, दाख्खा माची, खेळाची, पावसाची, पिछोबी ६०) २ दाडगारे, गोंगाटाचा खेळ धुमाकूळ, पागडिंगा, अन्यवस्थितपणा (किं० करणे, लावणे, माडणे) [धूम+चक]

धुमस—३ धुमकूस, धुमशा पदा 'बनदेवता यक्षिणीसले। धुमसे बाळिती गदासले।'—मुआदि २६ ५५ [ध्व]

धुमस—३ चोपगी, टोकणी, जमीन चोपण्याचे उभ्या दाडयांचे आज्ञा चोपगीला आडवा दाडा असून तिने बसून ठेकता येते धुमस जड असून उभ्याने टोकतात [ध्व धुम, हि धमल]

धुमसर्णे—सकिं १ ओबडधोबड कुणें (ताडळ) २ कच काढून घुल्लणे, टोकणे हाल हाल करणे 'हूर्ती बालविला बापोमि यमपशी। धुमसिती दळे पावकास।'—स्वातु २ १ २५ ३ निष्काळजीपणाने, बलात्काराने घालणे वापरणे, उपयोग करणे बागविणे कामास लावणे (भाणी, बज्र, वस्तु), गुपडणे, पोसळणे, खुदडणे 'हे बज्र धुमसून दहा महिन जाईल' 'हा बेल तुला धुमसून पीस वने जाईल' [धुमशा]

धुमसर्गे—भकि १ धूर निघणे, धुमणे २ (ल) पेट येणे हळूहळू वाढत असणे, (भाषण कळड) घुल्लुमणे, आतल्यामात चडवडणे, फगफणणे (मनुष्य) [धूम]

धुमसाडणे—सकिं (व) १ अंगमस्तीने एखाद्या मनुष्यावर हजे करून त्याला जमीनीवर लेळविणे २ नांगराने जमीन पोडणे, उडरणे [धुमणे]

धुमसाधुमशी—श्री सर्वसाधारण, धम्पर बुक्यासुक्ती, एरनेकला मारणे [धुमसणे]

धुमसाधुमशी, धुमस धुमसून—विनि बगटकाराने, सपाटपाने, तडाग्याने, जोराने, धसकाफुकीने, दाडगाराने (वापरणे, बाडणे, कुटणे, रडणे ६०) [धुमसणे]

धुमा—३ १ मृदंगाचा, पसवाजाचा मांगला भाग, मांगले लोड घुसा पदा २ बाघांचा मगजमाद, उच्च स्तराचे आणि मगजगीत वादन (वि० गावडणे) धुमाचाघुडा—धुमा अर्थ १ पदा [धूम]

धुमा—३ १ पठाजप अथवा पडापठ (मिन्याची) २ मास धूम, निर्दाळण, धूडदाग, पायमडी, दुर्दगा (किं० करणे, उडवणे) [धूम]

धुमाकूळ—धुमी १ दाडगपणाचीं छत्रे, विंगामस्ती (राळे हील मुक्ती) २ खिडाळणे, उड्या मारणे, दुगाण्या झाडणे, (पोडपाचे) (किं० लावणे, माडणे) ३ दाणादाण धुमरा पदा धुमाचक्र, धुमाळकी, धुमाधक्की—धुमबरी पदा धुमाड—३ बाघाचा गजर, नाद, 'कतिती धुमाड सोडइहल।'—एमा १२ १० [ध्व]

धुमाड—३ उत्तरे, भर, जोराचा उठाव 'साहण्याचेनि धुमाडे।'—आए २४२ धुमाड पदा

धुमाड—डा—३ धुमाकूळ, गोंधळ धुमाळी, धामधूम, गडबड 'जरे विरयाचा धुमाड।'—एमा २९ ५८१ [धूम]

धुमाडा—३ धुमा, धुमाचा घुसा पदा

धुमाडा—श्री (महान्) धुमकड, गुलाल बुझा ६० उडविणे 'धुमाडि करितावि मधुकर।'—विशु २८६

धुमाधार—किवि धूम धूम पो। पो। सुसकधार (पावस ६० पडणे) —ओ १ सतत धार (पावसाची) २ धूडपाण, कला हत 'दिदीवत पातशाहीची मीत्र माल्ल बुल धुमाधार केली'—आव २० 'धुमाधार जविषार मार भर वबाऱ्या फगकाऱ्याचा।'—एपो ११८ [धूम+धार]

धुमाफळा—श्री ताळवज्र सोडून केलेलीं छत्रे धुमाकूळ, धुमाळी यापसुं थोडा निराळा अर्थ (किं० करणे, लावणे, माडणे) [धूम]

धुमाटा—३ (राजा) अक्षर बोंब, बजक, जोमदार जशी शाळाची फूट 'जुन्या झाडाच्या खोडावर नव धुमाटे कुठ्याने'—तुकाव (प्रस्तावना ५८,)

धुमास—न दमाहध्व एक कापडाची जात याचे पडदे वरि करतात किंवा बोचावर बसवितात [अर दमरक]

धुमाळ—उ चोपणी धुनस पहा
धुमाळ—खी एक ताल धमार पहा याल माया आठ व
विभाग चार असतात

धुमाळ—न (क) ? दशावताराच्या खेळातील मंगला
चरण २ गोंधळ, धुमाळी

धुमाळी—खी १ गोंधळ, धादल, क्षेम, दगा, गडबड,
अव्यवस्थित व जुलमाचें वर्तन 'जुनीची आई घातली आणि
धुमाळी माडली'—भाव १४८ २ चैन, चळ, झिबड, नास
धुनीची, दगलीची मौन, पागडफिंग्याची बहार, घुडगूम, धुमाळूक
पहा ३ खेळ, घुडबड 'धुमाळी खेळतो नधुळी। प्राणनाथेंसी।'
—शिख १८४ ४ हण, घाला 'श्यावती धुमाळी।'—दावि
१६८ ५ भाडण, कलह 'साज सफाळी नित्य धुमाळी दोघी सम
ताळी।'—पंज ७७ [धूम]

धुमाळी—खी १ बाकाची धाव २ उतरण मोठा, उभा
उतार

धुमाळी—वि १ धुमाळ तालासुधी, सारखा (धुवपद,
चाल, गति) २ अखडित, चाडू असलेली चाल (गति, गति
मान पदाचे)—खी ताल धुमाळ पहा

धुमी—खी धूर निवगारा विस्तार, ज्यावर गोसावी धूर घेत
बसतो ती गोसाव्याची आगडी-वेगडी धुनी पहा [धूम]

धुईकुसे—किवि धुमक अशा आवाजानें नृत्ययोगानें, रम
रम 'धुमके हानती गळें मनकटा बरी।'—शिख ४०४ [ध्व]

धुमें—न धुंके, धुळट (धूम, धु धुमेर)

धुम्म(धुम)धुम हार—उ दणदगा, मोठा ध्वनि जाला
धुम्मधुनकार.—दावि ३३४ [ध्व]

धुमा—उ धोडपणा, निशा पहा 'बैसेति धुया। मानुवा
बरी।'—शिख १०१

धुईकुळ—वि (गो) पादरें सफेत, शुभ्र [धु-धुव+कुळ]

धुर—उ १ गावाची अथवा शेताची मर्यादा अगर सीमा २
प्रमुख, पुजारी, सेनापति धुरा 'धुर रणी होय विन्मुख। तेव्हाचि
त्याचें काळें मुख।'—एकव १२ ५६ 'पडता देखोनि मुरय
धुर।'—मुनव ३३३ —खी १ गाडीचें जू 'चला जाळ वे
सामारे। पुढें येणें धिरान धुरे।'—मुगा ६८१ २ अप्रमाण
'पडली दखना मुखय धुर।'—रावि ३१ २१३ [स धुर]

धुरहरी—उ (सा) गाडीहाकणारा धुरघाळ—खी धाडीच्या
धाडीच्या शक्यतः लंकावरी जी खीळ घालत राहती [धुर+खीळ]

धुर—नि भडक, निविन [स धुर]

धुरकट—न १ धुरातें बसलेली काजडी, काळेपणा, पाण
२ धुंके—वि धूर लागले, धुरातें वापरले, साराब जाहले

[धुर+कट प्रत्यय]—किवि अस्पष्ट तऱ्हेन, असदिग्धपणाने,
अधुन (दिसणें)

धुरकटणें—जकि धूर लागणें, धुरकट होणें, धुरातें खराब
होणें, मळणें [धुरकट]

धुरकटाण—खी धुरकट वास [धुरकट+पाण]

धुरकटाविणें—जकि धुरकटण्यास लावणें, धूर देणें

धुरकापरी, धुरकापुरी—खी एक प्रकारचें जाळें धूरकपूर
पहा 'तयनरीत चोळी जाई काडून धुरकापरी।'—प्रला १४२

'मनपुरातें उरी वचुकी धुर कापुरी दाविली।'—प्रला १००
[हि कपरधूत]

धुरट धुरटणें, धुरटाण—धुरकट, धुरकटणें, धुरकटाण पहा.

धुरटेजणें—जकि धुरकटणें 'धुरटेजना धूमकणेल.'—एमा
२८ ३४२

धुरत—खी (व) १ स्मरण, आठवण २ धोरण, दाखण
पण [स धुर, धुरे]

धुरताग—उ १ धूतें सुदीन तर्क करणें, अनुमान काढणें,
अटक, अडाज (किं धाधगें, धरणें) 'अपडा धुरतावा बायतो'
धुरताग्याने चालतो २ धूतपणा, दाखणपणा 'अगी धुरतावा असावा'
३ लक्ष, काळजी, चिंत, मंचर इतर अर्थ धुरतावा पहा [स धुरे]

धुरदळ—न धुराचा लोट धुराटी [धुर+दळ]

धुरधर—वि १ (स) दाहणा, हुशार, निरुण, पूर्ण प्रवीण,
उत्कृष्ट शैलीचें योग्य, सारबज २ (व्यापक) उमदा, अव्य, झोख,
दमदार, उत्कृष्ट (पद्य इमारती, पिंक, जमीन देश इ०) ३ राज
कायादि व्यवहाराचा भार उत्कृष्टचें ज्यावर अवलंबतो 'दोईल
सुख सपारी। राज्य दिघलें धुरधरी।'—गुच ४१ ११ ४ दोईल
ब्रबड, थोर 'गौतधरें अवती शुह। टाव असे अगेवह। अनु
शान धुरधर।'—गुच १०५ [स धुर+धूर+धर]

धुरधुराणें—कि धुरे येणें, अप्रमाणी असणें 'आणि हिंदा
वियय धुराणें। इकडे सगें धुरधुरी।'—शा १५ १०३ [स धुर+
धूर+धरणें]

धुरपण—न धूर निरंग (जेंद्र-जशत्या लाड्याचें) धूर
निरगर्त इत्य (जेंद्र-ओली लाडलें इ०) [धूर]

धुरपणें—जकि धूर करणें, धूर देणें जळणें (लाडू इ०),
धुमसणें [धूर]

धुरपनगोरी—खी (धुममगारी गोंवरी) सदा चकडगरी,
सहसावगारी, घास देणारी (मुखत्ये) खी

धुरकाडवा—उ खाणीतून दगड काढणाराची जात वलीतीत
व्याक, वेल्दार, सुग्या

धुरमार—उ धुरी, धुरी देणें 'बागविस पचदरी। धुर
मर पीडा करी।'—दा ३ ७ ३७ [धुर+मार]

धुरधुरचें—कि (गों) धुरधुरचें पदा.

धुरला—ला—धू धूळ, माती (पारीक) रस्त्यावर जमलेली, उडाली धूळ. मरणा—पाणी पडल्याने धूळ जमीनीवर धडणें [धूळ]

धुरघट, धुरघटणें, धुरघटाण—धुरघट पदा

धुराड—भी (गों) धूर होणें, दाटणें [धूर+व+प्रत्यय]

धुरावड, धुरावडणें—(धुरावें) धूरवड पदा

धुरावडा—धू वर उडणारी अथवा रस्त्यावर दाट बसणारी धूळ धूरवडा, धुरोरा पदा

धुरावणी—न धुरावणें पाणी [धूर+पाणी]

धुरावडा—धू पदार्थावर बसलेला धूर धुरावडा पदा [धुरोरा]

धुरावणें—कि अममागीं ठवणें 'जेवीं धुरावणि दिदी. धूर राणांमाडा उगी.'—एमा २०१ [स धूर]

धुरावण—धू अममग [स धूर]

धुरावणें—वकि धुरावणें धूर करणें, धुरावणें, फारें उड विणें, पणणें, फेकणें (धूळ अथवा तलेंच हलकें इत्य) 'सम खरीला पववीस पाण्या धूळ धुरावणी, खात धुरावला' [धूळ]

धुरावण—धू धूळ, धुरा पदा 'तां बहुळत धुरावति आंवे गमनी भला धुरा.'—मोरामायणपववणी ११५. ०२०—

धुरावणें 'कावाचें रोपास धुरावणी देऊन धुरावला धुरावणी धुरावें'—सोतरी—सोतरी १४. ०२०—(०२०२०) धूर घालणें, धुराव घालणें 'निजवळें मग बोडिले धुराव घालन'—

—देव १२३

धुरा—धू १ धूर पदा २ गावची सानाची हद्द, सीमा, वाघ ३ सीमेवरील वस्तु पदार्थ 'गावचा धुरा हा पोंडाच' ४ (ल)

ठराविक काळ, नमाली मर्यादा, आयुष्य 'देशीं नव्वद वर्षे झालीं अतुन नाहीं भला धुरा.'—पत्रा ११३२० 'रोखणाचा धुरा,' 'धुरा भाला,' धुराचा तीन हजे बाकी राहिले ५ मुदलीचा धुरावला हसा ६ मर्यादावस्तु 'समीप वनहटुरा। ते म्हणें भक्ति होत्रिचा धुरा।'—क ८७ ७ आषाढी 'धुरां निजवाळ देऊनि त्याची।'—एमा २८६३३ (८) पाद्रीचा कणा

तापावें तुसा धुरा उडवा पडला ९ मुख्य धुरावरी, सेनापति धोर, श्रेष्ठधुरा 'मुदलाची धुरा'—उदा १६०५ मुख्य धुरा म्या

मारिल्या।—एमा १११३८६ धुरावाविषयी पाठिमोरा। साउ सता पाहुनि धुरा। तया आपणचि दिसे धुरा। पृथ्वीमन्यें।—सित ४९ १० गाडीचा आळ, कणा ११ जू जोखड, गाडीचा

पुडला दाडा धुरी पदा १२ (ल) जोडीम, बनाववारी, मुख्य मार [स धुरा—रा]

धुरा—धू (तिरस्कारार्थी) (क) धुरधर पदा [स धुरा—धूर]

धुरावणी, धुराव—ही—ही १ धुरावा पोट, टंग २ (धुरा मुळें) काळोखी, अंधार, अंधुवडा ३ (सामा) धुरावपणा

धुराव—रि धुरावणा, जोराडाच्या बाजूत अधिक धूर (गाडी) 'गाडी धुराव आंवे'

धुरावडाली—ही धुरा (गाडीची)

धुरावडी, धुरावडी—ही (गों) १ गाडीचे जोराव २ ज्यावर जोखड येवतात ते दोन उभे दांडे, प्रत्येकीं शिपाई

धुरावडे, धुरावडे—न १ परातील धूर बाहेर पडण्यास भाडाला, भितीत ठेवलेले भोंक, धावें २ धूर जाण्यासाठी केलेला नळ, चिमणी [धूर+आव प्रत्यय]

धुरावणी—ही (गों) जोखडावडा शेवटावडील धुडी, राख [धूर+भाणी]

धुरावणी—धुरावणी पदा

धुरावणें—वकि धुरावणें पदा

धुरावडा—धू धुराव पदा

धुरी—ही धूर १ पायाचा धिरदळ, पाडलाचा वरचा भाग २ जाडपाचा, पाडलेचा सुटील भाग, धूर ३ गाडी, नागर ४०००

दारी, धूर, धुरा ४ गाडीवान, सारथी बसण्याची जागा (कि० बसणें) 'रथी राजा धुरासि बाहुक।'—इमा १११०३ ५

मार, बनाववारी 'सिसेनि त्याग हवीदारी। बाहता इदिवाची धुरी।'—हा १८५०५ 'हा राजदशकाची धुरी पूर्वाग्रामणें

आपल्या अगावर घ्यावी'—चद २०१ [स धूर]

धुरी—ही औपवी धुरी अग्रीत घालून जो धूर करतात तो (कि० दणें) 'आति दिताहित न कळें व मोहुनि मानवा धुरी

सोते।'—मोवाति ३७८ [धूर] ०२०—(ल) १ भोंदणें, टकविणें, टकविणें, फगविणें २ मुन्हा करून करून घेण्यासाठी, शिक्षा

दण्यासाठी मिरच्या ३० जहाल पदार्थाच्या धुरावर माणसाला ठेवणें, त्याच्यावर धूर सोडणें ० धालणें—बाळतीगीत कावडिगाचा अथवा

कावाच्या—स्वगीच्या पातीचा, ओग्याचा धूर दणें धुरी—धू (मुलस) अगारा टावणारा

धुरी—ही (गों) बाघाची वाट धाड पदा

धुरीण—वि १ प्रवीण धुरावपदा २ नागव मुख्य 'त्या समेच्छ धुरीणाचा महत्वाचा खरा, पण स्पष्ट निर्दिष्ट नाहीं असा

हुडा असतो'—दमू २७८ [स]

धुराव—ही नाग—आ देव—धू नागराचा धूल

धुराव—धू १ जहातीकडील एक अधिकारी २ एक जात व तीनील एक व्यक्ति

धुराव—धू १ धूर वारा 'ता धीर सत्ताचा महामेव। भवळ पवीं वसा धुरा।'—हरिधर (नववीत १८३) २ उत्तानपादपुत्र, धुरावळ 'धूर लेकत धावुन देव्यावणें।'—राम ११७—किवि

चिरकाल, कायम, अखंड 'कुमपात्री वस्ती करू। होय धु कुंछी।' - तुगा १०६६ [स धुव]

धुरे—वि अगण्य, श्रेष्ठ 'तुका म्हणे इच्छा पुरे। ऐसी धुरे हे निवळे।' - तुगा १०५३ - किवि पुढें, प्रा इत्यर्थे 'ते बुद्धि धुरे केली। कर्म करितो वित्त वजनी।' - झा ५६१ [धुरा]

धूर—न लाकूड धूर निघणारे लाकूड 'तेथे निवडेना धूरें कीं चून। तैवा वणावर्णे नामीं नाहीं।' [धूर]

धुरेण्टक—न आउताचा दाढा व जू आवळण्याची दोगी

धुरेकट—न जू व गाडीच्या दाढ्या एकर आवळणारी दोरी

धुरेकरी—उ १ धुरेवर बसून गाडी हासणारा, कारथी २ मग्न वगैरे आज्ञाची जाखडाजवळची जोडी [धुरेकरी]

धुरोडा, धुरोडा—उ हवेंतील, रस्त्यावरील धूळ [स धुळ]

धुरोडा—उ १ धुराचा लोट २ धुराई पदा

धुरोळे—न धूर जाण्यासाठी छत्राला केलेले भोंक, धुराई [धूर]

धुराई, धुरांगा—उ धुराई पदा

धुर्ये—वि धुरधर पदा

धुव्या—वि. १ धुरेकरी पदा २ चिखल्यापासून धुमारे पाव फुगवत भोंक पाहून एक फूट लांबीचे लाकूड बसवितात ते - यद सार १८७ धुव्यावर ठेवणे-यसविन-(ना) जाणून इतून इतलेक करणे उपेक्षा करणे [स धूर-चा]

धुव्याई—की वळे धुव्याबद्दली मजुरी धुण्याचे माल, धुणावळ [धुणे हि]

धुल—उ (गो) धूळ

धुव—न धूर 'परीधुकेले धुपधुपी माठे। पुढे विकटें दिमाख।' - एमा १७९ [धूर]

धुवट—वि १ धुतले, कोरे नव्हे असे (वख) २ धुतल्या पारवा नव्हे व पारण्यास उपयोगी ३ धुतलेला, मळकट, पाण नव्हे असा 'एखादा धुवट फडका असला तर या' ४ पवित्र कारक, बुद्धिदायक 'ऐसी प्रायजिते धुवटे। कीं दणें।' - झा १०१०७ ५ मित्र, पवित्र 'सम्या मला मला विधुल्लस दुन्यावि मानना धुवटा।' - मोठमा ५७० ० यडीचा—वि स्वच्छ आणि घरी पातलेला परीट घडीचा, न बापरलेला, न मळेत (कपडा)

धुवडी—की (राजा कु) पुतणी ध्वारी पदा

धुवण—न लाकूड इ० ज्यात धुल्ले आहेत असे पाणी, धूव 'पुत्रा दखन घाले भरून। कीं अन्न पाल्ले ऐरावत।' - ह ४ २० [धुणे]

धुवणे—उक्ति (काव्य) क्षालन करणे, स्वच्छ करणे धुणे पदा [स धावन, आ धुवण]

धुंवता—वि (गो) फिरता

धुवप—न (गो) १ धुणे २ धुणावळ - किवि धुवणे पदा

धुवर—वि (गो) धुकट, धुराचा

धुवरी—की (गो) १ धूर निघण्याची शेगडी २ धुरासाठी केलेला जाळ ३ धूर

धुवरे—वि धुतले लाकूड ० नखत्र-न (गो) धुमकेतू

धुववणी—न धुण्याचे पाणी धुवण पदा [म धुणे-पाणी]

धुवा, धुवा—उ १ मोठ, पराजय, पळापळ (सैन्याची) २ फाकाफाक, पागासग, वाताहात, नास, विध्वंस, धुमा (कि० करणे, उडवणे, वाटणे, उखाडणे) धुवाधान—की धूळपाण पदा [धूम]

धुवा—उ (व) धूर [स धूम, हि धूमा]

धुवा—वि धुवट, धुतले, स्वच्छ 'धुवा-रेक्षीम-सुत-दाळ तादूळ-साखर' 'सापर पिठो धुवा' - एरासु ५ ३०५.

धुवाडी—की (महातु) धुरे 'कर्म मागे धुवाडी। आधा रेली मज्याची दडी।' - माए ६७१

धुवाडी—की (माण) पुतणी, ध्वाडी पदा [स दुहिनी-वोडी]

धुवाधार—की १ जोरात आणि पूर्णपणे स्वच्छ करून नेणे, सफा करणे (मुसळधार पावसाप्रमाणे) २ (ल) लुकावणे 'मग विणे धुवावणे उघडा करणे [धुणेधार]' - किवि धुवून जाईस, गो धा (मुसळधार पाऊस पडणे)

धुवार—की धूमधूळ, वाफा निघणारे, धुरात व्याडूळ 'आधीच हळ्ये धुरवरी। वरि परिवर्जितो मोहरी। जिये पेटो हाती धुवारी। नोकोडे।' - झा १७१४६ धुवर पदा

धुवारोटी—उ इपण, चिम्बू, बन्ध माकरी वण्यात धुवून ते पाणी पिणारा छायारोटी पदा

धुवासार—की धुवून स्वच्छ केलेली सारार 'दाकु निपा धुवासावर। धुव को व्हावा प्रियकर।' - अफला २

धुवाळी—वि (गा) दोहडा पदा

धुवो—की (गो) मधा (मसत)

धुव्या—धुवा पदा

धुव्याधार—की (व) अमीवर तूप टापून धूर निघण म्हणजे तो अग्नि अग्न्युदीकरितो पत्नीतून फिरविण्याचा विधि [स धूव-धारा]

धुवरी—न धुमा, धुवणी दूध 'हरिचंदनीत्पर। गये माष्टा लाणी धुवरी।' - दा २७३२ 'परिमळ धुवर उपजती।' - बेरीसव ३ ५७ धुवर पदा [स धुमर]

धुवा सा—उ एक लोखंडीचे बर, लेंगरी, पांजण्याची पांथडी, बॅकट, धुवा पदा [हि धुवा]

धुरश—वि. काळा या रंगाचा अतिशय दृढीकृत प्रत्यय; अरंभेन (काळा). जसे—काळा धुरश. दुस्त पदा. (सं. धुरश ३)

धुष—(महातु) धस्त पदा. 'तेजी माझाजीवे धुष गेले.' -शिशु १२५.

धुषकट—स्त्री नामधेय; वातादात. 'दाच पोटाताने आमच्या रातपाची धुषकट केली.'

धुषकाकुसका—वि. अतक; लेखापेचा; हलका; निर्जीव कमजोर; नादान (मनुष्य, कपडा, दोरा, भाषण, इत्यादि) धुषका-कुसका—नश्व. व्यंगे; दोष; धर्म; उणीगुणी. (किं. काढणे). [धुषका द्वि]

धुषधुस—स्त्री. १ कुतुर; रागाची जळकट; धुषकटा २ टळटळ; बेदना (जखम, फोड इ. कांच्या). ३ रंगाने पुतपुसणे. ४ रस्त्यावर, काळजीमुळे होणारी अस्वस्थता. 'राष्ट्रदिवस शिवराय धुषधुस होऊन एथे हे पशान खाणें लहो.' -छन्दे-दगापनीति.

धुषधुसगी—स्त्री. धडपडणे; टाळणे; टळणे; कुतुरसणे इ. [धुषधुसणे पासून नाम].

धुषधुसगे—भक्ति. १ ह्मणुमगे; टाळणे, बेदना होणे (जखम, फोड यामध्ये). २ धुसळणे; कुतुरणे. धुषधुसणे पदा. ३ रागाचे पुन्हा सोंहणे. ४ आतल्याआत (मनांत) बरकडणे; जळकटणे 'श्रीधर महिपासुर केवळ काम बेताळ धुषधुसित.' ५ जोराचा आसो-ह्मणास टाळणे, घेणे. 'देहात करितां स्वारी सहज सर्वांगी भास धुषधुसी.' -प्रला २५२. [ध्व धुन ! धुस !]

धुसकस, धुमकस—स्त्री. कुतुर; बरकट; तडकट, उषक उषक होणाऱ्या भाडणाऱ्या पूर्वीची धोलापाली. 'रंगोची रंगि रेंडशी धुसधुसी करूं लागला' -विधि ८७.१३५.

धुमकसणे—**धुसकसणे**—भक्ति. १ धोलाचारी होणे; उत्तरे-प्रत्युत्तरे देणे; बरेकीवर येणे. २ धुममुसणे; जळकळणे. 'मोदीने धुमधुसत येऊन धाडकन आरेंधुंते आंग टाकले.' -मोर १३. [धुमधुस]

धुमसणे, धुसमुसणे—भक्ति. धुमसणे. १ स्फुंदणे; हुंदके दावण्याचा प्रयत्न करून राहणे. २ बरकडणे; कुतुरणे, आतल्या-आत रागावणे, सुसमुसणे. 'समुद्र सदा सुप्रसन्न। योगी सदा प्रसन्न वदन। केन्हांही धुसमुसिलेपण। नष्टे जाण निजदोषे।' -एमा ८४२. [ध्व]

धुममुस—स्त्री. १ कुतुर; पुतुत; बरकट. २ तोंडातोंडी धोलापाली; झटापट 'घरात कारभार पाहण्याविषयी धुसमुसती पाळल्या.' -विधि ८९ १७०. [ध्व.]

धुमर—उ गुलाब, बुका इ. उधळावयाचे इव्य; डुंगी इव्य, धुमर

धुसा—उ घोंगडी; पावण्याचे बळ ह्मण पदा. [हि. दुस्सा]

धुस्काग—उ. पुतुत (सर्पाचा, रागावलेल्या माणसाचा). (किं. टाळणे; सोंहणे; घेणे). [ध्व धुन]

धुस—धुस पदा. [सं. धुसि] ० कट-घट-वि. धुसीने मारलेला; मलिन झालेला ० घाण-स्त्री. दुर्दशा; धुसपाण पदा (किं. उडविले). 'जो प्रकटतां अर्थधुनी। करी धुसपाणी वृत्तीची।' -एमा २३ ३०८.

धुस—वि. धुसीचा; धुसीने मल्लेला. 'धुस-धुसवाणी बगला। टळकटागे पाहाय। माझा वेदा तमसा जोगी।' -अज ४७. ० पट-स्त्री. १ दुर्दशा; नाश. (किं. होणे; उडणे; बरणे). २ कमीती. 'या पंडितानें सर्वे पंडितांची धुसपट करून दिली.' ० पट-स्त्री. खरडपरी; तासेरा. (किं. काढणे). [धु.

धुसपरी—विशार ० घट-घाट-स्त्री. १ धुसीने मारलेली जागा. २ धूळ. [धूळ] ० घट-स्त्री. ज्या जमीनीवर उन्हाच्या तापाने सान्या पाण्याचा मिठासारखा पांढरा पापुद्रा येतो व जमीन पांढरी झुकट दिवते ती जमीन, सान्या जमीनीचा एक प्रकार.

-टपि १११. ० घट-घडी-स्त्री १ होळीनेतरचा धूळ फेकण्याचा दिवस; फाल्गुन चतुर्तिपरा. २ या दिवशीं करावयाच्या धूळ फेकणे इ. गोष्टी, खेळ. 'आज धुसवडीस वीण गावास जातो।' ३ (कु.) रंगवचमीचा दिवस. ४ धुसीची जागा.

धुसवडी—भक्ति. १ धुसवडीच्या दिवशीं बिलाल, माती एकमेकांच्या अंगवर टाकणे २ (सामा) धूळ फेकणे; धुसीने मारणे. ० घरा, धुसारा. 'धुसोरा-उ बारीक माती, धूळ (आमरांत उडणारी, रस्त्यावर दाट पडणारी). धुसवाड, धुसवाडणे—धुसवड, धुसवडणे ० घाट-डी-धुसवड पदा.

'परागे धुसवारी खेळीचे। जाउदेयाचेनि पाणिमे सिंपिचे।' -शिशु १७५. ० घाफ-स्त्री. पावसाने धुसका बसला माही त्याची जी पेली करितात ती.

धुसा—स्त्री. (माळवी) धूळ.

धुसाप—स्त्री. (गो.) १ धुराळा, धूळ. २ पाऊल पडण्यापूर्वी ज्यात बीं पेरून ठेवतात असे शेत [धूळ]

धुसारा—उ धान्याने उडालेली धूळ; धुराळा. 'अविचेचे धुसारे उडली।' -पार ८५५.

धुसास—न १ लिहिण्यास शिकवणाऱ्या पूर्वी सुले धुस-पाटीवर जी काडीत असत ती अक्षरे. २ धुसासरे (धी पासून घ पर्यंत), अंक इ. [धूळ+अक्षर]

धुसी—स्त्री. १ माती; धूळ. 'अकुरे घेऊनि ते धुसी। लाविली माडीं आपल्या।' -द १८५६. २ (ल) नाश 'केली संसाराची धुसी।' -दावि ४० ३. [धूळ] धुळिकोट-उ मातीचा कोंट, पतीघ. 'जे जिणारे धुळिकोट।' -माए १९४.

धुसीवरचे सारवण—न. (ल) अक्षिरता; अक्षरवृत्तता; पाण्यावत्या धुसवडा. (धुसीवर सारवण बसत नाही यावरून)

धुळगा धुळोरा धूँ—उ धुळ 'हेसा धुळोरा अत राखी। सत्यलोकुवर्च'।—शिशु ५४२ 'उपजेल मायचा धुळोरा। माजी नोलखिती यरयरा।'—सुआदि २८ १०९

धू—खी (ना) धूर 'हे अगो दीपाचिय मिदी। अवघड व आर्षी।'—जा १८ ७८० [स धूम हि धूमा]

धू—खी (क) मुलगी 'एक होती ऊ तिला क्षाली धू' [स इदित् प्रा धूमा]

धूइजण—(जुने रूप) धुगे पदा 'सुभाकराचा खादवखाली। धूइती कापुराची गुआळी।'—शिशु ६३३

धूजड—वि (ना) बैलगाडीत पुढच्या बांधुत ओढो फार हाल्यामुळे बैलाच्या मानेवर त्रिचा भार पडला माह अशी (गाडी) [स धूज्जु+जड]

धूड—खी एक वनस्पति

धूड—न १ अवाढव्य, अजल माणूस २ जणी प्रचंड साप, वनावर इ० 'अजुत काळ भासे विकाल पुढे। पमरी मुख एक पावितो धुड।'—तुगा ४७८ ३ मोठे झाड (विशेषत पाडलेले) ४ लाकडाचा मोठा ओंढा, खडक इ० ५ (खा) शेतातील मूळ खा—माने ७ १ ते ४ [स अम्युड?]

धूडकूस—धुडकूस पदा 'नाटक्युद्ध धूडकूस घालावा'

धूमसायर मान्यमाला हुकन प्रस्तावना ४०

धूम—न १ ताडूळ धुतलेले पाणी, धुवण 'नाना कायाड वगिरे। ना तरी तक्रवि गुसळिले। गयचा धुमवि सेविले। साव घाल।'—दा ६ २ ३ डाड इ०चे पाणी पाणचट आमटी, वण [धुगे]

धूत—वि १ धुतलेले २ स्वच्छ, साफ केलेले जोराने निप र्जले अति अवळ सव्यधूत वाणी।'—एगा ३ ५२७ ३ धूम वषित यादर कापणार (भीतीने) हलणारे कापणारे पुत्र पदा [स] ० चपट—न सामान्य सोंबपटाच्या उपयोगी, धून वाटविलेले वस्त्र

धूत—उग्रा (ना) छत् हुड्ड पिंकाररीक उग्रा [ज]

धूतकार—उ फुहार (सपाचा) (कि० टाकणें दणें, जणें) [ज स]

धूधू—उ धुधु कार जाग करण्यासाठी यात्रावयाचा ध्वनि धुधु पदा म्हणुनही धू धू करी घडनी। जागे करी जवनी त्या गंग घ्याला।'—आह १३ [ज]

धूम—खी १ लावलेला गुमणारा ध्वनि, गुंगुण झाडार (कटारूचा निरा लोवच्या सगताचा) २ ध्वनिमिथ्या ध्वनीची एग शब्द 'हा उद सरंग तव्ह हात धिबि मणराची धूम भात' ३ राहिल गुंगुण कुणकुण (कि० निघीं टळीं) [स ध्वनि]

धून—खी (विणकाम) कापड गुडाळण्याचे चौकोनी लाकूड धूप—उ १ पूर वेणारा ऊद इ० सुगंधी पदार्थ 'नाना धूपाचा अग्निप्रवृत्त।'—झा १६ १०७ २ ऊद इ० सुगंधी

द्रव्याचा धूर हवा स्वच्छ व सुगंधी करण्यासाठी धूप जाळतात ३ (सामा) उदवती ही धूमच्या वडीं लावितात—खी सुवैप्रकाश, स्म [स धूप] ० ध्यालणे—१ (वपावलेल्या माणसाच्या अंगातील) सुवाते बोलावे म्हणून त्याचा पुढे ऊद जाळणे २ (ल) माठया नम्रतेने अनीजोने आर्षवगे विनति करणे, प्रार्थना करणे (एखाद्यास—त्याने बोलावे म्हणून) ३ (अकरणरूपी प्रयोगासारखा) न जुमानणे सर्जप्रमाणे न वागणे ० दार जिणे—वाळविणे धूमिणे काही न दणे सामाशब्द—० आरती—खी (खापुडे) धूप दीप इ० भावाळणे (प्र) धूपारती ० झाडी—खी धूप चोपडलेली काडी उदवती, उदकाडी [स धूप+काडी] ० धाड्या—वि एरसारख्या कलांगती लावून माझ्या बाल ठेवणारा, कळाल्या [स धूप+धाळणे] ० दीप—घात—धुधी धूपाराती पदा ० साळा—खी एक पांड ह्यापासून रोचान काढतात

धूपण, धूपजिणे—कि धूप लावणे, वणे, धूपाने सुवासित करणे 'तुपुपिरि सडले हीं अशिरे धूपवीरी।'—साह ६ १३ [धूप, हि धूना]

धूपित—वि धूपाने सुवासित केलेला [स]

धूम—खी १ घाव होऊ दारंत पड (कि० मारणे होणे) 'घाट घाले गाई गोपाळाची धूम। पुढे हृण राम तया सोयी।'—तुगा ३० २ (ल) उत्पुक्रता, घाबळ पंथ, हाहव ३ वैभ, वगड रत्नल अतिशयता (हा शब्द फार व्यापक अर्थाने वापर ता०) आन्याची—राडपाची—मुपाचा—उदमाची—धूम 'पाव साजे धूम करी' 'पेडाच्यानी सुखात धूम माडली' 'क्षणभर पवोनी गेग म्हणो पोरे धूम माडतात' 'दराडपाची गयचा कोराची धूम' 'पहुण्याची धूम' 'गाण्याची—नाचण्याची—खळण्याची—धूम' ४ दगा गर्दी एवढम हल्यारे उपपत्त आमच्या वर धूम की'—वप्रायान १७ ५ सहार घडाली; दगा; गोंघड गर्दी गडगड 'हरि वरिणी पवटीं करि ता अटल प्रमाव हवि धूम।—माहात्य २ ७०—किरि कडाक्याने सपा—ग्याने तात्ताने जागने कांही विचार न करता 'पाऊन धूम पडता धून काम चाले' जतीमरीने धूम माले। मरु लागी तो धून लोहून मरला—तोड्या—शिण्या दगा 'धूम चीज पट—गी—पाडा निपला—टोफा गुल्ल्या' [हि] ० टाडणे—पड घडने व बांध्या करे ० पाहणे—पाणी, व पारणे कता जीत लपणे (मागीर मरणा, धाक, धाडव इ०) एका घुमा वरच्या (गव ६०) एका पावच्या अन्तर अगल्या ० धट्ट—किरि धीटवगने धारटपाने, मरटपाने, टाडल्याने, रागून,

कचकातून (जागे, करगे, बोलगे) • घडका-खा-उ १ सया
ट्याचा, जोराचा, सपाट्याचा, तडाक्याचा, व्यापार, कार्य 'प्रपच
अवरा धूमधडाका ।' -टिंक १०१ २ (सामा) ओरचगे, दण
दगणे मंत्रेना करगे एरादा मोठा गवयडा, गमीर धुमणारा
आवाज, गोंगाट (कि० करणे, लवगे मांडणे, चालणे, लागणे)
' तोफांचा धुमगडाका ' • धाम-खी धामधूम, गववड, आरडा
कोरड -घारो १०३ [हि] • योनि-पु मेप

धूम-खी १ माण्यात पखराज, घृंग, सेवड इ० खांचा निप
गारा यंत्रे सुर, असा धुर निपण्याचे स्थान, बायाचा असा अव
यव धुमा पडा २ यंत्रेना (तोफाची, पिडाची) [घ]

धूम-खी (कु.) मळणीच्या वेळी खाण्यात दाखण अन्नक
विण्यासाठी एक वागेळे विणलेले वेळीचे कडे

धूम-उ. धूर, वाक ' तोय तेज धुमु । यया बायूनीं समम् ।'
-का १० १०८ [स धूम, श्री धूमन, कं धूमन, राज दोम,
दौम, ग्नि धूम, स्ला धूम, दिग्धु, इन्द्रधु-का] • केतु-उ
रोडे नटान ' गगनी उगवेल त्रिविध कट्ट । दडकट्ट धूमकट्ट ।'
-एमा १० ५९ केतु [स]

धूमश-नि धुल्लट रंगाचे ' कृष्णावराचे प्रावरण । धूमश
रण मुलेन ।' [स]

धूमा-उ. दगा, गडवड, गोंघळ धूम पडा ' आगिक दूत
अवे खडे । बरी धूमा ।' -पला ९ [हि धूम]

धूमाकूड-उ धुराचा समुदाय ऐवी मनुजिकरी । तमो
वती धूमाकूडाची कोंडणी ।' -शा ८ २३१ [स धूम-कुल]

धूमाशि-उ मदाशि अग्रिमाय अपचन [स]

धूमाविमार्ग-उ पितृलोकाचा रस्ता, दक्षिणायनमार्ग हा
भगाराचा मार्ग आहे याच्या उलट अर्धिरादिमार्ग

धूम-उ धूर धूम ' मद मत्तर धूममेळे । एकाचे झाकणे
बोळे ।' -एरव १५ १२४ -वि धुरकट रंगाचा, धुरकळेला,
मजकूर काळसर [स] • पत्र-न (योनें साकेतिक) (धुराचे
पात्र) तखातु [स] • पान-न १ धुनीवर उलटें टागून येऊन
धूर पिणे, धूर पोटात घेणे, योगमाया तपयेंच्या एक प्रकार
' गोराने धूमघाने । साधितो पचामी ।' -दा ५ १ २५ २
(साकेतिक) विडी ओळणे, हुका पिणे ' धूमपान पक नये ।'
-दा २ २ २५ • मार्ग-उ धूममार्ग पडा १ पितृमाण, नरकाचा
रस्ता याच्या उलट आबिरादि तेजोमार्ग ' पडिल्या मार्गस
अबिरादि ब दस-न्यास धूमादि मार्ग अशीं नावे आहेत ' -गीर
१९२ २ (ल) यातायातीचा मध्याचा मार्ग

धूर-उ १ जडत्या लाकडातून निघालेला बोकडाचा अण्ड
२ निव्हडे, मुलामा (सोने, चांदी इ० धरील) ३ (ल) दमन,
तन्मयता, एकानता, तशीगदा ' त्याचा त्या कामया धूर आहे '

धुरी ' विद्येचा-गर्वाचा-धनाचा किंवा पैशाचा-अभिप्रायाचा
धूर ' • एकाच ठिकाणी कार वेळ बसल्यामुळे मित्रा ओढ्याच्या
भारामुळे यगारी कळ (कि० उठगे, निघगे, लागगे, होगे) १
निष्ठ-मगात्याचे पदार्थ खादपाने नाकातोंडातून जे उग्न भप
कारे सुटतात ते ' सुखी घालिता अतिनिष्ठ । नाकी तोंडी धूर
उठी ।' -एरव १४ १०९ वरपट टेंकर • आकाशाची अन्ना
चझादित स्थिति, धुकें, मळम (कि० उठगे, निघगे, होगे)
[स धूम] • देणे-दाखविणे-(ल) फनविणे, ठडविणे,
घडविणे, ' त्या लकण्याने त्याला सामलाच धूर दिला ' धूरा
ख धरणे-मागणे, मित्रपणे वागविणे छळणे • निघणे-गुप्त
वातमी थोडीशी बाहेर येणे, किंचित् कळणे. -स ४९ ३३

धूर-खी १ जोखडाची रोवटे प्रत्येकी, गाडीचा, सडान्याचा
दाडा, गाडीचा समभाग धुरव जू मिटून होणारा भाग, गाडीच्या
दाड्याचा अग्रभाग २ वडाणेचा पडा, धुगचा तोंडाजवळचा घुट
भाग, धुरी ३ पावलाचा पुगारी घुटभाग, जोड्याचा कमानीजवळचा
घुटभाग धुरी ४ (वाक्य) अग्रभाग ' हात पसळ ऐसा धुरे । ज्याचे
कल्पादी नसरे ।' • ५ स५६ भार ' अमत्येक्याळाचे धूर वडावळ
घाडिले ।' -मोराचनाक्षर रामायण ३७ -वि १ पुढरी, नायक,
थेट ' मुख्य धूररंगी लागल्या हाता । येर कटक मिळिल न
सुप्रता ।' -एमा ११ ८८१ धूर अर्थ १ पडा १ प्रतुळ, प्रथान
[स धूर] • पटक-न जू आगिदाड्याचे टोंक याना बाघगार
वेद धुरकट • वरी-उ १ हाकणारा २ अनेक बोड्या
असलेल्या ओताच्या जोड्यातील जोखडाजवळची, धुरेजवळची
जोडी धुरकरी पडा • काढणे-मागदर्शक होणे, पुगार घेणे
' मोड मदीची घोर कडाडी । मार्जी समळ जळ प्रबळ बोडी ।
क्षितोडा न लागता धूर भी काडी । पतपरबडी तत्काळ ।' -एमा
१२ ५७७ • खी-खी गाडीच्या दाड्याची खोळ धुरखोळ
पडा • जड-खी (ना) धूजड पडा • पट्टी-खी दाड्याच्या
शेवटील आवडीची पटी

धूरकधूर-न एक प्रकारची जाळी, कापड धुरकापरी पडा
[हि वपरवळ]

धूर्त-वि १ हुशार, कुशाग्र धुडीचा, पलाख, चाणाक्ष २
लवाड लुन्हा, कावकाज [स] धूर्तार्ह, धूर्तांश-उली १
धूर्तपणा हुशारी, चातुर्य चाणाक्षपणा २ लवाडी, फसवेगिरी,
उचवेगिरी [स धूर्त]

धूळा-उ रंगी, दगा, गडवड दुला पडा
धूळ-खी धूळ पडा [स] • प्रथेग-उ क्षितोडा उठ
विणे, दोषारोप, वाईट टीका करणे [स] • वेदन-न धुड-
बडीच्या दिवशी धूळ, चिखल टाकण्याचा वेळ [स]

ध्रुव—की (गो वें) कन्या, मुल्यी [स दुहितृ-प्रा
धीमा, धृमा] म्ह० बोले सुने आणि लागे ध्रुवे

धूसर—न भडार, हळद धूसर पडा धूसरे सूर्य झावो
छला ।' -दावि १०९

धूसर—वि धुरट्ट, कडया रगाचा -न १ धुकें, धुंदी
'शड शडोटे सुटला वायो । तेणें धूसर दाटले ।' -सुवन २ ३९
२ धूड, धूण, धूलि 'वरि धुकियाचें धूसर । अतर कस्तुरी केसर ।'
-निगा ११९ [स धूसर]

धुळ—की १ धारिक माती, धूलि २ (ल) गोंधळ, भाया
वलेली स्थिति ३ दुईसा, नाश विध्वंस, पराभव, मोड (सैन्याचा)
४ (सामा) न्हास, नाश, नष्टावस्थे स्थिति [स धूलि] • उद्धरणे—
(शेत गाव, मुदल, घर यामध्ये) ओसाड पडणे • चारणे—
(धुळीस तोंड लावणे) ग्लाघास बीत करणे, परामभव करणे, मान
मग करणे • फुंकणे—(कमी चारा उसलेल्या जमिनीत शुं
करताना त्याप्रमाणे) अतान्न दक्षेप्रत जाणे, पोटाला न मिळणे
धुळीच दिवे खात जाणे—मोटया वेगळीने दुस्स्थितीत भिक्षा
मागत फिरणे धुळ्यांचे दिवे लावणे—दुर्लभिकाने प्रतिद्वंद्वेस येणे,
वाईट कृत्य करून पुढे येणे धुळीस मिळणे—सुख नाश होणे
धुळीस मिळविणे—मायनाड करणे, रसातळास नेणे मराठेशाही
मी पार धुळीला मिळविली जाता मी खराखुरा रुझाट झालों '
-स्वप ११४ धुळीत रत्न सांपडणे—मिळणे—अनपेक्षित लाभ
हाणे अचानक एखादी चांगली गोष्ट लाभणे सामासन्ध—• अक्षर—
न. धुळधर पडा • कोट—उ (वडीचा, मातीचा कोट) बाहेरील
एवरी, मातीचा कोट (फिल्यामोर्बालचा) • दर्शन—न १
हवयास धुवून सयारीने 'वर्धन करण्यापूर्वी प्रथम दुरूनच—रस्त्या
एवढे देवाचे दर्शन घेणे, देवाला केल्या नमस्कार २ मोठया
माणसाची भेट ३ उन्माउन्मा, जातजात भेट, ओवरते दर्शन
मे 'माझे वृत्त समजून न घेता धुळदरीनीच शिब्या देऊ
लागला' • दशा—धमासा—धाण—धाणी, धूळपट—पट्टी
• कीड १ पराजय, पराभव दागादाग (मै-याची) परी यवनसंघाची
जा करी धूळधाणी ।' -विक ७ २ गोंधळ, फजिती नाचकी
(भांडउदळ, लचाडखोर माणसाची) ३ नाश, भग विबाध
(संत योजना यात) ४ उच्चस्तपना, न्हास पडवड (घडर
देव यांनी) ५ अम्यवस्था धुळीस मिळणे, दुईसा 'गोरापाणीं
सावधारीस हजार रुपये दिले होत त्याचा त्याने धूळधमासा करून
मागिला' • धमाया—की (दादर) यवत्पव दगडपोंडे, काळ्य
गोरी पुजारी • पट्टी, पट—की राखसावणी, खरडपट्टी, ताम
रणी (कि० काठने उरविले माठणे, रत्ने) [धूळ+पट्टी]
• पाटी—की धुडाखरे दिवणाच्यासाठी वर घुळ पतलेली लंक
राची फटो दमरी पाण्या निरग्यापूर्वी या पाटया प्रचारांत असत

• पेरणी—की पाऊन पडण्यापूर्वी वलेली पेरणी -कृषि २२३
• येड—धूळदर्शन पडा लाटसाहेबांच्या धूळभेटीचा प्रथम म्हणजे
देशी सत्सवानिकाना मोश आनंदोत्सवाचा वाटतो' -बसरी

• वाफ—की (धुळीत पेरणी) १ पाऊन पडण्याच्या सुमारास
अथवा पावसाची पहिली सर पडल्यावर व धूळ पूर्णपणे बसण्या
पूर्वी केलेली पेरणी २ अशा रीतीने पेरलेले भात ३० [धूळ+वाफ]

धून—वि धरलेले, पकडलेले समासात— धूतधैर्य—निधय—
सकल्प—सन्धास, धूतोत्साह [स] • ध्रत—वि एकनिष्ठ सकल्पा
प्रमाणे वागणारा • ग्राष्ट—उ १ दुर्बोधनाचा पिता २ (ल
निदारी) जन्मत अप, अघळा माणूस [स]

धृति—की १ स्थैर्य धैर्य, निधय -ज्ञा ६ ३७६ 'मुल्ला
घने दुतिला धृतिला सतिला तिच्या स्या स्तुतिला ।' -मोवन
१३ ७८ २ धरणे, धारणा, जवळ असणे, ठेवणे ३ सत्तावीस
योगांपैकी आठवा योग [स]

धूपद—न धुपद पडा

धूप—उ धुव पडा

धूवक—न धुपद 'धूवक कामाद' -दावि १४९

धूप—उ उदट दावणा 'अहा निपट धूप मी प्रभुवर्गाति
वा लाजरी ।' -कका १६ [स]

धेक—उ (गो) १ दारा, धक दबाजो पग २ डेंकर

धेक, धेकण—उ (गो) गर्जेता [ध]

धेकर—उ (गो) डेंकर पडा

धेगसो—उ १ (गो.) धमकी, धाक, दम • धाटए—
विद्वध घोलणे, खेडसणे, दरादावणे

धेड—उ १ एक हलदी जान व तीतील व्यक्ति दक्षिणेत

बटुपा महाराजा ही सज्ज लाविता २ (ल) एक शिवी वाईट

कृत्य कारणा 'तु ब्र'प्रम आडस धेड ।' -प ५८७

• कचडा—उ (धेडाचे भाग) (ल) आरडाओरडीचे निद्राचे

भाडण • कागळ्या—उ कावळ्याची एव जात हा अगदी काळा

असतो यास टोंबकावळा, महाराकवळा असे हि म्हणतात [धड+
कावळा] • गा—उ (तुचटने) धेड • गुजरा—वि अनक

भाषाची सरमिसळ जीत माह अरी (भाषा) अनक भाषाची

शिबकी 'पग हित्यक बदाहर तर अने आहेत धी मराठा धेड

गुजरी भाषा तांहात बरग्याचे कारण जें ह्मणजे ज्ञान त्याचाहि

पग त्यास गय नसतो' -नि २३ [धेड+गुजरी] • घाडा—उ

१ धेड लोकांचा माहदा महारावाडा धडवाडा बैसनी साश
पेठरी आपुल्या आणे ।' -गुग १९६ २ (ल) कडाक्याचे

भाडण बाषाबाधी, आरडाओरड (कि० माजकिले मांडणे) १
(ल) गोंधळ अम्यवस्था [धेड+भाडा] • सुग्री—की १ दल
की लोकांचे धान्य सदा होण्यापूर्वी धेडांनी आपले बळग्याचे

मिथालेले बाजारत विक्रीत आणलेले, विक्रेतेले धान्य (अर्थात ते बाजार भावविशीं स्वस्त दराने विक्रीस लागते त्याप्रमाण) २ (ल) अल्पमाळ टिकणारी पण अतिशय स्वस्तई [घेंड+मुगी]

घेंड, घेंडे—न १ अननड आणि अवाढव्य शरीराचा माणूस धूड 'अनन प्रमांडे। एफ्या रोमी गेते घेंडे।' २ मोठा, अतिशय माणूस, थेट प्रतिष्ठित माणूस घेंडे प्रन्थ, मोठा विद्वान, वजनदार माणूस, विद्या, पराक्रम, सौंदर्य इ० मान्ये थेट 'अर्जुना दगणे घेंडे। प्रज्ञ परवेली बुडे।'—झा १८ २८९ 'ज्याच्यात पाणिनी कालिदास. वगैरे असल्यात घेंडे निपजली'—नि १०३ ३ वेडगळ, अनेक माणूस [दि देडा-डा=देरपोटा, देड-मुली] म्ह० (गो) घेंड घेंडगे पाऊत दाहले, घेंडल्या आवे म्हातारा सोडे जन खातगे

घेंडरवाळी—झी (व) कराडमीपारून दिवाळीपर्यंतचे दिवस यात एक एक दिवा दसरोज जास्त लावण्याची पद्धत आहे कराडमी पहा

घेंडल्लो—उ (गो) दिवाळीतील गुराखांचा एक उत्सव कार्तिक शुद्ध प्रतिपदेच्या दिवशी गुराखांचीं मुलें हज्याच्या मूर्तीची ओषधावस्तन मिळवूनूक काढतात व नाचत घरोघर दिवतात [घेंडा]

घेंडशी-सी—झी एक भाजोचा बेल, दिलपसत घेंडस-से-न त्या वेळीचे फळ (खा) डेममें, दिलपसत

घेंडळणें घेंडाळणें—भकि ढाल होअें डेंडळणें पहा
घेंडा—उ १ (कु हेर) विवाहात मधुपर्क कतेसमनी वराच्या सोत्रांरी हुमश मुलगा सोत्रांत बसवितात तो, पागजवई २ (गणिक्काचा खेळ) छुराखावरोवरजे टुल्लें पान हुकूम होत असतें तो म्ह० नव-वाला भिकेला वाट (कट) घेंडा मागतो वरण

घेंडा—उ १ वरातीच्या दिवशीं वधूवांस खाद्यावर घेऊन कुल देवताची नावे घेऊन नवरीच्या मांडवांत नाचतो तो माणूस 'घेंडा नाचवील कुमनाया। रसाळ कथा पुढे आहे।'—एस्तव १६ १६६ २ घेंडा नाचविण्याचा कुलाचार, प्रकार, नवरा-नवरीस खवावर घेऊन नाचणे (कि० नाचविणे) 'घेंडा नाचविला निखित। तोंदळ निड जाहले समस्त।'—ह २४ १७२ म्ह० टाळ गेल्या मादळ गेल्या माझा घेंडा नाचू शा=मनुष्य एखाद्या गोष्टीची बेल निवून गेली असता ती करावयास पहातो तसे जोडितात =नूरय-न नवरा-नवरीस दोन्ही पशुकाडील मोणसे घेऊन नाचतात तो प्रकार घेंडा नाचविणे

घेंडा—उ सोंडी घेंडा फिरति वानरफौड।—हमुरा ४७ ११७ •पिटणे-दाही, दवडी पिणे

घेंडा, घेंड—वि दाडगा मस्त आसवी बनी म्हणजेजुडा घेंडा आहे

घेंडाळी, घेंडाळी—झी दरंगळ, हगवण, दौचास शारवार दोणें हा रोग डेंडाळी पहा

घेंडो, घेंडा—झी बायकाच्या दागिन्याचा एक प्रकार (विशेषत कणभूषण), तानवड 'बानी घेंड्या आणिक बेल बाळपा मोत्याचे सर।'—अकला ५५

घेंडी—झी (गो कु) नवरीची पाटाखीण घेंडा पहा
घेंडे—न समुदाय 'आणि बाळेंदियाचें घेंडे। पिदिनि विधीचेनि देडे।'—झा १८ ८३५ [दिड]

घेंडवाळी—झी कोरिन, कोलती 'पिदाहारी घेंड वाळी।'—एगा १० ५६८

घेंडोली-ळी—झी बलिप्रतिपदेच्या, कार्तिक शुद्ध प्रतिपदेच्या दिवशीं गुराखी आपल्या गुराच्या भोवतीं गवताच्या लुशीनें ओवाळतात ती गवताची चूड (गो) घेंडलें पहा

घेंड्या—उ घेंड्या पहा

घेंड्या—उ घेंड यांचे तिरस्काराची रूप

घेंडे—उकि घरयें (भूतकाळीं प्रयोग) 'तरी मीम घेंडेंचि मज्जेन।'—गीता २ १६२८ कधी कधी भयले असंदि रूप सतें 'ननुपेकं ब्रह्मयें भयेलें।'—गीता १ १२८९ [स धृ]

घेन—न (राजा हुग) वित्त, लक्ष, ध्यान पहा

घेनग—झी ध्यानवा पहा

घेनु—झी गाय 'नातरी हे घेनु हे स्थान। एक गुरू एक हीन।'—झा ५ १५ [स]

घेनुचा—झी माईची कास, ओंटी 'त्वचास रुहेल विति सुरवेनुचा सदसासि दुभशील।'—मोवन २ १००

घेप—झी (गो) टाग

घेपां—उ (गा.) डेंडळ [देप]

घेर—उ घोड्यावा राग—अथप १ २८.

घेंसापिट—किवि दहादिशा, हातापिटी 'आले रे आले भणत। घेंसापिटें जालें राउत।'—शिखु २६६

घेंकाला—उ (कु) जुनीं नाटके ज्यात होतात अशी जत्रा, उत्सव [दहि+काल]

घेप—झी मोठें पाऊल, लाव टाग घेप

घेयें—न १ घीर, दम, धृति निधय, अडळपणा २ धाडस, घडाडी घीर पहा ३ उणवपणा 'धृतिवी साडी जरी घेयांतें।'—दाव ३२३ [स]

—वि घेयवान् 'तरी घुणेंघा घेया। निने अवधान घेई वा घनवघा।'—झा ११७ •मेंग-उ निराशा, निरुत्साह हिरमोड, हिरमत खचणें [स घेय+भग]

•वान-शाली-वि सोशाक, हडनिशयी घेयांचा घेयांवा-वि घेयें वान् घीराचा घेयांउल्लेखन-न (घेयांवल्लेखन) निधय, धारिष्ट याचा अवलन करणे, घेयें घालें [घेयें+अवलन]

धैवत—पु सर स्वरापैकीं सहावा स्वर [स]
 धो—उग एक विशिष्ट आवाज (जितस इ० पडण्याचा) [ध्व]
 ०कन-१२-दिनीं-दिशीं, धोकरसा-धो । कर असा, एखादी
 नड वल्गू खाली पडताना होणारा आवाज
 धो—खी गाडीच्या चाकास बसविलेली लोखंडी धाव-पट्टी
 धो—खी खळण्याचे हत्यार -मळ्या ६८
 धाक—न वेड -वदलापूर १३५
 धोक—वि १ मोठा, लड दणकट (माणूस) २ मजबूत
 (वज्र) [हि धोकड]
 धोक—पु (नाशिक) विणण्यास उपयोगी असून न उकळलेला
 सुताचा गुदा, धोक
 धोंकटी, धोंगटी—खी १ न्हाव्याची-वस्तर टेवण्याची
 कातड्याची पिशवी 'पायी पाउन बाहणा अटकरी पडोवती
 पोंङ्गी।' एमा नापिक वेप तो धरि हरी दामाचिय सकणी ।'
 -कीर्तन १६७ २ शरीररूपी पिशवी 'ह गुणदिय धोकटी।'
 बह धावूनी जिडुनी ।' -हा १३ १०६८ ३ दोन कण्याची
 पिशवी, पडशी
 धोरुड—वि बळकट, धाकट-४ [हि] ० धारुड-वि
 धाकट धाकट पदा
 धोंकडा—पु (राजा) (निदारी) अगडबड, लड माणूस
 [धोकड]
 धोंकणार—वि (गो) (दारू) पिणारा, दोंसणारा, सुरा
 मल.
 धोरणी—नी—खी (ना) किता बुटपुट, हुडहुर किरीर
 'मला सनदिवस परिक्षेची धोकनी आहे'
 धाकण—अकि जमणें, गोळा हाणें 'धाकें धाकें धोकला
 रा अत्तया ।' -दा १४ ४ १९
 धोकर—पु (ब) दगा
 धाकरा—पु (गा) न्हातारा [शु दोनरा]
 धोंकसुचें, धांगसप—कि (गो) (काटीनें) ढकलणें,
 हासणें

धाका धोंका—पु १ भीतीचे कारण, भय संकट 'त्या
 धाकनें चोरावा, धापावा कदावा काही धोकानाहीं' 'जना धोक
 वेडुडीच । नना किंनु मड्हाच ।' -दा १ १ ३६ २ बाळकी
 पिना अनयाची शका कुलवपना 'दिवना सलवडा भावून गला ।
 अनरी धाका लागला ।' -दा ३ ७ ५९ त्या मार्गानें तु सुमालजा
 काही धोका वाटयु नको '३ आपसि ओववलेलें सवत्र याद'र
 प्रमग धंदाही दगा खरोहालळे भय पुचें मागुता धोका आला ।
 समपतनचा ।' -दा ३ ५ ५१ 'यसवतारावच्या धोक्यांत मी
 अनघांर हातों ' ४ व्यापारांत टांग, वृद्ध, दुर्बलाचा फटकार

'त्या व्यापारात मला दोन हजारचा धोका बसला' ५ (ल) शोंको
 [हि धोखा, गु धोको] ० धोंको-फसविणें, ठकविणें
 धोका—पु दस्ता, कापूस पिंजाना तातीवर मारायाचा
 डोकळा
 धोकावणें—कि धोका येणें, दगावणें 'स्वहित न घडे जाशील
 धोकावला ।' -दावि ४४० [धोखा]
 धोकाळ—पु (कों) मोठा धडधड जळणारा विस्तव,
 प्रगळित अग्नि
 धोंगटी—खी धोकटी पहा
 धोंगड—वि १ खरवरीत (कापड, पटई, बैठक) २ ओबड
 धोवड, अनुशाल, घसमुमळें (काम, युक्ति) 'तेच मी ज्ञाता हे
 धोंगडी युधि ।' स्फुरे निखितीं सुखम दमें ।' -एमा १३ १३९
 ३ वेडव, अडाणी, असंस्कृत (माणूस) 'तीन नेत्र विपकड
 धोंगडा ।' -अकक २ -मत्साराख्यान २५ 'मी तो महा
 राजाचा धोंगडसा वाणी ।' -दावि ३३२ [हि धोकड]
 धोंगडा, धोंगडे—न। दणकट, पाडेभरडे कपड; बिरादूट,
 कापड, बगैरे 'वल्गू मेसलोसे धोंगडा ।' -ममाप १ २ ३४०
 गाडी धोंगडा पोटाला तुकडा
 धोंगस—पु (गो) झुत, समोग
 धोट—न धोटा पदा
 धाट—वि झुवट
 धाटणें—अकि (धों) अघाशीपणानें, एकवारचें पुष्कळ
 प्रमाणानें पिणें (कि० लाबणें) [ध्व धोट, धोट]
 धोटनी—खी (ब) लेवटपणा
 धाटा—पु १ अघाशीपणें आणि पुष्कळ प्रमाणानें पिणें,
 गटपणा पिणें (कि० लाबणें)
 धोटा—टें—पुन १ (विणकाम) उभ्या खुतात आडवे घागे
 टाकण्याचे साधन कापडात आडवे सूत पळण्यास ज्यात काडी
 मळून ठेवतात ते व उभ्या दोन्व्यातून इकडून तिडि आडवे फेक-
 तात ते २ सुरता ओवप पातण्याचे नळकाटे 'वैलासा धोण्यानें
 तल पात्रा ' ३ पोळळ नडा, पिचकारी 'पेभोनी कनकाचे
 पोटे । तिपताही एवें जवटे ।' -सापु ६६९
 धाट—खी (ब) निबर टाक, कडक; कोंवडा नसलेला
 रोड पदा 'रोड बदरीचा पाड जोडता दोडवितो मुरु धाड'
 -अमृत गुदामचरित्र १०
 धोंड—खी १ माडा नड पोंडा दगड, रुप माटी शिडा,
 खडक 'ह दहशुर्गेंच धोंड । इदियमानांच धोंड ।' -हा ३
 ७४२ २ (ल) व्यपरांत आलेली वृद्ध ३ सरकारनें लादलेला
 १२ मोठा कर ४ मांडें सधट्ट दुस ५ दडपणारी कातणी
 किता 'उत्तर धोंड-गळपावर धोंड-डांरिच अथवा माध्यावर

घोंड ' १ मोटा आळ, आरोप ७ ओरें, मार ' हिंदुस्थान
 दिनेशेषित अधिकाधिक दरीही होत असून हिंदुस्थान इन्डच्या
 मंडपात एक मोठा घोंडशाही आहे - शिवा (शाम) • डोकीघर
 घटविणें-घेंणें-घळविणें, घांड पडणें, येणें-१ अतिशय
 हव्यनाश हाई ओं दारका इ० रात्र प्राप्त होणें 'या व्यापाराने
 पाच हजारची मजूर घोंड परली ' २ एखाद्या मनुष्यावर कळनें
 झालें (काम) ३ बाही मागणीविषयी एखाद्याकडून जुदमानें
 कपुली पणें रुकार मिळविणें • गळ वि दगडमय जीत घोंड
 पुच्छ आहेत अशी (जमीन) • दिवस-३ घमंस्त्यास योग्य
 अशा दान तिथीमधला तिथीवृद्धीमुळे येणारा दिवस भाकर
 दिवस • फूल-न दगडूच, पातमाळपातील दगडा-लाकडापरची
 गुलासारची उघपण • फोड्या-वि १ पायलव २ (ल)
 दगडोड्या पडा • भट्टी-ची स्नान कर्तें असून स्नान कृत्या
 सारखे दिवसासाठी गंध, अम्र २० कमी आपले दारार सत्रविणें
 स्नानाशिवाय मथ लावो (किं कर्ये) ' यत् हा घोंडमदी
 द्वित्र कनि सदा सीधे द्याया पदांच ' - मसाप ४ ३ १५४
 -आगर ३ १० [घोंडा+मी किंवापांभट्ट ग्राम्य] • ग्रहिना-
 भात-३ पुढोत्तममास अधिकमास, अन्नास (या मन्व्यात
 घमंस्त्ये होत नाहीत म्हणून) • मार-३ घोंडपांकी मारामारी,
 घोंडपानीं मारणें, सारका मार, दगडमात • घणी-न (चव,
 लज्जन खण्यासाठी) ज्यांत टिकरी विपविही आहे असे ठाक,
 टिकरी तापवून चक्का दिलेले ठाक (निदायी) टिकरीचा वाव
 काविलेले ठाक, ताकतव (घोंडा+पाणी) • घाण घायण-घण-
 न १ अघिकमासात ग्रामणास दिलेली बायलें २ दिड, जात
 पुराण घालून उकडलेला कणकेचा गोळा; घोंडा पडा अधिक
 महिन्यात याचें बाण दसात ३ अधिक महिन्यातील ग्रामण
 भोजन • शिंद-ची मोठी शीर १ पायाच्या टाचवरची शीर
 २ हाताची शीर ३ कानाजवळची शीर [घोंडा+शीर] घोंडा-
 ३ १ दाढ आसावि न या लोडा दाबांन वृषपदावर पडो
 घोंडा ' - मोहण ५० २३ २ अधिक महिना हा प्रत्यक्ष
 अशीच वर्षांनी येतो ३ अधिक महिन्यात बायनासाठी ग्रामण
 भोजनासाठी केलेला कणकेचा पुराण घालून उकडलेला गोळा,
 एक पकात ७ (ल) मूखी दगड अकलसुन्य माणूस ५ कटिण
 हृदयाचा मनुष्य निद्रय पाषाणहृदयी माणूस म्ह० १ देखला
 घोंडा घेतला कपाळी=अतिशय चिडखोर आणि आक्तायी
 माणसास लाबतात २ पावला तर देव नाही तर घोंडा ३ घोंडा
 टाकून पदमा पडला तर आवा नाही तर घोंडा घोंडा छोटणें-
 घालणें एखाद्यावर मोठें तुकान जाणणें कपाटें घालणें घोंडे
 खणून काढणें-पाया खणून काढणें निर्मूलन करणें, पळेमुळे
 खणून काढणें उखडणें काढून दणें एखाद्यानें अजीबात निपून जाणे

म्हणून हात घुन त्याच्या घरीस लागणें घांडे मारूं लागणें-
 १ एखाद्यावर घालून जाणें, मारावयात धांवणें २ (उप) वडा
 होणें, वड लागणें घांड्याघालणें हात सापडणें-पेचत
 आचणेंत सणें घांड्याचे वार काढणें-१ वृषमापावून पंच,
 पाषाणहृदयी मनुष्य घालून दया मिळाययास लागणें; अदात्य मोठ
 करावयाचा प्रयत्न करणें ३ अनुसप्त साधनाचें सहास्य नमतां
 मोठ्या घुरीनें आणि निग्रहानें मोठ उखेंद मिळीत नवें घांड्या
 वर घांडे घालून करणें-दव्यादि सहास्य नमतांनामा प्रसारण
 प्रयत्न करून एखादे कार्य करणें, नाना प्रकारच्या लुचपा याम्नें
 घांड्यावर घांड घालणें-निष्कट प्रयत्न करणें, उद्योग नाही
 असा गोष्टी करणें घांड्याशी कपाळ घासणें-स्वतः घ
 क्षिणविणें (मूर्खाने चिडविण्यात इ०) हातां घांडे घेणें-अति
 शय चिडणें, माणव्याग उठो पायावर घांडा आढून घेणें-
 एखादे लष्का घाडीशीं लागून घणें पायावर घांडा घालून
 घेणें-आपल्या अनांत माती घालून घणें, स्वतःवर सक्ष आपर्ति
 ओढून घेणें सार डिवाणी घांडे टाडून पाहणें स्वकार्य
 सापनास अनेक स्वकी अनेक प्रयत्न करून पाहणें घांडाळी
 घांडा-३ उदत्याच्या पचांत कधीन सापडणात असा भूत माणूस
 दगड घडू पडा घोंडाळी-वि १ दगडाळ खडकाळ २ एक-
 प्रकारची काळी खोनी, दीत घोंडे फार अलव्यानें अंत पायी
 राहू शकते म्हणून विकास फार चांगली समजतात घांटी-ची
 मोटा दगड, घोंडा घोंड

घाडकारा-३ (गो) एक व्हान जातीचा मासा याच्या
 मस्तकांत तीन दगड असतात अशी समजून आहे म्ह० घोर
 शासक्या कपाळात तीन गुडे (दगड)= (बों) पळसाला पाजे
 तीन या अर्थाने

घोडा-३ (गो ह्) कच्चे फळ दोड-डा पडा
 घोडावचें-कि (गो) दोघणें दोडावणें म्ह० (गो) घोडा
 वन कणवुळ पिकवप=(बदलून फास पिकविणें) मास्तमृदून
 वैद्युवा बनविणें

घोडावयी-खी (गो) दोर दोरणी, दोरवणी
 घोडावणें घोडाविणें-अकि एखाद्यास निशित काम
 करण्याविषयीं टोवणी लावणें घळनें प्रसूत करणें

घोडी-ची (खुरी) पुतणी घाडी पडा [स दुडिर-
 दुडिता-आ भीडा-धुआ]

घोडी-ची (गो) एक मासकी

घोंडी-ची आकार -मनफे

घोडी-३ (गो) काकडा पोत घुड

घोड्या-३ एक प्रकारचा पाढरा मासा याच्या कपाळात
 तीन पाढरे दाढ नेहमीं सापडतात असे म्हणतात घोडकार पडा
 (गो) घोड्याचे

धोण—न. १ शाहाचें लोह; घुंघा. २ टोकळा; ओंढा; धोण पहा.

धोणका, धोणा—पया—वि. अडाणी; अशिक्षित; गांवः; आडदांड, धोण्या पहा.

धोणकी, धोणकुटी—की. (गो.) अति रचकान झाल्यामुळे होणारी मृत्युसूचक वेदना.

धोणकें—न. (गो.) ज्या कणसात एक मुा दाणा नाही असे कणीस.

धोणा—उ. १ टोकळा; ओंढा; धोण. २ (झ.) बल्ही अडकविय्याचा दाडा.

धोणी—की धुण्याची जागा; धुण्याचा दगड. [धुणे]

धोणी—न. ज्यांत घुणे धुतले आहे असे पाणी; धुण. [धुणे+पाणी]

धोण्या—उ. माकडांच्या टोळीचा म्होरक्या.

धोत—उ. १ शीत; श्लेस; पाण्याचा धवधवा. २ आगीचा शेत; शीत. [ध्व.]

धोत—की. ओंजळ; दुप्पट पसा.

धोतघडीचा—वि. धुवट; स्वच्छ आणि घडी घातलेळ; परिष्करीचा. [धुन+घडी]

धोतर—न. पुरयाचें नैसावयाचें, पापरावयाचें वस्त्र. (किं० नैसर्ग.) ' हातीं देवीनि कन्यापुत्र. नळराय काविला बाहेर. दीपः केले वेड धोतर. नैसावया. ' —कथा १.९ २९. [सं. धोत्र; वि. पोती, पोत्यो] ० सोडून नाचणें—मोठा आनंद प्रदर्शित करणें; आनंदानें वेढोव होणें. ० जोडा—उ. एक सलग विणलेली धोतराची जोडी. ० वडव्या—उ. धोतरे धुणारा ब्राह्मण, चाकर; शागीर्द (वृच्छतेन पापरातात).

धातरपाड्या—उ (अप.) दौहित्र प्रतिपदा.

धोतरा—उ. एक फुलझाड व त्याचें फूल, बीं. हें विपारी असतें. [सं. धतुर] ० चालणें—देणें—(कीस) धोतन्याचें बीं, विप देणें (प्रमिश होण्यासाठी, वेड लागण्यासाठी या वेडातील बड वळणें अनियसूचक असतें अशी समजूत आहे) ० येणें—होणें—धोतन्याचे विपामुळे बडवळणें, प्रमिश होणें धोतरेरु—न. धोतन्यापासून काढलेलें तेल. [धोतरा+तेल]

धोतरा—वि वेडा; पिताड, निरुद्ध, मुखे, अजागळ (माणूस).

धोतन्या—वि. धोत्र्या पहा

धोताटी—की. (वे) आवे उतरण्याचें साधन, आकडी.

धोताळ—क्या—वि १ फार खर्चिक; सखळ हाताचा; उदार; दानदार (चांगल्या व वाईट अर्थी). २ सखळ; सरपूर; अनियंत्रित (खर्च). ३ वचनं देण्यात, गण्या मारण्यांत अथळपथळ. ४ तोंडाळ, अन्यवहियत; व्यसनो; वेष्ट एतीचा. [धोत]

धोती—की. (काशी) धोतर पहा. [हिं.]

धोतीपोती—उ हटयोगमाधनापैर्नी एक प्रसार. मुखावाटे पांटेरें स्वच्छ कडकें गिदून तें सुद्धारानें (आंतील माग स्वच्छ करून) बाहेर काढणें. धुतीधुती पहा.

धोत्र, धोत्रजोडा—वडव्या—धोतर इ० पहा. ' निरावर्त्य वडवावरी. धोत्र ध्वजा लावणें. ' —सप्त ३.३६. ० पात्र—न. १ वक्षे पात्रे (व्यापक रीतीने). २ धोतरे आणि तसल्या दुसऱ्या वस्तू.

धोत्रा—धोतरा पहा.

धोत्र्या—उ. १ धोत्रें धुणारा ब्राह्मण; शागीर्द. धोतन्या पहा. २ (चोळणा नैसर्गारे ब्राह्मणेंत ब्राह्मणास निदनें म्हणतात) ब्राह्मण, धोतर नैसर्गाय.

धोदर—वि. कुगीर; सुजरा.

धोदर, धोदरी, धोदरा—की० सुजवडा, कुगीरपणा; सुज. (किं० येणें, चटणें; जाणें; उतरणें, वसणें).

धोदरणें—अकि. सुजणें, एकदम मोठें होणें; कुणणें.

धोदराड—उ. एवढम सुडकळ आलेली सूज. (किं० चटणें; येणें).

धोदराड—उ मोठा धवधवणारा विहान; धोकाळ. धोदरी—की. (व.) भोंक, छिद्र. या पावसानें तेंचें धोदरी पडली.

धोदव्या—क्या—उ (राजा व.) कोपशा. ' तो शुभदा धोदव्या आहे झालें, त्यांत ताकत विलकूल नाहीं. '

धोदवडा—उ (वडात) नळकाडें; पिचकारी; धोटी. ' मकरांनी धोदवडे. नागवीति समयातें. ' —भाए ४३६.

धोदशी—की. (प्रो.) थळवलीतपणा; कुगीरपणा; कोपसेपणा.

धोदा—धा—उ उंचावरून पडणारा पाण्याचा लोट, लोंढा; धवधवा; धोत. [ध्व.]

धोदाड, धोदाड, धोधाटा—उ १ पाण्याचा लोंढा; धोत २ आगीचा डोंब ३ धान्याचा मोठा शीत; सोसाटा. ४ बंदुका, तोफा इ० काचा धुमधडाका; धाडधाड आवाज. [ध्व धोदा]

धोदाणा—ना—उ १ पाणी इ० काचा जोरदार प्रवाह; वेगानें वाहणें (किं० लागणें, लावणें) २ मोटया आवाजाची विपाणी.

धोदारणें—अकि कुणणें, धोदरणें पहा.

धोधाटणें—अकि. १ अतिशय पिणें; गटगटा होसणें. २ तदानेन व्याकूल होणें. [ध्व.]

धोधाणी—की. १ (कों.) धवधवा. २ (ल) क्षतादिकांन चालणारा मोठा रफप्रवाह.

धोधायणें—अति एकम सार्ली कोळमून पडणे, आद
ळें [ध]

धोधो—भी धवधवा, जोराचा पाऊ ६० कांवा आवाज
[ध]

धोंधा, धोधो, धोचोधो—किंवा पाण्याच्या धव
धव्याच्या, जोराच्या धवसाच्या, तोफ ६० कांवा होणाऱ्या
आवाजाचे अनुकरण 'धोधो जेहे खाले देण बाहो।'—विधि
८१५९ [ध स अथ अथ]

धोनदा—वि (प्र) रड, पोपरा, हमाक्या, चलयलीत,
धुमीर, गुजलेला

धोनदी—स्त्री, (प्र) कोंपशेपणा, चलयलीतपणा, धुमीर
पणा, धोंपली

धोनारणे—कि (महातु) मुलगाळें 'धोनास्ति कोरोट
मन्मथचिचे।'—आए ४००

धोण्यामिळा—उ (कु) रमादील एक दुखापार

धोप—स्त्री १ लाव व सरळ तरवार—विदि १५४ २
थील तरवारीच्या सपाट अंगाने मारलेला, किंवा दोन्ही हातांनी
काठी धरून मारलेला फटका, सहाया, रपाटा, वार ३ (स)
(साड ६०चे) फटाडे पान, पात 'ह्या केवड्या पानाच्या धोपी
ह्या!'

धोप—स्त्री (को) धोपगे पहा

धोप—म पाडरा धवदास जोहून यणारा अतिशयत्व दर्शक
प्रत्यय जेने—पाडरा धोप

धोप—स्त्री (वर) उत्साह उमेद 'हजो धोप तर बंधू
या'

धोप—वि अखंड धावत, मजबूत, (विरु) धडधोप

धोपट—न भाकरी, सालीपीठ धुपट पहा समवांसी
कण्ठबुद्धीने आमरण दिखले। समये सजसुन्याने धोपट करविले।'
—सप्र १८११

धोपट—वि धुवट, धुतलेले (विरु) धुपट पहा

धोपट—वि हायल सोदा. फ्राय डकलण्डपाचा (हस्ता),
—किवि सरळ, तडक येत (किं० नणें, कोलणें, पळणें चालणें)
[१ स अथ—खालीं स पद=पाय=धोपड=धोपट—मात्र १८३५]

० मार्ग—उ १ राजमार्ग, ज्याने गेले असता खुब्याचा समव
नसतो असा सरळ रस्ता, याच्या उलट आडमार्गे आडवाट
'धोपट मारण लागलेसे गाढा। मन काय पीडा करा तुम्ही।'—
—सुगा १५४ २ (स) नहमीची, परंपरागत चालत आलेली
रीत, पद्दत शिस्त 'चिकट वाट बहिवाट नसावी धोपटमार्गा
सोडू नसा।'—अफला ६० 'राहाण्याने धोपट मार्गे सोहून बतन
करून ये'—दि १ ३५९ [धोपट+मार्ग] ० मार्ग—वि १ धोपट

मार्गाने चालणारा, यागणारा, २ (स) सरळपणाने, सोख बतन
देवणारा, एवढेपणे माहीत नमोत्रा, स्पष्टाफा, निर्मांड [धोपट
मार्ग]

धोपटणे—मकि काठी, दांडा ६० वांनी (पदार्थ, मापूय
६० काय) बडपिने, मारणे, पोपणे, टाकणे 'अने गट्ट म्हणोन
बा! मज न धोपण कायुमा।'—केला ८४ [ध धाप स
अथ—खालीं स रोनटम—फोडणे=धोपोटणे=धोपटणे—मात्र
१८३५]

धोपटी—स्त्री १ वस्तर ६० उपकरणे देवण्याची न्हाव्याची
पागड्याची बगळेले मारता देण्यासारखी पेगी, धोकटी २ पडवी,
दुतोंडी पिचवी 'धोपटी जयाची गोणी एवढी। सकळ साहित्य
वाटपा मांही।'—दारी २३२ [धोकटी, गुज धोमर्ग]

धोपटीय—वि काठीने, दांडपाने बडविलेला (कपडा,
साळ, काप्या ६०) [धोपटणे]

धोपणे—अकि १ जून आणि श्रम यामुळे व्याकुळ होणे,
अतिशय तांदूळें होणे, सुपाकात होणे 'उ सासनासि बधिवीं बी
भीम मगसि धोपला हरिहा।'—मोऊ ४५८ 'यामुळे तो
पकत व लढाया बडारा असल्याने.. धोपून जाईल'—सुद्धी
१४ २ (स) (एखाद्या गाडीकरिता) अतिशय उत्कटित,
जल्मुक, आतुर होणे नितापणें गुरगुरणे ३ व्याकुळ, हुशित
होणे 'धर्ममयाडच्या सरोचें धोपले।'—मोरोपत—हीनागीत—
(गवनीत (५) २६१) 'विद्योगमि मज जादितसे या बटें
धोपले।'—होला १४ [ध धूप]

धोपर—न गुड्या, दोर पहा [दापर] ० संख्या—स्त्री
गुड्यापर्यंत पाय पुजे 'धापर संख्या रे करा। बला जाऊ रे
जेवणाला।'—ऐपो ४२ [धोपर+संख्या]

धापळा—उ (गो) एक सर्वविधोप (गो) भिजण

धोपळा—उ मोठे छिद्र, भगदाड

धोपा—उ (ना व) अर्ध

धापाटी—स्त्री रोन्ही हातांनी काठी धरून (जनावर ६०
नां) जोपने मारलेला रपाटा. फटका. डगडा, सार [धोप]

धापार घडा—उ (गो) भ्रमसाजण्याने, कथें तरी, अव्य
वचितपणाने काम करण्याची पद्धत, चालढबल 'सारखे माज
धोपारघडा करून काय धावदा।' [धोप+घडा]

धोबड—स्त्री (मालेगावी) म्हैस, डोबड

धोबड—वि १ (कों) धोबड आणि जाडामरडा, (एखाद्या
कार्याच्या दृष्टीने) अयोग्य मोठा असलेला (चित्रस, लाकूड,
वाज) लेखाणी धोबड म्हणून अक्षर धोबड येते '२ ओबड
धोबड अडाणीपणाची अकुराल (एखाद्या वस्तूची बनावट,
कायमि ६०) [का दोप=धोप=जाडी २]

घोरी—५ कपडे धुण्याचा पद करणारा, परीट [स. धू= धुणे, धौनिक-धौवीअ-धोवीअ-धोवी-भाअ १८३०, नि हिं धोवी, गुज धोमी] • पछाड-३ (मन्विणे) एक हाव (प्रति पक्ष्यास ध्याच्या वस्त्रप्रमाणे आपटून बसत करणे) प्रतिपक्ष्याच्या बगलेत आपण खादा देऊन फिरून पाटीवरून त्यास पाहतात मसा हाव [घोवी+पछाड]

घोवी—३ (घौ) एव पडी हा झाडावरील किडे खातो यास बाणपाखर असेहि म्हणतात

घोवीण—की घोण्याची स्त्री, परणीण

घोम्या—३ (माण) पोतरण्डण्ये, दागीर्द, धड

घोय—न (घर) दर्ही [दर्ही अप]

घोय—कि (काव्य) १ धुई 'भीतर मैला कवमिडोर भर उपर पोषा'—तुपा ४२९ २ धुणे या चातुर्थे प्रत्यय लावण्यापूर्वीचे रूप 'प्रात काळीं काता घैसे अगघोया'—रामदासी २ ११०.

घोयडा—३ (माण) एक वनस्पति

घोया—३ (हेट नाविक) खुडीच्या आकारासारखे लाकूड

घोया, घुया—नि उपशानाडा, अवतृत 'नगड गोया'

'घारडा—३ (साडाची साल, वल इ०काची) चिरफळी, विधी, धादोटी, चिरोटी (कि० काढणे, निघणे) • नादणें—(ल) (एखाद्यास) नागविणे, लुबाडणे • निघणें—(ल) (एखादा) नागवला, लुबाडला जाणे

घोरण—न १ तोंड, दिशा, स्थान, नम, रोंड 'मोर व्याचें घोरण फिरावत आहे' • 'महागिरीचें घोरण कोणत्या बदराक आहे' • २ कवळ नजरने पाहून (एखाद्या गोरीच्या) स्वरूपाविषयी केलला अंशज, अजमास, तर्क, अटकळ बापण्याची खुडीची वतुता, खरा तर्क, अनुमानशक्ति 'याच्या बोलण्या लाण्यावरून हा कोर असलेल असे माझ्या घोरणात येते' • 'हे शेत चार खडी पिकांचे असे आम्हास घोरण दिमतें' • ३ (बोल ताला, एखादी गोष्ट करताना कतावयाचा) मागचा पुढ्या विचार पोंच सधामन्य अत मरणवृत्ति, सारासार विचार 'पूर्वी बोललों काय आणि आता बोललों काय हे घोरण त्यास राहता नाही' • ४ (एखाद्याच्या मापण बतन इ०कावरून त्याच्या) उद्देशाची अस्तर देवूची तराई कट्टन येणारी दिशा, रोंड, स्वरूप 'हा बोलण्यात सा पुण्या दाखवितो पण याचें घोरण निराळें आहे' • ५ सावधानतेची नजर वृष्टि स्थव्य काळजी 'हे मदी काम करिता ना 'भोवनील तर तुमचें घोरण तिजवे असु या' • ६ (मनाचा, विचाराचा) कल, बोंक रोंड. 'त्याचें प्रपचाकडे घोरण' • 'त्याच्या अत करणाचें घोरण कळत नाही' • ७ (एखाद्याच्या अंगी असलेली एखादे काम करण्याची) हातोती वितरित पद्धत सरणी, झेली 'नामा कडनीसाचें राज्य करण्याचें घोरण

दुसऱ्यास यणार नाही' • 'ही कशाची पतिता, पतिव्रतेचे घोर णच निराळें' • ८ घारा, व्यवहार इ० कातील सप्रदाय, वळण, बहिवाट जयें—दयारचें घोरण, सभेचें घोरण ९ पूर्वापार चालत आलेली पद्धत, मोड, रीत जयें—शिष्टिण्याचें—हिशोबाचें घोरण १०—३ मार्ग रस्ता 'कीं तेव अनुभवाच्या पाळी' • घोरणू पणिला'—झा ६ १५४ [स धूर=भ्रमभाग, रिवा स धारणा, रिवा स धूर=जाणणे, स घोरण=वाहून?] • शुद्ध—नि विनचूक घोरणाचा, घोरणाळा धरून असलेला, पद्धतशीर [घोरण+शुद्ध=बरोबर]

घोरणी—नि दूरवर विचार करण्याची बुद्धि ज्यास आहे असा, धूर्त, दूरदृष्टि असलेला अनुभवानी, तर्क बापण्यात हुपार घोरण पदा [घोरण]

घोरणें—सकि (कवि) मैयुनद्वारा (घोव) उपभोगणें, संभोग करणे

घोरण्डा—३ (प्रा) घोरण या शब्दाच्या काही अर्थी योजितात

घोरें—न (वित्र) पारें पारें पहा

घोल—३ डोल

घोलकें—न (गो) डोलकें ल्हान डोल

घोलचें—अकि (गो) डुलगे डोलणे पदा

घोलारो—३ (गो) डोलारा पदा

घालेरा—३ (गुज) अफ्या दोडा घोंड—कपि ४९८

घोरट—न धुण्याची किचा 'करिता वस्त्राचे धाळण। स्वच्छण घोरवी'—एमा १९.२६३—नि १ शुद्ध निमळ २ पुढत पुतलेल [धुव]

घोवळार—न खुजेगची घर मंदिर घवळार पदा 'घोर लिया घोवळार जाताचि गा। दाता भेगला रामु गा।'—दावि ४९९ [घवळार]

धो(धो)शा, धौ(धौ)शा—सा—३ १ मोठी नोबत नगारा २ (ल) डका, गाजावाजा घोभाग (कि० गाजविणे, होणे) ३ निशाण, ध्वज ४ (ल) मोठा लौकिक नव्य कर्णजव, गाजा वाजा प्रसिद्धि ५ ह्या रणकदन 'चोहोम्हून हर। हर। म्हणोन पोडे घातले एकच घोरा कला'—मय १२१ (नद्रीशत) ६ मनुष्यी, परकम रक्षाचा झेंडा 'या प्रमाणे यश संपादन धौशा गाजवून जनरोजी सिंदे राहानण वाजवीत गाजात चालले'—माव १२९ [ध्व हि धौसा—नगारा] • लावून—किवि (ल) वाजतगाजत व निशाणे फडकावीत (जाणे येणे इ०) 'मी काही हुन्दासारखा रर करीत येणार नाही मी गेलों तर धौशा लावून येईन'

धोशा, धौ(धौं)शा-सा -३ १ (एखादे कार्य करण्याविषयीचा) नटाचा, सटून केलेला, निहराचा प्रयत्न, आवेश व परिश्रम युक्त कार्य, (एखाद्या गोष्टीवर कार्यवर) दृढता पडणे, निहराचा हा (किं. लवणे) 'चार दिवस लडाईचा धोशा लावला तेव्हा नित्रा सही झाला' २ (एखाद्याशी केलेली) उद्दामपणाची, दंडे लोकी वस्तूक काच जाच छत्र 'नवऱ्याने मला धौंसा लावला आणि त्याच्या धौसानने मी वाजल्ये' 'त्याच्या धौंशामुळे त्याच्या बायकोने जीव दिला' ३ भाव, भीति 'धोशा धुडपाचा अति आनंददायक रणधूर।' -ऐपो ४५१ ४ मेनाला लागलेली टोंचणी, ध्यास, धोसरा, समगिरा 'यज्जनब्राह्मण भाषातटाचा धौशा' -नि ११५ ५ सपाटा, तडाखा, टोका, सारखा क्रम जेव्हा पैरणीचा-कापगीचा-नागरण्याचा-पडण्याचा-लिडण्याचा-काही एक करण्याचा-धासा 'मधून त्याने पाण्याचा धोशा लावून पावा' -विनि ८ ८ १५३ [दि धौस=धमकी, चढाई, आक्रमण] ७ धाऱ्यागणे-भीति धाक, धोसरा वाढणे

धोष्ट धोष्ट्या-नि (को) सुस्त, नद आणि अजगळ, गवाळचा, आर्ष स्वभावाचा, मैदी राहणीचा (मनुष्य).

धास-उ (गो) धास जाच [धोशा]

धासबै-सकि (गो) नास देणे छळणे [धोस]

धासणा-खी टोंचणे बोंसणी [ढोंसणी]

धासरा-उ १ धाक मनाला बसलेला चका माति (डिठ)

धोसरा ठसरा (किं) घेणे, घरणे २ नाद, हा [ढोंसरा]

धासा-उ लोंकरीचे एक प्रकारचे जाडमारडे कापड, धुस्सा

[दि धोसा गुज धोसो]

धाऱ्य-उ (खे) अमीच्या ज्वाळना लोट लोट

धाळती-खी (व) धोऱ्णी, लोचटपणा

धौकडी-खी (व) मूल्याप

धात-नि १ धुनलेला स्वच्छ कैलेली, निर्मळ २ पवित्र

'आणि तीथे धौत तडे। तपोमने भौकडे।' -दा १३ ९११ [स]

धौनांर-न धुल्ले वळ, पडरे स्वच्छ वळ 'स्वच्छ शाये वर धौतावर।' -मल १९९ [स धौत=स अवर=वळ]

धौतल-ह्या-वि उदार सर्वांक धौताल पडा 'मलाच धौतल्या दिसतास' -माल २ १८३ धौतलपणा-उ उदार पणा, धौतालपणा

धौति-खी शरीरातलं मागची गुढि -सयोग ३५५

धौतीधौती पडा [स]

धौरी-उ इजिप्तमधील एक धान्य 'लोक धौ-याचे दिखे

दाग मर्याप्रमाणे भाजून खातात' -सपनि २२७

धौतिक, धौत्य-खीन धूर्तगण वपट लबाडी, सोडे-निरे शाप [स]

ध्याई-खी (वे) १ मन २ पोट ३ छाती

ध्याणे-सकि ध्यान करणे, चिंतन करणे 'ध्यावे येरे इति

बिया पडपजते। 'ज्यास इद्वयी ध्यायि उमावर।' [स ध्यान]

ध्यात-वि चिंतिलेला, ज्याचे ध्यान केले आहे असा;

विचार केलेला [स ध्ये]

ध्यातव्य-वि १ ध्यान करण्यास, चिंतवण्यास योग्य, शक्य;

चिंतनीय २ विचारात घेण्यासारखा, विचाराई [स]

ध्याता-वि ध्यान, चिंतन, मनन करणारा ध्यानकर्ता

[स]

ध्यादिवसा-किं (अशिष्ट) भरदिवसा, दिवसादिवसा;

वाढादिवसा पडा 'ध्या दिवसा लेका सबास्त पडलाइस होरा

बाणी घोरत।' -माटे-अस्तृश्या बायरींतील पांने

ध्यान-न १ मनन, चिंतन २ (विशेषत) अष्टांग योगा

तील वृत्तिनिग्रहकृप आ प्रकार, मनाची एकामता ३ विषयांचे

आकलन करण्याची शक्ति, लक्ष्य 'ही गोष्ट ध्यानात येत नाही'

४ ईश्वराची मूर्ति किंवा चित्र इ. कात आयुषभेद, बौरासनादि

स्थितिभेद, उग्रता, सौम्यपणा इ. विशिष्ट गुणगुण दाखविलेले

स्वरूप, मुद्रा 'हे ध्यान उग्र माहे, ते ध्यान सौम्य आहे'

'सुदर ते ध्यान उभे विटवरी। वर वनावरी ठेवुनिया।' -मुग्ग १

५ परमेश्वरचे एखाद्या देवतेचे स्वरूपसंगन करणारी कविता, पद

इ. १ (व्यापक) विशिष्ट रूप, दृष्य, मोडणी डोल, चिन्ह

तन्हा, पदत 'दोषे जग सावकारी करितात परतु ते ध्यान

निराळे हे ध्यान नितळ' ७ भाजण्या गाण्याचे ध्यानच काही

निराळे ७ (उप) गणक व भोळसट मनुष्य हाच व गाणेवा

मुद्रणा 'धीमताच्यासुद्धे हे ध्यान का उभे राहणार' -अस्तभा

११९, टल्ह्य सावधगिरी, अवधान 'हे गडी खेळतील विर

गुळतील तिडे ध्यान असु या' ९ स्मरण, आठवण स्मृति 'ही

गोष्ट मी ध्यानात ठेकिरी' १० शरीरावयवांची विषयप्रणालीविषयी

जाणति आन जाग्यावर असणे, शुद्धि 'मी निजून उठले आहे

अजून पुरता ध्यानावर आले नाही' ११ आवड; पसति 'म्या

जे केले ते त्याच्या ध्यानास येत नाही' [स] १२ ध्यानात घेणे,

आणणे-(एखादी गोष्ट) विचारात लक्ष्यात घेणे ध्यानात

येणे-(एखादी गोष्ट) पसत पडणे आवडणे, बरी अशी वाटणे

'हे ऐकून मगळत सर्वांचे ध्यानात आली' -माभ ५ १२ ध्यानास

लागणे-(एखाद्या गोष्टीचा) ध्यास लागणे (एखादी गोष्ट) होक्यात

पोळविणे ध्यानींमनीं-किं (ध्यानत-मनात) १ अत-कर

गाव्या अनेक अवस्थाभेदाच्या ज्या बुद्धी त्याचीच एका इतीत

(अकलणसरी प्रयोग) 'आज पाऊस पडेल हे माझ्या ध्यानींमनीं

नव ते म्हणून मी छडीवाचून बाहेर पडलों' २ अवस्थाभेदांनी

होणाऱ्या ज्या अज्ञानाच्या अनक वृत्ती त्या सर्वाना व्यापून

‘चाच्या ध्यानींमनीं सर्वेदा खेळ, म्हणून स्वप्नात चावळला तरी मारा, तिरपणें इ० योत्तो’ [ध्यान+मन] सामाशब्द—० धारणा—की १ (एखाद्या वस्तूचे, मनुष्याचे) याष्ट स्वरूप, चर्या, मुद्रा २ एकामतें केलेले चिंतन, मनन (कि० धरणें, करणें) [ध्यान+धारणा] ० निष्ठ—वि ईश्वर स्वरूपाचें ध्यान करण्यात तत्पर, गढ केला, एकाग्र [ध्यान+स निष्ठा=निश्चययुक्त धर्मा] ० मुद्रा—की १ देवतेचें ध्यान करतेवेळीं धारण करावयाची मुद्रा, शरीराची ठेवावयाची विशिष्ट स्थिति, बैठक, आसन २ ध्यान करते वेळीं होणारी झुकुंजी वाकड्या होणें इ० प्रकारयुक्त मुद्रा, चर्या [ध्यान+स मुद्रा=चर्या] ० योग—उ ईश्वरातीर्थें ध्यानरूप, साधन, अमूर्तचिंतन [ध्यान+योग] ध्यानस्थ—वि १ ईश्वराचें ध्यान करण्यात निमग्न झालेला, गहन गेलेला ‘देव आणि भक्त। तन्मय अति ध्यानस्थ।’ २ (अशिष्ट ध्यानस्थ) विचार करण्यात गुंग झालेला, विचारमग्न ‘तुम्हीं गोष्ट सांगितले तव्हा मी ध्यानस्थ होतो म्हणून ऐकिली नाही’ [ध्यान+स स्थान=उभे राहणें]

ध्यानणें—भक्ति उमंगणें, समग्रें, उमंगणें, जाणणें गोसावी मतान् ध्यानला ‘मसाप १२ २३ [ध्यान]

ध्यानचा—की (अशिष्ट) गाय, धेनु [धनु]

ध्यानका—की कुरूप दिडीस, दिसणारी थिप्पाड (पुली पायाची) की [ध्यान]

ध्यानी, ध्यायक—वि (ईश्वराचें) ध्यान, चिंतन करणारा ‘ध्यायक हृदयीं हृदयस्थ।’—युष्माकी गणपतीची ४ [स]

ध्यास—उ (एखादी गोष्ट, व्यक्ति इ० काचा) धुममात्रदि विचार पडत नाही असा अत कणास होणारा भास, भोकणी, जप माळ ‘पोरांन आर्द्राचा ध्यास घेतला’ ‘लभ करावें असा ध्यास दोन धरें ध्यास लागला भादे परतु होत नाही’ [स अज्यास १]

ध्येन—न (धुण माण) ध्यान, लक्ष ‘जाता ध्येनात येऊ लागला’—वाय २३ ध्यान पदा

ध्येय—वि १ ध्यान करण्यास चित्तव्यास योग्य अनुदिनि जननीच्या चितनीं ध्येय जे का।—सुरा बाल ४७ २ साध्य प्राप्त करून घ्यावयाची (गोष्ट इ० उद्दिष्ट, अंतिम हेतु) —आधुन्यानील इतिवर्तव्य अतिसाध्य इष्टसिद्धि [स]

धुम्रा—न १ (सगीत) सगीतातील विजेचा एक प्रकार अस्ताई अना व आगोम असे यात तीन माग असतात ध्रुवपद अर्थ ३, ४ पदा २ (गाण्याचे पदाचे) घालपद, अकडकडवें पावाघाळाच्या मागे ध्रुवपद धरणें—(एखाद्याच्या मागे उभे राहून ध्रुव घालपद म्हणून) गाण्याची साथ करणें, त्याची री ओढणें ‘हरिकीर्तन करिता नित्य। तुक्या मागे ध्रुवपद धरित।’

ध्रुवपदा—उ हरिदासामागे उभे राहून त्यास ध्रुवपद, घालपद म्हणून लागणारा, त्याची साथ करणारा [ध्रुव+पद]

ध्रुव—उ १ पृथ्वीच्या उत्तरेस असणारा एक अढळ तारा ‘नोहेचि समुद्रा प्रवाहो। नुदीचि ध्रुवा जावो।’—भा १८ ४२१

२ पृथ्वीच्या किंवा खगोलाच्या आसाच्या दोन टोकांपैकी प्रत्येक ‘उत्तर-दक्षिण ध्रुव’ ३ (ज्यो) सत्तावीस योगांपैकी बारावा योग ४ सूर्य वशातील उत्तानपाद राजाचा पुत्र ‘ध्रुव ध्रुव सरा

स्तवा उचित होय विश्वास तो।’—कका ६५ ५ गाणें, पद इ० काचें घालपद, ध्रुवपद अकडकडवें ६ (ताल) एक मात्राप्रमाण ध्रुवताल पदा—नि १ शाश्वत, निरतर ‘ध्रुव सुख नसचि दैचा जय दैचें राज्य कीर्ति ओढावी।’—मोहाय १५२ ‘ध्रीशुध्द म्हणे त्या अवतरी। सुवासिनी होय ध्रुव।’—गुण ३२ ११७ २ स्थिर, अढळ, अचल ‘हृदय ध्रुवीविषया आराधना। आराधु तो निधळ ध्रुव करी।’—भा १२ २८५ [स] सामाशब्द—० स्ताल—उ (सगीत) वनाटिक सगीत पदालीतील एक ताल याच मात्रा प्रकार पाच आहेत ते यें प्रमाणें ११ १४, १७, २३, २९ [ध्रुव+ताल]

० राई—न १ ध्रुवाला दिलेले अचल स्थान, ध्रुव तान्याचें स्थान ‘बनरा ध्रुव बवतिरे। सुझालिला देऊनि भातुके। ध्रुवपदाचें।’

—भा १०, १८ २ (ल) शाश्वत दिग्गारें, वैभवाचें उच्च स्थान, पद ३ (सगीत) पद गाणें इ० काचें घालपदाचें बडवें—(विरु)

ध्रुवपद ४ (सगीत) बीजेचा एक प्रकार ह्यात दबताची स्तुति, ऋतुवर्णनें सृष्टीसौंदर्य, वीर-गुणगारादि रस इ० विषय असतात ही बीज बहुधा गभीर प्रकृतीच्या रागात व प्रोढ भावेंत रचिलेली असते व चोत्ताळ, सूरताळ तीव्र ब्रम्हाल इ० कात गाहली जात [ध्रुव+स पद=स्थान]

० पर्दीं घसविणें—उक्ति १ (एखाद्यास) शाश्वत दिशर असें स्थान दणें २ उच्चस्थानीं घसविणें, वैभवाच्या पोंचविणें ० मरस्थ—उ (ज्यो) लघुक्रस किंवा लघुक्रसातील दोन मुख्यताच्यापैकी एक दुसरा मुख्य तारा ध्रुव होय सप्तर्षि नखुर यम ध्रुवमस्थ, ययाति वगैरे राशींची ओळख मुलांना करुनि देता येईल ‘—अध्यापन २०० [ध्रुव+स मस्थ=माता] ० लोका—

उ हरगोलाप्रमाणें असलेला ध्रुव ता-याचा लोक [ध्रुव+लोक=जग] ० वृत्त—न ध्रुवापासून २३॥ अशावर असलेले विपुलवृत्ताशीं समांतर असें कल्पितवृत्त विपुलवृत्तापासून उत्तरेस व दक्षिणेस असले ६६॥ अशावरील अक्षावृत्त [ध्रुव+स वृत्त=वलय वृत्त]

ध्रुवाकर्ष प्रेरणा—की (ज्यो पदार्थ) मध्यमिदृक्ते ओढणारी प्रेरणा वाक्कि (इ) सेंद्रिपीटल फोर्स [ध्रुव+आकर्ष=ओढणें+स प्रेरणा] ध्रुवात्मक—वि (पदार्थ) ज्यामध्ये बुधकामासलें आकर्षण उत्पन्न केले आहे असा ध्रुवसंपन्न झालेला कलेला (धातु मय पदार्थ, दाला इ०) [ध्रुव+आत्मा] ध्रुवाश—उ (ज्यो)

खास गोलाचें (त्याला जवळ असलेल्या) ध्रुवापासुनचें अशात्मक

अतर [धुरा+अ] धुरीमयन-न १ (एग्याया पदार्थों, धातु, दुग्ग्या पदार्थ पर भावयनि ६ क्रिया हाउन हो पदार्थ) धुवमयन लुबहासारसा आरुमयन धुव वनये २ प्रत्ययद्वितीया ईपतामये फरक होये (६) पोल्पादहन 'धुरीमूत हिलन वगवगटपा बात्रमये निनिगळे गुणधम दावविणे -शको घ ८६ [म] धुरीमूतसारप्रेरणा-मी मज्यापासून दर लाटागी प्रेणा (६) ऐट्टिकयल पारि [धुरा+ट+पार=र, वर लोटने+प्रेरणा=चक्रि, जोर] धुवोपसि-की (ज्या) धुवाची (एखाद्या) पावळीपासून अंदासमक उची, धुवाचा उग्र पाव [धुरा+उग्रनि=उची] धुवोमुलता-की (पुसकाची दोन दोळे अनुक्रमे) उत्तर व दक्षिण या दिशांके आर्किनी जाण्याचा धुवकाचा गुण -मराठी ६ वे (१८७५) पुस्तक, पृ ७८ [धुव+उ उन्मुलता=नौद समोर, पुंके करणे, अर्धवे]

धुयक-उ (जमे) ज्या अंकास काही संस्कार करून विर तिन दिवि, प्रह ६० कावतां येतात त अंक, कच्चे गजित धुवा-मी वृष्णी, वधुपा [म]

धुज-उ द्वालय, रात्राहा ६० कांतीं डेब रतम उगाउन द्यावर निविट चिन्हांनें दुक अंते बय द्वावतात हा, रात्रादि काव्या स्वारीतुं दस विन्हे म्हणून बावविता जाणारा निविट चिन्हाविष्य वत्राने दुक असा लहान, मोठा स्वभ कोडा, पदाका, निगाण 'तया ही वरी अष्टादशु। लो आपेला मादग वळणु। उपरि गीताविही व्यासु। ध्वने लागण।' -झा १८५१ [स] •लारणे-१ विद्या, सौम्य ६० कांती मोठी कीर्ति य न करणे नाव गात्रविणे, कमाविणे २ (उप) कुलसिद्धि पावणे, अपकीर्ति मिळविणे सामावाद-पात-भंग-उ पुत्रजीवा, पौश्याचा, अमव होवच पंधपगा ननुसकल [ध्वज=लिंगांसी पात=पर्व+भंग=माघणे] •हर्तम-उ ध्वज्याचा स्तम द्याव, निघा पावी-कोठी [ध्वज+स स्तम=दाव] ध्वजाय-उ धराच्या जमीनीच्या लावी-हरीवरून आठ प्रकारचे आय सांगितल आहेत त्यापैकी एक आय अर्थ ४ पहा [ध्वज+आय]

धुजा-की १ निगाण, ध्वज पहा 'तुम ध्वजे सुख पेतले गोपाळी। नाचती बावळी कव्ही ध्वजा।' -तुगा २० २ वर्ष प्रतिपदच्या दिवशीं उमास्तान ती राहो [स] धुजारो-किवि हातत निगाण घरातना जो आकार हातो त्या स्थितीत 'ध्वनये उचले बाहु आवडो लोमिळा पुढे।' -दावि ४०३ [ध्वना+अय=मयव]

ध्वजापवणी-की सुह मिह राशीत सकांत होवो लो सिह स्वाचा दिवम या दिवशीं ग्रहबेधरीं गोसाव्याचे बरेच आखाद (निनिगळ्या ध्वनाच) येतात [ध्वन+पवणी] ध्वजा राव-तोपण-उन १ वर्षप्रतिपदच्या दिवशीं सुनी उमासव्याचा

विधि ध्वजा अर्थ २ पहा २ (सामा) निगाण सोवणे, वम रणे, कोडा कावणे [ध्वज+स आरोप, आरोपण=वोवणे, उमासवे] ध्वजापेदन-न (राष्ट्रभ्वा) निगाणाला सामुदायिक बदन कर व्याचा विधि, केंद्रादन -क १६४३० [ध्वजा+स बदन=नमस्कार करणे] ध्वजाहृत-नि. १ सुदान जिदून भाणलेला (दाव ६०) २ अग्निभाष्य धनाचा एक प्रकार [ध्वज+म आहृत=भाणलेला]

ध्वजिनी-की सना, सैन्य -वि सीमेचा एक प्रकार, ही दूध ६० कांती निविट असत, कारण दशादिक प्रविद्धपणे ध्वजा सारा आहत -मयूगदायविभाग पृ २४८, [स]

ध्वनणे-उकि सांगणे, दर्शित करणे 'ज्या उपद्रवाच्या पोटी। वगंधन परिपाटी। न साविता होय मापी भेगे। तेही नेठी ध्वनिले।' -एमा ११७१० [स ध्वनन]

ध्वनन-१ १ आवाज करणे २ (एखादी गोष्ट) फलि ताव ने, प्रत्युत त्या द्वावता न बोळा, अवापतीनें मुचविणे, दर्शित, धरित करणे जसे-आंध्यास मादोर भाग, बोडिळा ओरह लागल्या असे बोडल्यावरून वगतचुन आल्याचे ध्वनन होतें [स.]

ध्वनविणे-उकि वादविणे 'यमेराज इतिउमक अनड-भिजय-सयत-दाव ध्वनविता जाल।' -शिवरामहृत गीतचरित्र ११६ [स]

ध्वनि-की-उकी १ धोम्रेदियास बाकलन करता येणारा ताव आवज 'देखा काव्य मादका। ये निघारिता सवैतुका। त्याचि क्लमगुठी शुद्धपटिकाः कथेध्वनि।' -झा १७ 'परमर्षी उठती ज ध्वनी। आदिपनीतेचि तु।' -द १११ २ वाच्यापा-हून इतर अर्थ सुचित करण्याचा वाक्य ६० काव्या दार्या असलेला गुण गर्भितार्थ काव्याचा व्यावर्थावोचक एक प्रकार ३ स्पष्टपणे न ऐकिलेले वाक्य ६०, सदित्य, रासदित गोष्ट, सदाय अफवा, कुबुत 'तरि अपा देखिया ध्वनी। पणे यारा देखी हो मनी।' -झा ८११३ 'हा चोर आहे कसा ध्वनि सात्र आम्ही वगोप कणी ऐकणे पणु आपचा निधय होत नाही' ४ भावार्थ, अमि प्राय, सुचित ध्वनित केलेला अर्थ 'हे अष्टया भिन्न वेंसी। ऐमा ध्वनि धरिही जरी मानसी।' -झा ७१७ ५ ज्यापासून निश्चित असा अर्थ रच होत नाही असे सदिरम, मुग्धावैयुक्त वाक्य 'आजवरीन सकटात दादच नव्हती पण आता चोराचे परिपत्य करितो असा मुहताव ध्वनि निघाला आहे होईल वेढा खरे' [स]

•द्वार-न श्रमलिका [ध्वनि+स द्वार] •प्रक्षेपक ध्वज-न ध्वनि दारवर वाहून जगारे दप्तर, (६) ब्रॅंहराटिंग् मधिन [ध्वनि+स प्रक्षेपक=ब्रॅंहराटिंग्+मय] •मंजूपा-की

ध्वनाल, नरडें. (इं) व्हॉइस्मॉन ० लेखनयंत्र, ध्वन्यनु-
कारी यंत्र-न मेणाच्या, कथिलाच्या फिरत्या तयकडीच्या छ-
भागावर ध्वनीचे रेखन करून, त्या मूळच्या ध्वनीस पाहिजे तेव्हा
उत्पन्न करून देणारे यंत्र (इं) फोनोग्राफ-श्रावो(घ) ८८
[ध्वनि+म रात्र=विहिणारे+स अनुकारी=अनुकरण करणारे+
यंत्र] • रिफार-उ आवाज बसण्याचा एक विचार, रोग
[ध्वनि+स विचार=रोग] • रि. च. - शास्त्र-खीन (पदा)
ध्वनीचे गुणधर्म, मिश्रत इ०क चे विवेचन करणारे शास्त्र (इं)
वॉर्मस्टिम् [ध्वनि+स विद्या, शास्त्र] ध्वन्यर्थ-उ ध्वनित,
सुचित केलेला, गर्भित अर्थ, व्यंग्यार्थ [ध्वनि+अर्थ]

ध्वनित-वि १ गाजविलेला २ सुनित, गर्भित (अर्थ इ०)
१ असपट, सदिग्ध, गूढ 'नातरी शक्तीतु आदासी माते। धीं
तत्त्वचि वृषसी ध्वनिते।' -शा ३ १६ ४ सक्षित, नोटक 'बहुत
बोलता बोलत प्रस। ध्वनित बोलता न कडे अर्थ।' -पाय ३६ ९
५ काव्यरुपायने, अलंकारिक रीतीने दर्शविलेला, सांगितलेला (अर्थ,
गाठ) [स] • फुरार-उ मूकपद्धतीने एखादी गोष्ट पडून
करण्याचा (शब्दाद्वयान्न वधनकारक) प्रकार -ज्ञा० (क) १० ३
ध्वनितार्थ-उ सारास, संक्षेपाने सांगितलेली गोष्ट 'ते कथा
सांगता समस्त। तरी वर्णवें लागेल आस्त। पसरल अमगावय
प्रस। यालागि ध्वनितार्थे बोलिलें।' -ह ३२ १३६ [ध्वनित+
अर्थ]

ध्वंस, ध्वंसन-धुन (मोडणे, पुडणे, जळणे इ० कारणा
मुळे एखादा पदार्थ इ०काचा झालेला) नाश, नासाडी, निर्द्वज्ज
जमीनदोस्त होणे, करणे 'जनाज्ञानाधकाराचा ध्वंस करण्याची
परम दौक्षा धारण करून. . . -नि २१ 'मी मर्लो तर मागे
सनासचा ध्वंस होईल' [स ध्वत्=नाश करणे]

ध्वंसणे-उक्ति नष्ट, जमीनदोस्त, उध्वस्त, नाश करणे
[स ध्वसन]

ध्वंसित, ध्वस्त-वि नाश पावलेला, उध्वस्त, जमीनदोस्त
केलेला, पुडधाय झालेला [स]

ध्वाडी-स्त्री पुतंगी 'विजेजी गावडे यांनी बायको ध्यानी
येवले याची ध्वाडी' -नाटकाचा २ ३८ धाडी-धोडी पडा

ध्वान-न अधार, काळोख अधकार जसे ध्वान्त सूर्या
गनी नाश पाव। [स]

ध्वान-उ ध्वनि, आवाज शब्द [स]

ध्वास्त-उ कावळा 'हानोनी एर हस ध्वास्तासि म्हणे
हुण्या गती शतशा।' -मोक्ष ०८ ३४ [स]

न

न-व्यंजनमालेतील विसावें व्यंजन अक्षरविकास-या वर्णास
तीन अवस्थातून गेल्यावर सांप्रतची अवस्था प्राप्त झाली पहिली
अक्षोकाच्या गिरनार लेपात, दुसरी कुशानवशी राजाच्या वेळच्या
मथुरा येथील लेखात (इ०सन पहिले शतक) व तिसरी मेवाडचा
मुहिकनशी राजा वपरातित याच्या काळच्या कुडलेखर लेखात
(इ सन ६६१) दृष्टीस पडते आजचा न हेहदवंशी जाज
दवाच्या वेळच्या लेपात (इ सन १११४) ओळखू येतो
-ओसा प्रा

न-उ नकार 'त्वद्भुगोत्थ न पडल अर्थिजनाच्या कधीहि
कानी न।' -मोउद्योग १० ७४

न-अ १ निषेधार्थी, नकारार्थी शब्द, नाही 'पार्याचे शर
न हे दाखडीचे।' -मोभीम ११ १०४ 'अनि स्वाधैतुद्वी न
रे पाप साचें।' -राम ९ २ नका, नको 'न याल न या' 'न
याल न या' [स] (वाप्र) न चा पाडा, पाडा, फाडा
नत्राचा पाडा-उ नकार, बोगतेहि काम करावयास सांगितले
असता नाकारणे, नाही म्हणजे नवा पाडा घात्रणे-सांगणे-
घट(ट्ट)करणे-घोकरणे-नेहनी प्रत्यक्ष गोष्ट, काम नाकारणे,
प्रत्यक्ष कामास, गोष्टीस नकार देणे 'छाला नचा प ट्टा पाठ
आहे' -प्रत्यक्ष गोष्टीला, कामाला त्याचा नकार आहे सामा
शब्द-नकळत-वि (प्रा) न जाणगारा, अजाण -किवि
नकळत, नजाणतेपणाने [न+कळत] नकिंचन-वि अकिंचन,
दक्षि, कपाल [न+स किंचन=नाहीहि] नकार-उ नाही म्हण
ण्याची क्रिया, निषेध, नाकडणी याच्या उलट होकार (कि०
करणे, देणे) 'मी त्याजजवळ रुपय मागितले परंतु त्याने नकार
केला २ (हुडी इ० काच) स्वीकार न करणे, न स्वीकारण्याबाबत
हुडीवर मारलेला शेरा [स न+कार] • घंटा-उ अभाव, वाग,
नसल्याची खूण 'घरात बाजे नकारघरा।' -अमृत बुधामचरित
२९ [नकार+घरा] नजाणपणे-किवि अजाणपणे, नकळत
'प्राचीन ग्रामपंचायतीची पद्धत आजल्यामागाने जाणून बघचा
नजाणपणाने मागविलेली कचनदलाली' -खेया २७

न न-उद्गा १ नाही, नाही नको, नको, नाकारणे, मनाई
करणे, नाकडून करणे (कि० करणे, सांगणे, म्हणणे, बोलणे)
२ एकाच वाक्यात दोन नकार असल्यास त्या वाक्याचा करणरूपी
किंवा होकारार्थी अर्थ होतो, दोन न प्रस्तुतार्थ दड कर्तात
'न पुरी न कटकरीपे उभा गरठाभिच्या पुण्या व्याली।' -मोवन
१२ ३४

न-उज १ त्याच त्याच दोन शब्दामध्ये ते शब्द जोडण्या
करिता योजवयाचा-ने, सड, बरोबर, सामून इ० अर्थाचा-शब्द

जसे—पैसा न पैसा, रुपया न रुपया, दमट्टी न दमट्टी (जबतो, मिळवितो खर्चतो), झाडा न झाडा, परा न पर (टिपत जा), पायरी न पायरी (चट्टत जा), पावला न पाऊल (सरकत गेळा), मागा न माग (चोराचा रोष लावला), दिवसा न दिवस, वयां न वय ६० २ आणि, व, अन् जसे—घोडा न पैल, ढाल न तळवार, तो न मी (बोलणाना हा न निराळा न उच्चारता जोडीपैरीं पडिल्यां शब्दासच जोडून व अर्धवट न असा वच्चारण्याची पद्धत आहे) [आणि, अन्]

ना—(संक्षेप) १ नग २ नजीक ३ नंतर ४ नवर ५ नमस्कार ६ नार्दक ७

नई—झी (कों राजा कु णि व क्त) नदी 'नई हो का मळतेशी थोरी। परी गंगा जै अगिकारी। तैथि तिये राखरी। प्रवेद्यु गा।'—झा १७ ३२४ [स नदी, प्रा णदे ति हि नई] म्ह० इकडे नदी तिकडे वर—इकडे नदी लिखत नुपण, इकडे आठ ति। व विहीर या अर्था पैसाची, अक्षणीची, कुचवणीची स्थिति

नईस—झी प्रेत बाहून न्यावयाची तिरडी 'नईस न्यावयास प्राप्तिन तेला केले'—रा ६७ [अर मज्जु]

नउखा, नउयत नउली—नौया, नौयत, नौली ६० पदा नऊ—वि १ ही सख्या, नव पदा [स नव, व नय, हि औ सें ०६, मी नेओस, लें नोयुस्, ओंस्कु जुल्का, सेंस निवे, निव, शिष्टु नीयेस् स्या नोव्स्, हिस्कु जुभा] •स्पायी भाव—उ प्रेम, वसाह, शोक विस्मय, भय, हास्य, दुःखप्रा, कोष आणि निवेद ह्या नऊ मनोदृती [नऊतस स्वायीभाव] •हस्तयाद्ये—नभय हाज, टाळ चिपळी, वरदाळ, जलतरंग, घया, दास, घुगुर व घागया

नकटा—वि १ ज्याचे नाक कापलेले आहे असा २ आण्ट, घपट्या बसक्या नाकाचा ३ (ल) काही अर्शी अपुरी दोष युक्त राहिलेली व्यंग गोष्ट, कार्य ६० [हि नकटा, नाऊनका=काटणे, प्रा णऊ=नाक, हि नऊ] नकट्यापुढे नाक खाऊविणें—नकट्यास नकटा म्हणून खिजविणें मुदाम खिजविणें बडावेणें म्ह० १ नकटीच्या लागला सदारां विजे—प्रथम नकट्या मुलीचे लम लोकर खुळत नाही, खुळले तरी त्यात अनेक अडकणी येतात यावरून आधीच हुदर असलेल्या कामांत अडकणीवर अडकणी येणें २ नकटें •हाचें पण धाऊटें होऊ नय=सारीतानें •यंग असलेले चालेल पण धाऊट मान धाऊटेपण येऊ नय कारण धाऊट्याची प्रतिष्ठा कोणी देवीत नाही, त्याला नेदमी ओखरे करतात कामें सामतात व हलकें लेखतात, तसें नकट्याचें होत नाही ३ गुस्तुस्तु साधिका आणि नकटा निफा •यूधटा—वि क्षुद्रप आणि हिडीस, ओरळ दिसणारा [नकटा द्वि]

नकटें—न (खा) अज्या पावसांदाचे माप, निफटें पिटें १० तोळपाचे वजन भवनाऊ, नवटर्कें

नक(ख)तरी—उ (गो) शेतांत ठेवट्टयें करणारा शूद्र, नक्षत्रावरून ज्योतिष सांगणारा [स नक्षत्र]

नकतेळ—न एक प्रकारचें तेल—मुग्या १५० नखतेळ पदा

नकळा—नखळ पदा

नकराई—झी १ हुडी नाकारल्यामुळे भरावी लागणारी लुकाणी, (गु) नकरामण २ हुडी नाकारणें, नकार, नकाराई पदा [म नकार]

नक(क)ल—झी १ एखादा लेख, दस्तोपेज ६० काची वर हुकूम केलेली प्रती, मूळ प्रतीवरून केलेली, तिच्या वरहुकूम दुसरी प्रत २ कोणत्याहि वस्तूवरहुकूम केलेली प्रतिकृति, आश्रुति, प्रतिमा 'सावरी कॅलेग्याच्या नकला होऊन राहिलेल्या कॅलें जाण'—टि ३१५ ३ (एखाद्याच्या) भाषण—वर्तनादि प्रकाराचें केलेले हुवेहुब अनुकरण, किंवा ४ हास्यकारक, चमत्कृतिजनक, गमतीची गोष्ट ६० 'आज द्यालयात माटी नकल हाळी' ५ पडिली, मूळ प्रत 'दगडावर जी नकल छापावी तिच्यासारख्या साऱ्या नक्या निघतात' ६ (नाट्य)मादकता पानांनें बोलावयाचें भाषण 'माझी नकल पाठ आहे'—झीन (एखादा राजवचा कुठव ६० काचा हालेला) समूळ नाश, नामशेष होणें, निवडा कळ कवेक्या रूपानें, इतिहासात अवशिष्ट राहणें 'सबस्थान देव दुर्गे किलीच नार्क यानकह होतें त्यास त्यानै नकल जादाले'—बाइससा २ ११५ 'कित्येकांनी घेर बसलीं, कित्येकांच्या नकल जाहल्या'—पाव ४९ 'त्या राजाची नकल हाळी' [अर मज्जु] •नजिशी—निशी—झी नकलनवीसाचा हुदरा, काम [का वरकुलनवीस] •नवीस—नीस—उ लेख, कामदपत्र ६० काच्या बकला, प्रती करणारा कारकून [का नकलनवीस] नक(क)लणें—लकि १ बकल, अनुकरण करणें 'त्या काळची शिष्टभाषा तो सज्ज नकलण्याचा प्रयत्न करतो'—राजवाडे—ज्ञाने श्री प्रस्तावना पृ १७ २ प्रत करणें, लिहिणें

नकली, नकली—वि १ अस्सलासारखा दिसणारा दुसरा, अनुकरण करून केलेला (पदाय, वस्तु ६०) २ दिवाळ कुत्रिम, टाकाळ 'बाजारी जियम नेदमी नकली असावयाचा'—माना पमान ३४ ३ गमतीची, मजेदार, चमत्कृतिजनक (गोष्ट, भाषण, मोठी सांगणारा) बहुरूप अर्थनारीश्वरता तत्कळ हादि नक्री बा। •मोविराट ३ ८४ ४ खोटा, बनावट—झी अस्सल लुगड्यासारखें दिसणारायेणें छपडें [नकल फा नक्री] •नाणें—त काणी इतम फसेल अणें अस्सल नाण्याप्रमाणें बनविलेले नाणें, खोटें नाणें •पदार्थ—उ दुसऱ्याला फसविण्याच्या इराद्याने एखाद्या पदार्थाप्रमाणें केलेला दुसरा बनावट पदार्थ

नक्लीलावर्ण—लकि (माण) मेदी लावणें [नख]

नकल्या—वि. १ नकली; गमतीच्या मोठी सावणारा. २ विद्रूपक. ३ (दुसऱ्याची) नकल करून दाखविणारा; सोंगे आणि गारा. [नकल]

नकवाणी—स्त्री. (ना. व.) अप्रतिष्ठा; कमीपणा; हलकेपणा, लाज, शरम; लाजिरवाणे वाणे. नकवाली पहा.

नकशा—उ. १ (सामा.) (जमीन, इमारत इ० कांचा) आराखडा; नकाशा; कागदावर काढलेला नमुना, आकृति. २ कारागिरीचे, नकशीचे शिल्पकाम; खोदकाम; विणकाम; नकशी; वेलवुमी. ३ (ल.) सर्वोनी बाख्खाण्याजोगे काम इ०; अणका; घाट, होल, पैमच; नखरा. 'त्यांनी प्रयोजनाचा नकशा केला.' ४ (ल.) दुसऱ्याच्या ईशेने केलेले वरचढपणाचे कृत्य; वरचढपणा. 'तुं शरम खावे करशील तर मी दोनसो खच करून तुजवर नकशा करीन.' ५ (ल.) तोरा; महत्त्व; प्रतिष्ठा. 'सभेत जाता पण नकशा गमावू नका वर!' [अ. नकशा; हि. नकशा, गु. नकशी; गो. नकस]

नकशिकणी—स्त्री. एक वनस्पति नकशिकणी पहा.

नक(ख)शी—स्त्री नखे काढण्याचे न्हाव्याचे हत्यार; नराणी.

(प्र.) नखशी. [नखशी]

नकशी, नकसगिरी—स्त्री. कारागिरीचे, कलाकुसरीचे, कौशल्यार्थे खोदकाम, शिल्पकाम; वेलवुमी, कशिदा; नदी. —वि. (क) वेलवुमीदार, नकशीदार [अ. नकश] (ख) बोरी—स्त्री. (विणकाम) नकशी खोदविण्याच्या आठगोला जी बोरी असते ती. •दार—वि. वेलवुमीचे, कलाकुसरीचे, कारागिरीचे, नकशी असलेले [नकशी+का. दार प्रत्यय]

नकशीव—वि. नकशी काढलेले; जाळया, वेलवुटया, चित्रे कोरलेले, खोदलेले (काम), बोरीन, कलाकुसरीचे [नकसणे]

नकसकंगोरा—उ. १ नकशीदार, बोरीव, खोदीव बंगोरा, रुद्र, गोलथी, सावणी इ०; (सामा) नकशीदार बोरीव काम. २ (अनेकवचनी प्रयोग) नखरा; खोदलेखपणा. तोरे मिरविणे [नकशा+कंगोरा]

नकसकाम—न. नकशिकाम, वारीन कलाकुसरीचे काम [नकसणे+काम]

नकसगिरी—स्त्री. १ नकशिकाम २ नकशी काढण्याचे वीशल्य [अ. नकशागिरी प्रत्यय]

नकसणे—उक्ति. नकशी करणे, कोरणे, नकशी काढणे, वेलवुटया, कशिदा काढणे

नकसुद्ध-शुद्ध—वि. (गो) १ मोजणी निवडक कामे करणारा २ मात्र, निवडक

नका—कि. एखाद्या नियेच्या निदोषाचे वस्तुवचनी कर्त्याम वस्तु इत्यादी आश्रयी योजनावयाचे एव नियामदधि रूप अर्थे—बोई नका, बई नका, जाऊ नका इ० [नकी अव]

नका(की)शुचा—उ. कवड्यांनी खेळावयाचा एक खेळ, एकी वेकी. [हि. नका=एक+शुचा]

नकारणी—स्त्री नाकारण्याची, नकार देण्याची क्रिया. [नकारणे]

नकारणे—उक्ति. १ स्वीकार, मान्य न करणे, नाकारणे, नकार देणे; नाकडूल होणे. २ (हुंडी इ०) न स्वीकारणे. 'पेडीने हुंडी नकारली.' ३ याच्या उलट सकारणे. [नकार; हि. नकारना]

नकाराई—स्त्री. १ हुंडी न स्वीकारली गेल्यामुळे धावी लागणारी सुकसानी, दंड; सामान्यतः सकाराई या शब्दाचा जोडून प्रयोग करतात. जेव्हा—सकाराई नकाराई भरून घेईन—गावीला गेल २ हुंडी नाकारणे; न स्वीकारणे.

नकाल—वि. १ नकल्या. २ (ल) नाटकी, टोंगी; कपटी. [अ. नकाल=नकल्या]

नकाशा—उ. १ (सामा.) चित्र; (स्थळ, वेश, इमारत, जमीन इ० कांची) सममाण रेखाट्टी, आराखडा, नमुना. नकशा पहा. २ हकीकत; अहवाल, यातमी. 'लडाईचे आणून नकाशे.' —देणे २१८. ३ (व.) मोक्याचे ठिकाण, जागा; उचवडा. 'तुमचे घर अगदी नकाशावर आहे.' [अ. नकशा]

नकाशी—स्त्री. (प्र.) नकशी. नकशी पहा —वि. नकशी; नकशीदार; बोरीव; (प्र.) नकशी, नकशीदार. —उ. नकशीचे खोदकाम, शिल्पकाम, कलाकुसरीचे काम करणारा.

नकास—उ. शूरे विकत घेणाराने दलालास धावयाची रकम; बाजारदस्तुी, जडत 'सालावाद तूप व ताडूळ मांडे व नकासची (जडातीची) दिवेरी...' —थोमारो २.७१. [अ. नक्याम=शुचा बाजार]

नकास—उ. (प्र.) नकसा, नकाशा पहा. •काम—न. १ नकाशाची कृति. नकशीचे, कलाकुसरीचे काम; धोमिवंत, बोरीन, खोदीव काम 'त्या दिवाणखान्याचे नकासकाम चांगले आहे.' •गार—उ. धातुवर बोरीव नकशिकाम करणारा.

नकासणे—उक्ति. नकशिकाम करणे, कोरणे; खोदणे, कशिदा काढणे. नकसणे पहा.

नकाहत—स्त्री. अंदाजपणा. 'आमचे प्रहतीस काता काही येऊ आराम आहे परंतु नकाहत पार' —ग. २२.२१. [अ. नकाहट]

नकी-छी—नि १ (संगीत) गायनामध्ने गाकाने काढलेला सुर [हि. नक=गाक]

नकी-पकी—वि. १ अगदी बरोबर; तंतोतंत (वजन, माप, प्रमाण इ०) २ अंतर न ठेवता निगलून सांगितलेली; निजि, पुन्हा फेरफटका जीव होणार नाही अशी (हिंमउ, भाषा, कृत इ०). ३ खात्रीची, राखी, संपन्न; निगलून; गपताव्य (दहीरुन,

स्थान) ४ चागना शुभ (राज १०) [अर नकी=शुद्ध, स्वच्छ, चागना]

नकीत—न (कु) चागनाप्रदित उपोषण [नक्ष अप]

नकीदुवा—उ नकादुवा पदा.

नकीष नकीश्वर—उ ललकान्या, दुजान्या, भाग 'आलदार चौपदार नकीष।'—द्वनाथ, वटिवध ६१ 'खगनीच नकीष पावतुन रावे पौत्रोत्तल लोकण वरील मालनीप्रमाणे दिला'—योरले मल्लाराव होळकर चरित्र १६१ [अर नकीष]

नकीब(नकी)—की (विश प्र) नेकीबदी नेकीबदी पदा [नेकीबदी]

नकील—की उगच्या नाकातील लग्नामाची दोरी अहक विण्याची कडी, वेक्षण—वि नाकांत अहकविलेले [हि नकल, हि नक्ष=नाक+कील=विक्षा?]

नकुतला—वि (माण) अपूर्व, विलक्षण, अद्भुत, अप रूप [न नकुत ?]

नकुल—उ १ पाच पादवापैवी चौपा ० सुगुत [उ]

नकुलले—वि (व) शुद्ध शुद्ध, विरकोळ 'नकुलत्या कामासाठी तना केला' [नको+अमले का नकुल=शुद्ध वाईट?]

नकूच—वि शुद्ध, शुद्ध, विरकोळ 'नकूच गोष्टीकृति सरकाचे मन द्रवित होण्याजोग लेख ते मुर्खीब लिहोत नाहीत'—विश्वित २१५९ [नको+च=असे, वा नक्ष=शुद्ध]

नक्षेत्र—न (गो) नक्षत्र [नक्षत्र अप]

नको—कि १ द्वितीयपुरुषी निषेधार्थी आज्ञार्थी रूप जसे—'तुं आज्ञे नको याचे आज्ञाधी द्वितीयपुरुषाचे बहुवचन नका असे होई' जसे—बोल नका, जाळे नका इ० २ एखाद्या किंवा प्रयोजन, इच्छा, आवड इ०काचा अभाव दर्शविणारे क्रियावाचक रूप जसे—मला कोणताही पदार्थ नको त्याचा काम बरायास नही, हे उपाय करून दाखवायास बहुत आयास नको 'अनेकवचनी नकोत असे रूप होई जसे—मला हे पदार्थ नकोत त्याचा कोण तीही कामे करावयास नकोत—किवि निषेधार्थी नको अद्यावा [स नक्षकृ-नक्ष-नक्ष-नक्ष-नक्षि निपात-राजवाडे, भाव १८३१ नक्षाम्य, नक्षत्रन्यम-नकाअब्ज-नकाव-नकाउ-नको-स लेम २४२ नक्ष-राज-या नक्षउ नक्ष-जो प्रीवो नक्षउ ?] नको नका होणे—(एखाद्या गोष्टीचा) वीट 'थोणे, तिसरार अनासाळि उत्पन्न होणे इ० नको नको काणि पायलीचे चारों

नक्षद—वि (गो) रोख, नगदी [अर नक्षद]

नक्षल, नक्षली, नक्षदशा—नक्षल, नक्षरी नक्ष्याइ० पदा

नक्षस—की (ना) परयाचा एक जुवा

नक्षका—उ १ नाक २ (ल) नक्षा, ऐन दिमाग, तोरा (कि० उत्तरणे, दावणे, मोडणे) ३ (वड्याचा खंड) उताणी पडेली वडवी [नाक, हि]

नक्षद्वार—वि (गा) वाईट

नक्षत्री—वि नक्षी पदा

नक्षत्री यम्—उ (भगविद्या) कुमतीतील एक डाव जोडी दाराच्या वाईटीस जावून धरले हात घालून तोच हात जोडी दाराच्या मानेवर घालून जोडीदाराचा विजयदून नीत करणे

नक्षरी—वि (हों) (प्र) नक्षे नक्षी पदा 'तुमचा तंगार नक्षी मला।'—मराठ २०८

नक्षरी—की (ना) कापडाच्या बोंडांनुन कापून काढून घेतल्यासारखिलेला बोंडाचा भाग

नक्ष, नक्षभाजन, नक्षप्रत—नक्षियमभर उपास करून रात्री जवण करणांचे एक प्रत [स नक्ष=रात्र]

नक्षे—वि वि रात्री, रात्रीच्या घळी [स नक्षम्=नाक्षिण, नक्ष] ० चर—वि १ (अक्षरस) रात्री फिरणारा २ राक्षस 'रक्षते बहु मायावी नक्षर आर्ष्यगृहि तो राखवी।'—मोभीप्य ११० २ चोर [स नक्ष+चर=चाणे, फिरणे] ० दिव—किवि रात्रिदिवस 'धर्मिक अधतमक्षमांस वनत्रे नक्षदिव हा प्रकाशे।'—साराह ७११५ [स नक्ष+दिवा] नक्षभाजी—वि दिवसा उपोषण करून रात्री भोजन करणारा [स नक्ष+स भुत्=चाणे]

नक्ष, नक्ष—न नक्षद, रोकड नाणे, नक्ष पदा 'म्हाला रोवी तोड चरतीकल्प बाटावयाच आज्ञा व्हावी'—ख ११ ५६६६ [अर नक्ष] ० डरार—चंड—उ खोशाला कुडाची खोलीचे उत्पन्न गण्याच्या रूपाने न वेता वत्ताच्या काही पटी—सुशरी रचम सरारदराचामागे इ० ० नेमणूक—की रोकड मुशारिहा [नक्ष+नेमणूक] ० याच, नक्षदशाच, नक्षीबाच—की कुडाचे सरकारान राखीच्या रूपाने बावराचा कर नक्षी शिरस्ता—उ नाण्याच्या स्वरूपत टरविलेला जमीनीचा वसूल नक्षीचे दुमाले—उभव वपासने, नेमणूक व रोपिना हे तीन दुमाले

नक्षेल—न १ एक ओपवी तेल २ ररपीण तेल टपंडाइन, नक्षतेल पदा

नक्ष—उ १ मगर, सुगर 'सक्षपविकरपाचे मीन। निद्वेच्या सुशरी दारुण। प्रमोदभावे नक्ष पूर्ण। सागरी जाण तक्षपती।'—एभा २१९ 'परि पृथ्वी मोडीना जाणों व्रत घेतलेवि नकाचे।'—मोक्ष ४८५६ २ चोरपंड—खारीको [स] नक्षधू—उभव १ मगराचे अथ मगर कापल्या भक्ष्यास खाताना त्याच्या वडल दु खाने अथ गळतो असे म्हणतात त्यावरून (ल) खोटे अथ गळणे वरपाणी दु स प्रदर्शित करणे (कि० हाळणे, गळणे) जुन्या कारागिराच्या स्थितीबद्दल नकाशु हाडण्याचा धदा सोडून दळन याद्विक कारागिरा घालण्याकडे आम्ही लक्ष देत नेणे

तल आमच्या व्यापाराचें पुनरुज्जीवन होणार आहे '—आगर
१९९ [नय+अनु इ कोबोडाइतु दिवस यावरून]

नववाली—शी (व) राज, राज नववाणी पदा

नवशा—१ प्रविष्टा, नावरीक वजन नवशा पदा 'आपला
नवश राहून योजिला मनुष्या सिदीस पाव ते गोश करणे'—इम
१०९ 'व नवश सर्वोपर बेसोन अवध्या हिंदुस्थानचा बदोबस्त
हाजज येईत'—इम १०४ [अर नवश]

नवशा—२ १ नवशा, आराखडा 'तमाशा-सैर करण्याचे
बहुष्याने येऊन येथील नवशे लिहून घेतो'—दिमरा १ ३०९
२ कार्यक्रम वेत, विचार 'जखगडाडीचे मैदानात भेटीचा नवशा
ठविला'—सरापियोद्या ६२ ३ नवश 'पौज जख खाउन
हाती तयापि त्याणे नवशा घातून उभे राहिले'—रोके ५६ ४
दिमाख, प्रविष्टा, वजन नवश पदा [अर नवश, नवशा] ०उत
रविणे, उतरून टाकणे—मानखडत करणे, दिमाख, तोरा
गाडीला करणे 'नाहीत तुसादी नवशा उतरून टाकीन'—बदप्र
१ नवशी, नवशीदार-नवशी ६० पदा

नख—नय एक सुपथी औषधी द्रव्य, नखरा [अर नखत]

नख—२ १ मनुष्याच्या हाताच्या, पायाच्या थोटाच्या
ठाकाला असणारे किंवाच्या जातीचे पातळ कवच २ पदुच्या,
पदुच्याचा पचाला असणारे तीक्ष्ण अणकुचीदार दाढ, पजा
३ खवत्या मानराच्या अंगावर अन्नेल्या खवत्यापैकीं प्रत्येक
४ नखातील विष, नखविष (किं) बांधणे लागणे, धावणे)
५ धेप अगदी थोडे प्रमाण (सप ६० वें) 'डुक्काचे नख' ६
(गोमारी) घरबेईच्या दुसऱ्या नेकाशी असणारी नखाइति लोखंडी
मुळ ही मडव घडण्याच्या उपयोगी असते [स नख, प्रा
नह हि नह, सि नहु प नहु, पोतुं जि नह] (बाप)
०दृष्टीस न पडणे—(एखाद्या कुलीन जीने) बाहेर मुर्चीन न
दिसे, पडणे पडण्याच्या आत राहणे, अति मर्यादीलपणानें
वागणे 'ती मराठोळ्यातील ली आहे, तिचें नय तुझ्या दृष्टीस
पडणार नाही' ०देणे-लाघणे-ठार करणे 'नीतीला नख
देगारे'—सगामनीतें ९ ०नख घोलणे-दिमाखाने, ऐगीने
थोडावाजणानें नोळणे ०रघावणे—(स्थान अथैक इ० वाक्या
कामल गळाला) नखानी दाखून जीव घेणे ठार करणे नय देणे
पदा 'माने मयादेथी रख। धृवी व विरवी उदक। उदकांत
तव देख। न लयी नख झोपाचि।'—एमा २४ १२९ 'अरिहि
न रहिल असे त्या कळे, का नय न लयिले जनी।'—मोउयोग
११ २३ ०शिरने-शिरकाव होणे अबुपवेश होणे नखाबो
दावर काम काणे-नाजूकपणाचा आविर्भाव दिमाख वजन
काम करणे नखाभोडानर खेळविणे-चाळविणे—(एखाद्यास)
पुण्याप देणे चाळविणे, झुगविणे, मुरळ पाडणे नखाबोडावर

चाळणे-ठमकत, ठमकत, मिजामीने चालणे नखाबोडावर
जेरणे-चासतमारात, चोरखडपणानें जेवणे नखाबोडावर
दिवस मोजणे—(रहा गोटीची) अत्यंत आतुरतेने वाट पहाणे,
प्रतीक्षा करणे नखाबोडा आग लागली—(अजून सांग आ जळा
याचे आहे) सकडावर, सकटें येण्यास झुमती सुखात झाली, अजून
पुष्कट सकटें यावयाची आहेत, (एखाद्याच्या) नखाची दोष
नमणे, नखाळा माती न लागणे—(एखाद्या) अत्यंत दुर्बि
भूत, निष्कल, पवित्र असणे नखापातळ लागू न देणे-पापा
पासून अस्त्रि राहणे, यत्नचित्तिहा पाप न करणे 'नरो लागों
देऊ निमपि निमजे पातळ नली।'—सारह ७ १४६ नखें
चावीत-फुरतुडीत-वाजवीत वसणे-१ निश्चयोगी, रिकाम
टकडेपणानें असणे, उद्योगधंद्या न मिळता असणे २ कुटित, द्वि
मुलें होऊन वसणे नखोनयां तुया मारणे-शिक्षेचा एक
प्रकार 'नखोनयां तुया मारितो। या नाव आदिमृत्तिक।'—
दा ३ ७ ७१ जेथें नय नवी तेथें फुहाड लावणे-
साध्यास साधनानें काम होईल नखा टिकारी मोटमोटी साधनें,
शक्ति उपयोगात आणणे आपलीच नखें आपणास विखें-
आपल्याच पुण्यत्यानीं स्वतःवर आलेलीं सकटे म्ह० जेथें नखानें
काम होतें तेंच फुहाड बसाला =जेथें धुष्क अल्प साधनानें,
दास्तीनें काम होण्यासारखें असेल तेथें मोठें साधन शक्ति बसाला
योग्या २ नखहि नवी ज्या कार्या, त्या काटावा बसाव करवाल।'
—सोनीम ४ ४६ साधित शब्द-नयभर-वि नखावर मावण्या
द्वारे, अत्यंत थोडें नखभर वृष नखापवढा-वि अगदीं ल्हान,
हिराळ, धुष्क (जिनस काम, कर्ज, अपराध मनुष्य इ०)
'मेला नखापवडा बीन मारी'—नामना १९ नखाची जीभ-
की नखाखालील नाजूक स्वर, निव्हाळी सामावण-
०खुरपा-वि नखानें खुरपून काटता येणाराजोगा (बोवड्या
मारताली गय इ०) [नय+खुरपणे] ०जीन-न (राजा)
नखें काढण्याचें न्हाव्याचें हाथार नाही [नय+पा] ०सूळ,
नखरुडें, नखरुखें-न नखाच्या जवळ होणारा फोड, सूत इ०
निकास [नय+मूळ] ०षणी-न ज्यात मनुष्यानें नखें सुडविलीं
आहेत असे धार्मिक कृत्यास निषिद्ध मानलेले पाणी [नय+पाणी]
०विख विष-न १ नखातील विष नखात एक प्रकारचे विष
असून फार खाजबिंद असता खाजविनेल्या भागास तें बापतें
खाजून नरोस नखविष बापेल २ नखातील विष वाधून
आलेला व्रण लखम (किं) बांधणे लागणे, धावणे) 'नखविष
आणी हिंनु।' वाड आणी वावडें।'—दा ३ ६ ४८ [नय+
निख] ०शिरपयथंत नखशिरांत-जिवि पायाच्या मखा
पासून खोटीच्या अग्रपर्यंत आपादमस्तक, सर्व शरीरभर दर पर
बड्यास जरी नखशिरात क्षीर केले तरी त्यापदल आम्ही त्यास

दोप देणार नाहीं'—भागर 'बाधास पाहताच नखशिखपर्वत
कप सुखा' [नख+त शिखा=शेडी+पर्वत अत] ०क्षत-न
१ नखानें (शरीर इ० कावर) वाडलेला ओरखडा २ (प्रणय
कीलेत) नखाचा ओरखडा, वण उमगणें नखक्षतानें मृदु विषवती

नवनवगुण रागिणी। घरावी हृदयीं कवटाळुनी।'—राला ३६
दंतक्षन पदा [नख+स क्षत=नखम, ओरखडा] नखाप्रों-
निवि १ नखाच्या टोंकावर 'मजाघन घरावया बसविलें नखाप्रों

घरा'—केका ५ २ (ल) लिहिताना चटकून आठवेल इतका पाठ
असलेला [(घडा, श्लोक इ०) जिह्वाप्रों पदा [नख+स अप=
टोक] नखोदक-न नखवणी पदा [नख+उदक=पाणी]

नख जणें—उक्ति १ बख इ० काला घातेलेल्या दिपेचे टाकताक
वसावे म्हणून त्यावरून नख फिरवून त दावणें २ नखानें घासून
गुळगुळीत करणें ३ (स) नखानें ओरखणें, बोचकारणें [नख]

नखणें—उक्ति नखी नावाच्या हत्यारानें कापणें,

नखतेल—न १ एक औषधी तेल नखल्याचें तेल २ दरपेन,
दरपेदान ३ पेनोलियम व दगडी फोळसा यापासून काढलेलें
तेल (इ) नाण्या 'त्यानून निघणारें पाणी, डावर आणि
नखतेल जमविण्याकरिता रिगार्गस मध्ये प्राहक जोडितात]
—संपु १०५ [अर नखनू फा मफत, इ नॅफ्या+तेल]

नखप्र—न नखप्र पदा [नखन अप]

नखर—न नख 'या दुसरे घनजयशंखे हरिचीं गजा
वशीं नखरी।'—मोसमा ७८५ [स] नखरणें—उक्ति १
नखानें लावणें, कोरणें (कपाळावर गंध इ०) २ नखानें ओर
बटणें, खाजविणें [नखर]

नखरा—उ १ (कीनें) चित्ताकर्दणासाठीं कलेख धुगार
चेडाप्रदेशक खाटा हावभाव नटणें मुरवणें बख-भूषणादिकांचा
स्वनाविषय घणीपडी, नगपग हैमी वैगिकणी कटादि नखरी
काहीं नसो रे उणें।'—कन ३८७ २ (ल) ऐट दिमाख
मिजास नखा, गमजा 'नखराहीं गृहरी चिरी जें उर पविचा
उणें न वे नखरा।'—मोकी ६ ७० [फा नखा हिं नखरा,
मिं नखितो] नखराई—स्त्री. (नखरी) नखरा नखपट्ट करणारी

स्त्री मग त्या नाशूक नखराईला परत लुलित विस्त्व घालता
आला नाहीं तरी बघिले '—फाटक नाट्यछटा [नखरा+आई]

नखरेदार, नखरेबाज—वि १ नखापट्ट नखरा करणारी, अपके
बाज ऐवजाज मिजासखोर, दिमाखाचा २ ऐटदार दोल्दार
मुदर 'पातळ नखरेदार मुलायम फुल चौकीची।'—प्रला १६

नखरबाजी, नखरराजी—स्त्री ऐटबाजी विलासीपणा

स्त्रिजामखोरी नगपट्ट करणें पोकळ मपका, ऐट करणें नखरा
पदा नखरी—स्त्री (क) नखरेबाज स्त्री चाळक भवानी
[नखरा]

नखरूं—न (धु) नखुरेदे

नखरूट्ट—न १ नखाजवळ यणारी सुज, नखमूळ पहा
२ (निदर्शी) फार वाडलेले आणि त्यामुळे वेढव दिवणारें नख
[नख]

नखलणें—उक्ति १ नखानीं, मोटांनीं (कैप इ०) विच
रणें २ नखजणें पहा ३ नख लावणें 'सुधु नको प्रीतीचा नरा
लून ईडा।'—प्रग १९० [नख]

नखला—उ १ एक सुगंधी औषधी वृक्ष नख हें गमज जना
बटणें नख असतें असे म्हणतात [अर नखल]

नखला—उ १ 'एक प्रकारचें वळवट, खिरीत घालण्याचा
गव्हरासारखा वण नख टोंचून केलेला पदावे, नखुला, नखोला
२ लहान मुलाचा एक दागिना, वापनख [स नख, व नखी,
गुज नखला का नख, व्याघ्रनख]

नखलामी—स्त्री (गो) १ मुकसानी, खरावी २ अप
दाकून ३ शिक्षा

नखशी—स्त्री १ नखजीन, नराणी २ नखरें, नखमूळ
[नखा]

नखसिकणी—स्त्री एक प्रकारची माजी

खसूं—न १ नखें काढण्याचे हत्यार नराणी, नखशी २
नराणीनें नखाला खगणारी जिह्वाळी [नख]

नखसू, नखसूय—स्त्री १ नखानें नख काढताना लागलेली
जिह्वाळी २ सखरूड [नख]

नखाल्लणें—उक्ति नखानें काढणें सोलणें नखलणें पदा
'सिरा पानाच्या मी नखाळत्ये।'—प्रला १७० [नख]

नखी—स्त्री १ सतार इ० तबुवायाच्या तारा छेडण्याकरितां
तर्जनी, बरंगळी ह्या बोटात घालण्याचें सारचें तिनीनी वेदोळें
मुदनी दिचे एकरी दुहरी तिहरी, पिळाची, पातेची, स्त्रिगची

इ० प्रकार आहत त्यावरून २ (ल) गाण्यातील उच्च, चडा सुर
जसे—नखीत गाणें, म्हणणें ३ नागवेलीचीं विडवाचीं पानें छुड
ण्याचें, अफूच्या बोंदास विर पडण्याचें एक हत्यार ४ (पउ)

पदाचें) नख, पना ५ वेणूच्या अक्षुरापा, पाणो याचा आक
डपाच्या आकाराचा अप्रभागी असलेला अवयव धुमारा ६

(वासक इ० काच्या) खराचा नखाप्रमाणे पुढें येणारा भाग खुरकी
'अत्येक गळाच्या शंकी एक एक नखी असते'—मराठी तिनरें
पुस्तक ११७ (१८७३) खुराचा दुभागलेला प्रत्येक भाग

७ (जनावराच्या बोंवडाच्या) टाचण्यावर असलेले शिंगाच्या
गाढाराचें अवयव अवयव गळ ट जनावराच्या पायास होणारा
पायखुरीसारखा एक रोग—श्र १० १३२ ९ निधय—मनको
—श्र १० आग्रय, आघार 'विबहुना शाळविगी।' एकदि न

साहाय्यीचि नखी । म्हणुनि उखिंविरी । साटिली जिहीं ।' -हा
१७ ३९ ११ गति, प्रवेश (किं लागणें) 'मनाची नखी न
ला । जेय बुद्धीची दृष्टी न रिगे ।' -हा १२ ४१ १२ टाफी
'तरी अभ्यासाचेनि वळें । प्रत्याहारीं निराळें । नखी लागेल डाळें
वळें । वेगयाची ।' -माझा ६ ५७ १३ सूक्ष्म भाग, येंव, अल्प
प्रमाण 'दोतोर सपरी । नलगे रसनेची नखी ।' -श्रु ७९ -अमृ
१९७ १४ (व ना) फडाला जेथे दैठ लागलेला असतो तो
फड्याचा भाग, तोंड १५ (विडी भदा) विडी वळल्यावर वरचें
तोंड मुडपून वद करतात व खालच्या बाजूस दोरा बांधून
खालच्या तोंडाला फक्त एकच नख रोवून घेतात तो दान १६
कासारचें ओळी करण्याचें एक हत्यार -वदलापूर ९९ -वि
नख असलेला (प्राणी, जनावर) [नख] नख्या चाहेर
काढणें-(वर) खरें स्वरूप प्रकट करणें, (खाद्यावर) उलटणें
(बाप मानर इ० प्राणी इतर प्राण्यास भारताला आपलीं नखे
बाहेर काढून कार्यभाग करतात त्यावरून हा अर्थ) नखी अर्थ ४
पदा ०डुल-खी (वर) (विडीचाड्या खेळ) नखाएवढ्या
गतराचीं डुल

नखी-खी (विणकाम) चोतर इ०काच्या काटास अतलेखी
रेशीम इ०काची आगदीं बारीक धार, कड, किनारीचा कडेचा
भाग [का नखू=दोरा]

नखी-खी धुतलेले रेशीम

नखी-खी एक छुगधी औषधी द्रव्य, नखला पदा

नखी-खी छगडणाचा एक प्रकार नखली

नखुरडा-उ (दशात रुड) नखसय पदा -वि १ नखाने
रुडन काढता देण्याजोगा (बोंवळणा नारळातील मगज इ०)

२ रुडी (नखानी) खाजविणारा मोचकारणारा [नख]

नखु(पोरडे), नखु(खो)रडा-नख नखात होणारा एक
रोग, नखमूळ पदा

नखुलणें-सक्ति नख लावणें तोडणें नखाळणें पदा -शर
[नख]

नखु(खा)ला-उ (विरु) नखला नखला अर्थ १ पदा
[नख]

नखुली-खी खेळणाऱ्या दोन पक्षांनीं परस्पराल्या नखात
नखें पाहून खेळाक्याचा ल्हान मुलीचा एक खेळ [नख]

नखुलें-न (व) नखमूळ पदा [नख]

नखू-न १ (प्रा) पायाच्या हाताच्या बोटाचें नख
१ (पुण्ड्याचा) पग नख अर्थ १, २ पदा [नख]

नखेजणें-उकि (विरु) नखजणें पदा

नखेत्र-न (गो) नक्षत्र 'स्वर्ग्यु सृष्टि हुवा हला मानें ।
कला चतु सुधे नखने ।' -फिपु १ १ ६ [नक्षत्र अप]

नगरोडा-उ नकासगाराचें हत्यार -शर

नखोदा-उ गलबतावरील मुख्य अधिकारी, मालक नाखवा
पदा 'नखोदाचा दिशेव हुजुरकारखानियात केला जाईल'
-बाडसमा २ ३ [का नाखुदा]

नखोरा-उ (शरीर इ० कावर) नखानें काढलेला ओरखडा,
बोचकारा, नखसुत [नख]

नखोला-उ (बायकी) वळवट, नखला, नखला [नख]

नखत-न रोकड, रोख नाणें, नक्त (-न) पदा नखत
याती-नखताचें बहुवचन -इग ४४

नखवाही-खी अनिच्छा, इच्छा नसणें 'खवाही नख्वाहि
इच्छेत इच्छानिच्छे प्रकीर्तिते ।' -राव्यभा ८ २९ [न+फा,
ख्वाहिश्=इच्छा, मागणी]

नग-उ १ पर्वत २ झाड, वृक्ष ज्यावरी होय निगा
नगावी । सदैव निश्रान्ति खगामृगाची ।' -२ ५२ 'वराच्यदनातें
म्हणे प्राण जाता । नगीं पैल त कावडी तातमाता ।' -मुरामा
बाल १ २० ३ अरण्य बरी तशा घोर नगीं तपाळा ।' -नरहरि
नगारत्नमाला ५६ (नवनीतपृ ४२२) [स नग, नगम्स=जणें]

नगाधिप, नगाधिराज-उ पर्वतेश्वर हिमालय [नग+स
अधिप, अधिराज=श्रेष्ठ] नगारि-उ पर्वताचा घाट इद [नग+स
अरि=घाट] नगारिशासु-उ इद्राचा घाट इद्रजित, वृत्राहर्त

नग-उ १ दोहेंत घालण्याचा क्रियाचा एक दागिना
-द्राको 'वेणीचे ज नग सवई करीन । नको धल सीण मनीं
काहीं ।' -मुगा २९५९ २ (सामा) रत्न, दागिना, अलंकार
नग पाहता जैसे सुवर्ण । तसा त्रिजगदप सी नारायण ।' -इ
१६ १५९ 'रुढा काढिले पाय सात नग । बलाखरीं मग
बापरीले म्या ।' -मोडीतागीत ५७ (नवनीत पृ ३५८) ३ (वस्तु
उपकरणे इ० काची भोजदाद करताना) वस्तु हाग रक्षम, जिप्त

'सरी, पात्रल्या वगैरे मिळून सवै १० नग आहत ' ४ लेखनात
हत्तींच्या सरयेचा निदेश करताना सख्यावाचक क्षाब्दापूर्वी भोजान
याचा शब्द जतें -हत्ती नग वहा ५ अगदींत बसविलेला हिरा,
खडा 'चोज काय भुवन्नय पोटी । बाहसी नग तसा नग थोटी ।'
-२ ५९ ६ कच्च्या रेशमाची रुढ याच्या उलट बकरी नगास
नग देणें-एका भिन्नाबद्दल दुसरा (वसाही) जिन्नम देणें ० झाडा-
उ दागाची नगाची जिन्नमाची भोजदाद गणती करणें जिन्न
साचा दिशेव [नगम्पाडा=गणती करणें] ० नगोटा-टें-पुन
(व्यापक) जडजवाहीर दागदागिन वगैर ल्हानमोटे नग इ०
नगनमोटे पडद्यायाच भत्र चौदक नाटें ।' -दोला ८० [नग+
नगाटा=जवाहीर, अलंकार] ० यज-पुन (व्यापक) दागदागिने,
जडजवाहीर वगैर नगनमोटे इ० 'आतां कैची वेणीफणी । आता

नार्दित हुगडीं लेणीं । न्हाण नगवज पाविणी । भोजेल केवे ।
—स्वादि १ १६० 'जवाहीर नगवज रयावे' —पेद ६ ६६
'त्याजपाती रोकड विशप नाही, परत हजार-पाचराचा नगवज
आह' [नग+पेवज ?]

नग—उ कापसाचे वजन करण्याचे एक परिमाण हे २४
पौंडाचा एक मन याप्रमाणे वाढ मणाने असते

नग—कि (कुण माण) नको पदा 'नगनग पट्टन जाऊं तु
नारी ।' —य ८ 'नग, नग, तुला हुदाविहा मला वायवी नग'
—याय २ २ [स नकि(वर्जनेनिपात) —नमि—नग —भाअ १८ २४]

नंग—उ १ प्रसिद्धा, नागलौकिक 'धण्यासी निष्ठेन वर्तोन
आपले मगने राहोन कीर्ति सम्पादोन घेतल्या' —रा ८ १५७
२ दारा 'आधीच तुमचा नग त्या रातीं पास्ती मुल्लेच त्यास
जरव' —ख ८४१ [फा नग्य] ० नासोश—उ १ स्व्याति,
कीर्ति 'तुमचे नगनामोश तुमचे बडीलप्रमाणे व्हावे, हेच स्वामीस
आगल्य' —रा ८ १३६ २ पराक्रम 'त्याचप्रमाणे आमचे
बापांनी राजकी राणासाहेब नेणते होते त्यास हातीं घेऊन आक-
पणे बालक नगनामोश करून सेवा केली' —रम १८८ [फा
नग+अर नामस]

नगज—उ हत्ती [सं]

नंगडे—न (वे) ताप

नगद(इ)नारायण, नगननारायण—उ (वित्त प्र)

नगननारायण पदा

नगद—न रोकड, रोख माणे, पैसा —वि निवडक, उत्कृष्ट,
अस्सल, पहिल्या श्रेणीचा, शेलका असे —नगद—आवे—भाडी—
समने—निवाला—जेवण—खाणे—पत्रात [अर नगद] ० होऊन
घसणे—(स्वत चवथे मालमत्ता होऊन घसणे) दिवाळे निघणे, नादार
होणे ० दागिने—उजव भारी मौल्यवान दागिने, जे मोडून
पैसे करता येतील असे दागिने ० पैसा—उ रोख पैसा, रोकड
० माल, नगदा(इ)माल—उ १ राऊड, दागदागिने इ० ताड
मोड करून पैशात, नाण्यात रूपांतर करता देण्यास रेखी माल
यत्ता २ (ल) अनेक पदार्थांच्या समुदायातील, विदेशीतील
निवडक उत्तम, शेलका मान, पदार्थ इ० ० चिकरी, विक्री—
की १ रोख किंमत घेऊन कलेजी विक्री २ रोख किंमत घेऊन
कलेज्या विक्रीचे उत्पन्न 'आज तुला नगदविक्री काय झाली'
—दानगद—किरि राखीने, रोखीच्या व्यवहारांने [नगद दि]
—दानगदी—वि १ उत्कृष्ट निवडक शेलका, नगद—(वि) पदा,
नगदमात्रपदा २ —किवि रोखीने, रोखीच्या व्यवहारांने [नगद दि]
नगदा—उ काढेच्या बागडीचा एक प्रकार [दि]

नगदा—की राऊड रोख माणे, पैसा —वि १ रोख, नकद
'जागीर व नगदी दगें फुलू करून.' —रा ६ ५७६ 'बुच

नगदी नंदी।' —विदि ८ ८ १५८ २ रोखीसक्की, पैसासक्की,
महसूल, जमाबंदी इ० कायद्यांनी जमने—नगदी—ताळा—दसर—बुल-
बाकी व्यवहार—सिल्ल—हिसेब—पोते—वडी—काम—लिहणे—कार
बून ० असामी—उ विरक मनुष्य 'कोणी बदती हो ध्येनाली
आणा । नगदी असामी दोषे जाणा । कृष्णदास तो प्रपच करीना ।
रामदास हा विरक ।' —दावि २४७ ० कारकून—गुमास्ती—
उ देशपांड्याच्या हाताखालच्या रोखीच्या व्यवहाराचा हिशेब
देण्यास कारकून ० पाते—न, जमाबंदीखाते, मुलकी खाते 'मराठी
राज्यात लच्छरी व नगदी अगर जमाबंदी खात्यात खूप बहर
होता' —टि १ ३३३ ० साय—छो जमीनीवरील सरकारी

बसुल्याच्या दरवर ठरविलेला दर बिन्यामागे यावयाचा एक कर,
यात निरनिराळ्या जिल्ह्यात निरनिराळ्या बसुल्याच्या बावी
समाविष्ट केल्या जातात ० भाडबल—न रोख पैसाच्या रूपाचे
भाडबल ० मुलकी—वि प्रांतातील, जिल्ह्यातील सर्वमांचा
रण कारभार व जमाबंदी या सवधाचा (कारकून, लिहणे, कम,
बंदी इ०) [नगदी+मुलकी] ० घसूल—उ नाण्याच्या स्वरूपा
तील बसुल 'दरसालच्या वास्तविक उत्पन्नाच्या एकतृतीयाचा
नगदी बसूल पेंचे.' —गागा ८ ० शिरस्ता—उ रोख नण्याच्या
स्वरूपातील सरकारी बसुलाचा दरगज [नगदी+शिरस्ता] ० सामान—
न रोख पैसे, रोख

नगन—की घनूच्या, सरकारच्या कपाटपातून शहरास,
गावास सोडविण्याकरिता गावातील धीमान् लोकनी घनून सर
कारास दऊ केलेली रकम —विस्सनकोश [स नम, नायवग ?]
नगन(इ)नारायण—उ १ (उप) गळेळ, नागवा मनुष्य
नागवा बोड साणस २ अजिंक्य, दरीदी, कफकक, मित्रदीन
मनुष्य [नम—नागवा+नारायण]

नगर—न १ मोठ्या वर्तीचे व सर्व पदार्थ जवें मिळू शक-
तात असे ठिकाण, शहर 'म्हणे दक्षिण दक्षि महिलारोप्य नाम
नगर' —यच १५ २ (विशेषाधाने) अहमदनगर सातारा,
इ० ३ अहमदनगर [स] सामासब्द—० फुटी—वि शहरनामी,
शहरी, नागरी 'मचदकरी उदरी आणि नगरकरी उदरी' —जे
कृत इराफनेति ० तळ—न (घाज्य) जीवर नगर सधे आह ही
जमीन 'नगरतळ घणागिरे । मयकर पाप त्रिकात ।' [नगर+
तळ—घाज्यी घाव] ० नायक ३ शहरातील मुख्य सवघार,
पळीवाला, नगरशेट [नगर+न नायक—तुवारी] ० नायकी—
आ नायकाच्या हुदरा, काम [नगर+नायक] ० पाल—उ वात
नाल, पोलीस [नगर+स पाट—रक्षण करणे] ० पालिका—भी
शहराचे आरोग्य, शिक्षण इ० बाबींचा कारभार कालगरी स्थानिक
स्था, (६) म्युनिसिपल कमिटी [नगर+स पाट—रण पापण
करणे] ० विठा—उ नगरसत्तेचा, म्युनिसिपल कमिटीचा समाज

(६) सिटीकादर [नगर+स पिता=याप] ०प्रदक्षिणा-की १ दवाच्या मूर्तीची, धविय्यानी शहराच्या भोंवतारी काढलेली मिरवणूक २ शहराभोंवती, सर्व शहर फिरणे ३ (ल) विंयाम पर्णी गावभर (मिक्षा मागत, देवदत्तन वरीत) हिंदूयाची किया [नगर+सं. प्रदक्षिणा] ०भवांनी-की १ गावभर भटक्या भारणारी, रिकामटेकवी छी २ वेदया 'अपराधून कण्यासाठी रका घानी या नगरभवानीला उभे केले' -महाराष्ट्र १७४३० [नगर+(उप)भवानी=देवी] ०भवान्या-उ आळशी, वेडगी, बदलेली मनुष्य 'पण तु रे? -तु रे नगरभवान्या नाच्ये पोच्ये पेलोनी।' -कंक १५५ [नगरभवानीचे पुर्णिया रसु] ०भोजन-

न (व) गावजेवण ०रचना-की शहराची सर्व सोयी व्हाव्यात अशी मागणी, शहराची व्यवस्थित पद्धतशीर मांडणी, (२) टाऊनप्लॅनिंग ०लेखन-उ हुडकणी 'नगर लेखनाच्या दिव्य भेदिरा।' -सप्त १२१ ०शेट-उ गावचा पुढारी, भेरी, मोठा व्यापारी ०हेट-उ (काव्य) शहरातील गुप्त बातमी काढणारी गेली, लींगील व्यक्ति, 'म्हणे सत्य बोलिला नगरहर।' [नगर+हेट=गुप्तपणे बातमी काढणारा] नगराध्यक्ष-उ शहराच्या स्वाधिक सभ्येचा, म्युनिसिपल कमिटीचा अध्यक्ष, (ई) प्रेसिडेंट [नगर+अध्यक्ष=मुख्य] नगरी-की लहान नगर, गाव [त] -वि अहमदनगरचा 'नगरी देसीम भरणे' [नगर=अहमदनगर] ०पैसा-उ अहमदनगर येथील प्राचीन राजवटीतील पैसा नगरीय-वि शहरासंबंधी, नगरासंबंधी [नगर]

नंगा-वि १ वज्रहीन, नागवा, नम, दिवबर २ (ल) निर्धन, अकिंचन, दहिरा, कफत्रक ३ (ल) बघिरी, निर्लेज, अन्न नसणारा 'फिरल्यासारख्या नग्या लोकांती उघोमी हुणवी शतवरी भाटण्याला तयार नसतो' -गागा १२५ [स नम, हि नगा] म्ह० नगसे खुदा नशा, नगसे खुदाभी इस्ता है-नग्या माणसाला ईश्वर मिळो ०नाच-उ वेगळ, अलाध्य, निर्लेजपणाचे वर्तन, धागडिंग्या, धुडगूस 'अल्मीडच्या निमित्ताने मेवेकेचा नगानाच भाळात जो दाखविला आहे तोच अत्यंत योग्य आहे' -नकु १३० [नगा=नाच] ०नाच घालणे-स्वेपरंगे, निर्लेजपणे वाटउ तसे वागणे नंगी समशेर-तरवार-की १ नागवी, म्यानपून बाहर काढलेली तरवार 'ऐतयाज पाशाख हातामदि नंगी समशे।' -सप्त १८ २ (ल) सुदर व चपळ

नगारखाना-उ १ चौपडा, नगार २ देवण्याचे ठिकाण, बाघाचा कारखाना २ चौपडा वाजविल्याच्या सव, ताफा ३ दऊट, बाघा ४० काव्या प्रवचनद्वारावर टाबिके वटी चौपडा ४० ५ जलरियासाठी बांधलेली स्वतंत्र खोली [फा नकारा+नाना]

नगारखो(चि)-की-उ नगार वाजविल्यास माणूस, बादक 'नो तो महाराजाचा दान नगारचि।' -दावि ४५३ 'म्हान

डेरियास येउन फते नगारचीस आज्ञा केली की कुचाची नौबत सु करा' -भाव ८ [फा नकारची]

नगारा-उ १ एक मोठे चर्मवाच, नौबत, डफा हे लोखंडी लहानमोठ्या पसरत तोंडाच्या व निमुळत्या बुडाच्या मांड्याचे तोंड चामट्याने गडवून तयार करतात, हे लोखंडी टिप्यानी वाजवितात २ (ल) मोठे पोट [अर नकारा] ०करणे-नगार वाजविणे 'म्हणताप नगारचीने नगारा कला' -भाव ८ ०भरणे-(ल) पोट भरणे, भरपूर जेवण होणे ०मदविणे-नगान्यावर कच्चे काढे ताणून वाघणे ०वाजणे नगान्यावर टिपळ पडणे-(एकादी गोष्ट, व्यक्ति) लोकात गाजणे, कुप्रसिद्धीस येणे, पावणे ०वाजविणे, नगान्यावर टिपळ टाकणे-(एकादी गोष्ट, व्यक्ति ६०), चढाटवावर आणणे, जगजाहीर करणे म्ह० नगान्याची वाई तेथे निमकीये काय जाई

नगि(गी)ना-उ १ रत्न, आगटीत बसविण्याचा हिऱ्याचा खडा 'सारी अमदाबाद बघाया लोटली सैना। इश्क नगिना।' -सत्ता २० २ (ल) योगतीहि उत्तम, सुरेख, उत्कृष्ट वस्तु 'विधासराव नानाचा पुन नगीना।' -इपुत्रिणी १३५ 'काय नगिना लेखणी हो?' [फा नगीन]

नगिनी-किवि नागवेपणी, नमपणे, नमी 'नगिनी याप नगिनी जावे वारी लवलाही।' -(सरतिकाची लावणी) मनाप ११३ [नग]

नगीण-की (गा) एक वृक्ष, नगीण नगाननागवा-वि अगदीच नागवा, सर्वदेव नम [नम+नागवा]

नगे-कि (अशिष्ट) नको अनेकचन नंगत. [नग] नगोटा-उ-उन रत्न, जवाहीर, दागिना, नम अर्थ २ पद्दा स्व+उपणे किंवा नग या शब्दापुढे जोडून उपयोग करितात जसे-नगनगोटा [नग]

नगोटी-की (सा) धाव्यावरील जिना व गच्ची नग्या-वि नगा, नागवा, नम [सं नम, प्रा नाग] नग्वी-वि १नवरी पद्दा २ जलारोखे काम केलेले 'गोवजे तातव नगरी' -गण्यका २०९

नम-वि १ वज्रहीन नागवा नगा 'जेस आपण नम मांरें।' जगाते म्हणे. -ता १८ १३ २ (ल) दहिरा, कफत्रक, अकिंचन [ग] ०चष्टु-उ नाघा, उपहासिंग, दुर्मिण इ०काचे सहाय्य नमलेला डाळा, वज्र, (६) नेकड गासू नाचपुने या शौरपयाकड पाडिजे अगवा, पाठीकडे धुंके पसरले आहे की काय अया माग होता -मागहर निवधमल, आमचे काय होणार [नम+मि कपु=डाळा] ०दिगं(गो)वर-

वि अमदी पूर्णपणे नागवा, नगीननगवा [नम+सं दिव्यर= दिशा हेंच वप्र ज्याने तो, नम] ० वीक्षा-की नागवे राहण्याचे मन (किं० घेणे) काही विविष्ट वर्गातील गोसावी ही वीक्षा घेतात [नम+वीक्षा=महापा स्वाकार] ० वीक्षाधारण-न नम वीक्षा स्वाकारणे, अंगीकारणे (नि० करणे) [नम+वीक्षा+धारण=धारण करणे, स्वाकारणे] ० वीक्षाधारक-वीक्षा धारी-वि नमदीक्षेचा स्वीकार केलेला, नमदीक्षा धारण करणारा [नमदीक्षा+स धारक, धारी=धारण करणारा] ० वख-न लंगोटी, बखळ नागवे राहू नय म्हणून लोपोपचारास धारण केलेले वख 'बासायावर नमवख। सन्यायाची हें पवित्र।' -सप्र ३११

नम्रिका-की वयात न आलेली, कौमयांत असलेली मुलगी [स]

नच-चि-शब्द नाही, सुद्धाच नाही 'त्या अंगा नचि इच्छितो राहिक ते मृदा विधीतें खरे।' -वम २६५ [स नचच]

नचक, नचकळ-की पुढकी, कवा पुगीर भाग उडा लेगी कवावी

नचननु-न काहू, नानू कानकून, वांकरणे [स नच= नाही+ननु सहायवाचक अभ्यस]

नंज-न (वे) बाळविणींना होणारा वात [का ननु= नेंदूचा वात]

नजद-प्र घोड्याच्या पायास होणारा एक रोग -अथव २९८२

नजदीक-किवि जवळ, नदरीक नजीक [का नजदीक]

नजन-प्र ढोळा, नयन -शर [स नयन]

नजर-की १ दृष्टि, नदर 'माझ्या नजरस जो पडेल त्याची मी आहुती घई' -विवि ८८५५ २ भोरण, डेढे, पहाणे 'अवराग'वास ठायीं ठेवाई ही नजर सिवाजीची' -ख ७३२५१ ३ (ल) कृपादृष्टि, दृश्य, कृपाबलेकन, आनुदृश्य

'विचारास त्या लोकाची नजर पावली नसली तर अवहेलना न करिता मग ते बोलवे' -मराठा १५ ४ इच्छा, हाव 'नजर भारी' होनाचे नाणे; एकादिनाय बोलून नाही अस्य प्रवर' -ख ७३२५५ ५ वाईट व वायक दृष्टि, दृष्ट कोमी, कामी दृष्टि

'त्याची नजर आपली लुक्कावर' -मोर ३५ ६ (ल) तर्फे अवरोधन करण्याची शक्ति 'त्यात माझी नजर बराबर पाडली नाही' -विवि ८११८, ७ निगा, काळजी [अर नजरू हि शु नजर]

० करणे-निगा ठेवणे 'समज करावा याची बरी नजर करावी' -मराठा १२ ० टाकणे-(एखाद्या वस्तूकडे)

ओसलेले पहाणे 'या अर्थावरून नजर टाका' -भवत मयूर केकावली २ ० देणे-(एखादी गोष्ट) विचारात घेणे ० धरणे-

इच्छा करणे 'बराचिज त्याचे वस्त्रांनी त्यामागे ह्यामसोराची नजर धरली तर त्यास त्याच वस्त्रांचे बल हांगार' -मराठा २४ ० न घेणे-(एखादी गोष्ट) दृष्टीच्या, शारतीच्याबारे

कसेबारे (भिक्षून, गृह, माटी, बहुसंख्याक) अरणे ० पडणे-(एखाद्याची) दृष्ट लागणे, वाघने -विवाचि २१० ० फांक्णे-

१ दृष्टि विस्तृत होणे २ (एखाद्याची) महत्त्वावाक्षा, लोभ इ० बाढणे ० भरणे-(तीव्र तीव्र गोष्ट पुन पुन केंद्र्याने तिच्या बद्दल) भय, आदर, किडस इ० नष्ट होणे, (एखादी गोष्ट)

दृष्टीला पूर्ण परिचित होणे 'या संघर्षाने वन्याच लोकाची अजून नजर मेली नाही' -आप्र १४१ नजरेत-नजरेंत आणणे-

ताम्यांत आणणे, डोळ्यांतमोर ठेवणे, लक्ष्यत घेणे 'नजरात आणिला बारभर।' -दावि ११ नजरेत धरणे-पवां करणे 'हमीराज याणी दिष्टेपान नजरेत धरणा नाही' -समासद १४

नजरेस पडणे-दिशेने नजरेस येणे-१ पमत पडणे २ माहित होणे, दृष्टी पडणे, दृश्यात येणे (वापर) नजरे(रे)चा खेळ-प्र १ वचक दृष्टिसेपाने, एका नजर टाकण्याने होणारे

काम, गोष्ट, किशोळ सुलभ काम २ मुख्यत दृष्टीनेच साध्य असलेले काम, विषय उदा० चित्रकला, तिरदाजी, लेखन इ दृष्टीचे

अभ्युत, विलक्षण, आश्चर्यकारक दृश्य, काम असे-अतिशय सुस्थ अक्षरे, चित्रे काढणे, शारीक विवर्णे, पडद्यावाची सूक्ष्म यंत्रे पसविले इ० ३ चमगळी बळकट दृष्टि, पराकाष्ठेची तारतम्यदृष्टि

लागणारी दृष्ट दृष्टीचा खेळ व मनोरंजा खेळ हे शब्द एकमेकां बद्दल पर्याय म्हणू शकतात व सते करणे इष्ट आहे काही मात्र

वर दिलेल्या अर्थप्रमाणे उपयोगात आणतात दृष्टीचा खेळ वहा नजरेचीवाचा-दृष्ट 'आज रामूला नजरेची वाचा झाडली' नजर(रे)चे पाप-न अत्यंत (एखादी वाईट गोष्ट) पहाण्याने

होणारे पाप, पाहण्याचे पाप (एखादी विविष्ट गोष्ट नजरजाड घडल्यास खपते पण समोर घडल्यास खपत नसत अशा वेळी खप योग) नजरेने-किवि समज, प्रत्यक्ष 'त्यासही येथील विचार

नजरेने दाखवून जो विचार सांगे' -पेद ११८१ नजरेने पापान उल्लेखे-कारा वाईट नजर असणे दृष्टि या शब्दातील इतर वाक्प्रचार पहा सामाशब्द-० अंदाजा-प्र नजरेने पाहणी

कचन (पीक इ० काचा) केलेला अदाज (सामा) डोळ्यांनी पाहून एखाद्या वस्तूचे मान परिमाण ठरविणे, अशा रीतीने ठरविलेला अदाज, अन्कळ 'नजर-अदाजा-पाहणी-मोजणी-मोजनाद-

अजमास-पडीत-वहीत-पीक-नार-किमत-वजन' [नजर+अदाज] ० एनायत-की कृपादृष्टि 'नजर एनायत फर्माज' -रा१६ १३८ ० कैद-की साणी अटक [नजर+कैद] ० गहाण-गहाण-

ओसलेले पहाणे 'या अर्थावरून नजर टाका' -भवत मयूर केकावली २ ० देणे-(एखादी गोष्ट) विचारात घेणे ० धरणे-हणवोअबळक राहते असला गहाणाचा एक प्रकार, त्या प्रकारात

रुणकोनें मी जातीनें कबै फेडीन न फेडल्यास सावकारांनै माती पिबक्षित मिळकत विकून तिच्या किमतीतून आपलें कर्ज सन्याज फेडून घ्यावें असें लिहून द्यावें लागतें '—चक्र ३० याच्या उलट अमलमाहण, तावेगहाण [नजर+गहाण] • गुजार—की परीक्षा, पारख ' आपण राजियाती नजरगुजर करून एक एक माणूस पाहून ठेवावें '—समास २१ —वि डोळ्याखाहून पातलेले, गेलेले, पारखलेले, दृष्टिगेचर झालेले ' तसेच तत्सलोपेत . जे ठेवणें ते बरे मदान कविलेदार विधाधु असे पाहून नजरगुजार करून ठेवीत आवे '—मराआर ८ [नजर+का गुजार=गुजारतनेचे अज्ञाची रूप]

• गुजारत—गुजारा—कीउ नजरानजर, गृहादट, भेट ' त्यानी म भामनी नजरगुजारत होईल तेव्हा काय बोलणें तें बोल ' [नजर+गुजारत, गुजारा] • चूक—की दुर्लक्षामुळे, मकळत, घडलेली झालेली चूक, दोष, दृष्टिदोष [नजर+चूक] • चोर—उ धूर्तपणानें, काबेरानपणानें नजर चुकविणारा, दृष्टीस पडण्याचे डाळ्यारा [नजर+चोर] • झोळत—की लक्ष्मीची कृपादृष्टि —राज्यको ८१७ [नजर+झोळत] • पापी—सावि वाईट, पापी, दुष्ट नजरेचा

• पारख—की १ पाहताक्षणीच वापल्लवपारखन (एखाद्या गोष्टीची, व्यक्तीची) केलेली परीक्षा, अनुमान २ पाहताक्षणी, वापल्लवपारखन अनुमान, तसे करण्याची शक्ति ब्यातुर्य [नजर+पारख=परीक्षा] • पाहणी—की केवळ नजरेनें पीक, जमीन, धान्याची रास इ. काबा केलेला अन्नमास, अटकळ [नजर+पाहणी] • घंघु—उ १ नजरबंदी करणारा, गाढी २ (को) नजरबंदी पदा—किवि साध्या अटकेत ज्याच्या हातघालीवर सक्त नजर आहे अशा स्थितीत ' बादशहानें नजरबंद केलें—मराबिबोरा ३ [का नजरबंद] • बंदी—की १ दृष्टीला भुल पाहणें, जाडुमिरी, हात पळवणे ' ही जाडुनी नजरबंदी कृपि रुढे कशी केले '—वावे जयति, गुलाबी कोडे २ नजरबंद,—सावि अटक [का नजरबंदी]

• घाग—उ १ घर, राजवाडा इ. कासमोर शोभेकरिता केलेला सहज दृष्टीस पडावयाजोगा बाग ' बाब कैदी नव्या वाढपतील नजर मागेत आणून त्यास समक्ष रूळ बोरप्रमाणें त्याचेकडून गोडवले '—विश्विप्त २ १०१ २ गम्भीवर, सिडकीपुढें फुलझाडाच्या कुड्या वगैरे देऊन केलेली बागेसारखी ह्रमदार रचना • चाज—वि १ सुख नजरेनें परीक्षा, निरीक्षण करण्यांत गुपुल २ हर गृहलक्षण वर पारा—ऐटी १ ४४ ' सहरात नजरबाज लोक देऊन—मरिउरि २ २०० ३ होले मोहणारा माणारा जेनचेतस करणारा

[नजरवाज] • घुलूद—की कृपादृष्टि ' गरिबान नजरखुलद शान्यानें आपलेच गाव आहे '—पदमव १७ • भूल—की पाहण्यात झालेली चूक, डोळ्यांना पडलेली भुल, नयचूक [नजर+भूल=चूक मोड] • मासल—उ गुप्तता नजरपहाणीनें मिळालेला मासल, मनुना नजरअदाजा या शब्दावरून येजितात • मुमा

रक—रकी—की शुभदृष्टि, कृपादृष्टि [नजर+अर सुबारक=शुभ, मंगल] • मोजणी—की मोजण्याच्या कोणत्याही साधनाचा उपयोग न करता केवळ नजरेनें केलेली मोजणी नजर मोजणी करावयाचा शिरस्ता आहे '—मसाप २ २ १४१ [नजर+मोजणी] • मोजवा—उ चौकरी, पाहणी—वादसमा २ २ ३५ • हुजूर, नजरेहुजूर—किवि प्रत्यक्ष (राजाच्या, हुजुराच्या) समक्ष, दृष्टीखाली, समोर [नजर+हुजूर] नजरानजर—की परस्परानीं एकमेकास पाहणें, दृष्टादृष्ट, भेट [नजर द्वि]

नजर—की १ वरिष्ठाची कृपा संपादन करण्यासाठी त्यास भेट म्हणून दिलेली वस्तु उपायन (किं० करणें) २ घडे लोक मुलाखतीच्या वेळीं परस्परस भेट म्हणून देतात त्या वस्तुपैकीं प्रत्येक, नजराणा (किं० करणें) ३ बापाच्या गादीवर, हुयावर बसतेसमयीं मुलानें सकारास अगर सरकारच्या प्रतिनिधीस द्याव याची जुन्या राजवटीतील खडणी नराठी अमलात ही खडणी कण जहागिरदार अगर इतर सरकारी नोकर यांच्याकडून घेतली जात असे दत्तकाच्या बाबतीत मान ती सर्वांकडून घेतली जात असे ४ (ल) भेट, मुलाखत ५ (सामा) भेटीची वस्तु, अहेर, नजराणा नजराणा पदा [अर नमूर] कानादणू—

• कारखाना—उ घाटाजवळ राजपुर ताडक्यात जंगलातील जाईनें तोडण्याचा दिलेला मत्ता—मोल • पोलाई—की शेता तील पीक कापण्याची परवानगी मिळण्याकरिता खेड्यानी, गावांनी द्यावयाचा कर • शलघत—जहाज—न गलघतावरील कर [नजर+गलघत] • घी—न सरकारी नोकराच्या वरदास्तीकरिता गावकऱ्यांना पावें लागणारे रुप [नजर+हि गुज घी=रुप]

• तोफेजात—की नजराणा ' इधम नजर—तोडफेजातशिवाय सक्तीस रुप रुप दस्ताळ हुजरांत देत होते '—ऐटि १८ • नजराणा—उ (व्यापक) कनिष्ठांनी वरिष्ठांना मादर, अर्पण केलेल्या वस्तु इ०, वदथा लोकाली भेगीच्या वेळीं परस्परस नजरकेलेल्या वस्तु नजर अर्थ १ २ पहा [नजर+नजराणा] • नियाज—न्याज—उ नजराणा ' ह्मीं सुग्राशी भेटीचा पैगाम करितील व नजर—नियाज कसूल करितील '—पया ८१ ' सुवाीवर शहाजादेस वसवून तयाम सर्दारीनी नजर—न्याज केले '—ख ८ ४२५

[नजर+न्याज नियाज] • पन्दी—की १ धान्याच्या प्रत्येक खडी मागे थांबा लागणावा कर २ नजर म्हणून द्यावयाची रकम जम नियासाठी बसविलेली पनी, बर्गेनी कर [नजर+पन्दी] • पागा—की नजर ठेव्याकरिता ठेवलेल्या घोड्याची पागा ' एक घोडा त्यास पावयाचा तो नजरपागपैकीं दणें '—वादसमा १ १०८ [नजर+पागा] • भेट—की १ सरकारी अमलदारास प्रथम भेगीच्या नजराणा २ जमाबंदीच्या वेळीं प्रत्येक पाहणेनं द्यावयाची एक रुपवाची नजर [

• **मुबारक**—ख-खी भेटीचा नजराणा, भंगल अभिनदनपर भेट
'छाचपासुन नजर-मुबारखी' घेऊन पुढे मुझास वोल सादर
बेला '—इस १ चादबिनी १० [नजर+अर मुबारक=शुभ,
मंगल] • **स्वारी**—खी पिकावरून घोडदळ, पायदळ इ०काची
स्वारी नऊ नये म्हणून शेतकऱ्यानी स्वारीवाल्यास यावयाची
खडणी [नजर+स्वारी]

नजराणा—पु १ बरिछाची मर्जी संपदयाकरिता दिलेली
भेगेची वस्तु, उपायन २ समान दर्जाच्या भाषासानी भेटीच्या
वेळी परस्परस दिलेल्या वस्तु ३ (विशेषायांनं) पूर्वीच्या अय
दानीत एखाद्यास इनाम, वारसा इक जहागिर, मोठा हुदा इ०
दण्याच्या प्रमगी त्याजपासुन सरकारास मिळालेली खडणी ही
खडणी देणारानें स्वछुपीन यावयास पाहिजे पण पुढे सरकार
बऱ्याच वेळी सत्तीने वसूल करी शिवाय मालिक राजापासुन
भेटलेल्या आदा खडणीस किंवा रयतेपासुन वसूल केलेल्या आदा
वसूलास हा शब्द लावीत असत ४ (कायदा) स्थावर मिल्कत
बहिजांनीस भेगमासादी नवा पद्द करतेवेळी त्या मालकास देतात
तो ऐन जितस किंवा नक्त ऐशन —हैदर खान्दण्य कोड नजर पदा
[अर नजराणा]

नजला—पु १ काही विटतीमुळे रोम्यापुन बाह्यार पाणी.
(कि० होळपात, होळयावर उतरणे) २ (कि०येकाच्या मते)
होळ्यापुन पाणी बाह्यारपूर्वी होणारी होळपाची जळजळ [अर
नजूर=पडमे सदी, गळ सुल्ल=खपरी]

नजो—कि (गो) होत नाही [स न जायते]

नजा होणे—कि (क) वत्साह नसणे अ० भोजन येणे

नजाफत—खी सुचकपणा नजाफत व बारागिरी व चापली
वस्त पूर्वी आपण पाहिली आहे तरी आता काही दृष्टीस पडत
नाही '—ऐरि २९६ [अर नजाफत]

नजारत—खी नागरीराजे, नाशराजे काम, हुदा [अर
नसात]

नज्दीक—ख. नज्दीक—किंवि नज्दीक, जवळ, सजिव,
समीपमानी 'आनी तागाईत दूर कर्नातकात होतो' हाही नज्दीक
आले अतो '—रा १५ २१ —शब्द जवळ, समीप 'नजीक
नदी' (=नजीकजवळ) —रा १५ २५ 'नजीक समानी' (=समाधी
जवळ) —रा १५ १५४ [फा नज्दीक]

नजीय—वि (कुळाचा, स्वमाचा) गोर उरव —की
हिंदी सिपायाची एक तुकडी बरी [अर वा]

नजीम—वि १ कथप रूपण फिरकू २ राणी तापट,
तिरप्ट बिज्जोर ३ वस देणारा द्राड करी कपी खबरत व
सवाग या दर्ज्याचा बऱ्याच अर्धी चुकीने उपभोग करितात
[अर नजिस्=गंगेरडा, गंगल]

नजुमा—पु ज्योतिषी 'नजुमियास बोलावून सातत पाच
पटक रात्रीची ठरली' —रा ५ २७ [फा नजुमी]

नजूम—पु ज्योतिष, ग्रहाची स्थिति, शुभाशुभ काल
'आमचे येथे नजूम विशेषकरून जावून पाहण्याचा सांप्रदाय
नाही' —रा ७ ११३ [अर नजूम]

नजूस—वि वृण, वटु नजीम पदा [अर नजिस्]

नजूल—पु (व) सरकारी गावठाणाची जमीन [अर
नुजूल=वेवारीसी ठरल्यामुळे सरकारजमा झालेली मिळकत, जमीन]

नज्दीक—किंवि शब्द जवळ नजीक पदा [फा]

नज्—अ न या शब्दयावहुल सस्कृत शब्दावरपात योजलेला
पारिभाषिक शब्द [स] • **समास**—पु. त्याचा अभाव, त्यापासुन
भिन, तद्भावविशिष्ट असा अर्थ विवक्षित असता सस्कृत स्वरादि
व व्यंजनदि शब्दांच्या मागे अनुस्मृत अन् व या वर्णांचा योग
होऊन होणारा एक प्रकारचा समास जसे—अज्ञान=अज्ञान मध्ये
तो, प्राप्तिग्राह्य भिन, अज्ञान=ज्ञानाचा अभाव, ज्ञानाभावविशिष्ट
असा (भनुष्य), अनत, अनादि, अनुपम, अनुचित, अघोर,
अकाल, अनाथ इ० या समासांचे भन्तत्पुरुष व भन्तबहुमीहि असे
दोन प्रकार आहेत उदा० अज्ञान=ज्ञानाचा अभाव हा भन्तत्पुरुष
समास होय परंतु अज्ञान=ज्ञानास हान नाहीं असा, हानाभाव
विशिष्ट (भनुष्य इ०) हा भन्तबहुमीहि समास आहे

नट—पु एक जात व सीतील व्यक्ती बोंगारी, बोंव्हादी,
बहुसुची, नट हा श्रिया इ०काचा वेध धारण करून नाचतो,
दोरीवर चालणे, उडश मारणे इ० अनेक प्रकारचे खेळ करून
उपजीविका करतो नाच्या पोऱ्या, सोंगाड्या —शा १४ २१०
'बुण्या दारोदारी वटसा कां मी सुषोष नाचें' —सोभीय
१ १०३ २ (वाच्य) नाचकत औपुष्य=भूमिवेचे काम करणारा
मनुष्य, नाटवी पात्र ३ नटण्याची सवय स्वभाव असलेल्य
मनुष्य ४ उवाड, नाट्य, कपटी, हारामी मनुष्य 'यस दोवस सत्
नट। जगसाद विकारी।' —दा २ ३ ३२ ५ चेडा, हावम व
'वर्दा रददीसित दावि नटें।' —अजक २ 'घिबरकृत शुकरगा
सवाद २० ४ वेध, अवतार, रूप सोम 'नटोविया खाचा
नट। नंदीवती जाहवा उपविट।' —क्या २ १३ २४ [स नट,
सि नट] नटामाजी नेटफी जाया—(खुद अशा उपनटानें
खुद लीचा वेध धारण केला असता तो जसा कुत्रिम असतो व त्या
भूमिवेदीत लयी खुद ली अशी दुर्लभ असत त्यावरून) दिसण्यांत
अतिशय खुद पण बनकट व हुल्लेभ अशी वस्तु (दृ०) • की
नटमाजील कामिनी। की तममयडूची यामिनी। की अजाकटिचे
स्तन सोन्ही। तेहे प्राणी बर्ये ते।' —द १५ ३० मामाराध्—

• **खट**—ही लुच्चा, खोदा, हारामी [नट+खट, दि नटखट]

• **घारी**—वि नाटकी 'पाहुन छप्पलें दुमी आतां दिती दिवम

वायिको नटभारी।' -दोहा ८९ [नट+भारी=धारण कर
गारा] ०नर्तक-पुष्प (व्यापार) नट, उषारी, बोट्टाटी,
नाचगारे, गोंगारे इ० समुच्चयाने [नट+तं नर्तक=नाचगारा]
०नागर-वि. नटन, सज्जत गावमर दिखणारा -दार [नट+]
०नाच-उ १ उग्राज, उदरधरे, प्रताप, आधिराय 'हे अगो दा
विन्दाया। नटगणु हायी जयाच्या। जणु इत तयाच्या।
हाला चडे।' -शा १२ ११५ २ हावभाव, अभिनय, अंग-
विशेष 'माते मती गानिती। नटनाचे शिविनिदी।' -शा १६
३६१ [नट+गाय] ०नाटक-की-उ १ नाना प्रकारचे कम
कारिक मंड करून दारविणारसुपरमेश्वर श्रीरुप इ० देवता
२ नाटकी, नौगाइया माणून 'नटनाक टक बाळटहरि नटाउक
मन नी न वरी।' -रामक्रीडा १३. ०नाट्येय-न १ नाटक इ०
येळ, सोगे 'नटमाटय केले मुन्दी याचपाटी। कौतुके दष्टि निव
बावी।' -मुगा २ यदावगी, सोग 'तरी कां बंचुकु मुननाति वो।
नट नाटय बरे सवाड जणती वो।' -मुगा १४२ ०याज-वि
१ दिनामने, साठपाने, नटन बाल्यारा, अन्नकवाज, नखरेबाज,
मन्वा २ दोहा व धमकड (गनुय) [नट+ना यास प्रत्यय]
०याजिदा-वि नटबाज पहा [नट+याजिदा] ०याजी-की
१ दिनासदारी, अन्नकवाजी २ नटवेपणा, नखरेबाजी, नखा
[नट+बाज] ०याट-वि. लुपा, सोदा, हरामी [नट+याट=
उच्चा] ०सोगारा-उ नटगास मनुष्य 'नटगारे धनदोषी
नटगारे फारय कोळाले आहे।' -ईप १५५ [नट+मोगग]
०राज-उ १ बौद्धकृत्य करीत अमणारा दाम्भ, त्याची मूर्ति,
नट्या २ अर्थेनारी नटेश्वर, जेव्हे आग पुराय व वज्रें व्हीजे अर्थ
स्वरूप ०वर-उ (गु) नटात अन्न, कृष्ण, दास, परमेश्वर नट
नाटकी पहा [नट+वर=अन्न] नटाई-की लुच्चेगिरी, खेड
गिरी, ७१३ (कि० कर्णे) नटाईस-नटाईवर येणे-नट्याडी,
लुच्चेगिरी करणे नटेश, नटेश्वर-उ १ परमेश्वर, नटवर २
नटराज पदा [नट+स ईश, ईश्वर] नटोया-उ (यहासु) नट,
नटवा पदा 'आंगोनीआ खरवा। दळता केसा सागावा। जेसा
रणरीया मटोय सराऊ करितुं।' -शिखु १००४ [नटवा]
नट-उ (मगीत) गायनशास्त्रातील एक राग ह्या रागात

पडून तीन ऋषभ तीन गाधार कोमल मध्यम, पंचम तीन
धैवत निषाद हे स्वर लागतात अकोढात गाधार व धैवत वज्र
जाति-सपूर्ण ओड्डव वादी मध्यम व सवादी पड्डव हे स्वर आदि
हा रात्रीच्या दुसऱ्या प्रहरात गातात ०निहावल-उ (सगीत)
एक राग ह्यात पड्डव, तीन ऋषभ, तीन गाधार, कोमल मध्यम,
पंचम, तीन धैवत, तीन निषाद हे स्वर लागतात जाति सपूर्ण-
सपूर्ण तीन मध्यम सवादी पड्डव गानमयस दिवसाचा पहिला
प्रहर होय ०मल्लार-उ (सगीत) एक राग ह्यात पड्डव,

लीम ऋषभ, कोमल गाधार, कोमल मध्यम, पंचम, तीन धैवत व
कोमल निषाद हे स्वर लागतात जाति सपूर्ण-सपूर्ण वादी मध्यम,
सवादी पड्डव हा रात्रीच्या दुसऱ्या प्रहरात गातात

नटकणे-कि न टिणे, नूराहणे -हा ८ ८३ 'वाग्यापार
पके, उणीय न टोके, बापे तगुने पडे।' -आसु १८

नटका-वि नटगेरी, नटवा नखरेबाज 'जो नर नटवा।
हरि वदनी नयेचि पाग।' -आपद ३९ [स नटक=नट]

नटंग-ग-न (प्रा) १ गुडपा, नहमी-गे नटंगावर
नेसणे-(धोतर, लुण्हे इ०) गुड्याच्या वर नेमणे २ (ल)
अमन्यपणाने शिष्टाचाराला सोदून नेमणे

नटणा-की (महातु) लीला 'चरते चरिते दृष्टि मीरी।
तेवीनि ब्रह्मनि नेली। मग सर्वेनाथे नटणा केली।' -दाव २६०

'जगतोती जे अनादिपति। अधीच फाटली कराया पति।
नटणा बहू पाहती भविष्युक्ति। आम्हू सकळाचा सफळ हो।' -
दावि ४४३ [स नटन, न नटणे]

नटणे-कि १ सजव, वेष्टमूपा करणे, अलंकार, वस्त्रे इ०
कर्मी मुखोभित यत्ने 'अगनावेप येतो नटन। राग तुमा लुग
यया।' -नट २० १०८ २ (एरायाचा) वेष्ट, रूप, धारण
करणे मूर्तिका घेणे 'ते साकारपणे नटे नटी। कार्यालागी।' -
शा ४४८ 'तुजे प्रतिविमस्वरूप जाण। स्वये नटेळ हुताशुन।' -
दावि १५ १३९ 'मी अज अजित सर्वेश्वर। मीच नटणे चला
वर।' ३ खेळणे, नाचणे 'जेना गोकुळी नाचता मुकुट। सर्वेदि
नणे लागले।' -दावि ९४ 'नटे नाटू नीकुटामाजि कैसा।' -
४ डोल मिरविणे, दिमाख दाखविणे 'तया कमल्यासु न
पडे। जे कौन्य मनी सापडे। वरी नटती ते कुजे। दक्षि जाण।' -
शा ३ ६५ ५ टमकडे सखन्याने, नटूनवटून, टमकत बालणे,
-कि नाचविणे, खेळविणे, येळ दाखविणे 'स्वमायेचे अग
वज्र। सातुनि एका खेळवी सुन। बाहेरी नटी धायाविन।
चोन्याशी ल्या।' -शा १८ १३०३ [स नटन] नटनथटून-
-किवि १ दिमाखावे, डोलाने, मीने २ सजून, घाटमाट, नश
पा करून (कि० बालणे, वसणे) 'नटुनि पटुनि नाचति हे
सौम्य अक ५ [नटणे दि नटणे+पटणे] नटनटन-की
नाटयकला अस्तशास्त्र नटयकला। तालस्वर भेद सकळा।' -
निमा १ १४८ [नटणे+कला=कला]

नटणे-कि १ नाकतूल जाणे (विशेषत लबाडीने) २ नाका
रणें मान्य न करणे कचरणे काटू करणे 'हा पाच रुपयाला
नटला' [दि नटना=नकार दर्शविणे]

नटतिया-उ नाटककार -दार सोहिमह

नटन-न १ नटणे काम, अभिनय, वेष्ट रूप धारण करणे
२ कीडा, नीला-जनेने टोके स्वगेही नटन करुनि आम्हास दावी

प्रसिद्धी । 'अक्क २ मंगीस, राधाविलास ८४ ३ नृत्य, नाचणें [स]

नट(टुघो)—उ १ होवारी जात २ नाचणारा, सोंगाड्या, नाच्या, नट अर्थ १ पडा 'नृत्यागना त्या नाचती। भाडी नटवे गायन करिती।'—अ ८४ ८ ३ (ल) नटणारा; नखरेवाज, छेलटपेला [नगणें] नटवाई—नटवी पडा नटवेपणा—उ नख रवाजपणा, ऐटवाजी, छिचोरपणा 'श्रीमती सर्वोच्या मजरेस पडावी म्हणून बायकांच्या नटवेपणा श्रीमतांना जसा ह्यासा दाटो '—मानापमान ३३ [नटवा]

नटविणें—सकि १ वज, अक्कार ६० कानीं सजविणें, वेप भुपेनें सुसोभित करणें २ (नाटकातील) भूमिका ६० करणें, वठ विणें, सपादणें ३ नाचविणें, नाचावयास लावणें 'फन्नी रामासि असा दशतुडासी महाखुले नटवी।'—मोरा मंत्राभाषण अरण्य ४४ [नटणें]

नटवी—खी १ नखरेवाज, अफड्याज खी २ नाचणारी, अभिनय करणारी, सोंगाडी खी, नटी [नटवा खी]

नटिनी, नटी, नटीण—खी (नाच, तमाशा ६० कात) सोंग घेणारी, नाचणारी खी, नतीकी [स नटिनी, नटी]

नटिया—उ (काव्य) सोंग घेणारा, नट 'नटिया एकचि एकला। गायत्र्याप्राचें सोंग अवगला। भीतरील खेडया अणें बोळविला। तयाचा फितला वृथा झमू।'—एमा ११ ८६ [नट]

नटी—खी १ सुत्रपाराची पत्नी २ नाटकात काम करणारी खी, खोपाय ३ नतिका नाचणारी, कलावतीण [स]

नटुआ—उ (विप्र) नटवा पडा

नटुपट्टा—उ १ (बाहर जाण्याच्या वेळीं) वेणीफणी करणें वेस विंचणें घाल्ले अल्कार, कपडे घालणें २ नटणें, मुर हणें छिचोरपणाची वेपमुवा, नखरा, चडीपरी 'नटपापट्यात दग, मुर्छि लावोनि रग, वणु डग किति तरी नाना।'—विनोद नाटक [नट+पट्ट स नृत्य प्रवृत्त=नटपट्ट—महाप २ ३३१]

नटारा—वि (प्र) काष्ट, निकामी, गय्याळ, रडी, रड 'तो अव्यक्त नटारा माणूस आहे' [स नटवर, प्रा णड]

नटयाळ—वि ह्या नट, नाटयाळ, नाट्याळ 'कपटी कुटीळ नाटयाळ। कुत्रें कुचर नटयाळ।'—दा २ ३३३

नट—उ (कु) माताच्या पोषात येणारा पोकळ दांडा [स नट=नग्न प्रकारचें आईमरडे वस्त्र]

नट—खी १ अडचळा प्रसिद्ध, हरस्त, अडचण, व्यापात व्यवहन २ उपाधि प्राप्त उपमर्ग, उपद्रव (किं० घडणें, होणें) 'त्यांच्या परीं माहण्याची नट फार आहे' ३ वारव (किं०

कारणें) 'भाडी एवढी नट काढल तर पहा' [स नट=नदी, दाडी होणें, साचणें]

नट—खी. (गो.) १ पिशाच्च २ पिशाच्चाची वाधा [नटणें]

नडग-गो-गो—पुलीच १ (देसावर, उ गळे रुढ) अस्वल, रीस २ (ल) वयस्क, जठ मनुष्य

नडगी-गो, नडघा—खीन १ गुडघा नटण पडा २ पायाची नडी, नळगुडी ३ पुढें आलेलें हाड 'ढोंपराचें-कोंप राचें, बोटाचें नडवें' नडग्यावर लागणें-जिव्हाडी हागणें [नड=नळ १ की नडगि]

नडगें—न (कों) कर्णिंग, कर्णगी

नडगा-खी-घे—पुलीन अस्वल नडग पडा,

नडघें—न १ उलट्याचें एक परें, खोड २ दोलाप्रमाणें एक चर्चवाय 'दोल नडघें मिडिविडें वग। गुनगुजें क्षास नगारा उपाग।'—स्वाद १० २४६

नडणी—खी १ (कु राजा इट गो.) शेतातील पिकात उगवणारे निरपयोगी व पिकास धातुक असणारे गवन रान, सुपड. (किं० काढणें) २ पिकात उगवलेले निकामी गवन काढणें, वेणगी. 'या शेताची नडणी करावयाची आहे' [स नड, नडिनी]

नडणें—अकि १ गुढणें, अडणें, लागणें, गच्च, घड होणें, अडणें दाटणें २ नड, अडवाव, प्रतिघ्न मोडा इ० कामीं गुस्त होणें, तोडिज जाणें, आड येणें, प्रतिरुद्ध होणें ३ (पोडा इ० काढें) आड वरणें अडणें, भीती इ० कामुलें पुढें न सरणें ४ कुट्टि, त्रिभुजित होणें खुटणें ५ प्रासदायक, उपद्रवकार होणें, असणें [स नट=नदी होणें का सडु=अडचण येणें]

नडणें—सकि (राजा कु) पिकातील, कागेंतील निकामी वस्त, कुदा काढणें, लणणें, वणणें शेतातील आधींच्या पिकांच्या पडड्या, घसकटें, रान काढणें [स नड=एक प्रकारचें जाडें गवत, स नडिनी]

नडनाच—उ १ उलटरे प्रकर्ष आधिक्य, नटनाच पडा 'हा बापु चवळ परीं तुमच आहोस। मडनाच बालवी।'—स्वाद १३ ११०१ २ मिष-मनको, -दको [स नट+नाच]

नडपी—खी (गो) शेतातील निकामी वस्त, कुदा काढणारी खी [राजा कु] नडणें, (गो) नटण

नटपिणें—अकि १ नडणें, अडचळा, प्रतिघ्न वरणें, आड येणें २ दुखापत, झग करणें [नडणें]

नटपण—उ (क) १ अडचण, नड, प्रतिघ्न, अडचळा २ प्रास, उपद्रव, उपसग [नड]

नट्टा-खी—पुली (ना व) पसा, नरडे नररी [नरडा, नरदी अड] ० पाडणें—(ना) आक्रोश करणें, ओरडणें, घमा खरडणें

न(ने)णतः—वि (गो) नेणता अत्रण वारिदा [नेण्णे= न जाणणे]

नणद, नणद—स्त्री नयन्याची वहीण ' दीर-नयदा-जाये साथी न त्यागिनी स्वयतिभक्तिः '—मोगरप्रामास्य उपलवहार ५ [स नन-द, प्रा नणरा, ५ ननद, ननेदा, हि ननर, ननदी, मि णिण ५ नगारा]

नणदाया, नणदा, नणदाई—उ (कु प्रा) नणदाया मररा [नणद]

नणद्वयडा, नणदाया, नणदाया—उ (कों कु) नणदाया जय, एज, अरराची ' आई परत भावमईला कार एळते नगरीया पुरा गाजरत अशीहि तिच्या नावाने भोरड घाली '—बडकलेली वगणी १५ [नणद]

नणदु(वा)ली—स्त्री (कान्य) नणद

नत—मि नत, वाडलेला भोगरा झालेला—न (नृत्य) नृत्यात डाव्या उजव्या बाजून मान न वळयिता जुगती पुढे बांक तिच्याच अनिनय [स] ०जंघा—स्त्री (नृत्य) नृत्याच्या वडी पाय अचित् कला असता दापरर भार पडतो तन्हां जया दिचिन् वाकते ही स्थिति [नन+ग ण्वा=मागी] ०नास्तिका—स्त्री (नृत्य) नृत्यात नाकाच्या नाकपुडवा बारांसार अजळ भाणगे [नन+ग नास्तिका=नाक] ०पांभर्ये—उ (नृत्य) नृत्यात कोण त्यादि एका पायावर दारीराचा तोल सभाळीत असता पाकलेला घांगी गेल्ले त्या बाजूचा दारीराचा भाग [नत स पांभे=बाजू]

नत नतमाग नताश—पुन (ज्यो) समध्यापासून इष्ट प्रसन्नपयंतचे वतले पांश; समध्यापासून प्रहापयंतचे अंतर; पहाणाराच्या स्वयी घस्वस्तिक आणि तस्य पदार्थ ह्यामध्ये जो कोन हसतो त्याला स्वस्वाचे मतस्र म्हणतात—पारणहृत स्वयंमाला १६

नतद्रष्ट नतद्रष्ट, नतद्रष्ट—वि १ अति क्रूर, पतकाष्ठेचा वयुव कवडीयुक्त ' काही येक कळे दहा। मत्तोगत नतद्रष्ट। काय कर। '—दा १२ २ ११ ' परत नतद्रष्ट सरकारने १९१० सालच्या प्रेस आस्थाच्या नताळाला त्याच्या काळपत्राचीहि आहुती दिली '—सास २ १९६ २ खाष्ट, दुष्ट [नन+द्रष्ट=द्रष्ट ? नत+द्रष्ट ?]

नतनाडिका—स्त्री (ज्यो) ज्योतिषशास्त्राली मध्यान्हा नतस्त्रीच मध्याह्नाची पूर्वीची जन्मपटिका [वत+स नाडिका]

नंतर नंतरें—किंवि मग पथात मागाहून तेन्हा—अज (एखादी गिया इ०काव्या) मागाहून, पथात वर जसे—त्या नंतर केल्या—गेल्या—वेतल्या—बोवल्यानंतर ' मरणानंतरें स्वर्ग पास। वें मासिया भोगिनी । '—मुसभा ८ १०२. [स अनतर]

नति—स्त्री १ मनन, धंदन २ नत्ता ३ (ज्यो) त्रिभान रमाचे शंभारमक स्वन; ह्यानभेदात [स]

नति(ती)जा—ज्या—उ १ फळ, परिणाम इवट ' अजें जो करील त्याचा हा नतीजा म्हणोन हांगोरा पिडवावा '—मराभा २९ २ शिक्षा ' सावकास तुम्ही आम्ही मिळोन नतिज्या यावा '—रा १२० ' ऐतियास गनिमाम नतीजा पावावा लागतो '—वाटदाळ ४ [सर नतीजा, हि नतीजा]

नत्र—उ वातावरणातील एक मुख्य घटक, (६) नायट्रोजन नत्राम्ल—पुन एक तीन अम्ल, ह्यान चांदी, तांबे इ० पाय विरप्यतात; (६) नायट्रिड अंभिड [नत्र+स अम्ल]

नय—स्त्री १ नाकत पाण्याचा धिर्वाचा एक दागिना, नातामणि—राज्य २ १३ २ नाकत घालावयाचे, नाकतून घाव याचे औषध (तुष इ०) [स नाप=वसन, प्रा गत्या=वसन, मि नय, का नतु] नयडा—उ मोठी नय [नय] नयनी, नय(ती)णी—स्त्री १ नय, (५) लहान नय, (तना) यमनी ' नाहीं नयनी हुनकरा । आंगी तारण्याचा बाहार । '—हाला १२७ ' सुपाविनी पायका हाव नाकात दयावी नयनी घालतात '—युजा २१ २ (नेल रेडा इ० जनावराच्या नाकत घातलेली) वसन, नाप ३ गुठपाच्या अभावी दरबाजाच्या कोयड्यातून करी निपू नचे म्हणून (कोयड्यात) अडकविलेले लोखंडी वेगेळे ५ तारावीच्या मुठीला अडकविलेले लोखंडी वेगेळे, वडी [हि नयनी]

नथु नरया—मि नाक टोचलेला (मुल्ला) (मुल्ला जयत नरल्यास महीन मुलांचे नाक टोचतात स त्यास नथु—नय्या असे नाव दतात) [नथ]

नथुदाई—वि एका विपक्षित जातीचा (शिरा, रत्न, लपरी, भाषिक इ०) [नथूदाइया प्राचीन काळी होळन गेल्ल्या घनादप शुद्धाच्या नांवावरून]

नय्यी—वि (ना) एकत्रित केलेले (कागदपत्र) (कि० करणे) [नय]

नद—उ मोठी नदी उदा० गोण, मिथु ब्रम्हपुत्र इ० राह नद पडा ' होय नदी नद पाणी। एकचि जेवी । '—ज्ञा १८ ३३१ १ [स नदीभर-उ समुद्र ' बेल साडोमि नदीभर । '—रावि २५ १२१ [नद+भर]

नद—उ (राजा) बाळकिणीस होणारा वायु उन्माद वायु, त्या बाळकिणीस वाण्यात वसवू नका, नद होईल '

नद—उ ? (तितकाराधी) विचारसुन्य व धेपितीर मनुष्य २ केवल शूरे [स आनद २ स नन्दी ?]

नद—उ (कु) गवे, मद, माज, धुदी, आढयता ' सरद पटी काढली तेव्हाच त्याचा नद उतरला '

नंद—५ पुराणप्रसिद्ध एका गवळी राजाचें नांव, कृष्णाचा पत्नीपिता [सं] नंदाचें गोकूळ-न (ल) मुलेंबाळें, गाढें, म्हाशी व कुटुंबातील भाणयें इ० कार्णी, आनंदानें गजबजळें घर, कुटुंब 'है घर म्हणजे नंदाचें गोकूळ असें वाटतें '

नद, नंदी—५ विवाहविधीतील अंत पटावर कुवनांन काढ लेले स्वस्तिक [सं] नंदाचा, नंदीचा पासोडा-रोखा-५ नद वाडलेला अंत पट ० कोल-५ एक प्रकारचें स्वस्तिक-चिन्हावित निशाण 'नदकोले नाना निशाणें। तळपटाती माहि निशाणें।'—दावि २७१ ० कोलकाठी—छी नदकोलनिशाणीची काठी 'नदकोलकाठी निशाणासहित। चेउनि भाविक पोवा सागत।'—दावि ४८८

नंद, नंदकी—५छी (सापेकित) (नदभाया) (व्यापा रात, हुकानंदारात, लठ) १ दलाल—चार २ दलालात व्यापाचें वतन, दलाली ० व्याकरणे-डेवणे-गुप्तपणे दलाली मिळविणें ० भाषा-छी बाजारात (दलालाच्या) नोकराना, मिहईकाना समजू नये म्हणून व्यापारी लोक एक साकतित भाषा उपयोगात आणतात तिला नदभाषा असें म्हणतात या भाषेतील साकतिक सल्यावाचक शब्दांचे अर्थ पुढें दिल्याप्रमाणें आहेत केवली= एक, अवारु=दोन, उधानु=तीन, पोतू=चार, मुदू=पाच शेरी= सहा, पवित्र=सात, मगी=आठ, तेवतू=लेवतू=नऊ अयुद=दहा, एवई=अकरा, देधी=बारा, तपरु=तेरा, चोपडू=चौदा, नडी=पंधरा तळी या शब्दांपुर्वी अलुक्रमे एक, दोन, तीन, चार या अर्थांचे शब्द 'तान' या शब्दानें जोडून सोळा सतरा, अठरा, एकोणीस हे शब्द बनतात असे-मुरका तान तळी=सोळा, अवारुतान तळी=सतरा, उधानु तान तळी=अठरा, पोतू तान तळी=एकोणीस, काटी=वीस शुरका तान काटी=एकवीस, अवारु तान काटी=बावीस येणेंप्रमाणें विटी=चामर, डकार=हजार नाण्यासर्वथी शब्द असे-मुल्का=एक रुपया, काटी=भाणा, अवारु काटी=दोन आणे मगी काटी=आठ आणे, तळी काटी=पंधरा आणे, हुवार=एक भाणा, चक्रा=दोन आणे पकार=चार आणे टाळी=अर्धा रुपया, अघेली, लोकडा=एक पैसा या संकेतात बरेच प्राबल्येहि आहेत वरील साकतिक शब्द योजून पुढील अभग रचलेला आढळतो 'मुदू (५) वदनाचा उधानु (३) ननाचा। अगडू (१०) हाताचा स्वाभि माहा। १। मुगुठ जयावा। केवळया (१) आगव्ही काटी। (२०) पवित्र (५) तळवटी। चणै रथाचे। २। डकार (१०००) वदनाचा आला वणावदा। गिन्दा त्याच्या निरल्या वर्णवेना। ३। मगी (६) वैशवली पोळू (४) मोतावली। अयुक्रमगी (१०+८=१८) पकली नळले त्याली। ४। सकूनै शरण अवारु (२) जोहून। छचरविता म्हण स्वाभि माहा। ५।' [नद+भाषा]

नंदर—५ (व) नगदचा नवरु, नगदोई नगदा पहा

नंदक—५ विष्णुचें खडग [सं] नंदूणे—अकि १ आनंद करण, हर्ष होणें, सुखी असणें २ नारण, (गो) नदचे 'नदति नि शक वनात दुगी।'—जगनाय (शक १६६९) (राजवाडे-मयमाला) [सं नदन]

नंदन—५ १ मुलगा, पुत्र 'हा भीषु गमानंदनु।'—ज्ञा १ १०५ २ ६० सवत्सरापैर्वी सव्विंसावा सवत्सर—न १ स्वर्ग लोकीं असलेलें उपवन नदनवन, इ.पी बाग २ आनंदविणें, सुखविणें, आनंद दणें [सं]

नंदपुडी, नंदपूड—छी अनेक औषधांचे वर्ण, पुड नंदबहिरी—५, सुख, जेव्या, शुभ, लोभ्या मनुष्य नंदर—छी १ नजर दष्टि, नजर पहा 'नंदरे न पडन मी जरी। जाईल मनि व तरी।'—यशवत (यशोधन) न्याहारीचा वक्रुत २ सवि, धधान 'नवाय सवारीस हात घालावयासि गेला, ती नदर राजियांन धरून वार केला'—सभासद २८ [अर नदर म नजर] ० नूक—छी नजरवूक पहा ० गुजरात—छी नजरगुजरात पहा

नंदरा-स—छी (बों राजा) नगद नंदू—छी शुद्ध पक्षातील प्रतिपदा, पष्ठी, एकादशी या तिथी या तीन तिथीस नदा तिथी अशी ज्योतिषशास्त्रात सज्ञा आहे—ज्योतिषसार ९ [सं] ० तिथी—छी (ज्यो) नदा पहा नंदा—छी नगद—अव नगदा 'नदा जावा मावाप्रती। देवापरि मानीतसे।'—नव १८ २३ [सं]

नंदाद्वीप—५ देवापुढें अक्षोभ्य जयंत राद्वारा, टेवेल्ला दिवा, अश्वयदीप 'नाना देवाचीं जे स्थाने। तथे नंदादीप घालणे।'—दा २ ७ २३ [आनंद+दीप=दिवा]

नदाफ—५ पिजारी [अर नदाफ] नदारद-त—छी (या शब्दसहतीचा मूळचा फारमी भाषेतील अर्थ 'त्याच्या जवळ नाही' असा आहे परंतु घोलताना पुढील भिन्न अर्थांनी या शब्दसहतीचा उपयोग केला जातो) १ (साधारणपणे) नकारदर्शक शब्द, नन्ना 'पैसा नदारत, गायलाहि नदारत' २ राखून गेलेला, फसत केलेला, फडशा पाडलेला लूकड तर नदारद—'पेद २१ ६९ ३ नाहीसा नष्ट झालेला, गन, लुप्त वन दिलेला, बाकी राहिलेला 'कल्याचे नदारद फाजील किंजे याजकड शिल्लक सव्वादोरोस रुपये राहिली असु'—धोमारो १ ३४८ '५ पार फडशा, कुल फडशा, वेवाक हातें 'नदारदवी याद दपरी भल्याची सकारीचे मोतबानसी होतो ते मशामिन्देनीं शख विली'—य ६ ५१८ [फा नदारद=त्याच्याजवळ नाही]

नंदाळ—न (खा) स्नानाचें पाणी टेवण्याचें गमाळ [सं नदा=स्नान मळें+आलय, हि नदोळा पिधा का नमै=न्हाणें+आलय=आळें नदा-नदिनी=गंगा+आलय]

नंदाळ-ळै नंदाळा-ळी-नपुंषी (तिरस्कारार्थी) (उप)

जाड व मोठी भाकर

नंदाळै-न (खा) खापराची परात

नदिकेश्वर-पु शक्राचे वाहन, नदी [स]

नंदिनी-स्त्री १ कामधेनु सुरभिःकन्या 'करिता दोष कळे की उठली सुरधेनु नदिनी आहे' -मोआदि ३२९ २ मुलगी, कन्या 'निरक्षित जनकाची नदिनी राधावतें।' -मुरा अयोध्या ५३ [स]

नदी-स्त्री पाण्याचा मोठा प्रवाह. मोठ्या प्रवाहास, संतो वरास, सधुदास मिळणारा ओढा [स] इ.० नदीचें मूळ आपण ज्योतिषें मूळ पाहू नये-केवढीहि मोठी नदी असली तरी तिचा उगम एखाद्या लहानशा ओढ्याकड किंवा अतिशय अडचणीच्या, वाईट जागी असतो त्याचप्रमाणें एखाद्या परमपूज्य ऋषीचा जन्म अतिशय हीन कुलातदि असू शकेल यावरून पुरयपणा, पवित्रता हीं पूर्वपरंपरेवर अवलंबून नसतात तर व्यक्तीच्या अगच्या गुणा वर अवलंबून असतात, किंवा मोठ्याचा मागचा इतिहास पाहण्याचा प्रयत्न करू नये, तो चांगला नसावयाचाच ० नदी-वि नदीच्या पुरात, पाण्यात बुडणारी, बुडालेली (जमीन इ.) -बल्लभपुर १६८ [नदी+अर घडू=बुडालेला, मग] ० तीर-न नदीचा काठ, किनारा [नदी+स तीर], ० पति, नदीन, नदीप-प नद्याचा पति सधुत सागर 'नदिपतिरिपुचा तो तात भयोनि गेला। [नदी+पति, नदी+स इन=ईश, नदी+स पा=पालन, रखण करणें] ० बुड-वि नदीगळें पडा 'परतु तें रान नदीबुड झाले व कोणी विकत घेतल्यामुळे त्यास कामधेनु रुपण लागले आहे' -वेद्या २ [नदी+बुडणे] ० मातृ-वि नद्याच्या पाण्यानें, कालव्यानीं सुपीक बनलेला, (पिकाकरिता) पाटयला वर अवलंबून असलेला (प्रदेश, देश इ.) याच्या उलट देवमा वृद्ध=पिकाकरिता पावसाच्या पाण्यावर अवलंबून असलेला [नदी+स मातृ=आई] ० धड-प यज्ञोपयोगी द्रव्य उदा० उवर पिंपळ, पळत, धमी इ.० यज्ञद्रव्य पडा [नदी+धड]

नदी-पु १ शक्राचे वाहन जो बैल तो, हा कामधेनुचा पुन असून शिवगणपैवीं एक आहे शक्राच्या वेवलासमोर मूर्तीसमोर वसवितात तो दगडाची बैलाची प्रतिमा २ (ल) मुखें टोंब्या, दोणपा मनुष्य, सामाण्डवा [स] ० पुत्र-प (ल) दोणपा टोंब्या दाडोबा [नदी+पुन=मुलगा] ० बाळ-प १ नदीबैलाळ गिरनि गारा व त्याच खेळ करणारा मनुष्य २ (ल) टोंब्या दाडोबा निरस्त मनुष्य [नदी+बाळ] ० बैल-प १ सवतानें होय नाही इ.० अथानें मान हलविण्यास शिकविण्याव जो बल्लकार इ.० पालन (माल्याच्या) उपनीविंकेकरिता घरोघर फिरवितात असा बैल 'नदीबैला गुपु गुपु गुपु' 'आला वग नदीबैल आह जाऊ दे। सोड

आता स्वकरी मज मौज पाहू दे' २ नदीबैल फिरवून उपजीविका करणारी जात 'नदिबैल, बहुरूपी, भोरपे मानभाव इत्यादि भिकारी लोक पाचशेवर आहेत'-वेद्या ७२ ३ (ल) मुख, वअ कली, टोंब्या मनुष्य 'तुम्ही व ते मराठे असून त्याची फत्ती तुम्हास कमी कळली नाही यावरून तुम्ही शुद्ध नदीबैल आहा' -गुजरात 'मी एक शब्द सुद्धा त्या नदीबैलाजवळ धोणार नाही -अभ्यरदिष्य

नंदी-पु अत पंगवर काढलेलें बुकवाचें स्वस्तिक, नंद पदा. [स.] 'नंदीरेखातें लक्षावें।' -दावि ११ नंदीचा पासोडा, सोला-पु नदाचा पासोडा इ.० पदा

नंदुली-स्त्री (तिरस्कारार्थी) नणद 'दुष्टदृती नंदुली सदा द्वेष करी। नादों मी सत्तारी कोण्या हृष्टें।' -तुगा २९५८ नण दूली पदा 'नंदुळे के कटुले गाउ मको मला। उद्या जाशील सासऱ्या तेव्हा तीच गत तुला।' -बन्हाड गाणें

नदोई-पु (खा) नणदचा नवरा, नणदोई पहा [नणद, हि नदोई]

नंदा-पु नद दलाली मिळविणारा, दलाल [नद=दलाली]

नदा-पु नदी, बैलेबा, मूयें [नदी]

नघाड-न (व) कुठल्यामुळे निरपयोगी झालेले साई 'दोन नघें पलात होतीं तीं मोडीत दिलीं [न+घड]

न न-उद्गा नको। नको। नाही नाही। नाकारणें, अमान्य करणें, नकार देणें (किं० करणें, सांगणें, म्हणणें, बालणें)

ननघटल-पु (वे) एक कुलशाड, तगर, अनत [नदवटल]

ननाटा, ननाटो-डी-पुंषी सर्पाची एक विशिष्ट जात

ननिवाळ-स्त्री केडीची एक जात १ हि नन्दा=लहान+ का बाळ=लेळ]

नन्ना-पु नाही नाही, नको नको म्हणणें नन पहा [न, ना नच्या बाराखडीतील परिली दोन अक्षरे] ० चा पाडा-प प्रत्येक गोष्टीला नकार देणें, नाही नाही म्हणणें 'नवाच्या पाण्याचीं पये कोणास पहावयाचीं असतील तर तीं खाडिल्लराचीं पये पहावीत'-नाकु १ ० चा पाडा घाचणें-प्रत्येक गोष्टीला नकारार्थी उत्तर देणें ० म्हणणें-हाणें, कापणें 'दोळे रसले काहि न वषरी नना म्हणत मान।' -शारदानाटक

न(त्रु)नुराळ निनिवाळ-पुन १ लहान मुलास रडि बालव्याणनें सरोवण्याचा शब्द २ (उप) मोठ्या मुलास उप हासानें लव वयाचा शब्द, पुत्राच पोद्दी अर्थी पदा [नि नन्हा=चिमूकला+वाळ]

नपटा-स्त्री येड्याच्या नपटीत जाईल असा निमित्त अणुड दाडा करून तिच्या तोंडीं आमाणा इ.० कचे फड पालन आवाज काढावयाचे करितात ते एक यन, बुदक, फरफरी नेपटा

नपट—छी (राजा) परस्परचि न पटणें, वेचनाव, वाकडें [नपटणें, पटणें]

नपटेल—न टपणइल नपटेल पदा [इ नपया+तल]

नपटणें—अकि न पावणें, न लामणें, न पोहोचणें 'पट' तवीं हे नपवे आया।'—सादर १३० 'परी सिद्धें नपवेसि करी।'—इ १८२ [नपटणें]

नपट्यात—वि (गो) नट, धुकधाण झालेले, ज्याचे नाव सुदा उरले नाही असे. [न=नाही+नट पद्यत=नाट्य]

नपट्यातचें—अकि (गो) नाहीतें, नट करणें, निर्मूलन करणें, मंदी सुदा शिष्ट न ठेवणें [या नपट्यात]

न पुत्रो न पुत्री—किवि ? (सुलगा निवा मुलगी) एखाद्या गोष्टीची सदृश्यता, अनिश्चिता इ०चा बाबत वाक्यप्रचार 'आमच्या कायचें' नियम होत नाही, अशाचि न पुत्रो न पुत्री दिसते '२ नरो वा नपुत्रो वा। सदृश्यतये' 'न पुत्रो न पुत्री असे सांगणें'—मदम ४५

नपुत्रा(दग)र—वि (प्र) नपुसक, नपुसक पदा गर्भांध आणी नपुसक। या नाव आध्यात्मिक।'—दा ३ १ ३९

नपुंसक—उन १ जो जी नमूद आणि पुण्यादि नाही असा मनुष्य, दिवडा, तृतीयपुरुष, पद २ पराक्रमहीन, गाई दुवळा पुस्य—वि शब्दाच्या तीन लिंगांपैकी एक व्याकरणातील तृतीय म्हणजे पुलिग व स्त्रीलिंग याहून मिश्र अशा लिंगाचे नपुंसकलिंग पदा [स] नपुंसकाच्या हातीं पक्षीण—रैमा—उपभोग घण्ट्यात असमये अशा व्यक्तीच्या हातीं अविधाय क्षेप, बहुभोर अशी वस्तु (पटणें, राहणें इ०), विजोडपणा नपुंसकत्व—न नपुसक पणा, समभोगविषयक दुवळेपणा नपुसकत्व सात प्रकारचें आहे—योर २.७१२ नपुंसकलिंग—न ज्या नामंकरून प्राणिवाचक अथवा अप्राणिवाचक पदार्थांच्या पुस्तकत्वाचा अथवा स्त्रीत्वाचा बोध होत नाही पतु जी सामान्येकरून सर्व जातीचीं अथवा त्या जातीतील धर्माचा व्यक्तीचीं वाचक असतात त्यांचा अथवा त्यांचे नपुंसकलिंग म्हणतात जसे—माणूस दोर, हुत्रें, लाकूड तेल इ०—मराठी भाषेचे व्याकरण २६ [नपुंसकलिंग]

नपूर—छी अपुरेपणा, कमतरता, उणीव तुटवडा, न्यूनता [नपूरणें]

नपेक्षा—उद्गा नाही पक्षा नाही तर 'गोविंदा आला तर अरे नपेक्षा तु निघून जा'—आम १८३४ [अनपेक्षा-नपेक्षा—राजवारे आम १८३४ नपक्षीं, अनपेक्ष]

नप्या—उ नाट्य [स नपट]

नपत्री—छी नात [स]

नपस—वि (ना) नपुसक पद, दाखवण [नपुसक]

नफर—उ धोड्याच्या पायास टाचेजवळ होणारा एक रोग—अथप २ २८२ [अर नफीम=नाशुक]

नफतेल—न नसतेल, नपतेल पदा 'दगडी फोळ्या, नफ तट शिजवित बगर पदाचे तिसऱ्या वर्गात मोडतात'—मराठी सहजें पुस्तक पृ ११३ (१८७५)

नफर—न (ना) घांरी पाडलेले भगदाड

नफर—उ १ धोड्याची चाकरी इ० हलकी कामे करण्यासाठी ठेविलेला नोक, सेवक, गडी 'सर्वेस्व ध्यावया क्षेवचोर। सर्वे धाव होऊनि नफर।' तेव्हा रजोगुण्याचा विचार। कामना सारास याडवी इ०—एमा १३ १३६—पात्रे ६९ 'हिलाखेरी साहेबाचा नफर आई इतयासांचा। मज रातीं जागावयाचा। हुदा दिपला जी।'—समवेष्ट दिवग ३ १ व्यक्तित्व जण इतम 'नफर मजहूर हुजूर आल्यावर जे धावयाचे ते पावेल'—दा ३ ३८७ 'अनपयन नफर मजहूरचे नावे दिले असे'—साहेबाचा २ ३७ इ दाग, मय 'दर नफरास एकैक रुपया दिला' ४ उट उगणी सख्या लिखाण्याची असता संख्यावाचकापूर्वी योजाव याचा शब्द 'उट नफर पचवीत'—पया ३ 'चार उट नफर मयत जाहाले'—योमारी १ १८ ५ उदावरील कर 'उटाला नफर, बेताल सार (कर या अर्थी) शब्द उपयोजिला जातो.'—बदलापूर ३६३ [अर नफर]—गत-किर इसमवार. 'कीरे खातवगी नफरगत सवनिसर्मी चालवी'—बाडबाया १ १८१ [नफर+गत] नफराई—छी हलकी चाकरी, सेवा 'लेफराचे रेफरीं पटेजगी खाऊ दिलाण—नफराई करून सुखी असो'—मजुद ३ २५ [नफर]

नफरी—छी हलकी सेवा, चाकरी 'साहेबी आपणास हातीं घरून पाडरीवरी येसून आपल्या हाते नफरी घेतली पाहिजे'—वाडसनदा १८४—वि मालाची, माडोत्री टाक माड्याची 'लक्ष्मचाकरी नफरी, काम मनाभोगे होणार नाही याजकरिता जावे तरी खापा लक्ष्मर चेऊन जावे'—वाड—सनदा १८४ [नफर]

नफर—फफा—उ १ व्यापार दुकानदारी इ० व्यवहारांत स्वर्तुवच फिदून व्यापसदलासुदा देवज उगमून वर जो पैसा मिळतो तो, विकायत फायदा २ (ल) फायदा लाभ, प्राप्ति 'ज्येष्ठ भ्रम कल्यात काय नफा आहे' [अर नफम] नफेची, नफ्याची चाच—छी १ विकायत राहून विकली जाईल अशी चिंतव, भारी, मौल्यवान चिंतव २ (ल) जगेकरून फायदा होईल अशी गोष्ट हिताची, कल्याणवाची गोष्ट, उपदेस ३ स्वभा वत च आरी असतरी वस्तु, जसें—सोने इ०, दिकाऊ, नाश न पावणारी वस्तु सामासब्द—० तोटा—उ १ (अकमणित) नफा आणि तोटा २ खरीदिविचीतील नफा व तोटा या दोन बाबीवर

उमालेलें अकणितालील एक प्रकरण [नफा+तोटा] ० नुक
सान-न फायदा व तोटा (किं० पाह्यें, तमज्जे आकारणें
अभावयें) [नफा+नुकसान] नफेबाज-वि कुशलतेनं दाय्य
तवडा नफा उकळणारा [फा] नफेराजी-खी नफेबाजपणा,
मिळेल तेवडा ज्यास्त नफा मिळविण्याची लागलेली खोड [नफे
बाज] नफेवारी-किवि लाभवारी, नफा म्हणून, काढेवारी,
काढणवारी, नर, आणखी [नफा] नफेदारी-वि फायदारी
[नफा]

नफात-किवि (गो) छुडुछुडु वेढी, पड्डिस
नफी-खी वडतफी 'यामुळें शहरतव यांवर दौलाची
मनी खका होऊन ताळकियाची नफी बरविली' -ता ७७२
[अर नफी]

नफेरी-खी एक प्रकारचें पाव, एक प्रकारची तुतारी
'समया नफेरिया घुरलें' -मुवन १२५९ 'कणें नफेच्या हत्ती
घोडे' ० नेवीह्व ३५६ 'काहळा नफेरी पावनी' -दावि
१९ [फा नफीर]

नफर-उ (वर) उर नफर खात्याला चार रुपये
खर्च टाका [नफर पहा] ० खाना-उ उत्र खाना

नरदा-उ दरमहा पगारापैर्फी कापून टेपेली रक्कम 'नर
माही चारही दरमाही करज, रोजमरा व नवद किं० मजकूरचे
थिएस्तेप्रमाणें हजिरी गैरहजिरी मनास आणूक करज करून पाव
घीत आणें' -मोमारो १३५८ [फा नेवाद ३]

नरदा-उ (प्र) नमदा नमदा पहा

नर-उ १ अनुकमाक, अनुक्रम २ सख्या ३ शत
शेताचा अनुक्रमाक सर्वे नवर ४ (चाभारी) चपला इ० कांवर
आकारमानदर्शक अनुक्रम आकडा मारण्याचें इत्यार [इ] (वाप्र)
० मारणें-गाकड टाकणें, अनुक्रमाक घालणें ० येणें-पाळी यणें
वेळ येणें नररी माल-उ खरा माल, शिकेमोर्तव असणारा
माल शमर नररी सोनें-अगदीं उत्कृष्ट पहिल्या प्रताचें सोनें
सामाखंद-० छपाई-खी (घोडे झाडें इ० कांवर) नवर टाकणें
घोपणें [नवर+उपाई] ० दार-उ १ (ना) शेताचा माऊक
२ सरकारी पैशाच्या धावतीत दवचव करणारा ० वार-किवि
(सा) अनुक्रमानें नवराप्रमाणें [इ नवर+वार=प्र प्रमाणें]
० वार रजडा-उ गावच्या तलाटयानें गावच्या शेताची त्याच्या
अनुक्रमानें केलेली यादी, प्रत त्यातील पीक इ० तपशिलाचा
तफा [नवर+रजडा=हिशेबाचा तफा]

नरळा-वि नमठा दुबठा निरठ [म निरठ गु
नवळु]

नशा(रा)य-उ १ मुसलमानी राजा सत्यानिश २ मोठा
श्रीमत माणूस वडा उमराव [अर नुवाच नुवाच] -धी

अमलदार-उ वडा अमलदार, मोठा अधिकारी नोकरशाहीपैर्फी
प्रत्यक्ष 'अलीकडे रेव्हिन्स खात्यातील नवाबी अमलदाराम असें
बाद लागलें कीं' -दि ११४१८

नवाचात-खी १ वजिरी 'सादत फुलीखानास नवाचात
सांगितली' -ग्रप ६६ २ नवाचाची पदवी, अधिकार, मोठेपणा
[अर नुवाच]

नवाडा-उ घृताचीं थडगीं उरून तेथील अर्धकार आण
णारा माणूस [अर]

नरी-उ भविष्य, ज्योतिषी [अर नवी]

नेनुद्री, नेनु(व्ही)री-उ मलबारातील एक उच्च ब्राह्मण
जात व तींतील व्यक्ती

न योलणें-न अनिवचनीय वस्तु (ब्रह्म) 'तिणें घोल
योलणें मोडिलें. समूळ मौनातें तोडिलें. त्यावरी निरूपण पडलें।
न योलणें बोर्जे योलो।' -एमा १२९ [न+योलणें]

नम-उ १ आकाश अतराळ, अस्मान -हा १४९
'नादें बोंदें अवर। शब्दाकार नम झालें।' -एह्व ६२९५

२ मेघ, ढग [स नमत्] ० कट-न अग्रपड, लहान ढग 'नम
कटें धुकटें कट पामळी।' -दावि ८६ ० खुंयित-वि गगननुबित

आकाशाला निडणारा, अत्यंत उच्च [नम+स बुबित] नमहतल-
न आकाश [स नमस्तल=तळ] नम(नमो)मडप-उ (डाव्य)

आकाशावरी मडप 'नममडप तणें उजळला।' [नमस्त+मडप]
नमोमंडल-न (काव्य) ज्यात मेघ सचार करितात तो अत

राळाचा भाग आकाश होमधूमयामंडलें। जालें नमोमंडल काळें।

[स नमस्त+मंडल] नमोवाणी-खी आकाशवाणी ऐसें वदोनि
उठली आया तों जादरी नमोवाणी। दुष्यता काय करिति
समजानी आपुली सती राणी।' -मोआदि ११७९ [स
नमस्त+वाणी=योलणें]

नमर-खी (गो) त् नर [न+भरणें ३]

नमवति नमवति नमोति नमोति-वि (अशित)
नमूतो न भविष्यति या अर्थी बुकीनें ल्ह

न मूतो न भविष्यति-वि पूर्वी कर्मी नाला नाही व पुढें
कर्मी होणार नाही असा अलौकिक 'परी वाल्मिकासारखा
कवेधर। न मूतो न भविष्यति। -दा १६१७ तेव्हा सप्राम
शाला निमुता। न मूतो न भविष्यति।' -अ ८०३३ [स
न=नाहीं+मूत =दाल+न=गादी+भविष्यति=होईल]

नम-उ १ वाकणें नमणें नम्र होणें २ पडलें घणें (किं०
साणें घेणें येणें जाणें) ३ उतार 'अशा प्रकारच्या पगईत
हुळईच्या २० फूट लांबीस तीनचतुर्यांस इच या मानानें नम
पावा' -मॅट ६० -वि (सा) कमी, कमती [नमणें=नम
स्कार करणें घांणें]

नम-खी (गो) नवमी

नमक—न मीठ, निमक पदार्थ [फा हिं नमक,]
नम कार—उ भर्षीत आहुति दाखनाला नम म्हणून केलेला उच्चार 'नम कारीरी अरदान । मन्त्रोच्चार दाखीत ।' [नम-कार]

नमणें—उक्ति १ वाक्ये, स्वयं, बांधविले, मुराडिले जाणें (लांडू इ०) २ नम्र होणें, वदन करणें 'ते मिया धीमुक ट्या नमिले । आदिचित्र ।'—झा १ २० ३ (एखाद्यापुढें) मान वाक्यें, हात जोडणें, हार जाणें, शरण येणें, पद गणणें ४ नम्र, राग, सनाप, रोग इ०) दांत होणें, कमी होणें, आचरणें [स नम्र]

नमना—मि वाक्यारा, कमी, दांत झालेला पडता [नमणें]
नमनेत घेणें—पद, मापार घेणें, आपला पैसा कमी करणें

नमदा, नमदा—उ १ खजीत, डिकीत मोजरीचा लगदा करून लादणें, दाखून केलेले जाड कापड, जाड सुर्वण, (इ) केन्टू २ काप्या, जाडी लोंकर इ० भरून केलेली मादी, पाय पुमणें 'सतरजीची पी डाकावी व त्यापुढें दोन नमदे टाकून प्रवाहारास मज्जा पड्या लावावा ।'—ऐरापुर ११ ६०३ ३ पोडा, हत्ती इ० काच्या खोमिाराखालील जाड सुपुंदाची मादी [फा नमदू]

नमन—न १ वदन, नमस्कार २ रुजवें दाखणें, नम्र होणें ३ कर्तव्य, पुराण इ० काच्या आरम्भी ईश्वरस्तुतीपर श्लोक इ० म्हणण्याची क्रिया, तपासा, एवढ्या इ० काच्या आरम्भी करण्यास येणारे वदन ४ (स) आरम शुद्धात, प्रस्तावना [स] ५ कडणें—ळावणें—(सामा) (एखाद्या कामाच्या) आरम करणें ६ हाणें, छावणें (एखादे कार्ये) आरमिले जाणें **नमनात घडामर तेल जाळणें**—(एखाद्या काप्याच्या) आरमाळाच जास्त वेळ, पैसा खर्च करणें

नमविणें—सकि १ वाक्यिणें स्वविणें २ नम्र करणें शरण येण्यास, हात जोडण्यास लावणें, त्रिकणें, वठणीस आणणें [नमणें]

नमथी—थी (गो) सुरवात, प्रारम [स नम थरी]
नमस—थी १ (कु गो) देवाळयातील मूर्तीचा नैवेद्य इ० कांया खर्च करिता यावा म्हणून देवालायला इनाम दिलेली जमीन २ (गो) शिपाई लोकानी वतनवाडी

नमसि (हिय) त—वि नमस्कार इ० कानी पुजिलेला
नमस्कारणें—सकि (महातु) नमणें, नमस्कार करणें, वक्ष्यें 'ते नमस्कार अमृत सजीवनी । श्रीदेववाणी ।'—व्ह १ [स नमरूक]

नमस्कार, नमस्या—उथी १ हात जोडून व डोकें ख वून करतात तें वदन (सामा) अभिवादन, नमन (कि० करणें, घालणें) २ ब्रह्मण परस्पर सत्कारार्थ हात जोडणें इ० सुवत करि

दात ती क्रिया [स नमस्तुकार] ० करणें—(ल) सोडून देणें, त्याग करणें, रजा घेणें, रामराम ठोकणें 'म्यां आजि पासुनि छपच कनि नमस्कार सच्छाग केला ।'—मोवन ८ ३६ (एसा घास) नमस्कार असो—(एसाचा) नावहि घेणें नको

नमस्कारणें—उक्ति नमस्कार करणें, वक्ष्यें, नमन करणें 'तया परमुक्तालागीं । अष्टौ भावाच्या अष्टांगीं । नमस्कारोनि मग प्रथमी । सेवा सत्तापे निवेदी ।'—मुआदि १ ६ [नमस्कार] नमस्कारित, नमस्कृत—वि नमस्कार केला गेलेला, बघिलेला [स] नमस्कार्य, नमस्वयं—वि नमस्कार करण्यास योग्य, वद नीय, वय, पुर्व्य [स]

नमस्ते—१ मुला नमस्कार अथो या अर्थाचें उत्कृष्ट वाक्य 'नमस्त प्रभो क्षेत्रवाजे नमस्ते ।' २ (सपत्यायामातील) नम स्कार करण्याची क्रिया, तीबदलचा हुद्दम—सव्या १९ [स नमःनमस्कार असोभस ते=मुला]

नमाज—थी १ मुसलमानांची ईश्वरप्रायना, निमाज (कि० पडणें, करणें) २ (स) अगलट आलेली, गळपात पडलेली एखादी अनिट गोष्ट, लचांड, रिगाड, ज्याद मार, सक्षट वाट ज्यासारखें जनावर इ० (कि० पडणें, घालणें) 'ती मामलत आणि पाच थोडे ह्या दोन नमाजी गळपात पडताच दिवाळे बाजले ।' [फा नमाज्] इ० (मुसलमानांत रुढ) निमाज करायला गेलें आणि गळपात मशीद आली=चांगली गोष्ट करायला गेलें पण साक्ष्यावर अनिष्ट ओढवले ० पैद—उ (मजबिया) कुस्तीतील एक डाव (नमाजाच्या पैदनीप्रमाणें हा डाव बाधावयाचा असतो म्हणून हें डाव रुढ सोलाभली प्रतिपक्ष्याबरोबर कुस्ती खेळत असता नमाजाची वेळ झाली म्हणून हा डाव धावून नमान पडले अशीहि श्रासवर्षी आख्यायिका आहे) जोडीदाराच्या आपल्याकडील हाताचें मजबूत धरून त्या हातावरून आपला पाय धावून आपल्या दुसऱ्या मांडीच्या जागाडत तोच हात धरून व जोडीदाराच्या हातात घातलेला आपला गुडघा जमीनीवर टाकून जोडीदारास या डावाचे जीत करिता येतें [नमाज-न्यद]

नमान—न (कु) चोख उत्तर
नमारा—वि (धडोरे) ताडुळाची एक वन्य जात ऋषीधान्य—सावा व नमारा या दोन जातीचे ताडूळ '—ऐरा १ ४४ [स नीवारा]

नमास्तक—किवि (बागलाणी) त्या ठिकाणीं
नमिणें—उक्ति (महातु) नमस्कार करणें, नमणें पहा 'तो ईश्वरादिचरणकमळीं । नमिनु नागाज्जुनु ।'—शिख ६ [नमणें]
नमित—वि बघिलेला नमस्कार केलेला [स]
नमिता—वि नमस्कार करणारा 'ऐशिया की गणनाया । मीषणें कैया नमिता । जकांचि जाहला कता । प्रयविस्तारा ।'—ऐरा १ १६ [नमणें]

नमुद—स्त्री वरून, मुकाबला 'उद्यापायुन दोन हजार फौज मोजाच्या नमुदास प्रातः सलीच पाटीवीत जावी'—पद ७७ [का नमुद]

नमुदी—स्त्री रोंख 'ज्याजवर नमुदी असेल त्यास शामील होऊन त्याचा बचाव करावा'—रा ७९ [का नमुद]

नमु(मो)ना—पु १ नकारा, आराखडा २ मासला, आदर्श, उदाहरण ३ नकल प्रतिमा ४ प्रकार, तहा [का नमुना]

नमुजी—पु ज्योतिषी नमून पहा [का नुजूम]

नमु(मो)द—पु स्त्री प्रसिद्धि जाहिराणा, प्रख्याति 'स्वामी ज्यास हातीं धरितो त्याम नमुदात आशिल्लें'—रा १ १५४ 'आता निययच जाहला कीं इश्याचे नमुदीस बावी रादिगी नाही'—स ८ ४३५३—वि १ (सरकारी कचेऱ्यातून, कागद पत्रातून इ.) निर्दिष्ट केलेली, नोंदलेली, दाखल केलेली, रुज २ (स) मुकर निमित्त 'सदर प्रमाणें न झाल्यास लडाईं नमुद आहे'—इनाम १४४ ३ प्रसिद्ध, प्रख्यात 'दौलतीस घका बस लियावर प्रभुत हुन्वाईत नमुद हुन्ही ब्हाल'—रा ५ १९ ४ देखणा, सुरेख, भव्य, धाडमाडाचा ७ रात्री, कवूल, तयार 'मी त्याला नमुद आहे' [का नमुद]

नमो—व्हा नमस्कार 'ॐ नमो जी आया।'—झा १ १
नम—न नमस्कार अतो, नमन करतो या अर्थी परकृत अव्यय [स नम] ० नमो—स्त्री नमस्कार, वदन, अभिवादन (किं० करणे) [स नम दि] ० नमो कारणे—(एखाद्याबद्दल) मरिचय मादरा भीड दाखविणे, राखणे ० नारायण—व्हा गोसावी लोकांनी परस्परना नमस्कार करताना, इतरांनी गोसाव्याल नमस्कार करताना उच्चा रावयाचे शब्द, (प्र) नमोनारायणाय [न नम=नमस्कार+स नारायणाय=नारायणाय] नमोस्तु—१ नमस्कार अतो या अर्थी शोभावयाचे समुदा शब्द 'जलमय तीर्थेहि हवीं सतवि फाटी नमोस्तु त म्हणता।'—कीर्तन १४ २ (१) परस्परना नमस्कार करताना महार लोक याजितात तो शब्द [स नम +स्तु=नमो]
नमोदा—पु आखणी, आराखडा नमुना, नमुद 'जिंठा जेठा जेय कायदा। जैमी जैमी च्य मयादा। त्याप्रमाणे कामाचा नमोदा करितो प्रामत्य'—पेमा [नमुद]

नमदा—पु लोखीचे जाड बुण्हेन नमदा पडा 'हत्तीच गावा ४ नमदे ५ आरंभ वगेरे गाह नाही पाहोन नवे तयार करावे'—स ७ ३३४७ [का नमद]

नम्र—वि १ (भार, ओवें इ० कर्मी) दाबलेला, लवलेला 'तयार मुफ्त्याच्या आगमीं नम्र हाती।'—वृत्तान्त्योक्ति वृत्त गात्री विप्लवकर २ विनयशील, लीन, आह्वारक [स] नम्रना—स्त्री, विनय लीनता [स] नम्रतु—स्त्री (महासु) नसडा 'तुरुपी देखोनि नम्रतु।'—दाव १२८ नम्रबुद्धि—स्त्री

विनयशीलता, लीनपणा, मनाचा सौम्यपणा, गरीबपण—वि विनयशील, लीन, सौम्य स्वभावाचा, आह्वारक [नम्र+बुद्धि=मन] नम्राय—स्त्री (शा) मग्नता, विनय [नम्राई]

नय—स्त्री (वि कॉ. राजा) नदी नई पहा 'शुल्लस नसतो तरि अरिधिराच्या का विनिर्मितो न नया।'—मोसमा १९ 'याच्या क्रिया विनेडुनि म्हणतिल पक्षप्रति हाय नया।'—मोआश्रम ३ ६७ [स नद, नदी]

नय—पु १ नीति—न्यायशास्त्र, नीति, न्याय, सन्मार्ग, सन्वेष्टणा २ मार्गदर्शकत्व, पुनारीपण, नकूल ३ राजनीति, राज्यकारभार, (सत्या, राज्य इ० कांचे) अनुशासन [स नी-नय]

नयन—न नेणे, वाट दाखविणे, मार्गदर्शक होणे [स नी]

नयन—पुन रोळा, पाहण्याचे इद्रिय, दृष्टि [स] नयनो—नयनातें उदक येणे—डोकवत अक्षु उभे राहणे, अक्षुनीं हाळे भल्ले खणे 'दमेनिर्मित नया शयनातें। वकता उदक य नयनातें।'—वानन भगवान ५१ सामाशब्द—० पट्टा—पु नैनक्याय

'फिक्की गरररररररर नयन पडा डुवाती।'—नामना ७९ ० येटी—स्त्री डोळ्यातील बाहुली—दधनाय ० सुप्र—न डोळ्याचे, दृष्टीचे सुख, नयनानंद [नयन+सुख] नयनोपात—पु डोळ्याच्या बाहेरच्या अगचा दोन, नैनप्रात, अपाण [नयन+स उपात]

नया—स्त्री (हेट नाविक) वाडीच्या व फलमीच्या दोन्या लाकण्यासाठी असेलगी गलताच्या बाहेरील दावी

नयायिक—वि (प्र) नैव्यायिक पदा [नैव्यायिक अप]

नये—कि एखाद्या अप्रातंगिक अनिष्ट क्रियाचा सौम्यपणने निषेध केल्या असता धातुच्या ता अथवा ऊ प्रत्ययात रूप पुढे दोन्हा यांचे निषेधाधी क्रियापद जने—त्यने हे काम करता नये, करू नये याचे वसत असे अनवकचनाचे रूप हातें व ते समेक क्रियापदासह योचिं तर कामाप्रमाणे व अर्भक क्रियापदासह याजित्यास कर्त्या प्रमाणे फिरते खेने—त्याने हे काम नाक नयत, त्या धातूचा खेने वसु नयत पण पुढील वळा गयत या धातुपत्ती रूपाकडे दुल्लेख करणयात येते व नय असत धातु याजित जाते नय पुढी याजावयाच्या ता' व 'ऊ' प्रत्ययान धातुगान्तिविषयीं शब्देन सांगना येईल की त्या दोहोंत फारच थोडा फरक आहे व जे एखादी क्रिया लागू नकर, कायद्याची नाही म्हणून तिचा निषेध करणे असेल तेथे ता' प्रत्ययान रूप योजावे व क्रिया अत्रोथ चूक असल्यामुळे निषेध कर्त्य वागल्याय 'ऊ' प्रत्ययात धातुगान्ति योजावे शिवाय 'ता' प्रत्ययात धातुगान्तिगम्य, मग, त्या तुला त्याने त्याला इ० वत्तीची अपेक्षा जगत तर 'ऊ' प्रत्ययातला म्हा ता त्याने इ० नृपायत वत्त'नीच अपेक्षा असते [नययणे]

नट्या—उ (कर) (गजिका-पत्त्याचा खेळ) नळ टिपक्याचे पान, नळ्या [नळ]

नर—उ १ मनुष्य २ (माणव, जनावर, पक्षी इ०तील) पुरुष, पुरुषात, सर्वजातीस पुरुष व्यक्तिमान ३ (तुंबनोड इ०) ओरीच्या पदार्थातील मोठा पदार्थ ४ अर्जुन 'वत्साच्या बहु शोभीं कृष्णा घुडता तिला म्हेणे नर तो।'—मोमसा ११६ ५ पुराणपुरुष, आदिपुरुष, परमपुरुष ६ घोडा 'बोटल नर बोट बाल वारण मगवमस्त बिल करित।'—एगो २००. ७ (ल) मळ सुयीं खिळा, दाराच्या झडपाना असलेल्या लोखंडी पंथीत—मादीत पसगारा चवकट्टीचा खिळा ८ (ल) उसाच्या चरकणील तीन लाटांपैकी मध्यमी जिवा दोन लाटातील उघडी लाट, नवरा ९ बुद्धिकळातील सोंगटो १० (मुद्रण) (ल) टक्कणीत पोलादी खिड्यावर घासून तयार केलेला उसा, इ पच्, यांच्या उलट मादी=मेट्रिस ११ मोती डोळ्यासमोर परत्यास आतील शत्रुस चिरल्यासारखी दिसणारी रेष, करवा पदा १२ अजुर, कोंब —चो २ १ १३ (ऊ) वाशातील, बाळलेल्या कळकांतील उभा घट तळ १४ नखाच्या मुळावरचे उचकटलेले कातडे १५ (ज्यो) उग्रतास ज्या [स नर=पुरुष, मनुष्य, फा नर] (वाप) ० मोहून नारायण घडणें—(एलादी वस्तु इ०) घडणें व मोडणें व पुन्हा घडणें, त्याच त्याच गोष्टीची बहामोड करणें नराचा आंजळ उ (विद्याचा कारखाना) उसाच्या चरकाच्या मधली घुलचिती किंवा नर घसविण्यासाठी त्याच्या मधोमध असलेल्या भोंकात घसविण्याचा आळ नराचें धाक—न (विद्याचा कारखाना) चरकतील बरवी पाडली आणि मधली घुलचिती याच्या दरम्यान घसविण्याचे दुर धाक नरो घा कुंजरो घा—(अथ त्यामा या नावाचा मनुष्य कीं हत्ती घुडत मारला गेला हें मला माहीत नाही अशा प्रकारचे घुडवळीत उत्तर परमघडनें श्रेष्ठा पार्यांत देउन त्यास चकविलें त्यावरून) एखाद्या गोष्टीविषयी पूर्ण अज्ञान, औदासिन्य इ० दर्शविण्याकरिता दिलेले कदियप उतर मानावर हात ठेवणें, माहीत माही असे दाखविणें इह० १ नरा दहाहुरा=मनुष्याला हजरें धंदू व कल्पत्या बरता देण्या सारख्या आहेत २ (हिंदी) नर कोरें तो नरका नारायण होजाय=मनुष्यानें मनावर घेतले तर तो बाटेल तें कार्य करू शकेल, किंच हुला तो ईश्वरि वरू शकेल सामान्य—० कपाळ—न (शुत) माणसाच्या दोऱ्याची अस्थिमात्रावस्थित कवटी [स नर+स कपाल=कवटी] ० कुंजर—उ १ गणपति, गजानन, गजवदन 'ते बल आणि अश्रुत। त्याही ह्दर्थीं किंतिला नकुंजर।'—कपा ५ १२४ २ नरोट, मनुष्यात श्रेष्ठ, नवर [स नर+नरोट=हता] ० मेखरी—उ १ नरसिंह. २ सिंहप्रमाणें खुर मनुष्य, नरोष्ट [स नर+मेखरि=मिह] ० जन्म—उ मनुष्य

योनि, मनुष्याचा जन्म 'नरजन्मार्थि नरा करुनि धे नरनारायण गडी।'—चाला ८७ [नर+जन्म] ० तनु—की मनुष्यदेह 'दैवें नरतनु सापडली मूढा कशि तुज भुल पडली'—शिवविनि केसरी (नवनीत घृ ४४६) [नर+स तनु=देह] ० तवेला—उ (व) फस्त, पुष्कळ पुरुषच राहतात अशी जागा, पुराचें धडार [नर+भा हि तवेला] ० तुरंगम—उ (ज्यो) एक नम्र पुत्र 'सप्तपि, ध्रुवमत्स्य, ययाति, नतुरंगम येगरे राशीची ओळख सुलाना वरून देता देईल'—अव्यापन २००, [नर+स तुरंगम=घोडा] ० त्व—न पौरुषत्व 'नराच्या ठायीं नत्व। अहंभाविये सत्व।'—ज्ञा० ३५ ० देव—पति—उ मनुष्यरूपातील देव, राजा, नृपति 'रा तया नरोदव म्हणो नरो।'—दावि २०५ [नर+स देव, पति] ० देह—उ नरजन्म, मनुष्याचे रूप नरतनु पदा 'नरोदेह बाया जाय। सेवीं सद्गुरूचे पाय।'—तुगा ४८९७ [नर+देह] ० नारायण—धुमव. विष्णूच्या अद्यापासून उत्पन्न झालेले दोन प्राचीन ऋषी यांचेच अवतार पुढें अर्जुन व श्रीकृष्ण हे झाले अशी पुराणातर्फे कथा आहे—श्वर. अर्जुन व श्रीकृष्ण 'नरनारायण सेनानी, ज्या जगातीं जोड दिसेना।'—विह ४४ [नर+अर्जुन+नारायण=श्रीकृष्ण] ० पट्टी, पाटी—की आठ पाडावयाची वस्तु घट धरणारे यज्ञ यात दोन बाजूस हात व मध्यें चपटा भाग असतो थपटया भागात निर निरालया आकारमानाचीं भोंकें असतात. [नर=नर अर्थ ७ पदा]+ पटी, पाटी] ० पति—उ १ राजा २ पार्वदजातील दैनिष्ठत्वा मुख्य—हंको [नर+पति] ० पट्ट—उ (निंदाची) पशुप्रमाणें बरेन धरणास, मूर्ख व अपयों मनुष्य दाडगा व निर्दय मनुष्य, नरापम [नर+पट्ट] ० पातें—न नरो कावण्याचे यव, नराणी ० वलि—उ १ यज्ञात बलि दावयाचा मनुष्य २ ज्यात मनुष्यात बळी देतात तो यज्ञ, नरमेघ [नर+स वलि=माहुति] ० भू—की प्राचीन काळी हिंदवा माहीत असलेल्या जागाचा मध्यभाग, मध्य वर्ती देश, अक्षवृत्त [नर+म भू=जमीन, पृथ्वी] ० मादी—की १ जोडीच्या दोन पदार्थातील (घुमांतील) पुरुष व स्त्री उदा० पायात धावावयाचे जोरे, धूट, अगरक्याच्या बाया, उसाच्या चरकातील लाटा इ० यांपैकी नर मोठा असतो व मादी नरापेक्षा किंचित ल्हान असते दोन वस्तु मिळून होणाऱ्या पदार्थांपैकीं नर हा भारी असून मादीत शिरणारा असतो उदा० विजापरीचा खिळा, कुरडीच्या सोऱ्यातील दणा इ० २ जोडीच्या दोन पदार्थांतील स्त्रीपुरुषसम, ल्हानमोठेपणा ३ (व्यापक) (दोन पदार्थ, व्यक्ती इ० कानील) श्रेष्ठनिष्ठभाव, उत्तमभाव, बवाईपणा, चढवा—बवा प्रकार 'मोत्याल नामादी असतच आहे' ४ उसाच्या चरकातील लाटा ५ विजापरी व एक प्रकारचे कुडप [नर+मादी, फा. नमादा] ० मेघ—

नय्या—३ (रु.) (गणिता-पर्याचा लेख). नळ शिक्क्याचे पान; नळ्या. [नळ]

नर—१ १ मनुष्य. २ (माशूत, जनावर, पक्षी इ.तील) पुरुष; पुरुषजात; सर्वजातीय पुरुष व्यक्तिमान. ३ (तुंबजोड इ.) जोडीच्या पदार्थातील मोठा पदार्थ. ४ अर्जुन. 'नरकाच्या बहु घोरी कृष्णा बुद्धता तिला म्हणे नर तो.'—मोसंभा १.१६. ५ पुराणपुराण; आदिपुराण; पश्चिमपुराण. ६ घोडा. 'नोतळ नर नोत-याळ वारण मगनमस्त किल करित.'—ऐरो २००. ७ (ल.) मळ सुत्री खिळा; वाराच्या हावपाना असलेल्या खेळंडी पटीत-मारीत वषभारा चवकटीचा खिळा. ८ (ल.) उंसाच्या चरकातील तीन छाटांपैरी मधली किंवा दोन छाटातील उजवी छाटा; नवरा. ९ शुद्धिवाढीतील सोगटी १० (युद्ध) (ल.) टेंबकृतीत पोलादी खिळ्याचा धासून तयार केलेला छाटा. ११ पंच; याच्या उलट मादी—मेदिन. ११ मोती बोळ्यासमोर धरल्यास आतील बाजूत फिरल्यासारखी दिसणारी रेष; कतवा पहा. १२ अर्जुन; वीर—ते १.४. ११ (कु.) वाद्यातील, वाजेलेल्या कडकातील उभा पडताना. १३ नखाच्या मुळावरचे उचकटलेले कातडे. १४ (ज्यो.) उन्हाचा ज्वा. [नर=उत्तर, मनुष्य; फा. नर] (वाप) ० मोठून नारायण घडवणै—(एखादी वस्तु इ.) घडवण व मोठवण व पुन्हा पुढे, त्याच त्याच गोष्टीची घडामोड करणे नराचा आंख—३. (विवाहा कारखाना) उंसाच्या चरकाच्या मधली रुतथिती किंवा नर वसविण्यासाठी तसाच्या मधोमध असलेल्या भोकात वसविण्याचा आंख. नराळे चाक—न. (विवाहा कार-खाना) चरकातील चरकी पाडली आणि मधली रुतथिती याच्या दरम्यान वसविण्याचे दंतुर चाक नरो या कुंजरी घा—(अध-त्यामा या नावाचा मनुष्य की हत्ती मुद्दात मारला गेला हे मला माहीत नाही अंशा प्रकारचे गुप्तमुलीत उत्तर पत्रेनामने भोग-वाण्या देऊन त्यास चकविले त्यापरून) एखाद्या गोष्टीविषयी पूर्ण अज्ञान, औवास्य १० रंविण्याकरिता दिलेले संदिग्ध उत्तर. कानावर हात ठेवणे; माहीत नाही असे दाखविणे. २० १ नरा दहाहून—मनुष्याला दहावीं धंदे व कल्प्या कला येण्या-सारख्या साहेत २ (दि.) नर म्हणे तो नरका नारायण होनाय=मनुष्याने मनावर घेतले तर तो पाटले त नाथी करू शकेल. विव-हुना तो ईश्वरवि वसू खवेळ. यामाशब्द—०.३.पाळ—न. (शुत) माणसाच्या शोभ्याची अस्मिताप्रवर्धित कवटी. [सं नर+सं. कपाल=कवटी] ० कुंजर—३ १ गणपति, गजानन; गजवत्स. 'ते कुंजल आणि अश्वतर। त्यादीं हुर्यां विलिला नकुंजर।'—कथा ५.६.१२४. २ नरेश, मनुष्यात थोर, नवर. [सं. नर+कुंजर=हत्ती] ० मेसरी—३. १ नरसिंह. २ सिंहाप्रमाणे दूर मनुष्य, नरप्रेत [सं नर+मेसरि=मिह] ० जन्म—३ मनुष्य

योनि; मनुष्याचा जन्म. 'नरजन्मासि नरा वरुण पे नरनारा-यण गडी।'—राजा ८७. [नर+जन्म] ० तनु—की, मनुष्येश. 'देवे नरतनु सापडली मूढा कशि तुज भुल पडली'—शिवदिन केसरी (नवनीत पृ. ४४६) [नर+सं. तनु=देह] ० तवेला—३. (य.) फस्त, पुढळ पुराण राहतास अशी जाणा; पुराणचे बजार. [नर+फा. दि. तवेला] ० तुरंगम—३. (ज्यो.) एक नक्षत्र-पुंज. 'सहस्रि, ध्रुवमत्स्य, यमाति, नतुरंगम वगैरे राशींनी ओळख सुळाना करून देतां येईल.'—अभ्यापन १००. [नर+सं. तुरंगम=घोडा] ० वर—न. वीरपत्न्य, 'नराच्या ठायीं नरत्व। अहंभाविचेसत्व।'—शा. ३.३५. ० देव—पति—३ मनुष्यरूपातील देव; राजा; वृषति. 'या ठ्या नरदेव म्हणे नये।'—राशि २०५. [नर+सं. देव, पति] ० देह—३ नरजन्म; मनुष्याचे रूप. नरतनु पहा. 'नरदेह बाया आय। सेवीं सद्युत्तये पाय।'—तुगा ४४९७. [नर+देह] ० नारायण—पुनव. विष्णूच्या अंशापासून उत्पन्न झालेले दोन प्राचीन तपो. याचेच अवतार पुढे अर्जुन व श्रीकृष्ण हे झाले अशी पुराणातरी कथा आहे.—यार. अर्जुन व श्रीकृष्ण. 'नरनारायण सेनानी, ज्या जगतीं जोड दिसेना।'—विक ७४. [नर=अर्जुन+नारायण=श्रीकृष्ण] ० पाट्टी, पाट्टी—की. अट्टे पाडण्याची पट्ट पट्ट घरणारे वंज. यात दोन बाजूत हात व मळीं चपटा भाग असतो. चपट्या भागात निर-लिराक्या आकारमानाची ओंके असतात. [नर=नर अर्थ ७ पट्टा]+ पट्टे, पाट्टी] ० पति—३. १ राजा. २ पायदळातील सैनिकाचा मुख्य. —हंको. [नर+पति] ० पट्टा—३. (विशारी) पट्टप्रमाणे वळन करणारा, मूळे व अघर्षी मनुष्य; दाहवा व विदेश मनुष्य; नराथम [नर+पट्टा] ० पार्ले—न. नये काढण्याचे यंत्र; नराणी. ० वलि—३ १ यहात बलि दावण्याचा मनुष्य. २ ज्यात मनुष्यास बली देतात तो यंत्र. नरदेव. [नर=नर. वलि=आहुति] ० पू—की. प्राचीन काळी दिंदना माहीत असलेल्या जगाचा मनुष्यभाग; मनुष्य-नर्ती देल, अतखड. [नर+सं. पू=जमीन, पृथ्वी] ० माडी—की. १ जोडीच्या दोन पदार्थातील (युष्मातील) पुरव व छी उदा० पायांत पाळवयाचे जोडे. घूट, अंगारल्याच्या वाया, उंसाच्या चरकातील छाटा इ. यापैरीं नर मोठा असतो व मादी नरापेक्षा किंचित लहान असते; दोन वस्तु मिळून दोघाच्या पदार्थांपैरीं नर हा भारी असून मादीत शिरणात असतो. उदा० विजापरीचा खिळा, कुरडईच्या सोन्यातील दगदा इ. २ जोडीच्या दोन पदार्थातील छोट्यापसरंग; लहानमोठेपणा, ३ (व्यापक) (दोन पदार्थ, व्यक्ति इ. कातीत) छेदकनिष्ठभाव, लक्षभावा, बरेवाईटपणा; प्रजवा—उदा प्रकर. 'नोत्यात नरमादी असतच आहे.' ४ उंसाच्या चरकातील छाटा. ५ चिजारी. ६ एक प्रकारचे कुट्ट. [नर+मादी, फा. नमादा] ० मेघ-

३. मनुष्ययज्ञः ज्यात नरवली देवात तो दक्ष. 'युद्धत पराभव होजे नेगे म्बून प्राचीन मीक, गोंक, सेमाई व हिंदु लोक नर-मेघ करीत असत.' - शास्त्रो न २६. [नर+मे. मेघ=यज्ञ] ० यान-न. मनुष्यांनी वाहन नेण्याचे वाहन, वृत्त जाण्याचे साधन. उदा० पालखी, मेगा, डोंडी, रिशा इ०. 'अभ्यजाति आरोहण। येय-चयन गद्यमन। महामहोत्सव नरयान। रथोत्सव जाण करावा।' - एसा २९. २६०. [नर+मे. यान=वहन, याहन] ० योनि-जी. नरयान; मनुष्ययोनि. [नर+मे. योनि=जन्म] ० लवंग-जी. लवंगाची एक जात. - मुंब्या १५०. ० घर-वि. नरथेष्ट, भोर; उदार (मनुष्य). 'नरवर कृष्णसमान।' - स्वयंवर नाटक. [नर+सं. व=थेष्ट] ० घाहन-न. नरयान पहा. [नर+सं. वाहन]

० सिह, नरदा, नरदा(लि)य-उ. १ विष्णूचा चकपा अवतार. 'भास्वि नरसिया कला नयस। तो प्रमोदिनि ह्यर्ची वदे नातेस।' - दावि १९. २ (ल.) सिंहावाखा उम व पराकमी पुरर, पुरर थेट. [नर+सं. सिंह] ० सिंहजयंती-उ. वृषिदायवाराचा दिवस; वैशाख शुद्ध चतुर्दशी. [नरसिंह+जयंती=जन्मदिवस] ० सिंहाय-तार-उ. दैत्याचा राजा दिलयकशिषु याचा वध करण्यासाठी श्रीविष्णूने धारण केलेले सिंहाट्टी मनुष्याचे रूप, अवतार. [नर-सिंह+भयता=जडत होणे, रूप घेणे] ० सिंहायतार घेणे- (ल.) अतिशय रागावणे; कोपाविष्ट होऊन उग्र स्वरूप धारण करणे. ० हर-हरवेय-उ. नरसिंह अर्थ १ पदा. [नर+हरि, हर, हरेव] ० हरेदेवाची पालखी-जी. नरसिंहाची पाटली. हिजा उबलण्याचे पुण्य स्वतःला कामाचे म्बून दिव्या दाढपास खाता काढण्यात नक्तगढी फार उत्पन्न असते. तेव्हा साहजिकगोंधळ, अभयवसा होत. २ (त्यावरून ल.) जे काम करावयाला मन्याच लोकांची मदत अवश्य आहे व ज्याची जबाबदारी कोणा एका विशिष्ट व्यक्तीवर नसते व जे काम वागल्या रीतीने झाल्याची धिमा न झाल्याची कोणी पक्वा करीत नाही असे-अर्थात वेळी अवघे, कच्चा तरी कसे तरी बघावयाचे-काम; अभयवस्थित रीतीने केवळ लोकांच्या मजीनुरूप पडून येणारे काम, गोष्ट; बास्माई कारभार. ० हरी-उ. नरसिंह. [नर+सं. हरि=सिंह] नराधिप, नरेंद्र, नरेश, नरेश्वर-उ. राजा; मृपति - १५ ४५ 'तो बोलला झाला शुक्रयोगींद्र। परितला नरेंद्र परीक्षित।' - एसा १.१८३. [नर+सं. अधिप, इंद्र, ईश, ईश्वर=अथ, पालन-कर्ता, रक्षणकर्ता] नरेंद्रमंडळ-न. मीटकाचे घुमाराणांन्वेक्षितीस स्थापन केलेले हिंदी संस्थानिकांचे मंडळ; राजाची सभा (इं.) चैत्र ओफ़ प्रिन्सेस. [नरेंद्र+मंडळ=सभा, समिति] नरोत्तम-उ. १ नारायण; पुरुषोत्तम. २ -वि. नरथेष्ट, मनुष्यात उत्तम असेल्ला. [नर+उत्तम] नरोया-उ. नरसिंह; नरहरि. 'नरोवाची रूपाट्टी। जाल्या कोण्डी नाही कडी।' - मज्ज ३०६

नरक-उ. दमनगरीतील विद्या, रक्ष, पृ ६० पाण पदाधोनी भरलेली, पापी लोकांना यातना भोगण्याची जागा. याचे ८४ प्रकार आहेत. पापी लोकांसाठी मृत्यूनंतरचे स्थान, लोक २ (ल.) विद्या; मल; पाणीचा संचय; (तामा.) विद्या; यू. ३ विष्णूने सार-लेला एक राक्षस. ४ (त्रि.) ईश्वरी सहवासाचा व तज्जन्य आध्या-त्मिक अनुपह्वाचा अभाव. 'विरह तुमारे नरक भयंकर। भासे प्रत्यानल पेट।' - उतें २९३. ५ (त्रि.) ऐतान व दुरात्मे यांचे वसतिस्थान 'तुलें संपूर्ण शरीर नरकात टाकें जावे यापेक्षा इतका एका अरयकाचा नाश न्हावा यांत तुलें येर आहे।' - मत ५. २९. [सं.] (बाघ.) ० अंगावर घेणे-(एखाद्याचे) वाईट, दुष्टीतिहारक काम अंगावर घेणे. ० उपसणे-(एखाद्याच्या) पागे-रषा गोष्टी, हत्ये बाहेर काढणे; (एखाद्या) पागेरषा गोष्टीची, प्रभाची घडानिघा, चर्चा करणे. ० तांडांत सांठविणे-तांडात नेहमीं अपघट, प्राम्य शब्द भरलेले भवणे; नेहमीं प्राम्य, अशील, शिगिराळीचे भाषण करणे. -काची पाट दा. पाविणे-(एखाद्यास) दुर्भाग्य प्राप्त करणे; वाईट उदाहरण पावून घेणे. -काची सामुदी-जी. १ (नरकासाठी पात्र करणाऱ्या) दुष्टत्वाचा समुदाय. २ (रागांनी) सत्तार. ३ (रागांनी) नकोशी, तिरस्कारीय गोष्ट, काम-कांवे खापर-टोपले-न. १ निरंते भरलेले टोपले. २ खापर. ३ (ल.) कर्जे; आतंरुपाचा धंदा, तिरस्कारीय, नकोशी गोष्ट, काम, लोकप्रवाद, अपकीर्ति इ०. (कि० घेणे; पुढेणे; दोड-वर घेणे, पुढेणे; घेणे). -कांत जीम घालणे-१ खांडे बोलणे. २ पागेरषा गोष्टीचे अभिचन घेणे. -कांत धोंडा टाकून शितोडा घेणे-१ पागेरशी हत्ये करण्यात पुरवार्थ, समाधान मानणे. २ वाह्याधी संघर्ष ठेवून त्याचा वाईट परिणाम भोगणे. -कांत पचणे-पागेरषा, किडसवाण्या जागेत, परिस्पर्शित खितपत पडणे. -कांने अंग मरणे-(ल.) कर्जाखाली घुडणे, पराकाष्ठेचे कर्जाबाजारी होणे. -कासारखा पागेरा-वि. नरकाप्रमाणे तिरस्कारीय, नकोसा वाटणारा (दाहण, तणादेश, धरणेकरी, गळप्रद, नकोशी गोष्ट इ०). -कासारखे घाणणे-(एखादी गोष्ट, व्यक्ति इ०) नरका-प्रमाणे तिरस्कारीय वाटणे. -कां घजा-ध्वजा लावणे-ज्यामुळे नरकात थेटपणा गाजेत अर्धी पागेरशी हत्ये करणे. लोकांच्या नरकात घुडणे-लोकांचे पराकाष्ठे घेणे होणे; लोकांच्या कर्जात घुडणे सामाशब्द-० कुंड-न. १ पापी मनुष्य मरणोत्तर ज्यात खितपत पडतो असे नरकाचे कुंड. अर्धी ८६. कुंडे आहेत. २ (ल. तिरस्कारीय) लोका गमावण. 'नज मासपर्यंत प्राण्यास नरकुंडात वास पडतो.' [सं. नरक+कुंड] ० केंस-पुष्प. (मुळास) उपजत असलेले, गर्भावस्थेत आलेले, जन्मल्या-पासूनच असलेले केंस. [नरक+केंस] ० चतुर्दशी-जी. विष्णूने

नरकाडुराचा पथ बला तो आश्विन वद्य चतुर्दशीचा दिवस या दिवशी पहाडस चोरीदी अम्यगस्तान वरून यमवर्षण ररावयचे असते [नरक=नरकमुक्तचतुर्दशी] ०पाल-छ-यु वन 'स्तुत होय स्व पाया कृन्हा जो जी म्हणे नरकापाळा ।' -नासभा ६ ९१ [नरकान पाल=रक्षण करणे] ०वणी-न पाणेतें व दुर्गपयुक्त पाणी [नरक+पाणा] ०वास-उ १ नरकत राहणे २ (क) गभेवात. ३ (एवाया) पाणेरुपा किंवा आपति भागान्या खग गान्या जगतें राहणे ४ अधस्त्यल [नरक+वास=राहणे] नरकाड-डी, नरकड-जी पाणीची व दुर्गपयुक्त जागा, शुखाडी 'पोंगाऱ्या नरकाडी । तुका बांजानिया साडी ।' -तुंग २८१९ [नरक]

नरकाडी-फी फतिरी 'घ्राह्मि मानितें लडी । तरी युध्यप्रसंगी नरकाडी ।' -दा १३ १० १०

नरफीचा काडा-उ सर्पदावर दयात उपयोगी असा एक वृक्ष या वृक्षात लहान मिरचीपेटी व कानात घालण्याच्या पोंवड्याच्या बाडीसारखी लाल रंगाची फळे पतात याच्या कलास तनमिरचीचा व व असेंहि म्हणतात -ययु ६ ५१

नरगती कलिया-उ एक प्रकारचा कलिया हा र्थवडीची पिंड व भाज्या घालून करितात -प्रति २ ६० [फा नरमिष्ट+भर कलिया]

नरभा, नगी-उ वंदा, जगा पडा [तु नगह, नगी] नरघा-उ एक वाय, तपला -(बडाई) वला १३६ [तु नरपा=एक प्रकारचे वाय]

नरटवणी-न नारळाच्या नरोडीने भरता येण्यास्तकें (ओड्याचें, विठोराचे कमी झालेले) उचळ पाणी [नरटी+पाणी] नर(रो)डी, नरखडी-घट्टे, नरवडा-डे-जीन १ वतु व्याख्या दोक्याची कवडी, कवडीचे हाव, नरकपाल २ नारळाची कवडी, कवडी [नर+वाडी, नारळ+वाडी]

नरटेल-न नारळाच्या नटपा जाडून काढलेले तल [नरटी+तल]

नरट, नरटणे-व-उ (क) घुरना शेणारा एक प्रकारचा पाहुक रोग यांना फार थुरें मरतात वाळपुडी -चतकी-चेवटडी ३६ [नरडी]

नरटणे, नरटणे-वकि नरडी दावणे, ठार मारणे [नरडे] नरडी डे-जीन १ पसा, शनमाग २ गळ्याच्या वरल्या भागी दिगमारा, पुढे येणारा भाग घाटी, गळा, कटमणी 'वळ कटपुत-दोक-न्यात्र घरी रुपदरिणाचें नरडे ।' -मोरा रामायण पचशती ४६ 'हो सावड काळाने जो नाहीं घातले मुळी नरडे ।' -मोक्षेण १४२ [व नरडी-शब्द+रणगीरी, हिं शु नरडी] (वात्र) ०घेणे-ठार मारणे 'अमावाची घतली नरडी । धाकें उदर

तडाडी ।' -दा ५ ९ ४६ ०वाघणे-(एखाद्याचा) गळा दावून जीव घेणे ०धरणे-१ (एखाद्यास) जवणास पोटाच्या करणे २ गळा धरणे, मरुट आणणे, नरडीस वसणे ०पोडणे-(एखाद्याचा) गळा कापणे, दाबणे, मारणे ०चरणे-पसा घसणे, कोरणे, आवाक न मिळणे ०घाडणे-आतां न्यात करताना घना दावर पाजणे (दमेछी इ०काचा वाजतो त्याप्रमाणे) नरडीचा घोट घेणे, नरडाचे रक्त पिणे-ठार मारणे, जीव घेणे 'तुझ्या नरडीचा घोट घ्यावयास कोणी उले न हों ।' का तु समजोस ।' -उप काल नरडीला हात घालणे-जीव घेणे, ठार मारणे 'त्याच वडी बाजीऱ्या नरडीला हात घात्रया, असा त्या नरडीला तनप चडलेला हाता' -स्व १४८ नरडीस नर देणे-(रक्षण मूळ उपजवताव त्याचा) गळा दावून ठार मारणे नरडास चरणे-जणघडीस वसणे, विजय पुरवून, तादा करून, सत्तावून सोडणे, गळप्रह घालणे, गडी पडणे

नर(रा)णी, नरडाणी-जी न्हाण्याचें नखे वाढण्याचें हत्यार [स नरहरणी, प्रा नरणी]

नरट-जी सुडिवळे, पास इ०काच्या खळातील सोंगडी 'आमनें शुप विवडताव नरट ठार करे' -भाब १० (टीप) 'नानव नरदा दिवत यामिनी फासे धरिले वडी ।' -विक ८५ [पा नरट]

नरतरणे-नकि पडले घेणे

नरपुडा-वि मलुकडा, रोडका

नरम-वि १ मृदु कडक नसलेले, मुलमुलीत, मुलायम ३

(ल) कडोर, जहाल नवणारा, गरीब, सौम्य लीन, नवाळ ३ ओळ्या, साधा, बावडट 'असल्या नरम पुढान्यामुळे लोकांच्या फायद्यापक्षा त्यांचे मुक्तानच आस्त होते' -दि ० १९९

४ बावडी, गुळा ५ स्वाभाविक तेज, कडकपणा, ती-गवणा इ०कास कमी असलेला उदा० कोंबड (पाणी इ०), ती लो धार नसलेले (घास इ०) 'घात्राचें पाणी नरम आहे' कमी बका योचा, मल कावोष्टा (रसाचा, मोठे इ०) 'हा रसाचा नरम आहे ।' [फा कर्म शुज नरम] ०पडणे-हाणे-(बाजारभाव इ०) कमी होणे, उतरणे, मदीय येणे 'नैकच्या व्याजाच दर वाढविण्याचा अतएव हेतु नरम पडणाऱ्या हुडणाविडीला हात देण्याचा आहे' -के २ १२ ३० 'शेअसेंचे भाव नरम पडले' -के १० ६ ० ३० ०येणे-(एखादा मनुष्य इ०) स्वभावाने गरीब बनण, सौम्यपणाने वावू लागणे आता हा फारच नरम आला' -यादिनी २३ (पुढादे) काम नरम करणे-काम फल करणे -इन २५१ सामाशब्द-०गरम-वि फार उन्हा किंवा फार भड नाही असें गरम नरम पडा ०नारा-पु १

०नारकाचा गमत २ (क) खावयास नरम, मृदु असलेला, धोवळा चावा गमत २ (क) खावयास नरम, मृदु असलेला,

फार चावावा न लागणारा खाद्यपदार्थ. ३ उंची व नाजूक खाणे, अन्न. [नरम+चार] ० छापी-वि. जुना झालेला व ज्यावरील छाप, ठसा विलुप्त, खराप झाला आहे असा (खाया इ०नाणे). [नरम+उप] ० डोळे-न. मज नेस असलेले व हजामत करताना गुळीच घास न पडणारे डोळे. -मानरम-वि. अतिशय नरम; फार गुळगुळित; अत्यंत कोमल; सौम्य. [नर दि.] -मानरमी-ओ. मृदुपणा; सौम्यपणा; कोमलता; मनाळपणा; याच्या उलट गर-मागरमी. [नरम दि.]

नरमणें-अकि. (चार, पाऊस, विकार, संताप, ताप इ०) कमी, मंद, सौम्य होणें; कमी तीव्र होणें; मंदीकरणें. 'चारा-पाऊस-राग-नरमला.'

नरमचा, नर्म(च)चा, गणपती-उ. नर्मदा नदीत सापड-णारा तावूत रंगाचा गणपती म्हणून पूजिला जाणारा दगड. [नर्मदा+गणपति]

नरमविणें-सकि. शांत, सौम्य, मंद करणें; रामविणें; नरम, हलका, सुसह करणें. [नरमणें]

नरमाई-ओ. मृदुपणा; नरमपणा; कोमलता; सौम्यपणा; सुसहता; मनाळपणा; मजकपणा. [नरम, गुज, नरमाई-स]

नरमावणें-अकि. १ नरम, सौम्य होणें. २ (ल.) शांत, सुसह, कमी, मंद होणें; मंदीकरणें; थंडीकरणें, नरमणें पहा. [नरम]

नरमिना-उ. १ रेदीम. २ रेदामी कापड, वस्त्र इ०. 'खनिना व कापड नरमिना उंटावर पाळत होतें.' -आव ७१.

'नरमिन्याचीं दिंडे सवे शिकारखाना।' -विगा ३१५. [फा. नमीना, नमै]

नरमी-ओ. नम्रता; नरमाई.

नरवरी-वि. नरवर नांवाच्या शहरां यनेलेला (छोखंडी जितव, अद्विता, तत्वार इ०). 'हरतन्हेचे मार यावे। तावूनियां तत सवे। मोटमोठाले नरवरी नवे। उमे करावे त्यावरी।' -अकला ३५. [नरव-एक शहर]

नरवा-ओ. पाण्यातून गाळलेले तेल जैत पडतें ती खाच. -वदवापर २६६.

नरवा-उ. कर वसुलीची एक पद्धत, ही रयतवारी पद्धत आहे. 'सिन्हा पद्धतीचे नाव नरवा. ती रयतवारी पद्धत असून ... पेठला परगण्यांत ती अजून चालू आहे.' -बडोद्याचे राज्यकर्ते ३५८. ० दार-वि. ज्यानीं प्रथम खेड्याची बसाह्त करून जमीन लागवडीला आणली त्यापैकीं प्रत्येक. -बडोद्याचे राज्यकर्ते २५८ (टीप).

नरवेल-उ. एक वनस्पति.

नरवा, नरदायां-उ. नरसिंह पहा. [नरसिंह अप.]

नरदा-उ. (४.) नवस करून झालेला मुल्या.

शब्द. ४. १५

नरस-वि. साधारण; कनिष्ठ प्रतीचें; (प्र.) निरस पहा. [सं. नीरस; हिं. युज. नरस; म. निरस]

नरसाळे-न. तेल इ० द्रव पदार्थ भाजें इ०कांत ओतण्याचें साधन; गळणें; नाळचें; चाटी; नरसाळे.

नरसिंग-न. (वाजविण्याचें) एक प्रकारचें शिंग; हुतारी. [हिं.]

नरसे-न. (राजा.) स्वतःच्या छंदानें चालण्याचें वेड; हेकडपणा; गाढेपणा; दुराग्रहीपणा अथवा त्याची लहर. (कि० चळणें, चालणें; आळवणें; उढणें). 'त्याचें नरसे चळले तर तो कोणाचें ऐकणार नाही.'

नरसोवा-उ. नरसिंह या शब्दावद्दली श्यावहारिक संज्ञा. 'नागोवानसोवा' [नरसिंह]

नरांडी-ओ. १ पाण्याचा निकाल करण्यासाठी काढलेला पाट; माला; घाटा. 'नरांडीतून नदीच्या पुराचें पाणी आंत घुसलें.' २ गळा; अन्ननलिका; पसा; घाटी; नरडी. ३ (क) नळाडी. नळाडी पहा.

नराणी, नन्हाणी-ओ. नवें काढण्याचें हत्यार. [सं. नखदणी; प्रा. गहरणी; गुज. नराणी]

नरांया-उ. एक शाव. याचें लंकूड इमारतीकामास उपयोगी आहे. -वसु ४.३६.

नरी-ओ. नरी; ली; बायको. [सं.]

नरी-ओ. (जोडे इ०शिवाययाच्या उपयोगाचें) बकन्याचें कमावलेले, रंगविलेले कातडे. [हिं. गु नरी]

नरीस-न. (गो.) बस; टोंक.

नरोटी-टें, नरेटी-ओन. १ माणसाची अस्थिमय कवटी; करोटी, २ नारळाची कवटी. 'अहा साडून रत्नबाटी। हातीं पेतली कैसी नरोटी।' -नव १८.३२. ३ (स) अतिशय थोडें दूध देणारी गाय, म्हैस. [नर+माटी?] ० छागणें-(विहीर, नदी इ० काठील) पाणी नरोटीने काढावें लागण्यातकें कमी होणें. नरटवणी पहा. 'विहीरीला, नदीला, उन्हाळयात नरोटी लागत.' ० हातांत घेणें-भीक मागण्यास लागणें; दारोदार होणें. ० हातांत येणें-(एखाद्याच्या जबळ) मिल्कतीपैकी त्यास काहीहि न मिळणें, उरणें; भीक मागण्याचा प्रसंग येणें. 'स्नेही-शेजाऱ्यात जर इस्तीची वाटणी होऊं लागली तर मालकाच्या हातीं नरोटीच यायची।' -सत्तेचे गुलाम २.

नरडणें-सकि. नरडी दाबणें; टार मारणें. नरडणें पहा. 'पडे देह दलां विवेकासि बडां। करा लोभ नडां विकल्पासि भडां।' -दावि ४५५. [नरडणें, नरडें]

नरतक-वि. १ नाचणारा; नाचकाम करणारा. २ नाच्या; नट. [सं. नट]

नर्तकी—स्त्री १ नाचकाम करणारी स्त्री, कलावटीण, नृत्या
गना २ नटी [स]

नर्तन—न १ (नृत्य) मनोरजनार्थे अनेक अवयवांचे निय
मबद्ध व सताल चलनचलन करून साखविण्याची क्रिया, नृत्य,
नाच 'नर्तता, हर्षवर्षेणा, बरीना प्राणी। नच कुजा अभागी
व्यासम जर्मि कोणी।'—टिक २ (चरीत) नर्तकाले गणें म्हणून
त्यातील रस व भाव अवलोकनांत व अभिनयानें प्रगट करण्याची
क्रिया [स]

नर्द—स्त्री नरद, सोंदती नरद पदा 'गजीका सतरज चौपड
नवे तें नर्दही सागजे।'—साकड ३ ४६ [नरद अप]

नर्दव, नर्दव—वि दुर्दैवी, कंटा 'जेवें तद्वद जाणीव।
राचि तितुने सवेव। थोडे जाणीवने नर्दव। होती रोक।'—दा
१५ ३ ६ [निर्दव अप]

नर्म—ग खळ, कौटा, करमणूक [स]

नर्मद्या—उ १ (अप) नर्वद्या नर्मद्या नर्दांत सापडणारा
तापडवा रगाचा गणपतीचा बाण, नर्मद्या गणपति पदा 'लिमें सुधे
कात सोमकात। बाण तादळे नर्वदे।'—दा ४ ५ ६ 'रबिक्या
काकडाचे देव रोषळ्याचे देव। बाणतादळे नर्मदे देव।'—दा
११ ५ २ (उ) घुटा, दगाड, मूले, टोंब्या [नर्मदा]

नर्मसत्त्व—उ मोलासकन्या 'माझ्या ठिकाणीं विलाप
मरुकी-करण्याकरिता नर्मसत्त्व करून ठेवा म्हणजे झालें'
—कम १ ३ ६ [स नर्मत्=नर्मगणूक+उ सत्त्व=प्रधान]

नर्मार्ह, नर्मी—स्त्री सौम्यपणा, मवाळपणा, छानता नर
मार्ह पदा 'साप्रत सुखें पत्र बहुत नर्मार्हे सजे जेसिंग याचे
मेठीवद्दल कळेल'—रा ७ २ [म नर्मार्ह का नर्मी]

नर्मिना—उ मज, तलम व लवी रेठमी कापड नर्मिना
पदा [का नर्म]

नर्मारुपास—स्त्री (शु) दवकापची—इपि ३ ८३
[नर्म+रुपास=कापूस]

नर्त—स्त्री १ लहान मुलाना सांभाळण्यासाठी टविलेली बाई.
बाई २ रोग्याची छुश्या करणारी स्त्री, कणपरिचारिका ३ छंदी,
बाळटपणाच्या बळी मंद करणारी स्त्री [इ]

नन्ताणी, नन्ही—स्त्री नराणी, नरी पदा

नळ—नळ पदा

नळक—न मृदु अस्थि, रोमलास्थि, कूचा [स]

नळकूट—वि (व) निरैज

नळगे—कि १ नळे, लागत नाही आवरवकता, प्रयाजन
नाही या अर्थाने योजावयाचा घन्य याचे अनन्वजन नन्मत्त
नन्मत्त पदार्थ, आणि आदला, आचार, आनमाल, आया,
आवया, आवा या प्रत्ययाने यादृशयितासह प्रयोग करितात

जसें—मळा साखर नळेगे, जेवावयाळा, जेवावया, जवावं, जेवें
नळेगे १० 'कदा नावटे हरिकथा। देव नळेगे तर्बया।'—श
३ ३ ११ 'वाढ्यामुळे गलवतावरील सर्व स्त्रिया घाबरून गेल्या
हे सांगणे नळेगे'—कोरकि ७४ 'मुत्तास ज्यास्त ल्हिंगें नळेगे'
२ सयुक्तिक, सुसंगत समवनीय नाही अशा अर्थानेहि योजितात
'तसा दिवस पुन्हा यावा नळेगे' [न=नाही+लागणे=जरूर
अवश्य असणे]

नळद—उ वाळा भावांचे सुगंधी धवतांचे मूळ 'शुद्ध सवाम
कुडा नळद परि उपमोगेचितव मलदासी।'—मोवन ४ ७५
[स]

नळसुरी—उ घोड्याचा एक रोग यानें घोड्याच्या भोटातून
मैल निघता याव्य असताल असेहि म्हणतात असहाल पदा
—अथप २ ११६

नलिका—स्त्री नली [स] नलिकास्थि—न बीजास्थि,
लाव हाड [नलिका+स अस्थि=हाड]

नलिन—उव कमळ, पकज [स]

नलिनो—स्त्री १ कमळाचा समूह २ कमळांनी भरलेले तळें,
ठिकाण इ० ३ कमळाचा रंग [स] ० पत्र—न कमळाचें पान,
कमळपत्र 'प्रपचीं रहावें नलिनोपन जेवें। अलिप्त हें असे पाहोळ
त्याला।' [नलिनो+स पत्र=पान] ० पत्रकोश (संयुतहस्त)—

उ (नृत्य) पत्रकोशात करून एका हातानें दुसऱ्या हातास
आधीं करगळीपासून ओंठपर्यंत बाहेर विळका घालणें व मग इ
गळीपासून बाहेरून आत विळका घालणें इ० अभिनययुक्त
क्रिया [नलिनो+स पत्र+स संयुत=जोडलेला+स हस्त=हाड]

नलिस्त—वि वारंढ, नीच, दुर्गुणी [का मारास्त=
नालिस्तो=नालिस्त अप]

नल्याख—वि नाजयक, हाड, खटपाळ 'बहुत मानल तो
ल्याख। वरकड जाणाव नल्याख।'—दावि ३ ५२ [नालयक=ख]

नव—वि १ नवीन, नवें नूतन 'नव नव नवट कराय न
परी रेखादि इंची वळ आळ भा।'—मोसभा १ १० या मंत्रगणल
नवनेत्येसवा।'—मानापमान २ कोमल, चिमुरटें, लहान 'दयाम
नवनेन मुकुट कुडलें। सुंदर दहल नव वाळ।'—तुगा १२४०.

[स नव से नव, श्री नेत्रांशू, जे नोपुस, नॉस्क नुवल, अर्थ
निव, निव, गों निवयिन्, लिथु नौवर् सलें नोपु, दिव्
नुअ] ० फीट्टे—स्त्री प्रथम लागवड 'नवकीरीस कोटे कोटे
नामरीत होते ते काम सोवया या पयास लागजे'—ख १५१

—नि नवीनच लागवडीस आणलेला (जमीन) [नव+का बीड,
का बीडी] ० पारीड—वि नव्याने खरेदी केलेले ० गंध—

उ नवीन, ताया मुवाळ ० घड—नि नवीन पडलेले, नवड
(आहे) [नव+पडणे] ० चाड—उ १ आमावास्यनंतर नवीनच,

प्रथम दिसणारा चंद्र, दुसऱ्या चंद्र २ असावा (इ) न्यू
मून [नव+चांद्र=चंद्र] ० जवान-वि १ तरुण, जवानीत आलेला
२ अनभिज्ञ, जेणता, अज्ञान 'यहुतकरून सर्व नवजवान आहेत'
-रा ५५८ [नव+का जवान-तरुण, पा नवजवान] ० जवानी-
की १ तारुण्य, नवयौवना, जवानी २ जेणतेपणा, अज्ञापणा
'तथापि नवजवानी आहे कोणेतसमयी काय करील कळत नाही'
-स ८ १९२६ [नवजवान] ० जीवन्-न १ पुनर्जन्म २ वरि-
त्राचे, आयुष्यक्रमाचे पाळलेले स्वरूप, नवचेतन्य, नवी उमेद,
स्फूर्ति [नव+स जीवन्] नव(चे)तर-वि, अलीकडील,
अलीकडचा, नवा -किवि उलीकडे नवयर पहा [यु नव
तर] नवयर-ळ-वि अलीकडचा, मुक्ताच होऊन गेलेला,
अस्तित्वात आलेला, अलीकडील काळातील -किवि अलीकडे,
नव्यान, मुक्तेच काही दिवसापूर्वी 'सूर्याला दुसरी स्थळातर कर
ण्याची गति असुन तिने सूर्यमाला सौरिनामक पुजाकडे जात
कसेत असे डॉक्टर हसले ह्यास नवयर आदळले आहे' -सूर्य
१९ 'पण त्या नवयरच इकडे आल्या असल्यामुळे कोणतीही
विशेष सळानीं बोलणे त्यांना शक्य नव्हते' -नयुक २६
[नव+तर] नवययळ-पुकी (ना व) तरुण पिढी, तरुण मुळी
[नवपर] ० दिगर, नौदिगर-न १ (सरकारी अन्वदारात
रुढ) अनिष्ट केल्यादल भाडणाला व हुकूम, करार २ मोडण्याला
प्रवृत्त होणे, वितड्याव, विरोध, हट्ट, तकार (किं० करणे,
लावणे, माहणे, घडणे, पडणे) 'करार जाहला असता त्यास
नवदिगर करावे म्हणजे हे कसे घडेल' -रा १ २०६ २ (केलेला)
दयाव, करार ३ नाकबूल करणे, (त्यावाचत) बदलून जाणे,
भलेतेसल्ले, कमजास्त बोलणे 'काही नौदिगर करून विषाड कर
म्हणाल तर आम्ही तुमचे रफीक नाही' -रा १ ५२ 'ह्यात
आम्ही नवदिगर केल्यात सरकारचे गुन्हेगार होऊ' ३ (क)
-वि नाकबूल, वेद्मान 'मी ऐकेनच ऐकेन, नवदिगर व्हावयाचा
नाही' [पा नव-नवीन+का दिगर=दुसरे इतर] ० दोलत्या-वि
मुक्ताच, नव्यानंच धीमत झालेला, वैभवास चढलेला, अधव्याचा,
उपयुक्त धीमत [नव+दील] ० धान्य-न १ नवे धान्य, दाना
गोटा २ (राजा) दरवर्षी पिकाणा नवीन धान्याच्या भक्षणाचा
सत्कार, कुळाचार ३ ताडुळाची एक जात [नव+धान्य]
० नयती-ही तारुण्याची आरभदशा यौवनास मुसमुषणारे
यौवन 'नवनयती आली रसा' [नव+नयती=तारुण्य] ० निगा
दास्त नौनिगादास्त-ओ १ नवी 'फौजबंदी फौजभरती
नवीन टेपेली फौज 'परतु प्रस्तुत नौनिगादास्त करीत आहेत'
-रा १ ५६ 'नवनिगादास्तीचे लोक त्रिकूट' -रा ७ ७१ २
ज्योती [पा नव+निगादास्त] ० निशत-निशित-वि मुक्त
लोच, नवीन धार लावून तीक्ष्ण केलेला, नवीनच पाजविलेला,

परजलेला 'देवा नवनिशती शरी' वावरोनी याच्या जिह्वारी।'
-झा २ ८८ [नव+स निशित=तीक्ष्ण] ० पंकज माळिका-
की ताज्या, नव्या कनळाची माळ 'कपटनगर धुरर वाळिका।
करुणी नवपंकज माळिका' -सुराभारथकांड २१ [नव+स
पंकज=कमल+स माळिका=माळा] ० पापाणयुग-न (भूशाल)
अल्पत प्राचीन पापाणयुगाचा उत्तरार्ध, (इ) निर्भोलिथिक
एतु [नव+पापाण=दगड+युग] ० पुसती, पुस्ती-की नवे
लेखन 'पुनरपि मार्गी वाढी जे धर्मग्रह्य जेवि नवपुसती।'
-मोवन १३ ७० [नव+म पुस्ती] ० भक्त-वि १ नव्या
गार्थीचा शोकीन २ नवीन देवाचा भक्त 'मुक्तेच धर्मांतर
केलेला, बाडगा, बाटेला या अर्थां बुकीने रुढ [नव+स भक्त=
भजणारा, आवड असणारा] ० यौवना-की नवतरुणी, तारुण्य
कलिका, तारुण्याच्या भरत आलेली स्त्री [नव+स यौवन=
तारुण्य] ० रंगडा-वि नित्य नवा रंग, दन्दा करणारा 'नव-
रसाचा रसिक। नवरंगडा मीच एक।' -एभा १० १९७ [नव+
रंग] ० रान-न मुक्तीच, प्रथमच लागवडीस आणलेली जमीन
[नव+म रान] ० रोज, रोज-पु १ नवीन वर्षाचा आरभ
दिन २ पारवाची वर्षप्रतिपदा ३ मोगल बादशाहा आपल्या
राज्यारोहण दिनापासून जो नवीन इल्ल सन सुरू करीत त्याच्या
आरम्भीचा दिवस ४ जुलूस सनाच्या आरम्भीच्या दिवशी करा
वयाचा उत्सव, हमारभ वर्गारे 'अबवराने ज्या वेळी आपला
दिन ई इलाही नावाचा नवीन धर्म प्रचारात आणला त्यावेळी
नवरोजचा सण सुरू वेळा' -शावो (न) १८ [का नवरोज]
० वधू-की मुक्तेच लग्न झालेली मुलगी, नवी नवरी, 'नववधू
प्रिया मी बाबते।' -तावे [स नव+स वधू] ० विद्वेपी-
वि पुराणप्रिय, सनातनी, सुधारणेचा द्वेष करणारा 'सुधारक
आणि नवविद्वेपी असे समाजामध्ये दोन पक्ष उत्पन्न होऊन'
-टि १ १४० [नव+स विद्वेपी=द्वेष करणारा] ० शिक्षा-खा-
वि १ मुक्ताच शिकू लागलेला, (एखाद्या) व्यवहारात, घ्यात
मुक्ताच पडलेला, नवखा २ (कु) प्रथमच गरोदर झालेली
(स्त्री, जनावर), प्रथमतः लागास आलेले, फळ धरणारे (फणस
इ० झाव) ३ अनुभूत, विलक्षण, असाधारण, अपूर्व [नव+
शिक्षणे] ० शीका-ख वि मुक्ताच शिकू लागलेला, नवशिक्षा
अर्थ १ पहा [नर+शिक्षणे] ० सर-वि नवीन, अलीकडचा
-किवि अलीकडे, मुक्तेच, थोड्या दिवसापूर्वी नवयर पहा
[नव+स सदश] ० स(सा)रणो-की दुस्तर करणे, नवा दिसेल्ला
करणे [नव+रणे] ० हिंदु-वि (गो) पुन्हा हिंदुधर्मात आलेला,
धर्मांतर केलेला (हिंदु), शुद्धीकरण होऊन हिंदु झालेला 'पणजी
यथील न्यायाधिशाने नवहिंदूंनी जन्मनोदणीची नोंद न केल्यामुळे
खटले भले' -के २, १२ ३० [नव+हिंदु] नवाकित-पु

नवीनच वीक्षा दिलेला शिष्य. 'विभनाथ नामा धरित। संवित
ज्ञानी अरोहित। आशेना खंडोलिया नवास्ति। त्रिलोका अंशित
उत्तपयें।' -सप्र १० २९. [नव+सं. अस्ति] नवाग्र-न. न
पान्य मये अवी पदा. [नव+अग्र] ० पूजिमा-श्री. नवे पान्य
राज्यास सुखात करणाचा दिवस. हा प्रायः चौकणात आश्विन
शु १५ व वैशाख माघ शु १५ हा असतो. चौकणात तांदूळ व
देवात गंध ही मुख्य असल्याने चौकणात व देवात वर
सांगितल्या मित्र मित्र तिथींना हा कुडपुनं देव जातो. अन्यत्र
नवी, नवे पदा. [नवाग्र+सं. पूजिमा] नवोदा-श्री. १ नवीन
छम झाल्ली, नवपरिणीत स्त्री; नवपुत्र. 'गुंदर वनिता त्रिया
नवोदा।' -अमृत ५२. २ अनुपभुक्त स्त्री, अक्षययोनि, छम
होऊन भयाप पुरवणाति न झालेली स्त्री. [नव=नवाग्रे+सं.
ऊद=विचारित]

नव-वि. नऊ. नऊ उरक्या. 'हे नरनलमाळा गोमटी। जो
बाळी सद्युत्तुल्या नेवी।' -एमा १०.२३६. [सं. नव; गुज.
नव, हे. नवन; मी. एवेभ; छं. मोव्हेम्; गों. निउन, अँत.
निगन्, प्राज. निउन, अय. नैउन; प्राय. वेविस्स; स्तं. देवन्ति;
लियु-देवन्ति; दिह्यु. नभोद; कैवि-नव्] ० कुलपुत्रांचे तारु-
न लडाऊ गल्लत. 'विशालद जंविप नवदुल्लपांचे तारु।' -विवि
८ १५६. ० तुकडपाची खोळी-श्री. नऊ तुकडे जोडून
केलेली खोळी; इम्या उल्ल अखंड खोळी, तीन तुकडपाची
खोळी ३६० नवव्या दिवशी नवी विद्या सामाद्यन्-० कोट
(टी)नारायण-उ १ नोटपाचीघ; अतिथय धीमेत मनुष्य.
'पण हे विचारचे नवकोटनारायण आचाराच्या शावतीत मात्र
सुदाम्यापेक्षा दक्षिी आसतात' -अम २१. २ (विपरीत लक्ष-
जेन) अतिथय दक्षिी; मगल मनुष्य. -वालीधो. [नव+कोट+
नारायण] ० कोटी कात्यायनी(येणी)-चामुंडा-श्रीअ.
नऊ कोट देवी, कात्यायनी, चामुंडा. 'नवकोटी कात्यायनीचा
विचार। पिडी कोठे।' -दा ९.५.२१. 'पदाव्या धीकृष्णायै लो
सकळ देवते निपाळी सत्परेन। नवकोटी चामुंडा सर्पणे। चाल्सी
वेगदेवता।' -ह २४ १०५ [नव+कोटी+कात्यायनी, चामुंडा]
० कोण-उ (भूमिति) नऊ कोपरे असलेली व नऊ बाजूंनी सर्वा-
दित आकृति -वि नऊ कोन असलेली. [नव+सं. कोण] ० खंड-
-खंडे-नवव १ पृथ्वीच्या नऊ खंडाचा समुदाय. इलाहत, मंदाथ,
हरिवरे, क्षीरस्रव, कतुमाल, रम्यक, भरत, हिरण्यमय व उत्तकुल हीं
नवखंडे होत. सुरवेदि पाठभेद आहेत (अ) भरत, वत्ती, राम?,
द्रामा. (अ) द्रमिल, द्रमिल?, केतुमाल, हिर (हीरक?), विधि
वत्त?, महि सांगि सुवै (या) ईद, कशेक, राम, यमसिंह,
नाग, वारुण, सौम्य, ब्रह्म, भरत हे नऊ भाग -ईको. 'नवखंडे
सप्तर्षी। छान्दोग्यीच्या रायानी इतरुपे।' -ह १८.१६. [नव+सं.

सं. खंड=तुकडा, पृथ्वीचा भाग] ० खंड पृथ्वी-श्री. जैत नऊ
खंडे आहेत अशी पृथ्वी. 'नवखंड पृथ्वी व दशर्षे भंड कासी.'
'नवखंड पृथ्वीचे दान.' ० खणी-वि. नऊ खणावी. 'दुखणी
काय नवखणी माही नऊने धरा नसेतु खणी।' -मोक्ष्म ८३.१२.
'लावण्याची सकळ संपदा सहज उभी नवखणी।' -पळा ६.२४.
[नव+खण] ० गजो-पुजो, १ (नऊ गजो) नऊ गज खणीचा
खोपा. राजदरबाराचा भव्य दिवाणखाना; कचेरी; सदर. 'राजा
नवगजीत येसला।' -एपो १७. २ तंरु; रेत. 'बाई सुंदर साजेने
नवगज्या सिदाच होत्या परी।' -सारह ३.६५. 'हमाम येज्जे
नऊ गजी आधपास येज्जे उतरिले' -इनं ७. नवगोजी पदा [नव+
गज=एक परिमाण] ० गुण-उषव. सुदि, सुख, उ. छ, प्रयत्न, इच्छा
द्वेष, संस्कार, पुण्य व पाप असेत्यापचालत सांगितलेले नऊ गुण.
'सुदि सुख उ सु प्रयत्न। इच्छा द्वेष संस्कार। पुण्य पाप नवगुण।
येकियेती।' -विउ १.४. -वि. नवपट. ० गुण-वि. नऊ दोन्याचे
(यक्षोपवीत इ०). नऊ फेऱ्याचे. 'नवगुण वष कंठी ब्रह्मपुन भवा
जे।' -सुप्र बालकाह ११३. [नव+सं. गुण=वीरा] ० गोजी-उ.
देवा. चायिचाना. 'उतर तंरौ नवगोजी येज्जे उतरिले' -इनं ७.
० ग्रह-पुषव. १ सूर्य, चंद्र, मंगळ, बुध, शुक्र, शनि, राहू व केतु
हे नऊ ग्रह. २ (उप. निंदार्थी) जुद. दोळके, मोळी; कं. ३-न.
मंगलकार्यारंभी करतात ती नऊ ग्रहाची पूजा; ग्रहमंज. 'दोन्ही
परी नवग्रे साखी। देव दवेकें पुजिली।' -कालिका १६.४१. [नव+
ग्रह] ० खंडी-श्री. १ देवीची नारायण (विशेषतः तिच्या
स्तोत्रांचे, सप्तशतीचे) नऊ वेळा पठेन करून केलेली. 'जर मला पुन-
प्राप्ति झाली तर देवीची नवखेची करीन' -स्तन १.२. २ नवरात्र;
नवरात्र पदा. [नव+सं. खंडी=देवी] ० छिद्रे-नवव. नवद्वारे.
पदा. ० जणी-श्रीअव. १ नऊ झिया. २ (ह) नवविधाभक्ति.
(अ)संपद शाहूच्या खुपासिनी। आंगिक आत्म्या नवजणी। हृदयाची
क्षुद्रावणी। त्या जाणोनी वेती।' -एस्व १९.४३. ० जवर-
उ इपित लायणा एक अतिशय तीव्र प्रकार, हार ताप नम दिवल्या
मुक्तीचा व प्राय. चातुक असतो. [नव+सं. जवर=ताप] ० टके-
न. होराच्या अष्टमांशाचे, (केली) अर्ध्या पावहोराचे माप (नल-
टाक) ० टाक-न अदमासाचे नवद. नवटके पदा. [नव+टाक; गुज.
नवटाक, 'ये नवटाग] ० द्वारे-नवव. दोन दोळे, दोन कान,
दोन नाक, दोन पांज, दोड, गुदद्वार व गुदद्वार अशीं मानवी शरीरार्नी
नऊ द्वारे, छिदे. 'नवद्वारे वेही। तो असतिथि परि माही।' -झ
५ ७५. ० नाग-उषव. १ पुराणातरी वगिलेले अनंत, वासुकी, शेष,
पद्मनाभ, वेवळ, राक्षपाळ, धृतराष्ट्र, तक्षक व काळीय ह्या नावाने
नऊ नाग. वर्ष. २ नऊ हत्ती. [नव+सं. नाग=वर्ष, हत्ती] ० नाग
सहस्रपळी-वि. नऊ हजार हत्तींचे बळ असलेला. [नव+
सं. नाग=हत्ती+नवको=बलवान] ० नागसहस्रपळी-श्री. नऊ

हजार हत्तींचे बळ. 'आगीं जियेस नवनागसहस्रदाहकृती।' —आपू ३९. [नव+सं. नाग=इती+त. सहस्र=हजार+सं. दक्षिण=बळ] • **नागोऽन्या-पु** (ना.) 'बेडुल्लोऽन्याचा सेळ. • **नाय-पुअव.** मच्छिंद्र, गोरक्ष, जालिंदर, कानीका, चरपटी, नागेरा, भरत, रेवण व गहिली. हे नवनारायणाचे अवतार मानतात. प्रकाश, विमरो, आनंद, ज्ञान, सत्यानंद, पूर्णानंद, स्वभावानंद, प्रतिभावानंद, व सुभगानंद अशा हि पाठभेद आहेत. —नव १.३९. ते ४३. —ह्याचो (न) ३७. • **नारायण-कवि, हरि, अंतरिक्ष, प्रबुद्ध, विष्णुला-यन, आविर्भाव, दुर्मिल, चमस, व करभाजन.** —नव १.२९ ते ३०. • **नारीकुंजर-पु.** नऊ स्त्रियांनी आपल्या शरीरास निरनिराळ्या प्रकारे पोळ व मुरड देऊन (वृथाच्या उपयोगासाठी) बनविलेली हत्तीची आवृत्ति. [नव+सं. गौरी=स्त्री+सं. कुंजर=इती] • **निधि-धी-पुअर.** कुबेराचे नऊ सजिवे. त्याचीं नावे—महा-पद्म, पद्म, धंख, मकर, कच्छप, सुर्यद, कुंद, नील आणि खर्वे. 'मोलतुनविषया या श्रीचरणराजाचे न होय निधिनवदी।' —शोभभा १.११२. [नव+ध. निधि=सज्जिना, साटा] • **महाद्वार-नभर.** महाद्वारे पहा. • **महारोग-पुअव.** राजयदमा, कुष्ठ, रक्तपिती, उन्माद, श्वास, मयुमेह, भगंदर, उदर व मूतच्छदा हे नऊ दुर्भर व भयंकर रोग. [नव+सं. महारोग=मोटा, भयंकर रोग] • **रंरी-वि.** नऊ रंगानीं युक्त (पदार्थ). • **रत्नराजमुगांक-उ** (वैद्यक) एक औषधी रसायन. [नव+रत्न+राजन+मृग=हरिण+अंश=चिन्ह] • **रत्ने-नभर.** हिरा, माणिक, मोती, गोमेद, इद्रगोल, पाच, प्रवाल, पुष्कराज, वैद्य्य किंवा तोमरी हीं नऊ प्रकारचीं रत्ने 'नवरत्नाची भाग्यी. • **रत्नांचा द्वार-उ** स्त्रियांचा गळ्यात घालण्याचा एक बहुमोल द्वार. • **रस-पुअव.** (साहित्य) साहित्यशास्त्रात वर्णिलेले शृंगार, वीर, कण, अद्भुत, हास्य, भया नष्ट, भीमत्स, रौद्र आणि शांत या नावाचे नऊ रस जी दैविकी पदारावाचे। जे उद्देशूचे नाभिकाराचा। ते नवरससुधाव्यापी। याचो ज्ये।' —झा १०.७ 'ज्ञाता जो सरसावला, मवरसा-माझारि शृंगाराला।' —र ५ [नव+स रस] • **रसिक-वि.** चलाख, तर-तरीत, आवेशयुक्त; नऊ रसानां भरलेले, पूर्ण (मान, कथन, कथा, वर्णन, प्रेय, ओक, मगई, कवि, वक्ता इ०) [नवरस] • **रात्र-न.** १ (सामा) नऊ अहोरात्राचा समुदाय २ (विशेषार्थाने) चैत्र शुद्ध प्रतिपदेपासून नवमीपर्यंतचा काल (रामाचें नवरात्र), तसेच आश्विन शुद्ध प्रतिपदेपासून नवमीपर्यंतचा नऊ दिवसाचा काल (देवीचें नव रात्र) यास धारदीय नवरात्र असे म्हणतात व हेच अधिक रूढ आहे माघशोध शुद्ध प्रतिपदेपासून चपापक्षीपर्यंत सहा दिवस खडोबाचें नवरात्र असते ३ वरील कालात वरतात तो देवाचा, देवीचा उत्सव, पूजा [नव+स. रात्रि=रात्र] • **लख-वि** (काव्य) नऊ लक्ष 'आकाशात नवलख तारे आहेत.' [नव+लख=अभर हजार]

• **लक्षण-नभर.** आचार, विनय, विद्या, प्रतिष्ठा, तीर्थदर्शन, निष्ठ वेदपठन, तपस्या व दान हीं ब्राह्मणाचीं नऊ लक्षणे. —दार. • **लाखा-ख्या-वि.** ज्याच्याजवळ नऊ लक्ष रुपये आहेत असा; लक्षाधीश; अतिशय धीमंत 'आपुल्या तुम्ही घरचे नवलखे मिजाजी।' —प्रला १७५. [नव+लाख=अभर हजार] • **विध-वि.** नऊ प्रकारचे. [नव+म. विधा=प्रकार, भेद] • **विधभजन-न.** नवविधा भक्ति पहा. 'नवविधभजन पडो। तुमिये स्वतःपे त्रीति जडो।' • **विध रत्ने-नभर.** नवरत्ने पहा. • **विधा भक्ति-—झी.** धवण=ईश्वराचे गुणवर्णन, चरित्रे इ० ऐकणे; कीर्तन=ईश्वराचे चरित्र वर्णन करणे, वाचणे; स्मरण=ईश्वराचे गुण, चरित्र इ० आठवणे; पादसेवन=ईश्वराचे पाय धुणे, बेपणे इ० सेवा; अर्चन=पूजा करणे; बंदन=नमस्कार करणे; दास्य=चाकरी करणे, सख्य=ईश्वराशी सलगी करणे, आत्मनिवेदन=मनस्स सोडून ईश्वरास सर्वस्व, स्वतःला अर्पण करणे. या नऊ प्रकारांनीं बराचयाची ईश्वराची भक्ति, सेवा. 'धवण कीर्तन स्मरण। पाद-सेवन अर्चन बंदन। दास्य सख्य आत्मनिवेदन। हे भक्ति नव-विधा पै।' —विपू ५.२३. —सदा १.१.३. [सं. नवविधा=नऊ प्रकारांची+भक्ति=सेवा] • **सर-वि.** नऊ सत्ता (द्वार इ०). नव+सर] • **सुती-झी.** जावें करण्यासाठीं नऊ पदरी वळून केलेला दोरा. [नव+सूत=दोरा] नर्थांकित-वि. पुढापर नवाच्या आकड्याने चिन्हित (पोडा). [नव+सं. अंकित=चिन्हांने युक्त] • **नवाक्ष-वि.** नवकोण पहा. [नव+सं. अक्ष=कोण, कोपरा] • **नय-अ.** (काव्य.) न; नष्ट, नये. 'गो-धनीं बहु सुखे नव जावें। खच एकचि धरुनि यिजावें।' —यामन-वेणुपुढा २९. —गुवन १.१२. —साहस २.१३. [सं. न वै, नैव, प्रा णवि] • **नवकरी-झी.** चाकरी, सेवावांछित. नौकरी पहा. 'नवकरीस जावयालागेनि तंटा।' —दावि ३१४

• **नवका-वि.** (प्र.) नवखा नवखा पहा.

• **नवखा-वि** १ नवीन, अपरिचित 'मग मला काय नवखीसारखे विचारितेस?' —मृ २५ २ (एखादा व्यवहार, धंदा इ० कात) अनभ्यस्त, सराईत न झालेला, गैर बहिवाडलेला, नवा. [नव]

• **नवगण-झी.** (गोदी इ० ठिकाणीं हंगालामध्ये रूढ) मोठे, वजनदार पदार्थ, पीप इ० उच्चलण्यासाठीं उपयोगात आणतात तो वासा व दोरखंड, किंवा शिके (विरु) नवगण

• **नवगण्या-वि.** नवगण, दोरखंड इ० कार्नी वजनदार पदार्थ उच्चलणारा (मयूर) [नवगण]

• **नवघड-नवघण पहा.**

• **नवघण-झीन** दोन-चार माणसांनी उचलून न्यावयाजोने ओठें उच्चलण्याचा दोर बापलेला दाढा, भक्कन वासा, ओठें उच्चलताना त्यासाठीं घातलेला वासा —पया २८९.

नयच(ज)र्चे—अकि (काव्य) न जाणें 'हालें नयचें' न्मीलन । उठिळें अत करण । परी अनुभवाचें अवतरण । तें न वंचेचि । 'विपू २ २ -दा ४ ३ २३ 'सद्युक्तवैद्यव्यासासनी । शिष्ये न विसावें नेहदनी । दूरी नयजावें तेव्हा । नयनोन्मीलनी रत्नावें ।' एभा १७ ३१७ -स्वादि ११ ४ ३४ [नयचर्चे=जाणें]

नयच—कि (काव्य) न वंचे=काही एक खचें हात नाही, काही दाम पडत नाही, काही जात नाही अशा अर्थाच्या शब्दसदृशीचें अपभ्रंश रूप

नयट—वि १ ज्याचा नवेवणा अथाप गला नाही अशा (पक्षा ६०) २ कुठ्ठाच कापलेलें, तोडलेलें (लाकूड ६०) ३ नवीन, नवा [स नय, म नवा]

नयटणें—कि न वाटणें मज कोन्हाचें काही नवटे ।' -शिशु १३६ 'पुत्राचि न्नेहें मोडें । आपुलें काहीच नवटे ।' -विपू ७ १२९ [नयवाटणें]

नयत(ता)रणें—सकि फार झुलें झालेलें पर ६० काय थोडें बहुत नवे तामान घालून नवे दिसलेलें करणें [नवतर नय+उतरणें]

नयति—सी—की नव्वद [स]

नयती—जी १ तारुण्यवशा, यौवन, तारुण्याचा भर, ज्वानी २ वसत, नव्हत नापवेलेस नवीं पावें कुटुंबाची अवस्था (सामा) नवी पालवी 'नयतीचीं पावें खाषयास बगिळी' ३ स्वरुपी—घर [नय]

नयद—वि (विरु) नव्वद, ९० सख्या नव्वद पहा

नयदर—उ (मलविषा) इस्तीतील एक दाब हात जोडी दाराच्या बराहीजवळून आपला हात घालून त्याच्या घरलेल्या मनघटाला पिरागदून त्याला चीत करितात [दि नौन=वाक विणें]

नयनीत—न १ शेणी, ताजें शेणी -हा १ ५१ 'वरा मधें अनेकरूप राग । परोपदीं ओ नयनीत गावें ।' -साष्ट १ ९१ 'मयेंनवीण जरी निवडे नयनीत । तरी सद्युक्तवचोनि पर माये । टायीं न पडे जीवासी ।' -रावि १ ४३ २ सार सार मूत अल [स] ३ नीतघत्त—दि लेण्यासारखा (मळ गुळ शुद्धीत) निघोपत स्तनाना जेद्दून प्रयोग -किवि लेण्या प्रमाणें [स नयनीत+स वत् प्रत्यय=यमाणें, सारखा]

नयपी—की (कों) नव्या लापणीची घानवेल

नयम—वि नववा [स] 'टायीं न पडे जीवासी । अणि प्राचें सातेपति । तो एकलाचि नयमी ।' -झा १० ३१

नयमा—ओ चैत्रादि महिन्याच्या प्रत्येक पयारवशातील नववी तिथि [स]

नवरकळा—जी लग्नसभारभात अभयंग, वल्ले—भूषणें ६० कानीं नवऱ्या मुलास आलेलें विशेष तेज, कांति, टक्करी [नवरा+कळा=तेज]

नवरगें—वि १ केशरी वस्त्र वापरणारे २ एक आडनाव [नवरस=केशरी वस्त्र -राजवाडे प्रथमांला]

नवरजाती—उ (माण) लग्नसभारभात नवरानवरीस घालण्याचा चर्मी जोडा नवरजोडा पहा

नवरजाडा—उ (चामारी घदा) लग्नसभारी नवऱ्या मुलास घालण्यास वेतात तो जर्मी जोडा [नवरा+जोडा]

नवरदेव—उ दिवाहसमारभात नव या मुलास जेद्दून गौर वानें योजावयाचा शब्द, वर, नवरा मुलगा [नवरा+देव]

नवरमान—न (कातकरी) नवरानवरीचें वडील एकमेकांना भेटल्यानंतर पचाना दास पाजण्याचा विधि 'सकाळीं नवरा नवरीचें घाप भेटलात तेव्हा नवरमान काढा असा पत्र आप्रह धातात' -बदलापूर ११९

नवरस—उ. (कों) नवरा पहा

नवरा—उ विवाहयोग्यता आख्यापासून विवाह होईपर्यंतच्या अवस्थेतील पुरुष, लग्नस योग्य झालेला मुलगा, वर २ नवरदेव, नवरमुलगा, वर ३ पति ४ उताच्या चरकातील मधली लाट, नर नर अर्थ ८ पहा ५ मळसुनी खिळा नर नर अर्थ ७ पहा [स नवर=नौचरा, पोडू जि रोम रोम] इहू नवरा मरो बीं नवरी मरो, उपाच्याला दक्षिणेंती प्रयोजन ० नव्वरी—जीभव १ वर आणि वर २ उताच्या चरकातील नर व मादी असा दोन लाट [नवरा+नवरी] इहू नवरानवरी एक पहाडी जागचे लोक ० मूल—उ नवरा मुलगा वर [नवरा+मूल]

नव्वरी—की १ वर २ विवाहयोग्यता आळी, उपवर मुलगी ३ (खा) पत्नी, बायको (प्राय नव्वरीनात नव्हालेल्या विवाहित मुलीस जेद्दून योजतात) ४ उताच्या चरकाच्या दोन लाटांपैकीं किंचित लहान असलेली लाट मादी ५ दाराच्या वर पाना असलेली लेखकी पदी मादी [स नव्वरिका—नोचारिका—नोचारिका—नव्वरिका—नवरी—महाप १ १ १०]

नव्वरी—की (सांकेतिक) पैवा 'नवरी कोट (एक कोट रूप्य) पावली' -ता ३ २२०

नव्वरी—की (च) ज्वारी खड्याची मजुरी वण्याची टोपली 'आज खड्याचा भाव किती नव्वरी आहे'

नव्वरीस—की (कों) नवरी पहा

नवल—न १ आभर्षकारक, निव्क्षण, अश्रुन गोष्ट चमत्कार सांगण्याभोगी देहकथावागी नवी गाठ. 'नव्वरिदि नव्वत नव्वत ननु बहू दाखिलेचि यथा शिव ।' -मांसना ७ ६० २ आभय अंबा, कौतुक, प्रहल (किं वागणें) 'नवल हागीं-कि

परवडी। वैसी दवा धर्मांची आवडी। -शिशु ५८६ 'सारथि
 वृद्धवा ज्या तद्विषये कृत वाचका नवला। -मोविराट ६ ७३
 -वि आधर्यकारक, विलक्षण, अद्भुत 'परी नवलत्यांचे लापवा।
 अमरी पातले मासे नाव। शरीरी नावाचा निजभाव। उदावया टाव
 नुखीच। -एमा १ १९ [स नव, हि नवल=सुंदर, मनोहर।
 म्हु० (व) नवलाची वायको कवलाचें घृ=स्वतःची प्रशंसा
 करणाऱ्या श्रीस उद्देशून म्हणतात ० अद्भुत-अपरूप-विशेष-
 वि नवे आणि आधर्यकारक, नवीन आणि विशेष, काही तरी
 विलक्षण, अपूर्व (खबर, बातों इ० काच्या पुस्तकासाठी उपयोग)
 -न. आधर्यकारक, अद्भुत, विलक्षण गोष्ट, नवल अर्थ १ पदा
 [नवल=अद्भुत-अपरूप-विशेष] ० कथा-श्री १ अद्भुतगोष्ट,
 नवल २ कादंबरी, (इ) नोंबडल [नवल=कथा, मुक्त नवल-
 कथा] ० पण-न १ नवंपण, नवीनपणा, सौंदर्य 'ते बळी
 वृद्धव्यात जगभरा। देव अघ्यात्मांचे नवलपण पुर। कर्मांचे काम
 सर। विरमे मन। -झा ७ १७७ २ अनोळखण, अनोळखी
 पणा -मनभ [नवल] ० परी-श्री (काव्य) आधर्य, नवल
 मग प्रजाप्राप्ति हे नवलपरी। कथितां दाखि हारले। -शवि
 १२ 'दुर्घर्षण पणमुख जयाचे नवलपरीचे सुत। -प्रला ६ -वि
 अद्भुत, आश्चर्यावह, विलक्षण, नवल वाटण्यासारखे, वस्तुचरित्र
 -किवि आधर्यकारक रीतीने, विलक्षण लढेने, प्रकाराने [नवल-
 परी=प्रकार] ० विद्वानी-उ नवउ घडून आणणारा, अद्भुत
 इति करणारा आधर्य करणारा 'वैसा नवलविद्वानी। पुतळिया
 चालेंति बळनवाहानी। -शिशु ७७१ [नवल+विद्वानी-नी=
 चतुर, धृते इ०] ० विशेष-न नवल अद्भुत पदा नवल वाट
 ण्यासारखी एखादी गोष्ट, विशय उल्लेखण्यासारखी, सामण्या
 सारखी एखादी हकीकत, समाचार नवलाई-श्री आधर्यकारक,
 अपूर्व, अलौकिक, नवल वाटण्यासारखी गोष्ट, नवल [नवल]
 नवलार-न नवल, आधर्य -शर नवलाव-लारा-उ १
 पमकार नवल, आधर्य अलौकिक गोष्ट नवलाई 'पातपा पाते
 मिळे। की श्रुत्व सैष पयले। तिये उन्मळिता मावळे। नवलावो।'
 -अष्ट ७ १८४ 'ब्राह्मणप्रतापाचा नवलावो। तिही आत्माप्राक्
 कळा दवो। -एमा १ १७० २ फरक [नवल]

नवलशाल-उ. एक प्रकारचा भाजीच्या उपयोगाचा
 गडा अलंकोल पहा त्याचा नास किंचित उम असतो [इ ओएल्
 कल्=कोवी]

नवलपरी-श्री १ खणाळ्याची एक जात २ नवल पदा
 नवलाई-श्री १ एक पिशाचदेवता जखीण पदा नव
 लाई देवी म्हणे गुरुदेव नवल केली। -सप्त ५ १८ -वेया ५६
 २ (सामा) ग्रामदेवता

नवली-श्री १ (मुलाच्या राहणीने शरीराळा, पावसाच्या
 पिशाचा आज्ञानंतर रोम्याला खावयास मिळाल्याने धुषिताला

यणारी) तेजगी, काति, टवटवी, दार (कि० फालटें, फिरें)
 'वाळा नीजविली पारु नवली तोची वदिदेखिली। -अक्क
 २ विद्रलूट रसमजरी ७ 'पाळस रागताच घेताची नवली पाल
 टली' २ वृत्ति, मनाचा कल, स्वभाव 'तुसी मुखधामा नवली।
 कशि फिरिजे जिला जगत्रयी मानवली?' -मोक्षण ३९ ४५
 'श्रीलपटनापासुन नवली फिरउन वदमान जाहाला आह' -पेद
 १० ६०

नवळु-न (महानु) नवल, आधर्य 'पुन ते अवस्था नवल
 आइका। -शिशु १७२ -शिशु २१ [नवल]

नववा, नव्या-नि कर्माने मोजताना आठव्यानंतर यणारा,
 [स नवम]

नवरा-नि नवस करणारा 'यात्राच्या निमित्ताने जम-
 नारे होवे, नवसे, गवसे याच्या गलबल्यात देसहितवाल्यानीहि
 आपले गाढो पुढे टाकले आहे हे उचित होय' -वेया ५७
 [नव]

नवराती(सी)क-नि नवलाचा, नवसातपयाचा [नवस]
 नवरा-उ १ इच्छित कार्य सिद्धीस जावे म्हणून दशाची
 प्रार्थना करून कार्यसिद्धि झाल्यास देवास (एसादी) वस्तु अर्पण
 करण्याची प्रथा। 'दूर प्रिय जन वसती। देखावा करिति नित्य
 नवस नव सती। -मोक्षण ४७ ७७ २ त्या प्रतिष्ठेतील
 अर्पणविषयभूत पदार्थ [स नमसित, प्रा गमसिअ नर्वसिअ
 (स नमस=अनुकूल, कृपादिशुभ)] म्हु० (व) नवराचा भोवळा
 चारीवाटा भोवळा=नवस करून झालेल्या मुलाच्या दुर्दैवाबद्दल
 म्हणतात २ 'जरी नवसे पुन होती। तरी का फरावा लागे पती।'
 -तुगा (वात्र) (एसादी गोष्ट इ० काविषयी-बद्दल-करितां-गार्दी-
 स्वेव, एखाद्या गोष्टीचा) नवस करणे-एखादी गोष्ट सिद्धीस
 नव्याबद्दल ईश्वरास प्रार्थने व काही वस्तु अर्पण करण्याचा सकल
 करणे २ (उ) (एखाद्या गोष्टीबद्दल) मोठ्या उत्कटेने याचना
 करणे, ती मोष्ट अत्यंत वस्तुकरतेने इच्छित ० देणे-(व) मार देणे
 ० पुरणे-(एखाद्याचे) इष्ट कार्य (नवस केल्यामुळे) सिद्धीस जाणे
 ० फास येणे-इष्ट मनोरथ सिद्धीस जाणे आणि पुरले नवस।'
 -तुगा ० फेडणे-नवस फाळला आल्यावर, पूर्ण झाल्यावर देवास
 वस्तु इ० अर्पण करण्याची जो प्रतिज्ञा केली असेल ती पार पाडणे

-साचा-नि नवसाने प्राप्त झालेला -साचा नाव्या-उ. (व)
 (उप) नवस करून झालेला मुलगा (हा पुढे वाईट निघाल्यास
 त्याला उद्देशून योजण्याच्या वाकप्रचार) -सास पावणे-
 (नवस केलेल्या देवतेने नवस करणाराचे) मनोरथ पूर्ण करणे
 नवसे मागितले मुळावर आले-(मुलगा व्हावा म्हणून
 नवस केला त्याप्रमाणे मुलगा नाळा पण तो आईबापाच्या
 मुळावर आला या अर्थी) अतिशय उत्प्रेक्षेने इच्छितेरी वस्त

नवसानकारक झाल्यास हा वाक्प्रचार योजतात, (व) नवसावा ना'या सामास्य-० देव-३ ज्यास नवस कला असेल तो देव, नवसाळा पावलेला देव ' इद्राचारीने पूजिले देव । नवसदेनाहि दिपले गौरव । ' -दावि २२ ० नवसर्णे-नवस करणे, नवसणे पहा 'कवण नवस नवस आता । कृष्ण नाव प्राप्तीसी । ' -एरुख २ ४२ ० सायास-३ (एखाद्या कार्याच्या सिद्धीकरिता करावा लागणारा) नवस, ईश्वराधना व शारीरिक वष्ट इ०, दुःखदृष्ट, हाल अपेष्ट, प्रयत्न इ० [नवस+आयास]

नवसर्णे-जकि (देवता इ०काचे) नवस करणे, नवसा विपर्यय, याता, पदार्थ इ० विपर्यय प्रदिष्टा करणे ' द्वाारावतीची कुलदेवता । स्मरुनि नवमिली घातुघाता । ' -सुसभा १५ २७८ -आमा २६ [नवस]

नवसरणे, घनसारणे-जकि १ (घर इ०काची) दुहस्ती, डागडुजी करून नवे दिसेल्ले करणे २ (सांगितलेली गोष्ट विसरून जाऊ नये म्हणून) पुन पुन सांगणे ' तुमची गोष्ट तो विसरला असेल तरी नवसारून या ' [नव+सरणे, नवसर]

नवसागर-३ (रसा) कडई लावण्याच्या कामी वापरावयाचा एक क्षार अमोनिया व झोरिन यांच्या संयोगाने बनलेला एक क्षार हा खनिज आहे इ अमोनियम क्लोराइड [स नवसार, गुन नवसार, अर दि नवसार]

नवसिआ-वि (महातु) नवस करणारा ' हरिचंदनाचे फोक । सोलौनि कीजेति दाखव दिशाक । बरि सेंदुरे विनायक । नवसिआचे । ' -शिष्ट ७६५ [नवस]

नवसी-वि नवस करणारा ' मळमूयद्वारे । हाऊनि ठाकती खोंकें । नवसिमें होती इतरे । मासिया निथनी । ' -हा १२ ५०१ [नवस]

नवसीक-वि नवसासवधाचा, नवशीक पहा [नवस]

नवसीय-वि नवसाकलेले (देवत) ' दिवसिती जळतुडी । लाविती चड्याच्या तोंडी । नवसिया वती उडी । बाळकाची । ' -हा १७ ९७ [नवस]

नवसुल्लो-वि (गो) नवसाने झालेला [नवस]

नवसळका-वि नवीन, अपूर्व, विलक्षण, नवलपूणे, चमत्कार पूर्ण [नवल]

नवा-वि १ नवीन, नूतन, अस्तित्वात येऊन फार दिवस झाले नाहीत असा २ (एखाद्या कार्यात, व्यवहारात, घरात) नवशिक, अनन्यस्त, (नवशिक्या माणसास जवळून) अग चळणी न पडलेले (त्याचे कार्य) ' या कामात तो नवा आहे वाढणी हे कामहि त्यास नवे आहे ' ३ उपयोग इ०अनी मरिन, अस्ताव्यस्त, जर्जर, जुना न झालेला ' ही घाल्योही नवी आहे

४ अमृतपूर्व, अपूर्व, अपरिचित, अदृष्टपूर्व ' आज नवे झाव पाहिले ' ' आज यानी नवाच शोक म्हटला ' ५ न उपभोगिलेला, उपभोगिला गेलेला ' ही स्त्री अजून नवी आहे कोणी भोगिरी नाही ' ६ मुद्रीच ज्याने (कार्याची, कारभाराची) सुत्रे हातत घेतली आहेत असा (कारभारी, त्याचा कारभार) -शास्त्रीको ७ तर्ण नव पहा [स नव, प्रा नवभो, सि नभो, हि नया, फे जि नेवो] (वाघ) ० जुना करणे-जुना बद्दल नवा घेणे, करणे (कारनामा, दिशेच, करार, असलदार इ०) ० जुना हाणें-नवीनपणा, नवसेपणा माहीसा होणे, परिचित व्हाणे, बहिवाटला जाणे नवीजुनी ओळख-जी, पुन्हा नव्याने करून घेतलेला, नवा केलेला जुना परिचय नवीजुनी सोयरीक-जी पुन्हा नव्याने जोडलेला (एखाद्या व्यक्तीचे मरण इ०सारख्या नवीन कारणांमुळे तुटलेला) सवध, सोयरीक नवी नवती-जी नव योवन, ताण्याचा भर, ऐन ज्वानी, नवनवती पहा नवी नवरी-थी १ मुक्तेंच लग्न झालेली मुलगी २ (रुप) ध्वाभाविकपणे जी गोष्ट माहीत असायला पाहिजे ती माहीत नसलेला, माहीत नसल्याचा आच आणणारा, लाजाळू मुल्ला, मुलगी नवी नवाई, नवी नवा (ध्वा) ळ, नवी नवळाई, नवी नवाळी-की १ नव्याने, मुक्तेंच निघालेले (प्रतिपदी होणारे) भान्य, फळ इ०, नवाच ' हे पल पाळ्याचाभोगे नक्षेत पल्लु नवीनवाळ म्हणून पाळवाचे ' २ वर्षांच्या नवधान्याच्या, नवीन निघालेल्या फळाच्या अक्षणाचा योग, क्रिया-३ (ल) नवीन, अपूर्व व सुंदर वस्तू नवे जग-नन अमेरिका व ओशियानिया ही दोन खंडे याचा शोध अरीकडच लागल्याने त्यास हे नाव आहे नवेजुने-न १ (राख इ०कात) जुने अधिकारी काढून नवीन नेमण्याचा प्रकार २ जुन्या वस्तू देऊन नवीन घेण्याचा, परस्पर बदलण्याचा प्रकार नवे टाकणे-(ना) नवीन उपक्रम सुरू करणे, दीर्घकालानंतर एखादी गोष्ट करणे नव्या उमेदीचा-वि ताख्या-या जोमाने, उत्साहाने व महत्वाकांक्षानी परिपूर्ण, (अजून) जगाचे कटु अनुभव ज्ञात झाले नाहीत असा उत्साही व महत्वाकांक्षी (तरुण भव्य) नव्याची पुनव-जे आधुनातीत व माघी (मागेची-शास्त्रीको १) नीतिमा, नवावर्णिमा पहा नव्याच्याने, नव्याने-किवि प्रथमच, नवीन म्हणून ' या रणपट्टे योद्ध्याची ओळख आमच्या स्वराज्या वरील कादंब-या वाचणारांना नव्याने करून देण्याची आवश्यकताच नाही ' -एव ५५ नव्याजुन्याचा मेळ-नवे आचार, नवे विचार त्याचे सार व जुन्या आचारविचाराचा विचार करून योग्य असत ते घेऊन ऐक्य करणे नव्या(वे)ताप्याचा-वि १ विपून तयार होऊन फार दिवस झाले नाहीत असे (वय इ०) २ अद्या कदाचे सुप्त इ० इह० १ नवे नवे जेवी सवे=पाहुणा नवीन आहे तोपर्यंत परमाळक त्याचा बरोबर पत्तिला घेऊन काही दिवस जेवतो, पुढे

परिषय साल्वावर मात्र हेवसांड व्यावसाय लागते. २ नवें नवें नि
खाटल्याभयेंतें भवें. ३ नवी विटी नवें राज्य, नवी विटी नवा
दाव. (विटीदाह्याच्या खेळात विटी बदलून नवी प्रेतली तर सर्वच
बदलेंतें त्याप्रमाणें) = एखाद्या कारभारांत नवीन कारभारी आल्या
तर त्याचें सर्वच तें नवीन असतें. ४ जुने घोळे आणि नवे बाळे,
तमाचे. ५ नवां दिवशीं नवी विया. ६ नव्याचे नऊ दिवस = नोण-
तीहि गोष्ट नवी आहे तोंपर्यंत (काही दिवस) लोक तिचें कौतुक
करितात. त्या वस्तूचा नवेपणा व लोकांचे कौतुक फार दिवस
टिकत नाही. • सामाशब्द- • आटसाली-वि. वेंसाचा एक
प्रकार. नवीन लागवड केलेला एक वर्षाआड पीऊ देणारा उंस.
• करकरीत-वि. अगदीं नवा; पूर्णपणे नवा; कोरा करकरीत;
करकरीत पदा. • तरणा-तरणाफोक-वि. जवानमर्द; ज्वांतीत
असलेला; तारण्याच्या भरात असलेला (उत्पप). • नूतन-वि.
अगदीं नवा; कोरा करकरीत. [नवा+सं. नूतन=नवा]

नवा-वि. नववा-वें. 'आठ सगुण ब्रह्म। नवें निर्गुण ब्रह्म।'
-दा ७.३.८. 'नवा महिष्या तुम्ही देखाल बालासी।' -राम-
दासी २.१०.३. [नव=नज]

नवाई-स्त्री. १ नवल; अद्भुतता; आश्चर्य; अपूर्वता. 'आतां
ऐशियाहीबरी काई। सांगों व्यासीची नवाई।' -झा १५.४११.
'कैसी देवाची नवाई। अपायचि झाले उपायी।' -दिल्ल ७.२९.
२ अद्भुत; अपूर्व; आश्चर्यकारक गोष्ट, लीला; चमत्कार. 'ते हंस-
रुपाची नवाई। अभिनव काही बोलवी।' -एभा १३.१३. ३
नवेपणा. 'अभिनव संपत्तीची घोरवाई। आणि आवडीची नवाई।' -
वेसीस्व ७.४५. ४ (तारण्य इ०काची) तेजगी; टवटवी. 'काय
सांगूं मी ह्या रुपाची नवाई।' ५ -वि. नवीन, नवा. 'एका
नवाई वपासना।' -दावि १. [नवा; गुज. नवाई]

नवाज-वि. कनवाळ; पोशिदा. 'आम्हीं परोपरीं महा-
राज। अन्याई गरीबा नवाज। पालवा स्नेहानी लाज। मागणें दे
स्वामीराज।' -होला १३४. [फा. नवाझ]

नवाजखानी-णी वि. तीक्ष्ण धारें. 'दाल फिरंग नवाज
खाणी निशंग गाल लखेरी खुण।' -ऐपो १०९.

नवाजणी, नवाजणूक-जी १ स्तुति, वाखाणणी, प्रशंसा;
परामर्ष; पोषण. [नवाजणे]

नवा(वा)जणें-उक्ति १ स्तुति, प्रशंसा, वाखाणणी करणे.
'अंतरे राखिता राजी। भक्त्यास भलता नवाजी। अंतरे न राखता
भाजी। मिळणार नाही।' -दा १५.५.२० २ प्रतिपाळ,
रक्षण, लालन पालन करणे; परामर्ष घेणे. 'कुरादष्टि पाहुनी गरिब
नवाजी मे।' -मज्य ३८५. ३ पारितोषिक देणे; सत्कार करणे.
'त्याणीं ऐस सिंहाचार केव्यानंतर थाणीं त्यासच नवाजिले.'
घाको. ४. ५०

-रा ६.३१४. 'अनुदल सदरें नवाजिला।' -ऐपो १० [फा.
नवाझ; हिं. नवाझा]

नवाजश-नामा-पु. कृपापत्र; क्षिफारसपत्र.

नवाजस-स्त्री. १ वाखाणणी; स्तुति; प्रशंसा. २ परामर्ष.
नवाजणी पदा. [फा. नवाझ]

नवाजिक-वि. नामांशित; अपूर्व; अलौकिक. 'माहा बळिचे
परारुमी। जिहूकें पुण्यार्थी विकुमी। राजे नवाजिक नामी। मिथि-
क्षेत्रें आणिले।' -वेसीस्व ३.३. 'मानवा नवाजिक तनु मिळाली
परि विफळा करिशीर।' -राला २५. [नवाजणे]

नवाजी-स्त्री. स्तुति; प्रशंसा. 'त्या बरेंकरुनि अर्जुन-
वाजी। खाजवी करुनि नित्य नवाजी।' -वामन, पार्यभाष्य २.
-वि. नामांकित; प्रख्यात. 'बैलोकीचे नवाजी। अणसुट निमैळ
व्यारि वाजी। स्वतःवर्णी तेज.पुंजी। तया श्यासी शोभले।' -
वेसीस्व ८.१०९. [फा. नवाझी]

नवाजीस-स्त्री. स्तुति; तारीफ; प्रशंसा. 'महाराजांनीं नवा-
जीस करून वरें जवाहीर बक्षीस इनामगाव दिला.' -मराचिभोशा
८०. -वि. १ गौरविलेला. 'संताजी घोरपडे पूर्वी महाराजांचे नवा-
जीस.' -मराचिभोरा ४६. २ आश्रित; मेहेरबानीतला. 'आम्ही
लोक त्याचे नवाजीस.' -वेद ३ ८४. [फा. नवाझि]

नवाट-ठ-वि. नवड पदा.

नवाटक-न. शेंराच्या अटमाशाचें माप; नवटके पदा.

नवाडा-वि. (ना. व. खा.) नवखा; अपरिचित; परका.
'नवाडा मनुष्य परात आला.' [नवा]

नवाण-न-न तादुळाची एक जात; नवाण पदा. [नवान]

नवानवशीं, नवानवसनें-क्रि. पुष्कळ नवस इ० करून
(जन्मलेला मुलगा इ०); फार प्रयत्न, कष्ट, सायात करून (केलेले,
साध्य असलेले काम, गोष्ट). [नव+नवस] नवा नवसाचा
-वि. १ ज्याकरिता पुष्कळ नवस इ० केले होते असा (मुलगा इ०).
'२ (ल.) अतिशय कष्टानें मिळविलेला, साध्य केलेला (पदार्थ,
गोष्ट इ०).

नवाच-पु नवाच पदा.

नवायी-स्त्री. १ नवल, अर्धवत; नवाई पदा. 'उद्धवा या
कलियुगाच्या ठायीं। तुझ्या भाग्याची परम नवायी।' -एभा
१७.७१ २ नवीनपणा. 'हेचि आतांच्याविषयी। आतांतें प्रसादी
पाही। आतें ऐस मग त्याच्याठायीं। नावाची नवायी उपतिष्टे।' -
एभा १९.२७१ [नवाई]

नवार-स्त्री. १ तीन-चार बोटें रंदीची आणि पुष्कळ लाव
असलेली, पलंग विणण्याची मुनी जाड पंढी; नाडा, तुवार. 'एक
नवारीची खाट, त्यावर एक नवाळपासारखे काही तरी टाकलेले.'

-वज्रापात ८७. २ (बामारी धंदा) कातडें धोटण्यासाठीं असलेल्या जाडाभरडा कपडा. [फा. नवार, उवार]

नवारणें—उक्ति. (राजा.) (पदव्य ६०) नवारीनें विणणें. [नवार]

नवासा—उ नावू. [फा.]

नवाळ—झी. (विरु.) नवीनवाळ; नवा नवीनवाळ पहा. -वि नवीन; नवा. 'कुल भोगा दूतन नवाळें। मऊ माथुळ मधुर मवाळें।' -प्रला १६६. [नवा]

नवाळी—झी. एक जंगली फुलझाड; नेवाळी; रानजाई.

नवाळी—झी. १ प्राप्ति. 'जीवांसि करीं नवाळी। वैवज्य मुखाची।' -दाव ४५३. २ कृपाटी; मेहेरानजर. 'मुदीं जालिया नवाळी। करिसी अज्ञान खंडोळी।' -कथा १.१.२१. ३ अपू-वंता; नरळ; अद्भुत मोष्ट; चमत्कार. 'एक असें सुमंडळीं। एक असे आकाशपोकळीं। ऐसी त्या सुदाची नवाळी। दोघे दावितो प्रायति।' -अ ३७.१२. ४ गोरी; इच्छा. 'सरी पावेन नवाळी ब्रह्म-छापाची।' -सय नामधोवे विठोनि टाळी। आनंदली भक्तमहली। म्हणती वृक्षासी पावळ वनमाळी। भवुष्य नवाळी दिसत।' ५ हंगामातील धाण्याचा, फळाचा पहिला बहर. १ ताख्याचा भर; ऐन ज्वारी. ७ नवीनपणा; नवंपणा. ८ द्रव्यतीपणा, वेगळी. -मनसु. [नवा]

नवाळें—न. (गो.) कण्याचा, सोन्याचा कमरपडा.

नविस्ता—उ पर, लिखित, लिखाण. 'याचा नविस्ता आला भसेल' -पया ४८८ [फा. नविस्ता]

नवी—अ. एकाळा नवर्तें शुणताना योजावयाचा शब्द. जसे—एके नवी नळ [नव=नळ]

नवीन—वि नवा, नूतन [सं.] ० मत—न. १ नव्या, आधुनिक पंडितांचे मत. २ सुधारणावाद्यांचे मत, सुधारणे मत; नवमत. [नवीन=मत] ० मुद्रा—झी. नवीन, अपरिचित व्यक्तित, वस्तु इ० कायदल योजावयाचा शब्द. [नवीन=सं. मुद्रा=चेहरा]

नवीस—श—अ लिहिणारा या अर्थाचा फारसी श्रवण. जसे—फडनवीस, अर्जनवीस, चिटनवीस, पोतनवीस, खवनवीस इ० नीस असेलि यांचे रूप होते उदा० चिटनीस, फडनीस इ०

नवीसंदा, नविसिंदा—उ कारकून, लिहिण्याचे काम कर-णारा. 'एक नवीसदा ... दिनचर्याची अखबार लिहिण्याकरिता रवाना करून.' -रा ५ १०५. 'फडावर बोणी नविसिंदा नव्हता.' -भाइ १८३४. निविसिंदा पहा. [फा. नवीनवा]

नवें—व. १ दरवर्षी दोनरी धान्य इ० खाण्याच्या वेळीं करा-नयाचा संस्कार, कुडाचार, नवाय पहा. २ (वै.) नवानपौणि मेळा, आधिन शुद्ध पीर्णिमेच्या दिवशीं नव्या भाताचीं लोंगें,

आन्याचीं पात्रे हीं एरा नामटीच्या ताटीवर बांधून धाऱ्या मुज्य दारावर बांधण्यासाठीं करतात ते तोरण; नवधान्यांचे तोरण. [नवा] नवें—अ. एक या अंकाखेरीज इतर अंकाना ९ या संख्येनें शुणताना योजावयाचा शब्द. असें—वे नवें अंतरा, चार नवें छतीस इ० [नव=नळ]

नवेंतर—वि. अलीकडचे. नवतर—धर पहा. -कवि. नव्याने; अलीकडे. [नवा]

नवेच—उ. देवात अर्पण करतात तें अत्र. (प्र.) नवेच; नवेच पहा. [नवेच अप.]

नवोड—वि. अकृष्या पिकाकरितां राखून ठेवलेल्या जमीनींत पावसाळ्यात ज्वारीचीं पीक काढून पुढें जीत अकृ करतात अशी जमीन. -टुपि ५०३. [सं. नव+उड]

नव्याण्णव—वि. नव्वद व नळ, ९९ या संख्येवद्दल योजा-वयाचा शब्द. [सं. नवनवति; कुल, शुन नव्याण] ० वाटांनीं—हिदयांनीं—कवि. बहुतेक; बहुत अंशी 'हें नव्याण्णव हिदयांनीं—वाटांनीं घडायचे नाही.' नव्याण्णवाचा केरा—उ (एरातपस्वी व आत्मचित्तनवर मनुष्यास नव्याण्णव स्वभावाची एक पैली साप-डली त्यामुळे त्याला क्षमावा कपया मिळविण्याची इच्छा झाली. तो हळूहळू अष्ट होत होत अखेरीस पूर्ण अष्ट बनला. या बोपप्रद मोष्टीपस्त) शुकदून दाकणारी, वाळत जाणारी बासना, लोम, हाव.

नव्या नवसाचा, नव्या नवसांचे, नव्या नवशीं—(प्र) नवानपसाचा इ०, नव, नळ नवानपसाचा इ० पहा. [नवसाचा अप.]

नव्यायशी, नव्याशी—कि. ८९; एकूणनव्वद संख्या. [सं. नवाशीति]

नव्यद—वि. ९०; नळ दहाक. [सं. नवति]

नव्या—वि. नव्या. [नव्या अप.]

नव्हणें—अकि. न होणें, नसणें या अर्थी क्रियापद. नव्हता नव्हे, नव्हेल इ० रुपातच उपयोग. 'देवा मोदीचि हे ऐकता। बोधु उपनवसे पिता। या अजुअनें रलीमता। नव्हेल केवी।' -श्रा ९.३२१. [न+होणें]

नव्हता—धातुसाधित अव्यय, न होतां 'सम्पूर्ण दिवस नव्हता हातीं। अंजयेक पोडिले।' -मुआदि ४.३४. 'तुला प्रसाद नव्हता मज याच काळीं।' -बामन-हस्मिणीपत्रिचा १४. नव्हता—वि. नयणारा; नसलेला. 'नव्हे-टोनि बडभे। अदिवषण का घोमे।' -अय ९.६३. नव्हसी-नससी; नाहीस. 'श्रीहृण्य नणे तो पृं नव्हसी। जै वैदभिजे ते

प्रणउं आळावी।' -शिशु १०००. नव्हंजि—कि. न होईजे, दोणारा नाहीस. 'एवं न करिता भयवृत्तजन। अंती नव्हंजे

पावन।' -दा ७.१०.२३. [न+होईजे]

नव्हीत—खी नव्हीत पदा
न हाट—वि नवीन, नवट. 'नव्हीतें जुनटें वने दाटयाटें'
-राक १ ५४ [नवट]

नव्हीट—खी वाण, तुटवडा, अभाव, (अन, धान्य इ०
काचा उडालेली) फना, चढामडा (कि० पडणें, होणें)
'धान्याची-गुळाची-तुपाची-अनाची-पैस्याची-नव्हीट' [न-
होणें]

नहाळी—खी नवाळी १ नावीन्य अपूर्वता, नवळाई
'वाणितां वनमाळी। शब्दसुखाची होए नव्हाळी।' -शिशु २३
'ऐंसी भजनभावाची नव्हाळी। सेवकाजवळीं स्वामी तिष्ठे।'
-एमा ३ ३४७ २ प्राप्ति 'मग पावेन नव्हाळी। ब्रह्मसुखाची।'
-विष्णु १ १ 'उत्तम गुणाची नव्हाळी। सत्त्वधीर मत्त्वागळी।
नित्यसुखाची नव्हाळी। जेथे वसे।' -दा १ ८ २२ ३ गोडी
'सेवायथा स्वानननव्हाळी।' -एमा २ ८ २२२ 'रिवा क्षीरो
वृषीसी नव्हाळी। अजातुखाची।' -रास ५ ८०७ ४ बद्ध
भर 'हीं प्रथमवयसाळी। लावण्याची नव्हाळी। प्रगटे जैती
आगळी। अगलाभगी।' -ज्ञा १ ४२ ५ काति, तेजगी 'कल्लो
निजकुळाची होळी। सरस्वतीतीरी वनमाळी। टेंगेनि बैसला
पिंपळातळी। बराननव्हाळी आरक्त।' -एमा ३० २१३ नवाळी
सर्व अर्थ पडा [नवाळी]

नव्हे—कि न हांय, होत नाही नाही इ० अर्थानें योजला
जाणारा शब्द 'जेंतें अमृत नव्हे छुनै।' -दाव २९ 'नरदह
पावल्या जाण। आपणचि नव्हे हान।' -एमा २५ ४१८ 'ही गोष्ट
नव्हे तेव्हा अवघेच क्यथे' -वेद ३ ६३ याचीं भिन्न भिन्न पुरुष
वाचक रूपे घोंडीं घोटाल्याचीं असल्यामुळे तीं पुढें दिव्हीं आहेत
जसे—मो नव्हे नव्हे, तू नव्हेस, नव्हत, तो, तीं ते नव्हे, आम्ही
नव्हे, नव्हे, तुम्ही नव्हा, नव्हात, नव्हे, नव्हेत, ते त्या तीं
नव्हेत, नव्हत 'आता सगुहते कैसे। नव्हेति इतर गुरु ऐसे।' -
दा ५ १ ४५ -दा ११ ३ ३२ (या क्रियापदाच्या उपयोगा
समर्थी एक गोष्ट लक्षात ठेवण्यासारखी आहे ती ही वी, कर्त्याचे
अस्तित्व स्वाधिक समग्र इ० सवधानें याचा प्रयोग होत नसून
कर्त्यांचे गुण, जात, स्वभाव प्रकार, रूप इ० वाच्या सव गच्या
वाच्यातच याचा उपयोग होतो जसे—तो गतवर्षी मेला तो आता
नाहीं या वाक्यात कर्त्यांचें अस्तित्व किंवा अभाव—असणें विव
क्षित आहे म्हणून यथे 'नव्हे' चा उपयोग होणार नाही तसेच
'तो त्या घरी—शहरां नाही या वाक्यातहि 'नव्हे' चा उपयोग
होणार नाही पण पुढील वाक्यात नव्हेचाच उपयोग केला पाहिजे
'नाही' या क्रियापदाचा प्रयोग केल्यास चालणार नाही जसे—
हा काळा नव्हे हा पापाग नव्हे, हा मनुष्य नव्हे—ब्राह्मण नव्हे—
गोलाकार नव्हे [न-होय]

नशणें—अक्रि नाश पावणें, नष्ट होणें, नाहीसिं होणें 'वीज
भोडे झाड होये। झाड भोडे बीजीं समाये। ऐसेनि कल्पभोडी
जाये। परी न नशे।' -ज्ञा १७ ५९ [स नशु=नाश पावणें]

नशा—खी १ कैफ, धुडी, गुगी, निशा २ कैफ येणारा
अमली पदार्थ, निशा ३ मादरपणा, त्रैफाचा गुण [अर नशा]
० करणें—अमली पदार्थांचे सेवन करणें, दास इ० पिणे ० खोर—
वि कैफी, अमली, दासराज [फा नशा—खुर]

नशिभ(ह)त, नश्यत, नशित-द—खी १ उपदेश, सम
जावणी, सत्रा २ शिक्षा 'या काडतापुढें छोटी साक्ष दिली
असता त्याचे इनसाफ व नशियद याविषयी' -न्यासे
२९२ २ तवी ४ (व) अदल [अर नसीहत] नशीहत-
पूर्वक—किंवि निश्चून 'म्हणोन नशीहतपूर्वक आज्ञा केली'
-पया ६९

नशीन—वि आरूढ, बसलेला या अर्थाचा नामास जोडा-
वयाचा फारसी प्रत्यय जसे—तफा-नशीन—सिंहातनारूढ, गादी
नशीन—नहणू नशीन इ० [फा निशीन=नैस]

नशीच—न १ नेमशूक २ वाटा ३ देव, प्रारब्ध [अर
नसीय] ० उडडणें—उडडणें—भाग्य उदयाला येणें, बाले
दिसत प्राप्त होणें ० फुटणें—मोठी आपत्ति येणें, आभागी असणें,
होणें ० शिंदर असणें—(एखाद्याचें) देव बालें, भर-
भराटीचे, बळकट असणें—स्वप २२४ नशिवाचे ताले—उजव.
कर्मांनुसार घडणाऱ्या वन्शवाडेंत गोष्टी, देवयोग, प्रारब्ध [नशीव-
अर तालिअ, फा ताले=प्रद, दैव] इतर वाक्यप्रचार दैव शब्दामध्ये
पडा ० धंत-वान-चाला-वि. सुखी, भाग्यवान 'हजारो
पदामधे उमराव नशिबचाला।' -ऐंसी २४१ [नशीव=वत,
बाला, वान प्रत्यय]

नशेरुची—वि १ वापदार २ व्यवस्थापक 'नशेरुची
यज्जन लोभ पतोन मेले' -रा ६ ४७२ [अर निशारु=न्यवस्था]
नशेत—खी १ उपदेश, समजावणी 'तुमंकर राजे मानी
परशुराम पतास बहुत नशेत करून लिहिले आहे' -ख ४ १५६७
२ शिक्षा नशिअत पहा

नश्वर—वि नाश पावणारा, अशाश्वत, न टिकणारा, नाश
वत हगामी 'दहें उतराई होऊ गुहर्ती। तरी नश्वरता या दहावी।
नश्वरें अन्धशराही। उत्तीर्णता केवी घड।' -एरुस्व ५ १३ 'जेवडा
दश्य पदार्थे तबडा नश्वर' [स]

नश्वरता—खी अशाश्वतपणा, नाशवतपणा, क्षणमसुरता
[स]

नष्ट—वि १ नाश पावलेला, नाहीसा, जमीनदोस्त, धुडधान
चालेली, विच्छिन्न २ दुसऱ्याचा नाश, वाईट करण्याचा स्वभाव
असणारा, दुष्ट, द्राड, निर्दय, कठोर 'तुम्हा म्हणे नष्ट। अजोळग्या

तुल्या चेया।'—तुगा १४१९ [स] ०२४३—पु (गे) निर
 येरु, घालुक, अनवश्यक खबे 'जरेंत नष्टखबे जास्त असतो'
 ०चाये—यां—नशी दुईव, हीन—हीन स्थिति, बध्दशा, उत्पत्ती
 कळा। [नष्ट+वर्थे, वयां] ०दिन—दुर्दिन, बर्हिट दिवस, 'नैपया
 करणैक नष्टदिनी। विसर पडला बौचाचमनी।'—क्या १९३
 ०घन, नष्टेध्वर्ये—वि निषेध, दरिद्री झालेला [नष्ट+घन,
 ऐध्वर्ये=वपत्ति] ०प्रमाय पराक्रम—वीर्ये—वि निर्वाह, दुबळा,
 निषेध झालेला ०बुद्धि—वि कमकुवत बुद्धीचा, कमी समज अस
 णारा, ज्याची बुद्धि नष्ट झाली आहे असा [नष्ट+बुद्धि] ०वंश—
 वि निर्वंश झालेला ०विवेक—वि विवेकशून्य, अविचारी, अवि
 वेरी [नष्ट+स विवेक=विचार] नष्टारमज—वि (ज्याचा)
 एकद्वि मुलगा जिवंत राहिलेला नाही असा, विपुत्रिक बन्नेल्ल
 [नष्ट+स आत्मज=मुलगा] नष्टेद्वि—वि ज्याची इद्वि
 शिविल, निर्जीव झाली आहेत असा नष्टोपाय—वि दैवदत्त,
 अप्रतिष्ठ झालेला, ज्याचे उपाय कुठित झाले आहेत असा [नष्ट=
 नाहीत झालेले+उपाय]

नष्ट—न (संगित पारि) इच्छित स्वरारंभी अमत्या प्रका
 रक्या स्वररचनेचे स्वरूप अमत्या अमत्या स्वररचे आहे असे
 साणून त स्वर काढून दाखविले [स नष्ट]

नष्टाई—को दुष्टपणा, ह्यामखाली खोर, दगलबाजी, कपट 'कान
 नष्टाई करणार नसला तर'—सुर्वोदय २९९ [नष्ट=दुष्ट,
 कपटी]

नष्टोळा—वि (ऊ) दुष्ट, डाक, नीच, कपटी [नष्ट=दुष्ट]
 नस—पुली १ मोठ्या आतड्याचा एक भाग, जो बाजू ६०
 कानी फुगते असा, नष्ट ३ शीर, अष्टाद्व रस्तवाहिनी, नाडी ३
 स्नायु ४ वराणी [स स्नाया, प्रा णासा, अर] ०वेणे—सोडणे—
 (रक्तवाहिनी कापून) रस्त्यावर करविले ०धरणे—दाडणे—
 (चाळ असलेले काम व्यस्तित ६०) कुठित करणे, गटकाविले,
 यावविर्ण

नस—शी १ नाकाने हुणण्याने औषध २ तपशीर [स
 नस्य, हि]

नसकोणा—वि (ऊ) ज्याच्या अर्गी काही गुण नाहीत
 असा टेंगणा व रांक गनुष्य [नसणे]

नसटणे—अग्नि (महातु) न मावणे, न समावणे 'ची
 मागिला धमाकी धापर। भीरली नसट उमपर। तेणें दाटले वाघ।
 वही घवनी।'—आप्त ९२९ [नसटणे]

नसडणे—अग्नि न साडणे, न सोडणे नाही आर्ति निवैड।
 न सडी विषय सडु।'—अष्ट ७ [नसडणे]

नसणे—अग्नि न अगुणे, अग्नाच असणे 'अहता मनी
 पाविणी त नमोद।'—राम २४ [नसणे] नसल्या बसल्या

शिष्टका करणे—(व) उक्ता बसता कोणाची ना छेणाची कुरा
 पत काढणे

नसता—वि १ अस्तित्वात नसेल्ल्या, अविद्यमान 'हठेबाई
 कैसी धरनि बसती गोष्टि नसती।'—साह्य ६१२२ २ खरी,
 प्रत्यक्ष नसेल्ली, खोटी, निराधार 'हा कर्मभोग ओढवला सायासी।
 नसतेंच विप्र हें।'—दामि ६८ 'ईश्वर होता पाठमोरा। नसतीच
 विघ्ने येती घरा।' ३ अनावश्यक, फाजोल, अवास्तव 'तू फार
 करितोसि टवाळी। नसतीच चाडविली कळी।'—दामि ७० जसे—
 नसता कारभार=उगाच लुडबुड करणे, नसता खर्च=अवास्तव, उगाच
 आलेला खर्च, 'नसता उपद्रव=कारण नसता, स्वतःचा दोष नसता
 झालेला घास' शुक्रसानीचा, तोट्याचा जसे—नसता उद्योग=धडा
 ०यवहार=व्यापार, ५ गरीब, अकिंचन, दरिद्री ६ (परीक्षा) येणे
 गरीमागणें नसतात त्यास जर श्रीमंताना पानसुपारी, मेजवानी
 ६० देण्याचा प्रसंग आला तर तो येणें, उपरोधानें आपल्या अविष
 मान, लटक्याच गडयाला नसत्या म्हणून हाक मारून कारण्यात
 सामोरे असा अर्धी नसणारा, लड्डुदीचा (पाणूळ, गडी) 'अरे
 नसत्या! शुद्धी भलून आण, राव बसले आहेत'—क्रि वि पावून,
 जिना—धर म्हणू—असल्याचे विचार नसल्याचे घोरकार=श्रीमंताना
 शेत कापविशी बाटवें तार गरीबाच कायाबळकट करवें लागतात

नसदी—वि (महातु) नसती, एकटी 'निगलेभा यडु—
 पती। न सोभेची हारावती। जेवी नसदी बाती। विवेहेनिपु।'—
 शिशु ५२८ [स नसतनिदि]

नसनखरडा—वि माणसपण्या, मत्सरी, एकलकोंडा, जन
 द्वेषी [नसणे+खरडा] म्हणू नसनखरडा आणि शेजार दबडा
 नसनस—शी (ब) किरकिर, कटकर, लसलस 'मारी
 नसनस बरते ती'

नसर(क)ड—शी (निदार्थी) अशस्त, इदी व बोडग्या
 पोराय तिल्लकरातें सवोपण्याचा घण्ट—वि घरीरात पराक्रम
 नसून ज्याला थोल्याचाळण्याची लाज नाही असा कोडगा
 (समुद्र)

नसरता—वि अमात्र, असाम्य, निरपयोगी, ज्यावाचून
 काही वाडत नाही असा 'तो मी नसरता कला कम। कोषा.
 आगिला उपसम।'—एभा ८१२६ [नसरता]

नसरणा—णा—वि १ (उप) लुप्ता, घोडा, पत्ताद २
 (उप) झाड, उमाड ३ स्थायी, नसलली [अर नयानी=प्रियणी]

नसल—न कुठले, बशाचे थोड, प्रजा, सतान 'राजाचे
 नसल नाही म्हणोन आईसाहेबानी साकच सांगितले'—रा ६
 ३६९—वि ओरस नसलेला, दत्तक 'पादशाही नसलादरी ठर
 थरील'—शिवप्र ४० [अर नसत] नसल याद नसल—
 किंवि बघणारा [नसल=याद=नंतर+नसत]

नसवणे—अकि न सहवणे, सहन न होणे 'स्वास्थ्याला सुनिमनात ही नसवे.'—मोमना ३८० [न+सहणे, नसवे]

नसाणा-ना-न्या, नसानखोर—वि (कना) १ विर-
कित्या, चिडखोर २ एकलव्योडा, तुसडा

नसाय—वि (गो) १ असय २ अग्रिय, नावडता 'सवतीचीं पोरें नेदमीच नसाय झालेलीं असतात' [न+स सह्य=सहन कर प्यास घस्य]

नसांय—न (गो) कुटुंब, बीज, प्रजा [पोर्तु नसाओ]
नसिहत, नस्यत—की शिक्षा, शासन, पारितप्य, नशि
अत पदा [अर नसीहत]

नसी—शम (काव्य) निशी या प्रत्ययाबद्दल योजतात
—क ९३ 'स्वतपतीनसी तेचें तया। प्रतिस्थापना।'—स्वादि
१० ३ ४१

नसीदा—नसीहत पदा 'सबस नसीदा देऊन पारितप्य
करीत असं करणे'—बाइसभा ११३

नसीन—वि वसलेला, नदीन पदा

नसीब, नसिबाचे ठाले, नसीबवंत—नसीब ३० पदा

नसीयत—की शिक्षा नशिअत, नसीहत पदा 'या
उपर सादकास हत्येनें नसीयत करून ब्राह्मणाची मुली सोडून
देवणे'—बाइशाख १०४

नसीहत, नसेत—की १ उपदेश, सग, समजावणी २
शिक्षा, शासन 'सामें सांगता नायकत, तेन्हा दणें सांगानें
यास्तव सपुरीच केली आहे, पुढें राजदर्शन जाल्यावरी जे नसीहत
करणें तें हुजूरून करूं'—रा ३ ३३३—रा १५ २९८ नशिअत
पदा [अर नसीहत]

नसुधा—वि साक्षात, केवळ 'ऐसा जुगानसुधाचा रघु।
नसुधेया तेजाचा झळकळीतु।'—उपा ११०५ 'सिधे सिधेचें
नसुधे। भाडार तु।'—गीता १५०९ २ उरता, कफ 'किंबहुना
मुखरूपं नसुधा। आस्वादिले जेणेयाचा वाधा।'—आए ७६३
नसदि पदा

नस्कात—किवि (गो) पहाटिस

नस्कुटा—वि वृष, रोड, क्षीण [नसणे+कुटा प्रत्यय]

नस्त—न १ नदी, खाडी इ० काच्या मुखाशीं समुद्रात अस
लेला वादूचा दाढा, अडवण २ ज्यावर समुद्राच्या लाटा आप
टात अशा डोंगराळ खडकाळ प्रदेशाची राग ३ (कु) जहाजे
समुद्रातून खारीत जेण्या-आणण्याची वाट, खाडीचे तोंड,
खाडीच्या तोंडासमोरील समुद्राचा माग

नस्त—वि (प्र) नष्ट, नष्ट पदा [नष्ट अप]

नस्तर—न शककिया कल्याचा रहान बाजू, टोकाला
विरपी पार असलेली लोखंडी सडई नराणी [फा निस्तर]

मारणे—नस्तानें रहान काप काढणे, रहान जपय करणे

नस्ता—वि (प्र) नसता, नसता पदा 'नस्ता कवीचा
व्यापार। तरी कैबा अस्ता जगोदार।'—दा १ ७ २१

नस्य—न १ (नाऊनें) हुणण्याचें औषध २ तपकीर ३
हुणणे, नाकात घालणे—वि नाकासवधी, नाकानें ओढण्याचे,
नाकात घालण्याचें [स]

नसवरीत—किवि. त्वरित, सत्वर 'आर्त जीवींचें जाणती
तया भेटती नसवरीत।'—निगा १६४

नह(हा)ऊ—किवि अन्यायानें, निष्कारण, (प्र) नाहक,
नाहक पदा 'का खवळविला नहाक हा कहरी।'—सोविराट
६९

नहर—पु २ पाण्याचा पाट, नळ, कालवा 'दिहीचा नहर
दरोस्त तयार झुकून पुन्हा नहर जारी करावा'—दिनरा २

३९ 'नहर शुष्क जाहले ते जारी जाले नाहीत'—रा ५ १११

२ (शहरातील) घाण पाणी बाहून नेणारी मोरी, गटर, सारणी
३ होद—शर [अर नहर]

नहरणी—की नराणी [हिं नहरणी, स नखरणी, प्रा
णहरणी]

नह(हे)ला, नह(ह)या, नह(ह)ला—पु गिलावा करण्याची गव-
ड्याची लहान करणी घापी

नह(ह)ला, नह(ह)ल्या—पु (गंजिका, पते घातील) नळ ठिप
क्याचें पान, नवल्या [नळ]

नहाडणे, नहाडा—(प्र) नाहडणे, नाहडा नाहडणे,
नाहडा पदा

नहाण—न १ (अगात तेल वगैरे लावून, अभ्यग करून
केलेले, घातलेले) स्नान, आषोळ २ प्रथम रजोदर्शन, ऋतुप्राप्ति
[सं स्नान, प्रा ण्हाण, हिं नहान, तुल० का नने=आले, आर्दे
होणे] ० घालणे—(लहान मुलास तेल इ० लावून) स्नान घालणे,
नहाक मावू घालणे ० पदास येणे—(मुली) ऋतुस्नात होण्याच्या
वयात येणे न्हातीधुती होणे ० धर—न स्नानाची सोडी, घर,
नहाणीघर [नहाण+घर]

नहाणणे—मकि स्नान घालणे, नाहणणे पदा 'की पाणिमें
नहाणिला। काळकृत्यचिनि।'—विशु ९९९ [नहाण]

नहाणाली नहाणी—नाहणवली, नाहणी पदा

नहाणें—अकि १ (विशेषत तेल अगाम लावून) स्नान करणे
२ रजस्वला होणे, अस्पृश विदाळशी होऊ लागणे, वसणे 'मी
आज वषभर नहात आहे'—नामना २० [स स्नान, हिं
नहान, यु न्हावु]

नहाव—या—पुकी. प्रसून, हानि, सखावी [अर नहव]

नहायी—पु इनाम, (प्र) न्हायी पदा

नहाळकट—न (खे ठाणे) लहान ओढा, नाल

नहिना—उ. नेत्र; डोळा; नदन. —दार. [सं. नयन]
 नहिना—उ. (पं.) गवेषणाची याची. नह्या पहा.
 नही—श्री. नही. नही पहा. [सं. नदी; प्रा. नई]
 • नाराजणा—उ. (गो.) नरीत राहणाऱ लहान जातीचा एक मासा. —ममाप २.३. इहं इहंते नही तिहंते वही.
 नहू—वि (व.) नव्वड. [तुल. गुज. नेचुं]
 नहून—थ. उलटपशी; नाही तर; नाही पक्षां. —के २.१२.
 ३०. [न+होऊन]

नहे(हा)ला—उ. नह्या पहा.
 नहोन—नी—तिवि. न होऊन; नपून. 'कांदींच नहोन अयेगे। या नाव सापड।'—दा ५ १.२२. 'निळा म्हणे एखा एक। नहोन एक ना अनेक।'—निगा १२५

नळ—उ. १ स्थानाचा, मोठ्या आतड्याचा बरचा भाग (जो बायू इ०काची फुगतो तो). २ जमीनीतून पाणी बाहून आणण्यासाठी, मोठीच पाणी वाहून नेण्यासाठी दगड, माती, किंवा खोखंड, तांबे इ० धातूंचा फुंकणीच्या आकाराचा करितात तो. ३ नहर; झालेले नदर. ४ (पाणी वाहून नेण्याचा) पाट; झरणी; नाल. ५ (गो.) पोटातील आंतड्यात होणारा एक विकार. ६ मोठी नळी. ७ पन्हाळी. ८ नळा पहा. ९ नळी पहा. १० निष्प देवाचा एक प्राचीन रावा ११ एक शानर. 'नळ-नीळ जातुवंत। अंगद सुग्रीव विभीषण भक्त।' १२ अखंड कौल. नळा —न १ कमलाचा देव; नाल. २ (ल.) नाभिजमलाचा देव; नाल; वार [सं नळ] • गाई एक होणं—(पोटातील) नळ कठिण होण्याचा विकार होणे. नळांत भरणे—(उपासे पोटी किंवा भ्रम केल्यावर) डळ्याने पाणी प्यायल्याने ते (पटातील) नळात आजून नळ घुसू लागणे सामासब्—क(कूट), कु(को)ट—क(को)ट—कांडी—नळी एक बायू बंद व एका बायूत ओळ असलेली बेलू लाकूड, धातू इ०काची पोळत नळी. [नळ+कूट=खुलवण्याची स्थलपथ, सं. कांड=तुकडा, भाग] इहं घुट्याचे पोटात १ महिने नळकाडपात पातळे तरी वाकडे ते वाकडेच=स्वभाव काही केल्या पालटत नसतो. • कांडी—श्री. कोरु [नळ+झडी] • फुटी—श्री. १ पायाचे गुळाच्यापासून जोडपापर्यंतचे लार नळीमारले डाड २ (कापड इ०काची) लहान वळकटी, नळी; नळकांडी. ३ (गो) गोल कौलाचा तुकडा [नळ+डुडी] • कूट—न. नळकांडे. • कूल—न (गो.) नळगू पहा • गुटी—डी—श्री. नळकूटी अर्थ १ पडा. [नळ+गुटी] • गूत—न. नाळगूत—न जलोदराच्या वर्गातील एक रोग. यात बरीसह बंदीपासून छाती पर्यंत सूज येते • पट—न १ तिरस्काराने जेनीत लावावयाचा शब्द जसे • नळपट फुगळे=मुजले=वाहेर पडले. २ शिरन. ३ नळकांडे, लहान नळी, नळाचा तुकडा. [नळ+पट] —वि. १

प्रमाण्यावाहेर लीव. २ डिला; सैल; पोळत (अंगरखा, दागिना इ०) [नळ+पट] • पट—न. (तिरस्काराची) नळपट—(न) अर्थ २ व ३ पहा. • पटया, नळपटनारायण—वि. १ (गदाळपा-वेड्यासारखे) बंदीच्या साठी धोतर नेण्यात. २ लावट व मोठ्या पोटाचा मनुष्य, गगननारायण. [नळपट; नळपटनारायण] • पट्टी—श्री. (पूर्वी शहपुरुस्तीसाठी सरदार अशी पट्टी घेई) परंतु नळाने पाणी आणल्याबद्दल भरात लावणारा पैसा; पाणी-पट्टी. • वडी—श्री. साकलेले गटार; मोरी; नहर; नळाडी पहा. • घात=चायू=वाट—उ. पोटातील नळांत विट्टि होऊन उत्पन्न होणारा वायू. कोणे पोटात गुगारा धरतो. [नळ+सं. वात, वायू=वात] • संस्रहणी—श्री. अतड्याचा एक विडा; मानदाह; पोटातील नळाचा एक रोग. [नळ+संस्रहणी=एक आनविकार]
 नळफणे—भक्ति. (व.) निवटणे; पडून जाणे.
 नळेंगणे—भक्ति. (वर.) (कार नेवल्याने पोटा इ०) जड होणे; जाडप येणे.
 नळणी—श्री. १ कमलिनी, नलिनी. 'तुज्यापावाविरहित सळां भविषती। श्रदा परी नळणी अलिप्त गति।'—तुगा ४७८.
 २ नायिकेचा एक प्रकार. 'नां तरी नळनी जाति तन्वनी। जो अर्जनीर्भी भोगी।'—भाप ६९०. [सं. नलिनी अप.]
 नळनळ—किंवि टळटळ; तळतळ, तळतळ, 'पोट=नालाड=पोट=नळनळ करतें.'
 नळनळी—श्री. तुळतुळीतपणा; तळतळी (चेदरा, गर्द इ० काबरील)
 नळनळीव—वि. तुळतुळीत, तनेलदार. 'बोड्डा काळा निळा बोर नळनळीत।'—देपो १३९ मोटा व चकचकीत दिसणारा, टळटळीत, तळिळीत (कोट, गर्द इ०)
 नळपाक—उ. १ स्वदिष्ट व डेवी पदार्थांची, खाद्याची पाक-निष्पत्ति २ सात्विक व पौष्टिक पदार्थांचे बनविलेले पकाय. याच्या उलट भीमपाक, लामत पदार्थांचा पाक (नळ व भीम हे दोघेही पाककियेत कुशल होते त्याच्या गुलाळेतोळ भेद बरील अर्थात दाखविला आहे). [नळ=नळ राजानसे पाक=स्ववपाक]
 नळसाडा—सि. (पं.) पडा.
 नळा—उ १ अखंड गोल कौल, नळपासारखे, वाटोळे कौल २ एक शोभेचे दाडगाम; हे बायूच्या नळकाड्यात किंवा मातीच्या मोठ्यात दास भस्म करितात. हातनळा, धोडनळा, मोतियानळा, चमेलीनळा इ०यांचे प्रकार आहेत. ३ पुढे पायाचा गजर। भक्तिमार नळपाचे।—द २४.१३३. 'मोठे वाणवि चंद्रयोति मधुनी त्या फूलगळ्या नळे।'—केर १४१. २ गाडीच्या चाफाचे ओंगळ डेवण्याचे बायूचे नळकांडे ४ (सामा.) (बायू इ०काचे) नळकांडे 'अस्थीने नळे निरपे। धिराने हीर बोरे।'—झा ६.२३४.

[नळ] ५ गुरांना औषध पाजण्याचे वेळूचें नळडाडें ६ गुरुध्या पासून घोट्यापर्यंतचे डाड, नळ ७ धान्य पेरण्यासाठीं पाभरीस लाविलेल्या कळकान्या नळपापैर्कीं प्रत्येक ८ (व) (उदरी ९ वायें) बीळ ९ (भाडपाचा कारखाना) पाणी तापविण्याच्या वयातील घुराडें [नळ] म्हणू याच्यावरोबर नळचाला यांना मुख्य गोधीवरोबर आनुपगिक गोष्टींनाहि त्या त्या स्थितींतून जावें लागतें

नळाडी—झी १ मोरी, झाकलेलें गदार २ (जुन्याची पाणी ३० कालील) चाकाच्या गतीनें पडलेला खोल मार्ग, चाकोरी ३ नदी, ओढा ४० कात्या पातात प्रवाहानें पडलेली ओषध ४ राउ केच्या बाजूनें पाणी पाहून जाण्याकरितां कळरी सारणी ५ पन्हुळ ६ (ल) डोंगरातील अरुंद खिंड ७ (तामा) अरुंद गळी, मार्ग ८ नळी

नळाळी—झी अतिशय मळनळीतपाणा, चरारी तकारी [नळनळी]

नळिका—झी नळी ' जैसी ते शुकाचेनि आगभारे : नळिका भोविल्ली एरी मोहरे । ' -हा ६ ७६ [स नळिका]

नळिन—न कमल, नलिन ' जैस शुभ्र सतेज नळिन । ' -रास १ १११३ [स नलिन]

नळी—झी १ (सामा) दोन्ही तोंडें पोळळ असून मध्ये पोळळ असणारा धावूचा, लाकडाचा, वडूचा लाव तुकडा नळ पडा २ बटूक, ज्यात दास दासतात तो बटूकीचा भाग, नळिका ३ मूत्रनळिका ४ शासनळिका, अन्नमार्ग, गळा, वट ' पद्म त्या हिण्यरुदयें आपुलियेचि नळी । वसविला नरसिंह पाचारुनी । ' -निगा ५३ ' वासनहातीं बाधवी नळी । ' -तुगा ७५९ ५ (विणकाम) धाडा, गणा किंवा काडी ज्यात टेवतात ते दोपण, कोंड ६ (फा) फुडणी ' नळी फुडिली सोनार । ' ७ मोरी, गदार ८ गुरुध्यापासून घोट्यापर्यंतचे डाड, नळगुडी, नळगी ९ (हात, पाय, मांडया यांच्या) लाव हातापैर्कीं प्रत्येक १० नाकपुडीचे छिद्र ११ नळीच्या आकाराचें कौल याचें एक तोंड नासत दड व दुसरे किंचित निमुळतें असतें १२ पाभरीच्या फणास वसविलेल्या धावूच्या पोचत तुकड्यापैर्कीं प्रत्येक याचें एक तोंड फणाच्या मोकळा व दुसरे चाडगात वसविलेलें असतें व यादून बीं जमीनीत पडतें १३ डोंगरातील अरुंद खिंड, मार्ग १४ (ल) बटूकाला (चार, घोडा १० शब्दांच्या लाडणिक अर्पा प्रमाणेंच हा अर्थ आहे) १५ (गी) पळ भुम [नळा] ० काढय (गा) पळ काढणें, भुम टाकणें नळीचें वाहाड करणें—(स्वतःची) तुवडी अर्ण, तळीराम गार करणें नळीं नरा देणें, नळी दारणें—१ (एरायाच्या) पाटावर पाय व्हेणें, निवहाची साधनें नष्ट करणें २ निपटुतिन वागविणें ० निमटणें—

नखी दावणें, प्राण घेणें ' सुर्वेदयो जाहत्यापार्थी । समुळ अघारातें घोंडी । खडोतानी नळी निगडी । नक्षत्रकोटी तत्काळ गिळी । ' -एभा १३ ४२२ नळीवर नेसणें—(पोतर, लुगडें ६०) गुरुध्याच्यावर नसणें नळीचें कुटूप—न जुन्या काळचें वाटोळें गावडी कुटूप हें लाव सवईच्या किडीनें उघडतें याच्या उलट विलायती तऱ्हेचें ' वेडकीचें ' कुटूप नळीचें पीस—न नारीक निमुळत्या नळीच्या आघाराचें सावडें पीस ' सड, बेंस, ख, पिणें, नळघाचीं पिंस इतक आच्छादनाचे प्रकार आहेत ' -मराठी ६ वें पुस्तक, पृ ८ (१८५५) नळीदार कौल—कडल—न मातीचे अर्धनळीच्या आकाराचें कौल, याच्या उलट थापीव कौल नळीदार खोळणा—५ पायाच्या नडया झाकणारी, घोट्यापर्यंत लाव असलेली विजार, पायजमा नळया गंधक—५ काडीच्या आकाराचा गंधक

नळुंडी, नळांडी, नळुहाडी—झी नळाडी पहा नक्ष-क्षा—५ १ छाप, वजन, नावलीबिक, दारा, नक्ष पहा २ नक्षया पहा

नक्षत्र-न—न (ना) नक्षे काढण्याचें हत्यान नराणी पडा नक्षत्र—न १ तारा, ताका २ चंद्राच्या कक्षेत असलेल्या सत्तावीस तारकापुजापैर्कीं प्रत्येक ह्या सत्तावीस तारकापुजाचीं नावें पुटीलप्रमाण आहेत—अश्विनी, भरणी, कृत्तिका, रोहिणी, मृग, आर्द्रा, पुनर्वसु, पुष्य, आश्लेषा, मघा, पूर्वा, उत्तरा, हस्त, चित्रा, स्वाती, विशाखा, अनुराधा, ज्येष्ठा नूळ, पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा, (२८ वें अभिजित्) धनू, धनिष्ठा, शततारका, पूर्वाभाद्रपदा, उत्तरा भाद्रपदा, व रेवती ३ भूचक्राच्या सत्तावीस विभागापैर्कीं प्रत्येक, तेरा अक्ष व बीस बला इतकें अंतर ओलाडण्यात कक्षास लागणारा काळ ४ (गा) जन्मदिपण [स] (एरायाच्या) तोंडावर नक्षत्र पडणें—(सारखी) बडबड बडबड करण्याचा स्वभाव असणें याच्या तोंडावर नक्षत्रच पडले आहे जेंतें । हा मेल हाय पाहिच तवुलें अमर बडबडतो ' -अतिपीडधरित पायावर नक्षत्र पडणें—नेहमीं भटकत राहणें, फित्णें हातावर नक्षत्र पडणें—चारी करण्याची सवय असणें सामासन्— ० गडात—न अग्निनी, मघा व मूळ या नक्षत्राच्या आरभीच्या दोन घटका व रेवती आश्लेषा व ज्येष्ठा या नक्षत्राच्या शरटच्या दोन घटका अनुक्रमानें मिळून चार घटकाचें एक अशी तीन गडातें होताना त्यापैर्कीं प्रत्येक हीं जन्मकालान गुमागुम आहेत तीं येणेंप्रमाणें—अश्विनी मघा व मूळ यांच्या पुढापरंत जन्म झाल्यास पित्यास अनिष्ट व रेवती आश्लेषा व ज्येष्ठा यांच्या उतरापरंत जन्म झाल्यास बालकान अनिष्ट होत [नक्षत्र+गडात] ० दर्शन—न १ (सन्याकाळी) नक्षत्र दार दिसू लागणें २ (ल) नक्षत्र दिवू लागतात ती सन्याकाळचा वट [नक्षत्र+दसन] ० नाघपति—

३. नक्षत्रांचा स्वामी; अर्थ. [नक्षत्र+नाय, पति] •नाम-न. जन्मनक्षत्रावरून ठेकेले नांव. [नक्षत्र+नाम] •मंडळ-न. ताऱ्यानी व्याप्त असलेले नभोमंडळ. [नक्षत्र+मं. मंडळ+वृत्त] •माला-भी. १ सप्तमीस गोत्यांचा हार. २ २० नक्षत्रांनी घाणी, यादी. [नक्षत्र+मं. माला=नाळ] •माळ-ळा-भीभव. १ विवाहादिर प्रसंगी एका उंच वाडीला-कायद. पितृवधान इ०यांच्या कुलाच्या माळा बांधून तमारांच्या मिरवणुकीत पुढे चालवितात ती. या नेहमी मिरवणुकीच्या दोन्ही बाजूस दोन असतात. २ वेताच्या पुढे सोमेसादी नाइन ठेवितात तीं चादीपितळेचीं लहान भाशीं समुच्चयाचे. 'नाना उपर्ये नक्षत्रमाळा-या' •पंच-न. पंचयंत्र, हूयं व इतर तारे याची क्षितिजापासुन उंचो मोजण्याचे यंत्र. [नक्षत्र+यंत्र] •वासर-३. आचार, भावपद व कार्तिक या महिन्यातील छत्रपक्षाच्या द्वादशी तिथींचा अनुक्रमे अनुसारा, प्रवण व वैती या नक्षत्राशी योग असतो असा दिवस. हरिवासर अर्थ २ पक्ष. [नक्षत्र+वं. वासर=दिवस] •विधा-भी. ज्योतिष शास्त्र; प्रहणितशास्त्र. •मूची-वि. ज्योतिषशास्त्राचे ज्ञान नसुन केवळ नक्षत्रे माहीत म्हणून स्वतः ज्योतिषी म्हणविणारा मूख (मनुष्य). [नक्षत्र+वं. मुषि] •नक्षत्रांचा घड-३. वाक्याचा पुनः नक्षत्रपुनः. 'अन्नादित तद्वत् गिरिवरि खरखडः नक्षत्राचे पश्यव लेले व्योमी चादरा' •नक्षत्रासारखा-वि [नक्षत्रप्रमाणे] इतर; लुपवान; लाप्ययुक्त. 'जन्मनक्षत्राच्या उपजत जोरावरच नक्षत्रासारख्या मुली मिळविण्याचे दिवस गेले ते.' -आ १३.

नक्षा-१. नक्षत्र पक्ष. १ क्षीति; नावेलोकिष्ठ. 'आज आज मारिला घोर नक्षा झाला !' -ऐपो १३६. २ ताळ, वर-चटपणा, अभिमान, घमंड. इतर अर्थी नक्षत्रा पक्षा. [नक्षा] •उत्तरपं-दिमाख, घोर माहीसा होणे, घमंड जिरणे. •उत्तर-यिणे-घमंड जिरविणे, दिमाख, गवे माहीसा करणे.

नक्षी-भी वेलवुडी; विजविचित्र काम; नक्षी, नक्षी पक्षा. [नक्षा] नक्षीचा मोळा-३. (लोनीरी) दानियावर नक्षी-काम करण्याच्या उपयोगाचा मोला, शिल्पासारखे इत्यार. •दार-वि वेलवुडीदार, नक्षी केलेले. [नक्षी+मका. दार प्रत्यय] ना-अ. १ पक्षातरभोक्ष अन्वय; हे दोन शब्दांच्यामध्ये जोडतात व त्याचा अर्थ दोन्हींचा नकार दर्शविणे असा होतो उदा० वाप ना माय, दिवस ना रात, गावत घर ना रानात येत. २ द्विरुक्त क्रियाविशेषण हिंवा सर्वनाम वाक्यामध्ये जोडिले असता जर तर, तें माही तर हें, हे नसले तर तें, असा अर्थ होतो. उदा० काही ना काही=काही तरी, काही. कोणी ना कोणी=कोणीतरी, कोणी एक (माणूस) कधी ना कधी=कधी तरी, एखादे वेळी. असा ना कसा; केव्हा ना केव्हा, कोण ना कोण

इ०. १ नकारार्थी क्रि. जवें-तो देखना, येईना-घेईना इ०. 'समो इदयकन्हारी' तय कारणयवळच्या भरी एगला म्हणोनि लहरी। भाजेचिना।' -झा २.७१. ४ काही संसयावरून उत्पन्न झालेल्या आध्यात्मिक चोतक; प्रभूच्या निमित्त पचनाच्या शेवटी येणारे अवधारणेचकारित अभ्यस. उदा० तूं येतोस ना ! येतोस ना ! तूं येतोस, होय ना ! मी जातोना, नाचतोना. ५ सर्वमान कृतापाटीमागुन येणारे अतिरिक्त अन्वय. उदा० असताना, खाताना, बसताना. राजापुरवडे अशा नाचा अर्थ नकारार्थी होतो. उदा० खाताना, बसताना=न खाता, नबसता इ० ६ काल-वाचक क्रियाविशेषणानंतर अतिरिक्त अन्वय म्हणूनहि येते. जवें-एवढी, तेव्हा, केव्हां=आता, या क्षणी इ०. ७ सामान्या व सर्वनामाच्या द्वितीयेच्या व चतुर्थीच्या अनेकवचनास लागणारा प्रत्यय. उदा० झाडाना, त्याना. ८ नकारार्थी कारणी प्रत्यय. हा शब्दाच्या प्रारंभी लागतो. उदा० नापूर; नापसंत; नापीक. -भी. १ नाकारणे; नाही म्हणणे. (कि० करणे, म्हणणे; बोलणे). नाना करणे=म्हणणे=कारणार अथवा पुढळारा नाकडून काणे. २ नकार; मनाई; असंमती. 'माझी काही त्या गोटीस ना नाही.' -उभ. १ किंवा अथवा, असे नाही तर. 'ना तें आनं-दाचे रत्तायण ! अवरोगितासी.' -शिष्ट ५८. 'प्री क्षीरिक्षीरी बाळा ! नेसली क्षीरोदक पाटोळा ! ना सी पहावया वृष्णमोहळा ! कासे लागला क्षीराब्धी !' -एकव ७.४४. ३ परंतु; कीं. [सं. न, ना]

नाइकडा, नाइरव(वा)डा, नाइकी, नाइटा, नाइरी- नायकडा इ० पक्षा.

नाइकजणे=उकि, न ऐकणे; नायकणे. 'जो नाइकजता नाडु ! जो असोत्तरन्यसकटु।' -झा १५.७४. [न+ऐकणे]

नाइलाज=३. निरायास, अनन्यगतिकता; लाचारी. -वि. निरायास, अनन्यगतिक; लाचार. [ना+इलाज]

नाई=भी. १ एक वनस्पति. २ एक लटा.

नाईक=३. मुक्य; म्होरक्या; खोलीचा नायक, सतराचा मुकादम, ओरखी (ओव्हडिअर) २ भाड्याने घावयाच्या घोडे, माडवा मगूर इ० कांच्या अग्राचा मालक, व्यवस्थापक. ३ शेट इंडिया कंपनीच्या सैन्यातील कार्पोरलच्या दर्जाचा निम्न-सन्दी अधिकारी. ४ सामान्य जातीच्या सराफास लावली जाणारी योडेपणाची पदवी. जसे-बाबूजी नाईक बारामतबर. ५ (गो.) शुद्ध लोकसील एक पोटावत; (याण.) रामोडी. ६ मरते व इतर सैन्यातील लहान असलदार; पतिनायक -वाढसमा २.१६४. [सं. नायक]

नाईय=३. दुम्यय; नायव पक्षा. [अर. नाइय]

नाऊ, नाहू=३. न्हायी. [हि]

नाऊऊ—की एक बेल हिच्या पावाच्या खालच्या बाजूस वस असते पानाची भाजी करतात

नाऊ—३ स्वर्ग 'तें नाक (नासिका) नाक (स्वर्ग) माज्या चिताचे हा विमूढ राजेना।'—मोमरा किष्किमा १ १० [स]

नाक—न १ घ्राणेद्रिय, नासिका २ (ल) धान्य, वटाटे ३ मोला ज्या ठिकाणी मोड येता ती जागा, बोळा. ३ सुई, दामण ६० काचे भोंक, नेडें ४ (कुडव, सभा ६० कावा) मुख्य पल्लट मनुष्य, दशातील मुख्य शहर हिंवा जिजा 'पुणें हे बंशाचे नाक आहे' ५ नयेकरिता नाकास पाडलेले भोंक, छिद 'नाक दुळें, पुजें' ६ भीदपणा, दस, खाती निलाजरेपणा, उजळ माया. 'तयें मी कोणत्या नाकानें जाऊ' ७ अन्न, चागली कीर्ति, नाव. 'मातें नाक गले, गमावले' [स नासिका, प्रा गळ, मॅजि. नख, पाजि नही] (वाय) ० ओरवडणें—नाकातील अलंकार दिवतून घेणें ० कापणें—खोडकी, गर्द जिरविणें, पराभव करणें, (आपलें) ० कापून दुसऱ्यास मपशकून, अवलक्षण करणें—दुसऱ्याचे नुकसान व्हावे म्हणून आपला स्वतः का नास करून घेणें ० कापून पाटावाचें पुसणें—एखाद्याची मोठी अप्रतिष्ठा करून नष्ट होडा सन्मान करणें ० खाजविणें—विड विणें ० खाली पडणें—पाडणें—होणें—गव नाहींसा होणें, करणें, मानहानि होणें ० गुंडाळणें—आपला कमीपणा, पराभव करून करणें, धरण जाणें, क्षमा मागणें ० गेलें तरा भोंकें राहिलीं काढत असें म्हणणें—पुन्हा निर्लेज्जपणें बोलणें, वागणें, मागील शब्दाची लाज सोडून बोलणें ० चिरून मीठ भरणें—एखाद्यास कमीन करणें, नरुषा उतरविणें ० घासणें—१ आर्जव, सुग्रामत करणें, हाची हाची करणें २ क्षमा मागणें, चुक करून घेणें ० चेचणें—ठेचणें—१ कमीती, पारिपत्य होणें, करणें २ नक्षा उतरणें, खोड मोडणें ० जळणें, नाकातले केस जळणें—फार दुर्गंधि येणें ० झाडणें—१ नाक नेचणें, तिरस्कार दाखविणें, हाडा, गवें, उतरविणें २ नाक तिखणें ३ घोडा ६० जनावरानें जोरतें नाकातून वारा काढणें ० तांड मुरडणें—नापसति दाखविणें नावें देवणें ० ताडून कडोक्षास खावणें—भीक मागण्यारिती लाजलज्जा सादून देणें, अगदीं लेंचट वन ० धरणें—वाट पहावयास लावणें, खोडना करणें ० धरल्यास किंवा दावल्यास तोंड उघडणें—एखाद्यास पेंचात भरल्याशिवाय तो आपल्या म्हणण्यास कबूल होत नाही या अर्था (नाक व तोंड यांनीं थोडोफुडास होतो त्यापैकी एक दाबले तर दुसरे उघडावेंच लागते) ० धरून घसणें—(प्राण्यानापासून) धार्मिक कृत्यात गुल्लती असणें, बळ पालविणें (न) ० वतस्य न करतां वळ गमावीत घसणें ० पुड्या पिडा रणें—कुरविणें—फुगविणें, कुरकुरविणें—फेंदरणें—तगाने

खेकणें, अगावर जाणें, नाक फुगवून राग दाखविणें ० फेंदणें—नाक शिकणें. ० मुठीत घसून जाणें—निद्रापायास्तव, नादल—जानें धरण जाणें, अभिमान सोडून जाणें ० मुक्यापुढें खाज विणें—विडविणें, क्षोभविणें ० मुरडणें—मोडणें—नाक वाकडें—तिखडे करून नापसति दाखविणें ० मुध्या हाणणें—(व) दिव विणें, नाराजी दर्शविणें 'नाकमुध्या हाणू हाणूच वेजार, स्वतः तर काम होईना' ० मोडणें—कमीती उडविणें, गवें उतरविणें ० लावून(करणें)—किवि धिटाईनें, निलाजरेपणें ० वर करणें—वर करून चालणें—वर असणें—१ दिमाख, ताळा, गवें, निर्लेज्जपणा दाखविणें, वरचढ असणें २ स्वतः दोषी असतानाहि दिमाख दाखविणें, धरम न वाटणें ० वाहणें—पडें येणें ० सावणें—(वायकी) मूल जन्मत्याबरोबर त्यास न्हाऊ पालताना त्याच्या नाकात तेलालेचे एकदोन थेंब सोडून त्याच तेलाल्या हातानें नाकाच्या थरच्या भागापासून शेवटपर्यंत हलकें चोळणें नाकाची घाण मरणें—जाणें—१ सर्वसुद्धें हिंवा पडशामुळें वास न येणें, सर्वस होणें २ (ल) वाड्याचा तिरस्कार न येणें नाकात काड्या घालणें—विडविणें, दोमगे मारणें, घुसणें काढणें, (एखाद्यास) भीड येईल असें कृत्य करणें 'हरिच्या पुन पुन्हा का काडया नाकात घालिथी शसका'—मोसभा ४ ८४ नाकात काडया जाणें—रसणें, विडणें, राग येणें नाकात दम येणें—(माळवी) नाकीं नळ येणें. नाकात घोलणें—नाकातून, गेंगाच्या स्वरात शब्द काढणें, अनुस्वारयुक्त बोलणें (कोंकणी लोकाप्रमाणें) नाकाताडाची गुंजडो करणें—(नाक, लेंड आवडून, चवू—सारखें करून) राग हिंवा नापसति दाखविणें उच्या नाकानें (करणें, बोलणें, वागणें, फिरणें)—निजासीन, निलाजरेपणाचें, (करणें ६०) नाकानें काढे—चागीं सोलणें—१ नसता, खोटा शुचिर्भूतपणा दाखविणें, उगीच पात्रिण्याच्या गोष्टी सागणें. २ एखादे बळीं फार चोखदेखपणा करणें पण एखादी वाटल तसें जाणें (दोमीपणा दाखवितांना पापरतात) नाकापेक्षा मोर्तीं जड होणें—(एखाद्याच्या अभावा खरा गुण लोकांच्या अपदेखून कमी आहे असें निदर्शनास आल्यावर योजतात) एखाद्या गौण वस्तूला अधिक महत्त्व प्राप्त होणें कनिष्ठ दर्जाचा मनुष्य वरिष्ठा—हून वरचढ होणें, (नाकास धोमा आणण्याकरिता मोर्ती असते पण ते जड झाले तर नाकास इजा होईल यावरून) तुल० सासुपक्षा सुन अवजड नाकाला जीम लावणें—तिरस्कार दाखविणें, गवें, ताळा, दिमाख दाखविणें नाकाला क्षिमाटा घालणें—तिरस्कार दाखविणें, नाक मुरडणें नाकावर असणें नाकीं तयार असणें 'राग कदा त्याच्या अगदीं नाकावर आहे' नाकावरची मारी तरचारीनें हाणणें—(व) लंकर सम येण नाकावर निनु यासणें—विडणें—प्रतिपक्ष्यास न

सुमानता आपले कार्ये साधणे, प्रतिपक्ष्यास बीत करणे नाकाळा
पदर लावणे, लागणे-१ लग्नने, अपकीर्तीमुळे तोंड झाडणे
२ पाणीचा तिरस्कार करणे नाकावर टिचणे-१ एखाद्याचे
पसंदाबरोबर देणे २ काकु न करता, अदय्यत्वात न सुमानता
एकरम देणे, करून टाकणे नाकावर पदर येणे-१ वैधव्य
येणे, २ लजने लपून एकातवासात बसणे नाकावर पाय देणे-
विरोधाची पदां न करणे, प्रतिपक्ष्यावर मात करणे नाकावर
घोट ठेवणे-युद्ध ठेवण्यास दिवा गव्य वसण्यास सांगणे, (रागने
किंग अन्य कारणाने एखाद्यास) दनकावणे नाकावर माशी
पडणे न देणे-अतिशय चिडखोर, माशी असणे, अपमान दिवा
तिस्कार अगदी सहन न होणे, थोडे दलील उभे बोलणे न
सोसणे 'जाण्टवस्वेंत जरी नासाही बैसली नरा माशी।'
-मोगदा ५२ नाकावर म्हरात पाय देणे-नाक नडते,
बसते, चरते असणे नाकावर वाट करणे-विरोधात न सुमा
नता काम सिद्धीस नेणे, करणे, नाकावर पाय देणे नाकाशीं सुत
घरणे-अगदीं नगोन्मुख होणे (माताचा भास आहे की मादी
है पाहण्याकरिता नाकाशीं सुत धरतात) नाकास कुला
ळावणे नाकावर जिण्ड पळणे पाय देणे पदा 'सोखे सुलजा
मल्लु, न अयद्याचा सोसवे सुना नाकी।' -मोदण २१ ५८.
नाकास पदर येणे-वैभवं होणे, राज वाढणे, मानवचना होणे
नाकास मिरची झाडणे-एखादी गोष्ट मनास लागणे, वरी
जागणे नाकासमोर जाणे-अगदीं सरळ मार्गाने जाणे नाका
होडावर उचवणे-बाखतामाखत खाणे बोखटपणाने जेजे
•दुरादा नाकघुण्या काढणे-१ अति मत्तपणाने विनविणे,
घागणे क्षमा मागणे घुलति है म्हुणनिच हो जाणा कादी
भुर नाकघुण्या। -भक्तमयूकेकावली प्रस्तावना २ वृत्ताप
राधावद्दल प्रायश्चित्त भोगणे नाकीं नव-नल येणे-१ अति-
सय कटाळणे दमने भागणे (कामाने, धर्माने) २ (नऊ इदि
याची शक्ति नाकात येणे) मृगणाच्या दारी असणे नाकीं वेसण
घालणे-एखाद्यास कनकत, कपात ठेवणे नाकीं-नाक(का)चा
नाक-अत्यंत आवडता जिवलग, मोलवान, माणूस, गळ्यातील
वाईत, मोठ्याच्या परम प्रीतीतील दुर्जन (नाकातील वेस काढतात
फार माय होतो म्हणून त्यास फार जपतात त्यावरून) म्ह०(व)
१ नाक नडत तोंड बरुट-कुलप, अक्षरक अथा माणसास उद्देशून
म्हणतात २ नासात नाही काटा, रिकामा ताड-बायडी, सोलापुडी
३(ने)नाक गेल्यावर काय माझा चवरी गोंडा हाय -जिलाज्या मनुष्य
मागरी व्हिडीहि अजु मली तरी पुन्हा नाक वर येतोच सांगा
सन्-० चिया-वि बसल्या नाकाचा नड्डा •ताडा-डया-
ड १ एव भाटया जातीचा दोळ २ गरत्या दोळ(नाक लोडता
यावरून) •दुर-राई •धुरई-धुराई-धुरा-की १ पनातास

वासविण्यासाठी नाक घासणे 'माझ्या अपमानावद्दल त्यानें फिदी
जरी नाकघुण्या काढल्या तरी नोलायची नाही' -बाब ४ ३
२ (ल) नळतवी विनति (कि०काढणे) •पट्टी-की (मळविण्या)
जोडीदारच्या कानावरून व गालावरून आपल्या हाताची पोटी
जोडीदाराच्या नाकपुडीवर दाबून वर दाब देऊन त्याला चोंत
करणे •पुडी-की. नाकाचे एक पुड, नासारभ [स नासापु]
म्ह० (व) नाकपुडीत इरिरीतून-रुद्धान जातो माठे कार्ये करा
वयाचे दाव्यास म्हणतात •मुंरुन-वि नाकावर भोवरा अस-
लेला (घोडा) नासिकावत पडा -सताप २ ५७ •मोड-की
नकार दर्शविणे, 'तस्मात्सुख नासता •घणी-न १ तपवीर
नस्य २ नाकात ओताड्याचा ठोकण पदाये 'नाकवणी सुनवणी।'
-दा १ ७ १० 'एका देती माकणी १ काळडुदावे।' -हाप
२१५ [नाक+वणी=पाणी] •शिरुणी-की एक वनस्पति,
भुताकेशी, दिव्या पानांच्या नासाने शिंका वतात •शिमरी-
वि १ (गो) नड्डा २ निलाजण [नाक+शिमरा=बसक] •मूर-
पुत्र नाकातून बाहर पडणारी हवा, श्वास (कि० वाढणे, वर
होणे) •सुरा-वि (गो) नाकातून येणारा (आवाज), गंगणा,
गंगणा नाकाचा दाडा-वासा-ड नाकाचे लावट हाड
नाकाचा पडदर, नाकाची पडदी, नाकाची भित-डकी.
शेन नाकपुण्यातील पदरा नाकाचा होडा-नाकाची पाडी-
पुडी नाकाचा अण्मा नाकाचे कवळा करप-(गो) •दा
ळणे नाकाटणी, नाकादी-की रण शिरविणे, नसा उतरविणे,
खरपडी काढणे, नाक खाली कोंवपास लावणे (कि० करणे)
[नाक+काटणे] नाकाटणे-नाकाटणी करणे नाकाड-डा-वळ
(निदारी) १ माठे नाक २ होराचा पुंते भाजेल नाकासारखा
भाग 'या नाकादाब पलीकडे आपला गाव भाई' ३ सुदिर,
जमीनीचे डोंड ४ आण्यच्या फळाचा मागील बाजूचा नाका
सारखा उब भाग नाकाड-डया-वि भोंडे आणिकुल नाक
जखणारा नाकाडोड्याचा (कानाचा) वेष्ट-ड साधारण,
कामचलाळ वैद्य वैद्यकविद्येत कावा वाकवणार नवलेला वैद्य,
वैद्य नाका डोळ्यानें सुरख-वि सुखरूप, दखणा, रत्नोव
बाण्याचा नाकाभार-की (व) सोड खरपण (कि०
काढणे) 'खप नाकादाई काढली नाफी, मग जवू पातले 'नाका
चर रडे-न रडण्याची तयारी तत्पत्ता, लवकर रड येणे नाका
चर राग-ड निष्कोषण ताबडतोब रागावणे नाकीं
झात-न नय बुलाव 'नाफीनें मातीं मुडाळ।' -ह ७ ११७
नाफील-वि सरळ, लांब व सुंदर नाक असणारा नाकेल पदा
नाडु(रो)स्ती, नाकु(को)ष्टे-कीन नाकपति नकार दाखवि
व्याधितो तिरस्कार ने नाक मुरवणे (कि० मागणे, देणे, हाणणे)
नाकेल-ला-वि नाकील पदा 'नाकेल अजु सुलभार।' (व)

नि वुर नासे ।'—वाल शिवाजी नारुटा—ट्टे—पुन (निदार्थी)
नारु

नारुटा—वि नागडा, नम [स नम]
नारुटी—खी (गा) दीड पावराचें माप
नारुटुली—खी अमान्यता, कटुली नसणें, पत्तानगी न देणें. [फा नारुटूल] ०स येणें—नासारणें, वरूल न वरणें ना कडुल—वि १ इच्छा न कल्याण, कटुी न वेणारा, नारुट २ नापरात, प्रसिद्ध, असस्त

नारुतां—वि अधम, दुर्बल, अयोग्य [स नरुतवै—कतां]
नारुशी—खी नरुडें नारुशी पद
नारुसचे—उकि (गो) नन्हाली ओरवणे
नारुसरी—वि अकुशल, अनिपुण, अडाणी [नरुसची]
नारुस(मु)र—पुन एक बाय, नारुड्याची गुपी (नापाला गुमगिया, छानग्यासार्यां) [नाप+स्वर]

नारुस्ता—उ १ न्यूनता, वृद्ध, होटा, मुळ्यानी (कि० कार्णे, भोगणें, सोसणें, घाण, घणें, पडणें, हाणें, येणें) २ गोपळ्याची, पोंडळ्याची स्थिति, पावराड्या [अर नाकिग]
नारुस्त्याचें साल—घणें—मुळ्यानीचें, उडिण वधे
नारुता—उ १ नाई, दोन अथवा अधिक रस्ते वेधे निळ तस वी जाण, तिरा, चौहाटा २ रस्त्याचा दोर, टोंक ३ जका धीवें घणें, वस्तुरी येण्याची जाण ४ पोरीय चौडी इतर अर्थां नाई वणें

नारुता—उ. (फासारी धरा) कड्यासारख्या नारुपात ज धधेचे असतात त्यापैकी पडिल्यात पाव व दुसऱ्यात नारु र्हातात—बड्यापुर १७

नारुतां—अ (गो वि) नरा ०पुरां—वि (गा) पुरात
नारुतापलो—खी कर्तृत्वशून्यता, नारुतापला—होके १६.
नारुतापलील—वि कर्तृत्वशून्य, नारुतापक, निहयागी ' अहनद-पाद नाय नादवाडी साया हा केवळ ना-कारील. '—नाय २१ [फा ना+कवि३]

नारुता, नारुतापली—उखी नारा नारुतापला उमरी मात गेल्या नारुता कडे नरा ' [नारुतापे]

नारुता—वि, निहयागी भगवत नारुतापाचा नारुता भवतील त्यान चिदाय न टरने—नादवाया ३ ०१ नारुता पदा

नारुतापे—उकि १ नापला मुळ नमान्य इतें २ नाद टोने (पडणें, उडि होण) नारुतापे पदा

नारुता—वि नारुता, वडट निग्राणी, कडवासात निहया पला नारा कडात पडिल मुळ नारा—सा ७
१० ' कडव पडि पडि दिता, पडु ओड बुडु नारुता '—उ ११ १०११. [फा]

नारुकि(की)दे—वि विनालगवडीची, पडीक (जमीन) [फा नारुकी] नारुकिदास येणें—विनालगवड पडणें, वडीत न होणें, पडीत राहणें नारुकिदासार—वि लागवडीस अयोग्य, नापीक—नाड्योना २७ नारुकिदांचा—वि नारुकि पदा

नारुकुली—खी सुगुडवल [स नरुल]
नारुकुवत—वि दुर्बल, अक्ष, कमजोर [फा ना+अर कुवत]
नारुकुच—उखी. निपट्योगी, नारुता पदा [हि ना+कुड]

नारुस—वि १ अयोजक नावतां पदा २ किंचित, पोड्या, अल्प [अर नाकसी]

नारुं—न १ नारु पदा २ रस्त्याचा रिया घराच्या ओलीचा, गरीचा दोरट, बन्हाटा ३ डोंगी किट्याच्या चडावाचें वळण. ४ तटवदी गावाच्या नागमोडी रस्त्याचा कोंपरा, टोंक ५ दस्तुरीचें, जकातीचें टाणें ६ घानग्याचें टिकाण [हि नारुता]
नारुकेदार—उ दस्तुरी वसूल करणारा कागून, नारुकेवाला, ' टाणें दार व नारुकेदार होतें, त्यास मसाराविन्हेंकडून आदर न जाहले '—नाड्योना २५२ ०धडी—खी १ देण्याजाण्याचे रस्त नागें अडकिणें, रोखणें, जाण्यादेण्यास प्रतिबंध (कि० करणें, होणें). २ जकात, दस्तुरी याची जमा, गदा [नारुता+वदी]

नारुकेदार—न नागकेदार पदा

नारुटुड—वि १ नाकुन पदा २ आळशी, अर्धनसियत, निरुद्ध [हि ना+सट्ट+मडुर]

नारुपाचा, नारु(धो)दा—उ १ जहाजवरचा सुन्य अर्थ घारी, कसान, तारत, सुन्य नावाडी २ (धो नाकि) बाळी, दाटरी वीर जतीचा गळवावरील सुन्य [फा नापुता]

नारुपाडिणें, नारुपी—न (गो) नन्हाणी, गरी काडण्याचे क्लारा [स नस्त्योणें]

नारुपाडी—खी (गो) नतापाली हांगरा पाड गपरे. नाड्यी पदा

नारुपळ—वि दुस नाडाळ प्रमसायक (मनुष्य, पृ १)

नारुपाडो—उ (गा) पितात

नारुपाया—खी (महापृ) नमुन—गी, घाण्याचे पड.प. ' नागिसा माळटन गडिने । इत्यादि यडिपड ५५१ । '—उ ८१ [नय]

नारु(पु)दा—व—वि अन्नम, भोग्य नागप, ११ (कि० अन्नम, कडवा) यन्त्रम उडुर कडवरी त्यानी नारुता टोने—नाड्योना ३० [स ना+पु] ०फारणे—वडी, निहयागी टिपल ३०

नारुट—व. (कु.प) नय ०अर—वि नारायण ११.१ बोरे

जुमानता आपलें कार्य साधणें, प्रतिपक्ष्यास वीत वरणें नाकाळा पदर लावणें, लागणें-१ लजेनें, अपकीर्तीमुखें तोंड झाकणें २ पाणीचा तिरस्कार करणें नाकावर टिचणें-१ एखाद्यानें पेंस तांबडतोव देणें २ काकू न करता, अदथळयास न जुमानता एकदम देणें, कडून टाकणें नाकावर पदर येणें-१ वैषम्य येणें, २ लाजेनें लपून एकातवातात वसणें नाकावर पाय देणें- विरोधानी पर्वानें न करणें, प्रतिपक्ष्यावर मात करणें नाकावर घोड ठेवणें-गुप्त ठेवण्यास किंवा गप्प वसण्यास सांगणें, (उगानें किंवा अन्य कारणांनीं एखाद्यास) दयकायणें नाकावर माशी चमू न देणें-अतिशय चिडखोर, कांफरी असणें, अपमान किंवा तिरस्कार अगदीं सहन न होणें, घोडें देखील उणें चोळें न सोवणें 'जागृदवस्थेत जली नासामीं थैसली मरा माही।' -मोगदा ५.२ नाकावर झुडीनें पाय देणें-नाक कडेंत, बसकें, चाटें असणें नाकावर घाट करणें-विरोधानें न जुमानता काम सिद्धीस नेणें, करणें, नाकावर पाय देणें नाकाशीं सत धरणें-अगदीं मरणोन्मुख होणें (मरताना) श्वास आदि बरीं नाहीं हा पदव्याकरिता नाकाशीं वृत्त धरतात) नाकास खुना लावणें नाकावर लिपू पिळणें, पाय देणें पडा 'सोसे कुजना मृत्यु, न मरणाचा सोसने पुना नाहीं।' -मोक्षेण २१५८. नाकास पदर येणें-वैभ्रम होणें, राज वाटणें, मानखडना होणें नाकास मिरची झाडणें-एखादी गोष्ट मनास लागणें, कमी लागणें नाकासमार जाणें-अगदीं सरळ मार्गानें जाणें नाका हांडावर जेयणें-बायलमाखत खणें, चोखदळपणानें जेवणें •कुडगडी, नाकधुम्या काढणें-१ अति नम्रपणानें विनविणें, धरण जाणें, क्षमा मागणें 'सद्गति वं म्हणुनिच दो जाणा वाडी मयूर नाकधुया।' -भक्तनगुरकेकाबली प्रस्तावना २ कृताप रामावद प्राप्तवित्त भोगणें नाकीं नव-नळ येणें-१ अति शयकटाळणें, दमणें भागणें (कामानें, प्रयत्नानें) २ (नळ इदि याची राखि नाकात येणें) मरणाच्या दारी असणें नाकीं वेसण घालणें-एकापास कपनात, कणात ठेवणें नाकी-नाक(का)चा याल-अत्यंत नावडता, जिवल्या, मोठ्याना माणूस, गळघातील काईत, मोठ्याच्या परम प्रीतीतील तुजेंन (नाकतील केंस काढताना फार त्रास होतो म्हणून त्यास फार जपतात त्याचस्त) म्ह०(ब) १ नाक नळत तोंड वरुट=कुसप, अष्टावक अद्या माणसास उद्देशून म्हणतात २ नाकात नाहीं काटा, रिकामा ताटा-(आयकी, सोलापुरी) ३ (गो) नाकलेख्यावर काय सातात चवठी गोडा हाव=लिरावता मतुप्य आपली कितीहि अन्न मली तरी पुन्हा नाक वर वरतोच सामा दण्ड-० निया-वि वसव्या नाकाचा नळटा •तांडा-डवा-३ १ एक मोठ्या जातीचा दोळ २ गवत्या दोळ (नाक होवता याचस्त) •दुर-दारे •धुररें-धुरारें-धुरी-आ १ पखाचा

दाखनिण्यासाठीं चार पातणें 'माध्या अपमानाचडू त्यानें किती जरी नाकधुम्या काढल्या तरी 'गोलायची नाहीं'-बाव ४ ३ २ (ख) नम्रपेची विनवि (किं० काढणें) •पट्टी-खी (मादविचा) जोडीदाराच्या कानावरून व माथावरून आपल्या हातांनी पोटी जोडीदाराच्या नाकसुडीवर दाडून वर दाब घेऊन त्याला चीत राणें •पुडी-खी. नाकाचें एक पूड, नासाग्र [स नासापुट] म्ह० (ब) नाकसुडीत हरितीतन=झुजान जाणेंत मांडें कायें करा वयाचें झाल्यास म्हणतात •भुंकून-वि नाकावर मोवरा असलेखा (घोडा) नासिकावतें पडा -मसाप २ ५७ •मोड-खी नकार दर्शविणें, तिरस्कारयुक्त नापसती •कणी-न १ सपरीर नस्य २ नाकात ओतावयाचा तीक्ष्ण पदार्थ 'नाववणी सुनवणी।' -या ३ ७ ६८ 'एका देती नाकवणी : काळकुजे।' -झाप्र २१५ [नाक+वणी=पाणी] •शिरणी-खी एक वनस्पति, गुलाबेची, हिच्या पानाच्या बासांनं शिंका येतात •शिमरो-वि १ (गो) नळटा २ मिलाजप [नाक+शिनरा=वसणें] •दूर-पुख माकातून बाहर पडणारी हवा, श्वास (किं० बाहणें, वर होणें) •सुरां-वि (गो) बाकातून येणारा (आवाज), गणगाण, गंगाणा नाकाचा दाडा-घासा-३ नाकाचें लांबट हाव नाकाचा पडदा, नाकाची पटवी, नाकाची मित-पुली. दोन नाकपुड्यातील पडदा नाकाचा तोंडा-नानाची बाडी-पुली नाकाचा अग्रभाग नाकाचो कपळो, कपए-(गो) •रटाळणें नाकाटणी, नाकाठी-जी रग जिरविणें, नक्षा उतरविणें, खडपडी काढणें, नाक खाली कलपवास लावणें (किं० करणें) [नाक+काटणी] नाकाटणें-नाकाटणी करणें नाकाड-डा-ण्ड (निदारी) १ मोडें नाक २ डोंगराचा पुडें आलेला नाकासारखा भाग 'या नाकाडाच पलीकडे आपला गाव भादें' ३ भुशिर, जमीनीचें टोक ४ आन्याच्या फळाचा मागीर बाजूचा नाका सारखा उब भाग नाकाड-डवा-वि मोडें आणि कुलप नाक •नाकाडोळ्याचा (कानाचा) घेच-३ साधारण, अवगणत नाकाडोळ्याचा (कानाचा) घेच-३ साधारण, कामचळव येव येवकवियेत फारसा बाकबगार नसलेला दंड, वैद नाका डोळ्याचें सुरख-वि झुल्लप, देखणा, रंजीव बा-भावा नाकादारे-खी (ब) खाड खरपडी (किं० काढणें) 'खूष नाकादारे काढली आणीं, मग जेवू घाटलें 'नाका-वर रुडें-न रडण्याची पटवी, रत्नपटा, लवच रडू गणें नाका वर राग-३ चिडकोपणा, तांबडतोव रागाचें नाकीचें माती-न नय, गुलाब 'नाथीचें मातीं झुडाळ।' -द ५ १९५ नातील-वि सरळ, राव व मुर नाक असणारा नाकेला पदा नाडु(गो)स्ती, नाडु(फो)ट्टे-अन नाकवति नकार दाखविण्याकरिता दिल्ल्यानें नाक मुरळणें (किं० मारणें, दणें, हाणें) नाकड-डवा-वि नाकील पदा 'नाकेल अन्न गुलजात घवळा

नि पुर मासे ।'—वाल शिवाजी नाकोटा—ट्ट—उन (निदार्थी)
नाक

नाकटा—वि नागडा, नम [स नम]

नाकटी—खी (गो) दीड पावशेराचे माप

नाकुली—खी अमान्यता, कटुली नसणे, फलानवी न
देणे [फा नाकुल] ०स येणे—नाकारणे, कल न करणे ना
कल्ल—वि ? इच्छा न करणारा, कटुली न देणारा, नाखूब २
नापसत, प्रतिकूल, असमत

नाकर्ता—वि अक्षम, दुबळ, अयोग्य [स ना-नर्त-नर्ता]

नाकशी—खी नगुरडे नाकशी पडणे

नाकसचे—उकि (गो) नखानी ओरवडणे

नाकसची—वि अक्षम, अनिपुण, अडाणी [न-नखची]

नाकस(नू)र—उन एक बाय, गाढवाची पुढी (नामाळा
गुणविण्या, छलविण्यासाठी) [नाम-नर]

नाकस्ता—उ १ न्युता, वृद्ध, तोटा, चुकतानी (कि०
काढणे, भोगणे, सोसणे, खाणे, घेणे, पडणे, होणे, येणे) २
गोंयळाची, घोंयाळ्याची स्थिति, घावखुडी [अर नाकिस्]
नाकस्त्याचे साल—घर्ष—चुसतानीचे, कठिण वपे

नाका—उ १ नाकें, दोन अथवा अधिक रस्ते जेथे निळ
तात ती जागा, तिग्रा, चौहाया २ रस्त्याचा शेवट, टोंक ३ जका
तीचे ठाणे, दस्तुरी घेण्याची जागा ४ पोलीस चौकी इतर अर्थ
नाकें पहा

नाका—उ. (कासारी पदा) कडशीसारख्या भाड्यास जे
करोचे असतात त्यापैकी पहिल्यास पालव व दुसऱ्यास नाका
म्हणतात—यदलापूर १७

नाका—अ (गो वि) नका ०पुरा—वि (गो) पुरवाट
ना-कायलो—खी कर्तृत्वशून्यता, नाकैपणा—दोके १६
ना कायरील—वि कर्तृत्वशून्य, नालापूर, निरपयोगी 'अहनद
पाह याय पावयादी झाली ता केवळ ना-कायरील'—आभ २१
[फा ना-कायिल]

नाकार, नाकारणी—पुखी नगर नाकुली पहा तुम्ही
मागे गांधीचा नाकार करू नका' [नाकारणे]

नाकार—वि, निरपयोगी असमय अकृत्याचा नाकार
असतील त्याम किड्यान न ठरणे—नाडवासा १ ००१ नाकार
पहा

नाकारणे—उकि १ नापसत म्हणून अमान्य करणे २
शेवट ठरणे (पदार्थ, कृति इ०स) नकारणे पहा

नाकारा—वि नाकार, नाईट, निरपयोगी, कडीमोल
निम्न 'एसा नाकारा क्सास पाहिजे म्हणून दिला'—ना ७
२० 'बसल तुडा नागरी दिसत, पण आठ बहुत नागरी'
—ना ११ ६०११ [फा]

नाकि(का)दे—वि विनलागवडीची, पडीक (जमीन) [फा
नारुई] नाकिर्दास येणे—विनालागवड पडणे, वडीत न होणे,
पडीत राहणे नाकिर्दासार—वि लागवडीत अयोग्य, नापीक
—वाडयोमा २७ नाकिर्दाचा—वि नाकिर्दे पहा

नाकुली—खी मुगुपवेळ [स नगुर]

नाकुवत—वि दुबळ, असक्ष, कमजबत [फा ना-अर कुवत]

नाकूच-च्छ—वि निरपयोगी, नाकारा पदा [दि ना-
कुछ]

नाकूस—वि १ अपयोजक नाकर्ता पदा २ किंचित,
गोडका, भलप [अर नाकसी]

नाकें—न १ नाका पहा २ रस्त्याचा किंवा घराच्या
ओळीचा, गरीचा शेवट, चवहाटा ३ दोंगरी किड्याच्या चढावाचे
बळण ४ खटबंदी गावाच्या नागमोडी रस्त्याचा बोंपरा, टोंक
५ दस्तुरीचे, जकातीचे ठाणे ६ यावण्याचे ठिकाण [दि नाका]
नाकेशार—उ दस्तुरी बसल करणारा कारकून, नावेवाला, 'ठाणे
दार व नाकेशार होते, त्यास मशारानिहेकडून आदर न जाडले'
—वाडयोमा २५२ ०यंदी—खी १ देण्याजाण्याचे रत्न मार्ग
अडविणे, रोखणे, जाण्यादेण्यास प्रतिबंध (कि० करणे, होणे)
२ जकात, दस्तुरी याची जमा, गदा [नाका-यंदी]

नाकेशार—न नाकेशार पहा

नाखट्ट—वि १ नाकुवत पदा २ आळशी, अव्यवस्थित,
बिखट्ट [दि ना-खट्ट-मगुर]

नाखचा, नाखु(खो)दा—उ १ जहाजावरचा मुख्य अपि
कारी, कप्तान, ताब्ल मुख्य नावाडी २ (थें नाखिक) बोळी,
दालदी वगैरे जातीचा गळवतावरील मुख्य [फा नाखदा]

नाखशिणे, नाखी—अ (गो) नन्दाणी, नखें वाडण्याचे
हत्यार [स नखशीणे]

नाखशी—खी (गो) नखाखाली हाणारा फोड, नगुरडे
नाकडी पहा

नाखळ—वि दुष्ट नाटाल प्रायदायक (मनुष्य, पणु)

नाखाटो—उ (गो) पितारा

नाखिया—खी (महानु) नगुले-टी याण्याचे पत्रात्र
'नाखिया माळतिया सडिबे। इत्यादि वळिन्द कथें।'—म्ह ८२

[नख]

नाखु(पु)दा—अ—वि अग्रतम, अग्रगुट नाराज, रुत (कि०
असणे, करणे) वगाशस उद्धर इत्यादी स्वामी नाखा दातेल'
—नाखादा २० [फा ना-पु] ०कारणे—पत्रके, धिक्कारण,
तिरस्कारणे

नाखट्ट—अ (उ गा) ना ०भर—वि नखतर मग [
बोटे]

५ १ नागावें वमतिस्थान, प'ताळ २ नाग नावाचें एक प्राचीन राष्ट्र व जाति महाराष्ट्रांत प्रथम याची वस्ती होती असें काहीं मानतात ०२ ह्यो, वेळ-ओ विडपाच्या पानाची वेळ, प नवेळ यांची काळी व दहो पानें हे दोन प्रकार कोल्हाच्या विपावर नाग वरीचें मूळ पाण्यात थारीक वाटून दिलें म्हणजे वाती होऊन वीप उत्तरे [स नागवडी, हि व गु नागवेल, का नागरवडी] ०२ सा-३ (कों) नागोसा पडा ०म(मूर)-न३ १ गाडपाची पुणी 'नागसर वाजविला दिवडापाशी।' -सिस ८ १८० २ नागरर पडा ०स्टर-३ (तजा) सनई नागन-नागीण पडा 'कसून तीर नेला उराशी नवडी गवळी जशी नागन।' -पळा ४ ३३ [हि] नागिनी, नागीण, नागी-ओ १ नागवच्या 'नागी पुन इरावान् चत्तीर्ति सरस्वती सदरविदा।' -मोभीम्य ८ २९ नागीण-ओ (बहई) एक बायकी दागिना, कडा -पेरापुविवि १२५ नागयो-ओ सपेळी, सापाची भादी, नागीण नागात्र-त्रा, नागोदूर-न १ बायराच्या कानातील एक दागिना नागोने श्रवर्ग विराजित फुल्या त्या दहिरि साखळया।' -अनतसीस्व ४१ 'कणी हेळी' कर्णपत्रें । रत्नचचित नागोदरें । -कया २ ११ ११ १ पाटी (गड्यातील दागिना) किंवा इतर दागिने यावरील नागाचा छाप, छाना [नाग+उदर] नागोसा-३ नाग म्ह० ऐल्या पिठावर (बिलावर) नागोसा-३ सन्याच्या थमाचें फळ आवता उपभोगणारा (मुग्यानी तयार केलेल्या वादळात नाग आवता जाऊन राहतो यावतून)

नागट-न (कों) जमीन खगण्याची बुदळ जवें बैलाचो जावेंत बाल्ल नहीत तयें नागटीने जमीन खणून बी पेरतात

नागडा-डा-वि १ नागवा, नद्र, उघडा २ (ल) म्यान नसलेली (तळवार), दोरा न ओंवेलेली (मुई) पंगविरहित (साड), उग्र नसलेळ (पर) तारा नमलेलें (घुघाय), निनबाधणीचें (पत्र-पुस्तक), अलकारविरहित, चुन्चें (वान, नाक इ०), अग्रदाशिवाय (उशी इ०) सामानाशिवाय (घर इ०) [स नग प्रा नागाओ, प हि नगा, सि नगो, गु नागो, ओ नागा] ०गासाची-३ नग्या गोसाव्याचा एक पय ०स्वार्थ-३ अगदीं बळढळीत इष्ट दिसून येणारा स्वार्थ -गीर ७५

नागडा-डी-पुकी १ विचकाची नागी, खेडपाचा आकडा विशिट माशाची नखी २ रग, ताडा (किं० जिरविणें) [नागी]

नागडघोया-वि उघडा नागडा, अथपुत घोया पडा नागपुथर-३ (नगरी कोष्टी) नागपुरी, नागपूर पेटे मात्सा उगडपाचा एक प्रकार मथला पोत कोणताहि व देखनी किनार, त्यामध्यें नखडी करवत व चार गोमी, गोन माटी [नागपु+थर=तडा]

नागर-न सुड

नागर-गु गुजराथेमधील ब्राह्मणांची एक जात व तीतील व्यक्ति-वि. १ नगर-शहरासवधीं २ (ल) हुवार, चतुर, जाणता, चापास, पूर्व 'ना तरी नगरातरीं वसिजे तरी नागराचि होईजे।' -झा १ ४१ ३ नागरिक, नगरवासी 'नागरा देवा खोंवरु।' -शिशु १५२ ४ सुरेख, सुदर, सुमस्तुत 'भूयड लींच्या कन्या नागर।' -द २५ १४५ ५ लबाड, अनीतिमान् [स नगर] ०चुडा-वागडया 'सुडाळ मुणें काठोकाठ । नागर चुडा नागरे।' -वसोस्व ९ १४० ०पण-न १ सुदरता, सौंदर्य, वाति, तेन 'दक्षिथेचि नागरपणें । सातु दृगारातें जिणें।' -झा १० ४२ २ ऐश्वर्य, मोठेपण 'जो आपुलेनि नागरपणें।' -झा २ ३६२.

ना(ना)गर-गु १ दोतीची जमीन उकरण्याचें लोखंडी फाळ असलेलें ओत जोत, हल 'करीं चेतला नागड।' -उपा १४१. २ नागरकुट्टा ३ गलशत स्थिर करण्यासाठीं पाण्यात टाकण्याचा साखळीनें बांधलेला लोखंडी मोठा, वजनदार आकडा, गळ यासारखें इतर साधन साध्या होडयाना नागर म्हणजे एक दोरी लावलेला दगड असतो ४ (ल) जाड टाकाची लेखणी, फणीचा जाड दाता खुड [स लागल, प्रा नगर, सि लगड, हि शु लय, प नगल, लगल, का नेगळ, मॅनि ननरी] (वाप्र) ०उच्च लणें-टारुणें-सोडणें-चेतकाम सोडणें (जुडामासुळें वगैरे) (अमस्यावर) ०धरणें-जुद्धम कथें नांगरास पाळ-नागर ताना एखादें साडाचें मूळ आडवें आल्यास नागर अडो त्यावरून) दिरगाई लावण्यास, रंगाडण्यास काहीं तरी धुद कारण पडणें, एखा-याला त्याच्या धनशत पडणें म्ह० जेंथें जावें तेंथें नागरास पाळ ०की-ओ नागरणें नागरण्याचा व्यापार ०खुट-न १ ज्यात फाळ बसविला जातो तो लाकडाचा टोकळा २ नागर-बदलापूर २८६ ०चिनी-ओ (व) रानात आपोआप होणारें रताळें ०जोत-न शावच्या खोताला वट चाकरीच्या ह्कावडल दिलेली वस्तु, अथेली खोताच्या नागरास दोन पैल व एक मगदण एक किंवा अधिक दिससपर्यंत देणें, खोताच्या उपयोगासाठी दिलेली बैलजोडी किंवा नागर ०ट-ठ-ड-ओ १ नागरलेली जमीन २ (वर) नागरण्याची मजुरी ३ नागरण्याची क्रिया -वि नागरलेली (जमीन) ०डा-नागारदो-३ (माण हट कु) नागराचा जु बाण्याचा दोर ०णी-ओ १ नागररी २ जडाज नागरणें, नागर दाऊन गळवत बावडिणें ०णी दुणणी-ओ पुन्हा पु हा नागरणें, आडवें उभें नागरणें ०णें-सकि १ -नारानें शत उवरणें २ नागर पाण्यात सोडून गळवत शावडिणें ३ (ल) ग्राम दर्ज, काळीज खणून घुचविणें ४ (कों) फुडलीनें खणणें ०ण दुणणें-सकि आडवें उभें नागरणें, पुन्हा पुन्हां नागरणें ०दात-३ नागराचा फाळ 'घवेंचि पस्तावया पाहत । पावीं पास्त्य नागरदात।' -

-एवम् १०५० ०१४०-सी (अष्ट) नागपत्नी ना
दिवसी नागर्णे वद असने ०१४० सी दरेक नागरावरचा सर-
चारी कर ०१४०-सी जमानाऐवरीं चालू असलेल्या नागरावर
पही वनविण्याची रीत, शतकन्यास त्याच्या इच्छेप्रमाणे लावव
कस देणे ०१४०-सी (निर्वाची) नाग्या तेवढी ०१४०-
न १ नागरली जमीन २ चिराईत, काटी जमीन ०१४०-
ठ-छी-सी नागलेली जमीन ०१४०-५ १ (गल्लताचे)
नागर माझ्याचें स्थान, बंदर २ बल्लताचा नागर टाकणे, गळ-
वत नागणे ०१४०-५ (ब) काढाची कडी, जमने अर्धे ४
पडा [नागा-५] ०१४०-ओ कुडाकडून वेढेने घेत नागा
रून घेते, सरकारी किंवा सरकारी अधिकाऱ्याची जमीन मजुरी न
देता नागरून घेते नागरजोत पडा नागर-सी लहान नागर
नागरे कानफळ, नाग-न (बों) एक प्रकारचे कोनफळ
किंवा गाराड नागाचिनी पडा नागाच्या-वि १ नागरण्याच्या
कामात पडलेला नागासवधी, नागास लावलेला (माजूव, पड्डा)
१ (ल) छवळ, गावळ ३ दौतकान वण्यावाऱ्याच्या बयाचा
(गरी) ४ बडील पुढारी (कुडव, कुड, जादी, समाजातील) ५
पागीलसीचा मजिद्वार असलेला ६ चिराचारानें बगबारी रोधास
म्हणता नागच्या ऊस-५ जमीन नागरीत असता नागराने
पडलेल्या सर्रात काटे कोडून लागण केल्या ऊस -ट्टि ४५६
नागरी ५ (अप) नागर

नागरगोडा-५ लमापुतीच्या अवलंबेतील मुलगा (नग-
च्याने फिण्याच्या बयाचा) 'नदरिचे नागरगोडे। कण्टे घेते
आले पैड।' -मज ६३५

नागरफणा-सी नाग बायकाच्या बोस्यातील दामिना
'फटा आणि नागरफणी।' -बडील १ १३१ [नागरफणि]

नागरमोथा-न एक श्रावसिक वनस्पति व तिचे मूळ
[स नागरमुस्ता हि स नागरमाथा व नागरला, हि सु
नागरमाथ उ नागरमुथा]

नागरि-५ नागरात राहिली शहरावासी लोक -वि
१ शहरासवधी २ जाणत, सुवच्छ नागर पडा 'दंत म्हणून
काय ई ज्ञाना कळें असे मध्यम वर्गातील नागरिक योदे पुढे
वेदात तब्बल दिशारण्यास रूपगारी ईरा व अभिमान सन्यात
अष्टन हातो -ट्टि १०६ नागरिरत्त्व-न नागरिकपणा,
नागरिधर्मा एति गुण दंड ६०

नागरी-वि १ नागर ब्राह्मणासवधी २ नमस्तसवधी खड
रवी (भाषा, वि ६०) ३ देवनागरी पडा

नागल-वि श्रीमत 'नागले देखीनि चारते बोले। अणुडे
वृत्ति त्यापुडे सुळे।' -नुगा २०५० [नागर]

नागलकुडा-५ एक प्रकारचे कुड्याचे साव

नागला-५ (राजा) एक कुलपांड

नागला, नागली-सी एक घान्य, नाचणी

नागचण-घणूक, नागचण-खीन १ छुपावू, दरोडा,

छुपावणे (चोर, राजा इ०नी) २ सत्कारी खड, दंड 'ना राजा

पुढेल आपणाकारण। तरी पडल नागवा ते डड।' -अवि ५४

१५४ ३ व्यापारातील तांडा ४ (सामा) श्रवहानि, वृद्धक

(किं) घेणे, घालणे ५ श्रव्यापारातुळे होणारी दुर्दशा, उबाव

त्यामुळे झालेली अवस्था 'न पाविने करा उन्मत्त साधिका।

दम लोनि बाया नागवण।' -नुगा २१ ६ सु २ 'निश्चदशीने

नागवणे। अर्थात जे।' -झा १८ ४६४ -एवम् ११ ३८

[नागविणे] म्ह० (गो) रामबाची सांखण दुर्वळाची नागवण

नागवणा-वि नागविणारा 'नाही माझे मनी। पारें साडा नाग

वणी।' -नुगा ३११० नागविणे-अकि १ नागवे, बळहान

करणे -झा ११ ४६९ २ छुटणे, छुटून करणे, छुपावणे, छुपावणे

'साध्या द्यावि नागविरी।' -झा ३ २९१ ३ कमविणे 'नाग

विल भगव थोरी। समाधिप्रेम।' -झा १६ २९८ -अकि

छाटल, छुपावला जाणें 'बहु पागविलो बहु नागविलो। बहु दिस

सावें काळवीड।' -नुगा १५०० [मागवे करणे]

नागवणे-अकि नाटोपचात न घेणे नाटोपणे, नगावर

होणे -झा २ १२४ 'इतिप्रदरे मन धावें धर। नागवे करित वि

काही।' -नुगा ११५५ [नमगवणे-छावणे स नागम्]

नागवला-५ (बों) नागोला पडा

नागवा-वि १ नम, बळहीन, नागडा, उघडा, विवळ ३

गरीब, दारिद्र्य, उघडा, घोरप ३ दिनाळतोर, बयात गुडाळेडा

[स नम, प्रा पागो, देवि बगो, आने नृलेळ] नागवे फोडें,

न मथी सयादीण भेटणे-अकल्पित लाभ हाणें 'ना भेटला

उपदमिप साक्षात कोल्हाचि नागा थाल।' -मोलभा ४ ६५

नागवे नागवणे-१ अतिशय आनवानें घडोव होणे १ वाग्न तसे

अप्रतिघष घडून करणे स्वैर वागणे नागल्या गोष्टी खागणे-

करणे-निर्माडपणे, स्वयं, उघडउघड कोळणे ०१४०-स-

५ उन असता पडणारा पाजत नागवे-न १ न्यून, टूट, बाज,

उघेवणा बैल्लव २ उघडा भाग, अखंडित भाग ०१४०-न

नमरा (स) उघडकीव आलेल्या (निदास्पद) गोष्टी उदा०

त्या दारोड्याचें नागवे उघडें मारें समजलें ०१४०-हरण-न

निकार धुव, चिरकोळ छत्रत दाकला नागा-वि जगा, नागडा

नागोडा-नागवा पडा क्षण एक नागोडा पावें। नकल व

वयाकरिता काही।' -नुगा ५०० [नागवा]

नागा-५ १ दंडनी, खाळका, मिलव, खड अतर (कामत,

गरीब) २ खाडा भाडा गैहदनीया दिवस 'कधी भागिता

कधी जातो नागा।' -होड १५५ [स फा नागा, हि नाग]

नागा, नागाडा—३ १ विंचवाची नागी (कि० मारणे)
२ खेडयाची नखी, आकडा, यानें तो वस्तु धरतो ३ नागाड
पदा [नागी] **०मारणे**—१ टोमणा मारणे, नाकात काढ्या
घालणे २ कायेनाश होईल असे आपणादि करणे **नागाड-डें**
—३ १ कोंबडयाच्या, जनावराच्या पायाची अणकुचीदार नखी,
छुताचा नखाप्रमाणें वाढगारा निरूपयोगी भाग २ नागा पदा
[नागी]

नागाटों—३ (गो) शतकीचें एक हत्यार नागट पदा
नागाणा—३ फुटाणा भाजलेला हरभरा ' नागाची पूजा
करी, जयज नागाणे, लाढा, दुध इ ठेविले '—**नागाची क्हाणी**
१२ [नाग+नागा]

नागारी—३ १ गहूड २ मोर [स नाग+अरि]
नागारी—३ भाटासारखा एक स्फुटिपाठक ' बदीजन भागव
नागारी '—दाब ३१४ ' भाट नागारी बघितो] ब्रोंदें रायाचीं
बाखागिही । '—नीता १४८६ [नागारा]

नागाचा—३ नागवण पदा नागीवा पदा सरकारच खिलारी
यासी, कनिया करून नागावा करावयास प्रयोजन काय ?—**वाढशाळ**
११८

नागाळी—झी एक प्रकारची बेल
नागी—झी १ नागा अर्थ १० पदा (कि० मारणे) २
हुराच्या कोंबडयाच्या इ०) पाया-छुताजवळील थोडासारखा
अवयव, नखी, नागडा, नागाड पदा ३ दोर रिया धुवर, थोर
याची धिरी ४ कोंबळा कोंब, अडुर ' पिण्याच्या पाण्यात
थोराच्या नाग्या टाकून तें पिण्यास नितोगी करून टाकले '—के
११४ ३० **०टाकणे**—हात पाय गाळणें, हतवीर्य होणें, मिखा
खाली करणें ' पण दरव रंग सुसर्तें थोरावणें यंताच आता आपली
ध.गत नाही असें पाहून त्यानें नागी टाकली '—**नाटयक्याणेंव**
०मारणे—टोमणा मारणें **०लागणें वतणें**—(एकाचा कामात,
जागवर) जम बसणें, पाऊल रोवणें **नागी न राहणें**—समूळ
नष्ट होणें, धाडक न राहणें, न उरणें ' त्याचे घरीं घुराची नागी
पडिली नाही '—**घुरें राहिलीं** नाहीत

नागे—न मेदीचें डेळकें—दुबळकें वचकें [नागी]

नागमावळ—झी दवापेक्षा प्रकृतीला श्रेष्ठ मानणारा व
कळगी लावण्या म्हणणारा शाहीराचा एक वर्ग याच्या उलट
इश्टयवळ

नागोडा—३ नागा नागाडा अर्थ १ २ पदा
नागाराचा—झी (व पाटी) लगेत्या, नेंदू लगेत्या खेळा
ती ३ नय्यामागीं माडलेली लाकडाच्या टोक्याची दगडाची
अथवा विडाची एकमेकावर रचलेली उभी दार-रचना

नागाला-ळा—वि (व ना) नागवा **०भोदळा**—वि
(व) नागवा-डा [नागोला द्वि]

नागोवा—३ नागवण नागवा पदा ' तो मुख दुखाचा
नागोवा '—झा १३ ८५ ' तो नागोवा राजा आणवी । '—एमा
१ २११

नागोस-सा—३ (वां) १ ज्यामध्ये दरवाजाचीं वरचीं
कुठें अडकविलीं असतात असा उबराळा, त्याजवळची फळी
दरवाजाच्या या जागेचा काही ठेवण्यासाठी उपयाग होतो २
दाराच्या चौकटीवर, दाराच्या चौकटीच्या दरीतका दीर्घ चतुर्जोनी
चोनाडा, उतरला, (उची वीतभर) ' नागोशावर सागरी पदा '
३ मुळकुवा तोरणाची उभा केल्यानंतर तो तसा राहाण्यासाठी प
फिरण्यासाठी अर्धवर्तुलाकृति भोंक असलेले वं लाकूड बांधतात ते
४ (राजा) नागवसा, जोसडाच्या मधोमध घसविलेल्या सिळा
(दसाडा बांधण्याची दोरी अडकण्यासाठी)

नाघाण-न-णी-नी—कि वि माहूरपणें, चुकीनें, अकारण,
अन्यायानें, गेरशिस्तपणें [फा ना-गाडू=अक्कमात् द्वि न गद्दानी]

नाच—३ १ नर्तन, नाचणें २ वेदयादिकाचा हावभाव
गानासहित तालावर पादविशेषरूप व्यापार तो [स वृत्त्य, प्रा
गव्य, व नाचिवा, प नच्य नचण, सि नचण द्वि गु नाचना]
०नाचवा लागणें, नाचणें—अनक प्रकारची खटपट करणें
(लग्नादि कार्यांत), **०माडणें**—धागाडिंगा घालणें **नाचवा-**
नाचव—झी १ इकड तिकडे हालविणें, धारपाळट करणें २
चबळपणा, अधिरता **नाचकरी**—३ नर्तक, नाचणारा, नाच्या
नाचण, नाचणधुरी-टिपरी—झी. १ नर्तिका २ नचरे
वाज, नटवी झी, रंगल, डिमाल, छवेली झी **नाचण-णा-वि.**
नाचणारा **नाचणी**—झी नर्तकी ' जव रमे ऐशिया नाचणी । '
—झा १ ३२३ ' ब्रतचर्यापुढे नाचणी । '—डा ७ १ २१ **नाचणें**—
अकि १ नाच, वृत्त्य करणें २ उधवा मारणें नागडिंगा घालणें,
नागडणें (पोडा, मूळ) ३ ताठयानें हातवारे करून बोळणें ४
हुरदून जाऊन मोठ्या आशनें, हर्षानें घोलणें ' अमकें करीन तमकें
करीन असें तो नाचत होता ' ५ अतिशय अनंद होणें म्ह० १
लग्नामध्ये खरकण्यापक्षा नाचणें फार २ नाचता येदना म्हणून
अंगण बाकडे आपणास एखादे काम चांगले करता आले नाही म्हणून
आपला ज्येष्ठपणा दाखण्यासाठी काही तरी वस्तुत खोड काडणें
३ मोर नाचतो म्हणून लाहोरदि नाचत नाचणें उडणें, नाचू
उडू **लागणें**—खिदळणें, धागाडिंगा घालणें नाचत उडत-
किवि खिदळत आनंदानें उधवा मारीत (कोंगडाच) पुढें पुढें
नाचणें—त्याला जो जो पदार्थ ज्या ज्या वर्गी पाहिजे त्या त्या
वळेस त्वरनें देणें, गुशमत करणें, हाची हाजी करणें **नाचारा-**
वि १ नाचणारा, चाळे करणारा २ उगाच न साताता खटपट

करणारा, ह्मण्ड्याचा, पुढे पुढे करणारा (माणूस) ३ उदावीक, अविचारी म्हणू अर्थां वाई नाचरी तिच पायात बाधली पागरी नाचरी—की १ नखरबाज, छिन्नोर की नाचण पदा २ पाय झाडणे, येमान घालणे, धिगाणा करणे, पाय आपटणे, घुसने जमीन उरणे 'माशा इसतात ह्यामुळे गाईला नाचरी लागली' नाचरेपणा—उ १ (निंदायी) नाचण्याची खोड चाळे करणे 'या नाचरेपणाच्या मुळाशी खीशिल्ल्याची कळकळ ही खरी नाचण काही तरी बहून लब्ध प्रतिष्ठित वनग्याची हाव हीच आहे' नकुले ११४० नाचविणे—कळि १ नाचावयास लावणे (मनुष्ये, वाढल्या इ०) २ उडवा मारावयास लावणे (घोडा इ०त) ३ इकड तिकडे करणे, वडे वाडंडे ह्मणिवे, फिरविणे पुढे नाचवि कडोविकडी। ४ धपटणे, मंड लावणे, पाई करणे, घाया करणे, चासदायक रितीने अमलात भागणे ५ वारवार स्पश्टर करणे (नाचणे हि नेचवाना, नचाना) नाच्या, नाच्या पोऱ्या—उ नाचकरी पदा नाचाचिणे—कि नाचविणे पदा नाचकड—कण, जानकण—न १ लहान हत्याराचा सन (नेळे काढण्याची नराणी, चिमन, कातर इ०) २ काट वगैरे उपाट प्यावे हत्यार किंवा साधन, 'मग अवेलीने नाचकड घेऊनि कर्ता। काट उपजिले त अवसर' ३ नराणी [१ का नाचकड—कुन्दावन खड सि नचिणो]

नाचकुल—कुचकुच—न (मुलींचा जेक) एका बाजूकडील मुलगी वजावारी छपवून तिला दुसऱ्या बाजूकडील म्हातरक्याने 'नाचकुच का कुचकुच' म्हणून विचारावयाचे त्याला उत्तर कर्तल्या मुलीने कुचकुच असे धावयाचे व तिच्या हातावरून तिण ओळखे तर हाव जिकला [च]

नाचके—न (हारी इ०च्या) ठोरीचे ओंठ किंवा सडान जिद भाड्यास घालीसारचे केलेले हलानसे जिद म्हणू नाचक्यावून निपते कन्शात जातो—उडवाउडवी, टाळाटाळी करणाऱ्या माणसासकरी म्हणतात (मांडव्याच्या जाडुगारीवरून) [स नाचिका]

नाचका—की १ अग्रतिळा, मानहानी, पंचवी, कडीली २ भाडण विषाड, दयनाच, फाटाफूट, विद्रुष्ट [का नाचिके—काच धरन]

नाचणकाड—न नाचणीचे गवत नाचणारी—णी—पुकी एक प्रकारचे धान्य हे नोकणात व द्यात गरीव लोकात फार चपटे याचा दाणा बारीक मोदीसारखा असून वगैरे तसाच असतो नाचणीचे भाकरी, आंबील, खापर पोळी इ० अनेक पदार्थ करतात नाचणति बारीक व जव्हा अस प्रकार भाजत, याचे इतर प्रकार भाजत जसे—आधिनगेरी काळपरी, गवड्या, गवो अंबणी, गवोशेतगोरी, गौरीचा हळवा जाचरी, जागीण, रत्नी, लया, शेतभाडया, साडेरी, हळयी

अंबणी, हळयी गौरी वगैरे (हट.) नाचण [१] नाचणे कुचरी—की अष्टजातीचा नाचणा कुमरी पदतीने फिरविलेली नाचणी कुचरी, कुमरी पदा नाचण्याचा हुडका—उ भाजून खाण्यासाठी पूर्णपणे पक होण्याच्यापूर्वी नाचण्याची तांदूरी कपसे

नाचा पाडा—फाडा—पु (न मध्ये) नचा पाडा पदा नाचार—वि १ गरीब, कणाल, दरिद्री २ लाचार, अस मय, अनाथ, निराधार, दुर्दैव 'वैते याच्या बुद्धी तो नर पावळ सत्य नाचार।'—(सखारामतनय) ह्मच ५८ नाचार आणि लाचार या दोहोंत फरक करावयाचा झाल्यास तो अस—नाचार= गरीब, दरिद्री 'लाचार=अगतिक [का ना—चार] अगत नाचारी—की १ गरीबी, कणाली, दरिद्रता २ लाचारी, नाहलान, निष्पाय, निराधार स्थिति—वि नाचार, गरीब

नाचारा—उ सघार नाचीज—वि व्यर्थ, निष्फळ 'रिक्तमे वंसोत हाकाहाली नाचीज सावडून काळ व्यर्थ न गमावणे।'—इन १०५ [का ना—चीज]

नाचडे—अज्ञ जेकातील तात्पुरती सडकुची, धुस्मा माछडे—किवि भास होत नाही

नाज—उ (व) दागा, धान्य, अनाज 'तुमच्यापारी नाजाचा भिरी साव आहे' [स अज, हि नजाज]

नाजकार—य—की १ नाजकपणा, यदुता, चोमळटा २ सुस्मदा, बारीकपणा, सलमपणा ३ भागलेपणा, घुरकपणा, छमाकी ४ विचक्षणपणा, चोखमळपणा [नाजक]

नाज(जो)र नाजरा—उ दिवाणी कोदालीन एक अधिकारी [अर नाजिर]

नाजरीवाजार—उ विनावाजार 'तमान पुश्तानी वरात रदावे व बायकांनी दुकानावर साल बिकावा बायकांनी व जाऊन खरेदी करावे, पुरव मिदून एक घातझा निगाहवाजी त्या वाजरात घोडीवर बसून मोतदार खिस्मत्यार बुद्धा बरोबर बेगी नाही, नसावे त्याचे गत नाजरी—वाजार 'मोख—चिन्हाड ६ [नाजरी=वाजार]

नाजल—वि अवतारणारा, अवतीर्ण 'त्यासाठी कुण शरीक कलामुला मित्राच मानल माली, त्यांत बाखला ची आता पैगवर हाणार नाहीत व किताबही यणार नाही'—ऐस्फुले ६५ [अर नाजिल]

नाजाग्योर—वि जीशेत्वादि दोषामुळे अनुपयुक्त शालेला (पदार्थ इ०) [का ना—जा=निष्पयागी, अयोय्य—गौर प्रत्यय]

नाजाव—न पायदळ पडटण नजीर पदा

नाजीर—न (गि) परमेश्वरादीत्यचे स्वरु स सप्तर्षी वाहून वेतलेला यदुदी पुत्र. 'तो मुलगा मगावस्थेपासून मरपदेत दबाचा

श्रीतीया याग लागत नाहीं असा. 'तैसा श्रीकृष्ण सर्ववित्तपालक। जो मनोबुद्धीचा प्रवर्तक। तेणे मांडिले कौतुक। परम नाटकी श्रीहरी।' -हृ ४.३७. ३ आतल्या गांठीचा; वर एक व आंत एक असा. 'हा कारभारी मोठा नाटकी आहे.' ३ दोघी; दिखाऊ; खोटा; बहुरूपी. ४ (गो.) नकल्या. ५ नाटवीय; नाटकासंबंधीचे; नाटयवियक. नाटकी-क्या-५ छयोरमाणुष.

नाटक—वि. (४.) नाट्य; अटक करण्यास कठिण. 'ती गाय फार नाटक आहे.' [न+भटक]

नाटन—न. वेप; सोंग; सोंग घेणे; रंगभूमीवर नाटक, खेळ करणे; नाच. [स.]

नाटपेट—ड—वि. अगोदर हंडील ने भरलेले; पत्र लिहिणाराने तिथीकट न लावता पेट्रीत टाकलेले (पत्र ६०). [दे. नाट-पेट]

नाटाना—वि. बाईचे; खाचा; दुष्ट; गबाळ. हा शब्द फारसा प्रचारात नाहीं. म्हणू साठी सुद्धा नाही. [नाट किंवा न+ट्या १] ०ळ, नाटळ, नाटपणळ—वि. १ बाईचे दुष्ट; खराब (माणुष). 'भलेरी देऊ गाडीची लंगोटी। नाटालाच्या काठी वेडे नापा।' -तुगा ११०८. १ खोबळाळ; अढेल; द्राव; बाय-बायक (पद्य ६०). [सं. अनाट्या+आल प्रत्यय.-भा३ १८३२. -राजवांते] ०ळणे, नाटळणे-अकि. दुर्गोणी, दुष्ट होणे, असणे (अनुप्य, पद्य). ०ळी. नाटळी, नाट्याळी, नाटा-टा)ळफी, नाटळफी-कौ. बाईटपणा; दुष्टपणा; द्रावपणा; खोडकरपणा (माणुष, पद्य याचा).

नाटानाट करणे—अकि. (४१.) भोडक्यात पावले करणे. नाटि—फी. १ (महाव.) संरक्षणार्थ कापे. 'तरी तीसचे-या प्राणवी नाटी। कवणा दीपली।' -भाए ११९. २ वाकरी; नाटिकाराने रति.

नाटि-टी, नाटिकर-कार—३ १ (माण) मुलकी (बहुली) खात्यातील विपारी. २ वाकर; दास; संरक्षक. 'या जागी दयालुवाचे परी। मी सदा नाटि काम करी।' -एमा १७.१२९. 'त्याचा स्वयं जगदीश होऊनि नाटीकार। संतासाठीं परी नामा अवतार।' -स्वादि ८.२४४. [हा. नाट-नाट=वेश, ता. नाटका(त्यातील)]

नाटिका—फी. १ लहान नाटक. 'लोकार्थे असे दहा प्रकार आहेत, तसे नाटकाप्रांत उपरुपक म्हणून एक प्रकार आहे; अशी उपलब्ध १८ आहेत, त्यातील नाटिकाच तेवढी प्रचलित मराठी भाषेत आहे. २ गवैरी. [स.]

नाटी—फी. १ (खा) छुली लंगरपाची जाल, हलक्या जातीचे छत्रे; वांर. 'नेसली अंगी, अंदि आपद्न, नाटिचे छत्रे ते छान।' -काव्यमेकती ६४. २ (४) वाडरे पाळळ. 'काव्या बायनेश नाटी फार सोमते.'

नाटेंवार—३. नाटिकर पदा.

नाट्य—न. १ नाचणे, हावभाव (अभिनय) करणे, गीत गाणे, सोंग घेणे इ० नाटकाचे प्रकार करणे. २ वाय वगैरेच्या साथी-सहित सोंगाची यत्तवणी करणे, गाणे, नाचणे इ०. नृत्य वाद्यकला; 'नट नाट्य केले तुम्ही याचसाठी। स्वतःकें दृष्टी नीववाची।' ३ (साध.) नाटक; नाटकाचा प्रयोग; एकाद्या तरस ४ पुसंगत कथाभागाने अनुकरण करून तो सामिनय करून दाखविणे. [सं.]

०ट्टा—फी. १ एक साहित्य प्रकार. एखाद्या विवक्षित प्रसंगी होणाऱ्या मनुष्याच्या मनःस्थितीचे चित्र त्याच्याच शब्दात दाख-विणे. मनुष्यांच्या स्वभावातील विरंगलता रसनिगारी एकात्री संभाषणपद्धति, स्वगतभाषण. ०शास्त्र—न. नाटकाचे शास्त्र मनु-ष्याच्या क्रियांचे, भावांचे व आयुष्याचे ध्येयात्मक प्रदर्शन करणारे शास्त्र. -हाथे (४) ७७.

नाटविणे—अकि. (काव्य) न आठविणे; न स्मरणे. 'कारे नाटविशी कमलनयन बाउदेव।' -माप २३. 'कारे नाटविशी कृपाळु देवाची।' -तुगा २१७५. [न+नाटविणे]

नाडू—३. १ (ल.) संकट; अडचण; प्रतिबंध; बाध; अहित, पात; नारा; गोता; विघ्न. -एमा १९.५०४. 'कराबा कैनाड। नाहीं तरी आला ना।' -तुगा १५५. २ (स.) फतवशूक; फसगत. 'नाड पावला पारखी मोर।' -मुभावि ७.८१. -वि. फसवणारा; लुबाडणारा. [नड, नाहणे] ०क-वि. नाडणारा; बाधक. 'जरी उदरे देहक झाला। तरी तो त्याला नाडकचि।' -निगा २७६.

नाडू—न १ (ड) नाडा; कळकाचे नयकाडे. यांत ङिक, असम इ० डेकतात. २ (न) जनावरांना औषध पाजण्याचा नडा; धोडे.

नाडू—फी. १ नाबी; शरीरातील रक्त ज्या शिरांतून वाहते ती धनवी; काटपची नळी. २ नाबी (हाताची); इष्टि-मिश्रणक्रियानिदर्शक रक्तादिनीचे कोपे. (कि० पदार्थ). ३ फीत (झारीची). ही साधारण चार फूट लांब असते. ४ (कलत्र्यो.) नाटी; घटका; नक्षत्राचा एक भाग. ५ (स.) खब पोटा. ६ (व.) घोड्याच्या पाठीचा कणा. ७ (गो.) नागळीचे, ऊगोच नसलेले काड. ८ (गो.) शुद्धाराजवली धीर; आतडे. [सं. नाटी] (वाप्र.) ०डराटपणे—१ मरणेन्मुख होणे; इष्टि-मिश्रणक्रिया थांबणे. २ (ल) एखादे कार्ये शेवटास नेण्यास असमर्थ होणे; त्या कार्याची चकले ०दाखविणे—रोगपरीक्षे परावयाकरिता वैद्यास नाटी दाखविणे. ०पाहणे—रोगपरीक्षेकरिता नाबी कडी बाळते ते हात लावून निरीक्षण करणे; प्रकृति पाहणे. ०सांप-डणे—युक्तिप्रयुक्तीने पक्षाशया स्वभाव ओळखणे. सामान्य-०र्थद-३. नम्रपारी, केव्हाही छीसंग, संभोग न करणारा, न केलेला माणुष. 'नाडबवा आजवर पुं प्रवक्ष साहिलस। नाटी

दुसरीचा उर उघडा करून पाहिलास ।' -प्रवा १९१ ० थंदा-
कां ब्रह्मचर्ये, स्त्रीसंग न करणे

नाडकरणी-कर्णी, नाडगोर-पु १ जिल्ह्याचा पिढि
जाद दिशेवनीस, घुळकर्णी, महाराष्ट्रातील देशपाड्यासारखा कर्ना-
टकातील वतनी पिढीजात अधिकारी २ एक आडनाव [द्रा वा
ता नाडू=दश+स कर्णिक]

नाड-गंडा-गोंड-गौंडा-पु १ महाराष्ट्रातील देश
मुखासारखा कर्नाटकातील एक अधिकारी २ नाडगोंडाचा एक
हक, सर्व चौथाईवर शेंकडा तीन टक्क्याप्रमाणे होणारी रकम
चौध पहा [का नाडू+गौंडा=पाटील]

नाडगो-वि फमविणारा, लुवाडणारा नाडक पहा [नाड]
नाडणूक-श्री १ घुवाडणे, लुडणे, लुवाडणे, फसवणूक.

नागवण पहा २ अतिशय फमविणे, नागविणे, नाश करणे ३
(सकटात अडचणीत सापडल्यामुळे) दुर्दशा होणे, लुलुमाखाती
दडपेल जाणे, छळ, गाजणूक [नाडणे]

नाडणे-उक्ति १ लुवाडणे, नागवणूक करणे 'त्याची घळे
आणि वित्त । तिचे घेती गा समस्त । ऐसे नाडिले बहुत । मारत्य
त्याही ।' -कथा २ १३ ४० २ अतिशय फमविणे, ठकविणे ३
छळणे, गाजणे, त्रास देणे, अडवणूक करणे ४ कपाटघात आणणे,
सकटात घालणे-पाडणे, गोत्यात आणणे 'नाडले वेदपाटक धन
लोभे ।' -एभा २३ २४१ ५ वैभव, सुख, ऊर्जितदशा नाहीस
करणे, बुडविणे 'आपण त्या पोरस नाडून मरून गेला' -अकि
१ छळ, मार होणे बुडणे सकट पडणे (तोटा, लूट, नागवण
योग्यते) 'शिंदळीच्या सर्वे पतिवता नाडे' 'यापरी नाडले
दोरी लोचनातरी नीज जी भरली' -विक् ९ २ फसणे 'मूर्ख
मार्ग ते ठायी' -एभा १३ ६२१ ३ मुळ 'निजगभासी
नाडणे ।' -एभा ५ ५३० [नाड स नहु=बाधणे १]

नाडपेन-पेन्ड-न (गे) डोंबाच्यावा छळ
नाडर-उ थिळू इवळे 'का नाडरि भरे धोपे ।' -झा
१५ १८७ [का नाडू=देत]

नाडरी-श्री चिच्या -वदला १२८
नाडवळ-न (पों) (तेली) जागी व डोक याना जोड
णारी खावणी ही जागीत मुठपावरोबर उभी पट बसविलेली असत
[नाड]

नाडा-पु १ मोठा व जाड दारू, चन्दाट, मोट्या वरचा
दार, समुद्र, गाढा, रय इ० ओढावयाचा दार गाडीवरील सामान
वाणण्याचा दार, नावेचो ओढण, पाग, गळवताचे दोरखट -एभा
११ ५५३१ २ नादरमात मनमोटा बाधावयाचा रगीत दोरा,
इगारीची नारी, नवार, कोल्हाटपाची, नाडभारत्याची छळ
घण्याची दोरी ३ चामड्याचा पट ४ (पों) कोल्हाटी, बडु

रूपी याचा खेळ करण्याचा खाव, वावू, कळक ५ धोडे, गुराना
औषध पाजण्याचे नळकाडे ६ डोक्यावर उभे राहण्याची क्रिया
७ मतरलेख दोरा, प्रसादाचा गडा ८ वेणीचा अगवळ 'नाडा
सरस्वतिजळ त्रय एक वीची ।' -अक्क २, मराठा १६५ [स
नाडी] ० पसरणे-अव्यवस्थित व्यवहार असणे, गोंधळ-घालणे,
पसारा माडणे ० पुडी-श्री. अवीर, गुलाल इ० काची पुडी व
तिच्यावर बांधलेली रगीत दोरी हे देवास वाहतात 'सटवाईला
नाडापुडी वाहिली'

नाडा-न (कु) खेळणे पकडण्याचे एक साधन
नाडिमंडल-न खस्थ विपुल, नाडीत [स]

नाडिय-पु मगर, नक 'धरिता नाडिय सावज । उदरिला
पशुगज ।' -मव्य ४८० [नाडी]

नाडी-श्री नाड-डा १ नाड अर्थ १ ते ३ व नाडा अर्थ ५
पडा २ क्षाड्याचा छुट, ताट, वाड ३ (चोवीस मिनिटे) एक घटका.
४ नक्षत्रांचे तीन वर्ग प्रत्येकात नऊ नक्षत्रे आहेत याना आदि,
मध्य, अंत्य असे म्हणतात ५ (वैद्यक) शरिरातील कफ, पित्त,
वात हे त्रिदोष दाखविणाऱ्या शरिराभिसरणनत्िका, प्र ६ (ब)
शेताची लावट पटी, निमुळते वावर [स] ० भाऊपण करणे-
हारेण-० गोठ्या करणे-१ मरताना नाडी आखडणे, मरणोन्मुख
होणे २ (ल) नाश करणे, केला जाणे ० चक्र-न. १ नाडी
समूह, सय, नाभीपार्श्वी मिळणाऱ्या नाड्यांचे वटुळ २ एक फल-
ज्योतिष चक्र, आकृति, तीन नाड्यात मांडलेली २७ नक्षत्रे यात
असतात नाडी पहा ० चा फटकळ-वि व्यभिचारी, बाहेर
ख्याली (पुश) ० परीक्षा-श्री प्रकृति जाणण्यासाठी नाडी
पहाणे व ती पाहून रोगां ओळखणे, (कि० करणे, पाहणे)
० मडल-चलय-वृत्त-न आकाशाचे विपुलत ज्या महा
ताची पातळी भूगोलाच्या अक्षाशी स्वरूप असत त्याला विपु
किंवा नाडीत म्हणतात -सूर्यमा ११ ० ध्वज-प अंगद भग
दर रोग ० ध्यान-न नाडी पाहून रोगाची परीक्षा, ती पाहून
रोग समजण्याची कला नाडीपरीक्षा 'नाडीज्ञान ज्याचे स्रोग-
बधू चतुष्टय गणवे ।' -२ २

नाडु-डू-पु नाथ, पात हानि -शर नाड पहा [नाडणे]
नाडे जुडार-पु सागजालीतील दोर वळणारी एक पाट-
जात, वस्ती, टाणे, वळगाव व दक्षिण महाराष्ट्र -अष्ट ४७
[नाडा]

नाडकरी-चडु(हा)शरी-भोरणी-पु दोरखटार, वावू-
वर नाचक्रम करणारी जात डोंबारी, कोल्हाटी (गा) नाडपट,
-नारीप [नाडा] नाडे भारोप-भारूप-न नाडकरीचा साळ,
दार वर नाचने इ०

नाडेपेध-पु (गा) नाडध्या, बहुलूपी

नाट्यसायज—न सुमर, मगर नाटिय पदा 'म्हणे रत्न अमिलाणी खोट। नाट्य सायज होखील।'—कथाशा ७ १६७ 'तप नाट्य सायजे पै।'—इ २९ १५७ [नाट्य+सायज]

नाटया—वि नाडणारा फमऱ्या नाटक पदा

नाणक नाणें—न चलन पैसा, देवपत्रीचे साधन, नाण्याची किंमत प्रत्येक नाण्यात असलेल्या धातूच्या किंमतीवर अवलंबून असत, नाण्याची स्वतः किंमत करता येत नाही तर त्यावरून फक्त इतर पदार्थांची किंमत केली जाते—दि १ ७६ २ मुद्रा मोहारा पुण्यी पैसा इ रूपद्रव्य [स नाणक] ०परीक्षक—पु नाण्याची पारख करणारा, पोउदार ०परीक्षा—स्त्री नाण्याची पारख करणे ०शास्त्र—न जुनी नाणी मिळवून त्यावरून इतिहास संशोधने या धाड्याचा इतिहासास फार उपयोग होतो मुद्राशास्त्र नाणवट—न १ दाकडाळीं नून निष्णा या अनेक जातींच्या नाण्याचा जमासर्च घेत नाणेउतार, कप, सौदागिरी जिख ६० सर्वे वारी येतात, —मह १८३४ २ नाणें नानव असेहि रूप यतें 'खरें नानव निशेरीचे निशेरी १ काढिले डेवगे समर्थी ॥'—मुद्रा २०१२ नाण(पाणें)उदी—उदी नाणेउदी—पु (शु) सराफ नाणें वगविणारा नाणवरी, नातावदी असें मुद्राची लोकांत धवावरून पडलेले आठनाव माहे—स्त्री सराफीचा धवा नाणवटा—पु नाणें विक्रीची जागा नावटा पदा नाणेंशाळा—मेळ—पु (सराफी) रोजच्या सत्तेच दराविक मुदतीच्या निरनिराळ्या सदराबालील नाण्याच्या रकमाच्या देवघडीसबधीं दिशेच तसा दिशेच काढणे (किंवा काढणे काढणे मिळवणे, निवणे, लागणे, मिळणे) ०वाजार—पु नाण्याचा व्यवहार चालण्याचे स्थान व्यापार खालावत आह तरी नाणें बाजार मद्दाग करणे इत नाही—के २ १० ३० नाणेंमिळ—स्त्री नाण्याची जडवण टपाई नाण्याची बाजारात कमतरता पुष्काळ नाणेदार—किप निरनिराळ्या प्रकारच्या नव्यात किंवा नाण्याच्या रूपाने (रुपे, चेणे) उपा ० नाणेदार भरणा—इरसाल—पावती—विकळ ०वारा—वि निरनिराळ्या चल नात असलेल्या नाण्यासबधीं चलनाची पुक्त वनेळे

नाणा—पौ—पुन एकजलीशाड याचीं पांनिं शिवाफळीच्या पात्राएवरीं मोठीं असून रावट गरातात ऊकड इमास्ती कामास उपयुक्त हीं लोकणात फार होतात यापासून ह्याच ना नाणें पडलीं आहंत उदा २ नाणेसाद, नाणेमावळ, इ नाणावणे—जकिं १ नावाजणे २ नाव काढणे, विख्यात होणे नाणावलेटा—वि नता जलेटा, विख्यात

न पु—न अफूच्या बोंडाचा विरा पाइन रस काढण्याचे नाणीसारखे हत्यार

नात नातण—स्त्री मुलाची किंवा मुलीची मुलगी 'बघे आजोबा माझे दिवला। नात दिसे नीदि।'—धारवर ३ ३ [स

नव्ही, प्रा णतिआ] ०जाउरे—जाउय—पु नातीचा नवरा ०सून—स्त्री नातवाची वायवी नातरू—पंड नातुड, नातांड—न मुलाचा किंवा मुलीचा मुलगा किंवा मुलगी 'मास दिलीं कीं हो भीमाव रणात आठ नातुडे।'—मोगीष्म ९७ [स नपु मा णतु] नातुरमाळीं—वि (गा) नात नात असलेला [नातु+माळ प्रत्यय] नातु—पु मुलाचा किंवा मुलीचा मुलगा [स नपु मा णतु]

नात—स्त्री (गा) १ कपना अदाज २ आठवण ३ माहिती 'असे पडेल वाची मजा नातच नव्ही।' [स ज्ञान=ज्ञात=नात]

नातक—पु नाट्य मार्ग—झा ६ २४८

ना तरी—न (काव्य) अवका, किंवा, नाहीतर पेक्षा न होऊन—झा १ २६ 'ना तरी नेलीने माहे। तामुज्य मुषीचे।'—दा १.५ १९ [स नहि तरी]

नातरी—स्त्री कोरू काठ (दगड ह वा) 'दगडाच्या नातरा धिरवीने घडून बसवाव्या'—तप ४२ [१]

नातळय—वि १ नातवाईक ०वाचा परस्पर विवाहाविंचे करून घरीसबध आह ते परस्पर, आत, सोयरा, नात्याचा माणूस सबधी २ लावल्या नात्याचा, हत्वा आत [स ज्ञाति+रम् नत+शरणे]

नातपान—वि हुबळ इतिदी, अशाक असमर्थ 'रयत नातप न असलिया दाणेपक घाबे'—चित्रयुत ३९—रा ८ ८९ [फा ना+तवात् टल् स न+तवीयान]

नातवानी नातवान की—गी—स्त्री हुबळेपणा, गरीबी, असमर्थता परतु पदरी नातवानी आणि परागियात पुरुषबळी नाही—'नाड्याळ १५२ नातवानगीचा वच आपला व सुल लाचा ऐवज कांडे दिलो मय'—रा २ ५७ [फा नातवान पदा]

नातवानी(तवानी)तल्फ—स्त्री (गजिफा) तल्फ दण्याचा प्रकार आपणाबळ एक पान आहे व त्याभरील दोन पांने पडल्यावर तो हुडून होणार असून ही वरील दोन्ही पांने एकाकड नसून दोघाकडे एक एक आहे अशा नवीं आपल्याकड खळण्याची पाळी आल्यावर प्रथम एक पान पाडविण्यासाठी एकाकड जाणे व त्यानंतर पुन्हा आपणाकड खळण्याची पाळी येईन त्यानवीं दुसऱ्या पानाकरिता दुसऱ्याकडे जाणे

नातळणे—स्त्री (काव्य) स्पष्ट न करणे दात न लावणे—झा १३ ४०९—मुद्रा ३ ३२० परंतु बदलीं जनानुभव नातळी पाप या।'—कडा १०८ [न+आतळणे]

नाताळ—नाताळ—पु १ येंपुमिस्तावा जमदिसव तारीख २५ डिसेंबर पोतुगाज राकानी हा दगड प्रचारांत आणला [कें नाताळ, इ मेटळ, पोतु नाताळ]

नातुडणें—अकि १ (काव्य) स्पर्श न करणें, समर्पण न
येणें २ न आडळणें—सापडणें. 'जेभाचे रूपधर्ती नातुडें। तैया
चा पाडू काडसा।'—शिशु ६८४ ३ न समजणें, न जाणणें
'नातुड मुख्य परमात्मा। म्हणोनि करावी लाग प्रतिमा।'—पा
१४६ आतुडणें पहा नातुडविणें—अकि न पावविणें, न सुत
विण, न पारणें—झा १६ १५०

नातूक—न १ (गो) सुबड २ पिगळा

नातें—की (तजा) नात पहा

नातें—न १ रक्तनयन, शरीरनयन, यौननयन, सोयरीक,
आतपणा २ (कार्यपरत्वे) परस्परसंबंध. (धर्मी आणि नाकर,
सुत व शिष्य, राजा आणि प्रजा इ० संबन्ध) ३ (व्यापक)
विशिष्ट पया, दर्जा, सयध उदा० सरकारी नातें, सावकारी नातें,
व्यवहार नातें 'जिकडे वपु तिक्के मन युक्त न दोभेल अन्यथा
मातें।'—मोभीष्म ४५ [स हाति] ० गोटें-पारतें-न
(व्यापक) सयध, सोयरीक ० दार-घाईक-वि नातलग पदा

ना तें—अ (काव्य) नाहीतर, दिवा, ना तरि पहा 'ना तें
सावळें आकाश पावळले।'—शिशु १०२०—एभा १३७

नाथ—उ १ मालक, धर्मी, प्रभु, स्वामी जसे—विश्वनाथ,
भक्तनाथ, दीनानाथ इ० (समाप्त) २ पति, नवरा ३ श्रेष्ठ,
वरिष्ठ 'मुनि साग वृपनाथा। जन्मेजया।'—झा १४८ ४ नव
सायातील एक व्यक्ति, नाथपथ ५ एकनाथस्वामी 'नाथा
विषया हातें धीमुखाने खावी।'—रामदासी २८१ ० पंथ—उ
आदिनाथानीं काढलेला गोसांयातील एक पथ यामध्ये मच्छेद्र
नाथ, गोरखनाथ, ज लहरनाथ इत्यादि मंड प्रसिद्ध साधू होऊन
गेले नवनाथ पदा ० पंथी—वि वरील पथाचा अनुयायी

नाथ—की (खा) पैलाच्या नाकातील दोरी, वेखण नय
पदा 'अपट गसली रुपम सात। त्यासी गालील जो नाथ।
एकचि वेळी।'—कवा ४ ११ ११२ [स नासा] नाथणें—सकि
वखण पारणें 'तुमचा गौरा नाथला का?' नाथाचा धैल—उ
१ वसण पातलेला धैल २ (ल) ताब्यातला, हस्ताखालचा माणूस

नाथणें—अकि नाश करणें, रार मारणें—एभा ११ ४८२
'हालिदीडाह काळा निघुन अवळिला नाविला नाग काळा।'—
रिंभुच ७८ २ त्रास देणें, छळणें ३ व्यापणें, त्रासणें 'कथा
उराण ऐस्ता। क्षापें नाथिलें तत्त्वा।'—तुगा २०६४ [स नाथ]

नाथणें, नाथिणें—अकि. नवणें [न+अस्+अतिष्ठ+अणि
न+आथिणें आथणें तुल० गु नथि]

नाथि—थो—कि (काव्य) नाहीं 'म्हणोनि आवीनाथीं डे
बाली।'—दोभोनि मुबी जाहली।'—झा १३ ८७१ [स नाति]
नाथिला—नसलेला, छटा, वाईट 'हेलें डे सिद्धि असता।
नाथिली लाग दहभन्ता।'—दा ८ ३ ३५ आथिखाली पदा

नाद—उ १ आवाज, ध्वनि; शब्द (मुख्यत्वे पुष्कळ वेळ
टिकणारा) 'त दोन्ही नाद भिनले। तेथ वैलोक्य बधिरभूत
जाहलें।'—झा १ १२८ २ (ल) शोक, छद, वेद, व्यास 'अजुन
खुळा हा नाद पुरेसा कैसा होइना।'—शारदा ११ ३ मय्या
नावाची पाचा—अभू ५ ६२—झा ६ २७६ ४ धवणमुख
[स नद+वाणें] नादांत असणें, नादी लागणें—भरणें,
पडणें, लावणें—एखाद्याच्या विशेष छदी लागणें, लगामी असणें,
आशा लावून ठेवणें; कामात गक होणें, सुतविणें 'मी गलें तेव्हा
तो लिहिण्याच्या नादात होता' 'हा रूढस्थ त्या राडेच्या नादीं
लागला' ० जाणें—१ (भाई वंगरेस तड पडली असता) आवाज
बद होणें २ पत, नाव जाणें, प्रसिद्ध झाल्यामुळे गुप्त गोष्टींचे
प्रहस्व कमी होणें ० तुटणें—वरील प्रकारच्या नादातून सुटणें,
मुक्त होणें ० दुवडणें, घालविणें—पत, अड, नाव पारविणें
० लावणें—छद, वेद लावणें, अशा लावणें, कच्छपी, भजनी लावणें,
नादी लावणें 'त्याने देतों असा नाद लाविला आहे' 'नादानें
नाद—भाडणापासून भाडण (कि० होणें, चालणें, वाडणें, लागणें)
० खार—वि १ नादिष्ट, छद घेतलेला, भजनीं लागलेला, एखाद्या
गोष्टीचा हव्यास घेतलेला, एकदा ज्या नादास लागला त्याच नादानें
चालणारा २ दुसऱ्यास आशा दाखवून आपल्या भजनीं लाव-
णारा, कक्षात ठेवणारा ० विन्दुस्थान, नादस्थान नादविन्द-
न १ लाव 'प्रथम नादविंद मिळवणी होता एकातर।'—भज ५६.
२ शरीरातील त्रिविराळाचा ठिकाणाहून नाद उत्पन्न होतो असे
ठिकाण अशीं स्थानें तीन आदिष्ट तीं—हृदय, कठ व शीर्ष ० ब्रह्म-
न १ नादरूपाचें अवतरेलें ब्रह्म, सुस्वर गायन २ भजनतील
वावाचा मोठा आवाज, हुमडुमाट 'टाळ बीणा गृदगधोच। नाद-
ब्रह्माची आली मूस।' ३ वरील वावाच्या घोषामुळे वाटणारा
आनंद व त्याचे दिग्दर्शन तत्पवित घन सुस्वर। एतें नादब्रह्म
परिभ्र।' ० लुब्ध—वि १ नाद धवणामुळे मोहित झालेला,
सुस्वरानें गुग झालेला २ गायनानें लवकर मोहित होणारा
नादाची जाति—की (संगीत) ज्या योगानें एका नादापासून
दुसरा नाद वेगळा करता येतो अशा प्रकारचा प्रत्येक नादाच्या
आप्यातील गुण ० वाद—उ १ भाडणाचा, फातील व्यर्थ असा
मांडलेला वाद, गळाम, भापण इ० (कि० करणें, लावणें,
लागणें, तुटणें) २ शोक, छद दुरातकि नायफळ प्रवृत्ति नादा
वादात पडणें—धुक् लोभात सुतणें, नादीं लागणें, भरणें पहा
नादाचणें—अकि १ (फुजक्या भाडणाचा) बद्द आवाज होणें,
फुजक नाद येणें २ (ल) (भाडयास) ऐव, दाप असणें,
फुजकें व्यगुस्त असणें ३ बाहर फुजणें घोभाटा हाणें स्फाट होणें
४ आसक होणें, नादीं, मागें लागणें ५ नावाचा घोभाटा,
दुष्कर्त होणें (व्यभिचार, व्यसन इ० मुळे), लोकांच्या चर्चेचा

विवय होणे ६ एकावाच्या वतनामुळे काही नुस्त्यान, ताटा झाला असा समज करून घेऊन त्या मागवासापरी उपराधिवरगाने एवामे हा वाच याजतात नाद गाजविणे, काजणे उदा० 'माई हात पांढ्यास लाविली होती पण मूर्ख नादावळा म्हणून दूध दईनासी क्षायी'—अर्क वाजविणे, नाद करणे (भाई ६०चा) नादसल्लु—उ वेवरी, आदिवाण, वाचा—मनघे नादाळ—छपा, नाद्वि, नादो—नाचा—वि १ छारिद, प्यास पणात, हरी २ नाद खोर, भजनी, नादी लागलेला नादाळ—वि मोय आवाज अस लेले (वाय ६०) 'वाजती नादाळ भेरी।'—यसा ४८ नादाळी—छी १ अपकीर्ति, बभ्रा, दुष्कीर्ति २ आळ, आरोप कुभाह, वाळट (कि० करणे, पणे) ३ प्रच नाद, गर्वना [नाद+आळी] नाद्विन—वि वाजगारे वाजविलेले, दुमडुमिट, प्पनिट [नाद] नाद्वयर—उ नादवय पहर 'माती तु ओंकार टाळी नाद्वर।'—गुण ३७७

नाद नादी—छी १ नदाळे, मातीची शेगडी २ मातीचा मोठा राजण ३ ज्याच्या पायावाजवळ रस सादविण्यासाठी जमीनीत पुरलेला लोखंडी होई नादाळ ४ पुस्तकाद्वारिता मातीची मोठी कुडी ५ स्नानसाठी कलेले मातीचे भाटे [स नद, दि नाद] नाद्वणे—अर्क १ राहणे, वास करणे, स्थाईक होणे, मुक्काने वसति करणे 'आम्ही त्या गावात सात पिढ्या नादवा' मुखे पूर्वाचिया धवळारी पुढि नादे।'—झा ६ १७७ २ झुजाने, भाभटादीने असणे पुष्कळ दिवसपर्यंत चालत्या स्थितीत असणे 'तु ते सिद्धि जो नये। तो नाद सवत्रये।'—झा १७ १४ ३ वसति गजवलेले भरभटादलेले असणे (पर खडे ६०) ४ उपयोगी असणे पडणे टिकणे, चालणे, शेवटपर्यंत मुक्काने जाणे 'त्याने शुक्ति काटिली ती काही नादगार नादी' ५ जमणे, घसेगणे चालणे पडणे, जुळणे, सलोख्याने असणे 'त्याचे व आपचे नादत नाही' 'छी नवत्यावरीवर नादणे' ६ कडल असणे मान्य होणे 'तो मुंगी देण्यास नादत नाही' 'हा दहा दयावा नादत नाही' ७ सांविणे, वाजविणे, साभाळ करणे [स नद+आनद होणे] नादवृक—छी १ वसति, रहिवास ह्याद्वय होणे घरदार दुडवमुळा जी पुष्कळ वर्षे स्थिति रही 'ह मोहमा'ची माया सदना। नादवृकी करिता।'—नव २२ १९२ २ वागणूक ऐली लोकाची जिये नादवृक।'—झा ९ ५०७ ३ विवर्जित कालपर्यंत टिकाव (कोणेक राज्यात, कोणाच्या हाकाखाणी) नाद्वणे—न १ पास वसति जगज्जुद मंदेधर यमुशिली जिचे नाद्वणे।'—कका १०९ २ वसिस्थान राहण्याचे स्थळ वीं झुणेक साजणे। लोभाचे नाद्वणे.—भाए ३०९ नाद्वना—वि १ लोकवस्तीचा जोकाही नादवि केलेला (गाव पर जाणा) २ लागवडीखाली असलेली वस्ति (जमीन) ३

भरभटादी, खळती असणारा (व्यापारी, सावकार, फळ) ४ (सामा) पुष्कळ दिवस व चांगल्या रीतीने राहणारा, टिकणारा, चांगण ठिकाळ ५ सयद व मुखी (दुडव) नाद्वते घर—न १ मुलावाळांनी भरलेले व कठिंतवस्थेस आलेले घर, कुडव, मुखी ५ सयद दुडव २ राहणे पर (पवित्र, बंद नव्हे) नाद्वत्या घरची करमुणी—छी स्वतःचा फायदा करून घेणाऱ्या माणसाची पुरेपुढे करून घ्या करणारा चाकर, गडी नाद्वयट—छी (कु) नादवृक, नादायला जाणे—(वायरी) नवरी मुक्की पदिव्याने सावरी जाणे, पदिवटकीण सावरी जाणे 'नाद्वचिणे'—अर्क १ वागविणे, सलोख्याने साभाळणे २ समाविष्ट करणे, अत भाव करणे, टेडणे, सांचविणे 'अन्नात पतकोटि ज्या उदरी सर्वदा नादवा।'—कका १७ ३ रुढ हाणे, प्रचारात आणणे 'नाद्वीते नादविजे जेते। मी तु जरी।'—झा १५ २८० नाद्वचिणे—अर्क १ नाद्वणे अर्थ २ पहा ३ नाद्वणे अर्थ ४ पहा [नाद्वणे]

नाद्वी—छी एक उपयोगी वस्तु—वद्वार १२४

नाद्वर—वि १ दुर्मी, उत्कृष्ट, मोठ्यापणा, भाववकारक 'कौल ज्वानीचा फूल गुलाबी रूप नाद्वर गुलपरी।'—पला ४ ६० २ (सामा) (व) उत्कृष्ट, फार चांगला 'आज झुणका रई नाद्वर झाला भाव' [अ नाद्वर]

नाद्वर—छी घनीकाशील हुळेक पान [नाद्वर+किसत] नाद्वरदारी(दी)दया—उ विविध रिक्त्याचा रूपया—वाळे

नाद्व(कु)दकी—छी, नाद्वरूक—ए—छी एक मोठे बाढणारे लाक पाने पिंपरीच्या पानावासी, पाची छाया फार दाट असते [स नाद्वर]

नाद्व—उ (वा) फिरपिर चाळा [नाद]

नाद्वड—उ (व) मातीचे विविध भाटे, नाद पदा [नाद] नाद्वान—वि १ नाद्वी दुबळा 'मुख्य धणी तो ल्हान नादान'—दिसा १५९ २ कुचकामाचा नालायक निर्जाव

अज्ञानी, नाकार पहा [स नम्रान फा नाद्वार] ३ फी, नाद्वानो—छी १ दुबळेपणा फुलकेपणा, भिकारपणा अयोग्यता अपुरेपणा २ मुखेपणा 'काही नादानांनी आम्हापासून न जावी'—उ ३ १२३ [फा नादानो]

नाद्वार—वि १ दणे, कर्जे द्यास नालायक जलेला (इसम) दिवाळखोर (इ) इस्साल्ट २ ज्याची वार्षिक मिळकत शहर रूपय झिमडीहून कमी झिमतीची आद असा (इसन) (इ) पॉपर ३ (सामा) अकिंचन दखिती ४ मासिक फी माफ असलेला विदाशी [फा नाद्वारो] नाद्वारी—छी १ दिवाळखोरी, दारफळणी २ क्मालपणा दारिय 'राजान झाली मातीचे विव्वरामुळे घिरात्ता मोठव आला' आणि इक रुसुमही झाडून

न १ कौटिल्य अभिप्राय २ मतवैयिन, मतवै प्रकार ० रत्न
चमुंधरा-की (प्र) बहुल्लावमुधरा अनेक बहुसोल रत्ननी
भरलेली पुथी जेव्हा एवारी आधवैचारक गोष्ट पडत तव्हा ती
पाहतांना दिका नमूद करताना हा शब्द योजतात 'विडे विडे
मतिभिः। तुडे तुडे सारस्वति। देशदेश विभाषास्त्यात्। नानारत्ना
यधुषा।' ० धाडे-मि ति पुण्य प्रसंगी, अनेक चली ० विषय-
वि अनक प्रवासे -झा ७ ३७

नानावटी-पु १ सराफ २ जगदरोट नाणे-णा वटी पहा
नामुटणे-अकि (व) अहपणा, सीपणा पावणे, मानाउ
पडो, मो आह तसा कोणीच नाही (अहविशय) अर्थ वाटणे
नामू-खीन का कू, दाळादाळी, हाडू, सदिवि आपण
[सं न, न नाना]

नानेडा-टा-डी-पुकी एक सपे नारेडा अर्थ २ पहा
रा काळा, अंगार पेटे, विपारी नयनारा साप -बदलापूर ३५७
न नाटणे-अकि (व) प्रसिद्धि पावणे, 'आमच्या गातात
पैसासाठी तो नानोटला आहे'

नाप-न माप, तोड, बरन, जोख [स नाप, हि नाप]
नापणे-अकि १ मोजणे, मोजून पूर्णपणे २ (पेचे दाखवण्याच्या)
विशिष्ट खेळातील एक सहा

नापस-की बाजारात (देश्यादेश्याच्या व्यवहारात) पस,
अन्न याचा अभाव अर्थ -वि पक्षीच्या व्यवहारात योग्यता,
पस, अन्न नसणारा (माणूस) [नापसत]

नापसंत-द-वि पसत नवरेळा, अमान्य, नावडलेला,
अस्वीकृत, अभ्रिय [फा नापसद]

नापाक-वि १ अस्वच्छ, अपवित्र, ओंगळ, धागेरहा २
नाकार पहा [स न+पाक=शुद्ध फा ना-पाक]

नापातेरा-पु १ नापत (विश्रांत व्यापारात) २ (व्यापक)
वेअड्डे झालेली निवृत्ति स्थिति

नापादणे-अकि न संपावणे, 'का नापादित मती।' -झा
१८ १११ [स न+आपद]

नापास-वि १ नापसत, नाकबुल, अमान्य, रद्द २ परीक्षा
न उतरलेला, न निवडलेला, अज्ञातीने [ना+इ पास]

नाप(पा)क- (प्र) नापित पहा
नापित-पु इजाम, न्हावी, नाई [स नापित]

नापिकळे-न (को) नापीक पाळस इ०च्या अभावामुळे
धान्य न पिकणे धान्याचा दुष्काळ, पिकाचा अभाव 'शुद्धता
नापिकळे झाले त्यामुळे बहुत लोक खराबीस आले' [न+पिकणे]

नापित्य-न न्हाव्याचा थटा [स]

नापाक-न नापिकळे पहा -वि न पिकणारी, निवडप
चाकी, पचीत, दफ्त (शेतजमीन) [न+पिकणे]

नापस-झी १ अनादर, नापत २ कोणी विचारीत नाही
अशी स्थिति [न+पुणे]

नापेर-अकी १ न घरेलेले शेत २ नेहमीची परणी न
होणे [न+पणे] नापेग-री-पुकी न परणे, (पाळस इ०
काच्या अभावामुळे) नेहमीची परणी न करणे

ना-पेवहा-वि न पोंवलेला, अप्रतिष्ठ दाखवत झालेला,
कलेला 'त्या पैशी ना पेवता रुपये दोन' -रा ६ २३३ [फा]

नापत-की कमतला, उणीव 'धान्याची नापत गली'
नापत पहा

नाफरमान-वि १ जामळ्या रणाचा, जामळा २ अरण,
लाटसर, गुलाबी, 'गुलाव वक्ता आणि गुलाब यागामधी नाफर-
मानो। त्या रणासारखी मुममुसत मडे तुकी पहिली ज्ञानी।' -
होळा १०३ [फा नाफमान]

नाफा, नाभा-आ-उ कस्तुरी रंगाचा अढकोड, झगाड,
बेबी काश, नाभा कस्तुरीच नाफे व विलासच तोफे पाडविले'
-वसव ९७ -पद ८ ५३ [फा नेफा, स नाभि]

नाफा-पु नफा, विजारीत नाही घालण्याची जागा [फा
नेफा]

नाफेर-पु बदल न करणे, आह तीच स्थिति राखणे
० खाल-वि १ न बदलणार फेरफार न करणारा २ (ख) कर
पक्षीय असहकारितावादी, गांधीपक्षाचा सत्याग्रहाच्या राजकार
णात हा शब्द गांधीपक्षाच्या लोकाना निदर्शनास आणित

नावद-दा-कीपु उसाची गहोरी-पेरे, कवा, उसाचे काढे
[अर नवाव=कवा, फा नवाव=साखर]

नावद-दा, नावद साखर-अ की खडी साखर 'व्याप्त
कथन श्छुवद। नाडुनि सुख साराय गोड। देशभावा दळिले छाड।
नावदेचे आवडी।' -मुसभा १ ११ 'गोड अत्यंत नावडी साखर।
मुडी घालिता बढक फार।' -रावि २२ ७८ नावदचूर्ण-न

पिटीसाखर, 'अध्वार सोजिया फेजिया। नावदचूर्ण कोरल्या।' -
मुविराट ८ ७१ नावद्वार-पु खडीसाखरेचा दोंग -शार

नावद-वि असमर्थ, अक्षम, अयोग्य, अपुरा [हि नावर=

नाकरणात]

नावनाय-वि (व) सर्व, सपूर्ण, एकूण एक 'नावनाव माणसे
मावला गेली'

नावर-वि नाळायक, नामदे, असमर्थ नावद पहा 'तो
वर बांधायला नावर नाही'

नाववती-की (व) वैमनस्य वैर [न+वनणे]

नावालीक-वि बघत न आलेले (मूल) [फा नावालिप]

नावडू-अकि १ नष्ट झालेला, ध्विखाळ झालेला सुडलेला,
वेपत्ता झालेला, नाईसा झालेला, नष्टप्राय (कि० जाणे, बुडणे,

होणें, मरणें इ०) 'रयत धावूद तर त्यात आमचें कल्याण ती नावूद पाल्यास आमची हक्कारी आम्ही येथें पहावी?' -आ उपेगो २५ 'नगीखानास नावूद कायें ह मसलत त्यानीं केडी' -सद्दा १ ६९ २ पूणपणें, साफ 'गांरीं टोळ यजन' शब्द नावूद पालन माताडी जाहली' -सासद जुल ९४ ३ (क) अयूरे, न मृतो न भविष्यति [फा न+वूद दिवा नावदू=नवलेला] नावेजणे—अकि (मुवई) हवेंतल्या ओलाव्यानें पदार्थ कुज् लागणे

नाम-भा—उ कस्तुरी मृगाचा अङ्गक्रेष नाफा पदा

नाम—की १ लाकडात कुड, फळी इ० भरण्यासाठीं करेली घाषण २ (गो) दुकानाचे दार, चौकट ३ मादळा, पिडी (चाकाची) गाडीच्या चाकाचा तुवा नाभि पदा [स नाभि]

नामा—उ नाम, चाकाचा मादळा, पिडी [नाभि]

नामि—कीउ १ बेंगी, नाळ ज्या ठिकाणीं अवते तें उिद -डा ६ २०९ २ नाम ३ पदा ३ म०यविउ केंद्रिउ [स] ०रुमल-न १ (काव्य) बेंबी, नाभि (पुदर कमळाच्या आका-राची) २ रागाळीतील एक प्रकार 'छेदून-न नाळ कापणें' ०नाडी-की नाळ ०धाक-न नाळ कापल्यावर नाभि खुजून पिकत व पू होतो, कर्ण कर्ण धत पडतें तो रोग, नाभीचा विकार -याळोरागचिक्त्सा ५१ ०वयन-न वैकीची सूत्र नाभ्य-वि पैनीसवरी

नाभि(मी)कर-कार—उ १ (काव्य) मित्र नरो असें आरासन, यावहुल उच्चारण्याचा शब्द -डा १० ७ 'द्रेया नाभीकाल दीन्हला।' -दाव ४७७ २ अभयवचन, यानी, विनास 'मा वृषाल यतुवीर। तयासी दीधला नाभीकर।' -द २६ १८६ 'ऐसा जव दावा कला। तव ईश्वर पावत्र। सकलिका दीधला। नाभीकाल।' -कालिका ११ ८३ [स नाभीकर-कार]

नाभी—उडा १ मित्र नरोसि। -एमा ३० ३४८ गदह घेतो फडस्कार। नाभी नाभी म्हणे त्वरे।' -तुगा ६७० २ नाभिकार ना भी असा तुक उच्चार करतात [नभिण]

नाम—न १ नाव, वस्तुनामाचें नाव २ (क्या) पदार्थाचे नव सामान्य, विशय, व भाववाचक असें नामाचे तीन प्रकार आहेत -उ १ उभें गण तें लावण्याचा टप्पा ३५ (सामा) गण, क्पाळावरलागण्याचे नि-द २ (न) घोडा कुडा इ० कांच्या क्पाळा वर उमा पाडता पण असतो तो [न नाम फा नाय] ०करण-न मुगचें नाव रेवण्याचा विधि उत्कार हा १६ उत्काराचें एक आहे ०गायडा-वि (इ) अतिशिताचा पुढारी ०घाप-उ १ (प्रा ०क्या वडी) द्याच्या नावाचा केलेला मोटा तब्य नावाचा पाय 'ना नामनापें दिधान टाळी।' २ देवाचें नाव घेणें, पद्य ४ ५३

भजन ०जा-की मान, महत्त्व, कीर्ति 'वडीलवडीलापासून स्वामीकार्ये प्रगणें घन्यास सतोपी करून आपली नाम-जा सपादीत आणेंस -उ ८ १३९ [फा नाम=ना+जा=हुदा] ०जात-द-की. १ नियुक्त, नियोजित अधिकारी २ नमयूक्त, जहागीर 'काहीं नामचाचा चार पाच लक्ष रुपय मिळतील ऐसें आहे' -पया ९४. ३ स्वारी 'त्यानीं शिर्षावरी नामजात त्याना केली' -उ १५ ६ ४ एक पदवी 'रानाजी माहादेव नामजाद प्रात साष्टी यास' -बाडबाबा ३ १९ -वि १ लौकिक वान, प्रख्यात 'हुजूर हशम ताळके मजहुरीं नामजाद आहेत' -बाडसमा ४ १४३ २ समलेला, निदुक्त केलेला 'ते लोक विस्वावर देवाकवाये उपयोगी नसल्यास त्यास हुसरे जाण नाम जाद पाठविणें' -बाडसमा १ २७८ [फा नामजाद] ०जादी-की १ शौर्याचें कृत्य, नावलौकिक २ स्वारी, अभिक्रम 'मग त्यावरी नामजादी करून रताजी रणाजी जीवें मारिलें' -दश ३४ -समासद ५४ ०जोग-वि हुडीत ज्या माणसाचें नव व वयन लिहिलें असल त्याच्यापासून ओळखपाळख न घेता हुडीची रजम त्याला देता येईल अशा प्रकारची हुडी (इ) ओडरचक याच्या उलट सहानोग ०द्वार-वि १ कीर्तमान, सुप्रसिद्ध 'सुसा मुश्रीम नामदार' -ऐपो २२२ २ कापदे वीसिल्ल्या सभासद एक बहुमानाची पदवी (इ) ऑनरेबल 'नामदार घोखे' ०द्वारी-की १ कीर्ति, लौकिक नाम जाद-दी पदा २ वीसिल्लें सभासदत्व, सन्मानाचा हुदा ०द्वेच-उ १ दिपी जातीतील एक प्रसिद्ध साधु २ एक दिपी जातीतील शेटजात ०धातु-उ नामापासून बनलेला धातु असें -शेवटणें, घेपणें, समरलणें ०धारक-वि १ नेहमीं देवाचे नाव घेऊन मुक्ति इच्छिणारा साधक, भक्तिमार्गी, भजनी 'एविचत्रा नामधारका' विज्ञान परिवारिआ मार्मिका।' -द १०३ 'तरे तरेत हा भरवला। नामधारकाचा टपा।' ०धारक नामधारी-वि १ नावाजलेला, प्रसिद्ध स्वतःचे नाव गाजविणारा 'आम्हाजबळ दाहा नामधारी सरदार आहेत' २ उत्तया नावाचा स्वतः काहीं एक कारभार इ० करित नसला ०याच्या नावावर कारभार इ० होतात तो ३ एकच नाव असलेला, एकाच नावाचे दोन परस्पर ४ विद्या, गुण इ० काहीं नसतां निव्वळ माठें नाव धारण करणारा 'हा नामधारक धात्री आहे' ०धेय-न (काव्य) नाव, नाम -वि नागाचा ०ना-ना-की कीर्ति प्रसिद्धि क्पाति ०नार्हेक-उ. (द) आरमारायच्या अधिकारी सावरून एक आडनांव ०निर्दंडा-उ नवाचा उदय नाव घेऊन सुगरियें दापरियें ०निशाण-वि प्रसिद्ध विख्यात राचे बहादुर नामनिष्ठाण -ऐपा २७७ ०मुस्ता-वि (रुग्द पत्राड) उपरि लिहिल, उपपुक्त, वर उदय केल्या [फा] ०मन-

५ उवाच्या नावाचा अप - शा १७ १०६ ० रूप-न नावरूप
पदा रूपातीत-वि १ नाव, रूप, वर्णन इ० म्य्याच्या फलीकटाचा
(ही नतरेखा) (देव) 'जे का अक्षर अक्षर' असे नावरूपातीत।
घट्टेचीण आनंदत। निजे तेथे निज राळा।' २ नाव इ० पाळवि
लेखा, दुर्लभिनाचा, अवगतावस्थेन आलेखा ३ ऐहिक कीर्ति,
मान इ० वाचो पर्वान कणासा, ऐहिक लाभाना तुच्छ मानगाया
[नाम+रूप+अतीत] ० वर-वि प्रसिद्ध, नावाजलेले ० वाचणी-
की नावनिशी 'व्यथितो नामवाचणी सारी।' - अमृत ४४
[नाम+वाचणे] ० वाचय-उ (व्या) तृतीय पुरुष ० विधान-न
नामवर्णन पदा ० दोष-वि १ ज्याचे मुपते नाव उरले आहे असा
(मृत, अज्ञातावस्थेवला माणूस) २ अतिशय निष्ठानवस्थेच पोहो
चलेले (नाव इ०) ० संत कीर्तन-न देवाचे भाव घणे, भजन करणे,
नामधोव ० सरी-किवि नामसरस, नावासारखे 'तेदी नामाशी
नाममरी। मृणल असली तरलसारी।' - सुआदि ४ १६ ० स्मरण-
न नवनामधे देवाचे नाव घेणे-आठवणे ० स्मरण भक्ति-की
उपासनामागोतील नवविधा भक्तीपैकी तिसरी, नामा, नाम्नी-
(अभो) वि नावाचा-ची जसे - इरीपत नामा एक पुरुष गगा
नाम्नी कन्या नामाभित-वि प्रसिद्ध, विख्यात लौकिक अथ
देला नामाध(धिया)ने-भक्ति १ (काव्य) प्रविदीस घणे, नाव
घोणे, नवाजला जाणे 'आनदाचनि नावे। नामाये वे।' - सिस
५ ११ २ नाव इ० नामाधिया-वि नवाजलेला, नामाभित
ऐसे नामाभिते शोरी।' - उपा १५९ नामाभिधान-न १
नाव 'तैयील पाडया भावीक पुणे। महादाजीपत नामाभिधान।' २
नामाभित म पस 'हुडगरीतेले नामाभिधाने।' - ऐरो २६७
[स नाम+अभिधान] नामावलि-ळी-ळ-की नवाची यादी
मुख्यत्वे शिव विष्णु इ० काव्या नावाच्या यादीस लावतात
'प्रेममरित अलगत वरुनी नामावली गाती।' - हाल १०.
नामो-वि (गे) नाम लावणारा (सारस्वत वैष्णवांना उपादा
सातेन योजतात) नामश-वि नाम अर्थ ४ पहा कपालावर पाडया
पदा असणारा (कुत्रा इ०)

नामरुखी-उ एक प्रकारचा लगाम - अष्टप १ १८५
नामणदिश(नामदिव्या)-उ (कट) नदादिना लावण-
लागण दिश पदा

नामर्द-वि १ म्याड, बाख'या २ अक्षर, कमंडलव,
अक्षरकर्म [फा नामर्द] नामर्दा, नामर्दुमी-जी म्याडपणा
दुरलेवणा, भिनेवणा 'मिर' नाम्नी खोळी, फादी नामर्दी
कनी नाहीं' - ख १ २६५ [फा]

नामा-उ पन खलिता 'जादीनामा, बरानामा' इ०
'तेम' (शान्दी) पातडास नामा रुनदरीचा पाळविला आहे'
- दिमरा १ २१८ [फा]

नामा-वि नीव (फळाच्या मोजणीत) - उ डीग(फळाचा)
वा-माकूल-वि मूखे, वक्कूर - मराभा ३५ [फा
ना+अर मअकूल]

ना-माकस्त-की वेदिली 'यासी व त्यासी ना-माक
कत पडली' - थिरा २४ - वि वेदिली 'मुत्तदी ह सवना-
माकस्त, कोणाचीही चित्तशुद्धता नाहीं' - दिमरा १ २०५
[ना+अर मुवाकस्त=ऐस्य]

नामाचळ-की एक प्रकारचे लुगडे
न मी-वि उत्कृष्ट, चांगला, प्रसिद्ध उमदा, सरस, छान
दार, नामाचिह्ना इ० (अनेक व्यापकअर्थी योजतात) [फा नाम]
ना-मुनासय-वि अयोग्य, अनुचित 'ही गोष्ट हिंदूच
मंडजवात बहुत ना-मुनासव' - ख ७ २५६५ [फा ना+मुना-
सिउ]

ना-मुखाव-वि असतुष्ट, नाराज. जयाजा तर मुख
नामुखाव आहे' - रा ६ ९१७ [फा]

नामुष्की-माश-दो(स-लो)-की १ वेअव्य अपकीर्ति
नाचम्की, बदनामी (किं० घणे) २ (अनिश्चित) कीर्ति सन्मान
'नामोशाचे सरदारी' - तमासद ४९ 'दके होऊत पातशाही
नामोश राहत नाहीं' - हम ६६ [अर नामूस]

नामूस-उ पराक्रम 'या उपरात वनवरचे फाईले नामूस
केरा म्हणेन पद लाऊर पावला' - मव ३८ [अर नामूस]

ना-मोहरम-वि १ मष्ट, पराभूत निराशा २ अपेक्षी,
अपयस्वी तोयवच्या रूप पुण्याच्या बुदीत लग्नेन नसली
नसती बलपता वादवीन पण्याचा सन्सपा ना-मोहरम केरा'
- रा ८ १२६ [फा ना+मोहरम=निराशा] नामाहरमा-की
१ पराभव २ अपयश 'कवले आपणव दुरामद करावा तरी
अपवी ना-मोहरमी आपणाकडे येईल' - भाव ८

नाय-की १ एक वनस्पति म्ह्ण नाय निरगूड भाका हा
शिरीश पेदज फाडा आणि उबवाइन पडला २ एक जातीची
वेल

नाय-कि (अशिष्ट) नाहीं 'होय नाय विचारी घरीचा
न्यवदारी।' - दावि ३१ [नाई]

नायक-उ १ मुख्य, म्होरक, पुढारी, सेनापति स्वामी,
घनी, सुनधार उदा० सेना-माम-नट-नायक खुनायक, यडु
नायक - हा १ १०३ २ मुख्य पान ज्याचे परितः काव्य नाट
कृत बर्गिते जाते त्या ज्याच्या चरित्राच्या अनुसंधाने सध्या
नक रचते जाते तो पुरर (हा नायिकच नवरा अतलोक अगे
नाहीं) ३ (पोवावा, लावणी इ०) म्हाारिक काव्यामध्ये
ज्याचे आधयने म्ह्यार बर्गितात तो प्रधान वर्गनीय पुरुष
(कील नायिका म्हणतात) ४ गटावतील हाराच्या मयले रत्न ५

नाईक पहा ६ पति, स्वामी 'कहनि वदन जाननीनायका ।'
 ७ (साहित्य) चार प्रकारच्या नायकांपैकी प्रत्येक नायकचतुष्टय
 पहा [स नी=नेणे नायक] ० चतुष्टय-न (साहित्यशास्त्र)
 धीरोदात्त, धीरप्रसाद, धीरललित आणि धीरोदत्त असे चार
 नायक नायक हा यश, प्रताप, धर्म, कान, अर्थ या उद्दिष्टप्रमाणे
 वागव असल्यांचे दाखवितात ० डा-३ महारजातोषा म्होरक्या,
 म्हाप्रातील पुतारी ० वडा-डो, वाडा-डी, नाईक (कु) व
 (वा) डी-३ १ पूर्वीचा जमीनमहसूल वसूळ करणारा शिपाई,
 २ (नायकवडा) रामांशी, बेरड, याचा म्होरक्या, नाईक ३
 गासून, ४ पायदळातील किंवा कित्याप्रकरणा' दहा, वीस
 मनुष्यांप्रमाणे अधिकारी 'वसताची नायकवडी। खोचीति कोकि-
 लाची पाशी. -भाए ४३४ ५ सेनापति नायक 'न मिळता
 नायकवडी। द्याची आह्मी पोडी।' -शिष्ट ४८० ० वाडी-
 की नायकवाद्याचे काम नायका-की कथानकातील,
 काव्यातील, समुदातील वगैरे ख छी, खीनायक नायिका
 पहा 'जे लक्ष्मी मुख्य नाइका। न मनेचि पया।' -डा
 १ ३७६ न यकी ५ १ नायकांचे काम व हुदा २ मालकी,
 स्वामित्व -वि १ मालकीचे, स्वामित्वाचे २ पुढारी, मुख्य
 असलेले (राज्य, जात) ३ (संगीत) गायनात निरनिराळ्या रागा
 नीळ बीजा म्हणण्याचे गुरुपासून संपादन केलेले (ज्ञान) नायकी
 कानडा-३ (संगीत) एक राग ह्या रागात पडू, तीन रुद्रम,
 कोमल गांधार, कामल मध्यम, पवन, कोमठ निपाद ह स्वर लाग
 वाद जाति पाडव पाडव वादी मध्यम सवादी यज्ज गायनसमय
 मध्यरात्र नायकीण-की १ नायकाची बायको, नायिका २
 घरालाच्यात दाहा पाच दिवावर अधिकार, हुकूम। गाजविणारी
 छी, मुकादमीण ३ मालकीण, वनीण, सत्ताधीश छी ४ नाचणा-
 रीण, कनकज्ञाण, गाणारीण अविविहित छी, वचनी, वेदया ५
 (ग) वध्या, व्यभिचारी छी, रत्नेरी ३ हु० नायकीणीच्या
 पाण्डव दिलाची पापुस ना रातची आवज ना=नायकिणीच्या
 सुगल दिवाचा वाप दिसणे शक्य नाही व रात्रीच्या वेळी
 आई मिळणे शक्य नाही नायको-३ (ऊ) दयावतारातील
 सुधार (याच्याकड फक्त पदे म्हणण्याचे वगैरे काम असते)
 नायक्या तेल-३ तेलच्या रातीतील पुढचा तेल
 नायका-३ यवनी साग्रामध्ये दहा, शंबर, हज्जर ६० सन्ध्येने
 किणारा ७-३ -शास्त्रीये
 नायकुट, नायकूत-३ (ग) नाळकूट, जलोदर नाळ
 एत पहा
 नायटा-३ दडू, गजकन, त्वच्चा एक ठेग म्ह० १ भगनी
 दुष्टबापुर्णि आणि नायट घृष्णामर ० इती द्यव्यत पन नायट
 सुव्यवत

नायटी-की एव लहानसर झाड या झाडावर जी पुले
 येतात तीं अगावर नायटे असतात त्यासारखीं ताडुसमी व चापट
 असतात (स) गजकण [नायटा]
 नायतो-३ (ग) मुलमानास हिंदु शूद्र स्त्रीपासून
 झालेले मुलगा
 नायनाट-३ सत्यानाश, स्वैनाश [२ स नाम-नट]
 नाय-वि १ दुष्टम, सट्टकारी, मदतनीस, हाताखाल्या
 (इ) असिस्टट 'नायबदिवाण-तहसिलदार' ६० २ प्रतिनिधि,
 गुमास्ता (अधिकारी) [अर नाइन्] ० मुनायध-३ नायध,
 प्रतिनिधि, गुमास्ता [अर नाइन्-मुनान्] ० मुनायवी-की
 वकीली, मुवाल्की, गुमास्तेगिरी प्रतिनिधित्व -एटि १ ८९ [फा]
 नायवत-की नायगांचे काम, मुतालिफी 'त्याची नाय
 वत आम्ही तुम्हास दतो' -दिमरा १ १०९ [अर नियावत]
 नायरी-की एक झाड नायटी पहा
 नायरी-की ननाचा पाडा, कोणी काही सांगितले असता
 नाही म्हणण्याचा सुखामध्ये स्वभावसिद्ध असणारा शब्द, नकार
 [नाय=नाही+री]
 नायिका-की नायक पदा १ मालकीण, धनीण २
 पुढारपण वेणारी छी, मुकदमीण ३ नाटकातील मुख्य स्त्री पात्र,
 नायकाची स्त्री किंवा इतर ४ काव्य अथवा अन्य प्रयातील प्रधान
 वर्णीय स्त्री ५ (साहित्य) इचे स्त्रीया, परकीया व सामान्या
 असे तीन प्रकार आहेत [म]
 नार-३ १ लुनाट झाडाच्या, लाकडाच्या आतला गाभा,
 कठिणाय, २ डोलनामी लाजवी सदा आणुन हरीवार।
 वनलि जणू हृदयचा नारसा।' -प्रग ११० २ विंगणा गाभा
 ३ हृदय अत करण, आतील वाजू [१ अर नार=नन]
 नार-३ १ कळीच्या सोपडातील घागा सोपट २ कम
 लाचा देठ ३ (व) सिंदीचा फाळ ४ दाडी व जू एक टिकाणीं
 बाधण्याचा दोर [स नात्र का ता नार=तंदु] ० पट-न
 केळीच्या तपुपासून विणलेले वस्त्र
 नार-की (काव्य) बायको स्त्री आनंदमय चित्तरति
 हातस हय्युक पोटी। नार बाहीनी वसून येतम सख्या-च्या भटी।
 -परा ५५ [स नारी]
 नारक-की, नारकाय-की १ नरकासभर्षी, नरकावासी,
 नरकगेठासभर्षी २ नरकात राहण्यास योग्य 'कूटप्र तल्पही
 नारकी।' -दा २ २ २६ [स]
 नारकत-की (वनवळा) एक मादही, सुरी, पाने, वल
 ६० तोरण्याचा विडा
 नारकरणी-३ नाडकरणी पहा

नारकस—न. एक प्रकारची कातर, हत्यार. हे उपरबंद पारतात.

नारंग-मी—पुष्पी. नारिंगीचे शाह व फळ. नारंग-न. नारंगीचे फळ; नारिंग. [सं. नारंग; फा. नारंग]

नारंगीडा—पु. नाइंगडा पहा.

नारंगी—वि. नारंगी रंगाची (घालखोबी, सयलव १०).
-पु. नारंगी रंग. [फा.]

नारव-मुनि—पु. १ ब्रह्म्याच्या वहा मानसपुत्रांपैकी एक. वाला लावालाची करून भांडणे लावावयाची खोड होती. २ (ल.) भांडणे लावून मजा पाहणारा माणूस; कळ्याभ्या. [सं.]

नारद—पु. लाकूड १० कलावयाची सांगड, येथ; पंच पाडण्याचे येथ. (इ.) लेव.

नारयुल्ले—न. (व.) लहान पुढळी. ' पाण्याला एवढेचें नारयुल्ले घेतले ! '

नारवाडी—जी. (घ. ना.) नरोटी.

नारसिंगी, नारसिंगळे—जीम. केळीची एक जात; शिरवी केंडपाची पोटजात; या जातीचे केंडे लांबट व हचधर जसेवे.

नारसिंह-जयंति—नारसिंह ६० पहा.

नारळ—पु. १ एक फळ; नारिकेल. २ (जी.) नारळीचे शाह; माड. ३ (ल.) बोंबकें; डळकें; गोडकें. [सं. नारिकेल, सि. नारिण] ० हातीं देणे—१ घालून देणे; काढून टाकणे. २ जाण्यासाठी निरोप देणे. ० पंचा हातीं देणे—काम न करता विमुख पलट पाठवून देणे. ० हात कडें—न. नारळ व त्याच्यावाटेने इतर वसाथे. [नारळ+हातकी] ० गळ्या—वि. मोठे भोंक, भगदाड मळलेले, उघावून नारळपुडी नई घेऊन अंघे (माडे छिद्र) (अतिउपयोगीने फाटल्या मोडक्या वस्तू म्हुणतात). ० पाक, नारळी पाक—पु. खांद्याच्या पाकात खोबऱ्यांना बांध घालून घरकौसारक्या केलेशा वडया. ० माड—पु. १ नारळ देण्यासाठी राखलेले नारलीचे शाह. याच्या उलट भंडासा—साडीकडिता राखून ठेवलेले. २ (देसावा) नारळीचे शाह. याच्या उलट इतर शाह १० खाटे.

नारळाचा चऊ—पु. (लो) नारळाचा बोंड. ' काढला नारळाचा चऊ ! '—मराठा १ १. नारळाची आर्ज—जी. १ नारळाची करंठी, नरोटी. २ (ल.) (भिसेकरी नरोटी येतात त्या वस्तू) भिक्षापत्र, दारिद्र्यावस्था. (किं० हातीं येणे). नारळी—जी. १ नारळाची आर्ज करंठी (भाजपासारखी उपयोगी); नरोटी. २ नारळाचे शाह. हे शाह बाळीस पत्रास हात लेव सरळ वाढते. मद्रासीच्या प्रदेशात माड कार येतात. जणूच प्रजीच्या काढ्या प्रतिकरी ५०० पर्यंत नारळ येतात. शाळाच्या अन्नेक

भागाचा उपयोग आहे. छोटापासून छोटा, तुळ्या १०; पुढला पासून पाकार, सपणे; खोबरे खाण्याच्या व तेल काढण्याच्या उपयोगी, छाण्यापासून लोड, तळे, दोन्या, गळ्यावासील पळे, पट्या होतात; पेढ गुलास घालतात; कसेट्याचे तेल ओपवी आहे खोबऱ्याच्या छिन्नापासून मुटेल तेल तयार होतें; ते मग, जयमा १० भरून काढण्यास उपयोगी पडते. नारळी कांठ—पट्टा—वि. पट्ट्याचे जडीची नारळाच्या नाडाची नक्षी काढलेले (लुगडे, पाणोडे इ.) ' नवीन तन्हा नारळी डोईसा ! पदर पाणोटाची छिद्री ! '—दोला १०. ' नारळी पदरी पोपाळ—पु. त्रैपे समानार्थे वस्त्र धावयाचे ते नारळ देणे. नारळी हाप—जी. प्रत्येक नारळीच्या हावड्यावरील वर नारळीपाड—न. नरोटी; नारळी मधे १ पहा. नारळी पुनव—योगिमा—जी. भावगी योगिमा. या दिवशी पावसाळा संपला असे मानून समुद्राची पूजा करून त्यात नारळ टाकतात. नारळी भात—पु. नारळाचा बीस घालून तयार केलेला भात. नारळेल—न. १ नारळाचे काढलेले ओपवी तेल. २ खोबरेल तेल. नारळ्या—पु. (जी.) समुद्राच्या कडेला नासे खावून राणारा, विषळपा पाखाक, बोंबीचा व पाट्या रंगाचा पक्षी. हा मात्तल खातात. नारिकेल—जी. पुष्पी. नारळाचे शाह. नारळ—जी. पहा. नारिकेल—न नारळ (फळ). नारिकेल पाक—पु. १ नारळाचे खोबरे दिसून ते साखरेच्या पाकात घालून केलेले एक मिठ वाण; नारळीपाक पहा. २ (ल.) (वाहित्व) नारळाची कवडी कटीय असते यावरून ज्यातला गूड अथे उकळण्यास येतात परिधून लागतो अशा प्रकारचा लेच, प्रयेथ, भ पण इ. याच्या उलट दाड्यापाक. ३ एक ओपवी पाक. नारिकेल-पाकण्याय—नारळ वाहेरून खारडीत दिसतो. पण तो फोडल्याचे अम घेवल्यावर आत गोड असे खोबरे सांपडते त्याप्रमाणे करून खोबरेधोनड दिसणाऱ्या वस्तूच्या पोटात दिलेले म्हणजे मापुये जावयेत. ' जे मत्त श्वात मतड्ड जेनास बाह्यत केवळ नीतल वाटतात, त्यांच्या अंत नारिकेलपाकण्याने अत्यंत आल्हादकारक व उत्साहप्रद असा स्वचंच असतो. '—वि नारळ—जी. नारळ—जी. पहा.

नारा—पु. १ स्त्रीवेषधारी नाट्यायोगी. २ पति. म्ह. ' मी आंगि माझा नारा दुवण्याचा न लगे पारा. ' ० नाचणे—वेमत्र, पुष्कीर्षि होणे ० नाचविणे—१ दगा उपद्रव करणे, गोपळ घालणे. २ स्वच्छी वस्त्रे नंगणे, खी करणे.

नारा—पु. नथा, माथरी पहा. (कि० करणे, लावणे, चालवणे) [ना=माही] ० नारा—१ नाराची पहा किमत्ताजी पगाने वागविणे. तुच्छ मानणे—करून टाकणे; हसून मानलेली हिमति. (कि० करणे, करून टा. ये.) १ उषड, प्रसिद्धि करणे; प्रसिद्धि (कि० करणे, होणे, लावणे, लागणे), [नाच+नारा]

नाराच-ज-प्र वाण, तीर - झा १३ ५२० 'हा तों
मनुष्य पृतळा निजसरी नाराच हा धूतग।' - निमा १ मामनरा ११
[स नाराच]

नाराज-वि नारुप, असतुष्ट, अप्रसन्न [का नाराज्]
नाराजी-जी नाखुपी, अप्रमत्ता, असतुष्टता [का नाराजी]
नाराण्यून-जी असमाधान - झा १२ १२ [न+आराण्यून]
नारायण-प्र १ विष्णु (देव) म्हणुं नरकरणी करे तो नरका
नारायण हा जाय २ (साकतिक) सन्याशी पेशास म्हणतात
रुपयारा बाला नारायण व पेशास धाकता नारायण म्हणतात
३ (साके) नाल नावाचा रोग ४ सन्याशांला नमस्कार कला
असता आशिवादा म्हणून हा शब्द वापरतात [स] म्हणुं अडला
नारायण गाढवाचे पाय वरी = अडलेला नापूस शुभ्रपट्टादि
घरण घाले ० तेल-न अनक वनस्पतीपासून काढलेले एक
वाटहारक तेल ० पात्र-न नरोडी, भिलापात्र ' रात्रचद गणेश
(कानड) याने नारायणपात्र घेऊन शिक्षा मागितली ' - ख
० पेड-वि १ मोगलाईत मोहदुबनगर जिल्ह्यातील एक गाव तसे
होगार (लुगडे बगर) सग नारायण पडनिघारी । - अमृत ४९
० उल-ळ-ली-ळो-पुकी १ नगवल-ली पदा ' नागवल नारा
वगवारी कर्णी जाल्ल जिवकथरी । ' - पला ५४ २ सन्याशांच्या
वस्तुनंतर विष्णुशैल्ये करावयाचा एक विधि
नारायणी-जी (संगीत) एक राग ह्या रागात पडून,
तीन क्रम, कोमल मध्यम, पचन, तीव्र धैर्य, कोमल निवाद हे
स्वर सगतात आरोहात गायार व निवाद वर्ये अवरोहात
गायार वर्ये जाति ओडुव-वाडव वादी क्रम, सवादी पचन
गानमय दिवसाना दुसरा प्रहर

नारिंग-जी नारिंगांचे झाड कुलाचा बास मधुर असता
-न फळ, मुसुरी, नारंग पदा नारिंगी-जी नारिंगपदा नारिंग्या
तवशा-जी काकडीचा एक प्रकार नारिंगी तवसे-न नारिंगी
तवशांचे फळ, एक जालीची काकडी

नारी-जी लल्ला दास, बायको ' पराशिया नारी रड
माई सनारी ' गेले नमून थळीचिचि । ' - नुमा ६५१ [स]
० नुनर-उ नवनारी (कुनारी) पदा नारी कुनराची हुळले । राज
चरमे । ' - म्ह ६९ ० नूयण-न शिवाये दुर्युण हसहा प्रकारचान
एत अट्ट साहस, नाया, मुखेल अविवधिता अतिगमता
अपवित्रत्व दिसा अतीच शिवाय सातवे निर्दयत्व अट्ट साहस
मया मूल्यादिगमता । अतीच निर्दयत्व खोणा दास
स्का-मन । ' ना दुर्युणाचा दुसरा प्रकार म्हणून पचन दुजमन
पति राह अट्ट अन्यदृष्ट स व स्वर (स्वरदात परमसा पुण्याचा
ध्यात पणे त्याचह समो)

नारिंग-न (१) नळा (दारु रु मन)

नारोव-वि नार असलेले, ज्यामध्ये साड तयार झाले
आहे असे (लाकूड म्हणून पक व दड) [नार]

नारुकार-प्र नाकतुली, अमान्यता, अस्वीकार (किं० दणें)
[ना+कार]

नारू-प्र एक तनुमय रोगाचा कृमी व हा उत्पन्न होणारा
रोग नारूचे कृमी पाण्यावाटे मनुष्याच्या शरीरात जातात [स
नाल, म नार=तनु तुल० प्रा ण्हाळ=धमनी] नारापत-नारू
रोगास धरेंने म्हणतात

नारू-प्र गावगाड्यातील अलुतदार किंवा अलुत ' ज्याच्या
भयावाचून कुणव्याचे अडत नाही किंवा क्वचित् नडते असा धडा
करणारा ' - गागा १३ [का नाडू=वहित, रागवडोबा जमोन,
याच्या उलट काडु] ० कारू-प्रभव गावातील कातागीर वगै,
अलुतबलुत कारूनास पदा [का नाडू+भाडु]

नान्या-वि बोणी तरी, बोणीहि मनुष्य [स नारायण]
म्हणुं १ अडला नान्या गाढवाचे पाय धरी २ नारो हसता कयाक
कतो हयता नान्याक = (गो) एकसेकचे दोप काडजे

नान्या-प्र (व) नाद, दुमने ' जायचा नान्या लावण,
घेतला '

नाल-प्र धाडा, बैल याच्या घुरास मारावयाची लेखरी
अर्धेकाकारपी [अर सभल] ० करी-वद-ध-प्र जनवराच्या
पायास नाल मारणारा ० ड्या-प्र १ धाड्याच्या चार नागाचा
जोड २ गावच्या लोहारात वदून नालाच्या रूपात घ्यावयाची सर
कारी पटी ० रूदी-जी १ नाल लावण्याची मसुरी २ नालरदाचा
धडा ३ (स) सडाहेर जाण्याची, पांढरदळाची तयारी (त,)
तोवरा, नाल ह० नवा कल्ले) ४ धागीरपदा मागताच्या रोजमुन्या
तून दर माहिण्यास जो काही बाकी रावून ठेवतात व ए० दर अखर
साली द्यात ती ५ घाडस्वाराना माहिमेवर पाठवित ना किंवा
वाचरीवर ठेवताना त्याच्या पगारातील अग्राज दिली रडम
-भाव ३१ ६ मुसलमानां अवधानीत सरदार जहाीरदार रयत
याचडून घाडदळाच्याही काही रकम सरकार पडे पुढे नाराटेगाहीत
त्याचा कोयनची पय लहानवी खडगा करणाल ना ती ता [का]
० यदा-जी १ नागाचा खिळा २ नालवरीचे सडे सानन
३ नालवरी वगेरेचा खब राख दान हजार रुपये नागोखी
पटविले - एरुले ६५ [ना+नख] ० याळी-जी एक धानां
तील दागाना बाळाचा अक्षर नाल्याळ्या अवद मारयाळ्या
तकरा । ' - अकन ५५ ० साह्य-उ. १ वा माहामेत एध
उच काटीग वर पत्रा वाचून व त्याला उ मनाचा वीर पाहून
गावतून निघात नत हो काय हकी मरणाच्या अगत देवा
सवार होता असे समजून त्या नागिनीकरीत नागाद्वय म्हण
त त महानद रंगार जहा पाडपाचकन मंडून नदिसय त्या त्याचा

नाळ मिश्रिण्याच्या पद्धतीवरून ही पद्धत पडली असावी ? [अर नभाः]

नाळ—ही एक वायु सामान्य पत्रवाजाच्या नाकारापद्धतीचाच नमूना जिथे सध्याच असते व जिल्हा मध्ये नसतात ती काही पत्रवाजाप्रमाणे

नाळ—पुन रमळाचा देऊ -न घरीरातील घीर नळी -क्षीपू १ मोरी गगर ओढा, नाळा पहा २ नाळ नाभिनारी पहा ३ गडुकीची नळा, नाळा गुडू वास पाडुनी पती ।'-ऐषो ८२ [स नाळ] छेड-छेडन-पुन नाळ कापणे, नाभिछेडन पहा नालातीत-नि ज्याच्या वेरीचा नाळ कापला जात असा [स]

नाळ—पु (बंधी इंगीराइचा खळ) एक प्रकारचा खोला मारण्याची रीत [का नाळ=चार

नाळ—पु (ब) एक प्रकारची भाजी

नाळ—पु (क) नाळ

नाळ—नि उच्चा छट (मनुष्य), प्राप्तदायक (जनवर) ' बारा बलेत्याची मुले नाळ जाणा ।'-रामदासी २ ३८

नाळका—क्षी—क्षी १ एक प्रकारची पालखी सरदार कैम पहा गेक वापतात पालखी चार भोयानी उचगावयाची असून नाळी वाडण्यास बारा भोडे जातात ' धनी उच गावली चारदास नाळी ।'-राम १०८ २ एखाद्याचा अत्यंत गौरव करावयाचा म्हणजे नाळीचा मान द्यावयाचा हा मान दिदीच्या बावगदाने सदाई नाथशहाला बळीत ह-मुलकाच्या वेळी दिले होते महादजी शिपायाने हा मान होता ३ राजाची पालखी ' राव नालातीत बसल ।'-ऐषो २१३ [हि]

नाळदस्ता—क्षी तक्रार, नात्रि पहा

नाळवा—पु पुरात नदीच्या पाण्याने विनाल्याळ पडलेली वाडी तिन्ही वर [नाल]

नाळस्ती-स्त—क्षी किर्याद नात्रि पहा ' पुस याच्या नाळस्तीचा पन्हा जगाच्या डोळ्यावर बांधिला म्हणजे आपली तपासणी अवगणन व्हावयाची हे उघडच आहे '-अन्ननिर्माण ८८ [फा नारास्त-ई]

नाळा—पु १ ओढा ओढोळ २ ओढ्याचे कोरडे पात्र ३ गडार मोरी नळ [स नाळ]

नाळापक—नि कळ्वदीन अपात्र असमर्थ, अजोम्य निरपयोगी [फा नाळायक] नालायनी—क्षी अपात्रता, अयोग्यता असमत्ता

नात्रिका नाली—क्षी १ नाळ मोरी २ खीर नाळी ३ पत्रिका ४ मिनिगाचा काळ [स]

नालिश-शी, नालीश-स, नालिस्त-स्ती—क्षी १

तक्रार, पिर्याब अर्ज (पुस्तानभरपाईचा ६०) (कि० गाणे)

' बोणाची नालीश हुजूर यऊ दणार नाही '-रा ६९३ २

नाळन्दी, निदा, पहाडी, गैलाका समनाविणे (कि० गाणे)

' सरकावे मुलसवी रात्रदिवस नालिशी करितात '-रा २२ १०६

' हा माझ्या नात्रिच्या सांगाता ' ३ दोष, दुष्टत्व, चूक ' दुष्ट्या

नात्रिची मग टाऊक आहत ' ४ आगोरा, ओरड ' एक वळ

नालीश खेळी त्याची शिकारस करू लागल्यात गेक बसत माई ' -रा ५ १० [फा नात्रि]

नाली—पु (क) १ एक लहान मासा

नालीरु—क्षी ओण्याळ, बडूक [स]

नालुगा—नि दूर, बहादर -हार ' शिपांचा ज्यानवतीस येच नालुगा ।'-राम १००

नाव—क्षी बसण्याचा सोप्या, भोव्या, छुताळा, छुलका, गैडक,

नाव—क्षी होडी, नौका, तर -शा ५ १३ ' सिधूत पर

हिताधिक पदवि मनी काय काम नाव रिषे ।'-मोमोप्प ६ १८

[स नौ, प्रा गावा] (वाय) एका नावेत असणे-वसणे-

एकाच परिस्थितीत, अचर्णीत असणे (इमजी बाकप्रचाराचे

मराठी नावात) ' हिंदु आणि मुसलमान आपण सगळे सध्या

एका नावेत आहो आम्हाले दितसबच एक आहोत मग आपण

सध्या भावाप्रमाणे प्रेमाने ब एक दिलेनां काबायू नये ' गाडवा

उर नाव, नावेवर गाडा-नाव सगळें नेश्यानतर ती नदी

पर्यंत नग्यासाठी गाडगावर गाडवी लागत त्याचप्रमाणे नदीला

दूर गाळा असता येत तीराला नग्यासाठी गाडा नावेवर ब लावा

लागते म्हणजे परंपरांना काळपरत्वे परंपरांची बदल लागत

दिया एवढा एक बरवड, एक खाली भसा खडिम घालेल

असतो सर दिवस सारखे नसतात असा अर्थ सामाशब्द-००२२-

पु नावकरी नावाडी ' नावकरी अवघे इन्ववाना नती ।'-राम

दासी २ ११० नावाडी-दया नाविक नावेकरी-पु नाव

करी नाव नावकविगारा नाविब-नि नावतवर्षी नाविकदिल्ले-

न जहाड बागण्याची कला नायेतील आटी-(कहाड वाय५)

गरोदर खीस नावबबळ जेऊन तिच्यारून अगोदर नावची राणा

नाळाने ओटी भरून मग तिला नावेत बसवून भरतात ती ओटी

(गमावर सस्कार होण्या च्या एटीने हे करतात) नाव्य-वि १

मलबत नाव जाण्यास योग्य २ नावेतवर्षी नाविक नाव्य

नदी-क्षी नावेने जाण्यासारखी नदी

नाव्य-८ १ नाम अर्थ १ २ पहा ' नाव तुने नाववि

या रसग भोभिला टपयासी ।'-अभयमुरवेचा ४० २ (ल)

नीति, कथाती नैतिक पन गनु चणडेनाम सल्ल म्हणती नाव

राखिरे । बडिळाव ।'-दा ३ ४ १४ ३ इंग्रिडिक दाग, कलक

वदनामी, दुष्कीर्ति; नापत, (किं० ठेवणे). ४ भाड्यावर नाव घालण्याचें कासारी हत्यार -वदलापूर १६. ५ नवरा वायकोने उखाणा घालून घ्यावयाचें परस्पराने नाव (किं० घेणें) [उ. नाम; हि नाओ; जुनें हि. नाऊ; प. सि. नाउं, प्रे. जि. नव; इ. नेम] (वाय.) ० करणें-नीति गाजविणें. ० काढणें-नाव गाजविणें; प्रसिद्धीस येणें. ० काढणें-कुरापत काढणें, कळलावणें ० खारणें-उकि. (यों) नाव घेऊन निर्देश करणें, नावाचा उल्लेख करणें; नाव घेणें ० गांव विचारणें-माहिती विचारणें; सामान्य विचारपूस करणें ० जळो-भाजो-नावास हळूद लागो-तळतळत विना शाप वष्याचा वाक्प्रचार. ० ठेवणें घा फोडणें-(वायरी) खेळात एखाद्या वेळीं दोन मुलींस एकदम स्थित्याचा प्रसंग येतो तेव्हा हाव कोणी घ्यावा हाविषयी तडा होतो त्यावेळीं त्या दोन्ही मुली एकमेकांच्या संमतीने नावें बदलून ठेवतात, मग त्यातील एखाद्या मुलीस आपली नावें सापून तीं त्यातील कुठलें नाव मागेल तें तिला घेऊन उरलेल्या नावाच्या मुलीने डाव घ्यावयाचा असतो ० ठेवणें-१ दोप घेणें, व्यंग काढणें. इ. नाव ठेवी लोकांला फेडून आपल्या नावाला-दुमन्याला ज्या दोपाबद्दल नावें देवावयाचीं तोच स्वतात असणें. २ जन्मलेल्या मुलाचें नामकरण करणें, ० डाढाल हाणें-(ना.) वदनामी होणें. ० डाढार करणें-(व) नाव बदलू करणें. ० डाळणें-(परदेशी तेली) प्रताच्या सारवलेल्या जागेवर बैकीचे पान ठेवून त्यावर प्रत्येक मनुष्याने मयताचे नाव घेऊन बाललेल्या भाताचा घास देवणें. -वदलापूर १६७. ० धुळीत, मातोंत, पाण्यांत इ. जाणें, मिळणें, घडणें-नावावर पाणी घालणें पडा. ० नको-तिटमरा, खिळस, द्वेष दाखविणारा शब्द ० न घेणें-अलिप्त राहणें, अंगान संलग्न न लागू देणें, दूर राहणें, नाव न काढणें ० नरहो-नसणें-(विद्या) पैग १० कावा) पूर्णपणें अभाव असणें, नाव, निशाण, राख काडी नमणें ० यदलणें-नामोदारी पत्करणें (प्रतिद्वेष्या वेळीं योजतात) 'अपूढ झाले तर नाव बदलून टाकीन' ० मिळविणें-वाद विवाद, लढाई इ. मध्ये कीर्ति मिळविणें ० सांगणें-लावणें-घालणें-देणें-निमत्त, दातीं दखिणें ० सांगणी-वाङ्मन्य श्रम्यातील व, वारी व त्याच्या मात्वापित्याची नावें जातीच्या समेन-ये जाहीर करून रम दखिण्याचा समारंभ ० सोडणें-डाकणें-त्याग करणें, सवध सोडणें, इच्छा न करणें नावाचा-१ सारा. 'नो ते काम करीत तरच नावाचा' २ नाम गरी, केवळ नावापुरता 'मी जोसूनचा नावाचा मात्र शुभ होतों, खरोखर पडतां तो माझ्याहून बरचढ होता' -नि ३ चागलें नाव लौकिक अयलेळा. नावाची बंध पडणें-वाईट गोष्टीला कारणीभूत होणें किंवा एखाद्या सकारीचा विषय होऊन बसणें. नांवांन घागर फोडणें-अवध हाडणें; मेला अथे समनमं. 'तिथेचें नि नाव

फोडावी घांगरी। नाहीं ते संसारी बहिणी म्हणे।' -य ४७० नांवांन पाणी तावणें, तापविणें-एखाद्याचा द्वेष करणें, किंवा मरण चितणें नांवांन पूज्य असणें-पूर्ण अभाव असणें. 'विद्येच्या नावानें जरी आवळया एवढे (पूज्य) म्हणता येणार नही तरी मासला तोच।' -मधलीस्थिति. नांवांन बांध मारणें, शोध करणें, खडे फोडणें-एखाद्या विरुद्ध बोभाटा, ओरड करणें. नांवांन भंडार उघडणें-स्तुति करणें. नांवांन शोध-पूर्ण अभाव असणें नांवांन हांका मारीत बसणें-दुमन्यानें शूरसान केले अशी विनाकारण ओरड करीत घुमणें, नांवावर-१ नावासाठी-करिता-मुळे-खातर. २ (जमाखर्च) सात्यावर, नावें. नांवावर गोवण्या फोडणें-घालणें-रचणें-एखाद्याचे वाईट करणें-चितणें; शाप देणें (गोवण्या प्रेतास जाळण्यास लग्नतात). नांवावर पाणी घालणें-शीतार पाणी सोडणें; चागलें नाव, लौकिक बुडविणें. नांवावर चिकणें-स्वतःच्या मुस्त्या किंवा दुसऱ्या-मोट्याच्या नावाचा फायदा घेणें, त्यावर नाव, प्रसिद्धी मिळविणें; खपणें. नांवास चढणें-शीर्तिमान होणें, लौकिक वाढणें. नांवास देणाल नाहीं-शपथेस किंवा नाव घेण्यास दखील नाहीं. याच्या अगोदर 'ज्याचे नाव' हे शब्द जोडत म्हणजे त्याचा अर्थ अगदीं मुळीच नाहीं असा होतो. 'यथा पाज्य ज्याचे नाव पडला नाहीं' यथाचें नांव तें-(नांव घेण्यास अयोग्य अथवा अमंगल म्हणून ज्याचे नाव घेतलें नाहीं तो अथवा तें) जे पाहिजे असते अथवा ज्याची आदा कलेली असते तें वर्षी न देणाऱ्या, करणाऱ्या मनुष्य-वस्तू इ. संबंधीं योजतात. सामाशब्द-० कर-शी-वि. १ कीर्तिमान, प्रसिद्ध, नावने-कि-नाचा. 'बडिल नाववर मल्लार ऐका गर्दी झाली त्यावरी।' -पेपो २५८. २ दुसऱ्याचे नाव धारण करणारा; एखाक नावाचा दुसरा नावधारी ० कुळ-वि (ना) सगाळा; एरण एर. ० ग्रहण-न नाव घेणें, उल्लेख करणें, नामनिर्देश (किं० करणें, घेणें, काढणें) ० ग्रहण टाकणें-सोडणें-नाव टाकणें पडा. ० ग्रहण टाऊर नसणें-न वा गवाची काडीहि माहिती नसणें, ० घाऊर-रि. नाम शरक अर्थ २ पदा ० नट-रि किंवि. पूर्णपणें नट झालेला, वेचिराऊ झालेला, याग, पत्ता, माग, छुण, अनशेष नवलेला, 'त्याची गाय गुराक्यानें नाव नट केली' [न व नट] ० नांगर-पु पेलणीच्या वेळीं प्रथम नांगर धरण्याचा व निराह-पदात निराण्या करत ना प्रथम नागराची निशाणी कटण्याची पाटील अवघा बसमुख याचा मान ० नांय-वि (ना.) नासुल पडा संबंध समज्या ० निराण-न सर्व दृष्टात (कुल, नाव, गाव इ.) ० निराण टाऊर असणें-युद्धास परत टाऊर असणें. ० निरा-छे १ नावाची यादी २ रीत दाखल केलेले नाव. 'माझी नवनिशी काट' [नावना. नविनी] ० निदावार-

नि नावा बरदुक्क, नावनिदीतील नावाच्या असुरमाने (किं० धर्मे, मार्गेण) •नेम-१ (फलज्या) नावावरून राधी, गण नक्षत्र ३० कांची माहिती काढणे २ अशी काळेवरी माहिती •बुद्ध्या-वि स्वतःचा लौकिक, पत्न, विमत पातविगारा (पुण्य वदु) •२(रा)स-मो १ (फलज्या) जन्मशालीन नक्षत्रावरून नाव ठेवणे विद्या व्यावहारिक नावावरून नक्षत्रनाम काढणे 'मग बाळाविके ज्योतिषी । मूनी पाहिली नौराशी । तब दक्षा चिया न वपासी । पातचक्ष ।' -कथा ३ १० १९ २ अद्या तन्हेने काढेन नच, कुडली ह० (किं० काढणे) ३ जन्मनक्षत्रावरून पदावयाचे पदवारीचे राशीयुक्त, नावावरून लग्न जनविणे (किं० काढण, पाडणे, टाविणे) •राशीस योग, उतरणे, जमणे-मिळणे-नावावरून वर्षावारांचा पडित विचारलेला असता अनुकूलता योग, कुडलीवरून लग्न जमणे [नाव+राशि] •रूप-न १ कीर्ति, अन्न पत्त नाव जरे २ पदा 'त्याने त्या ल्याईसभ्ये वावरून मिळविके' नाई लगे अपदेपग । नावतपासी पडे खडन ।' •सार्थक, योग्यत्वाची विनियोग 'विद्वानास पुस्तक दिले असता त्याचे नावरूप होतें' ३ नाव आणि आकार •यष्टित्व, स्वतंत्र, वेगळे अस्तित्व 'केले समुद्रास मिळतां गेले आप । तारकाळ निरस नावरूप ।' •मायवलीकिक-उ प्रसिद्धि भेटेपणा, कीर्ति, व्हायति •चार-किवि नावाबरदुक्क नावनिदीवार पदा •सकी-की (कु) लौकिक, कीर्ति, प्रविष्टि •सता-वि (कु) प्रसिद्ध नावाजळण, कीर्तीया (बागव्या व वाईट अद्या दोन्ही अशी योजतात) नावानिवाळा वि अलिप्त, अन्य (वाईट न बापासून), स्वतंत्र, विरहित 'हा सर्व करून न बापायाळा' •नाशास्पास आणणे-येणे-प्रसिद्धीस-मान्यतेस आणणे-येणे नाई-(जमाखर्च) खर्चाची बाजू, नावाने खर्ची, खजाळे. न बावर पदा

नाव-निमित्त हण •नक्ष-किवि क्षणभर 'करीकतभरी चित्त वर्ड । जोळा एका ।' -झा १ ३३२ -झा १ २८१

नावगा-वि (मद्रास) नागवा पदा [वर्णव्यत्यास]

नावड-की अग्रीति, नापसति, लिफाट, अरुचि [नक्ष आवडणे] नावडणे-अकि पसत न पडणे, आवड नसणे नावडना नावडा-वि पसत, आवड नसेल्ला, नापसत, अग्रिय म्हू० १ नावडतीची आली पाळी गावाची छाळी होली २ नावडीचे मीठ आळणी-नावडल्या माणसाने काहीदि केले सती ते वाईटच ठासे

नावरी-की सदा नकार नसा नाथरी पदा [स न+आवरी=भोळ]

नावरळ-की (सुबई, प्रभु समाजात) लग्नाची बराव

नावाजणी-पूक, नापाजणे, नावाजीस-नावाजी-नवाजणी पदा

नावाजीक-वि १ मजीतला २ धार

नावाजुगा-वि १ (मो) नासधूस करण्याच्या स्वभावा मुळे जे जाईत तेथे नाव मिळविणारा २ काढ्या [नाव+दावणे] नावाणणे-नावाजणे पदा

नावाणिगा-वि प्रविष्ट, नामाश्रित, नावाजळण -झ ११ ४७३ -एमा १३ १७६ [नावाजणे]

नावाणीक-वि नावाणिग पदा -नव ५१

नावाणे-न. वीरेंद्र छोडि० मडवु०

नावाथणे-सकि नावाजळ वाणे ने जे वीर नावायिके त स यणे सर्व मिळिके ।' -झ १२ १३

नावायिला-वि नावाजळण -एदस्व ११ ३५

नावानाथा, नाविनार्थ-किवि बारबार, क्षणोक्षणी 'तरी सवावी ना वा काई । नादानावा ।' -झा ४ २९९ [नाव दि]

नावेक-किवि (काव्य) क्षणभर, थोडा वळ अमळ, थोडे 'पुण्यातें म्हणे जणें । नावेक वन्ही ।' -भाए १८८

'राजा नावक स्थिराववा ।' -दासिमहात्म्य ११६ [नाव+एक] नावो-हा-उ नवरा, पति, नाथ जैसा बवकटाचकी नावो ।

लक्ष्मीचा प्रत्यक्ष ।' -सुभावि ४ ५६ [स नाथ, प्रा गाह]

नाव्हाड-उ (निदार्थ) म्हावी ।

नाही-म्हावी पदा [स नाथित, प्रा नाविम]

नाश-उ १ विव्धस, घट्यानाश उडवेंद, पुढाण दुदघा, हाजि २ नुससान, तोटा, इना ३ (अवगणित) उडवणे काट

मारेणे डेढणे, डेढणे [स नाश=नाश होणे, मिळि नश, आर्से नश] नाशप्रत पावणे-नाश होणे, नश होणे •क-वि १ नाश करणारा विवडविणारा २ इजा करणारा ३ नादीने करणारा,

नाश करण्याचा गुण स्वभाव असणारा जसे-पित्तनाशक कफ-नाशक वायुनाशक ह० •कारक-वि नश करणारे, नाशक

•वत-वि नाश होण्यासारखा अशाधन, विवडून जाणारा, खराब होणारा, कायम न टिकणारा •वेष्ट-की (फलज्या) १ अगुण्याकाळ-वेळ २ मृत्यु नुससान, अचण तोटा, इ०ची वेळ नाशाने-जकि १ विवडविणे, खराब करे २ विव्धसणे

हाजि करणे विघात करणे 'मग नाशून अवकारातें । उदय पावला भास्कर ।' •'नाशाची अहितवेळ एवेनि छरे तुवादि धारते ।'

•मोर्ण ७ १८ -ककि १ नासणे, विवडणे उदा० दूध नासले २ नश होणे नाश पावणे -झा २ १५९ नाशा-वि

नासादी करणारा हाड नाश करण्याचा •नाचा स्वभाव आड असा नाशक पदा थोड्यादया व भगनाशा •नाशित-किवि १ विवडवेल्ला मराव धाड्डेना नासलेला २ नश, विव्धस नाथ

साशेला [स] नाशिनी-वि नाश करणारी नाशियंत-वि नाशयत पहा तसे स्थूलाकारी नाशयत । भरखा बापोनि चित्त ।

-हा १ १५२ नाशी-वि नाशक पहा नाशिक-वि १ ज्याचा नाश, तोटा साशेला आहे असा २ ज्याला मालक नाही असा (माल)

नाशकृत-वि अयक, दुर्बल, निबल [नाशक]

नाशाह-उ (युद्धिवळ) राजावरचा शाह उदविणें [नाशक]

नाशार-वि (ना) अजाण, नणता; वयात न आलेला, अज्ञान

नाशिक-न १ जनस्थान, नाशिक क्षेत्र २ नाक [स.] (वाय) ना० त्रिवकास जाणें, ना० परगणा ओसाड असणें-नाश वसकें किंवा अपुरें असणें नाशिकची कलहई-जिवई आणि पेठणाचा आदर-पोळ आदर-पुरामत (मनापासून नव्हे) ० फुर-वि नाशिकाचा (रहिवादी) म्ह० घगर काशीकर एक नाशिककर

नाश्टा-स्ता-उ न्याहारी, प्रातःकालचे भाजन, [फा नाश्टा]

नाश-उ १ नाश पहा २ नाश करणारें एक पिशाच [स नाश] नासकवणी-न दूषित, नासकें विघडलेला पाणी किंवा रस [नासकें+पाणी] नासका-वि १ नासलेला, नाशित पहा २ सडक, स्वकर नासणारा, विपडणारा, नष्ट होणारा, नष्टिकणारा नासकें केणें-न १ लवकर खराब होणारा नासणारा (फळें, भाजीपाला वगैरे विनाची) जिनस २ नासलेला अथवा विघडलेला जिनस ३ (ल) काईट किंवा हुक्की वस्तू, प्राणी वगैरे (उदा० व्यासाची दाखविलेली रोगट मुलगी, विकारवादास आणलेला दुयका तट्ट ६०) [नासकें+को=पदार्थ] नासडा-उ पूर्ण नाश-तोटा नासाड पहा नासणें-अकि १ नाशणें पहा २ बाया जाणें 'तरी सागावें सुद्धीं केल्या जो मंत्र तो न नासेल।' -मोहूवि ८८ ६१ ३ गुण किंवा सत्त्व नाहीसे होणें म्ह० 'नासलीं निरी जोंधळयाला हार जात नाहीत किंवा जोंधळयाबरोबर विकत नाहीत ४ -अकि (८) मरणें 'रम केलें परी अतार नासल । दिवावढ झाला तोडी मज ।'-व १५ दतर अनी नाशणें पहा [स नाशन] ० नु(धू-धो)स-धूळ-कीउ १ अत्यंत नासाडी, सत्यानाश, धुकधान, दुईशा २ व्यापारात रूड, तोटा (कि० यणें) [नाश द्वि+धूळ] नासरा-वि नाशक नाशा पहा ० वणी-न १ विकारी नासाडी करणारा पाउस २ नासकवणी पहा ० वीट-उ (व्यापक) नाश, नुकसान, खराबी (कि० करणें होणें) [नाश+वीट] नासाड-डा-डी-डी-वीउडी (नाशचा अतिशय) पूर्ण विव्वध, पुरापर नाश, रूड नाशका पहा 'नासाड केले हो आयुषें कर्म ।'-दावि ७८४ नासाडया-

शाके ४ ५४

वि नासाडी करणारा नासावण-अकि कमी दिवसांचें वाळत होणें, पुष्पावण, वाखा होणें; गमपात होणें, दुबलेणें नास-वी १ तपवीर २ नाकानें ओढण्याचें, नाकात घालण्याचें ओपव-एभा १० १६ [सि नस्य, हि]

नासणों-उ (गो) नाचणा

नासपात-ती-वी एक प्रकारचें सफरचंदासारखें फळ [फा नाशपाती]

नासमज, नासमजदार-वि १ असमजस, अनुन्या, अर्धवट समजुतीचा, समज नसणारा २ मतिमद, मूर्ख [न समजणें] नासमज, नासमजदारी-वी १ अपुरी समज, अर्ध वट ज्ञान २ सप्रगणा, बुद्धीचा जडपणा नासमजुत-वी गैरसमजुत, वितुष्ट, विघाड २ असमाधान, असंतोष, अप्रसन्नता

नासरी-वी अर्धा दमडी

नासा-वी १ नाक 'वनिता अपरीं सुवणें फासा । पडोन मुण अलें नासा ।'-एस्व ७ २१ २ दाराच्या चवकडीचा बरील भाग, दाराचा माथा, कपाळपटी याच्या उलट शिरा=उवरा

[स] नासाग्र-न (का०य) नाकाचा दोडा नासाग्रीं दट्टि ठेवणें-१ नाकाच्या दोड्यावर दट्टि खिलविणें २ एकाग्र चित्त नें देव परंरचें ध्यान करणें 'नासाग्रीं ठेवुनि दट्टि । भण्णसी पाहवी कृपारटि ।' ० पुट-रंभ-न नाकपुडी -हा ६ २२६ नासारी-उ नाकात पोड, पुटकृपा यणें, नाकाचा एक रोग ० [नासा+अर्थ] नासायतें-उ घोड्याच्या नाकाबरील डावीकडचा भोंवर उजवीकडे असल्यास जनावरें म्हणतात -अधप १७ [नासा+आवर्त] ० वशा-उ १ नाकाचा दाडा २ सरळ नाक 'आसा वंसा अणें यादावड । जो सर्व अवओचा कळू ।'-कृ १५ ० दण-उ नाकातील मग, पुळी ० शोय-उ नाक बोरडें पडणें नासिक-का-नवी नाक 'नास्तिरा देऊनि नासिक । उचा वळें तें नासिक ।'-एस्व १ ५८ नासिकाचूर्ण-न (उप साकेतिक) तपकीर

नासोपुड-वी (वि) तपकीर [स नासा+पुड, म पुड]

नासुर-उ १ नाकाचा व डोळ्याचा आजार २ भेघ [अर नासुर]

नासुकला-वि (व ना) य कथित, सुखक

नास्त-वी (गो) दारिद्र्य उदा० 'नास्त पापा मूळ' [स नास्ति] ० भाकरणें-१ दारिद्र्याचें दोंग करणें २ तोट्याचें, नुकसानाचें अवघांचें भविष्य करणें, भावी अन्यायिदल ओरडणें ० भाकण्या-१ नास्त भाकणारा २ अवसानवात्की, रडवा

नास्ति-नाहीं, नव्ह, सुळीच नाहीं -हा १८ १६१४ ना पहा [स ना+अस्ति] ० नष्टे विचार-सर्व गोष्टी होऊन गल्यानंतर, नाश गल्यानंतर सुचणारा विचार ० पश-उ १ नाहीं

म्हणणारी बाजू २ (पादिना असलेली वस्तु) नाही म्हणणे, नारा ३ नकार, नावतुली, अमाच्यता, अस्तीकार (किं० धरणे, पत्ते, अविमर्शणे) ४ निवृत्त प्रतीचा मार्ग, धवटरी स्थिति उदा० भिक्षा नागणे हा नास्तिकपक्ष होय

नास्तिक—उ भवे न मानणारा, धर्माप्रमाणे न वागणारा, निराश्रवादा, पाखंडी, ईश्वर, वद, पुराण, परलाक इ०स न मानणारा याच्या उद्भूत नास्तिक —झा १३ १९ [च] अता, नास्तिकपंथ—जीन नास्तिकपणा, नास्तिकमत पदा अमल—याद—नय नास्तिकपणाचे मत व त्याचे प्रतिपादन याचे बरी प्रकाशनाप्रतिक, योगाचार्य, भाष्यमिक, क्षणिक, चावाक, निशुधन्य, परिछिन्नात्म, प्रत्यक्ष, क्षणिकविज्ञान, इत्यादि मते निचा वाद व्याद—उ प्राप्तीचा अभाव —झा १६ ४५१ व्यादा—उ नास्तिकमतवाचा पुस्तकार धरणारा, नास्तिक पाखंडी नाह—हा—उ १ नाय, नवरा, पति 'ऐते सकळ विद्याचा रावा; वती ल्हीनवचा नाही।' —झा ३ १७३ २ पाळक, आश्रय वाता, नाय 'परमप्रतिरी दुगाचा राओ। धरणागताती नाही।' —शिउ ५१४ [च नाय, प्रा नाह]

नाह—उ अहकाराचा अभाव 'तये अह हा धूव जाद। नाह लसे बाबाद।' —झा १७ ७ [च न+अह+ती]

नाह(हा)क—किति १ अन्मायाचे, जुलमाचे, इजादायक रीतीने, त्रासदायक रीतीने २ कारणाखेरीज, विनाकारण, व्यर्थ, फुल उगाव 'कोणे सतीस छळले नाहक।' —अय ११ ३ इजाबापून वेकायवरी (फा नाहक)

नाहडणे—किति नागवण, लुट, तोडा, वृत्तान हाणे [नाहडे] नाहडा—उ लुट, नागवण तोडा, वृत्तान, नारा

नाह(हा)ण—न १ नहाण पहा अभ्यगपुर्वक स्नान २ जीचे प्रथम एवोपदेश [च स्नान, प्रा वृष्टाण हि म्हाना] नाहणणे—किति १ (हुसच्यास) स्नान—न्हाक घालणे २ (उ) उडविणे, फसविणे लुबाडणे, हुडका—फसला जाणे पनास रफयालाचे वृळ नाहणले 'रक्ताने—घामाने नाहणणे—रफ, घाम इ०काती भग विव होणे, करणे, अतिशय रक्त, घाम वाढणे, येणे ० माखण—न (मुख्यत्वे क्रियांचे व मुलांचे) अभ्यगस्नान, नहाण ० यणी—जी दवाच्या अभ्यगस्नानाचे पाणी, तीर्थे [नहाणे+पाणी] ० वली, नाह(हा)णुली, नाहणे(णी)ला—की पडि यानेच एवोदर्शन झालेली की, प्रथम श्रुतमती, रजस्वला [नहाण+पाणी] ० येणी—की (तजा) क्रिया न्हाल्यानंतर पोळक वणी पात्रात ती नाहणी नहाणी—की १ धवळातील तीर्थजड, दवळातील दवस्नानाचे पाणी नाहर जीत पडत ती जागा २ विटाळणीची मारी, विटाळणीच्या स्नानाची जागा ३ (सामा) मारी गपार सावपायाची खाच दह नित्य मुत्राची नाहणी।'

—भाय घाल १ १० ४ स्नानाची जागा, नहाणीपर स्नानस्थ 'सवीन उच्छिड लेजेन अंगणी। वेण्णवाचे नाहणी होईन विहा।' —तुगा ११०० नाहणे—किति १ स्नान करणे, अंग धुणे 'म्हणानि भडतणे एष सद्भाव नाहवे।' —झा ११ १० २ रजस्वला होणे, विटाळणी होणे (विटाळणीला चवथ्या दिवशी स्नान घालतात त्या-वहन) 'ती खा पयरा बों नाहती माह पण तिला मूल होत नाही' 'नाहू लागणे—१ विटाळणी होऊ लागणे २ वयात येणे, पदर येणे 'ही श्री नाहू लागली' ऊन पाणी—यंड पाणी—मगा नाहणे—ऊन, पड किंवा गमच्या पाण्याने स्नान करणे नाहू घालणे—१ (रुदन मुलास) नाहणाखण करणे, तल लावून स्नान घालणे २ दुसऱ्यास स्नान घालणे नाहताधुती—की १ नहाण यजन योद्धा पाबलेली की, वयात आलेली की २ पहिली वळच्यावेळी विटाळणी बसणारी की ३ विटाळ न गलेली, म्हणारी न झालेली की नाहवणी—न नाहवणी पहा नाहाण, नाहाणघर—नहाण, नहाणपर पहा

नाह(हा)यी नाहाय—जीउ १ दू, पुरसान, खरावी २ जाळपोळ, लुणट, नाय [वर नाहिड]

नाह(हा)या—उ न्हावी पहा नाहाक—किति नाहक पहा नाहाड, नाहाडणे, नाहाणणे, नाहाण—माखण, नाहाणवली, नाहाणी, नाहाणुली, नाहाणे, नाहाणेली, नाहाणली नाहातीधुती नाहाचगड, नाहावणी—नाह डणे, नाहड ३० पहा

नाही—कि न असणे, नास्तिक भवान आह याच्या वल्ल —मसाप २ ३ ८७ नास्तिक पदा [नास्तिक प्रा नाहि]

नाही—अभावपोषक अन्यय न, ना, नन्ह —मसाप २ १ [नहि] ० कारणे—१ नष्ट करणे 'नाही करील दुर्नष्ट घडू।' —मुआदि २ ७ २०३ २ नाही असे दाखविणे —एभा २ ८ ५०३ ० होणे—सा हाणे—नसल्याप्रमाणे होणे, नष्ट होणे, फडशा होणे, छल होणे 'झाले जिणुपुढे त भूरान—समस्त कल्मास नाही।' —माजथ ४ २५ ० तारी—किति नाही म्हणेल तरी हुडा, कमीतकमी, योडक्यात योडके नाहीती पचवीस पोडया खाल्या असल्या ० तेंच—किति अस्य सदेवा अयोग्य तेंच, भल्लेच भल्लेच 'नाहीतेंच सागले बोलता ० पक्षी—पेक्षा—किति मुख्य गोष्ट न झाल्यास, योग्यपक्ष म्हणून कमी पक्षी, निदान कसेहि करून, नाहीतर तुम्ही जातीने जावे हा मुख्य पक्ष, नाहीपक्षी जाणखी कोणतास जावा

नाहू—उ (क) न्हावी म्ह० पक्षात बाळ आण माण सळ नाहू [च नापित, हि]

नाहूट—न मुयई इ०अख्यात होणारे 'मस्कोवारी' जातीचे दाख —रुपि ५१३

नाळ—नळी नाळ १ कमळाचा देठ 'खडी नाळापासुनि कमळा मासुन तसा शिर कमळा ।' -मोकण ४९ पं २ वार, नाडी 'मुलाची नाळ जन्मल्यावर कापावी लागते' ३ (खा) पितळी फुलणी [स नाळ]

नाळ—छी गळ्याचा पुढचा भाग, तोंड 'आम्ही अमेरिकेकडे नाळ फिरविली'

नाळ—न. १ जनावराच्या पाठीला पडलेले धत २ बैलीचे धत

नाळ—छी तोफ 'गरनाळ, सुतरनाळ, इ' [नळ स नाळ]

नाळ—पुळी पखवाजाचे खोड नाळ पुढा *

नाळ—छी दळताना जात्याला चिटकून राहिलेले पीठ यामुळे जात्याचे भोंक चुनते 'नाळ मोड म्हणजे पीठ गळेल'

नाळ—छी, दोन टकड्यातील अर्धदाट, भुयारातील—जमी मीतील रस्ता, पावसाच्या पाण्याने डोंगर वगैरे मध्ये पडलेली घळ, खळ [नाली]

नाळ—छी शुनी धातूची भाडी ['स नाली=दासाचे ठोके बाजविण्याचा धातूचा तुकडा]

नाळक—न नळी 'तेणे नाळकें रस भर । तो सर्वांगमाजी सवरे ।' -झा ६ २४८ [स नाळक]

नाळकूट, नाळगूत—द—पुन १ (क) गो) जळोदर २ एक रोग, नळपूर, नाभीपासुन मुखाल होऊन शरीराला भोलेली सुज [नाळ=नाडी, नाळ+नाद=रोग]

नाळकें—न १ (क) नरसाळें (तेल वगैरे ओतण्याचे) २ (गो) एक माप [स नाळिक]

नाळक—न १ वाटच्या भाड्याला पिवून पडलेले भोंक २ (व) फुटने भाडे

नाळकें—न १ (प्रा) नडगी, नळा, नळी (गुडघ्याची), नळगुडी २ पुढे घणारे हाड (गुडघ्याचे कोपराचे वगैरे) [स नाळ]

नाळपड्या, नाळिक, नाली—ळया—नि १ नाळ पडलेला कण्याला जखम झालेला, खरचटलेला वगैरे—सत पडलेला—

(पडु—जनावर) 'काग धावती जैस । नाळिक पडु दखोनी ।' -पाय ६ १०९ २ (ळ) एखाद्या बाईत गोरीची चटक लागलेला त्या विषयी आसक बनलेला, [नाळ]

नाळगा—पु (गो) १०० हातांचे (ठावीचे) माप

नाळी—छी (महा) पटका बीतींखाती नाळीनी अवलीळा ।' -शिपु २५ [स नाळा]

नाळक—न खुरपुराणे मोडपेतोडक मोडीच्या धातूचे भाडे, नाळकें पहा—वि जुने, फुलकें तुडकें, निजलेले (भाडे) [नाळ]

नाक्षत्र—वि १ नभःविषयक, नक्षत्रासंबंधी २ ताच्या सवयी [स] ० दिन, दिवस—पु एक नक्षत्र साध्यान्ही जात्या

पासुन दुसऱ्या दिवशीं साध्यान्ही येईपर्यंत जो काळ जातो तो सौर दिनापक्षा हा नाक्षत्रदिन ४ मिनिटांनी ह्जान असतो म्हणजे २३ तास ५६ मिनिटाचा असतो, पृथ्वीला आपल्या आसामों वतीं फिरण्यास जो वरोवर काळ लागतो तो ० प्रदक्षिणा—२७

दिवस ७ तास आणि ४३ मिनिटे इतक्या काळात चंद्राने पृथ्वी भोवतीं पातलेली प्रदक्षिणा निघाल्या वळच्या नक्षत्राच्या सरळ रेषेत पुन्हा येणे, विशिष्ट नक्षत्राला उद्दिष्ट प्रदक्षिणा ० मास—पु चंद्र एका नक्षत्रावरून जाऊन पुन त्याच नक्षत्रावर येईपर्यंत म्हणजे २७ दिवस ७ तास १३ मिनिटाचा काळ, नक्षत्रप्रदक्षिणा पहा ० वर्ष—न पृथ्वीचा सूर्यप्रदक्षिणेचा काळ, ३६५ दिवस ६ तास ९ मिनिटे १०।।।।। सेकंद इतका काळ, निरयन सौरवर्ष

नि—अ एक उपसर्ग याचे काही अर्थ १ खातरी, निखाल सपणा २ नकार, अभाव, राहित्य जसें निकोप, निकामी ३ अतिशयिता जसें—निमग्न, इ० कधी हा उपसर्ग निरर्थक, अवश्यक असाही लागतो [स निर्]

नि—अ अनु, आणि 'तो नि तो बाजारात गेले' 'तो आत्माश्रम नि घोडविला ।' -माहा १७ २

निग्रा—(सक्षेप) याचे पुढीलप्रमाणे अर्थ होतात १ निस्तृत=सवधी, तर्फे २ निद्याणी=पूण, चिन्ह, निगा होन=ज्यावर निशाणी असते असा होन ३ निम निगा निरप=निमा, अर्धा ४ निविशिवा=लेखक ५ निरप=निमित्त, भाव ६ निळे=सदरह, तथा, पूर्वेक (हा स=इ नेदमीं नशार शब्दास ओढून येतो) 'मशार निगा'

निअतरी—छी उत्पत्ति [स नियति]
निआळणे—कि निवाह करणे—आहाकोश [नि+आवणे=समाविष्ट करणे]

निउटकें—न एक माप अर्थ चौटके, शराचा बलिसावा हिस्ता, चिल्ले

निउता—वि किवि अलीकडे नुकतेच [निगुता]

निरु—किवि निवड्येकरून निके पडा 'फलप्राप्ति होय निक ।' -युच १९ १९ -यात्रा १६ ४३४ [निष्क=मापणे, वजन करणे=निरुक्त=निक=निक=नीक भाज १८३३]

निकट—वि जवळचा शेजारला 'विरोध आम्हा मागधात । निकटवास करु नवा ।' -एस्तव ६ ८ [स] ० वर्ती—वासी-नि

जवळचा, जवळ राहणा तो, जवळ असलेला, आसपासचा, आस मत्तातील 'भुके रेंडे यथेष्ट व्यथित करी निकटवर्तिजनकर्णा ।' -मोकण २७ ११

निकट—छी निकट पडा

निकट—टी—किवि जवळ, नजीक, लागून जवळपास, समिध, शेजारी 'निकट म्हणजे निपट ।' -ययादि ४ १८७

निःशुद्धक—विन निष्कटक पदा

निकटणें—अकि दूर जाणें, राखणें, बाजूला होणें, निघून जाणें (घर, अधिकार, पद इ० प्राप्त) ज्याचें जाणें इत असें अद्यावृत्त योजतात [स निम्न=वाहर, दूर+कट=जाणें]

निकटणें—अकि (काव्य) जवळ, नजीक, संक्षिप्त येणें [निश्चय]

निकट—वि कडक, कठिण, कठोर, जालिम (शासन, पन्थ)

निकट—श्री १८४, लकडा, तगादा, हव्यास (किं लावणें) 'सावकारानें पैस्याविषयी निकट त्याविली आहे' २ तातडी, जल्दी, अडचण ३ रोट, नेट 'घायाळ कायद्या तऱि त्याजकडील फौजेचो निकट बसली'

निकट—वि मज्जे फाया न कुटता उच वादलेले (साह).

[निःशुद्धक=खादी, हिंदी निकट]

निकट—वि न खाजरा, खाजणारा, खाज सुटण्याचा बंद झालेला [निःशुद्ध]

निकण—न १ दुसऱ्यादा मळलेली किंवा तुडविलेली (जोथळा, बाजीरी इ०ची) कणसे, पोकळ कणसे आकण व मदन पदा २ बाणा होण्यापूर्वीचा कणसाचा भाग—एमा० ३३० [स निम्न=कण]

निकण—वि १ कणहीन, सळणी हाव्यावरचे घान्याने न भरलेले, रिकामे, पोकळ (कणस) 'बाया निकण भुज काय उप गिती।'—हागा २०३ २ किडवानीं खातें गेल्यामुळे सत्परहित, नि सत्त पोक (घान्य) ३ कण्या काडून चाफ केलेले, कणी काड लेले, विनकणीचे (तादूळ इ०) ४ काडतामा कुट न होणारे (तादूळ, गवू इ०) ५ कणी-मसलेले, हुलके निकार (११) [निःकण]

निकणें—अकि (वे) सणें, लिंकणें (का)

निकता—विक्रि विमुक्ता, अलीकडे, वाड्या दिवसापूर्वी 'तों निरता आला आहे' २ 'त्यास निरतें गतवर्षी वेड लागले'

निकता—श्री सोनार, सराफाचा वजन करण्याचा सूक्ष्म काटा [हिं]

निकपवचें—कि. (गो) माठणें [निक=नजीक+पवचणें=पोंचणें]

निकर—उ १ कार्य करण्याचा सोईचा मार्ग सोडून कोयादि आवायवृत्त प्रवृत्ति ती, इट 'निकर असा नवे कर येत जा सुखाल माझे पती।'—दो० ११५ २ कडर गडबड, आगस्ताडव 'मी सडन विनोदें करुनी। बोलिलों जाण रुक्मिणी। तुवा निकरची लावण्यवाणी। केला बहुत आम्हावरी।'—इ २७ १०६ ३ जोर, आवय—हा ११५४८ 'आणन निकर करुन निळा चेतळच पाहिये'—सुश्रेण ७८ ४ प्रत्यय, कडेलोट, आत्यंतिक मर्यादे पर्यंतची स्थिति 'बदले ह्यामुनि करितो नरकपे छकाय हा निकर।'—मोभीय १५८ ५ वाईट परिणाम, खट, 'येथ्या निकर

होईल'—वाळ २ ३० [निकर] ० करणें—निकरास, निकरावर येणें, जाणें, आणणें, घालणें=इंद्र, पदाकाष्टा करणें, अगदीं शेवट लावण्याच्या अवस्थेस पोचणें, नजें इ० निकर जाणें=वाडणें, पेटणें, वईदीवार येणें. 'निकर जाईल रागेली। आम्हा आणि रुक्मिया।'—एम्ब ६९ चोलण्याचा=मारण्याचा=रडण्याचा, हसण्याचा निकर=एखाद्या कियेचा कडाळा, पटा कपिचा हरीपणा, मुस्यलें जलमाषा, अन्यायाचा कडेलाट, जोर इ० 'त्यानें निरर केला मनार'

निकर—उ १ समुदाय, समूह, संप्रदाय 'जैसा वस्तु रिखा निकर'—नोव्हेंतरी पामराः।—भाए ६७२ 'हा निकर पातक्याचा, कैसा केला खेले मदा निकर।'—मोसभा ५ १५ २ प्रातुर्य, समृद्धि, खयलट 'आख्याचा=घान्याचा=राड्याचा निकर

निकरट—वि १ निगलण २ बडोर, निष्ठुर 'निकरट परक्या बाणी मला का दूर अगदींय टाकीले। पतीं दारीं कशी रथी पडेना कुडें सलता सकळे।'—दो० ११५ [स निश्चय]

निकरणें—अकि निखरणें, निरपणें, निपटणें पदा

निकरा—वि निरधेक, इधधे

निकरा—उ साटा, सप्रह, दीग, निर पदा

निकरी—वि १ निरर करणारा, इनी २ निधारी, कटारी, एखाद्या मोठीचा पिच्छा पुरविणारा ३ सटापी, डागा करणारा [निकर]

निकरु—उ १ निकर, इष्ट, निश्चय 'तरि ह्युणा का आम्हा-प्रति। येवदा निकर।'—रास ३ ५५५ २ निश्चय 'आता पेईळ धोऊण। इण्णेनि कडि धरिले प्राण। मग निरर केला जाणोन। ना रहत्या लास्या।'—रास ४ १९ [निकर] निररून=किवि १ निथयानें, खात्रीचे २ निघून पडा

निकरी—पे—उ १ अतिरेक, पदाकाष्टा, अतिशयपणा (कायें, विचार इ०सकरीं) २ इष्ट, मनहवी इष्ट, निकर पदा ३ कडर, अनर्थ, आल, लुडम 'सखान उच्छेद करावा इ वासना धरून निकरी माहित आहे'—वाड्याळ १८ ४ म्हास, उतरली बळा याच्या उलट उत्तरे [निःस कूप=कपे] ० काल—उ उतरती बळा, हासाचा, अपकपांचा काळ, बळ

निकल—न एक हलकी घातु याचीं भाडीं, नार्णी इ० वर सात [इ]

निकलणें—कि निपटणें पदा [निकाल]

निकला, निकरहा=कवही—वि कलहई नसलेलें, विन कलहईवें (भाडें इ०) [निःनरई]

निकलागांस—उ (गो) एक प्रकारचा कळमीआवा [पोर्तु] निकलून निरकलून=किवि (बाळभावा) निपटून, बादून पुन 'निकलून निरकलून खाऊ-मग माया घली डजाऊ.'—फाटक नाटयछटा ६

निकवडा—वि कडडीह नसलेला, निष्काचन, दखि, भिहारी 'ज अनुर तो पंधा । निकवडा जुसधा ।'—झा १३ १८० [निकवडा]

निकरुणें—सकि (वे) लिक्विणें, लपविणें
निकराड—न (सोनारी कडाड) ऐरणीची बैठक [निकणें]
निकशी—सी—खो जिकीर, निकड, आप्रद, तगादा, दुमणें, पांशुरावा. 'हा मावरी शिण्याची निकसी । सहाते गुढ आहाती करणे दसी ।'—झा ११ ६४६ [निकसी]

निकशी—वि (को) बडक स्पष्ट, हरी, निक्षी पद्दा
निकशी निकस—कसी—वि १. कम, सत्त्व नसलेले (धाव्य) २. किरकोळ, भिमार, नापीक, रक्ष (जमीन) ३. मळ, गरीब, गयाळ 'विचारे श्रोक्ष्मण दिससि मज तू थोर निक्षी ।'—सारह ६ १५४ [निकस] निकसणें, निकसून टाकणें—(ब) द्विपविणें, मुळ करणें

निकर—पु कसोटी, परीक्षा [स] •पापाण—पु कसोटीचा दगड

निकसर—पु निवर पद्दा
निकळक—वि निष्कलक, कळक, डाग, काळिमा नसलेला; शुद्ध पवित्र, स्वच्छ [निष्कलक अप]
निकळा—वि (नों) स्वाद, चव, रुचि इ० निरहित (भात, भाजी इ०) [निकला—ळा]

निकळा—वि (राजा) निकल्हा, विन कल्हईचें (भाडें इ०) [निकल्हें]

निका—पु सुसलमानातीत इल्फ्या प्रतीच लग्न पट, माहूर युगविणीची पारंगतेजार्थी निका लावण्याचें कलें—'वाडसमा ३ २५९ [अर निकाह]

निका—वि १ पवित्र, शुद्ध 'तुया गोंधळ निका अवकाणी वणें न खेक हा ।'—भज १७ २ चांग्रा योग्य 'यल म्हुणे मुदने आहे निका ।'—'राज्यायोग्यवि केवळ तप मात्र करावया यलु निघा नी ।'—भाभीध ११ ३ ३ उत्तम लायक, उत्तम सुंदर ४ योवर, गरी ननका 'ह आतयाची आशका पाहता प्रथ बेग निका ।'—दा १० ७ १४६ ५ सारा सत्य 'म्हुणे जय जय जय आ एनायका । सत्यप्रतिज्ञा घांढ निका । तरी मज वरवें रेविश्रुतिज्ञा । यतसाक्षा जाणोनी—'वसीस्व ८ ८२ ६ निमैज, पुढ भयळ नसलेले 'है दूध निहें आहे—'किवि सटपणे, निजून स्पष्ट, उपर, धडपडीत किंज निरोपिले दुप्दी' [अर नही—का—गुढ स्वच्छ]

निकाचन—वि दखि, गरीब कपड, दम्पदीन [स नि + घाचन]

निकाटणें—अकि निवर्तन अथ १ पद्दा

निकांडो—वि (गो) निरुपयागी, बेकाम निकाडा अथ २ पद्दा

निकाढा—पु १ काट्यातल्या चोथ्याचा पुन केल्ल्या काढा 'सकाळीं काढा घ्यावा आणि सव्याकाळीं निकाढा घ्यावा' २

(ळ) निरुपयोगी गोष्ट [निकडा]

निकाम—वि पुजळ, फार, भरपूर 'प्रमु आपण होईल कीं दीनत्राणीं निकाम हव्यास ।'—मोमभा २ ८९ [म]

निकाम—वि निष्काम, निरिच्छ, निर्लोभ 'सामर्थ्यवीण घडेना । निकाम भजन ।'—दा १० ७ १९ [स निष्काम]

•मुद्धि—खी निर्लोभता, निरिच्छता—वि निर्लोभी, निहंतुक—किवि निर्लोभतेवें, निस्वार्थे बुद्धीनें

निकामी—वि १ निरुपयोगी, उपयोगास अयोग्य २ (क) उद्योगरहित, बकार ३ आळशी 'निकामी ता दुसप्रवाही । वाहतिच गला ।'—दा १९ ३ २८ [निकाम]

निकार—पु मानहानि, अपकार 'उरवलनलिनवनातें भीम गज निघार आठवी रगडी ।'—मोमीन ६ ४४ [स]

निकार—वि. खडकाळ—तार

निकारण—किवि निष्कारण पद्दा

निकाल—पु १ गोरी इ० काचें पाणी बाहेर जाण्याची उत रती जागा, पाणी वगैरे बाहेर काढून लावावयाचा मार्ग नळाचें, मोरीचें तोंड, चार २ (ळ) पारलात, खुलासा, उलगडा,

स्फिरस्वावर (काचाची) ३ शेवट, पराजित, निर्णय (खटण्याचा इ०) ४ तडकाड (रुणें) [स निवृत्तकायस, प्रा शिक्षाळ=

वाहेर पालणें मेंवि निवळ, नोक=निपणें] (वाप्र) •लाटणें—

१ स्वच्छ करणें २ शवट करणें, सपविणें ३ दार मारणें निकालात काढणें—नाडण प्रथ निदविणें, निगय करणें

'आवाभावानीं आशपल्यात समनमत करून बडिलाजित इस्टडीचा तपा निकालात काढला सामाज्य—'अजर्ज—भी ज्यावर

निकाल शाग आहे असा अज अधिकाऱ्याकडून निकाल लागेला अथे •पत्र—पत्रक—न १ हुकूम कम बजाविले खल्याच

कस निकाल लागे इ० डाखिणारा नामनेदारांनीं लिहला चिन्हाच्याकडे पाठविलेला नियतकालिक इकायदनमा साहाय्यक

२ चरडगीत लिहिल्या खटल्याची यादी ३ (१) शिक्क राट त्याची यादी ४ निष्पत्त्याचा खगद मसुदा •हुकूम—पु (काट नें

फेवला) अत्रला निघाक दिना दिलेली शिक्षा निमालस पत्र—निकात्र पत्र पद्दा

निकाल—पु (उम्तो) एक बार जाहादराच्या कमेथून त्याच्या मानसर हात पडून आपल्या घाताने उपटून मारणें

निकालस—विदिवि निष्कलस पद्दा

निकालस—वि (ब) निहंत [निकाल]

निकास—उ बाहेर पाठविणे, बाहेर जाणे निकाल १ पहा
[स निष्कास=निर्गमन]

निकास—की निर्गत मालावरची जकात [स निष्कास]
नि(नि)काळजी—वि १ काळजी न बाळगणाऱा, चिंता
विहीन, काळजी नसलेला, निश्चित २ अव्यवस्थित, बेपरवा
निष्काळजी पहा [निसु+काळजी]

निकाळ—उ निर्गत माल, बाहेर पाठविलेला माल निकास
पहा—वि १ जेव्हा मालाची निर्गत होते असे (बंदर) २ बाहेर
काढलेला, निघात (बंदर, निठागर इ० सवयीं शब्द) याच्या
उलट पैसाद=आयात [निकाल]

निकाळध्या—उ (१ घाटी) जनावराचा एक योग
निकिंचन—वि दह्री, अकिंचन 'आम्हा सोयरे हरिजन।
जतीं आम्ह निकिंचन।'—तुगा ११८१ [नि+किं+चन प्रत्यय]

निकियापरी—किवि बालत्वा प्रसार 'तो तुवा उपचारिले
निकियापरी।'—विपू २ २२

निकी—की बाबुलपण—वि निका पहा—झा १२ ५१२
'मृत्युकाळ काढी निकी। बैसे बलियाचे मस्तकी।'—दा ३ १९.

निकीय, निकीयदार—उ. हुज्या, भाट नकीच पहा—ख
१ ४८२३ [अर नकीच]

निकुंचित(भुंवाई)—वि (वृत्त) यात एक किंवा दोन्हीहि
श्रुता घोड्या वक्र करणे हे भूकर्म मोडायित, कुडमिल, विष्णोक
व किलकिंचित ह्या क्रियाच्या श्रुतारमावात कापणे [स]

निकुज—उ दाट झाडी, कुज—झा १८ १०२१. [स]

निकुटणे—अकि (को) बाबत शुभ व कठिण हाणे
(कापणी कल्याणाचा शेतात वगळ कालपर्यंत उभे राहू दिलेले
आतांचे पीठ) आभ्यादिक कडगणे

निकुमिडुल्ले—न (ये) लवडाव [का (निकुं=लपणं)]

निकुर—उ १ निधय, निकुरपडा—एस्व ११ ७१ 'रायासि
बोले निरुरे।—वेदीस्व १ ६७ २ (महाउ) राग, सत्पाप, हट
'निरुरे पतरगी कस्तुरी।'—अ १६—वि क्योर—किवि
नि-येरून इतर अर्थां निकुर पहा. निकुराजार्ण—निकरा जाणे
पडा दणिगाकर घरिला सुंदे। वामकर घरिला उपसुंदे। माझी
माथी म्हाता निवार। गले निरुरा।'—कया ५.१३ १३७
[निकुर]

निकुरण निकुर—नउ खरबड, निपटा (खरबडचा
भाड्याचा इ.) [स निष्क=बाहेर काढणे, न निरुर]

निकुरणे—अकि नाडे इ० वात चिकटलेला पदार्थ खरबडन
काढणे, टाळणे (मुख्यत्वे नखलां, बोटांनी किंवा हातांनी) [निकुर]

निरुट—वि (अक्षिप) १ कुर रानगी, कटोर, निष्टुर,
निदय, पणान्दशो निरुट पहा २ टपण—किवि विमानपथी
धमी१धमीं घोडक्यात घोडके, निदान [स निरुट]

निरुतये—अकि (काव्य) १ कापणे, कातरणे, छाटणे,
तोडणे, खुडणे, काटणे, कुतडणे २ कत्तल करणे, सत्पा उडविणे,
काटाकाट करणे, टार मारणे [स निरुतय]

निरुतन—न १ कापणे, छाटणे, कातरणे, (मुख्यत्वे
नखाने) फाडून टाकणे, छेदन २ (ल) कत्तल, काटाकाट करणे,
तोडणे, नाख करणे, नाहीरे करणे 'ईश्वरानुमदाविणे। नाहीं भव
पास निरुतन।' ३ कापण्याचे हत्यार [स]

निरुति—की निरसन, नाहीरे करणे [स निरुति]
—झा १८ २३२

निरुप—वि हलका, खालच्या प्रकारचा, अधम, वाईट,
उत्तम किंवा मध्यमहि नाहीं असा, धुड, कनिष्ठ, नीच—झा १५

१६९ [स] ० काल—उ अवनतीचा किंवा 'हासाचा काळ

० पक्ष—उ कनिष्ठ, अगदी शेवटचा पक्ष=पायरी—अरार—किवि

निदान कर्मांतकमी, निष्कटपसी

निरें—वि निका १ नेटके, बरे, नीट, बाणके
'पायाचे प्रसादेन कुरेन निरें असो।'—पंच 'एव पक्षनया
मासारि। निरें काये असे मुरारी।'—रास ४ ३०२ २ खरे
निश्चित, नशी 'ऐतें वचन कथें दोळिलें। देवीं ते निरें
मानिलें।'—कया १ ५ ५१ ३ पूर्ण, सब 'आली बटवशा. बडो
मरणही, रीं तेज गेलें निरें।'—वामन वृद्धश्लोक नवनीत १३४
—न इति—माहा १ २८—उद्रा बरे, फार उत्तम, टीक 'निरें
व्दणोनि पडवपती। कुंती नेऊनि एकात्री।'—सुभादि २७ २२१
[निका]

निरुतन—न निवासस्थान, घर, मंदाल प्रासाद भुवन,
मंदिर 'प्रवराळा निरुतनाप्रति। तों दक्षिणी जैसी पावती।'—

पात्र १ १२१ सामाशब्द—सरस्वतीनिकेतन, शांतिनिकेतन इ०
[स]

निराचा—उ एक प्रकारचा लखंडी खिळा [नि+अच]]

निराच—पा—वि १ निर्राप, ऐव, तडा, भेग इ० उणीव
नसलेला, न चिपडलेला, न नासलेला २ पूर्ण अन्यत्र, हट, मज
बूत, अश्रम (पदारे, वस्तु इ) ३ निरोगी, रोगमुक्त, रोगविर
हित, व्याधीविरहित 'बंद निर्राच असता। छाया दिस तवो
पता। त्यासी अवधी असे मृत्या। चारी मास।'—कया
६ १० १२ ४ निर्राप उणीव किंवा अपुरवणा नमकला, पक्षाकटा,
रागादि दोषरहित (अनुप्य शरीर पद्म वंगर) ५ आधिक्याच्या
किंवा न्यूनाच्या दोषापासून, बाईदपणापासून अल्प 'त्याच
ददा सहस्रचरै अथ। आपुण्य आह निर्राच।' ६ वाटची, कीडइ
खालगी नाहीं अथ (त्यक्इ इ)

निरासळ—किवि निवट, कवट, निरासळ, पूर्णपणे—वि
निर्मळ, निवळ, केवळ [स निराल]

निकता-की-निकता-ती पहा

निकरून-णें-निकरून-णें पहा

निकरुट्ट-वि १ निरुपयोगी, चुचकामाचा, वचडीमोल, आळशी (मनुष्य) २ (मुल्यत्वे) नामदे, दुबळा ३ दाढी नसलेला [नि+अर खरुट्ट=दाढी]

निकरुणें-अति १ झडणे, गळणे, खाली पडणे (झाडाची पाने) २ पाने गळाल्यामुळे पणहीन, निष्पन्न होणे (झाड इ०) खडणे पहा [निकरुणें]

निकरुणें-१ निकरुणें पहा २ पाच चार अवयव एकाच जडून घालल्या पदाचाचे अवयव मोकळे व्हावे उदा० बोंकणात आगोटीच दिवसत गाडी निरुद्ध ठेवितात [नि+खडणे]

निकरुड-वि (गो) कठीण, प्रखर उदा० निकरुडवार शोंपल्या मुलें सवे अग दुखते [नि+स खर, म खड ?]

निकरुड(डा)ई-की (गो) प्रखरता, कठिणतर स्थिति, कठोरपणा 'सवतीची मुलें झालीं म्हणून त्यांना निकरुडाईने वागविण बरे नव्ह'.

निक(पा)ती-वि खत न घातलेली, विनखताची [नि+खत]

निकरुणें-अति १ (काव्य) तिरस्कारानें घालून देणे, हुसकावून देणे, धुत करणे २ निषेध करणे तिरस्कार करणे, निंदा करणे 'केल्याचीण निकरुड नय। पुढिलसि कदा।' -दा २ १२ 'निकरुडनी बोलिलें नका निहू।' -२ १३ [१ स नि+खडन किंवा नि+खडणे]

निकर-वि प्रखर जागृत्य [नि+स खर] ० पणा-३ प्रखरपणा 'जयाचिया विरणाच निकरपणें । नक्षत्राचे होत फुटणे।' -शा ११ २१६

निकर-३ (व) निकर पहा बाईट परिणाम कोणाचीहि उगाच जास्त चटा करू नव, हसण्याचा निकर होत असतो.

निकरुट-वि (व) निरुद्ध, निरुद्ध पहा

निकरुड-वि (राजा) नापीक भिन्नायवडीची रई, रई (जमीन) निरुद्ध, निरुद्ध पहा [नि+खरड]

निकरुणें-अति आगदी नष्ट होणे पूर्णपणे जाणे (पाऊस, दार) निरुद्ध होणे (आकाश) नाहीसा होणे स्वच्छ साफ होणे, (धुळे धूर धुळ) दिस होणे, निरात-सात होणे याबरोबर पडणे (वायू) (सामान) स्वच्छ, निरुद्ध होणे [स निरुद्ध] निरुद्धपणें निरुद्ध-३ अथ स्वच्छ निरुद्ध दिवस वगळावा -अति निरुद्धे निरुद्धे, निरुद्धे खरुणें खरुद्ध धुतून साफ करणे, (विशेषतः हतानें) खरुणें म्ह० निरुद्ध निरुद्ध खरुद्ध माणि भाज्या जाई [स निरुद्ध]

निकराड-वि (कों) कोरडे, ठणणीत, बहुतेक खालसा (पाणी, विहीर, तळें, नदी, खाडी, आहट इ० सवर्षी योजतात) निरुद्ध पहा [नि+खराड]

निकरुचीं-वि विनखचांचे, खचें न लागणारे बुड, तूट कम वस्ता, व्यूनता, मुक्तान नसलेले, तोटघात नसलेले [नि+सख]

निकरुचे-न दहा सहस्रकोटी, शंकर अग्न सख्या [स]

निकरुड-किति निरुद्ध पहा -वि १ निवळ, वेवळ, निर्मेळ, अमिश्र 'यक निरुद्ध नोकाचे। यक अखड पाचीचे।' -गीता १ ८०० 'निरुद्ध वस्तु निरुद्धी।' -दा ६ २ ४१ २

शुद्ध पवित्र 'ब्रह्मानंद मुनेनि समुद्ध । तें ओतलें गुरुपुत्र निरुद्ध ।' -ह ३ २ ५ ३ सपूर्ण, पुरपूर तरी तणें शनशेने निरुद्धे। निरुद्ध हा निवटे।' -शा ४ २०८ -किति १ निधयपूर्वक, खात्रीने 'तुजें स्मरण वेलिया निरुद्ध । उतर ससारसपै गरळ।' -मुआदि १० ९८ २ फळ, निवळ अवरा सहस्र गावें गणित । त्याचि मध्ये जाणाव पवेत । निरुद्ध भूमी उवरित । नवसहस्र पै।' -कथा ६ २ ८६

निकरुणें-अति १ खिळा निपणें, काढणें, माकळा करणें, होणें, घुटणें, उखळणें मोडणें, तुकड होणें, करणें २ सैल, खिळ खिळीत करणें ३ (स) हाकडून देणें, काडून देणे (जावळून देणे) उडवून काढणें, दाखणें 'होडल हांनि कळा या बाळ्यापासुनि केवि हा निरुद्धाया।' -मोह्य ३९ ६३ -अति १ (१) बाबुला निपणें २ मरणें [स निरुद्ध, नि+खिळणें]

निकरुचे-वि (चामारा) एक जातीचे पुरेणें

निकरुड-वि (चामारा) एक जातीचे पुरेणें

निकरुड-वि (चामारा) एक जातीचे पुरेणें

निकरुड-वि (चामारा) एक जातीचे पुरेणें

निकरुड-वि (चामारा) एक जातीचे पुरेणें

निकरुड-वि (चामारा) एक जातीचे पुरेणें

निकरुड-वि (चामारा) एक जातीचे पुरेणें

निकरुड-वि (चामारा) एक जातीचे पुरेणें

निकरुड-वि (चामारा) एक जातीचे पुरेणें

निकरुड-वि (चामारा) एक जातीचे पुरेणें

निकरुड-वि (चामारा) एक जातीचे पुरेणें

निखार, निखारओहट—पुत्री १ अतिशय मोठी ओहटी, वसत ऋतूतील ओहटी 'आज निखार ओहोट हाता म्हाणून खाडीस पायउतार झाला' २ ओहोटोचें पाणी पुरें उतरलें, हें पाणी घुमारे सहा तासपर्यंत ओसरत असतें चंद्रास्त झाला म्हणून ओहोटो पूर्ण होत व चारा मिनिटे पाणी सवेंच स्थिर राहतें—मराठी ६ वें पुस्तक, पृ. २८० (१८०५) [निखारणें]

निखार—वि १ (वें) पराक्रांष्टी, अतिशय (ओहटी वसत ऋतूतील) २ निरभ्र (आकाश) [निखारणें]

निखार—वि खार घुडून गळेलें, क्षार नसलेलें (लोणबें) [निखार]

निखारणें—अकि साफ, नाहींशी करणें, होणें, (पूर्णपणें, निखालमणें) घालविणें 'खुलावानें सज निखारणें' बहुधा निखालून या रूपानें अनाक क्लियापदाची योजनात जलें—निखा रून नागरणें, क्षादणें, द्वाकणें, मारणें, धावणें, जेवणें इ०—अकि १ निखारणें पदा २ आकाश निरभ्र होणें [निखारणें]

निखारणें—अकि प्रचलित होणें, धगधगणें, जळजळीत असणें (निखारा) [निखारा]

निखाररणी—वि निखान्यासारख्या लाल रंगाचा, नवाळेच्या रंगाचा, लालभट्ट 'हें लुगें निखाररणी आहे'

निखारा—उ जिवत-जळणारा पेटलेला बोटसा, निस्तव, झळ अगार झळ आपल्या पोटावर निखारे कोण न ओढी '० देणें-उपासी राहणें, भूक मारणें बोटालीत भुकेची आग न शमविणें, भुकेस न गणता न खाता राहणें, 'आज तिसरा प्रहारापर्यंत निखारा दिला नंतर जवणें' ० चराचर डेबणें-१ एखाद्याची दुकळें वाढेर काढून निर्मोक्षना करणें २ एखाद्याचें अयकर नुकसान करणें निखान्याचें करणें-नवणें, माणें, पोटातील आगी कडे लक्ष देणें

निखारा—उ निरभ्रता, आकाश अगदीं निरभ्र होणें [निखारणें]

निखालस—वि १ स्पष्ट साफ, निर्मिद, उघड, निधित, रोखेगळ, सखल, शुद्ध निर्मिद (मनुष्य भाषण, वागणूक इ०) 'बल सालसपण पदनि निखात्र खोदया बोला बोळ नको।'—महाकवि ६० २ बैगळा भिज निराळा, दुसरा, धूयक ३ सवच रचित 'आमची जागा निखालस आहे'—कवि १ निखयपूवक, स्पष्टरीतीने, खात्रीने शिवाजी निखालस आपणें पदरीचा गेरा' २ निखून, लाभलेभ ओढभाड न धरिता ३ निवळ कवळ, पूर्णपणें 'उदपणें, निखळ' 'वयस्य ब्राह्मण निखालस इचराज्या भिष्ट पदीस जिव्याची तमा न धरिता झटले'—चित्रायुस १२३ [निभर खालिम्] निखालसता, निखालसी—अ १ खात्री, खासितपणा, निधय, आमपण 'त्याच गण्याची निखा

लसता काहीं दिसत नाहीं' २ सशयनिवारण, खातर्क्या ३ शुद्धभाव, स्नह 'हृत हा होउन निखालसीचा प्रकार पंडेल या अदशान्वर मी मोळतों'—पद्या १२६ ० पत्र-न यजीवपन, सोडविडी—रा २० ४१९

निखिल—वि सवें, अखिल, सगळ्या पूर्ण (सख्या किंवा परिमाण यासवर्षी योजतात) —आ १८ ४५९ [स]

निखून—कवि निखून, बजावून, हडसूनसडसून, स्पष्टपणें [निखून]

निखेड—वि विन भेगळीचें, मिश्रगान्धितिरिफ (ताडळ किंवा इतर धान्य) [नि+खेड=मिसळ]

निखोट-ड-डी—वि १ दाप, ० गम म्हण ६० पासून अल्पित, निर्दोष, खोड नसलेलें 'गाय निखोड आहे' २ चोख 'हें भात निखोड पडणाचें आहे' [नि+खोड]

निखाड—उ ऐरण, ज्या लाकडाच्या ओड्यामध्ये स्तवि तात तो ओडा—बदलापूर १२१ [खोड]

निखारडा—वि अनाथित अनाथ, मित्रहीन द्रव्यहीन

निखलळ—निखलळ पडा

निगई निगड-डी—अ १ निखुडी, निखुडी एक प्रकारचे साह याशी पाणें निदळ असतात, झाचा विरोध उपयोग आहे २ कणात बालत ब्रियाना अग पुणें बापू नय म्हणून पाण्यात बाळतात

निगड(ख)णें—अकि निगडित होणें, असणें, बापळें जाणें 'करतों किर्ण लघु किंकिणी निगडल्या नटल्या नट्यामिणी।'—दावि ११—अकि बापळें निगडित करणें [स निगडन]

निगड—उ वेडी, पायातील रोखडी धाखला, साखळी 'निगड करणें दु खसप।'—रयोबा १ ८९८ [स]

निगडित—वि बापळेले, बड, जखडेले, सघटित 'हें नळ प्रात डेंनेदिन पसिफिक रेलवने एक्केकाशी निगडित झालेले आहे'—नस १०

निगणें—कि निपणें बाहर पडणें (प्र) निपणें पडा 'हेतु नच न निग।'—आ ४ १५१ 'मग आवाहां धावोनि मडपात निगता जाहाय।'—सिपु १२ २९

निगता—कवि (अशिट) सुकता, निगुता पडा 'सोकाचि दूर लाई निगता आलासि बा पसिस्ता सा।'—जोभीष्म ५ २३

निगद-डु—उ १ भाषण, बोट २ निवाराची शपथ—माहा ८ १२४ (पाटयेर) [स निगद]

निगडणे—वि निरोणी [स निगद-रो]

निगडणें—कि बोलणें, सांगणें, कडविणें—आ १० ५० 'जव्हाप मुनि नारदें निगदिलें मी सवें सोख्या विटें।'—निगा धूमचपु ५ ४८ [स निग]

निगडुला—वि नतरे वरीत थोरेसेच खाणारा, चोखदळ, शिटणानें हात आखडून जेवणारा [निगा=निव्वित+डुल=डुल्ला, वडा]

निगम—उ १ (गूड व अगम्य असे मानलेले चारी) वेद याच्या वरोवर आगम तत्त्व येतो उदा० निगमागम—झा १८ २ 'आगमनिगम तुज नेणती कोणी।'—तुगा ४७८ २ परमे श्वर, दन ० रत्नाचळ—उ बदसप नेरुपवत—झा १८ ३५ ० वादी—वि वेदाळा प्रमाण मानणारा ० शास्त्र—न वेदतशास्त्र
निगम—उ १ शेवट, निकाल, परिणाम २ सुटका—नाम १५० [न निग्+गम्]

निगमन—न १ अनुमान, निष्कर्ष २ न्यायशास्त्राचा एक नाण निगमन न्यायशास्त्र पदा ० न्यायशास्त्र—न सर्वसाधारण सिद्धतावरून विशद सिद्धताचें अनुमान काढणे, विशेषीकरण (इ) डिक्टीव्ह एंजिक [स]

निगरगट—टा—गट्ट—वि १ निळागट, वाडगा, निळेज्ज, वगळ, निडांवलेला, कितीहि बोलेलें तरी ज्याच्या यत्नावर काहीं परिणाम होत नाही असा म्हणू ० व वरीत जा कट्टट मी शालें निगरगट 'मज्जनवा स्वामी निगरगट। काय झोंवलाही माझ्या कडा।'—मथ १९७ २ कटोरनाचा, निर्देश [स निगू-निगर= गिळणे+गट्ट किंवा निग्रह+गट्ट]

निगरण—उ १ गिळणे, गट्ट करणे २ (साहित्य) एक अलंकार खरा अर्थ छपवून त्यावरून काहींतरी कार्पनिक अथवा का उपेक्ष धाळणे [स निग्+गू]

निगरणी—की (ना) दखरेख, नम्र, पाळत, दाव 'पार्लेंडची कपतीच्या कारभारावर निगरणी असे'—सन १८५७ पृ १५४ [का निग्राज]

निगर्वे—ची—वि ज्यास गर्व, अहंकार, नाही तो, निदकारी निगळ—न १ (पाळत, पाणी गट्ट नये म्हणून) घरवर नशेन टप्पर पाळताना जिची पूजा करती लागते अशी दवता 'आज धाडिवाणी झाली आहं निगळास नेंडत घाला' २ न गळणे, निगळ, निगळता—वि न गळणारे, ज्यास पाणी, पाऊस गळत नाही असे (पर ६०), जलप्रतिबंधक [निग्+गळणे]

निगा—उ निवणे, जाणे

निगा, निगादास्त निगावाना—की वखरेख, जतबूक, काळजी निगा, निगादास्त पदा 'या जताची निगा केली असता बहुत रिक्त' 'सोत परिले आणि डगवडे।' परतु निगाविण 'डे।'—टा ५ ३९ [का निगाह] निगाहयाज्—उ निगा देवणारा, पोशक—रा—व्यो १६

निगामीमार्ग—उ सलीप कायद्याच्या कारणांनी स्थापन करण्याचा पद्धति (इ) डिक्टीव्ह नेपडकरीता प्रतिबन्ध—न्याय पद्धति २४७

निगळ—न घोड्याचा अवयव, गडखोल घंटावधनापासून कटाचे खाली नऊ अगुळवर आणि हृदयापासून वर जे स्थान असतें तें—अश्व ८६ [स]

निगाली—की हुका पिण्याची नळी [का]

निगावा—उ सुटका, निषेण, निघावा

निगाळ—उ (तगाव किंवा दुसऱ्या पदार्थाची) दुसऱ्याने कुटून आणि गादून काढलेली, तयार केलेली पूड, चूर्ण [निग्+गळणे]

निगी—की निगी, नटरी 'अतर्क्य तेथिची रचना निगी पुत्रप्रयोगी करविले।'—भारतकिष्कि २ ७५ [निकि]

निगी—रया—अ (वातवडी) निघून (जाणे) 'तर मासे नगरा-तून मी निगी-रया—मसाप २ १ ३० [निषेण]

निगीर्ण—वि गिळलेले, गिळटूत केलेले, स्वादा कलेले [स]

निगुतच—किवि इतरयात, गुरसान—बदलापूर १३८

निगुत-ता-ती—किवि (काय) १ हुकतेच, अलीकडे, लवकर, आताच 'गुज सागीतली निगुती।'—विउ ७ १०५.

२ यथाथे, व्यवस्थित, निभ्रात, स्पष्ट 'त्या सानिष्याची वप-स्थिति। बेगळाली सुचिली निगुती।'—रासप ५ ९७ 'कोण कामना तुझ्या चिती।' साग निगुतो सुनिवया।'—नवनीत १८६ 'शिषी म्हणती नामयातें। प्रत्यक्ष बोळती निगुती।'—अवि १४ २५. ३ लक्षपूर्वक, दक्षतेज, ध्यान दळत 'ईश्वर म्हणे पावतीं। ऐकावी निगुती।'—मया ३७ ४ नेटान, निधयाने पुन पुन्हा, बत्वेवरा 'तोंवीर अम्यास निगुती।'—परमा ९ १४

—किवि (क) निधयाने, नीटपणे, खचित, नि सद्ध. खात्रीने ऐसे बोलेनि निगुती।'—गुच १५ ३० 'दैत्य लक्ष्मण जाणोनि निगुती।'—सुभादि ४ १६५ निगुताई—निगुती—की काळजीने जेणे, सागविणे, उपयोग करणे, लक्ष घेणे, काळजी, दक्षता, यत्नाव्यवस्था, सावधानपणा, सरक्षणची योग्य तजवीज, रीति, रुढि 'ऐसे निगुती कोटि। आली एकपक्षी दिनी।'—गुच ३५ ७३ (क) निगुत

निगुत—रया—वि १ गूढहीन, ज्याने गूढ कला नाही तो २ पारक अवाजित (भाईशापाशिवाय किंवा ज्याम धोणी मागे दाखविणारा नाही असा मुल्ला) [निग्+गु]

निगूड—की एक औषधी झाड [स निगुडी]

निगूड—वि गुप्त, अतिशय खाऊ किंवा गूढ एकएकी भास-लून न होणारे धिया न समजणारे, शास्त्रेष्टा 'मनुष्याच्या अति-त्वास व गूडसे अगुडून अशीं कारणे या धृष्टीतील परमागुपध निगूड आहेत'—आरक्ष [स निग्+गूड=शास्त्रे] निगूदाय-उ गमित अर्थ, युक्ति, ध्वनित अर्थ, एक प्रकारचा उत्तराभास उदा० झाने माझे दुर्बलपण पतळे अशी धिपाद केली असता,

‘काय ? नी एरुपानेच पेतलें आहे ?’ उद्या व्ययानें आजखी पोणी घतले असावें अस अर्थ निष्पन्न करणारें (उत्तर)

निगूत—किवि (काव्य) मुक्तेच, अलीकडे कारवाळो निगूत झरो। तो तुका मेठलो हुतो ?—सवाप २४ ३६८—नि (मो) नीट, दुस्त, सरळ उदां मोठलेली दिखी निगूत कस्य्यासायें लोहाराकडे पाठविली आहे (ने) समूळ, यरोवर उदां—‘त्यका निगूत नासो वरतलें’ (त्याला समूळ, यरोवर नाहींसा करीन)

निगूत—जी १ बाहाणपणा, उराल्ला, हातादी, खुवी, दिक् मत, जोजना २ काळजी, रक्ष, दखरत, काळजीनें ठेवणें, सभाळणें, बागविणें उदां—‘ससाराची निगूत बायरोला असात्री’ ‘छा घोड्याची निगूत केला तर हजार रुपयाचा माळ होईल’ वासराची—पोराची—शताची निगूत (किं) करणें, निगुतीनें ठेवणें) [स निगुत, बुफि, युगत, लुल्लप्रमाणें]

निगूदीत—वि नियमित, निग्रह केलेला, सयमित, पावात ठेवलेला, प्रतिपधित, नियमित, निग्रह घातलेला [स]

निगोड—वि कमी गोड, जितकें पाहिजे त्याप्रमाणे कमी गोड, किंजें—‘माज पोळ्या निगोड झाल्या आहेत’ [नगोड]

निगोरब्बा—उ एक प्रकारचा खळ लगेच्या
निगोळी—जी १ पागोळी, बळवण २ पागोळ्यातून पाळस गळणें बळवण गळणें [स निगाल्—गळणें]

निग्रम—उ (उ) निरवानिरव करणें, व्यवस्थित ठेवणें ते जिनस एका निग्रमाक लाव [स निग्रम ?]

निग्रह—उ १ सयमन, प्रतिरोध, दमन, अडकाव, दडपण दाब ‘निग्रह केल्यानें थकलेल्या कुळापासून पैसा उगवणारा नाही म्हणून सोईसोईनें घ्या’ २ नियय, दडता, आपट पक्षपणा (मत किंवा हत्ती) ३ ताव्यात घणें, पकडणें धरणें, यदीत टावणें ‘राजानें दुधाचा निग्रह आणि साधुचे रक्षण करावें’ ४ निग्रम [स] ० ये—उकि (काव्य) द्यावात ठेवणें सयमन करणें, दडपणें निग्रहानुग्रह—उ एकापासून वळ करणें किंवा त्याच्यावर कृपा करणें निग्रहानुग्रहसमर्थ—वि एकापासून कृपा किंवा अवकृपा करण्यात समर्थ तो देव राजा मृगाल वर्गरे) निग्रहित—वि द्यावात ठेव लेला, ताव्यात घेतलेला, निग्रह केल्या निग्रही—वि निष्कधी टड, आमरी, कारपी, हठी (चांगल्या व वाईट अर्थानें)

निग्राणी—निगराणी पहा
निघट—उ १ यादवानें निरुपात निवेचिल्ल्या बंदिक धाव्याच २ (यामा) सध्दवोषा ३ (रुड) वैवकीय कोष [स]
निघड—निक्रि (घे) लागोपाठ, अनुक्रमानें, एका पाटी मागे एक, मय्यें जागा मुरत्यासिवाय (चउ अथवा पाय राहा

टाच्या माळेस बांधलेले लोट) याच्या उलट दुषड आणि तिपड पडा [स निघपट]

निघणें—अकि १ बाहेर पडणें, आतून बाहेर जाणें २ पावून दूर घेणें, बगळें, गिराळें होणें ३ उत्पन्न होणें, उद्भवणें निघवणें, उगवणें ४ उद्दिष्ट होणें, वर घेणें, शायरी दिसणें, जाडळणें ५ उमगणें, घडून घेणें, घडणें ६ जागणें घावणें, बाहेर येणें (घोडा वर्गरे) ७ उत्पन्न होणें, दिसू लागणें, उमडणें ‘लासी शार्दनें अक्षर चांगळें निघतें’ ८ नाहींतें होणें, आसणें कमी, बडतर्फें होणें उदां चाकरी, अधिकार निघाला ९ (अकटूक अ) ओळखें जाणें ‘त्याला निघालें, त्याला अन्न निघालें अथवा ठेव निघाली’ १० (इसत्या कि शी जोडलें असता) लागणें, झडणें, सुखात अथवा आरंभ करणें ‘आज निघणें, हेऊ निघणें’ [स निघेम्] निघतें घेणें—अग, पाय काडणें, मागें माधार घेणें

निघळ—जीउ जात्याच्या आतल्या छुटपामोवतीं चिकटून राहणारा पास [निघळणें] निघळणें—मकि जात्याच्या तोंडातून धान्याचा पास बाहेर येणें, गळणें—मकि जात्यातून घाल दिणें अथवा गळणें (दळताना मेखेभोंवतीं जमणारा पास) जात्यातून घात बाहेर काडणें, जात्यावर दळताना सर्व दळण झाल्यावर आत राहिलेले सर्व धान्य स्वच्छ झालून काडणें

निघा, **निघाडास्त**—बानी—जी काळजीनें देखरेख ठेवणें, नजर, अवधान, रक्ष (किं) करणें, ठेवणें, पाहणें [फा निगाह]

निघातें—किवि (काव्य) सघातानें, एकाच वेळीं बरेचवे २ अपूक, लक्षपूर्वक जरूर होऊनी असल्यात बाग। मारी निघातें।—मुव १२ १४८

निघावा—उ १ बाहेर अथवा पुढें निघणें निघणें (प्रवा सास) २ निघण्याची सवारी [निघणें]

निघोट—वि सपुणें, परिपुणें

निघार—री—वि नियय, निर्धारित, निश्चिन्न इतकें, सघय वगैरेपासून अलिप्त [स निघोर]

निग्र—वि अवलंबू राहणारा, आश्रयी, परावलंबी [स]
निच—किवि नित्य, नदर्या, सदासित उमेठेआ देवां चिन्तना। गताइत आ देवा वनाडू दीवा।—विपु १५२, ‘निच तुवां वकलेचि यावे।’—पचतन [स नित्य]

निच—वि १ ठेगाना, मुट्या २ कमी, हलका (स्थिति, किंमत इ० ने) ३ नीच, हलकट, हुर [स नीच]

निचळणें—उकि १ (व) दिसण्यानें स्थानापासून अलग करणें, स्थानभ्रष्ट करणें, हाडणें यादून सारण, कचकावणें, छच कणें, छापणें अनुषाया अथवा तत्काळ बांकरिणें २ सारणें, पाडणें घडणें

निचकोडा—उ (व) चिमटा (घरीरास हातानें पेतलेला)

काम साधने, घोटावर नाचविणे निजून उठणे, उठत असणे (पहाटस धक्कर)—प्रातःकाळी शोणितून उठणे किंवा उठण्याची सक्क असणे साधकाचा निजणे—शातपथने शोष घणे. बेकिरीपणे शोषणे निजविणे—सकि शोषविणे, दुसऱ्याला शोषू दणे आडवे पसरविणे, निजावयास लावणे निजसुरा—वि अर्धवट शोषेअ अर्धवट जागा, अडावप 'जेणे देहात्मवादी निजसुरा।'—यथादी १ १८२ निजानोज—की सामान्यपणे निजणे, गर्वाचे निजणे शासत, सामसुम निजानासायाजोगी—वि (वायवी) घाकाम करण्यास योग्य झालेली, ध्यात आलेली (की) निजानू—वि शोपाद फार, नेदमी शोष घणारा निजेल—वि. निजेल, शोपेल (माणूस) 'निजेल्यामये पुछत ते छेळताहे।'—राक १ ३१ 'त्यातील एक कळस सरी निजेला।'—२ ९

निजध्यास—३ सतत चिंतन, एकामता [स निदिध्यास]
निज (जा)वा—३ (१) (२) (३) (४) (५) (६) (७) (८) (९) (१०) (११) (१२) (१३) (१४) (१५) (१६) (१७) (१८) (१९) (२०) (२१) (२२) (२३) (२४) (२५) (२६) (२७) (२८) (२९) (३०) (३१) (३२) (३३) (३४) (३५) (३६) (३७) (३८) (३९) (४०) (४१) (४२) (४३) (४४) (४५) (४६) (४७) (४८) (४९) (५०) (५१) (५२) (५३) (५४) (५५) (५६) (५७) (५८) (५९) (६०) (६१) (६२) (६३) (६४) (६५) (६६) (६७) (६८) (६९) (७०) (७१) (७२) (७३) (७४) (७५) (७६) (७७) (७८) (७९) (८०) (८१) (८२) (८३) (८४) (८५) (८६) (८७) (८८) (८९) (९०) (९१) (९२) (९३) (९४) (९५) (९६) (९७) (९८) (९९) (१००)

निजाधमी—वि जोखीम, धोका नसलेला [नि+जोखीम]
निजोर—दी—वि १ दुष्य, अदाक २ आधार, आधार, पांडिना नसलेला ३ (बुद्धिबळ) जोर नसलेले, आधार नसलेले (मोहरे) ४ जोर असला तरी तो न मानता मोहरी वगैरे मालून खेळण्याचा, (डाव) माराभारीचा (डाव) ५ [नि+जोर]

निझर—३ पासर, शिरपा, साव [स निक्षेर] निझरणे—३ १ पासरणे, झरणे, झुक झुक बाहणे २ मोळसा झुणे पाम येण, झिरपून जाणे निझरवणी—न हान्यातील विना पासरणारे पाणी [निक्षे+वणी] निझर—वि १ झळझी, वम जोर, झिरपून झळ झळरी (घेत जमीन) २ नि सत्त्व, निवस, पकळला भागलेला (माणूस, वनावर वगैरे)

निझाड—वि निझड, दुष्टविशित, ओसाड वेण 'वन झालिया निझाडी मन उचळिया प्रचड धाडी।'—सुवन १० १८ [नि+झाड]

निझाडा—३ १ तुपडा, पूणे वमाव २ स्पष्ट वझर साफ नाही म्हणणे (किं० देणे) ३ 'मी भागितले पतु त्याने निझाडा दिला' [नि+घाडा=साफ करणे] निझाडून—कि वि साफसाफ, रोखरोख, स्पष्टपणे, निवून (नाही) म्हणणे किंवा सांगणे

निझरी—की एक पायातील दागिना 'अनवट निझर्याही जोड त्या जोडल्यावा।'—साद ६ ३१

निझरी—की १ (वि) अतिशय यक्षणे फार दमणे २ रोगादिकानी जनेर होणे, मंगळ ३ दोषघात फार क्षीण येऊन येणे, सुस्ती 'अगदी निझर्या आयली'

नि(नी)झस—वि नीटनेट, कापेसुद आक्रमक, सरळ रसीव (मनुष्य, वस्तु) [नीट]

निटारी—की सरळपणा, नीटनेटपणा, आकारबद्धता, योग्य पडणे 'निटारी सरळ शरीराचा।'—गीता २ १८५६ निटारवणी—की वरीवर करणे, दुस्तो, सरळ करणे निटारवणे—३ १ सरळ, चवचाळडे अर्धेले ठीक करणे, चांगले, योग्य करणे २ झडून पडणे, दुसऱ्याची अपेक्षा न घरता नेटाने पुढे जाणे ३ (काव्य) सरळ जाणे, पुढे जाणे ४ वर जाणे, पुढे चालणे 'निटारले वीर युधपति। मुलें गंती रामनाम।'—जंज ७४ १७ ५ सुधारणा करणे, पुढे पाऊल पडणे, सुचल, सत्य होणे निटारा—३ १ सरळपणा २ (३) विनयुक्तपणा, योग्य पणा ३ नेटारी, डेऊ, आधार, धिरा, नट पांडिया (किं० देणे) निटारिणे—३ १ वरीवर करणे, लावण, रचणे, व्यवस्था लावणे, व्यवस्थित कायद्यात लावणे निटोपा—३ निटारा पदा (किं० करणे, रावणे, लागणे)

निटारिणे—३ १ (महा३) निवडणे, निटारणे 'रहलिया हाथी मोडी। सुडावया वळी। बोडीनि शिरावळी। निटारिजे।'—शा ७५१

निटारळा—३ (३) अतिशय कडक उन्हाळा—वि कडक उन्हाळ्यातील

निटिल—न कपाळ [स]

निटये—न (कों) अक्षरेपे माप

निटुर—वि निटुर पदा

निटकरणे—३ १ (३) विरून पुष्कळ दिवस होणे

निट(ट-टी)ळ—३ १ कपाळ, रखाट पदा 'काढमोरा त्याचे निटळी रत्ना।'—पच ४ १ 'पादे वा चवनाचनि अगानिळे। शिवतिळे निव होत ये जावे। तींही निजिबीही पदाची निटळी वसती करी।'—शा १ ४८१—वि दुईही, निटार 'मी पाण्डु परदही। निटळ पडले एरला।'—भावि १६ ५३ [स निटिल या निटाल, पांडाल, वि निटार]

निटळवे, निटळीचे घामाचा—वि स्वकटाजित व न्यायाने मिळविण्या (पेला),

निटंकी—वि डाक न दिलेले (भाडे, दागिना इ०) [नि+वाक]

निहार—वि निवडक—न १ कपाळ २ (३) रटि 'तुणे तुणे नगर ते धरिता निहारी।'—२ २० ३ पद्धतश

निहारणे—३ १ परिपक होणे, भरपूर पीक येणे, कोंब मिळणे 'तिकगी वगळा दाणा निहारण निनर।'—स्वानुदिन १० १ ६०

'निहारणेनि नेंराटे। सातिपे नावतीं सुपुडे। मग शायीं जरी उमट। शुक्र यदराची।'—शा ६ २६६ २ यक्ष होणे ३ पाण्याने उबडवणे 'शुक्र बरिनाड तप नेमापु उतवलेनि नयन। निहाररी रटि।'—स्वादि ६ १० निहारलेपण—न पडता

निडी—क्रि (महाबु) समीप, जवळ 'जेवि निडी' (जीवीसु ओळें). जननिष्टें. '—श्रु ६२ निडे—क्रि. जवळ, समीप [स निळट]

निडाळ—वि डोळ काढून स्वच्छ केलेली (दाळ)

निडवा—उ निळवा नावाचा जळाचा प्रकार

निडळण—सक्रि (काव्य) खाई पडणें, मोडणें, अडसळण, मरणें, दोसळणें, कचरणें

निडळराणी—वि निराश्रित—कथासारा ११५०

निडाळ—वि दाळ किंवा उत्तर नसणें, अतिशय कमी दाळ असलेले—क्रि केवळ 'तय चाफ्फ्य निखळ'. एकले ठेले निडाळ।'—झा १११०८

निडाळी—श्री. निडाळ, दाळ नसण्याची स्थिति

निजगा—उ आताची एक जात निजें पहा

नित—क्रि. नित्य, नेहमीं, दरोज 'सवाई सायबराव पयवे नित मुजरा बेती।'—विज्ञावि [स नित्य]

नित-नीत—श्री नीति [स नीति]

नितकारी—उ (ऊ) एक पिशाचदेवता

नितकोर—उ आकरी, पोळी बगैरेचा आठवा भाग, चत फारच्या अर्धा [निम+चतकोर]

निततणें—सक्रि नितातणें पहा

नितय—अव्य वुळे दुगण कटिपथाद्वान (विशेषत बाय कावे) कटिभाग, कमरेच्या खालचा मागचा भाग [स] नित यिनी—श्री माडे व सुदर नितय असलेली श्री नितयु—उ १ खाऱ्या भाग २ (ल) पाताळ लोक

नितरणें—सक्रि शिरपून गटून, टिपकून वाहून जाणें, निचलणें (पाणी किंवा द्रव पदार्थ) [दि]

नितराम्—क्रि १ अतिदयनीत, पराकटिचा, अट्ट, अगदी (चार उच्चा, मूल) २ एकूण एक, सगळें पूर्णपणें मगेंम्बी (नम्र दशविताना) [स]

नितळ—वि १ स्वच्छ, पुन गाळ नमलेले (तत्र पाणी) 'रातळ पाटून नितळ पाणी। आठ बसरी कमळाराणी।' २ गुळगुळीत चढाहीत तजस्वी सफाईदार [स निमत्त]

नितळ—न सप्त पाताळांपैकी एक वित्त [स नितळ]

नितळणें—सक्रि स्वच्छ आणि चढाहीत तजस्वा होणें (चरा हाळे) टयरीत दिवणें (पीक हाड धुण) नाहीले हाणें निळणें (दग पुके) यशोर याग पागडे होणें (मनुष्य) सकि पावून माफ चढाहीत करणें [नितळ] निनळणा—उ मानाराचें नितळ दण्याचें हत्यार नितळदाई—श्री १ चकळी, जिह्वा, चढाहीतपा २ पारदर्शकपण, स्वच्छता (दव पदा

बांजी), (गो) नितळाय नितळयेळ-न (राजा) बडे तळव्यावर कडईत राडिलेले तेल [नितळ+तेल]

निताणा—वि (कर) बाईलंडा, बायकोच्या आहारीं गलेला (मनुष्य) 'निताणा नवरा भेटल्यावर बायका दोशीजड होणारच'

नितात—वि अत्यंत फार, पुष्कळ क्रि. अधिमपण, अतिशयपणानें [स]

नितात—उ उत्कटा, अधिरता, उतावळी (कि० पडणें, होणें) नितात(द)णें—सक्रि उतावळी र्मिवा उत्सुक होणें, अधिर होणें, उत्कट, प्रलब्ध होणें, हापापणें, बड पणें, हुव्यास घेणें, व्याकूल प्रलब्ध होणें (तदान, शूक, शोष इ नीं) रुढ १ (पों) नितातल्या बायकोला घुराडला दादल्या २ (प) नितातल्या शिरी नातू दाग करी—अडला नारायण गाढवाचे पाय घरी

निताय—वि न तापलेले (सोने)

निती—श्रीति पहा [स अप]

नितेजणें—सक्रि धाक दाखविणें, रागें मरणें 'मग हसि करावें नितेजुन। येवता जाहाला।'—भिपु १२१०

निताड—वि चिंतोड,

नित्य—वि १ सतत प्रिकारें शाश्वत, नदमीचा २ नियमित एकराखा पडणारा—क्रि सतत, नदमी सदा, प्रति दिवशीं रुढ ३ नित्य मेरे त्यास कोण रहे (समास) नित्य-चचा-अप-नैबय-पूजा इ [स] नित्याखाहीं पडणें-येणें-नदमीच्या सचयीत अभ्यासात, परिपाळात-पडणें, पणें ४ कर्म-कृत्य-न सव्यावसादि प्राणगार्थी राजर्षी कर्म श्रेजचा द्याधिक कामपदा ५ जागृति—श्री नदमीचा जागरकपणा (याग्याचा) नित्यता—श्री नित्यपणा, कायमपणा नित्यता ऐवचि मुसालि। ना तरी नित्य क्षया जाउना।—झा २१०४ नित्यदान—न श्रेज याग्याचें दान अशा तऱ्हांने दिवली दणवी ० नय-वि १ राजचा नया, कोरावररीत राजव्याराज काही सांगिते असता ते विसरणारा ताचा सदा नया ० नियम-नेम-पु १ शास्त्रामध्य अनुक कर्म नित्यच करावे असे सांगिते नाही परंतु ते नित्य कर्तें अमतां पुण्य विशेष सांगिते अशी जीं गीतापाददिक नित्य करतात तीं कर्म २ नित्य कर्ण्याचा आचरण्याचा नियम परिपाठ उदा० याचा शिष्या दण्याशिष्या निन्दनियम आहे ० नूतन-वि नित्यनया पहा ० नैमित्तिक-वि नदमी आचर्यक म्हणून कदाप्याचें द्या नया विश पाने उपस्थित धाऱे (धार्मिक कृत्य एतादे काम ०) ० पाठ-उ. १ राजचा पाठ, पयन २ राजचा नियम, वरिष्ठ ० पाठातल्या-वि राजच्या गुण्याचा, परिचयाचा स्वरूपाचा

• प्रलङ्ग-प्र. १ प्रत्यक्ष पस्तूचा धनोक्षणो होणात नारा २ दारी रात जती निरा आल्यान जीतात नित्य प्रलय होतो त्याचप्रमाणे चार युगांनी एक चौकडी चवथा पदाय हजार पदां गेव्याने सकल व्यापार ब्रह्मादीच पद पडतात त्याच नारा • प्राप्ति-मण्ड-पु रोज जवाचरास बा. विनेला प्राप्ति • मजूर-रि रोजच्या नवरीचर वान करणारा, हातावर निवर्द्ध करणारा • मुक्त-वि सर्व व्यापारासून मुक्त (ईश्वर), जीवमुक्त (माणूस) 'दाहिकाळे नित्यमुक्त' योगदर जाणावा ।' -दा ७ ६ ४६ • राज-कवि दरोज, रोजच्यारोज • मधि-प्र नित्यकर्म नित्यदा-कवि नेहमी, सर्व, सर्वोदित, सतत, सर्वेश्वर • दाको-रि सदा शका पेणारा, सद्यो • धाद-न वितरणीत्यर्थ रोज करावयाचे धाद • धा-मंगल-न नेहमीची भगाराट, उत्कर्ष (मोठ्या लोकासवणी योजतात) • सिद्ध-रि १ सर्वोदित, वायम दिकारा २ नेहमीं सारा नित्याक-कवि (गो) दरोज, नेहमीं नित्याचरण, नित्याचार-प्र नेहमींचे भाचरण, पाणूक नित्यविधि पहा नित्यात, नित्यानित्य, नित्याने-कवि. एकदाखे, सतत, प्रतिदिशीं नित्यासत्ता-रि दरोजचा, नह मीचा, अनुभवातील, परिपाठातील नित्यानेद-रि (काव्य) सदा जानरी, सुखी 'परम तव नित्यानंद' म्हणोनि माही दुख सवण ।' नित्यानित्य-प्र १ नेहमींचा व प्रावणिक २ धाप्रच व अद्याधत, कायमचा व काही काळ दिकारा [नित्य+अनित्य] • वस्तुचिह्न-प्र १ साधन वस्तुमातील पहिले साधन २ कोनगी वस्तु साधन व कोनगी अद्याधत या विषयीचा विचार नित्यावच्छ-की १ रोज जडणाऱ्या प्राणाची पणत 'गुह्यी नित्यावच्छीत या' २ दरोज जगणास वेग्याचे एकदाच दिलेले भावना (किं करणे, पारणे) 'सेवक बोलीत कर ओढून। नित्यावृत्तीचा प्राप्ति' -रावि २७ २९ नित्ये-कवि नित्य अर्थ ३ पदा

निग्रस्त-कवि प्रासाक्षिवाय, उपद्रव, कटकट याच्या विर दित [निन्त्राव]

निधकर-प्र नितकोर

निधर्ग-अकि (राजा) रागामुळे, धर्मव्यामुळे दात खात बोलणे, शिरा साणून बोलणे

निधम-की (राजा) पोटात आमास हाव्या असतां घौचाचे समशी इक्षिय ताणले जाई अशी होणारी अवस्था याचीं रूपे नियमेस, नियमेला असो होतात

निधरणे-अकि निचरणे नित्ये पहा

निधळ-वि नितळ (-वि) पहा [रि] नित्यळ-ळा-प्र १ निचरा, निचळेल्या, निचळत ठेवलेल्या पदार्थानील द्वाारा निचळून जमलेला जलाव २ गुप्तर पडणारा पावस

निधळणे-अकि येव येव पडणे, मळणे, ठिबकणे, येवयेवाने जगण काढून टाकणे, ओघळणे, धिबधिबणे 'मग बालीं थोडीं आणारी। निचळत बरी चेतली।' -सकि निचरविणे, मळण, जलाव काढून टाकण

निधू-प्र (ग) चुकी, लाळ 'सहाळ्यां निधू कमाव मिळवो न्हय' [ध]

निद्र-की (गो) शोप [उ निद्रा] निद्रणे-अकि शोप घणे, निवळे, लवडे • सुरा-सुरिया-रि १ अर्धवट, निद्रे सत्र, शोपत्रा, निद्रापुरा पदा 'जा परमात्माचि परि दुसता । ते अक्षर निद्रा निद्रा' -झा ८ १५ 'जन्मा यज्ञी कोर निद्रा' जाय भेटी बर रचमाईच्या ।' -तुगा २ १७१ 'इकड भीमराचिच पटी । इतनी बरे निद्रा' । माता वसुदी अज घणे । मिळीली म्हणोनि ।' -कथा १ १० ३८ २ खात्रे, माथिक 'सर्वे विद्याचिचा उदारीया । साहजिया निद्रा' । जापलिया हाता थोरिया । आपणचि आ ।' -अमृ ७ ३९ निद्रा-अज्ञान 'जिही लोकाचेनि आपारे । लीकेंचि व्यापारे । पण साहिले निद्रा' । लीकित हें ।' -झा ८ १८ 'म्हणीनि अज्ञान अक्षरे । तुमस आता निद्रा' । पती आन येव दुरा इथेचि ।' -अमृ ७ ८५ [निद्रा] निद्रा-वि शोपाव, सर्वोदित शोप येणारा निद्रे-द्वे-वि (काव्य) निवळे 'जो निरवनी निद्रा । तो आणिकी माही देखिवा ।' -अमृ ४ ३३ [निद्रा]

निद्रक, निद्रा-वि निद्रा करणारा, दोषारोप करणारा, दुतव्याचे नवगुण सांगणारा, चहाखोर निद्रणे-अकि निद्रा करणे, चढादी करणे, दोष घेणे करणे निद्रन-न निद्रा पदा निद्रनीय-वि निद्रा करणारा योग्य, निव, निद्रेस पात्र निद्रा-अ की दोषवर्णन, कुटाळी, निगलेना, अवगुण सांगण, शिष्या दणे, दोषारोप करणे, चढादी [स] • परस्तुति-फलकस्तुति काव्य-उपरोक्त भाषण, व्याजोक्ति स्तुतीचा खोटा बलाग करव केवरी निद्रा निद्रा-खोरा-खाऊ-रि निद्रक पदा निद्रित-वि १ निद्रा, निमत्सना केलेला, दोष दिलेला २ साहजानी निद्रा मागिलेला, असत निद्रेजणे-अकि निद्रा करणे -खर (चावदर पासरी ८५) निच-रि निद्रेस पात्र, निद्रनीय, दूषणीय, दोषयुक्त

निद्रन-न, निद्रन-न-न १ पिशातील तण काढणे, वणणे भाषणे, चोळणे २ पिशात उगवलेले अडगवत तण [स निद्रेज, निद्रण] नि(नि)द्वणी-की भागलणी, वेणणी, बोळवणी, चण काढणे [श मिहिणी] नि(नि)द्वणे तक निद्वणी, वेणणी करणे, बोळवणे

निद्रा-वि १ निद्रा, निद्रेस, अकण २ दक्षिण, निद्राळी, बदे [निद्रा दरे]

निदर्शन—न १ पादणें, दाखविणें, नजर २ (ल) अनुभव, दाखला, दृष्टांत, उदाहरण [स]—ना अलंकार-प्र (काव्य) जेथें सारख्या अर्थांच्या दोनहि वाक्यांचा अमेद वर्णिला असतो तथें हा अलंकार होतो उदा० 'तसेजें न गळे परवल तरि, अनेहें दि शुधसार थिजो ।'—मोमीष्म १ ५३ 'राजसुतेचें यद्य जें तुज येईल काय गे । दरिद्रि । तें । पाहसि विकावया तू केदारमौल्यें वसें द्रिष्टे ।'—मोआदि १० १८ **निदर्शनास आणणें**—पडवून आणणें, अनुभवास आणणें, नजरेखालीं आणणें **निदर्शनास येणें**—अनुभवास येणें, नजरेस येणें **निदर्शनीं**—त्रिभि अनुभवानें, परिणामी, परीक्षेनंतर, शेवटीं (कि० कळणें, समजणें) 'तु जी गोष्ट करतोस तिचें फळ निदर्शनीं समजेल '

निदळ—वि विनयिकायाची, गिलाया काढलेली, उघडी 'निमळजळें भिती धुता । जळाची नासे निमळता । हात माखती घुल्ले म्हणता । भितीही तत्तता निदळ वेळी ।'—एभा ३ २४३. [निमळ]

निदांक, निदुंक—अकि (गो) झोपेत असणें, झोप घणें [स निद्रा]

निदाकणी—जी एक घोड्याचा रोग यात घोड्याला तहान, झोप नसते, रोडपणा येतो—अथय २ १७२

निदाघ—प्र १ उष्ण काळ २ उष्णता, दाह 'जेणें स्वप्नकावा काती चढे । ब्रह्मानदाचा निदाघ मोडे ।'—झा ११ २२४

१ (ल) बिदा, काळजी [स]

निदाती—वि दाते नसलेली (कणी, चारू वगैरे) [नि+दात]

निदान—न १ मूळ, बीजभूत कारण, प्रारंभीचें, आधीचें कारण २ परिणाम, अखेर, शेवटची स्थिति अवस्था, निरुपाय, नाशलावाची स्थिति, निर्वाण ना तरी अमाध्य दखोनि व्याधि । अमृतमम दिव्य ओषधि । वैद्य सुचि निरवधि । निदानाची ।'—झा २.८६ 'ह दोन रुपय निदानास कानास यतील ' ३. आदीं वरचें किंवा अगदीं खालचें टोंक, स्थिति अत्युच्च किंवा अति नीच परमावधि, जास्तीत जास्त कर्मात्मकी (रुपय इ०) 'त्या धातुरजाड्यास दादा रुपय पडतील हे निदान सांगितले आहे, पाहिजेत त्या ' ४ रोगपरीक्षा रोग काण्ठा याचें अचूक रूप, रोगनिरुपणविद्या आयुर्वादात निदानाचीं पाच अंगां आदत—पूर्वप, रूप, रक्षण, चिन्ह, अत 'हरी सरोयु काय जाणें । निदान रागाचें ।'—झा ११ ९० 'राजरीणानें राणीच्या आज्ञा राबे निदान वदेविजे ' ५ झपट समाप्ति मरण 'ये नित्य नमिला नी निदाना । सगळें होय ।'—झा ८ १२३—एभा १ २२३ [य]—त्रिभि सरतशेवटीं, जथिष्ठ अथिष्ठ किंवा कमीत कमी (किंमत, अटी), सर्वोपरित्त्व, विमानपक्षीं 'ह्या धातुराचा निदान धमर रुपय धरत ' हे कान तुण राटव जसव वगैरे) [नि+दा]

वृ लट, निदान मी आहे ' [स]—०च्चा—वि १ अडचणीच्या वेळेकरिता राखून ठेवलेला, ऐन प्रसंगी उपयोगी पडणारा 'नातरी असाव्य दखोनि व्याधि । अमृतमम दिव्य ओषधि । वैद्य सुचि निरवधि । निदानाची ।'—झा २ ८६ (समासात) निदानचा—सोवती—मित्र—मात्रा—चिकित्सा—उपाय—वाट इ० २ अखरचा, शेवटचा, मरण प्रसंगाचा 'निदानचा प्रसंग—समय—विमत ' **निदानां**—सरतशेवटीं, निर्वाणीच्या प्रसंगां, निदानपक्षीं **निदानची वाजू** निदानवाजू—जी शेवटची, अखरची स्थिति **०पक्ष**—किंवि निदान, कर्मात्मकी, विमानपक्षीं शेवटीं, अखेरची गोष्ट म्हणून, अखेर—प्र निदान अर्थ २ पहा 'ह्या अगदीं निदानपक्षाचा उपयोग सांगितला '—नि ६० **०मत**—न दाव टेंचें मत, इच्छा, मागणी (खादीविनीच्या व्यवहारात) कर्मात्मकी सांगितलेल्या किंमत, सवाल **०बुद्धि**—जी अतिदाय जबर व्याज

निद्वारपण—न दरिद्रीपण, कृपणपणा 'भूजिही दैवतें जोगावी । शुद्धें थोळें सखी । मायबापा दावी । निद्वारपण ।'—झा १२ ७९५ [उदारच्या उलट ' स नि+द्व=पणें ']

निद्वारण—वि (काव्य) अतिदाय भयकर, घनघोर, जगती, रानटी, दाहण पदा [स]—किंवि (प्रा) निक्षुन, पक्षधर्षित, रोखधोक, रुपयपणें, उघडउघड (सांगणें, नाकारणें इ०) [नि+दाण]

निदाघा—प्र एखाद्याचा तावा इक्षु नाहींसा करणें, स्वाभि स्वादि सवध तोडणें, हपार्ची फारकत 'त्याचा निदाघा करून ही जमीन त्यानें घेतली ' [नि+दाघा] **०पत्र**, निदाघेपत्र—न हळू घोडल्याचा लेख, फारकत

निदाघा—प्र (गो) तोंपाळपणा, एकसारखी निद्रा घण्याचा स्मभाव [निद्रा]

निदिध्यास—प्र १ एकाग्र चिंतन, निजव्यास, चिंतन, मननाच्या पुढची पायरी, पुन.पुन केंद्रला खाल विचार 'पाटीं हतियेस आपणयो । निदिध्यासे एक जायला ।'—झा १० २६१ २ एखाद्या गांधीचा सरस्वा छंद नाद (निःस्पर्धे) [स]

निदिग्ध—वि १ आह्ला कर्त, शासित २ दाखविलेले [स. निदिग्ध—निदिग्ध]

निदा—जी (व) १ एकानाचा नार त्याला नाहींसा करणें, कारण तो आपल्या मित्रात होता ' २ भोवता वगैरेचा पूर्णादि, मित्राची 'माझा नावरा निदीरा जाग आहे ' निद्रा ० पदा ३ (ना) टकळी करण एकाची वस्तु दयागिन्यां पिचडा पुराणिने (कि० लक्ष्मणें) [स निनार]

निदुधा—वि दूध न वगाती किंवा कमी दूध वगाती (गव्य निदुध)

निदेश—५ १ निदेश, आज्ञा, शासन, हुक्म छत्रपति विवा प्रतिनिधि माच्या आज्ञापनावून 'निदेश समक्ष' असा दंडाचेवर्ती मालेला असे २ दाखविणें; समजत दणें ३ धडा, क्षिप्रवण (गुनी) हरीपरीच लावती। निदेश चित्त पोवती।'-अवका २ मारा १९ [स नि+दिश] निदेशणें—उकि (काव्य) १ आज्ञा करणें, हुक्म करणें लागणें २ समभावणें, दिवा दाखविणें निदेश—न (काव्य) दुर्दैव, कर्मनशीब, दुर्भाग्यता 'कां निदेशाच्या वरी। नराहेल्लमी।'—झा २ १०९ 'तुजें निदेश आम्हीं कवणातें उपमावें।' [नि+देश]

निद्रा—खी क्षोण, नोज, निजणें [स निद्रा का निदे] निद्राकुल—फात—ग्रस्त—तुर—विवे—वि क्षोणें ग्रस्त, पीडित झालेला निद्राडू—वि क्षोपाडू निद्राखील, निद्राडू निद्राभंग—५ क्षोणोव निद्राडू—डू—वि क्षोपाडू निद्रित—स्त—स्थ—वि क्षोपेला, क्षोपो गेलेला

निध—३ भाडार, खजिना, निधि 'हारां लागला वो गुग दिवा निध।'—निगा ८९ [स निधि]

निधई—य—खी निधाई पहा

निमड—डा—वि १ आत्मविश्वासी, निर्भय, घाबरी, धीट २ शूर, पतनमी 'निबडिया वीरां भाग्य बोखडें।'—एरल ९ १५ 'निमड वीर पडला वरी।' ३ समर्थ, निपुण लायक, योग्य ४ नि शक्त 'जयाचि नि वाक्य वजिडड। पाडलें चित्त निपडें।'—हा ४ १९९ [निपुट म नि+धड] निघडक—किवि निर्भयपणें, विदाईन, वषट्क, का जू न करता, वेलायक, धडक (किवि) पहा

निघडा—५ १ मनाची खातरी, निडय, भरवसा नि सद होता 'त्यानें जिवाचा निघडा करून क्षिरायगिरी म्हणारी उंची केली।'—भाव ११७ २ निश्चितपणा, खातरी, ठामपणा, अमर्श नवी जलणें ३ सक्त नकार, नाजबुली (किं० सागणें, दणें) निघड्याछातीचा वि नडमगणारा, घाबरी, मोठा पराक्रमी निघारी—खी वणणी, निदणी पहा

निघणें—उकि वणणें, निदणें पहा

निघणें—उकि (श) १ उन्हात रिवा विस्तवानें तापविणें —उकि ताप, सल लागणें (शरीर, अवयव, जमीन इ०रा) [निघा]

निघन—न १ मरण, मृत्यु 'मज निल्याचेनि निघनें धिगदी।'—झा ९ १६९ २ कत्तल नाश, नाहींतें होणें [स]

निघनी—वि १ दारिद्री, निपेन २ मालक, धनी नसलेला [नि+घन+घनी] म्ह० निघन्या धन याचि निघन्या कम निघय—खी निधाई पहा

निधा—५ १ धग, आढळी (विस्तवाची अथवा तापवि कल्या वस्तूची) 'धायें कली रागावडी। निधा पाताळीं उमटला।'—एरल १० ७० 'त्या घोवाचा निधा एय पावत लागता' २ धगीची, उष्णतची जागीव, आव, शेक 'निधा उमटतोव धक' ३ पुष्कळ ओसें वाहन नल्यामुळें अथवा एकाच स्थितीत पुष्कळ वेळ राहिल्यापासून वेणारा घुनपणा (किं० यणें, उमटणें, भिनगें) ४ उत जमीनीचा वाफसा, वाफ 'जमीनीला निधा उमटतो म्हणून हरभरा जीव धरतो' ५ नास —दार (विष्ट रीतासुनवर ४ ४९)

निधा—उ' १ (श) भोंवऱ्याचें एकाच जागीं गतरां करणें, (किं० धरणें), निंदी अर्थ २ पहा निधि पहा ३ प्रतिध्वनि (घार—भारा १ १८ ११०)

निधाई—य—खी १ जाडगाओरड, गडबड, गोंगाट, गोंघळ, मोठा दबाओप, बडेजाव, देवाना, भपरा, अवडवर २ (ल) मोठी कीर्ति, दिव्य इ० मिळविणें, दिग्विजय करणें (निंदा ही उपदोम) (किं० लावणें, पाडणें, लागणें, पडणें) 'बारा वर्षें रोजगार करून पनास हाथे घेऊन आले, मोठी निधाय लावली' (अथ निधाया योजतात) —वि धन्य, इतल्य्य 'जालें निधाई निधानें। लागलें अनेतगुणस्त'—गुगा ४ १०९ [वि+धा]

निधाडा—उ निधडा पहा

निधान, निधि—नउ १ कुवेताचा खजिना, हव्यसमूह, भाडार हे नऊ आहेत—पध, महापध, दाध, नवर, कचप, मुकुद, नव, नीळ, खर्वे 'त्यास नऊ निधि व अग्रमहासिद्धि अग्रहूळ आहेत' २ (सामा) टेवा, साठा, समष्ट भाडार 'कीं निधान सडळ धर्माचें प्राटले असे।'—झा २ १९९ ३ खनि, खान ४ पुरेलें, शुस घन, टेवा 'कीं लोखे या विशदी। वर निधाडू जरी।' ५ पात्र, भाजव, जाधार, नाभयस्त्राव, ठिकाण (समासात) गुण—दया—विद्या—करणा—पाप—निधान—विधि 'जय राहोनि असो अमर। तें निधान मी।'—हा ९ १९५ विज्ञान म्हणजे सर्वेगुणचें निधान'—नि ३९ [स] म्ह० धान्य तणें घुशी निधान तणें विवची निधिनियेप—उ जमीनीत पुरेलें धन, देवा; भूमिगत दिव्य मुक्कवे हे दोन दावद असून त्याचा अर्थ निधी=खाणी, व निक्षेप=पुरेलें दिव्य असा आहे (हा जोडशब्द कल्या सनवा—कायदपत्रातून गुण, पाड, पापाण, निधि व निक्षेप या सर्वे दहासह जमीन दिल्या—विद्वत्त्याच्या दुखातावावत यतो) निधिमिनेपावहिन म्हणजे पुरेल्या सरे दम्यासह निरोप पहा [स]

निधाय—निधाई पहा

निधारती—खीव निधाई पहा (निदारी) प्रसिद्ध, प्रसक्त, कीर्तिमान 'व निधारती द्याऊत' [स नि+धु, निधारित]

निधाव—प्र निधाई पदा

निधाउणे—अकि १ गुणें, झोपी गल्यासारखा असणें (भोंवरा) २ (ल) गभीर विचारात मग्न, तंत्री। असणें, गळें असणें [निधा]

निघि—की अतिशय वेगानें भ्रमण, फिरणें 'चै निगाठी निघिय पडली। त गमे भूमीवी जैसी जडली।'—झा १५ १३६
निघा पदा

निघोट—वि १ (काव्य) अतिशय शुद्ध, पवित्र, स्वच्छ, शुद्ध तादृक 'स्फटिक दिळेचें घोट। जैस पैरागर निघाट।' २ (ल) अतिशय दृढी, ननाय, निष्काचन [स निघूत, स निघ-घोट=पुवत]

निनगत—किवि दूर, बाजूला, वगळा, निराळा, एकीकडे

निनगें—न (कु) एक प्रकारचें भात निगगा पदा

निनाद—प्र १ मोठा नाद, आवाज 'तैसेचि देख येरें। निनाई अति नाहिरें।'—झा १ १४६ २ पडसाद प्रतिध्वनि [स]

निनावा—प्र (कों) दोपरहिततविपर्याची खात्री, निर्वाळा निवडा अर्थ १ पदा 'त्याला वाकर देवा त्याचा मी निनावा दलों। निनावा-ध्या—वि विन नावाचा, निनाव्या, निनावी. [निनाव]

निनिणें—सकि आपणें 'वादिनेयाचिमा दुपादारीं। वादा निनिणें वाहिरां।'—शिख ८३१ [स निनी]

निनिवाळ—पुन नन्नुराळ पदा

निन्हव—प्र १ अपहव, गुप्त ठेवणें (प्र) निहूनव पदा वेगळ्या वप्री तर ज्यास क्रीब वेप धारण करून स्वकीयांचा निन्हव करणें भाग पाडलें '—नि ८४४ २ यज्ञातील विधि, नमस्काराचा एक प्रकार [स निहव]

निपचेत-चित्र, निपचिय—वि दमल्यामुळें किंवा यरल्या-मुळें चेतनारहित होऊन पडलेला निचेष्ट (किं० पडणें, निजणें, असणें) [निपचतना, स निचेतन]

निपज—प्र १ उपज, उत्पादन, फळ, प्राप्ति, पैदाश, निघा लेखा माल वस्तु २ नफा, मिळकत [निपजणें]

निपजणें—कि १ उत्पन्न होणें पैदा होणें उपजणें, जन्मणें निवणें, जल्मणें 'सेवीं निपज जे कै शरीरें। तें तें खरें परज्मा।'—एमा २ ४८१ २ निपणें, होणें बनणें, टटोवत्पत्तीस येणें 'आता शिष्याचें परीक्षण। निपजल।'—विपु १ ५१ 'बरासा दिसत होतास परतु सोदा निपजलास' [स निपजणें प्रा शिष्यकर्म] निपजविणें—उकि उत्पन्न करणें 'पदाचि निपजवूनि पाटी।'—मुआदि १ ८७

एको ४. ५६

निपजत—वि (कु) निपचत पदा

निपंजा-जी, निपंतु, निपत्वंड—निपणजा-पणजी इ० पदा

निपट—विकिवि १ अतिशय, पराकाष्ठेचा, पूर्णपणें, सर्वथा, निखारस, सर्वोर्षी, सर्वोर्षी 'निपटनावा' =अतीवात नागडा निपट अथवा 'निरंकूल दिसत नाहीं असा 'निपटमूर्ख-सोदा' =अश्ल सोदा निपट-दरामी-गुलाम इ० 'जरि निपट दरीदी जो न लाहेचि काची।'—वामन, रुक्मिणीविलास ७९ 'अदा निपट धूट मी प्रभुवरसि कालाजरी।'—कंका ६ २ अगर्ण, बरोबर, येत निरंकूल, खरोखर 'परी निपट निघेना त्या पुढें बोल काहीं।'—साख ५ ३९ 'त्याचें आनुष्य निपटचि थोडें।'—दा १५ ८१ 'जोडा स्वर्ग, स्वर्गाहुनि निपट लाभ भूमिचा थोडा।'—मोभीष्म ९ १३ [प्रा शिष्यक हि निपट, तुल० स नि स्पट-निपट-निपट-आम १८३४ निपत्] ० निरंजन-वि. १ पूर्णपणें पवित्र, अनीति व नाया वापासून अलिप्त असा ज्ञानी व साधुप्राप्त पुरुष २ (ल) पक्का सोदा, अश्ल लुच्चा ३ दिवाळ खोर, दरीदी ४ फाटिंग, उपरसुम (मित्र, मातवाईक छी, मुलें-बाळें इ० पासून अलिप्त), शेगत्याहि प्रकारचें) नवन मसरेला [निपट=पूर्ण, सर्वोर्षी+निरंजन=विरण साधु] ० पटु-वि निरंजन, निराजरा 'कैसा निपटपटु जाह्लासी काह्यहार।'—राणा ५०.

निपटणा-णें—विकिवि १ (काव्य) निवळ, बरोबर, नेमका, योग्य, केवळ २ नि शाय, पूर्णपणें, सर्वथा 'आता यावरी जे वोलणें। तें येणेंचि बोलें शहाणें। जें मौनाचेही निपटों। पिऊनि गेलें।'—अष्ट ५ ५३ [निपट]

निपटणी—की १ खरडणें, पासून, पुसून काढणें धुणें २ आटपणें, सपविणें [निपटणें]

निपटणें—सकि १ खरडून काढणें, (हातानें किंवा पोटांनीं द्रवपदार्थ) पुसणें, धुणें, घासणें किंवा पुसून काढणें, जमीन इ० वरून ओलखर किंवा पातळ पदार्थ नि शाय होईल असा हातानें काढणें 'हें शण निपटून भर' २ निपटून टाकणें, किंवा उपहास करून गप बसविणें निरुत्तर करणें ३ शिदक राहिलेले काम वीर उरवून टाकणें आटोपणें, समाप्त करणें निरानिपटा करणें, सप विणें ४ (ल) कमी होणें उतार पडणें निघून जाणें (ताप, आजार) ५ पुसणें स्वच्छ करणें 'हात निपटनी मेदिनी-। वरी नय घाली'—तुगा १५९ ६ नाहीस करणें, झाडणें 'आता निपटुनि राज्यकीर्तीवितपुडकामना सोडा।'—मोभीष्म ९ १३ [निपट हि निपटणा]

निपटणें—न शरटचें मूल 'मातसि आवडे निपटणें। तवीं उदक उदपणीचें तांदें।'—एमा २८ ६९९

निपटार-रा—वि. (निपटलेला) १ अग्रयोजक; निरूपयोगी. २ निरक्षर. ३ हीन; निपट; नीच. 'त्याचें जियें बुड्याहून निपटार आहे.' ४ दुर्गुणी; खराब; कवडीमोल; कसपटाप्रमाणे मानलेला; निवळ खरवड; गावची खलज, पाण. ५ निस्तेज; तेजोहीन. 'आता हें त्याहून निपटार जाहलें। निवटी आयितें रण पडिलें। चेदें यश रिपु जितिले। एकलेनि अजुनें।'—झा ११. ८६०. [निपटणे; हिं.]

निपटाशि(चि)पटा, निपटीशि(चि)पटी—पु. १ खरवड; खरपडया; उरलेपुरले अन्न ताट निपटून शिपटून घेतलेला दोनट्या पास (लहान मुलांस भरवितांना म्हणतात). (कि० घरमे). २ जेवण्याचें ताट चादून घेवून साफ करणे. ३ (क.) निरानिपटा पडा.

निपटून—किवि. काढून; साफ; समूळ; लखून. 'जे निपटून घेईं साडिले। ते साडणे सन्यासु म्हणजे.'—झा १८. १२. 'रही साधूचि येता धरण निपटुनी त्यागितां उदत्तल.'—मोअंबरीप (तक्कीत पृ. ३६०). निपटूनशिपटून काढणें—घेणें—घुसणें—भरणें—खाणें—खरवड, घुवून, घालून लच्छ, साफ करणे, खाणे. 'माजाने आडपादील हूष निपटून घाले.' निपटून शिपटून जेवणें—(ताटात वाढलेले) चादून घेवून खाणे.

निपटें—न. अर्थे निपटें; कोळवें; अदप्रावाचें माप; एकअठमाश घोर. एक कैली माप.

निपटून—न. समस, आस्थेने वाचणें; वागलें घडून वरणें. [घ.] निपटित—वि. घुमणें, आस्थेने वाचलेले; वागलें घडलेले.

निपणजा—प्र. पणजाचा बाप; आज्ञाचा आज्ञा. [नि=अधिक, विशेष+पणजा, पणजानंतरची पिढी] निपणजी—की. पणजा+पणजीची आई, आज्ञा-आजीची आजी. [नि+पणजी] निपणजो(जू-३व)झ—न. निपणजाचें घर. निपणतू—प्र. नातवाचा, नातीचा नातू. [नि+पणतू] निपणतंड—न. नातवंडाचे नातवंड.

निपत(ता)ळा—प्र. निपळा; पातळ पदायांच्या लळाळा किंवा सुटी जमलेला भाग, निपटून काढलेला पातळ द्रव्याचा अंश. [घ. नीप=खालचा, तळचा+तळ किंवा निपटणे+तळा]

निपत(ता)ळा—वि. १ अपमान पावलेला; कमीत झालेला. २ हुसत्यापासून पैसा घेतल्यामुळे ओंढाळा झालेला. ३ रिस्ताळा-वद्दल बुध्दीने उपयोग; गुन्हात सापडलेला.

निपनवसा—प्र. (महातु.) शाहणपणा. 'मप सोळी निपनवसा। आणमानु।'—शिष्ट ८१. [निपुण+वसा]

निपर—न. (मो.) लहान कांडी किंवा दोळे.

निपरजड—वि. (राना.) निपचेव पडा. (कि० पडणे; असणे; निजणे).

निपरवसा—किवि. अविचाराने; बळटपणे. 'कोणी ने निपरवसा। उपाहली वसताची दिवा।'—शिष्ट ८१६. [नि=नाही+परवसा=परतंत्र]

निपरवड-ध-धी—वि. १ बुड; नीच. —एभा १. ४३१. 'बाळ बापा म्हणे काका। तरी का निपराध पारिखा।'—तुगा ३२४८. २ निरुपयोगी; न्यथे. 'रानो वसती औपधी। तरी का म्हणव्या निपराधी।'—तुगा ३५३२. [नि+अपराध]

निपराळ—वि. रुध; धुक; कोरडी; पाणी न परगारी (जमीन, माती). [(निपळ+आर प्रत्यय) वर्णव्यत्यास]

निपरुस्त—वि. मृशालेदार; नवदार; हक्कर; स्वादिष्ट; समंग. निपसणें—सकि. १ उपसणें; बाहेर काढणें (म्यानातून तळवार घेवें). २ उपटणें (केंस, घेस इ०). 'एक निपसितो दादीमिश।'—अफळा २८. ३ (सामा.) खेचून, ओढून बाहेर काढणें.

निपळ—की. १ कोरडी, सुकी, रूक्ष जमीन; नेहमी कोरडी राहणारी जमीन; पाणी ठले न देणारी किंवा दिन दलदलीची जमीन. २ कोरडे ठिकाण, जागा. [स. निपळ] निपळ, निपळ-वट—वि. पाणी न परगारी; रुध; कोरडी (जमीन). निपराळ पडा.

निपःपक्षपात—निपक्षपात पडा.

निपाडसा—वि. १ मागले, दिसल्या वेताचे, विणीचे (वासले). तान्हा, पाडसा व निपाडसा अर्थां हीन नेतें. तान्हा=शान पिणारे. पाडसा=पानांवेगळा; पण लहान. निपाडसा=पाडसाहून मोठे; त्यापूर्वीचें वेत ३ तिबेती, हीन वेळा व्यालेली (गाय, म्हैव, बेदी). [नि+पाडसा]

निपाणकाडा—वि. छुगड्याचा, साडीचा एक प्रकार; पेठ. —खरावे ३४. [निपाणी=एक गाव+काडा]

निपाणी—वि. (निपाणी गावचा) १ सर्वसाधारण ओढण्याला मध्यम अशा ठरावुचा एक प्रकार. २ वपलाची एक जात. [निपाणी गाव]

निपाणी—की. शेराप्रमाणे असणारे एक झाड. ही झाडे खानवेसात विशेष आदृत याला वेदासारखीं फुले वेतात व तीं कायासारखें असते—वगु ४. ४११.

निपाणी—की १ निजेल, अनुन्या पाण्याच्या पुस्तकाना (पेठ, यांब, स्थान). २ विहीर, पाटबंधारा इ०च्या पाण्याची जरूरत नसलेला, एवढाच पावसाने मिजलेल्या जमीनीच्या ओसाच्याने वर वाडणारा (जत इ०). ३ पाणी न पातलेले, मिळकलेले; निमळें (दूध, दात इ०) [नि+पाणी] निपा-ण्याचा—वि. पाणी न लागणारा; फक्त जमीनीच्या ओलाव्याने पोसलेला (वृक्ष इ०).

निपात—पु. १ पडणे, पतन (समासात रफ, दुग्ध, शक्, निपात) २ मृत्यु, मरण, मरणे 'नीं तुं मरु इच्छिउवि तो निपात'—वामन, वृत्तिहर्षण ९३ ३ (व्या) नियमवाह्य, अपवाद, नियमार्ने सिद्ध न झालेला शब्द ४ अव्यय [स]

निपात—पु संपूर्ण नाश, नायनाश, पूर्ण मोड—क्षय—नुराडा, नारणे, खाणे ६० काभी नि शेष होण्याजोगा नाश (सामान्य वस्तूचा) [स निपात] निपातणे—उक् (काव्य) नाश करणे, कत्तल करणे, निशालन करणे 'दानवकुल निपातिले' [निपात]

निपातणे—अकि मरून पडणे, मरणे (विशेषतः टार मारले जाऊन) [स निपातन]

निपातन—न १ (व्या) नियमवाह्य रचना, अपवाद, निपात २ खाली टाकणे, फेकणे, पाडणे ३ टार मारणे, चोप देणे, बडविण [स]

निपातित—वि १ नियमाला अपवाद केलेले, नियमवाह्य, अनिर्दिष्ट २ खाली फेकलेले, पाडलेले ३ टार केलेले, मारलेले [स]

निपाळ—वि रुक्ष, कोरडी, शुष्क, जलरहित (जागा, जमीन) निपळ पडा 'निपाळ जागा स्वच्छ सभोवती सपाट पटाणें।'—मला १५४ [निपाळ]

निपाळवाचा—वि (राजा) मागच्या पालवीचा, अखेरच्या बावीचा, शेवटच्या बाराचा (भोपळा, बरो ६० भाजीपाला) 'बायबास पाणी न मिळता निपाळवाची वागीं लायू लागली' [नि+पालव]

निपुटारे—वि (महातु) निकट प्रतीचे, हक्के, खाणे निपटारा, निपोटारा पडा

निपुटी—टी—वि पट न दिलेले, पुढावाचून तयार केलेले (औषध ६०) [नि+पुट]

निपुण—वि निष्णात, बुद्धाल, बाबधगार, तरबूज [स] ० पणा—उ निपुणता, बारकाई, चतुराई 'नाना प्रमेयाची परी। निपुणपणे पाहता कुसरी।'—झा १८

निपुत्र—पुत्री, निपु(त्रि)त्रोक—वि पुत्रहीन, ज्यास पुत्र नाही असा, मुलगा नसलेला 'निपुत्रिकाचे पदावे न वदन।'—शिली १४ १६४. [नि+अमात्र+पुत्र]

निपुर्वटा—टा—उ अपुरेपणा कमतरता, उणीव, निपुर्वटा नपूर नसणे [नि+पुर्वटा]

निपूटशिष्ट—नखी निपटीशिष्टी 'निपूटशिष्ट पद तो आपले आजोळा जाई'

निपूर—खी अपुरेपणा, कमतरता, उणीव, निपुर्वटा नपूर पडा [नि+पूरणे]

निपोटारा—वि (राजा) निपटारा पडा हीन, कमी प्रतीने 'त्याहि निपोटारे। काई इश्वरस्मरण।'—भाए ४८६

निपोटी—वि १ जीत स्वतःच्या पगारातून, मजूरीच्या पैशातून नोकऱ्याकरता आपला उदरनिर्वाह करावा लागतो अशी, जेजूनखाऊन नसणारी, नसत पगारी (नोकरी) याच्या उलट सपोटी—म्हणजे मजूरी मिळून रोजचे जेवणहि मिळणारी निपोटी रूपये—युवक (राजा) ज्या पगारात पोटीगीखर्चाचा समावेश केला जात नाही रूढने पगाराखेरीज रोजचा पोटीगीखर्च निराळा मिळू शकतो अशी मजूरी, पगार [नि+पोट]

निपोताशांत, निपोतशाति, निपुताशाति—शांत—खी. १ पुळाचे, वशाचे, जातीचे निर्मूलन २ (व्यापक) राज्याचा उच्छेद, लय, जगळाचा दिवा झाडाच्या लागवडीचा नाश, फना, पूर्णनाश [नि+नाही+पोत=पुत्र+शाति=विप्राति, स्तब्धता]

निप्राण—वि अगरही थकलेला भागलेला, पराकाष्ठेचा अक्ष झालेला, जवळ जवळ निर्जीव झालेला [स निप्राण]

निप्राळ—रुक्ष, शुष्क निपराळ पडा निपूस—वि चवदार निपूस पडा

निफज—विक्रि (महातु) स्पष्ट 'मृगौनि प्रपच समूळ सहज। नाशिवत सकारण सजीव। याचे मूळ स्वरूप निफज। सांगो आता।'—झा ५७५

निफज—निपज पडा निफजा आणणे—बडविणे, उत्पन्न करणे 'आगोचे काज पाणी। निफजा जरी आणी। अज्ञान इया बाह्यी। मानू तरी ते।'—अमृ ७ ९७

निरुजणे—कि निपजणे, उत्पन्न होणे, तयार होणे 'तैसी शुभाशुभे कमें। जिय निफजती प्रकतिधर्म।'—झा ३ १७८

निफळ—वि फलरहित (विशेषतः लक्षणिक अर्थाने उपयोग) [स निफळ अप]

निफळा—उ विरुद्ध, वैर 'नवाबव धीमत उभयतात निफाळ रेणें ठीक नाही'—पया १०९ [अर निफाळ]

निफाशी—वि फाशा दिवा मुदण नसलेली, विन फाशाची (पुतळी ६०) [नि+फासा]

निफाळा—उ नाश, घुरा 'भिगाचिया चढळा। पदराचा पुज बगळा। करिता जैसा निफाळा। अगाचा होय।'—अमृ ५ ५९ [न निफालन, नि+फाळणे=फाळणे]

निफाळी—वि फाळ नसलेला, फाळरहित (नगर) [नि+फाळ]

निब—पु १ लिखाचे झाड याच्या तीन जाती आहेत—कडी-निब, कडुनिब किंवा बाळतनिब व बराननिब २ कडुनिब 'तेम जाय दुपेसाखरे। तरी निब का पियावा।'—झा ४ २२३—वि कडु 'तू आत्मज्ञ म्हणसि सम एक मपूर एक निब विपयज्ञ।'

—भासनु ४ १२. [स निघ, दि नीन] (वाप्र) ०नेस्खे—
(बायकी) नवसाचा एक प्रकार निघाचे दांडे कपरेभोंवतीं पावून
अथ शाकणे नवस फेडण्यासाठी बायका आपली नमता निघाच्या
टाडळ्यानीं शाकून नवस कलेल्या द्यास जातात तसे त्यांना
आसमिन नेतावयात नसे तेसात निघसाचा पद्दा ०लाचये—
डेघणे—डेणे—कटक, वाळिका, डाय आणणे, लावणे, दोष दणे,
तुच्छ करणे ०लागणे—येणे—काळिमा ६० लागणे

निघडणे—कि मोकळा नसणे, दाटणे (स्वर) 'असो
समागमें आलाप केले. तन्दि त्या गापीचे स्वर निघडले.'—रास
५ १०६ [निघड]

निघना—पु (ब) आमचण [निघनण]

निघेद-घ—रि (अशिष्ट) वचक, दाब नसलेला, मोकाट,
स्वर, अव्यवस्थित [स निबंध अप]

निबंध—पु १ प्रथम, नियमवद्ध रचना असणारा लेख
लेखी विषयविवचन, लेख 'या विषयावर आम्ही वेळोवेळी
निबंध लिहिले आहेत'—टिळे १ ३२१ ३ नियमात्मक प्रय,
मोड लेख, प्रथम ३ शोधपेगमा, महाजनकी बघेरे वनन—पुरी ४
कर, जडात, दस्त—वि नीट, पद्दा बाबलेला, जडलेला, निबड.
'हासोनि बोळिला बोर गदू. हुसा जन्मे साधित्र साधू. साधा
न वैसेचि निबडू. काडुनि छुड कल आले.'—एस्तव ११ ३८
[स निभन-धन्वायणे] ० कानिळ-पु निबड खडक, सडकाल
पण

निबड—वि घड बांधलेले, जराबडले, प्रविष केलेले निघ
हीट, निबड, निबंध [स] ० गान-न (सगीत) ज्या गायनत
चित्रा रंगाल सखल म्हणत्या जातात ते गायन.

नि(नि)बर—न १ जन, दुर्वाची उष्णता, वाप २ (बों)
कुपाट, कडत राख ३ स्वच्छ आभाळ, दग मादीत अशी स्थिति
[स निरस १ निर्भर]

निबर—वि १ जुना आणि चिबट बोरडा आणि ताट, जून
(शाळ, फळ ६०) २ कटिण, मजबूत, घड टणक (दगड विवा
सवसाधारण कोणताहि पदार्थ) 'विन देखोनिया बोर। होम
मत्स्य कृ सुह १ नातरी पाठी करोनि निबर। रूप परी वसळये।'—
एस्तव २ १२ ३ छिले (अडे) ४ जुना व खराब झालेला
(पदार्थ), उड, म्हातारा 'बाधा नदा निबर, गोपानीं झालिला
सुमदासि वरा।'—मोक्षण ४४ १९ ५ प्रखर दीभ 'जयाचा
रश्मिमुख निबर। होता स्वरूप सखीं स्थिर।'—झा १६ ९
[स निर्भर-निभर-निबर] निरट्ट-ड-वि १ जून, चिबट,
जुना, टणक, बोरडा आणि कडक, रुदकळा आलेला, घड, मज
बूत वाण्याचा ६० (नस्तु, मनुष्य, जनावर) निबर पद्दा 'तआही
पासव मज निबरडा। उपमा वज्र कटीणा।'—ज १९ २ जप

निबर, टणक ०टोण-धोंड-वि अतिशय टणक, कटिण (दगड,
फळ, फोड, गडू, पाट, भातरी ६०) [निबर+डाण] ०पणा—
पु. कटिणण्या 'जयचा स्वाधिकाड हुसे। आपले विदितही मुजे।
परी करि तथा उभत। निबरपणा।'—झा १८ १८४ ०सय-न
उत्तावय 'साला हा निबरवया।'—माअथ २ ८७

निबरणे—अकि शिवून तवारा साल्मा भाताची वाक
आंतल्या आत निघावी म्हणून तो निखान्यावर ठेवणे [निबर]

निबरपट्ट—न माकडी, उघडी जीवर ऊन पडते अशी
जागा, प्रदक्ष, उन्हाची, ऊन पडत असलेली जागा [निबर+पट्ट
प्रत्यय]

निबळोण—न दृष्ट काढण्यासाठी घ्यावयाचे वड निंबाची
पाने, मोठ माढी ६०पदार्थ—एमा २ ७५९ 'पादातरूपाचे बरवे
पण। कोटी मद्राचे निबळोण। नी बोवाडीन आपुले प्राण। दडी
भाली सुदा।'—वसीत्व १, १३ ०करणे—निबळोणाचे पदार्थ
भोंवतीं ओवाळणे दृष्ट काढणे (कि० उतरणे करणे) 'आपले ऐसे
म्हणावे इतिा जीवे निबळोण।'—हुगा ७ ३४ 'रामदास म्हणे झणी
दृष्टि लागे। जीवे निबळोण करी।'—दावि ७ २९ [निब+लपण]

निबडयथा—कीभव (बों) एक प्रकारची भाकरी किंवा
पावन 'खळात (अगमता) सुटते मेढीजवळ निबडयथा फिर
वितात'—मसाप ४ २५६

निबडयथा—पु एक कुळपमें सातान्याकडे बऱ्याचशा
दसव्य घाण्यात साय छुड पौर्णिमेत हा कुळाचार असतो त्या
वेळीं पुण्यानीं दबोची पूजा कत्पावर तोंब्याचा बरस गव्हावर
माहसात त्यात पाणी घालून विड्याची पाने ठेवून त्यात दबोची
प्रक्षिमा ठेवतात जी घरात सर्वात बडील छुडासिनीं खी असत ती
प्रक्षिमे नेत असे वळ सोडून देवून निबडयथा पानाची साडी नसले
व हातत दिवडी घळून त्या कल्दास तीन प्रक्षिणा करिते नंतर
सिला घरातील बायका नवे छगडे खाणि बाळी देनात—मसाप
१ ३ २५ निब नसणे पद्दा

निबळ-ळी—वि १ बुवळा, अशक, बलहीन, कमजबेत,
नाताइद 'सर्वांनीं होति निबळे। विवडपणे।'—भाए २०५
२ सौम्य भज 'आकारें न होतो डाळे स्पष्टी अति निबळे।'—
माझा १७ १२७ [स निबंध]

निबा—रि १ (वय वाढे असून) अधिवाहित, लग्न न
झालेला (वयात आलेला प्रौढ मनुष्य) २ (कु) दुरकार्यास
जेवावयास बोलावलेल्या लग्न न झालेला मुलगा [दि अनव्यादा]

निगाकी—ओ दण्णापण्याची बाकी शिडक न राहणे, बाकी
पुनव होणे दिष्टो पुरा होणे बाकी नसण्याची स्थिति नि शपदा
—वि बाकी नसलेला दण्णापण्याच्या शिलडी रकमेपासून मुक्त
असलेला, देवाक [निन्हाकी]

निंठाडा—छी (व) निंच साडाची राई 'निंठाडीत बाजार भरतो'

निंठाण्या—वि ज्याचा वाप माहीत नाही, अज्ञात आठ असा, सांपडेल्या, पोरका (मुलगा) [निंठावाप]

निं(निं)पार—न (कु पे वों) जन, निंवर पडा

निंवाग—उ एकसाड, निंच लिंवाग पडा याच्या लाकडाचा श्मातीस उपयाग होतो हे लाकूड सरळ व लाय पडल्यामुळे त्याच वागे वागे होतात [निंच]

निंविड—न अरण्या जंगल 'जैसा वाड्डी घाली पन। तैसा निंविड माजले।'—मुविराट १९०१—वि १ दाट, गडद (अंकार) २ गर्द दाट (सादी, घन) ३ मोटा, ओराचा (पाऊस) ४ घनदाट (मेप) 'जैसा प्रक्यावाचा उभड। गुड्डुनि विन्वाचा पवाड। होय आपणपें निंविड। आपणचि।'—हा १९ १३८ ५ गड (क्षोप) 'बिकळ निंविड निंदि वैक्या मोहखाणी।'—मुराबाळ ५४ इ लीन, शिंमध 'निंनुंनस्वरूपी जाला निंविड।'—वापि २७४ [स]

निंरीं—न पळे नास्तित्व, पूर्ण निर्ध्वन, उच्छेद पूर्ण पणे नाहीत हाणे, क्षय हाणे, बीजहि न राही असा अभाव [निंवीं]

निंवी निंनुणी, निंनुण—छी निंवाचें साड (गो) निंवीण [स निंच]

निंनु(वु)गी—छी विंनुणी, शिववणी उसाच्या लागीनतर सात दिवसांनी उसास पाणी देतात ते—हृषि ४५५ यांच्या फलट अवघणी (पदा)

निंनुडा—वि काळसर हिरवा रंगाचा [निंनुरडा प्रत्यय]

निंनुळी—छी निंनुळी पडा
निंनु—न लिंबू लिंवाच्या शाडाचें फळ (सामसत) इड निंनु—साखरनिंनु—कागदीनिंनु [स निंनु क] 'तोंडावर ठरत नलण—गोडस चढन्यास व तसेंच गुटगुटीत, सजेज घोडा भाय इव्हलहि म्हणतात

निंनु—पु १ पक होत आलेलीं बाजारीचीं वणें त्याची ती स्थिति, पकावस्था 'बाज'या चिंचें बोळल्या निंनुर पाला' बाजच्या निंनुरावर आल्या २ बाजरीचे भाजलेले पोपळे दागे बाजरीचा ठुरका निंनुर ठुरडा घेडनि आला। तो हा माणकीजी बाधगा।'—भूपाळी [निंनुर=अन ताप]

निंनु—न अव लिंबे लिंवाचें लोणें मग सोबळें विटा खेनी। आले निंनुं घाली जननी। गौडी भुल्ले अहमसमेवल्ली। नगती करणी हरीनी।—द ९ २५५ [निंनु]

निंनुपण—। अन्नावस्था, मद्यपय, निंवा पडा

निंनुटी—छी १ अंप लिंबू कापून त्यावर साखर सेधव वगैरे घालून विस्तवावर खदखदून तयार केलेलें औषध, हें ओकारी थावण्यासाठी देतात २ अंप निंनु [निंनु+वाटी]

निंनुवाणी—छी १ कडु निंवाचें साड, निंनुण 'चांदोवा चांदोवा भांगलास का।। निंनुणीच्या शाडापालीं लपत्रास का?' २ कडी किंवा कडू निंवाच्या शाडाचें बीं निंनुळी [स निंनुक]

निंनुवोधन—न स्पष्ट, खातरीन, निश्चितपणे, खरेचुरे सामणें [स]

निंनुवर—उ निंनुर पडा

निंनुळी—वि क्तर किंवा पोली करून निश्चित विंवा कायम न ठरविलेली (किंमत, दर, अटी, घातें इ०) [निंनुवाडी+पोली]

निंनुळण—न (त्रि) ओंवाळणी, निंनुलेण पडा—सिपु

निंनुळी—छी १ निंवाच्या शाडाचें बीं, निंनुणी 'निंच निंनुळीच्या मोडोनि आला। तरी तो काळडियासीचि हुकालु जाहला।'—हा ९ ४३८ 'निंनुळिया भरे निंनु बहरला। छुगळ जाहला वायसाठी।'—ब १५० इहू निंवाला आल्या निंनुळ्या आणि कावळपाला आल्या गळचोटया २ पिचळा रंग (निंवाच्या विवाप्रमाणें, पागोण्याचा वगैरे)—जराटी ३ रेपुन्तक पृ ६३ (१८७३) ३ क्रियाचा सोन्याचा एक दागिना ४ (विंनुळीच्या रंगे प्रमाणें) जानण्यास दिलेला पीळ किंवा फास—वि निंनुळीच्या रंगाचा, पिचळा 'अबराचें चूणें दासुनये मित्रण कल्यास त्यापासून निंनुळी रंग उत्पन्न होतो'—अभि १४ [स निंच गुल निंनुगुलिका—निंनुडलिआ—निंनुळ्या—माभ १८३१]

निंनुवर निंनुराष्ट—इ, निंनुष्ट—उ—निंनुवर, निंनुवष्ट इ० पडा

निंनुगणें—अकि सहकणें भग पावणें तडा जाणें (मातीच्या भाड्यास) [निंनुस भू+भग]

निंनुणें—अकि १ ज्या सकटापासून नाश होण्याची भीति आहे त्यातून पार पडणें, निभावणें शोक्नपरीत चांगल्या प्रकारे त्रिणें तणें निभाव लागणें (जोका, अडचण, चाबरी यामने) 'हें लाकूड तासतचळस मोडेल असें वाटलें परंतु निंनुणें' २ चांगला वाकबगार माहितापार होणें (डिवाव परत्यासुळें) 'हा लिदिण्याचि कामात निंनुण' ३ सिद्धीस जाणें यशस्वी होणें, पार पडणें शोक्नपरीत उत्कर्ष होत जाणें 'हें काम त्याचे हातून निंनुणें' ४ बचावणें जणें वाचणें 'पावे न कधी तसाचि किणु हा निंनुण'—सूकृण्य ७ ३५ [स निंनुवह हिं निंनुना]

निंनुयी—वि किंवि पूर्ण निखालस, सर्वस्वी एकरतीत, पूर्णपणे, निखालसपणें जणें—निंनुयी—वडा—सोदा निंनुयी पाळस गेला व निंनुयी पीक बुडाले, निंनुयी विहीर भाडळी—दाणा सरला इ० निंनुयी याचें अगदीं या शब्दाचीं साम्य आहे [निंनुय]

निमर—न (राजा) जन, ताप निमर पदा निमर
टापन—न वाळण्याकरिता उन्हात पातळल्या वस्तूचा मुन उत्पन्न
हान्यार, यणारा वास [निमर+पण]

निभातो—वि उयात भाताच दाणे, भातगोट नारित असे
(तारु, कर ६०) [निभात]

निभाव—उ यय, सुखदर प्रगति आणि दावट, निभावणी,
टिकाव, घेवटपर्यंत चालत्या ताहने टिकून राहणे (इंगन, वस्तु);
निभावणा 'या कामात माझा निभाव हाईल' [स निव'ह]

निभावणी, निभावणूक—नी १ टिकाव धरणे, तयणे,
पार पडणे, निभाव, सहातून पार पडणे, बचाव, निबाह
निभावणे जामीन—उ इनाम दिलेल्या जमिनीची लागवड योग्य
प्रकारे केली जाईल म्हणून दिलेली हमी, जामीन निभावणी
सुट—की १ मध्ये द्या जिल्हा उत्तरपाल, भरभराटील बापा
म्हणून जमावर्दीतून दिलेली पेसाची सुट २ अडचणीच्या प्रसंगी
(प्रजला) दिलेली सुट, प्रसंगातून निभावणे जावे म्हणून दिलेली
सुट [निभावणे]

निभावणीचे खत—न हमी पत्र, मैत्री राखण्यासाठी
केलेला कार—पया २६४

निभावणे—अकि निमणे पहा [य निबाहन, दि निभावा,
वि निबाहण, प निबाडण]

निमायणे—अकि १ यशस्वी रीतीने पार पडणे, मुश्किल
व बाधल्या प्रकारे लढीस उभे, पार पडणे (सवट, अडचण, परीक्षा
बोरेतून), उरकणे, पूर्णतः नणे, व्यवस्थित चालकिले, विव्दीय
नेजे [निमवणे]

निभीत—वि भीतिरहित, निर्भय 'भूताविषई सुविचाराचे
योगाने निभीत न होता जो नेचळ धाईने भुताशी सामना करील
त्याची फजीती होण्याचा संभव आहे'—नि २१८ [निभीति]

निभ्रात—की विकिनि (प्र) निभ्रात पदा निशक,
नि सघय—श १ ११५ 'एसे जाणा हो निभ्रात' दव वेण्याचा
अंकित।'—शुगा २१९८ 'म्हणूनि कल्या निभ्रात' सापडवि
तो।'—ता १० १११ निभ्राती—की खात्री, नि सघय

निम—वि अर्धा निमा [फा निमा] ० ऊढीदार—वि
अर्धा वडी (छातीवरील निमनोल पंगी) असलेला (अगरखा)
० की—की १ उजळणीचा एक प्रकार एक पादून खमरापथेत
सह्याच्या निमपटी पाठ करणे २ निमके अर्थ (२) पहा ० नै—
न १ घांटाच्या अथवा बैलाच्या ओढ्याचा अर्धाभाग (सुक्यत्त्व
आयात—निर्गत मालवरील जमातीसर्वांनी व्यवहारात योजतात)
२ अर्थ, अथवा त्याचा कोणताहि गुणकार उदा १०, २१
[निमा] ० खाई—की संतवी, व्यापार, उद्योग इ० व्यवहारात
अर्धा वाटा, हिस्सा २ शेताच्या उत्पन्नातील अर्धा वाटा (जमीन

कीलाने दग्याच्या अथवा पेणाच्या) ३ अर्थल, अप्रुक, अर्धा
निमाई पहा [निमा+खाई प्रत्यय] ० गुंडीच्या—वि न लाग
पान्या गुड्या, मुदनी असणारा (अगरखाचा गळा) ० गाणी,
निमकगोणा—की (जडासबाव) अर्धा गोणा, धान्याचे पाटे
० गारा—वि १ काहीमा गोण्या वगैरे, थारा, अर्धवट मारा
२ विधान, मुशियन 'दाम्नेतरास पहिल्याने जागा दाढ्या
त्यातहि पहिल्याने निमगोण्यास दिवा आठ आणे युरजितास'
—दि ३ २२ ० गोळ—उ अर्थगोळाकृति, अर्धवटून स्तभाकार
सरीर, आकार, गोळपाचा, पचपात्राचा अर्धा भाग—वि
अर्थगोळाकृति, 'अर्थकुल्लस्तभाकार ० गोळ धानस—की
(खानारी धदा) एका जातुल गोळ व एका बास पावटी कानस
० चिकणी—वि गुपारीचा एक प्रकार ही जाड व पापट असत,
मरबा ० जरी—वि अर्थ फळावटूचे आणि अर्थ रेशीम, फळूव
इ०नी बनविलेले, लघार कलेले, अर्थ जरीचे ० ताजीम—की
(अर्धा मान, अर्धा सत्कार) उदून उगे न राहता फळ उडल्या
सारखे कटून (मेठीव आलेल्याचे) स्वागत अथवा रवानगी
करणे (कि० दम, वेणे) याच्या उलट खडी अथवा पुरी
ताजीम [निमी+ताजीम] ० घळ—की १ शेताचे अर्थ उत्पन्न,
विशेषत अर्धा वाटा, हिस्सा (जमीन कीलाने पेणाच्या अथवा
दग्याच्या) २ जमीनीचे उदवत पादून पेणाकरिता जमीनी
कीलाने दग्यास आणि पेणारा याची भागीदारी, सारखी वाणी,
अर्धेचीची पद्धत [निमा+पल] ० थानर—की कापणीनंतर पिकले
उत्पन्न काढण्याचा प्रकार उगे पेंड्या मोगून त्यातील सीन (एक
अगदी भरदार दाण्याची, एक मध्यम व एक अगदी फोलवट अद्या)
पेंड्याचा साधारण उतारा काढावयाचा व नंतर सर्व पेंड्याच्या
उताऱ्याचा दिशेन काढावयाचा ० दुस्ता—वि १ नेहनीच्या
रकमेच्या निम्याने कर, खड बसविलेली (माल, जमीन) २ तिमे
धान्य देण्याच्या उदावने केलेले (शेत इ०) [निमा+दस्त]
० एट—की अर्धा, निमा अर्धा भाग [निमा+पट] ० पितळी—
वि (कु) मोठी पितळ पातळले (पायतण) ० शाई—की १ अर्थ
करणे (कि० करणे) २ अर्थेरी, अर्धा भाग अर्थल पहा ० सर
फारी—वि सरकरना काही ताबा असलेली (दाढ्या, सरचा
इ०) 'टिळक विदापीठ हे काही सरकारी किंवा निमसरकारी
विद्यापीठ नव्ह'—बेले १ ३२ ० सारा—उ अथा सारा,
वर ० स्तनी—वि अर्धा वाद्याचा (अगरखा) जाकीट
कोपडी—वाहसमा १ ११९ [निमी+अस्तनी] निमा—उ, अर्धा
भाग, अर्थ—वि अर्धा [फा नीम] निमाई—की निमसाई
पहा निम—की अर्थ, एकद्वितीयास 'आजुष्य वर्ष दात त्यांत
निमे निजले।'—धामन, सफुट ओक ६९ (नवनीत पु १४१)
—वि अर्थ (विशेषत सभासत उपयोग) [फा नीम]

निमे(मो)निम-रि अर्धाग्रधा -किसि अभ्यानें, अर्धेअर्धे करून, अभ्या केलेल्या स्थितीत. निमैनिमै-किसि अर्धमुष्ट, जवळजवळ अर्ध, सुमारे अर्ध [निमे] निम्मा, निम्माई, निम्मे, निम्मेनिम, निम्मेशिमें-निमा, निमाई ६० पदा

निमज्ज—उ १ मीठ, लवण २ (ल) ३ अन्न, भाकरी 'ज्याचे निमज्ज खातात त्याची चाकरी हलाल करितात' -मराचिथोरा ५६ ३ उपकार 'असे उभयता वापलेकानीं चाकरी करून निमज्ज अदा केले' -मदव १ १६५ [फा निमज्ज] •हराम-वि वृत्ता, उपकार न स्मरणारा, वेदमान [फा निमज्जहारम्] •हरामी-जी वृत्तता, उपकार वगैरे न स्मरणे, हलनखोरी [फा] •हलाल-वि वृत्त, खाल्ल्या अन्नास जागणारा, विश्वास, खरा स्वामिनिष्ठ. 'तुमचे सडाईचीं सधे जाहली निमज्ज हलाल आहता' -मराचिथोरा ४१ [फा निमज्ज हलाल] (नि)मज्जहलाली-जी वृत्तता, विश्वासपणा, स्वामिनिष्ठ 'अधरे त्याचे नमकद हारीर नपर करून मनोरथावरुप केले' -रा ५ ८६ [फा]

निमराणें—उकि (गो) विचारणें, प्रश्न करणें
निमग्न—वि १ बुडालेला, आत गेलेला (पाणी ६० मध्ये) २ (ल) गुण झालेला, गडळता, मग तडीन 'तो गाण्यात निमग्न आहे' निमग्नता—जी १ बुडालेली स्थिति २ तडीनता [स निमग्नता]

निमचा—उ एक दाख, ल्हान तरवार (ही वाकडी व टोंकाल वापडी असते), कुपण 'ज्या कटयार गदाका निमच्या' -समास २१ 'लोफखाना फोडून निमचाची सडाई झाली' -रा १ २२८ [फा निमचा]

निमज्जन—न १ पाणी ६० मध्ये गुळणें, डुबणें, अवगाहन २ निमज्ज होणें [स]

निमटणें—अकि माहोंस होणें, निमणें 'मातरी वारया चेनि आनं झगटली। दीपाची दिरी निमटली। -झा ६२८५
-उकि मिडून घेणें, लावणें 'तरी अभाग्य दातखिली पाटी। कानाची तुघडी निमटली मिदी।' -एभा १५ १४ २ निमूळ करणें, निवडणें [निवटणें]

निमणें—अद्री (काव्य) १ सपणें, शेवट होणें, विराम पावणें २ सगणें, कमी होणें, वर घात होणें, हलकें होणें उप धाम होणें, निवणें 'यालागीं सदगुरु असावा उत्तम। जणें निमे धम ससाराचा।' -य ३२ ३ (ल) मरणें 'हेंचि वायू बें सुरुण टले। आगि उदक सदेज सपाट जाहले। तरी आता काय निमाळे। विचारीं पां।' -झा २ १०७ 'माता निमाळी परीं आनं पुत्र जिदें वाचला।' -सुभादि ४९ १०५ ३ निमग्न, गुण होणें निवणें पदा

निमतता—वि मारणारा 'बुडकता नदीच धाविजळीं। पळतवा टुघ्वीच कळवळिली। निमतशा सत्युनं दिपली। आपुण्यद्वी।' -झा १८ १९२

निमताना—उ १ पिकाच्या अदाजाचा प्रकार शतांतील सगळ्या उत्पत्तीची मोजणी करण्याकरिता त्यांतील निरनिराळ्या भागातून थोडे थोडे पीक कापून त्यातील धान्य मोजणें, सामा न्यत थोड्या अद्याचा बरोबर निश्चय करून, अनुभव पटून त्याच रून सगळ्याचे अनुमान करणें (किं० पाहणें, घेणें, करणें) २ पूर्वी अनुमानांनं निश्चित केलेला आम्हा पुन्हा तपासणें, पाहणें, बघन करणें, पुन्हा मोजणी, पाहाणी, तपासणी ३ दुसऱ्यानें केलेल्या एखाद्या गोष्टीची परीक्षा घेण्याकरिता ती पुन्हा करणें, चाचणी करणें (किं० घेणें, करणें, काढणें, पाहणें) [फा]
निमती—झी (कर) अपेली, आठ आणे 'गडगाला रोज दोन निमत्या वाव्या लागतात' [निम]

निमंत्रण—न बोलवणें, आमत्रण [स] निमंत्रणें—उकि बोलावणें, आमत्रण करणें, देण्यास सांगणें [निमन्त्रण] निमै त्रित—वि बोलाविलेला, निमंत्रण दिलेला, वाच्या उलट आतुळ
निमद्या—उ शिखर, बळन 'जो मुक्तिपर्वे पार्या। षडे मोक्ष पर्वता। तो महा झुलाचा निमद्या। बहिला पावा।' -झा ५ ३५ [निमद्या]

निमप—उकि (गो) दुगण घुणें
निमा—उ अगरक्याचा एक प्रकार, निमस्तनी 'जानानिमा' [फा] •जमा—उ जमानिमा पदा उची पोशाख 'निमा जामा कुठती नली ते नदी पुठती।' -म-य ४०१

निमाज, निमाजमत—झी (४) नमाज पदा (किं० पढणें) 'जवा काहीं विश्वामिन पाच्या अगोदर निमाज पढत होता' -नाकु २ ६६ 'शहरात जुमियाची निमाजमत यास आले होते' -रा १ १९५ [फा नमाज]

निमाण—न (गो) शेवट [स नियाग, म निमणें]
निमाणें—किरि (गो) शेवटी

निमाणा—ना—एकदर जमेवर रुपयास अर्धा आप्याचा जादा कर [निमा+आणा]

निमालेपण—न १ मरण 'जैसे न सागणें बरी। बाळा पतीही रूप करी। बोल निमालेपणें विवरी। अचर्चाते।' -झा १५ ४६८ २ स्तब्धपणा, मौन, मुकेपणा [निमणें+पण]

निमासुर—वि १ सुदर मुखेल, लावण्ययुक्त -एस्त १ ५६ 'सुदर निमासुर बदन। रघुवदन उभा तथे।' -ह ५ १६८ 'सुख निमासुर बरवट।' -वेसीस १३ १४ २ तरुण 'जरी असलाही निमासुर। तरी होला बरता विचार। मग म्हणे मजराज विचोर। थोर होईन आता मी।' -ह ८ ६४

निमाळ—न १ भाळराम, बरड जमीन 'मग सत्संगें प्रवळे। सळ्याचाचेनि नळे। जन्मसत्युचीं निमाळे। नित्तर रानें।' -झा

१६. ८४१ २ रुद्रपणा, जीवनराहित्य 'योगशास्त्राजले निमाळः।
—आए ८६—वि खरतड, रुद्र, अद्वयणीने [निमाळ=रुद्रप्रदेश]
निमिष—उ निमिष पदा 'जीवा मेळवने निमिषा एका।
देऊ वातुले।'—विशु १७२.

निमित्त—१ हतु, उद्देश, मतलब, आशय, अनुसंधान
'पोट भरावयाचे निमित्ताने माणसं चाकरी करितात' २ कारण,
सबब, प्रयोजन, आधार 'अंश मेघ हो या निमित्तें सखा हो।'—
—वामन, वसुधा २ १५ 'तो बोरीच्या निमित्ताने काशी गेला'
३ कारणीभूत, सापत्नीभूत गोट ४ छोटी सबब, बद्दाला, सोप
'पाटुडोने निमित्त करून तो परीं राहिला.' ५ छोटा आरोप,
आळ, (किं० यणे, लागणे, टळणे, खायणे, जाणणे, ठेवणे, घेणे,
काढणे) 'त्याने बोरी केले नवता बोरीने निमित्त आले. ६
चिन्ह 'देखतो मी निमित्तो विपरीतेचि केवदा।'—गीता
(बामन वाचिस्प) ७६—अथ सार्थी, करिता, कारण 'बोरी
निमित्त माळे' ८ विधनिमित्त धर्म चेला.' [८] निमि-
षाचा—१ आरोप अथवा दावात कारण होणारा, ज्यामुळे
आळ येईल असा (धदा, वस्तु वगैरे—जी सद्गुणानी उत्तम दिस।
पण त्यातील अयोग्यामुळे कायत्यान्नावर निमिषारण होय तेतो)
२ प्रसंगास उपयोगी पडणारा, बहुव्यास पुर असलेला, नावाग
पुरसा असे—निमित्ताची देवपुत्रा—स्नान—भोजन—दानधर्म
निमित्ताचा धनी—नि कांडरण, दोषारोप, बोट दोषणारा
ज्याच्यावर दोष ठेवला जातो असा 'निमित्ताचा धनी केला
असे प्राणी।'—नवमीत १४५ निमित्ताचा साधु—उ होवी
साधु वरकणी साधु निमित्ताची बायको—नवरा—चाकर-
पुत्र—घोडा—६०—ताबापुरीशी गतल भागण्यास उपयोगी बायको
६० निमित्ताचे भाडे—वाच, निमित्ताचे घर—निडेचे विवा
दोषाचे निमित्त करता येण्याजोगा (मनुष्य, वस्तु, गोष्ट ६०
निमित्ताचा—किवि देखाव्याकृति, नावाला 'हा कामात कोणी
निमित्तास पाडिजे' निमत्तासर टंकणे निमित्त सापडेल केव्हा
म्हणून टपून वसणे निमित्तास टंकणे—एखादे काम विपद्दावे
म्हणून निमित्त (स्वल्प कारण) होय 'त्याच्याशीं अगदीं बोल
नका, स्वारी काय अगदीं निमित्ताचा टंकरी आह तुम्ही एखादा
शब्द बोलल्यावर लागलीच वाजवीं सुरू होईल साम्राज्यन्व-
कारण—न जाणारमूत गोट. निमित्त असे २ पदा प्रत्यक्ष
कर्ता, साधक, विशेषतः सृष्टि निर्माण करणारी देवता, ब्रह्मा,
कारण पदा 'मृत्युशय निमित्तकारण कुलाल' ० थोर—वि १
छोट्या सबबी, बद्दाले सामगारा २ दोष देण्याची संधि शोष
णारा, लहानसहान अपराध कोणून काढण्यासाठी बोलण्यात तेल
पाडून वसणारा ० धर्म—उ एखादा विशेष अथवा सामयिक
विधि, वस्त्र, ० धारी—भूत—नि दिव्याचा, टिळकाचा धनी पदा
० धावक धातुसाधित—न मूळ धातूक क प्रत्यय नवून

हाणारा धातुसाधित शब्द उदा० बोलू, पळ ६० निमित्ती—नि
केल्या, उत्पादित, कारणीभूत (समासात) एतनिमित्ती, तनिमित्ती
निमित्त्य—न (प्र) निमित्त 'दुसऱ्याची तुज ऐकत निमि
त्याची।'—ऐषी १५७.

निमि(मे)प—उ १ निमेष म्हणजे डोळ्याचा मिश्रणाचा
व्यापार व उन्मेष म्हणजे डोळ्याचा उघडण्याचा व्यापार तथापि
सामान्यपणे कोटी शब्दाचा डोळ्याची उघडताप असा अर्थ होता
उन्मेष पदा २ पाणी लवण्यास, डोळ्याची उघडताप होण्यास
लागणारा काळ, क्षण 'बोडमार केला होता बसु दिस। सोडवी
निमिप न त्यावी।'—तुमा १० [८] निमि(मे)पार्ध—अर्धा
क्षण 'निमिपार्ध जो सत्संग। तुणें संगें होय भवभग।'—एभा
२ २५२ निमि(मे)पार्धमेष, निमिपार्धमेष, निमिपोत्रि-
मिष—उ पाण्याची, डोळ्याची उघडताप डोळ निटणे व
उपचरण 'हें सगळे बाई ऐकन। दळ बायोभासादिक। आणि निमि
पार्धमिष। पादिकरुमि।'—झा ५ ४५ 'प्रीतीने पाहू लागला।
तो निमिपोत्रिमिष विपदला।' 'पळ अक्षर निमित्तोनिमिपी दुरि
वर्णाती वितावी।'—एल्लव १६१—विहि १ पाण्याची
उघडताप करणारा जवडा वेळ लागतो तबबपात, एका क्षणाल
३ (८) तात्काळ निमिष्य—उ क्षण, (प्र) निमिष पदा
'अस्ता न अस्ता निमिष्य। जाणे कायें।'—दा ३ १२

निमादली—जी मोहतरफेयासारखा एक वर, पण हा
केवळ वादरात लागू असतो
निमीलकटव—न (सगीत) गातांना डोळे मिटणे
निमीलन—न मिटणे याच्या उलट उन्मीलन 'येथ उन्मी
लन होत आह दिती। तेन पसरीत आदित्याच्या छत्री। पुढतो
निमीलनीं मिटी। वेत गाहाती।'—हा ११ १४१ [८]
निमुर(ठ)णे—उक्ति लय पावणे, घानणे, मिटणे, निमणे
'आणि दीपे का सूर्य प्रगट। अवघा निमुटल्या दखानेचि छुटे।
तेतो दिती नव्हे जे वेळुटे। दोथली आह।'—झा ११ २३४.

[निमूट]
निमुटता—वि १ कमानें उतरता, गोपुज्याकृति, सुन्याप्र.
२ अर्ध, विचोळा 'पायध्याशीं जमीनीचा एक निमुटला तुकडा
आहे' [निमूल, स निमूला, स निमूलित]
निमूट—पणे—कि १ गुणवृत्तपणे, स्तव्यपणे, एकहि शब्द
न उच्चारता वाचरणें २ विचारणें, न हाळता, एक जागीं बसून
[निमूर=निपेवत]

निमूर—१ अदरय छिद, भोंक अथवा मुरण्याची जागा
६० नखले, छिद, भोंक किंवा कोणून घण्याची दाकि नखलेला
(वाय, तळ, बघता पण) २ तडा भेग दिवा फट, नरमपणा
किंवा इतर कोणताहि दोष ज्यात काही असा [निमूरणे]

निमूर—वि १ पूर्णपणे फत्रा ळालेला, खालस ळालेला, खर्च
 ळालेला, सपलेला २ भानावर नसलेला. दहभाव अथवा गुदिनक्ष
 ळालेला, चैतन्यरहित, निपचेत [निमूँस मूर=मूढ]

निर्मूल—वि निर्मूल, मुळासकट नाहीसा 'त्ववरी विष
वगीचा भांड। निर्मूल करित जाणत।'—मुआदि (पाठभेद)
१४४ [स निर्मूल]

निमेष—न एक कालपरिमाण, क्षण निमेष पदा १८
निमेष=१ काष्ठा; २० काष्ठा=१ कला; २० कला=१ क्षण; १२
क्षण=१ मुहूर्त, ३० मुहूर्त=१ अहोरात्र ० पुट-न (कृत्य) खालच्या
व बरखा पापण्या एकमेकीस लावणे रात जाला असता हा अभि
नय करतात

निमोणा—उ नमुना पदा 'ये जाय त कसि अहा दिसते निमोणा।'—शानदतनय, नौकाचरित्र २३ 'घरी माणसें बसवून कायद गड्याच निमाणे बघून आलाहिदा पाटविले आहेत'—साठ वाया २१५७

निर्माणा—यि १ दिनमाल, कवडीमाल, निरपयोगी
 'निर्माणी सपरा भयविरहित। सर्वपात्र चित्त उभाधान।'—सुगा
 १९८३ ३ किमंत दिश्यावाचून मिळणारे, फुकट मिळणारे, मोफत
 'ते भयतय निर्मोले। न जोडिता आहे जोडले।'—ज्ञा ९ ३८८
 [निःनाही+मोल=किमत]

निमोञ्चता—वि निमुञ्चता पदा

निमाळी—ही विलायती गवतावरील एक परोपजीवी बन
स्पति

निम्न—वि १ खोल, खोल्य पाताळाहुनि निम्न । त्रिय
 पिये डविय साँ गगन ।’—झा १६ ३३१ २ लल्लल नम्र —न
 छल जापा, यद्वा ‘ निम्न भरल्याविणें । पाणी दळ्योच नये ।
 तेंनी आता तोंपेनि जाणें । सामारिया ।’—झा १६ १५८ [स]
 निम्नपा—ओ नदी [स]

निम्नाश—५ (ज्यो) अपम क्रांति [स]

निम्नाजत—वि उच्चनीच उचर्निच उचसखल (जमीन)
[स निम्न+उत्त]

निम्हाळ—न माळरान निमाळ पहा योगशास्त्रा जालें
निम्हाळ। श्रीरुद्र तवाविन।' - भाए ८६

निम्नोद्ध—नि (महानु) निमुळती घसरगुडीची 'की' निम्नोद्ध ससारवाटची । विग्रामुशाळा । -शिपु ३३ [निमोळती]

नियत—१ नियमित दारिद्र्य कायम कल्ले प्रस्थापित
२ निमित्त कायम उपहित ३ गुणिमद्दिन वामन्यात दिन आटो
क्यात टेरल्ले दिवा दायात टवल्ले निग्रही 'नायक विरक्तु
जाहला वदधमी पयतु । त्रि ताचि नन्वे व्यवस्थितु । अचि
धामो ४ ५७

करिया।' -शा ६ ३४२ ४ (तत्त्व) निध्याने फल दमारे असे
(कर्म) ५ ज्याचा राख्या किंवा व्यापार इ० विषयक नियमाचा
कर्षादि भग होत नाही असे, नित्याचे, नहमीचे, टराविक
'ऐशास नियता प्रमाणे राज मशारनिवृद्ध यास घउन येणे'
-वाड्या ५ 'आमच्या घरी नियत वीस पात्रे होतात, खेरीज
आल गला' -किवि यारोखार, नहमी, निरत्तर 'मृणुर्जन तु
नियतु। सकल कामतहितु। होऊनिया ऊचिंतु। स्वधर्म रहाटे।' -
शा ३ १५० [स निःस्पृहःस्वाधीन ठेवणे] ०कालिङ्ग-
वि १ (ज्यो) ज्याची चकारी निरनिराळ्या कार्ये निर
निराळी दिसत, त (ग्रह, तारे)-ब्रूस-ज्योति शास्त्राची मूळत्वं.
३ टराविक बळी प्रसिद्ध दाणारे, निवृत्त समयावर निघणारे
(मासिक त्रेमासिक, वारे) (६) भिरभाडिकल ०पूर्व-
(न्याय) कार्य उत्पन्न होण्यास ज्या पूर्वाची आवश्यकता आहे
मृणुज ज्या पूर्वावाचून कार्य उत्पन्न होत नाही अशा सर्व विधा-
यक व निषेधक पूर्वांचा समूह -न्यायप २२ जसे पगल तड्ड,
पगल मुत्तिसा ०कारुवा-नी अदळ सडमुदि -होके १३

नियत नियत—की नत पदा १ दानत, नीति, शील
 'पराणास नक नियत, धर्मयुद्ध याची माहिती नसत'—सुर्योदय
 १५ २ युद्ध हेतु 'जशा नियत तशी त्यास धर्त'—वाङमनदा
 १५० 'शब्दाची नी नियत साप्रतकाटी टीक नाहीं'—दिम' २ ५
 ३—कीपु इति, नमणूक, नियम 'भडारा व 'दादीप' चालवावा
 ऐसा नियत करून '—त १५ ११५ 'समाधिस्थिटी पूजा
 पुनस्कार बारिला पाडिजे म्हणून निवर्णाने आपलाळे वळस
 नियत करून दिवडी—वाङमनदा १६८ [अर नीत]

नियता—वि नि मन क्षणारा, शास्ता, अमर, अधिकार,
हुक्मत चालविणारा, समाजाला आळा घालणारा (ईश्वर यमधर्म)
तरी विश्व हा अनादि दायो । दय नियता ईश्वरावा ।'-शा
१६ २२५ [स]

नियतात्मा नियतमानस—वि स्थित मन याचे दमन
कलेरा मनाला आदोक्ष्यात देवणारा निप्रद्वी [स]

नियति—जी १ नियम नियन्त्रण २ अदृष्ट देव ३ मृत्यु
[स]

नियंतृत्व—न १ नियम निरुद्ध ताबा, दाब शासन
२ नियमन अथवा शासन करण्याची शक्ति पात्रता [स]

नियन्त्रण-पात्र की नियतृत्व पदा [स]

नियम - प्र १ कायदा आज्ञा आदरा निर्बंध टावा कलम
वस्तुतःच्ये बोधिवर्ती शब्द करावा असा नियम आहे २
टाविक चालरीत बहिवाट 'आम्ही एकत्रच जेन्त्याचा नियम
करा आहे' ३ ह्मी आचारपत्र पकड ४ उपलव जागर,
याचा इ० स्वच्छे करावयाच्या धार्मिक गांधी, तसेच आदरदा

असे धार्मिक कर्मे, विधि ६० ५ टरलेली घोड, सकत, खण्ड
६ (योगशास्त्र) अष्टाध्यायीं दुसरे अंग (मनोजय) ७ निग्रह
निरोध 'एवमनपचन नियम' होती दाही इदिचें असुमें।'
-हा १६ १८५ [स] नियमणें-सकि नियम, निग्रह करणें
'स्त्रीविपरी नियमिज। नावें नावें।' -हा १७ २१० नियमन-
न निग्रह, दाघ, दासन, आळा, बाधा 'मनाचें नियमन कले
अमता ईश्वरप्राप्ति खबर होत' २ अमल अधिकार ० निष्ठ-नि
कडकडीतपणें, नियमितपणें धार्मिक विधि पाळणारा, करणारा,
नमनिठ ० निष्ठा-अी आवश्यक करणयाच्या नित्यकर्मांचे
(स्नान-सज्यादींचे) निष्ठापूर्वक पालन, त्या कर्माविषयी आदर.
० पत्र-न आज्ञापक, नियमाचा कागद पत्र पहा ० विधि-अ
नियमासचर्ची स्थलकाल इत्यादि निर्दोश गोष्टी, नियमांचे दिग्दर्शन
प्राप्त जें काही कर्मे त्याचा अनुक कार्या करावें असा भट्टाचें नियम
करणे 'आपत्काळी पुनदान करावें असा नियमविधि जो केला
त्याचें दृष्टकृतर समवत नाही' -मिताक्षरा ० शील-वि १ नियम
निष्ठ पहा २ केवल्या नियमाप्रमाणें नहतीं बागणारा ० स्वयम-
३ १ ज्ञानेद्रिये व कर्मद्रिये बागा ताच्यात ठेवणें २ अशी निग्रह
शक्ति प्राप्त होण्यासाठी करावयाचे काही विधी, आचरण (किं
पणें) 'यदा बाहुमन्योश्चात काही नियमस्वयम घरले' निय
माचा-वि १ नियमित, व्यवस्थित, पद्धतवार २ विचारी;
स्थिर, अविचल ३ सदाचरणाच्या नियमातीं बागणारा 'मोठ
मोठा नियमाचा।' -किवि जमानें, न चुकता, हट्टून, नियमित
पणें 'मी जेवण्यास बसलों तन्हा घारा घळून नियमाचा दिवा
जातो' नियमित-वि १ नमलेला, नवी कलेला, टाविक
लय २ दानात ठेवलेला, निग्रहीत, शासित ३ नेमून दिलेला,
निर्दिष्ट, नियत नियमी, नियमिष्ठ-वि १ नियमनिष्ठ पहा २
नियमाचा पहा नियम्य-वि १ निग्रह करण्यास, दावात ठेव
ण्यास, नियमन करण्यास योग्य औपदयक २ दान, निश्चित करा
वयाचा, नमावयाचा, नियमित करण्यास योग्य नियामक-वि
१ ताब्यात ठेवणारा, शासन करणारा, निग्रह करणारा 'गावींचे
देवेस्तेवर नियामकपि होती सावारा।' -हा १८ ५०० २ निय
मित, दान, निश्चित करणाऱा नेमणारा नियता, नेमणूक करणारा
३ गति कोंदरेचें नियमण करणारे यत्र (गव्दनेर) नियामक
मंडळ-न शासन करणारी सत्ता (३.) गव्दमिनी बांडी
नियामत-अी १ दया २ आनंद, सुख, आराम ३ धन,
मिळकत, पैस, भरभरात [का]
नियामत-वि अजदार विनित करणारा 'नियामत
वाळांनी नारायण नाव' -भाज १८३८ [का नियामत]
नियायत न्यायत-अी नायबी शुवालिडी 'न्यायवत्ता
खिल्ल' -मिता २ १७ [अर नियायत]

नियाळ-अी (गा) मान्यता -वि (गा) प्रमाणात
राहणारा

नियुक्त-वि १ नमलेला, टरलेला याजिलेला; अधिकृत २
ज्यास पुढोत्पादनाविषयी शुल्का नियामकाला आह तो -मिता
क्षरा [स]

नियुत-न एक वाटी सख्या, शमर लक्ष [स]

नियो-अी (गो.) रती

नियोय-पु १ नेमणूक अथवा योजना, आज्ञा दणें अथवा
अधिकार दणें, योजणें, व्यवस्थित लावणें २ आज्ञा, हुकूम,
आदेश, दासन ३ क्रान्तिनाळीं वस चुट्ट नये म्हणून छाच्या
टिपाणीं बरविळी प्रकोतपति, निपुत्रिक विधवेला अपत्याच्या
दनाचें दिलेली दाखलाहा दोर विधानवस्थाचा कोणी आत याच्या
कडून पुत्रप्राप्ति करून घण्याची पूर्वी शास्त्रानें सक्त ठेवलेली अस
नियोगणें-सकि काम मागणें, आज्ञा करणें 'मज म्या निया
गावें स्वामिसेवकचें।' -पद्मा ३ ७५ नियागी-वि १ नियामक
पहा २ शुक्त योग्य अधिकारी तब सवें आपल्या आर्गी
समीनमिनीन भागीं शोपे फल निदोगी। दाखण साज्य।' -हा
१८ ८२८

नियोजन-न १ नेमणूक, स्थापना २ कारण, प्रयोजन
'हे शुणचि किद्यावाता नियोजना।' -हा १४ २१३ [स नि-
नु-योजणें]

नियोजिणें-अकि नेमणें, योजणें, ठरविणें, आज्ञा करणें,
अधिकार-सत्ता दणें, लावणें 'नियोजिणीं वित्तें ठळासि देती।' -
हा १३ २१ नवें कन्या पुत्र होती। तर का नियोजिले
पति। [स नियोजन]

निर-एक अव्यय आधि उपलब्ध याच कशीं अर्थ १ खातो,
हमी, आश्वासन २ वकार, अभाव [स]

निरउपाय-विश्रय पहा 'निरउपाय झाली घोड वकर
वसली घारनं।' -ऐषो ४१२

निरकामी-अि (गो) रिडानी निरुपयोगी

निरकार-विक्रि (चुकीने अर्थ) (चदिष्ट) १ निरा
कर, उद कवळ एकरा, निवड, एकमेवाद्वितीय २ पूर्णपणें,
कडक, निकड, सर्वस्वी ३ (उपासी दाव्याच्या पूर्वी जोडून)
निघालस जगतीं पूर्णपणें 'आज मी निरकार उपासी आह'
[स निरकार]

निरुद्ध-वि अवियमित स्वच्छदी, अनिग्रहीत, ताबा,
बचन, नपाशा न म्हणणारा, कोणाचें न ऐकता बागणारा, स्वर
बनाल, मोडाड २ प्रतिबन्-अटकाव विरहित 'पात्राहा याग्यरि
निरुद्ध जाले' -मराचि २४ [स निरु-अटकाव] इहो निर
दुशा अव्य न्छदीस कोणच्यादि प्रकारचा-आपेचा, व्याकरणाचा

वर्गे प्रतिबन्ध नसतो निरंकुशावृत्ति-की जीवाच्या ज्या सात अवस्था आहेत त्यातली फलरूप सातवी अवस्था -हवी

निरक्त—वि (प्र) नीरस्त, रस्तहीन, पिक्का, पाढराफटक, निस्तेज, विवर्ण [निम्नरक्त]

निरख—उ १ बाजारभाव, चालू किंमत 'चोळीचें दूध एकवीस शेर चाप्रमाणें रव्यरात निरख आहे' -ख ८ ३९७६ २ ठाव, मर्यादा [फा निखें] ० वंद-वंदी-पुष्पी बाजारभावाची यादी, भावाचा तस्ता **निरखी**-ख्या-उ १ बाजारभाव ठरविणारा अधिकारी

निरख—की (कों) पारख [निरीक्ष, प्रां' पिरिख]

निरखड—वि रखरखीत, रुक्ष -दार [निम्नरखड]

निरखणें—उक्ति १ एकाप्रतें पाहणें, मनन करणें २ चुस्म पणें परीक्षा करणें, पारख करणें (सोनें, रत्नें इ०ची) ३ (सामा) पाहणें, अवलोकन करणें 'मला निरखिता भवचरण कन्यका आपणा।' -केका १० [स निरीक्षण, प्रा निरिखण, हि निरखना]

निरखी-ख्या-उ (ल) पूर्व, दूरदर्शी माणूस

निरगळी—की जास्त भ्रम दिवा उपवास यामुळे मानें मिथिल, जड होणें, सुस्ती, मृगेष्टी, धनन्यानतरची शोष (किं-येणे अरणें) 'घटाका काळ नेल्यावर मोहूनरावाला निरगळी चेळ लागली' -कोरकि ४३७ [२ +गळणें]

निरगांठ—की निगांठ पहा

निरगुंड, निरगुडी, निरगूड—की निरुंडी पहा

निरग्निक—वि ज्यानें श्रौताग्नि दिवा स्मार्ताग्नि वारण केले नाहीत, देवले नाहीत असा -मिदाधरा [स]

निरज—वि रजोहीन, स्वच्छ, निर्मळ, धुळरहित 'निरज पवनि मूमी रेखिल्या रगमाळा।' -माधवरायाण याल ३३ [स]

निरंजन—न १ विद्या, ज्ञान २ उजाड प्रदळ, एनात स्पळ -एमा १ १०६ निरंजनी आम्ही बाधियेले घर।' -सुगा ४०४३ ३ अण्य 'मृत्युनि आभाधिले। तिहीं निरंजन सेविळे।' -झा १३ २३. -वि १ निर्विकल्प सोबळ निष्कल्म, मायावि रहित, चूक, व्यग इ० रहित, जन्ममरणादिरास कारण जें शरब्ध रें ज्यास नाही असा (श्वर परब्रह्म) 'लगे तुझे ध्यान निरंजनाचें।' -सारह १ ३४ २ अस्पष्ट, शुभ [स निरं +नञ्ज]

निरंजन—न आरती ओवाळण्याचे धातूचे पात्र निरंजन पहा

निरंजनी—उ गोसाव्यातील एक पय, ह गावाची लंगोटी लावतात निबांगी गोसाव्याप्रमाणें नागव दिवत नाहीत

निरडणें—उक्ति खरडून, पुसून काढणें, एका वाजूस सारणें, ढकलणें, निपडणें (हाता-बोटांनी-एखादा द्रवपदार्थ)

निरड(ढा)णें, निरढलणें—उक्ति १ पकें करणें, पकविणें, रावविणें (नवीन, वारे मडकें इ०) २ (ल) निरडावण्यास लावणें, नियमगट करणें

निरड(ढा)वणें—उक्ति सरावणें, निगमगट होणें, कोडगा वणणें

निरडविणें, निरढाविणें—उक्ति निरडणें अर्थ २ पहा **निरण**—न १ जेची आणि शुद्धभाग याच्या मधील पोट, ओटीपोट २ गाई-म्हशीचा शुद्धभाग, जनावराचें लीजनेंदिय, योनी 'गाईच्या निरणाळा हात लाव म्हणजे लौकर गोमूत मिळेल' ० करणें-रव्यर प्रसुत होण्याच्या वेळीं (गाय इ० कार्नी) जननें दिय शिथिल, विस्तृत करणें

निरत—वि पराकोष्ट्या, अत्यंत रत, तत्पर, आसक्त, अनु रस्त 'जरी स्वधर्मकनित। वतांल बापा।' -झा ३ १०२ [स]

निरतर—वि १ सधध असलेला, मध्ये अंतर नसलेला २ सततचा, नेहमीचा, कायमचा ३ सलग, अखंड -किवि १ नेहमी, सतत, अविरत, एवसारखे २ अखंड, मध्ये (स्थलाचें) अंतर न पडता, सलग, अगदीं लागून, जोडून, चिकडून [स]

निरस्तावणें—कि गोडी घेणें, रत होणें -मनने

निरतिशय—वि अतिसयाचा, अधिक, अमर्याद, पराकाष्ठेचा, अतोनात [स] -यानद-उ ब्रह्मानंद

निरनिमित्त—किवि कारणावाचून, विनाकारण 'चित हरिति निरनिमित्त ठेनुनि चित अर्थ यावरी।' -ऐरो ३१९ [निर=नाहीं+निमित्त]

निरपण—न खरवड, धूण (जेवलेल्या ताटाची), निपटा, निरपून काढलेला अथ [निरपणें] म्ह० निरपण खाईत मोठें होई मळघात खाईत कळें खाई 'निरपणी-की निरपण करणें, खरवड, धूण काढणें, निपटणी **निरपणें**-उक्ति १ निरडणें पहा ताटातील निपटून चिपटून काढणें, पुसून, निपटून घणें -झा ६ २३४ 'हा तें साडिला निरपोनु। धाम निडळींचा।' -कथा ५ १३ १४८ २ (ल) भोगणें, फेडणें, केलेले कसे निस्तरणें, निपटणें, निष्कृति करणें ३ दिसवून काढणें, खेचणें, जोरानें उपसणें (म्यालातून तत्पार केवासा मुता ओला कपडा इ०) दुसऱ्याच्या हातातून ४ खडसावणें खरडपटी काढणें, अतिशय रागावणें (या प्रयोगात तत्पार धाव्य जव्याहट असतो) 'मी कोलताच त्यानें मजवर निरपणें' [२ स निवडून, निवंपण] म्ह० भल्या छिटाणीं हवाचें आणि निरपट बसाचें

निरपणास—उ (गा) भाजीच्याच उपयोगी पडणारा फणस [निर=पाणी+स पनस, म फणस]

निरचलंब—वि १ आभय, आधार नगलेला. २ अवस्थान
नसणाऱा स्वतंत्र, स्वाधीन, स्वातंत्र्यी [स निरु+अचलंब]
निरधेगळणें—उक्ति निराळ देवघे, बगळे, बाजूया करणें
'तापुंगी पिया तीस सप्र. वायुधानर्त्त निमासाप्रा. ती कार्याधि
निरवादीत स्वतंत्र. तारी देवधाम जणावा.' -नव १४ १२२
[निरधेगळणें]

निरदान—न १ उपनय २ कडकरीत, निजेंढी उपवास
[स निरु+अदान] -वि कडकरीत, निजेंढी (उपवास) 'आन
त्याला निरुन एकादशी आहे'

निराशी-सी—श्री १ पचवपणा, अर्थ २ तिटरा
शी, पिछ, नाव, कटाया 'एवच आजो निरु होऊ लागली
स्वतंत्र तिची निराशी आली' -वि सरावटी नसलेली स्वतंत्र न
कलेली, उशी न कलेली, निरुपे [निरुस]

निरस—वि १ दुःख, गीत प्रतीचा गुणाना याच्या
उलट सत 'दिले अट्टेवर जरिपट्टा कथिते लपलप. भाले
बोधाट्या भाले बरुडपा होई अवादी सरता निरसा.' -देपो २४०
'हे साने निरस आहे' २ पंचक [स निरुस]

निरसणें—अकि १ फेडून देणे, दूर, वाजूला सारणें, वज्रणे,
काढून घालणें, पालविणें, नाश करणें टाकून देण 'निज बोधि
घसाखु ख. निरसुनि दिशेले निजमुखा' -एभा १० ३४०
जो नामसरीदैन वरुनिषा. निरसली तुकळ प्रपच माया.' २
मिथ्या टाविणें, अमजणें 'हैं विचारिता निरसले. तें प्रपु सुद्धे
सावकें. मग सत्पता सत्य उलें. इ निर्यासि.' -हा २ १३१
'तुहा म्हणे आस निरसली.' -तुगा ५३ -अकि सपणे, जाणें,
दूर होणें, गळणें, वायुधे नष्ट होणें 'जिसी सार निरसता उटली
बदा.' -रावि ७ ८४ 'भास होता आत्मज्ञान. प्ररितन
निरसत जाय स्वयें.' [म निरु+अमु=फेडून देणे] निरसन-
न १ परिहार निरसण्याचा व्यापार 'सकटनिरसन' २ नाका
रणें अस्तीकार, नाकणें फेडणें [स निरसनी—श्री निरु+अ
नीरु निरुकार निरसी अर्थ २ पहा नेदीच तो निरसनी करिली
सुकुदे.] -अकक २ कृष्णवीतुक ५० [निरुस] निरसित,
निरस—वि फेकलेले दूर कलेले नाकारलेले

निरसा-सं—वि न संपाविलेले पाणी न मिसळलेले (दूध)
होई मदन मोड बोल. जेसा निरसा दुधाचा खवा.' -सत्र
५३ निराी पहा [निरुस]

निरसी—सी १ दुःखमावस्था सौण दर्जा सौणता याच्या
उप सरता निरसी पहा २ (मायाने जालेला) वगळा गववा
सिधिलता (िं० येणे) [निरुस]

निराहार-नारी—वि गव ताडा, नसल्या सप्र विनय
गीत [म निरु+अहार]

निरहमान—वि निरहहार पहा [स निरु+अहमान]
निरहमानता—श्री नम्रता [स]

निरहूर—न दुःखित्यतीत मोहें 'तेवें कटुत्व अहूरें।
नेपोनि यथा अवसर। उत्यजाचाची निरहूरें। पारिजती।' -
माहा १८ १७०

निरक्षर—वि अक्षरापु, अधिष्ठित, अविद्वान् [निरु+
अक्षर]

निरा—उ ताढाच्या किंवा पत्रुतीच्या झाडापासून निघ
णारा, न असेला सव, एक प्रसारचें मय

निरा—उ एक प्रकारचें पादरें गवत

निरा—वि शुद्ध, निर्मळ, निरले, स्वच्छ 'दिवसानदिवस रंग
बढता निरा गहिरा।' -सला २८ -किवि (व) नगदी,
मुसता, कडक 'तु निरा पहा आहेम' [दि निरा]

निराकरण, निराकार-कृति—नमुजी १ निरसन पहा
२ सखन निवारण, परिहार [स निराकारणें निराकरणे-
अकि (वाच्य) नाकारणें, निषेध करणें, नाकडून करणें 'जे वन
जात आपणें। एव निराकारितें देवें।' -हा २ ३७० 'तो मध्ये
तिचा पति म्हणेनि। असे निरावरित ना देणें शब्दें।'

निराकार—वि आचाररहित, निरवयव (परमेश्वर, पद्मज्ज).
[स निरु+आकार]

निराकार—उ एक पिशाच -महाप ४४ २८० -वि
(क) विचित्र, वरतर वृत्तीचा

निराकाक्ष—वि निरिच्छ, निष्काम [स निरु+आकक्षा]

निराकून—वि १ हाडून दिलेला निरहित पहा २ नाकडून
करला, निषिद्ध [स]

निरांकुति—वि (शाप) अनियमितावृति स्फटिक नस
लेला विन आहूतीचा ज्वाला विशिष्ट आचार मारी पसा (इ)
शोरोईड [निरु+आहूति]

निराचार—वि वेदबिहित आचार न पाळणारा, राक्षस
वृत्ति, सारटी नजणाची जगली [स निरु+आचार]

निराजणें—कि त्रासणें वेतागणे वगळणें -तुगा [नि+
रजन]

निराजन नीराजन—१ आरती ओवाळण्याचे पात्र तुप
वातीचा दिवा 'बल्ले अलंकार सुमन। नाना उपहार बलिदानें।
दीपावली नीराजणें। सावधान आर्षिणी।' -एम्ब ६ ८४ २
आरती ओवाळणी (किं० करणें) 'नीराजणें करित तीस गलेक
मारी।' -साख ६ २६ [स नीराजन] ०परो-वि (गो) अकळ
शून्य

निराजनी—श्री (व) निराजन पहा

निराट—वि (क.) साहजी छाया वंगीर नसलेली, माकळी, सपडी, उन्हाची (जावा)

निराधार—वि १ निराश्रित, पाया, आधार नसलेली (मनुष्य, वस्तु इमारत), न्याया भाषाशी, आश्रयाची जरूरी नाही असा (ईश्वर) २ अप्रमाण, अविश्वसनीय (बातमी). [स]

निरानिपटा-निपटारा—उ १ शिंक राहिलेले कान, मानगडी वंगीर सपडिंगे, निरालस काढणे, आरमिलेला धडा, सोडी वंगीर शबदाव नेणे, खटला, क्रियाची इ० निरालस काढणे (कि० करणे) २ स्वच्छ, साफसफाई करणे, चांदनपुसून रुख करणे, निपटन काढणे, वाहन मणे, सुवाटणे, नाहीती करणे (जेवढेही ताट बरातील सामान इ०) (कि० करणे) [निरा=अगदी, पूर्णपणे+निपटणे]

निरानिस्तरा—उ निरानिस्तर पडा

निरापेक्ष—वि निरिच्छ, (प्र) निरपेक्ष [स निरपेक्ष]

निरामास—वि १ आस किंवा इश्व याच्या विरहित, असत्य, माया वानी नियुक्त (जम, ईश्वर) याच्या उलट साभास प्रसिमास पडा २ काणत्यादि साध्याने, कल्पनेने किंवा मानसिक भावनेने प्रत्यक्ष कल्प दाखवण्यास असमर्थ (ईश्वर) 'साकार साभास आभास। दोघे जागिजे निरामास। याहुनि परत परत हर हव। तूणावतें मागहरणा।'—ह २० १४५ [स निरु+आभास]

निराम—वि (व्यक्त) अपचनापासून न उडवलेला (ताप, शागर-हा पिताश्रित क्काश्रित इ० असतो) याच्या उलट सान (आमसहित) [स निरु+आम]

निरामय—वि १ आनारी नसलेला, निरोगी, आनारी 'मा निरामय भरित। पावनी पद अच्युत।'—झा २ ७७९ २ रोग, सांग वंगीर नसलेला (दंड, नागा) ३ निरालस भिक्षू, दास (मनुष्य निद्रा) ४ वास, कंक नसलेली निरपायिक (जावा, धडा, मोकरी इ०) 'आनद मद्रप नित्य निरामय। अका निन प्यन यागिमाने।'—तुगा ८२६ [स निरु+आमय]

निरामय—वि १ मानविरहित २ राखलुबप नसलेली [स निरु+आमि]

निरालय—वि निराश्रय, निरालस पडा निही सकळ भूनागिा हिती। निरालयीं अज्ययी। पमरिया आसची। अस्ती चीन।'—झा १० ६०—न १ आकाश—धर (माघ सुद २९ ७९) २ निराकार (परब्रह्म) 'निरालयीनी वाडी। होती त्रिमुक्तायचडी।'—झा १३ ४४ [स निरु+आलय]

निरालय—वि अविनाशी, अक्षय, कधीही नाश न होणारे [स निरु+अलय]

निरालस्य—न आळस, मुन्तो इ० नसणे, सपडाई, तडक सपडी, उन्हाचीपणा [निरु+आलस्य]

निरासिध्—अकि (चौ) निराळे झेले आणि बाहर पस रेणे, मोकळे करून अल्या अल्या पसरणे, वाळत टाकणे (कपड, धान्य इ०—ऊन, हवा लागण्यासाठी)

निरास—वि १ आवाभग झालेला, आधा नमोडला, हलास, खिर २ निरिच्छ, आसा, इच्छा नसलेला, निरपेक्ष [स] **निराशणे**—सणे—अकि (कान्य) आसा सोडणे, हलास होणे. **निराशता** ची निरिच्छता 'कर्मभेगे निराशता। फळाचिया।'—झा ४ १३

निराशा—की १ आवाभग, आशा नसणे, हलासा निराशे सारखे मुस नाही—'स्वयंवर ७३ २ निरिच्छपणा, निष्कामता (मोहाला, चिराशीला ऐहिक आशा, इच्छा हानिराक असते म्हणून तिच्यापासून मुक्तता) [स] २ वाद-मत-पुन मनु ध्याच्या आधुन्यात सुवापेला दु खच आसत आहे असे मत (इ) पसिमिसय

निराश्रय-धयी, निराश्रित—वि आश्रय, संरक्षण नस लेला, निराधार पडा [स निरु+आश्रय]

निरास, निरासन—पुन निरसन पडा

निरास—की (कृग) निरासा 'कविता दान हेचि माग द्यास। नका भार पेऊ कर निरास।'—तुगा ३४५ [निरु+आसा+आस]

निरासचे—कि (गो) निराळणे [निरु+असु निरास]

निराहार—उ १ मुळीच न लागणे, कडकडीत उपास, निरवडी २ निरण पटाळ, मद्रमीसारखे मन न खाला धान्य विरहित फळे किंवा काही विशिष्ट पदार्थ वंगीर निराळे पस दोडे लागे निराहार-री—वि निराहार करणा, सपसाव हाणारा 'म्हणे मज निराहान्या होते मरण। हा ठव करिता फळमंजुन।' [स निरु+आहार]

निराळ—न (कान्य) १ नाकास अतराळ, अवकाश—झा ११ ६७९ 'प्रभेने निराळ कोंदेल।'—रावि १० २३ २ निराध्वर निराध्रदस्वरु ब्रह्म ३ निराश्रित टिकाण 'तारा अम्यासाचेवि चडे। प्रत्याहारी निराळे।'—झा ६ ४७ [स निराळय] **निराळे पोटी**—किवि रिकाम्या पोटाचे, अनची पोटी

निराळा-ळे—वि १ वेगळा स्वत्व विवर्जितासून इतर अल्य न चेतलेला २ दुसरा, बाळा, अन्य ३ असुसुत, भिन्न, विभक्त, न अमणारा, अवयव, परा (मनासून) मनी-सप्रसाध-पीती-लोका-धर्मो-आले-निराळा वेगळा पडा [स अन्य तर-अन्यतर-न्यार (नक्ष प्रत्यय)—न्यार-निराळ—नाम १८३३]

निरिच्छ—वि इच्छारहित, निराकांक्ष पदा [निरु+इच्छा]
निरिच्छा—स्त्री इच्छा नसणें निराशा अर्थ २ पदा

निरिन्द्रिय—वि १ नपुसक, प्रजोत्पादनास असमर्थ, पद
 २ इन्तपादादि इन्द्रिय, अवयवरहित, व्यंग असलेला ३ (स्मा)
 जडपदार्थविषयक (इ) इनआग्यायिक [स निरु+इन्द्रिय]

निरी—स्त्री धोतराची किंवा लुगड्याची चुणी, मिरा, घडी,
 बन्न नसणाना हाताच्या बाटावर पाडलेली एरावर एक घडी
 'तापि घोडी उगली निरी हा।'—साह १६८ 'वीरश्रेणी

निजापरी। सुटली नावर उभयदस्ती। प्रणययुक्त क्षान्ति
 परीती। पळे सत्वर लाजली।'—सुभादि २२१ '१४२ २ चुणी,
 घडी ३ मळसुजाच्या खोबणींमधील उचवटा, कडा ४ घर
 काच्या कडेच्या लाटाचे पुढे मागे होणार भाग [स नीवि]

निरीपिरी—स्त्री (व) निरुपातिव, आवराआवर 'निरी
 पिरी शाळ्यावर मग जवण करतो'

निरीम—पुन (कों) गडबट रिकामें असता तें जहरील्लें
 जड होण्यासाठी (तेन बुडवें म्हुणून) त्यात पातलेले दगड, लोपाड
 यंगर बजम, लीळीम (इ) दैल्ल

निरीश्वरवाद—पु ईश्वराचें अस्तित्व न मानणारें मत
 [स] निरीश्वरवादा—उ या मताचा नमुन्या, पाखडी

निरीह—वि १ निरिच्छ पदा निरास अर्थ २ पदा २
 निरासक्त मनाचा [निरु+ईहा]

निरीक्षण—न लक्षपूर्वक वारीक अवलोकन, तपास, परीक्षा
 निरखणें पदा [स] निरीक्षणें—उक्ति यारकाईनें पाहणें निर
 खणें पदा जिन्हें आपली घवीं बाखणें। चक्षु निज मुकुल देखणें।
 आदि हया ऐसे निरीक्षणें आपुलें पै।'—ज्ञा १५ २७२ **निरी**
 क्षित—वि यारकाईनें पाहिलेला, तपासलेला, विचार केलेला

निरुक्त—न १ एक वेदांग वेदांतील कठिण शब्दांचे अर्थ
 स्पष्ट करणारें शास्त्र २ वेदांचे स्पष्ट करणाऱ्या निघडु नामक वैदिक
 शब्दप्रवावर भाष्य (हें यास्काचार्यानीं लिहिलें आहे) ३ अर्थ
 स्पष्टीकरण, व्याख्या, शब्दांचे व्युत्पत्तिकथन निरुक्ति पदा [स]
 -वि गुणधर्मांचे, परिस्थितीचें ज्यात विवेचन, स्पष्टीकरण केलें
 आहे ते, व्याख्यात [स] **निरुक्ति**—स्त्री १ पदार्थांचे स्वरूप
 समजण्यासाठी वाचलेलें लक्षण २ लक्षणाधिकारून केलें स्वरूप
 वचन, व्याख्या, वचन गुहासाध आणि तिसरी प्रचीति। पाहिल्या
 निरुक्ती वंदांमार्जी।'—व २५३ ३ शब्दाची व्युत्पत्तिरिखि

निरुज—वि निरोगी—ज्ञा १३ १०५ 'कासवृत्ति आरोमा।
 निरुजा रोरी न्हावया।'—एरुख ११ ३८ [स निरु+ऊज,
 नीहा]

निरुजा-ती-तें—वि (काव्य) खरें, जुड 'ज्ञान उपदेशाचें
 निरुजें।'—विपु १ ६३ -कवि खातरीनें, स्पष्टपणें, नियमानें,

खरोपर, खचित 'तुजें येथें कोणी नाहीं वृष्णाविण। निरुजें
 जाणोन पुसे दया।'—तुगा ३५ 'ऐसी असता उदासहती।
 द्वादशवर्षे कमिली निरुती।'—भवि २२ ३१ **निरुतें**—न खर
 पणा, निधय [स निरु+ऊत=खरें]

निरुती—स्त्री १ प्राप्ति २ निर्णय, निधय 'या निरुती
 करिता बोला। पुणें गेली।'—ज्ञा १० ६७ ३ पुक्ति रीत—माज्ञा
 १८ १३० 'ऐशिया समयोगाची निरुती। लाहो निज वद देविती।'—
 ज्ञा ८ २२१

निरुत्तर—न उत्तराचा अभाव 'तुमच्या कोण्यावर निरुत्तर
 हेंच उत्तर'—वि काय उत्तर थावें हें न कळणारा, दुष्टित, स्तब्ध
 [स निरु+उत्तर]

निरुत्साह—वि १ उत्साह नसणारा, हुतास, खित २
 निर्वाच, दिग्मग नाहीशी झालेला [स निरु+उत्साह]

निरुद्ध—वि जड पदा [निरु+उद्ध]
निरुद्ध—वि यड बांधलेला, आवडलेला, बंदेंत टाकलेला,
 ताब्यात ठेवलेला, आपणेतो [स]

निरुद्योग-गी—वि १ उद्योग, कामकाज नसलेला, वेगार,
 व्यवसायहीन २ निरामी, आळशी, रिकामा बसणारा [स निरु+
 उद्योग]

निरुधर्णे—उक्ति निरोध, प्रतिबंध करणें, अडविणें 'एक
 गपानु प्राणीं अपिती। एक दोही तें निरुधिति।'—ज्ञा ४ १४६
 [निरुध]

निरुपकारी—वि १ कृतघ्न उपकार न जाणणारा २ उप
 कार न करणारा, दया कृपा न करणारा, कोणाच्या उपयोगी न
 पडणारा [स निरु+उपकार]

निरुपचार—वि १ कारणाशिवाय निर्निमित्त 'आणि
 निरुपचार प्रेमा। निरुप होय जें त्रियोत्तमा।'—ज्ञा १८ १३८६
 २ उपाधिरहित 'जो निर्गुण निर्मिकार। जो निरुधर्म निरुपचार।'—
 एरुख १ २० [स निरु+उपचार]

निरुपद्रव-चो—वि १ चास उपद्रव कटकट न करणारा
 २ गरीब निरपराध [स निरु+उपद्रव]

निरुपम-पम्य—वि अप्रतिम अतुल अद्वितीय, ज्यांग
 कदाचोहि उपमा देता येत नाहीं असा जें अद्वितीय उत्तम पवि
 त्रक निरुपम।'—ज्ञा १ ४५ [स निरु+उपमा]

निरुपयोग-गी—वि १ उपयोगी न पडणारा, कारणी,
 कामीं न लणणारा २ कुचकामाचा व्यर्थ [स निरु+उपयोग]

निरुपहित—वि उपाधिरहित ज्याच्या मागे काण्ठेदि
 वचन व्याप, अडचण, यंगर नाहीं असा 'ऐसें जडाजडव्यासी।
 रूप करिता वैकल्पपती। टी कली निरुपहिती। आपल्या रूपी।'—
 ज्ञा १५ ४४२

निरुपाधि, निरुपाधिक—१ उपाधि, प्रायः यापायुज
सुख, उपश, सख (ज्ञान, रूप, हेतु, आत्मा इ० स रायदात)
'वा गा मो निरुपाधिकः।'—ज्ञा १५ ५५७ [स निरु०उपाधि]
निरुपाय—२ अपरिहृता, अनन्यपरिहृता 'माज्ञा निरु
पाय क्षाला म्भूतन अरि कर्म केने' [स निरु०उपाय]
निरुपाय—यी, निरुपाई—३ १ उपाय नरुपा, नास्त्वं
जाचा, अगतिक २ अपरिहृताये 'जयदीश्वर कोपदा गोष्ट क्षाली
खरिच निरुपाई' म्भूतन एकाएकी तरे 'पुराली प्राज्ञपराचरार्हः'
—एता ६२० [निरुपाय]
निरु—३ दुन्याच्या यापकासार पायुन त्यास यकाई
दुण्याकरिता मखाला पायुन तयार केलेखा घारीक पुना, समला
(क्रि० लायने) 'दगड बागल्या निरुत पसदाच'—रैरट ३७
निरु—४—१ निर्मल, स्वच्छ, निरु—(वि) पदा १
निरुं उगा नरो इह श्रीराग दयादेसी सारी येसा। तुसी परिते
हाउपटी मी, निरु दुष येई पई।'—होला ३३ [निरु]
निरुद्धी—५ १ लोकाचार लोकीति २ लोकप्रसिद्धि
'निरुद्धी जळपड चईच निरुं तलसी बरावे वळिष्ठ बेरी'
—मुआदि ३४ ८१ [स]
निरुपण—६ १ बौन निरुपन करणारा २ सांगणारा,
कथन करणारा, जाहीर करणारा, सुचविणारा [स निरु०पू]
निरुपण, निरुपण—७ १ कथा, वार्ता, लक्षण—स्वरूप—
प्रामाण्यादिके करून केलेले कथन 'पुराणी वेवता जायून। हो
निरुपण निरुपे।' २ निबंदन, निवचन, व्याख्यान तुका इद्वे
निरुपणी। शेट झा प्रज्ञानी।' [स निरुपण] निरुपणीय—
३ १ बर्गन करवाच, कथनास योग्य, कथनीय २ निरुपण्यास,
सांगण्यास हुक, सांगण्याची (गोष्ट) निरुपणिणे—जकि १ वर्णन
करणे, लक्षण—स्वरूपादिके वादी एक गोष्ट कथणे 'आता यावरी
हो नैडुतनाथ। देखानि सखद पाथे। वचणेपरी परमाथे। निरु
पीव।'—ज्ञा १ २४४ २ सांगणे निबंदन जाहीर करणे
निरुपित—४ १ कथन निरुपण केलेले सांगितलेले निरुपितना
३ निरुपिता दैसा मी अनुप्रदीत। साधुनि निरुपितु।—ज्ञा
१ ८२ निरुपण—५ सांगण्यावांगे कथन बरावदास योग्य
वर्गन करण्यासारखे निरुपणीय पदा 'म्हणीनि इव लव्यायी।
निरुपण नुरनि काई।'—ज्ञा १६ ४६ •
निरुखणे—६ १ निरुखणे पदा [स निरु०खण हि निरुखना]
निराखी—७ १ आल्यासारखा एक औपथी वनस्पति ही
दम्यावर उगरीगी जाह मधात सावदास देतात—बदलापुर १६३
निराम रा—८ १ रोग नसणारा, निरुपे प्रवृत्तीचा, घड
घाट [स] ० कुरणे—बरा करणे प्रकृति सुधारणे 'शमवार्ता
निरोगी करी। अरुप मान भरताई।' [स]

निरोध—९ १ प्रविष्ट अटकाव, रैद, अडकळा 'वेध
बाईचा निरोध करून' स्वराग्याच्या चटपटीस धाका आण
बयात वहाणपणा कोणता?'—टि ३ ११ २ नियमन, सयमन,
बचन, प्रतिहार [स] निरोधक—१० १ दाव, आगोका, दावा,
बचन इ० त देवणार, दमन करणारा २ अटक, प्रतिहार—कर
णारा, अडकळा आणणारा निरोधक—३ १ निमज, दमन,
सयमन करणे 'परी कर्मदियप्रवृत्ती। निरोधुनि।'—ज्ञा ३ ६४
२ चपरा, दावा इ० मध्ये टपणे, अटकाव, हरवत काणे ३ इद्व ४ रणे
आडकणे, रोखणे—एभा ६ ३३३ 'वमे जागती त्वा एवस्था
एध्या। देवतीळ बाळा निरोधुनि।'—तुण १४ निरोधन—११
१ निमज, दमन, दान, बचन २ अटकाव, प्रतिहार, अडकळा
(६) विरुद्धि 'विदेशी फापड विरुद्ध्याद्वल अहमरावाद
स्वयसवकांनी निरोधन कथन अनत्याग वेला'—के १ १२ ३०
निरोग—१२ १ आशा 'यकायिया निरुपा। आनन बीच।'—
ज्ञा १६ ४५५ 'प्राज्ञपण म्हणे श्रीगुदरी। जो निरुप घाल
सजसी।'—तुच २८ २५ २ सद्य, नमदूर ३ आभ्याची पर
वागणी, सपट, जाण्वास दिवली, चढकळी परत मगी (क्रि०
पणे, रणे) ४ समानने केलेला पाडवगी, बाडवज ५ (या)
सहस्रपणीया पचास माळकाडून निरुपण्याच्या पटी शेत
कन्याकडून माठकाव मिळणारी भट [स निरुपण] (विख्याला)
० द्ये—६ १ काळपिणे निरोपानिरोपी—१३ १ तुल्या तांडी
निापावहन, निरोप आल्या—पाडवियावहन निरोपदा—१४
१ सद्यसादक, निरोप सांगणारा, पौचविणारा २—याला परि
स्थितीप्रमाणे कामाद फेरफार करवायाचा अधिकार नसून जाळेप्रमाणे
चालाई लागते असा ३ फळ निरुप सांगण्याकरा खपयोगी,
स्वतःची बुद्धि नसणारा
निरापण, निरोपिणे, निरोपित—निरुपण इ० पदा
निराविणे—१५ १ निरोपिणे पदा १ सोदणे 'तुव निरोविळे
व्यासे। ते मरीच हो।'—ज्ञा १८ ५५२ २—३ आ द्ये सांगणे
निराविळे असे सुणे। दुन्युप्रासी।'—ज्ञा १५ ३० [निरुपण]
निरोटणे—१६ १ अकि तयार होणे 'सहजे निरावळे वाफे चवदुर
विताचे।'—ज्ञा ६ ४६०
निरौता—१७—१ १ निरौता वास्तविक, स्पष्ट, निरुता—ते पदा 'ते
निरौता सुख जाणती।'—दान ३३२
निरौति—१८—१ १ नैर्ऋत्य दिशा, दक्षिण आणि पश्चिम
या दिशांमधील उपदिशा २ (ल.) नाश कृत्य विपत्ति—३
नैर्ऋत्य दिशाची वेवता [स]
निगुणपणा—१९ (निगुण पामेश्वरी—१ मुर्ति वनविणारा यावरून
ल) असमर्थ अक्षम नास्त्यक, अयोग्य, निरपयोगी, अनुशाल
(अवरून कारभारी कारभारी इ०) [स निगुण]

निर्गत—की १ सिद्धि, यश, सुप्रसिद्धता, आनंददायक निष्ठा; उलगाडा 'माझ्या हातून या कामाची निर्गत लागेलसे वाढत नाही' २ निर्गम, सन्नति—जीन १ बाहेर, परदेशी बाणारा, निर्यात होणारा माल ३ अशा मालावरील जकात याच्या उलट आयात [स निर्गति]—वि गेलेला, पासून, वडून आलेला, निघालेला, परतलेला [स]

निर्गम—वि. वास नसलेला [स निर्गमध]

निर्गम—उ १ सन्नति २ शेवट, परिणाम, निकाल ३ निर्गमन, पुढे अथवा बाहेर जाणे ४ सुटका, भोक्कडीक [स]

निर्गमगाम—उ बाहेर जाणे व आत येणे, येजा 'निर्गमगामीं दातारे! जे बोलाविजती उचरे!'—झा २३ ४१५ [निर्गम+गाम]

निर्गम—की गाडीचा एक प्रकार, रबर किंवा सहज न सुटणारी गाढ; पड बांधलेली गाढ याच्या उलट सुरगाढ किंवा निसरगाढ [स निर्गमि]

निर्गुड—डी, निर्गुड—डी—की एक झाड हे दीड-दोन पुष्प उंच वाढते याच्या साधी व कानी अशा दोन जाती असून कानी निरुडीचीं फुले निळ्या रंगाचीं व पाने कातरल्यासारखी असतात साध्या निर्गुडीस पाड्या रंगाचीं बारीक फुले येतात काढी निर्गुडी म्हणूनहि एक जात आहे रानगी निर्गुडीस बगडे म्हणतात ही ओगडी आहे निर्गडे पहा [स निर्गुडी]

निर्गुण—णी—वि १ गुणातीत, सत्परजतमादि गुणरहित, त्रिगुणाच्या परीकड्या (परमात्मा, परब्रह्म) 'ना ते निर्गुणश्च भवेव। निजगौरव स्वानंद।'—एमा १ २८ २ चांगले गुणधर्म, गुण नसलेला (माणूस, पदार्थ), गुणरहित 'जे निर्गुणचे गौरव। जे निर्गुणाची जाणिव।'—झा ८ १९४ [स] ० सायुज्य—न ब्रह्मसायुज्य, मोक्ष ० साक्षात्कार—उ जीवाचे जीवरूप जाऊन ब्रह्म प्राप्त होणे परमेश्वराचा अंतर्गामी साक्षात्कार होणे

निर्ग्रेथ—उ नास्तिक, आत्मवादी, एक पथ—मिताक्षरा [स]

निर्घृण—वि निर्दय, निष्ठुर, कठोर अत करणाचा [स]

निर्गार—वि निर्गोर १ निष्काळजी, बंकीर भयविरहित 'शिव निर्गोर होजनि देख। दुरुनि पाडे वीरुत।' २ नि शक, काही शक्ती, भय नसणारा [स निर्गोर=काळजी]

निर्जन—वि १ ओसाड, वस्ती नसलेले २ एकांत, निवास्त, आड, एकीकडे असलेली (जागा) [स निर्जन]

निर्जर—उ १ 'वती उपपट्टी केरी। आनंदले निरै।'—भवि १ ९९—वि १ अजर, अविनाशी २ जराहीन, म्हातार पण नवलेला [स निर्जर]

शब्दो. ४ ५८

निर्जल—वि. १ अगदी पाणी नसलेला किंवा कार थोडे पाणी असलेला (वेष्ट, प्रात) २ ज्यात पाणीहि प्यावयाचे नाही असा (उपवास) ३ कोरडा, शुष्क ४ (शाप) जलरहित, अनाई (६) अनुद्वायद्रुस निर्जली-ळी, निर्जली एकादशी—की ज्येष्ठ शुद्ध एकादशी, या उपवासात नित्यक्रमांपैकी सध्यातील आचमनाच्या पाण्याशिवाय इतर पाणी प्यावयाचे नसते [स निर्जल]

निर्जित—वि पूर्ण जिंकलेली, दमन केलेली 'ते बुद्धिसाक्षित्वे निर्जित केरी तुवावि।' [स निर्जी=जिवणे]

निर्जी(ति)य—वि १ प्राण नसलेला, अचेतन, जड (पापाप ६०) 'पाहे पा चदनाचनि अगाजिले। शिवतिले निव होतें जे जवळे। तीही निर्जिवीही देवाची निवळे।'—झा ९ ४८४ २ अशक, दुर्बल, नि सत्त्व 'तया देहा म्हणती भेटी। हे सपायी निर्जिव गोटी।'—झा १३ १०९७ ३ (स) नाजूक, बमजोर ४ मूर्छित, 'निर्जीव होउन क्षणेक।'—गुच ११ ८९ [स निर्जीव]

निर्झर—उ १ हारा (पाण्याचा) 'सोमकातु निजनिर्झरी। चंद्रा अर्ध्यादिक न करी।'—झा १८ १४ २ जलप्रपात, झोत, धबधबा [स]

निर्झवणे—उकि १ सहन करण्याची सवय होणे २ (मडकें) पाडरावयाचे याबणे, पाडरणार नाही असे करणे, वडिवाटीमुळे अधिक उपयुक्त होणे ३ व्यसनादिकाविषयी निर्लज्ज होणे

निर्ण—न (गो) भर्मे

निर्णय—उ १ निश्चय, निमज २ सिद्धांत, ठराव ३ (कायदा) निकाल, निवाडा [स निर्णी-नय] ० पत्र—न निकालाचा कायदा, निवाळ, ठराव, शिक्षा यांचे पत्रक, (४) जजमेंट निर्णयो, निर्णायक—न (भोजगमित) काही विशिष्ट धीश्रज्जितातील फले ही ठराविक नियमांनी वाढता येऊन विशिष्ट प्रकारांनी मांडताहि येतात (६) डिस्टिमिन्युस—वि १ निकाल, ठराव, निर्णय करणारा २ निकाल किंवा ठराव करण्याकरिता प्रवृत्त करणारा; निश्चयक, निर्णयास उपयोगी ३ निश्चित, ठाम निर्णायक मत—न मते घेताना दोन्ही बाजूत सारखीं मते पडलीं असता सभा पतीने आणखी एक मत घेऊन घुसना निकालात काढणे शक्य असते या सभापतीच्या जादा मनाला निर्णायक मत म्हणतात—समा ७२ (६) कास्टिंग व्होट निर्णायक—वि १ निर्णय केलेला, ठरविलेला २ निवाडा, फैसला केलेला, शिक्षा सुनावलेला निर्णय—वि निर्णय करण्यास योग्य निर्णायक—उ निर्णय 'सग निर्णायक दती केवळ। त्यजवें एणा।'—माहा १८ १३७

निर्णये—कि (गो) घरी येणे, आवाबणे

निर्गुदक—न १ तुटणे, तोडणे, मोडणे (सवय, सप, सहवास) २ निवडणे, संघट करणे (भारणाचा)—वि १ तोडकेले,

मोडलेले; विस्फळलेले. २ निर्णीत; निर्दिष्ट केलेले. [सं. निर् + युट्; न. युट्]

निर्नुला—वि. अद्वितीय; तुलनेन कोणी येणार नाही असा; अजुल. [सं. निर् + गुल्]

निर्द्वंशत. निर्द्वंशत—वि. मुली; ददात, गरज, अन्नचम नसलेला; चांगल्या, स्वस्थ स्थितीत अवस्थित. [सं. निर् + न्न. ददात]

निर्दुम—वि. १ निर्भय पदा. 'सात लख निर्दुम चांदीचीं उंचउंच सीं चौतळी.' —पदा २४. ११. २ (४) संध; एकदात; एकजिनसी. 'त्याचा थोडा निर्दुम बाळा आहे.' [निर् + दुम = विभाव]

निर्दुष—यी—वि. कठोर, निर्गु. निर्दुष पदा. [सं. निर् + दुषा]

निर्दुलन-ना. निर्दु(दो)ळण निर्दु(दो)ळणी—भिनधी. १ संतुषे नाच; धुळ्याच; नाचनाच; पुजे पात; उज्वस्त करणे; नाचावी करणे. 'गुंसे दख अवये निर्दुळण। इंदरित गाविल।' २ ठंगड मंगड; चालडळ; लुडगावुड. [सं. निर् + दुल + निर्दुलन]

निर्दुलित—वि. नष्ट; नाश, मोड केलेला. निर्दुळणे, निर्दुळणे—गळि. १ नाश, मोड करणे; उज्वस्त करणे; धुळ्याच करणे; जमीन-दोस्त करणे. 'जे निर्दुळिजे केवळ। मोन आणुजे।' —हा १. २१५. २ १५४; दाडगाईने करणे.

निर्दुष—वि. १ वर्गन केलेले; सुचित, दक्षित; निरुपित. २ न्यायिलेले; आज्ञापित; सांगितलेले; दाखविलेले, दाखित. [सं.]

निर्दुष्ट—वि. अपराध, दोष, धर्म या विरहित; शुद्ध. [सं.]

निर्देश—उ. १ वर्णन; निरूपण; उद्देश; सामर्थ्य; दाखविणे. २ आज्ञा; हुकूम; आदेश; अधिकाराने दाखविलेली दिशा, मार्ग. [सं. निर् + दिश]

निर्दुष—वि. अमागो; दुर्बली. [सं.]

निर्दोष—वि. निर्दोष. 'जे जे कर्म स्वाभाविक। ते ते द्रव्यपण ओडेवुड। या नाव भजन निर्दोष। भागवत धर्म देख या नाव।' —पदा २. ४४५. [निर्दोष]

निर्दोष—यी—वि. निर्दुष्ट पदा. दोषरहित; अन्वय; निरपराधी. 'तेंचि कृष्णाचे धीमुख। नित्य निर्दोष मिलत।' —एस्त १. ५४. [सं.]

निर्दुष्ट—न. १ माण्य—कलहाचा अभाव २ जय लागि देवर एकच, तसेच जगातील सर्व वस्तू एकच असो भाव. —वि. १ कळड, मांडण यापासून मुक्त. २ मेररहित, परमात्म्याशी अभेद साधणारा. ३ दुजेपणा, परकेपणा नसणारा. 'पुत्राचे अपराध। जती जादले अमाग। तरी पिता सारे निर्दुष्ट। तैवे साक्षिणे जो।' —हा ११. ५०३. ४ सुखदुःख, सत्यमसत्य, मानअपमान, इत्यादि द्वैताच्या पतीकडे नेलेला. [सं. निर् + दुष्ट]

निर्दुष—वि. दक्षिण; कंगाल; गरीब. [सं. निर् + दुषन]

निर्धात-धातु निर्धातुः—वि. १ अंगांत धातु (बीज) नसलेला; नामदे; नपुंसक; बीजहीन. २ दक्षिण; निर्धन [सं. निर् + धातु]

निर्धार—उ. १ निश्चय; खातरी; विधास. 'कृपाळु म्हणोनी सोळी पुराणे। निर्धार करणे यांचीं मज।' —पुग ११२४. २ संकल्प, ठाम उद्देश; निश्चय. 'आशेष परिहारी निर्धास। करिता पराधाय निधास।' —उ २३. २ निर्काल; निर्णय; निश्चय (एखाद्या गोष्टीचा, विषयाचा), नि. संदेहपणा. ४ नियम; नेम. ५ आधार; आश्रय. 'सकळ सिद्धीचा निर्धार। तेहे कवी।' —हा १. ७. १८. [सं.]

निर्धारण—न. १ निश्चय करणे; ठरविणे; खातरी करून घेणे. २ संवेदनाभार. निर्धारणांय—वि. निश्चय करण्यास, ठरविण्यास योग्य; निश्चित करण्यासारखी. निर्धारणे—जिके, (काव्य) १ निश्चय, निश्चित करणे; ठरविणे. 'दशा काव्य-नाटका। जे निर्धारिता सवीमुद्रा।' —हा १. ७. २ नि. संदिग्धपणे जाणणे. 'मम आपडकाचि जनजला। दिशा निर्धास लागला।' निर्धारित—वि. निश्चित, कायम केलेले, ठरविलेले, जाणीवायक. निर्धारि—वि. निश्चय करण्यास योग्य, ठरविण्याजोगे.

निर्धारित—वि. १ विनोद; निर्भय. २ स्वस्थ; निष्कलजी; निर्मल; बेकिरी. [निर् + मर. दह्याड; न. धात]

निर्धूत—वि. १ नागविलेला; फुटलेला; धुवलेला (माणूस, गाव, देश). २ दम्वहीन; कंगाल. —न. (उ.) छद्मन फुट केलेली स्थिति, नागवण, धुवलेले; धुवून नेलेले साक. 'येदाच्यानी ह्या देवरां जाऊन निर्धूत केले.' [सं.]

पाप—वि. पापाचे धातून झालेला, केलेला (साप). [सं.]

निर्धूत—वि. १ धनरहित; भूर नाही असा. 'बेजे संतोषविजे निर्धूत। ज्ञानाजु।' —हा ८. ५१. २ सतत, स्वच्छ. 'निर्धूत ओश्यानेत्री। हृष्णादीचे दीप उजळी।' —एस्त ११. ५४. [सं.]

निर्धोष—वि. अथरहित; निर्धास्त पदा. [निर् + धोषा]

निर्नायक—वि. शास्ता, पुढारी नवलेला (देस, धंध ६०). [सं.] निर्नायकी—जी. (नायक नसणे) अंधाधुंदी; बेवंदशाही; आज्ञाकटा. 'शिड्याच्या खातरीत हावीचा काळ निर्नायकीचा आहे।' निर्निमित्त—वि. निमित्तावाचून; कारणशिवाय (बोलणे, जाणे ६०). [निर् + निमित्त]

निर्पुट, निर्पुट्याणा—णी—नी—वि. (५ पाटी) जगही स्वच्छ. 'तो महार जवत निर्पुट्याणा राहतो.' [निर् + पुट + णाणा प्रत्यय]

निर्पुस—वि. खारपूस. —शर.

निर्फळ—वि. (३.) निष्फळ पदा.

निर्धेय—उ. १ निश्चय; निर्धार पदा. २ मर्यादा; नियम, कायदा; हुकूम; शासन; आज्ञा; काय ३ साबा; दाव. आज्ञा [सं. निर् + धेय] निर्धेयक—वि. प्रतिबंधक.

निर्वल-ळ—वि दुर्वल, अशक्त, कमजोर, शक्तिहीन [स निर्वल] ० पक्ष-उ (कायदा) फिरादीची, खटल्याची कमजोर बाजू, निर्वल स्थिति. **निर्वळी खेळ-डाच-प्रकार-उ** (बुद्धिबळ) खेळात निजोरी मोहरी मारून घेण्याची रीत

निर्वाण—उ निर्वाण पदा -वि घर, कुटुंब, सत्तार यैरे नवलेला फडिंग [स निर्वाण]

निर्वाणी—उ गोसाव्यातील एक पय, हे गोसावी पूर्ण नागवे हिंसात याच्या उलट निरजनी पदा -वि पाडसी, गोणाची पना न करता एका धडाडीने पुढे जाणारा, काम करणारा, सकास, अबघणीत न गुमानणारा [स निर्वाण] ०

निर्वाच—वि १ निर्दोष पदा २ आक्षेप न घेता यण्या सारखा ३ निर्गोळ, निश्चित, काही बाध नसलेला ४ धात, एका पाची, निरपेक्षी (जागा)

निर्वी—न (बी) चा सुद्धा अभाव) पूर्ण अभाव. **निर्मूलन**, **चछेद निर्वाज**—न बीजहि उरले नाही असा प्रकारचा नाश, **निर्मूलन** -वि १ बी नसलेली, बीजरहित (काही फळे) 'वेदाणा निर्वाज आहे' २ संपूर्ण नाश, उज्वस्त केलेला, नायबाट केलेला 'बेकूण निर्वाज झाले' ३ निराधार, आधाररहित अवस्थितीय (बातमी, लेख इ०) 'त्याने ही गोष्ट निर्वाज सांगितली' [स निर्+बीज]

निर्बुद्ध-बुद्धी, निर्बुज-बुज—वि १ मूख, मंद, मड 'का निर्बुज केले चित्त। सांगे त्वरित मजलागी।' -अवि १६ १९१ २ ध्यानव्रत, अह्मानी, समज न झालेला [स]

निर्बुजणे—अकि १ विद्बुद्ध होणे, धारणे 'मग एकपण ना झे। असे नाही हे नगिज। अनुभव निर्बुजे। बुडाला जेवें।' -ज्ञा १५ ५३४ २ दिपणे 'विधि निर्बुजला मागे सुरदे।' -एमा १९ २२४ ३ अडखळणे, सुकणे 'शब्द बोलता निर्बुजे। तो एक मूर्ख।' -दा १ १८ [स निर्+बुजणे]

निर्बुजणे—अकि कटालणे अगतिक होणे 'मग अत्यंत निर्बुजानी। कमलावरी बैसगे येऊनी।' -इ १० २१४

निर्बुज—वि १ (गजिफाचा खेळ) ज्याच्या डावाला पानाचा भरपूर पुरवठा लागत नाही असा २ बुद्धिबळातील सडा. [स निर्+बुज]

निर्वाच—वि १ अशिक्षित न पडविलेला, शिकविलेला २ उपदेश शिक्षण मिळाले नसताहि समजणारा जाणणारा ३ शिक्षण ज्ञान, बोध घेण्याला अव्योग्य [स निर्+बोध]

निर्मय—वि १ सुरक्षित, निर्गोळ पदा २ धीट, न मिणारा -न घोका, भीति यापासून मुक्तता, भयदाहिल्य [स निर्+भय]

निर्मर—वि (काव्य) भरपूर, पूर्ण भरलेला गाढ, अतिस्वय जसे -आनंद-लोभ-निर्मर 'हरये निर्मर उडित। सुप्रसन्नवदु।' दा १ २९ -उ १ एखाद्या गोष्टीचा व्यास, हव्यास, पिच्छा,

पाटलाग, मनाची अतिशय ओढ, वल, निष्ठा (कि० धरणे, ठेवणे, राखणे) २ एखाद्या गोष्टीत आनवाची, गावडीची परिपूर्णता ३ अतिशय वैपुष्य ३ विरास, भरवसा, आधार [स]

निर्मत्सर्णे—अकि १ निंदा करणे, दोष लावणे २ तिरस्कार, उपहास, अवहेलना करणे [स निर्मत्सर्णा] **निर्मत्सर्न-ना-न** की निंदा, उपहास, पाणउतारा, गालिबदान **निर्मत्सित**-वि फजोत केलेला, उपहासित, निंदित, तिरस्कृत

निर्मांगी—वि (गो) अभागी, फुटण्या नशीराचा [निर्मांग]

निर्मांग्य-गी—वि हुंदेवी, भाग्य, देवहीन, अभागी [स निर्+मांग्य]

निर्मांड—वि १ भीडभाड न ठेवणारा, स्पष्ट सांगणारा, वेमुवंत, निस्पृह २ (निंदार्थी) उद्धट, मान, आदर न ठेवणारा ३ गर्दी, दाढी नसणारे (स्वळ, जागा) पहिले दिवशी रात्री समर्थी एकात निर्मांड जेथें।' -सला ५ [स निर्+भीड]

निर्मेद्य—वि अमेघ, ज्याचा मेद, छेद किंवा ज्यात प्रवश होऊ शकत नाही असा, न पडणारा, दमदार, कठिण, बळकट. [म निर्+भिद्-मेघ]

निर्मेल-ळ—वि मिश्रण नसणारे, शुद्ध, एकजात, निर्दम (-वि) पदा ० **स्वराज्य**-न पूर्ण स्वातंत्र्य, अर्धेमुर्ख स्वातंत्र्याचे नसणारे राज्य, स्वतंत्र राष्ट्राचे स्वराज्य -दि ३ १२९

निर्मात-तो—की खातरी, विश्वास, खातरजना, मनाचा निश करणा, निश्चय **निर्मात**-वि नि सदाय, क्वचित, खातरीचा, निथराचा -किवि १ खातरीने, निश्चयाने २ का झू न करता, न कबतरा, नि शक निश्चयपणे [स]

निर्मणी—की (गो) उत्पत्ति, रचना [स निर्माण]

निर्मत्सर—वि मत्सरहीन, हवा, द्वेष नसलेला [स]

निर्मम—वि माया, भ्रमता, प्रेम, आसक्ति नसणारा (साधु)

-एमा १ १५३ [स निर्+मम=मायें] **निर्ममत्व**, **निर्ममता**-नखी भ्रमत्वाचा अभाव, आसक्ति नसणे, अहंपणा नसणे

निर्मल-ळ—वि १ मळ, अपवित्रता नसलेला, शुद्ध, स्वच्छ, पवित्र, (लक्षणेने न शब्दशः) माती नसलेले (वळ) ; दग नसलेले (आकाश) कपट नसलेली (बुद्धि) इ० २ निर्मळ, मिश्रण, निराश्रय नसलेला [स निर्+मल] ० **याचणे**-स्पष्ट, खुबोष, घडाघडा वाचणे 'धीमत महाराज पदाय यसुनि सरळ पाताळ बाची निर्मळ।' -ऐरो २६२

निर्मळा—उ एक झाड **निर्मळी**—की १ एक वनस्पति निवळी हिचें बी चपटें व गोळ असतें त्याचे वृक्ष गहूळ पाण्यात दाखले तर ते स्वच्छ हात (गो) पाण्यासारखा छलान होणे; जडिसार [स निर्मळ]

निर्मळी—वि निमळ या नवाच्या गावातर्षीवा, गावचा, तसे दोगारा (गडवा, ताच्या, पचपात्री कापड इ०वस्तु) हा निर्मळ गाव हेरावाद्द सत्यानात आह [निर्मळ]

निर्माण—वि १ उत्पन्न करेले २ बनविलेले तयार केले, परिणाम पावले (कि० हाणें, करणें) [स] निर्माणे—उक्ति १ उत्पन्न करणे, निर्माण करणे (मनुष्यादि पदार्थ) २ (काव्य) पदविणे, कावणे, तयार करणे, होण्यास लागणे 'दिश जाळितो चढमा आजि दाहा । असा निर्मिता या वस्तु माजि दाहा ।' ३ (ईश्वरानें) पूर्वी योजने, नेमणे, ठरविने उदा० ईश्वरानें जसे जसे निर्मिते असले तसे तसे पडले 'निर्मित-ति १ निर्माण पदा २ पूर्वी ठरविलेले, जाविलेले —न देवलिखित, नदीच, ललाटेले 'जसे निर्मित असेल तसे घडेल'

निर्माणे—न. (गे) नागराची मूठ, निर्मानुष—वि निर्वन, भोसाव, मनुष्यवस्ती नसलेला (दण, गाव इ०) [स]

निर्मास्य—नउ १ देवाला वाहून घिळीं झालेली फळे, फुले, दवाचर्षी काढलेली फुले 'दिवार्चे निर्मास्य हीवां न खेवितो । पद्य वाजवितो पोटासाडी ।'—तुगा २८३१ २ वात घेतल्याने, पाय लागल्यामुळे देवास वाहण्यास असोम्य झालेली फुले इ० ३ (स) मजोतून उतरलेला, जुना पालेला, अधिकार-सत्ता-नसलेला माणूस, वस्तु, निवळ, तेजोहीन पुष्ट [स]

निर्मूल-ळ—वि १ मूळ, पाळ नसलेला २ मुळायुद्धा नाश पावलेला; उपद्रव काढलेला, निर्मूलन केलेला ३ आधार नसलेला पिनडुडाची, अविद्वनीय, असत्य (शातमी बंगरे) [स] निर्मूल, निर्मूलन—न अत्यंत अभाव, पूर्ण नाश, समूळ उच्छेद 'या रानात वृक्षांचे निर्मूल झाले'

निर्मोचन—न निर्मोचन मुक्त करणे, सोडणे, भोरुळे करणे [स]

निर्मा(मु)ळी—अ. (छ गे) १ अजीर्ण, अपचन २ अविहार निमळी पदा

निर्वाण—न १ प्रस्थान, प्रवासास निघणे, बाहेर पडणे २ फुटे अथवा बाहेर जाणे ३ मोक्ष, निर्वाण [स]

निर्वास—उ १ रस, पाणी, बीक, डिक इ० वैद्यकीक छात्र (समास) खदीर गुग्गुलु-पिप्पळ-वृक्ष निर्वास २ सार, काढा, अंश 'कामनच निमाले । सगीत सुख बुडाले । निर्वास मेळे । रसरायांचे ।'—भाए ११ [स]

निर्लज्ज—वि बेशरम, लज्जाहीन, निराजरा, उदर, दाहग [स] म्ह० निर्लज्ज सदा सुखी

निर्लप—वि १ अलिप्त न लागलेला, झिजलेला २ शिजवि ल्यावर, भाजल्यावर खरकटा न होणारा, धान्यकराळ्याचे (अम)

३ खरकटपाचा स्वार्थ नसलेला, अलिप्त (खाण्याचा पदार्थ) ४ (स) शुद्ध पवित्र 'तिही आपणने मिलेप । प्रपचाचे घेतले माया'—झा ५ १६० ५ (निर्वाणी) जेवणखाण, होस, कामगोल इ० विरहित (रम, समारम इ०) [स निर्+लपि-लेप]

निर्लभ-भी—वि १ लाभ, लाडूच, हावरपणा नसलेला २ निस्पृही नित्यार्थी [स निर्+लभ]

निर्वच—उ निर्णय, निश्चय, सिद्धांत 'ज्ञाता मतातरा । निर्वुचीवे ।'—झा ११ २४० [स निर्वचन] निर्वचणे—उक्ति १ (काव्य) विवचणे, वर्णन करणे, उपद्व करणे २ सांगणे, बोलणे ३ निश्चय करणे 'जो निर्वचू जाता वाटे ।'—झा १० २६८ निर्वचन—न १ व्याख्या, वर्णन, निरूपण २ वचन, भाषण [स] निर्वचनीय, निर्वोच्य—वि व्याख्या वर्णन करण्यास योग्य, सांगण्या-बोलण्यासारखे

निर्वच—वि न कसविणारा 'तेषा प्रलथीं इहारे प्रवच । तो मिण्या हा निर्वच ।'—पिउ ६५० [स निर्+वच] निर्घोडी—अ. चौट्या, चुकी 'तनी उत्तमोत्तम हान निवडी ।'—एगा २८ ६९८

निर्घोडी—किवि लगेच, ताबडतोब 'मारितां न लगे अर्धघडी । तो लव निवडी सांग ।'—भाएवाल ११ ४४ [स निर्वधि]

निर्घडा—उ बदाचा, कुड्याचा नाश बराचसे, निसतान 'हाडा कीज निर्वदी ।'—झा १८ २०८—वि सतानहीन [स] निर्घदी कलम—न (राजा) बदास्य झालेल्या पिढीतील विद्याच त्या बराचसे घर, सेतरादी इ० जो बापलो त्याला तें सपाळते निर्घस, निरोशी—(गे) निर्घदी कलम पदा

निर्वाण—न १ निदान, अतिथय निवृत्त्यावस्था, अंतिम मर्यादेपर्यंत पोण्याची स्थिति २ मोठे सकृद, अनर्थ निवृत्त्याची, कठिण स्थिति, अनर्थ, धावट, अखेर 'वरी जुवांचे निर्वाण ।'—झा १८ १५८२ 'निर्वाण माडता सिध्दावरी ।'

—दावि ४४९ 'पाडवा सादाकारी आडल्या निर्वाणी ।'—तुगा ४८२ ३ (स) घट्यु मरण 'हें निर्वाणीचे लेण ।'—ऐपो १४६ ४ मोक्ष, साधुव्यवसास —वि १ पूणेपण गेलेला २ मृत, नष्ट ३ मायाजालापासून मुक्त ४ मावळलेला, अस्तास गेलेला (खगोल तारे बंगरे) ५ परावृत्त पावलेला, निवृत्त झालेला ६ निर्वाणीचा पदा ७ कठिण, पराकाष्ठेचा, तीक्ष्ण, दारुण, भयंकर 'कणे सोडिले निर्वाण बाण ।'—पाम ४५ ३५ ८ अत्यंत लज्ज बर्जाचा, पराकाष्ठेचा 'हें काज कीर निर्वाण । परि आधि कडीं जे काडीं साधारण ।'—झा ६ ३३९ [स] ०करणे—१ अतिरेक करणे, शक्यपर्यंत पराकाष्ठेस नेणे २ दोषन्या, धडिण मार्ग परकरणे निर्वाणचा, निर्वाणीचा—वि सकटाच्या किंवा शेवटच्या प्रसंगाकरिता राखून ठेवलेला निर्वाणीचा बाण—उ

(कान्यत निर्वाण बाण)

अखेरचा उपाय,

शेवटीं निष्पायास्तव

सोडावयाचा बाण

० ताल-जवा-सोयती-मित्र-मात्रा-

शस्त्र-शेवटचा रक्षक, उत्तर ६०

० कज्जा-भांडण-कटकट-

युद्ध-मयूर, प्राणघातक, निरुताचे

‘पाटीची हिरोन नेळी

भाज। याहून थोर कवण लाज।

करणे निर्वाणीचे शुभ्र।’-एस्व

८११ ३ कडकडीत, कडक, उग्र,

कडेलेटाचे जसे-निर्वाण-

पथ्य-प्रायश्चित-तप ६०

४ कडेलेटाचा शेवटचा, अखेरचा

जसे-निर्वाण-समय,

प्रसंग, काळ, वेळ

० मठ-उ फेलास, वेकुंड ६०

मोक्षस्थल ‘गेला निर्वाणमटापाशी।’-गुच

२ २१९

निर्वात-वि १ शात, निवात, काढी

हाळ्याल नसलेले २

वायु नसलेला, वायुविरहित

—न १ निवात, हवा नसणे

‘आज निवात आहे २ वायुविरहित

जागा ‘ते दीपांचे उपलक्षण।

निवातींचिया।’-हा ३ २५८

३ (शाप) योक्ळी, वायुरहित,

स्थान (१) व्हेंडुम [स.]

निर्वाण-उ १ पितृणा दान, दान

२ एखाद्या यागासाठीं

भात वगैरे शिजविताना त्या

यागातील मुख्य देवतेच्या उदराचे

शिजवावयास घेतलेले मूळभर तांदूळ ६० [स.]

—निर्वासन-न ह्दपारी, देशातून काढून देणे,

घालवून देणे [स]

निर्वासन-वि निरिच्छ, इच्छा, चिन्ता नसलेला

‘चाळिता

पासना अनुक्रम। निर्वासन ब्रह्म

प्रकाशे स्वये।’-एमा ० ६९०

[स निर्वासना]

निर्वाह-उ १ चालविणे, कारभार,

संपादनूक, निवारण,

निघाल, व्यवस्था, तडीस, सिद्धीस

नेणे ‘त्याचा सारा मकाजीने

प्यासा ऐसा निर्वाह केला’-बाडवावा

२ ४४ २ वटपूक, रीत,

खरी स्थिति ‘मग सांगितला निर्वाह।

चिंता न करा म्हणतसे।’-व

४६६ ३ तात्पर्ये ‘हा उपदेशी मुख्य

निर्वाह।’-एमा १ ३३८

४ आश्रय देणे, पालन करणे,

सरक्षण ५ भरणे ‘परि इस

भगवती थोर निर्वाह आहे।’-साहद

२ ७६ ६ पार नेणे, खरे

कल्ल दाखविणे (प्रमाण दाखवून

भाषण, लेख वगैरे) ‘मो वोल्लो,

मी लिहिले याचा निर्वाह मला

करणे प्राप्त आहे’ ७ दूर

करणे, उपग्रह न होईल असे

करणे (सूक थडी, पाऊस

देवत अत्र वळ ६० नी) ८ निघय

‘तुपरी मग दोही हाथ

निर्वाह केला।’-साहद २ ११३

९ कार्यक्षमता ‘नसे

है निर्वाहे जननि मज सामर्थ्ये

भरनीं।’-साहद २ २२ १०

पोरण ‘प्रस्तुत लेणे निर्वाह।

निरूपण आदका।’-हा १८ ५९

११ उदरनिर्वाह, गुजरा, योगक्षेम

[स निर्वासन] ० करणे-१

पोट भरणे २ व्यवस्था करणे,

चालविणे निर्वाहक-वि व्यव

स्थापक, चालक २ शेवटचा,

सिद्धीस नेणारा, निभाव

राजगारा निवाहणे-उक्ति १ चालविणे,

व्यवस्था लावणे, जोपासना

करणे ‘निर्वाहती होय धनत्रया।’-हा

१७ ८४ २ पार नेणे, दूर

करणे ३ उदरणे, एका स्थितीत

असणे ‘तरी निर्वाहो का

एकसारिखे।’-हा १५ २४३

निर्वाहते-वि टिणगारे ‘परी

आचरणीही नोहे। निर्वाहते गा।’-हा

१७ २५२ निर्वाह-वि चालू

टेवण्यास, पार नेण्यास,

निर्वाह करण्यास योग्य,

आवश्यक

निर्वाळणे-उक्ति १ धुणे, निर्मळ,

शुद्ध करणे, प्रक्षालणे,

चकचकीत करणे ‘प्रेमाचेनि

भागारे। निर्वाळनि तूपुरे।’-हा

१५ ४. ‘वैतन्याचिया साळे।

आवर्गते आग निवाळे।’-भाए

६०१. २ निर्मळपणे पूर्ण करणे

‘मय नेटका निर्वाळिला।’-एमा

२८.२३ -मकि १ (५) आकाश

निरभ्र होणे, निवळणे २ उत्पन्न

होणे ‘तयापासोनि निर्वाळते।

सुखउ ख।’-हा १३ ९७५

निर्वाळा-उ १ खातरी, विश्वास,

समाधान, निर्धास्तपणा

‘हा गडी मुन्ही याचरीस टेवा,

घाचा निर्वाळा मी देईन’ (किं०

अवघे, होणे, देणे) २ निवाडा,

निश्चय. ‘परिद्वेष्टे भूपाळा।

मि क्षेमेचा निर्वाळा।’-भाए

२७३ ३ छुदता ४ परिपक्वता

‘की विल्लड्या जोंधळा।

कणिसाचा निर्वाळा। वेचला

फी आगळा। दिसतसे।’-हा

१४ १२६ निर्वाळिले-वि निवडक,

शुद्ध ‘मनुष्यदेहेंसो पचविसे।

निवाळिले।’-भाए ५०३

निर्विकल्प-वि १ हेतु, कल्पना,

विकल्प नसणारा, भेद

रहित (मग, देव) ‘निर्विकल्प

म्हणजे कल्पना नाही। पर

ब्रह्मासी।’-दा ११२ २ जीव

आणि ईश्वर, विशेषण आणि

विशेष्य, ज्ञेय आणि ज्ञाता

यामध्ये भेद न मानणारा

३ एकाग्र ‘निर्विकल्प समाधि’

४ कल्पना, विकल्पविरहित

‘नालरी प्राणापानगति।

की निर्विकल्प जाहली मति।’-हा

३ ५६ ० समाधि-जो ज्ञाता

ज्ञेय व ज्ञान अशा त्रिपुटीची

जातीव नसते अशी समाधि

याच्या उलट सविकल्प समाधि

० ज्ञान-न जेथे वस्तुच्या

गुणाची, रूपाची वगैरे जाणीव

पूर्ण पणे नसते असे ज्ञान

याच्या उलट सविकल्प ज्ञान [स]

निर्विकल्पता-जो विकल्प

न उठण्याची स्थिति, भेदरहित

ज्ञान ‘सद्गुरु दे निर्विकल्पता।

त्यासी उत्तीर्णता कैसेनी।’-एस्व

५ ११ निर्विकार-वि १ फरक,

बदल, विकार नसलेला

२ गुण, रूप न बदलणारा,

न बदललेला ‘ओ नमो

जी यदुवीरा। व निर्वि

कार नोवरा।’-एस्व ४ १

३ (स) अवल, सय,

विकार-शून्य उदासीन (मव)

[स] निर्विघ्न-वि सडट, अडथळा,

अडचणी इ० काविरहित

-किंवि सडट, अडथळा

इ० न येता, सुरळीतपणे,

निर्विवाद [स]

निर्विवाद—वि. विनतकार, अबाधित, दीकारहित, भाङ्ग नसलेले. 'जरी निर्विवाद नव्हेल; मिलणम।' —शा १३.३२६. —किरि. १ भाङ्ग-तटा न वस्ता; विनतकार. २ नि संशय; खचित. [सं.]

निर्विध—वि. १ विपदिन (साप). २ (ल.) राग, अहंकार, मत्सर इ० ज्याने सोडले आहेत अशा. [सं.] **निर्विधी**—श्री. एक औषधी वनस्पति.

निर्विषय—वि. वासना, विषय इ० सोडलेला, नसलेला. **निर्वीर**—वि. वीर, दूर, पराक्रमी या विरहित (स्थिती). 'निर्वीरसुर्वीरतम्' '७२ साल आदोपत आले तरी परदुष्टात कोठे ह्वा का घडीना, तेव्हा जोतीसाहोत निर्वीरसुर्वीरतम् होतम् ...।' —नि ४५.१. 'निर्वीर झाली शोभी.' —

निर्वीर्य—वि. १ पौष्टहीन, नामदे, नपुंसक. २ शुणहीन, परिणामकारक नसलेले (औषध). ३ (ल.) निर्जीव; म्र्याद; तेज, पराक्रम नसलेला. [सं.]

निर्वृत्ति—श्री. १ मोक्ष; मुक्ति. २ पुरुषता; समाप्ति; सिद्धि. ३ अलिप्तता. [सं.]

निर्वैच—वि. (काव्य) न संपण्याजोगा, अखंड; अविनाशी; नाहीना न होणारा, अक्षय. पाच्या उलट सवेच. 'म्हयनि प्रपंच नव्हे हा निर्वैच.' —विज ४.७. —वि. (जमाखेच) न खरेपणारा, पुढे शिळक राहणारा (भाडी; जवाहीर इ० माल) —भाज १८३३ १३६ [निर्वैचणे]

निर्वैद—उ १ निवस, चीट, शिसारी, कटाल. २ विरक्ति, वैराग्य 'निर्वैद हा शब्द प्राय संसारावडलेल्या कंटाळ्यात किंवा वैराग्यात वायतात' —वीर १३५. 'वेदवृत्ति वे एतु. सिधे उपनला निर्वैदु।' —भाए ३८७. [सं.]

निर्वैध—वि १ निर्विध, निर्धात, वैकिरी; निष्ठाळी. २ अडथळा, त्रास याविरहित, निर्वाध. [सं.]

निर्वैर—न घातु नतणे; वैरादित्य —वि घातु नतणारा, कोणाही वर न करणारा, अजमिन्न [सं.]

निर्वैसन-व्यसनी, निर्वैसन—वि. १ वाईट संवयी, व्यवसे नसलेला 'सौम्य सात्त्विक युद्ध मार्गी. नि कष्ट निर्वै सनी।' —सा २८१८ २ (ल) संकट, अस्ति इ० पासून मुक्त (ईश्वर) [सं.]

निर्व्योज—वि निष्कपट, सरळ, निर्दोष. 'तैं कीड झडवरी ठरे. निर्व्योज होय।' —शा १८ १५७. [सं.]

निर्व्योणाचीक—न प्रेतवहनाचा विटाळ.

निर्व्या—किवि १ केवळ, अगदी निरा पहा. 'तरी त्यासु निव्हा दुभाडु। वरी द्विधाचा कैवाडु।' —भाए २२८. २ (महाड)

आत्यंतिक; निरयाचा. 'निव्हा विस्मिनु जाली भीमकंचा मुधा मती माना।' —पडले, उत्तरार्धे २६. [हि निरा]

निव्हा-री—निराहार पहा. **निलक्या-खा**—वि. (पु.) निराळे. **निलख**—किरि. (महातु.) पूर्णपणे, नि शेष. 'करी पट्ट-कामुपु। तरी मनोदंतु बोवो निलखु।' —भाए ८५६.

निलखी, निलाख—वि. ज्यात काच नाही असा (दागिना). [निरकाच]

निलगार—वि. (वे) घुताला निळीचा रंग देणारा, निळारी पहा. [नीळगार]

निलंगी-घी, निलंग(घ)टो, निलंगणे—गटून जाणे, निळंगी, निळंगणे इ० पहा.

निलंगणे—अक्रि. १ (काव्य) दमणे; पकणे, कंटाळणे. २ चीट येणे, नरोसे होणे. [निरलंगणे]

निलय—न. जाणा; स्थान, आलय. [सं.]

निलय—श्री. (साप) कर्मनविल (ई.) सायनोजेन. [सं. नील]

निलाग-गी—वि. १ संभरहित, निराश्रयी; निराधार. 'अव्या निलगि निवडा।' —हा ६.४७६. २ कीड न लागलेले; विन विडीचे (धाव्य, लाकूड इ०). —किवि. पूर्णपणे निरुपयोगी. 'येथ मातू क्लृप्तमान। तोही निलागचि हीन।' —पभा ५.१८१. [निरकागणे]

निलाजरा—न. ताडुळात सापडणारे एक प्रकारचे गवताचे धी. —वि. निळेज, वैराग्य [सं. निळेज]

निलाग—उ. लिखाव. [पोर्टे. लिखाम, दि. नीलाम]

निलाग, निलीग—जीव्य. जहाज समतोल राखण्यासाठी त्यात टाकावयाचे वजन निर्दिष्ट पहा.

निलीन—न. (साप) (ई) भेंडिलीन. हे सेंद्रिय जनास्त असून निळीच्या विषयक उज्वळतानां निळते थापासून बरेच रंग न जमून औषधासारख्यात लागणारी इत्येहि तयार करता येतात —झाबो(ने) २०८ [सं नील]

निलेख—किवि (महातु.) निलस्त पहा. **निवगरी, निपत्री**—श्री (वी) ताडुळादिकाच्या पिठाच्या उकडीने बाटीसारखा आकार करून शिजवितात ते पदार्थ. [ई स. नीवार]

निवचड—उ (कों) सोनार किंवा सोहारा याची लोकडी ऐरण घसविण्याचा लाकडी टोकडा

निवचे—क्रि. (गो) यड होणे, लिक्वे; शात होणे.

निवटणे—अक्रि १ फुलण्याच्या वेतात असणे, पूर्ण भरदार, पक होणे (फळ, गवू इ०). २ प्रसिद्ध होणे; नावारोकिरावू

चढणें, पुढें येणें (चांगल्या किंवा वाईट रीतीने) 'हा सोदेगिरींत निघटला' ३ तज्ज, निपुण हाणें 'गदायुद्धीं भीमसेन। निघटला अर्जुन शाखाक्षी।' - प्राप्र १० ५५ ४ स्पष्ट रीतीनें निघित हाणें, उमगणें, उपबकीस येणें (काम, गोष्ट, मसलत) [निघ वळणें]

निघटणें—उक्ति (काव्य) टार मारणें, नष्ट करणें, निर्मूल करणें, ताडणें, कापणें 'वा करणा कलि हारी। विनयप्रि निघ टिली।' - भाए १११ 'निघटिला राह्या पसा।' - एभा ४ २३४ 'तु शासनं निघटिला पहला लोकक्षयी जसा तरणी।' - मोकमै ४७ [स निवर्तन]

निघटणें—अकि स्वच्छ करणें, साधणें, निवडणें (कापसा तील सरकी) [निघटणें=सरकी काढणें, निवडणें]

निघटा—उ एक जातीचा मासा
निघड—अी इट पदार्थ निराळा काढणें, बचणें, छानणें, निवडणूक, पसती [प्रा णिबळड]

निघड—अी नावड, अग्रीति, कटाळा (सामान्यत आवड धड्याशी जोडून उपयोग) [नावड]

निघड—वि १ निवडलेलें, वैचक, पसत कळेले, दालकें, बेंचून काढलेलें २ वैच यानतर, चांगला बागला भाग काढून घेतल्यानंतर राहिलेला गाळ निघडक—वि निवड अर्थ १ पदा निघडंग-डिंग-डुंग, निघडुंगट—उ एक काटिरी छत्र पाचे प्रकार—तिघारी, फडपा, फणेरें, काटे इ० [स स्तुतिदंड, हि संकुड, ते चेमुड २]

निघडणें—अकि १ वैचणें 'योग निघडता निघडेना।' ग मधें।' - दा ९ ३ १५ २ (ल) निणय, निवय, निळाळ, निवाडा करणें, लावणें, 'चावडिये न्यावो अन्यावो। निवडी वडु।' - झा १६ २१५ ३ निष्णात, निपुण हाणें 'ते विद्या जात पडनी। यज्ञक्रिये निवडती।' - झा १७ ७७ ४ पसतीस येणें, हुडकुल काढणें 'देउनि गुप्तस्मृतीं। तू गुह्यकात जाण्टीस निवडें।' - मोअश्व ३ ३७ ५ घालवून देणें, हावटून देणें 'परानिमित्त आपुन्या नाश। योग्य नव्हें करणें तुम्हास। म्हणोनि निवडा त्या दोघास। तरीच कल्याण तुम्हासी।' - जै ७६ ४३ [प्रा णिबळड=धुयक हाणें तुल० स निवर्तन] निघडणी निघडणूक—अी १ वैचणी पसती पसत करण्याची क्रिया २ मतदारानी उमेदवार निघडून देणें निघड पाखड—अी (वायकी) धान्यातीज खडे वगैरे काढून, पाखडून स्वच्छ करणें [निघडणें=पाखडणें]

निघडणें—उक्ति निघटणें पदा ऐसा कल्याळ अभिप्रावो। तो सज्जनासि न घडे भावो। तिहीं निघडूनिया अद्भावो। चिदा नदें पदा हो समाधिस्य।' - एभा १३ ६५९ [निघटणें]

निघटला—वि कसलेला (प्र) निघटला—रगो २६३.

निघण—न १ डोळपाची आग कमी होण्याकरिता त्यावर ठेवावयाची दुधात मिजविलेली कापसाची घडी २ पदार्थ निघट ठेवावयाची (चुलीजवळची) जागा

निघणें—अी—नजी मडक्याच्या खालची काध्याची, गव ताची चुबळ, वूड (भाई कल्लू नव् म्हणून खालती ठेवावयाचे) - प्रभा ६ २५७ 'विश्वघटाचें निघणें। प्रेक्षण तें सहज जय तसें निघणें।' - मोकृष्ण ३७ ३४

निघणें—अकि १ थड होणें, उष्णता नाहीशी होणें कडत पणा जाणें २ (ल) हलका, कमी होणें, क्षमणें, शात होणें, मिटणें (राग, दगळ, रोभ, काम इ०), उड, शात होणें (चिड रेल, रागावलेला माणूस) 'न निवें अनुजें बाधिता।' - मोरा ४९ ३ खणणें, सपणें (तोफेचे गोळे ४ (ल) आनदित होणें, विप्रांतीस राहाणें 'पाह रम्याभ्रमपद सीतासी त्यात ती निवे काहीं।' - मोवन ४ १३३ [स निवाण] म्ह० शिज तों राहू वतें निव तों राहवत नाहीं (डोळें-कान) निघणें—चिताभोगी गोष्ट झाल्यामुळे समाधान होणें 'तुज दीवले नाहीं स्तनपान। या धीमुखाकिया चुबान। आणि निवतीच ना नयना। खळात देखोनी।' - क्या ४७ १७८

निघतण—न (घ) जवावयास बोलावणें, आमन्त्रण [स निमन्त्रण]

निघता—अी उणीव कमतरता, न्यूनता (नकारार्थी प्रयोग) 'भली भाडारे हव्यास निवता नाही।' - प्रभा ९२ [स न्यूनता]

निवता—अी उसत, शातता [निवात]

निघरणी—अी निघरी पहा

निघरा—अी खान्या पाण्यात होणारे एक वाड - शे २ ९

निघर्तणें—अकि १ माघार घणें परतणें, पळट खाणें २ आगेपठें येणें बद होणें, चावणें ३ (ल) मरणें ४ नाहीस होणें 'पहिला ऋदिसिद्धीचा सध्रमु। तो निवर्तानि गला धुमु।' - झा ४ १३४ [स निवर्तन]

निघर्तक—वि मागें फिरविणारा, पिछेहाट करणारा, यान्या उलट प्रवर्तक निघर्तन—न मागें फिरणें, फिरविणें, परतणें

निघर्तन—न १ गुजराबेंतील चार बिंदे जमीनीचे परिमाण २ दहा हात लयीच्या बीस काट्यांचे माप औरस औरस ४००० हात ३ औरस औरस तीनवे हात जमीन - सस्कार औरसुभ. [स]

निघर्तित—वि परत फिरलेला

निघळ—ली—अी १ (कु) शेर चिकाडा (एक वनस्पति) २ एक मिश्रित द्याड

निघलकांडे—कीन. (क.) निघडुंग.

निघपिणे—अकि. १ धंढ, गार करणे (वापलेली वस्तु)

२ (क.) कमी करणे; घटवणे. ३ आनंदविणे; मूढ करणे, संतुष्ट करणे; शांत करणे. 'प्रियशिशु धनंजयगुण वर्णुनिर्वा यासि हृदय निघडुं या ।'—मोविराट ४.१४. ३ (ल.) उतार पाडणे; उपशमन करणे; हलके करणे. [निरण]

निघविने—वि. (काम्य) शांत करणारे. 'परि आतां चंद्रापासोनि निघविने । जे अमृतानुनि जीवविते ।'—झा १.२४.

निघसणे—अकि. जवळ राहणे; घसीत करणे. 'झुंजे आम्ही पाशी तब मुख विलारी निघसतो ।'—२ १५. [सं. निवास]

निघसणे—अकि. (धो.) कवळारी पाने तोडणे. [सं. निरु+सु+वहन]

निघळ—की. १ पातळ पदार्थातील जरासा खाली वसून वर राहिलेला द्रवार्थ; गाळ बुडाली वसून वर राहिलेला छद्म, स्वच्छ पदार्थ २ (गे छ) भाताची पेरु शिवा येजेने पाणी. ३ थोका रकम.

-वि. १ स्वच्छ; छद्म; निर्मळ (पाणी, कोळे, आकाश इ.). २ (स.) अकट; अकृत्रिम; छद्म; प्रविष्ट. ३ सुसते; फक्त; बंदळ. -किवि. स्वच्छपणे; स्वच्छपणे; केवळ; निःसंशय; निर्भिवाद; प्राजड-पणे; अकृत्रिमपणे; होम, अवाहंवर इ. न करता. 'या पदार्थाचे निघळ दाहा रुपये येतील.' [सं. निर्मळ] ० गांठ—झी. स्वस्थ-वेची, दातपणाची गांठ, भेट. २ विलसझाईची, मोकळेपणाची मुलाखत. ० निताळ—वि. १ स्वच्छ; छद्म; घाण, गढळ याविरहित. २ थंड आणि घात; सैय व प्रसन्न; स्वस्थ आणि सौम्य. ० शोख-वि. १ छद्म व शंकासारखे स्वच्छ (पाणी, कोणी). २ (क.) छद्म मूखे अथवा डोंगपा; अत्यंत दुरिदी (माणूस).

निघळणी—झी. (गो.) सोनाराचे एक हत्यार.

निघळणे—अकि. १ स्वच्छ, तेजस्वी, चकचकीत होणे (कोळे, वेडारा, आकाश इ.). 'दोळे निघळले' 'रात्र निघळली.' २ (क.) थंड, शांत, स्वस्थ, सौम्य, गरीब होणे (राणाकेला माणूस, जनावर), विचारी, विनीत होणे, सुधारणे (दुर्दैवी तरणी). ३ पूर्णावस्थेत आल्यानंतर चांगले बनणे (बैबळचा झाडाचा पहिला पत्तार काढत निघतो पण पुढे उत्तम निघानयास लागतो त्यास म्हणतात), मुरणे ('दोवळे फळ वेचव असते त्यावरून): 'सुपारी निघळली.' ४ मिजण्याने मादक गुण कमी होणे (दरीक, वंशप इ. कांचा); स्पष्ट होणे (गोष्ट). ५ निघुण, हुशार होणे, चांगला बन घेणे (एकाचा कामात, कलेत, दारुतात). ६ (चमारी) केस, काढी, वगैरे काढून टाकल्यावर (काटले) पावयात येवल्याने स्पष्ट होणे. [सं. निर्मळ] निघळण—न. १ (धो.) निघण अर्थ १ घात. २ एखाद्या मित्राचा निघळल्यानंतर वा येणारा

दर; स्वच्छ राह. ३ गढळ, द्रव छद्म करण्याकरिता त्यात टाकलेला दुरीसारखा एखादा पदार्थ.

निघळी—झी. मित्रगतीत स्वच्छ पाणी. निघळ पहा. २ ज्याच्या बिया गढळ पाण्यात टाकल्या असता ते पाणी स्वच्छ होते असे छात्र व त्याचे बी. निर्मळी—(झी) पहा. ३ एक वेळ. ४ (धो.) बलाच्या विंगड्या वापलेला दोर, कासर. ५ चुन्याचे पाणी. ६ (गो.) मुलाचे परमुक्ती औषध (कुडा, महाडुंग वगैरे). ७ औषधीसाठी घालून तयार केलेला काढा.

निघळी, निघळी—झ. (गो.) शेताची पाणी टाकून बाहेर लावण्याचे जाग्याच्या काडीला बसविलेले लांकूड व फळी. [निघळ]

निघा—झ. (व. ना.) निघारा; जडता बोळसा.

निघाड—झा—झ. १ तडनोड; निर्मय; व्याप; निघाल; फेतल; द्याप. २ निघपति. (ई) जडमेट. 'पिकासी निघाड बंझिने । अधिकथिड ।'—झा १०.५५. ३ भेद; मित्रता. 'नामा पनी भूत मुवणे । जैते निघाड्यां साधारण । मय अळेंकारी बलेंपण । निघाड काशी ।'—झा १.४४. [निघडणे] बान जिवांचा निघाडा होणे—जोराद खी घुटविलेपणे प्रसूत होऊन अवस्थ व ती बेगळी होणे, बाळंड होणे. ० पोवाडा—झ. सुस्वता; छद्मका (अडचण, संकट, घास इ. पावून—विद्येपतः बाळंडेपावून). [निघावा छि.] निघाडपत्र—न. (कायदा) निघालपत्र; (ई.) डेरी.

निघाडे—किवि. १ (काम्य) निघायने; हटावयाने. 'नांगर उचलुनिया निघाडे । जेहद्वि पाय ठेविला पुढे ।'—एस्व १०. ११. २ खरोखरी. 'गडा मोर्ली अघोन निघाडे । लोकथिया गळा पडे ।'—इ ११.२२१.

निघाणे—न. नाश; सुखान; इजा; खराबी; तोटा. (कि० करणे). [निघण]

निघांत—वि. १ स्वच्छ; उपशकारित. 'निघांत स्थली वसुत ईशराचे ध्यान करावे.' २ स्वस्थचित्त; निष्काळजी. 'वधण ठहिला निघात । पुढे चुकविला अनर्थ ।'—कथा १.२.११९. -किवि. शांतपणे; स्वच्छपणे; काही एक गढळ, बडबड न करता. 'तेव्हा धुण येऊ रघुपाप । निघात न बोलि पित्ताकात ।' 'तू पटना-भर निघात बैस.' [सं. निघांत, निघात]

निघात—न. बाऱ्याचा अभाव; बारा नसणे. -वि. घात; स्वच्छ; नारा नसलेली (जागा). [स.]

निघातळे—न. (वाके) अंगार उंदीर मुलला असता होणारा जागर. 'त्याला निघातळे झाले.' 'निघातल्याचा उपश्रव—काथा.' [नीक-बळकट+जातळ]

निघारक—वि. निवारण करणारा; अडवणारा; विरोध कर-णारा.

निवारण—न १ परावृत्त करणे, परत, मागे फिरविणे, दूर करणे 'तो वाघाचे अगावर चालून जात होता परतु मी त्याचे निवारण करे' २ (ल) यदी, अटशब्द, अडवणूक, टाळणे ३ निवारणपत्र पहा **निवारणपत्र**—न कर्तृ मागावयास मित्रा तणादा करावयास पाडलेल्या नोकरास ते न मागण्याबद्दल त्याच्या माल कर्ते पाठविलेला बंदीचा हुकूम **निवारणीय**—वि निवारण करण्यास योग्य **निवारित**—वि १ मागे फिरलेला, अडलेला, टाळलेला २ निषिद्ध **निवार्य**—वि निवारण करण्यास योग्य, टाळण्या-कारण्या-जोगे [स]

निवारणे—सकि १ मागे सारणे, दूर करणे, हटविणे 'निवा रोनि जाय माया। ऐसी छाया जयाभी।'—तुगा ७ २ (ल) अडवणे, टाळणे, थापविणे, न थंड वणे, निवृत्त करणे 'जैसा दीपु ठेविला परिवर्ती। स्वगाते नियनी ना निवारी।'—झा ९ १२८ ३ बंद करणे, मनाई, निषेध करणे, वारणे ४ समजुत पालणे 'आलाची स्थिति ऐसी। जितासु निवारी त्यासी।'—एमा १९ ७४ [स निवारण]

निवारसा—उ वारसाचा अथवा दुसऱ्या न्याय्य हक्काचा अभाव वारसा, हक्क, स्वामित्व, अधिकार इ. नसणे, नसलेली स्थिति [नि+अर वारिस्] **निवारस माल**—उ १ ज्यास वारस नाही असा, यवारीसी माल २ मृत्युपत्राने मित्रा इतर प्रभूते विव्हाद न कलेली मालमत्ता **निवारशी**—सा, **निवारशीक**, **निवारशी**—वि वारस, मालक, चालक, कायदेशीर हक्कदार या विरहित वेवारीसी (जागा माल इ.) [नि+अर वारिस्]

निवारा—उ १ आश्रय, आला, (कल, बारा, पाडस या पासून येणारे) सकट अडवण यापासून प्रतिबध २ आश्रयाची स्थिति, स्थान, निर्वात स्थळ [नि+वारा] **निवाऱ्याचा**—वि १ आश्रयाखाली असणारा २ सुवात व शांततेत वाढलेला आश्रया तील धावपळीचा जग्याला अनुभव नाही असा **निवाऱ्यास बसणे**—वारा नसलेल्या जागी बसणे

निवाला—उ (व) घास [अर]

निवास—उ १ राहण्याचे ठिकाण, वसतिस्थान, गृह, घर जैस जळाच फलेल। आणि कळोळी आधी जळ। ऐसेनि बसवीतसे सकळ तो निवास मी।'—झा ९ २८७ २ वास बसती राहणे बसणे 'जय निवास जगनायक। विश्वयापका श्रीकृष्णा।—एस्त्व ३ १ आमचे मनात काशीत निवास करावा असे आहे [स नि+वसु] **निवासी**—वि निवास बसती करणारा राहणारा (समासात) मथुरा-द्वारका-निवासी

निवाळणे—अकि निवळणे पहा **निवाळले** लोखंड—न (यड साळेले लोखंड) (ल) निरोगी, घडाकड म्हातारा मनुष्य

निर्विशिदा—उ कारकून नवीसदा पहा निर्विशिदा लेखक स्यात्।—राज्य ८ १

निविद्वान—न लेखन 'आ सहामत-पन्हा याही किताबत निविद्वान कली, पोहोचून त्यामधील मज्मून जाहीर जाहला'—पदम ३४. [फा निविद्वान] **निविस्ता**—उ लेख, पत्र निविस्ताही मसूल जाहल होता, जमाव अम्मा यजन पोहोचला नाही'—रा ३ १० [फा निविस्ता]

निविष्ट—वि १ प्रविष्ट, अतथैत, समाविष्ट २ स्थिर, वसविलेला, कायम कलेला (बेटक, जागा, अधिकार इ. वर), अधिकृत ३ निपुण, प्रवीण 'तो घावात निविष्ट आहे' [स नि+विश्ट]

निवी—जी नीवि पहा **निधीत**—न माळेसारखे सोढलेले जानवे (सत्य रिचा अप सत्य नगडे असे) [स]

नियोतिदगी—जी वाकूनी—रा २० ३०४ [फा नवी सदगी]

निवृत्त—वि १ मागे फिरलेला, परतलेला अथवा परतविलेला २ परावृत्त, यावविलेला ३ (काही कार्य) टाकून विलेला, अग काढून घेतले आहे, किंवा हात आदोपला आहे ज्याने असा ४ जीवयोगीनून मुक्त करणारा [स] **मास**—वि मास न खाणारा, मासाशन न करणारा **रजस्क**—वि (वय झाल्यामुळे) मित्रा विटाळ गेलेला आहे अशी (जी) **रमण**—वि ज्याची सभोग शक्ति प्रजननशक्ति गेलेली आहे असा (पुरुष)

निवृत्ति—उ—जी १ निवारण पदा बंद होणे करणे, निरास याबणे, विराम, रूय पावणे, राहणे, अडविणे, थाबणे, थावविणे (समाशत) आचार-दुख-खेद-ज्वर-विप्र-निवृत्ति 'औपपत्तेवनाने रोगनिवृत्ति होते' २ ससारातील वस्तुमानाकडून, विपदापासून ईश्वराकडे वळणे अत करण परत फिरणे 'निवृत्ति सुव सोडवणिया। सर्व शास्त्राचे पुरवणि या।'—झा १८ ३८ ३ मृत्यु ४ सासारिक उपाधीपासून मुक्तता करून घेणे, उपरति, विरक्ति सन्यास त्याग 'वाचुनि स्वर्ग मृत्यु नरक आधी। तया हेतु प्रवृत्ति निवृत्ती।'—झा १८ ५६६ ५ मुक्ति, मोक्ष, भगवत् प्राप्ति 'साधिया स्वस्त चायु। निवृत्ती वरी।'—झा ८ २३७ ६ निवृत्तिमार्ग पहा **मार्ग**—उ एकादशाची, ध्यानमग्न अवस्था, जगातील सर्व उपाधीपासून आणि निवृत्ति आचारापासून परावृत्ति विवृत्त कर्मांचा त्याग याच्या उलट प्रवृत्तिमार्ग [स]

निवेदणे—सकि १ सांगणे, बोलणे कळविणे, आपण करणे, कथन करणे 'म्हणेनि काय काय आतां। निवेदिजल अनता।'—झा ११ ५५५—मुआदि ८ ४९ २ अर्पण करणे, ओढणे दणे [स निवेदन] **निवेदक**—वि सांगणारा, निवेदन करणारा

निवेदन-न. १ सागणें; कळविणें; कथन (परिष्ठ, बदील माणसांत).
२ अर्पणें; ओपणें; वेणें; वाहणें. 'करी वळी स्वात्म निवेदनांतें.'
—वामन, वामनचरित्र १.४०. [सं.] निवेदनीय-वि. १ निवेदन,
कथन करण्यास योग्य. २ अर्पण करण्यास योग्य. निवेदित-वि.
१ सांगितलेले; कळविलेले. २ अर्पितले; दिलेले. निवेद्य-वि. निवे-
दनीय पदा.

निवेद्य-उ. देवाला. समर्पण करान्याचा निवेद्य. [निवेद्य
अप.]

निवेदा-उ. १ आंत जाणें; प्रवेद्य; अंतर्भाव. २ आत घालणें;
प्रवेद्य करणें; स्थापना; ठेवलेली, स्थापन घालेली स्थिति. 'या
पंक्तीमध्ये एक अधराचा निवेद्य होत नाहीं.' ३ (स.) अंत-
दृष्टि; निपुणता; प्रावीण्य. 'याचा व्याख्यात वागला निवेद्य
आहे.' [स.] निवेदन-न. आत ठेवणें; स्थापणें.

निःशंक, निःशक्त निःशब्द-निःशंक, निःशक्त, निःशब्द
पदा. निःशंकपणें-क्रि. शंका न घालणता; निःशंस्तपणें.

निःशस्त-श्री. बैठक. 'दीड प्रहर पावेतो निःशस्त राहिली.
—रा ५.१४१. [का.]

निशा-श्री. १ खातरी; विश्वास, आश्वासन, मनाचें समा-
धान. (किं) करणें, होणें, पुरवणें. 'या गोष्टीविषयी मला संदेह
होता परंतु आज माझी निशा झाली.' २ पतीची खात्री; हमी;
खात्री; जांमिनी. (किं) देणें; घेणें; पटविणें; पुटविणें. 'मी पाचशे
रुपयाची निशा सावकारी देतो.' 'बसल बेतला असेल तो बाजवी
बजा करून बाकी एवजाची निशा नवाबाकडून घेणें.' —समारो
१३. ३ घालेपणा, मनघामोड; परिपुष्टि, अर्थव, भरपूर वृत्ति;
पुरेपूर होणें. [का. निजना-नविना] ० पातो-श्री. १ खात्री;
विश्वास. निशा अर्थ १ पदा १ (किं) करणें; पुटविणें. २ जांमीनची,
हमी. (किं) देणें).

निशा-श्री. १ पैक आणणारा, आमली पदार्थ (मद्य बरेच). २
पैक; मद्य; नशा. [अर. नशा] ० धुव-वि. अतिशय पैक चढलेला.
० पाणी-न. १ मादक पदार्थाचें सेवन; अमला; कैक (किं) वणें.
२ मादक पदार्थ; मद्य इ० ० खाज-वि. नशा रुणाचा, मखनी; कैफी
निशा-उ. वेदोपता, आनंद. 'पंच पातविली प्रविष्ट होऊन
आमचे जिताचा निशा आहला. —प्रव ३०१. [अर. नशात-
आनंद]

निशा-श्री. रात्र. 'खद्योत समुदाय निषि वसे। वीर तैरो
वाटवी.' —एहसव ५.२९. [सं.] ० फर-पति-पाळ-उ चंद्र
'का दीर्घक व्यापना निशापति। विजना हाती घालविले।' ० चर-
वि. १ राक्षस, पिशाच. 'जसे राज्ञीच्या अवसरी। व्यापारिले
निशापती।' —झा १६.२७२. २ मोर. ३ बुबड, नटवायुळ इ०
रात्री किरणारे पक्षी प्रत्येकी. ० चरी-श्री. १ चोरी. २ राक्षसी.

'विवेकाचा टाकोवि पुत्री। निशापरी जे।' —झा १.१७५.
निशांत-उ. रात्रीचा शेवट, अखेराचा प्रहर. 'निशांत उगवे
वेधिरण।' [निशा+अंत]

निशाण-न. १ ध्वज; पताका; झंडा. २ बंदूक, वाण इ० नी
नेम धरावयाचे लक्ष्य; चंद्र. ३ नेम, चिन्ह; सूच, निशाणी. 'आमचे
व आपले इतिहासाचे इमप्राये नाव व निशाण माझी सारखे नेस्त
नाशूत होतील.' —रा १०.१८२. ४ नाश्वरीत पोतवाराची
तपासल्याची सूच [का. निशान्] ० उतरणें-मोळी बरोबर
लागणें; लक्ष्य भेदणें. ० दार-वरदार-उ. निशाण धरणारा.
'हत्तीवरल्या निशाणदारास पायास मोळी लागली.' —रा ६.
१२५. ० याजी-श्री. नेम नारणें; वेध. निशाणचर हत्ती-
उ. १ ज्याच्यावर निशाण असतें तो हत्ती. २ पुकारी; नेता.

निशा(सा)ण-उ. रणनीरी; डंका; नगरा. 'तयारी जैत रे
जैत। म्हणेनि ध्व नाचे निशाण बाजत।' —झा १.११७.
—एहसव ६.२. 'त्रिबासि म्हणे चित्ररत्न। स्वर्गी निशाण असे
बाजत।' —कथा २.१२.६३. [प्रा. नि साण] निशाणी घाब
घालणें-वेणें-कूच करण्याचा, हडप्याचा नगरा बाजविणें.
'हत्ती भकिचा घाब घाली निशाणी।' —राम २८.

निशाण-श्री. (क.) सिध्दे, निशाणी पदा. [सं. नि.श्रेणी]
निशाण-उ. (ब.) घाजला चार लावण्याचा दगड किंवा
चाक, पलसणी. निशाण पदा. [सं. घाण, निशान, प्रा. निशाण]
निशाणी-श्री. १ सूच; चिन्ह. २ चिन्ह; लक्षण, प्रमाण,
सूचना. ३ नाण्यावर सूच करण्याचे एक हत्यार, पंच. ४ (ल.)
परिणाम; लक्षण, फल. 'बापाच्या शुद्धेत गेलें असतं मरण्याची
निशाणी.' [का. निशाणी] ० होणें-अमर्त्याद, परकाष्ठेचें, वेडुमार
होणें (बाईद रीतीने).

निशाणी-श्री. शिडी; जिना; सोपान; निशाण. 'जे अज्ञान-
समाची तरणी। वेचवपदाची निशाणी।' —दाब ४४. [सं. नि.श्रेणी]

निशान, निशानदार, निशानी-निशाण इ० पदा.
निशि-श्री-श्री रात्र. —झा २.३२४. 'मोरा रुचे निशि।
वेडोनिशा विट घयो।' —तुगा २१४६. [सं.] ० गंध-उ.
गुळवू; एकफूल, फुलझाड. यास रात्री विशेष वास येतो.
० दिनि, दौन-क्रि. अहोरात्र. 'जिताज्वाला निशिदिनि जरी
आळितो मन्मनासी।' —जन्मभूमि. ० भागेव-उ. लक्ष्मीप्रीत्यर्थ
दर शुक्राती दिवसा उपवास व रात्री जेवण करणें. निशीथ-उ
मन्मथराव.

निशित-निशत-वि सौंदर्य केलेले, घातलेले; पाजवलेले
(निष्पापार घाज). 'देवा नवनिघलीं शरी। वावरोनी याच्या
जिह्वारी।' —झा २.४८. [सं.]

निशी-शब्. सड; बरोबर, सहित. 'एका घोडपाजिरीं
आले.' —मुद्रा पदा.

निशीण—क्री शिडी, निशाणी [स निशेणी]

नि(नि)शीम—वि अमर्याद, सीमा नसलेला, निस्सीम [स निस्सीम अप]

निशे—न (गो) काजी, पेजेचे पाणी

नि शेख-य—वि सपूर्ण, समूळ 'जग हारजे जेय नि शेप।' -शा १५४३६ 'तो पदार्थ नि शेप सरला' [स नि शेप]

निशेडी-शेड्या—वि शेडी नसलेला (मुसलमान) [नि+शेडी]

निशेदार—वि हवाला देणारा, पतदार, साखूदार, जामीन, हमीदार. [निसा=हमी]

निशेदार—वि नशा, अमल करणारा, निशाबाज [निसा=नशा]

निशोत्तर—न एक ओपधी मूळ, शेड

निशीचे—कि (गो) उतरणे

निश्चक्र—वि कडकडीत, निर्जळी, निरसन (उपवास). 'तेरा दिवस झाले निश्चक्र करिता। न पवती अनता मायबापा।' -तुंगा ५१२

निश्चक्र—वि शत्रुदहित, परचक्रदहित [स]

निश्चंद्र—वि ज्याची चकाकी नष्ट झाली आहे असे (अप्रक, भस्म, पारा इ०) [स]

निश्चय—उ १ निर्धार, करार 'सरकार अधिक पैसा मागते पणु यावयाचा नाही असा निश्चय झाला.' २ निर्णय, ठराव, निकाल, अखेरचा फैसला, ठाम मत 'दुरून दपे आहे असा भास झाला, हातीं पेतल्यानंतर शिंपी असा निश्चय ठरला' ३ विश्वास, पूर्ण खात्री, भक्ती, भ्रम 'शाहाण्या मनुष्याचे वाक्यावर निश्चय ठरून घालावे' ४ खात्रीने होणारी गोष्ट, निष्ठा, अवश्यमाविता. 'सुर्यास्तानंतर रात्र होईल या गोष्टीचा निश्चय आहे' याच्या उलट वैयधितत्व -किवि खात्रीने, न जुळता, नि संशय [स] ० पृथक्, निश्चयात्मक -वि खात्रीचा, खचित निश्चयाचा पहा -किवि निश्चय (-किवि) पहा निश्चयाचा—वि १ न बदलणारा, निर्णित, अचंचल २ ज्याबद्दल शका, प्रथ उत्पन्न होणार नाही असा

निश्चल-ळ—वि न हलणारा अचल निश्चल स्तब्ध, स्थिर, एका जागी खिललेला -किवि स्थिरपणे झालेपणे [स]

निश्चित—वि ठराविक, खचित, कायम [स निश्चय] ० अर्थ—उ १ ठराविक, ठाम गोष्ट २ खात्री निश्चिति—जी निश्चय 'जेसी आत्मज्ञानविची। जव निश्चिती नाही निशी।' -शा १८१५० -किवि (काव्य) निश्चयान, खात्रीने खचित 'बशिष्ठे कथिले निश्चिती.' ३

निश्चित—वि चिंता, घोर, काळजी यापासून मुक्त, निश्चित, स्वस्थ, चिंतारहित 'या लगीं रात जजेर नावे। रिगोनि कवि निश्चित हो ओवे।' -शा १.८९० [स] निश्चिती—क्री १ (अनवघादिकाच्या) काळजीपासून मुक्तता २ स्वास्थ्य आणि सोख्याची हमी (धान्याची बगमी केल्यामुळे), निश्चिती

निश्चेतन—वि निश्चेद, वेष्ट, भानावर नसलेला

निश्चेष्ट—वि निश्चल पहा

निशेणी—क्री १ शिडी २ घोड्याच्या कपाळावर एकावर एक अशा क्रमाने अललेले तीन भोंबरे हे घोड्याचे शुभलक्षण समजतात -अश्व १ ८६ [स निशेणी]

निश्वास—उ १ उडवास, श्वास बाहेर सोडणे (कि० देणे, टाकणे, सोडणे) २ भगवताच्या निर्देतील श्वासापासून झालेले वेद 'निगदिले नि श्वासे। प्रमूचेनि।' -अमृ ५ ११ [स निश्वास]

निश्शक—वि देशक, वेपइक, शकारदित, निश्चयाचा, काकू न कणास -किवि धोडपणे, न भिता, निभेयपणे, निश्चितपणे, विश्वासाने [स]

निश्शक—वि असाफ, दुर्बळ, कमजबत [स]

निश्शब्द—न मम -वि स्तब्ध, उपपुत्र -किवि एकदि अक्षर, आवाज न काढता [स]

निश्शेष—वि पूर्ण, सर्वध, सगळा, बाकीरहित -किवि पूर्णपणे, बाकी न राहता, सर्वथा, अगदी नि शेख-प पहा [स] निपाद—उ १ (संगीत) सात स्वरांपैकी सातवा स्वर, नि २ कोळी, पारधी ही जात व तींतील व्यक्ति ३ कड, हळकी जात. दूद छीस ब्राह्मणापासून झालेली सतति [स]

निषेध—उ १ प्रतिषेध, मनाई, बंदी २ नकार, परवानगी नसणे, शास्त्राची असमति 'न ठारे निषेध आढ। न पडे विधीची भीड।' -शा १६ १८९ ३ चिन्कार, निंदा [स] ० मुखे—किवि नकार पाळून, नकाराणे (जैने इ०) निषिद्ध, निषेधित -वि १ शास्त्र आणि समाज यांनी मनाई केलेले, वर्जिलेले, शास्त्रा, कडीस असमत त्याच्या २ वर्ज्ये, अविहीत, मना केलेले निषेधणे—उकि १ मना करणे वर्ज्ये करणे २ नाकारणे, नाकबुल करणे न स्वीकारणे धिक्कार करणे 'ज्याच अनभ निषेधुनि समस्त। द्विजानीं नुडविले उदकात।' ३ नाकारणे, नाही म्हणणे निषेधवृत्ति—क्री निषेध करण्याची प्रवृत्ति, स्थिति, स्वरूप याच्या उलट विधिप्रवृत्ति -वि १ निषापाचा, मनाईचा, नकाराचा, अस्वीकार करणारा २ अभावात्मक, अकरणहृ

निष्क—उ १ एक सोन्याने नाणे, मोहोर, दीनार, (ज्यो) चार रुपय किंतीचे एक परिमाण २ एकशष्ठ मासे भार साने ३ (सामा) साने [स]

निष्कण्डक—न भय, उपपद ६० पायुन सुखता, दाढवेची, स्वास्थ्याची स्थिति, 'तो घनु मेला यायुळे तये निष्कण्डक वारले' -नि १ काट नसलेला, काटवाविरहित २ (स) पोका, भय, उपपद, अवयव ६० नसलेले (राज्य, रस्ता ६०), निर्धास्त 'कोव माहनि दहल निष्कण्डक सर्वे राज्य आतेला' -नो [स]

निष्कण्ठ—कण्ठ—वि खाटपणा, कण्ठ या विरहित, सरळ, मोजक, मनाचा मोकळा [स]

निष्कण्ठ—नि दया नसलेला, कठोर, दुष्ट, निर्दय [स]
निष्कर्ष—वि १ प्रमेहन, विधि यापरान् मोकळा, अस्ति (व्याचरणी साधु) २ काही प्रमे, किया न करता ईश्वरचिन्तात मग अवलेळा ३ (भावी लग्नासाठी) काही काम न करणारा ४ आळशी, निष्कानी [स]

निष्कर्ष—उ १ सार, वात्पये, साराण (भाषण बरेरचा) 'निष्कर्ष होहीही. देखिला असे.' -हा २ १२२ २ सार, साराण, मुख्य हत, निधय, निष्ठात 'ज्यांच का निष्कर्ष प्राप्त वेरी।' -हा १ १२५ ३ वाचट, परिणाम 'सर्व धन्याचा निष्कर्ष' -तो जिया बाहल कला पुरुष। -अमु १ २५. ४ बसो-टीचा बगड, कसोटी, निष्ठा

निष्कल(अं)/क-की—वि बाग, टपका, वाड्यामा, कलक नसलेला, निमळ, शुद्ध, पवित्र, निर्दोष 'सावधिला अति सावित्रक. निष्कलक धोमत।' -एरुव १ १२ [स] **निष्कल** जो अवतार—उ (जुहीने) बहाण कलही अवतार

निष्कल—वि (क) बळाहीन, तज, वैभव, सौंदर्य, दबडवी, तसेला बंगरे नसलेला. [स निमुकवला]

निष्काचन—वि इतिरे, निषेन पहा [स निमुकवाचन]
निष्काम—वि १ निरिच्छ, फलाची इच्छा न घडिता कलेळे (कर्म, अनुष्ठान ६०) २ विरक्त, उदासीन [स] ३ कर्म—न फलाची इच्छा न धरता कलेळे विहित (वैतन्य) कर्म 'निष्काम कर्माने राष्ट्राला तेज येते' -टिब ४

निष्कारण—वि १ कारणाविनाय, अकारण २ उपयोय, फळ, फायदा ६० नसलेला, व्यर्थ -किवि कारण, जरूरी नसता, आपार, प्रमाण नसता (कि० बोलणे, मारणे ६०) [स]

निष्कासन—न. १ बाहेर काढणे २ बळवर्षी, हकालपट्टी ३ स्पष्ट, खुले करणे, सांगणे [स निमुककास]

निष्काळजी—वि वेकिरी, निचोर, निव्वित, काळजी नसलेला, निष्काळजी

निष्कृति—ती—ओ वैष्णवस्थिति 'जणें फलत्यागें निष्कृती। नेले वर्म।' -हा १८ २२२ २ मुक्कता नाहोले करणे, नाश ३ निरसन, फेड, परिहार, प्रायश्चित (अपराध, मुक्कसान, दंडा

६० केवी अष्टां प्रायश्चित पेऊन दिसा द्वादशीनें दूर करणे) 'निष्कृति मुक्तिव पापासी। धीगुह मरील परिमती।' -मुच २० २१ [स]

निष्क्रमण—न १ निर्गमन, बाहर जाणे २ नवीन जन्म लेल्या मुलात पतंगबाहर प्रथम नण्याचा हाळा सहकारांपैकी एक सहकार [स]

निष्क्रम—पु १ ब्रह्मास गाय बंगेर दान दण्माऐवजी तिच्या किमतीइतके दिलेले द्रव्य अवघा इतर वस्तु. २ असली बदली वस्तु, दिसा किंमत टाकिले, दणे ३ विनय [स]

निष्कृ—उ निम्न, विद्रात, विद्रात 'जीवामाजी निष्कृ। करिवी जा आत्यविद्रु।' -हा १८ १२८१ -नि १ (काव्य) पका, दड, निपुण, कुशल 'हे सैन्य असेल निष्कृ। तरी लोदुनि कोटी तु स। स्वहय जाईल माहता।' -मुयन ७ ११९. २ पूर्ण, अखंड 'अग मानस हे एक। माझ्या स्वहर्षी तृप्तिक। करुनि घाली निष्कृ। मुद्रि निधयेति।' -हा १२ ९७ ३ नि सद्य, निमित्त. 'गुह ब्रह्म ऐक्य भावो. निजनिवादी निष्कृ।' -एभा ३ ३४३ -मिनि १ पुणेपणे, रावत, दरावस्त, माकी अवघा केप न राहता २ सर्वथा, सर्वशी, गुटपत्ती, स्तुमाविद्या, सर्व वाचनीत ३ कवट, निवळ, फक्त, मात्र [स निरुत्तक=मको] **निष्कृणे**—कि १ निधय करणे 'आता याची मुक्ति वृत्ति। निष्कृता कर्म जाती।' -हा १८ ७३१ २ निधयाने लावणे, आरोपणे 'निष्कृति या मोहें। आपळे त।' -हा १५ ३६०

निष्टणे—कि विस्तरणे, घसरणे, पळणे, निस्तरणे पहा (मुक्कत जाणे वा किदापदाशी कोजतात उदा० निवून जाणे) 'प्रवाचापान निष्टला। लोभाचे हातीचा गेला। अवत्मात।' -दा ५ २ २५

निष्टक—किनि (ब) अगदीच, विखळ, घोडेघुडा 'त्याने निष्टक न ऐकता वाचास गेला' [स निमुक]

निष्ठा—वि चिक्कलेला, मात्र नसलेला, निष्ठेने राहिलेला, अतस्थित, अधिष्ठित (समासात) मनोनिष्ठ-देहनिष्ठ-पटनिष्ठ [स]
निष्ठा—जी १ दड प्रेम, भक्ति, भद्रा ह्दासक्ति (मन दिवा ह्दय याची—एरायवा वस्तुच्या टिकाणी) २ विश्वास, भवता सत्य, अशी बुद्धि, नियम, अवलंबन ३ एकसारखी, एका प्रकारची बाल, आचरण, धडा ४ कायम टाण, जम, अधिष्ठान स्थापना ५ शंवट, अखेर, परिणाम, निष्णय, मोक्षप्रापक स्थिति, मार्ग, शेषवची अवस्था 'ज्ञान ही निष्ठा म्हणजे सिद्धावरयेतील अखेरची स्थिति होऊ शकत्य' -गीर ४१२ ६ (काव्य) अवस्था, स्थिति 'तुपा लागली नाथ ओघाष्टाची। शरीरासि ज्वावोग निष्ठाध्यानी।' ७ मार्ग 'अवघापीं वीरेभ्रा। ये लोवीं या दोन्ही निष्ठा।' -हा ३.३५ [स निरुक्ता] **निष्ठावान**-चत-वि १ आदर, प्रेम,

असलेला, आसक, दडभाव असलेला २ विश्वास ठेवणारा, श्रद्धालु, स्थिर वर्तनाचा, शाश्वत मार्गाचा, अचलवृत्तीचा

निष्ठुर—वि १ निर्दय, क्रूर, क्रोरमनाचा. २ क्रोर, कडक, कौकट, कंठ (आपण इ०) [स]

निष्ठा—पु निशाणा पदा [स शाण-निशान]

निष्ठात—पु निपुण, प्रवीण, कुशल, चाकरपार [स]

निष्पत्ति—स्त्री १ पूर्णता, समाप्ति, सिद्धि 'जया वा आधि पूर्णे निष्पत्ती। जेय रसु धरी व्यक्ति।'—शा १७ १५७ २ परि पाक, परिणाम, सार, शेवट ३ उत्पत्ति ४ (भूमिति) मापन ५ (सामा) फळ, लाभ, उपयोग, निष्पन्नपदा [स]

निष्पन्न—न १ उत्पन्न, फळ, लाभ २ शेवट, परिणाम -वि १ उत्पन्न झालेले २ पूर्ण झालेला, पक ३ निपुण, झुता ४ हुताये, प्राप्तपुत्र 'ऐसिये असाधारणे। निष्पत्ताचीं लक्षणे। आपुरेनि बहुवसपणे। श्रीकृष्ण म्हणे।'—शा ६ १०७ [स]

निष्पक्षपात—पु समतोल वृत्ति, समानपक्षता; एकतर्फी नसणे, कोणतीहि एक बाजू न घरणे निष्पक्षपाती—वि १ सम दर्जा-दृष्टि पक्षपात न करणारा, तटस्थ २ (ल) न्यायी [स]

निष्पादणे—अकि उत्पन्न करणे, निर्माण करणे [स निष्पादन] निष्पादन—न उ-पादन, निर्माण, उत्पन्न करणे, घडवून आणणे निष्पादित—वि निर्माण केलेले

निष्पाप-पापी—वि पापरहित, पापहीन, निर्दोषी [स] निष्पन्न—वि प्रभा, तेज, प्रकाश, कळा नसलेला, तेजोहीन, फिक्का, फळाहीन [स]

निष्पयोजन—वि निष्कारण, विनाकारण, आधाररहित, अकारण 'निष्पयोजन एखाद्यास मारु नये' [स]

निष्फळ-ळ—वि १ (ल व शब्ददश) व्यर्थ, फलहीन विकल, निर्दोष, २ निष्पाधिक 'जय जय देव निष्फळ। स्फुरदमदानद बहुळ।'—शा १८ ८

निसका—वि (कु) निर्लेज पदा

निसखा—पु मित्र दोस्त, सोयरी [नि=अस्त्रिय+सखा]

नि(नि)संग—वि निसंग पदा 'नाही मर्यादा नि संग यावी। मन हें गोविंदी देह काम करी वो।'—गुणा १११

निस(रस)गळ—वि निर्लेज वेश्रम 'चमिमाजी आणि निसगळ। वोगमस्त आणि खळ।'—वा २ ३ १८ [नि संग]

निसटणे—अकि १ निटणे, जागेपासून दूर होणे, जागा सोडणे २ (ल) बाहेर निघणे, पडणे (प्रासदायक कामास इ०) अहर्ण्यतून दह्य बाहेर पडणे, सुटणे ३ फुटणे, उडवणे, फुटून निघा मुद्दन जोराने बाहेर येणे ४ निसरणे, पसरणे, सरकणे ५ (व) पडून जाणे [स निसट]

निसडा धोंडा—पु शलास धार लावण्याचा दगड, निशाणा 'एक मावडी निसडा धोंडा माडुनिया जवळी।'—वि ८ ८.१५८

निसण—न १ (धान्य इ०) निवडणे, स्वच्छ करणे २ निवडलेला, स्वच्छ केलेला भाग ३ वेचून, निवडून बाहेर टाकून यावयाचा भाग, गालसाळ [स निस+सन=गेलेला, टाकलेला]

निसण-न-णी, निसन—स्त्री शिडी 'ही नरकदाएची निसणी। जीव हिंसा।'—कथा २ १७ ७६ [स. नि श्रणी]

निसणा—पु निशाणा पदा [स शाण]

निसणी—स्त्री (व) सहाण [स शाण]

निसणे—अकि १ निवडणे, वेचणे, वाईट भाग निवडून काढून स्वच्छ करणे (धान्य, भाजी इ०) 'ताडळ, भाजी इ० पदार्थ निसले' २ सोलणे, छिलणे, साफ करणे, साल, सालपड काढणे 'मी सहाळपासून सध्याकाळपर्यंत हजार नारळ निसले' [स निसन] •टिपणे—टुपणे—निसणे पदा

निसत—वि निर्लेज, वेश्रम, काढणा, भ्रष्ट, व्यसनो [निस बेंस स निस्+सु] म्ह० १ निसत बाजारी आणि पडला शेजारी २ निसता निसता लाज नाही कालवे धोलणे आज नाही

निसता—वि सुस्ता पदा

निसंतान—न १ निर्बल, कुलक्षय 'बळी अकळतें द्याय। हेचि बाधित जरी होय। मासया का न होय। निसतान।'—शा १६ ३०२ २ मूलबाळ नसणे; झालेले न जणजे ३ (ल) नाज, विध्वंस (विध्वादाप देताना योजतात) ३ (ल) फना, घटामटा, खाऊन फलत करणे निराश्रित पदा [स] म्ह० कुसतानापेक्षा निसतान थोर •जरणे—(ना) मोडतोड, विध्वंस करणे •मानणे—निसतान होणे (हा एक वाईट दाप आहे) 'तुझे अलं काळे निसतान माने।'—फिकर दौपदीवखरण २४

नि.संव, नि.सदिग्ध, नि.संदेह—वि निसत्त्व, निस्त दित्य, निस्तवेद इ० पदा

निसपटणे—अकि निसटणे अर्थ १ तेरे पदा

निसवत—स्त्री १ दिम्मत, इबाला, सत्ता, हुकुमत, देखरेख (मनुष्य वस्तु काम इ०वर) 'आमचा धोंडा त्याचे निसवतीस आहे' २ सबध, नाते -किंवि सबधाने, सबधी, तर्फचा, बदल. 'गाव-सरकार-दुखळ-निसवत' •निाचे पारिपत्य करावयाची आशा सधुपा प्राप्त खानदेश निसवत नारो कृष्ण यास केली आहे' -बाळतामा २ १५३ [अर निसवत] निसवताचा—वि १ मालकीचा, नात्याचा २ सबधाचा, सबध असलेला 'त्याचे निसवतीचा जाव करून देऊ दे हिंहेन दिल्ले सही' -बाळतामा २ ३९ •दाह—वि दिमतदार; ताया, चवजा, हुकुमत, व्यवस्था ज्याच्या हाती आहे असा, अधिकारी, कारभारी (मनुष्य) •घार—

वि १ माळक्रीचा, सबधी २ ताब्यात, कवज्यात असलेला -किंवि

ज्याच्या निसर्वात माणसे, वस्तू इ० दिलेल्या आहून अद्याच्या नवाच्या अनुक्रमांने, यादीप्रमाणे (यादी इ०) निसर्वात—ही दिग्मत, ताचा निसर्वात पदा 'निसर्वात त्याच्या राहती सदा।'—दावि ४५६

निसर—ही (गो) घर, घरात [स नि घ]

निसरगाठ—ही आशुगंगा घुसगाठ, घुसगाठ, उबकर घुस गाठी गाठ, एक टोंक ओढ्याबरोबर घुसगाठी गाठ [निसरणे-गाठ] • देऊन देवणे—(ल) निसरण्याचे घुसण्याचे साधन, उपाय राखून देवणे, पळवाट देवणे, घुसण्याचा, सोडवणुकीचा रस्ता काढून देवणे.

निसरड—ट-ण, निसरणी, निसरड, निसरडे—हीन. १ पसरवी जागा, खुळखुळीत, पसरण्यासाठी हालेली जागा, पसरवुडी २ पसरण, पसरवणे, दावाडी इ० कार्यांसाठी खुळ खुळातपणा व त्या वाटेने जाऊ नको, तसे निसरड साठी आहे [निमस घुसरणे]

निसरड—डा, निसरड, निसरड—वि खुळखुळीत, पसरवा, पसरण्याजोगा, निसरड ज्यावर हाली आहे असा (२४, धूमि इ०) 'मग प्रत्याहाराचा अधाडा. जो खुडीच्या ही पाया निसरवा।'—डा ६ ५६ [निसरणे]

नि सरण—न निसरण पदा

निसरणी—का शिडी [स नि श्रेणी]

निसरणे—भक्ति १ पसरणे, सरणे, निघणे पणुडि मेहरनिदिन मावा धरिता यदधिराज निघरे।'—नोडयोग ७ ८७ २ कमी हाणे, ओसरणे 'पुढि लग्न विचरे। काति पाहे निसरे। मस्तक आदरी शिरा—भागी कप।'—डा १३ ७५६ [स नि सरण]

निसरती—ही (गो) उतर [स नि घ-तर]

निसरभावडी—घुसला एक खळ

निसरवा—घु १ पीक गाळा कव्यानंतर राहिलेला भाग, सखा २ ग्रामजोशाने पचान सागून दारादारी मिळविलेला धान्य ३ खळपावरचे धान्य काढून पचानिंतर भद्रागली वचून, टिपून घ्यावयाचे धान्य [निमसरणे किंवा स नि सरण]

निसरसाड—ही विस्मरण, स्मरणानुन जाऊ देणे विसरणे काळजी विचार मान सोडून देणे, उपेक्षाबुद्धि ठेवणे (नि० करणे) 'अद्वैतके (सारवे) दुख नाही, निसरसाडीकडे शुच नाही' [निसरणे-साडणे]

निसराड—ही निसर पदा

निसर—घ १ छटि २ स्वभाव, प्रवृत्ति ३ स्वाभाविक, वैयक्तिक अवस्था, सद्बुद्धि [स] • चित्रलेखन—न पाने, कळपा पुढे डाव, वेळ, कीटक बरोबर छट पदांपैकी, देखाव्याची, प्राण्यानी विजे काढणे (२) सद्बुद्धि पेटिण • नियम—घ छटि

नियम, सद्बुद्धि कायदे, सिद्धांत • वाडू—घ (तत्त्वज्ञान) बुद्धि ग्रामाण्यापेक्षा मानवी वैयक्तिक बुद्धीनेच ईश्वरज्ञान व नातिज्ञान होईल असे प्रतिपादन करणारे मत—डा ३० (न) ११० 'प्रचलित निसर्वात जटिल्यवादी नाही'

निसरणी, निसवाल—ही कणीस बाहेर पडण्याची, निघण्याची क्रिया, चालू निसरण्याचा व्यापार [स नि+गू=प्रसवणे]

निसरणे—भक्ति १ लोंबर, कणीस बाहेर घण २ (ल) चोरी, छिनाली इ० वाईट गोष्टीत निडावणे, दुष्कर्माविषयी विचिज्ज होणे, निंशम घनणे ३ उरवज घनणे, पुढे घणे प्रसिद्ध होणे (लिहिलेला, बोलण्यात इ०) ४ धेयाने, धोडपणे पुढे घणे इ० उरवल्याला दार पाळता असो निसरण्यात उपाय काय? [स नि+गू-सक]

निसरणे—भक्ति (माण) हत्याराचा धार पडणे [स निशणा]

नि सहाय—वि निसहाय पदा

निसळ—वि निर्दोष 'जे सदा रित मोकळे। जेही बदनाये निसळें।'—न फळसाही निकळें। होतोचि ना।'—माझा १३ २९१

—किवि पूर्णपणे, निर्मळपणे, फेवळ, निखळ

निसळण—णी—ही (सानारी पदा) गोठ गोल करण्याचे

हत्यार

निस(सा)ळणे—भक्ति उजवणे, पिलहई देणे, तजला, चकाकी

माणणे

निसाडा—घ (क) खर्च होणे कसा उडणे लावा, सखा

हाणे, बोरडा पडणे (खजिना, सखा) [नि=नाही+साडा]

निसाण—घ निशाण पदा एक रणवाद्य, टका 'सकण्याचा कळवी। त पैय धडकु निमाणु लावी।'—भाए ४४६

निसाणी—ही शिडी 'तो हा वैकल्यापदाची निसाणी। सकल सोबाता दारणी।'—५६ १ [स नि श्रेणी]

निसार—ही (च) हलकी जमीन [नि सा]

निसार, निसारण, निसारित, निसाक्षिक,

निसीम—निसार, निसारण इ० पदा

निसा(सा)स-सा—घ उज्ज्वाळ उतासा (कि० टाकणे,

दणे, साडणे) [निहास]

निसासणे—भक्ति १ भाषा टाकणे २ (ल) नोचवा

आगोष्ट्यास करणे, छुटकारा टाकणे (वकल्यासुळे) ३ दमणे वगळणे, नाशणे 'व शुतवी गोविंसी का निसासी।'—साह ८

१०९ [स नि श्रु]

निर्दिशनी—ही निर्वादिशनी पदा 'पसवी निर्दिशनी

सरकारानुन सुशिक्षित ठेऊन चालवीत अगत—सा २० ३०४

निस्विदा—उ लेखक 'वालाजी निस्विदा पूर्वी सरकार तर्फेने होता -रा २० ३०५ [फा नवीसदा]

निस्विणे—सकि (शहास) धार वणे, पाजळणे 'निस्विणे विवेक साहणे ।' -झा १५ २५९ [निस्विणा]

निस्वीगंधी—सी निशिगंध पदा [स निशिगंधी]

निस्सु—वि शुष्क -शर [नि+सु+णे]

निस्सुतो—वि सुता न कलेला (सुसलमान) [नि+सुनत]

निस्सुरणे—अकि स्वैर वागणे, स्वच्छंद, वकैद होणे, धाक, बधन नियम इ० न जुमानणे [निस्सुर]

निस्सुरता, निस्सुरता—वि आश्रयता, 'निस्सुरता, धसरता, मादून त्यापून जाणारा (कि० दायाविणे, देखणे, पाहणे, मारणे, लागणे, पडणे, जाणे, दिसणे) [निस्सुरणे, निस्सुरणे] •जाणे—पडणे—घोडासा लागणे, वादून जाणे, तिरकस लागणे •देखणे दिसणे—पाहणे—आश्रयते दिवणे, पाहणे

निस्सु—वि (गो) नि सस्व

निस्सुक-ग—किनि (राजा) सरळ, तडक, यिनदूरकत, न बडबळता, घेट (चेंडू, बाण इ० जाणे, लागणे, मारणे) 'निस्सुक गोळी लागली' [नि+सूक]

निस्सुक-ग—वि १ निस्सुज, कोडगा, वसरम 'परि माया निस्सुग गवे अवधारी । जे कुपुनवि येते ।' -झा ११ ५५१ २ जनाड, स्वैर, •यसनी ३ आळशी 'जैसे निस्सुग पडले श्वान ।' -रयोवा १० ५२५ निस्सुर पदा [१ निस्सुग] इ० निस्सुग्या माणसाला लाज नाही कालचे बोलले आज नाही निस्सुगाई—की १ आळय, निस्सुगोपणा २ निस्सुअपणा 'निस्सुगाईचा सतोप । मानी हो येक मूवी ।' -दा २ १ १०

निस्सुर, निस्सुरवाणा-वाणी—वि १ निष्काळजी निर्वेष, निश्चित, बेफिकीर, निर्धोर 'नाही झनि परि न राहावे निस्सुर । न पडे विसर काय कस ।' -तुगा ५९८ २ अनटा शास्त्र याची मर्यादा सोडून निस्सुरज झालेला ३ निदय [नि+सुरी]

निस्सुर गाठ—की निस्सुरगाठ पदा

निस्सुत—वि (प्र) निस्सुत बाहेर निघालेला, पडलेला पुढे गेलेला, निश्चित [स]

निस्सुत्तर—न निस्सुत्तर पदा

निस्कारणे—अकि निस्कार ररण तुच्छलेखणे निस्कारणे नाकारणे, घुडकावून लावणे वदसाविणे, छी २ करणे

निस्तर—उ (गो) उपाय

निस्त(स्ता)रण, निस्तार—नपु १ बाहेर अथवा पुढे जाणे २ तराणे पैल जाणे ३ सुगणे, निटणे, सुक्या 'मग जिवा देखिला निस्तार । भवार्णवदा ।' -भाए ५१ ४ मोक्ष, सुक्ति, विद्धि ५ उपाय -शर ६ फेड, निस्तरणे निस्तारनिस्तर-

की आरंभिलेले काम तपासून, सुधारून शुद्ध करून, पुढे करणे [निस्तर दि]

निस्त(स्ता)रणे—अकि १ पुढे करणे, पार पाडणे, तडीस नेणे (एखादे केलेले काम, घुडा दुरुस्त करून, अपुरेपणा काढून टाकून, सफाई-जिल्हई देऊन म्हणजे पुन्हा पाहिल्यापासून करून), नूक सुधारणे २ निष्कृति करणे, सावरणे (केलेले दुष्टृत्य सुधारण्यासाठी प्रायश्चित, शिक्षा, दु ख इ० भोगून त्याचा बरवाईट पणा सोसून-एखादे काम, कारभार), दुष्कामाची फेड भोगणे ३ (सामा) पार पाडणे 'हे तू व्यभिचाररूप कर्म करितोस परत निस्तारायास तू नकारत जाशील' -भक्ति सुखरूपेणे पार पडणे 'सरी प्रजा हे कैसेनि । निस्तरेल ।' -झा ३ १६६ [स निस्त रण]

निस्ता-स्ते—वि सुसता, केवळ, फक्त, निव्वळ, वोगत्याहि जहरील्या वस्तू इ०ची नवत नसलेला, साहित्यभूत पदार्थरहित 'निस्ता भात कसा जेवू'

निस्ताई—की (खा व) सापकावपणा, सवड [दि]

निस्तुचे—कि (गो) निजेलेल्या पदार्थातून पाणी खाली उतरणे

निस्तुप—वि १ तुस, बोडा नसलेला २ काही घोष, अश नसलेला, पुरा गेलेला (रोग इ०) [स]

निस्तु(स्तु)क, निस्ताप—किवि १ सवैस्वी अगदी, निवळ, बिलकूल, निदोष, अजिबात 'पाऊस निस्तुन गेला' २ पूर्णपणे, पुरतपणी, सवधा, •यग, न्यून इ० शिवाय, सर्व प्रका रानी, त-हानी, अयांनी 'हा कागद निस्तुक फुटतो' 'निस्तुक मुखे-वेडा-सोदा' ३ केवळ, निव्वळ, फक्त 'हा निस्तुक वैदिक' [स निस्तुप]

निस्तेज—न अपकीर्ति, अपमान 'निदा निस्तेज दडी । कामलोया वरपडी ।' -झा ११ ४९४ -वि १ फिका, तजो हीन, चढाही नसलेला २ (छ) मद निव्वळ मद्द, निस्साही [स] निस्तेजणे—अकि (वाच्य) १ तजोहीन हाणे, फिके पडणे 'शब्दशब्द मोझे तज । निस्तेजले धिकारे ।' २ पाणउतारा मानहानि, अपमान करणे, फिके पाडणे 'बैसा शतधा दुवादी । निस्तेजिलासी ।' -झा ११ १०१ निस्तेजस्कर—वि निस्तेज पदा

निस्त्याक—न १ (क) कालवण, आयटी, साभार (विशे पत मासळीचे २ मासळी मास [निस्ते] निस्त्याळा, निस्त्यासा—किवि कोरडपणास, भाकरी, भात इ० बराबर खाण्यास कोरडपणास पदा आज निस्त्यास काय वळे ।

निस्पृह-ही, निस्पृही—नि १ वपवा निरिच्छ पदा थनदाचीहि नभ, मग अन्यायी काय नि स्पृहा परवा ।' -भाकरी

२९.३१ २ अन्याय अथवा अनुग्रह न करणारा, नि पक्षपाती, समदर्शी, निर्भीड ३ (अशिष्ट) निराळा, हुदक, भिन्न 'आमचे विद्वाड निस्पृह आहे' [स निस्पृह] म्हा० नि स्पृह्य तृण जात=ज्याला कोणत्याहि वस्तूची दळ्या नाही, त्याला जग हे कृणतुल्य तुच्छ होय

निस्संग—वि एकटा, सोपली, सवच नसलेला, सर्वसय परि त्याय केलेला (योगी, परब्रह्म) 'सन्त्याधाने नि संग असो' २ (स) सर्वे बंधनापासून, पास, नियम इ० पासून मुक्त, लोकरीति सोडलेला (वार्ड व चापत्या अर्थी) ३ (विशेषत) निरैज्ज, बदपेली, स्वैर [स]

निस्सत्य—वि १ अवश्य असणारे तज, गुण, जोम, जीव, उपपुष्टता, उत्पृष्टपणा, रस, चव इ० नसलेला २ सोटा, असत्य, असार, अवास्तव [स]

निस्संदिग्ध, निस्संदेह निस्संशय—वि सशयरहित, खातरीचा—किवि खाताराने, नि सशयपणे [स]

निस्साण—न नगारा, निशाण पहा

निस्सार—वि निस्सत्त्व पदा

निस्साम—वि अनयाव, पराकाष्ठेचा, अतिरिक्त, धेष्ट दजाचा, परमावधीचा (विशेषत वाईड अर्थी उपयोग) 'निस्सीम—अण-उपासक' 'निस्सीम—सोदा—लबाड' [स]

निस्सुरा—वि निजसुरा पदा

निस्सृत—वि नि सृत पदा

निहट—वि जवळ, समीप निहट 'सरोवरा निहटी' घातली घोन कतकीची तादी. —दिशु ६५२ [स निहट]

निहटणे—सकि बळकट परणे 'ता उपपरमे निहटिला.' —झा ४१३२ [स निहट]

निहानिगुलाने—किवि (व) टापटिपीने, तजकिनीने निगुली पहा

निहाय—किवि १ पासून-पर्यंत भर, सर्व, दरेक, प्रत्येकी (समासात) महाल—जिन्हा—घाते—निन्हा—निहाय २ गप्पे पाटील—मदार—निहाय =पाटला—महारा—मव्ये [अर निहाय] नि(य)हायल—खी सीमा, पराकाष्ठा 'महाराजाजीं अगे जीची व जातीनिशी महुनीची निहायत केरी'—चित्रशुत २९१ [अर निहायल]

निहाळ—उ (माहाय) न्याहाळण्याची क्रिया, टक याचा भितर. न साह निहाळ. —गाए ३९९

निहाळणे—सकि न्याहाळणे, निखणे पदा 'जे केन्हा तुसे बदन. निहाळ आम्ही आता.'—रास ३३८ [हि निहाळना]

निहित—वि १ दिलेले, स्वामीन केलेला, २ नदर, निक्षिप्त, ठेवलेले [स]

निहळ—वि (व) धिमा, मद, हद्द 'तिचा हात जलदन चालतो निहळ चालतो म्हणून कामाला इतमा उशीर होतो'

निळें—उ (गा) कुणबी धियाच्या हाततील निवळची बायडी

निळग(घ)जे—महि गादून जाणे, मलानि घेणे [गळणे] निळगळी, निळगी—घी—धी मलानि, मगळी, मुस्ती, जडता (उपवास, अति भ्रम, एकाच जागी पुणवळ वळ बसणे इ० मुळे आळरी)

निळंगी—भी निळीचे शाव

निळवा—उं—एक जातीचा जोंधळा याचे ताट बळकट व जाड असते

निळवे—न अर्धे कोवळे, एक छटाक (मापी)

निळा—पुढी टवरी, तणला (चहर, स्वरूप यावरील) —वि १ नेहासारख्या रंगाचा, सावळा, ह्याम, नील व नुसता, एकजात पावटा (पांढा) ३ हिरवा, तामा, बोंबळा (पांक, गवत, वादक इ०) ४ टवरीत 'परिशीं धान्ये सदा निळीं.'—एभा २१८१ इ० इत्याच याचीं निळे कापणे [स नील] •कोर(१)टा—उ निळया कोरडीचे झाड •तुतिया—पु मारवूत •हिरवा—वि १ काळा निळा (विष, ताप इ० मुळे पडलेला) २ विषवलेले, नासलेले (तूप, अण इ०) (नि० पण, होणे) निळयावा—उ (व) मार लागल्यामुळे भगवर पडणारा हिरवा—निळा पदा

निळावूज—वि सर्वे शरीर पादरे दम व भायाळ पादरी, त्यात काळहि कस घोड असा (घांटा) —अश्वप १३१

निळावी—उ जुताला निळीचा रंग वणारा, निळार (नीळ)

निळें—न १ हिरवे—गवत—धान्य—पीक २ हिरवेपण, हिर वळ [नीळ]

नि क्षत्र—न क्षत्रियाचा नाच, क्षत्रिय बाईंस करणे

नि क्षत्र, नि क्षत्रिय, निक्षेत्री—वि क्षत्रियवर्णाच्या लोका विरहीत, क्षात्रहीन (दण, जागा, काळ) नि क्षत्री शुष्की दान दिपरी विमाला.'—आरती वधावताराची 'पट्टात्मान नि क्षत्रिय शुष्की केरी' [स]

निक्षिप्त—वि १ ठेवलेला २ महाण ठेवलेला ३ फेवून दिलेला [स]

निक्षी—जे कडकपणा, सक्ति, बिनजुकपणा वारीक दष्टि, शिस्त [१ स निक्षे] निक्षी निक्षीचा वि बडक, कडा, सक्त, न चाकण्यात, डुराराम्य (रगात, निंदित उपयोग)

निक्षेप—न—किरि रपटपणे उपडपणे, हडपून खडपून (कि० सोपणे बोटणे, करणे, नाकारणे) [स नि+क्षुण]

निक्षेप—उ १ ठेवणे, जवळ राखणे 'एते जगाचे वीज जा सकलपु. अन्यथ वासनासप. तया कल्पाती नेष निक्षेपु. होय ते

स्थान नी । '—झा १.२९३. २ गहाण; निधि; ठेव; हवाला. ३ पुरलेले धन; कुणा. 'निक्षेप काढिजे पायाळें.'—मुआदि १८. ३५. ४ (काही कारणाकरिता) त्याग. 'आहवनीयादि वन्दी । निक्षेपरूपी हवनी । यजिती पै विधानी फुडे होऊनी ।'—झा १७. ३९१. ५ (कायदा) दख्खाप्रमाणे काम घाल्यावर परत कर घ्याच्या धोरिने स्वाधीन केलेला माल (इ.) वेल्मेट. [सं. नि+क्षिप्] निक्षेपणे—उक्ति. १ (काव्य) टाकणे; फेंकणे. 'सागरी निक्षेपिता अचळ । भेदनि चाल्ळा पाताळ ।'—मुआदि ८.८१. २ (द्रव्य) पुरून ठेवणे. ३ ठेवणे; राखणे.

निक्षेपी—वि. (गो.) ऐकळे न ऐकळे, अर्थे करणारा; करलकन्या.

नी—उभ. आणि; व. 'चाकवत आलुशाख नी मेथी ।'—मुविराट ८.७३. 'रावसाहेब नी दादासाहेब.' [आणि संक्षेप]

नीक—नजी. गटार; नाला. 'तेडूचे बाहेरचे बाजूस पाण्याची नीक काढली असावी.'—(बरोदे) स्वारीनियम ९३. [यु.]

नीक—का—निका (—वि.) अर्थे २ पदा. 'फुण आमुसी नोंकौनि बोलने । हे नीकें नोहणे.'—शिशु १२०.

नीच—न. १ (ज्यो.) ज्या राशीत एखाद्या प्रहारेचे बल अगदी कमी असते अशी रास. उच्च स्थानापासून सातवें स्थान. उदा० सूर्याची तुळ रास. २ अशा राशीतील प्रह. कर्कचा मंगळ. ३ प्रहाराच्या कक्षेतील सूर्याच्या अगदी जवळचा बिंदु. —वि. १ सखल; उब नसलेला; निच; खोल. 'नीच तरी पावेल. सुमिंदोडु ।'—शा १.१८४. २ कमी; हलका (किंमत, दार, गुण, आकृति, जाति, स्थिति इ० मध्ये). 'या झाडापेक्षा ते झाड नीच आहे.' 'हेमगमपेक्षा आनंदभैरव नीच आहे.' ३ हलकट; अथम. 'हंसदास म्हणे नीच । आले जन्म हे शपथ ।'—हंको. ४ (संगीत) खराज, झालच्या सुराचा 'झा पखवाज नीच आहे.'—किरि. खाली. 'होके नीच धरली तर गोळा रेंवती जातो.'—आभ ३. [सं.] ० छत्यन—१ हलकें, हिन काम २ हलक्या लोकांना, जातींना योग्य असे काम. ० खेवा—खी १ हलक्या लोकांच्या हाताखाली धाकरी, नीच लोकांनी धाकरी. २ हलकी नोकरी. नीचत्व—न. कमीपणा; हलकपणा. 'नीचत्व पहिलेच व्यावें । आणि सुखेपणा ।'—दा ११.५१ नीचा—वि. हलका; नीच (—वि.) पदा.

नीच—वि. (काव्य) नित्य, सतत निच पदा 'खुणखणी नीच बवी । व्हयाची खोख मदवी ।'—अभू ७ १०६. —झा १२.३६. [सं. नित्य, प्रा. निचव]

नीज—नजी. १ स्वतःचें काम. २ आत्मस्वरूप. 'छंदे आपु लिया नाचत । नीज घेऊनी फिरत गा ।'—तुगा ३४८. [सं. शको. ४. ६०

निज] म्ह० निजे वांचून पुजा नाही—दुसऱ्याच्या कामाची कोणी काळजी घेत नाही.

नीज—खी. (काव्य) शोष; निद्रा. 'ज्याचा त्रयोदशाब्द न लागीं दे नीज धमैपुत्रास ।'—मोक्ष ६.५९. 'निजेल्या पर्येई किमिषि न लगे नीज नयनी ।'—सारह ५.१३३. [सं. निद्रा; हि. नीद] ० मोड, नीदमोड—खी. शोषमोड.

नीट—वि. १ सरळ; वाकडा नसलेला. 'रानांत जाऊन नीट लांकूड आण.' २ तडक; येत. 'गुरुस्त बंधु सुहृज्जन गेले स्वर्गांसि सर्वही नीट ।'—मोगदा ९.२०. ३ (ल.) बरोबर; योग्य; सद्दा (वस्तु, काम). 'दृष्टीस दृष्टि जेव नीट मिळोन गेली ।'—सारह ८.१४२. 'यांचे बोलणे नीट आहे.' [का. नेदरे=सरळ; नेट]

० करणे—१ वकत; काढणे; सरळ करणे. 'त्याने आपल्या शिष्यास भला नीट केला. २ बरे करणे; दुस्त करणे. ० जाणे—वाकडा-तिड्डा किंवा कोडे न थांबता जाणे. ० उभा—वि. ताठ; सरळ उभा; उभासोड. ० करणावळ—खी. नीट, दुस्त करण्याची मजुरी.

० नेटका—वि. १ यथायोग्य; योग्येसा; चांगला; छंदर; बांधेसुंद; देखणा. २ व्यवस्थित; टापटिपोपा; चकपक, टाकसटिकस.

० बांकडा—वि. १ चांगला व बाईट; सरळ व वाकडा; खरा आणि खोटा; शुद्धाशुद्ध; बरोबर आणि चुक. २ चांगला किंवा बाईट; सरळ किंवा वाकडा इ० ० वांकडे करणे—कमीजास्त, देवाण येवाण, तडजोड करून बरोबर करणे, मिटविणे (हिरोइ इ०). 'सावकाराचें नीटबाकडें करून मी गावाहून निघालों.' ० धीट—वि. १ पेट; सरळ, तडक; पोपट. २ (ल.) बरोबर; न्याय्य. 'नीटवीट पंथ-धीस झाले.' [नीट]

नीड—व्यु. पद्याचे चरदे, कोटर. 'नीडासि आश्रय तत्पर ।'—रावि ४०.७९. —वाक्ययुक्ति ७१०. [सं.]

नी(नि)डे—अभ. (महातु.) जवळ. 'होआवे आं श्रीकृष्णां नीडे । एतं रीमे एरा पुडे ।'—दाव २०३. 'हे मळमुत्राचें भाडे । म्हणेनि डाकें न ये या निडे । शिवशिव याचेनि पाडे । आणिक कसमळ नाहि ।'—आए ३९८

नीट—खी. (काव्य) नीति; चांगली रीत; लोकाचार. 'तुका म्हणे सला कळे नये अदुत । पाप नाही नीट विचारीत ।'—तुगा २७८२. इतर अर्थी नीति पदा. —वि. नीतीचा, बराबर; योग्य; सरळ, चांगल्या वर्तनाचा [सं. नीति]

नीत—वि. नेलेला, दूर केलेला. [सं. नी-नेणे]

नीत—वि. मततचा; नेहमीचा. —एगा ११.४८३. 'याड नवे नीत होत लाल करी पावें खाउनी सदा ।'—मळा ४.३५. [सं. नित्य] ० मजुर—व. पोटासाठी नित्य नियमित मजुरी कर-गारा; नेहमी कागडकट करून पोटा भरणाऱा. ० मजुरी—खी. १ नीलमजुराचें काम, मजुरी, मेहनत. २ नीलमजुराचें वेतन.

नीति—स्त्री १ व्यवहारशास्त्र, नय, आचार-व्यवहारचे नियम, शिष्टाचार २ सुस्तता, योग्यता, न्याय्यता, न्याय ३ सदाचाराचं नियम, सृष्टि-नियम-व्यवस्था ४ राजनीति-यम शास्त्र ५ नियम, कायदा, मर्यादा, निश्चितपणा, टाक्विक परिमाण 'निंवा मेवधारा वर्धिति। नार्ही नीति त्यति।' (समासत) धर्म-प्रपच-लोक-व्यवहार-शास्त्र—नीति, तसेच—अग्रद-नारद-बृह स्पति-विदुर-शुक्र-नीति (=अग्रद, नारद इ० व्यक्तीनीं सांगित लेले शास्त्रीय व व्यावहारिक नियम) [स] ० मेद-उ (साप वायिक अर्थ) प्रमाण-परिमेयादि शास्त्र, तत्त्वभेद कोणी अर्थ शास्त्र तर कोणी वैशेषिक दर्शन जसा याचा अर्थ येतात 'तरी पळे तोचि फल्लु। नीतिभेद अक्षु।'—भा १११ ० मान-धान-धैत-वि न्यायनीतीने वागणारा, सदाचारी, सत्प्रवृत्त ० शास्त्र-न नीतीचें प्रतिपादन करणारे शास्त्र (इ) एविकस ० शिक्षण-न नीतीचें, सदाचाराचें शिक्षण (शाळातून दिले जाणारे) —अभ्यापन १०६

नीद—स्त्री शोष 'तैसा विश्वव्रेणी माया। नीद साङ्गि घनजया।'—भा १०४०५ [स निद्रा]

नीध—स्त्री १ निधि पहा २ अतिशय उत्पन्नाची, हिमतीची वस्तु, मोठ 'ही गाय आम्हास मोठी नीध सावरली' [स निधि] नीतिपणे—छक्ति बाहेर घालणे, घालवून देणे 'भणौनि बाहीर नीतिले तेंपु नीवे'—हो काजू।'—अ ११ [निम्नी=नेणे]

नीय, नीम—निव पहा 'ओवाळोविआ नीव लेणु।'—दाव १०९

नीम—उ (राजा) भूत, पिशाच, भेद इ० वाच दावयाचा नियमित बळि (कि० देणे, सांडणे) 'यदा त्या पिशाचाचा नीम दावयाचा राहिला म्हणून हुन्हास उपद्रव होतो' [स नियम]

नीम—वि निमा, अर्धा [फा नीम्] ० राजाघद-वि अर्थ प्रसन्न, थोडा अलक्ष्ण. 'सफुदरजग यास नीमरजवद वरून आपले लगामी लाववयाचा विचार केला असे'—पया ७५

नीर—न पाणी, जळ —भा ७९१—एभा ११२४ 'नीर क्षीरालिखरूपी स्नान शुद्धा ते घालोनी।'—सौमर अक्ष ४ [स का नीर] ० मोर-न मोरणीचें ताकपाणी, ताकात बरेच पाणी पाळून त्यात लिंगाचा रस मिळतात व छुड, दिंग, मीठ इ० मिश्रळ्यात—सृष्टि १४७६ कर्मांकात शास्त्र 'नीरमज्जिज' म्हणतात ० क्षीरमयिक-उ क्षीरतीर निवृत्त पहा

नीर—उ माये घडवयाचें माठे जाळें 'नापावाणी नीर काढिला आणले घरत।'—एभा २६४

नीर—उ परिणाम, निकाल निर्णय, इत्यर्थे, निश्चय, दयाव (पचायतीच, पचवतीचा) (कि० काढणे, निपणे, घेणे) 'काय

बोल प्रयाळा वाचिक अर्थ काढिना नीर।'—राज १३ ० काढणे—आहुन, साफ, खरडून काढणे, निघाल करणे 'गनि नीचा नीर काढावा'—पेद २१८ [निरा?] निराचर येणे—१ निकारावर, श्वेतच्या उपायावर, अटीवर येणे, श्वेतच्या अवस्थेस पोचणे (आजार, विकार) २ सपुष्टात येणे, सपावयास लागणे, सपत येणे (काम, वस्तु इ०)

नीरस—वि रसहीन, रुख, नेचन, पाणचड, मिळमिळीत निरस पहा [स निरस]

नीर(रा)जन, नीरंजन—न आरती, ओवाळणे निराजन पहा —भा १६११० 'तेचि गोवळराज वृत्य करिती कृष्णास नीरंजना।'—आपु १५ [स नीराजन]

नील—उ एक रंग —वि या रंगाचा, निळा (—वि) पहा नील, नीळकात-मणी—उ यागकाचा एक प्रकार, निळया रंगचें एक रत्न, दगडीचा खडा हा बहुधा अस्मानी रंगाचा असून वटिणपणाविषयी हिरा व लाल याच्या खालोखाल असतो [स] ० कंठ-उ १ मडावेर, छत्र (समुद्रमपनातून निघालेल्या बौर रत्नापैवीं हलाहल विष प्राशन केल्यामुळे दाव्याचा कंठ निळा झाला) 'तेणें मुळें नीलकंठ ताडव मोचे।'—एभा २५३६

२ पाव पक्षी, तास ३ मयूर, मोर, शिखी ० गाय-स्त्री एक जनावर पाडल्या पायाचा काळवीट, रोही, हरिण ० घद-वि नीळ रत्नाची केलेली, निळी तों नीलवद भूमीवरी जगणीवन। सद्गुण जाऊन वैसला।'—इ ५१७७ ० मेह-उ निळया रंगाची लपवी, अशी लपवी होणे ० लोहित-न तांबडानिळा मॅमनीज धातु नीलोत्पल-न निळया रंगचें कमळ 'जैने नीलोत्पलातें पविता।'—भा ११६००

नीलंड, नीलांड-उ एक जमली प्राणी. —अध २७. —वि घनलंड, निळेजग व्यभिचारी 'लोक नीलंड नीलंड काडुनी नेही पोरी।'—रामदासी १७ २६५

नीला—स्त्री, शरीरालीन अजुड रत्नवाहिनी, शीर ही रसताला उड रत्नवाहिनी (चालशिरे) पहा जास्त उष्ण असते—सुधुत-वारीर ७ [स]

नीलाग—न एक उपरत्न [स]

नीलाजन—न मोरवृत्त [स]

नीलावरी—स्त्री (सगीत) एक राग यात पडूच, तीव्र कथम वामर गाथार, कथल अथम, पचम, तीन धैवत, वामल निपाद ह स्वर खरातात आरोहात धैवत वगैरे जाति पाह्य-मयूग वादी पचम, सकादी पडूच गानसमय विचाराच निरस प्रहर 'स्मरण गावी थोर। मुसरीत आळवी धोर। वगत पारक पचपुर। नाराच राग वाजवति।'—इ १० ११७

नीलि(ळि)का—की (पैयक) काळमस; अगावरचा तोळ, चामखीळ [स]

नीलिमा—पु निळेपणा, निळा रंग, निळीचा, मेघाचा, पाठीचा रंग 'केशावर नीलिमा झळकता' 'हा नभात पसर नीलिमा' [स]

नीली—की नीळ, निळीचें झाड (इ) अनिल [स]
नीलीन—पु निळीपासून केलेला पदार्थ (इ) अनिलीन नीव—पुन एक वृक्ष व त्याचें फळ न्हीव पदार्थ
नीव—पु (कों राजा) छपराची आतील खालची बाजू
नोवडा—वि नावडता, नावडा पदार्थ. 'नुस्ती पोरवडा, घरी न कवडा रिती बरा नीवडा' —आधु ५

नीवी—की निरी, छुगड्याचा पदर, ओचा, केळें कमेंरें भोवतालचा छुगड्याचा भाग, वेष्टन [स]

नीशार—पु १ हातरण्याचा, पसरण्याचा कपडा 'नीशारसदि पळगोपस पडद गाद्या उद्या पाहिल्या।' —साहू ३४४ २ फाळों —सम्य २ ३६ [अर मधुर=पसरणें (सतरजी ६०४)]

नीस—पु १ सारास, तात्पर्ये, तत्त्वाचें, निष्कर्ष, निवडून काढलेला चांगला भाग, सार, निवड (किं) वाडणें, निपणें) 'आदि वंदेमान जाणसी भविष्य। मागे पुढें नीस सविताचा।' —उगा १२९३ २ बारीक चवकरी, सपास, छानवी, विचक्षणा (किं) करणें, काढणें, पढणें, पुरवणें) [निसणें]

नीस—किंवि पूर्णपणें, निखालस, सर्वोर्षी 'नीस नगा' म्हणव बाजूनी (पैसा, शिष्टाचार इ० कार्नी) उघडा, दरीदी [निसता, निस्तरु]

नीस—पु (राजा) (धमने किंवा मार बसल्यामुळे पाठ, छाती इ०) ताडणें, उसण भरणें. (किं) भरणें, उत्तरणें)

नीस—न (कों) पैर, सुड
नीस—नवीस पहा हा फारसी प्रत्यय लिहिणारा या अर्थी शब्दापुढें सतो उदा० पोतनीस—चिटणीस—कडणीस इ०

नीस—की (गो) आत भाताचें शीत नसलेली निवळ पज
नीस—पु (गो कु) सोमेवरचा दगड [म निसणा, सु [184]]

नीसुगा—वि आळखी —शर [निसुक—य]

नीळ—की नीळ १ निळीचें झाड २ निळीचा रंग, (पु) गुळी ३ नीलमणी 'हा निळयाचा दुसरा। या बुद्धी हातु पातला विचार। का रत्ने म्हणोनि गारा। वेंची जेवि।' —झा ९ १४८ ४ धासला, न वाहण्याच्या पाण्यावरील शेवला —पु १ सर्वे अग काळें असलेली एक वानरजास २ रामाचा एक अनुयायी वानर 'नळनीळ जावुत। आद शुभीच किगीपण भक्त —वि निळया रंगाचा [स नीळ] •नासणें—रापणें, निळीचा रंग नासणें—(नीळीचा रंग)

नासला असता खोटी बातमी उड्यावी म्हणून रंग चांगला होतो अशी समजूत रंगारी लोकात आहे यावरून) एखादी बातमी निराधार, खोटी म्हणून सांगावयाची असल्यास प्रयोग करतात •राप—की पु (ल) निराधार बातमी, गप्प 'नीळ राप शाला आहे' •घट—की १ हिरवें गवत—पुण—चरण २ हिरवळ जागा ३ हिरवटपणा, निळेपणा —वि हिरवट, निळसर, अस्मान्नी (साचा)

नीळ—पुन, घाटें, नीड पहा 'निघानी गला हस नीळ। वृथा पिठ्ठिी कपाळ।' —सुवन—हरिश्चंद्राख्यान २६५ (नबवीत पु १९८)

नु—य १ (कु) एक आकरार्थी अव्यय हें संबोधनास लावतात उदा० बाबानु, काकानु २ काही शका प्रदर्शित कण्यासाठीं योजण्यात येणारे अव्यय यामुळे वाक्याला प्रश्नाचा जोर येतो 'सावातिभे सुरिभे। केवि लाजिजे नु।' —शिशु ४४० [स नु]

नुक्ता—नुका पहा.

नुकरा, नुकरापलंग—वि (घोड्याचा रंग) पाढरें शरीर, त्यात जेंव्हा रंग टिकव असो (रंग, घोडा) —अश्व १ ३९ [अर नुका=पाढरा रंग (घोड्याचा)]

नुकसान—नी—की १ तोडा, खोट, बूड, नाश, २ इजा, दुखापत, दु ख, अपकार, खराबी; (इ) इज्जती, गोंडें ३ (कायदा) नुकसानाचा पैसा, नुकसानभरपाई —वि बुचकाभाचा, हलका, भिकारी, कबडीमोल [अर नुकसान] •भरपाई—की एखाद्याने नुकसान केले असता त्यावरून मोबदला देणें (इ) कापन्सेशन

नुको—कि (राजा कुण) नको 'असा घाबरो नुको'

नुका—पु १ छत्र, मजेदार फल्पना, विचार, ल्हान, रसभरीत पुढका, गाणें २ पुस्त, सुभाषित, वाक्य 'पत्रे लिहिलीं त्यातील पुस्त व पुढके उतें याबयाजोगे बहुत लिहिल्यात आर्य' —रा ७, खडप २ २६ (इ) (व) तोडगा, इलाज, औपय 'दिवावर काही नुकता टाळक आहे' [अर नुकता]

नुका—पु उड्याच्या नाकातील वसण, लगाम

नुका—पु १ बापासोप आळ, ठपका, लादलेला दोष, लाबलेला काळिया (किं) ठेवणें २ फारसी लिपीतील अक्षराच्या वर किंवा खाली यावयाचें टिंव [अर नुकत]

नुका—किंवि इश्क्यात, आताच निमुता, नुकता
नुखलणें नुखडणें—छकि (काव्य) न उघडणें 'उघडा जाय कडाडा। नुखलेचि न होय निवाडा।' —आपद ८६ 'पुप इती होळ भवाच।' [निखलणें, उखलणें, उघडणें]

नुगडणें—कि न घुडणें, न उडारणें —पद्मा ११ १०७१ (—शर)

मुगलणे—भक्ति. प्रसन्न न होणे; भोक्ते, विकसित न होणे. 'तुलें काही केल्या जननि मन अद्यापि मुगले।'—स्मारक २.१२. [न+उगळणे, उकळणे]

मुगवणे—भक्ति. न कळणे; नाकळणे; उकलता न येणे; न सुटणे. 'आणि सिकतेचें चेट वट्टन हातें. तेही पाठवा त्या सांगातें. हें जरी कोडे मुगवे मुहार्ते। तरी रामकृष्णातें घाडिजे।'—द १४.२२२. [न+उगवणे, उकळणे]

मुगड—न. नव. —एमा १२.२२१? (-हंको.) [नवडी]

मुनी, मुंगी—झी. लहान मुलांचे देविय; मुंदी; मुन्नी.

मुगू—झी. (बालभाषा) क्षोप; गाई.

मुन्नी—झी. (बालभाषा) मुलांचे मृतेदिय; मुन्नी. [मु. नागी=लहानी]

मुनुवाळ—पुन. मनुवाळ पदा.

मुधवणे—भक्ति. वर न करणे, न उषलये. —श्रु ६१. 'उयाचेनि स्मरणे रावता। कमाकमें मुधवितो माया।'—एमा ५.३०६. [न+उधवणे]

मु (नृ)न्य—न्यून पदा. 'जे सामान शून्य असेल ते लिहून पावतेंत जाणें.'—बाइसमा २.१०. [न्यून अप.]

मुभ्या—वि. (व.) परचा. 'तो मुभ्या मनुष्य आहे.' [इ न+भन्य]

मुपकर—वि. असमर्थ. —हा १.२८०. (-हंको-पाठभेद) [न+उपकारी]

मुपकरणे—भक्ति. समर्थ न होणे, कामास न येणे; उपयोगी न पडणे. 'पय कृपाळुपणा मुपकरे।' २.२३. [न+उप+कृ-उप-करणे]

मुपर—झी. (वर. ना.) वृत्; देवाई, नवूर. [न+पुरणे]

मुपरते—वि. पिण्यासक्त. 'कविष्ठ आणि गर्विष्ठ; मुपरते आणि नष्ट।'—हा २.३.१७. [न+उपरत]

मुपरवण—झी. (गं) वृत्. [न+पुर्वणे]

मुपन्या—वि. देवाई असणारा, गरजू.

मुपेक्ष(क्षि)णे—भक्ति. (काव्य) उपेक्षा, हयगय, दुर्लक्ष, तिरस्कार, कंटाळा न करणे. 'मुपेक्षी कदा रामदासाभिमानी।'—राम २८. —भक्ति. दुर्लक्ष युक्त, तिरस्छत न होणे. [न+उपेक्षणे]

मुपेक्षा—झी. (काव्य) उपेक्षा, दुर्लक्ष्य न करणे; लक्ष्य देणे.

मुवगणे—भक्ति. न कंटाळणे. —हा १०५५. 'चढल्या आपही करी भजन। मुवगे मन सेवेसी।'—एमा ११.५७२. [न+उवगणे]

मुमगणे—भक्ति. (काव्य) ? अपवय्य होणे; नाहींत, वेपता होणे, पता नसणे. पोथ न लागणे. 'कांटे मुमगे मंगळभगिनी.'

'नका पोथू मतां तरे। मुमगे खरे मुडाल।'—तुगा ३३९२. २ न समजणे; लल्लाडा न होणे; मुमजणे पडा. 'कोणी मुमगे स्नहितास कसे।'—सन्निभ समाज मेळा ६ (१९२९). [न+उमगणे]

मुमचणे—भक्ति. (काव्य) न कढणे; परत न करणे. 'आणि दान जया यावें। ठयातें ऐसेया पाहार्जे। जया वेतले मुमचवे। कायसें नही।'—हा १७.२०८. [न+उमचणे]

मुमजणे—भक्ति. (काव्य) मुमगणे; न कळणे. २ अज्ञात राहणे; समजून न येणे. [न+उमजणे]

मुमडे—वि. नसते; खोटे. 'शृगजल जेथे मुमडे। तेथे असे पा पोढे।'—अंश ६.६४.

मुमसणे—भक्ति. ? न सांगणे; प्रकट न करणे. 'छेभियाचे मन जैते। जीवु जावो परि मुमसो। टेविला ठावो।'—हा १२. २०२. २ मुमजणे पडा. 'वेही देहाते मुमसे।'—निगा ६०. १ उत्पन्न न होणे; न ठरणे 'परि काही केल्या गमे मुमसे। उदरी तिवा।'—सिंस ६.१७९. [न+उमसणे=सांगणे, प्रकट होणे]

मुरणे—भक्ति (काव्य) बाकी न राहणे, न उरणे. —मोमीप्प १२.१८. 'दीपक्षुप्राचे मेळी। जेवो मुपिचा काजळी।' [न+उरणे]

मुर्मैली—वि. पुलाभ्याचा एक प्रकार. 'मुर्मैली पुलावा करणे सत्यास चापट रवे लफे पावें थापरावें.'—एधि २९.

मुरा—झी. (गो.) ? तेज, ३ पैहरा; मुर. [अर. मूर]

मुरा—वि. चढेल, उगमत. 'निज, पराकमें मदिरासि बाधी। धरावळावर मुरापतिव्रम मुरा, होवुनि अपवता न जाणसि।'—अध्या ५२. [?]

मुरी—झी. एक जातीचा पोपट. [हिं.]

मुरोयी—वि. बाधक; विरोधी. —साहा ५.२२०. (पाठभेद)

मुलेत—किवि. (गो.) नकळत; गुपगुपणे.

मुसता, मुस्ता—स्था, मुस्त्यास—निस्ता, निस्त्यास ६० पदा.

मुसते, मुस्ते—न. (गो.) मासळी; मासे. 'गोंयच्या लोंकाचे मुस्त्यासिपाय जा ना.' [निस्ते]

मुसडे, मुसधे—किवि. मुसते पदा. 'आमुधें ज्ञानचि मुसडें मेथें।'—दाप १.३५. 'जेसावीं वरकळें तीं फळजळ मुसधें भयणें धडवूळीं।'—निशा १. श्रीरामकृष्णसूत ६७.

मुसकान-नी—नकी. मुसकान पदा.

मुसन—वि. ? नवा; लाजा. 'द्वार कथा नव्हे फुडी। नित्य ज्ञान इची गोडी।'—एस्तर १.७. २ उषण. ३ अलीकडचा. —किवि. अलीकडे; नुकते. [सं.] ०धयस्क-वि. मुसता वयात आलेला; सडाण, बाप्या बनलेला.

नूपुर—युन पायातील एक दागिना, पागन्याचा बाळा, सारख्या, पैजण 'पाणी तिचे जडित नूपुरयुग्म बाज ।' —साख्द ८१२५ [स] •फरण—वि (नृत्य) हात रंचित करून खास्य करावत व निरु फिरवून उजवा पाय पाटीमागच्या बाजूस नज्ज कुचित करावा नंतर जमिनीस न लाविता पायाचा अग्रभाग जमीनीवर लवकर लवकर आपटावा •पादिक (आकाशी चारी)—वि (नृत्य) उजवा पाय पाटीमागे नज्ज अंघ्रित करणे व माटाच जमीनीस न लाविता पायाचा अग्रभाग जमीनीवर लवकर टेंकविणे [स]

नूर—(हट) नोर पहा

नूर—उ १ वैभव, ऐश्वर्य, धाट २ तनूला, चक्री, पाणी, तन, काति, रूप (दृष्टि, चेहरा इ०चा) 'तो नूरचि वदनाला। शायदी होय।' —सिख ४१८३ [अर नूर=प्रभा] म्ह० (हि) एक दूर आदमी, हजार नूर कपडा। लाख नूर दिना, करोड नूर मन्ना । •पाळडणे—रंग बदलणे •मिळविणे—(व) मिळते पेंगे काढि नूर—उ (तेजाचा पर्वत) एक सुप्रसिद्ध रत्न हिरा हा इन्डच्या राजमुकुटात आहे •जहान—की (जगताचे तख) जहागीर वायद्याची रूपवती राणी

नूर—उ एक जातीचा लावट मोती

नृत्य—न नाचणे, अभिनय करणे, नाच, गायनातील रस व भाव, सुखराग व अग्रप्रत्यय यांच्याद्वारा अभिनय करून अनेक ठाणामध्ये निगमबद्ध नाचणे [स] •शाला—की नाचणे, गाणे, हावभाव करणे इ० शिकविण्याची, दाखविण्याची जागा, खेळाची जागा नाटकगृह

नृप, नृपति, नृपाल—उ राजा, भूपति —आ १८.४६४ 'नृपतिख मणिवेची टोंकिता होय चवू।' —२ १० 'नृपालाचे स्कधी वसुनि मणिवेची उतरला।' —२ १२ [स] नृपासन—न सिंहासन, गादी 'रायें तुतेचि दिवले त्वनृपासना रे।' —वामन, भरतमाव २५

नृशस्—वि द्वाद, निच पातुक, क्रूर, खोडकर, दुखापद, इजा, नाश करणारा [स]

नृसिंह, नृसिंहजयती—नरसिंह नरसिंहजयती पदा

नृसिंहावतार—नरसिंहावतार पदा कलशाची गाठ पड त्यावर ज्याच्या मसलतीने त्याला बापाची गादी मिळू नव असे ठरले होते, त्या सर्वोपरि समाजीने कडक नृसिंहावतार चारण केला —समाजी

ने—भ पासून या अर्धी प्रत्यय एकारात स्वल्पावध क्रिया विघापणाशी शैवटच्या मात्रेचा लोप करून जोडतात जे—एपन, तथन, कोटने इकडन, तिकडन इ०दुसऱ्या या शब्दाशी जडाच्या तळा जोडतात उदा० आतन, बाहरने, अलाडने, पळाडने इ०.

स्वल्गामाना हुन, ऊन याअर्धी पूर्वांग दाखविणारा प्रत्यय लायल्यानंतर लायतात जसे—गुण्यासने, सातान्यासने (आले, जेले इ०)

ने—न न (=नाही) या अर्धी योजतात 'तें दुयोपन ने थे।' —मोक्ष ६३५ [स न]

ने—उभ (कातवडी, भिरी) आणि व 'राजाला दार मारु न राज्य लेवू' —मसाप २३१ [यु न]

ने—अ १ तृतीया विभक्तीचा प्रत्यय (अव नीं) उदा० रामाने, त्याने, मुलांनी इ० २ भूतछाळी सकंमै क्रियापदाच्या आणि विध्यर्थाचे आवात रूप (करावा, दावा इ०) होणाऱ्या क्रियापदाच्या तृतीयपुरुषाच्या रूपावरोबर हा प्रत्यय याजतात उदा० केल्याने, दिल्याने इ० (अव रूप नीं)

नेआण—की (नगे आणि आणणे) १ फिरून केलेले, निष्कट आणि घासाचे नगे, आणणे २ आपसास, इकड तिकडे नेणे, हलवाहलव (किं० करणे) [मणे+आणणे]

नेआडा—उ प्रतिध्वनि 'बारा ताजे गरगर। तणे गनैति वन डोंगर। उन्मळुनि पडति तस्वर। नेआड उडिति आकाशी।' —खिपु १७६४

नेऊर—उ घाड्याचा घोडा नवर पहा

नेऊर—उ खारी पाडलेल्या जमिनीच्या बाधास बेंकडपाने घाडलेले भोंक —सोतकी ३ २९ [स नीवर २]

नेक, नेकी—की १ अत रणाचा खरेपणा, दृढपणा, प्रामाणिकपणा, सत्यता, जडुता 'अल्पदेवस्तव किंवा मद्धदेवस्तव आपली नक सोडू नये' २ नक्काजी सद्देन, सरळ मार्ग, व्यवहार, आचरण —वि १ सद्गुणी, प्रामाणिक, विश्वासू सरळ खरा, चांगला, नीतिमान् (मापूत काम) २ योग्य, युक्त 'पाटा खाली राहणे नेक नव्हे' —पेद ६३६ [फा नेक्] नेकाचा—वि खरा, नीतिमाच, सद्गुणी चांगला, प्रामाणिक •खाही—की हितवज्ज 'नकखाई जाहीर करणे' —ता १७३१ [नक+खाई] •जात—जाद—वि १ प्रामाणिक इमानी सचोटीचा, नक पदा 'मराठे लोक कजाची थडुत नकजात एकदोन' —भराचि थोरा ७६ २ प्रतिज्ञा पाळणारा सत्यसच 'आता नेकजात एक जयांनी सिंदे मात्र आहेत' —भाय ७ ३ मुशील अभिजात साधू 'तो केवळ नेकजाद प्राप्तपुत्र होता' —भाय ५० [फा नकजाव] •दोर—वि प्रामाणिक नकजात 'तो उपय बाकरीस नकदार आह' —मांडूचिदाव २७ —किवि प्रामाणिकपणे 'अस कामदार नकदार वागळे म्हणून राज्य चालले' —ता ६५११ •नजर—की (पश्यवहारात) अनुकूल, मेहरबानीचा दृष्टि, दृष्टा दृष्टि साहचरचे नकनजर करून घरी कराची यत्नर सलमत अस '—ता १५७६ [फा नकनजर] •नाम—वि चांगला, प्रख्यात,

कीर्तिमान. 'आमि सर्वांत नेह्यामही असारे.' -रा १.१७७.
[फा. नेह्नाम.] ०नामदार-वि. (पदव्यवहार) सद्गुणी;
कीर्तिमान; प्रख्यात; प्रामाणिक, एक मोठी पदवी (पदनेर,
श्री०दीकीन्सिल, पालेमेंदेचे सभासद १० नां असते). (६.) राईद
आमनेरबळ. ०नामवंशी-श्री. गुरीति. -जोरा १२९. ०नामी-
श्री. लौकिक; कीर्ति. 'नेह्यामी व चन्दामी हे सम्यक् फक्त
मुल्यव व अल्प समज्जतीच्या वायकांत फलविषयापुरतेच आहेत.'
-इलायंदरी (मकरंदमाला २०). ०नियत-श्री. सुबुद्धि; सद्गुद्धि.
-वि. सद्गुद्धीचा. 'टोपीवाल्यांन इमजी वादराहा बहुत नेकनियत.'
-य ७.१५६४. ०घाजी-श्री. नेक, नेकी अर्थ ९ पदा. ०बोल्ड-
वि. सत्य, खरे बोल्डगारा. ०राह-श्री. सरळ, चांगली राहणी, रीत;
चांगले बळग, चाल. 'नेक्राह चाल दाखवून आमच्या राज्याचा
आसरा पुरता केला.' -देति ५७. ०सह्या-श्री. सरा, चांगला
उपदेश, सहा. (किं० देणे). 'सुपरराव पोतपडे याचे विचार
फरिदां बहुत उत्तम आहे. ते सांगतोत ते नेकसहाय सांगतील.'
-पया ८१. -दिमरा १.६७. नेकी-नेकपाजी-श्री. नेकमध्ये
पदा. नेकीबंदी-वादी-श्री. नशीबदी (चांगल्या बाईत गोष्टी)
देवी, नैसर्गिक, किंवा मानवी या प्रकारच्या घडणाऱ्या चांगल्या
बाईत गोष्टी, प्रसंग; वराबाईत प्रकार; अस्मान्नीकुळावी; देवकी-
राजरी 'मुम्हास पोरा बेली परंतु नेकीबंदी झाल्यास मी अहल
बेहल.' 'नेकीबंदीचा अर्थवा रोकीकडून संवकाकडे नसावा.'
-पया २५१. (नेकी-बंदी)

नेक-वि. अनेक याचें अपभ्रष्ट रूप. 'येक नेक नेक येक येक
येक येकली.' -दावि ११७. [अनेक]

नेकी-श्री. (हेट.) करंजी (उकडीची). -अव. नेक्या.
नेकखाटा-न. ऐरण घडविण्याचा लाकडी दोकळा.
नेक-न. (कु.) निरर्थीचे हेट.

नेग(क)पट्टी, नेगाळे-श्रीन. (कु.) (निदर्शी) खाणें-
पिणें, जेवणें. (किं० करणें, काढणें).

नेग-उ. (गो.) प्रलय.

नेघणें-अकि. न घेणें. -झा ११ ६१०. 'उडे घाणी कुटती
धवणा। ते दुर्गधी नेघवे.' -दा १.१.२०. 'सहज विषयसुखांतें
नेप।' -आपद २६ नेघजाणें-अकि. न घेतलें जाणें. -झा
१५.१५५ (पाठभेद)

नेचा-उ. १ गुळगुळीची, हुस्कापाती नवी. 'त्याच्या-
करितां ताजा गुळारू अहल त्याने नेचा त्याच्यापुढे केला.'
-नत्रापात ११२. २ नेचाची बेटक (हुका जोडण्याकरितां गुळक
वेळ बगळे लागत जावकून). एखाद्या काम घुण कण्यावरितां एक-
सारखें घडणें. (किं० देऊन-झडून-मालून-गाडून घडणें, गाडणें)
फा. नेचा]

नेचा, नेचरी-पुत्री. दाहपाच्या दोहों वाजून मुरर पानें
अतणोर धुपार. एक अपुष्प वनस्पति; फलें. -अध्यापन २०१.
'नेचा हें हातभर उंचीनें झाडस जिडकेतिडके उमवतें.' -खेया
४३.

नेजा-उ. माला. [फा. नेसा] नेजदार-मालाईग; माळे-
चरी. [फा. नेसेदार]

नेज-कि. (भिडी) नाहीं. 'ते हातीं ओ सम्य नेन पाठ
केयो.' -भिडी २१.

नेट-पुन. १ प्रयत्न; धम; यत्न; बल. 'मनुष्यानें विदी
नेट नेसा ठरी' 'काय, पवैत कोटेड ?' २ जोर; टाण, दाब,
भार. 'मुट्टवर नेट पडला म्हणून वाकली.' ३ (ल.) निकड;
तगादा (धावकार, भिकारी, खाट मालक इ. चा). 'दमाजी पायक-
वाड यांवर गिलचानीं येऊन नेट घसविला.' -माव ११५.
'मासे पाठीशीं हयाविषयीं सावकाराचा फार नेट लागला आहे.' ४
(ल.) खंवीरपणाचा निषय; दम; हिंसव; कार्याचा मोठा उत्साह;
विहाटी. (किं० देणें). 'नेट दिल्यावाचून पंचाईत घोवटाव
जाणार नाहीं.' ५ मोट-विहीरीच्या उज्या खांबाखालचे उडुणाचे
दगळ. ६ मुतावर अथवा लोहाराचा काखाना. ७ ज्यावर तास-
काम, कापणें इ. करावयाचें असतें तो दोकळा; खाटकाचा दोकळा.
८ (साना.) आभार; मदत. ९ जोर; वेग. १० (कु.) ताटा;
अभिमान. 'त्याचा काय नेट आसा पण !' ११ (कु.) ताट-
पणा. 'मुत्त्या धमरेक नेट नाय काय !' १२ (महापु.) धडक;
भिरणें. 'नावेक ये पा नेट्ट. येणें आचारविरोधी।' -भाए २१५.
[१ का. नेट्टे=सरळ; नेट्टी] ३ उल्लूक; तत्पर. 'सुसुद्धा माजीं
अति नेटक।' -एमा ११.७३८. २ नेटाचा; नेटदार. ०द्वार-
वि. १ पडाकट; मजबूत; कार्यक्षम; सहनशील (माणूस, जनावर).
२ बळन, दाब इ. सहन करण्यास योग्य (तुळई. खाव इ.).
०पाट-उ. १ जोराचा प्रयत्न; हड निषय. (किं० देणें; लापणें;
करणें). 'हड माडिला नेटपाद.' जाला गदिवराचा बोहदा.'
-कुमुड ६६.४१. २ तगादा; निकड; जुद्ध. (किं० लापणें;
सापणें; वसणें). [नेट डि.] नेटापाटाचा-वि. १ कठिन व
अबळड कानास योग्य; टाण, जोड सहन करणारा (माणूस,
इजिन इ.) २ धीराचा, नेटाचा, निर्भय. ३ (व्यापक) जड;
वजनदार, जंगी (पीक, पाऊस, वादळ, कामाचा धवदगा).
नेटबाजीचा-वि. १ आभारदा; तगाद्याचा, निकडीचा; नेट-
पाटाचा. २ लवजबा; जवळचा, येऊन ठेगणारा, ठेफेला.
नेटाचा, नेटक-वि. १ निषयी; रड; धीराचा; स्थिर, नेटदार
पदा. 'सेनापती तो सविकड। भारी बलराम नेटक।' -एदव
५.४०. २ मजबूत; जोरकस; ताकदवान; दमदार (जनावर
इ.). नेटयें-अकि १ यत्न करणें; घटणें, जोर करणें; श्रम करणें,

मुष्पत नेदन या रूपात दुसऱ्या क्रियापदाशी जोडतात जसे -
नेदन चालगे-बालगे-जेवगे इ० २ भिरगे, खेडगे, हाताशी
भरणे, अगदी पाठीशी येऊन ठेपणे 'रम उद्यावर येऊन नेटडे
तथापि कसास अथापि ठिकाण नाही' ३ खणपटीस चरणे, निकड
लावणे ४ पलीकडे ढकलणे रटणे पहा नेटाचणे-अकि जोराने,
तडफेने कामास लागणे नेटाचा-५ १ नेट, टेका, धिरा (कि०
देणे, लावणे) 'असे म्हणून जोराचा नेटाचा दरवाजाला लावून
पुढील सभापण ऐकण्यासाठी ती तत्पर होऊन राहिली' -स्फूर्ती
२.३७२ २ जोराचा प्रयत्न (कि० देणे) नेटी-वि (व)
नेट करणारा, पिच्छा पुरविणारा नेट्टे-किवि (अशिष्ट) जलदीने,
सहाय्याने, रवर, स्वरित 'काग्या योगी न म्हणे पदरीची आई.
बालविते पाई चाल नेटें।' -तुगा १६१७ नेटपाटे, नेटपाटे-
किवि १ नियथेऊन 'तेथे काळाचेनि हटतें.' इति ब्रह्माचिरे
बाटें। लावूनिया नेटपाटे। चिन्मात्र पेटें विविली।' -एभा ११
१९९ २ हातोहाती, नेटोटे पहा ३ स्वरने 'पितर नेटपाटे
धावती।' -एभा १९ २३३

नेटक-वि नैष्ठिक पदा 'एक ते पडित वैदिक ते एक।
गायत्रीनेटक ब्राह्मण ते।' -व ४३४ [स नैष्ठिक]

नेटका-का-वि नीटनेटके पदा १ घुरले, वापेसुद, प्रमाण
बंद 'अडुर पाईचे नेटके। पुढे वसकति कौतुक' 'ते स्वातीस्तव
अग्निपुष्टि पुढीं मोतीं घडे नेटके।' -नवनीत ४ १२६ २
योवर, सुण, योग्य, अनुकूल 'परमाई साधिला नेटका' -एभा
३ ३१९ ३ सरळ 'ठकारं पवता ऐता नेटका सडपातळ।' -
मास्तीस्तोत्र ४ (कान्य) अज्या, घड, तरेज 'हाताचा-
पायाचा-नेटका' 'लडणार-मुजणार-लिहणार-नेटका' 'कुण
नेटका बुडार। बाणीं आसिले महावीर।' -एरव १२ १२३ ५
नीट, चांगला, व्यवस्थित 'आधीं प्रपच करावा नेटका।' -दा
१२ ११ [नीट, का नेडी-सौंदर्य, सुरखपणा]

नेटका-किवि नुक्ता, आता, शक्यात, शोड्या वेळापूर्वी
'आमचा बाजीबोवा नेटका जेवाया बैसला।' -ऐरो ६८

नेटके-किवि नीट सरळ, समोर, घट 'परी सापुराबाडीस
नेटके जावे।' -दा ३ २ ३७

नेटाळ-५ (व) पाटील
नेटिय-व्ह-वि १ देशी एतद्देशीय, युरोपियनेटर मनुष्य
२ (निदर्शी) असच्छट, गावठी [६]

नेटी, नेटका, नेट-साम (अशिष्ट) जवळ, समीप निकट
'पठाण अगदीं आपल्या नेटका आला' -सुर्योदय ९२ [निकट]

नेटुगी-ना-वि वापेसुद प्रमाणबद्ध, नीटनेटका -एभा
'११ १०८२ 'सहजेचि नेटुगा दादगा। फेडिवेदी नाही धीरगा।' -
एरव १५ ७८

नेटोटे-किवि १ निश्चितपणे नेटोटे पहा 'जेथें
जाणीव छुट। ते स्वतःच तुजें नेटोटे। पनानद चडे ना बोहटे।
अपरिणित।' -परमा ७ १६ २ यथातथ्य 'ते श्रीकृष्णप
नेटोटे। कवण वणें जाणें।' -भाए ७ -शम जवळ, समीप,
नेटी.

नेहा-५ (बडोदें) एतें जडण्यास व रत्नांचें तेज खुलवून
दाखविण्यास रत्नाखालीं जडण्याचे कामीं उपयोगी पडणारी
विशिष्ट प्रकारें शुद्ध केलेली वादी -जनि (परिभाषिक शब्द) ७

नेडें-डें-न १ छुई, दाभण यांचे नाक, दोरा ओवावयाचें
भोंक 'उट छुईच्या नेट्यातून एकवार पार जाऊ शकेल.' -
गीर ४८९ २ कुदळ, कुन्हाड इ०स दाडा असविण्याचें भोंक
३ (ल) आधार, टेका, आश्रय 'विशुद्ध बर्का मेरु हा नेडे।
तेथें परदीर्घी साहित्य जोडें।' -ज्ञागा ४०७ 'ज्याचें नेडें खबर
दार, त्याखबर कोणार्च चाखेल बरें [का नेडिगे-खाव]

नेण-न अज्ञान, नेणीव पहा -वि अज्ञानी, अजाण (मूल)
-एभा २४६ 'जाणोनि कासया होसी नेण।' -मुसभा १३

१७ [स न+ज्ञान] ०पण-१ १ जाणतेपण इ० 'नेणपण
सोडू नवे।' -दा १४ ४५ २ अज्ञान, न जाणणे नेणणें-न
(ल) सत्य अज्ञान, न जाणणे 'जे नेणणे माझे प्रकाशुनि।
अन्यात्यें मातें दाकनि। सर्वही सर्वां भजोनि। हुपावीतसे जे।' -
ज्ञा १८ १११४ -अकि न जाणणें, न समजणें, न कळणें
नेणतपण-न १ अज्ञान २ बाळपणातील अज्ञानावस्थे [नेणणें+
पण] नेणता-नेण-वि, १ अजाण, समज नसणारा, अननुभवी,
मूर्ख 'नगता भक्त मो एता। शुद्धि द खुनायवा।' -राम
२ जाणता [स न+ज्ञान, ज्ञान] नेणीव-लो (कान्य) अज्ञान,
अननुभव, अजाणतपण 'तोच म्हणावा राया पडित। सर्व
जाणोनि मणोव घत।' [स न+ज्ञान] नेणो-न जाणों 'कदा
नेणों बोडो शरबितुनि काडी शर कदा।' -२ ३

नेणसपाड-५ (व) दिग्वज्यूक, फजीती, अवहत्या,
सपेक्षा 'जेव्हा तेव्हा असा नेणसपाड करतो'

नेणें-अकि १ येऊन जाणे, उढावणे, हलविणे २ वाट दाख
विणे, पुढे हाणे [स नी-नेय] ३ म्ह० ज्याचे त्याणें नेले पाया
पडणे वाया गेले.

नेत-लो १ नियत बुद्धि 'ज्याची जशी नेत तशी त्यास
वरकत' -इम १०७ २ निग्रा 'दीप्तराव बाबा यांची नेत
धन्याजवळ पदरीच असल' -ख १० ६८१७ [अ नीयत]

नेत-५ (व) नेम, नियम

नेतन-न (व) एकर, विषा इ०सारखे जमीन मोजण्याचे
एक परिमाण १ निर्वदन ?

नेतवट—वि (महायु.) मज. 'बरोनी अशिषाराची उशिदी । शरपंजरी निजविली जैसी । नेतवट दान्यासुरूपे तैसी । बळमेचीण ।'—झा ७७२.

नेता—वि. १ नेणारा; वाढ दाखविणारा. २ व्यवस्था करणारा; पुढारी, कारभारी. ३ पुढारी; प्रमुख; सेनापति. [सं. नी-नेत्] नेतृत्व, नेतेपणा—न. १ व्यवस्था; कारभार. २ व्यवस्था करण्याची पात्रता; कर्तृत्वशक्ति. ३ पुढारीपण. 'सोळा कार्याचा, नेतेपणा व्यवसर्नी पुष्पाकडे ठेवू नका.'—विद्या ७४. नेत्री—स्त्री. नायिका; पुढारीपण.

नेताळा—वि. (कर.) निमित्ताला टेकलेला; शुष्क कारण काढून रडणारा (पोर).

नेति—न. नाहीं, नाहीं (अथा सन्हेचे उद्गार). 'वेदपुस्तक तरि नेती का बचन । निवडून मित्र दाखविले.'—सुगा १६५३. [सं. न-इति] नैति—पु. नाहीं नाहीं; न जाणत्यासंबंधी योजतात. 'तो आयक्ष्णातळबडी दंडे । येव नेति नेति म्हाणोन बहुरे.'—झा १ ३७१. 'जेथे नेति नेति धुति.'—रा ७.१०. ५०.

नेत्र—पुन. डोळा; नयन. 'जे उपजवी मुखदु खोनेपटारे.'—झा १.११६. [सं.] नोडणें—नेत्रकटाक्ष फेकणें; डोळे मारणें. 'खेळातां नाडकें द्यावतारी । तेंपे येती छंदनारी । नेत्र मोडिती कळावसरी । पुरी ते अवचे घडिण ।'—दा ६.६.११. नोडणें—पु. दृष्टिक्षेप, बाळगण, काण्या डोळ्याने पाहणें. नोडणें—न. निव्वळ दृष्टिमुख, ज्यात प्रत्यक्ष वस्तूची प्राप्ति न होता गुप्तस्था डोळ्याने पाहून समाधान मानावें लागतें तो प्रकार. [नेत्र+नो+अन] पल्लवी—स्त्री १ एक खुणेची भाषा; डोळ्याच्या हालचाली-वर, लुण्ठार बसविलेली भाषा, नेत्रसंकेत. 'सांग, तुला रामजणांच्या नेत्रपल्लवीने आताच माझे मनोगत तुला साणून ठेवू का?—आ १०७ २ डोळे निवकावणें, डोळ्यानीं खुणा करणें. नोडणें—न. डोळ्याचे पाते 'ळो विसरली नेत्रपातीं । कृष्णमूर्ति पाहातां ।'—पुस्तक ६.२०. नोडणें—नेत्रपल्लवी पहा 'नेत्रपल्लवी मदकळा । करपालवी मदकळा ।'—दा ५ ५ २७. नोडणें—न. सोन्ही डोळे, नेत्रद्वय. नोडणें—पु. नेत्रगोळपटलाच्या मातील पार-दोके पदार्थ—मराठी ६ वें पुस्तक, पृ. १०३ (१८७५).

नोडणें—वि. १ डोळ्याचा रोग २ रडणीमुळे, पाहण्या-मुळे जडलेला विकार. 'म्रीति हा एक नेत्ररोग आहे.'—आ ४१. नोडणें—स्त्री. पुसुळ, त्यातील वाहली. नोडणें—वि. काव्याच्या नेत्रकटाक्षाने दृग्गोचर होणारी माया, कृपावर्धीने पहाणें. 'त्या दाखिती नेत्रविहारमाया ।'—अरण्य—पु. डोळ्यातील विषा त्याच्या आज्ञाद्वारा पोर ६० संकेत—पु. डोळ्याने लुण्ठणें; नेत्रपल्लवी. 'दोषाचे आपसात नेत्रसंकेत घाले.'—मोर २३.

नोडणें—पु. आचमन, प्राणायाम इ. करावयाचे नसेल तेथे हाताच्या नोटांनीं डोळ्यास पाणी लावणें; बोणत्याहि धार्मिक कृत्याच्या आरंभीचा विधि; डोळ्यांना पाणी लावणें. नेत्रांजन—न. काजळ; डोळ्यात घालावयाचे अंजन; धुरमा. नेत्रांतर—न. डोळा पुस-विणें. 'अतक्ये नेत्रांतरे नेणें । कां पातुबादे सदैव घेणें ।'—एभा २३.२०७. नेत्रांतील दुर्पण, नेत्रदुर्पण—दृग्मंज्जा—मंडळ. (इ.) रेडिना—मराठी ६ वें पुस्तक, पृ. १०३. (१८७५) नेत्रार्थ—पु. डोळ्याचा एक रोग, नेत्रमण. पुळ उठणें, नेत्रो-ग्मोलीन—न. १ दक्षिणाचारातील एक विधि; बधुस्मोलीन पहा. २ (सामा.) दोळे उघडणें.

नेत्रवर्ण—स्त्री. नं देवले, पाहणें. 'जे शास्त्रे वाचून आशिकें । प्राण्यां स्वमोक्ष नेदले ।'—माझा १७.३५.

नेत्रवर्ण—स्त्री. (काव्य) न देणें. 'जे इथे लपविनि सद्गाना । नेदावें निघों.'—झा ११.६३७. —एभा ८.२९४. [नं+देणें]

नेत्रवर्ण—स्त्री. न देवले. —झा १२.१२५. 'ते तों ब्राम्हि देवा दक्षिणहर्षने नेदवे रावणाला ।'—निमा १. श्रीरामकृष्णवृत्त ६६.

नेत्रवर्ण—स्त्री. न देणें. —झा १४.२६१.

नेत्रवर्ण—स्त्री. फटक फटकी, नपटी; खेळातील बंदूक.

नेत्रवर्ण—स्त्री. एक फलद्वय. नेत्रवर्ण—न. नेत्रतीचे फल 'मम नेत्रतीं तोंडे तोडोनि स्वरित । कातेसह बैसले खात ।'—अवि ५६.१२.

नेत्रवर्ण—न (नाडव) १ पडदा, पडद्यामागील पानें सज-विण्याची खोली, पडद्याच्या मागचा भाग. २ मदन, वैभव, भूषण, सजावट. [सं.]

नेत्रवर्ण—स्त्री. बोरडी जमीन, जागा, निपळ पहा.

नेत्रवर्ण—पु. नेका पहा.

नेत्रवर्ण—पु. (च.) जाणी, पण.

नेत्रवर्ण—पु. १ एक सारक वनस्पति २ एक देश; हिंदु-स्थानचा एक भाग. 'नेत्रवर्ण आळमर विखला कस्तुरिका मानिती.' काव्यमोक्षि. [सं. नेत्राल]

नेत्रवर्ण—न. (कु.) वेडुकीच्या नदीवरील तोटी बसविण्याची जागा.

नेत्रवर्ण—वि. १ सपाट, गुळगुळीत; एकसारखी (जमीन, जागा, भिंत) २ सरळ, सारखी, उतरली (जागा)

नेत्रवर्ण—स्त्री. एकसारखी, समपातळ, सपाट करणें [नेत्रवर्ण]

नेत्रवर्ण—स्त्री. १ सपाट, एकसारखी, एक पातळीची, मजक, गुळगुळीत करणें (जमीन, गच्ची इ.). २ चोळणें, मळणें, साफ करणें (गुठव्य, पत्र यांचे अंग, मिठा, पोसाक इ.). ३ मुरळीतपण

वाहावयास लावणें ४ हातानें वाहावयास लावणें, वाहील असें
करणें (पातळ पदार्थ) —जकि १ पुढभागवतून सारखा, सध
पणें वाहणें २ थोडथोडी उतरती होत जाणें

नेपाळा—उ चुळ, धुका 'साडितीं तां नेपाळा। पडिधा
मोचि।' —झा १३ ४१८

नेपाळी—वि लाल 'एकें शुद्धें तारीं नेपाळी।' —दाव
२८० [म नेपाल=तांन, लालसायन]

नेपाळें—वि १ सुदर, लावण्ययुक्त 'ऐसें रूप नेपाळें।
वखौनि चैतन्य भुल्लें।' —शिशु ४२७ २ क्षात 'पुन ते धन
नीळ सावळें। परतून नेपाळें।' —भाए ८० ३ नितळ, सतेज

नेपाल्या—वि न्हमीं साफ करणारा, झाडणारा (आपलें
शरीर, पोशाख इ०)

नेपूर—न नूपुर पदा 'चरणौं गर्भेती नेपूरें।' —एरुव
१ २८

नेफा—उ विजारीची नाडी घालण्याची जागा, शिवण,
नाडपत्री 'जास्त सची पाहिजे असल्यास निराळा नेफा लावावा'
[फा]

नेफारा—उ (व) दिमाख कुर्ता

नेव—नायब पदा 'गेवत—उ बरिष्ठाच्या गैरहजरिती काम
करणारा दुय्यम अधिकारी —इए ५ १०१

नेवळ—ळा, नेव(म)ळड, नेव(म)ळमड नेभरा—ळा,
मेमा—उ १ लहू डील गवाळपा, वाजड २ भोंगळ, अव्यव
स्थित (पोशाख काम इ०), नेवड, वशिस्त (भाषण) ३ दुनळा,
नामदें, वमजुवत [स निवळ]

नेवाड—झी पगारापेरीं दमदिन्यास थोडी रडम सरकारत
डेवतात ही 'हरकारा ब्राह्मण यास हसत केला सवच नेवाड
निघाले त' —थोमारो २ २८१

नेम—उ १ नियम पदा —अम्ह ५ ५० 'नेमाचा झाला
कटस।' २ उट्टि हतु लक्ष्य साधन (किं वाचणें घरणें
लावणें) ३ माप (किं घेणें वणें) [स नियम] ० लासणें—
नियम करणें, मार्ग, रीत लावणें 'ह्यास्तव जवळला तुकाराम।
साफकस नम लावावया।' ० सारणें—नमनयम नित्याचार उर
कणें 'पार्थ स्नान करून सकळ। नम आपुला सारिला।' —ह
१२ १७४ ० धर्म—उ धात्रानें सांगितलें धार्मिक आचार
विचार नियम 'निष्ठ-घ्ना-शील नेमाच्या-नियमनिष्ठ-शा
पदा 'मननिष्ठ ध्याय ते विश्रुतज्ञ समर्पित।' —होला
० पण—न नियम, मज 'नमपण टाळलीं अवनष्टन्य सपनें
एतें जाणिव।' —रावि १५ नेमक—वि १ नमानें वागणारा
'नमक निमड तापन।' —दा १ ८९ २ नाचक, परिमित
साधे ४ ९१

(भाषण, बोलणें) 'नेमक बोलता अतरे। निववी सकळाची।' —
दा १९ १० ६ ० पण—न नियमित आचरण वर्तन, शिस्त

'काही नेमकपण आपुलें। बहुत जनासीं कळीं आलें।' —दा १९ ३
२३ नेमका, नेमकाच—किवि १ पाहिजे असलेला, नेम धरल्या

प्रमाणें बरोबर (ल) सकल्प, वत केल्याप्रमाणें, अपेक्षित तोच
२ वेळेवर, प्रमोगेपास नेमळ-ळ्या—वि १ अगदीं नियमा

प्रमाणें वागणारा, वस्तुधीर, शिस्तीचा, ठाठठिका २ नमपणें
पाळणारा, अगदीं कट्टर धार्मिक 'ऐशा रीती भक्त नेमळ। हणें

बोसडन तयें वळें।' नेमाड्या—वि दगड इ० काचा अचूक नम
सारणारा नेमानेम्—उ १ योजना आणि निश्चय (ईश्वरी, देवी)

योगयोग, अष्ट २ वहीदात, चाल, सामान्य नियम, न्हमींचा
परिपाठ नेमावणी—झी १ नोंदणी 'हुळाजी आम्रे यांचे कार

कीदीस नमावणी करावयाची तावीद जाहली' —थामारो
२ १४२ २ शेत लावणें —आदिसर ६८ नेमिष्ठ, नियमिष्ठ,

नेमी, नियमी—वि नमळ पदा

नेम—पुन जमीनींत खणलेला खडा (खाब, झाड इ० पुर
ण्याकरिता) म्ह० वाकडे मेडीस वाकडेंच नेम नेमणें, नेम

विणें—जकि जमीनींत गाडणें (खाब, झाड इ०) 'सकाळपासून
शभर केळीं नेमित्या' [स निमंयम्]

नेमणें—जकि १ लावणें, टावणें, निश्चित करणें, स्थापणें
(निमन, रुढी) 'तुका म्हणे त्याचीं ठावळें उचित। होईल सकत

नेमितेला।' —मुणा १०८१ २ नियोजित करणें, योजना करणें
(जागेवर, अधिकारावर), नेमणूक करणें 'नेमितेले मज छतु

जयाग। परि ते तें सवें लयाला।' —सौभद्र अक १ ३ नेम
घरणें, लक्ष्य वेधणें (बाण इ०नीं) ४ नियम करणें, ताब्यात ठेवण

'नमो सता भक्ता भक्तिणी। जहीं भवसागव उरकनि। इन्द्रियें मुख
नमुनि। देवचारातें जितला।' —व्जुपु १ १ ६४ [स निमंयम्]

नेमणूक—झी १ चेतन पगार बतनाची व्यवस्था 'आम्हाला
नारतें हचवे नेमणूक झाली आहे' २ खबरेदल दिना काही काम

गिरीबदल घालीना जें नक्त घोर पावतें तें धर्मणी ह्याबदल कोणास
बाकरी करावी लागत कोणास लागत नाही —इनाम ३१ या

नेमणुकीचे पुढील काही प्रकार आहेत—यापासून, विदागी, अम्मल,
दनामी जमीन नाचदल तुक्कानभरपादें, घास, पाळवी, पाडी

इ० ३ याजना, नियाजन नेमणें (जागर, हुद्यावर) ० चेहडा—
उ हुजुरकडून सामलेदाराकड पाळवावयाचे कागद —इनाम ४९

अजपास पदा

नेमस्त—वि १ नचम साधारण सामान्य मध्यमश्रीचा
'तो पडित नेमस्त आहे' नेदमीपशीं स्त्री नन्ह जमा, दिना

अस्तदि नन्ह जमा २ नियमित नमानें वागणारा ३ मनाड,
आताचा प्राणतिष्ठ (ई) लिमल (पड) साच्या उलट जहा

४ वताचा, बरोबर 'दा' मनुष्य उच न०६, टेंपण न०७, नमस्त आह ५ मिश्र, स्पट 'विषय निमित्त जे जे सुख । तथैव होतें परमट्ट । पूर्वा गोड अती शोक । नेमस्त आह ।' -दा ३ १०
६५ ६ नेमका - सुवन २ ८१ 'नेमस्त कळेना वचन । नेमस्त नय राजकारण ।' -दा १५ ३ १४ [स नियम] ० करणें - नियुक्ता करणें, योजणें 'अमुक अमुक याची वन्या वधू नेमस्त केली आहे' (इकुमपत्रिक्त वापरतात) 'अमक्याचा पुत्र वर नेमस्त केल आहे' ० पक्ष-पु रात्रकरणातील नेमस्त विचा राचा (श्रावतिक, मखाळ) पुत्र (इ) योंडरट, लिखल पाटी -दि २ ११४ 'कारण त्याना (टिळकाम्ना) नमस्त पक्षाशी भाडणें जरी आवश्यक वाटत असतें , -सुध ६२

नेमळ्याणें-कि (कु) नासणें

नेमी-मि-छी धाकाची धाव, परिधि [स]

नेमी-वि नेमलेला, ठराविक, निश्चित -कित्वि नियमित पणें नियमानें, नेहमी, बारवार ० खर्च-उ ठराविक खर्च [स नियम]

नेमाडा-उ (कों) नेम (राश) खणण्याचें एक हत्यार [नेम]

नेमोसर-न निश्चित वातमी, हकीकत, आपण नेमोसर पत्र-न निरोप पोंखल्याबद्दल पत्र -भाअ १८३२ [नियमन उतर]

नेर-उ (गो कु) १ शेतात आपोनाप उघणारे गवत २ एक हत्यार जातीचें भात [स नीबर]

नेर-न गांधाच्या मावाच्या शेवर्गे लागणारा प्रत्यय जेव्हा पारनेर जामनेर, सगमनेर पिंपळनेर, नदीचें खोर् येा अर्था यणारा प्रत्यय जेव्हा-कुडनेर मीनेर भीमनेर, भासनेर, विसे पत मरी काढचें गाव पुतरासुन चाकणपर्यंत जी १२ मांडले आहेत त्याच्या शेवर्गे नेर असा प्रत्यय येतो नावें-शिवनेर, छुनर, मानेर चोळनेर भीमनेर भासनेर, जामनेर, पिंपळनेर, पार नेर सिनर, सगमनेर, अजोळनेर -मुळाचा महाराष्ट्र २०

नेरमार-उ माया, किंवा अधिकार दाखवून एखाद्यावर काही लवणें (काम इ०) (कि० लावणें) [ने(नेणे)-ने(अरे)-भाउ]

नेरवा, नेरा-उ १ सोनाराच्या दुकानातील राख, कर इ० २ सोनाराच्या दुकानातील राखेतील, कचऱ्यातील सोन्याचे कण धारकरी लोक हे सोपून काढतात

नेरवा-कि वि सरवाच्या पुढच्या दिवशी (राज्याच्या पुढीत किंवा मागील), खबऱ्या किंवा पाचव्या दिवशी आज, उद्या (काल), परांत, व ना व नव्या असा अनुक्रम लागतो [का नारनवार]

नेरावणी-छी (गो) (माती, छट इ० काढण्यासाठी) धान्य इ० पाण्यात घालून तें एका भाडपातून एकदोन वेळा ओतणें यानें धान्यातील रेंती, खड खाली राहतात

नेरावणें-उकि (कु) पोळविणें नेरावणी पहा नेरोळी-न नारिंगाच्या मोहोरापासून काढले तळ औषधें व सुवासिक तेलें याकडे याचा उपयोग करतात -रुपि ७०९

नेर्माल-र-छी (गो) एक प्रकारचें भाताचें बी

नेव-छी एक जातीचा मासा

नेव-न (गो) जाणण स्वत

नेव फड्या-उ 'कंदचाच्या जातीतील एक झाड

नेवळा-उ आमत्रण, निवडण (कि० पणें, करणें) [स निमट्रण दि]

नेयर-उ पोडपाच्या पोटाची पोळ, पोडा (कि० लागणें) 'आवर्तिता नावरे । रुर आळी नेवर ।' -तुगा ३०१९ २ हे एकमेकाशीं पाशू नयत म्हणून त्यावर बांधलेला चाम ड्याचा पट्टा, गादी (कि० बांधणें)

नेवर-वि पाठरा (पोडा, गाय इ०चा पाय, छुर, अशा पायाचें अनावर)

नेवरी-छी (व गो) करजी, एक प्रकार

नेवा-न पागेळीची आतील बाजू -मौज ६३० नीव पहा [यु]

नेवाण-न १ पराभव, नाश अहो रानीबिया पाळे खाइरा । नेवाणें करिजे लंकभरा ।' -झा ११ २३ २ तिरस्कार

नेवार-न सव्याच्या काटी किंवा बोंगरास आपोआप दोणारें भात -रुपि १८८ [स नीवार]

नेराळ-छी-छी गाईच्या जातीची पुलवेल, रानमांगरी

नेवाळें-न नेवाळीचें फूल

नेवाळा-छ्या-वि (माण) बिनाकारण विवळणारा

नेवेच-उ निवच पहा [स नेवेच]

नेव्हारा-उ १ या हाणें, सरुवर (अनेक वचनां प्रयोग)

(कि० माणें) २ (व) दिमाख कुर्त

नेशीव, नेसीव-वि १ नेवण्याचा २ नहमी नसावयाच्या

वस्तू असणारे, नसण्यात असणारे नस [नेवणें]

नेष्ट-नि (पचाण) अनिट, अग्रद (ग्रह) [स वनड]

नेष्टा-उ अमिष्टोमादि सोमयागतील १६ ऋतुवर्जांची

एक [स]

नेसण-णें-न १ (डुणणामोक्ती) नेसायाचें कटिबद्ध)

नस 'सावरिता नवणी । हास होतुमें ।' -दिउ ५३६ २

अंगात शुद्धाव्याधी, अंगावर चवविण्याची, नेसणाची किंवा

(कि० करणे) 'हिने नेसण होईल तेव्हा पाणी देईल' [स नियस्-निअस्-न्येस-नेस-भाए १८३३] नेसणें-उकि (पचा, पोतर, लुगटें इ० कटिवस्त्र) परिधान करणे, कवरेभोवतीं गुंडाळणे
मुसळ नेसणें-निरेज्ज होऊन दुर्भाषण, दुर्कर्म इ० कस लागणें
नेसयिणें-उकि १ दुसऱ्याला पोतर वगैरे परिधान करविणें २ (ल) (जमाखर्च) खात्यावर चढविणें, लिहिणें, खातीं मांडणें
 'माझ्या भावाच्या नावाखाली ज्या रकमा आदित त्या माझ्या नावाखाली नेतीच' ३ तपशीलवार खर्च लिहिणें (मुख्य कलम व पोटकलमें इ० सर्व लिहिणें) 'वर असुक कळम त्याहाया खाली ही कलमें नेसवा.' ४ आगीनें पेटविणें, आग लावून देणें (फिरा, डोंगर, रान, जमीन इ०स) ५ शाकारणें (घर)

नेसवणी-खी साडा, चिरडी 'ऐसेआदीं याची नेसवणी।

-दिशु १०७

नेसुं-न नेसण्याचे वस्त्र 'नेसु धड चिंध्या नाहीं परीं।'

-दावि ३७८

नेस्त-न १ नदी, खारी याच्या तांबाशीं समुद्रात असणारा उचवडा, नाव्हा काडा, बघारा नस्त पडा २ समुद्र व खारी यांच्या साऱ्यावरचा प्रदेश

नेस्तनावूत-द-खी नायनाट, नास, निर्मूलन 'राम सिंगचें नेस्तनावूत करून दक्षिणियादीं फुटें शोरीच्या गोठी सांगि तल्या' -रा ६ ५७० -वि नट; नामरोप; निर्मूल 'बादशाही नेस्तनावूत हाख्यानतर वेढारी लोक मराठ्यास वेऊन मिळाले' -हिल्ड १४५ [फा नीस्त-नवूद]

नेह(हे)टणें-अकि १ जवळ असणें, यणें, पाडीशीं असणें, नटणें, मिळणें 'जै मुगी मरण नेहट। तें त्या भूवर पख फुट।' -क्या ३ ८० २ निधय करणें, जार धरणें, करणें, 'हा ठाय बरी। नेहटोनि ठेला अती।' -झा १४ ३११ ३ निरड लागणें पाईं होणें, जोरातें लागणें (शोंप, लवणी, चौचास इ०) ४ गर्दी होणें, फार जवळ जवळ येणें 'घराशीं पर, माग्याशीं भाणूव नेहट्या' ५ दावणें 'माजि अगुळ एक निग। तेथ टाचेचनि उत्तर भागें। नेहटिजे बरि आगें। पेललेनी।' -झा ६ १९६ ६ अडळ, वळकट करणें 'तेथ नेहटुनि आसव। स्वय होऊनिया साव धान।' -एभा २० २०३ ७ (ल) आदळणें तैसें उचोनि ओटिणें कामें। नेहटती त्राधाचिय दसे।' -झा १६ ३४१ [नेटणें]

नेहटणी, नेहटयाजी-खी. जोराचा पाटलाग

नेहटणें-कि लक्ष लावून पहाणें, निरखणें, -याहळणें नेह दन विचारें पाहाता।' -दा ८ ८ ५५ [नीट, नेटका]

नेहटा-वि यरोवर योग्य 'अगी चंदनाची उटी। तेंच वस्त्राच नेहटी।' -सुरशु २६ नेहट्टी-किवि १ नेटानें 'धारणा नेहट्टी दड राखे।' -एभा २० १९७ 'नरी त्या पाणन उभा करून नेहट्टी। जाउन चोहट्टी मारावा।' -अवि ३७ ७८ २ निधय यणें, खचित 'ऊपटें मोगिता ती नेहट्टी। हार्ली भगें सर्वांगी।' -जे ७८ ४७ ३ जोराच्या अभ्यासानें 'महामुद्रा नेहटी साधिती।' -एभा १३ ७१३ इतर अर्थी नेट पडा ४ खेदून; जवळ 'मग लाज सोडोनि धूर्त।' तथेचि करीत असे गोठी। उमा असताहि नेहटी। वैसला देवो।' -क्या २ ५ ६४ [नीट]

नेह(हे)मी-किवि १ सतत, नित्यस अविरत, नियमित पणें, सरोदित, नेमानें 'तो नेहमी पढायला जातो' २ सदा खंबदा, खंबदा, कायम, पूर्णपणें, अगदीं 'हा पोडा गुला नेहमी दिला' [स नियम] ३ खर्च-पु पार्षिक नेमणूक, जमा बरीतून काढलेला टपाचिक खर्च जिवा नियमित वजापाड

नेह(हे)र-खी (बों) रतण, रेवण, दतणीची पुळण
नेहार-खी टक, नीट लक्ष, न्याहळणें 'नेहार देता आखातीं। चकें दितती डोळयाशीं।' -दा ७ ८ ११

नेहारणें-अकि न्याहळणें पडा 'नेहारुनि पाहता वाळातें।' -दावि १९ [हि निहारना]

नेहार-वि (ब) धीमा, बघा, जवळ काम न करणारा
नेहाराळणें-अकि न्याहळणें पडा [हि निहाळना]
ने-खी नदी पाझरीनि नैचें उदक। असे नैचि माजी खडक।' -राडा १८ २६९ [स नदी-प्रा नई]

नेत्रुल्य-खी नेत्रुली दिशा
नैतिक-वि नीतिविषयक, नीतीचा [नीति] ० धैर्य-न मनाचा धीटपणा सनाला पटणारी गोष्ट प्रतिकूल परिस्थितीतहि करण्याचे धाडस (इ) मौरस फौज
नैन-न नयन, डोळा 'नैनी नैन एक करी भाई नाच काणा।' -बयाबाई रामदासी

नेपुण्य-न प्रवीणता बौशल्य हुपारी [स]
नेमित्तिक-वि १ प्रासंगिक निमित्तानें उत्पन्न झालेला, सतता नियमित नव्हे असा याच्या उलट नित्य २ शास्त्रानें प्रसंगविशीं ज्याचें विधान कलें आहे असें (कर्म) 'तैसें नित्य नैमित्तिक। कर्म होय स्वाभाविक।' -झा १८ ९७ [स]

नेट्याचिक-वि न्याय (तर्क) शास्त्राचा अनुयायी, न्याय-शास्त्रातील तज्ज्ञ [य]

नैरादय-न निराशा, खिस्ता, आशाभंग, हिरमोड [स]
नैरंती-खी दक्षिण आणि पश्चिम यामधील दिशा [स]
नेळ-न (शाप) एक रासायनिक मूलद्रव्य (इ) आयोडिन -साडे, रासायनिक परिभाषा ० पुस्तिक-न याचें एक

चतुष्पदस्य हे ध्वनी जयमात पू हांज नय म्हणून लावीत (६) आयःशपांमि

नेवेद्य—नपु १ निवेद्यपदा द्यात अपण करतावयाचा पदार्थ, द्रव्य (किं० दाखविणे, अपणें, सनपणें) २ समर्पण, अपण ३ (ल) जवण, भाजन (किं० घरणें) 'आज नैवेद्यास भाजन परीच या'—नि द्याण अपण करतावयाचा (पदार्थ) [उ] म्ह० परन द्यास नैवेद्य (नका) ० येभ्यदेव—उ. १ एवांना नैवेद्य व अर्घीत करतावयाचा नित्याचा पर दाम २ (ल) लघु नैदाकर—उ ज्ञा—आदित्य १७२ [फा नै—घकर्] नैवेद्यर—नि नाशिरात—गुगा २११८ 'नैवेद्य विषयास भाग्य। काही दिवस दिस योग्य।'—शिंग ६ १६६ [उ नभर]

नैवेद्य—न नष्टव, ता, नाश [उ नभर] नैवेद्यार्थ—न १ निष्कामपणा, कमापासून अलिप्तता—गीत ६४४ २ ध्यानाधारादि सर्व कृत्यापासून दूर राहण्यासंबंधी मुक्ति, प्रतिकूल धार्मिकविशिष्टादित्य ३ निष्कामता 'म्हणोनि प्रवादु तया नैवेद्यं ऐसा।'—हा १८ १७८ [उ]

नैष्ठिक—नि १ निष्ठेचें, निष्ठापूर्वक (धार्मिक आचारविचाराचें आचरण) २ निष्ठवान, अद्वयप्रदेष्टा, सचेष्टा [स] ० ब्रह्मचारी—उ आमरणात कडकरीत ब्रह्मचर्य पाळणारा ब्राह्मण ० ब्रह्मचर्य—न आमरणात कडकरीत ब्रह्मचर्य पाळणें, अविवाहित राहणें नैसर्गिक—नि निष्ठापासून, प्रकृतीपासून उत्पन्न झालेले, मूल्य, स्वाभाविक, सहज 'कर्म गा नैसर्गिक ध्वजनालीपी।'—हा १८ ८४८ [स]

नो—अ संयोजनाच्या अनकवचनाचा प्रत्यय 'असह हरिहरि वदा रे वापानो।'—अष्टत ५८

नोक—जी (क) १ (मुई, काटी इ०चें) टोंक अणी, फळ (आल्याचें) 'सखे वृ पातळ पुतळी नोक। नरो माल नयनाची नोक।'—होरा १७८ २ (ल) मुद्रा, चुंबी, तात्पर्य (गोष्ट भाषण यांतील) ध्यानात धरण्यासारखी गोष्ट, लक्ष्य वैशिष्ट्य विशिष्ट द्रव, पदार्थ 'त्याचे बोलण्यात नोक आहे' ३ छात्री नोकराक मखरा ऐट करितात कवन गातात मधुर नोर्बित '—अथा १३२ ४ निश्चित सूचना खोंच, खुणक टोळा उपरोध व्यंग्योक्ति (किं० दाखविणें मारणें, लावणें) खोंबणारें भाषण एकोनि शिष्याचा नोक घोल। शख सेजनि सत्त्वह। पापता फिटळा पीतावस। तें घुलव स्मरने।—एमा २६ ७१ चें आजचा दिवत तुम्ही मौजा करा हाती नोक मारून मर।' [फा नोक्] ० शो(शो)क—जी १ व्यंग्योक्ति टोळा नोक अर्थ ४ पदा अशी भाषणें नोक शोकेचें जादानी हीं आक-

वाहनांकड सांगून पाठविली '—पाव ७ नोकानाही पहा २ दव, नत्तारा. घाटमाट (गाद्या, भाषण, चालणें येणेंत) (किं० धमाकलें) 'वस्तूच म्हणज मुघतें चालणेंच नव्हे, तर उच व मनावधक स्वह, अधिष्ठाणाचा नोक शाक'—नि २११ ३ उदा, मांडण, पडावडी, कोंबासोरी ४ पुणूक, दाखविल्ली छद्म (किं० दाखविणें) 'हा नोक.ताक दाखवून मला' ५ क्षारा, अंक सूचना (किं० दाखविणें) ० दार—नि १ टोंकदार, अण कुचीदार 'श्रीण कळोचे चांगल दोहों काडपाचे नोकरा रानाव'—पया २९१ २ खोंबणारें, तिखट, तीव्र (भाषण इ०) ३ ऐवदार, लाकडास नैवेद्यवाज (पस्तु बगर) शिपाइवानिवा बोल मजचा लाक नाकरार।'—गृ १८ ४ चुंबीदार नाकानोकी—अ १ व्यंग्योक्तीनी व खोंबदार सूचना, इपारा इ०नीं झालेली बालाचारी २ नोकराक अर्थ ३ पहा

नोकरें—सकि १ टोंकणें, टोंकणें 'नोकरें तिखणें नाकाम सांगणें।'—दावि ४५४ २ पराभव करणें अपमान करणें त व चतुरंग खोंबेगी। जयाचि धामां रुपा आली। दखोनि नास्तिकी नाकली। नस्तुर्दे।'—हा ६ १२४ ३ दुःख वणें छळणें, दाखून बोलणें 'कीर मातलें अतिशत। नोक्नि बाळत परस्पर।'—एभा २० ११० ४ जिंकणें 'कळिकाळ नोक्निया। पतला पदा।'—माझा १२ ८४

नोकरें—सकि कृपादर्शन पाहणें 'तिया बळां केवि गमलें। जाणें कुर्मिं अपत्या नोभिळें। का त चवोरा पाहिलें। जवि सीतासर्ग।'—स्वादि ७ ५ ११

नोकर, नोकर—उ सेवक, चाकर दास 'नोकरच वधे नईकर त्याची आपण नित्य नई करीत जावी'—रा ६ ६१० 'इंद्रजी राज्य म्हणजे काय? नोकराच्या ताडणाचें राज्य—दिव्य १३२ [च नोकर] ० इनाम—न १ सरकारी नोकरावाची दिलेला सरनाम इनाम, जहागीर २ देवालय, समाधि याची पूजा—अर्चा, दिवायची, सांडवावण इ० चालण्यासाठी दिलेले धमादाय देवस्थान इनाम—गांग ३९ ० खाना—उ नोकरासतें नोक राचा कारखाना सध, समूह हुकमी नोकर मिळाव म्हणून ज्या शाळा अथवा नोकरासने काढले आहेत'—दि १ १८१

० शाही—जी १ नोकराचीं चालविलेली राज्यव्यवस्था नोकर अधिकाऱ्याचा अमळ, प्राबल्य २ प्रबळ नोकराधिकारी वर्ग, अरेखा नोकराव ३ खलमी नोकरसत्ता खलमी जबरदस्तीचा कारभार (इ) ० गुपकसी (हा कल्प लो दिवकांनी १९१७ सांगी लढ कळ) ही नोकरशाही सत्ता। जनतेची हरित मत्ता।—सन्निध समाज मेळा पु ५ (१९१९) नाकरीयात—नि (सरकारी) नोकी करणारा ज्या नोकरियात पहिल्यानास

आखाडयात रहाण्याची इच्छा असेल '—(बडोदे) पहिल्यान व पुस्तो नियम ८

नोकल—छ—खी चुक्वाचुकव —एभा ५ १६१ (पाठ -क्षेपे) [नोडणे]

नोकाज—अ कदाचित्

नाकिलेपण—न छळ, पराभव, अपमान

नोकी—खी पराभव 'कवि हसेन कल्गीवाल्यावर लावी नोकी।'—ऐपे २३७ [नोकणे]

नाफीचा—वि नोकदार पहा

नाजोर—खी (भित्री) नजर पहा 'लौकाई आशुलापे नाजोर ददी नाहा.'—मित्री ३६

नाट—खी कागदी चलन [इ]

नोटीस—खी १ सूचना, विनंतीपत्र 'मी तुझ्या तपाचा भय करण्याकरिता अप्सरा—बायका पाठविणार आहे अशी विश्वाभिन्नाला इताने नोटीस दिली होती का हो.'—नाटक २०२१ २ जाहि रात. श्रुतपत्रात सूचना, बातमी [इ]

नोडगा, नोडवा—उ १ (निंदाची) सुसलमान, अविध 'नोडगाच्या हातात सापडणारच नाही असे नाही'—सुयोंदय १५५ २ (ल) आडवाड माणूस

नोडवणे—अकि पुढे न येणे, प्राप्त न होणे, 'की मासिए क्षेनरुती। नोडववि निर्वी।'—कृ ५२ —हा १८ ७२२ —सकि पुढे करणे 'परि म्हणे राजकुमार। दीघल्या मी नोडवी कर।'—कथा ५ ६ १५ [न+ओडवणे]

नोडा—उ गुडीच्या आकाराचा पादरा सेंदा असलेली रूहाल्याच्या जातीची एक वनस्पति

नोद, नोंदवही—खी (सरकारी किंवा व्यापारी) नकलवही, चीट नोंद टाचण, टिपण, लेख करतात ती वही, (इ) रजिस्टर [नोंदणे+वही] नोंद, नांदणी—खी १ (हुडी किंवा सरकारी कागद याची) नकल करून ठेवणे टाचण, लेख

नोंदणे—सकि, (हुडी स्वीकारल्यावर तिची) नकल करून ठेवणे, (सरकारी कागद इ०ची) नकल करणे, टाचण करणे, लिहून ठेवणे. [हि नोंदना, गु नोंद, सि नूधण]

नानमिर्च—खी (काशी) शिखटमीठ [हि नोमु+मिरची]

नाप—खी तज्ञ, सोभा ओप पहा शृंगारिल्या उत्कट राजकीची। समस्त शृंगारक नाप वती।'—सारक ६ ३ [बोप]

नोयत—खी सकट, वाईट प्रसंग 'पण इतकी नोयत यावी आम्ही इच्छा नव्हती'—विश्रित ३ १६६ [अर नोयत्]

नोयत—द—नोयत पहा

नोयती—उ गजपालक, महात 'नोयती गजपालक।'—राव्य ५ २ [का]

नोर—न जहाजावरच्या प्रवासार्थ, माल नेण्या—आणण्याचे भांडे, गलमसार्थ भांडे —क्षके १०१६ चा शिलाहार ताम्रपट [दि] नोरी—वि भांड्याचे (गलमत, इ०), भांडे घेऊन वाव्यात घेतलेला, जहाजावर चढविलेला (नेण्या—आणण्यासाठी घेतलेला माल)

नोरज—न (व) डास, चिलट [का नोरज]

नोलकोल—उ बोधी, फुलवर वगैरे भाज्याच्या वर्गातील एक भाजी (घडीत यगारी) नवलकोल पहा [इ नोएल+कोल]

नालल—न (गो.) नारळाचे तेल [नारळ+एल=तेल]

नोवरा—री—पुकी (काव्य) नवरा—री पहा —शिउ ७२७ 'बापाच्या ऊजव कडेति बसली म्या पाहिली नोवरी।'—२ ६

नोवुली—वि (भि) नववी 'गोड नोवुली'—भित्री २१

नोवे—कि नोवे, होत नाही 'जादवाचिने राणिन। वण्णाहीं जुस नोव।'—शिउ १२२ [न+होय]

नोसडणे—अकि न सोडणे 'निलाजिरे जिणे वृष्ट्यावित्ती नारी। नोसडीसी तरी सोडी देवा।'—ब ५२८

नोसंडणे—अकि न टाकणे 'रही नोसडीक्षणार्थ।'—एभा ३० १८० [न+ओसडणे]

नोसंटणे—अकि दूर न करणे, दूर न होणे, न विरावणे 'परि नोसतित्ता विवसी। भेटी नाही निधीसी।'—हा १७ ३११ [न+उसवणे]

नोहारचाणी—खी (सगीत) एक ध्रुवपदगायनपद्धति (प्रसिद्ध ध्रुवपद गायक श्रीचंद हा नोहारगावी रहात असे त्या वरून)

नोहे—किन नव्हे, नाही जे आपेआपे साडुनि मन्मसु। वस्य नोह।'—अ ५६ 'नळें केली ह कोण म्हणे नोहे?'—२ ९ [न+होय]

नोहोटणे—अकि साधारं न फिरणे हातो हारा फुली। पासवणा जेवीं न घाली। तैसा नोहोट दुर्वाक्यशर्शो। सेत्रिला सावा।—हा १३ ४९६ [न+ओहोटणे]

नोहोनि—कि न होऊन 'ऐशा विद्वानवांचे समरसुनि असे भिन नोहोनि भिन।'—निमा १७. [न+होणे]

नोळराणे—अकि (काव्य) न ओळखणे, परिचय, माहिती नसणे 'वर भावीक दिस साचार। परि तो नोळखता त्याचे अतर।' [न+ओळखणे]

नो—वि नळ ९ (सख्या) [स नव]

नौ, नौका—छी होडी, नाव 'रजशब्दा जेवि नौका न चाहे।'—दावि १२७ [स] नौकादंड—उ वट्हे नौकानयन—न. समुद्र, नदी यत्न जहाज, नाव इ० साधनाने जाणे, नौदेतून प्रवास नौकानयनशास्त्र—न नाविक विद्या

नौकिन्न—उ (गो) संकिन्न

नौका, नौगजी, नौघण, नौदफे, नौटाक, नौत (ता)

रणे, नौती, नौधर—नवखा, नवपण इ० पहा

नौदिगर—वि १ कमनास्त 'येविहीं नौदिगर न वरणे'—वाडवाया १ ३६१ २ भल्ले, निराळे 'ते जोरी असता दर म्यान नौदिगर छुरत त तफेनें अमलात आली'—धोमारे १ ६५ [फा. नव+दिगर्] •सुरत—छी निराळी तन्हा, भल्ली वागवूक 'नौदिगर छुरत अमलात आली'—धोमारे १ ६६

नौपटी—वि खूप लाव, नज पट लावीच्या साडीचा एक प्रकार 'साड्याही नौपटीच्या कतिपय लुगडी ज चंचे पाजणीचीं।'—सारद २ ४१ [नज+पट]

नौयत—द—छी १ नौय नगार डका २ घटका, काळ, प्रसंग, स्थिति ३ अडचण, संकट 'वकितालागायत भीमलाची खेवा केली तुयपावतेनें आता नौयत अली उमटली'—छ ६ ३१६४ [अर नौयत] •गुजरणे—येणे—सकट, प्रसंग पाळी येणे 'डोलकरावर ह नौयत गुजरली सवच खफागीत जागा'—रा ७—खलप १ २७ •झडणे—१ डका, नगारा वाजणे २ (ब) बोलणी बसणे •पोहोळणे—स्थिति प्रसंग येणे 'साप्रत घरातील फूट पडल्या-सुद्धे या घरास नौयत पोहचली.'—रा ६ ५० •खाना—दर-वाज्यावरील चौघड्याची जागा •घाई—छी १ जाणनें नगारा वाजणे, (छ) रणवादी जोराने वाजणे २ (छ) विलक्षण गडबड, घोषळ, पाई

नौरा—री, नौराज, नौरागर—नवरा री इ० पहा

नौरपी—वि (गो) प्रथमच, नवीनच घ्यालेली (गंग इ०)

नौरोज—उ पावली लोकाचा पाठवा नवहोय पहा [फा. नव्-नौरु]

नौलि—छी एक योगक्रिया

नौला—छी दोर, धोर नावाचे झाड, नवली

न्यप्रोच—उ (काव्य) बड, पडाचे झाड 'गुज भी बरितें त्वरित। पेल न्यप्रोचतल दिसत। त्यात माझे कुलदेवत।' [स]

न्यस्त—सकि १ (काव्य) टाकणे, फेंकणे, छुटायणे २ ठेवणे, स्थापणे 'तेमिग मादेंवे पाय। भूमीवरी न्यसीतु जाय।'—हा १३ २५५ [स मि+अस्-न्येकर्म] •न्यस्त—वि १ टाकलेला, टाकलेला स्थापन केलेला २ पकळलेला, त्यस्त 'पाथे म्हणे सोविदा न्यस्तातुघ वृषि पाहिजेस मज।'—मोठयोग १ ४१

न्यहा—उ १ सुताराचा किंवा सोहाराचा कारखाना. २ (ज्याच्यावर गवत इ० तोडतात असा) लाकडाचा ओंढा ३ ऐरण 'न्यहा सतसा आधार देत। बरनी घणवाय घत।'—एभा ३ ४३२ [हि निहाई—ऐरण]

न्यहायत—वि अत्यंत निहायत पहा 'हे ऐकून न्याहायत घुबी जाली'—पया ४६४ [अर निहायत]

न्यहार—वि गुळगुळीत, साफ, सपाट, खडबडीत नसेलेला

न्यहारणे—सकि सारखे, सपाट, साफ करणे

न्यहारी—छी. १ सकाळचा मोठा पराळ; न्याहारी. २ स्वल्प भाजन, पराळ 'घटकर्णाची घरि वी खडी द्विनबाण जे न्यहारी ती।'—मोकणे ११ २४ [फा नहारी]

न्यहाळ—वि १ भीमवीर्य, मोठ्या पदवीस, मानास बड लेला, बडविलेला 'कार्याअली न्यहाळ म्हाल नाहितर ठेवाल दूणे।'—प्रला १०७ २ कुपेतील, मेहरवानीतील [फा निहाळ] •करणे—छपा करणे 'इतिणी कथि ग करसिल न्यहाळ हजार्णी।'—प्रला २०८ न्यहाली—छी छपा, मेहरवानी, अनुग्रह [फा निहाली]

न्यहाली—छी बटई, लहान गारी 'पटाच्या न्यहालीवर खेळल्ये।'—प्रला २२९

न्यहाळणे—सकि बरतार्डने, वित वडन, एकाप्रसंगे पहाणे, परीक्षा करणे [निहाळणे]

न्यात—ती—छी १ जात, प्रकार, भेद २ जात, सम्राज [स झालि]

न्यायत—छी सुसामर्थी नियामक पहा—दिसरा २ १७ [अर नियायत]

न्याम—न (कु कुण अक्षिष्ट) खाल पुरण्यासाठी घणतेला खळगा, नेम

न्यामती—वि बैनीसार केलेला—दार [अर निमामत]

न्याय—उ १ योग्यपणा, रास्तपणा, सुकृताता, खरपणा, तर्क्य, यथाधेता २ खरा निर्णय, निकाल, इत्साफ ३ नीति 'न्यायाने जो वतौतो त्यास भय नाही' ४ (तर्कशास्त्र) वाद विवाद किंवा म्हणणे सादण्याची रीति किंवा प्रकार हे पाच आहेत—प्रतिज्ञा, हेतु किंवा अपवाद, उदाहरण किंवा निदर्शन उप भय च नियमन ५ (तर्कशास्त्र)सकल वास्तव्यात जी पद्वतने आहेत त्यातील सहावे यासभ्ये अनुमान कसे काडावे यासबधी मुख्यत किचेचन आहे याचा कता नीतम होय ६ वचन, धारणा, नियम, पद्धत, सामान्य तत्त्व, सूत्रात सूत्र, दाखग, म्हण, वसाणा सहा तास उपयोगी पद्धती सवजनप्रसिद्ध मोठ उदा० देहगदीप न्याय, काकाशिगोळन्याय, अधपरपरान्याय इ०मराठीत म्हणींनी जे काय होते ते सख्खत न्यायांनी होते [स] •सागर्भे—

क्रियांश्च, तत्कारं कर्तुं हस्ताफ मागणे. 'स्वणे तुक्यानें उपधियेला दावा। न्याय सांगावा वषणासी।' ० **हस्ताफ-उ** न्यायनिवाडा. न्यायत-किवि. योग्य प्रकारे; न्यायाळा अनुसरून, खरोखर रीतीने. ० **निष्ठ-वि.** न्यायी; इन्साफी; नि पक्षपाती ० **निष्ठुर-वि.** न्यायाच्या कामी भाडमीड न बाळगणारा; निर्माड. ० **नीति-स्त्री.** न्याय; खोपणा इ०. ० **मनुष्यी-मनसीवा-औष १** न्याया-धिसापुढे चालू असलेला राटला. २ खल्याची चवकशी. (कि० करणे; पाहणे). [न्याय+अर. मनुष्या] ० **संगत-वि** न्यायास धरून असलेला. ० **समा-मंदिर-जीन.** न्याय करण्याची जागा, कचेरी, कोर्ट. **न्यायाधिश-स्त्री.** १ न्यायाधिराचे काम, अधि कार. २ (वडोदे) न्यायाधिसाची कचेरी; कोर्ट **न्यायाधीश-उ १** न्याय करणारा, देणारा. २ (कायदा) दिवाणी किंवा फौजदारी इत्साफात कायदेधीर रीतीने काम चालवून निकाळ देण्याचा अधिकार असलेला इसम. (इं) जज **न्यायासन-न.** न्यायाधिसाची बसण्याची जागा. **न्यायी, न्यायीक-वि.** १ खरा न्याय करणारा, देणारा. २ नेकीचा, प्रामाणिक, खरेपणा असणारा. **न्याय-किवि.** (न्यायने) प्रमाणे, सारखे 'स्वण नई आता। येणे न्याये।' -दा १.३.३. 'खगन्याये उग्राण केले। ते देखिले सकळिणी।' -जै ४४.२७. **न्याय-वि.** न्यायाळा अनुसरून, योग्य, रास्त, खरोबर, उचित.

न्यासगीर-वि मिश्र पदार्थांतून शुद्ध भाग काढणारा. [न्यास=निराळा+गीर=करणारा]

न्यास-वि. १ वेगळा, निराळा; न जोडलेला, मिश्र २ इसरा; स्वतंत्र, असदृश ३ अलौकिक; विशेष. 'समशेरवडादर रणी वकले कल्याची गत आहे न्यासी।' -ऐपो १३५ [स अन्वतर; हि; निराळा पदा]

न्याय-उ (काव्य) न्याय -तुगा ३६६३ 'न्याय उपग रादा दिले साचार।' -दावि १२ [सं न्याय अप]

न्यास-उ १ ठेवणे, स्थापणे, निक्षेप, गुल्लकी करायच्या गणिताचे आकडे मावणे, शस्त्रास्त्रावर देवी मंत्राचे अधिष्ठान करणे, मनात, आळवणीत ठेवणे, रोपविणे (डेव, निष्ठस्त वस्तु) २ पर धन्याळा न दाखविला त्याच्या परोक्ष परातीक्ष माणसाच्या ह्याली कल्ल हे मालकास या असे सगून दिलेले इत्य -मितासरा ३ जप इत्यादि कर्मांच्या आरंभी ज्या मनाचा जप करावयाचा असेल त्यातीत बीजाचे जापल्या शरीरावयवाच्या ठिकाणी अधिष्ठान करवून त्या त्या शरीरावयवावर स्वर्ग करणे (पर्मसिपु-महान्यास, लक्ष्म्यास, पडगन्यास पदा). ४ मंत्रांनी देवाच्या मूर्तीच्या अवयवावर देवत्वाची स्थापना करणे ५ छाप, ठसा, छाप. 'नखन्यास.' ६ सोडणे, त्यागणे; न स्वीकारणे, त्याग कर्मन्यास, फलत्यासपदा. [स. नि+अस्-न्यास] न्यासणे-उकि. ठेवणे.

'परीक्षितवृत्ति न्यासायी। आत्मस्वर्गी।' -ज्ञा ३.१८६. ० **स्वर-उ (संगीत)** ज्या स्वरावर गीत समाप्त होते तो.

न्याहरी, न्याहली, न्याहार, न्याहारणे, न्याहारी, न्याहाली, न्याहाळ, न्याहाळणे-न्याहारी, न्याहाळी इ० पदा.

न्याहा, न्याहो-उ ध्वनि, शब्द, कळोळ. 'धनुष्यनादाचिया कोटी। न्याहा उठला वैकुंटी।' -भारा बाल १२.११०. -कथा ७.७.११. [नि+आह]

न्याहार-उ दष्टि, कटाक्ष. -एभा ३.८६८. 'न्याहार देता आकाशी। चक्रे दिसतीं भोळियाशी।' [नि+आ+ह]

न्याहाळ-उ पाहणी. 'उठेनि करी न्याहाळ। मंदिराचा।' -कथा १.६.२००. [न्याहाळणे]

न्युत-उ (छाप.) इयेंमध्य अति सूक्ष्म प्रमाणात असलेला वायु हा येतनासहित वायुवर्णांपैकी एक आहे यात अचेष्ट, सौर, न्युन, किरण, क्षेत्र हे वायु येतात. -हार्को (न) ४०८. [इ. निर्भोन]

न्यून-वि. १ कमी. 'क्षारकन्याच्या कसबापेक्षा सोनारांच कसव न्यून,' २ अपुरा, आतुड; उणा. 'तरी न्यून ते पुरते। अधिक ते सत्ते।' -ज्ञा १.८०. ३ खाल्ल्या, कमी दर्जाचा, हलका (विमत, उपयोग, पदवी वगैरेंत) [सं.] ० **पडणे-१** कमी पडणे, वैशुष्य असणे. **न्यूनता-स्त्री** उणीव; कमीपणा. ० **पूर्व-वि.** अपुरा किंवा पुरा; अपुरता अथवा पुरता, कमीजास्ती, व्यंग अथवा अभ्यंग (शरीराचे, नीतीने) २ कमी, अपुरे; अधुरे, व्यंग. 'न्यूनपूर्ण पडल्यास हे तुम्ही सरवरा देवतील.' ० **वचन-न.** अपुरा शब्द, वचनत, बोळण्यात अंतर, कसूर. 'न्यूनवचन पडेल अवचित। संपूर्ण अनता तू करी।' **न्यूनांग-न** थोडका, अपुरा; व्यंग अवयव -वि. असल्या अवयवाचा. [सं. न्यून+अंग] **न्यूनातिकर, न्यूनाधिक-न्यूनाधिक भाव-वि.** कमी अथवा जास्त 'मी बोळवो यात न्यूनाधिक असेल ते काढा' **न्यूनाधिकभाव, न्यूनाधिक्य, न्यून-उत** अंतर, मेद, फरक; तत्कात, विप्रतिपत्ति, द्वैविध्य, प्रमाणाबाहेर कमीजास्तपणा.

नई, न्हय-जी (नो कु) नदी, मोठा ओढा, नई, नै पदा [स नदी, प्रा नई] **म्ह०** (मो) न्हंय भोळी, पुण बाय भोळी न्हंय=नदी उपड उपड यात करीत पण विहीर अचानकपणे यात करील

न्हंय, न्होय-अ (मो कु) नाही, नव्हे **न्हण-उ** एरीपरीवर आणलेली इतर चार मदर्शी. -बदलापूर २३७

न्हाऊ-उ. न्हायी म्ह० भाणसात न्हाऊ आणि पड्यात काऊ, न्हाण, न्हाणधर-न्हाण, नहाणधर पदा.

म्हणजे—अकि. माह पाळजे. 'म्हणपी क्षतजे वेवे, आणि ते पाथेलेचनी पाणी।'—मोभीम ३.२७.

म्हणवणी, म्हणुली, म्हातीधुती, म्हावणी—माहणवणी इ० पहा.

म्हणो—जी. स्नानपद्ध. 'जेथे असे रत्न जडीत म्हणो।'

—सारळ ६.१८. [सं. स्नान] (वाय.) **म्हणो पाहला चिट्ठाळ येणे**—(वायकी) बाळंतीण झाल्यापासून पहिल्या तीन महिन्यांच्या आतच घाहेरची होणे **म्हणो पाहला साप येणे**—(गवैवती छीने साप पाहिल्यात त्याचे होळे जातात अशा राम जुतीवरून) बाळंतीणीचे म्हणोत साप निर्घणे (असा साप आला म्हणजे त्याची नेलेली दधि फिरून येते म्हणतात). **म्हणोचा चौक**—उ. (वायकी) लमसुर्जोत म्हणपासाठी चार पाठ माडून त्याचे चारही बाजूत चार भाडी रंग घालून, ठेवून घाट्याची एका भांड्यात घुल घुलवून चारो पर्याभोवती त्या भांड्याच्या भोवती तीन वेळा सुत घुलवून केलेला चौक. **म्हणोपूजन**—न. (वायरी) प्रसूत झाल्यापासून तिचे दिवशी बाळंतीणीकडून म्हणोची पूजा करून भिजलेल्या हारोभ्यानी ओटी भरून मग म्हणोवर पांड्याचापयाची पाने व हारवी बाढतात तो विधि.

म्हणो—अकि. स्नान करणे. माहणे पहा. म्ह० १ वधू म्हाली झाली आणि बाफा शिंपला गेला. २ म्हातीचे बाल अन् खातीचे गाल केन्दाहि दिसणारच.

म्हाल्ल विसांची—वि. (गो.) गरोदर

म्हाचमंड—उ. (निंदार्थी) म्हावी. [म्हावी+मंड हा कानवी प्रत्यय आहे]

म्हावण—न. १ (घर) गौरीचे नमन. २ गौरी भरून देण्याचा समारंभ (कुणभ्यातीळ). 'आम्ही म्हावण आणायला जाणार आहोत.'

म्हावाण—न. (ऊ.) देवावर स्नानासाठी घातलेले व तीर्थ म्हणून घ्यावयाचे पाणी; देवाचे तीर्थ; माहवणी. [म्हण+पाणी]

म्हावी—उ. हजाम; नापित (पूर्वी याचे काम गिन्हाह्याचे जंग रंगडून, उटी लावून स्नान घालण्याचे असे त्यावरून). [सं. स्ना-स्नापित; म्हा. ना(म्हा)विअ म्हाविओ-उ; म्हापित; वे. नावि; हि. सि. नाई]

म्हावी—उ. १ एक किडा; हा वायुळ इ० कान्या काट्याचे घर करतो. २ एक ल्हान काळा पक्षी. म्हाव्याचे घर-बरील किड्याचे घर.

म्हावेर—उ. (कों. कुण.) पाठ; विषवेचा पुनर्विवाह. [सं. नव+वर]

म्हिद—वि. (गो.) झोप; मोद. [सं. निद्रा]

म्हीव—जी. (कों.) एक दक्ष. दक्षिण बोंकणात याची मोठ-मोठी शाळे होतात. यास वाटोळी फळे घेतात. पिकलेली फळे एक-मठ लंगतात फणवाप्रमाणेच या फळांवर काटे असतात. नीव पहा.

म्हेनो—उ. (पो.) नेणता; अहानी [सं व+ज्ञान]